KOTAR

Donji Lapac

U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941-1945

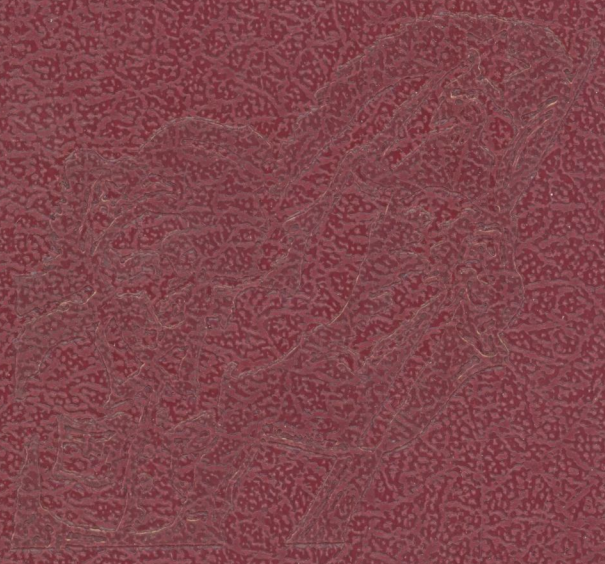

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

KOTAR
DONJI LAPAC

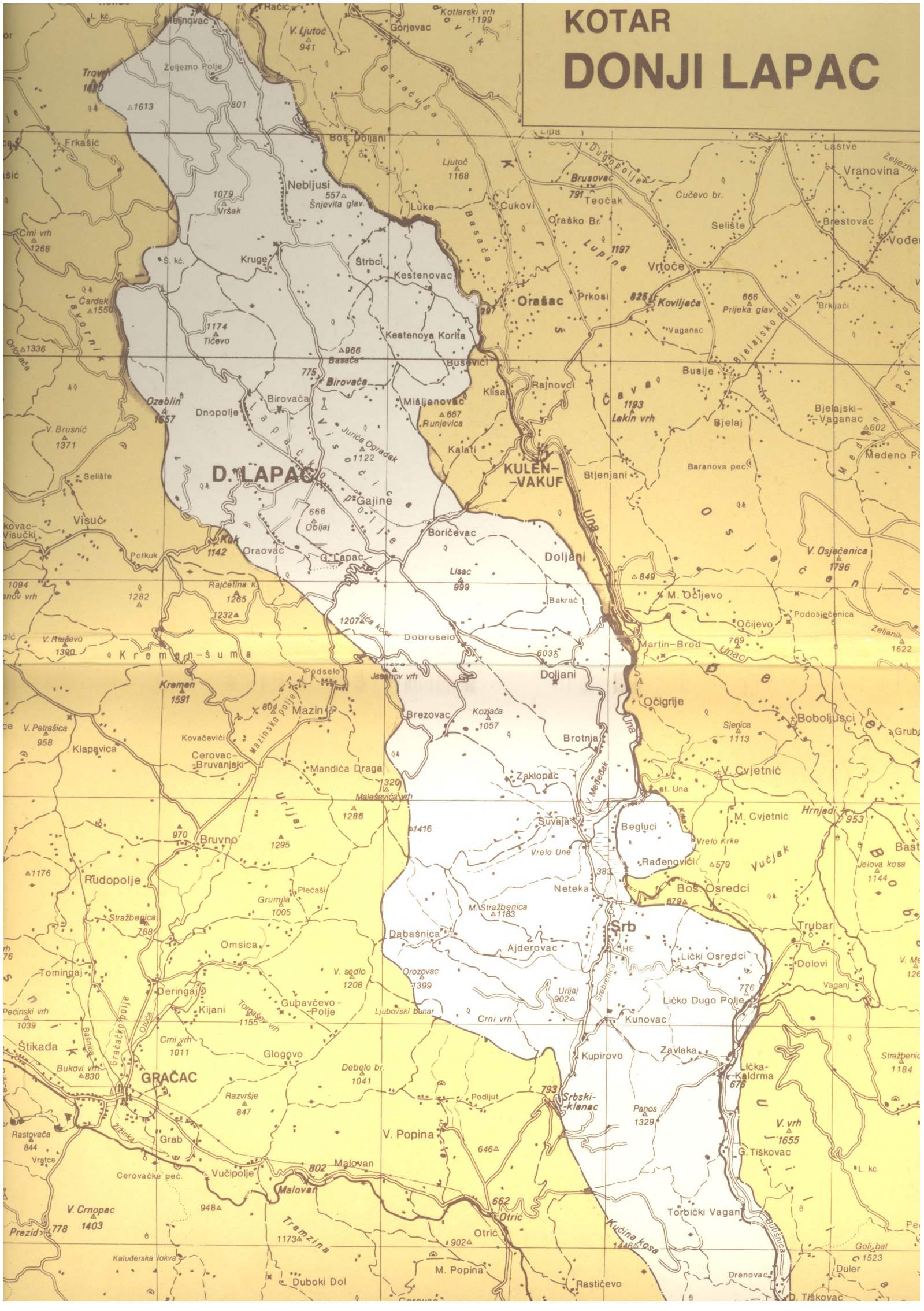

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 14

ZBORNIK 14

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

Redakcija

PETAR BABIC PEPA, general pukovnik, narodni heroj
DUŠAN BOKAN, dipl. pravnik
DANILO DAMJANOVIĆ, general major, narodni heroj
Dr PERO DAMJANOVIĆ
ĐOKO JOVANlĆ, general pukovnik, narodni heroj
SAVKAKALINIĆ
ĐORĐE KUGA, dipl. ekonomista
MIĆOMEDIĆ
MILAN I. OBRADOVIĆ, pukovnik
SIMO RAJIĆ. dipl. pravnik
DUŠAN RAŠETA
RADE REPAC RADICA, pukovnik
MILAN ŠIJAN, general major, narodni heroj
GOJKO VEZMAR, profesor
BOJA VOJVODlC
Dr ĐURO ZATEZALO
MILAN ŽEŽELJ, general pukovnik, narodni heroj

Urednici

GOJKO VEZMAR, profesor
Dr ĐURO ZATEZALO, odgovorni urednik

Štampa: RO »-Informator-« — OOUR Tiskara »ZAGREB«
Zagreb, Preradovićeva 21—23

KOTAR

DONJI LAPAC

U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941-1945.

KARLOVAC 1985.

KNJIGU IZDAJEMO U ČAST
27. JULA 1941. GODINE
DANA USTANKA NARODA SR HRVATSKE I
40-GODIŠNJICE OSLOBOĐENJA
JUGOSLAVIJE OD FAŠIZMA

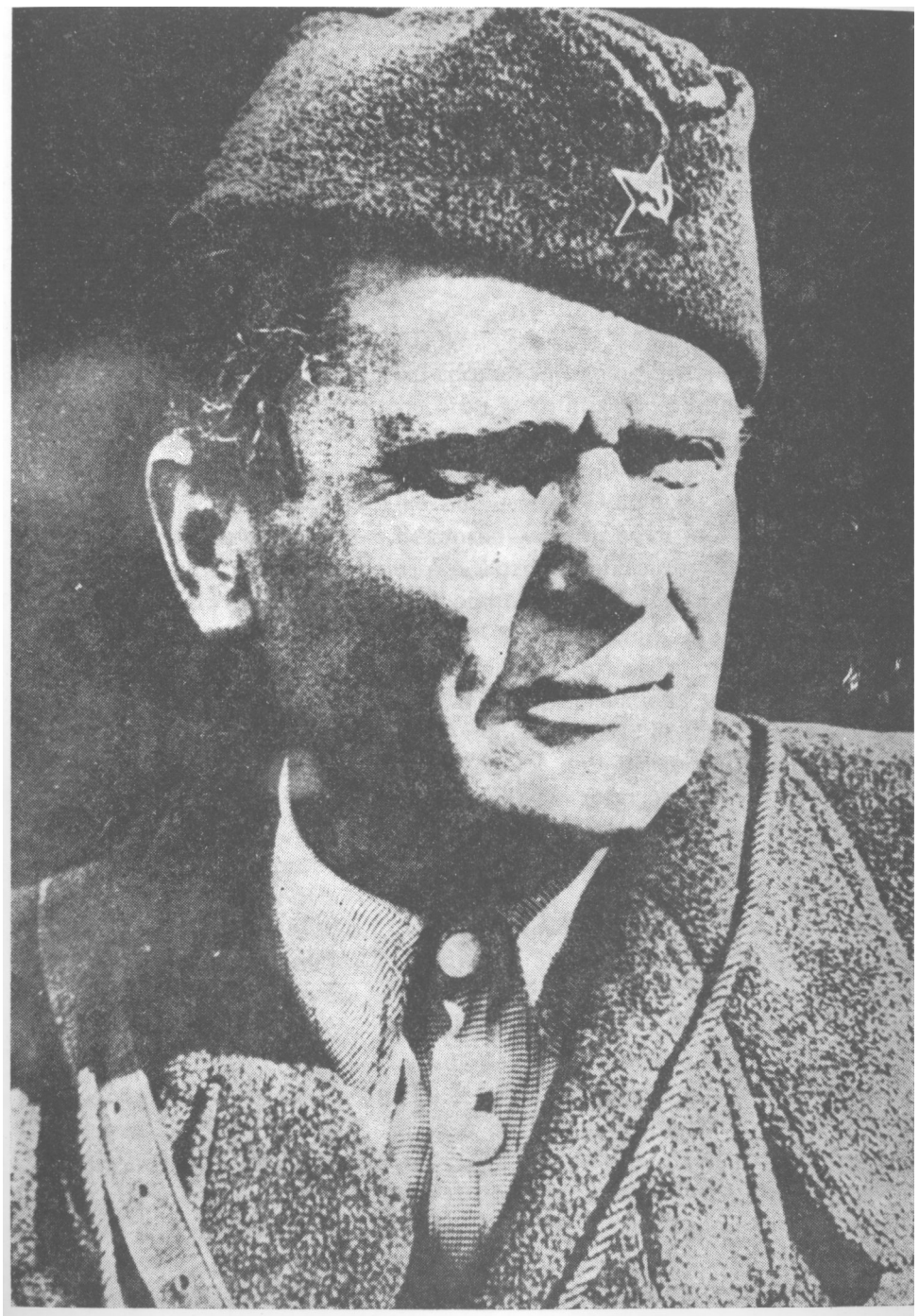

VRHOVNI KOMANDANT NOVJ I POJ JOSIP BROZ TITO

Predgovor

Lika je bila jedno od prvih i, u toku čitavog rata, najaktivnijih žarišta NOR-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Upravo u Srbu, u kotaru donjolapačkom, počeo je masovni narodni ustanak, 27. jula 1941. godine, a taj datum je proglašen za Dan ustanika naroda Hrvatske. Taj masovni ustanak proširio se za nekoliko dana na većinu drugih kotara Like i u sjevernu Dalmaciju, te iz temelja uzdrmao, zajedno sa ustankom u Bosanskoj krajini, novu fašističku tvorevinu, Nezavisnu Državu Hrvatsku, koja se pokazala slaba i nedorasla da ustanak uguši, već je bila prisiljena da traži pomoć od fašističke Italije.

Ustanak u Srbu otpočeli su komunisti Srba i okoline, povezani s komunistima u Bosanskoj krajini, ali ne i sa lapačkom partijskom organizacijom, koja se nije snašla u tome momentu i bila nepripremljena za ustanak i oru,-žanu borbu. Ona je zatečena u očekivanju poziva od ličkog i hrvatskog partijskog rukovodstva, koja su smatrala da još nisu stvoreni uslovi za otpočinjanje općenarodne oružane borbe. Komunisti Srba uspostavili su partijsku vezu sa Sreskim komitetom KPJ za Bosansko Grahovo u Drvaru i u tijesnoj koordinaciji sa njim, otpočeli oružanu borbu. Kasnije je Štab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu, odnosno Štab Drvarske brigade, koji je formiran na inicijativu Marka Oreškovića Krntije, člana CK KPJ i KPH, rukovodio ustankom u Bosanskoj krajini i Lici. Štab bataljona gerilskih odreda u Donjem Lapcu, rukovodio je oružanom borbom u čitavoj Lici. Tu je, od konca jula do početka oktobra, bio centar oružane borbe u Hrvatskoj. *

U Srbu je 27. jula 1941. izbio masovni narodni ustanak, iako u kotaru donjolapačkom progresivna revolucionarna svijest naroda nije bila iznad ostalih krajeva Like i Hrvatske, a lapačka partijska organizacija, neposredno pred ustanak brojala je samo četiri člana, spadala je među najmalobrojnije i najslabije u Lici. Ima više razloga zašto je ipak ustanak najprije otpočeo i razvio se u donjolapačkom kotaru, od kojih su najznačajniji:

— prvo, jasno i čvrsto opredjeljenje CK KPJ i Tita na ustanak i oružanu borbu, koje je Sreski komitet KPJ za Bosansko Grahovo u Drvaru vjerno prenio do ikomunista i najprogresivnijih ljudi u narodu;

— drugo, odlučne i blagovremene pripreme naroda koje je izvršio Revolucionarni odbor u Srbu, i
— treće odlučan rad i dobre pripreme što ih je pravovremeno vršio Revolucionarni odbor i ostali napredni ljudi. Sve je to doprinijelo da narod prihvati poziv KPJ na oružanu borbu kao jedinu alternativu za svoj opstanak.

Određeni nesklad između svijesti naroda kotara donjolapačkog, s jedne strane, i ciljeva i zadataka narodnooslobodilačkog pokreta, s druge strane, rađala je određene političke slabosti, koje su s pravom oštro ocijenjene i osuđene od ličkog i hrvatskog partijskog rukovodstva, kao uticaj velikosrpske i četničke reakcije na ustaničke mase. Takav uticaj je stvarno postojao i predstavljao je veliku opasnost za pravilan razvoj oružanog pokreta zbog objektivnih uslova i nerazvijenosti subjektivnih progresivnih snaga u kotaru, godine i završava se talijanskom okupacijom Donjeg Lapca 12. oktobra 1941. godine, odlučno i energično angažirao i pružio konkretnu pomoć kotaru donjolapačkom na jačanju i učvršćivanju partijskih organizacija, podizanju svijesti naroda na nivo zadataka datog političkog trenutka, kada su postignuti uspjesi u borbi sa talijanskim okupatorom, u čemu su borci iz kotara donjolapačkog odigrali značajnu ulogu, slijedilo je masovno učešće naroda kotara donjolapačkog u odsudnim borbama sa talijanskim okupatorom.

Radi lakšeg razumijevanja događaja koji se u Zborniku opisuju čitav NOR u kotaru donjolapačkom možemo podijeliti u pet perioda, koji se međusobno bitno razlikuju i različitog su trajanja.

Prvi period počinje masovnim narodnim ustankom u Srbu, 27. jula 1941. godine i završava se talijanskom okupacijom Donjeg Lapcal 2. oktobra 1941. Traje dva i po mjeseca. Ovaj period karakterišu slijedeći događaji: masovni oružani ustanak, prve borbe oko Kaldrme, na Srbskom klancu, na Brežinama, oslobođenje Donjeg Lapca kao prvog kotarskog mjesta 29. jula 1941. i oslobođenje čitavog kotara u prvih sedam dana ustanka. Zatim, 19. augusta 1941. godine razbijena je u Pištalskoj draži ustaško-domobranska grupacija generala Lukića, koja je pokušala da uguši ustanak. Neprijatelju su naneseni gubici od 200 mrtvih, ranjenih i zarobljenih, što je bila najveća vojnička pobjeda partizana Hrvatske u 1941. godini.

U ovom periodu formiran je Lapački bataljon, kao prvi bataljon u Hrvatskoj, sastavljen od boraca iz srbske i lapačke općine, čiji je Štab predstavljao vojno rukovodstvo za Liku.

Drugi period počinje ulaskom talijanskih snaga u Donji Lapac 12. oktobra 1941. godine i traje do drugog oslobođenja Donjeg Lapca, 27. februara 1942. godine, dakle svega četiri i po mjeseca. Ovaj period predstavlja nazadak u odnosu na dotad vođene oružane borbe, ali je ispunjen intenzivnim političkim radom, borbom za svijest i opredjeljenje naroda između Talijana i četnika s jedne, i partizana s druge strane. Izvršena je vojna analiza dota-

I S P R A V A K

Na str. 8, u pasusu 1, umjesto postojećeg teksta u 8. redu treba da piše:

Kada se OK KPH za Liku, uz pomoć CK KPH, od početka septembra 1941. ...

dašnjih iskustava i reorganizovane su vojne jedinice: stvoren je, 29. XI 1941. godine, prvi pokretni partizanski bataljon u Hrvatskoj, Bataljon »Marko Orešković«, i reorganizovan Lapačlci bataljon, koji je u to vrijeme bio najbrojnija i najbolje naoružana jedinica u Lici i Hrvatskoj. Obnovljena je i omasovljena partijska organizacija u kotaru, formirani organi nove narodne vlasti, osim kotarskog NOO, omasovljen SKOJ i formirani Srgani AF2. Istovremeno je razbijen pokušaj četnika da formiraju svoj puk (»Puk Kralja Petra II«), koji je formiran na papiru. Imao je samo štab i nekoliko desetina boraca. Osim toga u tome periodu je izvršena blokada snabdijevanja talijanske vojske životnim namirnicama.

Treći period počinje napadom na talijanski garnizon Donji Lapac, 27. februara 1942. godine i zauzimanjem toga prvog većeg utvrđenog uporišta Talijana u Lici i traje do početka septembra 1943. godine, kada su Nijemci ponovo okupirali kotar. Ovaj period traje godinu i po dana. Po oslobođenju Donjeg Lapca, a krajem marta 1942. i Srba, bio je ponovo oslobođen cijeli donjolapački kotar.

Nastao je period kada DonjK Lapac postaje centar slobodne teritorije u Hrvatskoj. U njemu se jedno vrijeme nalazi CK KPH, Glavni štab NOV Hrvatske, Štab Ličke grupe partizanskih odreda i OK KPH za Liku. Na toj teritoriji razvija se intenzivan politički, vojni i kulturni život. Vrši se obuka omladinskih jedinica. Najznačajniji događaj u ovom periodu, koji ima širi jugoslovenski značaj, je razbijanje talijanske divizije »Sasari«, u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, njeno uništenje od strane Šeste ličke i Osme kordunaške divizije, zajedno sa narodom lapačke doline, kada je ubijeno ili zarobljeno preko 4.100 fašističkih vojnika.

U ovom periodu formirani su u Lici tri ličke brigade i svrstane u Šestu ličku udarnu diviziju (kasnije 6. proleterska divizija »Nikola Tesla«), u čemu je aktivno učestvovao i narod kotara donjolapačkog i njegove organizacije NOP-a, jer su dva njegova bataljona svrstana u 1. i 2. brigadu i jedan bataljon u Lički partizanski odred.

Četvrti period počinje okupacijom kotara od strane njemačkih snaga, poslije uporne obrane 6. ličke divizije kod Kulen Vakufa i Drenovače, početkom septembra 1943. godine, i traje do marta 1945. godine, kada je kotar definitivno oslobođen. Ovaj period je vremenski najduži, traje 18 mjeseci.

U ovom periodu Nijemci su držali komunikaciju Bihać — Donji Lapac — Knin, koja prolazi kroz centar izdužene teritorije kotara, a koja je za Nijemce imala strategijski značaj, jer je povezivala njihove snage na jadranskoj obali s onim u unutrašnjosti zemlje. Nijemci aktiviraju i podržavaju četnike, njih 500 u 1944. godini, koji takođe učestvuju u odbrani komunikacije.

Ovo je period velikih vojničkih i političkih pobjeda: Drugo zasjedanje AVNOJ-a, formiranje Nacionalnog komiteta, oslobođenje Srbije i Beograda i pripreme za definitivno oslobođenje zemlje. Kotar Donji Lapac živi u teš-

kim uslovima okupacije, ali u njemu postoji narodna vlast, antifašističke organizacije i narod, koji je u svojoj ogromnoj većini opredijeljen za NOR i socijalističku revoluciju, dok se istovremeno borci iz donjolapačkog kotara bore gotovo u svim krajevima Jugoslavije, u sastavu 6. proleterske, 35. divizije i ostalih jedinica NOVJ.

Posljednji period, traje od marta 1945. godine do konca rata, manje od dva mjeseca. U njemu je definitivno oslobođen kotar od strane jedinica Četvrte Jugoslavenske armije, sa kojima je narod aktivno surađivao. To je period potpunog oslobođenja zemlje, priprema i početak radova na izgradnji i obnovi zemlje.

Zbornik »Kotar Donji Lapac u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945.« izašao je iz štampe tek nakon 40 godina od oslobođenja, ali dobro je da se i sada pojavio. Svi učesnici rata će ga prihvatiti i obradovaće mu se kao ratnom drugu. U njemu će naći mnogo svojih drugova i bliskih saradnika. Sigurno će, kao i uvijek, biti i onih koji neće biti zadovoljni s tim kako jej predstavljen njegov uži kraj i selo ili neće biti zadovoljan opisom nekog događaja u kome su i sami učestvovali. Međutim, ako neki kraj nije dovoljno adekvatno predstavljen, krivi su najviše učesnici koji o tome nisu dali svoje priloge. Može biti i opravdanih primjedbi, jer svaki autor odgovara za svoj članak. Zbog toga takve argumentovane primjedbe i nove članke treba slati Općinskom odboru Saveza boraca Donji Lapac ili Historijskom arhivu u Karlovcu, gdje će se oni sređivati i obrađivati za daljnje upotpunjavanje podataka o našoj oružanoj revoluciji. Ako bude dovoljno kvalitetnih materijala, objavit će se novi Zbornik ili će se na neki drugi način objelodaniti korisne dopune. Pravo je svakoga da svoja viđenja objavi u štampi ili u posebnom izdanju.

Sve ovo i drugi arhivski i objavljeni materijali biće građa za buduće naučne pregaoce da obrade autentičnu historiju — monografiju kotara Donji Lapac i Like u NOR-u 1941—1945. godine i otrgnu od zaborava najznačajnije događaje naše prošlosti radi novih generacija koje u njima treba da nalaze inspiraciju za nove napore za izgradnju novog i humanijeg društva.

Beograd, maja 1985. godine.

Dako Jovanić

Napomena Redakcije

Zbornik radova i sjećanja »Kotar Donji Lapac u NOR-u 1941—1945« je dvadeset treća knjiga Historijskog arhiva u Karlovcu, a četvrta kojom se obrađuje tematika narodnooslobodilačkog rata samo na teritoriji jednog kotara.

Inicijativu za pripremu ove edicije dali su borci i narod ratnog donjolapačkog kotara preko Općinskog odbora Saveza boraca NOR-a Donji Lapac, koji je još 28. jula 1976. formirao Inicijativni odbor sastavljen od organizatora ustanka i drugih istaknutih boraca koji je pokrenuo akciju. Skupština općine i Općinski odbor SUBNOR-a Donji Lapac sklopili su ugovor s Historijskim arhivom u Karlovcu 26. 9. 1977. koji preuzima stručne i organizacione poslove na pripremanju rukopisa za knjigu.

Sve poslove oko izrade koncepcije knjige, angažiranja autora i brojnih saradnika za izradu radova, sjećanja i prikupljanja podataka radila je Redakcija formirana pri Historijskom arhivu u Karlovcu. Na prijedlog društveno-političkih organizacija općine Donji Lapac, u njen sastav izabrani su: Petar Babić Pepa, Danilo Damjanović Danić, dr Pero Damjanović, Đoko Jovanić, Savka Kalinić, Milan Majstorović, Milan I. Obradović, Gojko Polovina, Simo Rajić, Dušan Rašeta, Ilija Rašeta, Milan Sijan, Gojko Vezmar, dr Đuro Zatezalo i Milan Zeželj.

Tokom rada, zbog opsežnosti poslova, Redakcija je proširena s još pet članova: Đorđe Kuga, Dušan Bokan, Mićo Medić, Boja Vojvodić i Rade Repac Radića. Osim ovih u radu Redakcije su učestvovali: Jović Damjanović, Dragan Rodić, Milan Grbić, Rade Popović, Đuro Popović, Dragan Dražić, Jovo Kenjalo, Simo Vojvodić, Stevo Pavković, Pajo Mrđa, Nikola Čanak i Milan Ovuka i to u vrijeme kada su obavljali rukovodeće funkcije bilo u Skupštini, Komitetu SK i SUBNOR-u općine Donji Lapac.

Redakcija je radila na sjednicama, a i svaki njen član samostalno na zadacima iste. Članovi Redakcije su za ovu knjigu predložili i angažirali autore za radove i sjećanja, te okupili na ovom poslu velik broj saradnika na prikupljanju podataka na terenu, arhivima, institutima, muzejima i bibliotekama. Historijski arhiv je preko svojih stručnih i naučnih radnika nepre-

stano održavao vezu s autorima i saradnicima putem pisama i usmenih konsultacija dajući im sve upute za korištenje izvora i pisanje radova. Redakcija je redovno pratila tok rada autora i pomagala im putem recenzija i rasprava o pojedinim ključnim pitanjima i tako doprinosila da ti radovi što vjerodostojnije odražavaju problematiku i vremenski period koji obrađuju.

Naročito veliki trud je uložen u prikupljanju podataka na terenu u čemu se do maksimuma angažirala organizacija Saveza boraca NOR, Mjesne zajednice i prosvjetni radnici s područja općine. Najobimnija terenska istraživanja vršena su na prikupljanju i provjeravanju podataka za popise palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa. Pored istraživanja na terenu za ove popise korištena je dokumentaciona grada Komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača iz 1945/46. godine iz Arhiva Hrvatske, popis žrtava rata iz 1964. koji se nalazi u Arhivu Jugoslavije, te drugi izvori, objavljena i neobjavljena građa, radovi i sjećanja o toj problematici. Osim toga, na terenu su prikupljeni mnogi podaci o aprilskom ratu, količini sačuvanog oružja do ustanka, te podaci o hapšenjima, logorima, o radu vojno-pozadinskih organa, organa narodne vlasti i ostalih antifašističkih organizacija NOP-a, gotovo u svakom selu i zaselku donjolapačkog kotara.

Redakcija je na svojim sjednicama neprestano bdjela nad svakim radom i dorađivala konačni sadržaj knjige, te dala velik doprinos u konačnom oblikovanju rukopisa i karaktera ove edicije. Članovi Redakcije su ujedno bili i recenzenti radova i sjećanja objavljenih u ovoj knjizi, zavisno o pojedinačnom poznavanju problematike obrađene u određenoj temi. Najveći broj radova recenzirali su: Đoko Jovanić, Milan I. Obradović, Milan Majstorović, Dušan Bokan i Mićo Medić, dok je sva sjećanja na likove revolucije pregledao i znatan dio napisao Milan Zeželj. Kod Izrade projekta knjige za pripremu rukopisa prihvaćena je koncepcija da se radi na 3 grupe radova i to: šire teme po kronološkim cjelinama, radovi i sjećanja po oblicima revolucionarne djelatnosti i radovi o razvoju NOR-a po selima.

Takav način priprema uticao je i na konačno oblikovanje sadržaja knjige, te je odlučeno da prve dvije grupe radova uđu u jedan zbornik radova i sjećanja s određenim prilozima, a radovi o selima da se objave u narednom Zborniku, tj. kada se prikupi odgovarajuća građa za sva sela bivšeg donjolapačkog kotara.

Tako se u ovoj knjizi na osnovu zaključka Redakcije od 22. 2. 1985. godine objavljuje 41 rad ili sjećanje od 37 autora, 26 sjećanja na likove revolucije, među kojima su i napisi o 9 narodnih heroja ovog kraja i u prilozima knjige nekoliko članaka iz ranije prošlosti kraja, popis palih boraca, žrtava fašističkog terora, umrlih od tifusa, 45 fotografija spomenika revolucije, 46 fotografija i drugih priloga iz vremena NOR-a, što čini knjigu cjelovitijom i dokumentarnijom.

Objavljeni radovi i sjećanja govore o svim vidovima oružane revolucije u donjolapačkom kotaru od 1941. do 1945. godine: o nastanku i radu KPJ u predratnom periodu i tokom narodnooslobodilačkog rata, o dizanju ustanka i razvoju partizanskih jedinica, radu organa narodne vlasti, omladine, AFZ--a, o zločinima okupatora i kvislinga, o zbjegovima, partizanskim bolnicama, tifusu, razaranjima i drugom.

U Zborniku prevladavaju dvije osnovne grupe radova. Prvu grupu čini pet većih preglednih radova pisanih sintetski po sistemu detaljnijih i svestranijih obrada pojedinih kronoloških cjelina. U njima su obrađeni svi važniji događaji i svi vidovi oružane revolucije u datom periodu, a svih pet zajedno daju historijski pregled razvoja narodnooslobodilačkog rata u donjolapačkom kotaru od 1941—1945. Druga grupa radova govori o pojedinim vidovima oružane revolucije o vojnim jedinicama i njihovim borbama, o radu omladine, AFZ-a, o radu organa narodne vlasti i drugim pitanjima koja obilježavaju rat i revoluciju u ovom kraju.

Najveći broj radova jedne i druge grupe obrađuje cjelokupno područje donjolapačkog kotara kao geografsko-političke cjeline. Tek manji broj sjećanja uvršten u ovu knjigu opisuje događaje koji se odnose na uži teritorij i kraće vremensko razdoblje.

Prvi dio knjige sadrži tri rada o revolucionarnoj aktivnosti organizacije Komunističke partije od njenog osnivanja 1938. do završetka narodnooslobodilačkog rata. U tom dijelu je izvršena rekonstrukcija mreže organizacija po općinama i selima, te izrađen poimenični popis članova KP na području kotara po godinama prijema u članstvo.

Drugi dio čine četiri rada o pripremi, dizanju i razgaranju ustanka, te o njegovom razvoju i prerastanju u narodnooslobodilački rat. U njima je dat detaljan prikaz događaja i čitav niz novih detalja koji unose više svjetla u događaje o početku ustanka naroda Hrvatske i karakter masovnog ustanka u jugoistočnoj Lici.

Treći dio Zbornika čine radovi koji daju historijski pregled svih važnijih događaja i razvitka rata i revolucije na tlu donjolapačkog kotara od 1941. do završetka narodnooslobodilačkog rata 1945. godine. Tu je dat kraći presjek razvoja partizanskih jedinica i njihovih borbenih akcija na području kotara, rad organa narodne vlasti, organizacija AFZ-a i omladine s posebnim osvrtom na svako selo i zaselak, te na svaki period i svaki vid revolucionarne djelatnosti. Sadržaj ovog dijela pokazuje sve bogatstvo i složenost događaja kroz koje su morali proći borci na frontu, aktivisti NOP-a u pozadini i narod ovog kraja u periodu četverogodišnjeg rata. Posebno poglavlje o tome govori period njemačke okupacije donjolapačkog kotara u kome se događaja kroz koje su morali proći borci na frontu, aktivisti NOP-a u pozanarna energija koju je u bezbroj primjera pokazao narod donjolapačkog kotara.

Dalje slijede poglavlja o nastanku, razvoju i borbama partizanskih jedinica nastalih na području donjolapačkog kotara, te o radu SKOJ-a, SMG-e, USAOH-a, AFŽ-a, organima narodne vlasti, kao i o drugim oblicima organiziranih snaga narodne revolucije. U svim radovima ovih poglavlja dato je obilje podataka i statističkih pregleda, što će znatno doprinijeti detaljnijem izučavanju te problematike u Lici pa i znatno šire.

Dio prostora ove knjige zapremaju opisi 26 likova revolucije medu kojima i 9 narodnih heroja iz ovog kraja. Tekstove o tim likovima pisali su većinom njihovi saborci koji su ih najbolje poznavali, koliko na osnovu suog sjećanja, toliko i iz prikupljenih podataka kod njihovih porodica i u arhivima. Tekstovi za narodne heroje preuzeti su iz knjige Narodni heroji Jugoslavije. Zato su opisi likova ostali neujednačeni. Za neke su uglavnom dati osnovni biografski podaci, dok su za druge dati literarniji opisi iz kojih se očiglednije oslikavanju junačka djela i revolucionarna osobina određenog lika.

Za Zbornik je napisan daleko veći broj likova revolucije s područja donjolapačkog kotara, ali u nj nisu uvršteni zbog ograničenosti prostora. Objava preostalih likova predviđena je u narodnom Zborniku NOR-a po selima ovog kotara za koji je već prikupljeno 14 radova.

Posebno značajan dio sadržaja ove knjige čine prilozi Dragana Roksandića iz dalje prošlosti ovih krajeva i poimenični popisi palih boraca, žrtava fašistčkog terora i umrlih od tifusa, ljudi, žene i djeca koji su izgubili živote tokom rata. To su za sada najistraženiji, najiscrpniji pa i najkompetentniji podaci za ljudske gubitke u toku narodnooslobodilačkog rata na ovom području. Ovi podaci predstavljaju izuzetnu vrijednost i kao prilog historijskom istraživanju tematike NOR-a u širem smislu u Lici i Hrvatskoj, a istovremeno i kao pijetet prema palim u oružanoj revoluciji.

No, i pored višegodišnjeg brižljivog istraživanja, moguće je, da je zbog nedostatka građe i izblijedjelih sjećanja, ostalo po koje ime i prezime palog borca, žrtve terora ili umrlog od tifusa nezabilježeno ili se kod nekih nađe po neki krivi podatak. Zato Redakcija moli sve one koji to primijete da se jave i dadu dopunu ili ispravku te pošalju Historijskom arhivu Karlovac, kako bi to imao u vidu u daljem radu na objavi građe i dokumenata iz NOB-e za to područje.

Svi radovi u ovom Zborniku su cjeloviti, i daju pregled za cijelo područje kotara ili veći njegov dio, bilo da se radi o obradi neke kronološke cjeline, bilo o obradi nekog oblika revolucionarne djelatnosti.

Kao poseban prilog u Zborniku objavljujemo 48 fotografija, spomen-obiIježja s područja općine Donji Lapac, kazalo ličnih imena, kazalo geografskih pojmova i tumač skraćenica.

Na osnovu tako koncipiranog sadržaja radova oblikovanih u ovom Zborniku, data je čitaocu jasna i potpuna slika razvoja revolucije ovog kraja i to uravnoteženo po obimu za svaku godinu narodnooslobodilačkog rata. Go-

tovo svi radovi su pisani na temelju izvora, konsultacija, sjećanja saboraca i vlastitog sjećanja, odnosno poznavanja tih događaja od strane autora kao najneposrednijih učesnika u tim zbivanjima. Samo manji broj članaka u knjizi predstavljaju sjećanja pisana na osnovu ličnih doživljaja autora. Redakcija je tu izvršila samo provjeru pojedinih činjenica i dopunila ih izvorima, te provjerila ih konsultacijom ostalih učesnika tih događaja.

Redakcija se nada da će sadržaj ove knjige dati čitaocu širok uvid u zbivanja, razvoj NOR-a i napor koji su podnijeli borci, aktivisti i narod donjolapačkog kotara u vremenu od aprilskog rata 1941. do ostvarenja slobode pod vodstvom KPJ na čelu s drugom Titom, maja 1945. godine.

Historijski arhiv u Karlovcu i članovi Redakcije zahvaljuju se Udruženju Saveza boraca NOR-a, rukovodstvima i aktivistima mjesnih zajednica, te Skupštini i društveno-političkim organizacijama općine Donji Lapac i mnogim saradnicima na uspješnoj saradnji, brizi i pomoći do odricanja, kako na prikupljanju sredstava za objavljivanje knjige, tako i na organizaciji i prikupljanju podataka o ljudskim gubicima i drugim događajima tokom drugog svjetskog rata na području kotara Donji Lapac.

Redakcija zahvaljuje autorima, radova i sjećanja, Skupštini općine, društveno političkim organizacijama Donjeg Lapca, kao i brojnim saradnicima na prikupljanju podataka na terenu, te arhivima i svima koji su doprinijeli da se ovaj zadatak realizira i povodom 40-godišnjice oslobođenja naše zemlje objavi ova značajna publikacija iz vremena naše oružane revolucije.

U ime pokretača inicijative za pisanje ove knjige Redakcija se zahvaljuje radnicima Historijskog arhiva u Karlovcu i članovima Savjeta Arhiva koji su učestvovali u pripremi rukopisa za štampu.

Nikola Vidaković

Sjećanje na osnivanje i rad partijske organizacije do početka ustanka 1941.

»

Za historiju općine Donji ßapac značajna je 1938. godina, jer je tada i formalno osnovana ilegalna partijska ćelija kao sastavni dio Komunističke partije Jugoslavije. Tome događaju prethodilo je nekoliko godina političke aktivnosti grupe ljudi čiji je politički rad imao mnoga obilježja pripadnosti naprednim ravolucionarnim snagama.

Kad se promatra geneza revolucije u ovom kraju, nije presmjelo ustvrditi, da je njezin embrio produkt kazivanja o oktobarskoj revoluciji u tadašnjoj Rusiji, što su ga donijeli domaći ljudi koji su kao austrijski vojnici u prvom svjetskom ratu bili zarobljeni ili su prebjegli na rusko tlo. Po povratku svojim kućama neki od njih su bili oduševljeni dojmovima, koje su na njih ostavila revolucionarna zbivanja u Rusiji. Među tim ljudima posebno se isticao Miloš Zunić iz Donjeg Lapca. On je tokom 1919—1920. boravio kod svoje kuće, a zatim se vratio u SSSR. Miloš je bio aktivni učesnik u oktobarskoj revoluciji. Njegovo pripovijedanje nailazilo je na plodno tlo osobito kod njegovog mlađeg brata Peje Zunića iz Donjeg Lapca. Pejo se oduševio za revoluciju pa je od tada u svakoj prigodi prepričavao ono što je saznao od Miloša.

Budući da se na mršavoj ličkoj zemlji teško »vezivao kraj s krajem«, Pejo Zunić je, kao i mnogi drugi, išao »trbuhom za kruhom« širom Jugoslavije, a oko 1930. godine odlazi na rad u Francusku, odakle sa nakon nekoliko godina vratio kući u Donji Lapac. Nešto kasnije vratio se iz Kanade, gdje je na radu bio i Stevo Dragičević iz Birovače. Oni su u inozemstvu došli u doticaj s partijskim aktivistima, upoznali su se s radom Partije i, sudjelujući u partijskim akcijama, stekli izvjesno iskustvo u političkom i sindikalnom radu.

Godine 1931. osnovan je u Donjem Lapcu Sportski klub »Ozeblin«, a nešto ranije i Tamburaški zbor. Bio sam jedan od osnivača »Ozeblina«. U toku nekoliko godina postojanja ovih organizacija izrasla je unutar njih grupa mladića koja je kritički gledala na društvena zbivanja. Iz knjižnice osnovne škole posuđivali smo knjige. Tako smo došli i do nešto naprednije literature. Kada se iz Francuske vratio Pejo Zunić, naša grupa se brzo s njim sprijateljila, a malo kasnije i sa Stevom Dragičevićem. Formirana je grupa u kojoj su uz Zunića i Dragičevića bili: Nikola Vidaković, Mile Kosanović, Stevo Kosanović i Stevo Bajić — svi iz Donjeg Lapca. Zunić je u Francuskoj shvatio osnovne pojmove o revoluciji i Komunističkoj partiji, pa je mogao ideju o socijalizmu relativno uspješno propagirati. To se može reći i za Stevu Dragičevića. Oni se nisu »busali u prsa« da su komunisti, ali to nisu ni skrivali, naročito Pejo Zunić, koji je bio otvoreniji. On je bio zaista uvjereni komunist, ali on je to

bio sam za sebe, izolirano i bez veze s Komunističkom partijom. Aktivnost naše grupe, u kojoj je Zuniću spontano priznavana vodeća uloga, sastojala se u bagateliziranju tadašnjih vlasti, populariziranju Sovjetskog Saveza i pronalaženju i čitanju napredne literature i novina. Ali, to je bila vrtnja u krugu, pa smo često razmišljali na koji bismo način uspostavili vezu s ilegalnom komunističkom partijom. Saznali smo za Gojka Polovinu iz Dobrosela koji je inače studirao pravo na fakultetu u Beogradu. Kad je dolazio kući, donosio je Polovina raznovrsnu revolucionarnu literaturu, koja je preko njegovog brata Nikole dolazila i do naše grupe.

U cilju čvršćeg povezivanja, a pretpostavljajući da je Gojko povezan s Partijom, krenuli smo Zunić i ja u Dobroselo da se s njim upoznamo. Mislim da je to bilo u ljetu 1934. godine. Gojku smo rekli da bismo se željeli povezati sa ilegalnom KP, pa očekujemo da će nam on u tome pomoći. Od njega smo čuli mnogo o Sovjetskom Savezu, o Partiji i revoluciji, što je za nas bilo novo i nepoznato. Dao nam je i pisane materijale, obećao da će nam ih i ubuduće davati. Dogovorili smo se da ćemo stalno sarađivati u političkim akcijama. Od tada smo, s manjim prekidima, s Gojkom sarađivali. Bio nam je od velike pomoći. Sjećam se da smo od njega dobili, pored ostalog, i Historiju Svesavezne komunističke partije (boljševika).

U međuvremenu u našu grupu se uključila Bosa Dimić,[1] učiteljica iz Donjeg Lapca. Njen dolazak je ojačao našu grupu ne samo brojčano nego i kvalitetno. Bolje od nas je vladala marksističkom teorijom, a dolazila je i do revolucionarne literature. Povezala nas je s Jakovom Blaževićem i Nedeljkom Zakulom, koji su u Donji Lapac dolazili na sudske rasprave kao predstavnici advokatske kancelarije Bogdana Brujića iz Gospića. Bio je to novi i značajan momenat u našem ideološkom uzdizanju i sve snažnijem vezivanju za Komunističku partiju. Naš je rad postajao sve bogatiji i sadržajniji. Naša grupa je dobivala sve izrazitiju fizionomiju partijske organizacije. Od grupe su se udaljili Stevo Bajić i Stevo Kosanović. Kosanović je kasnije stupio u policijsku službu u Zagrebu, ali nas nikada nije potkazao policiji iako mu je naš rad bio poznat.

Zahvaljujući pomoći što smo je imali od Gojka Polovine i od Jakova Blaževića, znali smo se ispravno orijentirati. Naučili smo, kako se treba postaviti prema režimskim strankama, kakav je odnos KP prema Udruženoj opoziciji. Uspješno smo u narodu raskrinkavali fašističko istupanje Hađerinih »borbaša«. Aktivnost naše grupe sve je više dobivala ideološko-partijski sadržaj. Među nama se razvilo čvrsto prijateljstvo i iskreno drugarstvo. Osjećali smo se komunistima i smatrali ćelijom KP Jugoslavije. Takvima su nas smatrali i tako su se prema nama odnosili Gojko Polovina, Jakov Blažević i Nedeljko Zakula. Ostalo je samo da nam netko kaže da smo dobili status ćelije Komunističke partije.

U Donji Lapac 1938. došli su Martin Franekić i Srđan Brujić. Održan je sastanak na kojem su bili: Pejo Zunić, Bosa Smiljanić-Dimić, Stevo Dragičević i ja. Nakon što je Martin Franekić ukazao kakav mora biti član Partije i na koji način će se održavati veza, konstatirao je da je osnovana ćelija KP Jugoslavije u Donjem Lapcu. Za sekretara odredio je Peju Zunića ističući njegova iskustva iz Francuske, što smo mi prihvatili.

Ustanovljeni su kanali za vezu s Mjesnim komitetom u Gospiću. Jedna veza je išla preko Stevine Cvjetičanina-Cekljuna i Mite Dimitrijevića u Visuću i

1 Sestra narodnog heroja Nađe Dimić.

dalje preko Udbine u Gospiću, a druga preko Gojka Polovine[2] i Nikole Krajnovića u Gračacu.

Ovaj događaj dao je snažan impuls našoj političkoj aktivnosti. Redovno su dolazili partijski materijali i partijske novine. Od literature primali smo »Proleter«, »Srp i čekić«, »Istoriju Svesavezne KP-boljševika«, »Politički vjesnik« i »Seljačku misao«. Neki od nas bili su pretplaćeni na tjedne listove: »Naše novine«, »Odjek« i »Pregled«, koji su jedno vrijeme izlazili mijenjajući ime.

Zbog primanja novina bio sam priveden na saslušanje u tadašnje Sresko načelstvo, gdje su me upozorili da pazim na kakve se novine pretplaćujem, jer da su to komunističke novine.

Članovi Partije proučavali su primljene materijale, a zatim ih preko kandidata i simpatizera rasparčavali. Ova vrsta rada u narodu i usmena propaganda provođeni su intenzivno i kontinuirano. Proširen je broj kandidata i simpatizera KP.

Organizaciono stanje

Postojanju i djelovanju partijske organizacije u ilegalnim uslovima nametala se stroga konspiracija. O tome se osobito vodilo računa kad se razmatralo pitanje prijema novih članova i kandidata. Obično je pojedini član bio zadužen za rad s nekim simpatizerom i tek nakon provjere izvršavanja zadataka, raspravljalo se o prijemu novog člana ili kandidata. Ako je odlučeno da netko bude primljen, to mu je saopćavao onaj član koji je s njime radio. Novoprimljenii član, osobito kandidat, ne bi dulje vremena ni znao tko su sve članovi ćelije KP.

Kratko vrijeme nakon osnivanja partijske organizacije u KP primljeni su Rade Miaković, službenik Kotarskog suda u Donjem Lapcu i Mile Kosanović, poljoprivrednik iz Donjeg Lapca. Njihov rad je bio poznat i prije osnivanja ćelije. U članstvo partijske organizacije primljen je i Marko Vujnović, službenik suda u Donem Laipou. Godine 1940. u partijsku organizaciju uključen je Nikola Miljuš, učitelj, koji je bio premješten iz Gračaca u Donji Lapac. Krajem 1940. godine partijska organizacija je brojila 8 članova. S nama su bili povezani Nikola Polovina i Dane Polovina Barabica iz Dobrosela, ali zbog udaljenosti nisu mogli često prisustvovati našim sastancima. S njima je radio Gojko Polovina.

Dane Polovina je zastupao našu partijsku organizaciju na Okružnoj konferenciji KPH za Liku, koja je održana 1940. na Plitvičkim jezerima.

Tokom 1939, 1940. i početkom 1941. godine primljeni su za kandidate KP: Milojko Majstorović, tadašnji načelnik općine Donji Lapac, Žarko Stikovac, poreski službenik u Donjem Lapcu, Mirko Đukić i Nikola Cvjetičanin, poljoprivrednici iz Oraovca, Ilija (lie) Šikić, sudski službenik u Donjem Lapcu iz Gaja kraj Donjeg Lapca, te Milan Dragičević i Simo Mrda, poljoprivrednici iz Birovače.

Partija se oslanjala na širi krug simpatizera. Navodim samo imena onih kojih se sjećam: Dušan Rašeta (Sabrakov), Đuro Rašeta (Simotov) Stevo Rašeta, Brato Rašeta, Stevo Vlatković, Nikola Dimić, Jovo 2unić, Sava Opačić, Dragan Smiljanić (svi iz Donjeg Lapca), Đurađ Blanuša i Petar Obradović (iz Birova-

2 Gojko Polovina je radio u Gračacu.

če), Miloš Đukić (iz Oraovca), Filip (Pile) Culjat i Dašo Culjat (iz Gornjeg Lapca**Bare),** Mile Krpan i Mićo Kovačević Mandičin (iz Boričevca). Sim**patizeri su** dobivali novine i literaturu na čitanje i rasparčavanje u narodu. **Neki od njih su** bili vrlo aktivni i disciplinirani, pa ih se već moglo primiti za **kandidate, a neke** čak i za članove KP. Da nije bilo pretjerane konspiracije **i straha od** provale, partijska organizacija je mogla nastupajuće ratne doga**đaje dočekati** brojnija i jača.

Uz **pomoć** Gojka Polovine, koji je s nama i dalje ostao u vezi, nastojali smo **svoju aktivnost** proširiti na čitavo područje tadašnjeg sreza Donji Lapac. Osla**njali smo se** na Voju i Dušana Mileusnića iz Srba, a također i na učitelje **Branka** Terzića u Dobroselu, Marka Vučkovića u Osredcima i Milu Martino**vića u** Dabašnici, iako nisu bili uključeni u partijsku organizaciju.

Odlaskom Gojka Polovine u Gračac naša ćelija se povezuje s gračačkom partijskom organizacijom. Ta se veza pojačala naročito kad je Gojko preuzeo funkciju sekretara Kotarskog komiteta KPH u Gračacu i funkcionirala je sasvim dobro sve do početka rata. Za to vrijeme Gojko nas je često posjećivao u Donjem Lapcu, a i mi smo odlazili u dva navrata na sastanke u Gračac. Iz naše organizacije na sastancima su bili Pejo Zunić, Stevo Dragičević i ja. Od Okružnog komiteta KPH za Liku sastancima je prisustvovao Jakov Blažević. Preko Gračaca je funkcionirao i naš drugi kanal za dopremu materijala. Iz konspirativnih razloga partijski materijali su išli nekad preko Gračaca, a nekad preko Visuća i Udbine. U oba slučaja veza je išla do Okružnog komiteta u Gospić.

Jakov Blažević je dolazio najčešće na naše sastanke, a povremeno i Srđan Brujić. Jednom su nas posjetila i trojica drugova iz Beograda, koji su došli **u** pratnji Polovine. Mislim da je jedan od njih bio Svetozar Vukmanović — Tempo.

Tokom ljeta 1940. našim sastancima je prisustvovao, u dva navrata, član Okružnog komiteta Tomo Nikšić. Kritikujući naše slabosti osobito je ukazao na potrebu smjelijeg proširenja organizacije. Opširno je govorio o političkoj situaciji, o mjestu i ulozi Komunističke partije u borbi za prava radnika i seljaka.

U januaru 1941. posjetio nas je član CK KPJ Marko Orešković. Sastanak je održan na pravoslavni praznik Sv. Savu u prostorijama Osnovne škole u Donjem Lapcu. Pored ostalog, Marko je govorio o potrebi da se u partijsku organizaciju prima više žena. Govoreći o fašističkoj opasnosti i aveti rata, Marko je naglasio da komunisti moraju biti prvi u obrani zemlje od moguće agresije fašističkih zemalja, Njemačke li Italije. Podsjećajući da građanske stranke u Jugoslaviji nisu prihvatile inicijativu Komunističke partije za stvaranje Narodnog fronta, Marko je ukazao da Partija tu frontu treba stvarati odozdo iz redova radnika, seljaka i napredne inteligencije i da takva aktivnost nije izgubila svoju aktuelnost. Zbog situacije koja je bremenita kapitalističkom eksploatacijom radnih masa i ratnom opasnošću, partijska organizacija mora biti brojno jaka i ideološki čvrsta da bi spremno dočekala nastupajuće događaje.

Pomoć što su nam je navedeni drugovi pružali bila je dragocjena. Shvatili smo politiku Partije, ovladali borbenom taktikom, naučili raznovrsne oblike rada. Bili smo na kursu aktuelnih društveno-tpolitičkih kretanja u zemlji i svijetu. Bili smo sposobni vidjeti opasnost, koja je prijetila širokim narodnim masama i zemlji u cjelini. Osposobili smio se da u kontaktu s masama ukazu-

jemo da je perspektiva samo u vlastitoj borbi protiv ugnjetača i svakog vanjskog neprijatelja.

Donjolapačka partijska organizacija imala je ulogu Općinskog komiteta. Uviđajući potrebu kadrovskog jačanja, napravili smo program proširenja organizacija **u** sela, još bliže sredinama gdje su živjeli i radili članovi KP i kandidati. Bilo je zacrtano dislociranje ćelija u Birovaču i Oraovac, a jedna ćelija bi, naravno, bila i u Donjem Lapcu. Bilo je predviđeno da se u članstvo primi nekoliko kandidata i simpatizera. Provedba ovog programa bila je odviše spora. Pretekli su nas ratni događaji. Uslijedila je fašistička agresija na Jugos'aviju, na sceni se pojavila kvislinška tvorevina NDH. Partijska organizacija je smanjena na 4 člana. To su bili sekretar Pejo **Zunić,** članovi: Nikola Vidaković, Stevo Dragičević i Mile Kosanović. Marko Vujnović je nešto ranije premješten u Gospić, Bosa Smiljanić je protjerana **u** Srbiju, a Rade Mioković i Nikola Miljuš pobjegli su ispred hapšenja svojim kućama u Gračac (Rade Mioković se vratio početkom ustanka). Ovako smanjena i malobrojna organizacija sukobila se sa surovim i bezobzirnim ustaškim zločincima.

Smanjenje partijske organizacije bilo je nenadano i nije ga bilo moguće predvidjeti. Trenutna stvarnost nije bila prikladna za ranije programirano jačanje organizacije. U takvoj situaciji u punom svjetlu došli su do izražaja raniji propusti u pogledu kadrovskog jačanja organizacije, osobito što nije bio na vrijeme formiran Savez komunističke omladine Jugoslavije. Taj propust je bio djelomično ublažen obuhvaćanjem jednog broja omladinaca u krug kandidata i simpatizera.

Oblici rada partijske organizacije

Partijska organizacija u Donjem Lapcu djelovala je u vrlo složenoj i dinamičkoj političkoj situaciji predratne Jugoslavije, koja se odražavala i u ovnn kraju. U uvjetima opće krize i političke konfuzije, narodu su se nametale, pored režimske Jugoslavenske radikalne zajednice, još i Jugoslavenska narodna stranka »Borbaši«, Udružena opozicija i druge.

U takvim uvjetima tražili smo i nalazili različite oblike rada, koji su ^am olakšavali da Partiju približimo što više širokim seljačkim masama i da naši stavovi i u lokalnim i širim razmjerima nađu odjeka i ostave traga u svijesti što većeg broja ljudi. Kad je KP pokrenula inicijativu za stvaranje Narodnog fronta svih demokratskih snaga, mi smo sasvim legalno propagirali potrebu njegova osnivanja. U cilju propagiranja revolucionarne partijske ideologije, bilo živom riječi, bilo štampanim materijalima, došli smo u sve postojeće organizacije, a neke su i osnivane na osnovu naše inicijative.

Komunistička partija izašla je s varijantom da se pojavi i na izboru kao legalna Stranka radnog naroda sela i grada. Dobivši direktivu iz Okružnog komiteta KPH iz Gospića, organizirali smo konferenciju u Donjem Lapcu na kojoj je govorio Đuro Stanković. Na početku je bilo zamišljeno da na konferenciju dođu članovi, kandidati i simpatizeri KP. Kako je akcija bila opsežno i dobro organizirana, sakupilo se oko 300 ljudi, koji su s (interesom saslušali govornika. To je bio uspjeli, ali i jedini takav skup, jer je KP ubrzo prestala djelovati pod tim imenom.

Dugoročno i kontinuirano djelovanje organizacija je provodila u okviru raznih zadružnih, sportskih i <kulturno-<prosvjetnih organizacija. To su bile: Sportski klub »Ozeblin«, Tamburaški zbor, Zemljoradnička zadruga i Seljačko kolo.

u Sportskom klubu »Ozeblin« član KP Rade Mioković bio je izabran za predsjednika, a Nikola Vidaković za člana Upravnog odbora. Vidaković je bio i dugogodišnji aktivni igrač i kapetan tima. Gotovo čitavo klubsko članstvo sastojalo se od simpatizera KP. Putovalo se na igranje utakmica po čitavoj Lici i dijelu Bosne. Svi u klubu, pa i većina omladinaca izvan kluba, oslovljavani su s »druže«. Naravno, i klubovi iz drugih mjesta dolaziili su na gostovanja u Donji Lapac. Oslovljavanje s »druže« vrlo često su sa simpatijama prihvaćali i članovi drugih klubova. Susreti su bili prilika za upoznavanje s našim istomišljenicima. Upoznali smo se i nastavili kontakte s članovima KP Bogdanom Markovićem iz Korenice i Bibanovićem iz Kulen Vakufa.

Na osnovu naše inicijative osnovana je Zemljoradnička zadruga. Za predsjednika je izabran Rade Mioković, a za člana Upravnog odbora Nikola Vidaković.

U okviru Zadruge održavana su predavanja, koja su korištena za propagiranje ideje socijalizma. Ukazivalo se na uvjete za napredak sela u socijalističkom sistemu ističući Mičurinov uspjeh u SSSR-u.

Prilikom osnivanja Seljačkog kola za predsjednika je izabran simpatizer KP Dušan Rašeta — Sabrakov, za sekretara Nikola Vidaković, a za člana Upravnog odbora Pejo Zunić. Unutar Seljačkog kola osnovali smo grupu za naprednu obradu zemlje zajednički nabavljenim oruđima kao što su: kopačice, sijačice i vjetrenjače.

U Tamburaškom zboru gotovo svi aktivni članovi bili su članovi, kandidati i simpatizeri KP.

Bilo direktno, bilo putem navedenih organizacija i njihovog članstva, rasparčavani su leci i partijska štampa, vršena partijska propaganda, bagatelizirán kapitalistički sistem i građanske stranke, populariziran Sovjetski Savez i istican zahtjev za uspostavljanje normalnih odnosa i zaključivanje obrambenog pakta sa Sovjetskim Savezom.

U okviru ovih organizacija održavane su i druge priredbe. Sve je to služilo partijskoj organizaciji da u velikoj mjeri legalizira svoje aktivnosti.

Značajnije akcije partijske organizacije

Za našu akciju je hapšen Ivan Pocrnić iz Perušića, koji se sasvim slučajno našao te noći u Donjem Lapcu.

Žandari su iz Kulen Vakufa 1939. godine dopratili u Donji Lapac Josipa Hodaka[3] i smjestili ga u sreski zatvor. On je bio istaknuti sindikalni borac i član KP. Na radilištima Unske pruge pokretao je i vodio štrajkove radnika za veće nadnice i bolje uvjete rada. Poslije nekoliko dana pušten je na slobodu. Dok je boravio u zatvoru, donosio sam mu i dodavao kroz rešetke knjige i hranu, koju je kuhala Bosa Smiljanić-Dimić. Nakon izlaska iz zatvora ostali smo u vezi i često izmjenjivali partijske materijale.

Partijska organizacija je istupila protiv oveće grupe njemačkih (navodno) turista. Ne sjećam se da li je to bilo 1938. ili 1939. godine, kad su »turisti« prolazili kroz Donji Lapac idući iz Splita prema Plitvičkim jezerima. Sreske **i** općinske vlasti dobile su direktivu da im prirede prijateljski doček. U centru

3 Brata poznatog revolucionara Jakova Hodaka iz poljica kod Kulen Vakufa.

grada postavljen je slavoluk s ispisanom dobrodošlicom i okićen zastavama s kukastim križem i jugoslavenskom državnom zastavom. Službeno osoblje državnih ustanova i općine i stanovit broj poznatijih građana postrojio se pokraj slavoluka u špalir.

Dolazak Nijemaca bio je najavljen nekoliko dana ranije. Piročulo se da to nisu turisti, već nacistički špijuni koji pod turističkom maskom prikupljaju odgovarajuće podatke za nacističke ratne planove.

Partijska organizaoija zaključila je da treba izvesti antifašističku demonstraciju. Uz pomoć kandidata i simpatizera skupili smo grupu ljudi, pretežno omladinaca. Kad je naišla kolona automobila, nacisti su lijevo i desno pozdravljali fašističkim pozdravom, a mi smo odgovarali uzdignutom pesnicom. Naša grupa stajala je nešto dalje od službenog špalira. Razdražen našim antifašističkim pozdravom jedan od »turista« zaustavio je auto i kod sreskog načelnika uložio protest. Sreski načelnik poslao je k nama oficijala, koji nas je upozorio da se tako ne smije pozdravljati, pogotovo ne predstavnike takve sile kao što je Njemačka. Kad je vidio da ga nećemo poslušati, molio nas je da se raziđemo. Mi smo demonstrirali sve do prolaska i zadnjeg njemačkog automobila.

Valja kazati da je simbolični antifašistički pozdrav, na inicijativu komunista, prihvatio velik broj ljudi, naročito omladine, i često bio korišten kao protest protiv fašizma na raznim političkim skupovima.

Svake godine slavio se dan oktobarske socijalističke revolucije. Slavilo se na način kako je to u tadašnjim okolnostima bilo moguće. Rasparčavani su prigodni proglasi i leci dobiveni od Okružnog komiteta iz Gospića, a u kontaktu s ljudima istican je značaj toga događaja, a veličani su i uspjesi sovjetskog socijalističkog sistema.

Najbolje je organizirana i realizirana proslava 1940. godine. Od Okružnog komiteta iz Gospića dobili smo prigodne letke. U Gračac je po njih putovao Stevo Dragičević. Bosa Smiljanić-Dimić nabavila je materijal i izradila crvene barjake. Za provedbu akcije određeni su: Nikola Miljuš, Nikola Vidaković, Mile Kosanovlić i Stevo Dragičević. Zaključeno je da Pejo Zunić ne sudjeluje u akciji, već da taj dan i noć provede kod nekih svojih prijatelja, kako bi u slučaju potrebe imao alibi. Pretpostavljali smo, naime, da bi u slučaju hapšenja Zunić bio prvi na udara, jer su ga mnogi smatrali komunistom, što je vjerovatno i žandarima bilo poznato. Desilo se nešto što je odvratilo sumnju od bilo kojeg člana KP u Donjem Lapcu.

Nikola Miljuš bio je zadužen za Donji Lapac, a Mile Kosanović, Nikola Vidaković i Stevo Dragičević za okolna sela i istaknute punktove.

Svuda na prikladnim mjestima ostavljeni su prigodni leci i izvješeni crveni barjaci, a na najvišem vrhu iznad Donjeg Lapca vijorio se uzdignut veliki crveni barjak.

Sutradan ujutro stigli su bivšem Sreskom načelstvu izvještaji žandarmerijskih stanica o nađenim lecima i crvenim barjacima. Vlasti su povele istragu. U narodu se pričalo i prepričavalo o tome događaju.

Sa sigurnošću se može reći da je kod većine donjolapačke omladine vladao slobodarski duh, pa ju je bilo moguće pokrenuti u akciju uvijek kad su slobodarska stremljenja bila ugrožena. To je pokazala i onda kad se nije dala obući u odore stranačke milicije tadašnjeg predsjednika jugoslavenske vlade Milana Stojadinovića, koji je pokušao imitirati svoje fašističke prijatelje u Njemačkoj ,i Italiji. Njegovi sljedbenici u Donjem Lapcu pokušali su unifor-

mirati desetak mladića. Za to je saznao simpatizer KP Stevo Vlatković i predao **nam** obavijest. Partijska organizacija je zaključila da se to mora spriječiti. Podijelili smo zaduženja i sa svakim od predviđenih mladića posebno razgovarali. Razgovori, uz objašnjavanja, pa i poneku prijetnju, donijeli su uspjeh. Svi su odbili da uđu u sastav milicije. Uskoro je njihov nesuđeni vođa **»pao« pa** su nam ovi mladići bili zahvalni. U NOR-u, gotovo svi, ovi mladi ljudi postali su hrabri partizanski borci.

Kad su 1939. godine raspisani općinski izbori, partijska organizacija odlučila **je** da izađe na izbore pod imenom nezavisne liste. Kao kandidata za općinskog načelnika istakli smo Milojka Majstorovića, kandidata za člana KP. Kandidati za općinske vijećnike bili su svi članovi, kandidati i simpatizeri KP. Za zamjenika općinskog načelnika kandidirali smo Prsana Matića[4] iz Nebljusa. Politička priprema je bila intenzivna. Partijska organizacija ie napravila program akcije. Svi članovi, kandidati i aktivniji simpatizeri KP raspoređeni su za agitaciju po naseljima. Raskrinkavali smo protunarodni karakter režima i ukazivali na afere i korupcionaštvo u lokalnim i širim okvirima. Uspjeh je bio potpun. Naša lista dobila je ogromnu većinu. Pored Milojka Majstorovića, koji je izabran za načelnika, u općinsko vijeće izabrano **je** 15 članova, kandidata i simpatizera Partije. U Izvršni odbor općinskog viieća izabrani su: Prsan Matić iz Nebljusa, Stevo Dragičević iz Birovače, Mirko Đukić iz Oraovca. te Pejo **Zunić** i Nikola Vidaković, a od simpatizera KP Dušan Rašeta — Šabrakov i Stevica Vlatković, svi iz Donjeg Lapca.

Od važnijih akcija treba spomenuti i brojne zabavne manifestacije, koie su uviiek bile ispunjene progresivnim političkim sadržajem. Igrani su komadi naprednih pisaca, kao Kočićev »Jazavac pred sudom« i Plaovićev »Voda sa planine«. Recitirane su pjesme revolucionarnog sadržaja. Na programu ie uvijek davana uvodna riječ u kojoj se o kulturnoj dielatnosti govorilo s pozicija marksizma. Na naše nriredbe dolazili su građani iz susjednih miesta, Kulen Vakufa. Udbine i Srba, a i mi smo odlazili na njihove priredbe. Naša ekipa gostovala je 1940. u Srbu. Dvorana je bila prepuna radnika s radilišta Unske pruge i građana iz Srba. Po završetku programa bili smo burno pozdravljeni, a radnici su nas na rukama odnijeli s pozornice uz piesmu »Budi se istok i zapad«. Izvođači orograma bili su: Nikola Vidaković, Žarko Štikovac, Nena Dražić, Stevo Dukić-Dona, Žarko Bajić i drugi.

Iste godine organizirana je proslava Dana žetve. Priredba ie održana u Lapačkim Barama. Na njoj smo govorili o važnosti poljoDrivrede i teškom položaju u kojem se nalazi seljaštvo, ukazujući da će doći dani ljepšeg života.

Upućivana su protesna pisma banskoj vlasti zbog osnivanja koncentracionih logora u koje su zatvarani komunisti.

Svoju slobodoljubivost donjolaipačka omladina nedvosmisleno je ispoljila kad je došao glas da je vlada Cvetković-Maček potpisala Trojni pakt i kad su u Beogradu i drugim gradovima izbile demonstracije. Bosa Smiljanić-Dimić je organizirala omladinu da održi demonstracije. Sakupilo se oko 200 osoba, pretežno omladine, koju su predvodili napredni omladinci Branko Šarac i Stevo Đukić-Bona. Demonstranti su prošli kroz grad noseći zastave i izvikujući parole protiv izdajničke vlade Cvetković-Maček, a za slobodu i obranu zemlje od fašista.

4 otac narodnog heroja Stojana Matića.

Rad partijske organizacije u uvjetima ustaškog terora

Aprila 1941. godine sekretar partijske organizacije Pejo **Zunić** i član Kosanović bili su mobilizirani u vojsku. Nakon rasula jugoslavenske vojske vratili su se kućama. Došlo je do proglašenja ustaške NDH. U srezu Donji Lapac nije bilo bitnijih promjena sve do početka juna 1941. Sresko načelstvo, općine Donji Lapac i Srb i druge državne ustanove funkcionirale su gotovo normalno. Osim oružničkih postaja, drugih oružanih formacija nije bilo. Oružnioke postaje su izdale obavijesti građanima da oružje i vojnu 'odjeću moraju predati. Druge akoije nisu poduzimali.

Ubrzo su iz žandarmerijske službe bili otpušteni svi Srbi. Neki od njih su otputovali u Srbiju, a neki su otišli svojim kućama.

Uzbuđenje je izazvao dolazak talijanske vojske krajem aprila od Bihaća u Donji Lapac. Nakon tjedan dana Talijani su otišli u smjeru Knina i Gračaca, ali je za desetak dana došla druga talijanska jedinica. Za nekoliko dana i ova vojska odlazi iz Donjeg Lapca istim putem.

Oficir, mislim da je to bio neki kolonelo, posjetio je sreskog načelnika Aleksandra Kotljarova. Zatražio je da mu se preda spisak komunista. Kotljarov je izjavio da u srezu nema ljudi koji bi bili evidentirani kao komunisti.

Talijanska vojska se nije miješala u poslove lokalnih vlasti. Nisu dirali ni žandarmerijske stanice. Nije ništa poduzimala u cilju osnivanja ustaških oružanih formacija.

Poslije povratka iz vojske sekretara **Zunića** d Kosanovića, održan je partiiski sastanak. Zaključeno je da svi članovi KP ostanu u tijesnoj vezi, da se budno prati daljnji razvoj situacije, da svaki član bude u najvećem oprezu radi očuvanja lične sigurnosti i očuvanja čitavog partijskog sastava, te da se što prije uspostavi veza s Okružnim komitetom. Veza s gračačkom partijskom organizacijom brzo je uspostavljena, jer je Gojko Polovina dolazio u Donji Lapac i bio s nama u kontaktu iako se time izlagao velikoj opasnosti.

Upravne i policijske vlasti u tadašnjem srezu Donji Lapac nisu pokazivale da žele prisustvo oružanih ustaških formacija. Znatan dio hrvatskog stanovništva je primio s podozrenjem proglašenje NDH. Zaista, neki ljudi sa strane, koji su u Donji Lapac došli kao državni činovnici godinu-dvije prije rata, pozdravljaju proglašenje NDH. Zbog slabih saobraćajnih veza, Donji Lapac je smatran kažnjeničkim miestom. Državni činovnici su ovamo često oremieštani po kazni. Takav je slučaj bio sa sucem Kotarskog euda dr Ivom Marinkovićem, gruntovničarom Franjom Janovskym i općinskim bilježnikom Markom Dragičevićem.

Sva trojica su bili moralni mračnjaci. Marinković je rodom s otoka Visa. Bio je italofil. šovinist i nastran. Janovsky je došao iz Nove Gradiške. Bio je notorna pijanica i korupcionaš, dok je bilježnik Dragičević bio psihopat, a došao je nakon proglašenia ustaške NDH iz Srijema.

Ovi tipovi su nastojali da se osnuje ustaški stan i formira oružani ustaški odred. Pozivali su domaće ljude Hrvate usmeno i pismeno da im se jave na razgovore koje su obavljali pojedinačno i grupno. Tražili su da se omladinci obuku u ustaške uniforme. No i pored raznih obećanja, pritisaka, pa i prijetnii nisu uspjeli nikoga pridobiti. Ogorčeni neuspjehom odlazili su često u Gospić, Bihać pa i Zagreb, tražeći da se iz nekog drugog kraja pošalje odred ustaša u Donii Lapac i Srb, jer da od domaćih Hrvata nije moguće formirati ustašku jedinicu.

Sa svih strana stizali su glasovi o ustaškom divljanju nad srpskim stanovništvom. Bile su to vijesti, koje zdrav razum nije mogao prihvatiti, pa je narodu bilo teško u njih vjerovati. Na žalost, vijesti o ustaškim zločinima u drugim krajevima uskoro su potvrđene. U Donji Lapac počeli su stizati bjegunci iz susjednih srezova: Udbine, Gračaca i Bihaća noseći na leđima najnužniju hranu i odjeću. Ljudi su bježali ne znajući ni sami kamo, samo da nađu kutak zemlje u kojem bi mogli spasiti goli život. Pričanje svakog bjegunca bilo je i zasebna tragedija. Sve je to davalo stravičnu sliku divljanja pomahnitale zločinačke ustaške rulje. Među stanovništvom je zavladala nervoza i strah. U zraku je lebdjela teška neizvjesnost i iščekivanje.

Suočena s takvim razvojem situacije, partijska organizacija je održala sastanak i donijela zaključak da Nikola Vidaković Hrvat, i dalje djeluje među hrvatskim stanovništvom u cilju pasiviziranja Hrvata prema ustaškoj NDH. U tu aktivnost da uključuje i ostale Hrvate kandidate i simpatizere. Zaključeno je da se odvraća građane od predaje oružja i opreme.

U Donjem Lapcu sve do početka juna nije uspostavljena oružana ustaška formacija. Nesumnjivo da je to zasluga i partijske organizacije. Ona je svojom aktivnošću, barem do tada uspješno, otežavala uporno nastojanje trojke Marinković — Janovsky — Dragičević da domaće Hrvate mobiliziraju u ustašku bandu. Nerijetko su me mladići dolazili pitati da li da se odazovu pozivu za pristup ustašama. Uvijek sam ih uspješno nagovorio da se ne odazivaju tim pozivima.

Trojka Marinković — Janovsky — Dragičević nije mirovala. Doživjevši fijasko na domaćem terenu, uporno su tražili dolazak ustaša iz drugih krajeva. Početkom juna, gotovo dva mjeseca nakon proglašenja NDH, stigao je kamionom u Donji Lapac ustaški odred, 20—30 uniformiranih ustaša. Svi su navodno bili iz Gospića d okolice. Među njima je bilo i nekoliko povratnika iz Italije. Zapovjednik im je bio Kokotović.

Ustaše su se odmah povezale s Marinkovićem i njegovim pristašama. Zaposjeli su zgradu Osnovne škole i u njoj uspostavili ustaški stan. Još istog dana susreli su na ulici sreskog oficijala Ilu Rašetu. Legitimirali su ga, a kad su vidjeli tko je, zatražili su da im pokaže gdje je sreski zatvor i da im preda ključeve. Kad je lie Rašeta to učinio, strpali su ga u zatvor, gdje su ga uskoro i ubili. Tako je ovaj mirni čovjek, poznat po poštenju i marljivosti, pao kao prva žrtva ustaških zločinaca u bivšem srezu Donji Lapac.

Slijedećih dana ustaše su uhapsile u Donjem Lapcu Dušana Divjaka i Milana Dukića, trgovce, Jandru Vlatkovića, gostioničara, Iliju (Ilu) Tadića, mesara, Milana Divjaka, lugara i omladince Jovu Lavrnju i Bogdana Kosanovića. Kao razloge hapšenja izmislili su da ti ljudi nisu platili porez, ili da su se javljali kao dobrovoljci u bivšu jugoslavensku vojsku.

Među prvim ustaškim žrtvama bilo je i nekoliko Zidova i njihovih obitelji.® Nitko od spomenutih Srba i Zidova nije se iz ustaškog zatvora živ vratio.

Ustaše su uspostavili čvrstu vezu s Grčom i Marijom Pavičić, župnikom Stuparićem i učiteljem Mandićem u Boričevcu.

U Boričevcu i okolnim hrvatskim naseljima razvili su intenzivnu agitaciju za uvlačenje mladih ljudi u ustaške redove. Lijepim pričama i obećanjima, da će to biti služba kod svojih kuća, d zastrašivanjem da će oni koji se ne obuku u

5 Došli u Donji Lapac iz Austrije, Poljske i Mađarske, bježeći pred Nijemcima.

ustaše, morati ići u rat i na istočni front, uspjeli su pridobiti oko 20 mladih ljudi. Bili su to dobrim dijelom ljudi, koji su prije rata boravili **u** drugm krajevima zemlje, a svojim kućama su se vratili kad je Njemačka napala Jugoslaviju. Rasporedili su ih među one što su došli iz Gospića, pa ih postepeno uvodili u zločine.

U Slijedećem naletu ustaše su izvršili nekoliko pojedinačnih hapšenja po okolnim selima. Okomili su se na pravoslavno sveštenstvo i donjolapačku inteligenciju. Uhapšeni su sveštenici Pajo Obradović iz Nebljusa, Nikola Bogunović iz Donjeg Lapca, Petar Majstorović iz Doljana, a pop Vuksan iz Dobrosela uspio je pobjeći pošto ga je Pejo Vidaković iz Donjeg Lapca uspio obavijestiti da bježi. U Donjem Lapcu uhapšeni su Đuro Šarac, učitelj i Milojko Majstorović, općinski načelnik, a članovi partijske organizacije Rade Mioković i učitelj Nikola Miljuš sretno su umakli i sklonili se privremeno kod svojih kuća **u** Gračacu.

Dok je bjesnio ustaški teror, partijska organizacija je održala sastanak na kojem je zaključeno da Nikola Vidaković organizira i sakupi što veći broj Hrvata i s njima intervenira kod ustaškog zapovjednika u cilju obustavljanja terora nad srpskim narodom, da se među Hrvatima povede akcija u cilju pružanja pomoći srpskom stanovništvu kako bi izbjegli ustaškim zločincima. Zaključeno je da se razvije široka aktivnost među srpskim stanovništvom da se imovina i ljudi, osobito mlađi, sklanjaju u šume i na mjesta koja ustašama nisu dostupna. Na tome sastanku organizacija je ponovno zaključila da Nikola Vidaković ostane na svome mjestu u Donjem Lapcu dok to bude moguće kako bi partijska organizacija mogla uspješnije pratiti razvoj situacije i po mogućnosti dolaziti do podataka o namjerama ustaša. Dogovoreno je da partijska organizacija premjesti svoje sjedište u Birovaču.

Potkraj juna ja sam s grupom od oko 15—20 Hrvata došao ustaškom zapovjedniku Kokotoviću. Tražili smo da se uhapšeni Srbi puste na slobodu i da se obustave nasilja i pljačke imovine, jer da su to sve nedužni ljudi. Isticali smo da mi domaći ljudi to sve najbolje znamo, da tu odvajkada zajedno živimo i nitko nikome nije ništa nažao učinio. Kokotovićevo držanje nije nam davalo razloga za optimizam. Ipak, iz zatvora je pušteno nekoliko ljudi.

Posjetio sam Đuru Šarca i Milojka Majstorovića koji su među ostalim bili pušteni iz ustaškog zatvora. Obojica su bili u teškom fizičkom stanju, izmrcvareni i isprebijani. Rekao sam neka bježe iz Donjeg Lapca. Šarac se uskoro sklonio u Srbiju, no Milojko Majstorović se nije dao nagovoriti na bijeg. Zapao je u tešku apatiju i sva moja nastojanja bila su bezuspješna.

Neki ljudi su se spašavali odlaskom u Srbiju. Nekima sam pribavio propusnice za ta putovanja. Jedan od tih je bio i Ico Blanuša iz Kruga, kasnije poznati borac i rukovodilac.

Oko polovice juna ustaše **su** odlučile uhapsiti sekretara naše organizacije Peju **Zunića.** Saznavši za namjeru ustaša, potražio sam **Zunića** da **ga** obavijestim. Međutim, on je bio otputovao **u** Gračac da kolima doveze neke stvari. Rekao sam njegovoj ženi Mari da ode i da ga dočeka na nekoliko kilometara ispred Donjeg Lapca te da ga obavijesti kako bi mogao umaknuti. **Zunić** se vratio prije nego se očekivalo, pa su ga ustaše u centru grada odmah uhapsile. Uhapsili su **i** Iliju Branka Durakovića, člana KP.

Tih dana uhapšeni su omladinci Žarko Bajić, Branko Šarac i Branko Bogunović, trgovac Dragan Sm'iljanić i još neki. Ponovno sam sakupio oko 15

Hrvata pa smo otišli sucu Marinkoviću tražeći da se uhapšeni ljudi puste iz zatvora i da se obustave nasilja.

Dok **je** trajala naša intervencija, ustaše su ukrcali u kamion oko 20 ljudi i uputili se s njima u pravcu planine Kuk prema Udbini. Ispod planine kamion se pokvario, pa je tu ostao do sutradan. Tada je ustaškoj pratnji stiglo naređenje da neke oslobode. Pušteni su Pejo **Zunić** i Branko Bogunović iz Donjeg Lapea **i** Brato Šašić **iz** Dnopolja, a slijedećeg dana ustaše su pustile i Dragana Smiljanića. Dragana i njegovu suprugu Bosu Smiljanić, člana KP, **već** su idućeg dana prognali u Srbiju.

Došao je 22. juna 1941. kad je stigla vijest da je Njemačka napala Sovjetski Savez. Sudac Marinković odmah je objavio da preuzima svu vlast i uvodi policijski sat.

Nekako u isto vrijeme podivljala ustaška banda izvršila je na području bivšeg sreza Donji Lapac masovni zločin nad Srbima. Spalili su sela Bubanj i Osredke i ubili oko 300 ljudi, žena i djece.

Istovremeno Marinković je pripremio plan za izgon u Srbiju više uglednih srpskih porodica iz Donjeg Lapca. Obavijesti o izgonu slao im je po nekim građanima Srbima. Po njima je slao i pozive pojedincima da dođu zbog tobožnjeg službenog posla, pokušavajući ih pohvatati.

Od izgona srpskih porodica Marinković je ipak odustao. Razlog je sigurno bio u tome, što je ustaše već bio zahvatio strah od narodnog gnjeva. U dijelu hrvatskog stanovništva nisu imali podrške, a srpsko stanovništvo po uputama članova KP, a i samoinicijativno, sve se više sklanjalo u šume i organizirano se branilo. Bila je to, doduše, zasad samo pasivna obrana, ali ustaše su predosjećali sukobe.

Partijska organizacija bila je u mobilnom stanju. Iako je brojčano bila smanjena na samo 4 člana i isto toliko kandidata, njezino prisustvo svuda se osjećalo. Sekretar Pejo **Zunić i** članovi Nikola Vidaković, Mile Kosanović i Stevo Dragičević bili su svakodnevno u vezi bilo osobno bilo u formi poruka. Često sam **Zuniću** i Dragičeviću **u** Birovaču slao poruke po kandidatu Ili Šikiću i po bratu Ivici Vidakoviću. Prije preseljenja organizacija u Birovaču kod mene je bio skriven član Mile Kosanović, što je također omogućavalo tješnju vezu među članovima. Ustaše, očito nisu imali namjeru ostaviti na miru Peju **Zunića.** Marinković je dao nalog da ga se **ponovno** uhapsi. Cim sam to saznao, otišao sam ga obavijestiti da bježi. Pozvao sam Milu Kosanovića. Zajedno smo otišli **Zuniću.** Bilo je veče pa se bilo lakše provući. Kosanovića sam uzeo sa sobom, da se i on povuče iz Donjeg Lapca. Kratko vrijeme nakon što smo se povukli, ustaše su došli tražiti **Zunića.** Tada su ponovno uhapsili partijskog kandidata Milojka Majstorovića. Iako sam ga molio da pobjegne, **ostao** je u kući tetke Šašić, odakle su ga ustaše odveli navodno u Gospić i tamo ubili.

U tako teškoj situaciji uslijedilo je i jedno ohrabrenje. Nakon ipoduljeg perioda uspostavljena je veza s Okružnim komitetom KPH za Liku preko Nedjeljka Zakule. Zakula nije došao u Donji Lapac, već se zadržao u Oraovcu i odande poslao poruku sekretaru Zuniću u Birovaču. Sastanak je održan u šumi nedaleko Donjeg Lapca. Bili su prisutni sekretar Pejo Zunić, Mile Kosanović, Nikola Vidaković i Stevo Dragičević. Zakula je tražio da se podnese izvještaj o prošlim događajima i tekućoj situaciji, te kako se prema njima pos'avila i što je radila partijska organizacija. Sekretar Zunić podnio je izvještaj. Diskutirali su svi članovi Partije. Zakula je izjavio da se naša partijska

organizacija dobro snašla u događajima i da je ispravno reagirala. Nakon toga upoznao nas je s rezultatima partijskog savjetovanja, što je održano u Zagrebu, a zatim je opširno govorio da predstoji oružani oblik borbe za koji se treba pripremati. Naglasio je da je pred nama važan zadatak skupljanje oružja i pripremanje naroda za oružanu borbu, da treba regrutirati borce i formirati borbene grupe na dobrovoljnoj bazi. Zakula je izričito naglasio da se ne smije započinjati akcijama dok to ne odredi Okružni komitet KPH za Liku koji će direktivu o tome poslati po kuriru. U političkom pogledu, Zakula je ukazao na neophodnost stvaranja i jačanja prijateljstva između srpskog stanovništva i Hrvata, koji ne odobravaju ustaška zvjerstva. Bio je iznenađen zbog brojčanog smanjenja naše organizacije i podvukao potrebu njezinog jačanja.

Nedjeljko Žakula nije imao dokumenta kojim bi se mogao kretati po NDH, pa je pitao da li bismo mu mogli pribaviti propusnicu sa službenim žigom vlasti NDH. Istog dana izradio sam propusnicu koju je partijska organizacija uručila Zakuli.

Nakon odlaska Nedjeljka Zakule, partijska organizacija je održala sastanak na kojem je razradila i postavljene zadatke. Trebalo je razvijati intenzivniju aktivnost u srpskim naseljima i zbjegovima, kako bi zaštita ljudskih života i imovine bila što potpunija i još bolje organizirana. Sve mlađe ljude trebalo je skloniti u šume, jer su oni bili meta ustaških zločinaca. Zbjegove, odnosno logore trebalo je međusobno povezati čvrstim i redovnim vezama, kako bi se mogli svakodnevno međusobno informirati i ispomagati. Postavljene su straže. Ljudi su pripremani da na prikladnim mjestima, u šumama, grade skloništa i kolibe za smještaj slabijih osoba, hrane, stoke i druge imovine. Te mjere su imale karakter pasivne obrane. Bila je to neophodna i vrlo značajna faza u pripremanju oružane borbe. Članovi KP bili su najaktivniji i uvijek u prvim redovima. Oni su bodrili narod, jačali moral, ukazivali da je perspektiva samo u borbi. Prikupljalo se i brojilo oružje. Predviđeni su mladi ljudi za prve borbene grupe.

Partijska organizacija je neumorno djelovala među hrvatskim stanovništvom. Ona je preko člana KP Nikole Vidakovića, kandidata lie Šikića i simpatizera od kojih je na prvom mjestu obitelj Mande Čuljat iz Bara kraj Donjeg Lapca sa sinovima Filipom (Pilom) i Markom aktivirala više Hrvata da srpskom narodu pruže pomoć i zaštitu. Poziv Partije naišao je na odjek kod hrvatskih porodica: Vidaković, Sikić, Jurić, Marković, Adamović i Pintar iz Donjeg Lapca, Mande Čuljat sa četiri sina i Daše Čuljat 'iz Bara, Josega Skender, Filip Čuljat-Zekanov i Luka Čuljat iz Gornjeg Lapca, Markovinović--Maričić Perica i Marko, Markovinović Ilija i Nikola (Ivanovi) od Vodovoda, te Mile Krpan, Nikola Blažević, Nikola-Milan Vranić, Nikola Pavičić Lovrakov iz Boričevca i Mićo Kovačević-Mandičin iz Bubnja.

Različiti su bili načini solidariziranja i pružanja pomoći srpskom narodu. Obavještavani su ljudi da bježe kad bi se saznalo za ustaški nalet. Davane s,u namirnice i hrana stanovništvu u zbjegovima. Glasno se izražavalo ogorčenje i protesti protiv ustaških zločina, a bilo je i oštrih duela i pojedinačnih fizičkih sukoba s ustašama.

U porodici Nikole Viđakovfića (kod oca Peje i brata Ivice) skrivala se jedno vrijeme Jelena Miokovi ć-Beba, supruga člana KP Rade Miokovića, a skrivani su i drugi ljudi, imovina i oružje, davana hrana i obavještenja. Ljudi i imovina skrivani su kod Šikića i drugih u Donjem Lapou.

Jednog dana u Donjem Lapcu se održavao sajam. Ustaše su izabrali baš taj dan da ulicom provedu grupu vezanih ljudi s krvavim ranama. To su učinili s namjerom da u narodu stvore osjećaj straha. Našla se grupa Hrvata, koja je negodovala protiv ustaškog nasilja, a Pavao Jurić je ogorčeno uzviknuo: »Sramota što činite«, na što je pritrčao jedan ustaša htijući ga udariti kundakom. U tome ga je spriječilo nekoliko ljudi zaklonivši Pavla Jurića.

Istog dana ustaše su razoružali oružničkog narednika Horvata naočigled brojnih građana. Horvat je često glasno govorio kako je to što ustaše rade samo njihova samovolja i da je to sve protuzakonito. Ustaše su htjele pokazati u čijim je rukama zakon.

U Boričevcu bilo je žestokog negodovanja i javnih protesta protiv ustaških zločina. Nikola Blažević i Nikola Milan Vranić imali su s, ustašama žestokih prepirki, a Vranića su pozvali i oštro mu zaprijetili da će mu ponašanje donijeti teških posljedica.

Perica Maričić Markovinović je javno osuđivao ustaški teror. Jednom zgodom je digao viku na grupu ustaša, nazivajući ih koljačima i pljačkašima, našto je ustaša Senjko Peršić podigao pušku htijući ga ubiti.

Josega Skender i Filip Čuljat iz Gornjeg Lapca Skrivali su Srbe i javljali im da bježe kad bi znali da će doći listaše. Posebno se isticala porodica Mande Čuljat iz Bara (kraj Gornjeg Lapca). Nju je zatekao rat kao udovicu s pet sinova i jednom kćerkom. Sinovi Filip (Pile), Marko i Ilija i kćer Stana živjeli su s majkom, sin Mile nalazio se još za stare Jugoslavije u žandarmerijskoj službi u Aleksandrovcu na otoku Krku, a sin Nikola, zvani Čovo, bio je u službi financijske kontrole. Kćer Maru rat je zatekao udatu za Nikolu Hodaka, sina predratnog člana KP Jakova Hodaka iz Poljica-Bučević.

Kad je proglašena NDH, Mile Čuljat zahvaljuje na žandarmerijskoj službi, a malo kasnije i Nikola napušta financijsku službu. Pošavši kući Mile biva uhapšen pod sumnjom da je komunista. Nakon što je proveo mjesec i pol dana u talijanskom zatvoru u Rijeci, karabinjeri ga dopratiše u Zagreb, gdje je oslobođen.

Mandu i punoljetne sinove Filipa, Milu i Marka duboko su potresli ustaški zločini. Filip i braća bili su simpatizeri Komunističke partije. U njihovu kuću stizali su i bili čitani partijski materijali što ih je Filip dobivao od Nikole Vidakovića i sa kojim je bio u stalnoj vezi. To im je pomoglo da su se brzo i lako politički orijentirali. Oni skrivaju brojne Srbe, daju srpskom narodu hranu i namirnice, od vlasti uzimaju žito iz tzv. aprovizacije i ustupaju siromašnim srpskm obiteljima. Ova obitelj skrivala je od ustaša i Iliju-Branka Durakovića Rapina, koji se na radilištima u drugim krajevima isticao kao sindikalni i partijski aktivist. Ilija je, međutim, svojevoljno poslije otišao svojoj kući u zaselak Glavicu, gdje je pao u ustaške ruke i izgubio život.

Krajem jula 1941. obitelj Čuljat, kao i mnoge druge, napušta svoj dom i kreće u neizvjesnost. Usput navraća svom zetu Nikoli Hodaku u Poljica-Bušević. Kako je već ustanak bio u toku, preko Jakova Hodaka predaju ustanicima vojničku pušku, dvije lovačke puške, pištolj i dvije kubure. Čuljati se ustaljuju u novom zavičaju u Cremušini, kotar Virovitica. Početkom 1942. Filip, a zatim i ostala braća uključuju se u NOP.

To su izraziti primjeri bratskog suosjećanja i pomoći, što su Hrvati pružali svojoj srpskoj braći. Te mostove bratstva i prijateljstva ustrajno je izgrađivala naša partijska organizacija još u predratnim godinama.

Polovicom jula 1941, sve mlado i zdravo srpsko stanovništvo nalazilo se u zbjegovima. U naseljima su ostali stariji i malodobni, ali i oni su bježali i skrivali se kad bi došla obavijest da dolaze ustaše. Ustaških upada u srpska sela bivalo je sve manje. Bilo ih je strah. Znali su da je narod u šumama. Nigdje nisu mogli susresti mlađeg čovjeka. Postalo im je jasno da se narod ne može uništiti. Opsjednuti strahom mislili su da bi dm uzimanje talaca moglo poslužiti kao zaštita. Bilježnik Marko Dragičević slao je pismene pozive poznatijim Srbima da dođu kao na dogovor o nekim poslovima. Partijska organizacija brzo je reagirala i upozorila ljude da ne nasjedaju var-ki. Nekoliko ljudi se odazvalo pozivu, ali smo ih u Donjem Lapcu upozorili da se ne javljaju u općinu, već da odmah bježe natrag.

Ustaški zločinci premještaju oko polovice jula svoje sjedište iz Donjeg Lapca u Boričevac. Pozivaju hrvatsko stanovništvo iz Donjeg Lapca i okolice da se povuče u Boričevac.

Za to vrijeme partijska organizacija sve više radi s narodom. Razmišlja se, razgovara i dogovara kakve akcije bi bilo moguće izvesti, na kojim mjestima i na koji način. Pripremaju se borci. Oružja nema mnogo pa se dogovara u čijim bi se rukama trebalo najprije naći. Raste uzbuđenje i borbeno raspoloženje.

Partijska organizacija očekuje da stigne kurir iz Okružnog komiteta KPH za Liku, kako je to navijestio Nedjeljfco Zakula, ali kurir još uvijek ne dolazi. Održan je sastanak na kojem je zaključeno da se uspostavi veza s,a Gojkom Polovinom, a u Okružni komitet da se pošalje kurir. Određen sam da pokušam uhvatiti vezu s Gojkom. Kao kurira za Okružni komitet predložio sam bivšeg žandara Stojana Serdara, koji je bio otpušten iz službe. Stojan je čitavo vrijeme bio skriven u porodici moga zeta i sestre Nikole i Mice Dimić u Donjem Lapcu. Bio sam s njima u vezi. Bio je simpatizer KP, a rodom iz okolice Gospića. Bio je prikladan za postavljeni zadatak. Zunić je Serdaru predao poruku i dao uputstva kako će tražiti vezu s Jakovom Blaževićem ili Tomom Nikšićem.

Slijedeći dan otputovao sam u Dobroselo da uhvatim vezu s Gojkom Polovinom, ali bez usipjeha, jer mi je njegov brat Nikola rekao da se Gojko nalaz; negdje na tromeđi općina Donji Lapac, Srb i Gračac, gdje radi na koordinaciji priprema za dizanje ustanka.

Stojan Serdar je bio vidno uzbuđen. Bio je oduševljen povjerenjem koje mu je iskazala partijska organizacija. Otišao je na zadatak kao na krilima.

Serdar je pronašao Tomu Nikšića u Širokoj Kuli. Javio se kao kurir donjolapačke partijske organizacije. Nikšić je Serdaru uručio zaključke Okružnog komiteta KPH za Liku s direktivom za dizanje ustanka i uputio ga natrag u Donji Lapac da poruku preda sekretaru Peji Zuniću.

U međuvremenu ustaše su u Donjem Lapcu poduzeli još jednu podmuklu akciju. Kad im nije uspjelo službenim pozivima prevariti i pohvatati ljude, smislili su tobožnji politički zbor na koji su pozvali ljude. Pozivanja su vršili listaše hodajući kroz mjesto od kuće do kuće bez oružja. S namještenom bezazlenošću tražili su da iz svake kuće dođe bar jedna osoba i da će se poslije zbora vratiti kućama. Za zločinačku varku saznao sam dosta kasno. Požurio sam se da upozorim ljude da se ne odazivaju, već da bježe. U tome sam samo djelomično uspio, jer su neke ljude ustaše odmah vodili sobom. Obavijestio sam dosta ljudi da ne idu na »zbor«. Od njih se sjećam Duje Miloševića, Mile Opačića, Save Dukića i Laze Balaća. Ustaše su tom preva-

rom skupile oko 20 osoba sve starih ljudi i malodobnih mladića i strpali ih u zatvor kao taoce.

Slijedeće noći održan je partijski sastanak na kojem smo podnijeli izvještaje o radu. Raspravljalo se o stanju u narodu, osobito o borbenom raspoloženju ljudi u zbjegovima u šumama i o prikupljanju oružja i municije, te o tome koje i kakve bi borbene grupe trebalo sastaviti. Predviđalo se i koji bi ljudi bili prikladni da budu komandiri grupa. Zaključeno je da se pohapšene starce i dječake mora hitno osloboditi na bilo koji način. Stavljeno mi je u zadatak da organiziram grupu Hrvata i s njima zahtijevam oslobođenje uhapšenih Srba. Na kraju sastanka organizacija je upoznata da sam iz Sreskog načelstva iznio tri lovačke puške, jedan pištolj i radio-aparat, što sam predao sekretaru **Zuniću** i Stevi Dragičeviću. Ostali članovi su dobili zadatak da rade u narodu, da narod, a osobito budući borci što spremnije dočekaju početak oružane akcije. Ustaše zahvaćeni panikom naređuju oružničkoj postaji, odjeljku financijske kontrole i svim državnim činovnicima da se povuku iz Donjeg Lapca u Boričevac.

Dok su neki odlazili, a neki se spremali na odlazak, sakupio sam oko 15—20 Hrvata i pozvao ih da oslobodimo zatvorene Srbe. Naišao sam na jednodušnu podršku, pa smo se uputili prema sreskom zatvoru. Ispred zatvora nalazio se naoružani ustaša. Zatražili smo da nam preda ključ od zatvora. On se najprije opirao da to ne smije učiniti bez naloga pretpostavljenih, ali je ubrzo popustio. Istrgao sam mu iz ruke ključ, pa sam s Ilom Šikićem pritrčao zatvoru iz kojeg smo oslobodili ljude. Taj događaj još uvijek mi je u sjećanju kao jedan od najdražih i najljepših momenata u životu.

Bližio se kraj jula 1941. Sa svih strana dolazili su glasovi da je narod spreman za borbu. To je povećavalo uzbuđenje i borbeno raspoloženje u partij**skoj** organizaciji i u narodu. Narod i borbeno ljudstvo osjećali **su** godinama, pa i sada prisustvo KP. To je jačalo samopouzdanje i sigurnost. Oči su bile **uprte u** KP, **u** prvom redu **u** Peju **Zunića** za kojeg se i ranije govorilo da je komunist. Od njega se očekivao borbeni poklič. Ali, Zunić se držao direktiva, **koju je u** ime Okružnog komiteta KPH za Liku donio Nedjeljko **Zakula.** Čekali **smo** kurira, a on nikako da dođe. Obilazeći neprijateljska uporišta Stojan Serdar **je** putovao nekoliko dana pa je s direktivom za dizanje ustanka stigao u Donji Lapac 2. augusta 1941.

Borbeno raspoloženje ljudi doseglo je kulminaciju, pogotovo kad se čulo, da su u nekim krajevima borbe započele. Članovi partijske organizacije objašnjavali su da se svakog časa oč«kuje direktiva za početak oružane borbe. Tako su se našli suočeni partijska disciplina i borbeno raspoloženje naroda. Između Zunića i pojedinih boraca dolazilo je do žučnih objašnjenja pa i do prepirke.

Partijska organizacija je održala 29. jula sastanak na kojem je donesena odluka da započne ustanak. Sastanak je održan u Birovači. Odlučeno je da se na dolazak kurira više ne čeka.

Za 30. jula zakazan je zbor muškaraca između 20 i 35 godina starosti. Zbor je održan na zaklonjenom predjelu zvanom Progon kraj Donjeg Lapca. Na zboru se sakupilo oko 200 ljudi spremnih za borbu. Ljudi su došli iz Donjeg Lapca i okolnih sela._Zuni£_sp obratio borcima kratkim govorom rekavši da u borbi nećemo biti usamljeni, jer je ustanak zahvatio čitavu Jugoslaviju.

Zunić je objavio da se osniva gerilski odred koji će se sastojati od vodova, a svako selo da treba imati svoj vod. Pozvao je borce iz pojedinih sela da

se dogovore koji će ljudi biti komandiri vodova, spominjući da bi to mogli biti Simo Mrda, Tomica Popović, Petar Rašeta i još neki.

U toku priprema ustanka partijska organizacija je razmatrala koji bi ljudi trebali sačinjavati kadrovski sastav Odreda. Predviđeno je da komesar Odreda bude Pejo **Zunić,** a između nekoliko oficira i podoficira bivše **jugoslovenske** vojske izbor je pao na majora Boška Rašetu. Sa njime smo razgovarali **Zunić** i ja. Rašeta nije prihvatio, ni odbio, pa smo očekivali da će njegova odluka biti pozitivna. I on je pozvan na sastanak boraca **u** Progonu. **Zunić** je rekao borcima da će svaki čas stići major Boško Rašeta i da će on biti komandant odreda. Kad je Rašeta stigao, među ljudima se začuo veseli žamor. Došao je **u** trenutku kad je **Zunić** već razvrstavao borce **u** vodove. **Zunić** je majoru Rašeti prišao vojničkim korakom i propisno ga pozdravio uz izjavu da mu predaje komandu nad gerilskim odredom. Rašeta se pozdravio sa **Zunićem**, stao ispred boračkog stroja i izjavio da je počašćen ponuđenom dužnošću, ali da se ne osjeća sposoban da preuzme na sebe takvu odgovornost. Rekao je kako je u talijanskom zatvoru isprebijan, da je nervno rastrojen i fizički iscrpljen. Naglasio je da će to biti gerilska borba, a to je ratna vještina, koja se ne može naučiti iz vojnih udžbenika, te da će neki domaći čovjek, koji dobro pozna teren i borački sastav sigurno uspješnije voditi odred nego što bi to on mogao. Rašeta se nakon toga udaljio.

Nekoliko dana prije formiranja gerilskog odreda bila je upućena grupa boraca iz Dnopolja i Oraovca na planinu Kuk između Donjeg Lapca i Ldbine. Borci su postavili zapreke na cesti, presjekli telefonsko-telegrafske vodove i organizirali zasjedu. Toga dana krenula je autom grupa ustaša iz Kulen Vakufa i Boričevca preko Kuka u smjeru Udbine. Naišavši na zasjedu došlo je do kraćeg puškaranja, pa su se ustaše vratile istim putem ostavivši auto na Kuku.

Istog dana krenula je kamionom iz Udbine prema Donjem Lapcu šarolika neprijateljska formacija u jačini jednog voda. Jedinica se sastojala od ustaša, žandara, finanaca i PTT-mehaničara. Naši borci u zasjedi bili su iznenađeni i slabo naoružani, pa su se nakon kraćeg puškaranja morali povući. Neprijatelj je gotovo nesmetano prošao kroz Donji Lapac prema Boričevcu i Kulen Vakufu. Tada je poginuo Stevo Opačić[8] iz Dnopolja.

Trideset prvog jula uspostavljena je veza s Gojkom Polovinom. Susret s Gojkom Polovinom imali su Pejo Zunić i Stevo Dragičević u Zalužju kraj Donjeg Lapca. Gojko je predvodio veću grupu boraca iz Dobrosela i Doljana. Pojava Gojka djelovala je ohrabrujuće na članove partijske organizacije i čitavo stanovništvo. To je dalo novi impuls borcima i narodu da se još energičnije krene u nove i veće akcije. Odlučeno je da se u noći od 1. na 2. augusta 1941. izvrši napad na ustaško uporište u Boričevcu. Susret s Gojkom Polovinom je značajan po tome, što su ustanici sada bili međusobno povezani na čitavom području bivšeg sreza Donji Lapac. Gojko je, uspostavio vezu između ustanika u Dobroselu i Doljanima s rukovodiocima ustanka u Srbu, koji su digli ustanak 27. jula. Od toga dana ustanici u bivšim općinama Donji Lapac i Srb ostat će u neprekidnoj vezi, što je bio značajan momenat u jačanju borbe i razvijanju ustanka ne samo na ovom području već i mnogo šire.

Napadom na Boričevac prvi put u jednoj oružanoj akciji zajednički su sudjelovali borci s područja čitavog bivšeg donjolapačkog sreza. Zauzimanjem

6 Prvi partizan poginuo na području Donjeg Lapca.

Boričevca 2. augusta 1941. oslobođen je od ustaša kotar Donji Lapac. Ovaj uspjeh otvorio je perspektivu u borbi za slobodu, a pred partijsku organizaciju postavio je nove složene zadatke. Da bi uspješno svladala sve zadatke koji su se pred nju postavljali, partijska organizacija je morala prvenstveno ojačati i proširiti svoje redove novim revolucionarnim kadrovima. A takvih je bilo dosta, provjerenih u predratnim akcijama, u borbi protiv ustaških zločina, u pripremama ustanka i u prvim danima ustanka.

Naša partijska organizacija je ustrajno gradila i sagradila mostove bratstva i jedinstva između srpskog i hrvatskog stanovništva u danima najteže tragedije srpskog naroda.

Uz sve slabosti, sa sigurnošću se može ustvrditi da je donjolapačka partijska organizacija uz pomoć kandidata i brojnih simpatizera uspješno provela organizaciju i izvršila sve potrebne pripreme za dizanje narodnog ustanka 1941. godine.

Milan Sijan

Nastanak i djelovanje KPJ na teritoriji kotara do oslobođenja Donjeg Lapca februara 1942. godine

Do prvog svjetskog rata malo se znalo među seljacima ovoga kraja o marksističkim idejama i radničkom pokretu. Poslije prvog svjetskog rata socijalističke ideje više su prisutne zahvaljujući pobjedi oktobarske revolucije. O tim događajima u Rusiji, o klasnoj borbi i revoluciji saznavalo se dosta i od zarobljenika povratnika iz Rusije, a naročito od onih koji su učestvovali u borbama na strani Crvene armije. Među povratnicima bili su: Jovo Stijelja iz Oraovca, Kojo Rašeta iz Gajina, Nikola Markotinović i Miloš Žunić iz Donjeg Lapca, Nikola Stikovac, Mane Banjac i Jovo Popović iz Dobrosela, Marko Karan iz Gornjeg Lapca, Nikola Dukić iz Doljana, Simo Obradović i Durađ Blanuša iz Birovače, Pavao Zorić iz Zavlaike, Mane Bokan Maniša iz Osredaka, Milan Rađenović i Jovo Mileusnić iz Srba, Milan Petrovič iz Dabašnice, Petar Zavišić i Isajlo Šijan iz Kupirova.

Bila su to, ipak, samo dublja saznanja o klasnim sukobima i pokretima masa. Značajnije širenje komunističkih ideja i njihovo prihvatanje pada kasnije, tridesetih godina i dalje. O tome Jakov Blažević piše slijedeće: »Poslije 1930. godine vraćalo se u ta sela dosta ljudi iz Amerike bježeći od gladi i besposlice, ogorčeni teškim životnim uvjetima u najvećim kapitalističkim zemljama, ali ideološki i politički nedorasli da se snađu u našim uslovima, da nađu mjeru i pitanja na kojima se može razvijati revolucionarni rad i borba, naročito na selu. Mnogi se od njih osjećaju komunistima. Bilo je među njima čvrstih junačkih ljudi, sa snažnom elementarnom klasnom sviješću, dok im je najomiljenije sredstvo u političkom repertoaru propagande bio vulgarizovani Vasa Pelagić, kako su ga oni znali reproducirati.«[1]

1 Jakov Blažević: »Lika u NOB 1941«, Vojno delo, Beograd 1963, str. 47.

Vraćali su se radnici iz Amerike i iz zapadnoevropskih industrijski razvijenijih zemalja. Među njima vratili su se: Milan Dragičević iz Birovače (vratio se iz Amerike), Stevo Dragičević (iz Kanade), Rade Starčević iz Gornjeg Lapca i Pejo Žunić iz Donjeg Lapca (iz Francuske). U selo Kruge došli su: Mile Balać[2] (iz Francuske), te Nikola i Ilija Balać (iz Amerike), dok su se Mile Jelača iz Zaklopca, Nikola Ciganović Pelagić i Nikola Đumić iz Srba, David Medić Tištalo iz Neteke,[3] Danja i Jovo Rađenović iz Ajderovca, Jandre i Mile Damjanović[4] iz Gornjeg Srba i Buro Prijić[5] vratili iz Francuske, odnosno Belgije.

Međutim, i dalje su iz pasivnog i krševitog donjolapačkog kotara odlazili ljudi trbuhom za kruhom da po svijetu traže zaradu kako bi pomogli svojim porodicama. Na kraju sezone, zimi, vraćali su se kući na selo. Mnogi su bili zaposleni i na Unskoj pruzi i u Drvaru na preradi drveta. Skoro da nije bilo seoske kuće iz koje jedan ili više muškaraca nije odlazilo na sezonske radove. Preko njih i selo je sve više upoznavalo položaj radničke klase, socijalistički pokret i revolucionarnu ulogu KPJ.

Između dva rata javlja ***se*** i jedan broj intelektualaca koji prihvataju i šire napredne ideje. U napredni pokret se uključuju pojedini srednjoškolci gospićke gimnazije i preparandije, te studenti i učitelji. Od studenata su se naročito isticali Gojko Polovina iz Dobrosela i Milojko Majstorović iz Doljana, studenti Pravnog fakulteta u Beogradu, kao i Milojkov brat Braco, student medicine. Od učitelja koji su radili na teritoriji ovog kotara isticali su se: Nikola Miljuš, učitelj u Dobroselu, kasnije i u Donjem Lapcu, Bosa Dimić Smiljanić, Šuro Šarac i Ilija Utvić, učitelji u Donjem Lapcu, Mile Martinović u Dabašnici, Marko Vučković u Osredcima, Danica Rajčević u Mišljenovcu i Branko Terzić u Dobroselu.

Najznačajnije mjesto u revoluciji, jačanju revolucionarnog pokreta i provođenju politike KPJ pripada prije svega radnicima iz ovog kraja. Ovi radnici, nakon završenog zanata ili stalnog zaposlenja, žive od svoje zarade. Oni neposredno žive u radničkoj sredini i učestvuju u borbi radničke klase za bolje radne uslove. Mnogi postaju aktivisti sindikalnog pokreta i članovi KPJ. Jedan broj ovih radnika na početku drugog svjetskog rata vraća se svojim kućama i učestvuje u NOB-i. Oni su bili snažan oslonac komunističke partije. Između radnika povratnika isticali su se: Sava Mileusnić iz Donjeg Lapca, Ivo Sikić iz Oraovca, Branko Duraković, građevinski radnik (bio je na robiji kao komunista, vratio se iz Beograda u svoje selo G. Lapac, kasnije ubijen od ustaša), Ico Blanuša, trgovački pomoćnik, Ilija Milošević, rudarski radnik, Petar Balać, bravar (poginuo u NOB-i), Marija Balać, krojačica (ubijena od četnika 1944. godine), Nikola Balać iz Kruga, molerski radnik iz Beograda, Gavrica Miljuš i Rade Dapa iz Doljana, obalski radnici iz Beograda, Nikola Majstorović, metalac iz Beograda, Savo Drča iz Brotnje i Milan Đumić iz Srba, fabrički radnici u Zagrebu, Stevo Štikovac, dimnjačarski radnik u Beogradu, Đuro Polovina, građevinski tehničar u Novom Sadu, David Kantar, ugostiteljski radnik — svi iz Dobrosela; Dušan Vojvodić i njegov brat Mićo iz Neteke, metalski radnici u Beogradu, Dušan Zorić iz Osredaka, Dušan

2 Ubijen od ustaša.
3 Ubijen od ustaša.
4 Ubijen od Talijana.
5 Ovo su samo neki od povratnika iz zapadnoevropskih zemalja.

Bursać iz Kaldrme, Pepa Babić i njegov brat Dušan iz Tiškovca, metalski radnici u Drvaru, Boško i Perica Marić, rudarski radnici, Milan Batinica iz Kunovca, ugostiteljski radnik, Milan Sijan iz Kupirova, obalski radnik u Beogradu, Branko Desnica, krojački radnik iz Žednika, Dušan Prijić i Lazo Rađenović iz Gornjeg Srba, Milan Rađenović iz Donjeg Srba, obalski radnik u Beogradu, Đujo Mileusnić, staklarski radnik u Beogradu i Pero Rađenović. Neki su radili i živjeli u svojim selima doprinoseći jačanju uloge KPJ: Milan Tankosić iz Dugopolja, sindikalni funkcioner u Drvaru, Pero Jarić iz Donjeg Tiškovca, Stevo Desnica, opančar iz Srba, Stevo Brozović, građevinski tehničar u Loskunu te Jovo Žunić i Branko Bajić, krojači iz Donjeg Lapca.

Značajnu ulogu u širenju i propagiranju politike KPJ i njene revolucionarne" borbe u momentu kapitulacije stare Jugoslavije i pred ustanak imali su i bivši kolonisti-povratnici iz Vojvodine, koji su se vratili u svoja rodna sela u općini Srb. Vratilo se oko 10 porodica iz Zednika. Oni su bili simpatizeri i pristalice politike KPJ. To su bile porodice: Steve Dubajića iz Zalužja, Milana Jovanića iz Suvaje, Stevana Bujića, Petra Pilje i Petra Vojvodića iz Neteke, Mile Rastovića, Dane Batinice i Marte Damjanović iz Gornjeg Srba i Podurljaja, Petra Sijana iz Kupirova, Danića Damjanovića i Zorka Damjanović iz Kunovca. Među djecom ovih porodica bilo je đaka, srednjoškolaca i više članova SKOJ-a.

Između dva rata stalno se povećavao broj radnika, intelektualaca i drugih koji su širili ideje naprednog radničkog pokreta (komunisti, simpatizeri i pristalice KPJ). Aktivno djelujući oni su doprinosili afirmaciji KPJ i njene politike pa je konstantno jačao uticaj i uloga KPJ. Iako su i ranije postojali uslovi formiranja, prva partijska organizacija osnovana je u Donjem Lapcu 1938. godine. Jedan od razloga kasnijeg formiranja je i to što nije postojala potrebna veza između komunista u Donjem Lapcu s komunistima u Gospiću koji su bili ovlašteni da rade na formiranju partijskih organizacija na području Like.

Pišući o nastanku prvih partijskih organizacija u donjolapačkom kotaru Gojko Polovina kaže: »Povezane i trajno organizirane grupe komunista nastale su već 1934. godine u Donjem Lapcu, Divoselu, Oraovcu i Doljanima.«[6]

Nakon formiranja lapačka partijska organizacija djelovala je i kao kotarski komitet. Među ostalim, imala je zadatak da radi i na formiranju novih ćelija u kotaru. Ipak, sve do pred ustanak, nije joj to uspjelo. Bilo je pokušaja da se u Srbu formira partijska ćelija, ali je do toga došlo tek 26. jula 1941. godine. U Srbu je, zaista bilo ljudi koji su sebe smatrali komunistima. Aktivno su radili na provođenju politike KPJ i bili su spremni da prihvate zadatke i odgovornosti koje proizlaze iz članstva u Partiji (Stevan Desnica, opančar iz Srba, Danja Rađenović, radnik — povratnik iz Francuske i Belgije, Dušan Damjanović, sezonski radnik iz Podurljaja — veliki protivnik reakcionarnih vlastodržaca u Srbu i Milan Tankosić, sindikalni funkcioner u Drvaru, rodom iz Dugopolja. Aktivnost naprednih ljudi kotara Donji Lapac prije rata sastojala se u kritici režima stare Jugoslavije, kapitalizma kao društvenog sistema, te u borbi za veća prava radnika i seljaka. Ta aktivnost naročito je dolazila do izražaja prilikom parlamentarnih izbora i izbora za opštinske uprave. Komunisti i njihove pristalice glasali su obično za političke partije u opoziciji.

6 Gojko Polovina, HAK, Zb. br. 1, str. 639.

Na izborima 1935. godine Hođerini »Borbaši« postigli su značajne uspjehe u donjolapačkome kotaru. Te i slijedeće 1936. godine oni su imali veliki politički uticaj među seljacima, jer mnogi nisu znali istinu o karakteru te profašističke stranke. Seljacima je imponovala njena opozicija prema postojećem režimu. I to je u prvi mah donekle pozitivno djelovalo, jer je unosilo izvjesnu borbenost i ulijevalo povjerenje u vlastite snage. Komunistima je ubrzo uspjelo da objasne fašistički program i ciljeve te stranke i ona je naglo izgubila uticaj na donjolapačkom terenu. U izbornoj kampanji 1938. godine v'.adine stranke su dobile oko 77% glasova. Bilo je, međutim, i sela koja su u cjelini glasala za opoziciju (Kruge i Oraovac).

U izbornoj kampanji od komunista su se isticali Pejo Zunić i Gojko Polovina.[7]

Značajna aktivnost provođena je preko zemljoradničkih nabavljačko-potrošačkih zadruga. Zadruge su bile formirane u Dobroselu, Oraovcu, Birovači, Doljanima, Donjem Lapcu, Boričevcu, Suvaji, Srbu i Nebljusima. One su bile miesto gdje su se često susretali ljudi naprednih pogleda. U njima su komunisti mogli lakše i uspješnije djelovati. Bilo je pokušaja da se zadruge pretvore u vlastite dućane onih koji su s njima rukovodili. Na radu u formiranju zemljoradničkih nabavljačko-potrošačkih zadruga naročito se mnogo an?a?ovao Nikola Miljuš, učitelj, kasnije član KPJ (poginuo od četnika 1943. godine). U Srbu je na formiranju zadruge i njenom rukovođenju najviše radio Jovo Mileusnić.

Tokom 1938. godine članovi partijske organizacije angažovali su se na organizaciji Stranke radnog naroda u Lapcu. Održana je i konferencija u Donjem Lapcu na kojoj je govorio Đuro Stanković, komunista iz Gospića. Na konferenciji ie bilo oko 300 ljudi. Slična aktivnost sprovođena je po liniji Narodnoga fronta. Na sastancima i predavanjima govoreno je o suštini i opasnosti od fašizma i pripremama za odbranu zemlje. Organizovane su i demonstracije povodom prolaska njemačkih turista i povodom potpisivanja Trojnog pakta. U tim demonstracijama učestvovao je veći broj građana i omladinaca. Na općinskim izborima 1939. godine komunisti su postavili svog kandidata za načelnika općine. To ie bio Milojko Maistorović iz Doljana, kandidat za člana KPJ. On je na izborima pobijedio s ubiedljivom većinom protivnika Jandru Vlatkovića koji se kandidovao na listi JRZ (Majstorovića i njegovog oca popa Pe+ra iz Doljana, kasnije su ubile ustaše). Na njegovoj listi bilo je izabrano oko 12 odbornika, većinom komunista i simpatizera.

Komunisti su neposredno djelovali i usmjeravali politički rad u pojedinim organizacijama i klubovima, **a** naročito tamo gdje su se nalazili na rukovodećim mjestima. Na osnivačkoj skupštini Sfeljačkog kola za predsjednika je izabran Dušan Rašeta **Sabrakov.** simpatizer KPJ, a za sekretara Niko Vidaković, član KPJ, ***p*** na **skupštini** Nogometnog **kluba** »Ozeblin« za predsjednika je izabran Rade Mioković. član KPJ. Pored njih, u upravnim odborima birani su i drugi komunisti **i** simpatizeri.

Partiiska orsanizaciia je dobivala štampu »Srp i čekić«, »Politički vjesnik«, »Historiju SKP (b)« i drugu naprednu literaturu. Dobijani su i rasturani leci. Povodom 1. maja i Dana oktobarske revolucije vješane su crvene zastave po seMma (u Nebljusima je istaknuta crvena zastava pored zgrade žandarme-

7 Gojko je govorio na opozicionim zborovima iznoseći platformu opozicije i želje narodnih masa.

rijske stanice). Uz to prikupljana je Crvena pomoć, a sprovedene su **i** druge **akcije. Za** organizaciju kulturnih priredbi partijska organizacija koristila je svoj **uticaj u** tamburaškom zboru, Seljačkom kolu i Nogometnom klubu »Oze-**blin«.** Na priredbama su davani komadi i recitovana poezija naprednih pisaca. Slična aktivnost razvijala se krajem 1940. i 1941. godine u Srbu gdje se naro-**čito** angažovao Dušan Vojvodić, napredna omladina iz Sokola, a kasnije tj. 1941. Boja Vojvodić, Jelka i Mira Bujić, Milica Dubajić i drugi mladi ljudi.

U Srbu je postojala i sokolska četa koja je okupljala omladinu, a komandir joj je bio Vojo Mileusnić, simpatizer KPJ. Oni su nabavili radio-aparat, organizovali svoju čitaonicu, čitali naprednu literaturu i slušali strane radio-stanice. Među tim omladincima mnogi su kasnije postali članovi SKOJ-a i KPJ. U grupu najnaprednijih omladinaca, pored ostalih, spadali su: Pećan Trbulin, Velja Puača, Drago Ožegović, Pajo Prijić, Miloš Rašuo, Pero Rastović, Vojo Ožegović i Miloš Stošlerić. Treba napomenuti i naprednu omladinku Sofiju Jović, kćerku lugara Jovića, koja je držala vezu sa Zagrebom, nabavljala literaturu i davala je na čitanje drugim omladincima.

Prva partijska organizacija u Donjem Lapcu formirana je 1938. godine. (O njenom formiranju i sastavu pisali su prvi članovi i najbolji aktivisti Niko Vidaković i Rade Mioković.)[8] Ova partijska ćelija je formirana uz pomoć Srđana Brujića i Martina Franekića[9] koji su u to vrijeme u ime Komisije za selo CK KPH obilazili partijske organizacije na području Like sa zadatkom da učvrste i povežu postojeće, a u mjestima gdje one nisu postojale da od provjerenih drugova formiraju nove organizacije.

Ubrzo poslije njenog formiranja u partijsku organizaciju Donji Lapac primljeni su Rade Mioković i Marko Vujnović, namještenici suda u Donjem Lapcu, te Mile Kosanović, napredni seljak iz Donjeg Lapca (umro od tifusa 1943. kao sekretar KK KPH Donji Lapac). Godine 1940. u radu partijske organizacije organizirano učestvuje i Nikola Miljuš, učitelj koji je tada premješten iz Gračaca u Donji Lapac. Pred kapitulaciju stare Jugoslavije partijska organizacija Donji Lapac brojala je 8 članova i svi su bili vezani u jednu ćeliju. Sekretar partijske organizacije Zunić na jednom je sastanku izjavio da je ranije na partijskim zadacima radio Sava Mileusnić, međutim, isti do ustanka nije bio uključen u ćeliju, jer je Zunić s njim, navodno, posebno radio.

S lapačkom partijskom organizacijom bio je povezan i Dane Polovina Barabica, član KPJ, koji se, uglavnom, nalazio na radu u Beogradu, a rjeđe je boravio kod svoje kuće u Dobroselu. On je ispred partijske organizacije Donji Lapac učestvovao kao delegat Prve okružne konferencije KPH za Liku. Osim Dane Polovine, sa partijskom organizacijom je čvrsto bio povezan i Nikola Polovina, brat Gojka Polovine.

Lapačka partijska organizacija u početku rata brojala je 8, odnosno 10 člajnova, jer je Marko Vujnović prije rata premješten iz Donjeg Lapca. U početku)rata tu se našao i Ivo Sikić koji je došao iz Francuske i za koga se kasnije uspostavilo da je bio član KP Francuske. Organizacija je imala 8 kandidata partije. To su bili: Milojko Majstorović, student prava, Đuro Šarac, učitelj iz Donjeg Lapca, Žarko Štikovac, poreznik iz Dobrosela, Mirko Đukić i Nikola Cvetičanin, zemljoradnici iz Oraovca, Ilija Sikić, iz Donjeg Lapca, Milan Dragičević zemljoradnik i Simo Mrda iz Birovače.

8 Nikola Vidaković 1 Rade Mioković, 194,1—1942. u sjećanjima učesnika narodnooslobodilaCkog rata, Beograd 1975, str. 109.

9 Istaknuti komunista 1 komunistički agitator prije rata. Ubile ga ustaše 1941. u Jadovnu.

Pored članova i kandidata KP, u Lapcu i u okolnim selima, bio je i veći broj simpatizera Partije. Jedan broj simpatizera bio je čak povezan s partijskom organizacijom i oni su primali konkretne partijske zadatke. To su bili: Dušan Rašeta Sabrakov, Đuro Rašeta Simonov, Stevo Rašeta Smajić, Stevica Ratković, Nikola Dimić Major, Đurađ Blanuša iz Birovače, Filip Čuljat iz Bara, Jovo Zunić, krojač iz Donjeg Lapca i drugi.

Veza s OK KPH za Liku održavana je preko sekretara Kotarskog komiteta KPH za Gračac Gojka Polovine, zatim preko partijske organizacije u Visuću i neposredno preko pojedinih članova OK za Liku koji su povremeno obilazili organizaciju (Jakov Blažević, Đuro Stanković, Tomo Nikšić i drugi). Januara 1941. organizaciju je obišao i Marko Orešković. On je ukazao na opasnost od fašizma koji prijeti Jugoslaviji i čitavom svijetu i na potrebu da komunisti budu među prvima koji će od njega braniti zemlju. Istakao je i potrebu jačanja i omasovljavanja partijske organizacije prijemom provjerenih drugova. Ta pomoć je bila značajna za daljnji rad Partije i doprinijela je njenoj afii-maciji.

Kako je ova organizacija imala i ulogu kotarskog komiteta, dobila je ovlaštenje da djeluje na cijelom kotaru i da radi na prijemu novih članova. Tu ulogu organizacija, na žalost nije ispunila, nije uspjela da primi nove članove i kandidate iz susjednih općina, kao ni to da formira nove partijske ćelije.

Dolaskom ustaša u Donji Lapac, juna 1941. partijska organizacija se smanjila. Članovi KPJ, koji nisu bili rodom iz Donjeg Lapca, izgubivši službu, nisu imali od čega da žive i morali su otići, dok su neki bili pod prismotrom ustaša. Tako su Rade Mioković i Nikola Miljuš prešli na gračački kotar sklonivši se kod rođaka, Bosa Smiljanić (s mužem) i Đuro Šarac su protjerani i prešli su u Beograd. U Beograd je pobjegao i Žarko Stikovac. U sastavu partijske organizacije ostala su 4 člana, 5 kandidata i 3 člana koja su bili na ličnoj vezi. Ovo smanjenje broja članova i kandidata donekle je nadoknađeno dolaskom drugih. U Gornji Lapac je došao član KP Branko Duraković, ali je ubrzo uhvaćen i ubijen od ustaša. U Srb su došli jedan član, jedan kandidat KP i veći broj skojevaca. I pored toga što ovi članovi, kandidati i skojevci nisu bili povezani s partijskom organizacijom u Lapcu, njihov dolazak je bio koristan i značajan.

Prvu partijsku organizaciju u Srbu formirao je 26. jula 1941. godine Gojko ^Polovina. Dao joj je naziv Ćelija broj 1 u opštini Srb. Formiranje je obavljeno kod kuće Marka Sijana, u selu Kupirovu, zaseok Nadurljaj. U nju su ušli: Đoko Jovanić, gimnazijalac, dotadašnji član KPJ (došao iz Zednika krajem maja), Milan Sijan, obalski radnik iz Beograda, dotadašnji kandidat za člana KPJ (došao 7. aprila sa robije iz Niša, na koju ga je u trajanju od 14 mjeseci osudio Sud za zaštitu države u Beogradu, Dušan Mileusnić, simpatizer KPJ koji je došao iz Zednika, gdje je držao svoju trgovačku radnju. Za sekretara ćelije izabran je Đoko Jovanić.

Članovi su i prije njenog formiranja tokom aprila, maja, juna i jula zajedno sa većim brojem simpatizera razvijali široku aktivnost na liniji KPJ. Obzirom da su neki od njih bili uključeni u rad Partije prije dolaska na ovaj teren, bili su upoznati s aktuelnom politikom KPJ do početka rata. Zato je u to vrijeme bilo dosta jasno šta treba da se radi. Rad se sastojao u povezivanju sa simpatizerima KP i drugim ljudima i njihovom upoznavanju sa revolucionarnom politikom i ciljevima Partije. Govoreno je o potrebi jačanja saveza radnika i seljaka radi uspješnije borbe protiv kapitalizma, o bratstvu i jedinstvu naroda, o fašizmu i opasnosti od njega, o potrebi odbrane zemlje i nacio-

nalne slobode, o Sovjetskom Savezu i njegovoj snazi i ulozi; objašnjavani su uzroci brze kapitulacije Jugoslavije i slično.

Sve ove aktivnosti bile su u duhu politike koju je KPJ postavljala i sprovodila na početku rata. Napad na Sovjetski Savez i prelazak ustaša na otvoreni teror stvorio je novu situaciju koja je ukazivala da se bliži čas oružane borbe. Zapravo napad fašističke Njemačke na Sovjetski Savez shvaćen je i kod nas kao signal za oružanu borbu protiv fašističkih okupatora i njihovih pomagača. Formiran je inicijativni odbor koji je imao zadatak da pristupi pripremama za borbu. Odbor je kasnije prerastao u Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu. Već prije vršena je agitacija da se oružje ne predaje pa se pristupilo njegovom prikupljanju i evidentiranju. U tom času bilo je neophodno saznati stav Partije s tim važnim pitanjima i sagledati kako se u toj novonastaloj situaciji treba postaviti, a to je značilo da treba hitno uspostaviti vezu s višim forumima KPJ. Zaista, nešto o tome saznalo se iz letaka CK KPH koji je u Srb donio Dušan Prijić iz Zagreba, ali ni to nije bilo dovoljno da bi se zauzeo pravilan stav.

Ubrzo nam je uspjelo uhvatiti vezu s nekim članovima KPJ u susjednom gračačkom kotaru, tj. Milanom Munižabom i Bićom Kesićem (na teritoriji opštine Bruvno), Ilijom Radakovićem, Milojkom Ćukom i Vašom Sijanom (na teritoriji zrmanjske opštine), ali vidjelo se da ni ovi drugovi nemaju veze sa svojim sekretarom KK niti s višim partijskim forumima. Bilo je potrebno i dalje raditi na povezivanju. Oko 20. jula uspostavljena je veza s partijskom organizacijom u Drvaru, a to je bilo veoma značajno za dalji rad, jer su tim putem dobijena obavještenja o tekućoj partijskoj politici i neposrednim zadacima. Tada smo prvi put saznali da komunisti treba da rade na pripremi narodnooslobodilačke borbe a protiv okupatora i izdajnika naroda i da u toj borbi treba okupiti što veći broj ljudi, patriota i rodoljuba koji vole svoju zemlju i žele da se za nju bore. To je bilo nešto novo u političkoj liniji Partije što do tada nije bilo poznato. Svega par dana poslije toga (24. jula) uhvaćena je veza i s Gojkom Polovinom, sekretarom KK KPH za Gračac koji je 25. jula stigao u Kupirovo. On je do tada ilegalno boravio na sektoru Dobrosela. Tih dana on je uputio na sektor Srba svoga brata Nikolu da bi se povezao s komunistima.

Donjolapačka partijska organizacija nastavila je svoj rad i u ratnim uslovima, ali sa smanjenim mogućnostima uslijed odlaska sekretara i jednog člana Partije u vojsku. Nakon kapitulacije stare Jugoslavije iz vojske su se vratili sekretar Zunić i član KP Mile Kosanović. Njihovim povratkom u Donji Lapac krajem aprila, održan je partijski sastanak u kući Bose Smiljanić na kome je bilo prisutno 6 članova. Na sastanku je razmotrena novonastala situacija stvorena ratom i kapitulacijom. Odlučeno je da se što prije uspostavi veza s OK KPH za Liku, da član Partije Nikola Vidaković ostane na radu u sreskom načelstvu, jer je po nacionalnosti Hrvat i da organizaciju obavještava o namjerama i planovima ustaških vlasti. Nešto kasnije održan je i drugi sastanak partijske organizacije, također u Donjem Lapcu. Ovom sastanku prisustvovao je i Gojko Polovina. Na sastanku je odlučeno da se povede akcija na prikupljanju oružja i vojne opreme, da se razvije agitacija među ljudima da oružje ne predaju ustaškim vlastima, da se vodi agitacija među hrvatskim živliem da se ljudi ne javljaju u ustaše i ne oblače ustaške uniforme. Ove stavove partijska organizacija je nakon sastanka sprovodila s dosta uspjeha.

Na teritoriji donjolapačkog kotara pretežno su bili nastanjeni Srbi. Jedino je selo Boričevac bilo naseljeno Hrvatima, a bilo je nešto Hrvata i u Gornjem Lapcu te po nekoliko porodica u selima: Oraovcu, Mišljenovcu, Donjem Lapcu,

Buševiću i Brotnji. Pristalice i pobornici Pavelićeve NDH tražili su među hrvatskim življem dobrovoljce da se jave u ustaše, da oblače ustaške uniforme. Međutim, zahvaljujući radu i objašnjavanju komunista, bilo je malo onih koji su u to prvo vrijeme stupili u ustaše i oblačili ustašku uniformu. U agitaciji su naročito uspješno djelovali član KPJ Niko Vidaković i kandidati KP lie Šikić i Ivo Sikić. Neke su se hrvatske porodice zaista dobro držale: iz Oraovca — Dane i Manda Culjat (iz Bara kod Lapca) sa sinovima Filipom, Markom i drugom djecom, porodica Filipa Culjata Zekanova i Luke Culjata iz Gornjeg Lapca, Markovinović-Maričić Perica i Marko, Markovinović Ilija i Nikola (Ivanov), Mile Krpan, Nikola Blažević, Milan Vranić, Nikola Pavičić Lovrakov iz Boričevca i Mićo Kovačević (Mandičin) iz Bubnja. Većina ovih ljudi s članovima svojih porodica sudjelovali su u mnogim protestima protiv ustaškog nezakonja i progona Srba. Mnogima su pružili zaštitu i pomoć. Radi toga ustaška vlast duže vrijeme nije dolazila do izražaja. Vladala je neka vrsta bezvlašća u očekivanju daljih događaja ...

Međutim osjećalo se prisustvo i onih grupa i pojedinaca koji su bili za ustaše i radili na tome da se njihova vlast učvrsti i ojača. U tom pogledu naročito su se isticali bivši starješina suda u Donjem Lapcu Ivo Marinković, gruntovničar Franjo Janovski, gostioničar Grco Pavičić, župnik Stuparić j učitelj Mijo Mandić iz Boričevca.

Marinković i Janovski su odlazili u Zagreb, Gospić, Udbinu i Bihać da bi izdejstvovali dolazak ustaša u Donji Lapac i Srb, kako bi pomoću njih uspostavili ustašku vlast. U tome su uspjeli. Početkom juna u Lapac je došlo kamionom preko Gračaca oko 25 do 30 ustaša. Među njima je bilo povratnika iz Italije na čelu sa zapovjednikom Kokotovićem i nekoliko iz okolice Gospića. Smjestili su se u osnovu školu i formirali ustaški stan. Kako bi pokazali svoju surovost, vlast, i riješenost da tu vlast održe po svaku cijenu, uhapsili su Ilu Rašetu. Nakon toga trebalo im je nekoliko dana da se povežu s istomišljenicima iz Donjeg Lapca i Boričevca koji su tražili i željeli njihov dolazak i bili spremni da im pomognu u uspostavljanju vlasti. Uz pomoć svojih pristalica i saradnika ustašama uspijeva da u Boričevcu i Gornjem Lapcu među Hrvatima mobilišu i uključe u svoje redove veći broj mlađih ljudi, da ih dovedu u Lapac i obuku u ustaške uniforme. Pojačani domaćim ustašama, počinju hapšenjem i ubijanjem ljudi.

U Srb su ustaše došle oko 15. juna. Došli su također iž Gospića i bilo ih je oko 15 na čelu s poručnikom Naglićem. Na teritoriji općine Srb nije bilo ljudi hrvatske nacionalnosti pa ni ustaša. U Srbu je bio samo Hrvat nadlugar Mažuran i omladinac Đurica Grgurić koji su bili za ustaše i s njima su sarađivali. Dana, 18. juna ustaše su pohapsile veći broj ljudi i žena, vršeći uz to i pljačku trgovine. Veći broj ljudi poslije su pustili. Ubili su tada samo popa Lavrnju i lugara Batinicu. Kasnije, poslije napada na SSSR, pohapsili su veći broj ljudi i strijeljali. Tada slijede i masiovni zločini u selima Suvaji, Osredcima, Bubnju i Mišljenovcu. Ove masovne zločine nad srpskim narodom vršile su specijalne ekspedicije ustaša. Tako je nastao strašan teror ustašaTi zavladao je veliki strah i nesigurnost u narodu. Ljudi su se sklanjali i bježali u brda i šume da bi spasili gole'živote, jer niko više nije bio siguran da će ga ustaše poštedjeti ako ga uhvate.

Donji Lapac i njegova okolina posebno su se nalazili u teškom položaju jer su bili odsječeni od sela prema Srbu domaćim ustašama čija su uporišta bila u Boričevcu i Gornjem Lapcu. U Kulen Vakufu, Bihaću i Udbini postojala su

Maj, 1937. Clainovi omladine **i SKOJ**-a s područja općine **Srb,** Pero Morača drugi i Dušan Mileusnić treći s desna, stoji.

jaka ustaška uporišta iz kojih je prijetila stalna i neposredna opasnost. Situacija je bila teška i neizvjesna. Ljudi su bili spremni na sve samo da sačuvaju gole živote, ali im ni to niko nije mogao garantovati, niti je bilo moguće sagledati izlaz iz te situacije.

Partijska organizacija u Donjem Lapcu ostala je u to vrijeme, kako je već navedeno samo s 4 člana, 5 kandidata, 3 nepovezana člana u selima, te većim brojem simpatizera. Skojevska organizacija nije postojala. Do rata partijska organizacija u Donjem Lapcu nije dobila direktivu da organizuje SKOJ. Bilo je nekoliko omladinaca u Donjem Lapcu čvrsto vezanih za Partiju koji su mogli postati članovi SKOJ-a, kao što su Branko Stijelja, Stevo Bajić, Jandre, Stevo i Jovo Zunić, Branko Šarac (ubijen od ustaša), Stevo Tišma iz Nebljusa i Dušan Kuga koji su pohađali gimnaziju u Bihaću. Velika zasluga pripada Nikoli

Vidakoviću i Ili Sikiću koji su kao Hrvati ostali u službi u Donjem Lapcu, te među ustašama prikupljali potrebne informacije i redovno o tome obavještavali partijsku organizaciju. Zahvaljujući njihovim obavještenjima mnogi ljudi i članovi KP izbjegli su hapšenje. Oni su organizovali intervencije radi puštanja mnogih uhapšenih ljudi i uspijevali su da izdejstvuju njihovo oslobađanje. Među hrvatskim življem oni su podsticali otpor prema ustašama i njihovim zločinima, odvraćajući ljude od ustupanja u njihove redove i podržavanja ustaške djelatnosti. Zato je i pored početnih uspjeha ustaša u mobilizaciji jedan broj ljudi ostao pasivan ili je aktivno davao otpor i osuđivao ustaške postupke. Od hrvatskih porodica u Oraovcu niko nije otišao u ustaše. Jedan je, zaista obukao ustašku uniformu, ali više po nagovoru drugih da bi štitio selo. Kasnije se i on izvukao, skinuo uniformu i vratio se kući. Nitko od Hrvata u tom selu nije ništa učinio loše svojim komšijama Srbima. Na sličan način držale su se hrvatske porodice u Mišljenovcu. Ovdje je samo jedan bio u ustašama, osta-Ji su bili pasivni ili protiv. Neki su među prvima govorili o namjerama ustaša i upozoravali Srbe na opreznost. Mnogi u to nisu vjerovali.

Većina žandara Hrvata koji su ostali u službi, nisu odobravali rad ustaša niti su ih podržavali. U Srbu su bila tri žandara i sva trojica su osuđivali ustaške zločine. Neki od njih odlazili su kućama mnogih ljudi da ih upozore da se sklone. U Lapcu su ustaše javno razoružale komandira žandarmerijske stanice Horvata koji je govorio da ustaše ne bi smjele da rade ono što čine i da je to protuzakonito. Bilo je to značajno i za rad partijske organizacije koja je u svojoj političkoj aktivnosti na pripremi ustanka stalno ukazivala na potrebu jačanja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata.

Bivši sudija Marinković postaje glavni šef ustaške vlasti u Donjem Lapcu. Nakon dobivanja pojačanja iz Gospića, on donosi odluku da se pohapse svi oni koji su sumnjivi. Za ovaj stav ustaša saznao je ubrzo kandidat partije lie Šikić koji je o tome obavijestio Vidakovića, a ovaj sekretara partijske organizacije Peju Zunića. Poslije ovih događaja komunisti više i ne odlaze u Donji Lapac, već se povlače u Birovaču kod Steve Dragičevića i drugih poznanika i simpatizera, pa selo Birovača, za brdom Birovača, postaje centar daljeg okupljanja komunista i simpatizera. Tu oni održavaju sastanke i vrše pripreme za ustanak.

U prvoj polovini juna partijska organizacija se povezuje s Okružnim komitetom za Liku preko Nedeljka Zakule, člana OK. Zakula je na teritoriju lapačkog kotara boravio nekoliko dana i to u selu Birovači kod člana KP Steve Dragičevića. On je održavao vezu s partijskom organizacijom i prisustvovao njenom sastanku. Uz ostalo prenio je poruku OK KPH za Liku i pisane materijale o aktuelnim događajima, upoznao je partijsku organizaciju s prvomajskim savjetovanjima KPJ u Zagrebu i prenio je direktivu o potrebi pripreme za oružanu borbu. Radi toga tražio je da se formira vojni komitet koji će vršiti pripreme za borbu. Istovremeno Zakula je ukazao na potrebu prikupljanja oružja i .municije, na odabiranje ljudi koji se mogu uključiti u oružane grupe i na potrebu proširivanja i jačanja partijske organizacije. Uz sve to naglasio je da oružana borba ne počinje dok se ne dobije obavještenje od OK KPH za Liku.

Nakon obavljenog posla Zakula je napustio donjolapačku teritoriju i otputovao u pravcu Visuća, kamo ga je otpratio kandidat Partije Simo Mrda. Partijska organizacija je Zakuli obezbijedila i propusnicu ustaških vlasti koju je nabavio Nikola Vidaković u Donjem Lapcu.

Na osnovi direktiva koje je primila od Zakule, partijska organizacija je preduzela konkretne mjere za ustanak. U vezi dogovora sa Zakulom partijska organizacija je u cjelini vršila ulogu vojnog komiteta. Pojedini članovi te ćeliie **dobili su** i konkretna zaduženja na čemu su angažovani i kandidati i pojedini simpatizeri. Sekretar Zunić i Stevo Dragičević zaduženi su da se brinu o odabiranju boraca koji bi se mogli uključiti u oružane grupe, a Vidaković i Kosanović **da** rade na prikupljanju i popisu oružja.

Ustaše su prešle na masovne zločine, paljenje sela i ubijanje ljudi, žena i djece. Zavladala je opšta nesigurnost, pa nitko nije smio da ide u Donji Lapac i tamo gdje se nalaze ustaše. Narod je počeo da bježi od njih, da se sklanja u polja, brda i šume. Tako su ubrzo formirani zbjegovi u šumama gdje se narod okupljao i sklanjao. Komunisti i simpatizeri KP brinuli su se o organizaciji zbjegova i njihovom obezbjeđenju. Održavali su kontakte s ljudima i vršili potrebne pripreme za oružanu borbu. -Ljudima je savjetovano da sklanjaju stoku i imovinu kako ne bi bila opljačkana i uništena. Partijska organizacija je usmjerila sve svoje snage na pripremu ustanka. Čekala se direktiva za početak. Odlaskom Nedeljka Zakule izgubljena je veza sa OK za Liku i partijska organizacija nije znala kada će i hoće li stići direktiva za ustanak. Dani su odmicali, situacija je bivala sve teža, a direktiva za ustanak nije stizala. U narodu se znalo da komunisti rade na pripremi ustanka i ljudi su dolazili da pitaju hoće li ustanak početi, kada će početi i zašto se čeka. Pitanje ustanka postala je i potreba svih, a ne samo komunista. Međutim, niko od komunista nije mogao da na sebe uzme odgovornost i donese odluku o početku ustanka bez direktive višeg rukovodstva. Znalo se da o početku ustanka odlučuju viši partijski forumi. To je i Zakula rekao partijskoj organizaciji u Donjem Lapcu. Ljudi su govorili da ustanak koji ne bi istovremeno počeo na širem području ne bi mogao uspjeti.

U takvoj situaciji, kako bi mogla da se opredijeli, partijska organizacija je pokušavala da se poveže s OK za Liku. Zato šalje Stojana Serdara, rodom iz blizine Gospića, ne bi li uhvatio vezu s nekim članom KPJ i OK za Liku. Stojan je preko Široke Kule, zaista, uspio da se poveže s Tomom Nikšićem, članom OK za Liku koji se nalazio u Mogoriću. Dobio je pismenu poruku za lapačku partijsku organizaciju da se počne s ustankom. (S porukom je stigao 2. augusta, a ustanak je već bio u toku.)

Nemajući vezu i direktivu, u toj delikatnoj situaciji kada je sve ukazivalo na potrebu dizania ustanka, partijska organizacija se našla u teškoi situaciji. Da li poštovati partijsku disciplinu i čekati direktivu za ustanak, ili preuzeti odgovornost i noći na ustanak, oa snositi posljedice ako zbog preranog Početka propadne. Riješeno je da se čeka kurir s direktivom. U nespokojstvu iščekivanja svakim danom sve češće pronose se razne vijesti o ustanku u Crnoj Gori, Srbiji. Bosni, **pa** i u Srbu. Dvadeset šestog jula u selo Oraovac došao je neki čovjek iz Mazina i tražio vezu s Pejom Zunićem. Ljudi su zakliučili da nosi poruku za ustanak. Grupa Oraovčana s oružjem odlazi na Kuk i na putu prema Udbini postavlja zasjedu. Zasjeda je napala i uništila jedan automobil. Žandari s Udbine su intervenisali. pa je tako 27. 7. 1941. vođena borba i na ovom terenu. Ustaše su uhapsile jednog čovjeka i odvele ga u Udbinu. Sutra su protiv njega poveli istragu, ali je on, iako vezan, pobjegao.[10]

10 Po sjećanju Jandre Đukića Iz Oraovca.

U brdu Birovača okupili su se 27. jula komunisti, kandidati, simpatizeri i drugi ljudi, a neki od njih imali su i oružje. Razgovarali su o ustanku. Mnogi su govorili da je ustanak već počeo i da i oni trebaju podići ustanak. Partijska organizacija je zauzela stanovište da treba još sačekati. Dana, 29. jula partijska organizacija je donijela odluku da se ide na ustanak. U to vrijeme ustanak, koji je 27. jula počeo u Srbu, bio je u punom jeku. Ustaše su već počele napuštati Donji Lapac da sele u Boričevac, osjećajući se tamo sigurnijim.

Dvadeset devetog jula Donji Lapac je bio prazan. Tridesetog jula održan je zbor u Progonu kod Donjeg Lapca na kome je saopštena odluka o ustanku i objašnjeni njegovi ciljevi. Na zboru je govorio sekretar partijske organizacije Pejo Zunić. Tu su formirane i ustaničke jedinice, vodovi po selima i određen komandni kadar.

Na teritoriji Srba situacija je bila nešto povoljnija. Tamo nije bilo ustaša pa su predstavnici ustaških vlasti teže dolazili do pojedinih podataka i obavještenja. Ustaška posada je samo u Srbu. U selima oko Srba nije ih bilo, a jača ustaška uporišta bila su prilično udaljena. Neposredno pred ustanak ustaše su povučene iz Srba. Ostalo je samo nekoliko žandara i civilnih službenika. Još prije ustanka imali smo formirane gerilske odrede i u nekima od njih, preko naših pristalica i simpatizera, imali jak uticaj. Postojao je i Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, u čijem su se sastavu nalazili svi članovi KPJ. Tu se pred ustanak našao i odgovorni partijski rukovodilac Gojko Polovina, a imali smo vezu i s partijskom organizacijom u Drvaru.

Polovina je nakon formiranja prve partijske ćelije 26. jula, ostao u Nadurljaju sve do kasno u noć. Tu su se nalazili i ostali članovi Partije, članovi Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu. Pošto je obaviješten o kontaktima koji su bili uspostavljeni s komunistima na teritoriju gračačkog kotara, Polovina je tražio da se pronađe neko od njih i dovede u Nadurljaj radi međusobnog povezivanja. Pronađen je Bićo Kesić. Kasno poslije podne Polovina je obavio s njim razgovor i uputio poruku Milanu Munižabi, članu KP na teritoriji opštine Bruvno. Mi smo Gojka Polovinu prihvatili kao sekretara Kotarskog komiteta za kotare Gračac i Lapac. U tome svojstvu on je i formirao prvu partijsku ćeliju u Srbu, a ubrzo je postao najodgovorniji partijski i vojni
r rukovodilac u kotaru Donji Lapac.

Kasno uveče 26. jula, poslije 9 časova, vratio se iz Zavlake Đoko Jovanić i donio poruku Štaba gerilskih odreda za Drvar u kojoj se govorilo o početku ustanka 27. jula. Poruka, pisana u vidu naredbe, pozivala je na ustanak i naređivala prekidanje pruge koja od Knina vodi za Drvar. Na okupu je bila cijela partijska organizacija s Gojkom Polovinom. Cim smo se upoznali sa sadržajem poruke, odlučili smo da i mi slijedećeg dana, 27. jula, idemo na ustanak. Pošto smo bili i članovi Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu, održan je i sastanak Štaba, gdje je pomenuti stav prihvaćen i donijeta odluka da se počne s ustankom. Nakon sastanka članovi Štaba odlaze na razne strane radi dizanja ustanka: Gojko Polovina i Dušan Mileusnić u Zavlaku, Đoko Jovanić u Suvaju i Neteku, Milan Šijan na teritorij Srba, Kupirova i Ajderovca. Slijedećeg dana počeo je ustanak i Srb je bio slobodan oko 11 časova.

Partijska organizacija u Donjem Lapcu od formiranja 1938. imala je značajnu ulogu u širenju ideja naprednog radničkog pokreta. Ona je mnogo doprinijela popularizaciji revolucionarne uloge KPJ i Sovjetskog Saveza te stvaranju borbenog saveza radnika i seljaka. Podsticala je otpor i širila mržnju protiv nenarodnog režima, kapitalističke eksploatacije i nepravde. Imala je velikih sla-

bosti u pogledu **organizacionog jačanja i** kadrovskog osposobljavanja. Zatvorila se u okviru manjeg broja članova KP u samom mjestu. Uprkos ukazivanjima viših partijskih foruma, organizacija **je** ostala sa svega nekoliko članova i kandidata, mada su postojale mogućnosti za prijem novih članova i formiranje novih partijskih ćelija. Organizacija se nije snašla, a pomoć od viših foruma bila je uopštena, bez konkretnih analiza i prijedloga.

Ali i pored toga pravilno je postavljala i politički uspješno djelovala među masama. Isticala je potrebu borbe protiv okupatora, a pravilno tumačeći politiku KPJ, radila na jačanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. U samom donošenju odluke o početku ustanka bilo je kolebanja. Organizaacija je zakasnila u donošenju te važne odluke. Kolebanju je doprinijela slaba veza s višim partijskim rukovodstvom i organizatorima ustanka u Srbu i Drvaru. Organizacija nije bila ni blagovremeno obaviještena o početku ustanka u Srbu i zadocnila je s odlukom o ustanku.

Od 27. jula ustanak se naglo širio. U donjolapačkom kotaru oslobođen je Srb, potučena su ustaška pojačanja na Srbskom klancu i u Tiškovcu. Dana 28. jula potučena su nova ustaška pojačanja na Srbskom klancu i zauzeta žandarmerijska stanica u Doljanima; 29. jula potučene su ustaške snage na Brežinama kod Doljana, a 30. jula oslobođen je Donji Lapac. Ustaničke snage iz pravca Srba i Donjeg Lapca približile su se ustaškom uporištu Boričevac, koji je zauzet 2. augusta. Time je cio donjolapački kotar bio slobodan.

U prvim danima ustanka ispoljio se entuzijazam i polet masa. Narod je klicao KP Jugoslavije i SSSR-u, isticao i nosio crvene zastave. Bio je to dokaz političke pripremljenosti masa koje su znale da je ustanak organizirala i vodila KP i njeni članovi i da u Sovjetskom Savezu kao socijalističkoj zemlji imaju sigurnu podršku.

Smatrajući okupatora glavnim krivcem za sve što se dogodilo poslije okupacije, komunisti su u pripremi ustanka otvoreno i jasno isticali potrebu odlučne i beskompromisne borbe protiv okupatora i Pavelićeve ustaške države. To se pokazalo naročito ispravnim, jer su se već u prvim ustaničkim danima u odnosu na dalju perspektivu i ciljeve ustanka, zapažala nova politička platforma i orijentacija među ustanicima. Isticana je potreba jačanja i razvijanja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. Dok su komunisti pripremali ustanak, okupljali pristalice i rodoljube te ih organizovali za ustanak, neki su stajali po strani i ne vjerujući u mogućnost borbe i otpora, iznalazili načine da se prilagode datom stanju i sačuvaju svoju glavu.

Kada se ustanak pokazao mogućim, priključili su mu se i oni koji su ranije stajali po strani. Saznavši da talijanski okupator nudi da će Srbe štititi od ustaša, ti isti počeli su da se nameću za vođe i starješine. Oni objašnjavaju da su Talijani prijatelji Srba, da su velika sila, kojoj se ne može suprotstaviti šaka jada, da ih treba pozvati da okupiraju slobodnu teritoriju i tako zaštite Srbe od ponovnog dolaska ustaša. Po njima Talijani ne vole komuniste i ako saznaju da su oni na čelu ustanka, onda će intervenisati i vršiti odmazdu, paliti kuće i sela, pa ih zato ne treba napadati. Svi Hrvati za takve su ustaše j treba ih ubijati i istrebljivati, bez obzira ko su i šta su. Glavni pobornici ove linije bili su bivše režimlije pročetnički elementi: Stevo Rađenović, bivši poslanik, Jovo Keča, trgovac, Milan Torbica, bilježnik, Luka Stikovac, Lazo Ljubojević, Nikola Kosanović i drugi. Takve parole i obećanja bile su prihvatljive za neke ljude, jer su obećavale da će dolaskom talijanskog okupatora nastati mir, da će se moći vratiti svojim kućama i mirno raditi i živjeti. Komunisti

su obećavali jednakost za sve, ali i dugu i tešku borbu s daleko jačim neprijateljem.

Takva, nama neprihvatljiva propaganda negativno je djelovala na disciplinu i borbeni moral boraca. To su koristili pojedinci skloni samovolji i pljački. S oružjem su vršljali po selima, provodili nasilja i pljačku, unosili strah u nezaštićene ljude i napuštali borbene položaje. Rukovodeći se parolom da su svi Hrvati i Muslimani ustaše, oni su po nezaštićenim selima pronalazili po nekoga, hapsili i izvodili na strijeljanje. Kada bi pristalice saradnje s Talijanima zakazale neki zbor, tamo bi se našle naoružane grupe, uzvikivale parole tobože u ime boraca s položaja i zalagali se za pregovore s Talijanima, a za klanje Hrvata i slično.[11]

Ovakvi su sve više nestajali s položaja i odlazili kućama s plijenom. Situacija je bila dosta kritična kada su počeli otvoreno da napadaju komuniste i da im prijete ubijanjem pod izgovorom da oni nastoje zavaditi narod s Talijanima i da štite Hrvate.[12] Šestog septembra organizovali su zbor u Donjem Lapcu da proslave kraljev rođendani uzvikivali: »Živio kralj!« Polovina je tada rekao: »Možete vi vikati da živi kralj, ali pođite s nama da se borite protiv ustaša i okupatora!«

Komunisti su ostali čvrsto na principima i ciljevima koje su postavili još u vrijeme pripreme ustanka. Nije bilo kolebanja da se odustane od borbe protiv okupatora i da se s njim vrši bilo kakva nagodba. Otrićki sporazum nije za komuniste predstavljao nikakvu obavezu, niti mu je pridavan neki značaj. Bilo je samo pitanje kako prevazići nastalu situaciju i kako se pripremiti i organizovati da bi se započeta borba proširila i protiv talijanskog okupatora.

Sredinom augusta sve ustaničke jedinice, s teritorije općine Srb, prebačene su na položaje prema Kulen-Vakufu i Bihaću. Tada je prestao radom i Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu, a rasformirana je i partijska organizacija u Srbu. Njeni članovi su otišli jedni u Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, a drugi na razne strane s ustaničkim jedinicama.[13] Političku aktivnost u općini Srb nastavili su simpatizeri Partije i članovi SKOJ-a.

Prvi sastanak lapačke partijske organizacije poslije ustanka održan je 3. augusta u oslobođenom Donjem Lapcu. Sastanku je prisustvovao i Gojko Polovina. Razmatrani su tekući zadaci koji su stajali pred Partijom. Odlučeno je da se formira Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu na čelu s Gojkom Polovinom. Odlučeno je isto tako da se formira i odbor civilne »narodne vlasti« koji bi bio pod rukovodstvom Štaba gerilskih odreda i brinuo se o snabdijevanju ustaničkih jedinica hranom i drugim potrebama. Predviđeni su i ljudi koji su trebali da postanu članovi tog odbora, a za sekretara je određen Stevo Dragičević. Zadaci i ciljevi štaba gerilskih odreda i organa narodne vlasti objašnjavani su u vijestima i lecima, koje je izdavao Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu.

Počela je zapaženija aktivnost partijske organizacije u Donjem Lapcu. Organizaciji su pristupili bivši član Rade Mioković, Nikola i Dane Polovina iz Dobrosela, kao i Sava Mileusnić. Sreški i općinski komiteti još nisu postojali.

11 Vidaković i Mioković pominju ljude pobijene od pročetničkih elemenata. Misle da ih je bilo oko 30.

12 Četničke vođe u Srbu su planirale ubiti Doku Jovanića, Milana Sijana, Gojka Polovinu, Milu Počuču 1 druge komuniste.

13 Đoko Jovanić otišao na položaje kod Kulen Vakufa, Milan Sijan prema Bihaću, a Dušan Mileusnić prema Mazinu.

Zadaci su bili mnogobrojni i prelazili su mogućnosti ove organizacije. Skojevska organizacija još uvijek nije bila formirana.

Početkom augusta u Lapac je došao Marko Orešković. Na sastanku 5. augusta. na kome je pored članova Partije prisustvovao i Gojko Polovina, Marko je dao smjernice za dalji rad komunista. Ukazao je na potrebu većeg angažovanja članova i simpatizera KP u tumačenju linije Partije o ciljevima NOB-e i jačanju bratstva i jedinstva, kao i na potrebu omasovljenja Partije primanjem novih članova iz redova hrabrih boraca i simpatizera.

Slijedeći partijski sastanak održan je za nekoliko dana. Ovom sastanku su prisustvovali i članovi OK za Liku Jakov Blažević i Rade Zigić. Zaključeno je da se pristupi organizacionom učvršćivanju u vojnim jedinicama i preuzimanju rukovodećih položaja od strane članova Partije, kako na frontu tako i u pozadini. Isto tako donijeta je odluka da se pristupi formiranju kotarskog komiteta. Na zahtjev Rade Zigića smijenjen je dotadašnji sekretar partijske organizacije Pejo Zunić. Za novog sekretara postavljen je Stevo Dragičević. Tako je od OK za Liku počelo pružanje pomoći partijskoj organizaciji u Donjem Lapcu koja, kako smo vidjeli, ponekad nije bila dovoljno efikasna.

Tokom augusta i septembra u Donji Lapac su u više navrata dolazili Jakov Blažević i Rade Zigić i davali potrebnu pomoć u radu komunista. Navraćali su i drugi funkcioneri Partije: Vlado Cetković, Košta Nad i Vlado Popović. Značajan je bio dolazak u drugoj polovini augusta Mile Počuče i Perice Dozeta, koji su ostali duže vrijeme da bi pomogli partijskoj organizaciji da sredi svoje redove.

U to vrijeme je i Marko Canković radio na sektoru Srba. Krajem 1941. godine dolazila je i Neda Zakula. Ona je duže vremena boravila u kotaru, radila na formiranju AFZ-a i izvršavala druge partijske zadatke. Vrijedno je napomenuti i dolazak Milice Opale koja je bila rodom iz Lapca, ali je živjela i radila u Zagrebu. Ona je tu došla i radila na formiranju SKOJ-a i omladinske organizacije.

U prvoj polovini septembra u Donjem Lapcu je održan prošireni partijski sastanak. Ovom sastanku su pored Steve Dragičevića i Mile Kosanovića, kao članova ove partijske organizacije prisustvovali Gojko Polovina, Đoko Jovanić, Rade Mioković, Rade Zigić i Vlado Cetković, a od višeg partijskog rukovodstva sastanku su prisustvovali Vlado Popović i Jakov Blažević. Razmatrana je politička situacija u kotaru i analiziran dotadašnji rad Partije s osvrtom na greške i propuste. Zbog grešaka koje su se ispoljile još pred ustanak, iz Partije su isključeni Pejo Zunić i Nikola Vidaković.[14] Isključenje je uslijedilo na prijedlog i insistiranje Rade Zigića, mada su drugi bili za blažu kaznu, a među njima i Jakov Blažević. Isključeni članovi nisu prisustvovali sastanku. Bila je to partijska kazna koja se ne bi mogla pravdati, pogotovo što se radilo o dvojici najistaknutijih komunista donjolapačke partijske organizacije. Zatim, na tom sastanku je analiziran rad partije kotara i u periodu poslije ustanka. Slabosti i propusta svakako je bilo. Trebalo ih je analizirati i uočiti kako bi se efikasnije mogli otkloniti. Prije svega, slabosti su se ispoljile u nedovoljnoj povezanosti komunista i kandidata Partije na terenu, u rijetkom sastajanju i nedovoljnom kontaktiranju i konsultovanju.

Najodgovorniji partijski rukovodilac u kotaru (sekretar Kotarskog komiteta) bio je Gojko Polovina, pa se ova kritika u velikoj mjeri odnosila na njegov

14 Vidaković je morao napustiti Lapac zbog četničkih prijetnji. Prešao je u Sloveniju gdje se povezao s NOP-om.

rad i metod rukovođenja Partijom. Gojko kritiku nije mogao shvatiti niti je prihvaćao, već je sve shvatao kao lični obračun i napad na svoju ličnost. Bio je ubijeden kako je učinio sve što je mogao i što se u tim uslovima moglo učiniti, a da upravo oni, koji su ga kritikovali, nisu sa svoje strane učinili ono što su mogli i bili dužni učiniti. U tome je on ostao uporan i do kraja nepopustljiv. Time je došao u sukob s Partijom i partijskim rukovodstvom u Lici. Ovaj sukob se još više zaoštrio u daljem radu pa su Gojka teretili i zbog drugih propusta i grešaka. To je dovelo i do njegovog isključenja iz Partije. Odluku 0 isključenju donio je Okružni komitet partije za Liku, čime se saglasio i CK KPH.

Za uočene propuste i slabosti u pomenutoj analizi, svakako da nije jedino bio kriv Gojko Polovina. One su bile posljedica slabosti rada partijske organizacije u cjelini, pa i Okružnog komiteta za Liku, čija pomoć u radu partijske organizacije nije bila blagovremena i efikasna. Najveća krivica Gojka Polovine bila je što kritiku nije mogao shvatiti i prihvatiti. Tim je, kao jedan od najpoznatijih komunista ovog kraja i najpoznatijih ljudi u narodu dozvolio da dođe u sukob s Partijom, a to je imalo teže posljedice za dalji rad partijske organizacije kotara.

Kada se ocjenjuju rad i greške Gojka Polovine, treba imati u vidu i činjenicu da je on sticajem određenih okolnosti došao na partijsku funkciju u Donjem Lapcu. Naime, on je bio sekretar Kotarskog komiteta KPH za Gračac 1 u momentu ustanka kada još nije postojala veza s OK za Liku i kada nije bilo drugog izbora, preuzeo je i partijsku funkciju u kotaru Donji Lapac. Radio je onoliko koliko je znao i umio. Vrijeme je bilo složenije i iziskivalo je bolji i kvalitetniji rad. On kao ljevičar i komunista dugo je vremena djelovao i razvijao se van Partije. Politički je istupao kao komunista i ljevičarski agitator i govoreći na opozicionim zborovima stekao je popularnost u narodu kao komunista. Međutim, on nije imao revolucionarnog iskustva u organizacionom radu, pa na tome nije ni mogao nešto dati. On je i kao sekretar više djelovao kao agitator i govornik, a manje je posvećivao brigu organizacionom radu Partije. Ali tome su i drugi pridonijeli.

Poslije niza sastanaka, analiza i objašnjenja počeo je u septembru konkretan rad na jačanju i učvršćenju partijske organizacije. U Partiju su primljeni novi ljudi, dotadašnji kandidati i simpatizeri. Među primljenima bih su Stevo i Jovo Zunić iz Donjeg Lapca, Simo Obradović i Simo Mrda iz Birovače. Za članove su kandidovani: Tomica i Ilija Popović, i Mićun Stijelja iz Donjeg Lapca. U oktobru u Partiju su primljeni Jandre Zunić, Ilija Milošević i Petar Obradović, a u novembru: Dušan Rašeta Sabrakov, Mića Dragičević i Zorka Kosanović. Za kandidate su primljeni Đurađ Blanuša, Jovo Tadić, Simo T. Obradović i Mile Dražin. Time je partijska organizacija u Donjem Lapcu znatno ojačala i brojala je oko 20 članova. U to vrijeme ona se podijelila u dvije organizacije: lapačku i barovačku.

Sada je bilo mnogo lakše napraviti raspored komunista i izvršiti podjelu rada između općinskog komiteta i osnovnih organizacija. Općinski komitet KPH činili su: Mile Kosanović, Stevo Dragičević, Gojko Polovina, Đoko Jovanić, Rade Mioković, Simo Mrda i Ilija Milošević (Općinski komitet je kasnije prerastao u Kotarski komitet KPH za Donji Lapac).

U septembru bilježe se značajniji rezultati u organizacionom radu Partije ovog kotara. Proširuju se i osposobljavaju partijske organizacije i formiraju nove. Zahvaljujući češćim sastancima i razgovorima kao pomoći koju je ne-

posredno pružao Okružni komitet za Liku, članstvo je bolje upoznato s linijom i politikom Partije i ciljevima NOB-e. Ubrzo je nekoliko članova Partije upućeno na partijsko politički kurs Okružnog komiteta KPH za Liku, koji se održavao u selu Trnovac kod Korenice.

Talijani su okupirali Donji Lapac 12. oktobra. Prije toga okupirali su i Srb. U sjedištu opština uspostavili su svoje garnizone i priključili ovu teritoriju svojoj okupacionoj zoni u Dalmaciji. Time je bila ostvarena želja četničkih vođa da se slobodna teritorija preda u ruke talijanskih okupatora. Četnici su dobili obećanje da će poslije dolaska talijanskog okupatora u ovim mjestima oni organizovati civilnu vlast. Međutim, ubrzo se pokazalo da ni četnici ni okupatori nisu imali mogućnosti da organiziraju i održe vlast u tim mjestima. Uskoro četnici su i tako izgubili gotovo svaki uticaj u narodu.

Poslije okupacije slobodne teritorije pred Partijom su stajali brojni zadaci. Najvažniji od njih bio je objašnjavanje narodu i borcima izdajničke uloge četnika i razvijanje svijesti o potrebi borbe protiv okupatora i njegovih saradnika i pomagača. Trebalo je djelovati na ljude u smislu njihovog opredjeljenja za NOB i pristupanja partizanskim jedinicama. Moralo se nastaviti radom na omasovljavanju partijske organizacije. Javljale su se i nove teškoće. Veći broj ljudi, koji su ispunjavali uslove da postanu članovi Partije, kao i oni koji su već postali, odlazili su u partizanske jedinice, a time je otežan rad na omasovljavanju Partije na terenu. Trebalo je mnogo više vremena da se od onih koji su ostali na terenu, odaberu najbolji i osposobe za ulazak u Partiju. Da bi se što prije ojačao partijski rad na terenu, bilo je potrebno da se vrati jedan broj drugova iz jedinica.

Tada su vraćeni na partijski i politički rad u pozadini Lazo, Nikola i Perica Balać rodom iz sela Kruži, Milan Đumić, Dušan i Rade Damjanović i Drago Ožegović s teritorije opštine Srb. To je pomoglo da se u kraćem roku formiraju partijske organizacije u tim rejonima.

Partijska organizacija u selu Krugama formirana je 25. novembra 1941. U njen sastav ušli su Lazo Balać, Perica Balać (poginuo kao komesar bataljona) i Ilija Milošević (koji je prije toga pripadao partijskoj organizaciji u Donjem Lapcu). Na vezi je bio Nikola Balać, kandidat Partije. U ovu organizaciju došli su Stevo Tišma i Kojica Blanuša januara 1942., a tokom 1942. Đuro i Stevo Popović i Danica Brozović. Organizaciju je formirao član OK za Liku Mile Počuča. Prvi sekretar je bio Ilija Milošević.[15]

Partijska organizacija na teritoriji općine Srb, formirana neposredno prije ustanka prestala je radom tokom augusta 1941. Zato je trebalo formirati nove partijske ćelije na tom području. Iako je na teritoriji ove opštine djelovao veći broj dobrih i politički uzdignutih članova SKOJ-a te znatan broj drugih partijsko-političkih radnika (koji su bili u direktnoj vezi s kotarskim komitetom KPH za Donji Lapac), formiranje ove partijske organizacije u Srbu išlo je dosta sporo. Već krajem 1941. i početkom 1942. u Srbu su djelovali kandidati za članove Partije — Dušan Damjanović, Milan Đumić i Drago Ožegović. Oni su radi potrebe političkog rada vraćeni iz bataljona »Marko Orešković«. Uz njih aktivno su djelovali na liniji Partije i drugi simpatizeri i kandidati kao Stevo i Branko Desnica, Milan Rađenović i Vojo Mileusnić iz Srba, Rade Damjanović Vrabac i Savka Batinica iz Podurljaja, Dušan Vojvodić i Jelica Bujić iz Neteke, Milan Tankosić iz Dugopolja, Dušan Zorić iz Osredaka.

15 Podatke dali Lazo Balać 1 Ilija Milošević.

Oko 12. **marta** 1942. **u pilani Vojvodića držao je Marko Canković sastanak u cilju formiranja partijske organizacije. Organizacija nije ni tada formirana. Formiranje partijske organizacije izvršeno je tek u proljeće iste godine iako su uslovi za njeno formiranje postojali mnogo ranije.**

U Donjem Lapcu je u prvo vrijeme postojao samo Općinski komitet Partije. Krajem 1941. ovaj komitet je prerastao u kotarski. Sekretar komiteta bio je Mile Kosanović iz Donjeg Lapca. Članovi komiteta bili su: Simo Mrda i Ilija Milošević iz Birovače, Ilija Popović i Sava Mileusnić iz Donjeg Lapca. Komitet je, dakle, bio sastavljen od mladih i neiskusnih članova Partije a kadrovski nedovoljno osposobljen da bi se snašao u datim uslovima. Bilo je potrebno da se kadrovski ojača i osposobi. Početkom januara 1942. za sekretara komiteta dolazi član OK za Liku Perica Dozet, a za člana komiteta Marko Canković, radnik iz Zagreba. To je bila značajna kadrovska pomoć, što je omogućilo da Kotarski komitet preovlada ispoljene slabosti, da se pojača partijski rad, efikasnije pristupi omasovljenju i organizacionom učvršćivanju partijske organizacije kotara. Na čelu s Pericom Dozetom komitet je dobro i efikasno djelovao.

Formiranje ćelija KP na terenu i njihovo omasovljavanje išlo je dosta sporo. I partijske organizacije u partizanskim jedinicama bile su na vezi kotarskih komiteta, na čijem su terenu djelovale. U aprilu 1942. formirana je partijska ćelija u bataljonu »Stojan Matić«, tj. ranijem Lapačkom bataljonu. Članovi ove ćelije bili su do tada vezani u terenskim partijskim organizacijama u svojim selima. To su bili slijedeći članovi KP: Tomica i Ilija Popović, Sava Mileusnić, Simo Mrda, Stevo Zunić, Petar Obradović, Simo Obradović, Ilija Milošević, Mićun Stijelja i Jandre Zunić.

U bataljonu »Marko Orešković«, koji je tada boravio na teritoriji ovog kotara, još ranije su formirane partijske ćelije. U ćeliji 1. čete bili su povezani Franjo Held, Perica Cvetičanin, Milorad Miščević, Milan Zeželj, Stevo Brozović i Danilo Damjanović.

U 2. četi bili su povezani Pepa Babić, Ilija Radaković, Boško i Perica Marić, Dušan Mileusnić, Stevo Marić i Dušan Bursać. U Štabu bataljona bili su povezani: Đoko Jovanić, Slava Blažević, Milan Sijan, Stanko Parmač i Josip Cazi.

Paralelno s radom na formiranju i jačanju ćelija KP u kotaru, tekao je i rad na formiranju drugih antifašističkih organizacija i organa vlasti.

Krajem aprila u selu Doljanima formiran je Stab 3. ličkog partizanskog odreda za teritorij Donjeg Lapca i Gračaca. U njegov sastav ušla su tri bataljona. I u štabu ovog bataljona formirana je partijska ćelija od 7 članova u kojoj su bili: Đoko Jovanić, Milan Sijan, Josip Cazi, Dušan Mileusnić, Pepa Babić, Slava Blažević i Joco Njegomir.

Formiranje SKOJ-a počelo je u septembru 1941. iako je u Srbu i ranije postojala i djelovala grupa skojevaca koji su došli iz Zednika: (Jelka Bujić, Nikola Bujić, Dragan Jovanić, Uroš Damjanović, Sofija Jovanić, Đuro Jovanić i Sava Batinica). Oni su, kao i još jedan broj njihovih drugova, pored neposredne aktivnosti u svojim selima, dali veliki doprinos formiranju skojevske organizacije u cijelom kotaru. Proces organizovanja tekao je brzo i uspješno, pa su do kraja 1941. formirani aktivi SKOJ-a skoro u svim selima.

Politička situacija na terenu naglo se mijenjala u korist NOB-e. To se naročito ispoljavalo u masovnom uključivanju novih boraca u partizanske jedinice.

Na teritoriji općine Srb, pored većeg broja boraca koji su ušli u sastav bataljona »Marko Orešković«, priključivali su se i novi borci. Ljudi su se masovno opredjeljivali za NOB i izražavali želju da stupe u partizanske jedinice. Tako, prilikom napada na garnizon u Srbu, marta 1942. stotine novih boraca kreće u borbu protiv talijanskog okupatora i pristupa partizanskim jedinicama. To su bili najveći uspjesi koje je bilježila partijska organizacija. Za svega nekoliko mjeseci Partija je uspjela da politički razobliči pročetničku kapitulantsku i bratoubilačku politiku sračunatu na saradnju s okupatorom. Uopće uzevši, početkom 1942. godine politička situacija u kotaru Donji Lapac bila je sasvim dobra. Narod se masovno opredijelio za politiku NOB, za bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, za borbu protiv okupatora i njegovih pomagača.

Da bi paralisali opredjeljivanje ljudi za NOB i njihovo uključivanje u partizanske redove, četnici su pokušali da formiraju svoj puk »Kralj Petar«. Tu su pretrpjeli potpun neuspjeh. Na sastanak u selu Kupirovo došao je i komandant ovog puka Pajica Omčikus. Prisutni ljudi, omladinci, skojevci i poneki partizan, koji se zatekao na odsustvu, dočekali su Omčikusa raznim pitanjima, protestima i kritikom, tako da je ubrzo morao napustiti sastanak ne obavivši posao. Uplašen onim što je doživio, Omčikus je na odlasku izjavio da više nigdje neće ići sa sličnim namjerama.

Početkom februara 1942. Talijani u Donjem Lapcu hapse komunistu i partizana Peju Zunića i odvode u zatvor. Narod se okupio pred talijanskom komandom u Lapcu i počeo da protestuje i traži da se Zunić pusti na slobodu što su Talijani i učinili. Sličan slučaj dogodio se i u Srbu kada su Talijani pošli kući Jandre Damjanovića da uhapse njegovog sina Dušana, ranjenog partizana, koji se u to vrijeme liječio kod kuće. Dušana nisu zatekli kod kuće, ali je tu bio njegov otac Jandre koji je u tom momentu držao u rukama svoga dvogodišnjeg unuka. Talijani su rekli starom Jandri: »Tvoj sin je partizan«. »Jeste« — odgovorio je Jandre i nastavio — »Da je i ovaj što veći, poslao bih i njega u partizane«. Talijanska patrola uhapsila je Jandru i odvela u Srb. Nakon toga uhapsili su i Stevu Desnicu iz Srba i stavili u zatvor. Kada se za ovo hapšenje saznalo, partijski radnici su digli uzbunu. Pred talijanskom komandom u Srbu okupila se veća grupa naroda koja je došla da protestuje protiv ovoga hapšenja. Oni su tražili da se uhapšeni odmah puste iz zatvora. U talijansku komandu otišao je Simo Vojvodić iz Neteke radi pregovora. Nakon toga Talijani su pustili Jandru i Stevu Desnicu na slobodu.

Samo ove iznesene činjenice govore o povoljnoj političkoj situacij na području kotara Donji Lapac početkom 1942. To je rezultiralo novim pobjedama, posebno oslobođenjem Donjeg Lapcaa 27. februara 1942. a nekoliko dana kasnije i Srba.

Milan Majstorović

Djelatnost i organizaciona izgradnja partijskih organizacija od marta 1942. do maja 1945. godine

Period od marta 1942. do februara 1943.

Iako je u kotaru Donji Lapac u ustanku i neko vrijeme poslije ustanka bili malo članova Partije i partijskih organizacija, autoritet KPJ u narodu bii je velik. To je osobito došlo do izražaja u ustanku, ali i koncem 1941. i po četkom 1942. godine kada su Talijani ulagali velike napore da pasiviziraj! ustanike i stvore četnički pokret. Taj ugled Partije i aktivnost njezinih orga nizacija i članova imali su presudan uticaj na masovno opredjeljenje narod; za NOB-u.

Nužno se ipak nameće pitanje: Kako je tako malobrojnoj organizaciji Kl u tako kratko vrijeme i u tako teškim uvjetima, uspjelo mobilizirati tako široke slojeve naroda za borbu koja je tražila ogromne napore i toliko žrtava'

Suština odgovora, bez sumnje, nalazi se u tome što je KPJ imala program koji je odgovarao širokim narodnim masama, koji je nudio izlaz iz situacije u kojoj se našao narod i koji je otvarao perspektivu.

To ne znači da je Partija bez teškoća povela narod u NOB-u i revoluciju, Teškoće koje je Partija morala savladati i jesu ono što opravdava postavljeno pitanje, pogotovo kad je riječ o tako brzom i tako uspješnom pokretanju nedovoljno orijentiranih seljačkih masa i njihovom uključivanju u oslobodilački pokret svjesnih i disciplinovanih boraca spremnih da se goloruki suprotstave fašističkim okupatorima i njihovim slugama.

Ako se i pođe od činjenice da je narod kotara Donji Lapac, kao i drugi Ličani, tradicionalno patriotski, slobodarski i borbeno raspoložen, ne može se samo time objasniti njegovo tako masovno učešće u NOB-i i revoluciji. Visoka svijest i velike žrtve koje su pale za bolju sutrašnjicu, kao i spremnost svakog borca, svakog aktiviste i čitavog naroda da žrtvuje i svoj život, mogu se objasniti samo aktivnim djelovanjem KP i njenim ugledom kao revolucionarne organizacije. Iako malobrojne, KP je umjela prići ljudima i uvjeriti ogromnu većinu naroda da je jedini izlaz u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika i da bez temeljitih revolucionarnih promjena u društvu, nema budućnosti dostojne čovjeka. Izvršavanje tako složenih zadataka je bilo zaokupilo rukovodstvo ustanka i partijskih organizacija da su za prvo vrijeme zanemarili rad na proširenju i organizacionom učvršćenju vlastite i skojevske organizacije.

Uprkos teškoćama i slabostima, komunisti kotara Donji Lapac su uspjeli ogromnu većinu naroda ovog kotara uključiti u NOB. To nije bilo lako. Da bi se narod pokrenuo u oslobodilačku i revolucionarnu borbu i da bi sprovodio kurs Partije, trebalo je djelovati na nov način te politički rad i aktivnost komunista prilagoditi datoj situaciji i stvarnim problemima, a pri tome imati stalno u vidu strateške ciljeve NOB-e i socijalističke revolucije. U tom trenutku nije bila dovoljna samo odanost svojoj zemlji i Partiji, već kvalitativno nova organizaciona i idejno-politička osposobljenost i veće povjerenje u široke narodne mase.

Masovnu podršku naroda liniji Partije treba povezati i s velikim brojem sezonskih radnika[1] — pečalbara iz našeg kraja koji su radili u Beogradu, na Unskoj pruzi i drugdje. Boraveći na radovima oni su dolazili u kontakt s komunistima i članovima sindikata i malo po malo preuzimali revolucionarne ideje i donosili ih u rodni kraj. Ipak je, uz sve to, primanje novih članova u Partiju znatno zaostajalo za stvarnim mogućnostima i potrebama. Iako se u žiži revolucionarnih zbivanja brzo provjeravala odanost i privrženost svakog pojedinca, sektaštvo iz predratnog perioda i prvih mjeseci poslije ustanka sporo se prevladavalo.

Dolaskom Pericie Dozeta[2] za sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, 5. januara 1942. politička aktivnost bitno je povećana* Prema njegovom sjećanju, u januaru i februaru 1942. godine Kotarski komitet KPH Donji Lapac glavnu pažnju posvetio je rješavanju ovih pitanja: »1. organiziranje svestrane političke aktivnosti na pripremi masa za borbu protiv Talijana i četnika; 2. omasoviti Partiju novim članovima i formirati nove partijske ćelije na terenu i u partizanskim jedinicama; 3. formirati u svim selima NOO-e, skojevske organizacije, Savez mlade generacije (SMG), Antifašistički front žena (AF2) i Savez pionira-«.[4]

U januaru, februaru i martu 1942. KK KPH organizirao je u većini sela sastanke boraca i naroda da politički objasni i pripremi stanovništvo za borbu protiv Talijana i četnika. Prema prikupljenim podacima na sastancima su govorili: Perica Dozet, Mile Kosanović, Simo Mrda, Mile Počuča, Stojan Matić, Tomica i Ilija Popović, Branko Stijelja, Ico Blanuša, Ilija Milošević, Vojislav Mileusnić, Milica Opala, Neda Zakula, Sava Mileusnić, Milan Tankosić, Duško Vojvodić, Zorka Kosanović, Jovo Zunić, Milan Đumić, Petar Obradović, Drago Ožegović, Perica Kleut, Dušan Rašeta-Sabrakov, Slobodan Uzelac, Gojko Polovina, Stevo Dragičević, Jandre Zunić, Lazo Balać i drugi.

Vrlo je značajno da su masovni sastanci održavani i u talijanskim garnizonima. Tako je u garnizonu u Donjem Lapcu 16. januara 1942. održan sastanak u bivšem žitnom magacinu na kome je bilo oko 120 lica. Održavanje tako velikog zbora u samom talijanskom garnizonu najoöiglednije govori o velikom uticaju Partije u narodu. Nedugo poslije toga, iako je tu još uvijek bio neprijateljski garnizon, održan je u kući Nike Vidakovića masovni zbor na kome je izabran Mjesni NOO Donji Lapac. Na ovom zboru govorili su Perica Dozet i Sava Mileusnić.«

Navedeni sastanci i drugi oblici političkog rada imali su izvanredan značaj u pokretanju boraca i stanovništva u borbu protiv Talijana i četnika. Narod je sve više spoznavao i sve više bio uvjeren da se bori za slobodu i bolji život i zato je bio spreman na najveće žrtve. U tome je bila velika snaga naroda.

1 Prema prikupljenim podacima, prije rata iz kotara Donji Lapac samo na Unskoj pruzi bilo je zaposleno oko 1950 sezonskih radnika.

2 Perica Dozet, rođen 1913. godine u Pećanima kotar Titova Korenica, radnik, član KPH od 1940. Bio je član Okružnog komiteta KPH za Liku od 1942. sekretar Gradskog komiteta KPH Zagreb 1943. godine. Poslije NOR-a bio je član CK KPH, zastupnik Sabora SR Hrvatske, potpredsjednik SUBNOR-a Hrvatske. Sada je član Savjeta SR Hrvatske.

3 Sekretari partijske organizacije kotara Donji Lapac prije Perice Dozeta bili su: Pejo 2unić, Gojko Polovina i Sava Mileusnić.

4 Sjećanje Perice Dozeta.

5 Sjećanje Mile Dražića i Save Mlleusnića.

Oslobođenjem Donjeg Lapca i Srba (februar i mart 1942), što je bio i vojni izraz političke pobjede nad Talijanima i četnicima, stvoreni su još povoljniji uvjeti za djelovanje u masama pa je politička aktivnost osjetno povećana i dobila pun zamah. O tome Đoko Jovanić kaže: »Osnovna karakteristika ove faze razvitka NOB-e bila je u tome da je ogromna većina naroda bila spremna da se bori protiv Talijana i četnika, što je rezultat prethodne dobro organizirane političke aktivnosti partijskih i drugih organizacija, te vojnih uspjeha (postignutih) oslobođenjem Donjeg Lapca i Srba od Talijana«.*

Kotarski komitet KPH za Donji Lapac odmah po svom formiranju je izvanredno dobro shvatio značaj priprema naroda i boraca za borbu protiv Talijana i četnika. Isto tako dobro je ocijenio potrebu jačanja i osposobljavanja organizacija NOP-a omladine, žena i pionira. To su bile najznačajnije komponente djelovanja i upravo tu su ostvareni najveći rezultati i uspjesi tog komiteta i partijskih ćelija. U relativno kratkom roku u selima u kojima do tada nisu postojali, formirani su NOO-i, odbori AFZ-a, skojevske i omladinske organizacije, a nešto kasnije i organizacije pionira. To je malobrojnoj kotarskoj partijskoj organizaciji znatno olakšalo politički rad u masama.

U radu je bilo velikih teškoća, jer je na terenu djelovalo malo organizacija KP a i Kotarski komitet KPH je bio malobrojan. Međutim, tada je na terenu kotara djelovao velik broj aktivista koji nisu bili članovi Partije, a bili su opredijeljeni za ideje KPJ što je olakšalo djelatnost partijskih organizacija u masama.

Početkom marta 1942. godine uz Kotarski komitet KPH Donji Lapac, radila je tehnika komiteta. Tehnika je imala aparat (šapirograf) za umnožavanje i dvije pisaće mašine. Kotarski komitet KPH od toga vremena izdaje svoja glasila pod različitim naslovima: »Lapački partizanski vjesnik«, nešto kasnije »Lapački radio-vjesnik«, a broj 19 od 25. marta 1942. nosi naziv »Lapački vjesnik«.

Pored navedenih glasila, umnožavani su članci iz »Vjesnika« i »Proletera«, razni leci, brošure, prve četiri glave Historije SKPB-a i drugi materijali. U tehnici i na pisaćoj mašini najprije je radio Mile Dražić, zatim su radile Savka Batinica i Milica Kalinić. One su uz članove Kotarskog komiteta KPH i KK SKOJ-a, Kotarskog NOO-a, Kotarskog odbora AFZ-a i USAOH-a, bile i prvi dopisnici i prvi urednici tih listova. Nešto kasnije na tim poslovima radili su Savka Kalinić i Stevo Vojinović.

Organizaciona izgradnja partijskih organizacija

Prema prikupljenim podacima poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Srba u martu 1942. godine, na području kotara, bez članova Partije u partizanskim jedinicama, bilo je 15 članova Partije i 17 kandidata organiziranih u ćelije koje su djelovale u Krugama, Birovači i Donjem Lapcu.

Sekretar ćelije u Krugama bio je Lazo Balać, a članovi Nikola Balać i Kojica Blanuša.[7]

Sekretar ćelije u Donjem Lapcu bio je Mile Kosanović, a članovi Jovo Zunić, Dušan Rašeta Šabrakov, Zorka Kosanović, Duško Vojvodić, Jandre Zunić, Dušan Damjanović i Nikola Polovina.

6 Đoko Jovanić, HAK, Građa za NOB kotara Donji Lapac.
V Sjećanje Laze Balaća.

Sekretar ćelije u Birovači bio je Stevo Dragičević, a članovi Petar Obradović i Mića Dragičević.

U to vrijeme Kotarski komitet su sačinjavali: Perica Dozet, sekretar, Simo Mrda, zamjenik sekretara i članovi: Mile Kosanović, Ilija Milošević, Ilija Popović i Marko Canković. Trojica članova komiteta: Simo Mrda, Ilija Popović i Ilija Milošević bili su u partizanskim jedinicama, ali su pružali pomoć i imali zaduženja na terenu.

Prema prikupljenim podacima, u bataljonu »Marko Orešković« bilo je 10 članova Partije s područja kotara: Đoko Jovanić, Milan Sijan. Danić Damjanović, Dušan Mileusnić, Stevo Brozović, Petar Babić Pepa, Milan Zeželj. Dušan Bursać, Boško, Stevo i Perica Marić, a u bataljonu »Stojan Matić« 11 članova: Simo Mrda, Sava Mileusnić, Ilija i Tomica Popović, Ilija Milošević, Stevo Zunić, Ico Blanuša, Branko Stijelja, Stevo Tišma, Dane Polovina Barabica[8] i Perica Balać. Od navedenih 11 članova KP u bataljonu »Stojan Matić«, trojica su istovremeno bili članovi Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac.

Dakle, početkom 1942. u kotaru Donji Lapac, bilo je relativno malo članova Partije. Na to je ukazivao i OK KPH za Liku. U Okružnici br. 2, od 12. marta 1942. godine, najviše se govori o organizacionoj izgradnji i proširenju partijskih organizacija, pa se, između ostalog, kaže: »Stvarno organizirani rad naših partijskih organizacija nije postojao, zato i nije bilo sistematskog i planskog rada da bi se moglo snažnijim uticajem na mase rukovoditi ih u organiziranoj borbi. Partijske organizacije bile su stvarno bez borbenog iskustva, tek uvedene u borbu, slabe i brojčano nejake, niske marksističke naobrazbe, one nisu uspjele organizaciono se ojačati.«[9]

Ova konstatacija u cijelosti se odnosi i na stanje partijskih organizacija u kotaru Donji Lapac. Kotarski komitet i partijske organizacije nisu u dovoljnoj mjeri uspjeli iskoristiti borbeno raspoloženje naroda, pogotovo u početku, pa je prijem novih članova u Partiju bio vrlo spor. Partijska organizacija nije uspjela da se omasovi ni u partizanskim jedinicama, niti po selima. Da bi se povećao broj članova Partije, trebalo je organiziranije raditi s kandidatima, skojevcima, simpatizerima, borcima i ženama i iz tih redova popunjavati i jačati partijske organizacije.

Sve to pokazuje da je prijem novih članova u Partiju bio spor i da je to bila ozbiljna smetnja bržem i svestranijem razvoju partijskih organizacija, a onda i aktivnijoj političkoj djelatnosti na terenu. Mnogi aktivni učesnici i simpatizeri pokreta, osobito oni iz redova omladine, prihvatili su politiku Partije i osjećali se komunistima, ali zbog neshvatanja i nepovjerenja, nisu mogli ući u Partiju i postati njezini članovi.

U toku proljeća i ljeta 1942. i pored navedenih slabosti, savladani su mnogi problemi unutarnje izgradnje i učvršćenja partijskih organizacija u Donjem Lapcu, Birovači, Srbu i Krugama, te u bataljonima »Marko Orešković« i »Stojan Matić« kao i u Trećem ličkom partizanskom odredu. U selima gdje nije bilo partijskih organizacija, primljeno je nekoliko članova, što je omogućilo da se, ubrzo, formiraju partijske ćelije u Doljanima, Oraovcu, Dobroselu, Gornjem Srbu, Nebljusima i još nekim selima. U partizanskim jedinicama (bataljonima »Marko Orešković« i »Stojan Matić«, te Trećem ličkom partizanskom odredu) primljen je u Partiju nešto veći broj novih članova.

8 Za Danu Polovinu Barabicu nije se moglo utvrdiU da U je tada bio član Partije, on je prisustvovao Prvoj okružnoj konferenciji KPH za okrug Lika 1940. na Plitvičkim jezerima.
9 Pismo OK KPH za Liku, KK Donji Lapac 12. III 1942. godine (AIHRPH, Zgb, KP-7183).

Prva kotarska partijska konferencija

U razvoju donjolapačke partijske organizacije prva polovina 1942. godine predstavlja vrlo značajno razdoblje u pogledu partijskog rada i konsolidacije partijskih redova. Dvadesetog aprila 1942. godine održana je 1. kotarska partijska konferencija.

Za partijsku konferenciju su izvršene vrlo solidne pripreme. Međutim, iako nije bilo sve kako smo željeli, uz spomenute slabosti, partijske ćelije i Kotarski komitet imali su iza sebe i brojne uspjehe. Po drugi puta je oslobođen Donji Lapac. Prvi put na ovom području izvojevana je politička i vojna pobjeda nad Talijanima i četnicima. Formirani su u svim selima NOO-i i kotarski NOO. Istovremeno u svim selima formirane su masovne antifašističke organizacije. Sve je to bilo istaknuto u referatu Perice Dozeta, sekretara Kotarskog komiteta. U njemu je detaljno obrađena politička situacija u kotaru, s posebnim naglaskom na politički uspjeh u borbi protiv Talijana i četnika i njihove politike. Referat je posebnu pažnju poklonio izgradnji i radu NOO-a i masovnih organizacija, te proširenju i osposobljavanju partijskih organizacija. Konstatirano je da u kotaru ima 19 članova Partije i 19 kandidata, a u redovima partizanskih jedinica još 28 članova Partije.

Prema prikupljenim podacima i sjećanju učesnika na 1. kotarskoj partijskoj konferenciji prisustvovali su: Perica Dozet, Mile Kosanović, Simo Mrda, Ico Blanuša, Kojica Blanuša, Tomica Popović, Jandre i Jovo Zunić, Lazo Balać, Stevo Brozović, Dušan Mileusnić, Stevo Dragičević, Dušan Damjanović, Sava Mileusnić, Dušan Rašeta Šabrakov, Zorka Kosanović, Ilija Milošević, Nikola Polovina, Mića Dragičević, Branko Stijelja, Duško Vojvodić i još neki čija imena nisu utvrđena.

Konferencija je usvojila slijedeće zaključke:

»1. Omasoviti našu Partiju uvođenjem u nju, naročito novih snaga iz omladine, poštenog, borbenog i revolucionarnog seljaštva.

2. Ojačati Partiju uvođenjem u nju žena jer je očito nesrazmjerno mali broj žena u partijskoj organizaciji ovog kotara.

3. Nastaviti i pojačati raskrinkavanje svih izdajničkih elemenata do njihove potpune likvidacije.

4. Ojačati i učvrstiti partijske organizacije u vojsci i u najkraće vrijeme iz bataljona »Stojan Matić« stvoriti pravi partizanski bataljon.

5. Osigurati partijsko rukovodstvo i kontrolu rada u narodnooslobodilačkim odborima, te očistiti narodnooslobodilačke odbore od svih neprijateljskih i kolebljivih elemenata.

6. U partizanske odrede potrebno je mobilisati omladinu.

7. Pojačati budnost partijskih organizacija i pojedinaca, podići nivo teoretskog znanja i partijnosti, te pojačati disciplinu u izvršavanju partijskih zadataka, a izvršavanje zadataka stavljati kao ličnu odgovornost pojedinaca.

8. Osigurati učešće u izboru i radu narodnooslobodilačkih odbora ženama **i** omladini.

9. Najhitnije pristupiti sazivanju bataljonskih konferencija i birati bataljonske biroe.

10. Osigurati preko narodnooslobodilačkih odbora ishranu i sjetvu za pogorjelo siromašno stanovništvo.

11. Pristupiti organizaciji proslave Prvoga maja koja treba da bude manifestacija oslobođenog naroda i političkog uticaja partije u masama.

12. Onemogućiti šverc, a trgovinu staviti pod utjecaj narodnooslobodilačkih odbora.

13. Čišćenje bataljona »Marko Orešković« od svih sumnjivih i kolebljivih elemenata[10].

Ovi zaključci, bez sumnje, pokazuju da je partijska organizacija kotara Donji Lapac, usprkos nedovoljnom iskustvu i izvjesnim slabostima, bila okrenuta ka bitnim pitanjima razvoja NOP-a na području kotara.

Zaključci stavljaju težište na četiri grupe pitanja. Kao jedan od najznačajnijih zadataka ističe se izgradnja i jačanje partijske organizacije, o čemu govore tri tačke zaključaka. Posebna pažnja posvećena je izgradnji partijske organizacije u vojsci i jačanju NOV uopće. U četiri tačke govori se o NOO-ima i izgradnji organa narodne vlasti, s posebnim osvrtom na provođenje izbora. Značajna pažnja poklonjena je i organizacijama žena i omladine, kako sa stanovišta izgradnje tih organizacija, tako i u pogledu omasovljenja partijske organizacije iz njihovih redova.

Na konferenciji je izabran Kotarski komitet u sastavu: Perica Dozet, sekretar i članovi: Mile Kosanović, Dušan Rašeta, Marko Canković, Simo Mrda, Ilija Milošević i Ilija Popović.[11]

Za djelatnost partijskih i drugih organizacija u Lici, a time i u kotaru Donji Lapac, veliki politički značaj je imala Druga okružna konferencija KPH za Liku koja je održana od 17. do 21. maja 1942. Od 75 izabranih delegata konferenciji je prisustvovalo 70[12], koji su predstavljali 340 komunista, koliko ih je tada bilo u Lici. Konferencija je saslušala osam referata i usvojila Rezoluciju[13] koja je u prvom dijelu dala ocjenu razvoja političke situacije u Lici uoči ustanka i u ustanku do Druge konferencije, a u drugom dijelu je analiziran rad partijske organizacije. U Rezoluciji se konstatira da su partijske organizacije, ostvarujući liniju NOB-e, uspjele onemogućiti nastojanje okupatora i njegovih agenata ustaša i četnika da raspirivanjem šovinističke mržnje razviju bratoubilački rat između Srba i Hrvata u Lici. Poznato je da su ustaše prije ustanka zavele nezapamćen teror i ubile u kotaru Donji Lapac 1008 stanovnika. Ti zločini izazvali su ne samo strah, već i nedoumicu kod jednog dijela stanovnika. S nosiocima tih zločina velikosrpski i pročetnički elementi izjednačavali su i optuživali čitav hrvatski narod.

U prvim danima ustanka teško je bilo objasniti i dokazati pojedincima — osobito iz onih familija kojima su ustaše poubijale najbliže — da su za zločine krive samo ustaše. Zato je u masovnom ustanku i bilo neodgovornih

10 Posljednja, 13. točka zaključaka, zahtijeva posebno objašnjenje. Danas gotovo 40 godina poslije prve partijske konferencije za kotar Donji Lapac, sa sigurnošću se može reći da je zaključak »o čišćenju bataljona »Marko Orešković« od sumnjivih 1 kolebljivih elemenata« suviše strog i da ne odražava pravo stanje u tom bataljonu, iako je Partija stalno upozoravala na budnost 1 brinula o čvrstim partizanskim jedinicama. Sastav bataljona »Marko Orešković« — u kom su fee nalazili provjereni i prekaljeni borci — sigurno nije davao povoda za takav zaključak. U to vrijeme bataljon je već imao iza sebe čitav niz značajnih bitaka, kako sa Talijanima, tako 1 sa domaćim izdajnicima ustašama i četnicima. Usvajajući pomenuti zaključak, konferencija je vjerojatno imala u vidu pojedinačne slučajeve nediscipline koje je iznio ili spomenuo delegat partijske organizacije tog bataljona (O zaključcima vidi i AIHRPH, Zgb. KP-230/9).

11 Prema sjećanju Perice Dozeta u KK je biran i Dušan Damjanović, tadašnji predsjednik Kotarskog NOO-a Donji Lapac.

12 Iz kotara Donji Lapac prisustvovalo Je, prema prikupljenim podacima 7 delegata 1 to: Perica Dozet, Mile Kosanović, Simo Mrda, Ico Blanuša, Zorka Kosanović, Ilija Milošević i Marko Canković.

13 **AIHRPH, Zgb, KP**-230/12C.

i nedozvoljenih postupaka pojedinaca (već tada četnički orijentiranih) prema Hrvatima i Muslimanima. Ti su postupci mogli imati nesagledivih posljedica na ustanak i bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata. Partijska organizacija i svjesni borci, i pored grešaka u početku ustanka, ulagali su maksimalne napore da spriječe osvetu, ustanak usmjere u pozitivnom pravcu i da objasne da su za zločine krive ustaše, a ne hrvatski narod. Isto tako, ulagali su napore da se istovremeno osudi i onemogući svaki pokušaj samovolje, osvete i pljačke i paljenja. Ti su napori za vrlo kratko vrijeme dali pozitivne rezultate. To je bila jedna od najvećih i najuspješnijih pobjeda partijske organizacije i naroda kotara Donji Lapac u toku NOR-a.

U trećem dijelu Rezolucije istaknute su u 15 tačaka, greške i propusti u radu partijskih organizacija i Okružnog komiteta. U posljednjem dijelu izloženi su zadaci partijskih organizacija za naredni period.

Prva partijska konferencija za kotar Donji Lapac i Druga okružna konferencija KPH za Liku, pored kritičke ocjene i analize pređenog perioda (bez sumnje najvažnijeg za Liku), dale su snažan revolucionarni polet kako partijskim organizacijama i kadrovima, tako i NOB-i u cjelini. Povećan je uticaj Partije u masama, dobrovoljno je otišao u partizanske jedinice veliki broj boraca, naročito omladine.[14] Pojačana je politička djelatnost u narodu. NOO-i su izrasli u organe revolucionarne narodne vlasti, organizacije SKOJ-a, SMG, AFZ-a i pionira sve više se angažiraju u rješavanju bitnih pitanja NOB-e.

Veoma važan politički događaj za narod i organizacije kotara Donji Lapac, bio je boravak na našem terenu, Centralnog komiteta KPH i Glavnog štaba Hrvatske, kao i drugih centralnih ustanova od 6. juna do 12. septembra 1942. godine. U Lapcu je boravio u ljeto i jesen 1942. i OK KPH za Liku te druga okružna rukovodstva. Boravak CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske i okružnih rukovodstava Like, bio je veoma značajan za razvitak i konsolidaciju partijskih organizacija i za politički rad u narodu. Članovi CK KPH i OK KPH za Liku prisustvovali su sastancima partijskih ćelija, općinskih komiteta i Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac i pružali im neposrednu pomoć. Nastupali su na mitinzima i većim zborovima. Tako je na velikom mitingu u blizini Donjeg Lapca povodom godišnjice ustanka naroda Hrvatske govorio Vladimir Bakarić, komesar Glavnog štaba Hrvatske i član politbiroa CK KP Hrvatske.

U augustu 1942. godine, dakle nešto više od godinu dana poslije dizanja ustanka i 6 mjeseci poslije oslobođenja ovih krajeva Like, na području kotara bilo je 27 članova Partije, organiziranih u 5 ćelija (u Donjem Lapcu, Krugama, Srbu, Birovači i komandi mjesta Donji Lapac).

Članovi Partije na području kotara, bez članova KP u partizanskim jedinicama, prema prikupljenim podacima tada, bili su: Mile Kosanović, Dušan Rašeta, Drago Ožegović, Jandre Zunić, Stevo Dragičević, Đuran Popović, Stevo Stikovac, Kojica Blanuša, Dude Divjak, Mića Dragičević, Milan Majstorović, Zorka Kosanović, Đuro Vukša, Dušan Čopić, Mirko Đukić, Stevo Desnica, Jelica Bujić, Milan Rađenović, Dušan Damjanović, Rade Damjanović Vrabac, Vajo Kovačević, Mile Dražić, Dragica Desnica, Marko Canković i Jovo Zunić.

14 U roku od 7 mjeseci tj. od aprila do novembra 1942. (pored ranije formiranih partizanskih jedinica — bataljona »Marko Orešković«, »Stojan Malić«, Doljanske čete i Trećeg ličkog partizanskog odreda) lz kotara Je u partizanske jedinice otišlo 580 novih boraca. Formirane su tri muške i jedna ženska omladinska partizanska četa i s novim borcima popunjavane već formirane partizanske jedinice.

U to vrijeme u Donjem Lapcu pored KK radio je Općinski komitet KPH Donji Lapac (Jovo Zunić, sekretar, Stevo Dragičević, Mile Dražić i Dude Divjak). Općinski komitet KPH Srb formiran je koncem septembra 1942. (Dušan Copić, sekretar, Milan Rađenović, Stevo Desnica i Rade Damjanović Vrabac). Članovi Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac bili su: Mile Kosanović, sekretar, Dušan Rašeta, Jandre Zunić i Marko Canković.[15]

U partizanskim jedinicama s područja kotara Donji Lapac u augustu 1942. bilo je 45 članova Partije.

Kadrovi koji su došli da pomognu partijskim i drugim organizacijama u kotaru, a koje je uputio OK KPH ili OK SKOJ-a za Liku, bili su: Perica Dozet, Milan Pokrajac i Nikola Milošević (sva trojica na dužnosti sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac), zatim, Marko **Canković,** koji je bio član KK Donji Lapac, Božo Dragaš, radio na terenu kao instruktor OK KPH za Liku i Jovo Plećaš, član Kotarskog komiteta SKOJ-a za Donji Lapac.

Radi kadrovskog jačanja i rada na terenu, vraćeni su iz NOV do konca 1942. godine: Dušan Damjanović, Drago Ožegović, Rade Damjanović Vrabac, Dušan Bokan, Dušan Rašeta, Milan Majstorović, Nikola Balać, Đuro Vukša i drugi.

Okružni komitet KPH za Liku u pismu KK Donji Lapac od 5. oktobra 1942. piše da po preporuci Perice Dozeta treba u KK kooptirati Stevu Stikovca i Dušana Copića, a u Partiju primiti Božu Puvalića, kovača iz Brotnje, Maru Zunić i Danicu Brozović, kandidate kod KK, Vladu Anđelića iz Kestenovca (Buševića), Đurđa Blanušu iz Birovače i Nikolu Balaća iz Kruga. I pored pisma i prijedloga OK KPH za Liku prošlo je dosta vremena dok su navedeni primljeni. Nikola Balać (ponovo) i Mara Zunić primljeni su u Partiju u januaru 1943. godine, a neki i kasnije.

Od augusta do januara 1943. godine prema nepotpunim podacima u KP su primljeni: Joca Milanović, Đuro Dukić, Danica Brozović, Đurađ Blanuša, Nikola Balać, Boja Vojvodić, Mara Dražić, Smilja Rašeta, Đuro Popović, Jovo Rašeta, Mićo Kukić, Miloš Stojsavljević, Smilja Popović, Mara Zunić, Nino Zunić, Sava Batinica, Nikola Savatović, Vlado Savatović,[16] i Ilija Uzelac.

Partijske ćelije bile su u selima: Birovača, Donji Lapac, Doljani, Kruge — Nebljusi, Srb i Oraovac, te u komandama mjesta Donji Lapac i Srb.

Općinski komitet Donji Lapac radio je u ovom sastavu: sekretar Jovo Zunić, a članovi: Joca Milanović, Dude Divjak, Stevo Dragičević i Mile Dražić. Članovi Općinskog komiteta Srb bili su: sekretar Dušan Copić, a članovi Stevo Desnica, Rade Damjanović Vrabac, Milan Rađenović i Mićo Kukić. Općinski komitet Doljani imao je 3 člana: sekretar Milan Majstorović i članovi: Đuro Vukša i Đuro Dukić. Kotarski komitet KPH Donji Lapac radio je u sastavu: sekretar Mile Kosanović, a članovi Jandre Zunić, Dušan Rašeta, Stevo Štikovac i Dušan Copić.

U februaru 1943. gotovo 19 mjeseci poslije ustanka, ne računajući članove Partije u NOV, u selima Brezovac, Bušević, Zaklopac, Kupirovo, Begluci, Krčko Brdo, Kalati, Ajderovac, Dabašnica, Pirovište, Kestenovac, Kestenova Korita, Lički Strbci, Bosanski Štrbci, Meljinovac, Osredci, Kaldrma, Dugopolje, Kunovac, Zavlaka, Vagan, Donja Suvaja, Gajine, Gornji Lapac, Gornja

15 Marko Canković, član KK Donji Lapac do oktobra 1842. Poginuo kao član Politodjela 19. divizije u proljeće 1944. u sjevernoj Dalmaciji.
16 Nisu navedena imena članova KP primljenih do augusta 1942.

Suvaja, Cepaćuša, Tiškovac[17] i Zalužje, nije bilo članova Partije. Partijske ćelije postojale su samo u 6 od 39 sela koliko ih je bilo u kotaru. Nepostojanje partijskih ćelija i članova Partije u velikom broju sela otežavalo je političku aktivnost i rješavanje važnih zadataka.

U izvještaju Kotarskog komiteta OK KPH za Liku datiranog sa 9. I 1943. godine govori se o primanju u Partiju: »Dana 9. I 1943. godine naš KK održao je sastanak na kome je prisustvovao i drug Tomo Nikšić. Na našem sastanku ovoga puta primljeni su u našu Partiju drugovi: Jovo Rašeta iz Donjeg Lapca i Đuro Dukić iz Doljana.«[18] U izvještaju se govori da u partijskoj organizaciji ima vrlo malo drugova koji su sposobni za održavanje zborova, da kod većine postoji nesnalaženje u radu, da koordinacija rada partijskih organizacija nije dovoljna. Te su ocjene dosta kritičke, što je uostalom slučaj i sa većinom izvještaja pisanih za vrijeme NOR-a. Stalno se tražilo više od postignutog.

S proslave Dana ustanka u Srbu 1942. godine.

17 Tiškovac 1 Drenovac pripadali su u toku NOR-a srezu Bosansko Grahovo, zato u ovom radu ima nešto manje podataka lz tih sela.
18 AIHRPH, Zgb. KP-251/1833.

Idejno-politička izgradnja članova KP i rad partijskih kurseva od marta 1942. do septembra 1943.

Partija nije mogla odgovoriti sve težim i složenijim zadacima koje je nametao brzi razvoj NOP-a, bez vlastitog teoretskog uzdizanja i učenja. Otuda i saznanje da članstvo s niskom teoretskom naobrazbom i relativno skromnom političkom sviješću ne može izvršavati zadatke. Najveći broj članova Partije imao je četverogodišnju osnovnu školu, a dio i manje od toga. Bili su to uglavnom, seljaci i sezonski radnici. U tom trenutku bilo je bitno, da su ti članovi do kraja bili odani NOB-i i Partiji i da su imali volju za učenjem i sticanjem znanja.

Okružni komitet KPH za Liku više puta je ukazivao na potrebu idejno-političke izgradnje tražeći od Kotarskog komiteta i partijskih ćelija da se tom pitanju posveti mnogo veća pažnja. U Okružnici broj 2, od 12. III 1942. godine, između ostalog, je navedeno: »Jedan od naših najvećih nedostataka i neuspjeha je slabo ili skoro nikakvo proučavanje partijskog materijala, zbog čega ga nije lako ispravno shvatiti. Proučavanje partijskog materijala je tako površno shvaćeno da u većini slučajeva nije s njim upoznato partijsko članstvo i zato nije sposobno uočiti kako se iz dana u dan mijenja politička situacija, postavljaju sve nove zadaće itd«.[19]

Da bi povećala svoj uticaj u masama, Partija se morala sama izgrađivati, a to je bilo moguće samo idejno-političkim izgrađivanjem članova KP, skojevaca, revolucionarne omladine, žena i boraca. Već početkom 1942. uvedeni su obavezni teoretski sastanci partijskih ćelija i komiteta.

Na njima su proučavani ovi materijali: »Partija i NOB«, »Partija i nacionalno pitanje«, »Partizanski pokret u Jugoslaviji i njegove osnovne karakteristike«, »Karakter i zadaci NOO-a kao organa nove revolucionarane narodne vlasti«. Čitana su, također, direktivna pisma i okružnice CK KPJ, CK KPH i OK KPH za Liku, važniji članci iz lista »Borba«, »Naprijed« i drugih listova. Na pojedinim sastancima proučavana je »Istorija SKP (b)«, »Proleterska revolucija«, »Dvije taktike« i još neki materijali.

Koncem 1941. i u proljeće 1942. godine počinju i prvi organizirani kursevi pri partijskim rukovodstvima, a nešto kasnije i pri rukovodstvima ostalih organizacija NOP-a. Partija je smatrala da će se kroz ove kurseve moći uočiti kadrovi koji imaju uslove za brži razvoj da bi im se po završetku kursa povjerile odgovornije dužnosti. Pored dobijenog i stečenog znanja koga su postigli polaznici kurseva, vrlo je važno da su učili kako treba učiti, kako se savladava i pristupa proučavanju partijskog i drugog materijala, a to im je olakšalo samostalno individualno uzdizanje.

Prema zaključku OK KPH za Liku od 12. III 1942. godine organiziran je 15-dnevni partijski kurs pri Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac kojeg su pohađali članovi Partije i kandidati, te članovi SKOJ-a. OK KPH za Liku piše: »Treba odmah započeti teoretskim kursevima na kojima će se proradivati slijedeći materijal: Historija SKP (b) I, II, III, VII i VIII glava, »Proleterska revolucija«, »Dvanaest uslova boljševizacije partije«, »Dvije taktike« i ostali partijski materijal.[20]

19 AIHRPH, Zgb. KP-230/9, str. 5.
20 AIHRPH, Zgb. KP 230/9 str. 5.

Kotarski komitet KPH Donji Lapac organizira prvi kurs od 20. do 30. VI 1942. u Donjem Lapcu.[41]

Na kursu su polaznici proučavali ove materijale: »Historija SKP (b)«, »Partija i NOB, Rukovodeća uloga Partije«, »Partija i nacionalno pitanje u Jugoslaviji«, »Nastanak i historijat radničkog pokreta«, »Karakter i zadaci NOV-e i NOO-a«. Predavanja su držali Perica Dozet, Mile'Počuča i Josip Cazi.

Vezano za kurs koji je održan u Donjem Lapcu, Okružni komitet KPH za Liku u izvještaju Centralnom komitetu KPH koji je tada imao sjedište u Donjem Lapcu, između ostalog navodi: »Kratki partijski kurs, koji je održan u lapačkoj organizaciji mnogo je pomogao kotarskoj organizaciji. Članstvo se mnogo bolje snalazi na terenu, a što je najvažnije povećana je aktivnost i osjećaj odgovornosti.«[22]

Istovremeno je u Donjem Lapcu radio i skojevski kurs.

Pri Okružnom komitetu KPH za Liku održano je u toku NOR-a više kurseva kroz koje su, prema nepotpunim podacima, prošli ovi drugovi i drugarice: Simo Mrda, Ilija Milošević, Ilija Popović, Mile Kosanović, Dušan Damjanović, Drago Ožegović, Smilja Rašeta, Lazo Balać, Vajo Kovačević, Miloš Stojisavljević, Mića Dragičević, Mićo Kukić, Milan Majstorović, Mićo Medić, Dude Divjak, Dušan Bokan, Joca Milanović, Savka Kalinić, Mara Dražić, Pajo Prijić, Mara Pavković, Jandre Zunić, Boja Vojvodić, sestre Milica i Dara Dubajić, Dušan Copić, Zorka Kosanović, Đuro Dukić, Jovo Zunić, Jelica Bujić, Dušan Rašeta Sabrakov, Stevo Stikovac, Stevo Obradović, Savka Dragičević Crnka, Koka Vojvodić, Smilja Popović, Beba Mioković, Soka Hajdinović i Milan Rađenović.

Na prvom partijskom kursu OK KPH za Liku od sredine decembra 1941. godine do početka januara 1942. godine u Trnavcu, kotar Korenica, iz Donjeg Lapca bili su članovi Kotarskog komiteta: Simo Mrda, Ilija Popović i Ilija Milošević. Na kursu su proučavani važniji partijski materijali, proglasi CK KPJ, CK KPH, OK KPH za Liku, bilteni Vrhovnog štaba, sažeti izvodi iz Lenjinovih djela, »Historija SKP (b)«, radovi J. V. Staljina. Na drugom kursu OK KPH za Liku koji je »održan u Donjem Lapcu od 1. do 31. jula 1942. godine iz kotara Donji Lapac bili su: Mile Kosanović, Mićo Medić, Jandre Zunić, Lazo Balać, Dušan Rašeta, Zorka Kosanović, Jovo Zunić i Vajo Kovačević.

Pored partijskih kurseva veliki broj članova i rukovodilaca SKOJ-a i USAOH-a s područja kotara Donji Lapac završio je kurseve koje je organizirao OK SKOJ-a za Liku i PK SKOJ-a za Hrvatsku od 1942. do 1945. godine.

Ipak, Okružni komitet KPH za Liku nije bio zadovoljan s organizacijom i uspjehom na teoretskom uzdizanju kadrova. Zato je pismom od 23. VII 1942. godine[23] upozoravao da ne smije biti prepreka da pojedini kursevi ne počnu s radom zbog nedostatka literature i smještaja i da treba učiniti sve da kursevi uspiju.

Kotarski komitet KPH Donji Lapac poduzeo je mjere da se pronađe što više literature. Pronađene su prostorije za održavanje kursa i smještaj kursista, a riješen je i problem prehrane.

21 Na tom kursu prema nepotpunim podacima su bili: Zorka Kosanović, Dušan Rašeta, Mićo Medić, Jandre 2unlć, Dušan Copić, Vajo Kovačević, Stevo Desnica, Dušan Damjanović, Nina Ciganović, Jovo Zunić, Stevo Stikovac 1 Lazo Balać.

22 AIHRPH, zgb. KP-10/232.

23 Pismo se nalazi u AIHRPH, Zgb, KP-230/24.

Djelatnost partijske organizacije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi

Uoči i prije 4. ofanzive Kotarski komitet Donji Lapac pažljivo je proučavao izvještaje obavještajne službe i drugih organizacija o snagama i namjerama neprijatelja. Tih se dana osjećala predofanzivna atmosfera. Poduzimane su mjere za bržu izgradnju zemunica i drugih skrivenih skladišta. Partija je pripremila omladinu, žene i muškarce za prekopavanje cesta i podizanje protivtenkovskih zapreka. Pojačana je obavještajna služba, pripremana je evakuacija naroda i imovine. Borbeni moral naroda bio je stalno u porastu. Intenzivirana politička aktivnost u proteklih 13 mjeseci bila je u onim danima toliko uspješna da je jedinstvo fronta i pozadine bilo vrlo čvrsto. Činili smo sve da spremno dočekamo nastupajuće događaje.

Ofanziva je počela 20. januara 1943. godine. Bilo je to još jedno veliko iskušenje, ali i prava prilika da se provjeri sposobnost, snalažljivost i privrženost partijskih organizacija, NOO-a, organizacija SKOJ-a, USAOH-a, AFZ-a, pionira i čitavog naroda, poslije gotovo 11, odnosno 18 mjeseci življenja u slobodi.

Kotarski komitet KPH Donji Lapac, općinski komiteti Donji Lapac, Srb i Doljani i partijske ćelije ulagali su krajnje napore u četiri pravca: prvo, sačuvati stanovništvo od neprijateljskih represalija, naročito četnika i izvršiti evakuaciju u obližnje šume i pozadinu neprijatelja; drugo, još više pojačati svakodnevni politički rad s narodom i održati te podići borbeni moral naroda; treće, pružiti maksimalno moguću pomoć NOV u hrani, odjeći, obući i drugim potrebama, prenosu, prevozu i njezi ranjenika, prevozu i prenosu hrane i municije na položaje, prekopavanju cesta i rušenju mostova; četvrto, održati i dalje razviti kontinuitet rada partijskih i drugih organizacija NOP-a.

Svi ti zadaci izvršeni su vrlo uspješno. Četvrta neprijateljska ofanziva bila je težak ispit za narod kotara Donji Lapac, za partijske i druge organizacije, ali bez obzira na težinu, mi ćemo iz nje izaći znatno ojačani i s više iskustva.

Organizacije, što znači sav narod, zajedno s jedinicama NOV ulagale su za vrijeme ofanzive natčovječanske napore kako bi se neprijatelj porazio i odbacio s dotad oslobođenog teritorija. Danonoćno su omladinke, odrasliji pioniri, žene i muškarci donosili na položaje borcima hranu i odjevne predmete, doturali municiju, iznosili ranjenike. Bilo je izvanredno teško: jaka zima, malo hrane, odjeće i obuće. Kotarski komitet je izvještavao OK KPH za Liku da se već duže vremena iz kotara Donji Lapac snabdijeva oko 5.000 partizana, 300 radnika, 2.000 izbjeglica i 700 ranjenika.

»Ishrana je do sada obavljana dosta dobro jer NOO-i dostavljaju redovno potrebne količine hrane. Narod daje i posljednji komad kruha za NOV. U lapačkom kotaru sakupljeno je za 10 dana ofanzive 280 pari čarapa, 167 pari cokalja, 33 para rukavica, 46 košulja, 36 gaća i mnogo hrane«[24] — kaže se u izvještaju KK Donji Lapac upućenog OK KPH za Liku 6. februara 1943. godine. »Sve je to dao narod za svoje junake sa Zuleševice i Gornjeg Lapca« — stoji u navedenom izvještaju.

U izvještaju KK Donji Lapac, upućenog 4. III 1943. OK KPH za Liku, o političkom stanju u kotaru za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive, između ostalog, piše: »Prodor neprijatelja u naš kotar nije mogao pokolebati narod. Na-

24 AIHRPH, Zgb, per-25/125.

rod je kao većina dosta dobro shvatio potrebu borbe protiv okupatora i njegovih sluga. S obzirom da je kotar već više od godinu dana oslobođen, to se narod bio prilično uživio u slobodu. Isto tako se primjetilo da jedan dio naroda nije spreman, tj. nije politički toliko svjestan da bi mogao žrtvovati bez ikakvog prigovora svoje kuće i imovinu. Za vrijeme neprijateljskog prodora u kotar nije se mogla osjetiti djelatnost četničkih elemenata u vidu organizacije, ali je bilo pojedinaca koji su iz kukavičluka klonuli, smatrajući da nismo dovoljno jaki da vodimo borbu protiv okupatora.«[25]

Kotarski komitet KPH Donji Lapac u pismu OK KPH za Liku, upućenog 31. I 1943. godine, tj. u jeku 4. neprijateljske ofanzive, između ostalog, kaže: »U našem kotaru ima 36 članova. Formiran je Općinski komitet Doljani, koji broji 3 člana KP, a ujedno sačinjava partijsku ćeliju. Naš Kotarski komitet ima 5 članova od kojih je jedan u KNOO-u, a jedan u seoskom NOO, dok je treći drug sekretar KK SKOJ-a. Od navedenog broja članova naše partijske organizacije, nalazi se u NOO-a 18 članova.«[26] Podatäk da je polovina članova Partije radila u NOO-a, govori koliku je pažnju Partija posvećivala narodnoj vlasti.

»U to vrijeme Kotarski komitet SKOJ-a nalazio se u Doljanima u popovu stanu. Da neprijatelju ne bi pale u ruke veće količine žita i druge hrane, koje su bile smještene u kući, morali smo zapaliti popov stan, a bili smo skoro u obruču. Jedino smo se mogli povlačiti prema Martin-Brodu, ali je i tamo napadao neprijatelj. Sjećam se, među zadnjima smo se povukli Jelica Bujić i ja. Svi su mislili da smo poginuli.«[27]

Nakon završetka 4. neprijateljske ofanzive Kotarski komitet KPH, općinski komiteti i partijske organizacije izvršili su analizu događaja u 4. neprijateljskoj ofanzivi i zauzeli odgovarajuće Istavove. Naročito je bila značajna ocjena Kotarskog i općinskih komiteta o hrabrom i dostojanstvenom držanju tokom ofanzive članova Partije, SKOJ-a, NOO-a i ogromne većine omladine, žena i naroda. Hrabro i dostojanstveno držanje i veliko zalaganje u radu omladine i žena, koji do tada nisu bili organizirani ni u Partiju ni u SKOJ-u, neminovno je otvarao mogućnost omasovljenja Partije i SKOJ-a. Ipak, njihov prijem u Partiju i SKOJ nije odmah uslijedio zato što je veliki broj kadrova poslije ofanzive obolio od tifusa. Jedan broj omladine i žena primljen je u Partiju tek poslije epidemije tifusa, a znatan broj omladine primljen je u SKOJ. Međutim, i u Partiju i u SKOJ mogao se primiti još veći broj ljudi, žena i omladine.

Djelatnost i izgradnja partijske organizacije cd februara do septembra 1943. godine

Nakon poraza neprijatelja u 4. ofanzivi na podruju Hrvatske, u kotaru Donji Lapac ostale su brojne posljedice za njegovo stanovništvo i privredu. Narod je dao veliku pomoć NOV i izbjeglicama u hrani i ostalim proizvodima. To je bio visokomoralni čin svijesti i nepokolebljivosti. Neprijatelj je na svakom koraku mnogo pljačkao, tako da je stanovništvo bilo ekonomski iscrpljeno.

25 Izvještaj KK Donji Lapac OK Lika 4. III 1943. AIHRPH. Zgb, KP-25đ/1634.
26 AIHRPH, Zgb, KP-251/1834.
27 Sjećanja Koke Vojvodić iz Neteke.

Neposredno poslije poraza 4. ofanzive iz Bosne su se počele vračati izbjeglice iz Banije i Korduna. U izvještaju Okružnog NOO-a za Liku Inicijativnom odboru ZAVNOH-a, upućenog 13. marta 1943. godine, između ostalog se kaže: »Prema izvještaju koji smo primili s terena od člana ovog Odbora do sada u Donjem Lapcu nalazi se oko 12.000 izbjeglica iz Bosne, dok se tačan broj izbjeglica iz Banije i Korduna nije mogao ustanoviti. Prema iskazu Kotarskog NOO-a Donji Lapac prošlo je preko njihovog teritorija do sada oko 25.000 izbjeglica u pravcu Korduna i Banije. Sto se tiče kotara gračačkog i koreničkog, tamo je otišao manji broj izbjeglica iz Bosne, pošto se nerado kreću iz Lapačkog kotara, tvrdeći da će im biti onemogućeno da se u najskorije vrijeme povrate svojim kućama.«[28] To je stvaralo nove teškoće ne samo ekonomske, nego i mnoge šire.

Epidemija tifusa, koja je harala među izbjeglim narodom Banije i Korduna, prenosi se masovno i na domaće stanovništvo i kadrove. Mnogi oboljeli su umirali. Epidemija je zahvatila i veliki broj aktivista **u** svim rukovodstvima. Među ostalim, 3. IV 1943. godine od tifusa umire sekretar Kotarskog komiteta Mile Kosanović, a **nešto** kasnije Jovo **Zunić,** sekretar Općinskog komiteta Donji Lapac. Ukupno je bolovalo od tifusa 1996, a umrlo 592 stanovnika.

Sve se više osjećala nestašica hrane. Situacija je iz dana u dan bila sve teža, bez hrane je više od 4.000 stanovnika. Narod se uglavnom hrani mlijekom i travama. U Kotarskom komitetu radi samo jedan drug, svi ostali su bolesni, gotovo sva mlađa godišta muškog stanovništva bila su u NOV. Glavni teret svih zadataka na terenu preuzimale su žene i djevojke, stariji muškarci i odrasli pioniri. Partijske i ostale organizacije morale su uložiti maksimalne napore da se kako-tako održi najneophodnija politička i druga aktivnost.

Na inicijativu Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, 19. marta 1943. godine održana je 1. kotarska konferencija seoskih, općinskih i Kotarskog NOO-a. Na konferenciji je bio prisutan dr Pavle Gregorić, član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a. On je, učestvujući aktivno u radu konferencije, pružio značajnu pomoć prisutnim delegatima. Konferencija je razmatrala razvitak i aktivnost NOO-a od izbora u decembru 1942. godine i konstatirala da su NOO-i izrasli u prave organe narodne vlasti, da češće polažu račune narodu i da imaju u narodu veliki autoritet. Uspostavljena je dobra veza i saradnja kotarskog s općinskim i seoskim NOO-ima. U to vrijeme bilo je 35 seoskih NOO-a, 5 povjereništava, 4 općinska NOO-a i 1 kotarski. Na konferenciji su razmatrani problemi u vezi pojave masovne epidemije tifusa, snabdijevanja NOV-e, pripreme za proljetnu sjetvu, rad škola, formiranje i aktivnost radnih jedinica. »U to vrijeme bila su formirana 3 radna bataljona.«[29]

Radni bataljoni radili su na realizaciji plana proljetne sjetve na napuštenoj zemlji u Boričevcu, Orašcu, Klisi i Kulen Vakufu, gdje je obrađeno oko 410 ha zemlje; pružali pomoć porodicama bez radne snage, radili na izgradnji bolnica, skladišta i zemunica i uređenju škola i domova kulture.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 6. augusta 1943. godine, između ostalog, se kaže: »Planskim i organiziranim radom čitave partijske organizacije, kao i svih masovnih organizacija, kopanje zemunica vrši se svakodnevno, većinom se vrši pojedinačno i potpuno skriveno, te za to mjesto nitko ne zna. Zemunica je u kotaru od 15. VII do

28 AIHRPH, Zgb, br. 21/43.
29 Izvještaj KK KPH Donji Lapac, OK KPH za Liku od 24. III 1943. AIHRPH, Zgb, KP 232/245. U bataljonima je bilo organizirano oko 1140 omladinki i omladinaca.

27. VII 1943. godine iskopano 235, tako ih je tada ukupno bilo 285. Radi se užurbano na pripremi žetve i vršidbe.«[30]

U izvještaju Kotarskog komiteta, od 17. jula, navodi se: »U izvjesnom manjem stepenu pojačan je uticaj četničke bande. Ovo se osobito osjeća u općini Srb, gdje svaku noć bacaju mnogo letaka. Za borbu protiv četničkih grupica i pete kolone formirano je 15 udarnih grupa,[31] ali nedostaje oko 150 pušaka.«[32] Četnici su čitavo vrijeme rata ulagali velike napore da pridobiju što više ljudi u svoje redove, da zadaju što veće udarce NOP-u, propagirajući da nije vrijeme za borbu, da treba čekati. Međutim, i pored njihove pojačane propagande, psihološkog i drugog pritiska, oni su imali malo uspjeha.

Kotarski komitet pružao je stalnu pomoć Kotarskom komitetu SKOJ-a, te skojevskoj i omladinskoj organizaciji. »Kotarski komitet SKOJ-a održava redovno svoje sastanke. Na sastancima prisustvuje član našeg komiteta. Može se još uvijek reći da se omladinski rad u kotaru prilično umrtvio i ne odvija se onako kako bi to u ovom kotaru moglo biti. Kotarski komitet SKOJ-a je dosta mlad i ne može da se snađe, kao stvarni rukovodilac, a dočim isti imade uslova da postane jedan dobar komitet, samo mu Kotarski komitet mora pomoći. Dat je zadatak cijeloj partijskoj organizaciji da dade što veću pomoć omladinskoj organizaciji«[33] — kaže se u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 26. VII 1943. godine.

Omladina je i u ovom periodu djelovala aktivno. Odmah poslije 4. neprijateljske ofanzive počelo je omladinsko takmičenje, koje je trajalo od 15. aprila do 15. juna 1943. Za vrijeme drugog dijela (od 15. maja do 15. juna 1943), postignuti su znatni rezultati.

Za uspješan rad i djelovanje SKOJ-a i USAOH-a prvenstvenu zaslugu imaju partijske ćelije i komiteti te skojevski i omladinski rukovodioci i aktivisti u rukovodstvima na kotarskom, općinskom i seoskom nivou.

Organizacije AFZ-a poslije 4. neprijateljske ofanzive radile su na zbrinjavanju izbjeglica iz Banije i Korduna, na njezi i liječenju bolesnih od tifusa. Kada je epidemija tifusa, uglavnom, prošla, žene su nastavile da rade s novim poletom. One su učestvovale u proljetnoj sjetvi, kopanju zemunica, radile na izgradnji skladišta itd. Tečajevi za opismenjavanje žena ponovo su proradili, održavali su se politički sastanci, čitala se štampa, škole su nastavile s radom, održavale su se priredbe. Zene su pružale pomoć NOV u hrani i odjevnim predmetima. Dosta velik broj žena i omladinki primljen je toga proljeća i ljeta u Partiju i to onih koje su se najviše isticale u radu na izvršavanju zadataka. Među njima su bile: Milica Dubajić i Mara Pajić (primljene 13. III 1943), Mara Pavković (24. III), Beba Mioković, Soka Hajdinović i Danica Tišma (8. V), Sava Batinica i Boja Beslać (26. V), Zorka Vojvodić Koka i Dragičević Savka Crnka (9. VI), Smilja Blanuša i Bosa Šarac (6. VII), Zorka Grbić, Dara Dubajić, Smilja Mrda i Vuka Vekić (15. VII), Savka Puača i Smilja Batinica u 8. mjesecu 1943.

Bilo je još mnogo žena i omladinki koje su zaslužile da budu primljene u Partiju, ali su se ostaci ranijeg pretjerano strogog kriterija za prijem u Partiju još osjećali.

30 Izvještaj KK KPH za Donji Lapac OK KPH za Liku od 6. VIII 1943. AIHRPH, Zgb, KP-234/412.
31 Udarne grupe formirane su ubrzo poslije okupacije kotara, a sastavljene su od partizana iz komanda mjesta i aktivista s terena.
32 Izvještaj KK Donji Lapac OK Lika 17, VII 1943. AIHRPH, Zgb, KP-234/399.
33 AIHRPH, Zgb, KP-232/245.

Prije okupacije kotara partijske organizacije su pružale veliku pomoć organizaciji AFZ-a, tako da je organizacija AFZ-a učvršćena. Odbori AFZ-a postojali su u svim selima, te Kotarski odbor AFZ-a i općinski odbori u Donjem Lapcu, Srbu, Doljanima i Kestenovcu. Odbori su tih dana popunjeni novim članovima. Na Drugoj kotarskoj partijskoj konferenciji, koja je održana 14. juna 1943. godine, posvećena je velika pažnja AFZ-u. O djelatnosti i organizaciji AFZ-a podnesen je i poseban referat. Poslije konferencije politička aktivnost i angažiranost žena u rješavanju svakodnevnih zadataka bila je velika.

Postojala je i posebna partijska ćelija u kotarskom odboru AFZ-a, ali se to praksi nije pokazalo dobro. O tome se raspravljalo na jednoj sjednici Kotarskog komiteta, te je između ostalog, konstatirano da se sastanci partijske ćelije u Kotarskom odboru AFZ-a održavaju uvijek dan ranije od sastanaka Kotarskog odbora tako da se svi zaključci i direktive koje se donesu na partijskom sastanku, prenose na ostale članice koje nisu bile u Partiji. Zene koje nisu bile u Partiji, na sastanku Kotarskog odbora AFZ-a, obično, nisu učestvovale u raspravi jer su se osjećale manje vrijedne i potcjenjivane, a to je dovodilo do njihove pasivizacije i slabijeg rada. Nakon intervencije OK KPH za Liku, ćelija u Kotarskom odboru AFZ-a je rasformirana.

Organizaciona izgradnja partijskih organizacija februar — septembar 1943.

Da bi se razvoj NOP-a u kotaru Donji Lapac odvijao u željenom pravcu i da bi sve više jačao njegov klasni — socijalistički karakter, valjalo je omasovljavati partijske organizacije. To prije jer su pred NOB-om stajali sve složeniji zadaci.

Kada se to ima u vidu, mora se konstatirati da partijska organizacija ni po broju ni po teritorijalnoj rasprostranjenosti nije odgovarala zadacima. Prijem u KP bio je spor i nedostatan, jer su bila prisutna ranija uska gledanja o tome. Pored toga, dugo vremena djelovalo je malo partijskih ćelija, a jedno vrijeme bile su formirane i radile tzv. općinske ćelije. Zbog toga je početkom marta 1943. u kotaru Donji Lapac bilo svega 39 članova KPJ organiziranih u 13 ćelija, 3 općinska komiteta i Kotarski komitet KPH.

Težište rada bilo je usmjereno na razvoj i izgradnju partijske organizacije, dok je ostalim pitanjima posvećeno manje pažnje. Iz dokumenata se vidi da Kotarski komitet nije sistematično planirao svoje djelovanje, već se rad odvijao dosta stihijski. Zato Komitet nije mogao djelotvornije pomagati općinskim komitetima i partijskim ćelijama. Iz istih razloga Komitet nije bio stalno upoznat sa situacijom na terenu u onoj mjeri kako su to iziskivali zadaci i vrijeme.

To je otežavalo osamostaljenje općinskih komiteta i ćelija te drugih organizacija i NOO-a. I OK KPH za Liku upozorava Kotarski komitet u pismu, upućenom 8. VI 1943. da nema plana i raspodjele rada u komitetima i ćelijama po sektorima. »Morate biti načisto sa time da bez određenog plana i podjele po sektorima ne može biti ni uspješnog rada i ne može se razvijati osjećaj partijske odgovornosti. Sve su to momenti na kojima se naše mlado partijsko članstvo uči živjeti novim partijskim životom.«[34]

34 Pismo OK KPH za Liku KK Donji Lapac 8/1943. AIHRPH- Zgb. KP-233/347.

Nakon pisma OK KPH za Liku, KK Donji Lapac počinje studioznije raditi i pružati više konkretne pomoći općinskim komitetima i partijskim ćelijama. Uvodi se plan rada, vrši se raspodjela rada po sektorima i jača odgovornost i disciplina u radu.

Obzirom da je KK Donji Lapac ostao bez svog sekretara Mile Kosanovića, koji je umro od tifusa 3. IV 1943, Okružni komitet u maju te godine šalje na rad u Kotarski komitet KPH Donji Lapac Nikolu Miloševića, dotadašnjeg sekretara Kotarskog komiteta Udbina. Nikola Milošević je pružio veliku pomoć partijskoj organizaciji kotara Donji Lapac i ranije kao instruktor OK KPH za Liku.

U izgradnji metoda djelovanja KP je poklanjala pažnju i djelovanju komunista u NOO-ima i masovnim organizacijama. Pored unapređivanja metoda djelovanja komiteta (kotarskog i općinskih) i partijskih ćelija, **u** to vrijeme vodila se briga i **o** obnovi komiteta mlađim kadrovima. U martu 1943. godine **u** KK KPH Donji Lapac bili su: Mile Kosanović, sekretar, Jandre **Zunić** zamjenik, Dušan Rašeta, Stevo Stikovac i Dušan **Copić,** članovi.

Neposredno poslije Mile Kosanovića dužnost sekretara preuzeo je Jandre Zunić. Komitet je 19. maja popunjen sekretarom općinskog komiteta Doljani Milanom Majstorovićem, a 17. augusta 1943. za sekretara KK dolazi Milan Pokrajac, dok Jandre Zunić odlazi u NOV. Prvog septembra 1943. u KK ulazi Mara Dražić, dotadašnji sekretar KK SKOJ-a. Kotarski komitet početkom septembra 1943. imao je ovaj sastav: Milan Pokrajac, sekretar, Dušan Rašeta, Mara Dražić, Milan Majstorović, Dušan Copić i Stevo Stikovac.

U općinskim komitetima također su vršene dosta česte promjene. Tako je na primjer Općinski komitet Donji Lapac 1. marta 1943. imao ovaj sastav: Jovo Zunić (sekretar), Mile Dražić, Dude Divjak, Joca Milanović i Mirko Dukić (članovi). Sedmog augusta za sekretara dolazi Joca Milanović, a 17. augusta iste godine komitet je popunjen Stevom Dragičevićem, dok se Mile Dražić vraća na rad u KNOO. Nakon tih izmjena općinski komitet ima slijedeći sastav: Joca Milanović (sekretar), Dude Divjak, Mirko Dukić i Stevo Dragičević (članovi).

U Općinskom komitetu Doljani 1. marta 1943. bili su: Milan Majstorović, sekretar, Đuro Vukša i Đuro Đukić (članovi). Poslije odlaska Milana Majstorovića u KK, dužnost sekretara prima Đuro Vukša, a komitet je popunjen Mićom Medićem Mitom i Bojom Vojvodić. Poslije navedenih promjena članovi Općinskog komiteta su bili: Đuro Vukša, sekretar, Đuro Dukić, Mićo Medić Mito i Boja Vojvodić (Boja Vojvodić bila je kratko vrijeme i sekretar Općinskog komiteta Doljani). Prvog septembra dužnost sekretara je preuzeo Mićo Medić Mito, a Đuro Vukša ostaje član Komiteta. U jesen 1943. godine za člana OK KPH Doljani dolazi Mara Pavković.

Općinski komitet Kestenovac formiran je sredinom 1943. godine u sastavu: Vlado Anđelić (sekretar), Mirko Kovačević, Mara Hodak i Stevo Karanović (članovi).

Općinski komitet Srb radio je u sastavu: Dušan Copić (sekretar), Milan Rađenović, Mićo Kukić, Stevan Desnica i Jelica Bujić (članovi). Dušan Copić je otišao na rad u Kotarski komitet, a dužnost sekretara preuzeo je Milan Rađenović. U junu komitet je popunjen s Milošem Stojisavljevićem. U julu dužnost sekretara je preuzeo Mićo Kukić, a Milan Rađenović je ostao član komiteta.

U ovom periodu partijske ćelije imale su značajnih promjena, kako po broju, tako i po sastavu.

U razdoblju od februara do konca augusta 1943. u Partiju su primljeni:

U martu 1943. Mićo Grubor (iz Tiškovca), Mićo Rađenović (iz Srba), Đuro Đukić (iz Dnopolja), Milica Dubajić (iz Zalužja), Mara Pajić (iz Doljana), Dušan Mišković (iz Kupirova) i Mara Pavković (iz Osredaka).

U aprilu 1943. Jandre Zobenica (Kestenova Korita), Zorka Damjanović (Kunovac), Beba Mioković (Donji Lapac). Mile Opačić (Mišljenovac), Milka Rastović (Srb), Soka Hajdinović i Gojko Popović (Donji Lapac) i Dane Obradović Danja (Mišljenovac).

U maju 1943: Rade Pajić (Doljani), Smilja Rašeta (Donji Lapac), Sava Batinica (Srb), Boja Beslać (Dobroselo), Dušan Bokan (Osredci), Danica Tišma (Birovača) i Mika Vojvodić (Neteka).

U junu 1943: Zorka Vojvodić Koka. Savka Dragičević Crnka, Pajo Prijić (Srb), Milan Pilipović (Begluci) i Vukašin Vejin (Krčko Brdo).

U julu 1943: Sava Drča (Brotnja), Dragan Jelača (Zaklopac), Bosa Šarac (Dobroselo), Smilja Blanuša (Birovača), Božo Sramajer, Đuro Copić (Suvaja), Dragan Jovanić, Vuka Vekić (Suvaja), Svetko Bajić (Gajine), Braco Grozdani" (Dobroselo). Vukašin Rašeta (Donji Lapac), Smilja Mrda (Birovača), Sava Rađenović, Mićo Damjanović, Dara Desnica (Srb) i Zora Grbić (Donji Srb).

U augustu 1943. Nikola Polovina (Dobroselo), Savka Puača (Zalužje), Smilja Batinica (Gornji Srb) i Milka Đukić (Oraovac).

U izvještaju Kotarskog komiteta Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu 7. VIII 1943. (koga je u ime komiteta potpisao Nikola Milošević), po prvi put se obrađuje stanje na terenu kotara po sektorima, kao što su: političko stanje, organizaciono stanje (u kome dijelu se posebno govori o radu Kotarskog komiteta, a posebno u općinskim komitetima i ćelijama). Izvještaj zatim obrađuje poglavlja o obavještajnoj službi, narodnooslobodilačkim odborima, AFZ-u, omladini, vojnoteritorijalnim jedinicama (komande mjesta) i agitaciji i propagandi. U izvještaju se konstatira da je izvršena podjela rada po sektorima, da je donesen plan rada i raspoređen teren između članova KK, da je općinskim komitetima i partijskim ćelijama pružena bolja i organiziranija pomoć, da se pristupilo izradi plana teoretskog osposobljavanja, kako članova komiteta tako i ostalih članova Partije.[35]

Druga kotarska konferencija

Druga kotarska partijska konferencija održana je 14. juna 1943. u Donjem Lapcu. Konferencija je održana u vrijeme kada je partijska organizacija, poslije tifusa, konsolidovala svoje redove i razvila široku političku aktivnost. Tada su i sve masovne organizacije ponovno oživjele. Kotar je i dalje bio slobodan, ali se već tada naslućivalo da ta sloboda neće dugo trajati i da će neprijatelj preći u napad. Uspješno je završena proljetna sjetva i počele pripreme za žetvu. U najvećem broju sela radile su škole, organizirana su i aktivno radila tri radna bataljona. NOO-i su obavljali svakodnevno poslove, brinuli se o snabdijevanju NOV i gladnih, organizirali su rad radionica i mlinova te o svemu narodu polagali račun. Ali, ni neprijatelj nije mirovao. Pojedini četnički elementi rovarili su protiv NOB-e i koristili naše slabosti. Sva

35 O tome najodređenije govore izvještaji OK KPH za Liku od 17. I 1944. i 19. IV 1944.

ta, i druga pitanja, široko su razmatrana u referatima i diskusiji vođenoj ne Drugoj kotarskoj konferenciji KPH za Donji Lapac.

Za Drugu kotarsku partijsku konferenciju izvršene su svestrane pripreme Analizirana je djelatnost partijskih organizacija od 1. konferencije, održane prije 14 mjeseci. Utvrđeno je da ima ukupno 67 članova Partije i da postoje partijske ćelije u Donjem Lapcu, Birovači, Gornjem i Donjem Srbu, Oraovcu Dnopolju, Nebljusima, Doljanima, Kestenovcu, Dobroselu, Krugama, Ko tarskom NOO-u, Kotarskom odboru AFZ-a, ROC-u, komandama mjesta u Donjem Lapcu i Srbu. Od 67 članova Partije 65 su Srbi, 1 Hrvat i 1 Crnogorac 5 radnika, 2 namještenika, 2 intelektualca i 58 seljaka. Postojala su 3 općinska komiteta: Donji Lapac s 5 članova, Srb — 6 i Doljani 4 člana. Kotarski komitet je imao 6 članova.[36]

Na konferenciji je prema nepotpunim podacima prisustvovalo 66 delegate i to: Jandre Zunić, Nikola Milošević, Dušan Rašeta, Mara Dražić, Milan Majstorović, Dušan Copić, Smilja Rašeta, Stevo Stikovac, Đuro Dukić, Joca Milanović, Kojica Blanuša, Mara Zunić, Danica Brozović, Đurađ Blanuša, Đur< Vukša, Mićo Medić, Drago Ožegović, Zorka Damjanović, Dušan Mišković, Dušan Damjanović, Nikola Balać, Nikola Počuća, Dude Divjak, Boja Vojvodić Stevo Desnica, Jovica Stikovac, Stevo Dragičević, Dragica Desnica, Jelica Bujić, Đuro Bokan, Mića Dragičević, Mirko Đukić, Mile Dražić, Milan Rađenović Mićo Kukić, Mićo Grubor, Milica Dubajić, Mara Pajić, Mara Pavković, Jovc Rašeta, Beba Mioković, Jandre Zobenica, Soka Hajdinović, Miloš Stojsavljević Gojko Popović, Mićo Rađenović, Dušan Bokan, Božo Puvalić, Savka Dragičević Crnka, Sava Batinica, Mika Vojvodić, Milka Rastović, Smilja Popović Dragan Vukša, Mile Milanović, Danja Obradović, Jovo Grković, Zorka Vojvodić Koka, Boja Beslać, Rade Damjanović Vrabac, Mićo Medić Mito, Marijć Balać, Ilija Uzelac, Đuro Đukić, Đuro Tišma Duriš i Đuro Popović, te Sim< Mrda i Milan Sijan iz NOV-e.

U ime Okružnog komiteta KPH za Liku konferenciji je prisustvovao Rad(Grković, koji je pružio veliku pomoć kako u pripremi, tako i u radu konferencije. Podneseno je 5 referata. Politički referat podnio je Jandre Zunić organizacioni Nikola Milošević, referat o radu NOO-a Dušan Rašeta Sabrakov o omladini Stevo Stikovac i o AFZ-u Milan Majstorović. U diskusiji koja j< bila vrlo plodna, prema prikupljenim podacima učestvovalo je 19 delegata

Konferencija je usvojila zaključke za budući rad i izabrala novi Kotarsk komitet KPH Donji Lapac u sastavu: Jandre Zunić (sekretar), Dušan Rašeta Nikola Milošević, Milan Majstorović, Stevo Stikovac i Dušan Copić (članovi) Izabrano je, prema prikupljenim podacima, i 10 delegata za 3. okružnu par tijsku konferenciju za Liku.

Treća okružna konferencija

Neposredno poslije 2. kotarske partijske konferencije za kotar Donji Lapac održana je Treća okružna konferencija KPH za Liku (1. i 2. VII 1943. u Vrho vinama). Konferencija je imala veliki značaj za daljnji rad partijskih i drugil organizacija u Lici, pa i kotaru Donji Lapac.[37]

36 Općina Kestenovac od 4. I 1943. pripojena je srezu Bosanski Petrovac. Nakon oslobođenj 3 sela: Kestenovac, Bušević i Donji Strbci vraćena su u sastav kotara Donji Lapac, Kalati su i dalje ostale u sastavu sreza Bosanski Petrovac, odnosno Bihać.

37 Iz kotara Donji Lapac prema prikupljenim podacima delegati ove konferencije, bili si Jandre Zunić, Dušan Rašeta, Mara Dražić, Joca Milanović, Miićo Kukić, Stevo Stikovai Jelica Bujić, Mićo Medić, Buro Vukša i Miloš Stojsavljević.

Tada je u Lici bilo 674 članova Partije (od kojih 130 žena) organiziranih u 1 okružni komitet, 7 kotarskih i 27 općinskih komiteta, 92 seoske ćelije, 5 ćelija u komandi područja, 1 u Okružnom NOO-a, 1 u Okružnom odboru AF2-a i 12 ćelija u Ličkom odredu i bolnicama.

Na konferenciji je konstatirano da se uticaj partijskih organizacija u Lici proširio i ojačao. One su postale žarišta političkog života i pravo rukovodstvo NOB-e i svih organizacija koje djeluju u NOP-u. Jačanjem političkog uticaja KP omogućilo je omasovljenje partijskih organizacija, njihovo jačanje te povećanje discipline i osjećaja odgovornosti, što je omogućilo uspješnije provođenje partijske linije.

U političkom referatu Jakova Blaževića, sekretara OK KPH za Liku, između ostalog, se kaže da »-politički život i pokret treba ići sa velikim i brzim razvitkom NOB-e, tj. njene više faze na pobjedonosnom putu. Narod treba upoznati sa svim novim političkim momentima i zadacima, a taj zadatak od koga zavisi naša pobjeda moraju shvatiti sve naše partijske organizacije a koji se može izvršiti samo neumornim radom i dubokom svješću.«[38]

O organizacionoj partijskoj izgradnji referat je podnio Mile Počuča. On je govorio o radu i odgovornosti članova, o slabostima i uspjesima ličke partijske organizacije, o teoretskoj izgradnji. Tim povodom on je, između ostalog rekao: »Omasovljavanje partijskih organizacija nametnulo je krupne probleme unutar partijskog rada koji su tražili brzo rješenje, tim više što je novo članstvo gotovo u cjelini seljačko kome nedostaju neophodna teoretska i opća naobrazba i praktično iskustvo. Zato se pitanju uzdizanja kadrova unutar Partije postavlja u prvi plan našega rada, što se može ostvariti uzajamnim djelovanjem partijskih kurseva, teoretskih sastanaka i praktično-političkog rada na terenu.«[3"]

Poslije Treće okružne konferencije KPH za Liku, KK KPH Donji Lapac održao je 9. jula proširenu sjednicu na kojoj su detaljno razrađeni zadaci partijskih organizacija na osnovu zaključaka Okružne konferencije. Uslijedila je mnogo veća aktivnost partijskih i drugih organizacija na relaciji stavova i zaključaka konferencije.

Djelatnost i izgradnja partijskih organizacija od septembra 1943. do 20. septembra 1944. godine

Ponovnom okupacijom kotara krajem augusta 1943. godine, nastupa nova i najteža ratna faza djelovanja partijske i drugih organizacija u kotaru Donji Lapac, budući da su bitno promijenjeni uvjeti za njihov rad.

Poslije relativno slabog otpora naših malobrojnih jedinica Nijemci su ušli u Donji Lapac 29. augusta 1943. S njima je iz Kulen Vakufa došla i jedna četnička jedinica. Nijemci su produžili prema Mazinu, Gračacu i jadranskoj obali.

38 Jakov Blažević, Politički referat na Trećoj okružnoj konf. KPH za Liku, 1. i 2. VII 1943. HAK, f. OK KPH za Liku, 3/311.
39 Mile Počuča, Organizacioni referat na Trećoj okr. konf. KPH za Liku 1. i 2. VII 1943. HAK, f. OK KPH za Liku, 3/312.

Tim prodorom Nijemaca okupirana je općina Donji Lapac, dok su općine Doljani i Srb okupirane u drugoj polovini novembra 1943.[40] Time je neprijatelj za duže vrijeme zaposjeo komunikaciju Bihać—Donji Lapac—Srb—Knin—jadranska obala.

Okupacija općine Donji Lapac, a nešto kasnije i čitavog kotara, od tada na ovom području manje poznatog neprijatelja (Nijemaca), dovela je narod, partijsku i druge organizacije u bitno drugačije uvjete i nova velika iskušenja. Mnogo toga se moralo mijenjati i prilagoditi novtim uvjetima, budući da se više od 18 mjeseci radilo u gotovo potpunoj slobodi.

Da će Nijemci prijeći u napad i okupirati kotar Donji Lapac, znalo se znatno ranije. Tako Kotarski komitet KPH u izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku, upućenog 6. jula 1943. godine, između ostalog, kaže: »U vezi s predstojećom ofanzivom narod je prilično shvatio potrebu evakuacije. Kopanje zemunica vrši se svakodnevno. Priprema se sklanjanje imovine, izuzev pojedinaca koji svojim špekulacijama nastoje omesti pravilnu evakuaciju i proturaju verzije kako narod ne smije da se sklanja u šume jer da su tamo četnici. Političkim radom raskrinkavamo takve štetne pojave, a u vezi s evakuacijom da se teren, odnosno šuma, pročisti pomoću udarnih grupa od četničke bande. U slučaju ofanzive evakuacija će se vršiti po planu našeg komiteta u više pravaca, kako bi se narod mogao prebaciti neprijatelju iza leđa.«[41]

Taj stav Kotarskog komiteta bio je pravilan, osobito kada se ima u vidu iskustvo Banije u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi. Tada je narod Banije i Korduna evakuiran u udaljena područja i bio doveden u izvanredno tešku situaciju karakterističnu po gladi, epidemijama tifusa i masovnim žrtvama. Masovna evakuacija naroda ometala je i operacije NOV-e.

Zemunice su se intenzivno kopale, a to se vidi i iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, upućenog okružnom komitetu KPH za Liku 27. jula 1943: »Zemunica na našem terenu od posljednjeg sastanka (15. jula 1943.) do danas iskopano je 235, tako da sada svih zemunica imademo 285.«[42]

Osim objašnjavanja potrebe kopanja zemunica i dizanja te sklanjanja ljetine, partijske i skojevske organizacije. AFZ, USAOH i NOO-i, uporno su objašnjavali narodu novonastalu situaciju naglašavajući da će neprijatelj primjenjivati novu taktiku kako bi pridobio dio naroda za svoje ciljeve i odvukao neke ljude u četnike. Da bi se pariralo neprijateljskoj taktici, partijske organizacije razvile su svoju aktivnost i na političko-obavještajnom planu. Obavještajna služba ubrzala je pripreme za rad u uvjetima okupacije. Organi Rajonske obavještajne službe (ROC-a), obavještajci u komandama mjesta, komitetima i partijskim organizacijama odabirali su i pripremali podesna lica za rad u garnizonima i neprijateljskim redovima. To je dalo dobre rezultate, naročito u mjestima gdje je naš utjecaj u narodu bio potpun. U stvari, osnovni faktor provođenja tih mjera bilo je samo stanovništvo.

Ulaskom neprijatelja u dijelove kotara, narod je evakuiran u okolne šume i gotovo da nitko nije dočekao neprijatelja. Posebna briga, pored evakuacije naroda, posvećena je sklanjanju i izvlačenju stoke, kao i njenoj ishrani i čuvanju, jer je stoka bila izvanredno važna za ishranu naroda i NOV-e.

40 U augustu 1943. godine okupirana je općina Donji Lapac, a općine Doljani i Srb 21. do 23. XI 1943.
41 HAK, f. OK KPH, kut 4/351.
42 HAK, f. OK KPH, kut. 4/359.

Nedugo nakon neprijateljskog prodora na poziv i obećanje neprijatelja da mu se neće ništa dogoditi, dio naroda vratio se kućama. Iako su partijske i druge organizacije objašnjavale taktiku neprijatelja, vidjelo se da to nije bilo dovoljno niti je rađeno sistematski. Zato je neprijatelj mogao postepeno početi ostvarivati svoje planove koji su se ispoljavali u nastojanju da otupi oštricu borbe, pasivizira dio naroda, a kasnije i mobilizira jedan broj ljudi u četničke redove.

Okružni komitet KPH za Liku u pismu, upućenom Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac 2. septembra 1943. godine, upozorava: »Izvještavate nas da se jedan dilo naroda vratio kućama na pozive i trikove neprijatelja. Možemo reći da je to sve rezultat našeg slabog političkog rada, sporog reagiranja na neprijateljsku propagandu, nesnalaženja naših aktivista, nepovezanosti itd. Trebate čim prije organizirano suzbiti neprijateljsku propagandu. Ne smijete dozvoliti da se i najmanji broj naroda vrati iz šume. Morate sve učiniti da ga otkinete od kuće iz onih sela gdje se nalazi neprijatelj. Najenergičnije postupite protiv onih koji nagovaraju narod da se vraća kućama.«[43]

Počela je ogorčena politička i vojnička borba partijskih i drugih organizacija za narod, za svakog čovjeka a protiv neprijateljske propagande i taktike, protiv odlaska u četnike i pružanja pomoći okupatoru i domaćim izdajicama. Ta žestoka borba, s manje ili više uspjeha, trajala je čitavih 20 mjeseci — do konačnog oslobođenja kotara 20. marta 1945.

Neposredno prije okupacije čitavog kotara, partijske i druge organizacije, kao i cjelokupno stanovništvo, bilo je suočeno s još jednim značajnim političkim događajem i ozbiljnim iskušenjem. Bio je to odlazak 6. ličke divizije koja je odlazila iz Like u Bosnu. Iako je moral stanovništva bio na visini, partijske i druge organizacije morale su svestrano objasniti nužnost odlaska divizije po odluci Vrhovnog štaba na nove zadatke. Žaljenje zbog odlaska divizije nije bilo malo. Narod se rastajao s borcima s dosta potištenosti, i ne malo straha, kako za vlastitu sudbinu, tako i za sudbinu boraca koji su odlazili daleko. Zahavljujući partijskim i drugim organizacijama i NOO-a koji su objasnili nužnost odlaska 6. divizije iz Like, narod je pun gordosti i spremnosti na nove žrtve relativno brzo prebrodio taj odlazak, a ujedno shvatio da je to novi veliki doprinos naroda Like i kotara Donji Lapac skoroj pobjedi NOV Jugoslavije nad fašističkim okupatorom i domaćim izdajnicima.

Pored političke aktivnosti, odmah poslije okupacije kotara, nastavljene su vojne akcije koje su izvođene sve do potpunog oslobođenja kotara. Neprijatelj je zbog strategijske važnosti uporno branio zaposjednutu komunikaciju Bihać—Knin. Vojne akcije i borbe koje su vođene na toj komunikaciji i oko nje direktno su se reflektirale na djelatnost partijskih i drugih organizacija, NOO-a i na položaj stanovništva. Takvo stanje tražilo je intenzivno angažiranje organizacija i naroda u borbama. Zaista, to je dovodilo do svakodnevnih stradanja i žrtava, ali i do sve veće mržnje prema neprijatelju.

U sklopu događaja došlo je do brojnih neprijateljskih akcija i upada u okolna sela i šume. Paljene su kuće, mlinovi i pilane u Doljanima i Martin-Brodu. Opljačkano je Dobroselo. Četnici su ubijali i tukli odbornike u Mišljenovcu.

Nijemci su iz više razloga nastojali da izbjeglo stanovništvo vrate kućama. Povratkom stanovništva kućama lakše bi štitili svoje posade od napada, imali

43 Pismo OK KPH za Liku KK KPH Donji Lapac, 2. IX 1943.

bi priliku da pokušaju što više ljudi privući u četničke redove, zatim bi sebi osigurali pljačku, jer će narod ako se vrati, proizvoditi, a sve će biti njima na dohvat ruke i što će umanjiti snabdijevanje partizanskih jedinica. Svi ti razlozi trebali su služiti njemačkom općem cilju da se narod pasivizira i otupi oštrica i učešće naroda u borbi.

Posebnu pažnju i velike napore ulagali su Nijemci i njihova obavještajna služba da odvoje i izoliraju komuniste i skojevce od naroda i omladine. Bio je to jedan od glavnih pravaca borbe protiv NOP-a.

U citiranom pismu OK za Liku, od 2. septembra, stoji i ovo: »Neprijatelj taktizira da bi što više naroda prevario, osobito u ovom kraju, kao što je vaš kotar, gdje je narod još od početka u svojoj ogromnoj većini uz NOB-u i gdje skoro nema čovjeka, a da nema nekoga od svoje rodbine u našoj vojsci«.[44]

Tom novom neprijatelju suprotstavila se tada već prilično omasovljena partijska organizacija koja je imala 95 članova i 36 kandidata, te organizacija SKOJ-a s 246 članova, organizacija AFZ-, USAOH-a i NOO-i koji sü već bili dobro organizirani i imali velik broj odbora i komisija (za prehranu, poljoprivredu, zdravstvo, prosvjetu i kulturu i druge). Već su uveliko radile i pionirske organizacije. Za borbu protiv neprijatelja i njegove špijunaže posebno dobro je bila organizirana i pripremljena obavještajna služba, kao i komande mjesta u Donjem Lapcu i Srbu.

U novim uvjetima politički rad je bio znatno otežan. Kotarski komitet i partijske organizacije ulagale su maksimalne napore da komunisti i organizacije SKOJ-a, USAOH-a, pioniri, AFZ-a, NOO, vojno-pozadinske ustanove i obavještajna služba što prije prilagode svoju aktivnost i metode rada novim uvjetima i da stalno budu s narodom, bore se za svakog pojedinca, pružaju narodu potrebnu pomoć i informacije, upozore ga na sve neprijateljske trikove, propagandu i opasnosti koje mu prijete, i da u narodu stalno podižu moral, borbeni duh i saznanja o sigurnoj pobjedi nad fašizmom.

U izvještaju KK KPH za Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 18. IX 1943, između ostalog, piše: »Naša partijska organizacija shvatila je da od **brzog** upoznavanja naroda o svim događajima, zavisi održavanje i jačanje **našeg** uticaja. Politički uticaj naše partije se u nekim selima učvrstio, dok je **u nekim opadao i** danas **je** dosta **slab.** kao u Ličkim **Strbcima, Zegaru,** Donjoj Suvaji i Zalužju. Naš komitet nije u dovoljnoj mjeri uspio da suzbije oportunističko držanje pojedinih ćelija da je tamo nemoguće prodrijeti. Naš uticaj je najjači u Doljanskoj općini osim Brotnie, kao i u Gajinama, Kestenovim Koritima **i** Pirovištu općine Donji Lapac, te Osredcima, Gornjem Srbu, Dugopolju, Kal**drmi,** Zavlači i Kunovcu, srbske općine.[45]

U općini Donji Lapac političko djelovanje bilo je vrlo otežano zato što se dio stanovništva vratio kućama. U općini Srb i Doljani politički rad bio je i dalje dosta dobar. Narod je upoznat da neprijatelj neće ostati samo u općini Donji Lapac i da će prije ili kasnije okupirati čitavi kotar i držati komunikaciju Bihać—Donji Lapac—Srb—Knin—Jadransko more.

Da bi se dobila što jasnija slika o stanju na terenu, 25. septembra 1943. održano je Partijsko savjetovanje na Kamenskom na kome je bilo 25 članova Partije, te Jovica Sijan i Geno Jurić, članovi Okružnog komiteta KPH za Liku. Na njemu je detaljno razmatrana novonastala situacija. Konstatirano je da se

44 Pismo OK KPH za Liku upućeno KK KPH Donji Lapac 2. IX 1943.
45 Izvještaj KK Donji Lapac, OK KPH za Liku od 18. IX 1943. AIHRPH, *Zgb.* **KP-235/543.**

većina partijskih i masovnih organizacija u općdini Srb i Doljani dobro snašla. Međutim, u općini Donji Lapac jedan dio organizacija, a i općinsko rukovodstvo nije na vrijeme poduzelo potrebne mjere radi uspostavljanja veza s narodom i organizacijama. I kotarsko rukovodstvo u prvo vrijeme nije imalo dovoljno inicijative i nije se najbolje snašlo. To osobito važi za sekretara Kotarskog komiteta Milana Pokrajca, koga je nova situacija dosta iznenadila. Vjerojatno jedan od razloga za slabije snalaženje jeste i to što je na dužnost sekretara došao neposredno pred njemačku okupaciju, a s druge strane on nije bio iz kotara Donji Lapac, već iz Bruvna (kotar Gračac), te mu situacija na terenu nije bila poznata, a nije poznavao ni većinu kadrova. Savjetovanje je zaključilo da se održe partijski skupovi po općinama i da se detaljno razmotre i razrade zadaci postavljeni na kotarskom savjetovanju.

Najveći uspjeh savjetovanja bio je to što su relativno brzo prevladane teškoće koje su dijelom bile i rezultat slabog snalaženja partijskih i drugih organizacija osobito u općini Donji Lapac. Nova situacija na terenu tražila je da se kadrovi u potpunosti posvete svakodnevnom političkom radu i borbenim akcijama protiv neprijatelja, a prije svega da aktivno rade na suzbijanju neprijateljske propagande i odlaska ljudi u četnike. To je zahtijevalo maksimalno angažiranje svih organizacija i svakog pojedinca, a bilo je povezano sa velikim naporima i opasnostima po vlastiti život.

Partijska i druge organizacije u kotaru Donji Lapac razvijale su se, izgrađivale i djelovale pretežno u mirnim uvjetima od ustanka 1941. do prodora Nijemaca koncem augusta 1943. Time je bilo omogućeno većini članova KP, članovima NOO-a kao i članovima drugih organizacija da pored zadataka koje su obavljali za NOP, a koji su bili svakodnevni, obavljaju i poslove kod svoje kuće (poljoprivredni radovi, uzgoj stoke, poslovi u domaćinstvu itd.) Rad i boravak kod svoje kuće i u svojoj porodici nužno se manifestirao kod manjeg broja članova KP i drugih aktivista i na njihovo slabije angažiranje na zadacima NOP-a. Sve je to uticalo da dio aktivista nije shvatio da do konačne slobode treba uložiti mnogo napora i žrtava te se odreći mnogo toga. Pojedini članovi KP i odbornici i nakon njemačke okupacije kotara više su se vezali za svoju familiju, a premalo radili na općim zadacima. To je osobito primijećeno kod jednog dijela kadrova lapačke općine. Nedovoljno su se brinuli 0 narodu, o njegovom životu u zbjegovima, o ishrani, o sigurnosti, o političkoj djelatnosti u novim uvjetima i o pokretljivosti zbjegova kako bi se izbjegli neprijateljski upadi u njih.

Upornim angažiranjem Kotarskog i Općinskog komiteta, te su pojave, osim kod rijetkih pojedinaca, relativno brzo prevladane.

Dalji razvoj događaja pokazao je da su partijske organizacije, SKOJ, AFZ, USAOH i NOO-i, vojno-pozadinske ustanove i obavještajna služba izrasle u sposobne, borbene i samoinicijativne organizacije i da su se nalazile među najboljim organizacijama tokom NOR-a ne samo u Lici, već i u Hrvatskoj, što potvrđuju sačuvana pisana dokumenta i sjećanja učesnika.

Situacija na terenu tražila je od Kotarskog komiteta da pruži pomoć narodu 1 organizacijama na područjima koja je neprijatelj okupirao ili odvojio od donjolapačke općine, odnosno od Kamenskog, gdje su se nalazila kotarska rukovodstva i većina rukovodstava ove općine. U prvim danima okupacije lapačke općine, nije bilo jasno da li je neprijatelj okupirao doljansku i srbsku općinu, budući da je veza između njih i Donjeg Lapca bila prekinuta. Također općinsko rukovodstvo donjolapačke općine nije imalo veza sa odsječenim seli-

ma: Lički Štrbci, Kestenova Korita, Mišljenovac, dijelom Nebljusa i Kruga. N taj teren upućeno je nekoliko članova KK i Općinskog komiteta Donji Lapa i aktivista drugih organizacija da pruže pomoć narodu i organizacijama.

Neposredno poslije okupacije dijela kotara partijske organizacije nastojal su da svoj rad, a posebno rad sa SKOJ-em i omladinom, prilagode novim uvje tima. To nije bilo ni lako ni jednostavno jer nismo imali iskustva u uslovim; njemačke okupacije. Ipak, za kratko vrijeme većina skojevskih i omladinskil organizacija uspjela se relativno dobro snaći, a naročito u zbrinjavanju narodi koji se nalazilo u zbjegovima, na izvlačenju hrane noću iz sela koja je nepri jatelj kontrolirao, na rasturanju i čitanju štampe u zbjegovima i mjestima poc okupacijom.

Kotarski komitet, partijske organizacije i općinski komiteti najveću pomoi su pružali organizacijama AF2-a zato što se ta organizacija najteže snalazila i novim uvjetima. To je i razumljivo budući da žene bdiju nad djecom, kućon i porodicom. Međutim, i organizacije AF2-a brzo su se prilagođavale i nasta- vile organizirano raditi, naročito u pružanju pomoći **NOV**-i, pomaganju **NOO-Ć** u rješavanju dnevnih problema izbjeglog naroda.

Kako je nakon zauzimanja dijela kotara od strane Nijemaca, narod masovne otišao u zbjegove, partijske organizacije bile su stalni pokretači svih aktivnosti i zbivanja u zbjegovima. Članovi i rukovodstva Partije SKOJ-a, AFŽ-a. USAOH-a, bili su stalno s narodom i nastojali su da što bolje organiziraju život u zbjegovima. Povremeno su organizirani sastanci na kojima se narod upoznavao sa općom situacijom, te kretanjem i namjerama neprijatelja. Usprkos teškim uvjetima, narodu se vraćala vjera u vlastite snage i pobjedu. Glad, veliku hladnoću, bolest, sve je to narod stoički podnosio. NOO-i su organizirali život u logorima, brinuli su se za ishranu, organizirali stražu radi samozaštite, brigu za bolesne i iznemogle, vodili računa o racionalnom raspolaganju hranom, organizirali noću odlazak u sela i polja radi izvlačenja hrane.

Oštra zima 1943/44. i raštrkanost zbjegova po šumama, onemogućavali su pružanje efikasne pomoći i zaštite pa je partijsko rukovodstvo kotara Donji Lapac zauzelo elastičniji stav i prihvatilo povratak dijela stanovništva kućama. Polovinom novembra u planinama Plješevice ostalo je samo nekoliko zbjegova među kojima je najveći i najugroženiji bio oraovački. Povratak jednog dijela stanovništva kućama i stvaranje nekoliko četničkih grupa postavilo je pred partijske i druge organizacije nove zadatke. Kako držati vezu s narodom u selima koje kontroliše neprijatelj? Nije to bilo lako jer je neprijatelj postavljao zasjede i nastojao pratiti kretanja naših aktivista.

Nedugo poslije ulaska Nijemaca u Donji Lapac formirana je prva četnička grupa na čelu sa Šakom Opačićem koja je počela smišljeno djelovati. »Mi mrzimo Nijemce, ali spašavamo porodice i kuće«. Bila je to u to vrijeme glavna četnička parola koju su im prodali Nijemci. Kasnije je formirano još nekoliko četničkih grupa, tako da se po dolasku Nijemaca u kotar Donji Lapac, od jeseni 1943. četnici javljaju u sve većem broju, u odnosu na njihov manji broj u zimi 1941/1942, za vrijeme talijanske okupacije kotara. Partijske i druge organizacije vodile su stalnu i neprekidnu borbu protiv četnika i njihovog utjecaja. Oni su predstavljali posebnu opasnost za organizacije i narod, pored ostalog i zato što su dobro poznavali teren i što su činili sve da se što više dodvore svojim gospodarima.

U izvještaju KK Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 1. XI 1943, izme đu ostalog, se kaže: »Neprijatelj se i dalje nalazi na prijašnjim svojim polo-

žajima iz **kojih dosta često vrši upade u** okolna **sela,** pljačka i uznemiruje stanovništvo. Četnička banda isto tako skoro svaku noć u grupama upada u sela doljanske i srbske općine, pripucava na straže. U zadnje vrijeme iz sela Zalužje, općine Srb, otišla su dvojica u bandu. Neprijateljska propaganda je dosta aktivna, četnici po noći po selima rasipaju letke, šire propagandu itd. Mržnja naroda prema neprijatelju je dosta velika.«[46]

Neprijatelj je ubrzo okupirao i preostali dio kotara. O tome Kotarski komitet KPH Donji Lapac u pismu Okružnom komitetu KPH za Liku od 23. XI 1943, između ostalog, kaže: »Na dan 21. XI 1943. godine njemačko-četnička banda iz Otrića spustila se preko Srbskog klanca u selo Kupirovo, općina Srb, 22. XI stigla u samo mjesto Srb, koje smo mi napustili noću između 21. i 22. XI. Narod iz sela ove općine evakuiran je u pravcu Bosne, a dio smo morali da povučemo u šumu. Sela koja su se povukla u pravcu Bosne su slijedeća^ Neteka, Podurljaj, Donji Srb, Begluci, Kupirovo, Podkraj, Kunovac, Kaldrma, Dugopolje, Krčko Brdo, Osredci i dio naroda iz Podastrane,[47] dok su se ostali povukli prema Ajderovcu. Narod koji se povukao u pravcu Bosne sa sobom je potjerao svu stoku, dio namirnica i robe. Narod sela Ajderovca, Dabašnice, Lisine, Gornje i Donje Suvaje i Zalužja morali smo po planu izvući u šumu. S tim narodom nalazio se i drug Dušan Copić, član kotarskog komiteta Srb, sa četom vojske«.[48] Općinu Doljani neprijatelj je zauzeo 23. XI 1943. Time je čitav kotar Donji Lapac bio okupiran. Općinski komitet Doljani i druge organizacije dobro su se snašle. U to vrijeme otišlo je 60 novih boraca u NOV. Time su svi muškarci — mladići za borbu stasali, kao i starija godišta, bili u NOV-i.

U vrijeme potpune okupacije kotara pred partijske organizacije, NOO-e, masovne antifašističke organizacije i vojno-pozadinske organe, nametnuli su se zadaci koji su tražili stalnu prisutnost među narodom radi: pravovremenog informiranja i neprekidnog političko-organizacionog djelovanja, stalne brige za pomoć NOV-i i izbjeglom stanovništvu, smještaja i ishrane stoke, saradnje s operativnim vojnim jedinicama u cilju što većih i češćih napada i udara na manje neprijateljske garnizone i posade te transportne kolone i slično; zatim radi suzbijanja pojave dezerterstva iz partizanskih jedinica. Te i ostale zadatke partijska organizacija uspješno je izvršila ostvarujući neprekidno svoju rukovodeću političko-organizacionu ulogu. Istovremeno ta teška situacija bila je i ozbiljna provjera čvrstine, jedinstva i sposobnosti Kotarskog i općinskih komiteta, partijskih ćelija i svakog člana KP.

Uz objašnjavanje vojno-političkih događanja, na sastancima s narodom i organizacijama tokom zime 1943. i 1944. godine, dominiralo je kao bitno novo objašnjavanje Odluka II zasjedanja AVNOJ-a. U Jajcu je formirana nova narodna država čime su bile ozakonjene sve dotadašnje pobjede naših naroda. Trebalo je objasniti narodu suštinu nove države, obaveze i prava njenih naroda, skoru pobjedu, a istovremeno razobličavati neprijateljsku aktivnost i manevre.

Da bismo Odluke AVNOJ-a što bolje objasnili narodu, partijskim i drugim organizacijama, Kotarski komitet je 21. decembra 1943. godine u Visuću

46 Izvještaj KK Donji Lapac OK Lika a. XI 1943. AIHRPH, Zgb, KP-236/543.
47 Prema sjećanju Savke Kalinić u pravcu Bosne evakuisan je i jedan dio naroda iz Ajderovca 1 Dabašnice.
48 Izvještaj KK Donji Lapac OK KPH za Liku od 23. XI 1943. AIHRPH. Zgb, KP-236/672.

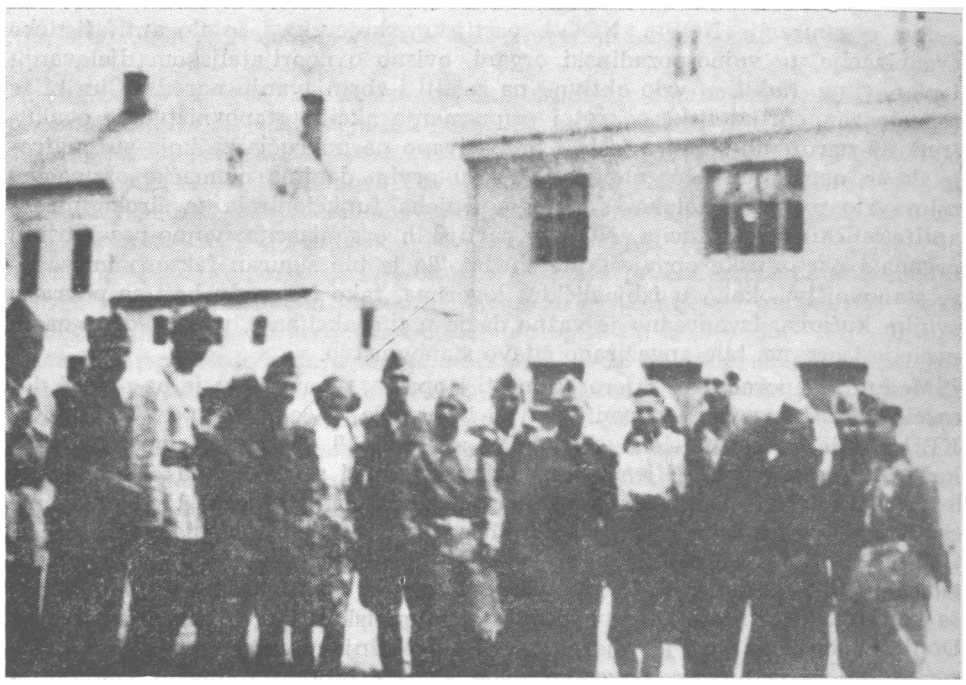

Donji Lapac, 1942. Grupa organizatora ustanka u Lacii s Vladom Četkovićem, Bakarićem i Jakovom Blaževićem.

održao savjetovanje sa sekretarima općinskih komiteta i partijskih ćelija. S rukovodstvima kotarskih i općinskih organizacija Odluke AVNOJ-a su posebno proučavane. U izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku, upućenog 1. februara 1944. Kotarski komitet navodi »da je za nešto više od mjesec dana održano 37 manjih i većih sastanaka i razgovora na kojima su objašnjavane Odluke II Zasjedanja AVNOJ-a, gdje je prisustvovalo oko 1420 osoba, da je u to vrijeme u Partiju primljeno 11 novih članova i 14 kandidata i da je SKOJ omasovljen sa 26 novih članova.«[48]

O brizi partijskih organizacija i NOO-a da se sačuva narod od uništenja i od terora okupatora i četnika, Kotarski komitet je češće izvještavao Okružni komitet KPH za Liku. I u pismu od 19. IV 1944. Kotarski komitet KPH Donji Lapac izvještava OK KPH za Liku o slijedećem: »U ovom vremenu uspjeli smo izvući na oslobođenu teritoriju 2400 osoba, 380 komada krupne stoke, 350 komada sitne stoke, 16500 kg ljudske i 9000 kg stočne hrane. Narod kao i stoka evakuiran je većinom na teritorij Bosanske krajine, nešto u kotar Gračac i jedan dio u šume. Prijem i smještaj naroda je dosta otežan iz razloga što se naročito na teritoriju Bosanske krajine nalazi velik broj vojske, tako da u jednoj kući ima smještenih po 80 osoba. Partijska organizacija uspjela je da angažira, sve masovne organizacije prilikom evakuacije naroda«.[50]

49 Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac OK KPH za Liku od 1. II 1944. AIHRPH, Zgb, KP-238/838.
50 Izvještaj KK Donji Lapac OK KPH za Liku IIS. IV 1944. AIHRPH, Zgb, KP-239/947.

Sve organizacije NOP-a, NOO-i, partijske, skojevske i ostale antifašističke organizacije, te vojno-pozadinski organi, ovisno o neprijateljskom djelovanju i planovima, radili su vrlo aktivno na zaštiti i zbrinjavanju naroda. Cim bi se saznalo za neprijateljski pokret i pripremanje akcija, stanovništvo je evakuirano iz ugroženih sela i mjesta i prebacivano na područja za koja se smatrajo da ih neprijatelj neće napadati. Već u prvim danima njemačke okupacije, osim vrlo malih izuzetaka, s mnogo uspjeha funkcionirala je široka mreža antifašističkih organizacija, NOO-a, partijskih organizacija, vojno-pozadinskih organa i partizanske obavještajne službe. To je bio siguran faktor samozaštite stanovništva, kako u izbjegličkim logorima, tako i narodu koji se povratio svojim kućama. Izvanredno je važno da je u tim akcijama, uz navedene organizacije i organe, bilo angažirano čitavo stanovništvo.

Međutim, i pored svih mjera budnosti i opreza, neprijatelju je uz pomoć domaćih četnika uspjelo iznenaditi narod Dobrosela, o čemu se u izvještaju KK KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 19. IV 1944, između ostalog, kaže: »Neprijatelj, tj. Nijemci i ustaše u zajednici sa četnicima otjerali su u logor iz Dobrosela 500 osoba, iz Doljana 11, iz Gornjeg Lapca 11, a iz općine Srb 5. Od tog broja 19 ljudi je srednjih godina, 58 mlađih, a ostalo žene, djeca i starci. Stoke su otjerali 245 kom, krupne i 206 sitne. Jedan dio stoke je izgorio. Zapalili su 69 kuća i 125 gospodarskih zgrada. Ovaj zločin neprijatelja, naša partijska organizacija nije u dovoljnoj mjeri iskoristila, a naročito u općini Donji Lapac«.[51] Narod je otjeran za Sisak. Mržnja prema neprijatelju a naročito prema četnicima, povodom ovog slučaja osobito u općini Doljani je pojačana, ali je pojačan i strah kod naroda. Preko partijskih i ostalih organizacija poduzimane su mjere da se pojača budnost, da se narod drži šuma i onih sela gdje se nalazila naša vojska. Među narodom koji je otjeran u logor, bilo je 5 članova Partije i 14 članova SKOJ-a.

Rad partijskih i drugih organizacija otežavalo je postojanje velikog broja neprijateljskih garnizona i stalnih posada. Neprijatelj je, naime, duž komunikacija stalno držao 16 garnizona i stalnih posada: Donji Lapac, Srb, Doljani, Nebljusi, Dobroselo, Donja Suvaja, Kupirovo, Capaćuše, Krčevine, Jelovac, Mamac, Dolina Opačića, Durakovića Glavica, Brotnja, Srbski klanac i Čelijanka. Ukupno je u tim garnizonima i posadama bilo od 2500 do 3300 neprijateljskih vojnika s 10—13 topova, 27—47 bacača i 50—95 mitraljeza.

Pošto je kotar Donji Lapac bio prirodno najpogodniji za održavanje partizanskih veza Like i Hrvatske s Bosanskom krajinom pa time i održavanje veza između Centralnog komiteta KP Hrvatske i Centralnog komiteta KP Jugoslavije, Vrhovnog štaba i Glavnog štaba Hrvatske, okružnih rukovodstava Like i Bosanske krajine, bilo je nužno organizirati dobre i sigurne punktove za prebacivanje partijskih, vojnih i političkih rukovodilaca, kurira, hrane i ostalih proizvoda. To nije bilo nimalo lako, budući da je neprijatelj bio raspoređen dosta gusto duž čitavog puta od Miljanovca do Srbskog klanca. Posebno su prebacivanje otežavale zloglasne tzv. četničke petorke koje su poznavale svaki djelić terena i često organizirale zasjede. Za vrijeme totalne okupacije kotara i u posebno teškim i opasnim uvjetima preko okupiranog kotara u roku od 16 mjeseci prebačeni su, između ostalih i: Edvard Kardelj, Moša Pijade, Vladimir Bakarić, Pavle Gregorić, Košta Nad, Ivo Lola Ribar, Mitra Mitro-

51 AIHRPH, Zgb, KP-238/947.

vic, Ivan Gošnjak, vijećnici AVNOJ-a iz Slovenije i Hrvatske i engleska vojna misija.

Osiguranje prebacivanja za sve vrijeme okupacije kotara bilo je dobro organizirano i nitko od viših vojnih i političkih rukovodilaca nije stradao. Radeći u okupiranim selima i često se prebacujući preko komunikacija, poginulo je više lokalnih aktivista, članova Partije, odbornika NOO, rukovodilaca AFZ-a, omladine, pionira, skojevaca, obavještajaca, članova vojno-pozadinskih ustanova, odbornika JNOF-e i drugih.

Partija je uz sav posao, poslije okupacije kotara pružila neposrednu pomoć u reorganizaciji omladinskih organizacija, jer su prvih mjeseci omladinske organizacije bile usko postavljene. Naime, postojali su uski odbori koji su bili smetnja širem uključivanju omladine u akcije. Uz to djelovala je i partijska ćelija pri kotarskom odboru USAOH-a što je također sputavalo širu aktivnost skojevske i omladinske organizacije. Morali smo je ubrzo rasformirati. Na inicijativu Kotarskog komiteta KPH, koncem 1943. i početkom 1944, reorganizacijom je sva omladina jednog sela uključena u odbor USAOH-a kojem je na čelu bio sekretarijat. Tako organizirana omladinska organizacija u velikom broju sela bila je sve aktivnija.

Prema podacima Kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac od 1. maja 1944, u kotaru je bilo 409 članova SKOJ-a, od čega 374 žene i 45 muškaraca ili 398 seljaka, 10 đaka i 1 radnik. Djelovalo je 36 skojevskih grupa (u svakom selu osim u Vaganu).

Podaci pokazuju da se u SKOJ-u nalazila uglavnom ženska i seljačka omladina. U to vrijeme u gospićkom kotaru bilo je 325, perušićkom 121, gračačkom 417, koreničkom 418, udbinskom 328, otočačkom 295 i brinjskom 170 članova SKOJ-a.

Takmičenje omladine povodom 2. okružne konferencije USAOH-a za Liku, koje je održano 30. augusta 1944, bilo je, zahvaljujući, među ostalim, pomoći partijske organizacije, dobro organizirano. Omladina je, inače, aktivno radila na prikupljanju pomoći za NOV, pružila pomoć narodu u zbjegovima, izvlačila hranu iz sela koja je kontrolirao neprijatelj, obavljala razne kurirske i druge dužnosti. Organizirano je radila na dizanju žetve u selima koja nisu bila neposredno pod neprijateljskom kontrolom, a uz to u SKOJ-u i omladini odvijale su se i druge svakodnevne aktivnosti. U pismu Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 29. VI 1944, između ostalog, kaže se: »Održano je kotarsko savjetovanje SKOJ-a, gdje je bilo 28 delegata. Na savjetovanju je diskusija bila dosta dobra. Na savjetovanju su bila 2 člana našeg komiteta. SKOJ je omasovljen za 24 člana. U općinska rukovodstva primljeno je 7 novih članova, a 4 isključena radi slabog rada.«[52]

Kotarski komitet i partijske organizacije i dalje su pružali pomoć AFZ-u. Njihova aktivnost usprkos teškim uvjetima nije prestala ni za vrijeme okupacije. Zene su pripremale i prenosile hranu, odjeću i obuću NOV-i, obavljale kurirske poslove, bile vodiči, održavale političke i druge sastanke, radile kao obavještajci. Navodim jedan primjer iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 24. IX 1944.: »Održano je 37 manjih sastanaka kojima je prisustvovalo 571 žena. Zene su radile 232 dana siromašnim porodicama, dale su 13 vodiča i kurira NOV i NOO-a, 53 žene

52 AIHRPH, Zgb, KP-240/il021.

učestvovale su u izgradnji bajti. Rad partijskih organizacija bio je pojačan na održavanju sastanaka sa ženama.«[53]

Aktivnost NOO-a najčešće je bila vezana za: zbrinjavanje naroda u zbjegovima, sjetvu i žetvu, pružanje pomoći NOV, organiziranje vodičke i kurirske službe, rješavanje socijalnih pitanja, izvlačenje hrane i drugih proizvoda iz okupiranih sela. NOO-i su zajedno s partijskim i drugim organizacijama djelovali politički i objašnjavali vanjsku i unutarnju situaciju, podizali borbeni moral i surađivali s operativnim jedinicama NOV te komandama mjesta.

Važnu pomoć kao poticaj razvijanju proizvodne aktivnosti NOO-i u kotaru dobili su u poznatom zahtjevu predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita od marta 1944. godine, upućenog svim narodima Jugoslavije kojim je tražio maksimalno angažiranje svih snaga revolucije na privrednom planu za što uspješniju prehranu NOV i naroda. Poruka je imala veliki odjek i dobila snažnu podršku partijskih i omladinskih organizacija, JNOF-a i AFZ-a, te NOO-u u kotaru. Većina NOO-a, zajedno s drugim organizacijama, izradila je planove za razvoj poljoprivredne i druge ratne privrede.

Rad Kotarskog, općinskih i seoskih NOO-a temeljio se na odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Za rad u ovom vremenu posebno značenje imale su odluke III zasjedanja ZAVNOH-a, a osobito Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO-a, u kojoj među ostalim, stoji: »NOO-i koji su u toku oslobodilačke borbe naroda Hrvatske nastali kao organi te borbe i razvili se nuždom i voljom samoga naroda u organe istinske narodne vlastii, jesu osnova državne vlasti u demokratskoj Hrvatskoj.«[54]

Odluka i Uputstva detaljno su proučavana u partijskim organizacijama, NOO-ima i masovnim organizacijama. Narod je na užim i širim sastancima upoznavan s navedenim odlukama.

Nakon okupacije kotara dezerterstvo iz vojnih jedinica postalo je ozbiljan problem. Partijska organizacija i NOO-i, osobito u početku, potcjenjivali su taj problem i nisu u svim selima vodili odlučnu borbu za vraćanje dezertera u njihove jedinice. Na taj problem često je ukazivao i Okružni komitet KPH za Liku »Naša partijska organizacija, ne gledajući dezertere kao neprijateljsku rezervu, dozvolila je da slobodno švrljaju oko svojih kuća ili po logorima.«[55]

Zadržavanje dezertera u selima kod kuća i u zbjegovima išlo je na ruku neprijatelju jer su neki od njih zbog pljačke ili zbog kukavičluka odlazili u četnike. Imajući u vidu značaj tog problema Kotarski komitet KPH na sjednici od 15. XII 1943. zaključio je da treba likvidirati problem dezerterstva[56] i suzbiti pojave pomirljivosti prema njima. Pored ostalog čitavi narodi i sve organizacije trebale su djelovati na njih i njihove porodice da se vraćaju u svoje jedinice, a gdje treba i stražom ih sprovesti u jedinice.

Nedugo poslije toga samo iz općine Donji Lapac i Doljani otpremljeno je u jedinice 46 dezertera.

53 AIHRPH, Zgb. KP-241/1098.

64 Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd 1948. str. 318.

55 AIHRPH, Zgb. KP-251/1860.

56 Pojedine partijske i druge organizaoije i NOO-i, kruto su shvatili navedene zaključke i pod pojam dezertera svrstavan je i onaj borac (posebno oženjeni) koji je par dana ostao duže nego je glasio dopust. Obično su ti borci pružali pomoć svojoj familiji na podizanju bajti, obradi zemlje i slično, a izjednačavani su s onima koji su stvarno dezertirali i izbjegavali borbu.

Organizaciona izgradnja Partije

U septembru 1943. kad su Nijemci zauzeli dio kotara Donji Lapac, bilo je 95 članova Partije organiziranih u 15 ćelija, 3 općinska komiteta i kotarski komitet. U Partiji je bilo 66 muškaraca, 29 žena, ili 5 radnika, 85 seljaka, 2 intelektualca, 3 namještenika, a po nacionalnoj pripadnosti 94 Srbina i 1 Crnogorac.

Dok je kotar bio slobodan, partijske organizacije su radile manje-više legalno. To je, bez sumnje, ostavilo traga na aktivnost komunista. Trebalo je preći u ilegalnost, a organizacija na to nije bila dovoljno pripremljena. Svi članovi Partije koji su djelovali legalno, morali su napustiti okupirani teritorij, tako da su mnoga sela pod okupacijom ostala bez članova Partije. I u tako teškim uvjetima partijska organizacija se relativno brzo snašla i organizirala rad kako u zbjegovima, tako i u selima koja su bila pod kontrolom neprijatelja.

Poslije 2. kotarske konferencije partijske i druge organizacije počele su više djelovati planirano. Pripremani su i utvrđivani mjesečni programi rada koji su sadržavali konkretne zadatke za sve organizacije. Utvrđivalo se što će tko raditi u planiranom razdoblju. Na osnovi planova rada[57] razvijalo se takmičenje među organizacijama u kotaru i općinama kao i tamičenje između susjednih kotareva. Okružni komitet je davao inicijative za takmičenje, donosio programe rada i vršio kontrolu. Po završetku takmičenja najboljim organizacijama i pojedincima davana su priznanja i pohvale. Bio je to dobar metod rada partijskih i drugih organizacija jer je angažirao veliki broj ljudi na konkretnim akcijama i omogućio pronalaženje najefikasnijih mjera za rješavanje pojedinih problema. Lapačka partijska organizacija polučila je najbolje rezultate u Lici u nekoliko takmičenja, a za sve vrijeme takmičenja postizani su vrlo dobri rezultati. Najveći uspjesi u takmičenju s drugim kotarima Like postignuti su u mobilizaciji dobrovoljaca za NOB, tako da su gotovo svi muškarci sposobni za borbu bili u NOV. Značajni rezultati postignuti su u pružanju pomoći NOV, djelovanju NOO-a, likvidaciji neprijateljskih vojnika, a posebno u organiziranom radu u neprijateljskim garnizonima, tako da su čitavi garnizoni domobrana, s cjelokupnim naoružanjem prelazili na stranu NOP-a. U Kotarskom komitetu postojali su sektori: politički, organizacioni, omladinski, AFZ, NOO-i, obavještajna služba i vojno-pozadinske ustanove. U početku je bilo teškoća u definiranju rada po sektorima. Zato je trebalo prije sjednica komiteta izmijeniti mišljenja i iskustva, pročitati izvještaje s terena, konzultirati političke i druge radnike. U općinskim komitetima postojal su sektori: politički, organizacioni, omladinski i sektor AFŽ-a.

»Rad po sektorima u početku nije shvaćen za važno, tako da je Okružni komitet morao nekoliko puta intervenirati, dok se otpočelo raditi po sektorima. Kotarski komitet uspio je dosta dobro savladavati rad po sektorima rada, dok općinski komiteti i partijske ćelije nisu dovoljno, iako su po tome pitanju vidno napredovali,«[58]

57 Vidi plan takmičenja OK KPH za Liku i KK Donji Lapac od 15. do 30. jula 1944, kao i rezime rezultata rada KK KPH Donji Lapac za januar 1945.

58 AIHRPH, Zgb. KP-251/1860 — Organizacioni referat na Trećoj kotarskoj partijskoj konferenciji.

Kotarsko partijsko savjetovanje u Visuću

Kada bi Kotarski komitet ocijenio da neke probleme treba brže i uspješnije rješavati, kada bi se zbili važni događaji ili kada neka pitanja nisu bila jasna organizacijama na terenu, organizirao je partijska savjetovanja. Jedno od tih savjetovanja održano je četiri mjeseca poslije ponovne okupacije kotara, tj. 20. decembra 1943. godine. Savjetovanju su prisustvovali 62 člana Partije iz osnovnih organizacija i općinskih komiteta. Podnesena su 3 referata: politički, Nikola Milošević, organizacioni, Stevo **Zunić i** referat o radu masovnih organizacija, Milan Majstorović. U političkom referatu data je ocjena o političkom radu, o djelatnosti četnika i njihove propagande, o sve većem teroru koji provodi neprijatelj i o teškoćama naroda u zbjegovima. U organizacionom referatu bilo je riječi o porastu partijskog članstva, ali i o sporom primanju omladine i žena u Partiju. Naglašeno je da se partijska organizacija u općini Donji Lapac teško snalazi u novim uslovima i da joj je potrebna pomoć Kotarskog komiteta.

U referatu o masovnim organizacijama bilo je riječi o usko postavljenim odborima koji se u dosta slučajeva odvajaju od mase omladine i žena. Iznesena je potreba da partijske organizacije pruže veću pomoć masovnim organizacijama.

»Uspjeh ovog savjetovanja bio je dosta veliki, što se očitovalo u radu na terenu nakon što su se učesnici savjetovanja vratili u svoje organizacije.«[59]

Promjene u partijskim rukovodstvima

Dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac 20. XI 1943. preuzeo je Nikola Milošević. S tim u vezi Kotarski komitet u pismu Okružnom komitetu KPH za Liku, od 22. XI 1943, između ostalog, piše: »Drug Pokrajac Milan nije se nalazio u centru, kada je došao drug Milošević, zbog čega se još nije između Pokrajca i Miloševića izvršila službena primopredaja dužnosti sekretara, nego je Milošević počeo da rukovodi sa radom ... Također smo pristupili formiranju jedne jače formacije partizanskih četa koje bi se sastojale i to: od čete komande mjesta Donji Lapac i Srb, priključujući njima **i** četu PPK i sa ovom snagom bi vršili akciju na neprijatelja. Ukoliko neprijatelj bude držao ovu cestu prema Donjem Lapcu, bit će nam vrlo otežano održavanje veze sa vama, kao i sa narodom i sa organizacijama koje se nalaze na tom kraju. Mi smo mišljenja u tome slučaju da se što tješnje povežemo sa partijskim organizacijama i sa samim Okružnim komitetom za okrug Drvar.«[60]

Od januara 1942. do oslobođenja vršene su dosta česte promjene sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac: Perica Dozet — od 3. januara 1942. do 30. jula 1942, Mile Kosanović — od 30. jula 1942. do 3. aprila 1943, Jandre **Zunić** — od 3. aprila 1943. do 17. augusta 1943, Milan Pokrajac — od 17. augusta 1943. do 20. novembra 1943, Nikola Milošević — od 20. novembra 1943. do 15. aprila 1944, Milan Majstorović — od 15. aprila 1944. do 15. jula 1944, Mićo Kukić — od 15. jula 1944. do 15. augusta 1944, Mićo Medić — od

59 Izvještaj Kotarskog komiteta Donji Lapac OK Lika 31. 12. 1943. AIHRPH, Zgb, KP-242/1176.
60 Pismo KK Donji Lapac OK KPH za Liku od 22. 11. 1943.

15. augusta 1944. do 8. marta 1945. i Mićo Kukić — (ponovo) od 8. marta 1945. do oslobođenja zemlje.

Radi bolje veze s narodom i organizacijama i radi veće sigurnosti, Kotarski komitet KPH Donji Lapac u toku NOB-e često je mijenjao svoje sjedište. Boravio je u Birovači, Donjem Lapcu, Kamenskom, Doljanima, Visuću, Rajinovcima, Boboljuscima, Cvjetniću, Poljicu, Ondiću, Klapavicama, Mazinu, Cerovcu, Srbu i Brotnji.

U Kotarskom komitetu i općinskim komitetima dolazilo je do čestih personalnih promjena. Tako je u Kotarski komitet 1. XI 1943. došla Mara Dražić, sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a. Za sekretara Općinskog komiteta KPH je postavljen Mićo Medić Mito, a 13. XII **u** Kotarski komitet ulazi Stevo **Zunić** koji je primio dužnost organizacionog sekretara. Dana 31. XII 1943. **u** Općinski komitet Donji Lapac kooptiran je Nikola Balać. U Općinski komitet Doljani primljena je Mara Dukić, a iz Općinskog komiteta Srb u ROC je otišao Miloš Stojsavljević. Savka Dragičević Crnka primila je dužnost sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac 7. januara 1944. O još nekim kadrovskim promjenama KK KPH Donji Lapac izvještavao je OK KPH za Liku: »15. februara 1944. godine u Kotarski komitet kooptiran je Mićo Kukić, sekretar Općinskog komiteta Srb, za sekretara Općinskog komiteta KPH Srb zaključili smo da dužnost primi Dušan Bokan, koji je bio na kursu. Dva člana Partije pala su u ruke neprijatelja i jedan je već ubijen. Drugarica Dara Dubajić koja je bila uhvaćena od četnika, pobjegla je i nalazi se kod nas.«[81]

Dvadeset i trećeg maja 1944. godine Joca Milanović biran je u Kotarski komitet, a za sekretara Općinskog komiteta KPH Donji Lapac postavljen je Dušan Bokan. Dužnost sekretara Općinskog komiteta KPH Srb primila je Zorka Vojvodić Koka, dotadašnji član OK KPH Srb.

Dvadeset i devetog juna 1944. Kotarski komitet je popunjen s Dušanom Bokanom i Stevom Obradovićem. U svih 17 ćelija održani su radni sastanci i na svim tim sastancima prisustvovali su članovi općinskih komiteta, a na 7 sastanaka prisustvovali su članovi Kotarskog komiteta.

U izvještaju ćelije Kotarskog odbora AFZ-a, upućenog Kotarskom komitetu KPH 28. 1. 1944. godine, između ostalog, piše: »Sastanak ćelije održali smo 23. I 1944. godine. Na ovom sastanku prisustvovalo je 6 članica, kao i dva druga iz Kotarskog komiteta. Naša ćelija pojačala se sa članicom drugaricom Sokom Hajdinović, koja je primila dužnost sekretara. Odgovornost kod drugarica dosta je dobra, očituje se u tome, što redovno dolaze na sastanke i izvršavaju konkretne zadatke, konspiracija je prilična, ali je potrebno da se drugarice upoznaju o konspiraciji bolje. Ćelija vrlo malo proučava partijski materijal, uslijed nedostatka prostorija, kao i ishrane. Na ovom sastanku drugarice su zadužene konkretnim zadacima po sektorima.«[82]

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, poslanog OP KPH za Liku 8. III 1944. godine, između ostalog, kaže se: »Kako smo naveli u izvještaju broj 5 da smo kooptirali u Komitet druga Miću Kukića, isti je na ovom sastanku bio prisutan. Na ovom sastanku kojeg smo održali 5. III bili su prisutni sekretari općinskih komiteta. Očitovalo se na sastanku da su članovi našeg Komiteta postali samostalniji u radu po svom sektoru. U Općinski Ko-

61 Izvještaj Kotarsksog komiteta Donji Lapac OK KPH za Liku 18. 2. 1944. AIHRPH, Zgb, KP-238/858.
62 Muzej Like Gospić, fascikl XV, in. br. 739.

mitet Donji Lapac kooptiran je jedan član, a sekretara istog Komiteta smo smijenili zbog toga što je kooptiran u KNOO, dok isti nije u posljednje vrijeme ni odgovarao dužnosti. Općinski komiteti su više počeli da rješavaju svakodnevne poslove u čemu bi se moglo reći da je njihovo djelovanje nešto bolje. Da bi što prije ozdravili partijsku organizaciju u lapačkoj općini, zaključili smo da u svaku ćeliju se uključi po jedan član Komiteta i da unutar ćelije izvršava zadatke kao i ostali članovi u ćeliji. Ovakav način smo prenijeli na čitavu partijsku organizaciju u kotaru, tako da su svi članovi Komiteta uključeni u ćelije. Ovo smo učinili radi stabilnosti ćelija i što boljeg djelovanja u masovnim organizacijama, te radi neposrednog kontakta sa narodom u okupiranim selima, a i provjeravanje članstva ići će bolje i brže.«[68]

U izvještaju Općinskog komiteta Doljani, poslanog Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac 13. II 1944. godine, između ostalog, piše: »Naša partijska organizacija u posljednje vrijeme otpočela je sa nešto boljim političkim radom. Naš Komitet održao je redovno svoj radni sastanak. Prosvjetni sastanak održali smo zajedno sa ostalim organizacijama. Proučavali smo Odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Disciplina se nešto popravila. Pomoć partijskim ćelijama je dosta dobra, kako na sastancima, tako i u radu na terenu. Partijske ćelije održale su svoje sastanke, kako radne tako i prosvjetne, svi članovi su bili prisutni na sastancima. Sektori rada kod ćelija još nisu savladani, iako je raspodjela po sektorima izvršena. Na prosvjetnom sastanku proučavane su Odluke II zasjedanja AVNOJ-a. Neprijatelj je uspio uhvatiti 2 člana Partije i to Pajić Radu, koga su odmah ubili, te Polovina Danu.«[64]

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH, upućenog OK KPH za Liku 25. III 1944. godine, između ostalog, kaže se: »Općinske komitete smo popunili sa 4 nova člana: Mićo-Mito Medić i Đuro Bokan u OK Doljani, Soka Zeželj i Pajo Prijić u OK Srb. Jednog člana smo dali u ROC (Miloš Stojsavljević).«[65]

Iz izvještaja partijske ćelije KNOO-a saznajemo da je iz ćelije otišao Dušan Ćopić, a da su došli Dušan Damjanović i Drago Ožegović. Općinski komitet Srb je izvijestio 25. II 1944. godine da su proučavali Odluke II zasjedanja AVNOJ-a, te da je dužnost sekretara preuzeo Dušan Bokan.

U izvještaju Kotarskog komiteta OK KPH za Liku od 19. IV 1944. godine, između ostalog, piše: »Po direktivi OK KPH za Liku izvršena je primopredaja dužnosti sekretara, koju dužnost je primio Milan Majstorović (Dosadašnji sekretar Nikola Milošević odlazi na novu dužnost), Stevo Zunić povratio se iz bolnice, te se sada prilično osjeća, tako da smo mu na ovom sastanku dali organizacioni sektor, a drug Mićo Kukić je bolestan i nalazi se u bolnici. Pošto je naš Kotarski komitet mali, to smo mišljenja da isti popunimo sa drugom Bokan Dušanom i drugaricom Pajić Marom, koje predlažemo tome Komitetu. U Partiju smo primili 4 nova člana. Neprijatelj je uspio uhvatiti 6 članova Partije, od kojih su trojica otjerana u logor, a trojica se još nalaze u neprijateljskom garnizonu, čije držanje, tj. dvojice koliko smo obaviješteni, je slabo. Jedan drug koji je ranije bio zarobljen, uspio je pobjeći.«[66]

Koka Vojvodić je postavljena 25. juna 1944. godine za sekretara Općinskog komiteta Donji Lapac, a dužnost organizacionog sekretara primila je Soka

63 Muzej Like, Gospić, fascikl XV, in. br. 739.
64 Muzej Like, Gospić, fascikl XXIX, br. in. 1338. D. Polovina je zamijenjen za zarobljenog Nijemca.
65 Muzej Like, Gospić, f. XV, in. br. 740.
66 Muzej Like, Gospić, f. XV, in. br. 776.

Hajdinović. Istovremeno u OK su kooptirani Mile Milanović, Danja Obradović i Jandre Ajduković Kerkez. U isto vrijeme Mara Pavković je postavljena za sekretara Općinskog komiteta Srb, a Jelena Mioković Beba i Smilja Popović za članove OK Doljani.

Omasovljavanje Partije

Prema sačuvanoj evidenciji od prodora Nijemaca u kotar Donji Lapac 29. VIII 1943. godine do 26. IX 1944. u Partiju su primljeni:

— u augustu 1943. godine: Milka Đukić iz Oraovca, u septembru, Jovo Dukić, iz Doljana, Mićo Bursać iz Kaldrme, Ljubo Damjanović i Radojka **Zeželj** iz Srba,

— u oktobru, Dušan Medić i Saja Škorić iz Brezovca,

— u novembru, Lazo Beslać Lakić iz Dobrosela, Marko Čanak, Miloš Rašuo, Uroš Damjanović, Ilija Rađenović iz Srba, Mika Sijan iz Kupirova, Smilja Divjak, Jandre Rašeta iz Gajine i Branko Mašić iz Komande mjesta Donji Lapac, u decembru Dragica Lukić iz Gornjeg Srba, Jovan **Copić,** Dako **Copić** iz Gornje Suvaje, Danić Repac iz Gornjih **Strbaca,** Smilja Polovina iz Dobrosela, Mile Medić, Ilija Medić iz Doljana, Mićo Grbić iz Osredaka, Mile Milanović iz Mišljenovca, Jandre Ajduković Kerkez iz Oraovca i Vučen Đilas iz Kestenovca,

— u januaru 1944: Rade Brkić iz Kunovca, Jelka Polovina iz Dobrosela, Zorka Pejić, Simo Grbić iz Osredaka, Jovo Tadić iz Birovače, Rade Medić, Dušan Medić iz Zaklopca, Ilija Popović iz Pirovišta, Nikola Ciganović iz Srba, Jovo Bogunović iz Gornjih Strbaca, Dukan Vein iz Krčkog Brda i Saja Obradović iz Mišljenovca,

— u februaru, Todor Radmanović i Zorka Rašeta iz Donjeg Lapca, David Medić iz Doljana, Milan Damjanović iz Srba, Jelka Blanuša iz Kruga, Stevan Damjanović iz Kunovca i Vuka Rađenović Kljajić iz Begluka, u martu Nikola **Sasić** iz Dnopolja, u aprilu Dara Desnica iz Ajderovca, Stevo Pavković, Milka Pavković iz Osredaka, Dušan Rađenović iz Begluka, Marica Drobac iz Brotnje, Jovo Sedlan iz Gornjeg Lapca i Božo Šarac iz Dobrosela,

— u maju Jovo Kalinić i Petar Damjanović iz Srba, Borka Mandić iz Dabašnice, Stevan Ožegović **Cećan** iz Neteke, Mile Repac iz Gornjih Strbaca, Simo Lukić iz Kupirova, Koviljka Obradović i Bogdan Obradović iz Doljana, u junu Dragan i Danica Batinica iz Kunovca, Đuja Karan iz Gornjeg Lapca, Soja Bokan iz Osredaka, Branko Bogunović iz Donjeg Lapca, Pejo Delić iz Birovače, Mara Dukić iz Doljana, Rajko Komadina iz komande mjesta Donji Lapac, u julu Radić Ljubojević iz Nebljusa, Boja Balać iz Kruga, Sava Divjak iz Donjeg Lapca, Duka Rastović i Mileva Rađenović iz Srba, Bika i Mara Petrovič iz Doljana, u augustu Stevan Radaković, Petar Medić i Jovica Đapa iz Doljana, u septembru 1944. Mara Desnica iz Srba, Dušan Novaković, Simo Drča iz Brotnje, Boja Popović iz Nebljusa, Milka Zobenica i Dragica Dražić iz Oraovca i Jelka Dubajić iz Zalužja.

Partijski izvještaji i statistika

Od 13. marta 1943. godine, Kotarski komitet po zahtjevu OK šalje redovno svakih 10 dana izvještaje po sektorima. Ti izvještaji dovoljno govore o organizacionom i političkom stanju u kotaru. To je omogućilo višim partijskim

rukvodstvima da po potrebi pružaju odgovarajuću pomoć nižim rukovodstvima **ili** da vrše određene intervencije. Zanimljivo je da su sačuvani svi izvještaji Kotarskog komiteta upućivani OK KPH za Liku od 13. marta 1943. do 15. maja 1945. (osim pisma od 15. VI 1944). Prije toga sačuvano je vrlo malo izvještaja KK.

Dvadeset šestog juna 1944. godine održano je kotarsko partijsko savjetovanje na kome je prisustvovao 71 član Partije i 2 delegata Okružnog komiteta KPH za Liku (Rade Grković i Geno Jurić). Na savjetovanju je detaljnije sagledano stanje u kotaru i aktivnost partijskih organizacija u uvjetima pune okupacije od strane Nijemaca. Stečena su velika iskustva u radu partijskih i drugih organizacija u uvjetima okupacije. U raspravi je sudjelovao veliki broj članova Partije iz svih partijskih ćelija i komiteta. Razmatrano je političko stanje u kotaru s posebnim osvrtom na taktiku i manevre neprijatelja, o potrebi odlučnije političke i vojničke borbe protiv četnika i njihove propagande. Trebalo je onemogućiti njihove zločine i izvući narod u oslobođene dijelove Like **i** Bosanske krajine. Razmatrana je i aktivnost partijskih ćelija i općinskih komiteta, ukazano na disciplinu i odgovornost komunista, na potrebu smjelijeg primanja omladine i žena u Partiju.

Od Treće kotarske i Četvrte okružne partijske konferencije do oslobođenja

U ovom periodu od 20. septembra 1944. do 15. maja 1945. kotarski i općinski komiteti i partijske ćelije nastavile su političku aktivnost boreći se da svakog pojedinca istrgnu ispod utjecaja četnika. Nastavljena je odlučna politička i vojnička borba, poduzete su mjere da se likvidira dezerterstvo, produžena je aktivnost na sprovođenju odluka II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a, poduzete su mjere da se čitav narod uključi u JNOF, da se još intenzivnije aktiviraju omladina i žene. Partijske organizacije u ovom periodu primaju u svoje članstvo prvenstveno omladinu i žene. Počele su pripreme za obnovu popaljenih sela i rad u mirnodopskim uvjetima.

Partijske organizacije pristupaju formiranju odbora JNOF-a

U ovom periodu partijske organizacije pridaju sve veći značaj JNOF, koja upravo u to vrijeme dobiva i svoj organizacioni oblik. Formiraju se odbori JNOF-a od seoskih do Zemaljskog odbora JNOF-a Hrvatske.[67]

U Rezoluciji Četvrte okružne konferencije KPH za Liku, između ostalog, se kaže: »Treba osamostaliti odbore Jedinstvene fronte. Osposobiti ih da u svakodnevnom životu budu organizatori, kako političkog rada, tako i politički organizatori svakodnevnih praktičnih zadataka«.[68]

U jesen 1944. pred kotarskim i općinskim komitetima i partijskim organizacijama u kotaru stajao je vrlo značajan zadatak — izbori za odbore Jedinstvene fronte, od seoskih do okružnog odbora. Partija je jasno stavila u zada-

67 Izvršni odbor Zemaljskog odbora JNOF-e Hrvatske izabran je 18. maja 1944.
68 Rezolucija IV Okružne partijske konferencije 20—22. 10. 1944. AIHRPH, Zgb, KP-241/1109.

tak svojim članovima i ostalim organizacijama da u odbore JNOF-a treba da budu birani odani, popularni i poznati ljudi koji će biti spremni da dalje rade na realizaciji zadataka NOB-e i socijalističke revolucije. Posebno se vodilo računa da u odbore budu birani stariji ljudi — poznati političari. Tako je za prvog predsjednika Kotarskog odbora JNOF-a bio biran Jandrija Vojvodić iz Neteke, a za tajnika Mićo Medić, sekretar Kotarskog komiteta KPH. Prema stavu Partije tajnici odbora JNOF-a bili su sekretari ćelija i komiteta.

U pismu Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 29. 8. 1944, u vezi izbora za odbore JNOF-a, između ostalog, kaže se: »Uspjeli smo sprovesti općinske izbore za odbore JNOF-a, te izabrati delegate za kotarski i okružni odbor JNOF-a u dvije općine, dok su u lapačkoj općini (izbore) omeli neprijateljski napadi na Kamensko i teror po selima. U jednoj općini je izbor dobro uspio. Stariji ljudi su dolazili s velikim interesom na biranje, kroz neprijateljske zasjede, za koje su znali da su postavljene, dok u drugim općinama pojedinci se teško primaju, bojeći se neprijateljskog terora.«[69]

Na 1. skupštini JNOF-a Like, održane 27. augusta 1944. u Okružni odbor JNOF Like iz Donjeg Lapca su birani: Branko Bogunović, Simo Drča, Milica Dubajić, Milan Majstorović, Simo Mrda, Đoko Jovanić, Milan Sijan, Gojko Polovina i Stevo Vučković.

Na 3. kotarskoj partijskoj konferenciji 20—21. septembra bilo je dosta riječi o radu Jedinstvene fronte, naročito o slabostima partijskih organizacija u aktiviziranju odbora -JNOF. Između ostalog, istaknuto je i ovo: »Naši drugovi nisu vješto prilazili ljudima, koji su do sada biM pasivni, pa su se zato takvi nerado primali da uđu u odbore JNOF, naročito u općini Donji Lapac i Srb.«[70] U onim selima gdje se nalazio neprijatelj, formirani su ilegalni odbori JNOF-a.

O aktivnosti Jedinstvene fronte u pismu Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 3. XII 1944. godine, između ostalog, se kaže: »Prema direktivnom pismu OK radi mjera budnosti i zaštite naroda, u sve tri općine održali smo savjetovanje sa svim organizacijama JNOF-a, a uz to preko svih organizacija po istom pitanju raspisali smo direktivna pisma, primjenjujući ih na konkretne prilike pojedinih sela i općina. Stvoren je plan evakuacije naroda, naročito u selima gdje zato postoji više mogućnosti i koja su bliže Bosni. Članovi Partije u odborima JNOF-a, iako imaju pravilan odnos prema nekomunistima, nisu uložili dovoljni trud da osamostale odbore, pogrešno shvaćajući te odbore kao nešto formalno.«[71]

Visok stepen političke informiranosti i stalna praksa da stanovništvo bude na vrijeme upoznato sa svim bitnim zbivanjima u svijetu i kod nas, bilo je snažna prepreka neprijateljskom utjecaju. Tako je, na primjer, samo u četvrtom tromjesečju 1944. održano 546 manjih i većih sastanaka i zborova kojima je prisustvovalo 14558 lica.

Pored stalnog povećanja broja osoba koje su prisustvovale političko-informativnim sastancima, što su ih po zbjegovima i okupiranim selima održavali komunisti i drugi aktivisti, treba spomenuti i veliki interes stanovništva za partizansku štampu. A na našem terenu znatan je broj osoba primao, čitao ili slušao partizansku štampu.

69 AIHRPH, Zgb. KP-241/1064.
70 politički referat III kotarske partijske konferencije 20—21. 9. .1944. godine, AIHRPH, Zgb, KP-251/1860.
71 Izvještaj KK Donji Lapac OK Lika 3. 12. 1944. AIHRPH, Zgb, KP-242/1148 a.

Za čitavo vrijeme njemačke okupacije partizanska štampa je rasparčavana po selima i masovno čitana. Štampa je, gotovo, svakodnevno doturana i u sela koja su bila pod okupacijom gdje su je ljudi čitali u grupama ili pojedinačno. Štampa je proturana i u neprijateljske garnizone. Proturale su je omladinke i žene. Može se sa sigurnošću tvrditi da je naša štampa odigrala izvanrednu ulogu u informiranju naroda o događajima u zemlji i svijetu, zatim u podizanju političke svijesti narodnih masa, te u spremnosti za borbu protiv neprijatelja, osobito četnika.

Kao primjer navest ćemo kako je i koju partizansku štampu od 26. IX do 31. X 1944. stanovništvo slušalo, pratilo i čitalo: »Radio-vijesti« 5.996 osoba, »Novosti« — 3.886, »Vjesnik« — 2584. »Naprijed« — 3631, letak »Izdajice, položite oružje« — 1.059, »Srpsku riječ« — 1.879, »Jež« — 45, Titov govor 1. dalmatinskoj brigadi — 146, članke iz časopisa »Nova Jugoslavija« — 145 i Sporazum o primirju između SSSR i Finske — 435, što ukupno iznosi 19.806 osoba.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 31. 1. 1945, pored ostalog, piše: »Čitanje naše štampe među narodom bilo je u posljednje vrijeme bolje. Slušalo je list »Naprijed« br. 84, 85 i 86 — 2.265 osoba, »Vijesti« — 2.045, »Srpsku riječ« — 2.742 osobe, »Borbu« — 568 osoba, »Lički vjesnik« — 1.160 osoba, odluke ZAVNOH-a — 100 osoba. Napisano je novih parola 227 po raznim raskrsnicama i kućama; napisano je i poslano 32 dopisa za štampu, proturano je u neprijateljske redove 25 komada Amnesitije.[72]

Neprijateljski teror i političke i vojne akcije NOP-a

U ovom periodu teror neprijatelja nad stanovništvom bio je znatan. Što se više približavao kraj rata, teror je bio sve veći.

Od 2. do 3. kotarske partijske konferencije neprijatelj je ubio 12 članova Partije, a 21 zarobio.

»Neprijatelj je ubio 17 osoba, ranio 4, otjerao u logor 6, zapalio 11 kuća i 12 štala, opljačkao 249 komada krupne i sitne stoke i 6.210 kg ljudske hrane«[73] kaže se u izvještaju KK Donji Lapac, poslanog OK KPH za Liku 16. I 1945. godine.

Da bi se neprijatelju nanijeli što veći udarci, da bi ga se onemogućilo da nekažnjeno upada u sela i zbjegove te ubija nedužne ljude i vrši pljačku i paljenja, na inicijativu Kotarskog komiteta pored četa komande mjesta Donji Lapac i Srb, organiziralne su udarne grupe od 5—15 partizana d civila. Te su grupe i jedinice, pored akcija operativne vojske, čitavo vrijeme okupacije vršile vojničke akcije na manja neprijateljska uporišta, transportne kolone, postavljale zasjede, naročito četnicima i vodile organiziranu borbu protiv tzv. trupova. To je bilo moguće uspješno izvoditi zahvaljujući dobroj i široko organiziranoj obavještajnoj službi i podršci ogromne većine naroda. (Gubici neprijatelja dati su u izvještajima KK KPH Donji Lapac).

72 Muzej Like Gospić, f. XV, in. br. 784.
73 AIHRPH, Zgb, KP-243/1195 a.

»Za svega šest i pol mjeseci, tj. od 6. VI do 21. XII 1944. godine, ubijeno je 166, zarobljeno 18 i ranjeno 70 neprijateljskih vojnika; zapaljeno 38 kamiona, zaplijenjeno 4 mitraljeza, 43 puške i 1 pištolj.«[74]

To nam najbolje govori da su operativne jedinice za čitavo vrijeme njemačke okupacije nanosile neprijatelju velike gubitke i stalno ga napadale.

Pored vojničkih akcija protiv neprijatelja, intenzivno se, na inicijativu Kotarskog komiteta i partijskih organizacija, radilo na povezivanju i izvlačenju ljudi iz neprijateljskih redova.

O prelasku neprijateljskih garnizona na našu stranu Kotarski komitet u izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku od 26. IX 1944, između ostalog, kaže: »Na našu stranu prešlo je 1.435 domobrana i njihovih oficira, sa svom spremom, uključujući i topove, te 31 četnik. U izvlačenju domobrana i zarobljene municije, naročito se istakla omladina. U Doljanima — dok su još domobrani bili u svom garnizonu i dok ih je ustaški satnik pozivao da se ne predaju partizanima — omladinke su iz ruke u ruku dijelile letke i Titov poziv. Bilo je više takvih primjera. Iz Kupirova, na primjer, u partizane je prešla čitava jedna satnija od 100 ljudi.«[75]

U septembarskom takmičenju Okružni komitet Partije za Liku proglasio je donjolapačku organizaciju za najbolju, a posebno zbog razbijanja neprijateljskih redova. To isto priznanje dao je Okružni komitet SKOJ-a za Liku, skojevskoj organizaciji kotara Donji Lapac.

Organizaciona izgradnja i razvoj partijske organizacije u završnoj godini rata

Partijska organizacija kotara Donji Lapac od 20. IX 1944. do 20. III 1945. radila je u vrlo teškim uvjetima. U tom periodu poginula su ili zarobljena 33 člana Partije i 24 člana SKOJ-a. Najvažniji zadaci koji su stajali pred partijskom organizacijom bili su: razvijanje široke političke aktivnosti, očuvanje naroda od uništenja i neprijateljskog utjecaja, povećavanje aktivnosti NOO-a i ostalih organizacija, širenje i učvršćenje partijskih organizacija, jačanja discipline i odgovornosti te podizanje idejno-političkog nivoa članova Partije.

Ostajući dosljedan principu da je samo monolitna, disciplinovana i organizaciono-kadrovski izgrađena partijska organizacija pretpostavka bržem i trajnijem rješavanju političkih, privrednih, socijalnih i drugih problema u svojoj sredini, Kotarski komitet je neprekidno podsticao i neposredno se angažirao u otklanjanju svih nedostataka koji su se javljali tu i tamo, a koji su negativno utjecali na izgradnju i ugled Partije u cjelini. Stalno i uporno je inzistirao na partijskoj disciplini, organizacionoj čvrstini, uklanjanju pojave oportunizma pojedinaca, te angažiranju svakog člana u političkim i drugim zadacima koji su u to vrijeme stajali pred organizacijama. Slabosti u organizaciono-političkom radu i djelovanju koji su se javljale u partijskim organizacijama, dobrim dijelom su posljedica nedovoljnog poznavanja partijske linije i nedovoljne opće i idejno-političke naobrazbe. Zbog toga je Kotarski komitet stalno

74 AIHRPH, Zgb. KP-251/1861. — Gubitak neprijatelju nanijele su operativne jedinice, borci komandi mjesta Srb i Donji Lapac te udarne grupe formirane od aktivista NOP-a na terenu.

75 AIHRPH, Zgb. KP-241/1086.

inzistirao na održavanju redovnih teoretskih sastanaka u partijskim ćelijama, općinskim komitetima i Kotarskom komitetu, te stalnom individualnom uzdizanju. I u najtežim uvjetima okupacije većina partijskih ćelija i općinskih komiteta održavali su redovno teoretske sastanke. U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, poslanog Okružnom komitetu KPH za Liku 18. X 1944. navodi se, da je od 6. do 16. X 1944. godine, od 21 ćelije 16 održalo teoretske sastanke. Sastanci su trajali 3—4 sata; 6 ćelija je proučavalo o Partiji, 7 o kadrovima, dvije Odluke ZAVNOH-a i jedna nacionalno pitanje. Od ,21. XI do 1. XII 1944. 8 partijskih ćelija održalo je teoretski sastanke. Sastanci su trajali 4—5 sati. Tri ćelije su proučavale »Rezoluciju IV Okružne partijske konferencije«, a ostale »Ustavnost stare i nove Jugoslavije«. Dva općinska komiteta održala su teoretske sastanke, na kojima je proučavana tema — marksizam i nacionalno pitanje.

Treba posebno naglasiti da za sve vrijeme NOR-a ni jedan član Partije s terena kotara Donji Lapac nije stupio u neprijateljske redove, niti sarađivao s neprijateljem.

Treća kotarska partijska konferencija

Dvadesetog i dvadeset prvog septembra 1944. godine u Klapavicama, kotar Gračac, održana je Treća kotarska konferencija Partije za kotar Donji Lapac. Bilo je prisutno 57 članova Partije. U ime OK KPH za Liku njoj su prisustvovali: Aco Radaković, Pilja Babić i Milan Majstorović.

Na konferenciji su podnesena dva referata, politički, Mićo Medić, sekretar Kotarskog komiteta i organizacioni Dušan Bokan, organizacioni sekretar.

Od 2. do 3. kotarske konferencije KPH, partijska organizacija u kotaru omasovljena je s 99 novih članova i tada je brojila 131 člana (51 žena i 80 muškaraca). Na dužnost u druge kotareve i krajeve otišlo je 16 članova Partije, a palo je, kako se u izvještaju navodi »junačkom smrću 12 članova Partije, među kojima: Mito Medić, Uroš Damjanović, Đuro Dukić, Rade Brkić i drugi. U ruke neprijatelja pao je 21 član Partije, od kojih je 17 uspjelo pobjeći, dok se još nalaze kod neprijatelja u logoru 4 člana Partije. Na liječenju u inostranstvu nalazi se 5 članova Partije«.[76]

U kotaru je tada bilo 20 partijskih ćelija, 3 općinska i kotarski komitet.

U Kotarski komitet birano je 8 članova i to: Mićo Medić, sekretar, Dušan Bokan, organizacioni sekretar, Dušan Raš ta, Mara Dražić, Dušan Copić, Joca Milanović, Koka Vojvodić, Mićo Kukić i Stevo Obradović. Svi članovi Kotarskog komiteta bili su na srednjem partijskom kursu pri Okružnom komitetu KPH za Liku.

Tada su članovi općinskih komiteta u tri donjolapačke općine bili: u Donjem Lapcu — Zorka Vojvodić Koka, sekretar, a članovi: Nikola Balać, Soka Hajdinović, Smilja Rašeta, Danja Obradović, Mile Milanović, Đuro Tišma, Đeriš i Jandre Ajduković Kerkez. Prema sjećanju Koke Vojvodić, nešto kasnije članovi Općinskog komiteta KPH Donji Lapac bile su Saja Obradović i Đuja Karan. U Općinskom komitetu Srb — bili su: Mara Pavković, sekretar, a članovi Soka Zeželj, Pajo Prijić, Jelica Bujić, Milan Rađenović, Milan Pili-

76 Referat na in kotarskoj konferenciji KPH Donji Lapac 20. i 21. <11. 1944. AIHRPH, Zgb, KP-251/1860.

pović i Stevo Rađenović, a u Doljanima Đuro Dukić, sekretar, a članovi: Mara Pajić, Đuro Bokan, Mara Dukić, Smilja Popović, Smilja Divjak. Ubrzo je za sekretara OK Doljani postavljena Mara Dukić, a Đuro Dukić je otišao u KNOO.

O prijemu u KP u organizacionom referatu na 3. kotarskoj konferenciji, između ostalog, se kaže: »Važan zadatak koji je postavljen pred nas: omasovljenje Partije, naročito sa ženama i omladinom može se reći da je bilo dosta rezultata. U ovom je najviše učinila partijska organizacija Srb, kao i Doljani, a partijska organizacija Donji Lapac vrlo slabo, iako je bilo divnih primjera sa strane omladine i žena, tj. držanje pred neprijateljem kao i pojedinih skojevaca, ostali su nezapaženii.«[77]

Teoretska i opća naobrazba članova Partije, osim kod pojedinaca, bila je na dosta niskom nivou. Uvjeti za održavanje partijskih kurseva bili su vrlo teški. Zato su pored radnih redovno održavani i teoretsko-prosvjetni sastanci partijskih ćelija i komiteta. Individualno uzdizanje bilo je skromno jer veći broj članova Partije nije imao navike da uči, a većina članova nije imala uvjeta za učenje. Tek poslije oslobođenja dijela kotara koncem 1944. stvoreni su povoljniji uvjeti za održavanje kurseva i tečajeva.

Na 3. kotarskoj partijskoj konferenciji bilo je dosta riječi o omladini i ženama. Konstatirano je da je od 2. do 3. kotarske partijske konferencije u SKOJ primljeno 293 člana što znači da je tada SKOJ imao 503 člana. Ipak, u omasovljavanju SKOJ-a i dalje se sektašilo pa su za prijem u SKOJ tražene karakteristike kao i za prijem u KPJ. Posebno se sektašilo prema omladinkama. U radu s omladinom dosta se griješilo. »Bilo je slučajeva da SKOJ nije rukovodio s omladinom preko odbora USAOH-a, nego su se istrčavali i naređivali omladini i s tim je podcjenjivan odbor i oduzimano mu njegovo rukovođenje.«[78]

Kotarski komitet i partijske organizacije, naglašeno je na konferenciji, pružali su veliku pomoć organizacijama **AF2**-a, tako da je organizacija AF2-a u kotaru organizaciono učvršćena. Pored kotarskog i tri općinska u svim selima postoje seoski odbori **AF2**-a. Politički rad sa ženama je dobar u većini feela. 2ene su bile aktivne u čitanju i širenju štampe i vijesti, one su se zalagale da iz neprijateljskih redova izvuku što više vojnika na stranu NOP-a.

Konferencija je, pored ostalog, detaljno razmotrila političike prilike u kotaru. Među ostalim, konstatirano je da je od 2. do 3. konferencije otišlo u NOV 270 novih boraca, iz neprijateljskih redova izvučeno je 1.595, (uglavnom domobrana), a u jedinice je otpremljeno 160 dezertera.

Konferencija je na kraju dvodnevnog rada usvojila zaključke od kojih navodim najglavnije:

— razbiti četništvo politički i vojnički te ga izolirati od širokih masa,

— sprovoditi u život odluke II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a baveći se životnim pitanjima naroda,

— mobilisati u NOV i posljednjeg sposobnog čovjeka, a problem dezertera riješiti prvenstveno politički mobilišući javno mnijenje,

— stvoriti plan za svestraniji politički rad u narodu, a naročitu pažnju posvetiti omladini i ženama,

77 AIHRPH, zgb. KP-251/1986.
78 AIHRPH, Zgb. KP-251/1860.

uključiti čitav narod u JNOF i otkloniti sektaštvo i svako netaktično prilaženje masama,

— nastaviti omasovljenje Partije novim članovima, naročito iz redova omladine i žena,

— povećati disciplinu i odgovornost članova Partije, a teoretskom radu posvetiti veću pažnju.

Neposredno nakon 3. kotarske partijske konferencije, održana je u Srednjoj Gori od 20. do 22. X 1944. Četvrta okružna konferencija KPH za Liku. Konferenciji su prisustvovala 304 delegata i 14 učesnika koji nisu bili birani. Iz kotara Donji Lapac prisustvovalo je 25 delegata.

U diskusiji iz kotara Donji Lapac učestvovali su: Mićo Medić, Savka Dragičević Crnka, Joca Milanović, Milan Majstorović, Koka Vojvodić, Stevo Obradović, Mile Milanović, Mara Dražić i Dušan Bokan.

Konferencija je nakon trodnevnog rada usvojila Rezoluciju u kojoj su istaknuti najvažniji zadaci ličke partijske organizacije za naredni period.

Iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH, upućenog Okružnom komitetu za Liku, vidi se da je 31. X 1944. godine za sekretara Općinskog komiteta Donji Lapac postavljena Soka Hajdinović, a za sekretara Općinskog komiteta Srb Pajo Prijić, jer je dotadašnji sekretar otišao u bolnicu. Za sekretara Općinskog komiteta Doljani postavljena je Mara Dukić.

Prvog januara 1945. godine Savka Dragičević Crnka imenovana je za sekretara Općinskog komiteta Donji Lapac. Sekretar Kotarskog komiteta Mićo Medić otišao je na novu dužnost, pa je dužnost sekretara preuzeo Mićo Kukić. Predložena je popuna Kotarskog komiteta s Marom Pavković (uključena u KK KPH 25. marta 1945) »dosadašnjim sekretarom Općinskog komiteta Srb; dužnost sekretara Općinskog komiteta preuzima Pajo Prijić.«[79]

Primanje u Partiju

Prema materijalima iz historijske grade i sjećanja pojedinih drugova, u Partiju je od 20. septembra 1944. godine do 15. maja 1945. primljen 71 član.

U oktobru 1944: Nikola Balać (Mišljenovac), Stevan Rastović (Srb), Dušan Rašeta (Gajine), Vujo Delić (Birovača), Mara Drezgić i Ilija Majstorović (Doljani).

U novembru, Milutin Vukša (Dobroselo), Rade Pilipović (Begluci), Nikola Obradović (Kunovac), Janja Tadić (Birovača), Slavko Sijan (Podkraj), Milica Bogunović (Doljani), Stevo Obradović (komanda mjesta); u decembru Đuro Šašić (Dnopolje) i Dušan Zorić (Zavlaka).

U januaru 1945. godine: Milka Divjak (Donji Lapac), Pera Bursać (Kaldrma), Božo Opala (Donji Lapac), Simo Škorić (Gornji Strbci), Mića Vojvodić (Neteka), Dane Obradović (učitelj), Soka Mandić (Dobroselo), Simo Vojvodić (Neteka), Milica Medić (Doljani), Nikica Ciganović (Srb), Jovan Šarac i Saja Zlatka Kantar (Dobroselo); u februaru, Milka Savatović (Oraovac), Milka Vekić (Suvaja), Dane Vladetić (Donji Lapac), Milena Desnica (Srb), Smilja Bursać (Kaldrma), Anđa **Skorić** (Lički **Strbci);** u martu, Smilja Jelača (Zaklopac), Kosa Brkić (Kunovac), Milica Batinica (Kunovac), Danica Dukić (Doljani),

79 Piše u izvještaju KK KPH Donji Lapac upućenog OK KPH — od 2. III 1945. AIHRPH, Zgb. KP-243/1246 a.

Sofija Tankosić (Dugopolje), Mika Bogunović (Gornji Štrbci), Smilja Bujić (Neteka); i u aprilu 1945: Smilja Medić (Doljani), Mirko Opačić (Doljani), Sava Zorić (Kaldrma), Jelena Medić (Doljani), Dušanka Rašuo (Srb), Jeja Šarac (Dobroselo), Anđelka Sijan (Podastrana), Mileva Rađenović Nera (Srb), Danica Bursać (Kaldrma), Milka Balać (Kruge), Ilija Medić (Doljani), Sava Baškot (Brotnja), Milka Cvjetičanin (Oraovac), Milka Skorić (Gornji Strbci), Koka Popović (Donji Lapac), Danica Pajić (Doljani), Boja Počuča (Dnopolje), Milka Pavković (Osredci), Boja Šašić (Dnopolje), Milka Šašić (Dnopolje), Danka Brkić (Kunovac), Draga Stijelja (Oraovac), Maša Damjanović (Kunovac), Smilja Prijić (Gornji Srb), Mara Tadić (Donji Lapac) i Borka Jelača (Zaklopac).

Od 1. do 15. maja 1945: Jovan Rajić (Donji Strbci), Danica Tadić (Birovača), Dušan Jelača (Zaklopac), Mišo Popović (Donji Lapac), Dušan Blanuša (Birovača), Savka Popović (Donji Lapac), Dušan Štikovac (Dobroselo), Žarko Stević (Dobroselo), Maniša Rašeta (Donji Lapac), Mara Majstorović (Doljani), Ljuba Ajduković (Oraovac), Mladen Duraković (Gajine), Milka Vojvodić (Gajine), Brato Šašić (Donji Lapac). Do konca 1945. godine iz NOV je došlo 98 članova Partije i svi su se povezali u partijskim organizacijama u selima. Nisam mogao utvrditi sve članove KP koji su to postali u vojsci, zato vjerujem da je ostalo nespomenutih imena u ovom prilogu.

Broj članova KP na području Like od decembra 1943. do maja 1945.

Kotarevi	Gračac	Donji Lapac	Korenica	Gospić	Udbina	Otočac	Perušić	Brinje
Decembar 1943.	127	109	134	126	104	105	68	62
Decembar 1944.	222	130	184	169	185	127	88	81
Maj 1945.	280	159	185	214	180	182	120	97

Kada se uzmu u obzir dva osnovna elementa: učešće naroda u NOB-i (od početka ustanka do kraja NOR-a) i broj stanovnika, proizlazi da je najoštriji kriterij za prijem u Partiju bio u kotaru Donji Lapac. Tako je u kotaru Gračac od decembra 1943. do maja 1945. primljeno u Partiju 153 člana, a u kotaru Donji Lapac samo 50 članova Partije, iako su uvjeti za prijem bili gotovo istovjetni.

Na dužnost u druge krajeve otišli su ovi članovi Partije i rukovodioci SKOJ-a: Stevo Štikovac u Cazinsku krajinu, Zorka Kosanović u Gorski kotar, Milica Dubaić u Slavoniju, Dragan Jelača u Otočac, Mara Pavković u Varaždin, Đuran Popović u Slavoniju, Smilja Rašeta u Brinje, Boja Vojvodić u Otočac, Jelka Bujić u Vojnić, Bika Pilipović u Otočac, Milka Rastović u Dalmaciju, Zorka Damjanović u Pokuplje, Danica Batinica u Pokuplje, Smilja Polovina u Dalmaciju, Radojka Žeželj u Cazinsku krajinu i Milica Opala u PK SKOJ-a za Hrvatsku.

Poslije oslobođenja kotara Donjeg Lapca, 20. marta 1945. godine, pred partijskim i drugim antifašističkim organizacijama stajali su veliki zadaci. Problema i teškoća bilo je mnogo, ali je i entuzijazam masa u obnovi i izgradnji opustošene zemlje bio velik.

Đoko Jovanić

Ustanak u donjolapačkom kotaru 1941. godine

Političko raspoloženje stanovništva uoči aprilskog rata

Većina stanovništva bila je patriotski raspoložena, spremna da brani zemlju i onakvu kakva jeste, jer je slobodu zemlje uzdizala iznad svih drugih interesa. Kod ovakvog opredjeljenja veliki uticaj vršile su slobodarske tradicije koje su u ovome kraju imale duboke korijene. Narod ovoga kraja, poslije dugog robovanja tuđinu, stekao je svoju samostalnu državu. Većina ljudi nije znala uoči rata što predstavlja fašizam i što on sa sobom donosi, a malo se znalo i o ustaštvu.

Za razliku od većine stanovništva grupa režimlija, pretežno velikosrpski orijentisana, iako je bila vrlo grlata za odbranu zemlje, bila je zaintresirana samo da zadrži svoje lične pozicije: službicu, trgovinu i mrvice sa stola vlastodršca, pa tako i spremna da prihvati svaku vlast, pa i okupatorsku.

Neki iz hrvatskog dijela stanovništva zadojeni ustaškom ideologijom, u fašističkoj okupaciji vidjeli su ostvarenje svojih težnji za vlašću. Nešto veći dio, ali neznatan u odnosu na cjelokupno stanovništvo, bio je pod uticajem reakcionarnog dijela HSS i Mačeka. Slično grupi režimlija i oni su više mislili na svoje uske interese, nego na svoju zemlju.

Revolucionarna svijest stanovništva bila je u povoju. Većina nije bila zadovoljna s postojećim stanjem, ali je bila daleko od toga da vidi prave uzroke i prava rješenja. Za sve nedaće okrivljivali su sitne trgovce — zelenaše i mjesnu vlast, a ne čitav kapitalistički poredak i monarhističku vladavinu. Kod hrvatskog dijela stanovništva nezadovoljstvo se povećavalo zbog nacionalne neravnopravnosti.

Polarizacija među stanovništvom na socijalnoj osnovi zaoštrila se pred drugi svjetski rat. Tada se jasno diferenciraju tri političke grupacije: režimska, napredna i HSS-ovska.

Režimsku grupu s velikosrpskom orijentacijom sačinjavali su predstavnici vlasti, državni službenici i trgovci. Centri režimske grupe bili su u Donjem Lapcu i Srbu, a svoje kakve-takve oslonce i istomišljenike imali su u svakom selu.

Snaga ove grupe bila je u vlasti i trgovini, pa je pomoću ovih svojih predstavnika ucjenjivala seljake, koji su i inače teško živjeli. Ona se služila prevarama, zelenaškim kreditima i drugim sličnim sredstvima i na taj način pridobivala pristalice za svoju politiku.

Politika režimske grupe bila je ovdje najuticajnija, iako se odnos svakim danom mijenjao u korist naprednih snaga. Tako su na zadnjim parlamentarnim izborima 1938. godine snage režima dobile većinu u kotaru — 77,8% birača, za razliku od većine kotareva u Lici, gdje je pobijedila Udružena opozicija. Međutim, na općinskim izborima 1940. godine u Donjem Lapcu pobijedio je Milojko Majstorović, kandidat KPJ i izabran za predsjednika općine Donji Lapac. Pored njega u općinsku upravu izabrano je više naprednih ljudi, među kojima i neki komunista.

Na čelu naprednog pokreta nalazila se organizacija KPJ za Donji Lapac s **9** članova, 6 kandidata i nekoliko desetina simpatizera. Najistaknutiji komunista i sekretar te organizacije bio je Petar Žunić Pejo, seljak, koji se na radu u Francuskoj uključio u radnički pokret i postao član KP Francuske.

Naprednu grupu su sačinjavali: većina učitelja, dobar dio zanatlija (koji su se na izučavanju zanata po raznim mjestima Jugoslavije upoznali sa radničkim pokretom, postali njegove pristalice i aktivno ga tumačili u svojoj sredini), radnici na raznim radilištima u zemlji i inostranstvu (koji su se vratili u svoj kraj), srednjoškolci i poneki student. Napredni pokret su podržavali i neki stariji ljudi, koji su se za vrijeme prvog svjetskog rata našli u Rusiji i bili učesnici ili posmatrači oktobarske revolucije. U svakom selu bilo je naprednih ljudi. Njihov je uticaj rastao paralelno s produbljivanjem političke krize uoči drugog svjetskog rata.

Veliki značaj za jačanje političke svijesti stanovništva imali su radnici na Unskoj pruzi (između Bihaća i Knina) od 1936. do 1941. godine. Na toj pruzi je radilo oko 2000 radnika — gotovo iz svih sela donjolapačkog kotara, među kojima je bilo i simpatizera KPJ. Tu su formirane sindikalne organizacije, organizirano je nekoliko uspješnih štrajkova, uspostavljene su kulturne i sportske veze između radnika na pruzi i stanovnika kotara. Sve je to podizalo političku svijest stanovništva i jačalo njihovu vjeru u vlastite snage.

U kotaru nije bilo industrije, pa su se radnici zapošljavali u najbližim mjestima. U Drvaru je radilo stotinjak ljudi iz Osredaka, Tiškovca, Dugopolja i Kaldrme. Među njima se isticao Milan Tankosić, jedan od organizatora štrajkova drvnih i šumskih radnika 1938, zatim sindikalni rukovodilac i simpatizer KPJ Petar Babić Pepa. U Bihaću su radili Nikola i Marija Balać, u Udbini Perica Cvjetičanin, koji se povezuje s organizacijom napredne omladine i postaju njeni aktivni članovi ne samo u svojoj sredini.

Na svijest stanovništva pozitivno je uticala otvorenost i komunikativnost kotara sa gotovo svim krajevima zemlje. Mnogi radnici su radili u Beogradu i na drugim radilištima gdje je bio razvijeniji radnički pokret. Manji dio omladine pohađao je srednje škole gdje je dolazio u kontakt s omladinskim pokretom. Postojale su veze s kolonistima u Vojvodini gdje je bio znatno razvijen komunistički i omladinski pokret. Omladina kotara se sve više uključivala u napredni pokret. U Donjem Lapcu se okupila u fudbalski klub »Ozeblin« (kojeg tadašnja vlast vodi kao komunistički) i u tamburaški zbor. U Srbu napredna omladina drži sokolsku četu. Na Unskoj pruzi radila je omladina koja se prvi put susrela s radnicima i radničkim pokretom iz čitave zemlje.

Iako napredni pokret u kotaru nije bio dovoljno povezan, sinhronizovan i nisu bile iskorišćene sve mogućnosti, on je predstavljao značajnu političku snagu i, pod uticajem opštih kretanja u zemlji i aktivnosti komunista u Donjem Lapcu, jačao svakoga dana.

Grupa pristalica HSS je, u odnosu na ostale dvije, bila najslabija i obuhvatala je veći dio hrvatskog stanovništva Boričevca, Gornjeg i Donjeg Lapca. Stvaranjem Banovine Hrvatske 1939. godine, grupa je znatnije ojačala. Iz ove grupacije izdvojila se grupa Hrvata u napredni pokret i grupa ustaški orijentisanih, koju pojačavaju i podržavaju službenici zaposleni u Donjem Lapcu, inače rođeni u drugim krajevima.

U kotaru nisu postojali značajniji problemi u međunacionalnim odnosima. Bilo je mješovitih brakova i čvrstih prijateljskih veza te dobrosusjedskih od-

nosa između ljudi različite nacionalnosti. Politička svijest stanovništva bila je ipak niska i nedovoljna za pravilno opredjeljenje u nadolazećem vremenu i burnim događajima koji su se približavali. Stanovništvo naviklo na razne nesreće i odricanja, a s bogatim borbenim tradicijama, brzo se. međutim, snalazilo i opredjeljivalo.

Većina stanovništva bila je za Jugoslaviju, istina bolju i pravedniju za seljake i radne ljude, bez trgovaca — zelenaša i korumpiranih političara.

Događaji koji su nadolazili, aprilski rat, okupacija i zvjerstva ustaša znatno su uticali na političku svijest stanovništva, uzdrmali su sva njegova dotadašnja shvatanja o životu i otvorili nove horizonte. Upravo, uporan rad komunista i drugih naprednih ljudi odlučujuće je djelovao na svijest stanovništva.

Aprilski rat i okupacija

Od februara do aprila 1941. mobilisano je u Jugoslovensku vojsku oko 1.300 stanovnika kotara,[1] rođenih od 1900. do 1918. godine, i tek po koje starije godište. Većina mobilisanih raspoređena je u Jadransku diviziju razmještenu na prostoriji Knin, Benkovac, Drniš, Sinj. Manji broj rezervista bio je uključen u posadne jedinice, predviđene za posjedanje utvrđenja prema Zadru ili u putne i druge jedinice raspoređene po čitavoj Jugoslaviji. Aktivni sastav — oko 100 vojnika, većinom rođenih 1919. godine, dvadesetak podoficira i nekoliko oficira — raštrkano je bilo po čitavoj Jugoslaviji.

Vojni obveznici su hrlili u svoje jedinice spremni da brane svoju zemlju. Na mobilizacijskim mjestima i na koncentracijskoj prostoriji naišli su na nered i slabu organizaciju, tako da neki obveznici za čitavo vrijeme rata nisu dobili oružje, a najveći broj ih je dobio oružje bez municije. Tako je Jadranska divizija 10. aprila 1941. godine, peti dan rata, imala svega oko 4.000 pušaka. 300 puškomitraljeza i 48 topova, tj. 35—70°/o formacijskog naoružanja[2], iako je ista po važećem ratnom planu, bila predviđena »da prepadom zauzme Zadar«[8]. Dio rezervnog oficirskog kadra divizije nije se odazvao na mobilizaciju ili je već prvih dana rata napustio svoje jedinice, tako da su ove ostale na podoficirskom kadru. Pojedini oficiri su bili ustaški orijentisani, pa su se brzo povezali s ustašama na terenu.

Šestog i sedmog aprila 1941. talijanska avijacija je bombardovala mobilizacijsku prostoriju divizije.

Dana 10. aprila komandanti 83. pješadijskog i 12. dopunskog puka Jadranske divizije predaju svoje pukove ustašama u Drnišu.

Dvanaestog aprila 3. bataljon 54. pp Jadranske divizije, kod sela Očestova, sačekao je jednu četu barselljera i nanio joj veće gubitke. Toga dana ostaci Jadranske divizije povukli su se prema Kninu. Četrnaestog aprila dijelovi 2. talijanske armije zauzeli su Knin bez otpora. Ostaci Jadranske divizije od-

1 Po podacima prikupljenim 1978. 1 1979. preko mjesnih organizacija SUBNOR-a Donji Lapac, u aprilskom ratu mobilisano je 1.216 obveznika. Podaci su približno tačni, jer je u Jugoslavensku vojsku trebalo biti mobilisano oko 10"« stanovništva, to znači oko 1.700 ljudi, zajedno s aktivnim sastavom. Kako mobilizacija nije sprovedena do kraja, do početka aprila pozvano je u vojsku oko 1.300 ljudi.

2 vellmir Terzić, Jugoslavija u aprilskom ratu 1941. godine, Titograd 1963. str. 504.

3 Velimir Terzić, n. dj., str. 328.

stupili su u pravcu Drvara gdje su se rasuli. Većina ljudstva pobjegla je svojim kućama, a manji dio prebacio se u dubinu Bosne, gdje je zarobljen.

Dio ljudstva koje je bježalo kućama nosilo je sobom oružje. U donjolapački kotar doneseno je: 5 puškomitraljeza, oko 300 pušaka i oko 20 pištolja. Mnogi stanovnici kotara, naročito oni oko Tiškovca, Kaldrme i Osredaka, kupovali su oružje od vojnika i to najčešće za hljeb. U to vrijeme, i kasnije do početka ustanka, kupljena su 2 puškomitraljeza i oko 30 pušaka.

Četrnaestog aprila iz Gračaca u Srb je stigao Mornarički odred[4] jačine oko 150 ljudi, kojim je komandovao kapetan fregate Mirko Plajvajs. U Srbu je zanoćio i povukao se prema Drvaru. U svom dnevniku Plajvajs kaže: »U Srb (kojeg sam se sjećao iz dnevne štampe kao nekog zabitog mjesta u kojeg su iz Hrvatske banovine slali u konfinaciju švercere), još nisu prodrle vijesti 0 slomu. Doduše, neki elementi, među njima i komandir tamošnje žandarmerijske stanice, neki Slovenac,[5] počeli su širiti vijesti da nešto nije u redu 1 pozvali mornare i graničare da bace oružje, jer je svaka dalja borba besmislena, no oni su ih brzo odbili, a komandira žandarmerijske stanice pustili smo na molbu tamošnjeg narodnog poslanika[8], inače bi ga zatekla zaslužena kazna. Prema drugim vijestima izgledalo je da se naša vojska u redu povlači u Bosnu i da će tamo pružiti otpor neprijatelju. Tek u noći toga dana poštar je primio vijesti o proglašenju nove države« .. J

U aprilskom ratu je poginulo ili nestalo 5, ranjen 1, zarobljeno oko 40 vojnika iz donjolapačkog kotara. Većina zarobljenih je odvedena u Njemačku i tamo ostala do kraja rata.

Kakvo je bilo raspoloženje stanovnika kotara koji nisu bili mobilisani, vidi se iz činjenice da se nekoliko desetina dobrovoljaca iz Donjeg Lapca, Srba i Osredaka, isključivo mladića do 20 godina, samoinicijativno okupilo u svojim mjestima i krenulo prema Bosni s namjerom da se priključi Jugoslavenskoj vojsci i pruži otpor agresoru. Od vojnih obveznika su saznali da ni u Bosni nema otpora, pa su se razočarani vratili svojim kućama.

Rad komunista u kotaru u toku mobilizacije i kratkotrajnog rata bio je prekinut. Dva člana KP bila su mobilisana u Knin[8], a ostali članovi i kandidati nisu ispoljili neku ozbiljniju aktivnost.

Prve dekade aprila počele su pristizati izbjeglice i povratnici iz svih krajeva zemlje. To se nastavilo u toku čitavog aprila i maja; pojedinačno i kasnije. Ukupno je, do početka ustanka, došlo oko 400 osoba. Najbrojniji su bili državni službenici: žandari, podoficiri, financi, policajci, oficiri — svih oko 150. Među ovima su bili: oficir — major Boško Rašeta iz Donjeg Lapca, jporučnik. Stojan Matić iz Nebljusa, podoficiri: Tomica Popović iz Donjeg Lapca, Dušan Dotlić iz Nebljusa, Petar Rašeta iz Gajina, žandari: Milan Zeželj iz Gornjeg Srba, Jovo Bursać iz Kaldrme i drugi. Poslije službenika najbrojniji su bili sezonski i drugi radnici — njih oko 120. Među njima su se isticali Milan Sijan, obalski radnik iz Kupirova, kandidat KPJ, Milan Đumić, željezničarski radnik iz Gornjeg Srba, Boško i Perica Marić, rudarski radnici iz Gornjeg Tiškovca i drugi.

4 Mornaričkom odredu se ranije priključilo nešto graničara i ljudstva iz posadnih Jedinica,
5 Petar Trdak.
6 Stevo Rađenović.
7 Mirko Plajvajs, Dnevnik (rukopis) 1950, str. 24. i 25.
8 Pejo Zunić i Mile Kosanović.

Najkompaktniju grupu izbjeglica činili su kolonisti iz Vojvodine, medu njima najbrojnija je bila tzv. Zednička grupa, u kojoj su se nalazili: Đoko Jovanić, član KPJ od 1936. godine, Danilo Damjanović Danić i Branko Desnica, članovi simpatizerske grupe i dvadesetak skojevaca, čiji će rad doći do izražaja naročito koncem 1941. i početkom 1942. godine.

Među izbjeglicama i povratnicima bilo je i izrazitih reakcionara, koji su se isticali kao protivnici radničkog pokreta, kao što su: žandarmerijski narednici Pero Rajak iz Donjeg Srba, Luka Stikovac iz Dobrosela, Dane Kalinić Danda iz Gornjeg Srba, Milan Starčević, vazduhoplovni narednik iz Donjeg Lapca i drugi.

Došlo je do okupacije zemlje, propala je stara vlast i država i otvoren put za obrazovanje nove ustaške vlasti, koja će uskoro početi neviđene progone i masovno uništenje srpskog naroda.

Aprilski rat je imao veliki uticaj na svijest naroda. Narod je bio razoružan starom buržoaskom vlašću i monarhijom, a iznenađen brzom kapitulacijom jugoslovenske vojske. Ne samo da je aprilski rat pomogao osvješćavanju naroda, koji je gubio povjerenje u bivši poredak, staru državu i monarhiju, već je narod počeo uviđati da njegova sudbina i budućnost zavisi od vlastite borbe.

Veliki broj izbjeglica i povratnika, iako je i među ovima bilo i izrazitih reakcionara, promijenio je sastav stanovništva i to onaj njegov politički najangažovaniji dio. Većina je ipak ranije aktivno učestvovala u političkom životu i bila progresivno orijentisana.

Vojni obveznici donijeli su sa sobom izvjesnu količinu naoružanja i nešto municije, a to je, upravo, najznačajniji rezultat aprilskog rata. Stanovnici kotara, naviknuti na razne nevolje u prošlosti, čuvali su svako oružje »zlu ne trebalo«, a do tada su raspolagali s preko 250 raznih kubura, lovačkih pušaka[9] i tridesetak pištolja, što s donesenim i kupljenim naoružanjem čini: 7 puškomitraljeza, oko 580 pušaka, te tridesetak pištolja.

Iako je, kako ćemo kasnije vidjeti, jedan dio naoružanja predat ustaškim vlastima, ostalo ga je toliko da je ono predstavljalo solidnu materijalnu bazu za buduća oružana dejstva.

, Događaji iz aprilskog rata, kako smo već rekli, praćeni su u kotaru s najvećim interesovanjem i završili razočaranjem. Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske izazvalo je opšte nerazumijevanje. Kod većine stanovništva uvukla se neizvjesnost i strepnja, a tek kod malog broja starijih nostalgija za Austro-ugarskom carevinom kao državom reda i zakona.

Nova vlast i zvjerstva ustaša

Poslije 10. aprila prolazili su prvi vojnici od Knina iz Jadranske divizije i drugih jedinica i govorili o rasulu i propasti bivše vojske i novoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Oko 18. aprila iz Bihaća je u Donji Lapac došla motorizovana kolona Brzog talijanskog korpusa, jačine jednog puka. Talijani su se razmjestili po okolnim selima i odmah se bacili u potjeru za dobrom seljačkom hranom.

9 Ovo naoružanje nije imalo značajnije vrijednosti za dugotrajni rat, ali je imalo moralno značenje u početku ustanka, pored hladnog oružja (vile, sjekire, koplja i drugo).

Štab puka se smjestio u Boričevcu. Zadržali su se desetak dana pa su odatle produžili prema Kninu i Bosanskom Petrovcu.

Donjolapački kotar je potpao pod upravnu vlast Velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću, čiji je veliki župan, od 2. juna 1941. godine, bio zloglasni Ljubomir Kvaternik, dok je žandarmerija, preko voda u Gračacu, bila potčinjena gospićkoj žandarmerijskoj četi.[10]

Po proglašenju nove države, dotadašnji predsjednik Kotarskog suda u Donjem Lapcu Vinko Marinković, postavljen je za ustaškog povjerenika u kotaru. On je uz pomoć Franje Janevskog, dotadašnjeg gruntovničara u istom sudu, Marka Dragičevića, općinskog bilježnika u Donjem Lapcu i grupe ustaša iz Boričevca (Grce Pavičića, popa Vladimira Stuparića, učitelja Mije Mandića i trgovca Dane Brkića) užurbano radio na uspostavljanju nove ustaške vlasti. Više puta su Marinković i Janevski putovali u Zagreb, Gospić i Bihać, tražeći pomoć. Prvih nedjelja okupacije svi organi i izvršioci stare vlasti u kotaru i općinama ostali su na svojim položajima. Cak je ostao i sreski načelnik Aleksandar Kotljarov. Šta više, stari organi vlasti, radeći sada za novog gospodara, usrdno su izvršavali naređenja na prikupljanju oružja.

Nastojali su da se dodvore novom gospodaru, a još više od toga, bojali su se naoružanog naroda. Grupa reakcionara iz Srba: Stevo Rađenović, Jovo Keča, Miloš Torbica i drugi — pokušala je da uhvati vezu s ustaškim vlastima i da joj se stavi na raspoloženje. Kontaktirali su s ministrom Artukovićem, kome su, ranije, 1932. godine, za vrijeme »Brušanskog puča« pomogli da pobjegne u Zadar. Pošto nisu dobili zadovoljavajuće garancije, prebacili su se na talijansku okupacionu teritoriju, u sjevernu Dalmaciju.

Nova država je postavila tri osnovna zadatka: prvi, prikupiti sve naoružanje od stanovništva; drugi, očistiti oružane formacije i vlast od nepoželjnih elemenata i uspostaviti novu vlast postavljanjem sebi vjernih kadrova i treći, fizički iskorijeniti sadašnje i potencijalne protivnike nove vlasti i države.

Nova država smatrala je ipak, da je prvi i najvažniji zadatak da prikupi oružje od naroda. Nije se ni čekalo da se nova vlast stabilizira, već su za to iskoristili stare organe vlasti. Bilo je općepoznato da je donešeno dosta oružja iz bivše jugoslavenske vojske, kao i to da su mnogi oružje i ranije posjedovali. Pod prijetnjom smrtne kazne žandari su prikupili ako 170 pušaka,[11] od čega 90 vojničkih i oko 80 lovačkih te dva puškomitraljeza. Oružje su predali pokorniji, strašljiviji i oni za koje su ustaše i žandari znali da posjeduju oružje. Bilo je to, uglavnom, u početku akcije prikupljanja oružja. U junu i julu, kada su počele organizovane pripreme za ustanak i poslije ustaških zločina, većina stanovnika je shvatila da će oružje biti jedini spas za goli život i od njega se nije odvajala.

Drugi zadatak je bio očistiti vlast, prije svega oružani dio, žandare i finance, od nepoželjnih, a to su bili Srbi i komunisti. U aprilu i maju otpušteni su svi

10 Teritorija sreza donjolapačkog bila je u potčinjenosti Velike župe Krbava i Psat u Bihaću, ali tek oko 10. jula 1941. godine izvršeno je administrativno razgraničenje između Bihaća i Gospića. Žandarmerija je i dalje ostala pod komandom voda u Gračacu, odnosno čete u Gospiću.

11 Nema tačnih podataka koliko je naoružanja predato žandarima i ustašama. Oni koji su to činili danas to nerado priznaju. Po podacima Ilije Rašete (»Pripremanje i početak ustanka u Donjem Lapcu«, Svjedočanstva učesnika 194(1—1942. godine, knj. IV, str. 205) samo do 10. juna 1941. godine predato je oko 100 vojničkih pušaka. Iz navedene ankete Saveza boraca; 1978/79. vidi se da su u nekim selima, koja su svoje podatke temeljito argumentdsala, imaoci su predali oko 30"/« od donijetog ili ranije posjedovanog naoružanja.

žandari i financi srpske nacionalnosti. Razoružani su i većina se vratila svojim kućama, a samo rijetki pojedinci su ostali na terenu kotara. Ostao je mali broj žandara, uglavnom Hrvata, Muslimana i po koji Slovenac. Popuna je vršena sa žandarmerijskim pripravnicima ili ustašama od hrvatskog stanovništva kotara Donji Lapac. Tako je lapačka žandarmerijska stanica[12] (komandir Anton Lešević, narednik, s posebnom grupom ustaša) narasla na 19 ljudi, srbska (komandir Ilija Trepšić, narednik) na 7 ljudi, doljanska (komandir Tomo Delač) na 9 ljudi, dok je nebljuška imala svega 4 čovjeka (komandir Tomo Sombolac, narednik).

Stari žandari, koji su služili u bivšoj Jugoslaviji, bili su navikli na određeni zakonski postupak, pa je između njih i nove ustaške vlasti, naročito u vrijeme masovnih zločina, dolazilo do nesporazuma, pa i sukoba.[13] Međutim, to nije imalo većeg značaja, jer su žandari izvršavali ono što im je naređeno.

Dio drugog zadatka bio je postaviti na položaje odane kadrove. Dotadašnji kotarski načelnik Kotljarev ostavljen je na dužnosti kotarskog predstojnika, a za njegovog zamjenika određen je Franjo Dragaš. Za predsjednika općine Donji Lapac postavljen je Ivica Pavičić, trgovac iz Boričevca, a za predsjednika općine Srb Đuro Đurica Grgurić.

Na činovnička mjesta u Donjem Lapcu postavljeni su poznati probisvjeti i lopovi, a ostali su i neki stari činovnici. Tako je bilo i u Srbu.

Prva ustaška stanica, roj. formirana je u Boričevcu već koncem aprila ili početkom maja. Brojala je desetak ljudi. Kasnije je takva stanica formirana i u Donjem Lapcu (10 do 15 ljudi). Poslije upornog insistiranja Marinkovića i velikog župana iz Bihaća Kvaternika, prve ustaške jedinice (sa strane) stižu u Lapac 9. juna, a u Srb 12. juna. U Lapac je. preko Gračaca i Mazina, stiffao pomoćni ustaški odred iz Gospića, jačine 30 do 35 ljudi. Komandir mu je bio ustaški poručnik Nikola Kokotović. Ustaše su bile, uglavnom, regrutovane iz Gospića i okoline. U Srb je stigao pomoćni ustaški odred jačine 15 do 20 liudi na čelu s ustaškim zastavnikom Antom Naglićem. Ove ustaše su bile iz okoline Gospića, Perušića i Pazarišta.

Dolaskom ustaških odreda Kokotovića i Naglića pojačava se aktivnost nove vlasti, povećava se broj ustaša u Boričevcu na oko 40, insistira se na energičnijem traganju za naoružanjem, vrše se pripreme za hapšenje viđenijih stanovnika kotara i za masovne zločine. Istovremeno se vrše priDreme za regrutaciju mladića rođenih 1921. godine Pozivaju se dobrovoljci za rad u Njemačku, našto se javilo desetak ljudi. Vršene su pripreme i za ookrštavanje. pravoslavaca što je popraćeno obećanjima i prijetnjama. Nekoliko porodica i desetak pojedinaca podnijelo je molbu za pokršavanje. Bilo je predviđeno iseljenje u susjednu Bosnu nekoliko desetina srpskih porodica iz sjevernog dijela kotara (Nebljusi i okolina). Utvrđen je datum iseljenja — 8. juli. Do iseljenja nije došlo zbog teškoća u smještaju u izabranim krajevima i zbog protivljenja tamošnjih vlasti, pa je ovo »odloženo za izvjesno vrijeme«.[14]

12 U Lapcu je postojala posebna ustaška grupa od 10—15 ljudi pod neposrednom komandom ustaškog logornika dr Marinkovića, koja se koristila samostalno i za pojedinačno ili grupno pojačanje žandara. Arhivh VII k. 152, 55/4—2, k. 67 br. 35/6—2, k. 67 br. 26/1—4. k. 67 br. 26/1—6, k. 85 br. 11/8—1.

13 Ustaše su u D. Lapcu javno razoružale žandarmerijskog narednika Horvata, koii im ie govorio »da nemaju pravo što to čine jer da to nije po zakonu«. Vidaković i Mioković: Uloga organizacije KPJ u pripremama i podizanju ustanka u D. Lapcu 1941, str. 22.

14 Izvještaj krilnog oružničkog zapovjedništva iz Gospića od 12. srpnja 1941. godine. Arhiv VII, k. 150-A, broj 39/9—1.

Treći zadatak, uništenje nepodesnih elemenata i likvidacije čitavih srpskih sela, počinje pojedinačnim hapšenjima i ubistvima već u aprilu, a nastavlja se u maju, dok su brojnija ubistva vršena od sredine juna. Početkom jula, kad su ustaše izvršile likvidaciju viđenijih ljudi i ocijenile su da su učvrstile svoju vlast, počela su istrebljenja čitavih srpskih sela i zaselaka.

Od 13. juna, kada je u Donjem Lapcu uhapšen trgovac Dušan Divjak sa 6 ljudi, a i u Srbu nekoliko ljudi, pa do 30. juna 1941. godine u kotaru je uhapšeno oko 140 ljudi. Većinom su to bili trgovci, ugledniji domaćini — seljaci, zatim sveštenici, lugari i drugi. Među uhapšenima bilo je komunista i njihovih simpatizera.[15]

Uhapšene su strahovito mučili, batinali, boli bajonetima, čupali zube i brkove. Ovo su ustaše radile kako bi žrtve priznale nekakvu tajnu »četničku« organizaciju i otkrile saučesnike. Poslije tih strašnih mučenja uhapšenima su vezivali noge i ruke i kao vreće ih slagali u kamione i transportovali do provalija na Kuku i kod Boričevca. Neke su otpremali do Jadovna na Velebitu. Desetak uhapšenih je pobjeglo sa strijeljanja, među kojima i jedna žena. Oni su bili najrječitiji svjedoci ustaških zlodjela.

Od 1. do 3. jula ustaše su izvršile masovne zločine u selima Donja Suvaja, Osredci i Bubanj. Prvog jula pomoćni ustaški odredi iz Donjeg Lapca, Srba i Bihaća, ojačani s 250 domobrana iz 22. pohodne bojne iz Gospića (ukupno oko 400 ljudi) pod komandom ustaškog natporučnika Maksa Luburića, kamionima su se prebacili u Suvaju, opkolili selo i pobili sve živo, a zatim selo zapalili. Toga dana pobijene su 253 osobe. Mnoge porodice su potpuno istrijebljene.

Drugog jula iste snage su napale selo Ličke Osredke i zaselak Kruškovaču u Donjem Srbu. Ovdje ustaše nisu postigle iznenađenje kao u Donjoj Suvaji, jer je većina stanovništva izbjegla u šume. Ipak, u Osredcima je ubijeno 19, a u Kruškovači 15 osoba. Zapaljena je 151 zgrada.[16]

Trećeg jula ustaške snage iz Donjeg Lapca i Kulen-Vakufa, napale su Doljanski Bubanj, sve živo pobile i selo zapalile. Tom prilikom poginule su 152 osobe, od kojih gotovo polovina djece do 15 godina.

Ukupno je ubijeno, od aprila do početka ustanka, preko 900 osoba[17] ili oko 5,5% stanovništva.

Iz neprijateljskih dokumenata vidi se da je inicijativa za masovne zločine u Suvaji, Osredcima i Bubnju potekla od ustaša: velikog župana u Bihaću Kvaternika i povjerenika ustaških stanova Naglića u Srbu i Sikića u Otriću. Organizacija je bila u rukama ustaškog redarstva župe Gacke i Like iz Gospića, dok je neposredno rukovođenje akcijom povjereno ustaškom krvniku natporučniku Maksu Luburiću. Kako su pored ustaških odreda učestvovale i domobranske jedinice, znači da su odluku o masovnim zločinima donijeli najviši organi ustaške države. Ustaše navode da su glavni razlozi za događaje u Suvaji i Osredcima »pojava četnika u Srbu«. U izvještaju zapovjedništva 1. oružničke pukovnije, o inicijativi za zločine u Suvaji i Osredcima stoji:

15 Uhapšeni su Pejo Zunić, Đoko Jovanić, Milojko Majstorović, Branko Desnica, Dušan i Vojislav Mileusnić. Milojka Majstorovića, predsjednika donjolapačke općine, ustaše su prebacile u Gospić i likvidirale u Jadovnu, Vojislav Mileusnić je pobjegao od jame za strijeljanje, a Dušan u toku sprovođenja, Peju Zunića su pustili na intervenciju uticajnih Hrvata — komunista, Doku Jovanića i Branka Desnicu ni stare ni nove vlasti nisu poznavale kao komuniste, pa su ih kao izbjeglice iz Vojvodine pustili na slobodu.

16 Zapisnik Okružne komisije za Liku o utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača rađen 1945. godine.

17 Mile Polovina: »Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941. godine« str. 32, navodi 912 osoba.

»Prema izjavi povjerenika u Ustaškom stanu u Srbu g. Naglica, te povjerenika Ustaškog stana u Otriću, g. Šikića, u šumi istočno od sela Srba, a u izvjesnoj mjeri i zapadno, prilikom njihovih kretanja kroz Srb i susjedna sela za Donju i Gornju Suvaju, Osredke te Veliku Popinu pucalo se na njih i prema njihovoj izjavi, a pošto su oni izvršili provjeru, to su bili četnici u grupama, kao i da su ovi imali dovoljno oružja, pa čak i mitraljeza kao i reflektor.«[18]

Svakako, glavni razlozi za masovne zločine su dogovorena politika o istrebljenju srpskog naroda u NDH, strah od pobune i saznanje da se nešto krupno sprema, treba drastično spriječiti. Uništavanjem čitavih sela i zaselaka htjelo se utjerati strah u kosti narodu i odvratiti ga od svake pomisli na pobunu.

Ustaše su dobro znale da se najvitalniji dio stanovništva krije po šumama i da u ovome kraju ima dosta naoružanja. Preko svoje obavještajne službe znale su i neke pojedinosti o našoj organizaciji.[19]

Pada u oči strah i panika zbog glasova o nekom »Vidovdanskom ustanku«, 0 prikupljanju četnika »za ustanak čim talijanska vojska napusti naša područja«[20] i slično.

Koliko su ustaše pretjerivale vidi se iz obavještajnog izvještaja komandanta KOV oružanih snaga NDH, gdje stoji:

»Izgleda da su obavještenja velikog župana i ustaških vlasti o organizovanim četničkim neredima bili pretjerani i da je do nereda došlo kod sela Suvaje, koje su ustaše zapalile i stanovništvo se dijelom razbježalo, a dijelom pobijeno.

Po izvještaju velikog župana u ustanku je učestvovalo 500 četnika i 2.500 mještana, naoružanih modernim naoružanjem, dok se iz činjenice da su za savladavanje ustanka bile potrebne samo neznatne sile i da su bila ranjena,[21] vidi, da je otpor i broj četnika bio vrlo slab i da su ovi četnici — mještani ubijeni u samom selu, pa možda i nenaoružani.«[22]

Proizlazi zaključak da je ipak stvarni razlog masovnih zločina u selima Osredcima i Bubnja proizišao iz političkog stava čišćenja nacije od »tuđih elemenata« — Srba, Jevreja i komunista — o čemu su se odmah prvih dana ustaške vlasti jasno izjasnili najviši ustaški glavari. Andrija Artuković je 5. maja 1941. godine u Slavonskom Brodu rekao: »Kod nas nema milosti. Mi znamo da velika Hrvatska može opstati samo onda ako do korijena, još u kolijevci, istrijebimo sve ono što je srpsko«. Juco Rukavina, 12. juna 1941. godine, u Drnišu, kaže: »Sve što je srpsko pretvorićemo u oganj i pepeo. Nema 1 ne može biti mira sa Srbima. Uništimo njihove domove prije nego što oni unište hrvatsku državu.«

Ovim razlozima treba dodati i nesigurnost nove vlasti, strah od odgovornosti za svoje zločine, kao i obijest i samovlast pojedinih ustaških funkcionera.

18 Izvještaj zapovjednika prve oružničke pukovnije od 8. jula 19«. Arhiv VII, k. 85 br. 11/8—1.

19 Iz dokumenata 2. oružničke pukovnije u Kninu da su »sa tajne strane« prikupljeni podaci: »Broj četnika u G. I D. Tiškovcu iznosi oko 40—50 ljudi. Navodno imaju sa sobom i radio aparat za slušanje naših i stranih vijesti. Oni se kreću u predjelu Male i V. Popine. Srb, Osredcl, Trubar, Drvar i Resanovci«. Arhiv VII k, 85 br. 24/8—,

20 Arhiv VII, k. 85 f. 6. br. 12, str. 4 i 5.

21 Ranjeni su od vlastite vatre.

22 Isto kao 20.

Nameće se pitanje, zašto su ustaše izabrale sela Suvaju, Bubanj i Osredke, a ne neka druga?

Tih dana, koncem juna 1941. godine, pucalo se u okolini Srba, Donjeg Lapca i drugdje. To su pucale ustaše i žandari za grupama i pojedincima koji su bježali. U drugim slučajevima pijane ustaše su se iživljavale i veselile.

Još ranije, u aprilskom ratu, Suvajčani su pretukli nekoliko petokolonaša. koji su, vraćajući se iz rasute jugoslavenske vojske, javno veličali ustašku vlast i državu. U narodu postoji vjerovanje da je ovo povuklo ustaše na osvetu. Osim ovoga, u Suvaji je ranije predat jedan puškomitraljez što se moglo tumačiti da u selu ima, sigurno, još oružja. Na kraju valja reći da je u toku noći 28/29. juna 1941. godine u Donjoj Suvaji, u zaseoku Lisina, pucao Ilija Ćopić Bjeljugić, jer je od nekoga saznao da je ustanak već počeo, pa je tim pucnjem, koji je bio ugovoreni znak, obavještavao ostale da se dignu na oružje. Te noći došlo je do uzbune u Gornjoj i Donjoj Suvaji, koja je smirena.

Osredci su izabrani jer su se tuda prebacivali vojnici bivše jugoslovenske vojske, gdje su neki prodavali oružje, a neki su ga ostavljali zbog straha od ustaša.

Doljanski Bubanj graniči se s imanjima hrvatskih porodica u Boričevcu, pa su raniji nesporazumi i svađe mogli biti uzročnici odmazde.

Posljedice ustaških zločina, posebno masovnih istrebljenja u Suvaji, Bubnju i Osredcima, bile su mnogostruke. Stanovništvo svih sela u čitavom srezu napustilo je svoje domove i u obližnjim šumama formiralo zbjegove i logore.'[23] Logori su u početku bili zaštićeni samo osmatračima, a kasnije naoružanim grupama. Zbjegovi i logori su ostali sve do početka ustanka.

Neki stanovnici nisu bili sigurni ni u logorima, već su napustili svoje krajeve i bježali u Dalmaciju u talijansku okupacionu zonu, ili u Srbiju. Iz donjolapačkog sreza u maju, junu i julu prebjeglo je oko 100 osoba, većina u Srbiju, a manji dio u sjevernu Dalmaciju (u Kistanje i okolinu).

Većina hrvatskog življa, prije svega Boričevac kao najbrojnije hrvatsko naselje, pozdravilo je formiranje nove države. Očekivali su od nje rješavanje nacionalnog pitanja. Među hrvatskim življem najveći uticaj je imala HSS, ali je samo jedan mali dio stanovnika bio ustaški orijentisan. Drugi dio je bio pod uticajem progresivnog shvatanja i komunista. Za vrijeme ustaških divljanja većina stanovništva je osuđivala progone i stavljala se u odbranu srpskih porodica. Čak su u vrijeme prvih logora izbjegle u šumu od straha od ustaških zločina i neke hrvatske porodice (na primjer kod Mišljenovca). Bila je česta pojava da su pojedinci, Hrvati, obavještavali srpske porodice o ustaškoj opasnosti. Dva-tri puta su desetine uglednih Hrvata, predvođeni komunistima, protestovale kod ustaških vlasti da se prekine sa zločinama i garantovali su za pojedince da se puste na slobodu. Ponekad su u tome i uspijevali. Tako su pušteni u Donjem Lapcu Pejo Zunić, Branko Bogunović, Marko Sašić Brato i još neki drugi.

U doba masovnih zločina čak je, kako se vidi iz neprijateljskog dokumenta, i predsjednik donjolapačke općine Ivica Pavičić protestovao protiv zločina u Bubnju i nastojao da se pomogne postradalima.

23 Zbjegovi su spontana skloništa od ustaških zlodjela, za razliku od logora koji su organizovaniji: Izabrana podesna mjesta, sa osmatračima, kasnije naoružanim stražama, kurirskom vezom, rukovodstvom i slično.

Kakva je psihoza vladala medu organima nove vlasti vidi se iz akcije protiv »ruskih padobranaca«. U neprijateljskom dokumentu stoji: »Bihać, 19. VII 1941. godine. Veliki župan Kvaternik Ljubo javlja, provjereno do sada, da se između sela Doljani i Bubanj spustilo 12 padobranaca. Narodnost aeroplana se nije mogla ustanoviti. Šalje pojačanje od 30 ljudi, sa satnikom Veberom«.[24]

Ustaše i domobrani su 21. jula iz Kulen Vakufa i Boričevca prošli preko Dobrosela za Cemernicu tragajući za »ruskim padobrancima«. Poslije uzaludnog traganja vratili su se u polazne garnizone.

Oko 10. jula povučeni su iz donjolapačkog kotara pomoćni ustaški odredi i domobrani. Smatralo se da su oni izvršili svoju ulogu. Tako su koncem jula, uoči ustanka, neprijateljske snage u kotaru Donji Lapac brojale:

— ustaša — oko 60 ljudi u Boričevcu, Donjem i Gornjem Lapcu;
— žandara — oko 25, u Donjem Lapcu, Srbu, Doljanima i Nebljusima;
— domobrana — oko 40 u Kulen Vakufu i
— naoružanih organa vlasti, lugara i drugih — oko 15 u Lapcu i Srbu.

Ukupno oko 140 naoružanih ljudi.

Najbliži ustaško-domobranski garnizoni:

— Bihać: jedan bataljon 11. pješadijskog puka, dvije baterije artiljerije (oko 400 ljudi);
— Knin: glavnina 15. pješadijskog puka — oko 600 ljudi;[26]
— Udbina: oko 20 ustaša i
— Gospić: oko 200 ustaša i 600 domobrana iz 12. pješadijskog puka.

Ukupno oko 2.000 ljudi.

Talijanske divizije »Re« i »Sassari« na prostoriji Senj, Knin, Gospić, Udbina i Korenica — jačine oko 30.000 ljudi.

Okupaciju zemlje i formiranje nove ustaške vlasti narod donjolapačkog kotara u početku je dočekao s velikom neizvjesnošću, ali niko nije računao s takvim zvjerstvima nad srpskim narodom koja su uslijedila dolaskom nove vlasti. Vjerovalo se u neku zakonitost, red i poredak te smatralo da niko ne može biti kažnjen ako nije kriv. Cak su neki stariji ljudi, koji su zapamtili austrougarski režim, govorili kako će sada biti više reda i zakona nego u staroj Jugoslaviji. Međutim, čim su počela prva hapšenja i uništavanja, bez suda i zakona, narod je počeo shvatati šta donosi novi fašistički poredak i ustaška strahovlada.

Napad fašističke Njemačke na Sovjetski Savez dočekan je s velikim oduševljenjem i nadama. Vjerovalo se da će moćni Sovjetski Savez za nekoliko nedjelja ili mjeseci donijeti pobjedu. Nastalo je veliko razočaranje kada su Nijemci počeli prodirati u sovjetsku zemlju, a pojačao se strah za vlastitu sudbinu.

Ustaški masovni zločini u Suvaji, Bubnju i Osredcima brzo su se pročuli po čitavom kotaru. Stanovništvo je bilo zaprepašćeno. Prve su reakcije bile: bježati što dublje u šumu, čuvati živu glavu i spašavati što se spasti može. Kod pojedinaca bilo je želje i volje za otporom, ali je većina vjerovala da se ništa ne može učiniti protiv vlasti i sile i da je glavno sačuvati živu glavu.

Formiranje nove vlasti i zločini koje su ustaše činile predstavljali su ogroman potres u svijesti naroda: sva dosadašnja shvatanja o svijetu, društvu, ljudima, pravdi bila su uzdrmana. Narod je počeo uviđati suštinu nove ustaške

24 Arhiv VII, kutija 85, f. 9, d 31.
25 Dušan Plenča, Ustanak u Kninskoj krajini 1941, Zadarska revija 1958, str. 225.

fašističke vlasti i shvatati da mu prijeti opasnost potpunog fizičkog istrebljenja. Poslije instinktivne reakcije (bježanje i čuvanje golih života) pojavile su se misli o otporu. Međutim, stvarnog masovnog otpora ne bi bilo da njemu nije prethodio uporan rad komunista i drugih progresivnih snaga baš u ovom teškom i složenom vremenu.

Pripreme za oružani ustanak

Bilo je nekoliko odlučujućih momenata za orijentaciju na oružanu borbu i njen početak u donjolapačkom kotaru.

Narod nije bio spreman za oružanu borbu protiv okupatora i ustaša. Zaista, politička svijest je porasla poslije brze propasti stare monarhističke države i nečuvenih zvjerstava ustaša, ali je na opredjeljenje naroda za oružanu borbu bio odlučujući rad komunista i ostalih naprednih ljudi.

Političari i predstavnici vlasti bivše Jugoslavije su pobjegli, posivizirali se ili su se uključili u novu ustašku vlast, pa je narod bio prepušten sam sebi. To je olakšalo rad komunista i drugih progresivnih snaga u vrijeme najintenzivnijih priprema za oružanu borbu, jer u narodu nije bilo organizovanih snaga koje bi kočile pripreme i istovremeno vršile uticaj na zaostaliju svijest stanovništva. Značajniji uticaj ovih političara doći će do izražaja tek poslije početka ustanka.

Partijsko rukovodstvo KPH u Donjem Lapcu. oslabljeno odlaskom većine članova sa teritorije kotara, ostalo je na četiri člana i tri kandidata. Stalno proganjano od ustaške vlasti, bez jasne orijentacije na oružanu borbu, bez veze sa OK KPH za Liku u najvažnijim momentima od napada fašističke Njemačke na SSSR pa do početka augusta 1941 — tako oslabljeno rukovodstvo nije se snašlo u najosjetljivijem trenutku.

Grupa komunista i simpatizera KP iz Srba, iako malobrojna, uspješno se uklapa u novu situaciju, povezuje se s najnaprednijim snagama na terenu i poslije povezivanja s partijskom organizacijom u Drvaru, čvrsto se orijentiše na oružani ustanak. Iako u početku ne postoji pravilna orijentacija na narodnooslobodilačku borbu i partizansko ratovanje, pripreme za početak ustanka od toga ne trpe. Negativne pojave doći će do izražaja tek u toku ustanka.

Pored ustaške vlasti u kotaru su postojala dva centra koji utiču na tok događaja: Partijska organizacija, odnosno ćelija KPJ za Donji Lapac i grupa komunista u Srbu. Bivši političari iz sjeverne Dalmacije, uglavnom, predstavnici režimske grupe, vršili su neznatan uticaj u vrijeme pripreme, ali on dolazi do izražaja u toku ustanka. Partijska organizacija u Donjem Lapcu. koja je trebala vršiti u**I**opu KK KPH za Donji Lapac[26] na čelu sa Pejom Zunićem. održava pojedinačne kontakte među svojim članovima, razmatra situaciju u srezu stvorenu okupacijom i dolaskom ustaša i dogovara se o svome radu. Osim Peje Zunića od članova KP ostali su još Nikola Vidaković, Stevo Dragičević i Mile Kosanović, a od kandidata Mirko Đukić, Ilija Šikić i Milan Dragičević. Ostali komunisti su prebjegli u Srbiju ili otišli u svoje rodne kra-

26 OK KPH za Liku je poslije Prve okružne konferencije KPH za Liku u Lieto 1940. godine, od postojeće partijske ćelije u Donjem Lapcu, predvidio da formira KK KPH za Donji Lapac. Međutim, partijska ćelija u Donjem Lapcu nije uspjela do rata da funkcioniše kao kotarski komitet, niti su se članovi ove ćelije osjećali kao partijsko rukovodstvo kotara.

ieve. Na jednom od tih sastanaka, oko 10. juna 1941. prisustvuje i član Okružnog komiteta KPH za Liku Nedeljko Zakula, koji je od Okružnog komiteta bio zadužen za vezu s organizacijom KP za Donji Lapac. On prenosi direktive majskog savjetovanja KPJ u Zagrebu, na kome je data osnovna orijentacija za raskrinkavanje fašističke vlasti u Hrvatskoj u licu NDH i okupatora, kao i na jačanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata u Hrvatskoj. Posebno je predviđeno formiranje vojnih komiteta, prikupljanje oružja i izbor ljudstva za jedinice. Zakula je posebno naglasio da se za početak oružane akcije čeka izričita direktiva Okružnog komiteta KP za Liku, jer bi svaka preuranjena akcija mogla imati nesagledive negativne posljedice.[27]

Poslije napada Njemačke na SSSR ustaše su pojačale progone komunista. Pejo Zunić se u zadnji čas spasio od novog hapšenja i krio se u Birovači kod Steve Dragičevića. Odlazio je i na Kamensko, gdje je bilo više zbjegova i logora. Vidaković je ostao u Donjem Lapcu, na staroj dužnosti u sudu, i radeći bio je dobro obaviješten o najaktualnijim događajima i aktivnostima ustaša. Grupa je nabavila jedan radio aparat i instalirala ga u Birovači. Tako se saznalo o događajima na istočnom frontu i o početku oružane borbe u Srbiji i Crnoj Gori.

Pokušali su uhvatiti vezu i s Gojkom Polovinom, sekretarom KK KPH za Gračac, koji se krio kod svojih u Dobroselu. U tome nisu uspjeli.

Grupa komunista iz Srba, na čijem čelu su bili Đoko Jovanić, Milan Sijan, Dušan Mileusnić, Danilo Damjanović-Danić, Vojislav Mileusnić i Branko Desnica, već od početka juna 1941. bila je čvrsto međusobno povezana i neprekidno aktivna. Najuzdignutiji među njima, kao aktivni učesnici revolucionarnog pokreta u Subotici, odnosno Beogradu, bili su u toku opće političke situacije u svijetu i zemlji. Pogotovo su bih na liniji stavova koje je zauzela KPJ, da se nalazimo pred odlučujućim događajima, u kojima će doći do obračuna između fašizma, s jedne strane i socijalizma i ostalog progresivnog svijeta, s druge i da se zato treba spremati na taj konačni obračun. Aprilski proglas CK KPJ,[28] do koga je grupa došla u maju, potvrđivao je tu ocjenu, dopunjavao je konkretnom situacijom u kojoj se našla Jugoslavija poslije okupacije i postavila osnovne zadatke pred narode Jugoslavije, radničku klasu, komuniste, a to su: da ne smiju klonuti duhom u teškoj situaciji okupacije i zvjerstava okupatora i njegovih slugu, da moraju zbiti svoje redove i spremati se za buduće odlučne borbe pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije.

Prva mjera koju je grupa komunista preduzela bila je da se formira Revolucionarni odbor, kao političko rukovodstvo u srbskoj općini i okolini. U Odbor su ušli: Đoko Jovanić, Milan Sijan, Dušan Mileusnić, Milan Tankosić i Petar Trbulin Pećan. U Odbor nisu ušli Danilo Damjanović Danić i Branko Desnica, jer bi u njemu preovladavali doseljenici iz Zednika, iako su radili isto što i ostali u Odboru samo što formalno nisu bili njegovi članovi. Svi članovi Odbora bili su po ubjeđenju komunisti, iako je u njemu bio svega jedan član Partije Đoko Jovanić i jedan kandidat KP Milan Sijan. Mileusnić je bio član simpatizerske komunističkče grupe u Zedniku, a isto tako Damjanović i

27 Zakula je ostao u kotaru nekoliko dana i krio se u Birovači kod Steve Dragičevića. Izgleda da nije uspio uhvatiti vezu sa ostalim članovima OK KPH za Liku, pa se prebacio kod sestre u Zagreb. Odavde je otišao u Beograd. Povezao se s komunistima Srbije i l. jula 1941. godine, kod formiranja 1. šumadijskog odreda, postavljen je za njegovog polit, komesara, na kojoj dužnosti je i hrabro poginuo.

28 Aprilski proglas CK KPJ dobio je Milan Sijan od nekog simpatizera iz Srba.

Desnica. Tankosić je bio poznati radnički borac i vrlo popularni organizator štrajkova u Drvaru, a Trbulin jedan od najnaprednijih omladinaca u Srbu.

Odbor je formiran već prvih dana juna ali se, zbog odlaska na rad u Drvar i bolesti Tankosića, nikad nije sastajao. Ostala četvorica iz Odbora, jednako kao i Damjanović i Desnica, neprekidno su međusobno kontaktirali, povremeno se sastajali, raspravljali i rješavali konkretna pitanja. Sredinom juna iz Odbora je isključen Milan Tankosić, po sugestiji iz Drvara,[29] a nešto kasnije i Petar Trbulin, koji se na svoju ruku sklonio u Dalmaciju. Umjesto njih dvojice u Odbor je prvog jula 1941. uključen Vojislav Mileusnić, koji je baš tih dana pobjegao s jame za strijeljanje, a inače se i ranije čvrsto orijentisao za borbu. Poznavao je dobro ljude u srbskoj općini, bio viđen u narodu, i uz to nešto malo stariji od ostalih u Odboru, što je također imalo svoga značaja i uticaja na ljude srednjih godina i starije.

Revolucionarni odbor je predstavljao osnovno političko rukovodstvo u Srbu i okolini, jer tada nije bilo partijskog rukovodstva niti potrebnog broja članova Partije. Njegov osnovni zadatak bio je: uticati na političko raspoloženje naroda, razvijati revolucionarnu svijest, organizovati se i pripremati za velike događaje koji su se približavali.

Revolucionarni odbor je predviđao da se u svakom selu formiraju odbori seljaka od tri do pet ljudi, koji će predstavljati rukovodstvo sela i imati zadatak da pozitivno utiču na političko raspoloženje svoga sela, da predvide ljude spremne za borbu, vode računa o naoružanju i municiji i da imaju u vidu izrazite protivnike i eventualne neprijatelje, saradnike okupatora. Članovi Revolucionarnog odbora obično su kontaktirali s jednim do dva čovjeka u selu. U početku veza se uspostavljala s izrazitim simpatizerima komunističkog pokreta, koji su se kao takvi afirmisali i s kojima su već ranije održavane neke veze. Kasnije, od konca juna, išlo se mnogo šire: tražila se veza s uticajnim ljudima, uglednim domaćinima koji su bili spremni za borbu, a istovremeno su poznati u narodu i mogu povesti narod u borbu. Najčvršće veze uspostavljene su sa selima Gornji Srb, Kunovac, Neteka i Zavlaka. U tim selima, osim Danića Damjanovića i Branka Desnice, najaktivniji su bili Dušan Damjanović i Drago Ožegović. Dobre veze su bile s Kaldrmom. Kupirovim, Osredcima, Suvajom, Donjim Srbom, Dugopoljem i Ajderovcem. Članovi Revolucionarnog odbora kontaktirali su sa Jovom Bursaćem, Pajkom i Dušanom Copićem, Stevom Desnicom, Ninom Ciganovićem, Danjom Rađenovićem i Božom Sašićem. Slabiji su kontakti bili s Tiškovcem, Dabašnicom, Brotnjom. Brezovcem i Zaklopcem, gdje su veze održavane preko Nikice Grubora, Sime Drče i Nikole Drče. U Gornjem Tiškovcu bila je grupa radnika (Petar Babić, Boško i Perica Marić i drugi) koja je držala veze s Milanom Tankosićem i on ih je upoznao s pripremama za ustanak. Begluci su potpadali pod Drvar, pa su otuda preko Velikog Cvjetnića, bili u kursu priprema za ustanak, ali su održavali kontakte i s najbližim stanovnicima srbske općine.

Najkonkretniji zadaci Revolucionarnog odbora i čitave organizacije bili su čuvanje ljudi, a zatim čuvanje oružja. Kad su počela ustaška klanja, ljudima

29 Milan Tankosić je bio istaknuti radnički borac u Drvaru, pa iako nije bio partijski povezan, na njega je Partija u Drvaru ozbiljno računala. On je međutim, na svoju ruku, otišao iz Drvara u Beograd povezao se sa zemljoradničkom strankom Branka Cubrilovića. što je ocijenjeno kao izvlačenje iz borbe. Zbog toga je sugerirano da se ne uključuje u Revolucionarni odbor. Međutim, ocjena je bila prestroga i nepravedna, jer se Tankosić od prvih dana uključio u pripreme i učestvovao u oružanoj borbi, postao hrabar i poznat vojni rukovodilac.

je savjetovano da ne odlaze na sajmove ili druge skupove, da se sklanjanju u obližnje šume i da organizuju logore. Kasnije je trebalo prikupiti podatke 0 broju boraca i o raspoloživom naoružanju. Desilo se da je jedan broj ljudi već u aprilu i maju predao oružje žandarima i ustašama. Intenzivnim radom Revolucionarnog odbora predaja naoružanja je potpuno prestala, odnosno svedena na usamljene slučajeve.

Valja reći da je i Revolucionarni odbor u početku imao iluzija o novoj vlasti. 1 on je kao i većina naroda računao s nekom legalnošću novog režima. Zbog toga je došlo i do hapšenja nekih članova Revolucionarnog odbora i nekih aktivista. Kad su počela prva hapšenja i strijeljanja, sve iluzije su otpale.

Prvi zadatak Revolucionarnog odbora bio je da se poveže sa susjednim krajevima Like i Bosne. Milan **Sijan** je poznavao neke obalske radnike u Kulen Vakufu, pa se negdje u prvoj polovini juna tamo prebacio. Našao je i neke svoje drugove iz Beograda, obalske radnike (Džafera Demirovića), ali oni nisu **imali** partijske veze. Uputili su ga na Iliju Došena, beogradskog studenta iz Bosanskog Petrovca. Kasnije se Sijan povezao s Bićom Kesićem iz Graba u srezu gračačkom koji **je** bio kandidat KPJ, ali **ni on nije** imao partijsku vezu. Dvanaestog juna 1941. godine Revolucionarni odbor je uspostavio partijsku vezu s Drvarom. Veza je uspostavljena preko Pere Morače, zagrebačkog studenta, koji je tada boravio u okolini Drvara.[30]

Pero Morača je Revolucionarnom odboru prenio jasniju orijentaciju o oružanoj borbi. Karakterističan je ovaj zaključak iz ocjene svjetske situacije koji je Morača prenio: »Na posljednjem sastanku Kominterne Dimitrov je rekao: Ne nalazimo se pred svjetskom revolucijom, već dobrano stupamo u revoluciju. Treba se hitno spremati za oružanu borbu.«

Od ovog momenta, a on se skoro poklapa s napadom Njemačke na SSSR i početkom masovnih hapšenja i strijeljanja, Revolucionarni odbor je čvrsto orijentisan na pripreme za oružanu borbu. Do toga vremena vladalo je čak kod nekih drugova raspoloženje da se ide u Beograd, ne da bi se izbjegla hapšenja (jer ova do tada nisu ni počela) već da bi se bilo u centru događaja. Pretpostavljalo se da će veliki događaji, kao u oktobarskoj revoluciji, obuhvatiti prije svega glavne gradove, da će se tamo voditi odlučna borba, pa kako da komunisti ostanu po strani od takvih događaja.

Od ovog momenta bilo je jasno da treba ostati tu, sa svojim narodom i energično se spremati za taj posljednji odlučujući boj.

Početkom jula uhvaćena je veza s oružanom grupom iz sreza gračačkog, na čijem su čelu bili Glišo Cuk i Ilija Radaković. Grupa je bila u početku vrlo mala, ali je pred ustanak narasla na desetak ljudi. Ova grupa imala je veze sa Zrmanjom, ali ne i s KK za Gračac.

Preko odbora seljaka, i neposredno, narodu su objašnjavani uzroci propasti bivše Jugoslavije, karakter fašizma i njegovu povezanost s ustaškim zločincima i ciljevima fašizma da uništi sve pošteno i progresivno. Otuda, ako želimo

30 Pero Morača Je došao prvi puta početkom juna u Srb. Do rata je živio u Zedniku, pa kako nije znao ništa o svojoj porodici, jer je bio u Zagrebu na studijama, čuo je da su u Srb došli neki Zedničani i želio je od njih nešto saznati o svojima. Povezao se sa Bokom Jovanićem, rekao mu da je u Zagrebu postao član KPJ (u Zedniku je primljen u SKOJ) i da je u Drvaru vidio neke drugove za koje pretpostavlja da su članovi KPJ, ali da još nije uhvatio partijsku vezu. Dana 12. juna Morača je ponovo došao u Suvaju kod Doke Jovanlća, ali je sada imao partijsku vezu. Ta veza je bio Ljubo Babić, povjerenik Oblasnog komiteta KPJ za Banju Luku. Morača je obavijestio Babića o svojoj vezi sa Srbljanima.

da preživimo, moramo se organizovati i pod rukovodstvom KPJ, a osloncem na SSSR i druge progresivne snage, spremati se za borbu za slobodu i sretniju budućnost.

Inače, u narodu su kolale najrazličitije glasine, od onih najcrnjih do onih koje su predstavljale želje i nadanja. Tako se u toku aprilskog rata govorilo kako u Bosni general Brko[31] pruža otpor i junački se bori. Kasnije su strah i ustaški zločini još više uveličavali slobodarske priče o borbama. Kad je počeo rat između Njemačke i SSSR-a, govorilo se o ruskim padobrancima i slično.

Uskoro je Revolucionarni odbor uvidio da nisu dovoljna samo usmena obavještenja, pa je počeo izdavati pismene »Vijesti«. Na ideju o »Vijestima« došlo se 4. jula 1941. godine poslije slušanja Staljinovog govora od 3. jula 1941. godine, preko radija,[32] u šumi Uilica više Tiškovca. Odbor je organizovao slušanje vijesti, zatim su te vijesti prepisivane rukom i date po selima. Kako vijesti sa fronta nisu bile dobre, to je Odbor o njima davao i svoje komentare. Na primjer, Nijemci su prodirali u Rusiju: to je u vijestima rečeno, ah je odmah prokomentarisano da je i Napoleon također prodro do Moskve, pa je tu uništen, da je to stara oprobana ruska taktika, kako bi se Nijemce što dalje odvuklo u svoju zemlju i tamo ih lakše uništili; napokon tako je bilo i za vrijeme oktobarske revolucije sa intervencionistima i slično.

Napisano je četiri do pet »Vijesti«. U početku su »Vijesti« pisane rukom, a kasnije pisaćom mašinom. Uskoro je nabavljen jedan šapirograf iz Općine u Srbu, ali on nije korišćen, već je kasnije predat Drvarčanima.

U situaciji kada se svaki glas slušao i prepričavao s neminovnim dodavanjem želja i nadanja, ali i straha i panike i kada su oči naroda bile uprte u ruski front, »Vijesti« su imale veliki značaj. Ove »vijesti« brzo su se širile i prepričavale, tako da su neke od »Vijesti« doprle do najudaljenijih sela kotara Donji Lapac.

Blagodareći ovakvom radu Revolucionarnog odbora, raspoloženje u narodu počelo se postepeno mijenjati. Od straha i bježanja, da se sačuva živa glava, apatičnosti i besperspektivnosti, javlja se želja za otporom. Postepeno raste vjera u uspjeh borbe, a povećava se povjerenje u Komunističku partiju koja rukovodi tom borbom. Revolucionarni odbor je bio vrlo aktivan. Svi su članovi bili u neprekidnim kontaktima s narodom po logorima. Prevaljivali su dnevno dvadeset i više kilometara da bi se sastali ili izvršili neki konkretni zadatak.

Održana su dva sastanka Revoluconarnog odbora.

Prvi između 13. i 25. juna 1941.[33] godine na kome su svi članovi odbora, kao i Damjanović i Desnica, obaviješteni o uspostavljanju partijske veze s Drvarom, data je ocjena svjetske i naše situacije i postavljeni osnovni zadaci. Rečeno je da se nalazimo u revolucionarnoj situaciji, za koju se moramo pripremiti, u njoj izvršiti svoj dio zadataka, i pripremiti narod za predstojeću oružanu borbu.

Na drugom sastanku Revolucionarnog odbora u novom sastavu (uključen je i Vojislav Mileusnić), u Bogutovcu, kod Osredaka, 1. jula 1941. godine, anali-

31 Naziv za komandanta Jadranske divizije Kukavičića ili za komandanta 54. puka Veljkovića.

32 Radio-aparat su oduzeli Boško 1 Perica Marić i Petar Babić iz Tiškovca učiteljici koja ga je trebala predati žandarima u Srb, instalirali ga u šumi Uilica. Kasnije je taj aparat prebačen u Zavlaku.

33 Između 13. i 25. juna održano je više sastanaka sa 2—3 učesnika, pa i na spomenute datume.

zirana je i najnovija situacija u kojoj su bila dominantna pitanja: napad Njemačke na SSSR, ustaški zločini, raspoloženje naroda, stanje priprema za oružani ustanak i naredni zadaci.

Napad Njemačke na SSSR ocijenjen je kao vrlo povoljna okolnost od odlučujućeg značaja za našu situaciju. Pretpostavljalo se da će brzo doći do sloma fašističke Njemačke u kome će njemački narod odigrati najznačajniju ulogu. Naš zadatak bit će da se obračunamo s ustašama, drugim domaćim neprijateljima i slabijim snagama okupatora. Zato trebamo požuriti s konkretnim pripremama svih progresivnih snaga za borbu.

Ocijenjeno je da ustaše žele likvidirati viđenije ljude (toga dana je došlo do masovnog pokolja u Suvaji, o čemu Odbor još nije znao) i obezglaviti narod, pa je naš glavni zadatak sačuvati ljude. U vezi s naoružanjem Odbor je ocijenio da o tome nema pravi uvid (događalo se da su neki, prije toga, predavali čak i puškomitraljeze) i da što prije treba utvrditi sa čime raspolažemo te spriječiti svaku predaju naoružanja. Prišlo se izradi popisa po selima svih ljudi spremnih za borbu, kao i popise pušaka i municije s kojom raspolažu.

U pogledu veza sa ostalim krajevima ocijenjeno je da jedina partijska veza s Drvarom nije dovoljna i da bi trebalo uspostaviti odgovarajuće veze s ličkim partijskim organizacijama.

Raspravljano je o situaciji u pojedinim selima. Iako je bilo razlike među pojedinim selima, svuda je vladalo raspoloženje za oružanu borbu. Odbor nije bio zadovoljan s poznavanjem situacije u Tiškovcu i južnim selima kotara, te Brotnji, Zaklopcu i Brezovcu, pa je odlučeno da Vojo Mileusnić stupi u vezu sa svojim poznanicima u Tiškovcu, a Đoko Jovanić sa sjevernim selima.

Uveče, poslije sastanka Odbora, neko je javio da se vidi veliki dim i plamen iz pravca Suvaje. Članovi Odbora posmatrali su taj požar s Bogutovca ne znajući da su ustaše toga dana izvršile masovni masakr u Donjoj Suvaji.

Drugog jula članovi Odbora su se razišli po terenu da bi prenijeli dogovorene zaključke i stavove i saznali o događajima u Suvaji.

Četvrtog jula većina članova Odbora sastala se ponovo u Zavlaki da bi uveče, u šumi Uilica više Tiškovca, slušala radio-Moskvu i poznati Staljinov govor od 3. jula 1941. godine. Sadržaj Staljinovog govora predstavljao je ne malo razočarenje. Iznenadila nas je ocjena situacije, koja je, po Staljinu, bila teška, a nije bilo ni govora o nekoj svjetskoj revoluciji. Zadaci koji su postavljani narodima porobljene Evrope bili su sabotaže, diverzije i drugo. Nije bilo ni riječi o općenarodnom ustanku, a mi smo se, upravo, na to pripremali.

Odmah poslije Staljinovog govora (4. jula) napisane su prve »Vijesti« u kojima je Đoko Jovanić prokomentarisao Staljinov govor. Rekao je da je situacija ozbiljna, ali da će uskoro Crvena armija preuzeti inicijativu. Jasno su izneseni i zadaci koje je Staljin postavio: suprotstavljati se okupatoru na razne načine — sabotažama, diverzijama, neodlasku na rad u Njemačku i drugo — te na taj način pomoći narodima Sovjetskog Saveza koji za sada vode borbu i za našu stvar.

Tih dana odlučeno je da se uspostavi sjedište Odbora u šumi iznad sela Zavlake. Dotadašnja iskustva su govorila da se mora imati jedan centar, gdje će stizati obavještenja iz svih mjesta, jer su članovi Odbora bili stalno na terenu i neprekidno su mijenjali svoje mjesto boravka. Zavlaka je izabrana iz više razloga. Bilo je to malo zabačeno seoce, daleko od komunikacija između Uilice, Bogutovca i Poštaka, ali složno listom opredijeljeno za oružanu borbu.

Odatle je bilo lako održavati veze s Drvarom, jedinom našem partijskom vezom. Odavde je bilo lakše uspostaviti vezu i s južnom Likom.

Od 5—9. jula improvizovan je logor iznad Zavlake. Tu je bio instaliran radio-aparat i napravljen ležaj od pruća. Tu su napisane još dvije-tri »Vijesti« vrlo značajne za podizanje morala i širenje borbenog raspoloženja. Baš zbog toga značenja poduzete su mjere da »Vijesti« budu kucane mašinom i umnožene na šapirografu. Đoko Jovanić je preko Mire Bujić (kasnije Morača) nabavio pisaću mašinu od žandara Lajića iz Neteke, a Danić Damjanović šapirograf iz srbske općine.

Preko radija smo slušali Moskvu, London i još neke stanice, kao i ustašku stanicu u Zagrebu. Iz svih tih vijesti razabiralo se da se situacija na istočnom frontu razvija nepovoljno i da Crvena armija odstupa, a nismo ni znali da je u Srbiji i Crnoj Gori već počela oružana borba.

Ovaj period rada Revolucionarnog odbora bio je najintenzivniji. Povezana su sela srbske općine, držana je veza s grupom Cuk — Radaković iz gračačkog sreza i uhvaćena veza sa Velikom Popinom. Međutim, mjesec dana nismo imali veze s Drvarom. Zato su članovi Odbora Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić krenuli 19. jula za Drvar. Uveče su stigli u Bastase i saznali da se Milutin Morača[34] nalazi u Gruborskom Naslonu kod svojih ujaka. Našli su ga tamo poslije dosta izraženog nepovjerenja kod seljaka.

Dvadesetog jula održan je u šumi kod Kamenice sastanak Sreskog komiteta KPJ za Bosansko Grahovo. Na sastanku su bili Ljubo Babić, povjerenik Oblasnog komiteta za Bosansku krajinu, Milkan Bauk, Vaso Trikić, Nikola Kotle, Milan Bursać, Duško Bursać, sekretar SKOJ-a Kamenice, Milutin Morača te Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić.

Sastanak je otvorio Milkan Bauk. Naglasio je da sastanku prisustvuju dvojica komunista iz Srba i dao riječ Babiću.

Ljubo Babić je počeo svoje izlaganje ocjenom situacije u svijetu. Rekao je da napredovanje Nijemaca u Sovjetskom Savezu predstavlja samo vještu sovjetsku taktiku i da nije daleko dan kada će Crvena armija preći u ofanzivu i uz pomoć porobljenih naroda Evrope među kojima i njemačkog naroda uništiti fašizam. Raspadom fašizma past će glavni oslonac kapitalizma, pa se stvaraju uslovi za uspostavljanje socijalizma u svim zemljama Evrope.

Sto se tiče situacije u Jugoslaviji, Babić je rekao da se narod nalazi u neposrednim pripremama za obračun sa okupatorima i njegovim slugama ustašama i drugima. Zadatak je komunista da pripreme oružane odrede (a to su gerilski odredi), koji će kad dođe čas, stupiti u borbu, istjerati okupatora i uspostaviti socijalistički poredak. Mi komunisti moramo pripremiti narod za taj odlučni boj. Politički komesari imaju posebno važnu ulogu da objasne narodu cilj borbe i pripreme ga da u toj borbi učestvuje kako u gerilskim odredima, tako i na druge načine. Komunisti u predstojećoj borbi imaju najznačajnije zadatke. Oni moraju ići na čelu gerilskih odreda i pokazati primjerom kako se bori za slobodu i socijalizam.

Naši najkonkretniji zadaci u ovom trenutku su: formirati i naoružati gerilske odrede i postaviti na njihovo čelo sposobne komandire i političke komesare. Početak oružanog ustanka uslijediće kad se ocijeni da je najpovoljniji mo-

34 Milutin Morača, član KPJ od 1936. živio je do rata u Zedniku 1 bio član iste partijske ćelije kao i Đoko Jovanić. Koncem juna boravio je u okolini Srba, ali nije uspio uspostaviti kontakte sa tamošnjim komunistima, jer je bio Iznenađen od ustaša u selu Neteei, odakle je pobjegao za Drvar.

menat. Nije rečeno kad će biti taj momenat, ali se moglo pretpostaviti da će to biti kad uslijedi ofanziva Crvene armije i kad se kod nas izvrše sve pripreme. Do toga nije daleko, najdalje mjesec-dva dana.

Kao što se vidi Babić nije dao orijentaciju na partizanski način borbe, već na opći oružani ustanak, znači opću revoluciju u kojoj će svako očistiti svoj kraj i to jednovremeno u čitavoj zemlji.

Nakon Ljube Babića govorili su ostali učesnici. Svaki je referisao o stanju u svome kraju: koliko ima boraca spremnih za borbu, kako stoji sa naoružanjem, zapažanja o neprijatelju.

Opšte je mišljenje bilo da je narod svuda spreman za borbu.

Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić nisu na sastanku referisali, već su samo slušali ostale. Kad je sastanak završen, informisali su Ljubu Babića i Milutina Moraču da nemaju partijske veze sa ličkom partijskom organizacijom i o toku dosadašnjih priprema. Obavijestili su ih da je i kod njih narod spreman za borbu i da imaju Revolucionarni odbor koji rukovodi pripremama.

Dogovoreno je da veze i dalje održavamo, da se međusobno informišemo i da jednovremeno otpočnemo s ustankom.

Dana 21. jula Jovanić i Mileusnić su se vratili u Zavlaku, gdje se nalazio Vojislav Mileusnić. Dogovoreno je da se formira deset odreda: prvi — Kunovac s Kupirovom, drugi — Podurljaj s Podkrajem i Nadurljajem, treći — Neteka s Donjim Srbom, četvrti — Gornja i Donja Suvaja, peti — Brotnja sa Zaklopcem, šesti — Osredci, sedmi — Zavlaka i Kaldrma sa Dugopoljem, osmi — Tiškovac, deveti — Otrić i Popina i deseti — Zrmanja.

Tamo gdje su postojali podesni ljudi i koje su članovi Odbora poznavali, Odbor je odredio samo komandante i komesare gerilskih odreda. U ostalim je ostavljeno da ih borci sami izaberu. Za komesara drugog odreda predviđen je Branko Desnica, za komandanta prvog odreda — Danić Damjanović, za komesara trećeg odreda Drago Ožegović, za komandanta devetog odreda Glišo Cuk, a za komesara Ilija Radaković.

Ovim nisu bile izvršene sve pripreme za početak oružanog ustanka. Trebalo je formirati sve odrede, postaviti komandante i komesare, popisati naoružanje i postaviti konkretne zadatke.

Međutim, događaji su nas preduhitrili pa pripreme nismo izvršili do kraja.

Ocjenjujući pripreme Revolucionarnog odbora, moglo bi se zaključiti da je sasvim umjesna i pravilna bila odluka da se, u nedostatku partijske organizacije, formira Revolucionarni odbor kao političko rukovodstvo. Odbor se mogao proširiti još s nekim od poznatijih i za borbu spremnijih ljudi, ali to ne bi imalo većeg značaja. Glavno je da je postojalo jedno čvrsto jezgro koje je znalo što hoće i aktivno se angažovalo da se to sprovede u život. Revolucionarni odbor je, poslije veze sa partijskom organizacijom u Drvaru, imao orijentaciju na oružani ustanak, ali ne na partizanski način ratovanja. Otuda je početak ustanka, iako s dosta elemenata stihijnosti, bio organizovan i dosta uspješno izveden, ali bilo je negativnih reperkusija, pogotovo u daljem toku oružanih akcija. Neobično značajno bilo je da se Odbor orijentisao na rad s narodom usmenim kontaktima i »-Vijestima-«. Već na početku vidjelo se od kakvog je velikog značaja bio i naoko sitni propagandni, sindikalni, kulturni i drugi rad u predratnom periodu. Svaki onaj koji je na bilo koji način u tome radu učestvovao, odmah se opredjeljivao za aktivnog saradnika u novim događajima.

Zaista, u početku je Odbor imao iluzija o karakteru ustaške vlasti, pa nisu ni preduzete sve mjere za spašavanje naroda i pojedinaca. Nije se znalo za sve naoružanje, a došlo je i do predaje dijela oružja. Kasnije je uloga Odbora olakšana, jer se narod sam sklanjao od ustaškog klanja i sam ocijenio da će mu oružje u ovim nemirnim vremenima trebati i zato ga je brižno čuvao.

Jedna od slabosti Odbora bila je što nije ocijenio opasnost od bivših reakcionarnih političara, naročito onih koji su se sklonili u Dalmaciju u talijanskoj okupacionoj zoni. Oni se u pripremama nisu pojavljivali, ali su odmah prvih dana ustanka stupili na scenu i energično se zalagali za dolazak talijanskog okupatora, u čemu su, kao što će se vidjeti, imali dosta uspjeha.

Kako pripreme nisu izvršene do kraja, to su negdje na rukovodeća mjesta došli ljudi koji nisu bili dovoljno čvrsti na liniji Revolucionarnog odbora. Oni su bili ili su potpali pod uticaj velikosrpskih političara.

Dana 24. jula Revoluconarni odbor je uspostavio vezu s Gojkom Polovinom, sekretarom Kotarskog komiteta KPH za Gračac, koji se krio u okolini svoga sela Dobrosela. Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić sastali su se s Polovinom u planini Kozjači, i, pošto ih je ovaj obavijestio da je član Komunističke partije i sekretar KK KPH za Gračac, informisali su ga o pripremama za ustanak i svojim vezama s Drvarom. Polovina je iznio da nema veze s višim forumom, a ni sa svojom organizacijom u Gračacu. Polovina je bio iznenađen širinom priprema i svim šta je urađeno.

Sutradan su sva trojica krenula prema sjedištu Revolucionarnog odbora u Zavlači. Usput su se zadržali kod Milana **Sijana.** Odatle je Polovina poslao Milana **Sijana** za Gračac, da pozove članove Kotarskog komiteta iz Gračaca: Nikolu Krajnovića, Dušana ili Milana Munižabu.

Đoko Jovanić je 26, VII po podne krenuo prema Zavlači, jer je neko obavijestio da je tamo stigao kurir sa važnim obavještenjima. Jovanić se zadržao u Kunovcu, odakle se čula jaka puščana i mitraljeska vatra od Drvara.[35] Ocijenio je da su Drvarčani počeli borbu i da ne bi gubio vrijeme odlaskom u Zavlaku vratio se u Nadurljaj.

Đoko Jovanić se vratio u Nadurljaj gdje je kasno uveče 26. jula održan sastanak Revolucionarnog odbora u sastavu: Đoko Jovanić, Milan Sijan i Dušan Mileusnić. Sastanku je prisustvovao i Gojko Polovina. Glavno pitanje bilo je da li otpočeti oružanu borbu ili ne. Jednoglasno mišljenje je bilo da i mi moramo odmah otpočeti borbu kako je to dogovoreno na sastanku u Kamenici, 20. jula 1941. godine.

Odbor je ocijenio da je glavni zadatak spriječiti dolazak neprijateljskih pojačanja prema Srbu i Drvaru pa da na tom zadatku angažuje svoje osnovne snage. Iako Odbor nije obaviješten o odlasku pomoćnog ustaškog odreda iz Srba, nije smatrao da će zauzimanje Srba predstavljati teži zadatak. Odatle je u planu bilo predviđeno: da treći odred — Neteka, Donji Srb i Ajderovac napadne i zauzme Srb. Zadužen je Milan Sijan da im prenese zadatak. Pored toga Sijan je trebao da razgovara sa Pajicom Omčikusom, koji se vratio iz sjeverne Dalmacije i privoli ga da i ovaj učestvuje u akciji.

35 26. jula 1941. godine po podne grupa ustanika iz Crvljivice, kod Drvara, napala je na svoju ruku, bez znanja Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo 1 okolinu, bojnika Ferdinanda Konrada i teško ga ranila. Stab gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu odlučio je da sutradan napadne Drvar, da bi preduhitrio ustašku odmazdu. Razaslao je kurire, uveče 26. jula, svojim odredima i Revolucionarnom odredu u Srbu s usmenim obavještenjem o sutrašnjem napadu na Drvar. Pismeno naređenje će uslijediti kasnije.

Drugo, dva gerilska odreda, Kaldrma, Zavlaka i Tiškovac, sa ustanicima iz **Dugopolja,** Drenovca i drugih da prekinu veze Knin — Drvar i ne dozvole neprijatelju prodor tim pravcem prema Drvaru. Ovaj zadatak je povjeren Vojislavu Mileusniću, a njega će o tome obavijestiti Dušan Mileusnić.

Treće, tri gerilska odreda, Kunovac, Podurljaj i Osredci treba da zaposjednu Srbski klanac i ne dozvole prodor neprijatelju s tog pravca prema Srbu. Sva tri odreda su stavljena pod komandu Danića Damjanovića i Branka Desnice. Zadatak će im prenijeti Milan Sijan i sa njime se nalaziti na tom položaju.

Četvrto, dva gerilska odreda, Suvaja i Brotnja, s ustanicima iz Zaklopca i Brezovca, prekinuti veze Lapac — Srb i na Dabinoj strani spriječiti svaki prodor neprijatelja s ovoga pravca prema Srbu. Đoko Jovanić je zadužen da ovo naređenje prenese odredima.

Peto, dva odreda, Otrić i Zrmanja, trebali su prekinuti veze Knin — Gračac, na prostoru od Zrmanje do Malovana, sjesti na tu komunikaciju, razrušiti je **i** ne dozvoliti neprijatelju da iz Gračaca i Knina prodre prema Srbu. Ovaj zadatak im je trebao prenijeti Vojislav Mileusnić.

U Revolucionarnom odboru je u vrijeme donošenja ove odluke vladala krajnje ozbiljna atmosfera i potpuna vjera u uspjeh sutrašnje akcije.

Kontakti Talijana i pročetničkih elemenata uoči ustanka

Iz lapačkog kotara prebjeglo je u sjevernu Dalmaciju stotinjak stanovnika. Bježali su od ustaških zločina. Najveći dio je izbjegao u julu. Smjestili su se **u** Kistanje i okolini.

Velikosrpski orijentisani političari — Stevo Rađenović, Jovo Keča, Miloš Torbica, Pajica Omčikus, Iso Lukić[36] i drugi — izbjegli su još ranije, odmah iza Rimskih ugovora, koncem maja.

Najistaknutiji među njima bio je Stevo Rađenović, bivši narodni poslanik na listi JRZ. Još i ranije imao je kontakte s Nikom Novakovićem Longom, bivšim ministrom u Stojadinovićevoj vladi i po njegovim direktivama, naročito 1938. i 1939. godine, radio je na »okupljanju Srba« na velikosrpskom konceptu. S Novakovićem Longom i u novoj situaciji on brzo nalazi zajednički jezik. Rađenović je predstavljao jednog od važnijih saradnika Novakovića Longe i trebao je da okupi srpski živalj svih ličkih srezova na liniji saradnje s talijanskim okupatorom.

Ustaški zločini na istrebljenju srpskog naroda, naročito oni u julu 1941. bili su kao poručeni za realizaciju politike Novakovića Longe, Rađenovića i drugih. Sada je zahtjev »pozvati Talijane da zaštite Srbe od istrebljenja« imao, po njihovome, puno opravdanje.

Druga grupa četnički orijentisanih pripadnika nalazila se u Donjem Lapcu. Među njima nije bilo neke politički istaknute ličnosti. Najpoznatiji su bili Aleksandar Kotljarov, kotarski načelnik, Nikolica Kosanović, bivši predsjednik lapačke općine i Milan Starčević, bivši vazduhoplovni narednik. Posebno mjesto zauzimao je Boško Rašeta, aktivni artiljerijski major bivše jugoslavenske vojske. On je bio politički najuzdignutiji i čvrsto opredijeljen za politiku bivše jugoslavenske vlade. Ali on je imao posebnu taktiku, a tu taktiku zastupala

36 Prva trojica su bili pristalice vlađajuće JRZ dok su Pajica Omčikus i Iso Lukić pripadali opozicionoj, SDS partiji.

je jugoslavenska vlada u izgnanstvu. Suština te taktike bila je: glavno je sačuvati živu glavu, a pitanje budućnosti rješavat će se za zelenim stolom poslije pobjede saveznika. Kralj i jugoslavenska vlada u inostranstvu bit će naši predstavnici koji će diktirati buduće uređenje Jugoslavije.

Osim lapačke grupe i u drugim selima kotara bilo je četnički orijentisanih pojedinaca kao što su: Lazica Ljubojević, trgovački putnik iz Nebljusa, Luka Stikovac, žandarmerijski narednik iz Dobrosela, Sava Opačić Sako, seljak iz Dnopolja i neki drugi.

Talijanski okupator nije bio zadovoljan s novom tvorevinom, NDH. U 'oj tvorevini on je vidio prije svega interese Njemačke. Ta tvorevina je stajala na putu njegovih imperijalističkih aspiracija. Talijanski fašisti držali su i organizovali Pavelića i ustaše da bi vjerno izvršavali njihove naloge. Sada su, međutim, trebali s njime da razgovaraju kao ravnopravnim partnerima. Došlo je čak i dotle da im Pavelić i ustaše oduzimaju dio mora i obale na koje su Talijani potpuno računali.

Zbog toga su predstavnici talijanske vlasti najprije dali mig, a zatim neposredno organizovali i finansirali »inicijativu« srpskih političara, na čelu sa Nikolom Novakovićem Longom, za stvaranje neke srpske autonomne oblasti pod talijanskom upravom.

Tako je 23. jula 1941. godine došlo u Benkovcu do sastanka »viđenijih« srpskih političara: Momčila Đujića, Steve Rađenovića, Pajice Omčikusa, Vlade Novakovića, Ilije Zečevića, s jedne strane i predstavnika talijanskog prefekta u Zadru, s druge strane. O tome izvještava prefekte u Zadru poručnik Emilio Creoli 2. VIII 1941. godine: »Održan je sastanak prema vašim instrukcijama uglednih ličnosti srpskih emigranata, ranije zapaženih političkih figura. Sastanak je održan u duhu prijateljstva prema kraljevskoj oružanoj sili i talijanskoj zastavi. Oni su u potpunosti prihvatili našu sugestiju i vratiće se u svoje krajeve, gdje će raditi onako kako ste vi, ekselencijo, zahtijevali, tj. radeći da se kninski i gračački kotar sjedine pod kraljevinom Italijom. Oni su sami isticali da je naša i njihova politika zajednička, jer nam prijeti ubistvena opasnost od komunističkih bandi. Mi smo im obećali financijsku i materijalnu pomoć, svotu koju ćete vi odrediti. U prilogu vam šaljem letak da ga vi korigirate i povratite pukovniku Cipriju, koji će ga dostaviti gospodinu Omčikusu.«[87]

Rađenović i Omčikus su se odmah i bez rezerve uključili u akciju. Rađenović je iz sjeverne Dalmacije imao dobru vezu sa svojim matičnim kotarom, pa je bio dobro obaviješten o svemu što se tamo događa. Podatke je dobivao od izbjeglica koje su neprekidno pristizale. Slao je i svoje ljude u kotar da ga obavještavaju o situaciji i prenose njegove direktive. Sredinom jula i Pajica i Omčikus se nalazio u okolini Srba. Krio se u Podastrani i Dabašnici. To isto je radio i Iso Lukić. Tako su Rađenović i ostali bili dobro obaviješteni i o pripremama za oružani ustanak. Zbog toga se dan-dva uoči ustanka u Srb prebacuju Pajica Omčikus i Miloš Torbica, sa svojim sinom Milanom s namjerom da se uključe u ustaničke jedinice, preuzmu u njima rukovodeće pozicije i kasnije usmjere tokove borbe u pravcu koji odgovara njihovoj politici.

O čitavoj ovoj akciji Revolucionarni odbor nije imao nikakvih obavještenja.

37 Drago Gizdlć, Dalmacija 1941, str. 217.

Početak oružanog ustanka i oslobođenje kotara

Dvadeset sedmog jula 1941. godine dan je bio sunčan i topao. Užurbano su vršene posljednje pripreme. U sjedištu Revolucionarnog odbora u Zavlači palazio se Vojislav Mileusnić, a u toku dana stigli su i Dušan Mileusnić i Gojko Polovina. Vojo Mileusnić sastavio je neku vrstu proglasa u kome je pozvao narod na ustanak. Proglas je pisan mašinom i sadržavao je poziv čitavom narodu na ustanak s objašnjenjem da je to jedini spas od uništenja i da ustanak ima perspektivu, jer je na našoj strani veliki Sovjetski Savez i njegova moćna Crvena armija.[88]

Ostali članovi Odbora radili su svako na svojiim zadacima: Đoko Jovanić je oko 8 sati u Gornjoj Suvaji postavljao zadatke grupi ustanika Suvajskog odreda, Milan Sijan je s Danićem Damjanovićem oko 10 časova vodio razgovor s Pajicom Omčikusom da ga privole na učešće u napadu na Srb. Omčikus je odbio pod izgovorom da još nije vrijeme i da će se on posavjetovati »sa svojima«.

Prva akcija u kotaru bila je rušenje mosta na Joševici kod Donje Suvaje i kidanje TT veza u tome rejonu. Akciju su izveli oko 8 časova ustanici iz Zalužja, zaselka Donje Suvaje.[89] Nešto ranije, oko 7 časova, bosanski su ustanici iz Cvjetnića i Begluka razoružali i pobili stražu kod magazina željezničke opreme na Krki (Laćin most). Oko 9 časova na Dabinoj strani, između Doljana i Brotnje, 4 ustanika iz Bosne prekinuli rušenjem tri stuba TT veze.

Prva borba počinje oko 11,30 kod Neteke. Na poštanski autobus koji se kretao iz Srba za Donji Lapac, a u kome se pored predsjednika srbske općine, vozilo nekoliko žandara i ustaša, napalo je dvadesetak ustanika, gerilskog odreda Neteka od kojih su samo dvojica bili naoružani s puškama, a ostali sa sjekirama, vilama i onim što im se našlo pri ruci. Pet do šest žandara i ustaša pod borbom su se povlačili prema Suvaji. Uspjeli su se ukrcati u autobus, popraviti most na Joševici i pobjeći za Donji Lapac.

Napad na Srb počeo je nešto poslije 13 časova. Izvodili su ga ustanici bosanskih sela Begluka, Bosanskih Osredaka i Krčkog Brda i gerilski odred Neteke s ustanicima iz Srba (iz logora u Bogutovcu). Jačina svih snaga bila je 150—200 ustanika.

Ustaška vlast, žandari i ustaše, svega 4—5 ljudi, razbježali su se kud koji. Žandari su se povukli na Subotino brdo, odakle su pobjegli prema Ajderovcu i Neteči i poslije u pravcu Boričevca. Dvojica žandara - su se sklonili kod nekih poznanika u Neteci. Kasnije su kradom prebačeni na neoslobođeni teritorij. Nadlugar Mažuran i Jozo Bračić, trgovački pomoćnik kod Ilije Vojvodića (Ilijin šurjak) pobjegli su također u Neteku. Sutradan 28. jula gonio ih je stari Đurađ Vojvodić iz Neteke da osveti sina koga su ustaše ranije ubile. Sa Đurđem je bio i Aćim Vojvodić. Mažuran je ubio Đurđa i Aćima, ali je ubrzo, zajedno s Josom Bračićem, likvidiran od pristiglih ustanika.

38 Poziv Privremenog glavnog štaba gerilskih odreda za Liku, bez datuma, Zbornik, V. knj. I. Str. 29. 30. i 31, koji se negdje navodi kao dokumenat koji je pisao Vojislav Mileusnić 27. 7. 1941. godine ne odgovara istini. To se vidi po sadržaju ovog dokumenta kao i po nazivu štaba »Privremeni glavni štab za Liku a što je ideja Marka Oreškovića, Prema tome dokumenat u Zborniku je pisan poslije 7. augusta, vjerojatno oko 15. augusta 1941. godine. Zabunu o tome unio je, vjerovatno, Izvještaj zapovjedništva 2. pukovnije NDH od 9. 9. 1941. Vidi: Zbornik NOR-a, tom V, knj. 1, str. 396.

39 Akciju su izveli Đuro Puača, Milan Dubajić, i Marko Piplica.

Oko 14,30 časova Srb je oslobođen. Bilo je to prvo oslobođeno općinsko mjesto u Hrvatskoj. U mjestu je nastalo veselje i pucnjava. »Kad su cijelo mjesto zauzeli, vozili su se u kolima kroz mjesto i pjevali u znak veselja i pucali su«, kaže se u izvještaju Tome Crnkovića, bivšeg ustaškog žandarma u Srbu.[40]

Kaldrmsko-zavlački odred, jačine 40 ljudi, naoružan s jednim puškomitraljezom, 16 vojničkih i 20 lovačkih pušaka, pod komandom Jove Bursaća i Vlade Zorića[41], dobio je od člana Revolucionarnog odbora Voje Mileusnića zadatak da zaposjedne Sipadovu željezničku prugu i ne dozvoli neprijatelju prodor pravcem Knin — Drvar. Prije podne, 27. jula, odred se iz Batinjolovog magazina u Kaldrmi snabdio eksplozivom i krenuo duž željezničke pruge Kaldrma — Tiškovac.

Komandant 15. pješadijskog domobranskog puka iz Knina, puk. Čordašić na vijest o ustanku u Drvaru, poslao je jednu domobransku satniju, ojačanu sa 16 žandara i nekoliko ustaša, prugom Knin — Drvar sa zadatkom da što prije izbije u Drvar i pritekne u pomoć drvarskom garnizonu. Oko 13 časova, satnija je stigla vozom u željezničku stanicu Tiškovac i produžila prema Kaldrmi. Do susreta s ustanicima došlo je između Gornjeg Tiškovca i Kaldrme, kod Baukovih kuća. Ustanici su minirali propust na pruzi[42] pa je kompozicija zaustavljena. Domobrani su iskočili iz voza i zauzeli položaje s jedne i druge strane pruge. Od 13—14 časova vođena je borba, a onda su se domobrani s manjim gubicima povukli u pravcu Knina. Na našoj strani nije bilo gubitaka. U borbi se istakao stari Milan Zorić Palasija, dobrovoljac iz I svjetskog rata i njegov sin Miloš Zorić, poznati puškomitraljezac iz prvih dana ustanka.

Tako je na ovome pravcu spriječen pokušaj neprijatelja da priskoči u pomoć Drvaru. Ovo je bila najznačajnija borba prvog dana ustanka u srbskoj općini.

Prije podne, u toku istog dana, ustanici iz Dugopolja, pod komandom Milana Tankosića, napali su, zajedno s Trubarskim gerilskiim odredom, žandarmerijsku stanicu Trubar i zauzeli je. Nakon toga Dugopoljci su se priključili Kaldrmsko-zavlačkom odredu. Ustanici iz Bosanskih Osredaka, poslije zauzimanja Srba, prebacili su se prema Tiškovcu. Na ovome pravcu, ujutro 28. jula, naše snage su narasle na oko 200 boraca, naoružanih s tri puškomitraljeza i stotinjak vojničkih i lovačkih pušaka.

Kunovački i Podurljajski odred, jačine oko 70 boraca, naoružani s 30 vojničkih pušaka, lovačkim puškama, sjekirama i vilama, pod komandom Danića Damjanovića, Dušana Damjanovića i Branka Desnice krenuli su oko 12 časova na Srbski klanac sa zadatkom da spriječe pokušaj neprijatelja da se probije u srbsku dolinu. Glavnina ovih odreda se popela na Klanac oko 16 časova i počela sjeći bukve da zapriječi komunikaciju na vrhu Srbskog klanca i tu postavila zasjedu. Osredački odred stigao je nešto kasnije, poslije 19 časova. Na traženje pomoći iz Srba, komandir žandarmerijske čete iz Gospića uputio je u Srb poručnika Bačića s 11 žandara. Bačić je kamionom stigao na Srbski klanac oko 19 časova i naišao na zasjedu naših dvaju odreda. Ovi su otvorili Vatru iz vojničkih i lovačkih pušaka i ubili šofera i nekoliko žandara. Bačić

40 Arhiv VII, k. 67, 26/16.
41 U prvim borbama nije postojala jedinstvena komanda već su vodovi dejstvovali samostalno, a komandiri vodova su se međusobno dogovarali.
42 Miniranje su izvršili Mirko i Buro Bursać, mineri iz rudnika Trepča.

i ostali su iskočili iz kamiona i razbježali se po šumi. U borbi s ovim uključio se Osredački odred. Nastalo je lovljenje i puškaranje po šumi. Žandari, zajedno sa Bačićem, su pohvatani i strijeljani, osim Mate Bićanića koji je ovdje ranije službovao i dobro poznavao teren. Ovaj je pobjegao u Ajderovac, gdje se krio desetak dana kod poznanika, a kasnije se prebacio za Gospić[43]. Zarobljen je jedan puškomitraljez, 10 pušaka, 11 pištolja, sanduk municije i jedan ispravan kamion.

Uveče, na Srbskom klancu su održali kratke govore Đoko Jovanić i Danić Damjanović. Oni su ustanicima objasnili da je počela borba za slobodu protiv ustaša i okupatora, da se ista takva borba vodi u Bosni i u ostalim krajevima zemlje, tražili su da se u borbi istraje i da borci moraju izvršavati naređenja svojih starješina.

Gerilski odredi Suvaje i Brotnje, kojima su se priključili i ustanici Zaklopca, ukupne jačine oko 70 boraca, pod komandom Jovine Medića i Jove Bogunovića zaposjeli su oko 17 časova komunikaciju na Dabinoj strani, između Doljana i Brotnje. Prethodno su Suvajčani, oko 14 časova, porušili mostove na Uni i Joševici. Oko 15 časova naišao je iz Donjeg Lapca kamion u kome se nalazila ustaška izvidnica od nekoliko ustaša i žandara. Kamion je došao do Joševačkog mosta i kako nije mogao dalje, vratio se u Donji Lapac. Na njega su pripucali ustanici kod Brotnje. Uveče istoga dana stigla je kamionom iz Donjeg Lapca druga ustaško-žandarmerijska patrola, jačine 8 do 9 ljudi, sa zadatkom da izvidi situaciju kod Doljana i Suvaje i izvuče hrvatske porodice Ivezića iz Brotnje. Patrola je sačekana na Dabinoj strani i tu se razvila borba koja je trajala čitavu noć.

Ovoga dana nekoliko ustanika iz doljanskih zaselaka Poljice i Potkozjače čuvši za borbu **u** Srbu, povezali su se s ustaničkim odredima i uključili se **u** borbu. U borbi s ustaškom patrolom poginuo je omladinac Mladen Petrovič iz Doljana.

Tek noću 27/28. jula 1941. godine stiglo je iz Drvara pismo Štaba gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu. Pismo je pisano u toku noći 26/27. jula, a u njemu se Revolucionarni odbor u Srbu obavještava da će bosanski gerilski odredi vršiti napad na Drvar 27. jula i traže da prema dogovoru u Kamenici i mi otpočnemo oružanu borbu. Posebno se zahtijevalo da se spriječi intervencija kninskog garnizona prema Drvaru i zatvori pravac Knin — Trubar — Drvar. Pismo je pisao i potpisao »Za štab« — Milan Morača.

Od 28. jula 1941. godine Revolucionarni odbor se preimenuje u Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu.

Prvoga dana ustanka oslobođena je čitava srbska općina, spriječena intervencija iz Gospića i Donjeg Lapca i, što je posebno značajno, spriječen je pokušaj neprijateljske vojske da se probije prema Drvaru. Ukupni gubici neprijatelja bili su 13 poginulih i nekoliko ranjenih. Mi smo imali 1 poginulog.

Plan Revolucionarnog odbora, napravljen 26. VII 1941. godine, potpuno je ostvaren. Otpor neprijatelja bio je neznatan, jer je postignuto potpuno iznenađenje. Masovni ustanak je predstavljao iznenađenje za sva ustaška rukovodstva u Gospiću, Bihaću, Kninu i Zagrebu, pa je i kontraakcija bila simbolična.

43 Mate Bićanlć nije odobravao ustaške zločine i imao je prijateljsko držanje prema stanovnicima Srba, zbog toga su ga neki krili i pomogli mu da se prebaci za Gospić.

Ovakav uspjeh postignut je blagodareći pravilnom planiranju borbenih dejstava prvog dana ustanka, kao i inicijativi pojedinih snalažljivih boraca, nižih rukovodilaca i naroda. Niko nije imao borbenog iskustva. Ono se je tek stvaralo, pa su dejstva prvoga dana imala karakteristike velike stihijnosti. Ipak su se ona uspješno završila, jer je neprijatelj bio slab, iznenađen i također bez borbenog iskustva. Najvažnije je da je izvršen jedan korjenit prelom. Narod se digao na ustanak, u borbu i od pasivnog posmatrača i žrtve postao sam tvorac svoje sudbine. Taj prvi uspjeh podigao je moral naroda i povjerenje u svoje vlastite snage.

Oslobođenje donjolapačkog kotara

Nakon oslobođenja srbske općine glavni pravci dejstva ustaničkih snaga bili su prema Lapcu, Gračacu i Kninu.

Suvajski i Broćanski odred, zajedno s Netečkim vodom i ustanicima sa Zaklopca, nastavili su 28. VII ujutro, na Dabinoj strani, borbu s ustaško-žandarmerijskom patrolom. Većina patrole je uništena, jedan ustaša i jedan žandar su uspjeli pobjeći u Boričevac. Mi smo imali dva mrtva.[44] Nakon toga ovi odredi, ojačani ustanicima iz zaselaka Gornjeg Poljica i Potkozjače, sela Doljana, napali su oko 10 časova žandarmerijsku stanicu Doljani. Jačina naših snaga bila je oko 100 liudi. Nakon kratkog puškaranja od oko 10 minuta, žandari i ustaše su napustili kasarnu i pokušali pobjeći prema Boričevcu. Uspjelo je dvojici, a ostali su ubijeni. Ustanici su zaposjeli položaje na brdima Ivanjevača i Kalanjuša, južno od komunikacije Donji Lapac — Srb, frontom prema Dobroselu. Poslije podne oko 17 časova istoga dana, oko dva voda domobrana u kamionima, pod komandom satnika Vebera, upalo je u Doljane. Naši su odredi bili povučeni na brda daleko od ceste i nedovoljno pripremljeni, tako da su domobrani doprli do Doljana bez otpora. Predveče su se popeli na najbliža brda, otvorili nasumice vatru i vratili se u Boričevac.

U toku noći 28/29. VII naši odredi su se organizovali i posjeli položaje na Brežinama između Doljana i Dobrosela. Zaposjeli su zidove i ograde oko ceste s malim snagama, a sa glavninom okolna brda — Kalanjušu i Ivanjevaču. Povezali su se s ustanicima iz Dobrosela, koji su sa slabijim snagama zaposjeli Prisjeku, s glavninom padine Kozjače.

Dvadeset devetog jula, oko 10 časova, jedna četa domobrana, ojačana ustašama, pod komandom satnika Vebera, rastjerala je ustanike sa Prisjeke, obezbijedila svoj desni bok kod Dobrosela i s dva kamiona i jednim autobusom krenula prema Doljanima. Cestom su se kretala vozila s pobočnim osiguranjem, od po jednoga voda s jedne i druge strane ceste. Pred našim položajima kamioni su nastavili pokret ne čekajući pješadiju koja je zaostala. Na njih je otvorena unakrsna vatra i sva su se vozila zaustavila. Iz njih su počeli da iskaču domobrani i ustaše, otvarajući nasumice vatru na sve strane. Grupa ustanika — Nikodin Drča, Milan Baškot, Đurađ Bogunović, Pejo Dubajić, Mićo Dubajić, Arso Puača i Tomo Pualić — bacali su bombe na neprijatelja i tukli ih iz neposredne blizine. Pobočno obezbjeđenje, napadnuto od Dobroseljana i Brezovčana na našem lijevom krilu, se razbježalo ili je pobijeno. Glavnina čete pružila je otpor, ali se pod pritiskom naših snaga razbježala, dije-

li Poginuli su **Dušan Dubajić** iz **Suvaje i Duro Stojsavljević lz Brotnje.**

lom je pobijena, a dijelom se vratila u Boričevac. Borba je trajala oko 2 časa. Neprijateljski gubici su 17 mrtvih i više ranjenih, zaplijenjena su 2 puškomitraljeza i 25 pušaka, 11 sanduka municije, kao i dva kamiona. Naše jedinice nisu imale gubitaka. O tome satnik Veber izvještava 30. VII u 12 sati svoje pretpostavljene: «-Hitno pošaljite što veću pomoć, po mogućnosti teške strojnice. Jučer protivnik zarobio dva kamiona, 2 mitraljeza, sanduk municije i sanduk bombi. Oružničke postaje iz Zrmanje i Donjeg Lapca razoružane su. Tri oružnika se spasila bjekstvom u Kulen Vakuf. Protivnik se nalazi na oko 10 km pred selom Boričevac i svakoga časa prijeti opasnost od napada. Nas ima oko 40, a protivnika oko 400 do 600, naoružanog miteraljezima i bombama.«[45]

Istoga dana (29. jula) ustanici iz Doljana i Bubnja formirali su šest vodova od 20—30 boraca, ukupne jačine oko 150 ljudi, pod komandom vodnika Mladena Orelja, Đure Dukića, Đure Obradovića, Dane Medića, Dušana Majstorovića i Jove Mandića. Komandiri su imali svoje zamjenike, a jedne i druge su birali sami borci.

Na ovom pravcu u borbu su se 29. VII priključili ustanici iz Doljana, Dobrosela i Brezovca, tako da su ukupne snage narasle na oko 300 ustanika. U očekivanju neprijateljskog napada iz Kulen Vakufa i Donjeg Lapca, formiran je front na Brežinama s predstražom na PriSjeci.

U toku 28. i 29. jula neki ustanici iz Suvaje i Brotnje, naročito oni kojima su ustaše pobile čitave porodice, nisu mogli da se uzdrže od osvete, pa su likvidirali 4 hrvatske porodice Ivezića u Brotnji. Čuvši za ovo, Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu poslao je naređenje Milanu Sijanu da se prebaci u Brotnju i spriječi ovo razračunavanje. Sijan nije dobio ovo naređenje, a dva ustanika, koji su naređenje nosili, kasno su stigli u Brotnju i uspjeli da spase dva čovjeka i jednu djevojku.[46]

Na vijesti o ustanku u Srbu i približavanju ustanka prema Donjem Lapcu, ustašku vlast u Donjem Lapcu uhvatila je panika. Računajući da su tamo bezbjedniji, 28. jula svi predstavnici vlasti i većina činovništva pobjegla je u Boričevac. U Lapcu su ostali žandari i dio ustaša, njih oko 20, ali su se i oni sutradan, 29. jula povukli za Boričevac. Borci Gajinskog voda, pod komandom Petra Rašete, ušli su iste večeri u Donji Lapac. Tako je 29. jula 1941. godine oslobođeno prvo kotarsko mjesto u Hrvatskoj.

Noću 28/29. VII ustanici iz Dnopolja i Oraovca razrušili su komunikaciju Udbina — Lapac na Kuku. Dvadeset i devetog VII ustaška patrola od 8 ljudi iz Donjeg Lapca pokušala se probiti prema Udbini radi veze s tamošnjim garnizonima, ali je naišla na prekopanu cestu i poslije kratkog puškaranja se razbježala ostavljajući na cesti vozila. Nešto kasnije, naišao je iz Udbine jedan vod od 20 ustaša, iznenadio grupu ustanika na Kuku i probio se do Lapca i Boričevca. Na našoj strani poginuo je Stevan Opačić iz Dnopolja.

Na zahtjev satnika Vebera pojačane su ustaške snage u Kulen Vakufu do jedne i po čete iz 1. bataljona 11. puka u Bihaću, tako da je u Kulen Vakufu i Boričevcu bilo oko 150 naoružanih (oko 100 vojničkih i 50 civilnih pušaka).[47]

Članovi Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, Zunić, Dragičević i Vidaković održali su partijski sastanak 29. VII 1941. godine u Birovači, na kome

45 Zbornik VII, tora V, knj. I, str. 296.
46 Neki od Ivezića su se opredijelili za ustaše, ali je većina bila po strani i čekala dalji razvoj događaja.
47 Izvještaj Jure Pavičića od 13. 8. 1841. godne, Arhiv VII, k. 167, dok. 6/1«—3.

su odlučili da pozovu narod na ustanak. U tu svrhu zakazan je za sutradan opći narodni zbor u Progonu pored Donjeg Lapca. Na zbor je došlo oko 200 ljudi. Zunić je obavijestio o ustanku u Srbiji i Crnoj Gori, a zatim u Drvaru i Srbu i pozvao Lapčane da i oni formiraju svoje gerilske odrede i uključe se u borbu. Tom prilikom formirana su četiri voda: Lapački, pod komandom Tomice Popovića, Birovačko-dnopoljski Sime Mrđe, Gajinsko-gornjolapački Petra Rašete i Oraovački Jovice Đukića. Ukupno je bilo oko 100 boraca, a oko 20 vojničkih pušaka. Ostali su bili naoružani lovačkim puškama i hladnim oružjem.

Majoru Bošku Rašeti ponuđeno je da preuzme komandu nad ovim jedinicama što je on odbio, pravdajući se bolešću i nestručnošću za takvu vrstu ratovanja. Za komandira Lapačke čete izabran je Tomica Popović.

Vodovi su upućeni na položaje: Lapački i Gajinski prema Kulen Vakufu, a druga dva na Kuk radi obezbjeđenja od ustaša.

Toga dana razoružani su u Lapcu jedan žandar i jedan financ koji su iz Boričevca došli kod svojih porodica.

Tridesetog jula oružnici iz Nebljusa, čuvši za razvoj događaja u Lapcu, pobjegli su prema Bihaću.

Sutradan, 31. jula, formirani su novi vodovi: Kruški pod komandom Kojice Blanuše, Mišljenovački, Ilije Rašete i Nebljuški pod komandom Stojana Matića. Vodovi su zauzeli položaje: Nebljuški i Kruški prema Bihaću, a Mišljenovački prema Kulen Vakufu.

Ujutro, 31. jula u 3 sata ustaše napuštaju Boričevac i svi žitelji Hrvati, njih oko 2.000, bježe s njima u Kulen Vakuf, gdje stižu oko 8 časova. Usput su ustaše izvršile pokolj Srba u Kalatima. Trideset i prvog jula i 1. augusta Boričevac je prazan, a tek 2. augusta naše jedinice su ušle u selo.

Glavne ustaničke snage na ovome pravcu zadržale su se na Brežinama u očekivanju slijedeće ustaške intervencije prema slobodnoj teritoriji. Nisu postojale dobre veze s lapačkim ustanicima, niti se poznavala situacija kod neprijatelja. Na ovaj pravac se 30. jula prebacio Gojko Polovina sa zadatkom da poveže naše snage i uhvati vezu s partijskom organizacijom za Donji Lapac.

Polovina se 31. jula povezao sa Zunićem i Dragičevićem u Gornjem Lapcu i postavio im zadatke za dalji razvoj ustanka u općini Donji Lapac.

Noću 1/2. augusta ustanici su krenuli u napad na Boričevac. Glavne ustaničke snage sa Brežina krenule su oko 2 sata 2. augusta i do 7 sati stigle su na brda iznad Boričevca. Oko 10 sati u Boričevac su se sručile ustaničke snage iz raznih pravaca.

Pošto je sa gerilskim odredima nastupao veliki broj golorukog naroda, a Boričevac je pun napljačkane imovine iz njihovih sela, otpočelo je razvlačenje te imovine u kojoj su učestvovali i ustanici. Da to ne bi prešlo u pravu pljačku i izazvalo još teže posljedice, Gojko Polovina naređuje da se dio opljačkane imovine prikupi na gomilu i spali. Iza toga nesvjesni elementi i pristalice odmazde pale Boričevac.

Nakon ulaska u Boričevac, održan je veliki narodni zbor u Donjem Lapcu na kome je govorio Gojko Polovina. Pozvao je na bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata, govorio da hrvatski narod nije kriv za zlodjela ustaša i osudio pljačku i dezorganizaciju. Neki od učesnika zbora su uzvikivali četničke parole, ali su bili u manjini. Drugog augusta 1941. godine čitav donjolapački kotar bio je slobodan.

Na pravcu prema Gračacu, 28. jula, krenula je na Otrić jedna grupa ustanika sa Srbskog klanca, a poslije njih je prebačena kamionom druga grupa. Međutim, Otrić je već bio oslobođen od gerilskih odreda s Otrića i Popine. Ustanici sa Srbskog klanca se vraćaju. Po podne istog dana naišao je na zasjedu na Srbskom klancu iz Gračaca kamion s vodom od 23 ustaše. Dočekani iznenadnom vatrom ustaše su pobijene, a samo su dvojica uspjela pobjeći. Jedan od ovih je kasnije ubijen, ali je prethodno ubio dvojicu naših boraca.[48] Zarobljena je 21 puška i druga oprema.

U ovoj se borbi istakao puškomitraljezac Milan Zeželj koji je sa ceste dejstvovao po ustašama. Uveče, 28. jula na Srbski klanac su stigli Dušan Munižaba i Bićo Kesić, komunisti iz gračačkog sreza. Oni su se povezali sa Štabom gerilskih odreda za Srb i okolinu i sekretarom KK KPH za Gračac Gojkom Polovinom. Dobili su direktive za dizanje naroda u borbu u svome kotaru. Iste noći vratili su se u svoj kraj.

Dvadeset devetog jula odredi sa Srbskog klanca su ostavili na Klancu samo dio snaga, a s glavninom su krenuli prema Malovanu i Gračacu. Malovan je već bio zauzet, pa su se preko Vučipolja prebacili na domak Gračaca. Od Otrića su nastupali gračački ustanici. Pruga kod Malovana je bila potpuno razrušena. (Osposobljena je tek 13. augusta.) Tih dana, 30. i 31. jula prema .Gračacu su se sjatile velike grupe ustanika od Bruvna i ostalih sela gračačkog sreza. Međutim, nije uspostavljena gotovo nikakva povezanost i koordinacija u dejstvu naših snaga.

Za to vrijeme u Gračacu su se počele koncentrisati jače ustaško-domobranske snage koje su pripremale ofanzivu na slobodnu teritoriju gračačkog i lapačkog sreza. Isto tako, 3. augusta u Gračac su stigle jače talijanske snage iz Obrovca, a 4. augusta iz Knina.

Nije bilo uslova za napad na Gračac pa su se odredi iz Srba povukli 4. augusta na Srbski klanac, a položaje kod Gračaca držali su ustanici gračačkog sreza.

Na pravcu Tiškovac — Knin Kaldrmsko-zavlački i Tiškovački odred, zajedno sa bosanskim snagama, vodili su 28. jula borbe sa slabijim neprijateljskim snagama kod Strmice, razbili ih i produžili prema Kninu. Glavnina Kaldrmsko-zavlačkog odreda nastupala je planinskom stazom prema Plavnu. Narod Plavna, Golubića i drugih mjesta digao se na ustanak, pa su sve ove snage produžile prema Kninu. U Kninu je nastupila panika kod ustaša, pa su oni, i sva vlast NDH, 31. VII 1941, napustili Knin, a Talijani preuzeli cjelokupnu vlast u gradu. Kaldrmsko-zavlački odred vratio se na Srbski klanac, a zatim, zajedno s Tiškovačkim odredom, zatvarao dolinu Butišnice kod Tiškovca. Za sve ovo vrijeme članovi Štaba gerilskih odreda nalazili su se u jedinicama na položajima i učestvovali neposredno u borbama kao i svi ostali borci.

Dvadeset devetog jula sastao se Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu na Srbskom klancu i napravio plan za dalja dejstva. Bili su prisutni Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić, Milan Sijan i Gojko Polovina. Članovi su se rasporedili tako da Gojko Polovina krene prema Lapcu, Đoko Jovanić da nastupa s odredima prema Gračacu i poveže se sa gračačkim komunistima, Sijan da ostane na Srbskom klancu i da ne dozvoli prodor neprijatelja preko Srbskog klanca, Dušan Mileusnić da se smjesti u Srbu i održava vezu sa štabom u Drvaru

48 Poginuli su Tode Calić i Stevan Sašić, a ranjen je Stevo Desnica.

i našim jedinicama na svim pravcima, a Vojislav Mileusnić da nastavi rukovođenje ustanicima prema Kninu.

Ovakav raspored bio je na snazi samo par dana. Već prvih dana augusta Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu imao je svoje sjedište u Srbu. U Štabu su bili Đoko Jovanić i Vojislav Mileusnić. Dušan Mileusnić je bio određen za komandanta gračačkog sektora, ali se zadržao u štabu u Lapcu, dok se Sijan kretao s četom Srbljana[49] prema Gračacu i najviše se nalazio na Srbskom kancu.

Trećeg augusta formiran je Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu. Na čelu štaba se nalazio Gojko Polovina. Zadatak štaba je bio da rukovodi našim snagama prema Kulen Vakufu, Bihaću i Udbini.

Predah od 3. do 18. augusta

Od 3. do 18. augusta 1941. nastupa jedan relativno mirniji period što se tiče oružane aktivnosti. Ustanici nisu imali snage da zauzmu Kulen Vakuf, a pogotovo ne Bihać i više su se orijentisali na odbranu. Ustaška vlast je koncentrisala snage iz čitave Hrvatske i pripremala ofanzivu protiv slobodne teritorije Like i Bosne. Glavne ustaničke snage bile su orijentisane prema Kulen Vakufu. Ovaj neprijateljski garnizon nalazio se najbliže oslobođenoj teritoriji, a bio je prema toj teritoriji najpovoljnije postavljen. (Na sredini njenog izduženog oblika, desetak kilometara od centra teritorije sreza.) Pored toga, on je s Orašćem i Ćukovima razdvajao slobodne teritorije Bosne i Like. Dvanaestog augusta garnizon je ojačan s 200 pušaka, s kojima je naoružano tamošnje stanovništvo, pa je brojao 350—400 naoružanih domobrana, ustaša i civila. Neprijatelj se držao Kulen Vakufa sa starom turskom tvrđavom Ostrvicom, »Kulinom«. Tu je napravio zaklone koristeći kamene ograde.

Naše jedinice zaposjele su lijevu obalu Une — padine Ljutice, Visočice i Lunjevice, udaljene 1—2 km od neprijateljskih položaja. Na desnom krilu, do vrha Ljutić, držale su položaj bosanske jedinice (Martinbrodski vod, Cvjetnićka četa i Beglučki vod), a dalje Broćanska i Suvajska četa, šest doljanskih vodova, vodovi iz Neteke, Dobrosela, pa Gajinski, Lapački, Mišljenovački vod i na kraju bosanske snage iz Kalata i Buševića. Ukupno je bilo oko 250 ličkih boraca[50]. Svim snagama je komandovao Stevan Pilipović-Maćuka iz Velikog Cvjetnića.

Za odbranu prema Bihaću ustanici su držali položaje na Drenovači. Tu su se nalazila tri voda: Nebljuški, Kruški i Strbački, jačine oko 60 boraca. Njima je komandovao Stojan Matić iz Nebljusa.

Na zahtjev Matića, Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu je 5. augusta prebacio kamionom sa Srbskog klanca na Drenovaču Kunovačko-Kupirovački odred jačine 20 boraca, pod komandom Danića Damjanovića i dio Podurljajskog odreda s oko 15 ljudi.

Na položajima Kuk prema Udbini nalazili su se vodovi iz Oraovca i Donopolja, jačine oko 30 ljudi. Njima je komandovao Jovica Đukić iz Oraovca.

49 »Ceta Srbljana« formirana je već 28. jula od ustanika lz Gornjeg 1 Donjeg Srba, Nadurljaja 1 Podkraja. Komandir je bio Milan Torbica i komesar Milan Sijan.

50 Broj boraca na položajima varirao je od 200—300, jer je otpala većina naoružanih hladnim oružjem. U okviru četa 1 vodova dolazilo je do promjena. Neko vrijeme su prema Kulen Vakufu boravili Kaldrmskl 1 Dugopoljski vod.

Na Srbskom klancu, poslije odlaska Kunovačkog odreda, ostala je Osredačka četa[503] jačine 30 boraca, pod komandom Gojka Pejića i mješovita četa iz Srba i okoline tzv. Ceta Srbljana, jačine oko 40 boraca, kojom su komandovali Milan Torbica, komandir i Milan Sijan, komesar.

Tiškovačka i Kaldrmsko-zavlačka četa s Dugopoljskim vodom, ukupna jačina oko 100 ljudi, ostale su na položajima prema Kninu i branile dolinu rijeke Butišnice.

U ovom periodu dejstvuju Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu i Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu. Štabovi su bili ravnopravni. Kako se težište aktivnosti prebacivalo prema Donjem Lapcu i Bihaću, a slabilo prema Gračacu i Kninu, to je jačala uloga štaba u Lapcu, naročito poslije dolaska Marka Oreškovića u Donji Lapac, oko 7. augusta 1941. godine. Stab u Srbu držao je i dalje vezu sa Drvarom. Oko 15. augusta Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu prestaje da postoji jer su njegovi članovi prebačeni na druge dužnosti: Đoko Jovanić u štab Lapac, Dušan Mileusnić već od početka augusta komanduje gračačkim sektorom, Sijan ostaje na Srbskom klancu, a kasnije se prebacuje na Drenovaču. Jedino Vojislav Mileusnić ostaje u okolini Srba.

Stab gerilskih odreda u Donjem Lapcu, pored ostalih aktivnosti, izdavao je i radio-vijesti. Pribavio je dva radio-aparata, pisaću mašinu, šapirograf i ciklostil iz bivšeg sreza. Korišćen je i list »Gerilac« koji je izdavan u Drvaru. »Vijesti« su izdavane povremeno, do dva puta nedjeljno. Na njima je radio Niko Vidaković, a kasnije Branko Stijelja.

U ovom periodu nije bilo značajnijih borbi. Kod Kulen Vakufa su ustaše izvršile dva ispada prema Kalatima. Oko 5. augusta iznenadili su Suvajsku četu i ubile dvojicu boraca. Naše snage su također vršile kratke prepade s različitim rezultatima.

Po naređenju Stojana Matića Kunovačko-Kupirovački odred se s Drenovače prebacio oko 7. augusta u Bosanske Doljane, odakle je dejstvovao na komunikaciju Bihać — Vrtoče. U borbama kod Dubovskog 8. i 13. augusta zajedno s bosanskim ustanicima, uništio je jedan kamion. Četrnaestog augusta na položaje na Drenovači naišao je jedan automobil u kome su se nalazila dva Nijemca u civilu i šofer. Zarobljenici su poslati u Lapac, zatim u Drvar. Tamo isu izjavili da su inžinjeri i da su pošli na izviđanje zemljišta radi nekih gradnji. Pokazalo se da su to njemački obavještajci, koji su krenuli da izvide što se dešava u Lapcu i ustaničkom dijelu Like. Tih dana prebjegao je iz Bihaća Vlado Cerin, zagrebački radnik i komunista i upućen na rad u gospićki kotar. ; Za ovo vrijeme borci su ostajali na položaju obično po nedjelju dana, pa su se zamjenjivali. Ovo, zato što je bilo mnogo više boraca nego naoružanja, a i radi odmora i presvlačenja boraca. Neki borci, mahom mlađi ljudi, ostajali su neprekidno na položajima.

Oko 7. augusta u Donji Lapac je došao Marko Orešković Krntija, član CK KPH. On se iz Visuća prebacio u Mazin i tamo bio uhapšen kao sumnjiv. Doveden je u Donji Lapac u Štab gerilskih odreda. Tamo je prepoznat. Kad ga je Polovina upoznao sa svim što je do tada urađeno, bio je vrlo zadovoljan. Pohvalio je komuniste koji su to sve izveli. Zatim je, koristeći bogata iskustva iz španskog građanskog rata, dao uputstva o organizaciji pozadine i učvršćivanju vojnih jedinica.

50a Već prvih dana augusta umjesto odreda uvode se nazivi četa i vod.

Marko se nakon toga prebacio u Drvar u Štab GO za Bos. Grahovo i okolinu oko 10. augusta, odakle se vratio, zajedno sa Dokom Jovanićem, i oko 15. augusta ponovo stigao u Donji Lapac. Na njegov zahtjev u Štabu gerilskih odreda za Lapac i okolinu napravljen je proglas hrvatskoj vojsci, u kome se poziva da ne vodi borbu protiv vlastitog naroda, a za interese okupatora, već da se priključi narodnooslobodilačkoj borbi.

Marko je pozvao neke članove OK KPH za Liku da dođu u Lapac. Stigli su najprije Rade Zigić, koji nije bio član OK a zatim, oko 17. VIII, i Jakov Blažević, sekretar OK KPH za Liku, pa je tako uspostavljena partijska veza lapačke organizacije s OK KPH za Liku, koja je od tada neprekidno jačala.

Na sastanku Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, na kome je prisustvovao Rade Zigić, isključeni su iz KP Pejo Zunić i Niko Vidaković zbog nesnalaženja u periodu priprema i prvih dana vođenja ustanka.

Slabosti ustanka, pročetnički elementi u akciji

Pročetnički elementi Pajica Omčikus, Miloš Torbica, Iso Lukić,'i drugi, koji su se u toku priprema ili prvih dana ustanka vratili iz Dalmacije u srbsku općinu s određenim zadacima dobivenim od talijanskog okupatora, već prvih dana ustanka ispoljili su svoju neprijateljsku aktivnost. Tako su se već 27. jula na Srbskom klancu neki njihovi istomišljenici suprotstavili opravdanosti borbe protiv talijanskog okupatora. Dvadeset i osmog jula na Srbskom klancu pojavio se Milan Torbica u uniformi oficira bivše jugoslavenske vojske s pretenzijama da komanduje svim snagama na Srbskom klancu. Članovi Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu ocijenili su da nije vrijeme za raspravu o komandnim pozicijama, već u tome da se narod što više okuplja u borbu, a osim toga, o Milanu Torbici nisu imali negativne podatke. Važio je za simpatizera pokreta, pa je ostavljen da komanduje Četom Srbljana, za čijeg je komesara postavljen Milan Šijan.

Četvrtog augusta vratio se u Srb Stevo Rađenović. On se zajedno s Jovom Kečom prebacio do blizu Srbskog klanca talijanskim vozilom. Njegov dolazak uslijedio je u sklopu talijanske intervencije i zaposjedanja željezničke pruge Knin — Gračac koja je izvršena toga dana. U Srbu se Rađenović odmah povezao s Omčikusom, Torbicom i Lukićem. Obaviješten je o situaciji, posebno o raspoloženju ustanika (da li su spremni za borbu protiv Talijana, o rukovodiocima ustanka i o svojim istomišljenicima). Njegov zadatak dobijen od Talijana bio je: pozvati Talijane da okupiraju slobodnu teritoriju, tj. da se pored srezova kninskog i gračačkog, što je dogovoreno 23. VII 1941. godine u Benkovcu, i donjolapački srez ili njegov dio uključi u anektiranu teritoriju Italije.

Navedena pročetnička grupa razvila je, preko trgovaca i nekih bivših državjiih službenika (a korišćene su i rodbinske veze), živu aktivnost čiji je cilj bio da se Talijani prikažu kao zaštitnici Srba, da se ukaže na besperspektivnost borbe protiv »velike i moćne vojne sile« kakva je Italija i da se »zamoli« talijanska vojska da »zaštiti« ove krajeve i »spase« srpski narod od ustaškog pokolja.

Sve je ovo rađeno u strogoj tajnosti i koristile za to posebno već ranije uhodane veze i komunikacije.

Lapačka pročetnička **grupa u prvo vrijeme nije imala** neposredne veze sa srbskom, ali je od prvih dana oslobođenja kotara stupila u akciju. Na narodnom zboru u Donjem Lapcu, 2. augusta, uzvikivali su parole «-Živio kralj Petar« i slično. Na sastanku u Donjem Lapcu, 3. augusta, na kome se birala nova narodna vlast, pored predviđenih progresivnih ljudi, ubačeni su i pročetnički elementi: Nikolica Kosanović i Luka Stikovac.

Štabovi gerilskih odreda u Donjem Lapcu i Srbu, malobrojni komunisti i drugi progresivni ljudi, bili su potpuno angažovani borbenim akcijama i brojnim problemima slobodne teritorije, pa nisu uočili kolika im opasnost prijeti od pročetničkih elemenata. Rijetki pojedinci su ukazivali na ovu opasnost i predlagali energične mjere protiv Rađenovića i njegovih istomišljenika, ali nije bilo opravdanih razloga za to, jer se nije znalo za veze ovih s Talijanima, ni za akciju koju su tajno sprovodili u srbskoj općini. Ogromna većina bila je protiv borbe s Talijanima, ne zato što nije znala da su Talijani doveli ustaše, već zbog toga što nije vjerovala da se mogu uspješno nositi s, kako je tada izgledalo, moćnom talijanskom vojnom silom. Osim toga Talijani nisu bili u središtu akcije sve do svog ulaska u Srb i Donji Lapac. Borba je počela protiv ustaškog sistema ogrezlog u teroru, odnosno neprijatelja koji je jedino i bio prisutan na prostoru Lapačke doline. Političke pripreme za borbu protiv Talijana počele su nešto kasnije.

Kod jednog dijela stanovništva, koji je u ustaškim zločinima izgubio svoje najrođenije, vladala je želja za osvetom prema čitavom hrvatskom življu, jer nisu dijelili ustaše od hrvatskog naroda. Partijska organizacija bila je malobrojna, a osim toga nije se ni onoliko koliko je mogla angažovala na podizanju svijesti masa i suprotstavljanju četničkoj opasnosti. Najbolji i najnapredniji pojedinci bili su na položajima kod Kulen Vakufa, Bihaća, na Srbskom klancu i prema Kninu. Zbog toga je akcija Rađenovića i kompanije za vrlo kratko vrijeme stekla svoje pristalice, naročito u pozadini, kod neborbenog dijela, ali preko ovih i kod ne malog broja ustanika. Činjenica da su Talijani bez ikakvog otpora ponovo okupirali gračački kotar, vrlo je ubjedljivo potkrepljivala protalijanske tendencije.

Velikosrpskim nacionalistima bili su kost u grlu komunisti i glavni im je bio zadatak da ih onemoguće. Međutim, bojali su se direktnog obračuna, jer su komunisti imali uticaja u narodu — komunisti su organizovali ustanak, pa su morali opreznije nastupati. Ipak, grupa njihovih pristalica, 4—5 naoružanih, s puškom na gotovs, upala je 9. augusta u Stab, jer »nama ne trebaju nikakvi štabovi«, a »svi borci treba da su na položajima«. Tako napućeni i nabrušeni pokušali su razoružati članove štaba Doku Jovanića i Vojislavä Mileusnića. Došlo je do žučnog objašnjavanja i ubjeđivanja, pa su se napadači povukli neobavljenog posla. Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu nije u tom momentu imao nikakvog fizičkog obezbjeđenja, niti snaga s kojima bi u toj prilici mogao razoružati izgrednike.

Tih dana je u Štabu gerilskih odreda u Srbu bilo vrlo živo. Prenosili su se glasovi da Talijani pozivaju na pregovore. Drugi su zahtijevali da se Talijani pozovu da nas zaštite od predstojeće ustaške ofanzive.

U vezi s takvom situacijom, 10. augusta u Donjem Lapcu, na inicijativu Doke Jovanića, održan je sastanak Gojka Polovine, Doke Jovanića i Dušana Mileusnića, na kojem je analizirana postojeća situacija i dogovoren stav prema talijanskim zahtjevima. Ocijenjeno je da raspoloženje naroda i ustanika nije za borbu protiv Talijana. Iskustva iz gračačkog kotara govore da bi malo-

Grupa omladine iz Zednika, 1940. godine, prvi s lijeva sjedi Đoko Jovanić — narodni heroj.

brojni komunisti ostali potpuno izolovani, pa bi moglo doći i do obračuna između njih i ostalih ustanika u slučaju da komunisti otpočnu borbu protiv talijanske vojske. Rukovodioci ustanka nisu mogli ostati po strani i prepustiti drugima da, u ime naroda i ustanka, vode razgovore s Talijanima. Drugovi iz Štaba u Drvaru su već vodili takve razgovore. Otuda je zaključeno da predstavnici Štaba treba da idu na razgovore s osnovnim ciljem da se Talijani odvrate od slobodne teritorije i da se slobodna teritorija sačuva. Uz to željelo se čuti talijanske zahtjeve, a prvenstveno dobiti u vremenu kako bi se mogli pripremiti za borbu protiv Talijana.

Na prijedlog Polovine određena je delegacija Štabova gerilskih odreda za Lapac i Srb u sastavu: Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić i Boško Rašeta, koja će voditi razgovore s Talijanima u duhu dogovorenog stava. Polovina je objasnio uključivanje Rašete u delegaciju: »-To je pošten čovjek koji se ne bavi

politikom, nacionalistički orijentisan, pa neće vršiti nikakve smetnje razgovorima.« Upadu naoružane grupe u Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu nije se pridavao veći značaj pa nisu preduzete nikakve mjere.

Poslije podne istoga dana delegacija se prebacila kamionom za Srb. Tamo je našla 50—60 okupljenih, mahom nenaoružanih, ljudi iz raznih sela srbske općine. Među njima su bili Stevo Rađenović, Pajica Omčikus, Miloš Torbica i drugi, ali i neki istaknuti ustanici poznati iz priprema ustanka. Masa je tražla da se obrazuje delegacija za razgovore s Talijanima, koji su trebali da se održe 11. augusta na Otriću. Od mase su u delegaciju izabrani Stevo Rađenović, Boško Rašeta, Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić i Miloš Torbica.

Delegacija se sastala uveče istoga dana u Štabu gerilskih odreda za Srb i okolinu da se dogovori o zajedničkom stavu za sutrašnje razgovore. Došlo je do sasvim oprečnih stavova. Rađenović, Rašeta i Torbica tražili su da se Talijani pozovu da preuzmu vlast i tako zaštite srpski živalj od ustaškog uništenja. Jovanić i Mileusnić su dokazivali da su Talijani zajedno s Nijemcima doveli ustaše na vlast, da su njihovi gospodari, pa prema tome glavni cilj razgovora treba da bude: ne dozvoliti Talijanima dolazak na slobodnu teritoriju, saopštiti im da ćemo se oduprijeti oružjem pri njihovu pokušaju napada na slobodnu teritoriju. Pored vrlo žučne diskusije koja je trajala nekoliko časova, obje strane su ostale kod svojih stavova, a onda se i rastali u velikom neprijateljstvu. Pokazalo se da Rašeta nije ni najmanje apolitičan, već stoji čvrsto na istim pozicijama kao i Rađenović.

Ujutro, 11. augusta 1941. godine, Đoko Jovanić je telefonom razgovarao s Gojkom Polovinom, obavijestio ga o toku sinoćnjeg razgovora i o dolasku u toku noći 10/11. augusta kurira iz Štaba gerilskih odreda iz Drvara, koji sugerira da se ne ide na razgovore s Talijanima. Ipak odlučeno je da se ide na razgovore, a u duhu ranije dogovorenog stava.

Jedanaestog augusta u Otriću pred kafanom Ninčine sakupilo se stotinjak ljudi, mahom iz gračačkog kotara, ali ih je bilo i iz Dalmacije, Bosne i lapačkog kotara. Dovezla su se terenskim kolima dva niža talijanska oficira, predstavili se kao predstavnici talijanske komande, koji imaju zadatak da čuju odgovore na četiri pitanja, koje će prenijeti svojoj komandi. Pošto su postavili ta pitanja, talijanski oficiri su napustili salu. Prevodio je Veljko Budimir koji je došao s talijanskim oficirima.

Pitanja su bila: Zašto je došlo do ustanka i koji mu je cilj? Koliko je bilo žrtava od ustaša i gdje? Pod kojim uslovima želite mir i kakve garancije tražite? Da li biste se stavili pod komandu hrvatskog generala redovne vojske?

Izabrana je delegacija od pet članova[51]: Stevo Rađenović, Boško Rašeta, Ilija Utvić, učitelj iz Gračaca kom. voda u Otričkom odredu, Mihailo Lukić, aktivni mornarički poručnik iz Popine komandir Popinske čete i Đoko Jovanić.

Kako se nije postavljalo pitanje okupacije slobodne teritorije, to nije bilo ni diskusije ni sporova među članovima delegacije. Major Tihomir Oklobdžija[52], koji nije bio član delegacije, ali je prisustvovao njenom radu, predložio je da se u dokumenat ubaci nešto što će »zavarati Talijane«, što će im se do-'pasti, pa da nas ostave na miiru. On je rekao: »Svi smo mi komunisti, ali

51 Kasnije u toku rađa delegacije uključio se i Lazar Vlaisavljević, kao šesti član. On je na zadnjim izborima bio delegat Ljotićevog zbora. Većina ga nije uopšte poznavala.

52 Oklobdžija, major bivše jugoslavenske vojske iz Medka, bio je ranjen u aprilskom ratu protiv Talijana i ostao je invalid bez noge. Talijani su ga liječili u Zadru i obradili za svoju stvar. Inače je on bio čvrst pristalica politike jugoslavenske vlade.

ćemo reći nešto protiv komunista, što će se Talijanima dopasti, a mi ćemo i dalje raditi svoj posao.« Na njegov prijedlog dodata su još dva pitanja: da među narodom neće biti komunizma, da neće biti sabotaže protiv talijanske vlasti na teritoriju koji su oni okupirali. On ga nije supotpisao ispred izabranih gerilskih odreda za D. Lapac i Srb već kao član prve delegacije na brzinu skupljenih seljaka »Srbskog narodnooslobodilačkog pokreta za naše srezove«. To nije bio nikakav »sporazum« jer nije bilo predstavnika druge strane, talijanske vojske.

Đoko Jovanić nije pridavao nikakav značaj dokumentu, bilo mu je najvažnije da se sačuva slobodna teritorija, tako da se nije suprotstavljao prijedlozima Oklobdžije, o kome je imao podatke da je izgubio nogu u ratu protiv Talijana i da je pošteni patriota. Poslije otrićkih razgovora 12. augusta, u Srb je stigla desetina konjanika iz Štaba u Drvaru sa zadatkom da uhapsi Rađenovića i Rašetu. Uhapsili su Rađenovića i sproveli ga u Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu (Rašeta je bio u Lapcu, pa ga nisu mogli uhapsiti). Rađenovićeve pristalice su se razletjele po terenu u namjeri da dočekaju Drvarčane na putu za Osredke, da ih tu napadnu i otmu Rađenovića. Đoko Jovanić, koji se jedini nalazio u Štabu u Srbu, ocijenio je da bi takav razvoj događaja bio od nesagledivo negativnih posljedica, da bi to dovelo do sukoba ustanika iz Like i Bosne. Objasnio je to komandiru desetine i tražio od njega da pusti Rađenovića, a da on preuzme odgovornost i da će se objasniti sa Štabom u Drvaru.

Trinaestog augusta Jovanić je pozvan u Drvar, gdje je najprije Ljubi Babiću, komandantu Štaba za Bosansko Grahovo i okolinu, a zatim Marku Orešković, objasnio razloge za odlazak na Otrić. Babić nije imao nikakvih primjedbi. Orešković je osudio razgovore kao popuštanje pritisku fašizma i nagovijestio da će posljedice za sve aktere razgovora biti vrlo teške. Sutradan Otrićki razgovori su osuđeni i svojedobno kolebanje ustaničkih redova pred talijanskim okupatorom, a i zbog potrebe da se zauzme čvrst i nepokolebljiv stav prema okupatoru kao glavnom neprijatelju. Trebalo je da prođe nekoliko mjeseci ispunjenih intenzivnim političkim radom, manjim i većim borbama protiv talijanskog okupatora i na koncu trebalo je osjetiti njegove represalije u kojima je pokazao svoje pravo lice, pa da narod shvati mogućnost i opravdanost borbe protiv talijanskog okupatora. Tada su i četnički elementi otkrili svoje izdajničko lice i osuđeni od naroda kao saradnici okupatora i neprijatelji naroda.

Neke karakteristike ustanka

Ustanak u donjolapačkom kotaru počeo je organizovano i planski. Organizovali su ga i stali mu na čelo komunisti. Počeo je istog dana u Drvaru i **u** Srbu prema dogovoru organizatora u ova dva kraja.

Ustanak u Srbu počeo je prije nego što su izvršene sve političke i organizacione pripreme. Veza s gračačkom partijskom organizacijom uspostavljena je uoči početka ustanka, a sa donjolapačkom nije ni postojala.

Oružane borbe su počele u vidu masovnog narodnog ustanka, a ne partizanskog načina ratovanja. Iz toga su, kao i nedovršenih priprema, rezultirale određene unutrašnje slabosti, koje nisu bile odlučujuće za daljnji tok ustanka. Čitav kotar je bio oslobođen. Stvorena je značajna slobodna teritorija koja

je bila povezana sa slobodnom teritorijom u ostalim krajevima Like i Bosanske krajine.

Neprijateljske oružane snage, na teritoriji obuhvaćenoj ustankom prvih nekoliko dana, bile su slabe. Intervencije iz najbližih garnizona vršene su s manjim snagama i završile su neuspješno.

Državna vlast NDH bila je mlada, bez ikakve veze s narodom, odozgo nametnuta. Vojska i druge oružane formacije neučvršćene. Od samog početka nove države vladao je veliki i neopravdani strah od protivakcije velikosrpskih elemenata (»četnika«).

Početak ustanka i njegova širina predstavljali su veliko iznenađenje za ustašku vlast. Uništenjem žandarmerijskih stanica i ustaške vlasti na slobodnoj teritoriji, uništeni su i nosioci obavještajne službe. Naše oružane snage u početku ustanka daleko su precjenjivane, pa je zbog toga kod neprijatelja nastupila panika, a njegove akcije su, osim augustovske ofanzive, nosile pretežno odbrambeni karakter.

Zbog nezavršenih priprema negdje su na rukovodeća mjesta u našim jedinicama došli nesposobni ili politički nepodobni ljudi, a samo manji broj jedinica imao je političke komesare. Iako je politički rad bio naša nasušna potreba, on je bio nedostatan i slab, pa je izostao potrebni politički uticaj na mase. Zbog toga je, i pored napora rukovodstva, dolazilo do osvete i stradanja nevinih.

Opasnosti od pročetničkih elemenata nije posvećena odgovarajuća pažnja, tako da su, blagodareći i našem slabijem političkom radu, ti elementi povećavali svoj uticaj na mase.

U našim jedinicama, nije bilo organizovane obavještajne službe, pa su neke naše akcije kasnile (Boričevac) ili nisu ni izvedene (Knin).

Veze sa naprednim snagama u gradovima Bihaću i Kninu, gdje su postojali značajni partijski i skojevski aktivisti, nisu postojale ili nisu dovoljno korištene.

Na slobodnoj teritoriji najvišu vlast su predstavljali štabovi gerilskih odreda. Međutim, već prvih dana se formiraju organi za ishranu i snabdijevanje koji kasnije postepeno preuzimaju funkcije organa vlasti.

Ipak, glavna karakteristika ove faze ustanka je ogromna elementarna snaga naroda koji se digao u borbu za svoju slobodu. Ta snaga lomila je sve prepreke pred sobom. Narod je znao da se bori za svoju slobodu, da je na njegovoj strani pravda i bio je spreman i za najteže žrtve. Svi nedostaci i propusti bili su neznatni u odnosu na oduševljenje masa, i vjeru naroda u svoje snage i svoju budućnost.

Slom ustaške augustovske ofanzive

Već 29. jula počele su se koncentrisati u Gračacu i Lovincu ustaško-domobranske snage iz čitave Hrvatske, radi ofanzive na slobodnu teritoriju gračačkog i lapačkog kotara. Trideset prvog jula komandant KOV NDH general Stancer izdao je zapovijest o jedinstvenom izvođenju ofanzive protiv slobodne teritorije zapadne Bosne i Like. Sve snage u Lici stavljene su pod komandu domobranskog generala Mihajla Lukića. Ukupna jačina ovih snaga iznosila je oko 3.000 ljudi. Njihov zadatak: »Grupa generala Lukića ima zauzeće najvažnijih tačaka na dijelu komunikacije: Velika Popina — Srb — Dobroselo

— Donji Lapac uspostaviti vezu sa Kulen Vakufom, zaprečavajući ujedno uzmicanje pobunjenika iz Bosne preko Une u Liku.«[53]

Devetnaestog augusta gračački zdrug sastava: konjički puk, 2 pohodna bataljona, haubička baterija, brdski vod, ukupne jačine oko 1.000 vojnika[54], pošto je ovladao Mazinom, krenuo je pravcem Mazin — Gornji Lapac — Kulen Vakuf. Ovaj je zdrug imao zadatak da razbije naše snage i spoji se s kulen-vakufskim garnizonom.

U Kulen Vakufu se nalazio garnizon od oko 400 naoružanih ustaša, domobrana i civila pod komandom kapetana Vebera.

Oko 13,30 neprijatelj je bez otpora zauzeo Gornji Lapac.

Oko 11,00 časova stigao je kurir u Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, u kome su se nalazili Gojko Polovina i Đoko Jovanić. Kurir je obavijestio o prodoru neprijatelja u Mazin i o njegovom napredvanju prema Zuleševici. Dogovoreno je da Gojko Polovina krene prema Mazinu i organizuje otpor na Zuleševici, a Đoko Jovanić da se prebaci prema Kulen Vakufu i pripremi naše jedinice u slučaju neprijateljskog prodora prema Kulen Vakufu.

Polovina je krenuo prema Mazinu, ali nije mogao ništa uraditi jer se neprijatelj već prebacio preko Zuleševice i zauzeo Gornji Lapac.

Jovanić je stigao kod Kulen Vakufa oko 13,00 časova. Odmah se povezao sa komandirom Dugopoljskog voda Milanom Tankosićem, zamjenikom komandira Gajinskog voda Lapačke čete Dušanom Rašetom i obavijestio ih o situaciji. Naredio im je da svoje vodove, koji su se nalazili zapadno od komunikacije Boričevac — Kulen Vakuf, orijentiraju frontom prema Boričevcu, krenu prema Boričevcu i tamo sačekaju neprijatelja. Iz Dugopoljskog voda poslati su kuriri Broćanskoj i Suvajskoj četi (koje su se nalazile na komunikaciji i istočno od nje) da se orijentišu prema Boričevcu i sačekaju neprijatelja. Ove čete, kao i Zaklopački i Doljanski vod, pošto su saznale za prodor neprijatelja preko Zuleševice i same su preduzele mjere izviđanja i poslale' dvije grupe boraca prema Boričevcu. Još ranije dva borca Lapačke čete prebacili su se na konjima u Gornji Lapac da izvide čija je vojska tamo stigla. Nikola Ljiljak je tamo zarobljen i strijeljan, a drugi je pobjegao.

Gajinski i Dugopoljski vod razvili su se u streljački stroj i krenuli ka Boričevcu sa sjeverne strane Kulen Vakuf — Boričevac. Suvajska i Broćanska četa, Beglučki vod, jedan Doljanski vod, Zaklopački, Dobroselski i Netečki vod okrenule su se frontom ka Boričevcu, s južne strane navedene komunikacije. Ukupne naše snage brojale su oko 150 boraca.

Gračački zdrug je po ovladavanju Gornjim Lapcem imao namjeru da prenoći. Uputio je prema Kulen Vakufu goneći zdrug sastava: jedna konjička, jedna pješadijska i jedna mitraljeska četa, svega oko 300 vojnika. Zadatak ovoga zdruga bio je da razbije naše snage kod Kulen Vakufa i uspostavi vezu sa tamošnjim garnizonom.

Goneći zdrug kretao se kolonom prema Boričevcu. Na čelu je bilo prednje odjeljenje, zatim pješadijska, pa mitraljeska i na kraju konjička satnija. Nije mu bila poznata situacija oko Kulen Vakufa, niti je znao za naše snage. Na Sekanom vršku kod Borčuna došlo je do prvog kontakta s 2 do 3 ustanika iz Zaklopačkog voda. Domobranski oficiri su objašnjavali da su oni »hrvatska vojska« koja ima zadatak da zaštiti srpski živalj i da zavede red. Pozivali

53 Zbornik V, knj. 1, str. 258.
54 Konjički puk imao je 304 čovjeka, 22. pohodni bataljon: 7 oficira i 235 podoficira i vojnika.

su ustanike da se vrate kućama. Do sličnog susreta došlo je na ulazu u Pištalsku dragu. Rade Obradović iz Doljanskog voda poznao je jednog domobrana, jer su zajedno služili vojni rok i prišao mu da porazgovaraju.

Kad je Goneći zdrug oko 15,30 časova ušao u Pištalsku dragu, na njega je otvorena vatra gotovo jednovremeno sa čela, od k. 552 i sa oba boka. Kako je zdrug, s teškim mitraljezima na konjima, bio u koloni, to se on raspršio na sve strane. Vojnici su se posakrivali po grmovima i pomiješani s ustanicima, nisu stigli da pruže ozbiljniji otpor pa su se masovno predavali. Borba je bila kratka (desetak minuta), ali se zato prikupljanje zarobljenih odužilo na čitav dan, sve do sutradan ujutru.

Goneći zdrug je bio potpuno razbijen. Više od polovine je pobijeno i zarobljeno. Neki su uspjeli da pobjegnu i priključe se svojoj glavnini, a neki su čak poslije nekoliko dana, probijajući se kroz šumu, uspjeli da se spase i vrate u svoje garnizone ili svojim kućama.

Interesantna je i plastična izjava natporučnika Sabati Dragutina, komandira pješadijske satnije: »Potom zajedno sa satnikom Spajićem, sa Pintarićem i domobranima povlačili smo se u grupama nazad sve do crkve u s. Boričevac. Pobunjenici su bacali i bombe.

Tako su nas pratili i gađali sve do Boričevca i preko crkve. Bio sam nekada sam, neki su me domobrani prestizali, ponovo sam se našao sa drugim domobranima, bježeći stigao u selo Podlisac ka našoj predstraži, gdje su nas naši prihvatili i vodom okrijepili. U mojoj satniji mi još sad nedostaje tri časnika-vodnika, osam dočasnika i oko 90 domobrana.

Prije akcije moja satnija bila je jaka 4 časnika, 11 dočasnika i 120 domobrana. Od naoružanja ostalo je kod pobunjenika od 1. i 2. voda po 3 puškomitraljeza, od 3. voda dva puškomitraljeza. Od pušaka je većina ostala u rukama pobunjenika.

Po dolasku našim trupama dobio sam nervni šok. Do večeri nisam mogao uopće govoriti niti objasniti tadašnju pravu situaciju«.[55]

Do 16 časova naše su snage ovladale Boričevcem i produžile prema Gornjem Lapcu. S manjim snagama napadnut je i Stab gračačkog zdruga. Neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru po istočnim padinama Visočice. Vršio je manje ispade protiv naših slabijih snaga koje su ga napadale. U toku noći, u panici, počelo je neprijateljsko povlačenje prema Mazinu i Bruvnu.

U borbama u Pištalskoj draži poginulo je oko 110 i zarobljeno oko 90 neprijateljskih vojnika i starješina.[56] Zaplijenjeno je 195 pušaka, 13 puškomitraljeza, 7 teških mitraljeza i druge opreme. Naši gubici: 3 mrtva i 2 ranjena.[57]

Bila je to najveća vojnička pobjeda u Lici i Hrvatskoj u toku 1941. godine. Ustaška NDH je ovim porazom vojnički uzdrmana, pa je bila prisiljena da traži pomoć od svojih saveznika Talijana. Tako je propala ustaško-domobranska ofanziva, a naša slobodna teritorija je sačuvana.

Ocjenjujući ustaško-domobransku augustovsku ofanzivu, može se reći da je ona potpuno propala. Ne samo da ustaško-domobranska vojska nije uspjela

55 **Arhiv VII, kut. 67, f. 2, dok. 8. Izvještaj Lukićeva zdruga Ministarstvu domobranstva od 21. 8. 1941.**

56 **Po neprijateljskim podacima u borbama od 18. do 19. augusta 1941. poginulo, ranjeno ili nestalo je: 6 oficira, 17 podoficira i 189 vojnika, ukupno 212 ljudi. Gotovo svi gubici bili su u Pištalskoj draži. Zbornik V, knj. 1, str. 353.**

57 **Poginuli su: Nikola Ljlljak iz Lapačke čete, Milan Obradović i Nikola Daković iz Doljanskog voda.**

razbiti naše jedinice, okupirati slobodnu teritoriju i spojiti se s kulenvakufskim garnizonom, već je dio te vojske bio potpuno razbijen, a glavnina se morala vratiti u polazne garnizone s velikim gubicima. Za razliku od ofanzive u Bosanskoj krajini, gdje su ustaško-domobranske jedinice okupirale dio slobodne teritorije i postavile svoje garnizone, u Lici je ostala slobodna teritorija kakva je bila u početku, s tim da smo mi došli do bogatog plijena u oružju i do municije.

Ustaško-domobranska vojska je naišla na slabiji otpor u početku, što ju je zavaralo. O našim snagama su vrlo malo znali. Bili su potpuno iznenađeni našim napadom u Pištalskoj draži. Da je postojala neka koordinacija s kulenvakufskim garnizonom, za nas bi situacija bila daleko teža i neprijatelj bi vjerovatno izvršio svoj zadatak.

Valja reći da je domobranska vojska bila bez ikakvog iskustva, dok smo mi imali iskustvo iz prethodnih borbi. Poznavanje terena je bila naša velika prednost.

Iako je naša ustanička vojska bila na početku svoje organizovanosti, ona se odlično snašla u konkretnoj situaciji. Inicijativa pojedinih komandira četa, vodova i pojedinih boraca došla je do punog izražaja. Koristan uticaj izvršio je i Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu.

Pobjeda u Pištalskoj dragi imala je, pored vojnog i veliki politički značaj. Svega 23 dana nakon ustanka, svi zarobljeni domobrani pušteni su kućama. To je visok moralni čin i neizbrisiv dojam koji su zarobljeni domobrani brzo prenijeli u svoje rodne krajeve.

Borbe na Drenovači, u Bosni i kod Kulen Vakufa

Poslije razbijanja ustaško-domobranske ofanzive u Pištalskoj draži, glavni frontovi su ostali i dalje kod Kulen Vakufa i na Drenovači, dok su naše slabije snage držale Srbski klanac — prema Gračacu i Kninu, dolinu Butišnice prema Kninu i Kuk — prema Udbini.

Na Drenovaču je sredinom augusta prebačena sa Srbskog klanca »Četa Srbljana«. Komandir ove čete, koncem augusta, postao je Milan Sijan, a komesar Branko Desnica.

Oko 20. augusta 1941. završena je reorganizacija naših jedinica. Sve snage u donjolapačkom kotaru, osim onih kod Kulen Vakufa, svrstane su u Lapački bataljon. Komandant bataljona od 23. augusta bio je Stojan Matić, a politički komesar Gojko Polovina. Od ličkih i bosanskih snaga koje su opkoljavale Kulen Vakuf formiran je 2. bataljon »Sloboda«. Komandant bataljona bio je Stevan Pilipović Maćuka, politkomesar Đoko Jovanić, a zamjenik komandanta Tomica Popović.

Ova reorganizacija je izvršena naredbom Štaba Drvarske brigade, koja je formirana 16. augusta po sugestijama Marka Oreškovića Krntije. Tom naredbom Štab Lapačkog bataljona postao je zajednički štab za čitavu Liku, a nosio je naziv »Štab bataljona gerilskih odreda za Liku.«[58]

58 Ranije je, od prve polovine augusta, Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, po sugestijama Marka Oreškovića, nosio naziv »Privremeni glavni štab gerilskih odreda za Liku«.

Glavni rezultat augustovske neprijateljske ofanzive bio je da su lički partizani došli do znatnog naoružanja, pa se povećao broj naoružanih za 120 ljudi.[59]

Najbliži neprijateljski garnizon bio je u Kulen Vakufu, gdje se nalazilo oko 400 naoružanih, pod komandom Bogomila Vebera, unaprijeđenog u bojnika. Taj garnizon je razdvajao ličke i bosanske snage i nalazio se usječen u slobodnu teritoriju. Ofanzivom od 14. do 26. augusta na slobodnu teritoriju Krajine uspostavljeni su između Bihaća, Kulen Vakufa i Bosanskog Petrovca neprijateljski garnizoni, svaki jačine pješadijske čete: u Dubovskom, Vrtoču i Krnjeuši, koji su obezbjeđivali komunikacije između navedenih glavnih neprijateljskih garnizona.

Štabovi Lapačkog bataljona i 2. bataljona »Sloboda« odlučili su da napadaju manje neprijateljske garnizone, presijeku vezu Kulen Vakufa sa ostalim verim garnizonima i tako ga likvidiraju.

U cilju uznemiravanja posade izvršen je manji napad na Ripač, noću 20/21. augusta, a zatim, noću 25/26. augusta, i na Ćukove. »Četa Srbljana« i Kunovački vod su 20. augusta sačekali ustašku kolonu kod Gorijevca, nanijele joj gubitke od nekoliko mrtvih i zaplijenile dvije puške. Stojan Matić se koncem augusta prebacio u Bosanske Doljane, u namjeri da napadne Dubovsko. Međutim, zbog nedovoljnih snaga i slabe koordinacije s bosanskim ustanicima, do napada nije došlo.

Stab 2. bataljona »Sloboda« koncem augusta prebacio se preko rijeke Une s Broćanskom i Cvjetničkom četom, vodovima iz Begluka, Martin-Broda i Bubnja (ukupno oko 100 ustanika) i vršio pripreme za napad na Dubovsko. Ni ovoga puta nije došlo do napada, jer nisu bili poznati svi podaci o neprijatelju.

Trideset prvog augusta izvršeno je izviđanje neprijateljskog garnizona u Vrtočama i odlučeno da se napadne ujutro 1. septembra. S gore navedenim snagama, ojačanim ustanicima iz Oreškog Brda (pod komandom Dake Karakaša) i Velikih Stjenjana odred »Covka«, (pod komandom Nikole Karanovića), u akciji je učestvovao i jedan Vrtočki vod. Napadom je rukovodio komesar bataljona Đoko Jovanić, jer se komandant bataljona nalazio na vojno-političkom savjetovanju u Drvaru. Ukupne naše snage brojale su oko 130 ustanika, naoružanih s oko 100 pušaka i 5—6 puškomitraljeza.

U Vrtočama se tada nalazila jedna satnija iz 2. bataljona 2. domobranskog puka (Zagrebačkog), koja je brojala 127 ljudi. U toku noći 31. VIII/1. IX u Vrtoče se iz Krnjeuše prebacila 10. satnija istog puka, jačine 175 ljudi. Neprijatelj se ulogorio kod crkve u Vrtočama, koja se nalazila na jednom brežuljku i bila opasana kamenim zidom. Neprijatelj je postavio samo stražarsko obezbjeđenje.

Ustanici nisu znali da je neprijatelj dobio pojačanje u Vrtočama. Privukli su se neprijateljskom logoru oko 2 sata noću i oko 4 sata ujutro izvršili napad na logor. Poslije bačenih bombi i snažne vatre, izvršen je juriš. Neprijatelj je nađen na spavanju, i nakon pola sata borbe potpuno razbijen. Počeo je da bježi kroz neposjednuti dio obruča ili se sklanjao u crkvu, pružajući samo neorganizovani i pojedinačni otpor. Zarobljeno je ili ubijeno 127 vojnika i oficira. Zaplijenjena su 4 teška mitraljeza, 10 puškomitraljeza i stotinjak pušaka. Naši gubici: 4 mrtva i 8 ranjenih.«[60]

59 Naoružanje zaplijenjeno u Pištalskoj ðrazi je ravnomjerno raspoređeno između ličkih i bosanskih ustanika.

60 Tada je poginuo i Durađ Bogunović, vrlo hrabar borac iz Broćanske čete.

Tako je tri puta manjim snagama, koristeći iznenađenje i i energičan napad, neprijatelj razbijen i osvojen bogat plijen. Nakon toga, 2. septembra, neprijatelj je povukao svoj garnizon iz Duhovskog.

Komandant Lapačkog bataljona Stojan Matić i komandant 2. bataljona »Sloboda« Stevan Pilipović Maćuka dogovorili su se o konkretnom planu napada na preostale neprijateljske garnizone između Bihaća i Kulen Vakufa. Drugog septembra Stojan Matić se prebacio preko Une kod Štrbačkog buka s oko 40 boraca iz Kestenovačke čete, kojima se kasnije priključilo još 30 boraca iz Lapačke čete. Dan kasnije preko Une se prebacio Stevan Pilipović sa Cvjetnićkom i Suvajskom četom i jednim doljanskim vodom. Zajedno s vodovima iz Oreškog Brda i Velikih Stjenjana Pilipović je raspolagao s oko 100 boraca.

Četvrtog septembra ove snage su zajednički napale neprijateljsko uporište Ćukovi, u kojem se nalazilo nekoliko žandara i tridesetak domaćih ustaša i naoružanih civila, koji su se uporno branili, štiteći svaku kuću. Matić je napadao sa zapada, a Pilipović sa istoka. Borba je trajala oko 5 sati pa se sve stanovništvo povuklo prema Orašcu. Selo je zapaljeno od nesvjesnih ustanika i obližnjih seljaka.

Sutradan, 5. septembra sve ove snage napale su Orašac. Poslije kraće borbe i ovo mjesto je zauzeto. Stanovništvo je pobjeglo u Kulen Vakuf. Napadnuti su i zauzeti Klisa i Rajinovci, tako da je Kulen Vakuf bio potpuno opkoljen, a u njemu je bilo koncentrirano preko 2.000 izbjeglica.[61]

U takvoj situaciji komandant neprijateljske posade Kulen Vakufa, major Veber, odlučio je da se u toku noći 5/6. septembra probije preko Čovke. Prkosa i Vrtoča za Bihać. On je sa sobom poveo oko 3.000 civila, mahom žena i djece.

Snage 2. bataljona »Sloboda« koje su zauzele Orašac i Rajinovce, povukle su se 5/6. septembra prema Oreškom Brdu i Prkosima. U rano jutro, 6. septembra, došlo je do kratkih i oštrih borbi kod Prkosa i Vaganca između ustaško-domobranske jedinice iz Kulen Vakufa i naših snaga. Naše jedinice su bile iznenađene, pa je u borbi poginuo i komandant bataljona Stevan Pilipović Maćuka.

Ujutro, 6. septembra glavne snage 2. bataljona »Sloboda« ušle su u Kulen Vakuf i nastavile gonjenje neprijatelja prema Prkosima. Sa dijelom vojske i ustaša i manjim dijelom stanovništva, ali sa znatnim gubicima, neprijatelj se uspio probiti za Bihać. Većina stanovništva zadržana je od ustanika i vraćena u Kulen Vakuf.

U osvojenom Kulen Vakufu je, po naređenju komesara 2. bataljona »Slobode« Đoke Jovanića, formirana Komanda mjesta i postavljeno stražarsko obezbjeđenje, posebno kod lokala i trgovina. U toku čitavog dana nije bilo nikakvih nereda ni pljačke, iako su pojedinci pokušali da se suprotstave izdatom naređenju. Prije podne je stigao u Kulen Vakuf Stojan Matić, pa pošto je obaviješten o poduzetim mjerama, produžio je prema Prkosima.

Poslije podne u Kulen Vakuf stigao je i Gojko Polovina. I on nije imao nikakvih novih sugestija. U Kulen Vakufu Polovina je obaviješten o prodoru neprijatelja na Drenovači (koje se zbilo ujutro toga dana), pa se uveče vratio u Štab koji se nalazio u Donjem Lapcu.

. Padom noći počele su se vraćati s položaja grupe boraca sa zarobljenim narodom. Iako je bilo naređeno da se u toku noći nitko ne pušta u grad, to se nije uspjelo obezbijediti. Umorni i gladni borci su silom prodrli u grad i

61 Stanovnici Boričevca, evakuirani su ranije, 26. augusta za Bihać.

navalili na piće i na trgovinske radnje. Došlo je do nereda. Ujutro, 7. septembra pijani borci zapalili su Kulen Vakuf.

Stanovništvo Kulen Vakufa je u toku noći 6/7. septembra prebačeno za Martin-Brod. Sutradan i idućih dana ovo stanovništvo je prebačeno za Bjelaj ili Bihać, ali je jedan dio izginuo od pročetničkih elemenata.

Bilo je divnih primjera spašavanja pojedinaca i čitavih porodica, iako se rizikovao vlastiti život. Komuniste Ibrahima Bibanovića i Džafera Demirovića, koji su nađeni u zatvoru u Kulen Vakufu, spasio je komesar 2. bataljona »Slobode« u zadnji čas i uputio ih u Donji Lapac.

Ujutro 6. septembra jedan odred domobrana i ustaša, jačine stotinjak ljudi, napao je naše položaje na Drenovači. Cilj ovoga napada bio je da se olakša situacija pri povlačenju sopstvenih snaga i stanovništva iz Kulen Vakufa. Postignuto je iznenađenje i zaplijenjena naša dva bacača (»jarac«), pravljena na Strbačkom buku i jedan puškomitraljezac. Imali smo 8 mrtvih. Neprijatelj se povukao odmah poslije izvršene akcije.

Šestog septembra prije podne održan je zbor u Donjem Lapcu. Zbor su organizirali pročetnički elementi iz Donjeg Lapca i Srba, povodom oslobođenja Kulen Vakufa. Iz Srba je stigao Pajica Omčikus s dvadesetak istomišljenika. Prisustvovalo je oko 300 ljudi. Na zboru je govorio major Boško Rašeta. Rekao je da još nije vrijeme za oružanu borbu i da treba čuvati ljudske živote, jer su vremena teška i treba ih preživjeti. Za riječ se javio i Gojko Polovina. On je iznio da je ustanak organizovala Komunistička partija Jugoslavije, da u njemu učestvuju svi pošteni patrioti. Zalagao se za bratstvo i jedinstvo Hrvata i Srba i pozvao sve u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Pročetnički elementi su za vrijeme njegova govora uzvikivah parole za kralja.

Nakon osvajanja Kulen Vakufa otpao je taj front koji je angažovao glavne snage donjolapačkog kotara. Drugi bataljon »Sloboda« ostao je još neko vrijeme, ali samo sa bosanskim jedinicama. Dio ličkih snaga, kao Doljanska četa, prebacili su se na položaje na Drenovači, a većina ustanika povukla se s oružjem svojim kućama.

Vojnički gledano plan za osvajanje Kulen Vakufa bio je potpuno pravilan. Napadom na manje neprijateljske garnizone odvojen je Kulen Vakuf od ostalih većih neprijateljskih garnizona. Iznenadni napad na Vrtoče, s triput slabijim snagama nego što su protivničke, spada u najuspješnije napade prvih dana ustanka. Postojala je određena koordinacija između bataljona kod napada na Ćukove i Orašac. Nije se predviđala neprijateljska reakcija, tj. da će on presijecanjem komunikacija napustiti Kulen Vakuf i sa stanovništvom vršiti proboj prema Bihaću. Naše jedinice su bile iznenađene. Nisu se najbolje snašle i dozvolile su neprijatelju da izvuče glavninu svojih snaga za Bihać, iako sa znatnim gubicima. Borbena dejstva nisu bila politički pripremljena. Zbog toga je došlo do paljenja sela Ćukova i Oračca, a potom do stradanja nedužnog stanovništva.

Više je razloga za masakr nad nedužnim stanovništvom. Prvi je postojanje pročetničkih elemenata i njihove pozicije u tadašnjoj vojnoj organizaciji. Neki od komandira vodova i četa, kao što su bili Pero Đilas, Đuro Stikovac i dr. bili su pročetnički orijentisani. Kod većine ustanika nisu bili jasni ciljevi narodnooslobodilačke borbe i značaj bratstva i jedinstva za tu borbu. Politički rad s ustanicima bio je vrlo slab. Jedino su se širile i čitale »Vijesti«, ali i to u uskom krugu i neorganizovano. U nižim jedinicama ispod bataljona nisu postojali politički komesari, nisu postojale partijska ni skojevska organizacija.

Odgovornost za likvidaciju nedužnog stanovništva ne bi se mogla prebacivati samo na ličke ili samo na krajiške borce. I među jednima i drugima bilo je pojedinaca pročetnički orijentiranih koji su težili osveti i tražili priliku da se izmaknu kontroli štabova.

Velika je odgovornost komandanta garnizona Kulen Vakufa majora Vebera, koji je pokušao da se probije zajedno s narodom. Na Prkosima je koristio narod kao zaštitu svoje vojske. Otuda su prve nedužne žrtve pale već u borbama između naših i ustaško-domobranskih jedinica, pa je to bio presedan za dalja dejstva.

Među zarobljenim stanovništvom sakrio se jedan broj ustaša, jer nije htio da se rastaje od svojih porodica, pa je prilikom traganja i razračunavanja s njima došlo do likvidacije i nedužnih.

Glavne žrtve su pale, ipak, kasnije u toku prebacivanja za Kulen Vakuf i naročito za Martin-Brod. Sve u svemu, Kulen Vakuf spada u najnegativnije događaje prvih mjeseci ustanka, a negativnosti su posljedica niske svijesti i neorganizovanosti ustaničkih masa. Tek blagodareći upornom radu Komunističke partije u kasnijim mjesecima, ovakvi događaji su prestali i predstavljali su samo mračne stranice prošlosti.

Organizacija slobodne teritorije

Čitav donjolapački kotar, oslobođen 2. augusta 1941. godine, predstavljao je oslobođenu teritoriju više od dva mjeseca. Na toj teritoriji likvidirana je ustaška vlast. Najvišu vojnu i civjlnu vlast vršili su štabovi gerilskih odreda u Donjem Lapcu i Srbu. Štabovi su glavnu brigu posvetili oružanim dejstvima, ostalim pitanjima su se bavili kad su i koliko su morali.

Stab u Donjem Lapcu bio je smješten u zgradi Kotarskog suda, a u Srbu tu zgradi Općine. U početku štabovi nisu imali nikakvog fizičkog obezbjeđenja. Kasnije, kad su se pojavile pročetničke oružane grupe, Stab u Donjem Lapcu je postavio stražarsko obezbjeđenje od jedne desetine iz Dobroselskog voda.

Već prvih dana augusta 1941. uspostavljena je telefonska veza između štabova gerilskih odreda u Srbu i Donjem Lapcu. Na centralama su radili bivši službenici. Veza je sve vrijeme dobro funkcionisala.

Već prve borbe 27. i 28. jula i napuštanje svojih sela nametali su potrebu za organizacijom ishrane vojske. Komandiri vodova odvojili su 2—3 čovjeka. Obično su to bili ljudi starijih godišta koji su imali smisla za tu vrstu posla i da obezbijede hranu za vojsku. Prvih dana stoka za hranu dopremana je iz sela odakle su bile jedinice. Kasnije je to vršeno iz sela najbližih položajima. Poslije desetak dana išlo se na složeniju organizaciju. Organi za ishranu vršili su razreze po domaćinstvima. Bogatija domaćinstva su davala više, najsiromašnija su bila oslobođena. U Donjem Lapcu i okolini korištena je stoka iz napuštenog Boričevca. U augustu su prema frontovima formirane baze za ishranu u: Srbu, Nebljusima, Donjem Lapcu i Martin-Brodu. Na čelu baza bili su odbori za ishranu, komesari za ishranu (Srb) ili komandanti mjesta (Martin-Brod). Baze su imale kuvare ili kuvarice s potrebnim inventarom prikupljenim od trgovaca ili imućnijih seljaka. Hrana je bila vrlo jednolična, najčešće meso bez hljeba i bez palente, uz to i bez soli. Dnevno se dobijao samo jedan obrok. Nije bilo žalbi na hranu, već samo na to što je jelo bilo neslano. Zbog neslane i jednolične hrane počeo se pojavljivati skorbut.

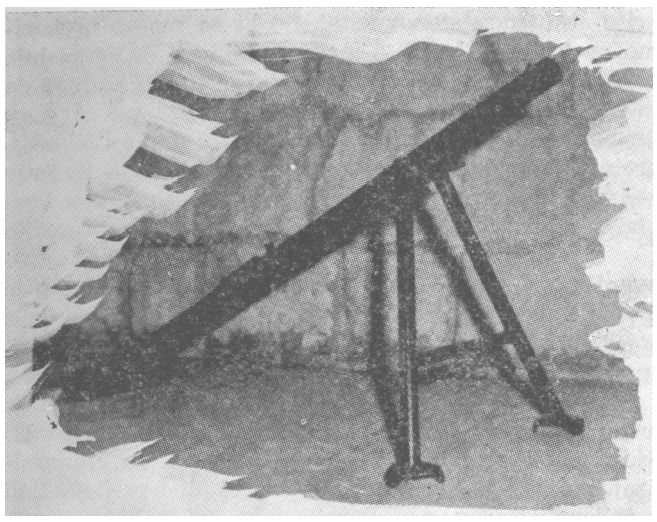

Partizanski top »Jarac« 50 mom izrađen augusta 1941. u radionici na Štrbačkom buku.

Već u prvim borbama na Srbskom klancu i Brežinama zaplijenjena bu četiri kamiona. Kamioni su zadržanj u štabovima u Srbu i Lapcu. Služili su za prebacivanje vojske na položaje i za dotur hrane. Kamioni su korišteni samo po naređenju štabova gerilskih odreda. Od sredine augusta, poslije prestanka rada Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu, odbor za ishranu iz Srba, koga su držali pročetnički elementi Rađenović, Omčikus i drugi, koristio je kamion iz Srba.

Pojava prvih ranjenika, već prvih dana borbi, zahtijevala je organizaciju zdravstvene službe. Prva ambulanta uspostavljena je u Donjem Lapcu, u popovom stanu, a kasnije u kući dr Veljka Torbice, koga su ustaše ranije likvidirale u Gračacu. Prvi bolničar je bio Dušan Rašeta Šabrakov, koji je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci završio bolničarski kurs. Njemu je pomagala Jelka Torbica, majka dr Veljka. Koncem septembra došla je za šefa ambulanti Boja Tišma, primalja. U ambulanti je radilo nekoliko djevojaka iz Donjeg Lapca i okolnih sela. Kroz ambulantu je prošao veći broj ranjenika i civila, kojima je pružana najosnovnija stručna pomoć. Instrumenti i lijekovi su ostali od doktora Torbice. U lijekovima se veoma oskudijevalo. Iz pisma Gojka Polovine, politkomesara bataljona gerilskih odreda za Liku, višoj instanci od 5. septembra kaže se: »Ali sto puta ću vam ponoviti da mi šaljete ljekara i lijekove, ljekara i lijekove i opet ljekara i lijekove.«®[2]

Ambulanta je imala desetak kreveta namijenjenih za ranjenike, ali je liječila i druge hitne slučajeve. Ambulanta je redovno radila sve do dolaska Talijana.

U Srbu je već prvih dana ustanka postojala ambulanta, smještena u popovom stanu. U njoj je radio Zorić iz Osredaka, bolničar u bivšoj vojsci, a pomagale su mu žene iz Srba. Prvi bolesnik u toj ambulanti bio je jedan od pobjeglih s jame u Boričevcu.

Na inicijativu Steve Brozovića, naprednog radnika s Unske pruge, rodom iz Crikvenice, početkom augusta počela je da radi prva tehnička ustanička ra-

dionica na Štrbačkom buku. Nekoliko radnika[63] pozvalo je u Štrbački buk Stojana Matića (tada komandanta položaja na Drenovači), pa je Brozović predložio da se iz materijala preduzeća »»Batinjol«, koje je držalo radove na Unskoj pruzi, izrađuju bombe i drugo naoružanje. Pored bombi odmah su se počela izrađivati koplja, vile i drugo hladno oruđe. Bombe su se pravile od komada plinske cijevi, naokolo narezane i napunjene eksplozivom i komadima željeza. Za dva mjeseca izrađeno je oko 1500 bombi. Izrađena su i tri topa ili bacača nazvani »jarac«.[64] Za to su poslužile ojačane cijevi promjera 50 mm, a napravljena su i postolja poput onih kod teških mitraljeza. Domet ovog topa bio je oko 300 metara. Izrađena su tri takva topa. Dva su bila na položajima kod Drenovače, a jedan kod bosanskih ustanika. Topovi nisu bili naročito efikasni, ali su svojim čudnim zvukom predstavljali značajno sredstvo zastrašivanja neprijatelja. Prilikom napada ustaša na Drenovaču, 6. septembra dva topa su zarobljena, što je ustaška propaganda ocijenila kao svoj veliki uspjeh.

Bombe od betona i željeza pravljene su i u Nebljusima, ali nisu bile tako dobre kao one iz Strbačkog buka, pa se prestalo sa njihovom proizvodnjom.

Već od prvih dana ustanka radili su pojedini majstori-kovači na izradi raznog hladnog oruđa, kopalja, vila, bodeža i na popravci vatrenog oružja. Majstor-puškar Đuro Sladaković izradio je zatvarač za haubicu koja je zarobljena kod Kruga 7. oktobra.

Prva dva zarobljenika bili su domobrani iz Zagrebačkog konjičkog puka i dovedeni su s fronta kod Bruvna (Vodena glava) u Srb prvih dana augusta. Smješteni su u općinski zatvor i sprovedeni sa konjima i opremom u Drvar. Njemački obavještajci, zarobljeni na Drenovači 14. augusta 1941. godine, bili su smješteni u privatnom stanu u Donjem Lapcu. Ostali su tu nekoliko dana i sprovedeni u Drvar. Zarobljenici iz Pištalske drage i oni od Vrtoča sprovedeni su odmah poslije borbe direktno za Drvar. Sa zarobljenicima se dobro postupalo i nije bilo slučajeva iživljavanja nad njima, iako je bilo pokušaja od pročetničkih elemenata.

Odbori za pomoć vojsci[65] vremenom su dobijali nove i nove zadatke, kako je to nametao život i borba. U početku su sve zadatke rješavali štabovi gerilskih odreda. To su bile obaveze prema vojsci, imovinski odnosi, porodični problemi i drugo. Tako su odbori za ishranu ili odbori za pomoć vojsci prerasli u narodne odbore, mjesne odbore ili civilne odbore. Taj proces je tekao različito u svakom selu i ovisio je o problemima koje je nametao život, o sastavu odbora, kao i o udaljenosti od štaba gerilskih odreda. Negdje su odmah u početku odbori imali šire nadležnosti, a negdje su ostali do kraja ovoga perioda s početnom funkcijom — snabdijevanje vojske. Prvi odbori formirani su u Kunovcu, Kupirovu, Zavlači, Kaldrmi i Osredcima (28. i 29. jula), a u Doljanima, Dobroselu, Nebljusima i drugim selima prvih dana augusta. Prvi odbornici su bili Stojan Batinica, Rade Ugrica, Božo Sašić, Stevo Ožegović Ćećan, Tešo Zorić, Petar Pavković Petroviča, Jovan Skorić, Lazo Balać i drugi.

Odbori su bili vezani za svako selo. Poslove općinske i kotarske vlasti vršili su isključivo štabovi gerilskih odreda u Srbu i Donjem Lapcu. U Lapcu je 3.

63 Imena ovih radnika: Stevo Brozović, Ivan Spacevan, Franc Cepirlo, Ivan Mrak, Ivan Razđrh, Lajoš Bukvić, Emil Filipčić, Nikola i Mile Maričić i tehničar Franc Čelik.

64 Naziv »jarac« dobio je zbog osobine da poslije opalenja skoči, kada je predstavljao opasnost i za svoju posadu.

65 Nosili su naziv: Odbor za ishranu, odbor za pomoć vojsci, komesar za ishranu i slično. Postojali su također sudovi časti, narodni sudovi. Kasnije su prerasli u organe vlasti.

augusta 1941. godine formirana Narodna vlast u sastavu: Stevo Dragičević, Mirko Đukić, Nikolica Kosanović, Mojsije Rašeta, Luka Štikavac i Đurad Blanuša. Uticaj ovog odbora bio je, uglavnom, ograničen na Donji Lapac i najbližu okolinu, a njegov rad se sastojao u organizaciji ishrane vojske i pomoći u radu ambulante. Druge osnovne poslove vlasti vršio je Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, odnosno Štab bataljona gerilskih odreda za Liku.

Seoske straže, koje su formirane pred ustanak radi zaštite logora, prestale su da funkcionišu početkom ustanka. Formirane su ponovo u nekim selima lapačke općine kad su se pojavile pročetničke grupe koje su harale po hrvatskim i kasnije po srpskim selima.

Već sredinom augusta otpočele su omladinske radne akcije. Omladina iz Donjeg Lapca i okolnih sela sabirala je ljetinu s napuštenih imanja sela Boričevac. Na jednoj od takvih akcija, 19. augusta 1941. godine, omladina je bila iznenađena od ustaško-domobranske vojske koja je nastupala od Gračaca, ali se bez žrtava povukla prema Donjem Lapcu.

Ozbiljan posao odbora bio je smještaj izbjeglica iz Ličkog Petrovog Sela. U kotaru se od sredine augusta nalazilo oko 1.500 izbjeglica, isključivo staraca, žena i djece, koje su ustaše protjerale s njihovih ognjišta. Izbjeglice su raspoređene po kućama imućnijih domaćinstava, mahom u bivšoj lapačkoj općini. Među izbjeglicama bilo je i naprednijih omladinaca, kao što je Kata Bubalo, student beogradskog univerziteta, koja se odmah uključila u rad skojevske organizacije i u njoj aktivno radila.

Odbor u Donjem Lapcu organizovao je i jednu evakuaciju stanovništva iz Lapca za vrijeme ustaške ofanzive, 6. i 7. oktobra 1941. godine. Stanovništvo je evakuisano na Kamensko, a poslije prolaska ustaške vojske, vratilo se svojim kućama.

Formiranje prvog partizanskog odreda i njegove prve borbe

Desetog septembra, na sastanku komunista u Donjem Lapcu, kome su prisustvovali Vlado Popović, sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH, Jakov Blažević i Rade Zigić, članovi OK KPH za Liku, zatim Gojko Polovina, Đoko Jovanić i Stevo Dragičević, analizirana je vojno-politička situacija u kotaru. Tada je sekretar Operativnog rukovodstva CK KPH postavio zadatak da odmah od najboljih i najsvjesnijih boraca iz kotara formiramo čvrstu partizansku jedinicu, kojom će partijsko rukovodstvo potpuno raspolagati. Za izvršenje toga zadatka zaduženi su Gojko Polovina i Đoko Jovanić.

Đoko Jovanić se već sutradan, 11. septembra, prebacio na Drenovaču zbog toga što se tamo nalazila najbolja ustanička jedinica Kunovački i Podurljajski. odred oba u sastavu »Ćete Srbljana«, kojom su tada komandovali Milan Šijan i Branko Desnica. Ostao je nekoliko dana u jedinicama da se upozna s ljudstvom i da s najodgovornijim drugovima dogovori izvršenje zadatka.

Oko 20. septembra od glavnine »Ćete Srbljana« i ostalih dobrovoljaca s Drenovače formiran je partizanski odred nazvan »Leteći odred«,[88] koji je brojao oko 40 boraca. Na sastanku najizraslijih boraca izabran je komandni kadar: komandant Đoko Jovanić, politkomesar Milan Šijan, zamjenik komandanta

 Odred se nazivao »Leteći odred«, »Jurišni odred« ili »Odred Capajev*.

Dušan Damjanović i intendant Milan Đumić. Odred je zaposjeo glavne položaje na Drenovači, na samoj cesti. Od prvih dana odred je počeo živjeti vojničkim životom. Vladala je čvrsta vojnička disciplina i vršile se redovne vojničke dužnosti. Borci nisu smjeli da se udaljavaju s položaja bez odobrenja starješina. Odred se kretao i vršio vojničke radnje po borbenim pravilima. S borcima se intenzivno politički radilo.

U odred se stupalo dobrovoljno. Borci su na kapama nosili crvene petokrake zvijezde.

Pojava partizanskog odreda s crvenim petokrakama izazvala je reakciju pojedinih pročetničkih elemenata, ali je čvrst stav i odlučno vojničko držanje svih pripadnika ovoga odreda ostavljalo pozitivan utisak i poštovanje kod ustanika i naroda.

Odred je krajem septembra imao dvije manje borbe: 27. septembra kod Meljinovca sačekao je još u toku podilaženja i razjurio jednu četu domobrana, a dan-dva kasnije po naređenju Stojana Matica vrši demonstrativni napad prema Sokolcu, jer je u to vrijeme otpočela ustaško-domobranska ofanziva iz Bihaća preko Ripča na slobodnu teritoriju Bosanske krajine.

Prvog oktobra 1941. Leteći partizanski odred se, na vlastitu inicijativu, prebacio preko Une kod Strbačkog buka i našao se u pozadini neprijateljskih snaga, koje su vršile ofanzivu na slobodnu teritoriju Bosanske krajine.

Odred je na svome putu nalazio samo pusta i napuštena sela s ponekim starcem. Bosanske ustaničke snage su se povukle u šume, a s njima i čitav narod.

Odred je 3. oktobra postavio zasjedu na Covci, na cesti Vrtoče—Kulen Vakuf i tu uništio ustaško-domobranski štab, na čelu s pukovnikom Ivanom Matagićem,[67] koji je rukovodio operacijom. Ova akcija je imala vrlo veliki odjek u ustaničkim redovima i usporila je ustašku ofanzivu na slobodnu teritoriju donjolapačkog sreza za nekoliko dana.

Leteći partizanski odred se nakon ove akcije prebacio preko Martin-Broda u sastav glavnine Lapačkog bataljona i stupio u odbranu pravca Kulen-Vakuf —Donji Lapac.

Savjetovanje vojnih i političkih rukovodilaca Like

Dvadeset prvog septembra 1941. održano je na Kamenskom savjetovanje vojnih delegata Like. Inicijativu za savjetovanje dao je Marko Orešković Krntija, organizaciju je vodio OK KPH za Liku, a neposredne pripreme za smještaj i rad izvršio je Štab bataljona gerilskih odreda za Liku.

Iz lapačkog kotara na savjetovanju je učestvovalo pet drugova: Gojko Polovina, Dušan Mileusnić, Sava Mileusnić, Tomica Popović i Jovica Đukić.

Osnovni cilj savjetovanja bio je: političko i organizaciono učvršćivanje jedinica, posebno razbijanje četničkog uticaja, pripreme oružane borbe protiv talijanskog okupatora i izbor vojnog rukovodstva za Liku.

Osnovni referat podnio je Gojko Polovina. Glavnu pažnju u referatu on je posvetio borbi na svim frontovima Like i Krajine, zatim organizaciji pozadine.

Završnu riječ i osnovne zadatke dao je Marko Orešković Krntija a to su:

67 Sa Matagićem su bila još Četiri oficira, među kojima i major Bogomil Veber, tri podoficira i jedan vojnik.

proširiti našu borbu uključivanjem hrvatskih masa, stvoriti jedinstven front hrvatskog i srpskog naroda protiv okupatora, oštricu borbe prenijeti na talijanskog okupatora kao glavnu opasnost, u ustaničkim redovima boriti se protiv oportunista i svih onih koji se »ne slažu sa našom borbom«,[68] tj. boriti se protiv četničke opasnosti.

Izabran je štab za Liku u kome su bili Marko Orešković Krntija kao politički komesar, Boško Rašeta kao komandant j Stojan Matić kao operativni oficir.[69]

Savjetovanje na Kamenskom imalo je ne malo značenje. Ne samo zbog toga što su mu prisustvovali delegati iz čitave Like i što ga je organizovao OK KPH za Liku, već zbog toga što je data jedinstvena i šira vojno-politička ocjena situacije u Lici. Naročitu važnost savjetovanje je imalo za orijentaciju na jedinstvenu frontu Hrvata i Srba protiv talijanskog okupatora i veće uključivanje Hrvata u narodnooslobodilački pokret. Postavljeni zadaci nisu bili dovoljno konkretni niti su odgovarali datoj situaciji. Za donjolapački kotar najvažniji su bili jasni stavovi prema četničkoj opasnosti i konkretne mjere prema njima, zatim zadaci oko stvaranja čvrstih vojnih jedinica, na koje će partijsko i vojno rukovodstvo moći računati i na kraju, najvažnije, što sve preduzeti i kako se u našim uslovima pripremati za uspješnu borbu protiv talijanskog okupatora. Sve ovo nije obuhvaćeno u zaključku sa savjetovanja.

Sastav vojnih delegata koji su učestvovali na savjetovanju nije bio najbolji. Nije prisustvovao Stojan Matić, koji je bio komandant bataljona gerilskih odreda za Liku, Đoko Jovanić kao komandant tek formiranog »Letećeg odreda«, koji je bio sastavljen od boraca spremnih za borbu protiv svakog neprijatelja kao ni još neki aktivni borci i rukovodioci iz Like. Međutim to bitno ne umanjuje značaj vojnog savjetovanja već govori o političkoj širini na kojoj je savjetovanje organizovano. Tražilo se da se u borbu uključe sve patriotske snage bez obzira na političko opredjeljenje.

Ustaško-domobranska ofenziva na slobodnu teritoriju u vremenu od 7. septembra do 7. oktobra 1941.

Nakon neuspjeha ustaško-domobranske ofenzive na slobodnu teritoriju i poraza u Pištalskoj draži 19. augusta, u Zagrebu je 26. augusta došlo do sporazuma između delegacije talijanske i Pavelićeve vojske, po kome Talijani preuzimaju u drugoj okupacionoj zoni svu vojnu i civilnu vlast, a u trećoj zoni vojnu vlast. Ustaško-domobranska vojska u trećoj zoni od 1. septembra potčinjena je štabu 2. talijanske armije. Sedmog septembra general Ambrozio, komandant 2. talijanske armije, naređuje ofenzivu na slobodnu teritoriju Bosanske krajine i Like.

68 Zapisnik o sastanku vojnih delegata Like od 21. 9. 1941. godine, VII, Zbornik V, knj. 1, str. 124—129.

69 Marko Orešković je insistirao da u Stab uđe Boško Rašeta kao najstariji oficir bivše vojske. Računao je da će ga time više vezati za narodnooslobodilačku borbu i izolirati od ostalih velikosrpskih političara, Rađenovića i kompanije. Na Rašetu će se lakše moći uticati ako je u štabu. Osim toga mislio je da će uključivanje jednog višeg oficira u štab doprinijeti autoritetu kod boraca i naroda. Rašeta nije prihvatio ponuđenu komandantsku dužnost, dok je Stojan Matić privremeno vršio dužnost operativnog oficira ovog Štaba uz istovremeno vršenje svoje dužnosti komandanta Lapačkog bataljona.

Cilj ofenzive je razbijanje ustaničke vojske, okupacija slobodne teritorije i uspostavljanje okupatorsko-ustaške vlasti. Talijanska vojska — glavnina divizije »Sassari« i puk divizije »Bergamo«, vrši ofanzivu u drugoj zoni i zauzima centar slobodne teritorije Drvar, a ustaška vojska u trećoj zoni zauzima Donji Lapac.

U septembru se vode borbe s Talijanima. Glavni bojevi su vođeni na Pločama, na pravcu Knin—Drvar gdje učestvuje grupa boraca iz Tiškovca i Dugopolja pod komandom Milana Tankosića. Poslije desetak dana uporne odbrane protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja, koji je u borbi koristio tenkove i artiljeriju, dijelovi talijanske divizije »Sasari« i »Bergamo« su 25. septembra zauzele Drvar. Ovo su bile i prve borbe lapačkih ustanika s Talijanima.

U to vrijeme koncentrisan je u Bihaću Bihački zdrug, jačine oko 3.000 domobrana i oko 400 ustaša. Dvadeset sedmog septembra Bihaćki zdrug krenuo je u ofanzivu pravcem Bihać—Vrtoče, odakle se spojio s petrovačkim garnizonom, dok je drugim krakom, koji je sačinjavala ustaška bojna pukovnika Rolfa, ojačana četom domobrana i vodom haubica 105 mm (oko 500 ljudi) krenuo prema Kulen Vakufu.

Istoga dana prebacio se preko Une u Bosnu kod Strbačkog buka Stojan Matić s grupom boraca Nebljuškog voda i Popinskom četom, kojom je komandovao Mihajlo Lukić iz Velike Popine (svega 50 boraca). Na Gorjevcu su se naše snage sukobile s neprijateljem i nanijele mu gubitke. Na čelu svoje čete poginuo je i Mihajlo Lukić.

Već 27. septembra bojna pukovnika Rolfa zauzela je Kulen Vakuf. Stab bataljona gerilskih odreda za Liku počeo je prebacivati snage s Drenovače iz srbske općine na front prema Kulen Vakufu. Pozvane su u pomoć jedinice iz čitave Like i Dalmacije. Došao je vod Mazinjana, Bjelopoljski vod i Mokropoljski vod Spire Bjedova.[70]

Broćanska četa zaposjela je Ljuticu, ali je bila iznenađena. U borbi je poginuo Jovo Bogunović, komandir čete. Nešto kasnije na Ljuticu je prebačena sa Drenovače i Doljanska četa.

Zbog uništenja oficirske grupe pukovnika Matagića na Covci, od strane Letećeg odreda, ustaško-domobranske snage su tek 5. oktobra poslije podne krenule prema Boričevcu. Zbacile su naše snage s Ljutice i zaposjele položaje kod Boričevca.

Istoga dana Leteći partizanski odred se prebacio u Dobroselo i predveče, zajedno s Dobroselskim vodom, izvršio napad na ustaško-domobranske snage kod Boričevca.[71] Iako napad nije imao nekog ozbiljnijeg rezultata, on je pozitivno uticao na moral ostalih boraca Lapačkog bataljona, od kojih su se neki nalazili po okolnim brdima očekujući dalji razvoj događaja.

Noću 5/6. oktobra na Prisjeci kod Dobrosela održali su kratak sastanak Stojan Matić, Gojko Polovina i Đoko Jovanić i napravili plan za naredna dejstva. Nisu se znale neprijateljske namjere i da li će neprijatelj iz Kulen Vakufa krenuti prema Donjem Lapcu ili Srbu, pa je odlučeno da se neprijatelj odmah, ujutro 6. oktobra, napadne pri svome pokretu iz Kulen Vakufa. Istovremeno je naređeno evakuiranje stanovništva iz Donjeg Lapca i najbližih sela u obližnja brda.

70 Ovo je bila prva dalmatinska jedinica koja je došla u Liku. Stigla je poslije 7. oktobra, pa nije učestvovala u borbama, već se nakon dolaska Talijana vratila u svoj kraj.

71 u borbi kod Boričevc poginuo je puškomitraljezac Mrgud Skorić, prvi poginuli borac iz Letećeg partizanskog odreda.

Neprijatelj je ujutro 6. oktobra krenuo preko Boričevca za Donji Lapac. Naše jedinice su ga napadale sa svih strana. I oni ustanici, koji su se povukli **na Zuleševicu** i ostala brda, spustili su se u Lapačku dolinu i napadali neprijatelja. U borbu je stupila i Suvajska četa pod komandom Jovine Medića.

Bojna pukovnika Rolfa probila se u toku dana u oštrim borbama do Donjeg Lapca i tu zanoćila. Čitavu noć bojna je uznemiravana napadima manjih snaga.

Pošto se pretpostavljalo da će se neprijatelj probijati prema Bihaću, naređeno je da Nebljuški i Kruški vodovi izvrše zaprečavanje i zaposjednu položaje na komunikaciji od Mamca do Nebljusa. Nije se imalo vremena koordinirati akcije i vršiti kontrolu.

U toku 7. oktobra, u rano jutro, bojna pukovnika Rolfa nastavila je probijanje prema Bihaću nastupajući duž komunikacije s jakim bočnim obezbjeđenjem. Kod Kruškog voda, koji je držao zapadnu stranu komunikacije, došlo je do pometnje. Naime, neko je obavijestio da se neprijatelj probija prema Kamenskom, pa je Kruški vod povukao svoje snage od komunikacije, a time je olakšao neprijatelju proboj. Glavni pritisak ustanika bio je na pozadinu i bokove ustaške bojne koja se probijala u pravcu Bihaća. Pritisak je bio tako jak da je neprijatelj bio prisiljen da se odrekne pomoći svoje artiljerije. Kod Kruga su ustanici zarobili jednu neprijateljsku haubicu od 100 mm, a drugu haubicu je neprijatelj onesposobio, ali ju je uspio izvući.

Dio Nebljuškog voda je zaprečavao komunikaciju između Kruga i Nebljusa, dok je glavnina voda branila Drenovaču. Neprijatelj je iz Skočaja napao naše na Drenovači pa su se ove povukle. Ostale snage Nebljuškog voda, ojačane s grupama boraca iz Kruga, dočekale su neprijatelja u Nebljuškom polju. Pristigle su i ostale snage koje su napadale neprijatelja s boka, tako da je on tu pretrpio velike gubitke (22 mrtva i 10 zarobljenih).

Ustaška bojna se ipak probila prema Bihaću, ali je u toku borbe bila desetkovana. Imala je oko 100 mrtvih i ranjenih. Mi smo imali 8 mrtvih i desetak ranjenih.[72]

U izvještaju domobranskog generala Marića stoji: »-Bojna pukovnika Rolfa s dvije haubice i satnijom iz 12. pješadijskog puka, probila se od Kulen Vakufa preko Lapca do Bihaća, ali je imala velike gubitke, između ostalog i jednu haubicu, dok je drugu haubicu prethodno oštetila«.[73]

Tako je i ova ustaško-domobranska ofanziva propala, a narod se uskoro vratio svojim kućama.

Talijanski oficiri s Udbine pratili su tok ustaške ofanzive s Kuka. Sa niima je bio major Rašeta s grupom istomišljenika.

Talijani ponovo okupiraju slobodnu teritoriju

Talijanski okupator je budno pratio sve događaje nedaleko od svoje nove granice, posebno one vezane za oružani ustanak. Vještom politikom i ukazivanjem pomoći proganjanom srpskom življu predstavio se kao njegov zaštitnik. U licu

72 Poginuli su Rade Popović Simelov, Đuro Bubalo, oba iz Nebljusa, Mane Milošević iz Kruga, Rade Banjak Iz Strbaca, Ilija Majstorović, Jovo Petrovič i Bogdan Radaković iz Doljana i Rade Bokan iz Osredaka.

73 Danilo Damjanović Danlć, Ustanak naroda Hrvatske u Srbu 1 okolini, str. 240.

velikosrpskih političara Novakovića-Longa, Đujića, Rađenovića i drugih stvorio je vjerne saradnike i sprovodnike svoje politike. Osnova zajedničke saradnje bio je strah od narodnooslobodilačke borbe ili, kako su oni govorili, »od komunizma«.

Poslije dizanja ustanka u Krajini i Lici, odmah u početku augusta, dolazi do niza kontakata talijanske vojske i pročetničkih elemenata čiji je cilj da se razbije jedinstvo ustaničkih redova. Uoči augustovske ustaško-domobranske ofanzive Talijani, iako imaju rezervi i neslaganja s NDH tvorevinom, pokušavaju da pomognu uspjeh ove ofanzive i u tu svrhu angažiraju svoje velikosrpske saradnike. Istovremeno vrše pripreme za okupaciju druge i treće zone. Poslije kraha ove ofanzive i sporazuma između Italije i NDH (u Zagrebu 26. augusta), Talijani preuzimaju vojnu i civilnu vlast u drugoj okupacionoj zoni.

Na sastancima u Otriću i Pađanima 25. i 26. augusta između talijanske komande i pročetničkih elemenata, Talijani informišu četničke glavare o budućem sporazumu s NDH i traže njihovo aktivno angažovanje na sprovođenju tog sporazuma.

Iako srbska općina spada u drugu okupacionu zonu, u njoj se odmah u početku ne formira okupaciona vlast. Početkom septembra »U Srb su samo došla 4 talijanska oficira, prilijepila plakate za okupaciju u kojima poziva stanovništvo da preda vatreno oružje u roku od 48 sati pod prijetnjom smrtne kazne ko ne vrati oružje... Ovi su se oficiri odmah vratili i ni jednog Talijana nema u Srbu.. ,«[74]

Koncem septembra, na inicijativu Boška Rašete, došlo je do njegovog sastanka s komandantom 2. pješadijskog puka divizije »RE« pukovnikom Soduom, na putu Udbina—Lapac, kod Visuća. Talijani su sastanku pridavali »veliki značaj zbog mogućnosti budućih kontakata sa Srbima i zbog eventualne dalje okupacije teritorije«.[75] Rašeta je kao glavni razlog svoje inicijative postavio problem »oko 2000 izbjeglica«[74] iz Ličkog Petrovog Sela u predstojećoj ustaškoj ofanzivi na Donji Lapac i njihovo prebacivanje iz Donjeg Lapca u krajeve pod talijanskom okupacijom. U stvari glavni razlozi bili su traženje zaštite od Talijana: »Za vrijeme cijelog razgovora, izvještava Sodu, stalno mi je ponavljao da bi Srbi u Donjem Lapcu bili veoma srećni da su pod našom okupacijom, koja bi im obezbijedila mir — njihov jedini cilj-«.[77]

U toku talijanske okupacije slobodne teritorije gračačkog sreza pročetnički elementi su izdavali naređenja s potpisom gerilskih štabova u kojima su tražili da se talijanska vojska ne napada, čime su unosili zabunu među ustaške jedinice.

U augustu i septembru na oslobođenoj teritoriji djeluju dvije do tri oružane divlje grupe pročetničkih elemenata. U tim grupama su «-vođe«: Dane Kalinić Danda, Svetiša Jovanić, Đurađ Grbić, Nićo Bokan iz općine srbske, i Luka Štikovac, Stevo Bajić, Pejo Đukić iz općine lapačke. Ove grupe su izvršile ubistva nekoliko hrvatskih porodica u Donjem Lapcu, opljačkale njihovu stoku, jer su tobože ustaški orijentisani. Kasnije su počeli pljačkati i stoku iz

74 Izvještaj Milana Tankoslća od 9. IX 1941. Štabu drvarske brigade, Zbornik V, knj. 1, str. 68.
75 Izvještaj komandanta divizije »RE« komandantu 5. armijskog korpusa. Arhiv VII k. 401, 135—3.
76 Bilo je svega oko 1.500 Izbjeglica.
77 Izvještaj pukovnika Sodua komandantu divizije RE, Arhiv VII 13/5-2, K 401.

srpskih porodica. Jedna grupa je upala u Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu. Ove grupe su prijetile i Štabu gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu.

Stab bataljona gerilskih odreda kasno je saznao o dejstvu ovih grupa, ali čim je obaviješten, preduzeo je mjere da se ove grupe pohvataju i razoružaju One su se ubrzo izgubile s oslobođene teritorije.

Nakon završetka ustaško-domobranske ofanzive od 7. oktobra, Talijani su. u duhu sporazuma od 26. augusta 1941. godine, posjeli svojom vojskom slobodnu teritoriju lapačkog kotara. Desetog oktobra u Srb je ušao 44. bataljon 73. legije crnih košuljaša iz divizije »Sassari«, a 21. oktobra u Lapac je ušla ojačana četa 3. bataljona 1. pješadijskog puka divizije »RE«.

Major Rašeta se dovezao sa talijanskim oficirima u Donji Lapac. Zajedno su produžili do Skočaja i kontaktirali s ustaško-domobranskim snagama.

Stab bataljona gerilskih odreda za Liku je ranije ocijenio da većina ustanika nije spremna za borbu protiv talijanskog okupatora. Za sobom su već imali i iskustva Drvara. Naredio je da se oružje ne predaje. Stab se povukao u sela oko Donjeg Lapca.[78] Glavnina ustanika se vratila svojim kućama noseći sa sobom svoje naoružanje, haubica je sakrivena u Dobroselo. Jedna četa Lapačkog bataljona, pod komandom Dušana Dotlića držala je Drenovaču i sprečavala dolazak ustaša sa toga pravca.

Leteći partizanski odred s Milom Počučom, članom OK KPH za Liku. kao vodećim napustio je Dobroselo 12. oktobra i prebacio se preko Vagana i Klapavica za Srednju goru i javio se Marku Oreškoviću Krntiji. Bilo je predviđeno da odred učestvuje u akcijama oko Gospića i po cijeloj Lici.

Komandovanje i rukovođenje

»Poziv na ustanak i rukovodstvo ustankom pripada u prvom redu našoj Partiji«[79] U pripremama za ustanak nije učestvovala nikakva druga politička snaga osim Komunističke partije Jugoslavije.

U ustanak, zajedno s čitavim narodom, uključili su se velikosrpski elementi, pristalice monarhističke Jugoslavije. Oni su priznavali komandu naših štabova u Donjem Lapcu i Drvaru.

Rukovođenje od strane Komunističke partije u kotaru Donji Lapac ostvareno je u neobično teškim i složenim uslovima. Svijest većine stanovništva bila je na niskom nivou. Ustaški teror i masovna ubistva srpskog življa stvorila su želju za osvetom kod dijela stanovništva koje je izgubilo svoje najbliže. Kotarski komitet KPH za Donji Lapac nije bio dorastao složenoj situaciji, a odmah u početku ustanka isključena su dva najodgovornija člana komiteta (Zunić i Vidaković), a uz to nije imao čvršće veze, a u najodsudnijim momentima nikakve, s OK KPH za Liku. Okružni komitet radio je u vrlo opasnim uslovima ustaškog terora nad srpskim narodom i nad komunistima. Članovi OK KPH za Liku bili su sve poznati i utjecajni komunisti i partijski rukovodioci. Zbog uslova u kojima je tada živio i radio OK KPH za Liku, on nije imao čvršće veze i jasne direktive od CK KPH.

Pored svega toga grupa komunista iz Srba povezala se s najbližom partijskom organizacijom u Drvaru, izvršila potrebne pripreme i povela narod na ustanak.

78 Polovina u svoje selo Dobroselo, a Matić u Nebljuse.
79 Okružnica broj 1 OK KPH za Liku od 111. 9. 11941. godine, Arhiv CK KPH broj 35. str. 2.

U toku ustanka na teritoriju donjolapačkog kotara vršeni su različiti uticaji i dejstvovali razni politički faktori. Osim niske svijesti većine stanovništva, dejstvovao je perfidan i vrlo vješt talijanski okupator.

Najveći i najpozitivniji uticaj na događaje u kotaru imao je Marko Orešković Krntija koji je dejstvovao u ime CK KPH. U nekoliko navrata po dva--tri dana boravio je u Štabu u Donjem Lapcu, a približno toliko i u Drvaru. Njegova pomoć sastojala se u objašnjavanju osnova naše oslobodilačke borbe i praktičnih pitanja organizacije vojske i pozadine. Insistirao je na širini borbe i uključivanju svih patriotskih snaga kojima je na srcu sloboda zemlje. Isticao je da su glavni neprijatelji naše borbe njemački i talijanski okupatori, da se trebamo pripremiti za njihovo istjerivanje iz naše zemlje, a time će biti riješeno i pitanje domaćih izdajica — ustaša, četnika i drugih. Zato trebamo stvarati jedinstvenu frontu svih patriotskih snaga, u Lici posebno Hrvata i Srba. U ovom trenutku od presudnog je značenja uključivanje većeg broja Hrvata u narodnooslobodilačku borbu.

Posebnu pažnju posvetio je izgradnji naše vojske. Markova je ideja pretvaranje Štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu u Štab gerilskih odreda za Liku, odnosno objedinjavanje dejstava svih gerilskih odreda u Lici. Napisao je uputstvo o radu političkih komesara jer se o njihovom radu najmanje znalo. Njegova je ideja bila i formiranje Drvarske brigade radi usklađivanja dejstava na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine i Like. Tražio je usklađivanje vojne organizacije na provjerenim normama partizanskog ratovanja (odred od 50 vojnika i si.).

Značajnu pažnju posvetio je i organizaciji pozadine slobodne teritorije. Tražio je da se formiraju organi narodne vlasti i donesu zakoni koji će važiti za sve.

Uticaj OK KPH za Liku na događaje u donjolapačkom kotaru osjetio se već od sredine augusta 1941. godine. Međutim, značajniji i pravi uticaj počinje od početka septembra, posebno od sastanka KP KPH za Liku u Donjem Lapcu, 11. septembra 1941. godine, na kome je analiziran rad partijske organizacije za čitavu Liku, gdje su iskustva iz ustanka u donjolapačkom kotaru imala izuzetan značaj. Najvažniji zaključak bio je da treba »učvrstiti partijsku organizaciju da bi se izvršile obaveze koje ima jedan komunista i partijska organizacija prema svom narodu.«[80] Značajno je bilo i savjetovanje vojnih delegata Like 21. septembra 1941. u Kamenskom

U periodu ustanka u donjolapačkom kotaru osnovna slabost narodnooslobodilačkog pokreta ispoljila se u radu partijske organizacije.

U vremenu od 27. jula do početka septembra održana su samo dva sastanka KPH za Donji Lapac i to oba na inicijativu OK ili CK KPH. (Prvi oko 10. augusta na kome su isključeni Zunić i Vidaković, a drugi 10. septembra 1941. na kome je analizirana konkretna politička situacija.) Inače, postojali su vrlo povoljni uslovi za intenzivan rad malobrojnih komunista za prijem novih članova provjerenih u vatri borbe i za osnivanje skojevske organizacije. Konkretna situacija zahtijevala je organizovanje i aktiviranje najprogresivnijih kadrova (kojih je bilo u svim jedinicama i u pozadini) za borbu protiv negativnih uticaja pročetničkih elemenata i oblika zaostale svijesti većine stanovništva.

80 Okružnica br. 1 OK KPH za Liku.

Stab **gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, njegov rad i transformacija**

Do 3. augusta 1941. postojao je samo Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu. Trećeg augusta formiran je Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu. Svaki štab je imao svoju teritoriju i jedinice. Štab u Srbu održavao je veze sa Štabom u Drvaru.

I jedan i drugi štab imali su pune ruke posla pa se radilo do kasno u noć. Štab u Srbu izdao je prvih dana augusta Uputstvo o radu političkih komesara.[81] Organizovao je ishranu jedinica na Srbskom klancu, ambulantu u Srbu, rukovodio transportom, ouganizovao smještaj zarobljenika u Srbu i njihovo prebacivanje za Drvar, umnožavao »Vijesti« i »Gerilac« i rješavao razne sporove i molbe seljaka.

Štab u Donjem Lapcu radio je slične poslove kao štab u Srbu. On se posebno angažovao oko vojne situacije prema Bihaću, Kulen-Vakufu, Gračacu i Udbini.

Marko Orešković je već kod svog prvog dolaska u Donji Lapac bio oduševljen rezultatima koji su postignuti[1]. Govorio je o potrebi da Štab u Donjem Lapcu predstavlja rukovodstvo za svu Liku. Poslije povratka iz Drvara, oko 15. augusta, izdao je prvi dokumenat sa potpisom »Privremeni glavni štab za Liku«.

Po odluci Marka Oreškovića, Vlado Ćetković izdaje 23. augusta naredbu kojom se »Štab gerilskih odreda za Liku« pretvara u »Štab bataljona gerilskih odreda za Liku». Pretvaranje Privremenog glavnog štaba (ili štaba gerilskih odreda za Liku) u Štab bataljona gerilskih odreda za Liku povezano je s formiranjem Drvarske brigade i reorganizacijom njenih potčinjenih jedinica, koja je počela 16. augusta.

Početkom ustanka gotovo po čitavoj Lici osjećala se potreba za jedinstvenim vojnim rukovodstvom za Liku. Masovni narodni ustanak izbio je u južnoj Lici s centrom u lapačkom srezu. Tu i u gračačkom srezu bile su najbrojnije i najbolje naoružane vojne jedinice. Zato je Marko Orešković i insistirao da Štab u Donjem Lapcu preuzme obavezu jedinstvenog vojnog rukovodstva za čitavu Liku. Sastav Štaba u Lapcu bio je različit. Stalno i čitavo vrijeme u njemu je radio Gojko Polovina. On je bio stvarni rukovodilac, komandant, komesar i predstavnik vlasti. Povremeno u Štabu su radili Stevo Dragičević, Nikola Vidaković, Dušan Mileusnić i Đoko Jovanić. Poslije imenovanja Stojana Matića za komandanta bataljona, situacija se nije bitno izmijenila. Stojan se uglavnom, nalazio u Nebljusima odakle je rukovodio našim snagama na Drenovači. Kasnije je s dijelom snaga učestvovao u borbi od Ćukova i Orašca i rukovodio našim snagama prilikom neprijateljske ofanzive oktobra 1941.

Polovina je nekoliko puta, prilikom važnijih događaja, konsultovao majora Boška Rašetu i tražio njegovo mišljenje i sugestije. Od tih mišljenja nije bio nikakve koristi, jer su uvijek bila pesimistička. Kod oktobarske neprijateljske ofanzive Rašeta je predviđao propast ustanika i rasulo naše vojske, jer, po njegovom, ustaško-domobranskom vojskom komanduje vrlo sposoban i ofar.-zivan starješina, inače njegov drug iz bivše vojske.

81 Ova uputstva izradio je u Srbu Đoko Jovanić.

Stab u Lapcu održavao je veze sa Štabom gerilskih odreda za Bosansko Grahovo i okolinu (odnosno sa Štabom Drvarske brigade), OK KPH za Liku, komandama udbinskog i gračačkog sektora, Štabom gerilskih odreda za srez Korenicu i okolinu, Štabom 2. bataljona »Sloboda«, bataljonom »Velebit« u gospićkom srezu i frontovima na Drenovači, prema Udbini i sa Srbom. Osim Srba, s kojim je uspostavljena telefonska veza, sve veze održavane su putem kurira.

Sadržaj rada Štaba bio je rješavanje najraznovrsnijih problema pozadine, uticaj na moralno-političko stanje protivnika, pisanje raznih proglasa, letaka i niz drugih poslova. Čisto vojnim pitanjima Štab se bavio u slučajevima neprijateljske ofanzive i u slučajevima naših složenijih ofanzivnih pothvata. Na moralno-političko stanje boraca i stanovništva uticalo se najviše preštampavanjem članaka iz »Gerilca« i rijetkim »obavještenjima« poput onog od 27. VIII 1941. godine.[82]

Komunikacije s potčinjenim obično su sadržavale zahtjeve za municijom, razna obavještenja i slanja propagandnog materijala. Zbog toga su ove komunikacije bile povremene i rjeđe, ali su zato više korišćeni neposredni kontakti. Po pravilu kod svakog važnijeg događaja dolazio je neko iz Štaba, upoznao se sa situacijom i pomagao u rješavanju.

Karakteristična su dva dokumenta Štaba gerilskih odreda za Liku: navedeno obavještenje od 27. augusta i Proglas od 25. septembra 1941.

U prvom se iznose podaci o razgovorima Rađenovića i drugih sa talijanskom komandom. U dokumentu se zaključuje: »Iz ovog se jasno vidi stav Talijana prema nama. Prosto je jasno da nas Talijani žele ponovo povratiti pod ustašku vlast i razoružati nas i prepustiti ustašama da bi ovi mogli da kolju nas i naše porodice kao i da uništavaju našu imovinu.

Štab ovog bataljona dostavlja ovaj izvještaj svim komandirima jedinica i svim mjesnim odborima da ga saopšte borcima na položaju i cjelokupnom narodu u pozadini. U daljem odnosu sa Talijanima ovaj će Štab blagovremeno izvjestiti borce i narod. Za štab Matić, sr.«

U drugom, koji je pisan kasnije, prenesena je analiza vojno-političke situacije izvršena 10. i 11. septembra u Donjem Lapcu i rezultati savjetovanja na Kamenskom 21. septembra 1941. Između ostalog u Proglasu se kaže:

»Iskustvo u borbi pokazalo nam je da je nemoguće voditi borbu bez stalne vojske, odnosno bez boraca koji su spremni da (ostanu pod oružjem), duže vrijeme, da dobro upoznaju teren, metode ratovanja i da se priviknu na ratnički život. Pokazalo se da je nemoguće voditi borbu ako se smjene vrše svaki osmi dan, isto tako se pokazalo da je nemoguće voditi borbu ako svaki borac bude smatrao pušku i municiju svojom privatnom stvari sa kojom on raspolaže po svojoj volji.

Nadalje se pokazalo da se u borbu uzimaju svi ljudi odreda, bez razlike na godine i sposobnosti. Ako na ovaj način produžimo borbu, mi ćemo imati sve više neuspjeha i doživjećemo teške poraze. Nadalje je nemoguće voditi borbu ako se naši borci ne budu potpuno podložili disciplini i vojnoj komandi. Dešava se da kurir ili ordonans ne izvrši svoju dužnost, ili, što je još gore, izvrši naopako, te javlja suprotno od onoga što mu starješina naredi, zato što on sam smatra da i on može da bude starješina.«[83]

82 Arhiv CK KPH, dokumenat broj 270.
83 Zbornik VII, tom V, knj. I, str. 136 i 137.

Poslije toga apeluje se da se jave dobrovoljci koji će stalno biti na položaju i naređuje se da se pojača disciplina i borci žive vojničkim životom. Najavljuje se, mogućno, mobiliziranje čitavog sposobnog stanovništva bez obzira na broj dobrovoljaca. U početku ustanka vojne jedinice bile su organizovane kao gerilski odredi. Veća sela imala su svoje gerilske odrede, dok su se manja sela i zaseoci, te slabije organizovana sela priključivala većim i bolje organizovanim. Pošto »-gerilski odred« nije bio udomaćen naziv, neke jedinice su odmah počele nositi nazive četa i vodova. (Vodovi su bili jačine 10 do 20 boraca, a čete jače od ovoga.) Poslije formiranja Drvarske brigade formirani su bataljoni, a u sastavu bataljona čete i vodovi. Međutim, bilo je i samostalnih vodova direktno pod štabom bataljona.

Međusobni odnosi štabova u Lapcu i Drvaru

Odnosi između rukovodstava u Drvaru i Donjem Lapcu bili su uglavnom pravilni, pogotovo kada se uzme u obzir složenost situacije u kojoj su djelovala oba rukovodstva. Neposredno uoči ustanka partijska organizacija za Donji Lapac nije imala veze sa svojim višim partijskim forumom, a tako ni grupa komunista iz Srba. Zato se ova grupa i orijentisala na drvarsko partijsko rukovodstvo. Rezultat takve povezanosti bila su koordinirana i sinhronizirana dejstva (i po vremenu i po mjestu), što je imalo pozitivnih rezultata i za jednu i za drugu stranu. Kasnije, dolaskom Marka Oreškovića Krntije, korišćene su njegove veze sa CK KPH, što je pored velikog praktičnog iskustva Marka Oršekovića, doprinijelo pravilnijoj orijentaciji pokreta u Bosanskoj krajini i Lici,

Štab u Lapcu nije nikada dovodio u sumnju Štab u Drvaru kao pretpostavljeni štab, pa se prema njemu tako i ponašao. Prva organizacija štabova i jedinica i njihovi nazivi preuzeti su iz Drvara. Otuda su primane osnovne direktive za rad, odatle je došla prva zakletva,[84] a u Drvar su slati i zarobljenici. I kad je sredinom augusta došlo do prvih neslaganja oko odnosa s Talijanima, ni tada se uloga Štaba u Drvaru kao pretpostavljenog štaba nije opće postavljala. U pismu Štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, kojeg su potpisali Gojko Polovina i Dušan Mileusnić, stoji: »Mi smo rukovodstvo borbe prepustili vama i spremni smo još uvijek da primamo vaša uputstva i naređenja, ali tražimo bezuslovno da se saslušaju i naša mišljenja.«[85]

Prva neslaganja nastupila su oko razgovora s Talijanima. Štab u Lapcu je te razgovore okarakterisao ovako: »Naši pregovori sa Talijanima bili su u stvari razgovori koji su se vodili pod pritiskom. Mase su tražile da se od Talijana traži da oni okupiraju ove krajeve i da bezuslovno protjeraju svu ustašku vlast i hrvatsku vojsku. Treba sarađivati sa svim Srbima dok god su oni spremni da drže pušku u ruci i pucaju na zajedničkog neprijatelja.[88] Ili, »Udruži se i sa vragom dok ne pređeš preko ćuprije«, (Izreku su upotrebljavali seljaci iz Srba u svom obrazloženju zašto su za kompromis sa Talijanima.)

84 NI jedna ustanička jedinica u kotaru donjolapačkom nije polagala ovu zakletvu, niti su štabovi na tome insistirali.
85 Arhiv VII, k. 1701, broj 1—3/27, str. 2.
86 Arhiv VII, k. 1701, broj 1—3/27.

Stab u Donjem Lapcu nije odobravao pokušaj Štaba u Drvaru da pomoću drvarske grupe ustanika uhapsi Rađenovića i Rašetu kao pregovarače sa Talijanima na Otriću: »Ako u našoj sredini zaista ima ljudi koji ne zaslužuju veliko narodno povjerenje i ako treba te ljude hapsiti, pa i strijeljati kao narodne izdajnike, mi to znamo učiniti i sami i naši su ljudi dovoljno odani oslobodilačkom pokretu i spremni su da to izvrše.«[87]

Stab u Drvaru svoj stav izrazio je u uvodniku »Gerilca« od 19. augusta i na konferenciji delegata gerilskih odreda za zapadnu Bosnu i Liku održanu 31. augusta. Skupština tog stava se svodila na konstatacije da je talijanski okupator doveo Pavelića, a prije toga ga je 12 godina čuvao i pripremao. Bez njemačke i talijanske zaštite Pavelić ne bi postojao. Ustaški zločini su izvršeni i vrše se sa znanjem i pod zaštitom talijanskog okupatora. Nismo protiv razgovora sa talijanskim okupatorom, ali samo zato da napuste našu zemlju. Svi oni koji su danas za pozivanje Talijana na okupaciju slobodne teritorije su neprijatelji naroda i njegove slobode.

Stav Štaba u Drvaru bio je ispravan i principijelan. Međutim, ustaničke mase u svojoj ogromnoj većini ni isu bile pripremljene za borbu protiv Talijana. Sama direktiva za borbu protiv Talijana nije bila dovoljna. Trebalo je izvršiti temeljite pripreme — političke, kadrovske i druge.

Frontalnom borbom nije se mogla sačuvati slobodna teritorija. Trebalo je izvršiti pripreme za partizansku taktiku, a zato nisu bile osposobljene ni jedinice, a ni štabovi u Drvaru i Lapcu.

Previše se naglašavao socijalni karakter pokreta: »Pokvarena izdajnička gospoda znadu da naša narodnooslobodilačka borba ima duboki socijalni smisao, da je naša borba — borba za nacionalno i socijalno oslobođenje, borba protiv pljačkaša i špekulanata, borba za punu narodnu vlast, borba za novi ljepši slobodniji život svih ljudi i za to se boje naše borbe i naše pobjede. Oni znaju da u slučaju naše pobjede neće moći živjeti na račun seljaka i radnika, nego će morati zasukati rukave kao i svaki drugi i zato, da bi sačuvali lagodan život, oni sada žele dovesti ovamo Talijane.«[88]

Stab u Donjem Lapcu je isto tako dobro znao da su talijanski fašisti, zajedno s Nijemcima, doveli ustaše, da su glavni neprijatelji naroda i komunista, ali je Stab računao da većina naroda nije pripremljena za borbu protiv Talijana i da komunisti ne smiju da se odvoje od naroda. Uz to je Polovina, kao najodgovorniji u Štabu u Lapcu, računao i na suprotnosti između Njemačke i Italije, Italije i NDH i na diferencijaciju unutar same talijanske vojske: »Ovo što je rečeno važi za talijanske oficire i vojnike među kojima ima velik broj ne samo neprijatelja ustaša, nego neprijatelja fašizma uopće.«[89]

Štab u Donjem Lapcu, kao i onaj u Drvaru, težio je za okupljanjem svih snaga za narodnooslobodilačku borbu pa nije bilo ubjedljivih razloga za odstranjenje Rađenovića, Rašete, Omčikusa i drugih jer se nije znalo da su neki od njih usko povezani s talijanskim okupatorom, a većina naroda nije bila ubijeđena u mogućnost uspješne borbe protiv Talijana. »Vašim postupkom u Srbu, kaže se u pismu Polovine i Mileusnića, (misli se na hapšenje Rađenovića, Đ. J.) razbili ste savez svih Srba koji su spremni da se bore protiv zajedničkog neprijatelja.«

87 Izvještaj Polovine Štabu Drvarske brigade sredinom septembra 1941. godine. Arhiv CK KPH, dok. br. 251, str. 3.
88 Zbornik VII, tom rv, knj. k, dok. br. 66, str. 140 i 141.
89 Arhiv vn, k. 1701, br. 1—3/27.

Stab u Lapcu bio je u pravu jedino u zahtjevu da problem na svojoj teritoriji treba da on rješava i da zbog naše vlastite slabosti d nepripremljenosti, treba imati elastičniji stav prema Talijanima. Glavna greška Štaba u Lapcu bila je da gotovo nije ništa preduzeo na raskrinkavanju politike talijanskog okupatora, da se nije uporno i dosljedno borilo za podizanje svijesti masa i pripremanje naroda za borbu protiv talijanskog okupatora.

Ni u Štabu u Lapcu, ni na konferencijama u Drvaru niti u Kamenskom nije, sa svim pozitivnim i negativnim elementima, svestrano raspravljen odnos prema talijanskom okupatoru. Na konferencijama, koje su inače bile na liniji oslobodilačkog pokreta, s prenaglašenom socijalnom notom, zauzet je jedan ispravan stav, ali nisu uzete u obzir i raspravljene i realne okolnosti i prema njima preduzete odgovarajuće mjere. Na konferencijama su učestvovali i pročetnički elementi, koji su se na riječima saglasili za borbu protiv Talijana, a kasnije radili po svome i Talijane očekivali kao saveznike i oslobodioce.

Između štabova u Drvaru i onoga u Lapcu nije bila razgraničena nadležnost u odnosu na neke jedinice. Tako je 2. bataljon »Sloboda« bio potčinjen Štabu Drvarske brigade, a istovremeno je Stab u Lapcu računao s ličkim borcima oko Kulen Vakufa i održavao s njima neke kontakte. Još nejasnija je bila situacija s 4. bataljonom Drvarske brigade, tj. ornim na ličkoj pruzi (Gračac-Zrmianja), koji uopće nije postojao, a na jedinioe koje su postojale na tom terenu imao je uticaj Stab u Lapcu.

Ozbiljna neslaganja su izbila poslije pada Kulen Vakufa. Stab bataljona u Donjem Lapcu u izvještaju tvrdi: »Zarobljenici odrasli odvedeni su u Martin-Brod pod komandom Pere Đilasa.[90] Pijani i razjareni ljudi postupali su sa njima na divljački način. Neki su uspjeli da pobjegnu, dok su ostali stradah. U Martin-Brodu nije bilo drugih vojnika osim onih sa Cvjetnića, Martin-Broda i Begluka. Oni su dakle odgovorni za sve što se tamo desilo«.[91]

Stab Drvarske brigade nije bio zadovoljan s ovim izvještajem, pa piše: »Vaš izvještaj sa Kulen Vakufa ne zadovoljava. U izvještaju nastoji se prikriti pravo stanje stvari. Već, ne znamo ni po koji put, čujemo istu stvar: Bosanci okrivljuju Ličane, a Ličani Bosance, a u stvari radi se o pljački i nasilju koje su vršili i jedni i drugi«.[92]

Neslaganja između štabova u Drvaru i Lapcu nisu značajnije uticala na odnose među boračkim sastavom. Odnosi su bili odlični. Ipak su negativno uticali na konkretne pripreme za borbu protiv Talijana. Naprijed navedeni problemi ilustriraju tadašnje shvatanje rukovodećeg kadra, njihove dileme i kolebanja s kojima su se sretali i koje su morali rješavati.

U donjolapačkom kotaru izbio je 27. jula 1941. masovni ustanak. Takav ustanak izbio je istog dana u Drvaru i ranije u Crnoj Gori. Razlike između ovoga i ustanka i početka narodnooslobodilačkog pokreta u drugim krajevima Hrvatske, pa i u ostalim dijelovima Like, bile su u tome što se u tim krajevima razvijao od manjih jedinica i akcija, pa se postepeno učvršćivao i rastao u vojnom i političkom pogledu. Masovnost ustanka u južnoj Lici je nametala ogromni napor njegovom vojnom i političkom rukovodstvu, kako u pogledu organizacije napada na neprijateljska uporišta, održavanja discipline, tako i u pogledu suočeljavanja s jakim neprijateljskim ofenzivama, te savlađivanja pojedinih eks-

90 Tada komandir Cvjetnićke čete, inače pročetnički orijentisan, kasnije istaknuti četnik i narodni izdajnik.
91 Arhiv CK KPH, dok. br. 251.
92 Zb. VII, tom V, knj. 1, str. 381.

cesa i usmjeravanjem ustanka. Neka partijska rukovodstva su čak bila protiv mogućnosti masovnih ustanaka, ali je Tito brzo intervenisao ii tražio da komunisti učestvuju i vode i takve masovne ustanke.

Svaki masovni narodni ustanak ima prevashodno stihijni karakter. To je karakteristika i ustanka u donjolapačkom srezu. Organizovanje ustanka i početak oružane borbe imali su planski karakter, a kad je borba otpočela, dejstva su se odvijala prema inicijativama pojedinih rukovodilaca ili grupa boraca ili naroda. Ta stihijnost imala je svoj pozitivni efekat, ali je kasnije reprodukovala i nepoželjne posljedice.

Treba imati u vidu vrlo složene uslove pod kojima je ustanak izbio. To su masovna zvjerstva ustaša (u kojima su izgubili živote žitelji čitavih sela i zaselaka), niska politička svijest većine stanovništva, slaba i nedovoljno uticajna KP Donjeg Lapca (koja uz to nije imala veze, a ni pomoći višeg partijskog foruma u najosjetljivijem razdoblju), saradnja velikosrpskih elemenata s talijanskim okupatorom i njegova vješta politika, stara nacionalna gloženja između Srba i Hrvata (koje su ustaše, velikosrbii dl Talijani podgrijavali) dolazak velikog broja izbjeglica liz raznih krajeva zemlje (među kojima je dobar dio bio pozitivno orijentisan, ali oni nisu poznavli lokalne prilike). Biilo je ii onih velikosrpskih elemenata koji su pupčanom vrpcom bili vezani za stari režim ili su gledali samo svoj najuži interes.

Oružani ustanak u Donjem Lapcu prije svega je rezultat rada komunista i najnaprednijih pojedinaca. Ustaški zločini ostavili su strahovitu ranu na duši velikog broja ljudi, a kod onih s niskom sviješću rađali su osvetu i prebacivanje krivice i na nedužne.

Ustanak nije djelo KK KPH za Donji Lapac. I to ne samo zbog teških uslova u kojima je to rukovodstvo radilo, već zbog njegova nesnalaženja i njegove malobrojnosti (Dvojica njegovih članova odstranjeni su iz Partije upravo na početku ustanka). Ipak, ustanak su organizovalii i čitavo ovo vrijeme vodili komunisti. U daljnjem toku ustanak je prerastao snage grupe komunista koja ga je organizovala i vodila, ali upravo u tom trenutku angažuje se CK KPH j posebno OK KPH za Liku.

S druge strane tu je i uska veza s Drvarom, koji je predstavljao jak radnički i komunistički centar i koji je i prije rata imao značajan uticaj na ovaj kraj. Drvar je imao relativno' dobre partijske veze i bio u kursu najnovijih direktiva CK KPJ i Tita. Čitavi period od početka priprema za oružanu borbu do ponovne okupacije, oslobodilački pokret bio je vezan uz Drvar. Ta je činjenica imala pozitivne uticaje u vremenu početka ustanka, kao i u čitavom njegovom toku, ali je zato imala negativne reperkusije u nepoznavanju konkretne ličke situacije, a najviše u teritorijalnom nepoklapanju partijske i vojne linije.

Pomoć OK KPH za Liku u ovom periodu bila je neznatna. Tek od 11. septembra 1941. godine osjeća se pravi uticaj OK KPH za Liku. Od tada je ta pomoć neprekidno jačala.

Pomoć Marka Oreškovića Krntije, člana CK KPH, uslijedila je odmah prvih dana ustanka. Marko se odmah ubacio u maticu događaja i uticao na sva važnija dejstva u Drvaru i Lapcu. Njegovo ogromno ratno i životno iskustvo dalo je pečat događajima. Ali ni on nije mogao nadomjestiti organizaciju Komunističke partije. Razapeo se među mnogobrojnim problemima od Drvara preko Lapca do OK KPH za Liku, pa su mu mogle promaknuti i neke najvažnije odluke: rad sa masama, učvršćivanje Komunističke partije, stvaranje čvrste partizanske formacije i drugo.

Pored svega ovoga imponuje veličina- ustanka. Iako nedovoljno svjestan i predvođen malobrojnim komunistima, narod je stvorio slobodnu oazu u mraku hitlerovske tvrđave, u kome je, upravo taj narod bio gospodar i radio što je htio. Svi pokušaji neprijateljskih snaga iz čitave NDH da se ta oaza uništi ognjem i mačem, ostali su bez uspjeha. Morala se umiješati sa svojom perfidnom politikom fašistička Italija, ali bez obzira na pomoć velikosrpskih elemenata, svi su oni samo privremeno i za kratko zakočili pobjedonosni pokret naroda prema svojoj slobodi.

Uspjeh ustanka je također posljedica slabosti NDH kao fašističke marionetske tvorevine. Ta nova država nije bila konsolidovana, a nije bila ni prihvaćena od naroda ovoga kraja. Postojale su i dalje se razvijale suprotnosti između Njemačke i Italije, Italije i NDH. Pojavili su se tu i velikosrpski elementi kao eksponenti jugoslovenske vlade u izbjeglištvu. Lokalna ustaška vlast u Donjem Lapcu nije bila učvršćena, nisu se poklapale teritorijalne nadležnosti nove vlasti. Ustaške pokretne jedinice su desetak dana prije ustanka napustile Lapac, iako ni one svojim prisustvom ne bi izmijenile tok događaja. Među žandarima bilo je rijetkih i poštenih pojedinaca koji su sarađivali sa stanovništvom i činili mu usluge.

Na slobodnoj teritoriji je formirana narodna vlast. Najprije odbori za pomoć vojsci, pa preko raznih formi narodnih sudova, odbora za ishranu, do organa vlasti koji su rješavali sporove i odnose među ljudima i grupama i sticali iskustva po prvi puta slobodno izabranih istinskih predstavnika narodne vlasti.

Na slobodnoj teritoriji formirani su organi za ishranu, ambulante, radionice. Postojala je telefonska veza, organizovan prevoz boraca i naroda, organizovane omladinske radne akcije. I pored upornih pokušaja neprijatelja da je pogazi i osvoji, oslobođena teritorija držala se dva i po mjeseca.

Ustanak u donjolapačkom kotaru 1941. godine imao je i svojih ozbiljnih slabosti. On nije bio dovoljno odlučan u borbi protiv talijanskog okupatora, nije bio dovoljno oštar i radikalan prema velikosrpskim elementima i četnicima. (Svi podaci o četničkoj izdaji tada nisu bili poznati). Trebalo je dosta vremena i vrlo intenzivnog rada u podizanju svijesti masa da one shvate četničku izdaju i u praksi upoznaju talijanski fašizam pa da se uvjere kako se protiv njega mora i može i te kako uspješno voditi borba i pobjeđivati ga.

U to vrijeme slobodna teritorija u Donjem Lapcu bila je žarište oslobodilačkog pokreta ne samo u Lici nego i u Hrvatskoj. Odavle su se davale revolucionarne smjernice za borbu, pružana je pomoć u naoružanju. Ovdje su stečena prva revolucionarna iskustva u oružanoj borbi naroda i prenosila se dalje.

Borci lapačkog kotara bih su uzor borbenosti. Tu je formiran i prvi ustanički bataljon »Marko Orešković« koji je djelovao po čitavoj Lici i izvršavao najvažnije zadatke vojnog i partijskog rukovodstva.

Međutim, bio je to samo uvod u veliku epopeju dostojnu divljenja i poštovanja. U njoj, narod i borci donjolapačkog kotara, boreći se za ideale narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije, ispisaše najljepše stranice svoje istorije.

Dušan Vojvodić

Sjećanje na događaje u kotaru Donji Lapac od 1940. do 1942. godine

Po općim karakteristikama Neteka se ne izdvaja od ostalih sela u srbskoj kotlini, a ipak ću iznijeti neke podatke od jeseni 1940. godine. U 41 domaćinstvi živjelo je 356 stanovnika: do 15 godina — 152 stanovnika od 15 do 50 godim — 160 i preko 50 godina — 44 stanovnika.

Poljoprivreda je bila osnovni izvor sredstava za život. Selo je imalo 309 jutara zemlje ili 0,87 po stanovniku, oranica 138 jutara ih 0,39 po stanovniku livada 120 jutara ili 0,34 po stanovniku, šuma i pašnjaka 51 jutro. Sve je tc škrta lička zemlja. Primitivan način obrade i niske cijene seljačkih proizvode nisu omogućavale školovanje i zapošljavanje ljudi. Rijetka su bila domaćinstva koja su se uz mnogo domaćinske štedljivosti i dobrog raspolaganja mogla dokrušiti. Išlo je nekako samo u rodnim godinama. Oduvijek su seljani Neteke da bi osigurali najminimalnije osnove života, odlazili na sezonski ili bilo kakav rad — duži ili kraći. Neki su otišli na izučavanje zanata, neki u razne službe koje su bile dostupne seoskoj omladini (žandari, financi, šumski i drugi fizički radnici). Svake godine, od proljeća do zime, odlazilo je 40 do 50 najsposobnijih ljudi na sezonsku zaradu, iz svakog domaćinstva najmanje po jedan, a vrlo česte i po dva.

Socijalno-elkonomski položaj imao je odraza na političko stanje i raspoloženje naroda u selu Neteka. Kako su nebrojeno puta obmanuti i prevareni obećanjima građanskih stranaka, kod ljudi je zavladalo nepovjerenje i podozrivost u riječ »politika«. Građanske stranke u selu nisu imale stalne članove. Politička gibanja bi nastala Oko izbora, a poslije bi sve splasnulo i dalje išlo po starom. Njima (glasačima) su ostale njihove nevolje i problemi, a vlastodršcima plodovi. Omladina i dio mlađih ljudi nisu se mirili ustaljenim ritmom »građanske demokracije«. Oni su priželjkivali i nadali se nečem drugom, nečem što bi više bilo za njih i njihovo. Pojačana politička aktivnost KPJ i njezin uticaj pred drugi svjetski rat dospio je i u ove siromašne i zabačene krajeve Like. Bio je to, uistinu, svjež povjetarac u tjeskobi ličkog krša.

Kraj je bio bez industrije, daleko od gradova i kulturno-političkiih centara. Pred rat se gradila pruga Bihać — Knin. Tada se pružila prilika da se uz starije zaposli i dio omladine iz ovog kraja. Omladina nije imala prilike da izuči neki zanat pa je radila samo na težim i pomoćnim poslovima. Bila je i slabije plaćena. Uz teški rad mladi su došli do novih spoznaja o društvenim odnosima, o izrabljivanju, ali su postali samostalniji i djelomično ekonomski neovisni.

Upoznali su radnike *iz* drugih krajeva i po njima ocijenili da su radničke i seljačke nevolje svugdje iste bez obzira na krajeve i vjersku i nacionalnu pripadnost.

Culi su i za sindikat, za radničke i omladinske organizacije. I oni su poželjeli da se organizuju i da učine nešto čime bi razbili monotoniju seoskog života. Otpočeli su stvaranjem tamburaškog orkestra i na taj način postali jezgro oko kojeg su se okupljali mladi iz Neteke i okolnih sela. U početku je to bilo zabavljanje, a postepeno se prelazilo na čitanje ilegalne štampe, letaka i brošura iz kojih su se mladi upoznavali s političkim stanjem u zemlji i svijetu, a posebno

0 opasnosti koja je prijetila od fašizma. Literaturu i materijal dobivali smo s razniih strana, a najčešće od naprednih omladinaca kojii su radili u Općini Srb kao pisari (Veljo Puača, Pećan Trbulin iz Srba i Drago Ožegovlić iz Neteke).

U jesen 1940. godine došao je u Neteku Duško Vojvodić Jamdrijin, zlatarski radnik iz Beograda. Pošto je i u Beogradu učestvovao u raznim aktivnostima napredne zadružne i sindikalne omladine, odmah po dolasku se priključio omladini Neteke.

U to vrijeme okupljanje i aktivnost muške omladine išlo je kako-tako, ali u patrijarhalnoj seoskoj sredini to je išlo teže ili nikako sa ženskom omladinom.

Znajući da aktivnost i rad napredne omladine nije i ne može da bude nešto posebno omladinsko, već dio opće borbe naprednih ljudi, grupa naprednih omladinaca iz Neteke je pokrenula aktivnost preko koje bi zadobila povjerenje i podršku starijih. Ne zapostavljajući ono što je svojstveno svakoj mladosti, zabavu, 1 pjesmu, unijeli su u svoje skupove notu korektnosti i ozbiljnost u ophođenju. Koristili smo i seosko prelo da bismo na njemu nešto napredno pročitali. U početku je to, kao svaku novost, prihvaćano s podsmijehom i ironijom, ali su ubrzo na prela sa svojim kćerima i sinovima počeli dolaziti i roditelji.

Polovicom decembra 1940. godine u kući Sime Medica Đede, kovača, povratnika iz Amerike, održana je priredba s antiratnim programom koji je pisala i pripremila omladina Neteke, uz prisustvo omladine iz susjednih sela i gotovo cjelokupnog odraslog stanovništva sela. Otklonjeno je nepovjerenje i ponuđena pomoć i saradnja starijih. Priredba nije bila prijavljena vlastima, ali se nije našao nitko od prisutnih ko bi izdao učesnike u programu i organizatore. Ta priredba je postala most kojim je premošćen jaz dotadašnjih odnosa između mladih i starijih u selu. Omladina je postala važan politički činilac i ravnopravan partner.

U kući Sime i Mare Vojvodić organiziran je zajednički doček Nove 1941. godine. Omladina je bila nosilac organizacije programa, a stariji moralne i materijalne,'podrške. Bila je prisutna većina odraslih stanovnika iz sela, omladina iz Srba i radniai s pruge. Buru oduševljenja prisutnih izazvala je »likvidacija« stare godine, koju je predstavljao omladinac Pero Rađenovic Karlin maskiran kao fašistički ratnik s krvavim nožem i krvavim rukama do lakata, s gasmarskom na licu i pekvom na glavi, umjesto šljema. Predviđeno je da takav prođe kroz gledaoce i da ga nekoliko omladinaca i omladinki pojedinačno i naizmjenično napadnu ali i da padnu pokošeni. Po programu nije bilo predviđeno da u tome učestvuju gledaoci, koji su na režirani vapaj jedne omladinke u polumraku sipontano počeli udarati po njemu. Skoro su nam cijelu zamisao upropastili jer je tek na improviziranoj pozornici trebalo da ga presretnu radnici i seljaci s crvenom zastavom i u borbi da ga savladaju. Nastupila je ponoć. Ugašene su petrolejke, a kad se ponovo upalilo svjetlo, simbol fašizma je ležao na pozornici pod nogama radnika (Boško Vojvodić) i seljanke (Jela Vojvodić — udata Medić), u crvenim košuljama i iznad glava ukrštenim srpom i čekićem. Tako su narod i omladina Neteke i okoline dočekali Novu 1941. godinu.

Omladina se veselila ne shvatajući u tom času da je upravo u toj godini čeka stvarna borba na mnogo široj i krvavijoj pozornici u kojoj ulogu fašizma igraju pravi fašisti. Možda i u onoj spontanosti naših gledalaca ima nečeg simboličnog i poučnog, a to je da se u revoluciji, u masovnom narodnom ustanku, svi detalji unaprijed ne mogu predvidjeti. Za revoluciju i narodni ustanak nema generalne probe.

Prvi mjeseci 1941. protekli su u različitim aktivnostima, u intenzivnom d redovnom praćenju svjetskih zbivanja (preko radija u čitaonici u Srbu gdje su uz, ostalo, organiizrano slušane vijesti Radiio-Moskve). Dvadeset sedmog marta uobičajenu buku radnog proljetnog dana na njivama i radilištima na Unskoj pruzi nadglasala je zvonjava crkvenih zvona, pucnjava pušaka i mina. Iznenađeni ljudi dozivali su jedni druge raspitujući se šta se to dogodilo. Nitko nije znao. Nakon kraćeg vremena niz Krčko Brdo na bosanskoj strani pojavila se duga kolona ljudi. Rad na Unskoj pruzi bio je obustavljen. Pred kantinom, čiji je vlasnik bio lokalni trgovac, bila su postavljena burad s vinom i rakijom i prolaznicima nuđeno da besplatno piju. «-Tu nešto nije u redu kad se gazde vesele i besplatno toče! Nekako nisam navikao da se u listo vrijeme s njima veselim. Obično je bilo kad se oni vesele, meni dođe da plačem.« To su bile šale i upadice radnika na račun kavaljerstva kantinjera koji je znao za 100 din nevraćenog duga do besvijesti izudarati čovjeka. To je šačica nosilaca vlasti i njihovih skutonoša slavilo dolazak kralja Petra II Karađorđevića na vlast.

Uveče su čitaonica i u njoj radio bili gotovo opsjednuti. Radnici s Unske pruge, seljaci iz mjesta i okolnih sela, a posebno omladina, kao na sajmeni dan nagrnuli su u Srb. Valovi Radio-Moskve i Beograda prenosili su događaje s ulica Beograda gdje je narod glavnog grada pod rukovodstvom svoje avangarde KPJ rekao odlučnu riječ i oborio pakt s fašističkom Njemačkom. Još dok su vijesti trajale, grobnu tišinu u kojoj su prisutni i dah zadržavali, prolomio je glas omladinca: »Drugovi, pridružimo se i mi našoj braći i drugovima iz Beograda i drugih mjesta Jugoslavije«! Duga bučna kolona krenula je kroz mjesto skandirajući iste parole kao na ulicama Beograda: »Bolje grob, nego rob! Bolje rat, nego pakt! Savez s Rusijom!« — odjekivalo je dolinom u tihoj zvjezdanoj noći koja je najavljivala buru i zoru. Skandiranje je bilo tako snažno da su iz brdskog sela Ajderovca, udaljenog nekoliko kilometara, dotrčali ljudi da vide i čuju šta se događa. Najbučniji i najvatreniji bili su omladinai i omladinke, simpatizeri Partije koji su u toj i u svim ostalim akcijama stali u red onih koji su ispisivali najljepše i najslavnije stranice naše novije historije. Ruku pod ruku skandirali su, pjevali i igrali.

Pred gostionicom Steve Ugrice podignut na ruke govorio je mladi učitelj s Osredaka Marko Vučković o jedinstvu jugoslavenskih i slavenskih naroda i svih demokratskih snaga u borbi protiv najljućeg zajedničkog neprijatelja — fašizma. Od lokalne vlasti nitko se nije ni pojavio. Manifestanti su se nakon nekog vremena razišli svojim kućama.

U danima iza dvadeset sedmog marta nastalo je iščekivanje i neizvjesnost. Cak je i nekoliko mlađih žandara sa službom u Srbu dolazilo u čitaonicu i s nama slušali Radio-Moskvu. Iz dana u dan rastao je interes za događaje u svijetu i zemlji. Rastao je i patriotski osjećaj za obranu zemlje, a isto tako ugled KPJ kao nosioca želja i stremljenja svakog poštenog rodoljuba. Rastao je ugled SSSR-a. Šteta za taj kraj da u tom vremenu nije bilo nekog s jačim političko--partijskim iskustvom da politički i organizaciono pravilnije usmjeri i orijentira iskreno raspoloženje naroda, a posebno omladine.

Nastalo je još veće iznenađenje i zaprepaštenje kad su stigli glasovi o brzom raspadu vojske. Narod je vjerovao u vojsku pa mu je stvarnost bila još teža. Mislilo se da ti glasovi nisu istiniti pa je kamionom krenula grupa omladinaca među kojima Drago Ožegović i ja u pravcu Knina. Uspjeli smo stići samo do Pađena. Kad smo se kamionom pojavili na zaravni gdje se nalazila gostionica i trgovina, primijetila nas je grupa vojnika i odmah u našem pravcu okrenula

»švarcloze«, mitraljez postavljen na visoko postolje za gađanje aviona. Bili su to vojnici konjičke jedinice iz Banje Luke. Sprovedeni smo u štab gdje je bilo više oficira i tu su nas dosta dugo ispitivali i provjeravali.

Napokon su nas pustili i naredili da se vratimo natrag. Usput smo na cesti sustigli nekoliko vojnika iz našeg kraja, koji su bez oružja, već upola civili, izbjegli iz Knina. Pričali su nam nevjerovatne priče o izdaji, o naoružanim civilima, o upadima u magacine i izvlačenje iz njih svega što se tamo našlo i još štošta drugog.

Kad smo se vratili, pred Kečinom gostionicom nalazila se veća grupa ljudi i omladine. Došla je da se kod lokalnih vlasti, na čelu sa poslanikom, obavijesti 0 situaciji. Gospoda su samo nemoćno slijegala ramenima. Kod prisutnih nastala je mučna šutnja prouzrokovana teškom neizvjesnošću. Na stol pred gostionicom popeo se tada omladinac Pećan Trbulin i pročitao letak CK KPH koji je završavao riječima? »Ni rat ni kapitulacija, već oslon na SSSR-«. Bio je to letak CK KPH od 29. III 1941. godine. To je bio tračak svjetla u mračnoj neizvjesnosti. Lica su se nešto razvedrila, iskreno i spontano pozdravila govornika aplauzom. Poslanik Stevo Rađenović, očito iznenađen reagiranjem prisutnih, nađe razloga da kaže: »Svi smo mi za Rusiju. Svi ćemo mi biti komunisti ako zatreba.« Pod ovim obećanjem izdržao je svega nekoliko dana. Odmah po proglašenju NDH žandari u žandarmerijskoj stanici u Srbu skinuli su s kapa kokarde i ostale oznake stare Jugoslavije. Komandir je bio Franjo Fiištrek. Četrnaestog aprila u Srb je preko Srbskog klanca došla kamionom grupa vojnika s kompletnom ratnom spremom pod komandom mornaričkog kapetana-Slovenca, koji je sa svojim mornarima potopio brod kod Obrovca da ne padne u ruke Talijanima, i pješadijskog poručnika Stevana Mićevića — Crnogorca. Među vojnicima bio je 1 Mlado Radišlić. U grupi su se nalazili vojnici raznih rodova, a najviše je bilo graničara i mornara.

Dolazak vojnika regularne vojske privukao je pažnju i ubrzo su se Oko njih počeli okupljati mještani. Smjestili su se u školu. Nastalo je paradoksalno stanje. U istom mjestu na razmaku od oko 200 metara nalaze se vojnici regularne vojske stare Jugoslavije i žandarmerijska stanica koja je, skinuvši znakove, u stvari priznala NDH. Jedni i drugi naoružani.

Naravno da tako nije moglo ostati. Vojska, uz pomoć mlađih ljudi, razoružava žandarmerijsku stanicu. U razoružavanju su učestvovali uz vojnike: Pećan Trbulin, Drago Ožegović, Miloš Stojsavljeviić, Vojo Mileusnić, Pero Rastović, Ilija Vojvodić, Branko Grbić, Petar i Milan Rađenović (Markačevi) i Stevo Desnica.

Na intervenciju bilježnika Torbice i Steve Rađenovića, vojska, ujutro 15. aprila, vraća oružje žandarmerijskoj stanici i odmah zatim odlazi preko Trubara za Drvar.

Istog dana krenula je u tom pravcu i grupa omladinaca da se kao dobrovoljci prijave prvoj vojnoj jedinici koja se bori protiv okupatora. U Srbu i Okolini pronosile su se priče da je u okolini Grahova »Brko«, komandant puka, okupio dobrovoljce i da uspješno pruža otpor Talijanima. U toj grupi omladinaca nalazili su se: Mićo Medić Stevanov, Stevo Knežević, Milan Reljić Stevanov, Rade Majstorović Pitar (svi iz Martin-Broda), Duško Vojvodić Jandrijin, i Pero Rađenović Karlin iz Neteke. Svi smo se osjećali komunistima, mada to formalno nismo bili. Vjerovali smo da tim svojim postupkom udovoljavamo pozivu Partije za obranu zemlje od nastupajućeg neprijatelja. Spuštajući se od Resanovaca prema Grahovu, primijetili smo iz pravca Grahova osobni automobil. Na jednoj oštroj okuci odlučili smo da ga zaustavimo. Prepriječili smo

cestu odmah iza okuke napravivši živi zid. Auto je stao. U njemu vojnik-šofer, a na zadnjem sjedalu, kao da se prikriva u kutu, nalazio se general Jugoslavenske vojske. Neki su tvrdili da je to bio komandant Jadranske divizije sa sjedištem u Kninu, »Sta hoćete od mene«? — izgovorio je to i drsko i molećivo, konstatiravši da ne može preko živog zida dalje. »Gospodine generale, mi hoćemo oružje. Hoćemo da se pridružimo najbližoj vojnoj jedinici i da se borimo protiv fašizma.« Nešto mu se lice razvedri kad se uvjerio da mu od nas ne prijeti opasnost, ali nas je ipak promatrao nekim čudnim, pomalo odsutnim pogledom, kao da smišlja da nas se otrese. Snašao se. Uputio nas je u Bosansko Grahovo, a on je najvećom mogućom brzinom odjurio u pravcu Drvara. Čudan događaj u čudno vrijeme. Na čudnoj Okuci i životnoj raskrsnici. General, koji je imao vojsku, oružje i obavezu da brani zemlju, izgubio je nadu i vjeru u uspjeh. Bježi kao poplašena zvijer ih zločinac s mjesta zločina. A ova goloruka kolona mladih ljudi, naoružana jedino iskrenom ljubavlju prema svojoj domovini i narodu, kreće u pravcu fronta s nadom i vjerom u uspjeh i pobjedu. Prije Grahova susretali smo neprekidnu kolonu vojnika s oružjem i bez oružja koji su postiđeni i osramoćeni s ogorčenjem govorili o izdaji nekih oficira. Na tom sektoru nije više bilo ni jedne organizrane vojne jedinice pa smo se i mi uputili do Drvara.

Država sa svim institucijama klizila je u nepovrat. Ništa se više nije dalo ni ustaviti ni spasiti, niti na tim temeljima graditi. Na tom putu došli smo do oružja i vratili se kućama.

U Srbu su žandari već bili stavili nove kape s novim znakovima. Predsjednik općine, srpske nacionalnosti je smijenjen. Organi vlasti nove države NDH počeli su se oformljavati. Bivši službenici su još dolazili u općinu. Zavladala je opća neizvjesnost i strah kod naroda jer su se prenosile svakojake zastrašujuće priče. U glavama ljudi nicale su raznovrsne kombinacije o svemu pa i o tome tko će doći za novog predsjednika općine. Pretpostavljalo se da mora biti hrvatske nacionalnosti. Svijet se pitao hoće li biti doveden s drugog terena ih neko od domaćih. Domaćih je bilo samo nekoliko.

Nastalo je djelomično olakšanje kad je za predsjednika općine u Srbu postavljen Đuro Grgurić (Đurica), sin bivšeg geometra. Tu je živio s majkom. Družio se i dobro slagao s omladinom u Srbu. Nikad nije iskazivao crte šovinizma. Glasao je za opoziaiju. Poznavao je narod i u tome je bilo olakšanje.

Drugih promjena nije bilo. Službenici općine su obavljali svoj posao. Izgledalo je da se nova vlast neće mnogo razlikovati od stare. U drugoj polovici aprila prošla je talijanska okupatorska vojska bez dužeg zadržavanja. Koristeći lično poznanstvo s Pavelićevim ministrom Artukovićem, u Zagreb odlaze Stevo Rađenović, bivši poslanik, Miloš Torbica, bivši bilježnik općine Srb i Jovo Keča, trgovac iz Srba da izjave lojalnost NDH i Paveliću. Ovim odlaskom su još jednom potvrdili da su spremni na sve samo da sačuvaju sebe, svoj položaj i imovinu. Ubrzo je izašla naredba za pokrštavanje Srba, ali nikakve nasilne mjere nisu poduzimane da se ta naredba sprovede. Objavljen je proglas za predaju oružja s prijetnjom strijeljanja za neposlušnost.

Međutim, paralelno s akcijama nove vlasti počelo je i djelovanje naprednih ljudi, posebno omladinaca, da se oružje ne predaje, nego sakriva i čuva. Godinama je usađivana svijest u vojnika da se oružje mora ne samo predati, nego i odgovarati za njegovu neispravnost. Neki su ga predah, a mnogi sakrili i sačuvali. Najlakše je bilo onima za čije oružje susjedi nisu znali. I pored toga što su april i čitav maj prošli u relativnom miru, napetost, neizvjesnost i strah kod naroda su rasli. Ovoj atmosferi istinitim kazivanjima doprinosili su pojedinci

i čitave porodice koji su u stari rodni kraj stizali iz krajeva u kojima je orgijanje fašista i njihovih slugu bilo u punom jeku. Stravično i nevjerovatno bile su priče o napuštanju vlastitog ognjišta i čitavog imetka da bi se spasio samo goli život. Među progonjenima bilo je i komunista, skojevaca, simpatizera Partije i napredne patriotske omladine.

Došavši u rodni kraj iz Zagreba, Beograda, Zednika i drugih mjesta, oni su pričali što su sobom donijeli fašisti i okupacija. Ako se prethodni period mogao nazvati relativno mirnim, već prva polovina juna je najavljivala dramatična zbivanja. Nova državna tvorevina NDH i njezina izvršna vlast počeli su pokazivati svoje pravo lice. Izmijenjen je komandir žandarmerijske stanice u Srbu. Došla je veća grupa ustaša iz Gospića i Perušića. Sudac Marinković u Donjem Lapcu počeo je pozivati na »-saslušanje« pojedince i grupe ljudi. Mnogi se sa »saslušanja« nisu nikad vratili.

Preko žandarmerijske stanice Srb dobio sam poziv da se za uredovnih sati javim sucu Marinkoviću radi saslušanja. Poziv mi je donio Mate Bićanić, mladi žandar rodom iz Dabra. On je jedan od onih žandara koji su s omladinom u čitaonici u Srbu slušali Radio-Moskvu. Kad je doznao da ću ići s konjskom zapregom, rekao je da će i on ići sa mnom jer bi i inače išao biciklom. Po nalogu suca Marinkovića čekao sam u sudskom hodniku do kraja radnog vremena. Pred kraj radnog vremena stigao je i Mate. Sudac Marinković je pozvao prije njega **u** sobu, a nakon izvjesnog vremena i mene. Zatražio je da mu ispričam tko sam, što sam, gdje živim i šta radim. Ispričao sam i zašutio. »Nemaš ništa više reći?« — »Nemam!« — »Sto zaboravi da kažeš da si živio u Beogradu, da si tamo radio kao zlatarski radnik i bio član URS-ovih sindikata i zadružne omladine, da si se iz rezerve uputio u Liku da izbjegneš hapšenje u Beogradu zbog učešća u štrajku i demonstracijama. Vidiš da sve znamo.« Malo zastade pa upita: »Reci ti meni kad si se zadnji put sreo s Nedjeljkom Zakulom?« — »Prvi put čujem za to ime« — rekoh sasvim mirno jer ga stvarno nisam poznavao. »A s Gojkom Polovinom? Nećeš valjda reći da i za njega prvi put čuješ.« — »Gojka znam, ali se ni s njim nisam sastajao«. — Dobro, vidjet ćemo.« Promatrao me neko vrijeme i poslao u hodnik da pričekam.

Iz uputa i naloga koje je dao Mati kroz vrata, shvatio sam da ću biti pod paskom i da ću s još nekima biti ponovno priveden k njemu u sud.

Pozvao me i saopćio da mogu ići kući, ali da se ne smijem nikuda udaljavati. Iz sudske zgrade sam izašao s Matom i uputio prema gostionici, koju su držali zet i sestra Zorka. Tamo su bih konji i kola. Sestra je željela da dozna šta je bilo kod suca, ali se Mate nije odmicao ni koraka od mene. Gdje ja, tu i on. Da bismo mogli nasamo porazgovarati, ručak je postavila u njihovoj spavaćoj sobi. Mate je zatražio da se i njemu postavi ručak. Bilo nam je jasno što to znači. Pokušavao sam se smiriti, ali nisam mogao ni jesti ni piti. Mate je jeo i dobrano popio. Izašao je u WC, a ja sam na brzinu uspio reći da sam odlučio bježati u šumu čim prije.

Upregli smo konje i krenuh prema Srbu. Kod vodovoda u Boričevcu izađoše na cestu pred nas trojica ustaša i ustaviše kola. Odmah počeše isprezati konje uz najpogrdnije psovke. Jedan s puškom pođe prema meni. Kad Mate vidje šta oni hoće, ispravi se u kolima, repetira pištolj i dreknu: »Odstupite od kola. Ja imam nalog od suca Marinkovića da ga sprovedem i pazim. Nemojte me tjerati da upotrijebim oružje.« Vidjevši Matinu odlučnost, odstupili su uz psovke, a njemu uputili prijetnje da štiti Srbe. Nastavili smo put proživljavajući događaj svatko na svoj način. Dugo smo šutjeli. Kad smo ušli u Doljane, rekao je da

ćemo stati kod učitelja Miloša Tmušića da čujemo Radio-Moskvu. Preklinjao sam ga da to ne činimo i da čovjeka ne uvlačimo u neugodnosti. Uvjeravao sam ga da sada nije vrijeme za to, da on ne poznaje nas ni mi njega, a možda i nema radio-aparat.

Ipak smo stali. Ušli smo u kuću. Učitelj Tmušić je bio Crnogorac. Uvjeravao nas je da nema radio. Mate se nije dao uvjeriti pa su prošli kroz sobe da se uvjeri. Domaćica je iznijela pršut i vino. Mate je jeo i pio. Ja nisam mogao. Stalno mi se vrtjelo po glavi kako da pobjegnem.

Kad smo se počeli spuštati od Brotnje prema Joševici, sišao je Mate da zavinta kola. Bila je već dosta tamna noć. Kad se vratio u kola, predložio je da pjevamo. Nije mi bilo do pjesme. On je pjevušio, izvadio pištolj i opalio dva metka u zrak. Niisam mogao odgonetnuti šta mu to znači. Mislio sam na provokaciju.

U Suvaji su bila troja kola na cesti okrenuta u pravcu iz kojeg smo mi dolazili. Stali smo i mi. Bilo je dosta ljudi na cesti. Zagledali su nas u mraku. Kad su nas prepoznali, interesirali su se šta je i kako je bilo jer je vladala opća neizvjesnost. Rekli su da i oni imaju poziv da se jave sucu Marinkoviću.

Ja sam im objasnio kako sam prošao na sudu, ispričao susret s ustašama i Matinu ulogu u tom susretu. Kad sam ja naglasio »da nije bilo Mate, ne znam kako bi bilo«, Mate se uspravi u kolima i skoro vičući reče: »Braćo, ne idite tamo. Nije to vlast i sud koji se drži zakona.« Vjerojatno bi još nešto rekao, ali ove njegove riječi izazvaše žamor i glasno reagiranje. »A ne, nikako ne. Sud je sud, i vlast je vlast. Svaka vlast se mora poštovati.« Cak se između sebe počeše objašnjavati i ljutiti na Matu. Jedan sasvim jasno reče: »Sad nas nagovara da ne idemo, a sutra bi nas kaznio za neposlušnost sudu i vlasti.«

Za odnose među ljudima najstrašnije je ono vrijeme kada se posije i izraste biljka koja se zove uzajamno nepovjerenje i sumnja. Ona je otrov za sve one vrijednosti koje čovjeka čine čovjekom. To je ono stanje kada je čovjek razapet. Mi smo nastavili svojim pravcem, a oni otišli na poziv suda i nikad se nisu vratili.

Čvrsto sam odlučio da ću bježati i da ću to učiniti ispred mosta na Srebrenici. Tu je potok, guste vrbe i poznat mi je svaki kutak i grm. Konji će odatle sami stići do kuće. Ispred mosta Mate uze uzde. Ustavi konje. Nastade onaj mučni tajac. Mate mi stavi ruku na rame i poče poluglasom: »Imam nalog da na tebe pazim i da te za nekoliko dana vratim s još nekima opet u sud, ali ja ti savjetujem da bježiš.« — »Zašto da bježim. Ništa nisam učinio radi čega bi trebalo da bježim« — kao, ljutim se ja. »Ne moraš odmah, ali ako bi netko pošao da te hapsi, ja ću ti poslati cedulju i bježi, a ako i meni zaprijeti opasnost, spremi! civilno odijelo i ja ću s tobom.« — Opsova mater i takvoj državi i takvoj vlasti i iskoči iz kola.

Pomogao sam mu izvaditi bicikl. On upali svjetlo i ode. Ostao sam ošamućen njegovom naklonošću. Sto iza svega toga stoji? Njemu nikad ništa nisam učinio. Zašto on sebe izlaže opasnosti da bi spasio mene i da bi mi pomogao. Plaćen je da sprečava ono na što mene nagovara. Nikad nismo prijateljevali. Još prije nekoliko časaka bio sam spreman da u zgodnom trenutku iskočim iz kola i bježim pa makar i pucao za mnom, a sad ostadoh sam u mrkloj noći i opet dvoumim šta trebam učiniti. Nisam znao što se sprema, a Mate je znao. Još nije bio počeo lov na ljude. U njemu se bunilo ono ljudsko protiv onog što je već tada vidio kao zvjersko-neljudsko. Nije htio biti saučesnik u zlodjelu, niti se dao zbuniti podjelom ljudi po vjeri i naciji. U njegovoj duši bila je druga podje-

la: na poštene i nepoštene, na ljude i neljude. Zato se opire. Hoće da pomogne ne samo meni, nego svima gdje mu se pruži prilika. Pomažući ljudima druge nacionalnosti, vjerovao je da tako najčasnije služi svojoj hrvatskoj naciji.

O svemu što sam doživio, upoznao sam najstarijeg brata Simu i njegovu ženu Maru, oca Jandriju i maćehu Milicu (Baju). Dogovorili smo se da ćemo još te noći obavijestiti sve za koje smo pretpostavljali da im prijeti opasnost od hapšenja. Prije svanuća otac i ja postali smo sustanari zmijama, vukovima i ostaloj divljoj zvjeradi jer nam je ležaj bio uz njih, u šumi. Otac je prešao pedesetu. Bio je član Hrvatsko-srpske koalicije koja se borila za ujedinjenje Južnih Slavena. U prvom svjetskom ratu 1915. sa srpskom vojskom je prešao Albaniju i nosilac je Albanske spomenice.

On i njegova generacija iskreno su se nadah i vjerovah da će se ujedinjenjem Južnih Slavena u jednu državu svi problemi lako rješavati, da će svi narodi biti ravnopravni i jednaki, a ljudi zadovoljni i sretni u svojoj zemlji bez tuđina. Poslije svega dospio je u grmove s najmlađim sinom. Od imovine smo ponijeli jedan kićeni biljac, pola varićaka kukuruznog brašna, malo soli, jedan lonac, nož i šibice, s najrealnijom perspektivom da prođe još jednu »albansku« golgotu.

Sutradan su ustaše krstarile po selu. Tražile su komuniste i političare. Preturale su stvari po kućama i što im se dopalo, odnijele. Svakim danom su postajale sve agresivnije. Tražile su od ljudi da im prokažu komuniste i političare pa se njima u selu neće ništa dogoditi. Ako to ne učine, selo će biti spaljeno i u njemu sve pobijeno.

Devetnaestog juna popodne, veća grupa ustaša iz raznih pravaca s puškama na gotovs, uputila se prema dvojici braće koji su plugovah kukuruze na njivi Mrnkuši. Mlađi brat Đuro vodio je konja, a stariji Simo držao je kopačicu. »Ko je od vas« — pogleda ustaša u cedulju, »Simo Vojvodić?« »Ja» — odgovori Simo. »Poći ćeš s nama« — reče ustaša. »Zašto? Radi čega?« — bunio se Simo. »Samo radi saslušanja« — odgovori ustaša i požuri ga da krenu. Na podrumu ustaškog stana jedan ustaša otvori vrata, a drugi udarcima kundakom u rebra otpoče »saslušavanje«. Tu su već bih, svaki u svom uglu, Pero Rastović, pisar u općini i Branko Miljuš Ankin. Oba su bili u modricama, okrvavljena lica i odjeće. Sva trojica su se gledali i šutjeli. Šapatom su izmijenjali pitanja i odgovore, a u tom se opet otvoriše vrata. Zovnuli su Simu da izađe. U pratnji trojice ustaša s puškama, ušao je u veću prostoriju u kojoj je bilo desetak ustaša, Sručila se kiša udaraca. Pao je. »Vidi, vidi, raščupala mu se kosa«, reče jedan i uze guvnenu (drvenu) metlu i poče »češljati« po glavi, onako već ošamućenog. Drugi uze da pokaže svoju specijalnost. Na rascijepljeni kraj štapa poče namotavati kosu i čupati kao što se kočet čupa. Ponovih su svoj program »saslušanja« nekoliko puta i onako izmrcvarenog bacili na golu zemlju u podrumu.

Pred veče je u podrum doveden Pajo Vojvodić iz Neteke. Donio je biljac i jastuk. »Gospodine meni niste dozvolili da ponesem pokrivač, a ja sam u košulji i hladno je. Premjestite me u žandarmerijsku stanicu« — molio je Simo. I gle, začudo ustaše su ga poveli u stanicu. U podrumu su ostali Pero i Branko. To je bio bilans prvog dana i udes prvih zatvorenika u ustaškom zatvoru u Srbu. Međutim, drama je tek počinjala.

U žandarmerijskoj stanici Simu su preuzeh Mate Bićanić i Frane Kolak. Nisu ga smjestih u zatvor, nego na krevet kod sebe u sobu. Pred zoru čuo je lupkanje suda u kuhinji. Polako je ustao i došao do vrata. Kuharica ga je zaprepašteno gledala jer mu se oči nisu vidjele od oteklina. Zatražio je vode za piće.

Sipala mu je vodu u lavor da se osvježi. Otvorio je vrata da prospe vodu, da izvidi mogućnost bježanja. Pred ustaškim stanom na 40 metara čuo se hod stražara. Pljusnuo je vodu. Lagano je spustio lavor, a onda se zaletio bos, u gaćama i košulji, preskočio preko kamenog zida, i pobjegao, čim su primijetili da ga nema, napravili su uzbunu, rastrčali se po baštama i živicama, vjerujući da onako premlaćen i bos nije mogao daleko stići.

Pero i Branko su čuli galamu i viku ustaša da je netko pobjegao. I oni su vršili pripreme za bijeg. Iskoristili su pometnju, provalili vrata i pobjegli pored zbunjenog stražara. Pucali su za njima, ali uzalud. Bijes ustaša se sručio na porodice pobjeglih. Ni ova drastična i zorna svjedočanstva nisu bila dovoljna da pokažu pravo lice ustaša. Mnogi su se sklanjali i bih na oprezu, ali se većina nikako nije mogla otresti svoje naivnosti i vjekovima usađivane pokornosti organima vlasti ma kakva bila. Svaki je za sebe mislio da ništa nije kriv, a za one koje ustaše love i premlaćuju, nalazili su opravdanje pred sobom da su možda nešto krivi.

Kao što žito treba određene uvjete i vrijeme da sazori, tako i ljudska spoznaja o istini traži vrijeme i dokaze.

Za Simu smo doznali isto veče da je odveden, ali nismo znali da je pobjegao iz ruku ustaša. Kad smo ga ugledah na jednom proplanku usred šume, preplašili smo se jer je tako izgledao da ga nismo prepoznali. Išao je lagano. U gaćama i košulji, bos. Izgled strašan. Lice i košulja krvavi. Kad smo se približili, podigao je ruku. Prepoznali smo ga po glasu. Potrčali smo prema njemu. Nismo ga smjeli dodirnuti. Bio je natečen od udaraca. Htjeli smo mu pomoći, ali čime i kako? U ovom carstvu divljih zvijeri nema tekovina civilizacije. Tu se svako mora povinovati zakonima divljine i prihvatiti njezina pravila ponašanja. Otac je predložio da bi za ovakvu priliku, kad je čovjek natečen, bilo dobro oderati ovcu i onako toplu mješ'inu na njega navući. To smo i učinili. Oderali smo, ni danas ne znam čiju ovcu, i navukli na Simu. Legao je u hladu bukve i zaspao. Obilazili smo oko njega motreći da li diše. Kad se probudio, osjećao se bolje. Nije mogao stati na noge jer su mu tabani bili puni trnja. Vadili smo jedan po jedan, stavili masti na žar i ranice na tom dimu prokadili. Oporavio se za nekoliko dana. Nije bilo gnojenja ni infekcije.

Ostali smo bez hrane. Znali smo da snaha Mara (Simina žena) neće moći do nas, jer je kuća sigurno opkoljena, motrena od ustaša. Odlučili smo da ćemo otac i ja otići u najbliže brdsko selo kod njegovog, kako je rekao, dobrog prijatelja po nešto hrane dok ne uspijemo uhvatiti vezu s porodicom. Nastojali smo da nas nitko ne opazi. Kad smo ušli u kuću, bila je već noć. Ukućani su sjedili oko ognjišta gdje je na verigama nad vatrom visio kotlić pun varenike. Nismo imali namjeru da se zadržavamo. Otac reče zašto smo došli. »Prijatelju, ja bih najsretniji bio da mi niste prekoračih kućnog praga« — »A što, prijatelju?« — iznenadi se otac. — »Vi ste se odmetnuli u ajduke, a ja ne bih želio da me neko optuži za jatakovanje« — reče domaćin.

Pokušali smo objasniti, ali on je neprekidno ponavljao: »Vlast je vlast« i »Svaka vlast je od boga«.

Vidjeli smo da ne zna šta se dogodilo sa Simom i ostalima koji su dospjeli u ruke ustaške vlasti. Nismo se usudili reći da je s nama u šumi i kako izgleda. Pogledah smo se i bez pozdrava otišli. Dugo se nismo mogli oteti ovom mučnom dojmu jer smo usput, kad smo tamo išli, pričah kako će nas lijepo dočekati i ugostiti. Govorio sam da on tako postupa zbog nepoznavanja ustaške vlasti. To je ono prokleto u ljudskom životu i odnosima da drugom ne vjeruješ dok se i sam ne opečeš.

Ujutro smo sreli Milana Vojvodiča (Milkana) i Paju Laića, iz našeg sela, kad su istjerali stoku u Gajčine. Pričali su kako su ustaše opkolile kuću. Uperenim puškama tražili su od Mare da rekne gdje joj se krije muž Simo. Ona se nije dala zbuniti, nego je njih napala: »Vi ste ga odveli. Sta ste mi uradili od muža i oca moje djece?«

Rekli su nam da ima ljudi u selu koji predlažu da treba nas potražiti u šumi i predložiti da se predamo ustašama jer će nastradati porodice i selo. Po njima bilo je to naivno i besmisleno. Dugo smo razgovarali o svemu i na kraju zaključili da treba svima d svakome savjetovati da se sklanja ispred ustaša, da takvo stanje ne može dugo ostati i da ćemo ga zajednički morati mijenjati. Poslije razgovora morali smo biti još oprezniji, ali ne za dugo. Slijedećeg dana primijetili smo živost na Brdu i Gajčinama. Izlazile su porodice osim starijih. Počeli su graditi sklonište od drveća i grana. Oživjele su kolibe. Sad više nismo bili sami u šumi. Osjetih smo veliko olakšanje jer biti izdvojen od svog naroda i porodice je preteško psihičko opterećenje. U masi se mnogo lakše podnose teškoće. Sad to više nije slučaj i nevolja izohranih pojedinaca, nego je to nevolja čitavog naroda. Ona narodna izreka da zajednička nevolja zbližava ljude, dobila je punu potvrdu i smisao. Željeli smo jedni druge. Počeo je novi način života, život uzajamnog poštovanja, uvažavanja i pomaganja. Život kolektivne sigurnosti i odbrane. Raslo je uzajamno povjerenje. Nismo više krili oružje jedni od drugih.

Organizrali smo straže po rubu brda i bili spremni da se borimo. Imovinu smo djelomično zanemarili napustivši domove i selo. Sastajali smo se svakodnevno i raspravljali o svemu. Pružila se prilika da iskreno govorimo o zbilji vremena. Nitko od nas u selu nije bio član KP, ali smo znali za nju i njezinu politiku.

Pružila se prilika da se povežemo s izbjeglicama iz susjednih sela. To su mahom bili ljudi i omladina istih ili sličnih mišljenja i shvatanja pa nas je kontakt s njima ispunjavao zadovoljstvom, optimizmom i vjerom da smo na pravom putu. Uspostavili smo vezu sa susjednim zbjegovima i selima. Prema sjeveru Lisina Suvaja (Đoko Jovanić), prema jugu Ajderovac — Nadurljaj (Milan Sijan). Uto je stigla vijest da je Hitler napao SSSR. Bila je to neka vrsta veselja jer smo vjerovali da će ga Crvena armija brzo uništiti. To je i za nas bila nova nada i vjera u uspjeh ustanka. Vijesti i informacije su prenošene većinom usmeno. U zbjegove je stigla i vijest da Talijani štite Srbe od ustaša i da su u Kistanju u sjevernoj Dalmaciji organizirah prihvat izbjeglih Srba, a posebno omladinaca, kojima pružaju mogućnost da izuče zanate i da ih šalju na rad u Italiju. Šansa koja se pruža za izučavanje zanata bila je privlačna za omladince. Trebalo je mnogo truda da se neke odvrati od te namjere.

Ogorčeni bijegom prvih zatvorenika koji su bili uvjerljivi svjedoci o zlodjelima, ustaše su postale još drskije. Otpočele su pravi lov na ljude. Dvadeset šestog juna uhapšeni su dok su spavah: Drago Ožegović (Bracin), Mile Grbić (Jovanov), Milan Ićitović, Ilija Skorić, Milan Vojvodić, Petar Zeželj, Stevan Rajak, Ilija Keča, Vojislav Mileusnić, Ilija Vojvodić, Dušan Ugrica, Stevan Vještica, Simo Kalinić, Dane Ognjenović, Petar Desnica (Petrov) i Đuro Vojvodić (Đurđev). Bijegom su se spasili Vojo Mileusnić, Petar Desnica i Ilija Skorić. Ostali su pobijeni i bačeni u jamu na Kuku.

Dvadeset sedmog juna odvele su ustaše iz Neteke: Petru Piju, (dobrovoljca sa Solunskog fronta koji je s porodicom protjeran od mađarskih fašista iz Zednika u Vojvodini), Đuru Jovanića (Đujdcu), Davida Medića (Tištala), trojicu

starijih ljudi i Đuru Dimića, omladinca. Uveče su im vezali noge i ruke žicom, poslagali kao drva jednog na drugog u trotonski kamion »Magirus« i otpremili u pravcu Donjeg Lapca. Završili su u jami kao i grupa odvedena dan ranije.

Neteka je opustjela. Stanovništvo se našlo u zbjegu. U novim okolnostima ljudi su postali plemenitiji. Cak i oni koji godinama nisu govorili, prilazili su jedni drugima. Nestalo je sebičnosti i samoživosti. Cijelo selo je postalo kao jedna porodica. Zašto je to tako u međuljudskim odnosima? Prvo se mora dogoditi neka tragedija ili katastrofa da bi ljudi postali tolerantniji, razumniji i ljudskiji.

Tridesetog juna stigla je u Srb kamionima veća jedinica vojske iz Bihaća. Predstavili su se kao domobrani, tj. regularna vojska koja je došla da napravi red i spriječi bezakonje. S brda smo vidjeli njihov dolazak. Narod u zbjegu se uskomešao. Prema ustašama vladalo je nepovjerenje i spremnost da se protiv njih bori, ali regularna vojska, to je za narod nešto drugo. U svijesti ovog naroda regularna vojska, bez obzira čija i kakva, bila je simbol reda i pokornosti zakonu i državi.

Nastala je rasprava. Svak je iznosio svoj stav i svoje mišljenje, a svi skupa tražili su najrazumniji izlaz iz nove situacije. Iz mnoštva mišljenja iskristalizirala su se dva krajnje oprečna stava. Jedni su predlagali vraćanje u selo i pokoravanje regularnoj vojsci, zakonu i redu, a drugi da ostanemo u šumi i da se borimo protiv onog ko nas napadne.

Došla je noć, a s njom još jedna nedaća. Kiša je neprestano lijevala svu noć. Svako se s porodicom snalazio kako je znao i umio. Neki su otišli da sklone manju djecu u kolibe, a neki su se spustili u selo kućama. Nitko nije spavao, niti je mogao spavati. U naš zbjeg, u toku noći, stigla je Milka Mile Jovanića od crkve iz Donjeg Srba s porukom komandanta domobranske vojske. Bio je to ultimatum da se narod vrati kućama, da će ujutro vojska ići kroz selo od kuće do kuće i gdje u kući ne nađe nikoga, sve će biti zapaljeno.

Okupili smo se na dogovor i pokušali naći pravu odluku. Zaključeno je da će muškarci s oružjem i jedan dio bez oružja ostati u šumi. Porodicama je ostavljeno na volju kako će postupiti. Neke su otišle kući. Osvanulo je jutro prvog jula. Prestala je kiša. Nebo je bilo smrknuto, oblačno. Komandant je »održao« riječ. Poslao je vojnike u okolna sela i zaseoke oko Srba, ah ne da provjere da li se narod vratio kućama, nego da u Srb dotjeraju sve što nađu. Na stočnu pijacu (plac) slijevale su se kolone žena, djece, staraca i omladine. Okolne kuće, a između njih vojnici s noževima na puškama i mitraljezima postavljenim na pogodnim mjestima, činili su ogradu oko naroda. Dok je išao pod pratnjom vojnika, narod je naslućivao nesreću. Mnogi su se u sebi kajali što su došli iz šume. Vijest o »regularnoj domobranskoj vojsci, koja je došla da pravi red i mir«, raspršila se kao pjena od sapunice. Narod je prevaren. Neki su se sjećali djetinjstva, osnovne škole i pjesme Zmaja Jove o patku i žabama koja završava riječima: »Iz ovog se nešto i naučiti dade, hulje lijepo zbore, al' nitkovski rade.«

Najviše se mislilo hoće li bar netko ostati živ. Napetost je rasla iz minute u minutu i postajala sve nesnosnija. Mnogi očevici tvrde da su se masovnom ubijanju okupljenog naroda suprotstavljali i neki oficiri iz te jedinice, a da se najviše suprotstavljao tadašnji predsjednik općine Đuro Grgurić koji se kao Hrvat, upravo, tih dana oženio Srpkinjom, ah i ona je kao i cijela njezina obitelj bila u toj masi naroda. Neki tvrde i drugačije. Kao svaka drama i ova je došla do svoje kulminacije. Omladinac Branko Grbić iz Donjeg Srba jurnuo je svom snagom kroz vojnički obruč s namjerom da pobjegne. Rafal iz vojničkih pušaka

spriječio je njegovu namjeru i na očigled svih ugasio se njegov život. Svi su u obruču mislili da će slijedeći rafali biti ispaljeni u njih. Petar Rađenović iz Raštela, jedan od naprednih seljaka, izvanredan domaćin i čovjek, otac petoro djece, vjerojatno, u očekivanju slijedećeg rafala za kojeg je vjerovao da će početi ubijati narod, njegovu djecu i ženu, izvadio je nož i sam sebi prerezao grkljan.

Ponovo je jeza prošla kroz goloruku masu. Nekoliko časaka iza toga naređeno je da se vojnici povuku i da narod ide kućama. Sta je bilo presudno da dođe do te odluke, vjerovatno će ostati nerazjašnjeno. Svi koji su preživjeli te dramatične trenutke, u sebi su se zaklinjali da nikad neće ovako naivno pasti u ropstvo.

Sto nisu učinili u Srbu, isti dan učinile su ustaše u Suvaji. Cim su stigle, poskakale su iz kamiona i odmah počele ubijati iz pušaka i klati sve živo na što su naišle. Neke porodice su pobijene. Zapaljeno je 25 kuća i pobijeno mnogo ljudi, žena i djece. Pojedinci iz zaseoka Lisine potrčah su prema Suvaji da zapucaju, da pomognu narodu. Ti pojedinačni pucnji mogli su zvjerad u ljudskom obliku samo još više razjariti. Slijedeće večeri sela su opet opustjela.

Događaji u Srbu i Suvaji opsjedah su sve, a prepričavao ih je svako na svoj način, onako kako ih je doživio, vidio ili čuo. Grupa ljudi s oružjem bila je spremna da ide postaviti zasjedu na cesti i na taj način kazniti ustaše za zlodjela. Te večeri pridružila nam se i desetina naoružanih ljudi iz zaseoka Lisine. Komandir im je bio Božo Rađenović. Razvila se žučna rasprava. Prihvaćen je stav da bi pojedinačne akcije, koliko god bile opravdane, nanijele više štete, nego koristi. Orijentacija na općenarodni ustanak prihvaćena je kao jedino mogući izlaz iz ove situacije.

Drugog jula ustaše su nastavile orgijanje. Jedna grupa je u Ličkim Osredcima zapalila nekoliko kuća i pobila 11 muškaraca, a druga grupa je izvršila pokolj u zaseoku Kruškovače. Istog dana opljačkali su dućane i stanove u Srbu.

Kad su se ustaše povukle, ostala je redovna općinska vlast i oružnička postaja u kojoj je broj žandara (oružnika) bio smanjen, jer su neki, kao Mate Bićanić, još ranije bili premješteni u Gospić i drugdje. Bilo je, zaista, i nekoliko ustaša koji su tu ostah u službi. Opet je nastupio period relativnog mira u kojem se uz puni oprez moglo obrađivati polja i dizati ljetina. Ljudi s oružjem su neprekidno dežurali. Oko desetog jula preko polja od sjevera prema jugu, tj. od Suvaje prema Srbu, prošla je neka jedinica talijanske vojske. Išli su u streljačkom stroju na razmaku 20—50 metara. Bili smo na oprezu i zato smo se iznenadili kad nam se iz vrba, na sastavcima Srebrenice i Sredice, približio talijanski vojnik. Pušku je nosio preko leđa. Samo se nasmiješio i otišao dalje.

Svakim danom sve više smo intenzivirali kontakte sa susjednim selima. Tih dana održan je sastanak u Jelovcu iznad koliba Buića, na kojem su iz Srba bili Dušan Mileusnić i Pećan Trbulin, iz Neteke Drago Ožegović i Duško Vojvodić, a raspravljalo se o ustanku. Dan kada će početi ustanak, nismo znali. Znali smo samo da će obavijest doći od Drvara. Osvanuo je 27. juli, nedjelja. Divan ljetni vedri dan. Oko 7 sati ujutro Mira Buić Morača dobila je od Milutina Morače ceduljicu na kojoj je otprilike pisalo: »Mi smo digli revoluciju. Sta je s vama? Prenesite dalje«. Poduzeli smo odmah mjere da se obavijeste naoružani borci na Brdu i ostah narod. Borce je već bio obavijestio Drago Ožegović iz Neteke. Nešto iza toga čula se pucnjava s bosanske strane.

Ono što se našlo ljudi i omladine u selu, počeli su odreda sjeći telegrafske stupove da prekinu vezu Srba s Donjim Lapcem. Oko devet sati jedan ne-

naoružani oružnik iz postaje u Srbu došao je biciklom nešto dalje od mosta na Srebrenici prema Neteci. Mogao je odatle primijetiti posječene telegrafske stupove, a pogotovo dim od zapaljenog mosta između Zalužja i Begluka blizu Krke i već sasvim jasne odjeke približavajuće pucnjave iz tog pravca. Kad je to vidio, oružnik se panično okrenuo i odjurio prema Srbu. Krenuli smo i mi prema Srbu, ali smo na pola puta vraćeni jer je Srb već bio oslobođen.

Dio boraca koji su učestvovali u oslobođenju Srba s crvenom zastavom koju je nosio Vaso Savić, radnik s Unske pruge, dobili su zadatak da zajedno sa svima nama zatvore pravac prema Donjem Lapcu. Kolona je rasla. Od ruke do ruke kolao je letak na četvrtini arka o daljnjem prenošenju ustanka s potpisom »Štab gerilskih odreda za Bos. Grahovo i okolinu«. Kad smo prešli most na Uni i stupili na Bašić polje, pred nama se na oko 300 metara pojavio autobus, koji je izašao iz Suvaje. Bio je to redoviti poštanski autobus koji je saobraćao na liniji Bašić—željeznička stanica Zrmanja—Otrić.

Tog momenta nedisciplinirano je ispaljen metak u pravcu autobusa (neki tvrde da je to bio Drago Obradović Dragica iz Raštela, koji je kasnije otišao u četnike). Šofer je to osjetio, okrenuo autobus i vratio se u pravcu Bihaća. Učinjene su dvije štete. Mogli smo zarobiti autobus, a ovako je otišao da alarmira neprijatelja da je ustanak otpočeo. Ljutnjom zbog ovakvog postupka nismo mogli ništa izmijeniti i krenuh smo dalje.

Prošli smo Brotnju, a to znači odmakli 10 km od Srba prema sjeveru. Bližila se noć. Teren na koji smo izlazili bio je pogodan za zasjedu i odbranu od neprijatelja koji bi dolazio cestom. Cesta se upravo na tom mjestu savija pod oštrim kutem. Organizirah smo prekopavanje i zaprečavanje ceste uz učešće omladine i naroda. Tako je oslobođeni teritorij prvog dana ustanka, prema sjeveru omeđen Dabinom Stranom.

Poslije mnogih noći provedenih po zbjegovima u šumi, dočekasmo prvu noć na cesti kao slobodni ljudi. Iza nas kolika-tolika, ali ipak slobodna teritorija općine Srb. Zao mi je da ne znam slikovito dočarati taj osjećaj čovjeka kada iz položaja čovjeka progonjenog poput zvijeri prerasta u slobodnog čovjeka. Kad se saginje i ljubi cestu kao simbol slobode i povezanosti s ostalim svijetom, jer još prošle noći bila mu je tako nestvarna, nedokučiva, daleka.

Nismo tog momenta bili svjesni veličine djela kojeg smo započeli, ni naše uloge u tom djelu, a pogotovo teškoća koje nas na tom putu čekaju. A velike teškoće su počele te prve ustaničke noći. Primijetili smo da su nam se redovi prorijedili jer je dio ljudi napustio položaje. Učinili su to oni bez oružja. Njihov odlazak je unio nemir i negodovanje onih s oružjem. Neke smo uspjeh stići i vratiti. Niko nikome nije mogao naređivati. Sve što smo htjeli postići, morah smo to postići strpljivim uvjeravanjem. Sve je zavisilo od snage argumenata i ličnog primjera.

Zanosili smo se svjetskom revolucijom i vjerovanjem da će ona početi odjednom ne samo u našoj zemlji, nego u Evropi i čitavom svijetu. Po toj logici mi smo oslobodili svoju općinu. Red je da to učine i drugi. Ako su to učinili, onda nema potrebe da budemo ovdje. O tome i o mnogo čemu drugom raspravljah smo te noći. Stvarnost je, kao i obično, bila drukčija, grublja od ljudske mašte jer maštajući čovjek unosi i ono što bi želio, a stvarnost je uvijek onakva kakva jest. To je potvrdilo slijedeće jutro, jer su se na cesti prema nama u kolima s konjskom zapregom kretala četvorica ustaša, a to je značilo da u susjednom selu i općini nisu bili obaviješteni o ustanku. Požar ustanka trebao se širiti dalje ako smo htjeli da ne ostanemo osamljeni. Oko ponoći na

naš položaj stigao je Mile Đumić s još nekima, s informacijom od našeg Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu o zarobljavanju kamiona i likvidaciji ustaša i žandara na Srbskom klancu koji su pošli iz Gospića da uguše ustanak. Obradovali smo se tome uspjehu.

U općenarodni ustanak omladina je unijela polet i želju za slobodom. Te prve noći nakon ustanka, ostajući bez dvoumljenja na položajima, omladina je počela preuzimati teret naše borbe.

Trebalo je odmah organizirati dostavljanje hrane borcima na položaje jer je već od narednog jutra morala funkcionirati redovita prehrana. Trebalo je organizirati pozadinu i povezati je s frontom.

Dvadeset osmog jula kroz selo Neteku pronijeta je vijest da se u Bukviku između Tavanka i Pane kriju neke ustaše koje su se razbježale iz Srba kad su osjetile da se napad približava. Informacija je potvrđena od nekoliko očevidaca. Što smo imali oružja, ono se nalazilo na položaju. Alarmirali smo preostali dio, uglavnom starijih ljudi i omladinaca, i organizirali opkoljavanje i stezanje obruča oko lokacije gdje su se prema informacijama trebale nalaziti ustaše. Još dok smo prilazili terenu, informirani smo da je u tom pravcu otišao Đurađ Vojvodić s roguljama. Kad ga je snaha Boja preklinjala da ne ide sam, ljutito je odgovorio da on mora osvetiti sina Đuru kojeg su ustaše ubile i u jamu bacile. Kratko vrijeme iza toga to je učino i Aćim (Aćo) Vojvodić da osveti brata Iliju. Čitavo to područje prekriveno je vrlo gustim grmljem, trnjem i kupinom. Zato je kretanje bilo vrlo teško i sporo. Od vatrenog oružja imali smo samo dvije kubure i u Milana (Milkana) Vojvodića nekakav veliki kolt s tri metka. Kad smo s gornje strane ušli u grmlje, našli smo Đurđa mrtvog. Privlačili smo se oprezno vjerujući da je i ubojica tu blizu. »Evo ga, mrtav je!« — viknuo je omladinac Milan Rađenović (Vijor) koji je s Boškom Vojvodićem prvi naišao na mrtvo tijelo ustaškog povjerenika Mažurana, ranijeg nadlugara u Srbu.

Desetak metara niže od leša Mažurana, u grmu. ležao je mrtav Aćim. Po svemu sudeći Mažuran je najprije ubio Đurđa, pa onda Aćima i na kraju sebe. Mnogi su tvrdih da Mažuran nije bio sam, da je primijećen još jedan s njim. Dok smo se mi objašnjavah, pronađen je sakriven pod kacom u Aćimovoj kući i taj drugi. Bio je to Joso Bračić, koji je preuzeo trgovinu Aćimovog brata Ilije, kad su Iliju ubile ustaše. Kako, kada i zašto se sakrio baš u Aćimovu kuću, nismo saznali. Bosa Mile Peričina tvrdi da je izjavio da je odlučio sakriti se baš u Aćimovu kuću vjerujući kako ga tamo nitko neće tražiti.

Za razliku od krajeva gdje se ustanak razvijao postepeno, pa se od manjih organiziranih grupa širio i razvijao dalje, ovdje je buknuo općenarodni ustanak, a to znači da se u njega uključilo sve stanovništvo. Prihvaćena je i priznata rukovodeća uloga KPJ, ali se ljudi nisu mogli preko noći promijeniti i preodgojiti. Ovakav karakter ustanka donio je i probleme i nevolje. Oni koji su bili opljačkani, bili su skloni da pljačkaju, pa makar i najbližeg susjeda. Oni kojima su ustaše nekog ubile, bili su skloni da se osvećuju. Naročito je bilo teško onima kojima su čitave obitelji pobijene, a kuće i sve ostalo spaljeno i uništeno. Bilo je i šovinističkih strasti, a one su posljedica dugogodišnjeg raspirivanja vjerske i nacionalne netrpeljivosti između Hrvata i Srba.

U kamionu koji je zarobljen prvog dana ustanka u Srbskom klancu, medu ostalim žandarima nalazio se i Mate Bićanić. Kad je kamion naišao na prepreku i ustanici osuli vatru, ön je iskočio iz" kamiona pod put. Poznajući te-

ren, spustio se niže kroz šumu prema dolini. S njim se našao i ustaški natporučnik Bačić. Kad se spustila noć, uputili su se prema Srbu.

Ustaški natporučnik Bačić osuđen je i likvidiran, a Mate se našao u kući Nikole Vojvodića Đurđeva, jednog od svojih prijatelja kojem je prije ustanka, dok je bio na službi u Srbu, dao i pušku. S njim se našao Frane, bivši žandar u Srbu. U kući Sime i Mare Vojvodić bio je sklonjen i bivši predsjednik općine Srb Đuro Grgurić.

Po narodnoj poslovici: »Ko dobro čini, dobru se može nadati«, po ovoj priči (to bi bio logičan završetak, ali ona ima i nastavak koji još više potvrđuje poslovicu. Već slijedeću noć pred jednu i drugu kuću došao je Momčilo Marić (kasnije četnik) s pet naoružanih istomišljenika. Napustili su položaje i došli da traže od domaćina da im izruče »ustaše«. Znali su Maričić i njegovi pratioci kakvo zlo su napravile ustaše upravo tim dvjema porodicama i da ustaše nikako ne bi mogle naći baš tu kod njih sklonište i zaštitu, ali se nisu dali uvjeriti da su ustaše izrodi hrvatskog naroda i da oni nemaju nikakve veze s hrvatskim rodoljubima. Za njih je svaki Hrvat bio ustaša. Bili ßu drski, prijetili su i vrijeđali. Nisu se dali otjerati dok im nije jasno stavljeno do znanja da ako upotrijebe silu, bit će im odgovoreno silom.

Poslije razbijanja i poraza domobranske bojne u Pištalskoj dragi kod Boričevca, bio je veći broj zarobljenih domobrana. Omladinci Srbi, svojim tijelima štitili su zarobljene domobrane, da šovinistički nastrojeni pojedinci ne vrše nad njima osvetu. Drugi dan ujutro, nakon borbi u Pištalskoj draži, razvijeni u strelce, pretraživali smo šumu na Prisjeci. Zarobili smo 5 domobrana Varaždinaca. Bih su to sasvim mladi regruti. Tek što su završili obuku, upućeni su u Liku. Da ih primirimo, govorili smo im da smo mi narodna vojska, da se borimo za slobodu svih naroda, da nas predvodi KP i da među nama ima ljudi svih nacionalnosti. Njima će u našem štabu ponuditi, ako hoće dobrovoljno da ostanu s nama. Kad smo se spremali da ih povedemo u štab u Donjem Lapcu, s ruba šume pritrči nam jedan s kokardom na šajkači s dugačkim pješadijskim nožem u ruci, bez puške: »Dajte da ih ja sredim, majku im ustašku«. Nije se dao otjerati dok nismo upotrijebili oružje.

Ne sjećam se datuma, ali vjerujem da je to bilo u drugoj polovici septembra (brale su se šljive), dopratio sam u Donji Lapac s Drenovače ranjenog Milana Dubajića iz Mečeta (zaseok Neteke). U masi radoznalog svijeta bila su i dvojica dotle meni nepoznatih ljudi. Interesirali su se za Milana. Gdje je ranjen? Kako i kada? Kad sam to objasnio, postavili su mi pitanje zašto nosim crvenu zvijezdu na kapi. Odgovorio sam da sam radnik i da je to simbol pod kojim se bori radnička klasa. Izrazili su želju, kad završim obavezu, da sa mnom razgovaraju. I zaista, razgovarali smo dugo u noć. Jedan od njih bio je Branko Ognjenović iz Bjelopolja, kod Korenice. Prenoćili smo u istoj sobi.

Najviše smo razgovarah o Savezu komunističke omladine. Ova tema mi je bila bliska i želio sam što više doznati. Dao mi je i neke materijale o osnivanju i radu organizacije SKOJ-a. Informirao sam ga o tadašnjem radu i aktivnosti omladine u selu Neteči i Gornjem Srbu (Podurljaj) i drugim selima. Sa žarom sam pričao kako ima dosta napredne omladine, posebno djece dobrovoljaca iz prvog svjetskog rata, koja su s roditeljima izbjegla ispred fašističkog terora, ali skojevske organizacije nema.

Ubrzo poslije tih dana na položaju na Drenovači od dobrovoljaca oformljen je odred »Capajev« koji je u narodu postao popularan kao »Đokin vod«. Iz Netečkog voda u njega je otišao Drago Ožegović, a dogovorili smo se da ću doći

i ja kad prizdravim. Nedugo zatim slomljena je još jedna ustaško-domobranska ofanziva, a poslije toga u Donji Lapac i Srb ušla je talijanska vojska. Izgubivši slobodnu teritoriju, morali smo se prilagoditi novim uvjetima borbe i djelovanja.

Smjenjivanje na položajima izgubilo je svrhu. Kompletno naoružanje Neteč-kog voda posudili smo Nebljušanima i vratili se u selo. Sve snage usmjerili smo tada na očuvanje i daljnje razvijanje političkog jedinstva sela.

U drugoj polovici oktobra osnovali smo u Neteci organizaciju Saveza komunističke omladine. U nju su najprije ušli: Jelka Buić (Stevanova), Boško Vojvodić, Boja Vojvodić, Nikola Nina Buić (Stevanov), Jovo Ožegović (Stevanov), Đuro Jovanić (Milanov) — svi iz Neteke i Bosa Mileusnić (Đujina) iz Kruškovače. Nešto kasnije primljeni su: Mika Dubajić (Milanova), Jelica Buić (Petrova), Sava Dubajić (Vidova), Milan Rađenović (Đurin), Zorka — Koka Vojvodić, Mika Vojvodić, Anđelka Jovanić, Božo Jovanić i Duka Rađenović.

Istovremeno skojevska organizacija oformljena je i u Gornjem Srbu (Podurljaj). Ovo je bitno, jer su one postale jezgro SKOJ-a za čitavu općinu Srb, pa i šire.

Punim žarom nastojali smo što više naučiti kako bismo se i politički osposobili za predstojeće bitke. Da bi taj cilj postigli, koristili smo svu raspoloživu literaturu i pisane materijale.

Vojnici (crnokošuljaši) u manjim grupama išli su po poljima, lovili vrapce, druge ptice i divljač. Zalazili su u sela i kuće, ali zaista nisu ništa uzimali ni dirah ako im nije bilo ponuđeno. Kad bi im netko nešto ponudio, onda su znali i zapjevati.

Sve ono što smo o fašizmu i okupatoru znali i iz proglasa i letaka naučili, nije se poklapalo s ovim njihovim držanjem. Mi smo se ipak držali onog što smo znali i naučili te to uporno i vatreno tumačili pojedinačno, na prelu, na radu, na sastancima i ne samo u našem selu, nego i u drugim selima. Ponavljali smo uporno da bez fašističke Italije i Hitlerove Njemačke ne bi bilo ni ustaša ni Pavelića. Oni su ih odgojili i doveli u zemlju, a kao svake sluge čine ono što gazde žele — hoće. Ako nešto ne učine oni, onda će to morati učiniti gazde. To što tako, naoko, bezazleno postupaju, to je zbog toga jer nešto pripremaju. Napokon, i mačka se pritaji dok ne zgrabi miša. I ovog puta oni traže nekog ko bi umjesto njih izvršio ono što oni žele. Sad su se pritajili, umiljavaju se i vrebaju.

Svakim danom je rastao broj onih koji su spoznavali da su Talijani, bez obzira što se bezazleno ponašaju, glavni krivci za zločine i nevolje. Bio je veliki broj onih koji su smatrali da ih ne treba dirati dok oni ne počnu dirati nas. Omladina je najbrže shvaćala i prihvaćala politiku KP, a zato je broj aktivista i organizacija omladine i SKOJ-a brzo rastao.

Napredni ljudi su tumačili da su Rokvić i njegovi četnici izrodi i izdajnici srpskog naroda i da ih Talijani pripremaju da umjesto njh rade ono što su radile ustaše. Na taj način razgara se bratoubilački rat, a Talijani se naslađuju i beru plodove. Zato su oni i došli ovamo u naš kraj, u našu zemlju.

Talijani i četnici nisu mirovali, već su režirali provokaciju. Kroz sela su pronijeli vijest da su ustaše preko Kulen Vakufa stigle do Bubnja, da odreda kolju, pljačkaju i pale, da treba ići u pomoć, jer prodiru prema Doljanima, a onda i dalje, da će u pomoć ići i četnici Mane Rokvića.

Gotovo smo odmah bili uvjereni da je informacija lažna. U toku večeri izmijenili smo mišljenja s Gornjim Srbom (Podurljaj) i dogovorili se da treba

ići zajednički, organizirano, ali bez oružja. Na cesti do tamo, sačekujući se, treba formirati što veću grupu, rasporediti se i objasniti da bi to mogla biti i provokacija s prikrivenim ciljem jer kad bi informacija bila istinita, potvrdile bi je kao i ranije izbjeglice, a njih nema. Okupili smo se i krenuh dosta rano. Već nakon nekoliko kilometara, pored, nas u kamionu, projurili su četnici Mane Rokvića. Divljački su podvriskivali. Već na Brotnji narod nije o proboju ustaša ništa znao. Stariji ljudi iz naše kolone počeli su se ljutiti, glasno psovati i predlagati da se vratimo.

Malo smo se odmorili i krenuli natrag. Zapjevali smo. Pjevali smo borbene, narodne i druge pjesme koje su nam pale na pamet. Nekoliko puta smo ponavljah »Budi se istok i zapad« jer se dopala omladini iz drugih sela. Nismo još mogli odgonetnuti što je zapravo bila prava svrha i cilj ove provokacije dok se nismo približili selu Neteci. U Klisi na ulazu u selo, na najužem prostoru između brda i vode, na okuci, bila je raspoređena u zasjedi četa fašista iz posade u Srbu. Primijetili smo ih čim smo prešli most na Uni. Nije nam bilo ugodno. Nastalo je komešanje. Odlučili smo, ipak, da mirno i hladnosrvno nastavimo put kao da Talijana na cesti nema. I, naravno, pjevah smo, ali ne borbene pjesme. Uhvatili smo se ispod ruke i tako prošli pored zasjede. Samo su nas motrili, red po red, kao da nas prebrojavaju. Prepješačili smo skoro 20 km (tamo i natrag), ali smo postigli dragocjene političke poene koji su nam u budućem političkom radu dosta koristili. Povezali smo se s omladinom i starijim ljudima iz drugih sela. Zajednički smo se uvjerili da je provokacija pošla od okupatorskih oficira i da je Rokvić slugan koji provodi odluke i zamisli gazde.

Poznato je da su četnici i Talijani razradili plan za osnivanje puka »Kralj Petar«. Jedno od prvih sela u kojem su trebali održati sastanak bila je Neteka. Kad nam se ukazala ta »čast«, trebalo je da pripremimo doček. Na sastanku organizacije SKOJ-a dugo smo raspravljah dok nismo pronašli pravu odluku i rješenje. Prijedlog da ih se sačeka kamenjem, balegom i pokvarenim jajima i da im se ne dozvoli ulazak u selo, brzo smo odbacili. Pošli smo od pitanja šta oni žele postići? Njima skloni ljudi pronosili su kroz selo da u Neteci hoće da formiraju vod koji bi ušao u sastav puka »Kralja Petra«. Znači, hoće podršku naroda, ali mi ćemo im na spretan način dokazati da su oni sluge okupatora i da je ta njihova rabota izdaja naroda.

Kad se oni prave nevješti i mi ćemo se takvi praviti. Odlučili smo da ne idemo s njima na nikakvo objašnjavanje, nego ih pustiti da kažu sve što misle i hoće, a onda im s tri pitanja postaviti unaprijed pripremljenu stupicu. Dogovorili smo s trojicom naprednih ljudi da ovaj plan s pitanjima izvedu. To su bili dobri domaćini s brojnom porodicom, cijenjeni u selu i okolini kao razboriti i pošteni ljudi.

Oni su to izveli majstorski. Prvi se javio Milan Vojvodić (Milkan), otac sedmero djece: »Mi smo ljudi seljaci, ne razumijemo se u ovu zamršenu politiku. Vi to bolje znate, pa, molim, da mi odgovorite: Pred kim je kralj Petar pobjegao iz zemlje?« — »Pred Nijemcima i Talijanima« — odgovori gospodine poslanik. U narodu tišina i iščekivanje. »Tko je razoružao njegovu vojsku?« — upita Simo Vojvodić. Gospoda iz štaba se zgledaše, ali brzo dadoše odgovor. »Pa zna se, Nijemci i Talijani,« — »E kad se zna, zašto onda pod njihovom zaštitom osnivati puk »Kralja Petra«? — već povišenim glasom ispali kao iz topa Stevan Ožegović (Ćoćan). Spontano se začuo grohotan smijeh okupljenih ljudi i nastade žamor jer svaki je želio da dade svoj komentar

ovom za njih iznenadnom događaju. Gospoda su bila iznenađena, a izgledah su kao da ih je netko polio vrućom vodom.

Naša politička aktivnost i uspjesi po selima sužavah su prostor za političko djelovanje četnika. Poslije neuspjeha na većim skupovima po selima, orijentirah su se na političko djelovanje preko pojedinaca. Prvenstveno su računah na bivše državne službenike, podoficire, žandare, finance i ostale. Počeli bi sa podsjećanjem na zakletvu koju su dali kralju i otadžbini, a onda bi išli ,dalje prikazujući četnički pokret i četnike kao nosioce i čuvare srpstva, srpske tradicije i historije. Osnovna parola im je bila: »Srbuj, Srbine, makar slamu griza!«

Ovakav način djelovanja preko pojedinaca donio je otvorenu političku podjelu u svakom selu pa i porodici. Došlo je do otvorenog agitiranja za četničku organizaciju na jednoj strani, i za NOB i partizane na drugoj strani. U kratkom periodu identificirah su se nosioci agitacije za četnike, a onda je nastala politička borba za svakog čovjeka. U toj borbi veliku su ulogu odigrali skojevci i skojevke jer su u tumačenje linije i politike NOB-e, unosili sav svoj žar i revolucionarni polet. Pripremah smo kulturne programe po selima i odlazili jedni drugima u posjete. Na taj način smo se bolje upoznavali i stvarali borbeno jedinstvo.

Poslije izvjesnog vremena ukazala se potreba za oformljenjem općinskog rukovodstva SKOJ-a u Srbu. U rukovodstvo su ušli: Dušan Zorić, Dragan Jovanić, Đuro Rastović, Jelka Buić (Stevanova) Savka Kalinić, Milica Kalinić, Sava Batinica, Pećan Trbulin i Dragica Desnica. Svaki član rukovodstva imao je određene zadatke i zaduženja za rad po selima. Od najboljih najborbenijih i najdisciplinranijih stvarah smo skojevske organizacije. S jednim dijelom omladine koja je dolazila na naše priredbe, s nama pjevala borbene pjesme, s nama se kretala i družila nismo znali što toga momenta učiniti. Da li treba i ako treba, kako je organizirati?

Dvadesetog decembra 1941. došli su u općinu Srb borci bataljona »Marko Orešković Krntija«: Mile Đumić iz Srba i Drago Ožegović iz Neteke. To je bila ustaljena praksa da se održava veza boraca s narodom iz srbske općine, jer su većinu boraca u Đokinom udarnom odredu, a sada u bataljonu »Marko Orešković« činili borci iz ovog kraja. Za nas to nije bila samo veza boraca i naroda, već vrlo značajno političko pojačanje s kojim su dolazile informacije i najbolji tumači politike Partije.

Ovog puta su donijeli i jednu novost koja je izazvala veliku radoznalost i interesovanje, posebno kod omladine. Na glavama su imali partizanske troroge kape s hrvatskom i srpskom zastavom sa strane i petokraku zvijezdu u predini. Svatko je želio da razgleda i stavi na glavu tu kapu naše narodne partizanske vojske.

Omladina Neteke i Gornjeg Srba (Podurljaja) pripremila je priredbu pred Novu 1942. godinu. Priredba je bila posvećena uspomeni na mučki ubijenog vođu narodnog ustanka Marka Oreškovića Krntiju, a održana je u kući roditelja Drage Ožegovića u Neteci. Na sastancima koje smo tada intenzivno održavah po selima, javljali su se novi dobrovoljci za partizane i već 9. januara 1942. godine oko 50 dobrovoljaca s teritorija općine Srb, predvođeni Milom Đumićem i Dragom Ožegovićem, otišli na raspored Štabu bataljona »Marko Orešković« u Krbavici. Opremanje ovih dobrovoljaca vršila su čitava sela, a žene i omladinke su pripremale i poslale darove, vunene čarape, maje i druge tople odjevne predmete za partizane.

Početkom decembra 1941. godine OK KPH za Liku organizirao je jednomjesečni partijski kurs na kojem su iz kotara Donji Lapac bili: Simo Mrda iz Birovače, Ilija Popović iz Donjeg Lapca i Ilija Milošević iz Kruga. Po završetku borbe s Talijanima na Homoljačkom (Sijanovom) klancu, u kojoj su učestvovali i polaznici partijskog kursa, učesnici iz donjolapačkog kotara dobili su od OK zadatak da sa sekretarom oforme novi KK za Donji Lapac i da komitet popunjavaju uz rad i političku aktivnost. Za sekretara KK KPH upućen je iskusni partijski radnik Perica Dozet iz Pećana, kotar Korenica. Po mene je došao Mile Kosanović. Bila je već noć kad smo stigli u selo Birovaču u kuću Mrđe, gdje je tada bilo sjedište KK. Bio sam umoran jer smo od jutra prešli po snijegu preko 30 km pješice. Poslije kraćeg odmora ušao sam u jednu malu sobicu u kojoj je na zidu škiljila petrolejka. Tu je već zasjedio komitet. Bio sam uzbuđen jer mi je sve to bilo nepoznato i tajanstveno. Poslije upoznavanja svaki je o sebi rekao osnovne podatke. Perica mi je rekao da bi ja trebao biti sekretar KK SKOJ-a. Pokušao sam se braniti da neću moći zadovoljiti. Tvrdili su da svi počinjemo ispočetka i da ćemo se uzajamno ispomagati. Sastanku je prisustvovao Slobodan Uzelac, sekretar OK SKOJ-a za Liku. Obećao je i on podršku i pomoć.

Sjednica je nastavljena razradom političke platforme s posebnim naglaskom na nacionalnooslobodilački i klasni karakter borbe u kojoj se jednako tretiraju Talijani i Nijemci kao okupatori, a ustaše i četnici kao izdajnici hrvatskog, odnosno srpskog naroda i sluge okupatora. Partizani su jedini istinski borci za stvarnu slobodu i nacionalnu nezavisnost i jednog i drugog naroda. Tako postavljena platforma pružala je mogućnost da se u NOP uključi sve što patriotski misli i osjeća, sve što je slobodoljubivo.

U konkretnoj razradi i tumačenju te politike u odnosu na prilike u donjolapačkom kotaru naglasak je stavljen na raskrinkavanje Talijana kao okupatora i glavnih krivaca pod čijom su zaštitom došle ustaše i vršile zločine, a sada se pod njihovom zaštitom pokušava razviti četnička organizacija. Odmah je razrađen plan kako da se ta politika pretoči u svakodnevnou praksu i život, da ona postane vodilja svakog patriote, svakog istinskog borca. Partijskog članstva na terenu kotara bilo je malo, ali je u narodu popularnost KP bila velika jer je jedino ona pružala narodu i zemlji izlaz iz situacije u kojoj smo se našli pod okupacijom i terorom. U nekim selima postojale su organizacije SKOJ-a, ali je postojao i velik broj omladine, muškaraca i žena koji su osjećali da pripadaju ideologiji i politici Partije. Mnogi samo formalno ,nisu bili članovi Partije i SKOJ-a. Jedan od prvih zadataka KK KPH odnosio se na povezivanje i organiziranje revolucionarnih patriotskih i slobodoljubivih žarišta i njihovo svrstavanje u odgovarajuće organizacije NOP. Razrađen je plan iz kojeg se mogao izvući konkretan zadatak za svakog člana komiteta. Zadužen sam da sa sekretarom komiteta Pericom Dozetom odem u općinu Srb jer je on htio da upozna teren i ljude. Inače poslije svake sjednice KK vršen je novi raspored i zaduženja.

Slijedećeg dana u Donjem Lapcu, u kući Branka Stijelje, pod rukovodstvom SlObodana Uzelca, sekretara OK SKOJ-a za Liku, oformljen je KK SKOJ-a za kotar Donji Lapac u koji su ušli: Zorka Kosanović, Branko Stijelja, Ico Blanuša i ja. Izabran sam za sekretara. Na prvoj sjednici KK je prihvatio političke i organizacione zadatke koje mu je postavio KK KPH, donio i razradio plan rada i zaduženja. Jedan od prvih zadataka bio je omasovljenje organizacije SKOJ-a, stvaranje organizacija SKOJ-a, Saveza mlade

generacije i pionira svugdje gdje za to postoje uvjeti. Radi sticanja političkog i organizacionog iskustva, svaki član KK SKOJ-a bio je u prvo vrijeme raspoređen na teren zajedno s članovima KK Partije.

Način političkog djelovanja KK KPH bio je raznolik. Kontakti s narodom išli su od istupanja na većim ili manjim skupovima, do strpljivih razgovora s utjecajnim, ali poštenim i patriotski raspoloženim pojedincima koji su se držali rezervirano ne znajući ili ne shvatajući politiku i ulogu Partije. Bila je to borba za svakog čovjeka, za svaki zaselak, selo i kraj.

Dolaskom na teren, prema unaprijed postavljenom planu, svaki član komiteta imao je zadatak da kompletno obradi selo, zaselak ili općinu, da prenese informacije i zadatke na članstvo i organizacije. Ako organizacije nisu postojale, onda je član komiteta morao preko istaknutih pojedinaca pripremiti uvjete za oformljenje jezgre bilo koje političke organizacije NOP-a.

Jedan od prvih sastanaka na terenu općine Srb, na kojem je govorio Perica Dozet, održan je u Neteci u mojoj kući. Osim ljudi iz sela, preko skojevaca pozvani su simpatizeri Partije iz drugih sela. Pericu smo najavili kao sekretara Kotarskog komiteta Komunističke partije Hrvatske za kotar Donji Lapac. To je bila novost koja je prihvaćena s velikim interesovanjem. Stajao je na vratima između dviju prostorija, a obje su bile pune ljudi. Zamolio je da mu oproste što ne može glasno govoriti jer je plućni bolesnik. Počeo je, njemu svojstvenom jednostavnošću, da izlaže politiku Partije takvom mirnoćom i bliskim razumljivim rječnikom kao da priča pažljivoj djeci jednu lijepu priču koja izvire iz njih samih i opet se vraća njima da oni budu njeni glavni junaci. Govorio je preko dva sata, a da pozornost nije umanjena. Spontanim aplauzom i glasnim odobravanjem označen je kraj izlaganja. Većina se razišla. Dio ljudi je ostao jer su ga željeli pobliže upoznati i porazgovarati. Preko noći je pao vrlo visok snijeg.

Sutradan prije podne, mjesto sinoćnjeg sastanka, opkolila je kuću četa fašista iz posade u Srbu. Dok su izvodili manevar, nitko im nije pridavao značaj, ali kad su se oficir i dva vojnika s uperenim mitraljezima uputili prema kući, otac je otvorio vrata. Zavirili su u svaku prostoriju i vratili se u toplu kuhinju razočarani što su našli samo dvoje staraca. Otac je na francuskom jeziku zapitao smije li im ponuditi po čašicu rakije. Iznenađen i obradovan da može izravno razgovarati, oficir je uz rakiju objasnio da su dobili informaciju da je sinoć u ovoj kući održan komunistički sastanak na kome je bilo 80 ljudi. Starac se nije dao zbuniti. Zamolio je oficira da pogleda kroz prozor. »Kuda ste vas trojica prošli, postoje tri traga u snijegu, a da je prošlo 80 ljudi, to bi drukčije izgledalo«, reče starac.

Kasnije su manje grupe vojnika češće dolazile i gotovo svakog puta starce i kuću slikali sa svih strana i uglova. Kada je otpočeo napad na garnizon u Srbu, prve avionske bombe razorile su do temelja ovu kuću. Starci u njoj nisu bili. U zimsko vrijeme mogli smo po nekoliko sastanaka držati u jednom danu. Narod je svjesno prihvatio autoritet, ugled i rukovodeću ulogu KK KPH. Članovi KK su svojom skromnošću, istinoljubivošću, dosljednošću, poštovanjem ličnosti, pravednošću i uvažavanjem svakog sabesjednika bez obzira na godine osvajali. Psihološka i politička plima u širem ličkom regionu nastaje u vrijeme kad dolazi grupa Hrvata — Dalmatinaca i uključuje se u bataljon »Marko Orešković« i kada su postignute pobjede na Homoljačkom **(Sijanovom)** klancu, Bjelopolju, Ljubovu i drugdje. Politička plima u ovom

kotaru je počela bujati zahvaljujući i pravilnoj političkoj platformi **razrađe-**noj prema Okružnici br. 3 CK KPH od 30. septembra 1941.

Ovo se događa u periodu pojačane propagande neprijatelja i sve oštrije podjele na one koji su za bobru protiv Talijana i druge koji su bili spremni da im se zavuku pod skut i izvrše izdaju svoje nacije. Politički uticaj okupatora, četnika i njihovih ideologa vremenom se sveo samo na uporišta i to na nekoliko kuća u Srbu i u donjem dijelu Lapca te po kojeg pojedinca i grupicu izvan tih uporišta.

Sela i zaseoci bili su obuhvaćeni našim organizacijama, političkom aktivnošću i uticajem NOP pod neposrednim rukovodstvom KK KPH. Politički probuđena i ustalasna seljačko-radnička masa do jučer polupismena, obespravljena, izgladnjela i goloruka, zahvaljujući Partiji, uspijeva da se politički nosi i otme uticaju i smicalicama dviju država.

Kotarski komitet je ocjenjivao da, ako se ne bude oslanjao na čvršća idejno-politička jezgra, na članove Partije i partijske organizacije, psihološka i politička plima može splasnuti kod prvih teškoća i iskušenja. Članovi Partije s područja Srba činili su jezgro u bataljonu »Marko Orešković«. Trebalo je početi iz početka, od tada sa simpatizerima, kandidatima, skojevcima i drugim aktivistima. Trebalo je učiti, izdizati sebe da bi se moglo učiti druge. Za to je korištena svaka prilika.

Partijsko članstvo regrutirano je iz najšire mase naroda. Iz nje je izrastala Partija. Prijem svakog novog člana predstavljao je pravu radost. I pored toga taj proces je začuđujuće sporo išao. Prijem svakog novog člana ili oformljenje partijske organizacije značio je uspjeh i olakšanje za članove Kotarskog komiteta jer su pod teškim okolnostima, kroz snijegom pokriveni teren, morah danonoćnim radom popunjavati te praznine.

Kotarski komitet SKOJ-a se postepeno osamostaljivao i razvijao aktivnost. Imao je solidnu osnovu za daljnji razvoj. U općini Srb, pored općinskog rukovodstva od 9 članova, bilo je u to vrijeme (početkom januara 1942. godine) 11 aktiva SKOJ-a u selima: Neteci, Podurljaju, Kupirovu, Potkraju, Kunovcu, Ajderovcu, Srbu, Podstrani, Ličkim Osredcima, Kruškovači i Brotnji. U općini Donji Lapac, pored općinskog rukovodstva, bilo je 9 aktiva u Nebljusima, Krugama, Donjem Lapcu, Birovači, Dnopolju, Gajinama, Dobroselu, Oraocu i Doljanima.

Brzo je rastao broj skojevaca i organizacija, ali su još brže rasle obaveze i sve složeniji zadaci. Tek što smo sročili osnovnu političku abecedu i nazreli velike konture politike Partije, već smo ulazili u rukovodstva i postajali nosioci i tumači te velike politike. Od do jučer stidljivih seoskih djevojaka i mladića izrastaju vatreni govornici, borci i rukovodioci. Otpočeo je proces ne samo nacionalnog i socijalnog oslobođenja, nego dublji, dalekosežniji i humaniji proces, oslobađanja čovjeka u čovjeku. Počelo je buđenje i razvijanje povjerenja u samoga sebe, u vlastitu snagu i sposobnost. Naše iskustvo je pokazalo da je moguće od ljudi prosječnih sposobnosti, ako su ideološki usmjereni, stvoriti nesavladivu i neuništivu snagu naroda.

Istovremeno je tekao i proces reorganizacije i preciznog određivanja karaktera i uloge NOO-a. Oni prerastaju u prave nosioce vlasti i borbe. U njih pu često birani polupismeni, ali odani i pošteni ljudi. Njihove odluke, pisani i nepisani zakoni izvršavani su savjesnije i bolje, nego bilo kojih organa vlasti prethodnih režima i sistema. Rukovodstva političkih organizacija obavezivala

su svoje članstvo na usku saradnju s NOO-ima, a skojevci su im bili desna ruka. Iz toga je proizašla snaga NOO-a.

Organizacije SKOJ-a obuhvaćale su najsvjesniji i najborbeniji dio omladine, ali je to ipak bilo preusko jer je interesovanje za narodnooslobodilačku borbu među omladinom bilo mnogo šire. Počeli smo s populariziranjem, a onda organiziranjem Saveza mlade generacije kao široke i masovne političke omladinske organizacije u koju može da se učlani sva omladina bez obzira na vjersku, nacionalnu i političku pripadnost. Činili smo to tako da smo, obično, održali najprije masovni sastanak omladine i objasnili svrhu i ulogu organizacije, a onda bi se omladina učlanjivala. Birao se seoski zatim općinski i kotarski odbor. U KK SKOJ-a uveh smo zaduženja po sektorima (organizaciono-politički. vojni, pionirski, SMG i dr.). Za SMG u KK SKOJ-a bila je zadužena Zorka Kosanović. Ona je ujedno bila i predsjednik SMG. Za rad SKOJ-a i omladine u vojsci bio je zadužen Ico Blanuša (rukovodilac SKOJ-a u bataljonu »Stojan Matić«). Kako je SKOJ trebao ovladati politikom Partije, to je morao da se idejno i politički izgrađuje. Zato smo prorađivah osnove lenjinizma i Historiju SKP (b), a SMG materijale iz »Omladinskog borca«, »Sveslavenskog kongresa« i »Vjesnika«. Najmlađi su bili obuhvaćeni pionirskom organizacijom. Osnivali smo je po selima, a intenzivno oslobođenjem Donjeg Lapca i Srba. I oni su imah svoje zadatke u NOP-u, svoj način življenja i djelovanja.

Mnoge skojevke bile su zadužene za rad u organizaciji AFZ-a i bile birane u viša rukovodstva (općinsko, kotarsko i okružno). Uz ostale, bile su to: Anđelka Jovanić, iz Neteke, birana u Okružni odbor AFZ za Liku te Savka Kalinić i Smilja Rašeta u Kotarski odbor AFZ za kotar Donji Lapac.

U selima i zaseocima, uključujući i neprijateljska uporišta Donji Lapac i Srb, bili su izabrani NOO-i i rukovodstva većine političkih organizacija. Ostvaren je apsolutni moralni i politički uticaj KP. Jedan od sastanaka održan je u donjem dijelu Donjeg Lapca i to u kući uz cestu, oko 300 metara udaljene od talijanskog garnizona. Karabinjeri su redovito patrolirali cestom. Na sastanku je govorio sekretar KK KPH Perica Dozet.

Sastanak su pojedinci pokušah razbiti. Pripremili su one za koje su vjerovali da su na njihovoj strani. Prisutni su s pažnjom slušali izlaganje Perice Dozeta. »Zaduženi« nisu izvršavah zadatak. Jedan od »zaduženih« je šapatom opomenut: »Burgijaj!«, a kad je ovaj i dalje ostao miran, uslijedila je malo jača opomena: »Burgijaj!« — i gurnuo ga pod rebra. Ovaj je, onda pred svima glasno rekao: »Ma. kako da burgijam kada čovjek govori istinu«. Ostah se nasmijaše.

U Donjem Lapcu su bili berseljeri. Narod ih je zvao kraljeva vojska, a u Srbu crnokošuljaši — Musolinijevi fašisti. Među ovima je bilo 17 Slovenaca iz onog dijela Slovenije koji je bio pod Italijom. Oni su tvrdili da su u fašističku jedinicu prebačeni iz kraljeve vojske kao nepovjerljivi. Bili su raspoređeni u dvije čete. Interesirale su ih informacije s istočnog fronta. Donosili su nam municije i bili vrlo prisni u kontaktu s narodom i omladinom. Tražili su da ih obavijestimo dan prije napada na Srb, da mogu izaći van. To im nismo mogli reći. Rekli smo im ako netko kada zapuca, neka izađu. Kad je otpočeo napad na Srb, trojica su izašli i priključili se borbi protiv fašista. Među njima je bio neki Vitorio. Zvali smo ga Vito. Bio je radnik — automehaničar iz Peskare. Imao je majku i sestru, koje su zavisile od njega. Stupio je u fašističku organizaciju vjerujući da će se tako izvući iz bespo-

slice i bijede. Prošao je mnoga osvajačka ratišta od Etiopije i Afrike do Jugoslavije. Sedam godina ratovanja trebalo mu je da u ovoj ličkoj pustoši počne razmišljati o sebi, sestri i majci. Osjećao se izigranim i prevarenim. Izlaz nije vidio. U časovima očajanja znao je bacati kapu s fašističkim znakom i gaziti po njoj. Preko Slovenaca smo doznali da je dospio u zatvor, a onda nekud premješten.

U KK Partije došao je Marko Čanković, a u KK SKOJ-a Jovo Plećaš iz Divosela i član OK SKOJ-a Ljubo Hrnjak. Iz Pokrajinskog komiteta SKOJ-a došla je Milica Opala. Gotovo sva naša rukovodstva u Srbu i Lapcu bila su mlada i politički neiskusna, zato je pomoć iskusnijih lica bila dragocjena.

Iz štaba Draže Mihailovića došao je poručnik Stanko Sakić. Uspio je stići samo do Doljana. S pratnjom je navratio u kuću Ilije Medića, trgovca, s namjerom da prenoći. Bili su u civilu. Omladinci iz Doljana: Sveto, Dane, Mićo i Nina Medić, prepoznali su dvojicu iz Donjeg Lapca, a jednog od njih su poznavali kao četničkog agitatora. Nina Medić je došao iz Martin-Broda i prepoznao četnika Stanka Tanu Sakića s kojim je putovao iz Srbije. Nina se prisjećao onog momenta kad su prešli Drinu, ustaše su ih dozivale i psovale im kralja Petra. Nina im je odgovorio psujući i kralja Petra i njihovog Pavelića. Šakić mu je tada prišao, unio mu se u lice i ljutito rekao: »To si sad rekao i nikad više preda mnom nemoj ponoviti.« Rastali su se u Hercegovini i Sakić je stigao u Liku mjesec dana kasnije. Nina je bio kurir Drvarske brigade. Išao je češće u Krbavicu u Stab Grupe odreda za Liku. Stanko Sakić je uhapšen zajedno s pratnjom i sproveden u partizanski štab u Krbavici.

Partijske organizacije s KK KPH odigrale su odlučujuću ulogu u političkim pripremama i koordinaciji napada na talijanske garnizone u Donjem Lapcu i Srbu. Trebalo je koordinirati političke i vojne akcije sa susjednim kotarevima. U prvoj polovini februara 1942. Simo Mrda i ja, na sjednici KK KPH, dobili smo raspored za rad na terenu općine Srb. Prije polaska od sekretara Perice Dozeta dobili smo strogo povjerljiv omot koji smo trebali odnijeti u Martin-Brod i predati po cijenu života određenom čovjeku u određeno vrijeme. U slučaju opasnosti materijal smo morah uništiti.

Krenuh smo iz Birovače. Pored Talijana i karabinjera u Donjem Lapcu prošli smo sretno. Bio je visok snijeg. Puhala je bura, ali je cestom bila ugažena prtina i moglo se ići. Oko 25 km trebalo je preći do Martin-Broda. Počeo je padati gust snijeg uz stalno pojačavanje bure. Nešto prije noći stigli smo u Doljane do ceste, koja skreće za Martin-Brod. Bili smo umorni, a put je postajao sve teži. Bura je nanijela na cestu visoke smetove. Prtili smo na smjenu. Sporo se odmicalo, a umor se povećavao. Sve se urotilo protiv nas: bura, snijeg i noć. Iza jedne okuke ugledah smo niz kuća. Znali smo da tc nije naš cilj, ali je ugodno u ovom nevremenu osjetiti blizinu krova. U blizini kuća snijeg je bio raščišćen, pa kad smo izašli iz nanosa osjetismo ugodno olakšanje. »E, spašeni smo« — reče Simo i poče mi objašnjavati kako ćemo od proštaca napraviti skije, pa nećemo upadati u snijeg, a niz brdo ćemo kliziti kao na pravim skijama. Znao sam što su skije. Vidio sam ih, ali ih nikad nisam stavio na noge. U tom našem domišljanju prenu nas glas: »Otkuda vi, pobogu ljudi, u ovom zlu i nevremenu«? Tako nas dočeka domaćin pred vratima prve kuće, misleći da smo domaći tu iz sela. Rekosmo da idemo za Martin-Brod, »Ma, kakav Martin-Brod u ovom zlu i po noći. Sad se ni vuk ne kreće, već traži sklonište« — reče i pozva nas u kucu. Jos prije nego smo ušli u kuću Simo ga zapita: »Bi li ti nama dao četiri bukova proštaca?«

»Bi sve« — reče domaćin, »ali što će vam to?« Donio je četiri proštaca i ločekivao šta će to biti. Simo nas je brzo zaposlio. Jedni su ravnali donju stra-<nu, drugi bočnu, ali je najviše interesovanja izazivalo zagrijavanje i savijanje zašiljenog vrha. Dok smo mi osposobili »skije«, domaćica je pripremila večeru. Odmoreni i okrepljeni večerom te opremljeni »skijama« krenuli smo u noć u kojoj je bura svirala svoju jezivu pjesmu. Bilo je posrtanja, padanja, ali je bilo lakše zbog nizbrdice. Bili smo sretni da smo uspješno izvršili zadatak.

Oslobođenje Donjeg Lapca, a zatim Srba označio je još veći moralno-politički polet svih organizacija NOP. Sad su nam se priključili i oni koji su, najblaže rečeno, bili opozicija.

Održavah smo posebne sastanke s pionirima, omladinom, borcima i ženama, a Josip Cazi je poslije održanog govora narodu i borcima zatražio da mu okupimo starce — najstarije ljude, da s njima porazgovara. Vidio je po našem držanju da nam nije jasno zašto poseban sastanak sa starijim ljudima. Objasnio je i nama. Oni su dio naše prošlosti, bez koje ne bi bilo sadašnjosti ni budućnosti. Naša borba je narodnooslobodilačka. Ona mora povezati sve pozitivno u životu i radu svih generacija — rekao je Josip Cazi.

Sastanak je bio interesantan i poučan. Objasnio je starima i uvaženim domaćinima karakter NOB-e i političku ulogu KP u stvaranju Narodnog fronta. Puno toga su i oni govorili njemu. Posebno ih se dojmilo kad ih je zapitao da mu objasne kakav je običaj kod naroda ovdje kada netko umre. Točno po onom običaju kako su mu oni objasnili, sahranjeni su svi partizani poginuli u borbi za oslobođenje Srba. I ovaj gest ga je upisao u srca, a u narodu se govorilo: »Vidiš, on komunist — Hrvat, poštuje i cijeni naš srpski narodni običaj«. Tako je Josip Cazi, ili kako narod reče »Cazin« ostao u sjećanju naših ljudi ne samo kao politički komesar i revolucionar, već kao duševan i dobar čovjek.

Ubrzo oformljeno je nekoliko partizanskih četa, većinom od omladine. Organizirane su omladinske radne akcije na raščišćavanju zgarišta, prekopavanju cesta na Srbskom klancu, na Drenovači i na Kuku iznad Donjeg Lapca. Pripremana je proljetna sjetva. Na sve te akcije omladina je išla s pjesmom i zastavama.

Mi iz KK SKOJ-a tada pišemo Okružnom komitetu SKOJ-a za Liku svoj izvještaj. Nakitili smo sve akcije, odlazak u partizane, pa polet, masovnost, požrtvovanje omladine, a kao biser svega opisali smo da nam je omladina tako svjesna da nitko neće da primi i nosi nacionalnu zastavu, nego samo crvenu. Za kratko vrijeme dobijemo pismo od OK SKOJ-a. Hvale odlazak u partizane i sve ostale akcije i aktivnosti pohvaljuju, ali »vi sektašite i opasno skrećete u lijevo, a to vam se gadno može osvetiti u promijenjenim težim okolnostima. Isticanje samo crvene zastave i komunističkog poretka dok je okupator u zemlji, znači izdaju NOB-e i padanje na Ijepak trenutnog stanja i raspoloženja«. Tako napisaše oni. Iskreno rečeno, nismo mi tada znali točno što je to »sektašenje« i »skretanje u lijevo«, ali smo osjećali da je to nešto ružno, gadno. S ovim drugim o »izdaji NOB-e« bili smo zbunjeni. Za ono što smo smatrali krunom uspjeha, dobili smo ovako oštru kritiku. Znali smo da je drugarska i trudili smo se da je kao takvu prihvatimo. Više omladina nije išla samo s crvenom zastavom. Ako nitko nije htio nositi dobrovoljno nacionalnu zastavu, onda smo zadužili skojevce. Trebalo nam je dosta vremena dok smo ovo, makar donekle, shvatih. Nije ni jednostavno bilo iz tog histo-

rijsko-političkog, ratom i okupacijom zamršenog klupka izvlačiti konce svih boja, a da ni jedan ne prekineš i ne povrijediš.

Četnici su nastupah u ime pravoslavne vjere i srpske nacije, prisvojili simbole, zastavu i ostalo. Ustaše su nastupale u ime katoličke vjere i hrvatske nacije i prisvojile simbole. I jedni i drugi su na najgrublji način skrnavili vjeru i naciju u koju su se zaklinjali, a okaljali nacionalnu zastavu koju su nosili. Tako je nikla sklonost prema crvenoj zastavi kao simbolu nečeg novog, ljudskijeg, neokaljanog. Podrškom, snagom i voljom naroda okupljenog u organizacijama NOP-a, postavljeni su čvrsti temelji NOB-e. U njih su ugrađeni požrtvovanje i samoprijegor, znoj i krv, radost i tuga, rađanje i smrt svih, od pionira do staraca.

U oslobođenom kotaru oformljena je narodna vlast. Općinski NOO u Srbu narod je iz milja zvao »ćopava vlada« jer su predsjednik Danja Rađenović, stari proleter — rudar i tajnik Stevo Desnica bili obadva ćopavi. Obadva su u narodu bili popularni i narod je o njima prepričavao razne dogodovštine. Evo jedne.

Za rušenje Bendera vršila se na terenu općine Srb koncentracija partizanskih jedinica. Akcija je imala veliki vojni značaj pa je u njoj učestvovao i komandant Glavnog štaba Hrvatske Ivo Rukavina. Došli aktivisti kod druga predsjednika Danje da ga obavijeste da bi trebao da nađe i odobri kola (naravno konjska) za prevoz jednog važnog druga, »-ali, molim te, bolja kola sa sicem«. — »Ma za koga to kola sa sicem?« — kao s čuđenjem priupita Danja. »Ma znaš, dolazi komandant Glavnog štaba...« »Nemere!« — odreza Danja kao mačem. Aktivist se zbuni tom odlučnošću. »Ali, druže Danja, pa znaš ...« »Ništa neću da znam. Recite vi drugu komandantu da je on komandant nafodne vojske i ima da sjedi na dasci i da se vozi kao i narod. Slobodno recite da mu je tako poručio predsjednik općinskog NOO.« — odsiječe Danja i nastavi svoj posao. «Ima pravo drug predsjednik«, komentirao je Ivo Rukavina kad je saznao za Danjin stav.

Uz ostale aktivnosti, od opismenjavanja pa dalje, u aprilu je održano savjetovanje svih rukovodstava skojevskih organizacija kotara u Dobroselskoj školi. Savjetovanje su vodili sekretar PK SKOJ-a za Hrvatsku Saso, sekretar OK SKOJ-a za Liku Slobodan Uzelac i član OK SKOJ-a Ljubo Hrnjak. Na kraju su nam podijelili nekoliko primjeraka lista »Proleter« i druge materijale. Sta je moglo da se kaže i objasni za jedan dan, a bih smo oduševljeni.

Sve je u to vrijeme bilo u vrenju i mijenjanju. Mijenjah su se članovi rukovodstava. U vojsku su otišli iz KK KPH: Ilija Popović, Simo Mrda i Ilija Milošević, iz KK SKOJ-a: Ico Blanuša i Branko Stijelja. Došli su novi. Iz široke narodne baze izrastali su kadrovi Partije i SKOJ-a stasali i sazrijevali u uvjetima rata. Iz njedara naroda izlazili su omladinci i omladinke, borci i odbornici, komesari i komandanti. Kotar Donji Lapac postao je nepresušni izvor i rasadnik kadrova i za druge krajeve.

Sjećam se, pripremali smo svečanu proslavu 1. maja, prvu u oslobođenom kotaru. Proslave su se održale u Donjem Lapcu i Srbu. Izvršili smo temeljite pripreme. Dan prije gorjele su vatre na svim okolnim brdima. Bio je pao snijeg, a 1. maja odjužilo, pa se stvorila bljuzgavica. Došao je sav narod. Stajao je ispred govornice u redovima po četiri, postrojen kao vojska. Ispred svake kolone na daski ispisano ime sela, a niz cijelu kolonu zastave, transparenti i parole. Govornici su bili jedan bolji od drugoga: Josip Cazi, Stanko Parmač i drugi. Običaj je bio da se na ovakvim skupovima govori u ime voj-

ske, Partije, NOO, AFZ i **omladine. Narod ih je pažljivo** pratio **i s velikim oduševljenjem prihvaćao, a potvrđivao pljeskom, čestim klicanjem i uzvikivanjem** parola.

Govornici su se smjenjivah jedan za drugim. Već skoro pred kraj Cazi i Parmač su uočili da su svi govornici iz drugih krajeva i da bi trebao govoriti i netko od domaćih. Izbor je pao na mene. Do tada sam bez poteškoća govorio na manjim skupovima, ali ovako poslije njih pet i to ovakvih govornika! Krv mi se sledila u žilama pri pomisli da se samo pojavim na govornici, a kamoli da govorim. Opirao sam se, uvjeravao i molio da ne govorim, ali ništa nije pomoglo. Poslije petog govornika, drug Cazi izađe ponovo na govornicu i najavi: »Sada će govoriti sekretar KK SKOJ-a Duško Vojvodić«. Vjerojatno sam bio blijed, žut jer su mi koljena klecala kad su me izgurali uz stepenice. Nisam mogao jednu rečenicu smisliti, a kamoli da govorim. Da sam odmah morao početi govoriti čim sam se popeo na govornicu, ne znam šta bi se dogodilo. Čim sam se pojavio, skojevci i omladina udariše s parolama i skandiranjem. Sve je uzavrelo. I baš kako treba. Prošlo je par minuta i ova podrška skojevaca i omladine bili su dovoljni da vrate snagu i samopouzdanje i da s uspjehom položim govornički ispit.

Godina 1942. bila je godina potpune političke, vojne i materijalne mobilizacije svih raspoloživih snaga u donjolapačkom kotaru. Možda kadrovske promjene u KK SKOJ-a to najbolje ilustriraju. U prvom komitetu januara 1942. bila je samo jedna drugarica, a u junu 1942, sve drugarice i samo jedan muškarac.

Odlaskom u vojsku mene je zamijenila Zorka Kosanović, a nju Stevo Štikovac. U julu otišao je na drugu dužnost i naš omiljeni sekretar KK KPH Perica Dozet.

Prema statističkom izvještaju od 15. XII 1942. godine u kotaru Donji Lapac bilo je u 40 organizacija po selima 287 članova SKOJ-a, 2248 članova SMG od kojih su njih 291 bili članovi odbora SMG i 3536 pionira u pionirskim organizacijama.

Milan Sijan

Sjećanje na ustanak u Srbu i okolini

Početak rata

Sedmog aprila 1941. godine policija me dotjerala na teritoriju općine Srb, u rodno selo Kupirovo.[1] Za rat i bombardovanje Beograda se znalo. Mnogi su bili zabrinuti za svoju rodbinu koja se nalazila u vojsci ili u Beogradu. Nekima je bila mobilisana stoka pa je vladalo uvjerenje da je zauvijek izgubljena. Bilo je nezadovoljstva i primjedbi naroda zbog određivanja ko će šta dati od tegleće stoke za vojsku. Stoka je uzimana prvenstveno od ljudi koji općinskom bilježniku Torbici nisu bili po volji. Uzimana je i od onih koji su imali samo jedno grlo za vuču, dok su neki dobrostojeći zaštićivani i zaobilaženi.

Među ljudima se osjećalo interesovanje za sve što se događalo u svijetu, posebno za tok ratnih operacija. Poseban interes postojao je za Sovjetski Savez, Crvenu armiju, Komunističku partiju i njen program i za život komunista na robiji. O mnogo čemu sam razgovarao s ljudima kao komunista koji je tek pušten s robije Došlo je do rasula na frontu i uslijedio je povratak vojnika kućama.

Prolazak vojnika i vraćanje kućama s oružjem ili bez njega, trajalo je nekoliko dana. U narodu je zavladalo nespokojstvo i potištenost, a pogotovo što su se sve učestalije pronosile vijesti o naoružanim pripadnicima hrvatske nacionalnosti, pod imenom ustaša, koji su susretah vojnike, hapsili ih i razoružavali. U Srbu se počinju okupljati grupe civila i vojnika povratnika među kojima se diskutovalo o proteklim događajima, o borbama s Talijanima, o rasulu i raspuštanju vojnih jedinica, izdaji oficira i teroru ustaša. Neki su tvrdih da se neke jedinice i dalje bore u Bosni pod komandom »Brke« i da bi im se trebalo priključiti. Drugi su tvrdili da je sve svršeno i da je Jugoslavija propala izdajom Hrvata i da sada treba voditi borbu za veliku Srbiju.

Kapitulacijom Jugoslavije i proglašenjem NDH prestala je da funkcioniše općinska i državna vlast. Bivši općinski službenici i žandari čekah su šta će dalje biti, hoće li dobiti povjerenje novih vlastodržaca ili će svoja mjesta morati ustupiti drugima. Talijanske okupacione snage koje su 20. aprila prošle kroz Srb[2] nisu ostavile svoje posade, niti je duže vremena bila formirana

1 Imao sam 17 godina kada sam otišao na rad u Srbiju. 1940. godine sam uhapšen od specijalne policije i osuđen od Suda za zaštitu države na 14 mjeseci robije, koju sam izdržao u Nišu. Prije hapšenja bio sam kandidat za člana KPJ i aktivno sam radio u partijskoj organizaciji Beograda. Kazna mi je istekla 29. marta 1941. godine, pa sam sproveden u Beograd, a zatim u rodni kraj u selo Kupirovo. Za objavu rata i bombardovanje Beograda saznao sam u vozu. Policajac Nikola Trninić, koji me sprovodio, predao me u Gračacu dežurnom panduru, a ovaj me pustio. Sedmog aprila 1941. stigao sam u svoje selo. Bilo je to ravno 10 godina od moga odlaska od kuće. Pošto mi je bio poznat stav KPJ o pitanju rata i odbrane zemlje, riješio sam da se javim općinskim vlastima i da zatražim vojni raspored. U međuvremenu je o mome dolasku obaviještena žandarmerijska stanica u Srbu i upućena mi je poruka od komandira da se prijavim. Tada su počeli prolaziti vojnici s fronta. Došlo je do kapitulacije. Nisam se javio žandarmeriji. Ostao sam u svome selu.

2 Nema tačnih podataka kada su Talijani prošli kroz Srb. Uzima se da je to bilo 20. aprila 1941.

ustaška vlast. Nastao je period bezvlašća. Narod je živio u iščekivanju. Vraćali su se u svoja sela ljudi koji su prije rata živjeli i radili u raznim krajevima Jugoslavije. Među povratnicima bilo je radnika, službenika, policajaca i žandara. Vratio se i jedan broj kolonista iz Vojvodine među kojima se našao i poneki intelektualac ili gimnazijalac. Među njima, a naročito među radnicima, bilo je simpatizera KPJ i poneki skojevac.

Period bezvlašća trajao je do polovine juna, odnosno do dolaska prve grupe ustaša u Srb. U to vrijeme slobodno sam se kretao i pojavljivao u selima, na skupovima i sajmovima kontaktirajući sa simpatizerima i drugim ljudima. U tim kontaktima i skupovima otvoreno smo diskutovali i raspravljali o politici KPJ, o korumpiranom starom režimu, o izdaji zemlje, o Sovjetskom Savezu, Crvenoj armiji, izražavajući nadu i optimizam u snagu Sovjetskog Saveza i njegovu oslobodilačku misiju. Takve razgovore i diskusiju većina ljudi dobro je primala i rado slušala. Međutim, bilo je pojedinaca koji su se suprotstavljali našoj agitaciji i našim stavovima.

U prvom periodu uspostavio sam veze i kontakte sa simpatizerima KPJ: Brankom Desnicom, njegovim bratom Stevom, Milanom Tankosićem, Dragom Ožegovićem, Dušanom Damjanovićem, Dušanom Mileusnićem, Pećanom Trbulinom i drugima. S nekima od njih češće sam se sastajao i razgovarao. Bilo je često riječi o tome da se povežemo s ljudima u selima i da na njih utičemo na bazi i jačanja saveza radnika i seljaka. Tom prilikom Milan Tankosić, Branko Desnica, Dušan Mileusnić i ja išli smo u neka sela na agitaciju i propagandu naprednih ideja, politike KPJ i popularizacije prve zemlje socijalizma, Sovjetskog Saveza. Takvi kontakti bili su od velikog značaja.

Razmišljao sam kako da se povežem s partijskom organizacijom. Sudjelovao sam u radu partije u Beogradu 1939. godine i kasnije na robiji u Nišu, pa sam osjećao obavezu da se i ovdje uključim u organizovan rad partijske organizacije. To mi duže vremena nije polazilo za rukom, jer na teritoriju općine Srb nije bilo partijske organizacije niti članova KPJ. Početkom maja bio sam u Srbu s Milanom Tankosićem, Brankom Desnicom, Pećanom Trbulinom i Dušanom Mileusnićem, pa smo kao i obično u ovakvim prilikama, počeli razgovore o političkim prilikama i situaciji. Razgovarah smo o Sovjetskom Savezu i revoluciji uvjereni da Sovjetski Savez neće ostati van događaja i da će u određeno vrijeme djelovati na međunarodnom planu, a to će tražiti i akciju jugoslavenskih komunista. Iznosio sam mišljenje da treba uhvatiti vezu s KPJ kako bismo se mogli pravilno orijentisati. Nitko od prisutnih nije ni u tome smislu mogao dati neke sugestije. U Beogradu sam se poznavao s mnogim ljudima iz Kulen Vakufa, pa sam računao da se neki od njih tamo nalaze. Bez obzira na konspiraciju u Partiji, razgovarao sam otvoreno s ljudima koji su mislili kao i ja. Otišao sam u Kulen Vakuf i tamo našao poznanika iz Beograda Džafera Demirovića. Upoznao me sa svojim prijateljima i simpatizerom KP Ibrahimom Bibanovićem.[3] Sjeli smo u kafanu i počeli razgovor. Dok smo sjedili i razgovarah, ustaše su u nekoliko mahova provodile uhapšene ljude, tukle ih i maltretirale na očigled građana. Nisam bi svjestan opasnosti. Drugovi mi nisu mogli pomoći u povezivanju s članovima KP. ali su me uputili

3 Prilikom zauzimanja Kulen Vakufa, Demirović i Bibanović su nađeni u zatvoru i potom su prešli na našu stranu. Demirovića sam vidio posljednji put u bolnici na Bjelim Potocima 1942. godine. Ležao je teško ranjen. Tu je i umro. Bibanović je preživio rat i radio je poslije rata u Zagrebu.

na Bosanski Petrovac i pri tome su pomenuli Iliju Došena. Nisam se usudio ići u Petrovac, ali mi je povezivanje sa Partijom ostalo i dalje kao jedan od mojih glavnih zadataka.

U junu sam se upoznao s Dušanom Prijićem iz Srba. On je tih dana došao iz Zagreba i donio letak KPH.[4] Letak sam nosio i čitao pojedincima i grupama. Kasnije sam ga predao Đoki Jovaniću.[5]

S letkom sam bio i u selu Glogovo[8] (gračački srez). Tu sam se sastao s Bićom Kesićem koji je bio kandidat KP, mada to nisam znao. Bićo me pokušao povezati s članom KPJ Milanom Munižabom ispod Kokirne. Nešto kasnije, u julu, Munižaba je s Bićom i Dušanom Munižabom došao kod mene u Nadurljaj. Tako je uspostavljena veza s članovima KP iz gračačkog sreza. Oni nisu imali vezu sa svojim višim rukovodstvom. Ovog puta došli su kod mene da pitaju za sekretara Sreskog komiteta Gračac Gojka Polovinu. U to vrijeme imali smo vezu preko Ilije Radakovića iz Otrića, s Milojkom Ćukom i Vašom Sijanom iz općine Zrmanja. Vaso je bio i član Komiteta. Ni ovi drugovi nisu bili u vezi s višim partijskim forumom. Nisam mirovao. Išao sam u Otrić kod Ilije Radakovića.[7] Tom prilikom predao sam mu neki štampani materijal koji mu je poslao Đoko Jovanić. Mislim da se radilo o letku KPH kojeg je Đoko umnožio.

Poznanstvo sa Dokom Jovanićem

Sredinom juna upoznao sam se s Dokom Jovanićem. Živio je s roditeljima u Zedniku kod Subotice gdje je učio gimnaziju. Krajem maja vratio se u svoje selo Suvaju kod Srba. Jedno vrijeme bio je u logoru mađarskih okupatora. U Srbu me obavijestio Dušan Vojvodić da se Đoko Jovanić nalazi u selu Neteci i da bi želio da se vidimo.

Krenuo sam za Neteku. Doku nisam našao. Nekoliko dana kasnije Đoko je došao kod mene u Nadurljaj. Bio je to naš prvi susret i upoznavanje. Bio je vrlo mlad. Znao je da sam bio na robiji i da sam komunista. Rekao mi je da je član KPJ i da je osuđivan. Upoznao sam ga sa svojom partijskom aktivnošću, hapšenju i robijanju u Nišu. Poslije toga ostah smo stalno u vezi pripremajući oružanu borbu i revoluciju.

U vrijeme dolaska ustaša u Srb i uspostavljanja njihove vlasti, Đoko i ja smo se redovno sastajali i dogovarah. Trebalo je obilaziti Srb, u kome su bile ustaše, da se sastanemo s našim simpatizerima i ljudima s kojima smo uspostavili veze i kontakte. Jednom prilikom Đoko mi je rekao da se u Kunovcu nalazi Danić Damjanović, koji se vratio iz Zednika, i da bi se trebalo i s njim povezati i

4 Dušan Prljić živi u Beogradu. On je tih dana došao iz Zagreba u Srb i sa sobom donio pomenuti letak. Poslije kraćeg vremena Prijić se vratio za Beograd, jer mu je zaprijetila opasnost od ustaša.

5 Đoko Jovanić pominje ovaj letak u svome prilogu »Lika u NOB 1941. godine«, str. 113. Da se radi ba|š o letku koji je Jovanić od mene primio, vidi se iz razgovora koji je Jovanić vodio na Beogradskoj televiziji 1975. Nema dakle sumnje da je to letak koji je u Srb donio Prljić.

6 Išao sam u Glogovo u pratnji Sime Lukića iz Potkraja, Kupirova. U Glogovu smo bili gosti kod Siminog zeta Dane Surle. Dane Surla je doveo Munižabu i drugove kod mene u Nadurljaj. Oni su došli preko planine Maslovare i bili su naoružani vojničkim puškama.

7 nija Radaković, general pukovnik JNA. Milojko Cuk, pukovnik u penziji. Vaso Sijan ubijen od četnika 1942. godine.

uključiti ga u rad (Danić je jedno vrijeme služio u policiji, ali je bio naš simpatizer).[8]

Poslije napada Njemačke na SSSR i prelaska ustaša na otvoreni teror, nametnulo se pitanje organizovanja naroda i borbe. U određivanju zadataka pomogao nam je i letak CK KPH u kome je data orijentacija za borbu protiv okupatora i njegovih saradnika. Pitanje borbe i ustanka postavljalo se pred nas i zbog toga što je bila napadnuta prva zemlja socijalizma, prema kojoj su svi komunisti imali internacionalističke obaveze. Meni su još u svježem sjećanju bile riječi komuniste Drage Marušića s robije u Nišu koji je govorio: »Napad fašista na SSSR znači objavu rata komunistima svijeta«. Tu politiku KPJ prihvatio sam kao svoju obavezu i dužnost. Cim sam čuo da je SSSR napadnut, zapitao sam se šta treba da radim. Razgovarao sam i savjetovao se o tome sa svojim poznanicima i drugovima Brankom Desnicom i drugima. Nije se postavljalo pitanje da li treba povesti borbu, već kako to činiti. Tada sam vidio ustaše i na djelu kako hapse i pljačkaju u Srbu. Uslijedilo je formiranje prvog akcionog odbora u Ličkim Osredcima.

Ustaški teror

Prva grupa ustaša dolazi u Srb oko 15. juna. Prva posada nije bila brojna i nije odmah činila teže zločine. Uhapsili bi po nekoga, ali bi ga i pustili. Prikupljali su potrebne podatke i zahtijevah da se preda oružje. Ljudi su se slobodno kretali i odlazili u Srb. Neko bi predao i oružje, ali je takvih bilo malo, jer se odvijala naša agitacija da se oružje ne predaje. Počeli su ucjenjivati i pljačkati trgovce i druge bolje stojeće ljude te silovati njihove žene. Svako kretanje postaje opasno. Veze sa drugim naseljima i općinama bile su slabe pa se nije ni moglo blagovremeno saznati šta se sve gdje radi i događa. Ubrzo počele su stizati vijesti o teroru i nasilju koje su ustaše vršile u drugim mjestima. Kolale su razne vijesti. Tako se govorilo da će doći vršalica i da će se oduzimati žito. Narod je pričao o mobilizaciji za Pavelićevu vojsku. Većina ljudi bila je spremna na sve. Nije bilo ni pomisli da je moguće suprotstaviti se okupatoru i državnoj vlasti. Pojavili su se i pojedinci koji pomažu ustašama i vode ih u pojedina sela. Vijesti o hapšenju i ubijanju ljudi u drugim selima primane su s rezervom. Nitko nije mogao vjerovati da se mogu ubijati nevini ljudi. Nakon prvih hapšenja (25. i 26. juna) i nakon strašnog masakra u Suvaji i Ličkim Osredcima (1. i 2. jula), gdje je pobijeno nekoliko stotina ljudi, žena i djece, postalo je jasno da se radi o teroru i nasilju kakav se ne pamti.[9] Ove masakre vršile su specijalne ekspedicije ustaša, obučene i pripremljene za takve zadatke. Poslije zločina ustaše su proturale vijesti kako je to učinjeno zbog otpora, pucanja na njih od strane mještana i slično. Nedovoljno obavješteni pojedinci su i u to vjerovali. Ipak je većina naroda shvatila opasnost i težinu situacije. Nitko nije mogao računati na zakonitost i prava čovjeka. Nitko nije više bio siguran za svoj život ni život članova svoje porodice. Strah i nespokojstvo zavladalo je u svakoj kući. Narod je postao oprezan. Pratio se

8 Istog dana sreo sam se u selu sa jednim čovjekom 1 saznao da je iz Kunovca. Pitao sam ga da li poznaje Danica Damjanovića. On mi reče — »Ja sam Danić«.

9 o ustaškim zločinima na teritoriji Srba postoje sačuvani dokumenti grupe karabinjera iz Zadra od 15. VIII 1941. godine. Zbornik NOR-a, tom V, knj. I, str. 512.

svaki pokret ustaša da bi se u nevolji čovjek spasio bjekstvom. Ljudi su prestali da se odazivaju pozivu ustaških vlasti. Sklanjah su se u brda i šume u blizini sela. Tako su nastali zbjegovi. Komunisti su postali bliski i dragi svakom čovjeku. Rado su slušane njihove riječi, nade i ohrabrenje. Postalo je svima jasno da samo otpor, borba i jedinstvo mogu dovesti do spasa. Oružje koje smo imali postalo je dragocjeno i jedina nada.

U okolnostima surovog terora ustaša nastali su zbjegovi pored sela i logori u šumama. Logori i zbjegovi formiraju se najprije u selima oko Srba. Narod se sklanjao prilikom nailaska ustaša da bi izbjegao hapšenje i odvođenje. Imućniji ljudi su počeli da se sklanjaju u druga mjesta i u Dalmaciju, gdje su vladali talijanski okupatori. Tamo se sklonio bivši poslanik Stevo Rađenović, trgovac, Jovo Keča i drugi. Cim bi prošla opasnost od ustaša, žene i djeca bi se vraćah kućama i ponešto radili na svojim imanjima, a muškarci su ostajali duže u logorima, gdje su imali i oružje. Logori su postali mjesto gdje su se ljudi okupljah i zadržavah pa se moglo lakše kontaktirati i razgovarati. To je olakšalo prikupljanje potrebnih podataka o ljudima, o oružju i onima koji su spremni poći u borbu.

Pripreme za oružanu borbu

Neposredno poslije napada fašističke Njemačke na SSSR, a prije masovnog hapšenja ljudi u Srbu (mislim da je to bilo 25. juna), našli smo se Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić i ja u selu Lički Osredci u kafani Voje Mileusnića. Dušanovog brata.[10] Bio je to naš prvi zajednički sastanak. (Nas trojica docnije ćemo formirati i prvu partijsku organizaciju u Srbu). Tu u kafani razgovarah smo o napadu Njemačke na SSSR. Đoko je na karti pokazivao i liniju fronta do koje su Nijemci došli. Poslije razgovora krenuh smo u pravcu Dugopolja. Svratih smo u šumu pored puta i na skrivenom mjestu zastali. Posjedali smo i održali sastanak. Formirali smo Inicijativni odbor sa zadatkom da radi na pripremi naroda za revoluciju. To je bio prvi organizovani organ na ovom terenu koji je sebi stavio u zadatak pripremu za borbu. Inicijator formiranja odbora bio je Đoko.

Formiranje odbora, pada u vrijeme kada još nisu izašli na vidjelo zločini ustaša na našem terenu. Slijedeći dan ustaše vrše prva masovna hapšenja ljudi u Srbu i odvode ih na klanicu, a potom 1. i 2. jula i druge masovne zločine nad narodom sela Suvaje i Ličkih Osredaka. Našem odboru, prije svega komunistima. a onda i svim poštenim ljudima kraja, nametnuli su se novi zadaci. Trebalo je u novoj situaciji ukazati na put kojim treba ići. Taj put smo vidjeli u pripremi za borbu, u politici KPJ i u velikoj zemlji socijalizma SSSR-u koji se nalazio u ratu s fašističkom Njemačkom. Narod je vjerovao u tu politiku i rado nas je slušao, ali se osjećao jako ugrožen i strahovao je za gole živote. Izlaz je nalazio jedino u bjekstvu od kuća u brda i šume.

Poslije formiranja Inicijativnog odbora u Ličkim Osredcima, i otvorenog terora ustaša, s još većom snagom i upornošću nastavili smo agitaciju o potrebi borbe i revolucije i o potrebi čuvanja oružja. Obilazili smo sela i zaseoke, bodrih ljude i ulijevali im vjeru u bolje dane i ljepšu budućnost. Nastojali smo

10 Dušan Mileusnić, pukovnik, umro 1983. godine.

da u svakom selu pronađemo sigurne ljude na koje bismo se mogli osloniti. To su prije svega bili simpatizeri KPJ i naši prijatelji i poznanici. Trebalo je stvoriti uporište u svakom selu preko kojeg bi mogli voditi akciju, ostvarivati naš utjecaj i imati uvid u držanje i opredjeljenje ljudi koji su spremni da se bore i stave nam na raspolaganje svoje oružje.

Prvog jula našao sam se s Dokom u Ličkim Osredcima. Došli smo da uhvatimo vezu sa Zorić M. Dušanom i Zorić L. Dušanom[11] mlađim, simpatizerima KPJ. Na dan našeg boravka na Osredcima ustaše su vršile pokolj naroda u Suvaji i s Osredaka se mogao vidjeti dim kuća koje su palili. Došlo je do panike u Osredcima i bježanja u šumu. Zajedno s narodom pobjegli smo u Bogutovac. Panika je nastala kada su primijećene ustaše u pokretu prema Osredcima. Nismo obavili posao zbog kojeg smo došli. Našli smo se i razgovarali samo s Dušanom L. Zorićem mlađim. Tu smo prenoćili, a slijedećeg dana stigli smo u Kunovac gdje smo se našli s grupom naših drugova s kojima smo i prije imali vezu.

U Kunovcu je već postojao logor u šumi iznad sela. Tu se, da bi izbjegao iznenađenje i hapšenje, okupljao znatan broj ljudi s oružjem i bez oružja. Takvi logori bili su formirani u Gornjem Srbu, Podurljaju i Ajderovcu. Dok su se u Kunovcu i Podurljaju okupljah ljudi iz ugroženih sela, u Ajderovcu su se okupljah ljudi koji su izbjegli iz sela srbske općine. U logorima je bilo i oružja (vojničkih i civilnih pušaka). Mislilo se na otpor u slučaju dolaska ustaša. Organizovane su straže i izvidnice da bi se dolazak ustaša blagovremeno primijetio. U selima koja su bila dalje od Srba, i od glavnog puta koji vodi iz Srba, ljudi su se nalazili kod svojih kuća i obavljali svakidašnje poslove, ali su i ovdje organizovane izvidnice i straže. U takvim selima bilo je teže kontaktirati i raditi sa ljudima. Mnogi su izbjegavali da prijave pušku koju su imali, a neki nisu pristajali da je stave nama na raspolaganje u slučaju potrebe, jer nisu vjerovah u mogućnost otpora. Još uvijek su željeli ostati čisti, bez grešaka.

Poslije niza hapšenja, ubistava i paljevina, koje su izvršile Pavelićeve ustaše, na teritoriji općine Srb i u susjednim općinama, nastala je neka vrsta predaha i zatišja. Kaznene ekspedicije povučene su i prebačene na druge zadatke. U Srbu je ostala mala grupa oružnika i nešto civilnih službenika. Time se sma-,njio broj hapšenja i hajki na ljude. Mnogi, čak i oni u Srbu, počeli su da se vraćaju kućama i da se kod njih zadržavaju. Međutim, kako bi se na vrijeme mogli skloniti, bili su stalno oprezni. Iz sela u Srb malo je ko odlazio. Ustašama niko nije vjerovao, a to ih je ljutilo i nagonilo da smišljaju novu taktiku i prevaru.

Tokom jula imali smo razgranate veze s većinom sela općine i van nje. Nastojali smo da što bolje informišemo narod o situaciji na terenu i u svijetu. Rasturane su i čitane vijesti koje su hvatane na radiju u Zavlači. (Zavlaka je udaljeno mjesto jugoistočno od Srba, opkoljeno šumom i slabim komunikacijama, što je otežavalo ustašama da ga kontrolišu i posjećuju).

U logorima, koji su formirani u ugroženim selima, ljudi su bili spremni da pucaju na ustaše u svako doba kada se osjete ugroženi i ako za to dobiju našu saglasnost. Moralo se, međutim, voditi računa o uslovima i času za početak

11 Dušan Zorić, potpukovnik u penziji, živi u Beogradu, a Dušan Zorić mlađi, živi u Zagrebu.

oružane borbe. Zato se preporučavalo suzdržavanje od oružanog otpora (izuzimajući krajnju nuždu) i čekao se znak za opći ustanak na širem području.

»Sta činiti ako ustaše dođu u logor i zbjegove?« — jednom mi je prilikom postavio konkretno pitanje Dušan Damjanović, komandir logora Podurljaj.

Na to pitanje nije bilo lako odgovoriti. Pripremajući se za otpor i borbu, još uvijek smo računali da će ustanak početi istovremeno na širem području, pa i u cijeloj zemlji. Poći samovoljno u borbu, ostati sam izolovan od drugih, imalo bi teške posljedice. Na takva pitanja, ipak, moralo se odgovoriti. Obično smo savjetovah: oružje upotrijebiti ako se ne može izbjeći hapšenje i zarobljavanje.

Ogorčeni što narod ne dolazi u Srb, i što ljudi izbjegavaju susrete s njima i njihovim vlastima, ustaše su u Gornjem Srbu počeli da hapse ljude, žene i djecu. Bježeći od hapšenja mnogi su pobjegli u šumu Urljaj i u zaseok Nadurljaj. Našao sam se tada s drugovima iz logora Podurljaj. Izašli smo iz logora u Urljaj i odatle pratili rad i pokrete ustaša razmišljajući i o tome šta da se radi ako ustaše krenu u Nadurljaj, gdje je izbjegao narod. U razgovorima s Dušanom i Radom Damjanovićem, Branko Desnicom, Milanom **Zeželjom,** Božom Rađenovićem i drugima, riješeno je da se ustaše ne puštaju u Nadurljaj, već da ih napadnemo i zaštitimo narod. Napravljen je i raspored boraca za odbranu. Tu u zaklonima iznad Zavoja, spremni da pucamo i da se borimo, čekah smo i osmatrali hoće li ustaše poći. Nisu naišli. Pustih su narod koji su pohapsili i vratili se u Srb.[12] Bio je to prvi slučaj na tome sektoru da je odlučeno da se puca na ustaše.

Veza s Partijom

Borbu za koju smo se pripremah nazivali smo revolucijom. Nismo imali vezu sa rukovodstvom Partije pa je razumljivo da nismo ni znali ocijeniti novonastalu situaciju i predvidjeti karakter borbe koja bi odgovarala novim okolnostima nastalim poslije okupacije zemlje. Isto tako nismo još uvijek uspijevali da se povežemo sa sekretarom Sreskog komiteta Gračaca Gojkom Polovinom. Dogovoreno je da se pokuša uhvatiti veza s Partijom u Drvaru. U drugoj polovini jula ta veza je ostvarena. Znajući da se kod Drvara nalaze njegovi poznanici iz Zednika, Milutin i Pero Morača, Đoko je u društvu s Dušanom Mileusnićem otišao da ih potraži. Devetnaestog jula stigli su u Gruborske Naslone i uspjeli naći Milutina i Peru. Uspjeli su se povezati s partijskom organizacijom u Drvaru i s Ljubom Babićem, povjerenikom Oblasnog komiteta KPJ za Banju Luku.

Na sastanku Sreskog komiteta, koji je održan 20. jula u selu Kamenici, Đoko i Dušan se upoznaju s političkim stavovima Partije u Bosni i Hercegovini, a to je bilo od velikog značaja za naš budući rad. Dogovoreno je da se nastave pripreme za ustanak, da se na ustanak ide istovremeno i da se zato ubrzano pristupi organizovanju gerilskih odreda kao udarne snage u ustanku. Pored komandira gerilskih odreda treba da se postave i politički komesari a ustanak da se priprema na široj osnovi kao općenarodna borba protiv okupatora i domaćih izdajica. Dalje je zaključeno da se i ubuduće održavaju me-

12 MIlan Zeželj, gen. pukovnik JNA, Dušan Damjanović, živi u Karađorđevu, Rade Damjanović, penzioner, Božo Rađenović, poginuo u NOB, Branko Desnica, umro poslije rata.

đusobne veze i dogovori. Ocijenjeno je da bi pripreme mogle trajati mjesec dana.[18] Poslije Drvara uhvaćena je i veza sa sekretarom Sreskog komiteta Gojkom Polovinom.[14]

Na osnovu novih stavova Partije, za koje smo saznali preko Drvara i Ljube Babića, preduzete su mjere da pripreme ustanka šire postavimo. Shvativši da se ne radi o proleterskoj revoluciji, već o općenarodnoj borbi protiv okupatora i svih onih koji s njime sarađuju, u našem daljem radu trebalo je, pored naših simpatizera, obuhvatiti i sve druge koji su na bilo koji način spremni da doprinesu borbi protiv okupatora i ustaša. Umjesto logora i borbenih grupa koje smo do tada imali, trebalo je pristupiti organizaciji vojnih jedinica (gerilskih odreda).

Riješeno je da se Revolucionarni odbor nazove Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu i da se on proširi s nekoliko uglednijih ljudi koji su ispoljili borbenost i spremnost za borbu protiv ustaša i okupatora.

Jedan od kandidata za ulazak u ovaj Štab bio je i bogati seljak Pajica Omčikus iz Srba. Prije nego što ga uključimo u sastav Štaba, razgovarao sam 0 tome s Pajicom 24. juna kako bih ocijenio njegov odnos i spremnost za borbu. Sastanku s Pajicom u Pili prisustvovao je Miloš Rašuo iz Srba, preko koga sam održavao vezu s Pajicom.[15] Pajica je imao pozitivan stav u odnosu na potrebu borbe protiv ustaša. Pored Pajice bilo je u planu da se razgovara 1 s nekim drugim ljudima.

Pristupili smo formiranju gerilskih odreda po selima. Napravljen je plan da se formiranjem gerilskih odreda obuhvate sva sela. Riješili smo da formiramo gerilske odrede u selima u kojima smo imali borbene grupe po logorima. Formiran je gerilski odred Podurljaj — Gornji Srb. Za komandira je postavljen Dušan Damjanović, a za političkog komesara Branko Desnica, obojica ispod Urljaja i obojica su imala istaknutu ulogu u Podurljajskom logoru. Formiran je odred Kupirovo (od ljudi s područja toga sela) u čiji sastav ulaze i ljudi iz logora Kunovac. Za komandira postavljen je Danilo Damjanović koji se isticao u Kunovačkom logoru. Formirali smo i gerilski odred u selu Ajderovcu. Za komandira je postavljen Drago Ožegović iz Neteke. U to vrijeme formiran je i gerilski odred Zrmanja. Komandir je bio Glišo Ćuk, a politički komesar Ilija Radaković. U Kupirovačkom i Ajderovačkom gerilskom odredu nisu izabrani politički komesari. Gerilski odred Ajderovac se rasformirao na dan ustanka. Njegovi borci su uključeni u ustaničke jedinice svojih sela. Ostah odredi su djelovali u ustanku kao samostalne ustaničke jedinice i bili su jak oslonac u razvijanju ustanka i u konsolidaciji narodnooslobodilačke borbe.

Značajan doprinos dala je i grupa radnika simpatizera KPJ: Boško, Perica i Stevo Marić, Dragan Grubor i Pepa Babić, Milan Zorić iz Tiškovca, tc Palasija iz Zavlake i Dušan Bursać iz Kaldrme.[19] U planu je bilo formiranje gerilskih odreda i u drugim selima. Bio je to najvažniji zadatak toga vreme-

13 Đoko Jovanić, Ustanak u južnoj Lici, Lika u NOB 1941. godine.

14 Već na povratku iz Drvara, Đoko se susreo sa Nikolom Polovinom, Gojkovim bratom, koga je Gojko poslao radi hvatanja veze s nama. Tako je konačno utvrđeno gdje je Gojko i s njime je uhvaćena veza.

15 Rašuo Miloš, potpukovnik u penziji. Zivi u Beogradu. Pajica Omčikus kasnije postaje četnik. Strijeljan.

16 Drago Ožegović, živi u Zagrebu, Pepa Babić, gen. pukovnik JNA, Grubor Dragan, puk. u penziji, Boško i Petar Marić, penzioneri, Stevo Marić, Milan Zorić, Palasija i Dušan Bursać poginuli u NOR-u.

na. Štab gerilskih odreda nije imao čistu situaciju u svim selima, kako bi se opredijelio za komandni kadar. Na dan ustanka, i docnije, formirane su ustaničke jedinice u ostalim selima. Za komandire su birani ljudi koji su posjedovah vojničko znanje, najčešće podoficiri i žandari. Dogodilo se da su u nekim selima izabrani i oni koji su postali naši neprijatelji.[17]

Radilo se i na formiranju akcionih odbora po selima koji su trebah biti angažovani na pripremi naroda. Dok smo se prethodno oslanjah prvenstveno na simpatizere KPJ, sada smo prema stavovima Drvara nastojali proširiti krug ljudi. Međutim, uslijedio je ustanak pa ni ove mjere nisu realizovane.

Đoko je 22. jula otišao na sektor Suvaje da se poveže sa susjednim selima i popularizuje karakter predstojećeg oslobodilačkog rata. S toga sektora odlazi za Dobroselo da uhvati vezu s Polovinom. Na putu mu se priključio i Dušan Mileusnić. Ostao sam na sektoru Srba da bih u Srbu i okolnim selima provodio iste zadatke. Pokušao sam pripremiti formiranje gerilskog odreda u Donjem Srbu. Zadužio sam Miloša Rašua i Ninu Ciganovića da popišu ljude i oružje i da pronađu ljude koji bi se mogli postaviti za starješine.

Na sektoru Zrmanje zadatke smo provodili preko Ilije Radakovića. Na sektoru Kaldrma-Tiškovac zadatke smo provodili preko Milana Tankosića iz Dugopolja.

Dvadeset petog jula kod mene u Nadurljaj stigao je sekretar Sreskog komiteta Gojko Polovina. S njime su došli Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić. Bio je to moj prvi susret s Gojkom Polovinom. Polovina je naše pripreme prihvatio i odobrio. Iako Polovina nije imao vezu s Okružnim komitetom za Liku, on je ranije imao neke kontakte s Nedeljkom **Zakulom** i Markom Oreškovićem Krntijom. Poznavao je političke stavove CK KPH i Okružnog komiteta KPH za Liku. U osnovi naše pripreme su bile **u** okvirima te politike.

U Nadurljaju Polovina se zadržao i 26. jula sve do kasno u noć. Tu je formirao i prvu partijsku organizaciju pod imenom ćelija br. 1 u kojoj su bili: Đoko Jovanić, Milan Šijan i Dušan Mileusnić. Ovom sastanku nije prisustvovao Đoko Jovanić. Tada sam Polovinu upoznao o vezama s komunistima gračačkog sreza Milanom Munižabom, Dušanom Munižabom i Bićom Kesićem. Polovina me zadužio da odem po Milana Munižabu i člana Sreskog komiteta Nikolu Krajnovića. Ujutro 26. jula krenuo sam za Glogovo. Našao sam ***se*** s Bićom. On me obavijestio da se Krajnović ne nalazi na terenu, već u Dalmaciji. Munižabu nismo našli kod kuće. Vratio sam se za Nadurljaj. Polovina me ponovo poslao da dovedem Biću Kesića koji je bio kandidat Partije. Istog dana sam iz Glogova u Nadurljaj doveo Biću Kesića. Poslije razgovora s Polovinom Bićo se 26. jula navečer vratio za Glogovo.

Ustanak

Kada sam 26. jula ujutro krenuo za Glogovo, Đoko Jovanić je krenuo u pravcu Zavlake. On je imao zadatak da se preko Zavlake poveže s Drvarom i pribavi najnovije vijesti s radija iz Zavlake. Uveče oko 9 časova (26. jula) Đoko se vratio u Nadurljaj. Pored drugih obavještenja donio je i naredbu Štaba gerilskih odreda za Drvar i okolinu za ustanak. Naredbu su Drvarčani

17 Pero Rajak, Nikola Drča, Mirko Marić, svi četničke vođe.

poslali u Zavlaku. Tu je uručena Đoki. U naredbi se govorilo o početku ustanka protiv ustaša i okupatora i o neophodnoj potrebi borbe protiv neprijatelja čiji se zulumi više ne mogu podnositi. Početak ustanka određen je ***za.*** slijedeći dan, 27. juli. Naredbom je pozivan narod na odlučnu borbu s neprijateljem do konačne pobjede. Naređeno je zatvaranje prolaza koji je od Knina vodio preko Tiškovca za Drvar. U momentu Đokinog dolaska iz Zavlake našli smo se svi u Nadurljaju (Đoko Jovanić, Dušan Mileusnić, Gojko Polovina i ja). Održan je sastanak Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu i u prisustvu Gojka Polovine upoznali smo se sa sadržajem Naredbe iz Drvara. Donijeli smo odluku da sutradan 27. jula počnemo s ustankom. Poslije odluke 0 ustanku, sazvali smo širi sastanak naroda i upoznali ga s našom odlukom 1 naredbom koju smo dobili iz Drvara. Objasnili smo narodu potrebu i neophodnost borbe. Prisutne žene počele su plakati znajući da rat donosi krv i žrtve.

Poslije sastanka i dogovora u Nadurljaju, članovi Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu odlaze u raznim pravcima sa zadatkom da dižu narod na ustanak. Đoko Jovanić u pravcu Suvaje, Gojko Polovina i Dušan Mileusnić na sektor Zavlaka, Tiškovac, ja na sektor Srb, Kupirovo, Ajderovac. Trebalo je obavijestiti narod o ustanku, prikupiti ljude s oružjem, pokrenuti ih na borbu i akcije. Nije nam sve bilo jasno kako će to ići, gdje će se i kada početi i voditi borba ali smo bez dilema i kolebanja bili odlučni u odluci da krenemo u borbu.

Radeći na provođenju zadataka na svom sektoru, osvanuo sam kod drugova iz gerilskog odreda Podurljaj. Tu sam s komandirom Dušanom Damjanovićem, političkim komesarom Brankom Desnicom i grupom njihovih saradnika razgovarao o početku ustanka i mjerama koje treba poduzeti da bi se odred prikupio i pripremio za borbe koje predstoje. U jutarnjim satima počeli su pridolaziti i okupljati se borci ovog odreda i postrojavati se na cesti ispod Zeželjevih kuća. Odred je sve više rastao. Još i sada mi je u sjećanju ostao Milan Zeželj koji je stajao u stroju s puškomitraljezom o ramenu.

Dok je odred bio u pripremi i postrojavanju, krenuo sam dalje prema Srbu. Trebalo je i tamo obavijestiti ljude, prikupiti ih i formirati odred. Ubrzo sam se našao s Milošem Rašuom, kojeg sam već prije bio zadužio da pripremi podatke za formiranje odreda. Zajedno smo krenuh do Nine Ciganovića s kojim sam održavao vezu. Obavijestivši Ninu o ustanku i mjerama koje treba provoditi, krenuo sam s Rašuom prema centru Srba do Pajice Omčikusa. Zatekao sam ga kod kuće. Prišao je i Milan Đumić kojega nisam poznavao. Đumić[18] je bio obaviješten o ustanku pa je i on pošao da obavještava i prikuplja ljude. Tako se našao i kod Pajice Omčikusa. U prvom susretu Đumić mi se svidio odlučnim i energičnim nastupom.

Poslije sastanka s Omčikusom i Đumićem, Rašua sam poslao za Ajderovac da vidi kako su tamo primljene vijesti o ustanku i da poduzme potrebne mjere za potpunije obavještavanje i pokretanje ljudi na ustanak. Ja sam ostao u Srbu da ubrzam prikupljanje ljudi i oružja i da ih organizujem za akciju. Zureći putem prema centru, naišla je veća grupa ustanika sa suprotne Strane Srba, Od centra su krenuli u pravcu žandarmerijske kasarne i šumarije, gdje se nalazila ustaška komanda. Bili su to ustanici iz sela Begluci koji-

18 Milan Đumić živi u Zagrebu.

ma su se priključile i druge grupe iz Neteke i Donjeg Srba. Oni su nakon dobivenih obavještenja krenuh u Srb. I mi smo s njima krenuh prema kasarni. U komandi nije bilo nikoga. Zgrada je zauzeta bez otpora. Nekoliko žandara i civilnih službenika, kada su saznah za ustanak, napustili su Srb i posakrivah se. Nešto kasnije pronađeni su žandari Ilija Trepčić i Kolak Frane. Jedan od žandara nije pronađen. Uspio je pobjeći. Ustanici su pokupili oružje i drugu opremu i podijelili između sebe. Puške su pripale onima koji ih nisu imali.

Oko 11 sati oslobođeno je općinsko mjesto Srb.[19] Ustanici i narod počeli su pristizati sa svih strana. Nosili su crvene zastave i klicali Komunističkoj partiji, SSSR-u i Crvenoj armiji. Ubrzo se i na općinskoj zgradi pojavila crvena zastava. Osjećao se val radosti i oduševljenja.

Istovremeno počela su i razmišljanja šta će biti dalje. Znalo se da neprijatelj neće sjediti skrštenih ruku i da će intervenisati. Trebalo je rasporediti ustanike i krenuti u pravcima odakle bi intervencija mogla uslijediti. Napravljen je raspored ustaničkih snaga i one su usmjerene prema Donjem Lapcu i Srbskom klancu. Nakon oslobođenja Srba među ustanike su se uključili j oni koji sve do tada nisu vjerovali u mogućnost borbe. Neki su se krili i držali po strani, a da im situacija ne bi izmakla iz ruku, sada su se uključili i počeli nametati ustanicima s prijedlozima i mišljenjima. Počeli su okupljati ljude oko sebe.[20]

Poslije prvih vijesti o ustanku ljudi su počeli da uzimaju oružje i da se okupljaju u selima. Zaista, najprije bojažljivo i s nepovjerenjem, a kasnije sve odlučnije i s manje kolebanja. Borbeni stroj ustanika se povećavao. Ustanici gerilskog odreda Ajderovac, obaviješteni o ustanku sišli su u Srbsku dolinu i pošli u svoja sela obavještavajući narod o ustanku i uključujući ljude u ustaničke jedinice. Ustanici sela Neteke okupili su se oko poznatog aktiviste Drage Ožegovića. Jedan dio se priključio onima koji su krenuli u Srb, a veći broj je krenuo u pravcu Suvaje da sruše most na Joševici. U Neteci je bio sakriven ustaški nadlugar Mažuran, pa su ustanici pošli da ga uhvate. Mažuran je pružio otpor i počeo da bježi u brdo Penu. Tu su ga ustanici zaseoka Vojvodići sustigli i ubili zajedno s njegovim prijateljem Jozom. U sukobu s Mažuranom poginuli su Aćim i Đurađ Vojvodić.

Ustanici iz sela Suvaje, obaviješteni o ustanku, okupljaju se u zaseoku Donja Suvaja. Tu su se susreli s ustanicima iz Neteke. Zajedno su pokušavah srušiti most na Joševici. Ustaničke snage Suvaje kreću u pravcu Brotnje.

Pokreti ustanika i njihova aktivnost na pravcu Srbskog klanca, odvijala se na slijedeći način.

Gerilski odred Podurljaj, nakon okupljanja i postrojavanja na cesti kod Zeželjevih kuća, krenuo je oko 10 sati pod komandom Dušana Damjanovića

19 Nema tačnih podataka koliko je u momentu napada u Srbu bilo oružnika. Zna se da su tu bili Ilija Trepčić i Kolak Frane i još jedan. Oni su izbjegli sukob s ustanicima i kasnije su se predali. Njima se docnije pridružio i Mate Bićanić, koji je ranije službovao u Srbu, ali se na dan ustanka zatekao u kamionu koji je iz Gospića stigao na Srbski klanac i napadnut od ustanika. Sva trojica ovih oružnika, službujući u Srbu, nisu odobravali ustaške zločine pa su zaštićeni i spašeni od ustanika. Pored pomenutih oružnika u Srbu su se nalazili i neki civili koji su sarađivali s ustašama. To je bio nadlugar Mažuran i Đurica Grgurić koji je imao funkciju ustaškog povjerenika. Ustaša u momentu napada nije bilo u Srbu. Zarobljeni oružnici pušteni su svojim kućama.

20 Ovima su se kasnije pridružili bivši poslanik Stevo Rađenović i trgovac Jovo Keča, koji su se bili sklonili u Dalmaciju pod zaštitu Talijana.

u pravcu Srba. Na putu za Srb odred je dobio naređenje da krene u pravcu Srbskog klanca u cilju organizacije obezbjeđenja. Prošao je kroz selo Kupirovo i kasno poslije podne stigao na Klanac.

U Kupirovu, 27. jula prikupljali su se ljudi i uključivali u sastav gerilskog odreda koji je formiran prije ustanka. Odred nije dobio jasan i određeni zadatak pa se u selu pripremao i sređivao. Pokušavao je srušiti most na Sredici u Grablju. Pod komandom Danila Damjanovića odred kreće na Srbski klanac gdje stiže kasno poslije podne i zajedno s Podurljajskim odredom priprema posjedanje položaja na Klancu. Ustanici su stigli na Srbski klanac ranije nego je uslijedila neprijateljska intervencija. Postavljena je izvidnica za osmatranje pravaca prema Otriću i Gračacu. Izvidnica je javila da se približava kamion. Bili su to žandari koji su iz Gospića poslani da uspostave red u Srbu. Nastala je izvjesna pometnja i komešanje među ustanicima, iako su znali zašto su ovdje došli. Ipak, borci su na vrijeme zauzeli zaklone pored puta na sjevernoj ivici Klanca gdje se put počinje spuštati. Čekalo se da kamion naiđe. Bili su to, za mnoge, sudbonosni trenuci iščekivanja i zebnja. Sto će biti? Kamion je ušao u zasjedu. Još nitko ne puca. Prvi pucanj, a potom pucnjava sa svih strana. Kamion je stao. Neki od žandara su pali. Neki još bježe i ustanici ih jure, stižu ih i likvidiraju. Neki su uspjeli pobjeći, ali su kasnije pohvatani. Radost i zadovoljstvo ustanika. Neprijatelj je savladan. Izvojevana je prva velika pobjeda. Zaplijenjeno je 10 pušaka i nešto pištolja. Uzeli su ih oni koji su prvi do njih došli.[21] Prva neprijateljska intervencija protiv ustanika bila je likvidirana. Bilo je to prvo značajno borbeno krštenje ustanika toga kraja i značajno ohrabrenje za sve koji su sumnjah u svoju snagu i moć.

Velika pucnjava i okršaj do kojeg je došlo na Klancu, odjeknuli su u selima i djelovah stravično. Ljudi nisu mogli vjerovati da bi se tako velika borba mogla završiti u korist ustanika. Mnogi su povjerovali da su ustanici na Klancu izginuli. Strah i neizvjesnost obuzeo je žene i djecu čiji su očevi i muževi otišh s ustanicima na Klanac. U momentu pucnjave na Srbskom klancu, kroz selo Kunovac naišao je Đoko Jovanić. Vraćao se iz oslobođenog Srba. Tu su ga prepoznale neke žene, koje su ga prije vidjele i počele vikati na njega da je kriv za pogibiju njihovih muževa na Klancu. Vijest o pobjedi dočekana je s oduševljenjem. Ustanici su izašli kao pobjednici iz prve veće borbe ojačani s 10 pušaka, jednim ispravnim kamionom i drugom opremom.

Ustanak se razvijao i u Kaldrmi — Tiškovcu. Sekretar Sreskog komiteta Gojko Polovina, poslije završenog sastanka u Nadurljaju 26. jula oko 11 sati, s Dušanom Mileusnićem ide u Zavlaku. Putovah su skoro cijelu noć i tek pred zoru stigli u Zavlaku. Imali su zadatak da na tome sektoru podignu narod na ustanak i da, shodno naredbi Štaba gerilskih odreda za Drvar, organizuju zatvaranje pravca koji vodi od Knina prema Drvaru. U ranim jutarnjim satima čuli su se pucnji iz pravca Drvara. To je bio znak da je ustanak počeo.

Ubrzo je u Zavlači, Kaldrmi, Dugopolju i Tiškovcu počelo okupljanje ljudi i pripremanje za borbu. Oko 10 sati kreće grupa ustanika iz Zavlake (pod komandom Vlade Zorića) i grupa ustanika (pod komandom Jove Bursaća)

21 U vezi sa ovim susretom piše u jednom ustaškom izvještaju slijedeće: »Iz Donjeg Lapca upućena ophodnja za Srb, srela je kod Suvaje 50 četnika sa crvenom zastavom, koji su na nju pripucall. Ophodnja se vratila. Zb. NOR-a, tom V, knj. 1, str. 285.

u pravcu Sipadove pruge da poruše prugu i zatvore pravac prema Drvaru. Oni stižu u Tiškovac gdje im se priključuju i grupe ustanika iz toga sela. Pristupili su rušenju mosta na pruzi kod Tiškovca. Upravo u samom toku rušenja naišao je vlak od Knina s ustašama, koji su pošli prema Drvaru. Rušenje mosta je prekinuto a ustanici su se rasporedili oko pruge očekujući vlak. Kad je vlak stao kod porušenog mosta, ustanici su otvorili vatru. Vlak se vratio u Knin. (U ustaškom izvještaju pominje se napad na ovaj vlak u kojem je bila satnija vojnika i 16 žandara).

U momentu oslobođenja bio sam u Srbu. Učinilo mi se da tu više nemam šta raditi. Krenuo sam u pravcu Suvaje. Mislio sam da ću se susresti s Dokom. Već se spustila noć kada sam stigao u Brotnju. Ustanici su se smjestili na prenoćište. Nisam ni tu imao šta raditi. Vratio sam se u Srb, a nešto kasnije produžio za Kunovac. Stigao sam u Kunovac kasno noću. Nisam našao nikoga od članova Štaba. Produžio sam na Srbski klanac. Na klancu su se nalazile ustaničke jedinice određene za ovaj sektor. Pored onih koje sam spomenuo, bili su tu i: Osredački vod, vod iz Donjeg Srba i grupe boraca koji još nisu znah kome da se pripoje. Grupirane po selima jedinice su zanoćile na Klancu. Topla julska noć omogućila je da se prespava na goloj zemlji. Noć je prošla bez uznemiravanja. Sta će biti sutra, nitko nije mogao znati ni pretpostaviti. Nije bilo ni plana šta treba da se radi dalje. Na Klancu sam se našao i sa Dokom.

Borbe i aktivnosti ustanika sa Srbskog klanca poslije 27. jula

Ujutro dvadeset osmog jula, ustanici su bih na nogama. Znali smo da naila-skom dana treba biti spreman. Sta poduzeti, nije nam bilo jasno. Predlagano Ije da se krene dalje. Pored nas iz Štaba gerilskih odreda našli su se i oni koji su tumačili da je ustanak došao sam po sebi i da njih treba postaviti za vođe. Bilježnik Milan Torbica, njegov sin Milan, Pajica Omčikus i Pero Rajak daju prijedloge i direktive. Tražili smo da se u to ne miješaju. Neki su ustanici (pretežno iz Donjeg Srba) podržavah njih. Od mnogih prijedloga, prihvaćen je onaj da se formira jedna četa i da se uputi na Otrić. U sastav čete ušli su ustanici iz Donjeg Srba i Osredački vod. Za komandira čete određen je Milan Torbica, rezervni poručnik. Učinilo nam se da u formiranju ove čete preovladava uticaj naših protivnika, pa je predloženo da se za poli-tičkog komesara postavi mene. To je obostrano prihvaćeno. Ceta je brojala oko 60 ustanika naoružanih pretežno vojničkim puškama.

U ranim jutarnjim satima 28. jula krenuli smo u pravcu Otrića. Pokret je vršen istočno od puta koji vodi za Otrić. Ceta se više držala padine brda da ne bi ddsla u situaciju da primi i vodi borbu na ravnom terenu i brisanom prostoru. U Otrić smo stigli već oko 6 sati. Došli smo u momentu kada su ustanici s toga sektora (Zrmanje) već zauzeli mjesto. Još je trajala gužva, ali je svaki organizovani otpor od strane neprijatelja prestao. Tek što smo stigli u Otrić, s Klanca je kamionom upućena nova grupa ustanika. Bili su to ustanici iz sastava Podurljajskog gerilskog odreda među kojima su bili: Milan Zeželj i Miloš Rastović. Vozeći se u kamionu prema Otriću, nosili su kao zastavu iznad sebe komad crvene odjeće.-Nije mi bilo drago kada sam ih ugledao, jer sam pomislio da je položaj na Srbskom klancu ostao nedo-voljno branjen. Međutim, grupa ustanika brzo se vratila na Klanac, a poslije

toga i naša četa. Ustaške komande povodom ovih događaja izvještavaju:

»dana 28. ov. mj. došli sto a možda i više četnika, naoružanih, noseći crvenu zastavu. Ovi četnici u Otriću poubijah i poklali tamošnje oružnike oružničke postaje Otrić i finance i dva ustaše . .. Ovo je bilo 28. ov. mj. oko 5 sati.. .«[22]

Prije nego što je došlo do nove ustaške intervencije, četa se vratila na položaje na Srbski klanac. Bio je tu i sekretar Gojko Polovina, koji se s Dušanom Mileusnićem vratio iz Zavlake. Od tada Polovina postaje glavna ličnost Ustanka. Od njega je mnogo zavisilo kako će se postavljati i raditi komunisti. Po povratku na Klanac, obavijestio sam Polovinu o negativnim pojavama što sam ih zapazio na putu za Otrić. Poslije toga ustanicima na Klancu Polovina je održao govor. Apelovao je na red i disciplinu medu ustanicima. Svojim držanjem ustanici ne smiju kompromitovati započetu borbu. Polovina je ovdje vodio i razgovore s predstavnicima gračačkg sreza. Oni su došli pod vodstvom Milana Munižabe da razgovaraju s Gojkom Polovinom. Moram ovdje napomenuti da je Bićo Kesić otišao s Nadurljaja 26. jula i to prije nego što smo mi bili obaviješteni o ustanku, tako da on nije ni znao da će slijedećeg dana ustanak početi. Kada je pronašao Milana Munižabu i obavijestio ga da je bio s Polovinom, Munižaba je krenuo da se s ovim sastane. Po dolasku u Kupirovo ustanak je već bio u toku. Polovina je otišao u Srb, a potom s Klanca prešao na sektor Lapca.

Između 14 i 15 sati istog dana primijećen je dolazak kamiona koji je prašio cestom od Gračaca. Kada je kamion skrenuo uz Popinsko polje i nastavio u pravcu Srbskog klanca, bilo je svima jasno da se radi o novoj intervenciji. Izvršen je raspored ustanika i postavljanje zasjede pored puta na Klancu kod Lukićevih kuća. Ustanici su polijegali u zaklone iza kamenja i žbunja. Čekali su da kamion naiđe. Nitko nije sumnjao u našu sposobnost i riješenost da neprijatelja sačekamo, napadnemo i uništimo. Nalazio sam se kod boraca Podurljajskog odreda gdje je bio i Milan Zeželj sa svojim puškomitraljezom. Kod nas je bio i Đoko. Zeželj je trebao prvi otvoriti vatru.

Svi smo s nestrpljenjem očekivah kamion. Naišao je preko Klanca i punom .brzinom nastavio u pravcu naše zasjede. Kada je prešao okuku i krenuo prema nama, začuo se puškomitraljez Milana Zeželja, a zatim paljba sa svih strana. Kamion skreće s puta lijevo prema Maglaju i ubrzo se zaustavlja. Ustaše iskaču i bježe. Neki padaju. Nema se kuda pobjeći. Jurimo ih livadama Maglaja. Opkoljeni su i ubrzo likvidirani. Samo jedan u civilnom odijelu još bježi dalje i zamače nam preko brda. U toj gužvi i jurnjavi susretoh se s Milanom Đumićem. Drži u rukama slomljenu vojničku pušku koju je oteo od ustaše.

Krvnici su bili savladani. Ležali su mrtvi po Maglajskoj košanici, a krenuh su da uguše ustanak i da svirepo kažnjavaju. Tako je likvidirana i druga intervencija iz pravca Gračaca.

Nema tačnih podataka koliko je ustaša bilo u kamionu. Prema našim procjenama oko 25. Veći broj bili su u ustaškim uniformama, a jedan broj u civilu. Poslije borbe ustanici su bili jači za oko 20 pušaka, za jedan ispravan kamion, veću količinu municije i druge opreme. Bila je to nova značajna vojnička i moralna pobjeda ustanika. To je bila i posljednja intervencija ustaša

22 Zbornik NOR-a Tom V, knj. 1, str. 291.

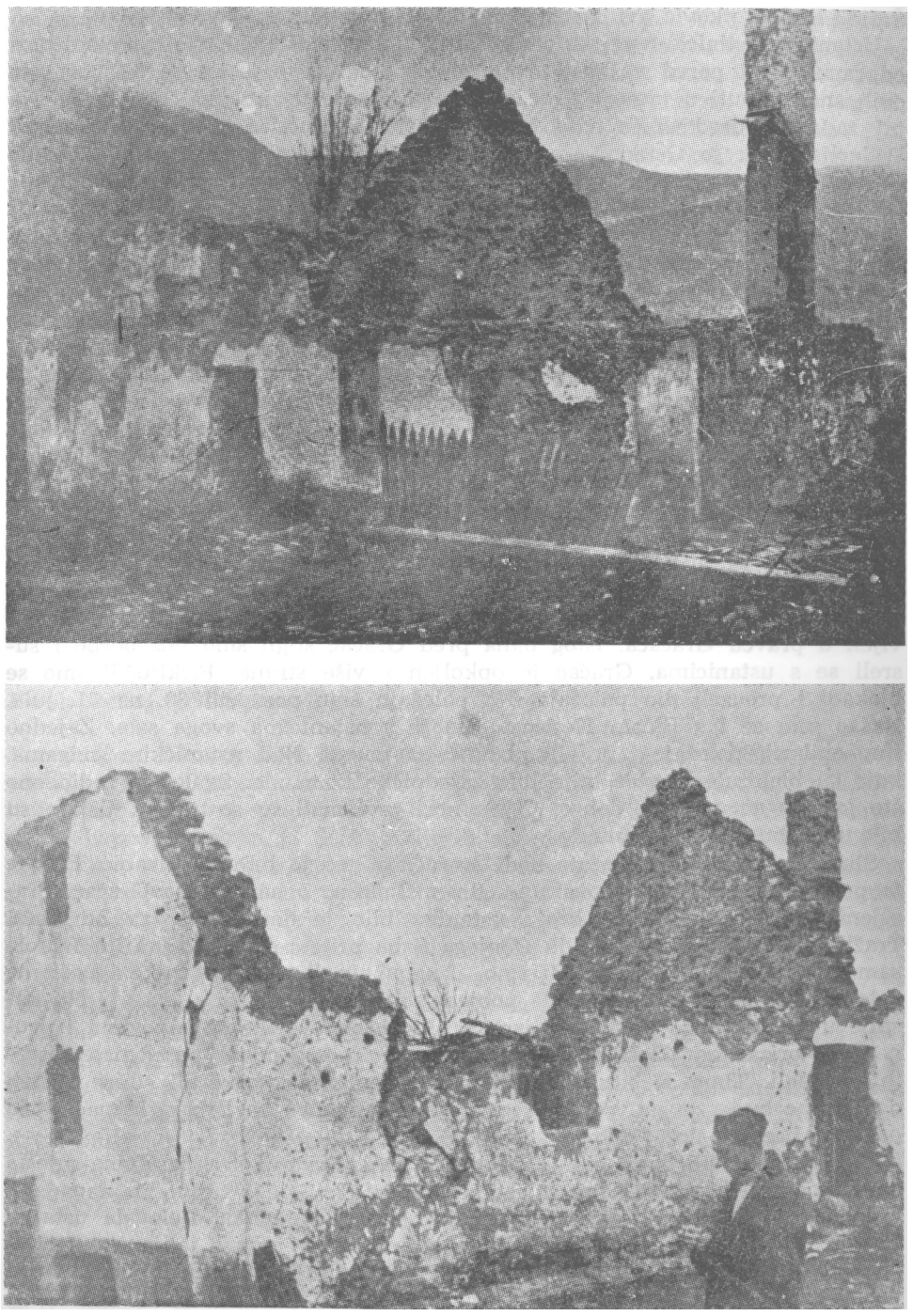

Zgarište u Srbu.

od pravca Gračaca. U toj borbi poginula su trojica ustanika: Tode Čalić, Stevo Šašić i Rade Petković, svi iz susjednog sela Kupirova.

Ustaničke jedinice ovog sektora ostaju i dalje na Klancu kao osnovnoj bazi odbrane. Ali i pored važnosti ovog sektora, odlučeno je da se 29. jula dio ovih snaga uputi u pravcu Gračaca kao pojačanje ustanicima toga kraja. Na taj zadatak određena je naša četa. U sastav čete ušao je i gerilski odred Podurljaj, dok je Osredački vod izašao iz njenog sastava. Ujutro 29. jula četa je bila postrojena na padinama Maglaja i spremna za izvršenje dobivenog zadatka. Znajući da predstoji prolaz kroz naselja u kojima ima žitelja hrvatske nacionalnosti, smatrao sam za potrebno da na polasku nešto kažem borcima. Istupio sam pred postrojenu četu i rekao slijedeće: »Drugovi, mi ćemo sada prolaziti i kroz sela nastanjena hrvatskim narodom. Moramo strogo voditi računa da se ponašamo kako pristoji narodnim borcima i da spriječimo svaki pokušaj da se maltretiraju nedužni građani zbog zločina koje su počinile ustaše.« Pred stroj je istupio Pero Rajak. Pripadao je vodu ustanika iz Donjeg Srba. Izjavio je da se ne slaže s onim što sam govorio, da su svi Hrvati krivi i da ih sviju treba uništiti. Rajaka i njegove jednomišljenike niko nije mogao uvjeriti u suprotno. (On je nešto kasnije prišao četnicima i otvoreno sarađivao s okupatorom).

Četa je krenula na zadatak. Nešto poslije podne stigli smo do sela Malovana. Tu su ustanici ovog kraja, prije našeg dolaska, vodili borbu i zauzeli selo. Još su se dimile neke kuće, i čuli se pucnji. Nastupila je noć i sve se utišalo. Slijedećeg dana nastavili smo put. Nismo imali podataka o neprijatelju. To je ulijevalo izvjesnu nesigurnost kod ustanika. Pokret je nastavljen u pravcu Gračaca. Istog dana pred Gračac stigli smo bez borbe i susreli se s ustanicima. Gračac je opkoljen s više strana. Priključili smo se blokadi i preuzeli dio položaja. Na položaju smo prenoćili 30. na 31. jula. Našao sam se i s Bićom Kesićem. Bio je s ustanicima svoga sela. Zajedno smo obilazili položaje i pravih planove za napad. Nad ustaničkim snagama, koje su blokirale Gračac, nije bilo zajedničke komande. Svako je radio ono što je sam smatrao za dobro. Cijele noći prolamali su se pucnji. Ustaše su bile u strahu. Stalno su pucale.

Slijedećeg dana na položaje kod Gračaca stigao je i Đoko Jovanić. Bila je to prilika da malo porazgovaramo. Razmišljalo se o napadu na Gračac. Pravljeni su planovi. Većem broju ustanika bilo je dosta odsustva od kuća. Tražili su da se vrate. U vodu Donjega Srba prijete da će se vratiti. Istupio sam energično i upozorio: »Mi smo, drugovi, uzeli oružje u ruke i pošli na ustanak. Mi moramo izdržati do pobjede, kolebanja ne smije biti.« Nešto kasnije u Gračac stiže kolona talijanske okupacione vojske s tenkovima i drugom motorizacijom. Došli su iz pravca Knina i prošli mirno pored nas. Nismo ih napadah. Time se situacija u Gračacu izmijenila. Smanjili su se izgledi da Gračac bude zauzet, pa smo se mi vratili ponovo na Srbski klanac, našu osnovnu bazu i položaj odbrane.

U toku nekoliko dana bio je oslobođen Srb, Drvar i sva naseljena mjesta do Knina i Gračaca. (U tim mjestima bili su Talijani i nismo ih napadali). Oslobođena je velika teritorija na kojoj je prije ustanka djelovala ustaška Pavelićeva vlast. Slobodna teritorija je graničila na jugu s talijanskom okupacionom zonom u Dalmaciji. U toj zoni Talijani su zabranili dalju aktivnost ustaša pa je time opasnost od ustaša s te strane prestala. Ustaničke snage pa Srbskom klancu ostaju pasivne. Talijane još nismo napadah, a južno

ustaša nije bilo. Tu su bili ustanici sa sektora Tiškovca i Kaldrme, a ni oni na svome sektoru nisu imali neprijatelja. U Kninu su bili Talijani pa je prestala potreba odbrane njihovih sela. Na sektoru prema Lapcu ustaničke snage, koje su 27. jula koncentrisane na prostoru sela Brotnje, kreću slijedećeg dana u pravcu Doljana. Poslije kraće borbe s ustaškom patrolom na Dabinoj strani, ustanici nastavljaju pokret za Doljane. Toga dana ustanici sela Doljani dižu se na ustanak i vrše napad na žandarmerijsku stanicu u selu. Ustanici uspijevaju da zauzmu stanicu, razoružaju žandare i oslobode selo. Prije nego što su se ustanici sredili i postavili potrebna obezbjeđenja, uslijedila je intervencija ustaša iz Lapca. Ustaše u dva autobusa stižu u selo i kako nisu nikoga našli, vratiše se u Lapac.

Ohrabreni postignutim uspjehom i uvjereni da drugog puta nema, ustanici su napravili plan kako sutra da dočekaju ustaše. Tokom noći 28/29. jula organizovani su položaji na Brežinama (između Doljana i Dobrosela). Ujutro, 29. jula, ustaše se koncentrišu kod Priseka i pripremaju za pokret. S tri kamiona kreću u pravcu Doljana. Po dolasku na Brežine, napadnuti su jakom vatrom jz zasjede i razbijeni. Spaljena su 2 autobusa, a na putu je ostalo 17 neprijateljskih leševa. Ustanici su ponovo došli do oružja i vojne opreme.[23]

Ustanak se naglo širio u svim pravcima. Tridesetog jula ustaše su prisiljene da napuste sresko mjesto Donji Lapac i da se povuku u Boričevac. **I** Boričevac je brzo opkoljen, napadnut i zauzet. Time je cio srez Donji Lapac bio oslobođen.[24] Ustaški garnizon u Kulen Vakufu blokiran je i opkoljen od bosanskih i ličkih ustanika. Na Drenovači su organizirani zaštitni položaji ustanika prema Bihaću.

Na slobodnoj teritoriji poslije ustanka

Već drugog dana ustanka Gojko Polovina, sekretar sreskog komiteta Gračac, postaje glavna ličnost ustanka. Po povratku sa Srbskog klanca, 28. jula, dolazi u Srb, a potom prelazi na sektor prema Donjem Lapcu. Poslije oslobođenja Lapca formiran je Stab gerilskih odreda za Lapac i okolinu čiji komandant postaje Gojko Polovina. Pored Štaba gerilskih odreda u Srbu na čelu s Dokom Jovanićem, formira se, znači, i štab u Donjem Lapcu. Nešio kasnije Štab gerilskih odreda u Lapcu prerasta u Stab svih ustaničkih snaga za Liku, dok je Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu rasformiran.

Ustanici s južnog sektora i dalje su se nalazili na Srbskom klancu. Čekah pu na tim položajima iako nije bilo izgleda da će ponovo doći do borbe i intervencije. Slobodna teritorija koju smo imali graničila se na toj strani s talijanskom okupacionom zonom. Ustanak koji je do tada vođen protiv ustaša, kao da nije mnogo uznemiravao Talijane. Oni su od početka ustanka špekulirali i taktizirah u cilju raspirivanja bratoubilačke borbe između Srba i Hrvata. Oni su iz taktičkih razloga davali povoljne izjave o ustanku protiv ustaša, činili čak i sitnije usluge ustanicima, a sve u cilju kako bi se prikazali prijateljima i zaštitnicima srpskog naroda.

23 O ovim borbama u Doljanima i na Brežinama pisali su neposredni učesnici Milan Majstorović i Mićo Medić u knjizi »Prve iskre«, Likos, Zagreb, 1961.

24 O borbama za Borićevac pisao je Gojko Polovina, Historijski arhiv Karlovac, Zbornik br. 3, str. 771.

U nastojanju da se prikažu prijateljima srpskog naroda, talijanski okupator je imao podršku jednog dijela Srba iz ustaničkih redova, koji su se okupljali oko bivšeg poslanika Steve Rađenovića, trgovca Jove Keče, bogatog seljaka Pajice Omčikusa i bilježnika Milana Torbice. Ovi reakcionari i kolaboracionisti govorili su narodu kako je talijanski okupator prijatelj srpskog naroda i da je samo on sposoban da spase srpski narod od ustaškog pokolja jer se Šaka ustanika ne može suprotstaviti tako velikoj sili. Kako ih ne bi izazvali i naveli na odmazdu da popale naša sela, prema Talijanima se moramo lijepo i učtivo odnositi — isticali su oni. Svaka borba i napad na Talijane bila bi velika greška, glupost i nesreća za srpski narod. Po njima — jedino je ispravno pozvati talijanskog okupatora da okupira dio slobodne teritorije i time zaštiti Srbe od ustaša. Na riječima ovi reakcionari bili su za nastavljanje borbi protiv ustaša, a cio hrvatski narod izjednačavali s ustašama i okrivljavah ga za ustaške zločine. U svim prilikama ispovijedali su nepoštednu borbu protiv Hrvata i Muslimana, a time najbolje služili okupatoru.

Putem propagande i svog štaba, kojeg su formirah u Srbu, oni su nastojali da ostvare što veći uticaj medu ustanicima, da ih suprotstave onima koji zagovaraju borbu protiv Talijana i da preuzmu komandu među ustanicima. U tome poslu dobro su im došli pojedinci i grupice ustanika sklonih samovolji i pljački, koji su samovoljno napuštah svoje jedinice i položaje i oružjem vršljali po selima i uvodili neki svoj »red«, a u stvari su koristili momentalnu situaciju i grubu silu da iznude nešto za sebe. Ovakve grupe i pojedinci okupljaju se i u oslobođenom Srbu i javno iskazuju svoju podršku kapitulantskoj politici pomenutih reakcionara »u ime boraca s položaja«. Pokušah su da napadnu i osoblje u Štabu gerilskih odreda za Srb i okolinu, koji se tada nalazio u Srbu. Kasnije su ovi »borci s položaja« vršljali i po selima lapačke općine i istraživah da li negdje u nekom selu ima neko ko prikriva Hrvate i Muslimane da ga kazne i nauče redu.[25] Mnogi su ih se počeli plašiti. Kada bi naišli u selo, govorilo se s izvjesnim strahom: »Eto, idu Srbljani«.

Politička borba između dvije linije, one koja je bila za borbu protiv okupatora i druge koja je bila za saradnju s okupatorom, bila je vrlo zaoštrena. Prijetila je opasnost da već tada dođe do oružanog sukoba. U to vrijeme nalazio sam se među ustanicima na Srbskom klancu. Mnogo se govorilo o tome da će Talijani doći u Srb. Mi smo smatrah da ih treba napasti i spriječiti. Imao sam zadataka da organizujem prekopavanje puta na Srbskom klancu. Prikupio sam nekoliko omladinaca iz Kupirova i Podurljaja. Počeli smo rušiti put.[26] Tek što smo počeli kopati, pred nas istupi grupa ustanika iz Tiškovca s komandirom Mirkom Marićem[27] i zaprijetili da će pucati na nas ako počnemo rušiti put. Omladinci nisu mogli nastaviti rušenje puta pod tim uslovima, jer nije bilo drugih ustanika koji bi ih podržali.

Takva je bila politička situacija neposredno poslije ustanka. Reakcionari su naprezali sve snage i iskustvo da zaustave narodnu borbu, da ustanak

25 Ovakve siledžije (Srbljani) još su u sjećanju ljudi iz Dnopolja, Oraovca i drugih sela oko Lapca. Oni su uspijevali da pronađu ponekog Muslimana ili Hrvata, koji su bili pod našom zaštitom, sklonjeni u selu kod neke porodice i da se nad njima svete ustašama. Kada bi se zauzelo neko neprijateljsko uporište, našli bi se i tamo da pljačkaju i prave nered, da pale i ubijaju nevine.

26 U Zagrebu sada živi Jovo Damjanović rodom ispod Urljaja, koji je kao omladinac učestvovao u ovoj akciji na rušenju puta.

27 Mirko Marić, komandir Tiškovačke ustaničke jedinice, kasnije četnički komandant.

skrenu na saradnju s talijanskim okupatorom i da ga dovedu u Srb kako bi tako sebi obezbijedili miran život i nastavili trgovinu i lično bogaćenje. Parole kojima su se pri tome služili, bile su privlačne za neobaviještene ljude i običan svijet. (»Još nije vrijeme«, »Šta, mi, šaka jada, možemo učiniti tako velikoj sili«, »Ne treba Talijane izazivati, jer će nam popaliti sela«, »Oni su naši prijatelji koji nas mogu zaštititi od ustaša«, »Treba ih pozvati da nas zaštite, da možemo mirno živjeti i raditi«, »Mi smo za Ruse, ali sada treba sačekati i sačuvati glavu pa kad Rusi dođu, mi ćemo biti za njih«).

Takve parole mnogima su izgledale dobre, jedino ispravne i u tome času prihvatljivije od neravnopravne borbe s jakim okupatorom i njegovim slugama. Zaštita od ustaša i miran život kod kuće bili su prihvatljivi za najveći broj ljudi koji su u to vjerovah. Takva propaganda ukazivala je, dakle, na miran život i mir bez borbe i rata što je u osnovi ljudski, što je svako želio. To je doprinosilo sve većem slabljenju discipline kod jednog dijela ustanika i njihovo vraćanje kućama. To je dovodilo i do kolebanja i zbunjenosti u ustaničkim redovima. Šta činiti u takvoj situaciji? Kako se suprotstaviti takvoj propagandi, kapitulantskoj politici i oseci ustanka? Kod mnogih od nas postavilo se i pitanje: Šta mi imamo od takve nediscipline i samovoljne vojske? Ne bi li bilo bolje da se mi koji smo za borbu protiv talijanskog okupatora i za pravu vojničku disciplinu, izdvojimo i formiramo svoju posebnu jedinicu svjesnih i disciplinovanih boraca? To su bila prva razmišljanja i razgovori istomišljenika, ali bez odgovarajućih zaključaka i odluka.

Ubrzo su, međutim, uslijedili novi događaji koji su donekle izmijenili takvu situaciju i ova razmišljanja odložili za kasnije.

Ohrabreni takvom situacijom, koja im je išla u prilog i uspjehom svoje propagande, a istovremeno uplašeni opasnošću od komunističkog uticaja u masama i eventualnog napada na Talijane, što bi i za njih imalo loše posljedice, reakcionari su planirah i ubistva istaknutijih komunista. Bilo je planirano ubistvo Đoke Jovanića, a potom i drugih. Jovanić je na vrijeme obaviješten, Nakon toga reakcionari prave drugi plan. Pošto su iznudili odluku da se s Talijanima pregovara, izričito su zahtijevah da na te pregovore ide i Đoko Jovanić, komandant Štaba gerilskih odreda za Srb i okolinu. Kada je bvaj zahtjev prihvaćen i Jovanić uključen u delegaciju za pregovore, oni pokušavaju da i mene uključe u tu delegaciju, valjda, zato da bi nas obojicu izručili Talijanima. Na položaje na Srbskom klancu dolazi njihov istaknuti saradnik Iso Lukić. Na položajima pred borcima traži da se u delegaciju izabere još jedan član. On predlaže da taj član budem ja. Odmah sam uzeo riječ i odbio prijedlog. Bilo je nenormalno da Iso Lukić, koji se ispoljio kao naš veliki protivnik, predlaže mene u delegaciju. Odgovorio sam: »Delegacija za pregovore je određena. Ako treba da se još neko izabere, to nije tvoj posao. Ima to ko da uradi i bez tebe«. Izgovorio sam to s puno ironije, jer je bilo već poznato svima da je Lukić naš protivnik i pobornik saradnje s Talijanima. Tako se ovaj izaslanik kolaboracionista vratio u Srb neobavljenog posla.

Tada mi nije ni padalo na pamet da razmišljam o razlozima koji su Lukića naveli da dođe pred moje borce i da mene predlaže. Sada kada se o tome razmišlja, nema nikakve sumnje da se radilo o njihovom planu da i mene i Doku uključe u delegaciju i izruče Talijanima. Da li bi nas Talijani uhapsili kao članove delegacije, teško je reći, ali nema sumnje da je to bio njihov plan.

Za pregovore s Talijanima zalagali su se reakcionari i neprijatelji borbe. Njima nije bilo dovoljno da sami vode pregovore s talijanskim okupatorom, već da natjeraju i druge na pregovore i kapitulaciju. Sporazum s Talijanima imao bi veći značaj ulaskom komunista u delegaciju. Ako komunisti odbiju da učestvuju u pregovorima, to bi se iskoristilo kao dokaz da komunisti hoće napasti Talijane i time ih izazvati da pale sela. Time bi se moglo pred narodom opravdati ubistvo komunista. Pod tim okolnostima je došlo do pregovora s talijanskim okupatorom na Otriću.

Pregovori su održani u Otriću 11. augusta 1941. godine. Na pregovorima je zaključen sporazum između ustanika i talijanskog okupatora. Ovim sporazumom bile su djelimično, i donekle formalno, ispunjene želje pristalica saradnje s okupatorom. Ali bez obzira na to, oni su i dalje radili na tome da Talijani okupiraju slobodnu teritoriju, a to bi u potpunosti ispunilo njihove želje i obezbijedilo im mir. Za one koji su Talijane smatrah glavnim krivcem za sve što se dogodilo poslije kapitulacije stare Jugoslavije, sam sporazum nije predstavljao nikakvu vrijednost ni obavezu. Mi se uopšte nismo smatrah obaveznim u odnosu na taj sporazum. Smatrah smo ga za formalnost i djelo reakcionarnih snaga, pa nismo ni pomišljali da odustanemo od borbe protiv talijanskog okupatora. Ostah smo vjerni postavljenom cilju i politici koju je u tome zastupala KPJ, pa smo u složenoj situaciji težih i nastojali da se naša borba koju smo počeli proširi i na talijanskog okupatora. U tome se ni u jednom momentu nismo kolebali. Svjesni toga cilja, mi smo i dalje agitovali i govorili o potrebi borbe protiv talijanskog okupatora, iako u tom momentu nismo bili dovoljno organizirani i osposobljeni da tu borbu počnemo. To više što je uslijed neprijateljske propagande u redovima ustanika i naroda, postojao jak otpor svakom pokušaju napada na Talijane.

Sa Srbskog klanca na Drenovaču

Ubrzo poslije Otrićkog sporazuma dolazi do prebacivanja ustaničkih snaga sa Srbskog klanca na sjever, na položaje prema neprijateljskom garnizonu u Kulen Vakufu i Bihaću. Poslije sporazuma, naime, dolazi do ukidanja položaja ne samo na Srbskom klancu, već i drugih na tome pravcu prema talijanskoj okupacionoj zoni. Ustaničke jedinice prebačene su na pomenute nove položaje po naređenju Štaba gerilskih odreda za Liku. Treba naglasiti da su se tada već mnogi ustanici, koji su se priključili ustaničkim jedinicama na dan ustanka, ohladili i vratili svojim kućama. Time što ne prijeti neposredna opasnost od ustaša, mnogi su smatrali da je borba završena. U ustaničkim jedinicama ostali su, uglavnom, odvažniji borci koji su bili spremni da daju više od ostalih i da borbu nastave dalje. Ustaničke jedinice, u odnosu na prve dane ustanka, znatno su se smanjile.[28]

Na položajima prema Kulen Vakufu već su se nalazile ustaničke jedinice s teritorije Srba. Bile su to jedinice iz sela Neteke, Suvaje, Zaklopca, Brezovca, Kupirova, Brotnje i Begluka. Poslije 11. augusta počelo je prebacivanje

28 Mnogi ljudi vratili su se svojim kućama. Ustaničke jedinice su se smanjile. Bili su to vodovi po selima. Tako su se sada i zvale ustaničke jedinice: Osredački vod, Podurljajski vod. U izvještaju s konferencije vojnih delegata Like na Kamenskom 21. IX 1941. politički komesar bataljona Gojko Polovina kaže: »Svi vodovi iz Srba, prebačeni su u ovaj kraj. Zbornik NOR-a, tom V, knj. 1, str. 124.

i ostalih ustaničkih jedinica s teritorije ove općine. Prebačeni su vodovi iz Podurljaja, Srba, Ličkih Osredaka, Dugopolja, Kaldrme i Tiškovca. Ustaničke jedinice Velike Popine, Tiškovca, Kaldrme i Zavlake bile su formirane u jednu četu, pod komandom rezervnog poručnika Miće Lukića iz Velike Popine. (U borbama koje je četa vodila, poginuo je i hrabri komandir Mićo Lukić.) Na položaje kod Kulen Vakufa prebačen je i Osredački vod, a ostale jedinice na položaje prema Bihaću.

Na položaje kod Drenovače, prema Bihaću, prebačene su i ustaničke jedinice sa Srbskog klanca: Podurljajski i Srbski vod. Ove dvije ustaničke jedinice tretirane su kao jedna četa. Milan Torbica formalno je smatran komandirom čete, a ja sam imao dužnost političkog komesara. Torbica je uživao povjerenje samo kod jednog dijela boraca iz Donjeg Srba. Podurljajci nisu cijenili Torbicu niti su ga praktično priznavali za komandira. Bili su na liniji koju su zastupali komunisti, a u Torbici su gledali čovjeka koji je protiv te linije. Međutim, još nije bilo vrijeme da se s njim raščisti i da se smijeni.

Sa Srbskog klanca prevezli smo se kamionima do sela Nebljusi i tu smo trebali dobiti raspored posjedanja dijela položaja prema Bihaću. U Neblju-sima smo se susreli s Lazom Ljubojevićem koji nas je dočekao s uzvikom: »Živjela kraljeva vojska«. Odgovorili smo da nismo kraljeva, već narodna vojska. Ova ustanička jedinica nešto kasnije je prebačena na bosansku stranu na položaj kod Gorjevca. Naša četa smjestila se u Bosanskim Doljanima na desnoj strani Une u zaseoku Međugorje, zvane Svinčine. Polovinom augusta, kada su sve ustaničke jedinice s teritorije Srba bile prebačene na položaje prema Kulen Vakufu i Bihaću, rasformiran je i Stab gerilskih odreda za Srb i okolinu. Njegov komandant Đoko Jovanić priključio se ustaničkim jedini-cama na položaju kod Kulen Vakufa i postavljen za političkog komesara ustaničkih jedinica na tim položajima. Komandant ovih snaga bio je Bosanac Maćuka Pilipović. Gojko Polovina bio je tada komandant svih ustaničkih snaga u Lici. S njim u Štabu nalazio se i Dušan Mileusnić.

U to vrijeme' sastanci, kako štabova, tako i partijskih organizacija održavani su vrlo rijetko. Samo jednom, polovinom augusta, održan je sastanak partij-ske organizacije u Srbu. U toj organizaciji još uvijek bili smo samo nas tro-jica. Na ovom sastanku razgovarah smo o teškoj političkoj situaciji u Srbu, koja je nastupila poslije ustanka i o djelovanju reakcionarnih snaga. Nismo mogli donijeti zaključke koji bi sadržavali rješenje. Drugih sastanaka, a ni partijskih direktiva odozgo nije bilo. Sva tekuća pitanja rješavana su nepo-sredno s Gojkom Polovinom.

Po nalogu Polovine vratio sam se s Drenovače u Donji Lapac.

Po dolasku u Lapac, Polovina me je odredio da čuvam dvojicu njemačkih oficira, špijuna, koji su zarobljeni u automobilu. U Lapcu sam se prvi put susreo s članovima Okružnog komiteta za Liku Radom Zigićem i Jakovom Blaževićem. Došli su u Lapac da se upoznaju sa situacijom i da pruže pomoć. Polovina me, zatim, radi prenosa neke pošte, dopreme municije, poslao u Drvar kod Ljube Babića. Otuda sam se vratio 19. augusta kasno noću. Umo-ran legao sam spavati. Kada sam se ujutro probudio, u Lapcu nije bilo ni Štaba ni boraca. Lapac je bio prazan. Nisam znao šta se to događa. Pošao sam kroz mjesto i na izlazu iz Lapca prema Boričevcu našao sam veću grupu zbunjenog naroda. Gledah su prema Gornjem Lapcu i nagađali čija je to vojska. Odatle se moglo vidjeti da se u Gornjem Lapcu nalazi neka vojska. Tada jedan čovjek reče: »Idem ja da vidim«, pa uzjaha nekog konja i potjera

ga prema Boričevcu. Kada je umakao iza okuke prema Boričevcu, začulo se nekoliko pucnjeva. Kasnije smo doznali da je ovaj čovjek poginuo.[29] U to je naišla iz toga pravca jedna žena i reče nam da je bila uhvaćena u Boričevcu i da su je pustili. Još nam kaza da su joj vojnici rekli kako nisu došli da kolju i ubijaju, već da zavedu red i mir. Neki oficir ju je pitao ko je naš glavni komandant, na šta je ona odgovorila da je to Polovina. Tada je oficir dodao: »Danas ga je polovina, a sutra ga neće biti ni četvrtina«. Saznao sam da je to domobranska vojska koja je iz pravca Gračaca krenula da deblokira garnizon u Kulen Vakufu i da uguši ustanak. Zato u Lapcu nije ujutro bilo nikoga od Štaba jer su svi otišli na položaj da organizuju odbranu.

Izgubivši, tako, vezu sa Štabom i ustanicima i ne znajući pravo stanje stvari na terenu, napustio sam Lapac i pokušao uhvatiti vezu s nekom od ustaničkih jedinica. Krenuo sam u pravcu Oraovca. U šumi iznad sela naišao sam na Vladu Cetkovića, španskog borca. S njim je bio Gavro Milić, omladinac iz Visuća i Jandre Ajduković iz Oraovca, dječak od oko 15 godina. Vlado Cetković je boravio tada ovdje kao delegat Glavnog štaba NOV Hrvatske. Tada sam se prvi put vidio i sreo s njim.[30]

Poslije kraćeg upoznavanja, na inicijativu Cetkovića, krenuli smo uz planinu i stigli u seoce Vagan kod Mazina. Bili smo u mogućnosti da posmatramo prolaz ustaško-domobranske vojske kroz Mazin i dalje (putem) za Gornji Lapac. Kad je nastupila noć, Cetković je riješio da se približimo putu i da izvršimo napad na neko neprijateljsko vozilo. Primakli smo se putu na ivici šume prema Zuleševici, rasporedili se pored puta u zasjedu i tu čekah. Od oružja imali smo dva pištolja i jednu bombu. Uskoro je naišao jedan kamion s vojnicima i mi smo na njega otvorili vatru i bacili bombu. Kamion je ipak produžio pokret. Poslije ovoga povukli smo se u Vagan, a zatim u Oraovac.

Pokušaj Pavelićeve vojske da se spoji s opkoljenim garnizonom u Kulen Vakufu, nije uspio. Ova vojska je na domaku Kulen Vakufa u Pištalačkoj draži bila dočekana od ustanika i potpuno razbijena. Ostaci neprijateljskih snaga se povukoše u pravcu Gračaca. Ujutro, 21. augusta, stigao sam u Boričevac. Tu je već bio okupljen veliki broj ustaničkih jedinica koje su se pripremale da nastave gonjenje neprijatelja preko Zuleševice. Tu su bili ustanički komandanti i rukovodioci. Izdata su potrebna naređenja i napad je ubrzo počeo. Priključio sam se napadu i krenuh preko Gornjeg Lapca i planine Zuleševice. Ubrzo smo naišli na dijelove neprijateljskih snaga, koje su se još tu zadržale, razbili ih i protjerah. Tada je nastavljen pokret u pravcu Mazina. Stigli smo do Mazina, ali se neprijatelj naglo povukao prema Gračacu i dalje gonjenje nije bilo potrebno. Tako su neprijateljske snage, koje su krenule da unište ustanak, ponovo bile razbijene i uništene. Cijela slobodna teritorija ponovo je bila u našim rukama. Bila je to velika pobjeda ustanika nad jakom grupacijom neprijatelja. Naša pobjeda je pokazala i veliku slabost Pavelićeve terorističke vojske.

Tako sam vidio ovu pobjedu ustanika i slom ustaško-domobranske ofanzive na slobodnu teritoriju koja je počela 18. a završila 21. augusta. Poslije završene ofanzive mnogo se pričalo o držanju onih pojedinih ustaničkih jedinica koje su se slabo držale i omogućile brzo napredovanje neprijatelja. Tako su

29 Poslije rata sam doznao da se ovaj čovjek zvao Ljiljak Nikola, rodom iz Gajina.

30 Gavro Milić, pukovnik u penziji, živi u Beogradu, Ajduković Jandre Kerkez, živi u Kragujevcu.

ustanici sa sektora Mazina bez borbe napustili svoje položaje. Oni su precijenili snage i moć ustaško-domobranske ofanzive. Uhvatila ih je panika pa su bez jače borbe i otpora napustili položaje i povukli se s narodom u planinu Cemernicu. Tome je doprinijela i činjenica da se veći dio odličnijih i iskusnijih ustanika s toga područja u momentu prodora neprijatelja nalazio na položajima oko Bihaća.

Poslije razbijanja ove ofanzive počelo je vraćanje naroda u svoja sela i ponovno prikupljanje ustanika na prvobitnim položajima. Naime, bilo je potrebno da se ponovo formiraju i organizuju položaji prema neprijateljskim garnizonima u Udbini i Gračacu. Tih dana po nalogu komandanta bataljona Gojka Polovine, upućen sam da obiđem položaje. U Mazinu se nalazio Dušan Mileusnić koga je Polovina uputio na taj sektor. Od njega sam obaviješten da su se ustanici prikupili i ponovo posjeli svoje položaje. Obilazeći polažaje prema Gračacu nastavio sam put u pravcu Bruvna. I ovi položaji bili su posjednuti od ustanika iz okolnih sela. Na prostoru Gubavčeva polja susreo sam se i s ustanicima iz Zrmanje. Među njima su bili i već poznati mi drugovi Milojko Ćuk i Ilija Radaković. Razgovarah smo o situaciji i daljim zadacima. Obavivši zadatak, vratio sam se u Lapac.

Obavijestio sam Polovinu o situaciji na gračačkom sektoru i o svemu što sam zapazio. Zatražio sam da mi dozvoli da se vratim u sastav svojih Srbljana. Po odobrenju krenuo sam u sastav svoje čete. Prešao sam rijeku Unu i stigao u Bosanske Doljane gdje se nalazila četa. Tu sam se ponovo našao sa svojim starim drugovima i saradnicima iz ustanka u Srbu: Brankom Desnicom, Dušanom Damjanovićem, Milanom Zeželjom, Milanom Đumićem, Radom Damjanovićem, Danilom Damjanovićem i drugima. Na njihov zahtjev preuzeo sam dužnost komandira čete jer je Torbica i formalno smijenjen s te dužnosti. Ostali smo ovdje nekoliko dana do pada Kulen Vakufa (6. septembra). Sa četom prelazimo na položaje kod Drenovače. Na tim položajima nam se pridružuju s još nekoliko boraca Đoko Jovanić i Dušan Mileusnić. Dolazi do formiranja prvog partizanskog odreda »Čapajev«, kasnije »Marko Orešković«.[81]

Uslijedila je na bosanskoj strani neprijateljska ofanziva iz pravca Bihaća. Ove neprijateljske snage su 5. oktobra počele napad u pravcu Donjeg Lapca. Naš prvi partizanski odred, koji ih je pratio kroz Bosnu, sudjeluje, zajedno s ostalim ustaničkim snagama toga kraja, i u odbrani Lapca. Neprijatelju je 6. oktobra uspjelo da uđe u Lapac. Slijedećeg dana bio je prisiljen da ga napusti i da se povuče u pravcu Bihaća. Prilikom povlačenja pretrpio je velike gubitke, a u selu Krugama ostavio je i jednu haubicu.

Dok smo vodili borbe s neprijateljskim snagama na sektoru Lapac i Nebljusi, talijanski okupatori posmatrali su borbu s Kuka. Kada smo uspjeli protjerati neprijatelja u pravcu Bihaća i osloboditi Lapac, Talijani su se spustili s Kuka i okupirah ga. Prije toga talijanski okupatori su okupirali i Srb. Tako je borba ustanika s ustašama bila završena. Ustanici su i dalje zadržali položaje prema Bihaću kao obezbjeđenje prema ustašama.

Tek sada pred nas se ozbiljno postavilo pitanje borbe protiv Talijana. Ta borba još nije počela iako smo od početka bili za to da se borba proširi i na njih. Politička situacija za to još uvijek nije bila povoljna. Ljudi još nisu

31 O formiranju ovog partizanskog odreda i kasnije bataljona »Marko Orešković« postoji poseban prilog u ovom zborniku.

vjerovali da se može povesti uspješna borba protiv talijanskog okupatora i njegove oružane sile. Trebalo je sačekati da se narod bolje pripremi. Zbog toga naš partizanski odred 12. oktobra napušta Lapačku dolinu i odlazi za centralnu Liku.

Februara 1942. godine borci ovog odreda vraćaju se ovamo (ali sada kao bataljon »Marko Orešković«) i zajedno s drugim partizanskim jedinicama oslobađaju Donji Lapac od talijanskog okupatora a odmah zatim i općinsko mjesto Srb. U aprilu 1942. cio lapački srez bio je ponovo slobodan. Ni talijanski okupator nije izdržao pred naletom naših jedinica.

Rade Repac

Nebljuški kraj u NOB-u

To je prostor koji se nalazi između Donjeg Lapca i Bihaća. Istočna strana ograničena je rijekom Unom, a zapadna planinom Plješevicom. Drenovaču čine istočne padine Plješevice, a nalazi se na prostoru između Nebljusa i Meljinovačke drage kod Skočaja.

Na toj teritoriji prije rata bilo je oko dvadesetak sela, među kojima su Nebljusi imali posebno mjesto. U Nebljusima su postojale neke institucije od značaja za većinu okolnih sela. Tu je postojala osnovna škola s 3—4 učitelja, gdje su se školovala djeca iz ostalih sela. U selu su postojale tri privatne trgovine i dvije kafane s kuhinjom. Postojala je pošta, crkva, žandarmerijska stanica i dvije privatne kovačnice, gdje su mještani mogli nabaviti razne predmete za rad. Kroz Nebljuse je prolazio glavni drum kojim se vršio saobraćaj između Donjeg Lapca i Bihaća.

Svi navedeni razlozi doprinijeli su da Nebljusi prije rata postanu važan ekonomski, zabavni, kulturno-prosvjetni pa i politički centar, u obimu koliko to jedno selo može da pruži. Tu su se ljudi i omladina sa šire teritorije često okupljah, zabavljah i mogli su riješiti mnoge životne potrebe.

S obzirom na geografski položaj Nebljusi su i u toku rata, već od početka ustanka, poprimili važnu ulogu. Tu je u ustanku oformljena Komanda sektora, gdje se okupljaju borci s raznih strana radi zajedničke odbrane i borbe protiv okupatora i njegovih slugu.

Nekoliko sela na užem pojasu uz Unu (Bušević, Kalati, Kestenovac, Strbci i još neka) pripadah su Bosni još iz vremena turske vladavine. Una, kao prirodna granica i razni drugi razlozi uticah su da stanovništvo tih sela bude dobrim dijelom vezano za Lapac i Nebljuse iako su za vrijeme rata, sve do 1943. godine bila pod zaštitom ličkih jedinica, u koje su bili uključeni i borci s toga terena.

Prema popisu od februara 1941. u Nebljusima su bila 134 domaćinstva sa 785 stanovnika. U selima Cepaćuše, Krčevine, Užljebić i Malo Seoce bilo je 59 kuća sa 402 stanovnika. U Velikom Seocu bilo je 18 kuća sa 120 stanovnika. Perišinka je imala 2 kuće sa 14 stanovnika. Prema tome, u Nebljusima i u nekoliko obližnjih sela bilo je 213 domaćinstava sa 1.320 stanovnika.

Cijela teritorija bila je prije rata pasivna i siromašna. Ljudi su se pretežno bavili zemljoradnjom. Bila je velika naseljenost i mnogo nezaposlenih. Početkom radova na Unskoj pruzi od 1936. godine dosta ljudi iz obližnjih sela nalazi sezonsko zaposlenje, tako da su se ekonomske prilike ljudi nešto poboljšale, iako su nadnice bile vrlo niske (17—20 dinara).

Zbog siromaštva ljudi nisu mogli školovati djecu. Većina ljudi nije imala ni osnovno obrazovanje. Rijetki su bili oni koji su mogli da se školuju u gimnaziji i u drugim srednjim školama ili na fakultetu. O tome najbolje kazuje podatak da je u Nebljusima bio samo jedan oficir, jedan student, nekoliko podoficira, izvjestan broj nižih službenika i žandara.[1]

Živio je tu narod srpske i poneka porodica druge nacionalnosti. U selima nisu postojale organizovane političke grupe pa ni organizacija KPJ iako su uslovi za njeno postojanje bili vrlo povoljni, naročito u vrijeme gradnje Unske pruge. Među radnicima koji su bili zaposleni u Beogradu bilo je nekoliko članova KPJ, među kojima: Petar Bubalo iz Krčevina i dvojica radnika iz Meljinovca.

Bilo je pojedinaca koje je interesovala politika koji su ispoljavali svoje napredne političke poglede, pa su neki dolazili i u sukob s predstavnicima tadašnjeg režima. Među tim pojedincima koji su kod naroda uživah veliki ugled i popularnost, bili su: Milan Juzbašić, učitelj, Stojan Matić, oficir, Obrad Dobrović, student, Dušan Dotlić, podoficir, Miloš Đapa, lugar, Slavko Čučak, službenik, Radić Ljubojević, kovač, Ilija Ljubović, zemljoradnik, Jovo Repac, predstavnik sindikata i drugi.

Na Unskoj pruzi bio je zaposlen veći broj omladinaca iz Nebljusa i okolnih sela. Oni su se družili s radnicima.[2] Omladinci su učestvovali u štrajkovima i tako se i sami uključuju u borbu za svoja i prava ostalih radnika. Oni postepeno izgrađuju svoju ideološku svijest. Iz njihovih redova pod neposrednim uticajem komunista formiraće se zapažene ličnosti i kadrovi u partizanskim jedinicama.

Ljudi su živjeli u slozi. Nije bilo nacionalne i vjerske netrpeljivosti, što se vidno manifestovalo u odnosima između mještana i drugih radnika sa Unske pruge, gdje ih je bilo iz svih krajeva naše zemlje i različitih nacionalnosti. Radnici iz drugih krajeva su se družili s mještanima, uzajamno se ispomagali, sklapali poznanstva, brakove i kumstva.

Početak rata i dolazak okupatorske vojske

Poslije kapitulacije vraćaju se u rodni kraj pojedini radnici i službenici, koji su bili zaposleni u drugim krajevima. U Nebljuse vratio se i Stojan Matić, oficir, Dušan Dotlić, podoficir i ostah.

U Nebljuse cestom od Bihaća 18. ili 19. aprila došli su dijelovi talijanske motorizovane jedinice (Brzi korpus) koja je od Ličkog Petrovog Sela i Zavalja 17. aprila stigla u Bihać. Nekoliko dana prije Talijana u Bihać su ušle njemačke jedinice i odmah produžile nadiranje u pravcu Bosanskog Petrovca i Banje Luke. Dio talijanske vojske, preko Zavalje i Skočaja, produžio je bez otpora prema Donjem Lapcu i Dalmaciji.

1 Sve podatke sam utvrdio prema popisima i istraživanjem na terenu.
2 Poseban uticaj na omladinu sa sela imao je Stevo Brozović.

Iz Nebljusa glavnina je produžila prema Lapcu, a jedan dio, jačine bataljona, zadržao se u Nebljusima. Koji dan kasnije od Bihaća je stigla konjička jedinica (oko jednog eskadrona) i ovdje ostala nekoliko dana.

U Nebljusima Talijani su smješteni po dvorištima i baštama pojedinih kuća, čime su nanijeli znatnu štetu. Jedan dio bio je smješten u krugu oko crkve, koju su nasilno otvorili, demolirali i u njoj hranili konje.

Talijanski vojnici su surovo postupali s mještanima. Samovoljno su ulazili u kuće, uzimali hranu, ubijali i odnosili živinu i pljačkali razne predmete koji su im se svidjeli. Mještani su bili ogorčeni, ali ništa nisu mogli preduzeti, osim što su se žalili starješinama. Tu su Talijani instalirah jake zvučnike. Prenosili su propagandne vijesti i veličali svoje uspjehe u Jugoslaviji i na drugim frontovima.

Dolazak ustaša

Poslije proglašenja Pavelićeve NDH, u Nebljusima je osnovana oružnička postaja. To je zapravo bila ista stanica koja je postojala i do rata, ali je izvršena reorganizacija u tome što je bila popunjena oružnicima hrvatske nacionalnosti, a Srbi su bili otpušteni iz službe. Komandir stanice bio je Ivan Matijević. Na toj je dužnosti bio i prije rata. Oružnici su se stavili u službu okupatora i sarađivali s ustašama. Pripremili su teren za dolazak ustaša u Nebljuse. Organizovali su njihov smještaj i ishranu. Mještanima su naređivali šta se ima pripremati od hrane za ustaše. Tražena je najkvalitetnija hrana, pečenje, pršuti i dr. Oružnici su učestvovah u sastavljanju spiskova odraslih ljudi u Nebljusima i ostalim selima i pomagali ustašama kasnije u hapšenju i odvođenju srpskog naroda do mjesta gdje je vršeno ubijanje.

Prve ustaške grupe došle su u Nebljuse 19. ili 20. juna 1941. i tu su se zadržale do početka ustanka u Lici. Teško je utvrditi tačan broj ustaša koje su u to vrijeme boravile u Nebljusima, jer su dolazile po grupama, prevozile se zaprežnim kolima ili na nekom motornom vozilu, pa su se ponovno vraćale u Lapac. Prema procjeni obližnjih mještana, koji su osmatrah rad ustaša i njihovo kretanje, u vrijeme kad su hapsile i odvodile narod, bilo je oko 20—25 ustaša. Za vrijeme boravka u Nebljusima ustaše su bile smještene u školi i u zgradi žandarmerijske stanice. U to vrijeme ustaše nisu zalazile u sela oko Nebljusa, već samo u one kuće koje su bile u blizini ceste. Odmah po dolasku u Nebljuse oni traže pod strogom prijetnjom da im se preda oružje i druga vojnička oprema. Većina ljudi nije predala oružje, već su ga sklanjali na sigurna mjesta.

Ustaše počinju da hapse viđenije ljude, koje su poslije hapšenja zatvorili u podrumske prostorije žandarmerijske stanice. Tu su ih mučili i po noći odvezli kamionom u pravcu Lapca, a odavde do Boričevca gdje su ih pobijali i bacili u jame. Neke su u Lapcu izdvojili i odveli do Kuka prema Udbini i tu pobili. Među prvima iz Nebljusa su bili uhapšeni i ubijeni: Pajo Obradović, sveštenik iz Nebljusa, Nikola Bogunović, sveštenik, Pajo i Nikola Dobrović,[3] Dane Banjanin, zanatlija, Rade Matić, žandar,[4] Stevan Matić, Milan

3 Braća, trgovci.
4 Brat Stojana Matića.

Juzbašić, učitelj,[5] Miloš Đapa, lugar[6] iz Nebljusa i Ranko Njegovan[7]. Ustaše iz Bihaća često su navraćale i održavale kontakte s ovima u Nebljusima i Donjem Lapcu. U ove krajeve dolazile su i domobranske jedinice iz Bihaća.

Početkom jula 1941. stigla je iz Bihaća u selo Cepaćušu veća domobranska jedinica. Prenoćili su u kući Mile Repca Milančićeva i slijedećeg dana ujutro uputili su se u pretresanje Plješevice. Narod nisu dirali, ali su govorili da vrše potjeru za komitama kojih navodno ima u Plješevici. Po planini su krstarili cijeli dan. Cesto su otvarah vatru iz pušaka i puškomitraljeza. Nikoga nisu pronašli. Pred veče ponovno su se vratili u selo u kome su prenoćili i drugu noć.

Ujutro slijedećeg dana naredili su mještanima da spreme zaprežna kola kojima će se prevesti do Bihaća. Tu se iskupilo oko desetak kola u koja su se smjestili i krenuh putem preko Skočaja i Zavalja prema Bihaću. Usput su pjevah ustaške pjesme i pucah. Na Zavalju su se zaustavili i tada je među njima došlo do prepirke zbog nediscipline. Neki su zahtijevali da se oduzmu konji Dane Bubala, pod izgovorom da su to konji vojnički, jer su bili dobro uhranjeni i lijepog izgleda. Koristeći prepirku među domobranima, seljaci su se postepeno udaljavah s ovoga mjesta i uspjeli da se vrate kući. Boravak domobranske jedinice u našem kraju stvorio je veliki nemir i zabrinutost kod naroda zbog njihovog lošeg odnosa i prijetnji. Govorili su narodu da se ne smije sklanjati u šumu, vjerovatno zato da bi ih ustaše mogle lakše pohvatati. Cilj dolaska domobranske jedinice, vjerovatno je bio da se uvjere da li u Plješevici postoje neke grupe vojnika, jer se u to vrijeme pričalo kako se u Plješevici u rejonu Kamenskog nalaze neke jedinice bivše jugoslovenske vojske i da su stigli ruski padobranci.

Početkom jula 1941. ustaše počinju masovnije hapsiti i progoniti srpski narod. Tako su 2. i 3. jula pohvatah veću grupu mještana iz Nebljusa, u kojoj su bili žene, djeca i starci. Sve su ih na zaprežnim kolima odvezli do Boričevca i tu, pored jame koju nazivaju Jasikovača, ubijah i tako unak.iženе, a neke još i žive bacali u jamu. Bile su tu dvije mlade majke s djecom još u povoju (Milka Dotlić-Čučak sa djetetom od 4 mjeseca i Milka Banjanin-Vlatković, također s malim djetetom od 6 mjeseci). Prema utvrđenom broju ustaše su prije početka ustanka iz Nebljusa i Cepaćuše odveli i poubijah 80 osoba[8].

Još dok su ustaše hapsile i odvodile srpski narod, došla je grupa Hrvata seljaka iz Boričevca s nekoliko zaprežnih kola i iz kuća uhapšenih porodica uzimah (pljačkah) vredniju imovinu. Govorili su da će odvedeni biti iseljeni u Srbiju, a oni treba da im prevezu imovinu.

U to vrijeme još se nije znala istina o sudbini odvedenog naroda i zvjerstvima. To će se saznati nekoliko dana kasnije, kad je iz jame kod Boričevca uspjela izaći Dara Skorić, pastorka Mile Ljubovića iz Nebljusa, koja je sa svojom porodicom odvedena i živa bačena u jamu. Ova žena se zadržala pri vrhu jame na jednoj stijeni. Kad se osvijestila i primijetila da su ustaše otišle, ispuzala je iz jame i onako unakažena, bez gornje odjeće, poslije nekoliko dana vratila se u svoje selo. Pričala je što se dogodilo s narodom. Pod

5 Ubijen u Bihaću.
6 Ubijen u Bihaću.
7 Do rata žandar u Nebljusima. Ubijen i zatrpan u jamu pored škole.
8 Spisak ubijenih na kraju knjige.

sličnim okolnostima, pobjegao je sa strijeljanja i Đuro Balać iz Kruga, pa je i on pričao kako ustaše na zvjerski način ubijaju narod i bacaju u jamu.

Prolazeći jednom prilikom kroz Cepaćušu, ustaše su uhapsile Manu Kosanovića, lugara i Paju Kenjala iz Užljebića dok je kosio livadu. Strpali su ih u kamion, poveli i o njihovoj sudbini se ništa nije saznalo.

Kad se saznalo za zločine ustaša, prestrašeni narod masovno napušta svoje domove i sklanja se u šume i zabačenija sela. Oformljuju se zbjegovi, a odrasli ljudi **se** organizuju u grupe i počinju da **se** dogovaraju kako da se suprotstave ustašama. Zbjegovi su bili organizovani na više mjesta, u šumi, na teže pristupačnim terenima, u raznim pećinama i u udaljenijim selima. Zbjegovi su bili u Plješevici, na Pirovištu, u Brinama pored Une, u Lapanovači, Gorici i na drugim mjestima. Ljudi koji su imali oružje, počeli su ga nositi sa sobom, riješeni da se suprotstave ustašama. Organizuju se grupe za osmatranje na pravcima odakle bi se ustaše mogle pojaviti. Narod se organizuje u veće skupine za obradu zemlje i te je poslove obavljao pod zaštitom naoružanih ljudi i po noći.

U zbjegove su navraćali pojedini ugledniji ljudi (Stojan Matić, Dušan Dotlić, Slavko Cučak, Stevo Brozović i drugi). Hrabrili su narod govoreći da takvo stanje neće dugo potrajati, da se sklanjaju i ne predaju ustašama, da se čuva oružje. Govorili su da će Rusi brzo zaustaviti i uništiti Nijemce i da će nas oni osloboditi te da se kod nas sprema buna protiv ustaške tiranije. Savjeti su doprinijeli da ustaše na ovom terenu više nisu uspjele uhapsiti ni jednog čovjeka.

Ustaški pokolj u selima Meljinovcu, Lohovi i Lohovskim Brdima

Iz Bihaća ustaše su često upadale u sela vršeći zločine nad srpskim narodom. Posebna tragedija je zadesila selo Meljinovac[9] u kojem su ustaše, pri kraju jula 1941. godine, pohapsile i poubijale skoro sve odrasle muškarce.

Ovu tešku tragediju doživjeli su Meljinovčani 28. jula. Tokom dana ustaše iz Bihaća i naoružani civili iz Skočaja i Zavalja upali su u Meljinovac i na prevaru pokupili odrasle muškarce koje su zatekli u selu. Poveh su ih do Skočaja, a odavde za Zavalje. Tu su ih strpali u tvrđavu, gdje se nalazila i žandarmerijska stanica. Za vrijeme hapšenja ustaše su govorile da moraju poći s njima radi izvođenja nekih radova i da će se brzo vratiti. Ljudi su im povjerovali. Pošli su pješke u koloni i nisu pružali otpor. Dok su ih sprovodili, zaprijetili su da će ubiti svakoga ko pokuša da pobjegne. Iz tvrđave vezane su ih po grupama odvodili nedaleko od Zavalja, gdje su ih na svirep način ubijali i bacali u duboku Delića jamu.

Ustaše su tada odvele 90 odraslih muškaraca iz Meljinovca. Uspjelo je pobjeći nekoliko, među kojima je bio i Pajo Solać Pacan.[10] Poslije teške tragedije i stradanja Meljinovčana, narod preplašen i zaprepašten sudbinom svojih, napušta svoje domove. Ostavili su imovinu i sklanjah se u šumu i u sela prema Nebljusima, gdje se narod već dizao na ustanak.

9 Stanovnici Meljinovca do tada nisu saznali za ustanak u Srbu.
10 Zivi u Apatlnu.

Meljinovac je poznat po mnogo hrabrih i odvažnih ljudi, pa je za čuđenje da na grube postupke ustaša nisu pokušah da im se suprotstave.[11]

Prva žrtva ustaškog terora iz Meljinovca bio je Rade Dizija koga je bez razloga 29. aprila 1941. u Bihaću ubio ustaški poručnik Himzo Bišćević. Ovaj ustaški oficir ubio je Petra Bojića i Budu Delića iz sela Ružice u blizini Bihaća. Sva trojica su ubijena u krugu kasarne i zatrpani u bazen za đubre. Zbir podataka pokazuje da je u to vrijeme ubijeno: Bubulja 8, Brdara 6, Dizija 8, Krnjajića 19, Kenjala 3, Cvetićanina 17, Grmuša 4, Lakića 3, Popovića 1, Solaća 1, Repaca 7, Škorića 1, Džakula 3, Aleksića 1 i 2 omladinca iz porodice Miloša Đape koji su bili izbjegli iz Bihaća i sklonih se kod rodbine u ovo selo.

Ista sudbina zadesila je ljude iz susjednih sela Lohovo i Lohovska Brda, koja se nalaze nedaleko od Meljinovca, prema rijeci Uni. Ta dva sela su teritorijalno pripadala Bosni, ali su za vrijeme rata bili pod zaštitom ličkih jedinica. Prema sjećanjima mještana[12] iz ovih sela ustaše iz Bihaća, Ripča i Dobrenice su pri kraju jula 1941. pohvatali oko 130 odraslih Srba, odveli ih i sve poubijali na Garevici kod Bihaća. Vlado Maričić u knjizi »Lika u NOB 1942. godine«, piše: »Ceta je 11. maja 1942. godine smijenila 1. četu bataljona »Stojan Matić« (odnosi se na Doljansku četu čiji je on bio politički komesar) i posjela položaj za odbranu od Siške na Plješevici, preko Meljinovačke drage, Dobrenice i Lohovskih Brda do Ripča. Prvi vod, s kojim je bila komanda čete, smjestio se u Lohovu, 2. i 4. vod na Lohovskim Brdima, a 3. vod u Meljinovcu. U selima, izuzev staraca i dječaka, nije bilo muškaraca. Sve što ustaše nisu poklale, otišlo je u partizane. Ostalo je oko 120 udovica. Iako ožalošćene, gledajući naše borce, bile su pune vjere u budućnost.«

Hapšenje ljudi na Štrbačkom Buku

Unska željeznička pruga pred početak rata bila je osposobljena za saobraćaj od Bihaća do Strbačkog Buka, tako da su je ustaše počele koristiti. Na Strbački Buk su dolazile ustaše iz Bihaća i Kulen Vakufa. Tu se sastajali i dogovarah o zajedničkom radu na hapšenju i ubijanju ljudi iz okolnih sela. U to vrijeme na Štrbačkom Buku nalazila se i jedna grupa radnika Slovenaca, koji su još od prije rata tu bili zaposleni u jednoj radionici poduzeća za izradu pruge. Oni su tu i ostali. Ustaše ih nisu dirale. Poslije dizanja ustanka pojedinci su stupili u jedinice NOV, a drugi su ostali da rade u radionici.

U susjednom selu Luke, na bosanskoj strani, i u neposrednoj blizini **Str**bačkog Buka, boravio je u to vrijeme s porodicom Pavle Mašanović, Crnogorac. Do rata je bio radnik na Unskoj pruzi, a u ustanku je učestvovao na teritoriji Bosne. On piše o dolasku ustaša i o hapšenju ljudi na Štrbačkom Buku: Na **St.** Buku su 28. jula 1941. godine došle ustaše i rekli da će ostati 2—3 dana. Toga dana uveče došao je Miralem Kulenović iz Kliševića sa još jednim ustašom iz Ćukova i poveli Pavla kod ustaškog starješine na **St.** Buk. Odmah kad je doveden oduzeta mu je dozvola koju su mu ranije izdale ustaške vlasti u Zagrebu, pri povratku iz Crne Gore. Zatim su ga zatvorili u jednu sobu gdje je bilo još zatvorenih ljudi iz Luke i drugih sela. Među ovim zatvorenicima prepoznao je neke koje je od ranije poznavao, pa je naveo

U To je dokaz da nisu znali što se okolo događa.
12 O tragediji ovih sela nitko nije opširnije pisao.

Imena tih ljudi, a to su bili: braća Jovo i Dragan Divjak, Marko Pilipović i Marko Polovina (oba starci od 80 godina), Milan Kantar i Đuro Divjak. Ostale zatvorenike nije poznavao. Slijedećeg dana ujutro sve su ih povezali i poveli prugom prema Bihaću. Zatim su ih strpali u obične teretne vagone i s motornom terezinom sproveli u Bihać. Na intervenciju nekih poznanika Slovenaca sa kojima je on radio, ustaše su Mašanovića pustile, dok su Srbe poubijali na Garavicama kod Bihaća.« Mašanović je u nastavku svoga članka napisao i slijedeće: »Toga dana (misli na dan kad su ih ustaše sprovodile za Bihać) oko 12 sati ustanici iz Nebljusa prekinuli su kod Loskuna telefonsku vezu i željezničku prugu. To je bilo 29. jula 1941. godine.«

Drugom prilikom ustaše su na Štrbačkom Buku uhapsile omladinca i člana KPJ iz Bihaća Dušana Kugu koji se ovdje sklonio od ustaša poslije bjekstva sa strijeljanja. Prema pisanju Slavka Odića, ovaj omladinac je pobjegao kad su ga ustaše s grupom omladinaca poveli na strijeljanje od Bihaća prema Zavalju. Njega je izdao njegov poznanik Golubović Mirkec iz Bihaća i tako je ponovno pao ustašama u ruke. Prilikom sprovođenja od Strbačkog Buka prema Loskunu, prolazeći pored jedne strme stijene skočio je u slapove Une i tako pod kišom ustaških metaka našao smrt u rijeci Uni.

Ustaše su na Štrbačkom Buku 24. ili 25. jula 1941. godine[13] ubile i bacile u Unu Iliju Blanušu, mlinara sa Strbačkog Buka i Miloša Ovuku iz Kestenovca. Do kraja jula 1941. ustaše su u selu Bušević, Kestenovac i Strpci pohapsili i ubili 61 osobu. Ove zločine počinile su ustaše iz Kulen Vakufa, Orašca i Ćukova. Organizatori i učesnici u tim zločinima bili su ustaški vođe iz Kulen Vakufa[14] Miro Matijević i Jozo Sikić.

Najteži zločin na ovom terenu izvršile su ustaše iz Kulen Vakufa i Boričevca u selu Kalati. Po izjavama mještana ustaše su u to selo upadale više puta, jer se nalazilo u blizini Kulen Vakufa. Ubijali su koga bi uspjeli uhvatiti. Broj ubijenih iz ovoga sela iznosi preko 260 osoba. Među ubijenima bilo je najviše žena, djece i iznemoglih staraca.

0 zločinima ustaša u ovom selu zapisao je Sava Mileusnić u knjizi »Lika u NOB 1941.« slijedeće: »Prilikom povlačenja (odnosi se na povlačenje ustaša iz Boričevca) ustaše su u selu Kalati počinile nečuvena zvjerstva: pobile su sav srpski živalj koji se nalazio u selu, djecu su nabijale na kolje i vile i tako ih po dvoje ostavljale ili ih pribijale na zidove i ograde oko kuća. Djevojke i žene su silovale, a potom klale i ubijale.«

U navedenom periodu ustaše su hapsile i ubijale narod i iz drugih sela koja još nisu pomenuta kao u selu Kruge 5, a u Mišljenovcu 15 ljudi. Na osnovu svega što je iznijeto, ustaše su, iz svih sela na teritoriji koja se ovdje obrađuje, pohapsile, odvele i na zvjerski način poubijale preko 655 Srba.

Početak ustanka

Dvadeset osmog jula 1941. uveče održan je zbor ljudi iz Nebljusa, Kruga, Pirovišta i okolnih sela. Zbor je održan na poljani i na mjestu koje se naziva Čardačište, između Nebljusa i Kruga. Na zboru je bilo prisutno preko 100 odraslih muškaraca. Ljudi su saznah o početku ustanka u Srbu. Te vijesti

13 Prema izjavi Dure Ovuke.
14 Ustaške starješine i ustaše u Kulen Vakufu bili su rodom iz Boričevca, Prkosa, Orašca 1 Krnjauše.

nisu bile sasvim pouzdane, jer su ih prenijeli kosci koji su toga dana radili na Kamenskom, a oni su to saznah od nekih ljudi iz Lapca. Zbor je sazvao Stojan Matić. Na zboru je bilo pojedinaca koji su zahtijevah da se odmah napadnu oružnici i ustaše u Nebljusima. Oko toga se razvila oštra rasprava, jer je bilo i suprotnih mišljenja. Na kraju je dogovoreno da se napad izvede slijedeće noći.

Među ljudima je vladala velika zabrinutost. Saznalo se da su ustaše iz Bihaća i Skočaja pohapsile i odvele sve odrasle Srbe muškarce iz sela Meljinovac, te da to čine i u susjednim selima Lohovo, Lohovska Brda i drugima. Ljudi su se opravdano brinuli i plašili. Više se ipak nije moglo čekati. Do otpora ustaškom nasilju moralo je doći. Tada se već sve znalo o zločinima koje su ustaše počinile.

Poslije zbora ljudi su se razišli i uputili u zbjegove. To okupljanje ljudi oružnici su primijetili pa su nekoliko puta otvarah vatru. Plašeći se odgovornosti za zločine koje su počinili nad narodom, žandari i ustaše su već u toku noći neopaženo napustili Nebljuse i pobjegli u Donji Lapac.

Još prije zbora Stojan Matić je boravio u selima pored Une Kestenovcu, Strbcima i Buševiću. Tamo je održavao zborove s narodom i govorio da se vrše pripreme za ustanak koji će uskoro početi. Stojan je 27. jula 1941. godine održao zbor na Kestenovcu, pored seoskog bunara i tu je govorio da se narod priprema za ustanak.[16]

Poruke o pripremama za ustanak u Lici Stojan je tih dana slao i u sela na bosanskoj strani — u Račić, Doljane i druga.

Kad se saznalo da su oružnici i ustaše pobjegle iz Nebljusa, narod se počeo vraćati kućama i tako 29. jula 1941. godine u prijepodnevnim časovima održan je masovni zbor naroda. Zbor je održan u Rastiku, u blizini Cučković kuća. Tu je Stojan saopštio odluku o početku ustanka. Izvršio je raspored boraca i odredio zadatke. Među ustanicima nalazili su se i neki bivši radnici s Unske pruge, Hrvati i Slovenci, među kojima je kod naroda najpoznatiji Stjepan Brozović Stevo.[17] On je noseći crveni barjak krenuo sa ustanicima iz Nebljusa na Drenovaču gdje je trebalo da se posjedne položaj i vodi borba protiv ustaša.

Prisutni narod bio je oduševljen kad je saznao da počinje narodni ustanak protiv ustaša. Svi su bili spremni da- pođu u borbu i da se suprotstave tiraniji.Sa zbora su upućeni ljudi u okolna sela sa zadatkom da se obavijesti narod o početku ustanka.

Posjedanje položaja na Drenovači

Na Drenovaču su sa zbora krenuh borci iz Nebljusa, Kruga i Pirovišta. Priključili su im se i ustanici iz ostalih sela na pravcu Drenovače: Krčevine, Cepaćuše, Užljebić, Malo i Veliko Seoce i pojedini borci iz Meljinovca i Lohova. Među borcima posebno je bio poznat Rade Solać iz Meljinovca. Ustanici su bili slabo naoružani. Imali su oko desetak vojničkih pušaka i isto toliko raznog lovačkog naoružanja. Ostali ustanici nosili su sjekire, vile, koplja i drugo čim se mogao pružiti otpor.

16 O tome vidi zbornik »Petrovac u NOB-i«, članak Vlade Andelića. Maniše Vojvodića i Svetka Karanovića.
17 Rodom iz Hrvatskog primorja, odnosno Selca kraj Crikvenice.

Na Drenovači borci su se okupljali oko ceste i brda Gradine, gdje su se dogovarali kako da se suprotstave ustašama ako krenu od Bihaća i Skočaja. Dok su se ustanici raspoređivah za posjedanje položaja, iz pozadine, od Donjeg Lapca, upao je u raspored jedan ustaški auto-pošta i u najvećoj brzini projurio cestom u pravcu Skočaja. Ustanici su otvorili vatru, ali zbog slabo preglednog zemljišta auto je uspio pobjeći. To su bili prvi meci ispaljeni iz ustaničkog oružja na Drenovači 29. jula 1941. godine koji su označili početak oružanog ustanka u ovom kraju.

Ustaše iz Bihaća i Skočaja tih dana nisu pokušale da napadnu ustanike na Drenovači, jer je kod njih zavladala panika kad su saznali da se narod digao na ustanak. Oni su pristupili organizaciji svojih uporišta na Skočaju, položajima oko Dobrenice i dalje prema Ripču, gdje im je bila postavljena prva linija odbrane bihaćkog garnizona. S te linije ustaše su često otvarale vatru u pravcu naših položaja i vršili manje ispade.

U to vrijeme ustanici su zaposjeli, po grupama, glavne položaje na liniji: Drenovača—Gradina 579—Željezno polje—Šiška i dalje prema Plješevici i tako su štitili sve prilaze koji između Une i Plješevice izlaze u pravcu Drenovače. Slabije snage — patrole, zasjede i osmatrače isturali su nekoliko kilometara naprijed sve do linije Meljinovačka draga, kose iznad Lohovskih Brda i na položaje prema Ripču. Ovakvim rasporedom vršeno je obezbjeđenje glavnog položaja na Drenovači, a pored toga pružena je zaštita narodu iz tih sela koji se vraćao kućama.

Na Drenovači se od ustanka nalaze jače snage, koje su imale zadatak da štite slobodnu teritoriju prema Donjem Lapcu. U raznim fazama razvitka naše borbe i konkretne ugroženosti od neprijatelja, na Drenovači se nalazilo po desetak ustaničkih vodova, desetina i borbenih grupa, do četa, bataljona, da bi u vrijeme 4. neprijateljske ofanzive, u januaru i februaru 1943. godine, na tom pravcu, pored jedinica s tog terena, bile angažovane dvije brigade 8. kordunaške divizije. Ovdje treba istaći da je to bio jedini pravac u Lici kojim Nijemci u toku 4. ofenzive nisu mogli proći.

Akcije na rušenju Unske pruge

Grupa ustanika iz Velikog Seoca i Nebljusa bila je određena da poruši Unsku prugu i pokida telefonske veze između Bihaća i Strbačkog Buka. Rušenje pruge izvršeno je na mjestu Bjelila, na taj način što je na prugu, niz strme padine unske brine rušeno veliko kamenje od majdana kod Velikog Seoca. Na rušenju pruge, pored ustanika, učestvovalo je dosta naroda i omladine pa i djece iz ovoga sela. Nekoliko ustanika s dvije vojničke puške, koje su imali Petar Repac iz Seoca i Marko Popović iz Nebljusa, spustilo se do pruge i postavili zasjedu iznad nadvožnjaka kod Suve pećine.

Ustanici su krenuh u Loskun da i tamo izvrše rušenje pruge, zaposjednu mostove na Bisovcu i Loskunu i da spriječe prolaz ustašama ako bi krenuli prugom od Ripča. S ovim ustanicima nalazio se i Ivan Razderh, Slovenac,[18]

18 Nosilac spomenice 1941. 2ivl u Ljubljani.

radnik na Unskoj pruzi koga je rat zatekao u Seocu, gdje je radio kao mašinista na žičari majdana. Tu je stanovao sa suprugom i maloljetnim djetetom.

Za čuvanje objekata u Loskunu i nadzor pruge ustaške vlasti su postavile dva stražara s oružjem radi obezbjeđenja pruge, koje su ustaše povremeno koristile. Kad su ustanici počeli da ruše kamenje niz strme usjeke, u blizini tunela prema Bisavcu, na njih su stražari koji su se zatekli kod kućice ispred tunela, ne znajući šta se to dešava, otvorili vatru iz pušaka. I ustanici koji su se nalazili kod zgrade željezničke stanice, misleći da to nailaze ustaše, otvorili su vatru i tom prilikom je jedan od stražara ubijen, a drugi se brzo sklonio u tunel i uspio pobjeći prema Ripču.

Kad su izvršili zaprečavanje na pruzi ustanici su zaposjeli željezničku stanicu u Loskunu i postavili stražare na mostu, kako bi mogli kontrolisati prelaze preko Une. Jedna grupa ustanika je upućena da posjedne most na Bisavcu, na mjestu gdje pruga prelazi s bosanske na ličku stranu. I tu je izvršeno rušenje pruge. Onesposobljen je prelaz preko mosta i postavljene jake prepreke, jer su ustanici očekivali da bi prugom mogao naići ustaški voz od Ripča.

Ustanici u Loskunu nazivani su Seliška desetina jer ih je najviše bilo iz Velikog Seoca. Nekoliko dana kasnije tim ustanicima se priključilo desetak boraca izbjeglica od Bihaća koji su sa svojim porodicama bježali od ustaškog progona. To su bili: Braća Nikola i Milan Maričić sa Lohovskih Brda, Đuro Bjelić iz Ružice kod Bihaća, Milan Bubulj, izbjeglica iz Ružice, Gojko Mileusnić iz Pritoke, Nenad Batas od Bihaća i još neki.

Komandir desetine bio je Jovo Repac Riđo, stariji čovjek, bivši austrijski vojnik i pripadnik zelenog kadra. Važio je kao hrabar i odvažan čovjek pa su ga borci birali za komandira.

Ustanici su održavah stalne veze s borcima iz bosanskih sela. S njima su učestvovah na izvođenju nekih akcija. Na položajima ustanici su ostah sve do kraja septembra 1941. godine, a tada su mlađi borci prešli u sastav Nebljuškog voda na Drenovaču, a stariji su ostah kao straža na mostovima u Loskunu i na Bisavcu. Loskun je, pored Drenovače, imao važnu ulogu na zatvaranju pravca koji je išao od Ripča prugom prema slobodnoj teritoriji. Loskun je postao vrlo važna spona između ustanika s ličke i bosanske strane. Tuda su se najbrže mogle prenositi vijesti i prebacivati ustanici kad je trebalo izvoditi akcije. Preko Loskuna su prolazile mnogobrojne izbjeglice sa bosanske na ličku stranu i obratno. Tu je postojao jedini most kojim se moglo prijeći preko Une, pored mosta na Bisavcu koji nije imao tako pogodne prilaze. Ustanici u Loskunu su pružali pomoć izbjeglicama i upućivah ih u sela gdje su mogli naći bilo kakav smještaj.

Nekoliko dana poslije dizanja ustanka (3. ili 4. augusta 1941) od Bosanskih Doljana naišla su na naše stražare u Loskunu četiri civila. Kad su privedeni kod komandira ustanika pričali su da su komunisti, da ih progone ustaše i da su pobjegli iz logora na Kozari. Ustanici su im povjerovali. Na njihovo uporno traženje upućeni su u ustaničku Komandu u Nebljuse. Do Komande ih je proveo borac iz ustaničke grupe u Loskunu Kojo Repac. Tek u Komandi u Nebljusima, gdje su bili saslušani, saznalo se da su to ustaški špijuni, koji su bili naoružani, ali su oružje posakrivah u šumi kuda su prolazili.

Oni su upućeni iz Bihaća u Bosanski Petrovac, gdje su trebali da organizuju obavještajnu službu i borbu protiv ustanika. Na putu između Petrovca

i Bihaća automobilom kojim su putovah, naišli su na ustaničku zasjedu. S njima su bile i dvije žene. Na mjestu gdje je bio zaprečen put, na njih su ustanici iz daljine otvorili vatru. Pošto nisu mogli prijeći preko postavljene prepreke, uzeli su oružje i pobjegli u šumu u pravcu Bosanskih Doljana, a žene su ostale kod automobila, gdje su ih ustanici iz Bosne zarobili. Odavde su se uputili preko šume u pravcu Bosanskih Doljana i u šumi ostavili svoje puške i municiju. Odlučili su da krenu na Loskun, odakle su mislili prugom da se prebace za Bihać, ne znajući da se u Loskunu nalaze ustanici.

Kad su u Loskunu naišli na naše stražare, na brzinu su se dogovorili šta da kažu i tada su riješili da se ubace među ličke ustanike, odakle su vjerovatno imali namjeru da pobjegnu kad izvide stanje. Trojica od ovih civila imali su kod sebe pištolje koje su prikrili u svojoj odjeći. Zbog naivnosti ustanici ih nisu pretresali. Za vrijeme sprovođenja od Loskuna do Nebljusa iskoristili su neopreznost svoga pratioca i pobacah pištolje u šumu.

Pošto se u Komandi u Nebljusima ustanovilo da su trojica od ovih civila ustaški agenti koji imaju zadatak da vrše organizaciju obavještajne službe i da su učestvovah u zločinima nad narodom, osuđeni su i strijeljani, a njihov šofer koji se zvao Hamdija, rodom od Bosanskog Novog, pušten je kući jer je iskreno govorio o zadacima koje su imali i o zločinima koje su vršili. Slijedećeg dana neki od uhapšenih su odvedeni na teren gdje su ostavili svoje naoružanje koje je pronađeno i ustanici su tada dobili 4 puške, 3 pištolja, pune torbice municije s nekoliko bombi. Ovo je bilo prvo zarobljeno oružje.[19]

Akcija na Štrbačkom Buku i kod Kulen Vakufa

Dok su ustanici zaposjedali položaje na Drenovači i vršili rušenje Unske pruge, grupa boraca iz Kruga, Kestenovca i Strbca krenula je da napadne ustaše na Štrbačkom Buku. Ustaše su napustile Strbački Buk prije nego što su ustanici stigli. Toga jutra napuštajući Strbački Buk, ustaše su povele oko 20 ljudi koje su prethodnog dana pohapsile u tom i okolnim selima. Uhapšene su prebacili Unskom prugom za Bihać. Ostale ustaše su prešle na bosansku stranu i otišle preko Orašca za Kulen Vakuf.

Ustanici su zauzeli objekte na Štrbačkom Buku gdje se nalazila tehnička radionica u kojoj je do rata radilo desetak radnika Slovenaca. Tu je pronađeno raznog materijala i eksploziva koji je dobro poslužio ustanicima za rušenje objekata. Uskoro će se organizovati rad u toj radionici, gdje se vršila izrada i opravka naoružanja. U radionici je radilo nekoliko Slovenaca i zanatlija s našeg terena (Radić Ljubojević, Nikola i Milan Maričić i još neki). Među radnicima koji su se priključili ustanicima bili su: Emil Filipčić, Franc Cepirilo i Mrak Špacepan sa suprugom. U radionici su izrađivani pojedini dijelovi za poznati partizanski »tenk«, ručne bombe od cementa i partizanski »topovi«.

Po dolasku na Strbački Buk ustanici su organizovali obezbjeđenje i tu ustaše nisu više smjele dolaziti. Cesto su taj teren izviđah avioni iz Pavelićevog vaz-

19 U Zborniku sjećanja »PodgrmeC u NOB-i« u člancima Save Popovića i Milovana Pillpovića netačno je prikazano hvatanje ovih špijuna.

J

duhoplovstva i bombardovali objekte. Za vrijeme jednog bombardovanja radionica i vodenica koje su se nalazile u neposrednoj blizini, poginuo je partizan Mića Glušica iz Strbaca. Cilj bombardovanja bio je da se uništi partizanska radionica i mlinovi koji su služili narodu.

Ustanici iz sela Bušević, Kalati, Kestenovac i Kestenova Korita zaposjeli su položaje i organizovali odbranu svojih sela na pravcu ustaških uporišta prema Kulen Vakufu, Klisi i Oraščcu. Ustaše su na položaje ovih ustanika izvršile više napada, ali su uvijek bile odbijene. U napadu, koji su izvršili odmah u početku ustanka, ubijen je jedan ustaša. Dugo se pričalo da ga je ubio Vučen Anđelić, komandir ustanika iz Buševića. Kod ubijenog ustaše nađena- je puška, 150 metaka i nekoliko bombi. Ove ustaničke snage ostaće na tim položajima sve do napada i protjerivanja ustaša iz Kulen Vakufa, 6. septembra 1941.

Formiranje prvih jedinica

Poslije zaposjedanja položaja na Drenovači i izvođenja prvih akcija, ustanici su pristupili formiranju jedinica. Prve jedinice oformljuju se po selima i posjedaju položaje tako da mogu štititi svoja sela na pravcima odakle bi ih ustaše mogle ugroziti. U većim selima formiraju se vodovi, a u manjim desetine, grupe i patrole. Na Drenovači je formiran Nebljuški vod u koji su, pored Neblјuščana, bili uključeni i borci iz okolnih sela Cepaćuše, Krčevine i drugih. U vodu su se nalazili i borci koji nisu bili iz navedenih sela. To su bli Rade Solać iz Meljinovaca, Stevo Brozović, radnik sa Unske pruge i još neki. U Loskunu se formirala zasebna grupa boraca koja je po broju boraca i zadacima odgovarala veličini voda.

Rukovodioci prvih jedinica, od početka ustanka, bili su Dušan Dotlić i Radića Popović Bubulj. Kad je trebalo izvoditi akcije na nekom drugom terenu, uzimani su borci iz svih grupa, odnosno vodova, a to su redovno bili oni koji se dobrovoljno jave. Za svaku ovako nastalu jedinicu, određivan je poseban starješina. Poslije izvedene akcije borci su se ponovno vraćah u svoje jedinice.

Iz sela Kruge i iz obližnjih zaseoka formiran je vod koji je u prvo vrijeme izvodio akcije samostalno i prema potrebi bio uključivan za obranu položaja na Drenovači, ili u akcijama prema Kulen Vakufu, kad su se tamo vodile borbe. Kad je u jesen 1941. formirana Nebljuška partizanska četa, taj vod je ušao u njen sastav i dobio naziv 2. ili Kruški vod Nebljuške čete.

Na toj osnovi bile su organizovane jedinice, vodovi i desetine i u selima prema Kulen Vakufu. Tamo su od početka ustanka postojali slijedeći vodovi: Kestenovački (u koji su bili uključeni borci iz Kestenovca, Kestenovih Korita i Strbaca), Buševićki vod su sačinjavali borci iz Buševića i okolnih zaseoka. Selo Kalati je također imalo svoj vod.

Iz sastava boraca na Drenovači i Loskuna često su upućivane patrole pa i jače jedinice na teritorij Bosne, gdje su zajednički izvodili akcije i svakodnevno održavali kontakte i veze s krajiškim ustanicima.

Kad su ustanici iz Bosne, početkom augusta 1941. izvodili akcije na Ripačkom klancu, tražili su da u tim akcijama učestvuju i borci s ličke strane. Na osnovu toga oformljena je grupa od 15 do 20 boraca i pod komandom Dušana Dotlića krenula do Ripačkog klanca, gdje je izvođena akcija. Jedan broj

boraca bio je naoružan, a drugi su nosili krampove, štange i drugi alat uzet s Unske pruge. Ovi borci su učestvovali na prekopavanju ceste kod Ripačkog klanca, dok su oni sa oružjem vršili obezbjeđenje. Poslije završene akcije alat kojim su radili, ostavili su kod boraca s toga terena jer ga oni nisu imali dovoljno za izvođenje takvih akcija.

U augustu 1941. borcima u Loskunu obratio se Đuro Vunjak, tada rukovodilac i organizator ustanka u selu Račić, da mu pošaljemo nekoliko naoružanih boraca koji će s njima učestvovati u akciji. Određena je grupa od 5—6 poraća u kojoj sam se nalazio i ja. Kad smo stigli u blizinu toga sela, nedaleko od kuća Dotlića, sačekao nas je Đuro Vunjak s nekoliko drugova i saopštio da iz Ripča treba da dođu neki naši saradnici i donesu važan materijal. Plašeći se da to nije neka varka s ustaške strane u kojoj bi ih ustaše mogle opkoliti i pohvatati, predvidio je za taj doček jače obezbjeđenje i zbog toga je tražio pojačanje od naših boraca. Đuro je izvršio raspored svih boraca i postavio obezbjeđenje na sve pravce odakle je prijetila opasnost. Na tim položajima smo prenoćili.

Slijedećeg dana ujutro pred našim položajima pojavio se mladić. Bio je to saradnik koji se i očekivao. Donio je pušku, nekohko paketa municije, nešto sanitetskog materijala i pismo za Stojana Matića. Bio je oduševljen svojim prvim susretom s ustanicima. Pričao je o situaciji u Bihaću i o zločinima koje vrše ustaše. Iz njegovog ponašanja vidjelo se da poznaje situaciju i prilike, pa smo zaključili da mora biti organizovan, ali se nama zbog konspiracije nije govorilo ko je taj mladić.[20]

U jednoj drugoj akciji na terenu sela Račić teško je ranjen Pejo Repac iz Velikog Seoca.

Poslije dizanja ustanka i formiranja jedinica, postavila su se pitanja kako vršiti ishranu boraca i snabdijevanje ostalim životnim potrebama, kako organizovati odmor i smještaj boraca. Trebalo je pružiti pomoć porodicama boraca u obradi ljetine i niz drugih pitanja koja su se tada nametala. Za sva takva pitanja pronađena su najcjelishodnija rješenja prema tadašnjim uslovima, tako što se uspostavlja smjena boraca, koje su bile regulirane na razne načine. Na primjer, za borce iz obližnjih sela, smjene su vršene sedmično, a za udaljenija sela od 10 do 15 dana. Kad je zaprijetila neka opasnost, ili je trebalo izvoditi neku akciju, svi borci su pozivani na položaje. Velik broj boraca iz obližnjih sela koja su bila prva na udaru neprijatelja pa time i stalno ugrožena, skoro da i nisu koristili pravo smjene. Ti borci su neprekidno bili na položaju ili u nekoj akciji.

Ubrzo se oformljuju zajedničke kuhinje gdje se organizovano sprema hrana za sve borce i najčešće raznosi borcima na položaju. Na tom zadatku bila je angažovana omladina i stariji ljudi. Za borce na Drenovači hrana je spremana u kući Marka Kenjala na Užljebiću, a kad su ustaše zapalile to selo, početkom septembra 1941. godine, kuhinja se organizuje u selu Cepaćuše, u kući Stevana Repca. Borci u Loskunu su imali svoju samostalno organizovanu kuhinju. Na sličan način bilo je organizovano spremanje hrana i kod drugih jedinica.

20 Kasnije sam saznao da je to bio Himlija Lipovača, član part, rukovodstva iz Bihaća.

Ustanak je počeo u vrijeme ljeta pa se pitanje odjeće i obuće nije ozbiljno postavilo, ali će se ono početi javljati kad nastupe hladniji dani u jesen i zimu 1941. i kasnije. Najviše problema bilo je oko liječenja ranjenih i bolesnih boraca i naroda jer nije bilo ljekara niti lijekova.

Formiranje Komande gerilskih odreda u Nebljusima

Poslije održanog zbora kod Nebljusa 29. jula 1941. godine, borci i narod su zahtijevali da Stojan Matić bude rukovodilac nad svim ustaničkim snagama. To je bio izraz jedinstvene volje naroda i povjerenja u Stojana, koga je narod cijenio po njegovom odvažnom držanju u najtežim časovima. U takvim okolnostima oformljuje se Komanda u Nebljusima, na čijem čelu će biti Stojan Matić. Ta komanda ubrzo dobija naziv Komanda gerilskih odreda Nebljusi. Ona je imala i svoj pečat kojim su ovjeravana pojedina dokumenta. Komanda je imala da obavlja mnoge zadatke od kojih su najvažniji bili organizacija jedinica na položaju i priprema za borbu, izvođenje akcija, rješavanje ishrane i drugih životnih potreba, zbrinjavanje ugroženih porodica i smještaj ogromnog broja izbjeglica koje su svakodnevno stizale u Nebljuse i ostala sela.

U Komandi, pored Stojana, nalazili su se: Dušan Dotlić koji je neposredno rukovodio s jedinicama na Drenovači, Slavko Cučuk (zadužen za administrativne poslove u Komandi i ostale pozadinske zadatke). Za obavljanje zadataka u pozadini bilo je angažovano još oko desetak ljudi, od kojih će većina kasnije postati odbornici i biti birani u organe vlasti. Među najaktivnijim bili su: Pepa Repac, Mića Matić, Mićo Ljubojević, Ilija Marinković, Danica Brozović i omladinke Dragica Bogunović, Jeka Počuča i Smilja Vlatković.

Poslije oslobođenja Srba i stvaranja šire slobodne teritorije, izvršena je pregrupacija snaga, tako da će jedan dio boraca biti angažovan prema ustaškim uporištima kod Kulen-Vakufa, a drugi prema Bihaću na položajima kod Drenovače. Na osnovu takvog rasporeda borci iz Lapca i okolnih sela, te borci iz Ličkih Doljana i ostah borci sa te teritorije, organizuju odbranu položaja prema Kulen Vakufu. Ove ustaničke snage učestvovale su u napadu na domobrane u rejonu Pištalske drage 19. augusta 1941.

Oko polovine augusta borci iz Srba i iz okolnih sela stižu na poziv Stojana Matica na Drenovaču i tu će ostati do kraja septembra. Te snage bile su jačine jačeg voda. Ovo je bila dobro naoružana i organizovana jedinica, pa je njeno prisustvo na Drenovači imalo pozitivnog odraza na ostale jedinice i čvrstinu položaja na Drenovači. Neki dijelovi ove jedinice povremeno su odlazili na izvođenje akcija na druge terene u Bosni i to na komunikaciji između Ripačkog klanca i Vrtoča, kao i kod Kulen Vakufa, jer je na toj komunikaciji neprijatelj češće napadao, a ustaničke snage još nisu bile dovoljno jake da mu se suprotstave. Narod i borci nebljuškog kraja pružih su sve što su mogli borcima iz Srba. Stvorena su mnoga poznanstva.

U to vrijeme na Drenovači se nisu izvodile krupnije akcije, jer neprijatelj na tom pravcu nije napadao. Ipak, češće je dolazilo do sukoba naših patrola pa i manjih oružanih akcija. U augustu 1941. naša patrola, koju je predvodio Rade Solać, nalazila se na položajima kod sela Lohovo i vršila obezbjeđenje prema Ripču. S položaja su primijetili dva ustaška vojnika koji su se uputili od Ripča u zaseok Petroviči nedaleko od Ripča. Kad su stigli u zaseok, čula se vriska naroda jer su ustaše uhvatile dvije mlade djevojke i povele ih sa

sobom. Rade Solać koji je bio vrlo hrabar i odvažan čovjek, riješio je da napadne ustaše. Brzo se spustio niz kosu i iza jedne živice pored puta sačekao ustaše, pripucao na njih i jednog ubio. Drugi je uspio pobjeći. Djevojke su oslobođene. Od ubijenog ustaše uzeo je pušku i municiju što je u ono vrijeme mnogo značilo.

U isto vrijeme ispred položaja na Drenovači pojavio se automobil. Ustanici su zaustavili automobil i zarobili dva njemačka oficira.[21] Cilj njihova dolaska nije utvrđen. Govorili su da putuju za Knin. Čudno da su se usudili poći ovim pravcem kad su znali da tu postoje ustanici i da ne mogu proći preko naše slobodne teritorije. Govorilo se da to i nisu bili njemački oficiri, već ustaški špijuni koji su se pojavili na Drenovači izvjesno vrijeme poslije hvatanja grupe špijuna u Loskunu. Zarobljenici su se drsko ponašah i svojim držanjem omalovažavah ustanike. Ustanici su ih sproveli do komande u Lapcu.

U to vrijeme na Drenovaču su stizale na stotine izbjeglica iz Bihaća i okolnih sela koje su bježale od ustaškog terora. Ustanici na Drenovači su ih prihvatali i upućivali u sela na našoj slobodnoj teritoriji, gdje su bili zbrinuti. U to vrijeme stigla je i jedna veća grupa naroda kojeg su ustaše protjerale iz Ličkog Petrovog Sela. Tu su se nalazile žene s malom djecom, dok su sve muškarce i mušku djecu stariju od 10 godina odvele ustaše i poubijale na Garevicama kod Bihaća.

Snagama kod Kulen Vakufa komandovao je Gojko Polovina, koji je tada bio komandant Štaba gerilskog odreda za Lapac i okolinu, a snagama na Drenovači komandovao je Stojan Matić. Takvo stanje u nadležnosti komandovanja potrajaće do kraja augusta 1941. Međutim, kad je Stojan 23. augusta 1941. godine postavljen za komandanta Bataljona gerilskih odreda za Liku, tu dužnost je najčešće vršio iz Lapca i morao obilaziti sve jedinice koje su mu bile potčinjene. Od tada on nije mogao da ispolji svoj neposredni uticaj na rad komande u Nebljusima i organizaciono jačanje jedinice na Drenovači. U to vrijeme dejstvo su izvodile jedinice više na inicijativu nižih starješina. Među ustaničkim jedinicama u to vrijeme pojavljuju se i neke negativne pojave.

Po nekim selima na oslobođenoj teritoriji bilo je u to vrijeme pojedinih grupa boraca koje nisu imale potrebe da se zadržavaju na položaju u blizini svojih sela, jer tu nije bilo neprijatelja, a Talijane u to vrijeme još nitko u Lici nije napadao. Zato su se pojedine grupe od desetine do voda kretale po slobodnoj teritoriji, pa su stizale i do položaja na Drenovači. Tu bi se priključili ostalim borcima i zadržavah po nekoliko dana prema vlastitoj volji. Kod pojedinaca u tim grupama bilo je i nediscipline pa se dešavalo da samostalno napuste položaje i da se prebace u neko drugo mjesto koje im se više svidjelo. Tada su na teritorij Nebljusa i Drenovače dolazile pojedine grupe boraca iz udaljenijih sela (kao na primjer, od Velike Popine, iz nekih sela od Udbine i Korenice, a stigla je jedna grupa čak od Kosinja u kojoj se nalazio i Slavko Repac). Neki mladići iz ove grupe namjeravah su da odu u Srbiju, ali su se zadržali u Nebljusima i priključili ustanicima na Drenovači. Takvo stanje odrazilo se i na ponašanje nekih boraca u našim jedinicama. Pojedinci su napustili svoju jedinicu, prelazili u neku drugu i nisu se odazivah kad je trebalo da se vrate na položaje koje je njihova jedinica držala.

Da bi se suzbile te negativne pojave, Stojan je putem naredbi upozoravao borce na red i disciplinu. Zabranjuje borcima da bez odobrenja starješina

21 Danić Damjanović piše da su zarobljena 3 oficira. Treći zarobljen bio je šofer.

napuštaju svoje položaje i da samovoljno prelaze u druge jedinice; zabranjuje pljačku i prisvajanje tuđe imovine, ukazuje na svijest boraca i ističe da je čast boriti se za svoj narod, jer mi se ne borimo za bogatstvo, nego za slobodu i pravdu. Takve mjere doprinijele su da se suzbiju negativne pojave kojih je u početku ustanka bilo i koje su činih pojedinci. Već od kraja septembra 1941. takvih negativnih pojava bilo je sve manje.

Od 4. do 6. septembra 1941. ustaničke snage iz Bosne i jedan odred od 400 ljudi dobrovoljaca pod komandom Stojana Matića, napadao je preko Orašca na Kulen Vakuf. U to vrijeme ostale su slabije snage na Drenovači koje je napao neprijatelj od Skočaja. Naše snage su bile iznenađene kad ih je neprijatelj napao iz neprohodnog i pošumljenog dijela Plješevice pa su se morale povući s Drenovače na slijedeći položaj. To je neprijatelj iskoristio i upao u selo Užljebić i zapalio sve kuće u tom selu. Naše snage su zadržale neprijatelja na položajima kod Gorice i Krčevina. U isto vrijeme ustanici su dobili pojačanje i izvršili protivnapad preko Paleža i Zeleznog polja i ubrzo pohvatali svoje položaje na Drenovači. Neprijatelj je bio prinuđen da se povuče prema Skočaju. On je u povlačenju potjerao svu stoku koja se nalazila u selima do kojih je stigao i pobio oko 20 žena, djece i staraca. Među ubijenim porodicama bila je žena s troje djece Proke Dotlića iz Drage kod Užljebića i porodica Nikice Kenjala iz Meljinovca, koga su ustaše ranije odvele i ubile.

Na osnovu odluka donijetih na savjetovanju na Kamenskom 21. septembra 1941. godine, na Drenovači je formiran odred »Capajev« koji su sačinjavah borci iz Srba i s lapačke teritorije, a bilo je u tom odredu pojedinaca i iz drugih krajeva. Komandant odreda bio je Đoko Jovanić, a polit, komesar Milan Sijan. Iz nebljuškog kraja u ovaj odred stupilo je 17 boraca i to iz svih sela: Nebljusi — 7, Krčevine — 2, Kruge — 3 i Pirovište — 5. Iz Nebljusa: Rade Popović (poginuo na Srbu 1942), Mrgud Skorić (poginuo na Mamcu kod Lapca 1941), Đuro Popović (poginuo kod Nebljusa 1943), Ilija Ljubović (umro poslije rata), Lazo Popović, Milanko Popović (umro poslije rata), Nikola Popović (poginuo 1943. kod Dobrosela; iz Krčevina: Bogdan Bubalo i Luka Bubalo (poginuo 1942. godine na Jezeranima); iz Kruga: Nikola Balać (umro poslije rata), Lazo **Balać,** Petar Balać **Zika** (poginuo 1943. godine u Dalmaciji); iz Pirovišta: Mane Popović, Perica Popović, Radića Popović, Mile Popović (poginuo 1943. godine) i Branko Popović.

Pored navedenih u odred **»Capajev«** stupili su i Stjepan Brozović Stevo, Đuro Bjelić, izbjeglica iz sela Ružice kod Bihaća. Prije stupanja u odred oni su bili u Nebljuškom vodu.[22]

Ofanziva ustaško-domobranskih snaga počela je 27. septembra 1941. napadom od Bihaća i Ripča, preko Ripačkog klanca i Hrgara u pravcu Bosanskog Petrovca. S položaja kod Ripačkog klanca i Hrgara pružile su otpor ustaničke snage iz Bosne, koje nisu bile dovoljno jake da bi mogle zaustaviti prodor mnogo jačih neprijateljskih snaga.

Zatražena je pomoć od Stojana Matića što se u to vrijeme često praktikovalo između ličkih i bosanskih jedinica. Stojan je hitno, povlačenjem boraca sa Drenovače i drugih položaja, skupio oko 50 boraca i s njima krenuo preko Bosanskih Doljana do Međugorja. U tom selu se priključilo još nekoliko boraca.

22 Porodice su im živjele u Velikom Seocu.

Neprijatelj se već bio probio do sela Gorijevca, što se moglo ocijeniti prema vatri.

Stojan je prikupljene snage rasporedio u dvije grupe. Jedna je upućena u pravcu Gorijevca sa ciljem da spriječi neprijatelju prodor cestom. Druga grupa je krenula prema cesti između Gorijevca i Ripačkog klanca sa zadatkom da neprijatelja napadne s bočne strane, prema pravcu njegovog nadiranja i ujedno da vrši obezbjeđenje s lijeve strane, kako nas neprijatelj ne bi zaobišao i napao iz pozadine.

Sukob s neprijateljem kod Gorijevca bio je vrlo oštar i tu je izvjesno vrijeme zadržan. Nanijeti su mu gubici i on nije mogao da se udaljava od ceste, da pali kuće i ljetinu po njivama. Time je bio zaštićen i narod koji je bježao ispred ustaša i sklanjao se u šumu prema Bosanskim Doljanima. U ovoj akciji učestvovala je i grupa boraca iz sela Velike Popine kojom je komandovao potporučnik Mićo Lukić, koji je u toj borbi hrabro poginuo, a bilo je i nekoliko ranjenih boraca.

Prema neprijateljskim izvorima ustaše i domobrani su u borbi kod Ripačkog klanca i Gorijevca imali 6 mrtvih i 20 ranjenih, čemu je svakako doprinijela i borba ličke jedinice.

Ostalo mi je u sjećanju koliko smo napora uložili dok smo stigli od Drenovače, do mjesta borbe.

Neprijatelj je raspolagao jakim snagama i uspio je probiti položaj naših jedinica te produžio napredovanje u pravcu Vrtoča i ubrzo stigao do Kulen Vakufa. Tada Stojan Matić hitno prebacuje snage s Drenovače i drugih pravaca i organizuje odbranu na zapadnoj obali Une kod Kulen Vakufa i tu je neprijatelj zadržan do 5. oktobra 1941. godine.

Drugu **veoma** uspješnu akciju izveo **je** odred **»Capajev«, pod** komandom **Doke** Jovanića, na **Covci,** nedaleko od Kulen Vakufa 3. X 1941. Dijelovi **od**reda sačekali su iz zasjede dva ustaška putnička automobila i iznenadnom vatrom ubili 9 neprijateljskih oficira, podoficira i domobrana. Među ubijenima nalazio **se** i komandant 11. sisačke pukovnije, ustaški pukovnik Ivan Matagić i komandant ustaških jedinica iz Kulen Vakufa, ustaški bojnik major Veber, izvršilac mnogih zločina nad srpskim narodom u Kulen Vakufu.

Podvig ove ustaničke jedinice nadaleko se pročuo među borcima i narodom Like i Bosne. Prema pisanju Danića Damjanovića, jednog od učesnika u toj akciji, (u knjizi »-Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini«), uspjeh je postignut zahvaljujući prvenstveno hrabrom držanju i snalažljivosti puškomitraljesca Ilije Ljubojevića i njegovog pomoćnika Laze Popovića, koji su rodom iz Nebljusa, a u to vrijeme su bili borci odreda »Capajev«.[24]

Petog oktobra 1941. neprijatelj je iz Kulen Vakufa krenuo u napad cestom u pravcu Boričevca. Naše snage su mu se suprotstavile, ali ga nisu mogle zadržati. Prema izjavama nekih učesnika za brz prodor neprijatelja smatraju krivim Visućki vod, koji je pod komandom Savice Kosanovića, samovoljno napustio položaj i tako omogućio prodor neprijatelju u pravcu Boričevca.

Šestog oktobra snage pod komandom Stojana Matića i odred »Capajev«, koji se prebacio iz Bosne, pod komandom Đoke Jovanića, napale su neprijatelja kod vodovoda u Boričevcu. Tu se neprijatelj osjetio ugroženim pa je ubrzao prodor prema Lapcu koji je uspio zauzeti i u njemu je zanoćio. Ujutro

24 Petar Radošević u knjizi »Petrovac u NOB-i« pripisuje ovaj podvig borcima Petrovačkog odreda.

7. oktobra neprijatelj je produžio pokret prema Drenovači. Za vrijeme prodiranja, uglavnom duž ceste, ustanici su ga zadržavali frontalno i napadali s bokova. Kod sela Kruga bio je sačekan vatrom ustanika iz Kruga i Nebljusa. Tu su mu nanijeti osjetni gubici i ustanici su zaplijenili jedan top — haubicu sa 107 granata.

Neprijatelj je ponovno sačekan na položajima kod Nebljusa gdje ga je nekoliko grupa boraca sačekivalo i iznenadnom vatrom nanijeli mu gubitke. Tako je bio izložen vatri ustanika sve do Drenovače, dok nije bio protjeran preko Meljinovačke drage prema Skočaju.

Na Nebljuškom polju neprijatelj je izgubio 32 vojnika (22 mrtva i 10 zarobljenih). Jedna grupa boraca iz Velikog Seoca, koju su predvodili Rade Repac i Milan Džakula, zarobila je 3 i ubila 1 ustašu. Zaplijenjene su 4 puške, pune torbice municije i nekoliko bombi. Zarobljenici su izjavili da su rodom od Varaždina. Na odjeći su imali ustaške oznake koje su na naš zahtjev poskidali i pobacali. Zarobljenici su predani Komandi u Nebljusima.

Da je neprijatelj kod Nebljusa imao dosta gubitaka, može da potvrdi i izjava zarobljenog ustaše Branka Mićića, koji je uspio pobjeći i dao izjavu Talijanima na Udbini da je kao pripadnik 5. jurišne satnije, ustaške bojne generala Ralfa zarobljen kod Nebljusa 7. listopada 1941. kada je bilo 10 ubijenih, oko 15 ranjenih i 7 zarobljenih ustaša, da su ustaše pobili četnici, a njega ostavili pošto je imao domobransku kapu.

U našim izvještajima iz toga vremena zabilježeno je da je neprijatelj u toku cijele ofanzive imao preko 100 mrtvih, zaplijenjena je jedna haubica, 3 puškomitraljeza i 45 pušaka.

Naši gubici su bili 8 mrtvih i nekoliko ranjenih. Među poginulima bili su iz Nebljusa — 3, Kruga — li Strbaca — 1 borac. Svi su poginuli 7. X 1941. pa se i po tome može cijeniti žestina borbe toga dana između Donjeg Lapca i Drenovače. Bili su to prvi borci iz našega kraja koji su poginuli u borbi: M^{r}S^{u}d Skorić (puškomitraljezac u odredu »Capajev«, hrabro poginuo na Mamcu kod Lapca, a ranjen je i njegov pomoćnik Lazo Popović), Mane Milošević iz Kruga (borac iz Kruškog voda poginuo je na Mamcu kod Lapca), Rade Banjanin iz Strbaca (poginuo je kod Krčevina nedaleko Nebljusa), Rade Popović Simelov (borac Nebljuškog voda, poginuo kod Nebljusa), Đuro Bubalo (borac Nebljuškog voda, hrabro poginuo na Drenovači).

Tako je 7. oktobra 1941. na Drenovači, poslije 10 dana skoro neprekidnih borbi, završena neuspjehom ustaško-domobranska ofanziva, koja je imala za cilj da uguši ustanak na teritoriji Lapca i njegovoj okolini.

Poslije završene borbe Stojan Matić je okupio borce na Drenovači, u neposrednoj blizini sadašnjeg spomenika, gdje je održao govor i otvoreno ukazao borcima na slabosti koje su u borbi zapažene i koje su omogućile neprijatelju da se probije. Tražio je od boraca čvršću disciplinu i poslušnost, **u** protivnom, zaprijetio je da neće moći obavljati dužnost koja mu je povjerena.

Vremenski period od oktobra do kraja 1941. godine na lepačkoj teritoriji, po nekima, naziva se period mirovanja i zatišja. Imajući u vidu šta se sve u tom vremenu događalo na toj teritoriji, može se slobodno reći da takvi nazivi ne odgovaraju stvarnom stanju. Istina je da se zbog izmijenjene situacije nisu vodile oružane borbe jer su ustaške snage prestale da nas napadaju, ali je i tada bilo oružanih čarki na položajima. Na Drenovači smo morali biti uvijek pripremni.

Poslije protjerivanja ustaške vojske preko Drenovače, 7. oktobra 1941, kada su pretrpjeli gubitke, neprijatelj je prestao da nas napada. Naše jedinice morale su i dalje biti spremne da bi se mogle suprotstaviti neprijatelju jer se nije znalo šta namjerava. U vezi s takvom situacijom borci iz Nebljusa, Kruga i ostalih obližnjih sela, koja su bila neposredno ugrožena od neprijatelja, ostali su kao obezbjeđenje na Drenovači, a ostale jedinice upućene su u svoja sela gdje su izvodile vojnu obuku i morale biti spremne da dođu na položaj u svako vrijeme kada to zatreba. Neki vodovi su povremeno i dolazili na položaj kada se predviđalo da bi neprijatelj mogao napasti.

Kad su Talijani vidjeli da je propala ustaško-domobranska ofanziva, koja je imala za cilj da razbije ustaničke snage i ponovno okupira lapačku teritoriju oslanjajući se na četničku izdaju, preduzimaju akciju i 12. oktobra 1941. dolaze s Udbine u Donji Lapac, gdje uspostavljaju svoj garnizon.[25]

U Donjem Lapcu Talijani postupaju vrlo oprezno prema narodu i ustanicima, s ciljem da ih pridobiju za sebe. Govore da više neće biti klanja i ubijanja, da su došli da uspostave red i mir, a u isto vrijeme nastoje da potpaljuju mržnju između Srba i Hrvata. Sve je to bilo dobro smišljeno i sračunato da im ustanici priđu i predaju oružje.

U to vrijeme u Nebljusima, niti u bilo kom drugom mjestu ove teritorije, okupator za sebe nije mogao naći saradnika, niti su u selima postojale bilo kakve četničke grupe ili organizacije. Njih će okupator u manjem broju uspjeti organizovati u pojedinim selima, ali tek po dolasku Nijemaca u ove krajeve od jeseni 1943. i kasnije.

Talijani uspostavljaju saobraćaj između Donjeg Lapca i ostalih garnizona prema Srbu, Udbini i Bihaću. Tako su povremeno saobraćali kamionima između Bihaća i Lapca. Naši borci na Drenovači, po Stojanovom naređenju, vršili su neku vrstu granične kontrole na taj način što su zaustavljah i pregledah talijanske kamione pod izgovorom da se u kamionima mogu nalaziti ustaše. Oni se nisu suprotstavljali takvim pregledima. Prolaskom kroz Nebljuse, i ostala sela duž komunikacije, nisu se zadržavah, niti su bilo čime ispoljavali onu drskost prema narodu koju su činih 6 mjeseci ranije.

Uočavajući svu opasnost od takve propagande i planova okupatora, partijska organizacija u Lapcu, uz pomoć članova Okružnog komiteta za Liku, preduzima niz akcija kako bi se onemogućilo dejstvo propagande okupatora. Stavovi partijske organizacije prenose se i sprovode preko članova Partije i SKOJ-a i drugih za borbu odanih i prekaljenih boraca te svih naprednih ljudi u narodnim masama. Takvih odanih i svjesnih boraca bilo je ne mali broj u svim jedinicama i po selima. U to vrijeme na lapačkoj teritoriji, uključujući i Ličke Doljane, bilo je oko 15 vodova koji su bili dobro naoružani, brojno jaki i organizovani, tako da je svaki vod po svojoj snazi predstvaljao odred prekaljenih i sposobnih boraca za svaku akciju.

Partijska organizacija u Lapcu bila je brojno ojačana jer je u jesen 1941. primljeno nekoliko novih članova Partije i SKOJ-a. U selu Kruge organizovana je partijska ćelija koja je imala 5 članova Partije, 4 kandidata i skojevsku organizaciju od 3 člana.[26] Ove mjere su imale pozitivnog odraza na stanje i aktivnost na terenu, ali se postavlja pitanje zašto se u takvoj situaciji

25 Po nekim podacima Talijani su došli u Donji Lapac 8. ili 10. oktobra.
26 Prema podacima Save Mileusnića.

ništa nije preduzelo da se organizuju partijske i skojevske organizacije u Nebljusima i ostalim selima pa i u postojećim jedinicama. Ovo su bili krupni propusti odgovornih rukovodilaca.

Vrlo pozitivnu ulogu u to vrijeme imao je Stojan Matić koji se, iako nije bio član KP, potpuno opredijelio za liniju borbe koju vode komunisti. Pored veza koje je održavao još od početka ustanka s najodgovornijim rukovodiocima Partije i NOP-a Markom Oreškovićem, Vladom Ćetkovićem i drugima, on uspostavlja najtješnju saradnju s rukovodećim ljudima i komunistima iz partijske organizacije u Lapcu. On u govorima, koje je održavao, prenosi partijske direktive na borce i narod. Zborove je održavao u Nebljusima i u drugim selima i pozivao narod u borbu protiv okupatora.

Na zboru koji je održao u Nebljusima, početkom novembra 1941. u sali osnovne škole, govorio je prisutnom narodu i borcima da će uskoro početi borba protiv Talijana. Osuđivao je saradnju četnika s Talijanima. Objasnio je da se kod naših jedinica mijenja naziv gerilac i da će se ubuduće svi borci nazivati partizani, a jedinice partizanske, da se vodovi trebaju organizovati od dobrovoljaca i da nema potrebe da se na položaje uzimaju stariji ljudi. Postavio je da borci moraju položiti partizansku zakletvu i nabaviti kape s petokrakom zvijezdom.

Nekoliko dana poslije ovoga zbora, također u školi u Nebljusima, okupili su se borci Nebljusa i okolnih sela. Tu je u prisustvu Dušana Dotlića i Radice Popovića izvršen popis boraca za novi Nebljuški vod, u koji su većinom bili birani mlađi borci koji su i ranije pripadah tome vodu. U tom vodu bilo je tada preko 50 boraca. Od nekih, koji nisu pristali da budu borci te nove jedinice, uzeto je oružje. U Nebljuškoj školi naš vod je položio partizansku zakletvu koja je bila napisana. Čitao je Radića Popović, vodnik Nebljuškog voda, a borci su je ponavljah. Odavde je vod krenuo na Drenovaču gdje je nastavio obezbjeđenje kao što je to činio i do tada. Na isti takav način izvršena je organizacija vodova i polaganje zakletve i u drugim selima na ovoj teritoriji. Već u decembru 1941. svi borci Nebljuškog voda, pa i cijele čete, imali su partizanske kape s crvenom petokrakom zvijezdom. Kape su bile jednoobrazno sašivene od vojničke uniforme, a petokrake zvijezde od crvenih ličkih kapa.

U novembru 1941. formirana je Nebljuška partizanska četa koju su sačinjavah slijedeći vodovi: Nebljuški, Kruški, Kestenovački i Buševićki (u kojem su bili i borci iz sela Kalati). Za komandira čete postavljen je Dušan Dotlić, a za političkog komesara Ilija Milošević. Za materijalna pitanja čete bio je zadužen Vučen Filipović.

U to vrijeme postojao je Lapački bataljon koji je u svom sastavu imao tri čete i to: Nebljušku, Lapačku i Doljansku. Komandant bataljona bio je Stojan Matić, a politički komesar Gojko Polovina (poslije Stevo Tišma). Bataljon je imao 390 boraca i bio je naoružan s 270 pušaka, 8 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza i jednim topom — haubicom od 100 mm.[27]

Iako je to bila brojno najjača partizanska jedinica u Hrvatskoj, iz tog vremena postoje neke ocjene kojima se izražava nepovjerenje prema većini boraca Lapačkog bataljona. U jednom zvaničnom izvještaju iz tog vremena stoje podaci u kojima se kaže da od 270 pušaka s kojima raspolaže taj bataljon,

27 Podatke sam uzeo lz ölanka Tomice Popovića i Marka Sašića, Lika u NOB 1942.

da se »samo 120 može smatrati zaista partizanskim«. Ovakve ocjene nije dala partijska organizacija u Lapcu, niti rukovodioci Lapačkog bataljona pa se postavlja pitanje ko je drugi mogao da daje takve ocjene i razvrstava puške u »partizanske« i one druge. Pokazalo se kasnije da su te ocjene bile proizvoljne i da su sve puške Lapačkog bataljona zaista bile partizanske.

Odnos prema Talijanima karakteriziraju dva događaja iz decembra 1941. Iz Bihaća je primljena vijest da Talijani namjeravaju krenuti s većom kolonom motorizacije prema Donjem Lapcu. Kada su Talijani trebali da naiđu, komandir Nebljuške čete Dušan Dotlić prikupio je četu i postavio zasjedu ispred sela Krčevine kod Nebljusa. Tu je zaustavljena talijanska kolona u kojoj je bilo oko 10 kamiona. Naši borci pregledah su sve kamione jer se posumnjalo da bi Talijani mogli prevoziti neku ustašku jedinicu. Međutim, u kamionima je bio materijal namijenjen njihovim jedinicama u Lapcu i Srbu. U nekim kamionima prevožene su mazge za Knin. Jedan Talijan pokazujući rukom na mazgu, podrugljivo je rekao da je to ustaša. Poslije pregleda Talijanima je dozvoljeno da prođu. Do borbe nije došlo jer su Talijani postupali u svemu kako su od njih borci tražili.

Pri kraju decembra 1941. godine saznalo se da su ustaše u Bihaću uhapsile neke drugarice iz Lapca koje su bile upućene po zadatku. Među njima, saznah smo, nalazila se i jedna rođaka Sime Mrđe. Da bismo oslobodili te drugarice, mi smo na Drenovači zadržali nekoliko kamiona talijanskih vojnika koji su pošli iz Bihaća prema Lapcu. Njihovo oslobađanje bilo je uslovljeno puštanjem pomenutih drugarica. Talijani su u Bihaću intervenisali i te drugarice su bile oslobođene.

Ubrzo zatim počele su borbe s Talijanima kod Korenice. Naši borci radovah su se uspjesima koje postižu lički partizani u borbi s Talijanima, o čemu smo redovno bili obavještavani. I mi smo tada bili tako organizovani i pripremljeni za borbu s Talijanima, ali se od nas još tada nije tražilo da s njima otpočnemo borbu.

Kad su Talijani osjetili da se odnosi s njima zaoštravaju, više se nisu usuđivali krenuti preko Drenovače. Uskoro je napadao veliki snijeg pa je njihov saobraćaj preko Drenovače bio potpuno obustavljen.

U takvoj situaciji već od decembra 1941. godine sva četiri voda Nebljuške čete nalazila su se na položajima na Drenovači i imali slijedeći raspored: Nebljuški vod bio je smješten u Lohovu i vršio obezbjeđenje prema Ripču, Golubiću i Dobrenici (Komandir voda bio je Radića Popović Bubulj). Kruški vod nalazio se na Lohovskim brdima i kontrolisao pravce od Dobrenice prema Drenovači (Komandir voda bio je Kojica Blanuša). Kestenovački vod čiji je komandir bio Đuro Ovuka i Buševački, u kojem su se nalazili borci iz sela Kalati, bio je smješten u selu Cepaćuše i naizmjenično vršili obezbjeđenje od Meljinačke drage i Drenovače prema Nebljusima. Komandir ovoga voda bio je Simo Novaković Simoja.

Vodovi su bili smješteni po seoskim kućama gdje im je organizovana ishrana i više se nisu vršile nikakve smjene boraca na položajima. U takvom rasporedu Nebljuška četa ostala je na Drenovači sve do maja 1942. i povremeno izvodila akcije na neprijatelja prema Bihaću. U to vrijeme bio je poboljšan politički rad u četi.

Početkom 1942. godine u Nebljuškom vodu formirana je skojevska grupa od 3 člana. Ta grupa nazivana je skojevski aktiv, a sačinjavali su je: Bogdan Repac. Milan Blanuša i Rade Repac. Sastanke s nama povremeno je održavao

Ilija Milosevic, komesar Nebljuške čete, a ponekad smo sastanke imali zajednički s aktivom iz Kruškog voda s kojim je rukovodio Radića Milošević. Siguran sam da je u to vrijeme samo u Nebljuškom vodu bilo barem tri puta toliko omladinaca koji su mogli postati članovi skojevske organizacije pa i članovi KP Jugoslavije. Tada se iz sektaških razloga mnogo odugovlačilo s primanjima omladinaca u SKOJ, a naročito u Partiju.

Neki borci su dali i svoje živote za slobodu, a nisu postali članovi naše organizacije iako su u svakom pogledu pokazali svoju zrelost i mogli su postati članovi: Milan Repac, poginuo 1942. godine na Udbini, Branko Bubalo, poznati puškomitraljezac Nebljuške čete, poginuo u Selištu 1943. godine, Mile čučak, poginuo na Udbini 1942. godine kao komandir Nebljuške čete, Kojo Repac, poginuo kod Gospića 1943. godine kao komandir čete, Bogdan Repac, poginuo 1942. godine kod Dvora na Uni, obavljajući dužnost partijskog rukovodioca u četi, Dane Dobrović, poginuo 1942. godine kod Dvora na Uni, Rade Bubalo poginuo kod Dobrosela 1943. godine, Jovica Repac poginuo na Oštarijama 1943. godine kao bombaš, Nikica Maričić, upućen za popunu u 1. proletersku brigadu i poginuo negdje u Bosni, Jovo Popović, poginuo u 4. ofanzivi na Ljubovu 1943. godine, Veljko Banjanin, poginuo na Bogunici 1943. godine, Ilija Bogunović Ico, poginuo kao puškomitraljezac na Gračacu 1943. godine, Dane Dotlić, poginuo na Zelengori 1943. godine, Labud Kenjalo, poginuo kod Knina 1943. godine, Rade Popović Nidžin, poginuo kod Gospića 1942. godine kao komandir čete u odredu »Velebit«, Ilija Popović poginuo 1943. godine na Kijevu kod Knina, Jovan Popović poginuo 1943. godine na Kijevu kod Knina kao komandir voda[28] Milan Bubulj, izbjeglica iz Bihaća, poginuo na Kijevu kod Knina, Nikola Popović poginuo kod Dobrosela 1943. godine kao delegat voda, Nikola Skorić, poginuo u Udarnom bataljonu na Gračacu 1943. godine, Dane Popović Danica, rodom iz Strbaca, pripadao Nebljuškom vodu, poginuo na Bogunici 1943. godine, Nikola Popović Stevišin, poginuo na Durmitoru 1944. kao komandir čete u Udarnom bataljonu štiteći ranjenike koji su avionima otpremani u Italiju. Mrgud Skorić, poginuo u odredu »Capajev« 1941. godine na Mamcu kod Lapca, Rade Popović Prokičin, poginuo 1942. godine za vrijeme napada na Srb u bataljonu »Marko Orešković«, Luka Bubalo, poginuo 1942. godine u Jezeranima u bataljonu »Marko Orešković«. To su imena samo nekih boraca koji su pripadah Nebljuškom vodu u ustanku i kasnije, a dali su svoje živote za ciljeve i ideale Komunističke partije Jugoslavije.

Pomenuću samo nekoliko palih drugova koji su pripadah ostalim vodovima: Nikola Bešir iz Kruga, čuveni junak iz mnogih borbi, a posebno s Bogunice kada je sam bombama zaustavio jednu grupu ustaša i omogućio da se zadrži položaj. Poginuo je kao komandir čete u bataljonu »Stojan Matić« u Srijemu 1945. godine kod sela Komletinci, Petar Balać Zika iz Kruga, poginuo kao komesar bataljona »Ognjen Priča« 1943. godine u Dalmaciji, Dane Prtina iz Strbaca, istakao se u mnogim borbama, a naročito na Perjasici i Tušiloviću 1942. godine. Poginuo je 1944. godine na Valjevu kao komandir 3. čete bataljona »Stojan Matić«; Rade Opačić iz Mišljenovca, poginuo na Sujici 1943. godine kao komandir Nebljuškog voda; Jovica Biljetina iz Kruga, delegat voda, teško ranjen na Ljubovu 1943. godine, a onda upućen s ranjenicima i kasnije stradao negdje u Crnoj Gori.

28 Na samrti Je rekao da mu Je Jedino žao Sto nije postao član Partije.

Na Drenovači zimi i u proljeće 1942.

Početkom januara 1942. godine obaviješteni smo da u selo Račić, koje se nalazi na istočnoj strani Une, nedaleko od naših položaja, dolazi čuveni organizator ustanka s Kozare Mladen Stojanović, da će održati smotru boraca i narodni zbor.

Iz svih vodova naše čete odabrano je po nekoliko boraca, tako da nas je ukupno bilo oko 20 i pod komandom Radice Popovića Bubulja, komandira Nebljuškog voda, prebacili smo se lađom preko Une, između Lohova i Račića, i stigli u podnožje brda Ljutoč, u zaseok Mali Račić gdje je bio zakazan zbor. Još prije našeg dolaska tamo su se već nalazili Stojan Matić, Dušan Dotlić i još neki drugovi iz našeg kraja. Mladen je u jednoj kući održao sastanak s rukovodiocima iz tog dijela Bosne, na kome je prisustvovao i Stojan Matić. Na ovaj zbor bila je pozvana i omladina iz ličkih sela — Nebljusa, Kruga i drugih sela s ličke strane.

Mladen Stojanović je u pratnji Stojana Matića i Slavka Rodića izvršio smotru boraca u čijem stroju su se nalazili i borci našega voda. Održao je govor u kome je objašnjavao ciljeve naše borbe, o namjerama i zločinima okupatora, o razvoju partizanskog pokreta u Jugoslaviji i o ulozi KPJ u borbi protiv okupatora. S posebnom oštrinom govorio je o četničkoj izdaji i saradnji s okupatorom. Pominjao je i neke četničke vođe iz Bosne koji otvoreno sarađuju s okupatorom i vode borbu protiv partizana (Radu Radića, Jezdimira Dangića i još neke). Energično je tražio da se i u ovom kraju povede beskompromisna borba protiv Talijana i domaćih izdajica.

Narod je bio oduševljen tako jasnim i energičnim stavom za vođenje borbe protiv okupatora i njegovih saradnika. To je i na naše borce ostavilo nezaboravan doživljaj, o čemu smo kasnije dugo razgovarah i prenosili našim borcima i narodu sve što smo na tom zboru doživjeli i čuli.

Za vrijeme napada na Donji Lapac 27. februara 1942. godine Nebljuška četa nalazila se na položajima u stalnoj pripravnosti da se suprotstavi Talijanima i ustašama ukoliko pođu u pomoć iz Bihaća napadnutom garnizonu u Lapcu. Oni su to i pokušali, ali su bili dočekani snažnom vatrom naše čete na Meljinovačkoj draži, pa zbog toga, a i visokog snijega, morah su se povući.

Dvadeset osmog februara 1942. na našim položajima bilo je mirno. Borci Nebljuškog i Kruškog voda toga dana, rano izjutra, bili su okupljeni na Lohovskim Brdima kod zaseoka Blanuše. Dok su borci stajali u stroju, Radića Popović, komandir Nebljuškog voda, pročitao je kratko pismo koje nam je iz Lapca uputio komandir čete Dušan Dotlić. Tada smo saznali da je Lapac oslobođen, da su Talijani zarobljeni. Saznali smo i tužnu vijest da je u borbi s Talijanima poginuo Stojan Matić, komandant Lapačkog bataljona. Ta vijest o Stojanovoj smrti teško nas je ožalostila, mnogim borcima su potekle suze, ali smo svi dali zavjet da ćemo se i dalje boriti i osvetiti našeg dragog druga i voljenog komandanta.

Dok su ostale naše jedinice vodile borbu za oslobođenje Srba, Nebljuška četa je i dalje ostala na Drenovači, sa zadatkom da štiti taj pravac i da spriječi prodor neprijatelju od Bihaća prema Lapcu. Neprijatelj je tada pojačao svoju aktivnost i tada dolazi do češćih borbi između naših i neprijateljskih jedinica. Vremenske prilike su bile takve da se nisu usudili krenuti jačim snagama na naše položaje. U to vrijeme naše jedinice su izvodile pojedinačne akcije.

Trinaestog marta 1942. dijelovi Nebljuške čete napali su selo Dobrenicu, jako ustaško uporište. Cim je počela borba, ustaše su se razbježale, poginuo je jedan ustaša, a bilo je i nekoliko ranjenih. U toj borbi ranjen je i komandir Nebljuške čete Dušan Dotlić[29]. Drugi napad, također na Dobrenicu, izveden je početkom maja 1942. godine, ali je i tada neprijatelj uspio da pobjegne.

U aprilu te godine Nebljuški vod je bio upućen preko Plješevice u rejon Zavalje gdje je trebalo da napadne ustaško obezbjeđenje koje je vršilo zaštitu radnika u Plješevici, koji su sjekli drva i snabdijevali Talijane u Bihaću. Ustaše toga dana nisu vršile obezbjeđenje, kao što su to činili ranije. U šumi je uhvaćena grupa radnika koji su nakon saslušanja bili oslobođeni. Zabranjeno im je da sijeku drva i vrše snabdijevanje okupatora.

U martu 1942. godine, za vriieme borbi naših jedinica u Srbu, iz Bihaća, preko Dobrenice i Lohovskih brda. prebjegla je grupa od 5—6 domobrana s naoružanjem i opremom. Ove domobrane doveo je njihov komandir Ivan Grahovac. Pošto smo ih razoružali i saslušali, sprovedeni su zaprežnim kolima u Donji Lapac. Bio sam s još jednim drugom određen da ih sprovedemo i predamo Komandi u Lapcu. Sjećam se da su. prolazeći kroz Nebljuse i ostala sela. oievali partizanske ojesme »Čui narode Like i Korduna...« i druge. Ovi domobrani ispoljavali su svoje zadovoljstvo što su stigli među partizane i **DO** njihovom držaniu vidjelo se da su bili upoznati s borbom koiu vodimo.

Dolaskom u Donji Lapac upoznao sam Doku Jovanića s domobranima. Đoko se tada nalazio na liiečenju u jednoi kući u Rašetinom Kraju, noslije raniavanja na Lapcu. On mi je saooštio da te domobrane predamo Komandi mjesta u Lapcu i da tu ostanu dok se ne donese odluka o njihovom rasporedu. Tako smo i postunili. Kasniie sam saznao da su ovi domobrani bili raspoređeni u razne partizanske jedinice u Lici i neki su postali rukovodioci u našim jedinicama.[30]

U prolieće 1942. godine ooiedini drugovi premješteni su iz Nebljuške čete i upućeni za rukovodioce u druge jedinice, a takva praksa biće nastavljena i kasnije.

U martu 1942. iz Nebljuškog voda upućen je na oficirski kurs, koji ie tada održavan u mjestu Budački kod Vojnića na Kordunu. Rade Popović Nidžin. Po oovratku s kursa raspoređen je za komandira čete u odred »Velebit«. U podacima se ističe da je Rade bio hrabar i **sDosoban** komandir čete. Za uspješno rukovođenje četom za vrijeme borbi na Širokoj Kuli. u junu 1942. godine, odato mu je posebno priznanje i pohvala. Poginuo je hrabro 15. juna 1942. godine u napadu na ustaško uporište Oštra kod Gospića, zajedno s narodnim herojem Mirkom Štulićem i još nekoliko boraca iz te čete.

Krajem aprila 1942. godine iz Nebljuškog voda premješten je Mile Čučak i uoućen za popunu Udarnog bataljona, čiji su se borci tih dana okupljali u Lapcu, gdje je 9. maja 1942. godine bataljon formiran. Mile je prošao cijeli put, tj. sve borbe koje je taj bataljon vodio u sastavu Kombinovanog odreda — kod Bendera, Plavna i ostalih mjesta po Dalmaciji. Poslije teških borbi i napornog puta, kad se odred vratio iz Dalmacije u Liku, Mile se ponovno vraća u našu jedinicu. Zbog isticanja i hrabrosti, koje je pokazao u prethod-

29 Zb. tom IV, knj. 3, str. 545.
30 Ivan Grahovac živi u Zagrebu.

nim borbama, kao i primjernog ponašanja, odato mu je priznanje. Postavljen je za komandira Nebljuške čete. Poginuo je hrabro, predvodeći četu na ustaško uporište Udbinu augusta 1942.

Zbor bataljona »Stojan Matić« u Nebljusima maja 1942. godine

Prvih dana maja 1942. naše položaje na Drenovači, tj. Nebljušku četu, obišli su Milan Tankosić, tada obavještajni oficir u bataljonu «-Stojan Matić« i Ste vica Rašeta, operativac u bataljonu. Obilazeći svaki vod, razgovarah su s borcima i provjeravali njihovu spremnost za odlazak u druge krajeve. Borci su im odgovarali da su spremni ići gdje god je to potrebno.

Nekoliko dana kasnije, moguće da je to bilo 10. maja (upoređujući s nekim drugim događajima iz tog vremena), naša četa povučena je s položaja i okupila se kod škole u Nebljusima. Tu su se nalazile i ostale jedinice bataljona »Stojan Matić«. Bataljon je bio postrojen u dvorištu ispred škole. Komandant bataljona Tomica Popović održao je kraći govor u kome je saopštio da bataljon napušta ovaj kraj i da odlazi na nove zadatke u Liku, ali nije saopštio mjesto gdje treba da idemo. Zatim je pročitana naredba o postavljenju kadra u bataljonu i o formiranju naše 3. čete, umjesto Doljanske, koja je nešto ranije izuzeta iz sastava našeg bataljona. Iz Nebljuške čete uzet je Kestenovački vod i prebačen za popunu novoformirane 3. čete. Tada je, zbog sukoba s nekim rukovodiocima u bataljonu smijenjen s dužnosti komandir Nebljuškog voda Radića Popović — Bubulj. Na njegovo mjesto za komandira Nebljuškog voda postavljen je Rade Repac, a za vodnog delegata Bogdan Repac.

Na kraju je Tomica saopštio ako ima neko od boraca da se iz bilo kojih razloga osjeća da neće moći izdržati napore i borbe koje nam predstoje, neka izađe iz stroja i preda oružje i da može slobodno da ode kući. Samo su tri borca starijih godišta iz Nebljuške čete napustili stroj i predali svoje oružje. Neki su taj rastanak od drugova vrlo teško podnijeli, pošle su im suze na oči, ali to nije dugo potrajalo, jer su već u jesen te iste godine ti borci ponovno došli u svoju jedinicu i nastavili da se bore. Smijenjeni komandir Nebljuškog voda Radića Popović priključio se odmah borcima Doljanske čete na Drenovači i ubrzo postao rukovodilac u toj četi i u bataljonu, koji je nešto kasnije formiran.[31]

Tada je borcima iz obližnjih sela dozvoljeno da mogu poći do kuće da se pripreme za put i ponesu nešto lične opreme. U određeno vrijeme svi su se vratili na zborno mjesto kod škole u Nebljusima. S borcima su bili i mnogi od njihove rodbine. Težak je bio rastanak boraca i najbližih rođaka. Opraštajući se sa svima zaželjeli su nam sreću i uspjeh i izrazili želju da im se ponovno vratimo živi i zdravi. Ali, borba je teška i surova. Mnogi su morah ostati na bojnom polju i nikad se više nisu vratili u svoja rodna sela.

U prvi sumrak bataljon je krenuo iz Nebljusa u Lapac. Tamo smo raspoređeni po kućama gdje smo i prenoćili. Slijedećeg dana ujutro kompletni bataljon je u koloni krenuo preko Gornjeg Lapca, Mazina i Bruvna na položaje kod Gračaca. Bio je divan i sunčan ljetnji dan. Nebljuška četa bila je smještena u selu Glogovo i Gubavčevo Polje, gdje je ostala do početka jula 1942.

31 **Poginuo decembra 1943. na Strmici kod Knina kao komandant bataljona.**

Ovdje je četa izvodila akcije protiv Talijana i četnika, na komunikaciju i željezničku prugu između Gračaca i Otrića.

Tu se završava proces nastanka i razvoja Nebljuške čete, od prvih gerilskih grupa i vodova do njenog ulaska u sastav bataljona. Odavde nastupa slijedeće poglavlje njenog razvoja i borbenog puta u sastavu bataljona. Ceta je prešla težak i dug borbeni put koji je vodio kroz mnoga mjesta i krajeve u Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori i Srbiji. Borila se za oslobođenje Beograda i na sremskom frontu sve do oslobođenja naše zemlje. Iz njenih redova izrasli su mnogi kadrovi koji su bili upućivani u druge jedinice i u druge krajeve. Popunjavana je mlađim borcima u krajevima kroz koje je prolazila. Mnogi su pali na tom dugom, teškom, ali slavnom putu Nebljuške čete. Izdržala je sve do kraja, do konačne pobjede, a na sreću nije doživjela nikakav teži udarac. Rat je završila kod Zagreba 1945.

Nebljuški kraj od ljeta 1942. do septembra 1943. godine

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca, februara 1942. i likvidacije talijanskog garnizona, cio lapački kraj bio je slobodna teritorija, čvrsto povezan s ostalim dijelovima slobodne teritorije u Lici i Bosni. U tom kraju, u teškim uslovima rata, vladala je sloboda punih 18 mjeseci, tj. sve do pod kraj augusta 1943. godine, kad su u Donji Lapac prodrle jake njemačke snage od Bihaća, preko Drenovače, i s bosanske strane, preko Kulen Vakufa.

Do njemačke okupacije postojali su izvanredno povoljni uslovi za politički rad s narodom i za organizaciju organa narodne vlasti. Narod je u Lapcu i okolnim selima čvrsto bio opredijeljen i vezan uz NOB u kojem masovno učestvuje. Skoro svi odrasli muškarci bili su uključeni u vojne jedinice kao borci ili su obavljah dužnosti u pozadini, u organima narodne vlasti ili kao politički radnici na terenu. Po selima se postepeno organizuju skojevske i partijske organizacije. Narod masovno učestvuje u svim akcijama koje organizuje narodna vlast, u čemu prednjači omladina koju predvode komunisti i mladi skojevci.

S velikim elanom i zalaganjem obavljaju se zadaci na obradi polja, u pružanju pomoći porodicama boraca i na organizovanom prikupljanju sredstava za potrebe jedinica. Od posebne važnosti u to vrijeme bile su radne akcije omladine na sabiranju i spremanju ljetine s napuštenih polja. Dobro su poznate radne akcije koje su u to vrijeme izvođene na Lohovskim Brdima, Meljinovcu i drugim mjestima, neposredno ispred neprijateljskih položaja. U jednom takvoj akciji teško je stradala vrijedna omladinka Pera Kenjalo iz Velikog Seoca (ostala je bez ruke).

Početkom maja 1942. Nebljušku četu na Drenovači zamijenila je Doljanska četa. Imala je četiri voda izvanredno hrabrih i odvažnih boraca. Ona je bila popunjena borcima iz Ličkih Doljana, Dobrosela i okolnih sela. Komandir čete bio je Ljubomir Medić Brzica, a u maju 1942. zamijenio ga je Dušan Bursać. Politički komesar čete bio je Milan Majstorović, a zamijenio ga je Vladimir Maričić. Doljanska četa ostaje na Drenovači do pod kraj juna 1942. godine, a tada odlazi na nove položaje kod Gračaca, dok na Drenovači ostaje samo Dobroselski vod. Ubrzo će od ovoga voda i novih boraca biti formirana Dobroselska četa. Ova četa ostaje i dalje da štiti položaje na Drenovači. Komandir čete bio je Jovo Mandić, a politički komesar Stevo Ilić. Ove jedinice,

pored već navedenih boraca, bile su popunjene izvjesnim brojem boraca iz Nebljusa i okolnih sela (Radića Popović, Jovo Zorić, Rade Cučak, Anka Matić, Nevenka Đapa i drugi).

U Donjem Lapcu je od juna 1942. radila Oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, gdje su se pod ratnim uslovima osposobljavali kadrovi iz cijele Like i drugih krajeva Hrvatske. Pohađao sam oficirsku školu u jesen 1942.

Sjećam se da je u oktobru 1942. godine na školovanje u Lapac stigla jedna grupa od 5—6 rukovodilaca iz Slavonije, koju je doveo prvoborac iz Slavonije Vojo Sudar. Ova grupa je krenula s Papuka, prebacila se na Kozaru, i poslije dva mjeseca napornog puta i čestih borbi od Kozare preko Grmeča, stigla u Donji Lapac. Po završenom školovanju vratili su se preko Korduna i Banije u Slavoniju. Mislim da i ovaj podatak govori od kakvog je značaja za našu borbu bilo školovanje na koje su upućivani rukovodioci i iz najudaljenijih krajeva naše slobodne teritorije.

Iako se to školovanje obavljalo u uslovima rata, u školi je vladao strogi red i disciplina. Nastava je bila prilagođena potrebama naših jedinica i svakodnevno je izvođena u svim uslovima. Izvodila se, kako vojna, tako i politička nastava. Težište je bilo na praktičnim radnjama iz borbene obuke, upotrebe naoružanja, noćne borbe, osvajanje naseljenih mjesta, načinima utvrđivanja i drugo. Gađanje smo izvodili u jednoj uvali između Dnopolja i Oraovca u blizini puta Donji Lapac — Udbina. Školovanje se završavalo bez diploma i ocjena, ali je postojala lična odgovornost i traženo je od svakog pojedinca da se zalaže i ozbiljno radi na svom ličnom osposobljavanju. Postojala je svjesna disciplina i odgovornost svakog pojedinca.

Komandant škole u to vrijeme bio je Danilo Latas, a od početka novembra 1942. zamijenio ga je Savo Orović. Politički komesar bio je Milentije Popović. Nastavnici su bili: Dane Rajčević, Ilija Pavlović Cića, Đuro Novaković, Martin Dasović, Đuro Filipović i još neki. Na kraju školovanja Savo Orović je održao govor u kome je naročito isticao značaj našeg starješine ukazujući pri tome na poznate narodne izreke o ulozi starješine u rukovođenju i vođenju jedinica.

Naše snabdijevanje za vrijeme školovanja, prije svega ishrana, obavljana je redovno. Škola je imala svoju kuhinju, a hrana je pripremana dva puta dnevno. Namirnice su pribavljane organizovano od naroda. U to vrijeme postojale su velike obaveze u organizaciji ishrane za sve pozadinske ustanove, kao što su bile: oficirska škola, bolnice, terenske jedinice, rukovodeći organi, izbjeglice i drugo. Postavlja se pitanje otkuda je narod mogao podmiriti sve te potrebe u tim teškim ratnim danima.

Pored navedene škole, u selu Mišljenovcu postojala **je** omladinska četa, **s kojom je** po skraćenom programu izvođena obuka, a u Kestenovcu ženska omladinska četa. Ove jedinice bile su popunjavane omladincima i omladin**kama iz** svih sela lapačke teritorije pa i iz Nebljusa i okolnih sela. Od ovih **boraca bit će** formirane nove jedinice, a jedan broj je upućen za popunu **postojećih** partizanskih jedinica u Lici.

Neprijatelj je **u** to vrijeme često vršio ispade od Bihaća, preko Skočaja. na **položaje naših** jedinica kod Drenovače, ali nije imao dovoljno snaga da krene **u veći** napad i upadne dublje u našu slobodnu teritoriju. Jedan takav ispad neprijatelj **je** izvršio u julu 1942. u vrijeme kad su Talijani i četnici izvodili **ofanzivu** na slobodnu teritoriju od Gračaca u pravcu Bruvna. Tada su dvije **čete** domobrana **i** ustaša iznenadile naše jedinice, upale u selo Meljinovac **i** tom prilikom zapalili nekoliko kuća i ubili 8 žena i djece.

Iako je u to vrijeme postojala slobodna teritorija, gdje je narod obavljao svoje poslove u uslovima lične slobode, stalno je prijetila opasnost pojave neprijatelja od Bihaća jer je to bio njegov najbliži i najjači garnizon. Zato su na Drenovači morale neprekidno postojati dovoljno jake snage koje su mogle da mu se suprotstave i zaštite slobodnu teritoriju. Narod ovih sela morao je pronalaziti potrebna sredstva za ishranu i druge potrebe jedinica koje su štitile položaje na Drenovači.

Nebljusi i sva ostala slobodna teritorija prema Donjem Lapcu najviše je bila ugrožena u vrijeme 4. neprijateljske ofanzive u januaru i februaru 1943. godine, kada su jake njemačke snage vršile napad od Bihaća preko Skočaja u pravcu Donjeg Lapca. Na položajima kod Drenovače neprijatelju su nanijeti veliki gubici, zaplijenjen je jedan tenk i razna druga oprema pa je neprijatelj morao odustati od napada na ovom pravcu. Na taj način bila je zaštićena cijela slobodna teritorija do Lapca pa i dalje.

Prodor njemačkih jedinica na lapačku teritoriju

Dvadeset devetog augusta 1943. godine jake snage 114. njemačke legionarske divizije napale su naše jedinice na Drenovači i na položajima kod Kulen Vakufa. Cilj ovog napada bio je da se brzim prodorom, komunikacijom preko Lapca i Srba, probiju u Dalmaciju i zaposjednu garnizone na jadranskoj obali u kojima su se tada nalazile talijanske jedinice. Položaje kod Kulen Vakufa branile su jedinice 3. ličke brigade, a na Drenovači se nalazio Samostalni bataljon Ličkog odreda. U to vrijeme ostale jedinice 6. divizije nalazile su se u drugim krajevima Like, a 2. brigada vodila je borbe s Talijanima, ustašama i četnicima u okolini Knina. S obzirom da su Nijemci imali veliku prednost u ljudstvu i tehnici, uspjeli su da se brzo probiju komunikacijom do Lapca i dalje prema Srbu i Gračacu.

Komunikacija Bihać — Lapac — Knin služila je Nijemcima za snabdijevanje i održavanje stalne veze s pozadinom. Zato neprijatelj u svim većim mjestima na komunikaciji uspostavlja svoje garnizone. U početku su se njihovi garnizoni nalazili u Lapcu, Srbu i Nebljusima. S takvim rasporedom neprijatelja pružala se mogućnost našim jedinicama da između njihovih garnizona postavljaju zasjede, sačekaju kolone koje prolaze i nanose im gubitke. Na taj način njemačke snage su bile izložene napadima od naših jedinica za sve vrijeme njihovog boravka u ovom kraju, a naročito u 1943. i 1944. godini kada su jedinice 6. divizije često izvodile akcije u ovim krajevima.

Naše akcije izvođene su u to vrijeme na komunikaciji od Bihaća prema Lapcu i od Lapca prema Srbu i Mazinu, kao i na dijelu komunikacije od Lapca prema Kulen Vakufu. Neprijatelj se osjećao ugrožen i prisiljen da pojačava svoje garnizone i da postavlja nova obezbjeđenja duž komunikacije. Tako je neprijatelj, pored posade u Nebljusima, uspostavio još nekoliko utvrđenja duž komunikacije (na Drenovači. kod sela Krčevine, u Krugama, na Mamcu, a kasnije i na Pirovištu, Ličkim Štrbcima i tako dalje). Pri kraju rata u Nebljusima i obližnjim uporištima nalazio se jedan bataljon 384. puka 373. njemačke legionarske divizije jačine oko 400 ljudi, ojačan baterijom topova, odjeljenjem PA topova i jednom satnijom 2. bojne 10. ustaško-domobranske pukovnije, jačine oko 150 domobrana i ustaša s jednim odjeljenjem topova. Ove jedinice vršile su mnoge zločine nad narodom u Nebljusima i

okolnim selima. Izvodile su akcije odmazde nad narodom u mjestima gdje su naše jedinice izvodile akcije.

Od jeseni 1943. godine, i kasnije, za borbu protiv naših jedinica neprijatelj u Lapcu, Dolini Opačića pa i u Nebljusima okuplja pojedine grupe izdajica i organizuje četnike koji su bili smješteni u blizini neprijateljskih garnizona. Neprijatelj ih je snabdijevao oružjem, hranom i opremom, a oni su učestvovali u akcijama koje su Nijemci izvodili protiv naših jedinica u progonima naroda i pljačkanju sela. U Nebljusima je bila organizovana četnička grupa jačine 15 do 20 četnika, sastavljena od raznih kolebljivaca i dezertera koji su iz kukavičluka napustili partizanske jedinice i stavili se u službu okupatora, a protiv svojih drugova i svoga naroda.

Neprijatelj je nastojao da po svaku cijenu zaštiti svoje garnizone i obezbjeđenje duž komunikacije pa je često izvodio akcije na naša udaljenija sela koja su služila kao baze za prikupljanje i boravak naših jedinica, kao i za izvođenje akcija na neprijatelja. To su bila sela koja su se nalazila između komunikacije Bihać — Lapac — Srb i rijeke Une. Neprijatelj je poslije svake naše akcije preduzimao stroge mjere odmazde. Palio je sela u blizini mjesta gdje je akcija izvedena, ubijao mještane, bez obzira na uzrast i sposobnost za borbu, pojedince odvodio u internaciju, zatvore ili logore.

Zbog teških uslova i surovih postupaka neprijatelja, narod se sklanjao u sela udaljenija od komunikacije gdje su organi narodne vlasti nastojali da ih organizuju, ukažu pomoć i pruže zaštitu izbjeglim i nezbrinutim porodicama. Tada dolazi do formiranja ratne opštine u Kestenovcu koja je obuhvatala nekoliko sela i gdje su našli utočišta mnoge izbjegle porodice. Jedan veći broj boraca iz ovih sela prelazi na bosansku teritoriju i uključuje se u krajiške jedinice. Tome je svakako bio glavni razlog čvrsto neprijateljsko kontroliranje komunikacija pa je bilo teško održavati veze s jedinicama na teritoriji Like. Međutim, pojava prelaska iz ličkih u bosanske jedinice bilo je i ranije. Tako je jedna grupa od 15 do 20 boraca rodom iz Buševića-Kalati i nekih sela s bosanske teritorije, još u januaru 1942. godine samovoljno napustila jedinice bataljona »Stojan Matić« i kasnije prešla u krajiške jedinice koje su se nalazile na teritoriju Bosanskog Petrovca.

U to vrijeme jedinice 6. divizije često izvode akcije na neprijateljske garnizone i njihove jedinice koje su vršile saobraćaj ovom komunikacijom. Zabilježeno je više od dvadeset većih i uspješno izvedenih akcija u vremenu od augusta do oktobra 1943. i od februara do juna 1944. Pomenuću ovdje nekoliko akcija koje su u to vrijeme izvođene:

— 23. VIII 1943. na Drenovači 3. bataljon ličkog NOP odreda odbio je napad njemačkih snaga od Skočaja i nanio im gubitke (ovaj bataljon je stavljen pod komandu 6. divizije od 18. IX 1943. i nosio naziv Samostalni bataljon 6. divizije),

— 28. VIII kod Gorijevca dijelovi 3. brigade potpuno uništili jednu ojačanu četu njemačkih vojnika koja se kretala cestom,

— 6. IX 1943. bataljon »Stojan Matić« iz zasjede na Zuleševici napao kolonu njemačkih vojnika i nanio im veće gubitke. U borbi se naročito istakao puškomitraljezac Nebljuške čete Branko Bubalo,

— 21. IX 1943. kod Kruga, na cesti između Nebljusa i Donjeg Lapca, dijelovi 2. brigade su potpuno uništili manju auto-kolonu njemačke 373. legionarske divizije,

— 29. oktobra 1943. godine na putu Donji Lapac — selo Nebljusi 1. bataljon 1. udarne brigade 6. divizije napao je njemačku auto-kolonu, uništio 4 i oštetio 15 kamiona,

— na putu Donji Lapac — selo Nebljusi 2. udarna brigada 6. divizije napala je auto-kolonu od 4 kamiona iz njemačke 373. legionarske divizije. Kamioni su uništeni, a poginulo je 65 i zarobljeno 29 legionara i 1 njemački vojnik,

— 28. II 1944. na cesti između Nebljusa i Kruga dijelovi 2. brigade iz zasjede napali su kolonu njemačkih vojnika i nanijeli im gubitke.

U toku aprila 1944. godine 2. brigada 6. divizije izvodi svakodnevno akcije na komunikaciji između Nebljusa i Lapca. U akciji koju su izvršile jedinice bataljona »Stojan Matić« u aprilu 1944. godine između Nebljusa i sela Krčevine, tragično je izgubio život prvoborac ovoga kraja i proslavljeni puškomitraljezac Nebljuške čete Branko Bubalo, rodom iz sela Krčevine. Pošto je akcija bila izvedena, Branko je štitio odstupnicu svoje jedinice i tako nešto izostao iza svojih drugova. Odstupajući kroz selo Veliko Seoce, Nijemci su presjekli put kud je Branko morao da odstupi prema selu Bosanski Štrbci i tada je bio teško ranjen. Pored kuće Mile Maričića u Velikom Seocu pružio je otpor neprijatelju dok je imao municije, a da ne bi pao živ u ruke neprijatelju, on aktivira svoju bombu i tako sebi oduzima život. Branko se i ranije isticao u mnogim borbama, čega se i sada sjećaju njegovi ratni drugovi. I meni. dok sam se nalazio na dužnosti komandira Nebljuškog voda i čete, ostali su u sjećanju mnogi podvizi ovog hrabrog borca.

Pomenuću ovdje samo neke.

Branko je primio puškomitraljez »brno« još na Drenovači 1941. godine i nosio ga kroz sve okršaje sve do svoje tragične smrti. Nikad nije izostao iz borbe. Istakao se na Ljuhovu, Oštarijama, u borbama oko Gospića, na Perjasici, kod Knina i u mnogim drugim akcijama. U borbi kod Dvora na Uni novembra 1942. godine od eksplozije mina poginulo je više boraca, među kojima i Bogdan Repac, pomoćnik komesara i partijski rukovodilac Nebljuške čete. Pored njega poginuo je i Dane Dobrović iz Nebljusa. Kad smo odlučili da se mrtvi drugovi moraju iznijeti s mjesta gdje su poginuli, neki su borci odbijali da pođu na taj zadatak, jer je to bilo vrlo riskantno za vlastiti život, dok se Branko javlja dobrovoljno da iz pojasa postavljenih mina po noći iznese svoje poginule drugove. Njemu se pridružio i Dane Danica Popović iz sela Strbci. Podvig koji su ova dva hrabra borca Nebljuške čete tada izveli, izlažući sopstveni život da bi iznijeli svoje mrtve drugove, ostaće svima u sjećanju dok su živi. Danica je poginuo hrabro na Bogunici kod Metka 1943. a Branko u Velikom Seocu.

Pokolj naroda u Velikom Seocu

Krajem decembra 1944. njemačke, ustaške i domobranske jedinice iz Nebljusa i iz Krčevina upale su s više strana u V. Seoce, pobile 32 osobe i zapalili sve kuće u tom selu. Tome je prethodio jedan događaj i niz drugih okolnosti. Pođimo redom.

Selo se nalazi oko 3—4 km od Nebljusa u pravcu Une. Pošto je ovo selo dosta udaljeno od komunikacije i zaklonjeno brdima i šumom, bilo je pogodno za boravak i sklonište naroda u tim teškim ratnim danima. U tom selu, pored

mještana, nalazilo se mnogo izbjeglica iz drugih sela koja su bila više ugrožena od neprijatelja.

Jedna grupa boraca, Mile Repac Karan, Pejo Repac, Mile Smrzlić, Božo Popović, svi iz Velikog Seoca i Skorić Stevo iz Nebljusa — po nagovoru Mile Repca postavili su zasjedu kod sela Krčevine i tom prilikom zarobili dva neprijateljska vojnika. Zarobljenici su imali uniforme običnih njemačkih vojnika bez oznaka, tako da se nije znalo ko su zarobljenici. Govorili su našim jezikom. Kasnije se saznalo da je jedan od tih zarobljenika bio obavještajni oficir iz njemačke jedinice u Nebljusima, zloglasni Miler, folksdojčer rodom iz okolice Vinkovaca. Učesnici u akciji nisu znali ko su ti zarobljenici niti su se oni o tome mnogo interesovali. Zarobljenike niko nije zlostavljao, prenoćili su u kući Pejice Maričića i bili nahranjeni u kući Miće Repca. Ne znajući šta da rade sa zarobljenicima, odlučili su da ih odvedu i predaju Komandi u Korenici. Tako su slijedeće noći trojica iz grupe učesnika u pomenutoj akciji i to: Repac Pejo, teški invalid, Popović Božo i Smrzlić Mile, uputili se sa zarobljenicima preko Plješevice s namjerom da zarobljenike predaju našoj Komandi u Korenici. U nedostatku znanja i iskustva pratioci zarobljenika u potpunosti su Zanemarili budnost prema njima i nisu ni pomišljah da bi oni mogli pokušati da pobjegnu. Kad su stigli u blizinu sela Frkašić, zastali su da se malo odmore poslije dužeg noćnog putovanja preko Plješevice. Tada su zarobljenici iskoristili trenutak neopreznosti svojih pratilaca, napali ih i poslije kraćeg okršaja uspjeli da pobjegnu kroz gustu šumu Plješevice. Poslije izvjesnog vremena zarobljenici su uspjeh da se vrate u svoju jedinicu u Nebljuse.

Po povratku u svoju komandu u Nebljuse odmah je organizovana akcija na V. Seoce, kao odmazda selu u kojem su zarobljenici boravili i gdje su bili nahranjeni. Jedan dio naroda saznao je da neprijatelj sprema akciju pa je na vrijeme napustio selo i sklonio se u šumu. Po sjećanju nekih mještana neprijatelj je ovu akciju izveo 19. decembra 1944. godine kasno pred noć. Njemačke i domobranske jedinice upale su u selo s više strana i tom prilikom su ubijali svakog koga su uspjeh uhvatiti, bez obzira na uzrast. Ubijah su žene, djecu i iznemogle starce. Tada su ubijene 32 osobe, a najviše u zaseocima Maričići i Repci jer su ti zaseoci bili prvi na udaru. Tragedija je mogla biti i mnogo veća da jedan broj ljudi nije napustio selo i sklonio se u šumu. Sve kuće i ostali objekti u selu bili su spaljeni, a narod ostao na mjestu gdje su ga pobili.

Bilo je tada, pored ubijenih, i teško ranjenih osoba koje su preživjele tragediju, kao: Danica Repac, koja još nije imala ni 15 godina, a bila je izrešetana mecima zajedno sa svojom porodicom. Ostala je živa zahvaljujući tome što je bila prebačena u partizansku bolnicu na Grmeču, gdje je liječena, ali s teškim ratnim posljedicama.

Među ubijenima bilo je iz Nebljusa 13, iz V. Seoca 16 i 3 izbjeglice s Lohovskih Brda. Tada je ubijeno 14 djece od 5 do 15 godina i 3 starca preko 70 godina.

Poslije ovog zločina i paljenja sela život se u njemu ugasio. Preživjelo stanovništvo odlazi preko Une na teritoriju Bosanskih Doljana i u druga još udaljenija sela gdje će ostati do kraja rata.

Jedan ne mali dio naroda potražio je smještaj u brinama i strmim padinama uz rijeku Unu. Ove porodice našle su smještaj u raznim pećinama, tunelima i napuštenim objektima pored Unske pruge. Mnogo je naroda bilo u

okolici Bisavca, Dulibe, Loskuna, Crmnoća, Bjelila, Strbačkog Buka i drugim mjestima. Cesto su njemačke jedinice i četnici kao vodiči, koji su znali sve prilaze do tih skloništa, zalazili i pretresah nepristupačne terene i tada bi ubijali ili hapsili one koje bi uspjeh uhvatiti. U akciji, već pri kraju rata, uhvatili su Pavla Repca iz Velikog Seoca i Bubalo Nikolu iz Krčevina, dva omladinca koji su bili borci, a tada su se nalazili na ovome terenu. Odveli su ih na Skočaj i tamo ih ubili.

Tako je ovaj narod u najtežim uslovima preživio zimu 1945. godine, sve dok nisu stigle naše jedinice i oslobodile ove krajeve u martu 1945.

Konačno sloboda

Dvadesetog marta 1945. godine jedinice 26. divizije narodnooslobodilačke vtjske, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova, napale su neprijatelja kod Donjeg Lapca. Pod snažnim naletom naših jedinica neprijateljski otpor je bio brzo slomljen i već u toku toga dana Donji Lapac bio je oslobođen.

U isto vrijeme jedinice 19. sjeverodalmatinske divizije napale su neprijatelja na položajima kod Udbine. Šesta dalmatinska NOU brigada ove divizije imala je zadatak da se probije između Udbine i sela Mekinjara, preko Krbavskog polja, i da preko sela Frkašića izbije na Kamensko. Ovisno od upornosti neprijatelja kod Donjeg Lapca predviđalo se da se ova brigada upotrijebi za dejstva na komunikaciji Donji Lapac — Nebljusi i da tako onemogući izvlačenje neprijatelja prema Bihaću. Do te akcije nije došlo jer je neprijatelj u Lapcu pružio slabiji otpor nego što se predviđalo i na vrijeme otpočeo izvlačenje svojih jedinica prema Bihaću.

Dvadeset prvog marta 1945. godine jedinice 1. dalmatinske brigade pod komandom Vase Đapića i 11. dalmatinske brigade pod komandom Ivana Guve oslobodile su Nebljuse i produžile napad u pravcu Drenovače. U to vrijeme 6. dalmatinska brigada izbila je na Kamensko s prednjim dijelovima do sela Pirovište. Tu je brigada po naređenju Štaba 19. divizije zadržana, jer njeno dalje dejstvo u pravcu Nebljusa nije bilo potrebno. Ova brigada se na Kamenskom sukobila s neprijateljskim grupama koje su izbjegle iz borbi prethodnog dana na položajima kod Udbine i Donjeg Lapca. Sve te neprijateljske grupe vojnika bile su zarobljene ili u borbi uništene.

Dvadeset trećeg marta 1945. godine jedinice 1. i 11. dalmatinske brigade napale su neprijatelja na Drenovači, i pošto su slomile neprijateljski otpor, produžile su nastupanje u pravcu Bihaća koji je nakon nekoliko dana upornih borbi bio oslobođen.

To je za Lapac i Nebljuse bio kraj rata i konačno sloboda za koju se narod ovog kraja borio skoro pune četiri godine i u toj borbi podnio teške žrtve. Ali za borce to nije bio kraj rata, oni su morah da nastave borbu i da je vode još skoro dva mjeseca do konačnog uništenja neprijatelja i oslobođenja svih krajeva naše zemlje.

U tom dugom i teškom četvorogodišnjem ratu, ovdje u nebljuškom kraju, rat je ostavio teške posljedice. Bila su do temelja uništena sva sela od Dobrenice kod Bihaća pa do Kalata kod Kulen Vakufa. Pored Nebljusa, uništena su i ostala sela: Meljinovac, Lohovo, Lohovska Brda, Užljebić, Cepaćuša, Kr čevine, V. i M. Seoce, Kruge, Pirovište, Štrbci (Lički i Bosanski). Kestenovac, Kestenova Korita, Mišljenovac, Bušević i Kalati.

Iz Nebljusa i obližnjih sela: Krčevine, Cepaćuše, Užljebića, Velikog i Malog Seoca, u borbi je učestvovalo preko dvije stotine boraca, od toga je 70 poginulo u borbi. Ova sela imala su ukupno 327 žrtava fašističkog terora.

Danilo Damjanović

Kotar Donji Lapac pod talijanskom okupacijom (od 10. X 1941. do 27. II 1942. god.)

Talijanska reokupacija kotara

Ustanak u južnom dijelu Like i Bosanske krajine uzdrmao je iz temelja ustašku državu NDH i širio se kao šumski požar. I pored augustovske ustaške ofanzive, kojom su ustaše mislile zaustaviti i lokalizovati ustanak u rejonu: Gračac—Donji Lapac u Lici, Bosanski Petrovac—Drvar i Grahovo u Bosanskoj krajini, on se brzo širio i NDH nije imala vojnih snaga da ga zaustavi.

Ustanak je zahvatio i Kninsku krajinu u sjevernoj Dalmaciji, te je Talijanima prijetila opasnost da zahvati i cijelu anektiranu teritoriju Dalmacije.

Pošto su bili nezadovoljni tzv. Rimskim ugovorima o podjeli Dalmacije s Pavelićem, a i zbog straha od narodnog ustanka, Talijani su ponudili Paveliću svoju pomoć radi gušenja ustanka.

U tom cilju postignut je u Zagrebu i sporazum s ustaškom vladom. Po sporazumu predvideno je da Talijani sa svojim snagama posjednu sva oslobođena ustanička mjesta u drugoj okupacionoj zoni, a da ustaše posjednu ustanička mjesta u trećoj zoni. Ukoliko to ne uspiju, Talijani su se obavezali da će to oni učiniti.

Talijanska obavještajna služba OVRA preko ranije već plaćenih agenata i potpisnika Benkovačkih razgovora, budno je pratila stanje na ustaničkoj teritoriji i pružala svojoj komandi tačne i precizne podatke. Da bi bilo što jasnije kako i na koji način su talijanski okupatori to mogli ostvariti, potrebno je citirati navedene razgovore koji su održani 23. VII 1941. godine u Benkovcu: »Sastanak se održava u znaku prijateljstva prema kraljevskoj oružanoj sili i tahjanskoj zastavi. Oni su potpuno prihvatili našu sugestiju i vratit će se u svoje krajeve, gdje će raditi onako kako ste vi ekscelencijo zahtijevali, tj. radiće da se kninski i gračački srez sjedini pod Kraljevinu Italiju. Oni su sami isticali da je naša i njihova politika zajednička, jer nam prijeti ubistvena opasnost od komunističkih bandi. Mi smo im obećah financijsku i materijalnu pomoć, sumu koju će te vi odrediti. U prilogu vam šaljemo letak, da ga korigirate i povratite pukovniku Cipiliju, koji će ga dostaviti gospodinu Omčikusu.«[1]

Jedan od potpisnika ovih razgovora — Stevo Rađenović — bivši narodni poslanik Kraljevine Jugoslavije, treći dan poslije dignutog ustanka vratio se u

1 Grgurevlć Dragutin, Devetnaesta sjeverno-đalmatlnska divizija, Zagreb 1964, str. U.

Srb koji je već bio oslobođen od ustaša. On je ustaničkom rukovodstvu obećavao svoju punu i nesebičnu saradnju. Ovaj se licemjer, koristeći svoj ugled, za vrlo kratko vrijeme nametnuo u mjestu Srbu, gdje se nalazila ustanička prolazna kuhinja, za komesara ishrane i uspio kuhinju staviti pod svoju kontrolu. Oko sebe je okupio svoje istomišljenike; šurjaka Pajicu Omčikusa, bivšeg općinskog bilježnika Miloša Torbicu, trgovca Jovu Keču, gostioničara Milu Desnicu i poslovođu na izgradnji Unske pruge Isajila Lukića.

Dok su rukovodioci ustanka s jedinicama neprekidno vodili borbu s ustaško-domobranskim snagama i branili oslobođenu teritoriju kotara, ova je grupa u dubini slobodne teritorije, u Srbu, vodila smišljenu tajnu propagandu.

Njihova propaganda bila je proitalijanska. Za njih su Talijani prijatelji koji će zaštititi srpski živalj od ustaškog klanja i zato s njima treba sarađivati i pozvati ih da okupiraju naš kotar. Za njih komunisti su fanatici koji vode narod u propast i ne treba ih slušati, već smijeniti s rukovodećih položaja i postaviti druge koji će sprovoditi njihovu politiku.

Rukovodioci ustanka u kotaru u to vrijeme nisu bili upoznati s navedenim razgovorima u Benkovcu, te uslijed zauzetosti nisu imali vremena da raskrinkavaju izdajnika. Pored toga, jedan od razloga što se na vrijeme nije intervenisalo bio je metod i način na koji su oni djelovali. Pojedinačno su ubjeđivali prijatelje i poznanike, inače, bivše službenike, žandare i podoficire. Imali su dovoljno vremena jer nisu bili angažovani u borbama. Šetali su u oslobođenom Srbu, propagirah svoje ideje i o stanju među ustanicima izvještavali Talijane. Cilj im je bio da se stave na čelo ustanka i eliminišu Komunističku partiju i njene kadrove.

U želji da Talijani što prije okupiraju donjolapački kotar, major Rašeta je tajno 28. septembra 1941. u rejonu Udbine održao sastanak sa komandantom 2. puka talijanske divizije »RE« (Kralj Emanuel) pukovnikom Soodu Mille.[2] Na pitanje talijanskog komandanta o komunističkoj aktivnosti u lapačkom kotaru, Rašeta mu je odgovorio da on ne isključuje mogućnost da možda tamo postoje izolovani elementi, koji imaju takve namjere i ideje, ali oni ne predstavljaju ništa, jer nisu organizovani i nemaju podrške.

Na osnovu traženja ovdašnjih srpskih političara izraženih na Benkovačkim razgovorima da Talijani okupiraju gračački kotar, talijanski guverner Dalmacije, prije sporazuma s Pavelićem u Zagrebu, naredio je svojoj diviziji »Sassari« iz Knina da uđe u Gračac. Divizija je 4. augusta 1941. s jačom motorizovanom kolonom od Knina, dolinom Zrmanje izbila južno od Gračaca kod sela Grab iza leđa ustaničkih položaja. Ustaničke jedinice, koje su opkolile ustaško-domobranske snage u Gračacu, vršile su pripreme za napad. Talijansku motorizovanu kolonu s juga ustanici su zaustavili ne dozvoljavajući iskrcavanje vojnika iz motornih vozila. Toga momenta stigao je kurir Vladimir Maričić iz Otrića s naređenjem Štaba Gerilskih odreda za Srb, ovjeren općinskim štambiljom bez potpisa, da se talijanska kolona ne napada. Kolona je propuštena za Gračac. Time je otpao plan ustaničkih jedinica za napad na Gračac. Kasnije se ustanovilo da su navedeno naređenje uputili Stevo Rađenović i njegova izdajnička grupa.

Radi izvršenja sporazuma s Pavelićem u Zagrebu, talijanska komanda naređuje diviziji »Sassari« u Kninu da jačim snagama, ojačanim artiljerijom i minobacačima, posjedne Bos. Grahovo i Drvar u Bosanskoj krajini.

2 Arhiv VII, Reg. br. 13/5-2, broj 401.

Propuštena kod sela Strmice od velikosrpski orijentisanih ustaničkih komandanata popa Đujića, Bogunovića i Brkovića, talijanska kolona je bez otpora ustaničkih snaga ušla u Grahovo 10. septembra.

Ocjenjujući da će navedena talijanska kolona produžiti svoje nastupanje u pravcu Drvara, Štab brigade u Drvaru preduzeo je odbranu pravca Bos. Grahovo—Drvar. U tom cilju je angažovao svoje jače snage na tom pravcu. Obzirom da je Štab bataljona gerilskih odreda za Liku (koji se nalazio u Donjem Lapcu) bio u to vrijeme u sastavu ove brigade, to je Štab brigade naredio bataljonu da uputi dio svojih snaga na ovaj pravac.[3]

štab bataljona gerilskih odreda za Liku nije mogao tog momenta odvojiti svoje jače snage jer su upravo tada vođene danonoćne borbe s ustaško-domobranskim snagama u pravcu Bihaća. Zato je naredio Milanu Tankosiću da s borcima sela Dugopolja i Tiškovca (a oni su u to vrijeme branili pravac od Knina koji dolinom rijeke Butišnice vodi u Liku) učestvuje, zajedno s krajiškim jedinicama, u odbrani Drvara.

Ovaj odred, jačine 40—50 boraca, javio se u rejonu sela Resanovaca komandantu odbrane Vladi Ćetkoviću od kojeg je dobio zadatak da brani odsjek odbrane: Lijeska—Vagan—Lička Kaldrma. U desetodnevnim borbama, između 10. i 25. septembra, Ličani učestvuju u borbi s talijanskim snagama sve do njihova proboja u Drvar 25. septembra 1941. godine.

Bila je to prva borba ustaničkih jedinica donjolapačkog kotara s talijanskim okupatorima.[4]

U izvještaju Štaba brigade za Bosnu i Liku u Drvaru, sekretar Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, koji je ujedno bio i komesar Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku, pored objašnjenja o nemogućnosti odvajanja jačih snaga za odbranu Drvara (osim navedenog odreda), piše i o situaciji i političkom stanju u kotaru.

Pored ostalog, on objašnjava da je jedan broj seljaka protiv borbe s Talijanima i da je čuo parolu »Udružiti se i s crnim vragom dok se ne pređe ćupriju.«[5]

Tačno je da je u to vrijeme postojala navedena parola, ali tu parolu nisu zagovarali seljaci, već špijunske grupe Steve Rađenovića i Boška Rašete. U vrijeme dok je pisan navedeni izvještaj, odred pod rukovodstvom Milana Tankosića tukao se na položajima kod Resanovaca s Talijanima, a odredi prema Bihaću, na položajima Drenovače, odbijali su neprekidne ustaške napade i branih slobodnu teritoriju kotara.

Kritikujući ih zbog nasjedanja takvim parolama neprijatelja, Štab brigade je u oštrom tonu odgovorio Štabu bataljona gerilskih odreda za Liku i Kotarskom komitetu partije:

»Mi to pitanje već nekoliko puta dodirujemo. Mi smo jasno naglasili kakav je stav i kakav mora da bude stav prema Musolinijevim razbojnicima. Danas zapravo već treći dan naši odredi vode herojsku borbu sa Musolinijevim razbojnicima i na djelu pokazuju kako treba svoju slobodu braniti i otimati od narodnih neprijatelja. Dakle, u tome faktu najjasnije ocrtan je naš stav, zapravo stav našega naroda. Za to je toliko bespredmetno svako dalje naklapanje o ovim pitanjima, već treba preći na stvarni rad. U izvještaju se govori o nestašici odijela, obuće, hrane, o teškoj zimi koja treba da dođe, o slabim pre-

3 »Drvar 1941—1945«, knjiga 3, str. 111.
4 Arhiv VH, k-161, f-1, dok. 1.
5 Arhiv VII, Zb. NOR-a, tom V. knjiga dok. br. 8.42.134.

voznim sredstvima i o mnogo čemu drugome, što svakako nije razlog da bi se moglo reći kako je jedan narod spreman »-kompromisu i sa crnim vragom«.[6]

Nameće se zaključak da je bilo problema i teškoća, nesnalaženja i grešaka u rukovođenju. Nije bilo iskustva, a revolucija se morala razvijati. Trebalo je s vojnički neiskusnim jedinicama formiranim na teritorijalnom principu, s nedovoljno iskusnim i neprekaljenim kadrom, neučvršćenom pozadinom i malobrojnim partijskim kadrom braniti slobodnu teritoriju od neprekidnih napada ustaških formacija. Događaji su se brzo razvijali i nije bilo vremena da se rješavaju nastali problemi. Pa ipak, pored svega, uspjesi nisu izostajali.

Talijani, obaviješteni da u Srbu nema ustaničkih jedinica, poslije ulaska u Drvar, odlučili su da okupiraju Srb (Ustaničke jedinice iz Srba, u to vrijeme nalazile su se na Drenovači prema Bihaću). U Srbu su Talijani imali najjaču grupu svojih saradnika na čelu sa Stevom Rađenovićem. Oni su svojom propagandom kod velikog broja pojedinaca otupili volju za otporom prema talijanskim okupatorima.

Talijanska divizija »Sassari« iz Knina uputila je u pravcu Srba 44. bataljon 73. legije crnih košulja. U Srb su ušli bez otpora 10. oktobra 1941. godine.

Okupacijom Srba Talijani su izvršavali plan posjedanja druge okupacione zone. U Lici je ostao neokupiran Donji Lapac. Prema dogovorima u Zagrebu, u Donji Lapac, koji je spadao u tzv. treću okupacioniu zonu, trebale su da pokušaju ući ustaško-domobranske snage, a u slučaju njihovog neuspjeha okupaciju Donjeg Lapca trebala je izvršiti talijanska divizija »RE«.

Krajem septembra ustaše su iz Bihaća uputile svoje dvije kolone u pravcu Donjeg Lapca. Plan im je bio da lijevokrilnom kolonom (lijevom obalom rijeke Une), preko sela Skočaja i ustaničkih položaja na Drenovači, sa sjevera prodru u Donji Lapac. Drugom kolonom, u kojoj se nalazila bojna ustaša i satnije 12. pješadijske pukovnije, ojačanom s dvije haubice i pod komandom ustaškog pukovnika Rolfa, probijali su se desnom obalom rijeke Une, preko Ripča i Kulen Vakufa, za Donji Lapac.

Lijevokrilna ustaška kolona zadržana je prepadom naših jedinica kod sela Meljinovca. Ustaše su se razbježale i nisu uspjele da se probiju preko Drenovače za Donji Lapac. Istovremeno ustanici su se obračunavali s desnom kolonom pukovnika Rolfa.

Ova kolona je, doista, uspjela dostići do Kulen Vakufa i ući u Donji Lapac 6. oktobra uveče, ali osjetivši se usamljenom i okruženom ustaničkim jedinicama, 7. oktobra u zoru ona se počela probijati u pravcu sjevera ka Bihaću. Tom prilikom pretrpjela je visoke gubitke (oko 100 mrtvih i veći broj ranjenih). Tada je zaplijenjena i haubica 105 mm sa 117 granata.[7]

Talijani iz Udbine pratili su razvoj borbe ustaških jedinica. Naime, za cijelo vrijeme oni su osmatranjem sa planine Plješevice i Kuka, kojim prolazi komunikacija iz Udbine za Donji Lapac, pratili tok borbe. Komandant 3. bataljona 2. pješadijskog puka talijanske divizije »RE«, major Mario Argenta, je lično u društvu s Boškom Rašetom pratio obračunavanje ustanika s ustaškom jedinicom u Donjem Lapcu. On je o tim borbama izvještavao svoju komandu, što se može vidjeti iz izvještaja komandanta 18. korpusa komandantu Druge talijanske armije, u kojem kaže: »Može se tvrditi da idući iz Gospića prema Udbini, nepomirljivost raste prema istoku i da na granici demilitarizovane

6 VII, Zb. NOR-a, tom V, kn], 1, str. 170. 1 381.
7 VII, Zb. NOR-a, tom V, knjiga 1, strana 50.

zone (prelaz koji vodi za Donji Lapac) postoji, i pored toga, jedna ozbiljna organizacija, vrlo jaka i dobro rukovođena.«[8]

Ovo je i bio razlog da se komandant ovog bataljona, po nagovoru Boška Rašete, tek treći dan poslije navedenih borbi usudi da sa svojom jedinicom uđe 12. oktobra u Donji Lapac, u kojem nije bilo naših jedinica.

U to vrijeme ustaničke jedinice nalazile su se u rejonu sela Nebljusa zatvarajući ponovo položaje na Drenovači prema Bihaću. Jedan dio se odmarao u selima Kruge i Dobroselu.

Tako su Talijani bez kapi prolivene krvi izvršili okupaciju Donjeg Lapca. Odred »Capajev« se tada nalazio u Dobroselu gdje je, po naređenju OK KPH za Liku vršio pripreme za pokret u zapadnu Liku radi izvođenja akcija koje je ovaj Komitet imao u planu.

Političko stanje i raspoloženje naroda po reokupaciji

Ulazak talijanskih okupatora u Srb i Donji Lapac, gdje su postavili i svoje garnizone, Stevo Rađenović i Boško Rašeta su smatrali svojom zaslugom i pobjedom.

Kad su uspjeh dovesti Talijane, nadah su se da će pomoću njih doći na čelo naroda i ustanka. Smatrali su da je došlo njihovo vrijeme i čas za obračun s komunistima, koji su, po njihovom shvatanju, vodili narod u propast i istrebljenje.

Svesrdno su se angažirah da talijanske jedinice što bolje smjeste po javnim zgradama i privatnim kućama. Nabavljali su slamu za prostirku, drvo za ogrjev i kuhanje. Za prevoz drva dali su i kamione koje su ustanici zaplijenili u borbama sa ustaško-domobranskim jedinicama.

S talijanskim oficirima uspostavili su prijateljske odnose i stvorili lična prijateljstva. To se najbolje ogledalo u njihovom svakidašnjem druženju, razgovorima i šetnji po Srbu i Lapcu.

Trgovac Jovo Keča ponovo je otvorio trgovinu, a Desnica kafanu. Artikle za preprodaju narodu nabavljah su preko Talijana iz Knina i Zadra. Seljake su nagovarali da dogone svoju stoku na pijacu i da Talijani dobro plaćaju, a da za njihove lire mogu kupovati potrebnu robu kod njih.

Slično je bilo i u Donjem Lapcu. Razni šverceri i špekulanti su jedva dočekah da s talijanskim propusnicama požure u Zadar po robu, a najviše duvan i so, radi preprodaje i zarade.

Narod i borci primili su talijansku okupaciju kotara kao nešto što se nije moglo izbjeći. Zavladao je izvjestan strah i zbunjenost. Nestalo je onog ustaničkog zanosa i oduševljenja. Prestala je pjesma momaka i djevojaka, nestalo je one radosti koja je pratila svaku dobivenu bitku s ustaško-domobranskim snagama.

Narod, bar u većini, nije povjerovao tilijansko-četničkoj propagandi kako će ih oni zaštititi od ustaškog klanja, jer su bili upoznati da su ti isti okupatori pripremah ustaške koljače u Italiji i da su ih oni i doveli na vlast u Hrvatskoj. Zbunjivala ih je taktika Talijana da ne oduzimaju oružje od boraca gerilskih odreda, bez obzira što ga oni više ne bi dali nikome iz ruku. držeći se one: »Koga su zmije ujedale, i guštera se boji«.

8 VII, Zb. NOR-a, tom XIII, knj. 1, dok. br. 136. str. 367.

Većina ljudi je smatrala da je miroljubivost talijanskih fašista prividna i privremena. Zbog toga se u periodu okupacije stanovništvo držalo pasivno prema okupatorima. Nije išlo u općinska mjesta Srb i Lapac. Nije nosilo namirnice i gonilo stoku na prodaju. Svoje sastanke i priredbe po selima obezbjeđivali su od Talijana s oružjem.

S obzirom na približavanje zime stanovništvo je nastojalo da što prije obere kukuruz, pripremi zimnicu za sebe i svoju porodicu, da se osigura ogrevnim drvetom i čeka razvoj događaja. Zimnicu je sklonilo u ranije pripremljena skloništa po šumama i zaklonjenim mjestima, odakle su donosili kući samo manje količine. Odlazak partizanskog odreda »-Capajev« sa teritorije kotara u zapadnu Liku osjećao se kao veliki nedostatak sigurnosti naroda u njegovoj vjeri za bolje sutra. Njega su predvodili komunisti koji su digli ustanak. Veći dio naroda i boraca gajili su nadu da će se odred vratiti i početi borbe protiv talijanskih okupatora. Tu nadu posebno su gajili borci gerilskih ustaničkih odreda po selima koji su se iz objektivnih razloga vratili s oružjem u svoja sela. Rukovodstvo ustanka, zabavljeno neprekidnim borbama u odbrani slobodne teritorije od ustaško-domobranskih jedinica, nije moglo izvršiti političku pripremu naroda i boraca za borbu s Talijanima. U to vrijeme još nisu bili politički demaskirani izdajnici koji su radili na tome da dovedu Talijane.

Dosta velik broj boraca smatrao je da je u zimskim uslovima nemoguće voditi borbu s Talijanima i da je nastala situacija predaha. Oni su govorili: »Čekaj samo dok se gora zaogrne listom«.

Takvi su nasjedah pročetničkoj propagandi da je s Talijanima naoružanim teškim oružjem, tenkovima i avionima, nemoguće ratovati. Njihova krilatica je bila: »Ma, gdje ćemo se mi boriti s carevinom i kraljevinom«. Međutim, svestranom političkom akcijom u objašnjavanju suštine talijanske okupacije, uspjelo se kroz relativno kratko vrijeme da ogromna većina boraca i naroda bude spremna da se bori protiv Talijana. Partijsko rukovodstvo nije u prvi mah bilo spremno ni organizacijski pripremljeno da objasni karakter okupacije i pripremi narod za borbu protiv Talijana.

Osim odreda »Capajev« ili tako zvanog »Letećeg odreda«, na kotaru su ostali skoro svi gerilski odredi, čiji su borci s oružjem bili kod svojih kuća. Njihovi komandiri odreda i vodovi su s njima i dalje održavah vezu, povremeno ih okupljali i objašnjavali nastalu političku situaciju. Na položajima pre ma Bihaću i dalje su ostah neki odredi pod komandom Stojana Matića, dotadašnjeg komandanta bataljona gerilskih odreda za Liku. U cilju sprečavanja pokušaja ustaša da s toga pravca upadnu na teritoriju kotara, oni su i dalje držali položaje na Drenovači.

Kotarski komitet KPH za Donji Lapac sa svim svojim članovima nalazio se na teritoriji Donjeg Lapca. Dužnost sekretara Komiteta, mjesto smijenjenog Gojka Polovine, preuzeo je Sava Mileusnić. Talijanska okupacija privremeno je paralizovala i rad Komiteta. Trebalo je izvjesno vrijeme da bi Komitet otpočeo s radom u drugim uslovima.

Po mjestima i selima nalazio se izvjestan broj političkih aktivista koji su ostali vjerni tumači ciljeva narodnooslobodilačkog pokreta i bili spremni da izvrše sve dobijene zadatke KP. Njihovo zalaganje i upornost dolaze do punog izražaja u raskrinkavanju pročetničke i izdajničke grupe Rađenovića i Rašete.

Pošto je Stab narodnooslobodilačke brigade Bosne i Like smatrao da se Stab bataljona gerilskih odreda za Liku još nalazi pod njenom komandom,

dostavio je svoj Proglas narodu i Štabu. Ovo je poslije talijanske okupacije kotara, bio prvi pisani dokument koji je čitan i tumačen borcima i narodu. U Proglasu se kaže:

»Srpski i hrvatski narode,

U svom ponovnom pljačkaškom i razbojničkom pohodu na naše krajeve i narode, zagazili su Musolinijeve gladne okupatorske horde i u naš Drvar, koji je kroz dva mjeseca bio centar naše oslobođene oblasti i stajao na čelu naše borbe za slobodu. Narod Drvarske doline i okolnih srezova Bosne i Like s oružjem u ruci prognao je ustaške krvoloke sa svoje rođene zemlje. Narod ovih krajeva junački se borio i odbranio svoja ognjišta, svoje žito i stoku i preostale živote. Borio se ne samo sa ustaškim bandama nego i sa njihovim gospodarima — fašističkim osvajačima. Nepunih dvadeset dana naši su odredi na Ploči, na toj kapiji Drvara suzbijah daleko nadmoćnije talijanske okupatorske trupe, jer su znali da svojim životima brane kolijevku narodnooslobodilačkog ustanka ovih krajeva, naš Drvar. Nikada ne bi fašistička čizma zagazila u njega da se nije i ovoga puta našlo sramnih izroda i kukavica koji su izdali našu svetu borbu, napustili busije slobode, proveli neprijatelja iza leđa i tako predali narod ovih krajeva na milost i nemilost fašističkim osvajačima i pljačkašima.

Srpski narode,

Različiti Novakovići, Longe, Rađenovići, Dujići, Brkovići, Keče, Rašete i ostali slični izdajice, propali ministri, trgovci i šverceri, tvoje stare derikože i sluge svih dosadašnjih protivnarodnih režima, nastavili su da bestidno trguju tvojom slobodom. To su oni isti koji su i ranije služili okupatoru, ugošćavah njemačke i talijanske oficire, dok si se ti poput zvijeri sakrivao i prikradao na povratku sa fronta, na kome su te takvi isti banditi izdali i prodah. Ti isti su onemogućili da jugoslovenska vojska prilikom odstupanja, uništi drvarske tvornice, oni su omogućili da okupatori mjesecima poslije toga izvoze našu dasku za gradnju svojih razbojničkih aviona.

Narodi Bosne i Like, stupajte u partizanske odrede koji će i nadalje, na našim klancima i busijama, nanositi teške udarce neprijatelju. Partizanski odredi krstare čitavom Jugoslavijom. U njima se bore Srbi, Hrvati i Muslimani, i sinovi ostalih naroda, komunisti i u njima se bore svi oni koji su spremni da ginu za slobodu. Narode, pomozi borbu partizana, pruži još snažniji otpor okupatorima i njihovim slugama.

Sada je kucnuo čas. Nepobjediva Crvena Armija i čitav Sovjetski narod nanosi odlučne udarce fašističkim razbojnicima. Zima je pred vratima, a Hitlerove izgladnjele horde leđima su okrenute Moskvi i Lenjingradu u unakrsnoj vatri Crvene Armije i Sovjetskih partizana. Pobjeda je naša stoput — ona je naša. Narode ne kloni, tvoji partizani (gerilci) neće te nikad napustiti niti izdati. Oni će se nalaziti svagdje gdje treba.

Partizani će braniti tvoja sela i tvoje zbjegove od ustaškog klanja i fašističke pljačke. Partizani će narode zajedno sa tobom i tvojom pomoći protjerati

okupatora sa naše rodne grude i nemilosrdno kažnjavati tvoje prezrene izdajice, da im ne ostane ni kamen na kamenu, ni roda ni poroda.

U boj! U boj do konačnog istrebljenja svih okupatora i narodnih izdajica, u boj do konačne pobjede i slobode.

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU«[9]

Obzirom da je sredinom oktobra 1941. godine Okružni komitet KPH za Liku riješio da se za objedinjavanje i rukovođenje svim partizanskim odredima u Lici formira Štab partizanskih odreda za Liku, ovo je bio i zadnji proglas Štaba narodnooslobodilačke brigade, koji se odnosio na Liku.

Talijansko-četnička aktivnost

Taktika talijanskih okupatora po ulasku u oslobođena mjesta Srb i Donji Lapac, za razliku od ustaša, bila je vrlo smišljena, ali samim tim i politički opasnija.

Pored krilatice o spašavanju srpskog naroda od ustaškog pokolja, oni su govorili kako je njihova samo vojna vlast, a da je civilna vlast stvar samog naroda. Obećavah su da će obezbijediti najnužnije artikle za prehranu. Odmah su počeli dijeliti so preko Pajice Omčikusa.

Obećavali su slobodnu trgovinu i otkup stoke. Izdavali su pojedincima propusnice za Dalmaciju i prevozili ih svojim kamionima. Uzdržavali su se od pljačke i izgreda prema stanovništvu. Dobro pripremljeni od svojih starješina, vojnici su se držali disciplinovano, vodili razgovore sa stanovnicima, davali djeci bombone i bacali poglede na djevojke. Usiljenim vladanjem talijanska fašistička vojska s crnim fesovima i kićankom, nastoji prikriti svu brutalnost i namjere koju je nosio fašizam.

Domaći izdajnici i saradnici okupatora, na čelu s Rađenovićem u Srbu i Rašetom u Donjem Lapcu, pored likovanja zbog dolaska okupatorskih jedinica, nastojali su ubijediti Talijane da je narod jedva dočekao njihov dolazak.

Da bi što brže i bolje učvrstili svoje pozicije jer su strahovali pred komunistima i većinom boraca u kotaru, požurili su s formiranjem kvislinške vlasti. Boško Rašeta je 12. oktobra 1941. godine vodio razgovore u selu Skočaju s komandantom talijanske divizije RE« (Kralj Emanuel) divizijskim generalom Fierenolijem.

Devetnaestog oktobra 1941. godine Rašeta je dostavio svoj pismeni prijedlog o imenovanju nosilaca vlasti komandantu talijanskog garnizona u Donjem Lapcu. Za komesara općine u Donjem Lapcu predložio je posjednika Lazu Kosanovića. U žandarmerijsku stanicu predložio je desetak ljudi, ali oni nisu htjeli stupiti na dužnost, jer su bili pripadnici NOP-a.[10]

U Srbu je Stevo Rađenović saradnju ostvarivao preko komandanta 44. oataljona crnih košulja i s Komandom divizije »Sasari« u Kninu. I on je naimenovao općinsku vlast, ali o tome nema pismenih podataka, već je poznato da je za komesara općine bio naimenovan Mirko Marić iz Tiškovca.

9 VII, Zb. NOR-a, tom IV. knj. 2, dok. br. U.
10 Historijski arhiv u Karlovcu, Četnička arhiva, kut. 1, dok. 1.

Pokušaj okupatora i domaćih izdajnika da formiraju kvislinšku vlast nije **uspio.** Formirana općinska uprava u Donjem Lapcu nije funkcionisala, jer stanovništvo nije imalo povjerenja u imenovanu upravu.

Plašeći se narodnog gnjeva, a naročito komunista i njihovih simpatizera, Stevo Rađenović se najviše plašio partizanskog odreda »Capajev« koji je otišao s teritorije ovog kotara. Zato je požurivao članove svoje grupe da što prije formiraju četničke jedinice.

Zakazali su zbor u Doljanima. Da bi zbor bio što masovniji, javih su da su ustaše probili partizansku zasjedu prema Skočaju i da ulaze na područje kotara. Na zbor se odazvalo stotinjak boraca, jedni da čuju o čemu se radi, a drugi, pripremljeni od aktivista NOP-a, da ne dozvole formiranje četnika. Zboru je kao četnički istomišljenik prisustvovao i Mane Rokvić, poznati izdajnik Bosanske krajine koji se s desetak svojih pristalica vraćao iz Knina, gdje su ga Talijani obukli, obuli i obezbijedili hrama.

Na improvizovanu govornicu se popeo Pajica Omčikus i počeo govoriti da je zbor zakazan radi formiranja četničke jedinice. No, na govornicu je došao Gojko Polovina, ranije sekretar Kotarskog komiteta KPH za kotar Donji Lapac, prekinuo Omčikusa i počeo govoriti okupljenim borcima o izdaji ovih i talijanskih špijuna. Razobličio je njihovu sramotnu ulogu u razbijanju ustaničkih redova za račun fašističkih okupatora. Njegov govor je pozdravila, odobravajući ga s povicima »Dolje izdajnici«, većina prisutnih boraca. Na govornicu je stupio, da spasi što se spasiti može, drugi izdajnik, Iso Lukić. On je počeo da brani Talijane, ali je i njega Polovina prekinuo i raskrinkao kao izdajnika.

Domaćim izdajnicima i saradnicima okupatora u njihovom izdajničkom radu najviše brige i glavobolje zadavala je Komunistička partija, njeni članovi i simpatizeri. Zbog toga oni su ih smatrali najvećim neprijateljima. Vjerovatno su imali u planu njihovo uništenje, jer su se na to obavezali talijanskom guverneru Dalmacije u tzv. Benkovačkim razgovorima. Njihovim fizičkim istrebljenjem obezglavili bi narodnooslobodilačku borbu.

Odmah poslije neuspjelog četničkog zbora u Doljanima, na putu iz Like u Bosansku krajinu, u krajiškom selu Očijevu ubijen je jedan od organizatora ustanka u Lici Marko Orešković Krntija, član CK KPH i CK KPJ.

»U Očijevo je 20. oktobra 1941. godine došao Marko Orešković Krntija, član CK KPJ. Očijevljani nisu ni znali ko se nalazi u njihovom selu. Vidjeli su visokog, lijepo razvijenog i kršnog čovjeka četrdesetih godina. Lijepo obučen odavao je utisak čovjeka iz gradske sredine. Imao je na sebi kožni kaput, pumparice i bakandže. Privukao je pažnju svih koji su ga tog dana vidjeli u selu.

Iz Martin-Broda je došao na konju. Na putu do kuće Srde Rodića dopratio ga je Milan Rodić, omladinac iz Martin-Broda. Srđina majka je lijepo primila Marka i Milana. Srđo nije bio kod kuće. David Rodić, Milanov tetak i Srđanov bhzak rođak, ponudio se Marku i Milanu da potraže Srđu. Našli su ga kod kuće Dukića. David se vratio svojoj kući, a Milan u Martin-Brod. Marko i Srđo su navratili u kuću Dušanke i Darinke Rodić.

U neko doba dana Marku i Srdi su se pridružili Jovica Sipka (Josip) i Dušan Jovičić, zvani Kopilać. Pred zalazak sunca napustili su kuću. Marko, Jovica i Dušan su se spustili niz groblje pa preko njiva produžili prema Glavicama gdje su izašli na put Veliko Očijevo—Martin-Brod. Srđo se iz kuće Dušana Dukića uputio na Veliko Očijevo, vjerovatno školi ili svojoj kući. Jovica i Dušan Jovičić su sa Markom Oreškovićem preskočili put i produžili za Glavice do jame gdje su ga ubili.

Ubistvo Marka Oreškovića posmatrao je mladić Pajo, sin Pere Rađenovića i uveče sve ispričao stricu Stanku. U Marka je pucao po naređenju Jovice Sipke (Josipa) Dušan Jovičić, a odluku o ubistvu su donijeli Srđo Rodić, Jovica Sipka-Josip i Dušan Jovičić Kopilać. Ubice su sa svoje žrtve skinuli odijelo, a potom je bacili u jamu duboku 25 metara. Odjeću su međusobno podijelili.

Istoga dana našli smo se se uveče Gojko Karanović-Gole i ja na prelu u kući Jovice Sipke-Josipa. Išli smo kod Smilje Sipke i njene drugarice iz sela Bjelaja. U neko doba noći je došao Jovica i sa njime Srđo. Dušana Jovičića nije bilo. Odmah su njih dvojica počeli da grde i vrijeđaju Golu i mene, ali se u našu zaštitu stavila Jovičina žena Ilinka. U to vrijeme bilo je zabranjeno kretanje po selu kada se smrači, pa je to i bio razlog da nas njih dvojica grde i vrijeđaju. Srđo i Jovica su dugo razgovarali, zatim su napisali pismo i meni naredili da ga sutradan ponesem Jovi Reljiću u Martin-Brod. Oko osam sati bio sam kod Jove. Otvorio je pismo, pročitao, a potom me upitao: Gdje je taj čovjek? Rekao sam mu da ne znam. Reci Srdi da bi bilo bolje da oba Očijeva nestanu, nego da se tome čovjeku, što je bio juče kod njega, nešto desi. Toga trenutka nisam znao o kome se čovjeku radi, mada sam pomišljao na onoga kojeg sam vidio u kući Dušana Dukića.

Na dan 21. novembra, poslije mjesec dana od pogibije Marka Oreškovića, stigli su s jednom četom, članovi ustaničkog Štaba iz Drvara: Milutin Moračai, Nikola Kotle i dr Moni Levi. Oni su naredili komandiru partizanske čete Marku Srdiću da uhapsi Srđu Rodića, Jovicu Sipku i Dušana Jovičića. Oformili su vojni sud u osnovnoj školi u Očijevu i u prisustvu naroda saslušah navedenu trojku razbojnika i na pitanje upućeno narodu, što zaslužuju ljudi koji su ubili vođu ustanka u Lici i člana Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije Marka Oreškovića, narod je jednoglasno odlučio da se kazne smrtnom presudom. Smrtna kazna je nad ovim zločincima izvršena istoga dana u selu Očijevu.[11]

Tako su seoske siledžije i razbojnici polakomivši se na Markov kožni kaput i gojzerice, ubili ovog velikog čovjeka i rukovodioca Like.

Poslije neuspjelog četničkog zbora u Doljanima, Stevo Rađenović i njegova grupa zakazali su zbor boraca u Srbu, gdje se nalazio talijanski garnizon. Cilj ovog zbora je bio da se izabere štab četničkog puka. Zbor je zakazan za 23. novembar 1941. godine. Pozvana je većina starješina gerilskih jedinica i dio boraca. Na zboru je bilo prisutno do stotinu ljudi, jer se najveći broj nije htio odazvati, zazirući od Talijana. Politički aktivisti NOP-a: Milan Đumić, Branko Desnica, Dušan Damjanović i još neki došli su s pripremljenom grupom drugova sa zadatkom da razbiju zbor i da ne dozvole četnicima da formiraju svoju komandu.

U dogovoru za razbijanje zbora učestvovala su i trojica partizanskih rukovodilaca. Oni su došli u Srb sa zadatkom da likvidiraju grupu Steve Rađenovića. Po dolasku grupe u rejon Srba (Milan Đumić, Milan Zeželj, Dušan Mileusnić i Danić Damjanović), vođa grupe Dušan Mileusnić upoznavši političku situaciju, konstatovao je da izdajnici nisu dovoljno politički raskrinkani i da još nije vrijeme za njihovu likvidaciju te bi njihova likvidacija u to vrijeme više politički štetila, nego koristila. Zbog ovog su se trojica drugova u razbijanju ovog zbora pridružila drugovima koji su djelovah politički na terenu.

U Dr Moni Levi, Lika u NOB 1941, Beograd 1963, str. 551—562.

Dušan Mileusnić je s Milanom Tankosićem i Vojislavom Mileusnićem toga dana otišao na Ljubinu poljanu gdje se formirala partizanska četa.

Toga dana oko deset sati u općinskoj zgradi, pred komandantom fašističkog bataljona i pročetničkom grupom Steve Rađenovića, koja je sjedila za stolom u vrh sale, počeo je zbor.

Otvorio ga je Stevo Rađenović, ističući da je potrebno formirati komandu-štab četničkog puka. Nije ni završio s izlaganjem, a prekinu ga neko od drugova s pitanjem: »Protiv koga će se boriti taj njegov puk?« — »Pa, protiv neprijatelja!« — odgovorio je Stevo Rađenović. »Pa, neprijatelj sjedi uza te« — dobačeno je Rađenoviću. Na ovo je nastalo uzvikivanje: Dolje izdajnici; Dolje špijuni! — i svi su demonstrativno počeli izlaziti iz zgrade.

Videći da je stvar ponovo propala, Rađenović povišenim glasom uzviknu: »Proglašavam za komandanta puka ‚Kralja Petra' Pajicu Omčikusa, a za njegovog zamjenika Nedjeljka Keču«. Dok je ovu njihovu odluku Rađenović uzvikivao, Omčikus je, uplašen revoltom boraca, blijed sjedio. Videći među njima i drugove koji su došli iz partizanskih jedinica, Omčikus je u njihovom pogledu vidio svoju smrtnu presudu.

Ni ovoga puta izdajničkoj grupi nije uspjelo da formira četničku jedinicu. Oni su na papiru predvidjeli komandanta nekog puka i njegovog zamjenika pa je i komanda postojala samo na papiru i u njihovim glavama.

Dok su četnici i ovdje, pred očima svojih gospodara, pretrpjeli neuspjeh, na Ljubinoj poljani bilo je okupljeno oko 150 boraca sela Zavlake, Kaldrme, Tiškovca, Otrića i Zrmanje gdje je formirana Druga četa partizanskog bataljona »Marko Orešković«. Za komandira je izabran Dušan Mileusnić, a za političkog komesara Milan Tankosić.

Naimenovani komandant četničkog puka Pajica Omčikus, komandant bez vojske, otpočeo je s agitovanjem po selima da bi bar koliko-toliko prikupio pristalice u svoj puk. Krajem novembra došao je s oružanom pratnjom u selo Kupirovo, gdje je na prelu zatekao izvjestan broj ljudi. Ubjeđivao ih je u potrebu da stupe u četničku jedinicu. Znajući za taj sastanak, politički aktivista Dušan Damjanović je došao i napao Omčikusa za saradnju s okupatorima i formiranje četničke jedinice. Optužio ga je i za ubistvo Marka Oreškovića, jer se sumnjalo da su ga ubili četnici. Omčikus se branio da nije izdajnik i zakleo se pred prisutnim da neće više organizovati četnike i sarađivati s Talijanima. Tom prilikom se zakleo i rekao ako prekrši svoju riječ da ga slobodno ubiju partizani. Izgleda da je i on sam vidio kuda ga vodi Stevo Rađenović i njegova grupa. Naime, sve do propasti bivše Jugoslavije, iako u rodbinskim vezama s Rađenovićem (njegova sestra od strica bila je supruga Rađenovića), nikada se politički nisu slagali. Cak su bili politički neprijatelji. Ipak ga je zet Rađenović nagovorio na saradnju s Talijanima. Prilikom napada partizana na talijanski garnizon u Srbu, Omčikus je s puškomitraljezom izišao iz garnizona i predao se partizanima.

Boško Rašeta s grupom istomišljenika iz Donjeg Lapca Milanom Starčevićem, narednikom, majorom Oklobdžijom, Nikolom Mileusnićem, studentom, Lazom Kosanovićem, posjednikom, Lazom Ljubojevićem, trg. putnikom, policijskim agentom Mujom Čučkom i s još desetak zavedenih seljaka nije uspio stvoriti jaču četničku jedinicu. On se oslonio na zaštitu talijanskog okupatora.

U prvoj polovini novembra Rašeta se povezivao i s ustaškim velikim županom u Bihaću, što se vidi iz izvještaja zapovjedništva 1. domobranskog zbora od 12. novembra 1941. godine u kojem se o tome govori i kaže:

»•Navodno za 3 dana će doći pobunjenički major Rašeta iz Donjeg Lapca u Bihać radi pregovora pod istim uslovima. Navodno Srbi žele da se obračunaju sa komunistima, koji su ih opljačkah, kako oni to navode.«[12]

Stevo Rađenović, pored Talijana, održavao je veze s velikim županom u Kninu Sinčićem, od kojeg je tražio novac za borbu protiv komunista. Njegova uloga u četničkom pokretu bila je vrlo znatna. To se najbolje vidi iz razgovora četničkog organizatora Jevdevića s Pavelićevim izaslanikom Poljakom u Splitu, kojem je rekao da slijedi istu politiku kao i Rađenović, kako za saradnju s Talijanima, tako i njegovu ideju da se poveže sa Ilijom Trifunovićem, bivšim predsjednikom Narodne odbrane Jugoslavije.[13]

Rad KP, SKOJ-a i organa narodne vlasti

Reokupacija kotara za kratko je vrijeme iznenadila i paralizovala kotarsko rukovodstvo Komunističke partije. Trebalo je da prođe izvjesno vrijeme i da dođu nove instrukcije okružnog partijskog rukovodstva, pa da se odluči što **i** kako da se radi u novim uslovima.

Okružni komitet KPH za Liku uočio je nedovoljan rad partijskih organizacija u Lici, posebno u formiranju novih organizacija i njihovom političkom i organizacionom učvršćenju. Za rad Kotarskog komiteta Donji Lapac bila je značajna Okružnica broj 1. (od 11. oktobra 1941) gdje je traženo čišćenje organizacije, zavođenje gvozdene discipline, stalna kontrola viših foruma nad nižim i ukazivanje pomoći od strane rukovodstva. Naglašeno je da se ne smije dopustiti neprovođenje partijske linije, kao i njeno samovoljno tumačenje.[14]

Tih dana, odmah po okupaciji kotara smijenjen je sekretar Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac Gojko Polovina. Dužnost sekretara preuzeo je Sava Mileusnić Zarić, do tada član Komiteta. Okružni komitet za Liku je na rad u Kotarski komitet uputio Marka Cankovića, koji je kooptiran za člana Kotarskog komiteta Donji Lapac.[15] OK za Liku povremeno je kao pomoć lapačkom komitetu i njegovom snalaženju u novonastalim uslovima upućivao Milu Počuču. On je u toku zime 1941—1942. nekoliko puta boravio i radio na teritoriji kotara.

Rad Kotarskog komiteta se ogleda u raskrinkavanju domaćih izdajnika, saradnika i špijuna talijanskih okupatora te podizanju političke svijesti masa. Da je borba s Talijanima moguća, na djelu su pokazali borci partizanskog odreda »Capajev«. Jedno od najvažnijih pitanja koje je Kotarski komitet stavio u prvi plan svoga rada, bilo je formiranje partizanskih jedinica na teritoriji kotara. U cilju raskrinkavanja domaćih izdajnika Kotarski komitet je novembra 1941. godine izdao letak u kojem se obraća stanovnicima kotara. U njemu, između ostalog, piše:

»Srpski i hrvatski narod koji je trebao biti žrtva ovoj prokletoj i fašističko-četničkoj zavjeri, prozreo je njihovu lukavu politiku. Srpski narod uvidio je da su četnici najveći izdajnici srpstva, nemaju ništa zajedničkog sa istinskim interesima srpskog naroda, da su oni najodvratnije sluge fašista. Isto tako

12 VII, NOR, pers. br. 12/1—4.
13 VII, Zb. NOR-a, tom XIII, knjiga 2, dok. 10, str. 51.
14 VII, Zb. NOR-a, tom V, knjiga 1, strana 79.
15 Marko Cankovlć je kao član Polit, odjela 19. sjeverno-dalmatinske divizije, poginuo od ustaša u selu Lišane (sjev. Dalmacija) 24. Januara 1944. godine.

hrvatski narod uviđa da su ustaše najgora izdajnička banda što se ikada javila i da su za šaku judinih srebrnjaka stupili u službu vjekovnog neprijatelja hrvatskog naroda isvih Slovena, njemačkog i talijanskog fašizma. Srpski i hrvatski narod, koga su bivše vođe najsurovije izdale i ostavile na cjedilu, uvidjet će da je jedino Komunistička partija ta koja vodi iskrenu borbu. I zato se najbolji sinovi srpskog i hrvatskog naroda sve više okupljaju u redove naših junačkih partizanskih odreda, koji se pod rukovodstvom Komunističke partije bore za oslobođenje srpskog i hrvatskog naroda ispod jarma fašističkih okupatora i njihovih slugu ustaša i četnika.

Partizanski odredi postali su jedina nada potlačenog srpskog i hrvatskog naroda, postali su prava narodna vojska u koju se slijevaju sve pozitivne snage srpskog i hrvatskog naroda. Zbog toga partizanski odredi jačaju iz dana u dan i bilježe sve nove i veće uspjehe u borbama protiv okupatora, ustaša i četnika. Zajedno sa svojim velikim saveznicima Crvenom Armijom partizani će ispuniti svoj svesti zavjet, slomiti krvavi fašizam i na njegovim razvalinama sagraditi novi život, u kojem će sinuti puna sloboda i sreća cijelom srpskom i hrvatskom narodu.«[18]

Talijanske komande garnizona u Srbu i Donjem Lapcu, osjećajući mržnju i netrpeljivost naroda, tragali su za najaktivnijim komunistima. Pošto su prethodno prikupili od svojih saradnika sve potrebne podatke o njima, počeli su ih pojedinačno hapsiti. Tako su u Donjem Lapcu uhapsili Peju Zunića, koji je ranije bio sekretar partijske organizacije u Donjem Lapcu što je bilo dobro poznato Bošku Rašeti.

Kotarski komitet je organizovao građane Donjeg Lapca, koji su se, predvođeni komunistima, okupili ispred talijanske komande i zahtijevali da se iz zatvora pusti Pejo Zunić. Vidjevši razjaren narod i plašeći se njegovog gnjeva Talijani su ga pustih s tim da im se javlja svakog dana (Pejo Zunić je prebačen na teren koreničkog kotara na partijsko-politički rad).

U Srbu Talijani su uhapsili političkog aktivistu Stevu Desnicu. U Srbu je za politički rad na terenu općine bio odgovoran Milan Đumić. On je organizovao veću grupu ljudi s kojima je pred talijanskom komandom zahtijevano da se Stevo Desnica pusti. Pošto je Đumić bio najgrlatiji i prijetio Stevi Rađenoviću i njegovoj izdajničkoj grupi, te izbacivao parole protiv talijanskih fašista, Talijani su ga pokušali uhapsiti. Kad su ga gonili snježnonm prtinom, Đumić je porušio nekoliko talijanskih vojnika koji su mu dolazili u susret. Talijani su ga gonili pucajući sve do rječice Sredice, gdje im je pobjegao.

Pored raskrinkavanja domaćih izdajnika i sluga okupatora, Kotarski komitet KPH za Donji Lapac pokušao je sa antiratnom propagandom i kod pripadnika talijanske okupatorske vojske. Letke namijenjene talijanskim vojnicima najvjerojatnije je Komitet dobivao od Sreskog komiteta Drvara i rukovodstva ustanka u ovom dijelu Bosanske krajine.

Letak namijenjen talijanskim vojnicima glasio je: »Vojnici talijanske vojske, pomislite na vaše žene, majke, sestre i djecu koji misle na vas i očekuju da im se vratite. Pomislite da i kod nas naše majke, žene, sestre i djeca isto tako žele da imaju svoje očeve, braću i sinove kod svojih kuća, ali oni znaju da im se ta želje ne može ispuniti dok vi budete ugrožavah njihove živote i domove. Pozivamo vas još jednom da otkažete poslušnost vašim oficirima,

16 Letak KK KPH Donji Lapac izdan novembra 1941. g.

da prekinete borbu protiv nas. Mi vas ne smatramo za sada krivcima svega zla koje počiniste ovdje, jer su vas na to natjerali vaši oficiri, jer niste bili svjesni onoga što činite... Pružamo vam bratsku ruku, ruku radnog naroda grada i sela, koji se bori ne samo protiv vaših okupatorskih starešina, već i protiv vaših vlasti, vaših kapitalističkih zlikovaca.«[17]

Dijeleći letke talijanskim vojnicima u decembru 1941. godine, u talijanskom garnizonu na Otriću, bio je uhapšen politički aktivista Danja Rađenović. Dobro je govorio talijanski. Branio se da je nepismen, i da mu je neki čovjek, kojeg ne poznaje, na željezničkoj stanici Zrmanja dao te papire da ih dijeli kao čestitke za Božić talijanskim vojnicima. Provjerivši Danjine navode da je nepismen, Talijani su ga pustili na slobodu.

Dužnost sekretara Kotarskog komiteta preuzeo je početkom 1942. godine Perica Dozet (iz Koreničkog kotara). Povremeno su na području Donjeg Lapca upućivani Slobodan Uzelac, Neđa Zakula, Milica Opala i Jelena Bićanić.

Stanje u kotaru na svim područjima partijsko-političkog rada se mnogo popravilo. O tome najbolje govori i Izvještaj Okružnog komiteta za Liku upućen Centralnom komitetu KP Hrvatske, februara 1942. godine, gdje se kaže:

»U Donjem Lapcu stanje se potpuno izmijenilo. Sistematskim i temeljitim radom naših drugova, kojima je bio dodijeljen drug Mile, kao pomoć i kontrola, uspjelo nam je onemogućiti tipove ala Rašeta.«[18]

Iako u teškim uslovima talijanske okupacije, partijska organizacija Donjeg Lapca sticala je iz dana u dan sve veća iskustva. Pored naročite brige u radu s omladinom, rukovodstvo je pristupilo organizovanju partijskih organizacija. Naročito je to bilo izraženo u općini Donji Lapac i to vjerovatno zbog toga što su većina ili skoro svi članovi Kotarskog komiteta bili iz Donjeg Lapca. U jesen 1941. godine primljeno je u partiju 9 novih članova i tri kandidata, a u SKOJ 15 članova.

U selu Kruge formirana je partijska ćelija od 3 člana i 3 kandidata, kao i organizacija SKOJ-a s 3 člana. U Srbu je bilo zapostavljeno formiranje partijske organizacije, iako je na teritoriji općine bio dosta veliki broj političkih aktivista, simpatizera i kandidata za Partiju. Jedan od razloga je taj što su se članovi Partije iz Srba nalazili u odredu »Capajev« (kasnije u bataljonu »Marko Orešković«). Iako su ovi članovi Komunističke partije organizovali opći narodni ustanak u Srbu i ponijeli glavni teret u kotaru u organizaciji ustanka, njihovim odlaskom u odred mjesto Srb je ostalo bez partijske organizacije. Vjerovatno je na to uticalo i smjenjivanje sekretara Kotarskog komiteta, koji je najbolje poznavao kadrove i aktiviste u ovoj općini. Bez obzira na sve, politička aktivnost nije zatajila. Pojedini članovi Kotarskog komiteta prenosili su zadatke Partije na aktiviste koje su oni uspješno izvršavali.

Partijsko-politički rad s omladinom na teritoriji ovog kotara bio je najuspješniji. Omladina u cijelom kotaru, izuzev nekoliko pojedinaca, bila je na liniji narodnooslobodilačkog pokreta. Ona je ponijela glavni teret političke borbe u raskrinkavanju domaćih grupa izdajnika i borbe protiv okupatora. Organizacije SKOJ-a uspjele su okupiti skoro svu omladinu u antifašistički front i podići svijest same omladine kao i većine stanovništva.

Obzirom na mali broj partijskih organizacija u kotaru, bilo je vrlo malo sela gdje nije postojala organizacija Saveza komunističke omladine. Omladina je

IT VII, Zb. NOR-a, tom 3, knjiga 4, str. 732.
18 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, (dalje: AIHRPH), KP-230/6.

bila ta koja je, uglavnom, izvršavala zadatke dobijene od Kotarskog komiteta Partije.

U izvještaju Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku upućenog Centralnom komitetu SKOJ-a Hrvatske o organizaciji SKOJ-a piše:

»Izvršena je reorganizacija skojevske organizacije. Sada skojevsko rukovodstvo kotara broji 7 članova, 1 drugarica, od toga 4 radnika, 3 intelektualca. Obrazovano je rukovodstvo SKOJ-a općine Srb. Ona sada broji 10 članova, od toga 5 drugarica. Rukovodstvo općine Donji Lapac biće organizovano u najskorije vrijeme«.[19]

U Lapcu općinsko rukovodstvo SKOJ-a nije bilo formirano vjerovatno zato jer je u mjestu djelovao Kotarski komitet. Ovaj propust je ispravljen februara 1942. godine.

Pod rukovodstvom SKOJ-a, za cijelo vrijeme trajanja talijanske okupacije, odvijao se po selima kulturno-zabavni život omladine. Po selima davane su priredbe na kojima su prikazivani skečevi, izvođene recitacije, a pjevački horovi pjevali su borbene pjesme. Poznato je da su davali skečeve: »Doktor«, »Gazda i sluga«, »Jazavac pred sudom«. Najviše su se recitovale pjesme Alekse Santića, Milana Rakića i Đure Jakšića (kao npr: »Padajte braćo«, »U kvrgama«, »O klasje moje«), a pjevane su pjesme: »Budi se Istok i Zapad«, »Mitrovčanka«, »Bilećanka«, »Avanti popolo« i druge.

Omladinske priredbe u selima, davane pretežno u zgradama osnovnih škola (u tome periodu škole nisu radile), bile su uvijek dobro posjećene.

Za svaki slučaj omladinci su puškama, obezbjeđivali priredbe. Talijani nisu smjeli zalaziti u sela i zato nije bilo slučaja da su priredbe bile ugrožene.

Izvještavajući CK SKOJ za Hrvatsku, o aktivnosti omladine u kotaru Donji Lapac OK SKOJ-a za Liku piše: »U općini Srb ima pjevački zbor i diletanska kulturno-umjetnička sekcija koja obilazi sva sela općine šireći ideje NOB-e. U općini Donji Lapac, Nebljusima i Krugama postoje isto takve diletantske sekcije. Omladina je raspoložena u ovom kotaru sva za borbu protiv okupatora«.[20]

Omladinske organizacije bile su i najveći mobilizacijski agitator za odlazak mladih ljudi u partizanske jedinice. Djevojke su pjevale pjesme o momcima koji su se nalazili u partizanskom bataljonu »Marko Orešković«, a momcima koji još nisu bili otišli u partizane prigovarale su: »Da što valjaš, bio bi sa svojim drugovima u partizanima«. Tako je u prvoj polovici januara iz općine Srb otišlo 60 drugova u bataljon koji se tada nalazio u rejonu Vrhovina.

Lapačka partijska organizacija u jesen i zimu 1941. godine posjećivala je posebnu pažnju i radu sa ženama. Prvih mjeseci ustanka ovaj rad bio je zapostavljen. U toku septembra 1941. godine povremeno je iz OK za Liku u ovaj kotar dolazila Neđa Zakula da radi na organizovanju žena. Pošto je bila angažovana na drugim zadacima van ovog kotara, ponovo je decembra 1941. došla na rad u ovaj kotar. Mjesto je bilo pod talijanskom okupacijom. Za politički rad bili su otežani uslovi. Neđa Zakula u članku: »Na zadacima Partije u prvoj godini rata« govori kakvo stanje zatiče u decembru 1941. godine među ženama u kotaru i kaže: »Poslije povratka iz Zagreba prvi susret sa ženama imala sam u Oraovcu (najbliže selo do Lapca). Bila sam iznenađena koliko

19 HAK, 1. OK SKOJ-a za Liku, kut. br. 1, dok. br. 2.
20 Isto.

su za vrijeme moga odsustva uradile. Da li se meni samo činilo ili je to zaista bilo postignuto radom, stekla sam utisak da su politički znatno napredovale. Pričale su s velikom mržnjom o okupatoru, a ništa manje nisu mrzile ni četnike koji su se šepurili po Donjem Lapcu. U svome selu bojkotovale su porodice nekolicine onih koji su se opredijelili za suradnju s okupatorima«.[21]

Krajem decembra 1941. godine formiran je Općinski odbor AF2-a za Donji Lapac.

Polovinom decembra 1941. na putu iz sjeverne Dalmacije, 120 partizana hrvatske narodnosti prikupilo se u selu Oraovcu na putu u rejon Korenice. Iako je selo Oraovac u neposrednoj blizini Donjeg Lapca u kojem se nalazio talijanski garnizon, ova grupa je ostala dva dana razmještena po seoskim kućama na odmoru i hrani. Videći ih slabo pripremljene za zimske uslove, žene ovog sela dale su Dalmatincima: 22 džempera (maje), 13 pulovera, 26 pari čarapa, 35 pari rukavica, 17 dugačkih gaća, 9 pletenih kapa, 6 šalova i 12 peškira (ručnika).[22]

U svome izvještaju partijski rukovodilac grupe Dalmatinaca Ante Krnja Burgeš izvještava partijsko rukovodstvo u Dalmaciji da su kod naroda naišli na oduševljenje i borbeni duh.

I pored uspješnog rada partijske organizacije, SKOJ-a, AFŽ-a i narodno-oslobodilačkih odbora na raskrinkavanju talijanskih okupatora i domaćih izdajnika te tumačenju značenja bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda, na teritoriji kotara dogodio se zločin.

U selu Kalati, pored rijeke Une na ličkoj strani, u neposrednoj blizini praznog i napuštenog Kulen Vakufa, živjela je porodica Hodak Jakova, predratnog komuniste i jedinog Hrvata u tome selu.

Odmah u početku ustanka, da zaštiti ovu hrvatsku porodicu od raznih šovinistički zagriženih elemenata, Stojan Matić je napisao naredbu ovjerenu štambiljom i ličnim potpisom. U toj naredbi se navodilo da je dotična porodica na strani narodnooslobodilačkog pokreta i da se prema njoj niko ne smije drugačije odnositi. Takva naredba bila je pribijena na kućna vrata Hodakovih. Porodica Hodakovih, kao i srpske porodice, mirno je živjela u svojoj kući. Seoska straža sela Kalati je noću, čuvajući svoje selo, naročitu pažnju obraćala na bezbjednost Hodakovih.

U drugoj polovini novembra 1941. godine u selo Kalati jedne noći banula je naoružana grupa nepoznatih ljudi. Seoska straža se razbježala, a grupa je otpočela pljačku po kući. Toga momenta je kroz neka sporedna vrata uspjela pobjeći iz kuće Mara Hodak, Jakovljeva snaha i sklonila se u komšijsku kuću Obrada Ljiljka. Kad je naoružana grupa otišla iz sela, kući Hodakovih uputio se komšija Obrad.

Vratio se oborene glave i žalostan. Mari je bilo jasno da se s njenom porodicom dogodilo zlo. Obrad joj je rekao da u kući nema nikoga. U zoru se saznalo da je cijela porodica pobijena i bačena u Unu, a kuća opljačkana.

Kasnije se Mara sklonila u selo Bušević u kuću Miće Ljiljka, Srbina, koji je Maru primio kao svog člana porodice. Kum Hodakovih, Srbin iz Donjeg Lapca Dane Đukić (Škrljan), poslao je u Bušević po Maru Radu Bajića da je dovede kod njega u Donji Lapac. Bilo joj je dobro u Buševiću kod Uroša Ljiljka, pa se Mara najljepše zahvalila i ostala u kući Ljiljka cijelo vrijeme rata.

21 HAK, Zb. 3, str. 862.
22 HAK, Zb. 3, strana 821.

Razbojnička grupa koja je počinila zločin u Kalatima nikada se nije otkrila. Cijelo stanovništvo osuđivalo je ovaj zločin i iskreno nastojalo da pomogne ovu porodicu, a to najbolje potvrđuje držanje ljudi iz sela Kalati i Buševića.

Još od ustanka su po selima bili formirani odbori narodne pomoći koji su imali zadatak ishrane ustaničkih gerilskih jedinica na položaju i u prolazu kroz mjesta.

Početkom novembra 1941. godine Kotarski komitet KPH za Donji Lapac počeo je formiranje seoskih narodnooslobodilačkih odbora (NOO), organa nove revolucionarne vlasti.

Članovi Kotarskog komiteta Simo Mrda i Marko Canković formirah su prve NOO u novembru u selima Birovača i Kruge (u lapačkoj općini), u Kunovcu, Kupirovu, Gornjem Srbu i Neteci (u općini Srb). U decembru, gdje se tada nalazio talijanski garnizon, formiran je NOO u Donjem Lapcu.

Kotarski komitet je u toku zime 1941/1942 godine otpočeo formiranje narodnooslobodilačkih odbora i po ostalim selima kotara.

U NO odbore birani su najugledniji ljudi u selima, poznati kao antifašisti i pristalice NOP bez obzira na raniju političku ili vjersku pripadnost. Biranje u selima vršeno je javnim glasanjem na zborovima i konferencijama.

U otkrivanju domaćih izdajnika narodnooslobodilački odbori su postigli značajne rezultate. Đuro Stanković u svome članku »Obavještajna služba u oslobodilačkom ratu« kaže da je za suzbijanje neprijateljskih akcija na području Donjeg Lapca, koje su dolazile najčešće od talijanskih špijuna Rađenovića, Keče, Omčikusa i Rašete, postojala široka mreža informatora i simpatizera.[23]

Drugi primjer budnosti narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija u kotaru Donji Lapac je hvatanje grupe Stanka Sakića, bivšeg jugoslovenskog poručnika, u drugoj polovini februara 1942. godine. Sakić je stigao iz rejona Udbine sa zadatkom da u Donjem Lapcu formiraju četničku jedinicu. Na putu za Srb Sakić, Korać i još dvojica iz Lapca uhvaćeni su od pripadnika NOP-a u selu Doljani i sprovedeni u Stab grupe partizanskih odreda u Korenicu gdje su strijeljani.[24]

Sve to govori da su novi organi vlasti, taj NOO u našem kotaru i u otežanoj situaciji okupacije kotara od talijanskih fašista, pitanju budnosti poklanjali veliku pažnju. Talijani iz garnizona u Srbu i Lapcu nisu kontrolisali sela niti u njih zalazili. U njima su slobodno mogli djelovati NOO kao organi vlasti. Narodnooslobodilački odbori su na zborovima, sastancima i prelima čitah narodu dobijene vijesti od Kotarskog komiteta Partije i upoznavali stanovnike s događajima u svijetu i vođenim borbama partizanskih jedinica s talijanskim okupatorima u zapadnoj Lici.

Pobjede i borbe partizana odreda »Capajev« (kasnije bataljona »Marko Orešković«), u čijem su se sastavu nalazili, uglavnom, borci iz lapačkog kotara, primane su naročito s oduševljenjem. Te pobjede bile su moralna hrana stanovništvu i glavni argument komunista i političkih aktivista u podizanje političke svijesti naroda.

23 Šesta lička divizija, Izdanje Epoha, Zagreb 1964, str. 599.
24 Arhiv VII, br. pres. 3/17 — K. 1611 (svojeručno priznanje Sakića).

Formiranje i rad vojnih jedinica u kotaru

Za čitavo vrijeme trajanja ustanka pa sve do talijanske reokupacije oslobođene teritorije lapačkog kotara, partizanske jedinice nisu imale jedinstvenu komandu. U lapačkom kotaru dejstvovao je Štab bataljona gerilskih odreda za Liku, koji se nalazio pod komandom Štaba narodnooslobodilačke brigade u Drvaru. Sve ustaničke gerilske jedinice bile su formirane po teritorijalnom principu. Jedino je partizanski odred »Capajev« bio formiran kao pokretna jedinica i nije bio vezan za određenu teritoriju. Borio se tamo gdje je to bilo potrebno i gdje je nalagala vojno-politička situacija. Na sastanku Okružnog komiteta za Liku u Srednjoj Gori, 10. oktobra 1941. godine odlučeno je da se formira Štab partizanskih odreda za Liku. Za komandanta je određen Vlado Cetković, a za političkog komesara Marko Orešković. Lika je dobila vojnu komandu za rukovođenje partizanskim jedinicama.[25]

Novi štab je imao pred sobom najvažniji zadatak da od teritorijalnih jedinica, takozvanih gerilskih odreda, formira partizanske jedinice.

Utvrđena je i formacija na osnovu koje su se formirale desetine, vodovi, čete bataljoni i odredi. Borci su imali na svojim kapama crvenu petokraku zvijezdu. Jedinice su imale svoje zastave s crvenom petokrakom zvijezdom na sva tri polja.[26] Na kapama oko petokrake zvijezde nošene su nacionalne zastave, zavisno od nacionalne pripadnosti boraca.

Na teritoriju kotara, na Kamenskom, 29. novembra formiran je Partizanski bataljon »Marko Orešković«. Poslije formiranja i položene zakletve, bataljon je, radi izvođenja borbenih akcija, krenuo ponovo u srednju Liku. Imao je 190 boraca naoružanih puškama i 5 puškomitraljeza.

Naredbom Štaba Grupe NOP odreda za Liku (polovinom novembra) o reorganizaciji vojnih jedinica u Lici, u toku novembra 1941. godine, formiran je od ranijih seoskih vodova donjolapačke općine i Lapački partizanski bataljon. Za komandanta Bataljona postavljen je Stojan Matić, a za političkog komesara Stevo Tišma. Imao je tri čete. Vodovi prve čete bili su: Nebljuški, Kruški, Kestenovački i Buševićki. Druge čete: Dnopoljski, Oraovački, Lapački, Birovački, Gajski i Mišljenovački. Treće čete: Doljanski, Dobroselski i Bubanjski.

U bataljonu je bilo 390 boraca naoružanih s 2 teška mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 270 pušaka, 100 mina, 117 granata i 1 haubica.[27]

U akciji formiranja Lapačkog bataljona na terenu kotara angažovao se Mjesni komitet KPH za Donji Lapac. On je za javljanje boraca izdao posebni proglas s kojim su pojedini članova Komiteta obilazili sela, s borcima održavah sastanke i upoznavali ih s događajima i potrebama da se oformi jača jedinica. Istovremeno, proučavano je Uputstvo Marka Oreškovića, od septembra 1941, u kojem, između ostalog, piše:

»Partizanski odredi su samostalne jedinice sposobne za izvršenje samostalnih akcija, tj. napada na neprijateljske odrede i ometanje njegovih namjera. Pravilnim izvođenjem tih akcija mogu partizanski odredi nastupati s uspjehom protiv brojno daleko jačeg neprijatelja.«[28]

25 vn, **Zb. NOR-a, tom V, knjiga 1, str. 79.**
26 AVH, kut. 1618, br. reg. 8—2.
27 Vn, Zb. NOR-a, tom V, knj. 2, str. 157—166.
28 vn, **Zb. NOR-a, tom** rv, **knjiga 1.**

Donji Lapac 1942. Partizani dejstvujući iz protuavionskog mitraljeza.

Stojan Matić je poslije formiranja Lapačkog bataljona, s dva pratioca, krenuo u Bosansku krajinu u Stab Mladena Stojanovića u Majkić Japru. Navratio je u Štab 1. krajiškog odreda u kojem je našao školskog druga iz bihaćke gimnazije Branka Copića. Prema pisanju Branka Čopića u knjizi »Surova škola«, Stojan se interesovao za razvoj ustanka u Bosanskoj krajini i drugim dijelovima Jugoslavije, kao i o stavu prema četnicima. Na sva Stojanova pitanja Branko mu je dao objašnjenje i upoznao ga da u Srbiji četnici javno saraduju s Nijemcima i vode borbu protiv partizana.

Poslije susreta s dr Mladenom Stojanovićem Stojan se vratio u kotar Lapac. Još većim poletom i energijom, objašnjavajući borcima što je sve vidio i čuo u Štabu Mladena Stojanovića, počeo je da radi na učvršćenju Lapačkog bataljona.

Cijele zime 1941. na položaju Drenovače nalazila se 1. četa Lapačkog partizanskog bataljona u odbrani pravca Bihać—Donji Lapac. Obzirom na visok snijeg i otežano kretanje neprijatelja, odbrana ovog pravca više se svodila na osmatranje i izviđanje kretanja neprijatelja. Postojala je opasnost da ustaške jedinice, koristeći prisustvo Talijana, ponovo pokušaju ući u Donji Lapac.

Januara 1942. godine, po naređenju Štaba Grupe NOP odreda za Liku, Štab lapačkog bataljona uputio je 2. četu u rejon Korenica, u kojoj je bio blokiran talijanski garnizon. Ceta, s komandirom Petrom Rašetom (Andrijinim) i političkim komesarom Savom Mileusnićem Zarićem (koji je do tada bio na dužnosti sekretara Kotarskog komiteta), po nezapamćenoj snježnoj vijavici stigao je u rejon Korenice. S 2. četom bataljona »Ognjen Priča« i jednom četom 2. bataljona 2. odreda 6. februara vrši napad na ustaše u selu

Čanak. Neprijatelj je pobjegao, a četa se polovinom februara vratila u rejon Donjeg Lapca, u selo Gajine.

Polovinom februara Zavlačko-Kaldrmski odred koji se od prvih dana ustanka borio na Srbskom klancu, Tiškovcu, Plavnu, Drenovači i Kulen Vakufu, reorganizovao je svoje redove. Formiran je partizanski vod pod komandom Miloša Zorića (Palasijinim). Jačina ovog voda bila je 25 boraca, naoružani puškama i jednim puškomitraljezom. Odred je imao namjeru da krene u sastav bataljona »Marko Orešković« koji je vodio borbe u rejonu Korenice. Vod je 26. februara 1942. u selu Kunovac zadržan od Milana Đumića i Danića Damjanovića koji su bili' upoznati s predstojećim napadom naših snaga na Donji Lapac.

Od novembra 1941. do 27. februara 1942. u kotaru su formirana 2 partizanska bataljona i jedan samostalni vod. U redovima ovih partizanskih jedinica nalazilo se oko 600 naoružanih boraca s 20 puškomitraljeza.

Stab lapačkog bataljona organizovao je 8. januara 1942. godine u Lapačkim Koritima, u kući seljaka Ilije Bubala vojnopolitičku konferenciju. Na konferenciju komandant bataljona Stojan Matić pozvao je sve vojne i političke rukovodioce ove jedinice. Govorio je o razvoju ustanka u Bosanskoj krajini, £rnoj Gori i Srbiji. Rekao je da se u Srbiji četnici zajedno s Nijemcima bore protiv partizana. Pročitao je i Uputstvo Štaba Grupe NOP odreda za Liku o organizaciji partizanskih jedinica, oznakama, pozdravljanju i zastavi.[29]

U prvoj polovini februara 1942, obaviješten da će krajiški komandant Mladen Stojanović obilaziti jedinice u krajiškom selu Račiću, Stojan Matić je riješio da se ponovo sastane s ovim čuvenim krajiškim rukovodiocem. Desetoga februara 1942. Stojan je s jednim vodom 1. čete lapačkog partizanskog bataljona i grupom omladine stigao na zbor u selo Račić i u ime ličkih partizana pozdravio Mladena, prisutne krajiške borce i narod.

Borbe za oslobođenje Donjeg Lapca

Poslije savjetovanja Štabova Grupa partizanskih odreda za Liku, Kordun i Baniju u Glavnom štabu Hrvatske, Stab Grupe NOP odreda za Liku sazvao je 12. i 13. februara 1942. u selu Mekinjaru vojnu konferenciju svih komandanata i političkih komesara s područja Like.

Zaključeno je da se s jednim bataljonom, ojačanim sa 100 ljudi, izvede akcija protiv talijanskih posada u Donjem Lapcu i Srbu, da se pristupi energičnom obračunu s četnicima, a da se Korenica drži opsjednuta slabijim snagama i povremeno uznemiruje artiljerijskom vatrom.

Za akciju na Donji Lapac određen je bataljon »Marko Orešković« (bez jedne čete), 2. četa bataljona »Ognjen Priča« i jedna četa Lapačkog bataljona.

U cilju pripremanja navedene akcije i napada na talijanski garnizon u Donjem Lapcu, upućen je 18. februara 1942. zamjenik komandanta Grupe odreda Petar Kleut, koji je trebao, zajedno s komandantom Lapačkog bataljona Stojanom Matićem, napraviti plan akcije.

Petar Kleut je stigao na Kamensko i odavde šalje pismo Stojanu Matiću u Nebljuse. Kurir koji je nosio pismo nije našao Stojana, već je pismo pre-

29 Arhiv VII, K 1618, br. reg. 8—2.

dao komandiru 1. (Nebljuške) čete Lapačkog bataljona Dušanu Dotliću. On je pismo poslao Stojanu u rejon Lapca. Dogovoreno je da se napad izvrši 27. februara pred zoru, da se neprijatelj iznenadi, da se do svanuća upadne u mjesto i brzim napadom prinudi na predaju.

Podaci o jačini neprijateljskih garnizona govore da je procjena bila slaba, jer su garnizoni u Lapcu, Srbu, Udbini, Otriću, Kninu, Gračacu i Bihaću bili mnogo jači nego što se to pretpostavljalo.

U Donjem Lapcu bila je 11. četa 3. bataljona 2. pješadijskog puka talijanske divizije »RE« (Kralj Emanuel) ojačana s minobacačkim vodom 12. čete 3. bataljona istog puka. Jačina 270 vojnika.

U centru Donjeg Lapca Talijani su bili smješteni u zgrade pravljene pretežno od kamena (hotel, općina, osnovna škola, zgrada kotara i suda).

Oko centra, u kojem su se nalazile utvrđene zgrade pripremljene za odbranu, bili su napravljeni zemljano-drveni bunkeri povezani s duboko iskopanim rovovima. Talijani su prema uputstvu svojih viših komandi, koje su na osnovu dotadašnjeg iskustva stečenog u borbama s partizanima za naseljena mjesta, dostavili svim svojim jedinicama 1. decembra 1941. Uputstvo, koje je glasilo »Pod otpornom tačkom podrazumjeva se: skup zgrada pripremljenih za odbranu, ili novi izgrađeni bunkeri ili obje vrste zajedno dopunjenih stanovima, nišama i saobraćajnicama, opkoljenih sopstvenom preprekom, i organizovanih tako da se mogu efikasno braniti 300 stepeni. Pošto neprijatelj nema avijacije i uglavnom artiljerije, pomenuti skup mora biti prikupljen tako da je lako njime komandovati i jak u svakom pogledu.«[30]

Po ovome uputstvu je organizovana odbrana talijanskog garnizona u Donjem Lapcu. Donji Lapac se, inače, nalazi u kotlini oko kojeg se uokolo pruža ravnica, u to vrijeme pokrivena dubokim snježnim pokrivačem. Bilo je lako uočiti svako kretanje po danu od jedan do tri kilometra uokolo.

Talijanski garnizoni i njihove komande u Lici bile su obavještavane od svojih viših komandi o borbama njihovih jedinica s partizanskim jedinicama oko Korenice u decembru i januaru, gdje je izbačeno iz stroja oko 1000 talijanskih vojnika, zaplijenjena baterija topova i dva tenka. Uspjesi partizana oko Korenice natjerah su komande talijanskih garnizona da utvrde svoje garnizone. Ovo saznanje o uspjesima partizana imalo je i porazno dejstvo na psihičko stanje i moral talijanskih vojnika u Donjem Lapcu. O tome u knjizi govori talijanski general Zannusi, koji je bio i učesnik tih borbi. On između ostalog kaže: »U ovom dijelu Hrvatske koji je stavljen pod našu kontrolu i u provincijama anketiranim u Italiji, mi smo u stvari okupirali samo ceste na kojima smo se materijalno nalazili, dok ostah dio teritorije ili nije bio okupiran ni sa čije strane ili su ga Okupirali ustanici. Uslijed toga nije se moglo ni koraknuti ne rizikujući da se ne naiđe na njihovu reakciju, što je značilo da su svi naši pokreti, počev od najbanalnijeg prijevoza namirnica iz jednog garnizona u drugi, morah biti pažljivo pripremljeni i zaštićeni, jer je uvijek postojala mogućnost da se naleti na zasjedu, koju je protivnik postavio. To je prouzrokovalo stalno iscrpljenje naših ljudi, čije je slanje na odsustvo ili na odmor uslijed teških uvjeta u kojima su se nalazili bilo krajnje teško. Bili oni u mjestu čuvajući neko naselje ili neku karaulu željezničku ili u pokretu-pješke. kamionima ili vlakom, oni nikada nisu sebi mogli dopustiti luksuz da budu

30 Arhiv VII, Supersloda, Cirkular br. 3, od 1. XII 1941. g.

mirni. Opasnost susreta s neprijateljem pritiskivala ih je i primoravala da žive u stanju neprekidne napetosti.«[81]

I pored tajnosti izvođenja pokreta naših jedinica iz rejona Korenice za predviđeni napad na talijanski garnizon u Donjem Lapcu, njihovo pristizanje u sela Dnopolje, Birovaču i Oraovac bilo je otkriveno od strane domaćih izdajnika. Postoji vjerovatnoća da je boravak zamjenika komandanta Grupe doreda Petra Kleuta na Kamenskom, desetak dana pred napad, i upućivanje pisma Stojanu Matiću po nesigurnom kuriru, bilo otkriveno. Talijani su sigurno obaviješteni o pripremama napada. U političko-obavještajnom izvještaju Glavnog obavještajnog centra Hrvatske, poslanom Vrhovnom Štabu NOV i POJ, od 3. decembra 1942. godine kaže se: »Uhvaćen je talijanski špijun koji je izvijestio Talijane o pripremama za napad na Donji Lapac.«[82]

Obaviješten o napadu partizana na garnizon u Lapcu, Boško Rašeta, vjerovatno sa znanjem Talijana, tražio je sastanak s komandantom Lapačkog bataljona Stojanom Matićem, što je on energično odbio. Matić se s 2. četom nalazio u selu Gajine u blizini Donjeg Lapca. U selu su se nalazili i članovi Kotarskog komiteta Partije. Po nagovoru članova KK KPH Donji Lapac Stojan je pristao da pregovara.

Na pogodnom mjestu, izvan talijanskog garnizona, 26. februara prije podne, došli su Boško Rašeta, Luka Štikovac, Milošica Bosnić, Stevo Bajić i Dušan Bajić. Sa Stojanom su stigli: Dušan Rašeta, Mile Kosanović, Tomica Popović i Sava Mileusnić-Zarić, koji je u to vrijeme bio član Komiteta.[33]

Boško Rašeta je molio Stojana da partizani ne napadaju talijanski garnizon u Donjem Lapcu, jer će Talijani vršiti odmazdu nad stanovništvom i zapaliti Lapac. Vidjevši da mu je poznata namjera partizana da napadnu Talijane, ~Stojan mu je odgovorio: »Ako tvoja čast može dozvoliti da se šećeš po Lapcu, gdje se vijori neprijateljska zastava, moja to ne može dozvoliti. Zato ću prvi na čelu partizanskih jedinica ući u Lapac.« Poslije toga, bez pozdrava, Stojan se s drugovima vratio u selo Gajine. Pred mrak Stojan se s četom prebacio u selo Oraovac radi učešća u napadu u zoru slijedećeg dana.

Prema planu napad je trebalo izvršiti, koristeći mrak, prije svanjivanja, iznenadno sa sjevera i jugozapada, ovladati mjestom i svim zgradama oko centra i odatle krenuti na juriš i zauzimanje utvrđenih zgrada. Predviđeno je da obezbjeđenje s pravca Bihaća drži 1. četa (Nebljuška), a s juga, prema Srbu, 3. (Doljanska) četa Lapačkog partizanskog bataljona.

Za napad na Lapac predviđeno je da učestvuju četiri partizanske čete i to: 1. i 2. četa bataljona »Marko Orešković« od 150 boraca, 2. četa bataljona »Ognjen Priča« s 50 i 2. četa Lapačkog bataljona s 50 boraca. Sa borcima su održani sastanci na kojima su upoznati sa zadacima. U selu su prikupljene bijele plahte radi maskiranja boraca za kretanje po snijegu. Mještanima je zabranjen izlazak iz mjesta gdje su bile prikupljene jedinice, a slučajni prolaznici su zadržavani te noći u selima. Sve je ovo preduzimano da neprijatelj ne otkrije napad.

Pripremao se i talijanski garnizon za odbranu. Svoju pripravnost podigao je na najveći stepen.

31 Zanussl Glocomo, Hat i katastrofa Italije, Rim 1945, str. 185.
32 Arhiv Vn, JNA, reg. br. 1/1—9, k. 103.
33 Lika u NOB-i 1942. VIZ Beograd 1971, str. 400.

Kako bi napad počeo u pet sati, naše jedinice su iz rejona prikupljanja krenule u tri sata, 27. februara, prema svojim pravcima nastupanja.

Prva četa bataljona »Marko Orešković«, pod komandom Milana Zeželja i političkog komesara Milorada Miščevića, ojačana s vodom 2. čete Lapačkog bataljona, nastupala je iz sela Dnopolja i Birovače u pravcu sjevernog dijela mjesta. Njen zadatak bio je da ovlada bivšim kotarskim magacinom, koji se nalazio izdvojen od mjesta, a potom da nastupa u pravcu općinske zgrade. Desno od ove čete nastupao je vod 2. čete Lapačkog bataljona u pravcu Zegara, tj. sjevernog dijela mjesta.

Druga četa bataljona »Marko Orešković« (s vodom 2. čete iz Lapačkog bataljona), pod komandom Mane Breke i političkog komesara Petra Babića, nastupala je iz sela Oraovca s jugozapadne strane, preko Hajdukovića brda, duž ceste koja vodi iz Srba za Donji Lapac. Njen zadatak bio je da pročisti južni dio mjesta i s južne strane izvrši napad na neprijatelja, koji se nalazio u crkvi i zgradi bivšeg kotara, sadejstvujući drugoj četi bataljona »Ognjen Priča«.

Druga četa bataljona »Ognjen Priča« (s vodom 2. čete Lapačkog bataljona), pod komandom Mane Varićaka i političkog komesara Dmitra Zaklana, imala je zadatak da iz sela Oraovca nastupa u pravcu Lapca i s njegove zapadne strane ovlada okolnim zgradama centra i napadne neprijatelja u zgradi suda i kotara.

I pored ranije otkrivenog napada od strane neprijatelja, i ravnog terena pokrivenog bijelim snježnim pokrivačem, sve jedinice su od 5 sati uspjele izvršiti prvi dio svog zadatka i ovladati prvim kućama mjesta.

Prva četa bataljona »Marko Orešković« u nastupanju je izmijenila dobiveni zadatak. Umjesto napada na magacin, energično je nastupala kroz Zegar ka centru, ostavljajući magacin za likvidaciju kasnije. U tom nastupanju u Zegaru je naišla na grupu naoružanih ljudi okupljenih u kući, koji su se bez pucnja predali. Ova grupa je pripadala majoru Rašeti i nije imala kuraži otvoriti vatru na partizane, ili nije htjela.

Druga četa bataljona »Marko Orešković« s južne strane bez otpora je nastupala. Uspjela je do zore ovladati južnim dijelom mjesta i izbiti pred crkvu i zgradu kotara, gdje je bila zadržana jakom vatrom neprijatelja iz bunkera i zgrada.

Druga četa bataljona »Ognjen Priča« uspijeva sa zapadne strane uči u mjesto i ovladati zgradom u kojoj se nalazila Komanda čete talijanskog garnizona. Zaplijenila je radio-stanicu.

U tim prvim jutarnjim borbama poginuo je komandant Lapačkog partizanskog bataljona Stojan Matić, a ranjen je komandant bataljona »Marko Orešković« Đoko Jovanić. Obojica komandanata nalazila su se u streljačkom stroju svojih boraca. Ranjen je i komandir 2. čete bataljona »Ognjen Priča« Mane Varićak. U toku cijelog dana vodila se ogorčena borba s neprijateljem. Prvoj četi bataljona »Marko Orešković« uspjelo je ovladati općinskom zgradom, provaljujući ćuskijama sporedna vrata, a zatim ručnim bombama prisiliti preživjele neprijateljske vojnike na predaju. Zarobljeno je 35 neprijateljskih vojnika, među kojima i dva oficira. Poslije podne ova četa je preko tavana nekih sporednih zgrada uspjela zauzeti i zgradu osnovne škole.

Pod sve jačim pritiskom neprijatelj se oko 18 sati predao i u zgradama suda i kotara. Da bi savladah neprijatelja, partizani su kroz duboki snijeg kopah prilazne rovove ovim zgradama, penjali se na tavane i krovove kuća,

odakle su bacali bombe na utvrđenizgrade. Po velikom broju mrtvih i ranjenih na obje strane, može se zaključiti da je borba bila žestoka i nemilosrdna.

Obaviješten radio-putem o napadu partizana na garnizon u Donjem Lapcu, komandant talijanske divizije »RE« preduzeo je mjere da pomogne svom garnizonu. On naređuje komandantu 2. pješadijskog puka u Bihaću da s pukom izvrši pokret u pravcu Donjeg Lapca i pomogne garnizonu. Uslijed velikog snijega i daljine puta, ova kolona neprijatelja dostigla je do sela Skočaja, gdje je primila radio-telegram od svog izviđačkog aviona da se garnizon u Donjem Lapcu prestao javljati i da je to znak da je garnizon savladan.

To se vidi i iz radio-izvještaja komandanta 18. talijanskog korpusa komandantu 2. talijanske armije u kojem se izvještava:

»Jedinicama koje su pošle iz Bihaća radi deblokiranja garnizona, od strana ustanika, onemogućen dalji prelaz uslijed visokog snijega. Hvatanjem radio-veze sa Donjim Lapcom u 18,52 pokazalo se da je garnizon preplavljen ustanicima. Avion se po podne uključio u talasnu dužinu pomenutog garnizona, ali više nije bilo nikakvog saopštenja. Prema vijestima iz Udbine, Donji Lapac drže komunisti. Ukupni naši gubici: 50 mrtvih i ranjenih, ostali zarobljenici. Ustanički gubici mnogo veći.«[34]

U borbi za oslobođenje Donjeg Lapca cijelo stanovništvo uzelo je aktivno učešće. Za vrijeme trajanja borbe po kućama je kuvana hrana za borce, izvlačeni i zbrinjavani ranjenici.

Poslije predaje talijanskog garnizona jedinice su prikupljale naoružanje i opremu. Zarobljenici su smješteni u zgradu osnovne škole, a jedna grupa boraca tragala je za majorom Rašetom. Rašeta je nestao. Kasnije se ispostavilo da je imao pripremljeno sklonište u podrumu svoje kuće. U njoj je Boško Rašeta ostao sve do polovine septembra 1943. (Po danu se sklanjao u sklonište, a noću je izlazio u dvorište.) Hranila ga je njegova majka. U septembru, poslije kapitulacije Italije, prijavio se komandi njemačke jedinice koja je bila smještena u Donjem Lapcu. Otpremljen je u zarobljenički logor u Njemačkoj.[85]

U borbi za oslobođenje Donjeg Lapca ubijeno je 30, ranjeno 26 i zarobljeno 174 talijanska vojnika. Od toga 6 oficira i 15 podoficira.

Zaplijenjena su 4 mitraljeza tipa »Breda«, 3 mala bacača mina, 15 puškomitraljeza, 220 pušaka, veća količine ručnih bombi, 2 radio-stanice, jedan kamion, dva bicikla, jedna kara, 12 samara, i 18 mula.[36]

Pored navedenog zaplijenjeno je 1000 kg pirinča, 1000 kg makarona, 1000 kg dvopeka, 200 litara ulja, 150 kg šećera, 350 kg sira, 300 kg soli, 200 kg kafe, ćebadi, čaršava, odjeće i obuće.[37]

Koliko vojnički važna, ova pobjeda nad talijanskim okupatorima politički je bila mnogo važnija. Razuvjereni su i oni pojedinci koji su borbu s okupatorom smatrah, obzirom na snagu i naoružanje, nemogućom.

Pojedine ocjene nekih odgovornih partijskih rukovodilaca o stanju u ovom kotaru u jesen 1941. pokazale su se netačnim. U ocjenama se političko stanje u Donjem Lapcu prikazivalo mnogo težim nego što je bilo, a Bošku Rašeti

34 VII, Zb NOR-a, tom XIH, knj. 2, str. 259.
35 Umro u SAD 1976. godine (prim. D. D.).
36 Lika u NOB 1942, Beograd 1971, str. 354.
37 vn, **Zb. NOR-a, tom V. knjiga 3, str. 228.**

davan je daleko veći značaj nego što je trebalo. Njegov uticaj se odnosio na **svega desetak ljudi u** Lapcu, ali i oni ga nisu slijedili do kraja. Predali su **se našim** borcima bez ijednog ispaljenog metka. Politički rad s narodom u **tome periodu** bio je najuspješnijim, a posebno u raskrinkavanju domaćih **izdajnika.**

Pobjedu nad neprijateljem i oslobođenje mjesta umanjila je žalost za 14 poginulih i 23 ranjena borca, od kojih su devetorica bili Lapčani. Među njima je i komandant Lapačkog partizanskog bataljona Stojan Matić koji je od početka ustanka vodio borce ovog kraja iz pobjede u pobjedu.

Drugog marta borci jedinica koje su oslobodile Donji Lapac i narod lapačke općine sahranjivah su svoje poginule borce. Sahrana poginulih drugova izvršena je u centru mjesta. Posmrtni govor održao je partijski rukovodilac 2. čete bataljona »Marko Orešković« Josip Cazi. U govoru o poginulim drugovima, a naročito Stojanu, Cazi je razobličavao izdajničku politiku jugoslovenske vlade na čelu sa kraljem i njenu podršku četničkim izrodima.

Dužnost komandanta mjesta tih prvih dana vršio je ranjeni komandant bataljona »Marko Orešković« Đoko Jovanić. Trećeg marta formirana je Komanda mjesta s komandantom Kojicom Blanušom i političkim komesarom Stevom Obradovićem.

Pred novom Komandom mjesta postavljah su se zadaci oko formiranja bolnice te zbrinjavanja i liječenja ranjenika. U to vrijeme nije bilo u kotaru ni jednog liječnika, pa je liječenje povjereno iskusnoj medicinskoj primalji Boji Tišmi. Obzirom na svakodnevno bombardovanje mjesta od strane talijanske avijacije, Komanda mjesta je bolnicu prebacila u selo Pirovište. Pored zaplijenjenih lijekova, bolnica je opremljena drugim artiklima i hranom iz zaplijenjenog talijanskog magacina.

Zarobljene talijanske vojnike Komanda mjesta je smjestila u zgradu osnovne škole. Ostavila im je potreban pribor za jelo i snabdjevala ih namirnicama za prehranu koju su sami organizovali.

Komanda mjesta je, na osnovu naređenja Štaba Grupe partizanskih odreda Like, donijela odluku da zarobljene talijanske vojnike pusti u najbliži talijanski garnizon na Udbinu. Puštanje zarobljenih talijanskih vojnika potvrđuje komandant 18. talijanskog korpusa u izvještaju komandantu svoje armije generalu Roati: »Iz Donjeg Lapca stiglo 140 podoficira i vojnika, od kojih 10 ranjenih, njih su pustili, iako skoro potpuno bez odijela, 12 vrlo teških ranjenika ostalo je u Donjem Lapcu. Također su zadržani oficiri od kojih dva ranjena.«[88]

U zoru, 28. februara, izvukla se iz Srba u selo Kruškovaču, u kuću Gojka Rađenovića Gašulića, općinskog službenika, grupa ljudi u kojoj su bili: Nedeljko Keča, šumarski tehničar (predviđen za zamjenika komandanta budućeg četničkog puka), Svetozar Omčikus, šumarski inžinjer, Iso Lukić, građevinski poslovođa, Gojko Rađenović Gašuhć, općinski službenik, Dane Kalinić, žandar, Pero Rajak, žandarski narednik, Nića Rajak, žandar, Svetiša Jovanić. zemljoradnik, Sveto Rađenović, zemljoradnik, Jojica Ožegović, zemljoradnik. Drago Obradović, zemljoradnik, Pajo Drča trgovac, Jovo Keča, trgovac. Mile Desnica, gostioničar i Stevo Rađenović, bivši poslanik.

38 Vn, Zb. NOR-a, tom XIII, knj. 2.

S grupom nije krenuo Pajica Omčikus. On je izišao s puškomitraljezom i zadržao se u jednoj kući kod crkve. U početku napada naših jedinica on im se predao.

Osjetivši opasnost, talijanski garnizon u Srbu se pripremao za odbranu. Neprijatelj je imao iskopane rovove na spoljnom obezbjedenju mjesta i to kod crkve, na Subotinom brdu, Mandića glavici i istočnim padinama prema rječici Mlinarici.

Talijani su za odbranu tzv. Citadele — centra, utvrdili javne zgrade koje su bile zidane kamenom: zgradu osnovne škole, Rajakovu kuću i kuću Jove Keče, žandarmerijsku stanicu, zgradu šumarije, općine te kuće Pajice Omčikusa i Steve Rađenovića.

Ove zgrade su pripremljene za odbranu tako što su prozori zazidani kamenom i na njima napravljene puškarnice. na tavanima — zabatima probijene puškarnice i osmatračnice. Oko zgrade su napravljeni drveno-zemljani bunkeri i rovovi, a između utvrđenih zgrada iskopane su saobraćajnice.

Garnizon je bio opremljen hranom za mjesec dana. U centru mjesta nalazila se česma s pitkom vodom i ogrjevno drvo. Telefonska veza garnizona s drugim mjestima nije funkcionisala za cijelo vrijeme talijanske okupacije. Garnizon je branio 44. bataljon 73. legije crnih košulja talijanske divizije »Sassari« koji je brojio 550 do 600 vojnika.

Na sastanku u Donjem Lapcu, zamjenik komandanta Štaba Grupe ličkih odreda Petar Kleut dogovorio je s komandantom 1. krajiškog odreda Slavkom Rodićem da u napadu na talijanski garnizon u Srbu učestvuju: bataljon »Marko Orešković« (1. i 2. četa sa 150 boraca), bataljon »Stojan Matić« (2. i 3. četa sa 180 boraca), bataljon »Gavrilo Princip« (dvije čete sa 100 boraca) i bataljon 1. krajiškog odreda (dvije čete sa 150 boraca). Ukupno 580 boraca.

Napad na garnizon u Srbu određen je za zoru 5. marta 1942. Zamjenik komandanta Štaba Grupe Petar Kleut naredio je Štabu bataljona »Gavrilo Princip«, koji se nalazio u rejonu Bruvno, da s dvije ćete 4. marta stigne u rejon Srbski klanac i da ga posjedne za odbranu s pravca Otrića; 4. bataljon 1. krajiškog odreda iz Cvjetnića da se prebaci u Bosanske Osredke, odakle će krenuti u selo Neteku. Za doček ovog bataljona u Bos. Osredcima određeni su Danić Damjanović i Vojislav Mileusnić. Uoči napada na Srb Zavlačko-Kaldrmski vod nalazio se u selu Kunovcu.[383] Prema ranijem dogovoru ovaj bataljon je jednu svoju četu trebao ostaviti u Ličkim Osredcima za obezbjeđenje pravca prema Tiškovcu i Trubarskom Vaganu, gdje su se nalazile talijanske posade i četnici.

Za obezbjeđenje napada na talijanski garnizon u Srbu, bile su angažovane četiri čete ili oko 250 boraca. Pristizanje predviđenih jedinica za napad u rejon sela Neteke (oko 1,5 kilometara sjeverno od Srba), izvršeno je 4. marta oko 16 sati.

Štabovi bataljona »Marko Orešković« (s komandantom Milanom Sijanom i komesarom Josipom Cazijem), bataljona »Stojan Matić« (s komandantom Tomicom Popovićem i političkim komesarom Simom Mrđom) i 4. bataljona 1. krajiškog odreda (s komandantom Milutinom Moračom i političkim komesarom Nikolom Kotlom) donijeli su plan za napad.

38a Kaldrmsko-Zavlački vod ušao je u sastav 2. čete bataljona »Marko Orešković« poslije borbe za Srb.

Odlučeno je da se primijeni ista taktika kao i za napad na Donji Lapac: da 2. četa bataljona »Marko Orešković«, ojačana s omladinskim vodom iz sela Neteke izvrši napad sa sjeverne strane, ovlada s obezbjeđenjem kod crkve, a potom nastupa duž mjesta u pravcu osnovne škole; da 1. četa bataljona »Marko Orešković« napada iz sela Podastrane i pravca od Gornjeg Srba, ovlada spoljnim obezbjeđenjem na brdu Mandića, a potom nastupa ka centru mjesta sa zadatkom napada i zauzimanja općinske zgrade; da 3. četa (Doljanska) bataljona »Stojan Matić« krene od korita rječice Srebrenice i sela Podastrane — ovlada Subotinim brdom, a potom da napadne neprijatelja u zgradi bivše žandarmerije i šumarije; da 2. četa ovog bataljona (Lapačka) ojača odbranu pravca prema Otriću, na Srbskom klancu i zajedno s bataljonom »Gavrilo Princip« ne dozvoli na tom pravcu intervenciju neprijatelja. Ceta 4. bataljona (Boboljuška) 1. krajiškog odreda dobila je zadatak da izvrši napad istočnim padinama Mandića glavice, u pravcu kuće Omčikusa i da njome ovlada; da 2. četa ovog bataljona u Osredcima obezbijedi pravac Trubarskog Vagana i Tiškovca. Napad naših jedinica otpočeo je 5. marta u 3 sata. Jedinice su krenule iz svojih polaznih rejona prikupljanja u pravcu Srba.

Omladinski vod iz sela Neteke, koji se kretao sjevernim prilazima Srba, susreo se s talijanskim obezbjeđenjem. Talijani su bez borbe napustili svoj položaj i pobjegli ka centru. Nastupanje za neprijateljem preuzela je 2. četa bataljona »Marko Orešković« koja je do zore izbila pred utvrđene zgrade u centru mjesta. Omladinskom vodu, koji je ostao na sjevernom dijelu mjesta, predao se Pajica Omčikus s puškomitraljezom koji je bio predviđen za komandanta četničkog puka, a nešto kasnije i Miloš Torbica, bilježnik, koji se sklonio kod kuma u selu Kunovac. Omčikus je poslije izjavio da je znao za predviđeni napad i da je zbog toga izišao s puškomitraljetom da se preda.[39]

Druga četa je zauzela kuću Petra Zeželja koju su Talijani napustili.

Prva četa bataljona »Marko Orešković« nastupala je u to vrijeme s juga. Osjetivši napad, spoljno obezbjeđenje Talijana na Mandić glavici bez borbe napušta svoj položaj i bježi u centar mjesta. Za njim je nastupala ova četa i dostigla do kuće Sare Puače.

Boboljuška četa Krajiškog bataljona nastupala je s jugoistoka, između komunikacije i rječice Sredice, kroz voćnjake i po visokom snijegu u pravcu kuće Omčikusa, koja se nalazila na najvišoj tački mjesta Srba. Budući da borci nisu na sebi imali maskirane ogrtače, bili su lako uočljivi kao ciljevi za precizno gađanje neprijatelja. Ova četa je imala osjetne gubitke (2 poginula i 6 ranjenih boraca).

Komandant talijanskog garnizona (bataljona) u Srbu, radio-putem izvještava Komandu divizije (»Sassari«) u Kninu o navedenom napadu partizana: »Jake ustaničke formacije napale garnizon. Posada se zabarikadirala u centru naselja. Napad se nastavlja. Naši dosadašnji gubici: 1 oficir poginuo, a 2 ranjena, nije utvrđen broj mrtvih i ranjenih vojnika«.[40]

Uslijed jake zaprečne vatre 3. četa bataljona »Stojan Matić« nije uspjela zauzeti Subotino brdo. Na dostignutoj padini ovog brda četa se ukopala. Druga četa istog bataljona nalazila se u selu Podastrana kao rezerva. Ona je kasnije upućena za obezbjeđenje pravca prema Otriću.

39 Pajica Omčikus se objesio u Štabu Grupe NOP odreda za Liku (prim. DD.).
40 Arhiv VII, Talijanska arhiva, kut. 153. F-l, dok. 17A/1.

Svi pokušaji da se u toku dana zauzme neka otporna tačka, ostali su bezuspješni. Jedinice su prikovane na dostignutoj liniji i svaki pokret bio je kontrolisan neprijateljskom vatrom.

Izvješten o partizanskom napadu na Srb, komandant talijanske armije radio-depešom je tražio od Operativnog lovačkog vazduhoplovstva u Udbinama hitno bombardovanje periferije Srba, koju su zauzeli ustanici. Garnizonu u Srbu je naređeno da izloži znakove raspoznavanja za navedeno bombardovanje.[41] Toga dana poslije podne jedna eskadrila bombardera tipa »Savoja« bombardovala je južnu periferiju mjesta, ali bez nekog većeg efekta.

Komanda 2. čete bataljona »Marko Orešković« riješila je da ovlada Rajakovom kućom, kao najisturenijom tačkom odbrane. Za napad su se javih dobrovoljci: komesar čete Pero Babić, vodni delegat Ilija Radaković i borci Vaso i Aco Ciganović, Vlade Marić, Mane Bursać, Jandrija Prijić i Nikola Bujić. Pod zaštitom puškomitraljeza ova grupa bombaša ovladala je kućom, ali su se Talijani povukli u rov, odakle su brisanim prostorom zaustavili daljnji pokret naše grupe.

U toku 6. marta, sredinom dana, grupa talijanskih bombardera ponovo je bombardovala periferiju Srba, kao i selo Kunovac, na koje je bajČeno 10 bombi težine 150 do 200 kilograma. Tom prilikom uništena je kuća Jove i Rade Damjanovića u kojoj se sastajala omladina sela Kunovca. Pored uništenih nekoliko pomoćnih zgrada poginuo je i borac Nikola Damjanović (koji je s položaja 1. čete bataljona »Marko Orešković« od Srba došao da vidi roditelje), omladinac Jovo Damjanović i troje djece.[42]

U toku noći 7. na 8. marta, iz borbi za Srb, povučen je 4. krajiški bataljon u Bosansku krajinu, koji je prema naređenju Štaba 5. krajiškog odreda trebao da izvodi neke druge zadatke. U trodnevnim borbama Krajišnici su imali 2 mrtva i 6 ranjenih boraca.[43]

Položaj ovog bataljona preuzela je 1. četa bataljona »Marko Orešković«, a rukovođenje svim jedinicama u napadu na Srb preuzeo je Stab bataljona »Marko Orešković«.

Borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. Stab bataljona »Marko Orešković« ubacio je mjesto svoje 2. čete, 2. četu bataljona »Ognjen Priča« koja je stigla u Lapac. Na Srbski klanac je upućena novoformirana Broćanska četa i Osredački vod kao ojačanje ovog položaja, obzirom da su Talijani počeli prodore s pravca Otrića.

Druga četa bataljona »Ognjen Priča«, preuzevši dio položaja od 2. čete bataljona »Marko Orešković«, odlučila je da ovlada školskom zgradom koja je predstavljala jak objekat neprijateljske obrane. Za taj zadatak formirano je bombaško odjeljenje od 5 boraca koji su pod zaštitom vatre ostalog dijela čete trebali prodrijeti do škole i ubaciti bombe. Bombaško odjeljenje je uspjelo da stigne do prozora škole, baci bombe i ovlada učionicama u prizemlju. Talijani su se povukli na tavan i pucah kroz probijenu tavanicu. Poslije tako paklene situacije gdje je poginulo nekoliko talijanskih vojnika, naše bombaško odjeljenje bilo je prinuđeno da se izranjivano povuče na polazni položaj.

Prva intervencija talijanske divizije »Sassari« da pomogne svom opsjednutom garnizonu u Srbu, uslijedila je tek 8. marta. Toga dana stigla je na

41 Arhiv VII, Talijanska arhiva, kut. 153. r-1, dok. 17/1.
42 vn, Zb. **NOR-a, tom XIII, knj. 2, str. 245.**
43 vn. Zb. NOR-a, tom IV, knji. 3, str. 365.

položaj na Srbski klanac i 2. četa bataljona »Stojan Matić« da ojača odbranu s južnog pravca.

Sto pedeset prvi pješadijski puk divizije »Sasari«, poslije jake artiljerijske vatre po Srbskom klancu, krenuo je iz Otrića s ciljem da zbaci naše obezbjeđenje sai Srbskog klanca. Srbski klanac je u to vrijeme branila četa iz bataljona »Gavrilo Princip«, novoformirane čete iz sela Brotnje, Osredački i Kaldrmačko-Zavlački vod. Ceta bataljona »Gavrilo Princip« provela je noć u zaseoku Podljuti, a preko dana posjedala položaje za odbranu. Osredački i Kaldrmsko-Zavlački vod i Brotnjanska četa imali su položaje na Klancu, odmah iznad Ljeskove drage, a noć su borci proveli u trima kućama Stojsavljevića koje su se nalazile na prevoju Srbskog klanca. Čete su bile malog brojnog stanja, svega po 50 boraca.

Ugledavši talijansku kolonu preko snijegom pokrivenog Popinskog polja, kako se iz Otrića kreće u pravcu Srbskog klanca, četa iz bataljona »Gavrilo Princip« odlučila je da isturi jedan svoj vod pod Ljeskovu dragu kod Carske kuće i tako sačeka navedenu kolonu na ravnici. Talijanska artiljerija s vatrenih položaja na Otriću, ravnomjerno je i često tukla naše položaje na Srbskom klancu. Kad se talijanska prethodnica približila, otvorena je ubitačna vatra prikrivenog voda. Kolona se morala povući ponovo na Otrić. Ovom prilikom ubijeno je 8 talijanskih vojnika, a 12 zarobljeno.

Drugog dana, 8. marta, Talijani su cijelim 151. pukom ponovo krenuli ka Srbskom klancu. Ovog put poučeni iz prethodnog dana, oni su svoj jedan kompletni bataljon uputili preko Korita s ciljem da preko Jelovih tavana izmanevrišu našu odbranu na Klancu i upadnu u dolinu Srba. Drugi njihov bataljon, koji je s fronta nastupao prema Srbskom klancu, bio je odbijen, ali se po mraku bataljon zadržao u rejonu Carske kuće, očekujući uspjeh svog desnokrilnog bataljona koji je vršio obilazak naših položaja preko Jelovih tavana.

Pred mrak kolona ovog bataljona počela se spuštati s Jelovih tavana u Calićevu dragu, u selo Kupirovo, koje se nalazilo duboko u pozadini odbrambenih položaja. U tome momentu se u selu Kupirovu, zaseok Podklanac, nalazio Stab bataljona »Stojan Matić« sa 2. (Lapačkom) četom. Izvještena o spuštanju Talijana Calićevom dragom, četa je zauzela položaj iznad sela. Talijanima su zadani manji gubici. Užurbano su se počeli povlačiti. Pošto je nastupila noć, Stab bataljona »Stojan Matić« je ostavio na položajima samo osmatrače, računajući da će Talijani produžiti s nastupanjem idućeg dana. Talijanska kolona se povlačila istim putem (i pritom kroz snijeg) kojim je i došla. O tome povlačenju Talijani u depeši kažu: »Pošto je dostigao k. 736-Tuvanj, 19. brdski bataljon bio je napadnut i opkoljen od strane znatnih neprijateljskih snaga koje su došle iz Kupirova. Savladavši neprijateljski otpor bataljon se dijelom povukao u Zrmanju. Nedostaju pojedinosti. Naši do sada utvrđeni gubici: oficira 3 ranjena, 1 nestao. Vojnici, izgubljeno 64 ranjeno, 28 promrzli. 30 nestalih.«[44]

U zoru, 9. marta, za ovom je neprijateljskom kolonom upućen Osredački vod, koji se tragom Talijana popeo na Jelove tavane i tom prilikom našao 18 smrznutih talijanskih vojnika, kao i veću količinu oružja i opreme. Zaplijenjen je teški minobacač 81 mm s 24 mine, 4 bacača plamena s punje-

44 VII, Zb. NOR-a, tom XIII, knjiga 2, strana 269.

njem, 1 teški mitraljez, 48 tromblona za puške. Ovo naoružanje je odmah upućeno Štabu bataljona »Marko Orešković« radi korištenja u borbi za Srb.

Trinaestog marta, kad je osposobljen zaplijenjeni talijanski bacač mina, organizovano je gađanje utvrđenih zgrada u kojima se nalazio neprijatelj u Srbu. Gađanje je vršeno s kote Međeđak posrednim putem. Elementi za gađanje su prenošeni relejnim putem preko grupe boraca. Pogođen je cilj, tj. pojata kuće Mileusnića gdje su Talijani imali 4 mrtva vojnika. Među njima je bio i 1 oficir. Iako su bili potpuno ispravni i puni goriva, toga dana nisu mogli biti upotrijebljeni zaplijenjeni bacači plamena.[45]

Da je stanje talijanskog garnizona u Srbu bilo više nego očajno i da je bio postignut i najmanji uspjeh u zauzimanju nekih objekata, garnizon bi bio zarobljen i uništen. Kakav je bio moral talijanskih vojnika i starješina, najbolje ilustruje komandant 18. talijanskog korpusa u depeši:

»Poslije pokušaja deblokiranja naselja 13. i 14. bataljon nalaze se prikupljeni na stanici Zrmanja, pošto su pretrpjeli osjetne gubitke. Garnizon pruža otpor učestalim napadima ustanika. Morao je da napusti neke kuće gdje je bio zabarikadiran. Vjerojatno otpor neće dugo trajati.

Situacija u Srbu vrlo kritična. Očekuje se da bi pokušaj deblokiranja moglo da se izvrši sa 73. bataljonom »Crnih košulja« i mitraljeskom četom dislociranim u Gračacu, premještajući ih običnim putem do stanice Zrmanje, a zatim da se upute prema Srbu, istovremenim ispadom iz garnizona. U međuvremenu Gračac bi trebalo da bude posjednut jedinicama koje bi Armija uputila željeznicom. Ukoliko je nemoguće ostvariti to sadejstvo, ostaje da se pokuša ispad garnizona prema istoku na Trubar, i da se traži pomoć kolone iz Resanovca, ali je ovo nesigurnog efekta. Insistiram na prvom rešenju pomoću jedinica iz Gračaca.«[48]

Petnaestog marta Stab Grupe odreda uputio je u Srb brdski top 75 mm, sa 9 granata da se tuku otporne tačke neprijateljske odbrane. Da bi se neposredno tukli ciljevi, top je iznesen na tavan Rajakove kuće. Lafet topa je ukopan u gredu kuće. Iz njega je gađao u osnovnu školu nišandžija Đuro Bursać.

Radi približavanja neprijateljskim utvrđenim zgradama, javljeno je jedinicama u Srbu da stiže tenk izgrađen u Nebljusima. Tenk su radili Stevo Brozović, Radić Ljubojević i još neki iz sela Nebljusi. Tenk je bio dosta težak sa točkovima od vagoneta. Iznutra se gurao snagom boraca. Imao je otvore za puškomitraljez. Uslijed visokog snijega i udaljenosti sela Nebljusi od Srba oko 50 kilometara, zaključeno je da se tenk ne upotrijebi u borbama za Srb.[47]

Za vrijeme borbi za oslobođenje Srba. u južnom dijelu ove općine, u selu Tiškovcu, okupila se jača grupa četnika. Iz Kninske krajine stigao je već poznati izdajnik pop Momčilo Đujić s jačom grupom četnika iz Strmice. On je okupio braću Mariće i njihove pristalice u Donjem Tiškovcu.

U Donji Tiškovac stigla je i grupa četnika iz Srba, njih petnaestorica, na čelu s Nedjeljkom Kečom, bratom trgovca Keče i predviđenim zamjenikom komandanta četničkog puka »Kralj Petar«.

45 Nestručnim baratanjem izgorjelo je gorivo (prim. D. D.).
46 vn, Zb. NOR,a tom Xin, knjiga 2, str. 117.
47 Tenk je u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu (D. D.).

Njihovo prikupljanje imalo je za cilj da napadnu naše jedinice s leđa i pomognu svojim gospodarima koji su ih za to obilato plaćah.

Saznali su da je njihov predviđeni komandant puka Pajica Omčikus zarobljen pa su Štabu partizanskog bataljona »Marko Orešković« uputili ultimativno pismo koje je glasilo:

»Tražimo da mi povratite odmah našeg brata Pajicu Omčikusa zdrava i čitava. U protivnom preduzet ću takve mjere, da će o njima pisati novine čitavog svijeta. Pokazat ću vam, šta četnici mogu i znaju. Odgovor u roku 24 sata. V. D. Komandanta, Momčilo Đujić.«[48]

Pošto se već bilo saznalo za formiranje četničkih jedinica u Kninskoj krajini, čiji je komandant bio Đujić, ovu ultimativnu četničku prijetnju Stab bataljona »Marko Orešković« nije potcijenio. U navedenoj četničkoj poruci izvješten je komandant Krajiškog odreda Slavko Rodić. U dogovoru s njim odvojena je s blokade talijanskog garnizona u Srbu 2. četa bataljona »Marko Orešković« i upućena u pravcu Ličke Kaldrme u sastav krajiških jedinica. Slavko Rodić je za napad na četnike u Donjem Tiškovcu angažovao svoje dvije čete. On je lično rukovodio napadom. Sve tri predviđene čete za napad okupile su se 17. marta u Ličkoj Kaldrmi. Rodić je održao sastanak sa komandama četa, dao im podatke o četnicima, kao i zadatke za napad.

U zoru 18. marta otpočeo je napad na četnike. Četnici su bili razmješteni u željezničkoj stanici i grupi Baukovih kuća. Nešto ranije, prije napada na Srb, talijanska posada je napustila željezničku stanicu Donji Tiškovac. Nastupanje naših jedinica otpočelo je u određeno vrijeme. Dvije krajiške čete išli su Stambajzovom prugom uskog kolosijeka, a 2. četa bataljona »Marko Orešković« trasom nove Unske pruge. Obje kolone su svojim krilima težile da obuhvate četnike i potpuno opkole.

Četnici su bili budni i imali jaka obezbjeđenja na pravcu prema Ličkoj Kaldrmi koja su, otkrivši nastupanja naših snaga, dali uzbunu otvarajući jaku vatru s pogodnih položaja. Četnička obezbjeđenja su brzo protjerana, ali su četnici iskoristili to vrijeme da se izvuku iz okruženja i posjednu okolne visove, s kojih su unakrsnom vatrom tukli naše jedinice. Ipak, uhvaćeno je i zarobljeno 40 naoružanih četnika. Među njima se nalazio i predviđeni komandant četničkog puka Nedjeljko Keča. Komandant Đujić u bježanju se našao na čelu svoje bratije. Od njegove prijetnje nije bilo ništa. Na saslušanju zarobljenika odlučeno je da se strijelja samo Nedjeljko Keča, a ostah puste, obzirom da su to bili zavedeni seljaci iz doline rijeke Butišnice.

Na našoj strani teže su ranjeni delegat voda 2. čete Ilija Radaković i borac Nikola Milanović. Četnici su uhvatili partizana Acu Ciganovića, kojeg su osmorica četnika iz Srba poznavali i počeli nemilosrdno tući kundacima. Pošto je upao iznenadno među četnike, na nekom kuku iznad trase pruge, Aco je iz svega glasa počeo da viče nišandžiji puškomitraljeza Nemanji Marčetiću, koji se nalazio stotinjak metara od njega, da tuče svojim puškomitraljezom po njemu i četnicima, što je ovaj i učinio. Aco je iskoristio taj momenat, oteo pe iz ruku četnika i bacio s litice u snijeg. Nešto od udaraca, nešto ugruvan, bio je nepokretan.

Ranjeni partizani su malim pružnim kolicima prebačeni u Ličku Kaldrmu, a odavde u selo Begluke gdje su liječeni.

48 VII, Zb. NOR-a, tom IV, knjiga 3, str. 362.

Ovo je bila prva borba s četnicima u Lici i u Hrvatskoj, a vodili su je borci-partizani lapačkog kotara.

U napadu na četnike u Donjem Tiškovcu bilo je ranjeno 8 naših boraca. Svi su prebačeni u novoformiranu bolnicu u selu Begluci. Bolnicom je tada rukovodio Tomislav Kronja, student medicine iz Šibenika.

Tahjanskoj posadi u opkoljenom Srbu ponestalo je hrane, lijekova i municije. Snabdijevanje iz vazduha nije bilo uspješno. Bačene pakete, u većini slučajeva, hvatah su partizani. Vode za piće je nedostajalo (U početku napada partizani su vodovod prekinuli). Talijani su topili snijeg da bi dobili vodu.

Dvadeset petog marta 121. pješadijski puk i bataljon 73. legije crnih košulja iz Gračaca, skoncentrisali su se u Otriću, na željezničkoj stanici Zrmanja za napad u pravcu Srba. Toga dana oni su od Ljeskove drage čistih snijeg. Jedan dio svojih snaga držah su u kućama u Lukića Draži i vršili pripreme 'za prodor preko Srbskog klanca.

Dvadeset petog marta, u zoru, ove talijanske jedinice podržane artiljerijskom vatrom s vatrenih položaja na Otriću, krenule su u napad u više kolona. Na položajima na Srbskom klancu u tome momentu su se nalazile 2. četa bataljona »Stojan Matić«, Osredački vod i Broćanska četa. Tog jutra u selo Kupirovo stigla je i 2. četa bataljona »Marko Orešković« iz sela Osredaka, ali je do njenog dolaska neprijatelj bio već izbio na Srbski klanac. Druga četa bataljona »Stojan Matić« povlačila se ispred neprijatelja komunikacijom, a Broćanska četa padinama brda Maglaja prema Šijanovom kraju.

Uočivši opasnost od nastupanja neprijatelja preko Srbskog klanca, Štab bataljona »Marko Orešković« iz sastava snaga za blokadu Srba skinuo je d svoju 1. četu i uputio radi zatvaranja ovog pravca. Ona nije uspjela stići na pogodne položaje, već je zauzela položaj istočno od komunikacije, u Kutpirovu. Ceta je pružila žestok otpor neprijatelju. Bila je malobrojna pa se morala povući. Umjesto ove čete, za blokadu Srba postavljena je novoformirana Beglučka četa pod komandom Branka Rađenovića i polit, komesara Petra Rađenovića. Ona je posjela južni pravac i periferiju Srba.

Zbog uporne odbrane 1. čete bataljona »Marko Orešković«, talijanske kolone su pokušale da preko kunovačkih bara, nastave svoje nastupanje ka Srbu, ali je njihovo nastupanje prema selu Kunovcu bilo odbijeno od strane Zavlačko-kaldrmskog voda. Ipak se neprijatelj probijao prema Srbu osnovnim pravcem, tj. komunikacijom i odbacivanjem 1. čete bataljona »Marko Orešković« iz Majdena, nesmetano je produžio u Srb. Razbijena je odbrana na Srbskom klancu. Jedinice koje su držale blokadu Srba, morale su odstupiti u pravcu sjevera, postavljajući se za odbranu u pravcu Suvaje.

[1] Talijanski bataljon koji je bio blokiran u Srbu, prema naređenju Štaba divizije »Sasari«, spremao se za povlačenje. Talijani su iste noći izvršili pokret u pravcu Zrmanje noseći svoje ranjene i bolesne vojnike. S njima su se povukle porodice njihovih saradnika: Rađenovići, Keče i Desnice. Talijani su poveli nekoliko porodica kao taoce za Knin.

• Prihkom povlačenja Talijani su popalili Srb, kao i selo Podurljaj i Kupirovo i ubili izvjestan broj civilnih lica.

U zoru, 27. marta, saznavši za izvlačenje Talijana, Zavlačko-kaldrmski vod ulazi u sastavu bat. »Marko Orešković« (3. vod 2. četa) u napušteni Srb. Talijani su se pokazali nesposobnim da drže u okupaciji ustaničku teritoriju. U njima su se razočarah i oni koji su pobjegli s njima u Knin.

Za oslobođenje Srba i Donjeg Lapca dalo je svoje živote 19, a ranjeno 16 ličkih partizana. Poginula su 2 i ranjeno 6 boraca Bosanske krajine. Iz bataljona »Marko Orešković« poginuli su: Branko Vladušić, Jovo Rađenović (Sipić), Branko Rađenović, Stojan Stetić, Nikola Lajić, Nikola Damjanović, Mićo Rađenović, Milan Petrovič i Nikola Rađenović; iz bataljona »Stojan Matić«: Jovo Đukić, Uroš Obradović, Jovo Došen, Mile Vladetić, Rade Mitrić i Boško Petrovič; iz bataljona »Ognjen Priča«: Đuro Lemajić; iz bataljona »Gavrilo Princip«: Golub Vignjević Gočo i Milan Zorić Mićo.

Ranjeni su iz bataljona »Marko Orešković«: Gojko Polovina, Bogdan Bubalo, Dušan Mišković, Ilija Radaković i Nikola Milanović.

; Iz čete (Boboljuška) 4. bataljona 1. krajiškog odreda u borbi oko Srba poginuo je borac Dušan Đilas (Mandičin), a teško ranjen Đorđe Karanović, koji je od teških rana kasnije i umro.

Ranjeni su Stanko Pilipović, Nikola Karanović, Stevo Vekić Perin, Stevo Vekić Stevanda, Milan Zorić i Miro Sevo.

U svom povlačenju Talijani su ubili: Milana Kalinića, Boju Mandić, Mariju Vješticu, Idžu Prijiića, Milu Rastovića, Đorđa Rađenovića, Stojana Damjanovića, Milu Damjanovića, Jandru Damjanovića, Simeta Damjanovića, Simeta Rađenovića, Savu Sašića, Daru Ćalić, Proku Petkovića, Gavrila Ćalića i Vasilija Grubišića.

Po oslobođenju Srba formirana je četa boraca[49] koja je kao 3. četa ušla u sastav bataljona »Marko Orešković« umjesto 3. (Dalmatinske) čete koja je izašla iz njegovog sastava. Bataljon je krenuo iz Srba u Gorski kotar u nove borbe i pobjede. Za čitavo vrijeme narodnooslobodilačke borbe on je bio primjer borbenosti i političke svijesti u sastavu 1. brigade 6. ličke proleterske divizije.

Milan Majstorović

Donjolapački kotar od konca februara 1942. godine do završetka četvrte neprijateljske ofanzive

Politička situacija u kotaru poslije oslobođenja

Poslije vrlo uspješne likvidacije talijanskog garnizona u Donjem Lapcu i prisilnog povlačenja Talijana iz Srba, ponovno je oslobođen čitavi kotar. Ako se izuzmu kratki prodori neprijatelja u pojedine dijelove kotara za vrijeme četvrte ofanzive i manji povremeni prodori četnika, kotar Donji Lapac će ostati slobodan nešto više od 17 mjeseci (523 dana), a općina Doljani i Srb gotovo 20 mjeseci. Ta izvanredno povoljna okolnost omogućila je uspješnije i organiziranije političko djelovanje u masama, organizacionu konsolidaciju i

49 Prvi vod 3. čete sastojao se od boraca iz sela Begluka i Krčkog Brda, drugi vod od boraca iz sela Brotnja, Gornji Zaklopac, Gornja Suvaja i Brezovac, treći vod iz sela Osredaka 1 Dugopolja.

veću aktivnost partijskih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora, skojevskih i omladinskih organizacija, organizacija AFZ-a i vojno-pozadinskih organa.

Poslije pobjeda nad Talijanima i četnicima ustanak je znatno dobio na širini, organiziranosti i stabilnosti. Prevaziđena je privremena nesnalažljivost i pasivnost jednog dijela boraca i pojačana politička aktivnost u masama.

U tom periodu političko stanje u kotaru, pored sve složenosti, karakterizirala je spremnost većine naroda da se bori protiv Talijana i četnika. Bio je to rezultat uspješno organizirane političke djelatnosti partijskih i drugih organizacija, posebno intenzivne koncem 1941. i prvih mjeseci 1942, te vojnih pobjeda koje su rezultirale oslobođenjem Donjeg Lapca i Srba.

Politička svijest i poznavanje suštine NOB-e još je kod dijela stanovništva bila na relativno niskom nivou. Razlozi su višestruki, a jedan od njih je taj što je politička djelatnost u prva 3—4 mjeseca poslije ustanka bila slaba i nedostatna. Naime, mnoga pitanja narodu još nisu bila jasna, niti su bila objašnjena pa su kod jednog dijela ljudi bila moguća kolebanja. Situacija je bila različita od sela do sela.

Porazom Talijana i četnika u Donjem Lapcu i Srbu neprijateljska aktivnost nije prestala. Neprijatelj se nije pomirio s porazom i preko svojih pristalica u nekim je selima nastavio raditi protiv NOP-a, samo sada prikrivenije. Prilikom povlačenja Talijana iz Srba i okoline s njima je, pored 30 četnika, otišlo i nešto civila.

Ekonomska situacija bila je teška, iako je u selima bilo malo novih paljenja i pljački. Bila je to posljedica nerazvijenosti poljoprivrede i opće zaostalosti kraja koji je do rata spadao među najnerazvijenije krajeve u Jugoslaviji. U aprilu 1942. radile su na kotaru samo 2 pilane i nekoliko partizanskih radionica i to: u Nebljusima, Donjem Lapcu, Kamenskom, Srbu, Beglucima, Doljanima i drugdje. Pored toga radio je jedan motorni mlin u Donjem Lapcu i nekoliko vodenica na Uni.

Iako malobrojna, partijska organizacija je razvila veliku političku aktivnost. Na području kotara Donji Lapac u to vrijeme djelovale su samo 3 partijske ćelije i to: u Donjem Lapcu, Krugama i Birovači, te kotarski komitet. Općinski komiteti još nisu postojali. Ukupno (bez članova Partije u partizanskim jedinicama) bilo je svega 16 članova KP i 17 kandidata.

Osim toga, formiranje NOO-a, Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a), Saveza mlade generacije (SMG), te Antifašističkog fronta žena (AFŽ-a) bilo je u procesu stvaranja njihovih odbora i kotarskih rukovodstava. Počelo je i formiranje pionirskih organizacija.

U partizanskim jedinicama, tj. u bataljonu »Marko Orešković«, u bataljonu »Stojan Matić« i u drugim partizanskim jedinicama, te vojno-pozadinskim ustanovama bilo je 850 boraca. Bile su formirane komande mjesta u Donjem Lapcu i Srbu. U Donjem Lapcu, odmah nakon oslobođenja izlazio je »Lapački partizanski vjesnik«, glasilo kotarskog komiteta KPH Donji Lapac.

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Srba održani su masovni zborovi stanovništva na kojima su govorili najistaknutiji vojni i politički rukovodioci, od kojih su najmasovniji bili zborovi u Srbu, Brotnji i Donjem Lapcu.

U Srbu je nakon oslobođenja od Talijana pred velikom masom stanovništva i partizana govorio, pored ostalih, Stanko Parmač.[1] On je govorio o uspjesima

X Stanko Parmač, rođen 1913. godine u Opuzenu, Dalmacija. Admiral Jugoslavenske armije. Narodni heroj i nosilac »Spomenice 1941«. Clan KPJ od 1941. Umro 1982. godine.

partizanskih jedinica u borbama protiv Talijana i četnika, o suradnji Like i Dalmacije, o dolasku Dalmatinaca u Liku, o bratstvu i jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda i o ulozi KPJ u rukovođenju NOB.

U ßrotnji je poslije protesta jedne veće grupe ljudi iz sela kod Đoke Jovanića[2] zbog likvidiranja jednog od četničkih vođa[3] — govorio Josip Cazi[4]. On je u svom izlaganju detaljnije govorio o ciljevima NOB-e, o zadacima i uspjesima partizana, o potrebi odlučne borbe protiv četnika i njihove politike i propagande, p bratstvu i jedinstvu naših naroda, o rukovodećoj ulozi KPJ ja NOB-i, o borbama Crvene armije i saveznika. Nakon izlaganja Josipa Cazija većina naroda je osudila četničku izdaju, ali je jedan dio i dalje podržavao četnike i nasjedao njihovoj propagandi.

U Donjem Lapcu su na velikom narodnom mitingu, koji je održan neposredno poslije oslobođenja od Talijana i na kome je učestvovalo više od 2.000 ljudi, žena i omladine, govorili Perica Dozet, Josip Cazi i Mile Kosanović. Oni su naglasili značaj oslobođenja Donjeg Lapca od Talijana i pozvali narod da slijedi pohtiku KP Jugoslavije. Istakli su potrebu odlaska omladine u partizane, značenje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i neophodnost da se u proljetnoj sjetvi zasiju što veće površine.

Pored navedenih masovni mitinzi i zborovi održavani su vrlo često, a osobito prilikom značajnih praznika 1. maja, 27. jula, godišnjice oktobarske revolucije i slično. Ti mitinzi i zborovi imali su vehki značaj za podizanje političke svijesti naroda. U pravilu, na mitinzima i većim zborovima govorili su visoki politički i vojni rukovodioci. Oni su detaljnije objašnjavah ciljeve i zadatke NOB-e, ulogu KPJ u NOB-i, i vojno-političku situaciju u svijetu i u našoj zemlji, ukazivah na perspektivu i sigurnu pobjedu saveznika i naše NOB-e nad fašističkim silama. Sve je to u narodu stvaralo sve veće uvjerenje u ispravnost linije i sigurnu pobjedu naše NOB-e. Dugo poslije održanog mitinga ili zbora narod je komentirao i prepričavao ono što su iznosili govornici.

Pored navedenih mitinga, zborova i širih sastanaka, velika pažnja posvećivana je svakodnevnom praktičnom političkom radu, agitaciji i propagandi. Korištene su razne forme političkog rada: sijela, razgovori s grupama ljudi 1 pojedincima.

Veliku pomoć pružali su, u to vrijeme i kasnije, drugovi koje je upućivao OK KPH za Liku: Mile Počuča, Jakov Blažević, Tomo Nikšić, Neđa Zakula, Milica Opala, Vlado Cetković, Kata Pejnović, Rade Grković, Slobodan Uzelac, Perica Kleut, Jela Bićanić, Milica Počuča i drugi. Najduže je boravio i radio na terenu Mile Počuča. On je u novembru i decembru 1941, te u januaru 1942. radio na formiranju partijskih organizacija u Donjem Lapcu, Krugama, Birovači i drugim selima, te u formiranju kotarskog komiteta.

Početak borbe protiv Talijana u Vrhovinama, Ljubovu, Sijanovu Klancu, Bjelopolju i Korenici, te početak borbe protiv četnika u Donjem Lapcu i

2 Đoko Jovanić se tada nalazio na liječenju u Donjem Lapcu nakon što je teže ranjen u borbama za oslobođenje Donjeg Lapca.

S Radi se o Nikoli Drči rodom iz Brotnje jednog od četničkih vođa, koji je **u ustanku na čelu Broćanskog voda učestvovao u borbama protiv ustaša, ali je dolaskom Talijana u Srb stupio u njihovu službu. To narodu nije bilo poznato i zato je protestovao.**

4 Josip Cazi, predratni revolucionar, 61. KPJ od 1924. Narodni heroj, nosilac »Spomenice 1941. godine«. Umro 1978. godine.

Srbu, označio je novo poglavlje u razvitku NOB-e u Lici i u donjolapačkom kotaru. Narodnooslobodilački pokret dobio je sve više na širini i stabilnosti.

Navedena aktivnost i postignuti rezultati u borbi protiv Talijana i četnika išli su u prilog NOP-u i imali su presudan uticaj na dalji razvoj događaja u kotaru. Političko stanje i raspoloženje naroda i boraca vrlo brzo se mijenjalo u pozitivnom pravcu. Talijanima nije pošlo za rukom da stvore četničke organizacije[5] i da u četnike privuku veći broj ljudi, već su za svoje saradnike našli šačicu izdajnika u Srbu i Donjem Lapcu.

I pored slabosti koje nisu bile male, malobrojnoj partijskoj organizaciji (koja je bila relativno niskog idejno-političkog nivoa, ali koja je zato imala neuništivu volju, upornost i neograničeno bila odana NOB-i) i velikom potencijalu u narodu uspjelo je od decembra 1941. do aprila 1942, pored vojnih pobjeda, razriješiti u kotaru nekoliko bitnih političkih pitanja važnih za daljnji razvoj NOB-e i njenu daljnju revolucionarnu konsolidaciju i afirmaciju.

Savladana je talijanska pacifikacija koja je prijetila da narod i borce pasivizira i odvrati od borbe. U osnovi je, osim pojedinaca i pojedinih enklava, likvidirano četništvo, kako u vojnom, tako i u političkom pogledu.

Učvršćeno je i dalje intenzivno razvijano bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda. Prevaziđeno je nepovjerenje prema hrvatskom narodu, koje se osjećalo kod jednog dijela srpskog naroda zbog mnogih ustaških zločina.

U vojnom pogledu mali gerilski odredi prerasli su u partizanske bataljone i čete, tj. u pravu revolucionarnu vojsku.

Formirani su NOO-i kao organi nove revolucionarne narodne vlasti u svim selima. Istovremeno su formirane organizacije SKOJ-a, SMG, AFŽ-a, a nešto kasnije i organizacije pionira. Sve je to potvrđivalo da uspjeh NOB-e nije ovisio samo o vojnim akcijama i vojničkim pobjedama, već i o političkom angažiranju naroda pod rukovodstvom Partije.

Proslave značajnih datuma

Borci i narod kotara Donji Lapac proslavili su 1. maj 1942. Bile su to značajne i velike manifestacije dotadašnjih uspjeha i priprema za naredne borbe i zadatke. Na mitingu u oslobođenom Donjem Lapcu prisustvovalo je preko 5.000 građana. To su većinom bile omladinke, žene i stariji muškarci s područja kotara i nekih sela Bosanske krajine. Najveći broj polupismenih ili nepismenih, ali spremnih da se bore protiv okupatora i domaćih izdajnika i već podosta izgrađenih na ciljevima NOB-e i za nju čvrsto vezanih. Govornici su oduševljeno pozdravljani i često prekidani izvikivanjem parola. Oni su najviše pažnje posvećivah pitanju odlučnije borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, uspjesima partizanskih jedinica u Lici, Hrvatskoj i drugim krajevima zemlje, borbama Crvene armije i saveznika, potrebi jačanja bratstva i jedinstva naših naroda i rukovodećoj ulozi KPJ u NOB-i i izgradnji narodne vlasti.

5 Osim pokušaja stvaranja puka »Kralj Petar II« u Srbu, koji je imao komandanta i nekoliko Članova štaba, te par ljudi. Brzim i odlučnim političkim akcijama, a nešto kasnije i vojnim akcijama, tzv. puk »Kralj Petar U« prestao je postojati prije nego je i formiran.

Na proslavi omladina i žene nosili su zastave i parole, a najviše klicale Komunističkoj partiji, partizanskoj vojsci, bratstvu i jedinstvu srpskog i hrvatskog naroda, SSSR-u i Crvenoj armiji. Vraćajući se svojim kućama nosili su saznanje da je naša borba pravedna jer se vodi za oslobođenje svih naroda Jugoslavije i za bolje sutra. Muškarci, omladina i žene kotara Donji Lapac su te ratne, 1942. proslavili 1. maj vrlo svečano i obavezali se da će još bolje raditi na izvršavanju svih zadataka koji se pred njih postavljaju.

Među ostalim na toj velikoj proslavi bili su prisutni: Vlado Popović, Đoko Jovanić (komandant 3. LPO, govorio je u ime vojske) i nekoliko poznatih glumaca. Ovakvi zborovi održani su i u junu 1942. godine u Opačića gaju, a govorili su: Jakov Blažević, Kata Pejnović, Slobodan UzelaciNeđa Zakula. Na velikom narodnom zboru u Suvaji 28. juna govorili su: Đoko Jovanić, **o** vojno političkoj situaciji, Marko Čanković o NOO-ima, Dragan Jovanić **o** omladini i Dušan Mileusnić o bratstvu i jedinstvu. Dvanaestog jula iste godine u Dobroselu govorili su: Vladimir Bakarić, Kata Pejnović. Đoko Jovanić i Josip Cazi. I u Srbu je održan veliki zbor, na kome je bilo oko 3000 ljudi, a bili su prisutni: Đoko Jovanić, Milan Šijan, Danić Damjanović i Milan Zeželj. Nakon zbora održana je kulturno-umjetnička priredba i narodno veselje.

I proslava prve godišnjice ustanka naroda Hrvatske (27. jula 1942. godine) u slobodnom kotaru Donji Lapac bila je vrlo svečana. Uoči 27. jula na svim brdima gorjele su velike vatre, organizirani su masovni mitinzi i zborovi na kojima su sumirani rezultati jednogodišnje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika te utvrđeni zadaci za naredni period. Bile su to velike manifestacije dotadašnjih pobjeda i pripreme za predstojeće borbe. Na velikom narodnom mitingu u blizini Donjeg Lapca govorio je povodom prve godišnjice ustanka Vladimir Bakarić, komesar Glavnog štaba NOV Hrvatske. Govoreći o značaju godišnjice ustanka, upozorio je da će naša NOB-a biti vrlo teška i duga i da treba biti spreman na velike žrtve i teškoće. Analizirao je ciljeve i značaj NOB-e naročito u rješavanju socijalnih i nacionalnih težnji naših naroda. Naglasio je značaj jačanja bratstva i jedinstva, rukovodeću ulogu KPJ u NOB-i i borbu Crvene armije i ostalih saveznika.

Partizanska štampa

Kotarski komitet KPH Donji Lapac posvetio je veliku pažnju informiranju naroda putem štampe. U to vrijeme nije bilo radio-aparata. Jedini radio-aparat u kotaru imao je Kotarski komitet. Bilo je neophodno organizirati izdavanje jednog lista koji bi pravovremeno informirao narod o svim važnijim događajima. Na organizaciji, pripremi i izlaženju lista najviše je radio Perica Dozet, sekretar KK. Pored njega na tom su poslu radili: Mile Dražić, Milica Kalinić, Sava Batinica, Savka Kalinić i Stevo Vojnović. List je izlazio pod nazivom »Lapački partizanski vjesnik«, a odigrao je vrlo značajnu ulogu u informiranju naroda. Kotarski komitet organizirao je brzo rasturanje toga lista u sela. Jedni kuriri su nosili list do prvih sela da bi drugi nastavili do slijedećeg sela i tako redom. Bila je organizirana prava štafeta koja je vrlo dobro funkcionirala.

Već u zimi 1941, a osobito u 1942. godini u kotaru i Lici, partizanska štampa je bila dobro organizirana. Tada su u Lici izlazili, pored ostalih, ovi važniji listovi: »Lički partizan«, »Partizanski vjesnik«, »Narodna borba«, »Zena u

ARHIVA
INSTITUT ZA HISTORIJU RADNIČKOG POKRETA ZAGREB BIBLIOTEKA

L A P A Č K I P A R T I Z A N S K I V J E S N I K

Broj 1. 3 marta 1942 godine Broj 1.

P O S L E P A D A L A P C A

27 februara 1942 god.izvršili su partizani iz Bataljona »Marko Orešković«»Ognjen Prica i LAPAČKOG napad na Talijansku vojsku umLapcu Talijanska komanda bila je obaveštena preko svojih špijuna,tobožnjih »četnika»i nacinalista,o napadu pa je pripremljena odbrana.Vojnici su rovove i zgrade u centru mjesta čekajući dolazak partizana,tobožnji »četnici»,njih oko dvadeset na broju okupili su se na jednom kraju Lapca, sa namjerom da izvrše napad na partizane i oslobode svoje prvake,uhvaćene prethodnih dana od partizanskih straža.

Kad su se u pet sati ujutro naši partizani približili Lapcu sa svih strana otvorena je na njih žestoka mitraljeska i puščana vatra sa strane Talijana i nekih »četnika».Medjutim neopisivom hrabrošću naših partizana su preko brisanog prostora.po dubokom snijegu i uspjeli još u samu zoru da zauzmu i jedan i drugi kraj Lapca izuzev centra,neke neprijateljske rovove,da razoružaju nekoliko nekoliko neprijateljskih vojnika, da zarobe dva puškomitraljeza,desetak pušaka i da razoružaju Srpske izdajice.Ali još neprijatelj nije bio potučen ,nego je davao žestok otpor tukući naše borce koji se još nijesu uspjeli dohvatiti kuća i one koje su zauzimali na juriš kuću po kuću,rov po rov,Bila je to borba koja se još nije vidila u Lici.Partozani su jurišali na mitraljeske cijevi,padali,dizali se i sa novom shagom jurili napred.Sa svih strana orile su se partizanske pjasme i Talijanska narodna himna »Avanti Popolo

Borba je trajala do šest sati uvečer,kad su partizani zauzeli općinu bacajući bombe u školsku zgradu gde se nalazilo najviše neprijatelja. Iz zgrade su se počele pojavljivati bjele maramice nataknute na puške, što je bio znak za predaju.Partizani su izruli iz svojih zaklona hvatajući i razoružavajući neprijatelja.Neki neprijateljski rovovi još su davali otpor,ali su i oni brzio likvidirani.

Tobožnji »četnik» Djuro Rašeta koji se borio zajedno sa Talijanima i koji je pokušao da pobjegne izrešetan je sa mitraljeskim metcima.

Tako je Lapac i pored žrtava za cigli jedan dan pao ponovno u ruke partizana i naroda i oslobodjen ispod okupatorske čizme.Borbom kod Lapca naši partizani su dokazali cijelom narodu da su oni vojska sposobna da brani njegove interese,da su oni sposobni da se bore sa okupatorom i da su bile najgore laži tvrdjenja tobožnjih »četnika»kako mi nismo sposobni boriti se sa Talijanima,kako je rano poči=njatá borbu i t.d.,da su te laži bile sve organizovane od strane Talijana,da su Talijani i tobožnji nacionalisti zajedno radili protiv naroda,što je dokazala njihova zajednička borba protiv partizana.Borbom kod Lapca naši partizani sumpokazali divne primjere herojstva i požrtvovanja,pa nisu ni pored žrtava htjeli da ostupe nego su smjelo išli na red.Za karekteristiku u borbi kod La ca mogu poslužiti riječi jednog Talijanskog oficira koje je uputio jednom našem komandantu:»Vi imate odličnu vojsku rekao je.Dok su naši vojnici drhtali od straha i smrzavali se,vaši su sa pjesmom nastupali.

Sa naše strane u borbi je poginuo i sam Komandant Lapačkog Bataljona drug STOJAN MATIĆ.

Od neprijatelja:poginulo 23 ranjeno 27 zarobljeno 132 od kojih 6 oficira.Zapljeno je:3 laka bacača mina,4 teška mitraljeza,12 puškomitraljeza,136 pušaka,bombi,revorvera,dve radio stanice,jedan kamion dva bacikla,18 mula, dosta hrane i robe.

SLAVA PALIM BORCIMA NA LAPCU.
SLAVU DRUGU STOJANU MATIĆU.
ŽIVILA NAŠA NARODNO OSLOBODILAČKA BORBA.
U BORBU ZA IŠČERIVANJE FAŠISTIČKIH GADOVA SA NAŠE DJEDOVINE.

=-k-k-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-=-

borbi« i drugi. Osim toga, na području kotara Donji Lapac i u Lici izlazili su i neki centralni listovi NOP-a Hrvatske.

«Lapački partizanski vjesnik«, izlazio je u Donjem Lapcu. Izdavao ga je Kotarski komitet KPH Donji Lapac, objavljivao je vijesti o partizanskim borbama u Jugoslaviji, a tretirao je i političke probleme u kotaru. Izlazio je dva puta nedjeljno, a tiraž mu je bio ponekad do 150 primjeraka.[6]

Prvi broj »Lapačkog partizanskog vjesnika« izašao je 3. marta 1942. Sačuvan je 21 broj i to: broj 1. od 3. marta 1942. godine, te brojevi 68, 74, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 94, 96, 98, 99 i 100. Ti su brojevi štampani između 27. VI i 31. X 1942. Imali su od 1 do 14 stranica. Štampani su na starom papiru koji je već bio ispisan na jednoj strani. Od 21 broja, samo njih 6 tretira probleme u kotaru i to o: političkom radu u narodu, sadržaju održanih proslava i manifestacija, organiziranju pomoći NOV-i i o neprijateljskoj aktivnosti.

»Lapački partizanski vjesnik« prenosi razne okružnice, uputstva i direktive CK KP Jugoslavije, Vrhovnog štaba narodrvooslobodilačke vojske Jugoslavije, CK KP Hrvatske i Okružnog komiteta KPH za Liku. Kotarski komitet daje tumačenja pojedinih pitanja, ali samo načelno. List redovno informira o situaciji na istočnom frontu, borbama u Africi, te o borbama u Hrvatskoj, Bosni, Sloveniji, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji a najviše o borbama u Lici.

»Lapački radio-vjesnik« u 68. broju od 27. VI 1942. godine, pored ostalog, piše o skupštini žena općine Srb. U tom se napisu kaže: »Lijep junski dan, zelenilo livada i njiva okićenih cvijećem i klasom, davalo je okolini Srba te nedjelje naročiti izgled. Oživjela su sela i zaselci. Sa svih su se strana čuli odjeci snažne pjesme iz stotine grla ljudi, žena, omladine i pionira. Te su se povorke i snažne pjesme slijevale poput plahovitih potoka u jednu veliku bujicu na srbskom trgu. Održat će se prva općinska konferencija žena. I, eto, zato toliko svijeta, toliko pjesme i klicanja. Na trgu je stajala zelenilom i cvijećem okićena tribina. Sve su oči uperene na tribinu na kojoj će za koji minut drugarica iz Kotarskog odbora AFZ-a najaviti početak tog svečanog zbora. Iznad nas su se nepobjedivo vijorile srpske, hrvatske i poput plamena crvene zastave.

Zbor je otpočeo. Tišina, čuje se samo pozdravni govor članice Kotarskog odbora AFZ-a koja pozdravlja predstavnike organizacija. Iz hiljade grla prolamaju se burni poklici NOB-i, bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata, našim junačkim partizanima, KPJ i Hrvatske, Crvenoj armiji. Govori se nižu jedan za drugim. Govori predstavnik Komunističke partije NOV-e, SKOJ-a, AFZ-a, pionira. Govore i žene seljanke.

Svi su se govornici obraćali ženama antifašistkinjama, majkama partizana. Govorilo se o ulozi žene u NOB-i i o onome što su žene do sada učinile i dale za svetu stvar narodnog oslobođenja. Isticana je potreba zbijanja redova organizacije AFZ-a jer se samo udruženim snagama fronte i pozadine (vojske i naroda) može izvojevati sloboda.

Govornici su naglašavali i osuđivali okupljanje svih izroda, ološa i izdajnika pod skute okupatora.«[7]

»Lapački radio-vjesnik« u 77. broju od 1. VIII 1942. godine, pored vijesti s istočnog fronta i borbi u našoj zemlji, piše o svečanoj proslavi prve godi-

6 Zb. NOR-a, tom V, knj. 4, str. 425.
7 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, (dalje: AIHRPH), Zb. per-62/182.

šnjice ustanka. Proslave su održane u svim selima, a najveće su bile u Donjem Lapcu i Srbu. »Lapački vjesnik« dosta opširno piše o tim proslavama te, među ostalim, navodi: »Već uoči 27. jula pojavile su se vatre po svim brežuljcima donjolapačkog kotara, a kroz mjesta Donji Lapac i Srb kretale su se povorke pune baklji u kojima su sudjelovale sve narodne organizacije, a u Donjem Lapcu također i jedan odred partizana. Dan ustanka svanuo je vedar i vruć. Već rano ujutro počele su se kretati manje grupe ljudi kroz Donji Lapac prema zbornom mjestu jer je postojala opasnost od aviona.

Na mjesto proslave dolazile su povorke jednog sela za drugim, na čelu sa crvenim, srpskim i hrvatskim zastavama. Nošeni su i transparenti s parolama 0 NOB-i.

Proslava je otvorena pjevanjem Internacionale. Govorili su redom predstavnici: KP, NOV-e, SMG i pionira, SKOJ-a, AFZ-a. U svim govorima isticana je vodeća uloga KPJ, uspjesi NOB-e, bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda. Osuđena je izdajnička uloga i suradnja četnika s ustašama i okupatorom. Predstavnik KP upozorio je sakupljeni narod na neposredne zadatke, naročito dizanje i spremanje žetve i njeno čuvanje od okupatora i četnika.

Govornici su često prekidani isticanjem parola KPJ i KP Hrvatske, NOV-i 1 Crvenoj armiji. Isticano je herojstvo Marka Oreškovića i Stojana Matića.

Poslije govora recitirali su pioniri koji su zadivili svojim sigurnim nastupom, borbenim recitacijama i pjesmama.[8]

»Lapački radio-vjesnik« u 83. broju od 21. VIII 1942. godine, na strani 8. u domaćim vijestima obavještava o posjeti žena Gornjeg i Donjeg Srba NOV-i i bolnici. Lijep primjer pokazala je organizacija AFZ-a iz Gornjeg Srba kad su žene 17. VIII posjetile drugove na položaju Sjevernodalmatinskog odreda. I pored toga što su fašisti tokom zime popalili njihove domove, one su pokazale visoku svijest i shvatile da njihovi sinovi i braća vode svetu NOB-u i da su dužne da u toj borbi pomognu svojim braniocima.

Tom prilikom odnijele su borcima na položaj 196 kg kruha, 47 kg mesa, 172 kg krumpira, 20 sireva, 30 pari veša i 18 maja. Također su nosile igle i konca i krpale im odijela.

Lijep primjer pokazale su i žene Donjeg Srba koje su posjetile bolnicu i donijele ranjenim drugovima 143 kg kruha, 29 kg mesa, 128 kg krumpira, 8 kg base, 35 litara mlijeka, 12 sireva, 18 pari veša i 12 plahta. Ovo su najbolji dokazi visoke svijesti naših žena.

U 92. broju »Lapački radio-vjesnik« od 18. IX 1942. godine na strani 5. i 6, između ostalog, piše: »Drugarice odlaze u partizane.

Dvadeset drugarica idu bose od Srba do Lapca pješke. One će svoju ponosnu pjesmu 'Drugarice, to je naša dika, osniva se četa omladinka', prenositi širom zemlje i dizati svoje drugarice u borbu za slobodu.«[9]

8 AIHRPH, *Zb.* **Per-62/184.**
9 AIHRPH, *Zb.* **Per-16/43.**

Boravak CK KP Hrvatske i Glavnog štaba NOV Hrvatske u Donjem Lapcu

Značajan politički i vojnički događaj za kotar Donji Lapac i za Liku bio je dolazak Centralnog komiteta KP Hrvatske i Glavnog štaba NOV-e Hrvatske, kao i drugih centralnih ustanova 6. juna 1942. godine. U Lapcu su se već ranije nalazila većina okružnih rukovodstava Like na čelu s Okružnim komitetom. Tako se u Donjem Lapcu našlo centralno političko i vojno rukovodstvo Hrvatske i okružno rukovodstvo za Liku. Donji Lapac time postaje centar razvoja NOB-e u Hrvatskoj. Već je tada iz kotara u partizanskim jedinicama bilo 1.050 boraca, a preko 800 aktivista radilo je na terenu. Pored partijskih organizacija koje su postojale u manjem broju sela, u svim su selima radili NOO-i, organizacije SKOJ-a, SMG, AFZ-a i pionira. Bila su formirana i sva rukovodstva u tri općine, te kotarska politička rukovodstva na čelu s kotarskim komitetom. Nalazeći se u Donjem Lapcu CK KPH i Glavni štab Hrvatske imali su dobru vezu s Dalmacijom. Iz Donjeg Lapca bilo je lakše držati vezu s Vrhovnim štabom i CK KP Jugoslavije, te rukovodstvima Bosne i Hercegovine.

Slobodna teritorija donjolapačkog kotara poslužila je i kao materijalna baza za popunu i snabdijevanje partizanskih jedinica u Lici i sjevernoj Dalmaciji, baza za formiranje novih jedinica, za obuku i odmor, kao i osnova za izgradnju vojno-pozadinskih komandi i ustanova, radionica, skladišta, zemunica i mlinova, te baza za liječenje i oporavak partizana.

Boravak Glavnog štaba i CK KP Hrvatske te okružnih rukovodstava Like nametao je kotaru Donji Lapac povećane obaveze kao što su: smještaj, ishrana, prevoz prilikom odlaska na teren, doček i smještaj raznih delegata i delegacija, koji su često dolazili na razna savjetovanja, konzultacije i razgovore.

Kroz tri mjeseca koliko su CK i Glavni štab Hrvatske boravili u Donjem Lapcu, zbili su se značajni politički i vojni događaji i akcije u Hrvatskoj.

Boravak CK i Glavnog štaba Hrvatske i Okružnog komiteta za Liku, imao je veliko značenje za razvitak partijskih i drugih organizacija i NOO-a u kotaru Donji Lapac, a posebno za politički rad na terenu. U narodu je učvršćena vjera u pobjedu nad neprijateljem. Posebno je bila dragocjena pomoć Vladimira Bakarića koji je nastupao na većim mitinzima i zborovima, pružao pomoć KK Donji Lapac i Štabu 3. ličkog partizanskog odreda.

Kotarski komitet i druga rukovodstva bila su u mogućnosti da se konzultiraju o raznim pitanjima s najodgovornijim rukovodiocima Hrvatske i Like i da se koriste njihovom pomoći i iskustvom.

Za vrijeme boravka CK KP Hrvatske i Glavnog štaba NOV-e Hrvatske održavana su česta savjetovanja i sastanci s političkim i vojnim rukovodiocima. Dolazili su na konzultacije i najodgovorniji drugovi iz svih krajeva Hrvatske i Like.

Vicko Krstulović, sekretar Oblasnog komiteta KPH za Dalmaciju, između ostalog, piše: »Preko Tiškovca i Ličkog Dugopolja do mraka smo stigli u Osredke. Lijepo dočekani, nahranjeni i odmorni idućeg jutra smo produžili za Donji Lapac. Predahnuli smo u Kruškovači, Srbu i Doljanima.

Susret sa Srbom i Doljanima u kojima se liječio ranjeni komandant jednog od ličkih NOP-a odreda Đoko Jovanić, pored kojeg sam sreo i starog znanca Josipa Cazija, za mene je, u usporedbi sa gotovo pola godine življenja u

J

pustoj Dinari, bio u pravom smislu doživljaj. A Donji Lapac, sjedište najviših vojnih i političkih rukovodstava Hrvatske, nalikovao mi je na kakav pravi velegrad. Tamo su već stigli zagrebački kazališni umjetnici i gotovo su svako veče davali priredbe.

Čitava Lapačka dolina je sličila na kakav mali kutak velike i prostrane slobodne partizanske, ja bih rekao, komunističke države. Omladina je bila organizirana u omladinske radne brigade, koje su ubirale ljetinu, žele, orale i sve to začinjavale pjesmom. Sve su to bile one naše, lijepe, melodične, osjećajne, ali i borbene pjesme. Ali me od svih najviše dirala, nju sam najradije slušao, ona »Sastala se Dalmacija s Likom, pa se ne da pokoriti nikom-«. Valjalo je zbilja, ako ni zbog čega drugog, a ono da bi se bar sve to vidjelo i čulo, prevaliti onoliki put.

Lapac i Lapačka dolina nisu živjeli u izobilju. Živjeli su skromno, gladovali najčešće. Ali se ovdje i gladovalo kolektivno, solidarno, pa se ta glad lakše podnosila, pa su ljudi i glad tolili onim čime su liječili bol za izgubljenim, pjesmom kojoj kao da nije bilo kraja. Bilo je tu i zborova naroda i to često.

Uveče bismo, gotovo svako veče, išli na priredbe, koje su davali vrhunski zagrebački umjetnici Vjekoslav Afrić, Ivka i Jože Rutić i drugi Programe su izvodili na improviziranim pozornicama, pod vedrim nebom, od kojih se mlađa publika nije udaljavala ni do kasno u noć. U svojim sugestivnim nastupima, naši partizanski glumci su podsticali i snažili moral i borbeno raspoloženje naroda i boraca.

Imao sam tako dojam da se ovdje ako ne u materijalnom izobilju, a ono duhovno već živi životom o kome smo sanjali kao komunisti, životom za kakav smo se borili. Sve me je to napajalo snagom, a i želja da se i mi u Dalmaciji na sličan način organiziramo.«[10]

Politička aktivnost partijskih i drugih organizacija NOP-a u jesen 1942.

Budući da je kotar Donji Lapac već duže vrijeme bio slobodan, bilo je nužno razviti široku političku aktivnost kako bi se učvrstili naši vojni uspjesi i osigurao što veći uticaj u narodu. I pismo OK KPH za Liku od 5. X 1942. upozorava Kotarski komitet Donji Lapac na te probleme. »Oslobođeni teritorij moramo politički organizirati, učvrstiti naše vojne uspjehe, proširiti i produbiti u narodu naš utjecaj, a uništiti svaki trag utjecaja okupatora i njegovih domaćih slugu, kao i presjeći sve intrigantske poteze i planove izdajničke izbjegličke vlade i njenih agenata u zemlji čija se suradnja sa okupatorom i ustašama sve očitije i otvorenije ispoljava. Oslobođeni, dakle, teritorij ne smije da se ostavi samo vojnički osvojen i politički površno pridobljen, on se mora politički osvojiti, organizirati i čvrsto povezati uz našu vojnu snagu.«[11]

U kotaru je u to vrijeme bila organizirana svestrana politička aktivnost u narodu.

10 Vlcko Krstulović, »Vjesnik« od 6. VI 1973. godine.
11 AIHRPH, KP 251/1834.

Koliko je bio intenzivan politički rad u narodu, najbolje se vidi iz podataka o održanim mitinzima, zborovima, masovnim sastancima, sastancima po naseljima, sijelima, predavanjima, diskusijama i pitanjima, čitanju štampe i slično: »Samo od 27. IX do 3. X 1942. godine održano je 13 zborova, 10 masovnih sastanaka, 1 miting, 15 sastanaka AFZ-a i SMG, te 15 sastanaka NOO-a, Zborovi su održani: u Donjem Lapcu (275 prisutnih), Birovači (200), Kestenovcu (200), Oraovcu (200), Gajinama (350), Nebljusima (350), Strbcima (300), Buševiću (150), Osredcima (600), Zalužju (150), Gornjoj Suvaji (150), Dabašnici (150), Kupirovu (275). Sastanci su održani i u Dnopolju (100), Kalatima (160), Beglucima, Ajderovcu, Donjoj Suvaji (60), Dobroselu, Zaklopcu (175), Osredcima (250), Brotnji (150), 2 sastanka u Doljanima (150). Miting u Osredcima (600). Ostah sastanci sa NOO-a, AFZ-a, SMG održani su po zaseocima«.[12]

Na zborovima i sastancima u Donjem Lapcu, Birovači, Gajinama, Dnopolju i Oraovcu govorio je Stevan Bujić, a najviše o političkoj situaciji, NOO-a i oktobarskoj revoluciji. Rasprava je vođena o snabdijevanju NOV-e, o sklanjanju žitarica i ostale hrane, o kopanju zemunica i o polasku djece u školu. Na zborovima i sastancima u Nebljusima, u Ličkim i Bosanskim Strbcima, Kestenovcu, Buševiću i Katalima, govorio je Milan Đumić. I on je govorio o političkoj situaciji, o NOO, NOV-i, o bratstvu i jedinstvu Srba i Hrvata, o radu masovnih organizacija i o analfabetskim tečajevima. Sava Drča govorio je u Beglucima, Zalužju, Donjoj Suvaji, Brezovcu i Zaklopcu o rukovodećoj ulozi KPJ u NOB-i, NOV-i, dobrovoljnim prilozima za NOV-u, političkoj situaciji i o izradi skloništa i zemunica. Jovo Rašeta govorio je u Ajderovcu, Dabašnici, Kupirovu i Gornjoj Suvaji o oktobarskoj revoluciji, o borbama u našoj zemlji, o potrebi prikupljanja hrane i o odlasku ljudi u partizane, te o Draži Mihajloviću i četnicima, kao izdajnicima naših naroda, Na mitingu u Osredcima o političkoj situaciji u svijetu i kod nas i o rukovodećoj ulozi KP u NOB-i u ime KP govorio je Jandre Zunić, Milica Dubajić o učešću omladine u NOB-i, Ilija Tišma o izdajničkoj ulozi četnika, a Anka Zorić o organizaciji AFZ-a i o učešću žena u NOB-i.

U izvještaju Kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac, upućenog OK SKOJ-a za Liku 5. X 1942. godine, o političkom radu i stanju u kotaru se kaže: »Narod je mnogo zainteresiran za razvoj događaja i posljednje uspjehe naše NOV-e. Posljednjih dana u našem kotaru održano je nekoliko širih zborova, na kojima je govorio jedan drug iz Crne Gore,[13] koji je u svojim govorima isticao značenje današnje NOB-e i raskrinkao vladu i četničku bandu. Također je u Srbu prisustvovao jednom općinskom mitingu, na kome je isto održao govor, gdje je ostavio u narodu dobar utisak. Na ovom mitingu bilo je prisutno 1500 ljudi, žena i omladine«.[14]

Od 10. do 20. X 1942. godine održano je u kotaru 5 zborova, 22 masovna sastanka i više sastanaka NOO-a.

Zborovi su održani: u Nebljusima (prisutnih 100), Kruzima (80), Kestenovcu (180), Osredcima (140), Kupirovu (250), Sastanci su održani u Bubnju (prisutno 80), Zaklopcu (100), u Brezovcu (2 sastanka 140 prisutnih), Poljicu (30),

12 Historijski arhiv Karlovac, Okružni NOO za Liku (dalje HAK), f. OK KPH za Liku, 1/97. Nema podataka o sastancima u Tiškovcu 1 Drenovcu kada su bili u sastavu sreza Bosansko Grahovo. Međutim, većina partizana iz tog sela su se nalazila u ličkim jedinicama.
13 Ljubo Vušović, izaslanik Vrhovnog Štaba NOV Jugoslavije.
14 AIHRPH, SKOJ-23/1556 a.

Podastrani (40), Krčkom Brdu (40), Beglucima (30), Ponorcu (70), Zalužju (30), Donjoj Suvaji (30), Glavici (35), Brotnji (80), 2 sastanka u Dabašnici (200), Ajderovcu (60), Gornjoj Suvaji (50) i Osredcima (45).

Od 20. do 27. X 1942. godine u kotaru je održano: 16 masovnih sastanaka, 2 zbora, 1 predavanje, više sastanaka NOO-a, 7 sastanaka AFZ-a i 7 sastanaka SMG-a.

Sastanci su održani u Kunovcu (110 prisutnih), Kaldrmi (120), Osredcima (150), Brotnji (140), Donjoj Suvaji (350), Gornjem Srbu (250), Birovači (150), Gajinama (40), Pirovištu (45), Mišljenovcu (120), Bosanskim Strbcima (70), Kalatima, Dugopolju, Ajderovcu, Buševiću, Zaklopcu, Dobroselu, Doljanima i Oraovcu. Zborovi su održani u Nebljusima i Doljanima. Predavanje u Doljanima o rukovodećoj ulozi KPJ u NOB-i održao je Petar Đaković.[15]

»Na zboru u Nebljusima, prisustvovalo je 130 građana, govorio je Dušan Zorić o izborima za NOO-e i o proslavi oktobarske revolucije. Na zboru u Doljanima, gdje je prisustvovalo preko 300 građana, govorili su: u ime NOV-e Jovo Grubišić — o vojno-političkoj situaciji kod nas i u svijetu, Milan Majstorović — o predstojećim izborima za NOO-e. Mićo Medić je govorio u ime omladine. Zatim je govorio operativni oficir bataljona »Bićo Kesić«. On je govorio o borbama brigada i pozvao sve što je sposobno u NOV. Njegovo izlaganje o uspjesima 3. brigade u operacijama kod Gračaca narod je saslušao s odobravanjem. U svom izlaganju iznio je dokaze o suradnji ustaša i četnika. Na kraju je govorio u ime KP Mile Kosanović, sekretar Kotarskog komiteta Donji Lapac«.[16]

Od 17. do 23. XI 1942. godine održano je 15 masovnih sastanaka i 7 sastanaka NOO-a. Sastanci su održani u Buševiću (prisutno 120), Donjem Lapcu (130), Brezovcu (50), G. Zaklopcu (55), D. Zaklopcu (40), G. Suvaji (65), Doljanima (200), Glavici (40), Neteci (60), Lisini (30), Kaldrmi, Zavlači, Dugopolju, Osredcima, Podastrani. Sastanci NOO-a održani su u Kalatima, Zavlači, Dugopolju, Cepaćušima, Osredcima, Podastrani, Doljanima i dr.

Pored navedenih održano je i niz drugih manjih i većih sastanaka s narodom, te veliki broj sastanaka NOO-a, odbora AFZ-a, SMG-e, aktiva SKOJ-a i partijskih organizacija (ovdje su navedeni samo oni sastanci za koje je sačuvana dokumentacija). Za sastanke je vladao veliki interes naročito u nekim selima. Najviše se govorilo: o vojno-političkoj situaciji u svijetu i kod nas, o NOB-i, o pripremama za izbore NOO-a, o SSSR, SAD i Engleskoj, o proslavi oktobarske revolucije, o ulozi KPJ u ustanku i razvitku NOB-e, o bratstvu i jedinstvu, o izdajničkoj vladi u Londonu, o potrebi sakupljanja hrane, odjeće i obuće za NOV-u, o borbi naših brigada. Čitana je »Borba«, »Vjesnik«, »Partizan«, dio brošure o oktobarskoj revoluciji.

Navodim neke ocjene i zapažanja Glavnog vojnepolitičkog odbora za kotareve Gračac i Donji Lapac od 4. XI 1942. »Prolaskom 3. ličke (9.) brigade, raspoloženje političko se popravilo u oba kotara. Prisustvovanje brigade u srbskoj općini izazvalo je veću sigurnost kod stanovništva. U Osredcima ima

15 Petar Đaković, rođen 1902. godine, *iz* Islama Grčkog — Dalmacija, član KPJ od 1934. prosvjetni radnik. Došao *iz* Dalmacije na politički rad 1942. u kotar Donji Lapac. Umro od tifusa 1943. na Zaklopcu, gdje je i sahranjen (primj. autora).

16 Arhiv Vojno-istorijskog instituta JNA, Komanda ličkog područja (u daljnjem tekstu: AVII, JNA),

dosta ljudi za borbu koji su se čak i raspitivali za pozive. Izgleda da bi tamo mobilizacija uspjela«.[17]

Na sastancima je postavljeno dosta pitanja. Neka od tih pitanja navodim u nešto skraćenoj verziji: Da li će odbornike za nove NOO-e netko predlagati ili će ih narod predlagati i birati? Kada će biti otvoren drugi front? Zašto se ne mogu dobiti propusnice za Bosnu radi nabavke žita? Zašto je Turska ostala do sada neutralna i kada će stupiti u rat? Zašto su pojedina sela više od drugih opterećena davanjima za NOV u hrani i drugim proizvodima? Kakav je život naroda u Rusiji poslije revolucije? Da li u Srbiji ima većih partizanskih akcija i borbi? Da li se može ići slobodno u Bihać nakon oslobođenja?

Bilo je dosta kritika na formiranje i djelatnost vojnopolitičkih odbora, naročito radi toga što su ti odbori u dosta slučajeva preuzimah ulogu NOO-a. Zato se Centralni komitet KP Hrvatske nije suglasio da se dalje formiraju vojno-politički odbori, već je tražio da se i postojeći odmah raspuste. U pismu koje je 16. XI 1942. godine upućeno Okružnom komitetu KPH za Liku, između ostalog, navodi se da su ovi odbori suvišni, obzirom da na terenu postoje NOO-i i druge političke organizacije.

Pored navedenih bilo je i niz drugih sastanaka, zborova, mitinga i razgovora, tako da nije bilo dana a da se u kotaru nije održalo više sastanaka, a nedjeljom su održavani u svim selima. To je bio osnovni metod političkog rada u vrijeme kada je kotar bio slobodan. Politička aktivnost u svim vidovima bila je neprekidna i sveobuhvatna.

Iznosimo mišljenje Ljube Vušovića, izaslanika Vrhovnog štaba o političkom radu i nekim slabostima u kotaru Donji Lapac.

»Politički rad među masama je dosta obilan, samo što ima nepravičnosti. Ne postoji dovoljno koordinacije u samom radu niti mjerila. Tako se često u istom selu nađu jedan terenski radnik i delegat SMG ili AFZ-a koji sazivaju seljake na konferenciju ne znajući jedan za drugoga, tako da sama masa uviđa tu nepravilnost.

Aktiv koji politički radi po selima (terenski radnici, skojevci, skojevke i drugi) nijesu se u punoj mjeri povezali sa masama. Nemaju kod sebe one topline, bliskosti sa kojom treba narodu da se približe i da ga vežu za NOP. Ne može se povezivati samo preko golih, udešenih, zvaničnih konferencija, nego bi trebalo da uđu u njihov intimni život i da otuda počnu.

Kao što sam i u prvom izvještaju javio, ekonomska situacija je na ovom području veoma teška[18] a naročito u srezu Donji Lapac i o tome treba povesti hitno računa«.[19]

Masovnim sastancima i sastancima po zaseocima prisustvovali su, u većini slučajeva, i aktivno učestvovali u njihovom radu i donošenju odluka svi stanovnici sela ili zaseoka. Nisu dolazili samo oni stanovnici koji su morali ostati kod kuće radi neodložnih poslova. Ti su skupovi bili mjesta gdje su se izmjenjivala mišljenja i iskustva, davali prijedlozi, vršile kritike raznih slabosti u radu NOO-a i drugih organizacija, donosile odluke o pitanjima koja su bila aktuelna. Na dnevni red masovnih sastanaka, zborova, sastanaka po zaseocima

17 AVII, Beograd, Komanda ličkog područja.

18 U to vrijeme najteže je bilo u općini Srb. Bez hrane je bilo oko 230 domaćinstava — većinom u Gornjoj Suvaji, Krčkom Brdu, Tiškovcu, Osredcima. Kaldrmi i Dugopolju (primj. autora).

19 AIHRPH, KP-18/584.

i drugih oblika političkog rada, dolazila su sva značajnija pitanja, od životne važnosti za NOB, selo i narod.

Najčešće su na dnevnom redu bili problemi: utvrđivanje visine pomoći NOV u hrani i drugim proizvodima, obradu zemlje, izgradnja skloništa i zemunica, organizacija kulturno-prosvjetne djelatnosti, otvaranje i uređenje škola, polazak djece u školu, organizacija kulturno-zabavnih priredbi, briga o zdravlju naroda, organizacija radionica i slično. Pored toga na svim sastancima narod je bio upoznavan sa vojno-političkom situacijom u svijetu i kod nas, s posebnim objašnjenjem osnovnih načela NOB-e, a naročito važnošću bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda.

Od kolikog je značaja bio slobodni teritorij u Donjem Lapcu govori i činjenica da je Lapac bio relejna stanica između Glavnog štaba NOV Hrvatske i Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije. Evo što o tome piše Glavni štab NOV Hrvatske, Štabu 1. operativne zone 7. X 1942. godine: »Radi osiguranja dobre i sigurne veze našeg štaba s Vrhovnim štabom, uspostavite relejnu stanicu u Donjem Lapcu, koja će imati samo taj zadatak da hitno otpremi našu poštu na Vrhovni štab i obratno. Toj relejnoj stanici stavite na raspoloženje jedan motorkotač kako bi veza sa Vrhovnim štabom bila brža. Pošta će se dakle iz Donjeg Lapca otpremati za Vrhovni štab motorkotačem. Napominjemo da toj relejnoj stanici posvetite pažnju, koju zaslužuje po svom značenju«.[20]

Oslobođenje Bihaća 4. novembra 1942. imalo je izuzetno političko i vojno značenje za kotar Donji Lapac. To je bila do tada najveća operacija partizanskih jedinica kojom su neprijatelju nanijeti veliki gubici, a partizani se domogli velikih količina oružja i municije, te ostalog ratnog plijena.

Oslobođenje Bihaća ulilo je i pojačalo povjerenje u snagu i organiziranost naše NOV i učvrstilo uvjerenje u konačnu pobjedu NOB-e i socijalističke revolucije. Oslobođeni teritorij znatno je proširen i povezan pa je to olakšalo politički rad u kotaru. U Bihaću je održano Prvo zasjedanje AVNOJ-a, Prvi kongres USAOJ-a i niz drugih značajnih skupova što je imalo velikog utjecaja na daljnju aktivnost i prilike u našem kotaru. Oslobođenjem Bihaća još više je razvijena suradnja donjolapačkog kotara i ostalih dijelova Like i Bosanske krajine. Ta je saradnja bila razvijena kroz čitavu NOB-u.

Saradnja donjolapačkog kotara s Bosanskom krajinom, tj. sa srezovima Drvar, Bosansko Grahovo, Bosanski Petrovac i Bihać, bila je i u ovom periodu razvijena, ali nešto manje intenzivna nego u ustanku i prvih mjeseci ustanka. Saradnja se odvijala na rješavanju pitanja od zajedničkog interesa naroda i organizacija.

Koordinacija je proizlazila iz zajedničkih potreba i borbe protiv četnika na tromeđi Like, Bosanske krajine i Dalmacije. (Poznato je da su četnici iz Knina i Strmice napadah pojedina sela kotara Donji Lapac i srezove Bosansko Grahovo i Drvar. Zato je bilo neophodno organizirati zajedničke akcije. Tih je zajedničkih akcija bilo više kroz čitavu 1942. i prvih mjeseci 1943.

Da bi se izmijenila iskustva u radu i koordinirale zajedničke akcije, na prijedlog Jove Reljića iz Martin-Broda, održan je sredinom oktobra 1942. u Martin-Brodu zajednički sastanak predstavnika kotara Donji Lapac i srezova Drvar, Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac.

20 Pismo GSH Štabu 1. operativne zone 7. X 1942.

Razmatrana su **ova** pitanja:

1. **Organiziranje zajedničkih** akcija za obradu napuštene zemlje u Boričevcu, Kulen Vakufu, Klisi, Orašcu i Ćukovima.

2. Način korištenja mlinova na Uni i raspodjela ušura.

3. Problemi smještaja i ishrane izbjeglica (Za sve vrijeme NOR-a narod se sklanjao iz Like u Bosnu i obratno, što je zavisilo od neprijateljskih ofanziva i akcija. Velike i česte seobe naroda tražile su niz zajedničkih akcija i dogovora).

4. Izdavanje objava za putovanje na druge teritorije radi nabave hrane i obavljanja drugih poslova.

5. Razmjenjivana su iskustva o djelatnosti partijskih i masovnih organizacija i NOO-a.

U proljeće 1942. godine došlo je između kotara Donji Lapac i srezova Bihać i Bosanski Petrovac do dogovora o tome što će obraditi i podići omladina i stanovništvo kotara Donji Lapac, a što omladina i stanovništvo srezova Bihać i Petrovac. Tako je omladina učestvovala u obradi zemlje u Kulen Vakufu, Klisi, Orašcu, Boričevcu i Ćukovima. O tome Maniša Rudić u knjizi »Petrovac u NOB-i«, između ostalog, piše: »Omladina Buševića je u proljeće 1942. godine učestvovala u obradi napuštene zemlje u Klisi, Orašcu i Boričevcu. Omladinske radne akcije za obradu napuštene zemlje organizirane su zajedno između sela Kestenovac, Buševići, Kalati i Bosanski Štrbci. Na akcije se išlo pod crvenom zastavom i sa pjesmom. U odredu za radne akcije su bili: komandir Sava Ljiljak, komesar Đuro Obradović, komandiri četa Đuro Ćajnović, Jovanka Rudić, Jole Karanović i Bogdan Rodić, delegati Duka Karanović i Soka Obradović.«[21]

Bilo je više primjera saradnje na političkom planu. Radi ilustracije navodim samo jedan primjer iz knjige broj 3 »Petrovac u NOB-i« gdje Dušan M. Knežević, između ostalog, piše: »U selu Kalatima, na ličkom kraju održanje 15. VI. 1942. godine, veliki politički zbor. Dobio sam zadatak da okupim što više omladine i stanovništva i povedem na zbor. Sva omladina se odazvala. Tada smo uspostavili čvrstu vezu za omladinom Like. Bio sam zadužen da govorim u ime krajiške omladine. Na zboru su govorili Đoko Jovanić i Mile Počuča. Omladina Like izvnaredno nas je toplo prihvatila. Na ovom zboru Pozorište narodnog oslobođenja dalo je vrlo uspješnu priredbu.«[22]

Saradnja s ličkim kotarima osobito s Udbinom, Korenicom i Gračacem bila je za sve vrijeme NOR-a intenzivna. S Gračacem je najintenzivnija saradnja bila u ustanku, te 1944. godine; s Korenicom početkom 1942. godine, u 4. neprijateljskoj ofanzivi i u vrijeme povratka naroda Banije iz Bosne po završetku 4. neprijateljske ofanzive; s Udbinom 1943. nakon okupacije kotara Donji Lapac od strane Nijemaca i u prvoj polovini 1944.

U periodu od marta 1942. do marta 1943. saradnja se odvijala najviše na izgradnji velike partizanske baze na Kamenskom i bolnice u Bjelim Potocima. (U izgradnji tih objekata najviše su učestvovali ljudi i omladina iz kotara Donji Lapac, Udbina i Korenica). U izgradnji bolnice u Dobroselu, pored stanovnika iz kotara Donji Lapac, učestvovali su i stanovnici (pretežno omladina) iz kotara Gračac, osobito iz Mazina i Bruvna.

21 »Petrovac u NOB-i«, knj. 2, str. 623.
22 »Petrovac u NOB-i«, knj. 3, str. 634.

Za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive međusobna saradnja kotareva Donji Lapac, Korenica, Udbina i Gračac bila je intenzivna, naročito u prihvatanju, ishrani i smještaju naroda koji je bježao pred neprijateljskim jedinicama, na prenošenju, prevozu, ishrani i njezi ranjenika i bolesnika, obavještavanju o kretanju neprijateljskih jedinica i ugroženosti pojedinih sela. Saradnja je bila uspješna i u brizi za izbjegličke zbjegove (naročito u planini Plješevici) koji su često bili zajednički za narod pojedinih sela iz navedenih kotareva.

Saradnja sa sjevernom Dalmacijom imala je pretežno vojni i politički karakter. Partizanske jedinice iz kotara Donji Lapac, tj. bataljoni »Marko Orešković«, »Stojan Matić« i Doljanska četa učestvovale su u više akcija u sjevernoj Dalmaciji u toku 1942. godine. Najznačajnije akcije bile su napad na Bender, oslobođenje Dalmatinske Krupe i drugih mjesta u sjevernoj Dalmaciji.

Partizanske jedinice iz sjeverne Dalmacije u ljeto i jesen 1942. učestvovale su u borbama protiv neprijatelja na području Tiškovca, Otrića i Velike Popine, a jedno vrijeme bile su na odmoru i pripremama za daljnje akcije. Tako je veći dio boraca bataljona »Bude Borjan«, nakon većih gubitaka i premorenosti u vrijeme talijanske ofanzive od Bukovice do Like, stigao na odmor u Brezovac i Gornju Suvaju 17. jula 1942. i ostao mjesec dana. Za vrijeme od-

Spaljene kuće u Srbu. Srb, 1943.

mora borci bataljona »Bude Borjan« predali su oružje i municiju novoformiranoj 2. doljanskoj četi koja je krenula na Drenovaču kao pojačanje 4. vodu 1. doljanske čete, pošto je neprijatelj iz Bihaća vršio ofanzivne akcije na slobodni teritorij donjolapačkog kotara. Komandir novoformirane čete bio je Sime Ivas, dotadašnji komandir čete u »Budi Borjanu, a politički komesar Đuro Dukić iz Doljana. Četa je ostala na Drenovači do 16. augusta 1942. godine. Tada je rasformirana, a oružje vraćeno Dalmatincima. Dio boraca 2. doljanske čete raspoređen je u 4. vod koji je tada prerastao u četu, a ostali borci ušli su u druge čete i bataljone 2. i 3. ličke brigade.

Djelatnost i izgradnja partijske organizacije

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Srba od Talijana, na području kotara Donji Lapac bilo je 16 članova Partije i 17 kandidata, organiziranih u tri ćelije: Donji Lapac, Birovača i Kruge. U bataljonima »Marko Orešković« i »Stojan Matić« bila su 22 člana KP.

Kotarski komitet brojio je 6 članova, a imao je ovaj sastav: Perica Dozet, sekretar, Simo Mrda, zamjenik sekretara, Ilija Popović, Ilija Milošević, Marko Čanković i Mile Kosanović, članovi. Općinski komiteti još nisu bili formirani.

Zašto je Partija bila tako malobrojna premda je od ustanka bilo prošlo sedam mjeseci? Danas je teško dati pravi odgovor na to pitanje. Kao što se zna borbe koje su vođene u kotaru Donji Lapac 1941. bile su najveće u Hrvatskoj, a borbe u februaru i martu 1942. idu u red većih bitaka NOR-a. U tim je borbama učestvovao veliki broj boraca, od kojih su mnogi od početka ustanka bili čvrsto na liniji NOB-e i Partije. Dokazivah su to i neprestano potvrđivah u borbi protiv neprijatelja, prihvatanju principa i ciljeva pokreta i boreći se protiv ubijanja, pljačke i paljenja, a za bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda te ostalih naroda Jugoslavije. Osim sektaštva, vjerojatno je jedan od razloga sporog omasovljenja partijskih organizacija bio i taj što je u ustanku bilo malo članova Partije (svega 7) koji — uz stalnu angažiranost u borbama **i** drugim akcijama — nisu ni stigli brinuti o prijemu novih članova. Radi usporedbe navodim da je u ustanku u kotaru Udbina, koji je imao manje stanovnika i mnogo manje sezonskih radnika, bilo 36 članova Partije. Teško je danas shvatiti da u bivšem kotaru Donji Lapac, prije rata, osim u Donjem Lapcu nije bilo članova Partije i partijskih organizacija.

Pored navedenih razloga za sporo primanje u Partiju nije manje važna i nesamostalnost postojećih članova Partije i partijskih organizacija, sumnjičavost da li su određeni drugovi raščistili s nacionalnim, vjerskim, klasnim, političkim i idejnim pogledima starog društva, spori i neadekvatan prilaz omladini i ženama, čekanje da netko postane »pravi komunista«, po svim navedenim i drugim kriterijima, pa da tek tada bude primljen u Partiju.

Moralo je proći dosta vremena da se shvati da je dosta veliki broj boraca, omladine i žena od samog početka ustanka bio dosljedno na liniji Partije i da ih je trebalo smjelije primati u njene redove. I Okružni komitet KPH za Liku nije pružio sve do novembra i decembra 1941. pomoć Kotarskom komitetu Donji Lapac u vezi prijema novih članova u Partiju.

Malobrojne i nedovoljno organizirane partijske organizacije morale su uloviti maksimum truda da bi savladale sve složenije zadatke koji su postavljala viša partijska i vojna rukovodstva i koji je nametala data situacija. Ta-

kve su ocjene i direktive sadržavale i pisma CK KP Hrvatske i OK KPH za Liku.

Povezanost viših i nižih partijskih rukovodstava i organizacija bilo je u to vrijeme na zavidnoj visini. To treba posebno istaći, jer to tako nije bilo uoči ustanka na području kotara ni u prvo vrijeme ustanka. OK KPH za Liku dugo nije imao redovitu vezu s partijskim rukovodstvom u kotaru Donji Lapac i nije mu pružao potrebnu pomoć u vrijeme kad je to bilo najpotrebnije, kada se ono teško snalazilo i kad je pravio dosta grešaka. Tek od septembra 1941. i to povremeno drugovi iz OK KPH za Liku pružaju pomoć partijskom rukovodstvu i rukovodstvu ustanka (Iznosim problem da bi se jače naglasilo od kolike je važnosti bila veza viših i nižih partijskih organizacija i rukovodstava za uspješan razvoj i stabilizaciju ustanka, osobito u njegovoj prvoj fazi).

U izvještaju OK KPH za Liku koji je upućen CK KP Hrvatske u februaru 1942, između ostalog, kaže se: »U Donjem Lapcu stanje se potpuno izmijenilo. Sistematskim i temeljitim radom naših drugova kojima je bio dodijeljen drug Mile[23] kao pomoć i-kontrola, uspjelo nam je onemogućiti tipove ala Rašeta.«[24]

Ova ocjena je pravilna. Međutim, neke ranije, a i kasnije ocjene nisu bile objektivne i rezultat su nedovoljnog poznavanja političkog stanja u kotaru. Prema nekim materijalima iz historijske građe i mišljenja pojedinih drugova moglo bi se zaključiti da je bivši kotar Donji Lapac u 1941. i početkom 1942. bio dosta jako četničko uporište. Stvarno stanje je bilo bitno drugačije. Utjecaj četnika bio je mali, a u većini sela nisu ga uopće imali.

U izvještaju OK KPH za Liku o radu partijskih organizacija u kotaru D. Lapac, koji je upućen CK KPH dana 18. I 1942, između ostalog, stoji: »U ovom kotaru formirao je novo kotarsko rukovodstvo, nekoliko partijskih ćelija i kandidatskih grupa. Kotarsko rukovodstvo smo smijenili prije izvjesnog vremena i postavili novo, koje sada na zadovoljavajući način obavlja svoju dužnost. Ovi uspjesi u mnogome su postignuti i radom među omladinom«.[25]

Kotarski komitet i partijska organizacija koja je još uvijek bila malobrojna, našla se u proljeće 1942. pred novim zadacima koje je donijelo oslobođenje kotara. Trebalo je brzo osposobljavati organe narodne vlasti, učvrstiti partijske i druge organizacije, organizirati snabdijevanje jedinica NOV-e, proljetnu sjetvu, organizirati kulturno-prosvjetnu djelatnost, rad škola i sveukupan život u oslobođenom kotaru. Da bi se uspješno rješavala sva ta pitanja, bilo je neophodno razviti političku aktivnost u masama.

Sve je to tražilo smišljenije akcije i viši stupanj organiziranosti u svim dijelovima NOP-a.

Partijske organizacije trebale su se organizaciono učvrstiti i proširiti. Od njih se tražilo više inicijative, veća odlučnost u izvršavanju partijskih zadataka. U to vrijeme organizacije SKOJ-a, omladine i žena, te NOO-i postaju vrlo značajna snaga pokreta koja preuzima sve teže i složenije zadatke NOB-e. Te su organizacije, pored rješavanja niza političkih i organizacionih problema, razvile veliku aktivnost u organiziranju snabdijevanja i ishrane vojnih jedinica i povezale front, pozadinu i narod u monolitnu cjelinu.

OK KPH za Liku u izvještaju CK KP Hrvatske od 17. IV 1942, među ostalim, konstatira: »U kotaru Donji Lapac stanje je zadovoljavajuće. Partijska organizacija, iako mlada, uspjela je da se snađe i da se popularizira. Vrlo često

23 Počuča.
24 AIHRPH, KP-230/6.
25 AIHRPH, KP-7183.

se čuje da ulicama kad prolaze, seljaci govore — »Ajmo u komitet da pitamo«, itd.[20] To je još jedna potvrda sve većeg uticaja i ugleda Partije u narodu.

Za daljnju širu i organizovaniju političku aktivnost u narodu, za brži razvoj partijskih i drugih organizacija, te za daljnju mobilizaciju novih boraca u partizanske jedinice, velik značaj imaju Prva kotarska partijska konferencija za kotar Donji Lapac održana 20. aprila 1942. i Druga okružna partijska konferencija za Liku u Korenici od 17—21. maja 1942. Sa 1. kotarske konferencije u Donjem Lapcu većina dokumenata nije sačuvana (referati, zapisnik i slično), ali su sačuvani zaključci. Iz zaključaka i razgovora s nekim učesnicima može se utvrditi da je konferencija bila na dosta visokom nivou i da je donijela zaključke o bitnim pitanjima za daljnju političku aktivnost na terenu.

Oružane borbe i vojna organizacija

U proljeće 1942. u kotaru su postojala dva bataljona. Bataljon »Marko Orešković«, formiran 29. XI 1941. (komandant Đoko Jovanić, politički komesar Milan Šijan) i bataljon »Stojan Matić«, formiran novembra 1941. godine kao Lapački bataljon (komandant Stojan Matić, politički komesar Stevo Tišma). Poslije oslobođenja Donjeg Lapca i pogibije Stojana Matića, komandant ovog bataljona bio je Tomica Popović, a komesar Simo Mrda.

Prva vojno-pozadinska ustanova u kotaru — Komanda mjesta Donji Lapac — formirana je 3. marta 1942. Komandant je bio Đoko Jovanić, zamjenik komandanta Kojica Blanuša. Nakon formiranja 3. ličkog partizanskog odreda za komandanta mjesta je imenovan Kojica Blanuša, a za političkog komesara Stevo Obradović. Komanda mjesta u Srbu formirana je 29. III 1942.

U toku 1942. i u prvim mjesecima 1943. vojno-teritorijalni organi, tj. komande mjesta Donji Lapac i Srb, u suradnji s partijskim organizacijama i NOO-a, radile su najviše na mobilizaciji ljudstva u partizanske jedinice. Tako je od aprila 1942. do marta 1943. što dobrovoljno, što putem poziva u partizanske jedinice pristupilo 786 ljudi. Veliki napori uloženi su u izgradnji skladišta, radionica i zemunica na Kamenskom i drugim mjestima, na izgradnji bolnica u Bjelim Potocima, Dobroselu i Doljanima, na organizaciji prijevoza ranjenika u bolnice, te sklanjanju hrane, odjeće, obuće i drugih proizvoda u skloništa i zemunice. Organizirana je borba protiv četničkih grupa, koje su se ubacivale na slobodni teritorij, kao i njihovih saradnika na terenu. Vršena je kontrola kretanja sumnjivih i nepoznatih lica na slobodnom teritoriju.

Poslije poraza Talijana i četnika u Donjem Lapcu i poslije protjerivanja Talijana iz Srba, talijanski fašisti nisu mirovali. Uplašeni tim i drugim uspjesima partizana u Lici i drugdje, uprli su sve snage da od petokolonaških elemenata ponovno pokušaju formirati četničke jedinice.

Na tromeđu Like, Bosanske krajine i Dalmacije pošlo im je za rukom da pod vodstvom zloglasnog popa Momčila Đujića, kasnije četničkog vojvode, naoružaju dio seljaka i uključe ih u borbu protiv partizana. Iz kotara Donji Lapac Đujiću se u to vrijeme priključilo 36 četnika, koliko ih je tada i bilo u kotaru. U većim i manjim grupama četnici su upadali u oslobođena sela Tiškovac, Kaldrmu, Zavlaku i Dugopolje, a ponekad i do Osredaka, pokuša-

26 Isto.

vajući ugroziti Srb. Terorizirali su i pljačkali narod, tragali za aktivistima narodnooslobodilačkog pokreta i ometali rad narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija u oslobođenim selima. Time su nanosili veliku štetu NOB-i. Zato je bilo nužno poduzeti akcije protiv njih i onemogućiti njihove namjere.

Grupa četnika koja je pobjegla u Knin povezala se sa Talijanima i odmah počela pripremati borbu protiv partizana. »U Tiškovcu je ubrzo prikupljeno oko 100 četnika. Planirano je da njihov napad na partizanske jedinice oko Srba uslijedi istovremeno kad i napad okupacionih snaga iz Otrića prema Srbu.«[27]

Čim se saznalo za tu aktivnost, poduzete su mjere da se četnička akcija preduhitri i osujeti. Organizirana je jedna partizanska grunaciiq jačine bataljona koju su sačinjavah 2. četa bataljona »Marko Orešković«, dvije čete 2. bataljona 5. krajiškog odreda i dijelovi 3. čete 3. bataljona. Ova združena jedinica je dobila zadatak da likvidira četničku grupaciju.

Napad je izvršen noću 20/21. marta pod neposrednim rukovodstvom komandanta 5. odreda Slavka Rodića. legendarnog krajiškog komandanta. Čim ie borba počela, četnici su se razbježali na sve strane. Zarobljeno je oko 40 četnika, među kojima je bio i četnički vođa Nedjeljko Keča iz Srba. Zaplijenjeno je 30 pušaka i drugog ratnog materijala.

Poslije poraza u Tiškovcu i okolini četnici su se ponovo pripremali za nove akcije. Oko 10. aprila 1942. u Tiškovcu se okupila grupa četnika. Bilo je nužno razbiti i uništiti tu grupu, te je za napad na nju određena 2. četa bataljona »Marko Orešković«, Doljanska četa i 3. četa Grahovskog bataljona. Akcijom je rukovodio Milan Šijan. Do sukoba je došlo na nekoliko mjesta noću 16/17. aprila 1942. godine i poslije duže borbe četnici su razbijeni i protjerani prema Kninu.

Prije napada na četnike većina boraca bila je smještena u Kaldrmi, Dugopolju i Zavlači. Stanovništvo tih sela pružalo je partizanima veliku pomoć protiv četnika. Sve odraslo stanovništvo bilo je spremno da se bori protiv četnika. Kaldrma, Dugopolje i Zavlaka su u to vrijeme bile na neki način naše najisturenije tačke na frontu protiv četnika, a Tiškovac[28] i Drenovac aktivno su radili za NOB-u u još težim uslovima. Iako je kotar Donji Lapac bio u to vrijeme slobodan, jedan njegov dio bio je stalno izložen neprijateljskim upadima i propagandi. To se osobito odnosi na Tiškovac, Drenovac i Vagan, a nešto manje na Kaldrmu, Zavlaku i Dugopolje. Ta sela su imala malu sigurnost. Četnici su u njih često upadah i vršili represalije. I pored tako teške situakcije, četnici nisu imali nikakvog uticaja u Kaldrmi, Zavlači i Dugopolju, a u Gornjem Tiškovcu i Drenovcu uticaj je bio relativno mali, jer su braća Marici uspjeli vezati za sebe samo pojedince, dok je većina bila u NOP-u.[29] Jedino je u Vaganu uticaj neprijatelja bio veći zato što je dosta ljudi bilo u četnicima.

Četnici su se grupirali oko Tiškovca, Strmice i Knina. Stanovništvo Kaldrme, Dugopolja i Zavlake, kako tih dana, tako i kasnije, bilo je svrstano u borbene

27 Milan Sijan, Lika u NOB-i 1942. godine, str. 387.
28 Tiškovac i Drenovac bili su u toku NOR-a u sastavu sreza Bosansko Grahovo, zato u ovom radu ima nešto manje podataka iz tih sela.
29 U navedenom periodu samo iz Gornjeg Tiškovca od 32 kuće, 26 boraca nalazilo se u partizanskim jedinicama, a 20 je bilo u NOO-a, odborima SMG, AF2-a i članova SKOJ-a.

grupe koje su sprečavale prodor četnika na oslobođeni teritorij. Veliki broj ljudi iz ovih sela nalazio se u partizanima, a oni koji su ostali — uključujući tu pionire, omladinke, omladince, žene i starce — pružali su odlučan otpor četničkim izdajicama.

Navedene borbe s četnicima u stvari su borbe protiv kontrarevolucije. Talijani i četnici pokušavah su na sve načine da spriječe jačanje NOB-e na tom području. Oni su radi toga u borbama angažirah pored šačice četnika iz kotara i četnike popa Đujića s tromeđe, koji je imao vezu s Dražom Mihailovićem, a preko njega i s izbjegličkom Jugoslavenskom vladom u Londonu. Međutim, zahvaljujući dobrom organiziranju jedinica partizanske vojske i svestranoj podršci naroda i organizacije iz Kaldrme, Dugopolja, Zavlake, Kunovca, Osredaka i drugih sela, oni su onemogućeni u svojim namjerama. Pored vojničkih pobjeda nad četnicima (koje nisu bile male), daleko je veći politički značaj tih pobjeda. Narod se kroz te borbe u Srbu, Donjem Lapcu, Tiškovcu i drugdje definitivno uvjerio da su četnici sluge okupatora, da brane i da se bore za tuđine, da su sve činile da spriječe pobjedu i jačanje NOB-e i revolucije.

Pored navedenih akcija protiv četnika i kasnije je ponekad dolazilo do borbi s četnicima na graničnim područjima prema Kninu i Velikoj Popini, odakle su četnici pokušavali upadati na slobodnu teritoriju. Bilo je sporadičnih borbi i s ustašama prema Bihaću. Sve do 4. neprijateljske ofanzive januara 1943. i prodora Nijemaca krajem augusta 1943, nije bilo većih borbi na teritoriju kotara Donjeg Lapca.

Da bi ojačao borbu protiv četnika i Talijana na tromeđi Like, Dalmacije i Bosanske krajine, Stab Grupe NOP odreda za Liku je po direktivi Glavnog štaba Hrvatske 9. maja 1942. godine u Donjem Lapcu formirao još jednu pokretnu partizansku jedinicu — Udarni bataljon ličke grupe. Njegov prvi zadatak bio je napad na Bender. Formiran je od tri čete (1, 2. i omladinska) koje su izuzete' iz bataljona »Ognjen Priča«. Za komandanta bataljona postavljen je Nikola Divjak, a za polit, komesara Dušan Ratković.

Iako nije bilo značajnijih borbi s četnicima, opasnost od njihovog uticaja i mogućnost odlaska pojedinih ljudi iz nekih sela u četnike bila je dosta ozbiljna. U Dolini Opačića, Donjem Srbu, Zalužju, Brotnji, Suvaji, Ličkim Strbcima i Vaganu, ta je opasnost bila očita. Zbog nedovoljne budnosti i podcjenjivanja neprijatelja u navedenim selima u to vrijeme, i kasnije, otkrivene su četničke organizacije. U jesen 1942. uhapšeno je 35 četničkih špijuna i saradnika. Jedan broj uhapšenih bio je ilegalno povezan s četničkim vođama iz Srba i popom Đujićem.

Nakon istrage dio uhapšenih je osuđen i strijeljan, među kojima Milan Torbica i Božo Paštar, a dio, za koje nije bilo dokaza, pušten je kućama dok su desetorica upućena u 2. brigadu 6. divizije. Iako su četničke kolovođe i njihovi saradnici i špijuni činili velike napore, nije im, zbog privrženosti ogromne većine naroda NOB-i, uspjelo stvoriti širu organizaciju i mobilisati više ljudi u četnike.

Da bi se pariralo četničkoj aktivnosti i propagandi, partijske i druge organizacije nastavile su intenzivnu i organiziranu političku borbu protiv ostataka četničkog uticaja i njihove propagande. Četnici su stalno isticali da nije vrijeme za borbu protiv okupatora, da treba čekati jer će, ionako, sve biti riješeno dogovorom velikih sila.

Nastavljen je aktivan i organiziran rad partijskih i drugih organizacija i NOO-a. Narodu se objašnjavala izdajnička uloga četnika. Taj uporni i strpljivi rad, kao i opći uspjesi naše NOB-e, omogućili su partijskim organizacijama da uticaj četnika znatno smanje. Iz dosta sela nisu se regrutovali četnici, a iz nekih sela vrlo malo.

Raspolažemo s mnogo dokumenata o suradnji četnika s okupatorom. Ovdje navodimo samo jedan dokumenat u kome se, između ostalog, kaže: »Komanda četničkih formacija Bosne, Hercegovine, Like i Dalmacije 12. XI 1942. godine, Njegovoj Ekscelenciji armijskom đeneralu Mariju Roati. Dinarski četnici (čija sveukupna snaga iznosi oko 6.000 naoružanih ljudi) prinuđeni su odista da brane ogromnu teritoriju od neposrednih napada 16.000 partizana, koji pridolaze iz svojih glavnih centara Donjeg Lapca, Bosanskog Petrovca, Drvara, Glamoča, pomognuti pri tom od komunističkih snaga koje pristižu sa Primorja.«[30]

Dalje se navodi da je situacija kritična te se traži hitna pomoć u oružju, opremi, hrani itd.

Pored saradnje s Talijanima četnici priznaju snagu i organiziranost partizanskih jedinica, navodeći pri tome Donji Lapac kao jedan od glavnih partizanskih centara.

Odlukom GS NOV Hrvatske od 10. IV 1942, formiran je 3. lički partizanski odred sa sjedištem u Doljanima. Stab odreda sačinjavah su drugovi: Đoko Jovanić, komandant, Josip Cazi, komesar, Milan Sijan, zamjenik komandanta, Petar Babić Pepa, zamjenik komesara, Joco Njegomir, operativni oficir, Dušan Mileusnić, obavještajni oficir, Dušan Zorić, intendant i Slava Blažević, referent saniteta. U sastav odreda ušle su slijedeće jedinice: bataljon »Marko Orešković«, bataljon »Stojan Matić« i bataljon »Gavrilo Princip«, docnije »Bićo Kesić«. Operativno područje 3. ličkog partizanskog odreda bila je teritorija lapačkog i gračačkog kotara, izuzev općine Lovinac.

Treći Lički partizanski odred tijesno je sarađivao s kotarskim i općinskim komitetima i partijskim organizacijama na terenu, NOO-a, vojno-pozadinskim ustanovama — komandama mjesta Srb i Donji Lapac te masovnim organizacijama. Najveći dio kadrova 3. odreda imao je veliko političko i vojno iskustvo i pružao je za sve vrijeme postojanja dragocjenu pomoć organizacijama i narodu u kotaru. Drugovi iz odreda često su, zajedno s partijskim i drugim političkim radnicima na terenu, prisustvovali zborovima i masovnim sastancima naroda, objašnjavali i govorili o vojno-političkoj situaciji u svijetu i kod nas, o rukovodećoj ulozi KPJ u NOB-i, o bratstvu i jedinstvu naših naroda, o neprijateljskoj aktivnosti itd. Radi poduzimanja potrebnih mjera, Stab odreda je prikupljao podatke o stanju na terenu i zajedno s partijskim i drugim organizacijama analizirao političku situaciju i djelatnost neprijatelja.

U toku maja 3. odred dobio je i jednu samostalnu četu. Naime, iz bataljona »Stojan Matić« izdvojena je njegova 3. četa (Doljanska) i upućena na Drenovaču gdje je kao samostalna četa držala položaj prema Bihaću. Mjesto nje od boraca 1. i 2. čete i novih boraca formirana je nova 3. četa, tako da je bataljon »Stojan Matić« i dalje imao 3 čete.

U maju 1942. godine iz kotara Donji Lapac bilo je u partizanskim jedinicama više od 1180 boraca, i radila je oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske i ofi-

30 AIHRPH, NG-426/790.

cirska škola Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije. Ona je bila smještena u **zgradi** osnovne škole i još nekim zgradama. Dolazak oficirskih škola u Donji Lapac nametnuo je organizacijama u kotaru značajne obaveze: problem smještaja, djelimično obaveze u hrani i drugim potrebama.

Oficirska škola za čiji rad se radio objekat u Korenici, preselila se u Donji Lapac radi veće sigurnosti. Tečaj kojeg je pohađao 51 slušalac, počeo je 10. juna, a završio 11. jula 1942.[31] U julu 1942. po naređenju GSH formiran je viši kurs za komandante bataljona, tako da je škola imala viši i niži tečaj. Škola se toliko afirmirala da su u nju upućivali slušaoce Operativni štab za Bosansku krajinu, Glavni štab Slovenije i Vrhovni štab. Komandant oficirske škole GSH bio je Danilo Latas, a polit, komesar Oskar Saša, Bare Carišić i Čedo Borčić.

Vrhovni štab NOVJ uputio je člana Vrhovnog štaba Savu Orovića da pregleda školu i podnese izvještaj o njenom radu. Ocjena je bila povoljna i u novembru Vrhovni štab donosi naredbu o formiranju oficirske škole Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije, odnosno o prerastanju škole GSH u školu Vrhovnog štaba (preteča današnjeg Centra visokih vojnih škola u Beogradu). Za komandanta je imenovan Savo Orović, a za političkog komesara Milentije Popović.

Dolaskom druga Milentija Popovića za komesara škole došlo je do značajne promjene u političkom radu. Pored programa vojne nastave, on je razradio i program političke nastave. Ubrzo je formirana i partijska organizacija škole. Škola Vrhovnog štaba u Donjem Lapcu radila je od početka 1942. do januara 1943. godine kada se preselila u Bihać.

Rad i boravak oficirske škole Vrhovnog štaba NOVJ i GSH u Donjem Lapcu imao je veliko političko značenje za naš kraj. Narod je imao priliku da i kroz oficirske škole doživi organiziranost i snagu NOVJ i vidi kako i obični radnici, seljaci i omladinci izrastaju u sposobne oficire naše vojske. Bila je razvijena široka suradnja škole, političkih organizacija i naroda. Nastavnici i polaznici oficirske škole pružali su značajnu pomoć organizacijama na terenu u političkom radu i organiziranju pojedinih akcija. Popularnost škole i njezinih polaznika, rukovodstva i nastavnog kadra, potvrdile su i česte posjete naroda školi osobito žena i omladine. Oni su prilikom posjeta donosile hranu i snabdijevale školu drugim potrebnim predmetima i artiklima.

Formiranju i organiziranju omladinskih partizanskih četa, partijskoj i omladinskoj organizaciji poklanjale su veliku pažnju. Tako se u pismu OK KPH za Liku, upućenog KK D. Lapac 29. V 1942, u vezi formiranja omladinskih partizanskih četa, između ostalog, kaže: »Po direktivi CK KP Hrvatske, a u suglasnosti s Glavnim štabom NOV-e Hrvatske, donijet je zaključak da se priđe formiranju omladinskih četa. Partijsko rukovodstvo Like u sporazumu sa štabom grupe za Liku, dalo je zadatak OK SKOJ-a da organizira u svim kotarevima Like omladinu u partizane. Na vama je, drugovi, da u najkraće vrijeme formirate omladinske dobrovoljačke partizanske čete u čiji sastav treba da uđu najbolji i najsposobniji omladinci. Te omladinske čete bit će podučavane vojnički. Tom prilikom drugovi, posvetiti najveću pažnju i odgovorite najhitnije obavezama koje se postavljaju pred Vas«.[32]

Kotarski komitet KPH i KK SKOJ-a Donji Lapac, ne samo da su brzo reagirah na direktivu OK KPH za Liku, nego su i prije pisma počeli s pripre-

31 Od osnivanja godine 1942. u Budačkom, na Kordunu, kroz školu je prošlo 360 slušalaca.
32 AIHRPH, KP-230/13 a.

mama za formiranje prve omladinske partizanske čete. U maju 1942. Kotarski komitet KPH i KK SKOJ-a u dogovoru sa Štabom 3. ličkog partizanskog odreda, donijeli su odluku da se na terenu donjolapačkog kotara organizira prva partizanska omladinska četa. Izvršenje ove odluke povjereno je Kotarskom komitetu SKOJ-a Donji Lapac. Tokom maja i juna 1942. preko skojevskih organizacija i organizacija Saveza mlade generacije sprovedena je široka agitacija među omladinom za stupanje u omladinsku četu. Navedena odluka uspješno je sprovedena, tako da se za stupanje u četu javilo nekoliko stotina omladinaca. Kod omladine je vladalo veliko oduševljenje za stupanje u omladinske partizanske jedinice, tako da se redovno javljao daleko veći broj omladine od broja koji je mogao biti primljen. Za prvu omladinsku četu javilo se 240 omladinaca, a primljeno ih je svega 108. Mladići koji nisu primljeni u četu, tužna srca vratili su se kućama s nadom da će biti primljeni u slijedeću četu.

Veoma veliki odaziv omladinaca govorio je o njihovoj visokoj svijesti, o mržnji prema okupatoru i domaćih izdajnicima i o spremnosti da se bore za slobodu svoga naroda, bez obzira na žrtve. U prvoj polovini juna 1942. u selu Mišljenovcu formirana je 1. omladinska četa od 108 omladinaca-dobrovoljaca iz Srba, Suvaje, Doljana, Dobrosela, Donjeg Lapca, Kestenovca i Buševića.

Komandni kadar za četu dao je 3. lički partizanski odred. Za prvog komandira postavljen je Jovo Mandić. a za politkomesara Slavko Glumac. Za komandira prvog voda Dušan Božičković, drugog voda Ilija Rašeta i trećeg voda Nikola Vukša. Politički delegati vodova bili su iz redova omladinaca. Odmah je formiran i skojevski aktiv. Svi omladinci u četi bili su članovi SKOJ-a. U toku obuke četu su posjetili Vlado Cetković, komandant Grupe partizanskih odreda za Liku, Josip Cazi politkomesar 3. ličkog odreda i njegov zamjenik Pepa Babić. Obuka, kako vojnička, tako i politička, bila je vrlo intenzivna i trajala je mjesec dana. U političkoj nastavi veliku pomoć pružio je KK KPH i KK SKOJ-a Donji Lapac i OK SKOJ-a za Liku.

Po završetku obuke četa je dobila novog komandira Iliju Rašetu, a politkomesara Pećana Trbulina. Završivši obuku četa je primila oružje od Štaba 3. ličkog partizanskog odreda u Doljanima i ušla u sastav prvog udarnog bataljona kao njegova druga četa.

U septembru 1942. formirana je omladinska četa u Mišljenovcu. Komandir je bio Đoko Rađenović, a komesar Milojko Cuk. Četa je brzo preselila u Doljane pošto je u Mišljenovcu osnovana nova bolnica. O toj i ženskoj četi Kotarski komitet SKOJ-a Donji Lapac u pismu Okružnom komitetu SKOJ-a za Liku od 5. X 1942. godine, između ostalog, kaže: »Omladinska udarna četa broji oko 150 omladinaca. Iz kotara Donji Lapac do sada je primljeno 75 omladinaca. Redovno obilazimo i žensku četu, kojoj smo dali pomoć u ishrani i prikupljanju plahta za šivanje odijela. Brojno stanje povećano je na 78 drugarica.-«[33]

U septembru 1942. formirana je ženska omladinska četa. Komandir je bio Dušan Majstorović, a polit, komesar Mićo Medić. U decembru 1942. godine formirana je u Doljanima 3. muška omladinska četa; komandir je bio Dušan Majstorović, a komesar Mićo Medić.

Ukupno su na području kotara Donji Lapac do kraja 1942. formirane tri omladinske partizanske čete i jedna ženska omladinska četa. Uz obuku u ru-

33 AIHRPH, SKOJ-23/2556/a.

kovanju oružjem i osnovama ratne vještine, borci omladinskih četa sticali su i idejno-političko obrazovanje i time bili sposobni ne samo da se bore s puškom u ruci, već i da tumače ciljeve i zadatke NOB-e.

Prije formiranja ženske čete u kotaru Donji Lapac, u 1. žensku četu, koja je formirana 25. augusta 1942. u Trnavcu, uključeno je iz kotara Donji Lapac samo 6 drugarica. Bilo je to zbog toga jer su, nekako, u to vrijeme i u Donjem Lapcu vršene pripreme za formiranje ženske čete. Iz donjolapačkog kotara u prvu žensku četu primljene su: Milica Obradović, Borka Pilja, Soka Ljubojević, Savka Medić, Mara Zorić i Sofija Medić.[34]

Kotar Donji Lapac prije rata imao je vrlo slabu zdravstvenu službu. Ona je po organizaciji, kadrovima i opremljenosti bila pri dnu ljestvice u Banovini Hrvatskoj i Lici. Partijska organizacija, NOO-i i vojna rukovodstva u kotaru, uporedo s razvitkom NOP-a, razvijali su i zdravstvenu službu. Iako je odmah u ustanku u Donjem Lapcu organizirana zdravstvena ambulanta, značajnije organiziranje zdravstvene službe počinje poslije oslobođenja Donjeg Lapca od Talijana 27. februara 1942. Tako je u Donjem Lapcu 28. februara 1942. formirana bolnica. Formirale su je partizanske jedinice koje su učestvovale u oslobođenju Donjeg Lapca, a veliku pomoć pružila je organizacija AFZ-a i omladina Donjeg Lapca. Bolnica je bila smještena u zgradi osnovne škole. Organizacija žena i omladine za svega jedan dan sakupila su namještaj i posteljinu za bolnicu od 48 kreveta. U to vrijeme u bolnici se liječilo 45 ranjenih i bolesnih partizana i civila.

Bolnicom je rukovodila primalja Boja Tišma, rođena Balać. Najteže je bilo što nije postojao ni jedan liječnik. Bolničko osoblje sačinjavale su omladinke i žene iz Donjeg Lapca. Poslije bombardiranja od 9. marta 1942. s manjim bombama, od kojih je poginulo 5, a ranjene 4 osobe, slijedila su daljnja razornija bombardiranja 16. i 17. marta, 4. maja i kasnije. Ljudi su manje stradali zato što su se sklanjali. Poslije bombardovanja bolnica je preseljena najprije u Pirovište, ali su uslovi za smještaj bili slabi, pa je bolnica preseljena u školu u Dobroselo. Tu su evakuirani teži ranjenici dok su lakši prebačeni u Kruge.

Za vrijeme napada na Srb marta 1942. organizirana je ambulanta u zgradi škole u Beglucima. U ambulanti su liječeni ranjenici koji su ranjavani u borbama za oslobođenje Srba i u borbama u Tiškovcu. Veliku pomoć u njezi i ishrani ranjenika i bolesnika pružile su omladinke Begluka, Neteke, Krčkog Brda, Srba i drugih sela.[35]

Odlukom Štaba grupe odreda za Liku maja 1942. godine predviđeno je da svaki odred ima svoju bolnicu. Obzirom da je 3. lički odred bio u Doljanima, a čitav kotar oslobođen, to je i lokacija bolnice bila na tom području, tj. u Dobroselu.

Da bi se obezbijedila veća sigurnost ranjenika i bolesnika, u julu 1942. u šumi iznad Dobrosela, na Trolokvama gdje se nalazio izvor pitke vode, počela je izgradnja bolnice kapaciteta 90 kreveta, s nekoliko prostorija za ranjenike, prostorijama za ambulantu, apoteku, upravu i bolničko osoblje. Bolnica je dovršena sredinom septembra 1942. godine. »Tu su preneseni i smješteni ranjenici i bolesnici iz bolnice koja se nalazila u školi. U bolnici

34 Poginula u borbi za Valjevo 1944. godine (prim, autora).

35 U bolnici, pored ostalih, liječeni su Ilija Radaković, Đuro Cvijanović, Stevo Tišma, Dušan Mišković, a na previjanje je dolazio i Milan Zeželj (sjećanje Koke Vojvodić, kod autora).

su radili ljekar dr Boris Ljahnicki koji je oko 20. jula 1942. došao iz Dalmacije, jedna medicinska sestra, četiri bolničarke i pomoćno osoblje«.[86] Dr ©oris je bio upravitelj bolnice, a politički komesar bio je Lazo Held.[37]

Bolnica je, pored navedenih razloga, locirana u Dobroselu zato što je to bila duboka slobodna teritorija i najsigurnije i najpodesnije mjesto prema frontovima u Bihaću, Gračacu i Dalmaciji.

U augustu 1942. na području 3. ličkog odreda postojale su i dvije ambulante i to u Birovači i Mazinu s 15—20 kreveta. U Donjem Lapcu postojala je zdravstvena stanica za prvu pomoć, gdje je 1—2 puta nedjeljno dolazio liječnik, koji je pregledao i liječio civilno stanovništvo. Nešto kasnije formirane su, pored ambulante u Birovači, i ambulante u Martin-Brodu i Doljanima.

Druga partizanska bolnica prebačena je 16. i 17. oktobra 1942. u Doljane. U bolnicu su smješteni ranjenici iz grupe proleterskih i udarnih brigada iz Bosanske krajine. U Doljane se do 27. oktobra 1942. preselilo interno i hirurško odjeljenje. U bolnici je radio jedan liječnik koji je pored liječenja ranjenika i bolesnika u bolnici obilazio jednom tjedno i četiri područne ambulante i pregledavao prosječno od 20—40 lica dnevno.

Treća partizanska bolnica osnovana je 20. oktobra 1942. godine u Mišljenovcu koja već 27. novembra ima 65 ranjenih i bolesnih boraca.

Krajem novembra i početkom decembra 1942. upravnik bolnice je bila dr Saša Božović koja je, međutim, ubrzo premještena u Bihać, a mjesto nje je za upravnika postavljena primalja Ankica Vujinović.

Zdravstvena služba imala je velikih poteškoća u ishrani, smještaju, nabavi sanitetskog materijala, a naročito lijekova i instrumenata. Značajan izvor snabdijevanja bila je pomoć naroda kotara Donji Lapac, prije svega organizacije AFZ-a i omladine. Ta se pomoć sastojala u sakupljanju, pripremanju i donošenju hrane, posjeti bolesnicima, izradi, sakupljanju i donošenju posteljine, veša i zavoja. U Lapcu je organizirana tkaonica zavoja. Lijekove i sanitetski materijal upućivale su naše organizacije iz okupiranih gradova. Dosta lijekova i instrumenata zaplijenjeno je prilikom oslobođenja Donjeg Lapca, Srba i Korenice, a kasnije prilikom oslobođenja Bihaća i drugih mjesta u Lici.

Iz mnoštva primjera brige za ranjenike i bolesnike koju su pokazale organizacije AFZ-a, omladine, NOO-i i partijske organizacije kotara Donji Lapac, izdvajam samo neke.

Zene sela Kestenovac uputile su listu »Zena u borbi« pismo koje glasi: »Mi, žene sela Kestenovac do sada smo mnogo bolnica posjetile. Nije da mi toga imamo odviše, nego mi razumijemo da naši borci nemaju drugih sredstava, nego ako nećemo ih potpomoći mi, znamo da su naše kuće vojnički magacini i mnogo smo sa sobom i hranom potpomagale naše partizane i još ćemo mnogo više«.[88]

Zene sela Kestenovac samo su jednom u novembru 1942. godine, prilikom posjete ranjenicima i bolesnicima u bolnici Mišljenovac, donijele: 348 kg

36 Rade Guberina, Lika u NOB-i 1942, str. 688.
37 Lazo Heid rodom iz Osijeka, predratni član KPJ. Pored dužnosti polit, komesara bolnice, radio je vrlo aktivno na terenu općine Doljani, osobito u Dobroselu, Doljanima i Brezovcu. On je mnogo učinio na jačanju partijskih organizacija.
38 »Zena u borbi«, godina I, broj 9, decembra 1942.

razne hrane, 9 biljaca, 14 plahti, 16 pari rublja, 6 slamarica, 20 ručnika i 18 pari vunenih čarapa. Žene sela Mišljenovac, 23. novembra 1942. donijele su ranjenicima i bolesnicima, u bolnicu Mišljenovac: 410 kg razne hrane, 53 litre mlijeka, 18 pari vunenih čarapa, 20 plahti i 4 biljca. Slične posjete i pomoć ranjenicima i bolesnicima u bolnicu Dobroselo, Doljani i Mišljenovac činile su žene i omladina i iz drugih sela kotara Donji Lapac. »Zene kotara Donji Lapac su u jesen 1942. godine, dale za bolnice 81 biljac, 178 plahti, 55 jastuka, 51 slamaricu, 61 pari rublja, 123 ručnika. U tkaonicama zavoja koje su organizirale drugarice toga kotara, otkano je 410 metara zavoja.«[39] Pored toga, i žene iz drugih sela pružale su pomoć bolnicama i ranjenicima.

Partijske organizacije stalno su davale inicijativu za pomoć bolnicama. One su pomagale vojno-sanitetske ustanove u kadrovima i u realizaciji programa političkog i kulturno-zabavnog života u bolnicama. Navedeni primjeri najočitije govore kako je velika briga i pažnja posvećivana ranjenim i bolesnim drugovima, koliko je bio razvijen humanizam, koliko je bilo razvijeno jedinstvo naroda i njegove NOV-e. Žene sela Kestenovac, iako nepismene ili polupismene, napisale su pismo ne biranim stilom, nego velikim ljudskim srcem. One su toplo i domaćinski izrazile svoju ljubav i brigu za ranjene drugove.

U radu zdravstvene službe u kotaru Donji Lapac u 1942. i u prva 3 mjeseca 1943. (tj. u vrijeme kada je kotar bio slobodan), omladina je odigrala veliku ulogu. Naročito je ženska omladina bila aktivno uključena u sanitet. Iz njenih redova regrutirao se pomoćni stručni kadar za bolnice i ambulante.

Za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive omladina — većinom ženska — prenosila je ranjenike pod najtežim uslovima (jake zime i opasnost od neprijatelja).

Narodnooslobodilački odbori u kotaru Donji Lapac bili su, uz ostalo, vrlo angažirani u rješavanju osnovnih pitanja snabdijevanja bolnica hranom i drugim materijalima. Već u 1942. godini pri NOO-a bile su formirane zdravstvene komisije koje su odigrale značajnu ulogu u rješavanju zdravstvenih problema. NOO-i pružah su svestranu pomoć u izgradnji i opremanju bolnica u Bjelim Potocima, Dobroselu, Doljanima i Mišljenovcu. Oni su mobilizirali radnike koji su radili na izgradnji bolnica, organizirah sječu, obradu i prenos građe za izgradnju bolnica. Vršili su stalnu mobilizaciju kola za prijevoz ranjenika i bolesnika, a posebno masovno za vrijeme borbi i ofanziva.

Rad partijskih organizacija na osnivanju i razvoju NOO-a

Narodnooslobodilački odbori u kotaru Lapac, kao i u drugim krajevima naše zemlje, pod rukovodstvom Komunističke partije izražavah su, s jedne strane organiziranost oružane borbe, a s druge strane dalekosežnost njenih ciljeva. Oni su izvršavah zadatke koji su se nametali u procesu razvitka narodnooslobodilačke borbe, počevši od mobilizacije novih boraca u NOV, snabdijevanja partizana, stalne brige da se proizvede što više poljoprivrednih proizvoda, zbrinjavanja ranjenika i bolesnika, do rješavanja socijalnih, zdravstvenih, prosvjetno-kulturnih i drugih pitanja. Kroz NOO-e sve više je dola-

39 Isto.

zila do izražaja revolucionarna orijentacija demokratske, socijalne i nacionalne težnje narodnih masa.

Rukovodeći se u radu interesima oslobodilačke borbe, narodnooslobodilački odbori su u očima naroda bili ne samo garancija uspješne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, već i garancija da će se u procesu te borbe stvarati osnove jednog novog pravednijeg društvenog uređenja i nove narodne demokratske vlasti. To je bio snažan poticaj narodnim masama da slijede liniju KP Jugoslavije i da se sve više angažiraju u rješavanju raznovrsnih zadataka koji su, što se više širio i razvijao NOR, bili sve složeniji i raznovrsniji.

Pod rukovodstvom i u organizaciji Kotarskog komiteta i partijskih organizacija formiranje NOO-a i izgradnje narodne vlasti počela je u novembru 1941. Prvi seoski NOO-i formirani su u Birovači, Krugama, Kunovcu, Kupirovu, Gornjem Srbu i Neteci. U ostalim selima NOO-i su bili organizirani od decembra 1941. do konca marta 1942.[40] Značajno je da su mjesni NOO-i formirani u to vrijeme i u Donjem Lapcu i Srbu, iako su u ovim mjestima još bili talijanski garnizoni.

Predsjednici seoskih NOO-a u martu 1942. godine bili su za Kruge — Dane Balać, Donji Lapac — Dušan Rašeta Sabrakov, Donji Srb — Milan Rađenović, Gornji Srb — Stevan Desnica, Dpbroselo—Jovo Polovina. Birovača — Đurađ Blanuša, Dabašnica — Filip Čiča, Brezovac — Jovan Skorić, Oraovac — Miloš Đukić, Dnopolje — Mile Sašić, Zaklopac — Dušan Jelača, Brotnja — Simo Drča, Kaldrma-Zavlaka — Mirko Bursać, Dugopolje — Mićo Tankosić, Tiškovac — Nikola Marić, Podstrana — Dušan Kalinić, Kunovac — Stojan Batinica, Kupirovo — Vaso Lukić, Osredci — Vojislav Mileusnić, Doljane — Nikola Obradović, Krčko Brdo — Vukašin Vein, Begluci — Radivoj Rađenović, Donja Suvaja — Pajo Copić, Gornja Suvaja — Dragan Jovanić, Ajderovac — Sava Damjanović, Gornje Strbce — Đuro Repac, Donji Strbci — Jovo Popović, Lohovo — Stojan Knežević, Kestenovac — Milan Ivaniš, Bušević — Momčilo Gogić, Kalate — Petar Komljen, Nebljusi — Đuro Popović, Cepaćuše — Stevo Repac, Pirovište — Ilija Popović, Meljinovac — Rade Salać, Gajine — Niko Rašeta, Neteka — Stevan Ožegović, Mišljenovac — Lazo Balać, Kestenova Korita — Pejo Obradović, Podkraj — Božo Sašić, Zalužje — Stevan Skorić.

Seoski NOO-i imali su od 3 člana u manjim selima, do 13 članova u većim selima. Ukupno je u aprilu 1942. godine bilo 186 članova seoskih NOO-a.

NOO-i su vrlo brzo stekli ugled u narodu i od naroda smatrani jedinim pravim organima narodne vlasti. NOO-i su birani u selima na masovnim zborovima i konferencijama prvi puta u historiji na slobodan i demokratski način javnim glasanjem. U pravilu su predlagani i birani najistaknutije pristalice NOP-a.

Seoski NOO-i kao prvostepeni organi narodne vlasti djelovah su nakon formiranja na rješavanju slijedećih pitanja:

1. Vodili su u svom selu brigu o svim potrebama ljudi.
2. Najviše su radili na razvijanju i organiziranju političke djelatnosti u masama i na materijalnom osiguranju partizanskih jedinica. Pri tome su

40 Koncem aprila 1 početkom maja formiran je novi 1 širi NOO sela Tiškovac i Drenovac pod nazivom NOO Tiškovac.

vodili računa da narod bude što ravnomjernije opterećen prema svojim ekonomskim mogućnostima.

3. Rješavali su sve sporove koji su nastajali između pojedinih mještana.

4. Organizirali su borbu na suzbijanju krađe, pljačke i špekulacije.

5. Sprečavali su, zajedno s vojnim organima, špijunažu u korist neprijatelja.

6. Organizirali su sigurnost u selu i u tu svrhu formirali seoske straže,

7. U svakoj prilici pružali su svaku moguću pomoć NOV i najtješnje surađivali s vojnim vlastima.

8. Radi savjeta i uputa za rad obraćah su se za pomoć višim organima narodne vlasti, te izvršavah naređenja i zadatke viših NOO-a.

Narodnooslobodilački odbori u kotaru izdavali su razne dozvole za putovanja u Bosansku krajinu, Dalmaciju i druge dijelove Like radi nabave hrane, soli, petroleja i drugih artikala. Oni su u pojedinim slučajevima vršili i sudsku vlast.

U stvari, NOO-i su obavljali sve poslove koje je nametnuo život i koje je bilo nužno rješavati u ratnim uvjetima na oslobođenoj teritoriji. Većina ljudi koji su radili u NOO-ima bili su s osnovnom školom, a dosta ih nije završilo ni potpunu osnovnu školu. Međutim, taj nedostatak nadoknađivah su odanošću i ljubavlju prema NOB-i.

Gotovo je nemoguće utvrditi sve one podatke i poslove koji su tokom godine u slobodi obavljah seoski NOO-i, posebno u obezbjeđenju hrane i odjevnih predmeta za partizanske jedinice tokom čitavog vremena, a posebno u vrijeme 4. neprijateljske ofanzive. Statističari i ekonomisti to nikad neće moći utvrditi, niti se tim putem to može utvrditi (Koliko mi je poznato, to se nije mjerilo ni u NOR-u ni mnogo zapisivalo). Ali je poznato, ne samo aktivistima i narodu kotara Donji Lapac, već i svim partizanima i narodu koji su tamo boravili (i mnogo šire od toga), da su partizani i narod, kada su (i u bilo koje vrijeme), došli u sela kotara Donji Lapac, bili uvijek dobro dočekani, primljeni i nahranjeni.

U dosta slučajeva se mislilo da je problem uspješno riješen kad je izabran i organiziran NOO. Nije se gledao kvalitet NOO-a, borbenost i volja za rad izabranih. Zato OK KPH za Liku upozorava da nije provedena uporna borba da u NOO-e uđu borbeni i pošteni ljudi koji će biti čvrsto na liniji NOB-e. »•Nije dovoljno imati NOO-e, već treba osigurati da oni budu važno sredstvo NOB-e«."

Donošenjem Fočanskih propisa u cjelini je potvrđen princip i zakonitost rada NOO-a. Pored toga za rad NOO-a značajne su Naredbe o izborima za narodnooslobodilačke odbore i Naredba o organizovanju pozadinskih vojnih vlasti koje je izdao Vrhovni štab NOV-e Jugoslavije, a razradio Upravni odsjek pri Vrhovnom štabu na čijem je čelu bio Moša Pijade. Ove naredbe, za koje je vrhovni komandant Josip Broz Tito napisao popratni tekst, predstavljaju prekretnicu u shvatanju, organizaciji i razvitku narodne vlasti.

41 AIHRPH, Zgb. KP-231/12.

Formiranije prvog kotarskog NOO-a Donji Lapac

Prvi kotarski NOO za kotar Donji Lapac izabran je 16. marta 1942. u Gajinama u kući Nikole Rašete. Ukupno je prisustvovalo 70 delegata. Bili su iz gotovo svih seoskih NOO-a i svih društveno-političkih organizacija NOP-a kotara Donji Lapac. Na dnevnom redu bili su slijedeći problemi:

1. Politička situacija kod nas i u svijetu;
2. Aktivnost i budući zadaci NOO-a; i
3. Izbor plenuma i Izvršnog odbora KNOO-a.

Referat o političkim problemima, radu NOO-a i o narednim zadacima podnio je Tomo Nikšić, član Okružnog komiteta KPH za Liku. U referatu su iznesena bitna pitanja razvoja NOB-e u Jugoslaviji, Hrvatskoj i Lici, s posebnim osvrtom na rezultate u kotaru Donji Lapac. Posebno je naglašen značaj izgradnje NOO-a. Delegati za osnivačku skupštinu birani su u svim selima javnim glasanjem. Formiranje Kotarskog NOO-a pokazalo se nužnim jer do tada nije postojao niti jedan organ koji bi objedinjavao rad mjesnih odbora. Međutim, kako su mjesni NOO postojali u svim selima kotara, to se, s obzirom na tadanje zadatke, brzo uočilo da je KNOO teško osigurati neposredno rukovođenje i pomaganje mjesnih NOO-a u izvršavanju njihovih zadataka. Radi toga ubrzo su formirani općinski NOO-i u Srbu i Donjem Lapcu, a nešto kasnije u Doljanima i Kestenovcu. U ove odbore, kao i u KNOO, birani su delegati po selima, a oni su na osnivačkim skupštinama birah odbornike općinskog NOO-a.

U uži Izvršni odbor KNOO-a Donji Lapac izabrani su: za predsjednika Dušan Damjanović, za tajnika Mirko Đukić, za blagajnika Đurađ Blanuša, a za članove: Draga Mrda, Dane Obradović, Momčilo Gogić, Petar Komljen, Milan Ivaniš, Dušan Copić, Milan Mandić, Milan Rađenović, Nina Ciganović, Simo Damjanović i Milan Jovanović.

Nakon formiranja Kotarskog NOO-a, Kotarski komitet je posvećivao veliku brigu i pažnju radu tog odbora i pružao mu stalnu pomoć. Tako je, među ostalim mjerama, 20. marta 1942. održan zajednički sastanak Kotarskog komiteta i Kotarskog NOO-a. Na tom su sastanku nakon referata i diskusije doneseni vrlo značajni zaključci koji su poslužili kao smjernice za rad NOO-a u kotaru Donji Lapac. S obzirom na važnost zaključaka i radi kratkoće teksta, zaključke donosim gotovo u cjelini:

»— da se svi NOO-i organizaciono i politički učvrste i bolje osposobe za svog rad,

— da se veća pažnja posveti poljoprivredi i obradi svaki pedalj zemlje, uključujući i napuštenu zemlju,

— da se uvede sistem kontrole kretanja putem izdavanja propusnica građanima, u cilju pojačanja budnosti i veće opreznosti,

— da se pristupi otvaranju škola za djecu i analfabetskih tečajeva za odrasle na čitavom slobodnom području kotara Donji Lapac.

— da se organizira akcija za masovno učešće naroda na kopanju zemunica i izgradnji ratnih skladišta za sklanjanje žita, robe i drugih predmeta ispred neprijatelja, a u cilju stvaranja rezervnih fondova hrane i drugog za potrebe partizana, bolnica i radionica u težim ratnim uslovima,

— da se hitno izgradi partizanska bolnica na odgovarajućoj lokaciji za prihvatanje ranjenika, kojih je sve veći broj,

da se organizira bolji prihvat i smještaj izbjeglica i njihove stoke, koji dolaze sa raznih područja u velikom broju.«[42]

Pored navedenih zaključaka na sastanku je bilo govora i o ostalim pitanjima: o brizi za ishranu NOV, mobilizaciji novih boraca u NOV, otvaranju i organiziranju partizanskih radionica i slično. Navedeni zaključci, nedvosmisleno, govore o visokom nivou poznavanja konkretne situacije. Na realizaciji navedenih zaključaka angažirani su i seoski NOO-i, a kasnije, kad su formirani, i općinski NOO-i.

U to vrijeme (20. IV 1942) održana je i Prva partijska konferencija za kotar Donji Lapac. Konferencija je posvetila dosta veliku pažnju radu i razvitku NOO-a. U zaključcima konferencije, među ostalim, se kaže: »Osigurati partijsko rukovodstvo i kontrolu rada u NOO-ima, očistiti NOO-e od svih neprijateljskih i kolebljivih elemenata, osigurati učešće u izboru i radu NOO-a ženama i omladini, osigurati preko NOO-a ishranu i sjetvu za pogorjela siromašna domaćinstva, onemogućiti šverc, trgovinu staviti pod uticaj narodnooslobodilačkih odbora.«[43]

I ovaj dokument potvrđuje raniju konstataciju da je Partija posvećivala veliku pažnju radu i razvitku NOO-a vodeći pri tome posebnu brigu da se oni očiste od tuđih i kolebljivih elemenata. Također, Partija je posvećivala veliku brigu osposobljavanju odbornika. Uvedeni su, pored radnih, i obavezni teoretski sastanci NOO-a, a dosta predsjednika i članovi NOO-a prošlo je razne tečajeve i kurseve.

Općinski NOO Srb izabran je 4. aprila 1942. U odbor su izabrani: Dane Rađenović Danja iz Ajderovca za predsjednika, Stevo Desnica iz Gornjeg Srba za tajnika, Nina Ciganović iz Donjeg Srba za ekonomske poslove, Dušan Kalinić iz Podastrane za pravna pitanja i Milan Vojvodi? iz Neteke za magacinera. Za delegate za KNOO Donji Lapac izabrani su Nina Ciganović i Stevo Desnica.

Općinski NOO Donji Lapac formiran je maja 1942. godine. Za predsjednika je izabran Nikola Balać, a za tajnika Dude Divjak.

U vezi s karakterom NOO-a u Lici dr Đuro Zatezalo kaže:

»I u Lici su u prvoj polovini 1942. godine NOO-i tretirani kao prava narodna vlast. Njima su se obraćali svi stanovnici za sve potrebe života. Postojala je svestrana saradnja i uzajamno potpomaganje između organa narodne vlasti i NOP odreda. Partizanske jedinice su pomagale u formiranju odbora, pružale im pomoć, upućivale u rad i tako direktno uticale na izbor odbornika, kao i smjenjivanje onih koji su se nedovoljno zalagali ili radili protiv interesa NOP-a. Ni ovdje NOO-i nisu radili samo na sakupljanju hrane za partizanske jedinice, nego su angažirali i straže, obavljali obavještajnu službu, vršili mobilizaciju za vojsku i niz drugih poslova.«[44]

U praksi donjolapačkog kotara NOO-i od svog formiranja smatrani su u narodu stalnim organima narodne vlasti, a ne privremenim.

Odnosi između vojne i civilne vlasti u kotaru Donji Lapac bili su u osnovi dobri. Međutim, brzim razvitkom NOP-a zadaci NOO-a i vojnih vlasti bili su sve veći i složeniji, zato je pored ostalih pitanja bilo neophodno riješiti i pitanje odnosa vojnih komandi i vojno-pozadinskih vlasti i NOO-a.

42 AIHRPH, Zgb, KP-231/16.
43 AIHRPH, Zgb, KF-232/4.
44 Dr Đuro Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji 1 L4ci 1941—1945. str. 112.

Komande mjesta u Donjem Lapcu i Srbu obraćale su se KNOO, općinskim i seoskim NOO-ima za sva pitanja koja nisu bila u njihovoj nadležnosti. Bilo je i slučajeva da su se komande mjesta miješale u kompetenciju NOO-a. Na primjer kod mobilizacije novih boraca u NOV, prikupljanju hrane i ostalih potreba za partizane, izdavanje objava i slično. To je donekle i razumljivo, jer je u uvjetima u kojima se odvijao ustanak i u prvim mjesecima poslije ustanka (kada još nije bilo NOO-a) gotovo sva vlast bila skoncentrirana u rukama partizanskih komandanata i komandira, pa su te navike djelimično zadržavane i u ovom periodu. Osim toga, narod je po tradiciji imao najviše povjerenja u vojsku. To naročito važi za našu NOB-u. Autoritet boraca partizana bio je takav da su stanovnici u njima vidjeli zaštitu od neprijatelja. Borcu se pbraćao svaki pojedinac s velikim poštovanjem i ponosom.

Pri NOO-ima formirane su partizanske straže. Stariji ljudi, a ponekad omladinci i žene koji nisu bili u operativnim jedinicama, bili su u partizanskim stražama, pri seoskim, općinskim NOO-a. Straže su u početku imale vrlo malo oružja, uglavnom lovačke puške.

Početkom jeseni 1942. straže pri NOO-ima postaju stalne. Većina stražara je naoružana. U navedeno vrijeme pri Kotarskom NOO-u bilo je 6 stražara, pri općinskom NOO Donji Lapac 3, Općinski NOO Srb imao je 4 stražara, Općinski NOO Doljani 3 i Općinski NOO u Kestenovcu 4 stražara.

Konferencija delegata općinskih i kotarskih NOO-a Like, održana 6. septembra 1942. imala je veliki značaj za rad i razvitak NOO-a u donjelapačkom kotaru. Na njoj su bili zastupljeni kotarevi: lapački,[45] korenički, udbinski, gračački, perušićki, gospićki i otočački. Konferencija je svestrano razmotrila rad NOO-a u Lici te postignute rezultate i uspjehe, a ukazala je i na slabosti kojih je još uvijek bilo. Nakon šire rasprave na konferenciji je usvojena Rezolucija o narednim zadacima NOO-a u Lici.[46]

Kotarski komitet, te općinski komitet i partijske organizacije već od po, četka oktobra 1942. pristupaju pripremama za izbore. Analizirani su uspjesi i slabosti u radu NOO-a i predviđeni kandidati za odbornike, koji su trebali da budu birani na izborima. Bilo je vrlo značajno da se u NOO-e biraju što odaniji ljudi, oni koji će se maksimalno angažirati na izvršavanju zadataka koje postavlja Partija i NOB-a. Okružni komitet KPH za Liku u pismu od 2. oktobra 1942. godine, u vezi izbora za NOO-e, upozorava: »Brzim tempom treba na teritoriji našeg okruga provesti nove izbore za NOO-e. U tim izborima treba učestvovati sav narod, sa punim saznanjem važnosti tog događaja. Na tim izborima imaju pravo glasa svi borci bez obzira na godine, kao i svi oni, koji nisu u vojsci bez obzira na spol, ako su navršili 18 godina. Ne smije se više događati da u novoizabranim NOO-ima bude kolebljivih i prikrivenih neprijatelja NOB-e«[47]

U skladu s Fočanskim propisima, izbori za seoske, općinske kotarski i okružni NOO održani su u kotaru Donji Lapac decembra 1942. i januara 1943. Izbori su u većini sela politički bili dobro pripremljeni, a aktivnost i pripreme za izbore, uz angažiranje svih organizacija, trajale su više od 2 mjeseca.

45 Iz kotara Donji Lapac, savjetovanju su prisustvovali: Dušan Damjanović, Jovo Zunić, Mirko Đukić, Stevo Desnica, Dude Divjak i Nikola Balać.
46 HAK, kut. 1/100 — Rezolucija o narednim zadacima NOO-a u Lici.
47 AIHRPH, Zgb, KF-251/1833.

Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije Josip Broz Tito potpisao je u Mliništima 2. septembra 1942. historijsku »Naredbu o izborima narodnooslobodilačkih odbora.« U njoj je rečeno da su NOO-i organi narodne demokratije i organi koji ostvaruju jedinstvo zakonodavne i izvršne vlasti u rukama naroda. Septembarski propisi naglašavaju stalnost i trajnost NOO-a, kao osnovne institucije demokracije, već dovoljno afirmirane u narodu.

Na zborovima i sastancima objašnjavan je i tumačen karakter i značaj NOO-a kao organa prave narodne vlasti, iznošeni su pozitivni rezultati i izvršena kritika rada i slabosti dosadašnjih NOO-a; izjašnjavalo se o kandidatima za nove NOO-e koji su predlagani na zborovima. U pripremama za izbore sačinjeni su spiskovi svih odbornika, sa ličnim podacima i karakteristikama, da bi se utvrdilo koga treba kandidirati i zašto. Također su svestrano razmatrani i kandidati za odbornike koji do tada nisu bili članovi NOO-a.

Omladina je bila vrlo aktivna u pripremama za izbore. OK SKOJ-a za Liku u pismu KK SKOJ-a Donji Lapac od 21. XI 1942. godine, pored ostalog, kaže: »Izbori treba da se osjete kao snažna manifestacija kako od svih masovnih organizacija, tako isto i od SMG. Na dan izbora SMG mora izaći na zborno mjesto organizirano u masama, sa raznim transparentima i parolama. U pripremanju izbora mora uzeti učešća SKOJ i SMG.«[48]

U pripremama za izbore bila je aktivna i organizacija AFZ-a.

I partizanska štampa je, također, pružala veliku pomoć u pripremama za izbore NOO-a. »Zena u borbi«, između ostalog, piše: »Predstojeći izbori za NOO-e predstavljaju veoma važan politički događaj u životu našeg naroda i NOB-e. Zato su oni i pobudili veliko zanimanje u našoj partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci, ženama, omladini i narodu opće. I nema sumnje da duboki značaj ovih izbora i leži upravo u tome da putem pravih istinskih narodnih predstavnika, kao organa nove vlasti, još više učvrste i razviju narodnu vlast.[49]

U vezi priprema za izbore održani su u svim selima masovni sastanci. U nekim selima ti su sastanci održavani i po nekoliko puta. Navodim samo neke od sastanaka u selima:

U Gornjem Srbu na zboru je bilo oko 180 ljudi, a o izborima je govorio Jandre Zunić, član Kotarskog komiteta. U Doljanima je govorio Ljubo Vušović, izaslanik Vrhovnog štaba. On je detaljno govorio o NOB-i i značaju izbora za NOO-e. Bilo je prisutno preko 500 birača. U Kestenovcu je na sastanku bilo oko 200 prisutnih, a govorio je Milan Đumić. U Nebljusima je govorio Mile Kosanović pred oko 300 učesnika. I u ostalim selima narod je dosta masovno dolazio na zborove, vrlo pažljivo slušao objašnjenja o izborima.

Pripreme za izbre završene su do 29. XI 1942. Omladina je uzela aktivno učešće u izborima za NOO-e. U dosta sela ona je, predvođena skojevcima, išla na izbore organizirano noseći transparente i parole.

Na izbore je izašlo i glasalo 78°/o od upisanih birača. Relativno mali postotak izašlih na izbore bio je i zbog toga što se dio partizana nalazio u biračkim spiskovima u selima, a nije mogao pristupiti izborima jer su jedinice u kojima su se nalazili, bile daleko.

48 AIHRPH, Zgb, SKOJ-2/119 a.
49 Zena u borbi br. 7—8 iz 1942. godine HAK, kut. 7.

Rezultati glasanja za seoske NOO-e u općinama bili su:

Općina	Upisano birača	Glasalo	»/o
1. Općina Srb	2.966	2.422	81ª/o
2. Općina Donji Lapac	3.545	2.630	74®/»
3. Općina Doljani	1.490	1.140	73"»/o
Ukupno	8.001	6.192	78»/o

Izbori za općinske NOO-e i za delegate kotarskog NOO održani su u Srbu, Doljanima i Donjem Lapcu 9. XII. Na izbore je izašao relativno mali broj birača zato što se radilo o općinskim zborovima na kojima je vršeno glasanje. U Srbu je glasalo 50%, Doljanima 40%, D. Lapcu 34%. U Općini Donji Lapac nisu tada birani delegati za Kotarski NOO, već 13. XII1942. Narod sela Bušević, Kestenovac, Kalati i Bosanski Štrbci, nije htio izaći na izbore za općinski NOO, ni glasati za kandidate za općinski NOO Donji Lapac i kotarski NOO. Glavni razlog neizlaska na izbore bio je u zahtjevu da se formira općina Kestenovac, što rukovodstvo kotara Donji Lapac nije odmah prihvatilo. Navestenovac, što rukovodstvo kotara Donji Lapac nije odmah prihvatilo. Navedena sela prije NOR-a pripadala su srezu Bosanski Petrovac, a početkom ustanka priključila su se kotaru Donji Lapac (Razlog je bio zajedničko učešće u ustanku i u kasnijim borbama, te blizina sela i sjedišta kotara Donji Lapac). Pored toga od Petrovca ih je dijelila rijeka Una. U vrijeme priprema za izbore u kotaru Donji Lapac vršen je popis žita i stoke, a u srezu Petrovac taj popis nije vršen. To je navedeno kao glavni razlog zahtjeva za vraćanje u srez Petrovac. Bilo je i drugih manje važnih razloga kao što je veći ušur u mlinovima na području Lapca, nego na području Petrovca. Međutim, u nekim dokumentima spominju se i pojedini partizani iz navedenih sela koji su došla u selo pred izbore i nagovarah narod da ne izađe na izbore za Općinski NOO — Donji Lapac i Kotarski NOO i da traži priključenje srezu Bosanski Petrovac, tj. Bosni.

U vezi sa zahtjevom sela Kestenovac, Bušević, Kalati i Bosanski Štrbci da se pripoje srezu Bosanski Petrovac, formirana je 24. XI 1942. komisija u sastavu: Dušan Damjanović predsjednik KNOO-a, Jandre Zunić, član Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac i Ljubo Vušović, izaslanik Vrhovnog štaba NOVJ.

Nakon novonastale situacije i izvještaja komisije održana je rasprava u Kotarskom komitetu Donji Lapac o želji naroda navedenih sela da formira svoju općinu. Zauzet je stav da se željama naroda udovolji i da se pristupi formiranju općine Kestenovac. Odmah poslije stava Kotarskog komiteta Donji Lapac izvršene su pripreme za izbore odbornika u općinski NOO i za formiranje općine Kestenovac. Izbori su provedeni 20. XII 1942.

I pored toga, narod sela: Kestenovac, Bušević, Bosanski Štrbci i Kalati ostao je kod svoga stava te se slobodnom voljom, na demokratski način opredijelio za Bosnu, što je između KNOO-a Donji Lapac i Sreskog NOO-a Bosanski Petrovac sporazumno riješeno i ta su sela početkom 1943. pripojena Bosni.

U pismu KK Donji Lapac upućenog OK za Liku 10. I 1943, između ostalog, stoji: »Pošto su bosanska sela spala pod Bosnu, statistiku iz ovih sela ovdje

ne donosimo.«[60] Znači da su negdje početkom 1943. sela Kestenovac, Bušević, Kalati i Donji Štrbci potpali pod kompetenciju sreskog NOO Bosanski Petrovac.

O slabostima kojih je bilo za vrijeme izbora i u pripremama za izbore NOO-a, kotarski komitet KPH Donji Lapac, u izvještaju OK KPH za Liku od 10. 1. 1943. godine, između ostalog, kaže:

»Prilikom sprovođenja izbora kao osnovne greške jesu slijedeće:

1. Što je bilo zakazano da se u isti dan održe seoski, općinski, kao i biranje delegata za Kotarski NOO.

2. Što je Kotarska izborna komisija otpočela rad tek na 5—6 dana pred dan izbora, tako da za to kratko vrijeme narod nije mogao da uoči tko rukovodi izborima, a niti je bio upoznat s načinom sprovođenja istih.

3. Sto su kandidatske liste poslate u brigade, a da prije toga narod nije predlagao niti je upoznat sa ovim kandidatima.

Novoizabrani odbornici u našem kotaru primili su dužnost 8. januara ove godine, dok će se izborna konferencija za biranje Izvršnog kotarskog NOO-a sastati 11. ovog mjeseca, tako da ćemo vam o ovome svemu u najskorije vrijeme poslati iscrpan izvještaj.

Što se tiče izbornih zborova, održano je u općini Srb 20, u općini Lapac 15, u općini doljanskoj 5, u općini Kestenovac 4. Za KNOO od predloženih 39 delegata izabrano je 27, od kojih su u pretežnoj većini birani drugovi iz vojske, tako da će se tek iz pozadine moći birati izvršni odbor«.[51] Iz nekoliko sačuvanih dokumenata vidi se da su izbori provedeni pravilno, osim u Doljanima i Oraovcu. U seoski NOO Doljani većina izabranih odbornika bila je u NOV, a u Oraovcu prilikom brojenja glasova nisu uzeti u obzir oni kandidati koji su bili preko određenog broja odbornika.

Radi toga, na prijedlog Okružnog komiteta KPH za Liku, izborna komisija poništila je izbore u navedenim selima te su izbori ponovljeni 12. decembra 1942. godine. »Pri ponovnom izboru čitavo je selo (misli se na Doljane) izašlo na izbore i izabralo novi odbor, tako da je u selu zavladalo veliko zadovoljstvo. Nije nikakvo čudo što su stariji ljudi, vraćajući se sa izbora, govorili da ovakve slobodne izbore nikada nisu zapamtili. Narod se mogao uvjeriti da naše vlasti budno čuvaju demokratski karakter izbora i narodnu vlast« (Pisala je »Borba« 20. januara 1943. godine).

Kotarska izborna komisija u sastavu: Dušan Rašeta Šabrakov, Stevo Desnica, Đurađ Blanuša, Simo Vojvodić i Đuro Dukić, proglasila je rezultate izbora za seoske, općinske i kotarski NOO 8. I. 1943. Novoizabrani članovi seoskih, općinskih i KNOO-a izvršili su konstituisanje i izabrali predsjednika, tajnika i blagajnika. Ostali odbornici zaduženi su po sektorima.

Za predsjednika seoskih NOO-a izabrani su:

Općina Donji Lapac

Donji Lapac — Todor Radmanović, Gornji Lapac — Milan Duraković, Birovača — Stevo Mrda, Kruge — Pajo Vidmar, Dnopolje — Nikola Počuča, Mišljenovac — Mile Milanović, Oraovac — Jandre Dražić, Gajine — Niko Rašeta, Kestenova Korita — Jandre Zobenica, Nebljusi — Đuro Popović, Meljinovac — Rade Salać, Pirovište — Ilija Popović, Gornji Štrbci — Rade Bubalo.

50 AIHRPH, Zgb, KP-231/119.
51 AIHRPH, Zgb, KP-231/119.

Općina Kestenovac

Bušević — Momčilo Gogić, Kalati — Pepa Komljen, Bosanski Štrbci — Jovo Popović, Kestenovac — Vučen Đilas.

Općina Srb

Ajderovac — Nikola Damjanović, Gornji Srb — Pajo Prijić, Donji Srb — Milan Rađenović, Kunovac — Petar Damjanović, Kupirovo — Milan Čalić, Neteka — Stevan Ožegović, Dabašnica — Marko Obradović, Donja Suvaja — Pajo Ćopić, Gornja Suvaja — Dragan Jovanić, Zalužje — Nikola Dubajić, Krčko Brdo — Vukašin Vejin, Begluci — Nikola Pilipović, Dugopolje — Mićo Tankosić, Osredci — Petar Pavkovdć, Kaldrma — Zavlaka — Mirko Bursać, Tiškovac — Nikola Marić.

Općina Doljani

Doljani — Đuro Dukić, Dobroselo — Nikola Polovina, Brezovac — Rade Medić, Zaklopac — Đuro PuvaTić, Brotnja — Simo Drča.

U općinski NOO Donji Lapac izabrani su: Dude Divjak za predsjednika, Nikola Balać za tajnika, Milija Rašeta za blagajnika, a za članove: Dušan Rašeta, Mića Matić, Gojko Popović i Rajko Dragičević.

U Općinski NOO Srb izabrani su: Stevo Desnica za predsjednika, Milan Vojvodić za blagajnika, Ilija Rađenović za tajnika, a za članove: Mićo Kukić, Jelica Bujić i Đuro Bokan.

U Općinski NOO Doljani izabrani su: Milan Majstorović za predsjednika, Đuro Vukša za tajnika, Božo Puvalić za blagajnika, a za članove Stevo Medić i Dušan Jelača.

U Općinski NOO Kestenovac izabrani su: Milan Ivaniš za predsjednika, Vlado Anđelić za tajnika, Mdćo Prtina za blagajnika, a za članove: Soka Ivaniš, Momčilo Gagić, Vučen Đilas i Mirko Kovačević.

Na kotarskoj izbornoj konferenciji, koja je održana 11. I 1943, izabrani su za okružnu izbornu konferenciju Đoko Jovanić, Tomica Popović, Mara Zunić, Dušan Rašeta i Dušan Damjanović.

Kotarska izborna konferencija za izbor kotarskog NOO-a održana je 11. januara 1943. Prisustvovalo je 17 od 27 delegata, i to: Stevo Desnica, Dušan Rašeta Šabrakov, Dragica Desnica, Simo Damjanović, Petar Cvetičanin, Mile Obradović, Stevan Ožegović, Mara Zunić, Mile Dražić, Milan Jovanović, Jovo Polovina, Dane Polovina, Boja Počuča, Boja Damjanović, Vukašin Vejin i Dušan Opačić. Pored delegata na konferenciji su prisustvovali: Mile Kosanović, sekretar KK KPH Donji Lapac, Dušan Damjanović, dotadašnji predsjednik KNOO-a, Stevo Štikovac, sekretar KK SKOJ-a, Beba Mioković, predsjednica Kotarskog odbora AFZ-a, komandanti mjesta Donji Lapac i Srb i drugi. Nisu bili prisutni delegati iz vojske. Izvršeno je konstituiranje plenuma i izvršnog odbora.

U kotarski NOO Donji Lapac izabrani su: Tomica Popović, Đoko Jovanić, Milan Šijan, Dušan Dotlić, Petar Rašeta, Radivoj Rađenović, Dušan Opačić, Stevo Desnica, Dušan Rašeta Šabrakov, Dragica Desnica, Mara Zunić, Mile Dražić, Simo Damjanović, Beba Mioković, Mirko Medić, Dušan Blanuša, Branko Mudrinić, Petar Cvetičanin, Mile Obradović, Stevan Ožegović, Simo Baškot, Milan Jovanić, Jovo Polovina, Dane Polovina, Boja Puvača, Boja Damjanović i Vukašin Vejin.

Nakon konstituisanja KNOO-a, izabrani su: za predsjednika Dušan Rašeta, za tajnika Male Dražić i za blagajnika Dragica Desnica.

Izbori za NOO-e bili su snažna manifestacija odanosti naroda NOB-i. U pripremama za izbore i na sam dan izbora bile su angažirane i aktivno radile partijske organizacije, organizacije ***AFZ-a*** i omladine. Uoči izbora gorile su na mnogim brdima vatre, a na dan izbora narod je, a naročito omladina, na birališta dolazio sa zastavom, parolama i transparentima.

Snabdijevanje NOV, zemljoradnja i ostale privredne djelatnosti

U ovom periodu velika pažnja se posvećivala snabdijevanju partizanskih jedinica hranom i drugim potrebama, obradi i dizanju ljetine, čuvanju i sklanjanju hrane, izgradnji skloništa i zemunica. Tako se u pismu OK KPH za Liku upućenog kotarskom komitetu KPH Donji Lapac 23. VII 1942. godine, među ostalim, kaže: »Neprijatelj je došao do spoznaja da nas vojnički nije u stanju uništiti, zato je pristupio novoj metodi, a to je da nas ekonomski uništi, paleći sela, uništavajući ljetinu i usjeve. Zato je potrebno da se odmah pristupi slijedećim mjerama. Održavati masovne zborove i skupštine i objašnjavati potrebu sklanjanja životnih namirnica i svega što bi moglo neprijatelju da posluži. Parola »Ni zrno žita okupatoru i njegovim slugama« — treba masama objasniti kao preduslov uspješnog vođenja borbe do konačnog osobođenja«.[62]

U kotaru Donji Lapac 1942. godina bila je dosta rodna. Kotar je bio slobodan pa su u proljeće uloženi veliki napori da se zasiju veće površine zemlje. U ljeto su NOO-i i masovne organizaodje partijske i omladinske organizacije, AFZ-a, vojno-pozadinske organizacije uložile maksimalne napore da se ljetina što uspješnije sabere i skloni i da se sačuva i obnovi stočni fond, jer od toga je zavisilo vođenje NOR-a i revolucije.

OK KPH za Liku upozorava da za ishranu partizana treba stvarati rezerve hrane, po mogućnosti, za tri do četiri mjeseca. Zato ni jedna njiva nije smjela ostati neizorana i nezasijana. Da bi se to realiziralo, bilo je nužno angažirati omladinu za skrivanje svega što bi moglo pasti u ruke neprijatelja i time ga spriječiti da se duže zadržava u selima.

I pored svih teškoća i problema koji su se javljali, kao što je problem nabave sjemena, organizacija zaprežne stoke i plugova, obrađeno je i zasijano u proljeće 1942. u Boričevcu, Donjem i Gornjem Lapcu i Mišljenovcu oko 420 ha napuštenog zemljišta. U radnim akcijama na oranju i sjetvi napuštenog zemljišta radilo je 380 plugova i preko 1100 omladine, žena i ljudi svrstanih u brigade. Prema nekim procjenama, koje su dosta realne, na navedenom zemljištu proizvedeno je 1942. godine oko 32.000 kg žitarica, 3.000 kg graha, 2.100 vreća krumpira i veće količine sijena. U sabiranju ljetine, uglavnom, su učestvovale omladinske radne jedinice.

O izvlačenju žita iz Meljinovca Mara Pavković kaže: »Važno je napomenuti da je omladina učestvovala u dizanju ljetine u Meljinovcu, Lohovskim brdima *i* Lohovu. Jedne noći, oko 2200 omladinki i omladinaca sa cijelog kotara učestvovalo je na tom radu. Većina članova Kotarskog komiteta SKOJ-a i općinskih komiteta bila je na čelu omladine. Omladina je tako dobro pripremljena za tu akciju, svrstana u čete i bataljone, da je požela žito te noći bez

52 AIHRPH, Zgb, KP-23B/24.

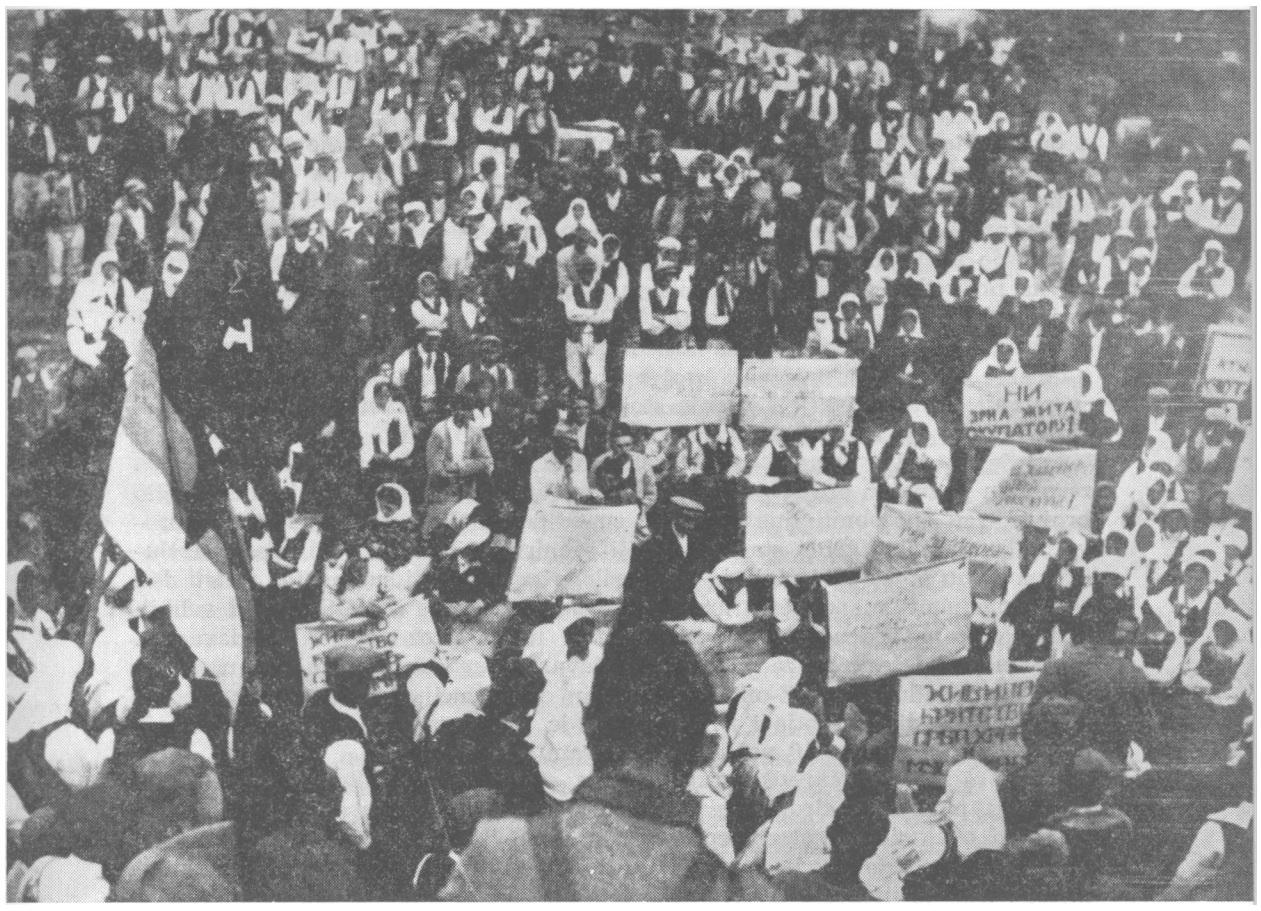

S proslave 1. maja 1942. godine u Donjem Lapcu na kojoj je prisustvovalo 5000 ljudi.

glasa — žela, iznosila i tovarila žito u kola. Žito je požnjeveno da neprijatelj nije niti opazio, te u jutro kad je svanulo i kad je vidio puste njive, počeo je pucati u prazno, ali je omladina već bila van dometa neprijatelja. Te noći nas je osiguravala samo jedna grupa partizana. U izvršenju ovog zadatka omladina je pokazala veliku hrabrost i požrtvovanje«.[53]

U Boričevcu, te u Klisi, Orašcu i Ćukovima na području Kulen Vakufa, gdje je u proljeće zasijan dio napuštene zemlje, žetva je također uspješno završena. I u svim selima na individualnim posjedima žetva je u potpunosti uspjela.

Zahvaljujući angažiranju NOO-a, partijskih i drugih organizacija, uz aktivno učešće omladine i stanovništva, akcija sabiranja i sklanjanja žita u kotaru Donji Lapac potpuno je uspjela i time su osigurane velike količine hrane za NOV i ugroženo stanovništvo. To je bio velik uspjeh naroda i organizacija kotara Donji Lapac i izvanredno velik doprinos razvoju NOB-e.

53 Sjećanje Mare Pavković rodom iz Osredaka, sada živi u Zagrebu.

Zbog terora i pljačke koji je vršio okupator i domaći izdajnici, kao i zbog nepostojanja veza našeg slobodnog teritorija s oslobođenim krajevima i trgovačkim centrima, bilo je prekinuto kolanje roba, tako da nije bilo moguće nabaviti ni najosnovnije proizvode: žito, brašno, sol, petrolej, šibice, šećer, duhan, a da se o tekstilu ili drugim proizvodima i ne govori. To stanje zahtijevalo je od partijskih i drugih organizacija i NOO-a da se oslanjaju na vlastite snage i maksimalno angažiraju sve raspoložive potencijale na oslobođenom području, a u prvom redu potencijale sela i poljoprivrede. Osnovna baza za snabdijevanje partizanskih jedinica hranom i ostalim potrebama bilo je selo. Osnovna privredna grana NOP-a bila je poljoprivreda, a proizvođač seljak koji je istovremeno bio osnovna rezerva NOP-a.

Budući da je neprijatelj na našem području vršio česte pljačke, paljenja i ubistva, a uz to je sve veći broj najsposobnijih ljudi bio u partizanima, to je pitanje obrade zemlje i uzgoja stoke, a time i osiguravanje hrane za partizane bivalo sve kritičnije, a radne snage sve manje.

Ustaše su prije ustanka ubile 1008 muškaraca, žena, omladine i djece, a zarobljen je znatan broj vojnika bivše Jugoslavenske vojske. Sve je to smanjilo broj za rad sposobnih ljudi, a onda su to snosili i to gotovo uvijek dobrovoljno omladinke, žene, starci i stariji pioniri. Istina bilo je i otpora i slučajeva da su pojedinci odbili da daju priloge za NOV, ali su kasnije, tj. isti dan ti isti među prvima donosili hranu ili druge proizvode u NOO. Pored velikih količina hrane i drugih proizvoda koje je narod kroz cijeli NOR davao za partizane, vrlo često su za vrijeme zadržavanja partizanskih jedinica u selima NOO-i, u suradnji sa AFZ-om i omladinskim organizacijama, raspoređivali borce po kućama radi smještaja i ishrane. Bilo je slučajeva da je u pojedine kuće bilo raspoređeno i po 10 partizana na hranu i spavanje.

Da bi se sačuvalo što više hrane, odjeće, obuće, stoke, poljoprivrednog alata i drugog, partijske i druge organizacije i NOO-i pružali su pomoć narodu da prilikom evakuacije ispred neprijatelja ponese i poveze što više najvažnijih stvari i da što više sakrije hrane i ostalih stvari u zemunice ili druga skrovita mjesta. Bilo je lijepo, a istovremeno i teško gledati kako je narod natovaren nosio i vozio sa sobom razne živežne namirnice.

U toku NOR-a izgradnja skloništa i zemunica, pored Kamenskog, u kotaru Donji Lapac bila je vrlo intenzivna i na drugim mjestima. NOO-i su podsticali i sugerirali izgradnju različitih zemunica i skloništa, kako onih u blizini kuća, tako i većih zemunica i skladišta duboko u šumama.

Zahvaljujući dobro organiziranim akcijama i izgradnji skladišta i zemunica, u jesen 1942. nakon žetve, sklonjene su velike količine žita.

Mjesta kolektivnih skladišta i skloništa čuvana su u strogoj tajnosti. S lokacijom zajedničkih skloništa bili su upoznati samo pojedinci, te graditelji i stražari. I pored svih mjera opreza narod je često doznavao za skladišta i zemunice, ali se vrlo rijetko događalo da je neprijatelj doznao za mjesta gdje su se skladišta i zemunice nalazile.

Veliki značaj za snabdijevanje partizanskih jedinica, te za ishranu naroda, imali su mlinovi. Zbog malobrojnosti i ograničenog kapaciteta, bilo je neophodno organizirati danonoćni rad u njima. U 1942. i 1943. radilo je na području kotara Donji Lapac, te u dijelu Bosanske krajine na rijeci Uni 47 mlinova: 28 vodenica u Kulen Vakufu i Martin-Brodu. 7 u Štrbačkom Buku, 8 u Donjoj Suvaji, 1 u Neteki, te 2 motorna mlina u Donjem Lapcu i jedan na Kamenskom. U mlinovima su bili postavljeni komesari koji su brinuli da se

ušur redovno ubire. Visinu ušura utvrđivao je KNOO u dogovoru s vojno--pozadinskim organizacijama. S nadležnim sreskim NOO-om Bosanske krajine postignut je sporazum da se 25—30°/o ušura ustupi kotaru Donji Lapac zato što je veliki broj sela iz kotara Donji Lapac mlio svoje žito u mlinovima koji su bili na području Bosanske krajine. Količina brašna koje su dobivene kao ušur, za partizanske jedinice bile su vrlo značajne. Svi vlasnici mlinova redovno su davali ušur.

Potrebe partizanskih jedinica zahtijevale su od samog početka ustanka da se pristupi organizaciji radionica za popravak i izradu raznovrsnog oružja, poljoprivrednog alata, obuće, odjeće, skija, zavoja i drugog.

Pored radionica u Štrbačkom Buku i Nebljusima koje su organizirane odmah u ustanku, na Kamenskom je organiziran čitav sistem radionica. I u nekim drugim mjestima početkom 1942. organizirano je nekoliko radionica: krojačkih, kovačkih, kolarskih, postolarskih, kasnije za izradu skija. JJ Doljanima je koncem februara 1942. Milan Radaković organizirao partizansku krojačku radionicu koja je uz pomoć omladine radila za Doljansku četu, a kasnije i za druge jedinice. U Donjem Lapcu je radila tkaonica zavoja.

U Donjem Srbu i Kaldrmi organizirane su kovačke i kolarske radionice koje su izrađivale i popravljale poljoprivredne alate. U radionici u Srbu radili su Ilija Jokić iz Rastičeva i Stevo Grubješić iz Srba. U Beglucima, u kući Rađenovića, organizirana je za vrijeme napada na Srb marta 1942. mehanička radionica u kojoj je popravljano oružje, a vršene su i usluge seljacima. U radionici su radili majstori Stanko Krneta, Sava Kalanj i drugi. Radionica je radila i poslije oslobođenja Srba od Talijana.

»U Donjem Lapcu nakon što je oslobođen od Talijana, organizirane su radionice: krojačka, postolarska i pekara. Krojačku radionicu je vodio Đuro Sašić, a radile su Milka Rašeta-Mileusnić i Sava Obradović Išanova. One su šivale hlače i bluze od talijanskih deka, bijele kabanice, crvene petokrake i ostalo. U postolarskoj radionici su radili Nikola Koča Popović i Pejo Obradović. U pekari su radili Đuro Popović i Nikola Rašeta Ljutičin«.[54]

Partizanska baza Kamensko

Od početka ustanka Kamensko postaje značajna partizanska baza i to ostaje sve četiri godine NOR-a. U 1941. na Kamensko se sklanjao narod, žito i dobra, otvarane su radionice, održavana značajna savjetovanja. Preko Kamenskog su prolazili visoki politički i vojni rukovodioci. Od oslobođenja Donjeg Lapca, 27. februara 1942, Kamensko dobiva mnogo veći značaj. Tada se otvaraju magazini za žito. Prvi takav magazin bio je u kolibi Lazara Dukića.

Na Kamensko je prenesen i uskladišten materijal zaplijenjen od talijanske posade iz Donjeg Lapca. Tada je sklonjeno na Kamensko: 6.000 kg brašna, 10.000 kg mekinja,, 1.000 kg pirinča, 1.000 kg makarona, 154 kg konzervi paradajza, 300 kg soli, 45 kg duhana, 150 litara konjaka, 1.200 konzervi, 1.000 kg dvopeka, 650 vreća, 300 litara vina, 650 kg kukuruza, 200 kg base, 300 komada ćebadi, 100 komada kišnih kapuljača.[55]

54 Podatke dao Milan Mileusnih Mića iz Donjeg Lapca.
55 Zb. NOR, tom V, knj. 3, str. 233.

O partizanskoj bazi Kamensko profesor Mara Ninković, između ostalog, kaže:

»Na Kamensku se već u postojećim kućama otvaraju partizanske radionice koje rade za vojsku. Od radionica odmah u početku radi postolarska, krojačka, a kasnije i tkalačka. Izrađena su i 4 tkalačka stroja savršenije proizvodnje koje su napravili majstori Slovenci, a na njima se moglo tkati i po 70 metara platna za jedan dan. Krojačka radionica bila je smještena u kući Stevana Kljajića, imala je 10 šivaćih mašina. U istoj kući bila je smještena i postolarska radionica nešto manja.-«[56]

Glavni štab Hrvatske bio je jako zainteresiran za bazu na Kamenskom, njena skladišta i radionice. Zato već u martu 1942. ta baza prerasta lapačke okvire i poprima značenje baze za Hrvatsku. Nesumnjivo je da je proširenje baze i njena sve veća uloga tijesno vezana za razvoj NOB-e u Lici i Hrvatskoj.

Od početka NOB-e pilana i mlin koji su instalirani na Kamenskom, rade za partizane. Za ratne prilike i naše, uvjete pilana i mlin bili su dobro opremljeni, a radile su stalno do 5. stepembra 1943. kada su zapaljeni.

U jesen 1942. godine Kamensko je već veliko skladište žita, mesa, masti, odjeće, obuće, municije i drugih dobara. U vrijeme velikih borbi i pobjeda NOV-e u ljeto i jesen 1942. u Lici, Kordunu, Baniji i Bosanskoj krajini, stvara se velika slobodna teritorija što omogućava i uslovljava formiranje velikih skladišta živežnih namirnica. U Šuputovcu su sagrađeni veliki magazini za žito, sušare mesa, kukuruzane i krunjače za kukuruz. Na Kamenskom su bile spremljene i velike količine municije, granata za topove i bacače.

Mara Ninković u već pomenutoj knjizi, između ostalog, kaže: »Iako se iz dokumenata koje sam uspjela vidjeti, ne može sa sigurnošću reći datum kada ova baza poprima široko značenje važnog centra NOP-a za Hrvatsku, zna se da je ona u jesen 1942. godine već pod direktnom komandom Glavnog štaba Hrvatske. Tako je u toku 1942. godine Kamensko postalo važan punkt NOP-a Hrvatske.«[57]

U vrijeme 4. neprijateljske ofanzive Kamensko i Bjeli Potoci odigrali su vrlo značajnu ulogu. Bili su sigurna skloništa, koja su bila dobro snabdjevena najvažnijim proizvodima. Velike količine hrane poslužile su ne samo za prehranu vojske, nego jednim dijelom i za prehranu naroda. Može se kazati da je baza na Kamenskom među vrlo rijetkima (po veličini i opremljenosti) bila slobodna u toku 4. neprijateljske ofanzive i gotovo kroz čitav NOR.

Na Kamenskom su duže vremena radili kao rukovodioci Moro Magašić, glavni intendant GSH te rukovodioci baza Leko Marković i Vojislav Mileusnić.

56 Prof. Mara Ninković, »Lika u prošlosti i sadašnjosti«, HAK, Zb. 5, str. 444.
57 Prof. Mara Ninković, »Lika u prošlosti i sadašnjosti«, str. 446.

Školstvo i kultura

Partija, NOO-i, omladinske organizacije i organizacije AFZ-a vodile su stalnu brigu o odgoju i obrazovanju najmlađe generacije. Okupator je zajedno s domaćim izdajnicima spalio i porušio većinu škola. Bilo je nužno organizirati školovanje djece i formirati pionirsku organizaciju.

Omladina je prva u kotaru Donji Lapac počela okupljati najmlađe i organizirati prosvjetni i odgojni rad. »Potrebno je za naše najmlađe drugove otvoriti škole, organizirati njihove kulturne grupe, organizirati zabavni život, njihovu ljubav koju osjećaju za partizane i dalje razvijati i naći za njih poslove koji im odgovaraju i preko kojih mogu da pomognu današnju borbu«[58] — pisala je »Omladinska borba«, novembra 1942.

OK KPH za Liku i u pismu Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac od 29. V 1942, između ostalog, kaže: »Treba organizirati pionire i njih privući u borbu. Po tom pitanju učiniti odgovornim jednog člana Komiteta«.[59]

Za vrijeme NOR-a prosvjeti i kulturi pridavan je veliki značaj. Nedugo poslije oslobođenja kotara organiziran je rad škola. Škole su u nekim selima počele raditi sredinom 1942, a radile su tada i kasnije u naseljima: Donji Lapac, Gajine, Oraovac, Dnopolje, Srb, Birovača, Mišljenovac, Kestenovac, Doljani, Dobroselo, Osredci, Kupirovo, Nebljusi, Kruge, Neteka, Bušević, Brotnja, Suvaja, Begluci, Zaklopac, Kaldrma, Kalati, Dabašnica i Brezovac.

Nastavnici su bili pretežno omladinci i omladinke od kojih su samo dvojica bili učitelji.

Škole su na području kotara radile do konca augusta 1943. godine, a u nekim selima i duže.

U izvještaju Kotarskog komiteta SKOJ-a, upućenog OK SKOJ-a za Liku 5. X 1942. u vezi organizacije pionira za polazak u školu, između ostalog, kaže se: »Pioniri ne posjećuju školu još u 8 sela našeg kotara. Razlog je izrada klupa i ostalog potrebnog materijala. Možemo kazati da će u skorije vrijeme poći u školu u nekoliko sela; kao Lapac, Oraovac i Birovaču gdje su klupe već napravljene. Nastojat ćemo da čim prije otvorimo škole u svemu kotaru. Zakazan je sastanak nastavnika za srijedu, gdje će dobiti najpotrebnija uputstva koja su odštampana prema pismu PK SKOJ-a ujedno će se sa njima održati i savjetovanje. Osjeća se dosta poteškoća u svim školama za nastavni materijal, dočim se uvijek daju direktive za prikupljanje starog školskog materijala. Pionirske zidne novine se mogu naći u ponekom selu, dok će se nastojati preko nastavnika u školama da ih otpočnu bolje pisati«.[60]

Kulturni i zabavni život bio je dosta intenzivan, a za priredbe je vladao vanredno velik interes. Kada se ima u vidu da kulturnih priredaba prije rata, osim u Donjem Lapcu i Srbu, gotovo nije ni bilo, onda razvitak kulturno-zabavnog života u toku NOB-e ima još veće značenje i govori koliko je »svestrana bila naša Revolucija — nije samo ratovanje na frontu bila sadržina NOB-e već njena svestranost, što je i davalo snagu, sigurnost i širinu našoj revoluciji«.[01]

58 Omladinska »Borba« br. 3, novembra 1942.
59 AIHRPH, Zgb, KP-230/13a.
60 AIHRPH, Zgb, KP-23/2556 a.
61 Prof. Mihailo Ogrlzović: Lika u prošlosti i sadašnjosti, HAK, Zb. 5, str. 426.

Dvadeset i petog juna 1942. u selu Doljani — kotar Donji Lapac — osnovana je kazališna družina »August Cesarec«. Duško Vojvodić o radu kazališne družine »August Cesarec«, između ostalog, kaže: »Osnovana u junu 1942. godine, a djelovala je sve do oslobođenja zemlje. Ona je u tom vremenskom djelovanju kroz dane rata, uglavnom pješice, davajući priredbe prošla Liku, Kordun, Baniju, Slavoniju, Podravinu, Moslavinu, Pokuplje sa najbližom okolinom Zagreba. U 1943. godini Zumberak, Belu krajinu, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istru i najzad sa IV Armijom 1945. godine Trst i Slovensko primorje. U tim krajevima po selima i gradovima, pod otvorenim nebom i zatvorenim prostorijama, pod najrazličitijim okolnostima, dala je 351 priredbu pred oko 175.000 gledalaca. Prošla je 71 kotar. Nastupila je na gotovo svim historijskim značajnim događajima u toku rata u Hrvatskoj; na Konferenciji PK SKOJ-a u Slunju 1942. godine, na osnivačkoj skupštini ZAVNOH-a i na svim ratnim zasjedanjima u Otočcu, Plaškom i Topuskom, na I kongresu AFZ-a Hrvatske i USAOH-a, na konferenciji kulturnih radnika, itd.«.[82]

Prvi članovi kazališne grupe na području 3. ličkog partizanskog odreda bili su: Dušan Tadić Duka, Duško Vojvodić, Pero Rastović, Bosa Mileusnić, Nikola Jovanić, Stevo Vojnović, Sofija Korać Koka, Milivoj Perović, Branislav Jovanić Bane, Nikola Mihajlović, Franc Cerpiho, Milan Vidmar, Smilja Mandić, Boško Opačić, Milica Kosanović Mica, Mara Balać, Boja Zakula, Darinka Rašuo i Jovo Vujović.

Za oživljavanje kulturno-zabavnog života na oslobođenim krajevima i teritoriju kotara Donji Lapac, kao i ostalim oslobođenim krajevima, doprinio je i odlazak nekoliko glumaca iz Zagreba. Oni su osposobili veliki broj novih glumaca i dali veliki broj priredaba u kotaru.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 10. I 1943. o kulturno-zabavnom životu se, između ostalog, kaže: »Pored seoskih zborova koji se održavaju održane su uoči nove godine priredbe u srbskoj općini na 5 mjesta, doljanskoj 3, lapačkoj 3, tako da su sva sela našeg kotara bila obuhvaćena na ovim večerima. Na ovim priredbama dati su skečevi i recitacije u vezi s oslobodilačkom borbom, a govoreno je o uspjesima NOB-e u 1942. godini, kao i o tome što treba raditi da bi se u 1943. zadao što teži udarac okupatoru i njegovim slugama. Priredbe su dobro uspjele i bile su dobro posjećene. Kod naroda je vladalo raspoloženje što se odražavalo izvikivanjem parola, koje su u vezi naše NOB-e«.[63]

Rad KPJ na stvaranju i jačanju masovnih antifašističkih organizacija na kotaru

Organizacija KPJ na kotaru je posebnu pažnju pridavala omladini i omladinskoj organizaciji. Omladina je bila najspremnija za borbu, te masovno stupa u prve partizanske jedinice u kotaru. SKOJ i omladina su bili najsigurniji i trajni izvor novih kadrova. Skojevci i omladina su bih svijetao primjer samoprijegora, požrtvovanja i herojstva. Bili su stalno spremni da žrtvuju sebe i dio svoje mladosti za uspjeh revolucije. To je najbolje istakao

62 Duško Vojvodić: Lika u NOB-i 1942, str. 326.
63 AIHRPH, Zgb, KP-231/119.

drug Tito, riječima koje je uputio delegatima Trećeg kongresa Narodne omladine Jugoslavije: »Narodi koji imaju takvu omladinu, ne treba da se boje za svoju budućnost«.[64]

Kotarski komitet KPH Donji Lapac i partijske organizacije, iako malobrojne, pružale su veliku pomoć omladini i omladinskim organizacijama, a istovremeno su ukazivale i na slabosti koje su se javljale u skojevskim i omladinskim organizacijama. Stvaranje i organiziranje SKOJ-a u kotaru 1941. išlo je dosta sporo, a u prvim mjesecima 1942, naročito poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Srba (a time i čitavog kotara Donji Lapac) mnogo brže i organizovanije.

Prije rata i prva dva i po mjeseca poslije dizanja ustanka, u kotaru Donji Lapac nije bilo skojevskih organizacija. Bilo je nekoliko članova SKOJ-a koji su došli u kotar nakon kapitulacije stare Jugoslavije, ali u kotaru nisu bili povezani. To su Ico Blanuša, Jelka Bujić, Duško Vojvodić, Plemenka Polovina, Branko Stijelja i drugi.

Od oktobra 1941. do marta 1942. formirane su u svim selima skojevske organizacije. Kotarski komitet SKOJ-a formiran je sredinom januara 1942. Prvi sekretar bio je Duško Vojvodić, a članovi Zorka Kosanović, Ico Blanuša, i Branko Stijelja a nešto kasnije i Dušan Zorić. Poslije Duška Vojvodića, sekretar je bila Zorka Kosanović, zatim Stevo Stikovac.

Prvi općinski komitet SKOJ-a za općinu Srb imao je ovaj sastav: Dušan Zorić, sekretar, Dragica Rastović, Sava Batinica, Savka Kalinić, Boja Vojvodić, Đuro Rastović, Jelka Bujić, Dragan Jovanić, Milica Kalinić, Pećan Trbulin i nešto kasnije Jelica Bujić i Dragica Drča, članovi.

Prvi općinski komitet SKOJ-a za općinu Donji Lapac radio je u sastavu: Zorka Kosanović, sekretar, Đuran Popović, Mara Dražić, Smilja Rašeta (iz Oraovca), Smilja Rašeta (iz Donjeg Lapca) i Mile Dražić, članovi.

Općinski komitet SKOJ-a Doljani formiran je u oktobru 1942. u sastavu: Dragan Vukša, sekretar, a ubrzo Mika Vojvodić i članovi: Dragan Jelača, Dragica Drča, Saja Skorić i Smilja Polovina. Općinski komitet SKOJ-a Kestenovac, formiran je u januaru 1943. godine.

Omladina se u to vrijeme najviše angažirala i radila na dobrovoljnoj mobilizaciji i odlasku omladinaca u NOV-u, pružanju pomoći NOO-ima, u sakupljanju hrane, odjeće i drugih predmeta za partizane, učestvovala je organizirano u obradi napuštene zemlje u Boričevcu, Klisu, Kulen Vakufu, Meljinovcu i Orašcu, radila je na izgradnji i opremanju bolnica, pružala pomoć u otvaranju škola i formiranju pionirskih organizacija. SKOJ se sve više angažirao u političkom radu i pojavljivao u ulozi inicijatora i organizatora masovnih omladinskih akcija.

U procesu formiranja i organiziranja Saveza mlade generacije bilo je u prvim danima dosta lutanja, sektaštva, neshvatanja i sitnog prakticizma. Stoga OK KPH za Liku u pismu Kotarskom komitetu Donji Lapac od 29. V 1942. godine ukazuje na neke probleme: »Da bi omladina mogla što više doprinijeti NOB-i, treba da se organizira u svoj Savez mlade generacije. Taj Savez je do sada bio samo populariziran. Od sada treba prići njegovom organiziranju. Na širokom omladinskom sastanku treba se objasniti potreba svrstavanja sve omladine bez obzira na vjersku, nacionalnu ili političku

64 Razvitak omladinskih organizacija 1945—1958. godine, Beograd.

opredjeljenost u redove Narodnooslobodilačkog Saveza omladine. SKOJ ulazi u Savez kao organizacija, što znači da su svi skojevci članovi Saveza«.[95]

Pismo je dalo impulsa partijskim i skojevskim organizacijama, a sektaštvo, kao i ostale slabosti, relativno su brzo prevaziđene. Omladinske organizacije u kotaru ubrzo su postale najmasovnije i među najboljima u Lici.

Da bi omladinska organizacija što uspješnije rješavala svakodnevne zadatke, trebalo joj je pružiti barem minimalno opće i teoretsko znanje i upoznati je s ciljevima i karakterom NOB-e. U navedenom pismu OK KPH za Liku, između ostalog, se kaže: »SKOJ kao organizacija mladih komunista da bi odgovorio svojim zadacima, morao je da ovlada linijom Partije. Preko kurseva i na sastancima prorađivani su partijski i skojevski materijali, a naročito organizaciona i politička pitanja, letci i proglasi itd. Skojevci su prvenstveno proučavah »Osnove lenjinizma« i Historiju SKP (b) dok Savez mlade generacije proučava »Omladinski borac«, »Sveslavenski kongres«, Biltene, »Vjesnik« itd.«[6®] Za podizanje teoretskog znanja za aktiviste iz sela i članove općinskih komiteta SKOJ-a održavani su jednom tjedno teoretski sastanci pri općinskom komitetu SKOJ-a. Te vrste sastanaka pomagale su sekretarima SKOJ-a i predsjednicima Odbora SMG u njihovom radu. Tako je dio materijala koji je proučavala omladina, bio vrlo težak, na primjer »Osnove lenjinizma«, omladina je željna znanja uspijevala shvatiti i dio toga materijala.

U junu 1942. izvršene su veće izmjene u Kotarskom komitetu SKOJ-a. Te su izmjene omogućile da se uspješnije rukovodi omladinom u kotaru. U Kotarskom komitetu SKOJ-a za Donji Lapac tada su bili: Stevo Stikovac — sekretar, Jelka Bujić, Dragan Jovanić, Mara Dražić, Uroš Domjanović, Milica Dubajić, Boja Vojvodić, Jelica Bujić, Koka Vojvodić i Savka Dragičević Crnka — članovi. Poslije se sastav KK SKOJ-a često mijenjao.

Prva Okružna konferencija SKOJ-a za Liku, koja je održana 15. augusta 1942. u Donjem Lapcu, imala je veliki značaj za daljnji rad i razvoj skojevske i omladinske organizacije u kotaru Donji Lapac. Na konferenciji su sumirana dostignuća i rezultati omladinskih organizacija od početka ustanka do konferencije kako za Liku, tako i za kotar Donji Lapac. Konstatirano je da su se na oslobođenom teritoriju učvrstile i ojačale skojevske organizacije i odbori SMG-e, da su se male grupice naoružanih boraca razvile u partizanske odrede i brigade, u pravu narodnu vojsku od više hiljada dobro naoružanih i kroz borbu prekaljenih boraca. Skojevci su bili ponosni što su i oni pridonijeli ostvarivanju parole »Svi na front — sve za front«. Također je konstatirano da stalno jača bratstvo i jedinstvo srpske i hrvatske omladine u Lici.

U kotaru Donji Lapac poslije navedene konferencije razvila se živa politička aktivnost skojevske organizacije i SMG, naročito na mobilizaciji omladine u NOV. Formirane su nove omladinske partizanske čete i ženska omladinska četa, proširene su i učvršćene omladinske radne jedinice, koje su sve aktivnije radile na raznim akcijama za potrebe fronta i pozadine. Pod rukovodstvom Kotarskog komiteta i partijskih organizacija, a kroz oblike organiziranosti i aktivnog sudjelovanja omladine u izvršavanju naraslih zadataka, sve više se proširivala skojevska organizacija, koja je sve jasnije shvaćala i spoznavala svoju ulogu u NOP-u i postajala svjesnija.

65 AIHRPH, Zgb, KP-230/13 a.
66 AIHRPH, Zgb, KP-230/13 a.

Mora se posebno naglasiti i istaći da su i u kotaru Donji Lapac organizacije SKOJ-a i skojevci, uz partijsku organizaciju, bili najrevolucionarnija, najborbenija i najprogresivnija snaga NOP-a. Bilo je dosta slučajeva da su pojedini skojevci bili revolucionarniji i od pojedinih članova Partije — osobito onih nešto starijih. U čitavom periodu u kojem je ovdje riječ, tj. od februara 1942. do marta 1943, skojevske su organizacije uz NOO-e gotovo u svim selima kotara činile osnovnu snagu sveukupnog političkog života i drugih aktivnosti na selu budući da u većini sela nije bilo partijskih organizacija i članova Partije. Tako je na primjer decembra 1942. godine u kotaru bilo 287 članova SKOJ-a, a skojevske organizacije su postojale u svim selima dok je u selima bilo samo 5 partijskih ćelija sa 32 člana Partije.

Među malo sačuvanih historijskih dokumenata o radu omladinskih organizacija u kotaru Donji Lapac za 1942. godinu značajan je Izvještaj Kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac upućen Okružnom komitetu SKOJ-a za Liku 5. oktobra 1942. Izvještaj ima 6 stranica, a potpisao ga je Stevo Štikovac, tadašnji sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a. U izvještaju, između ostalog, mogu se naći i ove ocjene:

»Skojevska organizacija još nije dovoljno shvatila one svoje dužnosti koje se pred nju postavljaju i zato nastojimo da se svi nedostaci otklone. U dosta sela imamo uslova za osnivanje strogo ilegalnih aktiva (prema pismu PK SKOJ-a). Sada nastojimo da vaspitnu grupu skojevaca podijelimo na dvije grupe, tako da prva grupa aktivista proučava lakši materijal, a druga grupa koja je sposobnija za teži materijal, posebno će proučavati«.[67]

U dijelu izvještaja o političkoj situaciji kaže se: »Što se tiče raskrinkavanja izdajničke vlade, narod je oduševljeno to prihvatio. Na svakom širem sastanku se raskrinkavaju četnici, kao i na mitinzima koji se održavaju. Mitinzi će se češće održavati u sporazumima sa ostalim organizacijama. Agitacija i propaganda su dobro organizirane, što je omogućilo da se gotovo svi omladinci nalaze u redovima NOV-e. Još poneki se omladinac može naći u selu, ali su i oni osjetih potrebu za odlaskom u borbu«.[68]

Gotovo sve sposobno mlađe muško stanovništvo bilo je u NOV-i kao i jedan dio ženske omladine.

Prevaziđeno je sektaštvo u primanju omladine u SKOJ, a shvaćena je i potreba masovnog organiziranja omladine u SMG. To se najbolje vidi iz tabele od 28. decembra 1942. godine. Radi usporedbe navodim stanje u 5 kotareva Like: Donji Lapac, Gračac, Gospić, Udbina i Korenica. Za kotareve Otočac, Brinje i Perušić nisam naveo podatke zato što su uslovi za rad omladinskih organizacija u njima bili mnogo teži.

Kotar	Grupa SKOJ-a	Članovi SKOJ-a	Članovi odb. SMG	Članovi SMG	Članovi pionirske organ.
Gospić	14	126	142	1.180	1.673
Gračac	12	76	73	952	1.496
D. Lapac	40	287	291	2.248	3.536
Korenica	47	272	204	1.564	2.020
Udbina	14	164	115	1.340	1.737
Ukupno:	127	925	823	7.284	10.435

67 AIHRPH, Zgb, SKOJ-23/2556 a str. I.
68 AIHRPH, Zgb, SKOJ-23/2256/6.

Iz tabele se jasno vidi da je gotovo sva omladina organizirana u SMG i da je u SKOJ-u već koncem 1942. bio veliki broj omladine. Isto tako vidi se da su skojevske, omladinske i pionirske organizacije bile najmasovnije u kotaru Donji Lapac. U kotaru su aktivno radile i postojale organizacije SKOJ-a, SMG i pionira u svim selima, osim Torbičkog Vagana što se vidi iz tabele koju je Kotarski komitet SKOJ-a uputio Okružnom komitetu SKOJ-a za Liku 24. novembra 1942.

Statistika omladinskih organizacija za kotar D. Lapac

Općina Redni broj	Naziv mjesta	Broj SKOJ aktiva	Broj skoje-vaca	Broj odbora SMG	Broj članova SMG	Broj pionira
1	Mišljenovac	1	8	5	26	66
2	Kest. Korita	1	5	7	44	53
3	Kestenovac	1	7	9	75	114
4	Oraovac	1	12	8	57	92
5	Donji Lapac	1	14	8	65	129
6	Dnopolje	1	14	16	103	87
7	Birovača	1	6	9	57	100
8	Gajine	5	32	5 odbora	140	122
9	Kruge			24 aktiva	71	97
10	Bušević	1	13	10	80	171
11	B. Strbci	1	8	7	40	102
12	L. Strbci	1	3	7	33	71
13	Kalati	1	4	7	50	66
14	Nebljusi	1	4	7	70	120
15	Pirovište	1	4	5	25	41
16	Ćapaćuse		2	7	40	42
17	Selište			3	42	29
18	Doljani	1	11	17	210	352
19	Dobroselo	1	10	7	87	164
20	Brezovac	1	5	6	38	70
21	Zaklopac	1	4	7	37	94
22	Brotnja	1	10	8	42	106
23	Srb	1	5	7	52	129
24	Podurljaj	1	12	9	58	65
25	Kunovac	1	7	5	58	57
26	Podastrana	1	8	5	20	45
27	Dabašnica	1	4	8	57	79
28	Suvaja	1	3	8	64	80
29	Ajderovac	1	6	7	30	40
30	Neteka,	1	7	9	45	81
31	Zalužje	1	3	5	59	93
32	Kaldrjna	1	7	5	42	85
33	Krčko Brdo	1	6	8	46	71
34	Osredci	1	12	8	118	148
35	**Potkraj**	1	6	7	37	48
36	**Begluci**	1	5	5	30	72

Općina	Redni broj	Naziv mjesta	Broj SKOJ aktiva	Broj skoje-vaca	Broj odbora SMG	Broj članova SMG	Broj pionira
	37	Kupirovo	1	6	9	63	52
	38	Dugopolje	1	12	6	37	47
		Ukupno	40	287	231	2.248	3.336««

U Tiškovcu i Drenovcu tada je bilo 8 članova SKOJ-a, 52 člana SMG i 78 pionira. U tabeli nisu uvršteni zato što su u NOR-u bili u sastavu sreza Bosansko Grahovo.

Analizirajući prednju tabelu, vidi se da je prijem u SKOJ bio neravnomjeran. Tako su na primjer u Gajinama bila 32 člana SKOJ-a, a u Nebljusima 4, iako je broj stanovnika u Gajinama neznatno veći. Pirovište je najmanje selo u kotaru, a imalo je 4 člana SKOJ-a kao i Nebljusi. Doljani su imali 11 skojevaca, a Dugopolje 12, iako su Doljani 6 puta veći od Dugopolja, a oba sela su bila masovno u NOP-u. Navedeni podaci i uporedbe samo za neka sela govore o slabostima partijskih i skojevskih organizacija i sektaštvu koje je u pojedinim selima bilo izrazito (kao u Nebljusima, Doljanima, Srbu, Birovači, Zaklopcu i Ličkim Strbcima).

Poseban značaj za daljnji rad i razvoj omladinske organizacije u kotaru Donji Lapac, imao je Prvi kongres antifašističke omladine Jugoslavije održan 27—29. decembra 1942. u Bihaću. U Rezoluciji kongresa naglašeno je da je cilj Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije da se bori i da organizuje sve omladinske snage za borbu i pobjedu nad okupatorom i njegovim slugama, da vrši mobilizaciju omladine, da tijesno sarađuje s organima narodne vlasti i da organizira kulturno-prosvjetne aktivnosti.

U Zemaljski odbor USAOJ-a iz kotara Donji Lapac birani su Ilija Rašeta koji je bio u NOV, Ico Blanuša, delegat Like i Smilja Rašeta iz Oraovca, delegat Donjeg Lapca.

Nakon 1. kongresa USAOJ-a aktivnost omladinskih organizacija u kotaru još više je pojačana, naročito u političkoj mobilizaciji omladine i jačanju skojevskih organizacija i odbora USAOJ-a.

U Donjem Lapcu je održano 23. januara 1943. kotarsko savjetovanje SKOJ-a na kome je bilo prisutno 150 skojevaca. Savjetovanje je bilo vrlo dobro organizirano i na njemu su razmatrani rezultati i uspjesi u radu omladine, kao i slabosti kojih je još bilo, naročito u političkom radu među omladinom. U pismu KK Donji Lapac od 31. januara 1943. godine, upućenog OK KPH za Liku, daje se ocjena savjetovanja. »Na ovom savjetovanju zapaženi su pojedinci u diskusiji, a također se osjeća velika razlika i napredovanje skojevaca od prošlog savjetovanja do ovoga. Prilikom dolaska na savjetovanje dogodila se jedna greška pa su skojevci u grupama dolazili na savjetovanje, govoreći javno da imaju skojevsko savjetovanje i da odlaze na njega.«[70] Na savjetovanju su govorili Bude Grahovac i Vaso Prodanović, članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku.

Zene su pokazale sve veću želju za organiziranim radom, ali one same nisu bile u stanju, barem ne u dovoljnoj mjeri, da se povežu i organiziraju. Zato

69 AIHRPH, Zgb, SKOJ-23/2556.
70 AIHRPH, Zgb. KP-251/1843.

su partijske organizacije morale veću pažnju poklanjati organizacijama AFZ-a. S tim u vezi u Okružnici broj 2 OK KPH za Liku od 12. marta 1942. godine među ostalim, kaže se: »Partijske organizacije do sada pokazuju slabe uspjehe u radu sa ženama. Zene treba preko konkretnih pitanja i zadataka uključiti u NOB-u, a uz to tumačiti njihov položaj u društvu i ovoj borbi. Zene također treba uvoditi da učestvuju u općem političkom životu i radu, da i one učestvuju u rješavanju i odlučivanju u svim pitanjima. Nedovoljno je stoga kako to rade naše partijske organizacije, odrediti jednog odgovornog druga ili drugaricu za rad sa ženama i time misliti da je izvršena partijska direktiva. Treba angažirati svu partijsku organizaciju za rad među ženama da bi i one kao i muškarci bile uvučene u narodnooslobodilačku borbu.«[71]

Tako jasno i precizno postavljeni zadaci pred partijske organizacije i organizacije AFZ-a, relativno su brzo dali pozitivne rezultate. Zene tada, uglavnom prvi puta, masovno učestvuju u političkom životu ravnopravno s muškarcima, a zastupljene su više i u NOO-ima i drugim organizacijama.

Cim je oslobođen Donji Lapac, osnovan je Općinski odbor AFZ-a za općinu Donji Lapac u koji su ušle: Mara Zunić, Jelka Blanuša, Soka Hajdinović, Beba Mioković, Danica Brozović, Neđa Kosanović, Smilja Popović i Milka Medić. Za predsjednicu je izabrana Mara Zunić. U Srbu je osnovan općinski odbor AFZ-a 2. aprila 1942. Za predsjednicu je birana Zora Grbić, a članice su bile: Draga Desnica, Savka Kalinić, Milica Batinica, Anđelka Jovanić, Danica Mileusnić, Milka Mileusnić, nešto kasnije Vuka Vekić i Mira Medić.

Općinski odbor AFZ-a formiran je u Doljanima u septembru 1942. Predsjednica je bila Mika Beslać, a članice: Jelka Drobac, Mara Puača, Sajka Kontar Zlatka, Plemenka Polovina, Mara Drezgić, Mika Opačić, Dragica Drča, Stana Polovina, Mara Puača i Deva Jazić. Općinski odbor AFZ-a Kestenovac formiran je u januaru 1943. godine.

Prvi kotarski odbor AFZ-a izabran je u junu 1942. godine u sastavu: Milka Medić, Savka Kalinić, Smilja Polovina, Mara Zunić, Beba Mioković, Danica Brozović, Jelka Blanuša, Smilja Rašeta, Milka Mileusnić, Bosiljka Mileusnić, Dragica Desnica, Anđelka Jovanić i Plemenka Polovina.

Da bi žene mogle učestvovati u rješavanju i izvršavanju zadataka koje je od njih zahtijevao NOP, trebalo se dobro organizirati i imati konkretan plan rada. Veliku pomoć u izradi plana rada i za utvrđivanje narednih zadataka i jasnijem sagledavanju uloge žena u NOB-i predstavljala su Uputstva koja je izradio OK KPH za Liku 9. III 1942. i uputio ih svim partijskim organizacijama. Tim uputstvima utvrđeni su zadaci AFZ-a. U početku se govorilo o značaju učešća žena u NOP-u i o potrebi formiranja organizacija AFZ-a u svim selima na oslobođenom teritoriju. Zene su trebale pomoći da se muškarci što više upućuju u partizane, da organiziraju sabirne akcije za narodnooslobodilački fond i druge akcije koje se provode zajednički s partijskom organizacijom, omladinom i NOO-om. Prema Uputstvu žene je trebalo uključiti u Komunističku partiju. Navedeni zadaci bili su postavljeni pred kotarske komitete, partijske organizacije i organizacije AFZ-a.

Navedena uputstva proučena su na sastanku Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac 22. III 1942. i utvrđen program rada u kome su navedeni zadaci razrađeni u ovisnosti o prilikama i stanju na terenu. Kotarski komitet i partijske

71 AIHRPH, Zgb, KP-230/9, str. 11.

organizacije pružale su sve veću pomoć organizacijama AFZ-a, a žene su sve više pomagale NOV. One su učestvovale u sakupljanju i pripremanju hrane, pletenju čarapa, maja i rukavica za partizane. Pomažu bolnice i organiziraju posjete bolnicama. Tako su u maju 1942. bolnicu u Dobroselu posjetile žene Gajina i donijele ranjenicima i bolesnicima 212 kg razne hrane, 16 plahti, 20 pari čarapa, 12 maja i 32 litre mlijeka. Zene Dobrosela više puta su donosile hranu i odjevne predmete u bolnicu Dobroselo. Samo u jednom posjetu 21. maja 1942. donijele su ranjenicima i bolesnicima 238 kg razne hrane, 47 litara mlijeka, 12 plahta, 20 jastučnica i 10 pari čarapa. Slične posjete vršile su i žene drugih sela: Doljani, Birovača, Gornji Srb, Donji Lapac, Mišljenovac, Neteka, Kunovac, Tiškovac, Kestenovac, Kalati, Pirovište, Brezovac, Zaklopac, Seoce, Capaćuše, Nebljusi i Donji Lapac.

Zene se sve više uključuju i u politički život. Prisustvuju u velikom broju masovnim sastancima, zborovima, mitinzima i predavanjima; sve više se interesiraju za zbivanja u svijetu i našoj zemlji. Zene birane u NOO-e postaju sve aktivnije i ravnopravno s muškarcima i istim elanom izvršavaju sve zadatke koji su stajali pred organima nove narodne vlasti. Održani su sastanci seoskih, općinskih i kotarskog odbora AFZ-a na kojima su razmatrana politička i druga pitanja vezana za razvitak NOB-e.

Uz sve navedene pozitivne primjere rada organizacija AFZ-a i učešća žena u rješavanju različitih problema, bilo je dosta i slabosti i nedostataka. »U pojedinim selima sastanci odbora AFZ-a rijetko su održavani, a žene su u malom broju dolazile na sastanke, a u nekim selima relativno su malo angažirane u prikupljanju hrane i odjevnih predmeta za NOV-u«, pisalo je u izvještaju Kotarskog komiteta OK KPH za Liku od 16. IV 1942.

Tvrdnja Kotarskog komiteta da su žene u nekim selima relativno malo angažirane, vjerojatno je točna, ali i prenaglašena jer se u NOR-u nikad nismo zadovoljili postignutim. Treba pri ocjeni sveukupne aktivnosti žena u kotaru, koja je bila vrlo velika, razumjeti da je bilo i takvih sela gdje je aktivnost žena bila manja. Postavlja se pitanje koliko je ženama pomogla partijska organizacija ili odbori AFZ-a. Sigurno nije bilo moguće stići do svake žene i s njom razgovarati, što je bilo neophodno imajući u vidu da je njihov život prije NOR-a, a i u ratu, bio vrlo težak, da su one majke i domaćice, da su sve radile i držale na svojim plećima čitavu porodicu, a istovremeno u porodici i u društvu nisu imale nikakvih prava. Treba znati da su žene bile kičma NOB-e i socijalističke revolucije u pozadini — na terenu, kao što je to bila omladina na frontu i u NOV-i. Zene su u stvari najviše napredovale. Treba znati da je najveći broj žena bio nepismen i da ih je vrlo malo prije rata odlazilo van svoga sela i kotara.

Da je ogromna većina žena kotara Donji Lapac prihvatila platformu NOB-e i pošla putem koji je zacrtala KP Jugoslavije, dokaz su, uz ostalo, i organizacije AFZ-a (koje su postojale u svim selima), njihova širina i raznolikost, organiziranost i velika politička i druga aktivnost. Baš to, što su žene u raznolikim oblicima sudjelovale u NOB-i, omogućilo je da borba bude tako čvrsta i odlučna i da se proširi do tako velikih razmjera. Učešćem žena u narodnoj vlasti još više su se zbili redovi progresivnih snaga u kotaru. U početku je u NOO-ima bilo vrlo malo žena, međutim, što je rat dalje odmicao, u NOO-u je bilo sve više žena. Početkom 1943. od 242 odbornika u kotaru bilo je 69 žena. Bez žena u NOO-a vlast ne bi bila demokratska jer bi iz nje bila isključena polovina stanovništva — žena. Zato su partijske organizacije stalno ukazivale

na potrebu što većeg učešća žena u NOO-ima. Bez učešća u NOP-u, bez svestrane pomoći ogromne većine žena od najmlađih do najstarijih u NOB-u, ne bi se mogli postići rezultati koji su ostvareni. Duboki patriotizam koji su pokazale žene kotara Donji Lapac, bio je moguć zahvaljujući pravilnoj politici koju je vodila Komunistička partija prema ženama.

Pored velike aktivnosti žena u političkom radu, u organiziranju pomoći NOV-e, te ostalim akcijama, održani su i kursevi AFZ-a.

U Donjem Lapcu održan je prvi kurs AFZ-a u Lici, a počeo je radom u augustu 1942. Na kursu su bile 32 članice AFZ-a, 23 Srpkinje i 9 Hrvatica, među kojima su bile i 2 drugarice iz Dalmacije. Iz kotara Donji Lapac na kursu su bile: Beba Mioković, Smilja Popović, Mara **Zunić,** Danica Brozović, Milka Mileusnić, Jelka Blanuša, Zora Grbić, Jovanka Medić, Savka Kalinić, Milka Obradović i Anđelka Jovanić. Kurs nije bilo lako ni jednostavno organizirati. Trebalo je osigurati ishranu, spavanje, učionicu, nastavnike, namještaj i ostalo. U pripremama i organizaciji kursa najviše su se angažirale članice Kotarskog, Općinskog i Mjesnog odbora AFZ-a Donji Lapac.

Prvi kurs je nakon 15 dana uspješno završio i njegove polaznice su se vratile na teren da na djelu pokažu što su naučile. Poslije je održano još nekoliko kurseva u kotaru Donji Lapac (Pri Okružnom odboru AFZ-a za Liku često su održavani kursevi za žene).

Novi život u koji je stupila žena svojim aktivnim učešćem u NOB, tražio je veće opće znanje i viši nivo političke svijesti. Zato su se morah organizirati tečajevi za opismenjavanje žena, a radi stvaranja i uzdizanja kadrova, održavani su kursevi. Tečajevi za opismenjavanje održavani su zajedno s muškarcima, a trajali su s manjim ili većim intenzitetom sve do septembra 1943. godine.

U izvještaju OK KPH za Liku, upućenog CK KP Hrvatske 22. V 1942, između ostalog, kaže se: »U Donjem Lapcu jača naš uticaj i u zadnje vrijeme zapaža se vrlo intenzivan rad među ženama i omladinom.«[72]

U Donjem Lapcu izlazio je list Okružnog odbora AFZ-a Like »Zena u borbi«. Četvrti broj je štampan u julu 1942. u Donjem Lapcu u 410 primjeraka, a peti u 600 primjeraka. Kasniji brojevi dostizali su tiraž i veći od 1.000 primjeraka. Na području kotara rasturano je i čitano oko 50—80 primjeraka pojedinih brojeva.

Prva Okružna konferencija AFZ-a za Liku, održana je 15. septembra 1942. **u Salamuniću,** kotar Korenica. Na konferenciji je bilo 160 delegata.

Iz kotara Donji Lapac na konferenciji je učestvovalo 19 žena. U Okružni odbor AFZ-a izabrana je Danica Brozović.

Veliki značaj za daljnji rad i aktivnost AFZ-a u donjolapačkom kotaru imala je Prva zemaljska konferencija AFZ-a Jugoslavije, održana 6, 7. i 8. decembra 1942. u Bosanskom Petrovcu. Delegat kotara Donji Lapac bila je Smilja Popović, a za prvu predsjednicu AFZ-a Jugoslavije izabrana je Ličanka Kata Pejnović.

Zene su dobile puno priznanja za svoje masovno i samoprijegorno učešće u NOP-u što je najbolje izrazio vrhovni komandant Josip Broz Tito u govoru **na** 1. kongresu **AFZ**-a Jugoslavije: »Ja se ponosim što stojim na čelu Armije

72 AIHRPH, Zgb, KP-230/13 a.

u kojoj ima ogroman broj žena. Ja mogu da kažem da su žene u ovoj borbi po svom heroizmu, po svojoj izdržljivosti, bile i jesu na prvom mjestu, i u prvim redovima, i narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćeri.«[78]

Četvrta neprijateljska ofanziva na području kotara Donji Lapac i aktivnost političkih organizacija

O pripremama 4. neprijateljske ofanzive Kotarski komitet Donji Lapac primao je izvještaje s neoslobođenog područja koji su ukazivali na pripreme neprijatelja. S tim u vezi Kotarski komitet i druge organizacije, vršili su odgovarajuće pripreme kako bi što organizovanije i spremnije dočekali predstojeće događaje.

Ekonomsko stanje u to vrijeme bilo je u kotaru dosta teško. Rezerve hrane bile su sve manje. Potrebe NOV-e radi stalnog povećanja brojnog stanja i formiranja novih jedinica bile su sve veće, a osnovni izvor snabdijevanja NOV-e bilo je i dalje selo. Pored toga bili su sve veći zahtjevi bolnica u Bijelim Potocima, Dobroselu, Doljanima i Mišljenovcu koje je narod dobrovoljno snabdijevao. I briga za stanovništvo, koje je bilo bez hrane i čiji je broj stalno rastao, morala je od strane NOO-a biti sve veća.

Za potvrdu te ocjene navodim pismo Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućeno Okružnom komitetu KPH za Liku 10. I 1943. u kome se, između ostalog, kaže: »Šta se tiče ekonomskog stanja u našem kotaru, može se reći da je vrlo loše. U srbskoj općini ima ih 30°/o koji već sada nemaju što da jedu. Dok je u ostale dvije općine u pojedinim selima za sada ekonomsko stanje lošije.

Raspravljajući o ekonomskom stanju na našem sastanku, riješili smo da se povežemo s partijskim organizacijama Bihać — Petrovac, da bi se tamo preko masovnih organizacija prikupilo nešto dobrovoljnih priloga. Pored toga odgovaralo bi nam da tamošnje partijske organizacije utiču na sniženje cijena žitu, da bi se na taj način omogućilo bar dijelu naroda našeg kotara da vrše razmjenu dobara ili da kupi žito za novac. Pored toga riješili smo da bi NOO-i izvršili popis žita u našem kotaru, pošto je primijećeno da bolje stojeći daju žito stoci i troše ga nemilice.«[74]

Poduzete su mjere za sklanjanje hrane i drugih proizvoda u zemunice i druga skloništa. Narod je upoznat s koncentracijom koje neprijatelj vrši.

Dvadesetog januara 1943. otpočela je 4. neprijateljska ofanziva na širem području Hrvatske, organizirana u zajedničkom sadejstvu Nijemaca, Talijana, ustaša i četnika. Ova je ofanziva imala za cilj da uništi živu silu i materijalnu bazu NOP-a. To je bio ujedno odgovor i reakcija neprijatelja na sve širi i organizovaniji razvoj NOP-a. Ofanziva je trajala 40 dana.

Desetak dana prije 4. neprijateljske ofanzive vršene su obimne pripreme naroda za predstojeće događaje. Narod je upoznat s mogućnostima da kotar bude ponovo okupiran. Ubrzano su građene zemunice i druga skloništa, sklanjano je žito i ostala imovina. Radne jedinice omladine i naroda prekopavale su i rušile komunikacije i stvarale zapreke neprijateljskoj motorizaciji. Poja-

73 Prvi kongres AFZ-a Jugoslavije 6—8. XII 1942. godine.
74 AIHRPH, Zgb, KP-231/119.

čana je pažnja nad radom pročetničkih i kolebljivih elemenata. Partijske i druge masovne organizacije, NOO-i i obavještajna služba, te vojno-pozadinske vlasti vršili su odgovarajuće pripreme kako bi što spremnije dočekah neprijateljsku ofanzivu i eventualnu novu okupaciju kotara.

Sve se to provodilo dosta mirno i organizirano. Politička aktivnost, koja je bila vrlo intenzivna u čitavom proteklom periodu, sada je još više pojačana. Politička svijest i borbeni moral naroda bio je stalno u porastu.

Četvrta neprijateljska ofanziva donijela je narodu, partijskim i drugim organizacijama, te narodnooslobodilačkim odborima nove velike obaveze i zadatke.

Bilo je neophodno mobilizirati sve materijalne i ljudske rezerve kako bi se pružila što veća pomoć NOV-i, ranjenicima i izbjeglicama iz drugih krajeva kojih je bilo vrlo mnogo. U najvećem jeku ofanzive u kotaru se nalazilo više od 5000 partizana, 700 ranjenika i oko 6500 izbjeglica. Iako se NOV-a i ranjenici nisu snabdijevali samo s područja kotara, bilo je vrlo teško osigurati velike količine hrane i odjeće za potrebe NOV-e, ranjenika i izbjeglica.

Da bi se usporilo i spriječilo nadiranje neprijatelja na slobodni teritorij, bilo je nužno organizirati prekopavanije cesta, rušenje mostova i stvaranje zapreka neprijateljskoj motorizaciji. Organiziran je prijevoz i prijenos ranjenika i bolesnika. Da bi se izvršio taj zadatak, morao je biti mobilisan veliki broj naroda, pretežno omladine i žena.

Neprijatelj je (naročito četnici) pojačao svoju propagandu i pokušao ofanzivu i novonastalu tešku situaciju da iskoristi kako bi pridobio što više ljudi u četničke redove. To je zahtijevalo od svih organizacija u kotaru pojačanu budnost i veću političku aktivnost. U NOV je otišlo novih 180 ljudi, uglavnom omladine. Istovremeno je u NOV otišao i dio rukovodećeg kadra s terena, a među ostalim: Jandre Zunić, sekretar KK KPH Donji Lapac, Joca Milanović i Stevo Stikovac, članovi KK i drugi.

Zajedno s NOV trebalo je pravovremeno evakuirati narod s ugroženih područja i vršiti odgovarajuća prebacivanja naroda u neprijateljsku pozadinu i šume, kako bi bio što manje izložen neprijateljskim represalijama i uništenju.

Neprijatelj je u Donjolapačku kotlinu prodirao s četiri strane: od Bihaća, Udbine (Kuka), Zuleševice i Srbskog klanca. Tridesetog januara 1943. u jeku neprijateljske ofanzive Vrhovni štab izdao je direktivu Glavnom štabu NOV Hrvatske da se u daljnjim borbama sačuva živa sila NOV i njen organski sastav. Naročitu pažnju, prema direktivi, trebalo je posvetiti ranjenicima koji ne smiju pasti neprijatelju u ruke. Dalje, nastojati da se održi slobodni teritorij oko Donjeg Lapca i planine Plješevice, odmoriti, popuniti i reorganizirati jedinice, kako bi bile spremne da vrate veći dio teritorija koji je izgubljen u posljednjoj ofanzivi.

Vrlo je značajno da su Vrhovni štab, a potom i Glavni štab Hrvatske procijenili da treba braniti Lapačku kotlinu pod svaku cijenu. Ta je odluka imala u vidu, pored koncentracije većih jedinica NOV-e na lapačkom području i u području Plješevice, i opredjeljenje naroda kotara (u ogromnoj većini) za NOB-u, kao i spremnost da pomogne vojne akcije svim sredstvima kojima raspolaže. Praksa i poraz neprijatelja na tom području to su u potpunosti potvrdili. Narod je dao svoj veliki doprinos pobjedi nad neprijateljem i dokazao svoju neizmjernu snagu, jedinstvo i privrženost NOB-i.

U vezi direktive Vrhovnog štaba, Glavni štab NOV-e Hrvatske organizirao je odbranu Lapačke doline i planine Plješevice, a istovremeno pripremao i protuofanzivu.

Za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive partijske organizacije, NOO-i, omladinske i pionirske organizacije, kao i organizacije AFZ-a, uglavnom, su se dobro snašle. One su organizirale pomoć NOV-i u hrani, odjeći i obući; prenošenje ranjenika, prihvatanje izbjeglica (kojih je bio sve veći broj), evakuaciju stanovništva iz ugroženih sela, prekopavanje i rušenje cesta i mostova i slično. Na tim zadacima naročito se isticala omladina. Kao potvrdu te ocjene najbolje je navesti ocjene i podatke iz sačuvanih dokumenata toga vremena.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 31. 1. 1943, između ostalog, kaže se: »-Politička situacija u našem kotaru je slijedeća: I pored ofanzive koju neprijatelj vrši, kod naroda je općenito moral na zavidnoj visini. Kod naroda se osjeća puno povjerenje u NOV, i pored situacije u kojoj se nalazimo, većina naroda je uvjerena da neprijatelj neće prodrijeti u naš kotar. U vezi s neprijateljskom ofanzivom do sada se ne zapažaju neki veći harangeri, ali se ipak zapaža podrivanje pojedinaca koji na razne načine djeluju protiv NOB-e.«[75]

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac od 6. februara 1943. stoji da su NOO-i u veoma teškim i složenim uvjetima ofanzive uspješno organizirah smještaj izbjeglica, prikupljanje hrane, kako za izbjeglice, tako i za NOV i ranjenike. Narodnooslobodilačka vojska sa teritorija kotara dobro je snabdjevena svim potrebnim živežnim namirnicama koje su seoski NOO-i redovno dostavljali.

U selu Birovača (koje je tada imalo 350 stanovnika) sakupljeno je kroz mjesec dana 2.040 kg krumpira, 2.866 kg mesa, 196 kg pasulja, 3.243 kg kruha i 5 kg masti.

Naveli smo ovdje Birovaču zato što su sačuvani podaci, a mogli bismo isto tako navesti i niz drugih sela: Kestenovac, Kruge, Dobroselo, Kunovac, Tiškovac, Kaldrmu, u kojima je narod isto tako pružao svestranu pomoć NOV-i, ranjenicima i izbjeglicama.

U to vrijeme bilo je vrlo teško i nimalo jednostavno osigurati ishranu za veliki broj izbjeglica, kao i za brojne partizane i ranjenike. Samo u lapačkom kotaru našlo se oko 5.000 partizana i 700 ranjenika. Radi toga su u gotovo svim selima kotara Donji Lapac formiram odbori sastavljeni od predstavnika NOO-a, AFZ-a i omladine za prikupljanje pomoći NOV i izbjeglom stanovništvu. U to vrijeme Kotarski NOO, te općinski NOO-i, Donji Lapac i Doljani organizirali su prihvatne kuhinje u Lapcu i Doljanima i poduzeli potrebne mjere da se izbjeglice rasporede kako bi im se osigurala najneophodnija hrana.

Posebno je velika pažnja posvećivana ranjenicima. U izvještaju o stanju ličkih bolnica na sjednici Plenuma OK KPH za Liku, među ostalim, kaže se: »U svakom pogledu istakla se bolnica u Mišljenovcu, za vrijeme 4. neprijateljske ofanzive stizale su mase ranjenika (1500),[76] bolnica je na vrijeme evakuisana uz pomoć Glavnog štaba.« U navedenom zapisniku stoji da se brojčano oporavlja partijska organizacija u kotaru Donji Lapac, da je Kotarski komitet neelastičan, da je utjecaj četnika mali i da se AFZ i kotarsko rukovodstvo u Donjem Lapcu dobro snašlo.

Osamnaestog februara 1943. godine jedinice 6. ličke i 8. kordunaške divizije okružile su kolonu talijanske divizije »Sassari« koja se povlačila iz Kulen

75 AIHRPH, Zgb, KP-231/157.
76 Prema sjećanju Joce Milanovića broj ranjenika u Mišljenovcu za vrijeme 4. ofanzive kretao se od 350—400. Brojka od 1500 ranjenika je preuveličana (prim. aut.).

Vakufa u Gračac. Neprijatelj je pretrpio gubitak od oko 1000 mrtvih i ranjenih. Uništeno je preko 30 motornih vozila. To je bio definitivni krah 4. neprijateljske ofanzive na području Hrvatske.

Za uspjeh 6, 7. i 8. divizije u 4. neprijateljskoj ofanzivi u Lici i na području kotara Donji Lapac, izvanredan značaj imala je pomoć naroda. »Bez toga nikakvo junaštvo i vojnička virtuoznost ne bi mogla dati rezultate pri postojećem brojnom odnosu naših i neprijateljskih snaga.«[77]

U 4. ofanzivi jedinice NOV koje su se borile na navedenom području, kao i partijske i druge organizacije, te NOO-i i narod, položili su ispit zrelosti u toj velikoj borbi i uspješno izvršili sve zadatke koje je iziskivala situacija. Ogromna snaga neprijatelja nije pokolebala ni jedinice NOV-e ni pozadinsko-političke i druge organizacije, a ni narod (osim malodušnih pojedinaca).

Narod kotara povlačio se i evakuirao samo iz direktno ugroženih sela u obližnje planine i šume, a noći se vraćao kućama i nastavljao da radi i pomaže NOV. To je bilo od neprocjenjive važnosti za uspjeh i pobjedu. Da se narod povlačio u druge krajeve, vojne jedinice ličke, kordunaške, banijske i dalmatinske, te ranjenici, našli bi se u mnogo težoj situaciji. Još teže bi bilo narodu Banije i Korduna koji se ubrzo u masama vraćao iz Bosne u Baniju i Kordun, a koji je i onako masovno stradao.

Za vrijeme 4. ofanzive s neprijateljem je otišao manji dio naroda iz općine Srb i Brotnje. Za vrijeme ofanzive u četnike je otišlo iz kotara 39 ljudi.

Prilikom prodora u općinu Srb četnici su opljačkah veliku količinu stoke i ostalih proizvoda i popalili jedan dio kuća. O toj četničkoj raboti, u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog OK KPH za Liku 4. III 1943, između ostalog, stoji: »Ekonomska šteta koju su četnici učinili u općini Srb, a isto tako i materijalno sastoji se u slijedećem: odveli su 118 konja, 42 kola, 82 krave, 14 teladi, 301 ovcu, 68 koza, 61 svinju, 907 kokošiju. Pored toga zapalili su 111 kuća, 21 štalu, izgorjelo je 50.940 kg stočne hrane, odnijeli su 7.752 kg žita, 17.386 kg krompira, 291 kg masti, 1.120 kg kupusa, 1.798 kg suhog mesa, 1.801 kg graha i 563 1 rakije. Četnici su u srbskoj općini ubili tri lica i jednog člana KP (Pajo Čopić).«[78]

Dvadeset i drugog februara 1943. Glavni štab NOV-e Hrvatske, obavijestio je Vrhovni štab NOV Jugoslavije: »Noćas su dovršene borbe kod Donjeg Lapca. Cesta od Kulen Vakufa do Mazina pokrivena je njihovim leševima, mulama i raznim materijalom. Ima tenkova, kamiona, motocikla, artiljerijske i bacačke municije, radio-stanica i drugog oružja. Lika je sada slobodna kao i ranije. Držimo da je ofanzivi kraj.«[79]

Tako je razbijanjem neprijateljske ofanzive u dolini Lapca i poslije više od mjesec dana neprekidnih borbi, završena jedna od najvećih neprijateljskih ofanziva (»Vajs-1«) na području Hrvatske.

Poslije pobjede nad neprijateljem i sloma 4. neprijateljske ofanzive na području Hrvatske, održan je iznad Gornjeg Lapca gdje su se vodile najveće i najžešće borbe, veliki miting naroda i jedinica koje su učestvovale u vanredno značajnoj pobjedi. Na mitingu je bilo oko 8.000 naroda i vojske. Miting je organiziralo političko rukovodstvo kotara Donji Lapac i Glavni štab NOB-e PO Hrvatske. U ime CK KP Hrvatske govorio je Karlo Mrazović — Gašpar,

77 Nikio Pejnović: Lika u prošlosti i sadašnjosti, HAK, Zb. 5, Karlovac 1973, str. 306.
78 AIHRPH, Zgb. KP-231/190.
79 HAK, kut. 2/234.

u ime Glavnog štaba Hrvatske Ivan Gošnjak, a u ime omladine Milica Dubajić. Na mitingu je vladalo veliko oduševljenje naroda i vojske. Burno je pozdravljena pobjeda NOV-e. Narod je stekao još veće povjerenje u snagu i organizovanost NOV-e.

Poslije 4. neprijateljske ofanzive u proljeće 1943. javljaju se velike teškoće i problemi u ishrani stanovništva, zbrinjavanju vrlo velikog broja izbjeglica s Banije i Korduna koje su poslije povratka iz Bosne prolazile duž čitavog kotara Donji Lapac. Istovremeno se javlja epidemija tifusa koja je zahvatila vrlo veliki dio stanovništva i kadrova, od kojih je znatan broj umro.

ZAKLJUČCI:

Oslobođenje donjolapačkog kotara od talijanskih okupatora pod konac marta 1942. godine, pružilo je na tom prostoru široke mogućnosti za političku, kulturnu, privrednu i druge aktivnosti. Te mogućnosti Kotarski komitet KPH Donji Lapac maksimalno je iskoristio i razvio svestranu aktivnost i osigurao pravilan razvoj NOP-a.

I pored slabosti koje nisu male, malobrojnoj partijskoj organizaciji (koja je bila na relativno niskom idejno-političkom nivou, ali koja je zato imala neuništivu volju, upornost i neograničeno bila odana NOB-i), uspjelo je ostvariti zapažene rezultate. Od decembra 1941. do aprila 1942. pored vojnih pobjeda Partiji je uspjelo da riješi nekoliko bitnih pitanja u kotaru važnih za daljnji razvoj NOB-e do konačne pobjede.

1. Savladana je talijanska pacifikacija koja je prijetila da narod i borce pasivizira i odvrati od borbe.
2. U osnovi je, osim pojedinaca i pojedinih enklava, likvidirano četništvo, kako u vojnom, tako i u političkom pogledu.
3. Učvršćeno je i dalje razvijeno bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda.
4. U vojnom pogledu mali gerilski odredi prerasli su u partizanske bataljone i čete, tj. u vojsku revolucije.
5. Formirani su NOO-i u gotovo svim selima, a isto tako organizacije SKOJ-a, SMG, AFZ-a, a nešto kasnije i organizacije pionira.

Dušan Batinica

Četvrta neprijateljska ofanziva i njen tok na području kotara Donji Lapac

Svi pokušaji neprijatelja da pregrupacijom snaga iz manje ugroženih rejona spriječi sjedinjavanje grupe proleterskih brigada s ustaničkim snagama zapadne Bosne, Dalmacije, Like, Korduna i Banije i da onemogući njihova koordinirana dejstva završavaju se neuspjehom. Završni dio naših ofanzivnih dejstava, u jesen 1942. godine, predstavlja bihaćka operacija u kojoj je, do tada, ostvarena najveća koncentracija naših snaga i neposredno sadejstvo jedinica s područja Bosne i Hrvatske.

Ostvarujući zamisao Vrhovnog komandanta o formiranju regularnih jedinica, od jula do novembra 1942, iz partizanskih odreda zapadne Bosne i Hrvatske (južno od Save) formirano je 16 brigada s oko 18.400 boraca.

Slobodna teritorija je obuhvatala gotovo čitavu oblast Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije, čime je dovedeno u pitanje postojanje NDH, njenog ustaškog režima i okupacionog sistema na Balkanu.

Suočeni s činjenicom postojanja i jačanja ovako velike partizanske teritorije Nijemci, Talijani i NDH, stvaraju planove o uništenju NOP-a na području Banije, Like, Korduna i zapadne Bosne.

I

PRIPREME OFANZIVE

Ocjena situacije i preduzimanje mjera

Sve do novembra 1942. godine sile osovine nisu pretrpjele ni jedan značajan poraz, kako na istočnom, tako i na frontu u Africi. Međutim, tokom godine u njihove vrhovne komande sve nepovoljnije vijesti stizale su s ratišta iz Jugoslavije. Svi pokušaji da se u toku godine umiri ovo područje nisu uspjeli. Od septembra 1942. godine ovaj problem postaje zabrinjavajući i za njega se počinju tražiti rješenja. Najveća kriza zahvatila je Pavelićevu državu čime su bili ugroženi i njemački interesi. Otežano je ili potpuno onemogućeno korišćenje ljudskih i materijalnih potencijala za potrebe istočnog fronta. Zbog toga užurbano počinju konsultovanja i preduzimanje mjera da se ova kriza riješi.

Pavelić je 23. septembra posjetio Hitlera i upoznao ga sa stanjem u svojoj državi. General Ler, komandant Jugoistoka 1. oktobra izvještava Hitlera o teškom stanju u NDH i traži da se u Jugoslaviju upute nove trupe. Komandant 2. talijanske armije general Roata 11. oktobra u izvještaju svojoj Vrhovnoj komandi konstatuje da »u najvećem dijelu Hrvatske ustanici mogu da rade šta hoće ili skoro tako, računajući na pomoć stanovništva i slabu efikasnost hrvatskih trupa.«[1] Ne nabrajajući druge primjere, već iz ovih podataka može se zaključiti da su vrhovne komande Njemačke i Italije od 23. septembra do 11. oktobra 1942. bile veoma dobro informisane o stanju u Jugoslaviji. To pokazuju i mjere koje dalje slijede za rješenje krize u NDH.

U Zagrebu se 15. oktobra održava sastanak između Pavelića i komandanta 2. talijanske armije. Razmatrano je pitanje četnika, stvaranje ustaških pripremnih jedinica i plan budućih operacija protiv jedinica NOV i PO Jugoslavije. Hitler 20. oktobra izdaje naredbu o organizaciji komandovanja na području NDH. Ovom naredbom postavlja se opunomoćeni njemački general u NDH (sjedište Zagreb) koji ima zadatak da preduzme sve mjere za sređivanje vojnih snaga NDH. Istovremeno postavljen je i komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj (sjedište Slavonski Brod) kome se potčinjavaju sve jedinice NDH na teritoriju Hrvatske. Po ovom naređenju preduzete su mjere za reorganizaciju snaga NDH i njihovo potčinjavanje njemačkim i talijanskim komandama.[2]

1 VIG, br. 2/1951, str. 68; Zbornik, V. 8, dok. br. 124; VIG, mikroteka film 12.
2 Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije od 1941—1945. str. 352.

Početkom novembra, odnosno u toku prve etape bihaćke operacije, kada je kriza u NDH prerasla u pravu paniku, Hitler u Vinici (Ukrajina) održava sastanak s generalom Lerom i Pavelićem. Na ovom sastanku razmatrana je situacija u NDH i mjere koje treba poduzeti. Tom prilikom Hitler je prihvatio prijedloge da legionarske divizije, koje budu formirane, ostanu u NDH, da se domobranstvu pruži materijalna pomoć i vojsci osigura njemačka ishrana. Prihvaćen je Lerov zahtjev da se jedna njemačka posadna divizija (187.) dovede u oblast Zagreba. Na ovom sastanku Hitler je izložio svoje uvjerenje da se kriza u NDH može riješiti samo vojničkim mjerama. On je tada saopštio i odluku da se u toku zime jakim osovinskim snagama na jugoslovenskom ratištu preduzmu ofanzivne operacije s ciljem da se razbiju i unište snage NOV i PO Jugoslavije, učvrste trupe NDH i na taj način stvore uslovi za izvlačenje snaga iz Jugoslavije radi njihovog angažovanja na istočnom frontu. Tom prilikom Hitler je na sebe preuzeo obavezu da će se postarati da i talijanska Vrhovna komanda usvoji ovaj plan i da se osigura učešće talijanskih trupa u njegovom izvršenju.[3]

Razvoj događaja u toku novembra na istočnom i afričkom frontu, kao i dalji razvoj situacije u Jugoslaviji još više su istakli značaj i ubrzali potrebu ofanzive protiv NOV i PO Jugoslavije. U protuofanzivi sovjetske armije od 19. do 23. novembra okružena je njemačka grupacija kod Staljingrada (sada Volgograd). Drugi sovjetski udar kod Dona dovešće do povlačenja njemačke grupacije s Kavkaza. S ove dvije krupne operacije njemačka inicijativa na istočnom frontu izgubljena je u nepovrat. Situacija za Nijemce postala je još teža kada su se Amerikanci 8. novembra iskrcali u Maroku i Alžiru i počeli ofanzivu u susret Osmoj britanskoj armiji. Romelove trupe užurbano su se povlačile. Nijemcima je sada postalo jasno da je afrički front pred slomom. Povlačenje osovinskih snaga na svim frontovima označilo je prekretnicu u drugom svjetskom ratu. U takvoj situaciji nastaje i nova njemačka koncepcija o odbrani »evropske tvrđave«. Gubitkom Afrike Nijemci su očekivali da će nova akcija saveznika u oblasti Sredozemlja biti usmjerena ka Balkanu. Na toj pretpostavci naglo je porastao značaj jugoslavenskog ratišta i NOVJ jer je ona u svakom pogledu bila u mogućnosti da ugrozi njemačke planove na Balkanu. Novostvorena situacija Nijemcima nije diktirala promjenu prvobitne zamisli za ofanzivu protiv jedinica NOVJ. Oni su samo došli do saznanja da neće moći izvlačiti snage s jugoslavenskog ratišta. U ovoj situaciji Nijemcima je ostalo samo da pokušaju stvoriti uslove za odbranu istočnih obala Sredozemlja i da privole Talijane za ofanzivu protiv jedinica NOVJ.

Stvaranje zamisli o zajedničkim dejstvima i pripreme njemačkih i talijanskih snaga

Iako je Hitler preuzeo na sebe da će obezbijediti učešće Talijana u zimskim operacijama protiv jedinica NOVJ, to ipak nije išlo glatko. U to vrijeme kada je njemačka Vrhovna komanda planirala ovu veliku ofanzivu, Talijani tako nešto nisu ni zamišljah. Suočeni sa sve većim udarima NOVJ oni su planirali da napuste neke garnizone u svojoj okupacionoj zoni i snage povuku na uži obalski pojas.

3 Arhiv VII, k. 70, reg. br. 1/1-a (izjava gen. Leta); VIG, 2/1951, str. 68, 67.

Kada je sredinom novembra general Ler nagovijestio generalu Roati, komandantu 2. talijanske armije, zamisao njemačke Vrhovne komande za veliku zimsku ofanzivu, ovaj nije bio voljan da učestvuje u njenom ostvarenju. Roata je smatrao da su takve operacije neizvodljive i da bi imale samo privremeni karakter. Na ovakav zaključak njega je upućivalo iskustvo iz perioda 1941/42. godine kada su se redali samo neuspjesi u borbi s našim snagama. Roata je iz stečenog iskustva ocijenio da je prostor vladao njime, a ne on prostorom. Svoj stav u vezi s namjerom njemačke Vrhovne komande on je 18. novembra izložio načelniku talijanske Vrhovne komande maršalu Kavaleru koji je, također, bio mišljenja da su takve operacije za Talijane nemoguće i da se ne isplate.*

Da bi obezbijedili učešće talijanskih snaga u zimskoj operaciji protiv jedinica NOVJ, Nijemci su pozvali na sastanak najviše talijanske predstavnike. Sastanak je održan u Hitlerovom glavnom stanu (istočna Pruska) 18. i 19. novembra. Na sastanku su prisustvovah načelnici generalštabova i ministri inostranih poslova Njemačke i Italije. Razmatrajući situaciju na frontovima i mjere koje treba preduzeti Hitler je pitanje operacije protiv jedinica NOVJ postavio kao pitanje odbrane Balkana. Ističući mogućnosti invazije saveznika u istočnom Sredozemlju u proljeće 1943. godine, on postavlja da se moraju imati u rukama Rodos, Krit, Albanija, Grčka i Dalmacija. Za njega je od odlučujuće važnosti imati sigurnu pozadinu i puteve za snabdijevanje jer se drugačije ovi predjeli ne bi mogli održati. On ne želi ništa rizikovati, a pogotovo da se trupe osovine u jednom momentu suoče s jednim neprijateljem sa čela, a drugim iza leđa. On dalje zahtijeva da se na Balkanu u toku zime uspostavi mir i izvrše sve potrebne pripreme za suprotstavljanje pokušaju invazije. On u tom cilju traži primjenu »brutalne energije«. Talijanskim predstavnicima stavljeno je do znanja da je Njemačka politički nezainteresovana u NDH, da su ti interesi samo dok traje rat i to prije svega da na tom prostoru ne bude žarišta, da funkcioniše saobraćaj i da se zagarantuje eksploatacija rudnika boksita. Od Talijana se zahtijevalo aktivno učešće i najtješnja saradnja njihove 2. armije u zimskim operacijama. Na ovom sastanku postignuta je načelna suglasnost za ofanzivu protiv jedinica NOVJ. Tu su se načelnici vrhovnih komandi sporazumjeli da se plan za ofanzivu utvrdi naknadno, poslije detaljne studije i na sastanku u Rimu.[5] Na ovom sastanku Nijemci su još postavili i zahtjev da se u toku izvođenja zimske operacije razoružaju četnici u talijanskoj okupacionoj zoni. Oni su strahovah da će u slučaju invazije na Balkan četnici preći na stranu saveznika. Za ta strahovanja Nijemci nisu imali nikakvog razloga jer su četnici bili vjerne sluge okupatora. Zahtjev Nijemaca u odnosu na četnike, Talijani su prećutno prihvatili, ali se njih nisu odrekli. U daljim razradama planova ovo pitanje između Talijana i Nijemaca bilo je sporno. No, bez obzira na zahtjev Nijemaca da se četnici razoružaju, Talijani su ih obilato naoružavali i pripremah za ofanzivu.

Pošto su postigli načelnu saglasnost s talijanskim predstavnicima, Nijemci su otpočeli s prethodnim pripremama za operaciju. Oni se najprije sporazumijevaju s Bugarima za proširenje njihove okupacione zone u Srbiji čime je oslobođena 7. SS divizija koja je namijenjena da učestvuje u borbi protiv

4 VIG, br. 2/1951, str. 88—71.
5 Arhiv Vn, k. 70, reg. br. 1/la i VIG, br. 2/1951, str. 72, 73 1 74.

naših snaga. Uporedo sa tim izdata je i prethodna direktiva koja je trebalo da posluži za pripremu trupa i ostvarenje Hitlerove zamisli da se do proljeća 1943. uspostavi mir na Balkanu. Ovu direktivu izdao je general Ler 29. decembra i u njoj se, između ostalog, naglašava da »svako žarište ustanka mora biti uništeno. Ako ne uspijemo u namjeri prije proljeća, nećemo izvršiti zadatak koji nam je firer postavio.« Razrađujući taktičke postupke Ler ističe da ih situacija primorava da vode borbu s najvećom upornošću i traži da se taktika prilagodi borbenim metodima neprijatelja (»iznenađenja, brzina, ratno lukavstvo iz zasjede, napadi i izviđanje, efikasne represalije, taoci, odjeljenje komandosa, jurišna trupe pod komandom najsmjelijih komandanata jesu sredstva za to«). U vezi zahtjeva Hitlera za primjenu »brutalne energije« u direktivi se kaže da su sve mjere, koje služe povećanju borbene snage i izvršenju borbenih zadataka, ispravne.[6]

Utvrđivanje opšte zamisli za operaciju obavljeno je u Rimu 2. i 3. januara. Taj posao završili su načelnik talijanske Vrhovne komande maršal Kavalero, general Ler i komandant 2. talijanske armije general Roata. Njemačka Vrhovna komanda predviđala je da se ofanziva izvede u nekoliko etapa. Najprije je trebalo uništiti partizane u »Titovoj državi«, a zatim u ostalim dijelovima NDH. Uporedo s tim trebalo je da se razoružaju grupe četnika u Lici, Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori. Na sastanku je utvrđeno da se izvedu ove operacije:

a) »Vajs 1« je početna operacija kojom je trebalo uništiti partizane u sjeverozapadnom dijelu teritorije na prostoru Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Bosanski Petrovac, Prijedor i Glina s tim da Talijani jednovremeno razoružaju četnike u Lici.

b) »Vajs 2« je nastavak prethodne operacije i njome je trebalo uništiti partizane u jugoistočnom dijelu slobodne teritorije na prostoru Drvar, Glamoč, Livno, Jajce i Ključ.

c) »Vajs 3« predviđao je da talijanske trupe s prethodnom operacijom razoružaju četnike u Hercegovini i Dalmaciji, a zatim i u Crnoj Gori.

Ovi planovi što se tiče razoružanja četnika neće se ni pokušati realizovati. Naprotiv, njih će i Nijemci i Talijani maksimalno iskoristiti u borbi protiv naših snaga. U tom smislu, uoči ofanzive D. Mihailović izdaje i naređenje o učešću četnika i njihovoj saradnji s Nijemcima, Talijanima, ustašama i domobranima na području NDH. Detaljna konkretizacija ovih planova utvrđena je kasnije; plana »Vajs 1« — 9. januara u Zagrebu, plana »Vajs 2« — 8. februara u Beogradu, dok plan »Vajs 3« nije uopšte razrađivan.[7]

Kako su sporazumom u Rimu bili utvrđeni osnovni elementi za prve dvije operacije (prostor na kome će se izvoditi, jačina i zadaci snaga), njemačka Vrhovna komanda naredila je Komandi jugoistoka da joj dostavi definitivne planove na odobrenje. Ove planove Hitler je odobrio početkom januara i time je definitivno usvojen plan zimske ofanzive protiv jedinica NOV i PO Jugoslavije. Kasniji sastanak u Zagrebu 9. januara između komandanta 2. talijanske armije s komandantom njemačkih snaga u Hrvatskoj bio je samo dogovor o praktičnom izvršenju zadataka.[8]

6 VIG, 2/1951, str. 77. i 78; Arhiv VII, K-70, reg. br. 1/la.
7 Sve o ovim planovima Vojna enciklopedija (VE), knjiga 2, strana 274.
8 Zbornik, IV, 9, dok. 216; V, 11, dok. 135.

Utvrđivanjem planova za zimske operacije dobijeni su svi potrebni elementi da nadležne komande Njemačke i Italije otpočnu konkretne pripreme za operaciju »Vajs 1«. Nijemci brzo formiraju korpus »Kroacija«, a komandu nad njim povjeravaju generalu Litersu, komandantu njemačkih snaga u NDH. Bugarski 1. okupacioni korpus 4. januara smijemo je 7. SS diviziju, a 704. njemačka divizija smjenjuje 717. diviziju. Obje smijenjene divizije ušle su u sastav novoformiranog korpusa. Poduzete su potrebne mjere da se ove divizije dovedu u polazne rejone za operaciju u najvećoj tajnosti. U tom cilju vršene su i neke mjere operativnog maskiranja, a posebno kod 7. SS divizije. Od velikog značaja bile su materijalne pripreme za dejstva u zimskim uslovima. Pored ostalog, pripremana je zimska oprema i druga tehnička sredstva za brzo raščišćavanje snijega i opravku puteva. Težilo se da se jedinice osamostale u svakom pogledu. Područje između rijeke Save i ranije demarkacione linije s Talijanima proglašeno je njemačkom operativnom zonom. U ovoj zoni s početkom operacije general Liters preuzima svu vlast. Pod njegovu komandu na tom području stavljene su sve jedinice NDH.[9]

Slijedeći svoje saveznike, a u datim uslovima i naredbodavce, Talijani ne zaostaju u pripremama. Oni 4. i 5. januara na sastanku u Komandi 2. armije utvrđuju sastav 5. AK koji je određen da učestvuje u zimskoj operaciji. Tu se razmatra projekt plana dejstva i obaveze 11. i 18. AK u vezi sa tim. Njih naročito brine snabdijevanje prije i u toku operacije u trajanju od 20 do 30 dana. Posebne teškoće Talijanima pričinjavaju komunikacije koje su stalno bile pod udarom naših snaga, a naročito na pravcima Karlovac — Gospić — Gračac; Karlovac — Rijeka i Karlovac — Črnomelj. Ove komunikacije morale su se prethodno osloboditi od pritiska naših snaga, uspostaviti sigurno obezbjeđenje i komunikacije osposobiti za saobraćaj. Posebne probleme predstavljala je lička pruga koju nije bilo lako ni popraviti ni obezbijediti. Ovim komunikacijama moralo se vršiti prikupljanje snaga 5. AK kao i njegovo snabdijevanje u toku operacije. Talijani su dalje brinuli o sistemu veza i osamostaljivanju jedinica i sve je to trebalo prilagoditi zimskim uslovima. Jedinice su se morale snabdjeti potrebnom zimskom opremom d pomagalima za kretanje i borbu po snijegu. Isto tako poduzete su sve mjere da se pripreme za ovu operaciju izvedu u najvećoj tajnosti. Komandanti su mogli znati samo ono što se odnosi na njihovu jedinicu dok su potčinjeni obavještavani ako je to bilo neophodno. Radi obmane naših jedinica, bilo je predviđeno d lansiranje lažnih vijesti.[10]

U skladu s utvrđenom zamisli za operaciju »Vajs 1« izvršene su sve potrebne pripreme da se jedinice dovedu u polazne rejone za napad. Prikupljanje snaga, neposredne pripreme jedinica i njihovo dovođenje u polazne rejone za napad biće završeno do 19. januara 1943. godine. Tako je od Hitlerove odluke za preduzimanje zimske ofanzive protiv jedinica NOVJ, koja je saopštena početkom novembra 1942. godine, do gotovosti za njenu realizaciju, proteklo više od dva i po mjeseca.

3 Zb. IV, 9, dok. 214. i 216.
1» Zb. V, 11, dok, 130, 140, 152, 126, 139, 154 i 1S5.

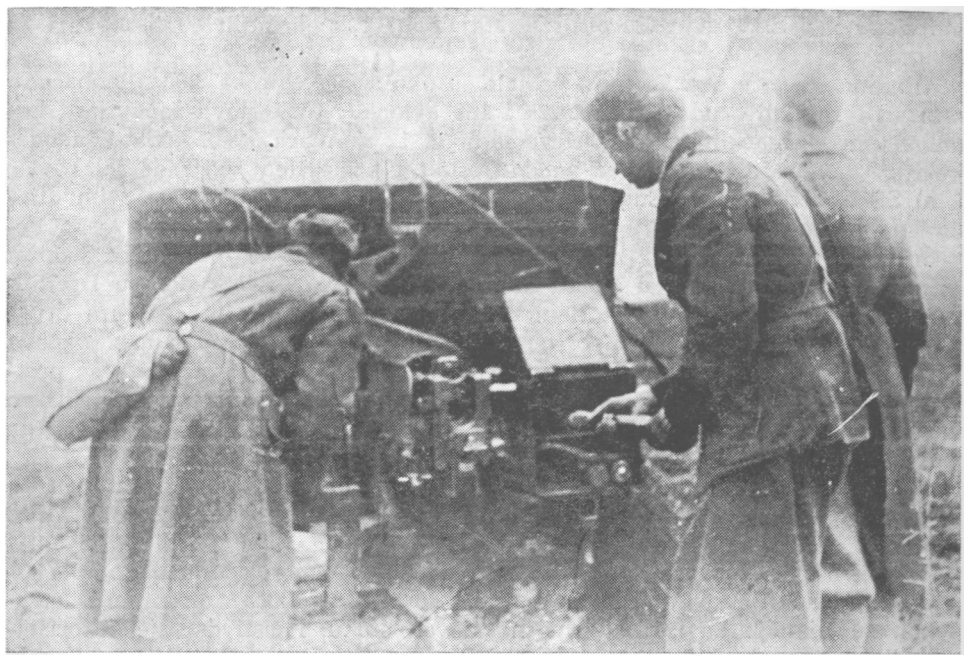

Na položaju, 1943.

Cilj operacije »Vajs 1«, snage i njihovi zadaci

Ciljem operacije bilo je predvideno da se okruže i unište snage NOV i PO Jugoslavije na prostoriji Karlovac, Ogulin, Gospić, Knin, Ključ, Sanski Most, Kostajnica i Glina. Uporedo s tim trebalo je s tog prostora internirati u koncentracione logore sve sposobne ljude iznad 15 godina starosti i uništiti sva materijalna dobra koja bi mogla poslužiti narodnooslobodilačkom pokretu.[11] Kako se vidi ova 'operacija obuhvatala je cjelovit prostor Like, Korduna, Banije i Bosanske krajine, a to praktično znači i glavni dio centralne slobodne teritorije Jugoslavije. Za realizaciju ovog cilja neprijatelj je odredio slijedeće snage i sredstva:

a) njemački armijski korpus sastava: 7. SS brdska divizija »Princ Eugen«, 369. legionarska divizija, 717. posadna divizija, 714. posadna divizija, 187. puk, iz sastava 187. njemačke divizije, 2, 3. i 5. gorski domobranski zdrug i 202. tenkovski bataljon. Korpus je ukupno sa ojačanjima i specijalnim jedinicama imao oko 54000 vojnika. Od sredstava podrške, pored minobacača i artiljerije, korpus je raspolagao sa 40 tenkova i 100 aviona.

b) talijanski 5. armijski korpus sastava: 57. divizija »Lombardija« (grupa »Fabri«), 13. divizija »RE«, 12. divizija »Sasari«, dijelovi 15. divizije »Bergamo«, četiri čete tenkova, jedna bojna 12. domobranske pukovnije, 4. ustaški zdrug (31, 32. i 34. bojna) i znatne četničke snage. Sa svim pojačanjima i četnicima korpus je brojao oko 36000 vojnika. Od sredstava podrške, pored

M Zb. IV, 9, aio, 211 212, 213, 214 i 2H6; V, U, dok. 148.

minobacača i artiljerije, korpusu je stajalo na raspolaganju 40 tenkova i 50 aviona.

Ukupne snage u oba korpusa brojale su oko 90000 vojnika, 900 minobacača, 340 artiljerijskih oruđa, 80 tenkova i 150 aviona.[12] Na osnovu zapovijesti komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 12. januara 1943. godine za operaciju »-Vajs 1« divizijama su, između ostalog, postavljeni ovi zadaci:

a) SS divizija »Princ Eugen« polazi 20. januara 1943. godine sa svim dijelovima, s unaprijed izbačenim motorizovanim odredima, od Karlovca i Petrinje pravcem Slunj — Bihać i stiže do 20. I 1943. godine uveče jednim, motorizovanim odredom u Bihać, drugim motor,iizovanim odredom u Drežnifc Grad, zatim nastupa s pješadijom na što bližem odstojanju i zatvara drum Bihać — Karlovac prema neprijatelju koji vrši ispad ka zapadu i napada sa zapada. Po stizanju u Bihać, pomoću pokretnih snaga, hvata vezu sa prethodnicom 717. divizije (koja dolazi od Petrovca), zatvarajući tom prilikom drum do Koviljače (isključno) koji vodi u pravcu Petrovca. Dijelovima istočne pukovske grupe ima se pročešljati Petrova gora;

b) 369. legionarska divizija polazi širokim frontom laganim nastupanjem i planski pročešljava zemljište u pravcu Slunj — Bihać. Potrebno je naročito temeljito očistiti Šamaricu;

c) 714. divizija svojim djelimičnim prodorima, pomaže sporazumno 369. diviziju i njeno nastupanje kroz Šamaricu, sprečava pokušaje probijanja okruženog neprijatelja ka istoku, odnosno sjeveroistoku, i čisti docnije, iskorištavajući nastupanje 717. divizije, ugao Bosanski Novi — Prijedor — Sanski Most do demarkacione linije. Da bi se osiguralo snabdijevanje, potrebno je da drum i željeznička pruga Kostajnica — Bosanski Novi — Sanski Most budu neprekidno osigurani;

d) 717. divizija polazi motorizovanim snagama i glavninom divizije 20. I 1943. od Vegalića prema Bosanskom Petrovcu, prodire do Vrtoča i hvata vezu sa prethodnicom SS divizije koja nastupa od Bihaća. Divizija zatvara nastupni drum protiv pokušaja neprijatelja da se probije ka jugu i jugozapadu, kao i pokušaje deblokade s juga i jugozapada. S jednom sjevernom kolonom polazi iz Sanskog Mosta 21. I 1943. s namjerom da očisti zemljište južno od druma Sanski Most — pravac Jasenica.

Vazduhoplovstvo: komandant avijacije »Vajs« pomaže 20. I glavnim snagama nastupanje prethodnice SS divizije, a s dijelovima nastupanje 717. divizije. Prema bližem sporazumu sa SS divizijom, njen napad na Bihać treba potpomoći sa što jačim snagama.[13]

Iz zadataka koji su postavljeni divizijama vidi se da je komandant njemačkog korpusa težio da jakim snagama SS divizije od Karlovca preko Bihaća ka Vrtoču i 717. divizije od Sanskog Mosta prema Bosanskom Petrovcu za dva dana presiječe slobodnu teritoriju, okruži naše snage, a potom pristupi njihovom uništenju.

12 Iz do sada objavljenih radova na ovu temu veoma su različiti podaci o broju neprijateljskih vojnika koji su učestvovali u ovoj operaciji. VE, drugo izdanje, knjiga 2. str. 274 bilježi 90000 vojnika. Đuro Kladarin, Slom IV 1 V ofanzive, Zagreb, 1956. godine, str. 58 govori o 97000 vojnika. Petar Tomac, Beograd, k951, str. 17—21. bilježi 91000 vojnika. Knjiga Oslobodilački rat naroda Jugoslavije od 1941—1945. reglstruje 80500 vojnika. Vlado Strugar, Jugoslavija od 1941—1945. Beograd, 1969, str. 138. kaže oko 90000 vojnika. Branko Perović, Borbe Prvog hrvatskog 1 Prvog bosanskog korpusa u januaru i februaru 1943. godine, Beograd 1977. godine, str. 30. i 31. može se zbrojiti 81.500 vojnika. Iz ovih podataka razlika se kreće i do 16.500 vojnika. Najpouzdanija je cifra od 90.000 vojnika.

13 Zb. IV, 9, dok. 213.

Svojom zapovijesti komandant 5. talijanskog korpusa 15. januara 1943. godine, pošto je izložio cilj operacije i grupisanje snaga potčinjenim jedinicama, u osnovi, postavio je slijedeće zadatke:

a) Divizija «-Lombardija« vrši akciju na Slunj **u** pravcima Tounj — **Slunj** i Plaški — Slunj sa slijedećim snagama: 74. pješadijski puk (osim jednog bataljona), 137. legija cr. košulja pojačana četom 47/32 iz 73. pješadijskog puka, motočeta »Žara« i pionirsko odjeljenje.

Po izvršenju akcije ka Slunju divizija se nalaže da obrazuje **front na jugo**istoku između Slunja i Blata i da za to angažuje 137. legiju **cr.** košulja i **četu** 47/32 iz 73. pješadijskog puka. Uporedo s tim divizija je trebala da **vrši** nadzor zone obuhvaćene drumom Karlovac — Slunj ii pruge Karlovac — Ogulin — Vrhovine i da za ovo angažuje jedan bataljon i četu **tenkova.** Preostale snage, koje su vršile akcije ka Slunju, biće oslobođene da bi bile upotrijebljene na drugom mjestu.

U drugoj fazi bilo je predviđeno da će se dejstvovati od linije: **Brinje —**iNovi — Delnice — Vrbovsko — Oguhn — Plaški — Vrhovine — **Otočac** protiv partizanskih snaga na Kapeli, zauzimanjem Ravne Gore **i kotlina** Jasenka i Drežnice, a prema naređenju koje će se naknadno izdati. **Za vri**jeme gornjih operacija divizija treba da održi čvrsto posjedovanje **oblasti** Karlovac i da obezbijedi uredno funkcioniranje pruge radi snabdijevanja. Komandu nad grupama koje su imale zadatak da vrše akciju na Slunj, **komandant korpusa povjerio je generalu Fabriju (u daljem tekstu grupa »Fabri«),**

b) Divizija »RE« s linije Vrhovine — Lički Osik — Raduč dejstvuje **u tri** kolone. Jednom kolonom (1. pješadijski puk »RE«, 1. bojna 12. domobranske **pukovnije, četa** tenkova) **dejstvuje duž pravca Vrhovine — Prijeboj — Bihać.** Drugom kolonom (2. pješadijski puk »RE«, bez jednog bataljona, 34. ustaška bojna) dejstvuje pravcem Lički Osik — Bunić — Korenica. Trećom **kolo**nom (151. pješadijski puk »Sasari«, bez jednog bataljona, bataljon 152. **pje**šadijskog puka »Sašami«, 31. i 32. ustaška bojna, četa tenkova i inžinerijska odjeljenje) nastupa pravcem Raduč — Udbina — Korenica. U sastavu **ove** kolone dejstvuju i četnici.

c) Divizija »Sasari« prema zapovijesti komandanta korpusa trebalo je da nastupa u dvije kolone: pravcem Bruvno — Donji Lapac i Srb — Kulen Vakuf. Snage u zapovijesti nisu precizno definirane jer su se još nalazile na teritoriji 18. armijskog korpusa. Kasnijim naređenjem komandanta 2. armije divizija se usmjerava samo na pravac Bruvno — Donji Lapac — Bihać s eventualnim skretanjem na Udbinu i Kulen Vakuf. Desna kolona za koju je bio predviđen pravac Srb — Kulen Vakuf na Bosanski Petrovac zatvoriće jednim dijelom svojih snaga prilaze iz doline gornje Une stvarajući mogućnost da se s preostalim trupama pojača kolona koja operiše preko Bruvna na Donji Lapac ili da se pruži jača podrška desnoj koloni divizije »RE«, koja operiše preko Udbine na Korenicu.

d) Korpusna rezerva (jedan bataljon 25. puka granične straže i 16. bataljon »M«) u Otočcu.

e) Avijacija stoji na raspolaganju, spremna da interveniše na traženje. Za pješadijske divizije »RE« i »Sasari« određuju se letačke jedinice vazduhoplovne grupacije iz Zadra (aerodrom Zemunik), a za diviziju »Lombardija« letačke jedinice vazduhoplovne grupacije iz Ljubljane (aerodrom Ljubljana i visoravan kod Pule).[14]

14 Zb. V, U, dok. 151 (zapovijest komandanta 5. AK).

Talijani nisu predviđali brze prodore, ali su se zato bavili pretpostavkama da će se naše jedinice koje se izvuku ispod udara Nijemaca, ugnijezditi između njihovih kolona. Toga će se stalno pribojavati. U naređenjima i uputstvima koja su pratila zapovijesti oba korpusa, dominiraju izrazi: strijeljati, objesiti, razoriti, spaliti, odnijeti, internirati itd. sve najcrnje što je jedan svirepi neprijatelj mogao poželjeti našem narodu i njegovoj vojsai.

II

RASPORED NAŠIH SNAGA PRED POČETAK OFANZIVE

Očekujući jaču neprijateljsku ofanzivu Vrhovni štab je orijentaciono postavio zadatke i precizirao taktiku dejstava. To se najbolje vidi iz direktive koju je uputio Glavni štab Hrvatske 22. novembra 1942. godine u kojoj, između ostalog, piše: »-Ne podmetati svoje jedinice neprijatelju na pravcu njegovog ofanzivnog zamaha, već sa svojim jedinicama, na odnosnim pravcima, vješto skrenutii desno i lijevo i kontraimanevrima neprijateljske bokove i pozadinu, osujetiti njegovo nastupanje. To je najbolji način za pariranje neprijateljske ofanzive.«[15]

Iz ove direktive se vidi da je Prvi korpus NOVH, imao zadatak da se postavi na pravcima koji preko Korduna i Banije vode u dubinu slobodne teritorije. Prvi bosanski korpus se zatekao u dolini Une, Bosanskog Novog, Sane i Vrbasa. Zbog predviđanja napada na Banju Luku glavnina snaga 1. bosanskog korpusa bila je usmjerena u tome pravcu.

Sve do 19. januara 1943. godine naše snage su neprekidno bile u ofanzivi i postigle značajne rezultate. One su neprijatelju nanijele osjetne oubitke, zaplijenile veće količine naoružanja i opreme, ali su u dotadašnjim borbama bile jako zamorene, dosta iscrpljene i prije početka ofanzive zatekle su se u slijedećem rasporedu:

Prvi korpus NOVH

a) 6. lička divizija 19. i 20. januara zauzela je raspored za odbranu:

— 1. brigada (četiri bataljona) zatvarala je pravac Gračac — Gornji Lapac posjedajući liniju za odbranu Goli vrh (tt 981) — selo Tomingaj — selo Deringaj — Crni vrh (tt 1012);

— 9. brigada (četiri bataljona), glavnim snagama posjela je za odbranu Pločanski klanac, a manjim dijelovima liniju selo Mogorić — Lipač vrh (tt. 794) i time zatvarala pravac Lovinac — Udbina;

— 2. brigada s dva bataljona zatvarala je pravac Lički Osik — Bihać na liniji Gradina (k. 882) — Tepšanovac (K. 852) dok je s dva bataljona štitilaj pravac Vrhovine — Plitvički Ljeskovac i Vrhovine — Korenica;

— Lički partizanski odred s dva bataljona nalazio se u rasporedu 2. i 9. brigade, a s ostala dva zatvarao je pravac Knin — Srb.

Divizija je imala zadatak da brani pravce koje s linije Vrhovine — Gospić — Gračac — Knin izvode na slobodnu teritoriju Like;

b) 8. kordunaška divizija bila je u rasporedu:

15 Zb. n, 6, dok. 175.

— 5. brigada u selu Budačka Rijeka gdje se prikupila 19. januara poslije borbi koje je vodila kod Ličke Jesenice i Saborskog, ,

—• 15. brigada poslije napornog marša iz rejona Saborskog 19. januara poslijepodne stigla je u selo Cvitović,

— 1. bataljon 4. brigade nalazio se u selu Veljunu,;

— 4. brigada (bez 1. bataljona) nalazila se u rajonu Zumberka zajedno sa 13. proletrskom brigadom,

— Kordunaški partizanski odred (tri bataljona) bio je razvučen na većem prostoru radi zaštite slobodne teritorije.

Zadatak 8. divizije bio je da brani pravac Karlovac — Slunj i pravac Velika Kladuša — Cazin i da se obezbijedi od pravca Ogulina;[16]

c) 7. banijska divizija (7, 8. i 16. brigada i Banijski partizanski odred), poslije prethodnih borbi sa 369. legionarskom divizijom, bila je dosta zamorena i 20. januara zatekla se u rasporedu na liniji selo Begovići — Tremušnjak — Šušnjar — Drenovac — Selište. Jedan bataljon Banijskog partizanskog odreda nalazio se zapadno od Dvora. Divizija je imala zadatak da sprječi brz prodor neprijatelja prko Banije u dubinu slobodne teritorije;[17]

d) Goranska grupa brigada (6. i 14. brigada) nalazila se na prostoru Plaški, Saborski i Lička Jesenica u borbi s Talijanima, ustašama i četnicima. Ove brigade dobile su naređenje Glavnog štaba Hrvatske da se prebace na Kordun i stave pod komandu 1. hrvatskog korpusa. Tako će 22. januara 6. brigada stići u selo Veljun, a 14. brigada u selo Primišlje. Jedan bataljon 6. brigade ostao je u rejonu Saborskog. Prebacivanje ovih brigada na Kordun izvršeno je sa ciljem da se ojača odbrana 8. kordunaške divizije.

Ukupno brojno stanje 1. hrvatskog korpusa, računajući tri divizije, dvije goranske brigade i tri partizanska odreda iznosilo je, po pregledu od 4. januara 1943. godine, oko 14.000 boraca. Korpus je od naoružanja, pored pušaka i automata, imao 364 puškomitraljeza, 79 mitraljeza, 23 laka i srednja minobacača i 11 topova od čega, 3 haubice, 1 poljski, 4 brdska i 3 protivtenkovska oruđa.[18]

Prvi bosanski korpus

a) 4. krajiška divizija s 2. i 5. brigadom i Kozaračkim odredom bila je u ofanzivnim dejstv'ima na komunikaciji Banja Luka — Stara Gradiška, dok je 6. brigada bila razvučena na širokom frontu zapadno od Sanskog Mosta i Ljubije. Njena 8. brigada nalazila se u dolini rijeke Une prema Bosanskom Novom.

b) 5. krajiška divizija:

— 4. brigada na Manjači sa zadatkom razbijanja četnika i pritiska prema Banjoj Luci,

— 1. brigada bila je orijentisana na prugu Prijedor — Banja Luka, a njeni dijelovi držah su i blokadu Sanskog Mosta,

— 7. brigada s tri bataljona zatvarala je pravac Sanski Most — Ključ, dok se jedan bataljon nalazio u Mrkonjić Gradu,

— 9. brigada i 3. krajiški odred bili su orijentisani prema Jajcu, Bugojnu i Kupresu,

16 Historijski arhiv Karlovac, Zbornik IX, »Osma kordunaSka divizija«, Karlovac, str. 308.
17 Zb. n, 7, dok. 139 1 146; VIG, br. 6/1951, str. li—7.
18 Zb. V, U, dok. 10.

10. brigada nalazila se na prostoru Bosansko Grahovo radi zatvaranja pravaca od Knina. Ukupne snage 1. bosanskog korpusa mogle su brojati oko 11.000 boraca. Od naoružanja, pored pušaka i automata, korpus je imao 233 puškomitraljeza, oko 45 mitraljeza, 25 lakih i srednjih minobacača i 15 topova od čega 6 haubica, 1 brdski top i 8 protivtenkovskih oruđa.[19]

Grupa proleterskih divizija i jedinice IV operativne zone našle su se van prostora koji je bio zahvaćen operacijom »Vajs 1« i to>:

— 1. proleterska **divizija na** prostoru Prnjavor, Teslić, **Celinac,**

— 2. proleterska divizija s glavninom snaga u rejonu Bosansko Grahovo, a s jednom brigadom prema Imotskom i Prozoru,

— 3. udarna divizija na prostoru **Zepče** i Travnik,

— 3. i 4. dalmatinska brigada bile su orijentirane prema Posušju, Sinju i Omišu. Ove brigade će 13. februara ući u sastav novoformirane 9. dalmatinske divizije.

Ukupno brojno stanje ove Operativne grupe iznosilo je oko 13.500 boraca.[20]

Sve tri grupacije (1. hrvatski, 1. bosanski korpus i grupa proleterskih divizija) brojale su 38.500 boraca. Operacija »Vajs 1« zahvatiće samo 1. hrvatski i 1. bosanski korpus koji su brojali 25.000 boraca.

III

UŠLOVI POD KOJIMA SU SNAGE NOV UŽLE U OFANZIVU

Operativno-taktički uslovi

Prave namjere neprijatelja, ciljeve, težište dejstva, grupisanje snaga i njihovu jačinu na pojedinim pravcima nije bilo lako otkriti. U težnji da postigne iznenađenje, neprijatelj je nastojao da svoje postupke dobro prikrije. On je primjenjivao mjere operativnog maskiranja uključujući i širenje lažnih vijesti. Od prve naše ocjene da treba očekivati ofanzivu širih razmjera na slobodnu teritoriju, do njenog početka, protekla su blizu dva mjeseca. Naša obavještajna služba nije uspjela utvrditi konkretnije namjere neprijatelja, pa čak je zakasnila i u otkrivanju grupisanja njegovih snaga na pojedinim pravcima. Zahvaljujući mjerama koje je neprijatelj primjenjivao prisustvo njegove 7. SS divizije na prostoriji sjeverno od Karlovca otkriveno je tek 11/12. januara prilikom napada žumberačke grupe brigada na Samobor. Imajući u vidu razmještaj ove divizije, u Glavnom štabu Hrvatske se ocjenjivalo da će ona biti angažirana u napadu na Zumberak. Od 17. do 19. januara 7. SS divizija prebačena je južno od Karlovca i zauzela polazni položaj za napad na pravcu Karlovac — Slunj — Bihać. Štab 8. divizije je to saznao tek 19. januara, a to je bilo dosta kasno da se preduzmu bilo kakve ozbiljnije mjere za organizaciju odbrane. Isto tako, 717. divizija koja se bila prikupila kod Nove Gradiške i Okučana, najprije je dijelom snaga učestvovala u borbama na području Slavonije, a zatim se prebacila preko Save i do 18. januara prikupila u rejonu Prijedora, da bi se 20. januara ujutro neopaženo pojavila u

19 Branko Perović, Borbe Prvog hrvatskog i Prvog bosanskog korpusa, VIZ, Beograd 1977, str. 59, 60.

20 Isto.

Sanskom Mostu. Slično stanje bilo je i na frontu u Lici. Prvi podaci o prisustvu jačih talijanskih snaga dobijeni 14/15. januara pri napadu 6. ličke divizije na Gračac kada je postalo jasno da se Talijani ne povlače iz Like i da je moguće očekivati ofanzivu na slobodnu teritoriju.[21]

Neblagovremeno otkrivanje namjera 7. SS i 717. njemačke divizije dovešće u nepovoljan položaj naše snage. Ovo će se naročito odraziti na pravcu Karlovac — Slunj — Bihać jer 8. kordunaška divizija nije blagovremeno angažovana na zatvaranje ovog najosjetljivijeg pravca. Njene jedinice su tek pred početak ofanzive pristigle na ovaj pravac i bile su zamorene i iscrpljene u prethodnim borbama i drugim marševima pa će se angažirati u odbrani pod najtežim uslovima.

Da bi se dobila jasnija predstava o snagama i sredstvima u operaciji »Vajs 1«, evo nekoliko podataka o njihovom brojnom i tehničkom odnosu:

Opći odnos snaga[22]

Snage	Vojnika	Sredstava podrške			
		Minobac. svih kal.	Art. oruđa svih kal.	Tenkova	Aviona
Neprijatelj	90.000	900	340	80	150
Naše jedinice	25.000	48	25	—	—
Odnos	3,6:1	18,75:1	13,6:1	80:0	150:0

Ako ovaj opći odnos snaga pogledamo detaljnije na pojedinim dijelovima fronta 1. korpusa NOVH, onda vidimo da je on još nepovoljniji.

Opšti odnos snaga na frontu u Lici[23]

Snage	Vojnika	Sredstava podrške				
		L. minb.	S. minb.	Art. oruđa	Tenkova	Aviona
Neprijatelj	30.150	378	80	126	40	50
Naše jed.	5.230	12	2	1	0	0
Odnos	5,76:1	31,5:1	40:1	126:1	40:0	50:0
Na pravcu Gračac—Mazin—Gornji Lapac						
Neprijatelj	10.000	126	30	60	20	—
Naše jed.	1.223	4	—	1	0	—
Odnos	8,17:1	31,5:1	30:0	60:1	20:0	

21 Zb. IV, 9, dok. 81, »0 i 208; V, 12, dok. 39, 40, 42, 43; 55; 90. i 102.

22 Sredstva podrške (minobacači i artiljerija) kod neprijatelja računata su prema broju jedinica koje su učestvovale u operaciji, a broj oruđa prema knjizi Drugi svjetski rat, Beograd, 1957. Kod naših jedinica računate su snage i sredstva naših dvaju korpusa.

23 Nije računata grupa »Fabri«.

Na pravcu Lovinac — Udbina

Snage	Vojnika	Sredstava podrške				
		L. minb.	S. minb.	Art. oruđa	Tenkova	Aviona
Neprijatelj	4.000	63	20	12	10	—
Naše jed.	1.365	3	0	0	0	—
Odnos	3:1	21:1	20:0	12:0	10:0	—
Na pravcu Lički Osik — Bunić						
Neprijatelj	3.500	42	20	12	—	—
Naše jed.	800	0	0	0	—	—
Odnos	4,37:1	42:0	22:0	12:0	—	—
Na pravcu Vrhovine — Prijeboj						
Neprijatelj	5.600	105	30	24	10	—
Naše jed.	800	0	0	0	0	—
Odnos	7:1	105:0	30:0	24:0	10:0	—
Na pravcu Zrmanja — Srb						
Neprijatelj	3.500	42	10	6	—	—
Naše jed.	500	0	0	0	—	—
Odnos	7:1	42:0	10:0	60:0	—	—

Sličan odnos snaga bio je i na ostalim frontovima 1. hrvatskog korpusa. Neprijatelj je naročito bio nadmoćan na pravcu Karlovac — Slunj — Bihać gdje su napadale i njegove najjače snage. Odnos snaga na tom pravcu bio **je** 6,25:1 u korist neprijatelja. Posebna nađmoćnost neprijatelja bila je u sredstvima podrške. Ta sredstva praktično se nemaju čime porediti jer smo mi imali mah broj oruđa i s nedovoljnim količinama mina i granata, a razbacana na velikom prostoru i na više pravaca nisu predstavljala nikakvu ozbiljniju snagu. Na drugoj strani, pored velikog broja oruđa, neprijatelj **je** raspolagao dovoljnim količinama ubojnih sredstava koja nije morao štedjeti. Samo raspoloživom avijacijom, prema normama drugog svjetskog rata, on je mogao da ostvaruje 1,5—2 avio-poletanja dnevno, a to znači 225—300 avio--poletanja na dan. To je, pored ostalih sredstava, bila posebno velika snaga kojoj se mi nismo imali čime suprotstaviti i to će neprijatelj obilato iskoristiti. U podršci snaga u operaciji »Vajs 1« samo njemačka avijacija izvršila je 2.337 avio-poletanja, od čega 2.221 borbenih u kojima je izbačeno 800 tona bombi i 116 avio-poletanja u cilju snabdijevanja. Pored ovog avijacija je redovno mitraljirala položaje naših jedinica.[24] U tako neravnopravnom odnosu snaga nama će preostati izdržljivost naših boraca, moralna čvrstina i riješenost da se borimo do pobjede bez obzira na žrtve koje ćemo morati podnijeti.

Operativni položaj neprijatelja bio je veoma povoljan. On je početnim rasporedom snaga skoro zatvorio krug oko najvećeg dijela naše slobodne teritorije, a time i ostvario uslove da napada na više pravaca koji izvode u njenu dubinu. Ovakvim rasporedom snaga neprijatelj je primorao naše jedinice da se u odbrani slobodne teritorije angažuju na veoma širokim frontovima. Evo, za to i nekih primjera:

— 6. lička divizija zatvarala je front od Babina Potoka, ivicom slobodne teritorije, pa do Ličke Kaldrme čija je širina iznosila preko 100 kilometara. Na ovom velikom frontu biće branjeno ili zatvarano pet izrazitih pravaca kuda su morale nastupati neprijateljske snage;

— 8. kordunaška divizija samo na pravcima od Karlovca trebala je da zatvara i brani front od oko 50 kilometara. Skoro na još dvostruko tohkoj širini njen front bio je ugrožen s pravaca iz rejona Ogulina i Plaškog;

—• 7. banijska divizija odgovarala je za front od Kostajnice do uključno Gline. Širina ovog fronta iznosila je oko 45 kilometara ne računajući mogućnost ugroženosti boka i pozadine od Dvora na Uni.[25]

Ovih nekoliko podataka o operativno-taktičkim uslovima jasno govori da će se naše snage već na početku ofanzive naći u veoma nepovoljnom položaju i da će se on postepno pogoršavati, ali će i neprijatelj, što bude dublje prodirao na slobodnu teritoriju zapadati u sve veće krize koje i pored svih prednosti, neće biti u stanju da riješi.

24 Arhiv VII, v-1-1.

25 U II svjetskom ratu pješad. divizija sovj. armije na težištu odbrane branila je front 6—10 km, a dubinu 4—6 km. Brojno stanje ove dvizije bilo je 14.500 vojnika, a za podršku je imala 196 art. oruđa i minobacača (VE, knj. 2, str. 471, knj. 6, str. 255. i 256). Ova] primjer jasno pokazuje u kako teškom položaju su bile naše divizije koje nisu imale tako reći nikakvu podršku, a njihovo brojno stanje bilo je viäe od tri puta manje, a o širini fronta da 1 ne govorimo.

OBOSTRANI RASPORED SNAGA NA FRONTU U LICI 20. JANUARA 1943. QOD.

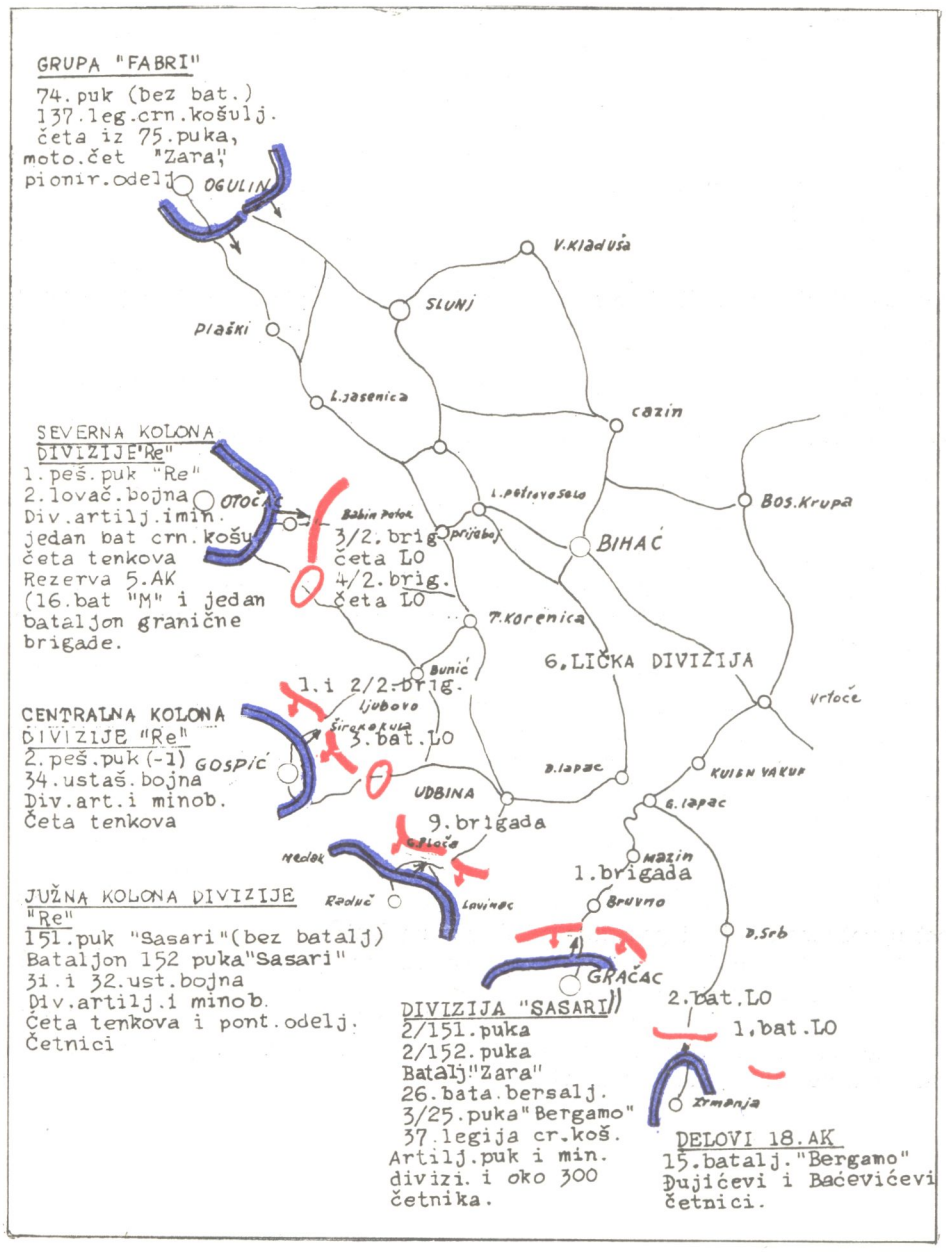

Materijalno obezbjeđenje

Planirajući ovu operaciju naš protivnik učinio je sve što je bilo potrebno da se pripremi za borbu u zimskim uslovima. Njega nije pritiskala oskudica u bilo čemu jer je imao u odnosu na partizane svega u izobilju. On je bio samouvjeren da će se brzo obračunati sa našim snagama. Pored snabdje-; venosti trupa i njenih rezervi imao je i sigurne izvore i baze za dalje snabdi-jevanje. Da bi mu funkcionisali kanali dotura i evakuacije, postarao se da to dobro obezbijedi 'i nije htio riziikovati da dođe do zastoja u bilo čemu. Njemu je samo nedostajalo saznanje da se vojska i narod, koji su riješeni da se bore, ne mogu uništiti nikakvom silom, pa ma koliko ona bila jaka, tehnički opre-mljena i snabdjevena.

Naša opremljenost u poređenju s neprijateljem bila je krajnje minimalna i nije odgovarala za zimske uslove. Odjeća i obuća naših boraca bila je toliko oskudna da se slobodno može kazati da smo bili goli i bosi za uslove kojq traži zima. Nikakvih rezervi, a ni perspektive da ćemo ovo riješiti nismo imali. Naviknuti na teškoće i oskudicu svih vrsta mi ćemo se smjelo suprot-staviti i zimi koja je već djelovala punom snagom. Oskudica u odjeći i obući, udružena sa slabom ishranom, još će više pogoršati naš položaj u toku zime.

Da bismo, bar djelomično, dobili predstavu o našoj ishrani nužno je istaći čime smo raspolagali, kako smo ovo dijelili i koliko je to bilo manje od naših stvarnih potreba. U jednom izvještaju Ekonomskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske, koji je 23. decembra 1942. poslan Ekonomskom odsjeku Vrhovnog štaba, o problemima ishrane istaknuto je da čitavo područje Like, Korduna i Banije raspolaže ukupno sa 673.322 kg najosnovnijih životnih na-mirnica. Kako je u to vrijeme biilo 15.600 boraca koje je trebalo hraniti, ne računajući bolnice, izvodi se zaključak da će hrane biti za dva mjeseca, a za dalju ishranu moraće se vršti prikupljanje hrane ili kupovina.[26] U to vrijeme nije se računalo na povećanje boraca, a pogotovo nije se predstavljalo da će se glavnina snaga 1. hrvatskog korpusa u jelku najveće zime, sa velikim bro-jem izbjeglog naroda, zateći na malom prostoru kotara Donji Lapac. Rezerve prehrambenih proizvoda koje su se zatekle na Kamenskom (oko 47 vagona) samo su ublažile probleme ishrane, ali nisu bile dovoljne za vojsku i veliku masu izbjeglog naroda.

Kakva se ishrana predviđala u toku zime, to nam najbolje objašnjava tablica sledovanja koju je propisao Glavni štab Hrvatske 21. decembra 1942. Po ovoj tablici u najboljim kombinacijama može se izvesti da borca dnevno sleduje 1.360 grama raznih artikala hrane, a to približno iznosi 2.100 kalorija na dan.[27] Kad se ove količine hrane uporede sa nekim normama o ishrani, onda nije teško zapaziti da je sledovanje po ovoj tablici bilo krajnje minimalno (Ener-getske potrebe čovjeka, starog 25 godina, teškog 65 kilograma, koji je umje-reno aktivan i živi na konstantnoj temperaturi plus 10 stepeni iznose 3.200 kalorija na dan. Međutim, kad se radi o vojniku, njegove su energetske po-trebe znatno veće i iznose preko 4.000 kalorija na dan, a zavisno od uslova u kojima vojnik živi i radii ove količine se povećavaju. Povećanje se, prije sve-ga, dodaje za fizičko naprezanje i atmosferske uticaje (kiša, snijeg, niske tem-

26 Zb. V, 30, dok. 191. U brojno stanje boraca koje je u to vrijeme trebalo hraniti vjerovatno su računate jedinice 1. hrvatskog korpusa, goranskih brigada, partizanskih odreda, te Jedinice i ustanove vojnih područja.

27 Zbornik, V, 10, dok. 62.

perature, vjetar, noć, rad i djelovanje u planini itd.). Ovo povećanje može da iznosi od 200 do 960 'kalorija, a to praktično znači da bi vojnički dnevni obrok, za uslove u kojima je djelovao naš borac u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive, trebao da bude blizu 5.000 kalorija na dan. Treba naglasiti da se ove norme odnose na propisno opremljenog vojnika za sve atmosferske uslove i godišnja doba. Ako bi ove norme primijenili na našeg borca o čijem materijalnom obezbjeđenju govorimo, a imajući u vidu njegovu slabu opremljenost i danonoćna naprezanja pod najtežim uslovima zime i u planini, onda bi njegove potrebe za energijom bile znatno veće. Iz naprijed iznijetog mogao bi se izvesti zaključak da je našem borcu od propisane tablice do stvarnih energetskih potreba, pod uslovom da je bio dobro opremljen, nedostajalo još 2.900 kalorija na dan.[28]

U praktičnoj realizaciji naše ishrane stanje je bilo još gore. Hrana se dobijala jednom dnevno, kasno u noć, a i to nije bilo uvijek redovno. Obrok se sastojao od šake palente, čorbe od pasulja, krompira ili[1] kupusa, sve hladno i bez soli. Količine ove hrane bile su minimalne i nikada po propisanoj tablici. Kaloričnu vrijednost ovog obroka nije moguće utvrditi, ah je sigurno da je bila daleko ispod propisane tablice. Hljeba nismo dobijali nikako, a ovo je bilo i razumljivo, jer od ukupnih žitarica, koje su se zatekle u rezervi, pšenice je bilo samo 64.317 kg i ječma 10.000 kilograma. Ove količine žitarica nisu bile dovoljne da podmire samo bolnice i ustanove. Meso se dobijalo rijetko. Hrana se u toku dana nije mogla donositi na položaje. Taj posao omladina je obavljala isključivo noću. Ako ovakvoj ishrani dodamo našu slabu opremljenost za zimske uslove, danonoćnu borbu i natčovječanska naprezanja u toku zime, onda se s pravom može postaviti pitanje kako se preživjelo. Mladost, vjera u pobjedu, visok moral i začuđujuća kondicija, jesu samo naslovi tema s kojima bi se to pobliže moglo objasniti. Posljedice svega bile su vidne odmah na početku. Zbog promrzavanja i drugih oboljenja, bilo je dosta izbačenih iz stroja. Zima, velika naprezanja i gladovanje su iscrpljivali. Opadale su psihofizičke sposobnosti i postepeno su se smanjivali efekti našeg djelovanja.

Vehki problem bio je nedostatak municije. Oružje kojim smo raspolagali bilo je različitog porijekla. Među puškama, puškomitraljezima i mitraljezima imali smo 12 različitih kahbara i zbog toga je pribavljanje municije bilo veoma teško. Količine municije za naoružanje koje su se početkom januara zatekle kod boraca, jedinica i korpusnoj rezervi u prosjeku su iznosile 42 metka na pušku, 283 na pušikomitraljez i 569 metaka na mitraljez. Za lake minobacače imali smo prosječno po 7, a za srednje po 5 mina za oruđe. Artiljerija je u prosjeku imala po 50 granata za haubicu, 70 granata za poljski top, 60 granata za brdsko oruđe i 43 granate za protivtenkovski top.[29] S ovim količinama municije jedinice 1. hrvatskog korpusa i goranske brigade ući će u četvrtu ofanzivu. Očito da se radi o veoma malim količinama municije koje bi se prema tadašnjoj brzini gađanja pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza mogle ispaliti od 5 do 20 minuta. Navedena količina municije mogla je solidno zadovoljiti samo jedan dan borbe. Bili smo prinuđeni da prihvatimo odbranu. Time smo povećali i potrošnju municije i smanjili mogućnost za

28 Norme o Ishrani uzete su iz VE, knjiga 3, str. 653.
29 Ove količine municije preračunate su iz pregleda brojnog stanja i naoružanja jedinica 1. hrvatskog korpusa od 4. januara 1943. Zb. V, 11, dok. 10.

njeno pribavljanje. Zbog toga smo odmah morali zavesti strogu štednju i puštati neprijatelja na veoma bliska odstojanja kako bi imali najveće efekte. Pod veoma nepovoljnim uslovima vršili smo ispade i protivispade s ciljem da pribavimo najnužnije količine municije od neprijatelja. Utrošena količina municije u toku dana morala se tokom noći nadoknaditi. Noćni napadi, pored povraćanja položaja i uništenja neprijatelja, najčešće su imali prvorazredni' cilj pribavljanje municije. Sve vrijeme trajanja ofanzive mi ćemo se braniti i napadati, što je do krajnjih granica iscrpljivalo naše snage. Nismo imali jedinica u rezervi, pa će jedne te iste obavljati zadatke i odbrane i napada.

Klimatski uslovi

Zima je stavila naše jedinice u težak položaj, u prvom redu zbog toga što nismo imali nužnu vojničku opremu. Niska temperatura, snijeg, vjetrovi i vijavice vrše negativan uticaj i smanjuju efekte vojnika i njihovih sredstava za borbu. Posebno je bilo otežano kretanje po snijegu. Naše jedinice su bile spore. Bilo je otežano maskiranje, pogotovo u periodu vedrih i sunčanih dana. Ovo je predstavljalo problem i za noćna dejstva jer se čujnost kretanja po smrznutom snijegu znatno povećavala. Zaklone i zemunice za zaštitu od studeni boraca nismo imali. Za ove poslove nije bilo vremena, a nismo ni znali kako se to radi. Na pravcima odbrane, u prethodnim ofanzivama, spaljen je pretežan dio sela pa nam nisu mogla poslužiti za zaštitu od hladnoće, a kasnije, kada smo nabačeni na planinske masive, biće nam još teže. U cilju zagrijavanja boraca, redovno smo ložili vatre, ali smo time otkrivali položaje i bili izloženi dejstvu neprijateljske avijacije i artiljerije.

Neprijatelj se dobro spremio za zimske uslove, pa i pored toga zima će smanjiti i njegove mogućnosti. Planovi se neće realizovati po vremenu i prostoru kako je to bilo predviđeno, Pored našeg otpora tome je nešto doprinijela i zima. U danima kada je bila magla i vijavica, onemogućeno je, ili bilo ograničeno dejstvo neprijateljske avijacije i artiljerije. Natovarena teškim rancima i municijom neprijateljska pješadija dosta sporo se kretala po snijegu. Pored odgovarajuće opreme za zimu on je mogao koristiti i dio naselja koja nisu bila spaljena, ili ih je palio da se zagrijava. Raspolagao je s više snaga d bio je u mogućnosti da smjenjuje jedinice i planira njihov odmor jer je inicijativa bila u njegovim rukama. On je mogao organizirati predah, odmoriti jedinice i pripremiti ih za naredna dejstva. I pored toga imaće dosta promrzlih vojnika i oficira.

IV

TOK OPERACIJE »VAJS 1«

Obostrani postupci i rezultati borbe

Divizija »Sasari« na pravcu Gračac — Mazin — Gornji Lapac 20. januara nije prešla u napad. Inicijativu je prepustila grupi od 300 četnika koji su došli od Velike Popine d Malovana i napah selo Glogovo. Iznenadili su 3. bataljon 1. brigade, zauzeli selo Glogovo i zapalili ga. Iznenađeni bataljon brzo se sredio i preduzeo protivnapad natjeravši četnike u bjekstvo prema

polaznim bazama. Na ovom pravcu 1. brigada 6. divizije i dalje je držala položaje na liniji Goli vrh (tt. 981) — selo Tomingaj — selo Deringaj — selo Kijani — selo Potkokirna oslanjajući se lijevim krilom na Bobiju (k. 1044).[30]

Divizija »RE« s pet bataljona poduzela je napad na pravcu Lovinac — Udbina. Ustaške bojne 31. i 32, koje su bile u sastavu ove kolone, napadale su prema selu Komiću i Vraniku s ciljem da obezbijede desni bok talijanskih snaga koje su se kretale u zahvatu komunikacije Lovinac — Gornja Ploča. Grupa od 150 četnika nastupala je preko Gromače prema selu Mogoriću i obezbjeđivala lijevi bok talijanskih snaga. U odbrani ovog pravca bila je 9. brigada 6. divizije. Njen 3. i 4. bataljon nalazili su se na položajima Lipač vrh (k. 794) — k. 728 — Gakuša (k. 943) — selo Vranik. U to vrijeme 1. bataljon prikupljao se u selu Mogorić, dok je 2. bataljon bio u pokretu ka liniji Trovrh (tt. 1234) i Vršić (tt. 860). Ovaj bataljon nije na vrijeme zaposjeo predviđene položaje pa je 31. ustaška bojna ušla u selo Komić i produžila nastupanje ka selu Opalić. Po pristizanju ovog bataljona i njrjovim protivnapadiom, neprijatelj je odbačen na Mirkaču (k. 1130). U isto vrijeme 32. ustaška bojna kod sela Vranika naišla je na organizovan otpor 4. bataljona i uZ osjetne gubitke zaustavljena. Zbog prodora ustaša prema selu Komić i nastupanja Talijana u zahvatu komunikacije, 4. bataljon morao se povući prema Gakuši (k. 934) da bi zatvorio Pločanski klanac. Ovoga dana Talijani su zauzeli selo G. Ploču i registruju da je ubijeno 5 i ranjeno 20 ustaša.

Centralna kolona divizije »RE« na pravcu Lički Osik — Bunić nije 20. januara prešla u napad.

Sjeverna kolona divizije »RE« na pravcu Vrhovine — Prijeboj, s 2. i 3. bataljonom 1. puka, krenula je od Vrhovina prema Ličkoj Jeseniici u susret snagama grupe »Fabri«. Ovakav postupak nije bio predviđen početnom zapovijesti komandanta 5. AK. Na ovaj manevar neprijatelj je, vjerovatno, bio prisiljen zbog prisustva 6. i 14. goranske brigade u rejonu Saborskog i Plaškog. Ostale snage ove kolone prvog dana nisu ispoljile veću aktivnost.[31]

Grupa »Fabri« iz sastava divizije »Lombardija« nije blagovremeno stigla u polazne rejone za napad jer je prethodnih dana bila angažovana u borbi s 14. goranskom brigadom u rejonu Sv. Arhangel — selo Cerovik — Kunić selo. Ova grupa je trebala dejstvovati s Nijemcima u rejonu Slunja.[32]

Napad su 20. januara 1943. otpočeli i Nijemci sa 7. SS divizijom na pravcu Karlovac — Slunj i uspjeli odbaciti dijelove Kordunaškog partizanskog odreda prema Skadarskoj glavi (k. 428) i otvoriti put ka selu Budačka Rijeka. Jači otpor neprijatelju je pružila 5. brigada 8. kordunaške divizije kod sela Okić i sela Mandić. U toku dana neprijatelj nije uspio zauzeti selo Okić, dok je poslije žestokih borbi i uvođenja rezervi zauzeo selo Mandić i u toku noći neopaženo se provukao kroz raspored 5. brigade Utinjskom dolinom i produžio prema željezničkoj stanici Vojnić. Tako su snage 7. SS divizije ovoga dana izbile na hniju Vojnić — selo Budačka Rijeka — selo Ponorac. Uveče su dva bataljona 15. brigade 8. divizije izvršili protivnapad, odbacili neprijatelja s prvih položaja, ali nisu uspjeli zauzeti selo Budačku Rijeku. Poslije ovoga napad je obustavljen i bataljoni su se povukli na liniju zaseok Marti-

30 Zb. V, 13. dok. 50; 12, dok. 89.
31 Zb. V, 11. dok. 164 1 165; 12, dok. 89; 13, dok. 50.
32 Zb. V, lil, dok. 176.

DEJSTVA NA PRAVCU GRAČAC — MAZIN — G. LAPAC — KULEN VAKUF I OTRIC — SRB — DOLJANI OD 20. JANUARA DO 14. FEBRUARA

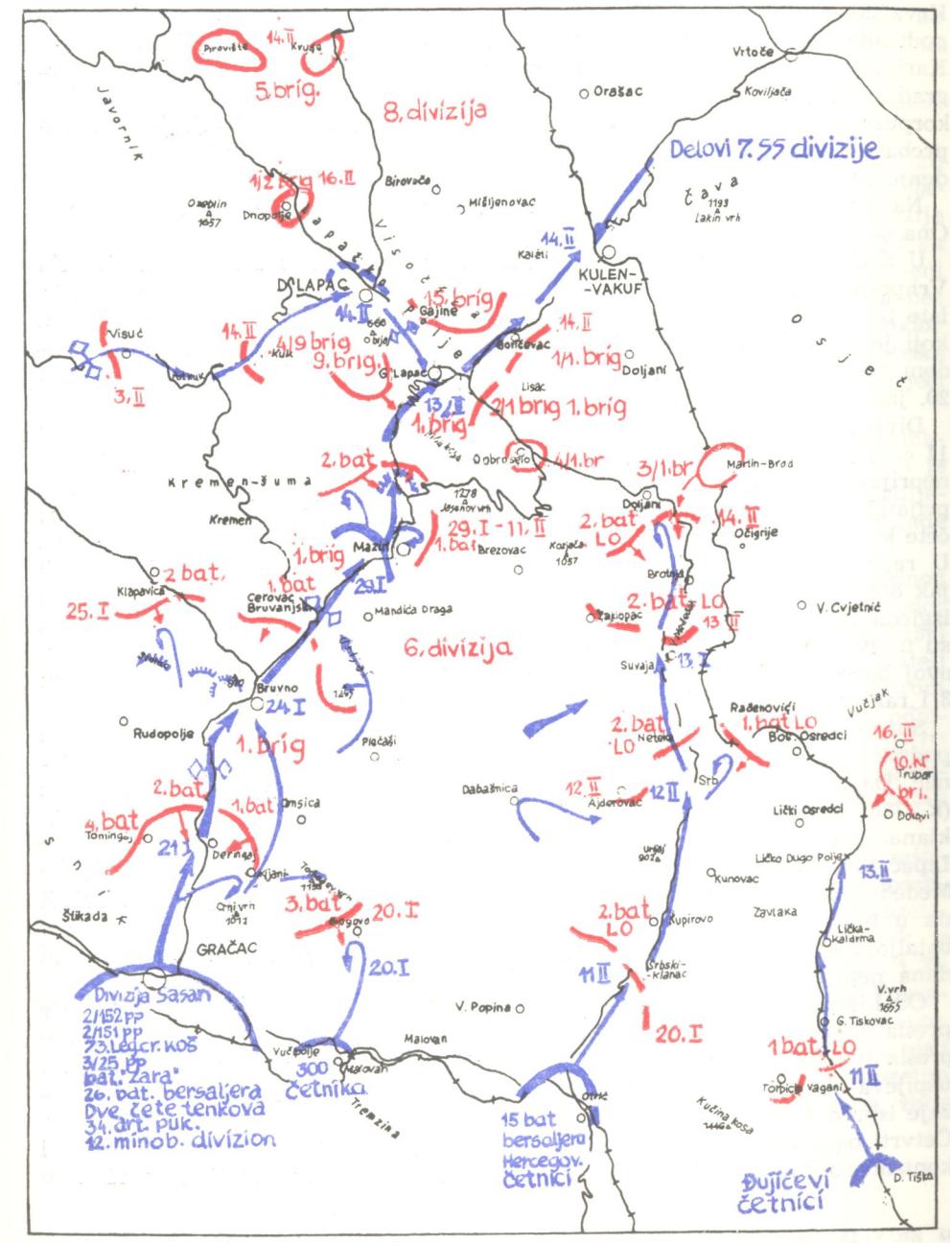

novići — selo Basare radi organizacije odbrane. Isto tako povučene su i jedinice 5. brigade u cilju posjedanja novih položaja kod Vojnića.[33]

Kada je postalo jasno da je neprijatelj poduzeo opštu ofanzivu, Glavni štab Hrvatske postavio je zadatak Štabu 2. operativne zone da sa svim snagama poduzme napad na prugu Zagreb — Karlovac i da vrši jak pritisak prema Karlovcu, dok je Štabu 3. operativne zone naređeno da napada prugu Beograd — Zagreb. Ovoga dana stavljene su na raspoloženje Štabu 1. hrvatskog korpusa 6. i 14. goranska brigada kojima je naređeno da se usiljenim maršem prebace na Kordun — 6. brigada u Veljun, a 14. u Primišlje. Za obezbjeđenje pravca od Plaškog ostavljen je jedan bataljon 6. brigade.[34]

Na frontu u Baniji 369. legionarska divizija 20. januara nije prešla u napad. Ona se ograničila samo na izviđačku djelatnost.

U dolini rijeke Sane 717. njemačka divizija prodrla je 20. januara do sela Vrhpolja gdje je zaustavljena od strane 1. i 7. brigade 5. krajiške divizije. Isto tako 6. brigada 4. krajiške divizije vodila je borbu s 2. gorskim zdrugom koji je pokušao da ovlada Djedovačom i Brajića tavanom, ali je protivnapadom odbačen prema Sanskom Mostu. Iz doline Une dijelovi 714. divizije nisu 20. januara poduzeli nikakvu aktivnost.[35]

Divizija »Sasari« s kolonom od 2.500 vojnika 21. januara krenula je oko 11 časova od Gračaca prema Bruvnu i stigla do sela Deringaj. U ovom rejonu neprijatelj je zastao, isturio predstraže i otpočeo organizaciju konačišta. Neprijatelj se približio položajima 1. i 2. bataljona 1. brigade. Napadnut je s tri čete koje su uspjele da razbiju predstraže i stignu do glavnine njegovih snaga. U rejonu Deringaja Talijani su uz podršku minobacača i artiljerije pružili jak otpor, a u međuvremenu su im pristigli i motorizovani dijelovi. Nemajući izgleda za dalji uspjeh, naše su se čete povukle na polazni položaj. Talijani su u izvještaju zabilježili da je naš napad izveden velikim snagama i da su u ovoj borbi imali 2 mrtva i 16 ranjenih vojnika. Na našoj strani poginula su 3 i ranjeno 12 boraca.[36]

Snage divizije »RE« na pravcu Lovinac — Udbina su 21. januara uz jaku podršku minobacača i artiljerije uporno napadale na Gakušu i Pločanski klanac. Da bi ovladao ulazom u klanac, neprijatelj se usmjerio na Međedovaču (k. 728) koju je krajem dana uspio zauzeti. Ovladavši ulazom u Pločanski klanac neprijatelj je prisilio 3. i 4. bataljon 9. brigade da se povuku na liniju Lipač vrh — k. 867 i Trovrh. Uveče je 3. bataljon protivnapadom povratio Međedovačku, dok je 1. bataljon u toku noći zauzeo Debeljaču (tt. 820). Težeći da u toku dana izbjegnu gubitke od minobacačke i artiljerijske vatre ovi bataljoni su se povukli sa zauzetih položaja. U borbama koje su vođene ovoga dana neprijatelju su nanijeti gubici.

Od Ličkog Osaka prema Buniću grupacija divizije »RE« ni 21. januara nije prešla u napad, dok je kolona divizije »RE« na pravcu Vrhovine — Prijeboj prešla u napad. U napadu je i 2. domobranski zdrug s četom tenkova koji uspijeva odbaciti dijelove čete 3. bataljona LPO i zauzeti Babin Potok. Položaje ispred Cudinog Klanca držao je 3. bataljon 2. brigade i jedna četa LPO. Četvrti bataljon 2. brigade nalazio se u selu Turjanski kao brigadna rezerva i kontrolisao pravac selo Crna Vlast — Turjanski. Ovaj bataljon zadržan je

S3 Zb. V, 12, dok. 43 i 90; 11. dok. 168. i 172; II, 7, dok. 138; VIG, br. 6 1954, str. 6.
34 Zb. V, 11, dok. 62; 13, dok. 35.
35 Zb. IV, 9, dok. br. 97, 99. 1 100.
36 Zb. V, 11, dok. 89, 167 1 1171; 13, dok. 50.

u rezervi jer je u borbi za Gračac 14/15. januara imao teške gubitke te mu je bilo potrebno sređivanje i odmor. U toku dana neprijatelj se prikupljao u rejonu Babina Potoka i bataljoni 2. brigade nisu vodili borbu.

Grupa »Fabri« dostigla je 21. januara do linije Josipdol — Kamenica ne naišavši na otpor. Talijani su se žalili da su im pokreti na ovom pravcu bili otežani uslijed dubokog snijega.

Avijacija je bombardovala sela Turjanski, Mogorić, Udbinu, selo Počitelj i Čitluk. Tada je oboren jedan talijanski avion.[37]

Na Kordunu, Baniji i Bosanskoj krajini 21. januara Nijemci nisu postigli velike rezultate. Snage 7. SS divizije pokušale su da ovladaju drumom Kolarić — Budačka Rijeka ali nisu uspjele. Front odbrane 8. kordunaške divizije je konsolidovan. Na frontu u Baniji prešla je u napad i 369. divizija, ali su njeni napadi u toku dana odbijeni od strane 7. banijske divizije. Nebranjeni prostor preko Samarice omogućio je 370. puku i 3. gorskom zdrugu da bez borbe izbiju na liniju selo Miočinovići i selo Gorička. Ovaj uspjeh i prodor dijela snaga SS divizije do Vrginmosta zaprijetio je bokovima 7. banijske divizije. Stab 7. divizije uočio je ovu opasnost i poduzeo mjere da spriječi namjere neprijatelja.'[18]

Na frontu u Bosanskoj krajini 717. njemačka divizija ograničila se na manje borbe, učvršćivanje dostignutih položaja i dejstvo avijacije. Užurbano je vršena opravka mostova na rijeci Sani radi prebacivanja tenkova i artiljerije. Ponovljeni napad 2. gorskog zdruga na Djedovaču nije uspio. Brigade 5. krajiške divizije držale su položaje na liniji selo Peći — Golija.[39]

Divizija »Sasari« 22. januara na pravcu Gračac — Bruvno snagama jednog bataljona potpomognutog minobacačima i artiljerijom pokušala je prodor prem selu Kijane, vjerovatno s ciljem da ovlada Tomaševim vrhom (k. 1156) i time obezbijedi desni bok svojih snaga u nastupanju ka Bruvnu. Neprijatelj je blagovremeno primijećen, pušten na bhsko odstojanje i obasut vatrom 1. bataljona 1. brigade. Borba je trajala puna dva sata i neprijatelj je odbijen uz gubitke. Ostali bataljoni 1. brigade ovoga dana nisu vodili borbu (U izvještaju pretpostavljenoj komandi Talijani pišu da su imali jednog poginulog oficira i 10 ranjenih vojnika od kojih je i jedan oficir). Naši gubici bili su 3 ranjena borca.[40]

Na pravcu Lovinac — Udbina kolona divizije »RE« 22. januara je pod zaštitom minobacačke i artiljerijske vatre nastojala da proširi uspjeh oko Pločanskog klanca. Najžešći napad usmjeren je na Međedovaču koja je i zauzeta. Uveče je 3. bataljon 9. brigade izvršio protivnapad na ove položaje, dok je 1. bataljon istovremeno napao Debeljaču. Oba ova položaja držale su 31. i 32. ustaška bojna. Protivnapadi bataljona 9. brigade potpuno su uspjeli. Povraćena je Međedovača i Debeljača (k. 820). Neprijatelj je pretrpio teške gubitke. Ustaške bojne su se u toku noći povukle u pravcu Lovinca, a da o tome nisu čak obavijestile Talijane. U ovoj borbi zarobljeno je i 16 ustaša. Na zauzetim položajima naši bataljoni nisu mogli ostati, a posebno ne u toku dana, zbog artiljerijske i minobacačke vatre, te su se povukli.[41]

37 Zb. V, 11, dok. 69, 89, 167. i 171; 13, dok. 50.
38 Zb. V, 11, dok. 172; II, 7, dok. 149.
39 Zb. IV, 9, dok. 101, 230.
40 Zb. V, 11, dok. 171; 13, dok. 50.
41 Z. V, 11, dok. br. 173; 13, dok. br. 50.

Istoga dana otpočeo je i napad grupacije divizije »RE« na pravcu Lički Osik—Bunić. Nastupajući iz rejona Široka Kula neprijatelj je uspio odbaciti 2. bataljon 2. brigade i jednu četu 3. bataljona LPO s položaja selo Mileusnić — k. 836 — Tepšanovac (k. 852) i zauzeti Sjenokos i Serdare. Poslije podne na ovaj pravac pristigao je i 1. bataljon 2. brigade. Uveče su oba bataljona izvršila protivnapad dejstvujući glavnim snagama sa fronta i jednom četom ubačenom u pozadinu neprijatelja. Ovim protivnapadom neprijatelj je odbačen prema Sjenokosu gdje se nalazila njegova glavnina koja je pružila jak otpor. Bataljoni su odustali od daljeg napada i povukli se na polazni položaj.[42]

Na pravcu Vrhovine — Prijeboj 22. januara snage divizije »RE« koje su prethodnog dana zauzele Babin Potok nisu preduzele napad prema Prijeboju. Neprijatelj je vršio čišćenje u zoni Cudina Klanca i artiljerijskom vatrom tukao drum prema Plitvičkom Ljeskovcu. Neprijateljski bataljoni, koji su iz sastava ove grupacije bili upućeni prema Plaškom u rejonu sela Kovačevića, spojili su se s jedinicama grupe »Fabri«. Zadatak ovih bataljona bio je da se poslije raščišćavanja zone Plaškog, zajedno sa 137. legijom crnih košulja, zadrže u rejonu Ličke Jesenice radi obezbjeđenja i opravke željezničke pruge. Naše snage, 3. bataljon 2. brigade i jedna četa 3. bataljona LPO i dalje su držale položaje na Čudinom Klancu (Interesantno je da je komandant 5. korpusa ovoga dana zatražio od komandanta divizije »RE« da mu da objašnjenje zašto nema zarobljenih za internaciju. Kao odgovor na taj zahtjev komandant divizije »RE« je potvrdio da je to uslijed potpune evakuacije pučanstva u raščišćavanoj zoni.[43]

Grupa »Fabri« dijelom snaga (137. legija crnih košulja) dolazi u rejon Plaškog. Dva bataljona ove grupe približila su se Tržiču. U prostoru Ogulin i Oštarije Talijani su raspolagali još sa tri bataljona koji su bili sposobni da odmah krenu. Iako ispred ove grupacije nije bilo naših snaga, Talijani su sporo nastupah. Oni se čak žale da je neprijatelj jači i agresivniji zapadno, nego istočno od pruge. Za ovu grupaciju Talijani registruju da je strijeljala 18 ustaničkih jataka, internirala 7 lica i srušila 110 kuća.[44]

Nijemci su sa 7. SS divizijom 22. januara produžili napad iz rejona sela Budačka Rijeka u zahvatu komunikacije prema Slunju. Uz podršku minobacača, artiljerije i poslije žestokih okršaja neprijatelj je probio odbranu 15. brigade 8. divizije i produžio nastupanje prema Veljunu. Manevrom naših snaga i posjedanjem novih položaja neprijatelj je zaustavljen na domak sela Zagorje — selo Budačka Rijeka. Na frontu kod Vojnića Nijemci su pokušali da ovladaju komunikacijom selo Kolarić — selo Grabovac, ali su ponovo odbijeni protivnapadom dijelova 5. brigade 8. divizije i pretrpjeli gubitke. Dio snaga SS divizije ovoga dana je bez borbe dostigao na liniju Vrginmost — selo Gornja i Donja Cemernica.[45]

Na svim pravcima napadala je 22. januara i 369. divizija. Ona je uz velike gubitke zauzela selo Balinac i Bijele Vode čime je postigla značajan uspjeh. Stvoreni su uslovi da se ugrozi lijevi bok 7. banijske divizije. Da bi otklonio ovu opasnost, Štab 7. divizije je dijelom snaga preduzeo napad na Balinac. Napad je uspio i razbijen jedan kompletan neprijateljski bataljon iz koga je

42 Zb. V, 11, dok. m-, 13, dok. 50.
43 Zb. V, 11, dok. 171. 1 175; 13, dok. 50.
41 Zb. V, 11, dok. 175. i 176.
45 Zb. V, U, dok. 172. i 182; 12, dok. 43, 90, 171, 175. 1 176.

izbačeno iz stroja 80 vojnika i zaplijenjena znatna količina naoružanja. Otklonjena je opasnost ugrožavanja lijevog boka 7. divizije. Na pravcu Bijele Vode — Zirovac vođene su teške borbe. Uz podršku tenkova neprijatelj je uspio zauzeti selo Klasnić i Kozaperovicu i povezati se sa snagama koje su nastupale preko Samarice. Pružajući uzastopni otpor 16. brigada 7. banijske divizije zadržala se na liniji Badernovac — Vješala (tt. 500) a 8. brigada zatvarala je pravac od Dvora prema Zirovcu/'[6]

Iz rejona Sanskog Mosta 717. divizija je 22. januara preduzela napad prema Podgrmeču. Drugi gorski zdrug opet je usmjeren prema Djedovači i Brajića Tavanu koje je u toku dana uspio zauzeti. Njegov dalji napad je odbijen. Dijelovi 717. divizije koji su nastupali prema selu Fajtovci do noći su se probili do sela Kamen Grad. Jedan bataljon 714. divizije koji je napadao iz rejona Stare Rijeke ka Ruškovcu (k. 562) razbijen je od strane dijelova 6. krajiške brigade i odbačen prema Staroj Rijeci.[47]

Na frontu 5. talijanskog korpusa 23. januara nije se dogodilo ništa značajno. Divizija »Sasari« na pravcu Gračac — Bruvno snagama jednog bataljona uz podršku minobacača i artiljerije ponovila je napad i u toku dana zauzela selo Kijane i Omsicu. Selo Kijane su uporno branile dvije čete 1. bataljona 1. brigade i nanijele su neprijatelju znatne gubitke, ali su i same imale 10 ranjenih boraca. Uslijed jake minobacačke vatre čete su bile primorane da se povuku. Istog dana jedna četa 1. bataljona napala je neprijatelja na Obijaju i zauzela ovaj položaj (Iako je divizija »Sasari« na ovom pravcu postigla prvi značajniji uspjeh, njena komanda obavijestila je pretpostavljenog da naše snage pružaju znatan otpor na cijelom frontu).[48]

Na pravcu Lovinac — Udbina Talijani su 23. januara zaposjeli položaje koje su prethodne noći napustile ustaške bojne, ali osim ovoga neprijatelj nije preduzimao nikakve druge aktivnosti. Uveče je deveta brigada dijelom snaga bila u napadu, ali nije postigla veće rezultate. Njen treći bataljon opet je zauzeo Debeljaču s koje se ujutru povukao radi izbjegavanja vatre. Snage divizije »RE« na pravcu Lički Osik — Bunić nisu napadale. Na pravcu Babin Potok — Plitvički Ljeskovac neprijatelj ne preduzima napad, već vrši raščišćavanje zone Borića Selišta i Grbina Ograda. Pošto u ovom prostoru nije bilo ni najmanjih naših jedinica čišćenje se, uglavnom, svodilo na traženje i ubijanje civilnog stanovništva, pljačku i paljenje naselja.[49]

Grupa »Fabri« s kolonom je dostigla do Blata ne naišavši na otpor. Drugom kolonom stigla je do Tržića i otpočela radove na opravci mosta na rijeci Mrežnici.

U Štabu 2. talijanske armije izvršena je analiza rada divizija 5. armijskog korpusa u operaciji »Vajs 1« i tom prilikom je, između ostalog, konstatovano: da je zakašnjenje generala Fabria pri dolasku u zonu učinilo dane 20. i 21. skoro sasvim izgubljene, da je zbog toga propuštena jedna kombinovana, odlučna i snažna akcija divizije »Lombardija« i »RE« koja je mogla zahvatiti neprijateljske glavnine i nanijeti im veliki udarac. Cijeni se da je neprijatelj jači zapadno nego istočno od pruge. Na kraju se zaključuje: »U jednoj situaciji i godišnjem dobu kao što je sada, treba izbjegavati odlučna nastupanja

46 Zb. V, 11, dok. 179, 182. i 192; 13, dok. 6; 11, 7, dok. 159. i 170; sedma banijska divizija, str. 132—135.
47 Zb. IV, 9, dok. 113. i 230.
48 Zb. V, 11, dok. 175. i 188; 13, dok. 50.
49 Zbornik V, U, dok. 167, 171, 185. i 184; 12, dok. 89; 13, dok. 50.

prema istoku prije nego što se otkloni velika opasnost koja između Ogulina i Ličke Jesenice prijeti zapadu i što se ne dobije tačan utisak o onome šta uspijevaju da urade Nijemci.-«[50]

Na pravcu Karlovac — Bihać neočekivano je nastao obrat situacije. Uočivši opasnost da bi talijanske snage, koje su se nalazile na prostoru Ličke Jesenice (dva bataljona divizije »RE« i grupa »Fabri«), od sela Tobolić mogle ugroziti bok i pozadinu snaga 8. kordunaške divizije nastupanjem prema Slunju i Drežnik Gradu, Stab 1. hrvatskog korpusa naređuje povlačenje svih snaga 8. divizije na liniju selo Močila — Rakovica — Drežnik Grad, s ciljem da se jedinice srede i organizuju odbranu osloncem na sjeveroistočne padine Kapele. Isto tako naređeno je da se 5. brigada 8. divizije prebaci prema Velikoj Kladuši i stavi pod komandu Štaba 7. banijske divizije. U toku 23. januara 6. goranska brigada i 1. bataljon 4. brigade vodili su borbu kod Veljuna. U toku noći 23/24. januara izvršeno je povlačenje snaga 8. divizije na položaje južno od Slunja, porušen most na rijeci Korani. S ovim povlačenjem prekinut je svaki dodir s neprijateljem te je 7. SS divizija mogla nesmetano nastupati do Slunja.[51]

Njemačka 369. divizija je nastojala da dijelom snaga prodre u pravcu Zirovca. Napadajući u zahvatu komunikacije kolona 187. puka ispred Brezovog Polja upala je u zasjedu dijela snaga 16. brigade 7. banijske divizije. Neprijatelj je pretrpio teške gubitke i odbačen prema selu Klasniću. Ostale snage ove divizije nisu preduzimale osobitu aktivnost. Na frontu 717. divizije 2. domobranski zdrug zauzeo je selo Umce, ali je protivnapadom dijelova 6. brigade 4. krajiške divizije odbačen i pretrpio teške gubitke. Na pravcu Sanski Most — selo Fajtovci neprijatelj je uz pomoć tenkova prodro do sela Fajtovci, ah je ponovo odbačen na polazne položaje.[52]

Divizija »Sasari« na pravcu Gračac — Bruvno 24. januara, poslije zauzimanja sela Kijane i Omsice, na taj prostor dovodi jače snage. Prva brigada 6. divizije se 23. januara uveče povukla na nove položaje ispred Bruvna. U želji da odmori jedinice i zbog pogrešnog zaključka o daljim namjerama neprijatelja, Stab brigade je zadržao na položajima samo 2. bataljon, a ostala tri bataljona povukao na odmor. Neprijatelj je iskoristio ovu grešku i ovoga dana obuhvatom lijevog krila 2. bataljona preko sela Plećaši zauzeo Bruvno. Od Gračaca prema Bruvnu pristizale su nove kolone Talijana. Tek tada je Štabu brigade postalo jasno da se radi o ofanzivi širih razmjera. Drugi bataljon koji je držao položaje na Vodenoj Glavi vršio je ispade na bok nepri-< jateljskih snaga koje su pristizale Bruvnu. Po zauzimanju Bruvna neprijatelju su se za dalja dejstva nudila dva pravca, jedan prema Mazinu i dalje ka Gornjem Lapcu i drugi preko sela Ondića prema Udbini ili u bok i pozadinu 9. brigade koja je branila položaje na Pločanskom klancu. Zbog ovih mogućnosti 1. brigada bila je primorana da zatvori oba pravca. Da bi to obezbijedila, ona zauzima položaje na liniji selo Tupala — Vodena Glava (tt. 913) — Stolac (k. 968) selo Cerovac — Salabanica (tt. 1145) — k. 818 — Urljaj (tt. 1297) oslanjajući lijevo krilo na Sorijak (k. 1286). Ovakvim rasporedom, jedinice 1. brigade bile su razvučene na frontu oko 19' km i bez izrazitog težišta.[53]

50 Zb. V, 11, dok. 176.
51 Zb. V, U, dok. 177; 12, dok. 43. i 90; 13, dok. 35.
52 Zb. II, 7, dok. 161; V, 0[illegible], dok. 192, 193. i 398; 13, dok. 6; Sedma banijska divizija, str. 132—135; IV, 9, dok. 114.
»3 Zb. V, 11, dok. 188. i 194; 13 dok. 50.

Kolona divizije »RE«, pošto se prethodnog dana sredila, preduzela je napad prema selu Tušice. Ovaj napad podržali su tenkovi, artiljerija i minobacači, ali kada je jedan neprijateljski tenk naišao na minu, a drugi bio oštećen bombama, ostali su se povukli. Poslije ovog odbijen je i napad neprijateljske pješadije. Uveče je 2. bataljon 9. brigade izvršio napad i zauzeo Vršić (tt. 860). Upornost 9. brigade bila je povod da neprijatelj ocijeni da se na ovom pravcu nalaze snage jačine oko 4000 boraca s automatskim oružjem i artiljerijom. Zbog toga je komandant 5. korpusa ovog dana naredio diviziji »Sasari« da s jednim bataljonom pojača ovaj pravac. ,

Na pravcu Lički Osik — Bunić neprijatelj 24. januara nije preduzimao akcije. U toku ovog dana bataljoni 2. brigade napadaju pojedine tačke u rasporedu neprijatelja, ah nisu postigli zapažene rezultate. Na pravcu Vrhovine •— Prijeboj neprijatelj je i dalje u rejonu Babin Potoka i u akciji raščišćavanja. Prethodnog dana komandantu 5. korpusa sugerirano je od strane načelnika štaba 2. armije da se bataljoni koji su bili upućeni prema Plaškom vrate u sastav glavnine i da se sve snage aktivnije angažuju u pravcu Bihaća. I pored toga, komandant 5. korpusa je ostao pri svome planu. Prema njegovom naređenju od 24. januara snage u rejonu Babina Potoka imale su da »zatežu u napredovanju istočno od Cudin Klanca«. Vjerojatno da je komandant korpusa otezao s napadom zbog sporog prodiranja Nijemaca koji su tek bili izbili pred Slunj. U toku dana neprijatelj je manjim snagama pokušao dva puta napad prema Cudinom Klancu, ali je odbijen od strane 3. bataljona 2. brigade (Talijani su zabilježili da su imali samo tri ranjena, da su ubili 15 partizana i internirali 26 lica.[54]

Na frontu napada snaga njemačkog korpusa 24. januara nije bilo značajnijih borbi. Snage 7. SS divizije, ne nailazeći na otpor, produžile su nastupanje i prednjim dijelovima prešle rijeku Koranu i oko 17 časova zauzele Slunj, a kod Topuskog povezale se s dijelovima 369. divizije. Na frontu u Baniji nije bilo značajnijih borbi. Štab 7. banijlske divizije nadao se da će suzbiti pokušaje neprijatelja u daljem prodoru ukoliko mu ovaj ne ugrozi lijevi bok s pravca Slunja. Isto tako 717. divizija ovoga dana nije vodila značajnije borbe s našim snagama. Od 714. divizije ostala su još samo dva bataljona na koje se moglo računati za dalja dejstva. Ostale njene snage, zbog aktivnosti naših jedinica, morale su se angažovati za druge zadatke na prostoru od Banje Luke do Okučana.[55]

Pošto je prethodnog dana zauzela Bruvno, divizija ^Sasari« je 25. januara vršila pripreme za dalja dejstva. Ona je po naređenju komandanta korpusa iz ovog sastava uputila bataljon 73. legije crnih košulja na pravac Lovinac — Udbina. Ostale njene aktivnosti svele su se na izviđačku djelatnost. U izvještaju komandanta korpusa za ovaj dan naglašava se da napredovanje ove divizije nailazi na otpor na cijelom frontu (Po našim izvještajima na ovom pravcu nije bilo borbi).[56]

Snage divizije »RE« na pravcu Lovinac — Udbina nisu preduzimale aktivnost iako je ovaj pravac pojačan s jednim bataljonom crnih košulja. Na pravcu Lički Osik — Bunić neprijatelj je težeći da razbije našu odbranu ispred Ljubova napad usmjerio na Gradinu (k. 882). Napad je izveden organizovano

54 Zb. V, 11, dok. 180, 183, 184. i 194; 13, dok. 50.
55 Zb. V, 11, dok. 117. i 198; 2, dok. 90; II, 7, dok. 161.
56 Zb. V, U, dok. 188. i 194; 12, dok. 89; 13, dok. 50.

i snažno i neprijatelj je uspio da zauzme ovaj položaj, ali je protivnapadom bio odbačen. Podržan jakom minobacačkom vatrom i uvođenjem u borbu novih snaga on je ponovio napad i zauzeo Gradinu. Na pravcu Babin Potok Prijeboj neprijatelj je vršio pripreme za produženje napada. Na zahtjev Nijemaca komandant 2. armije, 25. januara ujutro, naređuje komandantu 5. korpusa da odlučno dejstvuje na Bihać. U tom cilju on na ovaj pravac angažuje 16. bataljon »M« (korpusna rezerva) koji je kamionima iz Otočca prebačen u rejon Babina Potoka. Tako se ovoga dana u napadu na Cudin Klanac angažuju jake snage. Prijepodnevni napad neprijatelja odbijen je od strane 3. bataljona 2. brigade. Uslijedio je još jedan napad poslije podne, ali ni ovaj nije imao uspjeha. Četvrti bataljon 2. brigade i dalje je u brigadnoj rezervi u rejonu sela Turjanski.[57]

Grupa »Fabri« s isturenim dijelovima dostigla je u zonu Primišlja i oko 16 sati spojila se s Nijemcima. Talijani registruju da su u akciji na Tobolić strijeljah 11 partizana i da su ostale pristalice bile ubijene pri raščišćavanju pomenute zone u još neutvrđenom broju.[58]

Prethodnog dana Vrhovni štab se nije složio s odlukom štaba 1. hrvatskog korpusa da se snage 8. kordunaške divizije povuku južno od Slunja. On je 24. januara naredio da se oko Slunja organizuje odlbrana lijeve obale rijeke Korane. Međutim, pošto su dijelovi 7. SS divizije već bili prešli rijeku Koranu i zauzeli Slunj, to naređenje nije moglo biti izvršeno. Kako neprijatelj ovoga dana nije produžio nastupanje, preduzete su mjere za organizaciju odbrane južno od Slunja. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske formiran je Operativni štab za dalje rukovođenje borbom na sektoru Korduna. Pod komandu ovog štaba stavljene su 6. i 14. goranska brigada, 15. brigada i 1. bataljon 4. brigade 8. kordunaške divizije. Ove snage imale su zadatak da brane pravac Slunj — Drežnik Grad — Bihać sa rasporedom snaga na liniji Mašvina — Sv. Petka — selo Čujić — tt — 539 — Tepavčev vis — Čardak. Radi odbrane pravca Vehka Kladuša — Cazin — Bihać, po naređenju Vrhovnog štaba, trebalo je angažirati dvije brigade. U tom cilju pod komandu štaba 7. banijske divizije stavljena je 5. brigada 8. divizije. Isto tako naređeno je da Kordunaški i Banijski partizanski odredi ostanu na svojim teritorijama radi dejstva u pozadini neprijatelja. U toku noći 24/25. januara Vrhovni štab je odlučio da se 7. banijska divizija glavninom snaga pregrupiše na pravac Slunj — Bihać. Na osnovu ove odluke Štab 7. banijske divizije sa 7. i 8. brigadom ovoga dana bio je u pokretu za Tržac i Šturlić. Na frontu u Baniji ostala je samo 16. brigada ove divizije koja je i dalje zatvarala pravac Klasnić — Žiro vac, a Banijski odred s dva bataljona pravac Glina — Vrnograč.[59]

Na frontu 717. divizije 2. gorski zdrug ojačan Nijemcima ovoga dana pretrpio je teške gubitke na prostoru sela Fajtovci i sela Eminovci. U toku noći ove snage su potpuno okružene i razbijene. Pored mrtvih i ranjenih, zarobljeno je 450 domobrana dok su ostali pobjegli prema Sanskom Mostu. U ovoj borbi zaplijenjena je jedna brdska baterija, 40 puškomitraljeza, 10 mitraljeza i nekoliko stotina pušaka, cijela komora i ostah ratni materijal. Na pravcu Vrhpolje neprijatelj nije postigao uspjeh.[00]

57 Zb. V, U, dok. 188. 1 184; 13, dok. 50.
58 Zb. **V, U, dok. 194. 1 197.**
59 Zb. **IV, 9, dok. 234; V, 11, dok. 88, 91; 12, dok. 90; 13, dok. 35; II, 7; dok. 161, 163. i 164.**
60 Zb. IV, 9, dok. 121, 126, 132, 140. i 234.

Na pravcu Gračac — Gornji Lapac divizija »-Sasari« 26. januara, pošto je prethodnog dana izvršila potrebne pripreme, sa snagama dvaju bataljona otpočela je napad na sektor Mazina. Ove položaje branio je 1. bataljon 1. brigade i uspješno odbio napad neprijatelja. Poslije podne Talijani su napali položaje 2. bataljona i zauzeli Opčuv (tt 970) i Veliki i Mali Stolac. Istoga dana u 19 sati 3. bataljon 1. brigade izvršio je napad na kotu Gornjaču kod Bruvna, ali napad nije uspio pošto su naše snage bile primijećene i obasute vatrom. Na našoj strani u toku dana ranjeno je 9 boraca, a neprijatelj nije zabilježio svoje gubitke. Ovoga dana komandant 2. armije upozorava komandanta korpusa da se zatvaranje pravca iz gornjeg toka rijeke Une ne može izvršiti u Zrmanji. Tu se, kaže on, osigurava komunikacija Knin — Gračac, nego je potrebno da divizija »Sasari« preduzme mjere da za tu svrhu upotrijebi četnike. Iz ovog izlazi da on ukazuje na aktivno dejstvo na pravcu Sučevići — Srb.[61]

Snage divizije »RE« 26. januara na pravcu Lovinac — Udbina nisu preduzele napad. Zbog ovog zatišja Stab 9. brigade rješava da preuzme inicijativu. U toku noći 25/26. januara upućuje 3. bataljon u zasjedu na komunikaciju Lovinac — Medak. Na putu između Raduča i Papuče ovaj bataljon uništio je sedam kamiona. Ova akcija u izvještaju komandanta 5. korpusa zabilježena je u 11 sati i konstatuje se da je do tada utvrđeno 17 mrtvih, među kojima 1 oficir i 6 četnika, ranjenih je bilo 9, od kojih 1 oficir i 6 četnika. U našim izvještajima zabilježeni su znatno veći gubici neprijatelja (80 mrtvih, 70 ranjenih, od kojih 20 četnika, zarobljenih 8, od kojih 4 četnika). Istoga dana 2. bataljon 9. brigade vršio je napad na kotu Okrugla, ali u ovoj akciji nije uspio. Na pravcu Lički Osik — Bunić neprijatelj 26. januara nije napadao.[62]

Na pravcu Babin Potok — Prijeboj snage divizije »RE« su uz jaku podršku napale na Čudin Klanac i u 17 sati neprijatelj je uspio ovladati ovim položajem i dostići do sela Vuikmirović. Treći bataljon 2. brigade i jedna četa 3. bataljona LPO koji su branili ove položaje glavnim snagama povukli su se na Brezovac sa zadatkom da zatvore prolaz Babin Potok — Brezovac, dok je dio snaga posjeo k. 923 i Crni vrh (tt. 1071). Talijani u svom izvještaju kažu da je savladan jak otpor koji je dalo 500—600 naoružanih ljudi sa mnogo automatskog oružja. Od gubitaka oni navode da su imali samo 5 ranjenih, a da je na našoj strani bilo 14 mrtvih. Stvarni naši gubici bili su samo 4 ranjena borca. Četvrti bataljon 2. brigade pokušao je preko Crne Vlasti ugroziti pozadinu neprijatelja. Pokušaj nije uspio zbog toga što su četnici revnosno obezbjeđivali ovu pozadinu, a pored toga u Babin Potok pristigla su još dva talijanska bataljona koji su do tada bili na prostoru Ličke Jesenice.[63]

Najveći uspjeh postigli su Nijemci na pravcu Slunj — Bihać. Njihova SS divizija glavnim snagama produžila je napad na čitavom frontu kordunaških brigada, probila odbranu naših snaga i motorizovanim dijelovima 26. januara do 24 časa zauzela Rakovicu. Grupa »Fabri« dostigla je selo Jarak i spojila se s dijelovima SS divizije. U toku noći 6. i 14. goranska brigada i 1. bataljon 4. kordunaške brigade povukle su se u selo Močila, a 15. brigada 8. divizije u Drežnik Grad. Povlačenjem ovih snaga prestao je da funkcioniše i Ope-

61 Zb. V, tili, dok. 197. i 200; 13, dok. 50; Arhiv VII, 3c/2. Naređenje broj ,1430 od 26. I 1943.
62 Zb. V, U, dok. 197; 13, dok. 50.
63 Zb. V, 111, dok. 197; 12, dok. 89; 1®, dok. 50.

rativni štab za Kordun. Na frontu u Baniji 369. divizija ne nailazeći na jači otpor, izbila je na liniju Vrnograč — Zirovac. Pred njom su se povlačila dva bataljona Banijskog partizanskog odreda. Grupa brigada pod komandom 7. banijske divizije ovoga dana nije angažovana u borbi iako je imala zadatak da dejstvuje u bok glavnih snaga SS divizije. Ovaj napad nije mogao biti izveden zbog brzog prodora neprijatelja prema Rakovici. Dio snaga 717. divizije koje su nastupale od Kamen Grada, probio je odbranu 6. krajiške brigade i produžio nastupanje prema Lušci Palanka. Snage ove divizije koje su napadale prema Ključu, nisu imale uspjeha.[64]

Dio snaga divizije »-Sasari« preduzeo je 27. januara napad prema selu Klapavica. Napad je dočekan od strane 2. bataljona 1. brigade i neprijatelj je odbijen uz gubitke od 18 mrtvih. Istoga dana oko 22 sata 1. bataljon 1. brigade i 3. četa 2. bataljona izvršili su napad na isturene položaje na Gradini i Zbornjači iznad Bruvna. U iznenadnom jurišu razbijena je jedna četa Talijana, zaplijenjeno nešto municije i druge opreme. Prema našim izvještajima neprijatelj je imao 40 mrtvih i 30 ranjenih, dok su naši gubici bili 1 mrtav i 12 ranjenih boraca. U izvještaju 5. korpusa za ovaj dan nisu zabilježeni gubici za diviziju »Sasari«.[65]

Na pravcu Lovinac — Udbina 73. bataljon crnih košulja uz podršku minobacača i artiljerije tri puta je napadala na Lipač vrh (k. 794) koji je branila četa 4. bataljona 9. brigade. Sva tri napada neprijatelja su odbijena. Zaustavljen je i napad 31. ustaške bojne koja je napadala prema Trovhu. Naveče je 3. bataljon 9. brigade napao na Lovinac i rastjerao neprijateljske dijelove, a ujutro se povukao na svoje položaje. Akcija jedinica 9. brigade prethodnog dana na komunikaciji i ovog dana na Lovinac izazvala je pravu paniku u talijanskim štabovima. Oni su odmah prebacili dijelove 12. domobranske pukovnije da pojača obezbjeđenje željezničke pruge i pozadinske baze u Lovincu. Neprijatelj je zabilježio da ima 5 mrtvih i 22 ranjena.[66]

Srednja kolona divizije »RE« na pravcu Lički Osik — Bunić uz podršku preduzela je napad na čitavom frontu dvaju bataljona 2. brigade i jedne čete 3. bataljona Ličkog partizanskog odreda. Ove snage držale su položaj na liniji Gradina (k. 882) — Čardak (k. 942) — zaseok Rakići oslanjajući se lijevim krilom na kote zapadno od Korita. Težište napada neprijatelj je usmjerio na Čardak i selo Rakiće i u toku petočasovne borbe uspio je da zauzme ove položaje. Naše snage poslije upornog otpora povukle su se na liniju Veljton (tt. 1134) — zaseok Vukmirovići oslanjajući se desnim krilom na Rukavina stanove. Na zauzetim položajima neprijatelj je zanoćio i uspostavio jaka osiguranja. Krajem dana neprijatelju su pristigle nove snage i motorizacija. Oba bataljona 2. brigade uveče su bila u akciji, ali nisu postigli zapažene rezultate. U toku dana naši gubici su bili 4 mrtva i 28 ranjenih. Talijani su zabilježili da su imali 6 mrtvih od kojih 1 oficir i 5 ustaša, ranjenih 30 od kojih 25 ustaša.[67]

Snage divizije »RE« na pravcu Babin Potok — Prijeboj nastavile su napad prema selu Plitvički Ljeskovac i pošto nisu naišle na jači otpor, ušle su u selo bez teškoća. Manji dijelovi neprijatelja koji su štitili desni bok glavnih snaga,

64 Zb. V, U, dok. 95, 96. i 97; 12, dok. 43. i 90; 13. dok. 35; II, 7. dok. 169; IV, 9; dok. 139; 143, 148. i 234.
65 Zb. V, HI, dok. 207; 12, dok. 89; 13, dok. 50.
6« Zb. V. 11, dok. 207. 1 212; 12, dok. 89; 13. dok. 50.
07 Zb. V. 11. dok. 207. 1 212; 13, dok. 50.

upali su u selo Končarev Kraj i počeli ga paliti. Intervenirali su dijelovi 3. bataljona 2. brigade i protjerali neprijatelja. Štab 2. brigade, pošto je uočio da je cilj daljeg nastupanja neprijatelja Prijeboj i spajanje s njemačkim snagama koje su se očekivale od ličkog Petrovog Sela, svoj je 3. bataljon prebacio u selo Ćujić Krčevinu radi odbrane Prijeboja. Isto tako radi kontrole pravca od Babina Potoka prema Korenici prebačene su dvije čete 4. bataljona iz Turjanskog u selo Končarev Kraj. Na prostor sjeverno od Plitvičkog Ljeskovca stigao je i 3. bataljon 6. goranske brigade. Poslije prodora Nijemaca do Rakovice, goranske brigade i 1. bataljon 4. kordunaške brigade bile su u pokretu prema Plitvičkim jezerima. Štab 1. hrvatskog korpusa namjeravao je da ove snage, zajedno s bataljonima 2. ličke brigade angažuje protiv talijanske kolone koja je nastupala prema Plitvičkom Ljeskovcu. Od ove namjere se odustalo jer su Talijani zauzeli Plitvički Ljeskovac i produžili napad prema Prijeboju prije nego što su stigle goranske brigade. Ovoga dana avijacija neprijatelja bombardovala je Bunić, Turjanski, Udbinu, Mogorić, Vrebac, Prijeboj, Vrelo, Korenicu i put za Lapac. Ukupni gubici neprijatelja prema njegovom izvještaju bili su 11 mrtvih od kojih 1 oficir i 57 ranjenih.[68] Nijemci su produžili napad iz Rakovice i do podne ovladali Drežnik Gradom i odmah pokušali da predu rijeku Koranu. Ovaj pokušaj odbila je 15. brigada 8. divizije koja je držala položaj na liniji Vaganac — Smoljanac. Uz veliku podršku avijacije i artiljerije neprijatelj je poslije podne uspio preći Koranu u rejonu Smoljanca i obrazovati mostobran. Protivnapad dijelova 15. brigade na mostobranu nije uspio i tako je neprijatelj prelaskom Korane stvorio sve uslove za nesmetano nastupanje prema Bihaću. Uveče, 15. brigada se povukla u Ličko Petrovo Selo odakle je 1. bataljon uputila prema Prijeboju, a ostale snage bile su u pokretu prema selu Zavalje, radi zatvaranja pravca prema Donjem Lapcu. Snage pod komandom Štaba 7. banijske divizije, zbog opasnosti da budu okružene, po naređenju Vrhovnog štaba bile su u povlačenju na desnu obalu rijeke Une radi zatvaranja pravca Bihać — Bosanski Petrovac. Iz sastava ove grupacije 5. brigada 8. divizije trebala je da se uputi u Liku. Na pravcima napada 369. divizije nije bilo borbi i njene jedinice su se prikupljale radi narednih dejstava. Kod 717. divizije vođene su borbe u rejonu Benakovca, sela Rudić Hana i sela Ramići.[69]

Neprijatelj je prvih dana operacije jasno ispoljio svoje namjere. Vrhovni štab je ocijenio da se odbranom, i pored velike upornosti koju su ispoljile jedinice NOV i PO Jugoslavije, ne može slomiti neprijatelj i spriječiti mu da dublje prodre u slobodnu teritoriju. Na osnovu toga on je 27. januara donio definitivnu odluku da sa Prvom operativnom grupom i(l. i 2. proleterska, 3. udarna, 7. banijska, kasnije i 9. dalmatinska divizija) otpočne ofanzivu na pravcu Prozor — dolina rijeke Rame — Neretva — Hercegovina radi stvaranja nove slobodne teritorije i izvlačenja ranjenika i centralnih ustanova ispred udara neprijatelja. Drugom operativnom grupom (1. bosanski korpus) trebalo je uporno braniti slobodnu teritoriju Bosanske krajine, povlačeći se postepeno pred neprijateljem kako bi se Glavnoj operativnoj grupi stvorilo vrijeme i prostor za uspješan razvoj ofanzive i prelaz preko Neretve. Treća operativna grupa (1. hrvatski korpus i primorsko-goranska grupa brigada) trebala je također da uporno brani slobodnu teritoriju Like (koordinirajući

68 Zb. V, 12, dok. 89, 90, 101, 117, 207. 1 212; 13, dok. 50.
69 Zb. V, 12. dok. 43. 1 90; II, 7, dok. 171; VIG br. 6 1951, str. 8. 1 9.

svoja dejstva s 1. 'bosanskim korpusom) i što duže vezati talijansko-četničke snage i ne dozvoliti im da se pregrupišu i upute u pravcu operativne grupe.[70] Tako će se po ovoj odluci produžiti uporna odbrana slobodne teritorije dok će ofanziva Glavne operativne grupe prerasti u bitku na Neretvi, poznatu bitku za spašavanje ranjenika.

Divizija »-Sasari« na pravcu Bruvno — Gornji Lapac 28. januara nije produžila napad. Ovoga dana je u zasjedi na komunikaciji Gračac — Bruvno jedna četa 4. bataljona 1. brigade sačekala neprijateljsku kolonu i nanijela joj osjetne gubitke. Prema našim podacima neprijatelj je imao 20 mrtvih i 35 ranjenih, zaplijenjen puškomitraljez, 7 pušaka, jedan pištolj i nešto municije. Naši gubici bili su 2 mrtva, 9 ranjenih, 1 zarobljen i 5 nestalih boraca. Talijani za ovaj dan nisu zabilježili gubitke kod divizije »Sasari«.[71]

Na pravcu Lovinac — Udbina dijelovi divizije »RE« branili su se na dostignutim položajima. Jedinice 9. brigade vršile su napad na Gakušu, Međedovaču i Josipovaču. Najsnažniji napad izveo je 4. bataljon na Gakušu, ali napad nije potpuno uspio. Naši izvještaji govore o velikim gubicima neprijatelja, ali Talijani na ovom pravcu registruju samo obostranu aktivnost patrola i da se njihove snage suprotstavljaju protivniku na već poznatim položajima. Na položajima kod Ljubova neprijatelj je s manjim dijelovima preduzeo napad na Veljon (tt. 1134) koji je držao 2. bataljon 2. brigade. Napad neprijatelja je odbijen uz gubitke. Opisujući borbu prethodnog dana na ovom pravcu Talijani kažu da su njihove jedinice dostigle ispred naših artiljerijskih položaja i prisilile partizane da odstupe (napuštajući topovske štitove i topove).[72]

Na pravcu Plitvički Ljeskovac — Prijeboj 28. januara vođene su žestoke borbe. U tim borbama s naše strane učestvovali su 1. i 2. bataljon 6. goranska brigada, 3. bataljon 2. ličke brigade i 1. bataljon 4. kordunaške brigade koji su držali položaje u zahvatu komunikacije Plitvički Ljeskovac — Prijeboj. Talijani su produžili nastupanje iz Ljeskovca prema Prijeboju, a u susret njima očekivali su se i Nijemci od Ličkog Petrovog Sela. Bataljoni 6. goranske brigade i 3. bataljon 2. brigade pokušali su da protivnapadom odbace neprijatelja prema Plitvičkom Ljeskovcu, ali zbog napada Nijemaca od Prijeboja i nedostatka municije napad je oslabio. Talijani su iza 18 sati zauzeli Prijeboj (U svom izvještaju neprijatelj se žali da mu je napredovanje postalo teško zbog snijega visine 50 centimetara i strmih puteva). U ovim borbama neprijatelj je (po njegovim izvještajima) imao 12 mrtvih i 40 ranjenih među kojima i jedan oficir. Naši gubici bili su 1 mrtav i 11 ranjenih. Prema izvještaju 5. korpusa ukupni gubici za 28. januara bili su 12 mrtvih i 52 ranjena među kojima i 2 oficira. Na našoj strani neprijatelj registruje 103 mrtva, međutim, naši izvještaja ovo ne potvrđuju. U toku dana avijacija neprijatelja žestoko je bombardovala i mitraljirala Turjanski, Korenicu, Vrelo, Kuzmanovaču, Bunić, Debelo Brdo, Udbinu, Mogorić, Vršinu, Dobroselo, Donji Lapac i Bihać. Neprijatelj registruje i našu protivavionsku vatru iz Mogorića.[73]

Nijemci su u nastupanju prema Bihaću očekivah jak otpor naših snaga. Zbog toga oni 28. januara uz jaku podršku avijacije i artiljerije veoma opre-

70 Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije od 1941. do 1945. godine, str. 404.
71 Zb. V, Ul, dok. 212; 1®, dok. 50.
72 Zbornik v, **11, dok. br. 212. i 215; 13, dok. 50.**
73 Zb. V, 11, dok. 113, 117. i 212; 12, dok. 89. i 90; 13, dok. 35. i 50.

zno nastupaju. Glavne snage 7. SS divizije zauzele su Ličko Petrovo Selo, a zatim Izačić i sudarile se sa 8. brigadom 7. banijske divizije koja je bila u zaštitnici. Ostale snage SS divizije također su oprezno nastupale i u širem rejonu Pećingrada povezale se sa jedinicama 369. divizije.[74]*

Na frontu 717. divizije poslije žestokih borbi 2. krajiška brigada i dijelovi 6. brigade uspjeli su da odsijeku i okruže 737. puk u rejonu sela Benakovac. Na pravcu prema Ključu neprijatelj nije imao uspjeha.

Naše isnage zapadno od rijeke Une nisu organizovale otpor i njihovo povlačenje je nastavljeno. Tako je 15. brigada 8. kordunaške divizije s dva bataljona poslije podne stigla u selo Zavalje. Stab 7. banijske divizije stigao je u selo Pokoj radi prebacivanja na desnu obalu Une. Isto tako 8. brigada ove divizije povukla se prema selu Pokoju. U to vrijeme 16. brigada 7. divizije prikupila se u Ostroščcu. U zaštitnici ovih snaga kod sela Gata nalazila se 5. brigada 8. divizije. Banijski partizanski odred s dijelovima 8. brigade i 4. krajiške divizije prebacio se u Bosansku krajinu, dok je Kordunaški partizanski odred ostao u pozadini neprijatelja. Ovim povlačenjem put prema Bihaću bio je potpuno otvoren. Neprijateljska avijacija bila je vrlo aktivna i neprekidno je napadala prelaze na Uni i kolone izbjeglica prema Bosanskom Petrovcu. Dejstvo avijacije otežalo je prebacivanje 7. banijske divizije i izbjeglica preko Une. Zbog toga se ovo prebacivanje moralo izvesti pomoću skele u toku 28/29. januara. Most u Bihaću bio je pripremljen za rušenje. Kako je neprijatelj bio oprezan i veoma sporo nastupao, to je 7. banijska divizija dobila u vremenu i uspješno se sa znatnim brojem izbjeglica prebacila preko Une.[75]

Divizija »Sasari« je is tri bataljona 29. januara preduzela energičan napad prema Mazinu. Po položajima na Mazinskoj previji sručila se jaka artiljerijska priprema, ali ih 1. bataljon 1. brigade nije napustio. On je sačekao neprijatelja i bliskom vatrom odbio prvi nalet njegove pješadije. U međuvremenu neprijatelj je potisnuo naše dijelove koji su branili Urljaj (tt. 1295), zauzeo ovaj dominantan položaj i time obezbijedio desni bok svojih snaga koje su napadale prema Mazinu. Zauzimanjem Urljaja i kose koja se spušta prema Mazinskoj previji put za Mazin praktično je bio otvoren jer su naše čete zbog bočne vatre morale napustiti previju i neprijatelj je oko 16 sati sa prednjim dijelovima ušao u Mazin. U toku dana jedna četa 2. bataljona napala je na Ovčuv (k. 756) i zauzela je. Talijani su intervenisali i pred mrak povratili ovaj položaj. Neprijatelj je u borbama ovoga dana imao 3 mrtva i 14 ranjenih, a naši gubici su 4 mrtva i 8 ranjenih.[76]

Ujutro, komandant 2. armije uputio je vrlo hitno naređenje komandantu 5. korpusa, u kom se, pored ostalog, kaže: »Da bi se spriječilo povlačenje ka jugu pobunjeničkih formacija koje su potučene na sjeveru, molimo da se što prije posjedne raskrsnica Gornji Lapac, a zatim Kulen Vakuf. U tom cilju treba potisnuti kolonu divizije »Sasari« preko Mazina i kolonu »RE« preko Udbine i Donjeg Lapca ka Gornjem Lapcu, odakle će biti lako nastaviti ka Kulen Vakufu .. ,«[77] Teško bi se mogle povjerovati da komandant 2. armije nije bio obaviješten da naše snage nisu potučene. Jedno je sigurno da je on ovo naređivao na izričit zahtjev Nijemaca, ali i sam nije bio uvjeren da će

74 Zb. IV, 9, dok. 237; II, 7, dok. 171.
75 Zb. V, 12, dok. 43. 1 90; 13, dok. 6; II, 7, dok. 177.
76 Zb. V, 11, dok. 215, 221. i 224; 13, dok. 50.
77 Zb. V, U, dok. 214.

sve ići lako kako on zapovijeda jer je pred divizijom »Sasari« tek stajala glavna prepreka koju je ona morala savladati da bi mogla izvršiti njegovo naređenje.

Kolona divizije »RE« na pravcu Lovinac — Udbina produžila je napad i s 31. ustaškom bojnom dostigla do Trovrha (tt. 1233) koju praktično naše snage greškom nisu držale. Isto tako 73. bataljon crnih košulja zauzeo je kotu 727. Ove položaje bataljoni 9. brigade nisu uspjeh povratiti protivnapadom. Zbog stalnog pritiska naših snaga, bataljon crnih košulja povukao se u toku noći sa zauzetog položaja. Gubici neprijatelja bili su 2 mrtva i 10 ranjenih. Na pravcu Lički Osik — Bunić neprijatelj je izvršio energičan napad na kotu Veljun koju je u samo svitanje zauzeo na juriš. Neposredno iza toga 2. bataljon 2. brigade potpomognut minobacačem izvršio je protivnapad i povratio zauzete položaje. Oko 20 časova neprijatelj je ponovo na juriš povratio izgubljeni položaj. Na našoj strani nije bilo gubitaka, a Talijani se žale da sporo napreduju zbog jakog otpora, ali ne registruju svoje gubitke. Po naređenju Štaba 6. divizije na ovaj pravac, kao ojačanje, upućen je 1. bataljon 9. brigade sa Pločanskog klanca.[78]

Ljevokrilna kolona divizije »RE« produžila je pokret iz Prijeboja prema Ličkom Petrovu Selu i tu se spojila sa njemačkim snagama. U 12 časova sastali su se komandanti divizija »RE« i 7. SS divizije. Nijemac se zahvalio Talijanu -ističući da je rad njegove kolone bio divan uzevši u obzir krajnje težak teren preko koga je prešla, kao i veoma snažan otpor koji je trebalo savladati. Komandant divizije »RE« ponudio je komandantu 7. SS divizije pomoć u daljem napadu na Bihać, ali je ovaj to odbio zbog toga što bi morao mijenjati cio plan napada čija je realizacija bila u toku. Odbijanje ponude za napad na Bihać vjerovatno je uvrijedilo komandanta divizije »RE«, te je on odmah vratio sve svoje jedinice iz Ličkog Petrova Sela na Prijeboj. U toku daljih dejstava Talijani će ovo iskoristiti kao pogodan izgovor za suprotstavljanje njemačkim zahtjevima. Isto tako, zbog neefikasnosti talijanskih snaga, komandant 7. SS divizije što god bude dublje prodirao, sve će više strahovati za svoj desni bok.[79]

Nastupanjem pema Ličkom Petrovom Selu neprijatelj je preuzeo napad u zahvatu komunikacije Prijeboj — Korenica, ali je ovaj napad odbijen. Poslije prodora neprijatelja prema Ličkom Petrovom Selu, naše snage na ovom pravcu našle su se u slijedećem rasporedu: 6. goranska brigada sa 2. i 3. bataljonom držala je položaj južno od Prijeboja na liniji k. 697 — V. Javornik (tt 878) dok je druga dva bataljona zadržala u rezervi. Lijevo od nje zauzeo je položaj 3. bataljon 2. ličke brigade, a glavnina 4. bataljona ove brigade postavila se prema komunikaciji Plitvički Ljeskovac — Cudin Klanac. Pravac prema selu Turjanski kontrolisale su dvije čete 3. bataljona Ličkog partizanskog odreda. Četrnaesta goranska brigada (dva bataljona) i 1. bataljon 4. kordunaške brigade obrazovali su opštu rezervu u rejonu Koreničke Kapela. Talijanska avijacija ovoga dana nije mogla izvršiti zadatke zbog guste magle.[80]

Na frontu napada njemačkih snaga 29. januara nije bilo značajnijih borbi. Snage SS divizije su oprezno i bez otpora oko 16 sati ušle u Bihać, a 369. divizija je širokim frontom i bez otpora nastupala prema lijevoj obali Une.

78 Zb. V, 11, dok. 224; 12, dok. 89; 13, dok. 50.
79 Zb. V, U, dok. 215; 12. dok. 113. i 118.
80 Zb. V, 12, dok. 89; 13, dok. 35. i 50.

Na frontu 717. divizije vodene su borbe u rejonu sela Benakovac i na komunikaciji kod sela Fajtovci jer je neprijatelj vršio pokušaje da deblokira okružene snage u rejonu sela Benakovac. Naša 7. banijska divizija, pošto se prebacila preko Une, imala je naređenje Vrhovnog štaba da organizuje obranu pravca Bihać — Bosanski Petrovac, a kasnije kao zaštitnica uđe u sastav Glavne operativne grupe. Istovremeno 8. kordunaškoj diviziji postavljen je zadatak da se povuče južno od Bihaća i organizuje odbranu pravca Bihać — Donji Lapac.[81]

Divizija »Sasari« prikupljala se 30. januara u rejonu Mazina, izviđala i artiljerijskom vatrom tukla položaje jedinica 1. brigade. Na pravcu Lovinac — Udbina dijelovi divizije »RE« su uz podršku tenkova i artiljerije uporno nastojali da zauzmu Lipae vrh na koji su tri puta vršili juriš, ali nisu uspjeli da ga zauzmu. Poshje ovoga neprijatelj je zastao i vršio pripreme za naredna dejstva. U rejonu Ljubovac vođene su žestoke borbe sa našim snagama za svaki položaj. Neprijatelj je dostigao u rejon sela Opsenice i time praktično ovladao Ljubovom te je zaprijetila opasnost da narednog dana prodre do sela Bunića. Na ovom pravcu Talijani registruju da su imali samo desetak ranjenih vojnika.[82]

Ljevokrilna kolona divizije »RE«, koja se bila prikupila u rejonu Babina Potoka i Prijeboja, po naređenju komandanta korpusa trebalo je da preduzme napad prema Korenici. Ovaj napad je odložen zbog aktivnosti naših snaga na Prijeboj. Napad na Prijeboj po naređenju Štaba 1. hrvatskog korpusa rano ujutro preduzela je 6. goranska brigada sa 1. i 2. bataljonom. Njen 4. bataljon držao je obezbjeđenje prema Ličkom Petrovom Selu, a 3. bataljon nalazio se u rezervi u rejonu Čujić Krčevina. U snažnom jurišu bataljoni 6. brigade prodrli su u naselja, ali su zbog velike nadmoćnosti neprijateljskih snaga i tenkova morah da se povuku. Isto tako ovoga dana su 3. i 4. bataljon 2. brigade vršili bočni pritisak na neprijatelja napadajući autokolone na komunikaciji Prijeboj — Plitvički Ljeskovac — Cudin Klanac. Pošto su se bataljoni 6. brigade povukli iz Prijeboja, ponovo su zauzeli položaj južno od naselja u zahvatu komunikacije prema Korenici. Isto tako bataljoni 2. ličke brigade pomjereni su za odbranu pravca Babin Potok — Homoljac, dok je 3. bataljon Ličkog partizanskog odreda i dalje kontrolisao pravac preko Turjanskog. U korpusnoj rezervi je 14. goranska brigada i 1. bataljon 4. kordunaške brigade. Ovoga dana neprijatelj je u rejon Babina Potoka doveo 74. pješadijski puk »Lombardija« koji je ranije bio u sastavu grupe »Fabri«. Talijanska avijacija bombardovala je Udbinu, Korenicu, Koreničku Kapelu i dr. Dnevni gubici Talijana su 5 mrtvih i 34 ranjena. U borbama za Prijeboj bataljoni 6. goranska brigade imali su 3 mrtva i 27 ranjenih.[83]

U toku dana 7. SS i 369. legionarska divizija vršile su pripreme za dalja dejstva i uređivale prelaze na Uni da bi narednih dana mogle otpočeti drugu etapu operacije »Vajs 1«.

Ako ukratko svedemo rezultate borbi za proteklih deset dana izvođenja operacija »Vajs 1«, onda vidimo:

— da su naše snage svojom odbranom uspjele osujetiti planove neprijatelja i spriječiti mu ostvarivanje ciljeva koje je on želio postići u prvoj etapi ove

81 Zb. IV, 9, dok. 60, 05-1, 152, 237. i 23«; V, 11, dok. 13. i 224.
82 Zb. V, 0:1, dok. 224; 13, dok. 50.
83 Zb. V, U, dok. 215. i 224; 12, dok. 89; 13, dok. 35. i 50.

operacije. Za prvih deset dana borbi naše snage održale su kontinuitet fronta, bez obzira na njegovu širinu, nadmoćnost neprijateljskih snaga i druge uslove. U ovim borbama ni jedna naša jedinica, iako su imale gubitaka, nije bila razbijena niti okružena. Upornost i aktivnost naše odbrane prisilila je neprijatelja da već od prvog dana operacije oprezno nastupa;

— na frontu u Lici 5. talijanski korpus za prvih pet dana, osim na pravcu Gračac — Bruvno, ni u čemu nije uspio da naruši prvu liniju odbrane jedinica 6. ličke divizije. Za narednih pet dana na zahtjev Nijemaca i na intervenciju komandanta 2. armije značajniji uspjeh korpus postiže na pravcu Vrhovine — Prijeboj — Ličko Petrovo Selo gdje se spaja s Nijemcima. Divizija »Sasari« nije se pomakla od Mazinske kotline, a snage divizije »RE« i dalje su vodile žestoke borbe za položaje na Pločanskom klancu i Ljubovu;

— za deset dana borbi s našim snagama talijanske i ustaško-domobranske jedinice, po njihovim podacima, imale su 591 vojnika izbačenog iz stroja od čega 85 mrtvih i 506 ranjenih, ne računajući smrznute. U istom vremenu gubici samo 1. i 2. brigade 6. divizije iznosili su 149 boraca izbačenih iz stroja, od čega 23 mrtva, 120 ranjenih, 1 zarobljen i 5 nestalih. Za 9. brigadu nema podataka po danima.[84]

Nijemci su postigli značajniji uspjeh u privremenom ovladavanju prostorom Korduna i Banije, međutim i kod njih je potpuno izostao brzi prodor 7. SS i 717. divizije koje su bile nosioci udara u ovoj operaciji. Ove divizije su se po planu operacije već drugog dana trebale spojiti kod Vrtoča i završiti okruženje naših snaga na Kordunu i Baniji. Kad je 7. SS divizija 29. januara ušla u Bihać do spajanja sa 717. divizijom ostalo joj je još oko 80 km. Iz ovog se jasno vidi da je neprijatelj u planiranju ove operacije precijenio svoje mogućnosti. Zahvaljujući upornom i aktivnom otporu naših snaga na Kordunu i Baniji, neprijatelj je imao znatne gubitke. Prema njegovim podacima zabilježno je preko 690 vojnika i starješina izbačenih iz stroja. Naša 8. kordunaška divizija i 6. goranska brigada u borbama za Kordun imale su 248 boraca izbačenih iz stroja od čega 85 mrtvih i 163 ranjena.[85]

Gubici, iako nisu potpuni, jasno pokazuju žestinu borbi za prvih deset dana operacije, a iz njih se isto tako može vidjeti da je naša živa sila dosta dobro sačuvana, pogotovu kada se uzme u obzir velika nadmoćnost neprijatelja. Pored toga odbranom i upornom borbom dobijeno je dragocjeno vrijeme za izvlačenje naših bolnica, ustanova i sklanjanje stanovništva ispred udara neprijatelja.

Pošto neprijatelj nije uspio da na prostoru Korduna i Banije uništi ni najmanju jedinicu NOV i PO Jugoslavije, on se još uvijek nadao da će to postići u drugoj etapi operacije. U tom cilju Nijemci će u daljim dejstvima sve četiri svoje divizije usmjeriti u napad prema Grmeču. Osjetivši da je ugrožen bok i pozadina 7. SS divizije, koja je nastupala od Bihaća prema Bosanskom Petrovcu, Nijemci zahtijevaju od Talijana da njihov 5. korpus u zoni Bihaća osigura desni bok ove divizije i da produži napad prema Plješevici i Gornjem Lapcu i da što prije preko Kulen Vakufa izbiju u Vrtoče, kako je to bilo predviđeno planom operacije.[86]

84 Zb. V, U, dok. 216; 12, dok. 89; 13, dok. 50.
85 Zb. IV, 9, dok. 198; V, U, dok. 122; 12, dok. 43, 81. i 90; 13, dok. 35. Nema podataka o gubicima, vidi; Sedma banijska divizija (iz ovog perioda).
86 Zb. V, 12, dok. 92.

Komandant 2. talijanske armije 31. januara je ocijenio postignute rezultate i pretpostavio dalji tok događaja. On, između ostalog, konstatuje »da partizani više nisu davali otpora sjeverno od Une i da su njegove i njemačke jedinice stigle na paralelu te rijeke, bez obzira na pravce i ikilometražu, skoro u isto vrijeme. Opkoljavanje nije izvršeno. Sada može biti da protivnik hoće da pruži otpor na Grmeč planini ili hoće da se povuče na jug. Otpori koji se pružaju ispred »Sasari«, »RE« i 717. divizije odgovaraju kako jednoj, tako i drugoj od ovih dviju pretpostavki. Pošto je utvrdio da tako stvari stoje, otpor na Grmeču ih povlačenje na jug i ne obazirući se — nikako — na one dijelove koji bi se uvukli između istaknutih kolona ili one koji bi se rasturili, zatvaranje Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Gornjeg Lapca je veoma važno. U stvari, u prvom slučaju to će služiti da potisne ka Grmeču partizanske brigade s jugoistoka i jugozapada, doprinoseći tako sjedinjavanju ove protivničke mase koja bi zatim trebala biti... itd. (vjerojatno misli uništena). U drugom služiće da presiječe povlačenje ka jugu.« Pošto je saznao da će 77. divizija napasti na Bosanski Petrovac, on podvlači da bi trebalo izbjeći da pomenuto mjesto uzmu Nijemci i komandant armije se nada, ne ponavljajući naređenja koja su već dovoljno jasna, da ovo gledište ima 5. armijski korpus.[87]

Na pravcu Gračac — Gornji Lapac, poslije pada Mazina 1. brigada 6. divizije i dalje je čvrsto držala sve dominantne položaje oko Mazinske kotline. Pošto je prethodnog dana izvršila sve potrebne pripreme, divizija »Sasari« prešla je u napad. Pokretu njenih kolona prethodi artiljerijska i avijacijska priprema. Težište napada usmjereno je ka Škorica brdu. Prvi nalet pješadije je odbijen, a zaustavljeni su i tenkovi, koji su se kretali komunikacijom. Artiljerci protivtenkovskog topa 1. brigade precizno pogađaju tri tenka i oni su oštećeni. Jedan od ovih pogođenih tenkova ostao je na cesti i kasnije će biti izvučen pozadi položaja 1. brigade. Izvještaj 6. divizije za ovaj dan bilježi da su Talijani zauzeli Skorića brdo, ali neprijatelj ovo ne potvrđuje u svojim izvještajima. Na pravcu Lovinac — Udbina neprijatelj nije preduzimao nikakve aktivnosti. Snage divizije »RE« uporno su napadale od Ljubova prema Buniću. Ogorčene borbe vođene su za svaki položaj. Naši bataljoni trpjeli su veliku vatru minobacača i artiljerije i front se polako primicao Buniću.[88]

Zbog krize koja je nastupila prodorom Talijana preko Ljubova, Glavni štab Hrvatske je ovog dana naredio štabu 1. hrvatskog korpusa da odmah 6. goransku brigadu uputi u pravcu Korenice sa zadatkom da sačeka talijansku kolonu na putu od Bunića prema Korenici i da zatvori taj pravac. Istovremeno se naređuje da tri bataljona 6. divizije koji su držali položaje na Ljubovu napadaju neprijatelja s leđa i spriječe mu prodor prema oslobođenoj teritoriji. Ovim naređenjem je predviđeno da u slučaju jačeg nadiranja neprijateljskih snaga i prodora do Korenice 6. brigadu postavi u pravcu Frkašića, 14. brigadu u pravcu Gorskog kotara, a 1. bataljon 4. kordunaške brigade vrati na Kordun. U ovakvoj situaciji bataljoni 6. divizije koji se nalaze na sjeveru, trebalo bi da se prebace u pravcu Krbavice i Trnavca, gdje bi kasnije došli u sastav svoje brigade. U slučaju prodora neprijatelja iz Bunića prema Udbini i zauzimanja Krbavske doline, 9. brigada iz Ploče, sa dva bataljona, preba-, čuje se na mazinski sektor, gdje će zajedno sa 1. brigadom napadati neprijatelja u Mazinu i zaštititi pravac Mazin — Lapac. Predviđeno je da se jedan

87 Zb. V, 11, dok. 222.
88 Zb. V, 12, dok. 89; 13, dok. 50.

bataljon 9. brigade povlači prema Udbini i sastane sa bataljonom 9. brigade koji je operisao na Ljubovu i da zatvore pravac Udbina — Lapac. Druga brigada u tom slučaju sa sva četiri bataljona ostaje na sektoru Krbavice i Trnavca nastojeći da se tu održi i da se poslije poveže sa ostalim našim snagama. Istim naređenjem predviđeno je da se Stab 6. divizije sa dva bataljona 9. brigade povuče na mazinski sektor. Štabu 1. hrvatskog korpusa je naređeno da se odmah povuče u Ponor, a Glavni štab Hrvatske povlači se prema Kamenskom.[89]

Ljevokrilna kolona divizije »RE« vršila je pripreme za napad prema Korenici. U rejonu Prijeboja prikupljen je 1. pješadijski puk »RE«, 16. bataljon »M«, 2. lovačka domobranska bojna, četa tenkova i jedan divizion artiljerije. U rejonu Babina Potoka grupisan je 74. pješadijski puk (bez jednog bataljona) četa tenkova i pukovska artiljerija. Obje grupacije bile su spremne da preduzmu odlučan napad prema Korenici. Odbranu pravca Prijeboj — Korenica preuzela je 14. goranska brigada i 1. bataljon 4. kordunaške brigade. Pravac preko Homoljca i dalje su zatvarah 3. i 4. bataljon 2. brigade.[90]

Pošto su izvršili nužne pripreme, Nijemci su s Une prešh u napad prema Grmeču SS divizija odbacuje dijelove 7. banijske divizije i izbija na liniju selo Golubić — selo Pritoka — selo Volarica — selo Radići, 369. divizija (3. gorski zdrug) zauzima Krupu i selo Pučenik. Naše jedinice bile su veoma aktivne na svim pravcima. Snage 7. banijske divizije odbacile su neprijateljske dijelove, zauzele selo Golubić i razbile neprijatelja u rejonu selo Volarica koji se uz gubitke povukao prema Bihaću. Na mostobran kod Bosanske Krupa u toku noći napadala je 8. krajiška brigada i Banijski partizanski odred i nanijeli neprijatelju znatne gubitke. Jedinice 4. krajiške divdzje napadale su neprjatelja u rejonu Benakovca i sprečavale intervenciju koja je bila usmjerena radi deblokade Okruženog 737. puka 717. divizije. Dijelovi 5. krajiške divizije napadah su na selo Ramiće, a sa 4. brigadom vršila je pritisak kod sela Paunovaca. Napad na selo Ramiće je uspio i neprijatelj je pretrpio gubitke. Ovdje su bila zaplijenjena i 4 tenka, ali nisu izvučeni niti oštećeni, jer se borci nisu snašli. Kod Paunovaca nije bilo značajnijeg uspjeha.[91]

Na pravcu prema Gornjem Lapcu divizija »Sasari« učinila je 1. februara pokušaj da zauzme Rašetinu Stranu, ali nije postigla nikakav uspjeh. Minobacači i artiljerija tukli su položaj 1. brigade, ali je njen front i dalje ostao stabilan. Na Pločanskom klancu, neprijatelj je zauzeo Trovrh (tt. 1234). Pod pritiskom neprijatelja na pravcu Ljubovo — Bunić 1. i 2. bataljon 2. brigade povukli su se na nove položaje na liniji Tuk — Gradina iznad sela Duboki. Talijani bilježe da su imali 12 mrtvih od kojih 1 oficir i 11 ranjenih vojnika. Šesta goranska brigada koja je prethodnog dana upućena na ovaj pravac stigla je u selo Debelo Brdo. Ljevokrilna kolona divizije »RE« prešla je u napad. Iz rejona Prijeboja prema Korenici napadao je 1. puk »RE« sa četom tenkova koji je uz veliku podršku artiljerije u toku ovog dana savladao otpor 14. goranske brigade i zauzeo Koreničku Kapelu. Isto tako 74. puk (»Lombardija«) s četom tenkova iz rejona Babina Potoka nastupao je preko Brezovca. Napredovanje ovog puka sprečavah su 3. i 4. bataljon 2. brigade. Na ovom

89 Zb. V, 11, dok. 116.
90 Zb. V, 13. dok. 35. i 50.
91 Zb. IV, 10, dok. 4, 5, 6, 9, 25, 178, 180. i 181; 9; dok. 6. i 244.

pravcu Talijani su imali 5 mrtvih od kojih 2 četnika, 13 ranjenih od kojih 1 oficir i 1 četnik, kao d četiri nestala.[92]

Njemačka 7. SS divizija produžila je 1. februara napad i prethodnicom dostigla do Bijelih Brda (jugoistočno od Bihaća). Drugi njeni dijelovi vodili su borbe s našim snagama sjeverno od puta Bihać — Veliki Radići — Bosanska Krupa. U isto vrijeme 369. divizija podizala je most kod Bosanske Krupe i učvršćivala već obrazovani mostobran. Na frontu 717. divizije dijelovi 737. puka deblokirali su komoru koja je bila opkoljena kod Skucanog Vakufa i povukli se prema Benakovcu. Naše snage (2, 5. i 6. krajiška brigada) napadale su neprijatelja duž komunikacije Benakovac — Fajtovci.[93]

Divizija »Sasari« 2. februara nije se pomakla dalje od kote 980. Ona je napadala prema Zavišića vršini, ali je ovaj napad odbijen od strane 1. bataljona 1. brigade i neprijatelj je pretrpio gubitke od 2 mrtva i 8 ranjenih. U toku dana demontirani su mitraljezi na oštećenom tenku i izvučena druga oprema, a u toku noći 3. četa 3. bataljona izvukla je i tenk u kome je nađen jedan ubijeni oficir i jedan vojnik. Na našoj strani nije bilo gubitaka. Talijani se žale na dejstvo naše haubice ii protivtenkovskqg topa. Na pravcu Lovinac — Udbina neprijatelj je produžio napad na čitavom frontu usmjerivši težište dejstva na Vršinu (tt. 959). Podržan snažnom vatrom minobacača i artiljerije on je uspio u toku dana da ovlada ovim položajima i time stvori povoljne uslove za dalje nastupanje prema Udbini.[94]

Da bi zaustavio prodor neprijatelja na pravcu Ljubovo — Bunić, 6. goranska brigada preduzela je protivnapad. U protivnapadu postignut je izvjestan uspjeh, ali je zbog jakog otpora neprijatelja ovaj protivnapad zaustavljen. Brigada je od minobacačke i artiljerijske vatre imala 18 mrtvih i 17 teže ranjenih i njeni bataljoni su se morali povući. Neprijatelj je imao 12 mrtvih i 12 ranjenih. Poshje povlačenja 6. brigade put za Bunić praktično je bio otvoren. Noću 2/3. februara ona se povulkla na liniju selo Frkašić — selo Klašnjica, a bataljoni 2. brigade prema Krbavici gdje su trebale da stignu i ostale snage ove brigade. Prvi bataljon 9. brigade upućen je na pravac Ploča — Udbina gdje je ušao u sastav brigade.[95]

Ljevokrilna kolona divizije »RE« produžila je napad i 2. februara zauzela Korenicu. Njene snage koje su nastupale iz Babina Potoka, zauzele su Homoljački klanac i u selu Homoljcu spojile se sa snagama koje su im bile upućene u susret poslije zauzimanja Korenice. Četnici su iz Crne Vlasti napadali prema selu Turjanski, ali ®u od strane 3. bataljona LPO zaustavljeni. Talijani su ovog dana zapalili selo Ćujić Krčevinu, Koreničku Kapelu i Rudanovac. Ukupni gubici neprijatelja u toku dana bili su 6 mrtvih i 51 ranjen od kojih 4 oficira.[96]

Nijemci su produžili napad prema Grmeču. Snage 7. SS divizije usredsredile su se na Ripački Klanac. Poslije žestokih borbi neprijatelj je odbacio dijelove 7. banijske divizije i zauzeo Ripački Klanac i do noći izbio pred selo Gorijevac. Ostale snage koje su napadale padinama Grmeča dostigle su Greduviti vrh (tt. 1209), a kolona koja je nastupala preko sela Grabeža ka selu V. Radići odbacila je dijelove 7. banijske divizije i produžila pokret ka selu

92 Zb. V, 12, dok. 91, 93; 13, dok. 50.
93 Zb. IV, 10, dok. 19. 1 20; II, 8, dok. 6. i 11.
94 Zb. V, 12, dok. 89, 99. i 105; 13, dok. 50.
95 Zb. V, 12, dok. br. 9. i 91; 13, dok. 35.
96 Zb. V, 12, dok. 9, 91, 99, 105. i 115; 13, dok. 50.

DEJSTVA NA PRAVCU BIHAĆ — BOSANSKI PETROVAC I BIHAĆ — DONJI LAPAC OD 30. JANUARA DO 6. FEBRUARA

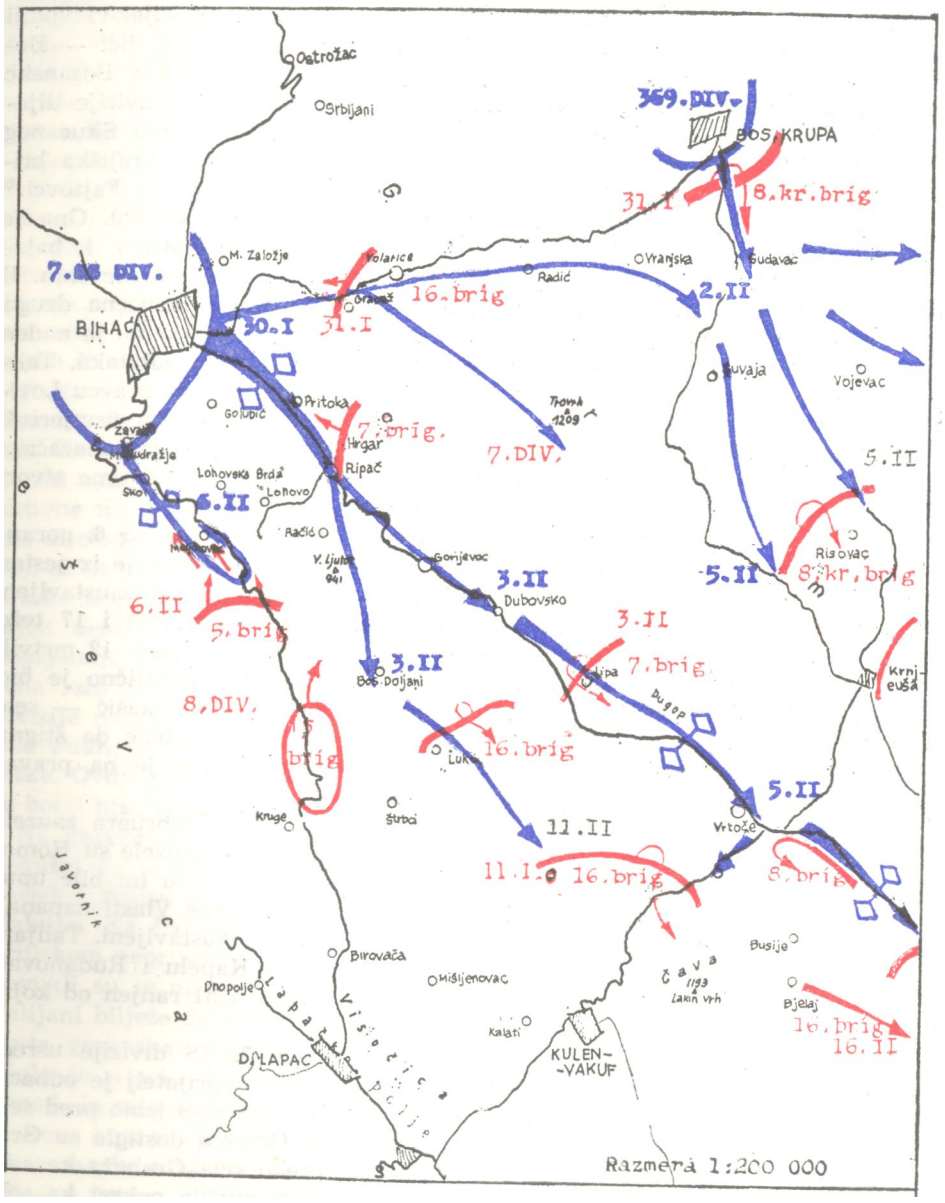

Mosuri. Ovakvim prodorom neprijatelj je zaprijetio da ugrozi bokove 7. banijske divizije te su se njene jedinice pod veoma teškim uslovima izvlačile u toku noći 2/3. februara. Na frontu 369. divizije proširen je mostobran kod Bosanske Krupe, a 717. divizija bila je jako pritisnuta od jedinica 1. bosanskog korpusa.[97]

Divizija »Sasari« 3. februara nije napadala. U toku noći 3/4. februara 1. brigada preduzela je napad na neprijatelja u rejonu Škorića brda i na koti 980. U napadu su učestvovali 1, 2. i 3. bataljon sa po dvije čete. Ovaj napad nije uspio, jer je neprijatelj bio dobro utvrđen, a napadalo se preko brisanog prostora i jedinice su bile jako zamorene. U toku ovog napada gubici neprijatelja bili su 1 mrtvi i 8 ranjenih, kao i nekoliko promrzlih. Naši gubici su: 3 mrtva i 9 ranjenih boraca. Snage divizije »RE« na pravcu Lovinac — Udbina produžile su napad u zahvatu komunikacije i savladale odbranu 3. bataljona 9. brigade. U toku dana na ovom pravcu neprijatelj je imao 2 mrtva i 20 ranjenih. Zbog izbijanja ostalih snaga neprijatelja u Krbavsko i Koreničko polje, 9. brigada se uveče morala povući istočno od komunikacije Lovinac — Udbina na liniju selo Ondić — selo Mutilić, a njen 1. bataljon prebačen je u selo Visuć. U pozadini neprijatelja u rejonu sela Mogorića ostao je 4. bataljon Ličkog partizanskog odreda. Talijani su pokušali da se od sela Bunića probiju u Krbavicu, a četnici iz rejona sela Crne Vlasti u selo Turjanski, ali su ovi pokušaji odbijeni od strane bataljona 2. brigade. Avijacija neprijatelja ovoga dana bombardovala je selo Mogorić, Krbavicu, Frkašić i Ondić.[98]

Pošto je prethodne noći izvukla snage ispod udara neprijatelja, 7. banijska divizija organizovala je odbranu na liniji Tarkovac — Crni vrh (kota 850). Ona je s ovih položaja po naređenju Vrhovnog štaba trebala da preduzme napad i povrati položaje na Ripačkom klancu. Produžavajući nastupanje, Nijemci su snagama SS. divizije prodrli do sela Bosanski Doljani, a u zahvatu komunikacije odbacili su dijelove 7. banijske divizije i zauzeli selo Dubovsko. Ostale snage SS divizije nastupale su prema sjevernim padinama Grmeča i poslije žestokih borbi s našim snagama izbile kod sela Mosure i Gudavca gdje su se spojile sa 369. divizijom. Zbog prisustva dijelova 8. kordunaške divizije kod sela Zavalja SS divizija osjeća prijetnje svom desnom boku. Kolone 369. divizije nastupale su prema Ristovcu, Benakovcu i grebenu Grmeča. Na frontu 717. divizije nije bilo značajnijih događaja. U toku ovog dana, uveče, 7. banijska divizija zauzela je položaje sa 7. brigadom u zahvatu komunikacije u visini isela Lipa i na jugozapadnim padinama Jadovika. Njena 16. brigada nalazila se zapadno od komunikacije na liniji Crni vrh — Goli brijeg (kota 908) — Veliki Ljutoč (koita 1168) i prema selu Bosanski Doljani, dok je 8. brigada, radi namjeravanog protivudara, stigla u Vrtoč.[99]

Izbijanjem neprijatelja u Koreničko i Krbavsko polje, kao i prodor njemačkih snaga do sela Dubovsko, operativni položaj snaga 1. hrvatskog korpusa postao je nepovoljan. U ovim uslovima neprijatelju su se nudile mogućnosti da prodorom od Mazina ka G. Lapcu i od Vrtoča ka Kulen Vakufu obuhvati naše snage u Lapačkoj kotlini i na Plješivici. Ovo svakako pod uslovom da na ove pravce sasredi jake snage i da odlučno nastupa. Nepovoljan položaj snaga 1. hrvatskog korpusa mogao se lako izbjeći zabacivanjem snaga u poza-

97 Zb. IV, 10, dok. 19. i 20; II, 8, dok. 6. 1 11.
98 Zb. V, 12, dok. 9, 89. i 105; 13, dok. 50.
99 Zb. IV, dok. 19, 20, 185, 187. 1 189.

dinu neprijatelja jer su za to postojali veoma povoljni uslovi. Za ovu varijantu korpus se nije opredijelio jer je bio obavezan da svoja dejstva uskladi s planom Vrhovnog štaba za protivofanzivu Glavne operativne grupe. U vezi s tim od njega se zahtijevalo da uporno brani slobodnu teritoriju Like i time veže talijansko-četničke snage i ne dozvoli im pregrupaciju prema Glavnoj operativnoj grupi. Imajući u vidu situaciju kao i zadatak 1. hrvatskog korpusa, Glavni štab Hrvatske preuzeo je neposrednu komandu nad svim snagama u Lici. U to vrijeme očekivalo se da će snage 5. talijanskog korpusa nastaviti odlučan plan. Polazeći od toga Glavni štab Hrvatske razradio je plan odbrane (dejstva) koji je pretpostavljao mogućnost daljeg dejstva neprijatelja na preostali dio slobodne teritorije Like, odnosno prostor lapačkog kotara. U tom cilju snage 1. hrvatskog korpusa podijeljene su u tri grupe, a radi lakšeg komandovanja određene su i tri komande sektora.

Prvu grupu obrazovala je 8. kordunaška divizija (5. i 15. brigada) sa zadakom da brani pravac Bihać — Donji Lapac i kontroliše prelaze na Uni južno od Bihaća.

Drugu grupu sačinjavale su jedinice 2. brigade 6. divizije, 6. i 14. goranske brigada, 1. bataljon 4. kordunaške brigade i 3. i 4. bataljon Ličkog partizanskog odreda. Ova grupacija sa 6. i 14. brigadom i 1. bataljonom 4. kordunaške brigade imala je zadatak da spriječi prodor neprijatelja od Korenice i Bunića u Plješivicu jer su se tu nalazile značajne baze, bolnice, zbjegovi, materijalne rezerve i veoma značajne druge ustanove. Ostale snage ove grupacije (2. brigada 6. divizije, 3. i 4. bataljon Ličkog partizanskog odreda) imale su zadatak da ostanu u pozadini neprijatelja zapadno od komunikacije Korenica — Bunić i štite prostor Krbavice i Turjanskog gdje su se također nalazili zbjegovi naroda. Pored toga dejstvom u pozadini ove jedinice su imale da vežu neprijateljske snage i olakšaju odbranu goranskih brigada.

Treća grupa je 6. lička divizija (bez 2. brigade) s 2. bataljonom Ličkog partizanskog odreda. Ona je imala zadatak da brani pravce koji od Udbine i Mazina izvode ka Lapcu .i pravac koji od Knina preko Srba izvodi u gornji tok Une.[100]

Saglasno ovom naređenju vršeno je pomjeranje naših snaga i njihove pripreme za nove zadatke. Kako narednih dana, što će se kasnije vidjeti, neprijatelj nije bio aktivan, našim jedinicama pruženo je dragocjeno vrijeme da predahnu, preuzmu potrebne mjere da se srede, popune, organizuju komandovanje i analiziraju stečena iskustva iz prethodnih borbi. Uporedo sa ovim vršeno je uređenje položaja, potrebne političke pripreme i dr.

Divizija »Sasari« 4. februara je izvijestila pretpostavljenu komandu da je noću 3/4. februara odbila naš napad na koti 980. Osim toga ona nije preduzimala nikakvu drugu aktivnost. Snage divizije »RE« su se prikupljale i sređivale u rejonima Korenica, Udbina i Bunić. Ovoga dana neprijateljska avijacija žestoko je bombardovala i mitraljirala sela Krbavicu, Frkašić, Mogorić, Vrebac, Breštane i Gornji Lapac.[101]

Izbijanjem 5. talijanskog korpusa u Krbavsko i Koreničko polje praktično je završena prva etapa talijanskih snaga u operaciji »Vajs 1«. Ovim uspjehom stvoreni su svi uslovi za dalje produženje napada ka prostoriji Gornjeg i Donjeg Lapca. Za takav postupak korpus je imao i naređenje komandanta

luo Zb. V, 12, dok. 13, 17. 1 18; Šesta proleterska divizija, str. 313: Đuro Kladarin n. dj. str. 158.
101 Zb. V, 12, dok. IIS; 3, dok. 50.

2. armije od 29. januara, kao i zaključke iz ocjene situacije 31. januara u kojima se potvrđuju naređenja i izražava želja da divizija »Sasari« stigne u Bosanski Petrovac prije njemačkih snaga. Umjesto da koristi povoljne uslove za produženje napada, komandant korpusa je razradio plan čišćenja zone između željezničke pruge Vrhovine — Medak i komunikacije Prijeboj — Udbina — Lovinac. Ovaj plan dostavljen je komandantu 2. armije 4. februara na odobrenje. Plan je predviđao čišćenje pomenute zone u tri faze i u trajanju od 15 dana. Za svaku od ovih faza bile su precizno predviđene snage i prostorija koju su trebale čistiti.[102]

Kada se pogleda način dejstva snaga 5. talijanskog korpusa, u prvoj etapi operacije nije teško zapaziti da se njegove jedinice nisu odvajale od pravaca na koje su u početku bile usmjerene. Težnja da se frontalno probije naša odbrana nije dala rezultate. Neprijatelj nije koristio širi manevar koji se mogao izvesti kroz međuprostore između pojedinih pravaca gdje je mogla doći do izražaja upotreba i jačih pješadijskih snaga. Za ovo sigurno ima nekih razloga koji su Talijane odvraćali od ovakvih postupaka. Prije svega, obje divizije koje su dejstvovale na ovom frontu, već su imale gorka iskustva s našim snagama iz ranijih ofanziva. Stoji i činjenica da se neprijatelj nije smio odvojiti od sredstava podrške i komunikacija kojima je vršen dotur materijalnih potreba. Napadajući frontalno na svim pravcima on je htio vezati naše snage i na taj način smanjiti mogućnost za njihov manevar u pozadinu njihovih kolona čega su se Tahjani posebno plašili. Zima je jako utjecala na mogućnost manevra i bila značajna prepreka takvom postupku.

Iako je neprijatelj raspolagao velikom nadmoćnošću, brojnom i tehničkom, ona nije efikasno isikorišćena. Oprez kojim su ove snage nastupale, smanjio je njihove mogućnosti. Pored toga, talijanske komande, ipočev od komandanta armije pa na niže, još na početku nisu vjerovale u uspjeh ove operacije. Za razliku od Nijemaca, Tahjani noću nisu preduzimali nikakvu aktivnost. Ta inicijativa prepuštena je našim snagama. Tako je način dejstva i drugi postupci neprijatelja omogućio jedinicama 6. ličke divizije da mu se uspješno suprotstavi bez obzira na njegovu nadmoćnost. Odbrana naših jedinica bila je uporna i u svakom pogledu smjela i aktivna. Ovome je mnogo doprinijelo zemljište i kanalisanost pravaca koji su se mogli uspješno zatvarati. Način dejstva naših jedinica zbunjivao je neprijatelja. U odbrani pojedinih visova i grebena zadržavani su manji dijelovi, a glavnina snaga povlačena je pozadi grebena ili bočno u odnosu na snage neprijatelja. Ovim postupcima dobrim dijelom izbjegnuta je vatra minobacača, artiljerije i avijacije, a time i smanjeni gubici. Neprijatelj ni na jedan objekat praktično nije mogao napadati, a da nije trpio bočnu vatru ili protivnapad. Na svakom isturenom položaju koga su Tahjani uspjeh u toku dana da zauzmu, rijetko su kad zanoćili. Oni su se rado povlačili na sigurnije oslonce koji su bili bliže njihovoj glavnini. Naši noćni napadi koji su vršeni četama i bataljonima, pored uništenja neprijatelja i zauzimanja pojedinih objekata, imali su za cilj pribavljanje municije i druge opreme koja je nedostajala našim jedinicama. Zbog takvog načina dejstva, neprijatelj je trpio gubitke i kod njega se stvarao strah i nesigurnost na svakom koraku. Braneći se i napadajući mi smo iscrpljivah i naše snage, ali zato ni neprijatelj ni jedne noći pa ni za snježne vijavice nije ostao miran.

1U2 Zb. V, U, dok. 214. i 222; 12, dok. 118.

Divizija »Sasari« poslije dvodnevnog zastoja počela je 5. februara napad i do 10 sati zauzela kotu 1064 i pokušala da izvrši prodor preko kote 1001 ali je napad bio odbijen. Ove položaje držale su dvije čete 1. bataljona 1. brigade. Napadu je prethodila snažna vatrena priprema. Avijacija je bombardovala kote 1132, 1225 i 1278. Naročiti pritisak izdržala je 3. četa 1. bataljona koja je čitav dan odolijevala napadu neprijatelja i nanijela mu osjetne gubitke. Četa se istakla hrabrošću i upornošću, a njeni gubici bili su 3 mrtva i 4 ranjena borca. Neprijatelj registruje da je imao samo jednog poginulog i 5 ranjenih, dok naši izvještaji bilježe da su Tahjani imah oko 60 vojnika izbačenih iz stroja. Prema izvještaju komandanta 18. korpusa ovoga dana raspored snaga divizije »Sasari« bio je: 2/152. puka na koti 980, 2/151. puka na koti 1064, bataljon »Zara« na Jesenovom vrhu, komanda divizije i 26. bataljon bersaljera i jedna četa 3/25. puka u Mazinu. Komanda 73. legije, četnici i 44. bataljon crnih košulja u Gračacu. U zoni Zrmanje je 15. bataljon bersaljera i četnici. Na komunikaciji Bruvno — Gračac bio je 3/25. puka bez jedne čete.[103]

Bataljoni 9. brigade (1. i 2) prebacili su se iz Mekinjara i Srednje Gore u Visuć. Dijelovi 2. brigade imali su samo pojedinačne sukobe s neprijateljem.

U trouglu Korenica, Udbina, Bunić (ne računajući četnike) našlo se 17 bataljona (14 talijanskih i 3 ustaška) sa znatnim sredstvima podrške tenkova i artiljerije. Umjesto da s ovakvom silnom vojskom produži napad ka Gornjem i Donjem Lapcu, komandant 5. korpusa ostaje kod svog plana čišćenja dijela zauzete teritorije i snage raspoređuje na slijedeće zadatke:

— jedinice divizije »Sasari« (1. i 3. bataljon 151. puka, 3. bataljon crnih košulja, baterija 75/13. diviziona artiljerijskog puka i četa lakih tenkova), koje su bile prikupljene u rejonu Udbine, dobile su zadatak da se vrate u sastav svoje divizije na pravac Bruvno — Mazin;

— 1. puk »RE« sa 16. bataljonom »M«, 31. i 32. ustaška bojna na prostoriji Mutilić, Čojluk, imali su zadatak da se razmjeste na položajima Raduč — Lovinac — Ploča — Leskovac.

— Glavnina 2. puka »RE« i 34. ustaška bojna u rejonu Bunić sa zadatkom da čiste Krbavicu;

— 7. 4. puk »Lombardija« (bez jednog bataljona) u Korenici, a četnici u selu Vrelo.[104]

Dok su se Tahjani pripremah za čišćenje dijela zauzete teritorije, Nijemci su odlučno produžili nastupanje. Kolona 7. SS divizije ovoga dana izbila je pred Vrtoče. Njeni dijelovi koji su se prethodnog dana zatekli kod Kliševića, napadnuti su od strane 1. bataljona 15. kordunaške brigade kod sela Luke i odbačeni prema selu Ćukovi. Ostale snage ove divizije koje su napadale sjevernim padinama Grmeča i preko Donje Suvaje, poslije žestokih borbi savladale su dijelove 2. krajiške brigade i Banijskog partizanskog odreda i dostigle u Ristovac. Naša 8. banijska brigada povukla se na nove položaje kod sela Bjelaja i Bjelajskog Vaganca, južno od puta Vrtoče — Petrovac. Na položaju u rejonu sela Orašca nalazila se 16. banijska brigada i Bihaćki bataljon koji su zatvarah dolinu Une. Sedma banijska brigada bila je u pokretu prema Oštrelju.

Na frontu 369. divizije produžena su dejstva ka grebenu Grmeča, a kod 717. divizije nije bilo značajnijih promjena. Druga krajiška brigada povukla

103 Zb. V, 12, dok. 17, 89, 120. i 122; 13, dok. 50.
104 Zb. V, 12, dok. 116. 1 122.

se prema Trovrhu, 8. krajiška brigada zadržala se na prostoru sela Krnjeuša, dok se Banijski partizanski odred povukao u selo Skakavac i uspostavio vezu sa 8. banijskom brigadom.[10'"1]

S pravca Bihaća i iz doline Une njemačke snage su 6. februara zaprijetile da ugroze prostor Donjeg Lapca. Da bi obezbijedili nesmetano nastupanje 7. SS divizije prema Bosanskom Petrovcu, Nijemci su morali sami obezbijediti njen desni bok. Zbog toga je dio snaga 7. SS divizije ojačan tenkovima i usta-
škc-domobranskim jedinicama preduzeo napad od Zavalja preko Skočaja i Drenovače ka Donjem Lapcu. Napad, pored obezbjeđenja desnog boka, imao je za cilj da ubrza prodor divizije »Sasari« prema Gornjem Lapcu i Kulen Vakufu. Tako se u toku dana razvila žestoka borba između ovih snaga i 5. kordunaške brigade na Drenovači. Hrabri Kordunaši su pod veoma nepovoljnim uslovima zime, dubokog snijega i nadmoćnih snaga neprijatelja uspjeli izvojevati pobjedu. Oni su slomih napad neprijatelja, nanijeli mu osjetne gubitke i prisilili ga da se povuče prema Zavalju. U ovoj borbi je, pored ostalog, zaplijenjen i jedan njemački tenk od 13 tona. Tako je otklonjena neposredna opasnost koja je od Bihaća bila zaprijetila Donjem Lapcu. Na našoj strani bilo je 14 mrtvih i 45 ranjenih boraca, a gubici neprijatelja procijenjeni su preko 100 izbačenih iz stroja.[106]

Poslije neuspjeha Nijemaca na Drenovači komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj energično zahtijeva od komandanta 2. armije i direktno od komandanta 5. korpusa da se radikalno raščisti Plješivica i da se počne raščišćavati komunikacije Slunj — Bihać.[107]

No, bez obzira na zahtjev Nijemaca, Tahjani rade po svom planu. Dio snaga divizije »RE« počeo je raščišćavanje po planu komandanta 5. korpusa. Tako su dijelovi 2. puka i 34. ustaška bojna uz podršku tenkova preduzeli napad od Bunića prema Krbavici, a radi sadejstva ovim snagama uslijedio je i napad četnika iz rejona sela Vrela. U odbrani Krbavice nalazih su se 1. i 2. bataljon 2. brigade koji su držah položaje prema Buniću, Vrpilama i Korenici.

Neprijatelj je od Bunića uspio da se probije u selo Krbavicu i odmah je otpočeo paliti. Protivnapadom dijela snaga 1. bataljona 2. brigade neprijatelj je odbačen prema Buniću. Četnici koji su prdko Mrsinja pokušali prodor prema selu Baljkuši, također su bili odbačeni prema selu Vrelu. Tako je pokušaj čišćenja Krbavice propao, jer je izostao napad 74. puka iz Korenice kako je to bilo predviđeno planom.[108]

Iz rejona Udbine 31. ustaška bojna izvršila je napad na Ivanov vrh (tt. 1094) i uspjela ga zauzeti, ali ga je predveče napustila.

Divizija »Sasari« 6. februara iz rejona Mazina ponovila je napad na Rašetinu Stranu i Zavišića vršinu. Napadi njene pješadije dočekani su bliskom vatrom 1. bataljona 1. brigade i uz gubitke odbijeni na polazne položaje. Naši gubici bili su 1 mrtvi i 3 ranjena borca. Pretrpivši uzastopne neuspjehe na ovom pravcu neprijatelj je odustao od daljih pokušaja i čekao da mu pristigne pojačanje. Talijani se žale da je napredovanje prema Gornjem Lapcu naišlo na teškoće uslijed terena, klime i našeg otpora. Neprijateljska avijacija je bombardovala i mitraljirala Gornji Lapac i Dobroselo i kote 960 i 1278.[109]

105 Zb. IV, 10, dok. 28, 42, 185, 187. i 189.
106 Zb. V, 12, dok. 20, 21. i 90.
107 Zb. V, 12, dok. 123.
108 Zb. V, 12, dok. 19. 1 126; 13, dok. 50.
109 Zb. V, 12, dok. 17, 18, 126. 1 127; 13, dok. 50.

U skladu s planom Glavnog štaba Hrvatske, Štab 6. ličke divizije pojačao je 1. brigadu s 1. i 3. bataljonom 9. brigade, dok su 2. i 4. bataljon ove brigade i dalje zadržani u rejonu Visuća radi odbrane pravca Udbine—Donji Lapac. Bataljoni koji su ojačavali odbranu 1. brigade, prebačeni su na pravac Mazin—Gornji Lapac i zamijenili 1. i 2. bataljon 1. brigade koji su uveče povučeni na odmor. Kod bataljona 2. brigade nije bilo značajnijih borbi. Nastavljeni su fortifikacijski radovi na pravcima koji vode ka Lapcu.[110]

Njemačka 7. SS divizija produžila je napad. Njena kolona koja je napala desnom obalom Une, zaustavljena je kod sela Orašac od strane 16. banijske brigade. Motorizovana kolona SS. divizije ovladala je raskrsnicom u rejonu Vrtoča. Naša 8. banijska brigada povukla se prema selu Koluniću čime je put prema Bosanskom Petrovcu ostao otvoren. Ostale snage 7. SS divizije koje su napadale preko Grmeča dostigle su u selo Krnjeuša i tako se praktično spojile s glavninom u Vrtoču. U ovoj situaciji Banijski partizanski odred prebacio se u selo Drniće gdje će 8. februara dobiti naređenje Vrhovnog štaba da se probije i vrati na Baniju. Na frontu 369. divizije vođene su žestoke borbe na liniji Mačkov vrh—Suhopolje—Metla koju su branile 2. i 5. krajiška brigada. Na front kod Ključa neprijatelj je dovlačio nove snage. Jedinice 5. krajiške divizije uspješno su branile položaje kod Paunovca i bile u aktivnim dejstvima.[111]

Tako se krajem dana front njemačkih snaga primakao neposredno prostoriji kotara Donji Lapac. Opasnost je mogla zaprijetiti od Vrtoča prema Kulen-Vakufu i dalje ka Lapcu čime bi bila ugrožena pozadina 6. ličke divizije i naš front prema talijanskim snagama. Praktično je teritorija kotara Donji Lapac dovedena u poluokruženje. Povoljna okolnost za naše snage bila je u tome što neprijatelj još ništa nije ozbiljno preduzimao od Knina preko Srbskog klanca prema gornjem toku. Une. U protivnom, da je ovaj pravac aktiviran blagovremeno i da su njime upućene jake snage, položaj naših jedinica na preostalom dijelu slobodne teritorije našao bi se u još nepovoljnijoj situaciji. Istina, izlaz se mogao naći, ali je daleko bolje da je neprijatelj napravio ovaj propust.

Na pravcu Mazin—Gornji Lapac divizija »Sasari« 7. februara nije napadala, ali je njena artiljerija gađala položaje bataljona 1. brigade. Talijani se žale da im naše snage pružaju žestok otpor i angažovali su avijaciju da bombarduje i mitraljira rejon sela Vagan, Logorište, Ilica kosu i komunikaciju Logorište—Gornji Lapac. Divizija »RE« vršila je čišćenje u svojoj zoni. Poslije neuspjeha u napadu na Krbavicu 2. puk »RE« i 34. ustaška bojna angažovani su za raščišćavanje sela u Krbavskom polju (Šalamunić, Svračkovo Selo i Debelo Brdo). Zonu u zahvatu komunikacije Udbina—Ploča—Lovinac čistio •je 1. puk »RE« s ojačanjima. U pokretu ka Babinu Potoku bio je 74. puk »Lombardija« i 137. legija crnih košulja. Iz rejona Udbine ka Bruvnu otpočeo je pokret 151. puk »Sasari« s ojačanjima koji je radi obezbjeđenja pokreta pokušao da zauzme Ivanov vrh i dominantne položaje u pravcu Ondića. Ovaj pokušaj je odbijen od 2. bataljona 9. brigade. Bataljoni 2. brigade ovoga dana nisu vodili nikakvu borbu.[112]

11« Zb. V, 12, dok. 18; 13, dok. 50.
111 Zb. II, 8. dok. 16. 1 18; IV, 10, dok. 28, 33, 42 185. 189. 1 191; V; 13; dok. 6.
112 Zb. V. 12, dok. 89. i 127; 13, dok. 50,

Nijemci su 7. februara zauzeli Bosanski Petrovac i glavnina SS divizije prikupljala se na prostoriji Medeno polje i selo Vodenica. Strahujući za svoj desni bok i pozadinu, ova divizija je svoj jedan bataljon iz 14. SS. puka ostavila u rejonu Vrtoča, dok je 4. bataljon ovog puka i dalje zadržan u rejonu Zavalja. Naša 7. banijska divizija sa 7. i 8. brigadom zatvarala je pravce prema Drvaru i selu Driniću, dok se njena 16. brigada nalazila na prostoru između Vrtoča i Kulen Vakufa. Na grebenu Grmeča vodile su se žestoke borbe između 369. divizije i 2, 5. i 6. brigade 4. krajiške divizije. Kod 717. divizije vršene su pripreme za produženje dejstva radi spajanja sa SS divizijom.[113]

Divizija »Sasari« nije 8. februara produžila napad prema Gornjem Lapcu. Talijani ocjenjuju da je naše protivdejstvo još uvijek vrlo živo. Pojačanja koja su ovoj diviziji upućena iz rejona Udbine (151. puk »Sasari«, 3. bataljon crnih košulja, artiljerija i tenkovi) pod borbom, navečer su se probila do Bruvna. Pokret ovih snaga sprečavao je 2. i 4. bataljon 9. brigade i neprijatelj je u ovim borbama imao 2 mrtva i 20 ranjenih vojnika. Bataljoni 2. brigade ovoga dana nisu vodili značajnije borbe.[114]

Na zahtjev Nijemaca, od 6. februara, komandant 2. armije je ovog dana naredio komandantu 5. korpusa slijedeće: »Da bi se dopunilo raščišćavanje terena između puta Ličko Petrovo Selo—Korenica—Udbina i puta Bihać——Zavalje—Donji Lapac kao i da bi se umanjio pritisak znatnih ustaničkih formacija protiv desnog boka i komunikacija divizije »Princ Eugen«, molimo da grupa Feroni (odnosi se na 74. puk i 137. legiju crnih košulja) izvrši što prije napad na Ličko Petrovo Selo proširujući ga, po mogućnosti, do Zavalja i pojačavajući, ako treba, istu grupaciju. Molim također da se što prije izvrši nekoliko napada s odgovarajućim snagama preko Plješevice, pravac zapad——istok, od jednog do drugog naprijed pomenutog puta. Naravno, ovo će primorati da se dijelom odlože raščišćavanja koja je 5. armijski korpus predvidio. Da bi se spriječio odlazak partizanskih formacija na jug posjedanje Kulen Vakufa dobija sve veću važnost i mora uslijediti neposredno poslije posjedanja Gornjeg Lapca. Ne manju važnost dobijaju dalja raščišćavanja zona oko Kulen Vakufa, Gornjeg Lapca i Donjeg Lapca ...« U daljim uputstvima koja su u toku dana saopštena komandantu 5. korpusa, pored ostalog, se naglašava: »Dolazak SS divizije u Bosanski Petrovac i stav koji treba zauzeti prema Nijemcima na sastanku u Beogradu, nalažu nam da dostignemo cilj Donji Lapac, da bismo izbjegli da se misli ili da se kaže da je naše učešće u »Vajs 1« bilo namjerno nedovoljno.«[115]

Pošto nije raspolagao s podacima o namjerama neprijatelja za odlučno produženje napada prema Gornjem i Donjem Lapcu, Štab 6. divizije ocjenjuje da je situacija povoljna. Do ovog zaključka moglo se doći zbog povlačenja neprijatelja iz Korenice prema Prijeboju, iz Udbine prema Bruvnu i ponovnog zastoja divizije »Sasari« na pravcu Mazin—Gornji Lapac koja, i pored svih pokušaja, nije uspjela da se probije. Tako je stvoren utisak da se Tahjani povlače na čitavom frontu. Polazeći od ovog Štab divizije vrši i pripreme za varijantu povlačenja neprijatelja, a tragovi toga mogu se nazrijeti i u izvještaju koji je ovoga dana upućen Glavnom štabu Hrvatske gdje, između ostalog: stoji: »Naredili smo da dva bataljona 9. brigade koji se nalaze na pravcu Udbina—Donji Lapac, ispitaju stanje na Udbini, jer se

113 Zb. IV, 10, dok. 42, 51, 52, 191, 193. I 199.
114 Zb. V ,12, dok. 132; 13, dok. 50.
115 Zb. V, 12, dok. 128.

pretpostavlja da je neprijatelj napustio Udbinu **i** u tom slučaju da oba bataljona **krenu** za neprijateljem. Također smo naredili da tokom noći bataljoni 1. brigade na sektoru Mazin—Gornji Lapac održavaju konstantan vatreni **kontakt** s neprijateljem te da, u slučaju da neprijatelj bude napustio Mazin, **otpočnu** također gonjenje **s** tri bataljona.«[116]

Njemačka SS divizija 8. februara produžila je pokret od Bosanskog Petrovca ka Ključu i bez otpora stigla u selo Jasenovac. Izbijanjem neprijatelja iza fronta 1. i 4. brigade 5. krajiške divizije primoralo je ove jedinice da se povuku južno od puta Ključ—Bosanski Petrovac. To je omogućilo 717. diviziji da se konačno probije preko Paunovca i poslije podne spoji sa SS divizijom. Spajanjem ovih snaga obruč oko Grmeča bio je zatvoren i u njemu je ostala glavnina 4. krajiške divizije. S Grmeča su blagovremeno izvučeni ranjenici i bolesnici kao i neki manji borbeni dijelovi. Štab 4. divizije se, neposredno prije zatvaranja obruča, prebacio u selo Bravski Vaganac. Na Grmeču su ostale odsječene četiri brigade ove divizije.[117]

Divizija »Sasari« je 9. februara vršila pripreme za naredna dejstva i očekivala da joj iz Bruvna za Mazin pristignu pojačanja. Bataljoni 1. brigade su se odmarali i vršili izviđanja. Komandant 5. korpusa naredio je diviziji »Sasari« čim stigne u Gornji Lapac da proslijedi za Kulen Vakuf i očisti okolne zone. Dijelovi divizije »RE« (2. puk) prilikom čišćenja terena upali su u zasjedu 2. bataljona 2. brigade kod sela Šalamunića i uz gubitke protjerani prema Buniću. Istovremeno je 1. pješadijski puk ove divizije s ojačanjima i dalje čistio zonu u zahvatu komunikacije Udbina — Ploča — Lovinac. Sva ova raščišćavanja svodila su se na pljačku i paljevinu sela. Pošto je narod izbjegao i sklonio se, neprijatelj nije imao velike mogućnosti da ubija i zarobljava. On registruje da je uhapsio nekoliko sumnjivih lica, zaplijenio 30 goveda i 200 ovaca i koza. Grupacija »Fabri« čisteći zonu na maršruti sa 74. pukom dostigla je u Prijeboj, a 137. legijom crnih košulja u rejon Catrnja i Drežnik Grada. Ove snage imale su manji sukob s dijelovima 3. bataljona 2. brigade.[118]

Sve četiri njemačke divizije zauzele su raspored oko Grmeča. Iz ovog obruča najprije se probila 8. krajiška brigada i uspostavila vezu sa Štabom divizije. Na Grmeču su i dalje ostale 2, 5. i 6. brigada s kojima Štab 4. krajiške divizije nije imao nikakvu vezu niti je znao da li su do njih stigli kuriri s naređenjem. Brigadama je naređenjem Štaba divizije postavljen zadatak da se 2. i 5. brigada probiju na prostor južno od Petrovca, a 6. brigada da ostane u pozadini neprijatelja. Praktično s ovim danom borbe za Grmeč privedene su kraju. Brigade 4. divizije (2. i 5. brigada) za naredna jtri dana probiće se iz okruženja, ali ne na prostoriju južno od Petrovca. One su u toku borbi na Grmeču bile pritisnute glađu, velikom zimom i nespavanjem što je dovelo do masovne halucinacije i prijetila je opasnost da se jedinice rasture i izmiješaju s preko 10.000 izbjeglica što bi paralisalo svaki otpor i mogućnost proboja iz obruča. Štabovi brigada nezavisno jedan od drugoga 10. februara donijeli su odluku za proboj na sjever preko komunikacije Bosanska Krupa — Sanski Most. Tako se u toku noći 11/12. .februara 5. brigada probila iz obruča i stigla u selo Hašani, 6. brigada u Pogrmeč, dok se 2. brigada sa izbjeglim narodom 12. februara probila na

116 Zb. V, 12, dok. 26. i 132; 13, dok. 50.
117 Zb. IV, 10, dok. 196, 193. i 195.
118 Zb. V, 12, dok. 132; 13, dok. 50.

OBOSTRANI RASPORED SNAGA 10. FEBRUARA 1943. GODINE NEPOSREDNO PRED POČETAK ODLUČNOG NAPADA NA PRAVCU MAZIN — G. LAPAC — KULEN VAKUF

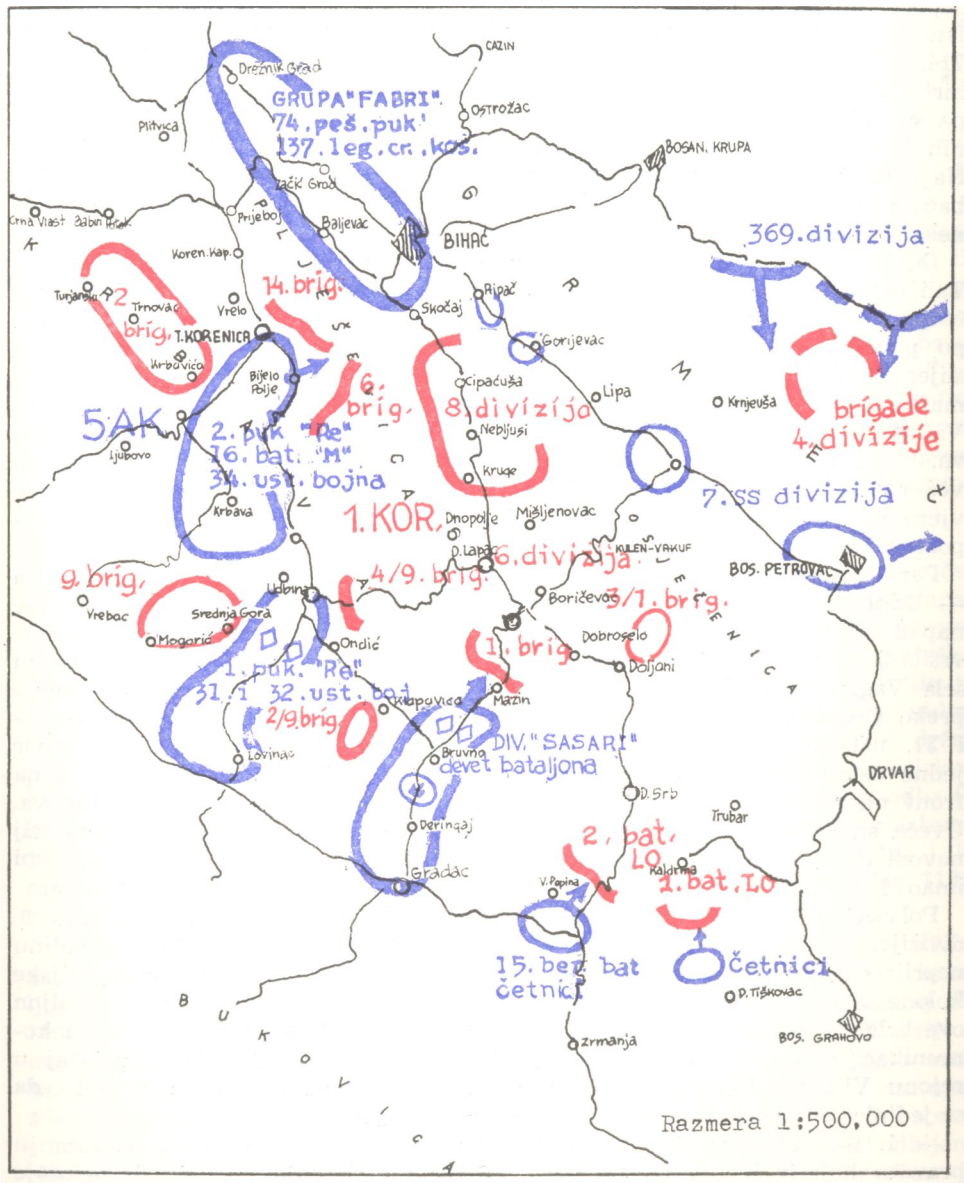

prostor Lušči Palanke. Nijemci su nastavili čišćenje Grmeča sve do 15. fe-bruara i nemilosrdno su uništavali sve do čega su stigli, ubijali su žene, djecu i starce koje su uspjeli zateći u zbjegovima i sve su to uračunali u gubitke naših jedinica. Prema njihovim podacima s područja koje su osvojili, deportovali su u koncentracioni logor u Zemun 490 muškaraca i 383 žene. Isto tako, Nijemci priznaju da je njihov korpus u operaciji »Vajs 1« (bez /714. divizije) imao 1404 vojnika i oficira izbačena iz stroja, od čega 417 mrtvih, 895 ranjenih i 92 nestala. Domobrani su imali 723 izbačena iz stroja, pa su tako ukupni gubici korpusa bili 2567 izbačenih iz stroja. Nemamo tač-nih podataka o gubicima naših jedinica, ali je sigurno da su oni bili znatni. Na području Bosanske krajine naše jedinice su zaplijenile 7 topova, 6 mino-bacača, 40 mitraljeza, 50 puškomitraljeza, 409 pušaka i uništile i oštetile nekoliko tenkova.[119]

Dok su njemačke snage privodile kraju drugu etapu operacije »Vajs 1«, Tahjani su vršili pripreme da bi u svojoj zoni napada tek otpočeli drugu etapu ove operacije. Novi komandant 2. talijanske armije, general Roboti, po povratku iz Beograda, 10. februara uputio je komandantu 5. korpusa slijedeću depešu: »Poslije razgovora u Beogradu i daljeg nastupanja nje-mačkih trupa, veoma je hitno i važno zauzimanje Gornjeg Lapca i Kulen Vakufa. Molimo da angažujete snage i svu volju radi postizanja ovih cilje-va.«[120] Iz ove depeše lako je zapaziti da komandant armije ponavlja suštinu već ranije izdatih naređenja. Novo je samo »sve snage i sva volja« te je vjerojatno da je ovo proizašlo iz odlučnog zahtjeva Nijemaca kojeg su oni postavili novom komandantu 2. armije u Beogradu.

Paralelno s pripremama za preduzimanje odlučnog napada s linije Mazin — Udbina prema Gornjem i Donjem Lapcu i Kulen Vakufu, pripreman je napad od pravca Knina preko Srba ka Gornjem Lapcu. Divizija »Sasari« vršila je nasilno izviđanje prema položajima 4. bataljona 1. brigade u rejonu sela Vagan i odbačena je uz gubitke. Ovoga dana je 2. puk »RE« krenuo preko Debelog Brda prema Plješevici. On je uz sadejstvo 16. bataljona »M« i 31. ustaške bojne, koji su nastupali preko sela Jošana, savladao otpor jedne čete 2. bataljona 2. brigade u rejonu Debelog Brda, ali naišavši na front odbrane 6. goranske brigade, zaustavio se u rejonu Delića stanova. Uveče su se ove snage spustile u Bjelopolje gdje su i zanoćile. Neprijatelj navodi da je Debelo Brdo zapalio zbog davanja otpora i da je u ovoj borbi imao 2 mrtva i 11 ranjenih. Na našoj strani ranjena su 4 borca.[121]

Polazeći od ranije pretpostavke da će se neprijatelj povlačiti, Stab 6. divizije, 10. februara uveče, uputio je 1. i 3. bataljon 9. brigade u pozadinu neprijatelja u rejon Srednje Gore sa zadatkom da napadaju neprijateljske kolone i saobraćaj na komunikaciji Ploča — Udbina. Isto tako 2. bataljon ove brigade dobio je zadatak da se prebaci u neprijateljsku pozadinu na ko-munikaciju Gračac — Bruvno, dok je 4. bataljon i dalje držao položaj u rejonu Visuća. Mjere koje su preduzete ovoga dana dovele su do toga da se jedinice 6. divizije nađu u slijedećem rasporedu:

— 1. i 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda i dalje su na zatvaranju pravaca koji iz Knina izvode prema Srbu. Ovi bataljoni su držali položaje u rejonima Srbski klanac i selo Tiškovac;

119 **Zb. IV, 110. dok. 42, 51, 52, 193, 195, 1196, 201. 1 236; Arhiv VII; k. n. dj. 766a; reg. br. 2/1.**
120 **Đuro Kladarin, n. dj. drugo izdanje, Zagreb 1956, str. 177.**
121 **Zb. V, 12, dok. 137; 13, dok. 35. i 50.**

— 1. brigada (1, 2. i 4. bataljon) je u odbrani pravca Mazin — Gornji Lapac na liniji selo Vagan — Ilica kosa (k. 1229) — Lubardenik. Njen 3. bataljon nalazio se u rejonu Martin-Broda odakle je kontrolisao prelaze na Uni i bio u gotovosti da pomogne odbranu bataljona Ličkog odreda na pravcu koji od Srba izvodi ka Lapcu;

— 9. brigada, sa 4. bataljonom u rejonu Visuća, Stab brigade je sa 1. i 3. bataljonom u Srednjoj Gori, 2. bataljon na komunikaciji Bruvno—Gračac, dok se 4. bataljon Ličkog partizanskog odreda i dalje nalazio u rejonu sela Mogorić;

— 2. brigada je zapadno od komunikacije Korenica — Udbina, sa dva bataljona orijentisana prema Buniću, a druga dva i 3. bataljon Ličkog odreda prema selu Crnoj Vlasti i Cudinom Klancu.[142]

Iz ovog rasporeda jedinica 6. divizije može se vidjeti da su njene snage razvučene na velikom prostoru i da je glavnina (devet bataljona) ostala ili naknadno upućena u pozadinu neprijatelja. Na frontu za tri veoma osjetljiva pravca koja su ugrožavala prostoriju kotara Donji Lapac ostalo je sedam bataljona. Najvažniji pravac prema Gornjem Lapcu branila su samo tri bataljona 1. brigade, dok je jedan bataljon bio u rezervi u Martin-Brodu. Trebalo je očekivati da će ovako krupne snage koje su se zatekle u pozadini neprijatelja svojim dejstvom izazvati pravi haos u rasporedu snaga 5. talijanskog korpusa, ovo svakako pod uslovom da su dejstvovale odlučno, planski i pod objedinjenom komandom. Međutim, takva dejstva s ovim snagama nisu planirana i u pozadini neprijatelja neće se dogoditi ništa značajno, a front prema Lapcu zbog oslabljene odbrane biće brzo probijen.

Pošto je izvršio sve potrebne pripreme, neprijatelj je 11. februara otpočeo napad prema prostoriji Lapačke kotline. Na pravcu Mazin — Gornji Lapac dejstva produžava ojačana divizija »Sasari«. Odnos snaga na ovom pravcu veoma se pogoršao i iznosi 12:1 u korist neprijatelja. Uz snažnu podršku minobacača, artiljerije i avijacije neprijatelj je krenuo u napad i razvila se žestoka borba koja je trajala od 8 do 14 sati. Neprijatelj je uspio da se uklini između 1. bataljona koji je branio Ilića kosu i 4. bataljona koji je držao položaje u zahvatu komunikacije prema Gornjem Lapcu. Kasnije su dijelovi naših bataljona izvršili protivnapad na uklinjene snage neprijatelja, odbacili ih i zauzeli prvobitne položaje. Tahjani su zabilježili da su u ovoj borbi imali 3 mrtva i 23 ranjena od kojih 2 oficira. Naši gubici su bili 4 mrtva i 14 ranjenih boraca. Avijacija neprijatelja je naročito bombardovala kote 1132, 1101 i selo Vagan.[183]

Na pravcu od Knina prema Srbu 15. bataljon bersaljera iz divizije »Bergamo«, Đujićevi i Baćovićevi četnici, težište napada usmjerili su na 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda koji je držao položaje na liniji Maglaj (k. 1207) — Kurozeb — Miškovića vrh. Uz podršku minobacača i artiljerije i manevrom četnika na bokove i iza leđa neprijatelj je primorao čete ovog bataljona na povlačenje i zauzeo Srbski klanac, a potom produžio nastupanje prema Srbu. Prethodnog dana 1. bataljon ovog odreda vodio je borbu s četnicima kod Tiškovca i u sastavu 10. krajiške brigade. Kada je odbijeno obavještenje da neprijatelj priprema napad na Srbski klanac, bataljon je dobio naređenje da zauzme položaje u selu Kunovac i Bosanski Osredci i da bočnom vatrom napada neprijatelja koji bude prodirao prema Srbu. U toku

1?2 Zb. V. 12, dok. 89; 13, dok. 5. 1 50.
123 Zb. V, 12, dok. 40, 89, 137. i 145; 13, dok. 50.

ovog dana nije zabilježeno da je ovaj bataljon vodio bilo kakvu borbu. Gubici Hercegovaca koji su napadali preko Srbskog klanca, bili su 2 mrtva i 8 ranjenih. Naši gubici bili su 6 ranjenih boraca.[124]

Dijelovi divizije »RE« (2. pješadijski puk, 16. bataljon »M« i 34. ustaška bojna), koji su prethodnog dana izbili u Bjelopolje nisu produžili napad u pravcu Bjelih Potoka i Kamenskog. Ovo je normalno trebalo očekivati jer je teško vjerovati da neprijatelj nije znao da se tu nalaze bolnice, zbjegovi naroda, materijalne rezerve i najviše vojno-političke ustanove Hrvatske. Neprijatelj je od toga odustao vjerovatno zbog toga što je na tom pravcu očekivao jak otpor naših snaga. On je umjesto toga produžio napad prema Skipini (k. 1212) gdje je trebalo da se spoji sa 137. legijom crnih košulja. Ove snage su u podnožju Plješevice savladale slabiji otpor dijelova 6. i 14. goranske brigade, produžile pokret i do 16 sati bez otpora izbile na Skipinu. U nastupanju ka grebenu Plješevice neprijatelj je nailazio na zbjegove naroda i nemilosrdno ubijao žene, djecu i starce koji su se bili sklonili u šumama. Uslijed visokog snijega, neprijatelj nije htio da zanoći na grebenu Plješevice, već se poslije 16 sati vratio za Bjelopolje. Neprijatelj registruje da je pri ovom usponu na Plješevicu nanio gubitke našim snagama, kad se sve zbroji 105 mrtvih.[125]

Prvi puk divizije »RE«, 31. i 32. ustaška bojma 11. februara su vršili čišćenje zone sela Jošan, Rebić, Ćojluk, Ondić i Komić i pri tome su naišli na slabe otpore naših snaga. Neprijatelj je zabilježio da je duž puta Udbina — Ploča — Medak vršio organizaciju hrvatskih vlasti i evakuaciju 1.500 stanovnika s nekoliko hiljada grla stoke i 200 kola natovarenih hranom i pokućstvom iz rejona Podlapac. Bataljoni 9. brigade odmarali su se u Srednjoj Gori, a 4. bataljon koji je bio kod Visuća, nije napadan. On je s dvije čete postavio zasjedu kod sela Jošana, ali pošto su naišle manje snage neprijatelja, nije postigao značajnije rezultate. Jedinice 2. brigade ovoga dana nisu vodile nikakvu borbu. Vršena su samo izviđanja jer se nije znalo tačno gdje se nalazi neprijatelj. Tako su naše snage koje su bile u pozadini neprijatelja, ovoga dana ostale pasivne.[128]

Pošto je razmotrio žestinu borbi i organizaciju koordiniranog napada od pravca Mazina prema Gornjem Lapcu i iz pravca Knina preko Srba ka Lapcu, Glavni štab Hrvatske došao je do uvjerenja da su Tahjani riješeni da ovladaju Lapačkom kotlinom i gornjim tokom Une. U vezi s tim, on nareiuje Štabu 6. divizije da se 9. brigada (tri bataljona) odmah vrati na front kod Lapca. Isto tako naređeno je da se dva bataljona 2. brigade iz Krbavice preko Frkašića prebace na pravac Udbina — Donji Lapac. Udaljenost bataljona 2. i 9. brigade omogućavala je da oni stignu na front tek 13/14. februara. Ovoga dana neprijateljska avijacija, pored težišnog dejstva na frontu divizije »Sasari«, bombardovala je sela Mogorić, Ploču i Srednju Goru.[127]

Divizija »Sasari« s najvećom žestinom i upornošću produžila je 12. februara napad na položaje 1, 2. i 4. bataljona 1. brigade na liniji Vagan — Ilića kosa — Lumbardenik — Jasenov vrh. Napad pješadije podržan je masovnom vatrom minobacača i artiljerije. Avijacija neprijatelja bila je posebno aktivna.

124 Zb. V, 12, dok. 138. 147. i 149; 13, dok. 50.
125 Zb. V, 12, dok. 137; 13, dok. 35.
126 Zb. V, 12, dok. 89. i 137; 13, dok. 50.
127 Zb. V, 12, dok. 40, 89. i 137; 13, dok. 50; Šesta proleterska divizija, str. 117.

Trinaest aviona vršilo je bombardovanje i mitraljiranje položaja jedinica 1. brigade. Bataljoni su izdržali ovu paklenu vatru i sačekali neprijateljsku pješadiju na bliskom odstojanju. U toku čitavog dana vodile su se do tada najžešće borbe i juriši su se smjenjivali uz obostrane teške gubitke. Bataljoni 1. brigade istrošili su municiju, naša vatra se prorijedila jer se svaki metak morao korisno upotrijebiti. Osjetivši to neprijatelj je navaljivao i do kraja dana uspio je da zauzme liniju kota 1229 — padine sjeverno od kote 1132 — sjeverno od kote 960 na kojoj se otpočeo utvrđivati. Naš 2. i 4. bataljon povukli su se na liniju Zuleševica — Logorište — Lubardenik, dok je 1. bataljon ostao da i dalje dejstvuje sa Mazinske planine. Tako je 1. brigadi ostao samo još jedan plitak položaj na vratima Gornjeg Lapca. Bataljoni su ostali bez municije, borci su bili iscrpljeni i gladni. U ovakvim uslovima teško da je ko imao nadu da se neprijatelj neće probiti za Gornji Lapac. Postignutim uspjehom neprijatelj je tek stvorio povoljne uslove da se razvije za borbu, a raspolagao je i velikom nadmoćnošću. Uspjeh divizije »Sasari« ocijenio je i komandant 18. korpusa, koji, između ostalog, ističe: »Operacije su srećno završene zahvaljujući velikom zalaganju svih komandanata i jedinica.« On, isto tako, registruje da je ovoga dana divizija »Sasari« imala 28 mrtvih i 78 ranjenih od kojih su 2 oficira. Gubici 1. brigade po izvještaju štaba divizije bili su 7 mrtvih i 40 ranjenih boraca. Razmatrajući naše snage u zoni dejstva divizije »Sasari« Tahjani konstatuju: »Izgleda da je tu razmješteno devet partizanskih bataljona, pored dva na Brezovcu, dva na Kremenu i čitave 6. ličke divizije u Gornjem Lapcu«. Neprijatelj nas je zaista uveličao, ali to mu je vjerojatno bilo potrebno da bi njegov uspjeh bio veći.[128]

Talijansko-četnička kolona dostigla je 12. februara do Srba i glavnim snagama produžila nastupanje prema selu Donja Suvaja. Ipred ovih snaga branio se 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda koji je držao položaje kod Senja (Neteka) i u selu Ajderovac. Preko sela Dabašnica nastupala je ka Ajderovcu jedna četnička kolona koja je napala na položaje 1. čete 2. bataljona. Neprijatelj je bio nadmoćan (800 četnika) i poslije prvog udara naša četa bila je primorana na povlačenje na položaje iznad Gornje Suvaje i Zaklopca. Zbog ovog manevra četnika 2. i 3. četa 2. bataljona povukle su se na liniju Donja Suvaja — Zaklopac.[129]

Grupacija divizije »RE« ponovila je uzlaz na Plješevicu, a pošto nije naišla na otpor naših snaga, pretresala je teren i izvijestila da je zaplijenila jednu pušku i 20 granata za top 105 mm. Ostale snage ove divizije vršile su djelimična čišćenja. Dijelovi 1. bataljona 9. brigade bili su u zasjedi na putu Lovinac — Udbina. U ovu zasjedu naišli su neki dijelovi ustaških bojni koji su imali jaka obezbjeđenja te rezultati borbe nisu bili veliki. Naši izvještaji navode da je neprijatelj imao 25 mrtvih i više ranjenih. Ostali bataljoni ove brigade nisu vodili nikakvu borbu. Dva bataljona 2. brigade bili su u pokretu za selo Frkašić.[130]

Cilj kome je divizija »Sasari« od početka operacije težila biće napokon dostignut. Ona je 13. februara produžila napad sa svim snagama i relativno brzo ovladala položajima bataljona 1. brigade na Zuleševici. Za uspjeh neprijatelja ovoga dana okrivljuje se 2. bataljon 1. brigade i njegov štab. Pred početak napada neprijatelja jedna četa bila je na lijevom krilu 1. bataljona,

128 Zb. V, 12, dok. 89, 145. i 149; 13, dok. 50.
129 Zb. V, 13, dok. 50.
130 Zb. V, 12, dok. 89. i 145; 13, dok. 50.

jedna je držala položaj na Lubardeniku, a jedna položaj na Zuleševici. Ove čete nisu bile međusobno povezane, a slabu vezu su imale i sa susjednim jedinicama te je neprijatelj usmjerivši težište dejstva kroz međuprostor između 1. i 2. bataljona, ubacivši jake snage, bez većeg otpora ugrozio čitavu odbranu na grebenu Zuleševice i prisilio bataljone 1. brigade na povlačenje. U zapisima i dokumentima olako je pripisana krivica samo 2. bataljonu i njegovu štabu. Odgovornost za dalju odbranu ovog pravca poslije jučerašnjeg uspjeha neprijatelja trebao je u prvom redu da snosi Štab 1. brigade i Štab 6. divizije. Njima je moralo biti jasno da će Tahjani poslije prethodnog dana produžiti energičan napad prema Gornjem Lapcu. Međutim, nema nikakvih podataka da su ovi štabovi preduzeli bilo kakve mjere za dalju odbranu ovog pravca, a po svemu izgleda da nisu ni znali u kakvom su stanju bataljoni 1. brigade, jer koliko je poznato najodgovornije starješine poslije jučerašnje borbe nisu se ni pojavili na položajima ovih bataljona. Kad je probijena odbrana 1. brigade na Zuleševici, njeni bataljoni povukli su se jugoistočno od Gornjeg Lapca prema Mandinoj Glavi i Dobroselu. Tako je divizija »Sasari« poslije 24 dana borbi otvorila put preko Zuleševice i oko 18 sati zauzela Gornji Lapac. Tahjani su zapisali da se »potučene partizanske formacije nalaze u bjekstvu prema Dobroselu i prema jugoistoku, gonjene su artiljerijom i vazdušnim mitraljiranjem i bombardovanjem malim bombama.« Nije propušteno da se zabilježi »da je Gornji Lapac zatečen bez stanovnika i u plamenu«. Talijani su se jako prevarili u ocjeni da su naše snage potučene i u tu zabludu uvjeriće se narednih dana.[131]

Talijansko-četnička grupacija koja je nastupala od Srba preko Donje Suvaje ovoga dana vodila je borbu za položaje Međeđak (tt. 639), Stražbenicu (k. 680) i selo G. Zaklopac. Drugi bataljon Ličkog odreda koji je branio ove položaje, zbog nadmoćnosti neprijatelja i natkrivljavanja desnog boka, morao se povući na liniju Lipovača (tt. 781) — Kozjača (tt. 1057) gdje je organizovao odbranu. Ovoga dana je dio snaga neprijatelja (oko 100 četnika) krenuo iz Srba prema selu Bosanski Osredci i sudario se sa dijelovima 1. bataljona Ličkog partizanskog odreda koji su odmah prešli u napad i natjerah četnike u bjekstvo prema Srbu.[132]

Dijelovi divizije »RE« koji su prethodnog dana operisali na Plješevici još uvijek su se zadržavah u rejonu Bjelopolja. Ostale snage ove divizije vršile su manja čišćenja izlascima iz garnizona Papuča, Ploča i Udbina. Bataljoni 9. brigade bili su u pripremi da se iz Srednje Gore prebace na front kod Lapca, dok su se bataljoni 2. brigade odmarali.[133]

Kada je neprijatelj zauzeo Gornji Lapac, Glavni štab Hrvatske je ocijenio da će njegova dalja dejstva biti usmjerena prema Donjem Lapcu. U vezi s tim, on naređuje 8. kordunaškoj diviziji da se pomjeri prema Lapačkoj kotlini. Tako je 15. brigada ove divizije dobila zadatak da se iz rejona sela Nebljusa prebaci u selo Dnopolje gdje je stigla 13. februara oko 22 sata i stavljena pod komandu štaba 6. divizije. U toku noći ova brigada posjela je položaje prema Gornjem Lapcu. Njen 3. bataljon zatvorio je put od Gornjeg Lapca, dok su ostala tri bataljona i mitraljeska četa posjeli položaje u rejonu zaseoka Pavičići i Vojvodići. Zadatak brigade bio je da ne dozvoli prodor neprijatelja iz Gornje u Donji Lapac i prema Kulen Vakufu. Zbog

131 Zbornik, V, 12, dok. 89. i 152; 13, dok. 50.
132 Zb. 13, dok. 5, 12, dok. 89. i 152.
133 Isto.

odlaska 15. brigade prema Lapcu, i 5. kordunaška brigada dobila je novi zadatak. Njen jedan bataljon posjeo je položaje u rejonu Kruga, jedan je i dalje ostao na Drenovači, dok su dva bataljona obrazovala divizijsku rezervu u rejonu sela Pirovišta.[134]

Prva brigada 6. ličke divizije s 1. i 2. bataljonom posjela je sjeverozapadne padine Lisca (tt. 999) na liniji Mandina Glava — Priseka — selo Borićevac sa zadatkom da napada neprijatelja u leđa kad produži napad prema Donjem Lapcu. Njen 4. bataljon bio je orijentiran prema jugoistoku u gotovosti da u slučaju potrebe interveniše protiv talijansko-četničke grupacije koja je napadala iz pravca Srba. U rejonu Martin-Broda i dalje se nalazio 3. bataljon ove brigade. Očekivalo se da će 9. brigada u toku noći 13/14. februara stići na prostoriju sjeverozapadno od Gornjeg Lapca. Bataljoni 2. brigade su se i dalje odmarali. Prema položajima 6. goranske brigade neprijatelj nije preduzimao nikakvu aktivnost. Sve naše jedinice bile su jako iscrpljene od danonoćnih naprezanja, slabe ishrane, bolje reći gladovanja, golotinje, nespavanja, velike studeni i dubokog snijega koji je u pojedinim dijelovima zone dejstva dostizao visinu i dva metra. Najviše je bila iscrpljena 1. brigada 6. divizije koja je prethodnih dana podnijela najveći teret borbe na pravcu Mazin — Gornji Lapac. Najveći njen problem bila je municija koja je praktično utrošena do posljednjeg metka. Ovoga dana zatražena je pomoć od 8. kordunaške divizije, ali je dobijeno samo 300 metaka

Djeca i žene napuštaju svoje domove i bježe ispred neprijatelia.

134 Zbornik V, 12, dok. 90; Osma kordunaška divizija, str. 340. i 341.

za mauzer puške jer ni oni nisu mogli više odvojiti. No, bez obzira na sve ove teškoće ostala je čvrsta nada i uvjerenje da će naredni dani biti bolji, jer će i neprijatelj što bude dublje prodirao u naš raspored, biti u sve nepovoljnijem položaju i pogodan plijen za naše jedinice koje se više neće kruto držati frontalne odbrane.[135]

Dostigavši prethodnog dana Gornji Lapac Tahjani su u toku noći 13/14. februara morah popraviti brojne prekide na komunikaciji da bi u Gornji Lapac mogla pristići motorizacija. Sredivši se, oni su ovog dana iz Gornjeg Lapca produžili pokret prema Kulen Vakufu, a ne prema Donjem Lapcu kako se očekivalo. Ovaj pravac naše jedinice nisu frontalno zatvorile i neprijatelj je sa 151. pukom (bez jednog bataljona), 26. bataljona bersaljera i bataljona »Žara«, bez borbe, oko 8 sati ušao u Kulen Vakuf. Tu su se ove snage povezale s dijelovima 14. puka 7. SS divizije koji su Talijanima pošli u susret. Prolaskom Talijana prema Kulen Vakufu 1. bataljon 1. brigade pomjerio se neposredno na komunikaciju do sela Boričevca jer se pretpostavljalo da će neprijatelj tuda vršiti saobraćaj. I zaista, tako je i bilo. Oko 13 sati naišao je jedan talijanski kamion koji se vraćao iz Kulen Vakufa i sačekan je od strane jednog voda 1. bataljona koji je držao Gradinu iznad isela Boričevca. Kamion je zaustavljen, ubijena su dva neprijateljska vojnika, a dva su pobjegla. U kamionu je zaplijenjeno 30 kg pirinča, 20 1 vina, telefonskog kabla, 25 granata za top 65 mm, 10 1 ulja, 25 pari cipela, jedan šinjel, 10 ćebadi i dva šatorska krila. Pošto je iznijet ovaj dio plijena, kamion je zapaljen i u njemu je izgorjelo 400 granata za top 65 mm koje se, kako je zapisano, nisu mogle izvući. Istoga dana oko 16 sati iz Kulen Vakufa naišao je 2. bataljon 151. puka koga je neposredno na cesti kod Boričevca sačekala 1. i 3. četa 1. bataljona 1. brigade i obasula ga vatrom. Neprijatelj se brzo razbježao po vrtačama oko Boričevca i otpočeo pružati otpor. Na cesti su ostale natovarene mazge, kamioni i druga oprema. Talijani su se užurbano utvrđivali, a uslijedila je i jaka artiljerijska vatra od pravca Gornji Lapac i intervencija jednog bataljona koji se u toku noći spojio s napadnutim snagama i one zbog toga nisu mogle biti uništene. U ovoj borbi neprijatelj je imao 10 mrtvih i oko 15 ranjenih. Na našoj strani poginula su 2, a ranjena 4 borca. U ovoj borbi je zaplijenjeno 21.114 metaka za pušku, 6400 za mitraljez, 632 ručne bombe, 187 mina za laki i 18 za srednji minobacač, 11 pari cipela, 1 dvogled, 23 signalna metka, 340 upaljača za laki i srednji minobacač, 53 ranca, 702 ćebeta, 20 torbica, 100 šatorskih krila, 1 radio-stanica i uhvaćeno 35 živih mazgi. Uništena su 4 kamiona, 3 trocikla 1 jedan traktor, a na drumu je još ostalo i 30 ubijenih mazgi. Izvještavajući o ovoj borbi, komandant 5. korpusa javlja da su poslije žestoke borbe i intervencije jednog bataljona trupe stigle u Gornji Lapac. On priznaje da je imao samo jednog mrtvog i tri ranjena vojnika i da je izgubio jednu radio-stanicu, 2 kamiona, 2 motorbicikla, 1 traktor i 41 mazgu i zaključuje — »u toku je strogo traženje odgovornih.«[186]

Oko 15 sati 14. februara neprijatelj je snagama jednog bataljona prodro u selo Gajine i odmah započeo pljačku i paljevinu. Protivnapadom 1. i 2. bataljona 15. kordunaške brigade, poslije žestoke borbe i pretrpljenih gubitaka neprijatelj je odbačen prema Gornjem Lapcu. Talijani priznaju da su u ovoj borbi imali 20 vojnika izbačenih iz stroja, od kojih 7 mrtvih, među

135 Zb. V, 12, dok. 89. i 90; 13, dok. 50.
136 Zb. V, 12, dok. 89, 90. i 155; 13, dok. 50.

kojima je jedan oficir, 8 ranjenih i 5 nestalih. U ovoj borbi zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 2 laka minobacača sa 23 mine, 5 pušaka i nekoliko sanduka municije. Gubici bataljona 15. brigade bili su 8 mrtvih i 15 ranjenih boraca. Prema položajima na Drenovači neprijatelj nije preduzimao nikakve pokrete, ali je sa M. Ljutoča minobacačima tukao ove položaje. Pošto je dobijeno obavještenje da je neprijatelj zauzeo Kulen Vakuf, a njegove snage primijećene u selu Kalatima, Štab 8. kordunaške divizije naredio je da se tamo uputi jedan bataljon 5. brigade sa zadatkom da napadne i protjera neprijatelja. Talijanska avijacija tukla je Donji Lapac, kotu 661 i kuće u Bijelom Brijegu.[137]

Intervencijom 3. bataljona 1. brigade zaustavljena je ispred sela Doljani i talijansko-četnička kolona koja je napadala od Srba prema Gornjem Lapcu. Poslije zaustavljanja neprijatelja ovaj bataljon je s 2. bataljonom Ličkog partizanskog odreda otpočeo s protivnapadom i prisilio neprijatelja prema selu Zaklopac i Brotnja. Neprijatelj je ovoga dana napadao i prema Bosanskim Osredcima, ali je poslije borbe s 1. bataljonom Ličkog partizanskog odreda protjeran prema Srbu. U toku dana dijelovi ovog bataljona sačekali su u selu Kupirovu neke neprijateljske dijelove i nanijeli im gubitke.[138]

U toku noći 14/15. februara 9. brigada s tri bataljona imala je zadatak da napadne neprijatelja na komunikaciji Mazin — Gornji Lapac i pošto ova akcija nije bila dobro pripremljena, djelimičan uspjeh postigao je samo 1. bataljon ove brigade. Ostala dva bataljona (2. i 3.) nisu uspjeli izvršiti napad. U ovoj borbi 1. bataljon je zaplijenio 4 puškomitraljeza, 2 pištolja, 50 mina za laki minobacač, 40 ručnih bombi i oko 6500 metaka za puške i mitraljeze. U našim izvještajima zabilježeno je da je neprijatelj imao 15 vojnika izbačenih iz stroja i 5 zarobljenih. Talijani priznaju 2 mrtva, 2 ranjena i 4 nestala. Četvrti bataljon 9. brigade i dalje je držao položaj kod Visuća.[139]

Divizija »RE« s grupacijom (2. pješadijski puk, 16. bataljon »M«, 34. ustaška bojna) u pokretu prema Udbini. Ove snage biće upotrijebljene na pravcu Udbina — Donji Lapac. Ostale snage ove divizije (1. pješadijski puk, 31. i 32. ustaška bojna) i dalje su na obezbjeđenju komunikacije Papuča — Lovinac — Udbina i na djelimičnom čišćenju terena. Bataljoni 2. brigade 6. divizije nisu preduzimali nikakvu aktivnost.[140]

Glavnina neprijateljskih snaga koje su se vraćale iz Kulen Vakufa (1. bataljon 151. puka, 26. bataljon bersaljera i bataljon »Zara«) na putu Kulen Vakuf — selo Boričevac — Gornji Lapac napadnuta je 15. februara od strane 1. bataljona 1. brigade, 1. bataljona 15. kordunaške brigade i 1. bataljona 5. kordunaške brigade. Ova talijanska kolona je iznenađena i nije uspjela da se potpuno razvije te se pocijepala na nekoliko grupa poslije borbe koja je trajala čitav dan i slijedeću noć, a naročito u rejonu Boričevca. Ovu kolonu neprijatelja ujutro su prihvatile snage iz rejona Gornji Lapac. Neprijatelj je pretrpio dosta velike gubitke i prema njegovom priznanju u ovim borbama imao je 28 mrtvih i 98 ranjenih i 4 nestala. Od ratnog plijena neprijatelj je, pored ostalog, na drumu ostavio 2 brdska topa 65 mm sa 72 granate, 20 pušaka, 200 ručnih bombi, 7.000 metaka za puške i mitraljeze, 210 mina za laki minobacač, 50 mina za srednji minobacač, 9 mazgi i ostalu

137 Zb. V, 12, dok. 65, 89, 90. 1 155.
138 Zb. V, 12, dok. 89. i 156; 13, dok. 50.
139 Zb. V, 12, dok. 89. 1 156; 13, dok. 50.
140 Zb. V, 12, dok. 89. 1 153; 13, dok. 50.

ratnu opremu. Naše jedinice imale su jednog mrtvog i 13 ranjenih boraca. U ovoj borbi glavnu ulogu imali su 1. bataljon 15. i 1. bataljon 5. kordunaške brigade.[141]

Otklonjena je opasnost za bok i pozadinu 6. ličke divizije koja je bila zaprijetila od pravca Srba. Pošto su prethodnog dana zaustavili neprijatelja kod sela Doljani, 3. bataljon 1. brigade i 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda organizovano su prešli u napad i vještim manevrom ugrozili lijevi bok neprijatelja i prisilili ga na povlačenje ka gornjem dijelu rijeke Une. Ovaj uspjeh bio je veoma značajan za borbe koje će se narednih dana voditi na frontu kod Gornjeg Lapca. Isto tako, ovoga dana je 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda vodio borbu sa četnicima na prostoru Bosanskih i Ličkih Osredaka i sprečavao im prodor prema selu Dugopolje. Pošto je neprijatelj uspio da prođe prema Dugopolju i selu Zavlači, ovaj bataljon povukao se prema selu Bosanski Dolovi.[142]

Da bi olakšao situaciju kod divizije »Sasari« koja je prethodnog dana zapala u krizu, komandant 5. korpusa uvodi u napad 2. pješadijski puk »RE«, 31. ustašku bojnu i četu tenkova na pravcu Udbina — Donji Lapac. Ovim napadom on je želio privući dio naših snaga na taj pravac i time rasteretiti pritisak na diviziju »Sasari« kako bi joj omogućio izvlačenje iz Gornjeg Lapca. Tako su ovoga dana napadnuti položaji 4. bataljona 9. brigade koji je zatvarao ovaj pravac. Uz podršku tenkova i artiljerije neprijatelj je odbacio ovaj bataljon, zauzeo prevoj Kuk, a potom produžio napad i prodro u Donji Lapac. Ovaj uspjeh neprijatelj ne bi vjerovatno postigao da su na vrijeme pristigli bataljoni 2. brigade kako je to bilo predviđeno naređenjem Glavnog štaba Hrvatske od 11. februara. Na ovom pravcu u toku dana neprijatelj je imao 3 mrtva i 14 ranjenih vojnika. Ostale snage divizije »RE« vršile su čišćenje u zoni Srednje Gore nailazeći na slab otpor naših snaga i zapalile nekoliko kuća. Bataljoni 2. brigade ni ovoga dana nisu bili aktivni, psim 1. bataljona koji je bio u pokretu iz sela Frkašića prema Visuću čiji je zadatak bio da napadne neprijatelja koji se kretao iz Udbine za Donji Lapac. Ostale naše jedinice ovoga dana nisu vodile nikakve borbe. Avijacija neprijatelja bombardovala je Kamensko, selo Doljane, Martin-Brod, Oraovac i Vojvodiće.[143]

Snage neprijatelja koje su prethodnog dana prodrle u Donji Lapac tu su i zanoćile. Ujutro 16. februara jedan odred motorizovanih snaga produžio je pokret u pravcu Gornji Lapac i bez borbe u 14 sati spojio se sa jedinicama divizije »Sasari«. Ostale snage ove grupacije vršile su čišćenje i pljačku po Donjem Lapcu i zapalile mnogo kuća. Poslije ovih zločina napustile su Donji Lapac i preko Kuka krenule za Udbinu. Ustaški bataljoni koji su obezbjeđivali prevoj Kuk vršili su čišćenja i zapalili sela Potkraj i Podkrčane. Planom komandanta 5. korpusa bilo je predviđeno da se ova grupacija narednog dana prikupi u rejonu Udbine, a divizija »Sasari«, pošto sjedini snage, da sutra nastavi pokret prema Mazinu.[144]

Naše snage 16. februara nisu bile mnogo aktivne. Na pravcu prema Srbu nastavljeno je gonjenje neprijatelja koji se užurbano povlačio. Tako su 3. bataljon 1. brigade i 2. bataljon Ličkog partizanskog odreda, pošto su savla-

141 Zb. V, 12, dok. 89, 90, 156, 157, 161. 1 162; 13, dok. 50.
142 Zb. V, 12, dok. 152, 153, 155. i 157; 13, dok. 50.
143 Zb. V, 12, dok. 89. 1 155; 13, dok. 50.
144 Zb. V, 12, dok. 156.

dali manji otpor u rejonu Donje Suvaje, bez borbe ušli u Srb. U toku ovog dana neprijatelj je imao 20 mrtvih. Zaplijenjen je 1 teški mitraljez, 4 puške i 1.550 komada metaka. Na našoj strani bila su 2 ranjena borca. Prvi bataljon Ličkog partizanskog odreda, koji se prethodnog dana povukao i sredio u selu Dolovima, ujutro je krenuo prema selu Dugopolje gdje je naišao na četničke zaštitnice koje su se poslije prvog sukoba brzo povukle prema selu Ličkoj Kaldrmi. Iz sela Dugopolje jedna četa ovog bataljona produžila je za neprijateljem prema selu Kaldrmi, a druge dvije čete prema selu Kunovac čiji je zadatak bio da postave zasjedu u selu Kupirovu i da tuku neprijatelja koji se bude povlačio iz Srba prema Otriću. Ove čete nisu stigle na vrijeme i neprijatelj se izvukao bez borbe.[145]

Prva brigada 6. divizije s 1. bataljonom cijelu noć je pritiskala snage neprijatelja koje su prethodnog dana zanoćile u Boričevcu. Neprijatelju su nanijeti gubici i zaplijenjeno nešto materijala, a 1. bataljon imao je 9 ranjenih boraca. Drugi bataljon ove brigade držao je položaje na liniji Priseka — Mandina Glava i ometao neprijateljsku artiljeriju u povlačenju za Gornji Lapac, dok je 4. bataljon i dalje ostao u Dobroselu kao rezerva brigade. Bataljoni 2. brigade zatekli su se u ovom rasporedu: 1. bataljon koji je trebalo da napadne neprijatelja na pravcu Udbina — Kuk greškom je sišao u selo Dnopolje i tu zanoćio, dok je 2. bataljon iz Frkašića stigao u Tišma Varoš. Ostala dva bataljona su i dalje u rejonima Krbavica i Crna Vlast. Deveta brigada (1, 2. i 3. bataljon) nalazila se u selu Oraovcu. Njen 3. bataljon imao je zadatak da iz Oraovca krene i napadne neprijatelja na Kuku, ali on nije izvršio zadatak pošto je neprijatelj već bio prodro u Lapačku kotlinu. Prvi bataljon ove brigade prebačen je u selo Dnopolje. Poslije borbi kod Boričevca 15. brigada 8. kordunaške divizije povukla se u selo Vojvodiće i Gajine, a 1. bataljon 5. brigade u selo Mišljenovac. U rasporedu ostalih bataljona 5. brigade nije bilo nikakvih promjena. Neprijatelj nije ništa poduzimao prema položajima na Drenovači.[148]

Dok je komandant 5. armijskog korpusa preduzimao mjere za izvlačenje divizije »Sasari«. na drugoj strani Glavni štab Hrvatske i Štab 1. hrvatskog korpusa užurbano su razrađivah ideju da se spriječi izvlačenje neprijatelja i pristupi njegovom uništenju u rejonu Gornjeg Lapca. Začeci ove ideje mogu se nazreti još 13. februara od pomjeranja 8. kordunaške divizije prema Donjem Lapcu. Svakako, konačna odluka za preduzimanje protivudara mogla se donijeti kada je bilo jasno da je otklonjena opasnost od talijansko-četničke grupacije od pravca Srba koja je bila ozbiljno zaprijetila da ugrozi bok i pozadinu 6. ličke divizije. Pored toga, povlačenjem talijanskih snaga iz Donjeg Lapca i grupa »Fabri« iz Bihaća, situacija je bila još povoljnija i trebalo je brzo raditi jer su postojali svi uslovi da se neprijatelj nekažnjeno izvuče iz Gornjeg Lapca. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske odlučio da noću 17/18. februara preduzme opšti napad s ciljem da se snage divizije »Sasari« u rejonu Gornjeg Lapca okruže i razbiju.

U akciji 17. februara bila su samo dva bataljona 2. brigade. Prvi bataljon krenuo je za neprijateljem koji se iz Donjeg Lapca povukao preko Kuka prema Visuću i sustigao ga i napao kod Kosanovića gaja. U isto vrijeme 2. bataljon ove brigade postavio je zasjedu s obje strane puta Visuć — Ud-

145 Zb. V, 13, dok. 50.
146 Zb. V, 12, dok. 89. i 90; 13, dok. 50.

bina i napao neprijatelja u povlačenju. Talijani priznaju da su u ovoj borbi imali 21 vojnika izbačenog iz stroja, od čega 3 mrtva, 12 ranjenih i 5 smr-**znutih.** Među ranjenima bila su **i** 2 oficira. Zbog ove akcije naših bataljona, komandant divizije »RE« naredio je istragu nad komandantom 31. ustaške bojne koji se okrivljuje za ove gubitke jer je imao zadatak da obezbijedi nesmetano izvlačenje snaga 2. puka »RE« koji se povlačio iz Donjeg Lapca. Neprijatelj se žali da mu je ovo bio težak marš po snijegu koji je na nekim mjestima dostizao visinu i 3 metra. Ostale jedinice obiju divizija nisu vodile nikakvu borbu.[147]

U cilju realizacije odluke Glavnog štaba Hrvatske za preduzimanje napada na snage divizije »Sasari« u Gornjem Lapcu, Štab 1. hrvatskog korpusa, ovog dana, u 18,15 sati izdao je zapovijest i jedinicama, u suštini postavio ove zadatke:

— 1. brigada 6. divizije imala je zadatak da s dva bataljona napadne neprijatelja na položajima istočno od komunikacije Gornji Lapac — Mazin, da ga razbije i spriječi izvlačenje neprijatelja iz Gornjeg Lapca i istovremeno ne dozvoli pristizanje pomoći od pravca Mazina. Bataljoni 1. brigade morah su usiljenim maršem zaposjesti pomenute položaje;

— 15. brigada 8. kordunaške divizije imala je zadatak da s tri bataljona napadne selo Gornji Lapac s istočne strane s tim da svoje snage uvuče ispod kote 759 i komunikacije i vrši napad prema selu. Jedan bataljon ove brigade imao je zadatak da od kote 614 pa prema koti 574 vrši pritisak na neprijatelja i veže njegove snage. Brigadi je također naređeno da njeni bataljoni budu na vrijeme na polaznim položajima;

— 9. brigada imala je zadatak da s dva bataljona od pravca Crnog jezera razbije neprijateljske dijelove na zavojima puta zapadno od Gornjeg Lapca, a zatim produži napad prema selu. Bataljoni moraju nastojati da se u što kraćem vremenu dohvate zidina i usjeka na putu, te da s leđa napadnu položaje neprijateljske baterije koji se nalaze istočno od kote 671. Brigada je imala zadatak da se s jednim bataljonom uspne na Zuleševicu i prema selu Vagan i prekine saobraćaj komunikacijom, a u slučaju potrebe potpomogne juriš bataljona 1. brigade;

— 5. brigada bila je u opštoj rezervi i s dva bataljona razmještena u selu Opačića Draži, a jednim u selu Vojvodićima.

Baterija haubica imala je zadatak da zauzme položaje istočno od Lapca u visini groblja, s tim da pripremi elemente za gađanje sela Gornji Lapac, naročito položaje neprijateljske baterije koji se nalaze oko kote 671.

Baterija brdskih topova zauzima položaje na prostoru sela Boričevca i priprema elemente za gađanje sela Gornji Lapac.

Baterija minobacača, jedan vod (dva oruđa) zauzima položaj između Bijelog Brijega i Drenove glavice tako da s daljine od 2.000 metara gađa selo Gornji Lapac. Jedan vod minobacača 8. divizije zauzeće položaje ispred sela Boričevac u prostoru kote 602, te gađati selo Gornji Lapac s maksimalnom daljinom 2.000 metara.

Artiljerija otvara vatru po naređenju Štaba 8. divizije, a minobacači za vrijeme napada.

147 Zb. V, 12, dok. 166. i 168; 13, dok. 50.

NAPAD NA DIVIZIJU »SASARI« KOD GORNJEG LAPCA
OD 15. DO 22. FEBRUARA 1943. GODINE

Operacija počinje 18. februara u 5 sati ujutro. Štab korpusa nalaziće se u selu Dnopolju, Štab 8. divizije u selu Vojvodići, a Štab 6. divizije u selu Oraovcu.

Posebno se naglašava da bataljoni prodore moraju vršiti energično i uporno nastojati da se iskoristi svaki zaklon, naročito da se drskim prodorima, vatrom lakih minobacača i automatskih oruđa paralizira dejstvo neprijateljske vatre.[148]

Angažovanjem snaga po ovoj zapovijesti otpočeće protivudar snaga 1. hrvatskog korpusa i naredna četiri dana vodiče se žestoke borbe u rejonu Gornjeg Lapca i na Zuleševici. To će biti i završne borbe s talijanskim snagama u operaciji »Vajs 1« i na prostoru kotara Donji Lapac.

Kada se prema raspoloživim dokumentima pogleda vrijeme izdavanja zapovijesti Štaba 1. hrvatskog korpusa (18,15 i njen prijem u 22,20 sati 17. februara), onda se vidi da je za organizaciju napada potčinjenim jedinicama ostalo nepunih 7 sati. Iz ovog se može zaključiti, bez obzira što su jedinice bile borbeno spremne, da raspoloživo vrijeme nije bilo dovoljno za detaljniju pripremu i organizaciju napada. Zima i veliki snijeg uslovili su da jedinice zakasne s napadom više od dva sata te je očito da se nije mnogo vodilo računa o zimskim uslovima i mogućnostima dovođenja jedinica na polazne položaje za napad. Zbog toga će napad početi po danu i ne istovremeno, jer su jedinice uvođene u borbu kako je koja pristizala. To je neprijatelju omogućilo da nas dosta dobro osmatra, prati naše pokrete i pripremi se za odbranu.

Prije nego što je počeo naš napad, otpočeo je 12. februara i pokret snaga divizije »Sasari« iz Gornjeg Lapca prema Mazinu. Najprije je u napad prešla 9. brigada 6. divizije i njen 1. i 2. bataljon. Oni su u snažnom naletu razbili neprijateljske dijelove koji su obezbjeđivali komunikaciju i u 7,45 sati u jurišu se sručili na kolonu divizije »Sasari« koja je bila u pokretu prema Mazinu. Poslije žestoke borbe bataljoni su ovladali srednjim dijelom serpentina iznad Gornjeg Lapca i presjekli kolonu neprijatelja. Glavnina ove kolone povratila se ka Gornjem Lapcu dok je čelo produžilo u pravcu Mazina. Četvrti bataljon 9. brigade, koji je preko Zuleševice trebalo da izbije na komunikaciju, zalutao je i nije stigao da napadne čelo neprijateljske kolone te je ono zaposjelo Logorište i Lubardenik. Ovaj bataljon se oko 8 sati preko Crnog vrha spustio u selo Oraovac odakle je ponovo oko 10 sati krenuo na isti zadatak. U ovoj borbi 1. i 2. bataljon 9. brigade zaplijenili su 7 kamiona opreme koja je izvučena, a kamioni spaljeni. Isto tako u plijenu se našlo 18 motornih trokolica i 2 motorbicikla. Neprijateljski gubici bili su 40 mrtvih i veći broj ranjenih. Na bojištu se našlo 52 ubijene mazge, a 35 je uhvaćeno živih.[149]

Oko 7 sati prešla je u napad i 15. brigada 8. divizije. Ona je s 1. 2. i 3. bataljonom nastupala sa sjeveroistoka prema Gornjem Lapcu. Njen 1. bataljon sa jednom četom dospio je do prvih kuća dok su 2. i 3. bataljon, dejstvujući preko kote 759 prema Gornjem Lapcu, lijevim krilom izbili prema serpentinama u visini kote 1101. Napad bataljona ove brigade bio je zaustavljen snažnom Vatrom glavnine neprijateljskih snaga koje su se uspjele srediti u Gornjem Lapcu i prihvatiti organizovanu odbranu. Istina, nepri-

148 Zb. V, 12, dok. 56.
149 Zb. V, 12, dok, 61, 89, 166. i ,168; 13, dok. 50.

jatelj je bio sabijen na dosta uzak prostor Gornjeg Lapca i izložen efikasnoj vatri naše artiljerije i minobacača, ali ona nije mogla dugo trajati jer su se štedjele mine i granate. U toku dana bataljoni ove brigade držali su položaje od kote 1101 prema koti 759 i do u visinu sela Gornji Lapac. Uveče je poslije artiljerijske pripreme 15. brigada ponovila napad na Gornji Lapac, ali napad nije uspio jer se neprijatelj uporno i organizovano branio i bataljoni su se povukli na polazne položaje.[150]

Oko pola noći 17/18. februara krenuli su na zadatak 1. i 2. bataljon 1. brigade. Njihov marš na Zuleševici, kako izgleda, trajao je punih 12 sati jer je trebalo savladati veliki snijeg koji je tada bio na planini. U izvještaju 6. divizije kaže se da su ovi bataljoni stigli pozadi položaja (vjerovatno koje je trebalo posjesti) tek oko 12 sati i nesposobni za bilo kakvu borbu vratih su se u svoje baze. Međutim, u izvještaju štaba 8. divizije za ovaj dan navodi se da su ovi bataljoni stigli oko 17 sati na kotu 1101 i da su zajedno s dijelovima 15. brigade napadali Logorište, dok u izvještaju štaba 1. hrvatskog korpusa stoji da ovi bataljoni ovoga dana nisu vodili borbu. Sta je od ovoga tačno, prema raspoloživoj dokumentaciji ne može se utvrditi. Sigurno je samo to da ovi bataljoni nisu izvršili zadatak.[151] Razloga za ovo ima više i među njima se osobito ističu: neblagovremena priprema, zamorenost i iscrpljenost boraca, nespavanje, gladovanje, niska temperatura i velik snijeg koji se nije mogao lako savladati bez odgovarajuće zimske opreme (krplje i skije), a da i ne govorimo o visinskoj razlici na koju se trebalo popeti. Jedno su bile želje, a drugo su u datim uslovima bile naše fizičke mogućnosti.

Najveći uspjeh postigla je 9. brigada jer je svojim prodorom i presijecanjem komunikacije stavila snage neprijatelja u veoma težak položaj i dovela ih u okruženje.

Događajima kod Gornjeg Lapca uznemiren je i komandant 5. talijanskog korpusa koji je, pored ostalog, pretpostavljenu komandu izvijestio i slijedeće: »Da znatne neprijateljske formacije koje su raspoređene po kotama koje dominiraju nad okukama na putevima za Mazin jako ugrožavaju naše jedinice u pokretu i one koje zaštićuju put. Naše trupe u Gornjem Lapcu također su bile napadnute artiljerijom i pretrpjele gubitke. Radi rješenja situacije koja nije jasna, naredio sam da se sutra, 19-tog, pošalju u Gračac dva bataljona »RE« s komandantom puka na raspoloženje diviziji »Sasari«.[152] Tako su se ovoga dana počele poduzimati mjere za spašavanje snaga divizije »Sasari«, koje će narednih dana užurbano biti dopunjavane.

U zoru, 19. februara u napad na Gornji Lapac, uveden je 1. bataljon 5. kordunaške brigade koji je do tada bio u rezervi. Pokušaj ovog bataljona da se probije u Gornji Lapac nije uspio. Neprijateljska avijacija bila je vrlo aktivna i tukla položaje naših jedinica. Naša artiljerija je povremeno i precizno gađala neprijatelja u Gornjem Lapcu i nanosila mu gubitke. Bataljoni 9. brigade držali su blokiranu neprijateljsku kolonu iznad Gornjeg Lapca i zaplijenili još dva kamiona opreme koju su izvukli, a kamione zapalili. Ostale jedinice ovoga dana nisu vodile borbu, ali su trpile vatru neprijateljske avijacije.[15,1]

150 Zb. V, 12, dok. 90.
151 Zb. V, 12, dok. 89. 1 90; 13, dok. 50.
152 Zb. V, 12, dok. 166.
153 Zb. V. 12, dok. 89. 1 90; 13, dok. 50.

Kada je doznao da je divizija »Sasari« imala velike gubitke (50 mrtvih i 120 ranjenih), komandant 5. korpusa tek je shvatio ozbiljnost situacije. Zbog toga je ovoga dana naredio da se u Gračac vozom uputi 16. bataljon »M«, 2. lovačka domobranska bojna, četa tenkova i baterija 149. diviziona J3. artiljerijskog puka i 6 kamiona. U isto vrijeme on je zatražio pomoć njemačkih snaga za dejstva u pravcu Kulen Vakuf — Boričevac — Gornji Lapac. Za sudbinu svoje divizije zabrinuo se i komandant 18. korpusa. Ocjenivši da je »težak položaj trupa u Gornjem Lapcu« i on iz Gračaca prema Mazinu upućuje 2. bataljon 26. puka »Bergamo«. Iz ovih mjera koje su preduzete, nije teško zapaziti da je namjera Talijana bila da s ovim pojačanjima koja su trebala da se prikupe u Mazinu, preduzmu napad radi deblokade divizije »Sasari«. U cilju zaštite opkoljenih snaga, do pristizanja pojačanja, angažovana je avijacija. U toku čitavog dana 17 aviona vršilo je neprestano pomaganje jedinica divizije »Sasari« u rejonu Gornjeg Lapca. Neprijatelj se žali na našu protivavionsku odbranu i javlja da su mu pogođena 4 aviona. Pored ovog, okruženim snagama avioni su donosili i bacali municiju, lijekove i hranu. Jedan dio ovoga dobro je došao i našim jedinicama koje su bile u neposrednom dodiru s neprijateljem.[154]

Naše jedinice su 20. februara ostale na svojim položajima i nisu preduzimale napad jer se neprijatelj uspio utvrditi i solidno organizovati odbranu, a težilo se da se izbjegnu i gubici. Neprijatelj je držan pod stalnom vatrom naših automatskih oruđa i povremeno artiljerije i minobacača. Nastojalo se da se Talijani prisile na predaju. U tom cilju štab 6. divizije uputio je poziv okruženim snagama. Međutim, Talijani su bili ohrabreni dejstvom avijacije, doturom materijalnih potreba, a vjerovatno im je nagoviještena i intervencija od pravca Mazina i njemačkih snaga od Kulen Vakufa, te su odbili poziv na predaju. U toku noći 20/21. februar 2. bataljon 1. brigade i 4. bataljon 9. brigade napali su neprijatelja koji se bio utvrdio istočno od komunikacije iznad Logorišta. Cilj napada bio je da se likvidacijom neprijatelja čvršće zaposjedne komunikacija i time stvore povoljniji uslovi za odbranu u slučaju intervencije njegovih snaga iz pravca Mazina. Napad je izveden energično, naročito od strane 4. bataljona koji je zaplijenio 7 kamiona s opremom i materijalom. Sva ova oprema je izvučena, a kamioni zapaljeni. Među izvučenim plijenom bilo je 1.000 granata i mina za topove 65 i 75 mm i srednje minobacače. U ovom plijenu našlo se i 12.000 puščanih metaka. Ova akcija nije potpuno uspjela zato što 2. bataljon 1. brigade nije izvršio svoj zadatak.[155]

Pripremajući se užurbano za deblokadu okruženih snaga neprijatelj je ovoga dana u rejonu Mazina već prikupio 1. pješadijski puk »RE« (bez jednog bataljona), 2. bataljon 26. puka »Bergamo«, tri čete tenkova i artiljeriju. U pokretu od Gračaca prema Mazinu bio je 16. bataljon »M« i 2. lovačka domobranska bojna. Tahjani nisu propustili da se požale da im je pokret prema Mazinu otežan zbog velikog snijega. Sa ovih pet bataljona uz podršku tenkova, artiljerije i avijacije neprijatelj će izvršiti napad prema Zuleševici radi deblokade divizije »Sasari«. Tako će se sutra od Mazina do Gornjeg Lapca naći 12 neprijateljskih bataljona, 5 tenkovskih četa i jake artiljerijske snage.[156]

154 Zb. V, 12, dok. 168, 169. i 173.
155 Zb. V, 12, dok. 89, 90. i 173; 13, dok. 50.
156 Zb. V, 12, dok. 173, 175. i 1176.

U 6 sati ujutro 21. februara neprijatelj je preduzeo odlučan napad od Mazina prema Gornjem Lapcu. Napadu je prethodila masovna vatra artiljerije i avijacije. Tahjani su nastupah u tri kolone, jednom preko Ilica kose, drugom u zahvatu komunikacije i trećom preko sela Vagana. Kolona koja je nastupala preko Ilića kose uspjela je da odbaci dijelove 1. brigade i time obezbijedi desni bok kolone koja je nastupala u zahvatu komunikacije. Isto tako kolona koja je napadala preko sela Vagana izbila je na Zuleševicu i obuhvatila bataljone 9. brigade i prisilila ih na povlačenje sa komunikacije pod veoma nepovoljnim okolnostima, a naročito zbog intenzivnog dejstva avijacije. Tako je neprijatelj uspio da otvori komunikaciju i omogući nastupanje kolone sa tenkovima koja se oko 15 sati spojila sa okruženim jedinicama divizije »Sasari«, koje su, očekujući ovo povlačenje, već bile spremne za pokret. Tako su se ove snage, ne gubeći vrijeme, odmah počele izvlačiti prema Mazinu.[157]

Kada je počelo izvlačenje neprijatelja iz Gornjeg Lapca, 15. brigada 8. divizije pojačala je pritisak i napala neprijateljske zaštitnice, ušla u Gornji Lapac i dijelom snaga produžila gonjenje. Ulazak u Gornji Lapac Kordunaši su ovako zapisali: »U 15,15 sati Gornji Lapac bio je u rukama 1. i 4. bataljona 15. brigade. Oko rovova i saobraćajnica još su tinjale vatre. Tu i tamo ležali su ubijeni konji i mazge, s njih je skinuta koža, meso iskidano i velikim dijelom su ga pojeli neprijateljski vojnici. Cijelo mjesto bilo je u smradu od ljudskog i stočnog đubra i uginule stoke. U mjestu i duž puta ležali su mrtvi neprijateljski vojnici, a nekoliko ranjenika ostalo je na nosilima pored puta.« .. ,[158]

Prva brigada 6. divizije sa 1. i 2. bataljonom dejstvovala je u bok neprijateljskih snaga koje su se povlačile. Njen 1. bataljon uporno je napadao kolone u povlačenju i poslije višečasovne borbe nanio je neprijatelju velike gubitke. U toku ovih napada povlačenje neprijatelja pretvorilo se u pravu paniku. Ovaj bataljon zaplijenio je 7 kamiona, 1 putnički automobil, 1 motorbicikl, 1.000 litara benzina, 20.000 metaka za puške, 100 mina za srednji minobacač, 19 granata za top, 380 mina za laki minobacač. 400 ručnih bombi, 350 ćebadi, 80 šatorskih krila i dosta druge opreme. Pored ovog ubijeno je 40 mazgi i uništeno više kamiona. U toku ovih borbi ovaj bataljon imao je 2 mrtva i 31 ranjenog borca. U borbama na Ilića kosi 2. bataljon ove brigade imao je 1 mrtvog i 8 ranjenih boraca.[159]

Iako se neprijatelj užurbano i u panici povlačio, naše jedinice nisu iskoristile ovu povoljnu priliku i preduzele energično gonjenje. Razlog za ovo bio je krajnja zamorenost i iscrpljenost naših boraca, a pored toga vjerovatno se nije ni očekivao ovako brz rasplet situacije. Tako se divizija »Sasari«, pretrpivši velike gubitke, do kasno u noći prikupljala u rejonu Mazina. Pošto je zaposjela sve važne i dominantne položaje za obezbjeđenje komunikacije od Mazina do Gračaca, ona će narednog dana produžiti izvlačenje za Gračac i dalje prema Kninu.

Nijemci nisu odmah intervenisali na traženje komandanta 5. korpusa od 19. februara. Oni će se tek ovoga dana oko 14 sati pojaviti na Uni kod Kulen Vakufa. Prešavši Unu krenuh su prema selu Kalatima i Boričevcu u namjeri da se spoje s Talijanima u Gornjem Lapcu i da im na taj način omo-

157 Zb. V, 12, dok. 89. 90. 177. i 181; 13. dok. 50.
158 Zb. V, 12, dok. 90; Osma kordunaška divizija, str. 349.
159 Zb. V, 12, dok. 89; 13, dok. 50.

guće izvlačenje. Bataljoni 5. kordunaške brigade (1. i 3) koji su se nalazili u selu Mišljenovcu bili su iznenađeni i nisu neprijatelju pružili otpor te je on u sumrak ovoga dana stigao u Boričevac. Uslijedila je intervencija 1. i 3. bataljona 15. kordunaške brigade prema Boričevcu. Pošto je i neprijatelj iz Boričevca krenuo prema Gornjem Lapcu, s njim se sudario 3. bataljon 15. brigade i došlo je do borbe poslije čega se neprijatelj povukao. Bataljoni su krenuli za njim, ali ga nisu stigli jer je brzo odstupio i prešao preko rijeke Une. Bataljoni 5. brigade i dalje su ostavljeni u selu Mišljenovcu sa zadatkom da kontrolišu rijeku Unu od Kulen Vakufa do Poljica i Strbaca i da se odmaraju.[160]

Na kraju dana završen je protivudar snaga 1. hrvatskog korpusa na prostoru Gornjeg Lapca. Neprijatelj je učinio veliki napor da bi se izvlačenje njegovih snaga moglo izvesti planski i organizirano. Ali zbog pritiska naših jedinica, pa iako njihovo dejstvo nije bilo dobro pripremljeno niti usklađeno, povlačenje neprijatelja vršeno je u žurbi i prelazilo u pravu paniku. U toku borbi na prostoru Gornjeg Lapca i Boričevca od 12. do 22. februara divizija »Sasari« sa ojačanjima pretrpjela je teške gubitke. Prema vlastitom priznanju ona je imala 169 mrtvih, 524 ranjenih i 5 nestalih ili ukupno 698 izbačenih iz stroja vojnika i oficira. Od naoružanja i opreme, između ostalog, izgubila je 5 tenkova, 3 brdska topa, 11 mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 146 pušaka, 1.600 ručnih bombi, 6 radio-stanica, 794 granate za top 65 i 75 mm. 1.336 mina za laki i srednji minobacač, 11.700 puščanih i mitraljeskih metaka, 3240 ćebadi, 1186 šatorskih krila, 1486 litara benzina i nafte, 166 mazgi, 66 kamiona i 27 raznih motorbicikla. Ukupni gubici ove divizije od napada 6. ličke divizije na Gračac 14/15. februara do 22. februara prema talijanskim dokumentima iznose 212 mrtvih i 699 ranjenih ili ukupno 911 vojnika i oficira izbačenih iz stroja ne računajući oboljele. Iz ovog izlazi da je divizija »Sasari« od ukupnih gubitaka koje je imala preko 76% izgubila na pravcu od Mazina do Boričevca.[161]

Borbena dejstva na prostoru Like u operaciji plana »Vajs 1« trajala su puna 33 dana. Za prvu etapu ove operacije 5. talijanski armijski korpus do izbijanja na liniju Mazin — Udbina — Korenica utrošio je 15 dana, nastupajući u prosjeku, 1.8 km na dan. Ovaj tempo napada je više od šest puta manji nego što su Nijemci ostvarili za deset dana napada na pravcu Karlovac — Bihać. Prosječni dnevni tempo napada jedinica 5. korpusa za prvih 15 dana operacije iznosio je: na pravcu Gračac — Mazin 1,73 km, Lovinac — Udbina 1,73; Lički Osik — Bunić 1,66 i na pravcu Vrhovine — Prijeboj ;— Ličko Petrovo Selo, a potom Prijeboj — Korenica 3 km na dan. Ovo jasno pokazuje da je upornost jedinica 6. ličke divizije koje su branile ove pravce, bila velika i da zbog toga neprijatelj nije uspio da brzo prodire u dubinu slobodne teritorije.

Izbijanjem neprijatelja u Koreničko i Krbavsko polje bili su stvoreni svi uslovi da se produži napad na preostali dio slobodne teritorije. Skraćivanjem fronta neprijatelj je u prostoru Koreničkog i Krbavskog polja raspolagao sa slobodnim snagama čiji su ukupni efekti prelazili jačinu dviju divizija. Logično je bilo pretpostaviti da je ovolikim snagama mogao produžiti napad i dosta solidno obezbijediti komunikacije za doturanje materijalnih potreba

160 Zb. V, 12, dok. 90.
161 Zb. V, 12, dok. 89, 90, 149, 153, 155, 156, 161; 162; 168; 195. i 98; 13; dok. 50. i 124.

i evakuaciju. Pošto su se Talijani plašili dubokih prodora i naših snaga koje su se već zatekle u pozadini rasporeda njihovih snaga (naših 6 bataljona), oni ne produžavaju napad, već planski počinju čistiti zauzeti dio slobodne teritorije. Prema frontu naših snaga, osim na pravcu Mazin — Gornji Lapac, oni ne preduzimaju nikakvu aktivnost, Ovaj zastoj neprijatelja dobro je došao našim jedinicama i bio je korisno upotrijebljen za sređivanje, odmor i dopunu. Kad su Talijani otpočeli s čišćenjem dijela zauzete teritorije, uslijedio je odlučan zahtjev Nijemaca da im se obezbijedi desni bok i pozadina SS divizije u zoni Bihaća, preduzmu akcije za raščišćavanje Plješevice i zauzme Gornji Lapac i Kulen Vakuf. Da bi udovoljili ovim zahtjevima, Talijani su postepeno počeli da pomjeraju snage iz Korenice prema Prijeboju i Bihaću, a iz rejona Udbine prema Bruvnu. Ovi postupci neprijatelja stvorili su utisak kod štaba 6. divizije da se Tahjani pripremaju za povlačenje. Polazeći od takve pretpostavke Stab divizije odvaja s fronta tri bataljona 9. brigade i upućuje ih u pozadinu rasporeda neprijateljskih snaga sa zadatkom da napadaju neprijatelja kad otpočne povlačenje. Sve se ovo odigralo dan ranije prije početka odlučnog napada neprijatelja prema Gornjem Lapcu. U do sada pisanim materijalima na ovu temu, Štabu 6. divizije se zamjera za ovakav postupak. Teško bi se moglo tvrditi da je ovo bila greška. Ove snage, da su ostale na frontu, mogle su samo za koji dan odložiti prodor neprijatelja prema Gornjem Lapcu, ali ga ne bi spriječile da dostigne ovaj cilj. Mnogo je veća greška što snage koje su ostale, ili naknadno upućene u pozadinu neprijatelja, nisu bile aktivne. Kad je neprijatelj otpočeo odlučan napad prema Gornjem Lapcu, mi smo u pozadini rasporeda njegovih snaga imali ukupno 9 naših bataljona. Istina ove snage su bile razvučene na većem prostoru, ali da su im postavljeni konkretniji zadaci i da su djelovale pod objedinjenom komandom, mogle su izazvati pravi haos u rasporedu snaga 5. talijanskog korpusa, a time i odgoditi napad prema Gornjem Lapcu. Takva dejstva s ovim snagama nisu bila planirana.

Gornji Lapac kao važno čvorište kojim je trebalo ovladati, proteže se kroz sva dokumenta plana »Vajs 1«. On se pominje u svim zahtjevima Nijemaca, naređenjima komandanta 2. armije i komandanta 5. talijanskog korpusa u toku izvođenja operacije. U prvoj fazi operacije ovaj prostor bio je značajan za ostvarenje želje presijecanja slobodne teritorije i okruženje naših snaga, dok je u drugoj fazi postao prijetnja za bok i pozadinu njemačkih snaga koje su nastupale prema Bosanskom Petrovcu. Taj puno puta pominjani cilj neprijatelj je dostigao u drugoj etapi operacije. Kada su Tahjani na pravcu Mazin — Gornji Lapac angažovali veoma jake snage i najjaču podršku artiljerije, a posebno avijacije, uspjeh su da probiju našu odbranu na Zuleševici i za tri dana stignu u Kulen Vakuf. Ovo je bio do tada i najveći uspjeh 5. talijanskog korpusa u operaciji »Vajs 1«. U ovom prodoru do Kulen Vakufa Tahjani ostvaruju prosječan tempo 7 km na dan. Ovako nešto oni nisu ni zamišljali u planiranju operacije. Talijansko-četnička kolona koja je napadala od Srbskog klanca — preko Srba do sela Doljana napredovala je prosječno po 5 km na dan. Kad je neprijatelj već bio ubijeđen da je posljednja etapa operacije srećno završena i kad se užurbano pripremao da se pregrupiše za operaciju »Vajs 2«, nastale su nepredviđene teškoće. Divizija »Sasari« je zbog dubokog prodora u naš raspored već 14. februara upala u težak položaj. Naše snage, za koje su Talijani rekli da su potučene, sada su se našle na boku izduženih snaga ove divizije i počele s napadima i narednih sedam dana Tahjani će voditi žestoke borbe da bi ovu diviziju izvukli iz okruženja.

Kada su u tome uspjeli 21. februara, oni su mogli zaključiti da je njihova uloga u operaciji »Vajs 1« privedena kraju i da su u toku ove operacije najžešće borbe vodili u proboju do Gornjeg Lapca i Kulen Vakufa i u periodu izvlačenja snaga divizije »Sasari«.

U toku operacije neprijatelj je na prostoru Like učinio teška zvjerstva ubijajući starce, žene, djecu, palio i pljačkao sve do čega je uspio doći. On je sam zabilježio da je strijeljao oko 650 lica obrazlažući to pružanjem otpora. Isto tako kada je sveo rezultate ove operacije, neprijatelj je mogao zaključiti da je pretrpio teške gubitke. Njegove divizije »RE« i »Sasari« prema vlastitim podacima imale su 1796 vojnika i oficira izbačenih iz stroja. Od ovog broja 403 su mrtva i 1393 ranjena i zarobljena. Od ukupnih ovih gubitaka više od 50,72%> otpada na diviziju »Sasari«. Također od ukupnih ovih gubitaka neprijatelj je 38,86% pretrpio na prostoru Boričevac, Gornji Lapac i Zuleševica. Pored ovih gubitaka, neprijatelj je imao veliki broj smrznutih i oboljelih vojnika, a izgubio je znatan broj naoružanja i opreme, uključujući i 15 tenkova. Ovi gubici rječito govore o žestini borbi koje su vodile jedinice 1. hrvatskog korpusa, a posebno 6. lička divizija.

Naše jedinice su isto tako imale teške gubitke. Za 33 dana borbe 6. lička divizija i Lički partizanski odred imali su 150 mrtvih i 300 ranjenih boraca i starješina. Na prostoru Like 5. kordunaška i 6. goranska brigada imale su 32 mrtva i 71 ranjenog borca i starješinu, dok je 15. kordunaška brigada, prema nepotpunim podacima, imala 11 mrtvih, 27 ranjenih i 10 promrzlih. Iz ovoga proizlazi da su ukupni gubici 1. hrvatskog korpusa na teritoriji Like bili 591 borac i starješina izbačen iz stroja, od čega 193 mrtva i 398 ranjenih. Od ovih gubitaka 450 ili 76% otpada na 6. ličku diviziju. Kada se usporede naši i neprijateljski gubici, proizlazi da smo za svaka tri neprijateljska vojnika izbačena iz stroja, gubili jednog našeg borca ili starješinu.[162]

Ovim rezultatima završena je 4. neprijateljska ofanziva na teritoriji Like. Neprijatelj je prošao duž pojedinih pravaca i izvršio napad u Lapačku kotlinu, ali nije uspio ovladati teritorijom ovog kotara i našim bazama na Kamenskom i Bjelim Potocima.

Poslije završenih borbi kod Gornjeg Lapca i na Zuleševici, kotar Lapac opet je među prvima bio slobodan. Ofanziva naših snaga će se nastaviti i Lika će imati još veću slobodnu teritoriju i znatno jače snage NOV Jugoslavije. Istina, ostale su teške posljedice ove ofanzive, ali će naporom svih snaga naroda i vojske one brzo i bar djelimično biti otklonjene.

Narod kotara Lapca još je jednom dokazao da je nesalomljiv i čvrsto riješen da istraje do konačne pobjede. Svojoj vojsci on je pružio zadivljujuću podršku i ona je zato pobijedila nadmoćnog neprijatelja.

162 Sve o gubicima, Zb. V, 13, dok. 5, 35. i 50; 11, dok 122; 12, dok. 43, 65, 89, 195. 1 196; Osma kordunaška divizija, str. 342. i 346, Zb. IV, 10, dok. 192.

Dušan Bokan

Donjolapački kotar od četvrte neprijateljske ofanzive do njemačke okupacije (1. m - 2 9 . VIII 1943)

Političko-ekonomska situacija

Nakon sloma četvrte neprijateljske ofanzive na području Like, 1. korpus narodnooslobodilačke vojske Hrvatske prelazi u ofanzivu širokih razmjera i oslobađa cijelu Liku (osim Gospića) i dio sjeverne Dalmacije. Tada su se našli pod snažnom blokadom naših jedinica, pored Gospića, Senj, Knin i Bihać i time je slobodni teritorij Like bio znatno osiguran od neprijateljskog nadiranja. Kotar Donji Lapac kao sastavni dio te slobodne teritorije, bio je ponovno oslobođen, ali sa velikim posljedicama koje je na njegov teritorij i stanovništvo ostavila prethodna ofanziva. Stanovništvo je, snabdjevajući hranom i ostalim više od mjesec dana velik broj boraca koji su se borili protiv Talijana i četnika na Zuleševici, Gornjem Lapcu, Boričevcu, Kuku i Drenovači, do krajnjih granica ekonomski iscrpljeno. Neprijatelji su, naročito četnički razbojnici, pljačkah i uništavah sve do čega su došli.

Pored snabdijevanja vojnih jedinica, na području kotara u toku ofanzive boravio je, sklanjajući se ispred neprijateljskih snaga koje su nastupale protiv glavne grupacije naših jedinica i VŠ NOV i POJ, jedno vrijeme veliki broj izbjeglica iz Bosanske krajine — kotareva Bihać, Bosanski Petrovac, Drvar i Bosansko Grahovo. Jedan broj izbjeglica bio je iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. Ukupan broj izbjeglica na području kotara kretao se i do 25.000 osoba s velikim brojem stoke. To je skoro dva puta prelazilo tadašnji broj stanovnika kotara. Izbjeglu masu u zimskim snježnim uslovima trebalo je smjestiti pod bilo kakav krov i hraniti, kako ljude, tako i stoku. Izbjeglice iz Bosne relativno su se brzo vratile jer su Krajišnici brzo oslobodili kotareve Drvar, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i blokirah gradove Bihać, Glamoč i Livno.

Oslobođenjem Like i Bosanske krajine stvoreni su uslovi za povratak izbjeglog naroda Banije i Korduna koji se ranije iz svojih krajeva pred neprijateljskom ofanzivom povlačio sve do granice Hercegovine. Teritorija kotara Donji Lapac ponovno se nalazila pod pritiskom izbjeglica i to još težim od onoga s izbjeglicama iz Bosne. Kolona banijsko-kordunaških izbjeglica kretala se po dužini teritorija kotara, prolazeći kroz većinu njegovih sela. Preko kotara Donji Lapac prešlo je oko 20.000 banijsko-kordunskih izbjeglica. Radilo se o velikom broju ljudi s mnogo maloljetne djece i staraca iscrpljenih velikim putovanjima, glađu, zimom, a naročito epidemijom pjegavog i trbušnog tifusa. Veliki broj djece bio je napušten ili je ostao bez roditelja.

Za taj mnogobrojni svijet trebalo je opet osigurati kakvu-takvu prehranu i prenoćišta, a pored toga za bolesne i iznemogle i prevoz od sela do sela. Pomoć izbjeglicama pružali su svi narodnooslobodilački odbori od mjesnog do kotarskog, sve partijske i antifašističke organizacije; jednom riječju cjelokupni narod kotara. Epidemija se prenosila i na stanovništvo Donjeg Lapca

izazivajući veliki broj oboljenja i smrtnih slučajeva. Svakog dana smanjivao se broj onih koji bi trebah pružiti pomoć izbjeglicama. Epidemija je zahvatila i veliki broj aktivista u svim rukovodstvima.

Uz epidemiju tifusa došla je glad. Sve se više osjećala nestašica hrane i rastao je broj onih koji nisu imali šta jesti. Situacija je bila teška, vjerojatno i najteža za ovaj kraj u cijelom toku NOB-e.

Nakon četvrte neprijateljske ofanzive kotar Donji Lapac bio je iscrpljen ekonomski i u mobilizaciji ljudstva u NOV-u. Pred ofanzivu u jedinice NOV-e otišao je veliki broj mladića rođenih od 1923. do 1926, a u toku i odmah nakon ofanzive jedinice je trebalo popunjavati i starijim godištima. Cijeni se da su u to vrijeme s područja kotara bili u jedinicama NOV-e skoro svi sposobni odrasli muškarci iznad 15 do 50 godina. Glavni teret pozadinskih zadataka morao je preuzeti ženski dio stanovništva, sa starijim godištima muškaraca i odraslijim pionirima.

Uporedo s problemima izbjeglica, epidemijom tifusa i gladi jednog većeg broja stanovnika kotara, trebalo je provesti kampanju proljetne sjetve, a nedostajalo je sposobne radne snage, tegleće stoke, sjemena, poljoprivrednog alata i majstora za popravak alata. Trebalo je zasijati svaki pedalj obradive zemlje uključujući i napušteno zemljište u Boričevcu i drugdje. Na kampanju sjetve nadovezivala se kampanja obrade — okopavanja kukuruza i krompira, kampanja kosidbe livada, (jer morala se voditi borba za očuvanje stočnog fonda), a potom kampanja žetve i uporedo gradnja skloništa — površinskih i podzemnih — kako bi se ljetina spremila i sačuvala

Iako je kotar Donji Lapac u tome periodu bio slobodan, bio je stalno uznemiravan od neprijateljske — talijanske avijacije koja je bacala bombe i mitraljirala pojedina naselja u cilju sijanja straha među stanovništvom i ometanja radnih akcija i političkih manifestacija. Četnici su u cilju slabljenja NOP-a posebno usmjeravah svoju aktivnost na upade naoružanih grupa (naročito u općini Srbu u šumi Maslavara i Čemernica), na upade s većim snagama na slobodni teritorij i na vršenje neprijateljske četničke propagande preko svojih simpatizera i jataka. Iskorištavajući poteškoće naroda (glad, zarazne bolesti i slično), vješto su sprovodili svoju propagandu i prilagođavali je našim momentalnim zadacima i akcijama.

Osnovna četnička propaganda zasnivala se na parolama da izbjeglička vlada i kralj uživaju podršku Engleza i Amerikanaca, a preko vlade i Draža Mihailovića s četnicima, da savez Angloamerikanaca i SSSR-a nije čvrst i tome slično. Naročito su udarali protiv bratstva i jedinstva srpskog naroda, klevećući partizane hrvatske narodnosti i hrvatski narod u cjelini. Nije im smetalo da istovremeno u 1943. godini, kada je izdajnički dio rukovodstva HSS na čelu s Mačekom sve više srljao u izdaju i otvorenu suradnju s ustašama, pokušaju proturati propagandu u nekim selima kako je Maček veliki rodoljub jugoslavenskih naroda, a njegova bijela garda prava narodna vojska i slično. U cilju prikupljanja podataka, četnici su na slobodnom teritoriju organizirah špijunažu, pratili zbivanja i akcije koje smo poduzimah, naše slabosti, kretanja i snagu naših jedinica i sve to dostavljah komandama okupatorskih jedinica. Pri tome su se služili metodom zastrašivanja, prijetili pojedincima i njihovim familijama, pa i cijelim selima. Sve je bilo sračunato na izazivanje demoralizacije i slabljenja NOP-a. U to vrijeme koristeći trenutnu odsutnost naših jačih vojnih jedinica, u nekoliko navrata pokušah su da s jačim snagama prodru na slobodnu teritoriju. Jedna četnička grupacija u jačini od 600 četnika poku-

šala je u maju 1943. godine od pravca Knina, preko Tiškovca, prodrijeti prema Srbu, ali su se, došavši do Kaldrme, morali povući pod pritiskom naših snaga.

Četnički komandanti su organizirali ubacivanje grupa na slobodnu teritoriju kotara. Čime su se te grupe bavile, vidi se, pored ostaloga, i iz izvještaja Štaba brigade »Kralj Petar II«, od 6. jula 1943. godine, upućenog komandantu Dinarske divizijske oblasti, u kome stoji:

»Po naređenju komandantovom, trojka ove brigade, borci Rađenović Đuro, Rađenović Gojko i Rađenović Petar, koji su poslani 1. jula u selo Osredke, Cvetnić i Trubar radi rasturanja letaka vratili su se u ovu brigadu na dani 6. jula oko 2 časa posle podne i podnijeli mi sledeći izvještaj:

Po dolasku u gore pomenuta sela rasturali su letke i doznali da se u Vučijaku kod Malog Cvetnića nalaze četnici, ali im je nepoznato čiji su. U Cemernici i Maslovari kod sela Dabašnice čuje se puškaranje četnika ove brigade koji se od ranije nalaze tamo. Na Srbskom klancu ranjen je partizan koji je gonio hljeb za partizane u Popini. Strijeljana su tri četnika u Srbu i to: Nikola Rašuo koji je od strane partizana zarobljen na Prljevu, Kukić Nikola, koji se nalazi u komitama od ranije uhvaćen i strijeljan, a trećega ime im nije poznato, već to da je bolestan dovezen u kolima i strijeljan.

Partizanske vlasti izdavaju naređenje selima da se prave u Lici skloništa radi sklanjanja žita i robe. Prilikom puta doznali su da se Krajiška brigada jačine od 3 bataljona nalazi na Vrlincu više Peći, a 1. bataljon pomenute brigade nalazi se u borbi u Lici. Radi prikupljanja što boljih podataka, nisu mogli saznati pošto narod koji je raspoložen prema četnicima, nije smio doći iz straha da ne bi bio izdan i streljan od strane partizana. Narod ubeđuju da im ponovno dolaze proleteri i da će nastaviti dalja čišćenja.

Prednji izvještaj dostavljam komandantu na znanje. Patrola upućena 26. juna još se nije vratila. Ranije patrole — trojke također su se zadržavale preko određenog roka.

Komandant brigade, kapetan Voj. R. Perišić, s. r«[1]

Četnici su na području donjolapačkog kotara imali uticaja samo na pojedince koji su bili rodbinski vezani za njih, na kolebljivce koji su u određenim teškim situacijama kao što su glad i epidemija tifusa gubili orijentaciju i na one koji su uporno, iz bilo kojih razloga, ostajali vjerni režimu stare Jugoslavije. U izvještajima KK Donji Lapac, koji su u to vrijeme slali Okružnom komitetu KPH za Liku, spominje se da je takvih pojedinaca nešto više bilo u selima kao što su Dabašnica, Gornja i Donja Suvaja, Zalužje, Donji Srb (općina Srb), Brotnja (općina Doljani), Lapac, Birovača, Nebljusi i Lički Štrbci (općina Donji Lapac). Slična je situacija bila u Gornjem i Donjem Tiškovcu koji su tada pripadah kotaru Bosansko Grahovo, dok su u selu Vaganu, koji je pripadao općini Srb, četnici imali skoro potpun uticaj kroz cijeli tok rata.

Koliko je u to vrijeme bilo četnika s područja kotara, nema preciznijih podataka. Na konferenciji delegata NOO-a za Liku od 25. IX 1943. godine,

1 Arhiv CK SKH.

izneseno je: »Sa područja kotara u četnicima imamo oko 90 ljudi, većinom **iz srbske** općine, koji su još ranije otišli sa okupatorom.«[2]

Borbu protiv četničkog nadiranja na slobodnu teritoriju od pravca Knina vodile su jedinice 6. ličke divizije i Ličkog partizanskog odreda, a protiv ubačenih četničkih grupa borbu su vodile udarne grupe komande mjesta Donji Lapac i Srb, te Komanda 2. ličkog područja u suradnji s grupama koje su na terenu formirane od članova KP, skojevaca, kandidata za KP i članova narodnooslobodilačkih odbora. Takvih grupa u pojedinim momentima na području bilo je i do 15, pa i više. S tim u vezi u izvještaju Kotarskog komiteta od 17. VII 1943. godine kaže se: »Do sada se učinilo toliko da je u čitavom kotaru formirano 15 grupa, koje u potpunosti nisu naoružane zbog nedostatka oružja. Sve su grupe vršile zasjede ali do danas nema rezultata, zbog nesposobnosti obavještajne službe. Sa svakom grupom rukovodi član partije a u istima se nalaze partijci, kandidati, skojevci i simpatizeri. Da bi se u potpunosti iste naoružale, potrebno je 150 pušaka,«[3]

Osnovni politički oblik naše borbe protiv četničkog uticaja bila su uperena na raskrinkavanje njihove propagande i objašnjavanja narodu ciljeva NOB-e. Aktivisti su se trudili da redovno upoznavaju narod s uspjesima narodnooslobodilačke vojske i PO širom Jugoslavije, informiraju ga o snazi NOP-a u cjelini, o pobjedama Crvene armije na istočnom frontu i armija zapadnih saveznika u Africi i Dalekom istoku, jer su svi ti uspjesi uhjevali masama čvrstu vjeru u našu pobjedu.

Okružni komitet KPH za Liku svojim pismom kotarskim komitetima od 22. VII 1943. godine, kaže da u borbi protiv četnika treba koristiti poziv i poruku londonskog radija od 15. VII 1943. upućenu narodima Jugoslavije u kojoj se kaže: »Svaki onaj Jugoslaven koji je iz bilo kojih razloga pomagao talijanske trupe treba odmah da prekine vezu sa njima. Svaki čovjek koji dalje pomaže Talijane je izdajica. Svi oni koji pomažu talijanskim odredima treba da istupe iz takvih organizacija, a ako to ne mogu da se povrate kućama. Oni koji će u buduće pomagati Talijane, neće im biti spasa. Ako su izbile neke nesuglasice, ne treba se obazirati na njih. Svi patrioti treba da zaborave te nesuglasice i pristupe borcima Jugoslavije da bi se Jugoslavija što prije oslobodila.« Povodom ove izjave Radio-Londona, okružni komitet skreće pažnju organizacijama KP da je »ovo još jedan važan dokaz i činjenica da nas je londonska vlada priznala i da su time razbijene sve klevete jugoslavenske vlade u svijetu i da su sve laži njenih agenata raskrinkane. Ovu značajnu pobjedu NOP-a na međunarodnom polju osobito treba isticati i na njima suzbijati svaku četničku propagandu. Ne treba izgubiti iz vida da se što jače i uspješnije radi na odvajanju četnika od njihovih vođa.«[4]

Ogromna većina naroda donjolapačkog kotara bila je čvrsto vezana za NOB i za svoju narodnooslobodilačku vojsku; riješena da se svim sredstvima bespoštedno bori do kraja protiv okupatora i domaćih izdajnika. Mase su bile već toliko politički svjesne da su mogle sagledati neistinu i izdaju četnika 1 njihovih gospodara. Postupci četnika, naročito u toku četvrte ofanzive na području općine Srb, gdje su pljačkah sve do čega su došli, uvjerili su sve ljude kakva je to rulja i kome služi.

2 HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 4, dok. 483.
3 AIHRPH, Zgb, KP-234/402.
4 Arhiv CK SKH.

Na veliki narodni polet u tom periodu imali su utjecaja ne samo uspjesi NOV-e na području Like i Bosanske krajine, već prije svega uspjesi NOV-e u cjelini te pobjede na istočnom frontu i napredovanje angloameričkih trupa u Italiji.

Pobjede naše vojske i savezničkih armija, a prije svega Crvene armije, narodu su saopćavane najčešće preko štampe i na masovnim sastancima koji su, u pravilu, održavani svakoga tjedna. Pojam »masovni sastanak« (nastao možda spontano) vjerno je odražavao istinsku masovnost. Prisustvavali su im i aktivno sudjelovah u njohovom radu doslovno svi stanovnici dotičnog sela, odnosno mjesta. Izostajali su samo oni žitelji koji su morali izostati radi čuvanja kuće, djece, bolesnika i stoke, ali su se ukućani unaprijed dogovarali tko će od njih izostati i to ne uvijek jedan te isti član. Zato se može reći da su ovi skupovi naroda održavani u teško ratno vrijeme, predstavljali svojevrsne skupštine s bitnim obilježjima istinskih demokratskih organa prave narodne vlasti. To su bila mjesta gdje su se (u konačnom obliku) donosile sve odluke, od onih naizgled sitnih, ali izuzetno značajnih za rad, ponašanja i život ljudi pa do onih važnih za dalji razvoj NOB-e i sudbinu naroda. Masovni sastanci igrah su krupnu, gotovo presudnu ulogu kako u procesima bezrezervnog opredjeljivanja pojedinaca za NOB i revoluciju, tako i u osposobljavanju komunista za njihov idejni i organizacioni utjecaj na najšire narodne mase. Kandidiranje i izbori odbornika i aktivista bili su samo jedna od funkcija ovih sastanaka.

Odnos pojedinca i čitavog sela (odnosno mjesta) prema ratnim zadacima bio je osnovni kriterij u vrednovanju opće političke situacije. Tu su polagali ispit svi, a prvenstveno Partija i druge društveno-političke organizacije te odbornici. Ovisilo je samo o situaciji na ratištu i hitnosti zadatka što i kako učiniti, ali, narod je uvijek trebalo ne samo informirati već u pravom smislu konzultirati. Uvažavajući stavove viših partijskih tijela i viših organa narodnooslobodilačke vlasti, predstavnici Partije, aktivisti i odbornici prethodno bi se dogovarali koji od najaktuelnijih zadataka da predlože za dnevni red masovnih sastanaka, za kakve dogovore i zaključke da se bore u otvorenom demokratskom dijalogu. Kada bi počeo masovni sastanak, najprije bi neki od odbornika NOO-a informirao o izvršenju prethodne akcije, dogovora i zaključaka. Pri tom su izvjestioci obavezno ukazivah na primjere uzornih entuzijasta, navodeći ih imenom i prezimenom. Nisu se ustručavah da ponekad i dosta netaktično i prenaglašeno spomenu i imena ljudi koji se, eto, u akciju iz ovih ili onih razloga nisu uključili onoliko koliko su mogli. Kritike nisu bili pošteđeni ni oni pojedinci koji su u međuvremenu nasjedah neprijateljskoj propagandi.

Otvorena javna rasprava u pravilu, vođena je poslije uvodnih kazivanja. Najboljima se aplaudiralo. Ta pohvala bila je svojevrsno priznanje što je i pohvaljene a i druge još više mobiliziralo na rad, akciju i samoprijegor. Pojedincima za koje se smatralo da se prema ratnim obavezama NOB-e odnose slabo, da ne rade kako treba i koliko mogu, upućivan je javni moralni prekor, da bi i oni sami, vremenom, počeli javno i samokritički govoriti o prethodnim nemarnostima, propustima ili čak o nekritičnom odnosu prema (pro) četničim parolama. Poslije toga predstavnici NOO-a upoznavali su prisutne učesnike masonog sastanka o daljim najprečim zadacima sela i konkretnim zadacima svakog čovjeka. U javnoj raspravi zadatke i zaduženja bi nadopunili i još više konkretizirali, a onda je radio svako po svome poslu i zadatku kako je dogovoreno.

Tako su na masovne sastanke dospijevale doslovno sva važnija pitanja borbe, rada, života i patnji boraca NOV i naroda. Raznovrsna životna tematika, 0 kojoj se vremenom sve demokratskije razgovaralo i odlučivalo, privlačila je na zborove sve, od onih najstarijih ljudi do pionira. Sticao se dojam da je ogromna većina, naprosto, jedva čekala novi masovni sastanak, da čuju šta je novo na savezničkim i partizanskim frontovima borbe protiv okupatora 1 domaćih izdajnika, da sami procijene i odluče šta im je neposredno činiti.

Kad ovo iznosim, treba znati da je riječ o kraju čije je stanovništvo gotovo 100 %> seljačko, a poznato je da je kod seljaka gorštaka mukotrpan vjekovni način života razvio osjećaj pravde i pravednosti koju je narod tako zorno izrazio izrekom: »Ne žalim se na mali dio, već na nepravedan«. U našim ratnim uslovima to je odgovaralo geslu »Ne žalim se na preveliku, već na nepravednu obavezu.« Nije stoga čudo da je raspored zaduženja koji je činio mjesni NOO bio pod oštrom kontrolom stanovništva sela. Komšija je komšiju »kontrolisao« pa se mnogo puta pojedincima pričinilo ili se pak dogodilo da je on dao više od svoga ekonomski podjednako imućnog susjeda ili se, opet, jednoga zaštitilo na štetu drugoga. I ta zapažanja bila su, pored ostaloga, predmet žive rasprave na masovnim sastancima. Kritika je bila naročito oštra, bilo da je osuđivan nepravilan rad pojedinog člana odbora ili neopravdano sumnjičenje pojedinaca. Tu su se sređivali računi po onoj: »oči u oči«, tako da su poshje zbora i dijaloga odnosi bili potpuno čisti.

Povodom značajnih datuma organizirani su narodni zborovi na kojima se, pored govora, izvodi i kulturno-umjetnički program koga su prireĎivala kulturno-umjetnička društva i pjevački zborovi organizirani po općinama a i u većim selima.

Zborovi su se održavah na pogodnim mjestima maskiranim šumom. Mjesta održavanja od zbora do zbora su mijenjana jer je prijetila opasnost od neprijateljske avijacije i špijunaže. Mjere opreza bile su takve da nikad nijedan zbor nije iznenadila neprijateljska avijacija. Ipak, zborovi u općini Srb većinom su održavani u Gašolića gaju na Kruškovačama i Stojšnjevića gaju u Gornjem Srbu, u općini Doljani u Gradini, a u općini Donji Lapac u Zobeničknom gaju na Bujadnicama i Liljkovom gaju u Birovači.

Mada je prijetila opasnost od neprijateljske avijacije, narod je na zborove dolazio primjerno organizirano. Svako selo formiralo bi povorku. Na čelu su bili pioniri s bijelim kapama — troćoškama s crvenom zvijezdom petokrakom. Iza njih se u koloni kretala omladina pa onda stariji ljudi. Svaka povorka obavezno je nosila zastavu, partijsku i nacionalnu, kao i transparente s prikladnim parolama. Na mjestu gdje je zbor održavan, povorke su se nizale u obliku lepeze čelom okrenute prema tribini. U svakom selu znalo bi se ko u tim prigodama uzvikuje parole i koje parole prilikom dolaska na zbor, tokom zbora i na povratku kućama. Tako organizirani zborovi davali su vrlo impresivnu sliku i vrlo snažno su idejno i politički djelovali na njihove učesnike.

Popularizacija ZAVNOH-a bila je u to vrijeme jedan od prvorazrednih zadataka, kako partijske organizacije, tako i svih antifašističkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora.

Pored navedenih vidova političkog djelovanja u tom periodu, intenzivno su se koristili i drugi vidovi agitacije i propagande kao oblika političkog djelovanja. Masovno su uređivane zidne novine u svim selima i svim antifašističkim organizacijama, ispisivane su parole na svim vidnim mjestima, organizirana dopisna služba za potrebe partizanske štampe. Kotarski komitet KPH

Donji Lapac 17. VIII 1943. godine ističe da zidne novine izlaze kod svih organizacija, ali da u pisanju parola ima političkog skretanja, a u izvjesnim slučajevima i iskrivljavanja linije NOP-a.

Parole su se dijelile na trajne i prigodne. One su najčešće glasile: Živjela KPJ! Živio drug Tito! Živjela NOV i POJ! Živjeli narodnooslobodilački odbori istinski organi narodne vlasti! Živio SKOJ! Živio USAOH! Živio AFZ! Živjela NOB-a! Živjelo bratstvo i jedinstvo! Živio Savez pionira! Živio AVNOJ! Živio ZAVNOH! Smrt okupatoru i njegovim slugama ustašama i četnicima! Smrt četnicima i njihovim pomagačima! Smrt fašizmu — sloboda narodu! Dolje izbjeglička vlada! Dolje kralj! Dolje monarhija! Hoćemo Republiku! Zasijmo svaki pedalj zemlje! Ni zrna žita okupatoru! Ni grla stoke okupatoru!

Organizacija i rad mladih

Organizacija mladih u kotaru Donji Lapac, kao što su SKOJ, Savez mlade generacije (odnosno od decembra 1942. Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije, tj. od juna 1943. USAOH) i pionira formirani su tokom 1942. u svim selima izuzev Vagana i Meljinovca.

U ovom periodu nastavilo se s njihovim omasovljavanjem, tj. primanjem novih članova, kako onih koji do tada iz bilo kojih razloga nisu bili obuhvaćeni, tako i onih koji su tada navršavah određeni broj godina. Iako podaci o brojnom stanju omladinskih organizacija u 1943. godini nisu sačuvani, bez pretjerivanja može se ustvrditi da već tada nije bilo ni jedne omladinke ni omladinca na terenu koji nije bio član USAOH-a. kao i doraslog pionira da nije bio član organizacije pionira.

Članstvo u skojevskim aktivima u to vrijeme poraslo je u odnosu na prvu polovinu 1942. za najmanje 50 %>.

Pored aktivnosti na omasovljavanju organizacija mladih, u tom periodu mnogo se radilo na organizaciono-kadrovskoj izgradnji omladinskog rukovodstva. Taj zadatak se oštro postavljao, jer je jedan broj sposobnih i iskusnih omladinskih kadrova iz kotara otišao u druge krajeve naše zemlje, kao što je Dalmacija, Banija i Zumberak. Isto tako jedan broj dotadašnjih rukovodilaca otišao je u vojne jedinice i na druge dužnosti. Mjesto njih trebalo je osposobiti nove kadrove. Rukovodstva je trebalo i brojčano jačati, jer su zadaci koji su se postavljah pred omladinsku organizaciju bili sve obimniji. Te su promjene u pojedinim razdobljima bile toliko česte i brojne da su rukovodstva teško ustaljivala stil i metod u radu, kao i sagledavanje stvarnih problema rada omladine. To je s druge strane zahtijevalo ubrzano uzdizanje kadrova.

Teoretsko uzdizanje omladinskih rukovodilaca vršeno je na kursevima, kako srednjim, pri Okružnom komitetu SKOJ-a, tako i nižim, pri Kotarskom komitetu SKOJ-a. Uzdizanje i osposobljavanje članova SKOJ-a vršeno je na teoretskim sastancima koji su, pored radnih, bili obavezni da se održavaju dva puta mjesečno u svim aktivima. Na sastancima je proučavana omladinska štampa, direktivna pisma i stavovi viših omladinskih rukovodstava, neka poglavlja iz teorije SKP(b) kao i brošura »O kadrovima« od Kalinjina.

Poshje četvrte ofanzive kotar je opet bio slobodan. Pred omladinsku organizaciju kao i pred sve druge antifašističke organizacije, a posebno pred Partiju i NOO, postavljali su se do tada najsloženiji zadaci kao što su smještaj

i prehrana izbjeglica, borba protiv zaraznih bolesti i tifusa, prehrana vojske i siromašnog (i inače gladnog naroda), proljetna sjetva, obrada usjeva i žetva te sklanjanje prinosa i mobilizacija (do posljednjih mogućnosti) za popunu vojnih jedinica.

Uporedo s tim zadacima trebalo je učvrstiti i izgrađivati odbore USAOH-a u duhu Odluka I kongresa USAOJ-a čime se bavila i Kotarska konferencija USAOH-a za Donji Lapac održana jula 1943.

Na inicijativu omladinskih kadrova organizirano je takmičenje među omladinskim organizacijama u Hrvatskoj.

Pored uspjeha proizašlih iz takmičenja, u radu omladinske organizacije, na vidjelo su izašle i neke slabosti u dotadašnjem radu, kao što su: nedovoljno razvijen smisao za samoinicijativu, efikasnost i elastičnost u radu te nedostatak sistematičnosti i plana u sprovođenju linije Partije.

U vezi sa slabostima Okružni komitet za Liku na svojoj sjednici od 20. V 1943. konstatira da u mnogim partijskim komitetima i organizacijama nije dovoljno shvaćen princip organizacije SKOJ-a i organizacija USAOJ-a. Radi toga se u Rezoluciji Treće okružne konferencije KPJ za Liku, između ostaloga, kaže: »Osposobljavati skojevska rukovodstva i skojevsku organizaciju da preko USAOH-a vodi uspješnu borbu za osvajanje hrvatske omladine ispod utjecaja izdajničkog rukovodstva HSS, a srpske omladine ispod utjecaja četnika, da USAOH obuhvati svu omladinu i da je mobiliše u borbi protiv fašističkog okupatora i njegovih plaćenika.«[5]

Stav u Rezoluciji odražavao je dotadašnje pojave u radu omladinskih organizacija i partijskih organizacija (sektaški odnos skojevske organizacije prema organizaciji USAOJ-a, sektaški odnos prema onom dijelu omladine, istina već tada malobrojne u kotaru Donji Lapac, koja je još bila pod utjecajem četnika, nazivajući je da je četnička ili u hrvatskim selima zapadne Like da je ustaška). S tim u vezi u rezoluciji Druge okružne konferencije SKOJ-a za Liku 24. i 25. VIII 1943. stoji: »Sprovesti u život pravilan odnos SKOJ-a i USAOH-a. Čvršće se povezati sa Ujedinjenim savezom počev od Okružnog komiteta SKOJ-a do mjesnih organizacija. Prilagoditi SKOJ masovnom omladinskom pokretu, tj. formirati skojevske grupe po radnim četama, omladinskim radionicama, kulturno-prosvjetnim grupama, itd.«[6]

Proces formiranja omladinskih organizacija u kotaru dobro je napredovao, izuzev u selima Vagan, u općini Srb, i Meljinovac u općini Donji Lapac (U Vaganu radi četničkog utjecaja, a Melinjovcu radi masovnog ustaškog pokolja 1941. prije ustanka). Već je tada u SMG bilo obuhvaćeno 2.248 članova ili preko 90 % sve omladine, a u organizaciju pionira 3.536 članova ili preko 90 % svih doraslih pionira. Skojevske organizacije bile su tada formirane u svim selima i bilo je oko 287 članova i približno toliko članova u vaspitnim grupama u kojima se pripremala omladina za prijem u SKOJ.

U 1943. godini brojno stanje članstva u omladinskim organizacijama mijenjalo se u toliko što su brojno rasle skojevske organizacije, o čemu nema sačuvanih podataka, ali se cijeni da je u toj godini navedeni broj skojevaca udvostručen. Na brojno stanje organizirane omladine na kotaru utjecao je i odlazak omladine u NOV. Treba konstatirati i činjenicu da je u kotaru Donji Lapac mobilizacija muške omladine, uglavnom, završena u prvoj polovini

5 AIHRPH, Zgb, KP-233/372.
6 AIHRPH, Zgb, SKOJ-5/459.

1943. godine. Kasnije su u NOV-u odlazili samo oni preko 15 godina, sada je jedan broj mladića dobrovoljno i na izričiti vlastiti zahtjev odlazio u vojne jedinice i ispod 15 godina starosti.

Od druge polovine 1943. godine u kotaru Donji Lapac, omladinske organizacije činila je preko 95 °/o ženska omladina. Mladići su se teško opredjeljivah ostati u pozadini i kada je ta od pojedinaca traženo, jer ostati i raditi u pozadini bez naročitog razloga, izazivao je osjećaj manje vrijednosti i svaki je tražio da »pobjegne« u vojne jedinice i da se tamo sa svojim vršnjacima dokazuje.

Uz partijsku organizaciju SKOJ je bio najrevolucionarnija i najborbenija snaga NOP-a. Skojevske su organizacije sve do kraja 1943. u većini sela kotara činile osnovnu snagu i pokretača razvoja NOP-a. Skojevci nisu znali što je to »ne može se«. Oni su svojim mladalačkim poletom i entuzijazmom prisiljavali starije — svoje roditelje pa i one druge, da čine za NOB i ono što ovi u datom momentu možda i ne bi učinili. Davali su i posljednji zalogaj za borce, bolnice, ranjenike i bolesnike iako su bili svjesni da će i oni sa svojom djecom sutra gladovati; da pomažu obradu zemlje radno nesposobnim porodicama, a posebno porodicama palih boraca.

Poslije četvrte neprijateljske ofanzive, iako u jeku najveće epidemije tifusa, kada je ova bolest bila zahvatila velik broj omladine i omladinskih rukovodstava, formirana su 3 radna omladinska bataljona na području kotara (u svakoj od triju općina po jedan bataljon). Radni bataljoni su bili nastavak radnih četa koje su djelovale u 1942. godini.

Radni omladinski bataljoni bili su organizirani po uzoru na vojne bataljone. Svaki je imao štab, komandanta i njegovog zamjenika, političkog komesara i intendanta. Bataljon je imao tri čete, a čete su se dijelile na tri voda, a vodovi na po tri desetine i sve je to imalo svoj komandni i politički kadar. Tako organizirani bataljon brojio je nešto preko 300 članova omladine. Bataljoni su obavljali pojedine radne akcije bilo kao cjelina, bilo kao samostalna četa ili vod, a što je ovisilo o obimu zadataka i mjestu gdje se rad obavljao. Kada su pojedini vodovi obavljah radove kao samostalne jedinice u određenom selu ili grupi manjih sela, u pravilu, nije učestvovalo samo tih tridesetak članova voda, već sva omladina dotičnog sela.

Omladinski bataljon općine Srb radio je početkom jula 1943. na žetvi i izvlačenju žita s tada napuštenog zemljišta na području Gornjeg Ervenika. Žito je izvlačeno do sela Ruišta gdje je i ovršeno i potom odvlačeno dalje u skladišta i zemunice. Područje na kome je omladina radila Tahjani su iz Ervenika tukli topovima i bacačima. Tom prilikom su ranjene dvije omladinke. Drugu akciju u trajanju od 10 dana izvršio je srbski omladinski bataljon tokom jula u Kamenskom na zatrpavanju i maskiranju velikog broja zemunica u koje je trebalo spremiti žito i ostale prehrambene artikle. Treću akciju bataljon je izvršio nakon kapitulacije Italije na prijenosu i evakuaciji oružja i municije u Ruištima kod Zrmanje.

Radni omladinski bataljon općine Doljani u ljeto 1943. radio je osam dana u Lovincu na žetvi i izvlačenju žita zajedno s ostalom omladinom Like, gdje se upravo razvijalo takmičenje, a onda na izvlačenju žita iz Klise kod Kulen Vakufa.

Radni omladinski bataljon općine Donji Lapac radio je u toku 1943. na nekoliko radnih akcija kao što su kopanje zemunica u Kamenskom u junu i julu, te na žetvi i vršidbi žita u Boričevcu.

Pojedine čete i vodovi radili su na smještaju izbjeglica, prijenosu oboljelih od tifusa i iznemoglih ljudi te uređenju karantena za smještaj bolesnih od tifusa.

Poslije četvrte ofanzive, omladina Like, pa prema tome i najborbenija u to vrijeme organizirana omladina kotara Donji Lapac, počela je s proljetnim takmičenjem koje je trajalo od 15. IV do 15. VI 1943. Za vrijeme prvog dijela tog takmičenja od 16. IV do 15. V omladina kotara Donji Lapac, kako je zapisano u »Ličkom kuriru«, broju 3. od 20. V 1943. učinila je slijedeće: »U radu je učestvovalo 490 članova USAOJ-a. Okrečeno je 187 kuća, a iskopano 80 zahodskih jama, 10 sela je potpuno očišćeno. Za omladinsku organizaciju određeno je 30 dana oranja. Zasijali su krumpir, kukuruz i grah; 180 članova radnih vodova radilo je po dva dana porodicama partizana i siromašnim. Za prehranu i sjeme siromašnim porodicama skupljeno je 119 kg kukuruza, 448 kg krumpira, 8 kg graha. Podaci sakuljenog za potrebe bolnice i ranjenika nisu dobiveni.«[7]

Za drugi dio takmičenja podaci su izneseni u »Ličkom kuriru« broju 12. od 26. VII 1943. godine, gdje se kaže slijedeće:

»U radu je učestvovalo 540 članova USAOH-a: 2 voda jedne radne čete opleli su za dva dana 1.900 metara plota (drvena ograda), okrunjeno je 1.350 kg kukuruza, oprano 1.750 komada veša, pronađeno je 1.530 kg sakrivenog žita. Partizanskim i siromašnim porodicama zasađeno je 175 vreća krumpira, graha i kukuruza. Za bolnicu i vojsku prikupljeno je 157 kg graha, 319 litara mlijeka, 119 komada jaja, 13 pečenih jaganjaca, jedno tele, 2.000 dinara, 128 kg krumpira, 2 kg sira i 28 pari šlapa i čarapa.«[8]

»Lički kurir« u broju 15, od 18. VIII 1943. godine, na strani 5. donosi da je: »omladina Mišljenovca radila 65 dana i noći na vršenju žita za NOB. Omladina Birovače, Kestenovih Korita i Ličkih Strbaca radila iste poslove 25 dana,. Ističe se omladina Mišljenovca. U Mišljenovcu narod je spremio svoje žito u zemunice, tako da ga neprijatelj ne može pronaći.«[9]

Cesto puta prevaljujući po bespućima desetine i stotine kilometara, omladina je skoro redovito organizirala posjetu borcima iz svojih sela i borcima iz drugih jedinica. Te su posjete željno očekivane u jedinicama jer se znalo da će omladina donijeti dobre hrane, čist veš, koji par čarapa i šlapa, koji pulover i vestu i da će preuzeti prljavi i poderani veš radi pranja i krpanja. Posjete su donosile i druge obostrane radosti jer se znalo da će tom prilikom vidjeti brat sestru, momak djevojku, da će biti obaviješteni o stanju u njihovom selu; kako su roditelji, žena i djeca, dalja rodbina i komšije. Svaka ta posjeta borce je duhovno hranila i osposobljavala za daljnje naporne bitke i marševe.

Za tako uspješan rad i djelovanje SKOJ-a i USAOH-a treba zahvaliti neumornom i požrtvovnom radu omladinskih rukovodilaca, članovima Kotarskog i Općinskog komiteta i Općinskog SKOJ-a, odboru USAOH-a, kao i rukovodiocima seoskih organizacija. Ti kadrovi radili su i dan i noć na okupljanju omladine, objašnjavajući joj ciljeve NOB-e, dajući vlastiti primjer u izvršavanju obimnih i odgovornih obaveza te kontroli izvršenja zadataka. Ti su kadrovi propješačili stotine i stotine kilometara, često puta po kiši i snijegu

7 ZB. Per-25/125.
8 Isto.
9 Isto.

i danju i noću najviše gladni, goli i bosi, a često puta izlagali su i život opasnostima.

U toku 1943. godine u Kotarskom komitetu SKOJ-a radili su: Stevo Štikovac, Mara Dražić, Savka Dragićević Crnka, Milica Dubajić, Boja Vojvodić, Mara Pavković, Koka Vojvodić, Smilja Divjak, Uroš Damjanović i Jelica Bujić.

U Općinskom komitetu SKOJ-a Srb radili su: Miloš Stojsavljević, Mićo Kukić, Dušan Bokan, Pajo Prijić, Soka Zeželj, Duka Rađenović, Borka Mandić, Dara Dubajić, Stana Bursać, Zorka Damjanović, Milka Rađenović i Milka Rastović (koja je u proljeće 1943. otišla na rad u Dalmaciju).

U općini Doljani u Općinskom komitetu SKOJ-a radili su: Smilja Polovina, Bosa Šarac, Smilja Lajić, Dragan Jelača, Ilija Medić, Mara Pavković i Mara Dukić. U međuvremenu Smilja Polovina otišla je na politički rad u Dalmaciju, Smilja Lajić u 6. diviziju, gdje je prilikom prelaza za Srbiju poginula.

U Općinskom komitetu SKOJ-a Donji Lapac radili su: Boja Repac, Smilja Divjak, Jela Kuga, Milan Opačić, Mara Starčević, Marica Obradović, Đuro Popović, Nikola Milanović Nina, Dragan Vukla, Milan Rašeta- Boja Balać i Đuja Karan.

Pionirska organizacija, zajedno s omladinskom, organizirala je mnoge korisne akcije. Prije svega odgajala je mlado pokoljenje u duhu borbe (mržnje prema okupatoru i njegovim slugama domaćim izdajnicima ustašama i četnicima). Pioniri su obavljah mnoge kurirske poslove i time davali veliku pomoć NOO. Bili su vrlo aktivni u sakupljanju raznih potrepština za NOB kao što je hrana, odjeća i obuća, sabiranje ljetine, hrastovoga žira i kore za štavljenje kože, luga i kreča za potrebe suzbijanja zaraznih bolesti.

U sedamnaestom broju »Ličkog kurira« od 30. VIII 1943. godine, piše: »Naši vojnici nailaze svuda na ljubav i pažnju našega naroda. I pioniri na svakom koraku nastoje pokazati svoju veliku odanost narodnooslobodilačkoj borbi i ljubav prema našoj vojsci. Tako i pioniri sela Oraovca nose duvan borcima na položaj, a poslije toga pišu im »Dragi drugovi, mi pioniri sela Oraovca organizirali smo se da vam sakupimo duvana, zato što smo i mi, iako smo mali, osjetili da dugujemo vama, koji se borite za nas najmlađe, jer znamo da nije bilo vas, da bismo mi svi bili bačeni u jamu. Ne bismo se slobodno sastajali i slobodno na našim sastancima učinili sve ono što je potrebno za naš budući život. Donijeli smo vam duvana, ali mi vam obećavamo, da ovo neće biti samo ovaj put, nego ćemo i u buduće raditi na tome da i mi preko svoje organizacije što više pomognemo svoju vojsku i našu narodnooslobodilačku borbu. Mnogo pozdravljamo svoje branioce, svoje mile drugove.«[10]

Organizacija i rad AFŽ-a

Glad, prijem izbjeglica, epidemija tifusa i drugih bolesti, najviše su i najneposrednije pogađale naše žene i majke. To je i razumljivo jer žena kao domaćica i majka prva osjeti plač djeteta kada je gladno, prva preuzima brigu oko oboljenog člana domaćinstva, prva osjeća svu tugu kad joj dođe u kuću gladan, iznemogao i bolestan čovjek — borac ili izbjeglica — a ne može mu pomoći jer se često dešavalo da ni sama nije imala ni hrane, ni tople odjeće,

10 Isto.

a ni krova nad glavom. U teškoj situaciji mnoge aktivistkinje zahvatila je epidemija tifusa i tako u mnogome paraliziralo aktivnost organizacije, počevši od kotarskog odbora žena pa sve do mjesnih odbora u većini sela. O toj situaciji Kotarski komitet u svojim izvještajima Okružnom komitetu (od 13. III do 25. V 1943. godine) ističe, pored ostaloga, da je sa stanovišta međusobne povezanosti rukovodstva, teška i nesređena situacija u organizaciji žena kotara.

Organizacija žena, kao i žene pojedinačno, bile su uključene u cjelokupnu oslobodilačku aktivnost. Zene su u proljetnoj sjetvi, obradi i žetvi dale svoj neprocjenjivi doprinos. Naročito veliku aktivnost razvile su u maju i junu na prikupljanju hrane, odjeće i obuće, te organiziranju posjeta jedinicama koje su se tada našle na području kotara.

U to vrijeme počela je i aktivnost žena na pripremanju izbora za mjesne odbore organizacija AFZ-a, a kasnije za općinske odbore i kotarsku konferenciju žena. Tom prilikom Kotarski komitet (preko općinskih komiteta i partijskih ćelija) ulagao je napore da se u odbore žena izaberu drugarice koje su do tada pokazale maksimalnu odanost prema NOB-i, koje su uporne i nepokolebljive u sprovođenju zadataka, nepomirljive prema neprijatelju i koje su koliko-toliko osposobljene za politički i organizacioni rad.

Izbori za odbore žena provedeni su u svim selima i općinama do kraja augusta 1943. Na izbornim skupštinama uzelo je učešća oko 3.000 žena.

U pogledu prijema žena u KP bilo je dosta sektaškog odnosa. Kohko je ta uskogrudnost dolazila do izražaja vidi se iz podataka da je od početka marta do kraja augusta 1943. godine u kotaru primljeno ukupno 59 članova KP, od čega samo 5 žena i 9 omladinki, iako su u ukupnom broju stanovnika kotara žene bile najmanje dvaput brojnije od muškaraca. O tome sektaštvu govori se u mnogim dokumentima partijskih konferencija i foruma. Na prijedlog Okružnog komiteta od 22. VII 1943. Kotarski komitet Donji Lapac formirao je od članova KP u kotarskom odboru žena posebnu ćeliju.

Formiranjem ćelija u kotarskom i okružnom odboru AFZ-a, mislilo se, kako kaže Jela Bićanić, tadašnja tajnica Glavnog odbora žena Hrvatske, da će takve organizacione forme doprinijeti boljem radu i većoj aktivnosti žena. Ali parno za pola godine od formiranja takvih, u stvari, izoliranih partijskih organizacija, pokazalo se da su one još više odvojile organizaciju AFZ-a od općih i zajedničkih problema svih antifašističkih organizacija. Upravo je postojanje ovakvih posebnih partijskih organizacija bio neposredni povod za reorganizaciju čitavog rada organizacije AFZ-a početkom 1944.

Ideološko-političko osposobljavanje žena — aktivista obavljalo se, pored ostalog, i na kursevima. To je, između ostalog, omogućavalo izbor kvalitetnijih kadrova u kotarske, općinske, a naročito u mjesne-seoske odbore žena.

Tečajevi za nepismene, na kojima se u tom periodu uporno insistiralo, imali su za žene naročiti značaj, jer su upravo one sačinjavale najviši dio nepismenog stanovništva. Svjesne da nepismene ne mogu uspješno pratiti razvoj NOB-e i shvatiti ciljeve i zadatke NOP-a, žene su masovno prihvatile analfabetske tečajeve i druge oblike opismenjavanja. U svakom selu i zaseoku, da bi naučile čitati i pisati, žene su uz lojanice provodile sate i sate. To je mnogima mlađim, a i jednome broju starijih žena uspjelo. Treba samo zamisliti •s kakvim je ponosom pojedina žena, kada bi naučila čitati i pisati, pisala svome mužu u jedinicu da bi mu se pohvalila kako i ona sada znade da mu sama intimno i supružinski saopći kako je ona, kako su djeca i što ima novo u selu.

Muževi su bili ponosni kad bi njihova žena naučila čitati i pisati i isticah tu radosnu novost među svojim drugovima.

U tim teškim okolnostima žene su se prihvatile jednog od najtežih zadataka na selu — zasijavanja i obrade polja. Zene su shvaćale da je to jedini put da se riješi problem gladi u periodu ratne iscrpljenosti stanovništva.

List »Lička žena u borbi« u broju 18, od septembra 1943, donosi i ovo: »1289 žena lapačkog kotara u svojim radnim jedinicama učestvovalo je u poljskim radovima, sjetvi, obradi i spremanju poljoprivrednih proizvoda, toga proljeća, i ljeta«.

Zene su u svojoj organizaciji, i inače u tadašnjem društveno-političkom životu, isticale ravnopravnost u odnosu na muškarce, tražile da se u jedinicama bore s puškom u ruci, da na sastancima odlučuju o svim pitanjima daljnjeg razvoja NOB-e, da učestvuju u radu radne jedinice i da mogu sakupljati i davati razne potrepštine za NOB. Tu je naravno bilo i pretjerivanja koja su u pojedinim slučajevima dovodila do sukoba između muža i žene. Ponekad je takav sukob svršavao i pred mjesnim narodnooslobodilačkim odborom, pri čemu je bilo i izricanja materijalnih kazni, ili ukora prestupnicima. Iz tih sukoba i razjašnjavanja, korak po korak, izgrađivan je drugačiji i humaniji odnos prema ženi, a posebno muškarca i žene. U tome smislu na jedan iznenađujući način vrlo brzo mijenjala su se vjekovna shvatanja o položaju žena u društvu.

Prema sjećanju ratnih aktivista, u rukovodstvima organizacije AFZ-a na području kotara u ovom periodu 1943. aktivno je radilo niz žena.

U Kotarskom odboru: Mioković Jelena Beba, predsjednica, Savka Kalinić, tajnica, te članovi: Smilja Popović, Sava Desnica, Danica Brozović, Milka Mileusnić, Jelka Blanuša, Dragica Drča, Zora Grbić, Anđelka Jovanić, Milka Obradović, Ljubica Tišma i Vuka Vekić.

U općinske odbore AFZ-a, pored drugih aktivista, bile su uključene i sve predsjednice mjesnih (seoskih) odbora, pa su tako u Općinskom odboru Srba bile: Jelica Rađenović (Donji Srb, predsjednica), Perka Prijić, Mara Đumić i Smilja Batinica (iz Gornjeg Srba), Saja Ciganović (Podstrana), Mika Damjanović Behć (Kunovac), Milka Dubajić (Zalužje), Soka Ilić (Donja Suvaja), Smilja Jovanić (Neteka), Duka Mandić (Dabašnica), Soka Pećanac (Kupirovo), Draga Pilipović (Begluci), Manda Rastović (Ajderovac), Smilja Rađenović (Lisina), Joka Sijan (Potkraj), Jeka Vejin (Krčko Brdo), Mira Medić i Perka Medić (Gornja Suvaja), Anka Zorić (Osredci), Dara Bursać (Dugopolje) i Boja Bursać (Kaldrma).

U Općinskom odboru AFZ-a Donji Lapac bile su: Milija Rašeta, predsjednica, Savka Rašeta, Jelka Divjak, Zora Bajić i Smilja Divjak (sve iz Gajina), Soka Hajdinović, Savka Tepavac i Neđa Kosanović (iz Donjeg Lapca), Milka Uzelac Dražić (Dnopolje), Saja Obradović (Mišljenovac), Smilja Obradović (Birovača) i Sava Popović (Nebljusi).

U Općinskom odboru AFZ-a Doljani bile su: Mila Beslać, predsjednica, Nedjeljka Jazić, Saja Kantar, Plemenka Polovina, Stana Polovina Zuja (sve iz Dobrosela), Mara Drezgić, Saja i Mara Filipović (iz Doljana), Jelka Drobac (Brotnja), Mara Puača (Brezovac) i Zorka Medić (Zaklopac).

Rad i razvoj narodnooslobodilačkih odbora

Mirnije uhodavanje novoizabranih narodnooslobodilačkih odbora krajem 1942. spriječila je neprijateljska ofanziva jer je čitava njihova aktivnost bila usmjerena u prvom redu na snabdijevanje vojnih jedinica, smještaj izbjeglica i evakuaciju stanovništva s ugroženih područja. Tek nakon ofanzive, odnosno povnog oslobođenja kotara, moglo se nešto mirnije prići uvođenju novoizabranih članova u njihove dužnosti.

Prema podacima ZAVNOH-a na području kotara Donji Lapac djelovali su tada slijedeći narodnooslobodilački odbori:

U općini Donji Lapac mjesni NOO-i: Donji Lapac, Binovača, Dnopolje, Oraovac, Gajine, Mišljenovac, Kestenova Korita, Kruge, Gornji Štrbci, Meljinovac i Nebljusi, te povjereništva: Cepaćuša, Kamensko, Pirovište i Gornji Lapac.

U općini Doljani mjesni NOO-i: Doljani, Dobroselo, Brezovac, Zaklopac i Brotnja.

U općini Srb: mjesni NOO-i Zalužje, Donja Suvaja, Begluci, Neteka, Potkraj, Donji Srb, Ajderovac, Dabašnica, Kupirovo, Kunovac, Osredci, Dugopolje, Kaldrma, Gornja Suvaja i Gornji Srb, te povjereništva: Lisina, Podastrana, Krčko Brdo, Đilasovo Brdo i Zavlaka.

Prema tome na području kotara bio je 31 mjesni NOO s 9 povjereništava, 3 općinska NOO i jedan kotarski. Takva organizaciona podjela bila je do proljeća 1943. Daljim razvojem NOB-e mijenjala se ova struktura, tako da su na području nekih povjereništava formirani posebni mjesni narodnooslobodilački odbori, a neka povjereništva su ukinuta. U izvještaju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku, koji je dostavljen Inicijativnom odboru ZAVNOH-a 5. VI 1943. godine, piše da na području kotara Donji Lapac djeluje 37 mjesnih NOO i 3 povjereništva, kao i 3 općinska NOO. Uz to se konstatira da su svi NOO pravilno formirani i nadopunjeni, osim u Donjem Lapcu i Nebljusima gdje su zakazani zborovi za dopunu. Proizlazi da je, u međuvremenu, formirano 6 novih mjesnih NOO, a ukinuto 6 povjereništava.

Sela koja su prije rata pripadala općini Srb (Gornji i Donji Tiškovac) u toku rata pripadala su kotaru Bosansko Grahovo. U selu Vaganu, koji je i dalje pripadao općini Srb, nije se uspijevalo formirati Mjesni NOO jer su ga kontrolirali četnici. Sela Donji Štrbci, Kestenovac, Bušević i Kalati, pripadala su u to vrijeme općini Kestenovac u sastavu kotara Bosanski Petrovac.

Pored naredbe VŠ NOV i POJ o izborima narodnooslobodilačkih odbora od septembra 1942, veliko značenje za daljnji razvoj NOO-a imao je i Poslovnik o radu NOO koji je donio ZAVNOH 14. VI 1943. Poslovnikom je određen broj odbornika, nadležnost, odgovornost i oblici rada.

U VII tački Poslovnika uvedeni su po prvi put upravni organi narodnooslobudilačkih odbora i izvršena podjela poslova između pojedinih odsjeka (koje navodimo).

a) Upravno-administrativni odsjek
b) Gospodarski odsjek
c) Prometni odsjek
d) Zdravstveni odsjek
e) Socijalni odsjek
f) Propagandni odsjek
g) Prosvjetni odsjek

Po Poslovniku, »Predsjednik NOO-a jedini je član odbora koji ne mora preuzeti jedan od gornjih odsjeka, već imade rukovoditi radom cijelog odbora i biti upućen u posao svih odsjeka.«[11]

Na području kotara Donji Lapac u cijelosti su primjenjivane opće odredbe Poslovnika, kao što su: sastav pojedinog odbora, zaduženja po sektorima, podjela na izvršne odbore i plenum, sjedište odbora u određenoj prostoriji zgradi sa vidnim natpisom o kome se odboru radi, radno vrijeme i dežurstvo, štambilj, redovnost sjednica i sadržaj rada na sjednicama, izvještaji višim narodnooslobodilačkim odborima i polaganje računa biračima. Međutim, kasnilo se u primjeni odredaba o organiziranju upravnih organa odsjeka zbog pomanjkanja stručnog kadra, ali i zbog toga što je kotar početkom septembra bio okupiran od strane njemačkih jedinica, pa se većina narodnooslobodilačkih odbora morala sa svojim sjedištem evakuirati na druga područja van svoga sela, općine pa i kotara. Takvo je stanje, uglavnom, ostalo do konačnog oslobođenja kotara. U tim uslovima organizacija upravnih organa išla je dosta sporo, naročito kod nižih NOO-a. Odbori su više radili u komisijama kao što su: prehrambena, poljoprivredna, zdravstvena, kulturno-prosvjetna i druge jer je komisije (i odbore) bilo moguće formirati od aktivista bez obzira na njihovu stručnu sposobnost. Bilo je važno da je čovjek aktivan i da želi raditi.

U izvještaju Kotarskog komiteta Okružnom komitetu, od 24. III 1943. kaže se da je tih dana održana 1. kotarska konferencija NOO-a na kojoj su bili prisutni predsjednici seoskih — mjesnih NOO-a kao i predsjednici općinskih NOO-a i članovi Kotarskog NOO-a. Konferenciji je prisustvovao i član Inicijativnog odbora ZAVNOH-a Pavle Gregorić i predstavnik Okružnog NOO-a za Liku. Konferencija je pretresala tekuće zadatke NOO-a i imala veliki značaj za daljnji rad NOO-a kotara Donji Lapac.

Praksa je nametala da se NOO-i stalno popunjavaju novim provjerenim kadrovima jer je jedan broj odbornika umro od tifusa, jedan broj, naročito starijih, nije mogao odgovoriti sve težim i složenijim zadacima koji su se postavljali pred NOO-e, radi čega su podnosili ostavke na dužnost odbornika, a jedan manji broj se kolebao i pasivizirao. Popunjavanje je vršeno s mlađim ljudima i, u većini slučajeva, s ranjenim borcima koji su uslijed invaliditeta bili nesposobni za operativne jedinice.

Tako je samo 1943. godine angažovan u radu NOO-a relativno veći broj ranjenih boraca-invalida, kao što su: Đuro Bokan, Dušan Bokan, Pajo Prijić, Milan Pilipović, Mirko Grbić zvani Nikola, Milan Damjanović Ciciban, Stevo Rađenović, Stevo Desnica, Ilija Bujić, Rade Brkić, Đukan Rodić, Dušan Novković, Stevo Medić, Mićo Medić Mito, Jovo Medić, Jandre Ajduković Kerkez, Duriš Tišma, Nikola Počuča, Nikola Balać, Branko Vejin, Ratko Novaković, Dragan Dubajić, Đuro Đukić, Sava Tišma i Đuro Novaković.

U nedostatku pouzdanih i provjerenih podataka o poimeničnom sastavu mjesnih NOO navodim samo imena predsjednika koji su bili na toj dužnosti u ovom periodu:

Općina Donji Lapac: Todor Radmanović (Mjesni NOO Donji Lapac), Stevo Mrda (Birovača), Nikola Počuča (Dnopolje), Jandre Dražić (Oraovac), Nikola Rašeta (Gajine), Mile Milanović (Mišljenovac), Jandre Zobenica (Kestenova Korita), Pajo Vidmar (Kruge), Rade Bubalo (Gornji Štrbci), Đuro Popović (Nebljusi) i Ilija Popović (Pirovište).

U Arhiv SRH, br. 43.

Općina Doljani: Đuro Dukić (Mjesni NOO Doljani), Nikola Polovina (Dobroselo), Jovan Skorić (Brezovac), Đuro Paulić (Zaklopac) i Simo Drča (Brotnja).

Općina Srb: Mirko Bursać (Mjesni NOO Kaldrma), Mićo Tankosić (Dugopolje), Petar Pavković (Osredci), Petar Damjanović (Kunovac), Milan Calić (Kupirovo), Nikić Lukić (Potkraj), Marko Obradović (Dabašnica), Nikola Damjanović (Ajderovac), Pajo Prijić (Gornji Srb), Draga Rađenović (Donji Srb), Stevan Ožegović (Neteka), Nikola Pilipović (Begluci), Dragan Jovanić (Gornja Suvaja), Pajo Copić (Donja Suvaja) i Nikola Dubajić (Zalužje).

U Općinskom NOO u to vrijeme su angažirani:

Općina Donji Lapac: Dušan Divjak Dude, Nikola Balać, Milija Rašeta, Rajko Dragičević, Dušan Rašeta i Gojko Popović.

Općina Doljani: Milan Majstorović, Đuro Vukša, Božo Paulić, Stevo Medić, Dušan Jelača, Đuro Dukić i Jovica Đapa.

Općina Srb: Stevan Desnica, Ilija Rađenović, Mićo Kukić, Jelica Bujić, Đuro Bokan, Mićo Bursać i Dušan Bokan.

U užem dijelu Kotarskog NOO radili su u tom vremenu slijedeći drugovi i drugarice: Dušan Rašeta, Mile Dražić, Dragica Desnica, Vukašin Vejin, Milan Majstorović, Dušan ćopić i Mara Zunić.

Narodnooslobodilački odbori imali su ogromnih teškoćđ u svom radu i to ne samo u borbi za prehranu vojske i civilnog stanovništva, sklanjanju stanovništva ispred neprijatelja i mnogim drugim zadacima, već i u onim minimalnim administrativnim poslovima kao što su: vođenje raznih evidencija,

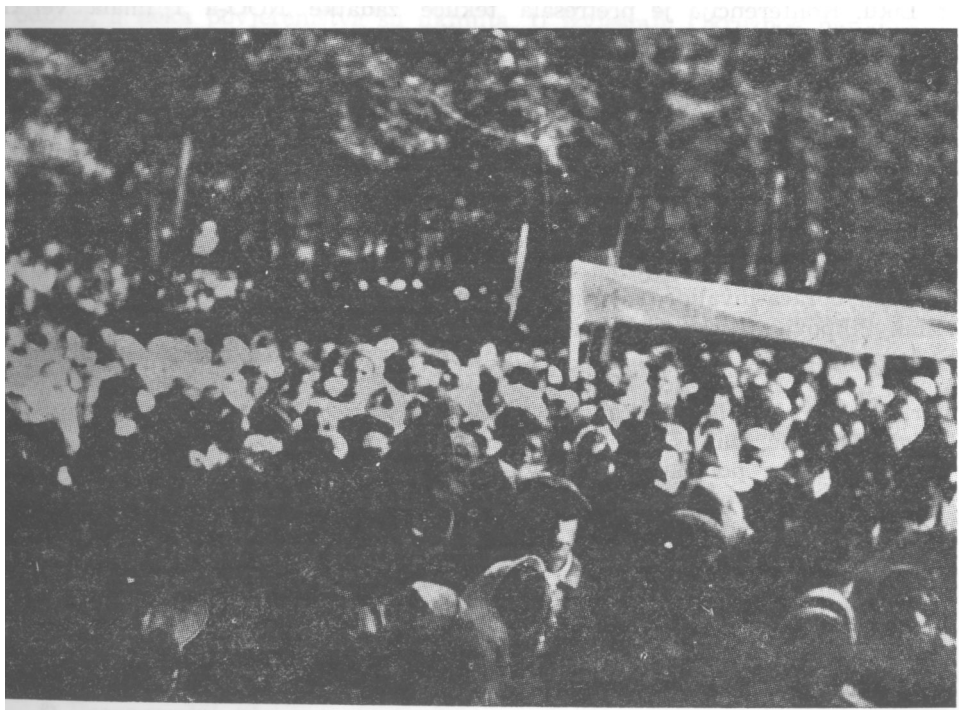

S narodnog zbora kod Donjeg Lapca 1942.

izdavanje isprava (propusnica za kretanje stanovništva), izvještavanje viših NOO-a, za što je bio potreban pisaći pribor, papir, mastilo, olovke i slično. U tome su naročito oskudijevah NOO-i zabačenih i manjih sela u kojima prije rata nije bilo sjedište neke od ustanova kao što je škola, crkva, trgovina. Ti odbori su se morali snalaziti na razne načine da bi došli do pisaćeg pribora, a posebno papira. Dobro je došao i papir koji je već bio upotrijebljen s jedne strane, prikupljene su dječje teke, a stanovnici su obavještavani da kada neko treba propusnicu da se pobrine za papir jer ga odbor nema. Papir je tražen i od boraca iz dotičnog sela u slučaju da ga oni u nekoj akciji zarobe. Predsjednici mjesnih NOO-a molili su svoga kolegu susjednoga sela ili centra da im u tome pomogne, a papir su tražii i od viših NOO-a i pri tome čak prijetili ostavkom na svoju dužnost. Problem papira postao je još složenijim jer su ga tražile i žene i omladinke koje su pohađale analfabetske tečajeve, kao i djeca koja su pohađala osnovnu školu.

Duge i oštre borbe, problem papira su još više zaoštravale, nisu ga imali ni viši odbori. U vezi s tim teškoćama, sjećam se detalja o snalaženju predsjednika Mjesnog NOO-a sela Dugopolja Miće Tankosića. Dugopolje je upravo jedno od onih malih sela u kojima prije rata nije bilo ustanova pa ni ostataka pisaćeg pribora. Mićo je bio iscrpio sve mogućnosti pribavljanja papira. Međutim, bila je praksa da mjesni NOO svakih 15 dana dostavljaju izvještaj Općinskom NOO-u Srb i to po sektorima kao što su politička situacija u selu, organizaciono stanje, rad NOO-a (i to po užim sektorima kao što je gospodarsko stanje, prehrana, zdravstvo, prosvjeta, agitacija i propaganda), obavještajna služba, saradnja NOO-a s antifašističkim orgnizacijama itd. Trebalo je, znači, dosta papira. Izvještaj se predavao općinskom NOO-u na sastanku svih predsjednika mjesnih odbora koji se također održavao svakih 15 dana. Mićo Tankosić, nemajući papira, došao je bez izvještaja na sastanak i pretrpio je oštru kritiku s ocjenom da je nesnalažljiv predsjednik. To ga je kosnulo. Utoliko više što je među ljudima uživao glas marljivog i snalažljivog čovjeka. Bio je seoski kovač, kolar, a donekle se razumijevao i u stolarske poslove (Usput da napomenem da je sve te poslove, pored predsjedničkih, obavljao za selo kroz cijeli tok rata). Za drugu sjednicu snašao se. Uzeo je jednu dasku bez čvorova veličine nešto oko 80 x 50 cm, lijepo je oblanjao i na njoj olovkom napisao izvještaj. Stavio je dasku pod ruku i došao na sastanak u općinski NOO. Usput se javio predsjedniku Mjesnog NOO-a Osredci Petru Pavkoviću da idu skupa u Srb. Vidjeli smo Mićin izvještaj. Smijali smo se i ujedno divili njegovoj snalažljivosti. Donijevši svoj neobični izvještaj u Općinski odbor Srb, rekao je drugovima pošto oni imaju papira da izvještaj prepišu, da mu daska i dalje treba Naime, iznova će je oblanjati i pisati slijedeći izvještaj. I tako redom, sve dok se daska ne istroši, pa onda opet sve iznova.

Tako je Mićo Kovač, kako su ga seljani zvali, uvjerljivo dokazao da se partizan doista može snaći u svakoj situaciji, a to nije jedini primjer kako su se odbornici i drugi aktivisti snalazili u raznim situacijama u toku NOB-e.

Nakon zbora NOO-a, sprovedenih na temelju Naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ o izborima, velika pažnja poklanjala se daljnjem razvoju NOO-a kao organa nove narodne i demokratske vlasti, birane i smjenjivane samo od birača. S tim u vezi CK KPH u svom pismu Okružnom komitetu KPH ea Liku od 14. VII 1943. godine oštro upozorava na neka pomjeranja kadrova dz NOO-a, bez znanja i odobrenja rukovodećih organa NOO-a: »Obaviješteni smo da je Okružni komitet skinuo s dužnosti iz kotarskih i općinskih NOO-a

drugove Radu Svilara, Milu Dražica, Milana Majstorovića, Dušana i Danu Cvjetkovića i Radu Vignjevića kojima su dodijeljene nove funkcije izvan NOO-a. Time su NOO-i u kojima su ovi do sada djelovali, lišeni svojih najboljih i najsposobnijih funkcionera. To je smjenjivanje došlo u času kada NOO-i treba da postanu živi politički organi koji će osim ostalih poslova morati biti aktivni na svim političkim pitanjima i postati nosioci borbe za jedinstvo i mobilizaciju masa ...

Osim te krupne političke greške koju ste učinili smjenjivanjem pomenutih drugova iz NOO-a, vi ste iz formalne strane prešh svoje kompetencije i prekršili paragraf 14. Naredbe o izboru NOO-a. U tome se paragrafu kaže 'Narodnooslobodilački odbori zavise od povjerenja naroda koji može pojedine članove pa i cijeli NOO smijeniti, ako smatra da nije sposoban za rad pa izabrati drugi odbor.'

Dosadašnja praksa samovoljnog smjenjivanja članova NOO-a ne samo da krši propis o izborima i smjenjivanju NOO-a, nego grubo gazi i povrijeđuje demokratski karakter NOO i pravo naroda da sam bira i sam smjenjuje svoje predstavnike. Takva praksa osim toga pruža materijal neprijateljima koji nas mogu optužiti da su NOO-i samo prćija Partije s kojima ona može samostalno postupati kako god hoće.

Obzirom na sve to molimo vas da se imenovani drugovi vrate na svoje dužnosti u NOO-e.«[12]

Briga za izbjeglice s **drugih područja**

Prioritetan zadatak poslije četvrte neprijateljske ofanzive bio je da se osigura smještaj i prehrana preostalih izbjeglica koji se nisu mogli vratiti u svoje krajeve, a isto tako osigurati prehranu, smještaj i prevoz iznemoglih, starijih i bolesnih izbjeglica s Banije i Korduna koji su se vraćali iz Bosne prema svojim krajevima. To je trebalo sprovesti u uslovima kada je bez hrane bio i veliki broj domaćeg stanovništva. Ako se zna da je kotar snabdijevao velik broj naših jedinica i masu izbjeglog stanovništva, a tome neprijatelj, naročito četnici, otimali i pljačkah, onda nije čudo da je kotar bio ekonomski do kraja iscrpljen.

O veličini i humanosti zadatka oko prijema i smještaja izbjeglica govori se **u** jednom izvještaju Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Liku, upućenog Inicijativnom odboru ZAVNOH-a 13. marta 1943, u kome se, pored ostalog, kaže: »Prema izvještaju koji smo primili sa terena od člana ovog odbora, u donjolapačkom kotaru nalazi se oko 12.000 izbjeglica iz Bosne, dok se tačan broj izbjeglica iz Banije i Korduna nije mogao ustanoviti. Međutim, prema iskazu Kotarskog NOO Donji Lapac prešlo je preko njihova teritorija do sada oko 25.000 izbjeglica u pravcu Korduna i Banije.«[13]

Izbjeglice s Banije i Korduna, kao što je već rečeno, kretale su se uzduž kotara Donji Lapac i to u dvije kolone: jedna je ulazila u kotar preko Dugopolja i Osredaka krećući se dolinom Srba — Suvaje i Brotnje prema Doljanima, a druga preko Martin-Broda, koja se s prvom spajala u Doljanima i dalje produžavala kroz Dobroselo za Donji Lapac, Dnopolje, Kamensko i dalje za kotar Korenicu.

12 AIHRPH, *Zgb,* **KP-24/367.**
13 Arhiv SRH, 21/43.

Narod koji je bio zdrav, mlađi i inače fizički jači, kretao se relativno brzo. Trebalo mu je samo osigurati jedno do dva prenoćišta na putu duž kotara i dati nekoliko obroka hrane. Veće teškoće izazivao je onaj drugi broj izbjeglica, koji se kretao u pravilu, nekoliko dana iza onih prvih, a radilo se o napuštenoj djeci, starim osobama, bolesnim i iscrpljenim od gladi i dugog putovanja. Kretali su se vrlo sporo. Za njih je trebalo osigurati prevoz od odbora do odbora, duži smještaj i više hrane.

U izvještaju Kotarskog komiteta Okružnom komitetu KPH za Liku, od 4. III 1943. stoji da su za potrebe izbjeglica formirane kuhinje u Doljanima i Donjem Lapcu s po dva kazana od po 250 do 300 litara ili ukupno 500 do 600 litara. Oni su radili dan i noć, ali je to bilo malo obzirom na priliv izbjeglica, čiji je broj iz dana u dan rastao.

Kretanje izbjeglica donekle su usporili izvjesni nesporazumi do kojih je dolazilo između domaćeg stanovništva i izbjeglica. Tako se u spomenutom izvještaju Kotarskog komiteta kaže da organizacija prevoza izbjeglica, naročito onih kojima je prevoz neophodan, ide dosta teško, a pogotovo ako se uzmu u obzir druge potrebe u transportu, naročito potrebe vojske. To otežava i ponašanje nekih izbjeglica koje su od prevoznika na granici kotara silom otimali kola sa zapregom i odlazili dalje, a vlasnik se vraćao kući bez zaprege i jasno to pričao u svom selu, što su drugi — budući prevoznici — uzimali kao opravdanje da izbjegnu slijedeći prevoz.

Borba protiv epidemije tifusa

Izbjeglice s Banije i Korduna, vraćajući se u svoj zavičaj, nosile su sa sobom tifus koji se munjevito širio, kako u njihovim redovima, tako i kod stanovništva kuda su prolazili. Muke su bile utoliko veće što nije bilo gotovo nikakvih iskustava s tom opakom i masovnom bolešću, a ni medicinskog kadra ni opreme. Uskoro su počela masovna umiranja. Zavladao je strah i dezorganizacija, jer je zaraza brzo zahvatila rukovodeći kadar komiteta, NOO-a i drugih antifašističkih organizacija.

Da bi se što organizovanije i stručnije suprotstavilo opasnosti tifusa, Inicijativni odbor ZAVNOH-a dostavio je 8. III 1943. Okružnom NOO-u za Liku, Uputstvo o suzbijanju te bolesti i organizaciji karantena za smještaj oboljelih. U Uputstvu se, pored ostalog, kaže: »Karantenom će rukovoditi jedna za to izvježbana osoba, koja će biti upućena u svako mjesto gdje postoji karantena od saniteta Glavnog štaba za Hrvatsku. Prenoćištem rukovodit će jedan član zdravstvenog odbora.

Karantene moraju imati dosta hrane za teške bolesnike, a to je mlijeko, jaja i si. Za hranu starat će se jedan član zdravstvenog odbora, kao ekonom, a hranu će spremati od zdravstvenog odbora za to određena posebna kuharica.

Da bi se taj posao mogao što bolje urediti, potrebno je da se kod Okružnog NOO odmah formira zdravstveni odbor koji će preuzeti sve poslove u svoje ruke. U okružni zdravstveni odbor ući će po jedan član Okružnog NOO-a, jedan član Okružnog AFZ-a, jedan član Okružnog USAOJ-a i jedan član Komande područja. Zadaća toga odbora bit će da na području čitavog okruga organizira isto takve zdravstvene odbore (po istom principu) i to najprije u selima u kojima treba organizirati prihvatne stanice za izbjeglice i karantene, a zatim zdravstvene odbore i kotarske zdravstvene odbore.

Svi ti odbori pod rukovodstvom okružnog zdravstvenog odbora moraju smjesta da pristupe gore spomenutom radu. U svaki seoski zdravstveni odbor ući će i jedno stručno lice koje će uputiti u ta sela sanitetske vlasti NOV-a. To stručno lice, većinom bolničarka, vodit će sve karantene. Ona je dužna uz pomoć antifašističkih organizacija na selu da izabere 5 do 10 drugova ili drugarica koji će vršiti službu sanitetske patrole i nositi na desnoj ruci crvenu traku. Dužnost ove patrole bit će da na početku svakog sela kuda prolaze izbjeglice, sačekaju izbjeglice, da pronađu među njima sumnjive i oboljele i da ih upućuju u karantene. Pojedine članove ove sanitarne patrole upućivat će rukovodilac karantene (bolničarka) iz svog sela do susjednog sela u pravcu kretanja izbjeglica gdje će na putu također pronalaziti sumnjive i bolesne izbjeglice i upućivati ih u najbliže karantene.

Svako selo na putu kuda prolaze izbjeglice, mora imati jedna dežurna kola koja će stajati na raspoloženju seoskom zdravstvenom odboru. U ta kola smjestit će se one izbjeglice koji su posve obnemogli i ne mogu se dalje kretati. Njih će dežurna kola dovesti do slijedećeg sela, do prenoćišta, odnosno do prihvatne stanice, a zatim će se vratiti natrag u svoje selo. Nitko nema pravo da traži da dežurna kola voze izbjeglice dalje do slijedećega sela.

Zadaća kotarskih i općinskih zdravstvenih odbora bit će da u svakom kotaru organizira u onim općinama, odnosno u svim selima gdje se pojavi trbušni ili pjegavi tifus, karantene koje će biti istog tipa kao i karantene za bolesne izbjeglice.

Karantenama će rukovoditi stručno osoblje koje će biti upućeno od saniteta NOV-e za Hrvatsku.

Svi zdravstveni odbori: seoski, općinski i kotarski moraju stalno i hitno javljati Okružnom NOO-u stanje zdravlja u području sela, općine i kotara i o svakom novom slučaju oboljenja trbušnog ili pjegavog tifusa.«[14]

Ocjenjujući veliku opasnost širenja epidemije zarazne bolesti za narod, a samim tim i za NOB, uprava vojne bolnice broj 3, svojim pismom od 16. III 1943. obraća se Okružnom komitetu KPH za Liku, u kome se, između ostalog, kaže: »Borba protiv ove zaraze je otpočela na inicijativu ZAVNOH-a i GŠ Hrvatske. Formirani su zdravstveni odbori sa zadatkom da organiziraju borbu protiv zaraze. Mi to prihvaćamo i sa svoje strane predlažemo da se na teritoriju Like uz pomoć svih organizacija posveti jedan tjedan borbe protiv pjegavog i trbušnog tifusa, pa u tu svrhu predlažemo slijedeće:

1. Tjedan između 21. i 28. marta nazvali bismo Tjedan borbe protiv zaraze.

2. Tokom ovog tjedna treba da svaka masovna organizacija, svaka ustanova, svaka kuća, svaki pojedinac pristupi ličnim mjerama zaštite protiv zaraze. Svaki pojedinac treba da u tom Tjednu borbe protiv zaraze učini slijedeće:

a) okupati se najmanje dva puta
b) sve rublje iskuhati
c) odijela i posteljinu išuriti
d) sve sobe oribati vrućom lukšijom najmanje tri puta
e) okrečiti kuće
f) zahodske jame posuti krečnim mlijekom najmanje dva puta
g) prati ruke prije jela i poslije vršenja nužde.

14 **Arhiv SRH, kut. 1/82.**

3. Svaki NOO, svaka komanda mjesta, sve narodne masovne organizacije da odrede iz svojih sredina po jednog člana koji će organizirati tokom tjedna javna predavanja na kojima će se ukazivati na način kako se širi i kako se sprečava zaraza pjegavog i trbušnog tifusa. Ovi predavači prethodno će se morati temeljito pripremiti za predavanje. Za ovo neka se posluže letkom koga je izdao Inicijativni odbor ZAVNOH-a i referent saniteta GS Hrvatske.

4. Tokom cijelog tjedna treba izbaciti i pisati o javnim mjestima sanitetske parole: »Smrt ušima«, »Smrt pjegavcu«, »Smrt ušima, zdravlje narodu«, »U borbu protiv ušiju kao i protiv fašizma«, »Peri ruke prije jela«, »Druže, znaj da higijena nije izmišljotina dokonih mudraca, nego stvarna potreba tebe kao borca i radnika«, »Druže, znaj da je higijena sastavni dio tvoje političke svijesti«.[15]

Izvještavajući 18. aprila 1943. o stanju epidemije tifusa u kotaru Donji Lapac, Ilija Utvić je na sjednici Okružnog zdravstvenog odbora kazao: »U kotaru Donji Lapac vlada opća epidemija tifusa tako da procenat bolesnih u pojedinim selima iznosi 40—50% stanovnika.«[16]

Dvadeset šestog aprila 1943. Ilija Utvić dostavlja izvještaj o epidemiji tifusa za područje kotara Donji Lapac Inicijativnom odboru ZAVNOH-a u kome kaže: »Epidemija tifusa zahvatila je velike razmjere na području cijelog kotara, a naročito u općinama Donji Lapac i Doljani, u srbskoj općini manje, što se vidi iz priložene tabele. Prosječno u cijelom kotaru vlada epidemija od 35—40%.

Na okružnoj konferenciji, održanoj 16. aprila, iznio sam glavne razloge zbog kojih je epidemija uzela toliko maha.

1. U nekim su selima karantene bile formirane, ali u stvari u njima nije bilo oboljelih, jer se nije vršilo izdvajanje oboljelih, tj. onih prvih oboljelih.

2. Rad zdravstvenih komisija bio je neefikasan, jer se po sehma nije vodila skoro nikakva propaganda o sprečavanju tifusa putem uputstava i predavanja, već je uglavnom sve bilo prepušteno slučaju, tako da je epidemija uhvatila dubok korijen. Tome je u velikoj mjeri, naravno, pridonijela i neukost samog naroda. Epidemija bolesti raširila se pogotovo u onim selima gdje nije bilo izvorske vode, već se upotrebljavala bunarska voda i voda iz cisterni.

3. Raskuživanje sela nije sistematski vršeno, a čak ni u onim sehma gdje je epidemija zavladala u većoj mjeri. Tako na području cijelog kotara nema izrađenog ni jednog bureta za parenje rublja. Povodom toga održao sam konferenciju sa zdravstvenim odborima u Nebljusima, Donjem Lapcu, Doljanima i Srbu. Tom prilikom sam održao opširnija predavanja o tifusu i dao pune upute za sprečavanje od daljnjeg širenja. Istovremeno sam na cijelom području kotara osnovao karantene što se vidi iz tabele, koja će kroz dva do tri dana biti uređena i izdvajanje oboljehh moći će se izvršiti, o čemu ću dati naknadni izvještaj. Da bi se izdvajanje oboljehh moglo izvršiti, potrebno je da se, kako je to određeno u raspisu Inicijativnog odbora, pošalje odmah stručno osoblje, koje će biti odmah raspoređeno u karantenama, dok potrebno stručno osoblje ne dođe, neće se moći početi sa izdvajanjem. Stoga molim da se navedeno osoblje uputi kotarskom NOO Donji Lapac gdje će biti raspoređeno. Ujedno molim da se u Donjem Lapcu i Srbu osnuju potrebne ambulante, kako je to također određeno raspisom Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, kako bi se oboljenje tifusa moglo konstatovati i samo tamo

15 Arhiv KO, 232/228.
16 Arhiv SRH, kut. 1/80.

osoblje u dotične karantene izdvajati. Mpdim da se u ovaj kotar dodijeli bar dva do tri bureta za pranje rublja, da se prema njima mogu izraditi ostala burad, ili da se negdje u radionici dade izraditi više buradi za ovaj kotar gdje epidemija vlada u dosta velikom procentu. Osim toga zabranjeno je u Donjem Lapcu upotreba vode sa izvornih bunara za koje postoji sumnja da su zaraženi tifusom.

Kako inače ovaj kotar oskudijeva sa dobrom pitkom vodom, te se većinom upotrebljava voda iz cisterni i bunara koji se vrlo lako mogu tifusom zaraziti, te u nedostatku kiše okolna sela snabdijevaju se s vodom iz Donjeg Lapca, gdje je u mnogim bunarima voda zaražena. To molim da se pošalje jedan tehničar da pregleda veliki bunar u Donjem Lapcu, zvani Kula. To je bunar sa pumpom, ali nema lanca, a možda ima i drugih nedostataka, pa bi ga trebalo popraviti, kako bi se Lapac i ostala okolna sela mogli služiti s vodom s toga bunara, koja je zdrava, a nije mogla biti zaražena.«[17]

Ovom izvještaju priloženi su tabelarni podaci koji pokazuju koliki je broj građana bio zahvaćen epidemijom tifusa na području kotara. U općini Donji jLapac u to vrijeme bolovalo je od tifusa 365 osoba, do tada je preboljelo 321, a umrlo 206 osoba; u općini Doljani tada su bolovale 142 osobe, preboljelo 242, a umrle 123 osobe; u općini Srb bolovala je 121, preboljelo 304, a umrlo do tada 63 osobe. U cijelom kotaru tada je trenutno bolovalo 628 osoba, preboljelo 867, a umrlo 389 osoba.

Kotarski komitet KPH Donji Lapac u svom kratkom izvještaju Okružnom komitetu, od 4. IV 1943. godine, izvještava da je u martu u mjestu Donji Lapac umrlo od tifusa 23 osobe i to većinom između 17 i 40 godina starosti. Delegat Općinskog narodnooslobodilačkog odbora Srb na Konferenciji predstavnika kotarskih narodnooslobodilačkih odbora za Liku od 14. IV 1943. godine, pored ostaloga, iznosi da u općini Srb najviše bolesti od tifusa ima u selu Osredcima, gdje sada boluje 160 osoba, u Dugopolju 4, Neteci 25 itd. Zatim iznosi da je do sada u Dugopolju umrlo 10 osoba i da bolest traje 12—13 dana.

I Podaci o bolesnim, preboljelim i umrlim mijenjali su se iz dana u dan. Ilija Utvić 12. V 1943. godine izvještava Okružni narodnooslobodilački odbor za Liku da u kotaru Donji Lapac boluje od tifusa 1.462 osobe, da je preboljelo 799, a da je do tada umrlo 485 osoba.

Odmah nakon što su primljena uputstva Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, kako to stoji u izvještaju Kotarskog komiteta od 13. III 1943. godine, osnovan je Kotarski zdravstveni odbor u koji su ušli predstavnici svih organa i organizacija radi uspješnije saradnje i angažiranja cjelokupnog naroda na suzbijanju opasne epidemije pjegavog i trbušnog tifusa. Odbori su osnovani u svim općinama, a zdravstvene komisije pri svim mjesnim NOO-ima. U istom izvještaju kaže se da su formirane tri bolnice za oboljele od tifusa i to u Mišljenovcu, Birovači i u Zaklopcu kao i veći broj karantena u najugroženijim sehma.

U karantene je trebalo izolirati oboljele izbjeglice i oboljele iz redova domaćeg stanovništva. Sa izbjeglicama je to, donekle, išlo lakše, jer nisu imali drugog izbora, međutim domaće stanovništvo nije prihvaćalo izdvajanje u karantene jer one nisu bile pod nadzorom stručnog zdravstvenog osoblja kojeg nije bilo, a o čemu se govori i u izvještaju Kotarskog komiteta KPH

17 Arhiv SRH, br. 43.

od 24. III 1943. Zbog nedostatka stručnog zdravstvenog osoblja, nije imao tko utvrditi tko boluje od pjegavog, a tko od trbušnog tifusa. Familije su svoje oboljele članove radije izdvajali u domaćinstvu (i tu ga kako-tako liječile ili bolje reći njegovale), nego da ih smjeste u neuređene karantene u kojima, ne samo uslijed pomanjkanja stručnog osoblja, već i neredovite ishrane, nisu bili osigurani pravi uvjeti za ozdravljenje.

Prema nekim podacima na području kotara bilo je formirano 21—25 što većih, što manjih karantena. U njima su dežurali omladina i žene.

Zdravstveni odbori su uz pomoć narodnooslobodilačkih odbora i antifašističkih organizacija (naročito partijskih organizacija i organizacija SKOJ-a) razvijali svenarodnu kampanju na likvidaciji uzročnika širenja epidemije. Kampanja je bila prvenstveno usmjerena na masovnu izgradnju poljskih klozeta (koji su redovno raskuživani krečom), upotrebu partizanskih buradi za raskuživanje odjeće i uništavanje ušiju, pojačanje lične higijene stanovništva, krečenje kuća i bajti, te redovno ribanje drvenih podova kuća i polijevanje krečnim rastvorom zemljanih podova. U vrijeme kampanje sva podesna mjesta bila su prekrivena odgovarajućim parolama koje su u borbi protiv epidemije angažirale stanovništvo i pružale kratke upute kako i kojim se sredstvima boriti protiv epidemije.

U akciji je sagrađeno stotine i stotine poljskih zahoda, masovno su paljene krečane radi proizvodnje kreča, omladina i pioniri sakupljali su velike količie luga (za rad partizanske buradi) i loja (za pravljenje sapuna) itd. U tim akcijama, kao i u svim ostalim, naročito su se isticali skojevci. Oni su masovno angažirah omladinu na izgradnji poljskih klozeta onim familijama koje nisu bile u stanju da to same učine ili nisu shvatile porebu toga. Isto tako su krečili kuće i bajte onima koji to nisu sami mogli ih htjeli. Bilo je slučajeva da skojevci dođu sa krečom i priborom za krečenje i uđu u kuću i bez pitanja vlasnika okreče mu prostoriju. Cesto puta domaćin se verbalno suprotstavljao, ali fizički se nije mogao suprotstaviti.

Poduzete mjere ubrzo su počele davati rezultate. Broj oboljelih i umrlih počeo je opadati. U izvještaju Kotarskog komiteta od 8. V 1943. govori se da je u kotaru trenutno bolovalo od tifusa 939 osoba, da je do tada umrlo 393, a već u izvještaju od 19. maja kaže se da trenutno boluje oko 400 osoba i da se smanjuje broj smrtnih slučajeva. U izvještaju od 26. maja govori se da je za posljednjih 10 dana umrlo 15 osoba, a da trenutno boluje oko 250.

Kako se vidi iz ovih podataka, već krajem maja i početkom juna 1943, epidemija tifusa bila je pred likvidacijom.

Bolest je bila zahvatila velik broj stanovnika kotara i ovisno o pojedincima imala je različit intenzitet. Mnogi su, iako tobož prezdravili, još dugo osjećah posljedice bolesti, nisu bili sposobni za teže fizičke i umne napore. Posljedica su pretežno bile probavne naravi, u slabijem vidu i sluhu te nervnim poteškoćama. Mnogima je otpala kosa, što je kod ženskih, a posebno djevojaka, izazivalo velike psihičke patnje.

U jeku najintenzivnije kampanje oko smještaja izbjeglica i suzbijanja epidemije tifusa, uprava vojne partizanske bolnice broj 3 obraća se 26. III 1943. svim narodnooslobodilačkim odborima Like i svim partizanskim i antifašističkim organizacijama: »-Naše bolnice, koje su već danas pune ranjenika, muče veliku muku oko ishrane. Sve rezerve su već sada dotrajale i sada bolnice zavise najviše od svakodnevnog sledovanja. Pa i ova sva dnevna sledovanja često puta nisu redovita i često se puta dogodi da bolnice ostanu bez kruha ili bez mesa. Smijemo li, drugovi, dozvoliti da naši ranjenici gla-

duju? Hoćemo li dozvoliti da ostanu bez hrane i oni koji su prolili svoju krv za narodnooslobodilačku stvar?

Da bi koliko-toliko popravili ovo stanje, odlučili smo da tjedan između 1. i 8. travnja posvetimo ranjenicima. Mi pozivamo sve organizacije i sav narod Like da u ovome tjednu pristupi širokoj akciji prikupljanja hrane za bolnicu. Ne smije biti ni jednog sela, niti jednog zaseoka, niti jednog pojedinca koji neće znati da je tjedan između 1. i 8. travnja posvećen ranjenicima.[18]

I pored svih teškoća, narod kotara Donji Lapac sa svojim organizacijama u narodnooslobodilačkim odborima prihvatio se svestrano ove akcije i dao sve što je mogao dati za ranjene i bolesne drugove. Kotarski komitet 12. IV 1943. informira da je svako selo kotara izvršilo posjetu ranjenim drugovima u bolnicama.

Borba za prehranu stanovništva

Uporedo s borbom protiv epidemije tifusa vodila se borba za prehranu velikog broja stanovništva koje je ostalo bez hrane, a to je, pored ostalog, i pogodovalo širenju epidemije tifusa, Oskudica se kod jednog broja stanovništva počela javljati u toku ofanzive, da bi broj gladnih sve brže rastao. Tako Okružni narodnooslobodilački odbor za Liku u izvještaju, Inicijativnom odboru ZAVNOH-a od 20. III 1943. godine, napominje da je u kotaru Donji Lapac otežana ishrana vojske radi osiguranja prehrane većeg broja izbjeglica i velikog broja domaćeg stanovništva koje je ostalo bez hrane. Izvještavajući Okružni komitet 13. III 1943. godine Kotarski komitet navodi da se kod naroda u kotaru zapaža strah od gladi, jer već sada veliki broj ljudi nema što jesti i dolazi tražiti pomoć od NOO-a, naročito u općini Srb. U vezi s tim, delegat općine Srb na Okružnoj konferenciji kotarskih i općinskih NOO-a za Liku 14. IV 1943. godine iznosi da u općini gladuje oko 30%> stanovništva i da svaki dan traže pomoć.

O problemu gladi govori u svom izvještaju od 6. V 1943. godine i Dara Cudić, član Okružnog NOO-a za Liku, nakon što je obišla kotar Donji Lapac: »U ovome kotaru potražuje pomoć u ishrani već 4.000 duša, naročito u općini Srb. Ishrana se uglavnom vrši mlijekom i travom, a neki melju čak i komušinu. Pomoć se pruža od ušura, a dozvoljena je i kupovina soli za robne predmete i novac koju sol poslije zamjenjuje za artikle ishrane. Pomoć koja im se pruža iz NOF-a (narodnooslobodilačkog fronta) ne zadovoljava ni jedan procenat i stanje prehrane naročito u općini Srb je kritično.«[19] Na konferenciji delegata kotarskih i općinskih NOO-a za Liku, 12. V 1943. godine izneseni su još precizniji podaci o gladnima u kotaru Donji Lapac. Delegati su iznijeh podatke da u općini Doljani gladuju 244 familije, u općini Donji Lapac 1.185 a u općini Srb 2.008 lica, s tim da se broj gladnih iz dana u dan povećava.

Iz izloženih podataka može se vidjeti koliko je problem ishrane stanovništva kotara bio težak. Narodnooslobodilački odbori, partijske i ostale antifašističke organizacije ulagali su krajnje napore da ublaže nestašicu hrane

18 Arhiv CK SKH.
19 Arhiv SR Hrvatske, br. 282/43.

i ne dopuste masovni pomor stanovništva od gladi. Jedino rješenje bilo je dobiti hranu od onih koji su je imali. To nije svugdje išlo lako i bez otpora. Tako, na primjer, u izvještaju Kotarskog komiteta od 12. IV 1943. stoji da prikupljanje hrane za gladne, a to je uglavnom siromašni dio stanovništva, ide dosta otežano. Oni koji imaju hranu, daju otpor govoreći da ne daju hranu lijenčinama jer dok su oni radili, ovi su ležali. Što se tiče potreba vojske, govorili su da će dati hrane koliko treba. Tu često puta nije pomoglo nikakvo ubjeđivanje i uvjeravanje pa se ponegdje moralo pribjeći rekviziciji.

U izvještaju Kotarskog komiteta od 8. V 1943. konstatirano je da je za gladne u posljednjih 15 dana sakupljeno oko 1.173 kg raznih prehrambenih artikala, da su prehrambene komisije (koje su formirane pri svim narodnooslobodilačkim odborima, od kotarskog do mjesnih) utvrdile da već duže vrijeme 1.380 osoba nema što jesti, a da 1.281 osoba ima hrane još za par dana; da viškova hrane ima kod pojedinaca i to: ječma 32.001 kg, krumpira 75.403 kg, pšenice 4.641 kg, raži 3.191 kg, zobi 617 kg, graha 6.121 kg, krumpira 6.691 kg. Iznesen je podatak da je tih dana na području kotara živjelo 13.402 stanovnika.

U izvještaju od 19. V 1943. Kotarski komitet ističe posebno partijsku organizaciju općine Doljani, koja je u posljednjih 10 dana uspjela sakupiti 2.218 kg hrane za gladne, a u izvještaju od 26. V 1943. izvještava da je za posljednjih 10 dana za gladne na području kotara sakupljeno svega oko 500 kg hrane i da se mora pristupiti rekviziciji utvrđenih viškova.

Uporedo s rješavanjem problema gladnih stanovnika, kotar Donji Lapac je od završetka četvrte ofanzive imao obavezu da osigura prehranu za određeni broj vojnika i zaposlenih u vojnim radionicama. U citiranom izvještaju Dara Cudić kaže: »Ovaj kotar imade na ishrani 1.946 osoba, što vojnika, što osoba po radionicama. Prehrana vojske zadovoljava iako uz velike poteškoće.«[20]

Pored te obaveze u kotaru Donji Lapac u to vrijeme boravile su, što na odmoru, a što na zadacima (protiv četničkog ugrožavanja), u više navrata pojedine vojne jedinice, kao što je 2. brigada 6. divizije (u maju 1943), 1. udarni bataljon Ličkog odreda (u martu 1943) i 3. bataljon Ličkog odreda (u aprilu 1943).

Borba za sjetvu i sabiranje plodova

U toj situaciji kada smo rješavah probleme izbjeglica, svladavali epidemije tifusa, borili se da prehranimo gladno stanovništvo — trebalo je (u isto vrijeme) obaviti i proljetnu sjetvu. Zato su partijske organizacije, NOO-i i sve antifašističke organizacije, neprekidno vršile mobilizaciju sposobnog stanovništva, da se što više zasije, kako na privatnom, tako i napuštenom zemljištu. Prije svega trebalo je osigurati potrebno sjeme i pružiti pomoć onim porodicama koje to nisu mogle same učiniti (porodice palih boraca, porodice čiji su hranitelji bili u NOV, kao i siromašnim obiteljima — seoskoj sirotinji).

O proljetnoj sjetvi zdušno se brinuo i Okružni NOO za Liku koji u svome izvještaju upućenom Inicijativnom odboru ZAVNOH-a 20. III 1943. o toku ove kampanje na području kotara Donji Lapac kaže:

20 Arhiv SRH, br. 282/43.

»1. obrada i sjetva je u punom jeku rada, no zbog velike potražnje prevoznih sredstava za vojne potrebe i prevoza bolesnika i iznemoglih banijskih izbjeglica, znatno se usporava oranje. Stočne hrane, kao i sjemena, računa se da će biti podmirene potrebe (Ovo je jedini kotar u Lici koji je prema zaključku Konferencije predviđen za davanje pomoći u oranju drugim kotarevima). Organizirane su kovačnice, a kovači mobilisani, koji će raditi prema potrebi sve poslove.

2. napuštena zemlja izbjeglih Hrvata i četnika obradit će se dobrim dijelom u napolici i u vlastitoj režiji (kolektivno). Za sjeme dosta oskudijevaju 1 bili bi voljni dati za žito makar se ticalo i posljednje kravice. Površina napuštenog zemljišta sposobna za oranje iznosi oko 1.400 dana oranja.«[21]

Kotarski komitet Donji Lapac u izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku 24. III piše da je u kotaru do tada uzorano oko 50% predviđenih površina, da su formirana 3 radna omladinska bataljona (koja su uključena u sjetvenu kampanju) i da su pri svim mjesnim NOO-ima formirane sjetvene komisije koje se brinu za organizaciju sjetve.

Na konferenciji delegata kotarskih i općinskih NOO-a za Liku održanoj 12. V 1943. godine, delegati općina s područja kotara Donji Lapac imali su o čemu izvijestiti.

Delegat općinskog NOO-a Doljani tom prilikom izvijestio je da je zasijano ranim žitom 96% površine (u odnosu na prošlu godinu), a kasnim usjevima da će se zasijati 106% u odnosu na prošlu godinu. Napuštenog zemljišta zasijano je 158 dana i još će se zasijati 160 dana oranja, da se sjemena neće moći pribaviti za 160 dana, pa bi trebalo još 950 kg kukuruza i 51 kg prosa. Siromašnima je uzorano 26 dana od napuštenog zemljišta i još će im se uzorati za kukuruz.

Delegat Općinskog NOO-a Donji Lapac iznio je da je sjetva 100% uspjela. Još se traži oko 500 kg sjemena prosa i 500 kg kukuruza. Napuštenog zemljišta uzorano je 130 dana i još će se uzorati 114 dana.

Delegat NOO-a općine Srb je iznio da je zasijano vlastitog zemljišta više od 100% u odnosu na prošlu godinu. Zasijano je 89 dana napuštenog zemljišta, uglavnom za potrebe siromašnog stanovništva i da se zemljište u Boričevcu neće moći uzorati zbog nedostatka sjemena.

U toku sjetve izvršen je popis stoke po kategorijama, kao i popis do tada popaljenih kuća za stanovanje i gospodarskih zgrada na području kotara (Slijedeće podatke o popisu stoke iznijeli su delegati na spomenutoj konferenciji).

Vrsta stoke		Općina Doljani	Općina Donji Lapac	Općina Srb	Svega
konja	I kl	39	26	20	85
	II kl.	166	79	193	438
	III kl.	124	118	268	510
volova	I kl.	58			58
	II kl.	398	644	792	1.834
	III kl.	181			181

21 Arhiv SRH, br. 52/43.

Vrsta stoke	Općina Doljani	Općina Donji Lapac	Općina Srb	Svega
junadi	28	107		
bikova	24	40		
pastuha	5	13		
krava	852	1.531	829	3.212
ovaca	5.633	7.102	5.038	17.773
jagnjadi			3.951	
koza		1129	2.082	
jaradi			1.330	
svinja			240	

U istom izvještaju stoji da je spaljeno 385 kuća i 376 štala.

I pored svih pljačkanja od strane neprijatelja i davanja za našu vojsku, izneseni podaci o broju stoke govore da je sačuvan relativno brojni stočni fond. Napori Partije i narodne vlasti kroz cijeli tok NOB-e bili su stalno usmjereni na čuvanje stočnog fonda, a naročito njegovog rasplodnog i radnog dijela za obavljanje poljoprivrednih radova i transporta. Ova politika u ovim teškim trenucima pokazala je svu svoju strategijsku i životnu vrijednost. Široke narodne mase i same su shvatile tu potrebu i tako su se ponašale u svim situacijama. U slučajevima evakuacije naroda ispred neprijatelja, vršena je i evakuacija stoke i to često puta prije evakuacije druge imovine.

Po završetku sjetve došla je kampanja okopavanja kukuruza, krumpira i drugih kultura, a potom i kosidba livada i spremanje sijena. Ubrzo je prispjela žetva žitarica, vršidba i spremanje žita. U svim tim fazama poljoprivrednih radova NOO-i, Partija, SKOJ i sve antifašističke organizacije, vodile su kampanju da se što više obradi, zasije, okopa, sabere i spremi na sigurna mjesta, jer to je bio preduslov za daljnji nastavak NOB-e i likvidacije (Ili bar ublažavanje) gladi. U sve te radove bili su uključeni omladinski radni bataljoni, u kojima je bilo obuhvaćeno 900 do 1.000 članova USAOH-a. Pored omladinskih radnih bataljona, formirane su i druge radne jedinice kao što su jedinice kosača, majstora za izgradnju zemunica i bajti, jedinica žena za razne poljoprivredne radove i jedinice pionira.

U izvještaju KK Donji Lapac od 6. VII 1943. godine spominju se 3 kosidbene jed.nice s ukupno 150 kosaca, a u izvještaju od 17. VII kaže se da je formirano 20 kosidbenih jedinica koje su izvele nekoliko akcija kosidbe siromašnim i porodicama boraca. U izvještaju od 27. VII govori se da su kosidbene jedinice formirane u svim sehma kotara koje većinom rade zajednički pod rukovodstvom mjesnih narodnooslobodilačkih odbora. U istom izvještaju pK govori se također da se radne jedinice žena dobro odazivaju na poljske radove i prikupljanje dobrovoljnih priloga.[22]

Treba istaknuti i veliki doprinos koji su dali seoski kovači na popravku i održavanju poljoprivrednih alata i prevoznih sredstava. Zahvaljujući svi-

22 AIHRPH. zgb, KP-234/416.

jesti ovih ljudi i NOO-a, kovači su bili u mobilnom stanju dan i noć. Jednog do dvojicu kovača imalo je svako selo. Oni, najčešće, nisu bili pozivani u operativne jedinice, a neki su u toku NOR-a vraćeni u svoja sela na zahtjev NOO-a.

Kako je postojala opasnost da neprijatelj spriječi ubiranje poljoprivrednih plodova, to je OK KPH za Liku 22. VI 1943. upozorio pismom kotarske komitete, partijske ćelije i komande područja. U pismu se, između ostalog, kaže: »Pošto se dani žetve približavaju, vi trebate odmah preko partijskih i drugih svih organizacija izvršiti temeljite i sistematske pripreme kako biste spremno dočekali žetvu, koja bi se brzo i na ratnički način podigla i spremila ispred neprijatelja. Te bi pripreme trebalo da budu u slijedećem: spremanje kola, vreća, sanduka, alata i slično. Najviše nastojte da se do žetve učvrste i pripreme razne jedinice koje će brzo raditi na tome poslu. Sijeno treba spremiti na skrovita mjesta u manjim stogovima i na više mjesta. Kotarski komiteti trebaju sve ovo kontrolisati i pružati svakodnevnu pomoć partijskim organizacijama u radu, kako bi spremno dočekah samu žetvu i uspješno je sklonili. To smatrajte za jedan vaš partijski zadatak, jer uspješno dizanje i spremanje žetve glavni je uslov za vođenje narodnooslobodilačke borbe.«[23]

Kako se žetva odvijala na području kotara Donji Lapac, vidi se i iz izvještaja od 6. VII 1943. godine, kojeg je Kotarski komitet Donji Lapac poslao Okružnom komitetu za Liku. U njemu piše: »Kopanje zemunica vrši se svakodnevno, većinom pojedinačno i potajno da nitko ne zna za iste. Za posljednjih 10 dana iskopano je za potrebe vojske i NOO 15 zemunica.« U izvještaju od 17. VII 1943. kaže se da je »iskopano 36 zemunica za potrebe vojske i NOO-a, a za potrebe naroda nema tačnih podataka. Spremanje sijena u šumi ide dosta otežano.« U izvještaju od 27. VII 1943. kaže se da je, koliko se moglo utvrditi, iskopano i sagrađeno 265 zemunica.

Svako domaćinstvo je imalo svoj plan smještaja žita. Skloništa i zemunice rađene su na više mjesta, netko kod kuće, netko u šumi, već prema tome kuda se koje domaćinstvo i selo sklanjalo ispred neprijatelja. Zahvaljujući samoinicijativi naroda i njegovoj umješnosti, izuzev nekoliko zemunica, neprijatelj nije uspijevao pronaći skloništa hrane.

U drugoj polovini augusta 1943. neprijatelj je vršio sve jaču koncentraciju snaga u Bihaću, Kulen Vakufu i Kninu, prijeteći svakog časa da prodre na slobodnu teritoriju donjolapačkog kotara. Vršidba je bila u punom jeku. Nastala je sveopća utrka naroda, NOO-a i svih antifašističkih organizacija da se žito i čitava imovina čim prije skloni ispred neprijateljske opasnosti. Kako je tadašnja situacija izgledala, može se vidjeti i iz izvještaja Kotarskog komiteta Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu za Liku 3. VIII 1943. »Kako smo vas obavijestili, da je neprijatelj stigao u Kulen Vakuf, a nismo vam mogli kazati njihovo brojno stanje, a koje sada iznosi 300—400 sa jednim tenkom, kolima i automobilima. Sada vas izvještavamo o tome da je neprijatelj izišao na Ostravicu prema Boričevcu i kopa rovove. Noćas se čula motorizacija iz Petrovca prema Vakufu. Što je bilo, nije nam jasno, ali prema izgledima da se vrši koncentracija. Također smo obaviješteni da je neprijatelj napustio Ključ i da se vrši koncentracija u Bosanskom Petrovcu. Isto tako smo obaviješteni preko veze iz Bihaća, da se u Bihaću vrši velika koncentracija njemačke vojske iako ih je do sada bilo 10—12 hiljada.

23 Arhiva CK SKH.

Naše vojske je prije stiglo samo jedna četa (PPK), tako da ih sada ima na položaju oko 70 vojnika ukupno. Povodom dobivenih podataka i stanje koje očekujemo (ofanzive), mi smo pristupili evakuaciji svih nepotrebnih stvari i namirnica. Za vršidbu smo angažirali sve organizacije i sav narod da se pristupi bržoj vršidbi na ratnički način, a ovršeno žito odmah da se sklanja na sigurnija mjesta. Za povlačenje naroda prema potrebi predvidili smo, po iskustvu prijašnjih ofanziva, prebacivanje u zaleđe neprijatelju i to u manjim skupinama. Kod naroda nema panike u vezi sa novonastalom situacijom.«[24]

Okružni komitet za Liku u toj situaciji obraća se 23. VIII 1943. kotarskim komitetima pismom u kome kaže: »Prema obavještenjima kojima raspolažemo, Nijemci namjeravaju da poduzmu ofanzivu sa namjerom da preko Like izbiju u Primorje i Dalmaciju. Ovo ne mora biti tačno, ali za svaki slučaj skrećemo pažnju na tu mogućnost.« Nadalje, u istom pismu stoji: »Ističemo da je Kotarski komitet Donji Lapac u posljednje vrijeme pokazao priličnu sposobnost u organiziranju sklanjanja i skrivanja žita, te vas pozivamo da i vi slijedite njihov primjer.«[25]

Predviđena mogućnost da Nijemci poduzmu ofanzivu preko Like u pravcu Primorja i Dalmacije, brzo se obistinila. Okružni komitet već 31. VIII izvještava CK KPH: »Neprijatelj 29. ovoga mjeseca otpočeo je sa napadom na naš slobodni teritorij te je ušao u Lapac i nadire u tri pravca, za Srb, u pravcu Gračaca i u pravcu Lapac — Udbina. Mi smo obavijestili sve komitete da budno prate neprijateljska napredovanja i da prema tome narod povlače, sklanjaju i slično.«[26]

Organizacija i unapređenje drugih vidova narodne privrede

Da bi se uspješnije vršilo snabdijevanje stanovništva, na inicijativu ZAVNOH-a i Okružnog NOO-a za Liku, organizirani su sajmovi i pijace. U vezi s tim, delegat Kotarskog NOO-a Lapac na sastanku kotarskih i općinskih NOO-a za Liku 12. V 1943. godine iznio je da se u kotaru Donji Lapac održavaju sajmovi na kojima se cijena jedne krave kreće od 13 do 30 hiljada dinara, a svinja oko 7 hiljada dinara. Na konferenciji 25. VII 1943. delegat Kotarskog NOO-a Donji Lapac iznosi da se u kotaru Donji Lapac održavaju tjedni sajmovi gdje narod dogoni. uglavnom, stoku koju međusobno trampi. Radilo se pretežno o rasplodnoj i radnoj stoci. Kupovina za novac rjeđe se praktikovala, jer narod nema povjerenja u novac, a niti ga je imao u tim količinama.

Pored trgovine na sajmovima, odbori su organizirah i razmjenu žita, krumpira i pasulja za sol ili kupovinu soli za novac u Dalmaciji. Za tu kupljenu sol vršena je nabavka žita iz Bosne, Korduna i Banije, već kako je kome odgovaralo.

Pored kovačko-kolarskih radionica u selima, NOO-i su organizirali i druge proizvodne i uslužne djelatnosti potrebne narodu i vojsci. Prvenstveno treba spomenuti mlinove, naročito vodenice, koje su u prehrani stanovništva i vojske imale važnu ulogu. Mlinova na području kotara bilo je dosta veliki

24 Arhiv SRH, kut. 4-384.
25 Arhiv SRH, kut. 4/411.
26 AIHRPH, Zgb, KP-26/1617.

broj, naročito na području općine Srb, a zatim i na Uni od Martin-Broda do Loksuna niže Nebljusa. Neprijatelj je nastojao uništiti ta postrojenja, a ipak je većina mlinova, naročito potočara, radilo kroz cijeli tok NOB-e. Mlinovima su upravljali u 1942. godini nadležne komande mjesta, a kasnije općinski NOO-i preko komesara ili povjerenika. Oni su se brinuli da mlinari drže mlinove stalno u ispravnom stanju, da budu stalno otvoreni, da uredno ubiraju ušur i da ga predaju nadležnom NOF-u općine ili kotara. Povjerenici su se brinuli da se mlinovi opskrbljuju potrebnim rezervnim dijelovima.

U to vrijeme na području kotara radile su, uz manje prekide, tri pilane i to: u Srbu pilana Sime Vojvodića, u Lapcu — Đure Mileusnića, i u Kamenskom — Maće Kosanovića. Pilane su imale dosta važnu ulogu u obnovi popaljenih kuća, izgradnji bajti, privremenih nastambi u šumi, izgradnji zemunica i kulturno-prosvjetnih domova i škola.

Organizacija i dalji razvoj prosvjete i kulture

U odnosu na 1942. broj škola i analfabetskih tečajeva u 1943. godini se smanjuje zbog izuzetno teških dana u toku i poslije četvrte neprijateljske ofanzive.

Dara Cudić, član Okružnog NOO-a za Liku u izvještaju o obilasku kotara Donji Lapac, koji je dostavila Inicijativnom odboru ZAVNOH-a 5. VI 1943. godine, kaže: »Kulturno-prosvjetni odbori se formiraju pri svim NOO-ima. Škole nisu otvorene ni u jednom selu, prišlo se uređenju prostorija za kulturno-prosvjetne domove,«[27] ali već 25. VII 1943. predstavnik Kotarskog NOO-a Donji Lapac na konferenciji NOO-a za Liku ističe: »Škole rade u 21 selu kotara. Analfabetski tečajevi ne rade.«[28]

Kotarski komitet u izvještaju od 27. VII 1943. godine navodi: »U više sela pioniri idu u školu, ali ne redovito. Kulturno-prosvjetni domovi još nisu postali žarišta i rasadnici nauke i znanja,«[29] a u izvještaju od 26. VIII 1943. godine piše: »Pri Kotarskom NOO-u postoji referent za prosvjetu koji ima zadatak da organizira škole u svim selima.[30] Partijske organizacije dobile su zadatak da pomognu rješavanje tog problema. Kulturno-prosvjetni rad u zadnje vrijeme se prilično umrtvio, razlog za to su poljski radovi koji su bili u punom jeku. Škole sa svojim radom treba da počnu 1. IX.«[31]

Pored teškoća, koje su proizlazile iz kompletne situacije u kojoj se kotar našao poslije ofanzive, na intenzitet kulturno-prosvjetnog rada uticalo je pomanjkanje sposobnog i školovanog kadra. Kakvo je stanje u tom pogledu bilo, govori se i u dopisu Okružnog NOO-a za Liku broj 523/43. od 20. VII 1943. godine, upućenog ZAVNOH-u: »Na području kotara Donji Lapac imade svega dva stručna učitelja, a ostalo učiteljsko osoblje je sa nekom srednjom, višom ili manjom spremom. Stoga bi bilo neophodno da se u ovaj kotar postave još najmanje dva stručna učitelja, tako da svaka općina imade po jednoga i jednoga prosvjetnog referenta za kotar.

27 Arhiv SRH, br. 282/43.
28 Arhiv CK SKH.
29 AIHRPH. Zgb, KP-234/376.
30 Okružni NOO za Liku u maju 1943. godine uputio je u kotar Donji Lapac druga Iliju Utvića učitelja iz Gračaca, na dužnost kotarskog prosvjetnog referenta.
31 AIHRPH, Zgb, KP-234/483.

Osim toga u otočačkom i koreničkom kotaru imade dosta ... kadrova sa srednjom školskom spremom, pa bi se mogao izvjestan broj ovih osoba dodijeliti u donjolapački kotar.

Kako donjolapački kotar posjeduje povoljnije uvjete od drugih kotareva, nepopaljena sela i ostali dobri ekonomski uslovi, ali istovremeno velika manjkavost u učiteljskom osoblju, molimo naslov da po mogućnosti nastojite nadoknaditi ovaj nedostatak.«[32]

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a svojim dopisom pod brojem 554, od 29. VII 1943, odgovara Okružnom NOO-u za Liku: »Na vaš dopis od 20. VII o nedostatku učiteljskog osoblja u donjolapačkom kotaru odgovaramo vam da o tome vodimo računa, ali nikako za sada ne možemo učitelje otočačkog i koreničkog kotara premještati onamo jer su i ovdje potrebni. Naročito učitelje otočačkog kotara, nisu se srasli s novom situacijom i zbog toga moraju da ostanu na svome radnom mjestu.

Pitanje osnivanja kurseva za učitelje bez stručne pedagoške spreme jeste stvar ZAVNOH-a, koji pripravlja građu i predavače, pa će već tokom idućeg mjeseca razaslati pozive za taj kurs. Prema tome Okružni NOO ne treba da za sada vodi brigu o tome kursu.

Pojedini nastavnici koji žele premještaj iz jednog mjesta u drugo iz ekonomskih ili sličnih razloga, neka pošalju obrazložene molbe na ZAVNOH, a isto to mogu da učine i sela i organizacije ako traže neko učiteljsko lice.«[33]

U vezi s organizacijom kulturno-prosvjetne djelatnosti, interesantan je podatak koji se spominje u izvještaju partijske ćelije Kotarskog NOO-a dostavljen Kotarskom komitetu 7. VIII 1943. godine, gdje se kaže: »Svaki općinski NOO zadužen je da u svome sjedištu uredi dom kulture sa klupama i ostalim priborom, da formira glumačku grupu u suradnji sa omladinom, da napiše zidne novine.«[34]

Rad vojno-teritorijalnih organa

Fočanski propisi iz septembra 1942. godine, imali su veliki značaj u daljnjem razvoju NOO-a kao stalnih organa narodne vlasti. Na osnovu njih izvršeno je razgraničenje nadležnosti između NOO i vojno-teritorijalnih organa-komandi mjesta i vojnih područja. Propisima su određeni zadaci i ustrojstvo NOO-a, kao organa sa svim funkcijama vlasti i reguliran odnos i zadaci NOO-a prema vojnim vlastima.

Na osnovu tih propisa Okružni komitet KPH za Liku i Kotarski komitet Donji Lapac prišli su prvostepenoj izgradnji NOO-a i njihovom prerastanju u prave organe narodne vlasti, dok je komande mjesta i područja trebalo ekipirati i osposobiti za samostalno obavljanje i obaveza koje su pred njima istajali. Zadaci koji su se tada postavljah pred vojno-pozadinske organe na slobodnim teritorijama kotara, bili su:

— organizacija i kadrovsko ekipiranje komandi mjesta,
— organizacija i vojno-politička izgradnja partizanskih straža,
— organizacija obavještajne službe,

32 Arhiv SRH, br. 554.
33 Arhiv SRH, br. 554/43.
34 Muzej Like, Zb. XXVI, br. inv. 1273.

organizacija vojnih sudova i vojno-isljedničkih organa,

borba protiv četničkih grupa koje su ubacivane na slobodnu teritoriju,

— mobilizacija ljudstva za operativne jedinice i briga o povratku boraca koji su prekoračili dopust (pa su tada opravdano ili neopravdano nazivani dezerterima),

— u suradnji s NOO-ima snabdijevanje vojnih jedinica,

— rukovanje skladištima rezervne hrane i izgradnja skloništa,

— osiguranje oružja i municije za potrebe NOO i njihovih seoskih straža,

— praćenje kretanja neprijateljskih jedinica,

— kontrola kretanja sumnjivih i nepoznatih lica,

— u suradnji s NOO-ima poduzimanje blagovremenih mjera za sklanjanje naroda, stoke i druge imovine naroda ispred neprijatelja. U izvršavanju svih ovih zadataka vojno-pozadinski organi su sarađivali s NOO-ima, komitetima Partije i rukovodstvima drugih društveno-političkih organizacija.

Te zadatke na području kotara obavljale su u to vrijeme Komande mjesta Donji Lapac koja je pokrivala teren općine Lapac i Doljani i komanda mjesta Srb koja je pokrivala teren općine Srb.

U organizaciono-kadrovskom pogledu komande mjesta imale su slijedeću organizacionu strukturu: komandant mjesta, zamjenik komandanta (koji je ujedno rukovodio ekonomskim poslovima), pomoćnik komandanta ili komesar komande koji je rukovodio političkim radom, oficir za mobilizaciju, oficir za obavještajni rad i sanitetski referent. Pored toga svaka komanda mjesta imala je sama, ili u zajednici s drugom komandom, četu partizanske straže koja se brinula o bezbjednosti komande mjesta i drugih organa i objekata. Straža je vodila borbu protiv neprijatelja (pete kolone).

Komandni kadar u komandama mjesta odabirala je i postavljala komanda područja, rukovodeći se prvenstveno kriterijem da kadar bude provjeren i sposoban za obavljanje zadataka. Vojni funkcioneri bili su većinom s drugih terena, van terena komande mjesta.

Prema sjećanju učesnika koji su u to vrijeme radili u spomenutim komandama (ili pak s njima sarađivali) u toku 1943. godine u Komandi mjesta Donji Lapac na dužnostima komandnog kadra mijenjah su se:

— na dužnosti komandanta: Kojo Blanuša Kojica (do aprila 1943), Jov.o Plećaš iz Bruvna (od aprila do maja 1943), Bogdan Miljuš iz Bruvna (od maja do augusta 1943), Dušan Cosić iz Udbine (od augusta do 5. novembra 1943. godine);

— na dužnosti političkog komesara komande: Dušan Zorić iz Osredaka (od jeseni 1942. do 24. IV 1943), Mićo Medić iz Doljana (od 23. IV 1943. do 17. I 1944);

— na dužnosti komandira čete: Jovica Štikovac iz Dobrosela, Stevo Stikovac iz Dobrosela i Dušan Medić iz Zaklopca;

— na dužnosti političkog komesara čete: Jovo Grković iz Srednje Gotre i Sava Drča iz Zaklopca.

U komandi mjesta Srb u isto vrijeme mijenjali su se:

— na dužnosti komandanta mjesta: Drago Ožegović iz Neteke (od jeseni 1942. do 10. III 1943), Mićo Medić (od 10. III do 23. IV 1943), Dušan Cosić (od 23. IV do augusta 1943);

— na dužnosti političkog komesara: Milan Đumić iz Srba i Jovo Rašeta iz Donjeg Lapca;

A

— na dužnosti komandira čete: Dušan Mišković iz Kupirova i Jović Šijan iz Kupirova;

— na dužnosti političkog komesara čete: Jovo Rašeta i Mićo Rađenović.

O organizaciji, zadacima i kadrovskoj situaciji u partizanskoj straži, govori se u Uputstvu koje je izdao Odsjek za vojno-pozadinske vlasti GŠH 30. VI 1943. godine. Uputstvo je izdano u Mazinu, a odnosilo se na Drugo ličko područje. U prvom dijelu Uputstva konstatira se stanje na terenu, a među ostalim da su straže neravnomjerno raspoređene po pojedinim sektorima, da su u stražama većinom domaći ljudi, a to utječe na njihovu vojnu disciplinu i čuvanje vojne tajne, da su stražari pretežno invalidi i bolesni borci koji se raspoređuju na teže poslove umjesto zdravih. Dalje se navodi da u ovim jedinicama ima relativno veliki broj ljudi koji su mobilisani ili su došli u stražu dobrovoljno, a da prije nisu služili vojsku ili nisu bili u operativnim jedinicama, radi čega se teško snalaze na stražarskim dužnostima te da za takve obavezno treba uvesti časove vojne obuke. Isto tako, navodi se da mnogi propusti partizanskih straža proizlaze iz niske političke svijesti stražara, da ima veliki broj nepismenih stražara koje treba brzo opismeniti, jer se nepismeni ne mogu politički ni vojnički osposobiti. Na koncu prvog dijela Uputstva ističe se da vanjskom izgledu i ličnoj higijeni straže treba posvetiti veću pažnju.

Drugo ličko područje dijelilo se na 5 sektora:

1. udbinsko-lapački sektor (obuhvaćao je općine Donji Lapac i Doljane)
2. lovinački sektor (općina Lovinac)
3. gračački sektor (općine: Gračac, Bruvno i Mazi»)
4. srbski sektor (općina Srb)
5. otrićki sektor (općine Otrić i Zrmanja)

U svakom sektoru djelovala je četa partizanske straže s komandirom i političkim komesarom.[35]

Usmjeravanje kadrova komandi područja i komandi mjesta da mijenjaju stil i metod prema Fočanskim propisima išao je dosta teško, jer to je ovisilo od sporije ili brže kadrovske izgradnje NOO-a i vojno-pozadinskih organa.

U pismu Okružnog komiteta, upućenog partijskoj ćeliji Drugog ličkog područja 8. VI 1943. stoji: «-Vrlo smo nezadovoljni sa vašim izvještajem. Iz izvještaja se vidi da se vi bavite na vašim sastancima sa općepolitičkim problemima, dok se sa problemima koji treba vas i vašu komandu najviše da interesiraju, naprosto ne bavite. Glavni zadatak vašeg rada treba da bude organizacija Komande područja, komande mjesta i partizanskih straža.«[38] U istom pismu se naglašava: »Iz vašeg izvještaja od 25. V 1943. godine konstatujemo da vam organizaciono pitanje nije jasno. Podjela drugova iz Komande područja na dvije partijske ćelije bila bi potpuno nepravilna. To bi značilo da članovi partijske ćelije Komande područja ne bi mogli da kontrolišu i provjeravaju rad pojedinog člana partije. Treba da bude načisto s tim da u svakoj instituciji može biti samo jedna partijska ćelija.«[37]

Kritika Okružnog komiteta odnosila se na prijedlog partijske ćelije Komande područja od 25. V 1943. da se partijska ćelija podijeli na dvije s tim

35 Komanda mjesta Srb imala je 30 stražara, Suvaja 10 i straža Kaldrma 10 stražara. Komanda mjesta Donji Lapac imala je 15 stražara, Logor Kamensko 15, Nebljusi 6 i bolnica Dobroselo 30 stražara.

36 AIHRPH. KP-251/1840.

37 Arhiv CK SKH.

da u jednoj budu članovi partije iz obavještajnog centra i komandni kadar područja (komandant, zamjenik komandanta, pomoćnik komandanta), a u drugoj ostali članovi komande.

Da ne bi došlo do pojave birokratizma i korupcije, 13. VII 1943. Okružni komitet u pismu upozorava partijsku ćeliju Drugog ličkog područja da što više pažnje posvete izgradnji kadrova i neposrednoj kontroli komandi mjesta. Kotarski komitet Donji Lapac piše Okružnom komitetu KPH za Liku: «•Rad po sektorima još nije onakav kakav bi trebao biti, zato jer su pojedini drugovi još nedovoljno upoznati sa svojim dužnostima. Veza između komanda mjesta i NOO-a je dosta dobra, mada se još dešavaju slučajevi da se komande mjesta upliću u one stvari koje trebaju da rade NOO-i. Ovo se očituje naročito prilikom oduzimanja imovine narodnim neprijateljima koja treba da ide u NOF«[38] (narodnooslobodilački fond.)

Jedan od glavnih zadataka vojno-teritorijalnih organa, a naročito na području kotara Donji Lapac, bila je borba protiv četničkih grupa koje su se potajno ubacivale i djelovale na slobodnom teritoriju kotara, bilo kao propagatori četničke politike, bilo kao teroristi ili obavještajci.

Mićo Medić

Donjolapački kotar pod njemačkom okupacijom (od 29. VIII 1943. do 20. HI 1945)

Njemačka okupacija, najprije dijela, a kasnije i čitavog donjolapačkog kotara, trajala je punih 19 mjeseci. Ona je stanovništvu donijela neviđene patnje i stradanja. Pljačke i paljevine, koje je neprijatelj provodio, vremenom su prerasle u sveopća pustošenja, pa je stanovništvo masovno stradavalo od gladi, neimaštine i sveopće bijede. Ubistva, batinanja i odvođenja u logore, bili su svakodnevna praksa koje je neprijatelj primjenjivao, a sve u cilju da stanovništvo pokori i natjera ga da mu služi stupanjem u četničke redove.

Narod je na svakom koraku pružao otpor Nijemcima i njihovim slugama četnicima. Masovno učešće žena, staraca, omladine, pa i pionira u akcijama koje su organizirale partijske i druge antifašističke organizacije, NOO-i, vojno-pozadinski organi ili partizanska obavještajna služba na svakom su koraku i svakodnevno dolazili do izražaja. Mržnja prema neprijatelju, naročito četnicima, svakodnevno je rasla i bila nadahnuta hrabrošću, aktivnostima i samoprijegorom organizacija i čitavog naroda koji je patio od gladi u zbjegovima ili svakodnevno trpio i podnosio žrtve u okupiranim sehma. Junačko držanje stanovnika iskazivano na svakom koraku i njegova čvrsta opredijeljenost za NOP izazivali su defetizam i kolebanje u neprijateljskim redovima. Stanovništvo koje je bilo kontinuirano informirano o vojno-političkim zbivanjima, uspješno se suprotstavljalo četničkoj i svakoj drugoj neprijateljskoj propagandi.

38 AIHRPH. Zgb, KP-234/436.

Za sve vrijeme okupacije područje kotara bilo je poprište čestih žestokih borbi između neprijatelja i operativnih jedinica NOVJ ili udarnih grupa sastavljenih od terenskih aktivista i pripadnika vojno-pozadinskih komandi.

U borbenim akcijama masovno je učestvovalo i stanovništvo dajući obavještenja o neprijatelju, donoseći hranu i iznoseći ranjene borce s poprišta borbi. U svim tim akcijama i aktivnostima i samo stanovništvo je trpjelo žrtve.

Po dijelovima plješevičkih grebena, a naročito po stazama koje su preko Cemernice i Orlove grede vodile prema Kupirovu i Kunovcu, a s Kamenskog se preko Pirovišta prodiralo prema Kestenovcu, Rajinovcima, Kulen Vakufu ili od Mazina išlo preko Brežina do Martin Broda, nije posljednjeg ratnog ljeta rasla trava. Po tim stazama svakodnevno su gazili partizanski borci i hrabri partizanski aktivisti. Unatoč svakodnevnim žrtvama i brojnim neprijateljskim zasjedama, stizali su borci i aktivisti na svoje svakodnevne zadatke. Neprijatelj nije bio nigdje miran. Partizani i aktivisti upadah su u naselja, iznenadno se pojavljivah na zaposjednutim komunikacijama te minama i plotunima pješadijskog naoružanja svakodnevno nanosili neprijatelju velike gubitke, a u svom narodu stalno podržavali i razgarali duh otpora i borbe.

Zbog efikasnosti partizanskih akcija, neprijatelj nije mogao osujetiti niti ući u trag brojnim udarnim grupama, a pogotovo nije uspijevao da razbije sistem NOO-a i drugih antifašističkih organizacija. To mu nije uspijevalo ni sistemom svojih, po zlu zapamćenih »trupova«.

U procesu svakodnevne borbe s neprijateljem i svim nedaćama, organizacije NOP-a su toliko ojačale i srasle s narodom, da NOO-i, uistinu, za narod predstavljaju jedinu priznatu i poštovanu vlast. Oni u okupiranim sehma vrše mobilizaciju ljudstva za NOV, organizuju čitav život od prehrane stanovništva do izgradnje bajti, vođenje brige za sjetvu i žetvu, te rješavanja zdravstvenih i prosvjetnih pitanja. Naročito su NOO-i položili ispit u evakuacijama, zbrinjavanju i zaštiti stanovništva od iznenadnih neprijateljskih napada. Iako teško, NOO-i s uspjehom rješavaju pitanje ishrane vojske i naroda.

Partizanska obavještajna služba, u saradnji s vojno-pozadinskim sektorom i uz svestranu podršku naroda, naročito omladine i žena, osujetila je mnoge neprijateljske akcije i planove. Otpor neprijatelju koji je bio masovan i dobro organizovan, bio je u stvari općenarodni rat, protiv fašističke okupacije.

Dolazak Nijemaca i prva evakuacija stanovništva

Nijemci su poslije pada Musolinijeve fašističke vlade svaki čas očekivah ispadanje Italije iz ratnog stroja. Zbog toga se Nijemcima, stacioniranim u području Banje Luke i Bihaća, žurilo na jug. Htjeli su pošto-poto da partizanima onemoguće razoružavanje petnaestak talijanskih divizija koje su raspolagale golemom količinom ratnog materijala. U tom su samo djelomično uspjeli jer je Italija kapitulirala prije nego što je njemačka 114. divizija »Jeger« stigla na jadransku obalu. Najveći dio talijanskih divizija već je bila razoružala NOVJ.

Kako se donjolapački kotar nalazio na pravcu njemačkog prodora na dalmatinsku obalu, došlo je do okupacije ovog teritorija slobodnog skoro dvije godine. Bio je to prvi dolazak Nijemaca na područje istočne Like.

Nijemci su 29. augusta 1943. ušli u Donji Lapac[1], a već 30. augusta nastavili nadiranje za Gračac i dalje za Knin. Zaposjeli su napuštena i pusta sela uz cestu Bihać — Donji Lapac — Gračac. Tim je okupirana donjolapačka općina, dok su općine Doljani i Srb ostale slobodne. Međutim, u prodoru prema Dalmaciji Nijemci nisu samo prošli. Oni su duž komunikacije Bihać — Mazin — Gračac — Knin na pojedinim otpornim točkama i u naseljima uspostavili svoje posade da im one štite transportne kolone. Iza jedinica 114. divizije išle su jedinice 373. legionarske »Tigar«-divizije i preuzimale posadnu službu, postajući tim i prve okupatorske snage koje su se stacionirale na području donjolapačkog kotara.

I ovaj put je ispred neprijatelja bježalo sve što je moglo pobjeći. Evakuisano je i sklonjeno sve što se dalo skloniti. Stanovništvo je pod rukovodstvom NOO-a, disciplinirano izvršavalo naredbe partizanske vlasti. Ono je u šumama posakrivalo žito i dio druge pokretne imovine. U toku 28. i 29. augusta stanovništvo lapačke općine nastanjeno uz komunikaciju Bihać — Donji Lapac — Mazin bilo je skoro sve evakuisano u plješевičke šume zapadno od lapačke kotline. To se odnosi na sela Nebljuse, Kruge, Birovaču, Dnopolje, Oraovac, Gajine i samo mjesto Donji Lapac. Sela Lički Štrbci (sada Gornji) i Kestenova Korita ostala su neevakuisana. Narod Mišljenovca je u »većini ostao kod svojih kuća« — kaže se u izvještaju Kotarsksog komiteta KPH Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu KPH za Liku 28. IX 1943. Kasnije su poduzimane mjere da se narod izvuče ispod domašaja neprijatelja, pa je jedan dio Mišljenovčana izašao na Kamensko, dok se veći dio sela orijentirao prema selima kestenovačke općine koja su bila udaljenija od zaposjednute komunikacije.

Kamensko je postalo glavno utočište kako izbjeglog stanovništva, tako i organizacija NOP-a i partizanskih komandi. Neprijatelj je ugrožavao Kamensko i sela Krbavske kotline koju su u to prvo vrijeme branili partizanski bataljoni »Matija Gubec«, »Stanko Opsenica«, »Marko Orešković« i samostalni Gospićki bataljon.

Uloga Partije, NOO-a i vojno-pozadinskih organa (komandi mjesta) u evakuaciji stanovništva i imovine bila je velika. Tu zadaću oni su uspješno obavili i pri tome pokazali vehku upornost i visok stepen organiziranosti. I unatoč relativno brzom prodoru Nijemaca u Donji Lapac, iz njega je pravovremeno evakuirano sve stanovništvo i skoro sva pokretna imovina koja je bila predviđena za evakuaciju. Nijemci su oko 23 sata noću ušli u južni dio Donjeg Lapca, tzv. Rašetin kraj, a u sjevernom dijelu mjesta »svega kilometar od Nijemaca, sve do 3 sata ujutro radili su na evakuiranju i posljednje kile brašna i mesa oficiri Komande mjesta (Dušan Cosić, Dušan Batinica, Mićo Medić) te predsjednik i sekretar Općinskog NOO-a Dude Divjak i Nikola Balać. U želji da se ama baš sve evakuira, u tim noćnim časovima u Rašetin kraj su jedna za drugom upućene dvije patrole komande mjesta sa zadatkom da natovare na kola i izvezu na Kuk kravu koju je u toku dana ranio avion. Kako je koja patrola nailazila na Nijemce, bila je zaustavljena s povikom »Halt!«. Nije im preostalo ništa nego da se kroz šljivik probiju prema Oraovcu, a da nas nisu ni obavijestili o Nijemcima na koje su naišli. Obilazeći po (Lapcu da se uvjeri ima li još netko, odnosno, da netko nije što ostavio, predsjednik Općinskog NOO-a Divjak čuo je Nijemce kada su zaustavljah

1 Milan Sijan: Treća lička brigada, Beograd, 1970, str. 158—159.

patrolu i vratio se natrag u Zegar gdje se nalazila Komanda mjesta. Zajedno s drugovima, zadnji u koloni, krenuo je prema Kuku.

Iz izvještaja Kotarskog komiteta od 28. IX 1943. saznajemo da se u danima njemačkog prodora u lapačku općinu stanovništvo doljanske općine, osim jednog dijela iz Zaklopca i Brezovca, većinom povuklo u Bosnu. Nakon raščišćavanja situacije, to stanovništvo povratilo se kućama. Narod općine Srb najvećim dijelom se sklonio u Bosnu, a jedan dio se još zadržao oko svojih kuća. Kod evakuacije i zbrinjavanja stanovništva nigdje nije zapostavljena briga za sklanjanje i čuvanje stoke, kao elementarnog faktora u ishrani vojske i naroda.

Nijemcima nije pogodovalo zaposjedanje praznih sela, zato su činili sve što su mogli da to stanje izmijene. Njima je iz više razloga bilo u interesu da izbjeglo stanovništvo vrate kućama,[2] pa su uveliko taktizirah. Teror iz 1941. koji je, upravo, ovdje bio besprimjerno brutalan, Nijemci su pokušah objasniti kao ustašku »samovolju« koju, eto, oni velikodušno žele da isprave. Da bi mamac bio uvjerljiviji, u prvo vrijeme oni su izbjegavali dovođenje ustaških jedinica na ovo područje. Dovlačili su jedno vrijeme samo legionarske i novomobilisane domobranske jedinice. Istovremeno proklamirali su pacifikaciju i smirivanje kako bi lakše ostvarili likvidaciju borbenih organa NOP-a. U osnovi plan likvidacije borbenih organa oslobodilačkog pokreta polazio je od nastojanja da se što više izbjeglog stanovništva povrati kućama. Rezonirali su kako će njihova propaganda navesti stanovništvo da se odmah vrati kućama, a da će kasnije snijeg i vijavica spriječiti dolazak aktivista narodnooslobodilačkog pokreta u okupirana sela dok će ostanak aktivista u šumi u uvjetima izolacije biti nemoguć, jer će ih po tragu lako pronaći i onda uništiti. Izolirati komuniste od naroda bila je deviza kojom su se fašisti obilato služili još od ustanka i nisu je napuštali do kraja rata pa, eto, ni Nijemci.

Nastojanje Nijemaca da privole stanovništvo da se vrati u sela, ostalo je duže vremena bez ikakvih rezultata. Na hiljade letaka koje su Nijemci kao propusnice za miran život bacili iz aviona, trunulo je po plješevičkim i drugim šumama. Ni jedan nije donesen kao propusnica. Nijemci su pokazivali strpljivost. Približavala se zima pa su čekah da ona učini ono što nije mogla njihova propaganda. Planirali su i mučke napade na izbjegličke logore da bi otvorili proces njihova rasipanja i povratak naroda kućama. Unatoč neprijateljskoj »medenosti«, partijska rukovodstva nisu potcjenjivala podmukle planove i neprijateljsku propagandu. Već 2. septembra 1943. Okružni komitet partije za Liku, pisao je Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac:

.. Trebate čim prije organizovano suzbiti neprijateljsku propagandu. Ne smijete dozvoliti da se ni najmanji broj naroda povrati iz šume. Morate sve učiniti koliko je moguće da uhvatite vezu s onim narodom koji se vratio i da ga otkinete od kuće, iz onih sela gdje se nalazi neprijatelj. Prijeti vrlo ozbiljna opasnost da će neprijatelj, kada se bude povlačio ili kretao dalje, sve ono što je sposobno povesti na prisilni rad i u internaciju, a eventualno 1 poništiti. Zbog toga i taktizira, da bi što više naroda prevario.. .«[3]

U izbjegličkim logorima narod se mučio, gladovao i strepio od neprijateljskih iznenadnih upada, ali se nikad nije kolebao ni paničio. Pravovremena vojno-politička informacija značila je koliko i hrana, a ona u ovim danima

2 Nijemci koriste činjenicu da prvi put dolaze u ovaj kraj, pa se igraju vuka u jagnjećoj koži (M. M.).
3 Arhiv CK SKH.

nije izostajala. S uspjehom je suzbijena neprijateljska propaganda. Partijske i druge organizacije obilato su koristile kapitulaciju fašističke Italije. »Zborovi i politički sastanci po grupama se drže u šumi. Cita se štampa. U nekim selima općina koje su još slobodne (srbske i doljanske) održavaju se veliki zborovi. Narod s oduševljenjem prati našu štampu, koja se redovito čita ... Oni koji su bili smješteni u kotaru Udbina i Korenica, već su se u prvoj polovini oktobra ponovo vratili u šumu. Još se nitko ne vraća kućama, iako se, obzirom na nastalu hladnoću i snijeg, po šumama kod naroda osjeća želja da bi se povratio u sela koja su podalje od neprijatelja.-«[4]

Velike teškoće imao je narod u šumi s prehranom i izdržavanjem stoke. Po poljima oko napuštenih kuća ležali su stogovi sijena i slame, što je narod u ljetnim mjesecima, pod svakodnevnim neprijateljskim bombardiranjem i mitraljiranjem, spremio, a sada stoka u šumi skapava od gladi pa se mora klati preko potrebe. Odlazak u okupirana ili poluokupirana sela po hranu za ljude ili sijeno za stoku, bio je povezan sa žrtvama i krvlju. Prije početka zime Nijemci i četnici su počeli ubijati sve one koji bi se pojavili, ako prethodno nisu legalizirali svoj stalni povratak iz šume.

S vremenom je stanje u šumi među izbjeglicama postajalo sve teže. Nije bilo vode, a nestajalo je i hrane. Zima je stigla već potkraj oktobra. Narod je postavljao pitanje: što da radi. Iii kući ili nekud dalje? Teško je išlo s njegovim smještajem u okolnim ličkim kotarevima. Narod je znao za oskudicu i opustošenost sela Krbavske kotline. U svom izvještaju Vojno-pozadinskom odsjeku Glavnog štaba Hrvatske, komanda 2. ličkog područja, pišući o stanju na donjolapačkom kotaru, 15. novembra 1943, pored ostalog, iznosi: »Narod koji se nalazio po logorima, tj. Kruge i Nebljusi, prešli su za Bosnu, jer se uočilo da narod Bosne mnogo više izlazi u susret našim izbjeglicama nego narod Frkašića, Visuća i Okoline.[5] Stanovništvo sela Dnopolja i Birevače nalazilo se kod svojih kuća, a narod iz sela Oraovca i veći dio Lapca prebacio se u doljansku općinu.

Postojala je solidarnost. Nije nigdje izostajala spremnost da se izbjeglicama pomogne, ali solidarnost nije mogla nadoknaditi i dati ono što nije postojalo, čega nije bilo. U udbinskom i koreničkom kotaru zbog ranije opustošenosti u brojnim neprijateljskim ofanzivama — naročito četvrtoj — vladala je opća neimaština, pa nije bilo, skoro, nikakvih uslova da se tamo smjesti veći broj izbjeglica s donjolapačkog kotara. Razlozi otežanog smještaja lapačkih izbjeglica u sela zapadno od Plješevice bila su i na tome što se narod teško odvajao od (blizine) svojih kuća i što je strepio od mogućeg prodora neprijatelja u Krbavsku kotlinu.

Rad u izmijenjenim uvjetima

Donjolapačka partijska organizacija, poslije ustanka 1941. pa sve do septembra 1943, stvarala se, rasla i razvijala u relativno mirnijim uvjetima, karakterističnim za šira oslobođena područja. Najveći dio članova Partije, naročito onih koji su radili u općinskim i seoskim NOO-ima, sve do dolaska Nijemaca hranili su se i stanovali kod svojih dotad čitavih kuća. Uz obavljanje općih zadataka za NOP i pored toga što su zadaci bili intenzivni, neprekidni

4 **Izvještaj KK KPH Donji Lapac od 14. 10. 1943.**
5 **AVII, reg. br. 23/2„ K. 127.**

i svakodnevni, većina aktivista po selima mogla je ponešto obavljati i svojih privatnih poslova i voditi brigu o vlastitoj porodici. To je neminovno ostavilo svoj pečat na formiranje pojedinih ljudi, vršilo utjecaj na njihov mentalitet i donekle ih sputavalo da se potpuno posvete borbenom revolucionarnom pokretu.

Prodorom Nijemaca u Donji Lapac, kotarska rukovodstva i neke ustanove, među kojima Kotarski komitet KPH, KNOO i Komanda mjesta Donji Lapac, povukli su se s narodom na Kamensko. Među brojnim zadacima i problemima, partijsko rukovodstvo kotara našlo se pred problemom kako ostvariti uvid u stanje na područjima koje je neprijatelj okupirao ili odsjekao od lapačke općine, odnosno od Kamenskog na kojem se našlo rukovodstvo pokreta u kotaru. Bilo je neizvjesno da li je neprijatelj okupirao doljansku i srbsku općinu. Rukovodstvo lapačke općine nije imalo vezu s organizacijama i stanovništvom u odsječenim sehma: Lički Štrbci, Kestenova Korita i Mišljenovac. Nametnula se potreba uspostavljanja brzih veza. Na tom je inzistirao i Okružni komitet partije. On je, kao urgentno i potpuno imperativno, nalagao Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac: »Ne dozvolite ni pod koju cijenu da budete odsječeni i da se ne zna kakvo je stanje kod Vas.«[6]

Već narednog dana, u novom direktivnom pismu, Okružni komitet KPH za Liku inzistira: »Na bilo koji način uhvatite vezu s narodom koji se evakuisao u pravcu Oraovac—Sarajevo (šuma — pp.), kao i po mogućnosti s Ličkim Strbcima i onim sehma koja su odsječena. Morate isto tako uhvatiti vezu s narodom i aktivnostima doljanske i srbske općine. Za ovo odredite najpogodnije ljude, kao i vrijeme probijanja do tog naroda. Dati konkretne zadatke i uputstva aktivistima koji rade na tom sektoru. Ako nije moguće probiti se do njih, a vi pošaljite nekoga neka ide preko dijela gračačkog kotara.«[7] Na ovom je Okružni komitet inzistirao i preko dvojice svojih članova koji su već u prvim danima septembra stigli na Kamensko.[8]

Trebalo je na tamošnje aktiviste prenijeti direktive Kotarskog komiteta, informirati ih o sjedištu kotarskih rukovodstava i o stanju na Kamenskom, a na Kamensko dovesti ljude koji će uspostavljenu vezu moći i dalje održavati. Pomenute zadatke Kotarski komitet je povjerio: Dušanu Rašeti, članu Kotarskog komiteta Partije i predsjedniku KNOO-a, Dragi Ožegoviću, šefu ROC-a, Mići Mediću, politkomesaru Komande mjesta Donji Lapac i Mići Dragičeviću, obavještajnom oficiru u Komandi mjesta.

Ožegović, Dragičević i Medić su s Kamenskog krenuh jednog popodneva i još za dana se našli u području Mamca, na komunikaciji Bihać—Lapac koju je trebalo do noći izviditi i u prvi sumrak preko nje preći u Kestenova Korita. Put je bio pun neizvjesnosti jer nismo znali gdje i na kojim otpornim točkama se nalaze neprijateljske snage, i da li neprijateljskih snaga ima **u** Kestenovim Koritima i susjednim selima kroz koje je trebalo proći.

Neprijateljskih snaga u Kestenovim Koritima nije bilo, ali se osjetilo djelovanje neprijateljske grupice koja se tih dana proglasila četnicima. U Koritima su zanoćili i s narodom održali sastanak informirajući ga o vojno-političkoj situaciji, a naročito o kapitulaciji Italije i značenju tog događaja za daljnji razvoj NOB-e. Dragičević je ostao da se poveže i s aktivistima odsječenih sela lapačke općine, a Ožegović i Medić su, preko Mišljenovca i Bubnja, pro-

6 Pismo Okružnog komiteta od 1. IX 1943. (Arhiv CK SKH).
7 Pismo OK Like od 2. IX 1943. (Arhiv CK SKH).
8 Sjećanje Miće Medića, odnosi se na Jovicu Sijana i Genu Jurića.

dužili u Doljane i Srb. Usred podne, pored neprijateljske posade kod Jasepovače, kroz Pištalsku dragu, prema Bubnju, proveo ih je Mile Milanović, tadašnji predsjednik MNOO-a Mišljenovac. Ovaj hrabri i izvanredno krupni čovjek, svojom neustrašivošću, fizičkim stasom i izgledom, djelovao je ohrabrujuće na svakoga tko bi se našao u situaciji da korača iza njega.

Partijski aktivisti, upućeni s Kamenskog na teren Srba i Doljana, nakon obavljena posla vratili su se na Kamensko s kuririma tamošnjih općinskih komiteta partije kako bi se uspostavljena veza i dalje mogla redovito održavati.

U grupi koja je preko Dobrosela, mazinskih brda i sarajevskih šuma išla na Kamensko nalazili su se Milan Majstorović, član Kotarskog komiteta Partije, Mićo Kukić i Đuro Vukša, sekretari općinskih komiteta Srba i Doljana. Oni su išli na Kamensko, gdje su prisustvovah partijskom savjetovanju koje je održano 20. septembra 1943.

Inicijativa za uspostavljanje veze između općinskih komiteta i Kotarskog komiteta na Kamenskom nije izostala ni na drugoj strani. Još prije dolaska Ožegovića u Srb, tamošnji općinski komitet uputio je Dušana Bokana da potraži Kotarski komitet. U Doljanima je Bokan preuzeo od Milana Majstorovića izvještaj o stanju u doljanskoj općini. Kroz neprijateljske linije na mazinskim brdima, preko sarajevskih šuma i Kozjom dragom Bokan je, nakon pješačenja više od 48 sati, stigao na Kamensko.

Važnost savjetovanja bila je višestruka. Uz utvrđivanje nekih slabosti u lapačkoj općini, ono je konstatiralo zadovoljavajuću aktivnost i dobro snalaženje organizacija u srbskoj i doljanskoj općini. Savjetovanje je iniciralo održavanje partijskih skupova po općinama. Ipak, najveći uspjeh savjetovanja je u tome što je odlučujuće djelovalo na prevladavanje teškoća nastalih uslijed nedovoljnog snalaženja nekih partijskih i drugih organizacija.

Osnovne slabosti proizlazile su iz teškoća preorijentiranja rada, u relativno mirnim prilikama, na rad u uvjetima u pravom ratnom stanju i okupaciji.

Novonastala situacija tražila je kadrove koji bi se u potpunosti svjesno i dobrovoljno posvetili borbenim akcijama protiv neprijatelja i drugim zadacima čije je izvršavanje bilo vezano s opasnostima po vlastiti život. Bitne odlike kadrova koje smo u ovim danima trebali, pretpostavljale su ličnu hrabrost potpuno i nesebično posvećivanje revoluciji te svjesno stavljanje općih interesa iznad osobnih, porodičnih i svih užih interesa. To se tražilo od svih pripadnika NOP-a, a pogotovo od članova Partije.

Za stvaranje revolucionarnog profila kadrova, kako u partiji, tako i u svim antifašističkim organizacijama i NOO-ima, savjetovanje je odigralo pozitivnu ulogu, posebno, svojim konkretnim kritičkim primjedbama o radu i držanju pojedinaca i organizacija. Jovica Sijan i Geno Jurić, članovi OK KPH za Liku, koji su tih septembarskih dana 1943. bili na Kamenskom i prisustvovali pomenutom savjetovanju, dali su veliki prilog usmjeravanju i tumačenju partijske linije u novonastaloj situaciji. Komuniste su slijedili članovi SKOJ-a, odbornici, žene, velik broj starijih ljudi pa i odrasliji pioniri. Kroz 19 mjeseci borbe protiv njemačkih okupatora i njihovih slugu, partijska, skojevska, organizacija AFZ-a, USAOH-a i NOO-i donjolapačkog kotara izrastaju u red najboljih i najborbenijih organizacija koje su tokom rata djelovale u Lici.

Okupacija ostalih dijelova kotara i zbrinjavanje stanovništva

Početkom novembra 1943. dok je samo lapačka općina bila okupirana, još uvijek se najveći dio njenog stanovništva nalazio po šumama uvjerena da će se u šumi moći održati izvlačenjem hrane iz svojih sela. Najveći dio hrane (kukuruz, krompir i kupus) izvlačen je noću. Narod neokupirane doljanske općine pretežno se nalazio u Bosni, a Srbljani — dijelom u Bosni, a dijelom oko svojih kuća.[9]

U takvoj situaciji NOO-i, partijske, skojevske i druge masovne organizacije nastojale su da svoju aktivnost usmjere u organizovanje života po izbjegličkim logorima i po sehma čije je stanovništvo, tako reći, spavalo s torbom na leđima. U svakodnevnoj aktivnosti organizacije su najviše pažnje posvećivale održanju borbenog morala naroda, osiguranju prehrane i zaštiti naroda od iznenadnih neprijateljskih upada u šumu ili u oslobođena sela doljanske i srbske općine. Vojno-pozadinski organi, u uskoj povezanosti s NOO-ima i partizanskom obavještajnom službom, ulagah su krajnje napore da osiguraju zbjegove, kao i druge centre organizacija NOP-a, od iznenadnih neprijateljskih napada, naročito od napada njemačkih trupova.

Organizirana je izvidnička služba na pravcima odakle se mogao pojaviti neprijatelj. Poduzimane su mjere jačanja budnosti i opreza kod straža, patrola i čitavog stanovništva. Kada se zbjegu ne bi mogla osigurati zaštita, vršena je evakuacija zbjega. Zato nije bilo slučajeva da je neprijatelj iznenadio neki zbjeg.

Tako je, npr. oraovački zbjeg kada mu je zaprijetila opasnost od iznenadnog neprijateljskog napada, bio evakuisan. On ise nalazio u šumi »za Vrhom«, između šume zvane Sarajevo i šumskih predjela koja su se dizala zapadno od Oraovca. Jugoistočno od zbjega, u Mazinu, Nijemci su držali jak garnizon, a na mazinskim brdima bila je neprijateljska posada koja je osiguravala transportne kolone cestom Donji Lapac—Mazin—Gračac. Na suprotnoj strani zbjega, u dolini, ležao je Donji Lapac, a jedva nekoliko kilometara od Donjeg Lapca, na Durakovića glavici, Nijemci su imali jaku posadu koja je kontrolirala područje od Lapačkih bara i šumu iznad njih u kojoj se nalazio oraovački zbjeg. Koncentraciju neprijateljskih snaga na ovom području povećavale su neprijateljske kolone koje su se, praćene tenkovima i bornim kolima, skoro jedna iza druge kretale preko Zuleševice. Svaki pokret u zbjegu Nijemci su mogli lako opaziti. U slučaju evakuacije poseban problem za prikriveno masovno kretanje bila je prilično brojna stoka koja se uz narod nalazila u zbjegu, zatim djeca i bolesnici koje se moralo nositi.

Saznavši od naše obavještajne službe da će neprijatelj napasti zbjeg, Kotarski komitet Partije zaključio je da se oraovački zbjeg evakuira i rasporedi po, tada još, slobodnim sehma doljanske i srbske općine. Za izvršenje ovog zadatka Kotarski komitet je odredio Dušana Rašetu i Miću Medića. Medić i Rašeta su s manjom grupom boraca iz Komande mjesta, krenuli iz Doljana poslije podne da bi, idući po velikom snijegu, tek sutradan ujutro stigli do šume gdje se nalazio oraovački zbjeg. Napori koje je u zbjegu trebalo uložiti, nisu bili mali. Starci, žene pa i odraslija djeca teško su se odlučivah da se još više udalje od svojih kuća. Uz to narod je masovno počeo vjerovati da se približava kraj rata i da će se pobjedonosni završetak rata moći dočekati u

9 Iz izvještaja KK OK Like, od 1. XI 1943. (Arhiv CK SKH).

šumi, prikradajući se kućama i iz njih donositi ponešto hrane. Nakon podužeg uvjeravanja i predočavanja opasnosti, stanovništvo je pristalo da se pokrene. Trebala je čitava noć da se prevali put od zbjega do ceste iznad Gornjeg Lapca. Pred cestom je izbjeglička kolona morala stati i čekati dok prođe neprijateljska transportna kolona od Gračaca prema Donjem Lapcu.

Narednog dana oraovački zbjeg je razmješten po sehma doljanske i srbske općine. Međutim, tu nisu dugo bili na miru. Dvadeset i prvog novembra 1943. Nijemci su s Otrića prodrli u Srb, a dva dana kasnije potpuno okupirali čitav donjolapački kotar. Napustili su komunikaciju Donji Lapac—Mazin—Gračac, a zaposjeli i čvrsto osiguravali komunikaciju Bihać—Srb—Otrić—Knin. Nešto iza evakuacije oraovačkog zbjega Nijemci i četnici prodrli su u šumu Sarajevo. Tamo su otkrili i vojna skladišta NOV, opljačkah ih i uništili. Zbog toga »junaštva« i još nekih revnosti, donjolapački četnici su pohvaljeni Đujićevom naredbom od 12. maja 1944. godine.[10]

Nekoliko porodica iz oraovačkog zbjega ostale su i dalje u šumi. Po Kamenskom je bilo i dalje zbjegova. »Narod je u šumi zatekao snijeg«, javljao je Kotarski komitet, u svom izvještaju Okružnom komitetu, od 16. novembra 1943. Činjeni su mnogi pokušaji da se izbjeglice pokrenu iz šume i smjeste oko Udbine i općinu Srb gdje ih je jedan dio smješten ranije. Samo djelomično se u tom uspijeva. Većina naroda iz Kruga, Nebljusa i Cepaćuše premješta se u Bosanske Doljane, gdje su bili nešto sigurniji. Štitila ih je i rijeka Una.

Prodor Nijemaca od Otrića prema Srbu 21. novembra 1943. definitivno je pospješio evakuaciju stanovništva srbske i doljanske općine. Prema Bosni su evakuirana sela: Netöka, Podurljaj, Donji Srb, Kupirovo, Potkraj, Kunovac, Begluci. Tamo je išao i jedan dio Podastrane dok se drugi dio povukao prema Ajderovcu. Narod je sobom vodio i gonio stoku i nosio ili vozio hranu. Dosta je hrane i ostalo jer je prodor neprijatelja bio iznenadan. Iz Srba se nisu evakuirale familije koje su imale svoje članove u četnicima.

Nijemci su 23. XI 1943. iz Lapca i Srba prodrli u Doljane. Tim je bila okončana okupacija čitavog kotara koja se održala sve do druge polovine marta 1945. U prvom, redovnom izvještaju koji je poslije okupacije čitavog kotara, poslao Okružnom komitetu Partije za Liku, Kotarski komitet je, pored ostalog, pisao: »Narod sela doljanske općine pretežno je u Bosni: Doljani, dio Dobrosela, Zaklopca i Brezovca, evakuiralo se prema Mazinu. Javlja se problem hrane i ishrane stoke. Poslane (izbjeglice) za Drvar, oni šalju dalje za Livno. Narod neće da ide. Boje se sudbine Banije. Morat će se slati narod prema Podgrmeču duboko u Bosnu. Stoka živi od brsta u šumi. Poduzimaju se mjere da se hrana organizirano izvlači. Koriste se omladinske jedinice. Narod hranu izvlači noću. Neprijatelj je već do 24. XI sve osim jednog kojeg su odbranili naši, porušio mostove na Uni nizvodno od Zalužja. Narod koji smo evakuirah u Bosnu za sada je sav smješten, iako slabo, uslijed lošeg ekonomskog stanja koje vlada u ovim sehma, naročito zbog nedostatka stočne hrane. Prilikom padanja snijega bilo je stoke koja je propadala od studeni i gladi. Mi smo mišljenja da neki dio naroda, naročito sa stokom, prebacujemo prema Mazinu i tamo sehma Like, koja mnogo bolje stoje sa stočnom i ljudskom hranom. Ukoliko ovo ne bi bilo pravilno, ili u koliko ne bude mogućnosti za

10 Arhiv CK SKH — Fond neprijateljske građe, kut. 424, f. 5.

prebacivanje, onda se narod koji se nalazi smješten u ovim selima mora otpremiti prema Podgrmeču i duboko u Bosnu.«[11]

I u ovom, kao i nekoliko narednih izvještaja Kotarskog komiteta~upućenih Okružnom komitetu za Liku, nalazimo kritične ocjene na račun pojedinaca iz partijskih organizacija i NOO-a, pa i članova Kotarskog komiteta, koji su u teškim momentima za narod vodili brigu najviše ili samo isključivo o svojim porodicama. Oni su se izdvajah iz ogromne većine partijskih radnika i narodnih odbornika, što su se danonoćno žrtvovah na zbrinjavanju naroda, ne stavljajući svoje na prvo mjesto.

Izgleda da je neprijatelj računao da će rušenjem mostova na Uni spriječiti naše napade iz baza na bosanskoj strani rijeke i tako zaštiti svoje posade na novookupiranom ličkom teritoriju, a izbjeglom stanovništvu spriječio svaki kontakt s napuštenim domovima, oko kojih je ostavljena ljudska i stočna hrana. Zato je bjesomučno navaljivao da se dokopa mostova, poruši ih ili spali. U akcijama napada na mostove s Nijemcima su učestvovali i četnici. Prilikom napada na jedan most od četnika je potkraj novembra 1943. uspio pobjeći mladić Sveto Vučković iz Boričevca koga su četnici nekoliko dana ranije uhvatili i silom mobilisali. Jedan omanji vod komande mjesta Donji Lapac skoro desetak dana uspješno je branio most na Uni u kanjonu između željezničkih tunela kod Martin-Broda. Koristeći prirodne pogodnosti kanjona, koji leži ispod Oreljevog krša, borci su uspjeli odbiti nekoliko žestokih napadaja Nijemaca i četnika.[12]

Nedostatak hrane za narod i hrane za stoku te snijeg i zima, natjerali su rukovodstva da svoje stavove i orijentaciju u zbrinjavanju stanovništva više prilagođavaju objektivnim prilikama, odnosno da temeljito mijenjaju svoj stav u pogledu izbjegličkih logora. Zauzet je znatno elastičniji stav u pogledu zaštite i zbrinjavanja stanovništva. Uvidjelo se da nije moguće čitavu zimu zadržati stanovništvo u šumi. Starci, žene i djeca stradah bi u hladnim zimskim noćima. I pored tolerantnijeg stava o povratku stanovništva kućama, narodu se i dalje ukazivalo na opasnosti u okupiranim sehma. Činili su to članovi narodnooslobodilačkih odbora, članovi Partije, SKOJ-a i drugih antifašističkih organizacija. Savjetovana je pojačana budnost i oprez, ali se nije zabranjivao povratak u okupirana sela. Nastankom zime u komandama mjesta, komitetima partije i narodnooslobodilačkim odborima, pojavljivale su se grupe žena koje su najavljivale svoj povratak kućama u okupirana sela i tražile mišljenje rukovodstva i objašnjenje o njemačkom držanju i postupcima.

Uskoro se iznad krovova mnogih kuća u selima oko Lapca — prvi put u zadnja tri mjeseca — mogao vidjeti dim koji se vijao s oživjelih seoskih ognjišta. Nijemci su, naizgled nezainteresirano, pratili povratak stanovništva kućama.

Povratak jednog dijela stanovništva iz šume kućama i stvaranje nekoliko četničkih grupica, navodilo je Nijemce na pomisao da se ostvaruje njihov plan pacifikacije okupiranog područja i stvaraju preduslovi za uništenje partizanskih baza i rukovodstava. Vještim manevrima trupova na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju lakše će biti ostvariti cilj uništenja NOP-a i odvojiti narod od svog rukovodstva. Narod je i dalje ostajao uz NOP. »Kod naroda koji se vraćao svojim kućama, u većini sela, ljubav prema NOV je rasla

11 Izvještaj KK Donji Lapac, upućenom OK Like od 2. XII 1943. (Arhiv CK SKH).
12 Vodom su komandirali Marko i Dane Medić.

Na položaju kod Srba 1944.

sve više i više. Narod je iznosio hranu (vojsci) sam, pojedinačno i organizovano. Pod nosom okupatora i u istim kućama, gdje je i on boravio spremana je hrana — našoj vojsci. Pečeni su hljebovi sa petokrakom zvijezdom. Žene Neteke u krošnjama sa sijenom iznosile su hranu NOV-i. To nije jedinstven primjer. U Doljanima familija jednog četnika, dva dana je hranila i čuvala jednog ranjenog druga Dalmatinca (Hrvata — pp.), na svega 300 metara daleko od švapskog garnizona, dok nisu došli naši drugovi po njega.«[13]

O mržnji naroda prema četnicima rječito govori slučaj boraca Hrvata iz 3. brigade 19. divizije. Naime, 19. XII 1943. pomenuta brigada napadala je neprijateljska uporišta u Doljanima i Dobroselu. Propušten je momenat iznenađenja ineprijatelj se žestoko branio. U doljanima je s Nijemcima i legionarima bilo nekoliko četnika. Četničku četvorku predvodio je Nikola Medić, bivši splitski policajac, koji se još 1942. pridružio talijanskim fašistima. U selo je dospio s Nijemcima. Nakon neuspjeha partizanska jedinica se povukla ostavljajući pred neprijateljskim bunkerima nekoliko mrtvih i jednog ranjenog borca. Ranjenika je, s još nekim djevojkama, ispred neprijateljskih bunkera još u toku noći izvukla Mara Medić, polusestra Nikole Medića, inače vođe četničke grupice. Sakrila ga je u vlastitoj kući. Mara i strina joj Boja, Nikolina mati, hranile su i liječile ranjenog partizana sve dok nije naišla udarna grupa Komande mjesta Donji Lapac koja ga je na nosilima prenijela u Mazin i predale njegovoj jedinici na liječenje.

13 Referat na Trećoj kotarskoj konferenciji KPH za Donji Lapac koja je održana u selu Klapavicama 20. i 21. IX 1944.

Kućama u okupirana sela vratio se samo jedan dio stanovništva. Razasutost stanovništva donjolapačkog kotara od Bosanskog Grahova do Korenice, a naročito njegovo često mijenjanje mjesta boravka, bilo radi boljeg zbrinjavanja koje su provodili NOO-i bilo radi toga što je stanovništvo i samoinicijativno selilo iz jednog kraja u drugi, otežavala je potpuni i stalni uvid u to gdje se trenutno i koliko stanovnika nalazi i iz kojih je sela. Kotarski NOO i Kotarski komitet Partije težili su da imaju stalan uvid i kretanje, smještaj ishranu i zaštitu stanovništva. Obavještavajući Kotarski komitet da ne raspolaže s točnim pregledom smještaja izbjeglog stanovništva, partijska ćelija Kotarskog NOO-a, u izvještaju od 28. XII 1943, navodi da je iz općine Doljani 250 duša u Bosni, a 119 u Mazinu, da su u petrovačkoj i drvarskoj općini dobro dočekani, ali da im nedostaje hrane, da je radi ishrane narod stoku dao u napolicu. U izvještaju iste partijske ćelije od 12. I 1944. daju se podaci da je u općini Mazin raspoređeno 119 osoba, u Malom Cvjetniću 260, u udbinskom kotaru 132 duše (koje su raspoređene po kućama i na hranu) i 180 duša koje su raspoređene ali se same hrane. U koreničkom kotaru 109 osoba je raspoređeno na hranu, a 375 osoba je smješteno po koreničkim selima, ali se same hrane.[14]

Cesti ispadi neprijatelja iz uporišta koji su imali za cilj odbacivanje većih ili manjih snaga NOV od komunikacije Bihać—Srb—Knin, ugrožavale su stanovništvo, a naročito ono koje je živjelo u okupiranim selima ili u blizini njih. NOO-i i druge antifašističke organizacije bili su stalno angažirani na sklanjanju i zbrinjavanju stanovništva. U ovisnosti od situacije i prilika, iz pojedinih sela stanovništvo je povremeno iz ugroženih predjela izvlačeno na područja koja su trenutno bila manje ugrožena. Stanovništvo je zbog brojnih neprilika, a naročito radi pomanjkanja hrane bilo prisiljeno da se povraća na svoja ognjišta ili u blizinu kuća.

Općinski komitet KPH Srb pisao je 25. februara 1944. Kotarskom komitetu partije i ovo: »-Uspjelo je do sada da se izvuče oko 450 duša izvan domašaja neprijatelja. Iz Gornjeg Srba evakuisano je oko 30 komada krupne i oko 80 komada sitne stoke. Narod se evakuisao pravac Osredci, Dugopolje, Kaldrma, kao i na teritorij sreza Drvar. Teškoće su pri smještaju naroda i stoke velike, radi toga što kod ovog naroda nema hrane, osobito stočne .. .«[15]

Osim rijetkih izuzetaka u svim organizacijama i sredinama već u prvim danima njemačke okupacije uspješno je funkcionirala mreža narodnooslobodilačkih odbora, vojno-pozadinskih organa i partizanske obavještajne službe. Oni su bili siguran faktor samozaštite stanovništva, kako onog u izbjegličkim logorima tako i stanovništvo uopće (uključujući i stanovništvo koje se kasnije iz izbjeglištva povratilo svojim kućama). Obavještajna služba i vojno-pozadinski organi (komande mjesta i njihove straže) u skoro svim prilikama, planovima neprijatelja suprotstavljah su svoje akcije i planove te relativno brzo iz samoobrane (zaštite golorukog stanovništvo u izbjegličkim logorima) prešli u ofanzivne akcije i pothvate.

U cilju efikasnijeg zbrinjavanja i zaštite stanovništva održavane su i posebne tematske konferencije NOO-a i drugih antifašističkih organizacija. Na njima su izmjenjivana iskustva, vršene analize prethodnih slabosti i nedostataka. Kotarski komitet u izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku, od 8. marta 1944, piše: »U općini Srb održana je jedna konferencija s NOO-

14 AIHRPH. lond KPH.
15 Muzej Like u Gospiću, dok. 5.

-ima, na kojoj je bilo govora — samo — o izvlačenju naroda ispod neprijateljskog terora. Zbog pojačanog terora i pljačke, izvukli smo oko 680 osoba, koje smo smjestili većim dijelom u bosanskim selima. Narod je uspio da sa sobom istjera 115 komada krupne i 180 komada sitne stoke. Manji dio naroda većinom omladine izvukli smo u Mazin.«[18]

Intenzivne borbe koje su u prvoj polovini aprila 1944. vodile naše snage duž komunikacija Bihać—Knin, nalagale su pojačano evakuiranje stanovništva ispod neprijateljskog domašaja. U izvještaju Kotarsksog komiteta Partije, od 19. aprila 1944. zabilježeno je: »U ovom vremenu (odnosi se na petnaestodnevni izvještajni period) uspjeli smo izvući na oslobođeni teritorij oko 2.400 duša, 380 krupne i 380 komada sitne stoke, 10.500 kilograma ljudske i oko 9.000 stočne hrane. Narod i stoka evakuirani su većim dijelom na teritoriju Bosanske krajine, nešto u kotar Gračac, a nešto u šume. Smještaj je dosta otežan, naročito na teritoriju Bosanske krajine, gdje se nalazi dosta naše vojske, tako da u jednoj kući ima smješteno i po osamdeset osoba. Ishrana se vrši iz onog što je narod uspio sa sobom da izvuče. Naša partijska organizacija uspjela je da angažira čitav aparat masovnih organizacija, prilikom evakuacije naroda. Dolaskom naše vojske u pojedina sela našega kotara, izvjestan dio naroda se povratio za leđa našoj vojsci, tako da je uvijek spreman, u slučaju povlačenja vojske, da se zajedno s vojskom povuče na sigurno mjesto.«[17]

U vrijeme sedme neprijateljske ofanzive manevriranje s narodom bilo je u skladu s mjerama bezbjednosti i samozaštite. Partijske organizacije su stalnu pokretljivost stanovništvom smatrale vrlo važnim pitanjem zaštite naroda. Okružni komitet KPH za Liku posvećivao je veliku pažnju zbrinjavanju i zaštiti stanovništva, kako prilikom većih neprijateljskih ofanziva, tako i u vrijeme djelomičnih upada neprijateljskih snaga na oslobođeni ili poluoslobobođeni teritorij. On je s vremena na vrijeme vršio i određene kritičke analize i svojim instrukcijama, koliko je god mogao, razvijao iskustvo i budnost.

U vrijeme desanta na Drvar Okružni komitet je svim kotarskim komitetima u Lici, pored ostalog, pisao: »Manevriranje s narodom nije zadovoljilo. Katkada se izgubila perspektiva. Bilo je mjestimično nepotrebne panike, jer nisu organizacije vodile dovoljnu brigu o pravovremenom obavještavanju naroda i nisu vršile evakuaciju sa stvorenim planom prema konkretnoj situaciji, jer nisu proveli ratnu budnost, obezbijedili izviđanje, iskoristili naoružano ljudstvo u borbi s neprijateljem, nego su se neki izolirali od masa i spuštah se kućama, gdje je neprijatelj, zajedno s narodom. Ovo osobito treba imati u vidu za daljnje napade neprijatelja i nikako ne dozvoliti da se organizacija uljuljkuje u neki konačno oslobođeni teritorij, nego shvatiti najozbiljnije da se nalazimo u narodnooslobodilačkom ratu, gdje okupator sa svojim slugama ne bira sredstva, da nas uništi... U logorima treba organizirati brzo obavještavanje i izviđanje neprijatelja, izoštriti budnost, donositi brze odluke o manevriranju s narodom, redovito obavještavati partijska rukovodstva, bez obzira na konkretne vojničke prilike. Ne zaboraviti da u momentu prekidanja veze s višim rukovodsvom treba da se pokaže najveća inicijativa ćelija i općinskih komiteta.. ,«[18]

16 Muzej Like u Gospiću, dok. 743.
17 AIHRPH Zagreb, KP-dok. 535.
18 Pismo OK Like od 28. maja 1944. čiji su fragmenti gore citirani, prenijeto je partijskoj organizaciji donjolapačkog kotara pismom Kotarskog komiteta od 31. V 1944.

Dio kritičke analize, koju je dao Okružni komitet Partije, u pogledu ispoljenih slabosti odnosio se na donjolapački kotar. Ali i unatoč toga, slobodno se može reći da je čitav sistem narodne samozaštite čiju su okosnicu činili NOO-i i vojno-pozadinski organi s obavještajnom službom, odigrao značajnu ulogu jer je bio stalno aktivan i budan u zaštiti stanovništva od iznenadnih neprijateljskih napada, neprijateljske propagande i svih drugih nedaća.

Drugog decembra 1944. Kotarski komitet KPH Donji Lapac je pisao: »Prema direktivnom pismu Okružnog komiteta, radi mjera budnosti i zaštite naroda, u sve tri općine održali smo savjetovanje sa svim organizacijama JNOF-a. Po istom pitanju svih NOO-a raspisali smo direktivno pismo, primjenjujući ih na konkretne prilike pojedinog sela i općine. Stvoren je plan evakuacije naroda, naročito u selima koja su najugroženija i u onima gdje za evakuaciju ima više mogućnosti, koja su bliže Bosne. Jedan dio naroda, koji se bio evakuisao u gračački kotar, zbog neprijateljskog ispada iz Gračaca prema Udbini, vratio se natrag. Od neprijateljske linije narod se sklanja u zabitija sela. Od posljednjeg izvještaja na oslobođeni teritorij evakuisano je 270 komada stoke i 15 vreća žita. Naša partijska organizacija sporo i teško uvjerava mase u potrebu napuštanja kuća i imovine koju je teže evakuisati, a za spas života, pred posljednjim trzajima neprijatelja.«[19]

Briga za zaštitu i čuvanje stanovništva nastavlja se i poslije definitivnog oslobođenja Srba i njegove okoline. Stanovništvu lapačke općine zaprijetila je još veća opasnost početkom 1945. kad je neprijatelj uspostavio čvrsti front na liniji rijeka Una—Udbina—Gospić—Karlobag. U takvoj situaciji organizacije NOP činile su sve što su mogle da ispod neprijateljskog domašaja izvuku što više naroda.

Prema izvještajima Kotarskog komiteta od 2. i 17. marta 1945. i neposredno pred konačno oslobođenje donjolapačkog kotara, vršene su evakuacije i izvlačenje naroda iz ugroženih mjesta. U izvještaju od 2. marta 1945, pored ostalog. piše: »Radi svakodnevnog upada neprijatelja u oslobođena sela našeg kotara, poduzeli smo mjere da narod iz najugroženijih sela evakuiramo i smjestimo u sigurnija sela unutar našeg kotara. Ovog puta smo evakuirali 500 osoba zajedno s njihovom stokom. Iz logora u Bihaću neprijatelj je pustio 120 osoba, koje smo također rasporedili.«[20]

Pet dana prije konačnog oslobođenja Donjeg Lapca Kotarski komitet je izvještavao Okružni komitet za Liku da su iz ugroženih sela evakuisane 32 osobe.[21]

Pored izvlačenja i spašavanja stanovništva ispred neprijateljskog terora, NOO-i su imali kontinuiran zadatak da narod na oslobođena ili manje ugrožena područja vodi sa sobom i stoku.

Slijedom pomenutih periodičnih izvještaja Kotarskog komiteta upućenih Okružnom komitetu KPH za Liku, u vremenskom razdoblju od 8. marta do 29. juna 1944. iz okupiranih sela izvučeno je: 16.500 kg stočne hrane, 14.850 kg razne ljudske hrane (bez žita), 2.980 kg žita, 406 komada krupne stoke i 339 komada sitne stoke.[22]

19 AIHRPH, KP-251/1863.
20 AIHRPH, KP-243/1246-b.
21 HAK, kut. 10.
22 To je samo dio od ovog šta je stvarno izvršeno, jer je izvještavanje bilo otežano i nepotpuno (MM).

Ocjene o evakuacijama i zbrinjavanju stanovništva dala je Treća kotarska partijska konferencija, održana u drugoj polovini septembra 1944. U referatu podnesenom na konferenciji, pored ostalog, piše: »Za vrijeme neprijateljskog prodora u lapačku općinu, pored dobrog uspjeha u evakuaciji čitavog naroda i dobrog dijela hrane, učinjeni su i propusti, jer se momentalno nije snašao ni kotarski ni općinski komitet Lapac. Bilo je nepovezanosti organizacija, kad je trebalo najviše raditi u narodu, koji je bio u šumi bez vode i hrane. Sve su to koristili neprijateljski agenti... Narod je nerado išao, a i sam općinski komitet Lapac nije pokazao dovoljno upornosti da se narod krene iz šume. U okupaciji koja je kasnije uslijedila u općini Srb i Doljani partijska organizacija se dobro snašla, samoinicijativno manevrirajući s narodom.«[28]

Partizanske akcije i ispadi neprijatelja iz uporišta

Zbog strategijske važnosti za snage njemačkog 15. brdskog korpusa, područje donjolapačkog kotara, za sve vrijeme neprijateljske okupacije bilo je poprište teških i žestokih borbi. Snage NOV često su vršile napade na neprijatelja koji se uporno branio i zaposjednutu komunikaciju čuvao i po cijenu najvećih gubitaka. Cesto vojne akcije i borbe koje su se izvodile na komunikaciji (Bihać—Knin) i oko nje, reflektirale su se na položaj stanovništva i bile uzrokom njegovog intenzivnog angažiranja u borbama. Čitav kotar proteže se uz komunikaciju Bihać—Knin, od Skočaja do Srbskog klanca, dužinom 70 km. Ceste borbe i vojne akcije koje su vođene na tom prostoru, globalno se mogu podijeliti u dva dijela:

a) na vojne akcije na komunikaciji Bihać — Knin koje su vođene po inicijativi jedinica NOVJ i

b) na ispade neprijatelja iz njegovih stalnih uporišta s ciljem da pljačka, pali i da od komunikacije odbaci veće ili manje snage jedinica NOVJ.

U oba slučaja stanovništvo je bilo izvrgnuto velikim naporima, patnjama i žrtvama, s tim što je u prvom slučaju bilo maksimalno angažirano u pomoći NOV, a u drugom je slučaju, pored patnji i napora, trpjelo neprijateljski teror, represalije i davalo brojne ljudske i materijalne žrtve.

a) ***Akcije NOVJ na komunikaciji Bihać — Knin i oko nje***

Cesta Bihać — Knin spadala je u to vrijeme u onu grupu komunikacija u našoj zemlji koje su snage NOVJ najviše ugrožavale i ometale neprijatelju svakodnevni promet i manevar. Stanovništvo je velikim dijelom bilo angažirano u radu s partizanskom obavještajnom službom i kontinuirano je motrilo i brojilo neprijateljski saobraćaj po komunikaciji i oko nje. Tim je osiguravan stalan i siguran uvid u neprijateljsko kretanje komunikacijom. Bio je to jedan od bitnih uslova za akcije snaga NOV protiv neprijateljskih transportnih kolona.[24]

Prvi napad na neprijateljsku kolonu izvršen je početkom septembra 1943. na komunikaciji Bihać — Donji Lapac. O tome jedan je član Okružnog komiteta Partije 3. IX 1943. s Kamenskog pisao Okružnom komitetu: »Bile su borbe kod Drenovače. Neprijateljskih vojnika izbačeno je iz stroja oko 60. Mi

23 AIHRPH, KP-251/1860.
24 u daljnjem sadržaju navodim sve akcije za koje sam uspio prikupiti podatke.

smo imali 5 mrtvih i 7 ranjenih. Zarobljeno je 7 legionara, od kojih doznajemo slijedeće: Imaju cilj za Dalmaciju. Ima ih 8 diviziona po 8 topova, 80 kamiona, oko 40 tenkova većeg kalibra, tj. tonaže. Uz ove divizione imaju 3 bojne, svih nacija sa Balkana. Samo je komanda Fricova. S Kuka su se povukli i koncentrišu se prema Mazinu, tj. Zuleševici.. .«[25]

Radi uvida u tok događanja, navest ću kratku kronologiju važnijih događaja vezanih za borbe na ovoj komunikaciji ili u neposrednoj blizini komunikacije.

Već 6. IX 1943. 1. bataljon 2. brigade 6. ličke divizije postavio je neprijateljskim snagama zasjedu na Zuleševici. Tom prilikom neprijateljskoj transportnoj koloni naneseni su gubici od 150 mrtvih i ranjenih vojnika.[26] Na našoj strani nije bilo gubitaka.[27]

Dana 9. IX 1943. jedna patrola 4. bataljona 2. brigade 6. ličke divizije sačekala je u Zuleševici njemačku kolonu od 42 vojnika. Neprijatelj je napadnut iz bliskog odstojanja. Njegovi gubici su iznosili 10 mrtvih vojnika.[28]

Dvanaestog septembra 1943. godine 2. bataljon 2. brigade 6. ličke divizije postavio je zasjedu na cesti Kulen Vakuf — Donji Lapac u predjelu Pištalske drage. Na zasjedu je iz pravca Kulen Vakufa naišla kolona Nijemaca, legionara i domobrana u jačini jednog bataljona. U postignutom iznenađenju neprijatelju su naneseni gubici od 150 mrtvih i ranjenih vojnika i oficira. Na našoj strani nije bilo gubitaka.[29]

Sedamnaestog septembra 1943. dvije čete 1. bataljona 2. brigade 6. ličke divizije sačekale su na cesti između Nebljusa i Donjeg Lapca neprijateljsku transportnu kolonu u kojoj je bilo 30 kamiona, 3 osobna automobila i 1 motocikl. Izbačeno je iz stroja oko 70 neprijateljskih vojnika, među kojima i 4 oficira. Brza intervencija neprijatelja, iz obližnjih uporišta, onemogućila je potpuniji uspjeh akcije. Naši gubici — tri lakše ranjena borca.[30]

Dvadeset prvog septembra 1943. bataljoni 2. brigade 6. ličke divizije, na cesti Nebljusi — Donji Lapac, dočekali su i iz bliskog odstojanja napali neprijateljsku transportnu kolonu. Ubijeno je 65 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno 26 legionara i 1 Nijemac. Zapaljena su 4 kamiona i zaplijenjena znatna oprema, među kojom 5 puškomitraljeza »šarac«, 5 njemačkih šmajsera, 27 pušaka i 3 bacača mina.[31]

Dvadeset petog septembra 1943. dijelovi 2. brigade 6. ličke divizije, iz zasjede na Zuleševici, napali motorizovanu kolonu njemačkih vojnika i nanijeli joj gubitke.[32]

Tridesetog septembra 1943. dijelovi 2. brigade 6. ličke divizije u zasjedi između Dnopolja i Donjeg Lapca, zatim između Nebljusa i Donjeg Lapca, napali njemačke kolone i nanijeli im gubitke.[33]

25 Izvještaj u Arhivu CK SKH potpisan je s Ivica. Po sjećanju Miće Medica na Kamenskom je u to vrijeme bio Jovica Sijan, član OK KPH Like, pa je najvjerojatnije da je on i autor* citiranog izvještaja.

26 Podatke iznosim prema našim izvještajima.

27 AVII, reg. br. 16-1/2, k. 799

28 Isto kao 27.

29 AVII, reg. br. 16/a, k. 799.

30 Isto kao 29.

31 AVII, reg. br. 16/2, k. 799.

32 »Šesta proleterska divizija«, Zagreb 1964. (kronologija), str. 746.

33 Isto.

Drugog oktobra 1943. dijelovi 2. brigade 6. ličke divizije odbili napad njemačkih jedinica iz Donjeg Lapca ka Kamenskom.[34]

Šestog oktobra u području Zuleševice bataljoni 1. brigade 6. ličke divizije (2. i 4. bataljon), postavili su uspješnu zasjedu neprijateljskoj transportnoj koloni, koja se kretala smjerom Bihać — Gračac — Knin. Tom prilikom su uništena skoro sva vozila. Zapaljeno je 50 kamiona i ubijeno oko 50 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je oko 40 pušaka, 3 strojnice, 4 pištolja, 2 dogleda i drugi ratni materijal. Na našoj strani nije bilo gubitaka, osim dvojice lakše ranjenih boraca.[35]

Petnaestog oktobra 1943. godine 1. brigada 6. ličke divizije, na cesti između Donjeg Lapca i Mazina, napala je iz zasjede njemačke motorizirane kolone i nanijela im znatne gubitke u tehnici.[36]

Dvadeset osmog oktobra 1943. godine 5. brigada 19. sjevernodalmatinske divizije, postavila je zasjedu na cesti Kulen Vakuf — Donji Lapac. U kratkotrajnoj borbi ubijena su 33 a zarobljeno 14 neprijateljskih vojnika, među kojima i 1 njemački oficir. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza «-šarca«, 23 puške, 6 konja i razna druga oprema.[87]

Dvadeset devetog oktobra 1943. godine 5. brigada 19. sjevernodalmatinske divizije, nakon osmosatne borbe, odbacila je natrag u uporište neprijateljsku grupaciju koja je iz Donjeg Lapca prodrla u Doljane i Dobroselo. Neprijatelj je imao veći broj mrtvih i ranjenih. Bataljoni 5. brigade imali su 6 mrtvih i 12 ranjenih boraca.[38]

U vezi s tom akcijom Dragutin Grgurević je zapisao: »Komanda mjesta Donji Lapac, obavijestila je 29. X štab 19. divizije da neprijatelj iz Lapca preko Boričevca kreće prema Dobroselu. Vijest je točna. Naređeno je 5. brigadi da uzme položaje za obranu.«[39]

Devetnaestog decembra 1943. vršeći borbene zadatke po direktivi GSH, na komunikaciji Donji Lapac — Srb, 7. brigada (Treća) 19. sjevernodalmatinske divizije, pojačana s dva bataljona Kninskog partizanskog odreda i slušaocima vojno-političkog kursa, napala je neprijateljske posade u Dobroselu i Doljanima. Jak otpor neprijateljskih snaga, utvrđenja, nesinhronizirano nastupanje jedinica 7. brigade i neodgovarajući sistem veze doveli su do neuspjeha. Jedinice 19. sjevernodalmatinske divizije imale su 3 mrtva i 15 ranjenih. Poginuli su komandiri četa Jovo Vukmirović i Stevo Rakić.[40]

I Noću između 1. i 2. februara 1944. godine, 2. bataljon 1. brigade 6. ličke divizije izveo je napad na neprijateljsko uporište u Kunovcu, s ciljem da selo očisti od neprijatelja. Mjesto nije oslobođeno zbog intervencije neprijateljske artiljerije iz Srba. Neprijatelj je imao 10 mrtvih i 6 zarobljenih vojnika. Naše snage su imale 4 mrtva i 6 ranjenih boraca.[41]

Šestog februara 1944. bataljon »Stojan Matić« izveo je uspješnu akciju kod Boričevca na veću neprijateljsku transportnu kolonu koja se kretala cestom od Bihaća prema Kninu. »Lički kurir« u broju 47. od 4. IV 1944. o ovoj je akciji pisao: »Ponovo je potekla krv švapskih osvajača. Neprijatelj se kretao

34 isto.
35 AVII, reg. br. 32-3/2, k. 797.
36 »Šesta proleterska divizija«, str. 474.
37 Dragutin Grgurević »Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija«, str. 62.
38 Isto.
39 Isto.
40 Isto, kao 39.
41 AVn, reg. br. 32-2/2, k. 797.

cestom Bihać — Srb. Ali 6. II stigao je naš bataljon »Stojan Matić« i Švabe su platile. Iz duge kolone od 200 kamiona pobijeno je 150 švapskih gadova i njihovih prezrenih slugu četnika. 25 neprijateljskih kamiona našlo se pod bliskom ubitačnom vatrom. Pucala su stakla. Kamioni su skretali u stranu, nalijetali jedan na drugoga i izvrtah se zajedno s izginulim šoferima i pratnjom. 25 kamiona s pratnjom je uništeno i na njima se više neće dušmani kretati po našoj zemlji.«[42]

Šesnaestog februara 1944. jedna četa bataljona »Marko Orešković« napala qe neprijatelja u Kunovcu i nanijela mu gubitke.[43]

Dvadeset četvrtog februara 1944. godine 7. brigada 19. sjevernodalmatinske divizije, koja je stacionirana u Mazinu radi napada na komunikaciju Bihać — Knin, jednim svojim bataljonom postavila je zasjedu na cesti Doljani — Dobroselo. Neprijatelj je otkrio bataljon i napao ga s obadva boka. Vođene su borbe na liniji Sjenokos — Brezovac — Zaklopac.[44]

U noći između 25. i 26. II 1944. godine, 3. bataljon 5. brigade 19. sjevernodalmatinske divizije, napao je u Dobroselu neprijateljsku kolonu s namjerom da oslobodi 150 Rusa-legionara, za koje su postojali podaci da se nalaze u sastavu komore 1. njemačke brdske divizije koja je bila na prolazu. Akcija je samo djelomično uspjela. Oslobođen je 31 Rus. Istovremeno četnici iz Suvaje napali su snage 3. bataljona ove brigade. U toku noći 26. II 1944. dva bataljona 5. brigade iste divizije postavili su zasjedu neprijatelju na prijevoju Prisjeka. Iako je zasjeda otkrivena, neprijatelj je pretrpio gubitke od 14 ubijenih i 4 zarobljena vojnika.[45]

Dvadeset osmog februara 1944. godine 2. i 4. bataljon 1. brigade 6. ličke divizije izvršili su akcije na cesti Donji Lapac — Nebljusi u predjelu Popovića vrška, te Mamca. U obadvije zasjede neprijatelju su naneseni gubici od 115 mrtvih i ranjenih. Pored toga zarobljena su 3 legionara Rusa i jedan Nijemac. Zapaljena su tri kamiona s prikolicama i jedan osobni automobil. Zaplijenjeno je i nešto ratne opreme. Brza intervencija neprijatelja iz uporišta omela je paljenje većeg broja kamiona i zapljenjivanje veće količine opreme. Naši gubici bili su 4 mrtva i 6 ranjenih.[46]

Četvrtog marta 1944. godine, 5. brigada 19. sjevernodalmatinske divizije izvršila je akciju na komunikaciji između Dobrosela i Doljana.[47]

Četrnaestog marta 1944. iz zasjede na putu između Donjeg Lapca i Kruga, jedan bataljon 2. brigade 6. ličke divizije ubio je oko trideset neprijateljskih vojnika.[48]

U aprilu 1944. na cesti Otrić — Srb — Donji Lapac — Nebljusi 1. i 2. brigada, skoro svakodnevno u toku cijeloga mjeseca, napadima na kolone u pokretu kao i na posade pojedinih uporišta s kojima je neprijatelj obezbjeđivao komunikaciju, ometale su saobraćaj njemačkim i ustaško-domobranskim jedinicama. U toku napada neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke u

42 U kronologiji operacija Šeste proleterske divizije nema podataka o ovoj akciji. Pod datumom od 13. III 1944. u kronologiji divizije na str. 750. se kaže: »Jedan bataljon 2. brigade iz zasjede na cesti između Dobrosela i Donjeg Lapca napao kolonu njemačkih vojnika 1 nanio im veće gubitke.«

43 »Šesta proleterska divizija«, str. 750.

44 Dragutin Grgurević: »Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija«, str. 119.

45 Isto, str. 120.

46 AVII, reg. broj 32-1/2, K. 797.

47 Dragutin Grgurević: Devetnaesta sjevernodalmatinska divizija, str. 126.

48 »Šesta proleterska divizija-«, str. 750.

ljudstvu i materijalu. Prilikom jednog napada na četnike i legionare kod Suvaje poginuo je zamjenik komesara bataljona Nikola Grković.[49]

Noću između 8. i 9. IV 1944. godine, 4. bataljon 3. ličke proleterske brigade sadejstvujući snagama 1. ličke proleterske brigade vršio je demonstrativni napad na Srb i Kupirovo.[50]

Devetog aprila bataljoni 1. ličke proleterske brigade izveli su napad na neprijateljska uporišta na Brotnji, Međeđaku i Donjoj Suvaji s ciljem da ih očiste od neprijateljskih snaga i ovladaju tim dijelom komunikacije Bihać — Knin. Akcija je samo djelomično uspjela. Neprijatelj se uporno i grčevito branio iz utvrda u Suvaji i Međeđaku. U ovim borbama neprijatelj je imao 12 mrtvih i 35 ranjenih. Među ubijenima nalazio se i komandant neprijateljske posade u Suvaji. Naši gubici su bili 5 mrtvih, 18 ranjenih, 6 nestalih i 1 zarobljen borac.

Noću između 9. i 10. aprila bataljoni 1. i 2. proleterske brigade 6. proleterske divizije ponovili su napad na neprijateljska uporišta.[51]

Od dvadeset šestog do dvadeset osmog aprila 1944. godine 1. i 3. brigada 6. proleterske divizije vodile su žestoke borbe s legionarima i četnicima koji su iz Srba i Suvaje nadirali preko Osredaka ka Trubaru. Neprijatelj je uspio da prodre do Trubara i popali neke zaseoke, ali je protivnapadom pomenutih brigada odbačen ka Srbu i Suvaji. U ovim borbama je poginuo komesar bataljona 3. ličke proleterske brigade Rade Guteša.[52]

U aprilu 1944. Lički odred s Plješevice često je slao svoje čete u zasjedu i prepade na cestu Bihać — Donji Lapac, postižući dobre uspjehe.[53]

Trećeg maja 1944. jedinice 1. bataljona 1. ličke proleterske brigado postavile su na cesti Brotnja — Doljani zasjedu na koju je naišla neprijateljska grupa od 20 ljudi koja je pretraživala cestu od nagaznih mina. Skoro čitava grupa je uništena: 18 mrtvih i 2 lakše ranjena neprijateljska vojnika koji su uspjeli pobjeći. Zaplijenjena oprema: 1 »šarac«, 1 šmajser, 5 pušaka i 1 istraživač mina. Naši gubici: jedan teže (Milutin Puvalić) i 1 lakše ranjen borac.[54]

Četvrtog maja 1944. kod Martin-Broda dijelovi 1. ličke proleterske brigade vodili su borbu s njemačkim jedinicama i nanijeli im gubitke.[55]

Osamnaestog maja 1944. dijelovi 3. ličke proleterske brigade odbili napad njemačkih vojnika i četnika ka Strbcima.[56]

Petog juna 1944. dijelovi 3. ličke proleterske brigade protjerah četnike iz Tiškovca, a dijelovi 2. ličke proleterske brigade na putu između Donjeg Lapca i Boričevca ubili iz zasjeda oko 40 njemačkih vojnika.[57]

Šestog juna 1944. dijelovi 2. ličke proleterske brigade, između Kruga i Donjeg Lapca, iz zasjede ubili nekoliko njemačkih vojnika.[58]

Akcijom kod Kruga, prema raspoloživim podacima, izgleda da se završavaju akcije nekih jedinica 6. proleterske divizije, budući da ona tih dana kreće na svoj pobjedonosni put za Srbiju. Treba reći da je za sve vrijeme akcija ove divizije, kao i drugih snaga NOVJ, stanovništvo donjolapačkog

49 Isto, str. 751.
50 AVII, reg. br. 15,6. k. 802.
51 AVII, reg. br. 32-2/2, k. 797.
52 Šesta proleterska divizija, str. 751.
53 HAK, Zb. 5 — Lika u prošlosti i sadašnjosti, str. 348.
54 AVII, reg. br. 32-3/2, k. 797.
55 »Šesta proleterska divizija«, str. 751.
56 Isto, str. 752.
57 Isto.
58 Isto.

kotara na svakom koraku pružalo izdašnu pomoć svojoj vojsci, kako u ishrani i odjeći tako i u drugim brojnim akcijama uključujući obavještavanje vojnih jedinica o snagama i namjerama neprijatelja. Nikica Pejnović u svojoj studiji »Formiranje i borbeni put 6. proleterske divizije«[59] piše: »Zbog toga su naša dejstva na komunikaciji Bihać — Knin, pored ostalog cilja da neprijatelja uznemiravamo i da mu nanosimo gubitke, imali i drugi ne manje važan zadatak — da se prehranimo i dođemo do što većih količina odjeće i obuće.« I zaista stanovništvo, iako pod neprijateljskom okupacijom, opljačkano i osiromašeno odvajalo je za svoju vojsku posljednji zalogaj kruha i komadić odjeće. Govoreći o akcijama divizijskih udarnih grupa na komunikaciji Bihać — Knin, Pejnović nastavlja: »Na ovoj komunikaciji neprijatelj se kretao veoma oprezno, uz nužna čelna i bočna osiguranja, pored jakih i gustih uporišta u sehma duž komunikacije. Takvi uslovi doveli su i s naše strane do novih i karakterističnih taktičnih postupaka koji su ponikli od boraca i to onih najhrabrijih, a starješine su ih naknadno prihvatile i proširile. Naime, radi se o pojavi udarnih grupa koje su noću, pod zaštitom mraka, neopaženo prodirale u sela gdje su se nalazile neprijateljske posade, tamo se maskirale i prikrile, sačekujući pogodan trenutak dok se pojave grupe neprijateljskih vojnika koje su kratkom i snažnom automatskom vatrom i ručnim bombama bivale likvidirane. Neprijatelj je od dejstva ovih naših malih neustrašivih grupa trpio velike gubitke. Ovakva taktika omogućena je činjenicom da je narod, a naročito omladina, bio uz nas i ne samo da nismo otkriveni, nego je naše grupe omladina točno i detaljno obavještavala o svakom pokretu Nijemaca.«[60]

I poslije odlaska 6. proleterske divizije neprijatelj je trpio udarce od snaga 9. i 35. divizije NOVJ i terenskih udarnih grupa. Zato je i dalje na prostoru donjolapačkog kotara držao velike oružane snage i ubojna sredstva.

Sedmog augusta 1944, 3. brigada 35. ličke divizije izvela je uspješnu akciju na komunikaciju Donji Lapac — Srb. Zapaljeno je 26 neprijateljskih kamiona s municijom i iz ruku neprijatelja preoteto 17 Dalmatinaca, boraca NOVJ koje je neprijatelj prevozio kao zarobljenike.[61]

Trećeg septembra 1944. godine četa Komande mjesta Donji Lapac, zajedno s jednim bataljonom 13. brigade 9. dalmatinske divizije, zaposjela je cestu između Doljana i Brotnje. Na zasjedu je naišla neprijateljska kolona od 22 kamiona. Napadnut iz bliskog odstojanja neprijatelj je pretrpio gubitke od 25 mrtvih i većeg broja ranjenih. Spaljeno je 9 kamiona i zaplijenjen znatan dio vojne opreme.[62]

Od dvanaestog do četrnaestog septembra 1944. godine bataljoni 13. brigade 9. dalmatinske divizije izveli su nekoliko upada na komunikaciju Bihać — Knin. U napadu na Donji Lapac, koji je samo djelomično uspio, neprijatelju su zadani gubici od 6 mrtvih i 10 ranjenih. Cilj napada bio je omogućiti izlazak domobrana iz neprijateljskog uporišta i njihov prelazak na stranu NOVJ. Iz Donjeg Lapca je taj dan prešlo na našu stranu 150 domobrana.[63]

59 HAK, Zb. 5, str. 311. i 312.

60 Prema izvještaju OZN-e za Liku, koji je 4. jula 1944. upućen OZN-i za Hrvatsku i Štabu 11. korpusa NOVJ, na području od Cepaćuše do Kupirova neprijatelj je stalno držao preko 2.537 vojnika, naoružanih najmanje s 4 tenka, preko 10 topova, 47 raznih bacača mina i plamena 95 mitraljeza i odgovarajući broj strojnica i pušaka. To praktično znači da je na svaki kilometar ceste imao prosječno oko 40 vojnika, Gornji broj neprijateljskih vojnika poslije 15. septembra 1944. povećan je za daljnjih 500 legionara.

61 Dr Petar Kleut: Borbe u Lici 1943—11945. Lika u prošlosti i sadašnjosti, HAK, Zb. 5, str. 357.

62 AVII, reg. br. 32-1/3, k. 568.

63 AVII, reg. br. 6—13, k. 847.

Dvanaestog septembra 1944. neprijateljski garnizoni **u** Doljanima i Dobroselu prešli su kompletno sa svom opremom na stranu NOVJ. Dan kasnije **učinio je to i** garnizon u Kupirovu. Iz svih neprijateljskih uporišta prešlo je **tih** septembarskih dana 1944. godine, na Titov poziv, 1435 domobrana **i** njihovih oficira.[64]

Četrnaestog septembra 1944. bataljoni 13. brigade 9. divizije napali su Nijemce i četnike u Brotnji i na Međeđaku. Neprijatelj je bio prisiljen da napusti selo Brotnju i da se povuče u bunkere na Međeđaku, otkud je pružao žilav otpor sve dok mu nije došlo pojačanje od Bihaća, koje je odbacilo s komunikacije jedinice 13. brigade.[85]

Petnaestog decembra 1944. jedinice 35. udarne divizije NOVJ izvršile su napad na neprijateljski garnizon u Donjem Lapcu s ciljem da likvidiraju neprijateljske snage i oslobode mjesto. Prema izvještaju štaba 3. udarne brigade, napad nije uspio, jer »pripreme za akciju nisu u potpunosti izvršene« i zbog ispoljenih vlastitih slabosti. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 9 mrtvih i 23 ranjena vojnika. U nastavku pomenutog izvještaja dodaje se da su »naši gubici 2 mrtva, 9 ranjenih i dva nestala. Među ranjenim je operativni oficir 3. bataljona Stipaničev Šime, vodnik Vujasinović Đuro iz 3. bataljona i vodnik Rakić Jovan iz 2. bataljona. Među poginulima je komesar čete u 3. bataljonu Cukrov Ernest.. ,«[66]

Nakon što su jedinice 20. dalmatinske divizije oslobodile Srb i okolicu, nastavljene su borbe za zauzimanje Međeđaka i oslobođenje Brotnje. Noću između 31. XII 1944. i 1. I 1945. jedinice 8. brigade 20. dalmatinske divizije vodile su žestoke borbe s jakim neprijateljskim garnizonom u Doljanima i ujutro oslobodile selo. Neprijateljski front pomakao se prema Lapcu i utvrđen na Prisjeci gdje je ostao do druge polovine marta 1945.[67]

Ujutro, 20. marta 1945, snage 20. divizije NOVJ uništile su na Malom Kamenskom »jedan neprijateljski polubataljon (oko 400 vojnika), koji je pokušao da se iz Udbine preko Plješevice izvuče u dolinu Une«.[68] Bio je to posljednji odlučan obračun s neprijateljskim snagama na području donjolapačkog kotara. Istog dana jedinice 26. dalmatinske divizije oslobodile su Donji Lapac, sutradan Nebljuse, a nakon sedam dana i sam Bihać, koji je 28. marta 1945. bio potpuno očišćen od neprijatelja. Tim je donjolapački kotar definitivno oslobođen.

Treba reći da je u svim akcijama jedinica NOV učestvovalo i stanovništvo. Ono je na ovaj ili onaj način bilo čvrsto vezano za svaku borbenu akciju. Pri tom je pokazivalo masovnu hrabrost i ustrajnost. Primjera junaštva i požrtvovanja naroda, naročito žena i omladine, ima mnogo i mogli bi se redati u nedogled. Mjesto toga, sve ćemo ih prezentirati jednim od onih primjera koji su ušli u anale Okružne konferencije USAOH-a za Liku održane 30. augusta 1944.

Među pojedinačnim pohvalama koje su izrečene na pomenutoj omladinskoj konferenciji Like, pod rednim brojem 7 zabilježeno je slijedeće:

»Mika Tankosić iz Dugopolja, kotar Donji Lapac, omladinka, seljanka, naročito se istakla kao vodič partizanima i mnogim prolaznicima (razne parti-

64 Izvještaj KK Donji Lapac upućen OK Like od 24. IX 1944.
65 AVII, reg. br. 6—13, k. 847.
66 AVII, reg. br. 18—14,. k. 1237 A.
67 Sjećanja autora.
68 Oslobodilački rat naroda Jugoslavije, 2, str. 557.

zanske delegacije — pp) preko neoslobođenog teritorija općine Srb. Tako je u X mjesecu, otkako je okupiran kotar Donji Lapac, bila vodič 100 puta i to najviše gola i bosa po snijegu i kroz grmove probila se i prenosila ranjene narodne borce. Ista je učestvovala u prenošenju 25 ranjenih drugova. U svom selu, u radu s omladinom ona je glavni pokretač omladine na svaki rad i prva je u selu naučila čitati i pisati«.

Za Miku Tankosić i stotine njenih drugarica omladinki nije bilo prepreka. Stradanja su bila česta jer su se preko glava stanovništva rasprskavale topovske granate i na svakom koraku fijukali kuršumi. Ali je to narod, odlučan da se bori protiv tuđinske okupacije, stoički podnosio i pobjeđivao.

b) *Is/padi neprijatelja iz uporišta, vršenje terora i represalija nad stanovništvo*

Stanovništvo je bilo stalno izloženo opasnostima i stradanjima, a naročito prilikom neprijateljskih ispada iz uporišta duž komunikacije Bihać — Knin. Neprijatelj je vršio te ispade u cilju pljačkaških pohoda i šire zaštite komunikacije. Intenzitet ovih ispada i brutalnost koju je neprijatelj u njima ispoljavao, samo djelomično mogu potvrditi visok stepen borbene postojanosti i nepokolebljivosti stanovništva, kao i ukazati na ogromne žrtve i stradanja koja je narod podnosio.

Nije moguće izvršiti potpunu rekonstrukciju svih ispada koje je neprijatelj poduzimao iz svojih uporišta u periferna sela i zaseoke koji nisu bili pod stalnom, odnosno njegovom čvrstom kontrolom. Neprijatelj je prilikom svakog izlaska iz uporišta na komunikaciji Bihać — Knin, ili uz nju, pljačkao, palio, ubijao, tukao, odvodio u logore i na razne načine vršio represalije i teror nad stanovništvom. To mu je omogućavao brojčani i tehnički sastav njegovih snaga koje je držao duž komunikacije. Na svaki kilometar ceste neprijatelj je držao po 50 ljudi, četiri topa, minobacača ili mitraljeza. Neprijateljske snage nisu nikad bile ispod 40 vojnika na kilometar komunikacije.

Pokušat ću u obliku kronologije prezentirati neprijateljske ispade iz uporišta, njegove zločine, teror i represalije.[69]

Neprijatelj je ispade iz svojih uporišta vršio vrlo često. Manjim ili većim snagama upadao je u poluoslobođena sela i zaseoke, u one dijelove kotara koji su se nalazili podalje od komunikacije i koje nije mogao držati pod stalnom i čvrstom kontrolom. U ovisnosti o svojim planovima i ciljevima neprijatelj je vršio ispade i izvan donjolapačkog područja s ciljem da:

— od komunkacije Bihać — Knin odbije pritisak partizanskih snaga, pa i manjih udarnih grupa, uništi baze i snage NOP-a koje su mu zadavale udarce, dolazeći iz svake šumice ili razbacanih brdskih naselja; pljačka, pali i uništava materijalnu bazu otpora.

Brojnim pljačkama i paljevinama svakodnevno je iscrpljivana materijalna baza stanovništva koje je velikim dijelom bilo osuđeno na gladovanje, golotinju i opću bijedu.

Od prvog časa njemačke okupacije, koja je uslijedila nakon skoro dvogodišnje slobode, kretanje mještana koji bi se našli u okupiranim sehma, bilo je stavljeno pod najstrožu kontrolu. Istina, najprije s mnogo takta i opreza. Kasnije, kada se neprijatelj uvjerio da njegove mjere pasivizacije ne uspijevaju, svaki sumnjivi pokret bio je nemilosrdno presijecan kratkim rafalima

69 Sasvim sigurno da kronološki podaci nisu potpuni zbog pomanjkanja pisanih dokumenata.

njemačkih šaraca. Tako je njemačko promatranje i taktiziranje bilo vremenski ograničeno samo na septembar. Već početkom oktobra 1943. nastao je period terora koji nije prestajao sve do 22. marta 1945.[70]

Tokom septembra 1943. neprijateljske snage stalno stacionirane u Donjem Lapcu, izvršile su nekoliko ispada u sela Oraovac i Dnopolje. Bili su to pljačkaški pohodi u kojima je neprijatelj iz polja i od napuštenih kuća odvozio sijeno, slamu, kupus, krompir i raznu građu koju je koristio za gradnju bunkera i baraka. Tada je neprijatelj još s dosta takta postupao s rijetkim stanovnicima koje bi zatekao kako iz šume krišom prilaze kućama u potrazi za hranom.

Trećeg oktobra 1943. neprijatelj je s jačim snagama izvršio ispad iz garnizona i produžio napadom na Kamensko. Nakon višesatne borbe protjeran je natrag u Donji Lapac. U borbama su učestvovah bataljoni »Staniša Opsenica« i Samostalni bataljon 6. ličke divizije, te borci čete pri Komandi mjesta Donji Lapac. U borbama je poginuo Mile Jerković, zamjenik komesara Samostalnog bataljona.[71] »Neprijatelj nije uspio uhvatiti nikoga od naroda« — kaže se u izvještaju Kotarskog komiteta partije, upućenog Okružnom komitetu 14. X 1943.[72] Na Kamenskom je neprijatelj uspio zapaliti nekoliko seoskih kuća i dvije barake komande logora.[73]

Petog oktobra 1943. jača njemačko legionarska jedinica iz Donjeg Lapca izvršila je ispad preko Dobrosela sve do Martin-Broda. Malobrojne partizanske snage Kninske brigade nisu ih uspjele zadržati. U akcijama na Martin-Brod, Doljane i Dobroselo učestvovah su i četnici. U Doljanima neprijatelj je zapalio 22 kuće, opljačkao 17 komada krupne i 220 komada sitne stoke. U Martin-Brodu su zapaljene sve kuće i pilane, te 39 mlinova — vodenica. Opljačkano je 46 ovaca, 2 konja i 1 krava. U Dobroselu su neprijateljski vojnici istog dana opljačkali 150 vozova stočne hrane, 60 vreća kukuruza i 15 vreća žita.[74] S neprijateljem je tog dana dobrovoljno otišao Mirko Petrovič, trgovac iz Dobrosela.[75]

Petog novembra 1943. oko 1.000 neprijateljskih vojnika krenulo je iz Donjeg Lapca preko Dobrosela u Doljane s namjerom da pljačka i pali sela. likvidira partizanske ustanove i komande koje su u Doljane prešle s Kamenskog. Borci pri Komandi mjesta Donji Lapac i Terenske čete komande 2. ličkog područja zaustavili su napadače pred Doljanima. Neprijatelju je pružan odlučan otpor s Kalanjuše i Ivanjevače. On je tek u sumrak jakom minobacačkom vatrom uspio potisnuti partizane prema Brotnji i Međeđaku. U sumrak, neprijatelj se morao povući u Lapac, a da u Doljanima nije zapalio ni jednu kuću.[76] Prethodne noći, tj. 4/5. novembra, zahvaljujući obavještajnim podacima koje je dala djevojka Zorka Ćopić iz Zaklopca, pod Lipovačom je i na prilazima Ivanjevači, s južne strane, osujećen iznenadni napad neprijateljskog trupa na Komandu mjesta, Kotarski komitet i Kotarski NOO u Doljanima.

70 Najviše podataka o tome periodu ima u izvještajima kotarskog komiteta KPH i POC-a (Pomoćni obavještajni centar) za Liku .
71 Iz sjećanja autora.
72 Arhiv CK SKH.
73 Ovo je prvo paljenje koje su Nijemci izvršili od dolaska u Donji Lapac.
74 Izvještaj POC-a za Liku, od 29. X 1943.
75 Izvještaj KK Donji Lapac upućen OK KPH za Liku od 14. X 1943.
76 Sjećanja autora.

Istog jutra Nijemci i četnici su upali u selo Brezovac i zapalili ga. Od 34 Jcuće koje su postojale u selu, samo su dvije ostale nezapaljene. Neprijateljski vojnici su iz sela otjerali 5 ljudi koje su otpremili za Bihać.[77]

Jedanaestog novembra 1943. četnici iz Opačića Doline upali su u selo Mišljenovac. Prema izvještaju komande 2. ličkog područja, upućenog 15. XI 1943. Vojno-pozadinskom odsjeku Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, »četnici su uhvatili dva odbornika, te jednog od njih ubili. Uhvatili su i neke omladince i partizane, koji su se nalazili kod kuće. Tukli su narod po selu, a iz nekih kuća su odnijeli i svinjsku mast.«[78] O tom događaju u izvještaju Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu za Liku 16. XI 1943, nalazimo i podatak da su četnici »odagnali i pet partizana koji su se nalazili na bolovanju, te dva vola od predsjednika odbora.«[79] Izvještaj POC za Liku u pogledu pogibije odbornika je nešto precizniji. U njemu se navodi da je »od četnika ubijen Nikola Nina Milanović koji je bio na dužnosti sekretara Općinskog rukovodstva SKOJ-a za lapačku općinu.«[80]

U prvoj polovini novembra 1943. godine četnici iz Donjeg Lapca i Opačića Doline često su vršili ispade u okolna sela, radi pljačke i hvatanja pojedinaca. Jednog dana upali su u Dnopolje i Birovaču. Silom su pokupili narod i odveli na četnički zbor. Dok su jedni prijeteći svojim oružjem, iz kuće izvlačili narod i odvodili na zborište, za njima su išli drugi četnici i pljačkali po praznim kućama.[81]

U izvještaju Kotarskog komiteta partije od 16. XI 1943, nalazimo podatke da je »četnička banda opet upala na Kamensko gdje je, koristeći odsustvo naših snaga, uspjela popaliti ostatak zgrada i uhvatiti izvjestan dio naroda koji se nalazio u logoru. Narod su nakon kratkog vremena pustili. Odveli su familiju Kojice Blanuše. Iz Kamenskog su odagnali 50 komada goveda, 130 ovaca i izvjesnu količinu suhog mesa.«

Dvadeset prvog novembra 1943. četnici i Nijemci s Otrića stigli su u Kupirovo, a već 22. XI i u Srb kojeg su partizani napustili noću 21/22. novembra. Njihove napadne snage procjenjivane su na 500—600 ljudi i 4 tenka. Narednog dana neprijatelj je, istovremeno iz Lapca i Srba, prodro u Doljane čime je bila izvršena okupacija čitavog kotara.

Dvadeset četvrtog novembra 1943, nadirući iz uporišta u Doljanima, zajedno s četnicima iz Donjeg Lapca, neprijatelj je u području Martin-Broda popalio sve mostove na Uni, osim jednog smještenog između martinbrodskih željezničkih tunela.[82]

Drugog decembra 1943 godine prilikom prebacivanja u Nebljuse poginuo je Đuro Popović,[88] član Partije i predsjednik NOO za Nebljuse.

Potkraj novembra 1943. četnici su iz Srba izvršili napad na Ajderovac. Naše snage su ih odbacile, ali su oni uspjeli zapaliti nekoliko kuća u kojima je izgorjelo nekoliko osoba. U izvještaju Kotarskog komiteta od 2. decembra, pored ostalog, nalazimo i konstatacije da se četničko-njemačka banda kompromitirala »palenjem sela Ajderovca (nekoliko kuća) i ubijanjem jednog

77 Izvještaj POC za Liku od 9. decembra 1943.
78 AVII, reg. br. 23-3/2, k. 127.
79 Arhiv CK SKH.
80 Izvještaj POC za Liku, koji je 9. XII 1943. upućen GOC-u.
81 Izvještaj KK Donji Lapac upućen OK KPH za Liku od 16. XI 1943.
82 Radi se o mostu za koji je već ranije rečeno da je vod boraca Komande mjesta Donji Lapac, na njegovom prilazu pružio neprijatelju odlučan otpor i uspio ga odbranlti.
83 Ubili ga četnici.

starca, kojeg su poslije bacili u vatru, kao i dviju žena koje su bile bolesne. Nijemci i četnici su češće napadali Ajderovac, selo nedaleko Srba, u kojem su bili smješteni Komanda mjesta Srb, Općinski komitet Partije i ONOO Srb.

Desetog decembra 1943. jača grupacija Nijemaca i četnika izvršila je iznenadni napad na Ajderovac u kojem su se nalazile gore pomenute organizacije i Komanda mjesta. Neprijatelj je iskoristio premoć svojih snaga i djelomično iznenađenje i tako polučio izvjesne uspjehe. O toj neprijateljskoj akciji Komanda 2. ličkog područja u svom izvještaju Vojno-pozadinskom odsjeku GSH, od 15. XII 1943. godine, pored ostalog, piše: »Neprijatelj, predvođen četničkim bandama, uspio je saznati gdje se nalazi Komanda mjesta Srb.« U nastavku izvještaja se dodaje da je neprijatelj s oko 500 Nijemaca i legionara napao Komandu u Ajderovcu gdje je 8 boraca uhvaćeno i tri poginula.[84] U drugom jednom izvještaju nalazimo podatke da je »tom prilikom zarobljeno 8 stražara i jedan ranjen. Arhiva (djelovodnik) je pala neprijatelju u ruke. Također je poginuo jedan drug, član općinskog NOO Srb,[85] koga smo mi sad na sastanku primili u partiju. Sekretara Općinskog NOO-a su uhvatili živa,[86] poslije čega su se odmah vratili u Srb.«[87]

Većina uhvaćenih partizana pobjegla je od četnika čim im se pružila prva prilika.

Dvadesetog januara 1944. četnici su upali u Ajderovac u kojem se na političkom radu našao neustrašivi član Kotarskog komiteta SKOJ-a, Uroš Damjanović Uro. Kad se našao u četničkoj klopci, sklonio se u jednu pojatu iz koje je pružao otpor. Četnici su navaljivali. Hrabri i popularni Ure nije se predavao. Pred pojatom ubio je četnika. Ponestalo mu je municije pa je zadnjim metkom pucao u sebe.[88]

U prvoj polovini februara 1944. četnici su istukli sve partizanske familije u selu Brotnji. U izvještaju KK KPH od 13. II 1944. godine piše: »Neprijatelj je od posljednjeg izvještaja, tj. od 1. do 13. II uspio da uhvati dva člana Partije i to Radu Pajića, koga su odmah ubili i Danu Polovinu, kod koga su našli materijala i pojedinih pribilježaka o obavještajnoj službi. Znademo da je Polovina strahovito mučen. Ne znamo da li je ubijen ili nije.«[89]

Desetog februara 1944. godine, prema izvještaju POC-a za Liku od 1. marta 1944, u selo Osredke došlo je oko 500 Nijemaca i legionara predvođenih trojicom četnika.

Utvrđeno je da je toga dana u Osredcima zaklano 18 osoba i to: Pajica Pavković, stari i njegova snaha, Miljan Pavković, Milka Pavković, Đuro Dukić i žena mu Soka i kćer Bosa, udata Pavković, Ljuba Pavković Mandina, Andrija Rus, čitava familija Jove Pavković i to: Jovo, žena mu Smilja, snaha Mika, Mikina djeca: Borka, Dušan, Gojko i Jovo, zatim Jovina snaha Ljuba i njena djeca Milan, Smilja i Mara.[90]

Jedanaestog februara 1944. neprijateljski vojnici su ranih Jeku Rašetu,, Jandru Rašetu i Peru Vladetić iz Mišljenovca kada su prelazili preko Pištal-

84 AVII, reg. br. 27/3. kg. 127.
85 Radi se o Iliji Rađenoviću.
86 Jovo Kalinić, kasnije uspio pobjeći.
87 Izvještaj KK Donji Lapac od 13. 12. 1943.
88 »Lički kurir« br. 36 od 7. II 1944.
89 Dane Polovina, predratni član Partije i učesnik Prve okružne partijske konferencije na Plitvicama, komesar 3. bataljona Ličkog partizanskog odreda, odveden je u neprijateljski logor, otkud je zamjenom oslobođen. Umro je poslije rata u Apatinu.
90 Đuro Dukić, izbjeglica iz Doljana, sinovi Rade i Jovo poginuli su ranije u partizanima. Sina Dušana kasnije su četnici ubili u Bubnju.

ske drage. Iako ranjeni, uspjeli su pobjeći (kako se to navodi u izvještaju POC-a za Liku od 1. marta 1944).

Dvanaestog februara 1944. neprijatelj se iz pravca Brotnje, koristeći veliku maglu uspio spustiti u Martin-Brod gdje je zapalio sve što je bilo obnovljeno (bajte i kuće). Ubili su jednu bolesnu ženu koja nije mogla pobjeći. Tada su opljačkali 4 krave, 1 konja i jednu kravu ubili.[91]

Dvadeset prvog februara 1944. neprijateljske snage iz Srba krenule su u pljačku prema selu Ajderovcu, Podurljaju i Lisini. U Ajderovcu su zapalili kuću Dane Damjanovića, starog 70 godina i ubili ga. U Lisini je neprijateljske snage predusrela udarna grupa i ubila jednog njemačkog oficira i 6 vojnika, a druge natjerala natrag u Srb.[92]

Dvadeset drugog februara 1944. Nijemci su iz svog doljanskog garnizona izvršili ispad u zaselak Kamenito Poljice. Zapalili su 7 kuća i odagnali 8 volova. Naše snage natjerale su neprijatelja na povlačenje.[93]

Dvadeset trećeg februara 1944. Nijemci su u Doljanima zapalili 9 kuća, a iz Dobrosela odagnali 6 volova i jednu kravu.[94]

Početkom marta 1944. veća grupa četnika iz Donjeg Lapca upala je u selo Oraovac gdje je pljačkala. Tom prilikom četnici su ubili Miloša Dukića, kandidata KPJ i člana Mjesnog NOO Oraovac koji je odbio da im se preda.

Drugog marta 1944. četnici su izvršili ispad prema Osredcima, ali su odbijeni od jedinica 1. brigade 6. ličke divizije.[95]

Sedmog marta 1944. neprijatelj je iz uporišta na komunikaciji vršio ispade radi pljačke i palenja sela. U izvještaju Kotarskom komitetu partije Općinski komitet Srb, 8. marta, pisao je ovo: »Jučer je neprijatelj izlazio na Krčko Brdo. Iskoristio je odsutnost naše vojske i uspio zapaliti nekoliko kuća, pohvatati dio naroda, kao i opljačkati nešto narodne imovine.«[96]

Dvadeset trećeg marta 1944. neprijatelj je upao u selo Dabašnicu i opljačkao 6 komada goveda.[97]

Dvadesetčetvrtog marta 1944. četnici, su po noći izlazili na Krčko Brdo, gdje se zatekla i udarna grupa bataljona »Božidar Adžija«, u kojoj se našao i jedan od Đilasa iz Krčkog Brda. Cim je smjestio grupu na odmor, Đilas je otišao po četnike koji su došli i proleterima, dok su spavali, pokupili oružje. Kad su ih četnici probudili, partizani su skočili, bacili bombe i rastjerali četnike i pritom 6 ranih i jednog ubili, te zarobili dva karabina i jednu šajkaču s mrtvačkom glavom. Četnici su odveli Milana Đilasa.[98] Po sjećanju Miće Grbića," ondašnjeg partijskog aktiviste na tom terenu, u pomenutom okršaju nije stradao nitko od boraca 6. proleterske divizije.[100]

Drugog aprila 1944. neprijateljske snage, koje su krenule iz Suvaje, još u toku noći zaposjele su prostor koji Dobroselo dijeli od Brezovca i Mazinske planine. Dio neprijateljske posade iz Donjeg Lapca zaposjeo je Prisjeku i

91 Izvještaj POC-a za Liku od 1. III 1944.
92 Izvještaj POC-a za Liku od i. 3. 1944.
93 Isto.
94 Isto.
95 »Šesta proleterska divizija«, str. 750.
96 Muzej Like u Gospiću.
97 Izvještaj Opć. komiteta Srb od 25. III 1944.
98 Odnosi se na terenskog aktivistu, a ne na pripadnika udarne grupe Iz bataljona »Božidar Adžija«.
99 Mićo Gribć nosilac Partizanske spomenice 1941, živi u Apatinu.
100 Poginula je samo kćer Pere Miljuša, u čijoj se kući to zbivalo. Bila je skojevka. Njen otac Pero ostao je i dalje vjeran NOP-u.

zatvorio sve puteve i pravce koji su izvodili sjeverno i istočno od sela. Steg-nuto gustim obručem Dobroselo se našlk> potpuno nemoćno da bilo što učini kako bi osujetilo neprijateljske planove. Upadajući u kuće fašisti su izvlačili starce, žene i djecu i trpali ih u pripremljene kamione. Kuće i staje su odmah palili. Kako bi koji kamion bio napunjen, tako je odmah odlazio prema Do-njem Lapcu i dalje za Bihać. Stanovništvo je otpremljeno u logor kod Siska.

Prema izvještaju Kotarskog komiteta Partije, upućenog Okružnom komi-tetu 19. aprila 1944. neprijatelj, tj. Nijemci, ustaše i četnici, otjerali su tih dana u logor 547 lica (iz Dobrosela 500, iz Doljana 11, iz Gornjeg Lapca 31 i iz općine Srb 5 lica). Od toga 19 je ljudi bilo srednjih godina, 58 omladine, a ostalo sve starci, žene i djeca.

U izvještajnom periodu od 25. III do 19. IV otjerali su 245 komada krupne i 206 komada sitne stoke. Jedan dio stoke je izgorio. Fašisti su tih dana zapalili 69 kuća i 125 gospodarskih zgrada. U citiranom izvještaju se ističe da neprijatelj protura vijesti kako je narod otjeran u logor, zato što je naša vojska napadala neprijatelja i pobila neke njemačke oficire.

U prvoj polovini aprila 1944. četnička grupa iz Brotnje probila se noću u mazinski zaselak Mandić Dragu i uhvatila nekoliko članova NOO-a Brot-nje i odvela ih sa sobom.[101]

Osamnaestog aprila 1944. neprijateljske snage iz Donjeg Lapca i drugih uporišta s komunikacije Bihać — Knin, izvršile su ispad u Mazin i uspjele s dva tenka prodrijeti do Bruvna. Neposredni cilj ovih ispada je razbijanje partizanskog centra donjolapačkog kotara u Mazinu, hvatanje grupe od oko stotinjak savezničkih avijatičara i majora Randolpha Churchilla, koji se u to vrijeme nalazio u Mazinu na proputovanju od Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske za Drvar. Nijemci su djelomično ostvarili svoj plan. U Bruvno su s tenkovima stigli pred osnovnu školu oko podne, kojih desetak minuta na-kon što su se iz škole povukli gračački komunisti koji su u školi započeli partijsko savjetovanje. Mitraljeskim rafalima iz tenkova ubili su u Bruvnu nekoliko seljaka koji su orali na jugozapadnoj strani Ovčuva. U Mazinu su »zarobljena dva partizana, jedan američki avijatičar i osamnaest seljaka, mahom staraca i djece, te stotinjak grla goveda i ovca.«[102] Prema istom iz-voru, a koji se temelji na izvještaju ROC-a Gračac, u Mazinu je tog dana ranjeno više lica, zapaljeno osamdesetak kuća i gospodarskih zgrada, zapa-ljena je hrana i so namijenjena jedinicama NOVJ u Bosni.

Devetnaestog aprila 1944. neprijatelj je nadirao prema Dabašnici, Ajderov-cu, Lisini, Gornjoj Suvaji, Zaklopcu i Brezovcu gdje su palili i pljačkali.[103]

Dvadesetog aprila 1944. neprijatelj je nadirao prema Ličkim i Bosanskim Osredcima, te prema Cvjetniću. U navedenim sehma ranjeno je nekoliko lica.[104]

Neprijatelj se pod udarcima 3. i 4. bataljona 3. ličke proleterske brigade, uz gubitke od 40 mrtvih (12 leševa ostavljenih na bojištu) i preko 60 ranjenih, navečer morao povući u Srb i Suvaju. Naši gubici u tim borbama iznosili su 8 mrtvih, 1 zarobljen i 11 ranjenih.[105]

101 Sjećanje Đure Dukića, predsjednika općinskog NOO-a Doljani.
102 M. Medić: Zamke pod Plješevieom, str. 115. »Naprijed«, Zagreb, 1964.
103 Izvještaj Opć. komiteta Srb od 20. IV 1944.
104 Isto.
105 AVII, reg. br. 12-2, k. 797.

Dvadeset prvog aprila 1944. četnici su strijeljali Mariju Balać, člana ROC-a za kotar Donji Lapac koju su još ranije uspjeli uhvatiti.[108]

Dvadeset šestog aprila 1944. »neprijatelj je otpočeo s ofanzivom na oslobođeni dio, tj. na Osredke i prema Trubaru, koja je završena 28. IV. Neprijatelj je popalio i ono malo kuća što je ostalo iza prošle ofanzive. Narod je izbjegao u dva pravca, prema Uilici i Bobari. Ovaj dio što je išao prema Bobari bio je izložen topovskoj vatri, tako da je jedna osoba poginula i tri ranjene.«[107] (Rajko Pavković, star 5 godina, a ranjene su Zorka Bokan i skojevka Milka Bokan). U izvještaju POC-a za Liku nalazimo podatak da je kroz trodnevno neprijateljsko divljanje po sehma, u kojem su četnici prednjačili, u Osredcima zapaljeno 103, a u Dugopolju 25 kuća.[108]

Otpor neprijatelju u ovim akcijama pružah su bataljoni 3. ličke proleterske brigade.

Dvadeset sedmog aprila 1944. četnici su izvršili ispad u Krčko Brdo i uhvatili odbornika Vida Vejina i omladinca Nikolu Vejina. Predali su ih Nijemcima koji su ih odveli u Bihać.[109]

Dvadeset devetog aprila 1944. četnici su ubili Smiljanu Prijić koja je iz sela Ajderovca išla svojoj kući.[110]

Trećeg maja 1944. četnici iz Opačića Doline strijeljali su Jovu Blanušu i Jandru Zobenicu.[111]

Četvrtog maja 1944. neprijatelj je napadao prema Palučcima i Martin-Brodu s namjerom da pljačka i pali, ali su ga naše snage odbacile natrag.[112]

Šestog maja 1944. ubijeni su Jovan Obradović i Jeka Dukić iz Doljana. Pali su na jednom puteljku kod Dabine strane kada su prolazili na stotinjak metara od kote Ivanjevača na kojoj se nalazila stalna neprijateljska posada. Na njih su pucah iz oklade da li će ih od »prvog naboja« pogoditi.[113]

Osmog maja 1944. godine neprijateljska grupa izvršila je upad u sela Brezovac i Zaklopac u kojima su uhvatili članove Općinskog NOO-a Doljani Stevu Medića i Dušana Jelaču i partizana Mićana Medića iz Zaklopca. Tukh su ih i mučili.[114] Stevo Medić Brezovčanin[115] priča: »Drugi dan po Đurđevdanu našao sam se po zadatku u Brezovcu. Istog dana se u selu našla i četnička trojka iz Brotnje koju je predvodio Nikola Pilja, četnički komandir. Čekala je prikrivena u jednoj kući, znanjem njenog domaćina. Kad sam ulazio u tu kuću, oko nje nikoga nije bilo. Čim sam ušao u kuću, za leđima mi se pojavio Nikola Pilja, vođa četničke trojke. Bio je negdje prikriven. Četnici su me tada uhvatili i odveli u Brotnju. Tukli su me i govorili da će mi poklati svu porodicu ako im pobjegnem. Dok me Pilja tukao, branio me jedan od njegovih pratilaca. Još iste večeri sproveli su me iz Brotnje u Suvaju. Tamo sam se odmah sreo s nekim ljudima iz Suvaje koji su isto bili prisilno u četničkim redovima. On su mi savjetovah kako da se najlakše spasim i izvučem od četnika. Poslušao sam ih i nisam se protivio pritisku da ostanem u čet-

106 Izvještaj POC-a za Liku GOC-u Hrvatske od 25. V 1944.
107 Izvještaj Opć. komiteta Srb od 1. V 1944.
108 Izvještaj POC-a za Liku od 25. V 1944.
109 Isto.
110 Izvještaj POC-a za Liku od 25. v 1944.
111 Isto POC. Blanuša je u četničkim redovima radio kao partizanski obavještajac, a Zobenica je prije hvatanja od četnika bio predsjednik NOO-a Kestenova Korita.
112 Izvještaj KK Donji Lapac OK Like od 6. V 1944.
113 Sjećanje Danice Dukić Medić na izjave nekih domobrana 1944.
114 Izvještaj POC-a za Liku od 25. V 1944.
115 Zivi u Apatinu.

nicima. Otklonio sam od sebe sve njihove sumnje. Nakon nekoliko dana dali su mi pušku i postavili iste večeri na stražu. Iste večeri sam pobjegao s Kečine glavice i odnio četničku pušku.«

Od 7. do 12. V 1944. u početku Sedme neprijateljske ofanzive neprijatelj je s jačim snagama vršio ispade u Krbavsko polje pravcem Lapac — Udbina Pečani,[116] i pravcem Kamensko — Frkašič,[117] s ciljem da učestvuje u širim operacijama protiv 35. ličke divizije. Ispade je organizirao 15. armijski brdski korpus.[118] Neprijateljska grupacija iz Donjeg Lapca, kao desna napadna kolona, krenula je preko Dnopolja i Kamenskog prema Frkašiću da bi sadejstvovala neprijateljskim snagama, koje su od Prijeboja i preko Ljubova prodirale prema Korenici 10. i 11. maja 1944. godine.[119]

Četrnaestog maja 1944. godine 2. brigada 35. ličke divizije i 1. brigada 8. kordunaške divizije odbijale su žestoke napade neprijatelja na Frkašič, Padališta i Kamensko s ciljem zaštite ranjenika. Neprijatelj je ipak ovladao Bijelim Potocima i Kamenskim, ali su ranjenici iz Bijelih Potoka evakuisani na Kordun. Na Kamenskom neprijatelj je otkrio i uništio neke baze NOV.[120]

Bijeli Potoci su od marta 1942. godine pa sve do konca juna 1944. bili skrovito sjedište partizanskih bolnica i razvijenih radionica. Kamensko i Bijeli Potoci su skoro za sve vrijeme njemačke okupacije donjolapačkog kotara bili sklonište naroda i njegovih antifašističkih organizacija. Ta istaknuta baza NOP-a spaljena je 26. juna 1944. godine i napuštena.[121]

Sedma neprijateljska ofanziva, koja je u Lici okončana 17. maja kada je neprijatelj počeo povlačiti svoje snage radi pripremanja za drvarsku operaciju, ostavila je iza sebe velika materijalna pustošenja u čitavom kraju. Njene posljedice naročito su se teško odrazile na ishranu naroda i NOV-e.

Dvadesetog maja 1944. jedna četnička grupa izvršila je ispad prema Bubnju u kojem su ubili borca Dušana Dukića iz Doljana i još jednog borca rodom iz Osredaka.[122]

Dvadeset petog maja 1944. neprijateljske snage iz područja Srba otpočele su svoje nastupanje prema Drvaru da bi učestvovale u poznatoj drvarskoj operaciji.

Drugog juna 1944. četnici Pere Rajaka i Mane Rokvića izašli su na Urljaj gdje su od naroda opljačkali: 15 komada krupne i 150 komada sitne stoke, 4 konja, 300 kg žita, 20 kg masti, te više drugih stvari. Išli su i na Koraćušu gdje su opljačkali 165 glava sitne stoke, dosta žita, drugih stvari i robe. Četnici, koje je taj dan predvodio Iso Lukić, bili su i u Podurljaju. Pored pljačkanja maltretirali su stanovništvo. Tada su uhapsili Gojka i Slavka Sijana, premlatili tri žene: Soku, Anđu i Maru Sijan.[123]

118 Tim pravcem je nastupao 92. motorizirani puk, koji je savladao odbranu bataljona iz Ličkog NOP odreda na Kuku. On je 12. maja izbio na Udbinu i spojio se sa snagom puka »Brandenburg« koji se probio iz pravca Bruvna, nakon što je savladao otpor 3. dalmatinske brigade, Dr Petar Kleut, Zbornik 5, HAK, str. 352.

117 Tim pravcem je nastupao jedan bataljon 373. legionarske divizije »Tigar« ojačan s četnicima.

118 Dr Petar Kleut, HAK, Zb. 5, str. 348—350.

119 Isto, str. 351.

120 Marija Ninković: Značenje i uloga Bijelih potoka i Kamenskog u NOK-u 1 mogućnost razvoja turizma na tom području, HAK, Zb. 5, str. 452.

121 Isto.

122 Izvještaj POC-a za Liku od 25. V 1944.

123 Podaci iz izvještaja Općinskog komiteta Srb, od 6. VI 1944. proširenim s izjavom Ise Lukića, datom pred istražnim organima 1945.

Istog dana jača grupa četnika iz Donjeg Lapca krišom se privukla kroz šumu Sarajevo i neopaženo dospjela do sela Krčane, u kojem se nalazila bolnica s partizanskim ranjenicima. Četnici su napali bolnicu tačno u podne. Tog časa u selu Ondiću, kilometar zapadnije od Krčane, Kotarski komitet Partije za kotar Donji Lapac, održavao je svoju sjednicu kojoj su prisustvovala i tri člana Okružnog komiteta KPH za Liku. Na prvi znak pucnjave sjednica je prekinuta.

»Ranjenici«! uzviknuo je Milan Majstorović, sekretar komiteta i bez daljnje riječi požurio uzbrdicom koja je vodila prema bolnici. Za njim su pošli i ostali. Desetak članova Komiteta bili su prvi koji su pružili pomoć napadnutoj bolnici. Nešto iza toga stigla je iz Komičkog Poljica i telefonska četa koju je poslala Komanda 2. ličkog područja. Po mom sjećanju među prvima koji su stigli na domak bolnice i otvorili vatru na četnike, bili su: Pilja Babić, Mito Dimitrijevski, Aco Radaković — članovi Okružnog komiteta KPH za Liku, te Milan Majstorović, Joca Milanović, Dušan Rašeta, Mićo Kukić, Stevo Zunić i ja (članovi Kotarskog komiteta Donji Lapac). Četnici su, čim je na njih otvorena vatra, počeli da se povlače u šumu. Dr Josip Kajfeš je poginuo prije početka partizanske intervencije kojom je spašen najveći broj ranjenika. Ali četnici su u prvih desetak minuta, koliko je članovima Komiteta trebalo da iz Ondića istrče na uzvišicu s koje su mogli otvoriti vatru, uspjeli ubiti osim Kajfeša još Aleksu Backovića, komesara 8. kordunaške divizije i 34 ranjenika.

Postoje indicije da je akcija na ranjenike bila dogovorena s njemačkom višom komandom jer je sinhronizirana s njemačkim ispadom iz Bihaća za Korenicu. Artiljerijski divizion, koji je bio stacioniran u Ondiću i služio kao pojačanje zaštite bolnici i obrani od neprijateljskog napada od Bihaća, morao je 1. juna pred noć prema Korenici. Sutradan su došli četnici iz Donjeg Lapca. Slaba bolnička straža sastavljena od starijih ljudi, ranjavanih i bolesnih, pokazala se nesposobnom za odbranu bolnice. Uhvaćena je a da nije uspjela ni metka opaliti. Smatralo se dugo da su zlodjela počinili isključivo četnici. U Vojno-istorijskom institutu Beograd nalazi se izvještaj ustaškog poručnika Mihovila Perkovića, vođe trupa u 373. legionarskoj diviziji u kojem Perković obavještava svoju višu komandu kako je sa svojim trupom izvršio pokolj ranjenika u selu Krčani.[124]

Međutim, nitko od dvadesetak bolničkih stražara koji su kasnije saslušavani, nije vidio nikog osim četnika. Nije isključeno da su trupovci bili maskirani.[125]

Od polovice maja 1944 po uzoru na njemačke trupove četnici su učestali upadima na oslobođeni teritorij. Organizirani u trojke ili petorke, dočekivali su partizanske kurire i aktiviste i ubijali ih iz zasjeda. Obučeni u partizanske patrole, u žutim engleskim uniformama, vršljali su po selima i činili zločine. Napadali su i vojne jedinice. Početkom juna dočekali su pod Kozjačom Bogdana Obradovića, sekretara Općinskog rukovodstva SKOJ-a za općinu Donji Lapac i ubili ga.[128]

124 Autor ovih zapisa nije uspio u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu, pronaći izvještaj ustaškog poručnika Perkovića što ne mora značiti da izvještaj i ne postoji.
125 Dr Petar Kleut u svojim radovima govori o upadu četnika, ustaša 1 Nijemaca, Zbornik 5, HAK, str. 354.
126 Mićo Medić: Zamke pod Plješevicom, »Naprijed«, str. 143, Zagreb 1964.

Petog juna 1944. jedna četnička grupa iz Doline Opačića, ubacila se u šumu i na Sašića poljani, iznad sela Dnopolja, iz zasjede ubila Vukašina Opačića Milana, člana Rajonskog obavještajnog centra — ROC za kotar Donji Lapac.[127]

Osamnaestog juna 1944, ujutro oko 8 sati, blizu 300 četnika i dvadesetak legionara izvršili su napad na Kamensko gdje im se suprotstavio 1. bataljon Ličkog partizanskog odreda. U borbi koja je trajala sve do 14 sati, neprijatelj je potisnut u Donji Lapac uz gubitke od 3 mrtva i 5 ranjenih. Naši gubici: 3 poginula i jedan ranjen.[128]

U drugoj polovini juna 1944. grupa četnika iz zasjede, na Grlu Brezovca, ubila je sekretara Općinskog komiteta partije za doljansku općinu i člana KNOO-a Milana Medića Mitu.[129]

Četvrtog augusta 1944. veća grupa četnika, u šumi Ozeblin iznad sela Dnopolja, pokušala je na prepad uhvatiti Đuru Dukića, člana ROC-a za kotar Donji Lapac. Đuro je pružio otpor, nije se dao četnicima živ u ruke. Poginuo je u bijegu.[180]

Desetog augusta 1944. četnici i domobrani, prodirući iz Donjeg Lapca, probili su na Kamenskom odbranu i preko Frkašića ušli u Bjelopolje.[131]

Petog septembra 1944. neprijateljske snage u jačini od 700—800 legionara i četnika izvršile su iz Donjeg Lapca ispad prema Visuću s namjerom pljačke i hvatanja partizanske radne čete koja je u šupi palila ugljen. Suprotstavila im se četa Komande mjesta Udbina i Terenska četa komande 2. ličkog područja. Zarobili su 12 radnika — ugljenara. Napadači su potisnuti u Donji Lapac uz gubitke od 6 mrtvih i nepoznat broj ranjenih. Partizani su imali 1 mrtvog i 1 ranjenog borca.[132]

Paljevine i pljačke koje je neprijatelj vršio bile su brojne. Osamnaestog oktobra 1944. Kotarski komitet Partije pisao je Okružnom komitetu za Liku da je neprijatelj »dolazio svagdje i u najzabitije zaseoke i odnosio sve što je nalazio i do čega je mogao doći.[133] Samo u periodičnim izvještajima Kotarskog komiteta u periodu od 8. marta do 18. oktobra 1944. evidentirano je da je neprijatelj zapalio 147 kuća, 257 štala i drugih gospodarskih zgrada, 8 bajti, 17.000 kg žita, 200 kg graha i 60.000 kg stočne hrane.

Pod konac oktobra 1944. neposredno iza oslobođenja Beograda, veća grupa četnika iz Srba vrši ispad u Cvjetnić i do Hrnjadi gdje uspijeva uhvatiti Vida Rađenovića, člana Okružnog NOO-a za okrug Drvar, Danku Rađenović, predsjednicu omladinske organizacije iz Begluka, Jovu Keču, partizanskog obavještajca iz Suvaje i Branka Vejina, predsjednika Mjesnog NOO-a Krčko Brdo.[134]

Trideset prvog oktobra 1944. Kotarski komitet Partije javio je Okružnom komitetu za Liku da neprijatelj svakodnevno zalazi u šume i s ivice šuma osmatra kretanje pripadnika NOP-a i da im postavlja zasjede. Po noći su

127 Pali nepobijeđeni, str. 65, Beograd 1964.
128 AVII, reg. br. 40/1-43, k. 1611 A.
129 Mićo Medić: Zamka pod Plješevicom, »Naprijed«, str. 152.
130 Pali nepobljeđeni, str. 65.
131 Dr Petar Kleut: HAK, Zbornik 5, str. 358.
132 AVII, reg. br. 32-1/3, k. 568.
133 AIHRPH, KP-21/109.
134 Danku i vida Rađenovića s Jovom Kečom četnici su, po sjećanju Branka Vejina, iz Srba odveli u Kupirovo, gdje su ih strijeljali. Branko Vejin, nakon kraćeg vremena, uspio je pobjeći.

opkoljavali zaseoke gdje su paljene vatre s ciljem da pohvataju narod.[135] Tako su uspjeli uhvatiti 23 osobe od kojih je 7 kasnije uspjelo pobjeći. Među pobjeglima su bila dva člana Partije. Ubili su 5 osoba, među kojima i jednog 65 godišnjeg starca, člana Općinskog odbora JNOF-a Hrvatske.[138]

Devetog decembra 1944. dijelovi 373. legionarske divizije iz Donjeg Lapca izvršili su akciju prema Mazinu s namjerom da olakšaju izvlačenje svojih snaga iz Gračaca koje su pokušale da se probiju u dolinu Une. Snage koje su išle od Donjeg Lapca, zaustavljene su na položajima kod Mazina dok je gračačka grupacija uništena u otvorenoj borbi i pripremljenoj klopci kod Tomingaja. Jedan dio neprijateljskih vojnika koji se razbježao po šumama, stanovništvo je hvatalo i razoružavalo. U tim borbama neprijatelj je izgubio oko 1300 vojnika. Gračac je oslobođen, a 35. lička divizija pohvaljena od Vrhovnog štaba.[137]

Prema periodičnim izvještajima Kotarskog komiteta u periodu od 3. XII 1943. do 3. XII 1944. godine ubijeno je 106 osoba,[138] ranjeno 51, a zarobljeno i uhvaćeno 731 osoba, od čega je 690 odvedeno u razne logore. Premlaćeno je 259 osoba. U pomenutom periodu opljačkano je 853 grla krupne, 777 sitne stoke, 8 svinja, 12.774 kg žita, 21.440 kg krumpira, 4.250 kg kupusa, 4.995 kg razne ljudske i 100.500 kg stočne hrane, te 20 kg meda. Taj broj ni približno ne odražava stvarno stanje neprijateljskih pljački. Koliko je stočni fond stvarno uništen za njemačke okupacije kotara, može se približno Vidjeti iz ovih činjenica: detaljnim popisom stoke, koju su poslije četvrte neprijateljske ofanzive na teritoriju kotara izvršili NOO-i, stanje stočnog fonda na kotaru sastojalo se od 26.661 grla sitne stoke i 6.535 grla krupne stoke, od čega 3.212 krava, 2.073 volova, 1.033 konja, 64 komada junadi, 64 bika i 18 pastuha. Takvo stanje dočekalo je i njemačku okupaciju. Međutim, u danima oslobođenja kotara od onog što je bilo u maju 1943. nije skoro ništa ostalp ili vrlo malo. Volova i konja skoro nije ni bilo. U većem broju domaćinstava ostala je samo po jedna krava. Bilo je mnogo onih koji nisu ni jednu kravu imali.[139]

Neprijatelj, međutim, nije prestajao vršiti zločine, teror i represalije nad stanovništvom sve do njegovog potpunog istjerivanja s područja donjolapačkog kotara.

Dvadeset trećeg februara 1945. neprijatelj je s jačim snagama iz Donjeg Lapca izvršio upad na oslobođeno područje doljanske općine s namjerom da se probije do Srba. Uspio je iznenaditi bataljone 8. brigade 20. dalmatinske divizije i nanijeti im gubitke, naročito bataljonu koji se nalazio pod Kozjačom. Nijemci su uspjeli prodrijeti do Brotnje i u Doljanima popaliti i ono malo kuća što je do tada ostalo nezapaljeno. O posljedicama neprijateljskog prodora nalazimo podatke i u izvještaju Općinskog rukovodstva SKOJ-a doljanske općine koji je ono 28. februara uputilo Kotarskom komitetu SKOJ-a:

135 Vatre su paljene oko kuća 1 po brežuljcima u čast oslobođenja Beograda.

136 Odnosi se na Nikolu Šarca iz Dobrosela koga je grupa legionara zatražila da ih vodi u partizane, zatim ga odvela u Suvaju i ubila. Nikola je bio četvrta žrtva za slobodu iz njegove kuće. Ranije su mu sinovi Zdravko, Mićo i Dane poginuli kao borci ili oficiri NOVJ. Pored imenovanih u redovima NOV borili su se Nikolini sinovi Rade i Ilija, te unuk Petar.

137 Poslije ove uspješne borbe dobila je naziv udarna, HAK, Zb. 5, str. 360.

138 U izvještajima KK KPH Donji Lapac imena ubijenih su iz nekih razloga Izostavljena.

139 Podaci iz popisa stoke u maju 1943. iznijeti na konferenciji delegata NOO-a Like od 12. maja 1943.

«•Prilikom prodora neprijatelja u našu općinu zapaljene su 84 kuće, 44 pojate i 25 štala. Otjerano je 128 ovaca, 48 komada goveda, 8 konja i 14 svinja. Otjerali su 2 čovjeka, zaklali 8 osoba i 2 osobe ranili. Nema se točno pregleda zapaljenog i opljačkanog žita i robe.«[140]

Toga jutra su pod Kozjačkom poginuli Stevan Filipović, član NOO-a sela Doljani, Medić Stevana Nikola, star 75 godina, Medić Nikole Milan, star 40 godina, Medić Nikole Ilija, star 63 godine, Medić Nikole Đujan, star 65 godina i Medić Nikole Smiljana, stara 73 godine. (Prije toga iz Doljana je od strane Nijemaca i četnika ubijeno 14 osoba).[141]

Fašisti na ovom području nisu žene, starce i djecu ubijali samo kao čin odmazde. Donjolapačko stanovništvo stavljeno je van svakog zakona. Odvratni fašistički razbojnici ubijali su i iz »sporta«, hobija, navike, pa čak i za okladu da neće promašiti kad potegnu na nekog nedužnog prolaznika.

Šestog maja 1944. pripadnici 373. legionarske divizije stacionirane na koti Varićakovac (Ivanjevača 773), upravo su doručkovali. Pješačkom stazom koja je presijecala cestu Doljani — Brotnja, nekoliko stotina metara južnije od kote, oko sedam sati ujutro, ukazale su se dvije osobe. Išle su uzbrdicom koja se blago diže prema zapadu od rijeke Une prema svojim kućama u Kamenito Poljice, da bi pronašli nešto hrane i donijeli je svojima u bosansko selo Očijevo. Naprijed je išao 60-godišnji Jovan Obradović, a za njim Jeka Dukić, koju godinu mlađa.

Nedužni prolaznici su postali žrtve nepojmljive okrutnosti i obijesti fašista. Cim su ih opazili, jedan od njih, inače, bivši kriminalac, reče svom kolegi »Ajde da ih imamo od prvog naboja«. Zaredaše izjave još nekolicine i njihov narednik »morade presuditi« tko će biti »dobar strijelac«. Jeka je ostala na mjestu mrtva. Njeno tijelo su polili benzinom i spalili. Jovan teško ranjen, uspijeva da se odvuče koji kilometar dalje do napuštene kuće, pred čijim je pragom izdahnuo.[142]

Nije ostalo nepoznato tko su i kakvi bili ljudi koji su za okladu da »neće promašiti«, ubijali nedužne starce — slučajne prolaznike. Na čitavom nizu otpornih točaka, duž ceste Bihać — Knin, Nijemci su, uz pripadnike 373. legionarske i 10. ustaško-domobranske divizije, u 1944. godini držali i bataljone takozvane tvrđavske brigade. U njih su regrutirali najokorjelije kriminalce radi »rehabilitacije«. Službeno su ih nazivah »bataljoni 999«. Uvrštavanjem u fašističke vojne formacije, bivše ubojice, razbojnici, kradljivci i svakojaki kriminalni tipovi dobili su mogućnost da svestrano zadovolje svoje patološke nagone. Sav društveni ološ hitlerovci su pobrali po okupiranoj Evropi i svrstali ga u takve jedinice. Pripadah su različitim nacijama, ali jedno im je bilo potpuno zajedničko: okrutni zločini nad narodom. Zelena odora pripadnika hitlerovske armije pružila im je obimne mogućnosti da se još bolje usavrše u svojoj zločinačkoj profesiji. Oni su, izgleda, dobro znali za Hitlerovu naredbu izdatu uoči četvrte neprijateljske ofanzive protiv NOVJ po kojoj ni jedan njemački vojnik ne smije biti pozvan na odgovornost zbog svog postupanja prema stanovništvu na područjima obuhvaćenim ustankom. Četnici su se trudili da u tome oponašaju legionarski šljam okupirane Evrope. Uistinu, to im nije bilo teško jer je u ishodištu, njihove geneze ležalo razbojništvo i lopovluk.

140 AIHRPH, SKOJ-23/2623.
141 Majstorović-Medić: Prve iskre, Zagreb 1962.
142 Prema izjavi jednog od domobrana koji Je kasnije prešao na stranu NOP-a.

Ekonomske prilike i gladovanje stanovništva

Pored terora i represalija stanovništvo je stradalo i zbog teških ekonomskih prilika koje su nastale kao posljedica pljački, totalnog razaranja i opće opustošenosti. Neprijatelj je svjesno išao za tim da i glađu lomi borbeni moral stanovništva. Računao je da će ga tako baciti na koljena. Cim su Nijemci došli, svi su »mlinovi na teritoriji lapačke općine bili uništeni.«[143] To isto Nijemci su kasnije učinili i s mlinovima na teritoriji doljanske i srbske općine.

Narod je gladovao ne samo u zbjegovima, već i u oslobođenim selima susjednih kotareva gdje je bio privremeno smješten. Oskudijevala je u hrani **i** većina porodica koje su se iz zbjegova povratile kućama u okupirana sela. Ekonomske prilike svakodnevno su postajale sve teže, zbog čega je i rad organizacija NOP bio otežan i on se za sve vrijeme okupacije odvijao u uvjetima gladi, stalne golotinje i bosotinje. Pogotovo se patila omladina koja je danonoćno bila angažirana na izvršavanju raznih zadataka, iako nije imala što obutij ni obući. Njena »garderoba« tri godine nije dopunjavana. Ono što se prije imalo, ili je bilo razdrto, ili je nestalo u brojnim neprijateljskim pljačkama i paljevinama. Unatoč svega, kod čitavog naroda, pogotovo kod omladine, nesalomljivi borbeni moral još se više kalio.

Govoreći o ekonomskim prilikama na području kotara, partijska ćelija KNOO-a, u svojem izvještaju od 28. XII 1943. godine, upućenom Kotarskom komitetu partije, piše: »Neprijatelj svakodnevno uništava stambene i gospodarske prostorije, da su sela već opustošena, da i voćnjake sijeku za drvo i da je uništeno mnogo seljačkog poljoprivrednog alata što će mnogo štetiti proljetnoj sjetvi. I pored toga, Okružni NOO za Liku i dalje je tražio od lapačkog kotara da se za ishranu NOV svaki dan daje po 100 kg mesa kao pomoć udbinskom kotaru.

Velik broj osoba bez vlastitih sredstava ishrane bile su stalna briga ne samo NOO-a, već i partijskih organizacija i njihovih komiteta. Aktuelnost tog problema može se donekle sagledati kroz nekoliko podataka i konstatacija koje nalazimo u četiri periodična izvještaja što ih je Kotarski komitet Partije uputio Okružnom komitetu KPH za Liku.

»U našem kotaru ostalo je još bez hrane 610 osoba, tako da ih ukupan broj bez hrane iznosi 800 osoba. Za ishranu ovog smo naroda sakupili 101 kg žita. Veći se dio ovog naroda hrani na pozajmicu i preko rodbinskih veza .. .«[144]

U izvještaju od 25. marta 1944. nalazimo i ovo: »Bez hrane je u ovom vremenu ostalo još 209 osoba tako da je ukupno bez hrane 1.369 osoba. Za ove neimale sakupili smo 264 kg žita, koje smo i podijelili. Narod se snalazi pomaganjem između sebe i razmjenom robe i stvari za žito.«[145]

U izvještaju od 6. juna 1944, uz podatke o broju osoba bez hrane, nalazimo nešto više podataka o poduzimanju konkretnih mjera na rješavanju tog problema. U njemu Kotarski komitet piše Okružnom komitetu za Liku da je bez hrane u ovom vremenu ostalo 365 osoba. Za neimale sakupljeno je i podijeljeno 105 kg žita i 57 kg krompira. NOO-i su rasporedili na hranu, kod drugih imućnijih, 80 osoba. Žito otjeranog naroda iz Dobrosela, kao i **onog** koji je ostao u selu, organizirano je izvučeno 2.890 kg. Od toga je podijeljeno

143 zapisnik s konferencije delegata NOO-a Like od 25. IX 1943. godine — HAK, kutija 4, 483.
144 Izvještaj KK KPH Donji Lapac upućen OK KPH za Liku, od 8. III 1944.
145 Izvještaj KK KPH Donji Lapac, OK Like od 25. III 1944.

narodu 980 kg, a ostalo je dato za ishranu vojske. Za ishranu naroda poduzete su mjere objašnjavanja (upućivanje na uzajamnu pomoć) razmjene, gdje postoje mogućnosti, prikupljanja dobrovoljnih priloga pa i mjere rekvizicije.

Neposredno pred žetvu 1944. gladovanje jednog dijela naroda doseglo je vrhunac. Kotarski komitet je 29. juna 1944. pisao Okružnom komitetu da bez hrane u kotaru imaju 1.292 osobe, od kojih 112 osoba nemaju baš ništa, da je za sirotinju izdano 840 kg žita i 400 kg krumpira, koje je dobrovoljno sakupljeno od naroda, da su razdijeljene količine na 1.300 osoba jedva dostatne za nekoliko dana.

Teškoće u ishrani, pogotovo potpuna nestašica nekih artikala, pojedini nesavjesni ljudi, šverceri, pokušavah su iskoristiti za svoje sitne i nečiste interese. Prema jednom izvještaju Općinskog komiteta Partije za općinu Srb, upućenog Kotarskom komitetu, neki ljudi su u Plavnu za dva kg žita nabavljali po jedan kg soli koju su, zatim, u selima srbske općine razmjenjivali za 8 kg žita. Te pojave su suzbijene.[146] Treba reći dla je gladovanje mnogih porodica predstavljalo problem koji je bio stalno prisutan i činio jedan od najsloženijih i najodgovornijih zadataka NOO-a. I ne samo njih. Sve masovne antifašističke organizacije inicirane od Partije stalno su se sučeljavale s tim problemom i nastojale ga riješiti u granicama svojih mogućnosti, a na principima humanosti ljudske solidarnosti. Korištene su sve mogućnosti da se izbjegne da netko umre od gladi.

U cilju rješavanja problema ishrane stanovništva ili barem njegovog ublažavanja, NOO-i su, uz pomoć partijskih organizacija i njihovih foruma, poduzimali više mjera od kojih navodimo neke:

— upućivanje jednog dijela stanovništva na prehranu u Slavoniju i druge krajeve zemlje, pa i privremenim iseljavanjem na Siciliju,

— pitanje ishrane NOVJ u Lici, rješavati uz više pomoći drugih krajeva, a jačim angažiranjem Glavnog štaba NOV Hrvatske i ZAVNOH-a na tom pitanju, kako bi se Lika u pogledu ishrane vojske što više rasteretila i time barem donekle ublažio problem prehrane stanovništva,

— razvijanje maksimalne solidarnosti u cilju pružanja izdašnije pomoći onima koji su ostali bez vlastitih sredstava ishrane i angažiranjem svih antifašističkih organizacija na prikupljanju pomoći za »neimale«,

— manipuliranjem stokom i hranom, odnosno njihovo disperziranje kako bi se i tom mjerom onemogućilo neprijateljsko pljačkanje na čijem su se sprečavanju do maksimuma nastojale aktivirati udarne grupe koje su djelovale po sehma,

— mijenjanja režima kontrole kretanja, koji su propisivali i viši NOO-i ZAVNOH i njegovo prilagođavanje potrebama onih koji moraju putovati u druge krajeve u potrazi za hranom.

Ideja o upućivanju jednog dijela stanovništva u Slavoniju na prehranu, izgleda da je nikla u ZAVNOH-u i njegovim organima. Prihvaćena je u Okružnom NOO za Liku. U vezi s tim Kotarski NOO Donji Lapac, uputio je 26. II 1944. svim općinskim NOO-ima dopis u kojem se pored ostalog kaže:

»Pitanje prehrane naroda na našem teritoriju je vrlo teško, a kasnije biti će još i gore. Hrane imade u sjevernim krajevima (Gornjoj Hrvatskoj), ali je doprema do našeg teritorija vrlo teška, uslijed udaljenosti i ostalih nemo-

146 Izvještaj Općinskog komiteta KPH za općinu Srb Kotarskom komitetu od 20. aprila 1944. godine.

gućnosti. Predlažemo da se svi oni kojima je to moguće presele u one krajeve gdje ima dosta hrane, tj. u Slavoniju. Mnogo je lakše ljude prebacivati tamo, nego hranu ovamo. Molimo vas da na teritoriju vaše opštine ispitate koliko bi ljudi, žena i djece bilo voljno ići u gornje krajeve. Nastojte da se sve to obavi u tišini, ali ipak tako da se dobiju potrebni podaci za preseljenje. Najprije dolaze u obzir izbjeglice, djeca bez roditelja, i to iz onih krajeva gdje vlada najveća oskudica u hrani.«[147] U nastavku svog dopisa KNOO dodaje: »Baš sada smo obaviješteni od Okružnog NOO-a, da se u Slavoniju odmah može preseliti 9.000 ljudi, kojima je osiguran krov nad glavom i prehrana. 0 samom organiziranju prebacivanja naknadno ćemo Vas obavijestiti. Molimo Vas da nas hitno izvijestite da h je narod voljan ići i u kolikom broju. Ima mogućnosti preseljenja do 1.500 ljudi u Bosnu, u dolinu Kozare. Tamo je ostala prazna zemlja i nema je ko obrađivati. Zemlja je vrlo plodna i laka za obrađivanje. Oni koji bi tamo preselili moraju izgrađivati kuće i sve ostalo, pošto je ispravnih kuća vrlo malo ostalo. Izvijestite da li bi se našlo naroda, koji bi selio u Bosnu i u kojem broju.«[148]

U vezi s otpremanjem stanovništva Kotarski komitet je pisao Okružnom komitetu za Liku: »Rad na pripremi siromašnog naroda za odlazak u Slavoniju radi prehrane i dalje traje. Do sada se javilo 150 osoba za odlazak. Kod naroda kao cjeline nije se odlazak u Slavoniju prihvatio kao neposredno i prijeko potrebno. Pojedini drugovi nisu prišli elastično ovom poslu, nego su se kruto držali, podvlačeći da omladina i sposobni za rad ne mogu ići.«[149]

Ova akcija nije provedena kako je planirana. I ono što se naroda javilo, nije otišlo u Slavoniju jer je to omela Sedma neprijateljska ofanziva.[150]

Na aktualno stanje ishrane stanovništva i vojske u Lici, Kotarski komitet KPH i Kotarski NOO Donji Lapac ukazivah su na taj problem ZAVNOH-u 1 Centralnom komitetu KPH. Isticano je kako su teškoće u saniranju problema ishrane potencirane općom iscrpljenošću i opustošenošću šireg područja Like. U Lici se morao stalno prehranjivati veći broj NOV. U izvještaju ZAVNOH-u, kojeg je 14. marta 1944. uputio Okružni NOO za Liku, kaže se: »Pored oko 10.000 već sada gladnih osoba, na teret Like se ishranjuje 16.000 pripadnika vojske i raznih ustanova. Iscrpljuju se zadnje rezerve namirnica kod onih koji još imaju. Kod naroda se na jednoj strani stvara to veća nestašica, a na drugoj strani vojska jede i hrani se dosta mizerno. Stoka je uslijed ovoga iscrpljena toliko da je u nekim kotarevima poklato sve do zadnje krave. Onaj kojem su do sada ostale po dvije krave, iako obadve steone, sada jednu mora klati. Ovdje već dolazi do osjetljivosti i narod dolazi k nama da se ovo nekako uredi. Kažu da su prošle godine s mlijekom ishranili dječicu, a sada ako im i to ode, ne ,znaju kako će im djeca i nejač.«[151]

Pitanju ishrane NOV i stanovništva svoju pažnju posvećivao je i Okružni komitet KPH za Liku, s ciljem da se nađe odgovarajuće rješenje. To je razmatrano na sjednici plenuma Okružnog komiteta, održanog 15. III 1944. U izvještaju Okružnog komiteta Like nalazimo konstatacije: »NOO-i na teritoriju Like hrane 17.000 ljudi (vojsku, pozadinske ustanove, izbjeglice sa privremeno okupiranog teritorija Like). Već sada ima u Lici 10.850 ljudi koji

147 Dopis kotarskog NOO općinskim NOO-ima od 26. 2. 1944.
148 Isto kao 147.
149 Izvještaj OK Dike od 8. III 1944.
150 Sjećanja Milana Majstorovića i Dušana Bokana kod autora.
151 HAK, f. OK KPH za Liku, 1-86 a.

nemaju što jesti. Okružni NOO smatra da bi trebalo da ode barem 2000 ljudi u Slavoniju. Narod bi vrlo rado išao u Slavoniju. Četnici rade protiv toga i govore da partizani hoće da odsele srpski narod iz Like i da se na njihovu zemlju nasele Hrvati.« Narod se zaista teško odlučivao da napusti svoj kraj. Pružanje pomoći stanovništvu donjolapačkog kotara u ishrani od strane Okružnog NOO-a, odnosno iz drugih ličkih kotareva, bilo je čitavog rata limitirano općom iscrpljenošću Like i teretom koji je ona trpila povećanom ishranom vojske. O tom pitanju je Okružni komitet pisao Centralnom komitetu KPH-a 2. XII 1944: »Dolaskom naših većih operativnih jedinica, pao je veliki teret na narod oslobođenog teritorija u ishrani vojske i u prijevozu. NOO-i izdaju svakodnevno oko 11.000 kg razne hrane. Potrebe u ishrani su mnogo veće, nego što ih se može na vrijeme zadovoljiti. Naročito je velika poteškoća u transportu, pa se često zatražuju kola i konji nasilnim putem, od strane operativnih jedinica, što politički loše djeluje, tim više što dobar dio tegleće stoke od zloupotrebe i iscrpljenosti skapava. U posljednjih dvadesetak dana crklo je 47 seljačkih konja na vojničkom prijevozu.«[152]

Akciju solidarnosti i stalnu brigu za siromašne i hranom oskudne porodice poticao je i Okružni komitet Partije s direktivama i direktivnim pismima. U pismu od 28. maja 1944, pored ostalog, stajalo je: »Najhitnije treba pomoći siromašnim familijama koje su osuđene na glad, ako im organizacija ne omogući egzistenciju, davajući im pomoć od onih koji imaju. Sve vršiti uz prethodno jasno obrazloženje narodu, razvijati drugarsku solidarnost, požrtvovnost i konkretno organizirati prema prilikama kolektivne kuhinje, koristiti porodične veze, sakupljati dobrovoljne priloge i napokon prilaziti rekviziciji.[153] U daljem tekstu svog pisma Okružni komitet savjetuje da se kolektivnim kuhinjama pristupa samo u krajnjoj nuždi i u najtežim situacijama, kada su iscrpljeni svi drugi oblici pomoći. U pogledu rekvizicije posebno je naglašavano da je mogu vršiti samo NOO-i kao organi vlasti.[154]

Ekonomsko siromašenje stanovništva svakodnevno je povećavano neprijateljskim pljačkama i paljevinama. Pri kraju 1944. neprijatelj je svoju egzistenciju i ishranu vlastitih vojnika sve više rješavao pljačkom i otimanjem i posljednjeg komadića kruha. »Nakon povlačenja iz Dalmacije, neprijatelj se, naročito u posljednje vrijeme, okomio i prisiljen je da pljačka, uslijed toga što su oslobođena mnoga mjesta i presječene komunikacije s kojima se služio i dovozio sledovanje za vojsku. On zlostavlja i odgoni narod u svoje garnizone i logore. Pred nekoliko dana, neprijatelj je iz sela Kruga otjerao 14 familija u Bihać. S Pirovišta je narod uspio evakuirati stoku i sve što je mogao ispred neprijatelja.«[155]

Prateći razvoj situacije, Kotarski komitet je 18. oktobra 1944. pisao Okružnom komitetu: »Neprijatelj je opljačkao samo u jednoj općini iz koje imamo podatke, 23.950 kg žita, 21.440 kg krumpira, 4.250 kg kupusa, 12 komada goveda, 50 komada sitne stoke, 2 konja, 8 svinja, 1.600 kg razne ljudske i 100.500 stočne hrane, 2.000 kg graha, te zapalio 7 kuća, 1 štalu i 6 kukuruzana... Kod naroda vlada velika zabrinutost od gladi, koja se povećava s ne-

152 Bilo je opće pravilo da vojne jedinice ne mogu od naroda ništa direktno uzimati, mimo NOO-a. ali se nekad od tog odstupalo Iz objektivnih razloga, što je nalagala operativna situacija.

153 AIHRPH.

154 Vojni orgrani, mimo NOO-a, nisu mogli vršiti rekviziciju.

155 Arhiv Muzeja Like u Gospiću.

prijateljskim pljačkama. Uspjeli smo dio naroda rasporediti u Bosnu, o čemu smo vam i prije javljali«.[156]

Kotarski komitet je sugerirao partijskim organizacijama i čitavom narodu da se aktivno suprotstave neprijateljskim pljačkama, kako bi sačuvali što više hrane. Suprotstavljanje pljačkama vršilo se ne samo djelovanjem borbenih grupa — udarnih, koje su razgonile i odbijale od perifernih sela neprijateljske pljačkaške bande, već i mjerama disperzije i preraspodjele hrane. U nastavku citiranog izvještaja Kotarski komitet piše: »Naša partijska organizacija poduzela je da narod daje hranu i stoku NOO-ima, uz priznanicu, ***da bi i tim spriječili neprijateljsko masovno pljačkanje*** (podcrtao MM). Također smo pokušali da imućniji ljudi dijele narodu jedan dio hrane, samo da mu je banda ne nađe na gomili, jer je neprijatelj jedan dio skloništa pronašao s dresiranim psima.«

U vezi s ishranom stanovništva bilo je nužno riješiti i pitanje proširenja nadležnosti NOO-a na području kontrole kretanja stanovništva.

U rješavanja problema ishrane stanovništva važan faktor igrala je zamjena onih artikala, koje su međusobno mogli razmjenjivati, kako bliži susjedi, tako i stanovnici susjednih kotareva i krajeva. U tom se kao prepreka javljao režim putovanja, koji je bio vezan za izdavanje objava, odnosno za režim kontrole kretanja koji je vladao na oslobođenom teritoriju, odnosno u selima pod vlašću partizana, makar ona bila i pod neprijateljskom okupacijom. Izvršni odbor Okružnog NOO-a za Liku, na sjednici održanoj 13. I 1945. godine, zaključio je »da se predloži ZAVNOH-u da se dade ovlaštenje općinskim NOO-ima graničnih općina za izdavanje objava u druge okruge, radi nabavke hrane, a kotarski NOO-i da daju objave iz (kotara u kotar)«.[157]

Pitanjem ishrane stanovništva bavila se i 3. kotarska partijska konferencija. Ona se kritički osvrtala na nedostatke s intencijom da se oni otklanjaju. U referatu, između ostalog, piše: »Odlazak naroda u Italiju (Siciliju) i druge krajeve na ishranu nedovoljno je popularizirana. Neuspjeli odlazak naroda u Italiju, radi nesnalaženja naše partijske organizacije, koristili su četnici, govoreći da lažemo narodu. S organiziranjem u međusobnoj pomoći između naroda u ishrani i proljetnoj sjetvi, neke naše ćelije bavile su se i uspješno to rješavale što je bez sumnje jačalo utjecaj naše Partije. Ali još uvijek nisu iskorištene sve mogućnosti da viškovi hrane i drugog kod pojedinaca budu dati našoj sirotinji, a da ih neprijatelj ne odnese. Ovogodišnja žetva uspješno je završena i dosta dobro sklonjena, izuzev lapačke općine. Kao važan problem, pred našom partijskom organizacijom stoji briga za one koji nisu ništa uspjeli sijati, kao i onima koji su postradali od tuče.«[158]

Oslobođenjem Srba i okolice u drugoj polovici decembra 1944, prehrana stanovništva se nešto poboljšala. Na to je utjecalo nekoliko faktora. U zaleđu Srba bila je slobodna čitava Dalmacija sa svojim lukama na Jadranu, u koje je već pritjecala izvjesna saveznička pomoć. Jedinice NOV nisu više u ishrani ovisile o sredstvima prikupljenim od stanovništva. Po oslobođenim selima srbske, a nešto kasnije i doljanske općine, neuporedivo lakše se prikupljala pomoć za siromašne, nego što je to bio slučaj ranije u sehma okupiranim od neprijatelja. Akcije solidarnosti s onima koji nisu imali svoje hrane bile su

156 AIHRPH, KP-21/1109.
157 HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 3.
158 AIHRPH, KP-251/1860.

toliko razvijene, da se pojam izgladnjelih naglo ublaživao, iako nije nestajao. Tako u izvještaju od 16. II 1945. kojeg je Kotarski komitet uputio Okružnom komitetu za Liku, nalazimo podatak da je »u kampanji za postradale (samo kroz 15 dana) prikupljeno 7.750 kg razne hrane, 27 pari čarapa, 5 plahta i 87.278 kuna.«[159] U izvještaju od 2. marta 1945. Kotarski komitet je javljao Okružnom komitetu: »Za gladni narod od kampanje koju smo sprovodili podijeljeno je 5.459 kg razne hrane.«[180]

Ocjenjujući ekonomsko stanje u Lici, Okružni NOO za Liku u izvještaju ZAVNOH-u, od 23. marta 1945, pisao je: »Za čitavo vrijeme rata neprijatelj je išao za sistematskim uništavanjem, tako da je narod Like ekonomski potpuno uništen (kuće i bajte popaljene, imovina opljačkana). Nemajući ni s jedne strane mogućnosti nabavke, narod Like potpuno je ogolio i obosio. Naročito se to osjećalo kod djece. Ishrana je loša i nikakva, tako da se može računati da ima na hiljade izgladnjelog naroda. Ovako stanje imalo je negativnog učinka kod polaska djece u škole i opće za prosvjetni rad.«[161]

U izvještaju od 4. aprila 1945. nalazimo i ovakve konstatacije Okružnog NOO-a: »Slabo podizanje privrede i poboljšanje ekonomskog stanja naroda uslovljeno je slabo razvijenom ili gotovo nikakvom trgovinom u Lici. Novca uopće nema u opticaju, tako da je trgovina svedena na razmjenu među seljacima. Državna poduzeća OKNAPROD i KOTNAPROD[182] ne mogu nabaviti ni izdaleka artikle koji bi podmirili narodne potrebe. Glavna poteškoća je odsustvo novčanog poslovanja i pomanjkanje prevoznih sredstava. Nakon oslobođenja Like, pitanje trgovine bit će u izvjesnoj mjeri komplicirano, tim više kada se uvede trgovina za novac. Novooslobođeni krajevi raspolažu više s novcem i bit će im omogućena trgovina više, nego narodu koji je osiromašen kroz borbu. Stoga mislimo da bi bilo neophodno potrebno kreditirati zadruge u ranije oslobođenim krajevima, kako bi se ove zadruge ojačale i njihova kupovna moć osposobila. Zadrugarstvo u Lici se sporo razvija. U kotarevima Gračac i Lapac zadruge prilično oživljavaju. Ali one su još uvijek slabe, jer ih državna poduzeća (OKNAPROD i KOTNAPROD) slabo pomažu. Lika je previše iscrpljena da bi narod od razmjene vlastitih proizvoda mogao biti i minimalno snabdjeven, bez uvoza iz drugih krajeva.«[163]

Zahvaljujući borbenom entuzijazmu narodnih masa predvođenih Komunističkom partijom, velikoj brizi NOO-a kao organa istinske narodne vlasti, pomoći krajeva koji su u ratu manje stradali, kao i pomoći ratnih saveznika, neposredno iza oslobođenja, s uspjehom su rješavani problemi ishrane stanovništva. Javljao se problem prostora, gdje uskladištiti pšenicu koja je stizala iz dalmatinskih lučkih gradova. Žito se stavljalo svugdje pa i u crkve. Bilo je važno da ga se stavi pod krov. Veliku brigu za ishranu stanovništva ovog kraja pokazala je Jugoslavenska armija, kao i Vlada NRH, već od svog formiranja u Splitu, u aprilu 1945, a ulogu u pravičnoj i efikasnoj raspodjeli odigrali su narodnooslobodilački odbori.

159 AIHRPH, KP-243/1238 a.
160 AIHRPH, KP-243/1246 b.
161 Izvještaj ONOO za Liku ZAVNOH-u od 23. 3. 1945.
162 Okružno nabavno prodajno poduzeće i Kotarsko nabavno prodajno poduzeće.
163 Izvještaj ONOO-a od 4. 4. 1945.

Četnici i njihova propaganda

Četnici na području donjolapačkog kotara nisu ozbiljno dolazili do izražaja, a ni imali uporišta, sve do dolaska Nijemaca koncem augusta 1943. Postojalo je samo nekoliko grupica četnika koji su se nalazili s Talijanima u njihovim uporištima na području Knina i okoline. Ove grupice su se poslije kapitulacije Italije bile skoro raspale. Dolaskom Nijemaca stanje se u pogledu četnika mijenja.

Istraživanjem geneze četništva na području donjolapačkog kotara dolazi se do nepobitnog zaključka da ona ima skoro sve karakteristike i obilježja svojstvene stvaranju četnika na području tromeđe (Like, Dalmacije i Bosr«;). Osnovno obilježje sastoji se u tom da se četnici formiraju isključivo tamo gdje postoje jake okupatorske oružane formacije. Pod okriljem talijanskog fašističkog garnizona reakcionarni elementi iz redova velikosrpske buržoazije još u novembru 1941. pokušah su da u Srbu stvore četnički »puk«. Taj pokušaj razbijen je, takoreći, u svom začetku 23. novembra 1941. Od puka ne bi ništa. Sve ono što je uspio Stevo Rađenović, bivši narodni poslanik JRZ-e (koji se bio već čvrsto vezao za talijansku obavještajnu službu), svelo se na to da on Pajicu Omčikusa proglasi komandantom »puka« kojem dadoše ime »Kralj Petar II« i što se u takozvani puk upisa jedva tridesetak kukavica i slabića koji, ostadoše s Talijanima do kraja njihovog boravka u Srbu. (Napustit će ga potkraj marta 1942. kada će, zajedno sa talijanskim fašistima, pobjeći u Knin i na Otrić.)

Iako organizirana od oficira talijanske obavještajne službe, od njih plaćena i materijalno pomagana, ova grupica predvođena Stevom Rađenovićem, Mirkanom Marićem i Momčilom Đujićem, povezala se s pokretom Draže Mihailovića, preko njegovog štaba u Splitu, na čijem je čelu bio Ilija Trifunović — Birčanin.

Od marta 1942. do februara 1943, tj. do četvrte neprijateljske ofanzive na oslobođeni teritorij, pomenuta grupica donjolapačkih četnika koja je poticala iz srbske općine, bila je u Kninu i njegovoj okolici. Oni su tokom 1942. tek u nekoliko navrata uspijevah da se ubace na oslobođeni teritorij bilo samostalno bilo u sklopu većih snaga pod vodstvom Đujića. U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi pojavili su se kao talijanski vodiči ili predvodnici hercegovačkih četnika koje je Draža poslao na tromeđu da spriječe potpuno rasulo Đujićevih bandi. Tada se četništvo s područja kotara nešto proširilo. Četnicima se prikrpalo još nešto kukavica i dezertera privučenih mogućnošću da još u toku ofanzive po torovima i opustjelim ognjištima svojih komšija nešto opljačkaju. Ukupan broj četnika s područja donjolapačkog kotara, ili bolje reći iz srbske općine, poslije četvrte ofanzive dostigao je broj od 90 ljudi.[164] Taj broj četnika zadržao se sve do dolaska Nijemaca koncem augusta 1943. u talijanskim uporištima u Kninu i drugim mjestima sjeverne Dalmacije.

Dolaskom Nijemaca u donjolapačku općinu, pojavili su se i prvi četnici. Došli su preko Kulen Vakufa na tenkovima 114. lovačke divizije. Doveo ih je iz Bosanskog Petrovca Mane Rokvić. To je pokazivalo da Nifjemci u Lapačkoj kotlini žele stvoriti jače četničko uporište. Poslije Rokvića stigle su u Donji Lapac i druge četničke grupe, kao: četnici Pere Rajaka iz Knina, četnici iz Bruvna i Mazina s područja gračačkog kotara, predvođeni Nikolom

164 Zapisnik s Okružne konferencije NOO-a Like od 25. XX 1943.

Plećašem i Genom Kovačevićem, te četnici Lukice Popovića s područja udbinskog kotara. Đujić je u dogovoru s Nijemcima u lapačku dolinu doveo i jednu grupu četnika iz Ličke Jesenice. U izvještaju POC za Liku od 29. X 1943. piše da je 26. X 1943. oko 25 četnika došlo od Ogulina, u Opačića Dolinu i da su medu njima 3 kapetana, 2 podoficira i jedan učitelj, te da je istog dana od Kulen Vakufa došlo oko 200 četnika (Rokvićevci) i da su svi u Donjem Lapcu gdje ih ukupno ima do 350.

Nijemci su brojnu grupaciju četnika sa strane doveli u lapačku dolinu kako bi ojačali svoje i legionarske snage i bolje zaštitili komunikaciju Bihać — Knin te stvorili uslove za mobilizaciju i u lapačkoj dolini oformili jače četničke formacije. Uporedo s dovlačenjem četnika sa strane, u nekim selima lapačke općine Nijemci su počeli intenzivno raditi na regrutiranju četnika. Pored Lapca, u Opačića Dolini i Ličkim (sada Gornjim) Strbcima, četnici su već u septembru 1943. imali 4—5 svojih ljudi. Kasnije, već u oktobru, broj četnika u Gornjim Strbcima narastao je na 31 čovjeka. Po sjećanju Danića Repca bilo je među njima 13 lica koji su tada živjeli u pozadini, a 18 ih je dezertiralo iz NOV-e i otišlo u četnike. Bila je to prva pojava naoružanih četnika u lapačkoj općini. U izvještaju Kotarskog komiteta partije, upućenog Okružnom komitetu za Liku 28. IX 1943. nalazimo konstatacije: »Četnička banda je u Opačića Dolini i u Lapcu primila oružje od Nijemaca. Noćivaju u Lapcu. Izolirani su. Propaganda im ne uspijeva. Prave zasjede po putevima i hvataju one koji iz šume prilaze kućama ... To čine i Nijemci koji taktiziraju i puštaju one koje uhvate.«[165]

Narod je prezirao izdajice i nije postojala opasnost da četnički pokret uzme šire razmjere. Ali ni ono što su Nijemci uspjeli stvoriti, nije bilo za potcjenjivanje. Ne toliko zbog vojne snage koju su četnici predstavljali, koliko zbog toga što su Nijemci dobili mogućnost da preko njihovih veza i rodbine stvore špijunsku mrežu i dođu do podataka koji su bili od osobite važnosti za djelovanje neprijateljskih komandosa (trupova) u partizanskoj pozadini. Zato je na pojavu četništva, reagirano s najviše mogućom oštrinom i u duhu s direktivnim pismom Okružnog komiteta Partije, od 2. IX 1943. godine.[166] Prije nego su se uspjeli jače učvrstiti, uhapšeno je šest četničkih kolovođa u selima gdje su se pojavili. Obavještajna služba partijskih organizacija, ROC-a i komande mjesta Donji Lapac sakupili su o njihovoj razornoj djelatnosti obilje podataka na osnovu kojih je protiv četničkih elemenata poveden vojno-sudski postupak pred nadležnim organima.

Prisilna mobilizacija u četnike: »Četnička banda nastoji da mobiliše sve od 15 do 50 godina. Ali unatoč teroru, koji vrši, to joj ne uspijeva. Jedino su nešto uspjeli u selima Zalužju, Gornjoj i Donjoj Suvaji, kao i u još nekim zaselcima općine Srb.«[167] Do polovice decembra 1943. četnici su uspjeli da na području kotara mobilišu oko 100 ljudi. U izvještaju Kotarskog komiteta Okružnom komitetu k‚aže se da su »teškoće, teror i zima pridonijeli povećavanju četničkih redova za 112 ljudi, od kojih je većina mobilisana.«[168] Pred sedmu neprijateljsku ofanzivu znatno je pojačan teror i druge mjere sračunate na jačanje četničkih redova. Četnička mobilizacija je išla i teško i

165 Arhiv CK SKH.
166 Isto.
167 Izvještaj Komande 2. ličkog područja VPO GSH od 15. XII 1943. AVII, 27-a 3. k. 127.
168 Izvještaj KK OK Like od 13. XII 1943.

sporo. Pojedinačno su hvatani stariji ljudi ili dezerteri iz NOV i »pretvarani« u četnike. Neprijatelju je uspjelo da odjednom i organizovano u četnike odvuče dvadesetak ljudi iz Oraovca i Dobrosela. U izvještaju POC-a za Liku, upućenog GOC-u Hrvatske 9. juna 1944, kaže se da je 25. IV 1944. iz Oraovca u četnike otišlo dobrovoljno 12 lica. Preveo ih je dezerter Miloš Pupavac, komandir voda u Šestoj diviziji. Bilo je to iznenađenje, jer se sve do tada smatralo da selo Oraovac jednodušno i listom stoji na strani NOB-e. U istom izvještaju POC-a nalazimo podatak da je 26. IV 1944. iz Dobrosela na stranu četnika prešlo 10 ljudi. Ovakvim i prisilnim mobilizacijama četnici su uspjeli da stvore čvršća uporišta jedino u Opačić Dolini, Donjem Lapcu, Gornjim Strbcima, Brotnji, Suvaji, Zalužju i kasnije u Krčkom Brdu.

Grupirani pretežno u selima iz kojih su poticali, četnici su u ljeto i jesen 1944, uključujući i četnike dovedene sa strane, bili ovako dislocirani:[169]

Općina Donji Lapac		**Općina Doljani**		**Općina Srb**	
Nebljusi	**24**	**Brotnja**	**40**	**Suvaja**	**86**
Opačića Dolina	**130**			**Srb**	**295**
Donji Lapac	**180**			**Kupirovo**	**30**

U Donjem Lapcu, Srbu i Kupirovu uz domaće četnike, većinu su činili četnici koji su na ovo područje dovedeni iz drugih kotareva.

Veći dio mobilisanih četnika nije ideološko-politički bio čvršće vezan za pokret Draže Mihailovića, niti je bio spreman da se bori za povratak predratnog društvenog poretka na čelu s kraljem i monarhijom. U jednom izvještaju ROC-a od 6. II 1944. navode se imena 65 četnika, odnosno njihovih kolovođa, koji na području lapačkog kotara predstavljaju ideološki zagrižene četnike. Taj broj, u stvari, i čini kostur četničkih jedinica na području kotara.

Loveći grupice i pojedince iz redova slabiča i kukavica, pretežno dezertera iz NOV, četnici su povećavali svoje redove. Unatoč brojnosti, oni nisu predstavljali ozbiljniju vojničku snagu. Egzistirali su pod sigurnom zaštitom njemačkih i ustaško-legionarskih snaga i njihove brojno-tehničke nadmoći čije se brojno stanje na ovom području kretalo oko 3.000 ljudi.

Sprečavanje četničke mobilizacije: Aktivisti NOP-a su s dosta uspjeha razbijali učvršćenje četničke organizacije. Danonoćno se radilo na sprečavanju i onemogućavanju mobilizacije, raskrinkavanju, izolaciji i likvidaciji onih koji su se primali dužnosti seoskih starješina — knezova; razbijani su, onemogućavani i omalovažavani četnički zborovi koje su oni pokušavali držati dovodeći na njih narod pod oružianom pratnjom. Uspjesi su bili veći gdje je rad partijskih i drugih organizacija bio intenzivniji i smišljeniji. Broj četnika je bio najmanji na području doljanske općine.

Svu mržnju i prezir prema četnicima stanovništvo je pokazivalo prilikom održavanja njihovih zborova na koje su pod oružjem dogonili narod. U izvještaju Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu za Liku 17. I 1944, nalazimo i ovakvu konstataciju: »Mržnja prema neprijatelju naročito se odražava prilikom održavanja zborova, na kojima su govorili četnici. Na primjer, kada je u Dnopolju održan zbor (prisilno dovedenih ljudi i na zboru okru-

169 Izvještaj OZN-e za Liku, OZN-i za Hrvatsku 1 Štabu 35. ličke divizije od 16. X 1944.

ženih naoružanim četnicima), na kojem je govorio Braoo Ćorak i pozivao ljude da dobrovoljno stupaju pod četničko oružje, prisutni su odgovarali pitanjem: Jesu li mu i ono dobrovoljci, koje su neki dan svezane proveli iz Nebljusa?«[170]

Četnici su tih dana opkolili selo Nebljuse, pohvatali sve muškarce. Njih 10, među kojima i dva starca od 70 godina, svezane prisilno doveli u Donji La'pac i naoružali. U izvještaju Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu za Liku 25. III 1944, javlja se da su četnici uspjeli održati samo jedan zbor s 50 prisutnih, da je, pored ostalih, bandita, govorio i vršio službu u jednoj dolini pop Jurić. Narod se poslije zbora ismijavao kako pop viče »Podaj,. Bože, kralju Petru veliku Srbiju«. Narod je tome dodavao da treba najprije Švabe istjerati iz Srbije, a i njihove mazge iz naše crkve.

Četnička propaganda: Iako se u svim fazama rata nastojala prilagoditi konkretnim situacijama, četnička propaganda se u suštini uvijek svodila na klevetanje NOP, prikazujući ga antinacionalnim, pogotovo antisrpskim pokretom. NOP-u su četnici pripisivali uske, boljševičke ciljeve. Tvrdili su da ga vode Jevreji i Hrvati, zamaskirane ustaše, koje je Pavelić poslao u partizane da bi likvidirali Srbe. Bilo je očito da im je takvu političku orijentaciju dao okupator, koji je u bratstvu i jedinstvu naroda Jugoslavije' vidio najveću opasnost za svoje osvajačke ciljeve. U osnovi četničke propagande ležala je krilatica da i oni mrze Nijemce, ali da zajedno s njima idu protiv partizana samo da spase kuće i porodice, jer za borbu još »nije došlo vrijeme«. Tim su ujedno opravdavali vlastitu izdaju.

Dok su najtješnje sarađivali s fašističkim okupatorom, u propagandi su isticali da su saveznici Engleza i Amerikanaca i da će im se pridružiti, čim se oni iskrcaju u Jugoslaviju. U želji da svoje pripadnike stalno održavaju u zabludi, četnička propaganda je tvrdila da će neminovno doći do iskrcavanja saveznika. Oni su u jesen 1944. propagirali da su se u Dalmaciji iskrcali Angloamerikanci i da s njima dolazi Kralj i njegova vojska.

U vrijeme potpisivanja Sporazuma Tito — Šubašić, iako zbunjeni, četnici su propagirali da sporazum predstavlja kapitulaciju partizana i odstupanje od Odluka II zasjedanja AVNOJ-a, pod pritiskom savezničkih sila. U danima oslobođenja Srbije i Beograda, četnici su među stanovništvo lansirali laž kako Dražo Mihailović i njegovi komandanti u Srbiji sarađuju s trupama sovjetske armije. Na ovu besmislicu žene su im postavljale pitanja: Zašto, onda, Rusi od Tita traže odobrenje da njihove trupe pređu na tlo Jugoslavije?

Četnička je propaganda propagirala da su partizani potpuno uništeni, a naročito Šesta proleterska divizija na svom putu za Srbiju. Pred završetak rata četnici su priželjkivali i intenzivno propagirali sklapanje separatnog mira između Nijemaca i Angloamerikanaca, a zatim i zajedničku borbu protiv komunizma.

Rasulo, povlačenje iz Like i odlazak većine četnika u emigraciju: Najveći broj četnika s područja donjolapačkog kotara povukao se iz Like s Đujićem u decembru 1944, a zatim otišao u emigraciju. Približno tačan podatak o broju četnika koji su otišli u emigraciju može se uzeti broj od 387 (četnika). Utvrđen je popisom čitavog stanovništva koje je u februaru 1945. organizirao

170 Četnici su opkolili i pod oružjem otjerali 12 ljudi i naoružali ih u Donjem Lapeu.

Okružni NOO za Liku.[171] Pri povlačenju Nijemaca iz Donjeg Lapca 20. marta 1945, s njima je iz lapačke općine otišlo desetak mještana. Time se broj civilnih osoba koje su otišle s neprijateljem — uključujući i one koji su u decembru 1944. otišli s Đujićem i njegovim četnicima — popeo na 79. Od tog broja je i 45 omladinki koje su ranije bile u Kninu.[172] Svi četnici s područja donjolapačkog kotara nisu otišli s Đujićem. Jedan dio se predao NOV u periodu septembar — decembar 1944. Manji dio je ostao da se skriva po šumskim pećinama ili oko svojih kuća, živeći u iluzijama da će tako moći dočekati angloameričku intervenciju u Jugoslaviji.

U izvještaju partijske ćelije ROC-a Kotarskom komitetu Donji Lapac od 22. XII 1944. kaže se: »Prilikom bjekstva četnika s našeg kotara i njihovog odlaska, među njima je nastalo rasulo i panika. Neki dio je ostao i prijavio se našim vlastima ... Ima ih dosta koji se još skrivaju oko kuća i po raznim skloništima. Treba poduzeti mjere da se otkriju. Većina njih ne smije se prijaviti našim vlastima iz bojazni. Gledaju što će biti s onima koji su izašli k nama.« Odmetništvo nije bilo dugog vijeka. Ostacima četničkih grupacija, zahvaljujući svestranoj podršci naroda, organi OZN-e su brzo ušli u trag.

Raspoloženje naroda i političko-propagandna aktivnost organizacija NOP-a

Uspjesi NOVJ, slom njemačke ljetne ofanzive kod Kurska u Rusiji, pad fašističkog diktatora Musolinija i iskrcavanje zapadnih saveznika na talijanskom tlu, činili su pobjedu nad fašizmom još očiglednijom. Na sjednici Kotarskog komiteta, održanoj 25. augusta 1943. konstatirano je da je političko stanje dobro, da su posljednjih dana održani politički zborovi u svim selima, a ponegdje i po dva, da je narod dobro posjetio zborove kojima rukovode NOO-i. da Partija rukovodi, inicira, ali ne strši i da NOO-i imaju ulogu političkih predstavnika.

Po prodoru neprijatelja, ocjena političkog stanja data je i na partijskom savjetovanju pri Okružnom komitetu koje je održano 17. IX 1943. U zapisniku o stanju u donjolapačkom kotaru zapisano je: »Prije ofanzive politička situacija bila je dobra. Žito je prilično sklonjeno. Uspavanosti je bilo kod partijskih organizacija, pogotovo kod naroda. Sve je bilo iznenađeno, pogotovo na brzi prodor. U Kestenova Korita neprijatelj nije prodro. Neprijatelj je taktizirao, te je izgledalo da će se mnogi narod vratiti kućama i zato što se partijska organizacija nije odmah snašla. Ali odmah je održano savjetovanje, stvoren je plan za rad, pa je povratak familija spriječen. Vojnička aktivnost od strane četnika nije se osjetila. Politički rad je pojačan. U tom radu se koristi kapitulacija Italije. Situacija u općini Doljani i Srb sada je prilična. U zbjegovima je problem voda, koja nedostaje, a za koji dan ponestaće i hrane — brašna.«[173]

U pogledu političkog i borbenog držanja komunista, konstatira se opća borbenost i* upornost u savladavanju osnovnih teškoća. Izuzetak čini kukavičko držanje nekih kandidata za članstvo u Partiji iz Ličkih Štrbaca i Kestenovih Korita, zbog toga što su neki od njih, kad je neprijatelj prodro,

171 U referatu Treće kotarske konferencije KPH za Donji Lapac govori se da je broj četnika dostigao do 480 ljudi.
172 Izvještaj Odjela unut. poslova Okružnog NOO-a za Liku ZAVNOH-u od 11. I 1945.
173 HAK. f. OK KPH za Liku, kut. 4/474.

brisali parole sa svojih kuća. U pomenutom izvještaju, u pogledu političkog stanja i raspoloženja naroda kaže se da je »političko stanje raznoliko, iako je politički rad s narodom svagdje intenzivan, osim u Ličkim Štrbcima i Kestenovim Koritima.

Pripremajući organizacije i stanovništvo za proslavu 27-godišnjice oktobarske revolucije, Kotarski komitet je pokazivao veliku aktivnost. On je o tom u izvještaju od 1. XI 1943. pisao Okružnom komitetu i ovo: »U narodu vlada velik interes za događaje na istočnom frontu (nastupanje Crvene armije prema Kijevu — pp). Pojačan je politički rad u logorima i svagdje. Vrše se pripreme za proslavu oktobarske revolucije. Planiraju se mitinzi po općinama i predavanja o oktobarskoj revoluciji po selima.«[174] U općinama Doljani i Srb po svim uzvišicama i oko kuća paljene su vatre. U lapačkoj općini zbog neprijateljske okupacije, zapaljene su samo 4 vatre. U općini Srb održan je miting na kojem je bilo oko 1.100 osoba. U doljanskoj općini održani su zborovi po selima.[175]

Neposredno prije potpune okupacije čitavog kotara, narod je bio suočen s još jednim iskušenjem. Bio je to rastanak sa Šestom ličkom divizijom, koja je po prvi put odlazila iz Like u Bosnu. Iako je moral stanovništva bio uvijek čvrst, a spremnost na žrtve velika, rastanak sa Šestom divizijom nije bio lak. Zalenje zbog odlaska divizije nije bilo malo. Narod se s borcima rastajao s dosta potištenosti i ne malo straha, kako za vlastitu sudbinu (jer ostaje bez snažne i sigurne zaštite), tako i za sudbinu boraca koji su odlazili u daleke, dotad nepoznate krajeve. Odlazak divizije emotivno su doživljavali i borci i narod. Kao uvijek tako i tada, borci su najdublje saosjećali sa svojim narodom. U to vrijeme u njihovim redovima ponikla je pjesma:

Aoj, Liko, domovino naša,
Ko te sada brani od ustaša?

Pjesma je brzo iz Bosne stigla u Liku. Rastanak sa Šestom i njenim borcima, svojom braćom i sinovima, narod pun gordosti, i uvijek spreman na žrtve, relativno je brzo primio kao čast i svoj novi veliki doprinos borbi za slobodu. Narod je bio ponosan na povjerenje koje su njemu i diviziji ukazivali Vrhovni štab i Tito. Postepeno je raslo povjerenje u novoformiranu 35. ličku diviziju i nije se gubila nada u pobjedonosni povratak Šeste. Uskoro je po ličkim selima odjekivala pjesma:

Trijes' peta, jabuko i grožđe,
Brani Liku dok Šesta, ne dođe.[176]

U to vrijeme karakteristična je »sve veća mržnja prema četničkoj bandi koja vodi njemačku gamad da uništava srpska sela, kao što je to bio slučaj u selu Brezovac gdje su četnici doveli njemačke okupatore i zapalili cijelo selo, opljačkali ga i odagnali 16 ljudi i omladine, dok su dva čovjeka ubili u samom Brezovcu.«[177]

174 Arhiv CK SKH.
175 Izvještaj KK Donji Lapac upućen OK KPH za Liku, od 16. XI 1943.
176 Dr Petar Kleut: Zbornik 5, HAK, str. 344.
177 Izvještaj Komande »Ličkog područja« od 15. U. 1943.

Jedinice 13. primorsko-goranske divizije u Lici 1943.

Prateći političko stanje i raspoloženje stanovništva na svom teritoriju, Komanda 2. ličkog područja, u izvještaju Odsjeku za vojne vlasti u pozadini GS NOV i POH, od 30. XII 1943, kada govori o stanju u donjolapačkom kotaru, piše: »Narod sela lapačkog kotara pokazuje divnih primjera u borbi protiv neprijatelja dajući mu otpor kada isti vrši pljačku. Naročito su aktivne žene, koje četničkoj bandi ne dozvoljavaju da odvozi okupatoru sijeno i druge stvari. Teror koji vrši okupator sa četnicima sve je jači. Četnici na svaki otpor naroda odgovaraju batinama, bez obzira bile to starije žene ili netko drugi. Od naroda kojeg uhapse i zatvore traže ucjene u stoci, kao na primjer u Doljanima kada su u crkvu zatvorili više žena i nisu ih htjeli pustiti dok ne dobiju odgovarajuću količinu ovaca.«

Najviše pažnje posvećivano je Odlukama II zasjedanja AVNOJ-a koje su i izazvale najšire interesovanje stanovništva i predstavljale jedan od najkrupnijih unutrašnjopolitičkih događaja u toku NOB-e. Neposredno poslije II zasjedanja AVNOJ-a političke rasprave bile su intenzivne. Za njih je stanovništvo pokazivalo velik interes. Uz vojno-političke događaje na masovnim sastancima, tokom čitave zime 1943/44. dominiralo je II zasjedanje AVNOJ-a i njegove Odluke. Popularizacija Odluka bila je toliko intenzivna, da su kuće,

bajte i mnogi objekti, kao što su telegrafsko-telefonski stupovi duž komunikacije kojom je saobraćao neprijatelj, bili izlijepljeni plakatima o AVNOJ-u. U nekim selima na svega pedesetak metara od neprijateljskih garnizona, preko noći su po zidovima kuća lijepljeni plakati i pisane parole koje su i neprijateljske vojnike obavještavale o onom što je u noći između 29. i 30. novembra 1943. odlučeno u Jajcu. Nemoćan da to spriječi, neprijatelj je u povodu lijepljenja plakata u Doljanima zatvorio u crkvu sve žene koje je tog jutra uspio uloviti u selu. Držali su ih u crkvi kao taoce, i nisu ih puštali sve dok nisu dale određeni broj ovaca kao svoj otkup.

Pored Odluka i napisa o njima, objavljenim u redovnoj partijskoj i frontovskoj štampi, važno mjesto u objašnjavanju odluka AVNOJ-a zauzima »Uputstvo za organizaciju kampanje i tumačenje odluka AVNOJ-a-«[178] koje je 5. februara 1944. izdao Agitprop Okružnog komiteta KPH za Liku.

U čitavom nizu izvještaja Kotarskog komiteta nalaze se konkretni podaci o broju prisutnih osoba na sastancima, gdje su objašnjavane odluke AVNOJ-a. Popularizacija Odluka II zasjedanja AVNOJ-a vršena je i dalje uporedo s objašnjavanjem Odluka III zasjedanja ZAVNOH-a i popularizacijom JNOF-e. 0 tom se u referatu 3. kotarske partijske konferencije kaže: »Kao rezultat pobjede naših naroda, u novembru 1943. godine, na svom drugom zasjedanju AVNOJ je konstituiran u Vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo Jugoslavije. Prvi put u istoriji dobili su naši narodi, izabran njihovom voljom, pravi narodni parlament. Uspostavljen je Nacionalni komitet, kao narodna vlada, na čelu s najboljim sinom naše zemlje drugom Titom.«

Usprkos razlici između surove realnosti rata protiv Nijemaca, s jedne, .i primamljivih četničkih ponuda s druge strane, duh otpora kod naroda nije opadao. Njegova borbenost, reklo bi se, rasla je u srazmjeru s aktivnošću političkih organizacija u njegovoj sredini i s jačanjem neprijateljskog terora. Borbeni politički polet bio je nesalomljiv. On je rastao sa saznanjem da se još u toku borbe protiv okupatora stvaraju uslovi za bolju sutrašnjicu koju su garantirale Odluke II zasjedanja AVNOJ-a.

Intenzivna politička aktivnost partijaca, skojevaca, odbornika, aktivistkinja AF2-a, stalno je pridonosila podizanju i učvršćivanju borbenog morala stanovništva. Bitka, koja se duže vremena vodila za međunarodno priznanje NOV-e Jugoslavije, iako je s vremena na vrijeme bila predmet političkih informacija koje su prezentirane stanovništvu, nije u dovoljnoj mjeri bila poznata širim masama. Zato je Sporazum Nacionalnog komiteta i Subašićeve vlade unio niz nejasnoća u organizacije i narod.

Pisanje »Naprijeda« daje određenu liniju koja je proučavana, tumačena 1 brzo prenošena na organizacije i mase koje su već bile u bojazni da smo odstupili od naših ciljeva, da će Kralj doći, da su tekovine NOB ugrožene.[179]

Kotarski komitet je nastojao da se sporazum Tito — Šubašić protumači kao pobjeda Nove Jugoslavije i priznavanje Odluka II zasjedanja AVNOJ-a od strane Subašićeve vlade i saveznika.

Petnaestog jula 1944. Kotarski komitet KPH Donji Lapac pisao je Okružnom komitetu za Liku da je na političkim zborovima govoreno o značenju JNOF-e i da narod interesira razlika između NOO-a i odbora JNOF-e. Na području donjolapačkog kotara, kao i u čitavoj Lici, tokom jula i augusta

178 Nalaze se u Arhivu Muzeja Like u Gospiću.
179 Izvještaj Okružnog komiteta KPH za Liku Centralnom komitetu KPH od 29. VII 1944.

1944. politička aktivnost se odvijala u znaku afirmacije i postavljanja organizacija JNOF-e.

U referatu 3. kotarske partijske konferencije o JNOF-i je rečeno da u nju ulaze svi antifašisti bez obzira na stranačku i vjersku pripadnost, da njeni odbori trebaju biti sastavljeni od najviđenijih ljudi sela, općine i kotara. »Potrebno je da sekretar partijske ćelije, odnosno komiteta, bude tajnik JNOF-e, ali bez nametanja, već slobodnim biranjem kao i ostali. U JNOF-u su svi članovi ravnopravni. Ne smije biti diktiranja. Partijci moraju biti prvi u dosljednom provođenju u život programa JNOF-e. Oni svojim držanjem prema van partijcima moraju zaslužiti da mogu utjecati na njih.«

Potkraj augusta izvršeno je konstituisanje Kotarskog odbora JNOF-a, u kojeg su ušli: Jandrija Vojvodić iz Neteke, predsjednik odbora, Mićo Medić iz Doljana, tajnik odbora i Božo Šašić iz Kupirova, blagajnik odbora. Članovi odbora: Miloš Medić Cikanov iz Bubnja, Milanko Puvalić iz Brotnje, Branko Vein iz Krčkog Brda i Sava Zorić iz Zavlake.[180]

U Općinski odbor JNOF-e za Srb[181] ušli su: Simo Vojvodić iz Neteke, predsjednik odbora, Mara Pavković iz Osredaka, tajnik odbora, Milkan Petrovič iz Dabašnice, potpredsjednik odbora, Drago Kalinić iz Podstrane, blagajnik odbora, Pajo Prijić iz Gofnjeg Srba, Pajo Medić iz Gornje Suvaje, Ico Sijan iz Kupirova, Petar Sijan iz Potkraja, Nina Ciganović iz Donjeg Srba, Dara Dubajić iz Zalužja, Jovan Bujić iz Lisine, Simo Damjanović iz Ajderovca, Dušan Bursać iz Kaldrme, Milan Tankosić iz Dugopolja, Stevan Vejin iz Krčkog Brda, Dušan Rađenović iz Begluka, Jovo Keča iz Donje Suvaje.

U Općinski odbor JNOF-e za općinu Doljane izabrani su: Jovo Polovina iz Dobrosela, predsjednik odbora, Mara Dukić iz Doljana, tajnik odbora, Simo Drča iz Brotnje, blagajnik odbora, Nikola Šarac iz Dobrosela, član odbora, Mile Medić Dodin iz Doljana, član odbora, Nikola Medić Nine iz Bubnja, član odbora, Simić Polovina iz Dobrosela, član odbora, Tomica Puača iz Brezovca, član odbora, Dane Jelača iz Zaklopca,

Članovi Općinskog odbora JNOF-e za općinu Donji Lapac bili su: Ilija Šašić Iliš iz Dnopolja. predsjednik odbora, Koka Vojvodić iz Neteke, tajnik odbora i Mile Kuga iz Gajina, blagajnik odbora.[182]

Odbori Narodne fronte, kako su ih popularno i skraćeno nazivali u narodu, ubrzo su postali značajan faktor političke aktivnosti. Odbori Fronte su rukovodili sastancima raznih organizacija kada su oni zajednički održavani. Drugim riječima ovi odbori su postali faktor društveno-političke koordinacije.

Sva političko-propagandna aktivnost NOP odvija se od augusta 1944. pod rukovodstvom organizacija JNOF-e. Na primjer, u povodu oslobođenja Beograda, pod rukovodstvom Kotarskog odbora JNOF-e održana je svečana sjednica svih organizacija NOP-a i naroda, kojom prilikom je upućeno pozdravno pismo Šestoj proleterskoj diviziji. Na tom manifestacionom skupu učestvovalo je dosta naroda koji je u Klapavice došao iz okupiranih sela lapačkog kotara.

Veliko značenje za daljnje unapređenje političko-propagandne aktivnosti ima 3. kotarska partijska konferencija, koja je 20. i 21. septembra 1944. godine, održana u Klapavicama, u gračačkom kotaru.

180 Nisam mogao utvrditi imena ostalih.
181 Popis članova Općinskog odbora JNOF-e za općinu Srb nalazi se u izvještaju Općinskog komiteta KPH Kotarskom komitetu Donji Lapac od 10. VIII 1944.
182 Ostala imena nisam mogao utvrditi.

U izvještaju Kotarskog komiteta, upućenog Okrusnom komitetu KPH za Liku 18. X 1944, iznose se podaci koji govore o pojačavanju političke djelatnosti do te mjere da se može govoriti o »politiziranju« čitavog naroda. Omladina i pioniri, u ponekim selima gdje je neprijatelj držao svoje posade, spjevavaju pjesme i pjevaju ih o našoj NOV, Crvenoj armiji i o najnovijim događajima. Tako su pioniri u jednom selu izazivački trčali za četnicima i pjevali našu pjesmu:

»Prođe Šesta i Liku i Bosnu,
sada čisti Srbiju ponosnu«.

U izvještaju Kotarskog komiteta, poslanog Okružnom komitetu za Liku 31. X 1944, kaže se: »Naša organizacija je pripremila 170 parola koje su odmah proturene u vezi s oslobođenjem Beograda. Uspjelo se, mjestimično, stvoriti dobre veze u okupiranim selima za širenje vijesti i prenošenje štampe »od ruke do ruke«. Raspoloženje naroda je danomice sve bolje. Pored nezapamćenog neprijateljskog terora, vijest o oslobođenju Beograda stvorila je u svim selima široke manifestacije, izazvala veselje, pjesmu i trčanje pojedinaca od bajte do bajte. Isti dan po svim brežuljcima, kao i pored samih kuća, narod je palio vatre, od trnja, komuše i slame. Pioniri su palili vatre i pored samih garnizona, što je izazvalo još strašnije nasilje bande nad narodom. Iako su četnici nastojali pod svaku cijenu spriječiti to veselje, nisu uspjeli. Nekoliko dana sve se crvenilo od 350 vatri.

Političko raspoloženje naroda lapačkog kotara bilo je sastavni dio političkog entuzijazma koji je zahvatao skoro svu Liku potkraj 1944, a naročito krajeve i naselja ranije obuhvaćena ustankom. O raspoloženju u Lici Okružni komitet Partije u izvještaju Centralnom komitetu KPH, od 2. XII 1944, piše da nove pobjede Crvene armije i NOVJ, oslobođenje Dalmacije i Beograda te čišćenje Srbije imaju jakog odjeka na oslobođenom teritoriju, da su pobjede obilježene brojnim zborovima, mitinzima, svečanim sjednicama i pozdravnim pismima.

Čvrsto opredjeljenje stanovništva donjolapačkog kotara za NOP, pogotovo njegova čvrsta privrženost bratstvu i jedinstvu svih naroda i narodnosti Jugoslavije, manifestirala se i u odnosu prema jedinicama dalmatinskih divizija, koje su imale zadaću da u svojim završnim operacijama oslobode od neprijatelja i lapački kotar. Visok stupanj međusobnog uvažavanja i poštivanje, koje se razvijalo između stanovništva i boraca 20. i 26. divizije NOVJ, ukazivao je na nerazrušivost bratstva i jedinstva stvorenog u borbi protiv fašizma. »Dolaskom dalmatinskih jedinica NOV na sektor Donjeg Lapca, njihov pravilan odnos prema narodu i velika borbenost sve više kod naroda stvara povjerenje prema NOV, a ujedno, s obzirom da su te jedinice sastavljene pretežno od boraca Hrvata, učvršćuje se jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda. Narod je uvjeren i vidi da Hrvati borci prolijevaju krv za slobodu srpskih sela.«[183]

U prvoj polovici januara 1945. u najvećem broju sela provedeni su izbori za Odbore JNOF-e. U izvještaju Kotarskog komiteta, upućenog Okružnom komitetu za Liku 16. I 1945. godine, pored ostalog, se kaže: »Izbore za odbore JNOF-e izvršili smo u 17 sela, gdje je narod kao većina učestvovao.«

183 Iz izvještaja Odjela unutrašnjih poslova Okružnog NOO-a za Liku ZAVNOH-u, od U. I 1945. (HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 3).

Stanovništvo donjolapačkog kotara se još u toku rata, neposredno iza donošenja Odluka II zasjedanja AVNOJ-a plebiscitarno izjasnilo za republikansko i federativno uređenje Nove Jugoslavije, a protiv Kralja i monarhije. To se još jednom jasno potvrdilo kada je u januaru 1945. kralj Petar II pokušao minirati sporazum Tito-šubašić. »Na posljednji cjepački pokušaj kralja Petra, naš narod je odgovorio masovnim demonstracijama. Gole i bose starice, demonstrirajući protiv Kralja govorile su: »Mi ne možemo ići dalje, a tamo dalje svakom kažite da smo i mi protiv kralja Petra.«[184]

Mržnja prema neprijatelju i želja za slobodom i pobjedom bili su kod stanovništva stalno podržavani i razgarani masovnim partijsko-političkim radom. Stanovništvo — krvno vezano za NOP — masovno se odazivalo i dolazilo na političke zborove i sastanke na kojima su govorili partijsko-frontovski aktivisti i čitana partijska štampa, iz koje su se prisutni informirali o aktuelnim vojno-političkim zbivanjima. Podaci iz izvještaja govore o porastu političko--propagandne aktivnosti.

U prvom tromjesečju u 1944. (od 1. I do 25. III 1944.) održana su 252 masovna sastanka na kojima je prisustvovalo 5.089 lica. Ukupno do kraja 1944. održano je 1316 sastanaka na kojima je prisustvovalo oko 38.500 ljudi.

Pored stalnog porasta broja osoba koje su prisustvovale političko-informativnim sastancima, što su ih po okupiranim selima i nekim zbjegovima održavali komunisti, valja spomenuti i veliku zainteresiranost stanovništva za partizansku štampu. Impresivan je broj osoba koje su primale, čitale ili slušale partizansku štampu koju bi im drugi čitali. Taj broj bio je, također u /stalnom porastu. U izvještajnom periodu od 8. do 25. marta 1944. radi se o 1657 takvih osoba, a u periodu od 26. IX do 18. X 1944. taj broj se povećao na 10.200 osoba.

Od 8. III do 21. XII 1944. u redove neprijateljskih vojnika protureno je 1.007 primjeraka partizanske štampe, proglasa i sličnih publikacija (letak Srbi u četničkim redovima — 170 primjeraka, »Amnestija« — 160, letak s govorom V. Cerčila — 100, Radio-vijesti — 90, »Lički kurir«, odnosno »Putem bratstva« — 87, Proglas srpskom narodu u Hrvatskoj — 63, Naprijed — 64, Srpska riječ — 46, Novosti — 42, poseban letak namijenjen samo četnicima — 30, Proglas CK KPJ iz juna 1944. godine — 23, Savezničkih glasila — 20, letak »Izdajice, položite oružje« — 5, Slobodni dom — 5, i Vjesnik — 2). Pored toga u neprijateljske redove tokom septembra 1944. proturen je veći broj primjeraka letka »Titov posljednji poziv« koji je izazvao pravo rasulo neprijateljskih redova.[185]

Tajne veze koje je u neprijateljskim garnizonima stvorila partizanska obavještajna služba, stavljene su pred posljednju probu: osigurati prelazak na stranu NOVJ čitavih garnizona. Među onima koji su s puno realističkog optimizma gledali na ishod stvari bio je i Općinski komitet KPH Doljani. Kotarski komitet je dao svoju saglasnost za direktnu razdiobu letaka — iz ruke u ruku — u neprijateljskim garnizonima Dobroselo i Doljani. Djevojke su se dobrovoljno javile da određenog dana nastupe u garnizone i dijele letke, iz ruke — u ruku neprijateljskim vojnicima. Došao je 12. septembar 1944. Bio je to dan određen za otpočinjanje akcije sračunate na potpuno rasipanje

184 Izvještaj KK KPH Donji Lapac od 31. 1. 1945.

185 Ukupan broj neprijateljskih vojnika, koji je od 1. februara do 21. decembra 1944, pod uticajem stanovništva i vještih kombinacija partizanske obavještajne službe i propagande, prešao na stranu NOVJ, Iznosio je 2.020 ljudi i to: 1.810 domobrana i legionara i 210 četnika.

neprijateljskih garnizona. Sve je išlo po dobro stvorenom planu. Toga jutra s Titovim pozivom u ruci — kako su tada prozvali letke na kojima je štampan poziv Vrhovnog komandanta NOV i POJ upućen neprijateljskim vojnicima — došlo je u Doljane i Dobroselo oko dvadesetak djevojaka, članica SKOJ-a. U ugovoreno vrijeme djevojke su počele dijeliti letke i pozivale neprijateljske vojnike da ne propuste posljednji čas. Većina pripadnika neprijateljskih posada s čuđenjem je promatrala djevojke.

»Poludjele su ili je rat završen« — pomišljali su neprijateljski vojnici. Ali za kratko. Predvođeni oficirima i podoficirima, koje su za taj čin ilegalno pripremili partizanski obavještajci i politički radnici, domobrani se pridružiše djevojkama. Uzimali su od djevojaka letke, a zatim ih sami nastavljali dijeliti. Za vrijeme početka akcije u doljanskom garnizonu se zatekao ustaški oficir koji je tog jutra stigao iz Bihaća. Pokušao je da se suprotstavi akciji djevojaka i domobrana, ali je u tom spriječen. Istovremeno s dijeljenjem letaka po neprijateljskim bunkerima sijevali su pijuci kojima su ih djevojke pokušale rušiti. Ustaša je ostao zabezeknut kada je komandant posade naredio svojim vojnicima da s topovima i svom opremom krenu u pravcu Bubnja gdje su trebali da se predaju. Ustaški oficir je sjeo u svoj automobil i nesmetano otišao u Bihać. Nije bilo snaga ni odlučnosti da ga se uhapsi. Nedugo iza odlaska ustaše, prema Bubnju su se kretale dvije kolone dotadašnje neprijateljske vojske. Jedna je išla od doljanske, a druga od dobroselske crkve. Spojile su se negdje pod Bakračem. Na čelu vojničkih kolona koračale su hrabre skojevke: Boja, Bosa, Danica, Desanka, Dušanka, Jelka, Koviljka, Mara. Milica, Saja, Smilja i Stana, junakinje dobivene bitke. Za njima je išlo 825 domobrana s kompletnom opremom — topovima i mitraljezima.

U Kupirovu je također došlo do organizovanog prelaska na stranu partizana čitavog garnizona jer su i ovdje od ranije postojale veze s nekim domobranskim oficirima.

Proces razbijanja i osipanja neprijateljskih redova nije prestao istekom roka koji je bio označen Titovim pozivom ljudstvu mobiliziranom u neprijateljske redove. Taj proces se i dalje odvijao.

Takmičenja su poticala pojačanu aktivnost

Stalna politička i druga aktivnost medu stanovništvom i organizacijama NOP-a, poticana je čestim takmičenjima koja su organizirana unutar kotara i između ličkih kotareva. Jedno od mnogih takmičenja bilo je provedeno u čast trogodišnjice narodnog ustanka u Lici. Organizirao ga je Okružni komitet Partije. Trajalo je od 15. do 30. jula 1944, a takmičila su se sela, općine i kotarevi na području Like. Takmičenje se odvijalo u 6 sadržaja.

1. Upoznavanje organizacija i širokih narodnih masa s Odlukama III zasjedanja ZAVNOH-a
2. Mobilizacija i posljednjeg čovjeka u redove NOV-e
3. **Sto** uspješnije rješavanje prehrane naroda i vojske
4. Mobilizacija svih organizacija i naroda u povraćanju dezertera u njihove jedinice
5. Izvlačenje ljudstva iz neprijateljskih redova (domobrana i četnika)
6. Formiranje kombiniranih udarnih grupa i pojačavanje njihove aktivnosti.

Razrađujući direktivno pismo Okružnog komiteta KPH za Liku na konkretne prilike, Kotarski komitet je 9. jula 1944. pisao svim općinskim komitetima Partije:

»U kampanji upoznavanja organizacija i širokih narodnih redova s odlukama III zasjedanja ZAVNOH-a, treba postići da organizacije i mase zaista osjete veliki značaj III zasjedanja ZAVNOH-a, i što za narodnu budućnost znači prerastanje ZAVNOH-a u vrhovno, zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo, u istinski demokratski sabor, zatim stvaranje države Hrvatske, kao ravnopravne članice Demokratske Federativne Jugoslavije, u kojoj Srbi i Hrvati imaju jednaka prava .. ,«[186]

Takmičenje koje je provedeno u čast trogodišnjice ustanka u Lici i Hrvatskoj, bilo je najvećim dijelom usmjereno na razvijanje duha i akcija otpora okupatoru u okupiranom dijelu Like i na razbijanje neprijateljskih redova. U dopisu od 21. VIII 1944. OK KPH za Liku piše:

»Dragi drugovi!

U vezi 15-dnevnog takmičenja za proslavu godišnjice narodnog ustanka, ovaj Komitet je, na osnovu prikupljenih rezultata takmičenja, donio odluku da je najveće rezultate polučila partijska organizacija kotara Donji Lapac.

1. Na oslobođenom i okupiraonm teritoriju (Like — pp) upoznato je s odlukama III zasjedanja ZAVNOH-a 20.770 osoba,
2. Mobilisano je u NOV 107 boraca,
3. Prikupljeno za izbjegli narod 420 kg, a za NOV-u 1.183 kg hrane,

i izvršeno nekoliko posjeta istoj,

4. Vraćeno u jedinice oko 206 dezertera,
5. Iz neprijateljskih redova izvučeno 25 zavedenih ljudi,
6. Ubijeno, ranjeno i zarobljeno 162 neprijateljska vojnika, uništeno 9 kamiona i ostale ratne opreme,
7. Na proslavi trogodišnjice ustanka učestvovalo oko 9.653 duša, zapaljeno 1.783 vatre.

Od toga organizacija kotara Donji Lapac polučila je ove rezultate:

1. Upoznato s odlukama III zasjedanja ZAVNOH-a, većinom na okupiranom teritoriju, 1611 osoba,
2. Mobilisano u NOV 25 boraca.
3. Prikupljeno za izbjegli narod 420 kg, a za NOV-u 1.183 kg hrane,
4. Vraćeno 10 dezertera u njihove jedinice,
5. Izvučeno iz neprijateljskih redova 16 zavedenih domobrana i 15 četnika,
6. Ubijeno 16, zarobljeno 3 neprijateljska vojnika i uništen jedan kamion,
7. Održano na dan godišnjice ustanka 4 zbora s 240 prisutnih duša, zapaljeno 29 vatara na okupiranom području.

Čitava organizacija i aktivnost sprovodila se u uslovima potpune okupacije kotara i pojačanog neprijateljskog terora, naročito četničkog.«[187]

Duh takmičenja prožimao je organizacije NOP-a po čitavoj Lici. **Odra-**žavajući faktično stanje, Okružni komitet je 2. XII 1944. s puno rezona, pisao Centralnom komitetu KPH da je u Lici takmičarski duh vrlo velik i da se u radu polučuju dobri rezultati.

Takmičenja su unutar donjolapačkog kotara nastavljena i poslije oslobođenja srbske i doljanske općine. Kotarski komitet Partije je za januar 1945.

186 AIHRPH, KP-251/1875.
187 Arhiv Muzeja Like u Gospiću.

izradio plan aktivnosti svih organizacija NOP i zakazao takmičenje. Bio je to plan takmičarskog poleta na obnovi opustošenih sela. Tim planom se, pored ostalog, predviđalo: organizirati 26 sastanaka, na kojima će NOO-i polagati pred narodom računa o radu, izgraditi 3 nove škole, popraviti 4 i uspostaviti sedam domova kulture, dovesti 12 vozova građe za škole, izgraditi 23 bajte za narod (prvenstveno za nemoćne), osposobiti za rad jednu pilulu, organizirati 4 radionice sa sedam različitih majstora (zanatlija), napraviti (u radionicama), odnosno popraviti i osposobiti 47 plugova, formirati 6 radnih četa sa ukupno 300 omladiinaca i «mladinki, osnovati jednu zadrugu i pri dva općinska odbora uspostaviti sudove.

Svaki plan takmičenja imao je stalne karakteristike: dinamizam, stalni polet i kontinuiranu aktivnost organizacija i pojedinaca.

Općenarodni rat protiv okupatora i njegovih slugu

Brojni primjeri ukazuju na to da se na području donjolapačkog kotara borilo sve stanovništvo, od nejake dječice do oronulih staraca.

Pred neprijateljski prodor, Kotarski komitet SKOJ-a donjolapačkog kotara, za neke je bio »vrlo mlad«. Tako barem piše u redovnom izvještaju Kotarskog komiteta Partije koji je 26. VIII 1943. upućen Okružnom komitetu KPH za Liku. Iako vrlo mlad, KK SKOJ-a brzo je postao jedan od glavnih nosilaca borbe i otpora kojeg je stanovništvo, a pogotovo omladina, pružala neprijatelju. Nakon prvih i kratkotrajnih nesnalaženja koja su u prvim danima njemačke okupacije kotara bila karakteristična za sve organizacije pa i za omladinsku, nastupio je polet i borbeni entuzijazam. Kotarski komitet KPH Donji Lapac u izvještaju Okružnom komitetu od 28. IX 1943. godine, pisao je da organizacije aktivnije rade, da Kotarski komitet SKOJ-a redovno drži svoje sastanke i daje pomoć nižim organizacijama, da je držanje omladine prema NOB-i dobro, da nitko nije otišao neprijatelju i da su se »čvrstinom poput čelika«, pored partijaca, skojevaca, omladine, držali i članovi narodnooslobodilačkih odbora.

Pod naslovom »Kako četnička banda postupa s našim narodom«, »Lički vjesnik« je pisao:

»13. oktobra 1943. drug Pejo Delić, član Mjesnog NOO-a Birovača, otišao je kući u Lapačka Korita da bi izvukao nešto hrane. Skupljao je čavle oko zgrade koju su mu krvnici zapalili. Najednom, ispadoše četnici iz grmlja i drug Pejo nije mogao pobjeći. Četnička banda ga je uhvatila i odagnala u logor kod Mamca, gdje je prenoćio jednu noć. Zatim ga sutradan otjeraju u Lapac, gdje su ga Nijemci ispitivali, ali od našeg druga Peje nisu mogli ništa doznati. Četnici, među njima i Sako Opačić, pitali su ga gdje se nalaze partizani i koliko ih ima. Pejo se čvrsto držao i nije im ništa odgovarao. jNato su ga počeli tući, njih 4—5 s batinama, naročito Sako Opačić, koji se na nj okomio kao bijesan pas. Pejo na sve ovo ispitivanje i tuču odgovorio je: »Sako, ja znam da će moja glava otići, ali znaj dobro da će i tvoja za kratko vrijeme.« Četnička banda još više zagrijana, počela je da ga bije ponovno. Pejo se držao uporno ne govoreći ništa. Zatvorili su ga u konobu i dobro pazili da im ne bi pobjegao. Pejo je u konobi stvorio plan kako da se izvuče. Ruke su mu bile vezane užetom, ali ih on nekako odriješi. Pored vrata nalazilo se crtalo. S njim otvori vrata, pogleda desno i lijevo, pa kad

vidje da nema nikoga, dade se u bijeg preko polja. Kad su ga četnici primijetili, počeše pucati za njim, a on sretan što je pobjegao, dovikivao je: »Pucajte, neće vam više Pejo u ruke, bando lopovska.«[188]

Na području između Zavlake i Kaldrme, potkraj oktobra 1943. jedan njemački avion, koji je letio iz pravca Knina prema Bihaću, u magli je zapeo za drveće šume Pjenac. Dok se avion oštećen zaglavio na drveću, iz njega je izašla četveročlana posada (jedan kapetan i 3 poručnika). Cim su u Kaldrmi i Zavlači saznali da je avion pao, staro i mlado je pohrlilo na mjesto havarije. Među onima koji su prvi stigli na mjesto događaja nalazili su se Sava Zorić, star 65 godina i Nikola Zorić Cigo, sin Stevkov, star 4 godine. Pristigli su i Sava Bursać Sako, Bogdan Zorić (Savin), Bursać Mirko i Dušan, te Stevo Zorić Stevko. Čim su vidjeli u kakvoj su se situaciji našli, njemački oficiri su zapalili poštu i neku arhivu. Pokušali su se poslužiti lukavstvom. Okupljenim ljudima su počeli nuditi čokoladu i druge stvari.

Kada su primijetili da nailaze dvojica odbornika s puškama, Nijemci su ih na udaljenosti 200 metara od aviona pokušali zaustaviti. Kričavim i drhtavim glasom su ponavljali svoje — Halt! Pokušavali su da se tako izvuku šumom prema Zavlači. S nešto znanja njemačkog jezika stupio je s njemačkim oficirima u duel stari Sava Zorić. Uvjeravao je Nijemce da im je bezumno pucati u odbornike koji nailaze. Iza toga je nastalo rvanje, u kojem su savladani, razoružani i uhapšeni. U njihovom hvatanju su učestvovali: Sava Bursać Sako, Dušan Bursać, Mirko Bursać, Milan Bursać, Trišo Bursać, Stevko Zorić, Sava Zorić i sin mu Bogdan. Od Nijemaca je zaplijenjeno 6 pištolja i jedan šmajser, kojim se — kako sam kaže — služio Stevko Zorić sve do kraja rata.[189]

Nije to bio posljednji borbeni susret stanovnika Kaldrme i Zavlake s pripadnicima njemačkih oružanih snaga. Nešto iza hvatanja avijatičara grupa od 350 Nijemaca i legionara dolazila je od Srbskog klanca u Zavlaku. Pljačkali su po selu. Vjerovalo se da tragaju za avionom i njegovom posadom. Uhvatili su Bogdana Zorića koji se vratio iz talijanskog zarobljeništva poslije kapitulacije Italije. Kad su Nijemci poveli Bogdana sa sobom, otac mu Sava nikako da pusti da mu odvedu sina. Pošao je i on zajedno s neprijateljskom grupom pokušavajući je nekako udobrovoljiti da mu ostave sina na miru. Krenuli su prema Kupirovu. Grupica odbornika i drugih »civilnih partizana« odluči da vatrom isprati Nijemce i da im otmu Savu i Bogdana.[190] Uspjeli su ubiti 4 i raniti 4 neprijateljska vojnika. Nijemci su ostavili mrtve koje je narod zakopao na Brkićevim njivama. Sava i Bogdan su oslobođeni. U ovoj akciji poginuo je učesnik partizanske grupe, omladinac Dušan Zorić. Pored njega u borbi su učestvovali: Stevko, Nikola, Mile i Đuro Zorić te Đuro Zorić Palajsijin.

Za uspješno obavljanje obavještajnih zadataka od velikog značenja bila je masovna podrška naroda. Zahvaljujući uticaju Partije, partizanska obavještajna služba se mogla u svim prilikama osloniti na patriotizam staraca, žena, omladine, pionira. Sa sigurnošću se oslanjala na stotine onih koje nitko i nikada nije evidentirao kao obavještajce. Bilo je, uistinu, mnogo primjera samoiniciativnosti, požrtvovanja i snalaženja vrijednih divljenja.

188 »Lički vjesnik« od 26. 10. 1943.
189 Sjećanje Stevka Zorića i Dušana Bursaća iz Apatina — kod autora.
190 Nijemci seoske aktiviste prozvali »Civilnim partizanima«.

Na smjenu, a često i samoinicijativno, žene Dobrosela dežurale su u blizini neprijateljskog garnizona da bi osmatrale i uočavale promjene i o tome obavještavale. Onima koji bi im se obratili mješavinom našeg i ruskog ili poljskog jezika, otvoreno bi nudile da ih prevedu partizanima. Činile su to potpuno svjesne da mogu postati i žrtvom gestapovskih provokatora.

Iza Dobroseljanki nisu izostajale ni žene drugih sela čije je stanovništvo čvrsto stajalo uz NOP. Pokret otpora podigao je ulogu žene i djevojke na pijedestal značajnih društveno-političkih funkcija. Jedno vrijeme u 1944. u sva tri općinska komiteta partije djevojke su bile sekretari općinskih komiteta (Koka Vojvodić, Mara Dukić i Mara Pavković).

Uz bezbroj uzvišica i kota na području Donjeg Lapca, ušla je u istoriju oslobodilačkog rata i Gradina, u vojnim kartama označena kao trigonometar 559. Leži na šezdesetak kilometara od Bihaća prema Kninu, između Doljana i Brotnje. Dobro su je zapamtili mnogi Nijemci i legionari. Zabilježeno je i znade se da su 23. aprila 1944. na Gradini četrdeset proletera izbacili iz stroja 114 neprijateljskih vojnika i da su skoro svaki po jednog konja mogli odvesti u brigadu. Ostalo je gotovo nepoznato da je u toj akciji značajnog udjela imala jedna obična seoska žena, majka petero male djece.

Tih dana partizanska obavještajna služba primila je obavijest da neprijatelj namjerava pojačati garnizon u Dobroselu prebacivanjem jedne čete iz Suvaje. Već sutradan je cestom prema Suvaji odmicala Sara Obradović koja je u kući ostavila petero djece, od kojih je najstarije imalo sedam godina. Sara je u NOV imala muža, oficira, a u svojoj rodnoj Suvaji nekoliko rođaka u četnicima. Kada se našla u selu gdje se smjestio Štab bataljona 384. puka 373. legionarske divizije okružen četnicima, zatražila je rođaku da dođe u Doljane za ispomoć u proljetnoj sjetvi.

»Krenut će sigurno. Čitava četa poći će zaprežnim vozilima« — rekla je drugovima po povratku.

Postavljena je zasjeda na posebno odabranom mjestu, a rezultat ove akcije ušao je u anale oslobodilačkog rata.

Pored rada mnogih žena značajan prilog u borbi protiv neprijatelja davala je omladina i pioniri. Dovitljivost i odanost koju su oni u toku rata pokazivali, zaslužuju da se njihova djela otmu od zaborava. Mnogo je primjera hrabrosti najmlađih stanovnika donjolapačkog kotara zabilježeno još u toku rata. »Lički kurir« u broju 35. od 5. januara 1944. pod naslovom »Lapačka omladina se bori«, pisao je: »U okupiranom dijelu lapačkog kotara, omladinci i omladinke u čast II kongresa omladine Jugoslavije, trgaju preko noći, telefonske žice i ubacuju među neprijateljske vojnike razne letke o kongresu, tako da i neprijatelj znade o tom najvećem prazniku naše omladine, da vidi koliko ga omladina mrzi«.

Nedaleko Dobrosela u borbi su bila ranjena dva druga uz teški mitraljez. Pionirka Dušanka Polovina, stara 9 godina i Đuro Polovina, star 11 godina, desili su se tu i, uvidjevši da bi mitraljez mogao pasti u ruke neprijatelja, odvukli su ga dalje od tog mjesta i dobro sakrili. Zatim su otišli u štab bataljona da to jave, pošto njih dvoje mališana sami nisu mogli nositi teški mitraljez. Ponosno su izjavili: »Ta akcija neka bude u čast II kongresa...«

Stevo Rađenović, star 10 godina iz Ajderovca, ugasio je dvije kuće koje su fašistički banditi zapalili dok je pionirka Milka Grbić, stara 9 godina iz Osredaka, spasila kukuruzanu punu kukuruza. Šestogodišnji pionir Nikola Lajić nije htio ustašama kazati gdje se nalazi omladina njegova sela. Mićo Lajić,

star 9 godina, ukrao je domobranima dvije bombe i rekao da će ih zapaljene vratiti Nijemcima. Dva pionira iz Kunovca dohvatili su puške iz NOO-a i zapucali na jednu desetinu četnika koji su došli u selo da pljačkaju kokoši. Hrabri pioniri uspjeli su da rastjeraju četnike koji su pobjegli u Srb svojim švapskim gospodarima i ispričali im kako su prošli u Kunovcu. Švabe su potom u svom nemoćnom bijesu otvorile topovsku vatru po selu.

Omladina čini ogromne napore u borbi s Hitlerovim bandama i njihovim slugama. Jedna omladinka iz Suvaje u kojoj su se tada nalazili banditi, krišom goni hranu svaki dan iz sela našim borcima. Omladina općine Srb iznijela je iz sela u kojima je bio okupator, 45 vreća kukuruza i svu sol.«

Udarne grupe, kako operativnih jedinica, tako i one iz sastava Komande mjesta Donji Lapac, u svojim akcijama na komunikaciji Bihać—Knin, s mnogo pouzdanja mogle su se osloniti na podršku dječaka, odraslijih pionira. Dragan, Milan i Gojko Desnica, kao i Jović Damjanović — dječaci iz Kunovca, ne samo da su spadali među najhitrije i najpouzdanije izviđače i sakupljače informacija o neprijatelju, već su svojom borbenošću i aktivnošću neprijatelju zadavali podosta briga, nanoseći mu gubitke.

U brižljivo čuvanoj bilježnici Ilije Polovine, četrnaestogodišnjeg dječaka iz Dobrosela, redali su se podaci o sastavu neprijateljskih jedinica, naoružanju, broju i vrsti motornih vozila, koja su u sastavu neprijateljskih transportnih kolona prolazila kroz njegovo selo. Ilija je, tako reći, svakodnevno takve podatke predavao nekom iz općinskog rukovodstva SKOJ-a ili direktno obavještajcima komande mjesta. Bavio se Ilija i drugim, dakako, još opasnijim poslovima.

Ilija »luta« šumom. Izviđa on staze, puteljke i šumarke koje su Đujićevi četnici zaposjedali u rano proljeće 1944. godine. Švrlja Ilija i selom. Tobože, koze mu zašle oko neprijateljskih baraka u Dobroselu. A onda kada nitko ne vidi, Ilija prilazi njemačkom vojniku. Zna on. nije to Nijemac. Rus je to — zaključuje Ilija već pri prvom kontaktu. Jednog dana ruski zarobljenik — sada kod Nijemaca legionar čisti konja. Ilija mu prilazi. Počima razgovor. Hoće uspostaviti kontakt. Ali uzalud Ilija jezikom okreće, prevrće da bi se približio Rusu. Vojnik ga je nepažljivo slušao. Kada je uredio konja, on ga odvede, a da Iliji ni riječi nije rekao. Vraća se Ilija od baraka tužan. Kako i ne bi kada je skojevcima obećala da 6e »prići Rusima«.

Sutradan opet Ilijine koze skaču oko neprijateljskih baraka. Ilija je nešto bolje sreće. Drugi ruski zarobljenik je nešto razgovorljiviji. Sam se predstavi da je iz Gruzije. Ilija navraća i idući dan. Razgovori traju nekoliko dana. Uhvatio se Ilija Gruzijca kao čička. Vojnik mu se sve manje smije. Uozbiljio se i Ilija, ocjenjuje da je podesno naviti razgovor na partizane. I napokon Ilija reskira i povjerava se vojniku da ima vezu s partizanima. Gruzijac šuti. Ilija ide i dalje predlaže da ruski zarobljenici bježe s partizanima. Vojnik povjeruje Iliji. On sprema svoje drugove. Sedamnaest ruskih zarobljenika bježi k partizanima. Izvodi ih Ilija s još nekoliko dječaka iz ovog sela.«

Iako se Ilija Polovina među svojim vršnjacima isticao snalažljivošću i odlučnošću, on nije bio ni sam ni jedini koji je svojom snalažljivošću doskakao neprijatelju.

Četrnaestogodišnji dječak iz Donjeg Lapca Stevo Obradović Pišta, borac kod Komande mjesta Donji Lapac, bio je ljeta 1944. partizanski kurir na relaciji Rajonski obavještajni centar — Kotarski komitet partije — Komanda mjesta Donji Lapac. Njegova snalažljivost i dovitljivost bili su dobro poznati.

Svakodnevno su omladinke iz Gornjeg Srba svojim akcijama prkosile neprijatelju. One su spjevale i pred neprijateljskim vojnicima pjevale pjesme u kojima su ih izrugivale. Leci, parole, transparenti svakodnevno su osvitali po telefonskim stupovima i zidovima izgorjelih kuća između Gornjeg Srba i Kupirova. Partizanske udarne grupe koje su vrlo aktivno djelovale na tom prostoru bile su svakodnevno snabdjevene, ne samo hranom i odjećom, nego i obavještajnim podacima o neprijateljskim posadama uz komunikaciju. U ljeto 1944. fašisti odlučiše da sve djevojke iz Gornjeg Srba pohapse i otpreme u logor kod Siska. Uspjelo im je da opkole selo i odjednom uhapse: Smilju Batinicu, Anku Prijić, Duku Rastović, Dragicu Lukić, Maru Prijić, Smilju Prijić, Sofiju Stojsavljević, Mandu Stojsavljević, Anku Zeželj, Savu Batinicu i Smiljanu Rašua. Nijemci su uhapšene djevojke strpali u kamion i povezli ih prema Bihaću. Poveli su ih do Dabine strane, kod Doljana, gdje su hrabre i odlučne djevojke pobjegle iskačući iz kamiona. Okrvavljenih koljena i s brojnim ozljedama, djevojke su, mjesto u neprijateljski logor, stizale u svoje selo gdje su nastavljale rad za NOP. Neke od njih, među kojima i Duka Rastović, skojevski rukovodilac, poslije bijega došle su u Klapavice gdje se nalazio kotarski centar. U logor je odvedena samo Smilja Batmica koja je kasnije zamjenom oslobođena.[191]

Govoreći o borbenom elanu i aktivnosti donjolapačke omladine na II okružnoj konferenciji omladine za Liku, Savka Dragioević Crnka, sekretar Kotarskog komiteta SKOJ-a služila se impresivnim podacima. U zapisniku s konferencije od 30. VIII 1944. nalazimo da je rukovodilac donjolapačkih skojevaca rekla: »Omladina lapačkog kotara mnogo je učinila u radu fizičkom i političkom. Proučavala je Odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a na neoslobođenom teritoriju pod teškim terorom. Ne samo da ih je omladina proučavala, nego ih ona sprovodi u djelo na radu. Kroz jednu ofanzivu iskopala je 45 zemunica i na juriš digla 5.000 vreća žita. Od prve konferencije prenijela je na svojim leđima 550 ranjenika. Na okupiranom teritoriju stalno je obavještavala partizane o stanju kod neprijatelja. Stotinu dvadeset Rusa, koji su bili zarobljeni kod neprijatelja izvela je omladina na oslobođeni teritorij i isti su stupili u partizane. Također je omladina izvodila i domobrane. Saja Medić izvela je jednog domobrana sada kada je išla na ovu konferenciju. Omladinke iz Kruga izvele su također 4 domobrana u čast konferencije, 346 sanduka municije, 8 mitraljeza, jedan bacač i 33 granate prenijela je omladina Dobrosela poslije kapitulacije Italije. Na osnovu svog rada omladina toga sela sva je pozatvarana, ali je pobjegla iz koinclogora kućama i digla je žetvu. Dala je 2.500 žetelaca. Radni vod Kozjače služi za uzor svima; 14 omladinki toga voda dale su 941 kopača i 366 kupioca. Mara Petrovič radila je ove godine 180 dana za narodnu vojsku. Sama je povezala i sadjela 360 snopova. Kada je kod nas bila 6. lička divizija, omladina Osredaka iznijela je 20 ranjenika i sahranila 10 poginulih boraca. Soka (Soja) Bokan iz istog sela je prednjačila. Mika Tankosić nije se s narodom povukla u šumu, nego je ostala pomoćnik kod teškog mitraljeza (na zahtjev omladine, ona izlazi na pozornicu da je vide). Stotinu vreća hrane za siromašne familije i vojsku iznijela je omladina u čast II kongresa. Omladina srbske općine dala je našoj vojsci 30 posjeta u kojima je odnijela našoj vojsci: 1.246 kg kruha, 100 kg skorupa i 841 kg voća. Idući u posjete vojsci i nailazeći na putu kroz šumu na mrtva tijela naših drugova,

191 Podaci dobiveni pismeno od Udruženja boraca NOR-a Gornji Srb.

koje su banditi sačekali i ubili, omladina nije prezala, niti se vraćala, nego je išla do svoga cilja. I tako će naša omladina nastaviti u buduće, još i bolje.«[192]

U okupiranom Lapcu, skoro za sve vrijeme njemačke okupacije, funkcionirala su tri ilegalna kanala koja su vodila na oslobođeni teritorij i obratno. Vjerojatno bi postojao i četvrti kanal da se istočno od Donjeg Lapca, prema Mišljenovcu, strmo i povisoko ne uzdiže Visočica. Donji Lapac skoro nikada nije ostao bez veze s partizanskim centrima koji su se nalazili na područjima izvan domašaja neprijatelja.

Je'dan od tih obavještajnih ilegalnih kanala vodio je iz Lapca, preko Rašetina kraja, u selo Gajine i dalje na oslobođeni teritorij. Na njegovu održavanju i funkcioniranju radilo je nekoliko osoba među kojima 15-godišnja Dragica Tadić. Podatke o neprijatelju preko njih je prikupljao Mojo Rašeta, stariji čovjek. Pismene izvještaje koje je on sastavljao, zamotane i skrivene u torbi brašna, prenosila je u Gajine Smilja Ljiljak i predavala ih Mili Kugi, odborniku. Kuga je sve što je iz Lapca primio, proslijeđivao Komandi mjesta. Nekad je izvještaje primio Sveto Bajić i prenosio ih dalje. Ne jednom su, na temelju podataka koji su se nalazili na ceduljicama skrivenim u Smiljinoj torbi, avioni s petokrakom zvijezdom izručivali svoj teret po njemačkim hangarima u okolini Lapca.[193]

Drugi ilegalni kanal vodio je iz okupiranog Lapca preko Oraovca. On je vrlo uspješno funkcionirao u proljeće i ljeto 1944. Na održavanju ove veze radila je Borka Đukić, predsjednica odbora AFZ-a iz Oraovca, te Mirko Ajduković, Stevo Jančić, Mirko Ajduković Miran, rodom iz Oraovca.[194] On se nalazio 1944. jedno vrijeme po zadatku u četnicima. Zajedno sa Stevom Jančićem iz Udbine aktivno je radio za partizansku obavještajnu službu. Vezu su održavali preko Borke Đukić. Oni su redovito Borki davali podatke o neprijatelju. Nakon palenja njemačkih skladišta goriva u Lapcu, zaprijetila im je opasnost da budu otkriveni. Prilikom bijega od četnika, osim svoje puške, Jančić je uspio donijeti i pušku Brace Čorka, četničkog vođe iz Udbine. Pokupio je, pored nekoliko bombi, još i Corkov ranac s važnom arhivom i predao ga partizanima. Poslije toga četnici su uhvatili i ubili Ajdukovićevog brata Milana. Odsjekli su mu glavu u znak odmazde prema onima čiji srodnici bježe iz četničkih redova. Premlatili su i majku Mirka Ajdukovića, uhapsili šu Borku Đukić u Oraovcu, odveli je u Lapac gdje je duže vremena saslušavana uz batine i mučenja. Dobro se držala i uspjela se izvući, jer ništa nije priznala.[195]

Treći kanal kojim je Lapac bio povezan s oslobođenim teritorijem, vodio je preko Dnopolja i Birovače, odnosno Opačića Doline gdje je za NOP radio Jovo Blanuša i još neki aktivisti NOP-a.

Značajnu ulogu u razgaranju borbenog otpora među stanovništvom igrali su borci-invalidi kojih je bilo skoro u svim selima. Oni su se po ranjavanju ili obolijevanju u jedinici našli u pozadini, bilo radi liječenja ili preuzimanja dužnosti za koje su bili sposobni. Mnog od njih su se i samoinicijativno uključivali u rad još prije potpunog ozdravljenja. Neki od njih su se naročito isti-

192 AIHRPH, USAOH-38/349-a.
193 Prema sjećanju Mile Kuge iz Apatina.
194 Zivi u Apatinu.
195 Po kazivanjima Borke Đukić, nosioca Partizanske spomenice 1941. iz Apatina.

cali svojom hrabrošću i umješnošću u stvaranju udarnih grupa u kojima su vrlo aktivno učestvovali.

Među onima koji su imali zapaženiju ulogu, spominjem: Đuriša Tišmu i Nidžana Počuču iz Dnopolja i Jovu Medića iz Doljanskog Bubnja.

Jovo Medić se u ljeto 1944. vratio u svoj Bubanj, iz 19. divizije s činom kapetana, ali i bez desne ruke koja mu je amputirana nakon ranjavanja u Dalmaciji. Čim je došao u selo, još prije nego je postao predsjednik Mjesnog NOO-a u Doljanima, samoinicijativno se prihvatio posla. Okupio je oko sebe nekoliko još nedoraslih mladića, zapravo dječaka, i kao dobrovoljce ih uključio u udarne grupe za borbu protiv neprijatelja. Grupice koje je stvorio, prozvali su u selu grupama »Čiča Jove«. Najbrojnija i najaktivnija grupa »Čiča Jove« bila je ona koju su sačinjavali četvorica mladića iz Dobrosela i Doljana. Bili su to: Petar Šarac Pejo, Branko Radaković ispod Bakrača, Rade Medić iz Doljanskog Bubnja i Jovica Obradović iz Doljana. Ova grupa brzo se iskazala vrlo vještom i aktivnom, naročito u izviđanju neprijateljske komunikacije na relaciji od Boričevca do Doljana i u sprečavanju četničkih pljački

Podatke do kojih su oni dolazili koristili su pored komiteta i vojno-pozadinskih organa na ličkoj strani i Duško Rodić, obavještajni oficir iz Komande mjesta Bosanski Petrovac te Gluščica iz Komande mjesta Bihać.

Trojica mladića — skojevaca: Petar, Branko i Rade, jedne oktobarske noći 1944. godine, zajedno s Duškom Rodićem zanoćiše u Bubnju na sjeniku Nikole Medića Nine. Već u rano jutro dođe im Milka Šarac, aktivistkinja AFZ-a i obavijesti ih da se jedna grupa četnika, jačine omanje čete, pojavila u Bubanjskom Zegaru. Bilo je neizvjesno što namjeravaju. Moglo se pretpostaviti da su došli radi pljačke pa izlaskom na Bilo namjeravaju Bubanj odvojiti od doline Une. Nije se isključivala ni mogućnost da opkoljavanjem Lujičića i Adžića kuća u Bubnju, kane na tom prostoru pronaći i uhvatiti udarnu grupu. Znali su da ona iz tog prostora izlazi i vrši svoje akcije u blizini neprijateljskih uporišta u Doljanima i Dobroselu. Zahvaljujući pravovremenoj obavijesti Rodić i trojica mladića su se uspjeli izvući iz četničke klopke u Vršine otkud su promatrali što četnici rade u Bubnju.

Iz Vršina grupa je uočila da pljačkaju stoku. Sakupljali su je po pašnjacima oko kuća i izgonili je na izlazu iz Bubnja prema Boričevcu i Lapcu. Stoku su koncentrirali južno od Ljutice, negdje ispod kuće Majstorovića. Partizanska četvorka ih je napala i onemogućila pljačku stoke.

Aktivnost Dnopoljčana u vrijeme njemačke okupacije kotara predvodili su Đuro Tišma Duriš, sekretar partijske ćelije u selu i Nikola Počuča Nidža, predsjednik Mjesnog NOO-a. Nijemci i četnici u Dnopolje nisu mogli ni zaviriti bez jačih snaga, bez upotrebe artiljerije, a ponekad i tenkova. Uz Đuru Đukića i Milana Opačića, koji su pali u borbi s četnicima, Duriš i Nidža su bili ne samo politički radnici i predstavnici narodne vlasti koju su Dnopoljčani cijenili i slušali, već i aktivni učesnici u svim akcijama udarne grupe koja je djelovala u Dnopolju i okolici.

Ponekad bi četnici naredili Dnopoljčanima da njima i Nijemcima u Lapac dovezu iz šume drva za kuhinju. Hoće li izvršiti četničku zapovijest, ljudi su tražili odobrenje od Đuriša i Nidže. Odobrenje bi dobili, ali su drva koja bi povezli četnicima u Lapac, istovarali u Dnopolju pred kućama siromašnih porodica partizanskih boraca.

Pored svih nastojanja neprijatelju nije uspjelo da umiri stanovništvo ustaničkih područja. Transportne kolone izvrgnute su neprestanim napadima.

Aktivnosti omladine i pionira najveći prilog dala je skojevska organizacija na čijem su čelu u kotaru za vrijeme rata bili: Duško Vojvodić, Zorka Kosanović, Stevo Stikovac, Mara Dražić, Savka Dragičević Crnka i Mileva Darnjanović

Vojno-pozadinski organi

Prodorom Nijemaca na teritorij kotara partizanske straže su se povlačile u sastav komandi mjesta. Pri svakoj komandi mjesta (D. Lapac i Srb) formirana je četa straže koja je imala komandira, političkog komesara i njihove zamjenike. U četama pri komandama, formirane su u oktobru 1943. partijske ćelije. Njihovi sekretari bili su zamjenici komesara četa. U svakoj komandi mjesta bile su i partijske ćelije komande čiji su sekretari po funkciji bili pomoćnici komandanata, odnosno politički komesari komandi mjesta.

U vrijeme prodora Nijemaca u donjolapački kotar u komandama mjesta bili su za Donji Lapac: komandant Dušan Cosić, polit, komesar Mićo Medić, zamjenik komandanta Dušan Batinica Dujo. Od 1. XI 1943. pa do 17. I 1944. komandant je bio Đuro Suša (Dušan Cosić je premješten za komandanta mjesta u Lovinac), a komandir čete Dušan Medić, politkomesar Jovo Grković pa Sava Drča.

Za Srb: komandant — Bogdan Miljuš, politkomesar — Jovo Rašeta, a od polovine decembra 1943. godine do 17. I 1944. komandant je bio Milan Trkulja, a politkomesar Nikola Divjak.

Uoči dolaska Nijemaca Kotarski komitet Partije Donji Lapac pozitivno je ocijenio stanje u vojno-političkom sektoru.[198]

Sastav straže po političkoj privrženosti NOP-u bio je zadovoljavajući, ali je u psihofizičkom i borbenom pogledu stanje nešto manje zadovoljavalo. Naime, u jednom kasnijem izvještaju istog komiteta kaže se da »u straži prevladavaju bolesni, invalidi, fizički slabi i stariji ljudi — mobilisani.[197]-

Povlačenje partizanskih straža koje su bile dislocirane po većim selima, i njihova koncentracija u četu, vršena je u cilju okrupnjavanja jedinice.

Borci komandi mjesta činili su već u početku okupacije inicijalnu snagu u stvaranju kombiniranih udarnih grupa, u kojima su, osim boraca iz komandi mjesta, učestvovali i civilni seoski aktivisti, partijci, skojevci i odbornici.

Kotarski komitet Partije s odobrenjem Okružnog komiteta za Liku, pristupio je jačoj koncentraciji i integraciji boraca u četama vojno-pozadinskih organa. Smatrao je da će se ofanzivne akcije protiv neprijatelja moći voditi s više uspjeha, ako se integracijom nekoliko četa stvori jača jedinica. U vezi s tim, Kotarski komitet je 22. XI 1943. pisao Okružnom komitetu i ovo: »Pristupili smo formiranju jedne jače formacije partizanskih četa, koja bi se sastojala od: čete Komande mjesta Lapac, čete Komande mjesta Srb, priključujući njima i četu PPK-a.[198] S ovom snagom bi vršili akcije na neprijatelja i po mogućnosti mu onemogućavali pljačke po selima na teritoriju svog kotara. Po ovom pitanju smo se sporazumjeli i s komandama mjesta, o čemu su

196 Izvještaj Kotarskog komiteta partije Okružnom komitetu za Liku, od 26. IX 1943.
197 Izvještaj KK OK Like od 14. X 1943.
198 PPK — Protiv pete kolone.

one obavijestile i Komandu područja. O djelatnosti ove vojske i njihovim uspjesima mi ćemo vas naknadno obavijestiti.«[199]

Okružni komitet je pozitivno ocijenio inicijativu Kotarskog komiteta. U pismu od 11. XII 1943. piše: »Dobro ste učinili što ste iz svih komandi mjesta i terenskih četa izabrali, kako vi navodite u vašem izvještaju od 26. XI 1943, oko 140 najboljih boraca. Ova vojnička formacija nemojte da ostane samo na papiru, nego upornim vojničkim i političkim radom nastojte da neprijatelju nanosite što osjetljivije gubitke. Vodite računa da se uvijek zadaju gubici i udarci na najosjetljivijim mjestima i tamo gdje se neprijatelj najmanje nada, kako bi se time izbjeglo, što manje žrtava na našoj strani.«[200]

Pomenuta jedinica je bila kratkog vijeka. Nije uspjela da izvede niti jednu akciju u kojoj bi učestvovale sve tri njene čete. Komanda 2. ličkog područja, zbog stanja na drugim kotarevima, bila je primorana da svoju terensku četu, koju su vodili Dušan Mišković i Milan Batinica povuče s donjolapačkog terena za Lovinac.

Od 17. januara 1944. na području kotara djeluje samo Komanda mjesta Donji Lapac čije je sjedište od tada bilo u Mazinu i Cerovcu. (Komandant Milan Trkulja, zatim Perica Krtinić pa Dujo Batinica, a komesari Nikola Divjak, Pejo Obradović i Petar Hinić). Ceta Komande mjesta Donji Lapac imala je oko 70 ljudi. Prilikom ukidanja Komande mjesta Srb i stvaranja jedinstvene komande mjesta za čitav kotar, izdvojeni su zdraviji i mlađi borci i poslani u Lički partizanski odred. Jedan dio rukovodnih kadrova premješten je u Komandu mjesta Gračac ili Udbina na odgovarajuće dužnosti.

Pored odbrambeno-zaštitnih funkcija, sračunatih na osiguravanje izbjegličkih logora i društveno-političkih organizacija i komandi, borci Komande mjesta Donji Lapac i Srb brzo su počeli vršiti i akcije ofanzivnog karaktera. Čim se 6. decembra 1943. smjestila u Mazinu, Komanda mjesta Donji Lapac nastojala je da se i obavještajnim putem zaštiti od neprijatelja koji se nalazio u uporištima duž komunikacije Donji Lapac—Doljani—Srb. I nije prošlo dugo vremena kako je »lapačka komanda« prešla s Velikog Cvjetnića u Mazin, a iz Dobrosela je stigao obavještajni izvještaj u kojem je stajalo da je iz pravca Donjeg Lapca u garnizon Dobroselo stigla posebna grupa vojnika. Njihovo naoružanje privlačilo je pažnju. »Stigli automatičari«, šaputalo se po selu. Takva zapažanja proslijeđena su do Mazina. Pretpostavilo se da je to trup. Od ranije se znalo da svako jutro na prijevoj Prisjeku, iz garnizona Dobroselo, izlazi ojače odjeljenje radi zaštite transportnih kolona. U Komandi mjesta Donji Lapac izvještaj o pojavi trupa u Dobroselu shvaćen je sasvim ozbiljno. Ne čekajući, Komanda mjesta je, u suradnji s partijskim rukovodstvima, formirala borbenu grupu od 16 ljudi iz redova svojih pripadnika i partijskih kadrova s terena. U grupi su, pored ostalih, bili partijsko-politički radnici: Milan Majstorović, Đuro Dukić i Stevo Karan, a iz Komande mjesta Donji Lapac, uz desetinu boraca, Mićo Medić, komesar komande i Milutin Vukša, komandir voda.

Udarna grupa se u sumrak 15. decembra 1943. našla u Dobroselu i zanoćila u kući Jovice Štikovca.[201] Partizanska grupa je osvanula na Prisjeci 16. decembra 1943. Na desetak metara od ceste zamaskirano je malo mitraljesko

199 Arhiv CK SKH.
200 Arhiv CK SKH.
201 Bio je član borbene grupe.

odjeljenje s dva »brnca«. Uz njih su kao nišandžije ležali Ilija Medić Brko i Jovica Polovina. Ispred mitraljeskog odjeljenja za zidom uz samu cestu čekali su borci s pripremljenim bombama i šmajserima.

Izvidnica, koja je u zoru ostavljena prema Lapcu, javljala je zasjedi da nailazi veća motorizirana kolona koju je upravo negdje kod Boričevca prete-kao osobni automobil što se jureći ispred kolone, primicao zasjedi. Bombaši, među kojima su većinu činili partijsko-politički radnici bacili su bombe. Ko-madi gelera razorili su dijelove krova automobila, a kad je zahvaćen iz pu-škomitraljeza, automobil se skotrljao u jarak.

Ubrzo, prispjeli su tenkovi i kamioni. Partizanska grupa praćena žesto-kom vatrom pod zaštitom šume i razrijeđene magle, bez gubitaka se povukla prema vrhu Prisjeke i dalje prema Mazinu. U toj akciji ubijen je njemački viši oficir, a dvojica su ranjena.[202]

Najveću aktivnost i efikasnost pokazivale su borbene grupe Komande mje-sta Donji Lapac koje su predvodili: Simo Lukić, Stevo Lukić, Dušan Medić, Simo Pavković i Danić Repac, a od terenskih grupa, sastavljenih od seoskih aktivista, najveću aktivnost pokazivale su udarne grupe: Kunovca, Kupirova, Podkraja, Doljana, Dobrosela i Dnopolja.

Pored uspješnih borbi protiv neprijateljskih trupova, značajna je i diver-zantska aktivnost Komande mjesta Donji Lapac i njenih udarnih grupa na komunikaciji od Drenovače do Srbskog klanca između Dobrosela i Doljana, Gornjeg Srba i Kupirova.

U cilju zadavanja udarca četnicima, partizani su upotrebljavali posebne eks-plozivne naprave koje su dobivene od saveznika. Okružni komitet KPH za Liku je nabavio eksplozivna sredstva i zadužio Dušana Bokana, člana Kotar-skog komiteta, bivšeg minera na Unskoj pruzi, da rukovodi minerskom gru-pom. Dobivena eksplozivna sredstva bile su u stvari kutije od bijelog alumi-nijskog lima, veličine i oblika kutije od paste za obuću. Punjene su jednim od najjačih eksploziva s ugrađenim detonatorom koji se aktivirao na pritisak. Postavljanje takvih eksplozivnih sredstava dolazilo je u obzir na mjestima kao što su sjedalice, otirači ispred ulaznih vrata i slično. To se pokušalo pod-metnuti u četničke komande preko ljudi koji su radili za NOP. Septembra 1944. kada se saznalo da na području donjolapačkog kotara boravi pop Mom-čilo Đujić, učinjen je pokušaj da mu se postavi mina. Po sjećanju Dušana Bokana za to su bila angažirana dvojica Suvajčana koji su se nalazili u čet-nicima. Eksploziv je postavljen ispod otirača pred vratima četničke komande u Suvaji. Đujić nije ulazio u prostoriju pa su suvajskji »diverzanti« eksploziv morali kasnije ukloniti.

Nekoliko stotina partijaca, skojevaca i odbornika bili su solidna baza za formiranje udarnih grupa. Bilo je formirano 15 takvih grupa, uglavnom za borbu protiv četnika.

Najveća aktivnost borbenih grupa bila je u drugoj polovini 1944. U tome periodu je ubijeno 166, zarobljeno 18 i ranjen 71 neprijateljski vojnik. U isto vrijeme zapaljeno je 38 neprijateljskih kamiona, zaplijenjena 4 mitraljeza, 43 puške i jedan pištolj.

Boja Rađenović, na domak neprijateljskog garnizona u Srbu, držala je u svojoj kući skrivenu partizansku udarnu grupu, hranila je i snabdijevala po-

202 Podatak o neprijateljskim gubicima iznijet je u izvještaju KK Donji Lapac OK KPH za Liku, od 31. XII 1943.

trebnim podacima,[203] a vod Komande mjesta Donji Lapac nalazio se decembra 1943. tri dana u Doljanima, neposredno uz neprijateljski garnizon.[204]

Pored vojno-stručne izobrazbe u savladavanju rukovanja automatskim oružjem, u komandama mjesta i njihovim četama provodio se intenzivan rad i na moralno-političkom vaspitanju. Razvijan je kulturno-p rasvjetni i propagandni rad. Pisane su zidne i džepne novine, članci za lokalnu i centralnu štampu.

Jedan od bitnih i važnih zadataka koje su i u uslovima neprijateljske okupacije obavljali vojno-,pozadinski organi, jeste mobilizacija boraca za NOV. Komande mjesta su u tom poslu uspješno sarađivale s NOO, partijskim organizacijama i komitetima. Mobilizacija boraca vršila se dobrovoljno, a ponekad su mobilni organi komanda mjesta upućivali pozive. Nepoznati su slučajevi da se netko nije odazvao pozivu. Od 1. I do 21. XII 1944. dobrovoljnim putem mobilisano je u NOV 207 boraca. U referatu 3. kotarske partijske konferencije piše: »Kroz ovo vrijeme — između 2. i 3. konferencije (tj. od 15. juna 1943. do 20. septembra 1944) u NOV je mobilisano 270 boraca, od toga dobrovoljno 130, a na poziv nadležnih organa 140.« Od dolaska Nijemaca pa do kraja 1944. u NOV je stupilo: u oktobru 1943. godine 57 boraca, u prvom tromjesečju 1944. godine 67, u drugom 42, u trećem 64 i u četvrtom tromjesečju 1944. godine 34 borca. ,

Borba protiv dezertera i dezerterstva bila je permanentna briga, kako partijskih i drugih masovnih organizacija NOP-a, tako i komandi mjesta i njihovih boraca. Aktivnost se sastojala na upućivanju u jedinice stvarnih dezertera i onih koji se po isteku bolovanja ili dopusta, nisu pravovremeno vraćali u svoje jedinice. Svi su oni najčešće nazivani jednim imenom — dezerter — iako su mnogi na opomenu odlazili u svoju jedinicu. I takvi su ulazili u statističke podatke kao »otpremljeni dezerteri«. Prema izvještajima Kotarskog komiteta u periodu od 1. I 1944. do 21. 12. 1944. vraćena su u njihove jedinice 262 dezertera.

Gornji podaci dati su kao zbir onoga što se nalazi u periodičnim izvještajima Kotarskog komiteta. Imajući u vidu da su neki ljudi više puta dezertirali i toliko puta povraćani u jedinicu, može se zaključiti da se stvarni broj onih koji su dezertirali kreće oko 50 ljudi.

O problemu dezerterstva, u referatu 3. kotarske partijske konferencije, stoji: »Naše partijske organizacije, ne gledajući dezertere kao neprijateljsku rezervu, zapošljavale su ih na raznim poslovima, uvlačile u grupe, slale za kurire itd. Nije aktiviran cijeli aparat, da se isti žigošu kao kukavice i neprijatelji NOB-e.«

Dezerterstvo o kojem je riječ, nije imalo karakter prelaska neprijatelju. Zadržavanjem partizana Oko svojih kuća u uslovima okupacije, stvarane su mogućnosti da ih neprijatelj uhvati i mobiliše u četnike.

U periodu njemačke okupacije na području kotara Donji Lapac posebno teške probleme rješavali su NOO-i (Kotarski NOO Donji Lapac), 3 općinska NOO (Donji Lapac, Srb i Doljani) i 30 mjesnih NOO-a (Donji Lapac, Birovača, Dnopolje, Oraovac, Mišljenovac, Gajine, Kruge, Kestenovac, Korita, Gornji Štrbci, Nebljusi, Pirovište, Doljani, Dobroselo, Brezovac, Zaklopac, Brotnja, Zalužje—Donja Suvaja, Begluci, Neteka, Potkraj, Ajderavac, Donji Srb.

203 Sjećanje Sime Lukića — kod autora.
204 Izvještaj KK Okružnom komitetu Like od 31. XII 1943.

Dabašnica, Kupirovo, Kunovac, Osredci, Dugopolje, Kaldrma — Zavlaka, Gornja Suvaja — Lisina i Gornji Srb).[205]

Oni su se danonoćno zalagali za spašavanje i zbrinjavanje naroda, za ishranu NOV-e i naroda, za čišćenje svog teritorija i foruma narodne vlasti od neprijatelja i kolebljivih pojedinaca, za političko i akciono uzdizanje članova NOO-a, za sjetvu i žetvu, za izgradnju bajti, za zdravstveno prosvjećivanje i borbu protiv tifusa, za uzdizanje ukupne narodne privrede, za izgradnju zemunica, za propagiranje NOP-a, za sudovanje, školstvo i kulturu.

Svi su ti poslovi bili znatno otežani u uslovima njemačke okupacije donjolapačkog kotara.

Marko Sašić

Lapački bataljon »Stojan Matić«

Poslije pobjede nad ustaško-domobranskim jedinicama u Pištalskoj draži na teritoriji donjolapačke općine dejstvuje više stotina boraca naoružanih značajnim pješadijskim naoružanjem. Oni su bili svrstani u vodove na principu jedno selo jedan vod i raspoređeni na širokom frontu prema Kulen Vakufu, Bihaću i Udbini. Takva usitnjena formacija otežavala je, i praktično onemogućavala, uspješno rukovođenje i komandovanje iz jednog centra. Zato se pristupilo formiranju četa i bataljona.

Lapački bataljon je formiran 23. augusta 1941. godine. U njegov su sastav ušli vodovi iz sela donjolapačke općine i vodovi iz sela: Kalati, Buševića, Kestenovca i Bosanskih Štrbaca (koji su tada pripadali Bosni). Bio je to prvi partizanski bataljon formiran na teritoriji Hrvatske. Sastojao se od tri čete s različitim brojem vodova. Vodovi su nosili nazive sela, a čete imena većih sela ili mjesta.

U sastavu Lapačkog bataljona bile su tri čete:

Nebljuska u čijem su sastavu bili vodovi: Nebljuski, Kruški, Buševićki i Kestenovački. Komandir je bio Dušan Dotlić;

Lapačka u čijem su sastavu bili vodovi: Dnopoljski, Oraovački, Lapački, Birovački, Gajski i Mišljenovački. Komandir je bio Tomica Popović i

Doljanska četa u čijem su sastavu bili vodovi: 1. i 2. Doljanski, Dobroselski i Bubanjs'ki. Komandir je bio Petar Opačić.

Jedno vrijeme u opsadi Kulen Vakufa Lapačka i Doljanska četa su bile izdvojene i pridodate 2. bataljonu »Sloboda« Drvarske brigade.

Danas je teško utvrditi brojno stanje i naoružanje tih bataljona. Obzirom da su u tom periodu na položaj prema Kulen Vakufu i Bihaću postojale dvije smjene koje su se smjenjivale svakih sedam dana, pretpostavlja se da je bataljon imao 500 do 600 boraca. U drugoj polovini novembra 1941. godine, prema podacima Štaba Grupe za Liku[1], brojno stanje bataljona iznosilo je 390

205 Ostale podatke o radu NOO-a vidi u radu Mile Dražica, i Zb. NOR-a, tom V, knjiga 2, str. 289.

boraca naoružanih sa dva teška mitraljeza, osam puškomitraljeza, 270 pušaka i jednom haubicom 105 mm.

Do pred kraj augusta snagama na slobodnoj teritoriji rukovodio je Stab gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu na čelu s Gojkom Polovinom. Dana 23. augusta za komandanta Lapačkog bataljona, uz odobrenje Marka Oreškovića, imenovan je Stojan Matić, a za komesara Gojko Polovina. Štab Lapačkog bataljona, po naređenju Marka Oreškovića, bio je tada nadležan da rukovodi svim ustaničkim snagama na teritoriji Like. Događaji su se međutim brzo odvijali pa je Stojan Matić 21. septembra 1941. na savjetovanju vojnih delegata za Liku na Kamenskom predložen za komandanta partizanskih odreda za Liku, s već polovinom novembra 1941. postavljen za operativnog oficira Štaba grupe NOP odreda za Liku. Praktično Stojan Matić ni časa nije obavljao ni jednu od navedenih dužnosti, već je isključivo sve do pogibije 27. II 1942. komandovao Lapačkim bataljonom.

Dana 15. novembra 1941. naredbom Štaba Grupe odreda za Liku[2] formiran je ponovo Lapački bataljon. Za komandanta je postavljen Stojan Matić, a za komesara Gojko Polovina. Ova naredba o formiranju Lapačkog bataljona i postavljanju komandanta i komesara predstavlja zapravo samo formalno priznavanje postojećeg bataljona, jer je već puna dva mjeseca bataljon djelovao kao cjelina pod rukovodstvom komandanta Stojana Matića i komesara Gojka Polovine.[3]

Napad na Kulen Vakuf

Četvrtog septembra, obilazeći opsadu Kulen Vakufa, Stojan Matić je izvukao s položaja oko 40 naoružanih boraca i saopštio im da se jedna domobranska baterija topova ulogorila na polju pored sela Lipe (na putu između Bihaća i Bosanskog Petrovca) i da je treba napasti i uništiti. Krenuli smo i, prebacivši se preko Une kod Štrbačkog Buka i preko Bosanskih Doljana, stigli smo na brdo iznad sela Lipe. Međutim, čekalo nas je iznenađenje. Domobranske artiljerije nije bilo, a seljaci nam rekoše da su otišli u Bihać. Sjeli smo da se malo odmorimo i dok smo se tako odmarali, netko je otvorio puščanu vatru na nas. Ocijenili smo da to moraju biti naši krajiški drugovi. Bilo je tako.

Poslije međusobnog dozivanja brzo smo se sporazumjeli i sastali. Bio je to Maćuka Pilipović sa svojom četom. Ovdje dolazi do dogovora između Matića 1 Maćuke o napadu na selo Ćukove. Istog dana u popodnevnim časovima Matić sa grupom boraca, sa zapadne, a Maćuka s borcima s istočne strane, napadaju na Ćukove. Računali smo da ćemo Ćukove brzo i lako zauzeti jer su se u njima nalazili samo naoružani seljaci. Pozvali smo ih na predaju i garantovali im život kao i njihovim porodicama. Za predaju nisu htjeli ni da čuju. Uslijedila je žilava i uporna borba. Mi i Krajišnici kao da smo se takmičili ko će prije da upadne u selo, a oni u selu kao da su se odlučili da ginu do posljednjeg, niti se predaju niti da selo napuste. Borba se otegla nekoliko sati. Po istjerivanju iz rovova (koje su imali ispred kuća u baštama) i upada

2 Neki autori smatraju ovu naredbu kao stvarni početak djelovanja Lapačkog bataljona.
3 U knjizi Lika u NOB-i u '1942. g. objavljen je članak Dejstvo bataljona »Štojan Matić« do ulaska u 2. brigadu, od autora Tomice Popovića 1 Marka Sašića, gdje su neki članovi redakcije bez našeg pitanja i odobrenja Izmijenili vrijeme formirnja Lapačkog bataljona.

u prve kuće, oni su se žilavo branili s druge strane kuća. (Takvu žilavost i upornost neprijatelja nismo doživjeli u četiri godine rata.) I tako su redom (uporno branili svaku kuću i tek kad smo upotrijebili nekoliko ručnih bombi, koje su izazivale i požar, počeli su se povlačiti prema selu Orašću. U borbi je teže ranjen Gojko Popović iz Donjeg Lapca.

Rame uz rame s Krajišnicima gondii smo ih prema selu Orašcu, ali nas je ubrzo zatekla noć. Tu smo prenoćili, a u zoru 5. septembra krenuli smo na Orašac. Očekivali smo još jači otpor. Međutim, ustaše i naoružani seljaci bili su zaplašeni našim energičnim napadom na Ćukove pa su, pruživši tek slabiji otpor, pobjegli u Kulen Vakuf. Isto tako ustaše su bez borbe pobjegle iz sela Klisa, a s njima su se povukli i žitelji tih naselja. Nadirući uzvodno dolinom Une već u prijepodnevnim časovima 5. septembra izbili smo ispred Kulen Vakufa. Izgubivši Ćukove, Orašac i Klis ustaše su izgubile svaku nadu u mogućnost daljeg otpora i odbrane Kulen Vakufa. Pored ustaša, domobrana i naoružanih civila, Kulen Vakuf je bio krcat i izbjeglim narodom ispred partizana, ali i dobro blokiran našim brojnim snagama.

Cijeneći situaciju Stojan Matić je zaključio da su stvoreni povoljni uslovi da se Kulen Vakuf napadne pa je donio odluku da se napad izvrši sutradan 6. septembra u zoru. Stojan i Maćuka su stvorili zajednički plan dejstva. Na desnoj obali Une Krajišnici su imali zadatak da postave više uzastopnih zasjeda u predjelu puta koji vodi od Kulen Vakufa prema selu Prkosima, a Stojan sa svojim ličkim snagama da izvrši napad sa zapada. Da bi izvršio dio dogovorenog zadatka, sa desetin|otm boraca Stojan Matić se prebacio fpreko Une na ličku stranu kakio bi i organi'zovao napad i Ikako bi mogao da komanduje jedinicama u toku napada. Istovremeno većoj grupi boraca (nas oko 30), koji smo ostali na desnoj obali Une, naredio je da u zoru 6. septembra zauzmemo most na Uni kod Buka, na putu koji vodi za Donji Lapac, a zatim da sačekamo naše jedinice koje će napadati i da im omogućimo prelaz preko Une.

U zoru 6. septembra Ličani su krenuli u napad. Most je zauzet u prvom naletu, a branila ga je grupa ustaša sa jednim teškim mitraljezom »Svare loze«, okrenutim ličkoj obali. Neopaženo iza leđa neprijatelju partizani su prišli sa bosanske strane, likvidirali i zaplijenili teški mitraljez i nekoliko puška. Time je spriječeno eventualno rušenje mosta i omogućen prelaz našim jedinicama preko rijeke.

Došavši na most ugledali smo veliki broj zaprežnih kola natovarenih stvarima, starcima i djecom u pokretu prema Čovkii. Masa naroda, žena i djece, pomiješana s ustašama i domobranima, u širem frontu, užurbano i uspaničeno se penjala uz strme padine desne obale Une. Na Covki počinje paklena puščana i mitraljeska vatra. Čule su se i eksplozije ručnih bombi. Iz zaprežnih kola iskakale su žene, djeca i starci i u paničnom strahu bježali prema šumi. U tom momentu Ličani su stigli na most.

Ustaše su, cijeneći situaciju, preduzimale mjere da se probiju iz obruča i izvuku prema Bihaću. I ovdje su ustaše primijenile svirepa zvjerstva i zločine, ali sada prema svom sopstvenom narodu. Naime, natjerali su žene i djecu ispred sebe i svjesno ih gurali u sigurnu smrt da bi se pod njihovom zaštitom približili našim položajima i probili obruč. Ovdje je nastradao veliki broj nevinih ljudi, žena i djece.

Stojan Matić je s Ličanima zauzeo Kulen Vakuf i produžio gonjenje ustaša uz Čovku. Krajišnici su sada nosili glavni teret borbe. Međutim, kada smo

stigli pod vrh Čovke nedaleko od sela Prkosa, stigao je kurir sa vijestima da su ustaše kod Skočaja probile naš položaj na Drenovači koji je držala Nebljuska četa i da nadiru prema Nebljusima. Stojan Matić je tada izvukao iz borbe Lapačku četu i uputio je prema Drenovači. (Nebljuska četa je u međuvremenu uspjela da odbaci ustaše prema Skočaju i uspostavi ponovo položaj na Drenovači. U svom napadu ustaše su tada upale u selo Cepaćuše i zapalile ga). Na Covki je ostala Doljanska četa i gerilske jediinäoe od Srba koje su produžile gonjenje ustaša koji su se uz velike gubitke probili u pravcu Bihaća. Među Krajišnicima je tada poginuo komandant bataljona Maćuka Pilipović.

Zauzeće Ćukova, Orašca, Klisa i Kulen Vakufa povoljno je uticalo na dalji' razvoj i širenje ustanka u istočnoj Lici i Bosanskoj krajini i na jačanje gerilskih odreda. Na širokom pojasu povezana je velika slobodna teritorija istočne Like i Bosanske krajine koja je omogućavala organizaciju i koordinaciju zajedničkih borbenih dejstava. Naše brojne i jake snage, u cilju zaštite slobodne teritorije, zaposjele su položaj prema Bihaću na liiniji Ripački klanac—Drenovača.

Druga ustaška ofanziva na slobodnu teritoriju

Krajem septembra udruženim snagama iz Bihaća i Bosanskog Petrovca, pod komandom pukovnika Rolfa, ustaško-domobranske snage preduzele su novu ofanzivu na slobodnu teritoriju. Ustaška bojna bihaćkog zdruga ojačana s baterijom haubica 105 mm probija naše položaje na Ripačkoim klancu i 28. septembra u rejonu Vrtoče—Krnjeuša spaja se sa ustaškim snagama koje su nadirale od Bosanskog Petrovca. Ove snage zajednički usmjeravaju svoja dejstva prema Kulen Vakufu u koji su ušle 29. septembra. Stojan Matić prebacuje Lapačku četu sa Drenovače u rejon Kulen Vakufa. Ona zaposjeda položaj na lijevoj obali Une. Kasnije pristiže Doljanska četa kao i ustaničke snage od Srba. Nekoliko ustaških pokušaja da produže napad u pravcu Donjeg Lapca je odbijeno. Trećeg oktobra Đoko Jovanić s Jurišnim odredom prebacuje se na Covku gdje u zasjedi sačekuje dva automobila i ubija 7 ustaških oficira i dva šofera, među kojima ustaškog pukovnika Matagića i majora Vebera. Petog oktobra jedna ustaška bojna vrši napad od Bihaća na Drenovaču. Napad je imao za cilj da navuče naše snage na Dreniovaču i da omogući proboj ustaša od Kulen Vakufa u Donji Lapac. Noću između 5. i 6. oktobra ustaše uspijevaju da neopaženo pređu rijeku Unu i zauzmu selo Ostrvicu. U zoru, uz jaku podršku artiljerije, prešli su u napad i probili naš položaj. Borba se vodila cio dan. Napadajući neprekidno, uz jaku podršku artiljerije, ustaše krajem dana (6. oktobra), uspijevaju da se probiju i uđu u Boričevac gdje su i prenoćile. Naše snage su se razdvojile. Lapačka četa je zatvarala pravac prema Donjem Lapcu, a Doljanska četa i jedinice od Srba pravac prema Doljanima.

Sedmog oktobra ustaše produžavaju napad i uz podršku artiljerije probijaju se i ulaze oko podne u Donji Lapac. Jedan dio Dnopoljskog voda bio je djelomično opkoljen u Gajinama i jedva se uspio probiti prema Visočici. Doljanska četa i jedinice od Srba iza leđa su vršile napad i gonili ih prema Lapcu. U Lapcu se ustaše utvrđuju, kopaju rovove, postavljaju mitraljeska gnijezda i utvrđuju zgrade za odbranu. Vodovi Lapačke čete su se povukli u svoja sela: Oraovac, Dnopolje, Birovaču i Mišljenovac. Ustaše su cijelu noć

otvarale vatru iz artiljerijskog oružja u pravcu Kamenskog misleći da su tamo naše snage.

U toku noći, između 6. i 7. oktobra, Stojan Matić, Gojko Polovina i Đoko Jovanić su prikupili naše jedinice i izvršili pripremu za napad na ustaše u Donjem Lapcu. Napad je otpočeo u zoru 7. oktobra. Ustaše su se počele povlačiti prema Bihaću. Zašto? Vjerojatno da su u borbama od Kulen Vakufa do Donjeg Lapca pretrpjele veće gubitke, a u Lapcu su bili izolirani, daleko od svojih garnizona i opkoljeni brojnim dobro naoružanim gerilskim jedinicama koje su »drske« i »nasrtljive« i, predstavljaju smrtnu opasnost za njihov opstanak u Lapcu.

Povlačeći se u zahvatu puta Donji Lapac—Bihać, ustaše su bile izložene ubitačnoj vatri naših jedinica. Dočekivani zasjedama, tučeni sa bokova i potiskivani, trpjeli su velike gubitke. Posebno se velika borba vodila na Mamcu i u Lapačkim Koritima. Na Mamcu su ih dočekali Mišljenovački i Birovački vod i druge jedinice i unakrsnom i bočnom vatrom nanosili im velike gubitke. U Lapačkim Koritima dočekani su bočnom vatrom od Dnopoljskog i Kruškog voda gdje je ubijen znatan broj ustaša i zaprežna vuča jedne haubice koja je pala u naše ruke. Ustaše su bile ošamućene. Prisiljeni su bili da se brane. Neprekidno tučeni bočnom, frontalnom i leđnom vatrom sa brda i ćuvika i ivica šuma, natjerane su uz komunikaciju na čistinu gdje su bez predaha bili izloženi ubitačnoj vatri. U Nebljusima smo zarobili grupu ustaša. Njih su likvidirale nebljuske djevojke. Tučeni su sve do sela Skočaja.

Na Drenovači je put bio zaprečen većim brojem porušenih bukava. Tu, u Drenovačkoj šumi bili su sabijeni u gomilu. Vršili smo snažan pritisak s bliskog odstojanja i obasipali ih ručnim bombama. Kamioni su bili puni mrtvih i teško ranjenih ustaša.[4] Ostala mi je u sjećanju slika kako Stojan Matić s tri karabina preko leđa i s četvrtim u ruci juriša na Drenovači i uzvikuje: »Naprijed, drugovi, za mnom! Ne dozvolimo da nam ni jedna ustaška zvijer umakne!« Stojan je takav bio tokom cijele borbe kao i u svakoj slijedećoj. I borci su slušali svog omiljenog komandanta. Jurišali su s njim rame uz rame, borili se i ginuli.

Mnogo je ustaša ubijeno na Drenovači. Zaplijenjena je haubica 105 mm. sa 117 granata, jedan kamion, tri puškomitraljeza, 90 pušaka, više hiljada metaka i druge opreme. Na našoj strani poginuli su: Jovica Bibić iz Oraovca Mane Milošević iz Lapačkih Korita,, Stevo Vojvodić iz Gajina, Durio Bubalo, Mrgud Škorić i Radića Popović iz Nebljusa i Rade Banjanin iz Ličkih Štrbaca.

4 Krajem novembra 1943. god. u pokretu od Travnika prema Jajcu prenoćili smo u selu. Predsjednik mjesnog NOO, Musliman, teški invalid u obe noge i s vidnim tragovima po licu, kada je rasporedio borce, poveo me sebi na večeru i prenoćište. Cim smo ušli u kuću 1 sjeli, upitao me odakle, sam. Kada sam mu rekao da sam Ličanin od Donjeg Lapca, vidno se uzbudio i počeo da hukće: »Uh, uh, uh, bolan, ne bi se više borio protiv Llčaan da imaam hiljadu glava. Pamtiću onu Drenovačku dok sam živ.« Pričao mi je kako je bio pripadnik bihaćke ustaške bojne koja se probila preko Kulen Vakufa u Donji Lapac. Kaže da je to za njih bio užas, pravi pakao, i da su stalno trpjeli velike gubitke, počev od Kulen Vakufa pa sve do Skočaja. Najteže im je bilo, kaže on, tamo gdje su izgubili top i na Drenovači. U šumi, na Drenovači obje su mu noge bile polomljene i teško je bio ranjen u glavu. Ispričao mi je kako je bojna bila potpuno razbijena i uništena, da ih je svega 80 zdravih došlo u Bihać i da su pune kamione mrtvih i teško ranjenih dovezli sa sobom. Na kraju je još nekoliko puta huknuo: »Uh, uh, uh, bolan, gadni su i opasni ti Ličani u borbi«.

Ulazak Talijana u Donji Lapac

Dvanaestog oktobra Talijani su ušli u Donji Lapac gdje su uspostavili garnizon. Oni ne upadaju u sela, ne diraju narod niti pljačkaju. Razvili su propagandu~kako su pobornici i zaštitnici srpskog naroda od ustaškog pokolja, a time i opravdavaju svoj dolazak. Istovremeno pozivaju narod na lojalnost i saradnju, govore kako su Srbi dobri, a Hrvati loši, a time raspiruju bratoubilačku politiku. Oko njih su se počeli okupljati narodni izdajnici: šverceri, sitni trgovci i pojedini malodušnici koji su stvarali četničku organizaciju. Oko njih se okuplja grupica izdajnika-četnika. Govorili su da Tilijane ne treba dirati, da su oni velika vojna sila i naši zaštitnici od ustaških pokolja.

Ulaskom Talijana u Lapac nije bila okupirana i slobodna teritorija. Oni su okupirali samo Donji Lapac ili bolje rečeno samo centar Lapca, gdje su uspostavili garnizon, dok su sva sela i zaseoci, polja i šume donjolapačke općine, od Doljana do Meljinovca i od Plješevice do Une bila slobodna. Po njima su se slobodno kretali naši naoružani borci i partijsko-terenski radnici. Narod je slobodno obavljao svakodnevne poslove pod sigurnom zaštitom svojih boraca.

Ovaj period od ulaska Talijana u Lapac do našeg napada na njih neko naziva prekidom borbi, a neko zatišjem. Bio je to ipak period intenzivne svestrane pripreme cjelokupnog naroda i boraca za borbu protiv okupatora — Talijana i Nijemaca. Tačno je da je u ovom periodu došlo do prekida ofanzivno-napadnih dejstava naših jedinica, ali ne do defanzivno-odbrambenih. Nebljuska četa i dio Lapačke čete su cijelo to vrijeme držali položaj na Drenovači i u Lohovu prema Bihaću i Skočaju. Veći dio Lapačke čete nalazio se u selima: Dnopolju, Oraovcu, Gajinama i Birovači i tako držali Talijane blokirane u Donjem Lapcu. Doljanska četa se nalazila u Doljanima i Dobroselu, štiteći to područje od talijanskog upada od Srba, kao i od Donjeg Lapca. Najjače snage i dalje su bile na Drenovači prema Bihaću radi zaštite slobodne teritorije od ustaša jer su ustaše smatrane glavnim i najopasnijim protivnikom.

Do prestanka naših napadnih dejstava došlo je i zbog toga, po našem tada masovnom uvjerenju, što nismo imali ni objekata za napad. Uništili smo sve ustaške posade na području naše općine, pa i sreza. Razbili smo i porazih dvije velike ustaške ofanzive, odbili niz pokušaja ustaških intervencija od Bihaća, tako da je cijela teritorija donjolapačkog sreza bila slobodna i očišćena od ustaša. Tačno je i to da je naš narod mrzio i okupatora, ali je u to vrijeme bilo presudno da nas ne ubija, ne kolje i proganja kao ustaše, oružnifli i domobrani.

U ovom prelaznom periodu pripreme naroda i boraca za borbu protiv okupatora ogromnu je ulogu odigrao već tada omiljeni i provjereni heroj i komandant lapačkog bataljona Stojan Matić koji je uživao veliko povjerenje boraca i naroda ovog kraja. Stojan je svakodnevno, brzinom munje, obilazio vodove i čete, sva sela i zaseoke i govorio borcima i narodu o potrebi borbe protiv svih vrsta okupatora i njihovih slugu. Pored dužnosti komandanta, pretvorio se i u velikog političkog radnika. Vatreno je govorio kada se vratio iz Bosanske krajine od Mladena Stojanovića, novembra 1941. godine, gdje je išao na dogovor radi koordinacije zajedničkih borbenih dejstava: »Drugovi, braćo, u Srbiji dvjesta hiljada naše braće bije krvavi broj protiv njemačkih okupatora. Zar ćemo mi dozvoliti da skrštenih ruku čekamo da nam oni do-

nesu slobodu. Nije važno kako će se ko zvati, gerilac, četnik, ili partizan, već je važno da budemo svi jedinstveni u borbi protiv talijanskog i njemačkog okupatora i njihovih slugu domaćih izdajnika. Ne čekajmo ni dana, već krečimo u boj.«

Borci Lapačkog bataljiona se nisu pasivizirali, već su kroz cio taj period držali položaj i prema Talijanima i prema ustašama, štiteći slobodnu teritoriju i sela, uz temeljite pripreme za borbu protiv talijanskog okupatora.

Bilo je i drugih aktivnosti. Dnopoljski vod Lapačke čete s koreničkim partizanima i bataljonom »Marko Orešković« učestvovao je u napadu i oslobađanju Plitvičkih jezera. U drugoj polovini januara 1942. bila je privremeno formirana posebna četa od boraca iz Lapačke doline čiji je komandir bio Petar Rašeta-Jandrin, a komesar Sava Mileusnić-Zarić, predratni član KPJ. Ova četa je upućena na korenički teren gdje je pored ostalog 6. februara 1942. godine učestvovala u napadu i oslobađanju Čanka.

Oslobođenje Donjeg Lapca

JJ_J>onjem Lapcu se nalazila talijanska posada jačine oko 270 vojnika, podoficira i oficira među kojima i 7 oficira iz 3. bataljona 2. pješadijskog puka divizije »RE« i oko 15 četnika. Naoružani su bili s 15 puškomitraljeza, 4 mitraljeza, 3 minobacača i puškama. Po ulasku u Donji Lapac školu su pretvorili u kasarnu. Uvijek su živjeli sa osjetnim podozrenjem i strahom od neprekidne prisutnosti velikog broja naših naoružanih boraca u selima oko Lapca. Nisu izlazili iz Lapca radi pljačke ili nečeg drugog, a nisu smjeli ni u Lapcu da pljačkaju narod. Jedini njihov izazov je bio kada su uhapsili Peju Žunića, predratnog komunistu. Oko 50 naoružanih boraca iz Lapačke čete dolazi sutradan u Lapac među Talijane kod njihovog komandanta i postavljaju ultimatum da odmah pusti Žunića. Pustili su ga bez oklijevanja. Uvjerili smo se da stvarno strahuju od nas.

U prvo vrijeme Talijani nisu preduzimali mjere fortifikacionog uređenja odbrane. Cim su doznali da su njihov susjedni garnizon u Korenici napali partizani, otpočeli su se intenzivno utvrđivati. Sve velike i tvrde zgrade uredili su za odbranu (školu, sresku, općinsku i sudsku zgradu, crkvu, poštu, sudski zatvor, sreski magazin i šest trgovačkih većih kuća sa spratovima), tako da je svaka zgrada predstavljala utvrđenu otpornu tačku. Ispred zgrada su iskopali rovove punog profila i time stvorili blok utvrđenja. Spoljni rov je bio povezan saobraćajnicama sa svakom utvrđenom zgradom. Pored rovova i zgrada podešenih za odbranu, imali su više lakih bunkera s mitraljezima i puškomitraljezima. Crkva je bila opasana debelim i visokim zidom i omogućavala je upornu i samostalnu odbranu. Ispred spoljnjeg rova djelimično je bila postavljena i žičana ograda. Ovakvo obilno utvrđivanje za kružnu odbranu Talijani su izgradili zbog toga što je Lapac bio dosta udaljen od drugih talijanskih garnizona i što nije mogao očekivati brzu pomoć.

Glavni štab Hrvatske direktivom od 13. decembra 1941. godine, naredio je JŠtabu Grupe NOP odreda za Liku da napadne i likvidira talijanski garnizon u Donjem Lapcu, a zatim u Srbu. Bio je cilj da se likvidira i uticaj četništva koji se počeo širiti u ovom kraju i da se povrati prvobitna slobodna teritorija i ponovo poveže sa slobodnom teritorijom Bosanske krajine. Umjesto napada na Donji Lapac dolazi do borbi s Talijanima oko Korenice i do napada na

Korenicu. Kako napad, poslije više uzastopnih pokušaja nije uspio, u februaru 1942. Glavni štab Hrvatske interveniše i naređuje Štabu Grupe odreda za Liku da se pristupi prvobitnoj zamisli borbenih dejstava i da se izvrši napad na Donji Lapac, a zatim i na Srb. Štab Grupe s komandantima i komesarima odreda i bataljona 12. i 13. februara 1942. u selu Mekinjaru donosi odluku da se pristupi pripremama za napad na Donji Lapac, a Korenica da se i dalje s malim snagama drži u blokadi.

Zamjenik komandanta Grupe edreda Perica Kleut stigao je 18. februara na lapački teren da s komandantom Lapačkog bataljona Stojamom Matićem izvrši pripremu za napad na Donji Lapac. Priprema se sastojala u prikupljanju podataka o neprijatelju, njegovom brojnom stanju, fortifikacijskom uređenju, utvrđenim objektima, njihovom rasporedu i pogodnim prilazima.[5]

Osmotrili smo utvrđenja, rovove, prepreke, mitraljeska gnijezda i bunkere. Išao nam je u prilog i ovaj slučaj: u kafani Milana Bogunovića usred Lapca ušao je talijanski vojnik koji se obratio našoj grupi boraca na srpskohrvatskom jeziku d rekao da je Hrvat iz Istre, da mrzi Talijane i da voli nas i našu borbu. Poslije ispijenih nekoliko čaša vina dao je tačno brojno stanje, naoružanje, raspored vatrenih sredstava i jedinica za odbranu. Rekao je kako strahuju.

Grupa četnika koja se nalazila u Lapcu naoružana s puškomitraljezom i oko 10 pušaka, nije se nalazila u sklopu talijanske odbrane, već odvojeno po svojim kućama jer su bili i rodom iz Donjeg Lapca.

Naše jedinice određene za napad bile su slijedeće: bataljon »Marko Orešković« (bez treće čete), 2. četa bataljona »Ognjen Priča« i Lapačka četa .Lapačkog bataljona. Nebljuska četa Lapačkog bataljona bila je u zasjedi na Drenovači prema Bihaću, a Doljanska, četa Lapačkog bataljona u zasjedi na Dabinoj strani prema Srbu. Cete koje su vršile napad prosječno su brojale po 70 boraca ili ukupno oko,2.80 boraca» Od naoružanja imale su 16 puškomitraljeza, 3 mitraljeza i puške sa ograničenim brojem municije.

Prikupljanje jedinica za napad izvršeno je u najvećoj tajnosti u toku noći između 25. i 26. februara u selu Dnopolju. U toku noći u Dnopolje je s Kamenskog stigao bataljon »Marko Orešković« (bez 3. čete) i 2. četa, bataljona »Ognjen Priča« dok se Lapačka četa od ranije nalazila u selima Dnopolju, Oraovcu i Gajinama. Druga četa bataljona »Marko Orešković« i 2. četa bataljona »Ognjen Priča« prebačene su u selo Oraovac gdje im je bio polazni položaj za napad. Da bi sačuvali u tajnosti pripreme za napad, za vrijeme boravka naših jedinica u navedenim selima, bio je zabranjen svaki pokret i izlazak iz sela. Ako je neko došao sa strane, zadržan je do početka napada.

Uslovi za napad su bili vrlo nepovoljni. Neprijatelj se branio u utvrđenim zgradama i bunkerima međusobno povezanim i opasanim spoljnim rovom i žičanom ogradom. Oko utvrđenja postojao je brisani prostor. Visok snijeg i mjesečina omogućavali su neprijatelju dobru preglednost. Takvi uslovi otežavali su našim jedinicama privlačenje i iznenađenje.

Zamjenik komandanta Grupe Štaba NOP odreda za Liku Petar Kleut je rukovodio akcijom. Izdao je 26. februara zadatke jedinicama za napad. Odlučeno je da se neprijatelj opkoli i istovremeno napadne sa svih strana i da mu se spriječi svaki pokušaj izvlačenja. Borci Lapačke čete Lapačkog ba-

5 Ovaj zadatak Stojan Matić je povjerio meni i sa mnom su pošli: Dušan Opačić Caruga, Dušan Počuča, Petar Sašić i Todor Tišma.

taljona, inače rodom odavde, bili su podijeljeni po ostalim Četama jer su dobro poznavali mjesto, kao i raspored jedinica neprijatelja.

Zadaci četa bili su slijedeći:

Prva četa bataljona »Marko Orešković« i Dnopoljski vod Lapačke čete imali su zadatak da izvrše napad sa sjeverne strane u zahvatu puta Bihać_ Donji Lapac i da unište neprijatelja u utvrđenim zgradama sreskog magazina i općinske zgrade (današnji stari hotel), a zatim da u sadejstvu s ostalim četama što prije ovladaju školom.

Druga četa bataljona »Marko Orešković« i Gajski vod Lapačke čete imali su zadatak da izvrše napad s jugoistočne strane, u zahvatu puta Doljani_ Donji Lapac unište neprijatelja u prvim utvrđenim zgradama i u rejonu crkve, a zatim da u sadejstvu s ostalim četama zauzmu školu.

Druga četa bataljona »Ognjen Priča«, Lapački 1 Oraovački vod Lapačk° čete imali su zadatak da napadnu s jugozapadne strane od sela Oraovca i unište neprijatelja u rejonu sreske i sudske zgrade kao i u još tri utvrđene zgrade, a zatim da sadejstvuju s ostalim četama u ovladavanju školske zgrade.

Četama je dat zadatak da u 4 sata 27. februara 1942. godine otpočnu s napadom i da u toku noći ovladaju spoljnim rovom i prvim utvrđenim zgradama i na taj način stvore povoljne uslove za zauzimanje škole i crkve, najvažnijih utvrđenja u gradu.

Obzirom na tvrd i oko pola metra visok snijeg koji je otežavao kretanje naših boraca, jedinice su iz rejona polaznog položaja Dnopolja i Oraovca krenule tri sata ranije. Kada su čete u koloni po jedan stigle na 100—200 metara ispred neprijateljske odbrane, razvile su se u streljački stroj i bez zadržavanja krenule na juriš.

Iako su bile preduzete sve mjere predostrožnosti, neprijatelj je vjerovatno preko četnika saznao za našu namjeru i potpuno spreman dočekao napad. Ipak, već u prvom naletu, 1. četa bataljona »Marko Orešković« i Dnopoljski vod Lapačke čete, koji su napadali sa sjevera, ovladali su sreskim magazinom, zauzeli spoljni rov i sve bunkere u pravcu napada i desnim krilom upali u prve zgrade stvorivši povoljne uslove za napad i na općinsku zgradu čijim se ovladavanjem ugrožavala i škola, najjače posjednut i branjen objekat u gradu.

Druga četa bataljona »Marko Orešković« i Gajinski vod Lapačke čete uz velike napore zauzeli su u toku noći prve utvrđene zgrade i izbili ispred crkve i sreske zgrade gdje su zadržani jakom vatrom. Druga četa bataljona »Ognjen Priča«, Lapački i Oraovački vod Lapačke čete u toku noći su zauzeli spoljni rov, sve bunkere u pravcu napada i tri utvrđene zgrade u kojima se nalazila komanda mjesta i radio-stanica. Desno krilo ove čete zadržano je na brisanom prostoru ispred sreske i sudske zgrade gdje su borci ostali u snijegu sve do 4 sata poslije podne, do neprijateljske predaje.

Iako je još u toku noći bila zauzeta spoljna odbrana i više utvrđenih zgrada u mjestu, neprijatelj je i dalje pružao ogorčen otpor iz škole, crkve, sreske i općinske zgrade najjače utvrđenih objekata u gradu. Čak je u jednom momentu izvršio jači protivnapad na 1. četu bataljona »Marko Orešković« i Dnopoljski vod Lapačke čete, vjerovatno s namjerom da probije obruč i da se izvuče prema Bihaću. Protivnapad je odbijen uz teške gubitke.

Svaki prilaz branjenim objektima bio je tučen i borba se otegla nekoliko sati bez promjene. Trebalo je nešto učiniti. Za zauzimanje tih objekata partizani nisu raspolagali artiljerijskim oružjem što je tada bilo presudno za

uspjeh u napadu na utvrđeno mjesto. Formirane su grupe bombaša koje su zamjenjivale artiljeriju. Više uzastopnih pokušaja da se grupe bombaša približe utvrđenim zgradama, bilo je bezuspješno. Da bi se privukli bliže, partizani su kopali neku vrstu rovova — približnica kroz snijeg i na taj način prišli utvrđenim objektima na domet ručnih bombi. Prva je uspjela grupa bombaša 1. čete bataljona »Marko Orešković« i Dnopoljski vod Lapačke čete. Oni su nakon duge i teške borbe ovladali općinskom zgradom u čijim se podrumima i prizemlju nalazilo talijansko skladište hrane i druge opreme. Ovaj objekat od škole razdvajala je samo ulica široka oko 10 metara. Škola je bila neposredno ugrožena s bočne strane, sa koje su naši napadi krenuli svom žestinom. Prozori i vrata od općinske zgrade su obasuti jakom i neprekidnom vatrom neprijateljskih mitraljeza i puškomitraljeza. Naši su se borci puzeći privukli prozorima i preko ulice obasipali školu bombama. Talijani, zaštićeni debelim zidovima, pružali su i dalje jak otpor. Međutim, kada su kroz prozor počele da padaju naše bombe u prostorije, bili su prisiljeni da istaknu bijele zastave i da se predaju, tim više što su i u crkvi i u sreskoj zgradi bili na izmaku snage. U naše ruke pala je cijela neprijateljska posada, sve naoružanje i oprema. Borba je bila završena oko 16 časova.

Poginula su 23 i ranjena 32 talijanska vojnika, a 174 vojnika su zarobljena, među kojima i 6 oficira. Poginuo je jedan četnik,[6] a 14 ih je zarobljeno. 'Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 3 mala minobacača, 15 puškomitraljeza, 220 'pušaka, velike količine municije, ručnih bombi, hrane i mnogobrojne opreme, odjeće i obuće.

• I naše jedinice su imale teške gubitke: poginulo je 15 boraca (samo iz Lapačke čete 9), a 23 su ranjena od kojih 12 teže. Veliki gubitak bila je pogibija proslavljenog komandanta Lapačkog bataljona Stojana Matića koji je poginuo jurišajući na čelu svojih boraca na talijanski bunker. U ovoj borbi teže je ranjen i komandant bataljona Đoko Jovanić. Iz Lapačke čete poginuli su: Đuro Uzelac, Sako Tišma i Đurica Lavrnja (svi iz Dnopolja), Dušan Popović iz Donjeg Lapca, Milan Petrovič i Jovo Kuga iz Gajina, Milan Ajduković i Ilija Ilić iz Oraovca.

Napad na Donji Lapac bio je u to vrijeme jedna od najznačajnijih akcija naših jedinica u Lici jer je njegovim oslobođenjem povraćena prvobitna slobodna teritorija i onemogućen pokušaj stvaranja četničke organizacije u ovom kraju. U ovoj borbi naši borci su pokazali neizmjernu odlučnost i hrabrost i stekli dragocjeno iskustvo za napade na utvrđena naseljena mjesta. Ovom pobjedom naše jedinice su moralno ojačale, povećale svoje redove i bolje se naoružale. Od tada su bile spremnije i odlučnije za napade i na jače neprijateljske garnizone.

Reorganizacija i preimenovanje

Sutradan, po oslobođenju Donjeg Lapca, 28. februara 1942. godine, izvršena je reorganizacija bataljona. Bataljon je i dalje imao tri čete sa po četiri voda (do aprila, a kasnije po tri). Popuna bataljona naoružanjem izvršena je sa zaplijenjenim oružjem od Talijana, tako da u bataljonu više nije bilo ni jednog borca bez oružja. Iz bataljona su oženjeni borci s porodicama (starijih

6 Četnici su bili odvojeni od Talijana, prikupljeni u kući Dane Mileusnića Đuričinog. Predali su se bez borbe u početku napada.

godišta) upućeni kućama. Oni su tek kasnije postepeno povlačeni u jedinice. Bataljon je bio popunjen isključivo omladincima koji nisu bili vezani za porodicu i svoje selo, već su bili spremni da se bore gdje god je to bilo potrebno. Prosječna starost boraca u bataljonu iznosila je u to vrijeme oko 20 godina.

Istog dana Lapački bataljon je preimenovan u bataljon »Stojan Matić« i od tada je nosio ime svog proslavljenog i omiljenog komandanta. Slijedeći primjer njegova herojstva bataljon se u borbama pročuo širom Jugoslavije. Svaki njegov borac s ponosom je nosio ime matićevac.

Cete su dobile brojnu numeraciju. Nebljuska četa postaje prva, Lapačka druga, a Doljanska treća. Vodovi su dobili numeraciju umjesto ranijih naziva po svojim selima. Bataljon je popunjen komandnim kadrom. Za komandanta je postavljen Tomica Popović, do tada komandir Lapačke čete, a za političkog komesara Stevo Tišma (nakon izvjesnog vremena na njegovo mjesto je došao Simo Mrda). Komandir 1. čete bio je Dušan Dotlić, a komesar Ilija Milošević; komandir 2. čete Ilija Popović, a komesar Stevo Zunjić; komandir 3. čete Petar Opačić, a komesar Milan Majstorović. Brojno stanje i naoružanje bataljona »Stojan Matić« prvog marta 1942. bilo je 353 borca naoružanih sa 2 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza i 300 pušaka.[7]

Početkom aprila 3. četa (Doljanska) je izdvojena iz sastava bataljona i postala samostalna četa 3. ličkog odreda, a od njenog jezgra je kasnije formiran udarni bataljon odreda. Od četvrtih vodova 1. i 2. čete i novopridošlih boraca formirana je 3. četa. Za njenog komandira postavljen je Petar Rašeta Jandrin, a za komesara Sava Mileusnić. Popunjen je i Stab bataljona u kom je za zamjenika komandanta postavljen Dušan Dotlić, a za zamjenika komesara Ilija Milošević, dotadašnji komandir i komesar 1. čete. Na njihova mjesta •postavljeni su: za komandira Nikola Pilipović, a za komesara Stjepan — Stevo Brozović. Za operativnog oficira postavljen je Steviša Rašeta, za obavještajnog oficira Milan Tankosić, a za omladinskog rukovodioca Branko Stijelja-Mićun.

Oslobođenje Srba

Nakon oslobođenja Donjeg Lapca bataljon »Stojan Matić« (bez 1. čete koja je ostala na položaju prema Bihaću) krenuo je s bataljonom »Marko Orešković« (takođe bez jedne čete) iz Lapca prema Srbu u kome se tada nalazilo 320 talijanskih vojnika i nešto mjesnih četnika, gdje im je bilo sjedište komande samozvanog četničkog puka. Pokret je započeo uveče 3. marta. Naše snage su se u okolini Srba sjedinile s oko 250 boraca 5. krajiškog odreda koji su određeni za napad na Srb. Ovim kombinovanim snagama komandovao je Milutin Morača, komandant 2. bataljona Krajiškog odreda.

Nakon oslobođenja D. Lapca neprijatelj je očekivao da će i njihov garnizon u Srbu biti napadnut pa je mjesto utvrdio za odbranu i spremno čekao naš napad. Budnost je naročito ojačao kada je doznao za pokrete partizanskih jedinica prema Srbu.

U sklopu opće zamisli i plana napada na Srb, bataljon »Stojan Matić« je dobio zadatak da napadne neprijatelja sa sjeverne strane, duž puta Suvaja

7 Zb. NOR-a, tom 5, knjiga 3, str. 219.

Srb, da ovlada Donjim Srbom (grupa kuća Rastovića sa crkvom i Subotinim brdom), razbije spoljnu odbranu Talijana i četnika, a zatim da nastupa u pravcu centra Srba i uništiti neprijatelji» u sadejstvu sa bataljonom »Marko Orešković« i 2. krajiškim bataljonom.

Napad je počeo noću između 3. i 4. marta. Duž komunikacije Suvaja •— Srb nastupila je 2. četa bataljona, a desno od nje na pravcu Subotino brdo napadala je 3. četa. Lijevo su napadale jedinice bataljona »Marko Orešković«, a s juga Krajišnici. Obje čete pod zaštitom mraka neopaženo su se uklinile u spoljnu odbranu protivnika, razbile njegove prednje dijelove, posebno iznenadivši četnike koji su se prikupili u sjevernom dijelu Srba, u rejonu crkve. Primijetivši nastupanje naših jedinica četnici su se dali u paničnо bjekstvo. Brzim prodorom, u naletu, zarobljeno je nekoliko četnika, među kojima i komandant četničkog puka »Kralj Petar« samozvani pukovnik Pajica Omčikus. Budući da su dobro poznavali teren, ostale su se četničke sna-"ge7^akö~Yazbijene kod Srba, još u toku noći uspjele probiti kroz međuprostore partizanskih jedinica i povući u pravcu Tiškovca gdje su se narednih dana prikupile, sredile i nastavile borbu.

Pokušaji bataljona da se još u toku noći probije u centar Srba i dočepa utvrđenih objekata iz kojih bi u toku dana nastavio planiranim dejstvima, ostali su bezuspješni. Talijani su se, iz dobro pripremljenih i za odbranu organiziranih objekata i rovova, vrlo žilavo branili. Komandant odbrane Srba bio je talijanski oficir koji se kao Frankov dobrovoljac borio u Španiji, a posada sastavljena od crnokošuljaša-fašista, već do tada ogrezlih u mnogobrojnim zločinima nad našim ljudima i njihovom imovinom.

Ni pokušaji odjeljenja bombaša da se u toku noći, između 7. i 8. marta, probiju do škole u kuće Rađenovića nisu imali uspjeha. Talijani su se uporno branili. Na strani partizana bilo je gubitaka. Nekoliko drugova je ranjeno, a komandir 1. voda 2. čete Jovica Đukić iz Oraovca je poginuo. Ni borbe narednih dana (od 9. do 16. marta) nisu donijele odluku. Svi napadi na Subotino brdo, najdominantniju tačku u sistemu odbrane Srba koji je nekoliko puta prelazio iz ruke u ruku, završeni su neuspjehom. Ova tačka je definitivno ostala u rukama Talijana. Gubici su bili znatni na obje strane. Iz bataljona »Stojan Matić« još je nekoliko drugova ranjeno, a iz 3. čete su poginuli omladinski rukovodilac Uroš Obradović i borac Jovo Došen (iz Doljana).

Dok su se vodile borbe oko Srba i u prilazima Srbu, neprijatelj je preduzimao širu ofanzivnu akciju da bi deblokirao svoj opkoljeni garnizon. Već 4. marta Talijani su počeli prebacivati snage iz rejona Knina i Gračaca, Zrmanje i prevoja Derala prema Srbu, Grahovu i Drvaru. Jedna kolona od oko 800 vojnika, ojačana artiljerijom i minobacačima, nakon što je vozom prebačena iz Knina do Zrmanje, nastavila je pokret preko Zrmanjskog klanca. Tu ju je napao Zrmanjski vod pod komandom Gliše Ćuka. Nanijevši neprijatelju gubitke od 10 mrtvih, vod se u toku noći povukao u pravcu Srbskog klanca. Tek sutradan, 5. marta, Talijani su, uz masovnu artiljerijsku i minobacačku vatru, nastavili nastup kroz Zrmanjski klanac i stigli u Otrić, paleći kuće i ubijajući narod. Istog dana prodrla je talijanska kolona (oko 600 vojnika) u Veliku Popinu iz pravca Gračaca. Nakon što su se spojile u širem rejonu Otrića, kolone su se pripremile za nastupanje prema Srbu.

Zbog koncentracije Talijana, kao i pritiska neprijatelja prema slobodnoj teritoriji Drvara, te neuspjeha u napadu na Srb, donijeta je odluka da se dio krajiških snaga izvuče iz borbe i uputi prema Drvaru; da po jedna četa

bataljona »Marko Orešković« i Krajišnika razbije četnike u Tiškovcu; da se jedna četa bataljona »Stojan Matić« uputi na Srbski klanac radi ojačanja jedinica bataljona »Gavrilo Princip«, koje su se tamo nalazile; da po jedna četa bataljona »Stojan Matić«, bataljona »Marko Orešković« i krajiška i dalje drže blokadu Srba.

Na osnovu ovakve odluke Štab bataljona »Stojan Matić« uputio je ujutro, 8. marta, svoju 2. četu na Srbski klanac, a 3. četu ostavio na položajima oko Srba.

Dok se 2. četa usiljenim maršem kretala prema Srbskom klancu, borci su iz daljina čuli odjeke žestoke borbe koja se na Klancu odvijala. Kad je četa stigla na poprište borbe, mogla je samo da učestvuje u završnoj fazi jer je bataljon »Gavrilo Princip« već bio odbio nekoliko uzastopnih napada Talijana i osujetio im namjeru da ovladaju rejonom Srbskog klanca. Geta se pridružila jedinicama bataljona »Gavrilo Princip« u gonjenju razbijenog neprijatelja, prikupljanju zarobljenika i ostavljenog oružja i opreme. U ovoj borbi Talijani su imali veći broj mrtvih i ranjenih, koje su odvukli sa sobom, a na popришtu borbe su ostala samo tri mrtva i sedam zarobljenih vojnika. Pored ostalog oružja **i** opreme, zaplijenjen je **i** minobacač od 81 mm.

Istog dana oko 15,30 časova naša izviđačka patrola upućena je u pravcu Jelovih tavana. Ona je izvijestila da se kolona od oko 250 Talijana i četnika spušta Kunovačkom dragom u pravcu sela Kunovca. Ona je tuda bila upućena da bi se pod zaštitom guste magle neopaženo privukla u pozadinu naših snaga koje su branile Srbski klanac. Kolonu su vodili domaći četnici. Saznavši da su Talijani natjerani u bjekstvo na Srbskom klancu, kolona je zastala, a zatim se počela naglo povlačiti u pravcu Otrića. U toku povlačenja, zbog guste magle, velikog snijega i panike, dio vojnika iz kolone izgubio je vezu s glavninom i zalutao u šumi pa su ih idućeg dana, dok su izlazili u obližnja sela, partizani i mještani zarobljavali. Druga četa bataljona »Stojan Matić«, prilikom pretresanja šume Jelovi tavani, pronašla je i zarobila 5 talijanskih vojnika s oružjem i dosta ostavljene opreme.

Talijani su 16. marta po drugi put izvršili snažan napad, uz podršku artiljerije i minobacača, na naše jedinice na Srbskom klancu koji je branila 2. četa bataljona »Stojan Matić«, ali su odbijem uz osjetne gubitke. Talijani su 18. marta preduzeli još snažniji napad. Artiljeriju i minobacače dovlačili su na oko jedan kilometar ispred partizanskih položaja i snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom oko dva sata tukli naše položaje. Krenula je u napad brojna pješadija. Pustili smo pješadiju na blisko odstojanje, svega 20—30 metara, a zatim je obasuli bombama, puščanom i mitraljeskom vatrom, nanijevši im velike gubitke. Vidjevši poraz pješadije artiljerija se odmah povukla za Otrić. Na popришtu borbe ostalo je dvadesetak mrtvih vojnika, dosta opreme, oružja i municije.

Dvadeset četvrtog marta Talijani preuzimaju i svoj četvrti najjači napad na Srbski klanac. U borbu su uveli i tenkove i uz snažnu podršku artiljerije i većeg broja aviona uspijevaju da probiju našu odbranu i da se u toku noći između 25. i 26. marta spoje sa opkoljenim snagama u Srbu. Prilikom proboja naših položaja neprijatelj je pretrpio osjetne gubitke. Tom prilikom poginuo je borac 2. čete bataljona »Stojan Matić« Mile Vladetić iz sela Gajina, a 5 partizana je ranjeno.

Jedinice bataljona »Stojan Matić« i »Marko Orešković« povukle su se na sjever da zatvore pravac prema Lapcu dok su se krajiške snage povukle pre-

ma selu Trubaru. Cim su se napadajuće talijanske snage spojile sa snagama blokiranim u Srbu, otpočele su da se povlače prema Kninu paleći usputno sela.

Nakon jednomjesečnih borbi oko Lapca i Srba postignut je veliki vojnički i politički uspjeh. Iako garnizon u Srbu nije uništen, Talijanima su nanijeti teški gubici. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije i druge razne opreme. Partizani su s relativno malim jedinicama uspjeli punih 20 dana na Srbskom klancu da sprečavaju prodor višestruko nadmoćnijeg neprijatelja. Naše jedinice su u ovim borbama imale prve ratne sukobe s neprijateljskom teškom ratnom tehnikom, a posebno s tenkovima i avijacijom. Stečena su dragocjena iskustva u odbrambenim dejstvima. Razbijen je i četnički puk Dinarske divizije i eliminisan četnički uticaj za duže vrijeme u ovom dijelu Like. Proširena je slobodna teritorija i ponovo je oslobođen cio donjolapački srez, gdje je neometano mogla da funkcioniše naša nova narodna vlast. Stvoreni su povoljni uslovi za mobilizaciju novih snaga. Ličani su dokazali da su jedinstveni i odlučni u borbi protiv svih neprijatelja, kako protiv domaćih izdajnika ustaša i četnika, tako i protiv talijanskog i njemačkog okupatora. Daleko su odjeknule pobjede lapačkih partizana. Matićevci i krntijaši postali su ponos naroda donjolapačkog sreza. O njima ispjevane su mnoge pjesme. Kroz cio rat oni su bili jedni od najpoznatijih, najborbenijih i najčuvenijih bataljona Like. S ponosom su nosili i časno opravdali imena ličkih heroja: Marka Oreškovića, Hrvata i Stojana Matića, Srbina.

Borbe oko Udbine i Gračaca

Kad su se talijanske snage povukle iz Srba, bataljon »-Marko Orešković« je nastavio goniti četnike na pravcu Tiškovac — Strmica. Krajiške čete su se povukle na sektor Trubar — Grahovo. Dijelovi bataljona »Gavrilo Princip« ostali su na terenu Velike Popine, a bataljon »Stojan Matić« prebačen je u rejon Udbine da bi ojačao partizanske snage koje su vodile borbu na pravcu Korenica — Udbina — Pločanski klanac s talijanskim snagama koje su se izvlačile iz Korenice i onima koje su im od Gospića došle u pomoć. Baš u to vrijeme naša 3. četa (Doljanska) izdvojena je iz sastava bataljona »Stojan Matić« i postala samostalna jedinica Trećeg ličkog NOP odreda te upućena prema Bihaću na Drenovaču da tamo smijeni 1. četu, koja se vratila u sastav bataljona u selo Visuć kod Udbine. Tu je od četvrtih vodova 1. i 2. čete i novih boraca formirana Treća četa bataljona, tako da je bataljon i dalje imao tri čete, a čete su imale po tri voda. Bataljon je popunjen većim brojem novih boraca s teritorije donjolapačke općine tako da se odlaskom Doljanske čete iz njegovog sastava brojno stanje nije bitno promijenilo.

Talijani su pri povlačenju iz Korenice uz put palili sela. Izvršili su i jedan jači napad na selo Visuć, vjerovatno namjeravajući da i njega spale, ah je napad odbijen od bataljona »Stojan Matić«. Talijani su se povukli s Udbine gdje su ostale samo ustaše. U blokadi Udbine, koju smo zajedno držali s bataljonom »Krbava«, bataljon »Stojan Matić« je ostao do polovine maja 1942. godine. U to vrijeme ustaše su vršile česte upade u obližnja sela i s njima je svakodnevno vodena borba.

Polovinom maja 1942. godine bataljon »Stojan Matić« je prebačen u širi rejon: Bruvno—Velika Popina—Gračac, sa zadatkom da pomogne bataljonu »Ognjen Priča« te dijelovima bataljona »Gavrilo Princip« i »Krbava« u likvidaciji

četnika koji su se u većem broju pojavili na ovom terenu. Nakon uspješno izvedene akcije ostale jedinice su povučene na druge terene, a bataljon »Stojan Matić« je ostavljen da i dalje čisti ovo područje od četnika i štiti slobodnu teritoriju držeći položaj prema Gračacu i Zrmanji. Osnovnu pažnju usmjerio je prema Gračacu i neprijateljskim posadama na pruzi Gračac—Knin.

Područje koje je bataljon kontrolisao bilo je veoma prostrano. Zato je Stab bataljona, nakon što su likvidirane četničke grupe, odredio četama rejone odbrane i posebne zadatke. Druga četa je dobila zadatak da posjedne položaj na liniji Kijani—Deringaj—Tomingaj i spriječi napad Talijana i četnika iz Gračaca na slobodnu teritoriju u pravcu Bruvna. Prva četa je posjela položaj na liniji Crni Vrh (kota 1156) — južni dio sela Glogovo—Zaselak Jakšić, sa zadatkom da spriječi upad Talijana i četnika od Malovana i Vučipolja prema selu Glogovo i Gubavčevom Polju, kao i da aktivno dejstvuje na pruzi Gračac—Malovan. Treća četa je posjela položaj na liniji Gola Mila—Velika Popina—zaselak Lukić, sa zadatkom da spriječi napad Talijana i četnika od Zrmanje i Otrića u pravcu Velike Popine. Stab bataljona se nalazio u selu Omsici.

Raspoređene na oko 30 kilometara širokom frontu, čete su dobile zadatak da dejstvuju samostalno. Prilikom razoružavanja četnika koji su se pasivno držali u drugoj polovini maja i početkom juna, bataljon je zaplijenio oko 60 pušaka, nekoliko puškomitraljeza i dosta druge vojničke opreme. Ako je trebalo izvršiti neku veću akciju koju je planirao i njom rukovodio Štab bataljona, čete su se prikupljale i zajednički dejstvovale.

Za nešto više od mjesec dana, koliko je boravio na ovom terenu, bataljon je, pored svakodnevnih manjih sukoba, zasjeda, rušenja pruge i čišćenja terena od četnika i špijuna, izveo i nekoliko zapaženih akcija. Tako su noću između 15. i 16. maja, 1. i 3. četa porušile oko 60 m pruge i presjekle 200 m TT linija između stanica Malovana i Otrića. Dok su čete rušile prugu, oko dva sata, naišla je neprijateljska motorna dresina. Nju su dočekala naša osiguranja i nakon kraće borbe neprijatelj je bio prinuđen da se povuče prema Gračacu. Imao je dva mrtva i nekoliko ranjenih vojnika. Zaplijenjen je puškomitraljez i izvjesna količina municije.

Početkom juna vod 2. čete noću se neopaženo privukao u rejon južnih padina Bukovog vrha, oko 800 m od neprijateljskog garnizona u Štikadi, u kome je bilo oko 1000 talijanskih vojnika i tu skriven sačekao Talijane da se postroje za doručak. Po njihovom stroju vod je otvorio plotunsku vatru i neprijatelju nanio znatne gubitke.

Oko 300 Talijana i 50 četnika iz gračačkog garnizona napalo je, ujutro, 13. juna položaje 2. čete u Tomingaju i Deringaju. Jedan vod čete prihvatio je frontalnu borbu s neprijateljem i uz otpor se povlačio prema Bruvnu, dok su ostala dva voda, vješto prikrivenim bočnim manevrom izbili neprijatelju na krila i bokove i izveli snažan napad. Osjetivši se ugroženim, neprijatelj se u neredu počeo povlačiti prema Gračacu. Borba je potrajala nekoliko časova. Neprijatelj je imao 12 mrtvih, među kojima dva oficira i jednog četnika. Dva Talijana su zarobljena. Partizani su imali jednog lakše ranjenog borca. Zaplijenjeno je 8 pušaka, 2 puškomitraljeza, dva pištolja, 15 bombi i dosta druge opreme.

Ove akcije su imale veliki uticaj na narod ovog kraja koji je uvidio da se l s manjim snagama može boriti protiv okupatora. Politički rad i pravilan odnos prema narodu kao i pomoć u obavljanju poljskih poslova, doprinijeli su da]e u potpunosti raskrinkan izdajnički rad četnika. Narod, a posebno omladina, sve su se više priklanjali na stranu NOP-a.

Napad na Podlapaču

U drugoj polovini juna 1942. godine Štab Grupe NOP odreda za Liku donio je odluku da se izvrši priprema za napad na Podlapaču, selo Breštane, Jagodnje i druge zaseoke oko Podlapače koje su držale ustaše, a u cilju povoljnijih uslova za manevar partizanskih jedinica, kao i uvlačenja u NOB narodnih masa, posebno hrvatskog stanovništva. U duhu te odluke bataljon »Stojan Matić« koji je u to vrijeme držao položaje oko Gračaca, prebačen je krajem juna na teren udbinskog sreza koji je pored ostalih bataljona bio određen da učestvuje u napadu na pomenuta sela.

Prema podacima kojima smo raspolagali u Podlapači, Breštanima, Jagodnji i ostalim selima i zaseocima bilo je oko 380 ustaša, žandara, domobrana i naoružanih seljaka koji su pored pušaka imali jedan teški mitraljez i tri puškomitraljeza.

Obzirom da prethodni napad na Podlapaču nije uspio i da su očekivah naš ponovni napad, neprijatelj je dobro utvrdio dominantne visove (k. 764) iznad Budžaka, Metlicu (k. 832), iznad sela Breštana (k. 781), Goli vrh (k. 931), Lušticu (k. 948), Brdine, a ispod Vijenca i između Podlapače i Rosulja (k. 670) prema Svračkovom Selu iskopao je rovove punog profila. Zaposjeo je i vrhove Vijenca iznad sela Jagodnje, Gradinu (k. 974) i Rosandića vrh (k. 957).

Plan napada razradio je Štab 2. odreda koji je prihvaćen i odobren od Štaba Grupe NOP odreda za Liku 1. VII 1942. u selu Mekinjaru. Planom je predviđeno da se neprijatelj opkoli i jednovremeno napadne sa svih srtana, ne dozvoljavajući mu izvlačenje u pravcu Široke Kule; da se u toku noći zauzmu svi dominantni i utvrđeni visovi oko sela, a zatim, stežući obruč, da se likvidira neprijatelj i oslobode sela. Početak napada bio je određen za sve bataljone jednovremeno noću između 2. i 3. VII 1942. godine u 24 časa.

Naše snage koje su napadale na Podlapaču i ostala sela i objekte oko nje, bile su slijedeće: 1. bataljon 1. ličkog odreda, bataljon »Stojan Matić« iz 3. ličkog odreda, bataljon »Mićo Radaković« i bataljon »Krbava« iz 2. ličkog odreda. Snage za napad bile su kombinovane iz sva tri lička odreda. Bila je to jedna od većih akcija do tada izvedenih u Lici.

Prikupljanje bataljona za napad izvršeno je 30. juna. Bataljon »Stojan Matić« izvršio je pokret iz rejona Gračaca pravcem Bruvno—Klapavice—Mekinjar——Svračkovo Selo gdje se razmjestio i otpočeo pripreme. Bataljon je nekoliko časova zastao u selu Mekinjaru gdje je pred komandantom i komesarom Grupe NOP odreda za Liku položio zakletvu.

Prvog i drugog jula vršena je temeljna partijsko-politička priprema cjelokupnog boračkog sastava na kojima je ukazivana potreba i značaj predstojećeg napada i oslobođenje hrvatskih sela od ustaške vlasti. U pripremi je posebno insistirano na pravilnom postupku i odnosu boraca prema hrvatskom stanovništvu i njihovom pridobijanju za NOB-u. Komanda bataljona je posebno s komandirima četa i vodova izvršila detaljno izviđanje napadnih pravaca, na osnovu kojeg je donijeta odluka i 2. jula, poslije podne, izdata je zapovijest četama za napad. U okviru općeg zadatka kojeg je postavio Štab 2. odreda, bataljon »Stojan Matić« je imao zadatak da izvrši napad sa sjeverne strane i ovlada selom Jagodnjom i Petanović Brdom, a zatim u sadejstvu s bataljonom »Mićo Radaković« da zauzme Podlapaču. Polazni položaj je bio Svračkovo Selo.

Desno od nas, sa zapada, na Gradinu i Rosandića vrh napadao je bataljon »Krbava«, lijevo, s istoka, od sela Tolića, napadao je bataljon »Mićo Radako-

vić«, a sa juga, od sela Srednje Gore na selo Breštane, napadao je 1. bataljon 1. ličkog NOP odreda.

Zadatak četa bataljona »Stojan Matić« bio je da 1. četa napada i ovlada selom Jagodnje, a zatim da pristupi čišćenju šume iznad sela i spriječi pokušaj neprijatelja da se izvuče tim pravcem prema Širokoj Kuli: da 2. četa napadne na Rosulje i k. 670 gdje se neprijatelj utvrdio na brisanom prostoru, zauzme neprijateljske rovove i da produži napad u sadejstvu s drugim jedinicama da bi zauzeli Podlapaču; da 3. četa napadne selo Petanović Brdo, ovlada njime, a zatim da produži napad i bočno sa zapada da sadejstvuje 2. četi u zauzimanju Podlapače.

Napad je otpočeo tačno u ponoć između 2. i 3. juna. Prva četa je prodrla u selo Jagodnju i produžila da čisti selo. Neprijatelj se povukao u šumu iznad sela i bočnom vatrom ugrožavao i usporavao njen dalji pokret. U toku borbe neprijatelj se prikupio u rejonu grupe kuća Bunčići, gdje se uporno branio, a dva puta je vršio i protivnapad. Dočekana jakom vatrom s fronta od grupe kuća Bunčići i bočno ugrožena iz šume iznad sela, 1. četa je zadržana cio dan i tek u toku noći između 3. i 4. jula uspjela je da ovlada selom.

Druga četa, napadajući na lijevom krilu bataljona preko Rosulja, dočekana je jakom vatrom i upornom odbranom neprijatelja iz dobro utvrđenih rovova u rejonu kote 670, zadržana je do zore. U zoru, uz podršku minobacača, četa je izvršila juriš i ovladala rovovima u rejonu Rosulja (k. 670) i produžila gonjenje neprijatelja prema Podlapači. Neprijatelj je pružio otpor iz Podlapače, ali vještim manevrom i smjelim napadom 2. četa je upala u Podlapaču i ovladala njom u 10 sati prije podne, spojivši se s bataljonom »Mićo Radaković«. Neprijatelj je uspio da se povuče u šumu prema Gradini iznad sela Jagodnje. Tako su već u 10 sati 3. jula bila zauzeta sva sela, zaseoci i Podlapača. Neprijatelj se povukao iz sela u šumu zapadno od Podlapače. Držao je Gradinu i Rosandića vrh koje bataljon »Krbava« nije uspio da zauzme u toku noći.

Treća četa, koja je napadala u centru bataljona, uspjela je, i pored neprijateljske uporne odbrane, da još u toku noći zauzme selo Petanović Brdo.

U svanuće četa je usmjerila dejstvo prema grupi kuća Bunčići u selu Jagodnje i sadejstvovala 1. četi.

Štab 2. odreda naredio je 1. bataljonu 1. odreda i bataljonu »Krbava« da u toku noći između 3. i 4. jula zauzmu Rosandića vrh i Gradinu dok je bataljon »Stojan Matić« dobio zadatak da 4. jula u zoru otpočne čišćenjem šume iznad sela Jagodnje, te da sa svojim desnim krilom uhvati vezu s bataljonom »Krbava« i spriječi izvlačenje neprijatelja u pravcu Široke Kule. Bataljon je u zoru 4. jula otpočeo čišćenjem šume. Prva četa je još u toku noći zauzela položaj na sjevernoj ivici šume, zapadno od sela Jagodnje, sa zadatkom da spriječi izvlačenje neprijatelja u pravcu Široke Kule dok su 2. i 3. četa razvijene u streljački stroj, u zoru otpočele s pretresanjem šume.

Nailazili su na domobrane, oružnike i naoružane seljake. Karakteristično je da u šumi nisu bili grupisani, niti su pokušali da pruže otpor. Skriveni u žbunju, pri nailasku naših jedinica, neki su pokušavali bježati, a neki su se predavali okamenjeni od straha. Veći broj smo pronašli zatrpane granjem, lišćem i šušnjem. Vraćali smo se i pojedine dijelove šume još detaljnije pretresali. Neki koji su pokušali da bježe u pravcu Široke Kule, naletjeli su na zasjedu naše 1. čete i bili pohvatani. Čišćenje šume završeno je u toku dana. Sve u svemu u čišćenju šume pohvatali smo i zarobiil oko 150 oružnika, domobrana i naoružanih seljaka. U toku noći između 3. i 4. jula 1. bataljon 1. odreda i bataljon »Krbava« zauzeli su Rosandića vrh i Gradinu.

Završetkom čišćenja šume od strane bataljona »Stojan Matić« napad na Podlapaču i okolna sela bio je završen.

U ovoj borbi zaplijenjeno je: teški mitraljez, dva puškomitraljeza, 160 pušaka, veća količina municije i opreme.[8] Neprijatelj je imao 35 mrtvih i veći broj ranjenih. Zarobljeno je 10 ustaša, 15 oružnika, 30 domobrana i preko 200 seljaka koji su učestvovali u borbi.[9]

Bataljon »-Stojan Matić« je imao jednog mrtvog i 9 ranjenih boraca. Poginuo je puškomitraljezac 1. voda 2. čete Đuro Đaković iz Oraovca. Ostali bataljoni su imah tri mrtva i 20 ranjenih boraca.

Dejstvo u zapadnoj Lici

Štab Grupe NOP odreda za Liku donio je odluku da se težište dejstva prenese u zapadnu Liku. Formiran je Kombinovani odred u čiji je sastav uključen i bataljon »Stojan Matić«, gdje je ostao do ulaska u novoformiranu 2. ličku brigadu 20. VIII 1942. godine.

Bataljon je 5. jula krenuo iz Podlapače preko Vrebačke strane u selo Mogorić gdje je toplo dočekan i ostao 6 dana da bi se odmorio. Članovi bataljonske dramske sekcije, u kojoj je bilo nekoliko komičara, priredbama su uveseljavali i osvajali narod, a posebno omladinu. Po vodovima i četama izvršena je detaljna analiza napada na Podlapaču, ukazano na dobre i loše postupke u borbi svakog pojedinca, desetina i vodova pa i četa. Ovakav osvrt na izvedene akcije s detaljnom analizom dejstava od pojedinog borca do čete, pa i bataljona kao cjeline, sprovođen je nakon svake borbe i pokazao se kao najbolji oblik i metod obuke boraca i starješina.

Napad na Brušane

U toku noći između 11. i 12. jula bataljon »Stojan Matić« se u najvećoj tajnosti prebacio iz Mogorića između Metka i Ribnika preko pruge u Divoselo gdje je grupisan u rejonu zaseoka Mah Kraj. U toku 12. i 13. jula vršena je intenzivna politička i vojnička priprema za predstojeći napad na Brušane. Borcima je ukazano na značaj oslobođenja ovog jakog ustaškog uporišta na putu između Gospića i Karlobaga. Ponovo je istaknut značaj pravilnog odnosa prema hrvatskom stanovništvu i njegovoj imovini. Bataljo*. je u Divoselu održao priredbu za omladinu i narod.

U sklopu općeg zadatka Kombinovanog odreda (u čiji sastav su ušla četiri bataljona), koji je izvodio akcije u zapadnoj Lici u cilju oslobađanja hrvatskih sela od ustaške vlasti i razvoja ustanka u tom kraju, bataljon »Stojan Matić« dobio je zadatak da napadne i oslobodi Brušane. Pored ovog dobio je zadatak i da poruši most zapadno od Brušana (na putu prema Karlobagu), da prekopa put prema Gospiću, uništi vodovod udaljen dva kilometra od Brušana te da prekine telefonske linije između Gospića i Karlobaga. Početak napada bio je određen za 14. juli u dva sata poslije ponoći.

U Brušanima se tada nalazilo oko 60 ustaša i oružnika ogrezlih u zvjerstvima i nedjelima nad srpskim narodom. Bili su spremni da se brane do posljednjeg.

8 Oružja je zaplijenjeno i više jer su ga borci često zadržavali za sebe.
9 Zb. NOE-a, tom V, knj. 5, str. 374.

Posebno su se utvrdili i podesili za odbranu oružničku postaju, školu, crkvu i nekoliko kuća.

Komandant bataljona Tomica Popović odlučio je da se Brušani prethodno opkole da bi se spriječilo izvlačenje neprijatelja u bilo kom pravcu, a zatim da se jednovremenim i energičnim napadom zauzme selo do svanuća.

Takav zadatak je i izdao četama. Dijelu snaga kojima je bila pridodata grupa ljudi iz Divosela, naredio je da poruše most, unište vodovod i prekinu telefonske žice.

Iz Divosela bataljon je krenuo uveče 13. jula. Da bi se očuvala tajnost napada, bataljon je izbjegao pokret kroz selo Rizvanušu (kuda je bio bolji i kraći put), već se kretao i teško probijao šumskim stazama u podnožju Velebita. Cijelu noć padala je kiša, što je uz težak put i gustu pomrčinu veoma otežavalo pokret. Mokri do gole kože, gazeći preko više planinskih potoka, borci su skoro cijelu noć hodali podnožjem velebitskog bespuća pa je bataljon oko jedan sat zakasnio s napadom.

Bez predaha i premoren od iscrpljujućeg noćnog pokreta, bataljon je opkolio Brušane i otpočeo napad. I pored preduzetih mjera tajnosti, kiše i pomrčine, iznenađenje nije postignuto. Neprijatelj je spremno dočekao naš napad, pa se odmah od početka razvila oštra i bliska borba. Energičnim napadom jurišnih grupa i vodova, neprijatelj je do svanuća potisnut iz objekata spoljne odbrane u oružničku postaju i crkvu, iz kojih je pružao žilav otpor. Ova dva objekta su se nalazila jedan pored drugog, čvrsto građena i podesna za kružnu odbranu pa im je u toku dana bilo nemoguće prići na domet ručnih bombi. Neprijatelj zbijen u dvije zgrade, na vrlo uskom prostoru i tučen sa svih strana, nije mogao dugo odolijevati. U toku 14. jula, nakon višečasovne borbe, jurišne grupe su upale u crkvu i zapalile je, gdje je nekoliko ustaša ubijeno dok je većina pobjegla u oružničku postaju i pojačala odbranu. Svi pokušaji da se postaja zauzme u toku dana, ostali su bez uspjeha.

I slijedeće noći, između 14. i 15. jula, padala je kiša i vladala pomrčina. Ustaše su neprekidno tukle snažnom vatrom prostor oko postaje i obasipale ga bombama. Dok je bataljon štedio municiju i pripremao se da se privuče zgradi, ustaše su iznenadno istrčale iz zgrade, pronašle najslabije mjesto i u snažnom naletu probile se iz okruženja u Velebit, prema Baškim Oštarijama. Time je borba bila završena, a Brušani oslobođeni.

Dok se vodila borba za Brušane, određena grupa boraca sa seljacima iz Divosela, porušila je most na putu prema Oštarijama i na dužini od nekoliko kilometara pokidala telefonsku žicu i posjekla stubove.

U ovoj borbi neprijatelj je imao osam mrtvih dok su naša tri borca teže, a dva lakše ranjena. Zaplijenjeni su: 1 teški mitraljez, 33 puške, izvjesna količina municije i druge opreme.

Napad na Baške Oštarije

Po oslobađanju Brušana bataljon »Stojan Matić« je dobio zadatak da oslobodi Oštarije na Velebitu. Borci su bili iscrpljeni dvodnevnim borbama za Brušane. Bio im je potreban kraći odmor pa se bataljon zadržao 15. i 16. jula u oslobođenom mjestu. S narodom i omladinom Brušana održan je zbor na kojem je ukazano na ciljeve NOB-e i posebno podvučen značaj bratstva i

jedinstva srpskog i hrvatskog naroda, te potreba da se ujedine u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika. Obrazovan je NOO za Brušane.

U Oštarijama je bila posada od 30 do 40 domobrana ojačana s oko 50 ustaša i oružnika izbjeglih iz Brušana. Komandant bataljona Tomica Popović je odlučio da bataljon krene iz Brušana u dvije kolone, s obje strane puta koji vodi uz Velebit prema Oštarijama, obuhvati mjesto sa sjevera i juga, a zatim da izvrši napad. Bataljon je krenuo 17. jula oko 8 časova ujutro. Prva i 3. četa išle su s desne — sjeverne strane puta Brušani — Oštarije. Zadatak 3. čete bio je da napadne ustaško uporište sa sjevera, a 1. četa da zatvori pravac od Oštarija prema Karlobagu i spriječi izvlačenje neprijatelja u tom pravcu. S lijeve strane puta kretala se 2. četa. Njen zadatak je bio da izvrši napad na Oštarije s južne strane i u sadejstvu s 3. četom ovlada uporištem. Početak napada je određen za 15 časova.

Da bi postigle tajnost i iznenađenje, čete su se kretale po besputnim, pošumljenim strmim padinama Velebita, podalje od puta. Dan je bio lijep i sunčan. Kada su jedinice izbile na vrhove Velebita, s obje strane iznad sela, zauzele su polazne položaje na ivici šume koja opasuje Oštarije. Čekajući vrijeme za početak napada, analizirani su zadaci vodova i desetina. Osmotren je neprijatelj kako dijeli ručak iz kazana ispred škole koja im je služila kao kasarna.

U 15 časova 2. i 3. četa otpočele su napad. Ustaše i domobrani, bacajući porcije, pokušali su da pruže otpor. Pred snažnim napadom i jurišem naših boraca, dali su se u panično bjekstvo u pravcu Karlobaga. Prva četa je zakasnila i nije zatvorila taj pravac. Uspjeli su se izvući. U mjestu je pronađen jedan mrtav, a dvojica vojnika su zarobljena. Zaplijenjene su tri puške, nešto municije, poljska kuhinja i izvjesna količina hrane i druge opreme.

Dej;'«*a **u** širem rejonu Smiljan—Pazarište

Po oslobođenju Brušana, Oštarija i nekih sela, uspješno je završena prva etapa dejstva Kombiniranog odreda u zapadnoj Lici. Odredu je preostalo da dejstvom u širem rejonu Smiljan — Pazarište oslobodi taj dio Like i proširi narodnooslobodilački pokret u hrvatskim selima.

U sklopu novog zadatka u zapadnoj Lici bataljon »Stojan Matić« se nakon oslobođenja Oštarija prebacio u Smiljan, gdje se zadržao na odmoru četiri dana, do 22. jula. Za to vrijeme održavani su zborovi i priredbe za narod i omladinu. U govorima narodu su objašnjavani ciljevi NOB-e. I priredbe su povoljno uticale na omladinu, tako da su se neki omladinci javljali u partizane.

Vršena je i temeljita priprema za predstojeće borbene zadatke. Prikupljeni su podaci o neprijatelju na teritoriji narednih akcija, njegovoj jačini, sastavu, naoružanju, utvrđenosti, raspoloženju za borbu, kao i raspoloženju naroda tih sela prema NOB-i. Održavani su i časovi vojne nastave. Ukazivalo se na greške i propuste u prethodnim borbama, vršena je preraspodjela municije unutar vodova i četa. Preduzimane su i druge potrebne mjere: vojne, partijsko-političke i materijalne da bi se bataljon što bolje spremio za izvršenje" predstojećih borbenih zadataka.

U selima i zaseocima, kao i van naselja, na pojedinim visovima, mostovima i prilazima prema selima, na teritoriji smiljanske i pazarišne općine nalazile

su se ustaško-domobranske i žandarmerijske posade od po 30 i 100 pa i više vojnika koji su kontrolirali cijelu teritoriju i vrlo brzo pristizali u pomoć jedni drugima. U Gospiću, Perušiću i Klancu nalazile su se, pored jakih ustaško-domobranskih jedinica, i vrlo jake talijanske snage koje su uvijek bile spremne za brzu intervenciju prema napadnutom i ugroženom mjestu. Na ovoj teritoriji postojale su jake neprijateljske snage s raznovrsnim naoružanjem. Sposobne za brzo manevrisanje one su, grupisanjem na pogodnom mjestu, bile kadre da pruže žilav otpor.

Raspored neprijateljskih snaga je zahtijevao dekoncentrično dejstvo partizanskih jedinica, jednovremen napad na više mjesta i na što veći broj neprijateljskih posada. Jedino tako se moglo postići iznenađenje i neprijatelja lišiti mogućnosti da se grupiše i pristiže jedan drugome u pomoć. Napadi su vršeni dekoncentrično po četama pa čak i vodovima. Sve jedinice Kombinovanog odreda prešle su 23. jula u napad. Bataljon »Stojan Matić« imao je zadatak da pređe rijeku Otešicu, napadne i likvidira zasjede koje je neprijatelj držao na rijeci i oslobodi selo Brezovo Polje i zaselak Žitnik, a zatim da produži napad prema sjeveru u pravcu sela Klanac i duž lijeve obale rijeke Like, te da spriječi izvlačenje neprijatelja prema Perušiću, kao i da dijelom snaga spriječi intervenciju neprijatelja iz Gospića.

Na Veliki Žitnik napadala je 3. četa, na Brezovo Polje 1. četa dok je 2. četa bila u zasjedi u Smiljanskom polju prema Gospiću. Napad je otpočeo u 4 sata ujutro i već u 8 sati Veliki Žitnik i Brezovo Polje su bili oslobođeni. Neprijatelj koji je pretrpio veće gubitke, povukao se u pravcu Klanca.

Istog dana oko 13 časova jače talijanske snage iz Gospića, preko Smiljanskog polja i iz Perušića preko Klanca, napale su naše snage, ali su odbijene uz osjetne gubitke. Dvadeset četvrtog jula naše čete su produžile napadom u pravcu Klanca i duž lijeve obale rijeke Like potisle neprijatelja i do 12 časova zauzele sela: Mali Žitnik, Balenović i Dunjevac.

Neprijatelj je pobjegao u pravcu Klanca i preko rijeke Like u pravcu Perušića. Nekoliko ustaša se prilikom povlačenja udavilo u rijeci. Ovakav zamah i uspjeh partizana u zapadnoj Lici zabrinuo je i ugrozio Talijane u Gospiću, Perušiću i drugim mjestima koji su obezbjeđivali ličku prugu. Zbog toga su Talijani ponovo izvršili jači napad iz Gospića i Perušića na bataljon »Stojan Matić« u rejonu sela Žitnika i Brezovog Polja. U žestokoj borbi Talijani su pretrpjeli dosta velike gubitke, ne uspjevši da izbace naše snage s novooslobođene teritorije. Tokom 25. i 26. jula naše jedinice su produžile napadom na sela i zaseoke na širem području Pazarišta i oslobodile sva mjesta, izuzev Klanca i brda Oteša u Smiljanskom polju.

U to vrijeme jake talijanske i četničke snage preduzele su na slobodnu teritoriju napad iz Gračaca prema Bruvnu gdje su se nalazile slabije partizanske snage. Kombinovani odred je zato prekinuo dalja dejstva u zapadnoj Lici i prebacio se istočno od ličke pruge na slobodnu teritoriju da bi je zaštitio.

Kada je dobio naređenje da prekine akcije u zapadnoj Lici, bataljon »Stojan Matić« se prikupio u Smiljanu i preko Divosela i ličke pruge prebacio, krajem jula, u selo Mogorić gdje se zadržao 8 dana na odmoru. Oko 6. augusta bataljon se prebacio u selo Komić. Ovdje je dobio zadatak da drži položaje na Trouri prema Lovincu i da se priprema za predstojeći napad na Udbinu. U toku priprema (i na ovim položajima) bataljon je zateklo naređenje da ulazi u sastav Druge ličke brigade kao njen 1. bataljon.

Ulazak bataljona u Drugu ličku brigadu

Polovinom 1942. godine na teritoriji Like je postojao veći broj partizanskih bataljona. Postojala je i velika slobodna teritorija na kojoj je u potpunosti funkcionisala narodna vlast. Lika je bila zahvaćena narodnooslobodilačkom borbom. Tako je započeo sve veći priliv novih boraca u naše redove. U to vrijeme je formirano više omladinskih četa od omladinaca od 15 do 18 godina starosti koji su nakon jednomjesečne vojne obuke uključivani u partizanske bataljone. I djevojke su u velikom broju pristupale partizanima. Jedinstven je primjer formiranja ženskih četa u Lici čije pripadnice su po završetku vojnopolitičkog kursa raspoređene po bataljonima. Zene-borci pored toga što su, preuzevši ulogu bolničarki u vodovima, četama pa nadalje, zbrinjavale i njegovale ranjene borce, bile su i odlični borci bombaši. U teškim ratnim okršajima i jurišima nikad nisu dozvolile da zaostanu za svojim drugovima. Cesto su u sastavu jurišnih i bombaških grupa, pri osvajanju neprijateljskih bunkera i drugih utvrđenja, herojskim podvizima služile za primjer.

Neprijatelj je pod sve češćim i jačim napadima naših jedinica bježao i povlačio se iz manjih mjesta — zaseoka i sela u veća mjesta i tu stvarao jače garnizone, utvrđivao se i opasivao žičanim preprekama. Kada bi vršio napade iz takvih garnizona na našu slobodnu teritoriju u cilju pljačke, paljevina i drugih represivnih mjera, to je činio jačim kombinovanim snagama i uz podršku artiljerije i tenkova, a često i avijacije.

Operativni zadaci naših jedinica postajali su sve komplikovaniji i teži, a operativno područje se neprekidno proširivalo. Borbena dejstva ličkih jedinica prenosila su se s lokalnih općina i srezova na teritoriju cijele Like pa čak i dalje: na Kordun, Baniju, Dalmaciju, a kasnije i na ostale krajeve naše zemlje. Ovo je uticalo na organizacione promjene naših jedinica. Pristupilo se stvranju većih, manevarski pokretljivijih i sposobnijih jedinica jače udarne snage. Od postojećih bataljona sredinom 1942. godine formirane su brigade.

Druga lička brigada je formirana prema kazivanju Mićuna Šakića, njenog prvog komandanta, negdje između 7. i 15. augusta 1942. godine u Laudonovom gaju na Krbavskom polju kod sela Šalamunića. Brigada je bila sastavljena isključivo od ličkih boraca. U njen sastav su ušli 1. bataljon »Stojan Matić«, 2. bataljon »Ognjen Priča«, 3. bataljon »Mićo Radaković« i 4. udarn. bataljon. Ulaskom u brigadu, bataljon »Stojan Matić« je borbena dejstva do kraja rata izvodio u sastavu Druge ličke brigade.

Napad na Udbinu

Poslije formiranja Druga lička brigada je dobila zadatak da napadne i oslobodi Udbinu. Smještena na brdu iznad južnog dijela Krbavskog polja, n; visini od 830 metara, sa izrazito dominantnim položajem nad prilazima iz svih pravaca,. Udbina je predstavljala topografski vrlo jak položaj. Ustaše su od Udbine napravile bastion koji se u to vrijeme nalazio duboko usamljen na oslobođenoj teritoriji te opkoljen i okružen mržnjom zbog nebrojenih ustaških zločina nad srpskim narodom počinjenih u okolnim naseljima. Osjećajući neposrednu opasnost, ustaše su se spremale za odbranu i odsudnu borbu na život i smrt.

Nalazeći se u centru slobodne teritorije, u srcu Like, ustaški garnizon na Udbini ometao je manevar našim jedinicama. Iz Udbine su povremeno izlazile u okolna sela manje ili veće grupe ustaša palećи, pljačkajući, ubijajući i koljući žene, djecu, starce i sve do koga bi stigle. Partizanske jedinice su držale blokadu Udbine što je vezivalo naše znatne snage. Napad na Udbinu imao je za cilj da se oslobodi raskrsnica i obezbijedi okolno stanovništvo od ustaških zvjerstava, kao i da se oslobode znatnije partizanske snage za druge zadatke.

Udbinu je tada branio jedan kombinovani bataljon (bojna) sastavljen od ustaša, oružnika, domobrana i naoružanih civila ukupne jačine oko 600 vojnika. Glavne snage bile su raspoređene po utvrđenim kućama, bunkerima i rovovima u gradu dok su na isturenim tačkama imali osiguranja i predstraže.

Sistem utvrđenja sastojao se od rovova za stojeći stav oko cijelog mjesta. Ispred ovih tranšeja i rovova bila je još prepreka od dva reda bodljikave žice. Mjestimično su u sistemu rovova postojali bunkeri. U gradu su bile utvrđene pojedine kuće, naročito katolička crkva i plovanija. Najčvršći dio odbrane bila je stara turska tvrđava Gradina zajedno s crkvom i plovanijom. Prilaz tom izrazito dominantnom odbrambenom bedemu bio je težak zbog velikog brisanog prostora. Pored toga oko cijelog mjesta bilo je posječeno drveće i očišćen teren, tako da su svi prilazi bili dobro vidljivi i bez zaklona. Sistem vatre je bio dobro organizovan, a unutarnji manevar rezervama bio je lak i brz. Odbranom je komandovao satnik Spoljarić.

Odluka Štaba brigade bila je da se Udbina opkoli i napadne sa četiri bataljona, s ciljem da se neprijatelju ne dozvoli izvlačenje u bilo kom pravcu, a zatim da se uništi u rejonu Udbine. Početak napada je bio određen u ponoć između 21. i 22. augusta 1942. godine.

U okviru zadatka brigade bataljon »Stojan Matić« je dobio najteži zadatak da napadne pravcem: Tišmin Varoš—selo Podudbina, turska tvrđava Gradina, te da zauzme tvrđavu, crkvu i plovaniju. Ova tri objekta međusobno povezana i najjače utvrđena i branjena, dominantna prilaznim pravcima, opasana žičanim preprekama, predstavljala su apsolutni ključ odbrane cijele Udbine.

Desno od bataljona »Stojan Matić« pravcem selo Rebić — sreska zgrada, napadao je bataljon »Mićo Radaković«, a lijevo u zahvatu ceste D. Lapac—Udbina napadao je bataljon »Ognjen Priča«. Sa suprotne strane, a u zahvatu ceste Lovinac—Udbina napadao je bataljon »Bićo Kesić« iz 3. odreda.

Dva dana pred napad vršena je svestrana i temeljita priprema u Tišmin Varoši koja je služila i kao polazni položaj. Komandant bataljona odlučio je da se od dobrovoljaca iz bataljona formira vod bombaša koji je imao zadatak da zauzme tursku tvrđavu Gradinu i na taj način omogući upad bataljonu u grad. Za komandira voda bombaša Stab bataljona je odredio mene. Bombaši su bili borci iz svih vodova bataljona. Unaprijed se predviđalo da će bombaši izginuti. Vodilo se računa da to ne bude cjelovit vod iz jednog sela. Kada su borci, svi iz sela Dnopolja, čiji sam bio komandir voda, doznali da sam određen za komandira bombaša, bili su uporni i zahtijevali da svi idu u bombaše, čime se Stab bataljona, poslije dužeg ukazivanja na eventualne štetne posljedice, na kraju složio. U vodu sam imao 42 bombaša. To su bili mladići, dvadesetogodišnjaci, fizički razvijeni, puni snage i poleta, orni za borbu i nevjerovatno hrabri.

Puna dva dana sam vršio temeljitu pripremu. Izviđali smo i satima osmatrali Gradinu, kako joj se privufcii obasuti bombama, kako savladati žičanu

prepreku, kako postići tajnost i iznenađenje. I Štab bataljona je najveću pažnju posvetio pripremi bombaša jer od njihovog uspjeha zavisio je i uspjeh bataljona. Snabdjeli smo se sa dovoljnom količinom bombi. Otklonili smo i zaštitili sve predmete koji bi mogli otkriti naš pokret. Izuli smo cipele i u čarapama krenuli u napad. Objasnio sam kako ćemo savladati žičanu prepreku. Naredio sam da se bombe ne smiju bacati sve dok se ne priđe zidinama Gradine i dok ja prvi ne bacim bombu. Svaki pokret i svaka radnja je unaprijed u pripremi detaljno precizirana. Borci su pred napad bili raspoloženi.

Bataljon je u napad krenuo iz Tišmin Varoši po četnim kolonama. Vod bombaša se kretao ispred bataljona na oko 500 metara. Noć je bila dosta vidljiva zbog mjesečine. Kada smo podišli Gradini na nekoliko stotina metara, neprijatelj nas je osjetio i otvorio jaku mitraljesku vatru od koje je, daleko još u koloni, poginuo komesar 1. čete Stjepan — Stevo Brozović. Bombaše sam podijelio po grupama i puzeći uza strme padine približili se žičanim preprekama. Iz Gradine iznad nas je tukla paklena mitraljeska vatra. Žičanu prepreku smo savladali na taj način što smo se puzeći provlačili ispod nje, pomažući jedan drugom u podizanju donjeg reda žice. Ustaše su nas obasipale bombama. Nalazili smo se u pravom vatrenom paklu. Zbog strmog terena njihove bombe su se kotrljale niz padine i sve eksplodirale iza naših leđa na oko desetak metara.

U tom vatrenom ognju još uvijek nismo odgovarali na njihovu vatru, već kao krtice, puzeći, približavali se zidinama Gradine. Kada smo puzeći stigli do zidina, ustaške mitraljeske i puščane cijevi su nam bile na dohvat ruku, i tek tada kroz otvore obasuli smo Gradinu ubitačnom eksplozijom bombi. Za pola minuta bacili smo preko 100 bombi. U Gradini je nastao pravi pakao. To je bio neponovljiv prizor kada smo kroz otvore uskočili unutra. Sva posada Gradine, (njih) oko 20 ustaša bila je pobijena. Pored ostalog oružja, zarobili smo teški mitraljez, kojeg smo odmah okrenuli u suprotnu stranu. IspaJo sam tri rakete i upalio vatru kojom smo dali znak da je Gradina zauzeta. Štab brigade nije uočio rakete i vatru što se negativno odrazilo na dalji tok borbe. Bez zadržavanja, s polovinom bombaša produžio sam napad na crkvu i plovaniju koju zauzimamo u prvom naletu. Tu nas je zateklo svitanje. Vod bombaša je s uspjehom izvršio zadatak. U ovom vatrenom paklu ni jedan bombaš nije poginuo. Pristigle su i ostale čete bataljona. Zauzećem Gradine, crkve i plovanije, bataljon »Stojan Matić« je u potpunosti izvršio borbeni zadatak.

Kod ostalih bataljona situacija je bila loša. Nisu imali uspjeha. Njihove jurišne i bombaške grupe su izginule ispred neprijateljskih rovova na žičanim preprekama. Poslije više uzastopnih pokušaja da probiju neprijateljsku odbranu i upadnu u grad, odbijeni su uz velike gubitke.

Dalji tok događaja za nas borce i niže starješine bio je čudan i nerazumljiv. Prva i Treća četa bataljona »Stojan Matić« koje su bile grupisane na padinama istočno od Gradine i spremale se da uđu u borbu i prošire postignuti uspjeh, bile su obasute snažnom bočnom vatrom od bataljona »Ognjen Priča«.

Naša artiljerija (4 topa) koja je trebala da podržava napad, umjesto na ustaše, otvorila je brzu paljbu na Gradinu gdje se nalazila druga četa bataljona »Stojan Matić«. Pošto su ustaše uspješno odbile napade ostalih bataljona, iskoristile su ovaj kobni nesporazum među našim jedinicama i izvršile

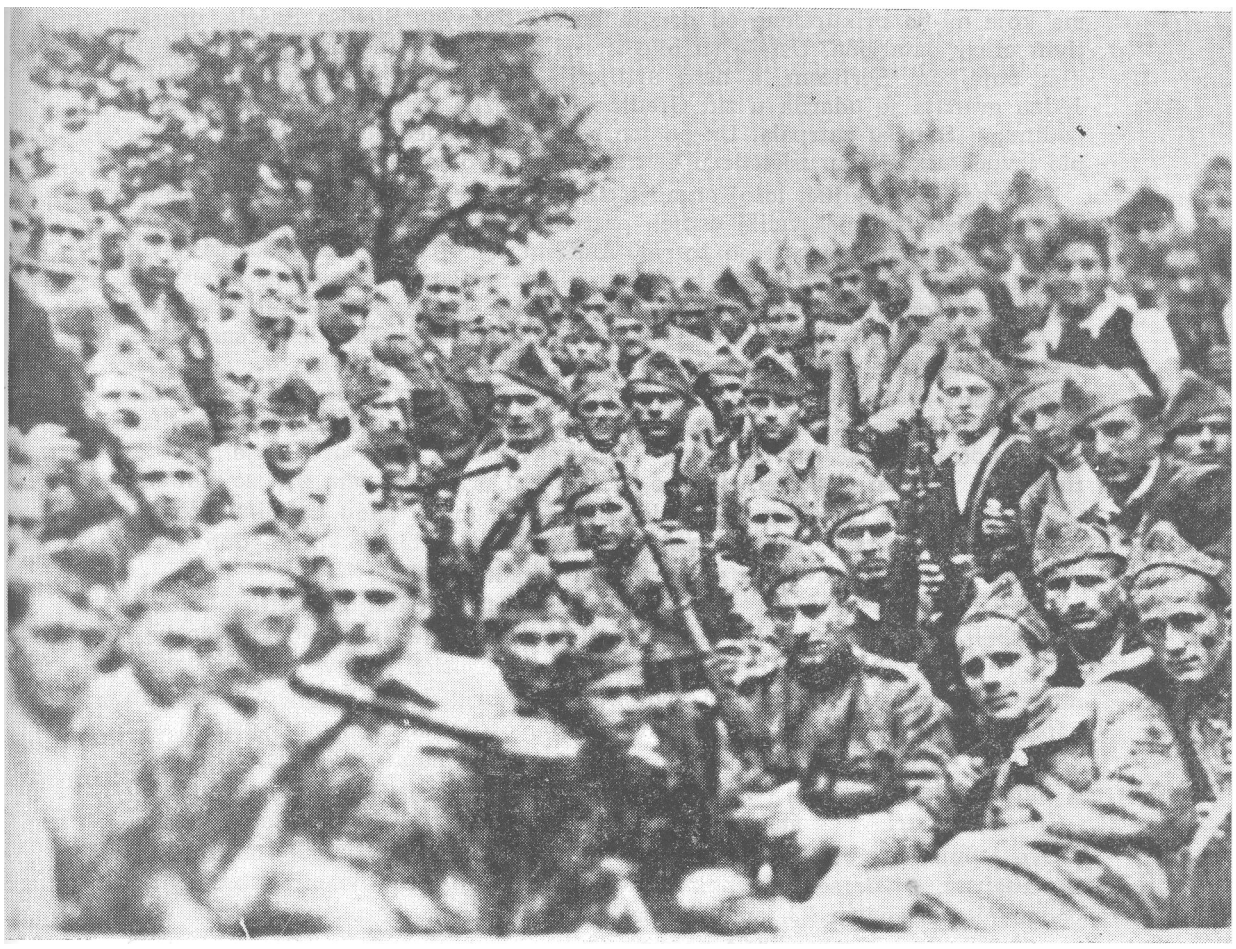

Divoselo, 1942. Borci bataljona »Stojan Matić«.

strahovit samoubilački juriš na matićevce, na Gradinu, crkvu i plovaniju. Nastao je pravi vatreni orkan.

Očevidac sam ovih nezaboravnih događaja. Ustaše su srljale u smrt. Naših petnaestak boraca iz bombaškog voda, iz crkve i plovanije pružali su snažan otpor. Čuveni puškomitraljezac Petar Šašić i njegov pomoćnik Petar Počuča-Pepa, fizički vrlo snažni momci, odvažni i neizmjerno hrabri s prozora plovanije iz svog puškomitraljeza pokosili su nekoliko desetina ustaša. U zadnji su se čas, kada im je nestalo municije, povukli. Dušan Počuča i Đuro Tišma-Đuriš iz zarobljenog teškog mitraljeza s Gradine sijali su smrt neprijatelju. Njih dvojica su se, bijeli kao mlinari od prašine koju su stvarale eksplozije granata naših topova, s Gradine povukli zadnji izvlačeći sa sobom zarobljeni mitraljez. Među bombašima je bio i Stevo 2unić, komesar 2. čete, neustrašiv borac koji se povukao među zadnjima. U tom strašnom okršaju između nas i ustaša nalazio sam se na vrhu Gradine odakle sam obasipao ustaše bomba-

ma koje mi je prikupljene od drugih boraca dodavao Steviša Rašeta, operativni oficir bataljona. Ustaše su bile ispred zidina Gradine predvođene ustaškim bojnikom Sertićem, a naša artiljerija nas je i dalje precizno gađala. Jedna granata je udarila u zid Gradine. Eksplozija me je odbacila niz strmu padinu, a Stevišu zatrpala. Uz pomoć boraca u posljednjem momentu se uspio izvući. Ustaše su uskočile u Gradinu i ponovo je zauzele.

Tako se, zahvaljujući lošoj organizaciji veze i nedovoljnom sadejstvu između naših jedinica, naš veliki uspjeh pretvorio u neuspjeh. Plan napada Štaba brigade nije bio dobar. Nije trebalo Udbinu opkoljavati i napadati sa svih strana jer je bila utvrđena i branjena jakim snagama. Ustašama je trebalo ostaviti slobodan izlaz u pravcu Lovinca kuda bi se pod našim pritiskom vjerovatno izvlačili. U polju, na otvorenom prostoru, trebalo ih je sačekati s rezervom brigade i uništiti.

Bataljon »Stojan Matić«, koji se po zauzeću Gradine, crkve i plovanije, bio prikupio i grupisao glavne snage radi uvođenja u borbu da nije bio ometen jakim bočnim dejstvom bataljona »Ognjen Priča« i naše artiljerije koja je tukla već zauzetu Gradinu, sigurno bi za neko vrijeme i sam zauzeo Udbinu. Ovoj tvrdnji ide u prilog i činjenica da je odmah po padu Gradine komandant odbrane ustaški satnik Špoljarić izvršio samoubistvo, prethodno zapalivši skladište municije koje se nalazilo u zgradi Čoraka.

U toku prijepodneva, 22. augusta, bez uspjeha su bataljoni »Stojan Matić« i »Velebit« pokušali ponovni napad na Gradinu. Pokušaj je bio krajnje besmislen jer u toku dana Gradini je bilo nemoguće prići. Takav napad bi svjesno vodio borce u sigurnu smrt. Odluku Štaba brigade da se ponovo krene u napad u toku dana borci i niže starješine su prećutno i oportuno primili. Na komandu »Naprijed« ni jedan borac nije pokušao napustiti zaklon i krenuti u sigurnu smrt. Ovakav odnos boraca i nižih starješina — onih koji jurišaju — prema odluci višeg štaba pridonio je da se ne doživi katastrofa.

Sve jedinice su ostale na dostignutim položajima u toku noći između 22. i 23. augusta, a 23. se uglavnom samo pripucavalo na obje strane. U prijepodnevnim časovima 23. augusta^ naišla je talijanska borbena avijacija koja je mitraljirala i bombardirala naše položaje i jedinice. Ustaše ohrabrene ovom podrškom, vršile su drske ispade i nanosile našim jedinicama velike gubitke. Posebno je velike gubitke imao bataljon »Ognjen Priča«.

Poslije napada bataljon »Stojan Matić« se povukao u selo Visuć na odmor gdje je s dijelom snaga učestvovao u široj blokadi Udbine. Ovdje je bataljon popunjen novim borcima s teritorije donjolapačke općine.

Naši gubici u napadu na Udbinu bili su vrlo teški, oko 115 poginulih i preko 150 ranjenih. Ovo je bila prva akcija Druge ličke brigade od njenog formiranja, ali i najveći poraz u toku cijelog rata. Nemamo podatke o ustaškim gubicima, ali pri osvajanju Gradine, crkve i plovanije, kao i za vrijeme njihovog protivnapada na Gradinu, prema slobodnoj procjeni, imali su preko 100 mrtvih i ranjenih samo od matićevaca.

Bataljon »Stojan Matić«, koji je uspio da zauzme najjače utvrđene objekte: Gradinu, crkvu i plovaniju, ključ odbrane Udbine, imao je najmanje gubitke, 7 poginulih i oko 30 ranjenih. Pored ostalih, ovdje je poginuo komandir 1. čete Mile Čučak iz Nebljusa i komesar 1. čete Stevo Brozović, jedini Hrvat u našem bataljonu, divan čovjek i drug, rodom iz Selca kod Crikvenice koji

je kao radnik na Unskoj pruzi po propasti stare Jugoslavije ostao u Lici i krenuo u borbu od prvih ustaničkih dana. Poginuli su i Marko Bubalo iz Nebljusa i Milan Repac iz Cepaćuša.[10]

Ponovo u zapadnoj Lici

Nakon krvavog okršaja pri napadu na Udbinu i desetodnevnog odmora u selu Visuć, bataljon »Stojan Matić« u sastavu brigade, kreće u zapadnu Liku po drugi put. Osnovni cilj je bila likvidacija ustaško-domobranskih posada i ustaške vlasti u hrvatskim selima zapadne Like i uvlačenje hrvatskog stanovništva u borbu. Na putu matićevci su u sadejstvu s ostalim bataljonima brigade izvršili napad na selo Ivanečevića Kosu u kojem se branilo oko 100 ustaša i naoružanih seljaka. Napad je izveden 9. septembra 1942. godine. Nakon nekoliko časova borbe selo je oslobođeno. Ubijeno je i ranjeno oko 30 ustaša dok su ostali uspjeli da pobjegnu. Zaplijenjena je izvjesna količina oružja i municije.

Slijedeći zadatak je bio napad na željezničku prugu Vrhovine-Perušić. U okviru zadatka brigade bataljon »Stojan Matić« je imao zadatak da napadne i zauzme željezničke stanice Ramljani i Lešće i postavi zasjedu prema Otočcu. Obje željezničke stanice su branili Talijani. Bile su dobro utvrđene armiranobetonskim bunkerima i opasane trorednom žičanom preprekom, a zgrade su bile pretvorene u prave tvrđave. Na željezničku stanicu Ramljani napadala je 2. četa, na Lešće 3. četa, dok je 1. četa bila u zasjedi prema Otočcu. Napad je otpočeo 15. septembra u ponoć. Svi naši pokušaji da savladamo neprijatelja i zauzmemo pomenute objekte ostali su bezuspješni te smo se pred zoru izvukli iz borbe. Prva četa se nešto ranije povukla iz zasjede, nakon čega je od Otočca naišla četa Talijana i naletjela na 3. četu. Ubijeno je 20 Talijana i zaplijenjeno njihovo oružje i municija. U ovoj borbi poginuo je komandir 2. čete Dušan Rašeta-Majin, rodom ispod Obljaja i puškomitraljezac Jovica Blanuša iz Kruga.

Dalji put je vodio Kosinju. Pokret je izvršen 16. septembra u toku noći, preko vrletnog bespuća južno od Gackog polja — pored Svickog jezera i kroz sela Kutarevo i Krasno. U Kosinju i okolnim selima kosinjske općine bilo je oko 400 ustaša, domobrana i četnika. Matićevci su imali zadatak da napadnu četnike u selu Lipovo Polje. Napad je izvršen 21. septembra u 9 časova prije podne. Četnici su primijetili naš nailazak. Bez borbe su napustili selo i pobjegli u šumu. Isto se to desilo s ustašama i domobranima u ostalim selima, izuzev zaseoka Vukelići, gdje su ustaše pružile višečasovni otpor. Nekoliko dana nakon toga čistili smo okolnu šumu od izbjeglih ustaša, domobrana i četnika. U to vrijeme Talijani su izvršili jači napad na sela Janča i Studenci, ali su bili odbijeni uz osjetne gubitke. Dvadeset i osmog septembra Prva četa Matićevog bataljona, u zasjedi između Janča i Studenca, uništila je 7 talijanskih kamiona, ubivši 30 vojnika i zaplijenivši znatnu količinu oružja, municije i druge opreme.

Naredni zadatak Druge brigade je bio napad i oslobođenje teritorije općine Pazarište. Na tom terenu su se nalazile tri ustaške bojne, s preko 500 us-

10 Ostalih Imena se ne sjećam.

taša i veliki broj naoružanih seljaka kojima je komandovao ustaški bojnik Stjepan Devčić.

Ü okviru zadatka brigade bataljon »Stojan Matić« je dobio najvažniji i najteži dio zadatka da napadne i likvidira ustaše u selu Vagancu i na kotama iznad njega te omogući slobodan prolaz Pazarištu ostalim bataljonima brigade, a zatim da napadne brdo Oteš koje je predstavljalo ključ odbrane svih okolnih sela. Napad na selo Vaganac je izvršen 30. septembra. Nakon višečasovne borbe selo i brda oko njega su bili zauzeti. Ustaše su pretrpjele osjetne gubitke dok se većina njih razbježala.

Napad na Oteš bataljon je izvršio 1. oktobra u 4 časa pred zoru. U napad su išle dvije čete, dok je 3. bila u zasjedi u Pazariškom polju. Borba je bila žestoka i duga. Tek oko 11 časova slomljen je ustaški otpor i Oteš je zauzet. Neprijatelj je imao 20 mrtvih među kojima je bio i ustaški poručnik. Ostale ustaše u paničnom bijegu prema Pazarištu naišle su na zasjedu 1. čete. Svi su pobijeni ili zarobljeni. Padom Oteša oslobođena su i ostala sela pazariške općine. U ovoj borbi ubijena su 33 ustaška vojnika dok su 62 zarobljena. Zaplijenjena je velika količina oružja, municije i druge ratne opreme. Naš bataljon nije imao gubitaka.

Poslije zauzimanja Oteša i Klanca iz Gospića je intervenisala jača talijanska grupa od oko 1000 vojnika. S njima se nasred polja sukobio bataljon »Stojan Matić«. Nakon jednočasovne borbe izbliza, pretrpjevši osjetne gubitke, Talijani su se povukli u Gospić. Na bojnom polju ostalo je nekoliko desetina mrtvih Talijana, a zaplijenjena je značajna količina oružja i municije.

Bataljon »Stojan Matić« na Kordunu i Baniji

Oko 5. oktobra, u sastavu brigade, bataljon »Stojan Matić« krenuo je iz zapadne Like pravcem: Smiljan—Divoselo—Vrebac—Podlapača—Bunić—Korenica i u selu Ponorima ostali na odmoru 8 dana. Pokret za Kordun je izvršen 13. oktobra pravcem: Plitvička jezera — selo Biljevina — preko Pištenice — selo Močila — selo Veljun, gdje smo stigli 16. oktobra. U to vrijeme Talijani su nadirali od Perjasice prema Veliunu paleći sela. U toku noći između 16. i 17. oktobra brigada se prebacila preko Korane i u vidu potkovice postavila zasjedu u selu Poloj. Ne znajući za nas Talijani su upali u klopku. Tučeni sa čela i bokova, među njima je nastala panika. Iako su pored pješadije imali i tenkove, artiljeriju i konjicu, bili su nemoćni. U paničnom strahu su počeli da se povlače. Na poprištu borbe ostalo je 159 mrtvih i zarobljenih Talijana. Ubijeno je 68 konja, a 24 su zaplijenjena. Zaplijenjen je i 1 tenk, dva topa, 7 kamiona, 20 mitraljeza i 1 puškomitraljez, 122 puške, 1 automobil, 7 motocikla i velika količina municije i razne druge opreme. Dva tenka, dva topa i veći broj kamiona su uništeni. U ovoj borbi je ranjen talijanski general Mace koji je umro od posljedica rana.[11] U brigadi su poginula 4 borca, među kojima i Dušan Počuča iz Matićevog bataljona, rodom iz Dnopolja. U ovoj borbi bataljona »Stojan Matić« je imao značajnu ulogu obzirom da je bio u bočnoj zasjedi. Pored ostalog, uništio je i zaplijenio topove i tenkove.

Nakon pobjede nad Talijanima u Poloju matićevci su u sastavu brigade krenuli prema sjeveru u napad na Tušilović. Tušilović je oveće selo rasuto

U Podaci o gubicima su iz talijanskog dokumenta.

na širem prostoru i okruženo većim brojem ćuvika i uzdužnih kosa. Posadu Tušilovića je sačinjavalo oko 600 ustaša, oružnika i domobrana. Okolni ćuvici i kose bili su utvrđeni rovovima, bunkerima i bodljikavom žicom. Tušilović je činio neku vrstu spoljnje odbrane Karlovca.

Napad je otpočeo između 23. i 24. oktobra, u ponoć. Matićevci su napali sa sjevera od pravca Karlovca na crkvu i druge objekte oko nje. Napad je bio silovit, ali je i neprijatelj pružio žilav otpor. Okolna brda oko Tušilovića su gorjela od eksplozija ručnih bombi. Do zore svi bunkeri i rovovi na okolnim ćuvicima i kosama bili su zauzeti. Neprijatelj je bio satjeran u nekoliko većih kuća u centru sela. Čvrsto stegnuti obručem, uz sadejstvo tenka i topova koje smo zaplijenili na Poloju od Talijana, neprijatelj je bio prisiljen da se preda. Tako je cijela posada od 600 vojnika, među kojima oko 100 ustaša i žandara, bila zarobljena, a dijelom uništena. Zaplijenjena je velika količina oružja, municije i druge opreme kojom se mogla naoružati partizanska brigada. U borbi za Tušilović, i prethodnoj na Poloju s Talijanima, ubijeno je i zarobljeno oko 800 neprijateljskih vojnika i oficira, dok je u obje ove borbe poginulo 11 naših boraca. Zaplijenjena su 4 topa, 2 minobacača, 7 teških mitraljeza, 23 puškomitraljeza, preko 600 pušaka, 1 tenk i velika količina municije i druge ratne opreme.

Poslije dvije blistave i velike pobjede na Kordunu bataljon »Stojan Matić« vraća se u Liku da bi učestvovao u bihaćkoj operaciji. Usput je donesena odluka da se izvrši napad na Rakovicu i još neka manja sela. Za napad na Rakovicu određen je bataljon »Stojan Matić«. Rakovicu je branilo oko 300 ustaša, žandarma i ustaške milicije.

Napad na Rakovicu je počeo u ponoć između 29. i 30. oktobra 1942. godine. Bio je silovit i u prvom naletu je probijena ustaška odbrana i za kratko vrijeme matićevci su zauzeli polovinu mjesta. Ustaše su pružale grčevit otpor. Po svanuću uslijedila je ustaška intervencija od Bihaća i Slunja, ali je odbijena od naših zasjeda. Uslijedila je jača ustaška intervencija (600—700) ustaša od Slunja i Furjana koji su uspjeli oko 12 časova da se probiju u Rakovicu. Nakon toga je oko 14 časova stiglo naređenje od Štaba brigade da se matićevci izvuku iz borbe. Izvlačenje usred dana bilo je teže nego produženje borbe jer je naš bataljon prilikom povlačenja pretrpio znatne gubitke. U ovoj borbi ubijeno je 20 ustaša, a 12 je zarobljeno. Mi smo imali 7 poginulih i 28 ranjenih.

Po izvlačenju iz borbe krenuli smo preko Kapele i Plitvica prema Prijeboju kod Korenice da bi učestvovali u bihaćkoj operaciji. U bihaćkoj operaciji učestvovalo je 8 brigada i to: 1, 2, 3, 5. i 6. krajiška, 2. lička, 4. kordunaška i 8. banijska. Naš bataljon je imao zadatak da napadne i oslobodi sela 2eljavu i Baljevac. Početak napada je bio 2. novembra 1942. u 21,30 časova. Sela Željavu i Baljevac branila je poveća grupa ustaša iz 31. ustaške bojne. U napad smo krenuli iz sela Prijeboja i u prvom naletu smo oslobodili oba sela. Ustaše su pobjegle u pravcu Bihaća.

Nakon žestoke dvodnevne borbe, Bihać je oslobođen 4. novembra 1942. godine. Poslije oslobođenja Bihaća naše jedini^ešii u širokom frontu krenule u ofanzivno dejstvo prema sjeveru. Uspaničene ustaše su bez borbe napuštale mnoga sela i mjesta (Vaganac, Drežnik, Rakovicu, Vrnograč, Cazin) i bježali. Prva i Druga liička brigada su iz pokreta, 6. novembra, napale na Slunj koji je bio krcat ustaškom i domobranskom vojskom. Bataljon »Stojan Matić« se tada nalazio u rezervi brigade. Sutradan, 7. novembra, jake ustaške snage

su odbile napad našeg 3. bataljona na selo Ladevac i počele da ih gone. Matićevci su pritekli u pomoć 3. bataljonu i sudarili se s ustašama. Nakon dvočasovne borbe prsa u prsa matićevci su odbacili ustaški napad nanijevši im osjetne gubitke. Pošto tada Slunj nije bio zauzet, naše jedinice su se povukle radi temeljitije pripreme ponovnog napada.

Ponovnom napadu na Slunj prethodio je napad na sela Ladevac i Furjan koja su bila ustaški zatrovana. Bataljon »Stojan Matić« s još nekim jedinicama 2. brigade napao je na Furjan. Napad je izvršen 11. novembra u 7 časova ujutru. Poslije kraće borbe selo je zauzeto, a ispred nas, zajedno s ustašama, pobjegao je i narod. Ubijeno je nekoliko ustaša.

Drugi napad na Slunj izvršen je 14. novembra u 16 časova. U njemu se tada nalazilo oko 2 000 ustaša i domobrana. U napadu je učestvovao i bataljon »Stojan Matić«. Napad je bio silovit. Poslije dvočasovne borbe, pretrpjevši osjetne gubitke, ustaše su u toku noći, zajedno sa stanovništvom Slunja u velikoj panici i neredu, pobjegle u pravcu Karlovca. U oslobođenom Slunju zatekla nas je naredba Vrhovnog štaba NOV i POJ, 22. novembra 1942. godine, o formiranju 6. ličke divizije.

Iz Slunja se bataljon »Stojan Matić« s ostalim jedinicama prebacio na Baniju i 24. novembra razmjestio se u selo Javoranj. Ovdje je vršena priprema za napad na Dvor na Uni. Dvor je branila posada od oko 1150 ustaša, domobrana i Nijemaca koji su bili dobro utvrđeni. U napadu su učestvovale dvije ličke i dvije banijske brigade. Naš bataljon je napao na utvrđeno brdo zvano Cerak. Napad je počeo 26. novembra u 23 časa. Borba je vođena cijelu noć, ali napad nije uspio.

U ponovnom napadu koji je počeo 28. novembra u 3,30 časova poslije ponoći 2. lička brigada je dobila zadatak da zauzme Dvor. Ličani su do zore ovladali cijelom spoljnom odbranom, upali u centar Dvora i zauzeli veći dio mjesta. Kada je Dvor bio pred konačnim oslobođenjem, od Kostajnice su se probile jače njemačke snage od kojih je prijetilo okruženje.

Povratak u Liku i napad na Lovinac

Početkom decembra 1942. bataljon »Stojan Matić« se vratio iz Banije u Liku i razmjestio radi odmora u selo Klapavice. Doznavši za povratak 6. divizije u Liku, ustaše na Udbini zaplašene da će biti napadnute, 14. decembra u zoru, koristeći maglu, užurbano su se izvlačile sa Udbine, preko Komića za Lovinac. Doznavši za izvlačenje ustaša s Udbine, matićevci su intervenisali iz sela Klapavice, ali su uspjeli samo da im napadnu zaštitne dijelove i komoru. U ovoj borbi zarobljena su dvojica ustaša dok je broj poginulih nepoznat. Zaplijenjen je top, minobacač, nekoliko pušaka i drugog materijala. Tako je zloglasna Udbina oslobođena bez napada, ali i napuštena, obzirom da je hrvatski narod pobjegao s ustašama.

Druga brigada je dobila zadatak da napadne i oslobodi Lovinac koji je branila posada od oko 300 ustaša i domobrana, dok je željezničku stanicu u armiranobetonskim bunkerima branila talijanska posada od 60 vojnika. Bataljon »Stojan Matić« je napadao sa istočne strane. Napad je otpočeo 25. decembra u 17 časova, na katolički Božić, te smo očekivali iznenađenje. Međutim iznenađenja nije bilo. Napad je bio silovit i odlučan. Odlučujuću ulogu u brzom zauzeću Lovinca odigrao je Dnopoljski vod naše 2. čete koji je na

svom pravcu napada likvidirao ustaški teški mitraljez i kroz brešu uvukao se u centar mjesta. Uhvaćen je ustaški stražar koji je čuvao skladište municije. Dotrčao je drugi ustaša koji je došao po municiju. Zarobili smo ga i pomoću njega dozvali ustaškog poručnika Ognjenovića, pod izgovorom da ga zove satnik, i likvidirali ga. Dnopoljski vod je napao ustaše s leđa, nakon čega je ustaška odbrana bila razbijena, a čitava se posada u velikoj panici povukla prema Cvituši i željezničkoj stanici. Lovinac je za kratko vrijeme bio oslobođen.

Iste noći zauzeli smo brdo Cvitušu. Sutradan, 26. decembra, dok smo napadali na željezničku stanicu, tukla je talijanska avijacija, a tom prilikom je Proko Počuča iz puškomitraljeza oborio talijanski bombarder.

U borbi za Lovinac ubijeno je 35 ustaša, a 15 ih je zarobljeno, među kojima i dva ustaška oficira. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije i druge razne opreme. Iz bataljona »Stojan Matić« poginuli su: Dane Ajduković iz Öraovca, Dušan Sašić iz Dnopolja i Savo Bešir iz Kruga.

Od Gračaca i Metka uslijedila je jača intervencija udruženih neprijateljskih snaga s namjerom da povrate Lovinac. Nakon petodnevne žilave borbe naše snage su se povukle. Bataljon »Stojan Matić« se 30. decembra povukao u selo Ploče, gdje je ostao deset dana na odmoru.

U vrijeme intenzivne pripreme udruženih neprijateljskih snaga za napad na našu slobodnu teritoriju (IV ofanziva), Druga brigada je izvela napad na Gračac. Gračac je bio dobro utvrđen, a branile su ga jake talijansko-četničke snage. Napad je počeo 14. decembra 1942. u dva časa poslije ponoći. Vrijeme je bilo loše. Gračac je bio opkoljen vodenim bujicama.

Bataljon »Stojan Matić« je napadao u zahvatu puta Bruvno-Gračac. Gazeći vodu do koljena, a mjestimično i dublju, poslije više pokušaja da se savlada žičana prepreka i priđe bunkerima na domet ručnih bombi, napori su ostali bezuspješni. Naš lijevi susjed bataljon »Ognjen Priča«, zbog duboke vode, nisu uspjeli da izađu na polazni položaj dok je desni susjed 4. bataljon neopaženo uspio da se uvuče u centar Gračaca, gdje će biti zaboravljen prilikom povlačenja brigade. Pred svanuće odustalo se od daljeg napada i naše jedinice su se izvukle iz borbe, osim 4. bataljona koji je ostao u Gračacu blokiran jakim neprijateljskim snagama i gdje je pretrpio velike gubitke. U ovoj borbi, pored ostalih, herojski je poginuo komandant 4. bataljona Steviša Rašeta[12], rodom iz Donjeg Lapca.

Borbe bataljona »Stojan Matić« u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi

Četvrta neprijateljska ofanziva počela je 20. januara 1943. Zima je bila vrlo jaka. Bataljon »Stojan Matić« koji se ubrzanim pokretom prebacio iz Mazina, s bataljonom »Ognjen Priča« branio je pravac Široka Kula—Ljubovo—Bunić—Korenica. Na ovom pravcu napadale su slijedeće neprijateljske snage: Drugi pješadijski puk (bez jednog bataljona), divizion artiljerije i minobacača i četa tenkova iz talijanske divizije »RE« i 34. „ustaška bojna.

Na naš bataljon su napadali Talijani." Njihov prvi napad uslijedio je 20. januara u prijepodnevnim časovima. Nastupali su neoprezno, po većim gru-

12 Ranije operativac i zamjenik komandanta Matićevog bataljona, divan drug, čovjek 1 izuzetno hrabar komandant.

pama, vodeći sobom u prvim redovima natovarene mazge. Po tome smo zaključili da ne znaju gdje se nalaze naši položaji. Dočekali smo ih na oko 20 metara, a zatim ih obasuli ručnim bombama i ubitačnom mitraljeskom i puščanom vatrom. Kod Talijana je nastala panika i bezglavo bježanje u velikom neredu. Bacali su sa sebe tešku opremu, ne uspjevši ni metak da opale. Na poprištu borbe ostalo je nekoliko desetina mrtvih Talijana, jedan zarobljen, kao i veći broj ubijenih mazgi. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije i druge ratne opreme. Ova prva borba je najveći uspjeh našeg bataljona u četvrtoj ofanzivi.

Sutradan su Talijani ponovo krenuli u napad, ali uz jaku artiljerijsku pripremu i podršku. Cio dan se vodila teška borba, ali je i ovaj napad bio odbijen. Slijedećih dana su slijedili neprekidni napadi i teške borbe, vrlo često prsa u prsa. Neprijatelj je u toku dana, uz snažnu artiljerijsku podršku, uspijevao da potisne naše jedinice i zauzme naše položaje, ali smo mi u toku noći vršili protivnapade, odbacivali neprijatelja i vraćali svoje prvobitne položaje. To se ponavljalo svaki dan i svaku noć punih 13 dana. Ovdje se vodila nadčovječanski teška i iscrpljujuća borba pod vrlo teškim vremenskim uslovima, s vrlo oskudnom ishranom, obućom i odjećom.

Prvog februara bataljon se povukao s Ljubova na prostor sela Krbavica — Trnovac — Turjanski braneći sela od neprijateljskog upada i dejstvujući povremeno u neprijateljskoj pozadini. Dvanaestog februara prebacili smo se na Debelo Brdo, a noću između 12. i 13. februara u selo Frkašić sa zadatkom da spriječimo prodor neprijatelja u pravcu Kamenskog i Bijelih potoka gdje se nalazila Centralna bolnica. Tokom noći između 17. i 18. februara kroz dubok snijeg prebacili smo se na Kuk i u selu Visuću vodili borbu s Talijanima koji su se probili do sela Oraovca, a zatim se vraćali Udbini. Uz manje gubitke Talijani su uspijeli da se izvuku preko Udbine u Gospić. Tog dana za naš bataljon je bila završena borba u četvrtoj ofanzivi koja je na ovom prostoru trajala punih 30 dana. U ovim borbama bataljon »Stojan Matić« imao je 11 poginulih i veći broj ranjenih boraca.

Po treći put u zapadnoj Lici

U toku marta i početkom aprila 1943. Talijani su napustili Liku i povukli se u primorski pojas. Ličke jedinice su prešle u zapadnu Liku i vodile teške borbe za njeno oslobođenje od ustaša, domobrana i četnika, a zatim na čišćenju terena od razbijenih ustaških i četničkih grupa.

Sredinom marta bataljon »Stojan Matić« se prebacio u rejon Metka sa zadatkom da očisti selo Papuče od četnika, a zatim da spriječi ustašku intervenciju od Metka prema Lovincu, na koji su napadale naše jedinice. Na brdu zvanom Bogunica, pored Metka, od 15. do 18. marta vodili smo oštru borbu s ustašama. Bogunica je više puta prelazila iz jednih u druge ruke.

Za ove borbe vezan je herojski podvig Nikole Bešira, rodom iz Kruga. Osamnaestog marta u prijepodnevnim časovima ustaše su nas iznenadile i izbacile sa Bogunice, nanijevši nam osjetne gubitke. Nikola Bešir se nije povukao, već se sklonio u grm desetinu metara ispod vrha Bogunice. Kada se na vrhu Bogunice grupisalo stotinjak ustaša koje su počele da slave pobjedu, Nikola ih je obasuo ručnim bombama, a zatim istrčao na vrh brda, iz ruku mrtvog ustaše zgrabio puškomitraljez i otvorio vatru na uspaničene

ustaše koje su oježale niz pošumljene padine prema Metku. Na vrhu Bogunice od eksplozija Nikolinih bombi ostalo je dvadesetak mrtvih i teško ranjenih ustaša. Tako je neustrašivi Nikola Bešir sam zbacio ustašku bojnu s Bogunice, a oni više nisu pokušavali da na ovom mjestu napadaju.

U ovoj borbi ustašama su nanijeti veći gubici, ali su i naši gubici bili znatni. Iz Matićevog bataljona poginuli su: Božo Tišma iz Kalinovače, Božo Tišma Ljavin, Petar Bašić Pepa i Milan Sašić Puljin iz Dnopolja, Milan Krneta i Jovo Medić iz Bubnja, Dane Popović iz Štrbaca, Veljko Banjanin iz Nebljusa i Milan Šarac iz Dobrosela.

Krajem marta prebacili smo se u selo Ostrvicu odakle smo često upadah u sela: Lički Osi'k, Mušaluk i Budak gdje smo pojedinačno hvatali ustaše koje su po noći dolazile kod svojih porodica.

Noću između 7. i 8. aprila ponovo napadamo na Široku Kuku kojom prilikom je i oslobađamo. U ovoj borbi poginuo je komandant Matićevog bataljona Milan Sever, rodom iz Jošana i Lazo Pupavac iz Oraovca. Noću 23. aprila napadasmo na selo Bilaj kojeg poslije kraće borbe zauzimamo. Tokom noći 24. aprila prebacujemo se u Divoselo, a već sutradan po padu mraka vršimo demonstrativni napad na Gospić, gdje su poginuli Jovo Kosanović iz Donjeg Lapca i Mirko Tišma iz Dnopolja. Iz Divosela se prebacujemo na Velebit i 28. aprila u toku dana vršimo napad na Oštarije. Poslije kraće i vrlo žilave borbe mjesto je oslobođeno. Ovdje je, pored desetinu poginulih, zarobljeno 20 domobrana. Zaplijenjena je izvjesna količina oružja, municije i druge opreme. Naša tri borca su poginula. Teško je ranjen komandant bataljona Ilija Palija. Dvadeset i devetog aprila se prebacujemo u Brušane, a 1. maja u Smiljan, gdje vršimo pripremu za napad na Gospić.

U martu i aprilu 1943. bila je oslobođena cijela teritorija Like izuzev Gospića. U Gospiću su bile grupisane preostale ustaše. Grad je bio utvrđen i opasan raznim preprekama. Donijeta je odluka da se 2. maja u 17 časova izvede napad na Gospić u kojem su učestvovale i dvije kordunaške brigade. Naš bataljon je napadao na pravcu glavnog udara u zahvatu smiljanskog puta. Cijelu noć se vodila žilava i uporna borba, ali napad nije uspio te su se naše jedinice pred zoru povukle. Boroi našeg bataljona su se povukli u Smiljan gdje su ostali 10 dana u blokadi Gospića.

Dejstva u sjevernoj Dalmaciji

Noću između 13. i 14. maja bataljon se prebacio iz Smiljana u Vrebac i preko Udbine produžio za Donji Lapac, u matični kraj, u kojem nismo bili 13 mjeseci. U Lapcu i okolnim selima ostali smo na odmoru do 24. maja.

Iz Nebljusa preko Donjeg Lapca i Srba 24. maja krenuli smo u sjevernu Dalmaciju gdje smo ostali tri mjeseca. Desetinu dana smo se zadržali u širem rejonu Otrića kojeg smo čistili od četnika.

Šestog juna otišli smo u selo Pađane gdje smo 11. juna vodili višečasovnu borbu s Talijanima koji su vršili napad, od "Knina. Talijanski napad je odbijen uz velike gubitke. Noću između 13. i 14. juna izvršili smo napad na talijansku posadu u Radučiću, ali je nismo uspjeli savladati. Dvadeset i petog juna izvršili smo napad na četnike u Golubiću gdje smo bili pred izvršenjem zadatka, ubivši 25 četnika i tri četnička oficira, ali zbog intervencije Talijana od Knina, morali smo se povući.

Od 30. juna do 4. jula četnici su uz pomoć Talijana vršili neku vrstu ofanzive s namjerom da izbace partizane iz sjeverne Dalmacije. Stojanov bataljon u petodnevnoj borbi u rejonu Pađana, Otona i Bendera vodio je upornu odbrambenu borbu i nanio neprijatelju osjetne gubitke. Na našoj strani matićevci imali smo 4 poginula i 11 ranjenih boraca. Dvadeset i trećeg jula učestvovali smo u napadu na četnike u Strmici, ali su oni pobjegli prije napada.

Pred zoru 26. jula izvršili smo napad na Kijevo kojeg je branila posada od oko 180—200 oružnika i domobrana. Poslije kraće i vrlo oštre borbe domobrani su se izvukli i pobjegli dok su se cružnici grupisali u školi koja je predstavljala pravu kamenu tvrđavu iz koje su pružali žilav otpor.

Napad je bivao sve jači i žešći. Kada su vidjeli da su u bezizlaznoj situaciji, preživjeli su se predali oko 15 časova. U ovoj borbi neprijatelj je imao 15 mrtvih, a 40 žandara je zarobljeno. Zaplijenjena je veća količina oružja, municije i druge opreme. Matićevci su imali velike gubitke; 16 poginulih i 33 ranjena, među kojima i komandant bataljona Ilija Palija.

Matićevci su 29. jula na obroncima Dinare s ostalim jedinicama brigade učestvovali u razbijanju četničke Dinarske divizije gdje je ubijen i zarobljen znatan broj četnika i zaplijenjena veća količina oružja, municije i druge opreme. 5. augusta u rejonu sela Polače, u zasjedi, sačekali smo jače talijanske snage koje su od Knina pošle u pomoć napadnutoj Vrliki i poslije višečasovne borbe nanijeli im velike gubitke i odbacili ih. Jače talijansko-četničke snage su 7. augusta krenule od Knina prema oslobođenom Kijevu i Vrliki s namjerom da ih povrate. Međutim, s ostalim bataljonima brigade sačekali smo ih u rejonu Polaja i poslije šestočasovne borbe prisilili ih da se u neredu povuku. Na bojnom polju je ostalo oko 100 mrtvih Talijana i 6 četnika, a zaplijenjena je velika količina oružja, municije i druge opreme, među kojima 2 brdska topa 75 mm, dva teška minobacača i 4 kamiona. Po treći put 21. augusta od Knina i Kosova Polja, na položaje 2. ličke brigade, krenule su u napad jake udružene talijansko-četničke snage. Naš bataljon je držao položaj u rejonu sela Palače. Nakon trodnevne žestoke borbe neprijateljski napad je razbijen i odbačen. Ovo je ujedno bila posljednja borba s Talijanima.

Povratak iz sjeverne Dalmacije za Liku

Bataljon »Stojan Matić« 31. augusta 1943. kreće iz Dalmacije i 3. septembra stiže u Dobroselo, a već 6. septembra u zasjedi na Zuleševici je sačekao njemačku kolonu i u kratkoj borbi izbacio iz stroja preko 100 Nijemaca. Oko 11 časova 17. septembra u zasjedi u Krugama sačekali smo motorizovanu njemačku kolonu od oko 30 kamiona punih vojnika. Ubijeno je oko 70 Nijemaca, među kojima i 4 oficira. Matićevci 21. septembra, sa 3. i 4. bataljonom, ponovo postavljaju zasjedu u Krugama gdje sačekuju 4 njemačka kamiona puna vojske. Ubijeno je 65 i zarobljeno 27 vojnika. Kamioni su spaljeni. Zaplijenjena, je veća količina oružja i razne druge opreme. Poginuo je Jovo Uzelac iz Dnopolja, pomoćnik komesara 2. čete. Druga četa Matićevog bataljona, u zasjedi ispred sela Dnopolja 30. septembra, sačekala je grupu od 32 njemačka vojnika i u bliskoj i kratkoj borbi likvidirala je zaplijenivši oružje i opremu.

Prvog oktobra 1943. iz Visuća prebacili smo se u selo Ostrvicu kod Gospića na obezbjeđenje artiljerije zaplijenjene od Talijana kada su kapitulirali (ne-

koliko desetina topova). Naša artiljerija je nedjelju dana tukla Gospić. Ovo je četvrti put da smo u zapadnoj Lici. Vidjevši da su im podanici ustaše u opasnosti Nijemci se 9. oktobra 1943. s oklopnim pukom 114. lovačke divizije probijaju od Gračaca za Gospić i deblokiraju ga. Tada su ohrabrene ustaše vršile niz drskih ispada iz Gospića i napadale naše položaje, a u tome su im pomagali i Nijemci.

Desetog oktobra njemački bataljon je izvršio napad na položaje naše artiljerije. Dočekali smo ih na desnoj obali rijeke Jadove i na bliskom odstojanju obasuli brzom paljbom. Nijemci su zalegli po zemlji. Petar Šašić je napravio herojski podvig. Pregazio je Jadovu i upao medu Nijemce mrtve od straha. Iz ruku jednog od njih je uzeo »šarac«, nakon čega je ovaj počeo da bježi. Prišao je drugom »mrtvom« Nijemtu i sa leđa mu skinuo radio stanicu. I ovaj, sada rasterećen, dao se u bijeg. Tako i ostali preživjeli Nijemci učiniše isto i u najvećem trku pobjegoše. Na popришtu borbe ostalo je 13 mrtvih Nijemaca. Nijemci su za kratko vrijeme ponovo izvršili napad uz podršku tenkova, ali je napad bio odbijen.

Iz Ostrvice smo se 16. oktobra prebacili zapadno od Gospića i zaposjeli položaj na liniji: Smiljan — Oštra — Lički Novi sa zadatkom da spriječimo ispad ustaša Pazaristu, Brušanima i Divoselu. Dvadeset i trećeg oktobra u zoru koristeći maglu i uz podršku tenkova, dvije ustaške bojne napadaju naš bataljon i potiskuju nas podno Velebita gdje je njihov dalji napad zadržan. Ubijeno je 7 ustaša. Naši borci se 6. novembra s ovih položaja prebacuju preko Vrepca u Poljice gdje se vrši priprema za odlazak u Bosnu.

Odlazak u Bosnu u sastav Prvog proleterskog korpusa NOVJ

U prvoj polovini novembra 1943. godine 6. lička divizija odlazi u Bosnu u sastav Prvog proleterskog korpusa. Bataljon »Stojan Matić« u sastavu brigade krenuo je za Bosnu iz sela Poljica 9. novembra uveče. Put ga je vodio preko Drvara, Glamoča, Kupresa i Bugojna u širi rejon Travnika. U ovom rejonu su ostali do 11. decembra gdje su vodili nekoliko borbi s ustašama i Nijemcima.

U prvoj polovini decembra 1943. otpočela je šesta neprijateljska ofanziva. U duhu takve situacije komandant korpusa Koča Popović je naredio da se 2. lička brigada prebaci u rejon Kupresa i zatvori pravac od Livna prema Bugojnu. Dvanaestog decembra Matićev bataljon prebacuje se u rejon Kupresa i zaposjeda položaj na Kupreškim vratima. Nijemci su, stigavši do Gornjeg Malovana, vjerovatno zbog jake i nepodnošljive zime, odustali od daljeg napada i vratili se u Šuljice. Koča Popović donosi odluku da se izvrši napad na Šuljice. Desetog decembra uveče krećemo iz Kupresa za Šuljice. Zima je bila ubitačna. U selu Gornji Malovan brigada je zastala radi izdavanja zadataka bataljonima. Borci koji su bili na čelu brigde, koristeći zastanak, zbog nepodnošljive zime sklonili su se u podrum veće zidane kuće koja je bila minirana. Nastupila je snažna ekspleerja od koje je šest boraca poginulo, a 18 teže ranjeno, među kojima i cio štab bataljona. Tako smo bez borbe pretrpjeli velike gubitke. Poginuli su: vodnik Rade Opačić iz Mišljenovca, pomoćnik komesara čete Slavko Šašić iz Kupirova, poručnik Todor Tišma, Rade Đukić, Vujo Vignjević i Sava Šašić svi iz Dnopolja. Na ovim položajima ostali smo do 11. januara 1944.

Dolazak u Drvar na obezbjeđenje Vrhovnog štaba NOVJ

Bataljon »Stojan Matić«, 11. januara 1944. kreće iz rejona Kupresa i 13. januara stiže u Drvar gdje zauzima i organizuje rejon za odbranu od vazdušnog desanta. Kako je vrijeme odmicalo bez njemačkog desanta, a naše su materijalne rezerve skoro bile iscrpljene, pokazala se potreba za izvođenjem borbenih akcija jer su one bile glavni izvor našeg materijalnog snabdijevanja. Početkom februara naše jedinice se prebacuju preko Une na ličku stranu i preduzimaju masovne akcije na komunikaciji Bihać — Lapac — Srb, na kojoj su svakodnevno saobraćale njemačke jedinice.

Od 6. februara do kraja aprila, bataljon »Stojan Matić« je izveo 23 akcije na komunikaciji Bihać — Lapac — Srb. Akcije su se sastojale u postavljanju zasjeda i sačekivanju njemačkih motorizovanih kolona. U tim zasjedama ubili smo 122 njemačka vojnika, a 17 zarobili. Zaplijenili smo veću količinu oružja, municije, opreme te zapalili 9 kamiona.

Početkom njemačkog vazdušnog desanta na Drvar u zoru 25. maja 1944. neprijatelj je s jakim snagama od Srba napao položaje 2. ličke brigade koja je zatvarala pravac Srb—Trubar—Drvar. Vodili smo dvodnevnu upornu, tešku i iscrpljujuću borbu s višestruko nadmoćnijim neprijateljem. Tek poslije sloma desanta u toku noći između 26. i 27. maja povukli smo se iz, borbe. U rejonu sela Zaglavice i Baboljusci ostali smo desetak dana štiteći izbjegli narod iz Drvara od njemačkih represalija.

Petog juna prebacili smo se preko Une na lapačku teritoriju u Mišljenovac i Bubanj i 6. juna u zasjedi kod Boričevca sačekali smo njemačku kolonu i nanijeli joj teške gubitke ubivši 40 vojnika. Poslije toga se ponovo vraćamo u selo Boboljuske.

Noću između 11. i 12. juna krećemo preko Tičeva u rejon Glamoča i Livna gdje smo ostali nešto više od mjesec dana. Ovdje izvodimo više borbenih akcija. Drugog jula učestvujemo u napadu na Livno koji nije uspio. Od 16. do 19. jula vodili smo vrlo tešku borbu u rejonu Cincar — selo Dolac, protiv višestruko nadmoćnijih neprijateljskih snaga koje su nadirale od Livna za Glamoč. Ovdje smo imali 10 poginulih, 1 nestalog i 15 ranjenih boraca.

Dug i težak put za Srbiju

Poslije teške i iscrpljujuće borbe s Nijemcima u rejonu Cincara i sela Dolca, bataljon »Stojan Matić« se pred zoru 20. jula priključuje koloni 2. ličke brigade 6. divizije i kreće na dalek i težak put za Srbiju. Put nas je vodio kroz vrletna bespuća Bosne, Crne Gore i Sandžaka, uvijek preko brda i jaruga, rijeka i potoka, planina i kotlina. Pregazili smo rijeke: Vrbas, Bosnu, Praču, Sutjesku, Plivu, Taru, Lim, Čehotinu i Uvac i veliki broj potoka i rječica. Prošli smo planine: Vlašić, Romaniju, Treskavicu, Zelengoru, Maglić, Volujak, Durmitor i Zlatibor.

Poslije dugog i iscrpljujućeg marša 31. augusta stigli smo u Srbiju, na Zlatibor. Marš za Srbiju je trajao punih 43 dana, pretežno u borbenim okršajima s Nijemcima, ustašama i četnicima. Na putu, na svakoj rijeci i planini, sačekivao nas je neprijatelj čije smo zasjede i obruče morali iz pokreta da razbijamo. Pored zasjeda koje su nas sačekivale s čela, neprijatelj nas je često napadao s leđa i bokova, tako da su naše jedinice bile prisiljene da vode borbe frontalno te na bokovima i začelju.

Najveća i najžešća borba vođena je na Durmitoru s Nijemcima. Puna tri dana odbijali smo neprekidne i žestoke njemačke napade u odbrani naših ranjenika, koji su s improviziranog aerodroma evakuisani engleskim avionima u Italiju.

Dolaskom u Srbiju naši redovi su bili prorijeđeni. Na dugom i teškom putu mnogi drugovi su ostavili svoje kosti za vječita vremena rasute po bosanskim i crnogorskim planinama i dolinama. Pored svih patnji i teškoća na ovom dugom putu neprestani saputnik bila nam je glad, zbog koje su mnogi borci, teško iscrpljeni, ostajali na putu.

Stigavši u Srbiju, krenuli smo prema sjeveru kroz oslobođena srpska sela i 4. septembra stigli u oslobođenu Užičku Požegu koju su prethodnog dana oslobodile jedinice Prve proleterske divizije. Noću 5. i 6. septembra jake četničke snage su se neopaženo privukle i napale nas u Požegi gdje smo se, iznenađeni, povukli i zauzeli položaje južno od Požege i sutradan čitavi dan odbijali četničke napade. Svi napadi su odbijeni.

Iz rejona Požege 8. septembra prebacili smo se na Jelovu Goru, zapadno od Užica, gdje smo učestvovali u razbijanju glavne četničke grupacije Draže Mihailovića. Ovdje su naše jedinice (1. i 6. proleterska divizija) potpuno razbile i uništile glavnu četničku grupaciju koja se više nikad nigdje nije pri-, kupila i sredila. Goneći razbijene četnike prema Maljenu i Suvoboru 11. septembra izbili smo ispred Valjeva. Već 14. septembra otpočeli smo napad na Valjevo. Valjevo je bilo puno neprijateljskih vojnika: Nijemaca, četnika, ljotićevaca i nedićevaca. Naš bataljon je napadao s juga, pravo prema centru grada. Nakon četvorodnevne borbe Valjevo je 18. septembra oslobođeno. Tu smo ostali 10 dana na odmoru i održavanju reda.

Nakon prijatnog odmora u Valjevu, 28. septembra krenuli smo preko Koceljeva u pravcu rijeke Save. Nekoliko dana prolazili smo kroz slobodna srpska sela. Na desetak kilometara od Save, 1. oktobra, sačekala nas je jača četnička grupacija (oko 2.000). Sredivši jedinice, Druga lička brigada silovito je krenula u napad i razbivši četnike za kratko vrijeme je upala u varošicu Debrc na desnoj obali Save. U Debrcu je, kako nam rekoše mještani, bilo oko 200 Nijemaca koji su, vidjevši kako četnici u panici bježe, i sami pobjegli prema Obrenovcu, ostavljajući oružje i drugu opremu. Iz ovog rejona smo popunjavali jedinice s većim brojem novih boraca.

Učešće bataljona »Stojana Matića« u oslobođenju Beograda

Ojačani i osvježeni s novim borcima iz Srbije 4. oktobra iz rejona Debrca krenuli smo za Beograd. Pokret je izveden u vidu velikog luka pravcem: Ub — Lajkovac — Lazarevac — Barajevo — selo Ripanj ispod Avale gdje smo stigli 12. oktobra. Na putu dugom 110 kilometara imali smo sukob s jačom grupom Nijemaca u selu Bagrdan koje smo u pokretu razbili, ubivši 6 njemačkih vojnika i oficira. Oslobodili sin«-"selo Ripanj i ubili 7 njemačkih vojnika. Za kratko vrijeme iz Beograda u Ripanj stigao je voz s Nijemcima kojeg smo sačekali na željezničkoj stanici i uništili. Istog dana uslijedio je napad jačih neprijateljskih snaga od sela Pinosave i Avale podržan s njemačkim tenkovima i artiljerijom koji je razbijen i odbačen, gdje je između ostalog uništen i 1 tenk.

Sutradan, 13. oktobra, vedar i sunčan dan bio je veličanstven i radostan. S brda iznad Ripnja posmatrali smo dvoboj njemačkih i ruskih tenkova na južnim padinama Avale ali za kratko jer Nijemci bježe u Beograd.

Istog dana u selu Ripnju prvi se sastajemo s Rusima. Taj susret je željno očekivan tri godine. Čvrsti zagrljaj i poljupci prekaljenih ratnika iz kršne Like i Staljingrada. Rame uz rame s crvenoarmejcima krenuli smo prema Beogradu.

Bataljon »Stojan Matić« nastupao je u zahvatu željezničke pruge. Oko podne, 14. oktobra, naše jedinice su izbile ispred Rakovice. Sređuju se, zauzimaju polazni položaj i vrše zadnju pripremu za napad na Beograd. Nijemci su tukli artiljerijskom vatrom. Pred veče ruska artiljerija i »kaćuše« su otpočele da snažno obasipaju njemačke položaje. U 18. časova, 14. oktobra 1944. godine, naše jedinice su prešle u napad čim je otpočela bitka za Beograd.

Bataljon »Stojan Matić« je napadao na glavnom udaru brigade pravcem: Rakovica — Topčider — vojna bolnica — Terazije. U toku noći zauzeli smo železničku stanicu Topčider i u zoru 15. oktobra izbili ispred Topčiderskog Brda. Po zauzeću Topčiderskog Brda produžili smo napad između vojne bolnice i Ulice kneza Miloša i oko podne 16. oktobra izbili ispred Nemanjine ulice, koja od Slavije vodi železničkoj stanici. Pred noć 16. oktobra, s ostalim bataljonima brigade izvučeni smo iz Beograda i upućeni u borbu protiv njemačkih snaga u rejonu Boleča. Dok su se naše i ruske jedinice brzo probile u Beograd i napale grad, u rejonu Smedereva i Požarevca ostala je jača grupacija (15 000—20 000) njemačkih snaga koja je krenula u napad s leđa našim jedinicama koje su bile već duboko zašle u grad. Napadom naših i ruskih jedinica 18. oktobra ova njemačka grupacija je potpuno razbijena, a većim dijelom uništena. U ovoj borbi mi smo napadali od Beograda preko Leštana za Boleču. Zaplijenjena je velika količina ratne tehnike i druge opreme. Sutradan, 19. oktobra, prečešljavali smo teren ispod Avale gdje je ubijeno 150, a zarobljeno 200 Nijemaca. Noć između 19. i 20. oktobra, prenoćili smo u selu Zuce. Sutradan, u zoru, na nas je naišla veća grupa Nijemaca (nekoliko stotina) koji su se probili zapadno od Avale, ali su ih naše jedinice ponovo odbacile. Raspoređeni po kućama iako dosta iznenađeni, dočekali smo nalet Nijemaca i u kraćem okršaju ubili 150 Nijemaca. U ovoj borbi, između ostalih, herojski je poginuo komandir voda 2. čete potporučnik Petar Šašić iz Dnopolja koji se proslavio junačkim podvizima u mnogim borbama kao bombaš i puškomitraljezac. Čin poručnika za koji je bio predložen, nije doživio. Istovremeno, uništenjem njemačkih snaga u rejonu Boleč — Avala, 20. oktobra oslobođen je i Beoegrad.

Borbe u Srijemu i povratak u Beograd na odmor

Kasno uveče, 21. oktobra, borci bataljona »Stojan Matić« su prošli slobodnim beogradskim ulicama na putu za Zemun. Zemun su 22. oktobra oslobodile brigade 6. ličke divizije. Po oslobođenju Zemuna 2. brigada je uvedena u borbu sa zadatkom da goni Nijemce koji su odstupali kroz Srijem. Pred zoru 23. oktobra krenuli smo na čelu brigade pravcem: Zemun — Ugrinovci — Vojka — Stara Pazova — Indija — Ruma u koju smo stigli 28. oktobra bez kontakta s neprijateljem. Istog dana nastavili smo put za selo Veliki Radinci gdje smo naišli na jak otpor neprijatelja. I ostali bataljoni brigade su stupili

u borbu. Ovdje smo vodili trodnevnu žestoku borbu i pretrpjeli velike gubitke. Nijemci su se povukli u toku noći između 31. oktobra i 1. novembra prema selu Manđelosu.

Početkom novembra odlazimo na Frušku goru i 3. novembra učestvujemo u oslobođenju sela Đipše, a 4. novembra i sela Vizići na zapadnim obroncima Fruške gore nedaleko od Iloka.

Iz rejona Iloka, svrstani u brigadnoj koloni, u prvi sumrak 26. novembra, krenuli smo pješke za Beograd u koji smo stigli 30. novembra. Tu smo ostali cio decembar. Po dolasku u Beograd jedinice su popunjene znatnim brojem novih, mladih momaka od Valjeva, Mačve, Šumadije i drugih dijelova Srbije. Bataljon »Stojan Matić« je tada imao oko 1 000 boraca svrstanih u 7 četa. Tako su Srbijanci u našim jedinicama bili petostruko brojniji od Ličana. Umjesto odmora svakodnevno se odvijala vojnostručna i politička nastava. Obučavani su novi borci za predstojeće borbe. Intenzivno se odvijao i kulturno-zabavni život.

Sremski front

Nijemci su jakim snagama krajem decembra od Vinkovaca izvršili napad i potisli naše jedinice u Srijemu oko 20 kilometara. Zbog toga je 6. lička divizija iz Beograda prebačena na sremski front. Bataljon »Stojan Matić« u sastavu brigade krenuo je iz Beograda 1. januara 1945. godine vozom do Rume, a zatim pješke do ispred sela Nijemci gdje je stigao 4. januara. Matićevci su zauzeli položaj na lijevoj obali Bosuta, a sutradan 5. januara uveče napali smo na selo Nijemce. U toku noći vodila se žestoka borba, matićevci su zauzeli selo Nijemce i u zoru produžili da gone neprijatelja. Ispred sela Komletinci dalji napad je zaustavljen. Matićevci su se na dostignutoj liniji utvrdili i ostali do 17. januara.

Nijemci dovlače dvije divizije na sremski front, ponovo preduzimaju napad i potiskuju našeg desnog susjeda 25 km do Sida. Zbog toga je desni bok 6. divizije bio ugrožen te se divizija bez borbe morala povući na liniju Šid — Adaševci.

Naše jedinice 21. januara preduzimaju opći napad na neprijatelja. Bataljon »Stojan Matić« u prvom ešalonu brigade napadao je pravcem: selo Adaševci — selo Vašica — selo Ilinci. U sadejstvu s 2. bataljonom poslije vrlo oštre borbe matićevci zauzimaju sela Adaševce i Vašice. Produžavajući dalje napad 22. januara bili smo zadržani vrlo jakom odbranom Nijemaca ispred sela Ilinci. Sutradan, 23. januara, u 20 časova matićevci ojačani četom iz 2. bataljona, obnovili su napad na selo Ilince. Poslije duže borbe matićevci su zauzeli prvu liniju rovova, ali su ispred sela zadržani odbranom protivnika. Borba se produžila cijelu noć, ali bez uspjeha. Vrijeme je bilo loše te su se matićevci pred zoru povukli na svoje polazne položaje. U ovoj borbi matićevci su imali velike gubitke. Između ostalih ovdje je poginuo i komandant bataljona kapetan Ilija Rašeta Ioo iz-Mišljenovca i junak (neproglašeni heroj iz Matićevog bataljona) Nikola -Bešir iz Kruga, inače poručnik — komandir čete.

Ovdje se na sredini puta između sela Vašice i sela Ilinci stabilizovao front s obje strane, koji se nije pomjerao 78 dana, sve do početka proboja sremskog fronta 12. aprila 1945. godine.

Od Srijema do Zagreba

Proboj sremskog fronta na pravcu Sid — Vinkovci otpočeo je 12. aprila 1945. godine. Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla« prešla je u napad 4. aprila na dijelu fronta između rijeka Bosuta i Save. Imala je zadatak da se povuče kroz bosutske šume i močvare i što prije izbije u rejon Županje, ugrožavajući desni bok i pozadinu neprijatelja u rejonu Vinkovaca. Ovaj pravac je branila 3. ustaško-domobranska divizija i neki manji njemački dijelovi.

Provlačeći se kroz bosutske šume i močvare, bataljon »Stojan Matić« koji je išao na čelu brigade, prvi je 7. aprila pritekao u pomoć našoj 3. brigadi koja je vodila žestoku borbu za selo Vrbanju. Nijemci iz Brčkog kao pojačanje dovlače puk vojske. Ovdje su matićevci, s ostalim bataljonima 2. i 3. brigade, vodili tešku borbu punih pet dana i noći (od 7. do 12. aprila) i tek je tada Vrbanja oslobođena. Velike gubitke imale su obadvije strane. Iz Matićevog bataljona poginulo je 40, a ranjeno 150 boraca. U ovoj borbi je poginuo i komandant 3. brigade major Ljubomir Medić-Brzica iz Doljana, a 7. aprila kod sela Lipovca poginuo je komandant artiljerijske brigade major Ilija Palija koji je dugo vremena bio omiljeni komandant bataljona »Stojan Matić«.

Poslije proboja sremskog fronta i velikih gubitaka koje je neprijatelj pretrpio, on se povlači kroz Slavoniju na zapad. Istovremeno neprijatelj nije imao više neku organizovanu liniju za odbranu, već je pružao otpor pretežno u gradovima i većim naseljima. Iz Vrbanje matićevci (u sastavu brigade) preduzimaju pokret za Đakovo kojeg su branile jače njemačke snage. Šesnaestog aprila naše jedinice su prešle u napad u kojem su učestvovali i matićevci. Nakon višečasovne oštre borbe Đakovo je oslobođeno. Ovdje je ubijeno i zarobljeno 559 neprijateljskih vojnika, ali su i naše jedinice imale osjetne gubitke.

Bez predaha, poslije Đakova, matićevci su (s ostalim jedinicama 6. ličke divizije) krenuli preko valovitog terena Dilj-planine i već 18. aprila napali spoljnu odbranu Slavonskog Broda. Brod su branile jake njemačke i ustaško-domobranske snage. To tim upornije jer su se u to vrijeme kroz Brod povlačile njemačke snage iz Grčke preko Bosne prema Zagrebu. Naše jedinice su silovito napadale, ali su se Nijemci grčevito branili, često ubacujući u borbu nove snage. Nakon trodnevne žilave borbe neprijatelj je ipak potisnut i 20. aprila, pred noć, Slavonski Brod je oslobođen. Zaplijenjena je velika količina ratne tehnike i druge opreme. Gubici u ljudstvu su bili veliki s obje strane. Samo iz bataljona »Stojan Matić« poginuo je 31 borac, a oko 100 ih je ranjeno.

Ličani su u Slavonskom Brodu ostali jedan dan na odmoru dok su druge jedinice Prve armije produžile da gone neprijatelja. Matićevci su (u sastavu brigade i divizije) 21. aprila preduzeli pokret preko Slavonske Požege i Pakraca i 25. aprila izbili ispred rijeke Ilove kod Garešnice, prevalivši put oko 120 kilometara. Ovdje su nas očekivale višednevne teške borbe. Desna obala rijeke Ilove bila je dobro utvrđena koju su branile snage 369. legionarske i Prve ustaško-domobranske divizije.

Naše jedinice su prešle u napad iz pokreta i u prvom naletu uspjele su da probiju neprijateljsku odbranu. Matićevci su u svom napadu oslobodili selo Tomašicu. Međutim, ubrzo su uslijedili česti i vrlo snažni protivnapadi nepri-

jatelja. Nijemci su 28. aprila izvršili prodor od Banove Jaruge i pojavili se iza leđa 6. ličkoj diviziji. Punih sedam dana trajala je dramatična i teška borba oko rijeke Ilove. Tek 1. maja naše jedinice razbile su neprijateljsku odbranu i prisilile neprijatelja na povlačenje te bez predaha produžile da gone neprijatelja prema Čazmi.

Naše jedinice su u usputnim selima zarobile veći broj neprijateljskih vojnika koji su se krajnje iscrpljeni skrivali po seoskim štalama i sjenicima. U popodnevnim časovima, 4. maja, naše jedinice su izbile ispred Čazme koja je bila krcata neprijateljskom vojskom. Iz pokreta prešli smo u napad. Bataljon »Stojan Matić« napadao je na centar Čazme. Do noći 4. maja Čazma je bila oslobođena. U toku noći između 4. i 5. maja od Bjelovara su naišle njemačke snage u povlačenju prema Zagrebu i potisle 2. ličku brigadu iz Čazme. U zoru, 5. maja, uz snažnu artiljerijsku podršku matićevci su s ostalim bataljonima 2. brigade prešli u napad i nakon dvočasovne borbe ponovo oslobodili Čazmu. U ovoj borbi neprijatelju su naneseni veliki gubici. Zaplijenjena je i uništena velika količina ratne tehnike. U borbi, između ostalih, poginuo je komandir čete Matićevog bataljona poručnik Nikola Duraković iz Gajina.

Po oslobođenju Čazme, 5. maja, matićevci su (s ostalim našim bataljonima) u stopu produžili da gone razbijenog i demoralisanog neprijatelja. U usputnim selima dolazilo je do sudara između naših gonećih kolona i neprijateljskih zaštitnih dijelova. Borbe su bile kratke, ali oštre. U toku noći između 6. i 7. maja matićevci su sa ostalim bataljonima brigade oslobodili Donju Zelinu i presjekli komunikaciju Zagreb — Varaždin. Sedmog maja 6. lička divizija je dobila naređenje da krene u napad na Zagreb.

U pokretu od Donje Zeline prema Zagrebu 2. lička brigada se kretala po odvojenim paralelnim bataljonskim kolonama. Nekada oholi i bahati Nijemci i ustaše sada su kao uplašene divlje zvijeri bježali ispred naših pobjedonosnih jedinica, tražeći spas u šumi. Bataljon »Stojan Matić« koji se kretao kao južna kolona 2. brigade, naišao je 8. maja na jače ustaške snage u selu Granešina ispred Zagreba. Poslije kraće, ali oštre borbe, neprijatelj je razbijen i selo oslobođeno. Ovo je bila zadnja borba bataljona »Stojan Mª^č« na dugom ratnom putu, a ujedno za njega i kraj rata. Sutradan, 9. maja 1945. godine bataljon »Stojan Matić« s ostalim bataljonima 2. ličke brigade ušao je u slobodni Zagreb iz kojeg se neprijatelj bez borbe prethodne noći izvukao.

Bataljon »Stojan Matić« je u toku četverogodišnjeg rata kao cjelina vodio 167 borbi, od kojih su neke trajale više dana i noći. Mnogo veći broj borbi odvojeno i samostalno vodile su čete, vodovi, desetine i grupe boraca, izvršavajući specijalne zadatke.

Na dugom i teškom borbenom putu bataljon »Stojan Matić« prešao je preko 20 000 kilometara, od čega većim dijelom kroz planinska bespuća. Ratovao je u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Srbiji i Vojvodini. Njegova prva tri komandanta i jedan komandir čete proglašeni su za narodne heroje (Stojan Matić, Tomica Popović, Dragan Rakić i Ilija Popović) mada je bilo više desetina heroja koji nisu zvanično .proglašeni. Druga brigada u čijem sastavu je bio 1. bataljon »Stojan Ma^« odlikovana je: Ordenom narodnog heroja, Ordenom slobode, Ordenom partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem i Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem pa je i bataljon »Stojan Matić« bataljon-heroj. Matićevci su u toku rata ubili i zarobili više hiljada neprijateljskih vojnika i zaplijenili veliku količinu borbene tehnike. Zbog svega toga bataljon »Stojan Matić« je ponos naroda lapačke općine.

Milan Šijan

Bataljon »Marko Orešković«

Partizanski bataljon »Marko Orešković« formiran je krajem novembra 1941. godine na Kamenskom. U to vrijeme ustaničke snage u Lici bile su pretežno organizirane po selima u čete i vodove, vezane za svoja naselja i usmjerene na odbranu sela od ustaša.

U momentu formiranja 29. novembra, on postaje pokretni udarni bataljon kao što je bio i partizanski odred »Marko Orešković«[1] iz kojeg je nastao. To je bataljon bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Na zastavi je imao srpsku i hrvatsku trobojku, sa svake strane po jednu. Bataljon je nastao iz prvog partizanskog odreda »Marko Orešković« (formiranog na Drenovači septembra 1941.), partizanske čete s tromeđe (formirane novembra iste godine na Ljubinoj poljani) i čete Dalmatinaca (koja je krajem 1941. ušla u sastav bataljona kao njegova 3. četa).

Dolaskom partizanske čete s tromeđe Like, Dalmacije i Bosanske krajine na Kamensko 28. novembra gdje se nalazio partizanski odred »Marko Orešković«, bili su ispunjeni osnovni uslovi za formiranje bataljona. Sutradan, 29. novembra pristupilo se formiranju bataljona, koje je obavljeno na svečan način pod rukovodstvom komandanta Štaba Grupe NOP odreda za Liku. Obje jedinice su postrojene. Pročitana je Naredba Štaba Grupe o formiranju bataljona. Partizanski odred »Marko Orešković« preformiran je u 1. četu i podijeljen na 2 voda, a partizanska četa s tromeđe imenovana je kao njegova 2. četa. Vodovi su podijeljeni u desetine. Imenovan je i komandni kadar.

Za komandanta je postavljen Đoko Jovanić, za političkog komesara Milan Šijan, za intendanta Dušan Zorić, a za referenta saniteta Slava Blažević. Za komandira 1. čete postavljen je Danilo Damjanović, a za političkog komesara Drago Ožegović. Komandiri vodova te čete bili su Milan Zeželj i Đuro Batinica, a politički delegati Milorad Miščević i Perica Cvetićanin. Za komandira 2. čete postavljen je Dušan Mileusnić, a za političkog komesara Boško Marić. Komandiri vodova 2. čete bili su Dušan Maričić i Mane Breka, a politički delegati Petar Babić i Ilija Radaković.

Štabu je uručena borbena zastava bataljona. Bila je to zastava koju je do tada nosio partizanski odred »Marko Orešković«. Na svečanosti su govorili komandant Štaba Grupe Vlado Cetković i član OK KPH za Liku Mile Počuča.

Bataljon je u tome momentu brojao oko 115 do 120 boraca naoružanih vojničkim puškama i s 4 puškomitraljeza.

Nakon formiranja bataljon izvjesno vrijeme ostaje na Kamenskom. To je bilo potrebno da bi se borci i starješine međusobno upoznali, približili i prilagodili novoj organizaciji te vojnički i politički osposobili za nove starješinske dužnosti.

1 Ovaj pokretni odred dobio je to ime poslije pogibije narodnog heroja Marka Oreškoviea. Bilo je prijedloga da odred dobije ime »Capajev«. To ime zvanično nije potvrđeno, makar ga susrećemo u napisima pojedinih autora.

Treća četa bataljona »Marko Orešković«

Ova četa formirana je u selu Krbavici decembra 1941. U nju su ušli borci, većinom simpatizeri i članovi KPJ koji su došli u Liku iz Dalmacije. Naime, s područja Šibenika u Liku je krajem 1941. došlo nekoliko naoružanih grupa. Od njih je u Krbavici formirana partizanska četa. Za komandira iste postavljen je Stanko Parmač, za političkog komesara Ante Banina, a kasnije Frane Kursar. Sekretar partijske organizacije bio je Ante Kronja. Četa je u momentu formiranja imala oko 100 boraca i bila je podijeljena u 3 voda.[2]

Nakon formiranja četa je prebačena na položaje u Bjelopolje kod Korenice, s tim da kao 3. četa uđe u sastav bataljona »Marko Orešković« (Četa je privremeno bila pod komandom bataljona »Ognjen Priča«), Na početku januara ona je ušla u sastav bataljona »Marko Orešković« i raspoređena na položaje prema selu Čanku. Kasnije je prebačena na položaje prema Vrhovinama, u selo Turjanski. Tada je četa imala oko 85 boraca, jer je jedan broj boraca poginuo i ranjen u borbi kod Korenice, 29. 12. 1941. godine.

Bataljon »Marko Orešković« je 25. februara 1942. godine napustio ranije položaje i krenuo na zadatke u Lapačku dolinu. Treća četa je i dalje ostala na spomenutim položajima. Nešto kasnije ušla je u sastav Prvog proleterskog bataljona Hrvatske.

Nakon oslobođenja Srba 27. marta 1942. Štab bataljona »Marko Orešković« pristupa formiranju 4. čete. Kada su Talijani protjerani s teritorije Srba, ustaničke jedinice su rasformirane. Borci tih jedinica su pozvani u 4. četu bataljona »Marko Orešković«. Na poziv se odazvalo oko 130 boraca. Tako je u Srbu na svečan način formirana i 4. četa ovog bataljona. Za komandira je postavljen Danilo Damjanović, a za političkog komesara Branko Desnica.[8] Četvrta četa je podijeljena na 3 voda, a vodovi na desetine. Komandir 1. voda u kome su bili pretežno borci iz sela Brotnje, bio je Arsa Puača. Komandir 2. voda u kome su bili borci iz Osredaka i Dugopolja, bio je Jovica Zorić?

Komandir 3. voda gdje su se nalazili pretežno borci iz Begluka i Suvaje, bio je Branko Rađenović iz Begluka. Politički delegati vodova bili su Milan Baškot, Petar Rađenović i Drago Ožegović. Četa je po formiranju ušla u bataljon »Marko Orešković«, kao njegova 3. četa umjesto dalmatinske koja je ušla u sastav 1. odreda, a zatim u Proleterski bataljon Hrvatske. Nešto kasnije formiran je i 4. vod te čete.[4]

Prve akcije

Poslije formiranja na Kamenskom, 29. novembra 1941. godine bataljon kreće u prve borbe i akcije. Devetog decembra, po vjetru i kiši, bataljon vrši prvi borbeni marš. Išli smo u koloni uskom i strmom šumskom stazom u pravcu Krbavskog polja. Nešto poslije podne stigli smo u Pećane gdje smo razmješteni po kućama na hranu i odmor. Istog dana nastavljen je pokret za Krbavicu. Prelazimo nekoliko komunikacija koje jsontroliše neprijatelj, pa je marš

2 Iz pisma Ante Kroiije vidi se da su u Liku stigle u četiri grupe s ukupno 114 boraca.
3 Do oslobođenja Srba aktivno je radio na pripremama ustanka u selu.
4 Bataljon je imao oko 380 boraca. Oko 3/4 bili su rodom s teritorije općine Srba. Bio je to udarni bataljon NOV i partizanskih odreda Jugoslavije na koji se rukovodstvo NOV moglo u svakoj kituaciji potpuno osloniti.

prilično forsiran. Hladnoća je sve veća. Snijeg nas prati na cijelom putu. Mnogi borci su ozebli i jedva stižu kolonu. Dvojica iz 2. čete dezertirali su zbog hladnoće i slabe hrane. Neki već i gunđaju, ali većina ide dalje. Oko pola noći stigli smo u Krbavicu. Borci su se prikupili u hladnoj seoskoj školi. Raspoređeni smo po seoskim kućama na prenoćište.

U Krbavici se nalazio Stab bataljona »Ognjen Priča« s nekim od svojih jedinica. Sa snagama ovog bataljona naš bataljon je imao zadatak da napadne i razoruža neprijateljsku posadu u Plitvičkim Jezerima. Desetog decembra bataljoni su na maršu za Plitvice. Prelazimo cestu Korenica — Vrhovine kod sela Homoljca i nastavljamo pokret preko Male Kapele do sela Uvalice, gdje smo prenoćili. Planom za napad predviđeno je da bataljon »Marko Orešković« napadne i zauzme neprijateljsku kasarnu, a da bataljon »Ognjen Priča« obezbjeđuje napad iz pravca Ličkog Petrovog Sela, Korenice, Slunja i Vrhovina.

Ujutro, 11. decembra, bataljoni kreću na zadatak. Krećemo kroz gustu i nepoznatu šumu. Vodio nas je borac bataljona »Ognjen Priča«. Stižemo na određeno mjesto prije nego što se razdanilo. Borci se raspoređuju oko kasarne u kojoj se nalazilo oko 25—30 žandara i ustaša.[6] Jedinice čekaju da svane i da pođu u napad. Neprijatelj se nije pojavljivao niti je primijetio naše prisustvo. Od Štaba Grupe partizanskih odreda za Liku primljena su obavještenja da je neprijatelj spreman na predaju bez borbe. S bataljonom se nalazi 1 operativni oficir pomenutog štaba Miloš Uzelac. Predviđeno je da se neprijatelj pozove na predaju, a ako to odbije, da se onda napadne. U kasarnu je upućen seljak s napisanim pozivom na predaju. Čekali smo oko kasarne da se neprijatelj preda, ali do toga nije došlo. Uslijedila je paljba.

Počeli smo pripremati napad i privlačiti se kasarni. Neki borci su prišli zidu. To je bilo sve što se moglo učiniti. Zgrada je od čvrstog materijala i dobro utvrđena. Vrata i prozori bili su zazidani. Ostavljene su samo puškarnice. Teškog oružja i eksploziva nismo imali, a kasarna se bez toga nije mogla zauzeti. Pokušavalo se prići zgradi i pronaći neki prolaz. Ranjena su 2 borca: Perica i Milan Popović. Oko 12 sati začula se pucnjava iza naših leđa iz pravca sela Jezerce. Došlo je do sukoba bataljona »Ognjen Priča« i Talijana, koji su u pomoć ustašama stigli iz Ličkog Petrovog Sela. Iznenadili su Ljubovsku četu, koja nije bila na položajima, pa ih je morala posjedati pod borbom. Talijanima je uspjelo da ovu četu odbace i da nastave pokret prema Plitvicama. Nije bilo izgleda da se kasarna zauzme pa se odustalo od napada. Izbili smo na položaje Ljubovske čete zapadno od sela Jezerce koje su Talijani spalili i otišli.

Tu se susretosmo i s komandirom Ljubovske čete Stanišom Opsenicom koji nam je ispričao kako su Talijani nastupali i kako su se s njima borili. »Skinuo sam dvojicu odavde«, reče nam — pokazujući rukom mjesto s kojeg ih je gađao.

Bataljon se nakon borbe vratio u selo Uvalicu, gdje je prenoćio, a već sljedećeg dana nastavio je pokret za selo Trnavac. Tu su se borci odmorili i prijatno proveli vrijeme do 13. decembra kod naroda koji ih je dobro primio i ugostio.

Bataljon je 13. decembra krenuo iz Trnavca za selo Turjanski i već iste noći po snijegu i jakoj hladnoći, kroz šumu, nastavio put prema željezničkoj

5 Zb. NOR, tom V, knj. 2, str. 376.

pruzi koju su čuvali Talijani. Planom je bilo predviđeno da se pruga pređe između Ličkog Lešća i Vrhovina. Oko pola noći približili smo se tunelu i kući seljaka Joškine Radića, koji nas je čekao i poveo preko tunela prema selu Zalužnici. Da bi se u toku noći izmaklo domašaju neprijateljske vatre s pruge, marševalo se forsirano. Iz Zalužnice smo posmatrali dim i vatru. Talijani su zapalili kuću našeg vodiča Joškine. Stigli smo u selo Škare kod Otočca, sa zadatkom da pojačamo naše snage na tome sektoru. Škare su bile centar NOP u tome kraju. Tu se nalazio Kotarski komitet Otočca, Škaračka partizanska četa i druge antifašističke organizacije NOP-a. Tu smo susreli Stipu Ugarkovića, člana CK KP Hrvatske.

Uslijedilo je nekoliko akcija u Gackoj dolini. Prva akcija je izvedena 23. decembra na domobransku stražu u Lešću koja je obezbjeđivala most na rijeci Gackoj. Na mostu su stražarila dva domobrana. Planom je bilo predviđeno da se straža razoruža bez pucanja, pa da se upadne u kuću i razoružaju ostali domobrani. Prilikom napada na stražare došlo je do pucnjave.

Odustali smo od napada. Ubijen je jedan domobran, a jedan je ranjen.« Tih dana došlo je i do napada četnički nastrojenih elemenata na grupu **naših** boraca u selu Doljanima kojeg je organizirao kapetan bivše vojske Mandić. Napad nije uspio i napadači su pobjegli u šumu. Krajem decembra bataljon je napustio Gacku dolinu.

Za vrijeme našeg boravka u Gackoj dolini Štab Grupe partizanskih odreda za Liku organizirao je napad na talijanski garnizon u Korenici. Borbe su počele i talijanski garnizon u Korenici je bio blokiran. Naređeno je i našem bataljonu da se prebaci na taj sektor. Bataljon je nakon napornog marša po snijegu i velikoj zimi, stigao u selo Trnavac 31. decembra poslije podne. Tu ga je već čekalo naređenje da krene na Klanac Homoljački, kojeg su Talijani prethodne noći zauzeli i spalili. U sumrak bataljon je stigao na Klanac gdje se nalazio neprijatelj i gdje su se dimile spaljene seoske kuće. Jače kolone talijanskih vojnika kretale su preko Homoljačkog polja u pravcu Korenice. Nije bilo povoljnih uslova da se neprijatelj napadne. Zbog velike hladnoće bataljon se vratio u selo Trnavac na prenoćišta.

Prvog januara 1942. bataljon se vraća na Klanac Homoljački sa zadatkom, da na tome mjestu obrazuje položaje i spriječi prolaz neprijateljskih snaga iz pravca Vrhovina za Korenicu. Tim pravcem već su prošli ešaloni talijanske vojske. Oni su savladali otpor manje grupe naših boraca na Klancu i otišli prema Korenici. Jedan od ešalona sačekan je i napadnut od naših snaga, pod komandom Vlade Cetkovića, na Pogledalu više Vrela Koreničkog i skoro potpuno uništen. Naš bataljon je postavljen na Homoljačkom Klancu da bi spriječio dolazak novih pojačanja opkoljenoj Korenici.

Još su se uokolo dimile spaljene seoske kuće. Narod se okupljao da bi ugasio požar. Na zapadnoj strani Klanca, proteže se polulučno uzvišenje, a dalje sve do Cudina Klanca, prema Vrhovinama, je polje Brezovac. Tu je bataljon sa 1. i 2. četom zauzeo položaje s obje strane Klanca. Čekalo se da neprijatelj ponovo naiđe. U sumrak primijećena je neprijateljska kolona, koja se polako kretala od Babinog Potoka. To nas je obradovalo. Bili su još daleko i jedva su se primjećivali. Cete su, prema utvrđenom rasporedu, zaposjele položaje. Na položajima 2. čete u streljačkom stroju ostao je komandant bataljona, a s 1. četom politički komesar. S borcima su bili i ostale starješine.

6 Zb. NOR-a, tom VII, knji. 2, str. 293.

Neprijateljska kolona se kretala sporo. Spuštala se noć. Borci su ležali na položajima u snijegu i na hladnoći. Mjesečina je omogućavala da se prati neprijateljski pokret. Bilo je to prvi put da borci ovog bataljona napadaju tako veliku i naoružanu silu.

Kada je čelo neprijateljske kolone prošlo zasjedu i ušlo u Klanac među spaljene kuće, oglasio se rafal puškomitraljeza, a zatim paljba sa svih strana. Jakom vatrom neprijatelj je bio iznenađen i zbunjen. Jedna neprijateljska grupa pokušava juriš i usmjerava ga na lijevo krilo 1. Voda 2. čete u momentu kad je zatajio puškomitraljez Perice Marića. Ovo je pokolebalo neke borce pa su počeli odstupati, ali uporni Dušan Bursać sprečava prodor Talijana na njegov položaj. Neprijateljska kolona sasvim je zaustavljena i Vojnici su polegli u snijeg. Pozivamo ih na predaju, ali neprijatelj ne reaguje. Ne puca, niti bilo šta poduzima. Kolona leži u snijegu nemoćna i nepomična. Pucamo samo na one koji pokušavaju da ustanu i da se kreću.

Galamimo i pozivamo Talijane na predaju. Pjevamo »Avanti popolo«, ali oni i dalje leže i ništa ne odgovaraju. Vrijeme radi za nas, jer što duže leže u snijegu i zimi, manje će biti sposobni da se odupru. Već je 22 sata. Dovikujemo se preko nemoćne neprijateljske kolone i dogovaramo se za juriš. Ipak treba još sačekati. Oko 22 sata i 30 minuta rješavamo da krenemo prema koloni. Naređenje je prenijeto borcima. Očekujem da krene 1. četa. Komandir čete je na lijevom krilu. Borcima se čini da je opasno krenuti u duboki snijeg i brisani prostor. Spuštamo se niz padinu prema neprijatelju koji još uvijek leži u snijegu. Reklo bi se da su svi mrtvi. S druge strane Klanca nastupa druga četa. S njom je i komandant bataljona. Vičemo, zovemo na predaju i primičemo se neprijatelju. Ne pucamo jer neprijatelj ne pruža otpor. Kada smo prišli na domak zalegle kolone, začu se pucanj iz pištolja. Pucao je talijanski oficir. Savladali su ga borci 2. čete. Neprijateljski vojnici počeše da se dižu i predaju. Ostade ih sasvim malo da leži. Promrzli su od dugog ležanja u snijegu i ne pokušavaju da se suprotstave. Vodimo ih po grupama na naše položaje i razoružavamo. Dio kolone koji je ušao u kuće na Klancu (oko 30—40), organizirao je otpor i ne predaje se. Čekali smo da se razdani pa da se organizira napad i prisile na predaju. Dok dio boraca čuva i sprovodi neprijateljske vojnike i prenosi zaplijenjenu opremu i oružje u selo Trnavac, drugi dio vrši blokadu dijelova koji se još brane. Oko 9 sati grupa bombaša, na čelu sa skojevcem Pericom Cvetićaninom, privlači se zidinama pod zaštitom naše vatre. Ubacuje bombe. Neprijatelja je zahvatila panika. Pohvatani su i razoružani.

Tako je bataljon »Marko Orešković« izvojevao svoju prvu veliku pobjedu nad Talijanima. U borbi je ubijeno oko 50, a zarobljeno 90 neprijateljskih vojnika, oficira i podoficira. Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 7 puškomitraljeza, 80 pušaka i mnogo drugog ratnog materijala i opreme. Tada u sastav bataljona ulazi Dalmatinska četa (kao njegova 3. četa), koja je učestvovala u borbama protiv Talijana kod Bjelopolja.

Nakon borbi kod Homoljačkog Klanca (Sijanova Klanca), bataljon »Marko Orešković« dobio je zadatak da zatvori pravce kojima bi neprijatelj iz pravca Vrhovina mogao nastupati prema slobodnoj teritoriji. Neprijatelj je zadržao dio snaga u Babinom Potoku i pojačao svoj garnizon u Vrhovinama, gdje se počeo utvrđivati. Paralelno s tim počeo je da vrši pojedine ispade prema nama i da naše položaje tuče artiljerijom. Bataljon »Marko Orešković« napravio je raspored snaga i posjetio položaje za odbranu slobodne teritorije da

spriječi prodor neprijatelja iz pravca Vrhovina, Babina Potoka i Crne Vlasti. Druga četa ostala je na položajima kod Homoljačkog Klanca sa zadatkom da zatvori ovaj pravac od prodora neprijatelja iz pravca Vrhovina i Babinog Potoka. Na tim položajima četa je odbila nekoliko neprijateljskih napada, a zatim je prebačen na nove položaje kod zaseoka Lukići (Končarev Kraj). Prva četa je prebačena u selo Turjanski sa zadatkom da brani pravac od Crne Vlasti prema Turjanskom. Treća četa je raspoređena na položaj kod sela Čanka u kome su se nalazili ustaše. Štab bataljona smjestio se u selo Trnavac.

Na položajima prema Vrhovinama, bataljon je ostao do 23. februara. Za to vrijeme, po jakoj zimi i snijegu, stalno su vođene veće ili manje borbe s neprijateljem.

Skoro svakodnevno kolone neprijateljskih vojnika kretale su prema našim položajima. To je zahtijevalo stalnu budnost i pripravnost. Neprijatelj je danju i noću tukao artiljerijskom vatrom položaje naših jedinica i sela u kojima su bile smještene. Borci i narod već su bili navikli na topovsku vatru pa ih to nije toliko ni uznemiravalo, pošto je njen efekat bio mali. Pored svakodnevnih manjih čarki, bilo je i nekoliko težih borbi. Talijanska kolona se probila 12. januara u zaseok Sječivicu i napala 2. vod 1. čete. Uz pomoć 1. voda napad je odbijen. Talijani su napali 1. vod 1. čete i 3. vod 3. čete u zaseoku Popovići (Crna Vlast). Neprijatelj je ovom prilikom postigao iznenađenje i nanio nam gubitke od 5 poginulih boraca.

Najjači napad na ovaj dio položaja bio je 23. januara. Toga dana neprijatelj je s jakim snagama napao položaje 3. čete kod Turjanskog. Napad je imao cilj deblokiranje opkoljenog garnizona u Korenici. Nakon artiljerijske pripreme uslijedio je frontalni napad na položaje 1. i 3. čete. Po zaustavljanju napada, neprijatelj se pregrupirao i usmjerio težište na lijevo krilo. Nakon duge i teške borbe, neprijatelj je uspio potisnuti 3. vod 3. čete na koti Metla 164. Zauzevši ovaj dominantan položaj, neprijatelj prisiljava i 1. četu na povlačenje s Radovog Klanca, pa je zaprijetila opasnost da prodre u Turjanski. Tada u protunapad na zauzeti položaj polazi 1. vod 1. čete, koji snažnim napadom uspijeva da neprijatelja zbaci s kote Metla. Oko spomenute kote ponovo je došlo do borbe i neprijatelj je zauzima.

Opet su bili ugroženi i ostali dijelovi položaja pa su naše jedinice bile prisiljene da ih napuste. U toj situaciji na položaje su stigli komandant i politički komesar bataljona. Neprijatelj je nastavio da tuče ostali dio položaja vatrom iz minobacača i tromblona, ali ih još nije uspio zaposjesti. Koristeći sporost neprijatelja i sumrak koji je već nastupao, vraćena je na položaje 1. četa i jedan vod 3. čete. Nastupila je noć pa je neprijatelj napustio i položaje na Metli. Uslijed snijega i zime povukao se u baze. Tako su ovi položaji ponovo ostali u našim rukama.

Dok su na položajima kod Turjanskog vođene česte borbe, na sektoru 2. čete bilo je nešto mirnije. Neprijatelj je, istina, zauzeo i držao neke kuće na Cudinom Klancu, ali se nije usuđivao da tim pravcem krene dalje. Izvršen je i napad na položaje 2. čete u Končarevdm Kraju, a bilo je i više drugih ispada manjega značaja. Pored održavanja položaja i sprečavanja neprijateljskih napada, nastojalo se napadati neprijatelja i postavljati mu zasjede.

Bataljon je tokom januara i februara branio pomenute položaje i uspio da ih održi. Pored borbenih zadataka koje je obavljao, od manjeg značaja nije bio ni politički uticaj što ga je bataljon vršio među narodom u selima. Stvo-

rena su mnoga prijateljstva između boraca i naroda ovoga kraja. To se najbolje vidi po tome što su u bataljon, među borce koje do tada nisu poznavali, stupali novi borci — omladinci.

U to vrijeme u bataljonu se odvijao intenzivni kulturno-prosvjetni, politički i partijski rad. Ojačale su partijska i skojevska organizacija koje su formirane u četama. U četama su postojali pjevački horovi i diletantske sekcije. Radilo se i na opismenjavanju. U tome radu veliku pomoć pružali su radnici komunisti koji su došli u bataljon iz Zagreba: Josip Cazi, Franjo Held i Franjo Matas. Politički i kulturno-prosvjetni rad s borcima odvijao se po četama. Održavani su razgovori i predavanja iz oblasti kulture i politike, čitani su leci, proglasi i vijesti. Komandant i politički komesar bataljona obilazili su čete i prisustvovali konferencijama i razgovorima. Povremeno su odlazili i u Stab Grupe odreda. U februaru je održana i konferencija u Krbavici na kojoj su prisustvovali štabovi bataljona iz cijele Like kao i politički komesar Glavnog Štaba Hrvatske Vladimir Bakarić. Takvi sastanci i razgovori bili su značajni za štabove bataljona koji su još uvijek bili neiskusni.

Na spomenutim položajima bataljon je ostao do 23. februara 1942. godine. Tada prelazi na sektor Donjeg Lapca. Na starim položajima ostala je 3. četa (Dalmatinska).

U međuvremenu su nastale mnoge izmjene u sastavu komandnog kadra. Za političkog komesara 1. čete postavljen je Franjo Held (umjesto Drage Ožegovića koji je otišao na liječenje); za komandira čete Milan Zeželj (umjesto Danila Damjanovića); za komandira 1. voda 1. čete Miloš Rastović, za komandira 2. čete Mane Breka (umjesto Dušana Mileusnića koji je raspoređen na drugu dužnost); za političkog komesara 2. čete Petar Babić Pepa (umjesto Boška Marića koji se nalazio na liječenju); za komandira voda (umjesto Breke) Branko Vladušić, a za političkog delegata voda (umjesto Babića) Vlado Maričić, za operativnog oficira u Štabu bataljona Stanko Parmač, za komandira 3. čete Silvio Filipović, a za političkog komesara Franjo Kursar (umjesto Banine koji je premješten na drugu dužnost). Sekretar partijske organizacije u 1. četi bio je Franjo Maras, u 2. četi Josip Cazi i 3. četi Ante Kronja.

U borbama za oslobođenje Donjeg Lapca

Pripreman je napad na talijanski garnizon u Donjem Lapcu. Bilo je tu 200 talijanskih vojnika i nekoliko četnika. Pored bataljona »Marko Orešković« predviđeno je da u napadu učestvuje i jedna četa bataljona »Ognjen Priča«. U pripremama je učestvovao i zamjenik komandanta Štaba Grupe partizanskih odreda za Liku Petar Kleut i operativni oficir Glavnog štaba Hrvatske Franjo Ogulinac Seljo. Oni su u suradnji sa Štabom Lapačkog bataljona pripremali plan napada. Prema planu glavni udar trebala je izvesti 2. četa bataljona »Marko Orešković« i 2. četa bataljona »Ognjen Priča« iz pravca sela Oraovca, a pomoćni 1. četa bataljona »Marko Orešković« s istočne strane Donjeg Lapca. Jedinice Lapačkog bataljona vršile su obezbjeđenja i pomagale ostalim jedinicama kao poznavaoci terena. Samo su neki vodovi pridodati na pravac glavnog udara. Početak napada određen je za 27. februara 1942. u 5 sati.

Po zimi i snijegu jedinice su krenule na zadatke. Druga četa bataljona »Ognjen Priča« i druga četa bataljona »Marko Orešković« krenule su iz sela

Oraovca u pravcu Donjeg Lapca. Tim pravcem se kretao i Operativni štab u sastavu: Petar Kleut, Franjo Ogulinac, Đoko Jovanić, Stanko Parmač i Stojan Matić. Vod Lapačke čete kretao se lijevo od čete bataljona »Ognjen Priča«. Borci su se razvili u streljački stroj i krenuli u napad.

Naišavši na jaku neprijateljsku vatru, zastali su. Neprijateljska vatra je bila sve jača i precizna. Dijelovi 2. čete bataljona »Marko Orešković« uspjeli su doći do naselja i nastaviti borbu u povoljnijim uslovima. Međutim i oni su zadržani jakom neprijateljskom vatrom s crkve i drugih uporišta.[7]

Geta bataljona »Ognjen Priča« i dijelovi Lapačke čete ostali su na brisanom prostoru i duže vremena nisu mogli krenuti dalje. Bilo je pokušaja da se organizuje juriš i prodre u mjesto. Imali smo gubitaka. Poginuo je komandant Lapačkog bataljona Stojan Matić, a ubrzo zatim ranjen je i komandant bataljona »Marko Orešković« Đoko Jovanić.

Prva četa bataljona »Marko Orešković« kreće u napad iz sela Birovače. U koloni po jedan četa prolazi istočno od Lapca i stiže na polazni položaj. S ovom četom nalazio se i politički komesar bataljona Milan Šijan. Planom za napad predviđeno je da četa s polaznog položaja krene bez pucanja i galame i da ne zastaje u polju i snijegu ni onda kada bude primijećena i dočekana neprijateljskom vatrom. Teren preko kojeg je nastupala bio je pravi brisani prostor i padao je prema Lapcu. Zastati tu u snijegu na brisanom prostoru i pod neprijateljskom vatrom dočekati dan, bilo bi pogibeljno. Trebalo se po svaku cijenu dočepati naselja u prvom naletu i to prije nego što svane.

Plan je u potpunosti proveden. Kada je neprijatelj otvorio vatru, borci su još brže krenuli naprijed, pregazili jedan neprijateljski rov, pobili i pohvatali neprijateljske vojnike u njemu i upali u naselje. Ispred rova je poginuo borac Petar Lukić.

Komandir čete Milan Žeželj uhvatio je neprijateljski puškomitraljez i pritom opekao ruku. Četa je razbila neprijateljsku odbranu na tome pravcu i upala u centar Lapca. Iza sebe ostavili su neke dijelove neprijateljske odbrane koji su se nalazili u magazinu za žito. Od zaostalih neprijateljskih dijelova poginuo je kasnije borac Milan Ajduković. Time je četa neposredno ugrozila neprijateljsku komandu u školi i neprijateljsku odbranu na suprotnoj strani Lapca. Likvidiran je i neprijateljski rov s posadom na suprotnoj strani, a sve to je uveliko olakšalo položaj jedinica koje su napadale s pravca Oraovca.

Četa je potom otpočela napad na glavninu neprijateljskih snaga u školi i na Komandu. Tim napadom neprijatelj je bio prisiljen na kapitulaciju. I poslije predaje neprijateljske Komande i glavnine njegovih snaga, neke grupe su nastavile da daju otpor iz crkve i još nekih tvrdih građevina na jugozapadnoj strani. Posredovao je njihov komandant i nagovorio ih na predaju. Bio je to veliki uspjeh za našu borbu i narod.

Događaj je proslavljen slijedećeg dana u Lapcu zajedno s narodom toga kraja. S naročitim zadovoljstvom ovo slavlje dočekali su borci bataljona »Marko Orešković« koji su u sastavu 1. partizanskog odreda napustili Lapačku dolinu u momentu kada je talijanski okupator. ulazio u Donji Lapac. Sada su nakon 3 mjeseca slavili pobjedu. /

Poginulo je 15 partizana među kojima i komandant Lapačkog bataljona Stojan Matić. Među poginulima su 4 borca iz bataljona »Marko Orešković«.

7 Tada je poginuo borac Dane Skundrić.

Ubijeno je 27 neprijateljskih vojnika, a 27 ih je ranjeno. Zarobljeno je 6 oficira i 144 vojnika, zaplijenjeno je 135 pušaka, 4 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 3 minobacača, 18 mula i veća količina municije, hrane i razne vojničke opreme.

U borbama za oslobođenje Srba

Napad na garnizon u Srbu trebalo je izvesti zajedno s partizanskim jedinicama 5. krajiškog NOP odreda. Napad je dogovoren s komandantom tog odreda Slavkom Rodićem i komandantom Drvarskog bataljona Milutinom Moračom. Od ličkih partizanskih jedinica za napad je određen bataljon »Marko Orešković-« (1. i 2. četa) i dijelovi Lapačkog bataljona. Gračački bataljon »Gavrilo Princip« predviđen je za obezbjeđenje.

Pred napad na Srb došlo je do izmjena u Štabu našeg bataljona. Za komandanta je postavljen Milan Šijan, a za političkog komesara Josip Cazi. Dužnost operativnog oficira obavljao je Stanko Parmač, a obavještajnog oficira Dušan Mileusnić.

Nakon kraćeg odmora i priprema bataljon je 3. marta, zajedno s 2. i 3. četom Lapačkog bataljona krenuo prema Srbu. Snijeg je još uvijek bio visok. Borci su odlučno i smjelo išli naprijed, ponosni na uspjehe i dotadašnje pobjede. Bili su sada bolje opremljeni i naoružani. Ovom pokretu posebno su se radovali borci bataljona »Marko Orešković« jer su poslije dužeg vremena dočekali da krenu u svoja sela i to sada kao proslavljeni borci — »krntijaši« Bataljon je stigao u Doljane. Tu smo kao pobjednici i oslobodioci dočekani i pozdravljeni od naroda i omladine. Oduševljenje i radost osjećala se svuda. Većina muškaraca ovoga sela, svrstani u Doljansku četu (3. četa Lapačkog bataljona), pripremali su se da zajedno s nama krenu na Srb. Bataljon je u selu prenoćio. Borci su raspoređeni po kućama i dobro ugošćeni.

Bataljon 4. marta, pojačan s Doljanskom četom, maršira za Srb. Istog dana stiže u Srbsku dolinu i razmješta se na odmor. Tu je stigao i Drvarski bataljon na čelu s komandantom Milutinom Moračom i političkim komesarom Nikolom Kotlom. Na putu se nalazio i Gračački bataljon »Gavrilo Princip« na čelu s komandantom Milojkom Ćukom i političkim komesarom Bićom Kesićem. Tu se nalazio i komandant 5. krajiškog odreda Slavko Rodić koji je određen za komandanta Operativnog štaba. U Srbu se nalazilo oko 350 talijanskih vojnika crnokošuljaša (44. bataljon crnih košulja).

Saznavši za događaje u Donjem Lapcu, neprijatelj je očekivao naš napad. Pripremao je odbranu. Odbrana je organizirana u centru. Tu se nalazio veći dio kuća i ustanova sagrađenih od tvrdog materijala s rasporedom koji je omogućavao povoljnu organizaciju vatre, međusobnu vezu i odbranu. Kako se Srb nalazi na uzvišenju, to je pristup napadača bio otežan, naročito s istočne i zapadne strane.

Po dolasku naših jedinica u Srbsku kotlinu, 4. marta naveče, održan je sastanak štabova bataljona u selu Neteki. Sastankom je rukovodio Slavko Rodić. Napravljen je plan napada na Srb. Predviđeno je da napad počne 5. marta u zoru. Izvršen je raspored jedinica i određeni njihovi pravci napada.

Napad je počeo u 4 sata. Glavnim putem sa sjeverne strane nastupala je 2. četa bataljona »Marko Orešković«. Desno je nastupala 2. četa Lapačkog bataljona, a desno od nje, sa zapadne strane u pravcu Subotina brda, nastupala je Doljanska četa.

Glavnim putem s južne strane nastupala je 1. četa bataljona »Marko Orešković«. S istočne strane, između 1. i 2. čete našeg bataljona, nastupali su borci Drvarskog bataljona. Jedinice su podilazile neprijateljskim položajima u kolonama. Kada su se približile, prelazile su, zavisno od terena, u manje kolone ili streljačke strojeve.

Došlo je do borbe na svim fektorima. Neprijatelj je spremno dočekao napad i kako bi se neka od naših jedinica približila, otvarao je vatru. Jedinice koje su nastupale sa sjeverne strane, koristeći kuće kao zaklone, približile su se odbranbenim linijama neprijatelja. Dočekani su jakom vatrom iz tvrdih kuća i rovova. Moralo se osvajati kuću po kuću. Nastalo je puškaranje s jedne i druge strane.

Slična situacija bila je i na drugim pravqima napada. Prva četa .sukobila se s neprijateljskim patrolama, a zatim je stigla do raskrsnice puteva. Tu je zaustavljena neprijateljskom vatrom iz kuća i rovova. Na sličan način završili su se napadi Doljanske čete na Subotinom brdu i Krajišnika s istočne strane Srba. Neprijatelj se uporno branio iz rovova i tvrdih kuća. Iznenađenje nije postignuto.

Čitav dan, 5. marta, prošao je u obostranom puškaranju i pokušajima naših jedinica da pronađu neku slabiju tačku neprijateljske odbrane. U tim pokušajima poginuli su komandir 2. voda 2. čete našeg bataljona Branko Vladušić i komandir voda 2. čete Lapačkog bataljona Jovo Đukić iz Oraovca. Teškog oružja nismo imali i sve je manje bilo izgleda da se nešto može učiniti. Crnokošuljaši su se uporno branili.

Neprijatelj je blokiran. Ostao je i bez vode. Odlučeno je da se pokuša s novim napadom sa sjeverne strane gdje se nalazila 2. četa bataljona »Marko Orešković«. Borci 2. čete prebacuju se iza kuće krojača Zeželja. Čekali su da padne noć. Pri prebacivanju utabanom snježnom stazom, gine borac Jovo Rađenović. Pred nama su kuće i rovovi. Teren je nepogodan za prilaz i juriš. Upad u neprijateljska uporišta moguć je samo grupom odlučnih i hrabrih boraca.

Na poziv Štaba bataljona i Komande 2. čete prijavilo se 8 dobrovoljaca. Među njima su bili politički komesar 2. čete i politički delegat voda.[8] U sumrak 2. četa je prikupljena u kućama 40 m od neprijateljskih položaja. Prikupljeni su i bombaši naoružani puškama, pištoljima i bombama. Snabdjeveni su bijelim čaršavima. Svi su bili članovi KPJ i skojevci. Bombaši su krenuli puzeći kroz snijeg u pravcu neprijatelja. Njihov pokret budno su pratili ostali borci 2. čete i štitili ih. Stigli su do kuće i zauzeli je. Neprijatelj je napustio rov pored kuće. Time je učinjen prvi prodor u neprijateljske položaje. Neprijatelj je pokušao da povrati izgubljeni položaj, ali bez uspjeha. Zauzeta je još jedna kuća s desne strane puta koja je bila slabije branjena. Naši položaji su se pomakli prema školi i ponovo su zaustavljeni na toj liniji. Na ostalim položajima oko Srba nije bilo promjena. Napadi koje su pokušavale pojedine jedinice bili su bezuspješni. Neprijatelj se uporno branio iz rovova i utvrđenih kuća.

Naši napadi 6. marta nisu imali uspjeha. Pristupilo se blokadi neprijatelja dok se ne ukažu nove mogućnosti za napad. Krajiške jedinice su se povukle uslijed nastale situacije na sektoru 5. krajiškog partizanskog odreda. U na-

8 **Za juriš su se javili: Pepa** „Babić, **Ilija Radaković, Nikola Buić, Vaso i Aco Ciganović, Vlado Marić, Mane Bursać i Janarija Prijić.**

padu na Srb Krajišnici su imali gubitaka. U blokadi Srba ostao je naš bataljon sa ostalim ličkim jedinicama. Komandu nad operacijom preuzeo je bataljon »Marko Orešković«.

Na položajima Srbskog klanca nalazio se bataljon »Gavrilo Princip« i novoformirane jedinice s teritorije općine Srba. Osmog marta uslijedila je neprijateljska intervencija i došlo je do sukoba. Neprijatelj je, naime, iz pravca Knina i Gračaca krenuo s jakim snagama da deblokira garnizon u Srbu. Neprijateljske snage iz Knina i Gračaca u jačini od oko 1500 vojnika spojile su se kod Sučevića i krenule u napad. Sjedinjena neprijateljska kolona, podržana artiljerijskom i minobacačkom vatrom, krenula je 8. marta ujutro u borbenom rasporedu prema našim položajima na Srbskom klancu. Dok je glavnina neprijateljskih snaga nastupala preko Velike Popine, manjim snagama neprijatelj nastupa u pravcu Ljubine poljane i Jelovih tavana. Neprijatelj je nastupao na širokom frontu. Borci bataljona »Gavrilo Princip« čekali su na svojim položajima da im se neprijatelj približi. Odjednom, u snijegu i vijavici neprijatelj se pojavilo pred položajima bataljona što je bilo prilično iznenađenje. Komandant bataljona odlučuje da bataljon povede u protunapad. Usprkos snijegu, vijavici i slaboj vidljivosti, protivnapad je uspio. Neprijatelj je zadržan i prisiljen na povlačenje.

Pomoćna neprijateljska kolona koja je nastupala preko Jelovih tavana, pojavila se kod zaseoka Podklanac, a da prije toga nije bila primijećena. Prednji dijelovi ove kolone približavali su se prvom zaseoku sela Kupirovo i počeli paliti kuće. Bataljon »Gavrilo Princip« s dijelom svojih snaga kreće u pravcu Ljubine poljane kako bi presjekao i napao ovu kolonu. U to vrijeme pristigla je i 2. četa Lapačkog bataljona koja je upućena iz Srba kao pojačanje. Četa je krenula prema neprijatelju u Podklancu i napala ga. Uspjelo joj je da zarobi nekoliko neprijateljskih vojnika, a kasnije je uhvaćeno još nekoliko onih koji su zalutali u šumi i snijegu. Zaplijenjen je minobacač kalibra 82 mm, izvjestan broj bacača plamena i puškomitraljez.

Blokada neprijatelja u Srbu je nastavljena. Mjesto se pretežno nalazilo u našim rukama i neprijatelj je bio sabijen u mah broj kuća u centru. Sada smo raspolagali i s ovim bacačem mina. Noćni napad je izvršen 12. marta. Plan za napad napravljen je u Štabu bataljona i najveće nade polagane su u minobcač, a rukovanje s njim preuzeo je operativni oficir Stanko Parmač. Bacač je postavljen na uzvišenje istočno od Srba udaljeno oko 600 m. Parmač je, u nedostatku telefona, organizirao vezu pomoću releja koji su prenosili obavještenja o gađanju. Glavni napad je predviđen sa sjeverne strane (pored glavnog puta) na kuću Ciganovića i školu.

Mine su u Srbu padale na razne strane. Neka je pogodila i krov kuće u kojoj je bio neprijatelj, ali bez vidnijeg rezultata. To je bilo razočarenje. Vidjeli smo da bacač ne može probiti krov. Pristupilo se prije planiranom napadu. Po završetku minobacačke vatre, borci su osuli paljbu iz pušaka i puškomitraljeza i krenuli prema neprijatelju. Neprijatelj je i ovoga puta spremno dočekao naš napad. Zasuo je cio prostor minama iz bacača 45 mm. Mine su tako gusto padale da se od dima nije ništa vidjelo.

Brzo se odustalo od napada. Pravo je čudo da u ovom napadu nije bilo gubitaka. Ranjeno je samo nefcolilkoi boraca. Doljanska četa je napadala na Subotino brdo. Ni ovaj napad nije uspio. Poginuo je omladinac Uroš Obradović. Ponovo je na položajima u Srbu nastalo zatišje ali i nadmudrivanje.

Neprijateljska vatra bila je precizna. Poginuo je u zaklonu puškomitraljezac Stevo Eror.

Neprijateljska avijacija često je kružila i bombardirala naše položaje. Povremeno je bacala pakete s municijom, hranom i sanitetskim materijalom. To je i nama dobro došlo jer su mnogi paketi padali na našu stranu. Neki su padali između položaja pa je nastajala borba za njih. Na novi napad mislilo se kad dođe top tražen iz Korenice. U iščekivanju rodila se ideja da se napravi neki pokretni zaklon, pomoću kojeg bi se moglo prići školi i zapaliti je. Metalski radnik Stevo Brozović prihvatio se zadatka da napravi ovaj zaklon u radionicama na Unskoj pruzi. On je napravio neku vrstu tenka koji, međutim, nije stigao na bojište u Srbu. Uskoro u Srb je stigla 2. četa bataljona »Ognjen Priča«. Ova četa je preuzela položaje 2. čete našeg bataljona koja je otišla na oporavak i odmor. Šesnaestog marta stiže top iz Korenice. S topom je došao operativni oficir bataljona »Ognjen Priča« Ante Kukoljan pa su počele nove pripreme za napad.

Novi napad je počeo 17. marta. Top je postavljen na mjestu odakle je ranije dejstvovao minobacač. Vidjelo se da problem neće biti riješen jer je bilo malo granata. Zato je top premješten i postavljen u sam Srb na tavan jedne kuće udaljene svega 40 metara od škole u kojoj su bili Talijani.

U zidu kuće napravljen je otvor pa se kroz njega moglo gađati školu. Imali smo 5 granata. Predviđeno je da poslije dejstva topa izvršimo napad na školu. Formirano je odjeljenje bombaša koji su se dobrovoljno prijavili.[9] Većina dobrovoljaca bila je iz sastava 1. čete bataljona »Marko Orešković«. Kada su tri granate ispaljene, top je Skrenut udesno da bi ispalio dvije granate u kuću na suprotnoj strani. Bombaši su krenuli prema školi. Ostali borci su pratili njihov pokret i štitili ih. Bombaši su stigli do škole i upali u prve prostorije kroz prozore. Talijana nije bilo. Povukli su se u druge prostorije. Štitio ih je debeli pregradni zid. Bombaši su morali odstupiti.[10]

Nova intervencija neprijatelja uslijedila je 25. marta. Poslije snažne artiljerijske pripreme, neprijatelj je jakim snagama krenuo u napad na naše položaje na Srbskom klancu. Nakon dužih žestokih borbi, neprijatelju je uspjelo da odbaci naše snage i da zauzme položaje na Srbskom klancu. Iz Srba je kao pojačanje našim snagama upućena 2. četa bataljona »Marko Orešković«. Međutim, ni pojačanja nisu mogla spriječiti neprijatelja. Naše snage su se povlačile na razne strane smatrajući da se više ništa ne može učiniti. Neprijatelj je dovlačio nove snage i vršio koncentraciju za prodore u pravcu Srba.

Dvadeset i šestog marta neprijatelj je u više pravaca prodirao niz padine Srbskog klanca u predjele sela Kupirova, čime je otpočeo novi napad u pravcu Srba. Naše snage nisu branile položaje na Srbskom klancu. Štab bataljona »Marko Orešković« uputio je u susret neprijatelju 1. četu (koja je povučena s blokade Srba), ostavljajući u Srbu Doljansku četu i još neke terenske jedinice. Druga četa je prethodnog dana upućena kao pojačanje snagama na Srbskom klancu. Četa fflJS stupila u borbu, već je zanoćila u šumi i Štab bataljona »Marko Orešković« nije s njom imao vezu. Dalji otpor i odbrana pravca prema Srbu ostala je na 1. četi. Četa je branila nekoliko položaja u selu Kupirovu i usporavala je neprijateljski prodor prema Srbu. Tek poslije pod-

9 To su: Bogdan Bubalo, Branko Pećanac, Dragan Lukić, Dušan Mišković, Aca Ciganović, Dragan P. Sijan, Nikola Buić, Perica i Nikola Popović i Košta Narandžić.

10 Iz bataljona »Ognjen Priča« poginuli su Đuro Lemajić i Mileusnić.

ne neprijatelj je krenuo na širokom frontu u napad s obje strane rječice Sredice u pravcu Srba. Četa je i dalje pružala otpor prelazeći s položaja na položaj, ali nije mogla spriječiti neprijateljski prodor prema Srbu. Pred noć neprijatelj je savladao i posljednji otpor na mostu kod Grablja, produžio pokret za Srb i spojio se s opkoljenim i iscrpljenim garnizonom.[11] Postojala je opasnost da bi mogao nastaviti napad u pravcu Donjeg Lapca. Stab našeg bataljona pregrupirao je jedinice i organizovao odbranu na pravcu Lapca.

U toku noći neprijatelj je otpočeo evakuaciju iz Srba. Tako je 27. marta Srb bio slobodan. U povlačenju neprijatelj je spalio mnoge kuće u Srbu i oko puta kuda je prolazio. Istog dana naš bataljon je ušao u Srb. Našli smo dio^ vojne opreme i jedan broj poginulih vojnika koje neprijatelj nije uspio evakuisati. Srb je, nakon 22 dana borbe i blokade, bio slobodan. Time je bio slobodan i cio donjolapački srez. Zasluga za tu veliku pobjedu prvenstveno pripada borcima bataljona »Marko Orešković«. Taj radostan dan oslobođenja bio je pomiješan i s tugom za poginulim borcima i narodom koji je ostao bez kuća.. ./ -.'i...:.' :'•-:

Od **oslobođenja Srba do ulaska u sastav brigade**

Bataljon je jedno vrijeme dejstvovao na raznim terenima razdvojen po četama. Treća (Dalmatinska) četa je izašla iz sastava bataljona i ušla u sastav novoformiranog Proleterskog bataljona Hrvatske. U Srbu je formirna nova četa, koja je ušla u sastav bataljona kao njegova 3. četa. Ova četa i 1. četa ubrzo prelaze u Donji Lapac, a zatim na nove zadatke **u** centralnu Liku i Gorski kotar. Štab bataljona je s **2.** četom ostao **u** Srbu. Pod neposrednom komandom štaba ostala je Doljanska četa i još neke terenske jedinice.

Naredbom Štaba bataljona rasformirane su sve ranije formirane ustaničke oružane grupe. Većina ljudi, predaje oružje i dobrovoljno pristupa u 3. četu i druge jedinice bataljona »Marko Orešković«. Brzo su počeli radom narodnooslobodilački odbori i ostale antifašističke organizacije NOP-a. Došlo je do manje pobune seljaka iz sela Suvaja i Brotnje zbog hapšenja jednog pročetničkog elementa. To je relativno lako riješeno odlaskom boraca 2, čete u sela. Najviše posla bilo je u borbi za odbranu slobodne teritorije od četničkih nasrtaja s pravca Knina i Otrića.

Poslije poraza četnici su se ponovo organizirano prikupili u Tiškovcu i pripremali se za nove akcije. Oko 10. aprila u Tiškovcu su počeli da se grupišu i okupljaju četnici iz Knina, Bosanskog Grahova i Srba. Radi toga je u Srb vraćena Doljanska četa. Tada je odlučeno da se s ovom četom, 2. četom bataljona »Marko Orešković«, 3. četom Grahovskog bataljona i grupom boraca iz Kaldrme, napadne četnička grupacija na sektoru Tiškovac—Strmica. Ovaj napad određen je za 16. i 17. aprila. - Ji :

Četnici su primijetili naše pripreme, pa su se tokom noći povukli s nekih tačaka koje su do tada držali. Došlo je do sukoba kod Vagana Torbičina. Tu ih je napala 2. četa bataljona »Marko Orešković« koja je napadala u pravcu Ljubine poljane. Četa je s jednim vodom vršila juriš na uzvišenje, gdje su

II U borbama na Srbu poginuli su iz bataljona »Marko Orešković«: Dušan Ciganović, Milan Petrovič, Nikola Rađenović, Mića Rađenović, Jovo Rađenović, Branko Sipić, Stevo Eror, Nikola Damjanović, Rade Popović i Stevo Damjanović-teP iz Doljanske čete: Jovo Došen, Boäko Petrovič i Rade Mitlić. .: .. .."••: - •

J

četnici bili pripremili otpor. Tada je četnička bomba pala među borce, a desetar Mane Medić je zgrabio i istu vratio natrag među četnike. U borbama je ubijeno 5 četnika. Tada su poginuli borci Mile Bauk i Milan Lalić. Ceta je 30. marta imala akciju na Velikoj Popini. Pohvatan je veći broj četničkih pristalica koji su kasnije pušteni.

Trećeg aprila, 2. i 3. četa, s bataljonom »Stojan Matić«, učestvuju u borbama kod Visuća protiv Talijana.

Poslije toga čete prelaze u Gorski kotar i učestvuju, zajedno sa proleterskom četom i tri čete primorsko-goranskog odreda, u napadu na ustaški garnizon u Jezeranima. Prva četa je tom prilikom bila opkoljena od ustaša u crkvi. Uspjela je da se odupre i izvuče iz obruča. Jezerane nisu zauzete. Poginuli su Dušan Grubor i Luka Bubalo iz 1. čete i Luka Drča iz 3. čete.

Početkom maja bataljon »Marko Orešković« se okuplja u Srbu. U bataljonu je bilo 878 boraca. Većina boraca bili su rodom iz općine Srb. Bio je to jedan od najboljih bataljona Hrvatske. Tada su izvršene izmjene u sastavu Štaba bataljona i ostalog komandnog kadra. Članovi štaba bataljona, komandiri i politički komesari četa otišli su na nove dužnosti. Za komandanta bataljona postavljen je Danilo Damjanović, za političkog komesara Ilija Radaković, za pomoćnika komesara Franjo Matas, za operativnog oficira Perica Marić, za obavještajnog oficira Arsa Puača, a za referenta saniteta Stevo Maric Cejo. Za komandira 1. čete imenovan je Ilija Rašeta, a politički komesar Drago Ožegović. Shodno ovim izmjenama izvršene su popune u komandama vodova.[12] Formiran je i mitraljeski vod čiji je prvi komandir bio Dušan Bursać. Od naoružanja bataljon je imao 195 pušaka, 15 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza i 1 minobacač 45 mm. Bataljon je bio dobro naoružan pješadijskim oružjem većim dijelom talijanskog porijekla. Borci su bili dobro obučeni i obuveni. Mnogi su na sebi imali uniforme talijanskih vojnika. Politička svijest bila je na visini i ogledala se u beskrajnoj odanosti NOB-i i Komunističkoj partiji. Borci su bili ponosni na svoj bataljon, na uspjehe koje su postizali i na borbene tradicije bataljona. S ponosom su nosili ime narodnog heroja Marka Oreškovića Krntije. Ponosno su sebe nazivali krntijaši. Imali su i svoju pjesmu koju su sami ispjevali i rado pjevali:

Vesele se krntijaši, kad granata zrakom praši,
Krntijaši veselo, veselo je sve selo.
Veseli se majka naša, ima sina krntijaša,
Krntijaši veselo, veselo je sve selo.
Veseli se omladina, kad krntijaš kolo svira,
Krntijaši veselo, veselo je sve selo.

Oni su zadatke smjelo, hrabro i s uspjehom izvršavali. Veliki broj boraca i starješina bataljona odlazio je na rukovodeće dužnosti u druge jedinice i dužnosti u pozadini. Usprkos tome bataljon je ostajao i dalje na visini svojih zadataka pod rukovodstvom mlađih kadrova koji su iz njega izrastali i preuzimali najodgovornije funkcije.

Nove akcije se-odvijaju u sastavu Kombinovanog odreda na teritoriji sjeverne Dalmacije. U Kombinovanom odredu bataljon djeluje s 1. proleterskim

12 U 2. četi za komandire vodova imenovani su: Mile Marčetić, Jovo Prodanović, a za pol. delegate:-Vlado Maričić.i Jovo .Marčetić. Za pol. delegata 1. čete imenovani su Perica Cvjetićanin i Momčilo Damjanović.

bataljonom Hrvatske, bataljonom »Bude Borjan«, Udarnim ličkim bataljonom, četom bataljona »Gavrilo Princip« i Tehničkom četom Štaba Grupe. Zadatak ovog odreda bio je da vrši operacije u sjevernoj Dalmaciji, a prije svega da poruši vijadukt Bender na pruzi Gračac—Knin. Na ovaj zadatak odred je pošao 12. maja iz rejona Srba.

Bataljon »Marko Orešković« marširao je u desnoj koloni odreda, pravcem Srbski: klanac, Ljubina poljana, Vagan Torbičin, Međugorje i stiže 13. maja do Savića stanova sjeverno od sela Plavna. S bataljonom se na maršu kretao i komandant GŠH. U pokretu bataljon je vodio borbe s četničkim zasjedama. Time je otkriven pravac našeg marša. Druga četa je tokom noći išla u izviđanje Bendera i rasporeda neprijateljskih snaga. Četrnaestog maja bataljon kreće u napad na Bender s ciljem da ga minira i poruši. Bataljon je imao zadatak da napadne objezbjeđenja na vijaduktu i željezničkoj stanici, da ih uništi i napravi prolaz do stubova kako bi mineri mogli staviti eksploziv i dići vijadukt u zrak. Za ovaj zadatak bataljon je ojačan 1. četom proleterskog bataljona. Planirano je da mi napadamo tunel, a ostale snage Kombinovanog odreda vršile bi naše obezbjeđenje. Bender je obezbjeđivao pojačani talijanski bataljon koji se tu dobro utvrdio. Bilo je tu i četnika. Oko njega je bila postavljena bodljikava žica.

Bataljon je krenuo u napad. Druga četa je napadala neprijateljska uporišta na željezničkoj stanici. Neprijatelj je dočekao naše snage jakom vatrom. Druga četa je doprla do neprijateljskih položaja kod željezničke stanice, ali ih nije mogla zauzeti. Ovdje je vođena duga i teška borba. Četa se duže vremena nije mogla povući zbog jake neprijateljske vatre. Ostali dijelovi bataljona su se približili neprijateljskim položajima i stubovima ispod vijadukta. Jakom vatrom iz neprijateljskih bunkera spriječio je miniranje. Od napada se nije odustajalo. Dijelom naših snaga i minerskim vodom situaciju smo pokušali riješiti jurišem, ali žičane prepreke nismo mogli savladati. Jedinice su se povukle i spasavale svoje ranjene borce. Novi zajednički pokušaji s Prvim proleterskim bataljonom Hrvatske bili su osujećeni dolaskom blindiranog voza iz Knina. Moralo se odustati od zadatka.[13]

Kombinovani odred ostaje u rejonu Plavna i nastavlja akcijama protiv Talijana i četnika koji pokušavaju da opkole i unište snage Kombinovanog odreda. Sedamnaestog maja Talijani su se jačim snagama probili do Plavna. Dvije čete bataljona »Marko Orešković« izvršile su bočni napad na lijevom krilu od pravca Prljeva, nakon čega se neprijatelj povukao.

Šesnaestog maja bataljon dejstvuje na sektoru Zrmanje. Tu u Zrmanji, Palanki, Pribudiću i Prljevu, bataljon je čistio teren od četnika. Četnici su prisilno mobilisali veliki broj ljudi i uključili ih u svoje jedinice. Bataljon je razbio četničke snage i oslobodio ljude nasilja. Poslije ove akcije većina ljudi je stupila u partizane. Od njih su formirane nove partizanske čete.

Dok su se bataljon »Marko Orešković« i bataljon »Bude Borjan« nalazili na prostoru Zrmanja—Ruište, ostale snage Kombinovanog odreda i dalje su se zadržavale na prostoru Plavno—Golubić i vodile borbe s četnicima i Talijanima. Oko 20. maja cio odred kreće u pravcu Dolca, sjeverno od Ervenika. Kada su ustaše u Dolcu saznale za približavanje partizana, napustile su mjesto i zajedno s predstavnicima svoje vlasti pobjegli kod Talijana u Erveniku. Bataljon ulazi u Dolac bez borbe. Saznavši da će ustaše i Talijani slijedećeg

13 Za vrijeme tih borbi poginulo je 7 boraca u bataljonu (Nikola Bursać, Milan Zrnić, Stevo Zorić, Stanko Vein, Lazo Čanak i dr.).

dana krenuti iz Ervenika u pravcu Dolca, riješeno je da se postavi zasjeda. Zasjeda je postavljena u šumi Lončarići između Dolca i Ervenika.

Neprijatelj je, zaista, 21. maja sa snagama pješadijske i mitraljeske čete krenuo iz Ervenika u pravcu Dolca. Naišao je na našu zasjedu. Neprijateljska prethodnica je propuštena kroz zasjedu. Kada je glavnina ušla, otvorena je vatra i neprijateljska kolona je potpuno razbijena. Zasjeda je potom prešla na juriš i nanijela neprijatelju velike gubitke. Ovom prilikom zarobljeno je 50 neprijateljskih vojnika i 3 oficira. Zaplijenjena su 4 laka minobacača, 10 puškomitraljeza i mnogo drugog ratnog materijala i opreme. Bataljon je imao 3 poginula i 10 ranjenih boraca.[14] Nakon toga Talijani su gađali položaje bataljona artiljerijom, ali bez značajnijih rezultata. Istog dana 2. četa porušila je željezničku prugu kod Otrića i Pribudića.

Poslije ovih akcija iz sastava Kombinovanog odreda izdvojen je bataljon »Bude Borjan« koji je zadržan na prostoru Ervenik—Zegar, a ostale snage odreda nastavile su daljnji pokret u pravcu Krupe. Dvadeset petog maja razbijeni su četnici i zauzeta Krupa. Bataljon je izvjesno vrijeme ostao u Krupi gdje se odmarao. Talijani su tukli iz artiljerije položaje bataljona i tom prilikom su pogodili manastir Krupu. Poslije kraćeg odmora, 28. maja odred kreće za Liku. Iz Krupe je upućen 2. vod 2. čete i ranjeni borci za Liku preko Dubokog Dola i Malovana. Ostale snage bataljlona nastavljaju pokret u sastavu Kombinovanog odreda pravcem Obrovac—Gračac i kod Spasidoma skreću bilom Velebita prema Alanu. U Velebitu odred je zanoćio i 29. maja nastavlja put u pravcu Sveti Rok—Raduč. U prolazu pored Sv. Roka bataljon je vodio borbe s ustašama. Zaobišavši Sv. Rok, odred je istog dana stigao u Raduč, gdje su borci predahnuli i odmorili se nakon dugog marša i borbi. Ali ne za dugo. Noću 30. i 31. maja kreću u akciju rušenja pruge između Metka i Ribnika.

Time je bataljon »Marko Orešković« završio sudjelovanje u sastavu Kombinovanog odreda. Vratio se u selo Mogorić, a iz njega je prešao na Plitvička jezera. Desetog jula, zajedno s bataljonom »Ognjen Priča«, vodi borbe s ustašama na prostoru Plitvičkih jezera i Bigine Poljane. Borba je završena bez većih rezultata i bez gubitaka.

Nakon toga pripremljen je napad na ustaški logor u Zeljavi. Napad je predviđen za 14. juni. Neprijatelj je u međuvremenu pojačao snage. Napad nije izvršen, već se bataljon povukao prema planini Klokočevici, gdje je 15. juna postavio zasjedu na putu Petrovo Selo—Prijeboj. Naišli su ustaše i Talijani pa je bataljon otvorio vatru i nanio im velike gubitke. Oštećeno je 7 kamiona. Zaplijenjena su 2 protutenkovska mitraljeza i 4 puškomitraljeza i nešto druge vojne opreme.

Ubijeno je 18 ustaša i oko 60 Talijana. Poginula su i 3 borca, bataljona »Marko Orešković«, a 11 boraca je ranjeno. Poslije ove akcije bataljon »Marko Orešković« ulazi u sastav 1. brigade NOV Hrvatske.

Prva brigada NOV Hrvatske formirana je 8. jula 1942. godine, a bataljon »Marko Orešković« ulazi u njen sastav kao 1. bataljon. Da bi se uključio u sastav brigade, batalion je 27. juna 1942. prešao na Kordun u selo Smoljanac. Na tome prostoru bataljon je bio opkoljen od ustaških snaga iz Vaganca, Arapovog Dola i Drežnika. Nakon kraće borbe bataljon se izvukao iz okruženja. Ubrzo je izveden i prvi napad brigade na Primišlje i Ladevac. To je bila

14 U Dolcu su poginuli: Sava Dubajić i Branko Mišković.

prva borba bataljona u sastavu brigade. U međuvremenu su nastupile promjene u sastavu komandnog kadra u bataljonu. Za zamjenika komandanta postavljen je Dušan Maričić, za operativnog oficira Perica Marić, i za pomoćnika političkog komesara bataljona postavljen je Perica Cvjetičanin. Nešto kasnije na tu dužnost je postavljen Boško Šnajder. Za komandira 1. čete postavljen je Božo Rađenović, a za političkog komesara Branko Damjanović. Za komandira 2. čete postavljen je Mile Marčetić, a za političkog komesara Jovo Marčetić.

Brigada je između 13. i 15. jula izvodila akcije na željezničkoj pruzi Ličke Jesenice—Rudopolje. Zadatak bataljona bio je da razruši prugu na dijelu između Javornika i Rudopolja i da razoruža talijanske posade u stražarama 32. i 33. Bataljon je izvršio zadatak. Ubijen je i zarobljen veći broj neprijateljskih vojnika i zaplijenjena veća količina vojne opreme. U akciji su poginula i 2 naša borca, a 3 su ranjena.

U slijedećoj akciji brigade (napadu na četnike u Ličkoj Jesenici), bataljon je vršio obezbjeđenje prema Vukelić Poljani. Poslije ovih akcija brigada odlazi u pravcu Drežnice. Ona je 31. jula i 1. augusta napala talijanski garnizon u Prokikama. Bataljon »Marko Orešković« pojačan je tom prilikom četom udarnog bataljona Primorsko-goranske grupe odreda. Bataljonu je uspjelo da prodre u neprijateljsku odbranu, pređe bodljikavu žicu i da zauzme neke bunkere. Kada se neprijatelj povukao u tvrde kuće i nastavio da se brani, bataljon se povukao. U borbi je zaplijenjeno nešto hrane i oružja. Uslijedio je, zatim, napad na Jezerane, Krišpolje i Letinac, kada je bataljon služio kao rezerva brigade. S jednom četom je čistio Letinac od ustaša. Akcija je u cjelini uspjela i brigada je zarobila oko 120 ustaša i žandara.

Dvadeset i petog augusta brigada napada željezničku prugu na prostoru Lička Jesenica—Javornik. Bataljon »Marko Orešković« tom je prilikom uništio vlak sa 36 vagona i 2 lokomotive, te zarobio 10 naoružanih željezničara. Zaplijenjeno je 950 novih vojničkih pušaka, 2 vagona duhana, trgovačke robe i hrane.

Brigada zatim prelazi u otočački kotar gdje napada na Dabar u kojem se tada nalazilo oko 90 ustaša i žandara smještenih u zidanim zgradama crkve i škole. U napadu je učestvovao bataljon »Marko Orešković« i 2. bataljun 1. brigade. Mjesto je nakon duže i naporne borbe zauzeto. U borbi je ubijeno 12, a zarobljeno 35 ustaša. Zaplijenjeno je 5 pušaka i 3 puškomitraljeza. Slijedi akcija brigade na željezničku prugu Lička Jesenica—Rudopolje. Bataljon napada dio pruge između Javornika i Rudopolja i stražarnicu br. 33. Ovaj zadatak bataljon je uspješno izvršio. Ubijeno je 27, a zarobljeno 28 Talijana. Ranjeno je i 7 naših boraca.

Na tome sektoru počela je 16. septembra talijanska ofanziva. Toga dana oko 200 neprijateljskih vojnika uz pomoć avijacije i artiljerije napada na prostor gdje se nalazila brigada. Napad je počeo iz Otočca, Brloga, Zalužnice i Vrhovina. Nakon teških borbi brigada uspijeva da se probije iz obruča. U borbama je poginuo zamjenik komandanta bataljona Dušan Marić i kurir u štabu Branko Damjanović. Bilo je više ranjenih boraca. Bataljon se, zatim, prebacio u selo Turjanski i Crnu Vlast. Na mjesto poginulog zamjenika komandanta došao je komandir 2. čete Mile Marčetić, a na njegovo mjesto za komandira 2. čete Jovo Prodanović. U akciji na četnike u selu Zalužnici gine i komandir 1. čete Božo Rađenović, pa je na njegovo mjesto postavljen Miloš Rastović.

Poslije ovih borbi bataljon izvodi akcije na željezničkoj pruzi Vrhovine —Lešće. Četrnaestog septembra napadao je talijanska utvrđenja na tunelu, neke stražarnice i željezničku stanicu Sinac. U tim akcijama učestvovao je i 4. bataljon 1. brigade. Prvi napad nije uspio. Ponovljen je 15. septembra. Ovog puta bataljon je zauzeo jednu stražarnicu i ubio oko 20 neprijateljskih vojnika. U borbama su poginula 3 borca a 11 ih je ranjeno. Među poginulim bio je i poznati borac i narodni heroj, komandir 1. čete Miloš Rastović. (Novi komandir 1. čete postao je Vlado Ciganović). U akciji 1. brigade na Gornjem i Donjem Kosinju 21. septembra bataljon »Marko Orešković« ojačan četom 4. bataljona napadao je Kruščicu, Poljanac i Sušanj. Bataljon je uspio da očisti ova ustaška uporišta i ubije 6 ustaša i 36 zarobi. U tim akcijama poginuo je Mane Bursać, a nekoliko boraca je ranjeno. Slijedi akcija čišćenja ustaških uporišta u Pazaristu, a zatim brigada prelazi u Krbavicu i Homoljac na odmor. Tu je bataljon »Marko Orešković« na svečan način primio zastavu Okružnog komiteta KPH za Liku i proglašen udarnim bataljonom.

U oktobru brigada odlazi na Kordun i Baniju. U Baniji sudjeluje u akcijama sa 7. banijskom brigadom. Brigade 22/23. oktobra vrše napad na ustaški, garnizon u Glini. Glina nije zauzeta. Bataljon »Marko Orešković« je imao gubitaka. Poginuo je zamjenik komesara 1. čete Branko Pećanac, istaknuti borac ove čete Nemanja Marčetić, zamjenik komandira 2. čete Dušan Šuica i borci: Jandrija Prijić, Nikola Damjanović, Đuro Petković, Vujo Miljuš, Vaso Ciganović i Pero Ciganović.

Uslijedila je Bihaćka operacija u kojoj je 1. brigada dobila zadatak da napadne na neprijateljski garnizon u Slunju. Ovaj napad počeo je 6. novembra. Bataljon »Marko Orešković« napadao je s pravca brda Melnice i Podmelnice. U napadu bataljon je postigao značajne rezultate, naročito njegova 3. četa. Napad nije uspio uslijed lošeg vremena. Teška oružja, na koja se računalo, nisu mogla da dejstvuju. U borbi je ranjen Mile Marčetić, koji je vršio dužnost komandanta bataljona. Ranjen je politički komesar 1. čete Perica Cvjetičanin. Bataljon zauzima Ladevac. Ubijeno je 40 ustaša, zaplijenjen puškomitraljez i 13 pušaka. Četiri borca su poginula, a 3 su ranjena.[15] Novi napad na Slunj izvršen je 13. i 14. novembra. Slunj je zauzet. Bataljon je napadao na istom pravcu kao i prvi put.

U sastavu 6. ličke divizije

Prva borba 1. brigade, pa time i 1. bataljona »Marko Orešković« u sastavu divizije bila je napad na ustaški garnizon u Dvoru na Uni 26. i 27. novembra 1942. godine. Prva brigada je napadala i uspjela da očisti ustaška uporišta u Umčarima, Golubovcu i Divušama. Uslijedila je intervencija Nijemaca i brigada se morala povući. Bataljon »Marko Orešković« imao je značajne uspjehe, ali je prilikom povlačenja pretrpio znatne gubitke.[16] Poslije borbi na Dvoru brigada se vraća u Liku gdje dolazi do organizacionih promjena.

Bataljon već 14. decembra vodi borbe s ustaškim snagama koje su se povlačile iz Udbine. Dvadesetog decembra učestvuje u akciji 1. brigade u rušenju željezničke pruge Gračac—Knin i na čišćenju četnika u Dubokom Dolu.

15 Na Slun.iu i Lađeveu su poginuli: Nikola Mišković i Mića Sijan.
16 Poginuli: Dušan Dukić, Nina Novaković i Božo Sijan.

Slijedi napad jedinica 6. divizije na ustaško-talijanska uporišta u Lovincu, Raduču, Ričicama i Sv. Roku. Bataljon »Marko Orešković« napadao je željezničku stanicu Raduč i bunkere na željezničkoj pruzi, koje su držali Talijani. Stanica je bila utvrđena i opasana bodljikavom žicom. Teškog oružja nije bilo. Vršeno je nekoliko napada. Tek u trećem napadu zauzet je jedan bunker, a stanica se nije mogla zauzeti jer su se Talijani uporno branili iz utvrđenja. U tim borbama poginulo je oko 10 boraca, a 20 ih je ranjeno. Neki od poginulih boraca, poslije neuspjelih napada, ostali su da vise izrešetani na bodljikavoj žici. Jurišali su na nemoguće i išli u smrt da izvrše zadatak i naređenje starješina. Istovremeno vođene su borbe s neprijateljem koji je vršio napade iz pravca Metka. I u ovim borbama neprijatelju su naneseni gubici.[17] Po završetku borbi brigada se odmarala neko vrijeme na sektoru Mogorića.

Tu su izvršene promjene u sastavu štaba bataljona i komandi četa. Za komandanta je ponovo postavljen Milan Šijan, a za političkog komesara Nikola Pejnović, dok je za zamjenika komandanta postavljen Mane Pražić. Za komandira 1. čete postavljen je Perica Marić, za komandira 3. čete Jovica Zorić, za političkog komesara 2. čete Božo Pavičić, za pomoćnika Dragan Grubor, a za političkog komesara 3. čete Jovo Marčetić. Bataljon je tog trenutka imao 365 boraca.

Poslije odmora bataljon sudjeluje u napadu na neprijateljski garnizon u Gračacu. Imao je zadatak da napadne četnike na Bukovom vrhu i da postavi Obezbjeđenje prema željezničkoj stanici. Na Bukovom vrhu bilo je oko 80 četnika koji su bili spoljno obezbjeđenje talijanskog garnizona. Brdo je bilo utvrđeno i ograđeno bodljikavom žicom. Bataljon je uspio da probije četničku odbranu i da ih razoruža. Zarobljeno je 52 i ubijeno 12 četnika. U borbi su poginuli borci: Mićo Lukić i Božo Damjanović dok je ranjen politički delegat voda Momčilo Damjanović.[18]

Ubrzo, 21. januara 1943. počela je 4. neprijateljska ofanziva. Prva brigada je zatvarala pravce Gračac—Bruvno—Udbina—Bruvno. Bataljon »Marko Orešković« brani položaje kod Tomingaja i Deringaja. Na tim položajima vođene su teške borbe. Tokom dana bataljon je uporno branio svoje položaje, a noću je vršio protunapade, uznemiravao neprijatelja i nanosio mu gubitke. Tu kod Tomingaja ranjen je komandir 3. čete Jovica Zorić, a nekoliko je boraca poginulo ili je ranjeno. Dvadeset i sedmog januara neprijatelj je uspio da se probije do Bruvna, ali već slijedeće noći bataljon napada Bruvno. Prvoj četi uspijeva da upadne u neprijateljske šatore, da mu nanese gubitke i zaplijeni izvjesnu količinu vojne opreme. U tome napadu gine borac 1. čete Dragan Lukić.

' Poslije napada na Bruvno, bataljon nastavlja borbu s talijanskim okupatorom koji vrši napade u pravcu Mazina. Padom Mazina u ruke neprijatelja bataljon ostaje u blizini na položajima istočno od njega. Po snijegu i velikoj hladnoći bataljon tada sprečava neprijateljske napade u pravcu Zuleševice. Odbijeni su brojni napadi. U jednoj od tih borbi gine hrabra skojevka Jelka Bujić koja je tih dana došla u bataljon kao član Kotarskog komiteta SKOJ-a za Donji Lapac. U noćnom napadu na Škorića Brdo, koje su držali Talijani, gine hrabri zamjenik komandira voda Ilija Obradović. U pokušaju da se spriječi prodor Talijana preko Zuleševice, hrabro gine i zamjenik

17 Poginuli su: Zorka Batinica, Dada Damjanović, Đoko Zorić i Mirko Medić.
1« Zb. NOR-a, tom V, knj. 11, **str. 23.**

komandanta Mane Pražić, a teško je ranjen komandir 2. čete Pejo Dubajić. Bataljon je u to vrijeme vodio borbu na sektoru Boričevac—Kulen Vakuf. Tu je potučena talijanska kolona koja se vraćala iz Kulen Vakufa. Ubijen je veliki broj talijanskih vojnika i zaplijenjena veća količina oružja ratne opreme (između ostalog, 10 natovarenih mazgi). Prilikom povlačenja talijanskog okupatora iz Gornjeg Lapca 21. februara, bataljon je ponovo bio na Zuleševici. Po dubokom snijegu i hladnoći bataljon je izvršio napad i odsjekao dio neprijateljske kolone koja se povlačila. Time je neprijatelj bio prisiljen da ostavi dio ratnog materijala i tehnike, a time su završene duge, teške i iscrpljujuće borbe na Zuleševici. Bila je to situacija kada su i iskusni borci ozebli, gladni i iscrpljeni preživljavali svoje najteže trenutke. Značajne su bile u tim trenucima posjete omladine iz okolnih sela lapačke općine i njihova pomoć u hrani i odjeći.

U spomenutim borbama tokom četvrte neprijateljske ofanzive bataljon je odigrao veliku ulogu u sprečavanju brzog prodora neprijatelja i nanio mu pritom teške gubitke i udarce. Zaista, i bataljon je imao dosta gubitaka, ali su oni relativno mali u odnosu na borbe koje je bataljon vodio. Po završenoj borbi na Zuleševici, ovi gubici su sumirani u jednom izvještaju i po mom sjećanju iznosili su 114 ranjenih i 18 poginulih boraca. Među ranjenim borcima bila su i sva tri komandira četa, jedan broj komandira vodova, političkih komesara četa i političkih delegata vodova.[19]

Odmah iza ovih borbi koje je vodio, bataljon »Marko Orešković« prelazi na sektor Zrmanje i Otrića.[20] Talijani su već tada bili napustili ličku prugu i povukli se u Dalmaciju. Četnici popa Đujića koncentrisali su na tom sektoru svoje snage u cilju zaštite željezničke pruge i držanja toga terena u svojim rukama.

Bataljon je došao s njima u sukob već na ulasku u Otrić. Vođene su borbe na sektoru Otrića i Rastićeva, ali su četnici uspjeli da se odupru i izvjesno vrijeme održe na tom sektoru. Ubrzo su na taj sektor, 28. marta, pristigle i ostale jedinice 1. brigade te se cijela brigada prebacuje na sektor Plavna. Izvršen je napad na četnike kod Bendera. Vijadukt na željezničkoj pruzi bio je srušen. Nakon toga bataljon »Marko Orešković« razbija četnike na sektoru Prljeva, Rastićeva i Zrmanje. U tim borbama ubijen je i zarobljen velik broj četnika. Bataljon je imao nekoliko poginulih boraca.[21]

U ovim danima ponovo dolazi do promjene u komandnom sastavu bataljona. Za komandanta bataljona postavljen je Mile Marčetić, a za operativnog oficira Jovica Zorić. U borbi s Talijanima kod Pađena poginuli su istaknuti borci i bombaši.[22]

Krajem aprila brigada se vraća u Liku da bi sudjelovala u borbama 6. divizije oko ustaškog uporišta Gospić. Već dvadeset osmog aprila sudjeluje u napadu na Brušane, Lički Novi i Oštru. Bataljon napada ustaše na Klancu kod Brušana. Napad je uspješno završen i Klanac je zauzet. U toj borbi poginuli su komandir 2. čete Dušan Pavković i politički komesar 2. čete Dragan

19 Poginuli: Đorđe Zorić, Mane Pražić, Jelka Bujić, Ilija Obradović, Milan Bujić, Jovo Batinica, Dragan Lukić i drugi.

20 Za komandanta bataljona postavljen je Mile Marčetić, za operativnog oftcira Jovica Zorić, za pomoćnika politički komesar Jovo Marčetić, za komandira 1. čete postavljen je Nikola Durđević, za komandira 2. čete Dušan Pavković i za komandira 3. čete Dujo Batinica. Za političkog komesara postavljen je Dušan Jovanović.

21 Tada su poginuli: Rade Desnica, Mićo Prijić i Mile Bokan.

22 Poginuli su: Nikola Bujić, Milan Lukić, Dane Batinica i Dada Rašuo.

Jovanić. Nakon toga, tj. u vrijeme napada na Gospić, brigada prelazi na Oštarije i vrši ozebjeđenja pravca Karlobaga.

Sredinom maja brigada prelazi na sektor Otočca i Brloga. Tu ostaje duže vremena vodeći borbe s Talijanima, koji su napustili Otočac i zadržali svoje položaja kod Žute Lokve i na brdu Golja. Bataljon je u tom vremenu pretežno boravio na položajima, odmarao se i izvodio vojničke vježbe. S borcima se radilo i na kulturno-političkom planu. Krajem juna brigada se ponovo vraća na sektor Gospića. Vođene su borbe s ustašama kod Mušaluka i Oteša. Na tom sektoru brigada ostaje sve do 28. augusta, drži položaje oko Gospića i Perušića, te vodi borbe s ustašama. Krajem augusta brigada se prebacuje na sektor Kosinja radi odmora i sređivanja. Sredinom septembra brigada prelazi na sektor Gospića, i 3. oktobra učestvuje u napadu na ustaška uporišta kod Gospića (na Oštru i Lički Novi). Bataljon se tada nalazio na sektoru Metka i vodio je borbe i sa četnicima oko Metka i u predjelima Velebita. Komandant bataljona tada je bio Jovo Bursać, politički komesar Božo Pavičić, operativni oficir u Štabu Dušan Pavković, komandir 1. čete Đuro Jovanić, a pomoćnik komesara 1. čete Mirko Drča.

Poslije borbi oko Metka bataljon prelazi Velebit i silazi na komunikaciju Gospić—Karlobag. Na toj komunikaciji 13. septembra postavlja zasjedu u koju su upali 2 kamiona ustaša. Napadnuti su i uništeni. Nakon toga bataljon silazi na more kod Bruić Drage da bi sudjelovao u razoružanju Talijana. Međutim, ubrzo je slijedilo naređenje da se vrati preko Velebita za Sveti Rok. Bataljon kreće u pravcu Rudopolja i komunikacije Gračac—Bruvno i vodi borbe protiv Nijemaca.

Bataljon je za vrlo kratko vrijeme prešao put od 400 km. Jedno vrijeme bataljon boravi u Rudopolju i vodi manje borbe s Nijemcima. Noću 26. na 27. septembra bataljon je postavio zasjedu na putu Bruvno—Gračac. Zasjedu je postavila 1. četa. Naišla je kolona Nijemaca od 40 vojnika na biciklima i motociklima. Kolona je napadnuta i po-tpuno uništena. Dva Nijemca su zarobljena, a ostali su pobijeni.[23] Petnaestog oktobra bataljon učestvuje u velikoj zasjedi brigade na Zuleševici, kada je napadnuta i potučena njemačka auto--kolona od 39 kamiona i drugih vozila, a ubijen veći broj vojnika. Iz neprijateljskih kamiona izvučeno je dosta hrane i opreme. Bataljon napušta ovaj sektor 12. novembra 1943. kada s brigadom kreće za Bosnu.

Sredinom novembra 6. divizija napušta Liku, te prelazi u Bosnu i ulazi u sastav Prvog udarnog proleterskog korpusa NOVJ, koji je tada bio u formiranju. Od tada pa do kraja rata bataljon se nalazio izvan Like. Divizija je u proljeće 1944. proglašena za proletersku jedinicu NOVJ. Time su i borci bataljona proglašeni proleterima i na kape stavili proleterski amblem srp i čekić s petokrakom zvijezdom.

Na polasku iz Like, novembra 1943. godine, bataljon je brojao oko 220 boraca. Bili su to, uglavnom, Ličani iz općine Srb i nekih sela susjednih općina.

Odlaskom iz Like bataljon se počinje popunjavati borcima iz drugih krajeva već prema tome kuda je prolazio i gdje je sve boravio. Prva takva po-

23 Šesta proleterska divizija, Zagreb 1964. str. 200.

puna izvršena je u Bosni u vrijeme 6. neprijateljske ofanzive. Tada je u bataljon uključeno oko 15—20 boraca koji su došli iz zarobljeništva. Daljnje popune vršene su tek u Srbiji sa teritorije Sumadije i drugih krajeva. Krajem 1944. godine bataljon broji oko 1000 boraca. Bili su to novi borci. Starih je bilo vrlo malo i to uglavnom na starješinskim dužnostima. Veći broj starih boraca otišao je iz bataljona u druge jedinice, na razne starješinske dužnosti i zadatke.

U to vrijeme komandant je bio Jovo Bursać, pa Milan Tankosić (koji je ranjen prilikom prelaska rijeke Prače), a onda Jandre Zunić. Jandre je poginuo u borbama za Beograd, pa je za komandanta postavljen Nikola Pavković. Jedno vrijeme je dužnost komandanta obavljao i Bato Vukelić, a dužnost političkog komesara Miloš Vujnović. Krajem 1944. godine na dužnost političkog komesara dolazi Damjan Zorić, za njegovog pomoćnika Jovo Marčetić. Poslije oslobođenja Beograda komesar je Dragan Grubor, operativni oficir Đuro Jovanić, obavještajni oficir Boško Ćopić kasnije Stojan Trtica, referent saniteta Stevo Marić Ćevo (ubijen od četnika, pa je na tu dužnost došla Dara Končar), a intendant Nikola Polovina.

Prvu veću borbu u Bosni bataljon je vodio prilikom napada na Travnik 28. i 29. novembra 1943. godine. Bataljon je ovom prilikom napadao na neprijateljsku posadu u željezničkoj stanici i na mostu Han Bila. Pomenuti objekti su zauzeti. Neprijatelj je prisiljen da ih napusti. Nešto kasnije, 8. januara 1944, bataljon je bio iznenađen od Nijemaca i pretrpio je znatne gubitke.

Kada je marširao od Jajca prema Mrkonjiću, kod sela Majdan, zapadno od Plivinih jezera, bataljon se iznenada susreo s njemačkom motomehanizovanom kolonom.[24] U tom susretu poginulo je oko 15 boraca. Među poginulim bili su referent saniteta Dara Končar, te borci Stevo Bokan, Pepe i Mićo Rastović, Jovo i Milan Batinica.

Krajem jula 6. divizija kreće na dugi i teški borbeni marš u Srbiju. Prvu veću borbu na tome putu bataljon je vodio 28/29. jula. Naime, na lijevoj obali Bosne, na brdu Vranduk, gdje je divizija trebala da pređe rijeku, nalazio se neprijatelj. Trebalo je napasti i uništiti neprijateljske snage da bi jedinice divizije mogle nastaviti put. Taj zadatak dobila je 1. brigada. U snažnom jurišu neprijatelj je bio zbačen sa svojih položaja i potpuno potučen. Time je otvoren put za prijelaz rijeke Bosne. Druga značajnija borba na putu bataljona bila je na rijeci Prači 9. augusta. Tu su se na putu isprečile jake neprijateljske snage. Bataljon je izvršio napad i uspio da prokrči put preko Prače. Prelaskom Prače ponovo je trebalo voditi dugu i tešku borbu na brdu Krnja jela. Bataljon je, s ostalim jedinicama 1. brigade, vršio više napada na neprijatelja na Krnjoj jeli, ali brdo nije mogao zauzeti. Pripadnici njemačke »Princ Eugen« divizije uporno su se branili i bataljon je imao znatne gubitke. Ranjen je i komandant bataljona Milan Tankosić.

Među poginulim borcima bio je Nina Lukić iz Cerovaca. Poslije borbe na Krnjoj jeli, bataljon je s dijelom snaga učestvovao u napadu na neprijateljske snage kod Tjentišta. I ovaj napad uspješno je završen.

Dolaskom u Srbiju bataljon vodi prve borbe s četnicima Draže Mihajlovića kod Užičke Požege i Čačka. Jedna od težih borbi bila je s četnicima 5. septembra kod Jelendola. Bataljon se sukobio s jakim četničkim snagama i mo-

24 Bataljon ostaje na položajima prema Srbu i Donjem Lapcu. U vrijeme desanta na Drvar upućen je u pomoć, ali je stigao sa zakašnjenjem.

rao je voditi dosta duge obrambene borbe da bi omogućio grupiranje i povlačenje ostalih jedinica 1. brigade. U toj borbi poginula je Anica Lukić, komesar čete. Upornom odbranom i jurišima koje je preduzimao, bataljon je izvršio dobiveni zadatak i nanio četnicima znatne gubitke. Slijede borbe s četnicima na pravcu Jelove Gore i Valjeva, a potom napad na njemački garnizon u Valjevu. Napad na Valjevo počeo je 14. septembra 1944. Bataljon je još na prilazu Valjevu imao teži okršaj s četnicima na Bačevačkom Vrhu. U toj borbi junački je poginuo za svojim mitraljezom narodni heroj Bogdan Bolta. Tom prilikom četnici su zarobili Smilju Laić i potom objesili. Našli su je njeni drugovi nakon oslobođenja Valjeva.

U napadu na Valjevo bataljon je nastupao na lijevom krilu 1. brigade u pravcu Oficirskog doma. Uspjelo mu je da se probije u centar Valjeva. Tom prilikom teško su ranjeni: komandir 1. čete Rade Krajnović Krajina i politički komesar čete Milan Došen. Tada je komandu nad četom preuzeo zamjenik komandanta bataljona Bata Vukelić, koji je kasnije ranjen. Bataljon je zatim vršio napade i na kasarne iz kojih se neprijatelj uporno branio.

Osamnaestog septembra Valjevo je oslobođeno. Bataljon je zarobio veći broj neprijateljskih vojnika i oficira, a i sam je imao oko 10 poginulih boraca.

Poslije oslobođenja Valjeva bataljon sudjeluje u borbama protiv četnika na pravcu Koceljevo—Beograd, a poslije toga u Beogradskoj operaciji.

U početku napada na Beograd 1. brigada je bila u divizijskoj rezervi. U borbu je ubačena 15. oktobra, a bataljon »Marko Orešković dejstvuje na pravcu Mostar—Cukarica na sektoru gdje su Nijemci pružali vrlo jak otpor. Zato je Cukarica tek nakon mnogih pojačanja najkasnije oslobođena. U borbama koje je bataljon vodio poginulo je više boraca. Među poginulim bio je i komandant bataljona Jandre Žunić.

Po oslobođenju Beograda jedinice 6. proleterske divizije prelaze Savu i vode borbe za Zemun i druga mjesta u Srijemu. Borbe se nastavljaju za Velike Radince, Menđalos, Sremsku Mitrovicu, Laćarak i druga mjesta. Šesta divizija prelazi na sektor zapadno od Fruške gore i vodi borbe za Neštin, Ilok, Erdevik i druga mjesta. Bataljon je u tim borbama imao znatne gubitke.

Krajem novembra 6. lička proleterska divizija dolazi u Beograd radi odmora i popune naoružanja. U to vrijeme bataljon »Marko Orešković« brojao je oko 1000 boraca. Bili su to borci s teritorije Srbije. Ličana je bilo malo. Većina starih boraca otišla je u prekomandu za starješinski kadar u novoformiranim jedinicama i na razne druge položaje i funkcije. I u bataljonu su formirane specijalizirane vojne jedinice. Pored 3. pješačke i 1. mitraljeske čete u bataljonu je formirana minobacačka četa, četa protivtenkovskih oružja, vod za vezu, sanitetski vod, inžinjerski vod i vod automatičara.

Jedno vrijeme u sastavu bataljona bila je formirana i posebna Makedonska četa.

Prvog januara 1945. godine divizija se vraća na sremski front. Odmah je stupila u borbu protiv njemačkih snaga koje su se u napadu probile do Sida. Na tim položajima i bataljon »Marko Orešković« je imao 18. januara tešku borbu s Nijemcima. Odlučnom odbranom i jurišem koji je nakon toga izvršen, zajedno sa drugim jedinicama 1. brigade, neprijatelj je protjeran iz Sida. Po završetku ovih borbi bataljon ostaje na položajima kod Tovarnika i Ilinaca. Tu je boravio i smjenjivao se na položajima, a povremeno je vodio borbe.

Petog aprila 1945. godine počinju odlučujuće borbe za proboj sremskog fronta. Šesta lička proleterska divizija napada pravcem Batrovci, Vrbanja, Gradište, Đakovo i Slavonski Brod. Bataljon »Marko Orešković« napada na Batrovce. Redaju se teške, krvave i danonoćne borbe na Vrbanji, Gradištu, Đakovu, Slavonskom Brodu, pa sve do rijeke Ilove i Pleternice. Bataljon tuče neprijatelja, ali i sam trpi velike gubitke. Bilo je dana kada je preko 100 boraca izbačeno iz stroja. Najveći broj poginulih bataljon je imao baš na sremskom frontu i u završnim operacijama kroz Slavoniju. U tim borbama izginulo je oko 200 boraca. Među poginulim borcima bilo je starješina, komandira četa, komandira vodova i drugih. Politički komesar 2. čete Branko Kričković poginuo je kod Šida, Prijić Ilije Nikola iz Srba, poginuo 12. aprila kod Vrbanje, Đuro Zorić Palasija, polit, komesar 2. čete rodom iz Zavlake kod Srba, poginuo 13. aprila kod Gradišta, Milan Stanković, polit, komesar čete, kod Vrbanje, Pavlović Milivoja Milovan iz Kruševca, poginuo 4. maja kod Milaševca, politički komesar čete Mile Balen Ivan iz Senja, poginuo 7. maja, Prijić Sime Petar iz Srba, komesar čete poginuo 2. maja, Boško Vasić Seljo, zamjenik komandira, poginuo 19. aprila 1945. godine kod Slatnika, Svilar Ilije Janko iz Otočca, komandir voda, poginuo 19. aprila isto kod Slatnika, Krajinović Stevana Rade, zamjenik komandanta bataljona, teško ranjen 28. aprila, a poslije podlegao ranama. Za vrijeme borbi na sremskom frontu poginuo je i sekretar SKOJ-a u bataljonu Milan Kuruzović.

Na rijeci Ilovi 25. aprila, ponovo dolazi do zastoja. Neprijatelj je sredio svoju odbranu i pružio jak otpor. Trebalo je više borbi i manevrisanja na sektoru oko Pleternice da bi se 1. maja ponovo krenulo naprijed u pravcu Zagreba. Opet borbom i jurišima bataljon »Marko Orešković« u sastavu 1. brigade nastavlja pobjedonosni marš do Zagreba. Osmog maja 1945. godine stiže u Zagreb. Slijedećeg dana Njemačka je kapitulirala. Još nekoliko dana poslije toga bataljon je vodio borbe sa ostacima njemačkih i ustaških formacija na periferiji Zagreba, a time i završio svoju ratnu epopeju.

Bataljon je širom Jugoslavije pronio slavu istaknutog revolucionara i narodnog heroja Marka Oreškovića Krntije. U redovima ovog bataljona tokom NOR-a borilo se oko 1500 boraca, ratnika iz raznih krajeva Jugoslavije. Oko 300 dali su svoje živote u teškim i napornim borbama.[25] Mnogi su bili prekomandovani i razmješteni u druge jedinice NOVJ, a teško ranjeni su raspoređivani u pozadinske službe. Velik broj prekomandovanih boraca i starješina raspoređivanih na starješinske i rukovodeće dužnosti u drugim jedinicama, hrabro se borio i uspješno rukovodio svojim novim jedinicama. Mnogi su na tim starješinskim dužnostima dali i svoje živote.

Teško je sada tačno utvrditi koliko je ovih boraca bilo na dužnostima komandira i komesara četa, komandira i komesara bataljona, ali sigurno je da ih je bilo mnogo. Bilo ih je i na dužnostima komandanata i političkih komesara brigada i divizija.

U stroju bataljona u momentu njegovog formiranja bili su i kasniji generali: Đoko Jovanić, Milan Šijan, Milan Zeželj, Petar Babić, Ilija Radaković, Danilo Damjanović, Đuro Batinica, Milan Basta, Mane Breka, Slava Blažević, Milan Tankosić i Vlado Maričić. Prvih šest su i narodni heroji Jugoslavije.

Narodni heroji Miloš Rastović i Bogdan Bolta poginuli su u ovom bataljonu.

25 U spisku koji se čuva u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu stoji da su u bataljonu poginula 262 borca.

Dinko Šurkalo

Dalmatinci u partizanskim jedinicama Like

Zbog svog specifičnog strateškog položaja, Dalmacija je od početka okupacije bila područje razmirica i borbe kvislinga i okupatora oko njene podjele. Ona je sporazumom između Italije i NDH najvećim dijelom pripala Musolinijevoj Italiji. Tako je i Šibenik doživio sudbinu ostalih dalmatinskih gradova i otoka.

U uslovima fašističke okupacije i terora nametnuli su se novi organizacioni i akcioni oblici rada Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju, pa samim tim i Mjesnog komiteta Šibenika. U prvim danima okupacije cilj Partije bio je stvaranje antifašističkog raspoloženja i pripremanje naroda za oružanu borbu.

Mjesni komitet KPJ za Šibenik intenzivno je radio na organizacionom učvršćivanju Partije i SKOJ-a. On angažuje svoje članove u radu s omladinom i narodom i izdaje direktive i uputstva za predstojeće akcije u gradu.

Uskoro Komitet počinje s formiranjem udarnih grupa. One su obuhvatale 3—5 članova KPJ ili SKOJ-a. Konspiracija je bila maksimalna pa pripadnici jedne grupe nisu znali za druge grupe. Njihov zadatak sastojao se u pisanju antifašističkih parola na javnim mjestima u gradu, bušenju i presijecanju guma na neprijateljskim kamionima, ubacivanju letaka među talijanske vojnike, sabotažama i drugom. Ovim akcijama izražavalo se nezadovoljstvo naroda prema okupatoru i domaćim izdajnicima.

O ustanku u drugim krajevima članstvo Partije i SKOJ-a bilo je upoznato preko svojih organizacija. Takve su vijesti budile u narodu pouzdanje, a mržnju prema okupatoru i domaćim izdajicama.

Među omladincima Šibenika bio je veći broj onih koji nisu služili vojsku, pa se prema direktivi Mjesnog komiteta u najvećoj konspiraciji počelo po grupama obučavati omladince u rukovanju oružjem koje smo za vrijeme rasula vojske stare Jugoslavije uzeli iz vojnih magacina i pohranili na sigurna mjesta u poljima. Obučavanje smo vršili puškom, puškomitraljezom, pištoljem i ručnom bombom.

Pored upoznavanja u rukovanju oružjem, taktičkih i tehničkih osobina naoružanja, upoznavali smo omladinu s izvođenjem streljačkog stroja i upotrebi zaklona. Obuku smo izvodili van grada, u polju i u Crnici (rejon Šibenika).

Grupe za koje sam bio zadužen i još neke, obučavali smo u Martinskoj (s druge strane grada, preko mora) jednom ili dva puta sedmično. Za ovaj rad vrijeme je bilo ograničeno. Sve je trebalo na brzinu raditi ali s pažnjom i odgovornošću kako nas okupatorski vojnici ne bi otkrili i da prilikom rukovanja oružjem ne bi došlo do nesretnih slučajeva.

S druge strane, na ovaj način se kod mladih još više razvijala borbenost i mržnja prema okupatoru i klasnom neprijatelju, ali i nestrpljenje za što brži odlazak u oružane akcije.

Početkom decembra 1941. godine dobio sam zadatak od druga Momčila Crvaka da pripremim grupu za napuštanje Šibenika. Svoju grupu upoznao sam sa zadatkom. Nas petorica trebalo je da se prebacimo na zatonski teren

i da sačekamo ostale grupe iz Šibenika. Napuštanje grada izveli smo u najvećoj konspiraciji. U mojoj grupi, pored mene, bili su drugovi: Joso Berović (stolar), Mirko Maričić (stolar), Niko Jelovčić (student agronomije), Grgo Guberina (trgovački pomoćnik) i Vice Šeparović (stolar). Mirko Maričić i Grgo Guberina nisu mogli da krenu na put zbog bolesti. Njihovo mjesto popunio je naš dobri simpatizer Marko Guberina, konobar. Nas četvorica smo bili skojevci, a neposredno zatim u SKOJ je primljen i Marko Guberina.

Prevoženje oružja morem u malom čamcu izvršio je Maričić Mirko iako je imao dosta visoku temperaturu. Za vrijeme prevoza u susret je dolazio brod »Jadrija« iz Skradina pun talijanskih vojnika. Mi smo se dali našim čamcem pod samu obalu Crnice i mašući im rukama skrenuli pažnju sa sebe. Tog trenutka bili smo spremni da otvorimo vatru ako nam se slučajno približe. No, sve se dobro završilo.

Poslije kraćeg vremena, u sumrak, pristizale su iz grada i druge grupe koje su također brojile po 5—6 drugova. Kada smo se sakupili, prišlo se organizaciji našeg odlaska.

Iste noći prebacili smo se na zatonski teren. Bilo je to, mislim, 4. 12. 1941. Prebacili smo se brodom na vesla u koji smo se svi ukrcali. Noć je bila tamna, a uz to duvao je sjeverni vjetar. Struja vode koja nadolazi iz Prokljanskog jezera, stvarala je nesigurnost zbog preopterećenosti broda ljudstvom i opremom. Teško je bilo veslati, ali ipak, bili smo optimistički raspoloženi i znali smo samo da se moramo prebaciti na zatonski teren. Svi smo veslali, tako da nas je bilo i po dvojica-trojica na svakom veslu.

Na zatonskoj strani dočekao nas je drug koji je bio određen za vezu. Mislim da je to bio Drago Živković.

Među nama koji smo krenuli za Liku bilo je radnika, seljaka, dalmatinskih ribara, spužvara, đaka i studenata. Mislim da ni jedan od naše grupe nije imao više od dvadeset dvije godine. Svi smo bili moralno i fizički spremni *za* najteže napore i borbu. Svaki od nas je pripadao KPJ ili SKOJ-u. Bili smo svjesni svog zadatka kojeg je pred nas postavila naša Partija i SKOJ. Prije nego što je njemačko-talijanski fašizam okupirao našu domovinu pripremani smo i vaspitavani za te napore. Politički spremni nismo mogli predosjetiti fizičke napore kojima smo išli u susret.

Na zatonskom terenu dobili smo hranu za predstojeći put. Prije polaska održali smo kraći dogovor oko puta za Liku. Našoj grupi su se priključili drugovi iz Zatona, Vodica, Sepurine i Krapnja, te je grupa narasla na 43 druga. Među nama bio je jedan broj starijih drugova po godinama i po partijskom stažu.

Prije polaska na nedovoljno ispitani i daleki put, formirali smo vod sa tri desetine. Za komandira voda bio je određen Mate Staničić, jer je isti bio u bivšoj vojsci mornarički podoficir. Ja sam bio desetar, mislim, prve desetine. Po zadatku KPJ, vođa puta, mislim, da je bio drug Milo Vlahov koji je trebao grupu dovesti na ugovoreno mjesto. On je nešto ranije uspostavio kontakt između Dalmacije, Bukovice i Like. Nekoliko dana prije našeg odlaska drug Milo je istim kanalom preveo prvu grupu Dalmatinaca pod komandom druga Franje Kursara. Velika zasluga pripada drugovima: Milu Vlahovu, Ivi Marasu i Dragi Zivkoviću koji su prvi uspjeli da kroz nepoznate krajeve i mjesta uspostave veze od Dalmacije do Like. Oni su izložili opasnostima svoje živote da bi izvršili zadatke koje je naša Partija pred njih postavila. Njihovim kanalima vršeno je i kasnije prebacivanje partizanskih grupa iz Dalmacije u Liku.

Po formiranju naša je grupa krenula preko Bribira, Bukovice, Krupe i Velebita za Liku. Pošto je okupator s domaćim izdajicama zaposjeo mnogo mjesta na našem putu, kretanje se moralo vršiti isključivo noću. Naš pokret nije smio da bude otkriven pa su naši odmori po danu morali da budu u potpunoj tajnosti. Zato smo na mjestima odakle se neprijatelj mogao očekivati, izbacivali posebna osiguranja, a grupa je morala biti uvijek spremna da prihvati borbu. Pored ovih opasnosti, pojavile su se nove teškoće. Uprkos relativno dobre pripreme, zbog dugog pješačenja većina nas je dobila žuljeve na nogama. Pokret grupe je usporen, ali i oni sa žuljevima nastavljaju put i nastoje da drže korak sa onima koji nemaju žuljeve. Svi bismo najradije zapjevali iz punog grla, iz dubine srca, da se čitav Velebit zaori, ali svjesni smo da za ovo sada nije vrijeme. To ćemo moći na oslobođenom teritoriju Like. Na putu se razvilo veliko drugarstvo. Drugovi koji nisu imali žuljeve na nogama, pomogli su onim drugim u nošenju opreme da kolona u svom pokretu ne bi zaostajala.

Ne znam tačno poslije koliko neprospavanih noći, po lošem vremenu, stigli smo na Velebit. Smjestili smo se u neke pojate. Predah nam je dobro došao. Osvježili smo noge u hladnoj velebitskoj vodi. Dobili smo nešto hrane — tvrdo kuhane palente, malo slanine i po komadić kozjeg mesa, koja nam je odlično prijala.

S nama je u grupi bio i jedan broj starijih drugova koji su bili osuđivani na robiju pa je i njima trebalo pomagati. Ovi drugovi su priključeni našoj grupi na zatonskom terenu.

Poslije dobrog obroka napili smo se velebitske vode. Nekoliko drugova se požalilo na stomak. Tek sada smo osjetili da nismo bili ni dobro obučeni za ovu velebitsku hladnoću.

Put je nastavljen zahvaljujući visokoj svijesti i moralu. Za vrijeme našeg putovanja saznali smo da se ispred nas nalazi grupa koja je iz Šibenika krenula nekoliko dana prije nas. Saznavši za ovo, među nama je nastalo spontano oduševljenje u iščekivanju skorog sastanka.

Koliko se sjećam, Duboki Do smo zaobišli jer smo doznali da su prethodnu grupu tu htjeli razoružati četnici pa vjerovatno ni mi ne bismo bolje prošli. Zahvaljujući dobro organizovanoj vezi, za vrijeme cijelog puta bili smo na vrijeme obavještavani o kretanju neprijatelja. Zaobilazeći Duboki Do, produžili smo put i prešli prugu između Gračaca i Knina. Stigli smo do sela Vučipolja i tu smo se po kućama odmorili, a onda nastavili dalje prema selu Mazinu.

Na putu za Mazin dobili smo obavještenje da se ne zadržavamo u selu jer bismo mogli upasti u četničku zasjedu. Zato smo nastavili put preko polja, onda stigli u Glogovo.

Od dugog, neprekidnog i iscrpljujućeg marša bili smo potpuno iznemogli i prisiljeni da ostanemo u selu Glogovu. Razmješteni smo po kućama. Seljaci su nas primili kao svoje najrođenije i iznijeli nam sve što su od hrane imali u svojim kućama. Odmarali smo se po kućama razmješteni po dvojica. Dok bi se jedan odmarao, drugi bi ostajao budan za svaku eventualnost. Poslije kraćeg odmora, noge su nam postale lagane pa smo imali osjećaj kao da u napornom putu i pješačenju nismo proveli deset dana.

Na putu za Krbavicu, u Oraovcu susreli smo se s prethodnom grupom. Među nama je nastalo veselje. Grlili smo se i ljubili, a kako i ne bismo kada

se pomisli koliko smo puta prevalili kroz neizvjesnost. Bili smo svjesni da nam tek predstoje zajednički napori u borbi za slobodu.

Naše grupe su spojene. Ovako sjedinjeni nas oko 80 partizana, već tada smo predstavljali dobro opremljenu jedinicu koja će zajedno s omladinom i narodom Like razvijati bratstvo i jedinstvo naših naroda. Na čelu novoformirane grupe bio je Leo Kursar koga sam već pomenuo kao odgovornog za prethodnu grupu. Iz Oraovca smo krenuli dalje.

Pored svih nedaća koje su nas pratile na putu iz Dalmacije do Like, zadnjih dana padao je i snijeg, za koji nismo bili dovoljno pripremljeni. Put. se morao nastaviti. Gazili smo snijeg u koloni praveći prtinu. Tu riječ sam tada prvi put čuo. Trebalo se što prije navići na nove klimatske uslove. Kolona se odužila u nedogled. Samo se čulo: »Održavaj vezu!« Savladali smo i ove prepreke zahvaljujući samo visokoj svijesti svakog pojedinca. Ni jedan od nas nije izostao iz stroja.

Kakvog li zadovoljstva kada smo nakon jedanaest dana puta ušli u Krbavicu. Konačno smo stigli do svog odredišta. Nedaće koje su nas pratile na putu bile su zaboravljene. Žuljevi kao da su nestali.

U Krbavicu smo ušli s pjesmom na usnama pa nam je izgledalo kao da se sve ori oko nas. Cijela četa pjevala je naše borbene pjesme. Narod nam je radosno mahao, a mi smo mu otpozdravljali na isti način. Grljenju i ljubljenju među nama i mještanima nikad kraja.

Krbavicom se brzo prenosio glas o dolasku dalmatinskih partizana koji su došli da se bore rame uz rame s Ličanima. Izgledali smo kao prava vojska naoružana s 8 puškomitraljeza, puškama i bombama. Mnogi Ličani su nam govorili: »Da mogu ovog časa doći do puške, za nju bih kravu dao«, a sve u cilju da bi se mogao odbraniti od pomahnitalih ustaških zvijeri koje su ubijale, nemilosrdno nasrtale i na razne načine zlostavljale ličkog čovjeka.

U Krbavici smo dočekani od Štaba Grupe NOP odreda za Liku. Nastavljeno je narodno veselje. Svatko se sa svakim grli i ljubi — mlado i staro, muško i žensko. Zagrljaji su dugi i topli. Nemoguće se odvojiti od puste radosti. Pjesma odjekuje Krbavicom umjesto puščanih zrna koje treba čuvati za teške predstojeće dane.

Uskoro u Krbavicu je stigla, pod rukovodstvom Ante Banine i Stanka Parmača, i treća grupa od 33 Dalmatinca s Iža i drugih okolnih otoka. Za vrijeme dolaska ove grupe, mi smo se nalazili razmješteni po kućama gdje smo se dobro oporavili od zamornog puta. Ovaj, kao i svaki odmor, dobro nam je došao. Brzo smo se povratili i bili spremni i orni za put.

Narod ovog kraja, vidjevši da smo obučeni većinom gradski, tj. lagano, što je za ovo godišnje doba i ove krajeve bilo nedovoljno, iznosio je sve što je imao u svojim kućama. Oblačili su nas u topliju odjeću. Davali su sve što su imali, čarape, pletene džempere, pletene coklje, rukavice i drugo. Oh, kako nam je ovo dobro došlo! Nije nas grijala samo topla odjeća već još više ljubav i pažnja kojom nas je ovaj siromašni lički seljak darivao. Ovo je bio početak našeg zbližavanja koje je za vrijeme NOB bivalo sve jače i prisnije.

Na vijest o dolasku još jedne grupe Dalmatinaca, brzo smo pod oružjem istrčali iz kuća u kojima smo se odmarali i postrojili se kao prava narodna vojska kličući zajedno s mještanima: »Dobro nam došli!« Opet su oživjele i prolamale se borbene pjesme stapajući se u veliku cjelinu. Ponovo ljubljenje i grljenje.

Od prethodne dvije grupe Dalmatinaca i ove s Iža i ostalih otoka zadarskog arhipelaga, u Krbavici je, po naređenju Štaba grupe NOP odreda za Liku, formirana Prva hrvatsko-dalmatinska četa, koja je (kao treća četa) ušla u sastav bataljona »Marko Orešković«.

Naš dolazak u Liku imao je veliki politički značaj jer je četnička propaganda kod neupućenog stanovništva prikazivala Hrvate kao ubojice srpskog naroda. Prva hrvatsko-dalmatinska četa je svojom politikom, radom i borbom dokazala da je hrvatski narod proganjan od ustaško-četničkih bandi kao **i srpski** te da se treba ujediniti u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Za komandira čete bio je postavljen Stanko Parmač, a za komesara Ante Banina. Cetu su sačinjavala tri voda. U jednom od njih, u samom početku, bio sam desetar. U četi niko nije bio neorganizovan. Svi borci su bili članovi KPJ, kandidati ili skojevci. Glavni i osnovni zadatak svakog od nas bio je da na svakom mjestu i u svakom momentu politički djelujemo, a naročito po kućama gdje budemo smješteni. Naređeno nam je da od seljaka ne smijemo ništa da tražimo, da budemo zadovoljni onim što nam oni sami daju, jer je lički seljak teško živio, a pogotovu u ovo ratno vrijeme. Trebalo je brzo i pametno djelovati i ne dozvoliti izdajnicima da šire svoju prljavu bratoubilačku politiku. Naime, oni su po selima govorili da smo mi došli iz Dalmacije da palimo i pljačkamo lička sela. Sve ono nečasno što su sami radili, htjeli su prikazati narodu kao naše djelo. Našim pravilnim držanjem i djelovanjem među Ličanima, širili smo istinu o pravednoj borbi. Cistota moralnog lika bila je geslo svakog našeg partizana. Trebalo je na svakom koraku dokazati da smo pravi narodni borci i da smo došli u krajeve Like da zajednički lijemo krv u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Glas o dalmatinskim partizanima u Lici brzo se prenosio. Bilo nas je 113 boraca (komunista i skojevaca) svrstanih u jednu četu. Svaki od nas je pored svog borbenog zadatka djelovao i kao politički komesar. Ovakvim našim radom i držanjem brzo smo zadobili povjerenje kod ličkog čovjeka. Više među nama nije bilo razlike. Kvislinško-okupatorska politika ubrzo je bila raskrinkana, a mi smo nastavljali da se rame uz rame s ličkim partizanima borimo protiv zajedničkog neprijatelja.

Vremena za odmor i obuku drugova koji nisu bili (u bivšoj) vojsci, nije bilo. Pokazalo se pravilnim što smo u okupiranom Šibeniku po grupama obučavali te drugove u rukovanju oružjem kojim smo raspolagali.

Ceta je ubrzo dobila naređenje za pokret iz Krbavice za Bjelopolje i Tuk. Poslije nekoliko sati pješačenja po lošem snježnom vremenu, dočekani smo od mještana i drugova iz seoskog narodnooslobodilačkog odbora Bjelopolja i Tuka, te smo po njihovom planu bili razmješteni po kućama za spavanje i ishranu. Na organizaciji smještaja, sjećam se, radili su Nikica Pejnović i Evica Zigić.

Postavili smo straže te patrole i isturene izviđače na pogodna mjesta da nas neprijatelj, koji se nalazio u neposrednoj blizini Korenice, ne bi iznenadio. Pored našeg obezbjeđenja i seoski odbor postavio je i svoje patrole — izvidnice. On je to radio radi svoje sopstvene sigurnosti i onda kada partizani nisu bili u selu da bi na vrijeme mogao obavijestiti narod o nailasku neprizatelja.

U četi je bilo dosta drugova koji su imali smisla za organizaciju kulturno-zabavnog života, a to je, također, bio jedan vid približavanja narodu. Tako smo u ovim selima, baš tada u popodnevnim časovima, pripremali kulturno-umjetnički program.

Za vrijeme ovih priprema izvidnica nas je izvijestila da jedna grupa talijanskih vojnika kreće prema Bjelopolju. (To je bilo 29. XII 1941). Talijanska kolona je nailazila iz Korenice s ciljem da opljačka seljake. Petnaest neprijateljskih vojnika bilo je smješteno u troje saonice. Oni nisu znali za naše prisustvo u selu.

Doznavši za dolazak nepoželjnih gostiju, četa je istrčala na svoje već unaprijed određene položaje koje je zaposjela i čekala da se talijanski pljačkaši približe. Pljačkaši su upali u našu zasjedu i ni jedan se nije izvukao. Nekolicina je poginula, a ostali su bili zarobljeni. Tako se uspješno završila naša prva borba, naše prvo vatreno krštenje.

Vijest o ovoj našoj uspješno izvedenoj akciji brzo se pronijela Likom. Ugled naše čete raste, kako na bojnom, tako i na političkom polju, među narodom i među ličkim borcima koji su bili u sastavu bataljona »Marko Orešković«.

Videći da im se grupa vojnika ne vraća, Talijani su ka istim položajima uputili novu vojsku. Naša četa se spustila nešto niže i čekala u zasjedi. Noć je bila hladna, snježna i mračna, ni prst pred okom nije se vidio. Mi smo svoje lijevo krilo još više zavili. U mukloj tišini čuli smo glasove iz talijanske kolone: »Ki va la?« Pritajivši se, čekali smo da nam se neprijatelj sasvim približi. U trenutku kada se neprijateljski vojnici samo što nisu sjurili na našu zasjedu i kada su se nalazili ispred naših cijevi, otvorili smo na njih strahovitu ubitačnu vatru. Najveći broj ih je ostao da leži na bojnom polju, nešto vojnika je ranjeno, bilo je i zarobljenih koje smo poslali u Krbavicu, a manji broj ih se uspio povući prema svom garnizonu. To je bila cijena kojom su okupatori plaćali svoju agresiju, svoju želju za ugnjetavanjem našeg naroda i ugrožavanje naše dične Like. Ni u prvom, a ni u drugom okršaju nismo imali mrtvih ni ranjenih boraca.

Nakon ove borbe Talijani su se zabarikadirali u Korenici, odnosno u zgradi gimnazije. Namjeravali smo da ih napadnemo. Iskusni drugovi iz Štaba Grupe NOP odreda za Liku, nisu to dozvolili jer zgrada je bila čvrsta kamena građevina. Naš napad bila bi teška avantura koja bi nas vjerovatno skupo koštala. Ipak, zgradu smo opkolili. Tako se ovi neprijateljski vojnici nisu mogli slobodno kretati, ni da dobiju pomoć koju su tražili od ostalih garnizona jer su se svuda po okolnim brdima nalazile zasjede ličkih partizana. Bespomoćni, u toj snježnoj zimi, zahtijevali su da ih pustimo bez borbe za Gospić. Naši su uslovi bili da ostave kompletno naoružanje i sve što se nalazi u magacinu. Nisu prihvatili naše uslove. Jednom su pokušali da se probiju, ali su odbijeni uz gubitke. U ovoj borbi, mislim da je to bilo negdje oko sela Kalebovca, i mi smo imali svoje prve žrtve. Tek kada je u proljeće 1942. godine okopnio snijeg, pristigla je Talijanima pomoć pa su se uspjeli povući iz Korenice.

U borbama koje smo vodili sa talijanskim okupatorom u periodu od 12. XII 1941. do 14. II. 1942. na terenima oko Korenice, Kalebovca, Pogledala, Čanka i Crne Vlasti poginuli su naši drugovi: Ižanin Santo Mušica, Vodičanin Niko Dunatov, iz Srime Ante Skroza Glavar, Lučanin Ante Skolabrin, Krapnjanin Nikola Jurić, Kninjanin Dušan Pajić, Kistanjac Krsto Bezbradica, te Šibenčani Dume Zjačić, Joso Berović i Nikola Jelovčić.

Poslije naših borbi narod Like se još jednom uvjerio da smo mi pravi narodni borci koji se zajedno s ličkim partizanima bore protiv okupatora i domaćih izdajnika svih boja. Narod je u nama gledao svoju braću Hrvate koji ih štite od ustaške i četničke gamadi. Vodeći krvave borbe na Pogle-

dalu, Vrhovinama, Buniću i jednom od jačih ustaških uporišta, Čanku, mi postižemo nove uspjehe na bojnom i na političkom polju. Narod nas je nazivao svojim rođenim, a kako i ne bi kada se na djelu uvjerio da smo mi istinski borci. Ovim i drugim akcijama koje smo izvodili uz pomoć ličkog naroda, udaren je čvrst temelj bratstvu i jedinstvu naših naroda koje je iz dana u dan sve više jačalo.

U teškim danima protkanim borbom i žrtvama, Dalmatinci i Ličani su postali jedno. Razlike nije bilo, a o tome najrječitije govore stihovi narodne pjesme:

Sastala se Dalmacija s Likom,
pa se ne da pokoriti nikom.

Naši uspjesi u mnogim borbama i čistoća moralno-političkog lika svakog našeg borca doprinijeli su da se narod ličkog kraja još masovnije diže na ustanak.

Na teren oko Kozjana stigla je još jedna četa Dalmatinaca. Nismo imali prilike da se sretnemo, ali su nam zadaci i ciljevi bili jednaki. Vijest o uspješnim akcijama Dalmatinaca čula se na daleko. Njih smo organizovano izvodili zajedno s ličkim drugovima što je imalo velikog značaja za naš NOP i KPJ. Tako se sjeme mržnje i nezadovoljstva koje su željeli posijati okupatori i domaći izdajnici, nije moglo razviti. Mi smo ga zajedničkim snagama na vrijeme uništili.

Te zime 1941/42. godine danonoćno smo bili na položajima premda još uvijek slabo odjeveni na jakoj hladnoći i velikoj studeni. Nekoliko naših drugova je promrzlo.

Poslije borbi oko Korenice i okolnih sela, četa je dobila naređenje za pokret. Duže vremena smo ostali na položajima oko Turjanskog, Trnavca, Agbaba i vodili borbe oko Crne Vlasti napadajući stanicu u Vrhovinama.

Držali smo položaje na brdu Cigalj. U neposrednoj blizini nalazi se selo Čanak. U njemu je hrvatski živalj koji nam tada nije bio naklonjen. Čanak smo napali, zauzeli i za kratko vrijeme napustili, povukavši se na svoje prvobitne položaje Turjanski—Trnavac.

Tog zimskog sunčanog dana dobio sam naređenje da s jednom jačom patrolom krenem u Čanak. Mislili smo da poslije našeg napada u njemu više nema ustaša i da se drže brda. U patroli nas je bilo petorica i to, koliko se sjećam: drug Maroti (koji je bio zadužen da govori na zboru u školi), Marko Baranović (konobar), Paško Škarica (đak), jedan Ličanin (koji je dobro poznavao put, a mislim da se preživao Kordić) i ja. Kada smo ušli u selo, na sokak su izašle žene, djeca i starci. Mlađih muškaraca među njima nije bilo. Sazvali smo zbor i ubrzo se škola popunila ovim življem. Dva druga ostavio sam ispred škole da stražare, a nas trojica smo ušli u zgradu. Drug Maroti je počeo da govori okupljenima o našoj borbi, objašnjavajući zašto smo mi Dalmatinci-Hrvati (kao što su i oni u Čanku, došli izdaleka da se borimo rame uz rame s braćom Srbima iz Like protiv okupatora i domaćih izdajica. Dok je Maroti govorio, na trenutak sam izašao napolje da obiđem stražare. Paško mi je rukom pokazao na uzvišicu iznad sela, primijetivši kako se neki muškarci prebacuju jedan po jedan. U tom času iz tog pravca na nas je ispaljen metak. Patroli sam izdao naređenje za povlačenje i zbor je prekinut. Povlačili smo se u pravcu kojim smo i došli. Tada smo primijetili transparent

koji je bio postavljen preko cijelog puta na ulazu u selo s parolom: »Dobro nad došli!« Zaključili smo da je ova patrola postavljena za vrijeme našeg boravka u školi i da je dobrodošlica upućena nekim drugim gostima, odnosno onima koji su ispalili metak na nas.

Ubrzo smo uvidjeli da je povlačenje u pravcu kojim smo došli nemoguće, pa smo se pod borbom počeli povlačiti u suprotnom pravcu. Ali pucnjava nije prestajala. Bile su to ustaše, do tada pritajene i skrivene, a sad su pucale na nas s okolnih uzvišenja. Povlačili smo se uzbrdo, a naše stanje je bivalo sve teže i teže. Ustaše su se spuštale s brda prema nama brzinom zvijeri. Borili smo se muški. Ovakva borba nije mogla proći bez žrtava, pa je uskoro u bedro ranjen drug Marko. Dozivao me za pomoć. Vratio sam se po njega, prebacio njegovu ruku preko svog vrata i s njim se uspio prebaciti do zaklona. Vidjelo se da će uz izvjestan napor on moći da se kreće. Maroti i Paškica su se i dalje povlačili uzbrdo prema uzvišenju s namjerom da što prije dohvate vrh. Tada sam Ličaninu Kordiću i Marku naredio da se probiju do čete i upoznaju druga Baninu sa zbivanjima. Kako bih obezbijedio njihovo povlačenje, bacio sam u pravcu neprijatelja tri talijanske bombe koje su stvorile dimnu zavjesu, a zatim počeo da pucam kako bih skrenuo pažnju na sebe. U povlačenju sam sustigao Marotija, a zatim zajedno naišli na mrtvog Paškicu koji je bio izrešetan mitraljeskim mecima. I ja sam po vratu bio lakše povrijeđen prskotinama iz tromblona (malog ručnog bacača). Maroti je u međuvremenu i dalje odstupao, a zatim me sačekao^ Bio je lakše ranjen u glavu i sav iznemogao. Kazao sam mu da smo sada samo dvojica na ovom terenu. Jedno kratko vrijeme morali smo se razdvojiti, a nama se činilo da to traje u nedogled, čitavu vječnost. Pucalo se na sve strane oko nas dok smo se spuštali šumom prema selu u blizini Čanka, čijeg se imena ne sjećam. Skriveni u šumi, oprezni, čekali smo da padne mrak. Vrijeme kao da je stalo, kao da se i ono urotilo protiv nas. Šuma nas je zaštitila. Kada je pala tamna hladna noć, nastavili smo put. Bili smo iznemogli od borbe, hodanja i gladi. Noć smo propješačili izbjegavajući svako selo.

Umor i glad su nas prisilili da u zoru navratimo u nepoznato selo prema kome su nas vodili svježi tragovi ovaca u snijegu. Stigli smo do prvih kuća sela Homoljca. Pokucali smo na prva vrata. Nepoznati glas je upitao: »Ko je?« — Odgovorili smo da smo partizani, na šta se iza vrata čulo: »Brat je mio, ma koje vjere bio«. Zatim su se vrata otvorila, a nas dvojica smo, s uperenim pištoljima ušli u kuću. Gledali smo s nepovjerenjem ljude ispred sebe, a isto tako su se i oni ponašali. Jedan od ljudi reče da je kurir iz Ličke grupe. Pokušao je da iz džepa izvuče propusnicu, ali sam ga ja spriječio u tome, uradivši to sam. Primijetivši da smo krvavi, on je počeo da priča šta se u toku jučerašnjeg dana zbilo u Čanku. Mi smo kazali da smo mi tamo bili i ispričali u detalje, rekavši im da ne znamo šta je s dvojicom drugova koje sam uputio ka četi i Banini. Tek tada je nestalo nepovjerenje. Pali smo jedni drugima u dug, topao zagrljaj. Oprali smo krv, nahranili se i odspavali 2—3 časa. Trebalo je nastaviti put prema našoj četi.

Drugovi su opremili saonice i uputili nas s vodičem za Turjanski. Usput smo svratili u Trnavac i naišli na Štab grupe NOP odreda za Liku. Susret s drugom Uzelcem bio je srdačan. Nije se mogao čudom načuditi kako smo se izvukli iz paklene ustaške vatre. U izvještaju Štaba grupe odreda za Liku naša imena su već bila unijeta u spisak poginulih. Presrečni što smo živi,

drugovi iz tehnike, koji su na šapirografu izvlačili izvještaje o borbama, šalili su se govoreći da smo im svojim povratkom »iz mrtvih« zadali novi posao. Morali su pisati i umnožavati novi borbeni izvještaj.

Nastavili smo put prema Turjanskom i stigli u svoju četu. Drugovi su nas sa zaprepaštenjem gledali, ne vjerujući svojim očima, a komandir Banina nas je nekoliko puta upitao: »Jeste li vi to, drugovi?« Maroti i ja smo sa zaprepaštenjem gledali jedan u drugoga, razmišljajući šta se to s nama dogodilo. Tada smo shvatili da je to stvarnost, da smo živi, da nas je većina na okupu, tu u našoj četi. Grlili smo se i ljubili kao najrođeniji, što i jesmo bili, jer su nas sjedinili zajednički ciljevi i zajednički napori.

Raportiravši drugu Banini, kazao sam da ne znam šta je s dvojicom drugova koje sam uputio njemu da ga informišu o događajima u Čanku i da zatraže pomoć. Tada me on odveo do njih. Oni su izvršili zadatak i izvijestili komandira o događajima. Naša četa, predvođena Anton Baninom, odmah je krenula prema Čanku i prihvatila borbu s ustašama. Tek sada nam je bilo jasno da svi oni ustaški meci nisu bili upućeni samo nama, kako nam se tada činilo.

U četi se dugo pričalo o ovom događaju. Bilo nam je žao malog Paškice koji je svoj život dao za slobodu svoje domovine.

Izvjesno vrijeme bili smo na starim položajima iznad Crne Vlasti i Vrhovina. Talijani su povremeno bezuspješno topovima tukli naše položaje. Dobro utvrđeni odbijali smo povremene napade neprijatelja.

Obzirom da je OK KPH za Dalmaciju insistirao da se naša četa vrati na teren Dalmacije, donijeta je odluka da se vratimo. Vijest o povratku u Dalmaciju primili smo s nezadovoljstvom. Niko od nas nije želio da se vrati. Pogledavali smo se, čitali jedan drugome misli iz očiju i sa lica i činilo nam se da je želja bila samo jedna — ostati. Zar sada kada smo se s narodom Like toliko zbližili, kada smo s Ličanima postali braća po oružju i po krvi, zar sada napustiti ove divne krajeve, ovaj napaćeni narod? Drugovi iz Glavnog štaba objašnjavali su nam da se u ovim krajevima ustanak razmahao, da se narod masovno diže u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. Sve nam je ovo bilo vrlo dobro poznato, jer smo i mi Dalmatinci dali svoj skromni doprinos razvoju ustanka i kovanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. I baš zato nam je teško padala pomisao na rastanak. Narod Like nam je otvorio svoja srca, pružao nam sve što se u tim teškim danima moglo pružiti i to više i prije nego svojim borcima, pa kako ga sada napustiti? Zar nije svejedno da li se borimo na terenu u Lici ili Dalmaciji? Važno je da tučemo neprijatelja, a nema slobode ni Dalmaciji ni Lici bez zajedničke borbe. Ipak, bilo je teško napustiti kraj gdje smo imali vatreno krštenje, gdje još nismo potpuno osvetili svoje pale drugove i spaljena lička ognjišta.

Pred pokret naše čete došla je ohrabrujuća vijest da se na terenu Like formira Prvi proleterski bataljon Hrvatske. Bila je to ohrabrujuća vijest, ali ne za svakoga. Drug Banina je postrojio našu četu i iz nje odvojio oko 40 drugova koji su trebali da pređu u Prvi proleterski bataljon. Na moju veliku radost među ovom četrdesetoricom bio sam i ja.

Teško smo se rastali s drugovima koji su krenuli za Dalmaciju. Mi smo pošli prema Korenici. Rastajali smo se uz našu partizansku pjesmu i dugo jedni drugima mahali sve dok su naše oči mogle nazirati kolonu.

Sedmog maja 1942. godine u Korenici je formiran Prvi proleterski bataljon Hrvatske. Za komandanta je bio postavljen drug Banina Ante. Bataljon je

bio sastavljen od prekaljenih boraca iz svih krajeva Hrvatske. Prilikom njegovog formiranja, drug Bakarić je održao kraći govor o značaju formiranja bataljona i o predstojećim zadacima i borbama. Zastavu je predao u ruke druga Vinka Lukete, kršnog Dalmatinca iz Primoštena, upitavši ga kako će braniti ovu proletersku zastavu. Odgovor je bio gromak i jasan: »Braniču je svojom krvlju i krvlju svih proletera!«

Tako je to uvijek i bilo. Zastava je bila naš simbol i onda kada nam je jbilo najteže, ona nam je vraćala optimizam i snagu.

Milan Majstorović
Mićo Medić

Formiranje i borbena dejstva Doljanske partizanske čete

U pripremama za ustanak, kao i u organizaciji prikupljanja oružja, značajnu ulogu u Doljanima odigrala je oveća grupa simpatizera KPJ, odnosno ljudi koji su sebe smatrali komunistima. Oni su svojom javnom antifašističkom orijentacijom i djelatnošću, kako pred rat, tako i u aprilskim danima 1941. i poslije njih, bili od prvorazredne važnosti i mnogo pridonijeli da nitko iz sela, unatoč velikog pritiska i brojnih traganja i premetačina, ustašama ne preda oružje. Sedamdeset ljudi iz sela sačuvalo je oružje.

Veći broj Doljančana donio je oružje vraćajući se kućama iz aprilskog rata, u kojem su učestvovala 192 borca iz Doljana. Pretežno su pripadali pukovima Jadranske divizije. U selu je prije aprilskog rata bilo 30 lovačkih pušaka i jedan karabin.[1] Pored pomenutih pušaka Doljančani su, vraćajući se kućama iz bivše Jugoslavenske vojske, donijeli, sakrili i do ustanka sačuvali puškomitraljez »Brno«, 48 vojničkih pušaka i dva pištolja.[2]

Prije rata pozitivan politički uticaj u selu vršila je grupa ljudi zaposlenih u Beogradu i drugdje. Bili su to: Rade Đapa, Nidžo Majstorović, Dušan Maj-

1 Lovačke puške su imali i do ustanka ih sačuvali: Marko Došen, IIiJa Filipović, Rade Filipović, Kojo Majstorović, Spase Majstorović, David Medić, M. Dane Medić, P. Dane Medić, Gavre S. Medić, Jandrija Đ. Medić, Mile Medić, Nikola I. Medić, Petar Medić, Uroš N. Medić, Dane Miljuš, Petar Miljuš, Đuro Obradović, Janko Obradović, Jovan Obradović, Jovo Obradović, Mile Opačić, Dušan Orelj, Mladen Orelj, Rade Orelj, Miloš Radaković, Rade Radaković, Jovan Petrović, Mile Petrović, Nikola Petrovič, Stanko Petrović, Mladen Orelj (imao je pored puške i lovački karabin). Vojničku pušku iz I svjetskog rata sačuvao je Lukica Medić Stešin.

2 Po sjećanju Đure Obradovića, predsjednika SUBNOR-a sela Doljani, inače jednog od ustaničkih komandira, na dan ustanka 1941. u Doljanima je bilo 59 vojničkih pušaka. Rekonstrukcijom je bilo moguće utvrditi imena samo 48 boraca koji su posjedovali vojničko oružje. To su: Mile Bogunović, Branko Došen, Jovo Došen, Dušan Dukić, Đuro Dukić, Petar Đaković, Ilija Filipović, Rade Filipović, Nikola D. Krneta, Dušan M. Majstorović, Dušan V. Majstorović, Gavre Majstorović, Jovo Majstorović, Mile M. Majstorović, Miliša Majstorović, Boško D. Medić, Dane R. Medić, Daniša Medić, Ilija Medić, Jovo D. Medić, Jovo R. Medić, Lazo Medić, Nikola Medić, Uroš Medić, Rade Milić, Gavre Miljuš, Jovo Miljuš, Milan Miljuš, Božo Obradović, David Obradović, Mile K. Obradović, Mile J. Obradović, Mirko Obradović, Nikola M. Obradović, Rade M. Obradović (puškomitraljez), Petar Opačić, Dušan Orelj, Stevo Orelj, Petar Pajić, Radić I. Pajić, Dane S. Petrović, Ilija N. Petrović, Petar N. Petrović, Boško Petrović, Bogdan Radaković, Branko Radaković, Nikola Radaković i Petar Radaković.

storović, Đuro Dukić, Gavre Miljuš, Mirko Medić, Ilija Medić Lujičić, Jovo Medić Lujičić, Mladen Orelj, Dušan D. Medić i Uroš Obradović. Posebno su se isticali Rade Đapa, Nidžo Majstorović i Ilija Medić Lujičić. Rade Đapa, koji je jedini među pomenutima bio član Partije, umro je još prije rata pa je njegova revolucionarna aktivnost iako vrlo plodna, bila vremenski kratkotrajna. Nidžo Majstorović se po okupaciji zemlje našao u Doljanima, ali je još prije ustanka odveden od ustaša i ubijen. Dušan Majstorović bio je u Beogradu u žandarmeriji koju je nakon jednog radničkog štrajka napustio. Odbio je da progoni štrajkaše, napustio žandarmerijsku službu i zaposlio se na obali.

Pored pomenutih, u nekoliko navrata pred rat pojavljivao se u selu Branko Medić, koji je radio u Vojno-tehničkom zavodu u Kragujevcu. Branko je boraveći u Doljanima širio napredne ideje. Za njega se znalo da je komunista. Ubijen je već 1941. od Nijemaca u Kragujevcu.

Veći je broj ljudi iz sela, naročito mladića, koji su radeći na Unskoj pruzi ili dolazeći u kontakt s organizovanim ljudima još prije rata prihvatio ideje Komunističke partije i prenosio ih na svoju okolinu. Bili su to: Đuro Keča, Milan Majstorović, Dane Medić Lijin, Mirko Medić Jocin, Mićo Medić, Petar Medić Perica, Dušan R. Obradović, Cedomir Obradović i drugi.

U selu je Partija vršila uticaj preko Gojka Polovine i Milojka Majstorovića. Simpatizersku grupu vezanu za Gojka i Milojka sačinjavali su do rata: Ilija Đapa, Stevan Filipović, Ilija Filipović, Rade Filipović, Joja Dukić, Stevan Radaković i Mile Mihić, sve ljudi bliže četrdesetim godinama.

Najuspješnija je bila politička aktivnost Milojka Majstorovića koji je 1939. godine izabran za predsjednika donjolapačke općine, iako su ga državne vlasti i narod smatrali komunistom. Okupljao je mlađe ljude, vezujući uza se i neke od onih mladića koji su radili na Unskoj pruzi.

U razvijanju političke svijesti u Doljanima i u širenju naprednih ideja neposredno pred rat, važnu ulogu igrali su i drugi članovi porodice Milojka Majstorovića. Naročito su se u tome isticali Milojkov brat Velimir i sestra Jelica. Iako je rjeđe dolazio u selo, dr Velimir Majstorović Braco nikad nije s njim prekidao vezu. Kod njega su navraćali oni koji su radili u Beogradu, a obilazili su ga i stanovnici sela koji su tražili (i dobijali) liječničku pomoć. Na inicijativu Milojka Majstorovića i uz zalaganje seoskih učitelja Miloša Tmušića i Jelice Majstorović-Tmušić, u Doljanima je pred rat osnovana nabavno-prodajna zadruga koja je pored privredne igrala i pozitivnu političku ulogu.

U Doljanima se pred rat na pozitivnim političkim osnovama počeo razvijati i kulturno-umjetnički život. Sredstvima stanovnika sela nabavljeni su muzički instrumenti i osnovana kulturno-umjetnička družina u kojoj su radili napredni mladići i djevojke. Bili su to Cedmir Obradović, Stevo-Milan J. Obradović, Milan S. Obradović, Milan Đapa, Zdravko Medić i Smilja Medić-Obradović. Društvo je u februaru 1940. izvelo dosta uspješnu priredbu, a izrazito socijalnim programom, na temu teškog položaja seljaka (Skeč »Seljačko june«). Zato su tadašnje vlasti protiv nekih omladinaca pokrenule postupak.

Doljanska četa u 1941. godini

U Doljanima su pripreme za ustanak vršene nakon napada Nijemaca na SSSR, a naročito poslije prvih vijesti o ustanku u Srbiji i Crnoj Gori. Nekoliko dana pred ustanak u selo je dospjela poruka Đoke Jovanića da se pripremi oružje i održe sastanci s ljudima koji su ga posjedovali.[3] Poruka je djelovala ohrabrujuće i uticala da se počne s otkopavanjem i pripremanjem oružja. Te vijesti prenosile su se potiho — od usta do usta — i širile se po zbjegovima i u narodu koji se sklanjao od ustaša.

Borci iz ovog sela učestvuju 27. jula 1941. u kidanju tt linija na Dabinoj strani, između Doljana i Brotnje, te na istom mjestu u borbi s ustaškom patrolom 28. jula ujutro. S borcima nekih sela srbske općine borci iz Doljana učestvovali su 28. jula 1941. u napadu na ustaško-žandarmerijsku stanicu u Doljanima. Napad je počeo oko 9 sati ujutro i selo je već nakon polsatne borbe bilo oslobođeno. Ubijene su 4 ustaše i žandara NDH, među kojima i Tomo Delač, zapovjednik oružničke postaje i zakleti ustaša od 1933. Žandar Nikola Brlečić, koji je prije ustanka o planovima i zločinima ustaša obavještavao komuniste i druge ljude u selu, predao se doljanskim ustanicima, a onda pušten da ode u svoj kraj.[4]

Zajedno s borcima drugih ustaničkih odreda, drugu po redu i veću pobjedu nad ustašama izvojevali su Doljančani na Brežinama 29. jula 1941. Toga dana oko 10 sati prije podne oveća grupa ustaša, ukrcana u tri autobusa, došla je iz Bihaća i probila se do Doljana s namjerom da prodre u Srb i uguši ustanak. Ustaše je predvodio satnik, kasnije bojnik, Veber. Ustaše su zaustavljene na Brežinama. Veliku hrabrost i umješnost pokazale su ustaničke starješine i borci. Dok su ustaše iz mitraljeza, postavljenim na autobuse, tukli po vrhovima Kalanjuše, ustanički komandiri i njihovi borci s bombama su pritajeno čekali uz cestu kojom su se približavali autobusi. Ustaše to nisu očekivale, niti su pretpostavljale takvu hrabrost i umješnost ustanika.

Mitraljezi koji su sijali vatru po vrhovima Kalanjuše, gdje se nalazio veći broj ustanika, naglo su zamukli. Na autobuse i kamione otvorena je unakrsna vatra. Vozila su se zaustavila. Grupa ustanika bacala je bombe. Ustaše koje su iskakale iz vozila, ustanici su tukli iz neposredne blizine. Stvorene su mogućnosti za angažiranje jačih ustaničkih snaga, a naročito Brezovčana i Dobroseljaca koji su bočno udarali prijeteći da ustaše potpuno odsijeku od Donjeg Lapca i Boričevca, kuda su ustaše počele bježati. Ustaše su potpuno poražene. Imali su 17 mrtvih, a zaplijenjeno je 25 pušaka, 2 puškomitraljeza, znatna municija i 2 autobusa. Autobusi su istog dana prevezeni do Srba. Jedan autobus je vozio Uroš Obradović, borac iz Doljana, a drugi su do Srba odvukla dva para volova.

Značenje pobjede izvojevane na Brežinama je veliko. Ustaše su 30. jula bez borbe napustile Donji Lapac, a zatim i Boričevac. Time je Donji Lapac bio prvo slobodno kotarsko mjesto u Hrvatskoj.

3 Poruku je od Sime Drče, lugara iz Zaklopca, primio Đuro Dukić.

4 Prema izjavi Stjepana Skurine, koji živi u Zagrebu, Brlečić je nakon puštanja u Doljanima, došao u Zagreb gdje se našao s Skurinom, kojeg je obavijestio o događajima u Lici. Skurina je kao i Brlečić do pred ustanak služio kao žandar NDH u Doljanima, gdje se patriotski držao obavještavajući ljude o ustaškim planovima,

i

t

Poslije borbe na Brežinama Doljančani su prišli stvaranju čvrste vojničke organizacije. Dana 29. jula u selu je formirano 6 gerilskih odreda jačine 30 do 60 boraca. (Kasnije, formiranjem čete, odredi su nazvani vodovima.)

Na čelu odreda bili su: Mladen Orelj (borci ispod Kozjače), Đuro Dukić (borci s Dabine Strane, Gornjeg i Donjeg Poljica), Đuro Obradović (borci iz Bijelog Brda i centra sela Doljani), Dane Medić (borci iz Prljeva i Donjeg Varoša), Dušan Majstorović (borci iz Ograđenice, ispod Debeljače i ispod Bakrača), Jovo Mandić (borci iz Bubnja i Vršina).

U odredima su postavljeni zamjenici komandira (Mirko Obradović, Jovo Opačić, Petar Pajić Pećo, Jovo Medić Lujičić i Ljubomir Medić Brzica). Jedan dio komandira i zamjenika bili su rezervni podoficiri u bivšoj jugoslavenskoj vojsci, a manji dio aktivni podoficiri ili žandari. On su imali veće vojničko iskustvo od drugih. Navedeni su u prvim borbama pokazali hrabrost, visok stepen patriotizma, a nadasve spremnost da se bore protiv neprijatelja. Takav komandni kadar u kasnijoj fazi borbe znatno je olakšavao nužna prestrojavanja, a pogotovo prerastanje borbenih odreda u kvalitetnije vojne organizacije.

U drugoj polovini augusta 1941. odredi, odnosno vodovi, svrstani su u Doljansku četu. Od šest odreda formirana su tri voda, čiji su komandiri bili: Dušan Majstorović, Đuro Dukić i Jovo Mandić.[5] Za komandira Doljanske čete postavljen je Petar Opačić Pejo. Četa je od druge polovine augusta do 6. septembra bila u sastavu 2. bataljona, čiji je komandant bio Stevo Filipović Maćuka, a politkomesar Đoko Jovanić. Bataljon je imao štab u Doljanskom Bubnju, a bio je u sastavu Drvarske brigade »Sloboda«. Bubanjski vod borio se jedno vrijeme u sastavu Beglučke čete.

Doljanska četa je vodila borbu i protiv ustaša oko Kulen Vakufa. U borbi s ustašama na Kalatima poginuo je borac Jovo Filipović.

Najuspješnija bitka koju je četa vodila u 1941. je borba s ustašama u Pištalskoj draži gdje je poražen zdrug ustaškog generala Lukića. U toj borbi Doljanska četa je imala veliku ulogu. Iz nje je izašla bolje naoružana i znatno ojačana, iako je i do tada spadala među najbolje naoružane ustaničke jedinice toga kraja.

Kako je to bilo? Nakon što je primila obavijest da neprijatelj, koji je prodro od Gračaca, već nastupa pravcem Gornji Lapac •— Boričevac — Kulen Vakuf, Doljanska četa je po naređenju Đoke Jovanića 19. augusta zaposjela cestu koja se Pištalskom dragom spušta od Boričevca prema Kulen Vakufu. Pred zasjedu čete, koja se nalazila u šumovitom kamenjaru na južnoj strani ceste, naišla je od Gornjeg Lapca i Boriičevca neprijateljska mitraljeska četa u marševskoj koloni. Na istoj strani u zasjedi su se nalazile i druge ustaničke jedinice. Iznenadnim i odlučnim napadom neprijatelj je potpuno ošamućen. Vatra sa bliskog odstojanja nanijela mu je znatne gubitke. Neprijatelj je na popriŠtu ostavio pravi otkos leševa. Uključujući i one koji su u proganjanju kasnije sustizani, neprijatelj je imao 126 mrtvih i 26 ranjenih. Zarobljeno je 90 domobrana. Zaplijenjeno je 190 pušaka, 11 puškomitraljeza, **7** teških mitraljeza i na desetke hiljada metaka.[6]

5 Kasnije ga zamijenio Jovo Medić Lujičić.

6 Prema neprijateljskim podacima u borbama od .18. do 19. augusta 1941. je poginulo, ranjeno ili nestalo 6 oficira, 17 podoficira i 189 vojnika — ukupno 212. Gotovo svi gubici bili su u Pištalskoj draži, Zb. NOR, v, knj. I, str. 353.

U ovoj borbi posebno se istakao Rade Obradović Mišin iz Doljana. Mi smo imali dva poginula borca i obojica — Nikola Đaković i Milan Obradović pripadali su Doljanskoj četi. Od zaplijenjenog oružja borcima Doljanske čete pripalo je 50 pušaka, 5 puškomitraljeza i jedan teški mitraljez »švarđoze«. Tako je naoružanje Doljanske čete 19. augusta naraslo na: jedan teški mitraljez, 6 puškomitraljeza i preko 90 pušaka. Od tada četa ima i posebno mitraljesko odjeljenje. Samo tri sedmice i dva dana iza dizanja ustanka, četa je izrasla u dobro naoružanu vojnu jedinicu koja se po brojnosti, i naoružanju, ali i po odlučnosti, srčanosti i vještini boraca i njihovih starješina mogla uhvatiti u koštac i s jačim neprijateljskim snagama. Poslije pobjede u Pištalskoj draži, četa je po borbenom iskustvu, a,,pogotovo po svojoj vatrenoj moći, predstavljala snagu osrednjeg partizanskog bataljona.

Uspjeh u Pištalskoj draži, pored vojničkog, ima još veći politički značaj. Zarobljeni domobrani najprije su sprovedeni u Drvar, a zatim pušteni. Taj akt mnogo je značio za afirmaciju ustanka. Humani postupak sa zarobljenicima ustaše i Pavelić nisu mogli sakriti jer oslobođeni zarobljenici nisu ćutali.

Nakon vrlo uspješne akcije u Pištalskoj draži, Bubanjski vod učestvovao je koncem augusta 1941. u uspješnoj akciji na neprijateljski garnizon u selu Vrtoču. Neprijateljskim snagama u Vrtoču zadani su veliki gubici. Zaplijenjena je velika količina ratne opreme. Bubanjski vod zaplijenio je i dobio 1 puškomitraljez, 25 pušaka i znatne količine municije. Početkom septembra uslijedile su borbene akcije od Ćukova do Kulen Vakufa i na Covci. U tim je borbama učestvovao i vod boraca Doljanske čete. Oko Covke i na Prkosima u sukobu s Veberovim ustašama, koji su se izvlačili iz Kulen Vakufa, iz Doljanske čete poginuli su: Rade Obradović i Stevo Orelj.

Završetkom borbi oko Kulen Vakufa, Doljanska četa ulazi u sastav Lapačkog bataljona čiji je komandant bio Stojan Matić. Ona već 10. septembra odlazi na Drenovaču radi zaštite oslobođenog teritorija iz pravca Bihaća. Do tada je iz sela u raznim borbenim akcijama učestvovalo oko 300 ljudi. U borbene akcije i na držanje položaja, radi zaštite oslobođenih sela, borci su išli na smjenu jer nije bilo dovoljno oružja da se svi odjednom naoružaju. Po okončanju borbenih akcija oko Kulen Vakufa, u selu su formirane tri čete. Svaka od ovih četa predstavljala je smjenu koja je odlazila na Drenovaču. Pri formiranju smjena (četa) vodilo se računa da u svakoj bude podjednak broj onih koji su ranije služili vojsku ili se prekalili i stekli vojničko iskustvo. Komandiri četa (smjena) bili su: Petar Opačić, Đuro Dukić i Dušan Majstorović. Doljanska četa predstavljala je i na Drenovači znatnu zaštitu jer je raspolagala s oko 100 pušaka, 6 puškomitraljeza i jednim teškim mitraljezom.

Kada je druga smjena Doljanske čete bila na Drenovači, potkraj septembra, jača ustaška grupacija iz Bihaća prodrla je preko Ripačkog klanca za Vrtoče i Kulen Vakuf. Veći dio boraca ove smjene Doljančana, predvođen Stojanom Matićem, prebacio se preko Une da bi u području Lipe u Dubo-
skom pružio otpor ustašama. Ostali borci Doljanske čete prebačeni su s Drenovače u selo Ostrvicu i na Ljuticu, zapadno od Kulen Vakufa, u kojem su se nalazile ustaše. U pokušaju da prije ustaša izbiju na Kulinu, ustaše su uspjele uhvatiti borca Jovu Obradovića.

Zapaženu ulogu imala je Doljanska četa u sastavu Lapačkog bataljona i pod komandom Stojana Matića u borbama protiv ustaša od 5. do 8. oktobra na prostoru od Kulen Vakufa, preko Donjeg Lapca, do Kruga i Drenovače.

Ustaška grupacija koja je pod vodstvom pukovnika Matagića i bojnika Vebera iz Bihaća preko Vrtoča prodrla u Kulen Vakuf, s namjerom da uguši ustanak u jugoistočnoj Lici i dijelu Bosanske krajine, bila je osujećena. Nakon što je 3. oktobra na Covci ostala bez svog štaba koji je likvidiran od odreda »Capajev«, pod komandom Đoke Jovanića, ova neprijateljska grupacija bila je prisiljena da se naglo izvuče iz područja Kulen Vakufa. Neprijatelj je računao da će se natrag u Bihać najlakše probiti preko Donjeg Lapca, dolazeći Drenovači s juga. On je pod zaštitom artiljerije 5. oktobra ujutro krenuo iz Kulen Vakufa na proboj prema Boričevcu i Donjem Lapcu. U trodnevnim borbama neprijatelju su naneseni veliki gubici. Ustaše su imale preko stotinu mrtvih i ranjenih. Doljanska četa je imala vidnog udjela u zarobljavanju topa u Krugama, jednog kamiona i druge ratne opreme. U posljednjem sukobu, koji su s ustašama 1941. imali partizanski borci na području donjolapačkog kotara, poginulo je i 7 partizana. Među njima su i trojica boraca iz Doljana: Bogdan Radaković, Ilija Majstorović i Jovo Petrović.

Intenzivan politički rad

Doljanska četa se stvarala, razvijala i prerastala u pravu partizansku jedinicu ne samo u procesu žestokih oružanih borbi, u kojima je prolijevala krv i davala živote, već i u procesu aktivnog političkog suprotstavljanja zakulisnim makinacijama talijanskih fašista i četnika. Politički rad u četi jačao je njeno borbeno jedinstvo i činio je sposobnom da se suprotstavi planovima okupatora i njegovih slugu.

Na području donjolapačkog kotara talijanske okupacione trupe su se pojavile kada su propale sve nade da će ustaše moći ugušiti ustanički pokret predvođen Komunističkom partijom Jugoslavije. Od 27. jula do 7. oktobra bilo je potučeno nekoliko krupnijih ustaških vojnih formacija. U borbama su im oteti autobusi, kamioni pa čak i teški topovi;. Ustaše su potučene u 12 većih borbi, a nisu dobile ni jednu borbu koju su vodile s ustaničkim odredima. Ubijeno je na stotine pripadnika ustaških formacija s čitavim štabovima, oslobođena su mnoga mjesta, a ustaše u Bihaću, Gračacu i Gospiću strepile su pred partizanskim odredima.

Cim su bez borbe ušli u Srb, a kasnije i u Donji Lapac, talijanski fašisti su i na ovom prostoru obilato koristili ustaške zločine da bi nahuškali Srbe protiv Hrvata i Muslimana. Oni su od prvog dana, dajući pojedinim velikosrbima utočište na teritoriju Dalmacije, radili da se što- više produbi jaz između Srba i Hrvata. Talijanski okupatori su dali oružje ustašama da, na njihov račun vrše pokolje Srba, a istovremeno su preko četničkih elemenata podsticali Srbe protiv Hrvata. U tome su vidjeli veliku mogućnost ostvarenja svojih pretenzija.

Ne bi se moglo kazati da ta taktika nije imala nikakvog uspjeha u Doljanima. Njihov privremeni uspjeh je u početku uticao da se dio ustaničkih snaga pasivizira. Poslije razbijanja ustaških snaga u oktobru i povratka boraca s Drenovače svojim kućama, jedan dio boraca-Doljančana nije bio pripravan za borbu protiv Talijana. U tom momentu oni su se zanosili iluzijama kako je moguće braniti se od ustaša, a da se ostane u miru s Talijanima. Nitko od boraca, koji nisu bili spremni i nisu shvatili potrebu borbe protiv Talijana, nije podržavao četnike, niti su četnici i njihove vođe Stevo

Rađenović, Jovo Keča, Pajica Omčikus, Iso Lukić i drugi imali uticaja na doljanske borce, iako su u više navrata pokušali u Doljanima naći pristalice.

Politička djelatnost u kotaru Donji Lapac, pa time i u Doljanima, prvih mjeseci nakon ustanka bila je neznatna. Nisu dovoljno objašnjena ni najosnovnija pitanja NOB-e. Narod je bio u potpunosti spreman da se bori protiv ustaša i u tim je borbama pokazao veliku hrabrost i visoku svijest. Poslije prvih nedozvoljenih postupaka i osvete pojedinaca nad nedužnim hrvatskim i muslimanskim stanovništvom, narod je brzo shvaćao da bez bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i drugih naroda Jugoslavije neće biti uspjeha u NOB-i. Okupacijom kotara od Talijana iznenađen je ne samo narod, već dobrim dijelom i partijsko rukovodstvo koje se u prvom momentu nije snašlo, niti je imalo jasnu predodžbu što treba raditi. Ubrzo je Uz pomoć Okružnog komiteta KPH za Liku organizirana svestrana politička aktivnost i mase boraca su kroz relativno kratko vrijeme bile spremne da stupe u borbu protiv Talijana.

Bilo je očito da će se i u Doljanskoj četi vršiti izvjesno prestrojavanje. Zaista, ubrzo je počeo proces u kojem su se ljudi dijelili za borbu s talijanskim okupatorom i za čekanje.

U Doljanskoj četi izdvajala se grupa od četrdesetak boraca, koja je čvrsto stajala na pozicijama beskompromisne borbe protiv talijanskih okupatora i njihovih slugu četnika. Među njima su se isticali već pomenuti pojedinci a i drugi što su prije rata bili povezani s naprednim radničkim pokretom.

Aktiviranjem na borbu protiv talijanskih okupatora stvoren je siguran oslonac u selu, tim više što su se među onima koji su aktivno radili na organizaciji partizanske jedinice, nalazili komandiri vodova u selu: Dušan Majstorović, Đuro Dukić i Jovo Mandić. Ugled komandira vodova bio je na zavidnoj visini i on se u velikoj mjeri reflektirao na borbena opredjeljenja. U decembru Mirko Medić, Đuro Keča i Jovo Mandić odlaze u bataljon »Marko Orešković«. Na mjesto Jove Mandića za komandira Bubanjskog voda izabran je Jovo Medić Lujičić, čvrsto opredijeljen na strani partizana.

Uz pomoć partijske organizacije Donji Lapac, partizanska organizacija u selu koja je od oktobra i nadalje počela ne samo da oživljava, nego i da se samoorganizira, imala je neodložan zadatak da sve borce, pogotovo one koji su se kroz dvomjesečne borbe iskazali junaštvom, pripremi na borbu protiv talijanskih okupatora. To se moglo postići samo masovnom političkom aktivnošću, smišljenom organizacijom i strpljivim i upornim radom na učvršćivanju i objedinjavanju rada partizana u selu. Ističući da se ustaše i drugi petokolonaši održavaju samo zato što su pod oružanom zaštitom svojih gospodara, aktivisti u selu morali su uložiti napore da mase boraca ponovo pokrenu u borbu i da ih uvjere kako je borba protiv talijanskih okupatora glavni zadatak. Trebalo je narodu i masi boraca objasniti složenu vanjsku i unutrašnju vojno-političku situaciju i uliti im više vjere u vlastitu pobjedu. To nije bilo lako jer je to trebalo učiniti baš u vrijeme kada je fašizam vojnički bio najjači, kada su Nijemci bili pred Moskvom. Najvažnije je bilo objasniti zakulisnu igru Talijana u odnosu na ustaše i uvjeriti boračke mase sela u jedinstvo interesa ne samo Srba i Hrvata, već svih naroda Jugoslavije. Trebalo je političkom aktivnošću stvoriti i izgraditi antifašističke organizacije pokreta koje će nositi teret borbe.

Od 8. oktobra 1941. do 27. februara 1942. na području kotara nije bilo oružanih borbi. Zatišje je korišteno za politički rad u kojem su se borci Doljan-

ske čete upoznavali s ciljevima NOB-e. Težište je bilo na pripremanju ljudi za borbu protiv Talijana. U političkom radu korištene su akcije, uspjesi i popularnost odreda »Čapajev« i »Marko Orešković«. Od početka decembra 1941. pa do konca februara 1942. nije prošla ni jedna nedjelja, a da u selu nije održan neki masovni zbor na kojem su prisustvovali svi borci iz sela. Uži sastanci i dogovori održavani su skoro svakodnevno. Na zborovima su čitani članci iz lista »Lički partizan«. Najveći interes vladao je za vijesti s istočnog fronta i za borbe koje su vođene pred Moskvom.

Ocjenjujući da postoje uslovi da se ubrzo svi borci iz Doljana opredijele za borbu protiv Talijana, težište rada usmjereno je na povezivanje i uključivanje u jedan vod svih koji su već tada bili spremni da se bore. Komandir novoformiranog voda bio je Dušan M. Majstorović. Postojali su uvjeti da se formira i pokretna partizanska četa spremna da se bori i van svog teritorija. Kada je vod bio formiran i spreman da napusti selo i ode po sugestiji partijske organizacije Donji Lapac, vod je ostao u selu kako bi se ubrzalo formiranje Doljanske čete.

Opredjeljenje Doljana za borbu protiv talijanskih okupatora imalo je velik značaj i za druga sela. Borci iz Doljana bili su već afirmirani u borbama protiv ustaša kao borbeni, sposobni i disciplinirani. Zato je nastavljena intenzivna politička djelatnost na uključivanju svih boraca sela u borbu protiv Talijana i četnika. To je bio osnovni politički zadatak koga je postavila partijska organizacija Donji Lapac. Strpljivim radom i svakodnevnom političkom djelatnošću za relativno kratko vrijeme postignut je potpuni uspjeh. Koncem oktobra održan je veliki narodni zbor u gaju kod kuće Joje Dukića. Na zboru je bilo više od 350 Doljančana, a o vojno-političkoj situaciji u svijetu i kod nas, o borbama Crvene armije i saveznika govorio je Gojko Polovina. Informirao je narod i borce o borbama partizana u Srbiji, Bosni i Crnoj Gori, naglasio potrebu jačanja bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda i izvijestio o pripremi za borbu protiv Talijana. Zbor je trajao više od 3 sata, a postavljeno je i više pitanja.

U Bubnju je tih dana održan sastanak u kući Vase Petroviča. Prisustvovali su borci iz Bubnja i Vršina. Govorio je Gojko Polovina.

Posebno značajni sastanci svih aktivista održani su 17. decembra u kući Marice Pajić i zbor boraca Doljančana 21. decembra 1941. u doljanskoj školi. Veći broj užih sastanaka i dogovora aktivista održavan je u kući Jove Medića Braće. Jovo — Braćo bio je borac, kao i sinovi Zdravko i Dane. Supruga Milka je prva predsjednica AFŽ-a u Doljanima, a kćeri Mara i Koviljka, skojevke.

Da bi se u planiranu akciju unijelo što više osmišljenosti i objasnilo u kakvim uslovima i okolnostima treba da se povede borba protiv Talijana, pripremljeni referat pročitan je na sastanku 17. decembra.

Zbor boraca upoznat je s više detalja o konkretnoj situaciji u selu. Cilj informiranja o nepoznatim ili manje poznatim stvarima sastojao se u tome da se nosioci određenih negativnosti politički razobliče i da ih se može označiti kao kolebljivce. Prije zbora zauzet je stav da se ne ide s konkretnim imenima, već samo pojavnim oblicima i načinima štetnog djelovanja. Pojedinci su se prepoznali, a i drugi su bez teškoća zaključili na koga se što može odnositi.

Izlaganje se sastojalo iz dva dijela. Prvi dio objašnjavao je vojno-političku situaciju u svijetu i našoj zemlji, a drugi o: stanju u selu, proteklim borba-

ma i akcijama, junaštvu boraca i njihovoj spremnosti da se bore protiv svih neprijatelja (uključujući i borbu protiv talijanskih fašista), štetnom radu pojedinaca koji su bili protiv borbe s talijanskim okupatorima, planovima neprijateljskih elemenata van Doljana, posebno četničkih vođa iz Srba koji su ulagali napore da Doljansku četu uključe u samozvani puk »Kralj Petar«.

Na užem sastanku, održanom 17. decembra u kući Marice Pajić (majke tro-jice partizanskih boraca Ilije, Milana i Davida) svih 46 učesnika ovog savjetovanja prihvatilo je zaključak da se sa stavovima ovog sastanka ide na zbor svih boraca sela. Učesnici ovog skupa preuzeli su obavezu da prije narednog zbora svih boraca sela i na zboru zastupaju usvojene stavove.

Naredne nedjelje 21. decembra održan je zbor svih boraca. Pročitan je pripremljeni referat.[7] Najveći interes izazvao je onaj dio izlaganja gdje se govorilo o stanju u selu, makinacijama pojedinaca koji su smatrali da za borbu još nije vrijeme. I na tom zboru kao i na prethodnim, iako manje, bilo je otpora borbi protiv Talijana. Unatoč toga, pobijedila je orijentacija čitavog sela za borbu protiv Talijana. Po diskusiji i držanju prisutnih bilo je očito da je mali broj onih koji su do tada pružali otpor borbi protiv Talijana. Bio je to rezultat šireg političkog rada i općih vojno-političkih zbivanja u svijetu i u našoj zemlji.

Došlo je do dijeljenja ljudi. Netko je izbacio parolu da oni koji su za borbu protiv talijanskih fašista, pređu iz velike u malu školsku dvoranu. Ubrzo se napunila mala dvorana i široki hodnik. Postalo je jasno da je mala dvorana tijesna za sve koji su za borbu protiv okupatora. U maloj dvorani je nastavljeno upisivanje dobrovoljaca u Doljansku partizansku četu. Upis je vršio Dane Medić Lujin.

Broj upisanih je dostigao brojku od 170 ljudi, ali je i dalje nastavljeno s upisivanjem. Mala grupa ljudi koja je ostala u velikoj dvorani, prelazi u hodnik koji je vodio prema prepunoj maloj dvorani. Svi borci su se povratili u veliku dvoranu u kojoj je nastavljen rad. Prestao je svaki vidniji otpor pojedinaca koji do tada nisu bili spremni da se bore protiv Talijana.

Tada je prema raspoloživom oružju odabrano 90 boraca za četu. Na zboru je donesen i važan zaključak da svi koji nisu ušli u sastav čete, dobrovoljno predaju oružje mlađim ljudima koji su odabrani da učestvuju u borbama protiv Talijana. Bez pogovora to je i učinjeno.

Istovremeno proglašeno je reorganiziranje Doljanske čete i njeno prerastanje iz ustaničke-gerilske u Doljansku partizansku četu koja je tog dana po prvi put, pored komandira, dobila i političkog komesara. Komandir čete ostao je Petar Opačić, a za političkog komesara izabran je Milan Majstorović. Komandiri vodova su ostali Dušan Majstorović, Đuro Dukić i Jovo Medić Lujičić. Doljanska četa je s tim komandnim kadrom učestvovala u borbi protiv Talijana i četnika u Srbu.

Od tada, pa do početka borbe s Talijanima, u četi se još intenzivnije razvijao politički rad. Dolaskom Perice Dozeta za sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, početkom januara 1942. veze s Kotarskim komitetom postale su još intenzivnije, a politički rad u selu još plodotvorniji i sadržajniji. Dozet je dolazio i u Doljane na sastanke. Uporno i strpljivo je objašnjavao ciljeve NOB-e. S velikim uspjehom je razobličavao zakulisnu politiku talijanskih okupatora i njihovih slugu četnika. Značajnu pomoć na uključiva-

7 U sastavljanju referata učestvoval su: Milan Majstorović, Mićo Medić, Dušan Majstorović, Đuro Dukić i Jovo Medić Lujičić.

nju naših boraca u oružane akcije protiv talijanskih fašista, pored Kotarskog komiteta, pružao nam je i Okružni komitet KPH za Liku. U nekoliko navrata u selo na sastanke dolazili su partijski kadrovi koje je upućivao Okružni komitet. Pored ostalih, dolazili su Perica Kleut i Slobodan Uzelac.

U februaru 1942. od najaktivnijih omladinaca i omladinki sela stvorena je skojevska organizacija čiji je sekretar bio Mićo Medić. Od osnivanja pa do završetka borbi na Srbu (27. III 1942) postojala je jedinstvena skojevska organizacija za selo i Doljansku četu. Tada je razdvojena na dvije odvojene organizacije: skojevsku organizaciju u Doljanskoj četi i na skojevsku organizaciju koja je djelovala u selu.

U političkim akcijama i okršajima tokom šestomjesečnog perioda, četa je odbranjena od nasrtaja četničkih elemenata izvan sela. Kroz to vrijeme neprijatelj nije mirovao. Pokušavao je da četu razbije i podredi svom uticaju.

Još na zboru u Doljanima, 19. oktobra 1941, razbijen je pokušaj Mane Rokvića, Pajice Omčikusa i Ise Lukića da se borci ustaničke Doljanske čete pokrenu i odvedu na veliki »ustanički zbor« na Medenom polju kod Bosanskog Petrovca, iza čega su se krili zakulisni planovi četničkih vođa. Na tom zboru je trebalio isprovocirati sukob s borcima Krajiškog partizanskog odreda i u zametnutom metežu likvidirati štab Ljube Babića. Borci Doljanske čete su na pomenutom zboru u Doljanima podržali istupanje Gojka Polovine, sekretara Kotarskog komiteta Partije, koji se zalagao za nastavljanje oslobodilačke borbe i odbacivanje neprijateljske linije koju su zastupali Mane Rokvić, Pajica Omčikus i Iso Lukić.

U novembru je onemogućen pokušaj četničkih vođa iz Srba da svojom dezinformacijom Doljansku četu gurnu u bratoubilački rat s borcima Hrvatima koji su se zadržali u Dobroselu na putu iz Dalmacije za Korenicu, gdje su išli da se bore protiv fašista. Naime, ljudi iz četničkog »štaba« u Srbu pronijeli su vijest da su se u Dobroselu pojavile ustaše. Računali su da će tom varkom obmanuti Doljančane, uvući ih u zločin, a zatim privući na svoju stranu. Varka nije uspjela jer su borci Doljanske čete, čim su stigli u Dobroselo, sa zadovoljstvom prihvatili objašnjenje Gojka Polovine da se ne radi o ustašama, već o partizanskim borcima, Hrvatima, koji su iz Dalmacije došli u Liku da pomognu u borbi protiv neprijatelja.

Posljednji otvoreni pokušaj neprijatelja da skrene Doljansku četu s njenog borbenog puta izvršen je 22. februara 1942. Ljudi iz okolice Srba nagovaraju Doljančane da se odreknu partizanskog imena. Četa je trebala da uđe u »bataljon ni četnički ni partizanski«, kako (po zagovornicima te linije) ne bi svojim partizanskim imenom »izazivali Talijane«. Zahvaljujući'patriotskom držanju gotovo svih boraca i zalaganju Dušana Majstorovića, Mladena Orelja, Milana Majstorovića i Miće Medića, koji su po nekoliko puta izlazili na govornicu i ukazivali da se iza te ideje kriju neprijateljski planovi, osujećen je i taj posljednji otvoreni pokušaj neprijatelja da razbije Doljansku partizansku četu.

Istoga dana u Doljanima je četnicima zadat velik udarac. U selu su uhapšena trojica četničkih vođa, koji su se zadržali na putu od Udbine i Lapca za Srb, gdje su s četničkim vođama trebali poraditi da se osujeti uspjeh partizanskog napada na talijanske garnizone u Donjem Lapcu i Srbu.[8] Uhapšeni

8 Hapšenje su samoinicijativno izvršili omladinci Dane, Mićo i Sveto Medić, uz pomoć Smilje Medić — Ilijine iz Doljana i Nikole Medića Stevina iz Martin Broda. Uhapšene je u Oraovac, gdje s nalazio Stab Stojana Matića, sprovela grupa posebno odabranih boraca, u kojoj su se, pored ostalih, nalazili zdravko Medić, Stevo i Uroš Obradović.

su Stanko Šakić, Nikola Korać i Nikola Mileusnić. Šakić je bio delegat Draže Mihailovića. Kod uhapšenih su pronađeni planovi za stvaranje četničkih pukova i leci u kojima se poziva na likvidaciju rukovodilaca ustanka: Jakova Blaževića, Đoke Jovanića, Ljube Babica i drugih.[9]

Prve borbe s talijanskim fašistima i četnicima

Prilikom napada na talijanski garnizon u Donjem Lapcu, koncem februara 1942, četa je dijelom svojih snaga zatvarala pravac prema Srbu, a dijelom, baš u momentu okončavanja borbi na Lapcu, stigla do Gajina. U borbama nije učestvovala samo zato što je neprijateljski garnizon brzo pao.

Početkom marta četa učestvuje u napadu na Srb, a od tada i poslije djeluje kao čvrsta i vrlo pokretna partizanska jedinica. U njena tri voda djeluje 90 boraca. Prvi, drugi i treći vod su Doljančani, a za vrijeme borbi na Srbu, i kasnije, četi je pripojen i vod Dobroseljana. Ceta formacijski djeluje kao 3. četa bataljona »Stojan Matić«. U tri doljanska voda bili su svrstani ovi borci: Bogunović Mile Branko, Bogunović Nikole Rade (poginuo 1944. kod Travnika kao borac u 6. diviziji), Bogunović Mile Predrag (poginuo 1945. godine kod Sida kao komandir voda u 6. diviziji), Divjak Mile Stevo, Došen Petra Jovo (poginuo 1942. na Srbu kao borac Doljanske čete), Došen Rade Jovo (poginuo 1943. u Tiškovcu kao komandir voda u 19. diviziji), Došen Gavre Nikola (poginuo 1943. u Bosni kao borac u 6. diviziji), Dukić Petra Đuro, Dukić Nikole Jovo (umro poslije rata), Dukić Đure Rade (poginuo 1942. na Velikoj Popini kao borac Doljanske čete), Đaković Davida Stevo (poginuo 1943. u Dalmaciji kao borac u 6. diviziji), Đapa Marka Milan, Đapa Jovana Mile (poginuo 1942. na Velikoj Popini kao borac Doljanske čete), Đapa Petra Rade, Đilas Dmitra Đuro, Filipović Petra Marko, Jeličić Ilije Rade (poginuo 1944. na Dabinoj strani kod Doljana), Krneta Dane Milan (poginuo 1943. kod Metka kao borac 6. divizije), Krneta Jovana Vid (poginuo na Zelengori 1944. kao komandir voda u 6. diviziji), Krneta Davida Nikola, Majstorović Miloša Dušan, Majstorović Vase Dušan, Majstorović Rade Milan, Majstorović Marka Miliša (poginuo 1942. u Komiću kao komandir čete u 6. diviziji), Majstorović Petra Vajo (umro poslije rata), Majstorović M. Vid (poginuo), Medić Luje Dane (umro poslije rata), Medić Stanka Dane (poginuo 1943. kod Dalmatinske Krupe kao komandir voda u 19. diviziji), Medić Nikole Daniša (poginuo na Kamenskom 1943. kao borac Drugog ličkog područja), Medić D. Dušan, Medić Nikole Dušan (umro u Doljanima od tifusa 1943. kao borac 6. divizije), Medić Đujana Dušan, Medić Mile Đuro, Medić Miloša Ilija (umro poslije rata), Medić Đujana Jandrija, Medić Steve Jovo (poginuo 1942. kod Rakovice kao borac 6. divizije), Medić Z. Jovo (umro poslije rata), Medić Dane Ljubomir Dane (poginuo 1945. godine kod Sida kao major — komandant 3. brigade 6. ličke proleterske divizije), Medić Petra Mićo, Medić Petra Mirko, Medić Miloša Nikola, Medić Stevana Nikola (umro poslije rata), Medić Bože Petar, Medić Davida Petar, Medić Milana Rade (poginuo 1943. kao komandir voda u 19. diviziji), Medić Luke Stevan (poginuo 1943. kod Dalmatinske Krupe kao borac 19. divizije), Medić Jove Zdravko (poginuo 1945. u borbama za Rijeku

9 Sva trojica četničkih vođa su po vojnom sudu osuđeni na smrt i strijeljani.

kao obavještajni oficir 5. brigade 19. divizije). Medić Dane Jovo (poginuo 1942. na Kosinju kao borac u 6. diviziji), Medić M. David (poginuo 1944. kao borac 6. divizije), Medić Nikole Ilija (umro od tifusa 1943. u Doljanima kao borac 19. divizije), Medić M. Stanko (poginuo 1943. kod Plavna kao borac 6. divizije), Medić Davida Svetozar (poginuo 1943. u Istri kao oficir OZN-e), Medić Davida Boško, Medić Dmitra Boško, Medić Đujana Milan (poginuo 1943. kod Oklaja kao borac 19. divizije), Mikić Dane Rade (poginuo marta 1942. u borbama na Srbu kao borac Doljanske čete), Miljuš Nikole Dane (poginuo 1942. kod Poduma kao borac udarnog bataljona), MiljušPetra David, Miljuš Luke Gavre (umro poslije rata), Miljuš Dane Jovo (umro poslije rata), Obradović Miloša Božo, Obradović Đure Čedomir, Obradović Dane Jovo (umro poslije rata), Obradović Rade Milan (umro poslije rata), Obradović Jovana Mile (poginuo 1943. kao borac 19. divizije), Obradović Rade Mirko, Obradović Jove Petar, Obradović Miloša Rade (poginuo 1942. u Lovincu kao komandir voda u 6. diviziji), Obradović Mile Uroš (poginuo marta 1942. u borbama na Srbu, kao borac Doljanske čete), Obradović Mile Stevo (poginuo 1943. na Malovanu kao operativni oficir bataljona u 19. diviziji), Opačić Dane Joje, Opačić Rade Dane, Opačić Nikole Jovo, Opačić Dane Petar-Pejo (poginuo 1944. u Bosni kao komandir čete u 6. diviziji), Orelj Save Dane (umro poslije rata), Orelj Rade Lazo, Orelj Jovana Mladen, Pajić Jove Ilija (umro poslije rata), Pajić Nikole Milan (poginuo 1943. kod Drniša kao komandir čete u 19. diviziji), Pajić Ilije Rade (umro poslije rata), Petrović Dane Boško (poginuo marta 1942. godine u borbama na Srbu kao borac Doljanske čete), Petrović Stevana Dane (poginuo 1944. kod Kulen Vakufa kao komesar radionica II ličkog područja), Petrović Nikole Ilija, Radaković Mile Đuro (poginuo 1942. na Velikoj Popini kao borac Doljanske čete), Radaković Davida Jovica, Radaković Laze Milan, Radaković Rade Milan, Radaković Luke Mane (poginuo 1943. u Dalmaciji kao intendant bataljona u 19. diviziji), Sekulić Jove Milan (poginuo 1944. kao komandir čete u 19. diviziji) i Pajić Nikole Đoko.

U Dobroseljskom vodu, koji je još za vrijeme borbi na Srbu pripojen Doljanskoj četi (3. četi bat. »Stojan Matić«), bilo je 39 boraca: Banjac Petra David, Beslać Rade Mile (poginuo), Beslać Laze Dušan, Beslać Ilije Stevo, Duraković Jandrije Petar, Grozdanić Jove Mladen, Kantar Gavre Nikola (poginuo poslije rata), Kantar Sime Mladen, Kantar Mile Milan, Kantar Jove Mirko, Kantar Stevana Jovo, Mandić Nikole Nikola, Mandić Nikole Jovo, Mandić Davida Vlade (poginuo), Mandić Mile Dušan (umro od tifusa za vrijeme rata), Medić Dane Ilija, Medić Rade Dušan (poginuo), Medić Nikole Đuro, Medić Nikole Milan, Milanović Nikole Rade, Pećanac Nikole Dušan, Polovina Stevana Gojko-Gojo (poginuo), Polovina Dane Barabica (umro poslije rata), Polovina Jove Momčilo (poginuo), Polovina Rade Dušan (poginuo), Polovina Save Boško (poginuo), Polovina Dušan, Polovina Stevana Nikola, Popović Milana Rade (iz Martin Broda), Šarac Nikole Mićo (poginuo), Šarac Luke Ilija, Štikovac Save Stevo, Štikovac Dmitra Zdravko (poginuo), Štikovac Petra Jovica, Štikovac Petra Miljenko (umro u ratu), Tizić Z. Mićo (poginuo), Tizić Obrad (poginuo), Vojnović Dušan (umro poslije rata), Vukša Gavre Milutin (umro poslije rata).

Pored navedenih boraca iz Dobrosela, u borbama s Talijanima u Donjem Lapcu i Srbu kao pripadnici bataljona »Marko Orešković« učestvovali su Dobroseljani: David Kantar, Mane Medić, Nikola Milanović, Gojko Polovina

(teže ranjen u borbi na Srbu), Đuro Polovina, Vojin Polovina, Nikola Vukša Braco, Jovo Vukša i Đuro Vukša.

Zajedno s krajiškom jedinicom, bataljonom »Marko Orešković« i po jednom četom iz bataljona »Ognjen Priča« i »Stojan Matić«, Doljanska četa je, noću 4/5. marta 1942. krenula u napad na Srb, u kojem se nalazio bataljon talijanskih crnokošuljaša. Doljančani su se po nepovoljnom vremenu primicali Subotinu brdu. Puzali su k njegovom vrhu s ciljem da preko njega upadnu u prve kuće. Ogrnuti bijelim plahtama borci su htjeli da se nevidljivi dokopaju kamenih kuća u kojima je bio neprijatelj. Borci Doljanske čete (tada 3. čete bataljona »Stojan Matić«) u zoru su zadržani ispred vrha Subotina brda. Nepomično su ležali na snijegu od zore do mraka. Od vlastite topline pod njima se topio snijeg i ispod njih otjecala voda. Ležali su na dostignutim pozicijama i otvorili vatru na utvrđenog neprijatelja. Zaustavljene su i ostale čete. Neprijatelj se nije dao iznenaditi. Uporno se branio iz pripremljenih rovova i kamenih zgrada koje su međusobno bile povezane saobraćajnicama. Ni borci Doljanske čete nisu se dali otjerati s pozicija koje su osvojili. Trpjeli su jaku vatru od neprijateljskih mitraljeza, bacača mina, avionskog bombardiranja i mitraljiranja. Subotino brdo zauzeto je jurišem tek 12. marta. Plaćeno je krvlju i životima. Na njemu su pali neustrašivi borci Uroš Obradović i Jovo Došen. U žestokim borbama koje su potrajale sve do 25. marta, Doljanska četa je izgubila još dvojicu boraca. Junački su pali Rade Mihić i Boško Petrović, borci Bubanjskog voda.

Talijanima u Srbu nije preostalo nego da se pokušaju izvući prema Otriću od kuda su im 25. marta došli u pomoć dijelovi 151. puka divizije Sassari. Pred izvlačenje iz Srba zaprijetila je opasnost da fašisti otmu top koji je omladina po velikom snijegu i na leđima prenijela od Ljubova do Srba. Top je bio svega dvadesetak metara udaljen od kuće iz kojih su fašisti napadali. To je dobro razumjela grupa boraca prvog voda Doljanske čete. Top je spašen i pod žestokom borbom izvučen u Suvaju. Na tom zadatku svojom hrabrošću i upornošću naročito su se istakli Dušan Majstorović, komandir voda, Ljubomir Medić Brzica, desetar, komandir odjeljenja i borac Jovo Obradović Jovica.

Poslije okončanja borbi na Srbu Doljanska četa se zadržala dva dana na odmoru u svojem selu. Četa je popunjena novim borcima. Nekoliko starijih i bolesnih ljudi ostavljeno je u selu. Komandiri vodova Đuro Dukić i Jovo Medić Lujičić ostavljeni su u selu radi političkog rada. Njihovi vodovi (drugi i treći) su spojeni u jedan vod koji je i dalje nosio naziv drugog voda. Njegov komandir od okončanja borbi na Srbu pa dalje, bio je Stevo Divjak. U četu je uključen Dobroseljski 3. vod, kojim je i dalje komandirao Gojko Polovina Gojo. Mjesto Petra Opačića koji je ostavljen u selu, za komandira čete izabran je Ljubomir Medić Brzica. Tako je od 27. marta do 11. maja 1942. godine četa imala samo tri voda u koje je bilo uključeno više od 120 boraca.

Kada su okončane borbe oko Srba, Talijani su probili blokadu svog garnizona u Korenici. Nakon razbijanja blokade talijanski fašisti su divljali po Krbavskoj kotlini. Prijetila je opasnost da prodru na Kamensko i u Donji Lapac, koji je očekivao i napad ustaša iz Bihaća. U takvoj situaciji četa je iz Doljana, preko Dnopolja, krenula na Kamensko gdje se bio smjestio Stab bataljona »Stojan Matić« i Štab Grupe partizanskih odreda za Liku. Doljančani i Dobroseljani su 28. marta stigli na Kamensko. Četa je odmah, preko Pirovišta, upućena za Nebljuse da bi spriječila eventualni prodor ustaša iz Bihaća. Nakon samo jedne noći provedene u Nebljusima četa je odmah vraćena na

Pirovište, gdje je provela tri dana, da bi se ponovo našla u Nebljusima odakle je istog dana krenula natrag na Kamensko. Stab Grupe NOP odreda za Liku procijenio je da Donjem Lapcu prijeti veća opasnost od Talijana s Udbine, nego od ustaša iz Bihaća pa je četa 2. aprila s Kamenskog krenula Manitom i Kozjom dragom da bi se istog dana predvečer zaustavila u visućkom zaseoku Selište, otkud se narednih dana premjestila u Tišmin Varoš neposredno pred Udbinom. Na području Visuća četa je ostala 11 dana. Zatvarala je pravac Udbina—Visuć—prevoj Kuk—Donji Lapac. U nekoliko navrata odbijen je pokušaj Talijana da iz Udbine prodru u Visuć. Oko 11. aprila četa je učestvovala u većem okršaju s talijanskim fašistima, sprečavajući prodor prema Donjem Lapcu i pokušaje da se dokopaju i popale širi rajon Visuća.

Po nalogu Štaba, novoformiranog 3. ličkog partizanskog odreda, četa je predvečer 13. aprila napustila Visuć da bi se već 14. aprila ujutro našla u Doljanima gdje je saopćeno da izlazi iz formacijskog sastava bataljona »Stojan Matić«, a svoj naziv 3. četa bataljona »Stojan Matić« mijenja u naziv Doljanska četa. Od tada je samostalna jedinica pod neposrednom komandom Štaba 3. ličkog partizanskog odreda. Ubrzo dobila je naređenje da odmah krene za Kaldrmu koju ugrožavaju Đujićevi četnici, prijeteći da prodru do Srba.

Od tada do 10. maja 1942. godine, četa je provela u proganjanju četničkih bandita krećući se od Tiškovca i Kaldrme pa do Velike Popine. Cim bi se borci Doljanske čete i 2. čete bataljona »Marko Orešković« pojavili na tromeđi, četnici bi pobjegli. Borci Doljanske čete tek bi stigli na odmor u svoje selo, a četnici bi se ponovo pojavili oko Kaldrme. Trebalo je ponovo ići na položaje. Bježali su kukavički ne prihvaćajući borbu, da bi se ponovo poput divljih zvijeri pojavljivali i nastavljali maltretirati nezaštićeno stanovništvo. U proganjanju četnika borci Doljanske čete (prvi vod) oko 15. aprila čitavu jednu noć, po dubokom snijegu, penjali su se planinom Vilicom, da bi se još prije zore našli na njenom i drugim vrhovima koji se na visini od preko 1600 metara prostiru između doline Butišnice i sela Resanovaca u bosansko-grahovačkom srezu. Četnici su se poslužili varkom. Na mnogim od ovih visova naložili su vatre, a pritajili se na zapadnoj strani Butišnice kod sela Vagana. Dok je prvi vod uzaludno pretresao planinske visove, u području Uilice, treći vod pretraživao je naselje u dolini Butišnice, a 2. vod Doljanske čete, zajedno s 2. četom bataljona »Marko Orešković« kod sela Vagana sukobio se s četnicima koji su bili dobro utvrđeni i nisu se dali protjerati iz Vagana. U oštroj borbi ranjeni su borci Doljanske čete Milan Obradović i Milan Pajić.

Poslije borbi oko Tiškovca, četa je upućena na Veliku Popinu da bi učestvovala u operacijama protiv četničkih bandi. Doljančani su na Veliku Popinu stigli u momentu kada su bataljon »Marko Orešković« i ostale jedinice borbu s četnicima na Popini privodili kraju, pa su samo učestvovali u čišćenju četnika koji su se tokom borbe posakrivali po selu.

Ni prvi maj 1942. godine Doljanska četa nije dočekala na miru. Morala je s Velike Popine, preko Kunovca i Osredaka, krenuti prema Kaldrmi. Četnici su pobjegli prema Kninu.

Poslije jednomjesečnih borbi s četnicima i napornih marševa po tromeđi, četa je dobila stalniji zadatak. Upućena je na Drenovaču. Neposredno pred odlazak popunjena je novim borcima i znatno ojačana. Formiran je ponovo četvrti vod čete. Sastojao se većinom od ljudi iz Doljana, a dijelom i iz Dobrosela. Tim je otvoren proces stvaranja još jedne čete.

Ceta je 11. maja krenula na Drenovaču s komandnim kadrom: komandir čete — Ljubomir Medić Brzica, politički komesar — Milan Majstorović, obavještajni oficir — Mirko Medić Cukić, ekonom — Mane Radaković, komandir 1. voda — Dušan Majstorović, a vodni delegat — Ilija Pajić, komandir 2. voda Stevo Divjak, a vodni delegat — Gavre Miljuš (nešto iza toga Cedomir Obradović, komandir 3. voda — Gojo Polovina, a vodni delegat Milan Kantar, zatim Dane Polo,vina (Barabica) i komandir 4. vioda — Jovo Došen, a vodni delegat — Đuro Medić.

S četom su na Drenovaču krenuli Sava Mileusnić i Ico Blanuša. Oni su, po odluci Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, u četi bili politički instruktori. U četi nije bilo partijske organizacije, ali je djelovala jaka skojevska grupa, mala grupa kandidata Partije i veća grupa njenih simpatizera. Kandidati KPJ u četi bili su: Milan Majstorović, politkomesar i Mićo Medić, sekretar skojevske organizacije.

U to vrijeme članovi SKOJ-a bili su: David Banjac, Branko Bogunović, Predrag Bogunović, Rade Bogunović, Rade Đapa, Marko Filipović, Boško Medić, Đuro Medić, Dane Medić, Jandrija Medić, Mićo Medić, Milan Medić Mito, Rade Medić, Zdravko Medić, Dane Miljuš, Čedomir Obradović, Jovica Obradović, Milan Obradović, Rade Obradović, Stevo Obradović, Dane R. Opačić, Lazo Orelj, Ilija Pajić, Milan Pajić, Rade Popović, Jovica Radaković, Milan Radaković, Mićo Šarac i Mićo Tizić.

Ceta je na Drenovači smijenila 1. četu bataljona »Stojan Matić« i zaposjela položaje za odbranu, koji su se protezali od Šišaka u Plješevici, preko Meljinovačke drage, Dobrenice, Lohovskih Brda, do sela Golubića i Ripča na rijeci Uni. Komanda čete, zajedno s prvim vodom, smjestila se u selu Lohovu, drugi i treći vod na Lohovskim Brdima, a četvrti vod u selu Meljinovcu. Na toj liniji pred četom su se nalazili ustaše i domobrani pa su borci danonoćno morali biti na položaju.

Za vrijeme pedesetodnevnog boravka na Drenovači i Lohovu u četi se razvijao plodan politički rad. Njegov nosilac je bila brojna, vrijedna i borbena skojevska organizacija. Skojevska organizacija pomagala je i u masovnom političkom radu u tamošnjim selima. Ceta je bila orijentirana na propagandno-politički rad u selima Skočaju i Golubiću koja su se nalazila u zaleđu neprijateljske linije. Održavane su ilegalne veze s neoslobođenim Bihaćem. Preko njih su u grad upućivani propagandni materijali, a iz grada pritjecali obavještajni podaci o neprijatelju i grupe aktivista koji su tim kanalima odlazili u partizane. Prvi koji su iz Bihaća izašli borcima Doljanske čete i uvrstili se u partizanske redove, bili su omladinci Veljko Jelić i Vlado Zardin. U području Meljinovačke drage podržavane su ilegalne veze s nekim domobranima kojima je dostavljen naš propagandni materijal. Na Drenovači nije bilo ozbiljnije borbe s ustašama. Ni jedna strana nije poduzimala ofanzivnije akcije. Sve se svodilo na nekoliko sitnijih čarki poduzetnih s naše strane u predjelu Golubića. Cilj im je bio da se otjeraju i zaplaše ustaše koje su sprečavale kontakt naših boraca — propagandista i obavještajaca s tamošnjim seljacima.

U drugoj polovini juna dok se još nalazila na Drenovači, četa je počela gubiti obilježja isključivo Doljansko-dobroseljske čete. U nju su pristizali borci i iz drugih mjesta. Tu je započeo i proces odlaženja Doljančana i Dobroseljana u druge jedinice i na razne dužnosti izvan Doljanske čete. Najprije je u Udarni bataljon Ličko grupe NOP odreda otišlo osam dobrovoljaca. Bili su to: Rade Bogunovki, Rade Đapa, Rade Jeličić, Dane Miljuš, Jovica Obradović,

Rade Obradović, Lazo Orelj i Jovica Radaković. Nešto iza toga u prateću jedinicu Vrhovnog štaba, kao dobrovoljci, otišli su Đuro i Jandrija Medić. Došlo je do promjena i u rukovodstvu čete. Polovinom juna Milan Majstorović je otišao na terenski politički rad. Za političkog komesara čete došao je Vladimir Maričić iz bataljona »Marko Orešković«. U toku juna nekoliko partizana je otišlo na vojno-političke kurseve. Ljubomir Medić Brzica i Mićo Šarac otišli su iz čete na oficirski kurs pri Glavnom štabu Hrvatske, a Mićo Medić na političko-partijski kurs pri Okružnom komitetu KPH za Liku. Mjesto Ljubomira Medića za komandira čete postavljen je Dušan Bursać (iz Kaldrme), ranije komandant mjesta u Srbu. Na tu dužnost je došao iz bataljona »Marko Orešković«. Bursać nije dugo ostao na dužnosti komandira čete jer je i on otišao na oficirski kurs pri Glavnom štabu Hrvatske. Dužnost komandira čete preuzeo je komandir prvog voda Dušan Majstorović.

Doljanska četa na gračačkom sektoru

Dvadeset osmog juna četa odlazi s Drenovače na gračački sektor da na položajima u Velikoj Popini i Glogovu smijeni bataljon »Stojan Matić« koji je odlazio u zapadnu Liku. Unatoč brojnosti čete, zadatak je bio pozamašan. Njegovo izvršavanje tražilo je veliko naprezanje i pojačane napore svih boraca. Nasuprot četi stajao je veliki dio 151. puka divizije Sassari i nekoliko stotina četnika. Tome 4. vod je ostavljen na Lohovskim brdima. Početkom jula dijelovi Doljanske čete smjenjuju na Crnom vrhu kod Gračaca i jedinice bataljona »Bićo Kesić«. Time zadaci i odgovornosti Doljanske čete postaju još veći. U to vrijeme četa je jedina partizanska jedinica koja je branila donjolapački i dio oslobođenog teritorija gračačkog kotara. Ona je zatvaranjem pravca od Velike Popine prema Srbskom klancu, od Gračaca prema Bruvnu i od Bihaća preko Drenovače, branila prodor neprijateljskih snaga na oslobođeni teritorij donjolapačkog i gračačkog kotara. To nije bilo lako ostvariti, tim više kada se ima u vidu da je protiv jedne čete »na prostoru od Otrića do Gračaca neprijatelj imao raspoređen 151. puk divizije »Sassari« i oko 600 četnika..

Za vrijeme boravka čete na Drenovači ustaše nisu napadale položaje. Čim je četa otišla s Drenovače, iako ju je ona napustila pod zaštitom mraka, ustaše su se iste noći privukli i opkolili sela Meljinovac i Lohovska Brda. Tamošnji vod, koji je ostavljen na Drenovači, uložio je velike napore u spašavanju ugroženog stanovništva i vlastitih snaga pred nasrtajima nadmoćnijeg neprijatelja. Borci 4. voda su odlučno probili neprijateljski obruč, zašli u Plješevicu iz koje su bočno udarili po ustašama i natjerali ih da se povuku prema selu Skočaju.

Dok je oslobođenom dijelu gračačkog kotara prijetila opasnost od talijanske julske ofanzive, oslobođeni lapački kotar bio je ponovo suočen s opasnšću koja je preko Drenovače dolazila iz Bihaća. Sredinom jula ustaše i domobrani jačim snagama ponovo su upali u selo Meljinovac, gdje su ubili 8 žena i popalili nekoliko kuća. Imali su namjeru da se preko Drenovače probiju i južnije sve do Donjeg Lapca. Četvrti vod, iz sastava Doljanske čete, nije bio u stanju da sam trajnije otkloni postojeću opasnost zato je radi osiguravanja Dreno-

10 Vladimir Maričić, Lika u NOB 1942, str. 336.

vače, tokom jula, u Doljanima provedena dobrovoljna mobilizacija ljudstva. Formirana je još jedna četa nazvana Druga doljanska četa. Stvorena je uglavnom od onih boraca koji su se još u decembru 1941. godine upisali u partizanski spisak, a kod kuće su ostali samo zbog nedostatka oružja. Sada se oružje našlo. Dobiveno je od boraca bataljona »Bude Borjan« koji su, uslijed premorenosti u talijanskoj ofanzivi od Bukovice do Like, morali na odmor. Novoformirana četa Doljančana krenula je na Drenovaču kao pojačanje 4 vodu. Komandir ove čete bio je Šime Ivas, dotadašnji komandir čete u »Budi Borjanu«, a politički komesar Đuro Dukić iz Doljana. Četa je ostala na Drenovači do 2. polovine augusta 1942. Tada je rasformirana jer je posuđeno oružje trebalo vratiti Dalmatincima. Dio boraca Druge doljanske čete raspoređen je u 4. vod formiran već ranije na Drenovači koji je nakon toga prerastao u četu. Ostali borci s kojima su na Drenovači komandirali Ivas i Dukić ušli su u bataljone 2. i buduće 3. ličke brigade.

Učešće Doljanske čete u talijansko-četničkoj ofanzivi 4. jula 1942. i njeno prerastanje u bataljon

Talijansko-četničku ofanzivu na južnu Liku, Doljanska četa je dočekala u razvučenom položaju — od Crnog vrha do Velike Popine (u kojoj se nalazio 2. vod). Talijansko nastupanje pravcem Ervenik—Malovan—Gubavčevo Polje——Bruvno nastavljeno je sve do 25. jula 1942. kada je neprijateljska ofanziva razbijena u prostoru Gubavčevo Polje—Bruvno. Time su osujećeni planovi neprijatelja, ali je ofanziva ostavila velike i teške posljedice. Neprijatelj je opustošio sve kuda je prošao, a uspio je i da poveća broj četnika.

U razbijanju neprijateljske ofanzive Doljanska četa pokazuje visoke borbene kvalitete. Ona u sedmodnevnim borbama, od 18. jula do 25. jula, izdržava velike napore i na svakom mjestu pruža neprijatelju žilav otpor. Drugi vod je 18. jula u Velikoj Popini prihvatio borce Sjevernodalmatinskog odreda, koji su se uz velike napore povlačili pred daleko nadmoćnijim neprijateljem. Premoreni Dalmatinci smješteni su po kućama i nahranjeni. Prvi i treći vod uz žestok otpor zatvarali su pravac Crni vrh (tt 1012) — Omsica —— Plećaši. Neprijatelj je tokom borbi u više navrata ispoljavao namjere da opkoli i odsiječe ova dva voda Doljanske čete. Borci su pružala žestok otpor iako su trpjeli jak pritisak neprijateljske artiljerije. Žestoka artiljerijska vatra od Gračaca, kao i proboj neprijatelja iz pravca Glogova u Gubavčevo Polje, prisilili su borce Doljanske čete da se s Crnog vrha povuku sjeverno od zaseoka Petroviči, iznad Gubavčeva Polja. Tokom povlačenja nije nikad prestajao organizirani otpor koji je usporavao neprijateljsko nastupanje. Ceta je, neprijateljskim prodorom iz Glogova u Gubavčevo Polje, bila rastavljena na dva dijela jer se njen drugi vod u to vrijeme još uvijek nalazio u Velikoj Popini. I taj se vod pod borbom uspio izvući pa se 23. jula četa našla na okupu sjeverno od Gubavčevog Polja. Na novim položajima četa je nastavila borbu s nastupajiKJim neprijateljem.

U toku ofanzivi na položaj čete stigao je Vlado Četković, komandant Grupe partizanskih ockeda za Liku. On je 23. jula borcima saopćio da se od Doljanske i omladinske čete formira bataljon koji je u prvo vrijeme dobio naziv 3. bataljon 3. LPO. Omladinska četa, formirana u junu od omladinaca iz donjolapačkog kotara, tek je bila prispjela s vojno-političke obuke koja je odr-

gavana u Mišljenovcu. I u toj četi je bilo dosta mladića iz Doljana i Dobrosela. Cin formiranja bataljona u jeku neprijateljske ofanzive znači određeno priznanje četi čija je skoro sva komanda proglašena štabom novoosnovanog bataljona. U daljnjim dvodnevnim borbama novoformirani bataljon je s bataljonima »Bićo Kesić« i »Branko Vladušić« pružao žilav otpor neprijatelju i spriječio njegovo nastupanje sjevernije od Bruvna. Bio je to jedan od razloga da je neprijatelj 25. jula obustavio ofanzivu povlačeći se na polazne položaje. Odstupajući, neprijatelj se povlačio prema Gračacu, a naše jedinice bile su mu stalno »na leđima«.

Stab novoformiranog bataljona sačinjavali su Dušan Bursać — komandant, Boško Marić — politkomesar, Milan Glumac — zamjenik komandanta, Vladimir Maričić — zamjenik politkomesara bataljona i Nikola Dokmanović — obavještajni oficir. Polovinom augusta u bataljonu je formiran bataljonski partijski biro kojeg su sačinjavali: Vladimir Maričić, sekretar, Boško Marić, Dušan Bursać, Dušan Božičković i Mićo Medić, članovi. U to vrijeme u bataljonu je bilo 5 članova Partije.

Prva tri voda Doljanske čete u novoformiranom bataljonu nosili su naziv 1. čete bataljona, omladinska četa bila je 2. četa, dok je bivši 4. vod, koji je ostao na Drenovači, nakon što je popunjen novim borcima iz Doljana i Dobrosela, a kasnije i iz drugih sela, dobio naziv 3. čete bataljona. Odlaskom bataljona »Stojan Matić« u sastav 2. ličke brigade, Bursaćev bataljon je mjesto Trećeg dobio naziv Drugi bataljon 3. ličkog NOP odreda (Bataljon je i kasnije mijenjao imena). Najpoznatiji je kao Prvi udarni bataljon Ličkog partizanskog odreda, a zatim 1. bataljon 5. kninske brigade.

General potpukovnik Vladimir Maričić, bivši politički komesar Doljanske čete zapisao je: »Na svom borbenom putu Doljanska četa (kasnije 1. udarni bataljon) nadmašila je sva najoptimističkija predviđanja. U 1. udarni bataljon četa je unijela iskustva svojih preko 100 boraca, koji su se od početka ustanka do ljeta 1942. godine borili između Knina i Gračaca. Samoprijegor, borbenost, upornost i druge vrline, Doljančani i Dobroseljci su prenijeli na cio bataljon. Njihove vrline postale su svojina, ne samo 1. udarnog bataljona, nego i 5. dalmatinske brigade (19. sjeverno-dalmatinske divizije — p. p.) u koju je bataljon ušao kao njen 1. bataljon. Dugo vremena ovaj bataljon je izvršavao najteže zadatke, a malo je ostalo živih boraca iz Doljanske čete.«[11]

Borci Doljanske čete i ostali borci iz Doljana, koji su pripadali drugim jedinicama NOV-e, borili su se u raznim krajevima Jugoslavije: Lici, Dalmaciji, Istri, Bosni, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i drugdje. Oni su se svugdje hrabro borili, bili odani, disciplinirani i dostojni borci. Po tome su postali poznati u mnogim selima i gradovima naše zemlje. Mnogi su junaci dali svoje živote na raznim bojištima Jugoslavije. Doljanska četa i selo Doljani bili su kadrovsko jezgro za neke bataljone: 6, 35. i 19. dalmatinske divizije, Prateći bataljon Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije i neke druge jedinice. Iz redova Doljanske čete izrasli su sposobni i revoluciji odani komandiri i polit, komesari četa i bataljona, načelnici štabova, operativci i obavještajci ratnih brigada. Iz njenih redova je i komandant proleterske ratne brigade Ljubomir Medić Brzica te niz političkih i skojevskih rukovodilaca i rukovodilaca narodne vlasti.

U Vladimir Maričić, Prvi udarni bataljon Ličkog partizanskog odreda, Lika u NOB-i 1942. godine, str. 335

Prvi borci Doljanske čete, Doljančani i Dobroseljci, odlazeći iz svojih sela **u** borbene akcije i zadatke, nisu nikada za sobom »zatvarali vrata«. Njihove veze s rodnim selima ostale su neprekidne, a politički utjecaj u stalnom porastu. Njihovim stopama, na slavne puteve borbe za slobodu, krenulo je mnogo ljudi, žena i djevojaka. Mještani Doljana i Dobrosela, odazivajući se pozivu Komunističke partije Jugoslavije, dali su narodnooslobodilačkoj vojsci preko 700 boraca, od kojih je 201 poginuo širom Jugoslavije, 137 ih je nosilaca »Partizanske spomenice 1941«, a 146 ih je iz narodnooslobodilačkog rata izašlo s činom oficira Jugoslavenske narodne armije.

Petar Babić

Treći lički narodnooslobodilački partizanski odred

Vojnim pobjedama izvojevanim nad talijanskim jedinicama krajem 1941. i početkom 1942. godine u širem rejonu Korenice (Bjelopolje, Pogledalo, Šijanov Klanac, Ljubovo, itd.), te oslobođenjem Donjeg Lapca (27. februara) ,i Srba (27. marta 1942), stvoreni su povoljni uslovi za dalji razmah ustanka u Lici. Oslobođena teritorija se proširila, naglo je porastao broj boraca, formirane su nove partizanske jedinice, obrazovani su brojni narodnooslobodilački odbori po selima i grupama sela, kao i druge organizacije NOP. Posebno se povećao broj skojevskih aktiva i Saveza mlade generacije.[1] Na čitavoj teritoriji odvijala se veoma intenzivna i raznovrsna aktivnost. U takvoj situaciji, Štab grupe NOP odreda za Liku (formiran početkom oktobra 1941.), po odluci Glavnog štaba NOP odreda za Hrvatsku, pristupa reorganizaciji gerilskih i partizanskih jedinica u Lici. Dotadašnji 1. lički odred »Velebit« preformira se u 1. lički NOP odred, pokrivajući teritoriju kotara Gospić. Formiraju se i dva nova partizanska odreda: 2. lički NOP odred, pokrivajući teritoriju kotareva Korenice i Udbine i 3. lički NOP odred, pokrivajući teritoriju kotareva Donji Lapac i Gračac. Početkom septembra, formiran je i 4. lički NOP odred na teritoriji kotareva Otočac i Perušić. Svi odredi bih su pod jedinstvenom komandom Štaba grupe NOP odreda za Liku.

Nova povoljna vojna i politička situacija u Lici početkom 1942. godine nametnula je potrebu za stvaranjem novih i viših oblika vojne organizacije. Ovom odlukom postojeći samostalni bataljoni, čete i vodovi raspoređeni su i svrstani u odrede i njihovu jedinstvenu komandu, ali je ta nova organizaciona struktura bila dovoljno elastična ne samo za odbranu i organiziranje te učvršćenje oslobođene teritorije, već i za ofanzivne akcije u »pozadini« neprijatelja; za dalje širenje ustanka i za stvaranje novih partizanskih jedinica.

1 AIHRPH, Zgb, SKOJ-12/427.

Formiranje 3. ličkog NOP odreda

Naredbom Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske, od 10. aprila 1942. godine, formiran je 3. lički NOP odred. Teritorija od 806 km² koju je odred pokrivao (i koju dajemo na shemi), obuhvatala je tadašnja dva kotara — donjolapački s općinama: Nebljusi, Donji Lapac, Donjani i Srb (na kojem je prema popisu iz 1940. godine živjelo 16.554 stanovnika) i gračački kotar s općinama: Mazin, Bruvno, Gračac, Lovinac i Zrmanja (na kojem je prema istom popisu živjelo 27.859 stanovnika.[2] U sastavu odreda bile su i komande mjesta u Donjem Lapcu, Srbu i Bruvnu do formiranja Ličkog vojnog područja — sredinom jula 1942. godine, od kada se s komandama mjesta u Lici nije više rukovodilo preko štabova odreda.

Prilikom formiranja 3. odred su sačinjavali: 1. bataljon »Marko Orešković« (komandant Danilo Damjanović, politički komesar Ilija Radaković), 2. bataljon »Stojan Matić« (komandant Tomica Popović, politički komesar Simo Mrda). 3. bataljon »Gavrilo Princip« (komandant Milojko Cuk, politički komesar Bićo Kesić), Doljanska partizanska četa (komandir Ljubomir Medić Brzica, politički komesar Milan Majstorović) i Omladinska partizanska četa (od kraja juna 1942. godine — komandir Ilija Rašeta, politički komesar Petar Trbulin Pećan[3]).

U Štabu odreda bili su: komandant Đoko Jovanić, politički komesar Josip Cazi, zamjenik komandanta Milan **Sijan,** zamjenik političkog komesara Petar Babić Pepa, obavještajni oficir Dušan Mileusnić, operativni oficir Joco Njegomir, intendant Dušan Zorić i referent saniteta Slava Blažević.[4]

Joco Njegomir je došao za operativca oko 20. maja, a kasnije je bio zamjenik, pa komandant odreda. Slava Blažević je došla za referenta saniteta koncem maja 1942. U Štabu odreda bili su i Jovo Grubišić, kasnije zamjenik i komesar, Bogdan Dukić, operativac odreda, te operativci: Petar Trbulin i Petar **Ciča** (sekretari Štaba u različito vrijeme). Sjedište Štaba odreda nalazilo se u selu Doljani, 15 km istočno od Donjeg Lapca, u kući seoskog sveštenika koga su pred ustanak ubile ustaše. Štab odreda je imao vod **za** vezu i štabni vod. Komandir voda za vezu bio je Dušan Starčević.

Uz Štab odreda nalazile su se krojačka i obućarska radionica kojima je upravljao Đuro Šašić. U početku su radionice bile smještene u selu Dnopolju (kod D. Lapca), a kasnije su premještene u selo Doljani (zaselak Bubanj). Odred je imao i svoju ambulantu u Dobroselu kojom je rukovodila Boja Tišma.

Početkom maja 1942. godine u odredu je bilo 714 boraca i starješina, naoružanih sa 6 teških mitraljeza, 23 puškomitraljeza, 650 pušaka raznih kalibara i porijekla, kao i s 50 lovačkih pušaka kojima su bile naoružane seoske straže po selima.

U čitavom vremenu postojanja i djelovanja odred je bio promjenljivog sastava i jačine. Neke su jedinice povremeno odlazile van sastava odreda na razne borbene zadatke, ali i za stalno u novoformirane sastave (bataljone, odrede i brigade), dok su u odred mjesto njih dolazile novoformirane jedi-

2 Godišnjak^. banske vlasti Banovine Hrvatske od 26. VIII 1940. Nacionalna 1 sveučilišna biblioteka Zagreb.

3 Milan Obradović, »Arena« br. 458, od 3. X 1969.

4 Lika u NOB-i 1942. str. 310.

TERITORIJA KOJU JE POKRIVAO 3. LICKI NOP ODRED

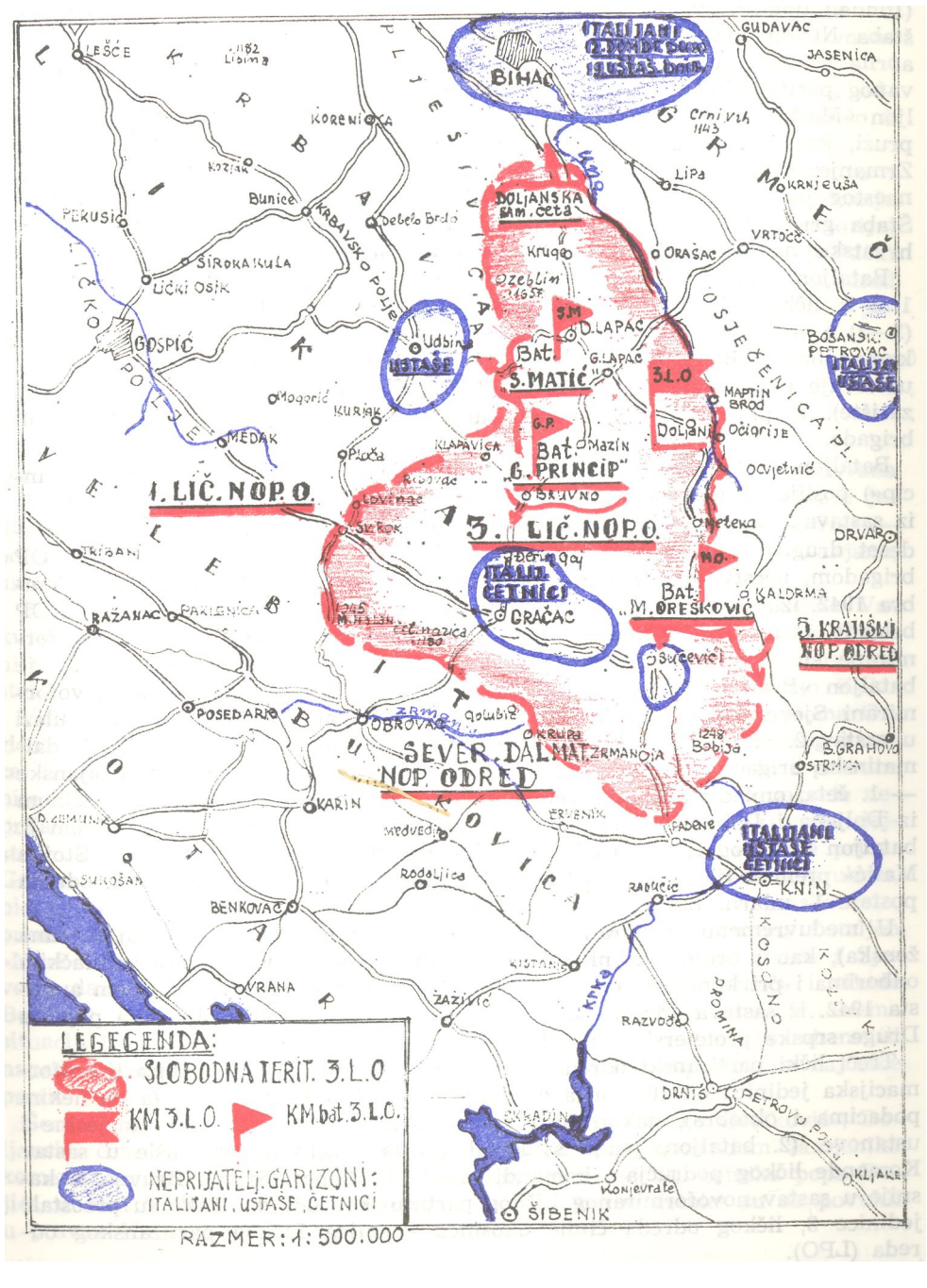

RAZMER: 1:500.000

nice. Tako su početkom aprila 1942. dvije čete bataljona »Marko Orešković« (1. i 4.) upućene u Gorski kotar i pod neposrednim rukovodstvom Glavnog štaba NOPO Hrvatske učestvovale 16. aprila u napadu na Jezerane, a 21. aprila na rušenju pruge kod Plaškog. Trinaestog maja u sastavu Kombinovanog partizanskog odreda i pod komandom Glavnog štaba Hrvatske, bataljon »Marko Orešković« učestvuje u napadu na vijadukt Bender na ličkoj pruzi, kao i u borbama protiv Talijana i četnika u širem rejonu Plavna, Zrmanje, Rujišta, Golubića i Krupe gdje se zadržava do kraja maja. Devetnaestog juna ovaj bataljon izlazi iz sastava odreda, postaje udarni bataljon Štaba grupe NOP odreda za Liku, a 4. jula odlazi definitivno u sastav 1. hrvatske narodnooslobodilačke partizanske brigade.

Bataljon »Stojan Matić« početkom juna učestvuje, zajedno s jedinicama 1. i 2. ličkog NOP odreda, u prvom napadu na Udbinu, a početkom jula (2—3) u akciji na ustaše u Podlapači. U sastavu Kombinovanog odreda, a pod ikomandom Štaba grupe NOP odreda za Liku, od 14. do 26. jula, bataljon učestvuje u borbama u zapadnoj Lici (Brušani, Oštarije, Smiljan, Donje Pazarište). U prvoj polovici augusta ulazi u sastav 2. hrvatske (ličke) NOP brigade.

Bataljon »Bićo Kesić« (prilikom formiranja nosio je naziv »Gavrilo Princip«) poslije odlaska bataljona »Marko Orešković« i bataljona »Stojan Matić« iz sastava odreda, preimenovan je u 1. bataljon 3. ličkog NOP odreda. Dvadeset drugog augusta 1942. bataljon, zajedno s 2. hrvatskom (ličkom) NOP brigadom, učestvuje u napadu na ustaško uporište Udbinu. Krajem septembra 1942. izlazi iz sastava odreda i ulazi u sastav 9. hrvatske (3. ličke) NOP brigade. U međuvremenu, na teritoriji odreda, a i u njegovom sastavu, formirane su nove jedinice. Devetog maja na teritoriji Zrmanje formiran je bataljon »Branko Vladušić« koji s bataljonom »Bude Borjan« čini novoformirani Sjeverno-dalmatinski PO. Kasnije, bataljon »Branko Vladušić« ulazi u sastav 2. dalmatinske brigade, a bataljon »Bude Borjan« u sastav 1. dalmatinske brigade. Dvadeset trećeg jula 1942. od samostalnih četa (Doljanske — 1. četa, omladinske — 2. četa i novoformirane 3. čete od boraca većinom iz Doljana i Dobrosela) formiran je Lapačko-gračački bataljon s nazivom 3. bataljon 3. ličkog NOP odreda, a poslije odlaska iz odreda bataljona »Stojan Matić« preimenuje se u 2. bataljon 3. ličkog PO. Po rasformiranju 3. odreda postaje 1. udarni bataljon Ličkog PO.[6]

U međuvremenu formirane su i četiri omladinske čete (od kojih jedna ženska), kao i brojne jedinice partizanskih straža pri narodnooslobodilačkim odborima i pri komandama mjesta Srb, Donji Lapac i Bruvno. Krajem augusta 1942. iz sastava odreda poslato je 60 omladinaca-dobrovoljaca za popunu Druge srpske proleterske brigade.

Treći lički partizanski odred djelovao je i postojao kao organizacijsko-formacijska jedinica od 10. aprila do kraja septembra 1942. godine (a po nekim podacima i oktobra), nakon čega su njegove preostale jedinice, starješine i ustanove, (2. bataljon, jedna samostalna četa i ženska četa) ušle u sastav Komande ličkog područja i komandi mjesta D. Lapca, Srba i Bruvna, a kasnije u sastav novoformiranog Ličkog partizanskog odreda. Tako su preostale jedinice 3, ličkog odreda činile okosnicu kasnijeg Ličkog partizanskog odreda (LPO).

S Komandant Dušan Bursać, komesar Boško Marić, zamjenik komandanta Milan Glumac, zamjenik komesara Vladimir Maričić.

Odlaskom na druge dužnosti prvog komandanta odreda Đoke Jovanića i polit-komesara Josipa Cazija, kao i drugih starješina iz Štaba,[6] komandu nad odredom, do njegovog rasformiranja, preuzeli su Joco Njegomir, komandant i Jovo Grubišić, politički komesar.

Iz prednjeg se da zaključiti da je za vrijeme postojanja Trećeg ličkog odreda na njegovoj teritoriji i u njegovom sastavu formirano i dejstvovalo 5 partizanskih bataljona s brojnim manjim jedinicama i ustanovama.

Odred je, bez obzira na čestu promjenljivost sastava (odlazak jedinica i velikog broja kadrova i boraca u druge jedinice), za cijelo vrijeme postojanja uspješno izvršavao teške i složene zadatke. Branio je slobodnu teritoriju, spriječio talijanskog okupatora da pomoću četnika ovlada vojnički i politički vrlo važnim područjem na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije. Uz sve to odred je uspješno obavio i značajne mobilizacijske i druge važne pozadinske i političke poslove.

Značajnije akcije i borbe jedinica

Oslobođena teritorija koju je odred pokrivao i branio bila je ugrožavana s nekoliko pravaca. Iz pravca Bihaća od talijansko-ustaško-domobranskih jedinica (jačine oko 5 000), Udbine — od ustaša (oko 500), Gračaca i Otrića — od talijansko-četničkih snaga (2000—3000), i od pravca Knina — od Talijana, ustaša i četnika popa Đujića (oko 5000).

Slobodna teritorija odreda iz pravca: Drvara, Martin Broda i Kulen Vakuia bila je obezbijeđena od jedinica 5. krajiškog odreda, a iz pravca Korenice'.od 2. ličkog PO. Odred je dijelom svojih jedinica organizirao i posjedao stalnepoložaje prema Bihaću — na Drenovači, prema Udbini — na Kuku i Visuću, prema Gračacu — kod Tomingaja, Deringaja i Štikade, prema Otriću i Kninu — kod sela Tiškovca — preko Ljubine poljane i Srbskog klanca. S obzirom na veliku razvučenost odbrana navedenih položaja i pravaca nije bila statična. Jedinice koje su ih zaposjele, budno su pratile pokrete neprijatelja i sprečavale ga da prodre na slobodnu teritoriju, a aktivnim dejstvom neprekidno ga iscrpljivale, ometale drumski saobraćaj i rušile prugu Gračac — Knin. Raspored jedinica odreda prilikom formiranja, u grubom, bio je — prema Bihaću i Udbini: bataljon »Stojan Matić« i Doljanska četa, prema Gračacu — bataljon »Bićo Kesić«, prema Kninu i Otriću bataljon »Marko Orešković«, a početkom maja formira se na teritoriji odreda i Sjeverno-dalmatinski partizanski odred (bataljoni: »Branko Vladušić« i »Bude Borjan«), Ovakav raspored nije bio stalan i zavisio je od situacije. Prema situaciji i potrebi jedinice su u cjelini, ili djelimično, izvodile obrambene ili napadne akcije. Borbe su vođene protiv talijanskih okupatora, a najčešće protiv četnika i ustaša.

Šesnaestog i sedamnaestog aprila 2. četa bataljona »Marko Orešković«, Doljanska četa i 3. četa 3. (grahovskog) bataljona, pod komandom zamjenika komandanta odreda Milana Sijana, napadaju grupu od 100 četnika popa Đujića u selu Tiškovcu i Vaganu. Poslije žestoke borbe četnici su se povukli u pravcu Knina.[7]

6 Komandant Đoko Jovanić otišao u GŠH, a Josip Cazi na politički rad u Slavoniju, Petar Babić je postavljen za polit, komesara 2. ličke brigade, a Milan Sijan za komandanta 1. ličkog udarnog bataljona.

7 Zb. NOR-a, tom V, knjiga 4, str. 150, 161. 1 ICS.

Koordinirajući akcije četničkih grupa iz garnizona Knina i Gračaca i šaljući ih u ofanzivne akcije na slobodnu teritoriju odreda, talijanski okupatori su pokušali, putem organiziranih pučeva u partizanskim jedinicama, spriječiti širenje ustanka. Dvanaestog aprila došlo je do četničkog puča u 2. četi bataljona »Gavrilo Princip« i nekim teritorijalnim seoskim jedinicama koje su se našle na položajima od Bruvna prema Gračacu. Uhapsili su komesara bataljona Biću Kesića (koga su četnici ubili) i komandanta Milojka Ćuka (uspio pobjeći). Na vijest o puču u bataljonu »Gavrilo Princip« brzo je reagovao Štab grupe NOP odreda za Liku. Od bataljona »Krbava«, 1. čete bataljona »Gavrilo Princip« (koja nije učestvovala u puču) i jedne čete bataljona »Ognjen Priča« formiran je odred koji je dobio zadatak da sredi prilike u gračačkom kotaru. Odredom je komandirao komandant bataljona »Krbava« Mićun Šakić i obavještajni oficir Grupe odreda Petar Grubor. Sedamnaestog aprila otpor pučista je skršen, veći broj organizatora je pohapšen, a jedan broj je našao utočište u žici talijanskog garnizona u Gračacu. Bataljon »Gavrilo Princip« je reorganiziran i dobio novo ime po svom ubijenom političkom komesaru Petru Kesiću Bići. Poslije ovoga, prilike u gračačkom kotaru su se sredile, formirane su nove partizanske čete, stvorena je čvrsta narodna vlast, a narodnooslobodilački pokret je ojačao.

Tridesetog aprila grupacija četnika pod komandom popa Đujića pokušala je da prodre na slobodnu teritoriju u pravcu Srba, izvršivši napad na 2. četu bataljona »Marko Orešković« koja se nalazila na Ljubinoj poljani, Jelovim tavanima i Srbskom klancu. Četnički napad je zaustavljen na Srbskom klancu, a protivnapadom četnici su razbijeni i natjerani u bjekstvo.

Radi širenja NOP u južnoj Lici i sjevernoj Dalmaciji, čvršćeg povezivanja Dalmacije s Likom i zapadnom Bosnom, suzbijanja četničkog uticaja i čestih napada s pravca Knina i aktivnosti neprijateljskih posada duž pruge Gračac — Otrić — Knin, kao i radi sprečavanja korišćenja ličke željezničke pruge, Glavni štab Hrvatske, početkom maja planirao je širu operaciju na južnim granicama odreda. Već 5. maja naredio je Štabu Grupe NOP za Liku da formira privremenu operativnu jedinicu (nazvanu Kombinirani odred) za akcije u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. U Kombinirani odred određeni su: bataljon »Marko Orešković« (220 boraca), Udarni bataljon (oko 200 boraca), Tehnička četa 2. ličkog odreda (20 minera oko 250 kg eksploziva), odjeljenje artiljeraca Grupe odreda s topom od 75 mm, Proleterski bataljon Hrvatske (200 boraca), jedna četa iz bataljona »Bićo Kesić« i bataljon »Bude Borjan« (oko 220 boraca, koji je tih dana formiran u Bukovici i nalazio se s glavninom svojih snaga u selima Rujište — Javornik).

Glavni cilj napada bio je vijadukt Bender (kod Plavna) koga su obezbjeđivali: 211. bataljon alpinaca, dio 3. bataljona 151. pješadijskog puka divizije »Sassari«, četa karabinjera i četa četnika. Kombiniranim odredom komandovao je Petar Kleut, zamjenik komandanta Štaba grupe PO za Liku, uz prisustvo komandanta GŠH. Napad je otpočeo 14/15. maja. Poslije teških borbi, Kombinirani odred nije uspio porušiti vijadukt Bender. Talijani su intervenirali oklopnim vozom s pravca Knina protiv koga tadašnje naše naoružanje nije bilo dovoljno efikasno. Odred je obustavio napade na Bender i povukao se u zaseoke oko Plavna da bi poslije kratkog predaha nastavio akcije čišćenja sela od četnika popa Đujića (Golubića kod Knina, Zrmanje, Palanke, Pribudića, a kasnije i sela oko Ervenika, dalmatinske Krupe i Golubića kod Obrovca. Kombinirani odred se na ovom prostoru zadržao do

kraja maja kada je napustio teritoriju 3. ličkog PO. Iako vijadukt Bender nije porušen, ova je operacija imala izuzetno veliki značaj za suzbijanje četničkog uticaja na prostoru južne Like i sjeverne Dalmacije. Proširena je oslobođena teritorija i stvorene su nove partizanske jedinice, NOO i druge organizacije NOP-a.

U aprilu i maju jedinice bataljona »Stojan Matić«, koje su bile orijentirane prema Bihaću, izvodile su odbrambene i napadne akcije, ali češće su prelazile i u napad u pozadini neprijatelja. Tridesetog aprila izvršena je akcija u iselu Zavalju, a 3. maja 1942. napad na ustašku posadu u selu Dobrenica, odakle su ustaše protjerane u Bihać; 15/16. maja 1942. 1. i 3. četa bataljona »Stojan Matić« ruše oko 60 m željezničke pruge, sijeku 200 m tt linija između stanica Malovana i Otrića. Početkom juna jedan vod 2. čete noću se neopaženo privukao u rejon južnih padina Bukovog vrha, oko 800 m od neprijateljskog garnizona u Štikadi, u kome je bilo oko 1000 talijanskih vojnika. Tu sakriven sačekao je Talijane da se postroje za doručak. Po njihovom stroju vod je osuo plotunsku paljbu i nanio im znatne gubitke.[8]

Akcija bataljona »Stojan Matić« na prugu bila je koordinirana s napadom Kombiniranog odreda na Bender, zapravo 2. četom ovog bataljona. Cilj ove akcije je bio da se olakša položaj Kombiniranog odreda u sjevernoj Dalmaciji. Pruga koju je razrušio bataljon »Stojan Matić« nije radila 10 dana. Neprijatelj je imao 18 mrtvih, 4 zarobljena, a zaplijenjena su 4 puškomitraljeza i 11 pušaka. Bataljon »Stojan Matić« je koncem juna otišao u centralnu Liku i izišao iz sastava odreda.

Trinaestog juna značajan je prvi veći napad okupatora na slobodnu teritoriju odreda. Oko 350 Talijana i 50 četnika napali su položaje koje su u Tomingaju i Deringaju, prema Bruvnu, držale jedinice bataljona »Stojan Matić« i dijelovi bataljona »Bićo Kesić«. Uspjeli su da prodru do crkve u Deringaju, ali su protivnapadom naših jedinica odbačeni i natjerani u bjekstvo prema Gračacu.[9] Prvog i drugog jula 1. i 2. četa 2. bataljona «Bićo Kesić« izvršile su napad na vodovod u selu Stikadi iz kojeg se snabdijevao Gračac vodom. Šestog i sedmog jula bataljon »Bićo Kesić« i radna četa iz Macina razrušile su oko 500 m pruge kod Malovana, a 9. jula, zajedno sa Doljanskom četom,[10] poslije borbe koja je trajala cio dan, razbijaju napad od oko 500 Talijana i četnika s pravca talijanskog garnizona iz Otrića. Zaplijenjena su dva laka minobacača i nekoliko pušaka. Trinaestog jula bataljon »Bićo Kesić« (1. i 2. četa) i Sjevernodalmatinski odred izvršili su uspješnu akciju na četnike u Mokrom Polju. Razoružano je 20 četnika, a uništene su veze između Mokrog Polja i Ervenika. Akcija je izvođena pod neposrednom komandom komandanta 3. odreda Doke Jovanića.

Za vrijeme tromjesečnog postojanja 3. ličkog PO, kao i Sjevernodalmatinskog PO na prostoru južne Like i sjeverne Dalmacije, dovedeno je u pitanje ne samo normalno snabdijevanje tamošnjih neprijateljskih jedinica, već i njihov opstanak. Da bi olakšala njihov položaj, komanda 18. talijanskog armijskog korpusa planirala je napad većih razmjera na slobodnu teritoriju.[11] Prema tome planu trebalo je da talijansko-četničke snage u prvoj fazi napada razbiju Sjevernodalmatinski odred koji se nalazio na prostoru Rujišta i šire,

8 AVII, k. 1611, f. 2, d. 31.
9 Lika u NOB-i 1942, str. 313.
10 Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 398.
Ill Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 658.

izbiju na željezničku prugu Gračac — Otrić, a zatim da u drugoj fazi produže nastupanje kroz južnu Liku, — u pravcima: Otrić — Srb, Glogovo — Mazin, Gračac — Bruvno — Mazin i dalje prema Donjem Lapcu. Prema talijanskim dokumentima na položaje Sjevernodalmatinskog i 3. ličkog PO dejstvovale su: 151. pješadijski puk divizije »Sassari«, četiri alpinska bataljona planinskih lovaca (»Finastele«, »Exile«, »Pineralo« i 143. alpinski bataljon), zatim dijelovi 106. mitraljeskog bataljona, artiljerijske grupe »Sussa«, baterija 100 mm iz 34. artiljerijskog puka, dvije baterije iz formacijskog sastava divizije »Sassari« i 150 četnika iz puka »Petar Mrkonjić«.[12] Pripreme su izvršene u najvećoj tajnosti. Stab odreda je saznao za prave razmjere ofanzive, ali tek kad se ona počela odvijati sjeverno od pruge Gračac — Otrić.

Šesnaestog jula Talijani i četnici su prešli u napad na Sjevernodalmatinski odred i 1. i 2. četu bataljona »Bićo Kesić«, koji su se nalazili južno od željezničke pruge Gračac — Otrić. Sedamnaestog jula Talijani su izbili na prugu Gračac — Otrić, a 17/18. jula Sjevernodalmatinski odred (bataljoni »Bude Borjan« i »Branko Vladušić«) i bataljon »Bićo Kesić« (dvije čete) prebacuju se u Liku. Osamnaestog jula posjedaju položaje: bataljoni »Bude Borjan« i »Branko Vladušić«, te Doljanska četa od Srbskog klanca preko Lisca i Glogova do Crnog vrha; bataljon »Bićo Kesić«, sa 1. i 2. četom, front od Kijana do Tupala, a 3. četa položaje na Jasenaru. Položaj između ovih četa, u Tupalama, držala je Omladinska četa.

Osamnaestog jula Talijani i četnici su produžili nastupanje prema našim jedinicama, a toga dana je stupio u akciju i garnizon iz Gračaca. Cio dan su se vodile žestoke borbe. Neprijatelj je po svaku cijenu htio da ovlada dominirajućim položajima (Lisac, Podljut i Crni vrh) i što dublje prodre prema Bruvnu. I pored brojne nadmoćnosti, jake artiljerije i avijacije, Talijani nisu uspjeli da u potpunosti ostvare cilj. Zauzeli su brda Podljut i Crni vrh, a prema Bruvnu su napredovali samo 2—3 km.

U toku noći 18/19. jula naše su se snage pregrupirale i posjele nove položaje: bataljon »Bude Borjan« na Glogovu i Liscu, bataljon »Branko Vladušić« iznad Velike Popine i Srbskog klanca, bataljon »Bićo Kesić« preuzima svoje prvobitne položaje, Doljanska četa je na Crnom vrhu i Omsici, a Omladinska četa se pomjerila ulijevo i zauzela položaje do puta koji vodi od Gračaca prema Bruvnu; 3. četa bataljona »Bićo Kesić« i dalje je na Jasenaru, ali jače snage pomiče prema Gračacu i kod Tupale se povezuje s Omladinskom četom.

Devetnaestog jula Talijani su nastavili napad i oko 21 časa na svim položajima uspijevaju da potisnu naše jedinice, koje u noći 19/20. jula posjedaju nove položaje na liniji: Srbski klanac — Vrani kuk — Ladin kuk — Gubavčevo Polje — Kijani — Tomingaj — Tupale — Jasenar. Položaje od Srbskog klanca do Vranog kuka držao je Sjevernodalmatinski odred, a od Vranog kuka zaključno s Jasenarom, bataljon »Bićo Kesić« (Doljanska i Omladinska četa). U borbama na ovoj liniji neprijatelj je 21. jula zauzeo položaje bataljona »Bude Borjan« i djelimično položaje bataljona »Branko Vladušić«, kao i Gubavčevo Polje koje je držao bataljon »Bićo Kesić«. Dvadeset drugog jula došao je na položaje komandant Štaba Grupe odreda Vlado Cetković. Odlučio je da se u toku noći 22/23. jula bataljon »Bude Borjan« izvuče iz borbe

12 AVII, k. 1611, f. 19, đ. 7.

i povuče na odmor u selo Brezovac, kao i da se formira 3. bataljon 3. odreda (Doljanska i Omladinska četa).

Cio dan 23. jula neprijatelj je napadao, naročito u pravcu Bruvna pa ga je, i pored snažnog otpora naših jedinica, pri kraju dana zauzeo. U toku noći 23/24. jula naše snage su ponovo pregrupisane. Bataljon »-Branko Vladušić« ostao je na prvobitnim položajima i više se angažovao prema Srbu i Jelovim tavanima. Treći bataljon i bataljon »Bićo Kesić« (bez 3. čete) zaposjedaju položaje na liniji Klapavica — Salabanica — Previja — Urljaj. Treća četa »Biće Kesića« i dalje je držala zapadni dio Jesenara i Paklarića.

Dvadeset četvrtog jula neprijatelj je produžio nastupanje u pravcu Mazina. Svi pokušaji da zauzme položaje na Previji i tako otvori slobodan put za Mazin, ostali su bez uspjeha. Oko 11 sati bataljon »Bićo Kesić« i 3. bataljon prelaze u protivnapad. Iznenađen energičnošću udara, neprijatelj je privremeno prešao u odbranu, a zatim otpočeo povlačenje prema Bruvnu. Vještim manevrom bataljona »Bićo Kesić«, neprijatelj je doveden u tešku situaciju, pa se povlačenje pretvara u bjekstvo, a naši bataljoni prelaze u gonjenje. Oko 15 sati neprijatelj se zatvorio u bodljikavu žicu Gračaca. Za vrijeme povlačenja prema Gračacu, neprijatelj je popalio Bruvno i sva usputna sela do Gračaca.[13] Ispred neprijatelja povlačilo se i stanovništvo s područja bruvanjske općine, goneći sobom stoku i noseći najnužniji dio imovine. Ono što je ostalo u selima, okupatorski vojnici, zajedno s četnicima, opljačkali su, paleći kuće i ubijajući žene i djecu. U izvještaju Štab 18. armijskog korpusa navodi: »Ciklus operacije je započet krajem lipnja na Promini, iz čega su slijedile borbe do 3. srpnja kod Vujasinovića, zatim produžen 16. ov. m. akcijom čišćenja Velebita, završen je juče (24. VII — P. B.) ulaskom naših trupa u Bruvno, koje je potpuno popaljeno. Čitav teren je do u tančine pretresen, gdje god su pobunjenici pružili otpor, taj je slomljen, a avijacija velikog radiusa tukla je teritoriju tzv. Sovjetske republike u Srbu«... Praktično se, dakle, može smatrati da je u toj zoni ostala pustinja«.[14]

Pretrpivši neuspjeh na gračačko-bruvanjskom pravcu, neprijatel je povukao snage na liniji Gračac — Otrić i držao položaje na Maglaju, Šupljem brdu, Mila vodi i Goloj mili. Na ovim položajima napali su ga 2. augusta 1. i 2. četa bataljona »Bićo Kesić« i bataljon »Bude Borjan«, ali bez većeg uspjeha. (Bataljon »Bude Borjan« zauzeo je brdo Maglaj.)

Na konferenciji koja je održana s komandnim kadrom, Štab odreda je izvršio procjenu nastale situacije i analizirao dejstva naših jedinica u talijanskoj ofanzivi. Donijeta je odluka da se izvrši pregrupacija i odrede novi položaji. Na organizacionom planu od Doljanske partizanske čete (kao prve), Omladinske čete (druga) i partizanske čete koja se nalazila na položajima na Drenovači prema Bihaću (treće čete), formiran je novi bataljon pod nazivom 3. bataljon 3. ličkog partizanskog odreda (kasnije 1. udarni bataljon Ličkog partizanskog odreda.[15]

Jedinicama 3. odreda određeni su novi položaji na liniji: Oštri vrh — Salabanica, zapadno od komunikacije Bruvno — Mazin, zatim objekti Urljaj — Visibaba, istočno od komunikacija. Jedinica Sjevernodalmatinskog odreda manjim dijelom orijentirane su prema neprijateljskoj pozadini, a veći dio je povučen na odmor u Kunovac kod Srba.

13 Zb. NOR-a, tom V, knj. 5. str. 450.
14 Obavještenje komande 18. korpusa, od 25. 7. Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 658. i 659.
15 Zb. NOR-a, tom V, knj. 6, str. 234.

Tokom talijansko-četničke ofanzive na južnu Liku, ustaške su snage iz Skočaja, s pravca Bihaća, krenule u napad na oslobođenu teritoriju odreda na položaje na Drenovači. Uspjeli su upasti u selo Meljinovac, pobiti oko 8 žena, djece i staraca i odmah se povukli, ne sukobivši se sa snagama odreda. Time je ofanziva na oslobođenu teritoriju Trećeg NOP odreda završena.

I pored brojčane nadmoćnosti, avio i artiljerijske podrške, neprijatelj nije uspio da dublje prodre u oslobođenu teritoriju. Borci i starješine 3. ličkog i Sjevernodalmatinskog odreda pokazali su visok borbeni moral i odlučnost da brane slobodnu teritoriju. Talijanima nije uspjelo da ponovo okupiraju slobodnu teritoriju i da je zadrže. Nakon povlačenja u garnizone Gračac, Otrić i Knin, Talijani su na pogodnim položajima oko svojih garnizona i uporišta duž pruge Gračac — Knin postavili četnike da ih čuvaju.

Za cijelo vrijeme ofanzive narod je donosio hranu borcima na položaje i povlačio se zajedno s jedinicama odreda. Štab odreda je odlučio da se narod s područja zahvaćenih ofanzivnim dejstvima evakuiše na Cemernicu.

Četničke grupe su nekoliko puta tokom augusta i septembra vršile upade iz okupatorskih garnizona i uporišta u prigranična sela oslobođene teritorije s pravca: Gračaca, Otrića i Knina, s ciljem da opljačkaju i vrše teror nad narodom privrženim NOP-u, ali im je to bez pomoći talijanskih okupatora rijetko kada uspijevalo.

Usprkos što je bio razvučen na širokoj prostoriji i što je bio malobrojan odred je uspješno izvršavao svoje zadatke u odbrani slobodne teritorije i zaštite brojnih ustanova i organizacija NOP-a. To je uspijevao zahvaljujući i podršci naroda, a naročito omladine, organa narodnooslobodilačke vlasti, partijskih i drugih organizacija NOP-a.

Pored odbrane slobodne teritorije, jedinice odreda su često napadale neprijateljska uporišta i komunikacije. Odred najčešće nije bio u punom sastavu. Njegove najelitnije jedinice su često dejstvovale na drugim područjima, van matične teritorije (Gorski kotar, zapadna Lika, sjeverna Dalmacija, Kordun) u sastavu kombiniranih odreda koje je povremeno formirao Štab Grupe odreda za Liku ili Glavni štab Hrvatske.

Ideološko-politički, partijski, omladinski i kulturno-prosvjetni rad u odredu

Štab odreda je imao štabsku partijsku ćeliju od sedam članova. Sekretar ćelije bio je politički komesar odreda, a zamjenik političkog komesara bio je zadužen za partijski rad.

U bataljonima su postojale partijske ćelije. Zamjenik komesara bataljona bio je sekretar bataljonske ćelije. Nema tačnih podataka o brojnom stanju članova KP u odredu. Cijeni se da ih je moglo biti oko 50 (u bataljonu/ »Marko Orešković« bilo ih je 20), a ni podataka o broju članova SKOJ-a u odredu (moglo ih je biti oko 100).

Organizacija KP i SKOJ-a, zajedno sa političkim komesarima bataljona, četa i političkim delegatima vodova — bili su osnovni nosioci u razvijanju političke svijesti boraca i naroda, učvršćivanju morala, razvijanju bratstva i jedinstva, borbenosti i jačanju discipline. Na radnim sastancima i konferencijama vodova, četa i bataljona isticano je da su partizanski odredi i bataljoni, pored svog narodnooslobodilačkog karaktera, i politička vojska, koja ima zadatak da ostvari velike političke ciljeve. Zato su održavani politički

satovi na vodnim, četnim i bataljonskim sastancima i konferencijama. Na njima su raspravljani svakodnevni problemi iz života i borbe jedinica.

U političkom radu bila je praksa da se prije svake akcije borcima objasni njen cilj, važnost i značaj. Poslije borbi isticana su junaštva, borbenost i samoinicijativa, a kritikovane slabosti i krizne situacije. Politički rukovodioci od političkog delegata voda, do političkog komesara bataljona, ulagali su znatne napore da se kod boraca razvije interes za spoljne i unutrašnje vojnopolitičke događaje. Na sastancima su čitane radio-vijesti, leci, štampa i drugi politički materijal.

Koliko su oblici političkog rada bili sadržajni i raznovrsni, vidi se iz izvještaja Štabu odreda augusta 1942. godine. U njemu se navodi »... 28. augusta iznijeta borcima politička situacija i značaj borbe. Prorađivali smo štampu 0 junačkim borbama partizana na Kozari, o borbama kineske omladine. Sve je ovo praćeno sa objašnjenjima i diskusijama. Čitan je na političkom satu »Lapački radio-vjesnik«. Naredni dan bio je vojnički sat s temom: »Noćni marš i dejstva prilikom borbe u susretu«; 29. august: čitanje lista »Borba« br. 22. i 27, kao i radio-vijesti koje smo dobili iz Bosne. Uveče pjesma i veselje ... čitanje vojno-političkog vjesnika sa komentarom ... Narednog tjedna čitanje materijala: »Uloga žene u NOB-i i značaj te borbe za položaj žene kroz historiju«. Razvijanje diskusije po pitanjima: o uzrocima revolucije i faktorima za njen uspjeh, o narodnoj borbi i uređenju poslije rata, o ekonomskoj i pravnoj situaciji u oslobođenoj Jugoslaviji«.[16]

Idejno-politički i partijski rad u jedinicama odreda odvijao se i na osnovu Uputstva kojega su politički komesar odreda i njegov zamjenik sačinili u saglasnosti s Glavnim štabom Hrvatske i Okružnim komitetom KPH za Liku (čije se sjedište tada nalazilo u Donjem Lapcu). Uputstvo je nosilo naslov »Kako ćemo organizirati politički rad sa partizanskim jedinicama odreda i među narodom«. Da bi se sagledao sadržaj, metodska i pedagoško-didaktička načela ovog Uputstva, ilustracije radi, navodimo nekoliko dijelova iz njega: »Dužnost je političkih komesara da se u prvom redu upoznaju sa organizacijom i sa borbenošću komandnog kadra. To se postiže putem štabnih partijskih organizacija na koje se pozivaju komandiri i politički komesari četa, bez obzira da li su organizrani ili ne. Na njima politički komesari iznose političku situaciju, a komandiri, odnosno komandanti, vojničku. Tu se iznose 1 vojno-politički uspjesi i situacija u svijetu i kod nas. Na ovim sastancima se vrši analiza nedostataka političkog rada, taktika izvedenih borbenih zadataka, a govori se i o drugim pitanjima iz borbene sposobnosti... uspjelim i neuspjelim akcijama, kao i o nedostacima koje treba ubuduće otklanjati...«. Dalje se u Uputstvu naglašava da ». . . partizane treba upoznavati sa linijom NOB-e preko sastanaka i konferencija jedinica, usmenih novina i drugih formi, preko kulturno-prosvjetnih časova, čitanjem »Vjesnika«, zatim druge štampe i literature, recitovanja partizanskih i narodnooslobodilačkih pjesama — podizati time kulturni nivo boraca. Ovo čitati i preko ćelija KP, prenositi preko kandidata i skojevaca. U ovaj rad uključivati i omladince i simpatizere NOB-e. Upoznavanje naroda sa linijom NOB-e treba da se vrši putem zborova, sastanaka, konferencija i putem kulturnih priredbi, zatim putem političkih kontakata političkih komesara i naroda, gdje su komesari dužni da se maksimalno angažiraju na ovom zadatku, kako bi opći ciljevi borbe bili

16 AVII, k. 16M, f. 8, d. 19/11.

narodu što jasniji. U tim kontaktima naročito isticati i narodu objašnjavati **izdajnički** rad Draže Mihailovića, Pavelića i ustaša, kao tvorevine NDH i ostalih izdajnika... Narodu stalno objašnjavati ulogu KPJ u NOB-i, značaj bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i dr.«[17]

Primjenom ovih oblika političkog rada težilo se da oni budu realni i izvodljivi u datoj situaciji. O vremenu održavanja skupova i danu zakazivanja istih, Uputstvo nalaže da: »... zborovi, sastanci i konferencije trebaju se naročito koristiti kao oblik radi toga što se naši partizanski listovi štampaju u malom tiražu, u desetak primjeraka, zato što nema papira, kadrove, tehničkih i smještajnih mogućnosti za njihovo štampanje u većem tiražu.«

U Uputstvu je naglašeno da se skupovi i zborovi zakazuju i održavaju nedjeljom i da zborove treba organizirati preko narodnooslobodilačkih odbora.

U njemu su precizirani zadaci političkih komesara i njihovih zamjenika na organiziranju partijskih ćelija, skojevskih aktiva i aktiva organizacija Saveza mlade generacije. »U vodovima organizirati grupe simpatizera« — kaže se u Uputstvu, »i vanpartijaca od poštenih, čestitih i hrabrih mladih partizana od kojih se mogu regrutovati članovi KP. S ovim grupama organizirati redovne sastanke, sa njima proučavati partijske materijale, a naročito pojačati rad s omladinom u jedinicama odreda«. Osnovni oslonac u političkom vaspitanju boraca bili su komunisti, kandidati partije i skojevci.

U jedinicama odreda posebna pažnja je posvećena radu na omasovljavanju, idejnom i akcionom organizovanju organizacije SKOJ-a.

Politički komesar odreda Josip Cazi piše: »Često su u jedinicama održavani sastanci na kojima je govoreno o historiji SKOJ-a, njegovom djelovanju, ilegalnom radu, o masovnim progonima napredne omladine, o sudskim procesima protiv članova SKOJ-a 1927—1928. godine, kada sam ja bio osuđen na pet godina robije (govorilo se i o životu, radu, revolucionarnom djelu i sudbini sekretara SKOJ-a koje sam lično poznavao i sa njima radio: Mijo Oreški, Josip Debeljak, Zlatko Šnajder i dr.). Budući skojevci — omladinci su upoznavani sa linijom KPJ i NOB, njenom rukovodećom ulogom, o karakteru rata koji vodi SSSR na čelu borbe porobljenih naroda«.

Uputstvo nalaže da treba »Analizirati u svakoj jedinici odreda da li postoji veza između političkih komesara i općinskih rukovodstava narodnooslobodilačkih odbora, da li politički komesari idu na sjednice NOO, postoji li dobra saradnja sa njima i partizanima po pitanju ishrane vojske, kontroliranja putnika, sprečavanja šverca, održavanja reda na slobodnoj teritoriji, koordiniranja rada po pitanju borbe protiv narodnih izdajica, špijuna, sumnjivih tipova, kao i po pitanju sprečavanja krađe... po pitanju ishrane stanovništva, opskrbe ranjenih boraca koji se nalaze na liječenju po seoskim kućama čemu treba posvetiti punu pažnju. Isto tako, politička rukovodstva jedinica moraju posvetiti pažnju porodicama palih boraca. U tome je svemu potrebna neposredna suradnja između političkih komesara i općinskih, odnosno seoskih NOO na kome se nalazi dotična jedinica odreda«. Uputstvom je posebno istaknuta poreba raskrinkavanja narodnih neprijatelja.[18]

Dvadeset devetog juna održan je sastanak štabske ćelije odreda na kome je analiziran rad, izvršena kritika i samokritika partijskog rada i aktivnosti. Sastanku je prisustvovao Jakov Blažević, sekretar OK KPH za Liku.

17 Josip Cazi, Žarišta kulturnog i prosvjetnog rada u odredu, Lika u NOB 1942. godine. Beograd 1971, str. 321—323.
18 AVII, k. 1611, f. 16, d. 22.

Pored političkog djelovanja u jedinicama i na terenu, odred je postizao, značajne uspjehe i na kulturno-prosvjetnom polju, na podizanju prosvjetnog i kulturnog nivoa boraca i naroda. Zajedno s kotarskim komitetima KP i SKOJ-a u D. Lapcu i Gračacu, organizirane su brojne priredbe i tečajevi za opismenjavanje. Odred je imao i kazališnu grupu sastavljenu od omladinaca i omladinki s teritorije odreda. Komandir grupe bio je Petar Rastović, politički komesar Duško Vojvodić, a zamjenik političkog komesara Žakula-Njegomir Boja. Grupa je organizovana i obučavana uz pomoć zagrebačkih glumaca koji su 22. aprila 1942. godine izašli na slobodnu teritoriju u Donjim Dubravama. O tome je Josip Cazi pisao: »Njihovim dolaskom dat je veliki zamah u kulturnom životu. Oni su u relativno kratkom vremenu održali dva kursa, jedan u Korenici i drugi u Lapcu i osposobili dvije kazališne družine. Programi kazališne grupe odreda (kasnije je potpala pod Komandu ličkog područja) bili su veoma raznoliki i stalno su dopunjavani i ažurirani, a sastojali su se od borbenih i narodnih pjesama, recitala (npr. Požar Like, autor Josip Cazi), zatim komada Branislava Nušića, Cehova i dr.).[18] Iz 3. ličkog odreda u kazališnu grupu su ušli: Dušan Tadić Duka, Dušan Vojvodić, Sofija Korać Koka, Milivoj Petrović, Branislav Jovanić Bane, Nikola Mihajlović, Franc Cepirlo, Milan Vidmar, Smilja Mandić, Milica Kosanović, Mara Balać, Boja Zakula, Darinka Rašuo i Jovo Vujović.

Organizovano je štampanje i izlaženje lista pod nazivom »Partizanska zvijezda«, koja se kasnije zvala »Zvijezda«. Josip Cazi je zabilježio: »Pri Štabu je stvorena vlastita tehnika, nabavljen ciklostil, boje, matrice i ostali tehnički materijali, da pridemo izdavanju vlastitog lista, da izdajemo radio-vijesti, da po potrebi štampamo letke i slično.[20] Prvi broj ovog lista štampan je na šapirografu u Doljanima 10. maja 1942. godine. U ovom broju je dat prikaz borbi za oslobođenje Lapca i Srba. Objavljena je i pjesma Josipa Cazija »Palim drugovima kod Lapca«. U drugom broju koji je izašao sredinom juna objavljene su Cazijeve reportaže o oslobođenju Bosanskog Petrovca i velikom slavlju na kome je učestvovalo oko 40.000 ljudi. List je u narednim brojevima donosio Cazijeve pjesme i reportaže (poema »Požar Like«, pjesma »Put u Homoljac«, reportaže o bataljonu »Marko Orešković«, o Dušanu Bursaću i njegovom junaštvu, »Na Šijanovom klancu« i dr.)

»Zvijezda« je objavila više tema iz vojne vještine i dejstava u raznim uslovima i situacijama što je imalo veoma pozitivan uticaj na vojno-stručno osposobljavanje komandnog kadra odreda, a posebno onih starješina koji do tada nisu imali mogućnosti da pohađaju vojne škole, i da zbog mladosti, do rata, služe vojsku. Teme su obrađivali komandant odreda Đoko Jovanić, zamjenik komandanta Milan Šijan i operativni oficir Joco Njegomir, pri čemu su korišćena postojeća vojna znanja, kao i stečena iskustva partizanskih jedinica. Po sjećanju operativnog oficira Joce Njegomira, obrađivane su i objavljivane slijedeće teme: izviđanje, obavještavanje, organizacija i održavanje veza, sve vrste borbenog obezbjeđenja, noćna dejstva u raznim situacijama i na razne objekte, utvrđivanje, maskiranje i dr.

19 Lika u NOB-i 1942, str. 326—327.
20 Lika U NOB-i 1942, str. 319—327.

čvrsta povezanost s narodom

Jedna od najvećih i najznačajnijih aktivnosti u ovom periodu bila je intenzivna veza i rad s narodom (zborovi, konferencije, sastanci, formiranje odbora, partijskih i skojevskih organizacija). Komandni kadrovi odreda pružili su pomoć organizacijama NOP-a na terenu, a posebno tokom predizbornih priprema za narodnooslobodilačke odbore koji su u ovom dijelu Like u jesen 1942. godine sprovedeni na osnovu Fočanskih i Drinićkih propisa. Stab odreda je formirao vojno-političke odbore u jedinicama i izdvojio jedan broj kadrova iz svog sastava za pomoć odborima na terenu. Ovi odbori su postali organizatori političke aktivnosti. (Iz sačuvanih dokumenata vidi se da su na zborovima i u raznim mjestima istupali: Đoko Jovanić, Josip Cazi, Milan Sijan, Milan Tankosić, Vojo i Dušan Mileusnić, Simo Mrda, Tomica Popović, Ilija Radaković, Danilo Damjanović, Petar Babić Pepa, Vlado Maričić, Milan Đumić, Milojko Ćuk, Dušan Dotlić, Milan Majstorović, Ico Blanuša, Milica Dubajić, Boja Vojvodić i drugi). U periodu od jula do oktobra 1942. godine održano je 13 predizbornih zborova, 21 širi sastanak sa stanovništvom, 1 miting, 16 sastanaka sa seoskim NOO, kao i 17 sastanaka s odborima AFŽ i članovima Saveza mlade generacije. Samo u jednoj nedjelji, uz suradnju vojske i terenskih radnika, održano je 7 zborova (na kojima je bilo prisutno oko 1000 stanovnika) i 37 sastanaka (oko 1800 prisutnih iz sela i zaseoka slobodne teritorije). Stabska ćelija odreda formirala je i partijsku ćeliju u selu Doljanima gdje je bilo njeno sjedište. Prvog maja 1942. organizovan je veliki narodni zbor u Donjem Lapcu na kome je ispred vojske govorio komandant Đoko Jovanić, a Rade Žigić ispred KP. Glumci koji su došli iz Zagreba izveli su kulturno-umjetnički program. Dvadeset osmog **juna** održan je veliki narodni zbor u selu Suvaji na kome je o vojno-političkoj situaciji govorio Đoko Jovanić, o odborima i njihovom radu Marko Čanković, o radu omladine Dragan Jovanić i o značaju bratstva i jedinstva Hrvata i Srba Dušan Mileusnić. Sedmog maja održan je u Srbu sastanak s NOO-ima svih sela srbske općine. O tome kakva treba da bude nova revolucionarna vlast naoružanog naroda, govorio je Đoko Jovanić. Kadrovi iz jedinica odreda bili su **i** odbornici **u** selima (Tomica Popović, Milan **Sijan,** Đoko Jovanić i drugi).

Rukovodstvo odreda se nalazilo na izvoru najnovijih informacija zahvaljujući činjenici što su se u to vrijeme na teritoriji odreda — u D. Lapcu — nalazili CK KPH i GSH, pa su postojale mogućnosti za česte konsultacije, dobijanje smjernica, materijala, uputstava i druge pomoći, što je rad odreda činilo još efikasnijim i sadržajnijim.[21]

Formiranje vojno-pozadinskih organa i ustanova

Poslije oslobođenja u D. Lapcu i Srbu formirane su komande mjesta, a nešto kasnije i u Bruvnu. Komanda mjesta u D. Lapcu imala je upravni i zdravstveni odsjek, ekonomsku sekciju, sekciju za mobilizaciju, referenta za partizanske straže, komandira zarobljeničkog logora i upravnika zatvora. Slične sastave imale su i komande mjesta u Srbu i Bruvnu. Za potrebe odreda aprila 1942. uspostavljene su i radionice (stolarska, kožarska, obućarska, puš-

21 AVII, k. 1907-5, f. 3, đ. 15.

karska, pekara i mlinovi za meljavu žita — u D. Lapcu, na Štrbačkom buku i Srbu, a djelimično i u Martin Brodu).

Komande mjesta pomogle su i značajno rasteretile operativne jedinice brojnih poslova (održavanje reda u pozadini, organizovanje bezbjednosti teritorije i ustanova NOP-a, organizovanje partizanskih seoskih straža, održavanje veze, kurirske službe, snabdijevanje vojske i stanovništva, vođenje brige o bolnicama i ambulantama odreda, obrada napuštene zemlje). Odred je, pored svojih zadataka i potreba, u zajednici s komandama mjesta, morao voditi brigu i o centralnim ustanovama NOP-a koje su se u to vrijeme nalazile na njegovoj teritoriji (GSH, CK KPH, OK KPH, oficirska škola, brojni omladinski kursevi i za obuku omladinskih četa). Stab odreda organizovao je telefonsku vezu na čitavoj teritoriji odreda. I pored toga što su po vertikali bile vezane za Komandu ličkog područja, nakon njegovog formiranja sredinom jula 1942. godine, komande mjesta su bile u mnogim pitanjima rada i saradnje vezane i za Štab odreda (ishrana vojske, bolnice, obavještajna služba, popuna i obuka jedinica).

Organizacija i rad obavještajne službe

Obavještajna služba odreda, obavještajno i kontraobavještajno je obrađivala područje donjolapačkog i gračačkog kotara, kao i šira područja oko Knina i Bihaća.

Krajem aprila 1942. u Štabu odreda je uspostavljena funkcija političko-obavještajnog oficira, kao štabna funkcija, koja je u sebi sjedinjavala i obavještajnu i kontraobavještajnu komponentu sve do jeseni 1942. godine kada se ove funkcije razdvajaju naredbom Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, od novembra 1942. Na ovu dužnost Štab Grupe NOP odreda za Liku postavio je Dušana Mileusnića.[22]

Nešto ranije bili su postavljeni političko-obavještajni oficiri u bataljonima, kao članovi Štaba. Dužnost političko-obavještajnog oficira u bataljonu »Marko Orešković« do odlaska u odred obavljao je Dušan Mileusnić. U bataljonu »Stojan Matić« ovu funkciju vršio je Milan Tankosić, u bataljonu »Gavrilo Princip«, odnosno »Bićo Kesić«, Jovo Grubišić, a zatim Đuro Brčin. Institucionalizacija političko-obavještajnih oficira u bataljonima izvršena je na temelju Uputa Glavnog štaba NOP odreda Hrvatske, od 25. decembra 1941, u kojem je istaknuto da, »... u svakom bataljonu i višim štabovima treba postaviti političko-obavještajnog oficira koji će obuhvatiti u svoj djelokrug rada sve vojne jedinice i sve civilno stanovništvo svoga područja dok se ne organizira politička obavještajna služba na terenu, koja će kasnije preuzeti civilnu službu.«[23]

Ukazujući na kriterijume kadrovskog izbora ljudi za ove funkcije, Upute naročito ističu da »1.. Rad političko-obavještajnih oficira mora u svakom pogledu biti u skladu sa narodnooslobodilačkim karakterom naše borbe«, te da se »za taj rad moraju odrediti dobri i provjereni drugovi koji moraju posjedovati dovoljno političkog znanja i iskustva iz ilegalnog rada.«[24] U njima

22 Ostao na dužnosti za sve vrijeme postojanja Odreda.
23 *Zb.* **NOR-a, tom V, knj. 2, str. 263.**
24 Isto.

je istaknut i vojnopolitički značaj organizranja političko-obavještajne službe, ističući da kada »... neprijatelju nije uspjelo da oružanim intervencijama slomi naše oružane snage, a nije mu uspjelo ni političkim manevrom da nas slomi divljačkim paljenjem sela, niti da nas slomi strahovitim terorom... sada pokušavaju fašistički okupatori i njihovi domaći plaćenici da nas unište novim metodima... Oni pokušavaju da u naše redove ubace svoje agente koji bi svojim razornim radom i djelovanjem oslabili borbenu i moralnu snagu partizanskih odreda«.[25]

Obavještajna služba u odredu bila je organizirana i u skladu sa Uputstvom Vrhovnog štaba NOP i DVJ od 6. maja 1942. koje je regulisalo da »... u štabovima partizanskih i dobrovoljačkih odreda treba odrediti najpouzdanijeg čovjeka, obavezno člana KPJ koji će odgovarati za organizovanje i funkcionisanje obavještajne službe u jedinicama i na terenu na kojem jedinica djeluje«.[26]

Rad obavještajne službe NOP-a na području koje je odred pokrivao i njegovim jedinicama, uz suradnju s organizacijama NOP-a i narodom, a naročito omladinom, odvijao se u tri osnovna pravca: razvijanje budnosti, bezbjednosti i samozaštite u jedinicama odreda da se spriječi obavještajni prodor u njih obavještajnih službi okupatora i kvislinga; razotkrivanje i sprečavanje aktivnosti i planova domaćih izdajnika — četnika i Talijana da unište Štab odreda, štabove odredskih jedinica, forume Partije i NOP; i stalno prikupljanje obavještajnih podataka o stanju, planovima i namjerama okupatora i domaćih izdajnika iz garnizona i posada oko oslobođene teritorije koju je branio odred. Vojno-pozadinski organi: komande mjesta Donji Lapac, Srb i Bruvno, kao i njihove čete partizanskih straža, pored ostalih zadataka, imale su i zadatak da na svom području, uz pomoć Štaba ličkog odreda, organiziraju obavještajnu službu i bezbjednost.

U najvećem broju sela ratnih općina Donji Lapac, Srb, Doljani, Nebljusi, Kestenovac (do 1943), Mazin, Bruvno, Gračac, Lovinac, Zrmanja, u ljeto 1942. godine bili su uspostavljeni obavještajni povjerenici koji su činili obavještajnu mrežu komandi mjesta na području odreda, preko kojih je obavještajna služba odreda prikupljala podatke o neprijatelju, njegovom brojnom stanju, naoružanju i namjerama.

Pored partijsko-političkih dužnosti, politički komesari komandi mjesta organizirali su i obavještajnu službu. Ovu će funkciju u jesen 1942. preuzeti zamjenik komandanta mjesta koji je bio zadužen i za taj sektor rada. Obavještajna služba, koju su organizirale komande mjesta na području odreda, bila je usmjerena od Štaba odreda na one sredine u kojima se osjećao neprijateljski uticaj i njegova aktivnost, a naročito prema selima na periferiji oslobođene teritorije. U organizovanju obavještajnog rada i bezbjednosti veliki doprinos davale su partijske i druge organizacije NOP-a. Ova aktivnost je podsticana direktivama i uputstvima viših partijskih foruma. U direktivi OK KPH za Liku od 9. VIII 1942. godine, kotarskim komitetima Gračac i Donji Lapac, partijskoj organizaciji odreda ukazuje se: »Da bi suzbili neprijateljsku špijunažu, koja na više mjesta uspješno radi, moraju partijske organizacije o tome ozbiljno povesti računa. Taj rad treba da organizuju partijci za koje se uopće ne zna da su članovi Partije i koji imaju smisla za taj posao. Treba

25 *Zb.* **NOR-a, tom V, knj. 2. str. 10.**
26 AVII, k. 0.611, f. 2, đ. 22.

stoga svaki kotarski komitet odrediti jednog odgovornog partijca koji će biti neposredno odgovoran sekretaru kotarskog komiteta da organizuje obavještajnu službu preko ljudi koji naoko stoje po strani od NOB-a i koji u njoj nisu angažirani«.[27]

Sredinom 1942. godine obavještajna služba odreda uspjela je da otkrije obavještajnu mrežu talijanske obavještajne službe koja je iz Knina razvijala svoju aktivnost preko pročetničkih elemenata na oslobođenoj teritoriji 3. ličkog NOP odreda. Ova aktivnost je bila najintenzivnija na području općine Srb. Političko-obavještajnom oficiru odreda uspjelo je da preko organizacije NOP-a i naroda uđe u trag špijunskoj organizaciji koja je talijanskim okupatorskim snagama na Otriću i Kninu dostavljala podatke o snazi, rasporedu i namjerama jedinica odreda, podatke o komandama i ustanovama, kao i političkom stanju na oslobođenoj teritoriji. Došlo se i do podataka i o pripremama napada na Štab odreda u selu Doljanima i Komandu mjesta u Srbu.

Plan je bio tako sinhroniziran da u momentu kada talijanski okupatori počnu svoja dejstva na oslobođenu teritoriju odreda, da istovremeno četnici izvrše napad na Štab odreda i Komandu mjesta Srb. Da bi se osujetila ova namjera, donijeta je odluka da se izvrši hapšenje lica osumnjičenih za špijunažu.

Pored organiziranja sistema bezbjednosti i samozaštite u jedinicama odreda i na teritoriji, razvijana je i ofanzivna komponenta političko-obavještajnog rada, u cilju saznavanja planova i namjera neprijatelja prema jedinicama odreda, susjedima i oslobođenoj teritoriji. Ovoj službi je uspjelo da se u ljeto 1942. poveže sa simpatizerima NOP-a u 12-toj domobranskoj pukovniji u Bihaću (čiji je garnizon u ljeto 1942. godine brojao 5000 neprijateljskih vojnika) i da dobije dragocjene informacije o neprijatelju koje su korišćene u operativne, propagandno-političke i samozaštitne svrhe. U izvještaju kojeg je obavještajni oficir odreda Dušan Mileusnić, 13. maja 1942. podnio Štabu odreda kaže se: »Prema izvještaju koji smo dobili iz Bihaća, neprijateljske snage koje se tamo nalaze za sada izgleda da ne misle nikuda kretati u akcije. Odnos između domobranske i talijanske vojske se pogoršao. Osjeća se velika oskudica u hrani kod civilnog stanovništva«.[28]

Jedinice odreda koje su držale položaje na Drenovači prema neprijateljskom garnizonu Bihać, 14. maja stupile su u vezu s domobranskim jedinicama koje su se nalazile na suprotnim položajima. O tome u dopisu Štab Trećeg ličkog odreda informiše 21. maja 1942. Štab (susjednog) Petog krajiškog NOP odreda: »U toku razgovora koje smo imali sa domobranima, a koji su prešli na našu teritoriju, od naših partizana primili su letke komunističke partije, razne proglase, naše vjesnike i iste su prenijeli među ostale domobrane« Dana, 15. maja 1942. godine prešlo je na naš oslobođeni teritorij 5 domobranskih oficira. Isti su tražili da razgovaraju s našim Štabom. Pozivali su partizane da ne pucaju i da oni neće na njih. Sutradan, kada su predstavnici Štaba 3. ličkog odreda došli na položaj, oficiri nisu došli na razgovore uslijed toga što su ustaše doznale za te razgovore, te su izvršili hapšenje oficira i domobrana, kako smo naveli, a kako se saznaje zamijenili su svoje jedinice novim snagama. Naši će partizani dalje proturati letke i proglase i stupati sa njima u razgovore, koliko to bude moguće. Za vrijeme

27 AVII, k. 1611, f. 7, d. 22.
28 Arhiv vii, **k. 161, f. 2. d. 22.**

razgovora narod iz hrvatskih sela se okupio na brdo i vikao: »Braćo, pomirite se, dosta je bilo zla«.[29]

Stab odreda i njegove jedinice, kao i vojno-pozadinski organi, svi subjekti NOP-a i stanovništvo preduzimali su niz mjera bezbjednosti u cilju zaštite oslobođene teritorije i brojnih ustanova koje su se na njoj nalazile, ne samo odredskih i kotarskih, već i rukovodstva NOP-a Hrvatske koji je tokom ljeta boravio u Lapcu.[30] Ograničavana je trgovina s mjestima i uporištima pod okupacijom (Gračac, Knin, Bihać, Udbina), zabranjeno je snabdijevanje neprijatelja, oduzimano neprijavljeno oružje, vršena kontrola izbjeglica, organizirana je borba protiv pljačke, čuvane su PTT linije od prisluškivanja neprijatelja, uveden sistem objava i propusnica i druge mjere. Štab odreda je izdavao objave licima koja su putovala van teritorije kotara Donji Lapac.[31]

Političkim radom razvijena je svijest o samozaštiti kao integralnom dijelu politike svijesti svih pripadnika snaga revolucije i naroda. Ova svijest je razvijana raznim oblicima političkog rada: na sastancima, zborovima, mitinzima, radnim akcijama na obradi zemlje i partizanskom štampom. Stalno je ukazivano na oblike i metode rada neprijateljske agenture i pete kolone, na značaj budnosti i na posljedice nebudnosti jer je nebudnost odnosila dragocjene kadrove iz vojske i s terena.

NOO-i, čija je gusta mreža pokrivala teritoriju koju je branio odred, imali su važnu ulogu u sistemu bezbjednosti. Nije bilo sela u kome nije postojao mjesni (seoski) NOO, niti zaseoka u kome nije djelovao povjerenik-odbornik seoskog NOO. Odbornici su najbolje poznavali stanovništvo svoje teritorije, političko strujanje u masama i stav svakog pojedinca prema NOB-i, o čemu ima obilje primjera sa područja kotareva Donjeg Lapca i Gračaca.

Pored svoje osnovne aktivnosti, NOO-i su preko svojih izvršnih bezbjednosno-obavještajnih organa — seoskih straža, obavljali i slijedeće zadatke: održavali red i bezbjednost, borili se i onemogućavali djelatnost pete kolone, neprijateljskih agenata i špijuna, onemogućavali kriminal i pljačku, vršili evidenciju lica koja posjeduju oružje izdato od NOO, postavljali zasjede na vjerovatnim pravcima nailaska neprijatelja, uništavali manje neprijateljske grupe i prikupljali obavještajne podatke o djelatnosti neprijatelja na slobodnoj teritoriji i neprijateljskim snagama, njihovoj jačini, naoružanju i namjerama.

Zavisno od terena na kome je djelovao NOO (u odnosu na neoslobođenu teritoriju), bezbjednosno-obavještajna funkcija NOO-a razvijana je negdje više, negdje manje. U unutrašnjosti oslobođene teritorije koju je pokrivao odred, NOO su razvijali bezbjednonosnu funkciju, a na granici oslobođene i neoslobođene teritorije razvijali su obavještajnu i bezbjednosnu funkciju (sela oko neposredne blizine Gračaca, Knina i Bihaća). U selima koja su povremeno padala pod kontrolu neprijatelja, razvijana je obavještajna funkcija, a bezbjednosna funkcija samo utoliko, ukoliko je to zahtijevala zaštita vlastitih redova (od ubacivanja neprijatelja).

29 AVII, k. 1611, f. 6, đ. 22.
30 Isto, f. 15, đ. 8 i f. 2, d. 22.
31 AVII, k. 1611, f. 7, d. 22.

Sanitetska služba

Referent saniteta odreda Slava Blažević brinula je oko razvoja sanitetskih ustanova, kako u jedinicama odreda, tako i na teritoriji. U bataljonu i četama postojali su bolničari dok su bataljonskim ambulantama rukovodili bataljonski bolničari i po dvije sestre.

Krajem aprila 1942. obrazovana je bolnica odreda u Dobroselu. Početkom juna stolarska radionica odreda otpočela je izgradnju paviljona za bolnicu na istočnim padinama planine Zuleševice iznad Dobrosela u visokoj jelovoj šumi, na izvoru vode zvanom Trolokve.

Radovima na izgradnji paviljona rukovodili su Milan Đurić i Mladen Orelj. Do kraja jula dvije bolničke barake bile su sagrađene od jelovih dasaka.[82] Kapacitet bolnice bio je 80 kreveta. Politički komesar bolnice bio je ranjenik Petar Vešović.

Osim bolnice u Dobroselu, postojale su i tri ambulante (u Mazinu, Doljanima i pod Birovačom). Bile su smještene u seoskim kućama, s 15—20 kreveta. U Donjem Lapcu Štab odreda je imao organiziranu stanicu za prvu pomoć u kojoj je radila bolničarka. U stanici, kao i u bataljonskim ambulantama, jednom je nedjeljno liječnik pregledao i civilno stanovništvo.[33]

Šesnaestog augusta 1942. formira se bolnica za infektivne bolesti (tifus) u selu Mišljenovcu, nedaleko od D. Lapca čiji je upravnik bila dr Saša Božović. Iako lokacija bolnica nije bila tajna, to nije otežavalo njihovu bezbjednost na prostranoj slobodnoj teritoriji. Obezbjeđenje bolnice na području odreda vršile su bolničke straže koje su bile najčešće sastavljene od prizdravljenih partizana ili ljudi starijih godišta. Straže su, pored stražarske dužnosti, obavljale i fizičke poslove vezane za potrebe bolnice.[34] Pored bolničkih straža, obezbjeđenje je vršilo i cijelo stanovništvo, a naročito omladina. Ranjeni borci, zahvaljujući pravilnom ophođenju i političkom radu s narodom, uživali su njegovu opću ljubav i podršku.

Sredinom jula 1942. formirana je Komanda ličkog područja koja preuzima na sebe dio obaveza o staranju i brizi o osnivanju, radu i bezbjednosti, kao i snabdijevanju triju bolnica, 7 ambulanti i 2 stanice za hitnu pomoć, u kojima se liječilo 120, a u ambulantama 130 ranjenih boraca.

Spoljno obezbjeđenje, u cilju sprečavanja jačih prodora neprijatelja, i dalje su vršile jedinice Trećeg ličkog odreda. U cilju veće bezbjednosti bolnica, krajem augusta 1942. godine, sve bolnice i ambulante dobijaju svoj šifrirani naziv. Koliko je Štab odreda brinuo o bolnicama i njihovoj bezbjednosti, vidi se i iz pisma koje je Štab 3. odreda uputio Štabu 5. krajiškog odreda 9. juna 1942. godine, u kome se kaže: »Prema informacijama kojima raspolažemo, četnici i ustaše vrše koncentraciju svojih snaga na ove naše krajeve. Napad će vjerovatno uslijediti... iz Gospića, Bihaća i Gračaca. Mi smo poduzeli potrebne mjere opreza. Izdali smo naređenje svim selima da po potrebi mogu izvršiti sve pripreme za brzu evakuaciju stanovništva i živežnih namirnica u šume... Međutim, nalazimo se u dosta nepovoljnoj situaciji po pitanju bolnica. Naša bolnica se sada nalazi u Dobroselu. Imamo 25 ranjenih drugova. Molimo vas da nam javite da li bi u slučaju prodora neprijatelja u

32 Izjava Dušana Rašete i Petra Obradovića (kod autora).
33 Lika U NOB-i 1942, str. 674.
34 Zbornik sanitetske službe, knj. 6, str. 30.

ovdašnja sela, mogli naše ranjenike i bolesnike prebaciti u neko selo koje potpada pod vaš odred, kao na primjer, Stjenjani. Mi bismo, što se tiče ishrane ranjenika i lijekova, kao i vojnog materijala i stručnog osoblja, poduzeli sve mjere, tako da bolnica po tome ne bi oskudijevala i ne bi vama pala na teret.«[35]

Saradnja odreda s Bosanskom krajinom i drugim ličkim NOP odredima

Treći lički partizanski odred je uspostavio prisnu suradnju s partizanskim odredima na susjednim teritorijama: 1. i 2. ličkim partizanskim odredom, koji su dejstvovali u sjevernoj i zapadnoj Lici, kao i s Petim krajiškim i Sjevernodalmatinskim partizanskim odredom. U informaciji Štaba odreda poslatoj Štabu 5. krajiškog odreda 5. juna 1942. godine, Krajišnici se informišu o planovima i namjerama neprijatelja, gdje se ističe: »... Šaljemo vam u prilogu našu »Partizansku zvijezdu« (odredski list) ... Ujedno vam šaljemo 2 primjerka letka Štaba Grupe narodnooslobodilačkih odreda za Liku iz kojih možete vidjeti da je otpočela ofanziva od strane ustaša na Liku. Prema informacijama koje imamo, četnici i ustaše vrše koncentraciju svojih snaga na ove naše krajeve. Napad će vjerovatno uslijediti. Ukoliko do njega dođe iz Gospića, Bihaća i Gračaca, mi smo poduzeli potrebne mjere opreza. Izdali smo naređenje svim selima da po potrebi mogu izvršiti sve pripreme za brzu evakuaciju stanovništva i živežnih namirnica u šume.«[36]

U informaciji 5. krajiški odred se upoznaje i s drugim pojedinostima o planovima i namjerama neprijatelja prema oslobođenim teritorijama Like i Bosanske krajine. Između navedenih odreda koordinirane su vojne operacije, organizovane mjere bezbjednosti teritorije, snabdijevanje ishranom boraca i stanovništva, zbrinjavanje bolesnika, izmjene iskustava u političkom radu i drugim pitanjima. Štab Trećeg ličkog odreda primio je 13. maja 1942. godine od Štaba Petog krajiškog odreda izvještaj u kojem piše: »Prema podacima koje smo primili od Štaba 4. bataljona »Budućnost«, situacija na tamošnjem sektoru je slijedeća: četnici i ustaše su prodrli na sektor Sanskog bataljona. Četnika ima oko 200, borbe se vode oko Jelašinovaca, Dabra i Palanke, a naročito oko naših magazina žita ... na položajima oko Petrovca nema značajnih promjena. Neprijatelj još ne vrši neke značajne pokrete.[37]

Štab odreda je ostvarivao suradnju s jedinicama u Bosanskoj krajini i oko snabdijevanja jedinica i bolnica ishranom. Štab Trećeg ličkog odreda je na osnovu punomoćja Glavnog štaba Hrvatske i Štaba Grupe NOP odreda za Liku, 16. juna 1942. godine s Operativnim štabom za Bosansku krajinu, sklopio sporazum o pružanju pomoći ličkim i dalmatinskim partizanskim odredima. Ispred Glavnog štaba Hrvatske ovaj sporazum je potpisao komesar odreda Josip Cazi, a u ime Operativnog štaba za Bosansku krajinu komandant Košta Nađ i komesar Štaba Osman Karabegović. Ovim sporazumom znatno je ublažena kriza u nestašici hrane u Lici i sjevernoj Dalmaciji jer je prijetila glad partizanskim jedinicama, bolnicama i narodu. Navodim nekoliko odredaba ovog sporazuma koje glase: »... 1) odobrava se 15.000 kg

35 Arhiv VII, k. 1705, f. 3, đ. 23.
36 Arhiv VII, k. 1705, f. 3, d. 23.
37 AVII, k. 1611, f. 2, *d. 22*.

kukuruza, 1000 kg graha, 500 kg pšenice koja je bila ranije stavljena na raspoloženje Glavnom štabu Hrvatske za akciju u sjevernoj Dalmaciji, da se može upotrijebiti kao prva pomoć za ličke i dalmatinske odrede, 2) operativni štab se obavezuje da će za Kombinirani odred koji će operisati u sjevernoj Dalmaciji, pravovremeno nabaviti odgovarajuće količine hrane i tome odredu za vrijeme operacija osigurati potrebnu ishranu, 3) operativni štab za Bosansku krajinu uzet će u obzir potrebe za ishranu ličkih i dalmatinskih partizanskih odreda, kao i najvažnije potrebe pogorjele sirotinje najpasivnijeg dijela Like i sjeverne Dalmacije, kao i siromašnih porodica partizana, te će u tu svrhu organizirati na svojoj teritoriji sabiranje hrane koja će se ustupiti tamošnjim partizanskim odredima, 5) pošto Bosanska krajina oskudijeva u soli, pokazuje se neophodna potreba da se po svaku cijenu nabavi, kako za partizanske odrede, tako i za narod Bosanske krajine veće količine soli — biće dužnost ličkih i dalmatinskih partizana da organiziraju nabavku soli koja će se zamjenjivati za žito«.[38]

Iz sadržaja Sporazuma vidi se da je, pored vojnog i ekonomskog, on imao i politički i moralno-psihološki značaj. Prožet je osjećajem zajedništva u NOR-u i revoluciji oružanih snaga i naroda susjednih teritorija.

Komandant odreda Đoko Jovanić poslao je pismo jedinicama odreda koje su izvodile akcije u sjevernoj Dalmaciji, u kojem se kaže: »Dragi drugovi, pošto smo postigli sporazum sa drugovima Bosancima u pogledu isporuke žita i soli, to ćete vi nastojati tamo da se nabavi so ili što više izvrše rekviriranja iste od pojedinaca tamo gdje budu nađene veće količine, a da im se ostave najnužnije količine ... Takođe možete udesiti sa Dalmatincima da nam oni nabave so, a mi ćemo im dati kukuruza i to kilogram za kilogram«.[39]

Pored uspješne koordinacije i suradnje s Bosanskom krajinom, Stab Trećeg ličkog odreda je uspješno surađivao i sa Sjevernodalmatinskim odredom, po svim pitanjima borbe i života. U vezi s tim održana je konferencija predstavnika oba štaba 10. jula 1942. godine u sjedištu Štaba Trećeg ličkog odreda u Doljanima na kojoj su utvrđeni detalji realizacije sporazuma s Bosanskom krajinom. Utvrđene su međusobne obaveze razmjene artikala ishrane na tromeđi Bosanska krajina, Lika, Dalmacija i poduzete su mjere da se spriječi šverc i zloupotreba prilikom razmjene.

Za realizaciju sporazuma Štab Trećeg ličkog odreda odredio je Milojka Ćuka i stavio mu u dužnost »da odmah pristupi izvršavanju tog sporazuma, da preko Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda nabavi ugovorene količine soli, da organizuje magazine u Srbu i Martin Brodu, da pošalje Sjevernodalmatinskom partizanskom odredu 3.000 kg žita i da se poveže sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu radi razmjene soli za žito«.[40]

Treći lički partizanski odred kao organizaciono-formacijska jedinica postojao je i djelovao relativno kratko vrijeme (od početka aprila do oktobra 1942. godine, tj. 5 mjeseci), ali je odigrao značajnu ulogu u razvojnoj fazi ustanka u Hrvatskoj. Upravo djelujući na osjetljivoj teritoriji tromeđe — Like, Bosne i Dalmacije, spriječio je talijanskog okupatora da pomoću četnika popa Momčila Đujića ovlada vojnički i politički ovim prostorom i razdvoji Dalmaciju od ostalog dijela Hrvatske i Bosanske krajine. Izvodeći od-

38 Arhiv VII, k. 1611, f. 6, đ. 22.
39 Arhiv VII, k. 1611, f. 6, d. 22.
40 AVII, k. 1705, f. 2, đ. 1; k. 103, f. 3, đ. 25.

brambene i ofanzivne akcije prema snažnim uporištima Talijana i njihovih slugu ustaša i četnika (Bihaću, Udbini, Gračacu, ličkoj pruzi Gračac — Knin, i prema Kninu), odred je omogućio, u relativno dugom periodu, održavanje (u to vrijeme) relativno velike slobodne teritorije na kojoj su se mogla održati, i nesmetano raditi centralna rukovodstva, ustanove i organizacije NOP-a Hrvatske (CK KPH, GŠH, OK KPH za Liku, oficirska škola VS).

Slobodna teritorija odreda poslužila je i kao baza materijalnih sredstava za popunu i snabdijevanje ostalih jedinica u Lici i sjevernoj Dalmaciji, kao baza gdje su se stvarale nove jedinice, zatim kao baza za liječenje, odmor i obuku, a isto tako i kao sigurna osnovica za izgradnju vojno-pozadinskih komandi i ustanova: mreže radionica, bolnica, ambulanta i skladišta. Jedinice odreda dale su veliki doprinos razvijanju bratstva i jedinstva Srba i Hrvata na tom području. U tom periodu stvara se na teritoriji 3. ličkog odreda i Sjevernodalmatinski PO što je imalo poseban politički značaj.

Formiranjem 1. hrvatske, 2. hrvatske ličke i 9. hrvatske ličke brigade, kao i drugih jedinica, iz odreda su u brigade regrutovani vojni i politički rukovodioci i borci, kao i brojne jedinice. Odred je bio i rasadnik i u njemu su ponikli mnogi istaknuti kadrovi za 6. proletersku, 19. udarnu sjevernodalmatinsku, 35. ličku diviziju, 13. proletersku brigadu »Rade Končar« i druge jedinice.

Stab odreda je u plodnoj suradnji s kotarskim komitetima Partije i SKOJ-a Donji Lapac i Gračac dao veliki doprinos organiziranju, obuci i naoružanju omladinskih partizanskih četa kao važnog oblika angažiranja mlade generacije u oružanim jedinicama naše revolucije. U sastavu odreda nalazio se i prvi pokretni bataljon u Hrvatskoj, proslavljeni bataljon »Marko Orešković Krntija«.

Odred je postizao velike rezultate zahvaljujući snazi i uticaju Komunističke partije, pomoći Okružnog komiteta za Liku, kao i kotarskih komiteta KPH za Donji Lapac i Gračac. Blizina CP KP Hrvatske i Glavnog štaba NOPO Hrvatske koji su se u to vrijeme nalazili sa sjedištem u Donjem Lapcu, djelotvorno je uticalo na efikasnost djelovanja odreda.

Milan I. Obradović

Omladinske partizanske čete na području kotara Donji Lapac u 1942. godini

Ideju o organizaciji omladinskih partizanskih četa dao je krajem februara 1942. Vrhovni štab i CK SKOJ-a. Oni su iz Foče, u vezi s tim, izdali Uputstvo političkim komesarima partizanskih odreda, bataljona, četa i bataljonskim biroima SKOJ-a u kojem se ukazuje na potrebu formiranja omladinskih četa u jedinicama i stvaranju čvrste organizacije SKOJ-a u narodnooslobodilačkim partizanskim odredima »koji treba da utiču na organizovan rad po

svim sektorima: vojnim, političkim, vaspitnim, kulturno-prosvjetnim, kao i pomoći omladini na selu«.[1]

Početkom marta 1942. Okružni komitet SKOJ-a za Liku dobija zadatak od OK KPH i Štaba Grupe NOP odreda za Liku da otpočne političke pripreme za formiranje omladinskih partizanskih četa. OK SKOJ-a za Liku je, u vezi s tim, uputio pismo kotarskim komitetima SKOJ-a u Lici.[2] Ostvarivanje te odluke prepušta se kotarskim komitetima SKOJ-a, uz punu kadrovsku i materijalnu pomoć štabova ličkih partizanskih odreda.[3]

Partijska i vojna rukovodstva poklanjaju tome zadatku punu pažnju. Uvodnik organa PK SKOJ-a za Hrvatsku »Mladi komunist«, u biroju od 1. aprila 1942. godine, ukazujući na politički i vojni značaj organizovanja omladinskih partizanskih četa, ističe da »omladinske partizanske čete trebaju svojim primjerom služiti kao uzor ostaloj omladini i ukazati joj ... kako treba da se bori«.[4] Na kraju članka se ističe da omladinske čete moraju biti podrška Partiji i njezin najsigurniji oslonac u sprovođenju partijske linije.

Krajem marta 1942. godine na području kotara Donji Lapac otpočinju intenzivne političke pripreme na stvaranju omladinskih partizanskih četa kao jednog od oblika angažovanja mladih u oslobodilačkoj borbi i revoluciji.

Omladina je svoj borbeni entuzijazam izražavala i kroz masovnu podršku rukovodstvu ustanka. Ona masovnije stupa u partizanske jedinice u jesen 1941. godine, u vrijeme reokupacije oslobođene teritorije kotara Donji Lapac od strane talijanske fašističke vojske i u doba procesa diferencijacije ustaničkih snaga. Taj proces diferencijacije odvijao se po dva osnovna strateško-politička pitanja: na borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika i odnosa prema drugim nacionalnostima, zapravo borbi za bratstvo Hrvata i Srba.

Na području kotara Donji Lapac djelovala je malobrojna partijska organizacija, ali je ona veoma efikasno i uspješno izrazila svoj idejno-politički i revolucionarni utjecaj na mladu generaciju koja je bila najmanje opterećena predrasudama iz prošlosti.

Omladina je na području kotara Donji Lapac od početka oružanog ustanka bila glavni i masovni oslonac članovima Partije podržavajući ih osobito time što je stupala u pokretni partizanski odred »Capajev«, pod komandom Doke Jovanića i političkog komesara Milana Sijana.

Pomicanjem vojnih operacija iz sjeverne u južnu Liku, u februaru 1942. te oslobođenjem Donjeg Lapca u kojem su likvidirani dijelovi iz sastava talijanske divizije »Re« i Srba u kojem se nalazio 44. bataljon 73. legije »Crnih košulja« u stvari je oslobođen od talijanske okupacije cio donjolapački kotar. Ovim akcijama zadat je četničkim elementima težak udarac.

Vojnim uspjesima partizanskih jedinica stvoreni su povoljni uslovi za intenzivniji idejno-politički rad s narodom, a naročito omladinom na području kotara Donji Lapac.

Antifašistički omladinski pokret dobija puniji zamah. U prvoj polovici 1942. na području kotara Donji Lapac djeluje 40 skojevskih aktiva sa 127 članova SKOJ-a, 291 odbor SMG (Savez mlade generacije) sa 2.248 članova i 3.536 pionira.

1 Luka Božanić: »Politika« od 26. 1. 1982. str. 19.
2 AIHRPH. br. 12/23.
3 Muzej revolucije, Zagreb.
4 AIHRPH, Zgb, br. 28/42.

Političke pripreme za formiranje omladinskih partizanskih četa na području kotara Donji Lapac

Od marta do maja 1942. u oslobođenim selima kotara održano je na stotine sastanaka i skupova s omladinom. Sktojevski aktivi i organizacije Saveza mlade generacije održali su i posebne sastanke posvećene tom zadatku. Politički aktivisti, osim ovom zadatku, težište svoje aktivnosti usmjeravali su na još **nekoliko** važnih pitanja, kao što su raskrinkavanje četničkih elemenata, slugu okupatora, njihovih doušnika, organiziranom uticaju za opredjeljenje za NOP i onih koji su se do tada kolebali, raskrinkavanju i razobličavanju podle politike talijanskih okupatora kao »zaštitnika« srpskog naroda; podsticanju odlaska omladine u partizane; učvršćivanju i daljnjem razvoju omladinskih i ostalih organizacija NOP po selima, snabdijevanju partizanskih jedinica i bolnica hranom, brizi za ranjene borce i dr.

Svuda gdje su se pojavili skojevski aktivisti — članovi kotarskog komiteta SKOJ-a: Zlorka Kosanović, Kata Bubalo, Stevo Štikovac, Milica Dubajić, Dragan Jovanić i drugi, s pozivom za stupanje u omladinske čete — bili su od omladine oduševljeno pozdravljeni. Omladinski zborovi i sastanci često su pretvarani u masovne manifestacije privrženosti omladine NOB-i i KPJ. Izvođeni su kulturno-umjetnički programi čija je programska intonacija bila prilagođena zadatku stupanja u omladinske čete. Priredbe su često trajale do duboko u noć.

Oduševljenje i polet omladine Like i njenu privrženost NOB-i i KPJ najbolje je izrazio tadašnji sekretar Operativnog partijskog rukovodstva CK KPH Vladimir Popović riječima: »... Omladina se naročito ističe svojom borbenošću. Teško je naći omladinca koji se ne osjeća komunistom, dapače, tukao bi se ako bi mu rekao da to nije«.[5]

Od maja do kraja decembra 1942. na području kotara Donji Lapac, Kotarski komitet SKOJ-a zajedno sa Štabom 3. ličkog partizanskog odreda formirao je i obučio četiri omladinske partizanske čete s ukupno 345 omladinki i omladinca (od kojih tri muške i jedna ženska četa). U sastavu 4. omladinske čete bio je manji broj omladinaca s gračačkog kotara.

Tri čete su nakon završene jednomjesečne, odnosno dvomjesečne vojno-političke obuke (ženska četa) rasformirane, a njihov sastav je popunio brigade 6. ličke proleterske divizije. Prva omladinska četa kotara Donji Lapac je, nakon završene jednomjesečne obuke u selu Mišljenovac, ostala kao kompletna partizanska formacija, naoružana od Štaba 3. ličkog partizanskog odreda. Poslana je na borbeni zadatak na položaje Ploče—Resnik (kod Gračaca) i ušla u sastav 1. područnog bataljona (kasnije Gračačkog bataljona) kao njegova druga četa.

Za omladinske jedinice prijavilo se preko 500 omladinaca samo na području kotara Donji Lapac. Broj prijavljenih nadmašio je sva očekivanja. Oružja, materijalnih sredstava, kadrova i prostorija za obuku nije bilo dovoljno. Kotarski i općinski komiteti SKOJ-a su, u zajednici sa Štabom 3. ličkog NOP odreda, osnivali posebne komisije da u čete odaberu jače i fizički razvijenije omladince i omladinke, u prvom redu članove SKOJ-a, a da ostale prijavljene evidentiraju i vrate na rad u pozadinu.

5 Dokumenti omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knj. 2, str. 107.

Pretežan broj omladinaca u četama bio je s područja kotara Donji Lapac (sastav prve i druge omladinske čete u cjelini, dok je u 3. ženskoj i 4. omladinskoj četi bio jedan broj omladinaca i omladinki i s područja gračačkog kotara).[6]

Planovi i program obuke omladinskih četa

Planove i programe po kojima je vršena obuka omladinskih partizanskih četa izradio je Štab 3. ličkog partizanskog odreda, odnosno operativni oficir štaba Joco Njegomir.[7]

Sadržaj programa činila je taktička borbena obuka: uvježbavanje omladinaca u ratnoj vještini, pojedinačna obuka svakog borca, obuka desetine, voda čete: opis i rukovanje oružjem (rukovanje i obuka u gađanju puškom, pištoljem, automatom, puškomitraljezom i načelno poznavanje rukovanja s teškim mitraljezom) i radnje iz strojeve obuke. Taktičke vježbe su izvođene noću. Uvježbavano je postavljanje zasjeda, izvođeni marševi s borbom u susretu, vršeni »napadi« na utvrđeni rejon i druge taktičke radnje koje ie nametao partizanski način ratovanja. Kroz taktičku obuku omladinci su sticali vojnu vještinu, fizičku kondiciju i izdržljivost za ratne napore.

Ideološko-političko obrazovanje omladinaca i omladinki zauzimalo je polovinu programa ukupne obuke. Program iz ideološko-političkog obrazovanja činilo je devet tema.

Formiranje i obuka čete te ideološko-politička obuka bili su olakšani tim što se u neposrednoj blizini sela Mišljenovca i Doljana (na udaljenosti od oko 15 km), u Donjem Lapcu, bile smještene centralne ustanove NOP-a Hrvatske i Like (Glavni štab NOP odreda Hrvatske, CK KPH, PK SKOJ-a, Oficirska škola GŠH, zatim partijski i skojevski kotarski forumi), pa su politički i vojni rukovodioci četa, posredstvom Štaba 3. ličkog NOP odreda dobijali kadrovsku pomoć i pisane materijale od ovih ustanova. To je pozitivno uticalo na kvalitetnu realizaciju programa obuke s pripadnicima omladinskih partizanskih četa. Kotarski komiteti KPH i SKOJ-a i Štab 3. ličkog NOP odreda redovno su snabdijevali čete štampom, brošurama i drugim materijalom po~trebnim za obučavanje. Redovno su kuriri iz Donjeg Lapca u Mišljenovac, Doljane i Kestenovac nosili štampu i brošure, kao što su: »Dnevne vijesti«, list 3. NOP odreda, »Zvijezda«, »Lički partizan«, list »Naprijed«, drinićka »Borba« i druge listove i publikacije do kojih se u to vrijeme teško dolazilo zbog oskudice u tehnici, štamparskom materijalu i kadrovima.

Zalaganjem zamjenika političkog komesara odreda, Petra Babica — Pepe uspostavljene su stalne veze s kotarskim komitetima Partije i SKOJ-a Donji Lapac i Agitaciono-propagandnim odjeljenjem CK KPH (na čijem čelu se tada u Donjem Lapcu nalazio Otmar Kreačić Kultura). Kuriri su za dva sata pješačenja (od Donjeg Lapca do mjesta obuke) pripadnike omladinskih četa snabdijevali pisanim materijalima za vojno-stručnu i ideološko-političku obuku.[8]

^ Zbog ograničenog broja primjeraka listova i publikacija, proučavalo se na čitalačkim grupama (kružocima) pod rukovodstvom političkih delegata vodova.

6 Zb. NOR-a, tom V, knj. 3, str. 20.
7 Zabilješke Joce Njegomira.
8 Zabilješke iz razgovora s Otmarom Kreačićem kod autora.

Naporima i zalaganjem političkih komesara omladinskih četa: Slavka Glumca Miče Medića i Milojka Ćuka, osposobljavani su pripadnici omladinskih partizanskih četa kao idejni borci, oslobođeni treme i nesigurnosti. Izoštravali su čula i političke reflekse, tako da su mogli uspješno reagovati u svakoj, pa i najsloženijoj situaciji koju su nametali rat i revolucija. Izgrađivana je idejna cjelovitost i zaokruživan sistem osnovnih marksističkih pojmova. Znanje je provjeravano u diskusijama na kružocima. Ono što su pripadnici omladinskih četa naučili, bili su u stanju uspješno braniti pred svakim skupom. Učilo se svjesno i odgovorno, ali i brzo jer se znalo zašto se uči. Insistiralo se na svjesnoj disciplini prema sebi, na ozbiljnom i savjesnom odnosu prema životu, zadatku, drugu i svom narodu. Ako se revolucionarnost jednog omladinskog pokreta mjeri skladnošću riječi i djela — tome su se najviše bili približili pripadnici omladinskih partizanskih četa.

Materijalno obezbjeđenje omladinskih četa za vrijeme vojne i političke obuke

Ishrana je bila organizovana u četnim kuhinjama. Narodnooslobodilački odbori, kao i komande mjesta Srb i Donji Lapac starali su se o opskrbljivanju hranom. Najviše tereta su podnijeli narodnooslobodilački odbori sela u kojima su održavani kursevi: Mišljenovac (gdje je obučena 1. omladinska četa), Doljani (gdje je bilo mjesto obuke 2. i 4. čete) i selo Kestenovac (gdje je izvršena obuka 3. (ženske) omladinske partizanske čete).

Pripadnici četa bili su smješteni u zgradama osnovnih škola u Mišljenovcu, Doljanima i Kestenovcu. Opremili su ih narodnooslobodilački odbori tih sela. Bile su izgrađene klupe, stolovi, palače za spavanje sa slamom. Skupljena je ćebad, plahte, kuhinjsko posuđe, na čemu je naročito radila omladina i organizacije AFŽ. Dio odjeće dobijan je i od komandi mjesta Srb i Donji Lapac i Štaba 3. ličkog NOP odreda. Krojačka radionica odreda i komande mjesta Donji Lapac sašila je za pripadnike 1. omladinske čete troroge kape, pantalone od talijanske ćebadi i crvene košulje od padobranske svile zaplijenjene od Talijana kada su bacali hranu i municiju svojim opkoljenim garnizonima u Donjem Lapcu i Srbu, februara i marta 1942.

Komanda mjesta Donji Lapac izradila je i čegrtaljke pomoću kojih je imitirana »mitraljeska vatra« prilikom izvođenja taktičkih vježbi iz borbene obuke.

Bojeva gađanja tokom vojnih kurseva omladinskih četa nisu izvođena radi štednje municije, jer je svaki metak kojim se raspolagalo bio dragocjen za front partizanskim borcima koji su držali položaje u to vrijeme prema Bihaću, Udbini, Gračacu i Zrmanji. Većina omladinaca je već do tada rukovala oružjem, obavljajući stražarsku i patrolnu službu u svojim selima tokom jeseni i zime 1941. godine, a dobar dio omladinaca je već do tada učestvovao u borbama.

Brigu o zdravlju pripadnika omladinskih četa vodila je sanitetska služba Štaba 3. ličkog NOP odreda, odnosno njen referent saniteta, Slava Blažević, koja je jedanput nedjeljno obavljala vizite u četama i pružala ljekarsku pomoć pripadnicima koji su tu pomoć tražili. Nije ni bilo većih oboljenja osim prehlada i svraba — šuge. Liječničku pomoć pripadnicima četa pružale su i partizanske bolnice i ambulante koje su se nalazile u Mišljenovcu, Donjem Lapcu, Doljanima i Dobroselu.

Rijetko ko se od pripadnika četa za vrijeme vojnih kurseva javljao na liječničke preglede iz straha da ne bi bio otpušten iz čete kući što bi bilo smatrano najvećom kaznom.

Partizanske čete su se tokom trajanja vojnih kurseva osiguravale danju s jednim, a noću s dva stražarska mjesta i patrolama. To je u programu obuke služilo za uvježbavanje vršenja stražarske i patrolne službe. Svaki omladinac i omladinka po nekoliko puta je tokom obuke bio u ulozi vođe patrole, pratioca i stražara, tako da su svi pripadnici četa i u tom pogledu bili dobro obučeni.

Dok su se omladinske čete tokom 1942. godine nalazile na vojnoj obuci, nije prijetila neka neposredni» opasnost od neprijatelja, jer je kotar Donji Lapac predstavljao prostranu slobodnu teritoriju. Sela koja su bila sjedišta četa, bila su udaljena od najbližih neprijateljskih garnizona i posada: od Bihaća 50 km, a Gračaca 40 kilometara. Najbliže je bio ustaški garnizon na Udbini na udaljenosti od oko 25 kilometara.

U Lapcu su tada bile i jake snage obezbjeđenja centralnih ustanova NOP-a Hrvatske, Like kao i Oficirske škole GŠH, odnosno Vrhovnog štaba NOVJ. U to vrijeme neprijatelj nije primjenjivao taktiku ubacivanja svojih specijalnih jedinica na oslobođenu teritoriju s ciljem da unese paniku i nesigurnost, da napada štabove, komitete i ustanove NOP kao i vojno-pozadinske organe kao što je to činio druge polovine rata na području Like (pokolj partizanske bolnice u Krečani, napad na Otočac i dr.), pomoću svojih specijalnih jedinica — takozvanih trupova.

Najviše je bila ugrožena četvrta omladinska četa tokom obuke krajem decembra 1942. godine, jer se već tada spremala četvrta neprijateljska ofanziva na oslobođenu teritoriju kotara Donji Lapac, tako da od januara 1943. ta teritorija više nije bila slobodna, jer su na nju vršeni česti upadi snaga okupatora, ustaša i četnika, a u drugoj polovini rata Nijemci su držali komunikaciju Bihać — Lapac — Srb — Knin.

Politička i kulturno-prosvjetna aktivnost pripadnika omladinskih partizanskih četa

U selima u kojima su čete bile smještene, kao i u susjednim selima, razvijen je veoma intenzivan politički i kulturno-prosvjetni rad s omladinom. Pripadnici četa davali su priredbe s prigodnim programima: skečevima, jednočinkama, recitacijama, usmenim novinama i partizanskim borbenim pjesmama. Poslije svake priredbe bilo je veselje i igranka, jer je u svakoj od četa bilo po nekoliko omladinaca koji su svirali neki od instrumenata (harmonika ili gitara). Naročito je na svakoj od priredbi bio veoma popularan recital »Požar Like« kojeg je .napisao komesar 3. ličkog partizanskog odreda Josip Cazi. Njegov sadržaj razvijao je kod naroda mržnju prema neprijatelju, snagu i moral da se ustraje u borbi kao i poruke o značaju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda.

Od druge polovine juna do kraja augusta 1942. pripadnici četa dali su nekoliko vrlo uspješnih priredbi u selima: Mišljenovcu, Kestenovcu i Buševiću. Obično bi najprije okupljenom narodu govorio neko od rukovodilaca iz partizanskih jedinica ili terenskih radnika, a nakon toga je izvođen kulturno-umjetnički program. Tako je, na primjer, Prva omladinska četa kotara Do-

nji Lapac učestvovala na velikom narodnom zboru u selu Buševiću. Četa je bila postrojena ispred tribine u jednoj vrsti. Omladinci su bili obučeni u pantalone sašivene od talijanske ćebadi sa crvenim košuljama i trorogim kapama i djelimično naoružani. Omladinska četa davala je izgled prave vojske. Na zboru je učestvovala masa naroda ličkih i bosanskih sela, koji su dolazili na zbor kolima s konjskim zapregama i donosili hranu za cio dan. Poslije govora Petra Babica — zamjenika političkog komesara odreda, koji je narod primio s oduševljenjem i odobravanjem, pripadnici čete su izveli program. Nakon toga je mjesni NOO priredio četi bogatu večeru na otkosima pokošene livade zastrte plahtama i šatorskim krilima.

Organizovanim ideološko-političkim i kulturno-prosvjetnim radom pripadnici četa davali su svoj doprinos. Četni skojevski aktivi pružali su pomoć omladinskim organizacijama u najzabačenijim selima kotara Donji Lapac. Sve je to pospješilo još masovniji odlazak omladine u partizanske jedinice, još više intenziviralo akcije omladine u radu za NOP na terenu, na prikupljanju pomoći partizanskim borcima u hrani, odjeći, obući, municiji, sanitetskom materijalu, njegovanju ranjenih partizana i drugim aktivnostima.

Skojevska i antifašistička omladinska organizacija SMG (Savez mlade generacije), čija je osnivačka skupština održana u Dobroselu početkom januara 1942. godine — u mnogome je doprinijela da se u tom periodu uspješno razviju i ostale organizacije NOP-a: NOO-i, AF2 i pionirska organizacija. U selima donjolapačkog kotara omladina je bila najaktivnija politički organizovana snaga. Ona je bila glavni nosilac u sprovođenju najvažnijih akcija. Formirane su prve radne omladinske jedinice za pomoć partizanskim borcima na položaju. Na tome su se isticale omladinske organizacije Gornjeg Srba, Neteke, Donjeg Lapca, Doljana, Dobrosela i druge.

Rad četnih skojevskih organizacija

Evidentno je da je skojevska organizacija u svakoj omladinskoj četi bila pokretač sveukupne aktivnosti i zalaganja u savlađivanju gradiva, razvijanju drugarskih međusobnih odnosa i saradnje s omladinom u selima. Većina pripadnika omladinskih četa bili su članovi SKOJ-a, jer je to bio i jedan od uslova odabiranja u čete. Pripadnici 1. omladinske čete bili su svi članovi SKOJ-a — njih 110. Sekretari četnih skojevskih aktiva zakazivali su često skojevske sastanke. Na njima je pretresan rad i zalaganje svakog pojedinca u četi. Neki dnevni redovi bili su posvećeni kritici i samokritici koja je imala vaspitnu ulogu. Kritika je bila dobronamjerna i drugarska. Ona je imala za cilj da pomogne omladincima i omladinkama, kako bi sa stanovišta partijske linije i njene rukovodeće uloge u NOB-i što lakše savladali propuste u svom radu.

Zabilježeno je više primjera u toku obuke omladinskih četa da je samokritika bila usmjeravana tako da omladinac koji je pogriješio, osjeti veličinu svoje greške, da je sagleda i sa svojih emocionalnih aspekata, te da svoje ponašanje dovede u sklad sa stavovima skojevske organizacije. Time je politička linija dobivala i onu ljudsku te prerastala u trajan kvalitet.

Osim pokretanja aktivnosti u učenju, četni skojevski aktivi bili su pokretači živog političkog rada i kulturno-prosvjetne aktivnosti u selima. Skojevski aktivi pružali su svestranu pomoć omladinskim organizacijama u selima: Mi-

šljenovac, Bušević, Kestenovac, Doljani kao i drugima. Članovi sekretarijata četnih skojevskih aktiva redovno su odlazili na sastanke skojevskih organizacija ovih sela, a i oni su dolazili na sastanke četnih skojevskih aktiva, tako da su stalno vršene izmjene iskustava u radu. Zahvaljujući i tome seoske skojevske organizacije su naglo napredovale u radu i omasovljavale se novim članovima. Naročito je od pripadnika četa pružana pomoć seoskim omladinskim aktivima u ideološko-političkom uzdizanju, jer je u svakoj četi bilo po desetak đaka, nesvršenih učitelja, gimnazijalaca i šegrta. Održavane su i brojne kulturno-prosvjetne priredbe i tečajevi za opismenjavanje.

Kod omladinaca i omladinki sve se više osjećao ponos i nestrpljenje što će ubrzo postati Titovi vojnici, što će uzeti oružje u ruke, položiti zakletvu svome narodu i poći u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika ustaša i četnika, što će završetkom vojne obuke postati ravnopravni sa svojim starijim drugovima.

Osnovne karakteristike organizacije, formacije, obuke i borbene upotrebe

Prva omladinska četa kotara Donji Lapac

Politička akcija oko prijavljivanja i evidentiranja omladinaca — dobrovoljaca na području kotara Donji Lapac bila je završena krajem aprila 1942. Broj dobrovoljaca bio je toliki da se moglo formirati nekoliko omladinskih četa. Oružja, kadrova i materijalnih sredstava bilo je samo za jednu četu. Štab 3. Ličkog odreda i Kotarski komitet Skoja odredili su komisiju od pet članova[9] sa zadatkom da za Prvu četu odabere oko 110 omladinaca, prvenstveno skojevaca, a ostale evidentira i vrati na rad u svoja sela do formiranja narednih omladinskih četa.

Odabiranje je obavljeno početkom maja 1942. u Donjem Lapcu. Omladina se postarala da ovome dade svečani čin. Na zbor su dolazili i stariji da vide šta će biti s njihovim sinovima, da li će biti primljeni. Omladina mjesta Donji Lapac dekorisala je mjesto rada komisije (prve partizanske regrutne komisije u Hrvatskoj) — u voćnjaku iznad stočne pijace i čitav prostor iskitila zastavama, transparentima i svježim majskim livadskim cvijećem.

Izlazak pred komisiju tekao je u koloni po jedan po redoslijedu sela kotara Donji Lapac počevši od sela općine Srb pa sve tako redom do sela Capaćuša. To je urađeno radi lakše evidencije. Na kraju su izlazili pred regrutnu komisiju omladinci Kestenovca, Kestenovih Korita, Buševića i Kalati.

Bila je to zapravo prava radost biti odabran u četu od nekoliko stotina omladinaca — dobrovoljaca. Komisija je odbijenim omladincima davala razna obrazloženja, ali ih ta ubjeđivanja nisu zadovoljavala.

»Biće dana za megdana, biće još omladinskih četa«, govorio je predsjednik regrutne komisije Slavko Glumac, kojeg je Štab 3. ličkog odreda odredio za političkog komesara čete. Tokom regrutovanja bilo je raznih dogodovština.

Tako, na primjer, pred Komisiju je izašao rastom omanji omladinac Ilija Došen iz Doljana. Strahovao je da ga Komisija ne odbije. Upravo to se i dogodilo.

9 Jovo Mandić, Slavko Glumac, Zorka Kosanović, Kata Bubalo i Stevo Štikovac.

»Druže Ilija, treba još malo da porasteš, pa onda. Treba nam aktivnih omladinaca i na terenu jer partizanska vojska bez organizovane pozadine ne može uspješno da ratuje« — objašnjavao mu je komandir čete Jovo Mandić.

»A, nisam bio mali da šegrtujem i izučavam zanat u Beogradu — je li? Nisam bio mali, tako reći, pješke doći u svoje rodno selo iz Beograda i od prvog dana ustanka da pomažem ustanike i borim se protiv neprijatelja našeg naroda za slobodu!? Sada sam mali kada treba da budem primljen za partizanskog borca, je li?« — razdraženo sikće Ilija sa suzama u očima i dobaci: »Ako me ne primite u četu, lično ću da se žalim komandantu odreda Doki Jovaniću.«

Saslušavši Ilijin revolt Komisija se za trenutak povukla na konsultacije i nakon toga preinačila svoju raniju odluku.

»Dobro, Segro, kada si mogao da izdržiš šegrtovanje u Beogradu i da obavljaš sve poslove koje je od tebe tražio gazda, u stanju si i da budeš partizan. Primljen si« — saopći mu novu odluku Komisije komesar Slavko. Od tada je Ilija Došen dobio ime »Šegro« i s tim imenom, kao borac i starješina prošao je cio slavni borbeni put Šeste ličke proleterske divizije od Like, Bosne, Crne Gore, Zelengore, Srbije, oslobođenja Beograda, Sremski front i završne operacije za oslobođenje Jugoslavije.

Svima se urezao u sjećanje izlazak pred Komisiju grupe od tridesetak dječaka iz sela Kestenovca i Buševića. Ni najstariji nije prevalio četrnaestu godinu. Komisija ih odbija. Nekoliko njih u znak protesta odlazi pravo na položaje bataljona »Stojan Matić«. Djeca hoće da postanu ratnici, a još nisu izgubili potrebu za dječjim igrama.

Napokon je u četu odabrano 110 omladinaca — sve mladi komunisti.

Komandir Jovo Mandić i politički komesar Slavko Glumac odabrane pripadnike čete su postrojili po veličini u voćnjaku. Na desnom krilu četnog stroja nađoše se dvojica rastom najmanjih: Ilija Došen Šegro i Sava Majstorović[10] iz Doljana. Tada zažagoriše oni naokolo:

»Eno, vidi, veći sam od one dvojice na začelju, ali me ne primiše. Nepravda, žalićemo se Doki Jovaniću lično«.

Sve se završilo pjesmom i veseljem koje je trajalo duboko u noć.

Stab 3. ličkog partizanskog odreda pobrinuo se da četa dobije dobar vojno-politički kadar.[11] Za komandira je postavljen Jovo Mandić (iz bataljona »Marko Orešković«) rodom iz Dobrosela; za političkog komesara Slavko Glumac, gimnazijalac iz Vrela Korenice. Za komandira voda Ilija Rašeta (do tada komandir 1. čete bataljona »Marko Orešković«) rodom iz Gajina; za komandira 2. voda Dušan Božičković iz Škara, za komandira 3. voda Nikola Vukša Braco iz Dobrosela (svi iz bataljona »Marko Orešković«).

Do prvog borbenog zadatka četa je promijenila tri komandira: Jovu Mandića, koji je bio komandir svega desetak dana, pa je premješten za komandira čete na položajima na Drenovači, Iliju Rašetu, koji je primio dužnost od Mandića a do tada je bio komandir 1. voda u četi, te Đuru Cvijanovića. Prva dva komandira su četom komandovali tokom obuke do prvog borbenog zadatka, a onda je preuzeo Đuro Cvijanović, koji je komandovao četom do kraja 1942.

Ceta je promijenila tri politička komesara: Slavka Glumca, koji je bio na toj dužnosti na tri dana pred odlazak čete s vojne obuke iz Mišljenovca, a

10 Umro 1978. u Beogradu.
11 Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 127.

zamijenio ga je Pećan Trbulin. U jesen 1942. politički komesar čete postao je Vlado Dukić.

Stab odreda i kotarski komiteti Skoja odredili su za političke delegate vodova politički uzdignutije omladince — skojevce iz čete, koji su se do tada istakli u političkom radu na terenu kao članovi skojevskih rukovodstava i bili članovi općinskih komiteta Skoja. Za delegata 1. voda postavljen je Rade Stijelja — Radelica, iz Donjeg Lapca, 2. voda — Mirko Dubajić iz Suvaje, a za političkog delegata 3. voda — Dušan Rodić iz Buševića.

Komandiri vodova i komanda čete koji su s četom izveli vojnu obuku u trajanju od mjesec dana, bili su veoma sposobni vojni i politički rukovodioci i dobri drugovi. Oni su drugarskim odnosom, ljudskim ophođenjem plijenili simpatije i poštovanje omladinaca i stekli autoritet. Neki od njih su već do tada služili vojsku. Svi su prošli surovu ratnu školu kao prvoborci revolucije i istakli se u borbama. Završili su prethodno oficirski kurs pri Glavnom štabu Hrvatske u Korenici, što im je omogućilo da, pored stečenog ratnog iskustva, upotpune teoretska znanja. Komandir Mandić je bio već do tada i teže ranjen u borbi protiv Talijana na Srbu 10. marta 1942.

Obuka čete

Tokom druge polovine maja 1942. godine komanda čete i komandiri vodova, uz pomoć štaba 3. ličkog partizanskog odreda, odnosno operativnog oficira odreda Joce Njegomira, sačinili su plan i program obuke čete, izvršili sve pripreme za njezin prihvat, smještaj i organiziranje ishrane za vrijeme vojnog kursa u selu Mišljenovcu.

Pripremama za prihvat čete u selu rukovlodila je član Kotarskog komiteta Skoja Donji Lapac Kata Bubalo. Ona je s omladinskom organizacijom sela Mišljenovca i okolnih sela organizovala uređivanje zgrade osnovne škole. Sa narodnooslobodilačkim odborom i organizacijom AF2 nabavljeno je kuhinjsko posuđe, klupe, izrađene palače za spavanje omladinaca, prikupljeni predmeti neophodni za obuku, život i rad čete. Veći dio pribora (kazani, kašike, porcije i ostalo kuhinjsko posuđe, kao i dio artikala za ishranu) dobijen je od Komande mjesta Donji Lapac kojeg su partizanske jedinice većim dijelom zaplijenile prilikom likvidacije talijanskog garnizona u Donjem Lapcu 27. II 1942.

Kuhinjsko osoblje i personal za posluživanje odredila je organizacija AF2 i omladinska organizacija sela Mišljenovca.[12]

Pripadnici čete skupili su se u selu Mišljenovcu, krajem maja. Odmah se pristupilo formiranju vodova, desetina, skojevskog aktiva (koji je činila cijela četa) i kulturno-prosvjetnog odbora. Desetari su birani iz redova otresitijih i školovanijih omladinaca. Za predsjednika kulturno-prosvjetnog odbora čete izabran je Mićo Rašeta (Mojin), nezavršeni đak učiteljske škole u Gospiću.[13]

Aktiv Skoja je za svog sekretara izabrao delegata 1. voda Rada Stijelju, koji je do tada bio član općinskog komiteta Skoja Donji Lapac i ujedno politički delegat zaštitnog voda pri partizanskoj bolnici u Donjem Lapcu. To je vjerovatno i jedini primjer u našoj oslobodilačkoj vojsci da cijeli sastav čete

12 Za četnog ekonoma određen je Stevan Balać, a za kuharice Milka i Deva Opačič.
13 Poginuo u borbi kod Benkovca 6. maja. 1944.

čine mladi komunisti. To upravo govori u kojoj je mjeri idejno-politički rad- i uticaj Partije i Skoja bio plodotvoran u razvijanju revolucionarne svijesti kod mlade generacije, njezinoj spremnosti da se bori i žrtvuje za slobodu svojih naroda ne prezajući ni pred najvećim žrtvama.

Prvo postrojavanje čete izvršeno je u školskom dvorištu mišljenovačke osnovke okružene rascvjetalim lipama i to pod krošnjama visokih stoljetnih jasenova čije je veliko granje pripadnike čete često zaklanjalo od osmatranja neprijateljske avijacije koja je često izviđala i bombardovala objekte na oslobođenoj teritoriji kotara Donji Lapac.

Na dan postrojavanja čete za obuku, četa je brojala 108 omladinaca[14] raspoređena u tri voda. Prosječna starost pripadnika čete iznosila je 18 godina. Svi su bili tada članovi Skoja. Socijalni sastav čete: seljaka 93, zanatlija 6 i đaka 9. Svi omladinci su hili pismeni s najmanje završenom osnovnom školom i po nacionalnosti Srbi.[15]

Nakon prvih dana vojničkog života u četi je zavedena čvrsta, ali svjesna vojnička disciplina. Naređeno je da se svi omladinci ošišaju »na nulu« radi lakšeg održavanja higijene. Na račun šišanja bilo je obilje materijala za šalu, dobacivanja i omladinskih nestašluka:

— Uh, kakva ti je glava, Segro — kao bundeva. Sva ti je glava izbrazđana, vjerovatno od gazdinih »milovanja« za vrijeme šegrtovanja u Beogradu — dobacuje Mirko Štikovac, đak gračačke građanske škole.

— Ućuti suvarak — jedva si se provukao na regrutnoj komisiji. Pred njom si istezao taj tvoj vratić kao glista da izgledaš viši. Vidjeću te u prvoj borbi — odbrusi Šegrio Štikovcu.

Realizacija programa borbene obuke

Prvih dana juna 1942. godine, nakon što su temeljito izvršene pripreme, otpočela je vojno-politička obuka prve omladinske čete formirane na području kotara Donji Lapac. Od oružja za obuku četa je imala samo nekoliko pušaka, odnosno lično oružje što su ga donijeli iz partizanske jedinice komandir, politički komesar i komandiri vodova. Od Štaba odreda, po naređenju komandanta Đoke Jovanića, dobijeno je za obuku još deset pušaka i jedan puškomitraljez.

Teme iz ideološko-političkog obrazovanja sa četom realizovao je politički komesar Slavko Glumac. On je prije dolaska za komesara ove čete završio partijsko-politički kurs u Korenici kod Glavnog štaba Hrvatske. Osim obaveznog programa, svakodnevno su održavane dnevne informacije o vojno--političkoj situaciji na našim i stranim ratištima.

Dolazak u četu omladinaca iz Bihaća

Poslije pet dana vojničkog života brojno stanje 1. omladinske čete povećalo se za dva omladinca. Promijenio se i nacionalni sastav čete dolaskom u četu skojevca Vladimira Žardina i Velimira Jelića, omladinaca hrvatske nacionalnosti iz Bihaća. Oni su uspjeli izbjeći provalu u gradu na Uni i prebaciti se preko Skočaja i Drenovače na oslobođenu teritoriju kotara Donji Lapac.

14 Omladinci su u Mišljenovac došli krajem maja ili početkom juna.
15 Iz sačuvanog dnevnika Slavka Glumca.

Ubrzo su osvojili simpatije cijele čete. Još iz bihaćke gimnazije su se poznavali sa četnim sekretarom skojevskog aktiva Radom Stijeljom i Milanom Kosanovićem. Omladinci su s pažnjom slušali njihova kazivanja o teškim uslovima ilegalnog rada u bihaćkom ustaškom garnizonu (među preko 5000 ustaša, domobrana, policajaca i oružnika). Njihov dolazak je za razvijanje bratstva i jedinstva među omladinom imao ogromni značaj. Oni su sa sobom iz grada donijeli foto-aparat i načinili više snimaka iz obuke i života čete, ali, na žalost, taj materijal nije sačuvan, jer je uništen prilikom pogibije Vladimira Zardina 1943.

Negdje oko 20. juna 1942. godine na desetak dana pred završetak obuke partizanski bataljon »Stojan Matić« zatražio je preko Štaba odreda nekoliko uzdignutijih omladinaca iz čete za dužnosti rukovodilaca četnih aktiva SKOJ-a i za političke delegate vodova. Javio se veći broj omladinaca od kojih su odabrana šestorica za koje su komandir Ilija Rašeta i komesar Slavko Glumac smatrali da mogu najbolje odgovoriti zadatku po znanju i sposobnosti. To su bili: Jovo Bubalo iz sela Nebljusi, Milan Kosanović, Jovo Mrakić, Savo Vitas iz Donjeg Lapca te Vladimir Zardin i Velimir Jelić iz Bihaća.

Poslije oslobođenja Bihaća oktobra 1942. godine, Vladimir Zardin i Velimir Jelić prešli su iz ličkih jedinica u 8. krajišku brigadu. Godinu dana kasnije Zardin je poginuo junačkom smrću na dužnosti političkog komesara 1. bataljona iste brigade u borbi protiv Nijemaca kod Banje Luke.

Partizanski rukovodioci u posjeti četi

Sredinom juna četu su na obuci u selu Mišljenovcu posjetili najviši vojni i politički rukovodioci partizanskih jedinica u Lici: Vlado Ćetković, komandant Štaba Grupe partizanskih odreda za Liku, Đoko Jovanić, komandant 3. ličkog NOP odreda, politički komesar odreda Josip Cazi i zamjenik političkog komesara odreda Petar Babić Pepa. Njihov dolazak zatekao je pripadnike čete na času ideološko-političke nastave. Zbog kišnog dana nastava je izvođena u školskoj učionici. Po njihovom ulasku, prolomila se komanda »mirno«. Zavladala je tišina koju je narušavao čvrst vojnički korak političkog komesara Slavka Glumca u cipelama talijanskog alpiniste. Kretao se u susret komandantu Ćetkoviću da mu preda raport.

— Druže komandante, na času političke nastave prisustvuje 110 pripadnika Prve omladinske čete Trećeg ličkog partizanskog odreda. Obrađujemo temu: O narodnooslobodilačkim odborima kao organima borbe i organima nove revolucionarne vlasti. Raportira politički komesar Slavko Glumac.

— Smrt fašizmu, drugovi! — pozdravio je Vlado Cetković.

— Sloboda narodu! — izgovoreno je u jedan glas.

Komandant Cetković i drugovi bili su očito zadovoljni vojničkim izgledom, disciplinom i ponašanjem omladinaca. Naredio je da komesar nastavi sa časom. Gosti su sjeli u prve klupe. Nakon završetka časa, Cetković je ustao da govori omladincima. Kretao se između dva reda školskih klupa. Hramao je na desnu nogu. Rana koju je zadobio u borbi protiv Talijana na Pogledalu kod Korenice u zimu 1941. godine — još mu nije bila zarasla. Bio je srednjeg rasta, obučen u novu uniformu jugoslovenskog oficira, a na opasaču mu je bio pripasan nov pištolj »bereta« sa žutom futrolom. Bluza mu je bila ukrašena s dva kajiša na kojima su visile plamšeta s ratnim sekcijama terena i

dvogledom. Cetković je izlagao misli veoma jednostavno, ubjedljivo i svima razumljivo.

Pričao je o ratnim uspomenama iz španskog građanskog rata, hrabrosti i podvizima pripadnika jugoslavenske internacionalne brigade na bojištima Malage i Madrida protiv Frankovih falangista, o razvoju oslobodilačke borbe u svim krajevima Jugoslavije, o podvizima skojevaca u partizanskim jedinicama i okupiranim gradovima u sastavu udarnih i diverzantskih grupa, o zadacima pripadnika omladinske čete na razvijanju bratstva i jedinstva među našim narodima, a naročito među omladinom tamo gdje se bude borila i kuda bude prolazila.

Poslije njega govorili su: komandant odreda Đoko Jovanić, politički komesar Josip Cazi i njegov zamjenik Petar Babić. Cazi je stari i prekaljeni komunista, nižeg je rasta, -četrdesetih godina, obučen u uniformu od grube sivomaslinaste čoje, s jačim ožiljkom na desnom obrazu. Govorio je o idejno-političkim zadacima čete poslije završetka obuke. Petar Babić, obučen u uniformu višeg talijanskog oficira, do rata metalski radnik i predratni skojevac, evocirao je uspomene na teške uslove rada Skoja za vrijeme nenarodnih režima stare Jugoslavije, o zadacima pripadnika čete skojevaca na razvijanju političkog rada s omladinom na terenu, ističući zadatak da svaki pripadnik čete mora da bude i agitator i propagandista linije i ciljeva NOB-e, a naročito kod omladine koja je još pod uticajem neprijateljske propagande — četnika i ustaša.

Komandant Odreda Đoko Jovanić je biranim riječima pohvalio vojnički izgled i zalaganje čete na savlađivanju plana i programa vojne obuke i obećao da će četa ostati kompletna formacija i da će je Stab odreda naoružati prije polaska na borbeni zadatak.

Pripadnici čete rastali su se s partizanskim starješinama poznatom pjesmom »Partizani borbu vode da svoj narod oslobode«.

Nakon njihovog odlaska među omladincima uz želju da što prije prime oružje i krenu u borbu, počela su razmišljanja kako će izgledati prvo vatreno krštenje i kako će se pojedinci držati u prvom okršaju s neprijateljem. Neki su već sebe zamišljali kao bombaše u jurišu na neprijateljske bunkere, drugi su željeli da budu mitraljesci, a bilo je i onih koji su sebe vidjeli u ulozi starješina koji predvode svoje vodove i čete u borbi, pa još obučeni u zaplijenjene okupatorske uniforme s pištoljem poput onog kojeg je nosio komandant Cetković.

Kulturno-prosvjetna aktivnost čete

Radilo se od zore do mraka, počev od izvođenja taktičke obuke pa do proučavanja istorije SKP (b) i povezivanja iskustava oktobarske revolucije i narodnooslobodilačke borbe, zatim glume, hora, individualnog čitanja, pisanja članaka za zidne novine, priprema kulturno-umjetničkih programa za omladinu okolnih sela (Buševića i Kestenovca), pa sve do održavanja tečaja za opismenjavanje omladine u zgradi osnovne škole u Mišljenovcu. Tečaj za opismenjavanje održavali su pripadnici čete, srednjoškolci Milan Rašeta, Rade Stijelja, Milan Kosanović, Mirko i Vladimir Zardin, Štikovac i Velimir Jelić (do odlaska u bataljon »Stojan Matić«), Svi su istovremeno bili i učitelji i učenici, a opet svi su bili pripadnici čete. Prema romanu »Kako se kalio

čelik« maštali su da od sebe iskuju naše — jugoslavenske Korčagine. Tečaj za nepismene radio je svaku veče, osim subote i nedjelje.

Veliki su doprinos pripadnici čete dali na opismenjavanju omladine sela Mišljenovca. Tadašnja omladinka Milka Opačić koja je pohađala kurs za opismenjavanje kaže: »Omladinska četa je za vrijeme obuke dok se nalazila u osnovnoj školi našega sela, dala veliki doprinos na kulturno-prosvjetnom i političkom radu s omladinom. Omladinski polet tokom rata bio je motivisan, pored ostalog i znanjem — opismenjavanjem. Nas 20 omladinki je počelo s tečajem za opismenjavanje. Oni su nam otvorili oči i više nismo bile slijepe kod svojih očiju, što je velika zasluga omladinske čete«.[16]

Program obuke i poznavanja naoružanja i nastavu gađanja s četom izvodio je Dušan Božičković, komandir 3. voda.

Za materijalno obezbjeđenje obuke, stolarska radionica Komande mjesta Donji Lapac izradila je potrebna sredstva.

Prijem oružja i polaganje zakletve

Poslije mjesec dana vojne obuke[17] koja je završena prvih dana jula 1942. godine, komanda čete predala je školsku zgradu i inventar Mjesnom NOO-u sela Mišljenovac, napustila selo i pod komandom svojih starješina krenula u marševskoj koloni u selo Doljane (15 kilometara udaljeno od Mišljenovca) sa zadatkom da primi oružje i prvi borbeni zadatak od komandanta odreda Doke Jovanića i političkog komesara Josipa Cazija.

Rastanak s narodom, a naročito s omladinom sela Mišljenovca, bio je dirljiv. Sakupilo se selo da isprati omladinsku četu. Mnogi su plakali jer se četa zbližila s narodom.

— Pišite nam, dođite opet kod nas! — govorili su mještani kada je četna kolona napuštala selo.

Stigla je u Doljane do sjedišta Štaba odreda oko podne — najvjerovatnije 4. jula 1942. Nakon ručka i odmora, komandir čete Ilija Rašeta i komesar Pećan Trbulin doveli su četu do Štaba odreda (voćnjak ispred zgrade seoskog sveštenika). Tu je dat kraći odmor.

— Ceta zbor! — prolomio se prodoran glas komandira Rašete.

Na tu komandu četa se brzo postrojila.

— Ceta, pozdrav na desno! **Cula** se komanda, **a** zatim je komandir čvrstim vojničkim korakom krenuo u susret komandantu odreda Doki Jovaniću.

— Druže komandante, Omladinska četa je postrojena za prijem oružja, polaganje zakletve i borbenog zadatka — raportirao je komandir. Poslije obilaska stroja i pozdrava, otpočeo je prijem oružja. Svaki omladinac primio je oružje iz ruku komandanta odreda Jovanića. On se rukovao sa svakim omladincem. Oružje je bilo različitog porijekla. Neko je dobio jugoslavensku mauzerku, neko kratku talijansku karabinjerku, a bilo je i austrijskih manliherki i francuskih dugačkih trometki, koje smo zvali »diljke«. Dugački izgled ovih posljednjih izazivao je smijeh. Tako na primjer, kada je Sava Majstorović, najmanji u četi, primio »diljku« i kada je stavio o rame, kundak mu je dodirivao zemlju. To je Mirku Dubajiću dalo inspiraciju da za četne džepne novine napiše članak pod naslovom »Puška veća od vojnika«.

16 Pisana izjava Milke Opačić kod autora.
17 Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 361

Po prijemu oružja četa je pred komandantom i komesarom odreda položila zakletvu. Tekst partizanske zakletve ispred četnog stroja čitao je komesar odreda Josip Cazi, sve rečenicu po rečenicu, koju su omladinci uglas ponavljali. **Tekst** partizanske zakletve počinjao je ovim riječima: »... Ja narodni partizan, zaklinjem se svojom čašću i čašću svoga naroda da ću se boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika — ustaša i četnika do konačnog oslobođenja svoje domovine... Ako prekršim ovu svetu zakletvu, ako pokažem slabosti, malodušnost, kukavičluk i nedisciplinranost i izdam interese svoga naroda, neka sramno padnem od ruke svojih drugova ...«.

Komandant odreda Đoko Jovanić je održao kraći govor u kojem je istakao značaj čete, njene borbene i političke zadatke na aktivizaciji omladine u partizanske jedinice, na obaveze na terenu na kome bude držala položaje.

Time je omladinska četa uvrštena u spisak borbenih jedinica Trećeg ličkog partizanskog odreda. Prvi borbeni zadatak četa je primila nakon jednodnevnog marša, koji je određen u selu Bruvnu. Šestog jula ujutro četa je primila borbeni zadatak od komandanta 3. bataljona 3. ličkog odreda Dušana Bursaća[18] i političkog komesara Boška Marića. Dobila je zadatak da posjedne položaje na liniji: Resnik (do željezničke pruge) — Čankovića glavica — Burzina glavica — Tomingaj — Deringaj — da zatvori pravce koji od Gračaca izvode ka Bruvnu i Mazinu. Četa je na ovim položajima, smijenila dijelove bataljona »Bićo Kesić«. Komandant je naglasio u zapovijesti da će komanda čete po dolasku na određene položaje precizirati zadatke vodovima. Na osnovu ove odluke prvi vod je posjeo položaj: selo Kijani — selo Deringaj (zahvat komunikacije), drugi vod: selo Tupale — Tomingaj, a treći vod: Burzina Glavica — Čanković Brdo — Resnik (Ploče) zaključno sa željezničkom prugom u Štikadi. Komanda čete nalazila se u selu Čanković, a isto tako i četna kuhinja, pa je hrana raznošena na položaje u brdskim talijanskim kazanima.

Nakon nekoliko dana provedenih na borbenim položajima, 3. vod (u kojem se nalazio i autor ovoga rada) dobio je nove starješine: za komandira je postavljen Nikola Vojnović iz sela Mazina, a za političkog delegata Vladimir Dukić[19] iz sela Dukića (kod Gračaca). Bili su to već iskusni partizanski borci bataljona »Bićo Kesić« i odlični poznavaoci terena, položaja, prilika i stanja kod neprijatelja, jer su bili rodom iz ovih krajeva. Komandir Nikola dobar i iskusan ratnik, a politički delegat Dukić Vlado, ranije srednjoškolac gračačke građanske škole, bio je sasvim drugačiji. Lično vrlo hrabar, što nam je imponiralo, umio je uz to i da se približi svakom borcu. Uz njih su omladinci bili sigurniji jer su se nalazili na terenu kojeg još nisu upoznali.

Prolazili su prvi dani ratničkog života, nespokojni i sa svim onim teškoćama na koje su naše starije partizanske jedinice već bile odavno naviknute.

Četa se povezala s omladinskom organizacijom na terenu i razvila živ politički rad na razobličavanju četničke izdaje i saradnje s okupatorom. Politički rad čete bio je usmjeravan na što masovnije stupanje omladine u partizanske jedinice, učvršćivanje postojećih i formiranje novih omladinskih organizacija. Rezultati su se ubrzo pokazali. U četu su se javljali gotovo svakodnevno novi borci — omladinci iz Čankovića sela, Bruvna, Paklarića, Mazina i drugih sela gračačke i bruvanjske opštine.

18 Poginuo 3. maja 1945. pri oslobođenju Sušaka i Rijeke kao načelnik Štaba 19. divizije.
19 Pukovnik, umro 1981. godine.

Dolazak omladinske čete na položaje kod Gračaca nije ostao nezapažen ni kod neprijatelja. Preko svojih doušnika — četničkih familija na oslobođenoj teritoriji, Talijani i četnici su ubrzo saznali da je na položaje prispjela nova partizanska jedinica, zbog čega počinju da vrše sve češće ispade u obližnja sela, pale kuće i pljačkaju, hvataju terenske političke radnike i odbornike. Četa je uspješno odbila nekoliko takvih ispada četnika od Bukove kose ka Resniku, iz Ljubovića ka Draži Čankovića i položaju drugog i prvog voda. Gotovo svaku akciju talijanski okupatori i četnici su kombinovali s artiljerijskom vatrom, od koje je treći vod čete na Resniku, zbog kamenitog terena, imao najviše gubitaka.

Prvo vatreno i borbeno krštenje čete upravo je vezano za gračački teren, u vrijeme otpočinjanja talijansko-četničke ofanzive na oslobođenu teritoriju južne Like. Za ovu ofanzivu Stab odreda je saznao tek 20. jula uveče — nepunih 12 sati prije njenog početka.[20] Obzirom na relativno malobrojne partizanske snage, komandant odreda je izdao zapovijest da se »... najcelishodnije upotrijebe raspoložive partizanske snage i da se s njima spretno manevriše«.[21] U zapovijesti je precizirano koja sela treba najjače braniti. Istovremeno je otpočela evakuacija stanovništva i imovine ispred talijanskog okupatora.

Početak ofanzive zatekao je četu na krajnjem desnom krilu Trećeg ličkog i Sjevernodalmatinskog partizanskog odreda u slijedećem rasporedu: prvi vod bio je na položajima u rejonu Tupala — Deringaj; drugi vod Tomingaj — Čankovića Brdo (k. 696), a treći vod u rejonu Plašće (tt 981) — Stikadski Klanac, zaključno pruga Gračac — Lovinac. Četa je dobila zadatak da uzastopnim otporima i zasjednim dejstvima spriječi neprijatelju brz prodor ka platou Vodena Glava i selu Bruvno. Na položaje omladinske čete i jedne čete bataljona »Bićo Kesić«, koja je držala položaje lijevo od omladinske, napala su dva ojačana bataljona: 1. bataljon 151. puka divizije »Sasari« i alpinski bataljon »Finastela« kao i dijelovi četničkog puka »Petar Mrkonjić«, s ciljem da odbace snage i produži dejstvo prema Bruvnu i Mazinu.

Ujutro 21. jula 1942. po položajima čete prolomila se jaka artiljerijska i minobacačka vatra. Činilo se da zemlja gori, a greben Resnika brujao je od eksplozije. Jutarnji povjetarac je raznosio miris dima i baruta. Omladinci su stajali čvrsto na svojim položajima čekajući naređenje komandira čete Ilije Rašete. Od pravca Ljubovića primijetili smo kretanje neprijateljskog streljačkog stroja.

Jačina neprijateljskih snaga u ovoj ofanzivi na južnu Liku bila je oko 15. vojnika.[22]

Drugog dana ofanzive, 22. jula, prvi i drugi vod omladinske čete našli su se u okruženju. Izgledalo je da izlaza nema. Opkoljeni, s malo municije, bez nade da će se druge jedinice moći da angažuju u razbijanju neprijateljskog obruča — nekoliko desetina omladinaca shvatilo je da se mogu održati jedino ako i po cijenu najvećih žrtava očuvaju položaje na kojima su se nalazili. Punih šest sati, sve do poslije podne, pružajući neprijatelju snažan otpor, kako je kasnije izvijestio Stab Grupe odreda za Liku — Komandu Prve operativne zone »omladinska četa je držala čvrsto svoje položaje pružajući neprijatelju snažan otpor«.[23]

20 Original u AVII, k. 1611, k. 19, đ. 7.
21 Isto kao 20.
22 Zb. NOR-a, tom V, knj. 5, str. 658.
23 Isto, Str. 442-443.

U tri časa poslije podne, preko kurira koji se do položaja probio od Resnika pošumljenim dijelom, stiglo je naređenje da četa izvrši proboj iz okruženja po svaku cijenu pravcem: Mrdalji — Obljajak — Vodena glava, a da se treći vod na Resniku uzastopnim otporom povlači prema Paklariću, Rudopolju i Klapavicama. Po prijemu naređenja, komandir Cvijanović i komesar Pećan Trbulin, otpočeli su pripreme za proboj. Trebalo je pronaći ona mjesta koja je neprijatelj najmanje kontrolisao i posjeo i one zemljišne objekte koji su omogućavali što skrivenije izvlačenje. Komandiri vodova su poznavali gotovo svaku stazu, škrapu i uvalu na pravcu koji je izabran za povlačenje. Svaki borac shvatio je da od njegovog držanja zavisi uspjeh izvršenja teškog prvog borbenog zadatka. Kada je počelo prebacivanje s jednog na drugi objekat, ne zna se ko je bio spretniji. Došla je do pune primjene ona vještina kojoj ih je učio komandir Ilija Rašeta na kursu u Mišljenovcu. Svako je nastojao da ga talijanski okupator ne primijeti, a sve je to izvođeno uz takvu tišinu da se ni hod nije čuo. Bez velikih komandi i s malo riječi, često je, uz pogled i znak rukom napuštan položaj, a kada je neprijatelj već bio daleko iza — odahnulo se. Svi na okupu, bez ijednog ranjenog, poginulog ili nestalog. Bio je to još jedan veliki ispit vrijednosti čete skojevaca. Dva dana iza proboja u sastav čete stigao je i treći vod koji je, uslijed nešto slabijeg neprijateljskog pritiska na reon Resnika, ostao u pozadini neprijatelja još dva dana uspješno odbijajući povremene neprijateljske napade.

Upućena na položaje prema Gračacu, četa dječaka od 15 do 18 godina sada je besprijekorno izvršavala borbene zadatke. Trećeg dana julske talijanske ofanzive na južnu Liku četa je bila ostala gotovo bez metka. Borci 3. voda opazili su kako grupa talijanskih fašista zajedno s četnicima pljačka i pali u selu Klapavice. Vodnik Nikola Vojnović odlučio se za zasjedu i majstorski rasporedio svoje omladince.

U uvjerenju da su partizani već daleko, palikuće i pljačkaši su uletjeli ravno u klopku i na poprištu ostavili, osim mrtvih i ranjenih, najdraži »poklon« tri tovara municije zajedno s mazgama.

I tako zadatak za zadatkom od jula do kraja 1942. godine. Ceta je bila na odmoru u Mazinu od 25. do 28. jula jer se okupator, nakon što je popalio i opljačkao sela, naročito bruvanjske opštine, povukao u svoje garnizone. Komandant divizije »Sasari« krajem jula 1942. godine izdao je naređenje svojim trupama da »... treba održati pustoš, spriječiti vraćanje života na partizanskoj teritoriji i spriječiti obnovu pobunjeničke organizacije«.[24]

Ceta je u sastavu Gračačkog bataljona (kao njegova druga četa) nastavila akcije protiv okupatora i domaćih izdajnika napadom na četničke jedinice na Maglaju, na Crnom Vrhu, kod Gračaca, izvodila diverziju na prugu i talijanske vlakove na pruzi Gračac — Lovinac, vršila napad na Ričice i na četnike u selu Vrace.

Četa je dobila i priznanja za borbenu vrijednost. Ta ocjena je evidentna iz izvještaja komandanta Grupe partizanskih odreda za Liku Vlade Četkovića od kraja jula 1942. Štabu Prve operativne zone Hrvatske, u kojem ističe da je »... Kotarski komitet Skoja Donji Lapac obrazovao omladinsku četu koja je nakon vojne obuke ušla u sastav Trećeg odreda. Ova omladinska četa prošla je svoje vatreno krštenje i u sadašnjim borbama protiv Talijana i četnika pokazala se iznad svakog očekivanja vrlo dobrom«.[25]

24 *Zb.* **NOR-a, tom V, knj. 5, str. 658.**
25 Isto, str. 442, 658. i knj. 6, str. 41. i 148.

Odlazak grupe dobrovoljaca iz čete u 2. proletersku brigadu

Boško Marić, tridesetogodišnji rudar iz Trepće do rata, komunista i politički komesar 1. (gračačkog) bataljona, krajem augusta obavijestio je dobrovoljce iz omladinske čete da idu u elitnu proletersku jedinicu naše vojske koja je pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba i druga Tita, da je to čvrsto organizovana brigada koja nije vezana za jednu teritoriju kao naš bataljon i da joj je bojište cijela Jugoslavija, svako mjesto gdje se nalaze okupatori, Talijani, Nijemci, Bugari i Mađari i njihove vjerne sluge četnici, ustaše, domobrani, nedićevci i ljotićevci. Još je rekao da ih očekuju veoma teški zadaci, da je neprijatelj još jak i da se nalazi pred Moskvom i Lenjingradom. Ovdje, u Jugoslaviji ustaše i četnici su poslušno oružje okupatora; za njegov račun raspaljuju krvavi bratoubilački rat do istrebljenja. U krajevima kuda će prolaziti proleteri divlja međusobni pokolj i zato svaki naš borac mora da bude, *Ipo* riječima komesara Marića, aktivan politički radnik jer su odlike — zvanje proletera — da svakom našem čovjeku objašnjava ciljeve naše borbe. Iz čete je u 2. proletersku brigadu otišlo 5 dobrovoljaca.[26]

Pred kraj 1942. godine, nakon preformiranja 2. (gračačkog) bataljona u Prvi bataljon ličkog područja, Omladinska četa je promijenila naziv u 2. četu ovoga bataljona, bez pridjeva (omladinska). Istovremeno popunjena je ljudstvom starijih godišta,[27] jer je veći broj omladinaca iz njenog sastava tokom druge polovine 1942. dobrovoljno stupio u jedinice 6. ličke divizije, 2. proleterske brigade i Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba NOV i POJ. Ceta je, međutim, i dalje zadržala svoj omladinski duh u sastavu 1. udarnog bataljona koji je poslije kapitulacije Italije 1943, ušao u sastav 5. dalmatinske brigade 19. divizije kao njen 1. bataljon. U sastavu ove udarne brigade četa je prošla borbeni put do oslobođenja naše zemlje i bila kadrovsko jezgro u jedinicama u kojima su se borili njeni pripadnici.

Druga omladinska četa

Tokom jula 1942. kotarski komitet Skoja Donji Lapac i Štab 3. ličkog odreda vršili su pripreme da se od već evidentiranih omladinaca (koje je vršeno u proljeće 1942. godine) formira i Druga omladinska četa kotara Donji Lapac.

Obzirom da je u zgradi osnovne škole u Mišljenovcu smještena partizanska bolnica i selo bilo angažovano oko brige i snabdijevanja boraca — tifusara, nisu postojali uslovi da se obuka izvede u Mišljenovcu, pa su Štab odreda i Kotarski komitet Skoja odlučili da se jednomjesečna vojna obuka s četom izvede u osnovnoj školi Doljani.

Ova četa je brojala oko 80 omladinaca.[28] Svi omladinci bili su s područja kotara Donji Lapac. Iskustvo koje je stečeno u obuci 1. omladinske čete primijenjeno je prilikom realizacije plana i programa obuke sa 2. omladinskom četom. Štab odreda odredio je četi za komandira Đuru Rađenovića, a za političkog komesara Glišu Cuka. Komandiri vodova i politički delegati, kao i desetari birani su iz redova pripadnika čete.

26 To su bili: Sava Majstorović, Srećko Medić, Dušan Radaković, Mirko Đukić i Mićo Tizić.
27 AIHRPH. Zgb, br. 1-29/43.
28 Izjava Joce Njegomira i Dane Medića kod autora.

Obzirom da je četa obučavana u neposrednoj blizini Štaba 3. ličkog partizanskog odreda (četa je u zgradi osnovne škole, a Štab odreda u kući seoskog sveštenika neposredno uz školu), Štab odreda bio je u mogućnosti da više utiče na obuku. Davao je pomoć u predavačima i pomagao literaturom do koje se tada teško dolazilo. Četa je bila trojne formacije — sa tri voda, a u svakom vodu tri desetine.

O obuci Druge omladinske čete, tadašnji operativni oficir Štaba 3. ličkog odreda, Joco Njegomir kaže: »... ja sam i za Drugu, kao i za Prvu i naredne čete pravio plan i program obuke u Štabu odreda. Kad god sam uhvatio vremena — pružao sam komandi čete u realizaciji plana i programa obuke pomoć, jer je izvođena obuka u neposrednoj blizini sjedišta Štaba odreda. I komandant odreda Đoko Jovanić je posjećivao četu kad je uhvatio vremena, interesovao se za obuku, smještaj, ishranu, zdravlje omladinaca i sve ono što se odnosilo na vojnički život i rad tokom vojnog kursa.

Plan i program obuke obuhvatao je taktičku obuku, od pojedinca do voda i čete (noćna dejstva, postavljanje zasjeda na razne načine — jednostrane, dvostrane i kombinovane zasjede, četa u ulozi borbenog osiguranja, opis i rukovanje naoružanjem (puška, puškomitraljez, teški mitraljez, pištolj, ručna bomba) i neke strojeve radnje«.[29]

Četa je tokom obuke u Doljanima koristila i pisane materijale u realizaciji plana i programa. O tome operativni oficir Joco Njegomir piše: »... Pripadnici čete su dobijali u Doljanima, posredstvom Štaba odreda dosta pisanih materijala iz Donjeg Lapca, koje je štampao odjel Agitpropa CK KPH i Oficirska škola GŠH koji su bili u to vrijeme smješteni u Donjem Lapcu. Slali su nam sve listove i brošure, koje su, radi malog tiraža, prorađivane putem kružoka poslije podne u četi. Ja sam u svakom broju lista »Lički partizan« na cijeloj jednoj stranici pripremao tekstove koji su se odnosili na pojedine nastavne metodske jedinice iz plana i programa obuke: ratne vještine, noćna dejstva (ali na osnovu ratne prakse i iskustava partizanskih dejstava); o načinu postavljanja nagaznih mina i načinu razminiranja i dr. Sve je bilo bazirano na našim već stečenim ratnim iskustvima. Praktično je s četom izvođena obuka u kopanju rovova i načinu utvrđivanja jer je najteže bilo partizane naviknuti da u borbi kopaju i koriste zaklone, zbog njihovog nekorištenja se najviše ginulo. Ulagali smo napore da takve navike steknu omladinci, kako bi ih kao buduće starješine, prenosili na borce — partizane u jedinicama«.[30]

Pripadnici čete su tokom obuke ulagali velike napore da što temeljitije savladaju plan i program vojno-političke obuke i da se što bolje vojno-stručno osposobe za borbu protiv okupatora i kvislinga.

Skojevski aktiv čete, prema sjećanju preživjelih pripadnika ove čete, tadašnjih skojevaca, bio je aktivan u podsticanju na zalaganje svakog omladinca u radu, učenju, ponašanju i razvijanju drugarskih odnosa. Skojevski sastanci bili su posvećivani disciplini, zalaganju u učenju i aktivnosti s omladinom u selu Doljanima. Dnevni redovi sastanaka su, pored već iznijetih pitanja, tretirali i pitanje političke situacije. Nikada se nije desilo da na dnevni red sastanka nije bila stavljena i tačka — kritika i samokritika.

29 Izjave Joce Njegomlra.
30 Isto kao 29.

Druga omladinska četa kotara Donji Lapac dala je iz svojih redova na desetine neustrašivih boraca, mitraljezaca, bombaša, političkih i vojnih starješina.

Svaki treći borac i starješina ove čete je dao život revoluciji i slobodi boreći se na svim ratištima slavnog borbenog puta jedinica 6. ličke proleterske divizije.

Krajem augusta i početkom septembra 1942. godine 2. omladinska četa je završila jednomjesečnu vojnu obuku. Prilikom odlaska na front nije ostala posebna formacija, kao što je to bila Prva omladinska četa, već je rasformirana, a njen je sastav popunio jedinice 1. i 2. ličke brigade. Prikupljeni podaci o borcima ove čete ukazuju da su oni, zahvaljujući izuzetnoj disciplini i borbenosti, ubrzo izrasli u udarnu snagu svake jedinice, postali vatreni nosioci širenja i razvijanja bratstva i jedinstva među narodima u svim krajevima Jugoslavije.

Treća omladinska (ženska) četa

Nakon stečenih iskustava s Prvom ženskom oladinskom četom (koja je završila u Trnavcu kod Korenice) — OK Skoja za Liku, u saradnji s Kotarskim komitetima Skoja, krajem ljeta 1942. godine formira još dvije ženske omladinske partizanske čete: Drugu od 89 i Treću od 65 omladinki. Obje ove čete su formirane i počele obukom 15. septembra, a završile je 15. novembra 1942. godine[31] (U Trećoj četi bila je jedna radnica i 65 seljanki. Sve su bile srpske nacionalnosti).

Treća ženska omladinska četa ujedno je po redu formiranja i treća omladinska četa na području kotara Donji Lapac. Ovom četom su u toku vojne obuke rukovodili komandir Dušan Majstorović[32] i politički komesar Mićo Medić.

Još u proljeće 1942. godine kada je Kotarski komitet Skoja Donji Lapac vršio agitaciono-političke pripreme u selima lapačkog kotara za formiranje omladinskih partizanskih četa, javljala se i ženska omladina, koja je tražila da bude izjednačena s mladićima. Javilo se oko dvije stotine omladinki s područja kotara Donji Lapac. Nije bilo teško odabrati omladinke za formiranje Treće omladinske (ženske) čete, jer je i raspoloženje ženske omladine za odlazak u borbene jedinice bilo veliko.

Većina omladinki ove čete bila je s područja kotara Donji Lapac, a manji dio s područja gračačkog kotara.

Kotarski, općinski komiteti i seoski aktivi Skoja na području donjolapačkog kotara počeli su s pripremama za formiranje ove čete početkom septembra. O tim pripremama preživjela pripadnica čete Mara Bubalo kaže: «-... od strane seoskih skojevskih rukovodstava rečeno nam je, koje smo se javile u četu, da spremimo vojnu odjeću: sašijemo pantalone, bluze i rance i da nabavimo ostale stvari koje su nam potrebne, dok se nalazimo na vojno-političkom kursu«.[33]

«-Lapački radio vjesnik«, u broju 92 od 9. IX 1942. o tome piše: »... Drugarice odlaze u partizane. Uporedo sa razvojem narodnooslobodilačke borbe,

31 AVII, k. 1907, f. 1, đ. 6/2.
32 Pukovnik JNA, umro jula 1982.
33 Izjava Mare Bubalo kod autora.

razvijala se i klasno-politička svijest drugarica. One su najprije radile u pozadini za partizane, šivale im odjeću, plele i krpile ih, nosile hranu na položaje pod kišom kuršuma, prekopavale ceste i time zamjenjivale na hiljade boraca u poljskim radovima. Ni to ih nije zadovoljilo. Htjele su ići dalje. Na stotine mladih drugarica javlja se u partizanske jedinice. Vrhovni štab NOP i DVJ razumio je ovu želju drugarica i izašao im u susret... formira se i Treća omladinska četa na području donjolapačkog kotara. Dvadeset drugarica idu bose od Srba do Donjeg Lapca, pjevajući svoju omiljenu pjesmu »Drugarice, to je naša dika — osniva se četa omladinska«. One će ovu pjesmu prenositi na ostale drugarice u borbi za slobodu širom zemlje«.[34]

Pišući o značaju odlazaka ženske omladine u partizanske jedinice, list zaključuje: »... Na nama i na našem narodu stoji da pravilno razumijemo naše drugarice. Jedno da razumijemo: sve ono što je KPJ preduzimala u ovoj borbi za naš narod bilo je jedinstveno. Može se onda sa sigurnošću očekivati da će sa njihovim stupanjem u partizane naša pravedna oslobodilačka borba dobiti novi polet«.[35]

Pri odabiranju omladinki za ovu četu nastojalo se da se iz svakog sela kotara Donji Lapac odabere broj omladinki srazmjerno broju stanovnika i broju prijavljenih i da to budu prvenstveno skojevke. O tome je tadašnji komandir čete Dušan Majstorović zapisao: »... Sve pripreme oko smještaja, izrade plana i programa obuke, organizacije i ishrane čete završene su prvih dana septembra. Mjesto za obuku čete određeno je u selu Kestenovac (osnovna škola). Antifašističke organizacije sela, a naročito omladinska organizacija i narodnooslobodilački odbor učinili su sve što mogu kako bi četi obezbijedili što bolje uslove za rad, obuku i život. U tome se naročito isticao predsjednik NOO-a Milan Ivaniš.[36]

Komandir Dušan Majstorović i politički komesar Mićo Medić zbog svog drugarskog odnosa, brige i neposrednosti ubrzo su stekli veliki ugled i poštovanje omladinki, što je evidentno iz više izjava preživjelih pripadnica ove čete.

Sadržaj plana vojno-političke obuke činila je: taktička obuka, opis i rukovanje oružjem, politička obuka, a najveći dio obuke činila je sanitetska služba, jer su se omladinke, pored borbe s puškom u ruci, spremale i za referente saniteta, četa i bataljona. Sanitetsku obuku su izvodili Slava Blažević i Ijekari iz partizanske bolnice koja se u to vrijeme nalazila u Mišljenovcu. Nastavu je sa partizankama izvodila i upravnik te bolnice Saša Božović, poznati partizanski ljekar.

Ceta je bila dvojne formacije s dva voda i u svakom vodu po dvije desetine. Komandiri vodova, politički delegati i desetari birani su među polaznicima kursa.

Pored vojno-stručne i ideološko-političke obuke, velika pažnja je poklanjana opismenjavaiiju omladinki, jer je među pripadnicima čete bio dobar dio onih koje nisu završile osnovnu školu. Profesor Rade Stoisavljević koji je tada bio četni kurir, kaže: »Prije rata bio je običaj u ličkim selima da se ženska djeca manje školuju. Zato su sve omladinke koje su bile nepismene ulagale maksimalne napore da što više nauče i postigle su dobre uspjehe«.[37]

34 AIHRPH. Zgb, br. 16/43.
35 Isto.
36 Izjava Dušana Majstorovića kod autora.
37 Izjava Rade Stoisavljevića.

Politički komesar čete Mićo Medić trudio se da pored realizovanja plana i programa iz idejno-političkog obrazovanja kojeg je dobijao od Štaba odreda i Kotarskog komiteta Skoja, razvije i veoma intenzivan kulturno-prosvjetni rad čete u selu s omladinom Kestenovca. Dok se četa nalazila na obuci, dato je više uspjelih kulturno-umjetničkih priredbi u selu na koje su dolazili i stari i mladi.

O tome kakva je atmosfera vladala u četi i među omladinom sela Kestenovca dok je četa bila na obuci, najbolje se vidi iz članka pripadnice ove čete Bajić-Kovač Koviljke u kome, pored ostalog, piše: »... Pri pripremi za odlazak na kurs u Kestenovac rečeno nam je da same sašijemo pantalone i bluzu od ličkog domaćeg platna. To nije bilo lako, jer se nije imalo od čega šiti, ali smo se snašle. Ofarbale smo ličko platno u plavo u ljušci od orahovine i kori od jasena, jer nije bilo boje — i sašile smo uniforme. Iz Lapca smo, u pravom vojničkom stroju, u kojem je bilo više od 70 djevojaka, marševale do sela Kestenovac. Tu smo bile smještene u zgradu seoske osnovne škole«.[38]

Opisujući način savlađivanja programa vojno-stručne obuke, Koviljka Bajić piše: »... Učile smo kako se rukuje puškom, puškomitraljezom i ručnom bombom. Poslije podne politički komesar Mićo Medić održavao je s nama časove političke nastave. Vladalo je veliko interesovanje, jer nam je predavao vrlo popularno, razumljivo, ubjedljivo«.[39]

Djevojke su plakale za svojim kikama

Pred završetak obuke komanda čete je saopštila partizankama da se ošišaju na kratko. »Milka Dukić i druge nisu mogle da zaustave suze, a majke su ćuteći uzimale odsječke pletenica svojih ćeri, stavljale ih pod pazuho i nosile kućama za uspomenu. Mnogim majkama ostala je to jedina uspomena na svoje poginule ćeri«[40] — piše Koviljka Bajić.

Do završetka obuke Glavni štab Hrvatske nije bio donio odluku da li da četu rasformira i da njenim sastavom popuni jedinice 6. ličke proleterske divizije pojedinačno ili da četa ostane kao samostalna formacija uključena u neki od bataljona. Zato je naređeno da se sačeka s rasporedom što se vidi iz izvještaja Vojno-političkog odbora za kotareve Donji Lapac i Gračac br. 2/42. od 20. oktobra 1942. godine, upućenog Štabu Prve operativne zone NOP odreda Hrvatske. Za žensku četu, koja se nalazi na vojno-političkom kursu u selu Kestenovac poslat je dopis da ista produži sa kursem do 27. oktobra, s tim da dva dana pred završetak kursa izvijesti komanda čete Komandu ličkog područja, koja će joj narediti dalje zadatke.

Tako je četa krenula iz Kestenovca u sastav 3. ličke brigade 6. decembra. Opisujući taj odlazak, topao rastanak s omladinom sela Kestenovca i raspored u jedinice i prvu borbu, Koviljka Bajić-Kovač piše: .. Narod Kestenovca i okolnih sela priredio nam je zaista izuzetan i nezaboravan ispraćaj. I mladi i stari su se pozdravili s nama, davali nam za put hljeb i sir. Bio je rat i nije bilo ni vremena ni riječi za iskazivanje osjećaja. Vođene komandirom Dušanom Majstorovićem i komesarom Mićom Medićem većina nas je

38 H4 juli«, br. 382, od 14. oktobra 1968.
39 Isto.
40 Isto.

raspoređena u Treću ličku brigadu, na dužnosti boraca i četnih bolničarki. Ja sam raspoređena u bataljon »Krbava«. Uveče, istoga dana, zajedno sa drugovima pošle smo u prvu oružanu akciju — na rušenje ličke pruge kod Lovinca, a 25. i 26. decembra 1942. godine u borbu protiv ustaša i Talijana u napadu na Lovinac«.[41]

Ceta je napustila Kestenovac 6. decembra 1942. godine i krenula pravcem Kamensko — Frkašić — Korenica gdje je trebalo naći štab 6. ličke divizije koji se tih dana vraćao s Korduna. U Komandi mjesta Korenica komandi čete je rečeno da nastave marš u pravcu Bruvna, budući da se Štab divizije premjestio na sektor Gračaca radi pripremanja poznate gračačke operacije. Tako je četa produžila, predvođena svojim starješinama, Medićem i Majstorovićem, preko sela: Bunića, Mekinjara i Kurjaka u pravcu Bruvna i zaobilazeći Udbinu, koju su ustaše napustile naredne noći.

Na ulazu u Bruvno četa se srela s bataljonom »Ognjen Priča« koji je krenuo prema ustaškom uporištu Udbina. U Komandi mjesta Bruvno komanda čete je dobila obavijest da se Štab divizije nalazi u selu Omsica, pa je četa odmah krenula tamo. Komandant i komesar Divizije Srećko Manola i Rade Zigić saopštili su komandiru i komesaru da se moraju ponovo vratiti na lapački kotar radi formiranja i obuke muške omladine. Komandir Dušan Majstorović i komesar Mićo Medić su se iste večeri vratili u Bruvno, a zatim produžili u Donji Lapac.

OK Skoja za Liku imao je u planu da formira i obuči i četvrtu omladinsku žensku četu na području kotara Donji Lapac (u Mišljenovcu), »... ali je četvrta neprijateljska ofanziva spriječila da se otpočne sa jednomjesečnim kursom«.[42]

Pripadnice Treće omladinske partizanske čete predano su obavljale dužnost boraca, telefonista, četnih bolničarki, referenata saniteta bataljona, šifranata u štabovima, vezista (radiotelegrafista uz dopunski tečaj u Korenici pri GŠH). Četne bolničarke njegovale su ranjene borce, noseći ih po ličkim bespućima, planinama Bosne, Zelengore, Srbije, Sremskog fronta, sve do oslobođenja zemlje od okupatora i kvislinga. One su stoički podnosile sve napore: besane noći, marševe, iznenadne pucnjeve, bombardiranja, kišu, snijeg, rane, glad, tifus i druge nedaće koje je donosio rat, ali nikada nisu posustale.

Četvrta omladinska partizanska četa

Nakon što je završila obuku Treća (ženska) omladinska četa i što su sa njenim sastavom popunjene jedinice Treće ličke brigade, kotarski komitet Skoja Donji Lapac i Štab 6. ličke divizije otpočeli su pripreme za formiranje i obuku Četvrte omladinske partizanske čete, koja je počela obuku sredinom decembra 1942. godine. O tome komandir ove čete Dušan Majstorović piše: »... Kada smo predali žensku četu na raspored u brigadu, ja i politički komesar Mićo Medić, javili smo se štabu Trećeg ličkog partizanskog odreda na raspored. U Štabu nam je naređeno da formiramo i izvedemo vojnu obuku s četvrtom po redu omladinskom četom na području kotara Donji Lapac. Kotarski komitet Skoja Donji Lapac i općinski komitet Skoja Bruvno otpočeli

41 Isto.
42 AVII, k. 1907, f. 2, **đ. 10.**

su pripreme i odabiranje omladinaca. Pripreme i formiranje izvršeno je prve dekade decembra 1942. godine. Odabrano je 85—90 omladinaca. Ceta je bila trojne formacije (sa tri voda, a u svakom vodu tri desetine). Komandiri vodova, politički delegati i desetari odabrani su iz redova pripadnika čete«.[43]

Obuka ove čete trebala je da se izvede u selu Mišljenovac (gdje je izvedena i obuka sa 1. omladinskom četom), međutim, u prostorije osnovne škole bila je smještena partizanska bolnica, pa je četa dobila zadatak da obuku izvede u selu Doljanima.

Iz izvještaja kotarskog komiteta Skoja Donji Lapac od 6. XII 1942. godine evidentno je da je u ovoj četi najviše omladinaca bilo s područja kotara Donji Lapac (oko 75), a oko 15 omladinaca s područja gračačkog kotara.[44]

Sve organizacione i političke pripreme za formiranje ove čete izvršio je Kotarski komitet Skoja Donji Lapac, općinski komiteti kao i skojevski aktivi po selima. Naročito su se angažovali sekretar Kotarskog komiteta Stevo Štikovac i Zorka Kosanović. Najveći broj omladinaca u ovoj četi bio je iz općina Srb i Doljani (samo iz Dobrosela u njoj je bilo 11 omladinaca) [45]

Po socijalnom porijeklu najveći broj omladinaca bio je iz seljačkih porodica, 6 zanatlija i dva đaka koji su bili rukovodioci kružoka i bili zaduženi i za kulturno-prosvjetnu djelatnost.

Nastavni plan i program bio je kao i kod ranijih omladinskih četa, s tim što su korištena do tada stečena iskustva u obuci s omladinskim četama, a naročito su temeljito korištena iskustva koja su stekle partizanske jedinice Like u borbi protiv okupatora i kvislinga. Ova iskustva je uopštavao operativni oficir odreda i ugrađivao ih u nastavni plan i program, što je bilo od velikog značaja za osavremenjivanje vojne obuke.

Za obuku u poznavanju naoružanja s nastavom gađanja četa je imala na raspoloženju 15 pušaka i jedan puškomitraljez.[46] Obuka je bila olakšana jer je dobar broj omladinaca, pripadnika ove čete, već učestvovao u borbama protiv okupatora i domaćih izdajnika i prošao prva vatrena krštenja obavljajući razne zadatke kao stražari, pripadnici partizanskih straža kod komandi mjesta, u seoskim stražama, kod NOO-a, a 5 ih je do tada već učestvovalo u borbama.

Tokom obuke četa je morala da pojača svoje lično osiguranje danju i noću, jer se već tada pripremala IV neprijateljska ofanziva.

Zbog IV ofanzive četa je morala skratiti vrijeme obuke. Komandir čete Dušan Majstorović kaže: »... Ubrzali smo ja i komesar Mićo Medić program obuke, jer smo bili obaviješteni da se na oslobođenu teritoriju sprema velika neprijateljska ofanziva. Zato smo forsirali obuku — danju i noću iako su nam vremenske prilike to otežavale (velike hladnoće, dubok snijeg, slaba odjeća i obuća). Mi smo obuku sa četom prekinuli, čini mi se, 10. januara 1943. godine, i predali omladince, negdje oko 15. januara, jedinicama 6. proleterske divizije »Nikola Tesla«.[47]

Iz više izjava preživjelih pripadnika ove čete: Ilije Polovine, Dragana Sijana, Petra M. Obradovića, Miloša I. Mandića, Milana S. Petroviča, Ilije Kantara, Steve Polovine, Dane Vukše i drugih vidi se da su se pripadnici ove

43 Prema izjavi Dušana Majstorovića.
44 Izjava Dragana Sijana kod autora.
45 Izjava Ilije Polovine kod autora.
46 Isto.
47 Izjava Dušana Mnjstorovića.

čete pokazali odličnim borcima, mitraljescima, bombašima, komandirima vodova, četa, komesari četa i bataljona i rukovodioci Skoja bataljona i brigada. Svaki treći je poginuo tokom rata i revolucije.

Sjećajući se tih dana, Dragan Sijan kaže: »... Pripadnici ove čete su se izvanredno uklopili u borbeni stroj brigada 6. divizije. Svijest i polet podsticali su omladince da izdrže i najteže ratne napore, marševe i borbe. Bili smo politički aktivni, jer smo svi bili pismeni. Većina nas je zauzela starješinska mjesta u jedinicama 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«.[48]

Pripadnici omladinskih partizanskih četa s područja kotara Donji Lapac stalno su se nalazili u prvim borbenim redovima vojnika revolucije: u stroju, boju, na maršu, odmoru, političkom radu s omladinom, na svakom mjestu, gdje su se nalazili. Traganje za nekim imenom, likom, često je uzaludno. Veliko je odstojanje od 43 minule godine, od onda kada su postali vojnici revolucije. Došli u stroj iz svojih omladinskih četa, ponosni i radosni što su bili odabrani od velikog broja prijavljenih. Mnogi od njih su pali na ratnim poprištima, ispred neprijateljskih bunkera u Lici, Dalmaciji, na Drvaru, Sutjesci, Zelengori, Valjevu, Beogradu, na Sremskom frontu, na Rijeci, Sušaku, Ilirskoj Bistrici, na proplanku, u nekoj stravičnoj noći, jakoj zimi, u borbenom stroju jedinica 6. ličke proleterske divizije, 19. sjeverodalmatinske divizije, 35. divizije, 2. proleterske brigade, Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba i drugim jedinicama u kojima su se borili.

U znak pijeteta na ove divne likovne naše revolucije koji su hrabro umirali, a često sahranjivani bez oznake u plitke ledene rake, ili su im na ratnim poprištima vjetrovi kosu raznijeli, spomenimo ovdje samo neke. Redoslijed je slučajan.

Nezaboravni član kotarskog komiteta Skoja Donji Lapac, a kasnije Korenice, i politički komesar 2. ženske omladinske čete Kata Bubalo, koja je radila na političkim pripremama formiranja omladinskih četa na području kotara Donji Lapac, predratna je skojevka i student filozofije. Junački je poginula u borbi protiv ustaša na Širokoj Kuli u proljeće 1943. godine na dužnosti rukovodioca Skoja u bataljonu »Ognjen Priča«.

Jelica Bujić 17-godišnja gimnazijalka iz Srba, pala je junački u jurišu na talijanske fašiste u IV neprijateljskoj ofanzivi, februara 1943. godine. Ona je već 1942. godine postala rukovodilac Skoja u bataljonu »Marko Orešković«.

Jelka Radaković, neustrašivi mitraljezac u bataljonu »Stojan Matić«, poginula je u borbama protiv neprijatelja na Lovincu.

U borbama za Gračac, četnici su uhvatili ranjenu divnu partizanku Zorku Dukić, koja je nakon svirepog mučenja izdahnula puna prezira prema izdajnicima svoga naroda.

U borbama kod Srba poginula je Bosiljka Marčetić, a u borbama protiv njemačkog desanta na Vrhovni štab i druga Tita u Drvaru poginula je nedaleko od zgrade u kojoj je izginuo cio OK Skoja za Drvar junačkom smrću Mika Veinović.

Jaga Đumić zauvijek je ostala na proplanku uz obalu Lima prilikom proboja jedinica 6. ličke divizije u Srbiju, a Bosiljka Obradović, 16-godišnja skojevka, poginula je u borbi protiv Nijemaca pri jurišu na bunker na ulazu u Valjevo, a nedaleko od nje je poginula i Joka Medić.

48 Izjava Dragana Sijana kod autora.

Iz Prve omladinske čete kotara Donji Lapac dali su život revoluciji i slobodi da bi generacijama koje dolaze svi putevi bili ljepši i srećniji: Jovo Bubalo, puškomitraljezac iz sela Nebljusi. On je prvi pao iz čete lapačkih skojevaca i to početkom jula 1942. godine u borbi protiv ustaških zločinaca u sjevernoj Lici samo osmi dan nakon dolaska sa četne obuke u bataljon »Stojan Matič«. Mićo Ćanković je podlegao zadofoijenim ranama kao pomoćnik nišandžije na teškom mitraljezu »breda« u borbi protiv talijanskih fašista i četnika pri napadu jedinica 6. ličke divizije na Lovinac 25. XII 1942. Mirko Đukić iz Suvaje, Srećko Medić i Dušan Radaković iz Doljana, Mane Bajić iz Gajina i Mićo Tizić iz Dobrosela pogiboše u borbama protiv okupatora kao borci 2. proleterske brigade u koju su otišli kao dobrovoljci iz Prve omladinske čete s položaja kod Gračaca krajem augusta 1942. godine. Izvanredni borac čete, skojevac Filip Medić Pilja iz Dobrosela, prvi komandir mitraljeskog odjeljenja čete poginuo je kao zamjenik komandanta 3. bataljona 5. sjeverodalmatinske brigade 19. divizije na čelu streljačkog stroja bataljona u napadu na ustaško uporište Lišane kod Benovca u osvit 13. jula 1944. Njegovi saborci sahranili su svog omiljenog i hrabrog starješinu uz skromne vojničke počasti u groblju pored malog sjeverodalmatinskog sela Šatornja. Neustrašivi puškomitraljezac Dane I. Petrović iz Doljana poginuo je u jurišu na njemačku kolonu u Bosanskim Doljanima za vrijeme IV neprijateljske ofanzive februara 1943. štiteći odstupnicu omladinske čete. Clan KPJ i rukovodilac Skoja 1. udarnog bataljona 5. brigade 19. divizije Dragan Ivaniš iz Kestenovca, sin jedinac, poginuo je u jurišu na Nijemce prilikom proboja iz okruženja na terenu Vodica kod Šibenika, noću 14/15. jula 1944. godine. Petar Medić Crni iz Doljana, puškomitraljezac čete skojevaca hrabro je poginuo podržavajući napad čete u borbi protiv četnika u selu Plavno kod Knina septembra 1943. Clan Mjesnog komiteta Skoja Bihać Vladimir Zardin, kao pripadnik 1. omladinske čete, po dolasku u 8. krajišku brigadu, pogibe kao politički komesar 1. bataljona ove brigade u borbi protiv Nijemaca na Piskavici (kod Banje Luke) krajem decembra 1943. godine. Petar Medić Maksić iz Doljana, zamjenik komesara 1. čete 1. bataljona 5. sjeverodalmatinske brigade hrabro pogibe na čelu streljačkog stroja u borbi protiv Nijemaca u kninskoj operaciji, u selu Pađani, sprečavajući izvlačenje razbijenih dijelova njemačkog 15. brdskog korpusa. Prvih dana decembra 1944. Petar Medić Stankov iz Doljana zauvijek je ostao pokošen njemačkim mitraljeskim rafalom, šaljući radio-poruku komandanta 5. brigade Ante Gvardiola Štabu 19. divizije o slamanju posljednjeg njemačkog otpora prilikom zauzimanja Benkovca. Krajem septembra 1944. godine, uvijek raspoloženi hrabri partizanski borac i primjerni drug Mićo Rašeta iz Donjeg Lapca pogibe u borbi protiv Nijemaca u selu Lišani kod Benkovca. Njegova smrt duboko je potresla sve drugove iz čete, a najviše oca Moju i majku Milku što izgubiše sina jedinca. Oboje su od tuge i bola za sinom Mićom nakon toga ubrzo umrli.

Hrabrog sekretara SKOJ-a sela Vrace, kod Gračaca, Sofiju Gaćešu Soju, koja je sarađivala s omladinskom četom na gračačkim položajima tokom druge polovine 1942. godine i održavala obavještajne i kurirske veze na kanalu Lika—sjeverna Dalmacija, ubiše četnički zlikovci nakon zvjerskog mučenja i ostaviše nezakopanu na smrznutoj zemlji u šumi iznad sela Vrace. Hrabri borac čete skojevac Mira Drobac iz Stikade, koja izbjegavši četničko hapšenje u selu Stikada, stupi u 1. omladinsku četu kotara Donji Lapac oktobra 1942. godine na položajima iznad Stikade, hrabro pogibe u borbi protiv Nijemaca

u Valjevu kao borac 3. brigade 6. ličke divizije »Nikola Tesla«. Rukovodioci omladine sela Stikade Marica Gleda i Anka Zutić pogiboše kao borci omladinske čete 1943. Ponos omladine Dobrosela, borac izvanredne hrabrosti Dane Šarac pogibe kao bombaš u borbi protiv Nijemaca 1943. u Bosni, zatim skojevci — pripadnici omladinske čete: Nikola, Dušan i Vlado Glušica, Stevo Cojanović, Dušan i Branko Rodić, Savo, Jovo, Đuro i Mile Kosanović, Đuro Vojvodić, Stevo i Vlatko Ljiljak, Rade i Nikola Mrkobrad i mnogi drugi, dadoše živote u revoluciji za slobodu.

Omladina kotara Donji Lapac, kao i drugih krajeva Like i naše zemlje, bila je u oslobodilačkom ratu i revoluciji glavni nosilac ratnih napora na frontu. Ona je sačinjavala gro jedinica narodnoslobodilačke vojske. Ona je, isto tako, svojim radom u pozadini za front, ne bojeći se ni rata ni rada izgrađivala svoje društveno biće. Sve ispoljene vrline: entuzijazam, odanost Partiji i narodu, humani odnos prema drugu, samoprijegor, hrabrost, drugarstvo, samoinicijativa i skromnost nikada neće biti prevaziđeni.

Dane Rajčević

Glavni štab NOV i POH i oficirska škola u Donjem Lapcu

Oslobođenje Korenice i Donjeg Lapca u proljeće 1942. godine unijelo je bitne promjene u vojno-političku situaciju. Tako je NOP u Lici stvorio bolje uslove za daljnji prodor u one dijelove Like koji su bili pod kontrolom neprijatelja. Treba napomenuti da je oslobođenjem navedenih dijelova Like onesposobljena željeznička pruga Gračac—Gospić—Zagreb, da je prekinuta operativna veza između neprijateljskih garnizona Like i Dalmacije, da su stvoreni uslovi za uvlačenje hrvatskih masa u NOP i da je četnički pokret pretrpio znatne udarce.

CK KPH i GSH SU, prateći neposredni razvoj događaja na ratištu, ocijenili da težište ustanka u Hrvatskoj treba prenijeti u hrvatske mase.

Kako se početkom 1942. GŠH nalazio u Drežnici, izdato je naređenje Štabu Grupe odreda za Liku da pomogne u premještanju GSH i CK KPH u Liku. U isto vrijeme Štabu Grupe odreda za Liku naređeno je da se pobrine za smještaj Oficirske škole GSH. U drugoj polovini aprila 1942. godine u Korenicu su preselili GSH, CK KPH i Oficirska škola GSH. Početkom i u toku maja ove ustanove prelaze u Donji Lapac gdje su bili povoljniji uslovi za rad. Naime, Lapac se nalazio van važnih komunikacija i u centru dosta velike slobodne teritorije. Istovremeno Donji Lapac je tada nudio maksimalne uslove bezbjednosti, pa je GSH mogao odatle nesmetano uticati na organizovanje partizanskog pokreta u Lici i sjevernoj Dalmaciji. Odatle je lakše ostvarena veza s Operativnim štabom za Bosansku krajinu i s Vrhovnim štabom NOVJ.

Narod je uložio maksimalne napore da omogući centralnim institucijama NOP-a Hrvatske nesmetan i siguran boravak i rad u Donjim Lapcu.

Donji Lapac, septembra 1942. Slušaoci partizanske oficirske škole Glavnog štaba NOV i POH.

Po sastavu GŠH nije bio glomazan što je išlo u prilog tajnosti njegove lokacije (komandant Ivo Rukavina, komesar Vladimir Bakarić, načelnik štaba Ilija Engel i operativni oficir Franjo Ogulinac Seljo). Pored navedenih GŠH imao je izvjestan broj oficira za specijalne zadatke te oficira za snabdijevanje i tehničke poslove.

Pored Glavnog štaba, u susjednoj ne naročito upadljivoj zgradi nalazio se i CK KPH s Agitpropom (organ za agitaciju i propagandu) i tehnikom CK, kojom je rukovodio Otmar Kreačić Kultura, a samo stotinjak metara dalje bila je u jednoj skladišnoj zgradi pored puta za Bihać locirana Oficirska škola GŠH u kojoj se obučavalo nekoliko desetina komandira četa i komandanata bataljona.

Jedna od bitnih pretpostavki sigurnosti i rada GŠH bila je tajnost. Samo je određen broj ljudi znao za njegovo preseljenje. Ipak, potpunu tajnost nije bilo moguće postići. Neprijatelj je znao ko vodi narodnooslobodilačku borbu u Hrvatskoj pa je ipak, raznim kanalima dolazio do podataka. Drugačije i ne možemo da objasnimo nekoliko žestokih bombardovanja Oficirske škole u Donjem Lapcu 1942. Neko je lokaciju otkrio talijanskom okupatoru u Zadru, odakle je i uslijedilo bombardovanje. Cesta bombardovanja, a i operativna situacija na ratištu, usloviće češću promjenu lokacije GŠH.

Prelaskom u Donji Lapac GŠH će kontinuirano raditi da se po primjeru 1. proleterskog bataljona stvori što više pokretnih jedinica, jer se samo takvim jedinicama i njihovim zajedničkim akcijama moglo uspješnije boriti protiv neprijatelja na širem prostoru.

Radeći u Donjem Lapcu na realizaciji ranije donijetih odluka GŠH upućuje 25. V 1942. godine svim odredima direktivno pismo da se pristupi formiranju omladinskih četa i udarnih bataljona. Omladinske organizacije su slale u te čete i bataljone svoje najbolje članove.

štab Grupe odreda za Liku primivši ovu direktivu, vrlo brzo i smjelo vrši reorganizaciju svojih jedinica, prelazeći na novu formaciju pokretnih jedinica, koju završava do konca maja 1942. godine.

U to vrijeme formiraju se među prvima Udarni bataljon, a u tom operativnom smislu usmjeravaju se i ranije formirani bataljoni »Marko Orešković«, »Pekiša Vuksan« i bataljon »Krbava«. Ovi bataljoni su stavljeni pod komandu Štabu Grupe NOP odreda za Liku. Od jedinica podrške Štab je raspolagao s tenkovskim vodom koji je bio u formiranju (a tenkovi su bili na opravci), bateriju topova (tri topa kalibra 65 mm i jedan teški bacač), također u formiranju, a od jedinica veze u formiranju je bila jedna četa za vezu.

Za vrijeme boravka GšH u Donjem Lapcu znatno' je uznapredovala vojna organizacija NOP-a u Dalmaciji. Formirani su i učvršćeni: Sjeverodalmatinski NOP odred, Prvi dalmatinski udarni bataljon, bataljon »Jozo Jurjević« i bataljon »Vojin Zitojerčić«. Ranije su na području sjeverne Dalmacije djelovali bataljoni »Bude Borjan« i bataljon »Branko Vladušić«.

U to vrijeme je uslijedilo i formiranje operativnih zona. Na teritoriju Hrvatske formirano je 5 operativnih zona (1. operativna zona: Lika, Kordun i Banija, 2. zona: Zumberak, Hrvatsko zagorje, Kalnik, 3. zona Slavonija, 4. zona Dalmacija i 5. zona Gorski kotar i Hrvatsko primorje).

Početkom jula 1942. godine formirana je i Prva udarna brigada Hrvatske. Na osnovu Naredbe vrhovnog štaba u Donjem Lapcu GšH je donio naredbu o oznakama komandnog kadra u partizanskim jedinicama. Pristupilo se in-

Donji Lapac, novembar 1942. Slušaoci vašeg kursa oficirske škole Vrhovnog štaba NOVJ.

tenzivnom formiranju i jačanju pozadinskih organa, komandi mjesta i komandi područja.

Boraveći u Donjem Lapcu GŠH se založio da organizira službu veze (kurirske, relejne, telefonske i radio-veze), a uspostavljene su dosta čvrste veze sa štabom za Bosansku krajinu i s GŠ Slovenije.

Očigledno je da su dolaskom CK KPH u Liku aprila 1942. a kasnije prelaskom u Donji Lapac, u toku maja 1942. godine, postignuti krupni rezultati na izgrađivanju vojne organizacije, razvoju partizanskog pokreta i njegovo prenošenje u hrvatske krajeve Like i Dalmacije i da je učvršćeno bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata u ovom dijelu Hrvatske.

Zajednička borba Srba i Hrvata u Lici dala je ustanku veliki razmah, tako da je Lika bila i ostala istaknuto žarište ustanka u Hrvatskoj.

Oficirska škola Glavnog štaba NOV i POH

Razvoj narodnooslobodilačke borbe u Hrvatskoj već u samom početku poprimio je masovni karakter. Formiran je veliki broj partizanskih odreda, naročito u ustaničkim regionima Hrvatske i taj se broj brzo povećavao. Povećavanje partizanskih odreda prevazišlo je mogućnost njihovog naoružavanja, jer oružja nije bilo. Naoružavanje je vršeno u početku, gotovo isključivo, zauzimanjem žandarmerijskih stanica i manjih neprijateljskih posada.

Za rukovođenje i komandovanje prvim partizanskim odredima Komunistička partija nije imala svojih obučenih i pripremljenih vojnih kadrova za rat. Najveći dio profesionalnog vojnog kadra bivše Jugoslavije bio je zarobljen i odveden u zarobljeničke logore fašističkih sila Njemačke i Italije, a znatan dio se uključio u novostvorene fašističke vojne formacije organizovane od marionetskih vlada u isto tako novostvorenim državama na tlu Jugoslavije. Samo se veoma mali dio toga profesionalnog kadra bivše Jugoslavenske vojske priključio narodnooslobodilačkom pokretu u zemlji. To je bio pretežno niži starješinski kadar. Narod je ostao bez oružane sile.

Komunistička partija nije zbog toga bila obeshrabrena. Ona je imala jezgro svog vojno-političkog kadra, koga je ona u teškim uslovima ilegalne borbe pripremala za vođenje revolucionarne borbe. To su bili njeni članovi Partije i skojevci. Znatan broj tih revolucionara obogatio je svoje znanje i stekao ogromno ratno iskustvo na bojištu španskog građanskog rata. Mnogi su se u tom ratu nalazili na svim stepenicama ljestvice komandovanja od komandira i komesara čete do komandanta i komesara brigade.

Znatan broj članova Partije služio je vojni rok i posjedovao je dovoljno znanja da uspješno koristi naoružanje i vojnu tehniku. Ali, sve to nije bilo dovoljno, jer nije bilo dovoljno poznavati naoružanje. Potrebno je bilo i rukovoditi u ratu i poznavati izvjesne principe komandovanja da bi se postigao što veći i bolji uspjeh.

CK KPH i GŠH, prateći razvoj partizanskih borbi u Hrvatskoj, uočili su taj problem, naročito kod vodova i četa. Tok borbi je pokazao da komandni kadar u dinamici borbe pokazuje izvjesne nedostatke i nedovoljno poznavanje vojne vještine u sistemu komandovanja. Posebno se to uočavalo kod mladih kadrova koji do ustanka nisu odslužili vojni rok.

Analizirajući takvo stanje u partizanskim jedinicama CK KPH dao je inicijativu da se taj problem riješi organizovanjem vojnih kurseva kroz koje će prolaziti komandiri vodova, vodni delegati, komandiri i komesari četa i ta prvenstveno oni koji se već nalaze na takvim dužnostima i koji su perspektivni, ali kojima nedostaje vojno znanje i iskustvo u komandovanju.

Ovu zamisao će GŠH sprovesti u djelo u Gornjem Budačkom. On je odlučio da se 20. februara 1942. na slobodnoj teritoriji u selu Gornji Budački na Kordunu formira oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske. To je bila prva oficirska škola na slobodnoj teritoriji Jugoslavije za obučavanje starješinskog kadra. Za taj posao angažovano je nekoliko profesionalnih vojnika bivše Jugoslovenske vojske koji su se od prvog dana ustanka priključili NOP. Bio sam profesionalni vojnik i Štab ličke Grupe odreda je odlučio da me uputi za nastavnika. Vojnu školu sam poznavao kao mehanizam sa spavaonicama, učionicama, kabinetima, naoružanjem, maketama, bibliotekom i štamparijom. Krenuo sam u nepoznato s izvjesnim znanjem kako treba raditi pa da se steknu osnovna znanja iz vojne nauke.

Razmišljao sam putem o teškoćama. Prisjetili se nastavnika fortifikacije iz vojne akademije, kome smo se stalno žalili na neke teškoće, a on nam jednom odgovori: »Momci, sve se može kad se hoće, ali kad se hoće ono što se može.«

Stigao sam u Prvu oficirsku školu u selo Gornji Budački na Kordunu s namjerom i voljom da uradim ono što se može uraditi u danom trenutku, da bi taj mladi starješinski kadar za najkraće vrijeme mogao ovladati najpotrebnijim znanjem iz vojne nauke i vještine.

Škola je počela radom i nastavom u predviđeno vrijeme. To je zaista bila minijaturna oficirska škola. Imala je nastavnike, učionice i spavaonice za predviđeno brojno stanje, potrebno naoružanje, nastavna pomagala i malu tehniku za štampanje i razmnožavanje skripata, jer knjiga nije bilo. Slušaoci su bili žedni znanja. Sve su htjeli da imaju zapisano i to su u slobodnom vremenu čitali. Škola je imala i svoju kuhinju, a snabdijevanje je bilo organizovano prikupljanjem od naroda.

Prvi tečaj oficirske škole u Gornjem Budačkom pohađala su 52 slušaoca iz čitave Hrvatske među kojima i jedna žena, Milka Poštić Bakić. Vjerovatno prva žena koja je pohađala ovu oficirsku partizansku školu u Jugoslaviji. Bilo je predviđeno da tečaj traje mjesec dana po posebnom programu. Zbog neprijateljske ofanzive na Kordun i Petrovu goru, škola je prestala radom i rasformirana je 20. marta. Slušaoci i nastavno osoblje su upućeni u svoje komande.

Kada se GŠH u aprilu 1942. preselio u oslobođenu Korenicu, preduzeo je hitne mjere da se ponovo formira Oficirska škola GŠH. U Korenici je škola bila pod neposrednim nadzorom GŠH i počela je radom 1. maja 1942. Nastavni program je izrađen na iskustvu pravila i propisa tada važećih za regularne armije ratujućih strana. Prilikom izvođenja nastave s prvim tečajem uočeno je da će se u programu morati izvršiti neke izmjene i prilagoditi nastavni program uslovima našeg narodnooslobodilačkog rata. U cjelini, u program je uneseno ono što je osnovno i zajedničko svim vojnim formacijama kao na primjer: spoljna manifestacija discipline, oštrina, borbeni postroji, formacijski sastav, borbeni raspored, struktura borbenog poretka itd., ali će se u nastavni program i metod izvođenja nastave unijeti novine koje karakterišu osobenosti naše partizanske vojne formacije i borbeni postupci koji predstavljaju bogatu riznicu (gerilskog) partizanskog ratovanja u kome je naša NOV već do tada dala veliki doprinos vojnoj teoriji oslobodilačkih ratova.

Ovaj novi prilaz izvođenja vojne nastave sa slušaocima inicirao je GŠH koji je u Korenici neposredno pratio rad škole.

Cim je u Korenici završena nastava s prvim tečajem, škola je dobila naređenje da se preseli u Donji Lapac prvih dana juna 1942. Kratko vrijeme po preseljenju u Donji Lapac, tamo se preselio iz Korenice GŠH i CK KPH. Tu se nalazio i Kotarski komitet KP Donji Lapac i Komanda mjesta.

U Donjem Lapcu uslovi za rad bili su vrlo dobri. Slušaoci su bili smješteni u jednu skladišnu zgradu na bližoj periferiji mjesta pored puta Donji Lapac—Bihać. Nalazeći se tako u neposrednoj blizini vojnopolitičkih ustanova Hrvatske, školi je pružena velika pomoć u idejno-političkoj orijentaciji i pravilnom usmjeravanju na planu vojnostručnog usavršavanja.

Iako su u to vrijeme komandant i komesar GŠH bili maksimalno zauzeti rješavanjem krupnih zadataka razvoja partizanskog pokreta u Hrvatskoj, oni su gotovo svaki-put, kada bi se vratili s terena u Donji Lapac, našli vremena da stupe u kontakt s rukovodstvom škole interesujući se za političko stanje

i metod nastave, ukazujući rukovodstvu škole na one slabosti koje se uočavaju kod komandira vodova i četa u toku izvođenja akcija i operacija, nastojeći da se to ukaže slušaocima u toku izvođenja nastave.

Rukovodstvo Oficirske škole u Donjem Lapcu bilo je u rukama nekolicine profesionalnih vojnika — oficira bivše Jugoslovenske vojske koji su u isto vrijeme bili i prvoborci i aktivni učesnici rata od prvog dana ustanka. Komandant škole Danilo Latas, kapetan bivše Jugoslovenske vojske, po užoj specijalnosti pješak, komesar Oskar Saša,[1] radnik iz Dalmacije. Kasnije je komesar škole bio Bare Barišić, mladi intelektualac, masovik i vrlo vrijedan agitator, a nastavnici su bili Ilija Pavlović, kapetan bivše Jugoslovenske vojske, odličan organizator i izvanredan poznavalac metodike nastave, Dane Rajčević, poručnik bivše Jugoslovenske vojske, pješak, taktičar i topograf, Đuro Novaković, podoficir bivše Jugoslovenske vojske, odličan poznavalac i majstor u nastavi gađanja, Đoko Pilipović, podoficir bivše Jugoslovenske vojske i vrlo dobar stručnjak za pješadijsko naoružanje i Stole Bogdanović, inžinjerijski podoficir, po specijalnosti miner.

Nastavnom sastavu Oficirske škole u Donjem Lapcu kasnije su se priključila dvojica Hrvata naših saradnika s neoslobođene teritorije — Martin Dasović, pravnik i Rudolf Vuković, poručnik bivše Jugoslovenske vojske, vrlo sposoban nastavnik topografije.

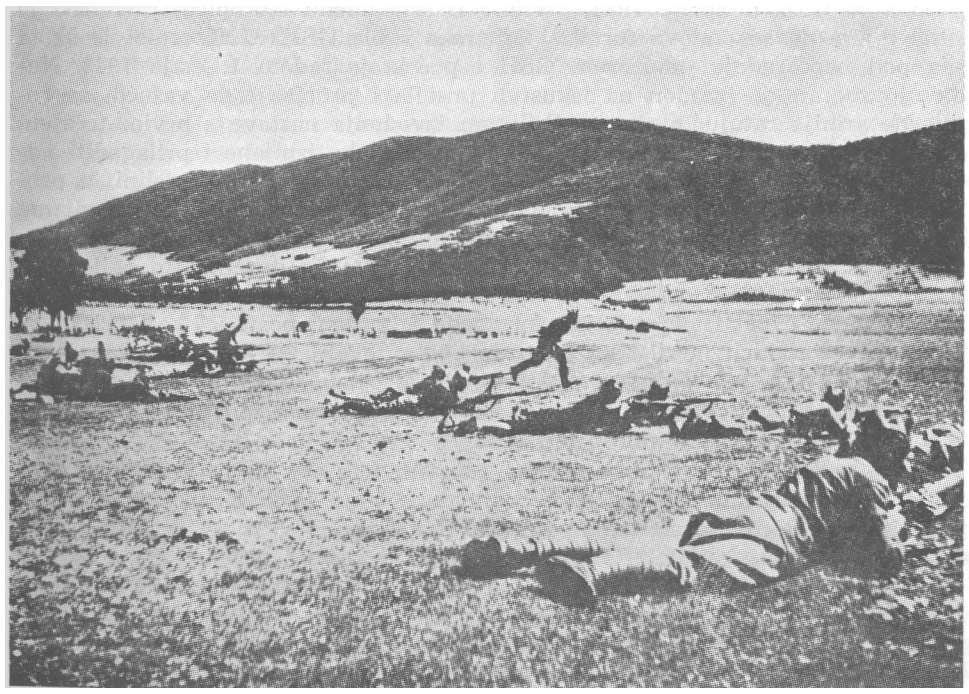

Donji Lapac, **1942.** Vježbe slušalaca oficirske škole.

1 **Poginuo u NOR-u.**

Rukovodeći i nastavni kadar Oficirske škole uz pomoć drugova iz GŠH razradit će plan i program izvođenja nastave s komandirima vodova i četa u toku ljetnjeg perioda od juna do novembra 1942. Program neće biti stalan i nepromijenljiv, nego će se za svaki tečaj unositi novine do kojih se dolazilo kroz iskustvo u toku borbe i nastave. U toku rada škola je redovno dobijala od GŠH operativne izvještaje koje je GŠH slao Vrhovnom štabu, a to je za školu bila dragocjena borbena dokumentacija koja je za sve izvedene akcije i operacije prikazivala pozitivne i negativne borbene postupke, koji su po potrebi korišćeni u školi za vrijeme predavanja iz odgovarajućih predmeta i tema.

Sa slušaocima je uvijek razgovarano o njihovom iskustvu iz borbe. Poslije završenog tečaja održavana je konferencija na kojoj su slušaoci iznosili svoja zapažanja i davali prijedloge što bi još trebalo unijeti u nastavni plan i program radi obogaćivanja metoda nastave. Nastavnici su iskustva bilježili i u budućim tečajevima koristili kao novinu u vojnoj teoriji i praksi izgrađivanja našeg rukovodećeg partizanskog sastava.

Ako uzmemo u obzir da je od prvog tečaja u Gornjem Budačkom od 20. februara do 4. novembra (kada će se škola preseliti iz Donjeg Lapca u oslobođeni Bihać), ovu školu pohađalo 360 slušalaca, onda će biti potpuno jasno koliko su svi oni unijeli u ovu školu svog ratnog iskustva i obogatili njenu metodiku, teoriju i praksu naših dostignuća na razvoju naše vojne nauke.

Nastavni plan i program

Politička nastava. Vodeći predmet u Oficirskoj školi GŠH bila je politička nastava. Udarni časovi (rani jutarnji časovi kada su slušaoci odmorni i svježi) pripadali su ovoj nastavi. Predmet politička nastava obuhvatao je jednu široku tematiku koja je proučavala vojnopolitičku koncepciju naše revolucije u cjelini.

Evo tema koje su bile predmet proučavanja vojnopolitičke nastave:

— Nacionalno pitanje u Jugoslaviji
— Osnutak narodne vlasti NOO (Narodnooslobodilački odbori)
— Imperijalizam i fašizam
— Uloga Komunističke partije u narodnooslobodilačkoj borbi
— Uloga SSSR-a u borbi protiv fašizma
— O Crvenoj armiji

U okviru škole proučavana je i raznovrsna marksistička tematika iz političkoideološkog izgrađivanja rukovodećeg kadra po partijskoj liniji. U cjelini politička izgradnja našeg rukovodećeg kadra u ratu bila je temelj moralno-političkog jedinstva vojske i naroda. Najvažnija predavanja o vojnopolitičkoj situaciji održavali su članovi GŠH i CK KPH tako da su predavanja bila predmet velikog interesovanja slušalaca.

Formacija. Došavši u školu, slušaoci su donijeli i svoje iskustvo i znanje o formacijskom sastavu jedinica s kojima su komandovali, a isto tako i predstavu o formacijskom sastavu neprijateljskih jedinica s kojima su ratovali. Formacijski sastav je bitan elemenat borbenog poretka, jer da bismo mogli tući neprijatelja, moramo poznavati njegovo brojno stanje i naoružanje i na osnovu toga ocjenjivati vatrenu moć protivnika i ukupnu nadmoćnost.

Formacija je bila polazna tačka u nastavnom planu i programu, jer da bi slušalac mogao da prati dinamiku napada ili odbrane, uvijek je morao imati pred sobom sliku borbenog poretka protivnika i vatrenu zavjesu koju mu postavlja njegovo naoružanje.

U proučavanju formacije posebno smo se zadržavali na brojnom stanju voda, čete i bataljona da bi slušaoci shvatili da se takvo brojno stanje ne smije povećavati, jer bi ograničavalo pokretljivost jedinica, naročito prilikom manevrisanja i prebacivanja s položaja na položaj. Isto tako, formacija nije dozvoljavala ni smanjivanje brojno i tehnički jer bi smanjivanjem slabila njena udarna i vatrena moć.

Formacijski sastav voda, čete i bataljona partizanskog odreda je bio znatno slabiji od regularnih jedinica okupacione armije, ali zato pokretljiviji i sposobniji u manevrisanju što mu je bila prednost, naročito u odbrani slobodne teritorije jer neopterećena teškom tehnikom, kojoj su potrebni putevi, partizanska formacija je omogućavala veću slobodu akcije.

Svladavši osnove formacije, prešli smo na proučavanje odredaba ratne službe. Za naše slušaoce bile su najvažnije osnovne tri borbene radnje: izviđanje, kretanje i osiguranje. Te tri radnje su u našem partizanskom ratu bile sastavni dio svih naših akcija i operacija.

Obzirom da je noćni napad u prvoj fazi rata kod nas bio osnovni vid napada u taktici partizanskog ratovanja, izviđanje je kao borbena radnja imalo prvorazredni značaj.

Princip je bio da se objekat koji se napada (selo, bunker, neprijateljska posada itd.) prethodno izvidi kad god je to moguće u toku dana s cjelokupnim rukovodećim sastavom od komandira voda do komandanta i komesara bataljona, a nije isključeno da se izviđanje izvrši i s komandirima odjeljenja. Ovo je išlo malo teže obzirom na veliko brojno stanje što bi omogućilo neprijatelju da otkrije pripremanje akcije i dočeka napad budan i spreman za odbranu.

Kretanje i marševanje je složena borbena radnja od čijeg je uspješnog izvođenja često zavisio uspjeh akcije ili operacije. Slušaoci su, proučavajući marševanje, upoznavani s nizom pripremnih radnji koje treba preduzeti da bi marš uspio. Osnovno je bilo da slušaoci shvate da jedinicu treba dovesti do cilja s punom borbenom snagom, a to se obezbjeđuje solidnom organizacijom marša.

Pripreme za marš obuhvatale su slijedeće radnje: izračunavanje dužine maršute (dužina marša), podešavanje odjeće i obuće (jer loša obuća može da za vrijeme marša izbaci znatan dio ljudstva iz stroja i oslabi njegovu udarnu i borbenu moć). Marš iscrpljuje fizičku snagu boraca. Slušaoci su obučavani da jedinica mora krenuti na marš nahranjena, a preporučljivo je bilo, gdje je to bilo moguće, organizovati da se na marš ponese nešto hrane. Nije bilo šećera pa je preporučivano suvo grožđe, kruške i šljive — uopšte oni artikli koji su u subi sadržavali izvjesnu koncentraciju šećera, jer se on najbrže pretvara u energiju.

Ovo sam iskustvo ponio iz dugogodišnjeg službovanja u planinskim jedinicama, koje su u toku marševanja na teškim alpskim terenima s visokom nadmorskom visinom, izgubljenu energiju nadoknađivale ovakvom vrstom prihranjivanja.

Moram reći da je ovo bilo teško izvodljivo na našoj slobodnoj teritoriji zbog siromaštva, razaranja, paljevina i uništavanja, ali u svakom slučaju trebalo je preduzeti sve da bi se fizička snaga za vrijeme marša sačuvala i dovela do cilja.

Partizanska taktika se bavila izučavanjem specifičnosti našeg oslobodilačkog rata i razrađivala teorijski napadna i odbrambena dejstva koja su partizani

smišljeno i efikasno primjenjivali u toku cijeloga rata, a naročito u njegovoj prvoj fazi.

Partizanska taktika se predavala u Oficirskoj školi kao poseban predmet. Treba odmah istaći da su metodi gerilskog ratovanja (kako se u vojnoj nauci nazivalo partizansko ratovanje) proučavani i djelimično primjenjivani u regularnim armijama i da su principi takvog ratovanja bili poznati nastavnicima škole, ali bogatstvo napadnih formi, koje je svakodnevno iznosio na vidjelo naš narodnooslobodilački rat, nije bilo poznato i Oficirska škola u Donjem Lapcu je ta saznanja sistematizovala i prenosila na slušaoce kroz predavanja i vježbe.

Tematika partizanske taktike obuhvatala je dva bitna poglavlja koja su razrađivala teoriju partizanskog rata. To su: zasjede i obrana slobodne teritorije.

Zasjede su bile osnovni vid napadnih dejstava u ustanku. Poznate su tri vrste ovih napadnih dejstava: jednostruke, višestruke i kombinovane.

Jednostruke zasjede su se sastojale od manjih naoružanih grupa, koje su se postavljale na skrivenim mjestima pored komunikacija i koje su vršile iznenadni munjevit napad na vozila, jače izviđačke sastave neprijatelja, patrole i manje jedinice u pokretu.

Višestruke su zasjede bile u stvari duple zasjede koje su postavljene s obje strane komunikacija. Ovu zasjedu je zahtijevala praksa, jer je neprijatelj, upadajući u jednostruku zasjedu, uspijevao da se jednim manjim dijelom izvuče u suprotnu stranu od mjesta postavljene zasjede i izbjegne uništenje.

Kombinovana zasjeda je najbolji i najefikasniji vid napadnih partizanskih dejstava. Zasjedu obrazuju snage od jedne čete do jednog bataljona. Zasjeda se postavlja s obje strane komunikacije na velikoj dubini. Neprijatelj se uvlači u klopku i prilikom otvaranja borbe razvija se otvorena operacija, obruč oko neprijatelja se sužava i konačno neprijatelj se uništava u kotlu.

Neprijatelj je u prvoj fazi rata bio neoprezan. Nije imao jača bočna osiguranja i trpio je teške gubitke upadom u ovakvu zasjedu. Kod ovih zasjeda borba se otvarala na neprijateljsko začelje, a to je bio znak da se neprijatelj prostorno nalazi u klopci. Ovo je vrlo važan taktički potez jer ako se vatra otvori ranije, tj. prije nego začelje uđe u zasjedu, postoji mogućnost da se jedan dio neprijatelja izvuče, da se sredi i da se angažuje u spasavanju onoga dijela koji je ostao u zasjedi.

Odbrana slobodne teritorije vršena je na specifičan način. Neprijatelj je upadao u slobodnu teritoriju prodirući njenim vitalnim centrima i važnim komunikacijama da bi stvorio bazu za manevriranje svojom tehnikom i izazvao nas na vođenje frontalnih borbi. Frontalne borbe smo izbjegavali. Branili smo slobodnu teritoriju s manjim snagama, a s jačim snagama upadali u njegovu pozadinu i stvarali novu slobodnu teritoriju i prisiljavali ga na povlačenje s ranije naše slobodne teritorije.

Partizanska taktika je bila interesantna kao predmet izučavanja za slušaoce. Oni su pažljivo pratili način izlaganja nastavnika, ali su uvijek upadali sa svojim iskustvima. Nastavnici su te novine redovno bilježili i obogaćivali metod nastave i proširivali teorijska dostignuća novim saznanjima. Donji Lapac je imao idealne terene za postavljanje zasjeda, naročito u pravcu Bihaća. To je bila jedna od sretnih okolnosti da je Oficirska škola bila locirana u Donjem Lapcu. Postojali su uslovi da se metodskim pristupom razigraju sve varijante napadnih i odbrambenih dejstava **u** jednom dužem vremenskom periodu van domašaja neprijatelja.

Donji Lapac, 1942. Vježbe slušalaca oficirske škole.

Nastava gađanja — bio je jedan od važnih predmeta gdje su slušaoci upoznavali taktičke i balističke osobine oružja i na principu očigledne nastave ušli u jednu novu naučnu oblast koju nisu dovoljno poznavali. Za mnoge koji nisu nikada služili vojsku, bilo je veliko saznanje »gađanje zaklonjenih ciljeva«, tj. gađanje ciljeva koji se ne vide, a ipak se mogu pogoditi i uništiti. Oni su uočili da svako zrno ima svoju putanju i da se pomoću matematike i nišanskih sprava, može dovesti do cilja iako ga ne vidimo. Bio je to složen postupak, jer je za savladavanje te balističke igre bilo potrebno poznavanje horizontalnih uglova, a za to je bilo potrebno i matematičko zna-

nje. To je ipak pošlo za rukom iskusnom partizanskom nastavniku Đuri Novakoviću koji je među neukim seljacima otkrivao prave talente i od njih za mjesec dana obučavanja u školi, stvarao odlične rukovaoce minobacača.

Naučio je mlade ljude da mogu puškom i mitraljezom gađati neprijatelja preko sopstvenih trupa, bez opasnosti da neko bude pogođen. On im je pokazao da je to moguće zbog toga što putanja zrna kada iziđe iz cijevi, nije ravna nego kriva, da ona ima penjajući krak, vrh tjemena i krak padanja. Neki mu nisu vjerovali. Ovaj majstor gađanja našao je svjetleću municiju (ispaljen metak ostavlja svjetleći trag), zatražio dobrovoljce koji će leći ispred puškomitraljeza na izvjesno odstojanje i poveo ih na noćno gađanje. Dobrovoljci su osvjetlili mjesto na kom su ležali. Nišandžija je opalilo rafal i tog trenutka su zasjali tragovi putanje preko osvijetljenog prostora gdje su ležali dobrovoljci. Pokazalo se, praktično, da nema opasnosti kada se gađa preko sopstvenih trupa. Ovo je bio jedan od najvrednijih metoda očigledne nastave.

Kod nastave gađanja bilo je ne manje uzbuđenje slušalaca kada su upoznati sa slikom pogodaka koju na zemljištu napravi jedan ispaljeni mitraljeski rafal. Slika pogodaka pokazuje rasturanje po dubini i širini na određenom odstojanju, a praktično ona može da na maršu zahvati jednu kolonu vojnika i da cijelu kolonu izbaci iz stroja, pod uslovom da se nišani u onu tačku cilja koji će se nalaziti u središtu slike pogodaka.

Fortifikacija — u toku školovanja slušaoci su upoznavani s osnovama inžinjerijske nastave i to prvenstveno s onim što su mogli primijeniti u partizanskim jedinicama. Tu spada u prvom redu zaprečavanje komunikacija, maskiranje i izrada zaklona i skloništa.

Zakloni u partizanskoj nastavi nisu bili popularni objekti iako su u datoj situaciji bili jako korisni. Smatralo se da traženje zaklona protivrječi partizanskoj hrabrosti. Nastavnici su znali što znače skloništa za ljudstvo i na tome smo dosta radili i praktično izvodili. Znajući da je škola odličan cilj za neprijateljsku avijaciju, mi smo taj napad očekivali i zato smo oko škole iskopali uske cik-cak rovove, širine oko 40 cm, dubine do 2 metra.

Jednog dana prije zore neprijateljska avijacija iz Zadra izvršila je iznenadni napad na školu, ali nije bacala pojedinačne bombe, nego je bombardovala cio prostor škole jednim snopom bombi (tzv. »tepih«), tako da nije bombardovan sam objekat nego cio prostor.

Uspjeli smo na vrijeme uskočiti u rovove. Za vrijeme bombardovanja niko nije bio ranjen. Poslije ovoga slučaja, slušaoci su shvatili da zakloni i skloništa imaju zaista onakav značaj kao što su to slušali za vrijeme nastave.

Topografija — ići na nepoznatom zemljištu bez karte je osjećaj kao da ideš bez očiju. Naš nastavni cilj je bio da za mjesec dana naučimo slušaoca da čita kartu, da izradi skicu terena ili položaja na kom se nalazi, da zna upotrijebiti busolu, da pronađe na karti mjesto, odnosno tačku gdje se nalazi i da zna da čita topografske znake kojima su označeni pojedini objekti na terenu.

Teškoću čitanja karte predstavljalo je čitanje zemljišnih neravnina, koje su na karti predstavljene u horizontalnoj projekciji, a za poznavanje horizontalne projekcije potrebno je znanje iz nacrtne geometrije. I ta je prepreka uklonjena na taj način što smo u nastavni plan unijeli određeni broj časova iz matematike, što nam je pomoglo da lakše savladamo i proučavanje zemljišnih neravnina koje su na karti izražene horizontalnom projekcijom.

Kada govorimo o teškoćama i problemima vezanim za proračune, valja istaći da nam se taj problem pojavio i u minerskoj službi. Ovo zbog toga što smo se s miniranjem sreli već prvih dana rata. Škola je zato bila unijela u svoj nastavni program i predmet — minerska služba. Ovaj predmet je obrađivao način rušenja komunikacija, propusta, mostova, tunela, željezničkih šina i postrojenja, rezervoara, zidanih zgrada itd.

Za svaki objekat miniranja slušaoci su morali proračunati potrebnu količinu eksploziva. Proračun slušaoci nisu rado prihvatili jer im je pravio teškoće zbog matematike, a jedan dio je smatrao da to nije potrebno. Jedan od slušalaca je izjavio da je on već minirao i kidao šine, ali bez proračuna i da je rušenje uspjelo. Kada je nastavnik čuo koliko je eksploziva upotrijebio, onda mu je rekao: »E, vidiš, mogao si te šine razbiti i s pola toga eksploziva, koga si utrošio, da si vršio potreban proračun. Tek tada su slušaoci shvatili da ipak treba učiti i da se bez škole mnogo čega ne zna.

To su bile glavne konture nastavnog plana i programa.

Oficirska škola u Donjem Lapcu 1942. godine očigledno je dala rezultate, jer su u školi primjenjivani borbeni postupci i taktički principi koji su postepeno nagrizali i razarali vojni organizam regularne armije neprijatelja i omogućavali prerastanje naše partizanske vojske u regularnu armiju.

Mi smo razvojem i jačanjem naše partizanske vojske razvijali partizanski način ratovanja, prilagođavali program škole i obuke zahtjevima borbe. Naša je partizanska vojska postepeno poprimila oblik regularne narodne armije. Prešli smo na proučavanje taktike regularne armije, a partizanska taktika je uključena u program opšte taktike.

Kurs za komandante bataljona

U toku juna 1942. GŠH je dosegao znatan uspon vojne organizacije u Lici i Dalmaciji. Formirani su brojni udarni i omladinski bataljoni, a 11. jula je formirana i prva udarna brigada Hrvatske. To su po zamisli GŠH bile pokretne jedinice spremne i sposobne da izvode akcije i operacije van lokalnih regiona. Pokretne jedinice su bile brojno jače, tehnički bolje opremljene i predviđene za izvođenje zajedničkih operacija. Komandni sastav — komandanti i komesari bataljona nisu u toj fazi razvoja partizanske vojske bili dovoljno uigrani za komandovanje bataljonom u složenim operacijama.

GŠH je odlučio da pri Oficirskoj školi u Donjem Lapcu u junu formira viši kurs koji će pohađati komandanti i komesari bataljona. Viši kurs je radio po posebnom programu koji se znatno razlikovao od programa za niži kurs.

Cilj školovanja bio je proširenje teorijskog znanja, upotpuniti njegovu primjenu i poboljšati tehniku komandovanja u samostalnom bataljonu i brigadi.

Nastavni plan i program imao je teoretski i praktični dio. U teoretskom dijelu slušaoci su se upoznavali s ulogom komandanta i komesara u borbi i načinu komandovanja. Izučavali su osobine glavnih dijelova oružane sile s težištem na pješadiji, a od artiljerije su se posebno upoznavali s onom artiljerijom koja može biti pridodata bataljonu ili brigadi za podršku u borbi.

Od vidova borbe najviše je pažnje posvećeno izučavanju napada i odbrane, a posebno težištu borbe. Težište borbe (težište napada i odbrane) je važan novi stručni pojam s kojim su se slušaoci sreli za vrijeme školovanja. Što

je težište u napadu i odbrani, kako se iznalazi i ko ga određuje, to je ta nepoznanica koju svaki komandant treba da riješi da bi donio najbolju odluku.

Težištem se obično naziva zemljišni prirodni ili vještački objekt koji se napada ili brani. Takav se objekt brani jačim snagama, ako taj objekt padne, onda pada i cijela odbrana. U napadu takav se objekt napada jačim snagama. Ako taj objekt izdrži, napad ne uspijeva.

Uvesti slušaoce u suštinu te igre na bojištu i otvoriti im put do uspješnog komandovanja bio je zadatak ovoga kursa i zato su prethodno bila potrebna ova taktičko-operativna znanja, jer se bez toga ne bi moglo pristupiti praktičnoj nastavi na terenu i rješavanju taktičkih zadataka.

Kada su slušaoci savladali najvažnije teoretske postavke iz taktike u prvom dijelu kursa, uvodili smo ih u tehniku komandovanja kroz praktičnu nastavu na karti i zemljištu metodom rješavanja taktičkih zadataka u okviru bataljona i brigade. Ovaj metod se praktikuje u svakoj armiji, a i nama je bio dovoljno poznat. Mnogo se bolji rezultati postižu s vježbama na zemljištu, jer je situacija na zemljištu bliža stvarnosti.

Prilikom izvođenja praktične nastave slušaocima smo davali pretpostavke 0 neprijatelju (gdje se nalazi, kakav mu je borbeni raspored i što radi) i još neke nepotpune podatke o jačini i naoružanju. Slušalac time dobija zadatak da procijeni situaciju i donese odluku za napad ili odbranu.

Procjena situacije je najvažniji i najsloženiji dio u procesu pripreme akcije 1 same operacije. Sposobnost komandanta ogleda se u tome da li je pravilno procijenio situaciju i donio dobru odluku, jer od toga u velikoj mjeri zavisi uspjeh akcije i operacije.

Gotovo kod svih armija na svijetu procjena situacije obuhvata četiri elementa: procjena neprijateljskih snaga (jačina, raspored, naoružanje, moral), procjena naših snaga (brojni odnos prema neprijatelju, naoružanje, moral), procjena vremena (vrijeme kao doba dan ili noć i vrijeme kao atmosferska pojava (kiša-snijeg) i na koncu procjena zemljišta, tj. pogodnost zemljišta za neprijatelja i za naše snage. U procjeni ovih elemenata taktičke situacije komandant treba da sagleda sve ono što ide u prilog njegovim snagama, **a** na štetu neprijatelja, i da na osnovi te procjene donese najbolju odluku za izvođenje operacije.

Moram reći da za ovakav rad u svijetu postoje vojne akademije, neograničena budžetska sredstva, probrani nastavni kadrovi i slušaoci s prethodnim dugotrajnim vojnim školovanjem. Mi smo bili skučeni u malom Donjem Lapcu, materijalno oskudni, ali moralno jaki i sa slušaocima koji su bili spremni da sve što nema preskoče i dođu do znanja.

Poslije vježbi na karti i zemljištu, da bi se slušaoci potpuno uklopili u ratnu situaciju, kod većine armija se izvode vježbe na zemljištu s trupom (bataljon, brigada i više) i na takvim vježbama se provjerava umješnost u komandovanju. Mi takav luksuz za vrijeme rata nismo mogli sebi dozvoliti, jer su naše jedinice bile zauzete u izvođenju stvarnih akcija i operacija.

Osim ovakvih vježbi na karti i zemljištu, slušaocima smo davali časove iz vojne geografije, o uticaju geografskog faktora na vojne operacije, o osobinama ratišta NOV Hrvatske, o komunikacijama i njihovom značaju, vojnogeografskom značaju Jadranskog mora i hrvatske obale, te primjere iz historije o uticaju geografskog faktora na operacije.

Ovim načinom usavršavanja našeg ratnog rukovodećeg kadra u Hrvatskoj, u vojnim znanjima, mi smo na višem kursu napravili korak dalje, što će biti zapaženo i priznato od strane Vrhovnog štaba NOV i POJ, koji će kasnije preuzeti brigu za njegov rad.

GšH je iz Donjeg Lapca uspostavio sigurne veze s operativnim štabovima operativnih zona Hrvatske i susjednim štabovima: Operativnim štabom za Bosansku krajinu i Glavnim štabom partizanskih odreda Slovenije. Dogovoreno je s tim štabovima da im GŠH pruži pomoć u školovanju rukovodećeg kadra iz njihovih jedinica. U Donjem Lapcu smo primili na školovanje slušaoce iz Slovenije, Bosanske krajine, Dalmacije, Zumberka i Slavonije. Vrhovni štab je poslao u Donji Lapac svoga člana Savu Orovića koji je izvršio inspekciju škole, pregledao njenu organizaciju, materijalno obezbjeđenje, metod nastave i podnio izvještaj Vrhovnom štabu.

Kratko vrijeme poslije toga Vrhovni štab je izdao naređenje da se škola stavi pod njegovu komandu i kadrovski ojača. Za komandanta škole postavljen je Savo Orović, za političkog komesara Milentije Popović. Novom rukovodstvu dat je zadatak da škola i dalje radi s dva kursa, za komandire četa i zajednički za komandante bataljona i brigada.

Da bi bila u tješnjem kontaktu s Vrhovnim štabom, škola je premještena 1. decembra 1942. godine u Bihać, neposredno poslije njegovog oslobođenja, gdje se preselio i Vrhovni štab.

Škola je dobila novi naziv Vojna škola Vrhovnog štaba NOV i POJ. Kroz ovu školu od njenog formiranja u selu Gornji Budački na Kordunu u februaru 1942. pa do januara 1943. u Bihaću, kada je prestala zbog 4. neprijateljske ofanzive, prošao je veliki broj naših ratnih starješina, koji su u njoj stekli početna teorijska znanja iz komandovanja. Mnogi od njih su kroz poslijeratno školovanje postigli visoke funkcije u JNA.

Mile Dražić

Nastanak, razvitak i djelatnost NOO-a na kotaru Donji Lapac

Proces nastanka i razvitka i djelatnosti narodnooslobodilačkih odbora kao organa narodne vlasti na ruševinama kapitalističke vlasti bivše Jugoslavije, tekao je paralelno s razvojem narodnooslobodilačke borbe i rušenjem zločinačke protunarodne vlasti fašističkih dkupatora i njihovih kvislinga ustaša i četnika.

U aprilu 1941. Talijani su nastupali iz pravca Bihaća s brojnim tehnički opremljenim jedinicama raznih rodova vojske, izvršili okupaciju kotara Donji Lapac i uspostavili okupacionu vojnu vlast. Međutim, talijanska vojna okupacija donjolapačkog kotara trajala je kratko vrijeme, jer su se Talijani poslije konstituiranja NDH, prema ugovoru s Pavelićem, povukli do određenih granica u druge krajeve Like.

Već 7. juna 1941. na čitavom području donjolapačkog kotara bila je uspostavljena ustaška upravna i sudska vlast, koju su sačinjavali: ustaški stan, odnosno stožer (komanda), općinsko poglavarstvo (kome je na čelu bio predsjednik Ivica (Duje) Pavičić, ustaša iz Boričevca), sresko načelstvo (na čelu s Aleksandrom Kotljarovim, ruskim emigrantom, ranijim načelnikom sreza), sreski sud (s ranijim predsjednikom Vinkom Marinkovićem koji je istovremeno bio i stožernik ustaškog stana u Donjem Lapcu). Na području kotara bile su formirane i četiri oružničke postaje na ranijim lokacijama: Nebljusi, Donji Lapac, Doljani i Srb.

Od prvog dana postojanja ustaške upravne i sudske vlasti u saradnji s okupatorima, prema ranije stvorenom planu, a na bazi rasističke teorije, otpočeli su bjesomučnu hajku na srpski narod u selima i općinskim centrima kotara.

U prvoj fazi progona naroda ustaše su hapsile i ubijale komuniste, kako Srbe, tako i Hrvate, zatim istaknutije Srbe (činovnike, trgovce, gostioničare, obrtnike, sveštenike, učitelje, penzionere i bogatije seljake).

U drugoj fazi hapsili su, klali i ubijali prvenstveno Srbe muškarce od 16 do 60 godina starosti.

U trećoj fazi izvršavanja zločinačkog plana hapsili su i ubijali sve srpsko stanovništvo ne praveći razliku po starosti i polu.[1]

Posebno oštar zločinački stav ustaše zauzimaju prema srpskom stanovništvu kotara Donji Lapac. Veliki župan u Bihaću Ljubomir Kvaternik krajem juna 1941. izdaje Naredbu o iseljavanju srpskog stanovništva s područja kotara bez obrazloženja kamo iseljenici treba da odu. Narod je s pravom pitao kuda i zašto mora da se seli, a kad nije bilo odgovora nikla je sumnja u zle namjere ustaša. Ubrzo je veliki župan Ljubomir Kvaternik pozvao u pomoć ustaške i domobranske jedinice iz Bihaća i Gospića koje su izvršile prvi masovni pokolj naroda i zapalile više od polovine kuća u selima: Suvaja, Lički Osredci, Brotnja, Neteka, Doljani i Bubanj. Prema nepotpunim podacima od 1. do 3. jula 1941. iz navedenih sela ubijeno je i poklano preko 320 žena, djece i staraca.

Nešto kasnije iz sela Nebljusi i okoline ustaše su pohapsili, poklali i bacili u bezdane preko 250 žena, djece i staraca.

Vrlo je mali broj sela na području kotara Donji Lapac iz kojih ustaše nisu odveli, ubili i bacili u bezdane bar nekoliko stanovnika. Sve do dizanja narodnog ustanka 27. jula 1941. traje ustaška hajka — hvatanje i pokolj nevinog srpskog naroda po selima lapačkog kotara.

Živi primjer strahota i užasa, mučenja, zvjerskog pokolja i bacanja u bezdane, pored ostalih, predstavlja slučaj Vojislava Mileusnića koji je svezanih ruku žicom, stegnutom do kosti, pri izvođenju na strijeljanje pobjegao iz neposredne blizine bezdana na Kuku više Lapca. Vojislava Mileusnića su među prvima uhapsili s 14 ljudi iz općine Srb. Njih su nakon zlostavljanja i mučenja, svezanih ruku i nogu žicom i konopcima, na svirep i brutalan način iz zatvora strpali u kamion i odvezli do blizine bezdana na Kuku. Tu su se zaustavili da izvrše strijeljanje i da ih nakon toga bace u bezdan. U bijegu Vojislav Mileusnić je naišao na Jovu Bosnića, kovača koji mu je skinuo žicu koja mu je zasjekla ruke do kosti.

1 Izvještaj Komisije za utvrđivanje ratnih zločina, HAK, kut. br. 2.

Prvi oblici organizacije narodne vlasti

Ustaška zloglasna vlast u donjolapačkom kotaru srušena je snažnim zamahom narodnog ustanka 27. jula 1941.

Kako na području kotara Donji Lapac nije bilo nekih uputstava o organizaciji i djelatnosti organa narodne vlasti, stvarani su pod različitim nazivima razni oblici ustaničkih organa. Prvi oblici narodne vlasti stvarani su na inicijativu štabova gerilskih jedinica kojima su u prvoj fazi ti organi bili odgovorni. Ispočetka su ti prvi organi imali razne nazive, kao: »odbor za prehranu«, »civilna uprava«, »odbor za pomoć vojsci« i dr. Prvi odbor za pomoć vojsci od 7 članova bio je osnovan 3. augusta 1941. u selu Doljani, općina Donji Lapac.[2]

U prvoj polovini augusta 1941. pod rukovodstvom KPH Donji Lapac i u suradnji sa Štabom lapačkog odreda, formiran je u Donjem Laipcu prvi mjesni organ narodne vlasti od 5 članova pod nazivom »Civilna uprava«. Za prvog predsjednika imenovan je Mićo Rašeta Ligić, a za članove: Mojo Rašeta, Lako Kosanović, Jandrilo Mileusnić i Rade Bajić.

Civilna uprava je do formiranja prvih narodnooslobodilačkih odbora u noorganizirala radne akcije na dizanju ljetine na području općine Donji Lapac, a naročito na napuštenom zemljištu u selima: Boričevac, Bubanj, Kalati, Klisa, Damirovo Brdo, Ćukovi, Meljinovac i dr. Isto tako pružali su pomoć u sakupljanju ljetine porodicama boraca i žrtava fašizma, kopanju zemunica i trapova, izgradnji nadzemnih skloništa za žito, kukuruz, grah, krumpir, odjevne predmete i drugo, te sakupljanje hrane za prehranu boraca na frontu, kao i boraca čiju su imovinu opljačkale ili uništile ustaše i zbrinjavanju ranjenika po kućama (jer u ovoj etapi borbe još nije bilo izgrađenih bolnica).

Civilna uprava je djelomično vršila i ulogu općinskog organa vlasti pa je vembru 1941. godine radila pod kontrolom Štaba Lapačkog odreda.

Pod rukovodstvom civilne uprave usoješno su vršene sve planirane akcije, na vrijeme je podignuta i sklonjena skoro čitava ljetina, a pogotovo s napuštenog zemljišta.

Proces razvoja i djelatnosti novih oblika narodne vlasti, pod jedinstvenim nazivom narodnooslobodilački odbori, počinje novembra 1941.

Narod bira odbore

U skladu s direktivnim uputstvima Okružnog komiteta KPH za Liku, novembra 1941. pristupilo se u selima održavanju narodnih zborova na kojima su narodu tumačeni osnovni stavovi i zadaci, postavljeni od rukovodstva NOP-a, u vezi značaja izbora novih organa narodne vlasti.

U to vrijeme na područje donjolapačkog kotara bili su upućeni partijski rukovodioci: Mile Počuča, Vladimir Cetković, Marko Čanković i Perica Dozet koji su prisustvom na mnogim narodnim zborovima ubjedljivo djelovali na mase i pružali svestranu pomoć u »provođenju izbora.[3]

2. **MIlan Majstorović i Mićo Medić, Doljani u narodnom ustanku, Lika u NOB-i 1941, str. 507.**
3 Sjećanja Milana Majstorovića, AIHRPH — MG — 15/1-13.

Prvi seoski NOO formiran je u drugoj polovini novembra 1941. u Birovači, a u selu Kruge 15. decembra 1941.[4]

Do kraja decembra 1941. na području donjolapačkog kotara bilo je izabrano 24 NOO-a (Birovača, Kruge, Nebljusi, Meljinovac, Lički Strbci, Mišljenovac, Gajine, Gornji Lapac, Dnopolje, Oraovac, Dobroselo, Doljani, Brezovac, Zaklopac, Brotnja, Donja Suvaja, Gornja Suvaja, Neteka, Donji Srb, Gornji Srb, Dabašnica, Kupirovo, Osredci i Lička Kaldrma.[5]

Od polovine decembra 1941. do konca januara 1942. i u svim ostalim selima na području kotara bili su izabrani NOO-i. Mjesni NOO-i za Donji Lapac i Srb izabrani su u vrijeme dok su se u njima nalazili talijanski garnizoni (u januaru 1942). Izbore u Donjem Lapcu ometali su četnički nastrojeni ljudi.[6]

Na zborovima su svi članovi NOO-a birani javnim glasanjem, dizanjem ruke. Mjesni, odnosno seoski NOO-i brojili su od 3—7 članova. Broj članova NOO-a zavisio je od veličine mjesta, sela ili zaselka. U manjim selima i zaselcima birani su samo povjerenici NOO-a koji su izvršavali zadatke kao i NOO-i. U svom radu su usko surađivali i s NOO-ima najbližeg sela.

Okružni Komitet KPH za Liku pažljivo je pratio organizaciju i izbore odbornika za NOO-e, nastojeći da u njima osigura rukovodeću ulogu Komunističke partije i da se iz njih odstrane pojedinci koji su ometali rad NOO-a i jačanje njihove uloge u NOB-i.

Dana 25. i 26. VII 1942. održano je i okružno savjetovanje u Šalamuniću na kome je, pored značajnih vojnih pitanja, razmatrano i pitanje daljeg učvršćivanja i razvoja NOO-a. Zaključci, doneseni na savjetovanju, znatno su pomogli da se i na području kotara Donji Lapac ubrza sprovođenje izbora NOO-a u svim selima i odredi im se širi djelokrug rada.

U ovom razdoblju često su puta vršene izmjene i popuna NOO-a s novim članovima, umjesto onih koji su odlazili u vojne jedinice ili poginuli vršeći odborničke dužnosti. Međutim, i pored ovih čestih izmjena i mnogobrojnih poteškoća narodnooslobodilački odbori su veoma brzo stekli ugled u narodu.

Krajem 1941. i početkom J942. djelatnost NOO-a se proširuje iako su još uvijek direktive i pomoć pretežno dobivani od štabova partizanskih odreda.

Poimenični pregled[7] članova NOO-a izabranih na masovnim sastancima kotara Donji Lapac

Općina Donji Lapac

Mjesni NOO Donji Lapac:

Na zboru građana mjesta Donji Lapac, održanom 19. I 1942. godine, izabran je Mjesni NOO Donji Lapac u sastavu: Dušan Rašeta Šabrakov, Mićo Rašeta Ligić, Dmitar Rašeta Kokin, Đuro Rašeta Đujičin, Bogdan Rašeta Barabin, Todor Radmanović Bujadnice i Stevo Vlatković Lođin.

Za predsjednika NOO-a izabran je Dušan Rašeta Šabrakov, a nakon **njegovog** odlaska na drugu dužnost, izabran je Mićo Rašeta Ligić koji je ranije

4 Sjećanja Laze Balaća iz Kruga.
5 Muzej Like, Anketa o NOO-ima, fasc. 2.
6 Sjećanje Save Mileusnića Zarića, Lika u NOB-i 1941, str. 407.
7 Izjave za članove NOO-a dali su: Dušan Rašeta (Šabrakov), Dmitar Rašeta (Kokin), Mića Dragičević, Smilja Ožegović, Lazo Balać, Danica Brozović, Dane Obradović (Danja), Đuja Karan, Rašeta i Jovo Cučak iz Cepaćuša.

bio predsjednik civilne uprave. Nije poznato da li je ovaj odbor imao sekretara niti tko je to bio.

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca od Talijana u februaru 1942. godine, u NOO izabrana je kao predstavnica AFZ-a Mara Nikić Marićka. Do izbora 1942. iz mjesnog NOO-a Donji Lapac, otišli su u vojne jedinice: Dmitar Rašeta, Đuro Rašeta Dujičin, Bogdan Rašeta i Stevica Vlatković, a umjesto njih su izabrani: Jovo Zunić, Branko Bogunović, Branko Rašeta (Perešin) i Niko Milošević (Đujin) iz Zegara.

Prvi zbor građana za izbor NOO-a održan je u bivšem magazinu za žito koji se nalazio u neposrednoj blizini talijanskog vojnog garnizona. Na zboru je prisustvovala i manja pročetnički nastrojena grupica koja je svojim bučnim i reakcionarnim istupanjima uporno ometala sprovođenje izbora NOO-a. Zbor građana je odgođen zbog nastale mučne situacije.

Slijedeći zbor građana za izbor Mjesnog NOO-a Donji Lapac održan je 19. I 1942. u kući Peje Vidakovića u Zegaru. I na ovom narodnom zboru pojavila se ista grupica pročetnički nastrojenih elemenata koja je ponovno sa svojim negativnim istupanjima nastojala razbiti zbor. Izbori su ipak uspješno provedeni, prvenstveno zahvaljujući prisustvu i političkom djelovanju Perice Dozeta. sekretara Kotarskog komiteta. KPH Donji Lapac, kao i drugih komunista koji su javno i energično istupili i ubjedljivo djelovali.

U svim selima kotara Donji Lapac izbori su sprovedeni na demokratski način, javnim glasanjem, dizanjem ruku, a glasalo se na osnovu prethodno predložene liste kandidata za NOO-e. U NOO-u nisu odmah u početku po-

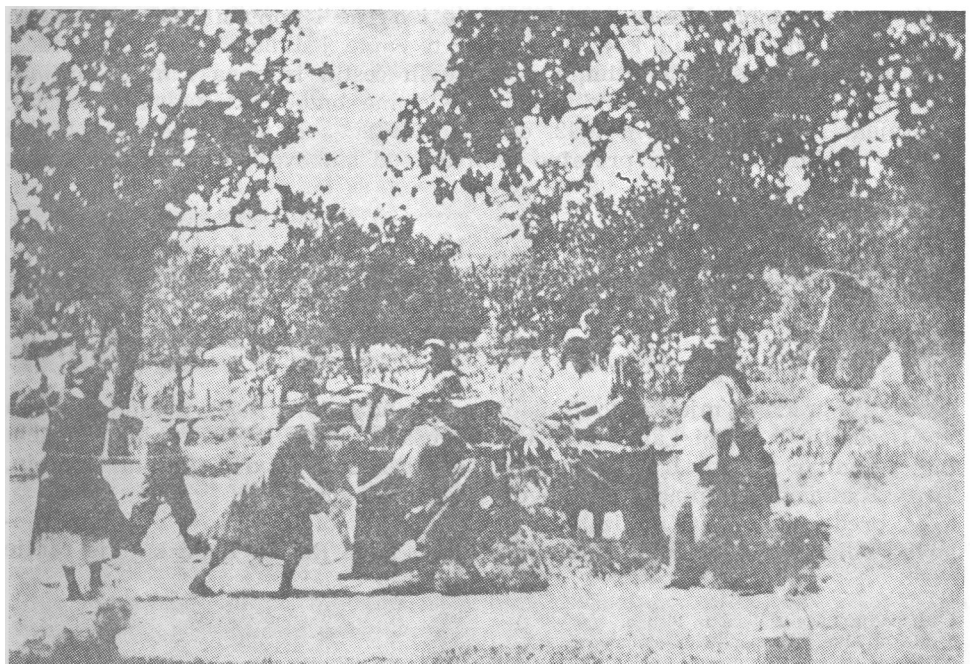

Ni zrna žita neprijatelju!

stojale funkcije tajnika i blagajnika, već su članovi mjesnog NOO-a izvršavali zadatke, a kolektivno su odgovarali za rad odbora.

U doba talijanske okupacije Donjeg Lapca Mjesni NOO Donji Lapac radio je u ilegalnim uslovima sve do 27. II 1942, tj. do oslobođenja mjesta.

Za vrijeme talijanske okupacije i četnici su pristupili formiranju svoje vlasti u vidu općinske uprave. Za predsjednika je imenovan Sako Opačić, četnički vođa iz Opačić Doline. Organizacija i sistematizacija u općinskoj upravi bila je utvrđena po uzoru na upravu stare Jugoslavije. Po sistematizaciji radnih mjesta, pored radnog mjesta predsjednika, bila su predviđena radna mjesta bilježnika, blagajnika, 3 pisara i nekoliko stražara (pandura). U službu su uzeli nekoliko bivših žandara s područja općine Donji Lapac. Talijanska komanda je prethodno davala suglasnost koji će službenici i panduri biti primljeni u četničku općinsku upravu.

Likvidacijom talijanskog garnizona, 27. II 1942. godine, likvidirana je četnička općinska uprava. Time su bili stvoreni i odgovarajući uslovi za slobodan rad Mjesnog NOO-a Donji Lapac.

Mjesni NOO Gornji Lapac

U prvi NOO sela Gornji Lapac na masovnom sastanku izabrani su: Milan Duraković, Mile G. Vignjević, Nikola Đekić, Dušan (Đure) Duraković (predsjednik omladine) i Jela Vignjević.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Milan Duraković, a za sekretara Nikola Đekić.

Mjesni NOO Gajine

Za članove prvog NOO-a, pored članova iz sela Gajine, bili su izabrani i povjerenici NOO-a iz okolnih susjednih zaselaka: Obijaj, Kugin Gaj, Malta i Glavica koji su zajedno sačinjavali Mjesni NOO Gajine, u koji su izabrani: Niko Rašeta (Daničin), Svetko Bajić, Milija Rašeta, Kojo Rašeta Vajvar, Gojko Vlatković (predstavnik omladine), Dušan Duraković Duka, Đuro Divjak, Vid Kuga, Mile Kuga.

Za prvog predsjednika izabran je Niko Rašeta Daničin koji je na toj dužnosti ostao neprekidno do kraja rata. Za sekretara NOO-a izabran je Svetko Bajić, a za blagajnika Milija Rašeta.

Mjesni NOO Birovača

U prvi mjesni NOO na narodnom zboru, održanom u novembru 1941. godine, izabrani su: Đurađ Blanuša, Jovo Tadić, Pejo Delić (poginuo), Mića Dragičević, Radovan Obradović, Petar Burmudžija Dolina, Petar Mrda, Stevo Mrda, Simo Obradović.

Za predsjednika je izabran Đurađ Blanuša, a za sekretara Jovo Tadić.

Mjesni NOO Dnopolje

U prvi NOO sela Dnopolja izabrani su: Mile Šašić Duća, Vid Počuča, Nikola Počuča Šuvajica, Dragica Tišma, Đuro Đukić i Ilija Šašić Iliš.

Za predsjednika je izabran Mile Šašić Duća, a za sekretara Vid Počuča.

Mjesni NOO Oraovac

U prvi NOO sela Oraovca izabrani su: Miloš Đukić, Božo Bibić, David Rašeta Daučina, Ilija Savatović, Mile Vlajić, Jovo Zobenica, Jandre Zobenica, Jandre Đukić (poginuo), Nikola Đukić, Savo Ajduković i Jandrijaš Đukić.

Za predsjednika NOO-a izabran je Miloš Đukić, a za sekretara Božo Bibić.

Mjesni NOO Mišljenovac

U prvi NOO sela Mišljenovca na narodnom zboru izabrani su: Lazo Balać Lazina, Dane Obradović Danja, Mile Rašeta (iz Poljane), Savo Rašeta i Mile Milanović.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Lazo Balać Lazina (zamijenio ga kasnije Dane Obradović Danja), a za sekretara Mile Rašeta.

Mjesni NOO Kruge

U prvi NOO sela Kruge, na narodnom zboru održanom 15. XII 1941. godine, izabrani su: Dane Balać, Pajo Vidmar, Nikola Krtinić, Jovo Krtinić, Boja Balać, Vukašin Kovačević, Rade Ljubojević i Jelka Blanuša.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Dane Balać kojeg je zbog bolesti zamijenio Pajo Vidmar, raniji sekretar ovog NOO-a. Za sekretara je umjesto Paje Vidmara izabran Nikola Krtinić, a za blagajnika Jovo Krtinić.

Mjesni NOO Nebljusi

U prvi NOO Nebljusi na narodnom zboru izabrani su: Đuro Popović (poginuo), Petar Repac Radić, Mića Matić (Stojanov brat), Stevan Cucak (poginuo), Danica Brozović, Nina Škorić (umro od tifusa), Dragica Repac (predstavnik omladine), Jovo Repac i Spase Vlatković.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Đuro Popović, a za sekretara Petar Repac (zvani Radić).

Mjesni NOO Pirovište

U prvi NOO sela Pirovište na masovnom sastanku izabrani su: Ilija Popović, Dušan Popović, Sava Popović (AFZ-e) i Boja Popović (SKOJ).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Ilija Popović, a za sekretara Rade Popović.

Mjesni NOO Kestenova Korita

U prvi NOO sela Kestenova Korita na narodnom zboru izabrani su: Pejo Obradović, Milan Opala, Mićo Obradović Kinedžija i Jandre Zobenica.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Pejo Obradović, a za sekretara Milan Opala.

Mjesni NOO Lički Strbci

U prvi NOO sela Lički Strbci na zboru građana izabrani su: Repac Ilije Đuro, Repac Mile Rade, Repac Luke Jeka (AFZ-e), Škorić Đure Anđa (USAOJ), Škorić Ilije Đuro, Ljubojević Jandre Jovo, Bogunović Filipa Dane, Bubalo Božo i Balać Đuro.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Repac Ilije Đuro, a za sekretara Repac Mile Rade.

Mjesni NOO Doljani

U prvi NOO Doljani na narodnom zboru su izabrani slijedeći članovi: Đuro Dukić, Nikola Obradović, Rade Pajić (poginuo), Mara Pajić, Mile Petrović, Đuro Vukša, Petar Đapa, Jovica Đapa, Mito Medić (poginuo kao član opć. NOO Doljani).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Đuro Dukić, a za sekretara Nikola Obradović. U sastavu NOO-a Doljani bio i Doljanski Veliki Bubanj koji nije imao svoj zasebni NOO niti povjereništvo NOO-a.[8]

Mjesni NOO Dobroselo

U prvi NOO Dobrosela na narodnom zboru su izabrani slijedeći članovi: Dmitar Štikovac, Jovo Vukša Jaija, Vukša Rade Dane, Polovina Aćima Jovo, Polovina Rade Simo, Polovina Marka Dane, Kantar Gavre Nikola, Beslać Mile (poginuo od četnika), Šarac Jovana Nikola (poginuo od četnika), Štikovac Petra Nikola, Banjac Davida Mane, Beslać Jove Lazo i Grozdanić Jovana Pavao.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Dmitar Štikovac, a za sekretara, Jovo Vukša Jaija. U sastavu NOO Dobrosela bio je i zaselak Mali Bubanj koji nije imao posebni NOO niti povjereništvo NOO-a.[9]

U martu 1942. izvršena je reorganizacija ovog NOO-a iz kojeg su u vojne jedinice otišli: Polovina Marka Dane, Kantar Gavre Nikola, Beslać Jove Lazo, a zbog starosti i bolesti izašli su: Mane Banjac i Jovo Polovina. Umjesto njih izabrani su: Spase Štikovac, predsjedniku USAOH-a, Mika Beslać, predsjednik odbora AFZ-e Dobroselo, Milan Stević i Mane Škrbić. Nakon reorganizacije i pogibije nekih članova, NOO je imao 9 članova, a predsjednik i sekretar ostali su isti sve do izbora u decembru 1942. Iz ovog NOO-a poginuo je Mane Škrbić (ubili ga Nijemci 1944.)[10]

U fazi formiranja prvih NOO-a na području bivše općine Donji Lapac, formirana su povjereništva samo u manjim selima i zaselcima i to: Capaćuše, Meljinovac i Kamesnko.

Povjereništvo NOO-a Cepaćuša

Za prvog povjerenika NOO-a ovog sela bio je izabran Mile Repac. Dužnost je vršio do proljeća 1942. kada se utopio u rijeci Uni. Za novog povjerenika NOO-a izabran je Repac Nikole Stevo, koji je ovu dužnost vršio do oktobra 1943. kada su ga zarobili Nijemci i odveli u logor gdje je bio do kraja rata. Umjesto njega za povjerenika je izabran Pajo Cučak koji ostaje na dužnosti do oslobođenja.

Povjereništvo NOO-a Meljinovac

Za prvog povjerenika na narodnom zboru izabran je Rade Solać koji je ovu dužnost vršio do kraja rata.[11] .

8 »Lika u NOB-i 1941« str. 506.
9 Prema podacima Milana Majstorovića date u recenziji na ovu temu.
10 Pismo sa spiskom Spase Stikovca iz Dobrosela, kod autora.
11 Izjava Jove Cučak iz Cepaćuša.

Povjereništvo NOO-a Kamensko

Za prvog povjerenika NOO-a Kamensko izabran je Stevan Skorić. Zbog priliva stanovništva na Kamensko, na kjome se nalazio mlin, pilana, skladišta, razne partizanske radionice, te veliki broj vojske, izbjeglica, prolaznika, terenskih političkih radnika i ranjenika (za koje je trebalo i na Kamenskom organizirati hranu i druge artikle) već u početku druge polovine 1942. ovo povjereništvo NOO-a, preraslo je u Mjesni NOO Kamensko. Na zboru građana Kamenskog javnim glasanjem izabrana su tri člana u NOO: Stevan Skorić, Mile Belić i Maca Rašeta.

Za prvog predsjednika Mjesnog NOO-a izabran je Stevan Skorić, a za sekretara Mile Belić.[12]

Mjesni NOO Bosanski Strbci

U prvi NOO Bosanski Strbci na narodnom zboru izabrani su: Jovo Popović Joveš, Mićo Prtina, Jovan Rajić Bića, Božo Ljubojević i Nikola Glušica.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Jovo Popović Jovaš, a za sekretara Mićo Prtina.

Mjesni NOO Kestenovac

U prvi NOO sela Kestenovac na narodnom zboru izabrani su: Milan Ivaniš, Rade Grbić, Kojo Rađenović, Soka Predojević (AF2-e), Ilija Balać, Đuro Tišma, Vučen Đilas i Marija Ovuka.

Mjesni NOO Kalati

U prvi NOO sela Kalati na zboru građana izabrani su: Petar Komljen Pepa, Mirko Kovačević, Dušan Rajić Uroš, Luka Novaković, Đukan Medić, Petar Komljen (poginuo), Lazo Pemac i Milan Pilipović.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Petar Komljen Pepa, a za sekretara Mirko Kovačević.

Mjesni NOO Bušević

U prvi NOO sela Bušević na narodnom zboru izabrani su: Momčilo Gogić, Vlado Anđelić, Milan Karanović, Ljubo Glušica i Jovan Ćojanović.

Za prvog predsjednika ovog NOO-a izabran je Momčilo Gogić, a za sekretara Vlado Anđelić.

Sela Bosanski Strbci, Kestenovac, Kalati i Bušević, koja su ranije pripadala bivšoj općini Bosanski Petrovac, od prvog dana ustanka 1941. na zahtjev naroda iz tih sela, ulaze u sastav bivše općine Donji Lapac u čijem su sastavu ostala sve do formiranja ratne općine Kestenovac koja je formirana koncem 1942. ili početkom 1943. Nakon formiranja Općinskog NOO-a Kestenovac, navedena sela su ušla u njegov sastav.[13]

12 Izjava Save Mileusnića, Zarića, Mace Rašete i Nikice Vignjevića.

13 Izjave prvoboraca sa područja bivše općine Kestenovac, među kojima najviše podataka je dao Petar Komljen Pepa iz Kalata.

Općina Srb

Mjesni NOO Donji Srb

U prvi NOO Donji Srb na narodnom zboru izabrani su: Milan Rađenović, Marica Ciganović, Đujo Mileusnić, Rade Ciganović Rajić i Stevan Rađenović.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Milan Rađenović, a za sekretara Marica Ciganović.

Mjesni NOO Gornji Srb

U prvi NOO Gornji Srb na narodnom zboru izabrani su: Petar Damjanović Pepa, Stevo Rađenović, Milan Rađenović, Milan Stojsavljević i Jovica Rađenović (poginuo).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Petar Damjanović Pepa, a za sekretara Stevo Rađenović.

Mjesni NOO Neteka

U prvi NOO Neteka na narodnom zboru izabrani su: Stevo Ožegović Cećan, Simo Vojvodić, Milan Jovanić, Mićo Rađenović (iz Lisine), Jelica Bujić i Pajo Lajić (poginuo).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Stevo Ožegović Cećan, a za sekretara Simo Vojvodić.

Mjesni NOO Donja Suvaja

U prvi NOO Donja Suvaja izabrani su: Pajo Copić (poginuo od četnika), Đuro Dubajić (iz Zalužja, poginuo), Jovo Keča (poginuo), Mara Jovanić (SKOJ).

Za prvog predsjednika NOÖ-a izabran je Pajo Copić, a za sekretara Đuro Dubajić. Umjesto poginulog Paje Copića, izabran je za predsjednika Jovo Keča.[14]

Mjesni NOO Gornja Suvaja

U prvi NOO Gornja Suvaja na masovnom sastanku izabrani su: Dušan Copić, Dragan Jovanić (poginuo), Vuka Vekić (AFZ-e), Milan Đukić (poginuo od četnika), Đuro Copić (poginuo) i Ilija Medić.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Dušan Copić, a za sekretara Dragan Jovanić.

Mjesni NOO Brotnja

U prvi NOO sela Brotnje na masovnom sastanku izabrani su: Simo Drča, Božo Paulić, Toma Paulić i Nikola Drča.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Simo Drča, a za sekretara Božo Paulić.

14 Poginuo u toku rata.

Mjesni NOO Ajderovac

U prvi NOO sela Ajderovca na narodnom zboru bili su izabrani slijedeći članovi: Danja Rađenović, Nikola Damjanović, Nikola Rastović (kovač) i Simo. Damjanović.

Za prvog predsjednika ovog NOO-a bio je izabran Rađenović Danja, a za sekretara Nikola Damjanović.

Mjesni NOO Kunovac

U prvi NOO sela Kunovca na narodnom zboru bili su izabrani slijedeći članovi: Stojan Batinica, Nikola Obradović, Milan Batinica, Rade Ugrica i Mika Damjanović.

Za prvog predsjednika ovog NOO-a bio je izabran Stojan Batinica, a za sekretara Nikola Obradović.

Mjesni NOO Dabašnica

U prvi NOO sela Dabašnice na masovnom sastanku izabrani su: Pilip Čiča. Spase Mandić, Đukan Obradović, Rako Ličina, Vasilj Erceg i Milan Mandić (poginuo kao član Kot. NOO-a).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Pilip Čiča, a za sekretara Spase Mandić.

Mjesni NOO Zalužje

U prvi NOO sela Zalužja[15] na masovnom sastanku izabrani su: Stevan L. Dubajić, Mileta S. Dubajić Knez (umro od tifusa), Petar Dubajić, Đuro N. Dubajić Đirenda, Jovo Dubajić, Nikola D. Puača.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Stevan L. Dubajić, a za sekretara Mileta S. Dubajić.

Mjesni NOO Lička Kaldrma

U prvi NOO sela Ličke Kaldrme na masovnom sastanku izabrani su: Mirko Bursać, Maksim Bursać, Đuro Bursać, Sako Bursać, Dušan Bursać, Stana Bursać (SKOJ) i Stevo Zorić Stevko.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Mirko Bursać, a za sekretara Maksim Bursać. U sastavu ovog NOO-a nalazilo se i selo Zavlaka koje nije imalo svoj NOO.[16]

Mjesni NOO Osredci

U prvi NOO sela Osredaka na masovnom sastanku izabrani su: Vojo Mileusnić, Jovo Zorić, Petar Pavković, Mićo Grbić, Simo Grbić, Zorka Pejić, predstavnica USAOH-a i Ilija Zorić (poginuo).

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Vojo Mileusnić, a za sekretara Jovo Zorić.

15 Za odbornike, koji su bili u NOO-u Zalužje, izjavu dao Mićo P. Dubajić.
16 Izjavu da se selo Zavlaka nalazilo u sastavu NOO-a Lička Kaldrma, dao je Milan Majstorović.

Mjesni NOO Begluci

U prvi NOO sela Begluka na masovnom sastanku izabrani su: Radivoj Rađenović, Marko Pilipović Markac, Đuro Kovačević i Nikola Pilipović.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Radivoj Rađenović, a za sekretara Đuro Kovačević.

Mjesni NOO Dugopolje

U prvi NOO sela Dugopolja na masovnom sastanku izabrani su: Mića Tankosić, Jovo Tankosić, Đuro Rodić Dušan i Borka Tankosić.

Za prvog predsjednika NOO-a izabrani je Mića Tankosić, a za sekretara Jovo Tankosić.

Mjesni NOO Zaklopac

U prvi NOO sela Zaklopca na masovnom sastanku 1. 11. 1941. izabrani su: Dušan Jelača (poginuo kao član općinskog NOO Doljani), te Damjan Medić, Nikola Medić, Đuro Vujin, Ilija Mudrinić, Maleta Mudrinić i Obrad Mudrinić.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Dušan Jelača, a za sekretara Ilija Mudrinić.

Mjesni NOO Brezovac

U prvi NOO sela Brezovca na masovnom sastanku izabrani su: Jovo Škorić, Dušan Medić i Stevan Medić.

Za prvog predsjednika ovog NOO-a bio je izabran Jovo Škorić, a za sekretara Dušan Medić.

Mjesni NOO Kupirovo

U prvi NOO sela Kupirova na masovnom sastanku izabrani su: Milan Ćalić, Vaso Lukić, Jovo M. Mišković i Nikola Cvjetan.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Milan Calić, a za sekretara Vaso Lukić.

Mjesni NOO Potkraj

U prvi NOO sela Potkraja na masovnom sastanku izabrani su: Božo Šašić (lugar), Nikola Lukić, Dušan Šijan, Petar Šijan.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Božo Šašić, a za sekretara Nikola Lukić.

Mjesni NOO Podastrana

U prvi NOO sela Podastrane na masovnom sastanku izabrani su: Jovo Kalinić, Dušan Kalinić, Milan Miljuš i Milan Rađenović.

Za prvog predsjednika ovog NOO-a bio je izabran Jovo Kalinić, a za sekretara Milan Miljuš.

Mjesni NOO Podurljaj

U prvi NOO sela Podurljaja na masovnom sastanku izabrani su: Stevo Desnica, Milan Stojsavljević, Rade Zeželj, Simo B. Prijić, Nikola Đumić i Petar Damjanović.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Stevo Desnica, a za sekretara Milan Stojsavljević.

Mjesni NOO Krčko Brdo

U prvi NOO sela Krčkog Brda na masovnom sastanku izabrani su: Miloš J. Đilas, Milan N. Rodić, Vukašin Vejin i Branko Vejin.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Miloš J. Đilas, a za sekretara Milan N. Rodić.

Mjesni NOO Vagan

U prvi NOO sela Vagana na masovnom sastanku izabrani su: Mićo Dragišić, Marija Dragišić i Mika Dragišić.

Za prvog predsjednika NOO-a izabran je Mićo Dragišić, a za sekretara Marija Dragišić.

Mjesni NOO Tiškovac

U prvi NOO sela Tiškovca na masovnom sastanku izabrani su: Dane Grubor, Ilija Grubor, Rosa S. Babić i Milka P. Babić.

Za prvog predsjednika NOO-a[17] izabran je Dane Grubor, a za sekretara Ilija Grubor.

Konstituisanje kotarskog NOO-a Donji Lapac

Poslije oslobođenja područja donjolapačkog kotara, znatno se proširio djelokrug rada NOO-a. Pored ostalih poslova, NOO-i su planirali i organizirali brojne akcije vezane za poljoprivredu, izgradnju skloništa, izgradnju partizanskih bolnica, otvaranje osnovnih škola i analfabetskih tečajeva te brinuli za javni red i sigurnost, mobilizaciju omladine i ostalih građana u vojne jedinice, sakupljali hranu i odjeće za partizanske bolnice, zbrinjavali siromašne, a naročito izbjeglice.

Šesnaestjog marta 1942. kod kuće Nike Rašete (Daničina) u selu Gajine održan je zbor delegata, predstavnika svih seoskih NOO-a i ostalih društveno-političkih organizacija, na kome je javno izabran i konstituisan prvi Kotarski NOO Donji Lapac u koji su izabrani: Dušan Damjanović (iz Podurljaja), Mirko Đukić (iz Oraovca), Đurađ Blanuša i Draga Mrda (iz Birovače), Mile Šašić Duća (iz Dnopolja), Dane Obradović Danja (Mišljenovac), Momčilo Gogić (iz Buševića), Petar Komljen Pepa (iz Kalata), Milan Ivanić (iz Kestenovca), Dušan Copić (iz Gornje Suvaje), Milan Mandić (iz Dabašnice), Milan Rađenović (iz Donjeg Srba), Nina Ciganović (iz Donjeg Srba), Simo Damjanović (iz Ajderovca) i Milan Jovanić (iz Donje Suvaje, otac Doke Jovanića).

Za predsjednika Kotarskog NOO-a Donji Lapac izabran je Dušan Damjanović, za sekretara Mirko Đukić, a za blagajnika Đurađ Blanuša.

Na izbornoj konferenciji delegata, 16. marta 1942. godine, donesen je zaključak da se općinski NOO-i Donji Lapac i Srb izaberu i formiraju u aprilu i maju 1942.

17 Izjave o članovima prvih NOO-a na području bivše.općine Srb dali su: Vojo Mileusnić, Miloš Rašuo, Vojvodić Boja Bajić, Mićo Dubajić i Mićo Kukić.

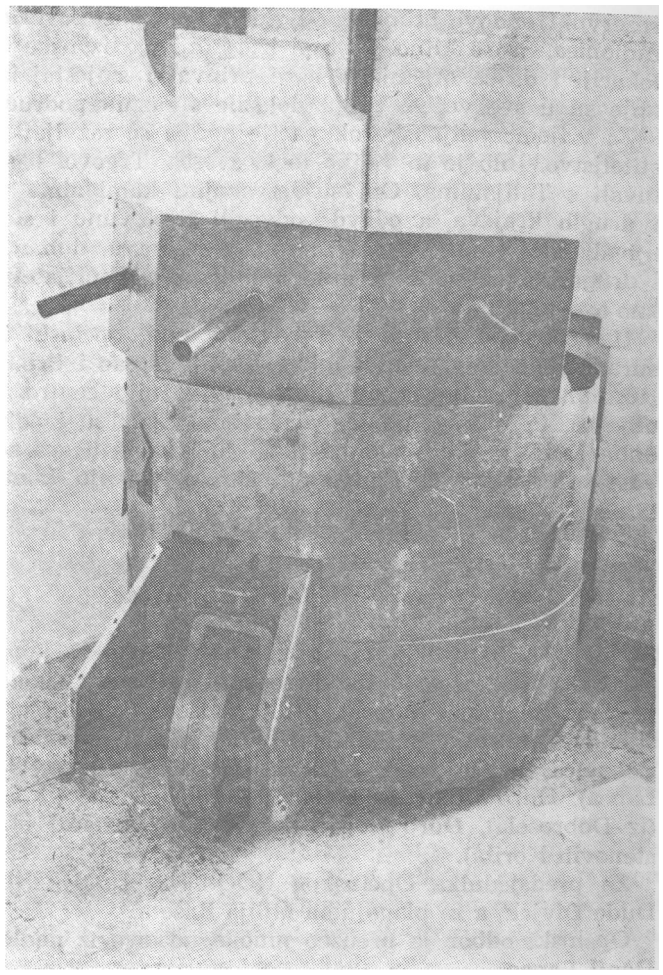

Nebljusi, marta 1942. Partizanski tenk izrađen u kovačkoj radionici Radića Ljubojevića.

Prilikom održavanja izbora prvih mjesnih, kotarskog i kasnije općinskih NOO-a Donji Lapac i Srb, narod je pokazao visoki stupanj političke svijesti pa je u NOO-e izabrao one ljude koji su doprinosili širenju i jačanju NOB-e.[18] Nakon formiranja prvog Kotarskog NOO-a, Kotarski komitet KPH Donji Lapac svestrano je pružao pomoć u radu svim organima narodne vlasti.

Dvadesetog marta 1942. održan je zajednički sastanak Kotarskog NOO-a i Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac na kome su donesem zaključci: da **se** NOO-i organizaciono i politički učvrste i osposobe za svoj rad, da se posveti veća pažnja poljoprivredi, da se uvede sistem kontrole kretanja izdavanjem propusnica građanima, da se pristupi otvaranju škola za djecu i analfabetskih tečajeva za odrasle, da se organiziraju radne akcije na izgradnji skloništa za sklanjanje prehrambenih i odjevnih artikala, da se stvaraju

18 **Vidi članak Save Mileusnića Zarića, Lapački srez u NOB-i** 1942, **Lika u NOB-i** 1942, str. 408.

rezervni fondovi hrane i odjeće za potrebe partizana, bolnica, izbjeglica i **radionica,** da se hitno pristupi izgradnji partizanske bolnice na odgovarajućoj lokaciji i **da** se organizira bolji prihvat i smještaj izbjeglica i njihove stoke koje su u sve većem broju dolazile s raznih područja u kotar Donji Lapac.

Za vrijeme talijanske okupacije počela se razvijati privatna trgovina i ugostiteljstvo. Bilo je to veliko leglo šverca. Trgovci i gostioničari su usko surađivali s Talijanima. Oni su im svojim kamionima vozili robu iz Dalmacije i drugih krajeva, a odavde odvozili žito, vunu i stoku. Šverceri su razmjenjivali žito, vunu i stoku za sol, šećer, kavu, duhan, cigarete, šibice, petrolej i drugu robu. Osobe koje su vršile šverc, neprijatelj je često puta koristio i kao svoje špijune.

U vezi sa suzbijanjem šverca, kotarski, općinski i mjesni NOO-i usko su surađivali s komandama mjesta Donji Lapac i Srb. Komande mjesta s naoružanim stražama obezbjeđivale su važnije centre, ustanove i razne druge objekte. Prema svojim mogućnostima vršile su i odbranu od napada iz vazduha i druga obezbjeđenja. Slale su patrole u sva sela koje su usko surađivale sa seoskim stražama, naročito u vršenju kontrole kretanja sumnjivih lica i švercera.

Konstituisanje općinskog NOO-a Donji Lapac

Aprila 1942. održan je općinski zbor delegata na kome je izabran prvi Općinski NOO Donji Lapac. Za članove su izabrani: Nikola Balać (iz Kruga), Dude Divjak (iz Donjeg Lapca), Milija Rašeta (iz Gajina), Joca Milanović (iz Mišljenovca), Svetko Bajić (iz Gajina), Rajko Dragičević (iz Birovače), Jandre Zobenica (iz Oraovca), Mića Matić (iz Nebljusa), Gojko Popović (iz Donjeg Lapca), Đuro Đukić (iz Dnopolja), Đuro Dukić (iz Doljana), Dmitar Štikovac (iz Dobrosela), Đuro Repac (iz Gornjih Štrbaca) i Jandre Zobenica (iz Kestenovih Korita).

Za predsjednika Općinskog NOO-a izabran je Nikola Balać, za sekretara Dude Divjak, a za blagajnika Milija Rašeta.

Općinski odbor je preuzeo mnoge poslove iz nadležnosti Kotarskog NOO-a Donji Lapac.

Konstituisanje općinskog NOO-a Srb

Poslije oslobođenja Srba aprila 1942. održan je općinski zbor delegata na kome je izabran i konstituisan prvi Općinski NOO Srb u sastavu: Dane Rađenović Danja (iz Ajderovca), Steva Desnica (iz Podurljaja — Gornji Srb), Milan Vojvodić Milkan (iz Neteke), Nina Ciganović (iz Donjeg Srba) i Dušan Kalinić (iz Podastrane — Gornji Srb).

Za predsjednika je izabran Dane Rađenović Danja, za sekretara Stevan Desnica, a za blagajnika Dušan Kalinić.

Članovi prevog Općinskog NOO-a. Srb izabrani su na općinskom zboru delegata delegiranih iz seoskih NOO-a i ostalih organizacija NOP-a.

Zadaci i aktivnosti prvih NOO-a

Zadaci NOO-a na području kotara Donji Lapac mogu se svesti na: a) snabdijevanje boraca na frontu i partizanskih bolnica; pružanje materijalne pomoći starim i nemoćnim familijama palih boraca i obiteljima čiju je imovinu uništio neprijatelj, zbrinjavanje izbjeglica, briga za ishranu ustanova NOP-a na terenu, a naročito u vrijeme njihove evakuacije za vrijeme okupacije slobodne teritorije kotara,

b) donošenje pisanih zaključaka, direktivnih pisama, odluka i naredbi.

Na osnovu navedenih zadataka kotarski, općinski i mjesni NOO-i izrađivali su svoje programe i planove rada koji su sadržavali: sabirne masovne akcije prikupljanja prehrambenih i odjevnih artikala i njihovu otpremu u vojna skladišta ili u partizanske jedinice, stalni razvoj veza između fronta i pozadine, poljoprivredne akcije, naročito na napuštenom zemljištu u Boričevcu i drugim krajevima pod parolom da se »obradi svaki pedalj zemlje«, izgradnju skloništa za sklanjanje materijalnih dobara ispred neprijatelja i stvaranje rezervnih fondova za snabdijevanje vojnih jedinica i pozadinskih organa NOP-a, izgradnju partizanskih bolnica, evakuaciju i smještaj ranjenika na sigurnija područja, organiziranje kućne radinosti i zanatske djelatnosti, otvaranje škola za djecu i analfabetskih tečajeva za odrasle, mobilizaciju omladine i ostalih građana u NOV-u, organiziranje službe za javni red i sigurnost, formiranjem seoćkih straža i obavještajne službe i prekopavanje cesta i pruga radi sprečavanja prodora neprijatelja na slobodno područje kotara Donji Lapac.

Izvršavanje navedenih zadataka zahtijevalo je veliku angažiranost, požrtvovanje i svestrano zalaganje svih odbornika i aktivista NOP-a. Zato su odbornici NOO-a bili svakodnevno na terenu, održavali često zborove i dogovore s narodom po selima i tumačili važnost i značaj izvršavanja postavljenih zadataka.

Seoski (mjesni) NOO-i na području kotara Donji Lapac su najmanje jedanput ili više puta mjesečno na zborovima narodu polagali račun o svom radu. Njihov rad je bio pohvaljivan, ali i kritikovan. Narodu se govorilo da su NOO-i istinski demokratski i revolucionarni organi vlasti izabrani iz naroda, pa su narodu i odgovorni za svoj rad i postupke.

Kotarski, općinski i mjesni NOO-i su vrlo često održavali sjednice na kojima su izabrani odbornici pretresali što je i koliko je učinjeno i šta još treba činiti. Cesto puta na dnevnom redu bila je kritika i samokritika koje su se pokazale kao najbolji lijek protiv nedostataka u radu pojedinaca i odbora kao organa vlasti.

Naročito su Drinićki propisi sa svojim principima demokratizacije i socijalističke orijentacije organa narodne vlasti bili važni za rad NOO-a. Pored ostalog, oni su utvrdili da narod javno i neposredno bira odbornike lokalnih organa, a da članove viših NOO-a bira preko svojih predstavnika (delegata); da NOO-i polažu račune pred narodom na zborovima birača svoga sela, da članovi NOO-a moraju dobiti povjerenje naroda i da ih narod u svako doba može opozvati. Drinićki propisi su regulirali nadležnosti NOO-a i odnos između viših i nižih NOO-a. Bilo je to značajno za izgradnju sistema vlasti i odgovornosti NOO-a.

Pripreme za izbore

Pored Fočanskih i Drinićkih propisa za pripreme izbora novih NOO-a u kotaru Donji Lapac značajna je bila i primjena Septembarskih propisa, odnosno Naredbe Vrhovnog štaba NOV i POJ od 2. IX 1942. godine, u kojima su bila sumirana sva iskustva u razvitku organa narodne vlasti na oslobođenom području. Ova Naredba je razradila izborni sistem i postupak za sprovođenje izbora, uključujući i izborni mehanizam. Njenim odredbama dobili su pravo da biraju i da budu birani svi građani s navršenih 18 godina bez obzira na pol, a partizani u vojnim jedinicama bez obzira na godine starosti.

Prema toj Naredbi Vrhovnog štaba u seoske NOO-e trebalo je birati 3—5 odbornika, u općinske 5—7, a u kotarske i okružne do 30 odbornika.

U pripremama izbora veliku pomoć pružao je Okružni komitet KPH za Liku koji je već 5. oktobra 1942. dostavio- kotarskim komitetima KPH Like direktivno pismo u kome se naglašava da svi članovi KPH moraju imati na umu rukovodeću ulogu Partije u narodnom ustanku koja mora doći do punog izražaja i u aparatu narodne vlasti.[19] Isto tako, Okružni komitet KPH obavijestio je kotarske komitete KPH za Liku na području Like da u prvoj polovini oktobra 1942. trebaju pristupiti imenovanju kotarskih izbornih komisija čije će imenovanje potvrditi Komanda ličkog područja.

Kotarski komitet KPH Donji Lapac formirao je kotarsku i općinske propagandističke grupe sastavljene od najboljih aktivista NOP-a čiji su članovi bili upoznati sa značajem izbora. Istovremeno na osnovu Uputstva Glavnog štaba NOV-e Hrvatske od 2. X 1942. godine, partijske ćelije u vojnim jedinicama 1. operativne zone Hrvatske na sastancima su raspravljale o pripremama izbora za NOO-e.

Stab 1. operativne zone Hrvatske donio je 13. X 1942. godine odluku da NOV aktivno pomaže svim organizacijama NOP-a u pripremama za sprovođenje izbora, a naročito objašnjavanjem svrhe izbora, njihova značaja i karaktera kao organa narodne vlasti.[20] Isto tako, Kotarski komitet KPH Donji Lapac uputio je nekoliko svojih članova u vojne jedinice da pomognu u pripremama za održavanje izbora.[21]

Na osnovu prijedloga Okružnog komiteta KPH za Liku izrađenih u suradnji sa kotarskim komitetima KPH na području Like, Komanda ličkog područja imenovala je kotarske izborne komisije koje su radile na pripremama izbora. Partijski aktivi u suradnji s predstavnicima vojno-pozadinskih i civilnih organa vlasti, kao i rukovodiocima ostalih organizacija NOP-a, održavali su predizborne sastanke.

Okružni Komitet KPH za Liku sugerirao je da se istovremeno izbori održe u vojnim jedinicama na frontu i u pozadini. U direktivama Okružnog komiteta KPH za Liku skrenuta je pažnja da vojska treba glasati za kandidate predložene iz njihovih seoskih, općinskih i kotarskih NOO-a i da kotarske izborne komisije trebaju poslati svoje delegate u vojne jedinice koji će im pomoći u pripremama i u sprovođenju izbora.

19 Muzej Like, Gospić, f. NOO, f. 6, d. br. 38G.
20 Avn, Beograd, k. 1468, br. reg. 10-1/5.
21 AVII, Beograd, k. 1568, br. rig. 53/5.

U cilju boljih priprema, pri svim kotarskim komitetima KPH Like i Komandi ličkog područja, tokom oktobra 1942. formirane su agitprop grupe, koje su NOO-ima pružale pomoć u održavanju predizbornih zborova i objašnjavale narodu značaj održavanja izbora.

Osnivanje glavnog vojno-političkog odbora

Glavni vojno-politički odbor osnovan je 20. X 1942. u kotaru Donji Lapac i Gračac, a zatim u kotaru Korenica i Gospić. Ovaj odbor je u vrijeme svog postojanja i djelovanja odigrao značajnu ulogu u političkom radu. On je u suradnji s agitprop grupama održao predizborne masovne zborove naroda u 31 selu kotara Donji Lapac. U njega su za područje kotara Donji Lapac izabrani: Milan Đumić, Sava Drča, Stevo Bujić, Dane Medić, Jovo Rašeta Nenićov i Dušan Zorić. Formirao ga je Jovo Grubješić. Odbor je organizirao sastanke s rukovodstvima ostalih organizacija NOP-a, a o svom radu izvještavao je Komandu ličkog područja.[22]

Radio je na povezivanju i učvršćivanju veza i suradnje između fronta i agitprop grupa, izdavanju zidnih novina i dr. S njima je rukovodila politička sekcija Komande ličkog područja.

Ubrzo se uočilo da to, ipak, nije bila pogodna forma za pružanje pomoći NOO-ima jer se time umanjivala uloga i značaj NOO-a. U praksi je izgledalo da su vojno-politički odbori iznad NOO-a. Ovaj nedostatak je uočio i Privremeni upravni odsjek pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, pa su vojno-politički odbori 23. XI 1942. rasformirani.

Okružni Komitet KPH za Liku dao je upute kotarskim komitetima Partije, da kod predlaganja kandidata za izbor novih članova NOO-a treba biti više elastičnosti i kada je god moguće udovoljavati zahtjevima naroda. U cilju ostvarivanja principa potpune demokratičnosti, dogovoreno je da se tamo gdje trebaju biti izabrana tri odbornika, predloži šest, sedam, pa i više kandidata. Na kandidacionim skupovima bilo je obavezno pitati da li pored predloženih kandidata netko predlaže novog kandidata. Tom prilikom narodu se detaljno objašnjavao način predlaganja i izbora kandidata, koliki je broj odbornika predviđen za pojedino selo u mjesni, općinski ili kotarski NOO. Bilo je obavezno najmanje dva puta pročitati kandidatsku listu na zboru građana. Glasalo se dizanjem ruke za svakog kandidata.[23]

Utvrđeno je da kotar Donji Lapac izabere pet delegata u Plenum Okružnog NOO-a za Liku.

U toku priprema izvršena je i nova administrativno-teritorijalna podjela bivšeg kotara na tri općine: Donji Lapac, Doljani i Srb, a početkom 1943. godine formirana je i ratna općina Kestenovac, u čiji su sastav ušla četiri bosanska sela: Bušević, Donji Strbci, Kestenovac i Kalati. Naime, navedena sela su još od početka ustanka 1941. na zahtjev naroda, bila odcijepljena iz općine Bosanski Petrovac i priključena bivšoj općini Donji Lapac.

Nakon izvršenih priprema Glavni Stab Hrvatske je izdao Naredbu broj 26, od 1. XII 1942. godine, o imenovanju članova Kotarske izborne komisije Donji Lapac koja glasi:

22 Dr Đuro Zatezalo: Narodna vlast na Kordunu, Baniji 1 Lici, 1941—1945. str. 373—376.
23 Muzej Like, Gospić, f. NOO, fasc. 6, d. br. 396.

»Određuju se za članove izborne komisije kotara Donji Lapac i to: Dušan Rašeta Šabrakov, Simo Vojvodić, Stevo Desnica, Đuro Dukić i Đurađ Blanuša«.[24]

Prema direktivama Okružnog Komiteta KPH za Liku na području kotara Donji Lapac izborne pripreme u svim selima bile su uspješno završene već do 29. XI 1942. u toku kojih su predloženi kandidati za sve seoske, općinske i kotarske NOO-e Donji Lapac.[25]

Za rukovođenje izborima, pored kotarske, bile su imenovane općinske i seoske izborne komisije.

Izbori i daljnji preobražaj NOO-a

Treća etapa je obuhvatala izbore, konstituisanje novoizabranih NOO-a, te daljnji razvoj njihove organizacione strukture i djelatnosti.

Izborni sistem je utvrđen i proklamovan od centralnog vojnog i partijskog rukovodstva za čitavu zemlju. Po tome sistemu prvi put su dobili aktivno i pasivno pravo glasa vojska, žene, i omladina (sa navršenih 18 godina života, a vojska bez obzira na godine starosti). U toku izbora, kao i ranije prilikom predlaganja kandidata, naročito se vodilo računa o primjeni principa bratstva i jedinstva, o osiguranju rukovodeće uloge Komunističke partije u NOO-ima, kao i o tome da se izbori novih NOO-a sprovedu po strogo demokratskom principu. Pod rukovodstvom kotarske, općinskih i seoskih izbornih komisija, a uz pomoć dotadašnjih NOO- i ostalih organizacija NOP-a na čitavom području bivšeg kotara Donji Lapac opći izbori za sve seoske, općinske i kotarske NOO-e sprovedeni su 6. XII 1942.

Masovnost birača na izborima prikazana je u Izvještaju Okružnog komiteta KPH za Liku, upućenog Centralnom komitetu KP Hrvatske 28. XII 1942.

Izborni rezultati na području kotara Donji Lapac

Na području bivše općine Donji Lapac bilo je upisano u biračke spiskove 3.545 birača s pravom glasa, od kojih je glasalo 2.360 birača ili 67% za mjesne NOO-e. Na području bivše općine Srb bilo je upisano u biračke spiskove 2.966 birača s pravom glasa, a od toga je glasalo 2.422 birača ili 81,5% za seoske NOO-e.

Na području bivše općine Doljani bilo je upisano u biračke spiskove 1.490 birača s pravom glasa, a od toga je glasalo 1.140 birača ili 77%> za seoske NOO-e.

O izborima za općinske NOO-e za općinu Donji Lapac nema podataka. U općini Srb na izborima je učestvovalo oko 50°/» birača, a u općini Doljani 40% birača. Na području kotara Donji Lapac upisano je 8001 birač, glasalo je 5922 ili 74%.

Šestog januara 1943. Kotarska izborna komisija proglasila je izborne rezultate za seoske, općinske i kotarski NOO.

24 Arhiv VII, k. 1907-5, f. **4, d. 4.**
25 HAK, f. CK KPH-a, 6/576.

Poimenčni pregled izglasanih odbornika u općinskim i kotarskom NOO-u

Kotarski NOO Donji Laipac

Toma Popović, Đoko Jovanić, Milan Sijan, Dušan Dotlić, Petar Rašeta, Radivoj Rađenović, Dušan Opačić, Stevo Desnica, Dušan Rašeta Šabrakov, Dragica Desnica, Mara Zunić, Mile Dražić, Simo Damjanović, Beba Mioković, Mirko Medić, Dušan Blanuša, Branko Mudrinić, Petar Cvjetićanin, Mile Obradović, Stevan Ožegović Cećan, Simo Baškot, Milan Jovanić, Jovo Polovina, Dane Polovina, Boja Puvača, Dušan Damjanović, Vukašin Vejin.

Općinski NOO Donji Lapac

Dude Divjak, Nikola Balać, Milija Rašeta, Dušan Rašeta Ilićov, Mića Matić, Gojko Popović Vicanov, Rajko Dragičević,

Općinski NOO Doljani

Milan Majstorović, Dušan Jelača, Đuro Vukša, Božo Puvalić, Mito Medić.

Općinski NOO Srb

Stevo Desnica, Milan Vojvodić, Ilija Rađenović, Mićo Kukić, Jelica Bujić, Đuro Bokan.

Delegati u Okružni NOO za Liku

Toma Popović, Đoko Jovanić, Dušan Rašeta Šabrakov, Dušan Damjanović **i** Mara **Zunić.**

Članovi Kotarske izborne komisije

Simo Vojvodić, Đurađ Blanuša i Đuro Dukić.

Izbori za seoske NOO-e na'području bivše ratne općine Kestenovac bili su sprovedeni do 20. XII 1942. u selima: Bušević, Donji **Strbci,** Kestenovac i Kalati. Od 828 upisanih birača glasalo je 650 birača (preko 78%).[20]

Izbori u kotaru Donji Lapac pravilno su provedeni, osim u Doljanima i Oraovcu gdje nisu bile izvršene temeljite pripreme, pa su u seoski NOO Doljani pretežno izabrani borci koji su se nalazili u partizanskim vojnim jedinicama. Zato izabrani NOO nije mogao funkcionisati. U selu Oraovcu izborna komisija nije brojila glasove za kandidate koji su bili na listi preko određenog broja potrebnih odbornika. Utvrđeno je i to da je jedan član komisije zabranio sestri da glasa za kandidata koji nije bio njemu po volji.

Na prijedlog Okružnog komiteta KPH za Liku, Kotarska izborna komisija je poništila izbore u navedenim selima pa su održani ponovni izbori 12. XII 1942.

Pomenuti izbori novih NOO-a bili su velika politička škola za sve akcije novoizabranih odbornika i svih društveno-političkih organizacija koje su tada položile ispit o svom dosadašnjem radu i pružanju pomoći ranijim NOO-ima na ovom području. Izbori od 6. XII 1942. donijeli su osvježenje i poboljšanje sastava i rada NOO-a. Od novih odbornika posebno se tražilo da budu lično pošteni i bezgranično odani NOB-i.

26 Izvještaj OK KPH za Liku, HAK, f. CK KPH, 1/67 i 6/654 od 10. 1. 1943. Ispravljen ukupan broj glasalih i drugi rezultati u postocima, koji je u izvještaju bio pogrešno izračunat.

Konstituisanje kotarskog i općinskih NOO-a

Prema izvještaju Kotarske izborne komisije Donji Lapac od 6. 1. 1943. godine, izabrani su i konstituisani izvršni odbori kotarskog i općinskih NOO-a.

Jedanaestog januara 1943. održana je kotarska konferencija na kojoj je od 27 delegata prisustvovalo 17. Odsutni delegati pretežno su bili iz vojnih jedinica. Konstituiran je Plenum koji je iz svoje sredine' izabrao Izvršni odbor Kotarskog NOO-a Donji Lapac. Za predsjednika Kotarskog NOO-a izabran je Dušan Rašeta Šabrakov, za sekretara Mile Dražić, a za blagajnika Dragica Desnica koju je ubrzo, nakon njenog odlaska na novu dužnost, zamijenila Beba Mioković. Održane su i općinske konferencije na kojima su konstituisani plenumi i u izvršne odbore izabrani članovi.

Za predsjednika Općinskog NOO-a Donji Lapac izabran je Dude Divjak, za sekretara Nikola Balać, a za blagajnika Milija Rašeta. Za predsjednika Općinskog NOO-a Doljani izabran je Milan Majstorović, za sekretara Đuro Vukša, a za blagajnika Božo Puvalić. Za predsjednika Općinskog NOO-a Srb izabran je Stevo Desnica, za sekretara Milan Vojvodić Milkan, a za blagajnika Ilija Rađenović. Za predsjednika Općinskog NOO-a Kestenovac izabran je Milan Ivaniš, za sekretara Vlado Anđelić, a za blagajnika Mićo Prtina.

Za članove općinskog NOO-a Kestenovac, izabrani su: Milan Ivaniš, Vlado Anđelić, Mićo Prtina, Soka Predojević (AFZ-e), Momčilo Gogić i Mirko Kovačević.

Nakon izbora od 6. decembra 1942. godine izvršena je i stanovita decentralizacija poslova time što je iz nadležnosti Kotarskog NOO-a veliki dio poslova prenesen na općinske NOO-e. Kotarski NOO Donji Lapac bio je mnogo pokretljiviji, elastičniji i sposobniji za vršenje rukovodeće uloge.

Nakon konstituisanja novoizabrani NOO-i su u toku januara 1943. pristupili izradi programa i planova rada grupiranjem poslova u okvire sektora rada.

Daljnji i ubrzaniji razvoj organizacionih formi NOO-a

S obzirom na početak velikih borbi sa snagama četvrte neprijateljske ofanzive, svi NOO-i morali su svoju djelatnost preorjentisati i usmjeriti na organizaciju evakuacije ranjenika, stanovništva, stoke, hrane, te vojno-pozadinskih i civilnih ustanova s ugroženog na sigurnije područje. U dosta paničnoj situaciji i zbunjenosti s narodom se u šume povukao znatan broj odbornika koji su se pasivizirali i brinuli, uglavnom, za smještaj i prehranu svojih familija.

NOO-i, iako s umanjenim brojem članova, uz usku suradnju s komandama mjesta Donji Lapac i Srb, kotarskim i općinskim rukovodstvima Partije, AF2-a, SKOJ-a i USAOH-a, uspješno su izvršavali sve složene zadatke, a naročito evakuaciju i zbrinjavanje ranjenika te velikog broja izbjeglica i njihove stoke.

Može se istaći da je rad NOO-a u doba četvrte neprijateljske ofanzive, januara i februara 1943. godine, tekao u izuzetno teškim, a ponegdje i strogo ilegalnim uslovima. Ali i pored toga, u tim trenucima došlo je do potpunog izražaja jedinstvo vojnih organa i NOO-a, kao i postojanje vrlo visokog stupnja moralne i političke svijesti kod čitavog naroda kotara Donji Lapac.

U izvještaju KK KPH Donji Lapac od 6. II 1943. upućenog OK KPH za Liku, pored ostalog, navodi se da su NOO-i na ovom području Like u veoma složenim uslovima četvrte neprijateljske ofanzive uspješno organizirali smje-

štaj izbjeglica, te prikupljanje hrane, kako za izbjeglice, tako za ranjenike i vojsku.

Od sredine februara 1943. NOO-i nisu mogli osiguravati ishranu velikog broja vojske, izbjeglica i ostalog siromašnog stanovništva, kao i organa NOP-a u pozadini. U to vrijeme u kotaru Donji Lapac nalazilo se oko 5.000 partizana, 700 ranjenika i 2 000 izbjeglica dnevno s raznih područja.[27]

Na slobodnim područjima kotara Donji Lapac pri svakom mjesnom NOO-u u selima, bile su formirane komisije za prehranu.[28] Pod rukovodstvom KPH kotara Donji Lapac, komisije (odbori) za prehranu vršile su takmičenje koja će od njih više sakupiti pomoći u hrani i odjeći za NOV, izbjeglice i ostalo siromašno stanovništvo.

U izvještaju KK KPH Donji Lapac od 6. II 1943. godine, upućenom OK KPH za Liku. pored ostalog, piše: »U lapačkom kotaru za 10 dana nepr. ofanzive sakupljeno je: 280 pari čarapa, 167 pari cokalja, 33 para rukavica, 46 košulja, 38 komada gaća i mnogo hrane. Sve je to narod kotara Donji Lapac dao za svoje junake sa Zuleševice i Gornjeg Lapca«.

Samo u selu Birovači kroz mjesec dana sakupljeno je: 2 040 kg krompira, 2 866 kg mesa, 197 kg pasulja, 3 243 kg kruha i 5 kilograma masti.

Sektor privrede na području bivšeg kotara Donji Lapac obuhvaćao je poljoprivredu, kućnu radinost, zanatsku djelatnost i prihode od mlinova. U cilju bolje organizacije poslova u oblasti privrede, bilo je neophodno formirati i nekoliko kotarskih komisija za rukovođenje pojedinim granama privrede, kao npr.: sjetvenu, žetvenu, za mlinove, prehrambenu i druge. Navedene komisije bile su formirane i pri općinskim NOO-ima, a kasnije i pri mjesnim NOO-ima. Na čelu komisija bili su članovi NOO-a zaduženi za privredu.

Poljoprivreda

Početkom 1942, pri Kotarskom NOO-u Donji Lapac, formirana je Kotarska poljoprivredna komisija koju su nazivali i sjetvenom komisijom. S članom Kotarskog NOO-a brojila je 3 člana. Komisija je imala kasnije i četvrtog člana — komesara za mlinove. On je bio zadužen da vodi računa o razrezu i prikupljanju ušura.

Kotarska poljoprivredna (sjetvena komisija) imala je zadatak da preko NOO-a i ostalih masovnih organizacija planira nabavku sjemena, proljetnu i jesenju sjetvu (oranje i kopanje). Žetvene komisije su organizirale žetvu, kosidbu, vršidbu, prevoz žitarica do skladišta, prevoz slame, pljeve, sijena, kukuruzovine i stočne hrane do spremišta ili u stogove. Poljoprivredni radovi mogli su se obavljati na vrijeme samo organizacijom masovnih radnih akcija. Cesto puta poljoprivredne radne akcije na dizanju ljetine obavljane su u blizini neprijateljskih uporišta.

Po sjetvenom planu pretežno su sijani ječam, pšenica, kukuruz, grah, krompir i kupus, a mnoga domaćinstva su sijala raž i zob.

Najveće poljoprivredne radne akcije bile su organizirane na obradi napuštenog zemljišta u selima: Boričevac, Bubanj, Kalati, Lohovo, Demirovo Brdo, Klisa, Ćukovi, Meljinovac i Cepaćuša. Najintenzivnije radne poljoprivredne

27 HAK, f. CK KPH, br. 7/716-a.

28 Nakon sloma četvrte neprijateljske ofanzive u februaru 1943. na osnovu odredaba Poslovnika kojeg je donio Inicijativni odbor ZAVNOH-a, pri svim NOO-ima formirane su prehrambene komisije koje su vodile daljnju brigu o prehrani vojske i socijalno-ugroženog stanovništva. Zb. dok. ZAVNOH-a I, str. 65. i 66.

j

akcije vršene su u 1942. i 1943. godini. Uspješno je bilo obrađeno preko 300 hektara napuštenog zemljišta. U radnim akcijama obrade napuštenog zemljišta narod kotara Donji Lapac davao je preko 350 plugova. U ovim radnim akcijama tokom 1942. i 1943. godine učestvovalo je 950 do 1000 poljoprivrednika koji su godišnje davali preko 2 000 dobrovoljnih radnih dana u proljetnoj i jesenjoj sjetvi, žetvi, vršidbi i drugim radovima.

Prinosi u ratnim godinama bili su vrlo dobri i iznosili su od 12 do 15 metričkih centi po hektaru. Samo u 1942. i 1943. godini s napuštenog zemljišta dobiveno je oko 9000 metričkih centi raznih žitarica ili po 4 500 metričkih centi godišnje, a u jesen 1942. pobrano je 4 000 vreća krumpira, 4 000 kilograma graha, te veće količine kukuruza, sijena i slame. Pokošeno žito s napuštenog zemljišta Boričevac i okoline dovoženo je na Vedriš kod Donjeg Lapca gdje se vršilo i sklanjalo u zemunice. Slama je sadjevana u stogove naročito u blizini zbjegova.[29]

Trebalo je nabavljati i velike količine sjemena pa je Okružni NOO za Liku dodijelio kotaru Donji Lapac 2 000 kg sjemena, od čega je dio podijeljen najsiromašnijem narodu.

Prema popisu stanovništva iz 1931. godine u Boričevcu je živjelo i obrađivalo zemlju 788 stanovnika, a prema procjeni 1940. godine 824 stanovnika. Selo je u toku NOB-e napušteno, tj. iz njega je, zajedno s okupatorima i ustašama, izbjegao narod u druge krajeve.

Narod je u radnim akcijama, pod rukovodstvom NOO-a, pomagao obrađivati zemlju i familijama palih boraca, bolesnim i nemoćnim starcima čija je radna snaga otišla u partizane.

Najteži uslovi za obavljanje proljetne sjetve bili su u proljeće 1943. U januaru u doba planiranja proljetne sjetve otpočela je četvrta neprijateljska ofanziva. Tokom ofanzive, okupatori i njihovi kvislinzi ustaše i četnici, opljačkali su i uništili veliki broj stoke, poljoprivrednog alata, žita, kukuruza i ostale hrane te odjeće, tako da su ostale vrlo male količine najnužnijeg sjemena. Veliki broj naroda je obolio od trbušnog i pjegavog tifusa i nije bio sposoban za poljoprivredne radove. Mnogi su i pomrli. Sjetvu su, gotovo svakodnevno, ometali neprijateljski napadi iz vazduha. I pored toga, narod nije klonuo.

U »Ličkom kuriru«, u broju 3 od 20. V 1943. objavljeni su rezultati takmičenja radnih akcija na području kotara Donji Lapac: »U radu je učestvovalo 490 članova USAOJ-a, okrečeno 187 kuća, iskopano 180 zahodskih jama i 10 sela je potpuno očišćeno od raznog smeća.«[30]

ZAVNOH je 19. VI 1943. godine izdao Uputstva o pripremama za žetvene, sjetvene i druge radne akcije, koje je dostavio kotarskim NOO-ima na području Hrvatske. Za područje kotara Donji Lapac izrađen je detaljan program i plan žetve i jesenje sjetve. Posebno teški uslovi za obavljanje žetvenih radova bili su u Lapačkoj kotlini jer je neprijatelj prodirao s jakim snagama iz Bihaća i Kulen Vakufa u vrijeme obavljanja žetve. Okružni NOO za Liku, uspostavljajući preko svojih članova dobru vezu s Kotarskim NOO-om Donji Lapac i općinskim NOO-ima, pružao je pomoć u organizovanju žetve, dok su pod direktnim rukovođenjem Kotarskog NOO-a Donji Lapac, radne brigade sastavljene od žena i omladine donjolapačkog kotara, mnogo pomogle u us-

29 Podatke sačuvao i dao Mića Dragičević.

30 Dr Duro Zatezalo: Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici ilB41—J945. dok. br. 27, str. 398—399.

pješno obavljenoj žetvi. Kotarski NOO Donji Lapac pružio je pomoć u radnoj snazi i Kotarskom NOO-u Gračac. Na to područje je upućeno više desetina zaprežnih kola za prevoz žita na sigurnija područja.[31]

Kućna radinost

Za razvoj sektora ratne privrede poseban značaj ima organizacija kućne radinosti.

U kućnoj radinosti bile su obuhvaćene žene i djevojke iz svih sela na području kotara. Rad žena pod rukovodstvom odbora AFZ-a sela, općina i kotare, te u suradnji s ostalim masovnim organizacijama, bio je od ogromnog značaja. U toku NOB-e žene su, inače organizirale raznovrsne djelatnosti pa i rad u obliku kućne radinosti. Sakupljale su vunu, koju su prale, češljale i prele, a zatim od nje plele kape, maje, šalove, rukavice, čarape i šlape za partizane. Žene su na tkalačkim razbojima tkale suknene i lanene tkanine od kojih su šivale odjeću i krevetnu posteljinu (plahte, slamarice i drugo). One su izradile ogromne količine raznih odjevnih predmeta. Sve je to iziskivalo mnogo truda i požrtvovanja. Pored toga organizirale su berbe šipkovih i drugih sjemenki za čajeve, brale voće, pripremale pekmez i kompote za potrebe partizanskih bolnica.

Zanatska djelatnost

Od početka narodnog ustanka 1941. tekao je proces razvoja zanatske djelatnosti na području kotara. Pristupilo se pronalaženju samoukih majstora i okupljanju zanatlija raznih djelatnosti koji su u početnom periodu individualno radili kod svojih kuća razne proizvode iz svoje struke za potrebe partizana, a kasnije se pristupilo njihovom okupljanju i otvaranju zanatskih radionica. Prvenstveno se to odnosilo na: krojače, obućare, kovače, pekare, kolare, limare, stolare i tesare, ali ubrzo se ukazala potreba i za okupljanjem: brijača, mlinara, kožara, kao i sposobnih vještih ljudi za paljenje uglja, zidanje i paljenje krečana za proizvodnju kreča. Obzirom da su mlinovi u Donjem Lapcu i na Kamenskom radili na ugalj (saugas), kojeg su u većim količinama trošile i kovačke radionice, bilo je potrebno organizovati proizvodnju većih količina ugljena od paljenog drveta, kao i veće količine kreča za podizanje i popravak razrušenih kuća.

Pekarske radionice (pekare)

Pekare su pretežno otvarane na ranijim lokacijama gdje su postojale neoštećene peći. U centru Donjeg Lapca otvorene su dvije pekare: u kući Milana Rašete Ljutice, bivšeg pekara i u kući Marice Vidaković, žene bivšeg pekara čiji su sinovi Ivica i Ferdo držali ovu pekaru prije rata. Slične pekare otvarane su i na području bivše općine Srb (pekara Ilije Vojvodića radila je za partizane). Partizanska pekara većeg kapaciteta otvorena je na Kamenskom. Radila je isključivo za potrebe boraca, ali je snabdijevala kruhom i radnike u vojnim radionicama, skladištima i drugim objektima.

Partizanske pekare, otvorene na području kotara Donji Lapac, pretežno su radile za vojne potrebe, a manje količine kruha odvajane su za ishranu dijela

31 Izvještaj KK KPH Donji Lapac, od 27. VII 1943. upućen OK KPH za Liku.

građana, (rukovodilaca i drugih članova odbora i ustanova NOP-a kojih je prema zvaničnoj evidenciji bilo 1 096 na području kotara Donji Lapac od kojih se veliki broj hranio izvan svojih kuća, uglavnom, u partizanskim kuhinjama). Kruh je davan i za ishranu velikog broja izbjeglica, kao i ishranu nemoćnih i starijih osoba koje nisu mogle privređivati.

Krojačke radionice

Krojači su najprije počeli šivati prve partizanske kape sa tri roga, a kasnije »titovke«. Na obje vrste kapa prišivali su crvene petokrake zvijezde. Trebalo je sašiti veliki broj kapa jer ih je, pored boraca na frontu, nosio i veliki broj ostalih građana pa i pionira na području kotara. Krojači su šivali i rublje od raznog materijala, pa i od padobranske svile. Šivali su hlače i kaputе od domaćeg sukna, a pretežno od vojne ćebadi kao i krevetnu posteljinu (plahte, jastučnice i slamarice).

Obućarske radionice

S osnivanjem i razvojem krojačkih radionica tekao je i proces razvoja i otvaranja obućarskih zanatskih radionica. Obućari su u svojim kućama izrađivali ili popravljali obuću, prvenstveno za partizane i bolnice, a zatim i za građane. Kasnije se pristupilo otvaranju obućarskih radionica, pretežno u općinskim centrima Donji Lapac i Srb i na Kamenskom. Bilo je obućara koji su i po selima popravljali ili izrađivali novu obuću. Obućarske radionice su bile otvorenog tipa, osim radionice na Kamenskom koja je isključivo radila za borce. U obućarskoj radionici Donji Lapac radili su: Nikola Popović Koča, Sava Divjak i brat mu Iliban (Đuđurkov) s još nekim majstorima iz okolnih sela.

U svakom selu bilo je i samoukih ljudi koji su za sebe i druge izrađivali opanke »oputaše«, nazivane »vrnčaši« i podašve koje su izrađivale i žene. Ovu vrstu obuće nosio je veliki broj građana. Osim navedenih vrsta obuće, od vanjske gume s točkova od automobila ljudi su izrađivali i gumene opanke zvane gumenjaši koji su se mogli dugo nositi. Zbog nedostatka kože izrađivan je mali broj cipela ili opanaka, tzv. kapičara. Cipele su se, uglavnom, izrađivale na Kamenskom u vojnoj obućarskoj radionici. Izrađivane su od zaplijenjenog materijala i od štavljene kože u partizanskoj radionici za štavljenje kože na Kamenskom. Na Kamenskom je otvoren i pogon za štavljenje goveđe, ovčje i jagnjeće sirove kože, koja je preko mjesnih NOO-a iz svih sela sakupljana i dostavljana u radionice.

Kovačke radionice

Sve kovačke radionice, osim na Kamenskom, bile su u privatnom vlasništvu. Radile su ne samo u općinskim centrima, već i u mnogim selima još od prije rata.

Vrlo značajan doprinos za NOP, pored kovačnice na Kamenskom, davale su i privatne kovačnice: Radića Ljubojevića u Nebljusima, Jove Bosnića u Oraovcu, Nikole Đukića u Donjem Lapcu, Mijata Rašete u Gajinama, Dragije Zorića u Osredcima, Nikole Vojvodića u Srbu, te druge kovačnice u Mišljenovcu, Dobroselu, Doljanima, Kestenovcu, a naročito mehanička radionica na Štrbačkom buku. Veliki doprinos NOB-i dala je i kovačka radionica otvorena u objektu Pere Ožegovića iz Donjeg Srba. Ovo je bila udružena kovač-

nica, u kojoj su se u toku NOB-e udružili i radili kovači: Pero Ožegović, Stevo Grubješić, Simo Ciganović, Dragija Zorić i drugi. Radionice su za potrebe NOB-e vršile, uglavnom, slijedeće poslove: popravak poljoprivrednih oruđa i raznog alata, a naročito plugova, drljača, vila, motika, lopata, krampova, sjekira, kosa, srpova i noževa. Na terenu kotara izrađivan je i jedaći pribor od aluminijske legure i drugog materijala sakupljenog s olupina oborenih aviona ili zapaljenih kola. Kovane su i konjske potkove i čavli, okivana su i popravljana seljačka kola i dr. Kovačke radionice su obično izrađivale nove i prerađivale stare čavle (eksere) raznih dimenzija. Čavli su izrađivani i od čelične žice prikupljene s potrganih telefonskih i drugih električnih vodova (linija). Najveće količine starih čavala prikupljala je omladina i pioniri po zgarištima izgorjelih kuća i drugih objekata. Takve izgorjele čavle omladina i pioniri su predavali kovačkim radionicama na preradu.

Pored čavala, narod je sakupljao i drugi odgovarajući metalni materijal koji je služio kovačkim radionicama za preradu u korist NOP-a. Naročito dobre metalne materijale moglo se naći na olupinama oborenih neprijateljskih aviona i havarisanih motornih vozila, a pogotovo poslije velike bitke na Zuleševici.

Prikupljeni materijal koristile su za preradu limarske radionice, naročito ona na Kamenskom, za izradu partizanske buradi za dezinfekciju.

Prihodi od mlinova

Pored prihoda dobivenih od poljoprivrede (a naročito obradom napuštenog zemljišta) i iz drugih izvora, znatne količine žita, kukuruza i brašna, dobivane su ubiranjem tzv. ušura u mlinovima. Najviše prihoda od ušura ubiralo se u toku 1942. i 1943. kada je na području kotara, i na bosanskom području od Martin Broda do Kulen Vakufa, danonoćno radilo 46 mlinova, od kojih 28 vodenica na području bosanskog dijela Pounja, 7 na Štrbačkom buku i 8 u Suvaji na području općine Srb. Tri motorna mlina s pilanom radila su u Donjem Lapcu (vlasništvo Laze Mileusnića, Sime Torbice i Maće Kosanovića). U mlinovima većeg kapaciteta postavljeni su komesari koji su nadzirali ubiranje ušura, a 10—15% ubranog ušura komesari su uzimali za potrebe NOP-a. Postotak ušura utvrđivao je Kotarski NOO Donji Lapac. Obzirom na različite kapacitete mlinova, postotak nije bio jednak za sve mlinove.

Između kotarskih NOO-a Donji Lapac, Drvar i Bosanski Petrovac postignut je dogovor po kome su vlasnici mlinova oko rijeke Une na bosanskom području bili obavezni za potrebe NOP-a davati dio ušura Kotarskom NOO-u Donji Lapac. Vlasnici mlinova su izvršavah svoje obaveze davanja dijela ušura. Zbog neredovnog izvršavanja obaveze u davanju ušura Kotarski NOO Donji Lapac, preko komesara za mlinove, pozvao je na odgovornost samo jednog vlasnika mlina iz Donjeg Lapca.

Mlinove i pilane uništili su okupatori i kvislinzi u toku 1943. i 1944.

Sabirne akcije

Najveći izvor prihoda za snabdijevanje fronta i pozadine u toku NOB-e, poticao je iz sabirnih akcija među narodom na oslobođenoj teritoriji.

Sabirne akcije prikupljanja hrane, odjeće i drugih artikala mjesni NOO-i su vršili uz podršku i pomoć svih organizacija NOP-a i njihovih mnogobrojnih aktivista i odbornika. U ovim akcijama posebno su se isticali članovi KPJ-u i SKOJ-a koji su se svakodnevno nalazili na terenu i politički dje-

lovali među narodom. U sabirnim akcijama naročito su se isticale žene koje su masovno odlazile po kućama i sakupljene dobrovoljne priloge predavale skladištima NOO-a.

U tim sabirnim akcijama narod je dao ogromne količine ječma, pšenice, kukuruza, raži, brašna, graha, krumpira, suhog mesa, masti, mlijeka, sira, kajmaka, stoke za klanje, kože, tkanina, vune, odjeće, obuće i posteljine (za potrebe boraca na frontu, te za potrebe partizanskih bolnica i radionica. Narod je davao sve od sebe pa čak i posljednji zalogaj kruha. Za potrebe boraca, ranjenika i prehranu ogromnog broja izbjeglica, mnogi su rasparivali volove, od kojih su jednoga davali za klanje vojsci, a drugoga su koristili za udruženi rad s komšijama. Visoko razvijena politička svijest i nesebičnost naroda bila je od ogromnog značaja za uspješan razvoj i vođenje NOB-e na području kotara.

Sektor za snabdijevanje, prehranu i socijalno zbrinjavanje

Nakon izbora izvršena su zaduženja po sektorima. Kotarski NOO Donji Lapac formirao je Kotarsku komisiju za snabdijevanje, prehranu i socijalno zbrinjavanje kojom je rukovodio član Kotarskog NOO-a.

Pred komisijom su stajali značajni i teški zadaci iznalaženja izvora prihoda i stvaranje rezervnih fondova ljudske i stočne hrane, odjeće, obuće i drugih materijalnih dobara potrebnih za snabdijevanje fronta i pozadine i otvaranje objekata za prehranu. Osnovni izvori prihoda pritjecali su iz poljoprivrede, kućne radinosti, zanatske djelatnosti, ušura i iz sabirnih akcija.

Iz rezervnih fondova stacioniranih na Kamenskom vršeno je snabdijevanje, prehrana i socijalno zbrinjavanje slijedećih kategorija ljudi: boraca na frontu, ranjenika u partizanskim bolnicama, organa i ustanova NOP-a, terenskih političkih radnika, socijalno ugroženih i nezbrinutih građana (familija palih boraca, iznemoglih staraca, velikog broja izbjeglica u zbjegovima (naročito 1943. kada se iz Bosne vraćao velik broj izbjeglica i odlazio u Baniju i Kordun).

Zbrinjavanje izbjeglica

NOO-i su uz veliku pomoć društveno-političkih organizacija često puta morali rješavati zbrinjavanje velikog broja izbjeglica (i njihove stoke) koje su se povlačile s raznih područja ispred neprijatelja.

Poslije sloma četvrte neprijateljske ofanzive februara 1943. godine, pod snažnim udarcima 6. i 8. partizanske divizije, bio je preko donjolapačkog teritorija otvoren siguran put za povratak preko 20 000 izbjeglica iz Bosne u njihova ratom opustošena sela Banije i Korduna. Među njima je bilo mnogo bolesnih od tifusa, promrzlih, gladnih, punih ušiju i svraba, slabo odjevenih žena, djece i staraca kojima je na prolazu trebalo neophodno pružati pomoć.

Taj povratak izbjeglog naroda iz Bosne u Baniju i Kordun pratile su mnoge tragične sudbine. Ova vrlo tužna i duga kolona iz hrabre Banije i Korduna, kao i široka i duga staza kojom su prolazili od Bosne do svojih spaljenih ognjišta, pretvorila se u veliku bolnicu s mnogobrojnim mrtvačnicama.

Umiralo je na stotine izbjeglica. Takve prizore ne pamti ljudska historija. Narod se vraćao u svoje krajeve izmrcvaren i izobličen od bolesti, tuge 1 gladi; go i bos, zahvaćen epidemijom trbušnog i pjegavog tifusa.

Pored niza drugih zadataka, NOO-i na terenu kotara osiguravali su smještaj i najnužniju ishranu izbjeglicama.

Osim izbjeglica iz Banije i Korduna, na području kotara Donji Lapac, bilo je ranije raspoređeno oko 700 izbjeglica iz okoline Bihaća, Ličkog Petrovog Sela i Plavna kod Knina. U tim danima u općini Srb 30% stanovnika nije imalo što da jede, a samo u selu Osredcima, bilo je bolesno od tifusa 160 osoba, u Dnopolju 40, a u Neteci 25.

Članovi Inicijativnog odbora ZAVNOH-a i Okružnog Komiteta KPH za Liku ulagali su krajnje napore da pruže svestranu pomoć kotarskim NOO-ima Donji Lapac, Udbina i Korenica u zbrinjavanju i prehrani izbjeglica. Na osnovu detaljno razrađenih uputstava o organizaciji prenoćišta zdravih i izolaciji bolesnih izbjeglica, NOO-i su na području kotara Donji Lapac otvorili nekoliko karantena. Duž čitave staze našeg kotara kojom su prolazile izbjeglice otvarane su prolazne poljske kuhinje za davanje toplih obroka.

Hiljade bosonogih izbjeglica dnevno je pješice prolazilo komunikacijom Doljani — Donji Lapac — Dnopolje — Kamensko — Frkašić — Ponor — Šeganovac — Mihaljevac — Jezerce i dalje za Baniju i Kordun. Zato su prolazne poljske kuhinje bile organizirane i na Kamenskom pa čak i dalje na drugim mjestima u pravcu Korenice. U tim prolaznim kuhinjama, uglavnom, kuhala se kaša od kukuruznog ili drugog brašna, a i od krumpira. Grah, kojeg je bilo malo, davao se samo djeci.

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac od 12. XI 1943. go<-dine, upućenog OK KPH za Liku, u dijelu pod nazivom »ekonomsko stanje« kaže se: »Narod daje i posljednji zalogaj. Potrebno je naglasiti da se u ovom kotaru već duže vrijeme nalazi i hrani: 5000 vojnika, 300 radnika, preko 2000 izbjeglica, a ranije izvjesno vrijeme, bilo je na ishrani 700 ranjenika. Količina hrane i ishrana do sada se obavlja i dobija dobro. NOO-i do sada dostavljaju potrebne količine hrane. Za evakuaciju ranjenika iz Bijelih Potoka, od nas je traženo 90 zaprežnih kola.«[32]

U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac od 27. II 1943. godine, piše: »... što se tiče prolaznih kuhinja za izbjeglice, takve kuhinje postoje u Doljanima i Donjem Lapcu. Prolazna kuhinja u Doljanima sada troši oko 400 kg živežnih namirnica dnevno. Zbog nedostatka živežnih namirnica, za prolazne kuhinje koristi se džigerica, glava i crijeva od stoke, koja se kolje i daje za vojsku.«[33]

U izvještaju Okružnog Komiteta KPH za Liku od 25. II 1943. upućenom CK KPH, pored ostalog, kaže se: »U tako složenim uslovima, Kotarski NOO Donji Lapac organizirao je prihvatne kuhinje u Donjem Lapcu i Doljanima i poduzeo sve moguće mjere da se izbjeglice razmjeste tako, kako bi im se osigurala najnužnija ishrana. Oni su pristupili sabirnoj akciji živežnih namirnica, kako od pojedinaca, tako i od društvenih i privatnih zemunica, za potrebe ishrane izbjeglica.

32 **Izvještaj KK KPH** D. **Lapac, od 12. 2. 1943. za OK KPH Lika.**
63 Izvještaj KK KPH D. **Lapac, od 27. 2. 1943. za OK KPH Lika.**

Epidemija tifusa u Lici najprije je zavladala i zahvatila područja kotara Donji Lapac, Udbine i Korenice, tj. sva ona mjesta kroz koja su prolazile izbjeglice oboljele od tifusa i ta se bolest, kao prelazna, sve dalje prenosila«.[34]

Prema Uputama saniteta Glavnog Štaba NOV-e Hrvatske i Inicijativnog odbora ZAVNOH-a, pri svim kotarskim i nižim NOO-ima bile su formirane zdravstvene sekcije (odbori) koje su organizirale rad na suzbijanju širenja tifusa te vrlo opake bolesti. NOO-i su organizirali kratke zdravstvene kurseve pri bolnicama, na kojima su žene i omladinke učile kako i što treba raditi u sprečavanju epidemije.

Iz zapisnika s konferencije delegata kotarskih i općinskih NOO-a od 12. V 1943, za područja kotareva Donjeg Lapca, Udbine i Korenice, o prolazu i zbrinjavanju izbjeglica, vidljivo je da je u ratnoj općini Doljani bilo raspoređeno 127 izbjeglica s područja Bosne i Korduna, dok u isto vrijeme 124 domaćinstva iz ove općine nisu imala što jesti. Na području ove općine 125 osoba je umrlo od tifusa, 105 je preboljelo, a 144 ih je bolovalo.

U općini Donji Lapac bilo je tada 1185 ljudi bez hrane, 250 je umrlo od tifusa, a 480 osoba bolovalo je sredinom maja.

U općini Srb 2000 stanovnika bilo je bez hrane, 174 umrlo je od tifusa, preboljelo je 379, a bolovalo 175 osoba.[35] Ukupno, u kotaru je 1943. umrlo 698 osoba od tifusa.

Pored ostalih zadataka NOO-i su morali voditi brigu i o čestoj sahrani umrlih od tifusa. To je bilo veoma teško, naročito u nekim selima gdje, gotovo, i nije bilo zdravih ljudi sposobnih da prave lijesove i kopaju rake za sahranu mrtvih. U mnogo slučajeva sve ove poslove radile su žene.

U prvoj polovini 1943. najteže je bilo raspoređivati izbjeglice po privatnim kućama, među kojim je bilo i oboljelih od tifusa. Najveća karantena otvorena je u kući Darinke Mileusnić iz Donjeg Lapca i u Doljanima, a neke su bile otvarane i po drugim selima.

I ovom prilikom moral kotara Donji Lapac pokazivao je visoku političku svijest, humanost i nesebičnost prilikom prihvatanja izbjeglica i njihove stoke, dajući im najnužniji smještaj i hranu. S posebnom ljubavlju, voljom i nesebičnošću narod je s izbjeglicama dijelio i posljednji zalogaj kruha. Naročito se vodila briga o djeci. Njima se posvećivala najveća pažnja u smještaju i ishrani. Bilo je mnogo slučajeva da su neka domaćinstva u svojoj kući držali izbjeglice i duže od godinu dana. Tada se nije pravila razlika između primljenih izbjeglica i članova svoje obitelji. Zajednički su radili sve gospodarske i poljoprivredne poslove.

U toku 1943. godine mnogi ljudi iz donjolapačkog kotara vozili su izbjeglice svojim zaprežnim kolima desetine kilometara nastojeći da im time pruže pomoć i olakšaju njihov povratak iz Bosne preko Kamenskog, u Baniju i Kordun. Na povratku u svoje krajeve mnogim izbjeglicama je narod kotara pružio i pomoć u žitaricama, grahu ili krumpiru za sjeme; u živadi, pa i u sitnoj stoci, a sve s ciljem da im se pomogne u obnavljanju života na njihovim potpuno spaljenim i opustošenim ognjištima. Pružana je pomoć i u odjevnim predmetima, a naročito onima koji su išli bosi i goli.

34 izvještaj OK KPH za Liku od 25. 2. 1943. upućen CK KPH, HAK, f. OK KPH za Liku, **2/168.**

35 Zapisnik s konferencije delegata NOO-a od 12. V 1943. kotara D. Lapac, Udbina i Korenica.

Svijetli primjeri pojedinaca

U općini Donji Lapac

Na području općine Donji Lapac u davanju materijalne pomoći za NOP naročito su se isticali slijedeći imućniji, ali i drugi pojedinci: 1. Đuro Blanuša iz Jelovca koji je imao: 200 ovaca i 50 goveda, 2. Dmitar Tišma iz Kalinovače koji je imao: 200 ovaca i 36 goveda, 3. Stevo Blanuša Ružan iz Jelovca koji je imao: 200 ovaca i 35 goveda.

Bilo je nekoliko slučajeva da se od njih u jednom danu dobivalo 5—10 ovaca ili po par goveda. Iz navedenih obitelji od prvoga dana ustanka svi sposobni muškarci i žene bili su aktivni učesnici NOP-a.

Pored gore navedenih u davanju materijalne pomoći za NOP znatno su se isticali i slijedeći: Rajko Dragičević (iz Birovače), Nikola Opačić (iz Mišljenovca), Nikola Rašeta (iz Gajina), Dane Đukić Škrbanov (iz Oraovca), Mile šašić Puljo (iz Dnopolja), Kojo Tišma (iz Dnopolja), Zekan Tišma (iz Dnopolja) i Dane Đukić Dancel i njegova 70-godišnja majka (iz Dnopolja).[36]

U općini Doljani

Na području ratne općine Doljani u davanju materijalne pomoći za NOP naročito su se isticali iz Dobrosela: Mane Banjac Maniša, Luka Kolundžija, Nikica Štikovac, Jovo Polovina, Gavre Vukša, Rade Medić, Nikola Šarac, Miloš (Milošica) i Petar Majstorović iz Doljanskog Bubnja.

Nakon poraza talijanskih vojnih snaga na Zuleševici 2. bataljon 1. brigade »Pekiša Vuksan« bio je raspoređen na odmor i ishranu u Dobroselo. Prilikom sabirne akcije Maniša Banjac je rekao: »-Granice u davanju za mene ne smije biti kada su u pitanju borci i junaci sa Zuleševice. Pobjednici, junaci sa Zuleševice, danas ste svi moji gosti«.

Maniša Banjac je organizirao kuhinju ispred svoje kuće, zaklao dvoje junadi i jednog ovna. Iz svog skloništa donio oko 100 kg pasulja, 300 kg krumpira i 200 kg brašna, koje je podijelio ženama po selu da se od njega ispeku hljebovi za borce. Bilo je nešto i domaće rakije. Maniša Banjac je sam ugostio kod svoje kuće bataljon partizana brigade »Pekiša Vuksan«.[37]

U općini Srb

Na području ratne općine Srb u davanju materijalne pomoći za NOP naročito su se isticali Miljkan Petrović (iz Dabašnice), Rade Ugrica (iz Kunovca), Dane Brkić (iz Kunovca). Dušan Šijan (iz Potkraja), Đurađ Ugrica (iz Donjeg Srba) te Simo Damjanović, Jovo Damjanović i Nikola Rastović (iz Ajderovca).

Osim navedenih bilo je još mnogo drugih domaćinstava koja su se isticala u davanju materijalnih dobara za potrebe NOP na području općine Srb. Na području ove općine za potrebe NOV-e ftzvršen je popis i rekvizicija viškova stoke od naroda. Sva popisana i rekvirirana stoka, koja je predstavljala višak, stavljena je u rezervni stočni fond za hitne potrebe NOP-a. To je iznosilo: 1800 ovaca, 170 svinja, 450 goveda, 80 koza i 200 teladi te 80 konja.

38 Izjavu o istaknutim pojedincima općine Donji Lapac dao je Mića Dragičević iz Birovače, sada u D. Lapcu.

37 Memoarska građa koju je napisao marta 1981. Spase Štikovac iz Dobrosela, sada u Novom sadu..

Prema tadašnjoj naredbi NOO-a svu navedenu stoku vlasnici su morali držati i hraniti kod sebe dok ne zatreba za klanje.[38] ZAVNOH je u martu 1943. donio i objavio Pravilnik o formiranju prehrambenih komisija pri svim NOO-ima u Hrvatskoj, od seoskih do okružnih NOO-a. Po navedenom Pravilniku NOO-i su bili ovlašteni da vrše rekviriranje viškova isključivo od imućnijih domaćinstava.

Trgovina

U Okružnici broj 4 CK KPH od 6. XII 1941. pored ostalih, bili su određeni zadaci NOO-a i u oblasti trgovine. U njoj se naglašavalo da NOO-i moraju voditi strogi nadzor nad trgovinom i sprečavati iznošenje hrane, vune, drva kao i prodaju stoke s oslobođenog na okupirano područje.[39]

Bilo je i takvih pojedinaca koji su nastojali da preko prijatelja i rodbine iz neoslobođenih krajeva dopremaju so, šećer, duhan i raznu industrijsku robu i da je onda po znatno skupljim cijenama razmjenjuju za poljoprivredne proizvode ili prodaju za novac na oslobođenom području. O suzbijanju takve i slične ilegalne trgovine govore mnogi leci, proglasi, naredbe i pisma vojnih i partijskih rukovodstava. Da bi pospješili privređivanje narodnooslobodilački odbori su unutar slobodnog teritorija organizirali trgovinu i razmjenu dobara. Time su umanjivane pojave i ilegalne trgovine i šverca i postizalo kakvo takvo kolanje roba i dobara.

Izgradnja objekata za sklanjanje imovine

Paralelno s procesom razvoja NOB-e na području kotara bilo je neophodno postepeno vršiti prelaz iz ranijeg sistema zbrinjavanja i snabdijevanja boraca i ranjenika isključivo raspoređivanjem po privatnim kućama na novi sistem snabdijevanja fronta i pozadine, putem planiranog formiranja i stvaranja rezervnih fondova materijalnih dobara.

Obzirom da je neprijatelj preko svojih uhoda brzo saznavao za naše planove stvaranja rezervnih fondova i da je bio svjestan da narodna imovina sačinjava glavnu bazu za snabdijevanje fronta i pozadine, to je on sistematski planirao i vršio pljačkanje i uništavanje narodne imovine. Zato se prišlo planskoj izgradnji podzemnih i nadzemnih skloništa, popravljanju starih skloništa i intenzivnijem korištenju prirodnih skloništa po šumama.

U toku NOB-e građena su različita skloništa: podzemne zemunice konobe, trapovi, korištene su: pećine, šuplje bukve, pa i grobnice, a podizane kolibe po šumama, barake, magazini, nadstrešnice i kukuruzane.

NOO-i su organizirali niz dobrovoljnih masovnih radnih akcija. Posebno je masovno učestvovala omladina i žene, ali i ostali građani. Skojevska organizacija, organizacija AFŽ-a i Partija bili su duša i srce ovih akcija.

Pri mjesnim NOO-ima formirane su stručne ekipe za organizaciju i izgradnju skloništa. Uz njih su radili samouki seoski majstori vični raznim poslovima i vještinama, a naročito tesari i drvodjelski majstori »tišljari«,

38 Podatke prikupio i dao Miloš Rašuo, penzionisani pukovnik JNA iz Srba, sada živi u Zemunu.
39 Zbornik NOR-a, tom V, knj. 2, str. 11.

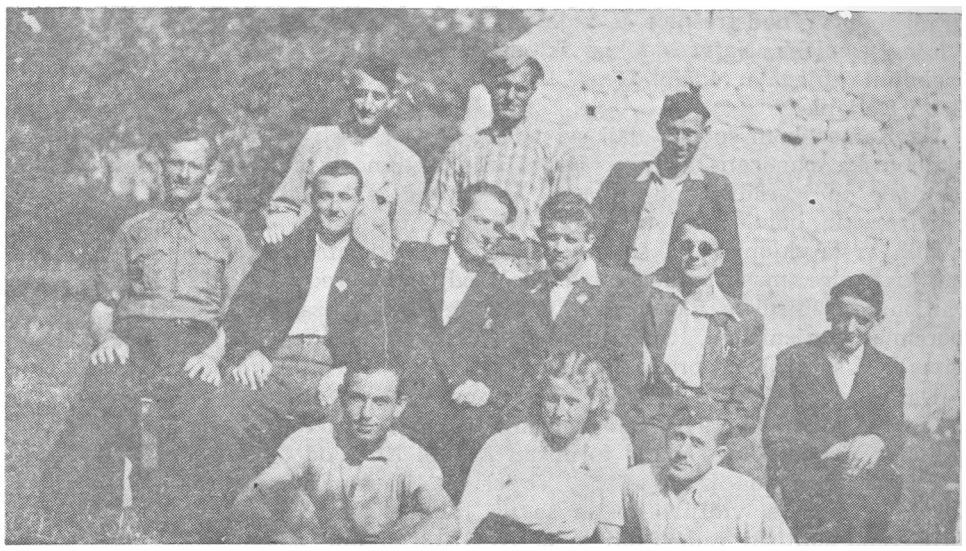

Godina 1945. Clasnovi Kotarskog NOO Donji Lapac.
Prvi red (sjede): Dragan Batinica, tajnik KNOO-a, Jelica Bujić, pročelnik prosvjete, Jovo Kalini, pročelnik za unutrašnje poslove. Srednji red: Ilija Majstorović, pročelnik Građevine, Duro Dukić, predsjednik KNOO-a, Milan Majstorović, predsjednik Okružnog NOO-a, Sava Šujica, član Okružnog komiteta za Liku, Pajo Prijić, član Izvršnog odbora KNOO-a, Nikola Pajić, član Izvršnog odbora KNOO-a. Gornji red: Simo Drča, član Izvršnog odbora KNOO-a, Mile Milanović, član Izvršnog odbora KNOO-a, Vukašin Vejin, član Izvršnog odbora KNOO-a

zidari, kovači **i** limari. U tim akcijama učinjeno je i dosta grešaka, a naročito što se za radove nije odabiralo provjerene ljude odane NOB-i, već su se u ekipama i radnim akcijama nalazili i pojedinci koji su bili politički negativni. Kako su mnogi od njih bili dobri poznavaoci određenih lokacija na kojima su izgrađivana skloništa, prilikom prodora okupatora na područje kotara, neki od njih su otkrivali i pokazivali skloništa iz kojih je opljačkano ili uništeno mnogo narodne imovine.

U brdu povrh Rajinove drage, kod zbjega (općina Donji Lapac) u blizini kuće Bože Kuge (Caričina) izgrađena je zemunica. U izgradnji su učestvovali neki neprovjereni ljudi. Nijemci su prilikom prodora u Donji Lapac preko pročetnički nastrojenih pojedinaca doznali za lokaciju zemunice i pripremali nekoliko kamiona da iz nje izvuku sve žito. Preko obavještajne službe obaviješten je Kotarski NOO Donji Lapac i Komitet KPH koji su hitno organizirali evakuaciju žita. Zahvaljujući brzoj intervenciji i dobroj organizaciji evakuacije, ni zrno žita nije palo u ruke neprijatelja. Većina domaćinstava na području kotara samoinicijativno i po naredbi NOO-a izgrađivala je manja skloništa na pogodnim lokacijama za sklanjanje vlastite imovine, a naročito prehrambenih i odjevnih artikala. Neki su zakopavali drvene sanduke pune žita u groblja. Zakopavanje je vršeno noću.

Pored svih mjera budnosti, iz narodnih zemunica i drugih skloništa četnici su opljačkali i odvezli okupatoru znatne količine materijalnih dobara. Prema podacima s područja kotara Donji Lapac neprijatelj je u toku rata uz pomoć kvislinga, ustaša i četnika, uništio 9 080 m^3 ljudske hrane.

Na području kotara pronalažena su odgovarajuća prirodna skloništa za sklanjanje stočne hrane, a na pogodnim lokacijama **u** obližnjim šumama iz-

građivane su nadstrešnice u koje se sklanjala stočna hrana od neprijatelja i lošeg vremena. Najveća takva skloništa stočne hrane bila su na Kamenskom i okolini zbjega u općini Donji Lapac, ali bilo ih je i na području općina Srb i Doljani.

Na Kamenskom su postojali svi uslovi da pored strateške, tu bude i glavna ekonomska partizanska baza. Najvažnije aktivnosti na Kamenskom pretpostavljale su izgradnju objekata za sklanjanje materijalnih dobara, izgradnju partizanskih bolnica za smještaj i liječenje ranjenika, izgradnju radionica i raznih vrsta skloništa za stvaranje većih rezervi žita, kukuruza, brašna, graha, krumpira, masti, suhog mesa kao i odjevnih predmeta za potrebe boraca, ranjenika, izbjeglica i otvaranje prolaznih kuhinja za davanje toplih obroka borcima, ranjenicima, terenskim političkim radnicima, izbjeglicama i drugima koji su prolazili preko Kamenskog.

Da bi se uspješnije moglo rješavati navedene zadatke, na Kamenskom je u drugoj polovini 1941. bilo formirano povjereništvo NOO-a, a kasnije, u januaru 1942. godine, bio je formiran Mjesni NOO od 3 člana i odbor AF2-a.

Prema podacima iz izvještaja Vojislava Mileusnića, šefa skladišta, od 11. XI 1942. godine, vidljivo je da se na Kamenskom 1942. odvijao intenzivan društveno-politički rad. Tako je 3. XI 1942. godine održan sastanak organizacije SKOJ-a Kamensko na kome je bilo prisutno 8 članova iz vojnih skladišta, na kome je tumačena politička situacija i proučavana štampa; 4. XI 1942. godine održan je sastanak s narodom Kamenskog na kome je bilo prisutno 14 radnika iz skladišta, 2 magazionera i 16 ostalih građana s Kamenskog. Na ovom sastanku čitan je »Lički partizan«; 5. XI 1942. održan je sastanak organizacije SKOJ-a Kamenskog na kome je bilo prisutno 8 članova. Čitana su Uputstva Vrhovnog štaba i drugi materijal. Istog dana održan je i sastanak sa svim radnicima mlina i pilane na Kamenskom na kome je bilo prisutno 22 radnika; 6. XI 1942. održan je sastanak s čitavim osobljem mlina i pilane na Kamenskom na kome su bila prisutna 22 radnika; 7. XI 1942. održana je proslava o značaju oktobarske revolucije i to zajedno s narodom Kamenskog i Bijelih Potoka. Iako je bilo loše vrijeme, ova proslava je dobro uspjela; 8. XI 1942. održan je sastanak s 30 članova Saveza mlade generacije Kamenskog«.[40]

U početku ustanka 1941. na Kamenskom se nalazila prva partizanska ekonomija za potrebe Kotarskog NOO-a Donji Lapac koja je postepeno dobivala sve širi značaj. U njoj se nalazio stanoviti broj sitne i krupne stoke namijenjene vojnim potrebama.

Prema odluci Štaba Grupe odreda određeno je da se na vrhu Šuputovcu (1200 metara), nešto niže ispod njegovog vrha, izgradi magazin većeg kapaciteta za žito. Na osnovu te odluke Kotarski NOO Donji Lapac dobio je zadatak od vojnog i partijskog rukovodstva da se na Kamenskom organiziraju masovne radne akcije za izgradnju magazina kao i objekata za sklanjanje materijalnih rezervi i drugih dobara. Tokom 1942. bilo je organizirano niz manjih i većih radnih akcija, od kojih je posebno jedna bila vrlo masovna. U radnoj akciji završena je izgradnja najvećeg magazina na Šuputovcu čija je dužina iznosila 38, a širina 9 metara. I tu se najviše isticala omladina koja je iznijela na desetine kubika jelovih dasaka i druge građe s pilane vlasnika Maće Kosanovića, udaljene preko dva kilometra od gradilišta. U magazin je

40 Fotokopija izvještaja nalazi se kod Miloša Rašuo iz Srba.

stalo oko 45 vagona žita u zrnu koje je omladina iznijela na svojim leđima uz visoko i strmo brdo Šuputovac. Bio je to najveći fond rezervi žitarica u Lici. Do magazina neprijatelj nikada nije uspio prodrijeti, a jednom je magazin bio pogođen avionskom bombom, ali je ubrzo popravljen.

Na Kamenskom je bilo izgrađeno i 45 kukuruzana. Bile su tipski građene; dužine 10, širine 1 i visine 2 metra. U njima je bilo smješteno preko 40 vagona kukuruza u klipovima. Žito i kukuruz su dopremljeni, uglavnom, s napuštenog zemljišta sela Boričevca, Bubnja, Kulen Vakufa, Kalata, Klisa, Demirovog Brda i Meljinovca.

Na Šuputovcu su bile izgrađene i sušare za sušenje mesa i krunjače za krunjenje kukuruza. U magazinu je bilo i skladište velikih količina municije, među kojom i mnogo granata za topove i bacače.

U junu 1942. godine izvršeno je objedinjavanje svih skladišta Lapačkog bataljona i Štaba Grupe. Lapački bataljon je imao glavno skladište u kolibi Đukića na Trnavcu, između Kamenskog i Dnopolja. U magazinu Lapačkog bataljona prvi magaziner bio je Đuro Đukić iz Dnopolja, a u magazinu 3. ličkog odreda smještenom u kolibi Lazara Đukića na Kamenskom, prvi magaziner je bio Milenko Popović iz Nebljusa. U magazinu Štaba Grupe na Kamenskom prvi magaziner je bio Mićo Bajić iz Bunića, a komesar logora Nikola Divjak. U jesen 1942. šef svih skladišta na Kamenskom bio je Vojislav Mileusnić.

U početku 1942. godine u privatnim kućama na Kamenskom otvarane su i zanatske radionice raznih djelatnosti, a kasnije i tkalačka radionica. U tkalačkoj radionici bila su dopremljena i montirana 4 tkalačka stroja koje su izradili i montirali stručni majstori, Slovenci. Na njima se moglo otkati 70 metara platna dnevno. Kasnije je otvorena i stolarska radionica u kojoj su se, pored ostalog, izrađivale udlage za imobilizaciju. Zatim krojačka radionica smještena u kući Stevana Kljajića na Kamenskom. U radionici se nalazilo 10 šivaćih strojeva, a šef radionice 1943. bio je Nikola Miščević iz općine Srb. U kući Stevana Kljajića bila je smještena i manja obućarska radionica. Šef radionice bio je Pejo Priča iz Bunića. Bio je otvoren i pogon za štavljenje goveđe, teleće, ovčije i jagnjeće kože. Preko mjesnih NOO-a bilo je organizirano sakupljanje kože. Kovačka radionica radila je za potrebe izgradnje objekta na Kamenskom i Bijelim Potocima. Naročito se bavila izradom novih i preradom starih (izgorjelih) čavala, izradom konjskih potkovica i čavala za potkivanje konja.

Za rad radionica na Kamenskom nedostajalo je stručnih kadrova, a bez njih se nije moglo. U februaru 1942. godine na rad u mehaničku radionicu bio je upućen metalski radnik iz željezničke stanice Zagreb Anton Petrišić, Slovenac, član SKOJ-a. On je u radionici na Kamenskom i na drugim mjestima radio sve do oslobođenja.

Godina 1942. za Kamensko je bilo značajna i po tome što su na njega došli prvi Hrvati i Slovenci koji su kao visoko kvalificirani radnici tražili da se tu zaposle i rade za NOP.

Bilo je i drugih radionica. Tako je na Štrbačkom buku bio izrađen i prvi partizanski top zvani jarac. Topove su izrađivali Milan Kuga i David Radmanović. Granate im je pomagao izrađivati Petar Obradović iz Birovače. Domet topova bio je do 600 metara. Iako nisu imali razorne moći, oni su ipak u neprijateljskim redovima izazivali strah i paniku. U radionici je za NOP radilo oko 10 radnika, uglavnom Slovenaca i Hrvata, od kojih navodim samo

neke kao: Emil Filipčić, Ivan Razdrh i njegova žena, Mirko Mrak i Stevo Brozović.[41]

Po nacrtu Steve Brozovića i Radića Ljubojevića, kovača iz Nebljusa, u ovoj radionici izrađen je i prvi partizanski »TENK«.[42]

Nakon preseljenja ove radionice na Bijele Potoke do kraja 1941. tu je bilo zaposleno oko 100 stručnih radnika. Po grubim proračunima u ovoj je radionici popravljeno oko 30.000 pušaka, 2.800 puškomitraljeza, 700 teških mitraljeza, 60 topova raznih kalibara, 300 minobacača i oko 200 raznih motornih vozila. U radionici su pripremani materijali za diverzantske akcije u Lici i Dalmaciji, posebno za rušenje mostova i željezničkih pruga.

Na Kamenskom je živjelo nekoliko imućnijih poljoprivrednika i stočara koji su pružali veliku pomoć u snabdijevanju i prehrani boraca, ranjenika, izbjeglica i drugih. To su: Milić Borjan koji je imao 250 ovaca i 35 goveda, Milan Mileusnić Zarić — 150 ovaca i 15 goveda, Staniša Delić — 120 ovaca i 10 goveda, Staniša Bijelić — 185 ovaca i 10 goveda, Perica Vojin — 80 ovaca i 10 goveda, Jovo Ajduković Covo — 50 ovaca i 8 goveda, Rade Vignjević — 30 ovaca i 10 goveda, Nikica Vignjević — 30 ovaca i 6 goveda, Lazo Uzelac — 15 ovaca i troje goveda. Ovi domaćini pretežno su davali kao pomoć: vunu, mlijeko, sir, kajmak, putar, stoku, suho meso, mast i druge proizvode.

Posebno treba istaći značaj i zaslugu u pružanju materijalne i druge pomoći partizanima, ranjenicima i izbjeglicama obitelji Milana Mileusnića Zarića, koja je pretežno živjela na Kamenskom. Kuća Milana Mileusnića Zarića svakodnevno je služila kao posebna partizanska baza. Svatko je u njoj dobivao hranu i smještaj. Milanu Mileusniću Zariću i njegovoj ženi Boji (zvanoj Nana) nikada nije bilo teško da u svako doba dana i noći prime u svoju kuću i ostale gospodarske zgrade na Kamenskom, na smještaj i hranu veliki broj boraca, ranjenika, izbjeglica, terenskih političkih radnika, kurira i drugih kojima je trebalo pružiti pomoć.

Prema planu Nijemaca i četničkih vodiča, 3. IX 1943. četnici su proveli Nijemce iz pravca Dnopolja na Kamensko. Toga dana oni su, pored mlina i pilane Maće Kosanovića, do temelja spalili i uništili kuću, gospodarske zgrade i ostalu imovinu Milana Mileusnića Zarića. Njega su živa uhvatili i nakon zvjerskog mučenja strijeljali ga u blizini Manite drage na Kamenskom.

Izgradnja partizanskih bolnica

Za vrijeme stare Jugoslavije na području kotara Donji Lapac nije bilo ni jedne bolnice i ambulante. Do kraja 1941. godine ranjenici su smješteni i liječeni u selima.

Nakon oslobođenja Donjeg Lapca i Srba februara 1942, počeo je stizati sve veći broj ranjenika na područje kotara. Zbog toga se hitno pristupilo organizaciji zdravstvene službe i otvaranju partizanskih bolnica. Bolnice i ambulante najčešće su otvarane u zgradama osnovnih škola, žandarmerijskih stanica i popovskim kućama. U općini Srb u početku ustanka otvorena je prva ambulanta u popovoj kući. Tu je bilo smješteno nekoliko ljudi koji su svi izranjavani uspjeli pobjeći s bezdana na Kuku više Lapca i Jasenovače. Ka-,

41 Podatke dao Petar Obradović iz Donjeg Lapca.
42 **Čuva** se **u Muzeju revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu.**

snije je ambulanta preseljena u školsku zgradu Begluci. Prilikom likvidacije talijanskog garnizona u Donjem Lapcu 27. II 1942. poginulo je 17 boraca, a bilo je i ranjenih boraca, pa su oni smješteni u žandarmerijsku stanicu i u kuću Save Đukića.

U prvoj polovini 1942. otvoreno je nekoliko partizanskih bolnica i to u Dobroselu, Doljanima, Gornjem Lapcu, Oraovcu, Birovači, Mišljenovcu, Nebljusima, Pirovištu i Buševiću. U lapačkom Zegaru demontirana je kuća Ivana Vidakovića i prevezena u Gornji Lapac za bolnicu. Izgrađena je i bolnica na Kamenskom. U martu 1942. izgrađena je baraka u šumi kod Rirovišta, u koju su bili smješteni ranjenici, ali ne za dugo jer već u maju 1942. godine izgrađena je bolnica u Dobroselu, kod izvora Trolokve, pa su ovi ranjenici preseljeni na Kamensko i Trolokve.

Zbog čestog bombardiranja općinskih centara i sela u kojima su se nalazile partizanske bolnice, a naročito poslije likvidacije talijanskih garnizona u Donjem Lapcu i Srbu, hitno je evakuisana bolnica iz Donjeg i Gornjeg Lapca na Kamensko i Bijele Potoke. Na Kamensko je preseljena i bolnica iz Krbavice.

Za područje kotara Donji Lapac 1942. formirana je Kotarska zdravstvena komisija od 3 člana (Boja Balać Tišma, Manda Obradović i Dušan Rašeta Šabrakov).

Otvaranje i snabdijevanje bolnica u Dobroselu

Komanda 2. ličkog područja u suradnji s Komandom mjesta Donji Lapac i uz veliku pomoć NOO-a Dobroselo, preuzele su otvaranje prve partizanske bolnice u dobroselskoj školi. Izrađen je plan snabdijevanja i obezbjeđenja bolnice od 25 do 30 ranjenika. Međutim, u proljeće 1942. pristizao je sve veći broj ranjenika pa su ispražnjene kuće Luke Kolundžije, Nevenke Medić i Jove Tizića za smještaj ranjenika. Kasnije je dio ranjenika raspoređen i po ostalim kućama. Kuća Dane Jazića Ićana uređena je za perionicu veša, zavoja i posteljine. Za snabdijevanje ranjenika i osoblja izrađena je i tablica sledovanja: kruha 800—1000 grama, mesa 0,20 kg, pasulja — 0,15 kg, krumpira 0,30, masti 0,04 kg, mlijeka 0,5 litre, jaja 2 kom. To je bila samo orijentaciona tablica koja se iz opravdanih razloga nekada mijenjala na niže, ili na više, što je zavisilo o rezultatima sabirnih akcija u narodu.

U bolnici i po privatnim kućama istovremeno se nalazilo 30—35 ranjenika. Upravnica je bila Slava Blažević. Narod je za otvaranje bolnice sakupio 230 plahta, 60 ćebadi, 70 peškira i stotine metara domaćeg platna.

Kako ova bolnica nije imala bolničarki, za novootvorenu bolnicu kod Trolokava omladinska organizacija je provela akciju kod omladinki da se dobrovoljno jave za bolničarke. Tada su se dobrovoljno za bolničarke javile: Bosa Tizić, Boja N. Beslać, Boja S. Štikovac, Mira L. Kantar, Saja S. Polovina, Sava D. Vukša (Koka), Saja M. Medić, Kosa D. Šarac.

Pored navedenih omladinki — bolničarki skoro svakodnevno se određivalo na rad u bolnicama po nekoliko žena i omladinki, tako da je u ovim bolnicama radilo oko 15—20 omladinki i žena (u perionici veša, zävoja, krevetne posteljine dok je jedan broj žena radio i u bolničkim kuhinjama). Glavna kuharica u bolnici Dobroselo bila je Štikovac Đure Anka. Za vrijeme postojanja bolnice u dobroselskoj školi narod je davao dnevno slijedeće količine

hrane: kruha 50 kg, mesa 10 kg, mlijeka 25 litara, pasulja 7,5 kg, kajmaka 15 kg, masti 2 kg, jaja 50 komada, sira (base) 7,5 kg.

Poslije izgradnje bolnice kod Trolokava davanja su bila znatno veća. Najmanje jednom nedjeljno organizirana je posjeta ranjenicima.

Kod Trolokava, u šumi iznad Dobrosela, izgrađena je još jedna bolnica s pratećim objektima.[43] Mjesni NOO Dobroselo za izgradnju bolnice organizirao je radnu brigadu. U bolnicu su primljeni prvi ranjenici početkom augusta 1942. Omladina i pioniri su prikupljali izgorjele čavle, 25 ljudi je sjeklo i donosilo građevinski materijal, a gradnju su izvodili seoski majstori (tesari, zidari, stolari i bravari): Milan Stević, Simo Kantar Segan, Ilija Medić, Gojko. Vukša, Žarko Stević, Milan Štikovac, Jovo Štikovac, Ilija Polovina, Lazo Milanović, Stevan Kantar, Jovo Medić i Jovan Beslać.

Bolnica je mogla primiti na liječenje do 80 ranjenika, a imala je operacionu salu, ambulantu, stambene prostorije za osoblje, skladište i sanitetsko-higijenski čvor. Bila je maskirana odgovarajućom bojom. U bolnicu je povremeno dolazila kirurška ekipa s kirurgom dr Francom Kleinhappelom.

U dobroselskim bolnicama liječili su se i ranjenici s područja sjeverne Dalmacije, a u ljeto 1942. bolnice u Dobroselu primile su na liječenje i veću grupu ranjenika iz operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ. Prema izvještaju Sanitetskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske od 31. VII 1943, u partizanskoj bolnici broj 1 Dobroselo bilo je 40 pokretnih ranjenika.

U nedostatku sredstava, a naročito opreme, služila su priručna sredstva napravljena u radionicama. Tako su se za uništavanje ušiju, stjenica i druge gamadi upotrebljavala tzv. partizanska burad u kojima se vršilo šurenje odjevnih predmeta i posteljine. Partizanska burad bila su najefikasnija za uništavanje ušiju koje su prenosile tifus.

Za vrijeme epidemije pjegavog i trbušnog tifusa, u prvoj polovini 1943. godine, nigdje se nije moglo nabaviti lijekova protiv te opake bolesti. Na području kotara Donji Lapac od tifusa je umrlo, kako smo već rekli, 698 ljudi. Organizirane su karantene od kojih je najveća bila u kući Darinke Mileusnić u Donjem Lapcu. Bilo je nekoliko slučajeva u Donjem Lapcu da su ljudi zbog visoke temperature skakali u otvorene bunare, pa je Mjesni NOO naredio da se na bunare postave poklopci s katancima.

Razvoj kulture i prosvjetne djelatnosti

NOO-i su se konstantno brinuli za razvoj prosvjete i kulture. Već u prvim mjesecima ustanka odvijao se raznovrstan kulturno-prosvjetni rad. Glavni nosioci kulturnog i prosvjetnog rada bili su vojne jedinice, NOO-i i ostale organizacije NOP-a. U kasnijem periodu organizaciju kulture i prosvjete koordinirali su prosvjetni odjeli ZAVNOH-a, prosvjetni organi Okružnog NOO-a za Liku i prosvjetni odsjeci kotarskog i općinskih NOO-a Donjeg Lapca. Sektor za kulturu i prosvjetu brinuo se za djelatnost diletantskih kulturno-umjetničkih družina, o otvaranju csnovnih škola, analfabetskih tečajeva i kurseva.

Značajnu ulogu na širenju kulture imale su diletantske putujuće družine, od kojih je prvu formirala Komanda ličkog područja. Za 4 mjeseca na području Like družine su u 48 sela dale 62 priredbe pred 37.000 gledalaca.

43 Po projektu građevinskog tehničara Đure Polovine.

Aprila 1942. iz Zagreba je na slobodno područje Like došla grupa glumaca. Prvi put je nastupala na proslavi 1. maja 1942. u Korenici. U selu Doljanima osnovana je 25. VI 1942. kazališna družina »August Cesarec«. Intenzivnu kulturno-umjetničku djelatnost ova grupa razvila je na oslobođenom području Like, a posebno na području Donjeg Lapca, Korenice i Otočca.

Glavne smjernice za rad u osnovnim školama izradio je PK SKOJ-a za Hrvatsku u Uputstvu za odgojno-obrazovni rad s najmlađim generacijama. Prema Uputstvu djeca su dijeljena u niža i viša odjeljenja. U niža odjeljenja upisivani su potpuno nepismeni pioniri, a u viša oni koji su prije rata završili jedan ili dva razreda osnovne škole. U nižim odjeljenjima učilo se pisati, čitati i četiri osnovne računske operacije, a u višim odjeljenjima ponešto geografije, povijesti i prirodopisa. Djecu se učilo i odgajalo u duhu ljubavi prema otadžbini, Titu, Partiji i odanosti NOB-i. U toku 1943. na području kotara Donji Lapac otvoreno je 15 osnovnih škola.

U kotaru nije bilo stručnih učitelja pa se za učitelje postavljalo pismenije i školovanije osobe s osnovnom, srednjom ili nekoliko razreda srednje škole. U Mišljenovcu je tako radio raniji učitelj Dušan Opačić sa završenom osnovnom školom. U osnovnoj školi Donji Lapac prva učiteljica je bila Mara Divjak-Tadić, u školi Zaklopac — Smilja Rašeta Zeželj, u Beglucima — Dragica Filipović, u Ponorcu — Vukica Gnjatović Lasić. U ostalim školama područja kotara Donji Lapac radili su: Mileva Rađenović, Marica Ciganović, Draga Kalinić, Draga Rađenović, Smilja Rašeta Smilješa i Mirko Ugrica.

U prvom periodu predavalo se na osnovu starih udžbenika, a kasnije je organizirano štampanje novih udžbenika.

Osamnaestog jula 1943. u selu Kozjanu kod Korenice održana je konferencija učitelja svih srezova Like. Doneseni su značajni zaključci poslije kojih je otpočeo znatno intenzivniji rad. Devetnaestog novembra 1943. održana je konferencija učitelja u Podlapači s pročelnicima za prosvjetu kotarskih NOO-a na području Like. Raspravljano je o potrebi organiziranja osnovnih škola u svim slobodnim selima, o stvaranju nastavnih programa, nabavci udžbenika i drugog školskog pribora te o otvaranju analfabetskih tečajeva za odrasle.

U cilju stručnog osposobljavanja učitelja, koji su bili pretežno bez odgovarajućih škola, ZAVNOH i Okružni NOO za Liku organizirali su nekoliko tečajeva. Tokom marta i aprila 1944. održana su 4 učiteljska tečaja (u Korenici s 33 polaznika, na Udbini s 20 polaznika, u Mogoriću i u kotaru Gračac).

Upravno razgranavanje organa narodne vlasti

Ova etapa počinje od 3. zasjedanja ZAVNOH-a, održanog 8. i 9. maja 1944. u Topuskom i traje sve do konačnog oslobođenja naše zemlje, tj. do 15. V 1945.

Osnovna karakteristika NOO-a u ovom razdoblju je njihovo daljnje povezivanje u čvrsti organizacioni sistem narodne vlasti, uzdizanje njihove unutrašnje organizacione strukture na viši stepen, a u cilju osposobljavanja i preuzimanje težih i složenijih zadataka koje je razvoj NOP-a' pred njih svakodnevno sve više postavljao.

Treće zasjedanje ZAVNOH-a u Topuskom 1944. predstavljalo je novi poticaj **u** razvoju i jačanju organa narodne vlasti. Od tada se NOO-i vrlo inten-

zivno razvijaju kao organi državne vlasti, a to je znatno pojačavalo i njihovu stabilnost. Iz izvještaja o organizacionom stanju NOO-a u Hrvatskoj podnesenog na 3. zasjedanju ZAVNOH-a, vidljivo je da je široko razgranata mreža NOO-a na ovom području bila najčvršća i da su rezultati njihovog rada, pored svih navedenih teškoća, bili veoma značajni za uspješno vođenje NOB-e. Na 3. zasjedanju ZAVNOH-a, pored ostalih normativnih akata, donesena je i posebna Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO-a.[44]

NOO-i su od tada ne samo »de facto, već i de iure«, organi državne vlasti kada se u diskusiji, pored ostalog, istaklo — »Mi smo danas država«, a to znači da naš rad i naši postupci stoje pod većom kontrolom i da imamo veću odgovornost za svaki naš akt.[45]

U vrijeme 3. zasjedanja ZAVNOH-a NOO-i u svim oslobođenim krajevima, a što znači i na području kotara Donji Lapac, pored svih teškoća i nedostataka u radu, bili su sasvim sposobni da postanu pravi i istinski nosioci državne vlasti. To su pogotovo u praksi mogli brzo postati NOO-i na području kotara Donji Lapac jer su izrasli na velikim borbenim tradicijama i svestrano podržavani i pomagani od strane naroda u borbi za oslobođenje naše zemlje.

Podjela rada unutar NOO-a

Vrlo prošireni zadaci i sve složenija problematika NOO-a u borbi za izgradnju nove države, tražili su i izmjene dotadašnje organizacione strukture NOO-a. Pored konstituisanja plenuma i izvršnih odbora, radi lakšeg izvršavanja grupiranih poslova, organizirani su odjeli po granama. Na čelu odjela bili su pročelnici koji su bili i članovi Izvršnog odbora. Paralelno, kako su se razni zadaci sve više povećavali, odjeli su popunjavani sa sve većim brojem stručnih lica i pomoćnog osoblja. Za svoj rad pročelnici su odgovarali NOO-u čiji su bili članovi.

Pri seoskim i mjesnim NOO-ima nisu organizirani odjeli ili odsjeci. U njima su, pored predsjednika, tajnika i blagajnika, pojedini odbornici bili zaduženi po sektorima. U kotarskim i općinskim NOO-ima, pored odjela ili odsjeka, bilo je tajništvo koje je objedinjavalo administracionu i upravnu funkciju NOO-a. Tajništvo je pripremalo materijale za plenarne sjednice, vodeći računa o međusobnoj suradnji između odjela kao i angažiranju ostalih političkih organizacija na pružanju pomoći u izvršavanju zadataka NOO-a. Seoski NOO-i su imali direktnu odgovornost prema narodu koji ih je birao i kojem su na zborovima birača polagali račun o radu, i odgovornost prema višim NOO-ima.

Viši NOO-i pružali su svestranu stručnu i drugu pomoć mjesnim i općinskim NOO-ima. Pomoć je pružana pismenim uputstvima, instrukcijama, savjetima instruktora, a naročito organiziranjem raznih savjetovanja, seminara ili konferencija i kraćih kurseva.

44 ZAVNOH, Zbornik dokumenata, 1944/11, str. 341. do 365.
45 Govor dr Leona Geršković na Plenumu Okružnog NOO-a za Kordun, održanom 20. V. 1944. HAK, i. ONOO za Kordun, 2/364.

Upis zajma narodnog oslobođenja

U cilju jačanja ekonomsko-financijske baze i za uspješnije daljnje vođenje NOB-e, Uredbom Izvršnog Odbora AVNOJ-a, od 15. I 1943. godine, raspisan je zajam narodnog oslobođenja u iznosu od 500,000.000 dinara. Od te svote ZAVNOH je za područje Hrvatske raspisao dio ovog zajma u iznosu od 150,000.000 dinara na 10 godina uz 3% kamata.

Unatoč teškim ekonomskim prilikama svi NOO-i na području kotara Donji Lapac odigrali su vrlo značajnu ulogu u vođenju ove veoma značajne akcije. Do 29. XI 1944. godine na području kotara Donji Lapac upisano je 400.800 dinara, a na području čitave Like ukupno: 2,770.900 dinara.

Akcija za upis zajma narodnog oslobođenja trajala je do kraja rata. Mnogi stanovnici kotara upisivali su zajam nepovratno, a isto tako mnogi su primljene obveznice poklanjali Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac, a neki i CK KP Hrvatske kao i drugim ustanovama.

Pripreme za obnovu

U drugoj polovini 1944. svi NOO-i na području Like, po direktivama viših organa narodne vlasti, počeli su planirati buduće zadatke i radne akcije za obnovu opustošene zemlje. U novembru i početku decembra 1944. bili su formirani i odjeli za obnovu pri svim kotarskim NOO-ima.

Kotarski NOO Donji Lapac svestrano se pripremao za obnovu ratom poharanog područja. Skoro u svakom selu pri seoskom NOO-u organizirani su građevinski odsjeci (ili komisije) koji su pripremali planove (pod rukovodstvom Odjela za obnovu pri Kotarskom NOO-u Donji Lapac).

Organizacija narodnih sudova

Partizansko sudstvo koje je izraslo iz nužnih potreba regulisanja odnosa među ljudima i kažnjavanja švercera, kriminalaca, zločinaca, petokolonaša, te drugih agenata i protivnika NOP-a, sve do druge polovine 1943. nije rješavalo sporove na osnovu utvrđenih zakona ili drugih normativnih akata, nego samo na osnovu moralnih normi i konvencija koje je svojim razvojem nosila revolucionarna snaga naroda, na čelu s KPJ.

Novo partizansko sudstvo proizlazilo je iz narodnih potreba za zaštitom ljudskih života i pravde. O osnovnim principima sudstva u NOR-u Moša Pijade je napisao: »Postojalo je jedno narodno: običajno ratno i ustaničko pravo, koje je čitavo bilo izraženo sa jednim velikim principom, koji nije bio obuhvaćen i fiksiran u paragrafima, ali koji je živ i bio stvaran u svakom aktu narodnih vlasti. Zatim, i principom, da je zakonito samo ono, što pomaže interesima NOB-e, a da je nezakonito sve ono, što je štetno za NOP. Sam taj veliki princip, koji je iznikao iz zakona, NOB-e, kao prirodno sastavni dio vlasti, bio je dovoljan, za besprijekorno funkcioniranje svih naših organa vlasti, u najtežim godinama oslobodilačkog rata«.[46]

46 Moša Pijade, Izabrani govori i članci, Kultura, Beograd 1948. str. 36.

Uporedo sa razvojem i učvršćivanjem organa narodne vlasti tekao je i proces razvitka partizanskog sudstva, doživljavajući razne izmjene, miješajući kompetencije s vojnim sudovima i mijenjajući nazive sudstva. Tokom 1942. u radu vojnih i civilnih sudova postepeno se vrše razgraničavanja kompetencija. Tada viši forumi vojnih i civilnih vlasti počinju donositi uputstva za rad sudova. U Biltenu Vrhovnog štaba NOV-e broj 12—13 za decembar 1941. i januar 1942. godine, vrhovni komandant naređuje štabovima partizanskih odreda i proleterskih brigada: »da ukoliko to već nisu učinili, odmab formiraju posebne vojne sudove od 3 člana pri svojim štabovima. Prema ovoj naredbi, izvršeno je ne samo odvajanje vojnih od civilnih sudova, već i razgraničavanje kompetencija, odnosno nadležnosti za njihov rad. Prema naredbi u nadležnosti vojnih sudova spadali su krivična djela špijunaže, izdaje, dezerterstvo, pljačka (naročito iz zemunica) i ometanje vojnih jedinica pri izvršavanju njihovih zadataka. Za navedena djela, sudili su samo vojni sudovi i to, kako vojnim, tako i civilnim licima«.[47]

U drugoj polovini 1943. godine pri NOO-ima se javljaju stalna sudska vijeća. Tada je unutar svakog seoskog, općinskog, kotarskog i okružnog NOO-a bio formiran sud, odnosno sudsko vijeće od 3 člana.

Prvim Uputstvom ZAVNOH-a o organizaciji i radu narodnih sudova pri NOO-ima od 2. augusta 1943. i drugim Uputstvom od 22. XII 1943. godine, doneseni su opširni propisi o organizaciji i djelatnosti sudova na oslobođenom području.

Formiranje Kotarskog narodnog suda Donji Lapac

U skladu s Uputstvima ZAVNOH-a kao i direktivama Okružnog NOO-a za Liku, u drugoj polovini 1943. formiran je Kotarski narodni sud Donji Lapac. Za predsjednika je imenovan Mile Dražić, tadašnji tajnik Kotarskog NOO-a, a za ostala dva člana sudskog vijeća Pajo Vidmar, član Izvršnog odbora Kotarskog NOO-a i Dude Divjak, predsjednik Općinskog NOO-a Donji Lapac (Kotarski narodni sud formiran je u Ondiću, selu ispod Krcane, općina Udbina).

Sudski odjel Okružnog NOO-a za Liku u aprilu 1944. organizirao je sudski kurs koji je trajao od 20. IV do 4. V 1944. godine. Na kursu je bilo pet tajnika kotarskih NOO-a i 15 tajnika općinskih NOO-a s područja Like. Program kursa bio je slijedeći: proučavanje odluka I i II zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a, proučavanje svih direktivnih akata i uputstava o organizaciji i radu sudova dobivenih od Okružnog sudskog odjela za Liku, proučavanje uputstava o vođenju postupka kod sudova, koja je izdao sudski odjel. Obrađivana je i sudska praksa, a naročito o pitanjima porodičnog, zadružnog, nasljednog, bračnog, obligacionog, stvarnog i krivičnog prava. Posebna pažnja posvećena je krivičnom pravu i vođenju krivičnog postupka. Predavači su bili: Ivan Pirker, Gojko Polovina i Stevo Rapajić. Presuda se morala sastojati od tri dijela: uvoda (preambule), dispozitiva (vrste i visine kazne) i obrazloženja zašto je neka osoba kažnjena, s uputom o roku za ulaganje žalbe.

Sudovi su, inače, dobivali direktive da građanske lakše sporove rješavaju izmirivanjem zavađenih stranaka. Pored ostalih pravnih principa, primjenji-

47 Zbornik NOH-a, tom 2, knj. 1, strana 135.

vao se i princip da sudovi prvenstveno štite interese onih osoba koje su stradale u ratu. Bilo je dosta sporova oko prisvojene stoke od izbjeglica.

Presudu nižih sudova mogao je preinačiti samo viši sud na temelju žalbe, odnosno ulaganja priziva. I u toku rata postojali su prekluzivni rokovi za ulaganje žalbe ili nekog prigovora koji se nije smio prekoračiti.

U toku rata na području kotara nije postojala institucija javnog tužilaštva, a nije bilo ni advokata.

Iz izvještaja o radu Sudskog odjela Okružnog NOO-a za Liku od 8. maja 1944. godine, upućenog ZAVNOH-u, pored ostalog, kaže se:

»Na teritoriji kotara Donji Lapac, narodni sudovi nisu mogli redovno raditi, pošto je cijeli kotar okupiran. Jedan dio naroda nalazi se na okupiranom području, drugi na slobodnom području Like, a treći na slobodnom području Bosne. Nemamo tačnih podataka o sporovima, ali ukoliko se oni dešavaju, njih rješavaju mjesni NOO-i, koji se nalaze sa narodom. Najčešće se postižu sporazumi i nagodbe. Na teritoriju ovog kotara ima veći broj krađa, osobito u Dobroselu, općina Doljani, odakle su okupatori odveli sav narod. Krađe iz skloništa su dosta česte, ali zbog okupacije čitavog teritorija, istragu je za sada nemoguće sprovoditi. Većinu krađa vrše četnici, koji se nalaze u službi okupatora. Kotarski sud Donji Lapac presudio je jedan lakši slučaj krađe, kada je počinitelja izveo na oslobođeni teritorij sa neoslobođenog, kaznio ga i uputio u logor na izdržavanje kazne«.[48]

Članovi NOO-a koji su poginuli vršeći časno svoju dužnost

Iz općine Donji Lapac[49]

Mara Zunić, član plenuma Kot. NOO-a Donji Lapac i Okr. NOO-a za Liku, Gojko Popović, član Općinskog NOO-a Donji Lapac, Branko Rašeta (Perešin), član Mjesnog NOO-a Donji Lapac, Bogdan Rašeta (Barabin), član Mjesnog NOO-a Nebljusi, Slavko Cučak, član Mjesnog NOO-a Nebljusi, Đuro Popović, član Mjesnog NOO-a Nebljusi, Pejo Delić, član Mjesnog NOO-a Birovača, Petar Burmudžija (Dolina), član Mjesnog NOO-a Birovača, Miloš Đukić, član Mjesnog NOO-a Oraovac, Milan Opala i Jandre Zobenica, članovi Mjesnog NOO-a Kestenova Korita.

Iz općine Doljani:[60]

Mito Medić, i Rade Pajić, članovi Mjesnog NOO-a Doljani, Rade Medić, član. Mjesnog NOO-a Brezovac, Mile Beslać, Nikola Šarac i Mane Skrbić, članovi Mjesnog NOO-a Dobroselo.

Iz općine Srb:[51]

Milan Mandić, član prvog Kotarskog NOO-a Donji Lapac, iz Dabašnice, Ilija Rađenović, član Općinskog NOO-a Srb, iz Gornjeg Srba, Jovan Rađenović, član Mjesnog NOO-a Gornji Srb, Pajo Copić, Đuro Dubajić i Jovo Keča,

48 Izvještaj Okružnog NOO-a za Liku, od 8. V 1944. godine, upućen Sudskom odjelu ZAVNOH-a, HAK, k. 7.

49 Izjave: Milana Majstorovića, Miće Medića i Dragana Vukše, kao i pismo sa spiskovima Spase Stikovca. od 26. III 1981. iz Novog Sada.

50 Izjave: Milana Majstorovića, Miće Medića i Dragana Vukše, kao i pismo sa spiskovima Spase Stikovca, od 26. III 1981. lz Novog Sada.

51 Izjave: Voje Mileusnića, Miloša Rašua, Boje Vojvodić i Jellce Bujić.

članovi Mjesnog NOO-a Donja Suvaja i Dragan Jovanić i Milan Đukić, članovi Mjesnog NOO-a, Gornja Suvaja, Pajo Lajić, član Mjesnog NOO-a Neteka i Ilija Zorić, član Mjesnog NOO-a Osredci.

Iz općine Kestenovac:

Petar Komljen, član Mjesnog NOO-a Kalati.

Milan Đumić

Komande mjesta Donji Lapac i Srb tokom NOB-e

Razvojem narodnooslobodilačke borbe stvarala se i slobodna teritorija na kojoj je bilo potrebno obezbijediti red i mir, a za to nisu imale zbog svojih operativnih zadataka, mogućnosti operativne jedinice. Radi uspostavljanja reda i mira, već u februaru 1942. godine donesena je odluka o formiranju komandi područja i komandi mjesta na slobodnoj teritoriji. U Hrvatskoj prve komande mjesta formirane su tokom marta 1942. upravo na oslobođenom području kotara Donji Lapac. Komanda mjesta u oslobođenom Srbu formirana je oko 28. marta 1942. Komande područja formirane su u Lici u jesen 1942. Komande područja obuhvaćale su teritoriju dvaju, triju i više bivših kotareva dok su komande mjesta obuhvaćale uglavnom teritoriju jedne općine. Komande mjesta Donji Lapac i Srb bile su podčinjene Drugom ličkom području kada je ono formirano, a do momenta formiranja bile su podčinjene komandi jedinice koja je oslobodila mjesto, te Komandi ličkog područja. Komande 2. ličkog područja obuhvatala je tokom NOB-e kotar Gračac, Udbinu i Donji Lapac. Prve komande mjesta uspostavljene su naredbom komandi operativnih jedinica, dok je komanda područja davala zadatke, postavljala i smjenjivala kadar.

Općine Donji Lapac i Srb pripale su administrativno i teritorijalno pod donjolapački kotar, pa je zato i teritorija ovih dviju komandi mjesta pokrivala taj teritorij i bila usko vezana na suradnju s organima NOP kotara i općina, a naročito u održavanju reda i mira i čišćenja iste od ostataka neprijatelja. Komande mjesta Donji Lapac i Srb bile su prve komande mjesta u Hrvatskoj. Primale su često zadatke od operativnih jedinica, kotarskih NOO, a kasnije i Komande 2. ličkog područja.

Komande mjesta Donji Lapac i Srb imale su po formaciji: komandanta mjesta, komesara, obavještajnog oficira, ekonoma i komandira čete, odnosno voda. U početku pri komandi mjesta je bio vod naoružanih vojnika, a proširenjem slobodne teritorije formirala se i četa koja je više puta stupala u borbu s ustaško-četničkim diverzantima. Cjelokupni sastav komandnog i boračkog kadra bio je prvenstveno iz operativnih jedinica, tj. od političkih i vojnih rukovodilaca koji su bih ranjavani ili oboljeli, a što je dovodilo do čestih smjena komandnog kadra jer su se nakon oporavka i ozdravljenja ovi borci opet vraćali u svoje jedinice.

U Komandi mjesta Donji Lapac bili su tokom NOB-e na dužnosti komandanta slijedeći:

Kojica Blanuša iz Kruga (Pirovište), od 1. III 1942. do aprila 1943,
Jovo Plećaš[1] iz Bruvna, od aprila 1943. do jula 1943,
Bogdan Miljuš, od jula 1943. do konca augusta 1943,
Dušan Ćosić iz Mekinjara, od konca augusta 1943. do konca novembra 1943.
Đuro Suša iz Gračaca, od konca novembra 1943. do 17. I 1944-
Milan Trkulja iz Jošana, od 17. I 1944. do marta 1944,
Perica Krtinić[2] iz Bruvna, od marta 1944. do juna 1944. i
Dujo Batinica iz Kunovca, od novembra 1944. do oslobođenja.

Komesari su bili:

Stevo Obradović iz Mišljenovca, od 3. marta 1942. do jeseni 1942, Dušan Zorić Bakin iz Osredaka, od jeseni 1942. do 23. aprila 1943, Mićo Medić iz Doljana, od 23. aprila 1943. do 17. januara 1944, Nikola Divjak iz Donjeg Lapca, od 17. januara 1944. do jula 1944, Pejo Obradović iz Mišljenovca, od ljeta 1944. do novembra 1944. i Petar Hinić iz Debelog Brda, od novembra 1944. do oslobođenja.

Komandiri čete pri Komandi mjesta Donji Lapac bili su: Jovica Štikovac iz Dobrosela, Stevo Štikovac iz Dobrosela, Dušan Medić iz Zaklopca i Rajko Komadina iz Mutilića.

Komesari čete u istoj komandi su bili: Jovo Grković od Udbine, Savo Drča iz Brotnje, Simo Pavković iz Osredaka i Danić Repac iz Štrbaca.

Komandiri vodova u četi ove komande su bili: Marko Medić iz Doljana, Branko Mudrinić[3] iz Zaklopca i Milutin Vukša iz Dobrosela.

Komanda mjesta Srb formirana je 28. marta 1942. nakon oslobođenja od Talijana koji su držali Srb šest mjeseci. Nakon oslobođenja Srba operativna komanda je formirala Komandu mjesta Srb u kojoj su komandanti bili: Milan Đumić od 20. marta, do 20. maja 1942. godine, Dušan Bursać,[4] od 20. maja do juna 1942, Milan Tankosić[5] iz Dugopolja, od juna 1942. do novembra 1942, Drago Ožegović iz Neteke, od novembra 1942. do marta 1943, Mićo Medić iz Doljana, od marta 1943. do 23. aprila 1943, Dušan Ćosić iz Mekinjara, od 23. aprila 1943. do konca augusta 1943. i Bogdan Miljuš od augusta 1943. do decembra 1943. i Milan Trkulja do 17. januara 1944.

Komesari su bili: Drago Ožegović iz Neteke, Milan Đumić iz Srba, Milojko Ćuk iz Zrmanje i Nikola Divjak iz Donjeg Lapca.

Obavještajni oficir pri Komandi mjesta Srb bio je za vrijeme cijelog rata Rade Damjanović Vrabac iz Gornjeg Srba, njegov pomoćnik Simo Lukić iz Kupirova, komanddir čete pri Komandi mjesta Srb bio je Jovo Šijan iz Potkraja, a poslije njega Dušan Mišković, iz Kupirova. Obavještajni oficir komande u D. Lapcu bio je Mića Dragičević.

Komanda mjesta je bila vojni organ koji je obezbjeđivao sigurnost i red na slobodnoj teritoriji, stalno pratila pokrete neprijatelja i stupala u borbu s njim, hapsila i saslušavala diverzante, špijune, švercere i sve druge koji su nanosili štetu NOB-i. Teže slučajeve sprovodila je na daljnje postupke Komandi 2. ličkog područja. Pronalazila je i hapsila dezertere iz operativnih jedinica i sprovodila ih u njihove jedinice.

1 Ratni vojni invalid bez noge.
2 Poginuo u Istri 1945.
3 Uhvatili ga i strijeljali četnici u Gračacu 1944.
4 Poginuo u toku NOR-a.
5 Umro poslije rata.

Donji Lapac 1943. Vijećnici Hrvatske na putu za **Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu.**

Ekonomat pri Komandi mjesta[6] vodio je računa o snabdjevenosti Komande mjesta i njene jedinice, vršio konfiskaciju i rekviziciju u suglasnosti s općinskim NOO, otimanje i spremanje ljetine ispred neprijatelja, izvlačenje i spremanje plijena iz novooslobođenih mjesta. NOO-i su hranu, odjeću i obuću predavali komandama mjesta koje su robu i materijal predavale Komandi 2. ličkog područja ili direktno operativnoj jedinici koja je bila na njihovom području.

Komanda mjesta Donji Lapac, pored navedenih dužnosti, imala je na svom teritoriju smještenu bolnicu u Dobroselu i bolnicu u Bijelim Potocima. Na području Kamenskog bila je smještena radionica za popravak oružja, radionice odjeće i obuće. Pilana i mlin, također su radili za potrebe NOB-e.

Oficirska škola je bila smještena na području Komande mjesta Donji Lapac pa je ova i nju morala obezbjeđivati i brinuti se o njenom snabdijevanju odjećom, obućom, hranom, ogrjevom i ostalim. Komanda mjesta je morala u šumi Kamensko izgrađivati zemunice za smještaj hrane i ostalog materijala koji je bio potreban za NOB-u.

Na teritoriji Komande mjesta Donji Lapac bio je formiran radni bataljon. Bataljon je imao stalno zadatak: rušenje puteva, izradu zemunica, spremanje žita ispred okupatora, vršidbu i spremanje u zemunice, evakuaciju ratnog plijena iz oslobođenih mjesta. Sve je to Komanda mjesta sa četom svojih boraca morala da obezbijedi i osigura. Osim toga Komanda Donji Lapac imala je 1942.

6 Komanda mjesta Srb u to vrijeme pripojena Komandi mjesta Donji Lapac.

i 1943. godine na svom području više centralnih ustanova NOP-a Hrvatske i ličkog okruga.

Na području Komande mjesta Srb bilo je više ušurskih mlinova u kojima je mljeveno žito za potrebe stanovništva od kojeg je uziman ušur za potrebe NOV. Na njezinom području bio je Omladinski radni bataljon koji je odigrao vrlo važnu ulogu prilikom evakuacije plijena s teritorija na kojima je kapitulirala talijanska vojska (Benkovac, Kistanje i Pađene). Na tom su području djelovale četničke snage od kojih je trebalo otimati i izvlačiti plijen na oslobođenu teritoriju. Radni bataljon je vršio stalne akcije s radnim jedinicama na području Donjeg Lapca i Korenice.

Komanda mjesta Srb izgrađivala je zemunice za smještaj hrane, odjeće, obuće i ostalog. Obezbjeđivala je narod i omladinu prilikom rušenja pruga, puteva i mostova.

Komanda mjesta Srb je odigrala važnu ulogu pri obezbjeđenju radnog bataljona prilikom izvlačenja plijena s područja koje su kontrolirale četničke snage iz Knina. Saradnja Komande mjesta s NOO, i ostalim organizacijama NOP-a bila je vrlo uska i svakodnevna, tako da se sve što se radilo međusobno dogovaralo. Komanda mjesta je u suglasnosti s NOO vršila mobilizaciju ljudstva, stoke i zaprežnih vozila. U slučaju neprijateljske ofanzive Komanda je uz punu suglasnost NOO vršila evakuaciju stanovništva i stoke u određenim pravcima i obezbjeđivala zbjegove. S NOO-ima vođena je briga o zbrinjavanju porodica poginulih boraca i siromašnih porodica čiji su hranioci otišli u NOB-u. Vodila je brigu i imala pregled smještaja operativnih jedinica, bilo da su stacionirale ih prolazile preko teritorije. Nakon formiranja Komande područja, Komande mjesta Donji Lapac i Srb pripale su pod komandu Drugog ličkog područja.

Komande mjesta su sprovodile u Komandu 2. ličkog područja neprijatelje NOB-e, viškove hrane, odjeće i obuće. Komande mjesta morale su voditi brigu 0 obezbjeđenju svih političkih i vojnih delegacija koje su se kretale preko njenih područja. Ovo je naročito došlo do izražaja u vrijeme njemačke okupacije donjolapačkog kotara, kada su jedinice njemačke legionarske 373. divizije držale komunikaciju Bihać—Donji Lapac—Srb—Knin. U prelazima delegacija 1 naroda iz Bosne u Hrvatsku i obratno preko ove komunikacije učestvovale su često i komande mjesta Srb i Donji Lapac.

Jovo Rašeta

Revolucionarni rad omladine Donjeg Lapca uoči rata i u NOB-u

Prije drugog svjetskog rata rijetki su bili oni koji su bili u mogućnosti da školuju svoju djecu. Izuzev pojedinaca trgovaca i službenika, drugi nisu imali mogućnosti da poslije završenog osnovnog školovanja šalju svoju djecu na dalje obrazovanje. Omladina koja se školovala van mjesta, dolazila je za vrijeme raspusta u kontakt s omladinom sela.

U Donji Lapac je dolazio manji broj omladinaca na praksu i tako se miješao i dolazio u dodir s činovništvom. Među činovnicima je bilo pojedinaca s naprednim shvatanjima i idejama, pa čak i komunista, što nije ostalo bez uticaja na praktikante. U mjestu je bilo i onih najsiromašnijih koji su služili kod pojedinih gazda, što je također imalo uticaja na formiranje revolucionarne svijesti.

Početkom izgradnje Unske pruge najveći dio odrasle omladine odlazi na rad i obavlja najteže fizičke poslove, uz vrlo malu zaradu. Bilo je i takvih koji su bili više nego mladi i fizički nedorasli ovom napornom poslu, ali su prihvatali sve poslove da bi se prehranili.

Najznačajniju ulogu u zbližavanju i širenju naprednih ideja kod omladine imali su omladinci koji su se školova u učiteljskoj školi u Banjoj Luci: Branko Stijelja, Žarko Bajić, Branko Šarac i drugi.

Buđenje revolucionarne svijesti počinje se osjećati od 1936. kroz razne forme djelovanja naprednih omladinaca. Omladina se okuplja na priredbama tamburaških zborova, u pjevačkim horovima, a posebno djeluje preko sportskog nogometnog kluba »Ozeblin«.

Ovaj nogometni klub osnovan je 1927. godine. Osnivači su bili đaci školovani u Zagrebu i Bihaću, trgovci i službenici iz Donjeg Lapca. Bilo je to prvo društvo koje je osnovano u manjem mjestu, a koje je masovno okupljalo omladinu. U njega se s vremenom uključuje i veliki broj seljačke omladine. Ovo sportsko društvo, može se tvrditi, odigralo je presudnu ulogu u okupljanju i revolucionarnom vaspitanju omladine koja je dosta spremno dočekala početak ustanka 1941. U njemu su djelovali napredni omladinci, članovi SKOJ-a i Partije, kao što su: Mile Kosanović,[1] Ilija Šikić,[2] Branjo Stijelja,[3] Branko Šarac i Žarko Bajić.[4] Partija je ostvarila svoj uticaj na sportsko društvo preko svojih članova Rade Miokovića i Nikole Vidakovića, službenika u Donjem Lapcu, Jove Žunića, zanatlije, Bose Smiljanić, učiteljice i Ilije Tadića, mesara. Svi navedeni bili su aktivni članovi društva.

Bivše vlasti su osjetile napredno djelovanje društva i nastojale su svim sredstvima da ga onemoguće u radu i postojanju. Ovdje posebno treba istaći da se u društvo uključuju kao aktivni igrači i neki službenici koji su službovali u Donjem Lapcu (Ivan Marković i drugi, koji unose revolucionarne ideje među omladinu). Društvo je bilo rasadnik revolucionarnih ideja. Poseban uspjeh su imale priredbe s kratkim komadima i skečevima: »Jazavac pred sudom«, »Voda sa planine« i dr. Društvo je bilo inicijator formiranja i niza drugih sekcija kao što je tamburaški i pjevački hor. Ovaj sportski kolektiv počinje da radi i da se vezuje s naprednim sportskim društvima u drugim mjestima kao što je »Borac« iz Drvara, »Borac« iz Bosanskog Petrovca, sa sportskim društvom »Una« iz Kulen Vakufa, gdje se povezuje s naprednim studentima iz tih društava kao što je Hajro Kulenović, B. Šipka iz Bosanskog Petrovca, Vlado Kalezić, Boro Kecman i braća Bibanović.

Ovako masovna i intenzivna revolucionarna aktivnost kluba »Ozeblin« nije mogla ostati nezapažena. Društvo je stavljeno pod posebnu kontrolu vlasti. Zahvaljujući uticaju njegovih pojedinih članova, kao što je Rade Mioković i još neki, društvo uspijeva da se održi, iako ga je policija okvalificirala kao opasno za poredak. To potvrđuje nađena fotografija igrača kluba u kartoteci centralne

1 Umro 1943. godine kao sekretar KK KPH Donji Lapac.
2 Poginuo u NOB-i.
3 Poginuo u NOB-i.
4 Ubijen od ustaša 1941.

policije u Beogradu, na čijoj poleđini stoji: »Nogometni klub 'Ozeblin' Donji Lapac pod uticajem antidržavnih elemenata, komunista, i kao takvo opasno po društveni poredak«.

Kakva je bila stvarna politička uloga nogometnog kluba »Ozeblin« vidi se iz popisa njegovih članova koji su stupili u NOV 1941. godine. Članovi uprave društva: Rade Mioković, nosilac Spomenice, u toku rata predsjednik NOO za Liku, Đuro Šašić, nosilac Spomenice 1941, Jovo Zunić, sekretar općinskog komiteta KPJ. Aktivni članovi kluba: Dušan Tadić Duka — nosilac Spomenice, Mile Kosanović, sekretar kotarskog komiteta, Steviša Rašeta, poginuo kao komandant bataljona 1942. na Gračacu, Brane Stijelja, poginuo kao komesar bataljona 1942, Nikola Popović, nosilac Spomenice 1941, Ilija Popović, narodni heroj, poginuo kao komandant bataljona 1943, Žarko Bajić, ubijen od ustaša 1941, Branko Šarac, ubijen od ustaša 1941, Jandre Zunić, poginuo kao komandant bataljona 1944, Dude Divjak, nosilac Spomenice 1941, Uglješa Vignjević, poginuo u toku NOB-a kao komandir čete, Stevo Zunić, nosilac Spomenice 1941, u toku rata komesar bataljona i sekretar kotarskog komiteta, Stevo Mileusnić, nosilac Spomenice 1941, komandant bataljona i brigade, pukovnik JNA, Branko Bogunović, nosilac Spomenice 1941, omladinski rukovodilac, član TANJUG-a, novinar, Rade Rašeta, nosilac Spomenice 1941. u toku rata komesar bataljona, vojni invalid, Savo Vitas, pukovnik, nosilac Spomenice 1941, u toku rata intendant brigade i divizije, Jovo Rašeta Nenić, pukovnik, nosilac Spomenice, u toku rata komesar bataljona i brigade, vojni invalid, Boško Opačić, major, nosilac Spomenice 1941, u toku rata radio-vezista pri Vrhovnom štabu, Rade Stijelja, kapetan bojnog broda, nosilac spomenice 1941, u toku rata vezista pri Vrhovnom štabu, Đuro Dražić, kapetan I. klase, nosilac Spomenice 1941, u toku rata komandir čete, Nikola Rašeta, major, nosilac Spomenice 1941, u toku rata komandir čete, teški ratni vojni invalid, Ilija Popović Savin — nosilac Spomenice 1941, Lazo Đukić, kapetan, nosilac Spomenice 1941, ratni vojni invalid, Dušan Rašeta Šabrakov, nosilac Spomenice 1941, u toku rata predsjednik kotarskog NOO, Obrad Rašeta, komandant bataljona, pukovnik, nosilac Spomenice 1941, i Milan Popović, nosilac Spomenice 1941. i ratni vojni invalid.[5]

Na omladinu su snažno djelovale hrabre i revolucionarne ličnosti. Uticaj Partije na omladinu širio se i preko naprednih pojedinaca rođenih u tom kraju, kao što je bio Rade Duraković, viši financijski inspektor koji je zbog naprednih revolucionarnih ideja otpušten iz službe i došao u Donji Lapac kod brata. Okupljao je omladinu oko sebe, širio revolucionarne ideje, i stvarao kod omladine nezadovoljstvo kritikujući nenarodni režim i eksploataciju. Znao se približiti omladini. Njegov boravak ostavio je trajnu revolucionarnu prisutnost kod omladine.

Revolucionarni uticaj na omladinu Lapca i okoline pred rat vršio je student Milojko Majstorović koji je kao kandidat Partije biran za načelnika općine Donji Lapac. Njegov dolazak za načelnika imao je veliki uticaj na dalje organizovanje omladine. U radu s omladinom oslanjao se na pisara Danu Đukića Daću. U radu s omladinom isticao se i Pero Hajdinović.

Neki režimski ljudi iz Donjeg Lapca pristupili su 1938. formiranju omladinske organizacije »plavih košulja«, po uzoru na italijansku fašističku omladinu. Na

5 Naveo sam samo one članove uprave i aktivne igrače koji su 1941. godine stupili u NOB-u. Ostali napredni i aktivni članovi kluba koji su bili u zarobljeništvu ili su se kasnije uključili u NOB, nisu ovdje poimenično navedeni (pr. a.).

sastanak su pozvali omladinu Lapca u prostorije gostionice režimskog čovjeka. Reakcionarni dio omladine predvodio je Milan Rašeta Asker. Za organizaciju su dobili oko 20 plavih košulja s potrebnom opremom, uključujući i oružje. Za ovu namjeru doznao je Dane Đukić Daćo preko Milojka Majstorovića. Preduzete su mjere da se ovaj pokušaj spriječi. Na zakazani sastanak reakcionarne grupe nekolicine režimskih ljudi došli smo i mi u daleko većem broju, saslušali izlaganje organizatora, a zatim organizovano istupili protiv formiranja ovakve omladinske organizacije. Na sastanku smo uspjeli da ubijedimo i pridobijemo sve prisutne omladince koji su demonstrativno s nama napustili ovaj skup, a s organizatorima je ostalo samo 5 omladinaca.

Na skupu je došlo i do fizičkog obračuna, gdje je pretučen Milan Rašeta Asker. Sutradan dolazi do hapšenja nosilaca razbijanja sastanka. Uhapšeni su: Ilija Šikić, Stevo **Zunić,** Dušan Tadić Duka, Jovo Rašeta Nenić, Dane Đukić Daoo, Stevo Đukić i Ihja Popović Vicanov.

Napredna omladina biva izložena zlostavljanju i maltretiranju od žandarmerijske stanice i njenog komandira narednika Čagalja, koji se isticao u batinanju i zlostavljanju. Žandari su na veoma perfidan način sačekivali omladince u mraku i batinali. U prvom redu su maltretirali one omladince koje su imali u svojoj evidenciji kao buntovnike i napredne. Shvativši namjere žandarmerije i mi smo se dogovorili da se pojedinačno ne krećemo, bar ne noću, nego samo u grupama od četvoro pa naviše. Jedne noći u centru Donjeg Lapca dolazi do otvorenog sukoba između Ilije Šikića i komandira Čaglja i dvojice žandara koji su ga presreli i počeli ga maltretirati. Nailazeći u tom momentu, nas četvorica: Duka Tadić, Stevo Zunić, Jovo Rašeta i Stevo Đukić bez oklijevanja smo skočili u pomoć maltretiranom Iliji Šikiću. Došlo je do tuče između nas i žandara. Uspjeli smo ih razoružati, uzeti im pištolje i opasače (jer puške nisu imali). Sutradan smo pozvani u žandarmerijsku stanicu na saslušanje. Znajući kako bi se proveli u žandarmerijskoj stanici, grupa građana nas uzima u zaštitu i nije dozvolila da se odazovemo pozivu. Naročito nas je štitio načelnik Općine Milojko Majstorović koji je tražio da istragu preuzme komandir žandarmerijskog voda iz Gračaca, poručnik Dušan Drakulić. Pod pritiskom građana i načelnika Majstorovića, oslobođeni smo. Komandir Čaglja je premješten u drugo mjesto.

Koliko je revolucionarni polet zahvatio omladinu Donjeg Lapca i koliko je ona bila spremna, očiti je primjer i pokušaj ubistva jednog od glavnih suradnika Stojadinovića, ministra financija Dušana Letice. Dvadeset i prvog novembra 1938. kada je Letica prisustvovao zboru Stojadinovićevog pokreta u agitaciji za izbore u selu Mišljenovcu, nedaleko od Lapca, Rade Mioković i Ilija Tadić pozvali su Daću Đukića, Jovu Kosanovića i mene. Objasnili su nam zadatak. Ilija Tadić nam je rekao da treba postaviti zasjedu ministru Letici koji je otišao autom na zbor u Mišljenovac i da ga pri povratku pokušamo ubiti. Zasjedu smo postavili iznad Lapca, na mjestu Orasi. Imali smo dvije lovačke puške i 2 pištolja. Glavni rukovodilac ove akcije bio je Ilija Tadić. Zasjeda je postavljena negdje između 21 i 22 časa, a vladalo je veliko nevrijeme, kiša i vjetar. Očekivah smo njegov povratak autom. Međutim, on se pri povratku vratio fijakerom u kojem je bila i njegova pratnja. Primijetili smo dolazak fijakera, ali nismo znali da je u njemu ministar. Kada je fijaker došao do nas, neko ga je iz pratnje oslovio s »g. ministre«, no mi smo bili iznenađeni njegovom pojavom u fijakeru. Ilija Tadić je uspio da otvori vatru u pravcu odlazećeg fijakera. Pucanje Tadića bio je izazov za otvaranje vatre u našem pravcu od ministrove pratnje.

Sutradan žandarmerijska stanica je odmah posumnjala na nas. Pozvali su me na saslušanje. Doznavši da su me pozvali i pritvorili, Rade Mioković i Ilija Tadić preuzeli su odmah odgovarajuće mjere da se cijela stvar ne bi otkrila. To su izveli uz pomoć žandara Stojana Serdara, koji je bio simpatizer ili član KPJ (poginuo kao prvoborac na dužnosti obavještajnog oficira brigade). Alibi za grupu smišljen je tako što je Tadić u selu Varošine našao kuću Ilije Divjaka i s njegovom kćerkom Milkom dogovorio da potvrdi sa Serdarom da smo sjedili u njihovoj kući te večeri do 1 sat noću. Serdar je podnio stanici zvaničan izvještaj kojim potvrđuje naš alibi. Sumnja je skinuta.

Školovani omladinci su sve više donosili naprednu i revolucionarnu literaturu. U tome se naročito isticao zanatlija Pero Hajdinović.

Pod okupacijom i ustaškom vlašću

Ustaše su došle u Lapac nešto kasnije nego u susjedna mjesta Like. Doznali smo ranije o njihovm zločinima u Udbini, Gračacu i drugdje. Narod se zato počeo sklanjati u šume. Ustaše su ovim bile iznenađene i pribjegavaju taktici pozivanja naroda da se vrati kućama, uz obećanje da im se ništa neće desiti ako mirno rade svoje poslove. Siromašnije su pozivali da im u Boričevcu dijele hranu, po 10 kg kukuruza, besplatno. Pod raznim pretnjama pozivali su omladince da se prijave radi regrutacije. Naročito su bih aktivni u pozivanju onih koji žele da idu na rad u Njemačku. Njihova propaganda ne uspijeva zahvaljujući uticaju Partije i naprednih snaga. Za ovo ima naročitu zaslugu Ilija Šikić, Hrvat, koji se i ranije isticao kao napredan i vrlo aktivan omladinac. On se zaposlio kao službenik u sudu i ostao na vezi s izbjeglim narodom i aktivnim omladincima. Kolika je njegova zasluga u spasavanju srpskog naroda u Lapcu od zločina, navodim samo u jednom primjeru. Negdje uoči ustanka, ustaše su iz Gospića preko pošte javile glavnom ustaškom stožerniku u Lapcu sudiji Marinkoviću da dolazi pojačanje ustašama u Lapac s namjerom da u toku noći izvrše hapšenje Srba u Lapcu. U to vrijeme se u pošti nalazila službenica Nada Vlatković, Hrvatica, udata za Srbina. Cula je za poruku i odmah je o tome obavijestila Šikića. Šikić je obavijestio Đuru Šašića, Jandru Mileusnića i još neke Lapčane koji su se nalazili u mjestu. Zahvaljujući obavještenju Lapac je u roku jednog sata ostao prazan i dolaskom ustaša iz Gospića, u Lapcu nisu našli nikoga, izuzev nekoliko staraca nesposobnih za kretanje. Narod se više nije vraćao u Lapac do ustanka.

Mora se konstatirati da je u tom periodu nastupila teška situacija za djelovanje članova KPJ. Nastao je period slabe povezanosti i dezorijentacije. Ustaše u Donjem Lapcu hapse Peju Žunića koji je bio na čelu partijske organizacije u D. Lapcu. Jedan broj članova i kandidata KPJ bježi ispred ustaškog terora u Srbiju (Đuro Šarac, Bosa Smiljanić i Žarko Štikovac). Dvojica najaktivnijih omladinaca padaju u ruke ustaša (Branko Šarac i Žarko Bajić). U Lapcu ostaju četiri člana KPJ: Mile Kosanović, Nikola Vidaković, Stevo Dragičević i Sava Mileusnić dok se Rade Mioković u to vrijeme nalazio na području kotara Gračac.

Hapšenjem Peje Žunića[6] i odlaskom nekih članova KPJ za Srbiju i drugdje, aktivnost se izvjesno vrijeme smanjuje, tako da dolazi više do pojedinačnih

6 Zatvoren, maltretiran i mučen u ustaškom zatvoru.

kontakata. **Naročito se osjećala aktivnost Save Mileusnića i** Dušana Rašeta **Sabrakova koji imaju velike zasluge, ne samo za ustanak, već i** za **odvraćanje** naroda **da ne nasjedaju ustaškoj propagandi.**

Sava Mileusnić se skrivao ispred ustaša u Kamenskom. Jedan broj omladinaca ga je potražio koncem juna 1941. godine da čuju njegovo mišljenje o odlasku za Srbiju. Sava im je odgovorio da je to samo ustaška propaganda i da tome ne treba nasjedati, da je njihov cilj privući narod iz šume i likvidirati ga. Uputio ih je da se i dalje treba sklanjati i pripremati za ustanak. Isto tako, upozorio ih je da ne treba oružje predavati već čuvati za predstojeću borbu. Sastanak s Mileusnićem imao je veliki značaj da ljudi iz šume ne nasjednu ustaškoj propagandi.

Ovako otežan rad članova KPJ bio je sve dok se Pejo **Zunić** nije našao na slobodi i uspostavio vezu s Gojkom Polovinom. Ustaše su iz lapačkog zatvora vozile kamionom zatvorenike (oko 35—40) na likvidaciju. Kamion se pokvario više Zobeničina Gaja, nedaleko od Lapca. Od Udbine je naišao gostioničar iz Lapca Milan Vojvodić. Na njegovu intervenciju ustaše su pustile Peju Žunića, Branka Bogunovića i Bratu Šašića. Dok se narod Lapca i okoline skrivao po šumi, vladala je pometnja šta ustaše rade s narodom kojeg odvoze noću **u** pokrivenim kamionima u pravcu Udbine. **Sirila** se propaganda da oni ljude šalju za Srbiju, u Njemačku na rad itd. Ova neizvjesnost vladala je među narodom sve dok s jame više Gaja Zobeničina, gdje su ustaše bacale svoje žrtve, nije pobjegao vezan Vojo Mileusnić. On je vezan izbio kod kuće Jove Bosnića u Oraovcu. Tada se otkrila istina o zločinima. Ovu zloslutnu činjenicu potvrdila je Dara **Skorić,** koja je poslije 9 dana izišla iz jame Jasikovače kod Boričevca, Otpale su dileme šta ustaše rade sa svojim žrtvama. Krajem jula širile su se vijesti o ustanku u Srbiji i o prvoj žrtvi paloj **u** borbi **s** ustašama Stevi Opačiću iz Dnopolja. Dizanjem ustanka **u** Srbu 27. VII 1941. godine proširila se vijest po šumama u okolini Lapca, gdje je 28. VII 1941, održan zbor **u** Zalužju. Pristupilo se pripremama za borbu. Istu veče poslate su patrole prema Boričevcu gdje je bilo najjače ustaško uporište. Tražena je i veza s Lapcem gdje je bio jedan broj ustaša i žandara. Dana 30. VII 1941. pripreman je napad na D. Lapac, ali su se ustaše i žandari u toku prethodne noći već povukli u Boričevac.

Narod se masovno vraćao kućama. Sutradan pristupilo se organizaciji napada na Boričevac. Na čelu ustanika se stavljaju odmah poznati članovi KP-J ko što **su** Gojko Polovina, Pejo **Zunić,** Sava Mileusnić, Stevo Dragičević, Dušan Rašeta Šabrakov, Mile Kosanović i drugi. Pripreme za napad na Boričevac tekle su organizirano i u dogovoru **s** ustanicima iz drugih sela, a naročito s ustanicima iz Srba i sela Doljani. Ustanici za napad na Boričevac bili **su** postrojeni u **Zegaru,** zvanom Progon. Ovdje je izvršena detaljna priprema. Naoružanje kojim se raspolagalo bilo je vrlo oskudno izuzev nekoliko karabina, koje su pojedinci donijeli iz bivše jugoslavenske vojske, i lovačkog oružja. U Lapcu su zarobljena samo dva karabina i dva pištolja. U toku pripreme napada pao je prijedlog da se u pomoć pozove major bivše jugoslavenske vojske Boško Rašeta, za koga se znalo da se krije u okolini Donjeg Lapca. Formirana je grupa koja je otišla kod njega. Ponuđeno mu je da rukovodi akcijom. Major Boško Rašeta se odazvao pozivu i došao u mjesto zvano Progon, gdje nas je našao postrojene. Pejo **Zunić** mu je saopštio zašto je pozvan, da je naša želja da preuzme komandu kao vojni stručnjak i da nas vodi u borbu. On je to kate-

gorički odbio slijedećim riječima: »Ja kao obrazovani vojnik, naučio sam rukovoditi organizovanom vojskom, tehnički opremljenom, a vi ste jedna obična nenaoružana rulja i vaša je borba besmislena. Gdje se možete suprotstaviti naoružanoj sili kao što je njemačka i italijanska vojska, koje podržavaju Pavelićevu nezavisnu državu«. Odgovorio mu je Nikolica Popović Milićev: »Imao si takvu vojsku i naoružanje pa si je predao neprijatelju i kao takav nam ne trebaš, a sada se kriješ kao neka baba po kućama!«. Rašeta se udaljio i otišao. Napad na Boričevac uslijedio je 2. VIII 1941. u kome je bilo oko 400 ustaša, domaćih i pridošlih.

Ne znajući da su se ustaše noću povukle iz Boričevca u Kulen Vakuf, partizani ga okružuju i brzo zauzimaju. U napadu je učestvovalo sve sposobno stanovništvo. Istovremeno oko majora Boška Rašete i Milana Starčevića okupljala se grupa ljudi usmjerena na razbijanje bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Ova grupa četnički orijentiranih nije imala nekog jačeg političkog uticaja na narod, ali je ipak pravila dosta smetnji i nastojala pasivizirati veći broj stnovništva. Svoje istomišljenike našli su u onima koji su se bavili pljačkom i osvetom.

Dok su se istinski borci, pod rukovodstvom KPJ, nalazili na položaju prema Bihaću i Kulen Vakufu, jedna grupa četnika iz Srba, u dogovoru s grupom četnika iz Lapca, na čelu s Čelanićem, uz pomoć 2—3 izdajnika iz D. Lapca, odnosno iz Oraovca uhapsili su na preva.ru Iliju Šikića i njegovog brata Paju, Hrvate, koji su ostali na slobodnoj teritoriji i aktivno se priključili ustanicima. Poslije hapšenja odveli su ih u selo Oraovac gdje su im pripremili likvidaciju. Ilija je uspio pobjeći, dok su njegovog brata Paju odveli na gubilište i likvidirali ga. O hapšenju Ilije i brata mu Paje obavijestio je ustanike na položaju Jandre Mileusnić Bolaćino i predložio da se nešto hitno poduzme za njihovo spašavanje. Odmah je određena jedna grupa koja je hitno krenula u pravcu Oraovca sa zadatkom da spasi Iliju i Paju, ali kasno. Poslije uspjelog bježanja, Ilija je došao u kuću Jove Rašete Nenićeva gdje je ostao skriven nekoliko dana, a poslije prebačen u kuću Branka i Radelice Stijelje gdje je ostao sve dok se nije pripremio teren za njegovo prebacivanje na neoslobođenu teritoriju, gdje je po zadatku partije ostao sve dok se nije prebacio u partizane.[7]

Pored uticaja na organiziranju NOB-e i razobličavanje izdajničke uloge četnički orijentisane grupe s Boškom Rašetom, važno je istaći i ulogu Stojana Matića, poručnika bivše jugoslavenske vojske. Matić se odmah početkom ustanka stavlja na raspoloženje KPJ kao rodoljub i patriota, gdje se ističe svojom sposobnošću i hrabrošću, a naročito dolazi do izražaja njegova vojnička i organizatorska sposobnost, koju ispoljava u svim akcijama. Matić postaje među narodom i ustanicima vrlo popularan i omiljen, a četnički orijentisana grupa, na čelu s Boškom Rašetom osjetivši to, pokušava na svaki način da ga pridobije za svoju izdajničku stvar. Kod nekolicine rukovodilaca bilo je, ponekad, nepovjerenja prema Stojanu, kao na primjer kod Rade Zigića. Zbog ovakvog odnosa Matić se povezuje s ustanicima u Bosanskoj krajini, a naročito s poznatim krajiškim herojem dr Mladenom Stojanovićem kod kojega je lično išao i za koga je Mladen bio posebno veliki autoritet.

KPJ je u početku ustanka uspjela okupiti u NOB veliki broj bivših jugoslavenskih podoficira i žandara, koji su svojom stručnošću doprinijeli, kao vojno-stručni rukovodioci, razvoju NOB-e.

7 Ilija je poginuo u partizanima 1944. godine.

Masovnim stupanjem omladine u politički rad, kao i njeno učešće i polet u ustanku, augusta mjeseca 1941. prethodilo je formiranje aktiva SKOJ-a u Donjem Lapcu. Ovaj aktiv je organizovao Slobodan Uzelac, član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku, uz prisustvo druga Mile Počuče. Prvi aktiv SKOJ-a za Donji Lapac sačinjavali su slijedeći članovi: Dušan Tadić, Branko Stijelja, Jovo Rašeta, Zorka Kosanović i Jandre Žunić. Zadatak aktiva bio je razvijanje aktivnog političkog rada s omladinom i njeno dalje učešće u NOB-i.

Poslije formiranja skojevskog aktiva u Donjem Lapcu, rad s omladinom podijeljen je na tri grupe. Jedna grupa okupljala je omladinu u Rašetinu Kraju, s kojom je rukovodio Branko Stijelja. Druga grupa formirana je u među-vodama. Njom je rukovodio Jovo Rašeta i treća grupa u Zegaru kojom je rukovodio Jandre Zunić. Omladinska organizacija koja se okuplja u Rašetinu Kraju, bila je najmasovnija i najaktivnija. Bila je centar okupljanja omladine D. Lapca i okoline.

Potrebno je istaći i veze skojevske organizacije Lapca, kao i pomoć koju su imah od Steve Tišme, Marije Balać i Vidmara, a znatnu pomoć dali su omladinci iz Kruga za vrijeme talijanske okupacije D. Lapca. Posebnu aktivnost pokazala je studentica Kata Bubalo koje se nalazila na terenu D. Lapca. Ona je izbjegla iz Ličkog Petrovog Sela. Njena revolucionarna pomoć bila je ogromna.

Učvršćivanjem i osposobljavanjem skojevske organizacije u D. Lapcu, koja 1941. godine broji oko 16 do 18 članova, stvoreni su uslovi širenja organizacije u Gajinama, Dnopolju, Oraovcu i G. Lapcu.

Ponovnom okupacijom D. Lapca od strane Talijana oktobra 1941. uslovi rada s omladinom postali su daleko teži, ali zahvaljujući već postojećoj organiziranosti i političkoj učvršćenosti SKOJ-a i omladine, ovaj ponovni dolazak okupatora nije pokolebao polet i dalju aktivnost omladine.

Četnički orijentisana grupa okupljena oko majora Boška Rašete i Milana Starčevića, uz pomoć i suradnju talijanskih okupatora, radi na razbijanju NOB-e. Aktivnost ove grupe usmjerena je na razbijanje bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Oni politiku talijanskih fašističkih okupatora koriste za svoju propagandu i širenje svog uticaja na narod.

Obzirom na situaciju koja je nastupila, jer je sada trebalo u prvom redu razbiti uticaj grupe okupljene oko Boška Rašete, u ovom periodu je intenziviran politički rad u Lapcu i okolini. U tome je skojevska organizacija imala značajnu ulogu, a naročito u razobličavanju četničke izdajničke politike.

Zahvaljujući skojevskoj organizaciji onemogućen je utjecaj četničke politike u tom periodu na omladinu, što potvrđuje i činjenica da je tada bilo svega dvojica omladinaca koji su bih na strani četnika.

Rašuo D. Miloš

Kulturno-prosvjetni rad omladine Srba

Sjećanje na dane ustanka

Poslije aprilskog rata i brojnih pokolja u selima donjolapačkog kotara 1941. svakom je bilo jasno da je glava u pitanju i narod listom bježi u šumu, napušta kuće. Kod kuće ostaju starije žene i djeca. Izbjegli narod formirao je zbjegove-logore u obližnjim šumama za svako selo i zaseok. Tu se obično zadržavaju danju, dok bi noću, ukohko bi im to prilike dozvoljavale, prilazili svojim kućama i na brzinu uzimali nešto hrane.

Jedan takav veći zbjeg-logor nalazio se i u šumi zvanoj Bogutovac, kod kuća Bože i Nikole Desnice »Prvutalica«. U ovom je zbjegu bilo dosta naroda sklonjeno iz Srba. zaseoka Rakara, Torbica, Mrkonjića, Ciganovića, Prijića i drugih.

U zbjegu kod kuća Desnica pod Borjem noću smo se iz Bogutovačke šume okupljali pred kućom porodice Bože i Nikole Desnice. Iako ni sami nisu imali, oni su nam u onim teškim danima, pored pitome i tople riječi, davali po dio odjeće ili neki pokrivač da bismo lakše proveli noć u planini i sačekali jutarnje sunce i na njemu se ogrijali. S vrha Bogutovca u noći nemoćno i tužno smo posmatrali 1. jula 1941. kako ustaše pale selo Suvaju. Jedne noći početkom juna u naš logor kod kuća Desnica došao je Danić Damjanović (sada general u penziji) s Draganom Batinicom, omladincem iz Kunovca. Poslije kraćeg razgovora s nama, pitao je ko od prisutnih Srbljana zna dobro prilaz zgradi općine u Srbu i s koje strane se može najlakše u zgradu provaliti te kakav je raspored prostorija u zgradi.

Obzirom da sam prije rata bio pisar u općini Srb, javio sam se s Brankom Miljušem iz Srba da s njima krenem iste noći u Srb. Kad smo krenuli, Danić nam je, usput, objasnio cilj akcije (da se pokupi šapirograf, pandurska puška, papir za pisanje i regrutni spiskovi omladinaca koji su trebali te godine da idu u vojsku kako ustaše ne bi raspolagale evidencijom i imenima mladića prispjelih za vojsku).

Dolaskom u blizinu Srba, do Miljuševih linija, da nas ustaše ne opaze, prebacivah smo se pored živice i preko bašte Steve Ugrice, gostioničara. Prešli smo neopaženo u baštu Milke Omčikus Pajičinke i došli sa sporedne strane do same zgrade općinskog poglavarstva u Srbu gdje je ranije bila stočna pijaca. Iako su se ustaše nalazile u centru Srba, nisu nas opazile. Kako je ograda bila dosta velika, ja se nisam mogao- prebaciti preko nje jer sam bio bolestan na nogu i išao pomoću štapa. Tom prilikom Danić odluči da se ja povučem u živicu pored ceste i osmatram. U slučaju opasnosti ja sam trebao da se povučem prema Gmajinama.

Bilo je već dosta kasno, skoro u duboku noć. Damjanović, Batinica i Miloš su nesmetano ušli u prostorije općine Srb i iznijeli što se moglo pronaći. Vratili smo se u Bogutovac i Kunovac.

U ovim teškim danima pokolja, paljenja, patnje i stradanja čovjek čovjeku postajao je bliži. Dijeleći istu kob ljudi su nastojali da jedan drugom olakšaju patnje i glad. Dijelila se i posljednja korica hljeba u zbjegu. Mnogi nisu imali ama baš ništa, jer od svoje kuće nisu mogli ništa iznijeti.

Prvi kontakti s Milanom Sijanom

Početkom juna 1941. godine iz zbjega Bogutovac prebacio sam se u zaseok Nadurljaj kod svog starog prijatelja Maniše **Sijana,** koji **je** pored mene prihvatio moga oca i brata. Kod njega smo ostali za vrijeme ustaškog terora.

Tada sam se upoznao s Milanom **Sijanom,** za koga sam ranije doznao da je došao iz Beograda (gdje je radio), da je bio u zatvorima zbog svog revolucionarnog rada i da je komunista. Činilo mi je zadovoljstvo kada me pozvao sebi da prošetamo. Razgovarali smo o ustašama i događajima koji su se odigravali u zemlji i svijetu. Kod njega je često u Nadurljaj u to vrijeme dolazio i Branko Desnica.

Jednoga jutra Milan me pozvao da prošetamo u pravcu kolibe Duke Rađenovića Ribčeva. Kad smo došli u blizinu, sjeli smo pod jedan grm, a Milan je izvadio iz džepa najnovije radio-vijesti napisane rukom. Ponio je hartiju sa sobom i dao mi da pišem. On je diktirao. Umnožili smo nekohko primjeraka koje je Milan nekamo nosio.

Drugom prihkom Milan me zadužio da iznađem mogućnosti i pošaljem njegovu poruku Pajici Omčikusu iz Srba kako on (Milan Sijan) želi da se nađe s njim na mjestu zvanom Sklop kod Pajičine pilane. Tom prihkom sa mnom se našao i moj mladi brat Dušan pa sam po njemu poslao Pajici cedulju.

Jednog dana kod Milana **Sijana** došao je Branko Desnica i poslije njihovog međusobnog razgovora pozvaše i mene u društvo. Da krenemo do Kunovca — rekli su mi. Ovaj poziv rado sam prihvatio. Došli smo kod kuće Danila Damjanovića Danića gdje je, pored ostalih prisutnih, u bašti pod nekom jabukom ležao i Đoko Jovanić.

Vodio se spontan razgovor o svemu i svačemu, ali najviše o ustašama. Poslije podne iz Kunovca smo se Milan Šijan, Branko Desnica i ja vratili natrag.

Na dogovoreni sastanak s Pajicom Omčikusom pozvao me Milan Šijan jednog jutra. Tu će se pored Pajice naći još neki ljudi. Kad smo negdje oko 10 časova izjutra došli u Sklop kod pilane (mislim da je to bilo 24. jula 1941) već su prije nas došli Danić Damjanović, Dušan Damjanović, Branko Desnica i Pajica Omčikus. Očekivao se i dolazak Doke Jovanića. Pored uobičajenih razgovora ovdje je bilo i konkretnih prijedloga o pripremama otpora ustašama.

Bilo je govora o popisu viđenijih ljudi na koje se može računati. Dogovoreno je da se popišu posebno oni za koje se zna da imaju oružje.

Pored zaduženja koja su na tome sastanku primili ostali prisutni, Milan Šijan i ja smo zaduženi da obiđemo sela Nadurljaj, Potkraj i teren oko zaseoka Srba. Milan se obavezao da će obaviti razgovor s određenim brojem ljudi kod Rakara, Torbice, Mrkonjića, Prijića i Ciganovića, a posebno sa starim Ninom Ciganovićem ispod Međeđaka i da se ponovno u nedjelju 27. jula 1941. godine nađe s Pajicom Omčikusom.

Kako je i rekao, Milan je ujutro 27. jula zaista stigao rano. Tada smo, pazeći da nas ustaše ne iznenade, krenuh od kuće do kuće po zaseocima. Mnoge muškarce s kojima smo se željeli sastati, nismo našli kod kuće jer su se nalazili po zbjegovima-logorima.

Došli smo i do kuće starog Nine Ciganovića, naprednog seljaka i uglednog domaćina. Po dolasku u blizinu njegove kuće, opazila nas je njegova žena Mika koju sam dobro poznavao. Na naše pitanje da li je Nina kod kuće, odgovorila je da je Nina jučer otišao na Ličke Osredke i ne zna kada će se vratiti. Kad je Milan saznao da Nina nije kod kuće, predloži da odmah krenemo u

pravcu kuće Pajice Omčikusa. Kad smo se malo udaljili od Ninine žene Mike i krenuli prema Srbu preko livade u pravcu Pleće, zvane Džapinka, Mika me pozvala natrag i, propitala se za moga suputnika. Na kraju je rekla: »Je li to mene uhvatio ustaša- pa me natjerao da ga vodim na njenog Ninu da ga uhvati?« Ja sam joj odmah objasnio da to nije ustaša, nego Milan Šijan, sin Marka Sijana iz Nadurljaja, koji je živio i radio u Beogradu pa ga zato ne pozna. Inače, Milan je dobar poznanik njenog Nine koji želi da ga vidi. Tada mi je žena rekla da se Nina nalazi u Gaju više kuće. Nesporazum je brzo otklonjen. Milan se vratio i rekao: »Treba biti oprezan«. Našli smo se sa starim Ninom Ciganovićem. Milan mu je objasnio cilj posjete i da drugovi računaju na njega kao uglednog domaćina i naprednog seljaka na čemu se Nina zahvalio. Obećao je punu podršku koja se bude od njega tražila.

Krenuli šmo u pravcu kuće Pajice Omčikusa. Idući oprezno da nas ustaše ne opaze uz veliku živicu Pajičinog imanja koje se nalazilo ispod kuće zvane Ograda, ušli smo u Srb i avliju Pajice Omčikusa.

Pajicu smo našli kod kuće. Spremio je svoje dvije puške, naglašavajući tom prilikom Milanu da će pušku donijeti i Milošica Miljuš. U toku našeg razgovora u kuću Pajice Omčikusa došao je i Milan Đumić. Poslije kraćeg zadržavanja nas dvojica smo napustili kuću i krenuh sporednim putevima u pravcu Gornjeg Srba.

Milan je predložio da krenem na Ajderovac kući Nikole Kovača, gdje se nalazi jedan od zbjegova naroda, i da ćemo se tamo naći. Krenuo sam polako uz Ajderovačku strahu prema kući Nikole Kovača.

Iz Srba na Ajderovac već su bila stigla dva omladinca: Pero Ciganović Vasanov i Dušan Rašuo Rärin. Rekli su da ih je Pajica poslao iz Srba da obavijeste narod u zbjegu da su ustanici s bosanske strane iz Begluka, zajedno s našim ustanicima koji su se našli u blizini, napali ustašku stanicu u Srbu i da su se ustaše razbježale.

Ovu dvojicu omladinaca poslao sam preko Sklopa—Nadurljaj da Milanu Sijanu prenesu poruku, a mi smo iz zbjega svi krenuli niz Ajderovačku stranu prema Srbu. Kad smo stigli, Srb je bio već slobodan. Saznajem da su bosanski ustanici jutros u Krki likvidirali ustaše i odmah krenuli u pravcu Srba da pomognu Srbljanima u likvidaciji ustaške stanice.

Ustaše i žandari su pobjegli, odnosno povukli se prema Neteči i Ajderovačkoj strani, a tu su ih narod i ustanici svladali.

Ustanak je ostavio duboke tragove na sav narod, a naročito na omladinu koja je u svim našim selima požrtvovno stupala u borbene redove i sve akcije koje su bile presudne za uspjeh našeg ustanka i revolucije.

Kulturno-prosvjetni i političko-propagandni rad

Sastajanje omladine n atzv. ličkim prelima 1941/42. pogodovalo je okupljanju mladih i njihovom uključivanju u političke akcije SKOJ-a. Na ovim sKupovima omladina se pripremala i vaspitavala u duhu NOB-e. Zadatak je bio istrgnuti što više omladine ispod četničkog uticaja, a omladince sposobne za borDu privući u svoje redove i organizovano slati dobrovoljno u operativne jedinice.

Kulturno-prosvjetni rad na terenu Srba postaje vrlo intenzivan pr&d kraj 1941. godine. Zahvaljujući, pored ostalog, aktivnom kulturno-prosvjetnom djelovanju dobili smo bitku za omladinu. I ne samo to. Roditelji se najčešće okre-

ću prema svojoj djeci pa su komunisti brzo došli do saznanja da onaj tko ima omladinu, ima i narod.

Već prvih dana borbe jedna kohčina oružja, oteta od neprijatelja u prvim akcijama, dobrim dijelom je dospjela u ruke pojedinih seljaka koji su oružje nosili svojim kućama i zadržavali ga za sebe. Oni nisu učestvovali u borbama, već su oružje nosili po seoskim prelima. Što je još gore, takvi se nisu htjeli boriti protiv Talijana, a oružje nisu htjeli dati partizanima.

U takvoj situaciji i četničke vođe u Srbu pokušavaju da se približe seljacima i da ih vrbuju na svoju stranu. Istovremeno i Talijani su počeli taktizirati u cilju smirivanja naroda i ugušivanja ustanka. Situacija se naglo i brzo mijenjala i narod je uvidio otvorenu četničku izdaju i saradnju s okupatorom.

Prije formiranja SKOJ-a omladina se okupljala u novootvorenom Omladinskom domu u Gornjem Srbu u kući Olge Ciganović, gdje je spremala programe za priredbe po selima. Jedne večeri omladina Srba i ostalih zaseoka u Omladinskom domu izabrala je mene za svog rukovodioca.

Diletantska grupa je imala svoj prvi javni nastup pred narodom novembra 1941. godine. Bilo je to u selu Dabašnica u koju je omladina Srba i okolnih sela došla u velikom broju i narodu toga sela, za one prilike, dala dosta popularnu i zapaženu priredbu. Tematika je bila izrazito socijalnog karaktera i govorila je o teškim uslovima života i rada radnika i seljaka.

Druga zapažena priredba sa sličnim programom i igrankom održana je decembra 1941. godine u osnovnoj školi Kupirovo, uz masovno prisustvo mladih. Omladina Neteke u decembru 1941. godine daje svoju zapaženu priredbu i u privatnoj kući. I ova priredba je bila masovno posjećena od omladine Podurljaja, Srba i ostalih sela, međutim, prostorija nije mogla primiti sve one koji su došli pa je veći broj omladine za vrijeme trajanja priredbe bio ispred kuće sve do njenog završetka.

Januara 1942. godine organizirana je zapažena priredba u bosanskom selu Begluci u zgradi osnovne škole. Masovno je posjećena od bosanske i ličke omladine i jednog dijela starijih iz Begluka. Oni su došli da vide i čuju što to omladina prikazuje u crne ratne dane, dok je istovremeno u Srbu stacioniran garnizon talijanskih crnokošuljaša.

Iz pozorišnog komada »Zakopajte mrtve«, u beglučkoj školi, potresno su djelovali zahtjevi mrtvih da ih još ne zakopavaju jer su imah još mnogo šta da posvršavaju. Mnogi su shvatili što znači borbeni poklič žene radnice koja je s uzbuđenjem u glasu uzviknula: »Ima mnogo toga zbog čega živi ljudi treba da se dignu«.

Za vrijeme predstave u jednom momentu trebao je da se oglasi pucanj iz pištolja 6,35 mm. Drug koji je rukovao pištoljem zaboravio je izvaditi iz metka zrno i nesretnim je slučajem bio ranjen Vujo Miljuš iz Srba koji je upravo čekao iza pozornice na svoju tačku u programu. Ne samo da je doprinijela omasovljenju omladine, priredba je bila izuzetan događaj za selo Begluke, a naročito je mnogo značila u saradnji bosanske i ličke omladine.

U vrijeme boravka talijanskog garnizona u Srbu decembra 1941. godine, i otvorene četničke saradnje, omladina Gornjeg Srba—Podurljaj bila je već organizovana. Okupljala se u omladinskom domu koji je bio otvoren u kući Damjanovića Pepe i Rade Damjanovića, zvanog Vrapca.

Jednog decembarskog dana 1941. godine pozvao me na razgovor Branko Desnica, jedan od organizatora iz ustaničkih dana. Rekao mi je da preko omladinaca iz Srba organiziramo da se iz prostorija bivše Sokolske čete pokupe

sviračkі instrumenti i donesu u selo Podurljaj. Navodno su drugovi bili obaviješteni da četnici iz Srba spremaju priredbu koju žele dati u selu Neteka u kući nekog bivšeg žandara, a mi ih u tome moramo spriječiti.

Poslije dogovora s Brankom poslao sam omladince iz Gornjeg Srba: Dušana Kalinića, Iliju Rašuo i Dušana Rašuo u akciju. Oni su otišli preko brda Suhotina i kroz školsku baštu ušli u prostorije škole. Iznijeli su sviračke instrumente i usred dana nosili ih za selo Podurljaj. Kad su ih donijeli privremeno sam ih ostavio kod svoje kuće. Ali u toku dana poslije podne, došli su do moje kuće Pero Rajak i Svetiša Jovanić (također četnik) da me traže jer da su obaviješteni da je Miloš Rärin poslao neke omladince koji su iz sokolskih prostorija pokupili i odnijeli muzičke instrumente. Bio sam upravo u kući Savke Kahnić, jedne od omladinskih rukovodilaca, kada su me pozvali da izađem van.

Kada sam izišao, Pero Rajak mi reče mirnim tonom da je obaviješten da sam poslao neke mladiće i da su oni pokupili iz Sokolane muzičke instrumente. Branio sam se da nisam slao nikoga, nego da mi je poznato (kako smo se ranije dogovorili) da je omladince slao Branko Desnica iz Podurljaja. Svetiša Jovanović, koji je bio u pripitom stanju, opsovao mi majku, uhvatio me za prsa i rekao: »Vidiš da te laže!« Iščupao sam se i štapom, udario Svetišu po glavi. Našli smo se u snijegu. Uto su se na ulici našh neki od mojih komšija pa znajući:da sam bolestan, skočili su i rastavili nas. Naravno, vratili su se u Srb bez instrumenata.

Omladinski dom u Gornjem Srbu

Ubrzo Branko Desnica je predložio da se u Gornjem Srbu otvorio još jedan omladinski dom. Razgovarao je sa svojom sestrom Olgom Ciganović da nam dade staru kuću u Gornjem Srbu. Bilo je to potrebno radi okupljanja omladine iz ovoga dijela Srba i zaselaka: Glavice, Rakara, Torbica, Prijića, Šipića, Ciganovića kao i nekih dijelova Donjeg Srba gdje su bili teži uslovi rada. Olga nam je dala kuću na raspolaganje i ubrzo smo počeli okupljati omladinu i uvježbavati program. Bio je to raznolik program, a sastojao se od pjesama (kor i solo), recitacija, vrapca, raporta i skečeva.

Jedne večeri kad smo uvježbavali horske pjesme, čula se na ulici pjesma i galama. Posjetila nas je talijanska patrola. Ušla je u naše prostorije, a nas rastjerala kućama. Međutim- omladina se iduće večeri ponovo i to u još većem broju okupila i nastavila rad. Nekoliko dana kasnije opet nas je istjerala talijanska patrola. Nisu hapsili jer su u patroli bili talijanski vojnici porijeklom Istrani. Morali smo promijeniti mjesto, pa smo se privremeno okupljali u mojoj kući. Ali ne dugo.

Omladinac David Rašuo Dađa ponudio je da otvorimo omladinski dom u njegovoj kući koja je udaljena od glavne ceste. Tu se omladina zadržala sve do oslobođenja Srba.

Tako su se već na početku rata skojevci i ostala omladina (koja se poslije organizovala u SMG) borila ne samo oružjem već pjesmom, recitacijama i skečevima. Najviše se na popularan i humoristički način ismijavala izdaja i saradnja s okupatorom.

Prve revolucionarne pjesme bile su »Padaj, silo i nepravdo«, »Bilećanka«, »Lanci nam se kuju kleti«, »Drugarska se pjesma ori« i »Vanjka, Vanjka pro-

padjot«. Pjesma nije bila samo vjerni pratilac naše borbe, nego i mnogo više. U njoj je narod već od prvih dana ustanka dobivao novu snagu.

Pjesmom, skečevima i recitacijama omladina je iskazivala protest protiv nasilja, pozivala na otpor, borbu i osvetu. Njome su oplakivane žrtve fašističkog **nasilja.**

U narodu ličkog krša ostala je nezaboravna pjesma.

To je bilo dvanaestog juna
kad pogibe dvanaest srpskih cura.
Dvanaest cura dvanaest sokolova
Od ustaškog praha i olova.

Narod je pjesmom slavio junake i radovao se pobjedama, njegovao bratstvo i jedinstvo.

Drug je Marko hrvatskoga roda
al' je majka srpskoga naroda.

Kod nas u Lici 1941. i 1942. godine bila je popularna i talijanska i dvije do tri ruske pjesme koje smo pjevali u horu: »Avanti popolo«, »Vanjka, Vanjka«, »Skaži djadja«, »Drugarska«, »Budi se istok i zapad«. Bilo je starih pjesama i stihova koji su u našem vremenu dobivali novi karakter kao oni:

Sto porodi Lika i Krbava,
To ne plaši košulja krvava.

Sjećam se uvježbavanja prvih naših horskih pjesama- a naročito stranih pjesama koje su bile u ono vrijeme za nas u Lici novina. Ostala mi je u pamćenju iz 1942. pomoć oko priprema jednog druga partizana koji je došao iz Dalmacije u Liku. Zvao se Pavo Vikario, rodom od Šibenika. On nam je pomogao oko pripremanja horskih pjesama.

U one ratne dane koristili smo sva sredstva komuniciranja sa širokim narodnim masama. Poruke smo upućivali pjesmom, recitacijama i skečevima. Improvizovane i male partizanske pozornice radile su u seoskim kućama, šumi, proplancima i gajevima.

Ostale su mi u sjećanju one male partizanske pozornice koje smo održavali po gajevima: u Stoisavljevića gaju u Gornjem Srbu, zatim u gaju na Kruškovačama kod kuće Rađenovića i u gaju Glavicama kod kuće Torbica (gdje se narod masovno okupljao, sklonjen od oka neprijateljske avijacije).

U narodu je u one ratne dane pored ostalih, bila popularna na partizanskoj pozornici pjesma »Seljačka torba« s onim poznatim stihovima koji su odgovarali seoskom ambijentu i našem narodnom ratu:

Slavna je puška garav drugar,
Slavna je rogulja, slavan handžar.
AI' od sviju sam najslavnija ja,
Ja skromna torba seljačka.

Seljačka torba, nema govora,
To nam je naše vojske komora.

Ona nam hrani svakog dana
Junačku vojsku partizana.

Ona je nama mama i tata,
Na njoj je teret čitavog rata.
Oj, puško moja, i torbo ti
Vi ćete bitku dobiti.

Iako nismo znali da je pjesmu napisao Branko Ćopić početkom 1941. na poticaj legendarnog heroja dr Mladena Stojanovića, osjećali smo da je upravo seljačka torba prava i jedina intendantura — sveprisutna u borbama, marševima, zbjegovima i partizanskim bolnicama. Istu pjesmu je na sebi svojstven i vrlo popularan način umio izrecitovati i osvojiti masu Jovanić Branko, zvani Bane.

Bili su popularni i stihovi poznatog pjesnika Zmaja Jove Jovanovića:

»Jedan mali žabac
pored bare stao,
a patak ga zgrabi
pa ga progutao.«

Ovu recitaciju umjela je divno izrecitovati mala Dara Rašuo Jokičina, pa su je poslije od dragosti prozvali Žabac. Ova divna djevojčica otišla je poslije u kazališnu ekipu »August Cesarec« i u toku rata u periodu desanta na Drvar nestala u ratnom vihoru.

Međutim, bilo je i pjesama u kojima mladi borci i djevojke na nježan i suptilan način izražavaju ljubav, ali su stalno u prvom planu borba i obaveze. Takve su pjesme obično preuzimale melodiju i ritam starijih pjesama. Među njima se ističu dvostisi »Nemoj, nemoj tako ...«, »Od ljubavi nema zbora ...«, »Mjesto tvoga lica fina...«, »Mjesto tvoje ruke dvije...«, »Mjesto tvojih poljubaca« te pjesme kao »Partizanko Jelo, moj zeleni bore«.

Te narodne pjesme i napjevi samo su dio one svestrane aktivnosti omladine i svih ljudi bez obzira na starost i dužnosti koje su pojedinci i čitav narod s ogromnim žarom ostvarivali. Poslije smo, sjećam se, pjevah pjesmu kao: »Crveni makovi«, »Nabrusimo kose«, »Oj Ilija, diko najmilija«, »Listaj goro, teci vodo«, »Druže, pođi doma«, »Oj, narode Like i Korduna« i pregršt pjesama o drugu Titu. Bilo je i pjesama u kojima se karakterizira domaći neprijatelj: ustaše, četnici, Pavelić, Draža Mihajlović i kralj Petar. Navest ću samo dva dvostiha iz opusa ovih pjesama o izdajnicima:

Pavelića vode na ularu
a sedlo mu prave u Drvaru.

Ili o kralju i izdajničkoj vladi:

Lička koza okozila kozlića,
a izroda Petrića — kraljića.

Na četničku provokaciju i njihov dvostih:

Procvale su bijele ruže,
Nema više zdravo druže.

Omladina i narod su zapjevali svoju pobjedničku pjesmu i u njoj izrazili nadmoć naših snaga i raspoloženje ogromnog dijela naroda:

Zdravo druže, zdravo druže,
Pazi bandu kako struže.

Odanost revoluciji i nepopustljivost kada se radi o borbi naglašavali su i stihovi djevojačke prijetnje s kojom je sve pretrgnuto. Postoji samo borba i časni borci — partizani.

Lola četnik — a *ja partizanka,*
gdje ga sretnem — *jađena mu majka.*

Borbena spremnost naroda i neograničena odanost svojim partizanima iz stiha u stih, iz pjesme u pjesmu izvirala je iz dubine srca i duše cijeloga naroda. Pobjede, patnje, pogibije, rad i radne akcije pjesma je pratila od prve ustaničke puške. U našem kraju Tito i bratstvo i jedinstvo, posebno Srba i Hrvata, postat će velika tema naših pjesama i pjevanja.

U nedostatku tekstova dovijali smo se kako smo najbolje znali i umjeli. Sastavljah smo sami pojedine skečeve i humoreske i davali na partizanskoj pozornici.

Sjećam se da sam kao rukovodilac kulturno-prosvjetne ekipe u Srbu napisao skečeve: »Partizan izbavlja roblje« (za pisanje ovoga skeča poslužila mi je vijest da su bosanski partizani iz Zidine, zvane Kula kod Bihaća, oslobodili narod kojeg su ustaše ranije zatvorile), »Majka ubija sina izdajnika« (ovo je izmišljen događaj na temu četničke saradnje s neprijateljem Čime se majka ne miri) i humoresku pod nazivom »Cigamiko« (koji sam pred rat slušao na radiju. Od nje sam napravio šaljivi skeč koji smo davali u toku rata.

Izvodili smo i druge skečeve i komade kao: »Seljačko june«, Cankareva »Slugu Jerneja i njegovo pravo«, »Zakopajte mrtve« i Kočićeva »Jazavca pred sudom«.

Samo ovih nekoliko podataka pokazuju da je kulturno-prosvjetni rad u toku naše revolucije bio ne samo cijenjen već i neophodan čovjekov suborac. On se nalazio u samoj matici revolucije i bio sastavni dio revolucionarnog čina.

Omladina Srba poslije drugog oslobođenja i likvidacije talijanskog garnizona u Srbu (26. marta 1942) masovno i slobodno se okuplja, uvježbava i izvodi svoje programe kod kuće Rakara, gdje su se nalazile prostorije Omladinskog doma, a u toku ljeta na Baricama pod vedrim nebom.

Prva grupa omladinaca i omladinki s terena Srba otišla je s Duškom Vojvodićem u sastav 3. ličkog partizanskog odreda. (Kasnije su dobili naziv Centralna kazališna grupa »August Cesarec«.) U nju su s terena Srba u prvoj polovini 1942. godine otišli: Duško Vojvodić, Nikica Mihailović, Bosa Mileusnić, Nikola Jovanić, Petar Rastović, Dara Rašuo, Smilja Mandić i Branko Jovanić, zvani Bane.

Druga grupa s terena Srba otišla je u jesen 1942. godine u sastav 3. ličke brigade 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«. Pri agitpropu brigade orga-

nizovan je kulturno-prosvjetni rad po jedinicama- ali i na terenu kuda je brigada prolazila i vodila borbu.

U kulturno-prosvjetnu ekipu brigade ušli su: Miloš Rašuo, Radovan Ciganović, Dara Miljuš, Mileva Miljuš, Sveto Torbica i Kosovka Žeželj. U agitpropu 3. brigade nalazio se iz Srba Petar Trbulin Pećan. Milan Basta, komesar brigade, odredio je tada mene za rukovodioca ekipe sa zadatkom da proširim ekipu s omladinom iz sastava jedinica 3. brigade. Zaista, ekipa je povećana s Đurom Radakovićem, Bogdanom Vlaisavljevićem, Evicom Dotlić i omladinkom Danicom (kojoj ne znam prezime).

Treća grupa omladinaca i omladinki s terena Srba otišla je u jesen 1943. godine (na zahtjev Komande 2. vojnog ličkog područja) u sastav kulturno-prosvjetne čete pri Komandi područja. Formirana je sa zadatkom da na slobodnoj teritoriji 2. ličkog područja po jedinicama i kod stanovništva pjesmom i riječju širi i popularišе bratstvo i jedinstvo i NOP.

U sastav ove kulturno-prosvjetne čete s terena Srba otišli su Damjanović Đuro (iz Kunovca), Marić Vlado (iz Zavlake), Mandić Sava, Dara Rašuo i Nena Ciganović (svi iz Srba), Duka Rađenović (iz Neteka) i ja. U sastav kulturno--prosvjetne čete pri njenom formiranju iz jedinice pri Komandi 2. vojnog ličkog područja ušli su Rade Đaković, Spase Korica, Dane Zavoda (harmonikaš) i drugarica po imenu Slavica kojoj se ne sjećam prezimena. Komandir ove čete bio je Đuro Damjanović, a ja sam bio komesar. Poslije moga odlaska (februara 1944) na novu dužnost u Stab vojne oblasti 9. korpusa NOV-e, za pohtičkog komesara kulturno-prosvjetne čete određen je Rade Đaković.

Pored niza drugih aktivnosti- koje je omladina obavljala, bavila se i prepisivanjem te umnožavanjem marksističko-lenjinističke literature. Naime, pismeniji skojevci bili su zaduženi da prepisuju materijale rukom, kao nekada kaluđeri u manastirima. Prepisivali smo čitave glave kratkog kursa SKP(b), Oktobarsku revoluciju, nacionalno pitanje, internacionalu i niz drugog materijala.

Sjećam se da je kod teoretskog provjeravanja znanja iz prednjeg gradiva bilo i ovakvih situacija.

Jedna naša omladinka, inače divan drug i jedna od boljih aktivista iz prvih dana NOB-e, koja je na opće zadovoljstvo sprovodila sve zadatke u život, nikako nije mogla da izgovori pravilno riječ »internacionala«. Pri tome moram reći da nije imala govornih mana. Da bi naučila pravilno izgovarati ovu riječ, mi smo kod prorade materijala zajedno s njom kolektivno izgovarali Inter--nacio-nala. I kada smo već mislili da smo je uspjeli naučiti da pravilno izgovara, ona je ponovo izgovarala »nala«. Poslije smo je u šali prozvali Nala.

U nedostatku hartije za pisanje prepisivali smo materijal na poleđini starih dokumenata iz općinskih i sudskih arhiva.

Jedna od najrasprostranjenijih formi kulturno-prosvjetnog rada za vrijeme NOB-e bile su zidne novine. One su predstavljale ogledalo rada svake određene grupe. Prilozi u njima pisani su obično rukom, rjeđe pisaćim mašinama. Pored crteža, pjesmica i vrapca (koji je opjevao događaje i prilike u određenoj sredini) sadržavale su sva aktuelna pitanja dotične sredine. U njima su iznošeni razni podvizi, govorilo se o nedostacima i slabostima, pričalo kroz humor i viceve. Zidne novine su doprinosile njegovanju discipline, razvijanju drugarstva, podsticale takmičarski duh, upoznavale mlađe s junaštvom partizanskih boraca. Svoj sadržaj i izgled mijenjale su po potrebi i mogućnostima. Izlazile su obično nedjeljno, a nekad i mjesečno.

Uloga omladine u osnivanju i radu partizanskih osnovnih škola

Poslije istjerivanja Talijana iz Srba (marta 1942), općinsko rukovodstvo u Srbu je, na osnovu preporuke i uputa kotarskih organa NOO Donji Lapac, pristupilo organizovanom okupljanju i obuci djece(pionira), kada su uslijed rata morala prekinuti pohađanja osnovne škole, te djece koja su pristigla i trebala pohađati osnovnu školu.

Općinsko rukovodstvo u Srbu povjerilo je meni zadatak da pronađem omladince i omladinke koji imaju sklonosti i ljubavi za rad s djecom. Naravno, određene su pismenije omladinke i skojevke, koje su upravo imale te kvalitete. Bile su to Mileva Rađenović Nera, Marica Ciganović i Draga Kalinić.

Prema dobivenim uputstvima mi smo pristupili evidenciji djece koja su prekinula školovanje, kao i one koja su bila obavezna da pohađaju nastavu. Podijelili smo ih u dvije grupe. U prvu grupu ulazila su djeca koja su trebala da dođu u prvi razred i djeca koja su završila prvi razred. U drugu grupu ulazila su djeca koja su završila drugi razred i trebala da pođu u treći, kao i djeca koja su završila treći razred i trebala da pođu u četvrti razred osnovne škole.

Na osnovu dobivenih uputstava zajednički smo izradili plan i program rada. Djeca su trebala savladati čitanje iz bukvara i prepričavanje. Iz matematike osnovne računske radnje, iz geografije osnovne pojmove, a iz historije osnovne pojmove o narodnooslobodilačkoj borbi.

Polovinom 1942. godine općinsko rukovodstvo Srb dodijelilo je prostoriju za otvaranje partizanske škole u bivšem dućanu trgovca Jove Keče. Stolar Todor Keča, iz Srba, napravio je besplatno od svoga materijala prave školske klupe. Ovu prostoriju, koja je bila lijepo uređena, koristila je i omladina za svoj rad.

Zbog opasnosti od neprijateljske avijacije preporučeno nam je da s djeoom ne držimo časove u prostoriji kad je lijepo vrijeme- već da ih izvodimo u gajeve i šumu. Za partizansku školu roditelji i djeca pokazali su veliki interes. Nadležni organi redovno su se interesovali za rezultate rada škole o čemu smo bili obavezni da ih informišemo.

Vrijeme pohađanja nastave regulisale su same učiteljice, što je opet zavisilo od same situacije i vremenskih prilika. Pored ovog zaduženja, omladinke zadužene za rad sa djecom imale su i zaduženja u omladinskoj organizaciji.

Zadatak oko organizovanja partizanske škole vodio sam do septembra 1942. godine, kada sam otišao u 3. ličku brigadu 6. ličke divizije. Privremeno sam predao zaduženje oko organizovanja škole učiteljici Milevi Rađenović Neri.

Dopisnička služba i prikupljanje historijskih podataka

Općinsko rukovodstvo prema instrukciji Kotarskog NOO Donji Lapac povjerilo mi je da organiziram dopisničku službu po svim selima bivše općine Srb, sa zadatkom prikupljanja historijske građe iz NOB i da se registruju i zabilježe svi značajni događaji i datumi koji su se odigrali u toku NOB-e na terenu općine Srba.

Izvršenje ovoga zadatka bilo je pod kontrolom Kotarskog NOO i Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac.

Dobili smo i pismeno uputstvo koje je izdao agitprop ZAVNOH-a. U svakom selu bivše općine Srb bili su imenovani povjerenici. Meni su, kao rukovodiocu ove dopisničke službe, ne intervenciju Milana Pokrajca iz Kotarskog komiteta

KPH Donji Lapac, obezbijeđeni uslovi za rad i dodijeljena posebna prostorija u bivšem dućanu Zore Keče u Srbu. Redovno smo s povjerenicima iz sela održavali sastanke i dogovarali se oko prikupljanja informacija.

Sjećanja na hrabrost mladih

Omladinac Damjanović D. Uroš, srednjoškolac, dijete solunskog dobrovoljca rođen je 1924. godine u Srbu. Prije rata pripadao je naprednoj omladini u Novom Žedniku, gdje je živio i gdje je za svoj revolucionarni rad 1940. godine primljen u SKOJ.

Okupacijom zemlje pobjegao je u Liku, u rodno mjesto Srb. Odmah se povezao sa ostalom naprednom omladinom. Zbog svog aktivnog rada brzo je napredovao. Kao zapažen omladinac 1942. godine postaje član općinskog rukovodstva SKOJ-a u Srbu, a zatim i kotarskog rukovodstva SKOJ-a u Donjem Lapcu. Zavolio sam ga na prvi pogled. Tu ljubav prema njemu osjetio bi svako čim bi ga susreo i upoznao ga. Bio je skroman i jednako je pristupao lakom i teškom zadatku. Naročito je bio omiljen među omladinom. Vijest o njegovoj preranoj smrti izazvala je tugu među svim njegovim drugovima i drugaricama, a mržnju, prezir i težnju za osvetom prema onima koji su to učinili za račun tuđina.

Pao je 13. februara 1944. godine u selu Ajderovcu, općina Srb, kao što je to dolikovalo neustrašivom skojevcu. Toga dana okupio je pred večer omladinu u jednu kuću u selu Ajderovcu da joj prenese zaključke OK SKOJ-a za Liku. Tu ga je zatekla noć. Domaćini su mu predložili da noći, ali je on odbio. Znao je da se po terenu kreću četnici. Smatrao je da je bolje za njega i domaćina da se skloni. Otišao je u noć, ali samo do obližnje pojate gdje je namjeravao da prespava u sijenu.

Četnici su saznah za njega i dali se u potjeru po cijelom Ajderovcu od kuće do kuće. Kad su prišli pojati u kojoj se nalazio primijetili su trag u snijegu.

Pritajio se u pojati misleći da će ostati neopažen. Za bjekstvo je bilo kasno. Desetak četnika se podijelilo u dvije grupe i počeše ga opkoljavati. Trojica krenuše pravo prema ulazu u pojatu. Ure, vidjevši to sve, kroz otvor isturi pištolj čvrsto odlučivši ili se probiti iz pojate ili poginuti. Jurnuo je na vrata, ali četnici su već bili desetak metara ispred njega. Otvorio je vatru i jedan četnik pade kao pokošen. Drugi i treći metak pogodiše još dvojicu četnika. Pokušao je da umakne, ali u toj pucnjavi s četnicima i njega pogodi metak. Pao je ranjen u blizini pojate. Bio je svjestan da mu nema spasa te posljednjim metkom oduže sebi svoj mladi život. Prije smrti smogao je snage da se podigne vičući: »Izdajice, komunisti se živi ne predaju!«

Četnici su primijenili metodu svojih gospodara i mrtvo tijelo bacili natrag u pojatu i zapalili je.

Zato će među mnogim svijethm likovima sinova i kćeri naše Like, koji su svojom krvlju ispisali stranice naše nove istorije, naći svoje mjesto i naš drug Ure.

Omladinac Petar Trbulin Pećan rođen je 1920. godine u Srbu u višečlanoj seljačkoj porodici. Završio je osnovnu školu u Srbu. Za vrijeme školovanja ističe se svojim marljivim učenjem i primjerenim vladanjem. Roditelji mu nisu imali materijalnih mogućnosti da ga školuju, ali je kao odličan đak po završetku osnovne škole primljen u Općinu Srb za pisara.

Vrlo brzo stupio je u kontakte s ljudima i mnogo polaže na svoje individualno uzdizanje. Družio se s đacima i studentima koji su preko ljeta dolazili u Srb, ali i sa starijim drugovima, simpatizerima KPJ.

Godine 1935. upoznao se s Milanom Ćopićem, komunistom koji je zbog svog revolucionarnog djelovanja protjeran na prinudni boravak u Srb i zatvoren u općinski zatvor. Petar Trbulin Pećan koristio je njegovo iskustvo i uspješno ga je prenosio na ostale drugove. U općinskom poglavarstvu u Srbu ostao je na radu do kraja 1937. godine kada prelazi na izgradnju Unske pruge Bihać—Knin sve do kapitulacije stare Jugoslavije. Još tada isticao se u širenju naprednih ideja. Aktivno je pomagao sindikalnim aktivistima zaduženim na Unskoj pruzi oko formiranja URS-ovih podružnica.

Agitaciono je djelovao za vrijeme izbora i stekao popularnost u narodu. Dolaskom ustaša u Srb, među prvima je evidentiran o čemu je morao stalno voditi računa.

Dizanjem narodnog ustanka 27. jula 1941. godine u Srbu, odmah se uključio u organiziran rad s omladinom. Uspostavlja kontakte s omladinom Srba i aktivno učestvuje u formiranju skojevskih organizacija. Nakon formiranja prvog općinskog rukovodstva SKOJ-a u Srbu 1941. godine, za kratko vrijeme kooptiran je u općinsko rukovostvo SKOJ-a i poshje izvjesnog vremena postao je sekretar općinskog rukovodstva SKOJ-a u Srbu. Odatle je otišao aprila 1942. godine u 3. lički partizanski odred, a onda u 3. brigadu 6. ličke proleterske divizije. Kao i mnogi i on je u proljeće 1943. godine obolio od tifusa i umro u partizanskoj bolnici u Krbavici, gdje je sahranjen.

Među mnogim likovima omladinaca i omladinki našeg kraja ističe se i njegovo ime. I on spada u red onih koji su krvlju i životom pisali stranice naše istorije.

U sudbonosnim danima rata kada se postavljalo pitanje opstanka čitavog naroda, vrtlog ratnih događaja i zbivanja zahvatio je i najmlađe. Osnivane su i njihove organizacije čija je djelatnost usmjerena jednom cilju — slobodi.

Postoji veliki broj dječaka i djevojčica koji su mjesto igračke u rukama držali razne alatke i skupa s ostalim dijelom seoske omladine dobrovoljno se uključivali u radne akcije, u kurirsku i obavještajnu aktivnost.

Primjeri su mnogobrojni.

U naš pjevački hor bio je uključen Predrag Ciganović, dječak od 10 godina. Kad je onako mali stajao ispred kulturne ekipe, svojim dječjim umiljatim glasom osvajao je mase, oduševljavao sve prisutne i doprinosio popularizaciji i prihvatanju naših programa.

Pri Komandi mjesta Srb krajem rata bio je stražar. U skidanju telefonske linije na brdu Međeđak kod Srba, koju su Nijemci ostavili, naišao je na minsko polje i bio teže ranjen.

Ovi mali i nejaki pripadnici NOB-e znali su se sakriti u grmove, popeti na drvo i posmatrati prolazak okupatorskih i kvislinških jedinica, a zatim hitno obavijestiti vojne i civilne vlasti.

Primjer dječaka Dragana M. Rađenovića iz zaseoka Glavica Šipića kraj Srba, koga sam našao poshje sedme ofanzive 1944. godine na liječenju u Italiji, o tome na svoj način govori. U jednoj od savezničkih bolnica on je liječio zadobivene rane koje su mu nanijeli četnici i Nijemci u Srbu (iz jednog bunkera na mjestu zvano Barica). Imao je tada 6 ili 7 godina, a znao je jedino da je rodom iz Glavice Sipića ali i to da je išao sa drugom djecom da izvidi gdje su bunkeri i ko tamo ima pa da onda javi odbornicima. Tada je bio teško ranjen.

Za ove male heroje drug Tito je rekao: »Kada u borbu idu ljudi, vojska koju je država stvorila, odrasli ljudi, onda je to njihova dužnost prema svojoj domovini, onda je to dug svakog građanina i rodoljuba. Ali kad bez mobilizacije dobrovoljno djeca od 12, 14, 15 i 16 godina idu u borbu, znajući da će u njoj poginuti, onda je to više nego dug prema domovini. Onda je to natčovječanski heroizam mladih ljudi, koji žrtvuju sebe iako još nisu upravo ni stupili u život, da bi buduća pokoljenja bila sretna.«

Boja Vojvodić Baić

Sjećanje na omladinu Srba i Donjeg Lapca u ustanku i revoluciji

O Srbu i okolini

Mjesto Srb nalazi se na jednoj uzvišici pored Subotina brda u sredini Srbske doline koja se proteže po dužini oko 18 km od Srbskog klanca do Joševice i po širini od krčke do senjske i ajderovačke strane. Pitoma dolina ispresijecana putevima za zapregu i živicama, puna je plodnih oranica, košanica, bašta, voćnjaka, šljivika i gajeva.

S krčke strane buljilo je nekoliko tamnih otvora, odnosno prokopanih tunela Unske pruge tada u, izgradnji. Kroz sredinu doline probijala se krivudava i uzana makadamska cesta koja je Srb povezivala s ostalim svijetom.

Srb je prije rata imao poštu sa skromnim prostorijama u kojoj su radila dva službenika. Autobus s oko dvadesetak sjedišta i prtljažnik saobraćao je svaki dan, ujutro: Bihać—Donji Lapac—Srb—Otrić—Zrmanja, a poslije podne vraćao se u suprotnom pravcu.

Najbliža željeznička stanica bila je u Otriću udaljenom oko 22 km od Srba. Ponekad se zimi zbog vijavica preko Popinskog polja nije moglo lako doći, a često bi se putnici, koji taj dio puta nisu poznavali, izgubili i promrzli u snijegu.

Srbsku dolinu čine još pitomijom njene dvije rječice, bolje reći dva potoka: Sredica s istočne strane i Srebrenica sa zapadne strane. Ispod Begluka kod tzv. Sastavaka rječice se spajaju i kratko još teku zajedno, da bi se kod Zalužja utočile u Unu. Unski izvor, ili kako ga još zovemo Vrelo, tu je u blizini između sela Suvaje i Neteke. Una tu izbija iz jednog masiva litica te između dva brda pravi najprije malo jezero pa se naglo obara i brzo teče do vodenica u zaselku Mečat, a odatle dalje teče tiho pri rubu doline da bi zamakla oku kod Zamrštena.

U dolini su sela i zaseoci prosutih i zgusnutih kuća koje okružuju Srb. Posmatrano od sjeveroistoka prema jugozapadu- ona se nižu ovim redom: Donja Suvaja, Zalužje, Begluci, Kruškovača, Glavica, Kunovac, Kupirovo, Potkraj, Podurljaj, Podstrana i Neteka. Na brdima i iza njih su sela: Brotnja, Ponorac-Krčko Brdo, Osredci, Kaldrma, Dugopolje, Zavlaka, Tiškovac, Nadurljaj, Ajde-

rovac, Dabašnica, Koraćuša, Lisina, Gornja Suvaja, Zaklopac i Brezovac. Sve ovo područje oivičeno je nizom brda i planina; Uilica, Bobara, Jelovi tavani. Maslovara, Mazinska planina i Dabina strana.

U srbskoj općini bilo je tada- otprilike, 8300 stanovnika koji su se pretežno bavili zemljoradnjom i stočarstvom. Međutim, dobar dio stanovnika morao je ići u pečalbu po većim, mjestima i gradovima Jugoslavije (Beograd, Gospić, Knin i drugdje), ili ići na neke javne radove obično izgradnju pruga gdje je za teške radove bila potrebna jeftina nekvalifikovana radna snaga. Kako je pred ral počela izgradnja Unske pruge, mnogi su tu našli zaposlenje da bi kupili barem osnovne namirnice. Malo je, naime, bilo domaćinstava koja su sopstvenom proizvodnjom mogla obezbijediti namirnice za cijelu godinu, viškove iznijeti na pijacu, pa tako namaknuti sredstva za skromno odijevanje i plaćanje poreza.

Ženska omladina, osim izuzetaka, poslije četiri razreda osnovne škole, ili čak i bez toga, ostajala je kod kuće, radila domaćinske poslove, obrađivala zemlju ili na pašnjacima čuvala stada. Iako su postojale škole u Srbu, Suvaji' Zaklopcu, Osredcima, Kupirovu, Tiškovcu (a kasnijih godina i u Beglucima, Zaklopcu i Dabašnici), dobar dio, naročito ženske omladine, ostajao je nepismen. Tome su doprinosili, kako zaostalost roditelja i potreba domaćinstva za radnom snagom, tako i udaljenost nekih sela i zaselaka od škole (5 i više kilometara) Kad bi bile jake zime i kada bi napadali snjegovi kao 1929, sve do proljeća, naročito mlađoj djeci bilo je nemoguće ići u školu. U takvim uslovima živjela je omladina ovih sela, brzo učila i još brže sazrijevala iako je pravo glasa stjecala tek u dvadeset i četvrtoj godini života.

Po nacionalnosti 99% stanovnika bili su Srbi. Krajem 19. vijeka ovdje se doselio geometar Mate Grgurić, jedan od rijetkih ljudi hrvatske nacionalnosti. Bio je rodom od Slavonskog Broda. Oženio se i ostao da tu živi. Pored njega bilo je u Srbu tzv. »prolaznih«, koji su radili kao zanatlije ih žandari, ali je i među njima bio mali broj Hrvata. Pred rat, odlaskom nadlugara Jovića- u Srb je došao mlađi čovjek iz okoline Gospića, Hrvat Nikola Mažuran. Sve do kapitulacije stare Jugoslavije, živjeli smo svi u slozi i ljubavi.

Potrebno je napomenuti i to da je Srb imao svojih 5—6 trgovaca, te nekoliko zanatlija, žandarmeriju sa desetak žandara, općinsku vlast s predsjednikom (koji se birao na izborima svake četvrte godine), blagajnika, poreznika, bilježnika (s nekoliko pisara) i tri pandura. Tu su još šumarija (s nadlugarom i četiri lugara) te četiri učitelja u Srbu i jedan, dva ili tri u svakoj okolnoj školi.

Postojale su i crkve sa svještenicima. Svaka od njih je imala svoj tzv. hramovni dan ili slavu. Oko crkvenog hrama toga se dana okupljao narod — održavao sajam i veselje. Slavili su se: u Srbu-Velika Gospojina, Suvaji-Spasov dan, Odredcima-Sveta Petka (tzv. »Osređačka majka«), Dabašnici-Sveti Luka i Tiškovcu-Sveti Ilija.

Omladina bi nedjeljom i za vrijeme proslava crkvenih svečanosti odlazila u crkvu, ali više zato da zaigra ličko kolo i da se sretnu poznati. Stariji su bili pobožni i išli u crkvu, dok se za mlađe, osim izutetaka, to ne može reći. (Crkve su za vrijeme NOB-e postale i omrznute jer su često služile neprijatelju, naročito četnicima za utvrđenja, odakle su s tornjeva nadgledali i kontrolisali teren pa bi pripucavali na sumnjive. To su bila mjesta koja je prilikom oslobođenja bilo najteže osvojiti.

Preko ljetnjeg i zimskog raspusta pojavljivalo bi se desetak do dvadeset đaka, poneki student, radnik ili oficir koji su dolazili kod rodbine u Srb ili u neko okolno selo da provedu odmor u ovom lijepom kraju.

Omladina Srba prije rata

Prije rata u Srbu je postojala sokolska organizacija. Ona je imala u okviru škole i svoju čitaonicu, a okupljala je, uglavnom, omladinu iz Srba i pokojeg »gazdinog« sina iz okolnih sela. Ne znam tačno koliko je imala članova, ali mogu sa sigurnošću reći da nije bila masovna. Unutar te organizacije djelovali su i napredni omladinci iz Srba.

Koliko je meni poznato, u Srbu i okolnim selima, nije prije rata bilo skojevske i partijske organizacije mada je za to bilo usl-ova. Poznato mi je da su postojali pojedinci koji su isöbe smatrali komunistima i da su oni mnogo radili sa omladinom li među narodom krčili put ideji o borbi radnika i seljaka za bolji i pravedniji život, te širili poruke oktobarske revolucije i ljubav prema Sovjetskom Savezu.

Napredne ideje najviše su pop-ularisali: Milan Tankosić, radnik iz Drvara, rodom iz Dugopo-lja koji je često- dolazio u Neteku kod tetke Jeke, Stevan Desnica, obućar iz Srba, rodom iz Podurljaja, općinski pisari: Veljo Puača iz Gornjeg Srba, Pećan Trbulin iz Donjeg Srba i Drago Ožegović iz Neteke, Marko Vučković, iz Gorskog kotara koji je bio učitelj; u Osradcima, Gojko Polovina, student u Beogradu, rodom iz Dobrosela koji je često dolazio kod svoje tetke Mande Mileusnić i sestre Olge u Neteku i Mićo Medić, omladinac iz Martin-Broda koji je dolazio u Neteku kod tetke Rade Voj(vodić Saje.

Često sam posmatrala nekog od pomenutih pisara kako u Srbu raspravljaju na javnom mjestu. Obično su raskrinkavali vlast stare Jugoslavije, a hvalili vlast radnika i seljaka u Sovjetskoj Rusiji. Ne bi trebalo zaboraviti ni starog socijaldemokratu Danju Rađenvoića koji je uvijek agitovao za sovjetsku vlast. Pored ovih trebalo bi posebno istaći jedan broj đaka, studenata i radnika koji siu dolazili na raspust, a koji su odigrali važnu ulogu u širenju naprednih ideja kod omladine i naroda. Među njih spadaju: Milan Đumić radnik iz Zagreba, rodom iz Glavica, Duško Vojvodić, zlatarski radnik u Beogradu, rodom iz Neteke, Branko Damjanović, đak rodom iz Ajderovca, Sofija Jović nazvana Koka Sosa, đak rodom iz Srba, Mira i Jelka Bujić đaci iz Žednika, rodom iz Neteke i dr.

U tim predratnim godinama u Srbu je postojao nogometni[1] klub. Nekad je trenirao na poljančetu kod kuće Da'ke Rakara, a nekad na poljani Barici kraj raskrsnice Raštela, inače vlasništvo Perana i Điđe Ivančevića. Prisustvovala sam i jednoj utakmici, negdje 1940. godine koja je odigrana baš na ovoj poljani, a Srbljani su igrali s Lapčanima. Lapački klub se zvao »Ozeblin« prema brdu ispred Donjeg Lapca. Na utakmici je bilo dosta omladine iz Srba, Neteke i drugih sela. Iste godine prisustvovala sam i jednoj priredbi koju su priredili Lapčani u osnovnoj školi u Srbu. Program je bio veoma naprednog sadržaja: pozorišni komad »Voda sa planina« Milana Đokovića i Raše Plaovića te recitacije A. Šantića i Jove Jovanovi-ća Zmaja. Moja sestra Jela se sjeća da smo i mi u Neteci imali iste godine priredbu povodom Nove godine i da je održana u kući Sime J. Vojv-o-dića.

Dane Mileusnić, od Jezera, pričao mi je da je prije rata bio član omladinske organizacije »Seljačko kolo« i da je nosio njenu -oznaku — izvezen srp s klasom u dnu ličke kape. Nije mi poznato da li je još neko iz Srba i okoline bio učlanjen u tu -organizaciju, ali znam da njena aktivnost mije bila zapažena kod seoske -omladine u našem kraju.

Kod -nas nije bilo snaga, koje bi z-nale iskoristiti raspoloženje omladine da je organizuju u skojevsku i partijsku organizaciju. Ipak bez obzira što nije bilo

organizovane skojevske i partijske organizacije, rad jednog broja omladinaca mnogo je doprinio da se omladina Srba i svih okolnih sela pravilno orijentiše u trenutku otpočinjana narodnog ustanka u julu 1941.

Omladina Neteke

Sjeverno od Srba prvo selo je Neteka, a malo sjevernije je selo Suvaja. Upravo prema Suvaji, kraj zaseoka Mečat, ispod Senjskog brda, s donje strane ceste, izvire rječica Neteka. Ona u stvari i nema tok, već se uz izvor odmah u ravnici taloži i pravi močvaru punu ševara (po kojoj plove divlje patke) pa se neprimjetno i tiho uliva u rijeku Unu. Baš po toj rječici selo je dobilo i ime. Kao i o svakoj vodi i izvoru i o Neteči je narod ispleo niz priča, anegdota i zgoda. Naši stari znali su često puta reći da mnogi naše selo nazivaju i Senj, jer se nalazi upravo ispod Senjskog brda.

Neteka je pred rat imala blizu 70 domaćinstava s oko 350 stanovnika, a od toga 50—60 omladinaca i omladinki od 15—27 godina. Mnogo ranije, po tradiciji, omladina se okupljala preko zime na prela (posijela). Kada nema poljskih radova, a stoka se ne izgoni na pašu, prela su bila jedina vrsta zabave, da bi se skratilo duge zimske noći. Na tim skupovima djevojke obično pletu čarape, predu vunu i kudelju od lana i konoplje, heklaju, čijaju perje i vezu, dok momci sjede u istoj prostoriji, pjevaju i zbijaju šale, uglavnom, ne radeći ništa. Jedna od omiljenih igara s naših prela je i tzv. »vađenje iz bunara«. Ova igra izgledala je, odprilike, ovako. U istoj prostoriji gdje su i ostali, jedna djevojka stane na neko mjesto i kaže: »Ja upadoh u bunar«. Svi prisutni je pitaju: »Ko te vadi?« Ona razgleda, smiješi se i bira mladića, saopštavajući njegovo ime. Sada mladić ustaje, ide prema djevojci, poljube se, potom djevojka odlazi na mjesto i sjeda dok mladić »upada u bunar«, a vadi ga djevojka koju izabere, i tako redom.

Od 1938. godine omladina u Neteci počela je da se okuplja i na drugi način. Preko ljeta sastajala se nasred sela na jednoj raskrsnici ispod kuće Milana Lajića. To mjesto je popularno nazvano »Grabić«, a sada se na njemu nalazi spomenik palim borcima i žrtvama fašizma. Na sastancima se pričalo o raznim temama, pa i političkim, igralo se i pjevalo, bacao se kamen s ramena. Tu smo mogli ponekad dobiti i razmijeniti neke zabranjene knjige. I sama sam 1940. dobila dvije knjige od Pećana Trbulina (Gorki: »Mati«, Šolohov: »Uzorana ledina«), Uz prvu je išao i listić na koji su se potpisivali oni koji su knjigu prije pročitali. Prije mog potpisa bilo je preko trideset imena i prezimena onih koji su te knjige već pročitali. Na knjigama je čitkim rukopisom pisalo: »Čim pročitaš, vrati da ide dalje.«

Da bi bolje organizovala svoj zabavni život, omladina Neteke osnovala je tamburaški orkestar i otvorila omladinski dom u kome smo se sastajali preko ljeta kada je ružno vrijeme i zimi. Sastanke smo održavali svake subote uveče i nedjeljom poslije podne.

Na inicijativu trojice mladića: Paje Lajića (poginuo kao odbornik seoskog NOO), Miće D. Vojvodića i Pere I. Rastovića pokrenuta je 1938. sabirna akcija da se prikupi novac iz svih domaćinstava i kupe tambure. Prilog je sakupljen, tambure su kupljene (dva prima, dvije bugarije i jedno berdo). Inicijatori ove akcije znali su samouko svirati. Njima su se pridružili .Boško Vojvodić koji se upravo vratio iz Karađorđeva gdje je duže boravio kod ujaka i naučio svirati

te Nikica Mihailović, brat učiteljice Marije Vještice. Nikica je dolazio iz Dabašnice i podučavao mlađe u sviranju. Tako je krenulo. Što se više sviralo, sve se bolje znalo, a obučeni su i mlađi kao zamjene starijima. Pored omladine iz našeg sela, u domu su se počeli okupljati i mladi iz drugih sela: Srba, Ajderovca, Suvaje, Begluka i Kruškovače.

Iste godine omladina se obratila Petru Rađenoviću koji je imao nenastanjenu kuću što ju je kupio od Petra Pilje, solunskog dobrovoljca kada je ovaj otišao u Zednik, u Bačku. Rađenović je bez naknade kuću ustupio omladini. Kuća se nalazila između kuća Ožegovića i Rađenovića, skoro nasred sela iznad ceste prema brdu. Imala je oko 5 X 10 m, debelih zidova od žute sedre i surog kamena, bez uređene fasade, s krovom na dvije strijehe sivo-crne boje. Do ceste kuća je imala dva mala prozora jedan do drugog, raspoređena kao dva oka, sa staklenim okancima u četiri kocke i teškim drvenim hrastovim tablama. Imala je teška hrastova vrata na koja se ulazilo u podrum, ali i s bočne strane do juga nalazila su se ista takva vrata kroz koja se ulazilo na pročelje (ognjište), a odavde u veliku sobu u kojoj smo se sastajali.

Soba je bila okrečena, a niska tavanica s drvenim gredama i čađavim daskama bila je tamnosmeđe boje. Patos je bio od jakih jelovih dasaka, on bi se ugibao kada bi se omladina razigrala. Ali o tome se onda nije mislilo. Patos je izdržao. Ta kuća sumornog izgleda, iako nije građena za ovu svrhu, bila je omiljeno sastajalište omladine iz Neteke i drugih sela. Tako je bilo sve do aprila 1941. kada se u nju ponovo uselila porodica Petra Pilje nakon povratka iz Zednika i sklonila u rodni kraj od mađarskih hortijevskih okupatora.

Aprilski dani 1941.

Vijesti o ratu i napadu na našu zemlju (6. aprila 1941) poslije samo 6—7 časova prohujala je kroz naše selo. Neko je slušao radio u Kečinoj kantini koja je služila kao trgovina i restoran za ishranu radnika na Unskoj pruzi i to je bilo dovoljno.

Mada se tu u našoj neposrednoj blizini još ništa nije dešavalo što bi ličilo na rat, ta vijest unijela je neizvjesnost i strah. Svi smo poustajali. Poslije nekoliko trenutaka ćutanja počela je kuknjava žena i djece. Iz kuće smo izjurili na put koji se nedaleko odvaja od ceste i ispod naše kuće prelazi u Vojvodića nugao. Izašle su i ostale komšije. Bilo nas je dosta na jednom mjestu. Jasno se mogao čuti plač djece i jaukanje žena. Muškarci unezvjerenog pogleda postavljali su jedan drugom pitanja: Šta ćemo raditi? Hoćemo li se kuda sklanjati? Pristizali su ljudi i omladinci iz sela. Pred svima jedno pitanje: Šta raditi? Crkvena zvona neprestano zvone. Na tom mjestu zateklo nas je i podne, a kako se do tada nije desilo ništa što bi ličilo na rat, ljudi su se počeli polako razilaziti kućama i činilo se kao da su se polako povratili iz šoka, izazvanog iznenadnom neprijatnom viješću.

Muškarci su se počeli prihvatiti nekog posla, žene kuhanja. Istjerana je stoka na pašu i u nekome zlogukom iščekivanju nastavljeni su svakodnevni radovi.

Tako je prošao prvi ratni dan, zatim drugi, treći i tako redom. Život se počeo odvijati normalno kao da i nema rata. Jedino djeca, koja ne idu u školu i provode vrijeme igrajući se oko kuća, svojom grajom podsjećaju na nesvakidašnju situaciju. Počeli su pristizati i prvi rezervisti, koji su, napola odjeveni **u civilu,** napola **u** vojničku odjeću, krišom, sporednim putovima dolaziil kućama. Najveći

broj njih donosio je kući oružje. Poštanski autobus još je redovno saobraćao u oba pravca, baš kao da i nije rat. Međutim, ubrzo su počele stizati izbjeglice iz gradova i čitave porodice koje su bile nastanjene u Bačkoj.

U našu kuću najprije je došao brat Mićo (koj,i je bio rezervista u Kninu, i to pješke, u uniformi i bez oružja. Za nekoliko dana došla je i porodica brata Dušana iz Bačke, kao i sestra Mika koja je s porodicom živjela na salašu nedaleko od Čantavira.

U Neteku su stigle kompletne porodice iz Žedinika kod Subotice i to: Stevana Bujića (žena, kćeri Mira i Jelka i sin Nikola), Milana Duje Jovanića (žena, tri sina i tri kćeri), Petra Pilje, Petra Vojvodića i dr. U Srb se vratila porodica Dušana Mileusnića, u Kunovac porodica Radice Damjanovića, Danića Damjanovića, u Podurljaj porodice Branka Desnice, Dane Batinice, Miloša Rastovića, u Suvaju -— Bićkanovi i porodica Milana Jovanića (invalida koji je na radu u Americi ostao bez obje noge i sad se vratio s četiri sina: Dokom, Draganom, Brankom, i Radom), u Ponorac porodica Stevana Dubajića, u Brotnju familija Save Drče iz Zagreba, na Zaklopac porodica Milana Medića, Mudrinićevi i drugi. Mnogi od pristiglih iz Zednika učili su školu u Subotici ili su studirah u Beogradu i bili organizovani u SKOJ i Partju. Među njma su kao najistaknutiji bili: Đoko Jovanić, njegov brat Dragan, Dušan Mileusnić, Mira i Jelka Bujić, Anka Dubajić, njene mlađe sestre, Dara i Milica, Branko Desnica, Dragica i Đuro Rastović, Smilja i Sava Batinica, Danić Damjanović, Momčilo i Žarko Damjanović. Zedničani će mnogo učiniti na organizovanju ustanka kod nas, na stvaranju omladinskih organizacija SKOJ-a i Saveza mlade generacije kao i Partije. Među napredne ljude koji su došli u naše mjesto spadaju i: Milan Šijan iz Nadurljaja, koji je radio kao obalski radnik u Beogradu i bio organizovan u napredni radnički pokret i odrobijao kao komunista 14 mjeseci; zatim Duško J. Vojvodić, zlatarski radnik u Beogradu, Milan Đumić, radnik u Zagrebu rodom iz Glavica.

Prolazak talijanske vojske kroz naš kraj

Ne sjećam se tačno datuma, ali je i to bilo u aprilu, kada je jednog dana predvečer neko pronio vijest da od Suvaje prema Neteci ide neka »silna« i brojna vojska. Glasonoša je još rekao da idu mirno, nikog ne dirajući i ne pucajući.

Istrčali smo na put. Primicala se noć. Zauzeli smo mjesta oko ograda, živica i plotova, odakle ćemo iz zaklona, dalje od ceste, vidjeti tu vojsku. Našla sam se na mjestu odakle mi se pružao vidik sve do crkve.

Čekali smo oko pola sata. Odjednom se začuo zvuk motora, a malo kasnije ispod kuća Rastovića pojavilo se najprije nekoliko motocikala, iza njih biciklisti u tamnim sivo-plavim uniformama, crnim kapama s kićankama i puškama prebačenim preko leđa. Za njima su se pojavili kamioni puni vojnika sa šljemovima sjedeći u nekoliko redova i držeći ispred sebe neko pušku, neko mitraljez. Iz nekih kamiona su stršile debele i duge cijevi teškog oružja, minobacača i topova. Kamioni su se polako kretali prema Srbu. Bez riječi smo ih promatrali.

Kada su kamioni zamakli, a mi počeli da se razilazimo misleći da je gotovo, začu se neka nerazumljiva pjesma slična koračnicama. Opet smo se smjestili svako na svoje mjesto i čekadi da se pojave vojnici-neznanci. Pošto je već pao mrak, činilo mi se da su ti vojnici krećući se u grupama od oko 50, svi

Omladina sela Neteke 1940. godine.

obučeni u crno. Gaze pod korak, pjevaju i odmiču prema Srbu. Pocrnio je dobar dio ceste koji sam posmatrala skorcr ukočena čudeći se koliko ih je. To mi se činilo sigurno mnogo više nego što je, zaista, izgledalo, jer i narodna kaže: »U strahu su velike oči«. Moje srce od toga je sve jače kucalo.

Pošto zamakoše za Gajić kod Klančica, počeše razni komentari: »Đavo neka ih nosi, samo kad nikog ne diraju!« »Ko zna koliko ih je?« »Da li će se zadržati u Srbu?« »Da nas ne napadnu iznenada, noću?« Čuo se i glas moga oca Dane koji je rekao da su Latini stare varalice i da im ne treba vjerovati jer šta će tu ako nešto ne smjeraju. Komentarisalo se do kasno u noć. U našoj kući mladi su kako-tako spavali dok su stariji zajedno s ocem kao na straži, presjedjeli noć u razgovoru i u zlim slutnjama dočekali zoru.

Već u rano jutro neko je donio vijest da su Talijani samo zanoćili u Srbu i prije zore krenuli u istom poretku prema Zrmanji. Opet je otpočeo normalan život uz stalno iščekivanje novih događaja. Koliko smo se uklopili u takav način života, govori i to da nama mladeži nije ništa smetalo da već u maju, na Spasovdan, krenemo u Suvaju na zbor. Sjećam se da sam išla s novodošlim komšinicama Mirom i Jelkom Bujić, s mojim sestrama i s još dosta mladih iz Neteke. Na zboru nije bilo mnogo svijeta, niti je bilo pravog veselja jer je ratna psihoza sve poremetila.

Kada smo stigle u Suvaju Mira, Jelka, moje sestre i ja, pridružile smo se jednoj grupi mladića i djevojaka koji su bili izdvojeni od ostalih. Neki su polijegali po travi, neki se oslanjali na stabla šljiva, dok su treći stajali u grupicama i razgovarali. Kada smo im prišli, naše komšinice su se s njima toplo pozdravile jer su im skoro svi bili stari poznanici iz Zednika. Moje sestre i ja upoznale smo tada između ostalih: Doku Jovanića i njegovog brata Dragana, Milana Ćopića Bićkanova i još neke mladiće, čija imena nisam zapamtila. Tada smo upoznale i sestre Dubajić s Ponorca — Anku, Daru i Milicu. Razgovor je nastavljen i poslije našeg odlaska. Mira i Jelka su se uključile dok smo sestre i ja samo slušale i posmatrale. Govorilo se o Hitleru i njegovoj knjizi »Mein Kampf«, o njegovim mračnim planovima za uništenje čitavih naroda i rasa, zatim o potrebi organizovanja i o borbi za slobodu. Nisam znala da se nalazim u društvu skojevaca i članova KP iz Zednika, niti sam shvatila mnoge stvari o kojima se tada govorilo. Nisam ni naslućivala da ću baš u toj borbi za slobodu postati prisan drug s mnogima od njih kao što su: Jelka Bujić, Dragan Jovanić, Milica Dubajić, a pogotovo nisam slutila da će Đoko Jovanić u daljem toku događaja postati jedna od najsvjetlijih ličnosti kod nas u Lici, kao i u NOB-i uopšte. U tom trenutku skoro da nisam znala što je to SKOJ i KPJ i za šta se bore. Poslije mi je tek Jelka rekla da su svi oni komunisti i da je Đoko bio proganjan i zatvaran zbog svog revolucionarnog rada. Počela sam polako shvatati neke stvari. Posebno mi je bila čast što se to sve slobodno pričalo pred sestrom i preda mnom, iako nam je Jelka naglasila da o ovome ne treba, za sada, drugima pričati.

Ustaše u Srbu

Od prolaska talijanske fašističke vojske prošlo je izvjesno vrijeme. U Srbu nije bilo nikakve vojske, osim nekoliko žandara, koji su ostali u uniformi i samo zamijenili oznake na kapama te se priklonili Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Još uvijek su pristizali pojedinci i familije da u starom rodnom kraju potraže utočište i nađu neku sigurnost u teškim ratnim danima. Prestali su radovi na

Unskoj pruzi. Ljudi su odlazili na njive nečujno, ponešto radili i istjerivali stoku na pašu, a sve to pod morom iščekivanja.

Ne sjećam se datuma, ali mislim da je to bilo polovinom juna kada su kod nas stigle ustaše. Došle su od Zrmanje, pa ih nismo mogli vidjeti, ali priča se da ih je u Srbu raširenih ruku dočekao nadlugar Nikola Mažuran. Mnogi ljudi su se već počeli sklanjati iz kuća plašeći se da ih ustaše ne iznenade.

Ustaša je bilo oko 20—30. Odmah po dolasku u Srb počele su piti, bančiti i oduzimati od ljudi stvari koje bi im se dopale. U sela su poslali poruku da svi koji imaju oružje treba da ga polože, a ako to ne učine, prijetili su im strijeljanjem. Kada su prikupili podatke o ljudima, počela su i prva hapšenja. Oružje je rijetko tko vraćao jer su komunisti i stariji i iskusniji ljudi u selu, kao Jandrija Vojvodić, govorili da oružje treba što bolje skriti i sklanjati se do daljnjeg u gajeve. Oni koji se nisu sklonili bih su među prvim uhapšeni: Branko Miljuš, Pero D. Rastović, Branko Desnica, Đoko Jovanić, Dušan Ugrica, Dane Batinica i dr. (posljednji je bio ubijen među prvima).

Uhapšeni drugovi su ispitivani i maltretirani. Mnogi su bili krvnički premlaćeni i na kraju pušteni kako bi se zavarao čitavi narod. Po njima su ustaše poručivale da se preda oružje. U tom prvom hapšenju samo su pojedinci zadržani u zatvoru.

Mnogi su podalje od **kuće** počeli da se sklanjaju **i** okupljaju, ali je većina **još** ostajala **u kućama.** Hapšenja su nastavljena i sprovođena na razne načine. Obično bi krenulo istovremeno više patrola u više pravaca da tjeraju ljude u zatvor. Nekog su uhvatili na njivi, nekog na cesti, drugog opet u birtiji, a mnoge su noću zaticali i hapsili na spavanju. Ni krivi ni dužni nađoše **se u** zatvoru: Ilija R. Vojvodić, trgovac iz Srba, Mile S. Vojvodić, pekar **iz** Srba, Simo J. Vojnović, vlasnik pilane iz Neteka, Đuro Đ. Vojvodić, kondukter na ekspres-orijentu Zagreb—Pariz, iz Neteke, zatim iz Srba: Vojo Mileusnić (pokušali su uhvatiti **i** njegovog brata Dušana, ali im je on **umakao),** Drago B. Ožegović, Bjelja Ć. Grbić, Vasa Ciganović i Ilija **Skorić,** kovač i dr. Iz Neteke **su još** uhapsili Duju Jovanića, uglednog domaćina, Petra Pilju, povratnika **iz Zednika i** dobrovoljca iz prvog svjetskog rata, Đuru Dimića, te Peru Desnicu iz Ajderovaca, Ilinku Lajić, domaćicu, majku šestoro djece i mnoge druge, **a za** mnogima su tragali. Nisu ih našli jer su se već bili sklonili u obližnje gajeve.

U žandarmeriji su uhapšene mučili, tukli, morili glađu i žeđu, vrijeđali, psovali i ponižavali. Iz zatvora uspio je nekako da pobjegne, uz pomoć žandara Mate Bićanića, Simo Vojvodić. Kada se pojavio kod nas, bio je sav plav, natečen u licu, rukama i nogama. Kad su ljudi to vidjeli, i posljednji se sklonio u šumu. Sela pored cesta su bila skoro opustjela, sve je pobjeglo u šume.

Većinu zatvorenih zadesila je strašna sudbina. Poslije višednevnog mučenja odvezeni su u toku noći u šumu Kuk iznad Donjeg Lapca gdje su strijeljani i bačeni u bezdan. S tog strašnog strelišta uspjeli su pobjeći: Vojo Mileusnić, Ilija **Skorić i** Pero Desnica.

Dio stanovnika Neteke, tj. porodice (ih dijelovi porodice) Lajići, Bujići, Rastovići, Ivančevići i svi Vojvodići sklonili su se u Bujića Vrh blizu koliba Bujića. Istjerali smo stoku: konje, goveda, ovce; iznijeli žita, brašna, masti, nešto posteljine i posuđa, i tu ispod većih stabala napravili konačište od granja. Vatru nismo danju ložili da nam avioni ne bi otkrili zbjeg. Zene su ponešto spremale za jelo, a muškarci i omladine su se okupljali, razgovarali i dogovarali se šta bi trebalo činiti. Bilo je različitih mišljenja. U jednome su se svi slagali, tj. da treba čuvati oružje, nabavljati ga za one koji ga nemaju i pripremati se za otpor.

U našem zbjegu najviše su okupljali oko sebe ljude i tumačili im šta bi valjalo raditi: Drago Ožegović, Duško, Simo i Jandrija Vojvodić. Poslije izvjesnog vremena provedenog u zbjegu, kada su nastupili kišni dani, moj otac odluči da svi siđemo kući pa što bilo. Tako odlučiše i ostali ljudi i jedne večeri siđosmo u selo. Kod kuće je od živog svijeta ostala naša stara teta, očeva strina, kokoške i crni pas, zvani Cuko, koji je bio vezan pred kućom.

Stigli smo kući željni udobnog ležaja i topline. Sutradan su nas iznenadile ustaške patrole i odmah počeše da nas tjeraju iz kuća. Istjeraše nas na put gdje su druge patrole već bile istjerale naše komšije. Tjerali su nas prema cesti te se u čas na mostiću okupi desetak familija, koje su se vratile baš kao i mi iz šume. Svi smo bili nijemi od straha i iščekivanja. Gonili su nas kao krdo stoke opkoljene s tri strane. Ako neko nije mogao da ide, tjerali su ga bez milosti kundacima pušaka i sve brže gonili prema Srbu. Kod česme na ulazu u Srb dočeka nas ustaško pojačanje i još gušći špalir ustaša s bajonetima. Dotjeraše nas u centar Srba i na pijaci nas priključiše još jednoj povećoj grupi naroda. Počeše da izdvajaju muškarce, i u toj situaciji izdvojiše se braća Grbić. Ilija i Branko i počeše bježati svaki u svom pravcu. Dok su se ustaše snašle, Ilija je uspio pobjeći, a Branka su pogodili i ubili. Muškarce starije od 15 godina su odvajali udarajući ih kundacima i tjerajući ih ka zgradi općine. Tu su ih zatvorili dok smo mi djevojke, žene i djeca ostali na pijaci opkoljeni ustaškim stražama. Čuje se kuknjava žena, plač djece, vriska djevojaka. Česma se nalazila na domak ruke pa iako su ljudi bili žedni, ustaše ne daju nikom da se izdvoji i napije vode ili opere ruke i lice. Nisu nam dozvoljavali ni stopu iz kruga, vikali su, psovali, pripucavali i tako, valjda, željeli utjerati narodu strah u kosti. Tako stojeći u neizvjesnosti, saznadosmo da se u zgradi općine sam zaklao Petar (Markača) Rađenović u očekivanju ustaškog mučenja. Žene su poslije ovoga još više zapomagale, djeca plakala. Postalo je nepodnošljivo sve to gledati i slušati.

Kasno poslije podne i muškarci iz zgrade općine i mi koji smo se nalazili na pijačnom trgu bili smo pušteni. Spojiše nas opet u jednu gomilu i pojuriše kroz Srb prema Neteci. Tjerali su nas do česme, a onda nas pustiše same prijeteći nam da će popaliti svima kuće ako opet odemo u šume.

Toga dana je ustašama stiglo i pojačanje, puna dva kamiona novih ustaša od Boričevca i Kulen Vakufa pa su svi zajedno krenuli da unište sela Suvaju, Osredke i Kruškovaču.

Skrivena pored živice posmatrala sam ih kada su krenuli prema Suvaji. Bio ih je pun kamion. Stajali su s fesovima i vojničkim kapama na kojima se dobro vidjelo veliko slovo U. Urlali su, pjevali, pucali i izvikivali: »Živio Ante Pavelić! Živjela NDH! Smrt kralju Petru! Srbe na vrbe!« Puške su svima bile u rukama, a na svakoj je prijeteći stajao bajonet. Pucalo se sve češće nasumce prema kućama. Narod ih je posmatrao skriven iza taraba i živica. Veći dio muškaraca već je »hvatao maglu« prema šumama.

Sa Kruškovača se **vio dim i** čula pucnjava

Toga dana Suvaja je najviše stradala. Kada se to pročulo, moja stara teta, očeva strina Smiljana Seja Vojvodić (rođena Vještica), krenula je u Suvaju gdje se rodila da vidi da li joj je neko ostao živ. Kada se vratila, pričala je da su joj sve poklali: brata Miću Vješticu, njegovu ženu Mandu, sinove Milana i Paju, Pajinu ženu Soku i troje djece. Kada je teta stigla u rodno selo i zatekla

ovako strašan prizor, ustaše su je još natjerale da skuplja ostatke svojih najmilijih i da ih sama zakopava. Sva očajna i u suzama, teta je pričala kako ih je svih osmoro skupila na jedno mjesto i, zajedno sa svojim mužem Mićanom Vojvodićem Ćićom, iskopala rupu i zakopala ih sve zajedno bez sanduka. Sjećam se da je pričala kako su spalili sve selo i poklali sve što se zateklo živo na najzvjerskije načine. Jedna od najstravičnijih priča bila je priča o ženi Dane Košića, Borki Košić, koja je bila u poodmakloj trudnoći i kojoj su ustaše rasporile stomak bajonetom i na bajonet natakli dijete iz majčine utrobe.

Ubijene su i sestre Smilja i Milka Bojičine, koje su se iz Neteka udale u selo Suvaju, zaselak Glavicu Kečinu. Sjećam se da je teta tada pričala mnogo strašnih priča koje ne bih nabrajala jer su zlodjela ovih monstruma danas svima poznata i jer bude sjećanja na strahote koje zdrav razum ne može ni zamisliti. Tih dana, kada smo bili kod kuće, ustaške patrole stalno su švrljale po selima i gajevima.

Tako su jedno prije podne išetali Mira Bujić i njen tadašnji momak, njena ljubav iz Zednika Milutin Morača, i sjeli na jednu ledinu u našem gaju. Tu su dugo pričali ne primjećujući ustaške patrole. Moj brat Mićo Vojvodić primijetio je da ustaška patrola ide pravo u gaj pa je pokušao da pronađe ovo dvoje mladih i o tome ih obavijesti, ali dok ih je on tražio, ustaše su ih već primijetile i na njih pripucale.

Čim su se oglasili pucnjevi, klisnuli su svako u svom pravcu. Mira je izašla kod naših kuća, a Milutina su više jurili i za njim pucali. Zahvaljujući ogradama i živicama pored puteva, Milutin je uspio da se spusti pored kuće Ivančevića, jarugom siđe do Srebrenice i, uspješno zavaravši ustašama trag, pređe na bosansku stranu. Patrola je sišla do naših kuća i do Ivančevića, pretresla sve i prijetila da će nas sve pobiti, kuće nam zapaliti ako ih mi krijemo. (Mira i Milutin bili su i članovi SKOJ-a, odnosno Partije u Zedniku, kod Subotice, gdje su živjeli).

Poslije događaja u Suvaji, Osredcima i Kruškovači, sve je ponovo pobjeglo u šume. Tu su se ljudi masovno okupljali, dogovarali, organizovali i pripremali za borbu. Sada se već uveliko pričalo da su u obližnjim šumama komunisti Đoko Jovanić, Danić Damjanović, Milan Sijan, Dušan Mileusnić, Gojko Polovina i drugi. Pričalo se: kada oni poruče, krenut će se u borbu. Prije toga treba izvršiti popis oružja i organizovanje ljudi u čete i vodove po selima. Čulo se i to da se oko Doke okupljaju i ostali drugovi borci i komunisti i da njih treba slušati, a ne bivše poslanike i bogataše iz Srba.

Kod nas u Neteci u Bujića vrhu i dalje su se spremali i dogovarali. Svi su se slagali da treba ići u borbu. U razgovorima je učestvovala i omladina, naročito Duško Vojvodić, Drago Ožegović, Mira i Jelka Bujić. (Kasnije je Mira Bujić otišla u Bosnu i tamo radila kao aktivista NOB u okolini Drvara).

Omladina u ustanku

Već je poznata istorijska činjenica da je ustanak naroda Hrvatske počeo 27. jula 1941. oslobođenjem Srba. U tim ustaničkim danima omladina je zajedno sa starijima uzela aktivno učešće, a mnogi su bili i organizatori' od prvih dana borbe. Kako je ustanak bio masovan, u njemu se našlo sve što je bilo sposobno da nosi pušku ili kakvo oštro oruđe, vile, rogulje, sjekire. Svi su hitali, onako kako su se borbe odvijale, prema Srbu, Srbskom klancu, Joševici i dalje prema

Brežinama, Boričevcu, Vakufu i Drenovači. Pored učešća u oružanim borbama omladina je odmah pristupila i radnim akcijama, tj. prekopavanju cesta.

U tim ustaničkim danima prvi koji su poginuli u borbi bila su četiri borca iz sela Neteke, a među njima i jedan omladinac. Prva dvojica, Đurađ i Aco Vojvodić, poginuli su 27. ili 28. jula u borbi s nadlugarom Nikolom Mažuranom.

Kako se to dogodilo opisaću onako kako je ostalo u mom sjećanju.

U rano jutro tog ustaničkog dana ustanici su pokidali telefonsku liniju koja je povezivala Srb s Donjim Lapcem. Kada su nešto kasnije ustanici krenuli od Sredice prema Srbu, ustaše su se razbježale prema senjskoj, ajderovačkoj i urljajskoj strani. Nisu pružale otpor ustanicima, jer su, očigledno, bile uplašene od naoružanog naroda. Tako je Nikola Mažuran, ostavši bez ustaške zaštite, zajedno s Josom, bratom Marinim (žena Ilije Vojvodića, trgovca iz Srba koga su ustaše ubile na Kuku kod Donjeg Lapca) krenuo prema Neteci jer je Joso očekivao da će ga Ilijin brat Aćo zaštititi. Kada su došli kod Pene (zabran od sitnogorice iznad Vojvodića nugla), Joso je prišao Aćinoj kući, sakrio se u jednu kacu na tavanu dok je nadlugar Mažuran ostao u gustom džbunju Pene da se krije. Joso je ubrzo rekao Aći za nadlugara, a na to, je ovaj odmah uzeo rogulje i pošao da ga traži. S njim je pošao i Đurađ Vojvodić, čijeg su sina Đuru ustaše ubile na Kuku. Pretražili su donji dio Pene i ne našavši nadlugara, krenuli su prema gornjem dijelu gdje su ga ubrzo primijetili i krenuli na njega roguljama. Mažuran je pucao iz pištolja i ubio prvo Aću, a zatim i Đurđa.

Poslije toga, oko dvadesetak ljudi pošlo je da uhvati Mažurana. Ali, iako su ga opkolili, mnogi nisu imali vatreno oružje što je u ovakvim situacijama bilo neophodno. Bacali su upaljeni dinamit u džbunje gdje se nadlugar nalazio, pozivali ga na predaju i plašili ga. Duže vrijeme Mažuran nije davao nikakve znake, a nije ni pucao, niti se odazivao, te su ljudi počeli sve više da se primiču mjestu gdje se nalazio. Prvi mu je prišao omladinac Milan Rađenović Vijor, a za njim omladinac Boško Vojvodić. Našli su ga mrtvog. Po svemu sudeći sam se ubio zadnjim metkom kojeg je, izgleda, i ostavio za sebe. Prst mu je bio na obaraču, pištolj na čelu, a krv mu je išla na usta. Milan je uzeo pištolj, a Boško sat i došli su do nas da nam ispričaju šta se dogodilo. Bilo nas je mnogo na putu i svi smo sa interesovanjem slušah što se dogodilo s Mažuranom. Sutradan smo sahranili Đurđa i Aću, a Josu su neki ljudi iz sela ubili i obojicu pokopali u Peni.

U daljim borbama prema Donjem Lapcu tih dana poginuli su i Dušan Dubajić iz Mečata i Milan Pećka Vojvodić iz Vojvodića nugla. Milan je bio omladinac. Nije ni vojsku odslužio.

Nekoliko dana poslije ustanka otišao je veći broj omladine iz Neteke na Klanac. Među njima bila sam i ja. Nosili smo zastave i alatke (krampove, pijuke, motike, lopate, sjekire). Krenuli smo veoma rano kako bismo na Klancu bili prije 8 časova. Bila je tu i omladina iz drugih sela koja je radila iznad i ispod naše dionice. Ukupno preko 150 omladinki i omladinaca. Imali smo slab alat za tvrd i kamenit teren, ali su mladost, elan i težnja za slobodom i ovoga puta pobijedili. Cesta je po čitavoj širini bila prekopana na više mjesta u dužini nekoliko metara. Uz to obrušavali smo i stabla da bismo spriječili prolaz neprijateljske motorizacije ili bar uticali na njeno duže zadržavanje na drumu kako bi upala u klopku ustanika.

U podne za vrijeme pauze omladina se okupljala na jednom mjestu. Tu smo igrali i pjevali, klicali slobodi, Sovjetskoj Rusiji i Staljinu. Iako nas je na akciji bilo mnogo, i sada se dobro sjećam Milana Batinice iz Kunovca koji je

svirao usnu harmoniku i vodio kolo, Zorke Damjanović iz istog sela, pa Danice Batinice, Bosiljke Burnjaje iz Kupirova, Anke Sijan iz Nadurljaja i drugih. Iz Podurljaja se sjećam Soke Zeželj, Smilje Batinice, Milke Rastović, Smilje i Dare Desnice.

Kada se počela spuštati noć, krenuli smo svojim kućama zadovoljni što smo i mi nešto učinili u borbi za slobodu. Umor i pune ruke krvavih žuljeva nisu nam smetali da spontano i iskreno iskazujemo našu radost i pjevamo i kličemo slobodi.

Trećeg ili četvrtog augusta otišla sam s Jelkom Bujić u Srb. Došle smo do općine na kojoj se vijorila crvena zastava. Ljudi, naoružani ili bez oružja, u polu vojničkom ili civilnom odijelu odlazili su i dolazili. Svi su se nekud žurili. Jelka je potražila Doku Jovanića. Našla ga je u općini pa su oboje izašli. Čekala sam na cesti i pozdravila se s Dokom. Dok smo pričali nama su prilazili još neki ljudi, među kojima i Dane Mileusnić. Potom su Đoko i Jelka otišli da malo prošetaju. Išli su do kuće Rakarovih i nazad. Ostala sam s Danom Mileusnićem. Kada su se Đoko i Jelka vratili, Đoko je otišao u općinu, a Jelka i ja smo se uputile u Neteku. Usput mi je Jelka govorila kako i mi treba da se organizujemo. Pored ostalog o tome je razgovarala s Dokom. Obje smo bile srećne. Kao i ostalim ljudima i nama je laknulo poslije ustaškog terora, iako smo svi bili svjesni da borba tek predstoji. Ipak, dočekali smo prvu slobodu i našoj radosti nije bilo kraja.

Borbe su se svuda oko nas nastavljale. Dalje od Srba prema jugu i sjeveru omladinci su išli na položaje i u okršaje sve do Drenovače, Vakufa i Zrmanje. Kod ustanika su tada počela i prva previranja. Komunisti nisu dozvoljavali da se iz osvete zbog ustaških nedjela nad srpskim stanovništvom zlostavljaju hrvatske i muslimanske porodice. Oni su odmah bili protiv bratoubilačkog rata, a za bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana. Pojedini narednici, žandari i bivši oficiri bili su na suprotnim pozicijama. Oni su propovijedali da treba ubijati sve što je hrvatsko i muslimansko. Tako su se ustanici počeli dijeliti na gerilce koji su bili na liniji komunista i na četnike, koji su bili na suprotnoj strani.

Plašeći se osvete hrvatsko stanovništvo je iz Boričevca pobjeglo, a jedan dio neobuzdanih ustanika spalio je mjesto iako su se tome komunisti suprotstavljali. U tim prvim danima bilo je teško obuzdati osvetničke strasti. Slično je prošao i Kulen Vakuf. On je bio nastanjen pretežno muslimanskim stanovništvom, a u ranijoj paljevini Suvaje, Kruškovače, Osredaka i Bubnja učestvovale su i ustaše iz Vakufa, pa se osvetničkoj stihiji koja je tih prvih dana zahvatila i grupice ustanika, nije moglo stati tako lako na put.

U našem selu Neteci već polovinom augusta 1941. počela se najprije krišom sastajati grupa omladinaca. Formirali su je Jelka Bujić i Duško Vojvodić. Predvodnik ih sekretar (kako se to sad kaže) bila je Jelka, a pored nje: Đoko Jovanić, Boško Vojvodić, Jovo Ožegović i ja. Malo kasnije, u jesen, priključila nam se T Bosa Mileusnić od Jezera. Grupa se sastajala redovno svakih osam dana. Na tim sastancima proučavali smo neke materijale koji su donosili Jelka ili Duško. (Duško kasnije nije prisustvovao redovno našim sastancima jer je imao druge zadatke kao glavni organizator rada omladine u tim danima i najstariji među nama budući da je rođen 1914.). Jelka nam duže vremena nije rekla kakva smo mi to organizacija, samo je od nas tražila disciplinu, tačnost i redovno sastajanje. Način na koji smo se sastajali i ozbiljnost s kojom je Jelka istupala imponovala nam je i nagovještavala da je u pitanju

neka važna organizacija koja će od nas zahtijevati izvršavanje važnih zadataka. Ovo nas je obavezivalo na još veću odgovornost te smo svi zaista redovno i tačno dolazili na sastanke. Nikada se nije desilo da neko izostane.

Na jednom sastanku septembra 1941. Jelka Bujić nam je saopštila da smo članovi SKOJ-a, odnosno Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Objasnila nam je da je SKOJ glavni oslonac i glavna rezerva Komunističke partije. Kao skojevci, rekla je, sve zadatke koje pred nas postave SKOJ ili Partija moramo bez pogovora, savjesno i tačno izvršavati.

Preko ljeta sastanke smo održavali negdje u prirodi, a u jesen i zimu u kući nekog od nas, najčešće kod Boška u njegovoj donjoj sobi koja je bila najpogodnija. Kako su zimi dani kratki, sastanke smo često držali noću. Počinjali smo pred veče. Često su trajali i po nekoliko sati. U čitanju materijala i razgovorima o predstojećim zadacima, vrijeme je prolazilo brzo. Nezgoda je bila s osvjetljenjem, koje je pred rat uvedeno i u naše selo. Nedostatak gasa i kvar na dovodu s pilane Sime Vojvodića, natjerala nas je da se dovijamo na razne načine kako bismo obezbijedili osvjetljenje. Muški članovi grupe često su išli po njivama ili ispod kuća da sakupljaju neeksplodirane zapaljive bombe koje su »rode« bacale. Potom bi ih razmontirali i vadili gas koji nam je onda služio kao osvjetljenje prilikom proučavanja materijala.

Prema mom sjećanju na sastancima smo čitali o: Komsomolu, Stahanovu, Mičurinu, čudnovatom voćaru, oktobarskoj revoluciji i najvažnije brošuru o vrlinama mladog komuniste. Mislim da se ta brošura tačno zvala »Šest vrlina mladog komuniste«.

Sadržaj ove brošure za nas je bio neobično važan. Strogo smo se pridržavali normi iznijetih u njoj, a ukoliko bi neko ma i najmanje odstupio od takvog vladanja, dobijao je oštre kritike. Sto je najvažnije svako je morao samokritički da se osvrće na svoje propuste i trudi se da ih ne ponovi.

Već od jeseni, a naročito zimi, svaki od nas je dobijao konkretne zadatke. Radili smo na okupljanju ostale omladine i pripremanju novih članova za SKOJ, a najviše na raskrinkavanju četničke politike koja je raspirivala mržnju prema hrvatskom i muslimanskom narodu u ovim krajevima. Zalagali smo se za bratstvo i jedinstvo i tumačili narodu da jedni bez drugih ne možemo ostvariti punu slobodu. Otvoreno pred narodom napadah smo četničke zagovarače iz Srba i okoline: Stevu Rađenovića, Jovu Keču, Neđu Keču, Pajicu Omčikusa, Paju Drču, Miloša Torbicu, braću Rajak, Niću, Peru i Marka Lajića iz Neteke i dr.

Komunisti su sve više sticali povjerenje naroda, a njihovi su protivnici gubili tlo pod nogama. Polarizacija se odvijala u korist progresivnih snaga koje je predvodila KP. Uz aktivnost malobrojnih skojevaca i članova Partije, djelovao je i veći broj odanih simpatizera koji se po svom radu, izvršavanju zadataka i odanosti Partiji i njenim idejama nisu razlikovali od članova KP. Upravo ta bojažljivost i sektaštvo u odnosu na prijem novih članova u tim ustaničkim danima bili su greška Partije. Među ljudima je već od prvog dana bilo onih koji su svojim radom i stavovima dokazali da im je mjesto u Partiji. Mnogi su i kraj NOB-a dočekali kao časni simpatizeri i rukovodioci u NOO i drugim organizacijama NF, AFZ, USAOH-a.

Četnici su mislili da će uz Talijane, uspjeti pridobiti narod za sebe. Zato pozivaju Talijane kao zaštitnike Srba da okupiraju slobodnu teritoriju. Dolaskom Talijana četničke vođe su se osokolile i počele vršiti snažni pritisak i propagandu na narod, govoreći da ne idu uz komuniste, već da se javljaju u

četnike. Pokušavali su da oforme i svoj puk »Kralj Petar« s komandantom Pajicom Omčikusom. Međutim, sve je bilo uzalud, u narodu su izgubili ugled i povjerenje, dok je Komunistička partija zajedno sa svojim najboljim članovima, simpatizerima, skojevcima i svima koji su radili u narodu i tumačili mu liniju KP, svoj ugled širila i učvršćivala.

U jesen i zimu s narodom i omladinom držali smo još više zborova i kulturno-umjetničkih priredbi, donosili svježe vijesti i vjerovali u pravednu borbu i pobjedu. Svojim poletom i odanošću Partiji na narod smo prenosili vjeru da jedino čvrsto stojeći uz KP može izvojevati pravdu i slobodu.

Stevan Bujić je svako veče odlazio u Kruškovaču da sluša radio-vijesti koje je kasnije prepričavao skoro od riječi do riječi. Slušao ih je kod Gojka Rađenovića, zeta Jove Keče, jer radija u Srbu gotovo niko nije imao. Gojko je rado primao ljude da slušaju vijesti i druge emisije radio-programa. Svake večeri je Stevana, dok se on ne vrati iz Kruškovače, čekalo u kući tete Rade i Milana Vojvodića mnogi ljudi željni novih vijesti. Te vijesti oni su, onda, širih dalje. Mi smo tada npr. povlačenje Crvene armije tumačili kao neku veliku Staljinovu strategiju, vjerovali u snagu SSSR i Crvene armije i nadali se da će već te zime Rusi preći u kontraofanzivu i okončati rat. Ali bez obzira na tok događaja, vjeru u pobjedu antihitlerovske koalicije nikada nismo gubili.

Ništa nas nije plašilo što se u Srbu nalazi veliki talijanski garnizon, kao ni to što su četnici pratili naš rad i pokušavali da rastjeraju zborove i priredbe koje smo održavah. Mi smo sve više i intenzivnije radili na okupljanju naroda i omladine za NOB i Komunističku partiju. Četnici su nam prijetili da ne smijemo širiti u narodu komunističku propagandu i da će nam u protivnom sve zborove razjuriti, nas pohapsiti i predati Talijanima, a da će nas oni otjerati u ropstvo.

Sjećam se jednog zbora koji je bio zakazan u školi u Beglucima. Bio je novembar, nedjelja. Na zboru je bilo mnogo naroda, govorili su: Milan Đumić, Stevo Desnica, Duško Vojvodić i Mićo Medić iz Martin Broda. Svi govornici su raskrinkavali četničku politiku i njihovu saradnju s okupatorom, a hvalili uspjehe partizanskih jedinica u Lici i širom naše zemlje. Medić je iznosio svježe događaje iz Srbije, jer je upravo pješke došao do Užica, te nam je pričao kako su četnici Draže Mihailovića udarili na partizane s leđa i stavili se u službu okupatora. Zbor su četnici pokušah razjuriti.

U jesen i zimu 1941. godine naročito se isticao organizovani rad omladine u selima Kunovcu, Podurljaju, Gornjem Srbu i Neteci.

Omladina je angažirano radila na širenju ideja NOB izvođenjem zabavnih i kulturno-umjetničkih programa. Neka od naših sela baš zbog takvog rada počeli smo zvati »Mala Moskva«. Mislim da se to naročito odnosilo na Podurljaj i Neteku. U Gornjem Srbu se posebno isticao na kulturno-zabavnom radu Miloš Rašuo, a u Kunovcu Milan Batinica.

Krajem novembra i početkom decembra 1941. zajedno sa Jelkom Bujić i Draganom Jovanićem, pošla sam u Podurljaj gdje je trebalo da se održi jedan važan sastanak. Došli smo u jednu kuću, mislim da je to bila Vrapčinova, gdje je bio sastanak omladine. Kuća je bila puna mladih. Neko im je govorio, a kasnije su pjevali i igrah. Poslije ovoga Jelka me pozvala da idemo na neki drugi sastanak koji je održan u drugoj kući, na koji smo došli opet nas troje. Ne sjećam se čija je to kuća bila, ali znam da je bilo na okupu desetak omladinaca. Na sastanku su govorih Branko Desnica i Duško Vojvodić, a drugi su diskutovali. To je bio sastanak općinskog rukovodstva SKOJ-a za općinu Srb.

Danas se sjećam da su tu bili: Branko Desnica, Duško Vojvodić, Dragica Rastović, Đuro Rastović, Dušan Zorić, Sava Batinica, Savka Kalinić, Milica Kalinić, Dragan Jovanić, Jelka Bujić, Pećan Trbulin i ja. Ne bih mogla tačno reći da li je to bio prvi sastanak skojevskog rukovodstva i njegovo formiranje, ali mislim da je od tada sekretar bio Dušan Zorić. Obzirom da je sastanak tada vodio Duško Vojvodić zajedno s Brankom Desnicom, moguće je da je sekretar bio Duško.

Sjećam se da smo se tada dogovarali kako se organizirati da ovo rukovodstvo uspješno djeluje u svim selima. U prvo vrijeme stalno sam odlazila na teren s Jelkom ili Draganom. Inače mi smo pomagali jedno drugom i zajedno drugovali. Od njih sam učila, oni su bili iskusniji, prijeratni skojevci iz Zednika. Ja sam bolje poznavala okolna sela i ljude u njima. Pored rada u Neteci, Jelka i ja se tih mjeseci nismo razdvajale. Išle smo često s Draganom u sela: Suvaju (Gornju i Donju), Zaklopac, Brezovac, Brotnju, Ponorac, Zalužje, Begluke, Krčko Brdo. Nekoliko puta sam išla i s Pećanom u Ajderovac i Dabašnicu. U Beglucima su već bili aktivni Pero Rađenović i Bika Pilipović. Spremali su priredbe. Pero je tražio razne materijale za potrebe političkog i kulturno-prosvjetnog djelovanja.

U Neteci smo tada mnogo radili na uvježbavanju kulturno-umjetničkih programa. Duško Vojvodić je i ovdje bio jedan od glavnih organizatora. Bili smo prvi put glumci, recitatori, horovođe i reditelji. Za rad i cilj koji smo željeli postići, motivisala nas je naša ljubav i odanost idejama NOB-e. Sve smo uspijevah. Okupili smo veći broj mladih i objasnili im šta želimo, onda smo dijelili uloge, radili i vježbali. Na jednoj od priredbi imali smo ovakav program: skeč »Gluvonja«, zatim isto tako skeč »Miješanje radiostanica« za koji je tekst napisao Duško Vojvodić, a miješale su se radio-stanice: Moskva, London, Pariz, Rim i Berlin. Između govornih i dramskih dijelova programa pjevali smo pjesme: »Volga, Volga«, »Budi se istok i zapad«, »Padaj, silo i nepravdo«. Na koncu je obavezno dolazio duet koji je pjevao »vrapca« o političkoj situaciji. Tekst »vrapca« dobili smo iz Bosne.

Veliki broj omladinaca, naročito' mi koji smo imali uloge u programu, radili smo danonoćno na uvježbavanju i organizaciji. Pomagala nam je i Milica Kalinić koja je između ostalog, uredila prve zidne novine.

Na priredbi smo prvi pjevah pjesmu o Marku Oreškoviću. Pjesmu je povodom Markove pogibije napisao< Duško[1] Vojvodić, a kako je kasnije ušla u narod, postala je narodna pjesma. Pjesma je pisana u metru i ritmu stare ruske narodne pjesme o Stjenki Rjazinu, pa je od nje preuzela i melodiju i ritam. Koliko se sjećam tekst je, otprilike, glasio:

Kršnoj Lici, baš u Kuli, a u domu seljačkom.,
rodilo se muško dijete, u vijeku prokletom.

Marko su mu ime dali, Orešković Krntija,
od rođenja pa do smrti, nepravda mu dodija,

Otac seljak, siromašan, majka prava ropkinja,
život više nego strašan, bez radosti i milja.

Mrzio je on gospodu, radni narod volio,
tražio je takvo društvo, za koje se borio.

Ali jednog mračnog dana, kad su mnogi ginuli poginuo i drug Marko, ubiše ga dušmani.

U borbu je Marko pošo za narodna prava,
poginuo u toj borbi, neka mu je slava.

I nad tvojim slavnim grobom zastave će s'nova viti,
S Engelsom, Marksom i Lenjinom, tebe ćemo slaviti.

S programom, koji smo dobro uvježbali, nastupali smo više puta, jer svi koji su željeli da vide i čuju program, nisu mogli stati u prostorije gdje se predstava održavala, iako su to bile najveće sobe u selu. Pozornicu smo improvizovali obično tako da smo kanapom ili žicom pregradili sobu a zastori su bile ličke koperte ili lanene plahte. Narod se oduševljavao jer su mnogi tek prvi put u životu tako nešto vidjeli i čuli. Sjećam se da smo jednom nastupali u kući Dane Jelače, jednom u kući Drage Ožegovića, a jednom u Ajderovcu, pod Gredom, u kući Save i Sime Damjanovića.

Četnici su nam pokušali razjuriti priredbu u Ajderovcu. Nije im uspjelo. Tada su zapalili kuće Drage Ožegovića, te Save i Sime Dajmanovića, a ubili Savina i Simina oca Danu. U Neteci je isto tako zapaljena kuća i pilana Sime Vojvodića,

Mnoge roditelje, pa i mog oca, Duško Vojvodić je morao ubjeđivati da su sastanci na koje odlazimo takve naravi da ne trebaju strahovati, već da na sastancima možemo naučiti dobre stvari, jer se tu ne dešava ništa što je van granica najstrožeg patrijarhalnog morala. Kasnije kada bi pozivali omladinski rukovodioci, odnosno komunisti, kako ih je narod zvao, roditelji više nisu branili ženskoj omladini da ide bilo kuda.

U Neteci je neprijatelj pokušao da okupi nekolicinu mlađih ljudi, ali našim uspješnim djelovanjem još u toku zime 1941. svi ti mladi ljudi su prešli na našu stranu i istakli se kao partizani. Neki od njih su dali život u NOB-i. Kasnije je kod nekih došlo do kolebanja, ali je ostala omladina u našem selu bila svim srcem vjerna NOB-i i aktivno učestvovala u njoj.

Negdje tih dana iz Dokine jedinice vratio se u Srb Drago Ožegović sa zadatkom da prikupi što više mladića u partizansku jedinicu. Mnogi su se javili i otišli na Kamensko, ali su se vratih zbog nedostatka oružja. Međutim, u borbama oko Srba ti isti mladići ponovo su stupili u jedinice ili pak nešto kasnije. Od njih se sjećam Nikole Nine Bujića, Đure Bujića Kočara, Boška Vojvodića, Jove Ožegovića, Đure Jovanovića, Bože Jovanovića, Miće Vojvodića, Save Dubajića i Jove S. Lajića.

Četnici su sve više bivali izolovani jer su osjećah kako ih ljudi sve više preziru i osuđuju. To je izazivalo u njih bijes i podsticalo prijetnje. Pokušavah su da sprečavaju, ne samo naše priredbe, već i sastanke, slali zbog toga patrole ili pojedince u cilju razbijanja priredbi i zastrašivanja naroda i omladine. Sve im je bilo uzalud, narod ih je prezreo, a omladina se, osim nekih pojedinaca, potpuno okrenula od njih.

Krajem 1941. i početkom 1942. u Neteci smo proširili skojevsku grupu. Primili smo: Miku Dubajić, Duku Rađenović, Miku Vojvodić, Koku Vojvodić, a malo kasnije, Jelicu Bujić i Anđelku Jovanić. Svu ostalu omladinu primili smo u Savez mlade generacije (SMG), izabrali predsjednika i odbor. U početku smo tu omladinsku organizaciju nazivah samo omladina, a tek kasnije SMG.

Aktivnost smo najviše usmjeravali na raskrinkavanje četničke šovinističke politike i širenje bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana. Mnogo je truda uloženo da se ljudi uvjere kako svi Hrvati i Muslimani nisu krivi, kako su to tvrdili četnici, za zlodjela koja su počinile ustaše.

Već krajem 1941. i početkom 1942. skoro u svim selima imali smo grupe organizirane omladine koja je bila pravo jezgro SKOJ-a i ostale omladine. Rad smo ocjenjivali na sastancima općinskog rukovodstva.

U selima, u koja sam odlazila na teren, tih zimskih mjeseci 1941—1942, bile su organizovane skojevske grupe od 3 pa i više članova. Sekretari tih prvih grupa ili aktiva, kako ja pamtim, bili su: Dragan Jovanić (Donja Suvaja), Smilja Drača (Brotnja), Jelka Buić (Neteka), Milica Dubajić (Ponorac-Zalužje), Bika Pilipović (Begluci), Milan Vejin (Krčko Brdo), Dragan Jelača (Zaklopac), Savka Piplica (Brezovac), Gojko Damjanović (Ajderovac), Borka Mandić i Dragan Mandić (Dabašnica), Milan Ćopić Bićkanov i Boško Kolundžija (Gornja Suvaja).

Formiranjem Općinskog rukovodstva SKOJ-a podstaknut je i naglo ubrzan organizovani rad omladine u svim pa i u najzabačenijim selima. Po uzoru omladinaca iz Srba, Neteke i još nekih, omladina je svuda organizovala horove, diletantske grupe i davala svoje sopstvene priredbe. To je bilo nešto kvalitativno novo jer je taj rad i polet kod omladine budio svijest o sopstvenim sposobnostima i vrijednostima koje do tada nisu isticane. I kroz naša sela počeo je da struji novi duh, duh boljeg i srećnijeg života koji je trebalo tek ostvariti borbom za slobodu.

Omladina je dobila volju i polet za rad, a to je pokazala i svojim učešćem u organizovanju narodne vlasti, tj. narodnooslobodilačkih odbora (NOO). Po prvi put u selima omladina ravnopravno sa starijima učestvuje u rješavanju svih životnih problema, u izborima i kandidovanju za NOO. Među omladinom počeo se razvijati takmičarski duh između pojedinaca, grupa i čitavih sela. Omladinci su se sve masovnije dobrovoljno prijavljivah i odlazili u jedinice NOV, a u pozadini je sve više zadataka preuzimala na sebe ženska omladina.

Kroz talijansko-četnički garnizon

Prvi partizan koga sam vidjela u partizanskoj uniformi bio je Miloš Rastović. Bilo je to krajem 1941. godine. U to vrijeme su Talijani i četnici Srb i okolinu držali pod vojnom prismotrom, ali se politički, kulturno-zabavni i sav drugi rad odvijao već uveliko pod rukovodstvom KP i SKOJ-a. Sjećam se da sam jednom tih dana pošla s Jelkom u Podurljaj na sastanak. Dok smo prolazile kroz Srb, negdje kod kuće Jurića, pristiže jedna grupa mladića i djevojaka među kojima se isticao jedan kršan, mlad i lijep partizan s trorogom kapom na glavi. Na prednjoj strani kape iznad čela nalazile su se dvije zastavice trobojke okrenute na gore, jedna srpska, druga hrvatska, a među njima se sijala petokraka. Na sebi je imao talijansku bluzu, a pumparice sa svijetlom štraftom po sredini duž čitavih nogavica, bile su mu sašivene od talijanskog ćebeta sive boje, i uvučene u vojničke cokule. Djelovao je kao vojnik neke bogate, a ne siromašne partizanske vojske. Ovaj mladi partizan, koji mi se silno urezao u sjećanje, imao je preko bluze oprtač i opasač. Na opasaču je bilo okačeno nekoliko bombi i pištolj. Ubrzo sam u tom partizanu prepoznala Miloša Rastovića iz Podurljaja. S njim je bilo još desetak mladića i djevojaka koje je sreo

ili sustigao na putu za Srb. Pozdravih se s njim, predstavih Jelku Bujić i rekoh mu da smo i nas dvije krenule u njegov Podurljaj. Mislile smo da će on tu negdje skrenuti i da će zaobići centar Srba pa smo zastale i porazgovarale s njim. Međutim, on nam reče da ima namjeru tako naoružan i obučen proći kroz centar Srba. Začudile smo se i pokušale ga odvratiti od te namjere jer smo smatrale da je to opasno. Nije se plašio i odlučio je, ma što se dogodilo da prođe kroz centar Srba. I Jelka i ja smo bile uporne, ali kako nismo uspjele da ga odvratimo, krenule smo zajedno s njim i grupom omladine koja ga je pratila, kroz Srb. Miloš je tad i zapjevao: »Padaj, silo i nepravdo«, a mi ohrabreni i ponosni prihvatismo pjesmu te svi zajedno praćeni mnogobrojnim pogledima, prođosmo kroz centar Srba. Očigledno zapanjeni, svi su nas samo gledali, ali nas niko nije zaustavljao niti bilo šta preduzimao. Da li je Miloš bio zaklonjen našim prisustvom od očiju neprijatelja, ili ga, nespremni i iznenađeni, nisu htjeli dirati, još ni sada ne znam.

Tako pjevajući dođosmo do kuća Kalinića u Srbu i do Miloša Rašua. Tu smo se Jelka i ja zadržale u razgovoru s Milošem, zatim jedno pola sata sa Savkom i Milicom Kalinić, a onda smo krenule u Podurljaj.

Kada smo stigle, ponovo smo srele Miloša Rastovića[1]. Pričao nam je o četi i drugovima u njoj, o Doki Jovaniću kao dobrom drugu i istaknutom rukovodiocu, o borbama koje su vodili, o prijemu kod naroda koji ih je s oduševljenjem dočekivao i pružao im utočište, hranu i odjeću.

Partijski radnici u Srbu

Prvi partijski radnik Kotarskog komiteta Lapac koga sam dobro zapamtila, bio je Perica Dozet. On je došao na područje općine Srb krajtem 1941. Perica je držao govore na narodnim zborovima, organizovao sastanke sa skojevcima i odbornicima. U to vrijeme još uvijek nije bila formirana partijska organizacija u Srbu. Tek oslobođenjem Srba, pristupilo se formiranju partijske organizacije. Sjećam se da je tada u Srb dolazio Marko Canković, Mile Kosanović, Jandre Zunić, a 1943. godine Nikola Milošević i drugi.

Partijski radnici su najviše navraćah kod j5ime.,i Duška Vojvodića. U njihovoj kući su bili prijateljski dočekivani i domaćinski ugošćeni. Posebno je_Simin'i žena Mara^-domaćica, danima dočekivala i ispraćala pomenute i mnoge druge partijske radnike, a često i čitave partizanske jedinice.

Iako nikada nije bila član KP, Mara je bila veliki aktivista NOB, dobra domaćica i član AFZ. Godine 1944. uhvatili su je četnici, zlostavljah je, tukli i na kraju otjerah od kuće i predah Nijemcima. Oni su je otjerali u logor u Njemačku, odakle se poslije rata vratila izmučena i iscrpljena.

Poseban doprinos na jačanju organizacija NOB-e u pozadini na području Srba, pored omladinskih rukovodilaca iz općinskog rukovodstva SKOJ-a, dali su partizani koji su dolazili iz Dokine jedinice (Branko Desnica, Milan Đumić, Drago Ožegović i dr.).

Te zime, početkom 1942. godine, u mom selu se pojavio u uniformi partizan Franjo, prezime mu nikad nisam saznala.

Predstavio se kao politički radnik koga je neko zadužio da radi u našem selu. Najprije se obratio Dušku i Simi Vojvodiću gdje je i odsjeo neko vrijeme,

1 Miloš Rastović je poginuo 1943. Proglašen je narodnim herojem Jugoslavije.

a kasnije pošto se nešto razbolio, pošao je na njegu i oporavak u kuću Milana Jovanića, čija je žena Smilja bila predsjednica AFZ u Neteci, a inače dobra domaćica.

Franjo je prvo formirao simpatizersku grupu koja je bila sastavljena, pretežno, od starijih drugova. Radili su u početku ilegalno. Mi skojevci znali smo ko se u ovoj grupi nalazio. Sjećam se da su bili: Pajo Lajić, Stevan Ožegović, Milan Vojvodić Milkan, Mića Vojvodić, Sava Vojvodić Safa, Jovica Lajić i Simo VojvodicTCupina.

Franjo je radio s ovim ljudima, skupa s njima prorađivao neke materijale i vjerovatno, namjeravao da iz te grupe formira partijsku organizaciju. Partijska organizacija, međutim, nije formirana, a neki od ovih ljudi su ostali simpatizeri do kraja NOB-e. Da objasnimo.

Kod nas tada nije bilo lako postati član KP. Neki ljudi su godinama izvršavali zadatke, ali nisu postali članovi KPJ. Pravog razloga, po mom mišljenju, za to nije bilo. Može se reći da se radilo o svojevrsnom sektašenju unutar Partije. Prioritet za prijem imali su siromašniji ljudi koji su bili odani, dok su oni koji su imali hljeba u kući ih ga nisu kupovali bili »-kulaci« ili »gazde-i primani su mnogo teže ih nikako. Njihova djeca isto tako su teško sticala povjerenje neophodno za prijem u KPJ. Prema đacima i studentima se također sektašilo, iako su bili odani Partiji i izvršavali časno sve zadatke. Partija im je teško otvarala vrata iako su najviše propagirah njenu ideologiju. Za ovu tvrdnju ima mnogo primjera.

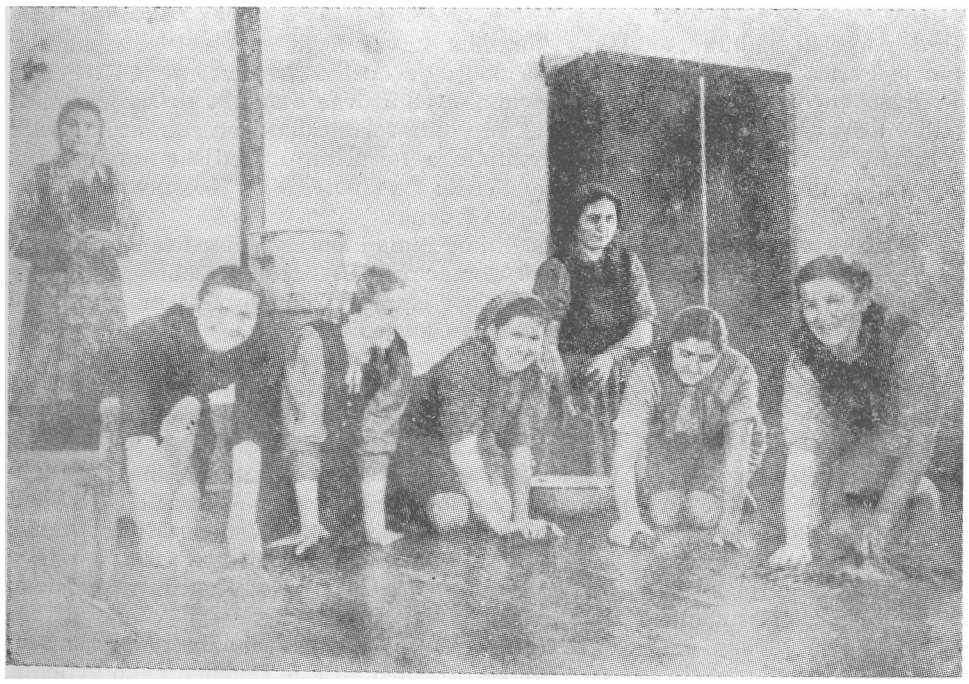

Omladinke s lijeva na desno: Milka Vojvodić/ Jelka Bujić, Jeliica Bujić, Anđelka Jovamć, Jela Vojvodić, Boja D.~170jvGđić i Koka Vojvodić, uređuju sobu Dane Jelače u selu Neteka gdje je omladina dočekala Novu godinu 1942.

Franjo je počeo da izdaje direktive u tom smislu da sva omladina treba da bude primljena u SKOJ. Sam je učinio dosta na tome kada je na jednom sastanku izjavio da je sva omladina u SKOJ-u, te da SKOJ treba legalizovati, a ne skrivati ko je njegov član. Bio je donekle u pravu jer smo imali dosta mladića i djevojaka koji su zasluživali da budu članovi SKOJ-a, ali bilo je i onih koji za to nisu bili spremni. S druge strane uvijek je postojala mogućnost vraćanja neprijatelja u selo, tako da je to moglo neprijatelju omogućiti hapšenje i ometanje rada SKOJ-a.

Na Franjine postupke reagovao je Kotarski komitet SKOJ-a iz Donjeg Lapca i općinsko rukovodstvo SKOJ-a za Srb pa je skojevska organizacija rasformirana i ponovo formirana ilegalno, ali sada s više članova.

Oslobođenje Srba od Talijana

Kada je 27. februara 1942. oslobođen Donji Lapac od Talijana, odmah smo u strogoj tajnosti prešli na pripreme za doček oslobodilaca Srba.

Mnogi nisu znali o čemu se zapravo radi. Izvršavali smo blokadu Srba i to tako da od Suvaje niko ne može ući u Srb, a ako netko dođe iz Srba, nismo ga puštali da se vrati kako Talijani i četnici ne bi saznali za našu namjeru. Već 2. marta u Neteci sve je bilo spremno da primimo borce bataljona »Marko Orešković Krntija« i borce bataljona »Stojan Matić« jer je većina boraca iz tih bataljona bila raspoređena u naše selo. Seoski odbornici, skojevci, ostala omladina, simpatizeri, odbornice, žene, sve je bilo organizovano. Svaka kuća je znala za koliko boraca treba obezbijediti hranu, odmor, čišćenje odjeće, sušenje i zamjenu obuće. Pripremljene su rezerve toplih vunenih čarapa, rukavica, džempera, šlapa, šalova i svega drugog što bi moglo ustrebati. Napadao je snijeg, zima je bila jaka.

Drugog ili trećeg marta, pred veče, po snijegu se kretala kolona partizana. Ugledali smo ih kako dolaze od mostića prema mojoj kući. Odbornik koji je bio zadužen za raspoređivanje, odbrojao je dvadeset drugova koji su krenuli u našu kuću. Ostali su raspoređeni u kući tete Rade^i_Mjlana Vojvodića, Đurđa i Pajana Vojvodića Milana, Jandrije Vojvodića, Sime Vojvodića i tako redom. Nugao Vojvodić je bio pogodan da se jedinice sklone s ceste, a da budu što bliže Srbu. Tako je u ove kuće raspoređeno najviše boraca. Ne znam točno u koje kuće su bih raspoređeni štabovi. U našoj kući je vladalo pravo veselje, radost, na licima boraca i domaćina. Dok se kuhala večera, otac je točio ličku šljivovicu i nudio borce, ali samo neki od njih je malo popio. Drugi su se zahvaljivali govoreći da ne piju. Prali su ruke, neki su se i umivali. Sestre i ja smo ih polijevali ispred kuće. Iako je bila zima, mnogi su odbijah da se operu iznad lavora u kući, već su to činili napolju, govoreći kako se treba kaliti za zimu i kako im nije hladno.

Majka i dvije snaje su spremale večeru. Skuhana je puna šerpa od 25 litara kiselog kupusa s mesom i slaninom, još veći lonac krompira, a dan ranije umiješeno je i ispečeno dosta hleba. Borci su se šalili i pričah kako sve ovo hči na neko veliko svadbeno veselje, a pošto ima i djevojaka, ko zna? Tu smo tri sestre od 18—21. godine (dvije skojevke), a borci su voljeli da se nađu u kući gdje ima djevojaka. Svi smo dobro raspoloženi. Postavili smo veliki astal za koji je, zajedno s mojim ocem, posjedalo 20 boraca, dok je brat Mićo bio na straži oko Srba. Majka i snaje su posluživale, a mi sestre latile smo se pravlje-

nja bijelih kabanica koje su bile neophodne borcima da bi se maskirah i manje primjećivali na snijegu. Uzele smo od djevojačkog ruha oko 60 čaršava, krojile i šile. Trebalo je za 20 boraca napraviti kabanice u kratkom roku. Do poslije ponoći sve je bilo gotovo.

Poslije večere neki borci su se malo odmorili, neki su s nama sjedili i razgovarah, a dolazili su i borci iz komšijskih kuća jer su čuh da ima djevojaka. Tom prilikom su nam pričali o borbama u kojima su učestvovali, a najviše o pogibiji Stojana Matića i o tome kako je Đoko Jovanić ranjen kod Lapca.

Inspirisana pričanjem o pogibiji Stojana Matića, napisala sam pjesmu koja se poslije pjevala vrlo često.

Baš u Lapcu jednog dana,
dvaest sedmog februara,
na srce nam pade rana
izgubismo drug Stojana.
S njim je palo još drugova
koje žali zemlja ova.
Talijani, jadana vam nana,
platićete Matića Stojana!

O istom ovom događaju i drug Stevo Štikovac napisao je stihove:

Zora snijegom svu krajinu bijeli
kad pod Lapac momci doletjeli.
Silni momci u dolini grada,
pa ljut bojak zametnuli sada.
Ne znaš, majko, ko li više vije,
il' mećava, il' puščane zmije,
a na čelu kobne bitke ove,
vodi Stojan svoje sokolove!
Prođe junak bogaze i pute,
smrtno mete dušmanine ljute
Kad sred boja, a u zoru ranu,
vidjeli smo nadu pokopanu.
Aoj, majko, sokola Stojana,
pade junak od golemih rana!
Kad sloboda nasmija se gradu,
mrtvo tijelo predali smo hladu.
Crnoj zemlji, ispod vitih jela,
usred Lapca, posred grada bijela.
Ječi gora, plače svaka grana
što nam nema Matića Stojana«.

S posebnim oduševljenjem borci su pričah o podvigu Milana Žeželja kako je u borbama za oslobođenje Lapca uskočio u jedan bunker i toliko uplašio Talijane da su se skoro svi predah. Dvojica od njih s mitraljezom uperenim u Milana, počeli su pucati, ali je on uhvatio golim rukama cijev mitraljeza, odmakao ga od sebe, dok Talijani nisu ispucali municiju, a onda umlatio oba Talijana. Sake su mu bile zavijene, jer je hvatajući golim rukama usijanu cijev mitraljeza, opekao ruke.

O svom junaku narod je tada ispjevao poznati distih:

»Još junaka ne porodi nana,
što Smiljana Zeželja Milana!«

Kad su borci u toku noći krenuli na zadatak, dobili su od nas svaki po jednu kabanicu i par toplih vunenih čarapa da im se nađu u rezervi, a ko je htio, mogao je ponijeti i hranu. Pozdravljajući se i zahvaljujući, govorih su da vojska koju narod tako dočekuje i ispraća, mora pobijediti. Na to je moj otac dodao: »Kad se netko bori za slobodu i pravdu, kao što to vi činite, tad je pobjeda zagarantovana, ma kako teška bila!« Ta vjera koja je kao nit povezivala našu oslobodilačku partizansku vojsku s narodom i narod s vojskom, bila je nepresušna snaga. S tom snagom narod i partizani bili su u stanju da izdrže sve golgote i iskušenja koje je donosio surovi rat.

Cijelo selo je bilo mobilno svih dvadeset dana dok je trajala blokada Srba i dok su se vodile borbe za njegovo oslobođenje. Sve što je trebalo — hrana, odjeća, odmor, kratki predasi, njegovanje ranjenika, sušenje odjeće i obuće — sve su to pružala borcima seoska domaćinstva. Ranjenici su smješteni u beglučku školu. Za bolnicu u školi sakupile smo posteljinu i krevete, oribale prostorije i sve namjestile. Bilo je oko petnaestak do dvadeset ranjenika, što težih, što lakših, a među njima se najviše sjećam Sime Bauka i Dušana Bursaća.

Trebalo je oprati i presvući ranjenike u čisti veš, očistiti ih od vašiju kojih je već tada bilo mnogo. Mi djevojke iz Neteka previjale smo lakše ranjenike dok je o težima brinuo Dušan Rašeta Sabrakov iz Donjeg Lapca, koga smo u šali zvali »doktor«, iako je bio samo priučeni bolničar.

Dežurale smo danju i noću, nosile hranu, zavoje, prale, previjale i radile sve druge poslove oko ranjenika punih dvadeset dana. Prvih dana dok su trajale borbe oko Srba, došle su na naš teren Neđa Džakula i Milica Opala. Ostale su nekoliko dana pa se opet vratile u Donji Lapac. Bile su oduševljene našim radom.

Danju smo bili izloženi bombardovanju teških talijanskih bombardera i izviđanju lovaca. Trudili smo se da sve funkcioniše kao sat. Od omladinki najviše su se isticale: Jelka Bujić, Jelica Bujić, Mika Vojvodić, Koka Vojvodić, Mika Dubajić, Anđelka Jovanić, Duka Rađenović i ja.

Još dok je trajala blokada Srba, 8. marta 1942. išla sam sa Duškom Vojvodičem na Krčko Brdo da organizujemo sastanak omladine i žena i da im govorimo o značenju 8. marta, međunarodnog praznika žena. Revolucionarne manifestacije i akcije od Klare Cetkin do naših dana povezali smo s tadašnjim zadacima u borbi za slobodu.

Zbor je bio uspješan. Sa skupa se sjećam jedne zgode koja se i danas priča uz gromoglasan smijeh. Govoreći ženama, Duško se toliko uživio u situaciju da je jednog trenutka želeći valjda da im bude što bliži, zanesen, viknuo: »Mi žene ...«, što je izazvalo opšti smijeh i zbog čega su ga dugo zadirkivah. Ali i pored toga, žene su mu se obraćale s mnogobrojnim pitanjima na koja je on davao odgovore.

Prema sjećanju Milana Rađenovića tada je u martu po završetku blokade Srba, formirana partijska organizacija ili partijski biro, kako su ga tada nazivah, od tri člana: Milana Rađenovića (iz Donjeg Srba), Rade Damjanovića Vrapca i Steve Desnice (iz Podurljaja).

Neteka je za trajanja blokade Srba bila više puta bombardovana i mitraljirana. Jedno prije podne ostalo mi je u sjećanju jer je u našoj kući bio Josip Cazi, komesar 3. ličkog partizanskog odreda.

Mi ukućani smo se malo uspaničili da što prije izađemo iz kuće, ali nas je Cazi svojim smirenim držanjem i mirnim posmatranjem neba ohrabrivao. Zaklanjajući se smireno, djelovao je i na nas da se manje plašimo aviona i stalo-ženije tražimo skloništa. U tim bombardovanjima najviše je razrušena kuća Jandrije Vojvodića.

Cazi je, inače, mnogo pomogao na organizovanju narodnih zborova i okupljanju naroda na terenu kuda se kretao s jedinicom. Držao je često sastanke i zborove, bio omiljeni komesar u jedinici i politički radnik u narodu.

Po oslobođenju Srba održan je veliki narodni zbor. Na njemu su govorili: Stanko Parmač, Stevo Desnica i ja. Tada sam nastupala prvi put pred tako velikim skupom (ako ne računam recitacije koje sam kao đak I razreda recitovala za Sv. Savu), a Duško mi je pomogao da napišem govor. Govor sam naučila napamet i lijepo, vatreno i ubjedljivo iznijela pred skup, što je bilo pozdravljeno burnim aplauzom.

Svi govornici su isticah uspjehe naših partizanskih boraca, raskrinkavah četnike, saradnike okupatora, a posebno naglašavah potrebu razvijanja bratstva i jedinstva između Srba i Hrvata. Ovom bratstvu već su udarile temelje partizanske jedinice sastavljene od Hrvata iz Dalmacije, koje su se borile na području Like. Stanko Parmač, jedan od govornika na zboru upravo je pripadao tim jedinicama i sada je kao istaknuti partizanski rukovodilac — Hrvat govorio na zboru u Srbu.

Kada je oslobođen Srb, stvoreni su bolji uslovi za rad svih organizacija, pa i omladinske, na čelu sa skojevcima. Općinsko rukovodstvo SKOJ-a prošireno je s određenim brojem članova pa smo s još više volje krenuh u sela za koja smo bili zaduženi kao aktivisti.

Sjećam se kako sam tih dana išla od sela do sela. Sada sam već sama veoma uspješno organizovala sastanke i to ne samo sa skojevcima i omladinom, već i s odbornicima, AFZ-om i narodom. Svaki put kad smo išh na teren, donosili smo najnovije vijesti o borbi naših jedinica, Crvene armije i antihitlerovske koalicije, tumačili partijsku liniju i bili vjesnici i kovači bratstva i jedinstva. Gdje god bih dolazila, osjećala sam da se narod raduje mom dolasku i da svi očekuju kako će čuti nešto novo. Zvali su nas »terenski radnici«, a nosili smo civilnu odjeću poput ostalog naroda. Poneki su, zaista, nosili i partizansku uniformu ili bar kapu s petokrakom zvijezdom. Najčešće smo se prepoznavali po tome što smo nosili vojničke torbice preko ramena pune raznog pisanog materijala, notez, svesku i olovku za pribilješke o toku sastanka i opaske o političkoj situaciji. Zapažanja i bilješke referisali smo u sjedištu rukovodstva.

RADI KONČARU

Cijela Lika još od maja znade
Da nam mlađan pade Končar Rade.
Rade pade dvaest sedmog maja
Njega žali sirotinja raja.
Rade pade usred Šibenika
Sina gubi krševita Lika.

Put kroz život on je divan imo
I borcima primjer svima bio.
Drug je Rade bio mudra glava
Borio se za narodna prava.
Udarne je grupe on stvarao
Na fašiste onda udarao.
Borio se neumorno Rade
1 svoj život on za narod dade.
Ali jednog nesretnoga dana
Pogodi ga kugla usijana.
Fašističke ubiše ga ruke
Al' i oni doći će na muke.
Zapamtit će fašistička pseta
Stići će ih narodna osveta.
Radu žali Hrvatska nam cijela
Jer izgubi svog heroja smjela.
Slava Tebi narodnom heroju
Svi u borbu za ideju tvoju.

Krajem 1942. godine došla je tužna vijest iz Šibenika, da su Talijani strijeljali sekretara CK KPH Radu Končara. Povodom tog događaja spjevala sam pjesmicu koja je štampana u »Omladinskom borcu«, listu USAOH-a.

SKOJ daje kadrove

SKOJ je bio škola kadrova, rezerva i oslonac Partije. Već tih prvih godina NOB naša organizacija je osposobila znatan broj omladinaca i omladinki koji su po odluci Partije i SKOJ-a otišli na rukovodeća mjesta i na odgovorne dužnosti u druge organizacije ili u jedinice NOV. Na rad u AFZ prešle su: Savka Kalinić i Dragica Desnica, članovi općinskog rukovodstva SKOJ-a, na uređivanju »Lapačkog vjesnika« radile su: Sava Batinica i Milica Kalinić, a u Kotarski komitet SKOJ-a otišli su: Dragan Jovanić, Jelka Bujić i Duško Vojvodić.

Kroz općinsko rukovodstvo SKOJ-a u toku rata prošlo je više odabranih skojevaca. Oni su po zadatku Partije bili spremni u svako doba i kad god se ukaže potreba da idu na zadatke ma kakve ih muke čekale. Sjećam se da su to bili: Duško Vojvodić, Jelka Bujić, Boja D. Vojvodić, Koka Vojvodić, Mika Vojvodić, Jehca Bujić, Duka Rađenović, Nena Vojvodić, Smilja Lajić, Bosa Ivančević (svi iz Neteke), Dušan Zorić, Mara Pavković, Zora Pejić, Dušan Bokan (svi iz Osredaka), Đuro Rastović, Dragica Rastović, Sava Batinica, Miloš Stojsavljević, Milka Rastović, Uroš Damjanović, Mileva Damjanović, Smilja Batinica, Pajo Prijić, Dara Desnica, Soka Zeželj, Duka Rastović, Radojka Žeželj (svi iz Podurljaja), Dragan Jovanić (iz Donje Suvaje), Pećan Trbulin, Draga Rađenović, Mileva Rađenović (iz Donjeg Srba), Savka Kalinić, Milica Kalinić. Miloš Rašuo (iz Gornjeg Srba), Mićo Kukić (iz Gornje Suvaje), Gojko Damjanović (iz Ajderovca), Zorka Damjanović, Danica Batinica, Ljubo Damjanović (svi iz Kunovca), Milan Vejin (iz Krčkog Brda), Dara I. Dubajić, Dara T. Dubajić, Milica Dubajić, Stana Dubajić Seja (sve iz Ponorca), Bika Pihpović (iz Begluka), Borka Mandić (Dabašnica), Dragan Jelača, Dragica Drča (oboje iz Zaklopca), Stana Bursać (iz Kaldrme), Jelka Dubajić, Savka Puača (iz Međeđaka) i Smiljana Drča (iz Brotnje).

Partijska organizacija u Srbu u prvoj polovini 1942. brojala je svega nekoliko članova, pa je teret rada i aktivnosti uopšte padao, uglavnom, na omladinsko, odnosno skojevsko rukovodstvo koje je aktivnim radom stvorilo skojevske grupe u svim selima općine. Svaka aktivnost u selima pokretana je i završavana angažiranjem omladine, a posebno skojevaca. U radu nam je pomagao jedan broj starijih muškaraca i žena, simpatizera KP i NOB-e koji su se nesebično zalagali u radu NOO i AFZ, a kasnije i NF. Ipak omladinska organizacija, prvenstveno skojevci bili su najaktivniji u svakom selu.

Po oslobođenju Donjeg Lapca prisustvovala sam omladinskoj konferenciji kotara Donji Lapac koja je održana u Dobroselu. Tada sam saznala da se omladinska organizacija zove Savez mlade generacije. Konferenciju su vodili Duško Vojvodić, Ico Blanuša i Perka Polovina. Osnovni zadatak u ovom trenutku koji je konferencija odredila, bio je jačanje omladinske organizacije tako da ni jedan omladinac i omladinka ne budu po strani, te stvaranje pionirskih organizacija (mladi od 7—16 godina) u sastavu SMG. Istaknuta je potreba da se omladina masovno angažuje na izvršavanju zadataka koji se postavljaju pred NOO, da boreći se protiv izdajnika naroda, koji su se stavili u službu okupatoru, bori i za jačanje bratstva i jedinstva i da se sve učini kako bi što veći broj mladih otišao u partizanske jedinice.

Poslije izbacivanja Talijana u Srbu je formiran Općinski NOO za Srb, Komanda mjesta i Općinski odbor AFZ-a. Koliko se sjećam u tom prvom NOO, bili su predsjednik Dane Rađenović Danja iz Ajderovca, stari socijaldemokrata i kritičar stare Jugoslavije, sekretar Milan Vojvodić Milkan iz Neteke, simpatizer i aktivista NOB od prvih dana u čijoj su se kući neprekidno držali zborovi i dogovori, Stevan Desnica, obućarski radnik iz Podurljaja, neumorni aktivista NOB i član KP (zamjenjivao je predsjednika), Dušan Kalinić iz Podstrane (blagajnik), čestit i sposoban aktivista, odan NOB-i od prvih dana, Nina Ciganović iz Glavica, aktivista NOB od prvih dana.

Kasnije je Općinski NOO proširen s jednim brojem ljudi. U Kotarski NOO Donji Lapac iz Srba su delegirani: Dušan Damjanović iz Podurljaja, Milan Jovanić iz Suvaje i Simo Damjanović iz Ajderovca. U prvom Općinskom odboru antifašističkog fronta žena za Srb bile su: Zoran Grbić iz Donjeg Srba, predsjednik, Dragica Desnica iz Podurljaja, Savka Kalinić iz Gornjeg Srba, Milica Batinica iz Kunovca, Anđelka Jovanić iz Neteke, Danica Mileusnić-Lončar (kratko vrijeme jer je otišla u Škalić) i Milka Mileusnić iz Srba. Malo poslije njegovi članovi postale su Mira Medić i Vuka Vekić iz Suvaje.

Komanda mjesta je formirana po oslobođenju Srba a njen komandant i komesar pored svojih vojničkih dužnosti mnogo su pomagali rad omladine. Omladinske rukovodioce prihvaćah su kao ravnopravne saradnike, podržavah su naše akcije, i pomagali nam u radu. Činili su to ne samo iz solidarnosti, već iz neznanja da su omladina i skojevci glavni oslonac nove narodne vlasti i Komande mjesta u Srbu.

Sjećam se jednog lijepog gesta Milana Tankosića. Vidjevši nas omladinke kako smo slabo odjevene, podijelio je među nas nekakav somot koji su sakrili trgovci u Srbu da sašijemo haljine.

Radne akcije u 1942. godini

Jedan od najvažnijih zadataka omladine u proljeće i ljeto 1942. bio je organizovanje i odlazak radnih četa na obradu napuštenog zemljišta u Boričevcu, kac i u druga sela, kojima je nedostajala muška radna snaga jer je već tada najveći dio muškaraca otišao u partizanske jedinice.

Prihvatili smo se posla i popisali omladinu u svim selima koja se dobrovoljne javila. Formirane su radne čete i izabrani komandiri za svaku od njih. Raspored rada dobijali smo od KK SKOJ-a i Općinskog NOO u Srbu. Kada bi iz Donjeg Lapca javili koliko je omladinaca potrebno poslati na rad u Boričevac, mi sme određivah iz kojih će sela omladina poći tamo. Radovi su započinjali krčenjem njiva, oranjem i sjetvom u proljeće, a završavah u jesen berbom kukuruza i spremanjem ljetine u skloništa i zemunice.

Polazili smo tamo u rano jutro, oko pola četiri, jer trebalo je, noseći alat 10. 15 pa i 20 kilometara, (ovisno od udaljenosti sela), pješice stići na radilište. Radili smo čitav dan do kasno u noć, s veoma kratkim odmorima i svega jednim obrokom suhe hrane i to šta ko donese. Tako umorni vraćali smo se ponove pješice kući dok su nas pekli žuljevi na nogama od pješačenja i loše obuće, kac i na rukama od alatki i napornog rada. Ponekad smo se jedva držali na nogama. Odmorili bismo se par sati, i sutra rano opet išh na svoje njive, a omladina iz drugih sela išla je na radilište i tako na smjenu. Odlazih su i rukovodioci. I sama sam išla više puta prema Boričevcu. (Sela koja više gravitiraju Boričevcu—Srb, Neteka, Podastrana, Suvaja, Zaklopac, Brezovac, Brotnja, Begluci, Ponorac i Dabašnica išla su svaki drugi dan na radnu akciju).

Kraće odmore u toku ovih radnih akcija koristili bismo da omladinu obavijestimo o borbama NOV i stanju na ratištima kao i o događajima iz Like i Donjeg Lapca, Koristih smo priliku da ukažemo na trenutne zadatke omladine

Pri dolasku i odlasku, bez obzira na umor i dugo pješačenje, na sve strane st orila pjesma. Ponekad su znali naići i avioni pa kad bi nas osjetili u blizini, nadlijetali su i mitraljirah. To se događalo na odlasku ili povratku ili na njivama, ali neprijatelj od toga nije imao neke koristi. Bez obzira na sve teškoće pjesma je bila uvijek tu:

»Partizani ne bojte se gladi
za vas vaša omladina radi.

Omladino, bori se i radi
da nam narod ne pati od gladi!«

Uz ovakve akcijaške pjesme orili su se stihovi o Partiji, SKOJ-u, partizanima i Titu. Kako pođemo od kuća putom do njiva, za vrijeme rada i nazad od njiva do kuća uvijek nas je pratila pjesma. U ogromnoj većini u radnim četama bila je ženska omladina i vrlo rijetko koji omladinac, invalid ili onaj koji zbog mladosti još nije stasao za partizane. Lepršala je i hitala mladost na rad, djevojke s maramama na glavama i alatkama na ramenima, nikad umorne, nikad bezvoljne, uvijek vrijedne, pune elana i volje. Preko svega smijeh mladosti i pjesma djevojačka da te nosi i daje ti snage za čitavi život.

Jedne nedjelje svi akcijaši iz boričevačkih akcija bili su na mitingu kod crkve u Boričevcu. Od govornika se sjećam samo Gage Zigić, a u kulturno-umjetničkom programu je, pored naše omladine, učestvovalo više glumaca is

Zagreba, Među njima se sjećam Vjekoslava Afrića i Jože Rutića koji su i fotografisali neke naše radne čete.

Za vrijeme rada ponekad bi nas uhvatili ljetnji pljuskovi, pa bismo tako mokri, ako se može, produžavali posao, ako ne, vraćali bismo se kućama. Dok bismo se mi vratili kući, često puta odjeća bi se na nama potpuno osušila. Bez obzira kakve nedaće nas pratile, niko tome nije pridavao neki naročit značaj. Moral je uvijek bio na visini jer su svi bili svjesni svoje značajne uloge i doprinosa našoj oslobodilačkoj borbi. Uvijek smo vjerovah u pobjedu i to nas je nosilo i pomagalo nam da ne ustuknemo pred teškoćama.

U boričevačkim radnim akcijama nisu učestvovale radne jedinice veće od čete ili bataljona. Radne čete nisu logorovale kao u Saničkoj dolini, već su ujutro dolazile na rad, a s večeri se vraćale u svoja sela. Od rukovodilaca iz lapačke općine na radnim akcijama upoznala sam Stevu Stikovca iz Dobrosela.

Na 1. kotarskoj konferenciji SKOJ-a u Donjem Lapcu u maju ili junu 1942. godine prvi put sam bila u Donjem Lapcu i cio dan presjedila na konferenciji na kojoj su govorili Vaso Prodanović i Slobodan Uzelac. Vidjela sam tada prvi put Dragu Teslića i Nikolu (ne sjećam mu se prezimena) koji su bili omladinski rukovodioci za Liku. Sjećam se nekolicine delegata kao: Dese Oosić, Zorke Kosanović, Milice Opale, Ice Blanuše, Đurana Popovića, Smilje Rašete (iz Oraovca), Steve Stikovca, zatim iz Srba: Jelke Bujić, Duška Vojvodića i Dragana Jovanića.

Kao glavni zadaci istaknuti su jačanje SKOJ-a u svim selima i okupljanje omladine u SMG na zadacima koje traži narodna vlast.

Na kursu u Donjem Lapcu poslije 1. kotarske konferencije SKOJ-a ostala sam u Donjem Lapcu još 15 dana na partijskom kursu koji su organizovali Okružni i Kotarski komitet Partije. Kursom je rukovodio Mile Počuča. Dobro se sjećam da se to zvao kurs: »Linija KPJ u NOB«. U tom trenutku bilo je važno da mladi ovladaju linijom KPJ, da je pravilno tumače i sprovode u radu.

Mile Počuča je bio vrlo pristupačan. Predavanja je držao na razumljiv i jednostavan način, a onda je s nama vodio duge razgovore bez propitivanja i ocjenjivanja.

Na kraju kursa imali smo pismeni zadatak: »Kako smo tokom kursa shvatili liniju KPJ u NOB.« Trebalo je da shvatimo da je najvažnija uloga KPJ u okupljanju rodoljubivih snaga u NOB-u, raskrinkavanje okupatora i izdajnika i jačanje bratstva i jedinstva svih jugoslovenskih naroda u zajedničkoj borbi protiv neprijatelja. Bez toga se ne bi mogla zamisliti uspješna borba do konačne pobjede i slobode, ni bolji i srećniji život.

Iz Srba kurs su završile: Borka Mandić, Jelica Bujić, Dara Dubajić, Milica Dubajić i Boja Vojvodić. Iz lapačke općine: Smilja Rašeta (iz Oraovca), Zorka Kosanović (iz Donjeg Lapca), Smilja Rašeta (iz Donjeg Lapca), Savka Dragičević Crnka, Mara Dražić, Jela Kuga i još neke.

Poslije kursa prisustvovala sam prvi put sastanku KK SKOJ-a. Izabrana sam tada za člana KK SKOJ-a i kandidovana za člana KPJ. Sekretar je bio Stevo Stikovac. U toku 1942. svakih desetak dana sam odlazila u Donji Lapac na sastanke. U toku godine sretala sam u Donjem Lapcu članove Okružnog komiteta KPH za Liku: Jakova Blaževića, Milu Počuču, Katu Pejnović i Tomu Nikšića. Vidjela sam i Milicu Pejnović koja je dolazila u Srb da radi u AFZ-u, zatim Sabinu Blažević, Jelu Bićanić, Macu Gržetić, Savu Orovića i dr.

Opet u Srbu

U toku 1942. godine odlazila sam u sela općine Srb, osim Tiškovca, tako da sam u nekima bila i na desetine puta. Držala sam sastanke s omladinom, pionirima, skojevcima, čitavim narodom. Sjećam se da sam jednom držala govor u Kaldrmi. U kasno veče kad su zapucali četnici, zbor se raspršio. Govor sam morala dovršiti sutradan,

I ostali članovi KK SKOJ-a: Milica Dubajić, Jelica Bujić, Koka Vojvodić i članovi općinskog rukovodstva SKOJ-a mnogo su radili s narodom. Sela su bila »pokrivena« s omladinskim rukovodiocima. Oni su revnosno obilazili svoj teren, održavali sastanke, organizovali akcije i sve što je trebalo.

I pored toga što sam bila član i rukovodilac SKOJ-a od 1941. godine, prije nego što sam primljena u KP 8. X 1942. godine, bila sam više mjeseci kandidat Partije. U to vrijeme sekretar KP bio je Milan Rađenović Markačev, a članovi: Rade Damjanović, Stevo Desnica, Jelica Bujić, Dušan Damjanović, Dušan Ćopić Crni, Drago Ožegović i kandidati: Jelka Bujić, Dragica Rastović, Nina Ciganović i Vojo Mileusnić.

Kao kandidat Partije, a i ranije, prisustvovala sam partijskim sastancima. Sjećam se da su sastanci uvijek održavani u kući Jove Keče, na spratu. Jedne večeri oko 22 sata iznenada su nas napali četnici koji su se uvlačili na slobodnu teritoriju. Niko nije nastradao. Uspjeli smo na vrijeme izaći iz kuće i sakriti se jer nismo imali oružja.

Mada Doljani prije rata nisu bile općinski centar, u toku NOB, još u 1942. godini, osjetila se potreba za formiranjem općinskog centra u Doljanima. Teren je bio dosta raštrkan i da bi općinski centri bili što bliže selima, bilo je potrebno donijeti takvu odluku. Mi smo odmah po formiranju općine formirali općinsko rukovodstvo SKOJ-a u koje su ušli: Mika Vojvodić (sekretar), Draga Drča, Dragan Jelača, Mara Pajić i Smilja Polovina. Kasnije su jedno kratko vrijeme bili: Dragan Vukša, Duka Rađenović i Dušan Obradović. (Općinu Doljani iz srbske općine činila su sela Zaklopac, Brezovac i Brotnja, a iz lapačke Dobroselo i Doljane.)

O načinu prijema u članstvo KP

Prva partijska ćelija u Srbu brojala je tri člana. Kasnije je bila brojnija, iako ne u skladu s mogućnostima. Kada su vojni rukovodioci (inače članovi Partije), otišli s područja Srba, u sjevernu Liku, ovo područje je ostalo bez partijske organizacije sve do martovskih dana 1942. kada je formirana organizacija od tri člana. Koliko se sjećam, to su bili: Milan Rađenović Markoča iz Donjeg Srba, sekretar, Stevo Desnica i Rade Damjanović Vrabac, oba iz Podurljaja. Krajem 1942. godine organizacija je imala desetak članova i kandidata. Bila sam kandidat od juna do oktobra 1942.

I sada i u toku NOB pitala sam se stalno zašto je to bilo tako. Ko nas je usmjeravao na to da budemo tako uski, a poznato je da je pored članova i kandidata bilo još mnogo skojevskih rukovodilaca, skojevaca, dobrih omladinaca, odbornica AFZ i odbornika (u seoskim NOO, i u općinskom NOO) koji su radili po partijskoj liniji isto kao i mi, a nisu primljeni u KP iako su to svi željeli i svojim radom konkretno dokazivali svoju privrženost Partiji?

U decembru 1942. imah smo 40 seoskih skojevskih grupa na području bivšeg kotara Donji Lapac s 287 članova SKOJ-a, tri općinska rukovodstva SKOJ-a

(s 4, 8 i 11 članova), 40 odbora s 291 članom Saveza mlade generacije u koji je SKOJ okupio i organizovao omladinu na liniji Partije. Savez mlade generacije okupio je 2248 članova omladine i 3536 pionira. Partija je imala nepresušnu rezervu odanih i provjerenih kadrova odakle je mogla da crpi članstvo. Prema tome, Partija je mogla brojno povećati svoje redove, posebno iz redova aktivnih žena i odbornika.

Znam mnogo svojih drugova i drugarica koji su radili isto kao i ja ili oni pored mene, a nisu postali članovi Partije, iako su to željeli. Mnogi su čak dočekali 1944, a mnogi 1945. i potpunu slobodu pa su tek onda primljeni u KPJ.

Mislim da bi trebalo navesti šta, se sve u to vrijeme iznosilo kao razlog, zbog čega mnogi zaslužni nisu primani u Partiju. Objašnjenje je najčešće bilo: »Treba ga provjeriti«, »kulaćki« sinovi. To je bio dovoljan razlog da se nekoga ne primi, a sada kad gledam na čitavu stvar, vidim da u Srbu i okolini i nije bilo pravog »kulaka«. Kada su đaci i studenti bili u pitanju, govorilo se da mnogo pričaju, da su »intelektualci« i da klasno ne pripadaju Partiji pa ih treba oštrije provjeriti. Sličnih priča oko prijema u Partiju bilo je dosta, ali sve je to, mora se priznati, bilo teško sektašenje. Ne znam da li je nešto slično postojalo u drugim krajevima Jugoslavije, ali kod nas u Srbu bilo je tako. Ista ili slična situacija bila je na čitavom području lapačkog kotara, a koliko je meni poznato, i u drugim dijelovima Like.

Kakvim je ljudskim potencijalom raspolagala Partija u općinama Srb i Doljani krajem 1942. godine vidi se iz slijedećih statističkih podataka.[2]

Općine	Red. br.	Naziv sela	Broj SKOJA grupa	Broj čl. SKOJ	Broj čl. odb. SMG	Broj čl. SMG	Broj pionira	Opć. rukovod. SKOJ-a
Srb	1.	Srb	1	5	6	38	70	1 općinsko rukovodstvo 11 članova 10 seljaka, 1 učenik 11 Srba
	2.	Podurljaj	1	12	9	58	65	
	3.	Kunovac	1	7	5	58	57	
	4.	Podastrana	1	8	5	20	45	
	5.	Dobašnica	1	4	8	57	79	
	6.	Suvaja	1	3	8	64	80	
	7.	Ajderovac	1	6	7	30	40	
	8.	Neteka	1	7	9	45	81	
	9.	Zalužje	1	3	5	59	93	
	10.	Kaldrma	1	7	5	42	85	
	11.	Krčko Brdo	1	6	8	46	71	
	12.	Osredci	1	12	8	118	148	
	13.	Potkraj	1	6	7	37	48	
	14.	Begluci	1	5	5	30	72	
	15.	Kupirovo	1	6	9	63	52	
	16.	Dugopolje	1	12	6	37	47	
		SVEGA: za Srb	16	109	110	802	1133	
Sela koja su pripojena općini Doljani	17.	Brotnja	1	10	8	42	106	
	18.	Zaklopac	1	4	7	37	94	
	19.	Brezovac	1	5	6	38	70	

2 Statistički podaci od 28. XXI 1942. godine čuvaju se u HAK Karlovac.

Općine	Red. br.	Naziv sela	Broj SKOJA grupa	Broj čl. SKOJ	Broj čl. odb. SMG	Broj čl. SMG	Broj pio-nira	Opć. rukovod. SKOJ-a
SVEGA: iz Srba sa selima koja su pri-ključena općini Doljani			19	118	121	919	1403	2 člana prešla u općinsko Doljani

Ovaj statistički pregled govori sam za sebe koliko se u toku 1941. i 1942. radilo na organizacionom sređivanju i jačanju skojevske, omladinske i dječje-pionirske organizacije. Iza njih stoji na hiljade radnih akcija i radnih dana: spremljena ljetina, iskopane zemunice, izrađena odjeća za partizane, prenijeti i odnjegovani ranjenici, odnijeta hrana na položaje, tečajevi za nepismene, škole za djecu, održani zborovi i mitinzi, izdane zidne novine, pripremljene i održane priredbe i niz drugih poslova i akcija.

Kroz cijelu 1942. razvijah smo takmičenje među omladinom. Međutim, zbog raznih tehničkih nemogućnosti i zbog neiskustva u prikupljanju i sređivanju podataka u općini i kotaru, ne možemo tačno utvrditi koje je selo ili općina postizalo najbolje rezultate. Statističke podatke o radu počeli smo prikupljati tek poslije 1. kongresa USAOJ-a.

Pohvaljivali smo one koji na akciji najviše urade u toku dana, ili onu omladinu koja u selu izradi najviše odjeće za partizane, ili pak učestvuje u nekom korisnom radu u selu.

Okružni komitet SKOJ-a za Liku poslao je 28. XII 1942. izvještaj Pokrajinskom komitetu SKOJ-a Hrvatske. U njemu su dati slijedeći podaci za kotar Donji Lapac:

Općine	Red. br.	Naziv sela	Broj SKOJA grupa	Broj skojev.	Broj odb. SMG	Broj čl. SMG	Broj pio-nira	Opć. rukovod. SKOJ-a
	1.	Mišljen ovac	1	**8**	**15**	26	66	
	2.	Kestenova Korita	1,	**5**	**7**	**44**	**53**	**Postojalo**
	3.	Kesteinovac	1	**7**	**9**	**75**	**114**	**je 8 čla-**
	4.	Oraovac	1	12	8	**57**	**92**	**nova, 8 se-**
	5.	**D. Lapac**	1	**14**	8	**65**	**129**	**ljaka —**
	6.	**Dnopolje**	1	**14**	16	**103**	**87**	svi Srbi.
0	**7.**	**Birovača**	1	6	**9**	**57**	100	
a	8.	**Gajine**	**5**	**32**	**5. odb.**			
(O					**25**	**čl. 143**	**178**	
h}	**9.**	Kruge	1	12	**7**	**71**	**97**	
s	**10.**	Bušević	1	**13**	10	80	**171**	**opć. ruko-**
0	**11.**	**Bos. Štrbeii**	,1	8	**7**	**40**	102	**vodstvo**
0	**12.**	Lič. Strbei	1	**3**	**7**	**33**	**71**	**SKOJ-a 4**
3	**13.**	Kalati	1	**4**	**7**	**50**	66	**čl. a od**
a	**14.**	**Neblj**'Uisi	1	**4**	**7**	**70**	120	**toga: 3 se-**
O	**15.**	Pirovište	1	**4**	**5**	**25**	**41**	**ljaka i 1**
	16.	Capaćuša	–	2	**7**	**40**	**42**	**đak —**
	17.	**Selište**	_	_	**3**	**42**	**29**	**4 Srbi**

Općine	Red. br.	Naziv sela	Broj SKOJA grupa	Broj skojev.	Broj odb. SMG	Broj čl. SMG	Broj pio-nira	Opć. rukovod. SKOJ-a
Donji Lapac	18.	Doljani	1	11	17	210	352	
	19.	Dobroselo	1	10	7	87	164	
	20.	Brezovac	1	5	6	38	70	
	21.	Zaklopac	1	4	7	37	94	
	22.	Brotnja	1	10	8	42	106	
Srb	23.	Srb	1	5	6	38	70	
	24.	Podurljaj	1	12	9	58	65	11 članova
	25.	Kunovac	1	7	5	58	57	1 đak
	26.	Podastrana	1	8	5	20	45	10 seljaka
	27.	Dabašnica	1	4	8	57	79	— svi Srbi
	28.	Suvaja	1	3	8	64	80	
	29.	Ajderovac	1	6	7	30	40	
	30.	Neteka	1	7	9	45	81	
	31.	Zalužje	1	3	5	59	93	
	32.	Kaldrma	1	7	5	42	85	
	33.	Krčko Brdo	1	6	8	46	71	
	34.	Osredci	1	12	8	118	148	
	35.	Potkraj	1	6	7	37	48	
	36.	Begluci	1	5	5	30	72	
	37.	Kupirovo	1	6	9	63	52	
	38.	Dugopolje	1	12	6	37	47	
		UKUPNO za kotar:	40	287	291	2248	3536	

Treba napomenuti da su skojevska rukovodstva bila štabovi za dobrovoljnu mobilizaciju muške omladine za NOV. Ženska omladina je također stupila u ženske omladinske čete čime smo se mi djevojke posebno ponosile. O tome najbolje govore ovi narodni stihovi:

»Druže *Tito, pogledaj s planina*
kćeri u boj šalje domovina.

Prvi ponos našoj kršnoj Lici
što u borbu idu omladinci.

Drugi ponos naše kršne Like
što u borbu idu omladinke.

Nemaš, majko, neg' mene jedinu
i ja ću ti nosit' karabinu.

Karabino, moja mila puško,
nosiću te i ja kao muškol«

Ličke jedinice NOV preko 75% činila je omladina. Gotovo svi, od Doke Jovaniča i mnogih drugih komandanata i komesara pa do istaknutih boraca, kurira i bombaša bili su omladinci.

Sjećanja na 1. kongres USAOJ-a[1] i na 1. konferenciju SKOJ-a[4] za Hrvatsku

Imala sam sreću da budem jedan od 365 delegata koji su učestvovali u radu 1. kongresa USAOJ-a u Bihaću kao i delegat na 1. konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku u Slunju.

Na sjednicama omladinskih foruma početkom decembra 1942. donesena je odluka da budem delegat na Prvom kongresu USAOJ-a, a moj izbor trebalo je da povrdi ili odbaci omladina i pioniri na općinskim mitinzima. U decembru su održani mitinzi u svim općinama na kojima je omladina potvrdila moj izbor. Prisustvovala sam mitingu koji je održan nedjeljom u gaju na Kruškovači. Bio je odlično posjećen. Pored omladine i pionira, bilo je i starijih koji su bih zainteresovani da vide i čuju šta se događa. Na mitingu, pored ostalih, govorila sam i ja. U mom izlaganju dominirale su pripreme za kongres i takmičenje koje je bilo zatalasalo omladinu u pozadini i na frontu. Sa mitinga je upućen i pismeni pozdrav Kongresu. Omladina i pioniri su bih oduševljeni, a aplauzom su potvrdili moj izbor. Prema izvještaju drugih članova KK SKOJ-a slično je bilo i u drugim općinama gdje su organizovani mitinzi.

Valja napomenuti da je tada donjolapački kotar, kao i veće područje Like i Krajine, bilo potpuno slobodno i da su u njima dobro funkcionisale mnoge antifašističke organizacije (Komunistička partija, SKOJ, Savez mlade generacije, Pioniri i AFŽ, te svi organi narodne vlasti. Ipak, omladinska organizacija je prednjačila.

Kada sam izabrana za delegata, već sutradan sam krenula, naravno, pješice, iz Srba za Doljane, a onda za Donji Lapac. Bio je kraj decembra. Pao je prvi snijeg koji nije previše ometao pješačenje, ali je bilo oštro i hladno vrijeme. U Donjem Lapcu sam zanoćila u sjedištu kotarskih rukovodstava, pričala kako je u Srbu, a sutradan krenula dalje. Put je vodio preko Kuka, Visuća, Udbine, Bunića i Korenice. U tim mjestima usput sam se sastajala sa drugovima i drugaricama iz ostalih ličkih kotareva, koji su putovah na Kongres. Bilo nas je 7—8 delegata od kojih se sjećam Vaje Radakovića iz kotara Gospić. Pošto smo prenoćili u Korenici, krenuh smo preko Vrela, Končareva Kraja i Plitvica na Prijeboj, a onda u Ličko Petrovo Selo. Tu smo se sreli s još jednom grupom delegata iz ostalih područja Hrvatske i iz partizanskih odreda i brigada. Svi skupa tu smo i zanoćih. U čast prolaska delegata u Ličkom Petrovom Selu organizovan je omladinski zbor i kulturncnumjetnička priredba. Na zboru su govorili neki delegati, među njima i ja. Pričala sam im o radu omladine u lapačkom kotaru, takmičenju i pripremama za Kongres. Ličko Petrovo Selo bilo je popaljeno i porušeno, a takva su bila i ostala mjesta kroz koja smo prolazili a naročito Korenica i Udbina. Uveče smo sreli mnogo žena u crnini koje su nam ispričale da u Ličkom Petrovom Selu ima oko 700 udovica čije su muževe poubijale ustaše.

Sutradan smo krenuh prema Bihaću u koji smo stigh 26. decembra uveče. Bili smo prihvaćeni i raspoređeni po kućama. Ne znam kako su se zvali domaćini kod kojih sam bila raspoređena, ali sam zapamtila da su bili Muslimani i da su bili veoma gostoljubivi i predusretljivi ljudi. Kod istih domaćina bila je raspoređena i Mira Morača, koja je već ranije stigla u Bihać. Ona je, naime, kao član sazivačkog odbora Kongresa i radila u Bosanskoj krajini, oko Drvara i Petrovca, sa ženama i omladinom. Kuća naših domaćina bila je bogatija, lijepo

3 Održan 27, 28. i 29. decembra 1942. u Bihaću.
4 Održana 2. i 3. januara 1943. u Slunju.

Drvar, maja 1944.

Na Drugom kongresu USAOJ-a. Stane Kavčič predaje prelaiznu zastavu najboljoj omladini — omladini Like za postignute rezultate Milici Dubajić-Damjanović. Do Milice je Boja Vojvodić, te Rade Diklić, komandant radine brigade iz Udbine, Soka Žeželj i Ivan Došen »Soko«, sekretar OK SKOJ-a za Liku.

uređena i bogato opremljena. Na prozorima vezene zavjese, po patosu sve novi bosanski čilimi, a na krevetima svileni jorgani. Za moje tadašnje pojmove i teške uslove ratne oskudice i neimaštine, to je bio prvi i zadnji put za čitavo vrijeme NOB-e da sam spavala u tako čistom i udobnom krevetu. Veliku nezgodu i neprijatnost pričinile su mi vojničke cokule koje mi je brat Mićo donio kada se vratio iz vojne rezerve iz Knina 1941. Bile su dotrajale, izlizane, a donovi poderani, tako da mi je snježna lapavica na dužem pješačenju potpuno kvasila i prljala čarape i noge. Nezgodno je bilo po čistim i novim čilimima gaziti u cokulama, neprijatno u čarapama i bosa jer bilo da krenem u cokulama ili bosa ostavila bih trag od prljavštine. Brzo su me osokolile ljubazne domaćice i predložile mi da sve to izujem odmah na ulazu, prinijele mi lavor tople vode i peškir. Oprala sam noge i obula njihove srmene papučice. Poslije obilne i ukusne večere otišla sam u sobu, legla, malo pričala s Mirom i utonula u dubok san.

Sutradan poslije doručka krenula sam do bioskopske dvorane gdje su se okupili i ostali delegati. Sala je bila ukrašena i dekorisana. Dominiralo je pročelje dvorane, a naročito parola Smrt fašizmu — sloboda narodu!, ogromne slike Tita i Staljina, te stol predsjedništva prekriven bosanskim ćihmima.

Priključila sam se grupi Ličana i ostalih delegata iz Hrvatske. Među njima se sjećam drugova: Ice Blanuše, Đurana Popovića, Milice Opale, Zorke Kosanović iz našeg kotara koji su predstavljah skojevske organizacije jedinica NOV ili pozadinske skojevske organizacije ličkog okruga. Sjećam se i nekih drugova iz drugih krajeva Hrvatske, među kojima: Slavka Komara, Milke Kufrin, Milke Ilić, Drage Teslića i Zikija Bulata.

Delegati su ulazili, sjedali u prizemlje i na galeriju. Iako umorni od dužeg putovanja i pješačenja, očito svi su bili vedri i raspoloženi. Bilo nas je sa svih strana nepokorene Jugoslavije, sa slobodne, poluslobodne i neoslobođene teritorije; iz gradova i sela, boraca iz partizanskih jedinica, omladinaca iz organizacija koje rade za oslobodilački front. Bilo je radnika, seljaka, đaka, studenata; svih nacija koje žive u Jugoslaviji. Bili smo raznoliko odjeveni, u šarolike partizanske uniforme, s titovkama i trorogim kapama, i petokrakama, s kačketima i šubarama na glavi, u pantalonama i suknjama, ah gotovo svi slabo utopljeni za hladne decembarske dane. Bio je to raznolik sastav živopisnog izgleda, ah istih ideja koje su nas dovele u Bihać. Bili su to već prekaljeni i iskusni borci i omladinski rukovodioci novog, Titovog naraštaja.

Popunili smo dvoranu, galeriju i prizemlje. Čuje se žamor, pričanje i pjesma po grupama. U prvim redovima sjedili su gosti, članovi Centralnog komiteta KPJ, Vrhovnog štaba i komandanti jedinica koja su oslobađale Bihać. Većina od njih je na sebi imala lijepe dolamice napravljene od domaćeg sukna, a preko njih uprtače i opasače s pištoljima i bombama o pojasu. Svi se na svoj način radujemo i očekujemo dolazak druga Tita. Mnogima će to biti prvi susret s njim i davno željeni trenutak.

Kada se Tito pojavio u pratnji nekoliko viših rukovodilaca i Lole Ribara, salom se prolomilo: «-Živio drug Tito!« Svi smo ustali pljeskajući i skandirajući: Tito! Partija! Tito CK! Poslije dužih ovacija, kada se malo smirilo u dvorani, Lola Ribar je otvorio Kongres. Pozdravio je Tita, ostale goste i delegate, te predložio svečano i radno predsjedništvo Kongresa. Delegati su aplauzom prihvatili prijedloge. Potom je Ivo Lola Ribar istakao značenje Kongresa, a onda dao riječ drugu Titu. Opet buran aplauz i dugotrajno klicanje Titu i narodnooslodilačkoj borbi.

Tito je u ime Vrhovnog štaba toplo pozdravio delegate, odao priznanje mladoj generaciji ističući da 70—75% naše partizanske vojske čini omladina, da je u 19-mjesečnoj borbi omladina pokazala natčovječanske napore i heroizam. Zatim je istakao zadatke koji očekuju omladinu i naše narode i izrazio uvjerenje da će omladina poslije kongresa udvostručiti svoje napore, da bi pobjeda nad neprijateljem bila što brža i potpunija. Ovacije i klicanje bile su na vrhuncu kada je poslije Titovog govora Lola Ribar ustao pa okrenuvši se prema Titu izrekao slijedeće riječi zakletve:

»Drugovi i drugarice, delegati, vi ste čuli riječi našeg najmilijeg druga, našeg vrhovnog komandanta, druga Tita. Ja sam siguran da izražavam želje i misli svih nas, ako mu ovdje, na ovoj svečanoj sjednici našeg Kongresa kažem: Druže vrhovni komandante, kako do sada, i više no do sada, mlada generacija naše zemlje izvršavaće časno sve zadatke. Kao do sada i više nego do sada, ona će znati da ujedini svoje snage i napore da bi što prije zadala smrtni udarac krvavom fašizmu i svim neprijateljima njene sutrašnjice!«

Dugotrajni pljesak, klicanje, sve prašti od udaraca pušaka o pod, svi smo opet na nogama, svi kličemo: »Tito, Partija; Tito, SKOJ, Mi smo Titovi, Tito je naš!« Odjednom, kao po komandi, počela je pjesma koju su pjevah svi delegati i gosti:

Druže Tito, mi ti se kunemo
da sa tvoga puta ne skrenemo!

Druže Tito, ljubičice bijela,
tebe voli omladina cijela.

Napominjem da sam ove dvostihe prvi put čula i otpjevala ovdje na Kongresu, pa je moguće da su oni tu i ponikli, podstaknuti Lolinim riječima zakletve Titu. Mada smo mi u Lici, u Lapcu i u Srbu, veoma brzo saznavali, pjevah i ispjevah mnoge borbene pjesme, poslije ovog Kongresa naročito se pjevalo:

Kunemo se našem drugu Titi
da ćemo se do kraja boriti.

Omladino SKOJ-a i USAOJ-a,
ajd' u borbu, to je dužnost tvoja.

Druže Tito, ti si nam jedini,
koji daješ pravo omladini.

Druže Tito, evo ti boraca,
sve boraca mladih skojevaca.

Druže Tito, ljubičice plava,
Ti se boriš za narodna prava!

Omladino, bori se i radi,
pa ti novu državu izgradi!

Kada je vrhovni komandant Tito krenuo iz dvorane, svi smo pohitali prema njemu. Okruživši ga svaki od nas je želio da mu što bliže priđe, da ga bolje vidi, dodirne i da bi on nekog od nas »kucnuo« po ramenu, dodavši po neku riječ, čestitanje i podsticanje.

Prvog dana Kongresa slušah smo pozdrave gostiju, čitah pozdravna pisma omladine upućena od nekih evropskih zemalja i Komsomola.

Poslije referata koje su podnijeli Rato Dugonjić, Ljubica Milosavljević i Drago Teshć, redah su se delegati. Bih su to plameni govori i diskusije u kojima su se iznosih uspjesi u borbenim jedinicama i omladinskim organizacijama koje su radile za front i pobjedu. Primjeri herojstva i samoprijegora bili su zadivljujući, ali i iskrenost i obećanje govornika da će se još hrabrije, više i energičnije boriti za pobjedu nad neprijateljem, fašizmom i svima koji mu služe. To je bila prva zajednička smotra mladog slobodarskog i herojskog Titovog i Lohnog pokoljenja koje je vaspitala Partija i SKOJ.

Vidjela sam i slušala jednog od najmlađih po godinama i najnižeg po rastu, ali, moglo se reći, najhrabrijeg među hrabrima, Boška Buhu, legendarnog bombaša Druge proleterske, kako odvažno i smireno priča o bombaškim podvizima svoje grupe. Slušala sam Milku Ilić, delegata s Korduna, o podvizima omladine na Petrovoj gori. Slušala sam Zoru Popović, komesara Prve radne brigade, koja je u Saničkoj dolini, noću žela žito ispred ustaških bunkera i puščanih cijevi.

2iko Bulat, delegat iz Dalmacije, bio je burno pozdravljen kada je, pored ostalog, rekao: »Naša Dalmacija koja je puna vina i rakije, grožđa i smokava, maslina i ulja, koja je puna mladih komunista, nikada nije bila tuđinska, niti će biti!«

Delegati su na Kongresu dali podršku odlukama Prvog zasjedanja AVNOJ-a i digli glas optužbe protiv četnika Draže Mihailovića, koji se, boreći protiv NOV-e stavio u službu okupatora. Omladina je, ne žaleći svoje životu u borbi

za slobodu, prihvatila nove zadatke i obaveze da se bori do konačne pobjede nad okupatorom i svim domaćim izdajnicima. Stvorila je novu organizaciju u koju je ujedinila sve omladinske snage i mobilisala sve rodoljube. Od postojećih omladinskih organizacija, koje su nicale još pred rat, i u toku NOB-e, stvoren je Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije — USAOJ,

Na Kongresu su ustanovljene i dodijeljene prelazne zastavice za najbolju okružnu i seosku organizaciju omladine. Kako se u pretkongresnom takmičenju najviše istakla i pokazala najbolje rezultate omladina okruga Drvar i selo Trnavac, kotar Korenica u Lici, to im je Kongres dodijelio prelazne zastavice. Udarništvo i takmičenje najprije je razvila omladina Krajine, a slijedila je omladina Like koja je na II kongresu USAOJ-a u Drvaru preuzela kongresnu zastavu.

Trećeg dana Kongres je završio rad izborom Zemaljskog odbora od tridesetak članova. Iz općine Donji Lapac u odbor je izabrana Smilja Rašeta iz Oraovca, koja nije bila delegat, a ni prisutna na Kongresu.[5]

Kongres je završio govorom Lole Ribara. Vjerujem da nema preživjelog delegata koji se ne sjeća govora tog omiljenog omladinskog rukovodioca i vatrenog govornika. Te pametne, tople, a u isto vrijeme borbene riječi, podsticale su i mobilisale svakog ko je imao^ prilike da ga sluša. Lola je između ostalog rekao:

»Još nikada u povijesti našeg naroda, rijetko u povijesti čitavog svijeta, nije se vidjelo toliko skromnog heroizma, upornosti, samoprijegora i junaštva, koliko su u svojim skromnim izvještajima podnijeli delegati!

Drugovi i drugarice, kao što smo rekli, omladina naših naroda prošla je surovu školu rata, surovu školu borbe. Ona je u njoj naučila mnogo, ali to još nije sve, to još ni izdaleka nije sve jer mi hoćemo, mi možemo i mi moramo još više da naučimo. Na nama je zadatak da se oslobodimo, da našu omladinu oslobodimo od svih onih ostataka prošlosti koje su sobom donosili protivnarodni režimi... Drugovi i drugarice, došli su odlučni časovi naše borbe, neprijatelj je još uvijek jak, trebaće još mnogo napora, ah neprijatelj je već pokoleban. Trebalo bi sakupiti svu snagu i svu energiju. Treba sakupiti sve znanje i junaštvo da bismo mu zadah što prije smrtni udarac ...

Naprijed u borbu, drugovi! Naprijed u borbu, omladino naše domovine! Budi dostojna svojih predaka, dostojna svog naroda! Smjelo naprijed! Naprijed u borbu, smjelo naprijed prema pobjedi!«

Loline riječi propraćene su dugim i vatrenim aplauzom kao znak podrške i spremnosti za izvršenje postavljenih zadataka.

Poslije završenog Kongresa većina delegata iz Hrvatske među kojima i Stevo Stikovac (koji se kao delegat Lapca priključio u Bihaću grupi delegata na Kongresu) i ja, otišli smo iz Bihaća u Slunj na 1. konferenciju SKOJ-a za Hrvatsku koja je otpočela radom 2. januara 1943. godine. Na njoj su razmatrani zadaci koje je 1. kongres USAOJ-a postavio pred omladinu. Naročita pažnja posvećena je krajevima poluoslobođenim gdje se okhjevalo sa pristupanjem NOB-u. Posebno je podvučeno da treba odlučnije razbijati uticaj koji zastupa V. Maček sa svojom demobilizatorskom taktikom čekanja. SKOJ je imao zadatak da se bori za svakog mladog čovjeka, svako selo i naselje.

Na Konferenciji smo imali čast i sreću da sretnemo i čujemo velikog hrvatskog pjesnika Vladimira Nazora. On je baš nama održao svoj prvi govor na slobodnoj teritoriji. Nazor je izgledao dosta star, slab i ispijen, s onom svojom poznatom sijedom bradicom. No i pored toga on je djelovao odvažno i hrabro,

5 Po zadatku je premještena u Brinje.

uvjeravajući nas da će i on, na svoj način, kao pjesnik, biti s nama i boriti se protiv istog neprijatelja. Sjećam se da nam je, pored ostalog, ispričao da su ustaše u Zagrebu proglasile da su njega oteli partizani, ali da im je on na to poručio da on nije »zlatorogi ovan« da bi se za njega neko otimao, već da je svojom voljom došao u partizane. Tako nas je veliki pjesnik i ovog puta oduševio i nadahnuo svojom snagom.

Na Konferenciji je u ime CK KPJ govorio Moša Pijade koga smo sa suzama u očima burno pozdravili kao starog komunistu i dugogodišnjeg robijaša. Izabrali smo Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku, u koji je s lapačkog područja izabran Ico Blanuša. (On je poslije bio zadužen za rad SKOJ-a i omladine u jedinicama NOV i PO u Hrvatskoj).

Na Konferenciji smo vidjeli lijepu izložbu fotografija iz NOB-e medu kojima je bila i fotografija radne čete omladine Dobrosela, s komandirom Jovicom Grozdanićem. Snimak je napravio u Boričevcu neko od zagrebačkih glumaca, učesnika NOB, Joža Rutić ili Vjekoslav Afrić, a možda i Zorž Skrigin koji je tada boravio kod Donjeg Lapca, kada su učestvovah u kulturno-umjetničkom programu na mitingu u Boričevcu.

Puna utisaka, oduševljenja i elana, osnažena susretima i doživljajima na 1. kongresu USAOJ-a i na 1. konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku, vratila sam se preko Bihaća i Drenovače u svoj kraj. Dugo sam pričala omladini i narodu o prvom susretu s drugom Titom, Lolom Ribarom i drugim visokim rukovodiocima, o Kongresu i njegovim odlukama, o 1. konferenciji SKOJ-a, o svemu. I sada, poslije toliko godina, sjećanja su mi vrlo svježa i uvijek draga.

Kod »Mame i Babe«

Stupila sam u vezu s Mjesnim NOO i skojevskom grupom u Donjem Lapcu. Predsjednik NOO bio je Branko Bogunović, a rukovodioci-aktivisti SKOJ-a: Nena Divjak, Milan Rašeta-Cinćin, Savka Popović, Vuka Gnjatović, Mica Rašeta i Smilješa Rašeta. Trebalo je da me smjeste u jednu kuću radi prenoćišta i daljeg boravka u Donjem Lapcu. Poslije dogovora Smilješa me povela u kuću Dmitra i Jeke Popović kod Mame i Babe, kako su ih nazivala njehova djeca i mladež cijelog mjesta.

To je kuća na sredini Donjeg Lapca, s desne strane kako se ide u Kamensko, blizu raskrsnice koja se odvaja za Udbinu. Otvarajući kapiju i ulazeći u široko dvorište, susreli smo se sa surim, sitnim psetancetom koje je oštrim lavežom najavilo naš dolazak. Niska zidanica s bijelo okrečenom fasadom, povećih prozora i sive šimle na krovu pružala je prijatnu sliku. Na lavež psa vrata su se otvorila i pojavili su se domaćini: pristojan, lijep, više strog, nego ozbiljan domaćin i u crno obučena, povezana domaćica, vedrog i umilnog lica. Bili su to Babo i Mama, kako ih je predstavila Smilješa. Tu je bila i kćerka Savka, skojevka i aktivna omladinka, a u partizanima sinovci Đuran i Dragan (Dragan se baš tada nalazio kod kuće na odmoru), a druga kćerka Seja, bolničarka, nalazila se negdje na Bijelim Potocima.

Smilješa im je saopštila da je dovela drugaricu na spavanje, pa se upoznasmo. Prihvatiše me u kuću, a Smilješa se vrati na novi zadatak. Poslije dužeg razgovora i večere, smjestih su me da spavam zajedno sa Savkom u sobi do ceste. Lijepa poveća soba s dva kreveta u ćoškovima i astalom između kreveta i nekoliko stolica.

Sutradan rano krenula sam u KK SKOJ-a uz dogovor da opet dođem na spavanje. Mislila sam da ću u Donjem Lapcu ostati samo nekoliko dana dok se ne održi sjednica KK SKOJ-a i da ću opet krenuti na teren u Srb, ali poslije sastanka dobila sam raspored da ostajem u sjedištu KK SKOJ-a. Tako je moje navraćenje i konaćenje u kući Popovića, uz kraće prekide, bilo produženo na nekoliko mjeseci.

Naime, zbog izuzetne situacije u 4. neprijateljskoj ofanzivi, evakuacije na Kamensko i haranja tifusa, nisam mogla, redovno da se odmaram. Bilo je mnogo neprospavanih noći pa je i moje konaćenje u kući Popovića bilo povremeno. Kad god sam ulazila u dvorište, psetance je zalajalo, potom bi se vrata kuće otvorila i čula bih meki glas Mame: »Mora da si, ćerko, jako umorna, kad si tako kasno došla? Je si h gladna?« Ih: »Nema te dugo, gdje si nam? Jesi li išla nekud na teren?« Bila je kao moja druga majka. Dok nisam navikla na strogi Babin izgled, koji je ulijevao neko strahopoštovanje, bilo mi je neprijatno kad bih se s njim sretala, ali sam ga, boraveći duže ovdje, zavoljela kao oca i s njim često vodila duge razgovore. Postajao mi je sve bhži pa i sam njegov lik izgledao mi je vedriji. Ovi divni ljudi ostali su mi u trajnoj uspomeni, a njihova kuća draga kao moja rođena.

Često sam se za vrijeme 4. ofanzive sretala s grupama partizana koji su u Lapcu kod Babe i Mame, kao i u drugim kućama, bih raspoređivani na odmor i ishranu. Te naše seljačke kuće bile su nepresušne »komore« partizanske vojske i topla skrovišta gdje su se odmarah, hranili, utopljavali. Odatle su, osvježeni, polazili u nove borbe i na nove zadatke. Samo tako se moglo izdržati i pobijediti.

Vjerujem da svaki borac i svaki terenski radnik ima svoje Mame i Babe koje ne može nikad zaboraviti.

Sastanci Kotarskog komiteta SKOJ-a Donjeg Lapca

Pokušaću opisati jedan od naših mnogobrojnih sastanaka, koji su se 1942. i 1943. zbog rasutosti terena, često održavah u Donjem Lapcu. Za to su vrijeme, sve do kapitulacije Itahje i prodora Nijemaca i četnika, Lapac i Srb bili dio naše slobodne teritorije.

Krajem 1942. i početkom 1943. sjedište KK SKOJ-a bilo je u jednoj siromašnoj kućici usred Lapca. U njoj su stanovale Zorka Kosanović i njena sestra Soka Hajdinović. Jedno vrijeme smo bili i u kući Steviše Rašete, prva kuća s lijeve strane kada se ulazi u Lapac od Boričevca.

Naši susreti i sastanci uvijek su bih rado očekivani jer smo u tom zajedničkom radu razvijah i njegovali tople drugarske odnose karakteristične za teške prilike i upućenost ljudi jednih na druge. Bila su to nezaboravna vremena drugarstva, kada smo jedno drugom ustupah toplo parče odjeće, a sami ostajali slabo obučem na snijegu; davali drugome parče hljeba ili proje, a sami ostajali gladni; kada je borac izvlačio borca ispod kiše tanadi po cijenu života; kada jednu cigaretu puše svi pušači u četi. Iako najteži, to su bili i najljepši dani moje mladosti.

Bio je januar 1943. godine. Zakazali smo sastanak koji je uslijedio neposredno poslije 1. kongresa USAOJ-a i 1. konferencije SKOJ-a za Hrvatsku. Od Srba su došle: Milica Dubajić, Jelica Bujić, Koka Vojvodić, a iz lapačke općine: Savka Dragičević Crnka, Mara Dražić, Stevo Stikovac i ja.

Prije nego što počne sastanak, pričali smo, obično, o drugovima koji su ranije radili s nama u KK SKOJ-a. Ja sam pričala o drugovima koie sam susrela na Kongresu i na Konferenciji, (između ostalih, na Konferenciji sam srela i Jelku Bujić), a najviše o susretu s Titom i Lolom.

Kada bi došao Mile Kosanović, tada sekretar KK Partije, naš sastanak bi otpočeo. Stevo je svojim prijatnim mekim glasom predložio dnevni red koji je izgledao, otprilike, ovako:

1. Politička situacija u svijetu i kod nas
2. Izvještaj o radu s terena
3. Najvažniji zadaci
4. Razno.

I na drugim sastancima dnevni red bi izgledao ovako, a njime se obuhvatalo sve što je u datom trenutku bilo aktualno.

U raspravi o prvoj tačkii obično bi sekretar KK KPH ih osoba koja prisustvuje u ime KK KPH iznio voino-političku situaciiu u svijetu i kod nas. Informirani smo o borbama na istočnom frontu, o borbama u Africi, o toku borbi oko Staljingrada i o izgledima za otvaranje novog fronta koji smo dugo priželjkivali, ali su naši zapadni saveznici njegovo otvaranje odugovlačili. Zatim se diskutovalo u borbama naše NOV i POJ i o značaju odluka 1. zasjedanja AVNOJ-a za dalji razvoj naše NOB i stvaranja te jačanja nove državne vlasti.

Još bi neko od prisutnih upitao ponešto. Referent bi dao dodatna objašnjenja a onda bi se završavala diskusija o prvoj tački dnevnog reda. Sve te informacije i objašnjenja o prilikama u zemlji i u svijetu mi smo morali prenijeti na teren i prodiskutirati s narodom.

U raspravi o> drugoj tački dnevnog reda uzimaju učešće svi članovi KK SKOJ-a. Sekretari općinskih komiteta, koji prisustvuju sjednici, podnose izvještaj o svom radu na terenu, o radu organizacija SKOJ-a, SMG i pionira. Često smo analizirali i sveukupnu situaciiu po selima i rad ostalih organizacija i organa vlasti: NF, AF2 i NOO.

Poslije takvih izlaganja dobila bi se slika političke situacije u svim selima kotara. (Sav teren kotara bio je »pokriven« članovima KK SKOJ-a). Diskusija 0 ovoj tački dnevnog reda, obično, bi trajala najduže jer se u detalje podnosio izvještaj o svakom selu i utvrđivalo što bi se u konkretnoj situaciji trebalo preduzeti.

U raspravi u trećoj tački, obično bi se istakh najnoviji i najvažniji zadaci. Ovoga puta bih su to zadaci koje je postavio Prvi kongres USAOJ-a i Prva konferencija SKOJ-a za Hrvatsku. O tome smo govorili Stevo Štikovac i ja. Dogovoreno je da se u toku zimskih mjeseci izvrše izbori za odbore USAOJ-a u selima, da u aprilu općinske organizacije održe konferencije, a prije konferencije USAOJ-a da se održi kotarska konferencija USAOJ-a za Donji Lapac. (Međutim, 4. neprijateljska ofanziva je odložila izvršenje ovih zadataka.)

Kada bi došla na dnevni red četvrta tačka, uvijek bi neko imao nešto da iznese, obično nešto što je zaboravio ili propustio u prethodnim tačkama.

Na dnevnom redu se često nalazila i posebna tačka: kritika i samokritika, gdje bismo iskreno jedno drugom ukazivali na greške i propuste kojih je, svakako, bilo, ali nisam doživjela da se neko na nekog zbog kritike ljutio niti su zbog toga među nama nastajali netrpeljivi odnosi.

Sastanci su pretežno dugo trajali, gotovo čitav dan, a nekad bi se produžavali 1 sutradan i noću, tako da su u neku ruku predstavljali kratke konferencije ili

savjetovanja. Po završetku razišli bismo se da svako na svom terenu izvrši nove i stare zadatke.

Otišla sam do Neteke, a poslije dva dana opet se vratila i ostala u Lapcu u sjedištu KK SKOJ-a dok je Stevo Stdkovac, sekretar, ovog puta želio da ide na teren. To je, ujedno, bio i zadnji sastanak kojim je rukovodio Stevo jer je u 4. ofanzivi, po odluci KK KPH, stupio zajedno sa Jandrom Žunićem u bataljon »Pekiša Vuksan«. (Po slomu 4. neprijateljske ofanzive isti drugovi su se vratili na dužnosti u Kotarski komitet KPH Donji Lapac). Odlukom KK Partije primila sam dužnost sekretara Kotarskog komiteta SKOJ-a.

Do 15. maja 1943. bila sam sekretar KK SKOJ-a, zatim kratko vrijeme sekretar Općinskog komiteta Partije u Doljanima. Tu dužnost sam preuzela od Milana Majstorovića. Po odluci Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku, premještena sam u junu 1943. u Otočac za sekretara KK SKOJ-a. Dužnost sekretara KK SKOJ-a Donji Lapac od mene je preuzela Mara Dražić.

Jednom od naših tadašnjih sastanaka, sjećam se, prisustvovao je Vajo Skendžić, tada član Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku. On je bio veoma dobar drug i komunista. Trudio se da nam što više pomogne.

Lapački omladinski kadrovi

U tom periodu, kao i ranije, upoznala sam više članova općinskog rukovodstva SKOJ-a za Lapac i s većinom od njih sarađivala. Zato ću navesti imena članova toga rukovodstva jer se odatle išlo na razne druge odgovorne dužnosti u NOV. Spomenut ću one koji su prošli kroz ovo rukovodstvo u toku NOB-e (a ovog sastava se, pored mene, sjećaju i Stevo Stikovac i Savka Dragičević Crnka). To su: Smilja Rašeta i Mara Dražić (iz Oraovca), Đuran Popović, Smilja Rašeta, Milan Rašeta Canćin, Ico Blanuša i Milica Opala (iz Kruga), Jovica Grozdanić, Dragan Vukša i Bosa Šarac (iz Dobrosela), Đuro Popović (Nebljusi), Dušan Obradović (Bubanj), Marija Starčević, Jula Kuga i Smilja Divjak (iz Gajina), Đuja Karan (iz Gornjeg Lapca), Nina Milanović (iz Mišljenovca), Savka Dragičević Crnka, Đuro Dragičević i Milica Obradović (iz Birovače), Milan Opačić (iz Dnopolja), Boja Cučak (iz Capaćuše), Stakica Pemac (iz Kalata) te Zorka Kosanović, Jovica Rašeta i Branko Stijelja (iz Lapca).

U IV neprijateljskoj ofanzivi

Poslije januarskog sastanka KK SKOJ-a ostala sam u Lapcu. Naime, praktikovalo se da sekretar ili jedan član ostane u sjedištu KK SKOJ-a sa zadatkom da ostvaruje saradnju s rukovodstvima ostalih organizacija i institucija koje rade u Lapcu, drži vezu s Okružnim komitetom SKOJ-a i pruža pomoć općinskom rukovodstvu SKOJ-a u Lapcu. Ostali članovi KK SKOJ-a otišli su svaki na svoj teren.

Poslije nekoliko dana počelo je gruvanje topova i minobacača, te štektanje mitraljeza sa svih strana prema slobodnoj teritoriji. Otišla sam u KK KPH. Sekretar Kotarskog komiteta nije bio obaviješten o čemu se radi, ali smo znah da se radi o neprijateljskom napadu. Susretala sam rukovodioce Kotarskog NOO-a Donji Lapac, Općinskog i Mjesnog NOO-a, Komande mjesta, aktiviste iz Lapca. Pored Mile Kosanovića, Save Batinice i Milice Kalinić, koji su bili u

kući Vojnovića, sretala sam Dušana Rašetu, Dudu Divjak, Nikolu Balaća, Mariju Balać, Miću Dragičevića, Branka Bogunovića, Milu Dražića, Jocu Milanovića, Danicu Brozović, Maru Žunić-Popović, te omladinke: Smilješu Rašetu, Miču Rašetu, Nenu i Maru Divjak, Vuku Gnjatovića, Milana Rašetu-Ćanćuna i Savku Popović. U toku dana svi smo saznali da se radi o neprijateljskoj ofanzivi i da je slobodna teritorija napadnuta s ciljem da se uništi naša NOV i vrhovno rukovodstvo, narod i sve institucije i organizacije koje su se razvile na slobodnoj teritoriji. Sekretar KK KPH Donji Lapac obaviješten je da se treba pripremiti na najteže, da narod treba obavijestiti kako je moguće da će slobodni teritorij biti ponovo okupiran i zato se skupa s narodom treba privremeno skloniti u šume. U međuvremenu s terena su došh u Lapac Stevo Stikovac i Jandre Zunić pa je po direktivi Okružnog komiteta KPH trebalo jedan broj muškaraca, mlađih članova komiteta, poslati u oružane jedinice. Pomenuta dvojica otišla su da se jave u 6. diviziju (bataljon »Pekiša Vuksan«), Stevinim odlaskom u 6. diviziju upražnjen je položaj sekretara KK SKOJ-a. Mile Kosanović mi je saopštio da trebam preuzeti tu odgovornu dužnost.

Bili smo u Lapcu. Borbe su se vodile više dana i noći neprekidno. Neprijatelj je došao do Zuleševioe, a čule su se borbe i od Udbine. Mjesni NOO i Općinski NOO Donji Lapac organizovali su u toku noći evakuaciju naroda prema Kamenskom. Lapac je bio pun naroda i partizanske vojske. Noću se nije spavalo. Sve je bilo mobilno, radilo se ili na evakuaciji ili na dočeku i ishrani NOV-e. Nikada do tada nisam vidjela toliko mnogo naše vojske. Činilo mi se da su svi došli u Lapačku dolinu.

Obaviješteni smo da se jedan dio sela iz srbske i doljanske općine povlači prema Bosanskoj krajini, da se prenose teži ranjenici iz Dobrosela, da se prave bolnice u šumi. Narod i omladina Dobrosela nosili su ranjenike na ramenima, ili su ih vozili kolima, preko Kulen Vakufa, sve do Petrovca. Tu se posebno isticala omladina.

U šumi su ostali lakši ranjenici koji su mogli da se kreću. Lapčani su kola po kola kretali prema Kamenskom. Sve što je moglo koristiti narodu i vojsci evakuisano je: namirnice, posteljina, stoka. Jedan broj odbornika išao je s narodom dok su drugi ostali u Lapcu.

U međuvremenu sam otišla kod mojih domaćina — Popovića. I oni su krenuli. Radilo se ćutke, organizovano, bez panike. Trebalo je u toku noći stići pod krošnje četinara na Kamenskom jer se po danu nije moglo od aviona. Pozdravila sam se s Babom i Mamom, obećavši im da ćemo se vidjeti u šumi.

Odlazim u KK KPH i tek što sam došla, za mnom je uskočila sva zadihana, crvena u obrazima i u vojničkoj uniformi s puškom o ramenu, Jelka Bujić. Grlimo se svi s njom, a ona nam saopštava da je stigla s 8. kordunaškom divizijom i da traži našu 6. kako bi prešla u bataljon »Marko Orešković Krntija«. Kratko je ostala. Odvraćala sam je od namjere da ide u bataljon, molila je da ostane s nama i ubjeđivala kako nam je dobro došla u ovoj situaciji. Sve je bilo uzalud. Jelka je otišla još iste noći na Zuleševicu gdje su se nalazili krntijaši.[5]

Kada sam ispratila Jelku i vratila se u zgradu KK KPH, već je spreman čekao kao sekretar Mile Kosanović, s nekim paketom u ruci, pa mi reče: »Ajde, skojevka, idemo sada zajedno na jedan zadatak!« Krenula sam bez riječi. Išli smo kroz Lapac prema Zegaru i kada smo došli do Miline kuće, on je svratio unutra, rekavši meni da pričekam i pri tom mi predao paket. Kada se vratio, nosio je

6 U prvo] polovini februara saznali smo za njenu junačku smrt.

ašov, lopatu i neki poveći lonac s poklopcem. Predao mi je lonac, rekavši da pokušam paket staviti u njega, što sam, uz malo muke, i učinila. Krenuli smo dalje. Kada smo prošli i posljednju kuću u Zegaru, krenuli smo cestom prema Dnopolju, možda oko 500 m, a onda, metar uz cestu, u pravcu jednog drveta, s desne strane ceste, Mile je počeo prvo da čisti snijeg, a zatim da kopa. Noć je bila mračna, slabo se vidjelo. Brzo je vadio zemlju, praveći rupu. Iskopao je prilično duboko, malo šire od lonca. Zatim je stavio lonac s paketom, pokrio ga novinama odozgo i zatrpao. Kada je sve to završio, nabacao je malo suhe trave, granja i kamenja te sve pokrio snijegom kako se ne bi razlikovalo od okoline. Radio je ćutke. Kad je sve bilo gotovo, reče mi: »Sada pazi dobro, skojevka, gdje smo ovo ostavili, pa ako se meni šta desi, ti treba poslije ofanzive ovo da nađeš i vratiš u Komitet.«[7]

Jedno jutro, poslije već desetinu neprospavanih noći, poslao me sekretar KK KPH na Kamensko. On je ostao u Lapcu. Na Kamensko sam došla sama. Kroz Dnopolje sam sretala našu partizansku vojsku, gore u Kamenskom sve je bilo organizovano. Sela su unaprijed bila raspoređena u šumi. U šumi su bajte od četina, ukopine u snijegu i brinama, skloništa u sijenu, stare kolibe i kuće, te staje koje su na ispaši služile preko ljeta. Kotarska rukovodstva bila su u nekoj pojati punoj sijena gdje sam im se i ja priključila. Sjećam se da je Mile Dražić izvodio neke šale i sve nas zasmijavao. Kasnije sam tu srela i Milana Pokrajca iz Bruvna.

Narod se već nekako ugnijezdio, ukopao u zemlju, zatrpao u posteljinu i u bajte. Snijeg je bio povelik i veoma hladno, ali uz vatricu i mnogo odjeće, uz kićene i obične biljce te koperte i šarenice moglo se izdržati. Iako su se borbe čule na sve strane i to sve jasnije i bliže, narod je bio uvjeren da neprijatelj neće doći na Kamensko, da će ih naša vojska razbiti i vratiti. Ta vjera naroda u našu NOV kovana je već punih dvadeset mjeseci zajedničke borbe. Tu su se nalazile čitave radionice u kojima se šilo, pravilo oružje, tu su skladišta i zemunice, veliki kazani u kojima se kuhala hrana za narod i vojsku, tu su »partizanska burad« puna vojničke odjeće koja se dezinfikovala. Omladina je u više grupa organizovano nosila hranu na položaje. Sve je vrvjelo od naroda, ali je izak bilo, bez galame, nije se čula ni pjesma, ni razgovori, niko nije jadikovao. već je odlučno i savjesno svako obavljao svoj dio posla.

Na Zuleševici su se vodile sve žešće borbe. Talijani su već stigli do Gornjeg Lapca i spuštah se u Lapačku dolinu prema Boričevcu. I oni od Udbine i Kuka već su prošli kroz Lapac, ostavivši tragove paljevine. Naši su pripremah klopku, kako da ih pomlate baš tu, kod Gornjeg Lapca. I zaista, Talijani su tu bili poraženi od 6. ličke i 8. kordunaške divizije. Bitkom u Lapačkoj dolini slomljena je 4. neprijateljska ofanziva.

Povoljne vijesti stigle su narodu u Kamensko. Trebalo je vidjeti, čuti i osjetiti taj trenutak kad su se strepnje i nadanja naroda prelila u radost. Svako je imao svoj doživljaj osluškivanja borbi i želio ga drugom saopštiti. Jedni drugima su prilazili, grlili se i pričah s olakšanjem i radošću, a onda, odjednom, na sve strane u šumi pjesma duboka, iskrena i životna. Odjeci borbi još su se čuli, ali sve slabije i iz sve veće udaljenosti. Front se odmicao, naša slobodna teritorija se ponovo širila. Mjesto odjeka zaglušujuće borbe i ozbiljne suzdržanosti naroda, čuje se pjesma i život naroda koji se već počeo spremati za po-

7 Bila je to arhiva KK KPH Donji Lapac koju je Mile izvadio poslije ofanzive. Uskoro je obolio od tifusa i umro.

vratak u svoja sela i kuće. Mnoge kuće su bile popaljene, ali niko nije mario, bilo je važno da su naši pobijedili. Narod se radovao i pjevao:

Nije ptica odgojila ptića
kao majka Boku Jovanovića.
Druže Đoko, ponosu i diko
tebe neće pobijediti niko.
Više Lika robovati neće,
po njoj vojska druga Tita kreće.
Što porodi naša kršna Lika,
to ne plaši kugla od čelika.
Lika žali Stojana i Marka
i s Ljubova Opsenicu Stanka.

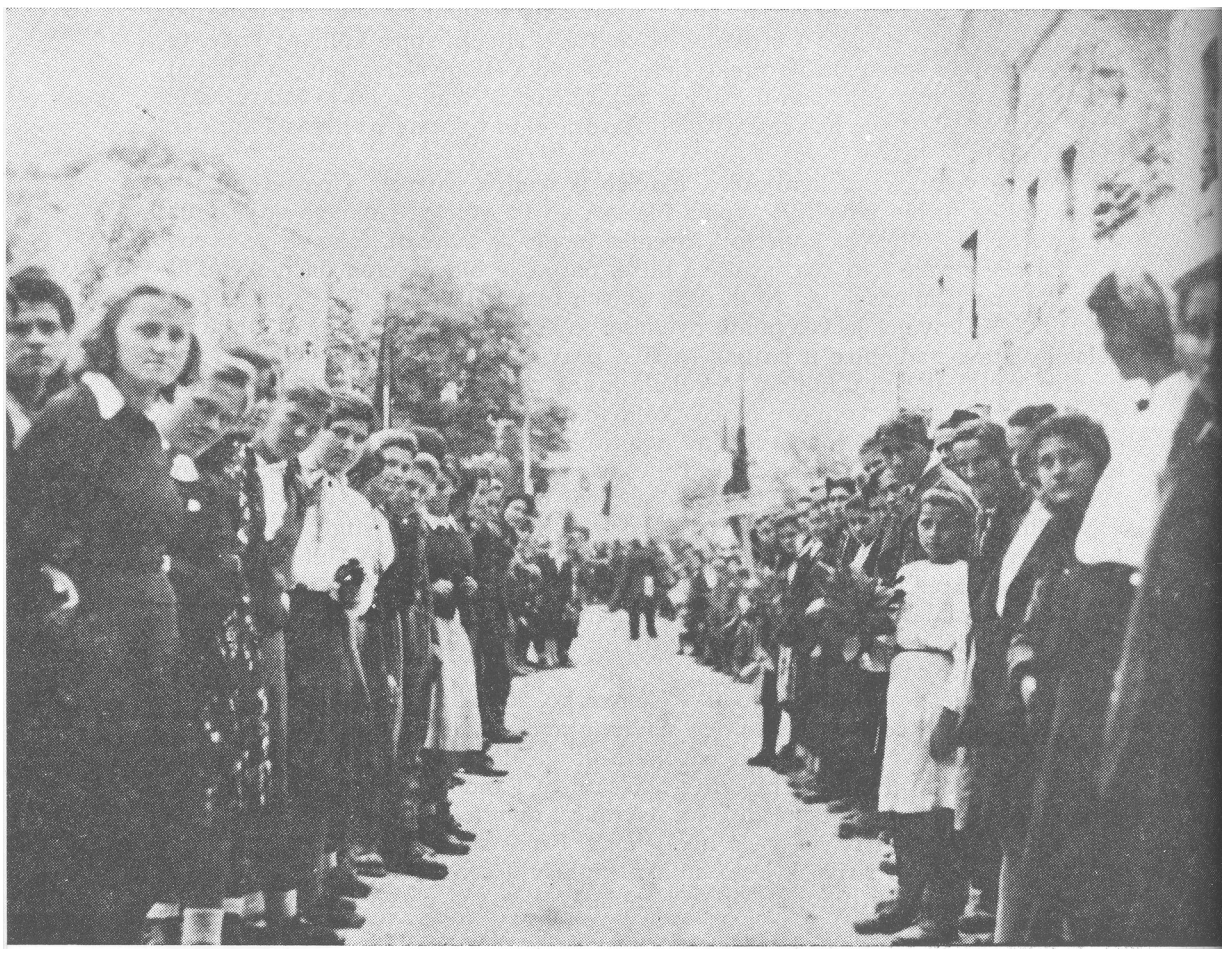

Domjii Lapac, oktobra 1945. S dočeka sovjetske amliađiinsike delegacije.

I ovoga puta je pobijedio narod i njegova vojska. Svi smo se radovali, ali sjenka tuge prekrila je radovanje. Jedini su izgubili svoje rođene, drugi svoje drugove, a KK SKOJ-a svoju divnu drugaricu, bivšeg člana KK SKOJ-a Donji Lapac, Jelku Bujić.

Vrativši se s Kamenskog Kotarski komitet KPH i KK SKOJ-a smjestili su se u kuću Gnjatovića.

Na Zuleševici poslije boja

Nisam bila Kosovka djevojka, a nisu to bile ni druge, ali je mnogo nas djevojaka nosilo i zakopavalo mrtve Talijane, i zatrpavalo mazge i mule koje su ostale na bojištu.

Po povratku iz šume, omladina je dobila zadatak da organizovano svakog dana po nekoliko sela ide raditi na Zuleševicu. Tu se, kao i na prethodnim zadacima, angažovalo općinsko rukovodstvo SKOJ-a za Donji Lapac: Dragan Vukša, Milan Rašeta, Nina Milanović, Smilja Divjak, Jela Kuga, Boja Repac te skojevci Donjeg Lapca i drugih sela, kao i sva omladina. Najprije je trebalo pokupiti preostalu robu, ćebad, šatorska krila, hranu u konzervama, municiju u sanducima, zatim to sve prebaciti kolima na Kamensko i u dobroselsku šumu, a onda pokopati mrtve Talijane i zatrpati uginule mazge.

Išla sam nekoliko dana da radim s omladinom Donjeg Lapca, Gajina i Oraovca. Shku koju sam vidjela, nikada ne mogu zaboraviti. Od Boričevca, preko Gornjeg Lapca, prema Zuleševici do Mazinske strane, svuda su ležali mrtvi Talijani, uginule mazge, izvrnuti kamioni, tenkovi, topovi i druga onesposobljena ili zapaljena tehnika.

Srećom bilo je hladno vrijeme pa se leševi i strvine još nisu osjećali, ali smo ipak svi zavezivali usta i nos kada smo do iskopanih jama nosili mrtve talijanske vojnike i vukli uginule mule i mazge.

Moram priznati da nam ni jedan posao, koji smo u toku rata radili, nije išao tako sporo i traljavo. Cijelo proljeće je tu bilo posla za omladinu svih sela i Lapca. Nikako da se to okonča. Trebalo je iskopati mnogo dubokih rupa pa sve te silne leševe zakopati. Neke rupe su plitko iskopane pa se, u toku ljeta, osjećao vonj kad se tuda prolazilo. Eto, gdje je fašizam slao ljude i kakvu im je ulogu i sudbinu dodijelio.

Poslije boja, u Gornjem Lapcu, organizovan je veliki miting naroda i NOV gdje je bilo opće veselje boraca, omladine i naroda. Igralo se i pjevalo, radovalo se pobjedi. U ime omladine na mitingu je govorila Milica Dubajić. Govor je bio lijepo sročen, temperamentno izrečen i često prekidan poklicima i aplauzom omladine, vojske i naroda. I drugi govornici su bili toplo pozdravljeni, ali Miličin vedri i odvažni nastup najviše je zatalasao mase.

Klicalo se Titu, Partiji, NOV, našoj 6. i 8. kordunaškoj koje su na našem terenu izvojevale veliku pobjedu. Veselje je trajalo čitav dan. Djevojke nisu prestajale pjevati ni uveče kasno kada su se u kolonama uputile svaka u svoje selo. Na sve strane orila se pjesma.

Povratak naroda Banije i Korduna

U martu, poslije sloma 4. neprijateljske ofanzive, narod Banije i Korduna koji se u toku ofanzive, uz zaštitu NOV-e, povlačio prema Bosanskoj krajini, Petrovcu i Drvaru, počeo je da se vraća svojim kućama. To tiho kretanje iznemoglog naroda, staraca, žena i djece, u grupama od po nekoliko porodica, trajalo je čitava dva mjeseca, marta i aprila 1943. godine.

Na teritorij lapačkog kotara ulazili su kod Bosanskih Osredaka, spuštali se niz Kruškovaču i kretali cestom dalje prema Donjem Lapcu. Išli su skoro po cijeloj dužini donjolapačkog teritorija, blizu 40 km, pa onda dalje preko Kamenskog. Iznemogli i do krajnjih granica iscrpljeni od gladovanja, bolesti, zime i ratnih strahota, proganjani od aviona, ovi ljudi kud god su se kretali, ostavljah su za sobom tragove mrtvih. Kosile su ih neprijateljske bombe, mitraljezi, a više od svega epidemija trbušnog i pjegavog tifusa koja ih je pratila čitavim putem. Bili su to najtužniji proljetni simboli borbe i stradanja rasuti po cestama i stazama. Leševi u pocijepanoj i prljavoj odjeći raznih boja svuda su bili prosuti kao uveli cvjetovi. Nikada ne mogu zaboraviti kako su te sumorne povorke izgledale i kako su se neprimjetno, lagano kretale. Prljavi, pocijepani, bosi ili u poderanoj obući, gladni, te žive kosture usahlih smežuranih lica, polumrtvih i ukočenih pogleda pokretala je samo jedna želja: stići do svog ognjišta, do svoje kuće.

I tako, polako, korak po korak, bolni od žuljeva i rana pojedini od njih su se primicali svojim kućama. Desetkovani i skoro prepolovljeni poslije teških patnji, stigli su do Banije i Korduna.

Da kohko-toliko lakše pređu put koji im je prestao, na dva mjesta, u Lapcu i Doljanima, organizovali smo njihovo prihvatanje i odmor da bi bar malo okrijepljeni mogli nastaviti put. Milica Dubajić i ja radile smo na organizaciji i prihvatanju ovog naroda u Lapcu.

Čitavom akcijom rukovodio je sekretar KK KPH Mile Kosanović. Na dogovoru kod Mile bili su predstavnici Kotarskog NOO, Općinskog NOO Lapac, Mjesnog NOO, zatim omladina i AFŽ. Dogovoreno je da u Lapcu treba isprazniti jednu kuću, urediti je, na patose staviti novu i čistu slamu gdje bi ovi ljudi prenoćili i odmorili se. Trebalo je nabaviti kazane za kuhanje, namirnice, drva za loženje, organizovati kuhanje i podjelu hrane. Bilo je važno nabaviti dva »partizanska bureta« za dezinfekciju odjeće. Posao je vodio Mile Dražić, sekretar Kotarskog NOO-a, a s njim zajedno najviše su se na tom poslu angažovali Dušan Rašeta Šabrakov i Dude Divjak.

Prema dogovoru ispražnjena je kuća Milana i Darinke Mileusnić Zarić usred Lapca s lijeve strane, kad se ide prema Dnopolju, a blizu puta prema Udbini. Pribavili smo dva velika kazana za kuhanje, namirnica i drva za loženje, nešto posuđa, porcija, nosila, vode, dva bureta za dezinfekciju. Sve je to namješteno blizu kuće ili neposredno ispred nje. Organizovano je danonoćno dežurstvo. »Karantin« je počeo primati nove tifusare, dok su oni zdravi produžavali put poslije hrane i odmora. Određene su odvojene sobe za zdrave kako bismo ih izolovali od oboljelih. Međutim, sve je bilo uzalud jer su se skoro svi inficirali još prije.

Među prvima u ovu kuću koju smo zvali karantin, smještena je predsjednica Okružnog odbora AFZ Dara Čudić koja je bila kod nas na terenu i tu se razboljela. Smilja Popović, Mara Žunić-Popović i Danica Brozović brinule su se o njoj sve dok nije odvezena u bolnicu. Navedene drugarice su najviše radile

na ovim teškim zadacima. Danonoćno se radilo, a organizovano je dežurstvo omladine i žena oko kuhanja, raspodjele hrane, čišćenja i promjene stare slame. Bili su to teški i opasni poslovi, a to smo još više osjetih kad su oboljeli mnogi rukovodioci i dijelom narod pa je taj silni posao padao na nas nekolicinu koji smo postali imuni. Među tim malobrojnim bile smo Mihca Dubajić i ja.

Tifus je harao u čitavom kotaru duž puta kuda je prolazila »Banija«, kako su ih nazivah ljudi iz naših sela.

Svakodnevno sam obilazila neke oboljele drugove, među kojima Milu Kosanovića, sekretara KK KPH (koji je poslije 20 dana umro), Dušana Rašetu Šabraka, člana KK KPH (koji je preboho tifus, ah je u ovoj strašnoj epidemiji izgubio ženu), zatim Jandru Zunića, člana KK KPH (koji je preboho), Milu Dražića, koji je bio u agoniji. U vrijeme kada sam ga ja posjećivala, uvijek je nešto buncao. Bolovah su i odbornici MNOO. Mnogi su preboljeli, dok su Todor Radmanović, jedan od prvih odbornika Lapca i Jovo Zunić, aktivista i član KP, umrli. Razboljele su se i skoro sve skojevke, među kojima Smilješa Rašeta i Savka Balać.

U Lapcu je tada od ove opake bolesti umrlo oko 90 ljudi. Slično se događalo u Doljanima i Srbu. Iz Srba su nam javih da je umro sekretar Općinskog NOO Srb Milan Vojvodić iz Neteke i još neki odbornici i aktivisti, kao i Dara S. Dubajić, koja je upravo bila primljena u KK SKOJ-a, ah to nikada nije saznala.

Epidemija je trajala sve do kraja maja 1943. godine pa i duže. Uz vrlo slabu, ih nikakvu ljekarsku pomoć, jer je bilo malo stručnih kadrova koji bi radili u partizanskim bolnicama i kod naroda u selima bilo je više nego teško. Sjećam se da sam u aprilu išla na sastanak Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku koji se održavao u Seganovcu kod Korenice i da sam odatle do Lapca vukla pun ranac raznih namirnica i lijekova za oporavak prezdravjehh drugova. To sam dobila od ekonomata Okružnog komiteta Partije. Jedva sam se kretala pod teretom, a naročito uz Frkašićku dragu, uz koju se teško kretati i bez ikakvog tereta.

Bolesnici su se sporo i teško oporavljali, jer su bili oslabili od bolesti, a hrana i uslovi za oporavak bih su slaba. Mnogima je kosa opala do ćelavosti, pa im je opet rasla. Sjećam se da je najmanje kose imala Jelica Bujić, član našeg KK SKOJ-a, ah joj je opet izrasla lijepa, nova kosa. Shčno je izgledala i Mika Vojvodić. Milica i ja, iako nismo bolovale, nismo izgledale ništa bolje od tifusara, jer smo od silnog danonoćnog rada, bez uredne ishrane i odmora, bile previše iscrpljene i slabe.

Sve se izdržalo. Pobijedili smo i epidemiju tifusa. U augustu 1944. godine oboljela sam od trbušnog tifusa koji sam dobila u Srednjoj Gori, a preležala ga u bolnici Perna u Petrovoj gori.

Odlaskom izbjeglica Banijaca i Kordunaša iz Donjeg Lapca ostao je karantin s nekoliko dječjih leševa i prljavom, izgaženom slamom. Kada sam, poslije desetak dana od prolaska izbjeglica, ušla u karantin, ugledala sam potresan prizor. Sve vaši koje su ostale u slami u sobama, nakupile su se na te dječje leševe, koji zbog hladnog vremena nisu zaudarah, ali od grozdova vašiju pojedini dijelovi tijela ili odjeće nisu se mogli vidjeti. Taj teški prizor neću nikada zaboraviti. Nas nekoliko aktivista smo se okupili i gledali to u čudu. Poslije smo donijeli odluku da zapalimo karantin, zajedno s leševima i zarazom koja nam je bila gotovo veći neprijatelj od okupatora i domaćih izdajnika.

Delegati Slovenije i Hrvatske putuju na 2. kongres USAOJ-a[8]

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku i Okružni komitet SKOJ-a za Liku napravili su zajednički plan o dočeku delegata, njihovom odmoru i daljem prelasku do slobodne teritorije u Bosanskoj krajini, prema Drvaru. Dio teritorije kuda su delegati trebah preći, držali su Nijemci i četnici (oko komunikacije Bihać—Knin i područje kotara Lapac). Selo Klapavice, u kotaru Gračac, određeno je za zborište za odmor i okrepljenje hranom. Odatle se može za jedan dan usiljenog hoda prići kritičnom području koje se moralo preći u toku noći. Narod i omladina ovog sela bih su posebno počašćeni što je baš njihovo selo određeno za doček delegata. Tu su članovi Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku: Milica Dubajić, Stevo Cvijanović i Vojkan Lukić, te Kotarski komitet SKOJ-a za Gračac, s Đurom Soviljem na čelu, općinsko rukovodstvo SKOJ-a za Bruvno i omladina sela Bruvna, Klapavica, Cerovca i dr. Radila je poljska kuhinja, bilo je prikupljeno dosta hrane, odjevnih predmeta, peškira i vode za umivanje. Sve to pod vedrim nebom. Radio je veći broj djevojaka iz Klapavica, Bruvna i okolnih sela i svi su nastojali da što bolje dočekaju delegate. Nekoliko dana sve je vrilo u Klapavicama. Delegati su, očigledno, bili zadovoljni i iznenađeni ovakvim gostoprimstvom u popaljenim selima Like.

Poslije odmora delegati su podijeljeni u dvije grupe od 120—150 delegata koje će se kretati u dva različita pravca do Drvara. Prvu grupu predvodio je Jure Bilić, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, a vodič do Dabašnice, bila je Anka Pokrajac-Balać, predsjednik Kotarskog odbora USAOH-a za Gračac i dobar poznavalac puta. Od Dabašnice do Trubara vodič je bila Borka Mandić. Borka je rodom iz Dabašnice, bila je tada član Općinskog rukovodstv SKOJ-a za Srb, dobar poznavalac svih staza i puteva kojima se moglo proći tako da se zaobiđu četničke i švapske patrole. Bila je vrlo zadovoljna što joj se ukazuje takvo povjerenje.

Kada su se delegati odmorili i večerali u Dabašnici, i kada se noć spustila, polako u koloni po jedan krenuh su uz prethodno upozorenje da se sada, u toku noći, kreću kroz teritoriju koju drže četnici i Nijemci. Od kuća Mandića spustili su se na Karaćušu kroz Maslovaru, pa preko Sijanove kose, kraj kuće Sijana, spustili su se u Potkraj, pa do kuća Miškovića i krenuh prema kupirovačkoj školi. Ispod škole su osmotrili cestu, ustanovili da se neprijateljske patrole ne kreću, onda ubrzanim korakom prešli cestu i uputili se prema Kunovcu. Tu su se već osjećah sigurniji i poslije kraćeg predaha u stojećem stavu krenuli dalje prema Ličkoj Kaldrmi gdje su ih pozdravljah prvi znaci zore. Tu su se odmorili i nastavili pješačenje do Trubara po slobodnoj teritoriji po danu. Bilo je relativno lijepo proljetno vrijeme iako je u toku noći sipila kiša i izmaglica.

Na Trubaru ih je dočekala krajiška omladina. Doručkovali su i krenuh dalje. Tu im se priključila Soka Zeželj iz Podurljaja, također član općinskog rukovodstva SKOJ-a Srb, koja je zajedno s omladinom i svojom familijom, izbjegla ispred Nijemaca i četnika koji su poslije kapitulacije Italije zauzeli područje Srba i Lapca. Ona je sada bila vodič do Drvara jer je dobro poznavala put, a bila je i delegat omladine Srba na Drugom kongresu USAOJ-a u Drvaru.

Druga grupa koju je predvodio Mika Spiljak, tada sekretar Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, krenula je sutradan, a vodič iz Klapavica bila

8 Drugi kongres USAOJ-a održan je u Drvaru od 2—4. maja 1944. godine.

je Milica Dubajić. Bilo je hladno i maglovito, tako da je zbog magle još u Bruvnu bilo lutanja. Vodič je bila pribrana, komandovala je nalijevo krug, vratila kolonu nekoliko kilometara nazad i uzela pravi smjer.

Prema ranijem planu Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku ja sam preuzela ulogu vodiča od mazinske Previje. Kretali smo se u koloni po jedan i došli do Mandića drage. Bilo je već skoro podne, tako da smo dali kratak odmor. Poslije odmora krenuh smo uz Mazinsku planinu prema Brezovcu. Kolski put je bio sav raskopan, izrazite su bile dvije jaruge koje su točkovi i voda razlokali, a u sredini je stršao oštar greben pun krupnog kamenja, granja i zemlje. Polako smo se uspinjali. Proračunali smo da možemo stići do Brezovca prije noći. Tako je i bilo. Još ni stoka nije stjerana u torove i štale, kada smo stigli do kuća Piphca. Tu smo posjedali na balvane, po putu i po plotovima, već kako je ko stigao. Brzo se okupilo gotovo čitavoi selo, najprije djeca, pioniri pa omladina i ostali. Žene i omladina su iznosili ponude: sir, ličku basu, krompir, hljeb, proju i ono što su imali, ali od srca. Poslije odmora, pošto je već dobro zanoćilo, krenuli smo dalje.

Put od Brezovca do Očigrija, preko Brezina do Martin Broda, nikada neću zaboraviti. To je za mene bila najmračnija i najduža partizanska noć iako aprilske noći nisu duge. Vjerujem da su je zapamtili i ostali preživjeli delegati. Prije nego što smo krenuh, delegate smo upozorili da se u toku noći krećemo preko teritorije gdje treba biti oprezan, zato bez razgovora, pušenja i paljenja šibica. Krenuli smo u koloni, po jedan bez odstojanja, radi držanja bolje veze, prema Dobroselu. Išli smo kolskim putem kroz Brezovačko polje. Polako smo silazili prema Dobroselu. Što je put strmiji, to je i gadniji, već ga ne vidimo, ali osjećamo rupe i kamenje pa jedva hodamo. Čuje se često da neko posrne ih padne u koloni. Čekamo, i dok se jedan uspravi i krene, drugi pada ... Spuštamo se tako lagano po lošem terenu i mraku do Dobrosela gdje smo kod kuća Polovina čiji mali prozori oskudno- svjetlucaju. Prešli smo s puta na njive i krenuh prema cesti što vodi prema Brežinama. Noć je sve mračnija, a prema dobroselskoj i doljanskoj školi, gdje su se nalazile četničke i njemačke patrole i straže, javila bi se po koja svjetleća raketa u pravcu ceste na Brežinama.

Naš cilj je bio>' da u toku noći pređemo cestu i neprijateljsku teritoriju pa preko Martin Broda osvanemo kod Očigrija gdje počinje slobodna teritorija u Bosanskoj krajini, pa dalje za Drvar. Oprezno se primičemo cesti. Teško je ocijeniti gdje je, tek kad opale rakete, nekako se bolje orijentišemo. Komandovali smo tišinu i oprez. Išli smo prema cesti. Kada smo cijenih da smo blizu, zastali smo, još osmotrili i vidjeli da li možemo krenuti preko ceste. Tu su još njive, međe, susreću nas razne prirodne prepreke dok ne osjetismo tvrdo tlo ceste. Komandovali smo po vezi ubrzano i oprezno naprijed. Kad smo prešli cestu, možda i posljednji u koloni od oko 120 ljudi, počela sam da zalazim sve dublje u neku dolinu s gustim džbunjem i šipražjem. Delegati, su išli za mnom. Noć mi je otežavala da se bolje orijentišem i izađem iz tog vrtloga. Jedva sam se probijala, morala sam rukama razmicati džbunje kako bih mogla zakoračiti naprijed ili u stranu. Svuda džbunje. Osjećalo se da tu ima kukurike, gloga, šipka, kupine jer grebu ruke i kače se za odjeću. Teško se kretati naprijed. Znala sam za neke doline obrasle džbunjem i prepune kamenja, ah mi se ranije, kada sam kao član KK SKOJ-a tuda prolazila, nisu činile tako velike i tako gusto obrasle. Znala sam gdje se nalazimo, ali nikako da se izvučemo iz te sitnogorice i džbunja. Zadržavamo se, sporo se krećemo, korak po korak, vrijeme protiče, a mene sada već hvata panika da li ćemo za noći stići cilju

da nas dan tu ne zatekne. Svoj strah nisam prenosila ni na koga. Uporno sam pokušavala da se izvučem iz tog krša. Ne znam koliko smo se tako neugodno i sporo provlačili, ah meni se učinilo vrlo dugo. Već su mi koljena klecala, gubila sam snagu. Pored šuškanja džbunja i škripe kamenja, čula sam i komešanje u koloni, nekome bi se otela po koja riječ negodovanja. Mika Spiljak je bio odmah iza mene, na čelu kolone. Nisam primijetila da sumnja u mene. Osjećala sam da misli kako se tuda mora proći. Dobijam novo ohrabrenje. Kada zastanemo da se malo odmorimo, čujem da mu se otme rečenica koju jedva razabirem jer je tiho govorio: »Strašna je tmica.« Zaista je bilo strašno: Nije se vidjelo ni nebo iznad, ni planinski vrhovi, ni džbunje oko nas, samo smo ga dobro osjećali i uporno se probijah.

Malo sam zastala jer su iz pozadine prenijeh da se prekinula kolona. To mi je dobro došlo da malo razmislim. Znam da bi lijevo trebalo da bude Bubanj, desno Doljani, a pravo, malo udesno, Martin Brod. Krenula sam malo više udesno te se nekako dokopah čistog tla, ah to ne potraja dugo. Opet neki zidovi, kamenjar, kukurijeke sad nešto rjeđe. Batrgajući tako kroz sve neprilike, već smo dočekah i prve zrake zore. Sad nam je već malo laknulo, providjelo se, ah me sada još više plašila pomisao da li ćemo uspjeti preći određenu kritičnu teritoriju dok nas još štiti zadnji zastor noći od izviđanja četničkih patrola i straža. Trebalo je nadoknaditi izgubljeno vrijeme. Osjećao se veliki zamor u cijeloj koloni. Drugog izlaza nije bilo, nego posljednjim snagama ubrzati prema Martin Brodu. Još smo išli preko nekih ogradaka i njiva, ah se sve više vidjelo. Bilo je lakše.

Tako smo nekako došli do stare razlokane uzane i strme ceste koja je vodila do Martin Broda. Bila je razrovana od vode, skoro da nije bila upotrebljiva ni za bilo kakav saobraćaj. Kad smo stigli do prvih kuća u Martin Brodu, već se dobro vidjelo, a ranioci koji su pohitali da završe neki posao, već su se sretali uz put. Svako bi se zagledao u kolonu kao da je žeho pronaći poznanika. Bila sam sigurna u te ljude jer mi je bilo poznato da je stanovništvo Martin Broda još od prvih dana NOB bilo i ostalo naše, da ima dosta boraca u NOV i samo trojicu ljudi u četnicima. Tu sam poznavala svaku kuću i dosta stanovništva jer sam još kao djevojčica dolazila tu kod tetke i boravila po mjesec dana.

Prelazimo mali most, a iznad kuće moje tetke stoje dva muškarca koji kao da su nas čekah, uprta pogleda u kolonu. Jednom od njih se oteše riječi koje su izražavale sumnju i čuđenje: »Ma jest, časti mi, Boja ujaka Dane!« Da, to su bila moja braća od tetke: Mićo i Nikola Medić. Pritrčasmo jedni drugima, grlismo se i ljubismo uz pitanja, objašnjenja, suze... Odmah su nas upozorili da požurimo uz Bosansku brinu (kako su oni nazivah strme padine sa ove strane Une), jer kažu, ovdje rano silaze četničke patrole iz Doljana i kuća Oreljevih pa bi nas mogli primijetiti i napasti. Kuće Oreljeve su se nalazile na vrhu Brine, s hčke strane, odakle je dominirao pogled na bosansku stranu, sve do Zamrštena, pa skoro do Kulen Vakufa.

Pozdravismo se s braćom i nastavismo ubrzanim hodom. Došh smo do velikog starog i trošnog drvenog mosta, punog rupčaga i trulih brvana koji je nekada predstavljao granicu između Like i Bosne. Una huči i protiče obarajući niz litice divne bijele slapove, uzvodno i nizvodno.

Ispred kuće smo Marka Vladetića, ovdašnjeg trgovca, čija su dva sina likvidirale ustaše još 1941. u Kulen Vakufu. Zurimo da se što prije domognemo desnog kanjona rijeke Une koji počinje visokim usponom odmah iz podnožja.

Pentramo se uzanom i okomitom kozjom stazom i polako odmičemo donekle zaštićeni sitnogoricom. Bili smo umorni i nismo mogli dalje bez odmora, tako da je Mika Spiljak komandovao odmor. Nalazili smo se na polovini uspona. Posjedali smo po zemlji i posmatrali divni predio niz dolinu Une. Već se uveliko zadanilo pa se vidjelo dosta duga, sjedeća kolona. Skidaju se cipele, zaštićuju žuljeviti dijelovi U čarapama je uz ovakve staze bilo lakše hodati, pa vidjevši jedni od drugih, veći dio kolone poče da ide u čarapama. U koloni su prepoznali pjesnika Skendera Kulenovića koji se žalio na cipele i bolove. Mnogima su ruke izgrebene, lica okrvavljena, odijela pocijepana. Zadovoljni smo ipak što smo uspješno prešli najteži dio puta. Poslije odmora polako opet krećemo uz stazu. Odjednom se oglasi više pucnjeva iz pušaka u našem pravcu. Delegati uzeše zaklon bez komande, kako je kome bilo najzgodnije, i svi se šćućurismo prema zemlji. I dalje se pucalo, nasumce, u našem pravcu. Bila je to četnička straža od kuća Oreljevih.

Mika Spiljak je bio stalno pored mene na čelu kolone te smo sada komandovah pokret uz neko točilo. Tu smo bili bolje zaklonjeni. Polako smo se uspinjali do Očigrija gdje nas je dočekala slobodna teritorija i toplo gostoprimstvo krajiške omladine koja je preuzela ulogu vodiča do Drvara.

Na Drugom kongresu USAOJ-a u Drvaru s područja Like bili su: Milica Dubajić,[9] Boja Vojvodić, Savka Dragičević Crnka, Soka Žeželj i Borka Mandić.[10]

Ovom prilikom navodim imena skojevskih rukovodilaca i aktivista kojih se sjećam i onih za koje sam saznala radeći na obradi ove teme.

Sekretari KK SKOJ-a Donji Lapac:

Duško Vojvodić, Zorka Kosanović-Kukić, Stevo Stikovac, Boja Vojvodić-Baić, Mara Dražić i Savka Dragičević-Crnka.

Članovi KK SKOJ-a:

Duško Vojvodić, Branko Stijelja (poginuo), Zorka Kosanović-Kukić, Ico Blanuša, Smilja Rešeta-Ožegović, Stevo Stikovac, Jelka Bujić (poginula), Dragan Jovanić (poginuo), Boja Vojvodić-Baić, Milica Dubajić-Damjanović, Koka Vojvodić-Radulović, Jehca Bujić-Bebić, Đuro Rastović, Đuran Popović, Savka Dragičević Crnka-Sijan, Mara Dražić, Dara S. Dubajić (umrla od tifusa), Mika Vojvodić-Damjanović, Mićo Kukić, Milka Rastović i Smilja Divjak-Majstorović

Omladinski rukovodioci iz Kotarskog i općinskih komiteta SKOJ-a otišli u druge krajeve ih NOV po odluci Partije i Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku:

Zorka Kosanović (u Gorski kotar, OK SKOJ-a i KPH), Ico Blanuša (PK SKOJ-a, rad u NOV), Dusko Vojvodić (»A. Cesarcc-«, komesar), Đuran Popović (Slavonija, rad u jedinicama NOV), Smilja Rašeta (Brinje, član KK SKOJ-a), Dragan Jovanić (komesar čete, poginuo), Đuro Rastović (Komanda mjesta), Jelka Bujić (Vojnić, član KK SKOJ-a, poginula kao sekretar SKOJ-a u bataljonu), Dušan Zorić (Komanda mjesta), Milica Dubajić (Slavonija, Oblasni komitet SKOJ-a, pa u PK SKOJ-a Vojvodina), Boja Vojvodić (sekretar KK SKOJ-a Otočac, org. sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Like i Pokuplje, Instruktor PK SKOJ-a za Hrvatsku), Bika Pilipović (Općinsko rukovodstvo Sinac—Otočac, Pokuplje, KK SKOJ-a Jaška), Milka Rastović (Dalmacija, KK SKOJ-a), Radojka Žeželj (Cazinska krajina u KK SKOJ-a), Stevo Stikovac (Cetinska krajina, član KK Petrinje Cazin), Zorka Damjanović (Pokuplje, KK SKOJ-a Pisarovina, zatim OK

9 Govorila na kongresu u ime ličke omladine i primila prelaznu zastavicu kao predstavnica najbolje omladine u Jugoslaviji.

10 Borka je nagrađena prisustvom na kongresu zbog dobro obavljenog vođenja grupe omladine do Drvara.

SKOJ-a), Danica Batinica (Pokuplje, član KK SKOJ-a Jaska), Smilja Polovina (Dalmacija, član KK SKOJ-a), Milica Opala (PK SKOJ-a), Dragan Jelača (Otočac, KK SKOJ-a), Gojko Damjanović (rukovodilac SKOJ-a u 6. diviziji), te Milan Rašeta Ćanćin (Općinski komitet SKOJ-a Škare).

Dragan Vukša

Razvoj omladinskog pokreta 1942. godine na kotaru Donji Lapac

Krajem oktobra 1941. stvaraju se prve skojevske organizacije u Dobroselu, D. Lapcu, Srbu, Gajinama i nekim drugim selima donjolapačkog sreza, a već u novembru 1941. u većini sela djeluju skojevske organizacije. U to vrijeme obrazuju se i drugi oblici političkog i prosvjetnog rada među omladinom. Stvaraju se folklorne i čitalačke grupe, pjevački horovi i osnivaju kulturno-prosvjetni domovi.

Iako veoma mlada, skojevska organizacija donjolapačkog sreza morala je u ovome periodu (oktobar-decembar) da se na propagandnom planu bori protiv okupatora i četnika i njihove ideologije. Po italijanskoj okupaciji Srba i Donjeg Lapca, u oktobru 1941. okupator pokušava, uz pomoć Rađenovića u Srbu i majora Rašete u Donjem Lapcu, da formira civilnu upravu i Gil-fašističku omladinsku organizaciju.[1] Okosnica njihove politike svodila se na parole o spašavanju Srba u Hrvatskoj, a posebno srpske omladine. Na toj liniji i po uzoru na Gil četnici čine pokušaj na organiziranju četničke omladinske organizacije. Sprega okupatorske i četničke propagande bila je usmjerena na raspirivanje bratoubilačkog rata između Srba i Hrvata, a time i na razbijanje NOP-a.

Propaganda okupatora se dosta vješto ubacivala u prazne prostore koje još NOP nije uspio da popuni ili gdje NOP nije uspio do kraja izvršiti mobilizaciju naroda na liniji NOB. Ona je u prvo vrijeme imala i uspjeha, jer je usporila diferencijaciju snaga u korist NOP-a i još brži razvitak skojevske i omladinske organizacije. Time je, u cjelini gledano, nanijeta šteta bržem razvoju NOP-a u pojedinim dijelovima donjolapačkog sreza.

Decembra 1941. skojevske organizacije po selima preduzimaju energičnu akciju protiv malodušnika, kolebljivaca i onih koji su »balansirah« između NOP-a i četništva. Pod parolom »nema neopredijeljenih«, SKOJ za veoma kratko vrijeme uspijeva — da šire okupi mladu generaciju u antifašistički front i tako blokira okupatorsko-četničku propagandu i učini je neefikasnom.

Poslije razbijanja okupatorsko-četničke sprege, uslovi za razvoj omladinskog pokreta bili su izvanredni. Omladina, mahom orijentirana za borbu protiv okupatora i njegovih slugu, bila je najborbeniji dio naroda i zato je bez oklijevanja odlazila u partizanske jedinice u kojima je činila borbeno jezgro. U izvještaju Glavnog Štaba NOPO Hrvatske od 15. prosinca 1941. godine, upućenog Vrhovnom Štabu NOPO Jugoslavije, između ostalog, stoji: »Iz samog Srba prilaze

1 Gil-Gioventu Italiana del littorio — Talijanska fašistička organizacija omladine.

mnogi naoružani omladinci k partizanima i oni danas čine jezgro jurišne čete »Marko- Orešković«.[2] Treba dodati, kao što su mladi ljudi iz Srba i drugih sredina činili borbeno jezgro bataljona »Marko Orešković Krntija«, isto tako je borbenu okosnicu činila omladina u Lapačkom bataljonu, a kasnije i u drugim partizanskim jedinicama.

U to vrijeme omladinski pokret se naglo širi, zahvata sva sela donjolapačkog sreza i svakim danom postaje sve važniji činilac u sveukupnom razvoju NOP-a i njegovih organizacija. Da bi se prevazišle dotadašnje slabosti u rukovodstvu omladinskog pokreta, stvaraju se općinska rukovodstva SKOJ-a za općine Srb i Lapac i stiču se svi uslovi za stvaranje jedinstvene omladinske organizacije. Na savjetovanju održanom u Dobroselu formiran je Savez mlade generacije. Tada su približno utvrđeni i njegovi bliži zadaci, kao i zadaci njegovih rukovodećih organa-odbora. Ovo omladinsko savjetovanje u srezu raščistilo je niz dilema i nejasnoća o daljem razvoju omladinskog pokreta.

Razvoj Saveza komunističke omladine u 1942. godini

Početkom aprila 1942. gotovo da je svako selo imalo Savez mlade generacije koji je već tada okupio tri hiljade omladinaca i omladinki. Savez je u svom okviru imao preko 160 raznih omladinskih odbora i sekcija: dramskih, horskih, folklornih i vaspitnih. Osim toga, u sklopu SMG radila je i pionirska organizacija koja je, također, postojala u svakom selu i okupila oko tri hiljade pionira. Samo osam mjeseci poslije dizanja narodnog ustanka skoro polovina cjelokupnog stanovništva donjolapačkog sreza bila je obuhvaćena Savezom mlade generacije.

Početkom 1942. u svih 40 sela donjolapačkog sreza postojale su skojevske organizacije. U nekim selima bile su dosta brojne i imale su ponekad i oko> 50 članova. Još većem razmahu SKOJ-a smetah su, zaista, i neki neraščišćeni organizacioni pojmovi u skojevskoj organizaciji. Tako npr. različiti nazivi skojevske organizacije u selu uticah su jedno vrijeme i na prijem u SKOJ.

Aktiv je bio sastavljen od manjeg broja skojevaca, grupa je bila nešto veća, a vaspitna grupa najveća organizaciona jedinica SKOJ-a u selu. Nešto kasnije nazivi su ujednačeni. Formirane su skojevske grupe u selima.

U prvoj polovini 1942. na kotaru Donji Lapac skojevska organizacija bila je veoma jaka, ne toliko po brojnosti i svojoj veličini, koliko po borbenosti i uticaju na mladu generaciju i njenu orijentaciju na liniji KPJ, odnosno narodno--oslobodilačke borbe. Skojevci su u pravom smislu bili avangarda mlade generacije, njen borbeni odred, i zato' su i predstavljah revolucionarno jezgro koje je privlačilo mlade ljude toga vremena. Otuda i sve značajnija a uskoro i odlučujuća uloga SKOJ-a u društveno-političkom životu sela, u razvijanju NOP-a i njegovih institucija. S pravom se može reći da nije bilo radova u kojima SKOJ nije učestvovao, počevši od radnih akcija, učešća u radu NOO, do pripremanja 1 odlaska u jedinice NOV. Entuzijazam mladih komunista djelovao je mobilizatorski na mlade ljude, i ne samo na njih. Zato je svaka akcija koju je pokretao SKOJ, izvršavana s najvećom ozbiljnošću.

2 Dokumenti istorije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom X, knjiga II, 1941—1942. Nije ustanovljeno kada je formirana ova jurišna četa, a moguće je da se radi o bataljonu »Marko Orešković-Krntija« koji je u to vrijeme formiran. Također, moguće je da se radi i o jurišnom odredu »Capajev« Doke Jovanića, koji je nešto ranije formiran, uglavnom, od omladinaca sa teritorije Srba.

SKOJ je imao iza sebe na desetine i stotine akcija, izvedenih isključivo od omladinaca — antifašista. Kroz akcije SKOJ se razvijao, učvršćivao i postajao prava organizacija komunističke omladine, sposobna da samostalno djeluje kao masovna revolucionarna organizacija antifašističkog fronta. Osamostaljenje SKOJ-a nije bilo bez otpora, očito iz nerazumijevanja i neshvatanja uloge ove omladinske organizacije u uslovima vođenja partizanskog rata.

Iako je Vladimir Popović dao ocjenu toga stanja za drugi kraj (Slavoniju) i za drugo vrijeme (kraj 1942. godine), pišući da »kurs ka osamostaljenju SKOJ-a ovdje niko nije shvatio-«,[3] ocjena se može uzeti kao tačna i za ovaj srez. SKOJ je na razvojnom putu slamao otpore i s vremenom ih prevazilazio.

Proljeće 1942. može se označiti kao završetak okupljanja mladih u srezu D. Lapac na liniji NOP-a. Više nije bilo sela gdje nije bila organizovana skojevska grupa, a u nekim većim sehma, odnosno mjestima, djelovalo je i po nekoliko skojevskih grupa (D. Lapac, Gajine, Nebljusi, Dobroselo, Doljani i Srb). Od tada SKOJ se razvijao ravnomjernije, a članovi SMG prije prijema u SKOJ prolazili su kroz određenu pripremu koja se, uglavnom, sastojala u proučavanju materijala i provjere kandidata u akcijama. Prijem u SKOJ je, zaista, bio donekle usporen u odnosu na prošli period. Naime, javljaju se znaci sektaštva i to u dva vida: težeg prijema u SKOJ kćeri i sinova iz bogatih seljačkih domaćinstava i slabog ili nikakvog prijema u SKOJ iz redova starijih omladinaca (godišta 1915 do 1920). Međutim, sektaštvo na liniji prijema »kulačke« omladine u SKOJ brzo se uočava i ispravljaju greške. S prijemom starijih omladinaca u SKOJ išlo je daleko teže. Bilo je nepisano pravilo da se u SKOJ primaju mladi do 20 godina starosti, a svi iznad tih godina ne. Tako je velik broj mladih ljudi ostao izvan SKOJ-a, praktično četiri do pet godišta. To je, u izvjesnom smislu, sužavalo bazu skojevske organizacije pa i omladinskog pokreta. Ostavljen je prostor za djelovanje i uticaj tuđih elemenata na dio omladine. Na žalost, pokušaji činjeni u pravcu ispravljanja ove pojave, nisu dali vidljive rezultate.

Na toj liniji je u maju 1942. Okružni komitet SKOJ-a za Liku održao savjetovanja u svim srezovima, pa i u donjolapačkom srezu.[4] Na savjetovanjima su konstatovani nedostaci u radu skojevskih organizacija i utvrđeni njeni budući zadaci.

Konstantovano je da su učinjene neke greške. U prvom redu radilo se o tome, kao što je već napomenuto, da su početkom 1942. svi članovi SMG primljeni u SKOJ. Na taj način SKOJ je legalizovan i identificiran sa SMG-om. O tome Vladimir Popović u svom izvještaju CK KP Jugoslavije od 1. IV 1942. piše: »Omladina se naročito ističe u svojoj borbenosti. Teško je naći omladinaca koji se ne osjeća komunistom, dapače, tukao bi se ako bi mu rekli da nije. Takvom raspoloženju omladine nasjelo je i partijsko i omladinsko rukovodstvo, tako da su do partijske konferencije primili u SKOJ svu omladinu i time identificirah SKOJ sa SMG. To se sada ispravlja«.[5] Iako je direktiva o prijemu svih članova SMG u SKOJ među omladinom primljena s oduševljenjem, ipak je to bio veoma veliki promašaj u razvoju SKOJ-a i »ispravljanje« je teklo veoma burno.

S druge strane podjela skojevaca na aktiviste i obične članove ometala je razvoj i stvarala niz teškoća u njegovoj još većoj afirmaciji među mladima.

3 Izvještaj Vladimira Popovića, sekretara Operativnog rukovodstva Centralnog komiteta KP Hrvatske od prosinca 1942. godine — Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knjiga II, 1941—1942.

i »Mladi komunist«, organ PK SKOJ-a za Hrvatsku, broj 2, svibanj 1942. — Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knjiga II, 1941—1942.

5 Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knjiga II, 1941—1942.

Donji Lapac, juni 1942. Siušaoci na kursu Pokrajinskog komiteta SKOJ-a.

Savjetovanje je, dalje, konstatovalo da je nedovoljno popularisana borba hrvatske omladine, odnosno njeno učešće u zajedničkoj borbi protiv okupatora i njegovih slugu — ustaša i četnika. Savjetovanje je zaključilo da treba intenzivirati zajedništvo u borbi, učvršćivati i širiti bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, a naročito omladine, jer to je zalog uspjeha NOB-e.

Uočeno je da slabo radi i skojevska organizacija u operativnim jedinicama (vojsci). Radilo se o organizacionim greškama, kao i o slabom i sporom razvoju SKOJ-a u jedinicama. Kriterij za prijem u SKOJ bio je daleko oštriji nego na terenu, u selima (zašto nisu postojali nikakvi razlozi). Naročito je bilo mnogo neodlučnosti, oklijevanja i sektašenja prema starijim omladincima iako su ovi činili glavninu u jedinicama. Savjetovanje je ukazalo na te propuste i stavilo u zadatak rukovodstvu SKOJ-a u vojsci da ih isprave.

Na savjetovanju je ukazano na slabu, odnosno nedovoljnu ideološko-političku izgrađenost članova SKOJ-a. Iako je za kratko vrijeme dosta urađeno i postignuti zavidni rezultati, sugeriran je intenzivniji rad, sistematičnost u savladavanju određenog programa i otvaranje kratkih kurseva za voditelje čitalačkih grupa po selima. I dalje je trebalo raditi na organizacionom učvršćivanju SMG, a posebnu pažnju posvetiti osposobljavanju članova rukovodstva SKOJ-a i SMG i u tu svrhu organizovati posebne kurseve.

Značaj savjetovanja nije samo u tome što je ukazalo na niz nedostataka u razvoju SKOJ-a i SMG, nego na jasnom i preciznom postavljanju zadataka što je bilo od presudnog značaja za dalji razvoj i djelovanje SKOJ-a i SMG na području kotara.

Okružni komitet SKOJ-a za Liku izdao je direktivno pismo svim kotarskim komitetima SKOJ-a u Lici, u kojem ih obavještava i obavezuje da se pojača rad s hrvatskom omladinom, učvrste organizacije SMG (i organiziraju tamo gdje do sada to nije učinjeno), isprave greške u vezi s legalizacijom SKOJ-a, pristupi formiranju omladinskih četa, da se obrazuju radne čete SMG, kao i organizacije pionira, gdje nisu obrazovane, te da se organizira obavještajna služba. U zadatak SKOJ-u stavlja se i priprema naroda u slučaju povlačenja »uslijed neprijateljskih ofanziva i partizanskog načina ratovanja«.[6]

Formiranje omladinskih četa, obrazovanje radnih četa SMG, obrazovanje obavještajne službe i pionirskih organizacija nisu bili na dnevnom redu savjetovanja. Prvi put se pojavljuje i pitanje priprema naroda za boravak u zbjegovima i dužnosti SKOJ-a u vezi s time. Što se tiče donjolapačke organizacije SKOJ-a i SMG, ova pitanja, izuzev formiranja omladinskih vojnih jedinica, nisu bila nova.[7]

Skojevska organizacija sreza Donji Lapac, formira 15. maja 1942. godine 1. omladinsku četu, 20. juna 2. i 25. jula 3. četu. Obuka četa izvodi se na vojno-političkom kursu koji traje oko mjesec dana. Kursevi za 1. i 2. četu održavaju se u Mišljenovcu, dok 3. četa pohađa kurs u Doljanima. Kursevi su bili neophodni, jer su čete bile sastavljene od mladića, koji nisu služili vojsku. Mladići u sve tri čete a bilo ih je oko 400, bili su, uglavnom članovi SKOJ-a, mahom primljeni u 1941. i početkom 1942. godine. To je bio i najborbeniji dio skojevske organizacije u donjolapačkom kotaru. Nagli odlazak većeg broja skojevaca, slabio je skojevsku organizaciju sela i ona pokušava da to nadoknadi prijemom novih čla-

6 Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knjiga II, 1941—1942. To su zaključci Plenuma OK SKOJ-a za Liku od 7. 5. 1942.

7 Po uzoru na radne čete SMG u lapačkom kotaru, nešto kasnije, one će se obrazovati i u drugim kotarevima Hrvatske.

nova iz redova SMG. U kratkom vremenu uspijeva da primi veći broj novih članova SKOJ-a i skoro da brojčano dostigne brojnost skojevske organizacije iz ranijeg perioda. Iz nekih sela skoro svi mladići skojevci otišli su u omladinske čete ili u druge operativne jedinice NOV-e. Od tada skojevske organizacije u selima, uglavnom, sačinjavale su djevojke. U ovom vremenu one su bile sekretari skojevskih organizacija, predsjednici odbora SMG, jednom riječju, rukovodioci omladinskog pokreta u cijelom kotaru. Svoj posao obavljale su sa zadivljujućim entuzijazmom i baš zahvaljujući njima, nedostatak mladića skojevaca, nije značajnije uticao na razvoj omladinskog pokreta u donjolapačkom kotaru. Stalno pritjecanje novih omladinaca regrutirano je iz pionirske organizacije.

Za razvoj skojevske organizacije u 1942. karakteristično je njeno omasovljenje. Iz dana u dan, SKOJ je jačao, primajući nove članove iz redova SMG. Zbog velike fluktuacije (odlazaka skojevaca u jedinice NOV i druge institucije NOP-a) krajem decembra 1942. u kotaru je bilo 287 skojevaca.[8]

Ono što je najglavnije, moram istaknuti da bez obzira na masovan prijem mladih u SKOJ, izuzev nekoliko slučajeva, nije u SKOJ-u bilo kolebljivaca i malodušnih. Sve su to biil hrabri mladi ljudi, neizmjerno odani KPJ i SKOJ-u, spremni da do kraja nose teško breme ratnog vihora.

Aktivnost SKOJ-a na političkom i teoretskom uzdizanju omladine

Političko i idejno uzdizanje mladih bilo je od najvažnijih zadataka skojevske organizacije. Intenzivniji rad na ovome segmentu počinje augusta i septembra 1941, a negdje i kasnije, što je, opet, zavisilo od vremena formiranja SKOJ-a u pojedinom selu. Naročito intenzivan politički i idejno-teoretski rad među omladinom počinje januara 1942. Tada su u najvećem broju sela postojale skojevske organizacije. I pored burnih događaja i nepredvidivosti ratnog vihora, skojevska organizacija koristila je svaki slobodni momenat za učenje. U radu su korišteni razni oblici i metode rada, ali najčešće smo se odlučivah na tzv. vaspitne, odnosno čitalačke grupe, koje su sačinjavah, ne samo skojevci, već i članovi SMG sela. U nekim selima (Dobroselo, Doljani i druga) u vaspitne grupe bih su uključeni čak i pioniri. Kako su grupe imale do 15 članova, to je u nekim selima bilo 10—15 čitalačkih grupa.

Ovakva širina u političkom i teoretskom uzdizanju omladine stvarala je niz problema oko nabavke odgovarajuće literature (posebno u prvim mjesecima 1942). Skojevske organizacije su se snalazile i rješavale problem pozajmicom iz drugih sela, spajanjem čitalačkih grupa, ručnim prepisivanjem najvažnijih materijala i korištenjem fondova školskih biblioteka.

Polovinom 1942. ovi problemi su, uglavnom, prevaziđeni jačanjem partizanske izdavačke djelatnosti koja se u to vrijeme ogledala u izdavanju više listova i drugih materijala pogodnih za političko i teoretsko uzdizanje mladih.

Planom i programom idejno-političkog uzdizanja omladine bila su utvrđena pojedina tematska područja (uzroci brzog pada stare Jugoslavije, građanske stranke i njihova uloga u raspadu stare Jugoslavije; KPJ, predvodnik naroda Jugoslavije; KPJ i NOB naroda Jugoslavije, SKOJ, revolucionarna organizacija omladine, historija SKPb, borba naroda SSSR i njegova uloga u drugom svjetskom ratu). Kako se vidi osnovu ovog programa činila je uloga KPJ i SKOJ-a

8 Vidi rad Duška Vojvodića u ovoj knjizi.

u razvoju narodnooslobodilačkog rata. Nešto kasnije ovim temama dodate su još dvije: NOO, klica buduće narodne vlasti i nacionalno pitanje naroda Jugoslavije. Plan nije bio statičan, već je uvijek dopunjavan i mijenjan u sve bržem ritmu razvoja NOB-e. Proglasi izdati u povodu godišnjice ustanka, Prvog maja, oktobarske revolucije, izbora za NOO i drugih, važnih datuma i događaja spadah su u obavezne materijale političkog uzdizanja omladine i svih aktivista antifašističkih organizacija i organa narodne vlasti.

Veliku ulogu u političkom i teoretskom uzdizanju mladih imali su masovni skupovi omladine po sehma, a ne treba zaboraviti da je bar 1942. godina bila karakteristična po masovnim skupovima. Skoro svaki dan na terenu je držan neki masovni skup. Tematika ovih pravih narodnih skupova bila je veoma raznovrsna, ali uvijek s težnjom da motivira narod, a naročito omladinu na ostvarenje ciljeva NOB-e. Tada su se u D. Lapcu nalazile sve, ili skoro sve, institucije i rukovodeća tijela NOP-a Hrvatske i Like. Tih dana kao nikada imali smo najkvalitetnije predavače, govornike, propagatore i animatore velikih ciljeva za koje smo se borih.

Nije bilo dana a da neki istaknuti član rukovodstva NOP-a Hrvatske ili Like ne govori na nekom skupu u selu. Omladina je takve posjete koristila za provjeru do tada pređenog gradiva. Pitanja upućena govorniku na kraju skupa obično bi razjašnjavala neke nejasnoće, a u isto vrijeme pokazivala su nivo znanja mladih komunista i članova SMG. Pitanja i odgovori bili su na kraju obavezni i predstavljah su uobičajeni dijalog u komunikaciji naroda sa rukovodstvom.

Skojevska organizacija imala je mnogo problema kako da obezbijedi koliko-tohko uzdignuti kadar koji bi mogao da vodi vaspitne, odnosno čitalačke grupe omladine. Poznato je da je u ovom srezu bilo malo intelektualaca, a i ono što ih je bilo, otišlo je u jedinice NOV ih u neki skojevski ili drugi forum. Ista situacija bila je i s uzdignutijim mladim seljacima i radnicima. Zato su skojevska općinska rukovodstva već u drugoj polovini 1942. organizirala posebne kraće kurseve za voditelje čitalačkih grupa u sehma. Na kursevima su prorađivane pomenute teme, ali u skraćenom obimu. Predavači su bili članovi općinskih, kotarskih i Okružnog komiteta SKOJ-a za Liku. Bez obzira na sve poteškoće — izvjesnu nesistematičnost i metodološku jednostranost, ovi kratki kursevi doprinijeli su bržem uzdizanju voditeljskog kadra seoskih grupa, a onda i bržem idejno-političkom sazrijevanju mladih D. Lapca.

Koliko se pažnje posvećivalo ideološko-političkom uzdizanju kadrova, najbolje pokazuje pismo drugova Tita i Lole (u ime CK KPJ i SKOJ-a) Centralnom komitetu KP Hrvatske od 8. IV 1942. godine, u kojem se, između ostalog, kaže:... »Za sve članove Partije i SKOJ-a, a naročito za nove treba obrazovati vaspitne kurseve. U njima pored »Historije SKPb« proraditi što temeljitije osnovna pitanja naše današnje borbe i liniju naše Partije na bazi osnovnih part-dokumenata.«[9]

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku već juna 1942. obrazuje prvi skojevski kurs za rukovodioce SKOJ-a iz cijele Hrvatske i o tome u svome pismu okružnim i kotarskim komitetima SKOJ-a, od 2. VI 1942. godine, piše da će kurs početi radom 11. juna, da će trajati 14 dana i da iz svakog kotara, ukohko je to moguće, na kurs upute po nekoliko polaznika.[10] Kurs je počeo nekohko dana kasnije u D. Lapcu, a trajao je, zbog obimnosti programa, oko mjesec dana. Na

9 Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knjiga II, 1941—1942.
10 Isto.

Donji Lapac, juni 1942.
Omladinke polaznice kursa Pokrajinskog komiteta SKOJ-a.

kurs je došlo oko 45 polaznika iz Gorskog kotara, Banije, Korduna i Like. Iz drugih krajeva Hrvatske polaznici nisu mogli da dođu, uglavnom, zbog udaljenosti i teškoća oko prolaza preko teritorija koju je držao neprijatelj.

Brigu oko organizacije kursa vodio je Kotarski komitet KPH za D. Lapac i Kotarski komitet SKOJ-a. Program rada kursa imao je osam tematskih područja (Historija SKP (b), KPJ i nacionalno pitanje naroda Jugoslavije; Lenjinova »Država i revolucija«; NOB kao socijalistička revolucija naroda Jugoslavije; KPJ kao avangarda radničke klase i predvodnik naroda Jugoslavije u socijalističkoj revoluciji; NOO kao klica buduće vlasti naroda Jugoslavije; SKOJ kao revolucionarna organizacija omladine Jugoslavije i SMG — Savez organizacija mladih Jugoslavije). Vidi se da je program rada bio preobiman za vrijeme od mjesec dana, ah zahvaljujući znanju i zalaganju predavača, program je ostvaren. Na kursu su povremeno predavali dr Vladimir Bakarić i Jakov Blažević. Inače, predavači su bili članovi Okružnog komiteta KPH za Liku i članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku, kao i neki članovi Agitpropa CK KPH.

S pravom se može tvrditi da je 1942. godina bila godina čitalačkih vaspitnih grupa, godina kurseva i tečajeva, godina permanentnog učenja mlade generacije. Tada je važilo skojevsko pravilo: svaki dan, bez obzira šta se radilo, mora se nešto pročitati, nešto naučiti. Ovo pravilo bilo je prihvaćeno od cijele omladine kao jedno, od najvažnijih pravila ponašanja svakog člana Saveza mlade generacije. Po tome, kako je neki član SKOJ-a, odnosno SMG, shvatio ovo pravilo, cijenila se, ne samo njegova politička i teoretska uzdignutost, nego i njegova opredijeljenost za liniju KP i SKOJ-a. Zato se svaki dan radilo, a uz rad se i učilo. I kao što su se mladi takmičili u radnim akcijama, tako su se isto takmičili i u učenju. Takmičarski duh na polju političkog i teoretskog uzdizanja mladih omogućio je da mlada generacija veoma brzo shvati složenu (ratnu) situaciju u svijetu i ciljeve naše NOB i revolucije, a to je bilo presudno za. njenu orijentaciju i njeno angažiranje na liniju borbe za slobodu i nacionalnu i socijalnu ravnopravnost.

Ovako intenzivan politički rad mlade generacije onemogućio je širi razvoj četništva i njihove ideologije u donjolapačkom srezu, a mnogo je uticao i na opredjeljenje starijih generacija i brži razvoj bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda.

Savez mlade generacije, njegov razvoj i rad u 1942. godini

Početkom 1942. poslije dobroselskog savjetovanja, formirano je kotarsko rukovodstvo SMG, kao i općinska rukovodstva. Kotarski odbor SMG imao je 15 članova dok su općinski odbori imali od 9 do 13 članova — zavisno od vehčine općine. Kotar D. Lapac imao je tada 40 sela i u svakom selu postojao je odbor SMG od 7—11 članova što je zavisilo od veličine sela, broja zaselaka i konfiguraciji terena. Odbori su imah predsjednika i sekretara odbora. Nešto kasnije radi operativnijeg rada, sreski, a i neki općinski odbori, formiraju sekretarijat odbora od 3—5 članova.

U prvom tromjesečju 1942. SMG obuhvata oko četiri hiljade omladinaca i omladinki tj. gotovo sve mlade ljude u kotaru. Poslije ovakvog masovnog okupljanja mlade generacije u SMG i SKOJ, trebalo je SMG sačuvati od raznih neprijateljskih uticajia, ne dozvoliti osipanje SMG i stalno učvršćivati i jačati skojevsku organizaciju i njen uticaj na mladu generaciju toga vremena.

U to vrijeme u svakom selu u okviru SMG djeluju razne omladinske sekcije i grupe (dramska, folklorna, kulturno-prosvjetna, hor i dr.) koje okupljaju veliki broj djevojaka i mladića. SMG je u svakom selu imao i radnu četu, a u nekim sehma (Nebljusi, Dobroselo, Doljani) i posebnu grupu članova SMG za pomoć NOO. Svaki član SMG bio je uključen prema vlastitom opredjeljenju i afinitetu u rad neke od pomenutih aktivnosti. Svaka od ovih sekcija, grupa ili radnih jedinica imala je sekretarijat od 3 do 11 članova.

Na priredbama koje je davala omladina, osim Nušića, Kočića i drugih, bile su zastupljene i samonikle aktovke koje je stvarala omladina, odnosno pojedinci iz naroda. Partizanska pozornica nije bila statična, već je mijenjala i osavremenjivala repertoar svojih priredbi. Raniji skečevi o ustašama, pojavom četnika dopunjavani su s četnicima, ih su nicali sasvim novi koji su razobličavali četničku izdaju i njihovu suradnju s okupatorom i ustašama (skeč »Major Rašeta«). U repertoaru sa savremenim temama prednjačile su omladinske organizacije Dobrosela, Srba i D. Lapca. Tako je bilo i s pjesmama i pjesničkim temama i

junacima. U ratnom vihoru opismenjene su generacije mališana stasalih za polazak u osnovnu školu. Zaista SKOJ i SMG nisu bile u stanju da otvore nove škole, ali su preko NOO uspjeh da organizuju tečaj za voditelje seoskih analfabetskih kurseva i tečaj za prve partizanske učitelje. Ovaj tečaj u kotaru D. Lapac pohađalo je 1942. oko 80 polaznika (najveći dio njih bile su omladinke).

Radne čete SMG izvodile su radne akcije, uglavnom, na obradi napuštenog zemljišta u svojim sehma, a još više u napuštenom selu Boričevcu. Isto tako, omladina je radila na zaprečavanju ili čišćenju komunikacija, na zbrinjavanju staračkih domaćinstava, na izgradnji ili uređenju zgrada za partizanske bolnice (Dobroselo, Kamensko, Dnopolje i druge), i na izgradnji i održavanju privremenih skloništa (zbjegova) za narod. Omladinske radne čete korištene su i za sklanjanje, odnosno sakrivanje žita i druge hrane u zemunice i druga skrovita mjesta. Mnogo puta korištene su za prijenos ranjenika od položaja do bolnica, prijenos municije, sklanjanje plijena, pa čak i za prijevoz težeg naoružanja — topova. U svemu tome omladinske radne čete donjolapačkog kotara dale su na hiljade radnih dana te iste 1942. godine.

Masovni skupovi SMG prethodili su najviše značajnijim aktivnostima omladine kao što su: organiziranje rada radnih četa i grupa, pomoć i suradnja s NOO-ima, programi radnog takmičenja, upućivanja omladine u jedinice NOV, kao i za razjašnjavanje nekih političkih pitanja daljeg razvoja NOP-a.

U selima donjolapačkog kotara u 1942. radili su omladinski domovi. Ako nije bilo doma, korištene su školske zgrade ili posebno uređene seoske kuće. Posebna grupa mladih, odnosno odbor doma, vodio je brigu o uređenju i održavanju zidnih novina, korištenju prostorija i uopće brinuo se da domovi postanu nosioci kulturnog, prosvjetnog i političkog života sela. Domove su koristile sve institucije NOP-a pa je uprava doma bila sastavljena od predstavnika NOO-a, omladine, pionira i AF2-a.

U 1942. sistem takmičenja se toliko razvio da su, praktično, sva pitanja iz rada SMG rješavana putem takmičenja. Takmičenja su organizovana među omladinom iste organizacije, sela u okviru jedne općine i općina u okviru kotara i šire. Organizacije SMG takmičile su se u političkom i teoretskom uzdizanju, omasovljenju SMG, upućivanju mladih u jedinice NOV, u posjetama položajima i bolnicama, prikupljanju odjeće u zimskim kampanjama 41/42. i 42/43. godine, prikupljanju hrane za jedinice NOV, obradi napuštenog zemljišta, organiziranju priredbi (datih u selu i van njega) i opismenjavanju pionira.

Takmičenje se javlja u kotaru D. Lapac već početkom oktobra 1941. u vrijeme priprema za proslavu godišnjice oktobarske revolucije, a u 1942. godini sprovedena su povodom proslave Prvog maja, godišnjice narodnog ustanka, godišnjice oktobra, te u čast prvih izbora za NOO-e.

Entuzijazam mladih bio je bezgraničan i zato su rezultati organizacija SMG bili izvanredni. Za ilustraciju dovoljno je spomenuti da je u toj godini više od 2.000 djevojaka i mladića stupilo u jedinice NOV ili u druge institucije NOP, da je prikupljeno na desetine vagona hrane za NOV, da je prikupljeno na desetine hiljada odjevnih predmeta za NOV, da je organizovano preko 500 posjeta omladine položajima i ranjenicima u bolnicama, da su po sehma obrađene sve napuštene zemljišne površine, skinuta ljetina i sklonjena u skloništa.

Učešće omladine u radu NOO počinje 1941. godine, tj. od momenta kada su u nekim selima izabrani organi civilne vlasti. U organe vlasti birani su i omladinci. Oni najčešće nisu predstavljah omladinsku organizaciju u NOO-u, nego su ravnopravno predlagani, birani i učestvovali u radu NOO-a. Prvog decembra

1942. godine PK SKOJ-a za Hrvatsku izdao je direktivno pismo svim rukovodstvima SKOJ-a u Hrvatskoj (»Zadaci skojevskih organizacija u vezi sa izborima za novu narodnu vlast«).[11] Osim priprema za izbore u pismu se izričito podvlači da učešće omladine u izborima za NOO-e ne smije biti reprezentativno-predstavničko. Mladi ravnopravno učestvuju i trebaju biti birani kao afirmisani i oprobani borci protiv okupatora i njegovih slugu.

Takva platforma omogućila je donjolapačkoj omladini da bira i da bude birana u NOO. Ona je to pravo do kraja iskoristila i doprinijela da ti isti organi narodne vlasti postanu izraz samosvojnosti naše socijalističke revolucije i početak našeg samoupravnog koncepta socijalizma, po čemu smo danas poznati u svijetu.

Savka Dragičević Crnka

Sjećanje na rad mladih od početka 1943. do kraja rata

Kotar Donji Lapac imao je 39 sela i više zaselaka. Proteže se od Meljinovca s pravca Bihaća do Srbskog klanca. Od 1942. obuhvata i sela Kestenovac, Bušević, Kalati i Donji Strpci pripali su Bosni i činih jednu općinu. Poslije rata ponovo pripadaju kotaru, odnosno općini Donji Lapac, vjerovatno što i geografski pripadaju Lici i što ih rijeka Una dijeli od Bosne.

U selima, izuzev Vagana, 1943. postojale su skojevske grupe i omladinske organizacije (Savez mlade generacije) i pionirska organizacija. Selo Vagan nalazi se u šumi, na tromeđi Bosne, Like i Dalmacije. U njega je bilo opasno dolaziti zbog Đujićevih četnika. Povremeno je u Kaldrmu dolazilo nekoliko djevojaka. Pokušavah smo stvoriti naš uticaj mada je sve do kraja rata bio vrlo mah.

Pred zimu 1942. s našeg terena otišle su sve više vojne i civilne ustanove. Otišle su i bolnice s ranjenicima, neke u Bosnu s Centralnom bolnicom, neke u druge dijelove Hrvatske. Na terenu su ostala donjolapačka rukovodstva antifašističkih organizacija, organi narodne vlasti, dvije komande mjesta (Lapac i Srb) i manja partizanska jedinica da drži položaj na Drenovači prema Bihaću. Oko evakuacije bolnica omladina je podnijela najveći teret, bilo da je ranjenike nosila na nosilima ili prevozila zaprežnim kolima. Ne zna se tačan broj koliko je omladine otišlo s bolnicama, ali su mnoge omladinke-bolničarke iz našeg kraja ostale na Sutjesci.

Zima 1942/43. bila je surova, s visokim snijegom i niskim temperaturama. Spremala se i četvrta neprijateljska ofanziva. Stizale su i izbjeglice s Banije i Korduna. Omladina je pružila glavnu pomoć narodnooslobodilačkim odborima u prikupljanju hrane i odjeće za taj nesrečni narod.

Sjećam se sastanka KK SKOJ-a održanog pred ofanzivu. Glavna tačka dnevnog reda bila je pomoć omladine frontu i njena mobilizacija na predstojećim zadacima. Svi smo tada željeli da idemo u operativnu jedinicu, ali je stav Par-

il Dokumenti historije omladinskog pokreta Jugoslavije, tom I, knj. II, 1941—1942.

tije bio da ostanemo na terenu. Tada je u jedinicu otišao sekretar komiteta Stevo Stikovac, a za sekretara je izabrana Boja Vojvodić. Ranije su otišli u operativnu jedinicu članovi našeg komiteta Dragan Jovanić i Đuro Rastović. U borbama tih dana imali smo mnogo gubitaka, poginulih i ranjenih. Poginula je Jelka Bujić, ranije član našeg KK SKOJ-a. Ona je po zadatku Partije otišla na Kordun, pa je u 4. neprijateljskoj ofanzivi otišla u operativnu jedinicu. Istog proljeća poginuo je i Dragan Jovanić.

Naš Kotarski komitet SKOJ-a i Kotarski odbor USAOJ-a organizovao je veliku akciju omladine (lapačke i doljanske općine) na iznošenju ranjenika s položaja i ratnog plijena koji nije bio mali. To je trajalo nekoliko dana i noći pod vrlo teškim uslovima jer je bio visok snijeg i ciča zima. Danju su nemilosrdno tukli avioni, tako da je među omladinom bilo mrtvih i ranjenih. U toku proljeća pa i ljeta 1943. godine omladina lapačke općine organizovala je akciju na Zuleševici na zakopavanju talijanskih konja i mula ubijenih u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi.

Pojava epidemije tifusa

Tek što smo izašli iz ofanzive, vrebao nas je drugi neprijatelj, ništa manje opasan — tifus. Narod je masovno obolijevao i umirao. U to vrijeme, marta 1943. bila sam na terenu Pirovišta, Nebljusa i Capaćuše. Svjedok sam strašnih situacija. U Nebljusima je bilo puno naše vojske koja je držala položaj prema Bihaću. Higijena je bila na niskom, skoro nikakvom nivou. Bili smo puni ušiju. Koliko puta smo bili prinuđeni da sa sebe skidamo odijelo i da uši naprosto stresemo u snijeg. Jednog dana je u NOO Nebljusi prijavljeno da je umrlo 14 osoba. Problem je bio kako ih sahraniti jer je narod masovno oboho. Tu sam i sama oboljela od tifusa. Jedva sam uspjela da dođem do kuće koja srećom još nije bila srušena. Većina rukovodstva se razboljelo, a sekretar KK KPH Mile Kosanović je umro. Teška je to bolest. Organizam iscrpi visoka temperatura, kosa opadne. Izgledah smo kao aveti. Trebalo nam je duže vrijeme da se oporavimo.

Akcije omladine od aprila do augusta 1943. godine

Poslije nevolja s neprijateljskom ofanzivom, tifusom i drugim nedaćama trebalo je prionuti da se tog ratnog proljeća 1943. zasije svaka stopa zemlje. Omladina, svrstana u radne brigade, osim što je pomagala u obradi zemlje porodicama čiji su hranioci otišh u operativnu jedinicu, obrađivala je napuštenu zemlju u Boričevcu, Klisi, Lohovu, Loskunu i drugdje. Radila je s puno volje i poleta. Razvijao se takmičarski duh između sela i pojedinaca, s pjesmom i igrom se odlazilo na posao i vraćalo. Iz Dobrosela je potekla jedna vrlo lijepa pjesma koja se pjevala u kolu i ubrzo postala vrlo popularna, a glasila je:

Oj, seljače, oj, radnice,
cio narod vama kliče.
Ostavljajte divote,
davajte živote
za slobodu i sreću,
•pravdu bolju i veću... (i refren):

Na to znamo odgovorit, druži.
Onda kad se cio narod združi,
kad je bratstvo i *ljubav,*
kad se slavi rad,
kad se složi cio svijet
izbacit ćemo čitav smet.

Do tada jedna od najvrednijih izvojevanih tekovina jeste bratstvo i jedinstvo. Partija je u omladini imala svog glavnog pobornika u razvijanju bratstva i jedinstva. Već tada su u pjesmama podjednako opjevani pali hrvatski i srpski heroji: Marko Orešković, Stojan Matić i drugi. U akcijama, kao što je žetva žita u Lovincu, zajedno je radila srpska i hrvatska omladina. U operativnim jedinicama borih su se zajedno pripadnici svih naroda. Pojavom četnika svakom je postalo jasno da su sluge okupatora iste bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost. U Lovincu je omladina našeg kotara (njih oko 300) dala preko 21.000 radnih časova. Između sjetve i žetve građena su skloništa za žito. Općinski narodnooslobodilački odbori Lapca i Doljana pristupili su izgradnji skloništa u Kamenskom, Trnavcu i u Mazinskoj šumi. Na tome je radila omladina, a stručnu radnu snagu davali su NOO pojedinih sela. Omladina nekoliko sela išla je zajedno na rad na smjenu. Radili bi po nekoliko dana, a smještaj i suhu hranu imali su u improvizovanim bajtama. Skloništa su izgrađena u rekordno kratkom roku i spremna su čekala žetvu. Spremne su čekale i omladinske čete i brigade da parolu: »Ni jedan klas ne smije pasti u ruke neprijatelja«, pretvore u djelo. Žito posijano u Boričevcu, Klisi i Lohovu požnjeveno je u kratkom roku. Omladina srbske općine pješačila je i po 30 kilometara do Boričevca, a u Lohovu je omladina žela žito noću u neposrednoj blizini neprijateljskog položaja i uspjela ga izvući.

Ta žetva 1943. bila je i posljednja ratna žetva tako masovno organizovana. To su ujedno i posljednji dani veće slobodne teritorije u našem kotaru sve do završetka rata.

Posljednji sastanak KK SKOJ-a u slobodnom Donjem Lapcu održan je 29. augusta, a već naveče Nijemci su ušli u to mjesto. Bilo je suvo i toplo vrijeme, pravi ljetni dan. U mjestu se čak nije ni osjećala posebna živost. Sastanak smo završili u ranim popodnevnim časovima i kao obično krenuh smo svako na svoj teren. Dobila sam zadatak da odem u općinu Doljane. Skupa s Urošem Damjanovićem, Marom Pavković i još dvojicom drugova krenula sam u Srb. Tek smo se udaljili nekoliko kilometara od Lapca, do Duraković glavice, a već su njemački avioni počeli da nadlijeću Lapac i okohnu. Išli su vrlo nisko i nemilosrdno zasipah gustom mitraljeskom vatrom. Okomili su se na čuku gdje smo se upravo mi nalazili. Od kuršuma se zapalio grm u koji se Uroš sklonio. (Kakva tužna simbolika, jer Uroš će u zimu 1944. godine u selu Ajderovcu izgorjeti u pojati koju će četnici zapaliti. Naime, iz te pojate on će pružati otpor, ubiti jednog četnika a drugog raniti i da živ ne bi pao u ruke četnika, posljednjim metkom oduzet će sebi život.) U slijedećem naletu aviona mitraljeska paljba je bila još jača. Mara je ranjena. Prošao joj je kuršum kroz koljeno. Noć se sporo primicala, a već smo vidjeli njemačku izvidnicu kod Vodovoda. U zadnjem momentu uspjeh smo Maru dopremiti u Lapac odakle su se naše ustanove već povlačile, tako da je na vrijeme upućena u partizansku bolnicu.

Iste noći krenuli smo na teren, ali preko bara i šumom iznad Gornjeg Lapca, jer je njemačka motorizacija već išla prema Lapcu. U pomrčini ljetnje noći put su nam osvjetljavale njemačke rakete. Ujutro smo stigli u Dobroselo. Narod je pobjegao od kuće iako Nijemci nisu zauzeli komunikaciju Lapac—Doljani—Srb. U Gornjem Poljicu susrela sam narod iz Doljana. Dok je sunce pržilo taj goli kamenjar na kome je bilo dosta naroda, stoke i zaprežnih kola, neprijateljski avioni su nisko letjeli i prevršivali kitine stabala u obližnjem gaju. Nadlijetali su zbjeg naroda, ali ga nisu tukli.

Ponovnom okupacijom kotara stvoreni su vanredno teški uslovi za život i rad. Dosta je naroda izbjeglo. Naše izbjeglice su bile u pet susjednih srezova Like i Bosne (u drvarskom, bihaćkom, koreničkom, udbinskom i gračačkom). Veliki broj ljudi izbjegao je u šume i sagradio improvizovane bajte u kojima su se zadržali sve do zime (neke porodice iz Oraovca, Lapca, Dnopolja, Birovače i drugih).

Mi smo (mislim na sve predstavnike antifašističkih organizacija i narodne vlasti) sarađivali s organizacijama mjesta u kojima smo imali izbjeglog naroda. Naša omladina se uključivala u akcije omladine tih krajeva. Tako je npr. omladina sela Ćapaćuše u jesen 1943. prešla u Bosnu i učestvovala u prenošenju ranjenika u partizanske bolnice na Kozari. U septembru 1943. u šumi kod Cvjetnića održan je vehki zbor naroda toga kraja i ličkih izbjeglica, na kome je manifestvovano bratstvo i jedinstvo i riješenost da se u borbi, bez obzira na teškoće, istraje do kraja. Na područjima gdje smo imali izbjeglog naroda, bilo je bezbroj primjera solidarnosti i pomoći. Pomenula bih selo Jošan u udbinskom kotaru koje je tri puta paljeno i gdje su ustaše izvršile masakr nad narodom, a oni su u svoje po treći put dizane bajte primali izbjeglice od Lapca. Pred kraj godine iz izbjeglištva su se vratili kućama, uglavnom, starci, žene i manja djeca, dok su djeca od 12—14 godina, posebno muška, odlazila u partizanske jedinice.

Period od septembra 1943. do oslobođenja zemlje, za nas u lapačkom kotaru bio je izuzetno težak. Mnoga sela su spaljena i opljačkana, nije bilo hrane, odjeće ni obuće. Zime su bile duge i surove, a trebalo je ići na teren svuda gdje je bilo naših izbjeglica u ličkim i bosanskim sehma.

Imali smo i prirodnih prepreka kao što je rijeka Una i više malih rječica oko Srba, naročito kada ujesen nadođu. Iz tih dana nezaboravno mi je ostalo u sjećanju jedno od mnogih putovanja iz Bosne za Liku i nazad, kada smo pozne jeseni 1944. godine išli s Bosanskih Osredaka za Klapavice gdje su se tada nalazile naše kotarske ustanove. Nezaboravno zbog divnog primjera drugarstva koje je prema svojim drugaricama pokazao Dušan Bokan, član KK KPH Lapca, kada nas je jednu po jednu prenio preko nabujalih hladnih rječica, kako bi nas sačuvao od sigurne prehlade.

Isto tako s mnogo tuge sjećam se i jednog prelaza Une u Palučkama. Prelazilo se tzv. dereglijama. Jedna grupa nas je prešla na ličku stranu i dereglija se vratila po drugu grupu. Dok smo čekah na obali, vidjeli smo da se konopac po kome je dereglija išla prekinuo nasred vode i ljudi su počeli da se dave. Među nama nije bilo plivača koji bi mogli bar nekom pomoći. Trčali smo obalom rijeke u nadi da će možda voda nekog izbaciti. Na našu veliku žalost, mogli smo ih samo pogledom otpratiti na njihovom putu bez povratka. Među njima bio je i član NOO-a sela Doljani Bogdan Miljuš.

Vezu s omladinom i narodom koji se vratio u sela ponekad smo uspostavljali tako što smo se priključivali jedinicama koje su išle u akciju. Tako se poveća

grupa rukovodilaca iz kotara priključila 1. brigadi 35. divizije u Mazinu kada je ova išla u akciju na Lapac. Vodila se teška borba s Nijemcima i domobranima u selima oko> Lapca, ali mi smo u toku borbe obavili svoj dio posla i s vojskom se povukli s toga terena.

U Lapcu i okolini uslovi za rad u to vrijeme bili su veoma teški jer se u Dolini Opačiča nalazio četnički štab. Četnici su tada činili velika zvjerstva i od njihove ruke tada ginu istaknuti omladinski i partijski rukovodioci: Marija Balać, Milan Opačić, Uroš Damjanović, Nina Milanović, Mito Medić, Đuro Đukić, Pejo Delić, Gojko Pejić, Rade Ugrica, Dragan Jelača i hrabra partizanka Bosa Kolundžić.

Tridesetog augusta 1944. godine objavljen je poziv druga Tita svim domobranima i pripadnicima drugih neprijateljskih formacija da se odazovu u NOV. Omladina se angažovala na ubacivanje letaka u neprijateljske garnizone. Posebno treba istaći omladinu Doljana koja je cio domobranski garnizon (oko 1500 ljudi) sa svom ratnom opremom prevela u partizane. Sigurno je rijetko zapisano u analima rata da je omladina ušla u neprijateljski garnizon, dijelila letke (kojim se posada poziva na borbu protiv fašizma) i istovremeno počela sjeći bodljikavu žicu kao što je to učinila omladina Doljana. I omladina Potkraja izvela je domobranski garnizon iz Kupirova, a tom prilikom poginula je skojevka Draga Zorić.

Treba istaći da je omladinsku organizaciju sačinjavala ženska omladina jer su mladići, uglavnom, otišli u operativne jedinice. U mnogim situacijama djevojke su pokazivale brojna herojstva. Tako je omladina Podurljaja u zasjedi sačekala njemački kamion i zapalila ga. Kao i obično poslije svake akcije i tada je odmah ispjevana pjesma:

Trinaestog augusta
u Grablju se tmina spušta.
To je tmina od auta
što ga spali heroj-grupa.

Međutim, ni neprijatelj nije mirovao. Bio je surov prema nemoćnom stanovništvu i nije birao sredstva. Za odmazdu za svoj kamion neprijatelj je pokupio omladinu toga sela i poveo u logor, ah naša druga udarna grupa sačekala je kamion s omladinom na Dabinoj strani i pripucala tako da je omladina uspjela pobjeći.

Pripreme i put na II kongres USAOJ-a u Drvaru 1944.

U zimu 1943/44. Okružni komitet nas je obavijestio da se priprema II kongres USAOJ-a i da se razvija takmičarski duh. Prelaznu zastavicu do tada je držala omladina Bosanske krajine, a dodijeljena joj je na I kongresu USAOJ-a u Bihaću. Do tada je naša omladina postigla vidne rezultate. Sve što je sposobno da nosi pušku, otišlo je u operativne jedinice. Cio teret obrade zemlje, smještaja žita u zemunice, izrada odjeće i obuće, pao je, uglavnom, na omladinu. Među bezbroj divnih primjera odanosti i hrabrosti u tom pretkongresnom takmičenju treba istaći žetvu u Lohovu gdje je omladina žela žito noću ispred neprijateljskih položaja i tako otimala svako zrno žita. Omladina i narod Dobrosela su zbog aktivnosti za NOP, svi otjerani u koncentracioni logor.

Na omladinskim sastancima, u toku priprema za kongres, omladina je svojim potpisima slala pozdrav kongresu. U našem kotam sakupljeno je nekoliko stotina potpisa. Sakupljena je i izvjesna količina hrane za Kongres, ali na putu za Drvar, prilikom prelaska Une u Martin Brodu, hrana je pala četnicima u ruke.

Na sastancima su birani delegati za kongres. Omladinu našeg kotara na kongresu su predstavljale: Milica Dubajić, Boja Vojvodić, Savka Dragičević Crnka, Soka Zeželj i Borka Mandić (koja je bila vodić delegacije, pa je i njoj ukazana čast da prisustvouje kongresu). Po izboru delegata vidi se da su i u omladinskim rukovodstvima bile, uglavnom, djevojke.

Svračkovo Selo u udbinskom kotaru bilo je zborno mjesto gdje su se sakupljale delegacije iz raznih krajeva Hrvatske i Cazinske krajine. Lička delegacija bila je domaćin i brinula se za smještaj i ishranu. Vođa naše delegacije bio je sekretar OK SKOJ-a za Liku Ivan Došen Soko. Omladina Svračkovog Sela mnogo se angažovala na pribavljanju hrane, kuvanju i smještaju delegata. Bili su to divni trenuci upoznavanja i zbližavanja omladine sa šireg područja. U sjećanju su mi ostali predstavnici iz Huskinih jedinica iz Cazinske krajine. Bili su to izrazito neuhranjeni mladići s fesom na glavi i polumjesecom. Imali smo problema oko hrane za te mladiće jer nisu jeli svinjsko meso. Vođa njihove delegacije Sead Pozderac, sin Nurije Pozderca, ljutio se na njih što prave probleme s hranom. Čak je bio malo i netaktičan prema njima. Vođa naše delegacije Soko, s njemu svojstvenom širinom i mirnoćom, prekorio je Pozderca, rekavši: »Druže, ti i ja na kapi nosimo petokraku zvijezdu sa srpom i čekićem, a oni polumjesec. Ne smiješ tako da postupaš, moraš ih razumjeti.«

Kad su stigle delegacije, krenuli smo prema Drvaru. Duga kolona s pjesmom se kretala Krbavskim poljem prema Udbini, dok joj se oružje presijavalo na divnom proljetnom suncu. U Klapavicama smo se sastah s grupom delegata (mislim da je tu bila slovenačka i još nekih djelova Hrvatske). Trebalo je ići preko šume kozjim stazama i preći cestu Bihać—Knin kod Srba. Podijelili smo se u dvije grupe, jedna je išla preko Mazana na Martin Brod, a druga preko Čemernice i Dabašnice preko Srbske doline prema Trubaru i Drvaru.

U Drvar smo ušli u koloni po dva, sa zastavom i pjesmom. Izgledali smo čudno. Bilo nas je svakojako obučenih: vojnički, poluvojnički, u civilu, s oružjem i bez oružja. U susret nam je dotrčala jedna divna djevojka, bila je to Raza Omanović, član OK SKOJ-a za Drvar (poginula u desantu nekoliko dana kasnije). Tražila je tišinu jer je održavanje kongresa trebalo držati u tajnosti. Na pitanja radoznalih, odgovorili smo da smo jedinica 35. divizije. Mnogi od nas su u Drvar stigli potpuno bosi i s plikovima na nogama, neki su čak morali kraće ostati u ambulanti na liječenju. Naša ozarena lica su odavala visok moral i raspoloženje. Bila je to poletna mladost svjesna i odana revoluciji.

Drvar, mali bosanski gradić, djelovao je s osvijetljenim ulicama velegradski. Mnogo vojske i naroda. Znali smo da je tu negdje i drug Tito i radovah smo se.

Kongres je održan u zidinama bivše fabrike celuloze. Dobili smo legitimacije i ulaznice. Radilo se noću. Danju smo se odmarah u sehma. Najveća radost nam je bila kad je u dvoranu ušao drug Tito. Ovacijama nije bilo kraja, a za vrijeme pauze svi smo željeli da mu pridemo što bliže, da ga vidimo i pozdravimo.

Za delegaciju Like druga velika radost bila je kada nam je Kongres dodijelio prelaznu zastavicu kao najboljima u Jugoslaviji. Odmah su se spontano javljale i prigodne pjesme kao što su:

Zastavica, na njoj slova zlatna
najboljoj je omladini data.
Zastavica, na njoj sitno piše
dobio je koj' radio više
Omladino, to je tvoja dika
zastavicu dobila je Lika.

U slobodnom vremenu na livadama u okolini Drvara organizovana su sportska takmičenja. Gledali smo filmske i pozorišne predstave koje je davalo Pozorište narodnog oslobođenja. Naši vrsni umjetnici bili su u kostimima od šatorskih krila. Organizovana.je i izložba o razvitku NOP-a u Jugoslaviji. Culi smo i mnoge nove borbene pjesme od kojih me najviše impresionirala pjesma:

Ovdje je mladost Jugoslavije.
Brigada moja, sav ponos moj.
Zastava naša burno se vije,
za bolji život bijemo boj.

Iz Drvara smo se razišli s mnogo divnih utisaka i još većim poletom. Iz sela Boboljuske vratili su nas troje iz ličke delegacije u Drvar (Anđelku Marčetić, Radu Diklića i Savku Dragičević Crnku). Trebalo je sačekati da se zatvori izložba i da materijal iz Hrvatske vratimo. Za nas troje produženo je još nekoliko nezaboravnih dana u Drvaru. Spavah smo u OK SKOJ-a za Drvar, a hranili u menzi CK. Zbližili smo se s divnim mladićima i djevojkama iz OK SKOJ-a, pa nam je utoliko teže palo kada smo čuli da su poslije nekoliko dana u desantu na Drvar izginuli.

Slijedećeg dana smo u jutarnjim časovima posmatrali eskadrile aviona koji idu prema jugu. Culi smo i bombardovanje. U prvo vrijeme vjerovali smo da to savezničkl avioni bombarduju Knin. S mnogo tuge primili smo: vijest da je izvršen desant na Drvar u kojemu smo proveli nezaboravnih mjesec dana. Teško smo mogli da primimo surovu istinu da su izginuli svi članovi OK SKOJ-a. Došla je i vijest ohrabrenja: »Tito je s Centralnim komitetom i Vrhovnim štabom izašao živ i zdrav iz Drvara.« Omladina je tada na sav glas pjevala o Republici i Titu, a protiv Kralja i Monarhije. Omiljena pjesma omladine u to vrijeme bila je: »Kud narodna vojska prođe« s onim poznatim pozivom da i stari slijede svoju djecu:

Ajd u borbu i vi stari
gdje su vaši sinovi.
Da se borba prije svrši
neka ginu fašisti.

Republiku mi hoćemo,
za nju smo se borili.
Republiko, majko naša,
mi smo tvoji sinovi.

Ili parola:

Nećemo kralja,
Hoćemo Tita,
Jer se narod pita.

Sve te naše velike pobjede ulivale su novu snagu da se istraje do kraja, ali je ipak svaki dalji ratni dan bivao sve teži. Narod je gladovao. Cak i ono malo žitarica što je bilo, nije imalo gdje da se samelje. Mljelo se na žrvanj ručno. Soli nije bilo, odjeće i obuće nigdje kupiti, vune ponestalo, a nema se kada presti i plesti.

Iz redova naše omladine stasali su prekaljeni mladi rukovodioci, a mnogi od njih su izginuli herojskom smrću. Navodim imena hrabrih koji dadoše život za slobodu i budućnost ove zemlje.

1. Uroš DAMJANOVIĆ iz Gornjeg Srba, povratnik iz Zednika, član KK SKOJ-a Donji Lapac. U selu Ajderovcu pružio otpor četnicima, ubivši jednog, a drugog ranio braneći se ***iz*** seoske pojate u kojoj je i izgorio kad su četnici zapalili pojatu.

2. Dragan JOVANIĆ iz Suvaje, povratnik iz Zednika, član KK SKOJ-a Lapac. Otišao u 6. ličku diviziju gdje je i poginuo u proljeće 1943.

3. Jelka BUJIĆ iz Neteke, povratnik iz Zednika, ranije član KK SKOJ-a Lapac, premještena na politički rad na Kordunu (Slunj). U četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi otišla u operativnu jedinicu i poginula.

4. Smilja LAJIĆ iz Neteke, član Općinskog komiteta SKOJ-a Srb, otišla u operativnu jedinicu, u Srbiji zarobljena od četnika. Strijeljana u Valjevu 1944. godine. Herojski se držala.

5. Nina MILANOVIĆ iz Mišljenovca, član Općinskog komiteta SKOJ-a Lapac, poginuo od četnika 1944.

6. Milan OPAČIĆ iz Dnopolja, član Općinskog komiteta SKOJ-a i Rajonskog obavještajnog centra (ROC-a) za Lapac. Poginuo od četnika 1944.

7. Marija BALAĆ iz Kruga; prije rata radnica u Bihaću i član SKOJ-a. U ratu član ROC-a za Lapac; 1944. godine zarobljena od četnika. Herojski se držala i zvjerski ubijena u zimu 1945.

8. Dušan OBRADOVIĆ iz Bubnja (Doljani), član Općinskog komiteta SKOJ-a Lapac. Otišao u operativnu jedinicu, poginuo 1942.

9. Dragan JELAĆA iz Zaklopca, član Općinskog komiteta SKOJ-a Doljani. Poginuo od četnika u blizini Otočca, kao član Općinskog komiteta KPH za Otočac.

10. Đuro DRAGICEVIC iz Birovače, član Općinskog komiteta SKOJ-a Lapac. Otišao u operativnu jedinicu, poginuo na Sremskom frontu 1945.

11. Ilija DURAKOVIĆ iz Gornjeg Lapca, član Općinskog komiteta SKOJ-s Lapac. Otišao s Centralnom bolnicom; poginuo na Sutjesci.

12. Jovica GROZDANIĆ iz Dobrosela, sekretar jedne od prvih i najmasovnijih skojevskih grupa. Otišao u operativnu jedinicu. Poginuo 1942. godine.

13. Dara DUBAJIĆ iz Zalužja, povratnik iz Zednika. Primljena u KK SKOJ-a Lapac. Umrla od tifusa marta 1943.

14. Đuro POPOVIĆ iz Nebljusa, član Općinskog komiteta SKOJ-a Lapac. Umro 1942.

U toku rata iz našeg kotara premješteno je na pohtički rad u druge krajeve Hrvatske i Bosne četrnaest drugova i drugarica na dužnosti od člana KK SKOJ-a i Partije do člana Oblasnog komiteta.

Smilja Rašeta-Žeželj

Sjećanje na omladinske radne akcije

Prije rata između ličkih sela Boričevac i Donji Lapac bili su primjerni odnosi između Srba i Hrvata. Iz dana moje mladosti sjećam se naših zajedničkih sretnih i veselih trenutaka. Te lijepe osobine da živimo u slozi mi mladi iz oba sela naslijedili smo od naših očeva i majki.

Mladi Srbi, mladi Hrvati, momoi i cure iz Donjeg Lapca, Boričevca i okolnih sela zajedno su učestvovah na tradicionalnim ličkim prelima, tom običaju ne samo patrijarhalne i gorštačke Like. Nikada se nije pravilo pitanje ko je Srbin, a ko Hrvat. Živjeli smo složno i išli jedni drugima na zborove koji su se od davnina održavah jednom godišnje bilo u srpskom ili u hrvatskom selu. U mnogo slučajeva sklapani su i brakovi. Ženili se Hrvati sa Srpkinjama ili Srbi s Hrvaticama, bez obzira na različitu vjersku i nacionalnu pripadnost, to su bili, uglavnom, srećni brakovi.

Ovakvo stanje zadržalo se do 1941. godine. Tada dolazi do naglog preokreta, do čudesnih surovosti i teškog razjedinjavanja i razbijanja dotadašnjeg bratstva i jedinstva. Iako smo do tada bih kao jedan narod i međusobno nismo pravili nikakve razlike, Pavelić je uspio da nas zavadi i da izazove neviđena krvoprolića.

U Boričevcu je dio veoma mladih ljudi obukao ustašku uniformu i okrenuo se protiv srpskog naroda. Prvo su poubijah pravoslavne popove, lugare, trgovce i druge viđenije ljude. Pohapsili su dio srednjoškolske i seljačke omladine, neko vrijeme ih zvjerski mučili, a zatim ih bacah u jame na Kuku i u Boričevcu i druge bezdani kojih ima dosta u ovim krajevima.

Pavelić je također izdao odredbu o prekrštavanju Srba, o prevođenju iz pravoslavne u katoličku vjeru. Silom su narod odvlačili u Boričevac gdje su obavljah prekrštavanja. Dio mladih ljudi ustaše su uspjele uhvatiti (Ljubomira Šašića, Žarka Bajića, Branka Šarca, Bogdana Kosanovića, Jovicu Lavrnju, Iliju-Iću Tadića i mnoge druge). Ovi neoprezni mladići ubijeni su na zvjerski, način ih poluživi bačeni u jame kod Kuka.

Poslije ustanka 27. jula 1941. Boričevljani su od straha napustili svoja ognjišta i pobjegli prema Zagrebu. Pavelićeva vlast ih je kasnije naselila u okolini Bjelovara, Vinkovaca, Županje i Slavonskog Broda. Selo je tih dana spaljeno i na mjestu gdje je do tada bio Boričevac, ostalo je zgarište.

Na njivama opustjelog Boričevca, pod rukovodstvom članova KPJ, omladinci su izveli svoju prvu radnu akciju na prikupljanju žita kojeg su zasijali Boričevljani. Žito je bilo namijenjeno partizanskoj vojsci.

Kada smo izveli prvu radnu akciju na prikupljanju žita u Boričevcu, išli smo i na Meljinovac da žanjemo žito. Zeli smo za potrebe naših ustanika koji su za to vrijeme držali položaj na Drenovači i štitili nas od ustaša. Radi veće sigurnosti radili smo noću i za relativno kratko vrijeme uspjeh požeti žito i obezbijediti hranu za našu vojsku.

I danas se sjećam gotovo svih rukovodilaca koji su pomagali u organizaciji naše prve omladinske radne akcije. To su: Jakov Blažević, Marko Orešković, Pejo Zunić, Sava Mileusnić Zarić, Mile Kosanović, Jela Bićanić, Stevo Dragičević i Milan Sijan.

Prva omladinska radna akcija počela je 15. augusta 1941. godine. U njoj je, u prvo vrijeme, učestvovala samo omladina iz lapačke općine, ali se ubrzo poslije toga priključila i omladina iz cijelog lapačkog kotara. Svako je selo imalo svoju grupu i svog rukovodioca. Na prvoj radnoj akciji u Boričevcu bilo nas je preko dvije stotine. Sjećam se da smo bili raspoređeni u 12 grupa. Dok su nas ustanici budno čuvali, više dana smo radili i sabirali žito s plodnih polja. Bili smo sigurni da smo dobro zaštićeni pa je posao, koji baš i nije tako lak, bio praćen pjesmom i veseljem. Pjevah smo, pored ostalih: »Budi se istok i zapad«, »Bilećanku« i pjesmu o Marku Oreškoviću.

»Drug je Marko hrvatskoga roda,
al' je majka srpskoga naroda«.

Pjevah smo i o našim herojima Milanu Sijanu, Stojanu Matiću, Doki Jovaniću i Milanu Zeželju. Već u prvim ustaničkim danima izvila se pjesma:

»Nije *majka porodila tića*
kao što je Doku Jovanića«.

Za Milana Žeželja pjevali smo:

»Nije majka rodila junaka
ko Smiljana Zeželja Milana.
Milan Zeželj jaše konja bijela,
za njim ide četa proletera.«

Tradicionalne lirske i epsko-lirske pjesme, koje su se prije pjevale, sada su mijenjale svoje ruho i preuzimale nove junake — najbolje borce našeg ustanka i borbe. Pjevah smo o Prvom maju, a i ruske pjesme.

I hrska ljubavna poezija dobila je one sadržaje koji su angažirano djelovah na mlade ljude:

Naše hrabre ličke omladinke
one vole narodne vojnike.

Borba je i ljubavi namijenila angažiranu osvetničku ulogu:

Ja sam majko mlada partizanka
Ja ću svoga osvetiti Ranka.

Pa čak i nošnja je opjevana u našim pjesmama, ali na način da služi borbi:

AI je moja dika odjevena
partizanka i košulja crvena.

Takva je i pjesma, zapravo dvostih o partizanskom oružju kao sredstvu odbrane i slobode:

Vidi majko partizane mile
o ramenu nose karabine.

I tužne tragične trenutke naša je mladost i njena pjesma premošćavala:

Nek je slava onim što su pali
za slobodu svoj su život dali.

Organizacija rada bila je dobra. Jedni su kosili ili želi, drugi su skupljali, a treći odnosili do volovskih ili konjskih kola, kojima se transportovalo žito na mjesto koje su ustanici odredili. Ta mjesta bila su neka vrsta tajne, jer se moralo paziti da žito neko ne zapali ili da neprijatelj ne dozna gdje je smješteno.

Prva omladinska radna akcija ostavila je u meni neizbrisivo sjećanje na naš revolucionarni entuzijazam, na jedinstvo i ogromnu volju za rad. U to vrijeme nismo imali uniformu. Bili smo obučem u svoja domaća odijela. I poljoprivredni alat je bio naš lični. Svako je nosio od svoje kuće ono što je imao: grablje, srpove, vile, kose, kolje za nošenje sijena i drugo. Hranu smo donosili od svoje kuće, ali smo je između sebe drugarski dijelili. Naveče smo* išli u šumu na konak, jer poslije velikih ustaških pokolja u lapačkoj općini, kao i u drugim krajevima Like, tu smo bili najsigurniji.

Ustanici su 19. augusta primijetili da se neka vojska iz pravca Mazina spušta niz Zuleševicu prema Boričevcu. Odmah su poslali Nikolu Ninu Ljiljka da nas obavijesti i da se povučemo prema Lapcu. Sve smo ostavili na poljima i krenuh.

Nina je uzjahao konja i pošao da vidi kakva je to vojska. Prije nego se udaljio, rekao je za svaku sigurnost: »Ako se ja vratim, znači da nema opasnosti i biće sve u redu, ali ako se ne vratim, vi bježite što dalje u šumu«. Bile su to njegove posljednje riječi.

Povukli smo se duboko prema Mamcu i Birovaoi, pogotovo kada smo čuli pucnjavu. Saznah smo da je Nina herojski poginuo da bi spasao omladinu. Kada je vidio da je to neprijateljska vojska, Nina je na konju pojurio prema njima i u galopu pucao. Želio je da na taj način zbuni neprijatelja i da ga zadrži dok se ne povučemo što dalje.

Ustanici su doznali da nailazi neprijateljski bataljon, pa su ga sačekali u Pištalskoj draži. Nastao je žestok okršaj u kome je neprijatelj do nogu potučen.

Nina je bio vedri, plavokosi momak iz Gajina. Svojom hrabroŠću zadužio nas je da ga pamtimo, ali i da ga osvetimo. Učinili smo jedno i drugo.

Radne akcije 1942. pod rukovodstvom Kotarskog komiteta KPJ i SKOJ-a izvodili smo i na drugim područjima lapačkog kotara. U proljeće 1942. išli smo da sijemo žito i kukuruz u poljima. U toj akciji učestvovah su i pioniri koji su bili vodonoše. Naročito mi je ostala u sjećanju jedna mala crna djevojčica iz Donjeg Lapca, Dara Đure Rašete, koja je bila tako sitna da se jedva vidjela iza breme u kojoj je nosila vodu. Ni ona nije htjela da izostane od svojih drugova i drugarica.

Izvodili smo radne akcije i na prekopavanju ceste na Zuleševici, na Kuku i Mamcu. Uvijek vedra, vesela i raspoložena omladina radila je i na kopanju zemunica u okolnim šumama na području Lapca, a naročito na Kamenskom i Bijelim Potocima. Omladina je organizovano radila i na sakupljanju čavala sa zgarišta kuća u popaljenim mjestima Kulen Vakufa i Boričevcu. To nam je bilo neophodno za izgradnju baraka za ranjenike i za partizanske bolnice, koje su se pravile na Kamenskom. Sakupljenim čavlima građena je bolnica iznad Dobrosela, u Pirovištu i Bijelim Potocima. Sakupljah smo i čistu hartiju za izdavanje biltena, za izvještaje i druge potrebe kotarskog komiteta.

Omladina je organizovano radila i na prenošenju teških ranjenika s položaja gdje se vodila borba. Naročito veliki udio dala je na iznošenju ranjenika u borbi s Talijanima za Donji Lapac. Sjećam se akcije prenošenja ranjenika od Udbine do Dobrosela koje nije bilo nimalo lako i bezopasno. Tada sam bila u grupi koja je nosila Icu Blanuša, našeg omladinskog rukovodioca u bataljonu »Stojan Matić«. Izrešetan neprijateljskim kuršumima, Ico je nalazio snage i sve je vrijeme na nosihma pjevao. Kakva je to bila svijest i ljubav pa da tako diže moral mladim skojevcima. Sjećam se, isto tako, kad smo u četvrtoj ofanzivi prenosili ranjenike čak iz Like do Boboljusaka u Bosanskoj krajini.

Tradiciju naše prve omladinske radne akcije iz Boričevca (15. augusta 1941) nastavili smo pod rukovodstvom Partije i SKOJ-a sve do oslobođenja zemlje. Akcije su uspješno izvođene, a to nam je uvijek činilo veliko zadovoljstvo i davalo neizmjernu snagu i volju. Bili smo svjesni da se na ovaj način, radom, borimo za oslobođenje naše zemlje. Svako od nas je tako mislio i tako činio. Naše drugarice iz prve radne brigade otišle su kasnije u operativne jedinice u kojima su nastavile borbu s puškom, a mnoge su u toj borbi dale i svoj život. Jedna od njih je i Marica Rašeta koja Je poginula na Zelengori.

Mihajlo Ogrizović

Pioniri kotara Donji Lapac u NOB-i

U toku narodne revolucije i oslobodilačkog rata, koje su vodili naši narodi i narodnosti pod vodstvom Partije i druga Tita, aktivno su u oslobodilačkoj borbi sudjelovah i najmlađi pioniri ustaničkog kotara Donji Lapac. Prema svojim snagama i sposobnostima oni su pomagali tu borbu na različite načine. U organizaciji najmlađih i na području ovog kotara imala je značajnu ulogu omladina i SKOJ. Te su organizacije pokretale i vodile raznovrstan rad i aktivnost s najmlađima, kojima su pridonosili podizanju antifašističke, oslobodilačke i idejno-političke svijesti najmlađih, pomagali im u odgoju i obrazovanju u oslobodilačkom duhu, jačanju i širenju bratstva i jedinstva, drugarstva i prijateljstva, solidarnosti i budih u njima ljubav prema slobodi, oslobodilačkoj borbi, partizanima i podsticali u najmlađima duh otpora i mržnju prema okupatorima i njihovim suradnicima — četnicima i ustašama.

U tim prvim ustaničkim danima, po ugledu na partizanske jedinice i na području ovog kotara osnivaju se prvi pionirski odredi, bataljoni i čete, radne pionirske jedinice koje raznim vidovima aktivnosti pomažu oslobodilačkoj borbi naših naroda: partizanima, organima narodne vlasti, partizanskim bolnicama, ranjenim borcima. Pioniri izvještavaju o kretanju neprijatelja, izvještavaju narod o skupovima i sastancima, dojavljuju sumnjiva lica i njihovo kretanje, uključuju se u seoske partizanske straže, sudjeluju u sjetvi i žetvi, u radu na partizanskim ekonomijama, sudjeluju u svim vrstama takmičenja, organiziraju svoje zborove i skupove; nastupaju na proslavama i manifestacijama.

Tako, na primjer, o nastupu najmlađih 1942. »Lapački radio-vjesnik« prigodom svečane proslave Dana ustanka u Donjem Lapcu i Srbu 1942. piše: »Do

početka proslave plesala je omladina i pioniri kola uz pjevanje pjesama. Cijeli se Gaj orio od borbenih pjesama . . . Proslava je otvorena pjevanjem »Internationale« i »Hej Sloveni«. Govorili su redom predstavnici Komunističke partije, vojske, NOO, SKOJ-a, Saveza mlade generacije, AFŽ-a i pionira. Narod je osobito oduševio nastup i borbeni govor mladog pionira.

I dalje: »Iza govora održane su recitacije naših pionira, koji su zadivjeli svojim sigurnim nastupom i borbenim recitacijama. Proslava je završena pjevanjem Internacionale i klicanjem borbenih parola.«[1]

Obično su pioniri na takve skupove dolazili »naoružani« drvenim puškama, od ilovače ili krompira izrađenim bombama, automatima, puškomitraljezima, a ponekad i manjim topovima. Bilo ih je koji su nosili i vatreno oružje. Svi su na titovkama imali petokrake zvijezde, a komandanti i komesari svoje oznake. Nije to bilo čudno, jer su pioniri i ovog kotara pod rukovodstvom SKOJ-a i omladine, vršili vojnu obuku, izviđanje, prilaženja položaju i si. Ali, pored toga, pioniri su se okupljali na svojim sastancima u pionirskim odredima, u pjevačkim zborovima, folklornim grupama, horskim recitacijama i si. Njihovi nastupi su se dojmili odraslih u ustaničkim krajevima i govori njihovih predstavnika, koji bi pozivah narod u borbu, apelirah na bratstvo i jedinstvo, solidarnost i upornost u borbi: takvi apeli najmlađih bili bi neobično impresivni i predstavljah su znatan prilog oslobodilačkoj borbi ovog kraja.

Da bi što više učvrstili svoju organizaciju, okupili što veći broj najmlađih u svoje redove, organizacije pionira uz pomoć omladine i SKOJ-a, upriličuju vlastite mitinge, zborove i skupove koji su bili borbene smotre najmlađe generacije koja je preživljavala svoje djetinjstvo u surovoj i krvavoj školi rata, stradanja i borbe.

Opisujući pionirski miting u općini Srb na kojemu je pod narodnim i partijskim zastavama i parolama s pjesmom bilo prisutno 700 pionira i 800 starijih da proslave ovaj masovan skup najmlađih. »Pionir«, list najmlađih u Hrvatskoj, pisao je: »Svi su se najviše oduševili kada je na tribinu stupio komandant pionira iz sela Podurljaja Mile Prijić. Mali komandant je bio u uniformi, »naoružan« svojom drvenom puškom i bombom koju je sam napravio. Milina je bilo gledati kako hrabro istupa i govori. Pozvao je sve da stupaju zajedno u organizaciju sa hrvatskim pionirima. Zatim je stupio na tribinu zbor pionira iz svih sela. Najprije su pozdravili stisnutim pesnicama: »Smrt fašizmu«. Svi su odgovorili »Sloboda narodu«. Tada su otpjevali pionirsku pjesmu, a zatim pjesmu palom junaku Radi Končaru. I mali komandant recitirao je pjesmu koju je sam sastavio. Izveli su jedan igrokaz, odigrah kolo, a zatim uz poklike vrhovnom komandantu drugu Titu i Komunističkoj partiji, jedinstvu Srba i Hrvata, završili ovaj svečani dan«.[2] Sličnih primjera je bilo mnogo na oslobođenom teritoriju naše zemlje pa tako i na oslobođenom području ovog kotara.

Život pozadine oslobođenog teritorija bio je vrlo dinamičan i uzbudljiv. Narod je hranio i naoružavao svoju vojsku, liječio bolesne i ranjene borce, spremao za njih odjeću i obuću, primao ih na kraće predahe i odmore između oružanih sukoba i ispraćao jedinice na borbene položaje, a često i sam učestvovao s njima u borbi. U tim akcijama na različite načine učestvovah su i pioniri. Bih su to za njih uzbudljivi događaji. Čim bi saznah za dolazak partizana, oni bi na svoj dječji način brinuli o tome kako će dočekati borce.

1 »Lapački radio-vjesnik«, br. 72, od 1. augusta 1942. str. 6—7.
2 »Pionir«, br. 4, decembra 1942. str. 7.

Kao što su dočekivali borce partizanskih jedinica i odreda, pioniri su zajedno s narodom već od prvih dana oslobodilačke borbe brinuh o ranjenim borcima, donosili im hranu, ljekovito bilje, voće, povrće i dr. Tako su pioniri sela Oraovca jednog dana nabrali mnogo jagoda i nosili ih »ranjenim drugovima u bolnicu-«[3]. Govoreći dalje o svom radu, pioniri ovog sela kažu: »Današnji naš rad: Bili smo u bolnici dva puta, išli smo krčiti livade jednom, brali smo čaj za bolesne, održali smo sastanke četvrtkom uveče i nedjeljom, učili letke, davali jednu priredbu, kupili vunu i oprali, već su jedne počele presti, a jedne plesti vunu.«[1]

Posebnu su pažnju, kao i ostali, i pioniri Lapca iskazivah grobovima palih boraca. Bile su to dirljive posjete koje su snažno djelovale na najmlađe, omladinu i odrasle, jačale njihovu odlučnost u borbi mržnji i gomilale gnjev protiv neprijatelja, okupatora i domaćih izdajnika. Njihove posjete palim borcima opisao je list »Pionir« na slijedeći način: »70 pionira iz sela Oraovca svečano su položili vijence na grob Stojana Matića i poginulih drugova, koji su hrabro pali za oslobođenje Donjeg Lapca.«[3]

Jednom drugom prilikom isti list je pisao: »Po ulicama Lapca odzvanjala je pjesma pionira. Ide povorka s narodnim i crvenim zastavama. Pioniri s puškama na ramenu, a pionirke sa cvijećem u ruci stupaju prema grobovima palih drugova.«

I dalje: »Na čelu povorke pionir i pionirka nose vijenac od svježeg poljskog cvijeća. Pred grobovima stanu mirno u stroju. S poštovanjem odaju počast palim drugovima. Polože vijenac — skroman dar, ali je od srca dat. Cvijeće su brali dva dana, (15 km daleko pješačeći) po najvećem suncu da izraze svoje poštovanje prema palim drugovima.«[6] Takve i slične akcije pod vodstvom omladine i SKOJ-a izvodili su naši najmlađi u uvjetima razgaranja oslobodilačke borbe.

Pioniri Donjeg Lapca istakli su se u mnogim sabotažama u neprijateljskim garnizonima. Za vrijeme borbi između partizana i fašista pionir Ilija Polovina iz Dobrosela izvukao je iz neprijateljske komore puškomitraljez i dva sanduka municije. Dva puta je bježao iz koncentracionog logora iz Siska. I u logoru nije mirovao. Jednog dana je zapalio baraku punu fašističke ratne opreme i uspio pobjeći iz logora. Našao se među partizanima s grupom dječaka-pionira. koji su u jedinicama bili hrabri i dobri borci. Sličnih primjera moglo bi se navesti vrlo mnogo.

U selu Doljanima među pionirima se naročito isticao pionir Bogdan Medić. U 7. neprijateljskoj ofanzivi četnici i Nijemci su napali njegovo selo iz kojeg se narod povlačio u šume Ljuticu, Bakraču i Debeljaču. Pod jakom neprijateljskom vatrom Bogdan Medić je prihvatio mitraljez poginula partizana jedne dalmatinske brigade i nastavio se povlačiti tukući neprijatelja iz stojećeg stava. Uspio je spasiti mitraljez. Dok se povlačio, oko njega je padala kiša mitraljeskih metaka, a on je odgovarajući na vatru uzvikivao: »Nećete našeg mitraljeza! Ubice! On. će biti vaša smrt!«

Pioniri lapačkog kotara isticah su se u spretnom korišćenju raznih vidova lukavstva i obmane neprijatelja i posada njemačkih fašista koje su se nalazile duž puta Lapac—Srb. Spretno su se provlačili kroz neprijateljska uporišta,

3 »Pionir«, br. 1, juni 1942, str. 3.
4 Isto, strana 3.
5 Isto str. 3.
fl »Pionir«, br. 2, august 1942, str. 3.

osmatrali i obavještavali o snagama neprijatelja, njegovu naoružanju, vršili su uspješno obavještajne i kurirske dužnosti.

Tako je, na primjer, pionir Nikola Tišma u vršenju kurirske dužnosit pokazao izvanrednu hrabrost i snalažljivost iako nije bio stariji od 11 godina. Nosio je povjerljivu poštu provlačeći se kroz neprijateljske zasjede. Kada je prolazio preko terena, koji je kontrohsao neprijatelj, bio je opkoljen od ustaša i legionara. Primijetio je kako iz više pravaca s puškama i šmajserima idu prema njemu. Nije mogao pobjeći i došao je na pomisao što učiniti da bi obmanuo neprijatelja. Brzo je izvadio pismo iz kaputa, poderao ga u sitne komade i stavio ga u usta.

Ustaše i legionari su mu se primicali, pa iako je bio uzbuđen, odlučio je da proguta pismo. To je i učinio. Ustaše i legionari grubo su ga promatrah, ali Nikola Tišma nije na takav postupak reagirao. Pretresli su ga, ali ništa nisu našli. On je otresito reagirao na njihov postupak, istrgao se iz njihovih ruku i konačno prenio usmeno poruku partizanskoj komandi.

Pioniri kotara Donji Lapac masovno su se javljah u komande jedinica sa željom da postanu partizanski borci. Oružja nije bilo dovoljno ni za odrasle, a kamoli za njih. Ipak su bili uporni. Kada je u maju 1942. formirana prva omladinska četa u Donjem Lapcu, za ulazak u četu javilo se oko 400 omladinaca s područja kotara. Primljeno je svega oko 110 od regrutne komisije koju je organizirao Kotarski komitet SKOJ-a i 3. lički partizanski odred.

Impresivna je činjenica da se među 400 prijavljenih omladinaca pred regrutnom komisijom našlo i 35 pionira iz sela Kestenovca, Buševića i Kalati. To je privuklo pažnju svih prisutnih: komisije, predstavnika SKOJ-a i 3. ličkog partizanskog odreda. Eto, takvi su bih i pioniri kotara Lapac. Još nezreli, prava djeca, a žele da postanu partizanski borci spremni da poginu za slobodu. Kada ih je komisija (usprkos njihovih upornih nastojanja) odbila i uputila njihovim roditeljima, oni su u znak protesta protiv takve odluke otišli na položaje 2. ličke brigade i ne želeći napustiti jedinicu, konačno su se uspjeli izboriti da ih prime u redove boraca. Neki od njih postali su odlični bombaši, hrabri kuriri, obavještajci te su bili primjer hrabrosti mnogim borcima ove proslavljene partizanske jedinice.

U jednom od brojeva »Pionira-« iz 1942. opisan je i razgovor partizanskog komandanta s desetoricom pionira iz sela Oraovca, koji su ga došli zatražiti da ih primi u jedinicu. Jedan od njih imao je 11 godina, drugi 12, četvorica 13, a četvorica 14 godina. Pioniri sela Oraovca svoju su želju objasnili na slijedeći način: »Mi smo slušah na zborovima da svi moramo pomagati narodnu borbu, a osim toga, mi mladi dajemo time »ukor« starijima koji neće da idu u vojsku.« Shjedi i ovaj dijalog: »Premladi ste, nećete izdržati, partizani često nemaju hrane pa moraju trpjeti glad«. »Nije to ništa, glavno je da imam pušku, jedan moj lacman je bio 7 dana bez hrane«. »Ali ti ćeš uteći s položaja?« »Ni za što, na svijetu!« »A ti si druže bos, idi kući po cipele!« »Nemam ih, pa šta smeta, mogu ja i bos«. »Dobit ćeš uši«. »Pa i neki ih partizani imaju, što da ih ja nemam. Samo nas ti druže uzmi. Ići ćemo za partizanima i nositi im rance i municiju.«[7]

Tokom 1944. i početkom 1945. pionirske organizacije, odnosno neki njezini članovi, sudjeluju u spasavanju savezničkih avijatičara koji su vodili borbu protiv fašista bombardiranjem važnih objekata, ratnih postrojenja i drugog na

7 »Novih nadahnuća vrela«. Zagreb, 1978, str, 29.

teritorijima Mađarske, Rumunije, Čehoslovačke, Austrije i drugih zemalja koje je Hitler okupirao, ih pak teritorija same Njemačke. Ti avijatičari su prelijetali preko naše zemlje i često su se zbog oštećenih aviona morah na povratku u svoje baze u Itahji i Bliskom istoku padobranima spustiti na teritoriju naše zemlje. Neke je okupator uništio, ali su izvjestan broj spasile naše jedinice, organi narodne vlasti, antifašističke organizacije žena i omladine, ali i pioniri. Pored ostalih, i pioniri u okolini Donjeg Lapca također su spašavah savezničke avijatiičare i dovodili ih u komande i štabove partizanskih jedinica ili narodnooslobodilačke odbore, otkuda bi ih naše vojne komande ili organi narodne vlasti otpremah u njihove savezničke baze.

I pioniri kotara Donji Lapac bili su, kao i ostali, neobično aktivni u pomoći organima narodne vlasti, u obrani i zaštiti naroda i imovine, spašavah su stoku i hranu da ih ne bi opljačkao neprijatelj: zajedno s omladinom krčili su snijeg u vrijeme zime, opravljali puteve i prelaze, gradili zemunice i bajte, brinuli o starijima i iznemoglima, djeci žrtava fašističkog terora, sakupljah staro željezo, šišarke za partizanske kožare, ispisivali borbene i antifašističke parole, palili krijesove za vrijeme obilježavanja proslava, manifestacija, praznika 1. maja i svake pobjede NOVJ i saveznika na frontovima. Aktivno su učestvovali na sastancima i priredbama u omladinskim domovima, čitalačkim grupama, sijelima, prelima i sličnim aktivnostima.

U Hrvatskoj je krajem lipnja 1942. već bio oslobođen veći teritorij koji je obuhvaćao kotare: Korendca, Donji Lapac, Vojnić, Drežnicu, dio kotara Gračaca, Udbine, Gospića, Brinja, Otočca i Slunja, a partizanske snage u Dalmaciji i Hrvatskom primorju, Baniji i Slavoniji vodile su u to vrijeme uspješne borbe protiv okupatora i oslobodile niz sela i većih mjesta.

Unatoč tome što je okupator mnoge škole spalio i uništio, valjalo je pristupiti i organizaciji školskog, obrazovnog i odgojnog rada s najmlađima. Omladina je bila prva koja je počela okupljati naše najmlađe i organizirati s njima prosvjetni rad. U tom cilju Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku poslao je u ljeto 1942. raspis svim skojevskim rukovodstvima u Hrvatskoj u kojem je dao upute za odgojni i obrazovni rad s najmlađima.

Po ovim uputama u svakom komitetu SKOJ-a bio je zadužen jedan član za odgojni rad s pionirima. Pored organizacionih smjernica, upute su predvidjele i sadržaj odgoja i obrazovanja. Bilo je također predviđeno da se pionire upozna sa životom i radom djece i pionira u SSSR-u, da se kod pionira razvija ljubav i poštovanje prema starijima, roditeljima i partizanima i da se upoznaju sa najosnovnijim pravilima iz higijene i zdravstva. U uputama se govori o razvijanju kulturno-umjetničkog rada, njegovanja narodne i partizanske pjesme, o recitacijama, pjevačkim zborovima, diletantskim grupama — o nastupima najmlađih na proslavama, manifestacijama, zborovima i vojnoj obuci.

Ove su upute bile zapravo prvi nastavni program po kojem su s pionirima radili omladinci, članovi SKOJ-a i prosvjetni radnici. U početku se taj rad odvijao u grupama. Omladina i prosvjetni radnici okupljah su najmlađe pionire u grupe i ostvarivah postavljene zadatke Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. Bili su to prvi oblici odgojnog i obrazovnog rada s najmlađima koji su se provodili u »pionirskim školama« kako ih je nazivala omladina.

Međutim, potkraj 1942. jedinice narodnooslobodilačke vojske oslobodile su . veći teritorij Hrvatske i ostalih krajeva naše zemlje. Takva situacija stvorila je uvjete za širi razvoj organa narodne vlasti na oslobođenom teritoriju, za veću aktivnost i mobilizaciju snaga okupljenih u antifašističkim organizacijama.

Na oslobođenom se teritoriju već sada mogao razvijati i širi prosvjetno-kulturni rad, a bili su stvoreni i uvjeti za otvaranje osnovnih škola.

U to vrijeme u oslobođenim dijelovima Like, posebno u kotarevima Korenica, Gračac, Udbina i Donji Lapac narodnooslobodilački odbori pristupili su otvaranju osnovnih škola. S radom osnovnih škola pretežno je rukovodila omladina. Smjernice za rad u njima, pored uputa PK SKOJ-a za Hrvatsku, donijela je i »Omladinska borba«, organ CK SKOJ-a. U njima se kaže: »Okupljajte najmlađe, učite ih da čitaju i pišu, da njeguju svoj narodni jezik i da svojim ukućanima i drugima čitaju o borbama i pobjedama pokreta u cijelom svijetu.«[8]

Bilo je to jedino što se pod uvjetima teških ratnih prilika i nedostataka stručnog kadra moglo učiniti. Sadržaj rada u tim školama nije bio opsežan, učila su se samo slova, čitah pionirima važniji vojni događaji i pjevale se narodne borbene pjesme. Pioniri se upućuju kako se raspoznaje neprijatelj, kako treba da se nose obavještajna pisma i dr. Tek će kasnije, 1943. i 1944. Prosvjetni odjel ZAVNOH-a donijeti nastavne planove i programe za rad u osnovnim školama. U radu s pionirima koristi se njihov list »Pionir«, omladinska i druga partizanska štampa, vijesti, bilteni i leci.

Na području kotara Donji Lapac 1942. rade takve partizanske pionirske škole u selima: Kestenova Korita, Gajine, Oraovac, Dnopolje i dr. U rujnu 1943. u tom kotaru radi 15 osnovnih partizanskih škola. Poslije kapitulacije Italije broj osnovnih škola se povećao, ali kako je kasnije bio okupiran ovaj kotar od neprijatelja, u veljači 1945. na njegovom oslobođenom području radilo je samo 12 partizanskih osnovnih škola u kojima su tokom oslobodilačke borbe djelovale pionirske organizacije.

Težište rada s pionirima u tim školama bilo je na idejno-političkom, društvenom, moralnom i antifašističko-oslobodilačkom odgoju najmlađih. Ali, uza sve to, omladinci pomoćni učitelji i rukovodioci pionirske organizacije neobično su se zalagali u radu s najmlađima i u tome su postizavali vanredne rezultate, a posebno na području idejno-političkog, društvenog i moralnog odgoja.

U sehma, u kojima su radile osnovne škole sa stručnim učiteljima, omladinci članovi SKOJ-a i USAOH-a, održavah su stalnu vezu sa školom, učiteljem i učenicima-pionirima. Oni su u određene dane dolazili u školu i radih s pionirima, okupljah ih, organizirah, izvodili s njima vojnu obuku, održavah sastanke na kojima su im govorili o narodnooslobodilačkoj vojsci i borbi, o Komunističkoj partiji i drugu Titu, o partizanima i njihovim pobjedama, o dužnostima pionira: u životu škole, u selu, o pomoći organima narodne vlasti, raznim akcijama, izvodili su s pionirima program rada njihove organizacije, pokretah različite akcije, čitah im članke iz omladinske štampe, upoznavali ih s aktivnošću pionira na ostalim oslobođenim područjima, održavali im kraća informativna predavanja o stanju na frontovima, organizirah pionirske odbore i pionirske čete.

Osim vojne obuke omladinci su pionire učili pjevati borbene pjesme i davali im osnove tjelesnog odgoja. Omladina je imala zadatak da pionire organizira i aktivira u pomoći vojsci i narodu, da s njima organizira rad izvan škole, da s njima organizira aktivnost po onom programu koji je bio predviđen od SKOJ-a i USAOH-a. Već tada su pioniri u školama uređivali zidne novine, ispi-

8 -Omladinska borba«, 1941—1944: izdanje CK KPJ, str. 17—18, Zgb.

šivali parole i pisali kraće članke i crtice koje su na neposredan način odražavale život najmlađih na oslobođenom teritoriju.

Djelujući na taj način na pionire i ovog kotara članovi SKOJ-a i USAOH-a, iz čijih je redova bilo i mladih pomoćnih učitelja, unosili su u osnovne partizanske škole i pionirsku organizaciju političnost i iđejnost specifičnu za oslobodilačku borbu. Takvim odgojnim i obrazovnim radom djelovalo' se i na mijenjanju odnosa između učitelja i učenika, a taj odnos u toku NOB je karakteriziralo drugarstvo i prijateljstvo, poštovanje dječje ličnosti i dječjeg dostojanstva. Nadalje, pionirska organizacija je pomagala u razvijanju slobode, inicijative i samostalnosti najmlađih, koji su svojom aktivnošću, novim odnosom prema školi, radu i učenju, unosih novi duh u život partizanske škole uopće, pa tako i na oslobođenom području ovog kotara.

Pod vodstvom omladine i SKOJ-a, te zahvaljujući pomoći učitelja, pionirska organizacija je u školama ovog kotara prvenstveno pridonijela društveno-političkom i oslobodilačkom odgoju najmlađih. Najbolji pioniri, kao učenici članovi svoje organizacije, ulaze u razredne odbore, rukovodstva razrednih zajednica i pionirskih samouprava, te na sastancima razreda i u školi na različite načine djeluju na moralni i idejno-politički lik najmlađih. Obično se na tim sastancima govorilo o moralnom liku pionira, o njegovim dužnostima i obavezama, o događajima u zavičaju, o djelovanju organa narodne vlasti, antifašističkim organizacijama žena i omladine, Partiji i SKOJ-u, o zadacima pionira u lokalnim prilikama i društvenom životu, pomoći vojsci, organima narodne vlasti, o raznim akcijama kojima se obuhvaćalo najmlađe i si.

Pionirska organizacija, a posebno njeni odbornici bili su odgovorni za nabavku štampe, vijesti i proglasa, omladinskih listova i »Pionira« u kojem su surađivah i pioniri kotara Lapac kraćim dopisima i opisima svog rada i različitih djelatnosti u pomoći vojsci i oslobodilačkoj borbi. Služeći se na svojim sastancima kritikom i samokritikom kao sredstvom podsticanja i odgajanja moralne svijesti, pioniri su u školama i u svojim odredima i na području kotara Lapac na taj način upozoravah na greške u radu, propuste i pozitivne postupke i pohvaljivah pojedine učenike-pionire za njihov marljiv rad u školi i izvan nje, upozoravah na disciplinu, pravilne međusobne odnose, učenje, red i čistoću u školi. Pioniri su ukrašavah školu parolama, slikama druga Tita, vlastitim crtežima, brinuli o ogrijevu, školskom namještaju, nastavnim pomagalima i si.

Općenito se može reći da su pioniri i pionirske organizacije na oslobođenom teritoriju kotara Donji Lapac, slično pionirskim organizacijama na ostalim oslobođenim područjima Hrvatske i Jugoslavije tokom oslobodilačke borbe, znatno pridonijeli odgoju novog lika najmlađe generacije u uslovima narodne revolucije — lika novog pokoljenja kojeg su krasila sva revolucionarna i humanistička svojstva karakteristična za ovaj svijetao period borbe naših naroda i narodnosti predvođenih Komunističkom partijom i drugom Titom.

Tako su u toku oslobodilačke borbe stvorene osnove za dalji odgoj najmlađe, i mlade generacije koje su poslije oslobođenja naše zemlje dalje razvijane, proširivane i obogaćivane novim kvalitetama u uvjetima izgradnje naše zemlje na samoupravnim socijalističkim odnosima, borbi za mir, ravnopravnost, nesvrstanost i međusobnu suradnju, a protiv svake eksploatacije, diskriminacije i imperijalističke agresije, dolazili oni bilo s koje strane,

Savka Kalinić

Sjećanje na rad pionirske organizacije u kotaru Donji Lapac za vrijeme NOB-e od 1942. do 1945.

Poslije oslobođenja Donjeg Lapca i Srba, u drugoj polovici 1942, pioniri od 12—15 godina masovno se javljaju u redove NOV na području kotara Donji Lapac, a naročito iz općine Donji Lapac. To su bila ona djeca koja su bila psihički zrelija i fizički razvijenija od svojih vršnjaka te su mogla izvršavati teže i složenije zadatke. Pri 3. ličkom partizanskom odredu u Doljanima (Donji Lapac) održavani su za ove najmlađe vojnike kursevi na kojima su se oni učili rukovati oružjem i partizanskoj borbi, a poslije završenog kursa upućivani su u vojne jedinice. U julu 1942. ispred Kotarskog odbora AFŽ-a posjetila je ove mlade kursiste Jelka Miokovićc Beba, član Kotarskog odbora AFŽ-a s još nekoliko članova Kotarskog NOO-a i Kotarskog odbora USAOH-a.

Tokom cijele 1942. vrlo aktivan rad s pionirima bio je također i u općini Srb. Iako je talijanski okupator od škole u Srbu bio napravio bunker, a pri svom povlačenju iz Srba 26/27. III 1942. školu spalio — rad s pionirima odvijao se u privatnoj kući u centru Srba. S pionirima su radile omladinke Marica Ciganović, Mileva Rađenović Nera, Draga Kalinić i Draga Rađenović, članice mjesnog aktiva SKOJ-a. Omladinske organizacije su se borile protiv nepismenosti i kod najmlađih, te su uz čitanje članaka iz lista »Pionir«, »Lapačkog radio-vjesnika i drugih listova, koji su u to vrijeme izlazili, savladavah i osnove pisanja, čitanja i računanja. Početkom 1943. pionirske organizacije služe se i »Džepnom početnicom« koju je izdavao Agitprop 6. ličke divizije. U Srbu se naročito za rad pionirske organizacije i opismenjavanju najmlađih zalagao Miloš Rašuo, sekretar OK SKOJ-a Srb. U Dugopolju od 1942—1945. s pionirima je radio omladinac Nikola Željković, u Kunovcu Božo Batinica, u Gornjem Srbu (Podurljaju) Mara Desnica, u Ajderovcu Olga Rađenović i Soja Damjanović, poodrasliji pionir. U Podastrani su radili Dara Miljuš i Stevo Miljuš Cećura, u Dabašnici Ljubica Kulundžija, u Beglucima Draga Rađenović, u Neteci Duka Laić, u Suvaji Vukosava Vještica (do 1943. kada je otišla u NOV), u Doljanima Mileva Vukša, u Donjem Lapcu Vuka Gnjatović, Mara Divjak, Smilja Rašeta i Anka Kosanović, u Oraovcu Dragica Dražić, u Gajinama Mara Kuga, u Nebljusima Bosiljka Juzbašić, stručni učitelj do sredine 1943. i Smilja Đapa do maja 1944, u Meljinovcu Dušan Opačić, stručni učitelj, u Buševiću Mirjana Pilipović i jedno vrijeme Slavko Anđelić. U Kotarskom odboru USAOH-a Donji Lapac bila je zadužena za rad s pionirskom organizacijom Milica Kalinić koja je također bila i dopisnik lista »Pionir«.

Prve pionirske organizacije osnovane su u Donjem Lapcu, Oraovcu, Birovači, Gajinama, Nebljusima, Buševiću, Doljanima, Dobroselu, Srbu, Podastrani. Ajderovcu, Dabašnici, Kunovcu, Osredcima i Neteci. S pionirima su održavane i priredbe. Naročito uspjele priredbe održavane su u selima: Ajderovcu, Gornjem Srbu (Podurljaju), Dabašnici, Lisini, Beglucima, Kunovcu, Osredcima, Neteci i Kupirovu. Na ovim priredbama pjevane su partizanske borbene pjesme, recitirane patriotske pjesme Zmaja Jove Jovanovića i pjesme koje su sami pioniri sastavljali. Prikazivani su i skečevi u kojima je raskrinkavan neprijatelj

i domaće izdajice. Ove skečeve su sastavljali Miloš Rašuo, Milica Kalinić i Danja Rađenović, predsjednik Općinskog NOO-a Srb, a omladinka Zorka Rastović iz Podurljaja za ove priredbe sastavljala je »Vrabac«. Tokom 1942. rad s pionirima odvijao se gotovo u svim selima kotara Donjeg Lapca, a krajem 1942 bili su i povoljni uvjeti i za rad osnovnih škola. Prve napore u organizaciji školstva omela je četvrta neprijateljska ofanziva.

U januaru 1943. njemačke jedinice zajedno s Talijanima i kvislinzima otpočeli su napad na oslobođeni teritorij Banije, Korduna, Bos. krajine i Like sa svih strana. Narodnooslobodilačka vojska borila se junački po brdima Plješevice. Zajedno sa svojom vojskom, ostavljajući svoja ognjišta, povlačio se narod Korduna, Banije i dijela Bosanske krajine dublje u oslobođeni teritorij i preko Like kretao za Bosnu. Hiljade žena, djece i staraca sklonih su se u snježne planine. Nakon žestokih borbi jedinice NOV oslobodile su Liku. Neprijateljska ofanziva doživjela je poraz na Zuleševici, šumi iznad Gornjeg Lapca. Naša armija ne bi mogla izdržati ove borbe i očuvati oslobođeni teritorij da nije bilo političkih organizacija, NOO-a i svenarodnog pokreta koji je za oružanu borbu mobilizirao sve od djece do staraca. Pod parolom: »Sve za front — sve za pobjedu«, narod je masovno izlazio na rušenje mostova, prekopavanje cesta i rovova, na kopanje zemunica, prenošenju municije za borce NOV, izvlačenje zaplijenjenog materijala, prenošenje ranjenika itd. U lakšim akcijama učestvovali su i pioniri.

Poslije sloma neprijateljske ofanzive, izbjegli narod iz Banije i Korduna vraćao se iz Bosne starim putem svojim kućama. Među izbjeglicama vladala je epidemija pjegavog i trbušnog tifusa od kojeg su najviše stradala djeca koja su ostala bez roditelja i koja su zbog bolesti i iznemoglosti ostajala iza kolone — gladna, gola, bosa i puna bijelih ušiju. Sve političke organizacije u Donjem Lapcu: Kotarski komitet KPH, NOO-i, vojnopozadinske vlasti bile su angažirane svakodnevno da pruže pomoć i ublaže nevolje ovom narodu koji je davao tužnu sliku U svojim prevelikim patnjama. Pioniri su skupljah hranu, odjeću i obuću za ovu izgladnjelu djecu, pronalazili ih na putevima i poljima gdje su zaostajali iza roditelja ili bolesne bake i čičice koji su, uslijed bolesti i gladi, zauvijek ostali na nekom od tih puteva ili ledina. Pioniri su obavještavah NOO-e ih roditelje koji su odmah preuzimah brigu za takvu djecu i starce. Bolesne bi otpremah u karantene koje su bile osnovane u Doljanima, Lapcu, Birovači i Kestenovcu, a djecu bez roditelja su sa zaprežnim kolima prebacivah u selo Frkašić (Korenica) u dječji dom koji je tih dana bio osnovan. Tifus se brzo širio sehma lapačkog kotara, a naročito selima lapačke, doljanske i kestenovačke općine kroz koja su izbjeglice najviše prolazile i u kojima su privremeno bile smještene. Umirali su borci, izbjeglice i domaće stanovništvo. Dešavalo se da u jednom danu umre po nekohko osoba i to pretežno starijih ljudi i djece.

Zbog tifusa i pustoši koje je ostavila četvrta neprijateljska ofanziva, rad masovnih pohtičkih organizacija bila je usporen pa tako i rad pionirske organizacije. Trebalo je ponovo oživjeti i kulturno-prosvjetni rad. Izvršni odbor ZAVNOH-a izdaje 31. V 1943. upute okružnim NOO-ima o unapređenju kulturno-prosvjetnog rada. Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku u maju 1943. upućuje Utvić Iliju, učitelja u Kotarski NOO Donji Lapac da pomogne u organizaciji kulturno-prosvjetnog rada U svim selima osnivaju se kulturno-prosvjetni odbori. Oni preuzimaju odgovornost za cjelokupni školski i vanškolski kulturno-prosvjetni rad. Škole se otvaraju prema datim mogućnostima s težnjom

da okupe što više djece. Već u julu 1943. u kotaru Donji Lapac otvoren je veći broj škola. Bile su to ratne škole koje su radile pod teškim i surovim ratnim prilikama bez udžbenika, pisaćeg pribora, bez školskog namještaja. U većini sela nastava se odvijala u privatnim kućama i školskim zgradama koje nisu bile spaljene i koje nisu služile u vojne svrhe. Takva osnovna škola bila je najprije otvorena u školskoj zgradi u Donjem Lapcu, ali je ona zbog čestog bombardiranja neprijateljskih aviona bila preseljena u privatnu kuću Peje Vidakovića u zaselku Zegar—Donji Lapac. Za prvu učiteljicu bila je postavljena Mara Divjak, koja je imala nekoliko razreda srednje škole. U navedenu kuću bile su preseljene školske klupe, računalo i ostali školski inventar.

Na području kotara Donji Lapac u ovo vrijeme bila su svega dva stručna učitelja u Nebljusima Bosiljka Juzbašić, koja je radila do sredine 1943. i Dušan Opačić u Mišljenovcu, u Kunovcu (općina Srb) Kolundžić Ljubica koja je završila 2. razred gimnazije. U ostalim sehma taj rad su preuzimale većinom omladinke sa završenom osnovnom školom, a bilo ih je i sa nepotpunom osnovnom školom. Prosvjetni odjel Okružnog NOO-a za Liku organizirao je 15-dnevne učiteljske kurseve u Srednjoj Gori (Udbina) na koje su bile upućene i neke omladinke iz Donjeg Lapca kao Vuka Gnjatović i Mara Divjak. Djeca su u školama svladavala osnove pismenosti i računa i upoznavale se sa ciljevima NOB-e. Pionirske organizacije su razvijale svjesnu disciplinu kod pionira i želju za što boljim i uspješnijim učenjem.

Međutim, 6. neprijateljska ofanziva razbila je rad na organizaciji školstva. Sredinom septembra 1943. Nijemci su s jakim snagama otpočeli novu ofanzivu na području Korduna, Banije i Like i tako je kotar Donji Lapac bio ponovo okupiran. Po svojoj svireposti naročito je bila poznata 373. »Tigar« divizija čiji su se dijelovi nalazili i na prostoru kotara Donji Lapac. Žrtve ove zločinačke divizije najviše su bili starci, djeca i žene. Tako su trupe ove divizije 23. augusta 1943. u Gajinama ubile 10 lica, u Lapcu su ubile 6 lica (od toga četvero djece od 4—12 godina). Krajem augusta u Oraovcu ubile su 10 osoba. Od 22 lica ubijena krajem augusta i početkom septembra u mjestu Krugama bilo je sedmero djece od 4—13 godina. Osamnaestog oktobra u selu Podurljaju (Srb) ubijen je jedan starac, u aprilu 1944. ubijeno je 7 lica u selu Oraovcu; 23. augusta 1944. ubijeno je troje djece od 7—13 godina u selu Nebljusima.[1] Narod je bježao ispred neprijateljskih trupa i ponovo se povlačio u šume iznad Lapca, Mazinske planine, Lipovaču, šume oko Srba te u sela udbinskog, koreničkog, gračačkog kotara pa i u sela drvarskog okruga.

Nastupila je i 1944. godina najteža godina rata. Ofanziva iza ofanzive, borba iza borbe, česti upadi neprijatelja u sela koja su potpuno opustošena i ekonomski osiromašena. Glad je počela da kuca na vrata — naročito u općini Srb. Narod razasut po zbjegovima u nekoliko kotareva Like i Bosne pod rukovodstvom KP, NOO-a i ostalih organizacija NOP-a svladavao je sve ove poteškoće i aktivirao se u svom radu u novim uvjetima života.

Početkom 1944. Prosvjetni odjel ZAVNOH-a dostavlja upute svim NOO-ima 0 organizaciji prosvjetnog rada u kojima je naročito naglašeno da umjesto kulturno-prosvjetnih odbora brigu oko organizacije prosvjetnog rada preuzimaju NOO-i. Rad se nastavio u šumi po zbjegovima sve do samog oslobođenja. Škole rade u smanjenom broju u sehma koja su dalje od neprijateljskih komunikacija, nastava se odvija u privatnim kućama ili u prirodi. U tim uvjetima bilo

1 AIHRPH Zagreb, odjel Informacija 1944

je teško pronaći odgovarajući način za izvođenje obuka — pa se moralo, na primjer, učiti slova ucrtavanjem po zemlji, lugu, pijesku itd. Kako je školstvo bilo u teškim uvjetima, rukovodstvo NOP-a kroz čitavo vrijeme rata pridavalo je najveći značaj odgojnom radu te u kotaru Donji Lapac nije bilo mladih izgrednika.

U ovo vrijeme pioniri su bih naročito aktivni u prikupljanju informacija o neprijatelju. Čuvajući stoku po šumama i pašnjacima, oni bi prvi primjećivali kretanje neprijateljskih vojnika koji su se krišom ubacivali kao trupovi (manje neprijateljske formacije) blizu sela, naselja i zbjegova, s ciljem uništavanja NOO-a, rukovodilaca i aktivista. Pioniri bi takve neprijateljske pokrete brzo dojavljivah komandama mjesta ili NOO-ima, kao što se vidi iz ovog primjera: 18. X 1944. u neposrednoj blizini sela Kupirova (Srb) jedna pionirka od 14 godina susrela je dva neprijateljska vojnika koja su izašla iz šume. Vojnici su ju zaustavili i zapitah — Gdje se nalazi neprijateljski garnizon Srb? — a zatim su tražili da ih odvede do garnizona. Hrabra i odvažna pionirka brzo se snašla. Odgovorila je da će ih odvesti i kao vodič krenula pred njima, a oni su je slijedili. Na njihovu žalost nije ih odvela u neprijateljski garnizon Srb, nego u NOO Kaldrma gdje su se nalazile i neke jedinice NOV.[2]

Smilja Ožegović Rašeta se sjeća da je pionir Obradović Stevo Pišta iz Donjeg Lapca imao 12 godina kad se dobrovoljno prijavio Komandi mjesta Donji Lapac sa željom da se bori zajedno sa ostalim partizanima. Jednom prilikom bio je određen kao vodič jednoj grupi političkih radnika koja je trebala da se probije do Mazina. Idući naprijed ispred grupe, naišao je na četničku zasjedu. Četnici su ga zaustavili i počeli ispitivati ko je on, kamo ide, te da li je vidio u blizini partizane? Stevo je u ovom momentu odlučno reagirao i pokazao rukom na suprotnu stranu — tvrdeći da je tamo vidio partizane. Dok je Stevo raspravljao s četnicima, grupa aktivista se uspjela prebaciti. Hrabrost i svijest djeteta i ovog puta postigla je cilj. Četnici, koji su mu povjerovali, misleći da pred sobom imaju naivno i prestrašeno dijete, žurili su se da zauzmu položaj i dok su se oni pripremah za akciju, hrabri dječak i grupa aktivista sretno je stigla do sela Mazina.

Pionir Boško Đukić s bratom Stevom i Savom Ajdukovićem otkrili su četničku zasjedu u blizini sela Oraovca. U selu su se nalazili aktivisti NOP-a. Četnici su imali namjeru da ih žive pohvataju. Hrabri i svjesni pioniri brzo su dotrčali u selo i obavijestili ovu grupu političkih radnika (skojevaca, partijaca i članova NOO-a) o zasjedi četnika. Grupa aktivista na vrijeme se povukla iz sela i zauzela borbeni položaj. Tom prilikom jedino je uhvaćena Marija Balać koja je kasnije strijeljana.

U proljeće 1944. pionir Dušan Stipčić bio je izbjegao iz sela Lohova (Bihać) zajedno sa roditeljima u selo Oraovac. Tu su bili smješteni kod Davida Rašete, radnika, starog revolucionara i partizana. Četnici, krstareći selom, podmetnuli su tri bombe na Davidovu njivu koju je tih dana trebalo uzorati, s namjerom da zaprežnu stoku s plugom unište. Kad je mali Dušan orao ovu njivu, primijetio je bombe — iako su bile odšarafljene, on ih je pokupio i bacio s njive. Bombe su eksplodirale, a on je spasio orače od sigurne smrti.

Danica Brozović se sjeća kad je jednom prilikom vodila jednu grupu žena iz Nebljusa na miting u Bosanske Doljane pored teškog prelaza preko rijeke Une. Uspjela je sretno sa grupom stići na određeno mjesto. Na miting je povela i pionirku Dušanku Repac iz Nebljusa koja je imala svega 8 godina, ali je na

2 AIHRPH Zgb, ZAVNOH.

mitingu recitovala pjesmu o Stojanu Maticu. Nije bilo mitinga ni zbora na kome mala Dušanka nije recitovala. Nije dočekala oslobođenje svoje zemlje, poginula je u majčinom krilu 1943. u Nebljusima prilikom bombardiranja.

Milka Rudić piše u svojim sjećanjima da se već prvih proljetnih mjeseci 1942. pristupilo formiranju pionirske organizacije u selu Bušević. U početku je organizacija pionira bila organizirana po sistemu partizanskih jedinica. Osnovan je odred čiji je prvi komandant bio Savo Ljiljak, poodrasliji pionir koji je imao vojničke i organizatorske sposobnosti. Komesar je bio Đuro Obradović, također poodrasliji pionir i vrlo riječit. On je jednostavno i s velikom lakoćom prenosio na pionire sva saznanja do kojih je dolazio bilo putem raznih vijesti ili preko rukovodilaca koji su davali upute i usmjeravah daljnji rad ove najmlađe organizacije. Odred se dijelo na bataljone, čete, vodove i desetine. Među pionirima koji su rukovodili ili bih zaduženi za čete, vodove i desetine bili su: Đuro Čojanović, Jole i Duka Karanović, Jovanka Rudić, Rade Radak, Soka Rađenović i još neki drugi. Komandno osoblje nosilo je prema svome zvanju i čin. Činovi su bili smješteni na rukavu iznad lakta hjeve ruke, a na glavi su imali troroge partizanske kape, sašivene od bijelog platna i s petokrakom zvijezdom na čelu. Sastajali su se svake nedjelje na određenom mjestu. Svi su imali drvene puške, bombe i mitraljeze. Satima su vježbali i učili. Savo bi ih izvodio na pogodne terene i s njima izvodio »pravu borbenu obuku«. Zauzimah su grmove, čuke, puzalo se po zemlji, letjelo se od kamena do kamena, od hrasta do hrasta. Takve vježbe izvodili su na raznim skupovima i mitinzima. Narod ih je rado gledao kako vješto preskaču grmlje, sakrivaju se iza drveća, razvijaju se u strijelce itd.

Nije bilo mitinga ni većeg skupa na kome pioniri nisu učestvovali. Na mitingu u Ljiljkovom gaju u Birovači kod Donjeg Lapca koji je održan Prvog maja 1942. u najvećem jeku borbe protiv fašizma učestvovah su i pioniri sela Buševića. Đuro Čojanović tom prilikom je recitirao pjesmu »O puško moja«. Osim toga učestvovali su u svim akcijama u prikupljanju odjeće, obuće, duvana, voća za ranjene i bolesne borce. Sami su preli, pleli, šili, pakovali i išli u posjete partizanskim bolnicama u Kestenovcu, Mišljenovcu, Birovači, Bijelim Potocima i Dobroselu. Veliki je broj onih koji su uvijek bili na raspolaganju narodnim vlastima u prenošenju pošte, čak i one najpovjerljivije, do štabova partizanskih jedinica, do bolnica, sjedišta NOO-a susjednih sela i općinskog NOO-a Kestenovac.

Kasnije je u pionirskoj organizaciji došlo do reorganizacije pa su iz redova pionirske organizacije birah predsjednika, tajnika i članove odbora, a ispred omladinskih organizacija uvijek je jedan član bio zadužen za rad pionirske organizacije. Predsjednici pionirske organizacije bih su: Savo Ljiljak, zatim Mirjana Pilipović, neko vrijeme Ružica Anđelić Čojanović, Jovanka i Slavko Rudić. Krajem 1942. godine otišao je u NOV Savo Ljiljak, a zatim i nekoliko njegovih vršnjaka: Vlado Ljiljak, Rade Radak, Zivko Latinović, Milan i Svetko Rađenović i još neki.

Njihov još razigrani dječji život, njihovo djetinjstvo prekinuo je rat i oni, iako još nisu odrasli za pušku, dobrovoljno odlaze u NOV ratuju, i ginu zajedno sa svojim očevima, braćom i sestrama protiv fašizma.

Iz statističkog izvještaja Kotarskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac, upućenog Okružnom komitetu SKOJ-a za Liku 15. XII 1942, u kotaru Donji Lapac u ovo vrijeme bilo je 3536 pionira.[3]

3 AIHRPH, Zgb, SKOJ 1942.

Neda Žakula.

Rad organizacije AFZ-a na području Donjeg Lapca od 1941. do 1945.

Između dva rata žene i ženska omladina lapačkog kotara živjele su u okovima prošlosti i nasljeđa. Bile su domaćice, majke, poslušne kćerke i neiscrpna radna snaga. Manje-više bile su nepismene, vezane za kuću, djecu i njivu i živjele mukotrpnim životom. I na njih je uoči drugog svjetskog rata djelovala Komunistička partija. Polagano i sporo su se budile i postajale neraskidivi dio političkog života. Učiteljica Bosa Smiljanić vršila je pozitivan uticaj na svoje đake, a preko djece i na njihove majke. Mnoge od njih 1941. bile su svjesne situacije u kojoj smo se nalazili i opredijelile se za puteve svojih očeva, muževa i sinova.

Šestog septembra 1941. održan je u Donjem Lapcu veliki zbor, a istog dana i sastanak žena u zgradi bivšeg kotara. Neprijateljski avioni su nadlijetah i bombardirah Lapac. Ranjeni su Jelena Kosanović i njen sin Ozren, oboje iz Lapca, te Milka Rašeta iz Gajina i Milka Vidaković[1] iz Lapca. Tom prilikom poginuo je Jovo Mileusnić Zekanov.

Prvi organizirani sastanak žena na teritoriji lapačkog kotara održan je 7. septembra 1941. godine. Ovu skupštinu organizirale su žene Donjeg Lapca. Govorila je drugarica Jelena Bićanić. Na skupu su donesene odluke da žene organiziraju prikupljanje odjeće, obuće, hrane, čaršava, posteljine, rublja, zavoja i peškira, uvode se takmičenja između sela, te da se u mjestu Donji Lapac organizira radionica gdje bi se žene okupljale, prale, plele i šivale za potrebe vojske. Poshje sastanka žene i omladinke su se okupljale u kući Branka Bogunovića i tamo povremeno zajednički radile.

Žene su, isto tako, dobile zaduženja da prikupe inventar za osnivanje partizanske bolnice. Izabran je i odbor koji će odluke sprovesti u život. U odbor su izabrane: Jelka Torbica, Smilja Popović, Mara Zunić, Beba Jelena Mioković i Milka Obradović. Za predsjednicu odbora izabrana je Jelka Torbica, ugledna Lapčanka.

Poshje skupštine osnovana je bolnica. Bila je smještena u popovom stanu. Sava Mileusnić zadužio je žene i omladinu da nabave inventar. Zene su donosile krevete, posteljinu, posuđe, hranu i ostalo. Veliku pomoć oko organizacije bolnice pružila je Manda Vlatković, poštarica iz Donjeg Lapca. Ona je dolaskom ustaša u Lapac sakrila platno iz trgovine Milana Đukića i dala ga za pravljenje zavoja. Bolnicom je rukovodio Dušan Rašeta Šabrakov, a pomagala mu je Manda Obradović, babica iz Birovače. Zene i omladinke Donjeg Lapca održavale su čistoću, prale rublje i zavoje. Najviše su se istakle: Soka Opačić-Zarić, Sava Obradović, Išakova, Milica Seje Popović (Babina), Mica Rašeta Dušanova i Anica Tadić.[2]

OK KPH za Liku održao je u Lapcu 11. septembra 1941. sastanak na kome su doneseni važni zaključci. Jedan od njih je da se pojača rad sa ženama i ženskom omladinom. U to vrijeme na ispomoći partijskim organizacijama bio je Mi-

1 Milka Vidaković i Milka Rašeta su umrle od zadobivenih rana (prim. N. 2.).
2 Kasnije kuharica u bolnici (prim. N. 2.).

le Počuča, član OK KPH za Liku. Pomagao je i u organizaciji žena. Komunisti i skojevci su održavali sastanke po kotaru na kojima su se obračali ženama, pozivali ih da one, majke, sestre, žene i kćeri boraca pomognu njihovu borbu, jer da naša vojska nema magacina. U sehma su osnovani odbori narodne pomoći u koje su, uglavnom, birane žene.

U Mjesni odbor narodne pomoći u Lapcu za predsjednicu je izabrana Jelena Mioković Beba. Pored mnogih uglednih muškaraca za članove su izabrane: Mara Zunić i Milka Dimić Rafajlova-Zgonjanin. U radu su se isticale omladinke Smilja Popović i Zorka Kosanović. Odbor u Lapcu organizira sabirne akcije, vodi brigu oko boraca i ranjenika, organizira kurirsku službu i uvodi kontrolu zabrane trgovine s okupatorom.

Koncem septembra 1941. na rad u kotar Lapac upućena je Milica Počuča-Pejnović, koja je radila s omladinom i ženama.

U to vrijeme u Srbu rade Savka Kalinić, Dragica Desnica, Milka Mileusnić, te skojevski rukovodioci Milica Dubajić, Boja Vojvodić, Koka Vojvodić, Jelka Bujić i mnoge druge.

Desetog oktobra 1941. godine Talijani su okupirah Srb, a 12. oktobra Lapac. Sada se radilo u ilegalnim i poluilegalnim uvjetima.

U lapački kotar došao je uskoro Perica Dozet, koji je izabran za sekretara KK KPH. Tada počinje rad na učvršćivanju i osamostaljenju partijskih i skojevskih organizacija.

Komunisti, skojevci i ostali aktivisti su među narodom držali političke govore u kojima su obavještavah o događajima kod nas i u svijetu. U kući Milke Dimić Rafajlove na dvije pisaće mašine propagandne materijale su umnožavah Mile Dražić, Đuran Popović Babin i Milka Dimić.

Prvih dana decembra 1941. u Lapcu se stvara organizacija AFŽ-a. Tada je formiran Inicijativni okružni odbor AFŽ-a za Liku u koji su ušle: Kata Pejnović, predsjednica, Jelena Bićanić, tajnica, Stojanka Arahca, Marija Katić-Kuprešanin, Dušanka Gostović-Grubor, Smilja Pokrajac, Neda Zakula i Zorka Korać.

Za svaki lički kotar zadužena je po jedna drugarica. Za rad žena u lapačkom kotaru Inicijativni odbor je zadužio mene. Antifašistička fronta žena imala je zadatak da okupi i obuhvati u svoje redove sve žene na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju, da ih organizira, pokrene i angažira na zadacima NOP-a.

U decembru 1941. te januaru, februaru, martu i aprilu 1942. organizacije AFŽ-a su formirane u svim sehma i zaseocima kotara. Okupljene su žene Zegara, Rašetina Kraja, Oraovca, Dnopolja, Birovače, Kruga, Nebljusa, Kestenovca, Gajina, Dobrosela, Doljana, Neteke, Kunovca, Podurljaja, Suvaje, Srba i ostalih sela lapačkog kotara.

Po selima su održavani masovni sastanci. U početku nisu sve žene dolazile. Teško ih je bilo pokrenuti iz učmalosti, a najviše zato jer su prije rata i oduvijek bile po strani i van svakog javnog i političkog života. Smatrano je da je žena samo za kuću, da rađa, odgaja djecu i radi na polju. Bile su vezane okovima tradicije. Bez pitanja svekra, svekrve, muža ili oca nisu gotovo ništa pokušavale učiniti. Većina žena bila je nepismena. I to je bio jedan od razloga njihove pasivnosti. Moralo se održati mnogo sastanaka, utrošiti puno riječi, puno ubjeđivanja da se pojedine žene oslobode i pokrenu.

Na masovnim seoskim zborovima ili sastancima, pored objašnjavanja što je organizacija AFZ-a, njena važnost i značaj, ženama je govoreno da su hraniteljke naših boraca, njihove bolničarke, njihov najveći oslonac u sehma i gra-

dovima i neiscrpna radna snaga u pozadini koja mora organizirati rad i život i sve ono što je potrebno borcima i ranjenicima. Na sastancima se okupljenom narodu i ženama čitao tekst Rezolucije drvarskih žena u kojoj su Drvarčanke toplim i borbenim riječima uputile poziv svim ženama Jugoslavije i rekle na koje sve načine treba da se bore zajedno sa svojom braćom i muževima. Težište je bilo na raskrinkavanju talijanskog okupatora, ustaša i četnika. Zlodjela ustaša bila su svima poznata, ali je bilo teško objasniti da ustaše nemaju ništa zajedničko s hrvatskim narodom. Isto tako mnogima nije bilo jasno tko su četnici i njihova politika služenja okupatoru, a pogotovo što su četnički eksponenti vršili stalnu i upornu propagandu u korist Talijana kao »zaštitnika« Srba a činili sve protiv komunista, bratstva i jedinstva.

S nama koji smo dolazili sa strane u kotar Lapac, uvijek je po selima išao netko od domaćih aktivista, jer nije bilo teško protivnicima NOP-a da svakog nepoznatog kod naroda osumnjiče kao ustaškog špijuna i agenta. Tako, na primjer, na sastanak u Gornjem Lapcu sa mnom su pošli Jandre Zunić i Jovo Rašeta. Sastanak je organizirao Stevo Vučković u kući Duke Karana. Sakupilo se dosta naroda. Zene su bile u većini. Prele su ili plele. Između ostalog, na sastanku sam objašnjavala tko su četnici. U tom momentu u sobu su upala dva naoružana čovjeka s kokardama na kapama. Pitah su me tko sam i insistirali da im kažem jesam li Srpkinja ili Hrvatica. Namjerno im nisam htjela izravno odgovoriti, jer da to nije važno. Nazvali su me ustaškom špijunkom i drugim pogrdnim imenima zato što loše govorim o majoru Bošku Rašeti i prijetili da će mene kao i sve baciti u jamu u Boričevcu. Tada se umiješala starica Duka Karan i počela ih udarati preslicom. Došlo je do gužve i u tom momentu stigli su s pjesmom omladinci iz Donjeg Lapca i dva »junaka« su se odmah izgubila.[3]

Po sehma lapačke, kestenovačke, doljanske i srbske općine izabranim odborima AFZ-a dati su konkretni i jasni zadaci:

1. Stalna i efikasna pomoć vojsci i ranjenicima (bolnicama, prikupljanje hrane, zavoja, posteljine, odjeće, obuće i ostalih artikala potrebnih za akcije i opstanak).
2. Organizirati stalne seoska sijela na kojima bi žene i omladinke prele, plele, šivale i tkale za potrebe boraca i ranjenika. Na sijelima upoznavati prisutne sa radio-vijestima i čitati im štampu i razne brošure.
3. Dočekivati borce po selima kada su na odmoru ili na odbrani sela. Brinuti se za njihov smještaj, ishranu, pranje rublja i odijela. Odlaziti na položaje kod boraca i odnositi im odjeću, obuću, rukavice i hranu.
4. Voditi brigu o bolnicama, o njihovom smještaju i higijeni. Organizirati obilaska bolnica noseći hranu i darove ranjenicima.
5. Zajedno s omladinskim organizacijama stalno mobilisati i slati što veći broj omladinaca i omladinki u operativne jedinice (za bolničarke i druge službe).
6. Boriti se protiv neprijateljske-četničke propagande i uticati na sinove i muževe da im ni oni ne nasjedaju. Sprečavati svaki kontakt naroda sa neprijateljem i sprečavati trgovinu s okupatorom.
7. Prijavljivati sve sumnjive NOO-ima i seoskim stražama.
8. Podučavati nepismene pisanju i čitanju.

3 Poslije oslobođenja Donjeg Lapca obojica su ubijeni zbog izdaje i saradnje s Talijanima (n. z.).

Prvi mjesni odbor AFŽ-a u kotaru Lapac izabran je u selu Kruge. U decembru 1941. ovo malo selo na padinama Plješevice bilo je pravi vojnički logor. Tu su NOO, komanda sela, isturene seoske straže i patrole, kulturno-prosvjetna grupa, aktivne omladinke i žene, a među njima babica Boja (Bojka) Tišma i omladinka Marija Balać koja se tih dana bila vratila s jednog od svojih odlazaka u Bihać i izvela iz. Bihaća u Kruge Roberta s još dvojicom drugova.

Selo je bilo jedinstveno i složno. Tu su i braća Nikola i Lazo Balać, Stevo Tišma, Ziko Balać i Milan Vidmar. Upoznala sam Iliju Miloševića, Stojana Matića i Kojicu Blanuša,. čula za Icu Blanuša da se bori u Srbiji. Susrela sam puno aktivne omladine i ljudi. Među njima je bio i Vučen Blanuša, aktivni podoficir i njegova žena Jelka, grafička radnica iz Zagreba, Hrvatica.

Sastanak sela je održan, u kući Kojice Blanuše. Za. predsjednicu odbora izabrana je Jelka Blanuša, a u odbor su birane: Marija Balać, Danica Blanuša--Repac, Anka Blanuša i još neke čijih se imena ne sjećam. Organizacija AFŽ-a u ovom selu je radila od prvog dana, jer su žene bile aktivne od početka ustanka. S njima su radile sestre Boja i Marija Balać. Jelka Blanuša se aktivirala čim je stigla u Kruge, a pored ostalog, podučavala je narod pisati i čitati. Diletantska grupa, koju su osnovali Stevo Tišma i Milan Vidmar, bila je vrlo aktivna. Davali su priredbe u Krugama, Kestenovcu, Buševiću i Nebljusima. Programom su oduševljavah starice uplakanih očiju, ozbiljne i žilave domaćine, žene zavijene u crno. Kod omladine su razvijah borbeni duh i mobilisali ih na rad i aktivnosti. U toj grupi je igrala kazačok mala Marica Blanuša, sestra Kojičina i Icina. Mala je kao grlica svojom igrom oduševljavala iskrenu seosku publiku.

Osnovana je organizacija AFŽ-a i u malom planinskom selu Pirovište. U odbor su izabrane Lata Popovć i Ana Popović. Žene ovog sela su aktivne od početka. U martu 1942. one su se starale o bolnici koja je iz Donjeg Lapca premještena u njihovo selo. Odlično su sarađivale s upravnicom bolnice Bojom Tišmom.

S jedne i druge strane saobraćajnice Zadar—Knin—Lapac—Bihać prostiru se kuće sela Nebljusi, nanizane ispod masiva Plješevice kao đerdan djevojački. Oskrnavljeno ustaškim zločinima selo je ustanak dočekalo kao ozebao sunce. Napredno selo šumskih radnika i nadničara s Loskuna prihvatilo je kuku i motiku i pošlo u borbu za oslobođenje. Među njima je bio komunista Stjepan Stevo Brozović, kvalifikovani radnik i sindikalista sa Loskuna. On je bio jedini Hrvat u Nebljusima, a njegova žena Danica Brozović, Crnogorka. Ona se sjeća: »Prvi odbor osnovan je u Nebljusima decembra 1941. godine. Tih dana održan je i prvi zbor u školi kojem je prisustvovalo 150 žena i omladinki. Na zboru je govorila Neda Zakula. Govorila je o ulozi žena u NOP-u i njihovoj ravnopravnosti za koju se treba izboriti kroz borbu koja predstoji. Govorila je o našim tadanjim problemima, o bratstvu i jedinstvu, a to je na onom terenu u ono vrijeme bila vruća tema nakon ustaških zvjerstava nad nevinim srpskim narodom. Mnogo porodica bilo je jako ozlojeđeno, jer im je neko od najbližih bio ubijen, a neke porodice su ostale i bez više članova.

Neđa je nakon svog govora o stavovima Partije, o bratstvu i jedinstvu naišla na opće odobravanje naroda.

Poslije Neđina govora razvila se diskusija, nakon koje smo izabrale svoj prvi odbor u selu u koji su ušle: Danica Brozović, predsjednica, Smilja Vlatković, sekretar, Marija Vlatković, Crnka Balać, Joka Bubalo, Anka Popović, Sava Popović (od aprila 1942. predsjednica Mjesnog odbora AFZ-a Nebljusa), Anka Ma-

tie i Dragica Repac Bogunović, predstavnice omladine. Sastanak u Nebljusima otvorila je drugarica Danica Brozović. Poslije moga govora o NOB-i govorio je Stjepan Brozović/'

I u Meljinovcu, u crno zavijenom selu, selu udovica, održan je sastanak. Osnovan je odbor AFŽ-a. Za predsjednicu je izabrana Evica Repac.

U selu Birovači, decembra 1941. godine osnovana je organizacija AFŽ-a. Na velikom seoskom sastanku sakupile su se žene, omladina i ostali žitelji, njih preko 100. Birovača je imala dobre komuniste, skojevsku organizaciju i dosta simpatizera. U tome selu se neumorno radilo. Zene su učestvovah u NOP-u od početka ustanka i preko odbora Narodne pomoći pružale mnogostruku pomoć.

Kada se piše o Birovači, ne može se mimoići Stevo Dragičević i njegova Jela. Ovaj predratni komunista u pokret je uključio čitavu porodicu. Jela je danonoćno dočekivala i ispraćala mnoge drugove i drugarice. Svi oni koji su dolazili na teren kotara Lapac ili koji su prolazili, navraćah su kod Steve jer on je znao situaciju u općini i kotaru i uvijek je upućivao na pravo mjesto i kod poštenih ljudi. Kroz Birovaču su prošli mnogi kuriri, terenski radnici, vojni i politički rukovodioci Like i Hrvatske.

O aktivnostima u Birovači Marija Obradović piše, između ostalog:

»Već 1941. godine AFŽ-a je počela s radom i akcijama: sakupljanje hrane, odjeće, obuće. Žito je sklanjano u provizorno izgrađena skladišta. Zene, omladina i borci, koji se momentalno nisu nalazili na položajima i borbenim zadacima, nastojali su da se žetva i vršidba obave što prije kako žito ne bi palo u ruke neprijatelju. Zene su pored poljskih radova predano radile na izradi odjevnih predmeta od vune, obavljale kurirsku dužnost, prenosile radio-vijesti i ostale pisane materijale koje je izdavao Štab gerilskih odreda, a babica Manda Obradović je od prvih ustaničkih dana bila dobrovoljna bolničarka.«[5]

U odbor AFŽ-a u ovom selu izabrane su: Smilja Blanuša Đurđeva (za predsjednicu). a bila je i birana za člana Mjesnog NOO, Marija Obradović Simina (kasnije član Kotarskog odbora AFŽ-a), Draga Mrda, Cuja Mrda, Mileva Obradović i Marija Tišma. U toku 1942. u ovaj odbor ulaze: Marica Obradović, Milka Tišma i Smilja Blanuša Jovanova. U drugoj polovini 1942. za predsjednicu je izabrana Marica Obradović Simina, a početkom 1943. godine Smilja Blanuša Jovanova.

U selu Dnopolju je održan masovni sastanak sela u kući Markana Šašića. Pored mene, okupljenom narodu je govorio i Stevo Dragičević. U Mjesni odbor AFŽ-ia izabrane su mnoge omladinke: Ljubica Tišma (za predsjednicu), Dragica Dukić-Počuča, Soka Đukić-Tišma, Ika Uzelac-Šikić, Sava Đukić-Đaković, Milka Basara-Vignjević, Marica Šašić-Karan, Sava Basara-Varićak, Pera Tišma--Šašić (Duka Uzelac-Počuča, Sava Šašić-Tišma, Smiljana Šašić-Opačić, Smilja Tišma-Šašić).

Kroz ovaj odbor je u toku NOP-a prošlo mnogo drugarica koje su predano i nesebično ispunjavale svoje obaveze i angažirale se na izvršavanju svih zadataka (Duka Uzelac-Počuča, Sava Šašić-Tišma, Smiljana Sašić-Opačić, Smilja Tišma-Šašić, Milka Uzelac-Dražić, Milka Šašić-Vučković, Dragica Šašić-Počuča, Marija Uzelac-Mileusnić, Dragica Dukić-Počuča, Jela Tišma-Počuča).

Prvi Mjesni odbor AFŽ-a u selu Oraovcu izabran je jedne hladne noći. Sastanak je organizirao David Rašeta Daučina i njegova kćerka omladinka Smilja.

4 Sjećanje kod autora (N. 2.).
5 Sjećanje kod autora (N. 2.).

U kući Jandrije Đukića okupilo se mnoštvo naroda.[6] Došle su i starije žene. Nije im smetalo da gaze duboke snježne nanose i da se bore s mećavom koja je nemilosrdno šibala.

Evo što kaže Smilja Rašeta-Ožegović o ovom sastanku u Oraovcu: »-Na sastanku je govorila Neda Žakula i osvojila nepodjeljive simpatije prisutnih omladinki i žena. Pošle bi bilo kuda pa i na najteži zadatak kada bi ih ona povela. To se manifestiralo odmah istu večer na sastanku jer se 28 omladinki prijavilo za vojsku. Na sastanku su dati odboru zadaci koje su omladinke i žene s voljom i odgovornošću odmah počele realizovati. Nabrojiću neke od datih zadataka: u selu je prikupljena vuna, koja je na seoskim sijehma (a koja su se redovno održavala na nekoliko mjesta u selu) ispredena, te su pletene čarape, coklje, džemperi, rukavice, šalovi i pršnjaci. Također su organizirane i čitalačke grupe u Celina Brdu, Gornjem Kraju i Donjem Kraju na kojima su ženama čitani razni proglasi, radio-vijesti i govoreno im o ciljevima borbe i zadacima svih nas. Osnovan je u Oraovcu i analfabetski tečaj na kome smo nepismene najprije naučile da se znaju potpisati, a poshje i potpuno opismenjavati. To su bili prvi zadaci koje je izabrani odbor odmah uzeo za obavezu.«[7]

U Mjesni odbor AFŽ-a u Oraovcu na ovom prvom sastanku izabrane su: Mara Dražić (za predsjednicu, Smilja Rašeta Daučinova za tajnicu), Mara Stijelja (predsjednica od aprila 1942.), Soka Dražić (predsjednica koncem 1942.), Borka Đukić (predsjednica 1943.), Sava Stijelja, Smilja Dražić (predsjednica od konca 1943. do oslobođenja).

Mara Dražić, predsjednica i Smilja Rašeta već u prvoj polovini 1942. odlaze iz odbora AF-a na rad s omladinom. Mara je koncem 1942. primljena u Partiju, a Smilja je učestvovala na I kongresu antifašističke omladine Jugoslavije i izabrana u Zemaljski odbor USAOJ-a. Za nove odbornice su kooptirane: Ljuba Ajduković, Sava Zobenica, Milka Đukić, Bika Đukić i Draga Đaković.

Oraovac i njegove žene su aktivne od prvih dana ustanka. One su se istakle u podizanju ljetine, sklanjanju žita i kopanju zemunica. Bile su na stražama i sprečavale trgovinu s okupatorom. Slijedile su borbeni put svojih muževa i sinova i boraca. Oraovac je u decembru 1941. godine bratski dočekao grupu dalmatinskih partizana. Dok su se oni odmarah u Oraovcu, žene i omladinke su se brinule o njima isto kao što bi se brinule o svojoj braći i sinovima. Stanko Parmač, Drago Zivković, Mato Mrša i ostali drugovi iz dalmatinske grupe oduševili su se borbenim duhom ovog sela i na polasku iz Oraovca, zajedno s omladinom, a na puškomet od talijanskog garnizona u Donjem Lapcu, zapjevah su gromoglasno »Padaj, silo i nepravdo!«

Djelujući u organizaciji AFZ-a žene i omladinke su nastavile svoj rad s još većom odgovornošću i obavezom. Kada je u Lapcu osnovana bolnica, one su u kući Ilije i Milje Savatović organizirale tkaonicu zavoja. Vrijedno je spomenuti i istaći rad Mande Dražić-Hrvatice. Ona se od dolaska ustaške strahovlade uključila i radila na spasavanju svojih seljana. Stalno oprezna i budna pratila je kretanja i namjere ustaša i selo spasila od veće tragedije. U Oraovcu su u to vrijeme nastradala samo dva čovjeka: Nikola Cvijetičanin i Jandre Stijelja.

Stevo Zunić me razuvjeravao da je u Lapcu sve u redu i da se normalno radi. Ja sam strepila od tog susreta. Znala sam da je tamo tahjanska komanda, major

6 Prema razgovoru sa ženama donjolapačkog kotara od 1951. Na sastanku je bilo 90—100 žena i omladinki (N. 2.).

1 Sjećanje kod autora (N. 2.).

Omladinke Srba nose hranu, januara 1945. godine borcima 20. divizije NOVJ na položaje ispred Donjeg Lapca.

Boško Rašeta i grupa četnika. Međutim, doživjela sam iznenađenje. U kući Peje Žunića, kamo me je Stevo doveo, bilo je kao u Krugama, Birovači ili Oraovcu. Živost, kretanje i revolucionarni polet komunista, aktivista i skojevaca. Tu sam upoznala čuvenu lapačku porodicu Zunić koja je čitava bila uključena u pokret počev od Peje, Jandre, Steve, Mare Jovine, Jove i Nine pa do žene Peje Žunića Mare, koja je dočekivala i ispraćala mnoge komuniste i aktiviste koji su tu navraćah, spavali, hranili se i odlazili. Već prvi dan moga boravka u Lapcu susrela sam braću Tomicu i Ihju Popović, Smilju Popović, Zorku Kosanović, Milu Dražića, Branka Stijelju, Branka Bogunovića, Đurana Popovića i mnoge druge aktiviste i skojevce. Upoznala sam Bebu Mioković, člana Mjesnog NOO i vezu Peje Žunića i Mile Kosanovića sa gračačkim kotarom, tj. s Radom Miokovićem i Bićom Kesićem. Beba je mnogo puta od ustanka do konca februara 1942. odlazila u gračački kotar po specijalnim zadacima i vraćala se u Lapac. Svi pomenuti su bili puni optimizma i samopouzdanja. Dolazili su na sastanke i dogovore prolazeći tamo i ovamo pored talijanske komande i njihove straže, pored četničkih kuća i bili su spremni svakog momenta i na bunkere jurišati.

Sastanke u Lapcu smo držali u Zegaru u kući Mile Kosanovića i u Rešetinu Kraju u kući Dude Divjaka. Pred nosom Talijana i četnika na obadva sastanka iskupilo se mnogo žena, omladinki i naroda. Tada je izabran i prvi Mjesni odbor AFŽ-a za Donji Lapac **u** koje su ušle: Mara **Zunić** (predsjednica odbora do polovine marta 1942. kada je izabrana u općinski odbor), Smilja Popović (član do marta 1942), Milja Rešeta (predsjednica Mjesnog odbora od marta 1942), Mara Nikić Marička, Milka Zobenica (bila član **i** NOO), Savka Tepavac Seja, Milka Obradović, Smilja Rašeta, Jelka Divjak.

Poslije oslobođenja Lapca u Mjesni odbor su kooptirane Neda Kosanović, Mikinja Rašeta, Milka Dimić Zgonjanin, Milka Divjak-Mileusnić, Anica Zorić i Sava Vladetić.

Uz pomenute odbornice, u Lapcu su mnoge žene bile aktivne i isticale se u radu, kao: Jelena Torbica, Nada Vlatković, Anica Tadić i niz drugih.

Donji Lapac je imao partijsku organizaciju, odlične skojevce i masu simpatizera, a stanovništvo je već u to vrijeme u većini bilo opredijeljeno za NOP.

Talijani su se u ovom silnom ljudskom osinjaku vrlo nelagodno osjećali i iz straha bili tolerantni prema aktivnostima ovog grada. Uhapsili su Peju Žunića, ali su ga ubrzo morali pustiti pod pritiskom javnog mnijenja, a i pokušaj za hapšenje Milice Opale završio se neuspjehom. Četnička grupa u Lapcu bila je nemoćna.

U Gajinama je također formirana organizacija AFŽ-a. Bilo je dosta zaseoka, pa su iz svakog birane predstavnice. Sela Gornji Lapac, Malta, Kugin Gaj, Obijaj, Bajići, Glavica, Starčevići i Gajine imali su jedan Mjesni odbor AFŽ-a. U njemu su radile: Milija Rašeta (predsjednica), Smilja Divjak (predsjednica u drugoj polovini 1942). Mika Marčetić, Milka Bajić, Deva Savatović, Mara Karan, Smiljana Divjak-Starčević, Milka Kuga, Deva Đekić, Savka Rašeta, Mika Ajduković i Vinka Duraković-Divjak.

Zene sela Gajine organizovane u AFŽ-a vrlo aktivno su radile i uključivale se u svaku akciju NOB-e. One su u 1942. godini organizirale tkaonicu zavoja za potrebe bolnice Dobroselo, Pirovišta, Mišljenovac i Bijeli Potoci.

»U našem selu stvoren je prvi odbor AFŽ-a decembra 1941. godine. U odbor je izabrano 12 drugarica. Prvi sastanak je održan decembra 1941. godine nedjeljom poshje podne u seljačkoj kući, gdje je prisustvovalo 68 žena. Na sastanak je došla Neda Zakula koja je govorila o ravnopravnosti žena, potlačenosti žena za vrijeme stare Jugoslavije, te o potrebi sakupljanja odjeće, obuće i hrane za gerilske odrede. Poshje se razvila diskusija. Zene su iznosile razne teškoće na koje nailaze u svome radu. Najradije su se odazvale večernjim posijelima. Na sastanke su dolazile Zakula Neda i Polovina Perka, pričale su o raznim akcijama i borbama koje su nas oduševljavale. Iz Gajina je bilo **9** žena u NOV«.[8]

U Kestenovim Koritima, Kestenovcu, Buševiću, Kalatima i Mišljenovcu uspjeli smo da organiziramo odbore AFZ-a. U ovim selima je bilo dosta teškoća oko okupljanja naroda na sastanke. Teško su se povjerovali bilo kome, jer su doživjeli i preživjeli velike pokolje. Tek u daljnjem razvoju NOB situacija se izmijenila, a u aprilu 1942. pomenuta sela su primila na stotine izbjeglica iz koreničkog i udbinskog kotara, a tu su žene ovih sela dale svoj veliki doprinos. Za predsjednicu odbora u Kestenovim Koritima izabrana je Jeka Mrda. U Ličkim Strpcima predsjednica je bila Jeka Repac. Prve odbornice Mjesnog odbora AFZ-a u Kestenovcu bile su: Soka Ivaniš (predsjednica), Stoja Dilas, Boja Grahovac, Mara Ovuka, Stana Rađenović i Saja Ivaniš.

U Buševiću odbornice AFZ-a su bile: Marica Obradović (predsjednica), Soka Rudić, Danica Rađenović, Draginja Rodić, Jeja Karanović, Perka Ljiljak, a odbornice Mjesnog odbora u selu Kalatima: Draginja Komlen (predsjednica), Boja Komlen, Dara Pemac, Zelja Novaković i Mika Paić. U selu Strpcima u Mjesni odbor su izabrane: Milica Pajić, Mika Peković, Marija Glušica, Marica Glušica. U Mišljenovcu je bilo nešto drugačije. Prvi odbor je izabran u februaru 1942. godine, Odbornice su bile: Smilja Radmanović (predsjednica za kratko vrijeme), Saja Obradović (predsjednica poslije Smilje), Deva Opačić, Soka Obradović i Manda Milanović.

U Mišljenovcu je organizacija AFŽ-a radila dobro, naročito od jeseni 1942. kada je u tom selu osnovana bolnica za lakše ranjenike. Bolnica je postojala sve do četvrte neprijateljske ofanzive. U radu bolnice žene su se znatno angažirale.

8 17. ankete o radu AF2 u selu Gajine provedene 1951. (N. 2.).

U Brezovcu, općina Doljani, organizacija AFŽ-a je osnovana 1942. »U Brezovcu je formiran odbor AFŽ-a u februaru 1942. godine u koji je izabrano 6 žena. Najbolje su bile Mara Puača i Mika Skorić. Prvi sastanak je održan u kući Stojana Škorića na kojem je prisustvovalo 45 žena. Na sastanku je prisutna Neda Zakula, koja je govorila o ravnopravnosti žene, ulozi žene u NOB-i i potrebi pomaganja gerilskih odreda hranom, odjećom i obućom. Zene su se najradije odazivale večernjim prelom na kojima su prele vunu i plele. Na tim prelima najviše je govorila Pera Polovina, koja je žene upoznavala sa ciljevima NOB-e.«[9] U odbor AFŽ-a su izabrane: Mara Puača (predsjednica), Jeka Skorić, Smiljana Skorić i Anuka Medić.

U selu Zaklopcu u Mjesni odbor AFZ-a birane su: Mara Mudrinić (predsjednica), Sava Vein, Dragica Drča. Sredinom februara 1942. održani su sastanci u malom i živopisnom selu Martin Brodu te Doljanima i Dobroselu. U Martin Brodu na sastanku je bilo nekoliko žena, nešto omladine i Starijih. Sve prisutne žene ušle su u odbor i između sebe izabrale predsjednicu. Dati su im zadaci i objašnjena potreba njihovog učešća u NOP-u.

Selo Doljani karakterizira usamljenost i nepovezanost kuća. U njemu je masovni sastanak organizirao Mićo Medić. Održan je u školi. Na njega su došle žene i omladinke. Izabran je Mjesni odbor AFZ-a. Za predsjednicu je izabrana otresita seljanka Milka Medić, a za članove odbora: Mika Opačić, Mara Drezgić, Sajka Filipović, Mara Filipović i Duka Orelj. Milka Medić je u aprilu iste godine izabrana za predsjednicu Kotarskog odbora AFŽ-a Lapac, a za predsjednicu Mjesnog odbora Doljani Mika Opačić.

Izabranom odboru, pored općih zadataka, stavljeno je u dužnost da održi sastanke po svim sehma i zaseocima i izabere odbornice. Mićo Medić je obećao punu pomoć partijske i skojevske organizacije. Zene Doljana su se do kraja rata hrabro hvatale u koštac sa svim problemima. Dale su iznad svojih mogućnosti, radeći predano na raznim poslovima NOP-a. One su osnovale, između ostalog, i tkaonicu zavoja u kojoj su otkale stotine i stotine metara lanenih zavoja. Otkale su i stotine metara sukna za odijela svojih boraca.

Sačuvana je magacinska knjiga Komande mjesta Donji Lapac o izdavanju suknenih i prtenih tkanina 1942. Knjigu je vodio Nikola Obradović, predsjednik Mjesnog NOO Doljani.

Tu su po rednom broju i poimenično upisana imena boraca i vojnih rukovodilaca kojima je AFŽ-a Doljani izdavao obuću, odjeću i drugo. Evo nekoliko izvoda:

Pod rednim brojem 1 Radović Milan primio 3. III 1942 u Doljanima od AFŽ-a 2 para čarapa, 1 par rukavica i jednu košulju, a pod brojem 56 Kantar Mladen iz 1. čete, 26. jula 1942. primio jedan zavoj, a pod brojem 46 Zakula Neda, 13. maja 1942. primila od AFZ-a Doljani za bolnicu u Dobroselu 866 metara zavoja.

Sačuvan je dio magacinske knjige Komande mjesta Donji Lapac u kojoj su od rednog broja 1—136. upisana imena odbornica AFZ-a i predmeta (čaršava, zavoja, biljaca, jastuka i živežnih namirnica) koje su predale predsjedniku Mjesnog NOO Doljani Nikoh Obradoviću u toku 1942. U istoj knjizi stoji da je AFŽ-a Doljani predalo Nikoh Obradoviću za Komandu mjesta u Donjem Lapcu mnogo odjevnih predmeta i posteljine. To je upisano od broja 1. do 132. Ove stvari primila je Smilja Popović, predsjednica Kotarskog odbora AFŽ-a.

9 Anketa vođena 1951. godine (N. 2.).

Masovni sastanak žena u Dobroselu je održan poslije sastanka u Doljanima (prije oslobođenja Donjeg Lapca). Održan je u kući Gojka Polovine.

U Mjesni odbor su izabrane: Mika Beslać predsjednica), Deva Jazić Nedjeljka, Smilja Beslać, Zuja Polovina Stana, Plemenka Polovina, Jelka Polovina, Olga Kantar, Sajka Kantar Zlatka. U odboru se isticala Nedjeljka Deva Jazić i Stana Zuja Polovina. One su uvijek bile prve u svim akcijama, a u posjetu bolnicama ili borcima Deva je pisala transparente i parole.

Zene iz Dobrosela su počele sarađivati sa NOP-om prije nego je formalno izvršen izbor odbora AFZ-a. One su aktivne od prvih dana narodnog ustanka. Kao i većina žena Like i kotara Lapac one su preko odbora Narodne pomoći, a i prije toga bile vjerne saputnice svojih boraca. Bile su su spremne da pruže svaku traženu pomoć kada su u pitanju borci naših gerilskih odreda. One su do 1942. godine sakupile mnogo hrane i odjeće, isplele i izatkale nebrojen broj rukotvorina za potrebe vojske, a u aprilu ih maju 1942. kada je u Dobroselu u školi osnovana bolnica 3. ličkog odreda, žene i omladinke Dobrosela su pripremile i očistile zgradu, nabavile inventar i posteljinu.

Bolnica 3. odreda je osnovana za lakše ranjenike sa oko 30 kreveta. Kako su lapački kotar i Dobraselo često nadlijetali i bombardovali neprijateljski avioni, bolnica je iz škole premještena u drvenu baraku u šumu iznad Dobrosela. Bolnica je radila do jeseni 1942. odnosno početka četvrte neprijateljske ofanzive, a njen upravnik je bila medicinska sestra Slava Blažević.

Kuće Dobrosela su bile rezerva za smještaj i ishranu bolesnika. Omladinke su bile higijeničarke. Starale su se o čistoći bolnice. Prije preseljenja u šumu, omladinke i žene su, zajedno sa bolničkim osobljem, evakuirale ranjenike skoro svakodnevno u gajeve iznad sela. U ovoj bolnici naročito se istakla Đuja Karan, skojevski rukovodilac iz Gornjeg Lapca.

U Mjesni odbor AFZ-a u selu Brotnji izabrane su Jelka Drča, predsjednica i Borka Drča.[10]

U općini Srb žene su bile aktivne od početka ustanka. One su birane u odbore Narodne pomoći i preko ovih odbora i omladinske organizacije izvršavale su mnogobrojne zadatke kao što su sabirne akcije, organizirale sijela, vršile kurirsku i stražarsku dužnost, sprovodile ekonomsku blokadu i sprečavale trgovinu, brinule o borcima i ranjenicima te nosile hranu na položaje i u svojim kućama dočekivale i hranile partizane. Bilo je mnogo poslova i zadataka koje su ove žene uradile, ali masovni polet i masovno uključenje u rad dolazi do izražaja kroz organizaciju AFZ-a. Ova organizacija u općini Srb osniva se u 1942. godini. Pored mene, koja sam bila zadužena za rad AFZ-a u općini Srb, na formiranju organizacije radile su Savka Kalinić, Milka Mileusnić i Dragica Desnica.

U Neteci na masovnom sastanku sela izabrane su u Mjesni odbor AFZ-a: Smilja Jovanić (za predsjednicu), Desa Dubajić, Jelena Lajić, Maša Ožegović, Mara Vojvodić i Soka Ivančević Sojdana, a u Gornjoj Suvaji: Vuka Vekić (za predsjednicu do izbora u Općinski, odnosno Kotarski odbor AFZ-a), Perka Medić, Nika Medić, Jelena Vekić, Soka Jovanić, Mara Ćopić i Mira Medić. U Donjoj Suvaji izabrana je za predsjednicu Soka Ilić, a za člana odbora Dara Ćopić.

Za predsjednicu odbora AFZ-a u Osredcima izabrana je Milka Mileusnić (do aprila 1942.), Anka Zorić (predsjednica od aprila 1942.), Milka Novaković i Sava Rađenović, a članovi: Mika Zorić, Mara Grbić, Stana Grbić i omladinka Soja

10 Za ostale odbornice nemam podataka (N. 2.).

Bokan. U Ajderovcu su u Mjesni odbor AF2-a izabrane: Manda Rađenović (predsjednica), Mara Kalinić, Soka Miljuš, Soka Damjanović, Draga Rastović i Jeka Rađenović, u Kunovcu: Mika Damjanović i Milica Batinica, Anđelka Brkić Mika Desnica, u Beglucima: Draga Filipović, Mika Kovačević i Jeka Filipović, u Lisini: Smilja Rađenović i Dara Ćopić. U Mjesni odbor AF2-a za selo Dabašnicu izabrane su: Boja Mandić (predsjednica do kraja 1942.) Duka Mandić (predsjednica 1943), Marija Obradović (predsjednica 1944.), Mara Obradović i Pera Mandić Spasanova.

U selu Potkraju u Mjesnom odboru AF2-a radile su Joka Sijan (predsjednica), Soka Sijan, Anka Sijan i Jeka Sijan Perinova.

Na masovnom sastanku u Donjem Srbu u Mjesni odbor AF2-a izabrane su: Zora Grbić (predsjednica do augusta 1942), Jelica Rađenović (predsjednica od 1942), te Mara Grbić, Seja Grubešić, Dara Grubešić, Sava Rađenović i Duka Zec.

U Gornjem Srbu u Mjesni odbor izabrane su: Cuka Stojsavljević (predsjednica u 1942), Perka Prijić (predsjednica u 1943), Smilja Batinica (predsjednica u 1944), te Olga Ciganović, Cuja Zeželj i Mara Đurnić (izabrana u odbor 1943).

U selu Podastrani izabrane su Jeka Rađenović (predsjednica do polovine 1942), Saja Ciganović (predsjednica 1942. i 1943), Sofija Miljuš (predsjednica od 1944. do oslobođenja) i Mika Kalinić. U Klancu je za odbornicu AF2-a izabrana Mika Pećanac, a u Kupirovu Soka Pećanac.

Sastanak u Dugopolju održan je u kući Milana Tankosića. Selo je bilo malo, ali dobro organizirano. U odbor AF2-a su izabrane: Borka Tankosić (predsjednica, Mika Tankosić, Jela Tankosić, Anđa Tankosić, Dara Bursać, Sofija Zeljković i Sava Rodić.

Sastanak u Kaldrmi je održan poslije oslobođenja Srba. Ovo malo i siromašno selo u blizini Tiškovca i kuća braće Marića stalno je bilo na oprezu. Rad je ovdje bio otežan radi blizine četnika. Na masovni sastanak sela došlo je čitavo selo. Održan je na jednoj ledini. Za predsjednicu odbora izabrana je Boja Bursać Trišina, Janja Bursać, Draga Bursać, Desa Bursać i Anica Bursać.[11]

U Zavlači za predsjednicu odbora izabrana je Milka Zorić. Zene i omladinke općine Srba isticale su se u radu. Saja Ciganović iz Gornjeg Srba istakla se kao njegovateljica ranjenih i bolesnih. Ona je trojicu ljudi izvučenih iz jame oprala i njegovala, ali je preživio samo Andrija iz Bruvna. Đukeša Mandić, Savka Kalinić, Milica Kalinić i Sava Batinica prihvatile su i njegovale 20 djece dovedene u Srb poshje pokolja na Kalatima.

Jeka Sijan iz Podurljaja, stara oko 65 godina, bila je neumorna. Kuda je god išla, nosila je pletivo. Jednoga dana kada je došla u Srb na sastanak upitana je zašto mora hodati i plesti? Odgovorila je: »Ja od Podurljaja do Srba opletem čarapu za partizana, a tako i nazad.« Slične Jeki bile su Mika Damjanović iz Kunovca, Mileva Pećanac iz Klanca, Borka Tankosić iz Dugopolja, te Boja Bursać iz Kaldrme.

Od januara 1942. tahjanski garnizon u Korenici bio je blokiran i većina nayih vojnih jedinica držala je blokadu. U isto vrijeme u kotaru Donji Lapac su se vršile pripreme za borbu protiv okupatora. Danonoćno su pohtički radnici na terenu održavah sastanke na kojima su raskrinkavah okupatora i njegove sljedbenike. Otvarah su oči onima koji su i do tada vjerovah četničkoj propagandi da su Talijani »zaštitnici« srpskog naroda.

11 Za imena drugih odbornica nisam saznala (N. 2.).

Borba za Lapac je počela u praskozorje 27. februara 1942. Od ranih jutarnjih sati na nogama su stanovnici svih sela lapačke općine, spremni da pomognu Kakav dan! Lapačkom kotlinom odjekivao je strahoviti prasak bombi, paljba iz pušaka, štektanje mitraljeza i sve se shjevalo ovog hladnog februarskog dana u jezivu kanonadu.

Narod okolnih sela čekao je ishod borbe sa strahom, nadom i nestrpljenjem. Cijeli taj dan su glasnici iz sela odlazili u Lapac do Zegara i vraćah se sa novim i novim vijestima, obavještavajući seljane o napredovanju naših boraca i broju ranjenika. Naši borci su osvajali stopu po stopu svoga grada, borili se za svaku kuću i baštu.

Milan Zeželj je uništio neprijateljski bunker. Uhvatio je rukom vrelu cijev mitraljeza koji je do toga momenta bljuvao smrtonosnu vatru po našim borcima, paralisao ga i ušutkao. U kasnim popodnevnim satima likvidirana su neprijateljska utvrđenja. Lapac je 27. februara 1942. bio ponovno slobodan i naš; zarobljeno je oko 170 Talijana, a na bojištu ostalo 30 mrtvih i 26 ranjenih.

Na našoj strani poginulo je 15 boraca a 25 je ranjeno, od kojih nekoliko vrlo teško. Poginuo je i komandant Lapačkog bataljona Stojan Matić. Ranjen je Đoko Jovanić, komandant bataljona »Marko Orešković«.

Narod je slavio pobjedu, oplakivao Stojana Matića i poginule borce. Miješale su se suze bola, smijeh, uzdasi, grč na licima i radosni poklici.

U borbama za oslobođenje Lapca i poshje završetka borbe nije u Lapcu i okolnim selima bilo žene koja nije bila angažirana (izuzev nekolicine koje su bile zatrovane neprijateljskom propagandom). Posebno su se isticale žene Zegara i Rašetina Kraja prihvatajući ranjenike, ukazujući im pomoć i pripremajući hranu za umorne i prozeble borbe. Tako je bilo u Oraovcu, Gajinama, Birovači, Dnopolju i Krugama. Po oslobođenju svoga grada žene su organizirale prihvatnu ambulantu u kući Jelene Torbice i zajedno s Bojom Tišmom, babicom, preuzele brigu oko ranjenika. Zene su pomagale u previjanju ranjenika. Boja je. u nedostatku ljekara, morala poduzimati sve da bi spasila od gangrene i sigurne smrti hrabre mladiće, koji su u nesebičnom jurišu za oslobođenje svoga Lapca bili teško ranjeni. Noć 27/28. februara nisu spavale Mara Zunić, Smilja Popović, Zorka Kosanović i nekoliko starijih žena. Dežurale su, bdjele i strepile nad životima ranjenih drugova. One su toplim ljudskim riječima i s nekoliko kapi vode ublažavale bol i vatru.

Druga grupa žena, među kojima i Jelena Kosanović, majka Zorke Kosanović, pripremale su sahranu 15 mrtvih boraca i tu noć probdjele nad njima.

Treća grupa žena pripremala je hranu za oslobodioce Lapca i organizirale njihov smještaj po kućama u Lapcu i sehma, da im obezbijede, bar tu noć, miran san i počinak.

Četvrta grupa prikupljala je krevete, posteljinu, platno za zavoje, peškire, posuđe za opremu folnice, koja je već sutradan otvorena pod rukovodstvom Boje Tišme u zgradi bivše žandarmerijske stanice u kući Save Đukića, pokraj Begovače. Ovu bolnicu su organizirale žene pomoću NOO u Lapcu. One su se čitav mjesec dana, koliko je ova bolnica postojala u Lapcu, brinule za ishranu ranjenika i za održavanje čistoće. Prale su bolničko rublje i zavoje.

Iz redova požrtvovanih i hrabrih lapačkih žena i omladinki obučene su prve bolničarke. Njih je Boja Tišma na kratkom kursu osposobila za najnužnije po-

slove oko ranjenika i za ukazivanje najpotrebnije pomoći. Prijavila se i Anica Tadić za kuharicu.

Poginuli drugovi zajedno sa Stojanom Matićem sahranjeni su sutradan u Lapcu na tužan i svečan način uz pjesmu Lenjinovog posmrtnog marša.

Ranjeni komandant Đoko Jovanić bio je smješten na liječenje u kuću Mande. Vlatković. Mada se obavezala da će paziti i njegovati Jovanića, ali i pored toga svakodnevno su ga obilazile i dežurale pored njega žene i omladinke iz Lapca jer je on već tada bio u narodu ovoga kotara omiljeni komandant.

Među zarobljenicima nije bilo majora Boška Rašete. Milica Opala s grupom omladine i nekoliko drugarica iz odbora AFŽ-a tražili su ga po Lapcu i okolini, ali on kao da je u zemlju propao. Izašao je iz svoga skloništa tek kada su 1943 godine Nijemci i četnici ušh u Lapac.

Mjesnici odbor u Donjem Lapcu i odbori AFŽ-a u selima općine Lapac organizirah su naizmjeničan obilazak bolnice i ranjenika. Zene su dolazile, donosile poklone i ispraćale borce koji su polazili da oslobode Srb.

U martu naše jedinice vode borbu oko Srba, a u isto vrijeme osnivaju se po sehma ove općine odbori AFŽ-a tamo gdje do tada nisu bili oformljeni. Ženama se govorilo o 8. martu — Danu žena. Upoznaje ih se s istorijatom ovog datuma i zašto je baš taj dan posvećen ženama. One se pripremaju da taj dan obilježe na taj način što će u martu pojačati rad. Dogovoreno je da održe što više sijela i ispletu čarapa, maja, cokalja, da izatkaju više zavoja, da sakupe što više hrane za bolnice i borce na položajima, da uče pisati i čitati kako bi same mogle bez tuđe pomoći proširiti svoje znanje i osposobiti se za buduće zadatke.

Za 8. mart izašao je i prvi broj lista »Žena u borbi« — list AFŽ-a Like. Zbog nedostatka papira štampan je u vrlo malom tiražu, ali je svaki kotar dobio po jedan do dva primjerka. Čitav mjesec mart sazivani su po sehma sastanci žena. Na njima su žene upoznavane sa sadržajem svoga lista. Bile su oduševljene i ponosne na svoje novine i mnoge nepismene su se zarekle da će naučiti čitati i pisati. Mnoge su poshje izlaska ovoga prvog broja pokušavale pisati o sebi, svome životu i radu. Redakciji »Zene u borbi« stizali su člančići ispisani nevještim rukopisom. Prvi objavljeni članak je bio Smilje Popović. Tako je ona postala i prvi dopisnik »Zene u borbi« iz Donjeg Lapca.

U Lapcu je 8. marta održana priredba u zgradi bivšeg kotara. Velika sala je puna žena, omladine i starijih. Mara Zunić je govorila o značenju 8. marta, a poslije toga je diletantska grupa Milana Vidmara izvela svoj program. Pored skečeva, bilo je recitacija »Pismo majci« od Miloša Jovaševića i »Pismo Kolji Ivanoviću« od Jove Stanivuka. Veselilo se, igralo i pjevalo. Pored redovnih i poznatih borbenih pjesama o Stojanu i Marku, omladinke su pjevale i o Đoki Jovaniću.

Druže Đoko, jabuko sa grane,
tvojoj vojsci nigdje nema ravne.

Druga Doku ja sam darovala,
kod njega sam dragoga poslala.

Poshje oslobođenja Lapca zadivljujuća je bila angažiranost starijih žena i žena koje su imale djecu. Jelena Kosanović, popadija, išla je sa mnom bolesnih nogu u Kestenova Korita. Tamo je imala mnogo rodbine i poznanika da im ispriča i pokaže kako treba raditi. Tu je i Manda Dražić (majka Mile Dražića),

Jelena Torbica, Mika Rašeta Daučinova iz Oraovca i mnoge druge. One su vječito u pokretu, kuhaju, spremaju, dočekuju i ispraćaju borce i aktiviste, a Neda Kosanović, majka petoro djece, po nekohko puta je ostavljala kuću i djecu i obilazila sa mnom teren kotara (Kestenovac, Mišljenovac, Neteku, Suvaju, Brezovac, Brotnju i mnoga druga sela).

Lapac je počeo život u slobodi iako su mir i rad gotovo svakodnevno prekidali neprijateljski avioni tipa »Roda«. Padale su bombe, bilo je dosta žrtava, Radi sigurnosti ranjenika bolnica je preseljena na Kamensko (teži ranjenici) u kuću Stevana Skorića, a lakši na Pirovišta u izgrađenu baraku. Oko prevoza i prenosa ranjenika najviše su se angažirale omladinke i žene. One su, tamo gdje nisu mogla kola, na svojim plećima prenosile ranjene drugove. Na Pirovištima je upravnik bolnice bila Boja Tišma i sve tako do otvaranja bolnice na Bijelim Potocima (u drugoj polovini 1942).

U to vrijeme počinje i talijanska ofanziva na teritorij Korenice, Udbine i Srba radi deblokade svojih garnizona. Usput su kao i na povratku Talijani i njihovi pratioci ustaše i četnici sve popalili i uništih. Stotine kuća je izgorjelo, a hiljade ljudi ostalo bez igdje ičega. Ispred vatre i pakla bježao je narod u Plješevicu, Mrsinj i šume oko Srba. Bilo je hladno i snijeg je padao, a na Kamenskom pod bukvama i ostalim stoljetnim stablima brojne šćućurene grupe starica i djece pomodrehh od hladnoće i gladi. Snijegom pokrivenim stazama bleje ovce nad mrtvom mladunčadi. Lapačka omladina s Mihcom Opalom i organizacija AFŽ-a sakupljaju narod i šalju ga u sela lapačkog kotara: Kruge, Kestenove, Bušević, Kalate i drugdje. Među njima se našla i Kata Pejnović. Ona ide od grupe do grupe — tješi, hrabri i tako nailazi i na svoju maloljetnu kćerku Ljubu. Obraća joj se s par riječi i ide dalje. Kada je poshje upitaše zašto Ljubu nije uzela sa sobom, odgovorila je: »Sva ta promrzla i gladna djeca su moja djeca i ja ne mogu praviti razliku među njima«.

Nije samo lapačka organizacija AFŽ-a vodila računa i bila angažirana oko zbrinjavanja osiromašenog i popaljenog naroda iz kotareva Korenica i Udbina, već je i Općinski odbor AFŽ-a poveo akciju oko prikupljanja žita i robe za postradale. U toku aprila u Lapcu i Doljanima sakupljeno je oko 2.500 kg žita. Bila je to pomoć narodu popaljenog koreničkog kotara.

Toga proljeća organizacija AFŽ-a uključila se u veliku akciju obrade zemlje. Udruženim snagama zasijane su velike površine obradivog zemljišta, zasijane su i sve njive u napuštenim hrvatskim sehma. Radne brigade sastavljene od omladinki i žena toga proljeća uložile su velike napore jer su bile svjesne da je to jedini izvor materijalnog obezbjeđenja naše vojske i naroda.

OK KPH za Liku 11. III 1942. održao je sastanak i u svojoj Okružnici br. 2 dao plan rada AFŽ-a: »Žene također treba uvoditi da učestvuju u općem političkom životu i radu, da i one učestvuju u rješavanju i odlučivanju u svim pitanjima. Nedovoljno je stoga kako to rade naše partijske organizacije. Odrede jednog odgovornog druga ili drugaricu za rad sa ženama i time misle da je izvršena partijska direktiva. Treba angažirati svu partijsku organizaciju na rad sa ženama, da bi i one kao muškarci bile uvučene u narodnooslobodilačku borbu. Ne smije se rad sa ženama shvatiti kao jedan manje važan, sporedan sektor, već naprotiv rad sa ženama shvatiti kao važan uslov uspjeha naše borbe«.[12]

Partijske organizacije su pružale pomoć AFŽ-u, ali ta pomoć nije bila svakodnevna i nije se često vodilo računa o kadrovima AFŽ-a, slabo ih se primale

12 Zbornik, HAK, br. 8, str. 673—674.

u članstvo Partije iako su već tada mnoge žene bile potpuno angažirane, duboko svjesne i izvršavale često puta najpovjerljivije zadatke.

Poslije oslobođenja Lapca formiran je Općinski odbor AFŽ-a Lapac u koji su izabrane istaknute aktivistkinje s teritorije općine i pojedine predsjednice mjesnih odbora. Predsjednica Općinskog odbora je bila Mara Zunić. U drugoj polovini aprila u Dobroselu se sastaju delegatkinje iz čitavog kotara i izabiru Kotarski odbor AFŽ-a. Ovom sastanku je prisustvovala Gaga Zigić (koja je u aprilu upućena na rad u kotar Lapac). U odbor su izabrane: Milka Medić iz Doljana (za predsjednicu) i Savka Kalinić iz Srba (za tajnicu), dok su za članice odbora izabrane: Smilja Popović, Mara Zunić, Jelena Mioković Beba (sve tri iz Lapca), Danica Brozović iz Nebljusa, Jelka Blanuša iz Kruga, Smilja Rašeta Daučinova iz Oraovca, Milka Mileusnić iz Osredaka, Bosiljka Mileusnić iz Srba, Dragica Desnica iz Podurljaja, Anđelka Jovanić iz Neteke i Pera Polovina iz Dobrosela.

Prilikom izbora kotarskog odbora predlagane su drugarice koje su već do tada mogle samostalno raditi u organizaciji AFŽ-a. Uskoro su izvršene izmjene u sastavu odbora. Milka Medić, predsjednica odbora, je otišla iz odbora na lični zahtjev radi poodmaklih godina i bolesti, Smilja Rašeta Daučinova je otišla u KK SKOJ-a i na rad u kotar Brinje, Bosiljka Mileusnić u glumačku grupu 3. odreda, Pera Polovina na rad u gračački kotar, Mara Zunić je otišla iz odbora radi bolesti, a Dragica Desnica je izabrana u Kotarski odbor NOO Donji Lapac

U Kotarski odbor su kooptirane: Zora Grbić iz Srba, Ljubica Tišma iz Dnopolja, Milka Mileusnić Divjak iz Lapca, Milka Obradović iz Lapca, Smilja Zeželj iz Lapca, član Općinskog komiteta SKOJ-a iz Lapca, Dragica Drača iz Doljana i Vuka Vekić iz Srba. U januaru 1943. Smilja Rašeta-Zeželj je otišla u Zumberak, a Milka Obradović se razboljela. Za predsjednicu Kotarskog odbora poslije odlaska Milke Medić izabrana je Smilja Popović.

Općinski odbor AFŽ-a Lapac poslije odlaska mnogih drugarica u Kotarski odbor u aprilu je kooptirao nove članove i to: Miliju Rašetu (predsjednica), Milku Dimić Rafajlovu (tajnica), Borku Đukić iz Oraovca, Milku Uzelac Dražić iz Dnopolja, Smiljanu Blanušu iz Birovače, Neđu Kosanović iz Lapca, Savu Popović iz Nebljusa, Saju Obradović iz Mišljenovca (predsjednica Općinskog odbora AFŽ-a od 1944.), Savu Rašetu iz Gajina, Jelku Divjak iz Gajina, Zorku Bajić iz Gajina (član Mjesnog aktiva SKOJ-a), Milku Obradović Pejinu i Savku Tepavac Seju. Krajem 1942. godine u odbor je kooptirana Smilja Divjak iz Gajina, a krajem 1943. godine Soka Hajdinović (predsjednica odbora).

Općinski odbori AFŽ-a za općine Srb i Doljani formirani su koncem aprila ili početkom maja 1942. Predsjednice mjesnih odbora bile su i članovi općinskog odbora AFŽ-a. U Srbu su bile u odboru: Mika Stojsavljević Cuka, Perka Prijić, Saja Ciganović, Mika Damjanović-Beljić, Zora Grbić, Jelica Rađenović, Mika Dubaić, Soka IMć, Smilja Jovanić, Boja Mandić, Duka Mandić, Soka Pećanac, Draga Filipović, Manda Rađenović, Joka Sijan, Jeka Vejin, Vuka Vekić, Mira Medić i Anka Zorić.

Za predsjednicu u Srbu izabrana je Zora Grbić. Od augusta 1942. predsjednica je bila Jelica Rađenović, a tajnica Mara Medić.

U Općinski odbor Doljani izabrane su: Mika Beslać (u početku), Nedjeljka Jazić Deva iz Dobrosela (predsjednica 1943. godine), Dragica Drča iz Zaklopca (tajnica), Mara Drezgić iz Doljana, Jelka Drobac iz Brotnje, Sajka Kantar Zlatka iz Dobrosela, Plemenka Polovina iz Dobrosela, Stana Polovina Zuja iz

Na zgarištima svojih domova.

Dobrosela, Mara Puača iz Brezovca. Uz male promjene ovaj odbor je u ovakvom sastavu radio 1942. i 1943. godine.

Pored organizacionih zadataka, prestrojavanja i učvršćivanja organizacije AFŽ-a radile su na aktualnim zadacima bez predaha. Po sehma su se održavah sastanci, a pored ostalih tema govoreno je o prazniku rada 1. maju i pozivane sve žene da u što većem broju dođu na zborove koji su bili planirani da se održe u Lapcu i Srbu.

Uoči 1. maja u Lapcu su se vršile pripreme za proslavu. Pisane su parole i transparenti. Žene su sašile veliki broj državnih i partijskih zastava. U centru Lapca podizana je svečana tribina iskićena ličkim šarenicama, zelenilom i cvijećem. Osjećala se užurbanost.

Prvi maj 1942. godine nije bio sunčan i topao. Pojavila se susnježica u jutarnjim satima. To nije smetalo narod lapačkog kotara da se od rane zore u kolonama slijeva u grad prema centru Lapca. Na sve strane razdraganost i pjesma, a Lapac iskićen i lijep dočekuje svoje goste. Pristižu stariji muškarci, žene, omladina, pioniri. Ispreplićу se -državne i partijske zastave s transparentima

i parolama. Miješaju se orvene ličke kape i crne marame starica, bijele povezače žena iz ličko-bosanskih sela i šarolika odjeća omladinki. Ide pogrbljena starica pored mlade cure, sredovječna žena i dijete. Došla je i starica iz Martin Broda jašući na konju.

Bila je to neviđena manifestacija naroda iz Brotnje, Doljana, Martin Broda, Dobrosela, Kalata, Buševića, Kestenovca, Nebljusa, Kruga, Birovače, Dnopolja, Oraovca i ostalih sela ovoga velikog kotara. Orila se pjesma, parole, igralo se kolo. Svi su manifestovali i klicali Partiji, bratstvu i jedinstvu, slobodi i narodnooslobodilačkoj borbi, a bilo ih je nekoliko hiljada. Bio je to prkos jednog ponosnog naroda okupatoru i njegovim slugama, prkos Hitlaru iu srcu porobljene Evrope.

Među ovim razdraganim narodom, ovom šarenom bujicom inače mirne rijeke kakvu Lapac do toga dana nikada nije vidio, nalazili su se glumci zagrebačkog kazališta: Salko Repak, Milan Vujnović i Cvijo. Oni su došli da svojom glumom i recitacijama protiv fašizma i rata uveličaju ovaj svečani skup i da nešto svoje poklone ovom hrabrom narodu.

Na zboru su govorili: Vlado Popović, Rade Žigić, Đoko Jovanić, Ico Blanuša i ja. Lapac se prolamao od ovacija Partiji, NOV, bratstvu i jedinstvu, narodnoj vlasti, omladini, AFŽ-u i tako redom po stotinu puta.

Do kasnih popodnevnih sati stariji su po grupama prepričavali utiske i izmjenjivali mišljenje o situaciji u svojim selima, a mladi hvatah se u kolo i snažnom i poletnom pjesmom ravno iz kola odlazili na svoje zadatke, a mnogi i u prve borbene linije.

Toga dana na tribini poshje zvaničnog programa grupa glumaca i diletantska grupa iz Kruga i Lapca održale su priredbu sa skečevima, recitacijama i pjesmom.

U Srbu je, također, održan vehki zbor na kome je bilo mnoštvo naroda. Govorili su predstavnici Partije, SKOJ-a, NOO-a, NOV i žena.

Na području Lapca bilo je tada 70% nepismenog stanovništva, a među njima najviše žena i ženske omladine. Organizacija AFŽ-a je od svoga osnutka zacrtala u programu opismenjavanje i političko uzdizanje žena. Po selima su se osnivah tečajevi za opismenjavanje koje su vodile pismenije žene i omladinke. Tečajevi su radili u mnogim sehma, a naročito su se u radu istakle: Plemenka Polovina u Dobroselu, Savka Dragičević Crnka u Birovači, Smilja Đapa u Nebljusima, Jelena Divjak u Obijaju, Mara Kuga u Gajinama, Soka Hajdinović u Donjem Lapcu, Smilja Rašeta u Brezovcu i neke druge.

U prvoj polovini 1942. OK KPH za Liku dao je inicijativu da se osnuju stalni politički kursevi na kojima bi se odbornice mjesnih općinskih i kotarskog odbora AFŽ-a politički osposobljavale da mogu samostalno voditi organizaciju u selu, općini ili kotaru. Na kurseve su dolazile i nepismene žene. One su usporedo s političkom nastavom učile pisati i čitati.

Za komenute kurseve bila je zadužena Slava Žigić Gaga. Ona je bila organizator i tehnički rukovodilac kurseva, a predavači su bili članovi OK KPH za Liku: Jakov Blažević, Mile Počuča, Kata Pejnović i Rade Zigić.

Prvi ovakav kurs počeo je radom u Donjem Lapcu, a bilo ih je više. Obično su trajali po dvadesetak dana. Zene su slušale i prorađivala po jednu temu, a nepismene je Gaga učila čitati i pisati. Naročiti uspjeh pokazala je Soka Ivaniš predsjednica Mjesnog odbora Kestenovac. Prvi politički kurs u Donjem Lapcu okružnog značaja pohađale su 32 žene od kojih 23 Srpkinje i 9 Hrvatica.

Iz lapačkog kotara na prvom kursu bile su: Savka Kalinić, Jelena Miioković Beba, Jelka Blanuša, Danica Brozović, Mara Žunić, Milka Mileusnić, Milka Obradović i Anđelka Jovanić. Kurs su pohađale dvije žene iz Šibenika — Vodica, drugarice iz koreničkog, otočačkog, brinjskog, gračačkog iz gospićkog kotara, a iz Ličkog Novog: Dragica Kosović, Anka Kosović, Kaja Kosović i Pepica Saban.

Radilo se i na učvršćenju organizacije AFŽ-a i osamostaljenju mjesnih i općinskih odbora. Zbog toga su održavani česti sastanci na kojima su preuzimani novi zadaci, podnašani izvještaji o izvršenim ili neizvršenim zadacima. Tih dana osjećao se dosta veliki interes žena za štampu, a rado su prihvatale svoj list »Žena u borbi«, koji u to vrijeme izlazi u većem tiražu i moglo ga je dobiti skoro svako selo. Zene su pisale članke za svoj list, pa čak i one koje su naučile tek sricati slova. Osjećao se interes za pohtiku. Na sastancima su se rado javljale za riječ, govorile, postavljale pitanja i tražile da im se pojedine stvari objasne.

OK KPH za Liku, u svome izvještaju OK KPH od 22. V 1942. piše da u Donjem Lapcu jača naš utjecaj i da se u zadnje vrijeme osjeća intenzivan rad sa ženama i omladinom.

O kursevima AFZ-a pisao je OK KPH za Liku CK KPH 22. X 1942. da partijski kursevi kao i oni AFZ-a i SKOJ-a permanentno rade i da je kroz njih prošao prihčan broj kadrova te da se usprkos kratkotrajnosti osjećaju pozitivni rezultati.

U Lapac, 6. juna 1942. dolazi CK KPH i GSH. Lapac postaje politički i operativni centar Hrvatske. U Lapac iz Korenice preseljava se i Oficirska škola GŠH koja u toku 1942. ukazom vrhovnog komandanta postaje škola Vrhovnog štaba. Savo Orović je postavljen za komandanta škole, a Milentije Popović za komesara.

Te godine na području kotara održavaju se vehki zborovi i mitinzi. U junu je održan vehki miting u Opačića Gaju na kome je bilo prisutno mnogo žena i omladine, pa i slušaoci Oficirske škole GSH. Na zboru je o političkoj situaciji govorio Jakov Blažević, a ispred omladine govorio je Slobodan Uzelac, član OK SKOJ-a za Liku i Smilja Rašeta, Mirko Đukić i Veljko Dimić. Govorio je i komandant oficirske škole Dane Latas, a u ime AFZ-a govorile smo Kata Pejnović i ja.

U drugoj polovini juna u Srbu je održana velika skupština žena. Zene su dolazile u povorkama iz svih sela općine Srb noseći crvene i nacionalne zastave Ova šarolika masa slijevala se na srbski trg na kome je bila podignuta tribina okićena zelenilom, cvijećem i ličkim šarenicama. U ime žena govorile smo Milka Mileusnić, Kata Pejnović i ja. Na zboru je bilo oko 1.500 žena, omladine i muškaraca. Poshje političkog programa diletantska grupa iz Srba izvela je prigodan program. Srb se prolamao od ovacija svome vrhovnom komandantu. Partiji, bratstvu i jedinstvu naših naroda i vojsci, te Đoki Jovaniću, Daniću Damjanoviću, Milanu Sijanu, Milanu Zeželju i drugima. Na zboru je bio Milan Zeželj sa svojim proleterima. Zene i djevojke su se hvatale u kolo do njega i pjevale:

»Ide Milan, jaši konja bijela,
za njim ide četa proletera«.

U junu je održan vehki miting u Buševiću kod Kule. Iz lapačkih i bosanskih sela narod je masovno prisustvovao. Na mitingu su govorili predstavnici Ko-

munističke partije i svih antifašističkih organizacija. Ispred SKOJ-a govorio je Slobodan Uzelac, a ispred NOV Đoko Jovanić. Govori su popraćeni burnim aplauzima, klicanjem, kolom i pjesmom:

»Ja *sam svoga poslala mladića*
u brigadu Boke Jovanića.
Druže Đoko, molim te ko boga
ne šalji ga za kurira svoga,
jer je mlađan pa se ne zna kriti,
mogli bi ga dušmani ubiti«.

Koncem juna u Nebljusima je održan vehki miting žena iz 9 sela. U ime AFŽ-a govorile su Danica Brozović i Jelka Blanuša.

Vehki narodni zbor održan je 12. jula u Dobroselu kod crkve. Taj dan je nekada bio hramovni praznik ove crkve. Komunistička partija, omladina i AFŽ-a toga dana su organizirali masovni narodni zbor pretvorivši ga u veliku manifestaciju bratstvu i jedinstvu. Na zboru je bilo mnogo žena. Narodu su govorili Vladimir Bakarić, Josip Cazi, Đoko Jovanić, Kata Pejnović i još nekoliko govornika.

Dvadeset i sedmog jula 1942. održan je vehki narodni zbor u Srbu povodom dana ustanka. Govorili su: Jakov Blažević, Josip Cazi, Kata Pejnović i Đoko Jovanić. Po završetku zbora glumačka grupa 3. ličkog odreda dala je svoj program. Istoga dana i u Lapcu je održan vehki narodni zbor (kod magazina) Otvoren je »Internacionalom« i našom budućom himnom »Hej Slaveni«. Na zboru su govorili predstavnici Partije, NOV, NOO, SKOJ-a AFŽ-a i pionira. Poshje programa narod je zabavljala diletantska grupa iz Donjeg Lapca. U zabavnom programu kao recitatorke učestvovale su drugarice iz Kotarskog odbora AFŽ-a (Jelena Beba Mioković i Milka Obradović).

Zborovi su održavani i povodom dana oktobarske revolucije. Zene su bile suorganizatori, najbrojnija publika i govornici. Već 1942. godine organizacija AFŽ-a u Lici je bila masovna organizacija i kad su sazreli uvjeti, ukazala se potreba da se održi okružna konferencija žena za Liku (do tada je postojao samo Inicijativni okružni odbor AFZ-a za Liku). Konferencija je održana od 13. do 15. septembra 1942. u selu Salamuniću — kotar Korenica. Iz lapačkog kotara na Konferenciju je išlo 27 delegata, a u Okružni odbor AFŽ-a izabrana je Danica Brozović.

Rad organizacije AFŽ-a u kotaru Lapac u ovom periodu bio je vrlo plodan i raznovrstan. Zene su bile angažirane na svim aktuelnim zadacima, od sabirnih akcija, izrade odjevnih predmeta i obuće, tkanja zavoja, brige o bolnicama i borcima na položajima, poljskim radovima, političkim kursevima, analfabetskim tečajevima i drugim aktivnostima.

One su, između ostalog, bile s omladinkama i starijim ljudima glavna radna snaga na njivama i poljima, na kopanju zemunica i prenošenju žita. U ljeto i jesen 1942. zajedno s ostalim organizacijama na terenu kotara i AFZ se uključio u veliku bitku za sklanjanje ljetine pod poznatom parolom »Ni zrno žita okupatoru«. Udruženim snagama radilo se punom parom i to najviše noću, jer su preko dana stalno nadlijetali neprijateljski avioni i tukli sve što se po zemlji micalo. Nisu samo obrađivana polja lapačkog kotara i sa njih ubirana ljetina, nego su te godine zasijane mnoge njive i sve obradivo zemljište u Boričevcu i u napuštenim bosanskim sehma iz kojih se dolaskom partizana po-

vukao narod hrvatske i muslimanske narodnosti zajedno s ustašama (iz Lohova, Kulen Vakufa, Ćukova, Klisa, Orašca, Demirovog Brda i iz još nekoliko manjih sela). Naročito je teško biLo žeti žito i brati kukuruz u selima blizu neprijateljskih uporišta (Meljinovac, dio Nebljusa, Lohovo, Klis). Žito se izvlačilo pod zaštitom naših jedinica i pod kišom neprijateljskih kuršuma. Zene i omladinke uradile su vehki posao te jeseni. Izvukle su žito i kukuruz, ovršile ga i prevezle, a najviše prenijele na svojim leđima do zemunica koje su svojim rukama iskopale ili do napravljenih magazina u dubokoj šumi na visovima Suputovca. Trebalo je mnogo truda i znoja, a bilo je i mnogo neprospavanih noći.

Kada je te jeseni oslobođen Bihać, velike količine žita i kukuruza dovezene su na područje lapačkog kotara iz Rakovice, Drežnika, Slunja i drugih sela. Izgrađena su vehka skloništa na vrhu Suputovca (podzemne i nadzemne kukuruzane), a kako zaprežna kola nisu mogla dalje od Kamenskog, žene i omladina su na svojim leđima prenijele oko 45 vagona žitarica i oko 40 vagona kukuruza u klipovima.

Organizacija AFZ-a je osnovala bolnicu u Lapcu, ambulantu u Nebljusima (sa 16 kreveta u kući Mare Dobrović), pomogla opremiti bolnicu u Dobroselu i brinula se o bolnicama u Kamenskom, Bijelim Potocima i Mišljenovcu. Postojala je i bolnica u selu Birovači. Prema izjavi Marije Obradović Simine i Miće Dragičevića ta je bolnica osnovana u maju 1942. godine i radila do IV neprijateljske ofanzive. Imala je kapacitet 30 kreveta, a smještena je u kući Jovice Obradović. Ovu bolnicu sa svim potrebnim, osim lijekova, snabdijevalo je selo Birovača i žene iz drugih sela koje su posjećivale ranjenike i donosile im poklone. U njoj je kao medicinska sestra radila babica Manda Obradović.

Zene su neprekidnim akcijama prikupljale namirnice, posteljinu, rublje, ručnike, pružile veliku pomoć bolnicama i našem sanitetu. One su snabdijevale bolnice mhjekom i mliječnim proizvodima. Zene Dnopolja, Oraovca, Birovače i Nebljusa svakodnevno su nosile mhjeko na Pirovište, a poslije na Kamensko i Bijele Potoke (bolnica u Pirovištu bila je rasformirana kada je izgrađena bolnica na Bijelim Potocima). Tri, četiri ih pet žena i omladinki odlazilo je u ranu zoru put Kamenskog natovarenih leđa i s kantama u rukama. Vraćale su se u kasnim večernjim satima, jer trebalo je po vrletima planine prepješačiti oko 20 kilometara.

One su snabdijevale bolnice zavojima tkanim u Oraovcu u kući Miljane i Ihje Savatovića, u Nebljusima, Gajinama i Doljanima. U Donjem Lapcu, Oraovcu, Birovači, Nebljusima, Kestenovcu, Buševiću i ostalim selima brale su šljive i kuhale pekmez za bolnice. U jesen 1942. žene sela Birovače skuhale su pekmeza od 300 kg šljiva i poslale na Bijele Potoke. U ljeto 1942. kolektivno su posjetile Pirovišta, a u jesen bolnicu u Mišljenovcu.

Bolnicu u Dobroselu za vrijeme njenog postojanja izdržavale su, uglavnom, žene uključene u organizaciju AFZ-a. Zene iz Dobrosela, Doljana, Brezovca i ostalih sela ove doljanske općine nisu dozvolile da ranjeni drugovi osjete da su vrlo daleko od svojih bližnih majki i nježnih sestara.

List »Žena u borbi« od 9. decembra 1942. godine donio je članak u kome žene Kestenovca pišu: »Mi žene iz sela Kestenovca do sada smo mnogo bolnica posjetile. Nije da mi imamo toga odviše, nego mi razumijemo da naši borci nemaju drugih sredstava nego našu pomoć. Znamo da su naše kuće vojnički magazini i mnogo smo hranom pomogle naše partizane i još ćemo mnogo i što više«. U spomenutom listu piše: »Zene sela Kestenovca samo u novembru

1942. godine prilikom posjete ranjenicima i bolesnicima u Mišljenovcu donijele su 348 kg hrane, 9 biljaca, 16 pari rublja, 6 slamarica, 20 ručnika i 18 pari vunenih čarapa«.

Žene sela Mišljenovac 22. novembra 1942. godine donijele su ranjenicima 415 kg hrane, 53 litre mlijeka, 18 pari vunenih čarapa, 20 plahta, 4 biljca. Zene kotara Lapac u jesen 1942. dale su za bolnicu: 81 biljac, 178 plahta, 55 jastuka, 51 slamaricu, 61 par rublja, 123 ručnika. U tkaonicama zavoja, koje su organizirale drugarice toga kotara izatkano je 410 metara zavoja.[13]

Zene sela Birovače su u jesen 1942. dale za vojsku i bolnicu 153 para čarapa, 125 pari rukavica, 75 pletenih pulovera, a Smilja Blanuša, zajedno s mužem Đurđem, izradila je 30 kožnih pršnjaka. Ima podataka da su omladinke Nebljusa otvarale kovčege i svu svoju djevojačku spremu, u koju su bili utkani mnogi mladalački snovi i najljepše želje, poklanjale svojim ranjenim drugovima.

U decembru 1942. žene iz sela općine Srb prevozile su kolima u Donji Lapac i predale kotarskom odboru AFŽ-a veliku količinu sakupljene hrane, odjeće obuće, posteljine i drugih za vojsku potrebnih materijala. Ovakve pošiljke su stizale i iz općine Doljani i predavane KO AFŽ-a u Donjem Lapcu.

Odmah poslije oslobođenja Lapca i Srba 1942. organizacija AFŽ-a znatnu pomoć je pružala u organiziranju i otvaranju škola. Škole su počele s radom u Donjem Lapcu, Gajinama, Oraovcu, Dnopolju, Birovači, Mišljenovcu, Nebljusima (učiteljica Bosa Juzbašić), Doljanima, Dobroselu, Srbu i mnogim drugim sehma. Djeca su u ratu nastavila školovanje. Pored nekoliko stručnih učitelja, mnoge omladinke i omladinci su dobili zaduženja da vrše dužnost učitelja. Kotarski odbor AFŽ-a organizirao je pred kraj 1942. u Lapcu dva analfabetska tečaja za odbornice mjesnih odbora AFZ-a. Ovi tečajevi su trajali po 25 dana. Pisati i čitati naučilo je 30 žena. Pisalo se na starom papiru i školskim tablicama. Radilo se po čitav dan. Rukovodstvo tečaja čitalo im je članke iz »Vjesnika«, »Žene u borbi« i članke iz raznih brošura. Zene su s pažnjom pratile sve ono što im se govorilo i predavalo. Često puta ushjed nedostatka papira, olovaka i tabhca, pisale su po pepelu na svojim ognjištima slova i brojke koje su naučile, a da ne bi zaboravile, pisale su i po prašini i po ledinama. Ovaj način podučavanja praktikovale su u zbjegovima.

Saja Ciganović iz sela Podstrane (Srb) ostavila je petero djece i staru svekrvu i došla na kurs da nauči čitati i pisati. Kada je završen prvi tečaj, održane su »Usmene novine«, a zatim su učesnice tečaja polagale završni ispit. Ispitu je prisustvovala Dara Čudić, član Okružnog odbora AFŽ-a za Liku. Tečajevima je rukovodila Savka Kalinić, tajnica Kotarskog odbora AFŽ-a.

Drugi analfabetski tečaj nije završen jer je uslijedila četvrta neprijateljska ofanziva. Tako se za vrijeme rata u Lici i kotaru Lapac i putem opismenjavanja vodila borba protiv vjekovne zaostalosti i podizana politička svijest.

Pored analfabetskih tečajeva i kurseva, te pohtičkih kurseva, za odbornice AFŽ-a organizirano je mnogo zborova, mitinga, konferencija i masovnih sastanaka. Cilj je bio podizanje svijesti, stjecanje znanja i prosvjećivanje. Dile-

tantske grupe u kotaru Lapac postojale su u: Krugama (to je prva osnovana grupa), Lapcu, Srbu, Buševiću i drugdje. Lička glumačka grupa, kasnije Kazališna grupa »August Cesarec« osnovana je u rujnu 1942. godine pri tadanjem 3. ličkom odredu Ličke grupe partizanskih odreda. Osnovao ju je Josip Cazi

Rukovodilac i komesar ove grupe bio je Dušan Vojvodić. Među prvim članovima grupe bile su omladinke: Bosiljka Mileusnić, Dara Miljuš, Dara Rašuo

13 »Žena u borbi« od 9. decembra 1942.

i Smilja Mandić iz Srba; Mika Dubajić iz Neteka, Saja Divjak i Marija Balać iz Donjeg Lapca te Boja Zakula iz Korenice.

U drugoj polovini 1942. u kotaru Lapac organizirana je i dopisnička služba U Agitpropu Kotarskog komiteta KPH radile su Savka Batinica i Milica Kalinić. One su radile na štampanju, umnožavanju i uređivanju »Lapačkog radio--vjesnika« i »Lapačkog partizanskog vjesnika«. Prve dopisnice bile su: Milica Kalinić za list »Pionir«, Savka Kalinić za list »Zena u borbi«. Za list »Zena u borbi« pisale su mnoge žene, a objavljivani su pojedini članci Smilje Popović, Milke Mileusnić, Anđelke Jovanić, Milke Dimić, Drage Mrđe, Milice Počuče i mnogih drugih.

U 1942. godini mnoge omladinke s teritorija kotara prijavile su se i otišle u operativne jedinice. U 1. žensku partizansku četu otišla je Milica Obradović iz sela Birovače. Odmah poshje formiranja 1. i 2. ženske partizanske čete na teritoriji kotara Korenica, na teritoriji kotara Lapac formirana je 3. ženska partizanska četa. Ovu četu formirao je 3. lički partizanski odred u selu Kestenovcu gdje je ona i završila vojnu obuku. U četu su se javile, uglavnom, omladinke iz kotara Lapac pa je četa i prozvana Lapačkom ženskom četom.

U vrijeme osnivanja AVNOJ-a u Bihaću po čitavom kotaru održavani su narodni zborovi i sastanci na kojima se narodu objašnjavala važnost ovog događaja za daljnji razvitak naše narodnooslobodilačke borbe i život naših naroda.

Ovakav jedan sastanak održan je u zaseoku Selišta. Skupile su se žene iz: Selišta, Nebljusa, Capaćuša i Meljinovca, njih 100 — da se upoznaju sa značajem Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije. Na sastanku su bile iz Okružnog odbora AFZ-a za Liku Danica Brozović i Milka Solaja. U toku sastanka žene su samoinicijativno i spontano predložile da njihove predstavnice odu u Bihać, da posjete AVNOJ i odnesu čestitku i poklon Titu za Novu 1943. godinu. U delegaciju su izabrale: Milku Solaju, Danicu Brozović, Smilju Vlatković i Savu Popović.

Danica Brozović priča: »Čestitku smo napisale i u njoj poželile uspješan rad AVNOJ-u na čelu s drugom Titom. Spakovale smo birane lijepe jabuke, oraše, lješnjake, flašu rakije od cvijeta i čarape od divne bijele vune za druga Tita.

U Bihać smo stigle poshje podne oko tri sata pred zgradu AVNOJ-a i javile se straži. Primio nas je drug Tito, rukovao se sa nama riječima: »Izvolite sjesti, delegati iz Like«. Na to sam ja odgovorila: »Druže Tito, mi nismo delegati iz Like, nego samo sela Nebljusa i ostalih njegovih zaseoka iz kotara Lapca«. Tito nas je pitao kako smo putovale, interesirao se za naš rad i prilike kod nas. To veče bile smo i gosti na večeri kod Tita. Prije večere nam je poslužena rakija. Ja sam digla čašicu i kazala: »Nekada smo nazdravljah Janku ili Marku, a danas naš narod kaže: Smrt fašizmu — Sloboda narodu«.

U novembru 1942. vršene su pripreme za izbore seoskih, općinskih i kotarskog NOO-a. U izbornoj kampanji učestvovale su sve političke organizacije. Izbori za mjesne i općinske NOO-e provedeni su 6. decembra 1942. godine. Na izborima je učestvovalo 50% žena. Kotarska izborna konferencija održana je 11. januara 1943. i izabran je Kotarski narodni odbor. U plenumu Kotarskog NOO-a izabrane su Jelena Mioković Beba i Mara Zunić, dok je u Izvršni odbor Kotarskog NOO-a izabrana Dragica Desnica u kojem je vršila dužnost blagajnika. U Okružnu izbornu komisiju iz kotara Donji Lapac, pored nekoliko muškaraca, izabrana je i Mara Zunić.

U Mjesni NOO za selo Nebljuse izabrana je Danica Brozović. U Općinski NOO Donji Lapac izabrana je Milija Rašeta, u Općinski NOO Srb Jelica Bujić, u NOO sela Doljani Mara Pajić, Zorka Medić, Boja Orelj i Jovanka Medić, u Mjesni NOO sela Brezovac Sajka Skorić, u Mjesni NOO Dabašnica Borka Mandić, u Mjesni NOO Donji Lapac Milka Zobenica, u NOO Kamensko Rašeta Mileusnić Marija.[14]

Prva Zemaljska konferencija AFŽ-a Jugoslavije održana je od 5—7. decembra 1942. godine u Bosanskom Petrovcu. Delegat iz lapačkog kotara bila je Smilja Popović, a kao gost Jelka Blanuša. Kada su se vratile s Konferencije, prenosile su ženama iskustva, tumačile odluke. Posljednjih mjeseci 1942. u kotaru su održani mnogi zborovi, sastanci i sijela. U izvještaju KK KPH za kotar Lapac OK KPH za Liku od 10. I 1943. godine stoji: »Pored seoskih zborova koji se održavaju, održane su i priredbe uoči Novi godine, u srbskoj općini na 5 mjesta, doljanskoj 3 i lapačkoj 3, tako da su sva sela našeg kotara obuhvaćena ovim večerima. Na ovim priredbama dati su skečevi i recitacije u vezi sa narodnooslobodilačkom borbom, govoreno je i o uspjesima NOB-e u 1942. godini i o tome što treba raditi da bi se u 1943. godini zadao što teži udarac okupatoru i njegovim slugama«.

Početkom januara 1943. održana je u selu Doljani Prva kotarska konferencija AFŽ-a za kotar Donji Lapac, uz prisustvo brojnih delegatkinja, iako je bila jaka zima i duboki snijeg. Konferenciji je prisustvovala Kata Pejnović, tada već predsjednica AFŽ-a Jugoslavije. U Kotarski odbor su izabrane, pored ostalih, Milka Dimić i Marica Obradović Simina iz Birovače.

U aprilu i maju 1943. održane su i općinske konferencije AFŽ-a za općine Donji Lapac i Doljane i na njima su izabrani općinski odbori AFŽ-a.

U to vrijeme održane su i skupštine žena po sehma na kojima su birani mjesni odbori AFŽ-a. Izabrane su, uglavnom, žene koje su već bile u mjesnim i općinskim odborima. Do većih promjena došlo je tek 1944. kada je u odbore biran veći broj omladinki.

Općinska konferencija AFŽ-a za općinu Srb održana je u aprilu 1943. u Raštelama u kući Rade Rađenovića. Na konferenciji su bih prisutni: Dušanka Gostović-Grubor iz Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, Nikola Milošević, sekretar KK KPH Donji Lapac i Milan Rađenović, član Općinskog komiteta KPH za Srb.

Uoči četvrte neprijateljske ofanzive KK KPH Donji Lapac je obavijestio o njoj sve partijske organizacije, NOO, SKOJ i AFŽ-e. Vršene su pripreme za evakuaciju stanovništva, stoke, žita, ostale hrane i svih pokretnih dobara. Ispred neprijatelja povlačilo se mnoštvo naroda s Korduna i Banije. Starice i nejaka djeca išli su po ledu i snijegu u neizvjesnost, u Bosnu. Jedan dio ove velike kolone prošao je preko Korenice, Kamenskog i Lapačke kotline, a drugi dio preko Drenovače i Ripča. Narod lapačkog kotara sklonio se u visove Plješevice (Kamensko, Vitarogu, Manitu Dragu, Pirovišta, Duke, ispod visokog Ozebhna, na Orlovačku, pod Jankov vrh, na Zuleševicu i Cemernicu). Snijeg je bio dubok, zima oštra, pucalo je drvo i kamen. Ogromni smetovi ometali su kretanje. Narod je u planini trpio glad, strah i studen dugih dvadeset dana. Tučen je iz aviona, bacača i topova. Mnogi se nisu vratili u svoja sela. Stariji i bolesni, majke i nejaka djeca umirali su od hladnoće u ogoljenoj smrznutoj planini.

14 »Zena u borbi« br. 10—11 od januara i februara 1843.

Za vrijeme ofanzive omladina i AF2 prikupljali su hranu za vojsku i ranjenike, prenosih su i evakuirah ranjenike, prihvatali izbjeglice, evakuirah ugrožena sela, prekopavah ceste i rušili mostove, hrabrih narod, borih se protiv onih koji su na bilo koji način pokušavali demoralisati mase. Čuvali su zbjegove i smjenjivah se na stražarskim mjestima.

Na sjednici Plenuma OK KPH za Liku od 25. II 1943. u izvještaju o stanju hčkih bolnica kaže se da se istakla bolnica u Mišljenovcu, da je za vrijeme neprijateljske ofanzive primila 1500 ranjenika i da je evakuisana uz pomoć Glavnog štaba Hrvatske.

Prošla je ofanziva. Slomile su je naše jedinice u pobjedonosnoj bici. Narod se vratio u svoja sela. Dolazi do izražaja zajedništvo i saradnja. Omladina i žene svrstavaju se u radne brigade da zajedničkim naporima liječe rane zadane u krvavim okršajima. U nastradalim sehma popravljaju kuće. Bajte se ponovo dižu. Vodi se akcija oko organizacije proljetnog oranja i sjetve. Ulažu se veliki napori da se za sjetvu obezbijedi žito. Udruženim snagama svih organizacija na teritoriji kotara uklanjaju se posljedice koje je ostavila ofanziva. Kroz opustošenu Liku vraća se iz Bosne narod Banije i dijelova Korduna. Kolone i kolone izgladnjelih, izmučenih, golih, bosih i bolesnih staraca, žena i djece danonoćno se kreću putevima i sehma lapačkog kotara. Većina ovih izmrcvarenih izbjeghca je oboljela od tifusa. Hodaju kao u snu.

Zene, omladina i sposobni stariji muškarci, odbornici NOO, svi su na nogama, u akciji teškoj i do tada možda najtežoj. Trebalo je toliki narod prihvatiti, nahraniti i pružiti mu makar i minimalnu pomoć, a Lapac je iscrpljen i izgladnio. U protekloj ofenzivi hranio je hiljade vojnika i na stotine ranjenika iako je i sam bio opljačkan i spaljen. AFZ i NOO su organizirali prolazne kuhinje, oboljele su odvajah u posebne karantene koje su organizirali u pojedinim selima ili zaseocima. Djecu, koja su u bosanskim planinama izgubila roditelje, drugarice smještaju u dom u Frkašiću. Teško je bilo boriti se protiv tifusa. Brzo se širio i prenosio na stanovništvo lapačkog kotara. Naročito je zahvatio sela pored puteva kojima su se kretale izbjeglice. Najviše je nastradala općina Doljani i dio općine Lapac. U bunilu i s visokom temperaturom ležale su mnoge porodice.

Zene i omladinke su pravile partizansku burad pokušavajući spriječiti širenje epidemije. Radile su danonoćno, iscrpljene glađu i umorom. One su se u ovoj situaciji još jednom dokazale kao jedna od glavnih snaga našeg antifašističkog fronta. Po svim sehma kotara bilo je bezbroj primjera ljudskog požrtvovanja. Vehki dio tereta su ponijele Jelena Mioković Beba, član Kotarskog NOO, Smilja Popović, član KO AFZ-a, Sava Batinica i Mihca Kalinić, obje iz Agitpropa KK KPH Lapac. Ove drugarice, neprekidno radeći, i same su oboljele od pjegavca. Milica Kalinić nije preživjela. Istakao se i Dmitar Popović Babo. Pružao je pomoć u prevoženju djece i starih iz Lapca u Frkašić. Jela Mioković Beba nije oboljela od pjegavca i izabrana je za predsjednicu KO AFZ-a Lapac. I Milica Pejnović-Počuča je zajedno s ostalim drugaricama i drugovima učestvovala u ovoj velikoj bici. U toku epidemije preuzela je dječji dom u Frkašiću i svojski se brinula o njemu dok i sama nije oboljela od tifusa.

Dok epidemija tifusa nije savladana, odnijela je mnoge ljudske živote. Lapac je izgubio veliki broj stanovništva i dosta kadrova, a među njima i sekretara KK KPH Lapac Milu Kosanovića.

Za razhku od Banije i Korduna u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi narod Like i kotara Donji Lapac nije evakuiran u duboku pozadinu i udaljena podru-

čja, već se organizirano evakuirao i povlačio u šume. OK KPH za Liku »uspio je putem partijskih organizacija i NOO-a usmjeriti svoje stanovništvo u neprijateljsku pozadinu i tako ga poštediti svih muka koje je prešao izbjegli narod Banije i dijela Korduna«.[15]

Četvrta neprijateljska ofanziva je ostavila pustoš, zgarišta i mnoštvo mrtvih. Počinje se i dalje neumorno raditi i stvarati. Lapac se ponovo oporavlja. Toga proljeća, pored svih teškoća, borbe s glađu, epidemijom, gubitkom vehkog broja stanovništva, zasijane su i uzorane velike površine zahvaljujući radnim brigadama u kojima su pretežno bile žene. One su u ljeto i jesen vodile ponovo borbu pod parolom: »Ni zrno žita okupatoru«. U lapačkom kotaru učestvovalo je 1.269 žena u radnim jedinicama na poljoprivrednim radovima.[16]

Čitavo proljeće i ljeto AFZ organizira posjete bolnicama i borcima na položajima. Održavaju se redovno sastanci i zborovi. Proučavaju se odluke ZAVNOH-a i vodi se borba protiv utjecaja četnika i njihove propagande koji su nastojali koristiti teške posljedice ofanzive i epidemije tifusa. Na sastancima općinskih i kotarskog odbora AFZ-a za Lapac birane su delegatkinje za konferenciju AFZ-a Hrvatske koja je održana 11. VI 1943. godine u Otočcu. Iz Lapca su delegirane: Jelena Mioković Beba, Danica Brozović, Smilja Popović, Ljubica Tišma, Milka Dimić, Marica Obradović, Smilja Blanuša, Borka Đukić, Milka Mileusnić, Anđelka Jovanić, Savka Kalinić, Zora Grbić, Vuka Vekić, Anka Sijan i Dragica Drča.

Poshje kapitulacije Italije Lika je ponovo u opasnosti, a naročito kotar Lapac, jer Nijemcima je od velike važnosti bila komunikacija Bihać—Lapac——Knin—Zadar i zato s velikim snagama nadiru na lapačku teritoriju. S njima su ustaše i četnici. Lapac je ponovo u rukama neprijatelja. Narod se na vrijeme povukao ispred neprijatelja. Povukao se u Plješevicu, Zuleševicu i šume oko Srba. Mnogi su otišh u korenički i udbinski kotar, a jedan dio stanovništva povukao se u drvarski okrug preko rijeke Une. Na teritoriji kotara oživljavaju pročetnički elementi, a posebno u selima Birovači, Dnopolju, Mišljenovcu, Strpcima, Nebljusima, K. Koritima, pa i nekim drugim sehma. Formirane su četničke organizacije. Njihovo sjedište je u Birovači, zaseoku Opačić Dolini u kući Jove Opačića. Iz toga malog sela potekla su mnoga zvjerstva, krvoprohća, mučenja i masakriranja. Tu su stvaram planovi kao što je zvjerski pohod na bolnicu u Krčani.

Dolazila je zima i narod se postepeno vraćao u svoja sela. Mnoge su porodice ostale u zbjegovima i tako dočekale oslobođenje zemlje. Nije se vratilo sve stanovništvo izbjeglo u drvarski i korenički kraj.

Koncem 1943. i početkom 1944. mnoge drugarice iz Kotarskog odbora AFZ-a otišle su na druge dužnosti i od starih članova ostale su samo Vuka Vekić i Danica Brozović. Zato je u tom razdoblju odbor popunjen s novim drugaricama i to: Milkom Dimić, Stanom Polovinom Zujom, Dragicom Lukić, Sajom Obradović, Smiljanom Obradović, Jelkom Divjak, Savom Popović, Sokom Hajdinonović. Za predsjednicu je izabrana Smilja Obradović, a u drugoj polovini 1944. Soka Hajdinović.

U aprilu 1944. u kotar Lapac je došao komandant četničke Dinarske divizije pop Momčilo Đujić. Održao je sastanak s četničkim rukovodstvom ovog kotara i dao im instrukcije za zločinačke akcije. Formirane su četničke trojke koje su

15 Dr Đuro zatezalo: Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici, 1941—1945, str. 173.
16 »Lička žena u borbi«, br. 18. od rujna 1943.

dočekivale u zasjedama komuniste i ostale aktiviste, ubijali ih ili hapsili. Đujić je održao i zborove u Dnopolju, Doljanima i Srbu.

Poshje Đujićeva odlaska četnici su počeli sa zločinima. Na Rudinama su strijeljali Jovu Blanušu iz Birovače i Jandru Zobenicu, člana Općinskog NOO-a iz Kestenovih Korita. Izvršili su mučki napad na bolnicu u Krčani i masakrirali 32 ranjena borca. Na povratku su ubili Peju Delića, predsjednika NOO Birovača, Milana Opalu, predsjednika NOO iz Kestenovih Korita, Ninu Milanovića, omladinskog rukovodioca iz Mišljenovca i Đuru Đukića iz Dnopolja. U Opačić Dolini su odsjekli glavu Brati Rašeti Barabinu.

U selu Oraovcu uhapsih su Mariju Balać, koja je u to vrijeme radila u ROC-u Lapac. Domaći četnici su je dobro poznavali. U Opačić Dolini su je saslušavali, mučili, maltretirali i strijeljah.

U drugoj polovini maja uhapsih su iznad Dnopolja Duju Karan, člana OK KPH za Lapac koja se vraćala sa terena petrovačkog sreza. Išla je na Kamensko da u Komitetu podnese izvještaj o situaciji kod lapačkih izbjeglica koji su se sklonih u Bosnu. S njome su uhapsih Soku Starčević i Soku Rašetu Mićinu. Četnici su ih odveli najprije u Opačić Dolinu i poshje saslušavanja i maltretiranja predah ih Nijemcima u Lapcu. U njemačkom zatvor su zatekle krvavu i isprebijanu Soku Rašetu Mandinu, odbornicu AFZ-a iz Gajina. Ispričala im je da su je četnici uhvatili u Buševiću i doveli u Lapac, a preko Mamca su je vezali za bicikl i vukli po makadamskoj cesti. Đuja je vidjela da Nijemci slabo čuvaju zatvor (to je bio posao četnika). Onog dana kada su četnici vršili pokolj ranjenika u bolnici u Krčani, Đuja je obila vrata na zatvoru i pobjegla ispod bodljikave žice zajedno sa Sokom Starčević, Sokom Rašetom Mićinom i Sokom Rašetom Mandinom.

Hapsili su i tukli Borku Đukić, Marišku Nikić, odbornice AFZ-a te Micu Rašetu Dašanovu, Mandu Dražić i mnoge druge. Mandu Dražić su tukli iako je bila starija žena.

U januaru 1944. na traženje KK KPH Lapac povučena je tajnica Okružnog odbora AFZ-a Beba Jelena Mioković i kao član Izvršnog KNOO, u kome je bila zadužena za prosvjetu, upućena na teren općine Doljani zajedno sa Smiljom Popović, zbog teške situacije na terenu ove općine. Njih dvije su tamo radile u svojstvu članova OK KPH za Doljane. Situacija je bila izuzetna, nesigurna zbog stalnih njemačkih i četničkih patrola na ovom području. One se sjećaju: »Za vrijeme desanta na Drvar nalazile smo se na okupiranoj teritoriji općine Doljani. Komitet je dobio obavještenje od KK KPH za Lapac da će neprijatelj napasti i Doljane i upozorio sva politička rukovodstva da prebaci narod i blago i evakuira sva ostala dobra na bosansku stranu, jer ništa ne smije pasti u ruke neprijatelju. Odmah smo intervenirale. Obavijestile smo skojevske organizacije i one su s omladinom prebacivah preko Une stoku i ostalo, a nas dvije, drug Jovica Đapa, tajnik Općinskog NOO-a i drugarica Mara Pajić, također član Općinskog NOO-a dereglijama smo prebacivah narod preko Une. Na bosanskoj strani u Palučcima su se nalazila ostala općinska rukovodstva iz Doljana. Oni su sačekivali i raspoređivah narod po bosanskim sehma. U toku prebacivanja preko Une neprijatelj je otpočeo sa napadom i tukao po nama. Međutim, uspjelo se prebaciti narod i skloniti sve ostalo. Zadnji smo se prebacili nas četvoro. Bile smo neispavane, izmučene psihički i fizički i vrlo, vrlo gladne. Nekako smo došle do Podova i dalje nismo mogle, međutim, jedna žena nam je dala malo kisela kupusa i tako nas toliko povratila, da smo mogle produžiti dalje«.[17]

17 Sjećanje kod autora (N. 2.).

Krajem jula žene Birovače krišom su napustile selo i posjetile bolnicu u Bijelim Potocima. Međutim, kada su se vratile, četnici su ih pohapsih, saslušavah, tukh i poshje dva dana napisali Odluku o kažnjavanju nekohko žena. Pet žena su kaznili da dadu po vola četničko-njemačkoj klanici u Lapcu. Smilja Tišma je morala dati dvije ovce, Soka Rašeta 10.000 kuna, a Jeli Dragičević su oduzeh komad zemlje, jer nije imala stoke. Također su im zaprijetili strijeljanjem ako ih još jednom uhvate na sličnim zadacima.

U Birovači su tukli i maltretirah Jelu Dragičević, babicu, Mandu Obradović i Saju Delić. Zene lapačkog kotara u vrijeme četničko-njemačke okupacije razbijaju četničke mitinge. One su bile i odlični obavještajci. Pratile su kretanja neprijatelja i uočavale njihove namjere i o tome izvještavale rukovodstva NOP-a. Saja Filipović ispod Kozjače, inače majka sitne djece, dobila je zadatak da povjerljivi štampani materijal prenese na bosansku stranu. Da bi izvršila zadatak, morala je preći preko Brežina gdje su Njemci i četnici neprekidno patrolirah. Ona se dosjetila i materijal obavila oko vretena, namotala opredenu vunu i sa preslicom za pojasom izvršila zadatak.

Neprijatelji su 1944. pokupili narod Dobrosela i kamionima prebacili u sisački logor. Među odvedenima bilo je dosta aktivista iz odbora AFZ-a. One su se dobro držale i odlično snašle povezavši se sa organizacijom u Sisku. Kada su se u jesen vratile u Dobroselo, nastavile su aktivnim radom.

U takvim okupacionim uvjetima žene kotara Lapac dočekale su i 3. okružnu konferenciju AFZ-a za Liku, koja je održana 4. i 5. IX 1944. u Srednjoj Gori. Na konferenciji su iznosile svoje teškoće, pričale o svojoj snalažljivosti i borbi. Vuka Vekić ispred žena općine Srb je, između ostalog, govorila da iako žive pod terorom četnika, žene općine Srb nose hranu svojoj vojsci u koševima za sijeno ispod sijena, da peku kruh s petokrakom zvijezdom, srpom i čekićem, s ispisanim pozdravom »Smrt fašizmu — Sloboda narodu«. Mika Beslać iz Dobrosela je ispričala da su žene Dobrosela bile u logoru u Slavoniji i da je bilo strašno, ali su uhvatile vezu i uspjele pobjeći iz logora probijajući se prema oslobođenom teritoriju. Mnogo im je pomagao hrvatski narod i omogućio im povratak. Marija Majstorović, iz Propagandne komisije Kotarskog NOO-a Lapac, je rekla da su žene lapačkog kotara pokazale bezbroj primjera u rasturanju propagandnog materijala da bi suzbile lažnu neprijateljsku propagandu. Soka Hajdinović je ispričala kako Duka Stanić ima muža u četnicima, ali ipak šalje kruh partizanima. Jednog dana su je četnici uhvatili na djelu i tukli. Ona im je prkosno dobacila: »Da sam imala dva kruha, obadva bih im poslala!« Iznijela je da su žene sela Doljana i Dobrosela odlazile u neprijateljske garnizone i do tada izvukle u partizane 500 domobrana i 70 Rusa.

Okružni odbor AFZ-a za Liku je 17. III 1944. izvijestio Glavni odbor AFZ-a Hrvatske:

»Četnici pljačkaju, siluju i ubijaju. Nedavno su uhapsih i odveli Švabama 17 naših omladinki, koje su ponijele hranu na položaj našoj 6. diviziji preko Une. Odbornika koji ih je sprovodio, odmah su ubili. Poslije toga uhvatih su još dvije drugarice koje je izdala jedna lapačka špijunka. Kada su htjeli silovati jednu našu odbornicu, ona se sama ubila. Jedan četnik je ubio rođenu sestru kada ju je uhvatio da plete čarape partizanima. Sami pričaju kako od Švaba imaju zadatak da ubijaju, naročito naše pohtičke rukovodioce. Tako su do sada samo u tom kotaru ubili 10 članova NOO-a. Sav taj teror nije mogao pokolebati narod lapačkog kotara, nego naprotiv, mržnja prema neprijatelju i ljubav prema NOB-i je još jača. Potajno se skupljaju prilozi za našu vojsku, potajno se

održavaju sastanci itd. Jedna naša općinska odbornica uspjela je izvući 20 Rusa i sprovesti ih partizanima, a još u nekoliko sela žene su ih tako izvele«.[18]

Mnoge žene kotara Donji Lapac prošle su kroz odbore Narodne pomoći, NOO, mjesne, općinske i Kotarski odbor AFŽ-a Lapac. Hrabro su izvršavale svoje mnogobrojne zadatke. Ništa ih nije pokolebalo, ni smrtonosni kuršumi za vrijeme neprijateljskih ofanziva, avionske bombe, epidemija tifusa, glad, ustaška i četnička zvjerstva. Neustrašivi su likovi predsjednica Kotarskog odbora AFŽ-a Donji Lapac: Milke Medić, Mare Zunić, Smilje Popović, Jele Bebe Mioković, Smiljane Obradović i Soke Hajdinović. Pomoć su im pružale i drugarice koje je partijska organizacija slala na teren kotara na kraće ih duže vrijeme (Jela Bićanić, Milica Pejnović-Počuča, Neda Zakula, Gaga Žigić, Kata Pejnović, predsjednica IO AFŽ-a za Liku i predsjednica Zemaljskog odbora AFZ-a Jugoslavije, Stojanka Aralica, Dušanka Gostović-Grubor, Dara Cudić, Sofija Rajčević, Milica Mašić i Darinka Puhalo).

Mnoge omladinke i žene iz ovog kotara — njih oko 70, otišle su u operativne jedinice i borile se na svim frontovima Jugoslavije. One su bile borci, bolničarke, referenti saniteta, telefonisti i rukovodioci SKOJ-a u bataljonima i brigadama. Nisu se vratile 23 djevojke da zagrle svoje najmilije i s njima nastave novu veliku bitku za obnovu zemlje.

U velikoj armiji lapačkih žena i djevojaka, koje su se borile 4 ratne godine, njih 60 su dobile Spomenicu 1941. godine. 1. Sava Batinica, rođena 1916. godine u Srbu, srednjoškolka, učesnica NOB-e od 1941. godine; 2. Jelka Đure Blanuša, rođena 1922. godine u selu Pavlovcu, kod Čakovca, grafička radnica u Zagrebu: 1941. godine predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a za Kruge, član Kotarskog odbora AFŽ-a za kotar Lapac, radnik u Agit-propu CK KPH i CK KPJ, referent Agit-propa u samostalnoj artiljerijskoj brigadi; 3. Danica Miće Brozović, rođena 1909. u Pljevljima, Crna Gora. 1941. predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a u Nebljusima, član Kotarskog odbora AFŽ-a za kotar Lapac, član NOO Nebljusi, član Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, član Općinskog komiteta KPH za općinu Donji Lapac; 4. Bosiljka Burnjaja, rođena 1921. u Kupirovu. Učesnik NOB-e od 1941. godine. U NOV od 1942. godine, borac u bataljonu »Marko Orešković«, a u 3. odredu sekretar SKOJ-a; 5. Milka Milana Cvijanović, rođena 1917. u Neteci. Učesnik NOB-e od 1941; 6. Dragica Mile Desnica, rođena 1920. godine u Podurljaju, učesnik NOB-e od 1941. godine. Od 1942. član Kotarskog odbora AFŽ-a, od 1943. član Kotarskog NOO-a za kotar Lapac; 7. Smilja Jove Desnica, rođena 1924. godine u Gornjem Srbu. Učesnik NOB-e od 1941. godine, a 1942. u bataljonu »Marko Orešković«; 8. Savka Steve Dragičević, rođena 1926. godine u Birovači, skojevka od 1941. godine, sekretar OK SKOJ-a za općinu Lapac, član KK SKOJ-a i sekretar KK SKOJ-a, sekretar OK KPH za općinu Lapac; 9. Draga Jandre Dražić, rođena 1923. godine u Oraovcu. Učesnik NOB-e od 1941. godine. U NOV stupila 1942. godine, bolničarka, referent saniteta 2. bataljona 2. brigade 6. divizije; 10. Mara Jandre Dražić, rođena 1923. godine u Oraovcu. Učesnik NOB-e od 1941. godine, prva predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a u selu Oraovcu, član OK SKOJ-a za općinu Lapac, član KK SKOJ-a i član KK KPH za kotar Lapac; 11. Borka Mile Đukić, rođena 1915. u Oraovcu. Učesnik NOB-e od 1941. godine, a od 1942. predsjednica Mjesnog odbora AFŽ-a u Oraovcu, član Općinskog odbora AFŽ-a za općinu Lapac; 12. Mara Petra Đukić, rođena 1922. godine u Dnopolju. Učesnik NOB-e od 1941. godine; 13. Anđel-

18 Zene Hrvatske u NOB-i, Zagreb 1955, str. 450.

ka Đure Filipović, rođena 1923. godine u Beglucima. Učesnik NOB-e 1941. godine; 14. Soka Hajdinović rođena 1916. u Donjem Lapcu. Od 1941. godine učesnik NOB-e, član Mjesnog odbora AFŽ-a, predsjednica MO AFŽ-a, predsjednica KO AFŽ-a i član KK KPH za Lapac; 15. Milka Đure Jaramaz-Rastović, iz Podurljaja. Učesnik NOB-e od 1941. i partijski rukovodilac u sjev. Dalmaciji; 16. Sofija Janka Jović, rođena 1921. u Srbu, student medicine, učesnik rata od 1941. godine; 17. Savka Drage Kalinić, rođena 1921. godine u Srbu, srednjoškolka, učesnik NOB-e od 1941, član OK SKOJ-a, član Kotarskog odbora AFŽ-a za Lapac, tajnica, član Plenuma Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, 1944. prosvjetni referent u Kotarskom NOO i referent kotarskog dopisništva; 18. Anka Stevana Kmezić, rođena 1919. u Suvaji, student EKVP u Beogradu. Na rukovodećim dužnostima čitavo vrijeme NOB-e u Vojvodini i Srijemu; 19. Zorka Sime Kosanović Kukić, rođena 1920. u Lapcu, radi u omladinskoj organizaciji od 1941. član OK SKOJ-a, član KK SKOJ-a Donji Lapac, član OK KPH za Liku, član Okružnog odbora AFŽ-a za Gorski kotar, član OK KPH za okrug Karlovac; 20. Smilja Luke Majstorović, rođena 1920. u Gajinama, učesnik NOB-e od 1941. godine; 21. Borka Save Mandić, rođena 1922. u Dabašnici, član Opć. komiteta SKOJ-a i Opć. komiteta KPH Srb; 22. Milka Mile Medić, rođena 1894. u Doljanima, predsjednica MO AFŽ-a u Doljanima, predsjednik KO AFŽ-a za kotar Lapac, član OO AFZ-a Doljani; 23. Bosiljka Đure Mileusnić, rođena 1919. u Srbu, učesnik NOB-e od 1941. član KO AFŽ-a za kotar Lapac, član glumačke grupe »August Cesarec«; 24. Zorka Damjanović-Mileusnić iz Kunovca. Od 1941. omladinski rukovodilac u Kunovcu. U toku rata u Općinskom rukovodstvu SKOJ-a u Srbu, u KK SKOJ-a D. Lapac, član KK SKOJ-a u Pisarovini i član OK SKOJ-a za Zagreb; 25. Milka Milana Mileusnić, rođena 1911. u Milvoki u SAD, domaćica u Osredcima, učesnik NOB-e od 1941. član KO AFŽ-a za kotar Lapac, od 1944. u 35. diviziji; 26. Jelka Beba Miokovič-Gnjatović, rođena 1921. u Donjem Lapcu, od 1941. član odbora Narodne pomoći, od 1942. član KNOO i KO AFZ-a 1943. predsjednica KO AFZ-a, tajnica OO AFZ-a za Liku, član OK KPH za općinu Doljane; 27. Draga Vuje Mrda, rođena 1892. u Birovači, domaćica, radi aktivno od 1941. član MO AFŽ-a za Birovaču; 28. Milica Sime Obradović-Milošević, rođena 1924. u Birovači. Aktivni učesnik NOB-e od 1941. godine, 1942. stupila u 1. žensku omladinsku četu u Lici. Teško ranjavana, ostaje u NOV do kraja rata; 29. Milica Jandrije Opačić, rođena 1895. u Doljanima, aktivni učesnik NOP-a od 1941. godine. Predsjednica MO AFŽ-a u Doljanima; 30. Milica Dane Opala, rođena 1920. u Donjem Lapcu, radnica u Zagrebu. Učesnik radničkog pokreta od 1938. godine, član PK SKOJ-a za Hrvatsku, u toku NOB-e bila član KK SKOJ-a Vojnić, član OK SKOJ-a, Kordun, član OK SKOJ-a Banija, za vrijeme četvrte ofanzive omladinski rukovodilac u bataljonu 7. divizije; 31. Mara Ilije Pajić, rođena 1919. Doljani, domaćica, učesnik NOB-e od 1941. godine; 32. Mara Đukana Pavković, rođena 1922. u Osredcima, učesnik NOB-e od 1941. godine; 33. Smilja Steve Polovina-Tripalo, rođena 1924. u Dobroselu, učesnik NOB-e od 1941. radila kao omladinski rukovodilac u Lici i Dalmaciji; 34. Milica Dmitra Popović, rođena 1920. u Donjem Lapcu, učesnik rata od 1941. bila stalno bolničarka po partizanskim bolnicama u Lici; 35. Smilja Milana Popović, rođena 1920. u Donjem Lapcu, učesnik NOB-e od 1941. godine, član OO AFŽ-a za Liku i član OK KPH za Doljane, 1944. teško ranjena i ostala je invalid 100%>; 36. Anka Miloša Priča Blanuša, rođena 1926. u Krugama. U NOV bila borac, četna bolničarka i referent saniteta bataljona; 37. Draga Dane Rađenović, rođena 1915. u Srbu. Od 1941. učesnik NOB-e; 38. Milija Vuje

Rašeta, rođena 1917. u Donjem Lapcu. Od 1941. učesnik NOB-e, predsjednica MO AFZ-a Gajine, predsjednik OO AFZ-a Lapac; 39. Smilja Davida Rašeta, rođena 1923. u Oraovcu, učesnik NOB-e od 1941. sekretar MO AFZ-a u Oraovcu, član Sekretarijata SKOJ-a, član KO AFZ-a za kotar Lapac, član KK SKOJ-a i sekretar KK SKOJ-a za Lapac, član OO SMG za Liku, član Zemaljskog odbora USAOJ-a, od 1943. član OK KPH za Donji Lapac i član OZN-e (ROC) za kotar Lapac; 40. Jelica Bebić Bujić, rođena 1921. u Neteci, učesnik NOB-e od 1941. godine; 41. Bosiljka Jovana Šarac, rođena 1924. u Dobroselu, učesnik NOB-e od 1941. godine; 42. Anka Sijan, rođena 1923. u Urljaju, učesnik NOB-e od 1941. godine, član MO AFZ-a u Urljaju; 43. Duka Jove Tadić, rođena 1922. u Birovači, učesnik NOB-e od 1941. bila u NOV čitavo vrijeme rata; 44. Milka Milana Tankosić, rođena 1923. u Dugopolju, učesnik NOB-e od 1941, član MO AFZ-a u Dugopolju; 45. Boja Ilije Tišma, rođena 1900. u Krugama, babica, 1941. dolazi iz Drvara u kotar Donji Lapac i radi na organizaciji ustanka. Upravnik bolnice na Pirovištima, Lapcu i Nebljusima. U nedostatku liječnika vršila je sama kiruške zahvate u Lapcu i Dobroselu. Od jeseni 1942. do marta 1943. bila je u kirurškoj ekipi za Hrvatsku kao instrumentarka, a 1944. godine odlazi u 35. diviziju kao pomoćnik ljekara; 46. Boja Dane Vojvodić, rođena 1923. u Neteci. Učesnik NOB-e od 1941. i istaknuti omladinski rukovodilac u kotaru, okrugu i republici; 47. Koka Sime Vojvodić, rođena 1925. u Neteci. Učesnik NOB-e od 1941. godine. Od 1942. član Kot. komiteta SKOJ-a Donji Lapac, član KK KPH Donji Lapac, član OO USAOH-a za Liku i član ONOO za Liku; 48. Mika Dane Vojvodić, rođena 1921. u Neteci. Učesnik NOB-e od 1941. godine; 49. Smilja Rašeta-Zeželj, rođena 1923. u Donjem Lapcu. Od 1941. učesnik NOB-e, 1942. birana u KO AFZ-a za kotar Lapac, 1943. odlazi na Zumberak, član OO AFZ-a za Pokuplje, član Glavnog odbora AFZ-a za Hrvatsku; 50. Soka Aćima Zeželj, rođena 1924. u Podurljaju. Aktivni učesnik NOB-e od 1941; 51. Milka Ilije Vein, rođena 1923. u Beglucima. Učesnik NOB-e od 1941. Bila je bolničarka u jedinicama NOV, referent saniteta u 2. bataljonu 5. brigade 1. korpusa; 52. Mirjana Morača-Bujić, rođena 1920. u Neteci, student prava, učesnik pokreta prije rata. Za Vrijeme rata bila na mnogim odgovornim dužnostima; 53. Milka Obradović, rođena 1917. u Donjem Lapcu, aktivni učesnik NOB-e od 1941, član OO AFZ-a za Lapac, član KO AFZ-a za Lapac; 54. Milica Dubajić, rođena 1924. godine u Zalužju, srednjoškolka, aktivni učesnik od 1941. godine i istaknuti omladinski i skojevski rukovodilac u općini, kotaru, Lici i Hrvatskoj; 55. Radojka Steve Zeželj, rođena 1924. u Zalužju, aktivni učesnik NOB-e od 1941; 56. Zora Grbić od 1942. predsjednik MO AFZ-a za Srb, predsjednik OO AFZ-a Srb, član KO AFZ-a za kotar Lapac, član OO NOO Srb, član OK KPH Srb; 57. Mileva Jove Damjanović iz Podurljaja, član KO USAOH-a D. Lapac; 58. Dragica Jove Mileusnić, rođene 1911. u Srbu, učesnik NOB-e od 1941, telefonist u 3. ličkom odredu i na telefonskoj centrali Primorsko-goranskog područja; 59. Stana Bursać, rođ. 1923. u Kaldrmi, omladinski aktivista i član Mj. NOO Kaldrma i Opć. NOO-a Srb; 60. Zorka Pejić-Pavković, rođ. 1923. u Osredcima, član KK SKOJ-a Donji Lapac i sekretar Opć. kom. KPH Srb.

Za vrijeme četiri godine rata žene i omladinke kotara Lapac ugradile su u temelje slobode svoju mladost i snagu.

One su izvršile partijsku direktivu od 1941. godine i na djelu dokazale da su njihove kuće zaista bile neiscrpni vojnički magazini jer su ishranile na hiljade vojnika, ranjenika i izbjeglica iz općine Petrovo Selo, Korenice, Udbine, Korduna i Banije. Izatkale su hiljade zavoja utkivajući u njih svoje žarke želje za

ozdravljenje svojih boraca. Obukle su i obule čitavu jednu diviziju. Na svojim plećima prenijele su tone i tone tereta i stotine nosila s teškim ranjenicima. Svojim žuljevitim rukama iskopale su ogromne količine zemlje i izgradile nebrojene zemunice i skloništa. One su prekopale ceste i puteve i vukle sitnu djecu i starce po zbjegovima. Bila ih je hladna kiša i lička mećava. Prepješačile su stotine kilometara noseći darove u partizanske bolnice i drugovima koji su budno stražari na isturenim položajima. Zene su hapšene, ranjavane i ubijane (Jeka Vejin iz Krčkog Brda (Srb), Smilja Grbić iz Osredaka, Saja Medić iz Zaklopca i omladinke Smilja Đapa iz Nebljusa i Smilja Bujić iz Neteke).

Masovno su prisustvovale svim sastancima, zborovima, mitinzima i bile učesnice mnogih konferencija. Pohađale su političke kurseve i analfabetske tečajeve, previjale ranjene drugove i jurišale na bunkere. Nikada nisu poklekle, uvijek i u najtežim situacijama, njihove želje, misli i nade pratile su borbeni put ličkih junaka sa Zuleševice i Drvara, Kupresa, Zelengore i hladne Drine, Beograda, Srijema i Zagreba i sve do završetka njihovih ratnih operacija. Na četničku propagandu i progone odgovarale su pojačanim radom i prkosnom pjesmom:

»Kud *se Šesta divizija kreće,*
Više narod robovati neće.

Kad se Šesta divizija vrati,
Ličke će se cure udavati«.

Juna 1945. one su poslale svoje delegate u oslobođeni Zagreb, da na I kongresu žena Hrvatske ispričaju o svojoj četverogodišnjoj borbi i žrtvama, da ispričaju ženama Hrvatske da su mnoge lapačke majke izgubile sinove i kćeri. Zene i omladinke kotara Lapac opravdale su riječi vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, koje je kazao na I Zemaljskoj konferenciji AFZ-a u Bosanskom Petrovcu:

»Ja mogu kazati, da su žene u ovoj borbi po svome heroizmu i svojoj izdržljivosti bile i jesu na prvom mjestu, u prvim redovima i našim narodima Jugoslavije čini čast što imaju takve kćeri. Ja se ponosim tim što stojim na čelu Armije u kojoj ima ogroman broj žena«.

Milan R. Obradović

Zločini na kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945.

Još 1939. godine 71 ustaša polaže ustašku prisegu na ruke stožernika dr Viktora Gutića, »da će u slučaju preokreta izvršiti prevratničku vlast. I da će po točki 3 ustaškog prevratničkog pokreta izvršiti svako naređenje stožernika, zatim da će srpske pogane i ciganski živalj, sve do jednog čovjeka pobiti, neke javno, neke tajno. Zborno mjesto zakleti Petričevaćki samostan. Prisega je položena na dan Antonov 1939. godine u 11 sati naveče«.[1]

1 Arhiv, VII, k. 114 c, f. 5, d. 17/1.

Svuda, pa i kotaru Donji Lapac, ili u njegovoj neposrednoj blizini (Boričevcu, Gospiću, Kulen Vakufu, Skočaju), užurbano su vršene pripreme u tom pravcu. Dogovori se vode potajno i na pogodnim mjestima. To potvrđuje i govor narodu ministra u vladi Pavelića dr Milovana Zanića u Novoj Gradiški 3. lipnja 1941. godine, gdje je rekao: »... Crkvice i u ovom kotaru mogle bi pričati, jer su bile svjedoci, kako su se u tamno doba noći kod male svjećice zaprisezali ustaše u njima. Pokret je rastao i čekali smo čas da dođe do slobode«.. ?

U Gospiću je ustaška organizacija još u vrijeme Banovine Hrvatske, na čelu sa župnikom Kukoljem i direktorom gimnazije Coićem, širila proustaške uticaje na đake i tražila od njih da stupaju u prikrivene ustaške organizacije. Na zajedničkom poslu našao se i pop Korgačin, Danilo Crljen i dr. Oni su se i ranije pokazali kao loši ljudi, ah su se međusobno našli i dogovarali u »Hrvatskoj čitaoni«, dok su ih na tom poslu materijalno potpomagali bogatiji trgovci. Vođa istaknute ustaške bande bio je Jurica Frković. Njihova propaganda imala je uticaja i na Boričevac i stvaranje ustaške organizacije u donjolapačkom kotaru.[3]

Po školama su navehko formirane vjerske organizacije, održavana predavanja, a cilj im je bio odgoj mladih u ustaškom duhu. Odabirani su mladići i pripremani za najgore što će tek doći. Njihova parola postala je »U ime krsta ubij antikrsta«. Antikrsti su bili Srbi, Zidovi, komunisti i Cigani. Sve što ne pripada rimokatoličkoj crkvi trebalo je privesti istoj, ili ognjem i mačem uništiti.

»Hrvatski narod« (od 11. IV 1941. godine, broj 58, na strani 3) objavljuje: »... Ustaški odredi zauzimali su radio-postaju. Opunomoćeni zamjenik poglavnika general Slavko Kvaternik, ušao je u radio-postaju da objavi hrvatskom narodu i čitavom svijetu, da je hrvatska država ponovo uspostavljena na svojem historijskom etničkom teritoriju. Dok su u svijet išle odlučne historijske riječi, hrvatski omladinci oduševljeno su pozdravljah prvu oklopljenu jedinicu savezničke njemačke vojske ...

U automobilu koji je išao ispred oklopljenih njemačkih jedinica, ustaše su triumfalno unijele svoju osvetničku ustašku zastavu. Ustaše su potpuno preuzele vlast u Zagrebu.«[4]

»Ustaški pokret je rastao i čekah smo čas da dođe do slobode i kada je bilo jasno da će se početi ispunjavati ono, što smo mi u pjesmi uvijek pjevah: »Ustaj rode, traži svoje, balkanske se zemlje kroje«[5] govorio je ministar Zanić.

Aprila mjeseca 1941. godine formirana je vlada NDH i određene funkcije Pavelića, Kvaternika i ostalih.

Obaviještena je Vrhovna komanda u Berlinu o držanju operativne zone 132. njemačke divizije u Hrvatskoj, o namjeri Kvaternika da formira 24 bataljona pješadije i da ih naoruža od ratnog plijena bivše jugoslavenske vojske ... Dalje izvještava o iseljavanju dijela Srba iz Hrvatske za Srbiju.[6] Njemački general izvještava komandu 65. armijskog korpusa o odluci vladinih krugova NDH u Zagrebu za uništenje Srba, kojih ima oko 2 milijuna.«[7]

2 Arhiv Jugoslavije, fond Savezne popisne komisije za popis žrtava rata 1941—1945, f. 2982 (dalje: AJ, popis žrtava rata).
3 AJ, popis žrtava rata, f. 3398.
i Isto, dok. 1205.
5 Isto, dos. 2982.
6 Arhiv VII, k. 114, f. 37/1, d 1.
7 Arhiv VII, k. 187/41, NAV nt 314 531/58-51.

U Bihaću je ustašku vlast uspostavio Viktor Gutić koji je 1939. godine položio zakletvu za klanje Srba. On je imenovao ustaške funkcionere, organizovao i naoružao mjesne ustaše u Boričevcu i drugim mjestima kotara Donji Lapac. Gutić je 1941. premješten za Banju Luku, a na njegovo mjesto dolazi Ljubomir Kvaternik. Njegova velika župa Krbava i Psat obuhvatala je sedam kotara, a među njima i kotar Donji Lapac sa dvije općine. Među ostalim mjerama, on je izdao nalog za klanje i ubijanje nevinog srpskog naroda na području bihaćke županije.

Maja 1941. formirana je ustaška vlast u Kulen Vakufu. U tu neveliku, starobosansku varošicu upućena je jedna satnija iz Bihaća, a jednim dijelom iz Petrovca, s oko 70 ustaša i domobrana. U kratkom vremenu stiglo im je i pojačanje, pa je formirana ustaška bojna, kojom je komandovao Vladimir Veber. U Donjem Lapcu bio je pomoćni ustaški odred sa zapovjednikom Mataijom Vinkom i grupom domobrana, pod zapovjedništvom poručnika Došena... iz sastava 12. pješačke pukovnije Gospić.[8]

U Srb je došao pomoćni ustaški odred s 15 ustaša i zapovjednikom Ustaškog stana Antom Maglićem, te grupa domobrana iz sastava 12. domobranskog puka u Gospiću.

Po većim sehma donjolapačkog kotara, gdje su ranije postojale žandarmerijske stanice, formiraju se oružničke postaje, a kao ispomoć i grupe ustaša, čak pomoćni ustaški odredi jačine 5 i više ustaša. Tako je bilo u Dobroselskom Bubnju. Tu su određena trojica ustaša (Ante Markovinović i još dvojica). U Doljanima Nikola Sikić i trojica ustaša iz Boričevca: Mile Markovinović, Mate Pavičić i Mile Pavičić. Ustaše su bile raspoređene po još nekim selima donjolapačkog kotara. Broj stacioniranih ustaša varirao je, ali im je cilj i zadatak bio isti.

U Bihaću je već u prvim danima ustaške vlasti bilo stacionirano oko 2.000 ustaša i domobrana: Ripču 250—300 ustaša, Lipi 80 ustaša. Da bi srpski živalj doveli u zabludu, u maju 1941. ustaše započinju gradnju puta od sela Boričevac do zaseoka Dobroselski Bubanj. Među srpskim življem počelo se govoriti kako se gradi put za Martin Brod, pa su mještani Bubnja i okolnih sela bili veoma zadovoljni. Takva priča bila je izmišljena. Put je građen do najbliže provalije u koju će kasnije biti bačeno na stotine nedužnih ljudi.

Stigle su vijesti o gradnji i početku radova na Unskoj pruzi Bihać—Knin. Tamo su radovi prekinuti u aprilskim danima 1941. ali ustaška vlada »vodi računa o srpskom narodu«, pa su pokušah i ovog puta da se posluže varkom i obmanom. Ured za socijalno osiguranje radnika Banja Luka uputio je svog službenika Franju Odića, kao lice koje će brinuti o zaposlenim radnicima, a naravno prije toga trebao je obavijestiti narod u tom kraju o početku radova. Franjo nije znao o namjerama ustaša ni o hajci protiv Srba, mada je u to vrijeme i do tada palo već dosta glava. On je uspio doći do Kulen Vakufa i odatle nije mogao dalje, jer je u tim krajevima već počeo narodni ustanak. (Odić je ostao u Vakufu i bio očevidac mnogih događaja).[9]

8 Podaci uzeti iz ustaškog izvještaja o pokolju u Bubnju, Arhiv II k. 1, f. 2, dok. br. 39 — fond NDH.

9 Franjo Odić: Teški dani 1941. na Unskoj pruzi, »Grmeč u NOB-u«.

Zločini ustaša

Iako je te godine ljetina dobro ponijela, osjećali su se znaci teškog življenja. Pod teškim uslovima valjalo je raditi i sklanjati sve što se moglo. Nedostajalo je radne snage, radnika-oštrača alata i kovača. Zalihe hrane bile su minimalne ili ih nije bilo. Nestašica je nagonila ljude da odlaze u mjesta gdje je bila uspostavljana ustaška vlast. Iako su bili svjesni da se možda i neće vratiti, ljudi su rizikovali život. Poneki su se vraćah zahvaljujući Muslimanima iz Kulen Vakufa i Hrvatima iz Boričevca, koji nisu bili pristalice ustaša, niti su se slagali s njihovim postupcima. Na pogodne načine, dolazeći i sami u opasnost, takvi ljudi izvlačih su i spašavah ljude i upoznavali ih sa zločinačkim postupcima ustaša prema srpskom stanovništvu. Obično su govorili da više ne dolaze medu ustaše ni po kakvu cijenu, jer oni neće nikom oprostiti. Tako je i Radi Mediću govorio kovač Murat iz Kulen Vakufa: »Nemojte se igrati glavom, ustaše nikom ne opraštaju, oni ubijaju i kolju Srbe, pa ni tebi neće oprostiti«.[10]

Takvih i shčnih primjera bilo je dosta, ali pojedinci nisu htjeli vjerovati onom što su čuli od dobrih prijatelja, jer su mislili da oni nisu nikom ništa skrivili, pa ih ustaše zato neće ni dirati. Mnogi su se tako iz neznanja prevarili.

Ustaše su nastojale da što više prodube mržnju prema srpskom narodu. Služili su se i manjim zadjevicama i svađama između mladića susjednih mjesta, kao što je bilo oko sječe šume u graničnom pojasu.

Ocjenjujući prilike i postupke ustaša, ljudi su sve više postajali nesigurni i u svojoj rođenoj kući. Tamo dalje od kuće, makar iza manje šume, bili su sigurniji. Kuća više nije njihov topli i miran dom. U ranim jutarnjim satima ljudi su izlazili iz šume vlažnih i zgužvanih odijela, prikradah se svojim kućama oprezno osmatrajući oko sebe. Nigdje nije bilo sigurno, niti se znalo odakle čovjeka vreba opasnost. Do tada dobre porodične i susjedske veze između Srba. Hrvata i Muslimana bile su pokidane, i na našoj tromeđi. Like, Bosne i Dalmacije.

Prvi počeci ustaškog zločinačkog ponašanja prema srpskom narodu manifestirah su se oduzimanjem oružja i vojničke odjeće, što su je vojnici donijeh u danima kapitulacije Jugoslavije. Bila su to loša viđenja. Maltretiranje ljudi je imalo uticaja na dio hrvatskog i muslimanskog življa, koje je osuđivalo ustašku politiku i postupke prema nedužnom srpskom narodu.

U julskim danima ljudi su radili na polju ubirući ljetinu. I kao da je priroda išla na ruku porobljenim i uplašenim ljudima, sve je dobro ponijelo i rodilo. A ipak tužno je izgledalo to ljeto. U strahu i iščekivanju, bez pravog rada, bez pjesme djevojačke i momačke. Po selima su bahato krstarile ustaške patrole. To su mahom mlađi ljudi ali pretežno kržljavi, do jučer lutalice, besposličari, pijanci, seoske siledžije i propali đaci. Sad u ustaškim uniformama s puškama o ramenu, drsko su se odnosili prema srpskom narodu. Sjećam se, Adam Biljak nosio je pušku i igrao se njom govoreći: »Vidi ovu pušku, ovo mi je dar kralja Petra«.[11] Vječito su tragah po selu i bih uporni u traženju oružja.

Imalo je to svoje zašto, jer su se bojah. Tražili su i oružje koje nije vojne numeracije, pa i stare kubure iz vremena turske vladavine, samo da u rukama srpskih ljudi nema nikakva oružja. Uz to odvodili su viđenije ljude, svoje bivše komšije i poznanike. Nastala su jadna vremena te se više ne poznajemo. Ustaška vlast je preko noći postala sila od koje treba da svako strepi.

10 Izjava Rade 1 Nikice Medić (uzeta maja 1969. godine), nalazi se kod autora u Beogradu.
11 Izjava Nikice Medića (uzeta 4. maja 1969), nalazi se kod autora.

Iz dana u dan su odvodili grupe ljudi. Na udaru su bili najprije viđeniji ljudi: ljekari, sveštenici, učitelji, trgovci, službenici, radnici, zanatlije, studenti, oficiri, podoficiri i viđeniji seljaci. Dakle, svi oni koji su mogli u datom momentu povesti narod.

Sve se to događalo brzo i iznenadno. Upadali su u selo i odvodili ljude. Broj odvedenih zavisio je od broja koliko se ljudi zateklo u selu i oko kuća. Do jula 1941. odvedeno je oko 270 osoba. U početku su hapsili od 19 i više godina, a kasnije se više nije biralo. Od uhapšenih najbrojniji su zemljoradnici — 171, onda radnici 17, službenici 10, đaci 16, studenti 1, trgovci 5, penzioneri 3, sveštenici 6. oficiri 1, podoficiri 2, žene 32, i djeca 5. Pohapšene su odvodili u četiri pravca: Bihać, Boričevac, Gospić i Kulen Vakuf. Sabirna stanica je bila u Donjem Lapcu i Boričevcu. Odatle su najčešće odvođeni u obližnje provalije — jame.

Sveštenici su odvođeni u Gospić. Tamo je bio iskusni ustaški zlikovac, koljač i vođa najcrnje grupe ustaša — Jurica Frković, u stvari vehki župan. Zahtijevao je da sveštenici pravoslavne vjere budu tamo dovođeni i to ne samo s kotara Donji Lapac, već iz cijele Like, pa i drugih područja.

Iz Donjeg Lapca je u maju odveden paroh Nikola Bogunović. Ustaše su njegovu kuću potpuno opljačkale, a suprugu Daru i dva sina hapse u Boričevcu i tamo bacaju u jamu. Zajedno š Bogunovićem u zatvoru se našao i njegov poznanik i rođeni Lapčanin paroh Petar Rašeta, koji je službovao u Buniću. Pored njih odvedeni su Divjak Laze Milan, lugar (star 41 godinu), Dražić Mile Ilija, penzioner (74), Vojković Tome Jovo, postolar (36), Rašeta Dane Ilija, službenik (45), Vojnović Petra Dušanka (17), Lavrnja Milana Jovo, zemljoradnik (20), Popović Milića Đuro, službenik (76), Vladetić Dane Stevo,službenik, (33), Kosanović Nikole Bogdan, zemljoradnik (20), Opačić Rade Milan, službenik (29) i Srdić Dane Mile, službenik, (56 godina).

Najviše pojedinačnih i grupnih hapšenja i odvođenja bilo je u toku juna.

Tako su iznenada 15. maja 1941. 14 ustaša blokirali kuću Petra Majstorovića, paroha u Doljanima. Izveli su protu i njegova sina studenta Milojka (do kapitulacije bivše Jugoslavije predsjednik općine Donji Lapac). Odveli su ih u zatvor Donji Lapac i nakon dan-dva kamionom su ih prebacili u Gospić. Mučeni su najtežim mukama. Ostali su zajedno više od mjesec dana gledajući muke jedan drugoga. Prota je nađen obješen, a nakon dan-dva Milojko je bačen u provaliju Jadovno.

Nekoliko dana kasnije, odnosno 19. juna 1941. u Bubanj je došla grupa ustaša: Amdija Šindelić, Stevo Vidović, Marko Markovinović i Suljo Pelivanović. najbolji poznavalac prilika u Bubnju. Na čelu grupe bio je zapovjednik Vinko Mataija. Zatekli su ove ljude na kopanju kukuruza: Majstorović Joce Stevan (55 godina, otac šestoro djece), Medić Marka David (20), Medić Save Jovan (31, otac petero djece) Medić Marka Miloš (45, otac šestoro djece), Medić Laze Jovan (35, otac četvoro djece) i Medić Avram (78, otac petoro djece). Svi su odvedeni u zatvor gdje ih je posjetila Mika Medić, supruga Miloša Medića. Nosila je malo hrane želeći da ih vidi i da upita kako žive i kada će doći kući, jer upravo su čekah najveći poslovi kosidbe i spremanja sijena, a oni u zatvoru. Mika je molila ustaše da ih izvedu da vidi svoga muža i komšije. Stražari su jedva na to pristali. Izašli su u zatvorsko dvorište. Jedva ih je prepoznala. Pocijepana odjeća, naduvena, ranjavana i krvava lica. Teško su mogli govoriti.

Mika je došla i sutradan, ali ih više nije našla u zatvoru. Otišli su tamo odakle se više nikad neće vratiti, izmučeni i prebijeni bačeni su u bezdan.[IJ]

12 AJ, popis žrtava rata f. 2758.

Dva dana kasnije, po treći put ustaše atakuju na Doljane.

Uoči napada Njemačke na Sovjetski Savez, ustaše su odveli Majstorović Rade Nikolu Nidžu, veoma viđenog mladića (27 godina), Majstorović Dane Radu (34), Orelj Nikolu (63), Orelj Nikole Milana (26), Radaković Rade Nikolu Martinova (50), Radaković Joce Sreću (33) i Radaković Rade Danu (19). Navodno su odvedeni na »saslušanje«. Radaković Nikole Jovo nekim čudom uspio se izvući. Ustaše su ga pustile iz zatvora u Boričevcu.

Iz Donjeg Srba odveli su: Rađenović Marka Petra, radnika (43 godine), Ožegović Sime Đuru, pograničnog službenika (29), Rastović Dmitra Stevana. radnika (46), Žeželj Ilije Petra krojača (44). Keča Jandrije Iliju, trgovca (46), Vujnović Laze Nikolu, zemljoradnika (51), Ugrica Steve Dušana, mornaričkog podoficira (26), Rađenović Mile Nikolu, radnika (51), Damjanović Mile Nikolu, zemljoradnika (39), Kalinić Mile Simo, oficir (39), Kalinić Mile Đuru (65) i Torbicu Veljka, ljekara.

Iz sela Donji Štrbci odveli su: Popović Dane Jovana, službenika, (43 godine), Lajić Sime Iliju, službenika (57), Lajić Luke Iliju, zemljoradnika (60), Lajić Đure Savu, zemljoradnik (17), Glušić Ilije Bogdana, službenika (36) i Matić Mile Stevana, službenika (41). Iz Drenovca Ševe Petra Savu (60) ubili su kod kuće.

Iz Begluka odveli su: Pilipović Đurđa Vida, (67) godina), Rađenović Marka Marka (18), Vejin Miloša Nikolu (17) i Pilipović Obrada Janka (50 godina). Svi ; u ubijeni u Boričevcu.

Iz Birovače otjerali su: Opačić Đure Iliju, penizonera (63 godine) i Opačić Ilije Milana, zemljoradnika (50). Ubijeni su na Kuku i bačeni u jamu, te Kosanović Đure Nikolu, zemljoradnika (16). Ubijen u Boričevcu i bačen u jamu.

Sa Brotnje otjerali su dvojicu ljudi: Pualić Petra Milana, radnika (41 godina) i Drobac Todora Nikolu, zemljoradnika (48). Ubijeni su i oni u Boričevcu i bačeni u jamu.

Bušević je bio na raskrsnici pa su ustaše nailazile iz Lapca, Bihaća i Kulen Vakufa. Svaka grupa ustaša umanjila je broj ljudi. Odveli su: Balać Jove Danu, zemljoradnika (51 godina), Balać Dane Boju, domaćicu, (59), Glušica Ilije Lazu, zemljoradnika (66), Glušicu Milana Stoju, domaćicu (30), Grbić Jove Miću, zemljoradnika (51), Glušica Save Božu, zemljoradnika (80), Glušica Miće Dragicu (30), Glušica Mile Draginju, domaćicu (29), Ljiljak Petra Jovu, zemljoradnika (58), Radić Milana Đorđa. zemljoradnika (33), Radić Milana Miću, kvalificiranog radnika (55), Radić Đorđa Milana, đaka, (12), Čojanović Vida Milana, zemljoradnika (25), Ovuka Jove Pavla, zemljoradnika (46) i Ovuka Pavle Milu radnika (20 godina). Svi su otjerani u Kulen Vakuf. Bili su zatvoreni i mučeni najtežim mukama koje je primjenjivao Miro Matijević, jedan od najcrnjih zločinaca u Kulen Vakufu. Poshje su otjerani na jednu kosu sela Ostrovice i povezani žicom poubijani. Od ove grupe ostao je jedino živ Simo Zeljković.

U selu Buševiću živio je i stari sveštenik, koji je ranije službovao u Kulen Vakufu. Sa njime su bila dva sina, kćerka i snaja s dvoje male djece. Kćerka i sinovi su pobijeni na Buševiću. Dok su to činili skoro slijepog sveštenika ustaše su tjerah da sluša kako mu kolju djecu. Dah su mu i nož da kolje kćerku. Odbio je da to učini. Ubijenu djecu su bacili u jamu, a njega su ostavili slijepog da se muči. Prilikom zauzimanja Kulen Vakufa 1941. nađen je u vakufskom zatvoru sav iznemogao. Nije nikoga poznavao niti šta znao, a pogotovo šta se to događa.

Dobroselo i Dobroselski Bubanj bili su komšije Boričevcu. U maju ustaše iz Boričevca počeli su da odvode ljude. Među njima: Vukša Marka Jovu (25 go-

dina) i Kerkez Milu (34 godine). Obadva su ubijena na Kuku i bačeni u jamu; Kantar Vuje Petra (79 godina), Medić Jandre Radu (70), Stikovac Miloša Đuru (41) i Beslić Laze Jovu (56). Svi su poubijani u Boričevcu i bačeni u jamu. Kantar Gavre Iliju, trgovac (50 godina) odveli su u Donji Lapac i tamo ga vukli za brkove i govorili »ovako se pali motor«;[13] Kantar Gavra, (67), Vukša Marka Jovu (25), Kantar Stevana Dušana (23), te iz Bubnja Vojinović Dane Radu (52), Vojinović Rade Momčila (27), Drča Mile Milu (34) i Kerkez Milu, radnika (38 godina) doveli su u Boričevac. Tu je bilo ljudi i iz drugih sela. Sabirni centar je bio u podrumu Grce Pavičića. Grco je obilazio uhapšene muškarce, prepoznavao ih, tukao i govorio o ustaškoj vlasti, a njegova žena Marica isto je radila sa ženama koje su se našle u zatvoru. Oko 38 ljudi bilo je u Boričevcu. Vlado Drča kaže: »Došlo je oko 16 časova 16 zaprežnih kola iz Lapca i odvezeni smo vezani dva po dva u Donji Lapac. Tu smo našli dva mrtva i dva živa taoca, među njima je bio i Ilija Kantar, trgovac. Već na ulazu u zatvor počelo je mučenje, pa sve do kraja života«.[14] Mučili su i Paju Skrbića.

Dvije su srpske kuće u Boričevcu. Ustaše ne štede baš nikoga. Nekad su drugovah, međusobno se ispomagali. Sada odvode Vučković Marka Petra (mladića, zanatliju 24 godine) i njegovu sestru Draginju (djevojku od 22 godine), Vučković Nikole Petra (56); iz Gajina Duraković Mile Branka (31), Vlatković Davida Danu (31) i Obradović Obrada Lazu (77); iz Gornje Suvaje odvode Vekić Mile Đuru (44) i iz Gornjeg Srba, Miljuš Luke Danu, trgovca (59 godina).

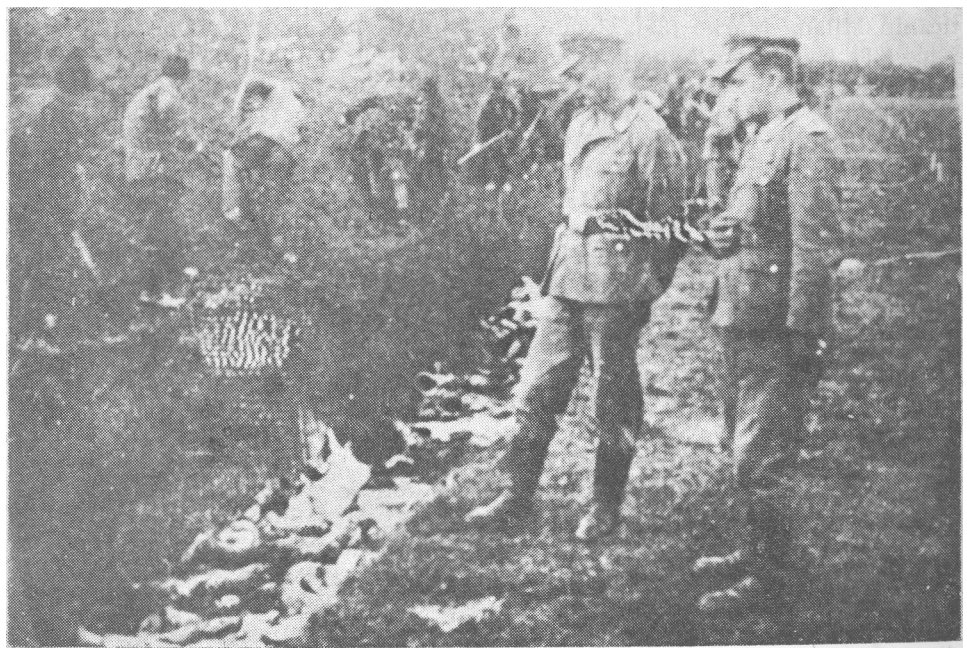

Zločinci Nijemci naj djelu.

13 Izjava Vlade Drče nalazi se kod autora.
14 Isto.

Mještani Strbaca, Kestenovca i Buševića bili su upozoravani od Josipa Hodaka, komuniste od prije rata, ali ustašama je ipak pošlo za rukom da iznenade u Kestenovcu: Ivanić Save Dušana, radnika (19 godina) i Ovuka Nikole Miloša (47) koje odvode u Bihać i ubijaju kod Garavice dok Vukša Joce Gavru (33), Blanuša Dane Iliju (66), Majstorović Jandrije Petra, žandara (33) Majstorović Rade Koju (55), Ovuka Koje Vukosava (54); a iz Kruga Popović Nikole Milu (54) i Popović Đukana Iliju (65 godina) ubijaju na Kuku, odnosno u Boričevcu i bacaju u jamu.

Čudna su to bila vremena, puna neizvjesnosti, a malo pravih obavještenja. Bar da netko tiho i nečujno šapne »Čuvaj se, ustaše kolju i nikom ne praštaju«. Za kratko vrijeme stotine ljudi je odvedeno u logore, zatvore, a samo je nekoliko ljudi pobjeglo s ustaških stratišta.

Ljudi nekih sela su bili više obaviješteni, ali ljudi sela Meljinovac kao da su bili odsječeni od svijeta i Veza. Mirno su čekah dan kada su zajedno[1] njih 54 kao jedan prestali kositi svojim kosama.

Dana 27. jula 1941. na dan ustanka kad su neka sela bila slobodna i ljudi mirnije spavah, ustaše su opkolile Meljinovac i za kratko vrijeme pohvatah skoro sve muškarce. Rijetko je tko ostao. Ostale su samo žene bez muževa, majke bez sinova, djeca bez svojih očeva. Nema ih više. Svi su mučeni i pogubljeni: Cvetićanin Mihaila Ilija (63 godina), Cvetićanin Ilije Božo (25), Cvetićanin Ihje Jovo (22), Cvetićanin Ilije Nikola (26), Cvetićanin Bože Đuro (37), Cvetićanin Bože Jovo (30), Cvetićanin Voje Ilija (33), Cvetićanin Dmitra Ilija (37), Cvetićanin Ilije Mile (51), Cvetićanin Mile Stevo (20), Cvetićanin Trivuna Nikola (31), Cvetićanin Milana Marko (35), Cvetićanin Trivuna Trivun (61), Cvetićanin Trive Mićo (28), Cvetićanin Mihaila Trivun (66), Cvetićanin Vaje Ilija (46), Bubulj Jove Božo (24), Krnjajić Steve Lazo (41), Krnjajić Đure Milan (46), Krnjajić Marka Pejo (61), Krnjajić Peje Rade (24), Krnjajić Peje Ilija (21), Krnjajić Đure Jovo (22), Krnjajić Nikole Vujo (71), Krnjajić Mile Vučen (37), Krnjajić Dane Jovo (48), Krnjajić Jove Savo (46), Dizija Jove Savo (44), Dizija Ilije Jovo (64), Dizija Dane Vučen (33), Dizija Dane Rade (38), Dizija Mile Petar (29), Dizija Ilije Mile (54), Brdar Luke Mile (41), Brdar Mile Ilija (22), Repac Gavre Stevan (51), Repac Steve Bogdan (19), Lakić Vida Petar (53), Repac Paje Nikola (33), Repac Vuka Rade (71), Brdar Trivuna Stevo (38), Brdar Đure Jovo (38), Grmuša Miloša Petar (34), Grmuša Dmitra Stevo (51), Grmuša Steve Nikola (21), Solać Vasilja Luka (60), Lakić Vuka Stevo (43), Krnjajić Miloša Todor (60), Krnjajić Dane Ilija (63), Popović Milana Đuro (20), Brdar Luke Simo (36), Krnjajić Petra Simo (33). Svi ovi zemljoradnici zajedno su napustili svoje njive, zajedno otišli da ih ustaše muče i nikad više da se vrate.

To je i najveća grupa ljudi pohvatana u jednom selu i u jednom danu na području Donjeg Lapca. Nedaleko od grebena koje se uzdiže iznad rijeke Une te plavozelene, brze i nemirne ljepotice, nalazi se selo Nebljusi. Bilo je 1941. puno momaka i djevojaka, vrijednih i radnih ruku. Upadi ustaša već u maju prorjeđuju selo, a ljudi nestaju zauvijek. Ostaju njive bez orača i kopača, majke bez sinova i kćeri, djeca bez očeva i majki, sestre bez braće; žene se zauvijek zavijaju crninom, a muškarci puškom i šumom. Odveli su: Matić Ihje Radu (33 godine), Banjanin Ilije Milu (53), Bubalo Jovana Danu (53), Popović Aćima Radu (22 godine). Nekoliko dana kasnije odvode žene i djecu. Svaka ustaška grupa nije postupala jednako. Odveli su: Banjanin Stanu (52 godine), Banjanin Spase Milku (2), Skorić Petra Soku (26), Maričić Soku (36), Ljubović Dane Vojina (63), Popović Dmitra Petra (26), Popović Jovana Stevana (26), Bubalo Laze Milku

(18), Matić Rade Maricu (59), Repac Petra Trivu (53), Banjanin Ilije Milu (đaka, 7 godina), Banjanin Ilije Milku (5), Banjanin Ilije Smilju (3), Popović Bože Jovu (35), Popović Ilije Božu (57), Dotlić Đure Dušana (5), Dotlić Đure Milana (8) Đotlić Đure Perku (57), Dotlić Dane Milku (12), Dotlić Petra Jelku (34), Dotlić Jove Janju (61), Dotlić Steve Jeku, Dotlić Steve Milana (7), Dotlić Steve Smilju (6), Dotlić Steve Maricu (15), Dotlić Bože Evicu (37), Dotlić Dane Maricu (1), Dotlić Milana Dušana (13), Dotlić Ilije Milku (17), Dotlić Ilije Boju (44), Bubalo Dane Simu (48), Ljubović Luke Milu (66), Ljubović Rade Devu (59), Ljubović Dane Jeku (35), Dobrović Mile Petra (39), Dobrović Mile Nikolu (29), Simelić Jove Mariju (1), Popović Avrama Joku (37), Popović Vuje Duku (59), Popović Aćima Stevana (56), Obradović Pavla[1]" (paroha) u Nebljusima, starog 70 godina, gdje je službovao 40 godina).

Po broju odvedenog naroda Nebljusi su na drugom mjestu iza Meljinovca. Ukupno je odvedeno 53 osobe. Svi osim prote Obradovića otjerani su u Boričevac i odatle do provalije gdje su poklani, ubijeni i bačeni u jamu.[16]

U selu Mišljenovcu ustaše su također juna 1941. pohvatale 19 osoba. Ustaški postupak ljudi su već poznavali, zato se ustaše nastoje neprimjetno i kradomice privući do sela i naroda i sve što uhvate to i odvode, bez obzira na pol i godine starosti, a svi oni koji pokušavaju bježati bili bi na mjestu ubijeni. Tih dana iznenadili su: Kovačević Laze Milana (30 godina), Kovačević Laze Iliju (33), Kovačević Trivuna Jovu (40),[17] Novaković Mare Joku (41), Novaković Jove Boju (19), Novaković Jove Stoja (17 godina),[18] Zobenica Steve Bogdana (radnika, 23), Milanović Jovice Đuru, radnika (43), Mileusnić Gavre Jovu (41),[19] Opačić Steve Nikolu (43), Mileusnić Gavre Milana (59),[20] Novaković Laze dijete, (8), Opačić Davida Danu (28), Opačić Davida Milu (31), Opačić Davida Cuku (25), Opačić Dane Savu (67), Opačić Stevana Davida (61), Vladetić Marka Stevu (23) i Vladetić Marka Dušana (21 godinu). Zadnjih devet su otjerali u Kulen Vakuf, mučili u zatvoru, a potom otjerah na padine Ostrovičke drage i poubijah.

Iz Neteke otjeran je Jovanić Sime Đuro, iz Oraovca, Cvetićanin Vase Nikola (44 godine), Zobenica Ilije Nikola (42); sa Brezovca Medić Marka Nikola (58); Dugopolja Zorić Đure Dušan (15) i sa Zaklopca Medić Spase Dane (56).

Hvatali su ljude kao lovci divljač. Došli su i na Osredke i odveli Grbić Sime Radu (65), Grbić Milana Dušana (17), Grbić Petra Jovu (28), i Pavković Dane Jovu (62). Sudbina svih bila je podjednaka. Mučenje na razne načine, silovanje žena i djevojaka, klanje, ubijanje, vješanje, pa i bacanje živih u jame — provalije.

Pobjegli od smrti

Po sunčanom i lijepom ljetnjem danu 19. juna 1941. Vlado Drča, zajedno sa starijim bratom Milanom, okopavao je kukuruze u Malom Bubnju. Oko 15 sati naišlo je 6 ustaša. Malo su postajali, popili po rakiju i rekli im da ih moraju povesti u Boričevac na saslušanje. Pošli su s njima. Usput su kupili muškarce i u drugim sehma. Kad su stigli u Boričevac, bilo ih je 37. Oko 16 sati odvezli

15 Ustaše su ga otjerale zajedno sa njegovim zetom svještenikom Nikolom Bogunovićem iz Donjeg Lapca u Gospić. Mučeni su po nekim drugim mjerilima jer su bili svještenici.
16 AJ, popis žrtava rata s područja Hrvatske.
17 Sva trojica su odvedeni u Donji Lapac i nisu se vratili.
18 Odvedene u Kulen Vakuf 1 ubijene.
19 Bačeni u jamu na Kuku.
20 Ubijeni u Donjem Lapcu.

su ih vezanih ruku sve po dvojicu. Pri tome su razdvojili mlađe od starijih. Dovezli su ih u Donji Lapac i zatvorili u zgradu osnovne škole. Kad su stigli, priča Vlado: »Našli smo u podrumu dva živa i dva mrtva čovjeka. U zatvoru su nas odmah počeli tući. Ustaše su se mijenjale pri mučenju. Devet puta u jednom danu su nas tukli. Onim ljudima koji su imali brkove, kao što je bio Ilija Kantar, vezali su žicu za obje strane brkova i vukh, govoreći »Ovako se pali motor«. Mili Kerkezu su prosjekli donji dio usta, provukli mu jezik kroz usnu i tako ga vukli kroz zatvor. Tu sam bio tri dana i noći. Okrutno smo mučeni po nekom ustaškom planu. Trećeg dana uveče, izmučeni, prebijani i vezani po dvojica zajedno, ubačeni smo u kamione pokrivene ceradama i odvezeni u nepoznatom pravcu. Odjednom, kamioni su stali i otpočela je pucnjava. Za vrijeme vožnje uspio sam da odvojim veze od Đure Njegovana i sad sam djelimično bio pokretniji. Radoznalo sam prisluškivao šta se događa sa ljudima iz prvog kamiona. Tamo je moj brat Milan pa me je to utoliko više zabrinjavalo. Noć je. Zaključio sam da ustaše ubijaju ljude. Više nisam mislio ni na šta. Iako iscrpljen i isprebijan, skočio sam iz kamiona i survao se niz nasip i strmu stranu u šumu.

Ustaše su pucale za mnom. Ranjen sam u slabine. Bila mi je to četvrta rana, ali sam našao snage da dalje bježim. Ustaše su tragale za mnom, ali me nisu stigle. Nosio sam lanac na vezanim rukama. Odriješene su mi ruke u selu Oraovcu i odatle sam otišao svojoj kući. Vratio se među svoje, izbjegao sigurnu smrt i donio jezivu istinu o ustašama i njihovim postupcima prema ljudima. Sada se znalo što znače odvođenja. Stav kolebljivih i sumnjičavih počeo se brzo mijenjati, jer ustašama ne treba vjerovati«.[21]

Draginja Matić, djevojka od dvadeset godina, visoka i lijepo razvijena, dovedena je s grupom ljudi, žena i djece iz Nebljusa na gubilište nedaleko od Boričevca. Iznad duboke provalije u Bubnju kad je vidjela šta ustaše rade, uhvatila se u koštac sa ustašom, vičući što je jače mogla: »Je li to ova Srbija u koju nas selite«. Ustaše su s njom postupale drsko i grubo da ne može gore i pri tome je gurali prema provaliji, prijeteći da joj je to posljednje. Draginja se nije smirivala, vikala je još glasnije da su ustaše ubice, a narod koji je doveden na klanje preklinjala da bježi i bori se protiv ubica i koljača. Dok je to trajalo, među uhvaćenima našao se i hrabar čovjek Đuro Balać, rodom iz Kruga, koji se odlučio na bježanje. Poslušao je Draginju i uspio pobjeći iako su ustaše pucale žestoko za njim.

Nekoliko dana kasnije iz provalije je izašla Dara Skorić-Popović. Devet dana je živjela u provaliji bez hrane, vode i svjetla. Zaustavila se na jednom isturenom dijelu stijene. Pri tome se priklonila u stranu što je više mogla, jer bi je inače povukle žrtve koje su padale jedna za drugom u bezdan.

Uspjela je privući sebi jednogodišnjeg dečkića, dijete rođake Joke. Napajala ga je vodom, koja je kapala sa stijena provalije. Dijete nije moglo izdržati teške uslove življenja i poshje tri dana je umrlo. Dara priča: »Bila je to noć, valjda oko pola noći. Vidjela sam kako se Draginja Matić hrabro bori s ustašom. Isprebijana i premorena, gotovo na izmaku snage, ah mi je teže od toga bilo slušati vrisak i jauk živih i ranjenih ljudi i žena te plač male djece u provaliji koje su ustaše žive naglavačke bacale«.

21 Izjava Vlade Drče nalazi se kod autora u Beogradu.

Ustaše su skoro neprekidno dovodile nove grupe i bacali ih nemilice. Dara je bila zalivena krvlju ljudi, žena i djece koji su prelijetali pored nje u provaliju.

Iscrpljena, na hladnoj stijeni, pored mrtvog malog djeteta, zaspala bi za trenutak, ali bi je svaki vrisak ponovo budio. Na svaki glas koji bi se čuo iz provalije, ustaše su pucale, bacale živi kreč, pa i zaoštreno kolje, kako bi dokrajčili život onima koje su žive bacali. Bojali su se da neko od ranjenih i preživjelih ne izađe iz provalije. Dara je prikupila snagu i hvatajući se za hrapave htice i po koju žilu drveća savladavala je bezdan i na koncu je svojim mladim očima ugledala svjetlo dana. Sjeća se dobro ustaških zločinaca: Mire Matijevića, Mehe Mušete, Mehmeda Atlića i Buće Zetića.[21a]

Među prvim odvedenim bio je i Đuro Keča. Njega su ustaše među prvima zaplanirale, ali je on, u međuvremenu, otišao iz Bubnja na Stenjane, gdje je ostao sve do pred kraj juna 1941. Za njim su tragah neprekidno. Kad im je uspjelo, odveli su ga u Kulen Vakuf. Nakon mučenja pokušao' je bjekstvo. Pri tome je ranjen u nogu. Po naređenju Buće Zelića, načelnika ispostave u Kulen Vakufu i ustaške posade, vraćen je na liječenje u kuću Stojana Smiljanića. Đuro se brzo oporavljao i pri tome stvarao novi plan za bježanje. Vezao je čaršave jedan za drugi i spustio se sa sprata. Koristeći noć, uspješno se izvukao. Kretao se najviše šumom i došao kod Petroviča, koji su mu bih rodbina. U Palučke je stigao sav krvav od ustaškog ranjavanja. Presvukao se i otišao u svoje selo. Kod kuće Seje Mihić u Stenjanima lijepo je prihvaćen. Rade mu je napravio skloništе, a Radina majka travama liječila rane. Za zemunicu u kojoj se krio doznalo se tek kad je Đuro otišao u partizane.[22]

Sigurnu smrt izbjegao je i Simo Zeljković, koji se nalazio u većoj grupi ljudi, žena i djece, pretežno iz Buševića, Mišljenovca i još nekih sela. Svi su ih povezane odveli na kosu iznad strme strane Ostrovičke drage. Počeli su ubijati iz pušaka i mitraljeza. Svako je čekao svoj pogodak. Pucah su svakojako. Municije im nije nedostajalo. Ljudi nemoćni i nijemi, kao da ni glasa nisu mogli dati, padali su jedan za drugim kao snoplje. Simo priča: »Niz tu jako strmu stranu, dolje do šume kotrljali su se mrtvi i ranjeni. Pogođen sam i ja u ruku i slabine kod pojasa i tako se kotrljao s mrtvima dok se nismo zaustavili. Sav sam bio krvav, više od drugih ljudi koji su preko mene padah mrtvi. Ustaše su sišle do nas da kontrolišu nije li netko živ. Koga su primijetili da daje znake života, boli su nožem i ubijah iz puške. Mene su mimoišli i ostavili tako ranjena, ali i živa. Kontrola je prošla i ustaše su otišle, govoreći: »Lako je vragu za njih<-. Ja sam ostao tu među mrtvima sve do noći. Uspio sam odriješiti ruke i oprezno otići svojoj kući.[23]

O toj strašnoj sudbini ljudi i naroda pričah su još i drugi ljudi, među njima: Vojo Mileusnić, Ilija Skorić, Pero Desnica i Vlado Tankosić. I oni su doživjeli strahote i prošli ivicom života i smrti.

No pored svih viđenja i saznanja o ustašama, pojedinci su ostajali ubijeđeni da ustaše odvode samo one koji su krivi, ili su im se nešto zamjerili. Tako je

21a Podaci se nalaze u rukopisu Radice Popovića u Beogradu.

22 Đuro Keča je vanbračno dijete. Od mlađih dana bio je sluga kod imućnijih seljaka u Bubnju: Petra Majstorovića, Nikice Medića i Jandrije i Nine Medića, kod kojeg ga je zatekla okupacija zemlje i ustaška vlast. Bio je veoma društven i omiljen kod mještana Bubnja, naročito je bio voljen od mladih. U prvim danima ustanka uzima pušku i odlazi u odred »Capajev«. Postaje rukovodilac. Poginuo je u borbama za Benkovac kao komandant bataljona.

23 Izjava Sime Zeljkovića uzeta 1949. nalazi se kod autora.

Nikica Medić otišao u Kulen Vakuf da kupi petroleja i još nekih kućanskih sitnica. Tek što je došao, sreo ga je njegov dobar poznanik i prijatelj stolar Muratović, odmah odveo u radionicu i rekao: »Ti se nemoj kretati. Budi tu, ja ću ti sve kupiti. Da li ti znadeš da se ne smije nikud kretati, samo u šumu. Kolje se, ubija i živima oči vade, ovo pošten narod ne može podnijeti. Nikom nemoj vjerovati«. Izveo me do> Ostrovice odakle sam brzo umakao u šumu.[2']

Mješteni Strbaca, Kestenovca i Buševića sjećaju se humanog postupka i ljudske pažnje Josipa Kodaka. Josip je Hrvat, a živio je među srpskim stanovništvom u Buševiću. Već u početku ustaške vlasti pravovremeno je upozoravao ljude da se sklanjaju. Govorio je: »Ustaše neće nikoga poštedjeti. Nemojte vjerovati!«. Opominjao je da rodbina otjeranih ljudi u Kulen Vakuf ne ide u posjetu. I oni će biti poubijani jer su se ustaše opredijelile za klanje i ubijanje.[20]

Murat, kovač, inače Musliman iz Kulen Vakufa upozoravao je Jocu i Radu Medića — »Vidite li tamo one ustaše koje se šetaju? To su pijanci, neradnici, ološ. Uzeli su oružje i postali sluge Pavelića da njega služe, ubijaju i kolju Srbe. Nemojte im ništa vjerovati. Sklanjajte se u šume, a doći će i njima jednog dana kraj. Kažite narodu da ne dolazi u grad, jer ovako ne može dugo potrajati«.[26]

Suvaja u krvi i dimu

Osvanuo je 1. jula 1941. koban i težak za narod Suvaje. Toga dana selo je bilo osuđeno na smrt. Žitelji nisu ni sanjah da ustaška vlast radi podlo i smišljeno, ali po planu kojeg je zacrtala njihova vlada. U Srbu je bio sajmeni dan. Još prije u Srbu su pohvatah veću grupu naroda i pustih ga. To se brzo pročulo. Narod se vraćao kućama. Oni koji su ostali u selu, iako sa strepnjom, kosih su ih ponešto drugo radili. Jedan broj ljudi se iz prikrajka čuvao da ih ustaše ne iznenade. Toga dana došla je iz Srba Soka Jovanić u kuću Dane Košića u Suvaji. Zatekla ih je za ručkom. Pitah su je šta ima novo u Srbu. Soka je rekla: »Bome dobro, pustile ustaše sav narod«. Poshje ručka ljudi su prilazili kućama. Oko 15 sati iz pravca Srba vidjelo se desetak kamiona koji su se kretali u pravcu Suvaje. Cim su stigli, počelo je opkoljavanje Suvaje. Začuo se samo jedan pucanj iz puške. Mislilo se da su to odvažniji ljudi pucah na ustaše, jer su pojedinci govorili kako ih neće puštati da tako rade. Malo kasnije pucnjava je pojačana. Vidjelo se da nema šale. Dane Košić, koji je sve posmatrao, kaže: »Vidio sam crn dim, a čuo se i vrisak, jauk i plač žena i djece. Sve je kratko trajalo. Za dva sata ustaše su u Suvaji napravih pravi masakr. Preživjeli su se prikradah svojim kućama. Svak se interesirao za svoje. Svuda leševi unakaženih ljudi, žena i djece. Osjećao se i miris izgorjelih u zapaljenim kućama. U famihji Dane Košića svi su poubijani, njih devetero. Ustaše nisu poštedjele ni najmlađeg člana porodice sina Milana. Nije imao ni godinu dana, a na njegovom malenom tijelu bilo je nekoliko uboda ustaškog noža. Supruga Borka bila je pred porođajem. I strinu Dragu ubili su i zakopali u đubar. Ubili su još četiri člana njihove porodice stričevića; ukupno, znači, 13 osoba.

24 Izjava Nikice Medića (uzeta 1969. godine), nalazi se kod autora.
25 Josip Kodak, komunista od prije rata. Bio je glavni pokretač štrajka na_Unskoj pruzi juna 1937. Ustaše ga odvele i ubile u Zagrebu (po kazivanju mještana Buševića).
26 Izjava Joce Medića (uzeta 1969. godine), kod autora.

Mane Košić držao je kafanu -u Suvaji. Umorni i uplašeni ljudi, poslije onih vijesti iz Srba, vraćali su se svojim kućama pa navratili u kafanu da malo odmore i osvježe se čašom pića. U zao čas. Cjelokupnu Maninu familiju su-prugu Savu i djecu Mihcu (4 godine), Dušanku (6), Ljubicu (19), Nevenku (10) i pastorku Danicu (17 godina) ustaše su poubijale, a sa njima još desetinu osoba koje su se tu zatekle.

Ubijen je i brat Rade Košića, njegova žena Anđelka (41) te djeca Nikola (10), Bosa (?) i Dane (27 godina).

Tužno je to izgledalo kaže Dane Košić: »Tek što sam ušao u selo, čuo je dječiji glas. Neko dijete me zvalo: Ćića Dane, ćića Dane! Dijete je mene po-znavalo i ja sam mu se odazvao. Ubrzo dijete je prišlo meni, sve je bilo krvavo i vidjela se rana oko vrata kako je valjda udareno nožem ih metkom, pa je rana jako krvarila, tako da mu je sva košuljica bila krvlju zalivena. Bio je to Boško, sin popa Spase Lavrnje. Pitao sam ga gdje mu je mama. Mali mi rekao da je u kući. Uzeo sam Boška za ruku i poveo ga kući, ali je u kući mrtva ležala njegova majka Ljubica, rasječenog stomaka. Ljubica je nekoliko dana bila pred porođajem. Dijete izvađeno i nožem izbodeno ležalo je pored mrtve majke. Idući dalje naišao sam na kćerku od brata, Jeku, koja se bila sklonila pod jasle.

Tek nekoliko koraka dalje susreo sam se sa žandarima i nekoliko ustaša. Pi-tali su me čije je to dijete. Rekao sam im da je popa Spase. Uzeli su od mene malog i, tu u neposrednoj blizini, i njega ubili. Nije mi pošlo za rukom da ga spasim. 'Dobro sam i ja ostao' kaže Dane. Spasio me je žandar Marko Culjat, izazvao me i sklonio od ustaša. Tako sam izbjegao sigurnu smrt.[27]

Svud po selu oko kuća leševi. Ubrzo počeo se osjećati neprijatan miris. Do-govorio sam se, kaže Dane, sa Petrom Copićem da za dva varićaka kukuruza pokopa moje ukućane i stričeviće. Međutim, sutradan došle su ustaše i nismo mogli to obaviti. Oni su pokupili ljude iz Neteke i zatrpali leševe po grupama, tek toliko da se ne vide.«

U ovom munjevitom naletu poklana je i poubijana 161 osoba. Od toga djece do 5 godina 31, djece od 5 do 10 godina 27, od 10 do 15 godina 12, djevojaka od 15 do 20 godina 7, žena od 20 i više godina 39, muškaraca od 15 do 20 godina 6 i ljudi od 20 i više godina 39.

Najbrojniji su Keče, njih je ubijeno 45. Rajko Keča (27 godina), Borka (27), Nikola (7), Nada (6), Spase (5), Jovo (4), Jeka (28), Savka (9), Milka (8), Mari (7), pa Jandrija (41), Soka (39), Sava (51), Sara (8), Mara (1), Stevina Mara (31), Dara (2), Smilja (53), Olga (31), Neda (6), Vaso (5), Dušanka (4), Danica (5), Bosa (4), Neda (3), Mane (37), Dära (35), Milan (8), Vuka (7), Mara (26), Božo (5), Jovo (4), Nikola (3), Ilija (45), Petar (61), Marija (59), Joka (20), Božo (22), Smilja (26), Petar (3), Ilija (2), Soka (pola godine) i Joka (pola godine). Likvidirane su čitave familije s jednim ili oba roditelja.

Velika je brojka i Copića: Copić Sofija (?), Petar (27), Soka (24), Jovo (3), Savka (2), Milica (2), Jeka (49), Milka (26), Danica (4), Jelka (2), Dara (2), Gojko (16), Luka (19), Marija (42), Dušanka (26), Bosa (9), Nena (6), Zorka (4) i Savka (2 godine). Iz Gornje Suvaje Copić Mile (53), Mirko (13) i Soka (21 godinu). Osim navedenih ubijeni su: Saja Jovanović (53 godine), od Košića Mica Košić (?), Dane (5), Anđelka (6), Stevo (52), Mihca (43), Mara (14), Mile (12),. Dušan (14), Dušanka (12) i Milica (3) godine, a zatim Dmitar Alavanja (26),

27 Izjava Dane Košića, nalazi se kod autora.

Petar Alavanja (23 godine), zatim Dane Keča (44) i Manda Keča (34). Od Dubajića Dako Dubajić (61), Boja (63), Dara (24), Smilja (11), Gajo (19), Zora (19), Boja (49), Pajo (2 godine), Kojo (43), Marija (40), Đuro (21), Nikola (20) i Đuro (43); Đuro Buzdum (1), Nikola Buzdum (77) i Dane Buzdum; od Zutića: Janja (33), Mileva (8) i Soka (6 godina). Dalje, ubijeni su: Deva Malbaša (33 godine); od Kukića: Milan (13 godina), Smiljana (?), Dragan (9) i Jovo (8 godina); od Đukića: Milica (44), Jelka (2), Dušan (21); od Jovanića: Pilip Jovanić (?), Mara (20), Boja (18) i Stevo (16 godina); od Vještica: Mićo Vještica (71), Manda (71),

Zločinci Talijani na djelu.

Pajo (28), Mirko (23), Soka (32), Smilja (8), Dušanka (6), Grozda (4) i Stevo (2 godine); od Đekića: Mika Đekić (37), Soka (13), Vida (12), Dara (11), Spase (9), Vaso (8), Pera (22), Dara (14) i Saja (12 godina); od Kovačevića: Ilija Kovačević (37), Milica (67), Jovanka (33) i Pajo (1 godinu); od Čučkovića: Dušan Čučković (36), Dragan (3), Đuro (51), Joka (71), Maša (49), Božo (16), Jovo (14), Milka (2), Bosa (10) i Jeka (8). Na koncu tužnog popisa su: Jovo Kolundžija (55), Đuro Nekić (44), Vlado Ognjenović (44), Božica Ognjenović (46) i David Medić (61 godinu).

U ovom masovnom uništavanju srpskog naroda u Suvaji učestvovalo je oko 300 ustaša i domobrana, koji su došli iz Gospića. Ustaše su pravdale ovaj masovni zločin pojavom četnika. U izjavi ustaškog ravnatelja redarstva pri Velikoj župi za Gacku i Liku kaže se: »Banditi su opalili nekoliko naboja iz pušaka na automobile u kojima su se nalazili domobrani iz Gospića, kao i pomoćni ustaški odred iz Bihaća«.

Prema izjavi povjerenika Ustaškog stana u Srbu Maglića, te povjerenika Ustaškog stana u Otriću Sikića, u šumi istočno od sela Srba i u izvjesnoj mjeri zapadnoj, prilikom njihovih kretanja kroz Srb i susjedna sela Donju i Gornju Suvaju, Osredke i Vehku Popinu, pucalo se na njih, te da su ovi imali oružje, puške, mitraljeze, kao i reflektor.[28]

Potrešeni masovnom tragedijom, nedovoljno upućeni pojedinci nisu vidjeli pravu prirodu ustaške vlasti, pa su uzrok nalazili u jednom događaju. Naime, krajem juna došao je nepoznati ustaša u selo Suvaju gdje ga je sačekalo nekoliko ljudi, a među njima Stevo Vekić, Božo Medić, Stevo Košić i Nikola Ćosić. Nepoznatog ustašu ljudi su pretukli i pocijepah na njemu odjeću. Ustaša je umakao preko plotova u pravcu Boričevca. Kroz nekoliko dana stigao je poziv mještanima Suvaje da se imaju javiti ustaškim vlastima u Boričevac. Otišlo je oko 30 ljudi »radi rasprave«. Ustaša je prepoznavao ljude koji su ga tukli u Suvaji. Četvoricu su otjerah u zatvor i više se nisu vratili. Poslije pokolja u Suvaji ljudi su zato govorili: da nije ustaša napadnut u Suvaji, ne bi bilo pokolja. Na žalost, nisu bili u pravu.

Ustaše su radile svoje. »Prema planu Ravnateljstva za javni red i sigurnost u Zagrebu trebalo je u kratkom vremenskom zahvatu izvršiti masovna hapšenja Srba muškaraca na Kordunu, Baniji i Lici, Kninskoj krajini i zatim ih pobiti«.[29]

Leševi i opet leševi

Poslije Suvaje ustaše su atakovale 2. jula 1941. i na Osredke. Ljudi ovog sela bili su ranije upoznati s događajima koji su se zbivah po susjednim sehma Srba. Do tada bili su otjerani skoro svi viđeniji ljudi (oko 265 s kotara Donji Lapac). Događaj u Suvaji bio je signal Osredcima da bježe, jer kod ustaša nema milosti. Iz izjave Milana Rađenovića vidi se da je tog dana došlo oko 130—150 ustaša, među kojima je prepoznat Ivan Majić.[30]

28 Arhiv VII JNA, k. 1, dok. br. 178, lonđ NDH.
29 Dr Đuro Stanisavljević: Ustanak u Hrvatskoj 1941—1942. godine.
30 Iz izvještaja Komisije za utvrđivanje ratnih zločina 1945. za okrug Lika. Ivan Majić je do rata bio radnik-zidar na Unskoj pruzi i poznavao dobro prilike u Osredcima i drugim selima. Na dva do tri dana pred ustaški napad na Osredke došao je i govorio narodu . . . »da niko ne bježi od svojih kuća i da rade svoj posao, da će svaki ko pokuša bježati sad ili kasnije biti ubijen«.

Ustaše su dolazile u grupama. Iznenadili su i uhvatili 13 ljudi: Grbić Đukana, Grbić Dušana, Grbić Iliju, Grbić Simu, Grbić Radu (67 godina, oca troje djece), Grbić Iliju, i Jovu (svaki 30 godina), Pavković Milana, Pavković Iliju, Pavković Milu i Pavković Jovana (zemljoradnika, 69 godina, oca 4 djece), Damjanović Nikolu (21 godina) i Damjanović Miću. Ustaše su ih gonile i usput tukli. Ljudi su sve to trpjeli. Dotjerah su ih do drage zvana Kačetina. Tu je počelo ubijanje. Prvi je pao Simo Grbić, pa onda ostali redom kako su ustaše kojeg pogađale. Videći što se događa, hrabriji i koji su bih manje izubijani (Ilija i Đukan Grbić, Mićo Damjanović i Mile Pavković) su bježali. Uspjelo im je. Bježao je i Jovo-, ali nije uspio. Sustigli su ga ustaše i zaklale. Uveče u selo je krvav došao' Simo. Ranjen u pluća pao je. Mrtvi su pali preko njega. Simo i ostali su pričah ljudima o tome zločinu.

Drugi dan ustaše su ponovile svoje namjere. Stigli su i ranije nego prvog dana, ali im ni tog puta nije pošlo za rukom da masovno ubijaju. Narod je bježao. Uspjeli su uhvatiti, većinom, starije osobe: Boju Bokan (59 godina), Miku Bokan (29), Danila Bokana (68), Iliju Novaković (69), Smiljanu Pejić (46), Miku Pavković (62), Luku Zorić (68), Boju Zorić (69) i Zorića Nikole Jovana (68 godina). Okupili su ih kod škole u Osredcima. Neke su i pustih (zapisnik Okružne komisije)[31], ali su sve pri dovođenju do škole mučili i to po grupama.

Visoko se uzdizao crn dim od zapaljenih kuća. U zapaljenoj kući izgorjela je Boja Bokan i njena kćerka Mika, a Smiljana Pejić pod ustaškom presijom i batinama morala je sama sebi kopati raku.

Uplašena, od straha nije imala snage i odustala je. Ustaše su je još više tukle i tako polumrtvu prebijenih nogu i ruku zatrpah u zemlju.

Nije čudo da je narod postao još ogorčeniji prema ustaškim postupcima. Mještani nisu smjeh prilaziti kućama. Uz vehki oprez za to je trebala i hrabrost. Ni mrtve nisu smjeh zakopati.

Jedan ustaša ovaj događaj opisuje: »Danas sam bio u selu Osredci koje je popaljeno, na sve strane leže lešine ljudi, žena i djece ubijenih 2. i 3. srpnja od kojih se širi strašan smrad. Psi i svinje nagrizaju lešine, a ustaše iz Srba zabranile su pokopavanje. Postoji bojazan od zaraze. Sto je ostalo u životu razbježalo se u šumu. Tamo umiru od gladi«.[32]

U Osredcima su ubijena 32 lica.

L

Bubanjska krvava moba

Treći juli 1941. osvanuo je kao i prva dva, lijep, sunčan i veoma pogodan za poljske radove. To malo muškaraca, žena i djece što je bilo oko kuća budno je motrilo i radilo. Radila je i moba kopača kukuruza kod Save Medića u Zegaru, grupa od 12 djevojaka i momaka. Kod Vase Petroviča grupa, od 10 kopača i Miloša Medića, moba od 9 djevojaka i momaka.

U jutarnjim satima po Bubnju su krstarile ustaške izvidnice. Bile su to ustaše iz susjednih mjesta. Cilj im je bio da zbune narod. Kod Joce Medića Stojina došao je Suljo Pelivanović, sin Ramin, odjeven u civilnu odjeću. Ustašku odjeću nosio je u torbi.

31 Zapisnik Okružne komisije za utvrđivanje ratnih zločina. U izjavi Miče Zorića pohvatani su od ustaša: Luka Zorić 65 godina, Danilo Bokan 73, Boja Zorić 72, Boja Bokan 50, Mika 25, Mika Pavković 75, Ilija Novaković 63, Jovo Zorić 72 i Pejić Smiljana 51 godina.

32 Arhiv VII, k. 48, f. 3, d. 48—1.

Suljo je dobro poznavao ljude i običaje u Bubnju, jer je ranije trgovao jagnjećim kožicama. Joci Mediću je saopštio »Niko nek se ne boji. Ovuda će danas proći hrvatska vojska i naređeno je da je sav narod dočeka i pozdravi«. To je ponovio kod kuće Vase Petroviča i njegovih kopača kukuruza, samo je tada već bio obučen u ustašku odjeću. Tad je i počela pucnjava, pa je otišao.[33]

Bubanjčani nisu imali drugih obavještenja. Nisu znali šta se predhodna dva dana dogodilo 10—12 kilometara dalje u Suvaji i Osredcima. Jedino su Medići i Adžići dan prije sklonili nešto svojih stvari u Doljane i u skloništa oko kuće.

Bubanjčani nisu imali drugih obavještenja. Nisu znali šta se prethodna dva puščanu vatru. Susjedne kuće Dobroselskog Bubnja bile su obavijene crnim dimom. One koji su poslije napornog rada prilegli poneki i zaspali, probudila je pucnjava. Zlikovački pripremljene ustaše zatekle su familiju Nikole Banjca za ručkom. Tek što se njih devetoro poredalo oko niska okrugla stola — sofre. postali su pogodna meta. Nedostajao im je još jedan član, koji je otišao u baštu da nabere mladog luka za salatu kao dodatak palenti. Nije bilo ni Đure, najstarijeg Nikolina sina. Nije ustašama vjerovao. Bježao je po šumi, gdje mu je bilo skrovište, odakle je posmatrao šta se sve događa oko njegove kuće. Čula se pucnjava. Prvi na udaru bio je petogodišnji Đurin sin, koji je pošao da ubere luka, a onda svi oni za ručkom. Bezdušno su pucah i boli noževima ukućane za ručkom. Svi su bili nijemi od straha. Ležali su svakojako isprevrtani oko ohlađenog ručka. Takav prizor našao je jedini preživjeli član porodice, Đuro.

Prebrojavao je mrtve i vidio da među njima nema petogodišnjeg brata. Ponadao se da je ostao živ. Ubrzo ga je našao u bašti kraj luka. Iščupao je nekoliko strukova i onako mrtav držao ih u ruci. Dijete je ležalo polomljene glave koju je neki ustaša nagazio nogom.[34]

Pucalo se po Bubnju. Dim se kovitlao i ljudima okolnih sela bilo je jasno šta se događa. Mnogi su mislih da su ustaše krenule u akciju i pretragu šuma.

U prvom naletu na Dobroselski Bubanj ustaše su zaklale i ubile 13 žena, 6 djece i 1 čovjeka: Banjac Dragu, Stanu, Miku, Savu i još troje djece; Jeku Drču, Kantar Milku, Soku, Saju i Sokicu; Kerkez Jeku i Dragicu, Smilju i Miku (9) godina). Dvije su familije skoro uništene (Pajan Škrbić, Marija i njihova sluškinja Smilja). Gorjele su kuće, ali se nije znalo da u zapaljenim kućama Mile Kerkeza i Nikole Banjca gore i njihove žene i djeca.[35]

Ustaše su trčale za iznemoglim starcima, ženama i djecom. Uplašene i iznemogle bilo je lako savladati. Jedan dio ustaša je prešao u Dobroselo. Muškarci su pobjegli, a žene i djeca nisu daleko išli od kuća. Bilo je i radoznalih, kao udovica Soka Šarac, koja nije vjerovala u ustaška zlodjela. Hrabrila je oko sebe žene i djecu. Pucnjava je odmicala kućama Radakovića, a Soka je radoznalo pošla prema ustašama. Povela je sobom i kćerku Dušanku i komšinicu Jeju. Primijetile su ih ustaše i pripucale. Vidjevši da nema šale, sklonile su se u gusto žito, ali su ih ustaše pratile, opkolile i naredile da ustanu. Soka nije ustala. Ustaša je udara cipelom u sljepoočicu. Ostala je mrtva. Dušanka se teško odvajala od mrtve majke.

Ustaša Nine Markovinović, zakržljali osamnaestogodišnji momak, želio je dokazati sebe, svoju snagu i ustašku vlast i teror kojeg čine nad nedužnim srpskim narodom. Dušanku je rafal pokosio i pala je preko svoje majke teško ra-

33 Izjava Milana Đape (uzeta 1968.), nalazi se kod autora.
34 Izjava Nikole Kerkeza (uzeta maja 1979.), nalazi se kod autora.
35 Izjava Nikole Kerkeza (uzeta maja 1979.), nalazi se kod autora.

njena. Tek kad je vidjela da je njena kuća zapaljena i da gori, vrisnula je i sa ono malo snage potrčala. Ustaša je ponovo pucao. Dušanka se mrtva survala na zemlju.

U kući Ilije Radakovića ustaše su zatekle četiri člana porodice. Maloljetni sin Rade je čuvao ovce. Majka Boja je zvala djecu kući, jer su joj ustaše naredile. U kući je bila i strina Milica i Radina sestra Milka. Rade, jedan od preživjelih članova priča:[36] »Sve su nas natjerali u kuću da legnemo. Dok su žene preklinjale da nas ne ubiju, ustaše su već pucali iz pušaka. Osjetio sam jak bol u lijevoj plećki. Pao sam pored majke, strine i sestre. Uspio sam vidjeti kako ustaše bodu noževima moje koji su pokazivah znakove života. Uporno sam ćutao i mirovao. Ustaše su izašle i zapalile kuću, a ja sav obliven krvlju, htio sam da se nekako izvučem iz kuće u kojoj se već osjećao dim, ali još su se čuli koraci ustaša po[1] dvorištu te sam se brzo< vratio i ponovo legao pored mrtve majke. Jedan od ustaša otvorio je vrata i progunđao: »Lako je vragu za njih«, a zatim otišao. Vatra i dim su sve više zahvaćah kuću i Rade je odlučio da oprezno izađe. Nije mogao svoje mrtve ukućane da izvuče. Nije imao snage. Izašao je i brzo umakao u šumu. Tamo je našao* oca Iliju i rekao mu šta se dogodilo.

Malo dalje od kuće Ilije Radakovića i njegovih susjeda, poginule su 4 žene: Radaković Sava, Sara, Janja i Janja Danina.

Na drugom pravcu ustaškog naleta bio je Zegar i u njemu grupa kuća Doljanskog Bubnja. Tu su radili kopači kukuruza. Bilo je više moba. Na udaru je bila moba Save Medića, kojeg su ustaše otjerale već među prvima. Kopači kukuruza radili su na maloj njivi ispod Ljutice i njenih padina. Među 12 pari mladih i vrijednih ruku bilo je 9 djevojaka. Radile su ne znajući šta se događa nedaleko od njih. Pucnjava im se sve više približavala. Nedaleko od njih vidjeli su kako' su ustaše pobile dvoje djece Jove Medića koja su se do tada igrala kod ovaca. Bili su nemilosrdni i svirepi i prema djeci. Videći šta se događa, prestao je rad ruku i udarci motika. Trojica muškaraca brzo su se dogovorili za bježanje. Petar i Dušan Medić i Mile Potkonjak bježah su svak na svoju stranu. Imali su sreće i koristeći šumu i ograde, nestali su ispred ustaša. Kod djevojaka su brzo stigle ustaše. A one, okružene naoružanim ustašama, nisu imale snage da bježe. Obuzete strahom, grlile su jedna drugu, dok su ustaše postavljale puškomitraljeze za dejstvo. Najprije je opalio samo jedan metak iz puškomitraljeza. Taj jedini hitac pogodio je Stanu Medić, djevojku od 19 godina i ona je prva postala žrtva ustaškog terora. Ostale djevojke postale su još zbunjenije i počele su da se još više privijaju jedna drugoj. Ustašama su tako bile još pogodnija meta da ih iz pušaka jednu po jednu dotuku.

Ostale su ležeći, mrtve, jedna preko druge kao požnjeveno snoplje. Njihove motike i bijele bluze bile su krvlju poprskane.

Povrh njive i danas prolazi put, a ispod njega je nekoliko grobova sa spomenikom[37] i imenima djevojaka. To su: Medić Nikole Mika (17 godina), Medić Marije Boja (18), Medić Pavla Dara (16), Medić Ilije Mika (19), Đapa Jovana Bika (23), Đapa Jovana Dara (21), Radaković Petra Jela (18) i Radaković Petra Dara (15 godina).

36 Izjava Rade Radakovića (uzeta 1968.), nalazi se kod autora.

37 Ugrađeno 9, slovima koja simboliziraju vječiti život mladosti. Voda teće kao bistra suza djevojačka.

O teškome zločinu ispjevana je potresna pjesma

To je• bilo dvanaestog juna
kad pogibe dvanaest srpskih cura,
Dvanaest cura, dvanaest sokolova
Od ustaškog praha i olova.

Ubio ih Markovnović bale
kad su mlade kukuruz kopale.

Jadne majke po šumama lete
svaka pita gdje je moje d'jete,
Kćeri moja, moj zeleni struku,
pruži svojoj jadnoj majci ruku.
Pa nam kaž'te, naše kćeri mile,
jesu li vas ustaše mučile,
jesu li vas iz puške ubile,
ili žive u jamu bacile.

Suma, gora sva priroda n'jema,
iz tišine odgovora nema.[ss]

Ko je pjesmu spjevao, nije poznato, a notni zapis o njoj dao je kompozitor Cvjetko Rihtman.

Ustaše, razjareni krvnici klali su nemilice sve živo, starce, žene i djecu. Stigli su i pred kuću Miloša Medića (Miše). Tu je bilo nekoliko žena i s njima Sara Medić. Nju su pogodili u vrat. Sara je sve to preživjela i priča: »Ustaše su došle pred kuću i pucale u mene. Nisu me smrtno pogodile. Pala sam sva oblivena krvlju. Rana je bila na vratu, pa je krvavljenje bilo bolje vidljivo. Gutala sam i mirovala, kao da sam mrtva. Čula sam kad je moja majka rekla ustašama »Sto to radite, boga ne vidjeli«. Opalio je metak i moja majka je pala mrtva kraj naše kuće. Isto tako čula sam kad je jedan ustaša pitao »Šta ćemo sa njima?«. Drugi je odgovorio — »Zatrpaćemo ih kad se vratimo«.[39]

Čim se malo smirilo Sara je ustala i potrčala najbližoj šumi. U blizini je bilo ustaša koje su pucale za njom. Pobjegla je u Burzinku. Na njivi su bili kopači. Sara je ispričala kopačima šta se dogodilo u Zegaru. Prestao je rad. Motike su ostale na njivi. Kopači su zaprepašteni pobjegli daleko u šumu gdje su mislili da će spasiti život. Ustaše su stigle i do kuća Adžića. Tu su zatekli: Smilju. Anicu i Jelenu Joce Medića (Ljujčića). Jelena je izmakla na druga vrata i sklonila se. To je primijetio Delač, komandir oružničke postaje iz Doljana i rekao: »Nemoj mishti da ja koljem. Ja sam zaklao samo jare Jove Đuđića. Da su tebe našle ustaše, ne bi ti oprostile«. Dok je Jelena razgovarala s Delačem, jedan ustaša je zapalio sijeno, a drugi je primijetio: »Znaš da je naređeno da se ove kuće ne pale«.[40]

Tih dana dobro se sjeća i Nikica Medić koji priča: »Ostala je moja majka Marija kod kuće. Bio sam radoznao šta se sve dogodilo. Ja i Danika krenuh smo

38 Prema kazivanju Miće Medića pjesmu je spjevao Dušan Opačić Jojin iz Poljica kod Doljana. Poginuo u NOB-i. Događaj i pjesmu narod je prihvatio pa je zabilježeno nekoliko varijanata. Događaj svojom tragikom ima čisto mitsku neprolaznost, a baladnu ljepotu.
39 Izjava Sare Medić (uzeta 1968.), kod autora.
40 Izjava Joce Medića Lujičića (uzeta 30. 1. 1969.), nalazi se kod autora.

pažljivo na zgarište gdje se još naveliko vatra svjetlucala i rušili pojedini dijelovi ogorjele građe. Pucnjave nije bilo, ali tišinu je remetila rika goveda, zveket klepki i bronzi stoke koja je harala po napuštenim poljima.

U kući Save Medica ustaše su zatekle Smilju Medić, njenu nećaku Milku Medić (učenicu gimnazije u Zemunu) i njenog šestogodišnjeg brata Bogdana. Milka je molila Smilju da bježe, što je ova odbila. Milka se s malim bratom sklonila u sobu, u koju je ušao ustaša. Prepoznao je Milku, jer su zajedno išli u gimnaziju. »Otkud ti, Milka, ovdje?« — upita je znanac. »Došla sam kod svojih na ferije«. Nato će on — »Sada nikuda ne kreći, a kasnije bježi kuda znaš«.

Izišavši pred kuću reče ostalima da u kući nema nikoga (Milkina ujna je ubijena pred kućnim vratima).

Milka je pobjegla s bratom Bogdanom i pričala o zločinu: »Ispred kuće Nikole Medića ležalo je troje mrtve djece izbodene ustaškim bajonetama i nabacane jedno na drugo. Nisu bila starija od pet godina. Pred vratima kuće Save Medića ležala je mrtva Savina snaha, ruku oblijepljenih tijestom, kojim je pripremala hljeb za težake. Malo dalje ležala je krvlju zalivena Milka, a kod kuće Stanka Medića napola izgorjela Draga. Na guvnu Nikole Medića ubijene su i ostavljene Dara i Smiljana. Nešto dalje od njih ležalo je četvoro mrtve djece; dvoje Jove Medića, a dvoje Stanka Medića. Ustaški koljači su im prekinuli bezbrižnu dječju igru kod ovaca. Nedaleko od djece ležale su mrtve: Smilja i Jeka Medić. Tamo dalje, u Tavanima, na nekošenoj livadi, ležao je Sava Đapa, bubanjski gorostas, a pored njega kosa i zadnji otkosi. Kod grupe kuća Krneta, nedaleko kuće Dane Krnete, ubijena je njegova žena Boja, pred očima svoje kćeri Kate. Malo dalje ležala je na putu Smiljana, Davidova žena, na kojoj je izgorjela odjeća, a tijelo djelomično opaljeno, što je psima pogodovalo da je mrtvu razvlače. Tu u neposrednoj blizini, u štali sa sijenom izgorjela je Joka, Jovanova žena. Stravično je to izgledalo.«[41]

U ustaškom izvještaju od 12. jula 1941. godine, Zapovjedništvu 1. hrvatske oružničke pukovnije u Zagrebu pisalo je: »Treći lipnja 1941. godine... Seljanka Stana Pavičić iz Bubnja, kotar Donji Lapac, Hrvatica, po njenoj izjavi nalazeći se na polju, bila je napadnuta od strane tri nepoznata čovjeka naoružana s puškom, koji su joj zapretili, da će oni nju sada zaklati, kao i da su joj rekli:

Vi, Hrvati, sada sa nama popunjavate »bezdanke« (jame bez dna), a mi ćemo kad dođe naše vrijeme sa vama. Ona je pobjegla ... To je javila članovima pomoćnog ustaškog odreda u selu Bubnju, a oni su o tom izvjestili svog zapovjednika g. Mataiju u Donjem Lapcu. Ovaj pomoćni ustaški odred otišao je odmah u Bubanj i tamo koga su stigli su zaklali, poubijali iz pušaka i puškomitraljeza i to bilo u kući, pred kućom ili napolju, a bez obzira na pol i dobu... Povodom ovoga događaja ubijena su u selu Bubnju 152 lica, a ranjenih je jedan manji broj, koji nisam mogao utvrditi, a zapaljeno je oko 20 kuća«.[42]

U ustaškom izvještaju nisu dati tačno podaci, jer su oni poslije pokolja u Bubnju, i u drugim mjestima, izvještavali ustašku komandu na osnovu izjava mještana, koji nisu znali niti su mogli dati točne podatke. Ustaše navode da je u Bubnju poginulo 152 lica, a popisom je ustanovljen točan broj 83, računajući tu i Dobroselski Bubanj, Šarce i Radakoviće. Od tog broja ubijeno je i zaklano 37 djece, među njima je 10 mlađih od 5 godina, 28 žena, 6 muškaraca i 15 djevojaka.

41 Izjava Nikice Medića (uzeta 1969), nalazi se kod autora.
42 Arhiv VII, k. 1 i 2, dok. br. 39 — £ond NDH.

Markovinović i ostali članovi pomoćnog ustaškog odreda u Bubnju izjavljuju kako je na njih netko pucao iz obližnje šume, a da je neki Vojin Šarac iz istog sela, također uoči ovog događaja, rekao njemu: »Vi, Hrvati, sada bacate u bezdanke, a mi ćemo završiti«. Ovaj Šarac nalazi se u bjekstvu.[43]

Vidi se da su ustaše zločine u Srbu, Suvaji, Osredcima i Bubnju opravdavali pojavom naoružanih ljudi oko Srba. Istina je, međutim, da su se ustaše plašile zbog svojih nečovječnih i brutalnih postupaka a to se može vidjeti iz većine izvještaja.

Poslije događaja u Suvaji, Osredcima i Bubnju, narod se sklanjao tamo gdje je mislio da je bezbjedniji. Ali i u šumi, gdje se najčešće boravilo, nije bilo sigurno. Izgledalo je kao da više nema života i sigurna mjesta.

Prva noć poslije pokolja bila je posebno teška zbog tragičnog rastanka s najdražima. U šumi metež, plač male djece. Ljudi znaju kako treba nešto da rade, ali ne znaju šta da rade. Gusta šuma i kamenjari s poskocima kojih se u tom momentu ljudi nisu bojali. Osmatrali su i oprezno prilazili zgarištima i kućama da bi se snabdjeli hranom i odjećom (Pričalo se kako su mještani sela Neteke iznenađeni i pohvatani). Za izviđanje i javljanje bili su najpogodniji dječaci od deset godina, koji su, iako mladi, najozbiljnije prihvaćali taj zadatak. Oni su određivani jer se računalo da su manje izloženi ustaškom hiru, iako ni oni nisu bili pošteđivani.

Među ustašama u Boričevcu živjele su tri srpske porodice. Porodica Petra Pilipovića je na kraj sela. Nije daleko od njegove kuće ni provalija u koju je bačeno na stotine muškaraca, žena i djece. Ustaše nisu ni njih poštedjele. Došle su iznenada, tu iz komšiluku. S njima je bila poznata trojka pomoćnog ustaškog odreda u Bubnju. Znali su kako ti ljudi žive. Mile Markovinović morao je imati srce razjarenog krvoždera da se napije krvi svog prvog komšije. Zatekli su komšije na spavanju i bez teškoća poklali u krevetu. Klali su redom, ali i bez reda. Ustaša je nožem zahvatio malu Milku preko vrata, otac Petar, videći to, izbacio ju je kroz prozor. Nađeni su zaklani u kući sin Gojko. (tri godine) i još dvoje djece, Petar i njegova žena Saja, te Petrova majka Stanica. Ostala je Milka stara četiri godine. Prestrašeno dijete je bježalo u noć i tako uspjelo stići do kuće Mile Gužvine u Pištalima. Plač djeteta osjetili su zapravo psi, pa je lavež pasa probudio Milu i tako je Milka prihvaćena u kuću. Znah su šta se s njenima dogodilo. Čuvali su je u svojoj kući nekoliko dana, a poslije odlaska iz Boričevca u Bihać malu Milku preuzima žena lugara Čuljata iz Gornjeg Lapca. Ona je malu Milku liječila, ali je po ustaškom naređenju morala malu Milku predati ustašama. Milka sve što zna o sebi, čula je od Culjata. Pobliže podatke o sebi saznala je tražeći matični list (Istina o Milki utvrđena je uz pomoć svjedoka i ožiljaka na vratu).[44]

U centru Boričevca živjele su dvije srpske porodice Vučković. Zajedno su rasli, išli u školu i stvorih prijateljstva i kumstva. Odjednom sve se izmijenilo. Više se nisu poznavali. Zavladala je neizvjesnost. Nitko neće da kaže što se događa sa srpskim narodom, i šta se Vučkovićima sprema. Blizu su kuće Pilipovića, ali ni o njima ništa nisu znali. Već u prvim danima odvedeni su Petar i Jovo Vučković. Nekoliko dana kasnije odveli su i Draginju Vučković, djevojku od 21 godine, i u Kulen Vakufu u najtežim mukama ubili. (Njene najbolje drugarice s kojima je do tada išla u školu i drugovala s njima nisu je više poz-

43 Izvještaj Krilnog oružničkog zapovjedništva Gospić, AVII, k. 1. i 2, đ. 39.
44 Kazivanje Nikole Kerkeza iz Bubnja.

nale.) Od ostalih 5 članova kuće Marka Vučkovića svatko je imao svoju golgotu i svoju priču. Stevo se, stigavši iz bivše jugoslavenske vojske, odmah počeo sklanjati jer je, putujući do kuće, vidio šta se sve događa s ljudima. Suma mu je bila dom. Jednog dana Marka i sina Nikicu uhvatile su ustaše. Tu je bio i sabirni centar-zatvor (kuća Grce Pavičića, kafedžije u Boričevcu). Podrum je služio za improviziovani smještaj talaca. Zatvorili su Marka i Nikolu, kako bi ih, čim se skupi veći broj, otjerah, zaklali i bacili u jamu. Marko nije mirovao. Nije ustašama vjerovao. Provalio je prozor i kad nije bilo nikog blizu, pomogao sinu i s njim pobjegao noću u šumu. Mara, videći da nema šale, jer joj je prepolovljena porodica, šalje kćerku Borku s ovcama kod sestre Bojane u Bubanj, a ona pokušava da se skloni u sijeno svoje kume, sa kojom je mnogo puta kafu popila i jedna drugoj svoje tajne pričale. Kuma je Maru primijetila. Došla je do nje i opomenula je — »Tu ne smiješ biti, idi kuda znadeš«. Mara je tada pobjegla u pravcu Lisca i odatle šumom sve do Bubnja. Kod sestre u Bubnju našla je kćerku Borku, a kasnije su stigli Marko i Nikola.

Pop u Boričevcu Mijo Frišić i ustaški starješina Ivan Pavičić, te njegovih 100 ustaša ne bi Vučkovićima oprostili, pogotovo da su ih uhvatili poshje sukoba na Brežinama i ustaškog poraza 29. jula, 1941.

Poraz na Brežinama za ustaše je značio izmicanje tla pod nogama. Nastala je pometnja među ustašama u Boričevcu. Panika je zahvatila i hrvatsko stanovništvo Boričevca, a najviše žene i djecu. — Ni ustašama nije bilo lagodnije, jer su okusili otpor ustanika na Brežinama i Brotnji i to baš od onih koje su već osudili na smrt. Pop Frišić uplašen ustankom predložio je da se njegova pastva skloni u crkvu. To' je među ustaše i domobrane unosilo još veću po-

Zločinci ustaše aa djelu.

metnju i paniku. Strah se, međutim, nije smanjivao ni u crkvi. Narod se vrzmao, a nije ih imao ko hrabriti. Bojali su se zbog ustaških nedjela, koja su do tada bili počinili. Pojedinci su im prigovarali. Nije se vjerovalo ni popu da je sigurno u crkvi, pa su odlučili da bježe među ustaše u Kulen Vakuf, jer tamo je brojnija ustaška vojna. Već 30. jula sve stanovništvo Boričevca preselilo se u Kulen Vakuf. Time je znatno povećan broj ustaša i naroda u Kulen Vakufu. U Vakuf je došao i hrvatski živalj iz Klise. U Vakufu je ubrzo bio pravi košmar, jer malo kasnije stigli su i oni iz Orašca i Ćukova. Vladala je nestašica odjeće i hrane. Teškoće su bile i u održavanju reda, a posebno narušenog morala domobrana i naroda. Na čelu lokalne vlasti nalazio se Muda, načelnik ispostave, a na čelu ustaša satnik Vladimir Veber. Dogovorih su se da povedu izbjeglice iz Boričevca i Klise na Prkose i požanju žito srpskih seljaka. Tako su jedne večeri stigli u Kulen Vakuf tovari žita i ostale robe opljačkane iz seljačkih kuća. Međutim, i to je bilo malo da zadovolji potrebe brojnih izbjeglica.[45]

Masa stanovništva sve je više bila u neizvjesnosti. Ustanak je počeo, a ustaše, iako to žele prikriti, strahovale su od ustanka. To pokazuju i izvještaji koji su sve više zapanjivali ustaše i davali im do znanja da neće lako uništavati Srbe, komuniste i ostale poštene ljude koji se nisu slagali sa njihovim postupcima. Tako 27. jula oko 20 sati kurir iz sela Brotnje Marko Ivezić, obavještava oružničku postaju i traži pomoć (To se vidi iz telegrama zapovjednika oružničke postaje Jakova Frkovića poslatog iste večeri, 1. oružničkoj pukovniji u Zagrebu, Krilnom zapovjedništvu Gospić i Vojnom zapovjedništvu Gračac).[46]

Promjena ustaške taktike

Od 3. do 27. jula ustaše djeluju u nešto smirenijem ritmu. Njihov odnos prema stanovništvu ima zakulisnu taktiku, ma da je to bilo samo prividno i za kratko vrijeme. Cilj iim je bio da se obradi ljetina i rod dopremi kućama.

Ustaše u manjim grupama vršljaju ***po*** srpskim sehma kao emisari i gdjegod koga nađu nastoje na svoj način objasniti dotadašnje događaje kao' neku grešku. U nekim izvještajima kažu: »Ustaški odred iz Donjeg Lapca je obavijestio ustaše iz sela Ostrovice (Bosna) da su se, inače, zbog šume, koja graniči između Bubnja i Ostrovice, u ranija vremena svađah i jedan drugom osvećivah«.[47] Ili, »Juko Pavičić, tajnik u vladi NDH doputovao je tih dana s Plitvica, naredio je da se prekine takvim postupcima ustaša, koje su do tada primjenjivali«[48]. Juko je dobro poznavao i Nikicu Medića iz Bubnja, pa mu je uputio pismo i pozvao ga sebi da on (tobož) lično preispita šta se to događa sa srpskim stanovništvom, a posebno u Bubnju. U pismu koje je uputio Nikici Mediću nije bilo mnogo rečeno. Nikica o tome priča: »Ja moram da idem kod njega, pa sam tako i postupio iako sa rizikom. Kad sam došao u kuću Marka Pavičića, Jukinog susjeda, tu je došao i Laković. Pavičić me počeo ubjeđivati da je to bila samovolja pojedinih ustaša i da za njihove namjere niko nije znao, a da je naređeno da se sva stoka, koju su ustaše otjerale iz Bubnja, vrati vlasnicima, kao i sve drugo što je opljačkano. Ukoliko to neko neće učiniti, on će se hčno obratiti

45 Izjava Anice Skender, Hrvatice iz Boričevca, uzeta marta 1970. Anica je zajedno sa stanovnicima Boričevca bježala u Kulen Vakuf. Izjava se nalazi kod autora.
46 Milan Majstorović i Mićo Medić, »Prve iskre«, »Lykos« Zagreb, str. 37. i 40.
47 Izvještaj Krilnog okružnog zapovjedništva Gospić, AVII k. 1, f. 2, d. 39.
48 Isti izvještaj iz Gospića.

velikom županu da izda oglas o vraćanju svega što je nasilno oduzeto. Napomenuo je da se nikog ne bojim i ako me ko bude dirao da se obratim njemu lično. Shvatio sam da je obmana«.[49]

Na dan pokolja u Bubnju (3. jula) u pojedinim dijelovima sela Dobroselo, Suvaja i Osredci, ustaše su na veoma perfidan način htjeh prevarom pohvatati veći broj preostalih ljudi. Pozvali su stanovništvo Srba i okolnih mjesta da se okupe u Srbu radi popisa naroda. Tog dana je zapriječeno svima koji se ne odazovu pozivu ustaša da će biti najstrože kažnjeni. Mali broj ljudi se odazvao. Između uhapšenih ustaše su odabirali najopasnije za njih. Odveli su ih u bivšu općinsku zgradu, saslušavali i mučili. Petar Rađenović nije mogao izdržati mučenje pa se pred krvnicima zaklao nožem, kojeg je imao kod sebe. Nakon toga događaja ustaše puštaju ljude kući, ali im naređuju da sutra moraju ponovno doći u Srb.

U Nebljusima, kao i ostalim sehma kotara Donji Lapac, grupa ustaša, na čijem je čelu bio Tomo Sombolac, divlja i iživljava se. Odvodili su viđenije ljude. Poseban odnos su imali prema trgovcima. Ucjenjivah su ih za novac (Iliju Medića iz Doljana, Marka Vladetića iz Martin Broda i ostale). Bio je otjeran i Marko Vladetić sa sinovima Stevom i Dušanom. Zatvorili su ih u Kulen Vakufu. Tih dana je Pavelićev avion bacao letke u okolini Kulen Vakufa s potpisom ministra unutrašnjih poslova Artukovića. U lecima su pozivani Srbi da se vrate kućama i da im se garantuje miran život i imovina. Ustaše su o tom letku komentarisale u društvu Muče Zelića, načelnika ispostave. Muća se prisjetio da je tu u zatvoru Marko Vladetić, pa da mogu njega iskoristiti za širenje letaka u srpskim sehma.

Ustaše su zahtijevale od Vebera da se Marko Vladetić pusti iz zatvora i uputi na selo radi agitovanja o vraćanju srpskog življa svojim kućama. Veber je to uvažio i Marko je doveden za njihov sto. Saopštih su mu da mu je zadatak da ode »gore«. Mislili su na sela kotara Donji Lapac, a posebno na Doljane, jer je tu u neposrednoj blizini (u Bubnju) izvršen pokolj.

Cilj im je bio da Marko ljudima saopšti sadržaj letka, da ih nagovori da se vrate kućama. Pri tome su mu rekli da će zadržati njegova dva sina Stevu i Dušana u zatvoru dok se on ne vrati. Marko je odbijao da ne može ići »gore« i da ne smije, jer je u lošim odnosima s trgovcem u Doljanima. Vjerovatno je to Marko namjerno činio, samo da se ne prihvati takvog zadatka, ali je ipak na kraju morao pristati. Otišao je i nije se vratio. Njegovi sinovi su ubijeni.

U danima ustaškog haranja po sehma, a posebno u danima nešto smirenijeg ponašanja ustaša na kotaru Donji Lapac, tj. poshje pokolja u Suvaji, Osredcima i Bubnju, pojedinci su imali i iznenadne susrete s ustašama. Mještani su išli u sela u kojima dominiraju ustaše da traže svoju stoku. Ustaše su tolerantnije i, tobož pokazuju nekakvo razumijevanje prema popaljenom srpskom stanovništvu. Trudili su se da, kobajagi one čije su kuće popaljene smjeste kod onih susjeda čije kuće nisu izgorjele. U Boričevcu 14. jula 1941. siromašnima i popaljenima dijele žito i obećavaju mir. Međutim, sve je to bila mimikrija i laž.

I pored potreba i nestašice, ljudi su oprezno išli u nabavke. U planinama i šumama oko Donjeg Lapca vladala je tišina. S vremena na vrijeme, tamo u šumi, mogao se čuti plač malog djeteta. Ustaše su bile ozlojađene, što im je

49 Izjava Nikice Medića (uzeta 4. maja 1969), nalazi se kod autora. Juko Pavičić do 1936. bio je finans. Kada je izbio spor između komunista i ustaške organizacije, on je poslije toga otišao za novinara u Zagreb, a dolaskom na vlast postaje tajnik u vladi NDH.

narod na dohvat ruke, a u šume im se nije išlo. Mučilo ih je da li će uspjeti da unište tako brojan srpski narod. Oružnici su podnosili izvještaje u kojima je stajalo:

»Bilo je slučajeva da su napola živi, ubijeni pa ostavljeni nezakopani, ili su slabo zakopani, tako da je išla rodbina i oni što su pobjegli u šumu dolazili gledati. Sve je to unijelo strah u narod, a isto tako ogorčenje, tako da se na pomirenje ne može ni pomisliti... Jer kao i drugi oružnici, bio sam potpuno nemoćan. Možda je glavni razlog nepovjerenja prema oružnicima, što se oni nisu isticali u čišćenju iako su im išli na ruku... Kod hrvatskog naroda (kod mnogo njih) također je primijećeno negodovanje protiv ovakvog načina čišćenja.«[50]

Pokušaj pokrštavanja i iseljavanja

Ustaše su nastojale da u što kraćem roku unište Srbe. Pozivah su na pokrštavanje s ciljem da hapse i ubijaju. Ustaše su u junu pozvali Srbe donjolapačkog kotara da »podnesu molbe« za prijem u katoličku vjeru. Opominjali su ih da će one koji se ne odazovu, protjerati u Srbiju. Jedan broj ljudi je povjerovao ustašama i odazvao se pozivu. Svi oni koji su došli u malo većim grupama, nisu se više vratili. Bili su poklani. Masovno uništavanje srpskog naroda u Suvaji, Osredcima i Bubnju i izjave ljudi koji su pobjegli sa klanja, a neki i iz jama, otjeralo je staro i mlado u šume. Da bi ustaše smirili stanje pa ponovno izvršili atak i ispunili plan uništenja do određenog roka za kotar Donji Lapac, došao je u Boričevac i Donji Lapac državni tajnik Juko Pavičić, koji se tada nalazio na Plitvičkim jezerima i koji je naredio: »Da se sa ovim prekine i da se ne smije ovako događati, a da se sa seobom odloži za izvjesno vrijeme«.[31]

Četnički zločini

Po zauzimanju Boričevca i Kulen Vakufa, mještani su prilikom povlačenja pred ustaničkim snagama ostavili pune kuće i trgovine. Na žalost, pojedinci su se tu posebno istakli u pljački. Tako je Pero Đilas ostao u Vakufu radi uspostavljanja reda iako nije bilo naroda. Već ulaskom u mjesto on se napio i pokazao svoje pravo lice grubosti i nasilja.

Neposredno pred napad na Donji Lapac 30. jula 1941. major bivše jugoslavenske vojske Boško Rašeta nazvao je ustanike neorganizovanom ruljom i odbio je da primi dužnost rukovodioca ustanka. Već je tada bilo jasno da je protiv oružane borbe koju je povela i vodila Komunistička partija. Isto tako na desnoj obali Pounja djeluje Mane Rokvić kao vođa pročetničke grupe, a u okohni Strmice i Golubića četnički vođa pop Momčilo Đujić koji kod dijela naroda uspijeva da se nametne za rukovodioca. Svi zajedno rade na širenju nacionalne mržnje između srpskog, hrvatskog i muslimanskog življa. Već tada oni vrše ubijanje hrvatskih porodica na Brotnji (Ivezića), Donjem Lapcu, a među njima i porodica koje su pomagale srpskom narodu da se spase od ustaša. Pobijena je i grupa Muslimana koja je dovedena u Martin Brod. Pero Đilas već tada pokazuje svoje prljave neljudske postupke.

50 Zbornik NOR-a, tom V/l, str. 342—343.
51 Arhiv Hrvatske, Zagreb, br. 39/2, 150 a.

Kako rekosmo, major Rašeta djeluje u Donjem Lapcu i okolini, u Srbu Pajica Omčikus, a na Brotnji Nikola Pilja i svi nastoje ne samo spriječiti omasovljenje oslobodilačkog pokreta, već mase privući na svoju stranu ili ih pak pokolebati.

Major Rašeta sačekuje Talijane prilikom njihovog dolaska u Lapac i stavlja im se na raspoloženje »kao zaštitnicima srpskog naroda« objašnjavajući kako ne treba voditi borbu protiv Talijana.

Na domak Srba, u rejonu Tiškovca i Vagana, bili su u jeku borbe za Srb grupisani četnici popa Đujića, njih oko 100. Cilj im je bio upad u Srb. Intervencijom Doljanske partizanske čete bili su razbijeni i većina ih je pobjegla Talijanima prema Kninu.

Četničke grupe su tokom augusta i septembra 1942. vršile upade iz talijanskih garnizona i na ostale teritorije. Tako je grupa četnika koju je predvodio Iso Lukić pokušala da likvidira Komandu mjesta u Srbu. Finansiranje ove grupe preuzeo je vehki župan Sinčić. Već do tada on je ovoj grupi dao 100.000 kuna, Isi Lukiću 100 kilograma kukuruza, a ostalim četnicima te grupe obećao je po 50 kilograma kukuruza.[52]

Četničke snage u 1943. godini nisu brojčano porasle, ah u Plavnu te godine nalazi se oko 700 četnika, od čega 400 hercegovačkih (Rogatička brigada). U Strmici Bjelašnička brigada oko 350 četnika, a na Rastičevu i okolini Zrmanje oko 100 četnika. Neosjetno se privlače 27. februara 1943. u Doljane (voda im je Nikola Pilja i njegova družina) i tom prilikom su zapalili 25 kuća. To su ponovili 23. IX 1943. kada su s grupom četnika bih Nikola Medić Prtinić, Pero Rajak, Dane Pipliea i Jovo Puvača. Ubih su Iliju Medića, starog 50 godina i Dušana Dukića 21 godinu.[53]

Rijetko koje selo da nisu četnici napali i po nekoliko puta. Brezovac napadaju 5. XI 1943. godine, a vođa im je bio Nikola Plećaš. Pljačkah su i zapalili čitavo selo. Ranili su Danu Medića, partizana, koji im je, ipak, iako ranjen, uspio pobjeći. Ljude, žene i djecu pokupili su i otjerah u logor i tamo držali tri dana. Uhvatili su Danu Piplicu, Pilipa Medića, Petra Skorića i Radu Medića te prisilno mobilizirali u četnike, ali su oni kroz nekoliko dana pobjegli. Par dana kasnije, tj. 20. XI 1943. godine došla je grupa četnika čiji je vođa bio Mile Kovačević iz Mazina. Tog dana ubili su Petricu (starog 55 godina) i Milu Banjca. Nekoliko sati kasnije došla je druga grupa četnika s Nijemcima od Lapca. Pošto nije bilo naroda, otjerali su svu stoku. Tako iz dana u dan od jednog do drugog sela, četnici, bilo sami ili zajedno s Nijemcima, ubijaju, navode Nijemce na organe vlasti, sklonjene ranjenike i skloništa. Više od 22 puta četnici su napadali (i upadah) na sela kotara Donji Lapac, a neka i po nekoliko puta, nastojeći da pohvataju najistaknutije ličnosti. Prvenstveno su tragah za komunistima, rukovodiocima SKOJ-a i rukovodiocima NOO.

U 1944. godini bilo je 12 napada na sela kotara Donji Lapac. Tako je 21. januara 1944. uslijedio upad oko 130 četnika u selo Begluke pod komandom Pere Đilasa. Došli su iz pravca Srba i u selu počeli kupiti muškarce i žene. Odveli su ih na groblje i tamo postrojili, a oko njih postavili puškomitraljeze. Dva su bila uperena prema postrojenom narodu. Pero Đilas održao je govor u kojem je rekao da će sve postrijeljati ako muškarci ne prime oružje i ne pođu u četnike. Cijeh dan su go i bos narod ganjah po snijegu i hladnoći. Lazo Rađenović se sjeća da su njega i Aćima Rađenovića otjerali na brežuljak gdje

52 Arhiv VII — NOR, k. 1611, f. 2, đ. 22.
53 AJ, popis žrtava rata, 5171.

je najjače duvalo i naredili da svuku sa sebe Sve osim gaća i košulje. Zatim su ih batinah i mučili. Ovoga puta i kasnije ubili su 7 osoba. 14 su premlatih, a po selu su palih i pljačkah.[54]

Januara 1944. godine upali su četnici iznenada u Srb i uhvatih tri osobe. O odvedenim Mani Đukiću (50 godina), Draganu Jovaniću (25) i Iliji Čopiću (45), nikad se nije saznalo što se s njima dogodilo. Ubili su tada i Iliju Ćopića starog 18 godina i po mrtvom gazili nogama.[55]

U Krčko Brdo neprimjetno su 27. IV 1944. došli četnici i uhvatili Vida Vejina (19) i Nikolu Vejina (22).[56]

Tri dana kasnije grupa Nijemaca i četnika dolazi u zaselak Vršine. Zapalili su 11 kuća — Medić Soke i Ihje, Pajić Petra, Soke, Mare, Stane, Jove i Luke, Krnete Mile, Došen Danje i Jove te Petrovič Dane i Mare.[57]

Na Krčko Brdo došli su drugi put i to dosta brojni (150 do 200 četnika). Narod se razbježao. Pljačkah su i zapalili kuće Vida i Đure Vejina. Ranjena je Jovanka Vejin. Napali su i Dabašnicu iz pravca Srba i ubili Petra Surlu (65 godina). Uspjelo im je 1943. godine da u Mišljenovcu uhvate odbornika Ninu Milanovića, sekretara Općinskog komiteta KPH. Ubili su ga u,Donjem Lapcu.

Ispadi četnika bili su česti posebno iz rejona Opačić Doline. Upali su u selo Dnopo-lje i Birovaču te vršili nasilja i pljačku. Nijemci i četnici su u Ajderovcu tih dana ubih jednog muškarca i dvije žene. Da ne bi živ pao u ruke neprijatelju, član Kotarskog komiteta SKOJ-a Uroš Damjanović kad mu je ponestalo municije zadnjim je metkom ubio sebe.

I tako redom.

Uhvatih su i Mariju Balać, člana Obavještajnog centra u Donjem Lapcu, ubili Milana Opačića i Vukašina Opačića, članove Obavještajnog centra. Na grlu Brezovca ubili su jednog od najboljih organizatora partije i omladine u Doljanima, sekretara Općinskog komiteta KPH Milana Medića Mitu. Pao im je u ruke i Đuro Đukić, član rejonskog obavještajnog centra, a uhvatih su žive i Danku Rađenović iz Begluka, predsjednicu USAOH-a, te Jovu Keču, partizanskog obavještajca. Svi su likvidirani.

Aprila 1944. godine grupa Nijemaca s nekoliko oficira prolazila je pravcem Bihać—Knin. Na Prisjeti su sačekani od dijelova 19. divizije, potučeni i razbijeni. Poshje nekohko dana došli su Nijemci i 450 muškaraca, žena i djece, otjerali u logor Sisak. Đuja Medić Erak priča: »Među nama bilo je i muškaraca — Simić Polovina, član kotarskog odbora, Dane Vukša, predsjednik Narodnooslobodilačkog odbora u Dobroselu; bilo je dosta djevojaka, mahom članova SKOJ-a«[58]

Okupator i njegovi pomagači, ustaše i četnici, služili su se najdrskijim metodama zločina. Naročito je to bilo izraženo od maja do kraja jula 1941. gdje se ističu ustaše po broju ubijenih.

54 Isto, f. 5171.
55 Isto, dos. 2415.
56 Zamijenjen za Nijemce.
57 Arhiv Jugoslavije, dos. 1219.
58 Izjava Duje Medić (Erak), uzeta u Subotid 1979.

Vojislav Mileusnić

Uoči ustanka 1941. godine i bijeg s ustaškog gubilišta

Po povratku kući poslije kapitulacije jugoslavenske vojske, radio sam s drugovima i prijateljima na prikupljanju oružja i sprečavanju da se oružje predaje ustaškim vlastima. Vlast u Srbu držali su sve do konca maja stari organi vlasti na čelu sa bilježnikom Milošem Torbicom-Svrljom. Bilježnik i njegovi saradnici bili su pod neposrednim utjecajem narodnog poslanika Steve Rađenovića-Rađena i trgovca Jove Keče. Odmah po organiziranju ustaške vlasti oni su uspostavili kontakt i stavili se u službu NDH. Pored ostalog, pozivali su narod na red i pokornost i da svi odmah predaju oružje. Po njihovom nalogu pravljeni su spiskovi i molbe za prelaz u katoličku vjeru. Zbog toga su se brzo kompromitovali, sve više ostajali usamljeni i bez povjerenja naroda. Prema njima su rash nezadovoljstvo i gnjev. Ostajući tako usamljeni, i osjećajući se ugroženim, u strahu su inscenirah eksploziju bombe pred dućanom Jove Keče. To je bio razlog da već sutradan pomenuta trojica, kao delegacija, otputuju u Zagreb i posjete dr Andriju Artukovića, ministra unutrašnjih poslova NDH. U razgovoru su tražili da se u Srb pošalje stalna ustaška posada, da se obnovi dogradnja unske pruge i da Keča od »Hrvatskog radiše« dobije dozvolu za veleprodaju soli. Umjesto zadovoljenja njihovih želja, Artuković im je savjetovao da se privremeno sklone iz Srba. Ubrzo zatim u Srb je došlo 60 ustaša s logornikom Naglićem, dok su Rađen, Keča i Svrljo dobili propusnice da se sa porodicama presele u Kistanje i obećanje da će njihove kuće i imovina biti sačuvane.

Da bi slijed događaja bio jasniji, neke pojedinosti: prvo, advokat Andrija Artuković iz Gospića zastupao je 1933. Rađena i Keču u sporu protiv Srpske zemljoradničke zadruge iz Srba, čiji je predsjednik bio moj otac Jovo Mileusnić; drugo, iste 1933. godine, u mjesecu junu, upravo u vrijeme okončanja spora sa Srpskom zemljoradničkom zadrugom, bio je izdat nalog za hapšenje dr Artukovića zbog organiziranja **ustaškGg** napada na žandarmerijsku stanicu u Brušanima. Kada je žandarmerijski podnarednik Milićević htio da sprovede tu naredbu i uhapsi Artukovića, koji se nalazio u Srbu, ovaj je uz pomoć Rađena, Keče i Svrlje uspio da pobjegne u Zadar; treće, kako bi se održali na vlasti, pokrenuli su akciju prekrštavanja Srba maja 1941.

Iz tih razloga ne čudi da će ti isti ljudi, nešto kasnije, postati glavni organizatori četničkog pokreta u Srbu i okolini.

Već u maju, organizovao sam s Dušanom Zorićem, studentom i poznavaocem stenografije, izdavanje posebnih vijesti s kratkim sadržajem o najvažnijim događajima. U vijesti smo unosih informacije dobijene preko radio-aparata, ali i one do kojih smo dolazili i iz drugih izvora. TJ uslovima opće nesigurnosti i sve vidljivijeg ustaškog terora odvijala se živa aktivnost. Skupljalo se i prebrojavalo oružje. Ljudi se sve više povlače u šume, uspostavljaju kontakte i konspirativne veze, razmjenjuju informacije i prave dogovore s okolnim selima, a zatim sve šire prema Lici, Bosni i Dalmaciji. U narodu se sve češće govori o Komunističkoj partiji i očekuje organiziran otpor. Predustanička atmosfera iščekivanja lebdjela je u zraku.

Kada je Branko Puahć, željezničar iz Novog Zednika, početkom juna donio iz Beograda Proglas CK KPJ, u Srbu je formiran Inicijativni odbor za podiza-

nje narodnog ustanka. Na njegovom sastanku u Osredcima 18. juna odlučeno je da se naoružani borci grupišu u odrede za zaštitu svojih sela i dato uputstvo da se ne dozvoh nikakva provokacija, pojedinačno pucanje i si. koje bi poslužilo ustašama za teror i odmazdu. Kako sam ja tada bio, pored ostalog, zadužen za organizovanje i izdavanje vijesti, po završetku sastanka krenuo sam sa dva akumulatora, baterijama i antenom u Tiškovac. Tu su me sačekah Boško i Perica Marić sa radio-aparatom, kojeg su oteli od službitelja škole iz Tiškovca u momentu kada ga je službitelj ponio da preda ustaškim vlastima.

Smjestili smo se u pećini pod vrhom planine Uilica, na njenoj zapadnoj strani i brzo montirah radio i antenu, te već isto veče slušah vijesti. Svakodnevno smo ih umnožavah i rasturah narodu po već uhodanim kanalima. Dana 26. juna pošao sam na sastanak Inicijativnog odbora, koji je bio zakazan u blizini Srba. Na ugovorenom mjestu našao sam samo brata Dušana. Ostali nisu došli zbog toga što su prethodnog dana ustaše uhapsile Doku Jovanića i Branka Desnicu (Oni će ubrzo biti pušteni na intervenciju Đokinog oca Milana, invalida bez obje noge). O tome nas je obavijestila Dušanova supruga Danica (1943. godine stradala u pokolju omladine od ustaškog trupa u osnovnoj školi u Skaliću kod Brinja. Tom prilikom je ubijeno 35 omladinaca i omladinki.) Istog dana sastali smo se s ocem Jovom u mlinu na rječici Sredici pored Srba. Dogovorili smo se da nam uveče pošalje nešto hrane i odjeće na naš pašnjak zvani Pleća, udaljen oko 1,5 kilometar. Umjesto snahe Danice ili sestre Drage, koje smo očekivah, pojavio se otac govoreći: »Dođe vrijeme da ja kao starac Vujadin sa dva sina pođem u hajduke«. Ispričao nam je kako su ga obavijestili da su ga ustaše tražile i da su nekoliko komšija uhapsili i odveli. Krenuh smo sva trojica kroz šumarke ka brdu Međeđak prema Ličkim Osredcima. Na jednom puteljku, otac se okliznuo i posrnuo. Pridržali smo ga, a Dušan to iskoristi da napravi šalu stilom iste narodne pjesme: »Ne posrći, stari Vujadine«. Kad smo već poodmakli, otac se prisjetio neke robe iz svoje trgovačke radnje, koju nije dobro sakrio i tražio da se vrati. Nas dvojica smo ga dopratili do Podgajuše, starog porodičnog imanja, gdje je roba bila sklonjena.

Bez njega smo nastavili prema Ličkim Osredcima. bosanskom stranom preko Dolova, računajući da je taj put bezbjedniji. Uperili smo na kuću Dušana Rađenovića-Popova. Umjesto damaćina, dočekala nas je ustaška zasjeda. Pet ustaša do zuba naoružani. Inače oni su došli radi pljačke, pa kad su osjetih da se neko pribhžava, povukli su se iza velike ograde i napravih zasjedu u koju smo uletjeli. Dočekali su nas s puškama na gotovs, uperenih cijevi. Bježati se nije moglo, pa smo na njihovu komandu stali i digli ruke uvis. Dvorište je bilo prostrano i čvrsto ograđeno. Odmah su nas pretresli i vezali. Meni su uzeli novčanik sa oko 14.000 dinara, koje sam sakupio prodavajući robu iz vlastite trgovine. Skinuli su mi sat, prsten i pokupili druge sitnice iz džepova. Najveća nesreća bila je što su kod mene istovremeno našli i pištolj i pet listića sa vijestima Radio-Moskve i Radio-Londona, emitiranih od 21. do 25. juna. Našli su i neke račune i priznanice na moje ime, a to im je bilo dovoljno da utvrde moj identitet. Uostalom, ja sam rekao svoje ime, što su i prisutni ukućani, budući da su me poznah, potvrdili. Čim su nas vezali, dobio sam bjesomučan udarac kundakom u leđa. Oblio me hladan znoj od bola i posrnuo sam. Kad sam se malo povratio, ponovo sam dobio još jedan preko leđa, od koga mi se zamutilo. Otimajući se nesvjestici, prvo sam mislio da sanjam, a zatim sam čuo uvrede i psovke upućene Srbima i komunistima. Dušana nisu dirali, jer je bio dosta prerušen, obučen u staro radničko odijelo, posuđeno od strica Duje.

Inače, Dušan je tako dugo živio u Bačkoj, da ga ni ukućani nisu poznavali, a nikakva dokumenta ili druge sumnjive znakove nisu kod njega otkrili. To je on iskoristio, pa kad su ga upitali kako se zove, on je rekao da se zove Milan Rađenović i da je komšija iz susjednog sela, da je navratio radi nekih svojih poslova. Jedan od ustaša se na to nasmijao i reKao: »Otkud se ti, sirotinjo, upari sa ovim komunističkim banditom«. U tom je, po njihovom mišljenju, bila sva njegova krivica, pa su na njega obraćah manje pažnju.

Ustaše su tada angažirale Stevu Zorića, komšiju i domaćina iz susjedne kuće da na zaprežna kola utovari opljačkane jaganjce i drugu robu i odveze to u Srb. Trojica ustaša su krenuh dalje u pljačku i već su pred susjednom kućom ubili Danu Miljuša. U shjedećoj kući ubili su domaćina Rađenovića, zvanog »Subica«. Nama je vrijeme prolazilo u čekanju i razmišljanju. Važno je bilo ne preduzeti ništa nepromišljeno i ne ljutiti ustaše. Videći da se dvojica ustaša, koji su čuvah Dušana i mene, zabavljaju zaplijenjenom robom, a da je jedan nesmotreno prislonio pušku uz kola i okrenuo leđa, približio sam se Zoriću i očima mu dao znak da mi nožem, kojim je upravo tada sjekao kanap i vezivao jagnjad, presiječe vez na rukama. Mislio sam da zgrabim odloženu pušku i ne bi bilo problema da i drugog ustašu razoružam. Preplašeni Zorić je još više problijedio i dao glavom znak da ne smije. Kada je Zorić, uz pomoć drugih ukućana utovario sve opljačkano, konjskom zapregom je krenuo po nalogu ustaša u Srb. Nama su naredili da pođemo pred njima najkraćim putem. Ukućani nisu smjeh ni pisnuti, ali su im suze natopile oči.

Na putu za Srb nijesmo se držali njihovog naređenja da idemo najkraćim putem, jer smo vidjeli da ne poznaju teren. Zato smo ih vodili onim stazama gdje smo pretpostavljah mogućnost i šansu da pobjegnemo. Još pri polasku oštro su nam zaprijetili da će pucati bez upozorenja na onog ko pokuša da bježi, ali i na svaki drugi sumnjiv pokret. Dušan je uz put, budući da su mu ruke bile vezane sprijeda, uspio da se odriješi. Na prelazu preko potoka Drage, pogledom sam dao znak Dušanu da bježi. Na prvoj zgodnoj krivini on je to iskoristio i naglim skokom preko potoka jurnuo i koristeći zaklone, zamakao iza vrbika. U tim trenucima, ustaše su stvarno bih neoprezni i nisu očekivah takav razvoj događaja. Jedan je čak zaostao oko 80 metara brojeći novac kojeg su meni oduzeli. Drugi, koji je bio pored nas, samo je viknuo: »Pobježe«, a cijev je mahinalno uperio u mene i rekao: »Samo mrdni, i glava ode«. Onom zaostalom trebalo je tren vremena da novčanik strpa u džep pa da dotrči i tek tada zapuca za Dušanom, koji je već bio nestao u šumi.

Bilo je jutro i lijep sunčan junski dan. Misli su mi brzo letjele kada ću i ja iskoristiti šansu i šta će biti sa mnom. Išao sam šutke pred njima. S vremena na vrijeme, gurkali su me puščanim cijevima ili kundakom da ubrzam. Usput, sretali su nas seljaci i komšije koji su me dobro poznavali i zaprepašteno i nijemo gledah kako vezan idem pred puščanim cijevima. Korak po korak, bolno od udaraca i tužno i teško zbog situacije, dotjeran sam do Srba. Jedina utjeha i zadovoljstvo, bili su što je brat Dušan pobjegao. Pri ulasku u Srb, narod je provirivao kroz odškrinuta vrata ili na prozore, uplašen i unezvjeren. U Srb smo stigli rano ujutro oko 7 sati. Uveden sam u jednu sobu u kojoj je još spavalo desetak ustaša. Moji sprovodnici su me predstavih kao opasnog komunistu kojeg odavno traže. Čuvši to, skočili su iz kreveta i kao divlje zvijeri počeli da me tuku čim su stigli: pesnicama, nogama, šakama, bokserima. Stoji-čki sam to izdržavao, sve do udarca nekom drvenom polugom preko lijeve mi-ške. Tada sam od bola pao. (Kasnije mi je ta ruka bila oduzeta 4 mjeseca.)

Jedan ustaša pitao me je koliko oružja ima u šumi, drugi imamo li radio-stanicu, treći — ko priprema ustanak, gdje se krije oružje. Cak su spominjali i neku artiljeriju. Ja sam odgovarao da ne znam, i da o tome ništa nisam čuo. Zapazio sam da dosta znaju o našim pripremama za ustanak.

Tako izubijanog, gurnuli su me u jednu prostoriju šumarijske zgrade u kojoj je već bilo 12 uhapšenih Srbljana i to: Đuro Vojvodić, Milan Vojvodić, Ilija Skorić, Petar Zeželj, Ilija Vojvodić, Stevo Rajak, Ilija Keča, Dane Ognjanović, Drago Ožegović, Mile Joijković, Mile Grbić i Stevo Vještica. Kasnije su doveli još trojicu — Petra Desnicu, Simu Kalinića i Dušana Ugricu.

Svi ovi ljudi bili su do tada lojalni prema novoj vlasti i živjeli su mirno u svojim kućama, bez ikakve veze i dodira sa organizacijom ustanka. Nisu bili ni tučeni, ni vezani, pa su očekivah da će biti brzo pušteni, uz eventualno saslušanje. Zato ih je ne malo začudilo kad sam ja onako izubijan gurnut među njih, a zatim kad su vidjeli moje već potamnjele noge, čvrsto vezane lancima. Sve su to bili moji poznanici i komšije, pa su me tužno gledali i žalili, ali su i dijelili svoju sudbinu od moje. Iz razgovora sa njima bilo mi je jasno da su ustaše bile upoznate sa biografijom moga oca Jove i cijele porodice i da su saznah da im je odbjegli nepoznati »Milan Rađenović« bio moj brat Dušan.

Vjerovatno da su o tome bili obaviješteni i od člana naše sokolske čete Burice Grgurića, koga su ustaše, kao jedinog Hrvata u Srbu, postavili za načelnika opštine. Moje mučenje s modricama i potamnjelim i otečenim nogama i rukama, nije mogao mimo gledati ni ustaški stražar na vratima, pa se i sam smilovao i olabavio lance •— lisice na nogama.

Bio sam svjestan situacije i realno očekivao najgore. Međutim, ostali uhapšenici stalno su se interesovali kada će biti saslušani i tražili da budu pušteni kućama, ističući da nisu ništa krivi. Uvijek im je ponavljano da je navodno logornik otišao s ustašama na teren i kada se vrati, saslušavanje će odmah početi. Uveče oko 20 sati začuo se zvuk motora ispred zgrade. Samo desetak minuta poshje u zatvor je upalo deset ustaša i umjesto saslušanja kod logornika, počeli su tući sve odreda kundacima, batinama i bokserima, psujući nam srpsku majku. Dabome, to je zaprepastilo zatvorenike i nikako nisu mogli da shvate situaciju i da smo u stvari u jednakoj poziciji. Ta njihova nada, da će ih pustiti kućama, raspršila se za samo deset minuta uz bol, jauke i nevjericu da se tako s njima postupa. Ležali su oko mene kao da je grom u njih udario pa ih sasjekao i po onoj prostoriji razbacao.

Uvjereni da su uvod u ubijanje dobro obavili i da među nama nema više onih koji bi bili kadri pobjeći bez tuđe pomoći, ustaše su nas počele vezivati mekom paljenom žicom. Ta glatka žica pri stezanju se urezivala u kožu kao nož, prodirući u tkivo do samih kostiju. Rane su se otvarale i krv lila iz šaka, iznad laktova i gležnjeva. Bili su to teški bolovi i nije se moglo očekivati ništa dobro. Kad su nas povezah, postezali i okovah, počelo je izvlačenje i ubacivanje u kamion.

Vukli su nas najčešće za noge, jer je tako bilo najpogodnije, a ponekoga i za glavu. Dovlačeni tako pojedinačno iz zatvora do kamiona, tovarili su nas kao kakav materijal koji treba nekud odvesti i baciti. Tako izmrcvarene, okovanih ruku i nogu, nabacah su nas u kamion. Glave postavljene prema kabini, ležaii smo jedan preko drugog. Bio sam okrenut potrbuške u donjem redu. Preko nas su stavili veliku ceradu, a po njoj su se razmjestili naši dželati, kako je kojem odgovaralo. Oni gornji, kundačeni su kroz ceradu pri svakom pokretu. Vožnja je trajala dugo. Nitko od nas nije znao, niti je mogao otkriti u kojem pravcu

iderriö. Üz zujanje motora, čuli su se šamo tihi krici i jauci izmučenih i izranavljenih ljudi. Pri svakom truckanju, žica i lanci su se usijecah u noge i ruke što je izazivalo još intenzivnije bolove i jače jauke. Teško je slušati i žene kad kukaju, a muškarce još teže. Pogotovu, kad dozivaju nejaku dječicu i roditelje i pominju cio rod i porod. Ustaše su, sjedeći na svojim žrtvama, pjevale ustaške pjesme da bi neutralisali zapomaganje iz pokrivenog kamiona. Kamion se propinjao i truckao kao da idemo najgorim planinskim putevima, a pakao u njegovoj karoseriji postajao sve užareniji i veći. Najzad, nakon nama beskrajno duge vožnje, po našoj procjeni najmanje 200 kilometara, kamion se zaustavio.

Pretpostavljao sam da smo negdje blizu Karlovca ili Zagreba, pa sam pomišljao da će nas otpremiti u neki logor, jer su ustaše često spominjale logore i prisilni rad u Njemačkoj. Vjerovatno su i sami stvarah namjerno zabunu, jer im je odgovaralo da žrtve ne znaju gdje se nalaze i šta će s njima biti, pa je jedan od ustaša pri iskakanju iz kamiona uzviknuo: »Evo nas u Gospiću«. Nijesam vjerovao, ali nijesam takvu mogućnost ni potpuno isključivao'. Čim smo stali, ustaše su odmah poskakale s kamiona i s nas svukle pokrivač. Čist planinski vazduh i vjetrić koji nas je zapuhnuo, osvježio nas je i povratio iz pakla. Činilo se da donosi neke nove nade. Skidah su po četvoricu s kamiona, odriješili žicu s nogu i tako odvodili, dvojica ustaša po jednoga svezanog. Kada smo čuli prve pucnje, odmah nam je bilo jasno da su nas doveli na strijeljanje, jer smo bili, tako nam se činilo, negdje duboko u planini. Na tom mjestu, odnosno na prvim usponima ceste Donji Lapac—Udbina nalazila se bezdan (jama bez dna), naša zajednička grobnica bez grobova. Bila je udaljena oko 80 metara od ceste na kojoj se zaustavio kamion.

Odvodili su nas po četvoricu, strijeljah i bacah u bezdan. Prilikom jednog povratka, čuli smo prepirku između dželata i čudnovatu prijetnju: »Boga mu, majku mu, ti si ga pustio! Tebe treba strijeljati mjesto njega!« To je samo potvrdilo naše pretpostavke o sudbini, ali smo mi preostali istovremeno shvatili da je neko pobjegao. Dalo mi je to još više snage misli koja me je neprekidno držala da pokušam pobjeći. Postao sam nestrpljiv. U meni je nadolazila neka čudna snaga. Šapnuo sam Stevi Rajaku, koji je ležao pored mene da ću i ja bježati. Na to mi je on odgovorio: »Kako, jadna ti majka, ovako vezanih ruku i nogu«. Ništa mu nijesam odgovorio, ćutao sam, ali sa nadom. Red je došao i na zadnju četvoricu, među kojima sam bio i ja. Svukli su nas sa kamiona i počeli da razvezuju noge. Svakog od nas držao je po jedan ustaša, a drugi je razvezivao žicu i lance sa nogu. Ispred su stajala šestorica ustaša sa uperenim puškama, dok je jedan baterijskom lampom osvjetljavao prostor ispred nas. Bilo ih je petnaest, osim onih u kabini koje nijesmo mogli vidjeti.

Kada me onaj koji mi je skidao žicu sa nogu prihvatio sa moje lijeve strane, rekao sam mu: »Vidim da ubijate, ali ako imalo imate ljudskog u sebi, dajte da se prije toga napijem vode«. Ustaša sa desne strane je odgovorio: »Majku ti srpsku, neće ti više trebati« i pri tome me udario. U tom momentu napravio sam nagli trzaj, pa kako su me ustaše držale ispod miške, jedan je odmah pao. Skočio sam između njih i ispred puščanih cijevi i u dva-tri koraka preko osvijetljenog prostora poletio. Za tren sam bio- izvan osvijetljenog kruga.

Optrčao sam kamion i produžio krajem ceste pored šume. Zaštita su mi bili još uvijek mrak i kamion. Puščana paljba i zujanje metaka oko glave brzo su me nagnali da skrenem lijevo niz padinu, kroz gustu sitnogoricu. Nedaleko, sapleo sam se i pao, ruku vezanih na leđima, glavom okrenutom nadolje. Uple-

ten u grmlje kao da je ono upravo takvo oko mene i po meni izraslo. Nisam imao snage ni moći da se podignem i pokušam dalje bježati. Svjestan situacije i priseban, ostao sam nepomičan dugo vremena.

Ustaše su se uz povike i pucnjavu dale u potragu. Dvojica od njih su potrčali u pravcu mene i pretraživali grmlje osvjetljavajući ga baterijom, čak su i prošli pored mene na par koraka. U meni je sve snažno udaralo, disao sam ubrzano. Na momente zaustavljao sam dah i pritiskivao srce na zemlju, strahujući da me ne čuju. Jednog trenutka pomislio sam da će me ipak pronaći i da mi je pokušaj bježanja bio uzaludan, ali u tom trenutku, nedaleko od mene, jedan od njih je glasno opsovao: »Uteče i ovaj, sunce mu krvavo.-« To je značilo da su se pomirili sa činjenicom, i da će potragu obustaviti, da me više neće tražiti. Ipak se dugo nisam pomicao, ležao sam tu dok sve žrtve nisu postrijeljah i otišli.

Imao sam velikih problema i mnogo naprezanja da se dignem iz položaja u kome sam se našao. Osjećao sam strašnu žeđ. Usta više nijesam mogao otvarati, niti glas od sebe dati. Stajao sam i osluškivao, razmišljajući i ne vjerujući u sve ovo čudo. Oko mene se zora polako budila i čulo ono prvo usamljeno jutarnje pjevanje ptica. Kad sam se uvjerio da više nema neposredne opasnosti, zaputio sam se lokvi vode, ali onako vezanih ruku nisam uspio da se napijem.

Oko vode je bilo rijetko, duboko blato pa sam se bojao ako bih preko njega pokušao doprijeti da bih se, vezanih ruku na leđima, utopio ili udavio u blatu i vodi. Krenuo sam uz brdo prema cesti sa koje sam pobjegao. Prešavši cestu, zašao sam na neki šumski put i produžio duboko u planinu. Put je prolazio u neposrednoj blizini bezdani u koju su bačene žrtve sa mnom dovedene. Ne znajući kuda, išao sam trpeći veliku žeđ i bolove. Iznenada mi se otkrio izvorčić pored puta, koga je mjesečina u praskozorje dobro obasjavala i još više isticala. Bio je ograđen kočićima, a iz kamena su tekle kapi vode. U vrelcu prema mjesečini vidjelo se mnoštvo crvenih sitnih crvića, ah mi to nije smetalo. Kleknuo sam i naslonio grudi na ogradu i pio sve dok mi se na nos nije počela vraćati voda.

Tumarajući sve dalje i dalje, iznenada sam osjetio malaksalost, veliki zamor i bolove po cijelom tijelu. Plašeći se da bih u toj velikoj šumi mogao stradati bez ičije pomoći, vratio sam se istim putem na cestu da tamo na nekom pogodnom mjestu sačekam dan i nekog prolaznika, koji će mi pomoći ruke osloboditi. Ne znam koliko sam se dugo vraćao na cestu, ali sam dobro zapamtio da je počelo svanjivati kad sam ponovo prolazio pored bezdana. Kroz desetak minuta potpuno se razdanilo, ljudi su već počeli izgoniti stoku na pašu.

Stojim i gledam: kako se dan širi, to i pogled sve dalje seže. U meni zaiskri radost. Prepoznao sam Donji Lapac i sela oko njega. Vidio sam ceste koje su povezivale Lapac sa Bihaćem i Srbom, a ja sam na cesti prema Udbini. Stajao sam tako na mjestu zaklonjen u grmu i čekao da neko naiđe, jer se nisam smio , udaljiti od šume.

Dan me je prilično ohrabrio-, ali su me noge i ruke i svi dijelovi tijela boljeli, a ruke još uvijek okovane. Izišao sam na čistinu ispred šume i ugledao jednog čovjeka kako cestom prema Kuku goni goveda na pašu. Sklonio sam se u grmlje za svaki slučaj, jer je govedar nailazio ravno prema meni, sa motikom na ramenu. Stotinjak metara niže on je ostavio goveda da pasu i uputio se u dražicu pored ceste u njivu zasijanu krompirom. Sa udaljenosti od 200 metara dugo

sam posmatrao tog čovjeka, dok je okopavao krumpir, pokušavajući procijeniti ko bi to mogao biti i da li bih mu smio prići i zatražiti pomoć.

Znao sam da u Lapcu i okolini ima ustaša, njihovih agenata i potkazivača, pa sam se plašio da ne naletim na njih. Izmoren, neispavan i ophrvan od bolova, teško sam mogao jasno ocijeniti što bi valjalo uraditi. Ipak, krenuo sam prema čovjeku. Prilazio sam mu sa strane, pa me, pognut za motikom, nije ni primijetio sve dok mu nisam nazvao dobro jutro. To ga je preplašilo i trgnulo kao da je nečim udaren, a tek je postao zbunjen kad je pred sobom vidio čovjeka grozno okrvavljenog i u zgužvanom odijelu. Motika mu je ispala iz ruku. Videći njegov strah, i bojeći se da ne počne bježati, a ja ostanem u žičanom okovu, rekoh: »Ne boj se, čovječe, vidiš li da sam pobjegao sa strijeljanja.« Tek tada se malo pribrao i smirio. Prišli smo jedan drugome, ali on je stalno pogledavao na cestu, bojeći se da ne naiđu ustaše. Ja sam mu okrenuo leđa i zamolio da mi odveže žicu. Namučio se dosta, jer je žica bila duboko usječena u tkivo, a on se trudio da mi ne pravi nove rane. Oslobođene ruke nekontrolisano su se spustile niz moje tijelo, kao dvije teške gvozdene poluge. Nisam mogao da ih pokrećem. Na brzinu sam objasnio šta mi se sve zbilo i rekao da to rade izdajnici hrvatskog naroda, koji nije kriv za njihova zlodjela. On je vrtio glavom i uzdisao govoreći: »Ja to znadem, ali ako me ustaše uhvate ili saznaju za ovo, ništa mi neće pomoći. Oni nikoga za krivice ne pitaju, pa mi se čini da je kriv svaki čovjek koji živi, a dopadne njima u šake. Svake večeri tom cestom prolaze kamioni, prekriveni ceradama iz kojih dopiru jauci mučenika«. Još jednom mi je pogledao u ruke i rekao: »Pobogu, brate, kako su ovako pocrnjele kao da su ugljenisane« i da mu je drago što takvom mučeniku pomaže, pa da ne zaboravim, ako ostanemo živi, Jovu Bosnića, kovača iz sela Oraovca. Još više sam se zagledao u njega i stvarno, tek tada, prepoznah Bosnića i sjetih se odakle se poznajemo. Zatim sam mu rekao da savjetuje ljudima da čuvaju oružje i da se skrivaju u šumi.

Uputio me je potom šumom iznad sela, pa dalje Zuleševicom u pravcu Dobrosela i Brezovca.

Čim sam se udaljio od Bosnića par stotina metara, naiđoše dvije žene koje su bile istjerale stoku na pašu. Bio sam ponovo neizdrživo žedan i zamolio sam ih da mi donesu vode. Jedna od njih bila je mlađa, a druga poodmaklih godina. Kuće su im bile blizu i one su mi rekle da sačekam.

Za svaki slučaj sam se sakrio u grmlje, gledajući kako žurno odoše. Ta starija žena imala je neki čudan naglasak, pa nisam bio siguran da sam dobro postupio. Povukao sam se još dublje u šumu i posmatrao da neće koga dovesti. Kad sam vidio da dolaze same, vratio sam se na mjesto susreta. One su na leđima nosile krošnje za sijeno i list za stoku, da bi time zamaskirale svoj odlazak u šumu. Osim vode, žene su donijele kruha i varenike, nudeći da jedem. Videći da vlastitim rukama ne mogu prihvatiti ni vodu ni hranu, nahranile su me i napojile kao malo dijete. Ženama sam se duboko zahvalio, zaboravivši da ih pitam za ime i produžio sredinom sjeverne padine Zuleševice. Kasnije sam čuo od Ilije Rašete da su to bile Stana i Marija Zobenica.

Idući tako podno šume, iznad Oraovca, ugledao sam kod jednog izvora čovjeka koji mi je bio poznat. Prepoznao sam Mirka Đukića, pa sam mu prišao. Bio je jako iznenađen susretom, a naročito mojim izgledom, ali je znao da ustaše terorišu, hapse i nekud odvoze ljude. Ispričao sam mu kako sam juče ujutru pao u ruke ustaša, pa šta se sve sa mnom zbivalo do bježanja sa jame, i kako

su sve druge postrijeljali. Po njemu sam poručio Peji Zuniću, sekretaru lapačkog komiteta, šta mi radimo u Srbu, pa da i oni tako postupe.

Dalje sam nastavio opet kroz šumu, presijecajući kose i drage ove planine. Idući tako, iznenada su me, iznad Gornjeg Lapca presrela dvojica ljudi, naoružani lovačkom jednocijevkom kapseljačom. To su bili otac i sin Vučkovići iz Boričevca, izbjegli i sakriveni u šumi. I njima sam ispričao šta mi se dogodilo, ali i šta se događa na području Srba i Drvara i preporučio da se prikljuće većoj grupi naoružanih iz okolnih sela i da spremno čekaju buduće događaje, koji će brzo nastupiti. U Dobroselo sam stigao oko 14 časova do kuće Gojka Polovine. Upravo, u tom momentu, cestom udaljenom par stotina metara, prolazio je ustaški kamion iz pravca Srba, odvozeći 17 novih žrtava prema Lapcu u bezdan ispod Kuka.

U Dobroselu sam prenoćio s Gojkovom braćom Nikolom, Milom, Vojinom i Đurom van kuće, pored živice uz šumu. Ujutru me je Nikola ispratio prema selu Brezovcu, u pravcu Srba. Tom prilikom mi je u povjerenju saopćio da se Gojko nalazi tu, u Mazinskoj planini, ah da osim njega nitko za to ne zna, jer su oni proglasili da je Gojko otišao u Beograd, u Srbiju, da bi ih ustaše manje uznemiravale. U Brezovcu sam naišao na grupu ljudi okupljenih u kući Stevana Puače, naoružanih s 12 vojničkih i nekoliko lovačkih pušaka. Dugo smo razgovarali o situaciji, o mom hapšenju i bježanju i o pripremama koje se vrše na području drugih sela i Srba. Stevan je za tu priliku ispekao jagnje, pa kad smo se svi počastili, odredio je dva naoružana mladića da me prate do sela Dabašnice i njihovog odreda na Cemernici kod Stražbenjače. Tu sam, također, zatekao okupljene ljude iz Dabašnice naoružanih s 26 vojničkih pušaka, jednim mitraljezom »Maksim« i nekoliko lovačkih pušaka. Dali su mi novu pratnju, kojom sam krenuo sa Cemernice na Sredelj, iznad Netečke strane. Njihov odred je imao preko 20 pušaka, ah tu je bio i veliki broj izbjeglica iz Donjeg Srba i Neteke. Među njima i Dušan Bujić, narodni poslanik iz Kutine, a porijeklom iz Neteke, sa Jandrijom Vojvodićem, koji je kasnije ispjevao pjesmu o mom bjekstvu sa strijeljanja (objavljena u knjizi Danića Damjanovića »Krntijaši«).

Tu su bili član Inicijativnog odbora Pećan Trbulin, a s njim Drago Ožegović i Duško Vojvodić te Milutin Morača iz Štaba gerilskih odreda iz Drvara i još neki.

Svi su bih obradovani mojim bjekstvom i dolaskom među njih pa su braća Jovan i Petar Bujić ispekli nekohko jaganjaca da se to proslavi. Predveče je Milutin Morača otišao u pravcu Drvara, kako bi se preko njihovih odreda i veza narod što prije obavijestio o ustaškim zlodjelima i sudbini onih koji im padnu u ruke.

Bilo je najvažnije sačuvati ljude i oružje. Ujutru sam krenuo sa mojim kumom Petrom Rađenovićem preko Ajderovca i kanjona Srebrenice u Šijanov kraj. Okupili smo se na ručku u kući Dušana Sijana. Milan Sijan, član Inicijativnog odbora, pričao je da se ljudi drže uputstva i čuvaju oružje, da je u planini Urljaj na okupu veća grupa dobrih mladića među kojima Milan Zeželj sa puškomitraljezom, Branko Desnica, Miloš Rastović, Ihja Batinica-Sicman i drugi.

Bili su dobro naoružani. Svi smo se složili da je momentalno najvažnije narod obavijestiti da ustaše nikoga ne vode u zatvor ili, kako su oni govorili, na prisilni rad u Njemačku, već da ubijaju i bacaju u jame. Moje bježanje je bilo prvo otkriće o ustaškim nedjelima nad ljudima koje su odvodili.

Odmah poshje ručka, krenuli smo u akciju svako na svoju stranu. Milan Sijan u Glogovo prema Gračacu kod Biće Kesića. Njegovi stričevi Dušan i Maniša u Veliku i Malu Popinu, do svojih poznanika i prijatelja. Ja, preko Kunovca, za Osredke, gdje su mi bih žena i djeca. Uz put sam najprije, svratio u šumu više kuće Rađana Lukića, gdje sam sreo izubijane i izbođene noževima Peru Rastovića i Branka Miljuša, koji su sa Simom Vojvodićem bili uhapšeni prije 26. juna, ali su uspjeli prokopati zid i pobjeći iz ustaškog zatvora.

Prebacio sam se preko ceste za Kupirovo u Kunovac, gdje sam u šumi iznad sela došao u odred Danića Damjanovića. U njegovom odredu bilo je preko 40 dobro naoružanih ljudi i svi su bili na okupu. Ispratili su me do blizine sela Osredaka.

Samo ovih nekoliko odreda (odnosno ustaničkih logora) u sehma kroz koja sam prošao od Brezovca do Kunovca, a bilo ih je još više prema Kninu, Zrmanji i Drvaru, dovoljno jasno govori da smo već tada bili dobro organizirani i spremni za počinjanje općenarodnog ustanka. To je bio kraj juna i početak jula. Svojim zlodjelima kad su u sehma Suvaji, Osredcima, Kruškovači i Srbu u periodu od 1. do 3. jula poklali i poubijah više od 300 ljudi, žena i djece, ustaše su pokazale svoje pravo lice i narod je masovno bježao u šume tražeći zaštitu od svojih naoružanih sinova. Situacija je bila vrlo teška, ali smo imah kontakte i kontrolu sa svim naoružanim odredima, čekajući direktivu Komunističke partije. Ona nije dolazila, jer nijesmo imah nikakve veze s Okružnim, a pogotovo sa Centralnim komitetom Komunističke partije Hrvatske.

U Osredke sam došao 1. jula uveče u praznu i opljačkanu kuću, ali sam pronašao skriveni karabin i nekoliko bombi. U pratnji kuma Petra Rađenovića (uhvaćen 2. jula od ustaša i zatvoren u općinskoj zgradi sa masom naroda sam se zaklao, te tako spasao ostali narod) i komšijom omladincem Perom Pejićem (poginuo 1943. godine kao komesar čete u bataljonu »Maro Orešković«) stigao sam do moje porodice koja je bila izbjegla u šumu na kraju sela prema Trubaru. Moj povratak obradovao je sve komšije i prijatelje, a u porodici nije bilo kraja radosti. Sa suzama radosnicama ljubila me je supruga Milka i četvero maloljetne djece. U tim teškim danima Milka mi je bila najpouzdaniji pomoćnik i zastupnik oko izdavanja radio-vijesti, a kasnije u prihvaćanju kurira i održavanju veza sa bosanskim, dalmatinskim i ličkim odredima, obezbjeđujući im vodiča i siguran put.

Ja sam često i sam bio na putu, odlazeći do Drvarskog štaba u Boboljuske, prema Zrmanji i Gračacu ili čak do Štaba Grupe partizanskog odreda za Liku i Krbavicu kod Vujinove glave više Krbavice.

Drugog jula otišao sam sa bratom Dušanom u Zavlaku, odakle smo poslali poruku Daniću Damjanoviću. Već slijedećeg dana stigao je Danić sa drugovima Dokom Jovanićem i Milanom Sijanom, te smo održali sastanak Inicijativnog odbora, bez Pećana Trbulina, koji je u međuvremenu pobjegao u Dalmaciju i tako se sam isključio iz Inicijativnog odbora. Na tom sastanku odlučili smo da nam stalno sjedište bude u Zavlači, iz razloga bezbjednosti i blizine drugova Drvarčana. Već slijedećeg dana nabavljena je pisaća mašina, donesen onaj isti radio-aparat iz Tiškovca i obnovili smo izdavanje radio-vijesti. Danić Damjanović je iz općine Srb, koja je bila u neposrednoj blizini ustaškog garnizona, donio šapirograf i dovoljno pisaćeg papira i indiga. Tako smo mogli raditi na još čvršćem i boljem organizovanju postojećih i novih gerilskih odreda. Naziv 'gerilski odredi' preuzeli smo od drugova iz Drvara. Bih smo dobro obezbijeđeni. obavljah svakodnevne poslove, održavah sastanke, obilazili naše odrede i davali

instrukcije. Dogovorili smo se bili da u svim našim odredima formiramo grupe simpatizera KPJ od 3—5 članova, koji bi usmjeravali moralno-politički rad i održavali disciplinu. Događaji su se brzo smjenjivali i vrijeme prolazilo. Pošto s OK KPH Like nije bilo nikakve veze, Dušan i Đoko su 21. jula otišli u Drvar kako bi uspostavili raniju vezu koja nije efikasno funkcionisala. Tom prilikom su u Kamenici iznad Drvara prisustvovali sjednici Komiteta Drvara i dogovorili se o daljoj aktivnosti u podizanju ustanka.

Prije nego su se oni vratili, kod mene je, u Zavlaku, Danić Damjanović doveo Nikolu Polovinu, koga je Gojko poslao i koji je potvrdio da je Gojko u Mazinskoj planini. Na moje pitanje šta radi i zašto ne dolazi kad već toliko vremena dobija naše vijesti (stizale su čak do Stojana Matića i Dušana Dotlića u Nebljuse), odgovorio je da je on poslat da sve provjeri. Pošto je vidio našu organizaciju, tehniku i oružje u bajti u šikaru iznad Zavlake, vratio se u Dobroselo sa namjerom da usput svrati kod šurjaka Duje Mileusnića u blizini Srba. Kad su Đoko i Dušan došh sat kasnije, o tome sam ih obavijestio, pa su oni odmah, bez odmora, krenuli za njim kako bi ga sustigli. Zajedno su 24. jula stigli u Mazinsku planinu, a već 25-og, zajedno sa Gojkom, vratili su se u Srb kod Milana Sijana u Potkraj. Gojko ih je obavijestio da je ovlašćen od OK za Liku da preuzme komandu ustanka. Tu je istovremeno formirana i partijska organizacija. Već 26-og jula došao je u Zavlaku sa Dušanom i Danićem, a sutradan je počeo općenarodni ustanak.

Vlade Drča

Pobjegao sam sa strijeljanja

Aprilski rat i slom Kraljevine Jugoslavije zatekao me je u rezervi u 54. puku u Smiljaniću kod Zadra. Po kapitulaciji i raspadu starojugoslavenske vojske nas dvadeset rezervista od Lapca i Zrmanje krenuh smo prema Kninu. Tu su nas zarobile ustaše i Talijani i strpali u zatvor. U prostoriji smo vidjeli velike mrlje krvi i otiske krvavih prstiju po zidovima a u jednom kraju ležala je krvava željezna šipka dužine oko metar i pol. Odmah sam shvatio da ustaše tu premlaćuju i ubijaju zarobljenike i smislio plan kako da pobjegnemo. Rekao sam da imam nož i da ću prokopati drvena vrata a onda ih izvaliti onom šipkom.

Kada se stražar malo udaljio, uspio sam na vratima iskopati rupu pa kad je on otišao na večeru, izvalili smo ih i svi pobjegli.

Na Bulinoj strani, u nekom žbunju, malo smo odmorih i razišli se svatko u pravcu svog mjesta. Došao sam kući i našao ženu i djecu, ali nisam dugo ostao s njima.

Nakon tri nedjelje pred kuću dolaze dvojica ustaša i uhapse mene i brata mi Milana. Tu nas priključe grupi ljudi koje su druge ustaše pohapsile u selu i svih nas trideset osam otjeraju u Boričevac. Dognaše sedamnaestora zaprežna kola i potovare nas u njih te odvezu u Lapac. Cim su se kola zaustavila, jedan ustaša zaurla da brže silazimo i dreknu: »U stroj j... vas kralj Petar koji vas je naučio u stroj.«

Izvršili su pretres i oduzeli nam sve iz džepova a onda jednog po jednog ugurali u konobu školske zgrade. Sa svake strane vrata stajao je po jedan usta-ša i svakog kundakom snažno udarao među pleća. Strpali su nas u mračnu konobu gdje ugledasmo šest mrtvih ljudi i sve naše nade da ćemo preživjeti nestadoše te počesmo razmišljati o bijegu. Dogovorimo se ja, moj brat Milan, Neđo Majstorović i Miloš Medić, ako uđu k nama samo ona dvojica ustaša što su bila pred vratima, da ih udavimo, njihovom puškom pobijemo stražu pa da bježimo. Ljudi uplašeni počeše izmišljati da ustaše imaju u zidu struju i da sve čuju što mi pričamo da će nas zbog toga pobiti.

Za kratko vrijeme k nama upade desetak naoružanih ustaša i jedan zapita: »•Tko je među vama najbolji četnik?« Kako niko ništa nije odgovorio, oni nas počeše mlatiti kundacima, palicama, toljagama, željeznim šipkama i nogama. Kada jednog dobro premlate i obore na zemlju, uzmu ga za noge pa odvuku u jedan kraj pa tako sve redom slažu kao džakove. Među njima sam prepoznao jednog iz Ostrovice i znam da je poshje rata bio trinaest godina na robiji, a dobro sam zapamtio i Stevića Miškova koji mi je ubio majku i uhapsio brata Milana. Tu su nas tri dana tako premlaćivah jedanaest puta dnevno. Meni su uši isprobadali bajonetama i rasjekli me preko čitavih grudi pa onda rane dobro posolili, a krv uhvatih u lončić od pola litre i natjerah me da je po-pijem. Jednog dana dovedoše Savicu Medića kojem su odsjekli obje ruke do lakata i zavezali mu prazne rukave. Dotjerah su svezane Milu Kerkeza, Nikolu Medića i Iliju Medića Kantara iz Dobrosela. Jedan ustaša uhvatio Iliju za brko-ve pa ga okreće oko sebe i kaže: »Vidiš, ovako se pah motor«. Mili Kerkezi rasjekli su kožu pod vratom pa mu žicom izvukli grkljan, dobro posolili ranu te mu gnjuraju glavu da grkljan dohvati jezikom.

Za sva tri dana ovih tortura nisu nas ništa ispitivah niti tražili da šta pri-znamo, samo su nam svaki put psovali majku srpsku i razne druge uvredljive riječi.

Trećeg dana navečer pred školu dođoše dva ustaška kamiona. Mi gledamo kroz gatre, cerade na kamionima sve krvave i na svakom dva tuceta novih štrangi. Negdje oko deset sati u konobu uđe satnik s petnaestak ustaša. Do-niješe lance, svakom svezaše ruke prema naprijed i zaključaše lance. Mene za-vezaše žicom s jednim Sremcem za po jednu ruku. Tako povezane izvedu nas do kamiona. Pored karoserije postavili neke male astalčiće, svakog podignu na njega pa onda gurnu na kamion kao džak krumpira. Na kraju iznesoše i onih šest mrtvih i ubaciše među nas pa nas onda prekriše ceradama. Samo što je kamion krenuo, počeše udarati nekim željeznim šipkama pa nama onako preko cerade. Kako je Rade Komnjanin ležao na meni kad mu je od udarca prsla glava, sav mu mozak iscurio i ostao meni na plećima. Na izlazu iz Lapca za-ustaviše kamion, otkriše ceradu i jedan ustaša povika: »Majku im j .... srpsku, pobacajte im srpske kape da nisu na kamionima«.

Pobacaše kape, strgnuše cerade i kamioni krenuše dalje. Nas nekoliko ša-putajući smo se pitali šta će učiniti s nama. Da li će nas povješati ili će nas pobacati ovako svezane u more. Prođosmo tako nekoliko okuka i vidim ja ona-ko ispod cerade da na jednoj uzbrdici stoji grupa ustaša naoružanih puškama i jednim puškomitraljezom. Kad oni podigoše ruke, kamioni se zaustaviše. Usta-še priđoše, odgurnuše cerade i satnik zatraži od narednika da mu dade pet metaka. Ovaj mu ih stavi u ruku, a on nas upita da mu kažemo što je to. Nas nekoliko, gotovo uglas, mu odgovorismo: »Gospodine satnice, to su meci — municija«. »A zašto to- služi?«, dodade »gospodin«. »Za uništavanje neprijatelja«.

Gospodin« satnik priđe korak bliže pa se isceri i riknu: »E majku vam j.. , srpsku, ovo su bomboni srpski pa ćete ih sad zobati«, zatim se okrenu i pokaza rukom u pravcu provalije na Kuku te dodade: »Eno, tamo u Srbiji«.

Istjeraše ljude s prvog kamiona i odvedoše prema provaliji. Za kratko vrijeme zaštekta mitraljez i odjeknuše puščani plotuni. Bilo mi je jasno da su in sve postrijeljali. Dojuriše brzo natrag, stjeraše i nas s kamiona i povedoše prema provaliji. Kako sam bio malo pozadi, vidio sam da uz sam rub provalije naređuju ljudima da legnu pa ih onda vežu onim štrangama po četvoricu kao snoplje preko nogu i ruku a onda pucaju u njih, brzo ih odriješe i leševe drvenim rašljama bacaju u bezdan. Nekako uspijem da šapnem Sremcu koji je bio sa mnom svezan, da se naglo trgne na jednu stranu kad nas polegnu vezati., a ja ću na drugu da žica pukne pa da se damo u bijeg.

Stigh smo do provalije. Kad su nam naredili da legnemo, mi smo se po dogovoru svaki bacili u svoju stranu i jurnuli u tamnu noć. U času začujem odjek plotuna više pušaka i osjetih kako me jedan metak štrafnuo preko rebara, Čim sam osjetio da sam u grmlju, zavukao sam se u jedan žbun koji sigurno nije bio udaljen od stratišta više od dvadeset pet metara, Noć je i slabo se vidi, ali se dobro čuje kako satnik urla na ustaše: »Majku vam j.... božju, jučer ste doveli četiri, danas dva a sutra nećete ni jednog. Ovo vam srpsko kopile pobježe iz ovog gnijezda pa će sutra ispričati šta radimo od njih. Odmah uputite patrolu ka njegovoj kući i psa dovedite ovamo da ne laje«. Posljednje njegove riječi izmiješaše se s ustaškom pucnjavom i kuknjavom nedužnih. Shvati osam: sve su ih postrijeljali. Srce mi se stegnu za svima a zaboh me i duša — poginu moj brat Milan.

Odjednom smiri se pucnjava i dvojica ustaša s baterijskim lampama krenuše u potragu za mnom. Slabo im baterije svijetle, ali uspijem da prepoznam onog iz Ostrovice i s njim nekog Muslimana Ćamilovića. Pretražiše sve, ali me ne nađoše. Čujem kako Ćamilović satniku garantuje da sigurno nisam mogao ostati živ, da je od onolike pucnjave na meni izgorjela i roba. Satnik ponovo riknu: »Samo sam siguran u to kad patrola toga psa dovede živog ili donese mrtvog da ga otisnem u ovaj bezdan«.

Nakon toga ustaše posjedaše u kamione i odoše natrag. U žbunu sam ostao još oko pola sata. Tek kad sam se uvjerio da su svi otišli, jedva se podignem i spustim niz jedan kamenjar pa nastavim ići tada u meni nepoznatom pravcu. Ne znam koliko sam dugo išao kad na rubu jednog šumarka naiđem na čovjeka f ženu. Uplašim se ja njih, a oni mene. Tek jednom čovjek jedva progovori ne videći da sam ja svezan. »Nemoj pobogu, sinko, ja i moja žena pobjegli od kuće da nas ne bi dirala vojska«. »Kako se ti zoveš i odakle si?« upitam ja. »Dosad sam se dobro zvao i iz Oraovca sam, kovač Jovo Bosnić, a kako će dalje biti vidjet ćemo«, mucajući mi odgovori preplašeni čovjek.

Polako i nesigurno mi ispriča da je sinoć vidio kako ustaše provezoše u dva kamiona ljude, ali ne zna kud su ih odvezli i šta su od njih učinili. Mene to ohrabri te im ispričam šta se to dogodilo i kažem da sam ja pobjegao b sa strijeljanja iz tog jednog kamiona. Pri tom mu pokažem zavezane ruke i zamolim da mi ih oslobodi. On se brzo obrati ženi da mu donese kliješta iz kovačnice. Ona još brže ode i za tili čas donese kliješta i šerpicu slatkog mlijeka. Jovo kovački hitro presiječe žicu.

Ruke su mi slobodne, ali kako popiti mlijeko kad na licu nemam nimalo kože. Zena mi je pridržala šerpicu i ja nekako popijem toplo mlijeko. Na kraju mi Jovo reče da ne idem u Oraovac jer je tamo zloglasni ustaša Sikić i njegove

patrole. Odatle krenem šumarkom u pravcu Lapca i pošto je još uvijek bila noć, spustim se nadomak same škole i ustaške straže. Sjednem u raž, tu malo odmorim pa krenem preko Vodovoda i nekako u zoru stignem kući. Kako nije bilo lijekova ni doktora, otac zakolje ovna pa su me njegovom mješinom liječili šest nedjelja, sve do ustanka.

Početkom ustanka već sam prizdravio. Odem u šumu Lisac i priključim se ustanicima. Prvih dana ustanka napali smo Doljane, ubili sedamnaest ustaša i tako došli do pušaka i municije. Nakon toga uslijediše naše akcije napada i oslobođenje Vakufa, Klise, Orašca i Ćukova u kojima smo spasih mnoge ljude od provalija i mučenja koje sam ja preživio.

Vučen Repac

Bijeg s gubiHšta

Prije rata živio sam u rodnom selu Feljinovcu i preko sezone radio u Zavolju kao šumski radnik. Dana 27. VII 1941. najbolje se sjećam od svih dana svog života. Toga dana pobjegao sam sa ustaškog gubilišta Delić-jame nedaleko Zavolja. Iz grupe u kojoj sam ja doveden pokušalo nas je pobjeći četrnaestorica od kojih je osam poginulo u bijegu, a nama šestorici to je uspjelo. Od ove šestorice, četvorica su kasnije poginula u partizanima, a u Apatinu još živi Pajo Solać.

Osvanuo je vedar i topao julski dan. U naše selo došla je grupa dobro naoružanih ustaša. Razjurili su se po selu i pokupili sve odrasle muškarce koje su zatekli u kućama. Sakupili su dvadeset i šest muškaraca i poveli nas prema selu Skočaj. U Skočaj smo stigli negdje oko devet sati. Tu smo pojeli ono što smo bili ponijeli od kuće jer su nam ustaše rekle da nas vode u Gospić na rad. Odatle nas opet, onako nepovezane u grupi, povedu prema Zavolju gdje su nam priključili još dvadeset ljudi koje su istog jutra pohvatah u okolnim selima. Dovedu nas u Zavolje i zatvore u krug žandarmerijske stanice i kažu nam da ćemo tu sačekati ustaše iz Bihaća koje će nas dalje sprovesti na rad. Tu provedemo oko sat i pol i stvarno u krug uđe grupa ustaša ah svaki nosi u rukama žice i kliješta. Pitaju nas da h nas je tko tukao i mi odgovorimo da nije. Jedan od tih ustaša nam kaže da nas nitko ne smije tući, a da su oni dobili naredbu da nas povežu i otprate do Bihaća pa će nas, onda, vlakom odvesti u Gospić. Počeše nas vezati. Ljudi se malo uskomešah i traže da nas ne vežu, ah nije pomoglo. Visoke zidine, pobjeći se ne može, a ustaše naoružane. Povežu nas u kolonu po četvoricu, dva i dva, pa onda uzduž žicom niz svaku dvojnu kolonu. Kada su povezali nas svih stotinu šesnaest, izveli su nas kroz kapiju i poveli u pravcu Baljevca. Išli smo tako jedno vrijeme cestom, a onda skrenemo poljskim putem desno prema Zavolju. Idući tim putem oko dva kilometra stigh smo do Delić-jame i ustaše nam kažu da ćemo tu malo odmoriti dok ne stigne još jedna kolona.

Bio sam svezan s bratom na čelu kolone i kad smo nas dvojica sjeli, čitava kolona se jednostavno prevalila, jer je bila povezana i uzduž. Kada smo posjedali, ustaše istupiše ispred nas na jedno petnaestak metara, njih oko šezdeset. Svi osjećamo strah da će nas tu pobiti i ljudi počeše vikati »Nemojte nas

tući«. Ü tom momentu jedan se čovjek uspio otrgnuti i dade se u bijeg. Dvojica ustaša trgoše puške i opališe za njim. On pade, a ova dvojica pritrčaše k njemu i kundacima ga svega razmrskaše. Kada se povratiše, kažu nama: »Nije trebao bježati pa ga ne bismo ubili«. Osjećam ja da će nas sve pobiti i dok sam mislio na to vidim kako iz grupe ustaša istupa jedan oružnički narednik. Tek što je istupio, komanduje: »Paljba!« — i kiša kuršuma prosu se po nama.

Naglo sam se trgao pa je žica pukla i ja se dam u bijeg. Ustaše su za mnom pucale i jedan metak me malo okrznuo. Bježao sam niz blagu padinu prema šumi u pravcu Zegara i kad sam dotrčao do ceste, da ne bi izašao na čistinu, zavučem se u kupinu i bujad pored ceste. Čujem bakat vojničkih cipela. Malo provirim i vidim idu dvojica ustaša. Jedan kaže: »Evo jednoga«. Ja pomislim da je vidio mene i lagano savijem nekoliko struka bujadi nad glavu i gledam prema njima. Međutim, oni nisu vidjeli mene nego jednog drugog čovjeka koji je također pokušao pobjeći, pa ga je tu stigao krvnički metak. Malo postajaše pa drugi ustaša kaže: »Vidi majku im j .... srpsku nijedan nije živ. Dobro smo gađah ove što su bježah i tu nemamo više šta tražiti. Idemo pobiti one što se vraćaju, a sutra ćemo zaći u selo pa ćemo ih sve pokokati kao pse da im se i sjeme zatre«.

U svom zaklonu blizu Delić-jame, gdje su ustaše još četiri puta dovodile kolone ljudi, žena i djece iz okolnih mjesta i Ličkog Petrovog Sla sve dok je nisu napunili bacivši u nju 894-ricu Srba, ostao sam sve do 10 sati navečer.

Kad je prestala paljba i unoćalo se, polako se izvučem iz skloništa, izađem na cestu i krenem u Bjelopolje, jer mi je žena bila otuda, a poznavao sam tamo i nekoliko ljudi. Idući odjednom čujem bakat vojničkih cokula, a pošto je bila vedra noć i mjesečina osvrnem se i vidim idu dvojica ustaša od Baljevca prema Zavalju. Sklonim se u jedan žbun i kad oni odmakoše, vratim se na cestu, izujem cipele i nastavim u čarapama. Ubrzo skrenem u pravcu šume. Kroz šumu sam išao četiri do pet kilometara. Šumski putevi mi dobro poznati, ah umoran sam i žedan. Naiđem na jednu gotovo presahlu lokvu, pokvasim malo usta onako blatnjavom vodom. Povučem se malo iznad puta i legnem pod jednu jelu. Zaspem odmah i probudim se pred zoru pa nastavim put prema Korenici. U samu zoru izbijem u selo Ponor iznad jedne kuće. Pridem bliže i vidim čovjek pušta iz tora ovce i koze. Primijeti on mene i vidim uplaši se. Malo se bolje zagledam i prepoznam da je to Veljo što je sa mnom služio vojsku. Kad sam mu nazvao, dobro jutro Veljo, prepoznao je i on mene i onako uplašen kaže: »E, boga ti, Vučene, šta je to s tobom«. Bio sam gologlav, poderan i krvave ruke. »Da h je istina da su jučer ustaše pobile sve ljude u Meljincima?« Kažem ja njemu da jest istina. Na to on, spustivši glavu, zabrinuto reče: »Tako će biti i našim«. »Gdje su vaši?« upitam. On mi ispriča da su ustaše zašle u selo i pohvatale sve ljude i odvele u Korenicu, pa da će ih onda otpremiti negdje na rad. Ja mu kažem da su tako pohvatali i nas pa odveli na strijeljanje, a da sam ja pobjegao kroz kišu metaka, pa da će tako biti i ovima u Korenici i da sigurno nijedan neće uhvatiti za lopatu.

Tu u Ponorima poznavao sam i Peju Korugu pa sam otišao do njegovih. On je sa ostalima bio u zatvoru u Korenici, a preko dana su im u posjetu dolazile žene i nosile im hranu. Njegova žena me je ubjeđivala da ih neće pobiti, da se to ne smije raditi. Kada sam joj ispričao što se dogodilo kod nas, umijesila je kruh i u njega zamijesila poveći nož, pa ga odnijeli Peji u zatvor. Istu večer' u njihovu ćeliju došli su jedan ustaša i jedan oružnik da ih povežu. Pejo je brzo trgao nož iz rukava, preklao ih obadvojicu i svih dvanaest zatočenika uspjelo je pobjeći.

Rade Dubajić Čkaljac

Tragično djetinjstvo

Ustaška zvjerstva

Rođen sam 1931. u selu Suvaji, srez Donji Lapac. Svoju desetu godinu života zapamtio sam po najvećoj tragediji koja čovjeka može zadesiti. Bilo je to strašno proljeće 1941. kada su u našem kraju zavladale ustaške horde, provodeći nezapamćeni teror i prosipajući potoke nevine krvi.

Lijepog ljetnog jutra po starom običaju na selu mi djeca izgonili smo stoku na pašu, a cestom su se u kamionima vozile ustaše i pjevale. Sve je onako, naizgled, bilo bezazleno i mi djeca odagnali smo stoku na pašu. U mojoj porodici ja sam bio zadužen za čuvanje konja. Stariji brat odagnao je krave, a sestra ovce. Sa drugim dječacima iz sela odveo sam konje u dolinu pored Une.

Bio je vedar i topao dan pa smo se mi dječaci kupah, a u dječačkom zanosu oprah smo i konje. Pošto sam okasnio, konje sam polako uveo u dvorište da me ne osjeti majka koja je bila u kući zabavljena poslom oko mog najmlađeg dvogodišnjeg brata. Polako sam ušao u podrum, a onda uz drvene ljestve kroz kapac u sobu i brzo legao u krevet. Umoran, brzo sam zaspao, ali za kratko. Probudio me je mitraljeski rafal. Bunovan istrčao sam u kuhinju do ulaznih vrata na kojima je stajala majka i za ruku držala malog dvogodišnjeg brata. Upitao sam majku tko to puca, a ona mi je mirno odgovorila: »Ništa to nije, to se ustaše vesele pa ako dođu ovamo i upitaju te gdje ti je otac, ti kaži da je otišao na rad u Njemačku«. To mi je rekla zato što je moj otac ispred ustaškog terora pobjegao u šumu, a i najstariji brat bio je pobjegao u Lisinu kod jednog našeg rođaka.

Još nisam uspio ni odgovoriti majci da ću reći kao što mi je ona rekla ako ustaše dođu, a nju je metak pogodio u lijevu ruku i prebio je, te se pored mene metak zabio u štok od vrata. Osvrnuo sam se prema majci i vidio da joj je sva lijeva strana tijela krvava.

U istom momentu majka je malog brata uhvatila pod pazuh desne ruke i kukajući potrčala cestom prema Joševici. Videći majku kako trči cestom i pod rukom nosi malog brata, pretrčao sam preko guvna i istrčao na cestu pred nju. Nekako istovremeno do majke stigao je jedan ustaša i ona je povikala: »Rade, bježi!« U tom momentu iza kuće je dotrčalo još pet ustaša, a onaj koji je prvi stigao, udario je majku kundakom tako snažno da je ona sa malim bratom preletjela preko živice i pala na guvno, a dijete joj je ispalo iz naručja i rasplakalo se. Majka se uspjela podići, ali u istom momentu jedan ustaša je opalio, pogodio je i ona je pala pored mene. Nije, međutim, bila smrtonosno pogođena već je uspjela ponovo da se podigne, ah je tada drugi ustaša pucao i metak ju je pogodio ravno u srce. Sva oblivena krvlju majka je pala, a ja sam legao na zemlja odmah pored nje. Nedaleko od nas bio je moj najmlađi brat, zagušen u plaču. Onako u trku ustaše su preskočile preko mrtve majke i mene. Jedan je prišao mome bratu i krvnički ga udario kundakom u glavu toliko snažno da mu se glavica naprosto raspršila i mozak prosuo na sve strane. U tom strašnom prizoru naglo sam se trgao i potrčao preko jedne njive prema potoku. Skočio sam

u vodu, a zatim hitro na drugu stranu polegao u visoku livadsku travu. Ustaše su trčale za mnom i kad su došle blizu mene, nisu me pronašli, već su opalile nekoliko metaka iz pušaka u pravcu brda Međeđak.

Dok sam tu ležao, čuo sam iz susjednog zaselka strašnu pucnjavu izmiješanu sa jaukom i plačem dviju starica i jednog dječaka koji su tu jedini i živjeli. Kad je pucnjava prestala, jedan ustaša je vikao: »Udrite četnike majku im j_____njihovu.«

Od velikog straha iskočio sam iz svog skromnog skloništa i potrčao u pravcu Zalužja gdje je živio moj ujak. Ustaše me opaze i pojure za mnom, a jedan poviče: »Uhvatite ga«. Ja nekako uspijem uteći u šiblje pa ponovo na njivu i tu natrčim na Milu Rađenovića. Kad su ustaše primijetile njega, okrenuše se za njim, a ja nastavim bijeg. Jednog momenta opaze me ustaše i ponovo, zapucaju za mnom. Mislim da su ispalile preko stotinu metaka i onako u trku za čudo samo me jedan metak zakačio u prst na nozi.

Dođem u Zalužje u ujakovu kuću, ali u kući nema nikoga. Odem u susjednu kuću, kad ni tamo nema nikoga. Ja se rasplačem i ponovo preko njiva potrčim prema svojoj kući. Uđem u kuću na mala vrata, prođem kroz kuhinju da otvorim vrata i kad sam malo odškrinuo vrata, vidim jednog ustašu pred njima. Ja jako gurnem vrata prema van i njima udarim ustašu, njemu ispadne puška na kamenu ploču, a on padne preko nje. Onako uplašen pobjegnem na mala vrata iz kuće u obližnji gaj iznad kuće i tu se prikrijem. Odatle sam gledao kako nekoliko ustaša na livadi hvataju jedanaestogodišnjeg dječaka Milu Košića. Uhvatih su ga i naprosto rastrgah u trku kao krvožedni kurjaci mlado jagnje.

Tu sam ostao čitavo poshje podne i, pošto je mjesto malo povišeno, vidio sam kad su ustaše tukle i mučile djevojke iz zaselka Dubajića, kako hvataju djecu po njivama i žitima i pale kuće u Suvaji.

Pred zalazak sunca ustaše su se sakupile, posjedale u kamione i otišle, a Suvaja je ostala u plamenu i dimu. Gotovo da nije bilo kuće koja nije gorjela.

Uplašen i umoran u svom skloništu na rubu gaja u suton sam zaspao. Probudio sam se rano ujutro. Gladan i ranjen riješim da odem kući. Kad sam došao do mosta, čujem netko kaže: »Čekaj!« Pomislim da je ustaša pa skočim s ceste, počnem bježati, ali ovaj potrča za mnom. Trčao sam brzo ali nisam imao više snage pa sam pao, a kad sam ustajao, vidim pored mene moj komšija Pajo. On mi reče: »Poginula Nana, Danica, Đuja, Pajo i Spase«. Odemo do njegove kuće i na samom prilazu kući na cesti naiđemo na šestoro mrtve djece i među njima njihova majka još malo živa, sva izbodena noževima u lokvi krvi.

Odemo do moje kuće i vidimo još tu leži mrtva moja majka i brat Pajo, a psi mu pojeli rasuti mozak i oglodali nogu do koljena. Kad sam to vidio, ja nisam smio blizu prići, pa ga je komšija Pajo podigao na sjenik.

Odatle smo otišli prema Brezovcu i naišh na zbjeg u Zalužju. Tu je bila i moja ujna pa mi je dala jesti i nakon nekoliko dana odvela me je k svojoj kuci. Onda je po mene došao otac i ispričao mi da je sahranio majku i malog Paju, a zatim me odveo kod rođaka u Lisinu.

U Lisini sam ostao do podizanja ustanka kada sam se vratio kući. Poshje nisam nikud bježao, čuvao sam ono malo stoke što nam je ostalo i što smo uspjeli sabrati i radio koliko sam mogao.

Pri oslobođenju sam pomagao u partizanskoj bolnici sa još jednim dječakom iz Lukavca. Donosili smo vodu, cijepah drva, ložili vatru, sahranjivali umrle i poginule partizane. U toj bolnici, znam, radila je jedna lijepa djevojka Lenka koja je prije rata studirala medicinu i ona je nama raspoređivala poslove.

Rade Radaković

U raljama smrti

Svoju trinaestu godinu zapamtio sam po najvećim mukama i patnjama koje sam imao u životu.

Bio je 3. juli 1941. Selo Bubanj, u lapačkom kotaru, vatrom, bajonetama i puškama poharale su ustaške horde. Ustaše su svoj posao počele rano ujutro i moglo je biti negdje oko deset sati kad su stigle do naše kuće. U kući su zatekli majku, moju mlađu sestru i strinu. Svima su nam naredili da legnemo. Sve vrijeme dok su one lijegale razmišljao sam kako da pobjegnem. To su ustaše primijetile pa su mi zaprijetile krvavom bajonetom na puški te sam i ja morao leći. Po nama prosuše kišu kuršuma, ali mene je samo jedan pogodio u lijevu ruku. Majka i strina su odmah izdahnule a sestra je onako ranjena jaukala pa je iznad nje prišao jedan ustaša i bajonetom joj nekoliko puta prosjekao glavu. Drugi je prišao meni i zario mi bajonetu u lijevu plećku.

Izdahnula je moja sestra. Ja sam se pretvarao da sam mrtav. Onda ustaše odoše iz kuće. Ustanem i pokušam otvoriti vrata već zapaljene kuće. Eto ih opet. Ponovo legnem. Poviriše u kuću i jedan reče: »Lako je majci za ove« i odoše.

Brzo sam skočio, istrčao na dvorište i vidim gori cijelo imanje. Onako u strahu pobjegnem u Bakrač i tamo naiđem na Bosiljku Sarcovu i njenu pastorku Miku. Svi zajedno smo odatle otišli u Dobroselo. Iz Dobrosela s ostalim narodom krenuh smo u bjekstvo u Mazinsku planinu. U zaseoku Polovina očistili su mi i zavili rane ali nakon nekoliko dana ja sam otišao iz tog zbjega u šumu Kozjaču ne bih li saznao nešto o ocu i svojoj braći. Tamo sam našao grupu naoružanih ustanika među kojima sam prepoznao Milutina Radakovića i Petra Petroviča. Prihvatili su me i poručili po mog oca. Otac me odveo u Kamenito Poljice kod mog strica, gdje sam našao sestru i dva brata koji su ranije izbjegli.

Sutradan otac me odveo u Vakuf kod doktora koji mi je previo rane i rekao da idućeg dana ponovo dođem. Međutim, otac više nije smio ići u Vakuf pa me drugi dan trebao odvesti tetak iz Gečeta. No kako je Vakuf bio blokiran tetak i ja smo se vratili u Gečet i on je odmah pobjegao od kuće. Za kratko vrijeme došla su pred kuću dvojica ustaša i istjerah sve ukućane u dvorište. Druge ustaše su sav ostali srpski narod iz Gečeta tu okupile. Ja sam nekako iz te gomile uspio pobjeći kroz kuću i zaći u neki šumarak odakle sam gledao **kaKO** ustaše sav taj narod odagnaše cestom u meni nepoznatom pravcu.

Odatle sam krenuo prema kući i naišao na dječaka koji je bio kod moga tetka najamnik za čuvanje koza. Ja mu ispričam što su sve ustaše počinile pa zajedno krenemo i negdje u kasno poshje podne naiđemo na zbjeg naroda kojeg su ustaše prognale iz Gečeta pa pustile. Tu mi je tetka ispričala da su tetak i njegov brat Rade, kad su vidjeli da ustaše gone sav narod, izašli iz obližnjeg gaja pa su ih zlikovci ubili.

Ostao sam tu nekoliko dana, a onda sam se vratio u Bubanj gdje sam našao svoje suseljane i kasnije se uključio u NOP.

Simo Lukić

Četnici u kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945.

Prvo manifestiranje četničkog pokreta Draže Mihailovića na terenu kotara Donji Lapac datira od juna 1941. Zbog ustaškog terora nad srpskim življem u Lici, iz Srba su pobjegli za Dalmaciju pristalice velikosrpskog režima: Stevo Rađenović, zvani Rađen, Miloš Torbica, bilježnik i Jovo Keča, trgovac. Oni su se u Kistanju sastali s poznanicima i istomišljenicima: Vladom Novakovićem, popom Momčilom Đujićem, Pajom Popovićem, trgovačkim putnikom, Zivkom Brkovićem, Vašom Miljušem, Ilijom Desnicom i Brankom Bogunovićem. U Kistanju se radilo na organizovanju četničkog pokreta a uz saglasnost talijanskih komandanata. Novaković je određen za Knin i okolinu, pop Đujić za tromeđu, Miljuš i Desnica za Ravne kotare, a Rađenović sa saradnicima za Liku.

Od dana narodnog ustanka u Hrvatskoj Torbica, Keča i Rađen počeli su jedan po jedan dolaziti u Srb s planom da organizuju »Srpski oslobodilački pokret« za Liku. Ime ovom pokretu dato je 23. jula 1941. u Kistanju. Zadatak pokreta bio je borba protiv ustaša uz pomoć talijanske vojske. Planirah su da se stave na čelo ustaničkih masa.

Dvadeset sedmog jula 1941. oko 18.30 časova pojavio se na Srbskom klancu više Petkovića jezera Milan Torbica student-rezervni oficir, sin bilježnika Miloša Torbice, u oficirskoj uniformi bivše jugoslavenske vojske. Sačekao je dva oružnika koje su ustanici uhvatih i iz šume vodili prema cesti. Oružnici su uhvaćeni u kamionu zajedno s oružničkim poručnikom Nikolom Bačićem. Torbica je od oružnika uzeo džepni sat. Tog momenta izgledalo je to normalno, ali već sutradan bilo je prigovora jer nije on »pohvatao« oružnike, pa nije ni trebao uzimati sat.

Sutradan, 28. jula na Srbskom klancu, gore na vrhu, među ustanicima našao se Miloš Torbica, bilježnik, otac uniformisanog Milana. Po prirodi živ, okretan, uvijek kao i sada strogo određen, zna šta hoće, po navici djeluje naređivački, ali ovog puta naglašeno užurbano kreće se između ustanika i neprekidno govori: »Treba odrediti komandanta, oficira treba ovdje da napravi raspored. Evo, mog Milana, on je oficir, on zna, on je učio, on je oficir jer ne može biti komandant onaj koji nije vojnički osposobljen.« Tako bilježnik Torbica ponavlja više puta svoj prijedlog da njegov sin Milan preuzme komandu nad ustanicima Kupirova, Kunovca, Potkraja, Gornjeg Srba i Osredaka. Oružje je povećano za 12 pušaka zaplijenjenih u borbi s oružnicima.

Došao je i sutradan, 28. 7. da agituje za sina Milana, sve dok se oko 10 sati nije začuo glas ustanika da od Sučevića prema Srbskom klancu kreće kamion. Prašnjavi trag vidi se preko Popinskog polja i sve bhže je Ljeskovoj draži i okukama koje vode na Srbski klanac među ustanike. Dolazak ovog kamiona omelo je Torbicu da preuzme komandu nad ustanicima. Naime, na kamion s ustašama otvorena je vatra, a bilježnik je pobjegao ne obavivši posao zbog čega je došao.

Još uvijek je nepoznato koga su Rađen i Torbica poslali iz Srba za Donji Lapac s izvještajem da je u Srbu počeo ustanak. Taj je izvještaj potpisao bilježnik Miloš Torbica. Neidentificirani donosilac došao je 28. jula 1941. rano i vratio se. Lapački komunisti koji su danas živi, s čuđenjem su se pitah — »Otkud- sad, bilježnik Torbica »švrlja«, otkud njegov potpis, gdje su naši?«

U isto vrijeme Rađenović, Keča i Torbica obavještavaju Gojka Polovinu da su formirali štab 54. pješadijskog puka i da on dođe primiti određena zaduženja u tom štabu. Naravno, Gojko Polovina se nije odazvao ovom pozivu.[1]

-Nešto kasnije bit će jasno kako se četnička organizacija uporno i taktički bori da dođe na čelo ustanka i da usmjeri borbu za svoje ciljeve.

Ustanici su raspolagali s dva kamiona. Oni određuju Srb kao sjedište svog operativnog štaba, ističu ustanički crveni barjak, organizuju kuhinju za potrebe boraca na položaju i u Srbu. Četnička organizacija za par dana sve ovo organizovano, taktički i skoro neprimjetno uzima u svoje ruke.

Pajica Omčikus (budući komandant četničkog puka »Kralj Petar II«) spretno se nameće za organizatora snabdijevanja, radi na organizaciji kuhinje, određuje šta će kamioni prevoziti, formira Odbor za ishranu tako da je pozadina u njegovim rukama. Što je veća slobodna teritorija, to Pajica postaje veći komandant pozadine. U Odbor za ishranu određene su provjerene četničke vođe: Miloš Torbica, bilježnik, Jovo Keča, trgovac i Mile Desnica, gostioničar. U Odboru za ishranu glavni rukovodilac bio je Stevo- Rađenović. Oni su sebe smatrali ustaničkim rukovodstvom.

U prvim danima ustanka kada još nije prozreta četnička namjera, kada su organizatori ustanka na položaju prema Bihaću i Gračacu, četničke vođe u Srbu obilato koriste priliku i ne dozvoljavaju da im vrijeme uzaludno prolazi. Živo rade na povezivanju Srba s Lapcem, šapuću s jednomišljenicima, obilaze oficire i podoficire bivše jugoslovenske vojske, posjećuju i opominju ih na zakletvu kralju i otadžbini, otvorenije razgovaraju s ljudima koji su bili u žandarmeriji i drugim državnim službama pozivajući ih da ostanu vjerni onome kog koga su služili. Svakim danom četnici postaju aktivniji i smjeliji u istupanjima. Osjećalo se da dobijaju podršku od pojedinaca i grupa. Organizatori ustanka bili su veći dio vremena van Srba. Niko se četnicima nije ozbiljnije suprotstavio. Sve je izgledalo normalno. Nesmetano su koristili nepun mjesec dana slobode u Srbu.

Peti dan poshje ustanka četnici su zahtijevali da se ukloni crveni barjak sa zgrade općine, gdje je bilo sjedište ustaničkog štaba, a da tamo ostane samo srpska zastava. U akciji uklanjanja crvene zastave istakli su se Mirko i Đoko Marić[2] iz Tiškovca koji će kasnije sebe proglasiti za četničke vojvode.

U isto vrijeme u Donjem Lapcu nacionalistički usmjereni Boško Rašeta, major bivše jugoslovenske vojske, i njemu vjerni Luka Stikovac, žandarmerijski narednik, i Milan Starčević, avijatičarski narednik, pokušavajući ukloniti crvenu zastavu u Donjem Lapcu govoreći, kao i Marići, da za to još nije vrijeme.

Pripreme za otvoreno istupanje i legalizaciju četnika privodi se kraju. Omčikus što kamionom, što drugim prevoznim sredstvom, više je na putu nego u Srbu. Cesto je u Donjem Lapcu. Odlazio je na položaje do Drenovače, govoreći: »Treba dovesti sve u red. Treba se dogovoriti... Treba stoke — mesa za štab. Treba vidjeti druge potrebe«. Predlagao je da se koristi prilika za razmjenu robe, tj. trgovina s Dalmacijom. Po njemu: »Kamioni su tu. Nama treba soli, gasa, duvana, šećera, vina, a njima meso i kožice. Treba trgovinu razviti u korist nas i njih. Ako Talijani pristanu da nas zaštite od ustaša, mi možemo živjeti u miru kod svojih kuća.« Veze s Dalmacijom su uspostavljene s više strana. Traženo je otvaranje gostionica s motivacijom da je bilo dosta bježanja u šume.

1 Po izjavi Dušana Mileusnića.
2 Njihov brat Momčilo Marić, samozvani četnički vojvoda, nije tada bio u Srbu.

Primamljivi četnički prijedlozi negativno se odražavaju na disciplinu među borcima na položaju. Pojedinci samovoljno odlaze kući, a bilo je slučajeva da manje grupe vršljaju po selima i sprovode četničku liniju govoreći da treba tući sve što nije srpsko. Jocina Keča iz Suvaje, i pored oštrijih upozorenja, ubija nedužne žene i djecu Ivezića na Brotnji. Lapački četnički elementi ubili su Paju Šikića, simpatizera KPJ iz Zobeničina Gaja — Oraovca. U prvim danima ustanka bilo je više slučajeva samovolje na koje je oštro reagovala Partija.

Lapački komunisti su u ustanku nekoliko puta pozivali Boška Rašetu da preuzme komandu nad lapačkim, birovačkim, dnopoljskim, gajinskim, gornjolapačkim i oraovačkim vodovima. Vodovi su imali svoje vodnike sposobne i Partiji odane ljude. Major Rašeta je trebao biti komandant odreda da objedini te vodove, a da komesar odreda bude Pejo Žunić. Rašeta je na sebi svojstven i ljigav način odbio sve ponude i nije htio uzeti učešća u borbi protiv ustaša i okupatora. Njegov odgovor u prvo vrijeme bio je: »Ne mogu reći da odbijam, ali još moram razmisliti.« Nešto kasnije, kada se ustanak rasplamsao i kada su ustanici obezbjeđivali slobodnu teritoriju, držali položaje na Drenovači prema Bihaću i na Kuku prema Udbini, Rašeta bi na poziv da svojim vojničkim znanjem pomogne ustanike, odgovorio: »Još nije vrijeme.«[3]

Kada su komunisti ulagali napore da pojačaju disciplinu među ustanicima na položaju, da spriječe rasipanje ustanika, da razbiju pojavu samovolje pojedinaca i manjih grupa, da objasne podmukle planove Talijana i četnika, da objasne izdajničku ulogu četnika Rađenovića, majora Rašete i drugih, da organizuju odrede na Drenovači, među ustanike je došao major Rašeta s ciljem da dobije pristanak ustanika da se pozovu Talijani u Donji Lapac. Rašeta je govorio da ustanici nisu sposobni da zauzmu Bihać i ako ustaše zauzmu Donji Lapac, doći će do teške situacije. Govorio je — »Čini mi se da nam ne preostaje ništa drugo nego da se na neki način stavimo pod talijansku zaštitu. Talijani su već na nekohko načina pokazali želju da nam pomognu i zaštite nas. Neki talijanski vojnici dali su čak i municiju našim borcima i žele da nas pomognu u borbi protiv ustaša.«

Na nastojanje Steve Rađenovića, poslanika i njemu odanih ljudi iz Srba, Talijani su okupirah Srb. »Talijani sada žele da dođu i u Donji Lapac«, govorio je Rašeta, »ako ih pozovemo i obećamo da ih nećemo napadati. Ja sam htio da se posavjetujem o tome pitanju direktno sa vama na položaju. Mislim da bi trebalo pozvati Talijane da dođu u Lapac dok oni to žele i dok nisu došle ustaše. Ako dođu ustaše u Lapac, poshje će biti teže nagovoriti Talijane da dođu da nas zaštite

Rašeta nije dobio pristanak boraca da dovede Talijane u Donji Lapac. Narod je za njega govorio da je kukavica i u Lapcu postaje četnik broj jedan. On se povezuje s četničkom organizacijom u Srbu, Gračacu, Udbini i Metku. Odbio je sve ponude da pruži minimum vojne stručne pomoći ustanicima u borbi protiv ustaša, kasnije Talijana i Nijemaca. U isto vrijeme okupljao je nekohko odanih lica koja mu pomažu pri dovlačenju Talijana u Lapac. Pomagali su mu obilato Nikolica Kosanović, Miloš Bosnić, Luka Stikovac i Milan Starčević. Oni su bili aktivni u tumačenju četničke linije, pripremanju dolaska »spasitelja« Talijana. Unosili su paniku i zabunu među narod. Poručivah su Gojku Polovini da će biti ubijen. Prijetili su Mili Počući. govoreći da je »stranac« i da treba otići odakle

3 Lika u NOB-i 1942, rad Tomice Popovića.

je i došao. Organizovali su 6. septembra 1941. proslavu rođendana kralja Petra i kroz tu proslavu nudili spas u četničkoj organizaciji.

Četnici na čelu s Rašetom organizovano su ometali sastanak Okružnog komiteta KPH za Liku održanog 11. septembra 1941. u Donjem Lapcu kojim je rukovodio Vlado Popović, delegat CK KPJ. Luka Stikovac je bahato naređivao da se sastanak prekine jer da će učesnici biti uhapšeni i odvedeni u komandu. Po završenom sastanku Vlado Popović se raspravljao s narednikom Stikavcem, a u isto vrijeme kotrljao je kragujevačku bombu na stolu kao da se igra s njome. Stikovac i Starčević shvatili su da je bomba opomena za ponašanje.

Na sastanku OK KPH donesena je odluka da se 21. septembra održi savjetovanje na Kamenskom gdje će se objediniti komanda nad partizanskim odredima i ustaničkim snagama u Lici. Savjetovanjem je rukovodio Marko Orešković. Za komandanta ustaničkih snaga u Lici predviđen je major Rašeta, za komesara Marko Orešković, a za operativnog oficira Stojan Matić.

Bošku Rašeti se oprostilo sve što je uradio protiv NOB-e. Ponuđen mu je najviši vojnički položaj u Lici. Oprošteno mu je i ometanje sastanka OK KPH održanog u Lapcu. Komunisti su uložili truda da Rešeti pomognu i da ga skrenu s puta izdaje na put zajedničke borbe.

Glavni Rašetini pomoćnici Stikovac i Starčević nikad nisu od ustanka do napada na Talijane u Lapcu, februara 1942. godine skidah uniformu, šapku i sablju za sebe. Smatrah su da će imati veći autoritet među narodom ako se čuje zveket sablje.

U Srbu su, nekako u to vrijeme, bilježnik Torbica i Stevo Rađenović pokrali magacin hrane i odnijeli but goveđeg mesa. Naime, između 26. i 27. augusta 1941. oni su prenijeli but u Rađenovu kuću. Ovaj slučaj kuharica Draga Kahnić je prijavila šefu kuhinje Milošu Rašuo. Na protest Rašue bilježnik Torbica i Rađenović su otvoreno rekli: »Ko tebe šta pita, ko si ti? Mi nabavljamo meso i određujemo kako će se i gdje trošiti. Zar ne vidiš da mi ovdje rukovodimo? Pošto ti nećeš da konje vežeš gdje ti gazda kaže, ti kuhinju predaj Vučiću«.[4]

Istovremeno nije bilo radnje koju četnici čine u Srbu, a da za to ne znaju četnici Lapca, Gračaca, Udbine, Metka i Knina. Četnici su smatrah da je Srb njihov centar, a među ustanicima Srb je smatran ustaničkim centrom borbe i otpora.

Komanda 6. talijanskog armijskog korpusa 17. januara 1942. obavještava Komandu 2. armije: »Prvi kontakt s rukovodiocima ustaničkih formacija uspostavljeni su na teritoriji pješadijske divizije »Sasari« (Sassari) povodom »Ustanka Like« (jul—august 1941. godiine).

Na osnovu razgovora koje su oficiri ove komande vodih s rukovodiocem jedne lokalne četničke formacije u Velikoj Popini, kontakti su se postepeno sirili na cijelu četničku organizaciju koja postoji na području Like. Na taj način je uspjelo da se ove formacije postepeno privuku u našu sferu utjecaja i kontrole do te mjere da su prije izvjesnog vremena neke od tih zajedno s nama započele — uz nesumnjive rezultate — borbu protiv komunista.

Politički vođa srpskog političkog pokreta u Lici, bivši poslanik Stevo Rađenović, u toku razgovora koje je u to vrijeme vodio s jednim oficirom ove komande, dao je dragocjene podatke o četničkoj organizaciji i, pored ostalog, naveo imena ličnosti koje stoje na čelu ove organizacije na pojedinim područjima sadašnje hrvatske države.

4 Sjećanje Miloša Raăua objavljeno u »Politici« od 10. februara 1977.

Na taj način bilo je moguće saznati da je vođa sličnog ustaničkog pokreta u istočnoj Bosni Jevđević Dobrosav i da se s njim uspostave kontakti. Jevđević je već u prvim razgovorima izrazio volju da slijedi istu liniju kao i Rađenović, zasnovanu na iskrenoj saradnji s Italijom.

Ovaj dokumenat potvrđuje da se Rađenović želio predstaviti Talijanima kao vođa ustaničkih masa u Lici. On je uputio Talijane na izdajnika Jevđevića, poslanika na listi JRZ. Ove veze su bile osnova za kasnije sklopljeni sporazum s ustašama.[5] U tački 8. predviđena su odlikovanja, pohvale i nagrade za četnike i ustaše. Odlikovanja su u isto vrijeme dodjeljivana četnicima i od kralja Petra II i od Ante Pavelića. Po sporazumu mogao je i ustaša u isto vrijeme biti odlikovan od Ante Pavelića i kralja Petra II što je bio kuriozitet u drugom svjetskom ratu. •

Po ovom sporazumu komandant Prvog ličkog četničkog korpusa Milivoje Vuksanović pohvalio je 38 četnika (iz 4. četničke brigade) u Donjem Lapcu, koji su 6. juna 1944. zajedno s ustašama i Nijemcima izvršili pokolj 34 ranjena partizana u bolnici u Krčani kod Udbine.

Rađenović je djelovao, ne samo na terenu lapačkog kotara, nego u Lici, Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Otuda i mišljenje da je četnički centar Like u Srbu. On je s talijanskim generalom Roatom dogovorio da se sijeku glave komunistima, španskim borcima Mići Radakoviću i Pekiši Vuksanu. Rađenović je u svemu sarađivao s Torbicom, Pajicom Omčikusom, Jovom Kečom, Isom Lukićem, Boškom Rašetom i braćom Marić.

Nosioci četničke organizacije

Stevo Rađenović je prevario svakog s kim se poznavao. Bio je bez skrupula. Uvijek je tražio nove žrtve. Trgovao je, prodavao drva, a varao je i onog čija je bila šuma i onog koji je sjekao i prevozio. Niko nije dobio svoju cijelu zaradu. Kada je počeo rad na Unskoj pruzi, pao je na prosjački štap. Uzeo je dio Unske pruge za izgradnju. Prevario' je francusko- poduzeće »Batinjol«, odnosno inženjera poduzeća Fiju, uzeo pare i sagradio kuću u Srbu. Mjesecima se govorilo da se ing. Fija morao ubiti zbog potpisa na čeku koji je dao Rađenu. Jovina Tankosić iz Dugopoljä je došao u Srb i doveo svoga psa, stao pred Stevinu kuću i rekao: »Evo, Zeljove, to je kula proklete Jerine, laj na nju, laj Zeljove«. Tako je Jovina proglasio Stevinu kuću prokletom. Ovo je Jovina uradio u predizbornoj kampanji kada se Stevo kandidovao na listi JRZ. Taj prevarant je prošao na izborima i Stojanović ga je zapisao u svoj notez kao vjernog saradnika. Stojadinović nije znao da tu nema vjernosti. Stevo bi tako uradio i za Antu Pavelića ako bi mu ovaj bolje platio. »Kada bi pokojni Jakov znao šta mu radi sin Stevo, prevrnuo bi se u grobu«, govorio je narod. Rađenu nikad dosta novca, kaže vehki župan NDH u Kninu David Sinčić, kada je popu Đujiću, Branku Bogunoviću, Mani Rokviću i Rađenu dao po 100.000 kuna nagrade za sporazum od 18. maja 1942. između ustaša i četnika.

Miloš Torbica je na saslušanju za Rađena rekao: »Novac koji smo dobijali za potrebe četničke organizacije uzimao je Rađen, meni je dao svega 600 dinara, a sve ostalo on je zadržao za sebe, nikom on to nije davao.«[0]

5 Tekst sporazuma u knjizi: Branko Latas i Milovan Dželebdžić, »Četnički pokret Draže Mihajlovića«, str. 160.
6 HAK, f. Četnički dokumenti, dok. br. S.

Miloš Torbica, bilježnik u bivšoj općini Srb, u četničkoj organizaciji u Srbu bio je najbliži Rađenu. Za vrijeme izbora pomagao je da se Rađen izabere na listi JRZ. Torbica je bio pismen i strogo odan režimu kome je služio. Narodu je padalo u oči da svojom platom nije mogao stvoriti ono što je posjedovao (kuću, štale, zidane ograde, imanje, školovanje djece u gimnaziji i na fakultetu). Sto je više bogatstva stvarao, ponašanje mu je bilo lošije.

Iso Lukić, državni nadzornik na izgradnji pruge, četnički propagator, prozvan »Gabela« — s izgradnje pruge u Kraljevu 1926. otišao je u finanse u Bitolj i Skoplje. U Skoplju je vjerio djevojku iz bogate porodice. Koristeći njena financijska sredstva napustio je finansiju i otišao u srednju građevinsku školu. Po završetku srednje škole 1932. godine dobio je namještenje u ministarstvu saobraćaja, u odjeljenju za izgradnju željeznica. U zvanju državnog nadzornika na izgradnji pruga raspoređen je na izgradnju pruge Požarevac—Kučevo. U Kućcvu je oženio djevojku, opet, zbog miraza. Početkom izgradnje Unske pruge došao je u rodni Srb. Radio- je u Tiškovcu i Pilećem Kuku a neko- vrijeme oko Srba. U Tiškovcu se upoznao s braćom Marić. To je bilo presudno za njegov dalji život. Družeći se s Marić Mirkom, Momčilom i Dokom, neposredno pred početak rata, formirao je svoje političko opredjeljenje. U Tiškovcu se ženio po treći put, zbog miraza. Počinje se baviti nekom vrstom trgovine gdje su mu dobro došli Rađen, Keča i Torbica. Poslije ustanka svim svojim bičem pomaže četničku organizaciju.

Pajo Omčikus Pajica u ustanku nije se potpuno opredjeljivao, poput Rađena, Torbice, Lukića i Keče. Njima se postepeno približavao. Pristao je da bude biran za komandanta Štaba četničkog puka »Kralj Petar II.« Išao je po selima da organizuje četničke vodove i pronađe komandire.

Jovo Keča, trgovac iz Srba, rođen je u Suvaji u porodici za koju narod kaže da je dobra. Ako bi se pitale narodne mase za mišljenje o Jovi Keči, dobio bi se odgovor da on nije smio dozvoliti da priđe četničkoj organizaciji, ali ga je novac iskvario.

Unska pruga mu je donijela novac. Imao je trgovinu mješovite robe i gostionicu. Pruga mu je donijela kamion za prevoz tereta i pekarsku radnju. I Jovo je bez potrebne kvalifikacije za građevinarstvo postao građevinski preduzimač i preko francuskog preduzeća »Batinjol« uzeo dio Unske pruge za izgradnja. Na pruzi je stvorio svoje isturene trgovine — kantine. S »Batinjolom« je napravio ugovor da se svakom radniku od Martin Broda do Kaldrme preko platnog spiska obustavi dug. Dug je bio velik, jer sve što radnik na pruzi zaradi, on to većinom potroši u kantini, trgovini i kafani. To je preko platnog spiska dolazilo u Kečinu kasu, jer su radnici i trošili samo kod Jove Keče, odnosno njegovim trgovinama i gostionicama.

Milan Torbica, student iz Srba, 27. jula 1941. pojavio se na Srbskom klancu u uniformi jugoslovenskog oficira. I 28. jula 1941. bio je među ustanicima u uniformi. Otac Miloš ga je predlagao da preuzme komandu nad ustanicima.
ko to nije uspjelo, vratio se kući u Srb, skinuo uniformu i ostao kod kuće do septembra 1942. U međuvremenu nije našao za potrebno da izađe na položaj među borce. Nije se predstavljao kao sposoban oficir. Kada je otac Miloš uhapšen početkom marta 1942. i osuđen na smrt, Milan je jedno vrijeme ćutao. Koristio je dobar rječnik i po prirodi lijepo ponašanje pa se tako neprekidno kretao po Srbu i dolazio u kontakt sa starima, a posebno s omladinom. Najčešće je bio u

društvu Pilipa Žeželja, finansa.' Zapažen je kod omladine i ona ga je kontrolisala. U septembru 1942. uhapšen je s grupom četničkih pristalica. U istrazi je utvrđeno da je bio rukovodilac četničke organizacije u Srbu zvane »Osvetnici«.

Braća Marići: Mirko, Momčilo i Đoko iz Tiškovca od prvog dana ustanka ispoljavali su se kao četnici. Od Tiškovca prema Strmici nekada je bio zeleni kadar Petra Mrkonjića. Po tradiciji Marići su govorili da oni mogu biti samo četnici. Sebe su proglasili četničkim vojvodama i formirah četnički odred »Braća Marići«.

Boško Rašeta, major bivše jugoslovenske vojske iz Donjeg Lapca, od početka ustanka povezao se s četničkom organizacijom u Srbu. Bio je u neprekidnoj vezi s Rađenom, a naročito s Pajicom Omčikusom.

Pripreme za formiranje Štaba četničkog puka »Kralj Petar II«

Četnici su u formiranju Štaba četničkog puka »Kralj Petar II« u Srbu gledaii svoj vehki uspjeh, i napredovanje te smatrah da im niko ne može stati na put.

Za Partiju ovaj događaj nije bio iznenađenje; ali ni činjenica koja se može zanemariti. Okružni komitet KPH za Liku održao je svoj poznati sastanak u Donjem Lapcu, na kome je postavljeno da se odmah po selima formiraju skojevske organizacije od 3—5 članova. Glavni zadatak organizacija bio je borba protiv četnika pa otuda i zadatak Partije da se svaka izgovorena riječ o četnicima odmah registruje.

U prvoj_ polovini otkobra 1941. okupilo se u sobi pisarnice općine Srb oko 25 ljudi. Posljednji su ušli bilježnik Torbica i Iso Lukić. Postavljena je stolica uza zid između ulaznih vrata i prozora do ceste. Na tu stolicu popeo se Torbica i počeo:

»Braćo, vidite, mi smo se oslobodili od ustaša, naša dalja sloboda ovisi o tome kako ćemo se organizovati. Moramo ići uporedo s borcima drugih krajeva. Vi znate da smo se danas sastali da izaberemo komandanta puka i da smo odredili da puk nosi ime našega kralja. Predlažem da komandant bude Pajica, on je od ustanka do sada pokazao sposobnost i povjerenje.« Iso Lukić otima riječ bilježniku Torbici. Ovaj mu ustupa stolicu i on uz vino pomiješa političke stranke, čestita Pajici na izboru i predlaže da zamjenik komandanta puka bude Nedeljko Keča, a član štaba Miloš Torbica. Ponovo upada Torbica, ne penjući se na stolicu, pa kaže: »I Iso Lukić u štab puka.«

Pajica Omčikus, koji je stajao pored njih, daje objašnjenje da bi njemu bolje odgovaralo ovo što je do sada radio, pa ako je moguće da neko drugi bude komandant. Iso Lukić, koji je još stajao na stolici, kaže: »Ti dobro znaš, Pajica, da boljeg nema od tebe i Rađen tako misli, o tome je dogovoreno, ti si komandant.«

Tok sastanka je pokazao da četnici nisu smjeh pozvati više ljudi da prisustvuju izboru komandanta. U zgradu općine, pored pozvanih, ušlo je nešto ljudi koji su se našli u Srbu. Bilo je tu i opredijeljenih za NOB. Jedan od takvih upitao je: »A gdje je vojska, ko je vidio komandanta i štab bez vojske?« Ovo je pitanje pripitog Isu Lukića izazvalo pa je odgovorio: »Vojska je na položaju, a štab puka odavde rukovodi.« Vjerovatno je Lukić pomislio da će ovaj štab komandovati sa svim ustanicima.

7 Kasnije oiicir u četničkoj brigadi.

Bilo je još upadica pri završetku sastanka i zbog njih je bilježnik Torbica požurio saopštiti da je sastanak završen. Ali ipak se čuo glas: »-Trebalo je dozvoliti da vas Bosanci vežu za konjske repove i odvedu za Drvar.«

Sve je ovo bilo nekako neozbiljno, uz vino i rakiju pa se činilo bezopasnim te, valjda, zbog toga niko nije našao potrebno da zabilježi točan dan kada je ovaj sastanak održan i koliko je ljudi na njemu prisutno. Međutim, nije zanemareno da se prati šta će sada raditi novi komandant »štaba« Omčikus. Hoće li poći na položaje, kakav će susret biti s organizatorima ustanka i kako će borci — ustanici primiti »novog komandanta.«

Pajica je poshje obišao nekohko sela u namjeri da vidi ko bi mu bio komandir voda u selu, a onda pozvao zloglasnog Manu Rokvića da dođe u Srb sa svojih tridesetak četnika. Kada je Mane došao, Pajica je napisao naredbu da iz sela dođu svi ljudi koji imaju oružje, jer ustaše su »prodrle« iz dva pravca ka Lapcu, pa ih treba vratiti.

Toga dana našao se u Srbu Dušan Damjanović i čim je vidio o čemu se radi, počeo je oštar razgovor s Rokvićem i Pajicom.

Poshje ovog oštrog duela, Pajica je otišao, vjerovatno, kod bilježnika Torbice, a kada se vratio, saopštio je da odustaje od ovog pokreta. Nije bilo jasno da li misli samo na sebe ili na koncepciju preuzimanja komande nad ustanicima.

Rokvić i njegovi četnici pojeli su toga dana jednu debelu ovcu kuhanu s kupusom, napili se vina i otišli u Bosnu. Ručak za Rokvićeve četnike pripremljen je u bivšoj gostionici Ilije Keče.

Okružni komitet KPH za Liku vrlo brzo je poduzeo mjere oko razbijanja »štaba« četničkog puka u Srbu. On je u to vrijeme imao potpun uvid u planove četnika i Talijana, uvid u izdaju kakva se ne pamti u ovim krajevima: izdaja svoga naroda, klanje komšija i rođaka, ubijanje oružjem primljenim od zajedničkog neprijatelja.

Pajica nije posjetio sva sela u općini, nije pronašao komandire vodova. OK KPH za Liku u dogovoru s komandnim kadrom »krntijaša« uputio je u Srb Milana Đumića da prenese pozdrave boraca i da skupi i održi masovni sastanak, da objasni izdaju četnika i da formira narodni bataljon u koji će ući svi borci koji se nalaze kod svojih kuća.

Đumić je radio brzo. Sastao se s aktivistima NOP-a. Zakazao je masovni sastanak tu pred Talijanima u Glavici Sipića. Omladina je pomogla dovesti vehki broj naroda, većinom muškaraca. Nije ovo sastanak kao četnički u sobi općinske zgrade. Ovdje su ljudi ispunili dvorište, put i šljivar Jove Sipića. Na sastanku je Đumić uzeo riječ i rekao: »Došli su ovdje najodabraniji crnokošuljaši Musolinija, upregli su ovih nekohko bijednika — izdajnika da formiraju nekakav puk i dah mu ime onog koji je doveo Talijane ovdje, »Kralj Petar II«, a gdje je Petar i vlada, šta Petar i vlada očekuju od ovih naših bijednika? Ima li većeg zla, veće izdaje, nego primiti oružje od okupatora i tim oružjem tući komšije! Kod nas su došli drugovi iz Dalmacije, usput su im četnici pokrali municiju i sad nas namjeravaju tući tom municijom. Ovdje se ne smije dozvoliti da naš čovjek tuče našeg čovjeka za račun okupatora, ovdje od danas ne smije biti ni jedan četnik. Odmah ćemo formirati narodni bataljon u koji treba da uđu svi drugovi sposobni za borbu. Četnicima ne samo da nema mjesta, nego nema ni oproštaja. Jučer smo im oprostili Otrićki sastanak i nismo dali da budu uhapšeni i odvedeni u Drvar, više nema oproštaja!«

Za komandanta našeg narodnog bataljona Đumić je predložio Duju Rađenovića, podoficira i poštena čovjeka. Ovaj govor i prijedlog Đumića jednoglasno je prihvaćen.

Rezultat zbora je formiranje narodnog bataljona u koji su ušh svi sposobni za borbu, a korist je bila dvostruka. Popisani borci su na raspolaganju NOB-e, a za četnike ne ostaje ništa. Međutim, Pajica i četnička organizacija nisu se predali poshje ovog dobro smišljenog poteza Partije. Oni, iako nemaju ljudi, i dalje ostaju kao »štab« i puk, naravno, bez vojske.

Pod zaštitom Talijana oni okupljaju oko sebe ljude rodbinski vezane. Tu je Jovo Keča s bratom Neđom, sestrićem Pajom, neki od žandara, malodušne kukavice koji nasjedaju propagandi da su Talijani zaštitnici s dosta oružja i da će na svakom mjestu pomoći.

Pajica nastavlja svoj posao, ide po sehma, okuplja ljude i što ne stigne danju ide noću, govori da je spas u četničkoj organizaciji. Imao je crvnog konja po imenu Tatar i tamo gdje mu je daleko pješice, on zajaše Tatara ili ga upregne u kola i odlazi.

Ljudi su bili radoznali i dolazili su na sastanak koji bi zakazao. Narod je želio čuti: Počeo je pravi rat, vrijeme je da se razmišlja i opredjeljuje.

Dušan Damjanović i Milan Đumić su pali u oči Talijanima pa su ovi zatražili njihove adrese. Četnici su im pokazali kuću Dušana Damjanovića i crnokošuljaši su pošli tamo. Dušan je uspio pobjeći uz Urljaj. Umakao je zahvaljujući šumi i otišao na vrh Urljaja. Pred mrak Dušan se spustio s Urljaja na južnu stranu u selo Potkraj. Došao je kod Simića Lukića i saopštio mu da je Pajica nastavio svoj posao. »Ovaj Pajica«, rekao je Dušan, »neće da se smiri. Za večeras je zakazao sastanak s Kupirovčanima kod Steve Brkića Debina. Od Čaira do Petkovića svi će doći da slušaju Pajičina lupetanja. Ubiti ga ne možemo jer takvu metodu Partija ne dozvoljava. Mi nećemo kao četnic^ah nešto rrroramtruraditi i politički i organizaciono ih spriječiti«.

»Ja mislim«, reče Simić, »da su svi koji dođu na sastanak, naši ljudi. Ako se Pajici pusti da radi šta je počeo, možemo ostati bez tih ljudi i, eto, zla. Nego, ovdje je Miloš Šašić. Jučer je došao iz odreda i sprema se nazad. Milan Mišković je kod kuće, eto, nas tri s puškom, pa predloži šta treba. Miloš je brzo došao i pošli smo Miškoviću. Mišković je nađen i sada nas je četvorica. Idemo pravo u kuću Steve Brkića, u Potklanac. Dogovoreno je neka govori samo Dušan i Pajica.«

Prilazeći kući iznutra čusmo glas Pajice. Bez zadržavanja ulazimo u kuću, kao da svaki od četvorice želi prvi ući. »Smrt fašizmu« — pade pozdrav kao iz jednog grla. Odpozdrav je bio mršav, ne zbog straha, jer svi smo komšije, više je to zbog zbunjenosti.

»Napravite mjesta Dušanu uz Pajicu, oni će govoriti. Nemojmo ometati razgovor«, rekoše Dušanovi pratioci.

Dušan je sjeo uz Pajicu, komandanta »štaba« bez vojske i počeo s pitanjima: »Sta uradiše od Marka, Pajice? Gdje je Marko Orešković, majka sviju nas, majka srpskog naroda? Zašto siječete glavu španskim borcima? Ko tebe dovede ovdje, šta hoćeš od ovih poštenih ljudi? Oćeš i njih u kolo izdaje, tamo gdje si ti otišao? Daleko si otišao, Pajice«.

Nastavlja se neobičan dijalog. Neobičan po tome što su Pajica i njegovi primorah oko 25 ljudi da ćute, a to su bili vrlo dobri ljudi, ljudi uz NOB.

Dušan je nastavio s biografijom Marka Oreškovića, pominje Miću Radakovića, a kroz sve to ulogu puka »Kralja Petra« pa pri kraju kaže: »Gospodine komandante, pred narodom se za sve to odgovara.«

Pajica nije imao šta govoriti, ni jednu riječ nije rekao u odbranu, nego koliko se sjećam, otprilike, samo: »Neću više, ni jednu riječ, ni slovo neću progovoriti u korist četnika, ni jednu riječ ni slova neću napisati u korist Rađena, ni jedan korak neću napraviti na ovom putu kojeg sam počeo. Od ove minute ja nisam komandant četničkog puka, od ove minute četnički puk »Kralj Petar II« u Srbu ne postoji.«

Eto, tako je nastao »štab« četničkog puka »Kralj Petar II« u Srbu. Prisutni drugovi na ovom sastanku nikada i nigdje nisu slušali zakletvu kao što su sada čuli od Pajice. Kasnije niko iz ovog sela nije otišao u četnike.

U isto vrijeme Partija djeluje i u Donjem Lapcu. Stojan Matić otvoreno napada Rašetu i on sada vidi u kakvu je situaciju došao. Vidi Rašeta da bi sve išlo lakše nego- sa Stojanom. U Stojanu je objedinjen patriotizam, vojničko znanje i disciplina. Sav se dao na očuvanje stečenog — slobodne teritorije. Ovo dođe do izražaja kada Stojan reče Rašeti: »Ako narod ide u smrt i skače u vodu, idem i ja. Neću nikad protiv volje svoga naroda. Iako smo svoji, ne dolazi mi u kuću dok ne izmijeniš svoje stavove.«

Rašeti nije bilo ni ovo dosta. Nastavio je izdajom do kraja.

Četnici pred napad na Talijane u Lapcu i Srbu

Do početka 1942. godine u donjolapačkim selima, općinama i kotaru formirani su NOO-i. Skojevske grupe su okupile omladinu i formirale svoja rukovodstva. AF2 nije izostajao za drugim organizacijama. Donji Lapac je dao prvi u pravom smislu pokretni bataljon u Hrvatskoj, bataljon »Marko Orešković«.

Partija u 1941. godini nije zanemarila borbu protiv četnika. Ta borba je nastavljena svim sredstvima, a posebno partizanskom obavještajnom službom.

Talijani preko četnika čine sve da ne dođe do napada partizana na njihov garnizon u Donjem Lapcu. Oni traže sastanak s lapačkim komunistima i upućuju delegaciju u Srb da srbski četnici pokušaju odvratiti partizane od napada. Odgovori komunista u Lapcu su odlučni u svim stavovima, ali su ipak pristali da se sastanu. U četničkoj su delegaciji bili: Boško Rašeta, Luka Stikovac, Milošica Bosnić, Stevo Bajić i Dušan Bajić, a u partizanskoj: Stojan Matić, Dušan Rašeta Šabrakov, Mile Kosanović, Tomica Popović i Sava Mileusnić.

Četnička strana je molila da se ne napada na Talijane, govoreći kako Talijani neće nikoga dirati. Oni su, navodno, došli da nas zaštite od ustaša i najviše polažu na razum Stojana Matića, on je oficir, Srbin. Ako dođe do napada, Talijani će dobiti pomoć iz vazduha pa će nastradati i vaše i naše porodice (tj. partizanske i četničke).

Partizanska strana je kratko saopštila da se Talijani mogu spasiti predajom oružja s rukama uvis.

Rezultati pregovora su zabrinuli Talijane, pa su tražili od Rašete da vidi šta se još može poduzeti. Rašeta ie predložio da se. za. Srb. hitno pošalje delegat Draže Mihailovića, vazduhoplovni poručnik bivše jugoslovenske vojske Stanko Šakić. Talijani su znali da je Šakicfdošao na teritoriju Like da pomogne četničku organizaciju. Za Srb je krenuo u pratnji četnika Nikole Mileusnića,_ah nije imao sreću. Uhapšen je u Doljanima i vraćen u Lapac. a odatle je sproveden u Štab odreda za_Liku_—.

Neuspjeli potez sa Šakićem i propali pregovori lupili su po glavi lapačke četnike. Oni su se sutradan šćućurili u jednu prostoriju, predali se partizanima s 9 pušaka i 1 puškomitraljezom. Od 15 njih 10 je osuđeno na smrt, a 5 ih je pušteno na slobodu.

Petog marta partizani su opkolili i napali 320 talijanskih crnokošuljaša u Srbu. Tu su se nalazile i četničke vođe Stevo Rađenović, Miloš Torbica, Jovo Keča, Pajica Omčikus, Nedeljko Keča, Pero Rajak (koji će kasnije biti komandant četničke brigade) i Iso Lukić. Međutim, nekohko sati prije opkoljavanja Srba četnici su pobjegli preko Osredaka i Tiškovca u pravcu Knina. Bilježnik Torbica je zaostao u Kupirovu, gdje je uhapšen i sproveden u Operativni štab u Srbu. Pajica Omčikus je izašao iz svoje kuće i prijavio se Operativnom štabu govoreći da od dolaska iz kuće Steve Brkića iz Kupirova nije nigdje izlazio niti je primao posjete.

Obojica su upućeni u Stab grupe partizanskih odreda za Liku, gdje je Torbica osuđen na smrt, a Pajici savjest nije dala da živi. Izvršio je samoubistvo.

Deset dana poshje napada na Talijane u Srbu, pop Momčilo- Đujić sakupio je oko 100 četnika, među kojima i one koji su pobjegli iz Srba. Krenuo je uz Butišnicu u pravcu Srba. Od Tiškovca nije smio ići dalje pa je napisao prijeteće ultimativno pismo Operativnom štabu u Srb. Ultimatum je glasio: »Tražim da mi se odmah povrati naš brat Pajica Omčikus zdrav i čitav. U protivnom preduzeću takve mjere da će o njima pisati novine čitavog svijeta. Pokazaću vam šta četnici mogu i znaju. Odgovor u roku od 24 časa .. .«

Operativni štab je odvojio dio partizana s blokade u Srbu i 21. marta napao četnike popa Đujića u Tiškovcu. Tada je poginuo zamjenik komandanta Štaba četničkog puka Nedeljko Keča, a pop Đujić je uspio pobjeći.

Četnici u 1942. godini

Od oslobođenja Srba, marta 1942. do januara 1943. godine, kotar Donji Lapac bio je slobodna teritorija. U ovom periodu četnici su posebno aktivirah poznatu grupu »Osvetnik« (u kojoj je bilo oko 40 članova), koji su pokušali pobiti općinsko rukovodstvo u Srbu, a organizovali su i četničke kanale: Otrić, Velika Popina, Počazbine (šuma Maslovara), Zaklopac, Doljani i Donji Lapac (gdje se skrivao major Rašeta).

Naime, poshje izvršenja presude nad bilježnikom Torbicom, njegov sin Milan ovoj četničkoj grupi daje ime »Osvetnik«. Od tada četnici rade življe i oprezniје. Početkom septembra 1942. uhapšen je Milan Torbica s nekohko svojih, saradnika. :,,

U izvještaju sa istrage uhapšenima, upućenom od Štaba Grupe NOP odreda za Liku, Glavnom štabu Hrvatske, između ostalog, piše:

U ovoj grupi povezalo se oko 40 nezadovoljenika, koji su oduvijek bili neprijatelji naše borbe. Ova banda se povezala sa četničkim izdajnicima, koji se nalaze u talijanskim garnizonima, radila je po njihovim uputstvima. Kao najopasniji banditi iz ove grupe bili su slijedeći:

1. Milan Torbica iz Srba star 23 godine, student prava, sin bilježnika Torbice koji je strijeljan od nas proljetos. Milan Torbica je okupljao oko sebe sve neprijatelje naše borbe u Srbu. Stavivši se u vezu sa četničkim banditima iz Gračaca, on je radio tačno po njihovim uputstvima. On je tražio i po ostalim sehma ljude koji su naklonjeni četnicima i radio na organizovanju svih ovih

bandita. Preko Bore Pastora on je održavao vezu sa Suvajom i Kupirovim, a pomoću Grbić Mirka i svoje sestre pokušao je povezivanje sa bosanskim četnicima. Kada mu ovo nije pošlo za rukom, on je za prvo vrijeme imao preko sestre i Pajka Ćopića vezu sa četnicima iz Zrmanje. Kada su u to vrijeme četnici i Talijani namjeravali poduzeti ofanzivu, to je njihov rad bio u tome pravcu. Torbica je među bandom organizovao ljude, koji će razoružavati partizane kada se budu povlačili pred ofanzivom, unositi paniku među narod i na taj način sprečavati evakuaciju, nadalje, (zadužio je i odabrao) ljude koji će napasti na vojničke i civilne magacine te ih popaliti.

Kako četničko-talijanska ofanziva nije uslijedila, to je Torbica pristupio organizovanju četničko-osvetničkog odreda. U ovaj odred trebalo je da uđe oko 30 ljudi, koji će vršiti prepade i ubijati partizane, a prvenstveno komandante partizanske vojske. U tome pogledu su se vršile pripreme i već su bili našli desetak ljudi i šest pušaka.

2. Paštor Boro, šofer iz Sarajeva, koji je bio radnik kod Keče Jove, bio je zadužen na vezama i širenju alarmantnih vijesti. On je imao vezu sa četnicima iz Zrmanje. Povezao se je i održavao vezu sa Popović Pajom koji je trebao da krade puške u Sjeverodalmatinskom odredu. Pajo je imao zadatak da ukrade 5 pušaka u odredu.

3. Popović Pajo, partizan iz Sjeverodalmatinskog odreda, rodom iz Šibenika. U odredu se osjećao zapostavljenim pa je kao takav stupio u vezu sa Pastorom. Pajo je u odredu »Osvetnik« važio kao teoretičar, on je objašnjavao kako će Englezi pobijediti, jer će Crvena armija iskrvariti i to će jugoslovenska vlada iskoristiti, pa će četnici ovdje odigrati vrlo važnu ulogu.

4. Tišma Boro je jedan od bandita koji se primio zadatka da baci bombu u Štab Sjeverodalmatinskog odreda. On je bio u stalnoj vezi sa Paštorom i Popovićem.

5. Balaš Kosovka, učenica iz Srba, bila je član ove bande, pisala je letke i rasturala ih po Srbu.

Pored ovih, bilo je muških i ženskih osoba koje su u protunarodnom radu otišli daleko. Nedeljka Torbica, sestra Milanova, uhapšena je zajedno s bratom i strijeljana; Pajko Copić, poshje sprovedene istrage je pušten, ali je nastavio posao u četničkoj organizaciji; Mile Desnica Jabanov kasnije će pobjeći s četnicima u Englesku. To isto čini i Gojko Rađenović, Pero Bauk, tast Ise Lukića, sestre Dara i Dragica Lukić, Bojka Zorić, Zorka Miljuš (predsjednik kola »Srpskih sestara« u Srbu) i Zora Keča (žena Bore Paštora) koji su pušteni poshje istrage). S Nedeljkom Torbicom strijeljana je i Kosovka Balaš, dok je Pilip 2cželj, pripadnik organizacije »Osvetnik«, doznao za hapšenje i pobjegao četnicima na Otrić.

Četnički trup priprema likvidaciju partijskog rukovodstva u Srbu

Talijani, ustaše i četnici su zajednički pripremah planove za likvidaciju partizanskog rukovodstva. Svoje planove su nastojali realizirati preko tzv. trupova. Polovinom juna 1942. pripremljen je plan za likvidaciju Općinskog komiteta KPH Srb, Komande mjesta u Srbu i ranjenika u beglučkoj školi. Realizacija je povjerena Isi Lukiću i 80-torici njegovih četnika. S Isom su pošli Momčilo i Đoko Marić.

Noću 21/22. jula trup je prešao od Otrića preko Vehke Popine do šume Maslovare. Tu su osvanuli i 22-og predanih. Naveče čim je počeo mrak, ubrzanim

maršem sišli su niz Rtić, pored kuća Zeželja, niz rječicu Srebrenicu i iznenada opkolili zgrade u kojima su bile smještene općinske ustanove u Srbu.

Zahvaljujući partizanskoj obavještajnoj službi, koja je za trup saznala kad je bio u Maslovari, četnički plan nije uspio. U Srbu su naišli na organizovan otpor i napadači su morah bježati. Bježali su prema Srbskom klancu. Tom prilikom ubih su Nikolu Trninića, jedinca u roditelja, i Stevu Brkića koji su bili na isturenoj straži Komande mjesta u Srbu.

Za ovaj »poduhvat« Iso Lukić je dobio od velikog župana NDH u Kninu Sinčića 100.000 kuna, a iz talijanskog magacina 100 kg kukuruza. I ostali prioadnici trupa su nagrađeni.

Četnički kanal Knin—Donji Lapac

Na uništavanju četničkih kanala i veza angažirana je partizanska obavještajna služba. Na svaki dobiveni podatak poduzimane su konkretne mjere. Danima su državne zasjede na Počazbinama (šuma Maslovara), na kozjim stazama između Bukovog vrha (Koraćuša) i Čemernice. Više nego sigurno se znalo da četnički kuriri i trojke prolaze od Otrića prema Donjem Lapcu, ali nikako da padnu u ruke partizana.

Ovim kanalom četnici su rasturah letke, povezivah se sa svojim simpatizerima, a kada bi se ukazala prilika, ubijah bi pripadnike NOB-e.

Tek polovinom 1943. partizanska obavještajna služba skreće pažnju na Donji Zaklopac i Donje Poljice u Doljanima. U oktobru se došlo do provjerenih podataka na osnovu kojih je prekinuta četnička veza.

Četnici u četvrtoj ofanzivi

S terena općine Srb u vrijeme četvrte ofanzive otišao je izvjestan broj ljudi u četnike.

Partizanska obavještajna služba došla je do podataka da je oko 60 četnika 21. februara 1943. došlo od Mazina i da su s leđa napali bataljon »Marko Orešković« na Zuleševici, dok je ovaj vodio borbu s Talijanima koji su se povlačili od Gornjeg Lapca prema Gračacu. Među ovima bilo je četnika iz Srba i Suvaje. Ovaj slučaj je šturo registrovan. U novembru 1945. uhvaćeni četnik Iso Lukić je izjavio: »Bio sam sa Đujićem na Zuleševici. Bilo nas je oko 60. Bila su dvojica iz Suvaje i neki iz Srba. Dobili smo od Talijana obuću, novca i kukuruza.«

Potpuni i jasni podaci o ovoj četničkoj akciji na Zuleševici vide se u izjavi komandanta 18. talijanskog korpusa generala Onberta Spige koji je izrazio nezadovoljstvo da se u ovoj borbi četnici nisu pokazali borbenim. Jedino je pohvalio popa Đujića, da je on s manjom grupom stupio u borbu i spasavao diviziju »Sasari«, koja je na tom mjestu izgubila 600 vojnika, a »1000 četnika, koje smo mi naoružah i dali im hranu, pobjegli su«.[8]

Pop Đujić je u ovu akciju pošao sa 1.000 četnika, koji su mahom pripadali Trećem četničkom korpusu (Hercegovci). Kada su došli na brda iznad Mazina, većina ih je krenula desno prema Čemernici, jedni niz Zaklopac, a neki niz Gornju Suvaju prema Srbu, Srbskom klancu i za Dalmaciju. Opljačkali su sela kroz

8 Branko Latas i Milovan Dželebdžić, Četnički pokret Draže Miliajiloviča, str. 262.

koja su prošli, ljude sposobne za borbu odveli za Dalmaciju. Ovom prilikom broj četnika s terena općine Srb znatno se povećao. Pravo lice pokazali su tek kada Nijemci okupiraju kotar augusta 1943.

Četnici i dolazak Nijemaca

Augusta 1943. počinju najteži dani rata na kotaru Donji Lapac. Dvadeset devetog augusta Nijemci su jakim snagama počeli veći prodor prema Jadranu, jer su očekivali kapitulaciju Italije. Toga dana dolaze u Donji Lapac, a već sutradan, preko Mazina, kreću ka Jadranu. Ovu komunikaciju zaposjeli su najprije s dijelovima 114. divizije »Jeger«. Od prodora do 21. novembra 1943. držali su liniju Bihać—Donji Lapac—Mazin—Gračac. Glavni njihov garnizon na ovom pravcu bio je Donji Lapac, a za obezbjeđenje linije držali su: Capaćuše, Krčevine, Nebljuse, Jelovac, Mamac i Durakovića Glavicu, dok su stalno patrolirali kroz Zaklopac do pod Mazinsku planinu.

Dvadeset prvog novembra Nijemci su iz Dalmacije došli, preko Srbskog klanca i Srba, u Donji Lapac. Tada napuštaju liniju Lapac—Gračac, a ostaju na liniji Lapac—Srb—Knin. Od Lapca do Srbskog klanca Nijemci drže: Durakovića Glavicu, Dobroselo, povremeno, Doljane, Brotnju (Međeđak, kota 639), Suvaju, garnizon Srb, garnizon Kupirovo, Srbski klanac i sjeverno od Srbskog klanca Košin vrh (Čelijanka, kota 869).

Poshje dolaska Nijemaca počeli su se okupljati i četnici. Došli su u Donji Lapac i organizovali svoju komandu u Opačića Dolini. Četnici: Milan Opačić, Jovica Obradović, Sako i Jovo Opačić predložili su Nijemcima da imaju posebnu komandu u Opačića Dolini. Jovo Opačić je dao svoju kuću za sjedište četničke komande. Ova grupica četnika postaje centar oko koga se okupljaju kolebljivci, seoske gazde, dezerteri, kukavice i četnici koji su došli iz drugih krajeva. Dolazili su s dogovorenom parolom »Mi mrzimo Nijemce, ah smo došh da spasavamo kuće i imovinu«. Parola Nijemcima nije smetala.

Negdje je bio skriven i major Rašeta, ali se on nije pojavljivao od februara 1942. kada su mu likvidirani saradnici.

Četnicima u Opačića Dolini komandovao je Milan Opačić, a kasnije kada su Nijemoi prešh na liniju Bihać—Donji Lapac—Srb—Knin, četnici u Donjem Lapcu i Srbu su organizovani u sastav 1. ličkog četničkog korpusa »Velebit«.

Mjere koje preduzima Kotarski komitet KP

Kotarskom komitetu KPH Donji Lapac bilo je jasno da dolaze teški dani i još složeniji i teži zadaci. Očekivalo se da će njemačka komanda tražiti od četnika podatke o: komunistima, spiskove komiteta, mjesnih organizacija članova KK SKOJ-a, NOO-a (od seoskog do kotarskog), odbora AFZ-a, ranjene partizane i simpatizere partizana. Nisu Nijemci došli samo da obezbijede sigurno kretanje na lapačkoj »magistrah« dugoj 68 km. Došli su da uspostave okupacioni sistem i što se više bližio kraj njemačke okupacije, oni su bili sve krvoločniji.

U teškim vremenima njemačke okupacije sve bi bilo daleko lakše da nije bilo četnika. Oni su znali za skloništa, sve su znali o nama, jer oni su iz naših sela i kuća.

Daleko lakše partizani bi tukli tu aždaju od 3.000 vojnika, dugačku 68 km i raspoređenu u 6 garnizona i 10 uporišta da nije bilo četnika. Ne bi Nijemci

znali ko su komunisti, gdje su skriveni ranjenici, gdje su skloništa, ne bi mogli opljačkati našu imovinu, ali četnici su bili pouzdani vodiči-izdajnici.

Takva situacija nametnula je narodu ovog kotara borbu na život i smrt. Partija je pokrenula narod u bespoštednu borbu. Trebalo je propagirati NOP, sprečavati ljude da idu u četničke redove i čuvati ih za NOB-u. Ovo teško vrijeme od 524 dana može se podijeliti na dva perioda.

U prvom periodu četnici u velikom broju dolaze u njemačke garnizone i uporišta. Zima je vrlo jaka, sela su pogorjela, nema hrane. Nijemci i četnici su stalno u pokretu. Taj najteži period traje do polovine juna 1944.

U drugom periodu od juna 1944. do maja 1945. četnički redovi se postepeno rasipaju. Sve ih je manje. Partizani su bih u ofanzivi. Kotarski komitet KPH i sve druge organizacije su zadržale tempo borbe iz prvog perioda. Partizanska obavještajna služba daje sve više podataka bez kojih ne bi bilo uspjeha. Inicijativa je sada bila u rukama Partije.

Glavne mjere u suprotstavljanju četničkim akcijama bile su sprečavanje i onemogućavanje mobilizacije ljudi u četničke redove; raskrinkavanje, izoliranje i likvidiranje onih koji su naginjali četničkom pokretu; razbijanje i onemogućavanje zborova koje bi četnici pokušah održati; organizovanje naoružanih grupa sastavljenih od odbornika, omladinaca i svih koji su bili sposobni za borbu, sa zadatkom čuvanja svojih sela.

Da bi spriječili odlazak u četnike, svi organi NOP-a su objašnjavah narodu što znači doći u ruke neprijatelju. Ako se ide kod neprijatelja, gubi se glava ih se postaje izdajnik. Kod Nijemaca drugog nije bilo.

Komanda 2. ličkog područja formirala je 15. augusta 1943. četu PPK (protiv pete kolone) sastavljenu od dobrih boraca. Za lapački kotar njeno formiranje pada u pravi čas. Međutim, ni neprijatelj ne čeka skrštenih ruku. Nijemci pokušavaju da organizuju četničku civilnu vlast u kotaru i po sehma. Trebalo im je to zbog prikupljanja podataka o partizanima, pozadinskoj vlasti i pripadnicima političkih organizacija NOP-a.

Na čelo sreske vlasti u Lapcu postavljen je Braco Čorak iz Udbine. Trebalo je po sehma izabrati i postaviti seoske starješine. Prva žrtva bilo je selo Gornji Lapac — Obrlapac. Međutim, četa PPK vrlo brzo je, uz pomoć partizanske obavještajne službe, pronašla seoskog kneza i njegove pomoćnike i noću 29. oktobra 1943, i pored njemačke straže, pohapsila ih i sprovela na slobodnu teritoriju u Doljane. Ovaj knez tek što je počeo praviti spisak ko ima sina u partizanima, gdje je skriveno žito, već je pao u ruke partizana. Istoga dana kod sela Kaldrme pao je njemački avion u kojem su bila 4 oficira. Oni su zajedno s predstavnicima četničke »vlasti« u Gornjem Lapcu 31. oktobra sprovedeni u 2. ličko područje. Kada su bili na Mazinskim brdima, pojavila se njemačka motorizovana kolona. Oficiri su primijetih svoje i pokušah ih dozvati, vičući i mašući rukama. Komandir odjelenja vodnik Jovo Obradović požurio je da uhapšene uvuče u šumu. Oficiri, pa i knez, dali su otpor. Njemačka motorizovana kolona je otvorila vatru. Vodnik Obradović je otvorio vatru po »vlasti« kako bi opametio oficire. Znaju i oni da idu na zamjenu. U ovom okršaju poginuo je jedan partizan i sva četvorica pripadnika »vlasti«.

O ovom slučaju pronio se glas da partizani sude bez suda, pa je Kotarski komitet KPH za Donji Lapac svojim izvještajem od 16. decembra 1943. obavijestio Okružni komitet KPH za Liku o događaju. Iako je Braco Ćorak ostao sreski načelnik bez kneževa u selu, isto kao i komandant štaba četničkog puka u Srbu bez vojske, Četnici su i dalje uz pomoć Nijemaca do polovine 1944. pokušavali da oforme svoju vlast u selu, ali bez uspjeha.

Početkom 1944. Nijemci i četnici su odredili Petra Radakovića Biću iz Doljana da bude knez u svom selu. Petar nije ni pomislio da zaboravi na prolivenu krv, na svoju Jelu i Maru koje su pale kao žrtve ustaškog terora, među opjevanih dvanaest cura. Petar je noću otišao u Komandu mjesta Lapac, koja se nalazila u Mazinu. Primio je uputstva kako treba raditi.

Kotarski komitet KPH za Donji Lapac poslao je izvještaj 28. augusta 1944. kojim izvještava Okružni komitet za Laku da četnici nisu uspjeli osnovati vlast kneževa po selima koji bi popisivah žito, pratili ko kuda ide i pronalazili ljude za prinudni rad, te da četnička vlast u Srbu neće da radi.

Kako prema »vlasti«, tako i prema zborovima, narod se odnosio dostojanstveno. Svaki četnički pokušaj da oružjem dotjeraju stanovništvo na svoj zbor, dao je mršave rezultate.

Četnici su svoj prvi zbor održali u Birovači. Narod je dotjeran iz Birovače i Dnopolja. Dok su jedni četnici tjerah narod, drugi su ulazili u prazne kuće i pljačkah. Na zboru u Birovači govorio je Braco Čorak. Rekao je da ljudi u četnike dolaze dobrovoljno, našta je narod pitao: »Da li je i ono jučer dobrovoljno, kada ste iz Nebljusa dotjerah vezane ljude, a među njima je bilo staraca od 70 godina?«

Na zbor u Birovaču četnici su doveli popa koji je u molitvi rekao: »Podaj, bože, kralju Petru veliku Srbiju«. Između naroda čuo se glas: »Istjerajte vi Nijemce iz Srbije, biće pametnije!« Jedna žena je uzviknula da je sve laž što se govori na zboru. Njeno nestrpljenje donijelo joj je batine.

Pripadnici NOP-a su spriječili pet četničkih zborova i miting u Doljanima.

Kotarski komitet je za borbu protiv četnika organizirao sigurne prelaze preko neprijateljskih komunikacija. Takva mjesta trebalo je izabrati i dobro obezbijediti. Pored redovne kontrole — posmatranja određenog mjesta — trebalo je odabrati sposobna lica za vodiče.

Kada su Nijemci prešli s linije Lapac—Mazin—Gračac na liniju Lapac—Srb——Knin, kotarsko rukovodstvo je predvidjelo više mjesta za prelaz preko neprijateljske komunikacije. Sva mjesta su bila strogo određena i obezbijeđena. Predviđeni su i vodiči. Poznati prelazi bili su Brežine, Podurljaj i Kunovac. U drugoj polovini 1944. prelazi su ostali na liniji Brežine kod Doljana i Grablje kod Kupirova. U Grablju je preko cijelog dana posmatran prelaz i okolina, kako bi vodiči bili na vrijeme upoznati sa svim promjenama. Na ovom prelazu neprijatelj je postavio mine (na stazi koja vodi iznad kuće Cvjetan prema Kunovcu. Izvidnica je posmatrala postavljanje mina, pa su vodiči obilazeći minsko polje prevodili kurire, partizane, političke radnike i sve one koji su prelazili iz Like *za* Bosnu i obratno.

Prelaz od Zeželja iznad Urljaja na Kunovac, pored kuće Uroša Desnice u Gornjem Srbu, bio je otkriven. Četnički špijuni dali su podatke o ovom prelazu, pa su četnici postavili zasjedu. Partizanska obavještajna služba je otkrila špijune Bosu Rađenović i njenog muža Peru. Četrnaestog juna 1944. Pero i Bosa su uhapšeni, sprovedeni u 2. ličko područje gdje su za niz izdaja osuđeni na smrt.

Četnici su za sve vrijeme okupacije lapačkog kotara pokušavah da saznaju za mjesta prelaza političkih radnika, odbornika i drugih, a onda bi postavljah zasjede i ubijah. Kotarsko rukovodstvo preko partizanske obavještajne službe upućivalo je četnike na lažne prelaze.

Četnička propaganda

Četnička propaganda se u svim fazama rata nastojala prilagoditi konkretnim situacijama, Bez obzira na vrijeme i momentalni odnos snaga njena osnovica sastojala se u klevetanju NOP-a prikazujući ga kao antinacionalni, pogotovo antisrpski pokret. Tom pokretu su četnici stalno pripisivali boljševičke ciljeve, tvrdeći da ga vode Jevreji i Hrvati, zamaskirane ustaše koje je Pavelić poslao u partizane da bi na taj način likvidirao Srbe. Tvrdili su to i onda kada su na očigled javnosti sarađivali s ustaškim i njemačkim oficirima.

U osnovi četničke propagande ležala je krilatica da i oni mrze Nijemce, ali da idu zajedno s njima protiv partizana samo da spase svoje porodice i kuće i da dočekaju pogodno vrijeme za borbu protiv okupatora. Nijemci su znali za takvu politiku četnika, ali im ona nije smetala.

Četnička propaganda je neprekidno usmjeravana na razbijanje bratstva i jedinstva i sloge naroda u kotaru. Nastojali su da odvoje stanovništvo od NOP-a pa su među narodom govorili da partizani ubijaju sav narod koji se nađe kod svojih kuća. Cilj im je bio da među narod posiju strah i paniku. Istovremeno su neprekidno vehčali izbjegličku vladu u Londonu, a pred otvaranje drugog fronta govorili su da dolazi njihovo vrijeme i da kralj Petar dolazi da rukovodi frontom. Tempo ovakve propagande nije malaksavao sve do četničkog bjekstva. Oni, koji su ostali i skrivali se po šumi, vjerovali su u takvu propagandu sve do oslobođenja, pa i poslije.

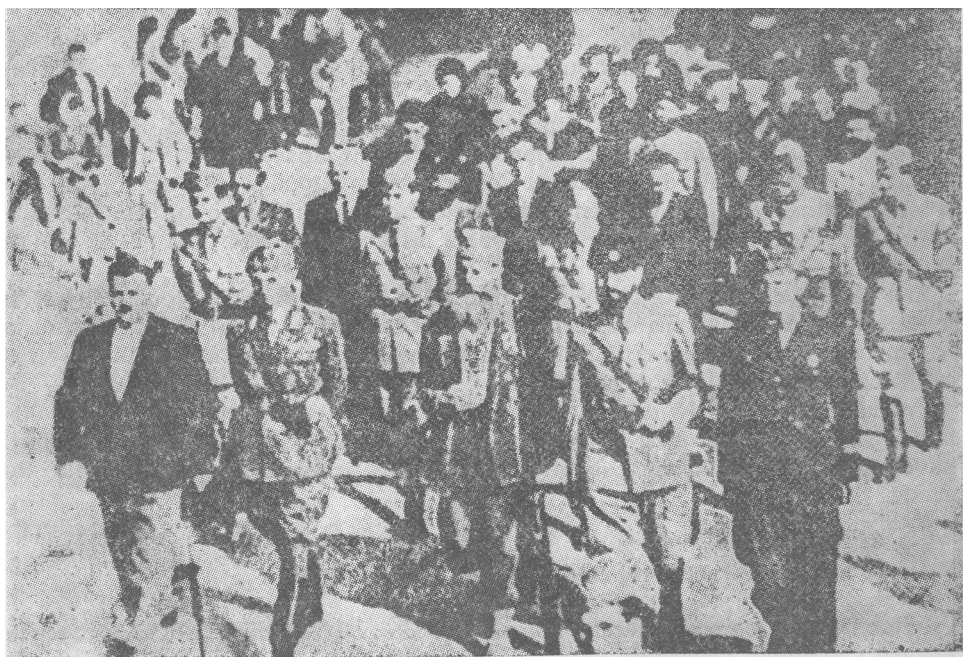

Četnici sa svojim vođama Momčilom Đujićem, Stevom Rađenovićem, Vladom Novakovićem, Nikolom Uzunčevićem i komandantom talijanske divizije »Sassari« generalom Ful,vinom Montiellijem.

Organizaciona struktura četnika za vrijeme njemačke okupacije kotara

U junu 1944. OZN-a za kotar Donji Lapac dobila je podatke o četničkoj organizaciji i njenoj organizacionoj strukturi. Iz podataka se vidi da su četnici bili svrstani u korpuse, divizije, brigade, bataljone i odrede. Zadatak OZN-e bio je da prouči četnike na lapačkom kotaru' da se vidi kome pripadaju, tko su komandanti, koje objekte imaju, štabove i skladišta municije. Partizanske obavještajce je interesirao njihov unutrašnji život, tko su im obavještajci i gdje su im tzv. trupovi.

Obavještajna služba doznaje da četnici na kotaru Lapac pripadaju 1. ličkom četničkom korpusu »Velebit« čije je sjedište u Zrmanji, zaselak Budimiri, da je komandant korpusa Milivoj Vuksanović, da su svrstani u 3. i 4. brigadu. Treća brigada bila je u Srbu pod komandom.Pere Rajaka. Imala je dva isturena odreda— u Suvaji, kojim je komandovao Jocina Keča i na Brotnji, kojim je komandovao Nikola Pilja. Ostali četnici bili su u Srbu pod komandom Rajaka. Četvrta četnička brigada imala je sjedište u Donjem Lapcu. Komandant je bio Spiro Lukić iz Dola kod Sučevića. Kasnije ga smjenjuje Braco Ćorak, a neko vrijeme i Nikola Plećaš. Brigada je podijeljena na dva bataljona, prvi sa sjedištem u Lapcu pod komandom Gene Kovačevića iz Mazina, a drugi u Opačića Dolini pod komandom Milana Opačića iz Mišljenovca.

Brojno stanje četnika nije se moglo tačno utvrditi. Prema podacima na terenu kotara bilo je 419 četnika (juli—august 1944). Ovdje nisu uračunati četnici iz odreda »Braća Mardć« iz Tiškovca i Vagana. Ovi su imali svoju organizaciju i nisu pripadah četničkim brigadama u Srbu i Lapcu. Odred »Braće Marića« imao je oko 300 četnika.

Neki podaci govore o većem broju, čak do 480 četnika u brigadama i oko 300 u odredu »Braća Marić« ih ukupno oko 780 četnika na području kotara. Taj broj se spominje u septembru 1944. godine.

Četnici su po sporazumu s okupatorom morah ići tamo gdje ih okupator rasporedi, ranije Tahjani, kasnije Nijemci. Na terenu lapačkog kotara bilo je četnika iz drugih krajeva i garnizona. Četnici Mane Rokvića bili su na terenu srbske opštine. Veći dio vremena bili su raspoređeni u Kupirovu. Bilo je četnika iz Ličke Jesenice koji su bili raspoređeni na terenu lapačke opštine. Broj ovih četnika nije tačno utvrđen.

Zna se i to da Pero Rajak nikada nije imao tačan spisak svojih četnika. On je sledovanje od Nijemaca uzimao na određen broj četnika. Spisak nije podnosio Nijemcima. Nijemci nisu sitničarili. Sve što su dali iz magacina, četnici su vraćali kroz pljačku stoke i drugih dobara.

Po svakom četniku Nijemci su davali dnevno: 15 komada cigareta i 2 dkg duhana, 2 kg brašna, 10 dkg sira, 85 dkg konz. mesa, 10 dkg šećera, 5 dkg umj. kave i 5 dkg suhih šljiva. Bilo je pojava krađe sledovanja što je dovodilo do svađe.

Vrijeme kada je najveći broj četnika došao na teren kotara

Pred dolazak Nijemaca, s terena kotara bilo je oko 90 četnika (u Kninu, Otriću, Zegaru i Strmici). Dolaskom Nijemaca četnici su došh u Donji Lapac a kasnije i u Srb. Od oktobra 1943. do jula 1944. na terenu kotara nalazi se 330 četnika koji pripadaju centru u Donjem Lapcu. Najveći broj je došao u proljeće 1944. Dolazili su najčešće pojedinačno ili po 2—3 zajedno. Samo su dva slučaja re~

gistrirana kada su došle grupe s više od 5 četnika. Teren kotara bio je izdiferenciran. Ološ je skupio četnički pokret.

U ovom periodu bilo je dezertera iz partizanskih jedinica. Neki su prišli četnicima. Jedan od takvih bio je Miloš Pupavac iz Oraovca. Dezertirao je (kao vodnik) iz 6. ličke divizije. Dolaskom u Oraovac odveo je sa sobom 12 ljudi u četnike. U ovom ustaničkom selu broj četnika je porastao na 29, među kojima je bilo i opasnih zločinaca. Vid Obradović, zvani Vidajača iz Dabašnice, dezertirao je 29. maja 1944. Odveo je 8 ljudi u četnike. Ostali su u četnicima do povlačenja. Jovo Čiča je izveo sina iz kuće, predao ga Vidajači govoreći: »Evo ga tebi i bogu, ti znaš gdje treba služiti.« Vidajača je iz Dabašnice odveo jednog dobrovoljno, a dvojicu otjerao silom. Iz Dabašnice, koja ranije nije imala četnika, našlo se u njihovim redovima oko 20 ljudi.

Dabašnica je pala pod njihov uticaj. Politička situacija u selu je bila vrlo složena. Sličnih situacija bilo je i u drugim selima.

Oktobar—decembar 1943. je period kada je u četnike prešao znatan broj ljudi. Ovaj je period karakterističan za Dolinu Opačića. U ovom malom selu, zaselku Birovače, bilo je 29 četnika, od kojih su 8 ubili partizani, 6 se vratilo svojim kućama, a 15 je otišlo za Italiju, kasnije u Englesku i SAD.

Aprila 1944. u 2. ličkom području vođeni su podaci o okupatoru i četnicima na terenu kotara Donji Lapac. Iz njih se vidi da od Capaćuša do Srbskog klanca ima 3.610 neprijateljskih vojnika, među kojima 250 domaćih četnika i 370 iz drugih krajeva.

Općinski komitet KPH za Donji Lapac bio je redovno obavještavan o događajima po selima u kotaru. Izvještaji su bili kratki, ali se razumjelo o čemu se radi.

Osamnaestog marta 1944. Čiča Dragan iz Dabašnice dezertirao je iz partizana i sakrio se pod stog sijena u brdu Ćirići gdje čeka četnike s kojima misli otići u Srb.

— Osamnaestog juna 1944. iz grupe Komande mjesta pobjegla su 2 vojnika rodom iz Mišljenovca — otišli su u Opačića Dolinu.

— Dvadeset devetog maja 1944. četnici iz Srba došli su preko Cemernice u Dabašnicu i odveli 2 civila Čiča Jovu i Ličinu.

— Rađenović Dušan iz Gornjeg Srba otišao je iz 6. divizije u četnike i odmah postao strah i trepet u svome selu. On piše prijeteće pismo, zove u četnike, šamara majke boraca. Bio je desetar u partizanima.

— Zeželj Simo iz Gornjeg Srba napustio je svoju jedinicu 6. divizije negdje oko Bugojna i šumom došao u Srb, prijavio se svome bratu Pilipu.

OZN-a za Liku je uputila 16. X 1944. OZN-i za Hrvatsku i Štabu 35. divizije izvještaj koji glasi: »Do sada je grupisano u selima iz kojih potiču i od njih dislokacija četnika na području kotar Donji Lapac je ovakva:

Opština Donji Lapac		Opština Doljani		Opština Srb	
Nebljusi	24	Brotnja	40	Suvaja	86
Opačića Dolina	130			Srb	293
Donji Lapac	180			Kupirovo	30

Četnici su bili raspoređeni od Capaćuša do Srbskog klanca i pokrivali su dužinu puta koju su Nijemci koristili kroz kotar Donji Lapac.

Za sve vrijeme od 524 dana, koliko su se Nijemci zadržali na ovom terenu, ne pamti se da su Nijemci pošli u pljačku, na obezbjeđenje puta zbog prolaza svojih kolona s municijom ili višim oficirom, a da nisu sa njima bili četnici.

Zločini koje su četnici počinili na terenu kotara za vrijeme njemačke okupacije

Hapšenje, ubijanje, pljačka, paljevine, predaja uhapšenih pripadnika NOP-a Nijemcima, maltretiranja i druga nedjela redali su se za vrijeme njemačke okupacije na cijelom terenu kotara i to od prvih dana do povlačenja. Oko 450 četnika neprekidno su bili u pokretu po selima. Ako se ima u vidu da saobraćajnica koju drže Nijemci ide po dužini kotara, da su sela raspoređena uz cestu, dobiva se još teža shka o broju i pritisku Nijemaca i četnika na područje kotara. U ovom teškom vremenu Draža Mihailović je prenio primjenu slova »Z« za komandante brigade.[9]

Komandant 3. četničke brigade u Srbu Pero Rajak pokušao je primijeniti slovo »Z« nad Savom Pećancem, obrtnikom iz Kupirova. Rajak je sa svojom zloglasnom grupom 29. V 1944. opkolio logor sela Kunovac i uhvatio odbornika Savu Pećanca. Sava je iz boračke porodice, majka mu je bila predsjednik AFZ, a brat Branko opjevan je kao primjeran partizan bataljona »Marko Orešković«. Partizanska obavještajna služba je doznala da je Sava za vrijeme sprovođenja za Srb osuđen slovom »Z«. Saznavši za ovu presudu, drugovi iz OZN-e su poduzeli hitne mjere pa je Sava 30. V 1944. oko pola noći izveden na vrata crkve, gdje je bio zatvoren i odveden više kuće Mile Jo-vanića. Upućen je da bježi u pravcu Osredaka. Sava Pećanac je spašen. Komandantu Rajaku je upućena poruku ako bude primjenjivao- slovo »Z« na stanovnike srbske opštine, da će njega samoga stići ista sudbina.

Ilija Vignjević Sicov iz Dnopolja važio je kao specijalista za iznuđenje priznanja, kome zarobljenik pripada, šta je radio itd. On je uhvaćenu partizanku Rosu Kolundžić od Bruvna svukao i polegao je na leđa, a zatim joj skakao na stomak da istjera i posljednju kap vode. Posmatrajući ovaj sadizam slatko mu se smijao Mile Šašić, zvani Džika koji je na Kalinovači više Birovače nožem vadio oko zarobljenom partizanu i isijecao petokraku na čelu.

Sicov i Džika su dospjeh u ruke OZN-e i osuđeni na smrt.

Dvadesetog oktobra 1943. pobjegao je u četnike Rade Tišma iz Birovače. Do tada se nalazio u četi PPK. Bio je na obezbjeđenju kada su zemunice izgrađivane (poshje kapitulacije Italije). Poslije njegovog odlaska u četnike, ove su zemunice, koje su se nalazile u šumi Sarajevo, između Udbine i Mazina, odletjele u vazduh. Šteta je bila ogromna.

Poslije povlačenja četnika Tišma je ostao. Nađen je u redovima narodne milicije u Zagrebu. U miliciji se predstavljao kao odan partizan.

U OZN-u Donji Lapac došao je vezanih ruku i dao izjavu: »Sa Prisjeke sam otišao pravo kod Sake Opačića. Ispričao sam mu sve kud sam prošao. Pušku mi nisu oduzeli. Rekao sam da se sve radilo pod rukovodstvom nekog Sakića srednjih godina. Kola su vukla ovaj materijal dokle je bilo puta, a odatle je omladina iz udbinskh sela nosila na leđima do zemunica. Niko nije znao za sve zemunice osim Sakića i ovih mojih starješina u četi. Moglo se čuti da je ovo rezerva, a pošto nema sigurnosti u slobodnim sehma, moralo se zakopavati u zemlju. Sako je odmah upoznao Nijemce. Pokupljeni su svi četnici iz Opačić Doline i Donjeg Lapca. Išli smo preko Kuka noću do šume Sarajevo. Nije se znalo kuda se to ide. Ja sam išao sa Šakom i davao odgovore na njegova pitanja. Kada smo s poljane krenuli u šumu, ja sam išao naprijed.

9 Vidi historijat slova »Z« u knjizi n. dj. Branka Latasa i Milovana Dželebdžića, str. 334.

Mnogo su posumnjali u mene kada smo došli na mjesto i kada sam rekao: Evo, tu su skloništa — zemunice. Bilo je svanulo, ovdje je prva zemunica. Zagledao se Švaba čas u mene, čas okolo sebe, čas u Saku. Odsječena jela, otesana gredica i odvučena, a ja tvrdim tu je pod treskama, iskopani materijal je zamaskiran. Sumnja je brzo otklonjena.

Da, kazao bih ja i za druge da sam znao.

Ponijeli smo što smo mogli, ali Švaba je bio više za to da se sve uništi, nego da se nosi, žurilo mu se. Svapski oficir je naredio miniranje. Eksplozija je bila strašna, u vazduh su odletjele zemunice.

Rade Tišma je osuđen na smrt.

— Četrnaestog novembra 1943. četnici su došli s Nijemcima u selo Zaklopac, zapalili školu i nekoliko kuća. Kao i uvijek palili su samo partizanske kuće-opljačkah selo, maltretirah narod i vratili se u garnizom Brotnju i Suvaju. Ovdje se u batinanju isticao Jocina Keča iz Suvaje. Udarajući kundakom svoga automata pripadnicu AFŽ-a ova je iskoristila prihku, i u odbrani rukom uhvatila za kundak i obarač i cio rafal sasula komandantu Jocini u stomak.

— Dvadeset petog novembra 1943. četnici su poveli Nijemce u selo Brezovac. Opljačkah su stoku, palili kuće i pojate.

— Jedanaestog februara 1944. četnici su s Nijemcima noću izašli u selo Osredke i izvršili pokolj. Izvještaj s ovog pokolja glasi: »Došli su u 18 časova. Klanje je trajalo do 22 časa. Vratili su se u 05 sati 12. II 1944. Poklali su familiju Jove Pavkovića. Ukupno je zaklano 11 osoba, a još se traže četvorica za koje se ne zna da li su zaklani ili su pobjegli. Otjerali su stoke krupne 15 komada, svinja 6 komada. Odnijeli su mnogo robe, odjeće. Ranjene su dvije drugarice. Tukli su narod. Primijetilo se da ih vodi Rađenović Vučić sa Kruškovače i »Lota« iz Srba. Bila je noć pa se nije vidjelo koliko sa Nijemcima ima četnika, ali je dobro viđeno da su Vučić i »Loto« išli pred Nijemcima od kuće do kuće.«[10]

— Četnici iz Opačića Doline došli su u Dnopolje i uhapsili Savu i Jelu Dragić, Dragu Mrda, Milku Mrda, Smilju Tišma i kaznih ih da svaka od njih dotjera po jednog vola jer su prikupljale hranu za partizansku bolnicu. Jela Dragić nije imala vola. Kažnjena je oduzimanjem njive.

— Desetog aprila 1944. četnici su izašh u selo Dabašnicu i opljačkali stoku i drugu imovinu Rake Ličine.

— Dvadeset trećeg maja 1944. četnici iz odreda »Braća Marići« gdje je bilo i četnika iz Srba, opkolili su NOO Tiškovac i ubili Čeju Marić, sanitarnog referenta 1. bataljona, 1. brigade 6. ličke divizije. Ubili su Milu Marić i Danu Grubor. Ranih su Rosu Torbicu i Milku Babić.

— Drugog juna 1944. četnici su pod komandom Ise Lukića opkolili selo Potkraj, zaseok Nadurljaj i opljačkah sve što im je došlo do ruke. Otjerali su 14 komada goveda, 151 ovcu, 4 konja, psa koji nije htio ostati iza stoke, 7 komada košnica sa pčelama, žito, mast, pasulj, šivaću mašinu, djevojačko ruho, pokrivače, obuću i posuđe. Uhvatih su Slavku Sijan i Gojka Sijana i otjerah.[11] Tukli su i ostali narod.

— Od dolaska Nijemaca u Lapac do 1. marta 1944. četnici su opljačkali u Dobroselu 59 grla krupne stoke, 149 ovaca i 17 svinja.

— Iso Lukić je 11. juna 1944. posjetio s kolegama, Marićevim četnicima, svoje selo Potkraj i opljačkao 3 vola.

10 Partizani su izvukli Vučića iz Srba i strijeljali. »Lota« (ime nepoznato) je pobjegao u SAD i tamo umro.

11 Slavko i Gojko su zamijenjeni.

Četnik Jovo Mišković iz Kupirova, po četničkoj organizaciji i rasporedu u Kninu, vodio se kao komandant bataljona (bez vojske). Dolaskom Nijemaca u Srb i Kupirovo, Jovo je došao među četnike Mane Rokvića u Kupirovu. Odlaskom Rokvićevih četnika, Jovo je ostao sam među Nijemcima, sve do povlačenja četnika. U Kupirovu je Jovo davao nekakve potvrde s kojima se potvrđuje da je taj i taj seljanin pogorio, da je siromašan, pa se naređuje četničkoj i njemačkoj vojsci da se njegova imovina ne dira.

— četa PPK je 9. januara 1944. napravila zasjedu u Suvaji i ubila dva Nijemca. Po izvršenom zadatku povukli su se preko Lisine u Ajderovac, ali već naveče napadnuti su od četnika.

— Četnici s Brotnje i Suvaje opkolili su 29. februara 1944. selo Brezovac, zapalili štale i pojate. Uhvatili su osoblje partizanske kuhinje i odveh u Suvaju. Drsko se ponašao Milan Zekan iz Suvaje. Zapaženi su četnici iz Zalužja.

— Pero Rajak je 21. juna 1944. sa svojom zloglasnom grupom došao u selo Potkraj, otjerao jednu svinju i 3 jagnjeta. Tukh su narod.

— Iso Lukić je 23. jula 1944. ponovo posjetio svoje selo Potkraj i otjerao jednog vola. Ovom prilikom s njim je bilo nekohko Rajakovih četnika. Vola su otjerah na Srbski klanac (kota 869) kod Nijemaca koji su tamo držali položaje. Ovakvom pljačkom četnici su pokrivah sledovanje dobiveno od Nijemaca.

— Pero Rajak je 29. jula 1944. s grupom izašao noću u Dolove (šuma Maslovara) s ciljem da iz zasjede ubije ko prvi naiđe. Naišh su Gojko Pejić, partizan i invalid, član kotarskog NOO (gospodarska komisija) i Rade Brkić, član Općinskog komiteta KPH Srb. Obojicu su ubili. U ovom zločinu s Rajakom su učestvovah odabrani četnici: Pajo Puača, Vid Obradović Vidojača, Vaso Obradović, Marko Petrovič, Dušan Rastović Ziljkanov, Marko Rađenović, Ilija Rađenović i Pilip Zeželj.

— Bježeći preko Kunovačkog polja četnici su potjerali krupnu i sitnu stoku u Srb. Soka Batinica pošla je za njima s molbom da joj vrate njene dvije krave i 6 ovaca. Dolaskom u Srb četnici su je pitah koje su njene krave i ovce, pa kada je ona pokazala, oni su pred njenim očima zaklali i krave i ovce govoreći: »Ono je tvoj sin pucao na nas, ubili smo ga na groblju, tako će ti biti i mum koji se nalazi u partizanima«, a zatim su je tukli do nesvijesti. Od ovih batina Soka se do svoje smrti nije oporavila.

— Ista grupa četnika je oktobra 1944. po oslobođenju Beograda vršila ispad u Cvjetnić, pa sve do sela Hrnjadi, gdje je uspjela uhvatiti Vida Rađenovića, člana Okružnog NOO-a za okrug Drvar, Danku Rađenović, predsjednika omladinske organizacije iz Begluka, Jovu Keču, partizanskog obavještajca iz Suvaje i Branka Vejina, predsjednika mjesnog NOO Krčko Brdo. Danku, Vida Rađenović i Jovu Keču, četnici su iz Srba odveh u Urljaj gdje su ih ubili. Branko Vejin je uspio pobjeći.

— Četnici su pred odlazak iz Srba 29. novembra 1944. izašli u selo Ajderovac i zapalili kuće i zgrade koje pripadaju partizanima.

U najtežim danima za vrijeme njemačke okupacije koja je trajala 15 mjeseci, četnici su ubili preko stotinu osoba, 50 ih je ranjeno, a blizu 700 otjerano u logore. Od toga je ubijeno 32 odbornika. Na vrlo svirep način ubijeno je 18 obavještajaca. Za razliku od drugih krajeva valja napomenuti da su Nijemci imali veliko povjerenje u četnike na području Donjeg Lapca.

Četnici su tukli žene s djecom u naručju, otimah su posljednju kilu hrane, odgonih stoku, klah jedinu kravu i ostavljah djecu bez mlijeka, pahh su kuće, uništavah imovinu. Posebno su se okomili na partizane koji su radili na

obavještajnoj službi, na odbornike i političke radnike. Ubijali su ih na svirep način. Obavještajca Jovu Keču ubih su maljem razbijanjem lobanje. Tukli su maljem od nogu, a završavah razbijanjem glave. Na svirep način su ubili Mariju Balać iznuđavajući da prizna ko su još obavještajci.

»Mene cio narod obavještava«, govorila je Marija Balać, ali nije ni jednu osobu spomenula.

Čišćenje terena od četnika poslije oslobođenja

Čišćenje terena od četnika poslije oslobođenja obavljeno je vremenski u dva dijela. Srb je oslobodila 20. divizija 15. decembra 1944. Jedinice te divizije su potisnule Nijemce do Prisjeke prema Donjem Lapcu. Uz pomoć naroda mogao se počistiti teren od ostataka četnika. Punu pomoć dao je i Stab 20. divizije.

Četnika nije mnogo ostalo 8. decembra 1944. kada su napustili Srb i pobjegli za Italiju. Svi koji su ostali, zakopah su se u zemunice.

Za vrijeme prikupljanja podataka o zaostahm četnicima pao je dosta veliki snijeg što je išlo u prilog da se lakše pronađu. Bilo je jasno da se kriju oko svojih kuća.

Jedan od četnika sakrio se u mlinu na izvoru Une, drugi po prezimenu Buzdum zakopao se ispod sijena pod pojatu, a svoju pušku sakrio je u okvir od vrata. Teško je bilo vjerovati da Buzdum leži u zemunici bez puške, međutim kada je uhvaćen, utvrđeno je da ima dvije puške.

Četvorica četnika nisu se krila kod kuće (Simo Bujić i tri Dukića). Oni su iskopah veću zemunicu u Lisini pored potoka. Kod njih se dolazilo vodom. Po tragu nije ih se moglo otkriti. U zemunici su imah nešto brašna, pasulja i krumpira. Iz šporeta čunak su izveli kroz zemlju u šuplju bukvu. Vatru su ložili samo noću.

U Gornjoj Suvaji jedan se četnik sakrio kod kuće u zemunici ispod jasala među govedima.

Pronalaženje i hvatanje sedmorice četniku trajalo je oko 15 dana.

Kada se pomišljalo da je pri kraju čišćenje terena oko zaostalih četnika, došla je nova vijest. Doznaje se da se 11 četnika vratilo od Trsta i da idu u sastav vojvode Brane Bogunovića, oko Strmice, na tromeđu Lika—Dalmacija—Bosna. »Traži otadžbina da se bore do pobjede na svom ognjištu«, tako su rekli dolaskom na tromeđu. Među tih 11 četnika su vojvode Momčilo i Đoko Marić, iso Lukić, Vojo Radaković i drugi. Prva trojica su vođe trupa.

Bilo je jasno da će ovi četnici čim stignu, dati posla OZN-i za kotareve Knin, Donji Lapac i Gračac. Na tom nivou je i vršena priprema za njihov doček i likvidaciju. Za ovu akciju je angažirana i OZN-a sreza Bosansko Grahovo.

Na tromeđu se nisu mogli povezati s vojvodom Branom Bogunovićem jer je ovaj pao u ruke partizana. Noću su vršili napade na usamljene kuće. Pljačkah su hranu. Na terenu srbske općine opljačkah su kuću Hercega iz Dabašnice — na Koraćuši. Drugi napad je bio na kuću Zorića u Ličkoj Kaldrmi, zaselak Zavlaka, odakle su odnijeli namirnice, uniformu partizana i odlikovanja. Jedne noći prešli su iz Bogutovca preko Osredaka na Krčko Brdo i tamo opljačkah sve što je bilo za jelo. Jedne večeri došli su iz Tavana preko Maglaja, Maslovare i sišli u zaselak Nadurljaj gdje su opljačkah zaselak Sijane. Nakon 10 dana poshje pljačke u Nadurljaju došli su na Lisinu iznad Neteke u kuću Miće Rađenovića. Famihja Rađenović nije otvorila kuću. Ubacih su bombu kroz prozor koja je izranjavala porodicu.

U planu za likvidaciju ovih odabranih zločinaca predvideno je sve što se moglo. Angažovana je omladina da noću čuva svaki izvor gdje bi oni mogli doći zbog vode, svaka usamljena kuća gdje bi mogli doći zbog pljačke, svaka putanja kuda bi se mogh kretati. Tridesetog oktobra 1945. uhvaćen je Iso Lukić. Iste noći je izjavio da se rastao s Vojom Radakovićem koji je otišao s namjerom da se preda u pravcu Otrića. Izjavio je da je od ove jedanaestorice Đoko Marić negdje živ, a ostali su potučeni.

Tridesetog oktobra 1945. završena je akcija čišćenja teritorije Donjeg Lapca od četnika.

Mićo Medić

Obavještajna služba na području donjolapačkog kotara

Kada se govori o organizaciji i razvoju partizanske obavještajne službe na užem području- kao što je donjolapačko, nužno treba imati u vidu nekohko razvojnih faza kroz koje se ova služba razvijala. To su: prijeratne partijske mjere samozaštite (koje predstavljaju temelje partizanske obavještajne službe), stvaranje prvih obavještajnih organa u ustaničkim štabovima i komandama, organizaciju i rad obavještajne službe u operativnim jedinicama NOVJ i u vojno pozadinskim organima, stvaranje teritorijalne obavještajne službe od strane partijskih ćehja i komiteta, stvaranje rajonskih obavještajnih centara kao osamostaljenih obavještajnih organizacija i objedinjavanje svih vidova obavještajne službe u Odjeljenju zaštite naroda — OZN-i.

Razvoj partizanske obavještajne službe

Naša obavještajna služba, kao revolucionarni organ, stara je »koliko i naša revolucija« — rekao je Edvard Kardelj u povodu 15-godišnice osnivanja službe bezbjednosti.[1] Njeni temelji i politički principi udareni su u predratnim vremenima kada je KPJ bila prinuđena da iznalazi mjere kojima bi se sačuvala od policijskih progona i prodora izdajnika i provokatora u redove Partije. Komunistička partija Jugoslavije se od policijskih progona branila i ofanzivnim mjerama, tako što je u redovima sudsko-policijskog aparata stvarala svoja uporišta.

Na području bivšeg donjolapačkog kotara, prvi počeci obavještajne službe, kao organa revolucionarnog pokreta, imaju ta opća obilježja i karakteristike. Jedino tako može se protumačiti činjenica što su se u redovima KPJ nalazili i sudski činovnici i žandarmerijski oficiri. U Donjem Lapcu sve do početka ustanka 1941. radio je u kotarskom sudu Nikola Vidaković, član Partije. Žandarmerijski poručnik Dušan Drakulić bio je prijeratni član Partije. On je bio koman-

1 »Pali nepobijedeni 1944—1964«, str. 9, Beograd 1964.

dir žandarmerijskog voda u Gračacu do aprila 1941. Preko podređenih žandarmerijskih stanica s područja gračačkog i donjelapačkog kotara, imao je uvid u sve mjere žandarmerijsko-policijske kontrole nad komunistima i o tom redovno izvještavao svoju partijsku organizaciju. Bez sumnje, bio je to značajan faktor partijske samozaštite protiv izdajnika i provokatora.

Zahvaljujući takvoj orijentaciji na području donjelapačkog kotara, Partija je mogla da se po okupaciji zemlje, hvata u koštac s neprijateljskim planovima i da se suprotstavlja istrebljenju srpskog stanovništva. Informacije koje su o neprijateljskim planovima davali simpatizeri Partije, predstavljale su značajne signale. Oni su, pretežno, imali karakter upozorenja kakve opasnosti prijete od ustaša, kako srpskom stanovništvu, tako i demokratskim i antifašistički raspoloženim snagama u redovima Hrvata i Muslimana. Pojedinci, iz redova Hrvata i Muslimana, Boričevca i Kulen Vakufa, signalizirah su postojanje planova za uništenje srpskog stanovništva. Svojim susjedima iz srpskih sela govorili su da ustaše kane poništiti sve što je srpsko i upućivah ih da bježe u šumu.

Obrad Banjac, Bubanjčanin,[2] sjeća se kako su ga na opasnost od ustaša upozoravah Božo Markovinović i Mile Krpan Jalšin iz Boričevca, te neki »Adže«, kovač i trgovčić Ahja iz Kulen Vakufa. Mnogi Strpčani, Kestenovčani i Buševićani nisu zaboravih patriotsko držanje nekih članova porodice Hodak iz Buševića, a naročito Josipa i Mare Hodak. Među onima koji su na ovom teritoriju ukazivah na opasnost i otkrivali planove ustaša, valja spomenuti i Huseina Zjakića, vozača poštanskog autobusa iz Bihaća. U Srbu, Doljanima i okolici postali su poznati i bivši žandari Luka Čuljat, Mate Bićanić, Stjepan Skurina i Nikola Brletić zato što su među narodom otkrivah planove ustaša. Oni su po uspostavi NDH ostah u Pavehćevim »oružnicima«, ali nisu prihvatili ustašku politiku prema Srbima. Gdje god su stigli, obavještavali su narod o zločinima ustaša i savjetovah ljude da se od ustaša sklanjaju i bježe u šumu.

Treba reći da ova neugodna upozorenja jedno vrijeme — prije masovnih pokolja — nisu izazivala odgovarajuću ozbiljnost i oprez. Previše dugo vladala su u narodu naivna rezoniranja: tko će nas, ni krive ni dužne, »na pravdi boga« dirati. Na nesreću, ipak se obistinilo koliko su upozorenja bila realna i osnovana. Suvaja prvog, Osredci drugog i Bubanj trećeg jula 1941. pretvoreni su u zgarišta ljudskih leševa. Na redu su bila i druga sela. Zahvaljujući komunistima, narod je postepeno sagledavao zločinačku bit fašizma.

Na osnovi podataka koje su davali »samonikli« obavještajci, a u skladu s općom linijom Partije, komunisti su savjetovah narodu da se ne odaziva ustaškim pozivima, bilo da se radi o preseljavanju u Srbiju, o upućivanju na rad u Njemačku, o pozivima na vojnu regrutaciju ili o prekrštavanju na katoličku vjeru.

Primjeri upozorenja na opasnost od ustaša, iako nisu bih ni brojni ni masovni, bih su značajni već samim tim što su činili podesan osnov za rad komunista. Komunisti su uporno uvjeravah ustaničke mase da je perspektiva ustanka u širem području našeg kraja ovisna o bratstvu i slozi Srba, Hrvata i Muslimana.

Za razvoj partizanske obavještajne službe karakteristično je da su se, u početnim periodima borbe, obavještajni zadaci najčešće vršili spontano i u sklopu partijsko-političkog rada.

2 Zivi u Apatinu.

Prvi obavještajni organi u ustaničkim štabovima i komandama

Iako prevladavaju elementi spontanosti u razvoju ove službe, prve pojave organizirane ustaničke obavještajne službe imamo već u periodu priprema za ustanak. Naime, u sklopu političko-organizacionih priprema za ustanak, ukazivano je na potrebu opreza i budnosti, a što u osnovi predstavlja obavještajnu, odnosno kontraobavještajnu aktivnost. Poduzimane su mjere koje su jačale budnost i osiguravale tajnost akcije, što je bilo od velikog značenja.

Inicijativni revolucionarni odbor, vršeći pripreme za oružani ustanak, uspio je u potpunoj tajnosti u najvećem broju sela oko Srba, formirati gerilske odrede. Ovi odredi su mnogo učinili na prikupljanju oružja i pripremanju ljudi za ustanak. Prvi revolucionarni organi borbe bili su orijentirani i na stvaranje, neke vrste, kontraobavještajne službe. U tom su određenu ulogu igrali i »odbori seljaka«. Govoreći o pripremama za ustanak u južnoj Lici, Đoko Jovanić piše: »Skoro po svim selima srbske općine bili su organizovani odbori seljaka koji su brojili 3—5 ljudi. U odbore su birani simpatizeri ili najpovjerljiviji ljudi, koji su imali zadatak da popišu oružje, municiju, ljude, a također da imaju u vidu izrazite protivnike i špijune. Tim odborima se objašnjavalo da se nalazimo pred općom svjetskom revolucijom, kada će se čitav svijet dići na oružje, zato se treba organizirati i čekati znak za ustanak.«[3] Znači, već u krilu ustaničke organizacije uspostavljeni su, istina mali i skromni, ali ispravni temelji obavještajne službe čija je zadaća otkrivanje neprijateljskih špijuna i protivnika ustanka. Taj stav Inicijativnog revolucionarnog odbora temeljio se na čvrstoj orijentaciji Komunističke partije Jugoslavije da je potrebno voditi nemilosrdnu borbu protiv pete kolone.

Treba reći da su KPJ i Josip Broz Tito, kao njen generalni sekretar i Vrhovni komandant NOPOJ, već od početka oružane borbe pridavali potrebnu važnost organizaciji obavještajne i kontraobavještajne službe NOP-a. Na organizaciju i razvoj obavještajne službe uticah su proglasi i direktive najviših partizanskih odreda Jugoslavije od 10. augusta 1941. godine kojom se određuju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Oni su bili značajan poticaj uspješnom startu i plodnom radu obavještajne službe. Značajna je naredba Vrhovnog komandanta druga Tita objavljena u biltenu Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije do 10. augusta 1941. godine kojom se određuju zadaci partizanskih odreda.

Po izbijanju ustanka, u Srbu je s elementima spontanosti, počela da niče obavještajna organizacija. Iako formalno neoblikovana, ona vremenom počinje da djeluje u dva pravca. Prvo, služba ustanika bila je orijentirana prema neprijateljskim uporištima, tj. garnizonima (Knin, Gračac, Boričevac, kasnije Bihać) da bi se otkrili planovi, snage i sredstva koja neprijatelj kani upotrijebiti za gušenje ustanka. Drugi pravac ustaničke obavještajne službe bio je usmjeren na zaštitu vlastitih redova od neprijatelja, od njegovih udaraca i namjera: zatim na otkrivanje i razobličavanje agenata fašističkih okupatora, koji su se javljah u licu četničkih vođa, što su, nakon prvih ustaničkih pobjeda, izmilili ispod skuta talijanskih okupatora. Partizanski obavještajci su budno pratili svaki pokret četničkih vođa. Ovaj pravac djelovanja otpočeo je nešto kasnije i on se odvijao u sklopu opće konsolidacije ustaničkih redova i intenzivnih priprema za borbu protiv talijanskih okupatora.

3 Đoko Jovanić: Ustanak u Južnoj Lici, Lika u NOB 1941. str. 109.

Pomenuta orijentacija davala je pečat i usmjerenje obavještajnim aktivnostima, koje su nicale i u ostalim dijelovima kotara. Po selima kotara, negdje više, negdje manje, nicali su obavještajni organizmi. U Doljanima, već u vrijeme borbi oko Kulen Vakufa, začinje se svojevrsna ćelija obavještajne službe. Pored uticaja iz ustaničkih komandi u Srbu i Lapcu ovdje je postojao i uticaj iz Drvara. On je vršen preko komunista iz Martin Broda. U saradnji s drugovima iz Martin Broda, na preporuku Jove Reljića i Milana Medića Miće (Stevina) iz Martin Broda, u Doljanima već u augustu 1941. počinje djelovati »Obavještajni biro« koji je nešto kasnije, pogotovo do konca 1941. uzeo vidnog učešća u razbijanju četničkih planova. »Biro« je legalno vršio obavještavanje boraca i naroda o vojno-političkim događajima, a pored toga i prikupljao podatke o djelovanju protivnika ustanka. Pomenute podatke većim dijelom su i spontano davah oni koji su bili čvrsto privrženi liniji borbe i protiv talijanskih okupatora.

U Donjem Lapcu najveći dio obavještajne aktivnosti, u prvim ustaničkim danima, usmjerava se na otkrivanje snaga i planova ustaša. Kasnije se partijska organizacija orijentira na prikupljanje podataka o četnički raspoloženim ljudima, te na onemogućavanje onih koji su se okupljali oko bivšeg majora Boška Rašete. Ta aktivnost u prvo vrijeme ima sva obilježja karakteristična za nedovoljno intenzivan partijsko-politički rad. Partijsko-politička pa i obavještajna aktivnost u kotaru znatno oživljava dolaskom Perice Dozeta na dužnost sekretara kotarskog komiteta. U vrijeme pripremanja napada na talijanski garnizon u Donjem Lapcu, partizanska obavještajna služba u mjestu s uspjehom utvrđuje snage, pozicije i utvrde neprijateljskih vojnika. Značajno je uspostavljanje veze s patriotskim snagama u Bihaću gdje Partija na obavještajni rad upućuje Mariju Balać, skojevku iz Kruga. Ona u Bihaću uspijeva stvoriti kanale, kroz koje su priticala, ne samo značajna obavještenja, nego i grupe ljudi koje su odlazile u partizane. U prvim danima borbe — prije stvaranja samostalne obavještajne službe — politička aktivnost komunista bila je ispreplетena elementima obavještajnog rada. Jedan od najizrazitijih primjera uspješnog sinhroniziranja političkih i obavještajnih aktivnosti je onemogućavanje četničkih pokušaja da u Srbu stvore svoj puk.

Organizacija obavještajne i kontraobavještajne službe u operativnim jedinicama

U početku ne postoji posebna funkcija obavještajnog oficira ni u odredu »Capajev« niti u bataljonima, pa poslove obavještajne službe obavljaju politički komesari, u sklopu partijsko-političkih dužnosti.

Instrukcije o organizaciji obavještajne službe na području Hrvatske izdao je Glavni štab Hrvatske u decembru 1941. U njima se politička obavještajna služba brinula o zaštiti NOP i jedinica NOV od ubacivanja neprijateljskih agenata u njihove redove. Zadaci su joj bili pratiti političko stanje na terenu, otkrivati i sprečavati neprijateljsku špijunažu i rad neprijateljski raspoloženih elemenata uopće. Bataljonski obavještajni oficiri radili su na terenu svojih jedinica. Pored obavještajnih oficira, koji su bili nosioci kontraobavještajnih funkcija, uspostavljeni su i informativni oficiri.

Koncem aprila ih početkom maja 1942. u štabu 3. ličkog partizanskog odreda uspostavlja se funkcija političko-obavještajnog oficira, koju obavlja Dušan Mileusnić. Nešto ranije postavljeni su kao organi štaba obavještajni oficiri i po

bataljonima. Organizacija obavještajne službe u Trećem ličkom partizanskom odredu i podređenim mu bataljonima, provedena je u skladu s uputstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ od maja 1942. koje je određivalo »da u štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljačkih odreda treba odrediti najpouzdanijeg druga, obavezno člana KPJ, koji će odgovarati za organiziranje i funkcioniranje obavještajne službe u jedinici i na terenu na kojem jedinica djeluje.«

Obavještajna služba vojnih jedinica orijentirala se na: razvijanje unutrašnje budnosti, kako bi se spriječilo prodiranje i rovarenje neprijateljskih elemenata unutar jedinica, razotkrivanje i osujećivanje planova četničkih vođa i njihovih gospodara, talijanskih okupatora i prikupljanje podataka o neprijatelju, njegovim snagama, rasporedu i pokretima. Prikupljanje podataka o neprijatelju vršeno je i izviđanjem. Među najuspješnije akcije može se ubrojiti izviđanje izvršeno 3. oktobra 1941. na Covki iznad Kulen Vakufa. Odred »Čapajev« krećući se prema cesti, koja od Vrtoča vodi prema K. Vakufu, vršio je izviđanje. Rezultat izvedene akcije bio je za ustaše više nego porazan. Likvidiran je čitav neprijateljski štab od devet oficira i podoficira i zaplijenjena značajna neprijateljska arhiva. Zahvaljujući tome ustanici su mogli osujetiti neprijateljske namjere i zadati mu velike gubitke. U tim je akcijama 7. oktobra 1941. zarobljen prvi top u Hrvatskoj.

I u kasnijim godinama rata 1943. i 1944. uspješno je primjenjivana izviđačka služba, a za vrijeme njemačke okupacije kotara u njoj su masovno sudjelovah starci, žene pa i pioniri.

Obavještajna služba komandi mjesta

Pored ostalih funkcija komande mjesta u Donjem Lapcu i Srbu, koje su uspostavljene po oslobođenju od Talijana, marta 1942. imale su zadaću da na svom području organiziraju obavještajnu službu za borbu protiv neprijateljskih špijuna. Iako je na terenu postojala obavještajna služba organizirana od partijskih ćelija i komiteta, u najvećem broju sela uspostavljeni su i obavještajni povjerenici koji su sačinjavah obavještajnu mrežu komandi mjesta.

Pored partijsko-političkih dužnosti, politički komesar komande mjesta obavljao je i poslove obavještajne službe. U direktivi CK KPH, koja je kotarskim komitetima u Lici prenijeta Okružnicom Okružnog komiteta od 5. X 1942. kaže se da je politički komesar komande mjesta »pored opće političkog rada dužan da organizuje obavještajnu službu i borbu protiv pete kolone..Nešto kasnije uz političkog komesara, odnosno pomoćnika komandanta u komandi mjesta, uspostavljeni su i obavještajni oficiri kao organi komande. Oni za rad odgovaraju politkomesaru komandi i obavještajnom oficiru pri komandi Drugog ličkog područja.

Obavještajna služba komandi mjesta bila je usmjerena na one sredine u kojima se osjećao neprijateljski uticaj i aktivnost, bilo da su o tom davali signale partijske ćelije, skojevski i partijski komiteti ili druge organizacije ili organi kao što su NOO-i, odbori AFZ-a. S dosta uspjeha prodirala je ova služba i preko granica kotara na neoslobođeno područje, tj. u neprijateljska uporišta. Ona je naročito bila orijentirana prema Kninu, gdje su se nalazile talijanske

okupacione snage s četnicima, odnosno prema Bihaću, gdje su bile okupatorske snage s ustašama.

Okupacijom kotara od Nijemaca, u jesen 1943. godine, obavještajna služba komandi mjesta uspješno je prodirala u neprijateljske garnizone.

Obavještajna služba partijskih ćelija i komiteta

U jesen 1941. pojačan je rad na stvaranju obavještajne službe po sehma, s posebnom orijentacijom da nosioci obavještajne organizacije budu ljudi čija pripadnost Komunističkoj partiji nije javno i otvoreno manifestirana. Išlo se za tim da se odani i povjerljivi ljudi približe i onim licima koja su bila eksponirani protivnici NOP-a ih su u odnosu na pokret zauzimala pasivan i kolebljiv stav. Devetog augusta 1942. Okružni komitet KPH za Liku, pored ostalog, piše kotarskim komitetima: »Da bi suzbili neprijateljsku špijunažu koja na više mjesta uspješno radi, moraju i naše partijske organizacije o tome ozbiljno povesti računa i, nezavisno od obavještajne službe drugih organizacija, organizirati svoju obavještajnu službu. Taj rad trebaju organizirati partijci za koje se uopće ne zna da su članovi Partije i koji imaju smisao za taj posao. Treba stoga svaki kotarski komitet odrediti jednog odgovornog partijca koji će biti neposredno odgovoran sekretaru kotarskog komiteta da organizira obavještajnu službu preko ljudi koji naoko stoje po strani od narodnooslobodilačke borbe i koji u nioj nisu angažirani.«

Time su udareni širi temelji teritorijalnoj obavještajnoj službi, koja je postala jedan od sektora rada ne samo partijskih ćelija i komiteta, nego i drugih masovnih organizacija, u prvom redu SKOJ-a i AFZ-a. Svaki komitet, kako kotarski tako i općinski, imao je zaduženo hce za obavještajnu službu. U obavještajni rad se tada uključuju odabrani pojedinci instruktivno pripremani. Rad i ovakve nazovimo je partijske-obavještajne službe — nije se ograničavao na oslobođeni teritorij, već se, u ovisnosti od ličnih kvaliteta i mogućnosti njenih kadrova, protezao i preko njegove granice i dosezao do neprijateljskih žica i bunkera. Ova služba postaje temelj na kojem se kasnije razvila stalna teritorijalna obavještajna služba.

Stvaranje Rajonskog obavještajnog centra

Vremenom se proširuju, učvršćuju i osamostaljuju teritorijalne obavještajne službe kojima rukovode rajonski obavještajni centri (ROC). U tom pogledu važnu ulogu igra uputstvo Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita, od 27. novembra 1942, upućeno svim glavnim štabovima. U Uputstvu se ukazuje na zadaću obavještajne službe, kako u poznavanju stanja kod neprijatelja, tako i u nastojanju da on ne sazna naše stanje i namjere. S takvim ciljem, ističe se u Uputstvu, ima se organizirati obavještajna služba, kako u jedinicama NOV i POJ, tako i na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju. Uputstvom je rečeno kakve osobine moraju imati kadrovi određeni za rad u obavještajnoj službi.

Vrhovni komandant je izdao i posebnu Naredbu o organizaciji obavještajne službe 27. novembra 1942. godine, upućenu Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske u kojoj, pored ostalog, piše: »Za organizaciju obavještajne mreže i razvoj obavještajne službe Glavni obavještajni centar — GOC — vašeg štaba podijelit

će čitav teritorij na pet sektora... Za svaki od spomenutih sektora obrazovati pomoćne obavještajne centre koji su neposredno potčinjeni i odgovorni za svoj rad Glavnom obavještajnom centru.. .«*

Po toj naredbi su u okruzima, odnosno po određenim regionima, stvoreni pomoćni obavještajni centri (POC), a u kotarevima rajonski obavještajni centri (ROC). Rajonski obavještajni centri, kao specijalizirane organizacije partizanske obavještajne službe na terenu, stvarani su u Lici u proljeće 1943. Oni su bili podređeni Pomoćnom obavještajnom centru za Liku. Nakon oslobođenja Gračaca, marta 1943. osnovan je ROC za gračački i donjolapački kotar. Nešto kasnije u ljeto 1943. gračačko-lapački obavještajni centar razdvaja se na dva centra. ROC za kotar Donji Lapac formiran je juna 1943. Njegovi prvi članovi bili su Dušan Bokan, Danja Obradović i Milan Opačić. U njemu je za sve vrijeme njegovog postojanja, odnosno od njegovog postojanja, odnosno od osnivanja pa do njegovog preimenovanja u Povjereništvo OZN-e decembra 1944. stalno radilo 3 do 5 osoba. Pored spomenutih bili su to: Milan Brmbota, Rade Damjanović, Mića Dragičević, Đuro Đukić, Simo Lukić, Dušan Medić, Drago Ožegović, Smilja Popović, Smilja Rašeta, Miloš Stojsavljević, Stevo Stikovac i Dujo Vojvodić. U općinskim centrima radih su: Stana Antunović, Ilija Bujić, Bogdan Miljuš, Mićo Grbić, Boja Balać, Borka Mandić i Ihja Grbić.

Objedinjavanje vidova obavještajne službe u Odjeljenju zaštite naroda — OZN-u

Naredbom Vrhovnog komandanta NOV i POJ i povjerenika za narodnu obranu u Nacionalnom komitetu, od 13. maja 1944, osnovano je Odjeljenje zaštite naroda — OZN-a. Ova centralizirana služba zasnovana je na vojnim principima, jednoobraznoj organizacionoj strukturi i jedinstvenim metodama rada. OZN-a dobiva zadatke da organizira obavještajni i kontraobavještajni rad na teritoriju koji se nalazi pod neprijateljskom okupacijom, kontraobavještajni rad na oslobođenom teritoriju i kontraobavještajni rad u redovima NOV i POJ.

Preimenovanjem ROC-a u Povjereništvo OZN-e, njegova druga sekcija postaje nosilac čitave kontraobavještajne aktivnosti na oslobođenom području, pogotovo onog dijela obavještajne mreže koju su držale partijske ćelije i komiteti. Obavještajna služba partizanskih ćelija, komiteta i komandi mjesta integrirana je u obavještajnu organizaciju OZN-e. I prije integracije, unatoč postojanju obavještajnih službi po više linija, u radu tih službi nije bilo nesklada. Uvijek je ona nastupala kao jedinstvena služba, pa se s pravom i mogla zvati partizanskom obavještajnom službom.

Vidniji uspjesi obavještajne službe

Koliko god vješto i lukavo krili svoju izdaju, četničke vođe nisu uspijevali da sve sakriju. Pripadnicima partizanske obavještajne službe nisu ostali nepoznati susreti četničkih vođa Steve Rađenovića i drugih s talijanskim oficirima i visokim ustaškim funkcionarima. Partizanskim obavještajcima nije ostao nepoznat ni sastanak Steve Rađenovića s Davidom Sinčićem, ustaškim velikim županom u Kninu. Svi podaci o njihovoj povezanosti s oficirima talijanske obavještajne službe i ustaškim velikim županom u Kninu sticali su se u jednom centru — u Kotarskom komitetu partije. Te veze, kao i financiranje četničke organizacije,

o čemu su postojala izvjesna saznanja još početkom 1942. vidljivi su iz svojevrsnog »biltena« kojeg je u martu 1942. izdao Kotarski komitet KPH za Donji Lapac.[4] Iz biltena proizlazi da su signali, dobiveni obavještajnim putem, korišteni u istrazi nad Pajicom Omčikusom iz Srba.

Četničke vode, među kojima i Stevo Rađenović, bili su plaćeni špijuni, kako talijanske i njemačke obavještajne službe, tako i ustaške nadzorne službe — UNS-a. Prema izjavi koju je David Sinčić 1945. dao na saslušanju pred organima OZN-e, on se, čim je došao za ustaškog velikog župana u Knin, preko jednog gostioničara povezao s četničkim vođama. Preko Bogunovića i, Rađenovića Sinčić je održavao vezu i s popom Đujićem. U zapisniku Sinčić o Rađenoviću, pored ostalog, kaže i ovo: »Rađenović je bio redovita veza između Đujića, Bogunovića, Rokvića i mene. Donosio mi je podatke o partizanima i četnicima. Davao sam mu novaca, koje je uvijek i sam tražio, stalno moljakao i žicario.«[5]

Otkrivanje četničko-ustaške saradnje, još prije nego je bila legalizirana pismenim ugovorima o suradnji, ima veliko značenje. To je omogućilo partijsko-političkom rukovodstvu da na konkretnim primjerima izdaje pristupi javnom raskrinkavanju četnika.

Hapšenje Stanka Sakića, delegata Draže Mihailovića

Jedan od zapaženijih četničkih eksponenata u Donjem Lapcu bio je i Nikola Mileusnić. On je, kako u Lapcu, tako i u okolici, razvijao protunarodnu aktivnost. Kuda god bi se kretao u jesen 1941. i zimu 1941/42. godine, nije ostajao nezapažen. Po Mileusniću Talijani nisu nikada prestajali »spašavati Srbe«, a komunisti »upropaštavati narod«. U notezima omladinaca koji su pripadah doljanskom obavještajnom birou, Mileusnićevo ime zauzimalo je sve više prostora. U početku 1942. jedan od pomenutih noteza bio je dopunjen kratkim podacima o jednoj novoj osobi, kojoj se u početku nije znalo ime i prezime. Mjesto imena i prezimena stajalo je slijedeće: »Šakić, bradonja, rodom od Udbine, Dražin delegat, stigao iz Srbije radi stvaranja četništva u Lici.« Ovaj podatak Doljančani su primili od Martinbrođana.

Dvadeset drugog februara 1942. Stanko Sakić se pojavio u Doljanima na putu za Srb gdje je s tamošnjim četničkim vođom kanio obaviti »važne poslove«. Trebalo je onemogućiti uspjeh partizanskog napada na talijanske okupatore u Donjem Lapcu, a zatim organizirati ubojstvo najeminentnijih rukovodilaca ustanka u Lici. Sakić nije imao sreće. Odala ga je vlastita brada, a i društvo s kojim se kretao. U Sakićevoj grupici našao se i Nikola Mileusnić.

Možda bi Stanko Sakić, i njegovi, bio bolje sreće da se taj dan u Doljanima nije zadržao onoliko dugo. Sjedio je i čekao da mu u gostionicu, gdje je odsjeo, donesu izvještaj kako je protekao sastanak boraca Doljanske čete koji se održavao u školi na svega stotinu metara od mjesta gdje je Sakić s grupom čekao. Taj dan su komunisti iz Doljana, od jutarnjih sati pa do večeri, pred borcima svoje čete raskrinkavali najnoviji lukavi plan neprijatelja koji je išao za tim da se razbije i pocijepa Doljanska partizanska četa, a borci odvrate od borbe protiv talijanskih okupatora.

Po uspješno okončanom sastanku u školi borci — Doljančani razišli su se. svojim kućama. Poneki se zadržaše u centru sela i po običaju navratiše u go-

4 AVII, k. 1953, reg. br. 2-2-8.
5 Arhiv RSUP-a Zagreb.

stionicu kod Ilije Medića. Među zadnjima u gostionicu su navratili omladinci Dane, Sveto Medić i ja. Kad sam u prostoriji ugledao da se u društvu Nikole Mileusnića iz Donjeg Lapca nalazi i »bradonja«, prisjetio sam se informacije 0 bradonji Sakiću, koju su mi prije mjesec dana dali Martinbrođani. Za naoružanog čovjeka s bradom pretpostavljao sam da je Sakić, Dražin oficir, koji je nedavno došao iz Srbije sa zadacima i ovlaštenjima. Prisustvo Nikole Mileusnića samo je potvrđivalo naše sumnje.

U Doljanima se našao i Nikola Medić iz Martin Broda. Nikola je potvrdio da je čovjek s bradom dražinovac Sakić, koji je s njim i njegovim bratom doputovao iz Srbije. Donijeta je odluka da se pristupi hapšenju četničkih vođa. Ono što su u doljanskom obavještajnom birou znali o Mileusniću, a Martinbrođani o Sakiću, bilo je dovoljno nama četvorici omladinaca da zaključimo kako pred sobom imamo opasne četničke kolovođe. Sa Stankom Sakićem bio je 1 Nikola Korać, bivši narednik jugoslavenske vojske iz Udbine, koji se eksponirao u organiziranju četništva. Nakon dogovora o hapšenju, nas četvorica smo ušli u prostoriju i saopćili četničkim vođama: »Kuća je opkoljena! Predajte vaše oružje!«

U prvi mah bih su zbunjeni. Znali su za sastanak u školi i povjerovali u opkoljavanje. Odložili su oružje. Mileusnić je pokušao pobjeći. Skočio je kroz vrata u drugu omanju prostoriju da bi iz nje kroz prozor iskočio u dvorište. U tome ga je spriječila omladinka Smilja Medić. Zadržala ga je toliko koliko je bilo potrebno da priskočimo i da ga svežemo. Odveli smo ih u drugu prostoriju i pretresli. Tvrdili su da nemaju pištolja, ni pisanog materijala. Iz njihovih džepova izvučeni su pištolji. Kod Mileusnića su nađeni pozivi ljudima da stupaju u četničke redove i pravilnici o organizaciji četničkih pukova. Nađeni su i ručno pisani koncepti letaka. Bili su to pozivi na likvidaciju najistaknutijih komunista, organizatora ustanka. Poimenično su nabrajani: Jakov Blažević, Ljubo Babić, Đoko Jovanić, Milan Sijan, Danić Damjanović, Dušan Mileusnić i drugi.

Sutradan su uhapšeni četnici sprovedeni u Štab Grupe partizanskih odreda za Liku. Doljančani su uhapšenike sproveli do sela Oraovca, gdje se 23. februara 1942. nalazio Štab lapačkog bataljona, na čelu sa Stojanom Matićem, koji je vršio intenzivne pripreme za napad na tahjanski garnizon u Donjem Lapcu.

Otkrivanje planova i namjera Dujićeve četničke grupacije koja se okupljala u Tiškovcu

U martu 1942. pregovori i dogovori ustaša i četnika u Kninu, radi zajedničke borbe protiv partizana, privode se kraju. Đujić nestrpljivo traži priliku da na djelu pokaže svoju vjernost fašističkim okupatorima, da izvrši obavezu preuzetu 1. jula 1941. u Kistanju, kada je postao agent talijanskog SIM-a[6] i opravda novac primljen, kako od talijanskih fašista, tako i od ustaškog župana Davida Sinčića.

Partizanske snage su vodile borbu s opkoljenim talijanskim garnizonom u Srbu, iz koga je još prije partizanskog napada pobjeglo dvadesetak četnika i otišlo u Strmicu popu Đujiću. U Kninu i na Otriću bile su talijanske snage. Četnici u Strmici su se ponašali kao talijanske isturene jedinice. S vremena na

6 Servlzio Informativo millttare (vojno obavještajna služba).

vrijeme pomiču se na sjever i okupljaju u Tiškovcu koji im se ne raduje, iako je pop Đujić u svoje kolo uvukao i tiškovačkog trgovca Mirkana Marića i njegovu braću Momčila i Doku.

Partizanskih naoružanih snaga nije bilo od Srba do Tiškovca. Velik broj ljudi iz tih sela bori se na Srbu u redovima partizana. Prostor od Tiškovca do ^rba bio je »ničija zemlja«, nezaštićen. To su NOO-i, seoske straže, čitav sistem antifašističkih organizacija, a nadasve budna i vrijedna omladina. Tiškovac, Zavlaka, Kaldrma, Dugopolje, Osredci i Kunovac spremno štite leđa svojima na Srbu. U stanju su da na vrijeme osjete, signaliziraju i osujete svaku opasnost koja bi od Knina došla dolinom Butišnice.

Iz Tiškovca je stigla poruka da se okupljaju četnici s popom Đujićem, Mirkom Marićem i Nedjeljkom Kečom, i da namjeravaju napasti partizane na Srbu da bi pomogli opkoljenim Talijanima.

Poruku su prenosili na konjima i pješice. Mijenjah su se omladinci, djevojke i stariji ljudi, borci koji su se tih dana još nalazili kod svojih kuća (jer nije bilo dovoljno oružja). Kad je obavijest stigla do štaba, nije trebalo čekati njenu provjeru. Istinitost poruke, na svoj način, potvrdio je pop Momčilo Đujić. On je poslao partizanskom štabu drzak ultimatum: »Iii pustite na slobodu našeg brata Pajicu Omčikusa ili ćemo mi odmah napasti partizane kod Srba.«

Partizanska štab iste večeri, na svoj način, odgovori popu Momčilu Đujiću. Partizanski položaji oko opkoljene fašističke posade u Srbu nešto se prorijediše. Odvojen je manji udarni odred, jačine jedne čete, koji se već naredne noći sručio na četničke snage u Tiškovcu.

Partizanska jedinica vješto je preduhitrila četnike i napala ih noću između 20. i 21. marta 1942. U kratkotrajnoj borbi ubijeno je i zarobljeno 39 četnika.[7] Đujićevoj grupi u Tiškovcu je zadan velik udarac. Pored ostalih četnika, poginuo je i Nedjeljko Keča, vršilac dužnosti komandanta četničkog puka »Kralj Petar II«. Pop Đujić spasio se iskakanjem kroz prozor. Go i bos umakao je kroz pomrčinu ostavljajući iza sebe četničku šubaru i oružje.

Otkriven četnički trup u Maslovari

Usred ljeta 1942. bila je pri kraju talijansko-četnička ofanziva na oslobođeni teritorij južne Like. Akcije čišćenja ostavile su iza sebe pustoš i zgarišta, naročito na području od Zrmanje do Bruvna. Avioni velikog radijusa svakodnevno su bombardirah »Srbsku sovjetsku republiku«, kako su u svojim izvještajima talijanski generali zvali oslobođeno područje donjolapačkog kotara. Ono što nisu postigla bombardiranja i mitraljiranja, fašisti namijeniše da to učine četnici.

Iz Knina se 22. jula 1942. do šume Maslovara prebacilo oko 80 četnika. Predvodili su ih Iso Lukić, Momčilo i Đoko Marić. Na temelju podataka o malobrojnosti partizana u Srbu, četnici se polakomiše da će doći do jeftinijeg plijena. Iznenadnim upadom u Srb nakaniše hkvidirati Komandu mjesta, Općinski komitet i NOO. Ustaški župan Sinčić preuzeo je obavezu financiranja planirane akcije. On vođi »trupa« Isi Lukiću obeća 100.000 kuna i 100 kilograma kukuruza, a ostalim pripadnicima po 50 kilograma kukuruza.[8]

7 Podaci o zarobljenim četnicima, Đoke Jovanića, objavljeni u knjizi »Lika u prošlosti i sadašnjosti«, str. 283.
8 Izjava koju je dao Iso Lukić 1945. godine.

Nakon kraćeg odmora u Maslovari četnici su trebali, čim se smrači, da se ubrzanim maršem spuste niz brdo Rtić i dalje koritom rječice Srebrenice do Kalinić brda i Srba. Međutim, još u Maslovari primijetio ih je Mile Žeželj i obavijestio u Nadurljaju sestru Radojku, člana KPJ koja je obavijestila Komandu mjesta u Srbu. Partizanska budnost, koju je Partija kroz razne forme, a i posredstvom svoje obavještajne službe, stalno razvijala, učinila je četnički plan manje realnim nego što im je izgledao dok su ga kovah u kninskom uredu ustaškog župana Sinčića. Četnički trup je opažen već na prilazima Srbu.

U Srbu svi koji su imali oružje stavljeni su u stanje pripravnosti. Prije mraka sve je postavljeno u zasjedu na prilazima mjestu. Slične mjere poduzete su i u Kupirovu- čije je stanovništvo evakuirano prema Kunovcu. U selu su ostale samo straže koje su oprezno čekale napadače.

Kad su četnici došli na domak Srba, na Mandića glavici i Kalinić brdu pripremljen im je doček kakvom se nisu nadah. Bili su prisiljeni da se vrate neobavljena posla. Povukli su se, ali nisu išh prema Maslovari, nego uz rječicu Sredicu prema Srbskom klancu. U Kupirovu je četničkim napadačima pružila otpor partizanska straža. U sukobu s četnicima poginuo je Nikola Trninić, a ranjeni su Danja Desnica i Stevo Brkić koji je nešto kasnije podlegao ranama.

Signaliziranje talijansko-četničkih priprema za četvrtu neprijateljsku ofanzivu

Upravo se na »ničijoj zemlji-« s mnogo uspjeha hvatala partizanska obavještajna služba u koštac s neprijateljem i njegovim planovima. Najhrabriji i najdomišljatiji obavještajci odlazili su preko »ničijeg« teritorija i prodirali u neprijateljska uporišta da bi pribavili podatke o neprijateljskim snagama: njihovom broju, naoružanju, lokaciji i namjerama. I uspijevah su.

Dok je po sehma raslo neraspoloženje prema pojedincima koji su prečesto svoje i tuđe stvari zamjenjivah za sol i duvan u Velikoj Popini, Plavnu i Strmici, dotle su odgovorni rukovodioci u Općinskom komitetu i Komandi mjesta Srb bili sve zadovoljniji s »izletima« Perina Sijana i drugih obavještajaca, koji su se s posebnim i odgovornim zadacima kretali po južnim krajevima i dosta vješto glumili tragače za solju i duvanom, toliko deficitarnim artiklima na oslobođenom području.

Zahvaljujući razvijenoj obavještajnoj mreži na tromeđi Like, Dalmacije i Bosne, Kotarski komitet KPH za Donji Lapac bio je u mogućnosti da 12. januara 1943. uputi Okružnom komitetu Partije za Liku izvještaj slijedećeg sadržaja: »Općinski komitet Srb izvještava nas da neprijatelj namjerava vršiti ofanzivu u pravcu: Gornjeg Tiškovca, Kaldrme i Srbskog klanca, zatim prema Deralima, Bosanskom Grahovu i Drvaru. U Plavnu ima oko 700 četničkih bandita, od kojih je 400 Hercegovaca. Ovu rulju nazivaju Rogatička brigada. Stab joj je u plavanjskoj školi. Komandant se zove Dobrica Dukić. U Strmici se nalazi Bjelašnička brigada — hercegovačka — koja broji 300 do 400 bandita. Okupatorskih vojnika — tahjanskih — ovdje ima 700 do 800. Na Rastičevu se nalazi oko 100 četnika, među kojima su i oni iz Zrmanje, Rujišta i Pribudića što su prisilno mobilizirani. Na Otriću ima 200 četnika. Ovih dana je na Otrić došlo još 400 bersaljera — Talijana.«[9]

9 Dokument kod autora.

Kurir donjolapačkog komiteta koji je nosio citirani izvještaj nije ni stigao u sjedište Okružnog komiteta, a u pravcu Udbine išao je i drugi kurir. Nosio je dopunski izvještaj koji je svojim sadržajem potvrđivao navode o predstojećoj neprijateljskoj ofanzivi. Koliko su u Donjem Lapcu pridavali važnosti ovim informacijama, može se vidjeti iz završne rečenice drugog izvještaja: »Naši obavještajci su ponovo otišli u Plavno kako bi donijeli, detaljne podatke o neprijateljskim snagama, naoružanju i namjerama .. .«.[10]

Izvještaji su ukazivali na ofanzivu većih razmjera i po prvi put signalizirali prisustvo hercegovačkih četnika na tromeđi, te otkrivah prisustvo jačih talijanskih snaga na tom području, svega dva dana prije napada partizanskih snaga na neprijateljski garnizon u Gračacu.

Kotarski komitet KPH u Donjem Lapcu s pažnjom je primio izvještaj obavještajne službe o snagama i namjerama neprijatelja. Poduzimane su mjere za jačanje bezbjednosne funkcije obavještajne službe i učvršćivan sistem vojno--pozadinskih vlasti, pojačavan je nadzor nad pročetničkim, reakcionarnim i kolebljivim elementima koji su za vrijeme neprijateljskog napada na oslobođeni teritorij dizah glave. Užurbano su građene zemunice. Narod i omladina pripremani su za rušenje komunikacija i stvaranje zapreka motorizaciji, krilo se žito i vršene pripreme za evakuaciju naroda i imovine. Sudeći po izvještajima koje je tokom ofanzive Kotarski komitet slao Okružnom komitetu KPH za Liku, može se sa sigurnošću ustvrditi da obavještajne veze, koje su na tromeđi postojale, nisu prekidane ni u toku neprijateljske ofanzive. Bile su samo otežane i manje brojne nego ranije. Pod kišom kuršuma, topovskih granata i avionskih bombi, probijali su se partizanski obavještajci između linija fronte i otuda iza leđa neprijatelja donosih podatke o njegovim snagama, naoružanju 1 rasporedu. Dok je neprijatelj s Otrića i Gračaca nastupao prema Srbskom klancu i Zuleševici, Kotarski komitet je izvještavao Okružni komitet o onom što se zapažalo u pozadini neprijateljskog nastupanja.

U izvještaju od 28. januara 1943. Kotarski komitet KPH za D. Lapac je pisao Okružnom komitetu: »Na Otriću je u rezervi 300 do 400 Talijana. Ovdje su još 2 tenka i 4 topa, te Mane Rokvić sa svojih 80 četnika. U pravcu Gračaca kao pojačanje Zuleševici poslano je nekoliko tenkova, a za Topolje, da bi ih poslali prema Grahovu, otišlo je 300 četnika.«[11]

Borbe na Zuleševici s dijelovima talijanske divizije »Sasari«, ulazile su polovinom februara 1943. u najoštriju, završnu fazu. Obavještajci su uspjeh otkriti da se jača četnička grupacija okuplja nešto južnije od partizanskih brigada na Zuleševici. Kotarski komitet u svom izvještaju od 11. februara 1943. javlja Okružnom komitetu da se na Čemernici u šumi iskupilo 400 četnika s namjerom da ugroze lijevi bok partizanskih snaga. Partizanska obavještajna služba, ni u vrijeme ofanzive, nije prestala voditi računa o onima koji su svojim istupanjem harangirali protiv NOP-a, širili paniku i demoralizaciju veličanjem snage okupatora i četnika. U danima ofanzive kada se učinilo da je neprijateljska aktivnost dospjela do dozvoljene granice, Kotarski komitet je na svojoj sjednici, održanoj 5. februara 1943. razmotrio izvještaje obavještajne službe što su se odnosili na aktivnost i neprijateljsko djelovanje pročetničkih elemenata. Na sjednici je zaključeno da nadležni vojno-pozadinski organi uhapse i povedu istragu protiv 11 lica.

xo isto.
U Isto.

Već narednog dana Kotarski komitet upoznaje Okružni komitet s donijetim zaključkom. Uz poimenične podatke i drugu dokumentaciju Okružnom komitetu je priložen i »izvještaj obavještajaca Komande mjesta Srb.«[12]

Hvatanje četničke grupe ispod Čemernice

Talijani koji su poraženi u četvrtoj ofanzivi, povukli su se iz jugoistočne Like. S njima su u Dalmaciju otišli i njihovi skutonoše četnici. Gračački i donjolapački kotar bili su u martu 1943. očišćeni od neprijateljskih snaga. U tom dijelu Like svanula je sloboda. Ali, ni trajna ni potpuna. Četnici popa Đujića nisu mirovali. Marta 1943. po nalogu kraljevskog kapetana Marka Crljenice, krenule su iz Zegara, kod Obrovca dvije četničke grupe. Jedna je išla prema Bruvnu i Cerovcu, a druga prema Srbu. Zadaci su imi bili da izviđanjem i špijuniranjem pripreme likvidaciju Kotarskog komiteta KPH Gračac u Cerovcu, Komande mjesta Srb i partizanske bolnice u Beglucima.

Nad izvorom Une — sakrivena iznad litica Kuka •— pritajila se četnička četvorka. Promatrala je cestu od Srba prema Donjem Lapcu kojom se upravo kretala nepregledna kolona izbjeglica iz Banije i Korduna.

Nakon nekohko dana promatranja i noćnog vršljanja po oslobođenim selima, vođa četničke četvorke zabilježio je: »Komunisti su u bunilu tifusa. U Srbu i Donjem Lapcu povećava se broj tifusara, koji stižu iz jedinica u Dalmaciji. Po selima leži mnogo oboljelih od tifusa: mnogo invahda, komunista i odbornika. Komanda mjesta u Srbu i bolnica u Beglucima bez zaštite su.«[13] Obavještajna služba i aktivisti Partije svakodnevno su s dosta uspjeha bilježili gdje su se sve pojavili četnici. Uspjelo se saznati gdje će četnici zanoćiti. Zločinačka četvorka, koju je vodio četnik Kukić iz Gornje Suvaje, otkrivena je prije nego što je uspjela izvršiti svoj zadatak. Organizirana je potraga i trojica četnika su uhvaćeni u selu Gornja Suvaja.

Nekohko dana kasnije pred narodnim sudom u Srbu iznijeti su podaci o četničkom planu hkvidacije Komande mjesta Srb, Općinskog komiteta i odbora, bolnice u Beglucima i ranjenih boraca po selima. Narodni suci bili su beskompromisni. Nikola i Stanko Kukić, četnici iz Gornje Suvaje, osuđeni su na smrt.

Otkrivanje koncentracije njemačkih trupa vi području
Bihaća — jula 1943.

Veze koje su 1941. uspostavljene s Bihaćem i njegovom okolicom znatno su proširene i učvršćene tokom proljeća i ljeta 1942. Neke od obavještajnih veza aktivno su podržavane i poshje četvrte neprijateljske ofanzive u kojoj je Bihać bio ponovno okupiran.

S važnijim informacijama, koje su stizale iz Bihaća, partizanska obavještajna služba redovno je upoznavala, kako štabove vojnih jedinica, tako i partijska rukovodstva. Pažnju u rukovodstvima izazvala je informacija o gomilanju nje-

12 Izvještaj kotarskog komiteta od 6. februara 1943. godine.
13 Mićo Medić, Zamke pred Plješevicom, Zgb. 1964.

mačkih jedinica u Bihaću. Prva informacija, koja je o tome poslana iz Donjeg Lapca, nalazi se u izvještaju što ga je 3. jula 1943. Kotarski komitet uputio Okružnom komitetu partije. Već narednog dana Okružni komitet KPH za Liku pisao je kotarskom komitetu Donji Lapac: »Primili smo Vaš izvještaj od 3. VII i odgovaramo Vam slijedeće: u pogledu koncentracije neprijateljskih snaga u Bihaću vodite ozbiljno računa i o svakoj promjeni obavještavajte nas. U tom smjeru neka Vaša obavještajna služba bude što aktivnija. Od dobro postavljene i organizirane obavještajne službe zavisi kako ćete brzo otkriti namjere neprijatelja. Ukoliko neprijatelj i pokuša s ofanzivom, nadamo se, da Vas neće naći nespremne.«[14]

Iz Bihaća su prvih julskih dana pristizali novi i detaljniji podaci. U Izvještaju koji je 6. jula Kotarski komitet poslao Okružnom komitetu nalazimo i ovo: »Neprijateljske snage u Bihaću su 8 do 10.000 vojnika, 16 haubica, 32 manja pješadijska topića, 500 konja i 40 kamiona.. ,«[15]

Drugog augusta 1943. dijelovi 114. njemačke »Jeger« divizije, preko Vrtoča, izbili su u Kulen Vakuf i spustili se u selo Ostrovicu prema Donjem Lapcu. Izvještavajući o tom događaju Kotarski komitet je javio Okružnom komitetu 0 daljnjem pristizanju njemačkih jedinica u Bihać. U izvještaju, što ga je 13. augusta 1943. uputio Okružnom komitetu, Kotarski komitet piše i ovo: »Nijemci se i dalje iz pravca Banje Luke prebacuju za Bihać. Imaju namjeru prema Sušaku i Dalmaciji...«

Iz podataka nije bilo teško zaključiti u kojem će pravcu krenuti neprijateljske snage za koje se znalo da prelaze jačinu njemačke divizije. Na osnovi obavještajnih podataka koje je primio iz donjolopačkog kotara — a vjerojatno 1 iz drugih izvora — Okružni komitet je 23. augusta 1943. godine, pet dana prije ulaska Nijemaca u Donji Lapac, pisao svim kotarskim komitetima, pored ostalog, i ovo: »Prema obavještenjima s kojima raspolažemo Nijemci namjeravaju da poduzmu ofanzivu s namjerom da preko Like izbiju u Primorje i Dalmaciju. Ovo ne mora bita tačno, ali za svaki slučaj skrećemo vam pažnju da ovom posvetite ozbiljnu brigu, te Vas upozoravamo na naše ranije pismo koje smo Vam uputili u vezi s neprijateljskom ofanzivom, da ga dobro proučite i po njemu postupite. Naročito Vam skrećemo pažnju da uložite maksimum truda, kako bi se žetva ne samo digla već i blagovremeno sklonila u zemunice. Ističemo da je Kotarski komitet za Lapac u posljednje vrijeme pokazao prilično spretnosti u organizaciji sklanjanja i skrivanja žetve, te Vas pozivamo da i Vi slijedite njihov primjer.«[16]

U to vrijeme, pored pohtičko-organizacionih mjera, nisu izostale ni obavještajne pripreme za doček njemačkih okupatora, koji su se, tada prvi put, pojavljivah na ovom teritoriju. Prebiralo se po sehma i prevrtalo po imenima bivših austrougarskih vojnika da- bi se među njima našlo one koji se bar minimalno mogu sporazumjeti na njemačkom jeziku. Pripremalo se za uspostavljanje kontakta s neprijateljskim vojnicima, u svrhu vršenja zadataka koji su stajali pred partizanskom obavještajnom službom.

14 Dokument kod autora.
15 Isto.
16 Isto.

Pripreme za rad u uslovima njemačke okupacije

Izbijanjem Nijemaca u Kulen Vakuf, partizanska obavještajna služba je ubrzala pripreme za rad u uvjetima njemačke okupacije. Prišlo se odabiranju i pripremi podesnih osoba koje će novodošlim okupatorima ponuditi »usluge«. Prvih augustovskih dana 1943. nekohko pedesetogodišnjaka, bivših austrougarskih vojnika, prigrhli su stare školske vježbenice iz njemačkog jezika da bi uz pomoć žutih i pohabanih čitanki obnovili svoje, nekad skromno, znanje njemačkog jezika. Tako, oni počeše tajno i javno da se pripremaju za dolazak Nijemaca Tajno su učih njemački, a javno se, na veliko čuđenje svojih suseljana, počeše družiti s onima za koje su u selu znali da ne mrze četnike.

I čim su došh Nijemci, a s njima i četnici, odmah se u pojedinim sehma pronesoše glasovi kako se neki »uhljebiše« kod Nijemaca i četnika. Suseljani su ih gledali poprijeko, s neskrivenom mržnjom. U Birovači i Doljanima mnogi se nisu mogh iščuditi kad se proču da su se Stevo Mrda i Filip Medić našli u »službi Nijemaca i četnika«.

U okviru plana obrade šireg kruga lica u neprijateljskim garnizonima rastao je broj saradnika partizanske obavještajne službe oko pojedinih neprijateljskih garnizona. Ne ostade sve na pedesetogodišnjacima, bivšim austrougarskim vojnicima. Partizanska obavještajna služba ojača se znatnim brojem omladinki i žena. Neke dotadašnje članice SKOJ-a, po direktivi »raskinuše« veze sa svojom organizacijom da bi se, glumeći pasivnost, mogle naći u sehma pod neprijateljskom okupacijom. Među skojevkama koje na sebe navukoše gnjev okoline, bile su i Mara Medić i Zorka Ćopić, djevojke koje u svojoj obavještajnoj aktivnosti polučiše zavidne rezultate. U početku zime 1943. godine, pod različitim izgovorima, neki stanovnici počeše se nastanjivati u svojim napušteinm kućama po sehma u kojima su se smjestili i neprijateljski garnizoni. Vraćali su se iz udaljenih bosanskih sela i plješevičkih visova, gdje su bili izbjegli još prije dolaska Nijemaca. Iza stvarnih razloga povratka kućama mnogih porodica, stajali su smioni planovi dugoročne borbe protiv iskusnog i lukavog neprijatelja koje su zacrtale partijske organizacije i partizanske obavještajne službe.

Vješto glumeći svoj »strah« pred partizanima, neki od ovih »saradnika okupatora« tako su se dobro »ugurali u volju« Nijemaca, da su se mogli slobodno kretati po neprijateljskom garnizonu. Nijemci neke namjestiše kao pomoćno osoblje u svojoj kuhinji i počeše ih koristiti da im kao sakupljači jaja, mlijeka i drugih namirnica prikupljaju podatke o partizanima. Tako ovi »dvojnici« počeše snabdijevati Nijemce podacima o pojavi partizanskih grupa po sehma. Pri tom su morah voditi računa da ne dostave one podatke koji bi bih suprotni obavijestima koje su Nijemci primali i od četnika. Tim »radom za račun Nijemaca« partizanski obavještajci su se dosta uspješno kamuflirali, što im je omogućavalo da izvršavaju svoje zadatke. Ovi ljudi su brzo partizanskoj obavještajnoj službi počeli davati podatke o broju neprijateljskih vojnika po garnizonima, o njihovim međusobnim odnosima, o sastavu i porijeklu starješinskog kadra, o pokretima neprijateljskih jedinica komunikacijom Bihać—Knin i obratno. Obavještajna služba Komande mjesta Donji Lapac bila je u mogućnosti da u nekim neprijateljskim garnizonima svakodnevno zna i za jelovnik neprijateljske posade.

Od izuzetnog značenja bile su informacije o raspoloženju i karakternim osobinama pojedinaca u neprijateljskim garnizonima. Nakon što je dobro upoznala raspoloženje dijela ljudstva na protivničkoj strani, partizanska obavještajna služba bila je već potkraj decembra 1943. u mogućnosti da u nekim garnizonima pristupa pridobijanju pojedinaca za NOP. Ona na razne načine, a naročito koristeći domišljatosti i zalaganje djevojaka, dolazi u kontakt s pojedinim domobranima, legionarima i domobranskim oficirima. Među onima, koji su prvi počeli i duže vremena uspješno sarađivali s partizanskom obavještajnom službom, bili su domobranski natporučnik Martin — bivši učitelj — iz doljanskog i poručnik Zdjelar iz kupirovačkog garnizona. Uključivanjem ovih ljudi u rad za NOP počeo je proces podrivanja neprijateljskih garnizona iznutra, što je znatno olakšalo borbu protiv neprijateljskih planova, a naročito iznenadnih i mučkih akcija likvidiranja baza NOP-a. U prvim kontaktima s partizanskom obavještajnom službom Martin je signalizirao da u neprijateljskom taboru pokušavaju protiv partizana, gdje god je to moguće, primijeniti metode shčne partizanskim. Uz njegovu su pomoć kasnije otkriveni neprijateljski pokušaji da se iznenada napadne partizanski centar u Martin Brodu. Mjesto iznenađenja, neprijateljskom trupu je namještena stupica.

Borba protiv trupova

Partizanska obavještajna služba uspješno se nosila s moćnom i iskusnom njemačkom obavještajnom službom i onemogućila njene planove likvidacije partizanskih baza i uporišta pomoću posebnih jedinica — zvanih trupova. Svijest i budnost naroda i organiziranost naše obavještajne službe respektirao je i sam neprijatelj. Ne samo da su neprijateljski trupovi onemogućavani u svojim namjerama, već je partizanska obavještajna služba inicirala niz uspješnih akcija za uništenje dijelova neprijateljskog trupa. Tu prvenstveno spadaju udarci koji su neprijateljskom trupu zadani u februaru 1944. u Osredcima i na prilazu prema Martin Brodu.

Osvitao je prohladan septembarski dan četrdeset treće. Iz jedne izbjegličke bajte-kolibice na Kamenskom (visoravni na Plješevici)- izašla je četrnaestogodišnja djevojčica i u potrazi za vrganjima lutala rosnom poljanom ispod zamagljenog Prkosa. Odjednom je ugledala neobičan prizor. Iza šumarka, dvadesetak metara pred njom, provirivao je vojnik s partizanskom kapom. Djevojčica se zbunila i uplašila načina na koji joj se nepoznati pokušao približiti. Partizan, pa se krije — čudila se djevojčica. Pogotovo kad se »partizan« baci na zemlju i poče puzati, a za njim drugi i treći. Djevojčica vrisnu i srećom uspije pobjeći niz strmu šumsku tratinu.

Ta zagonetna epizoda s Prkosa već istog dana stiže do obavještajne službe Komande mjesta Donji Lapac, koja se po evakuaciji Lapca smjestila na Kamenskom. Slučaj nije ostao nezanimljiv. Pristupilo se provjerama. Još je prije primijećeno da se neke neprijateljske jedinice koje su išle u pljačku u Oraovac i Dnopolje vraćaju ponekad za desetak ljudi manje. Pažljivu oku omladine, žena, staraca, pa i pionira koji su i radi svoje vlastite samozaštite motrili na neprijatelja, nije promakla ova brojčana nelogičnost.

Napad na partizanski centar na Kamenskom i u Doljanima

Vrijeme je prolazilo. Primicao se oktobar, a slučaj s Prkosa još nije bio u potpunosti razjašnjen. Kontrola svega što se zbivalo u Lapačkoj dolini, pogotovo u selima ispod šume, znatno je pojačana. Tom je pridonijela i direktiva Okružnog komiteta Partije, koja je 1. oktobra 1943. upućena Kotarskom komitetu, koji se tada nalazio na Kamenskom: »Vodite računa da narod koji zalazi u zaselak i sela oko Lapca ne bi nasjedao lažnim glasinama četničke bande i Nijemaca, kao i da na račun branja krompira i kukuruza ne bi pojedini rekcionarno nastrojeni elementi, podržavali veze s pomenutim neprijateljem, pa radi toga pojačajte, organizujte i učvrstite što bolje obavještajnu službu, koja bi morala i trebala, uz vašu pomoć, podršku i svakodnevne upute, uočavati rad i djelovanje reakcionara, njihovo kretanje i tome slično.«[17] Odgovornije i pažljivije nastavljeno je motrenje, kako po sehma, tako i s ivice šume otkud sc imao dobar pregled čitave Lapačke kotline. I ne samo to. Komanda mjesta Donji Lapac, misleći da će otkriti ubacivanje neprijateljskih manjih dijelova u šumu prema Kamenskom, počela je prakticirati postavljanje naoružanih konspirativnih zasjeda na podesnim mjestima koja su iz sela Oraovca i Dnopolja vodila u šume. Nije trebalo dugo čekati.

Unatoč neprijateljskoj vještini i opreznosti, grupi boraca iz Komande mjesta Donji Lapac uspjelo je da dvojicu Nijemaca ubiju, a trećeg rane i zarobe u momentu kada se njihovo odjeljenje od osam ljudi pokušalo ubaciti u šumu iznad sela Dnopolja. U rancima Nijemaca pronađene su partizanske uniforme, koje su kanili obući čim dublje uđu u šumu. Zarobljeni Nijemac ponešto je natucao srpskohrvatski. Svoje prisustvo na tom mjestu pokušao je objasniti zadaćom svog odjeljenja da od partizana na Kamenskom zaštiti svoje snage u Donjem Lapcu, a za partizansku uniformu u svom rancu je rekao da je pronađena u praznoj kući u Dnopolju, iz koje su izašli. Objasnio je da pripada 373. legionarskoj diviziji, ali je brižljivo čuvao tajnu da pripada posebnoj jedinici »trupu«, kao i zadatak zbog kojeg su pošli na Kamensko.

Ono što je ranjeni Nijemac tajio, narednih dana se potpuno razjasnilo. Obavijest je došla iz Bosanske krajine. Komanda bihaćkog vojnog područja obavještavala je Komandu mjesta Donji Lapac da su se u Krajini na oslobođenom teritoriju pojavile manje njemačke jedinice prerušene u partizanske uniforme, takozvani trupovi. Još prije nego je 114. njemačka »Jeger« divizija krenula na jug od Bihaća, Nijemci su bili načisto s tim da ona prodire na područje gdje partizanski pokret ima masovnu podršku stanovništva. Njemačka obavještajna služba je znala da na tom području postoji razgranata mreža komandi, komiteta, odbora. Zato su odlučili da na taj teritorij ubacuju svoje posebne jedinice — trupove — koje su školovali u Trapistima kod Banje Luke.

Nekoliko pokušaja njemačkog trupa da iznenadnim napadom likvidira partizanski centar na Kamenskom, ostalo je bez uspjeha. Nijemci nisu postigh cilj ni u prvoj polovici oktobra 1943. kada su jačim snagama zaobišli i napah partizane na Kamenskom, a svoj trup ubacili u šumu da unutar partizanskih redova pokuša izazvati paniku i nered. I tada su pretrpjeli gubitke koje su im zadali borci bataljona »Staniša Opsenica« i čete pri Komandi mjesta Donji Lapac.

Pojava njemačkih trupova u partizanskoj uniformi natjerala je sva rukovodstva društveno-pohtičkih organizacija i sve vojne jedinice na Kamenskom da

17 Isto.

pojačaju budnost. Trebalo se odlučno uhvatiti u koštac s neprijateljem i onemogućiti mu iznenađenje. Taj je zadatak uzela na sebe i velikim dijelom ga uspješno izvršavala obavještajna služba.

Nakon učestalih napada na Kamensko, pogotovo nakon paljenja kuća i drugih nastambi na Kamenskom, Kotarski komitet Partije odlučio je da svoje sjedište, zajedno s Kotarskim NOO i Komandom mjesta, premjesti u Doljane, kako bi ojačao politički rad u tom dijelu kotara i iskoristile povoljne mogućnosti za rad obavještajne službe i drugih organa i organizacija u suprotstavljanju neprijatelju. Nijemci su brzo osjetih da je partizanski centar nestao s Kamenskog, pa se njihova obavještajna služba dala na posao da otkrije novo sjedište kotarskih ustanova. Posao im je bio tim lakši, što se njihovo novo sjedište nije ni krilo. Sve te ustanove razvile su odmah intenzivnu javnu djelatnost. Učestale akcije na manje neprijateljske dijelove na cesti kojom je neprijatelj saobraćao, bile su očit znak prisutnosti partizanskih snaga.

Nijemci nisu oklijevali. Dali su se na posao da ostvare ono što nisu uspjeli na Kamenskom. Napravljeni plan nije se mnogo razlikovao od ranijih, u biti šablonskih njemačkih planova. Trup je trebao da izvrši iznenadni napad iz neposredne blizine, da razbije partizane i stvori paniku, a prispjela njemačka glavnina trebala bi da dokrajči likvidaciju. Glavna meta, pored Komande mjesta, odbora i komiteta, bio je i Stab 5. brigade 19. sjevernodalmatinske divizije NOVJ.

Dvije obavijesti, dobivene iz dvaju različitih izvora, bile su dovoljne partizanskoj obavještajnoj službi da 4/5. novembra 1943. u Doljanima inicira budnost i pripravnost do te mjere da je sve što je moglo nositi pušku bilo stavljeno u stanje pune bojne gotovosti. Partizanska patrola na Prisjeci primijetila je 4. novembra njemačke izviđače na vrhu Visočice kako pomoću dalekozora promatraju prostor između Boričevca i Bubnja. Negdje u isto vrijeme primljen je zanimljiv izvještaj iz sela Zaklopca. Skojevka Zorka Ćopić, koja je s razlogom i po uputi partizanske obavještajne službe, svoje članstvo u skojevskoj organizaciji držala u ilegalnosti, obavijestila je Dušana Medića, komandira čete pri Komandi mjesta, o pojavi jedne četničke i jedne njemačke grupice u svom selu. Za Nijemce je čula da su tu na terenu, a četnike je i vidjela kada su se o svom planu dogovarah s njenim ocem. Po tajanstvenom držanju Nijemaca, a i četnika na Zaklopcu, bilo je za pretpostaviti da se radi o njemačkom trupu za čiju akciju četnici prikupljaju podatke. Nije bilo teško ove dvije pojave — izviđanje Visočice kod Donjeg Lapca i izvještaj koji je stigao sa Zaklopca — međusobno povezati.

Petog novembra 1943. prvi plotuni odjeknuli su pod Lipovačom otkud su se i očekivali. Neprijateljski trup naišao je na zasjedu kada se pokušao krišom privući kući u kojoj se do prije dva dana nalazio Stab 5. brigade — Kninske. Poshje sukoba s drugom zasjedom, trupovci su se kroz pomrčinu povukli u Lipovaču, otkud su s nekoliko raketa označili neuspjeh. Raketama su upozorili svoje na Prisjeci i u Bubnju da im je u Doljanima priređen drugačiji doček. Unatoč neuspjehu, Nijemci nisu odustali od napada na Doljane. Oni su istog jutra s oko 1.000 legionara iz 373. divizije počeli nadiranje prema Doljanima. (J selo su uspjeli prodrijeti tek u večernje sate, kada su jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom s Ivanjevače i Kalanjuše uspjeh potisnuti stotinjak boraca koji su pripadali četi Komande mjesta Donji Lapac i specijalnoj četi Komande 2. ličkog područja.

Neprijateljske namjere su se izjalovile zahvaljujući obavještajnoj službi i Zorki Ćopić sa Zaklopca, koja je prijavljujući izdajnički rad svoga oca, osujetila plan neprijateljskog trupa. Jedna od najaktivnijih skojevki u Zaklopcu, Zorka, nije bila motivirana ničim drugim osim predanosti idejama borbe protiv fašizma.

Demaskiranje trupa Perković

Zahvaljujući široko zasnovanoj mreži oko neprijateljskih garnizona i ljudima iz garnizona, partizanska obavještajna služba saznala je mnogo toga o čemu je ovisila uspješna borba protiv neprijateljskih trupova. Upoznala je strukturu i način »rada« i taktiku te zloglasne, iako malobrojne, formacije. Na osnovu izvještaja, kako s područja donjolapačkog kotara, tako i iz drugih krajeva, Glavni obavještajni centar pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, upoznao je svojom instrukcijom od 29. XII 1943. godine, podređene obavještajne centre o trupovima i uputio ih na mjere koje bi trebalo primjenjivati u onemogućavanju i likvidaciji trupova. Podaci GOC-a podudarah su se s onim što se o trupovima dotad znalo i zaključivalo iz iskustva na terenu donjolapačkog kotara.

U jesen 1943. u GOC-u su saznah da su Nijemci formirah specijalno obučavane i opremljene jedinice od četrdesetak ljudi. Svaku od tih grupa nazvali su trupom. Prvi trup organiziran je u 369. legionarskoj — »vražjoj« diviziji. Trupovi su bili formirani u 114. njemačkoj i 373. legionarskoj diviziji, te u jednom puku divizije »Brandenburg«. Ljudstvo je regrutirano na dobrovoljnoj osnovi iz redova Nijemaca, ustaša i legionara.

Osnovni zadatak trupova bio je da prodiru u dubinu partizanskog teritorija, da se koriste noću, maglom i drugim prirodnim prednostima tajnog privlačenja, kako bi što potpunije iskoristili trenutak iznenađenja.

Na donjolapačkom području Nijemci su imali velikih teškoća s kamufliranjem svojeg trupa, pa su mu čak i unutar svojih garnizona formalno davali status posebne »tehničke jedinice«, na primjer za održavanje telegrafsko-telefonskih linija. Telefonske linije kojima su se Nijemci služili, bile su svakodnevnim partizanskim akcijama kidane pa im se činilo da će priča o »tehničkoj jedinici« biti najuvjerljivija. Ali obavještajci s vrela Une i Plješevice s uspjehom su doskočili i toj njemačkoj varci i skidah masku s njihovih trupova.

Rijetki mještani, što su se nastanili u svojim kućama u Donjem Lapcu, jednog dana opaziše pojavu nove grupe lica u neprijateljskim uniformama. Nastanili su se u povećoj kući na početku lapačkog Zegara, a dijelovi stalne neprijateljske posade koji su sve dotle bili u toj kući i gospodarskim zgradama oko nje, preko noći su iseljeni i smješteni u novosagrađenim barakama. Za novopridošlu jedinicu se govorkalo da joj je zadatak održavanje tt linija uz komunikaciju koje partizani svake noći ruše, sijeku i odnose.

Nakon tih općih informacija, sugerirano je nekim suradnicima partizanske obavještajne službe u mjestu da još jače motre na kuću Đukića u kojoj se smjestila »tehnička« jedinica. Da bi stvar sasvim izveli na čistac i ujedno potvrdili ili odbacili svoje dotadašnje pretpostavke, partizanski obavještajci su režirali i jednu, za te okolnosti na izgled jednostavnu i običnu, a ipak originalnu akciju provjere stvarnog karaktera »tehničke« jedinice.

Polovinom januara 1944. u Komandi mjesta Donji Lapac, smještenoj u Mazinu, dvojica boraca iznenada prekinuše posao koji su obavljali već nekoliko dana. Rečeno im je da odlože još nedovršene opanke oputaše i da dobro nabruse svoje noževe-koričnjake. A tko zna na što su sve pomišljali partizanski opančari kada im rekoše da pronađu i od nekoga posude dvije jače oštre britve. Na prikupljanje raznog alata i pribora dalo se još nekoliko boraca. Po selu su prikupljane pile, sjekire i željezni batovi. U prvi sumrak grupa od dvadeset i dva borca u kojoj su se nalazili i komandant Komande mjesta Donji Lapac Đuro Suša, komesar Komande Mićo Medić i komandir čete pri Komandi mjesta Dušan Medić, s pozamašnim teretom na leđima, gazeći debeo snijeg, odmicala je od sela i zamicala u šumu Mazinske planine. Spuštajući se niz planinu, kolona boraca primicala se cesti Bihać—Knin, njenom dijelu Dobrosela i Doljana.

Diverzanti su raspoređeni na relaciji dugoj četiri kilometra, od dobroselskog groblja do Donjeg Varoša u Doljanima. Iako u velikoj žurbi, posao su obavljah gotovo besprijekorno: pištale su pile, lupah batovi i sjekire i škljocala kliješta. Otpiljeni telefonski stupovi su titrah i brujale presječene žice. Osamdesetak telefonskih stupova pretvoreno je u mnoštvo manjih komada. Po okončanju akcije na Brežinama, partizanska grupa povukla se pod Bakrač i smjestila u kući Peje Medića da pričeka izvještaj o njemačkom reagiranju. Pejo, partizanski aktivist, koji se mnogo puta pokazao i vještim obavještajcem- nakon razgovora s partizanskim oficirima, uzeo je svoju mauzerku i iščezao u noći, da bi još prije dana stigao u selo Gajine kraj Donjeg Lapca. Otuda je trebao donijeti izvještaj kako će, poshje akcije na Brežinama, reagirati »tehnička« jedinica smještena na lapačkom Zegaru.

U očekivanju obavijesti iz Donjeg Lapca i iduće je večeri partizanska grupa nastavila svoj posao na telekomunikaciji. Na Dabinoj strani, u dužini od dva kilometra, pokidana je specijalna linija kojom je štab 15. brdskog korpusa bio povezan s podređenim mu jedinicama u Dalmaciji. Ni ponovljena akcija uništavanja neprijateljskih telekomunikacija nije u Donjem Lapcu ni najmanje uznemirile »tehničku« grupu za održavanje tt linija. Po okončanju akcije na Dabinoj strani, partizanska se grupa ponovno našla pod Bakračom, gdje je od saradnika iz Donjeg Lapca primila izvještaj. Motreći na zbivanja unutar i okolo Đukićeve kuće, u lapačkom Zegaru, u kojoj je boravila »tehnička« jedinica, saradnici partizanske obavještajne službe Mojo Rašeta i djevojčica Dragica Tadić, uzaludno su nastojali da vide naprave za penjanje na telefonsko-telefonske stupove, ih bilo kakav pribor za održavanje telegraf-telef. linija. Zapazili su da jedinica raspolaže izuzetno dobrim naoružanjem: 43 vojnika, tridesetak strojnica i puškomitraljeza. Ljudstvo se, kako se doznalo, nalazilo pod komandom ustaškog poručnika Perkovića. Istina, nedaleko od te kuće bili su uskladišteni telefonski stupovi. Ali tog jutra došla je sasvim druga jedinica, natovarila i odvezla stupove i žicu, a da jedinica koja je označavana kao tehnička, nije ni prstom maknula. Ni narednih nekohko dana nije bilo promjena u brojnom stanju onih koji su se prali na bunaru ispred Đukićeve kuće.

Na provokaciju protivnika Nijemci nisu reagirah. Nisu, čini se, ni pomišljah na to da su partizanski obavještajci, upravo, pomoću te akcije skinuli s dnevnog reda pitanje što se krije iza »bezazlenog« naziva »radna grupa za održanje tt linija«. Kad su već skinuli masku s njemačkog trupa, partizanski su obavještajci o njemu — preko svojih veza u garnizonima — saznah još štošta.

Lukavstvo trupa osujećeno na Osredcima

Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja na obroncima Plješevice neprijateljski trup se usmjerio na drugu stranu. Planiran je njemački desant na Drvar. Štab Šeste proleterske divizije postao je neposrednim ciljem napada trupa. Probiti se u blizinu Štaba 6. divizije, otkriti njegovo sjedište i iznenadnim udarom obaviti ono radi čega su Nijemci i stvorili svoje trupove, bio je zadatak koji je pred sebe postavio trup Perković.

Između Srba, u kojem se nalazio neprijateljski garnizon, dokle je trup mogao doći neopaženo i Drvara u čijoj se okolici smjestio štab ličkih proletera, nalazila su se sela u kojima je sve što je živo bezgranično mrzilo neprijatelja i 11 borbi za svoju slobodu bilo spremno podnijeti svaku moguću žrtvu. Trupovcima je ostalo jedino da krenu u izviđanje i da se usput posluže smišljenim lukavstvom. Nijemci brzo uvidješe da od svog izviđanja s Bogutovca nemaju mnogo koristi. Njemački obavještajci iz pukovskog I-c ureda[18] (373. legionarske divizije »Tigar«) odlučili su da se posluže smišljenim lukavstvom. Abwehrovci su rezonirali da domobrani, a i legionari ionako svaki dan bježe partizanima i čim se pojave, svaka im baba daje vezu. Poći će njihovim stopama i stići će do željenog cilja. Partizani su se već tohko navikli na te prebjege da ih nerazoružane sprovode od svojih manjih punktova višim štabovima i komandama.

U Osredcima se u prvoj polovini februara 1944. pojavila grupa legionara. Tražili su vezu koja bi ih odvela do štaba prve partizanske jedinice da joj se predaju i priključe.

»Pomogle bi vam da možemo. Ne znamo. Partizane nismo vidjeli tko zna otkada, još prije nego što su otišli u Bosnu« — nakon kraćeg razmišljanja odgovoriše im osredačke djevojke.

Lukavstvo nije uspjelo jer u držanju ove grupe neprijateljsskih vojnika već je pri prvim susretima bilo štošta odbijajućeg. Drugačije su izgledali, razgovarah i ponašali se kao pravi prebjezi. Raniji prebjezi nisu postavljah uvjete da ih odvedu baš ravno u štab. Predavali su svoje oružje seljacima, djevojkama, odbornicima i željeli da se što prije sklone ispod oka onih koji su ostali u neprijateljskim garnizonima. Jedva da su pripadnici neprijateljskog trupa, vraćajući se onog predvečerja s Osredaka, stigli u Srb, a u općinskom obavještajnom centru u Dugopolju već se nalazio izvještaj o grupi legionara koji su tražili vezu zahtijevajući da ih se odvede pravo u štab. Obavijest o tome proslijeđena je i dalje, među ostalima i štabu najbliže brigade Šeste proleterske divizije. Sutradan se u Osredcima našla udarna grupa Prve ličke proleterske brigade. Ona je tog februarskog dana čekala da »primi« posjetioce koji djevojkama obećaše da će ponovo doći. I zaista, došli su.

Ujutro 10. februara 1944. na prostoru između Srba i osredačke crkve, obavještajno-bezbjedonosni sistem bio je u svojoj punoj funkciji. Bio je to, prvenstveno, sistem relejnog prenošenja obavijesti o pokretima neprijatelja. Na koji kilometar od osredačke crkve, u jednoj uvahci prema Srbu, stajala su konjska kola natovarena s nekohko vrećica žita. Njihov vlasnik, stariji čovjek, tapkao je oko zaprege i nešto »popravljao«. Na čas bi se udaljio od svojih kola i s jednog zida provirivao prema Srbu. Cim je ugledao dim, što se od zapaljene komuše i trnja digao iz bašče koja se nalazila na raskrsnici kupirovačke i osredačke ceste, skočio je u kola i trkom potjerao konje cestom prema Osredcima.

18 Obavještajno odjeljenje u trupnoj Jedinici.

Kada se našao ispred parohijskog stana u Osredcima gdje se smjestila partizanska zasjeda, čovjek uzbuđeno reče: »Drugovi, Švabe dolaze« — i produžio prema Dugopolju.

Nedugo iza toga neprijateljski trup se pojavio u vidnom polju partizanske udarne grupe. Petnaestak neprijateljskih vojnika kretalo se po svim pravilima borbenog poretka. Kolona po jedan u stanovitom razmaku. Nimalo nisu bili nalik onima koji su pošli da se predaju partizanima. Proleteri su ih pustili da priđu na domah same cijevi. Na partizansku zapovijed: »Stoj, predajte se«, u rukama petorke koja se kretala naprijed, zalepršaše bijele maramice. Trupovci su se primicali zasjedi. Nedostajalo je korak-dva i činilo se da je ruka neprijateljskog oficira bila spremna da se rukuje. Odjednom, bijela maramica se naglo opusti i ruka poleti u saru lijeve čizme. Oprezne oči ni ovaj put ne iznevjeriše Radu Đapu, komandira proleterske udarne grupe. Kama za kojom je posegao neprijateljski oficir ne dobi priliku da se iskaže. Pred partizanskom zasjedom ostao je ležati u vlastitoj krvi oficir zvani »Lola«, vođa ovog dijela neprijateljskog trupa. Bespomoćno je mahao kamom koju je držao u ruci. Ostatak trupa bježao je prema Srbu ne obazirući se na mrtvog vođu i još četvoricu svojih pripadnika koji su ostali na ulazu u selo.[19] U ovoj akciji ranjen je naš drug Mićo Rodić iz Dugopolja, jedan od najhrabrijih boraca iz ove udarne grupe.

Februarskih dana 1944. Đapina udarna grupa kao da se nije dala skinuti s leđa neprijateljskog trupa. Na njegove tragove navodila ju je dobro organizirana obavještajna služba.

Poznato je da su težište napada trupova Nijemci usmjerili na ona mjesta za koja su znali da se za njih vezuju snage oslobodilačkih pokreta Bosne i Hrvatske. Stoga su doline Une i prijelazi preko rijeke — kao »usko« grlo kroz koje je sinhroniziran borbeni otpor naroda Like i dijela Bosanske krajine — bili meta stalnih njemačkih napada pa i napada njihovih trupova. Među važnijim punktovima našao se i Martin Brod, mjesto između ustaničkih centara u Lici i Bosni. Preko Martin Broda su vodile veze Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske s Vrhovnim štabom NOV i POJ, tako da je Martin Brod danomice primao i ispraćao brojne partizanske delegacije, kurire, transportne kolone. Nijemci su to znah. Zato im je sliv Unca u Unu s okolicom postao vehki trn u oku, pogotovo od onog vremena kada se Vrhovni štab smjestio u Drvaru. Likvidaciju partizanskog uporišta Martin Broda i objekata u njemu njemačka obavještajna služba smatrala je kao preduslov da svoje snage dovede u povoljniji položaj i otvori put kojim bi prodrh u blizinu Vrhovnog štaba. U Martin Brodu su bih, pored ostalog, smješteni NOO-i i partijski komiteti iz susjednih ličkih mjesta. Zato Nijemci polovinom februara 1944. odlučiše da pomoću svog trupa definitivno obračunaju s partizanskim aktivistima u Martin Brodu. Planirah su da se trup u Martin Brodu približi skrovitim dragama koje su iz Doljana vodile do željezničkog tunela u mjestu. Do tunela su trupovci trebah doći kao legionari, a iz tunela u Martin Brod kao partizani. Zahvaljujući vezama u neprijateljskom garnizonu obavještajna služba uspjela je Nijemcima da namjesti svojevrsnu stupicu. Primivši potrebna obavještenja od natporučnika Martina, bivšeg učitelja, obavještajna služba Komande mjesta Donji Lapac povezala se s udarnom grupom iz Šeste ličke divizije, koja se tih dana od Osredaka povukla prema Brežinama, pa je odlučeno da proleteri dočekaju neprijateljski trup na putu prema Martin Brodu.

19 Izvještaj POC-a za Liku od 1. marta 1944. godine.

Oko osam sati ujutro na postavljenu zasjedu naišla je grupa od 18 neprijateljskih vojnika. U tren oka su likvidirani ubitačnom vatrom iz bliskog odstojanja.[20] Prema martinbrodskom tunelu, kojim je tog jutra trebalo da se spusti njemački trup, žurno je odmicala kolona proletera vodeći sa sobom jednog zarobljenika. Dotadašnje dileme partizanske obavještajne službe o domobranskom natporučniku, kao eventualnom dvojniku koga Gestapo podmeće svom protivniku, sasvim su iščezle. Pod izlikom da na Vršku kraj doljanske crkve iz familijarnih razloga posjećuje svoju tetku Boju, omladinac Dušan Medić iz Bubnja preuzimao je obavještajne podatke, koje je Bojina sinovka Mara primala od natporučnika i prenosio ih na oslobođeni teritorij. Domobranski oficir krupnim je koracima zakoračio među iskrene antifašiste. Time je partizanska pobjeda nad neprijateljskim garnizonima — u kojem se natporučnik nalazio — postala još bližom i sigurnijom.[21]

Zaštita izbjegličkih logora i stanovništva

Obavještajna služba, kao organ opće bezbjednosti stanovništva i snaga NOP-a, odigrala je značajnu ulogu naročito u periodu njemačke okupacije. Ona je s uspjehom vršila funkciju zaštite: izbjegličkih logora, partizanskih komunikacija koje su prolazile preko okupiranog područja, te centara okupljanja aktivista NOP-a od iznenadnih akcija neprijatelja.

Dok su partijske organizacije nastojale da svoju umješnost unesu u organiziranje života u izbjeghčkim logorima, u održanje borbenog morala naroda i osiguranje prehrane, dotle je obavještajna služba kao organ uže specijalnosti, u uskoj povezanosti s NOO-ima i vojno-pozadinskim organima, ulagala maksimum truda da svojim akcijama osigura zbjegove stanovništva, kao i druge centre NOP-a, od iznenadnog neprijateljskog upada.

U prvim danima evakuacije ispred neprijatelja, kao aktuelan zadatak, postavljalo se pitanje zaštite izbjeglog stanovništva. Pojavom neprijateljskih trupova opasnost od iznenadnih napada na nezaštićeno i goloruko stanovništvo postala je još veća. Mnoštvu izbjegličkih logora, raštrkanih po šumama, bilo je teško pružiti efikasnu zaštitu pa je i to bio jedan od razloga da se kasnije mijenjao stav u pogledu daljnjeg zadržavanja naroda po šumama. Polovinom novembra 1943, skoro tri mjeseca nakon evakuacije, u planinama Plješevice ostalo je još samo nekoliko izbjeghčkih logora, među kojima je bio najveći, a i najugroženiji oraovački zbjeg. U preostalim logorima organizirana je stražarsko-izvidnička služba, koja je značila izvjesnu zaštitu, iako nije mogla biti ni približno garancija od eventualnih neprijateljskih iznenadnh napada. I u slučajevima pravovremenog otkrivanja neprijateljskih namjera, radi slabe pokretljivosti stanovništva, opterećennog stvarima vezanim za izbjeglištvo, bilo je teško izbjeći žrtve. Zadatak obavještajne službe na zaštiti izbjeghčkih logora, pored iniciranja opće budnosti i stvaranja izvidničkih straža i parola, sastojao se i u borbi protiv neprijatelju sklonih pojedinaca koji su, stvaranjem panike i širenjem demoralizacije, išli na ruku Nijemcima.

20 Sjećanje potpukovnika JNA BADE ĐAPE.

21 Čitav garnizon je kasnije prešao na stranu NOP, s tim što su se domobrani predali djevojkama i odbornicima.

Poslije neuspjelih akcija iznenađenja na Kamenskom i Doljanima, Nijemci su oštricu svog bijesa usmjerili protiv golorukog naroda u zbjegovima. Nakon nekoliko pokušaja na Kamenskom, gdje su se nalazili zbjegovi iz Dnopolja i Kruga, prvi na redu bio je zbjeg stanovništva iz sela Oraovca. Polovinom novembra 1943. obavještajna služba signalizirala je Kotarskom komitetu Partije podatke da se njemački trup sprema izvršiti pokolj u Oraovačkom zbjegu. Mogućnosti za provjeru ovog podatka nije bilo. Nije bilo vremena, a ni snaga za poduzimanje jačih mjera odbrane. Drugog izbora, osim evakuacije zbjega i razmještaja po udaljenim, do tad slobodnim selima doljanske i srbske općine, nije bilo. Kotarski komitet je tom pitanju poklonio dužnu pažnju. Odmah je odredio da grupe boraca iz sastava Komande mjesta Donji Lapac, s kojom su krenuh predsjednik Kotarskog NOO-a i komesar komande mjesta, izvrši evakuaciju Oraovčana. Nedugo iza evakuacije oraovačkog zbjega, pokazalo se da je informacija o neprijateljskim namjerama bila točna. Nijemci su prodrli u šumu Sarajevo, u blizini koje se nalazio pomenuti zbjeg. Uz pomoć četnika u šumi su uspjeh otkriti vojna skladišta, opljačkati ih i uništiti.

Za sve vrijeme njemačke okupacije kotara, pored drugih organa, značajnu ulogu u zaštiti stanovništva imala je i obavještajna služba. Ona je bila nosilac bezbjednosnih mjera i glavni instruktor narodne samozaštite. Pravci evakuiranja stanovništva bili su skoro uvijek uspješno odabirani i u ovisnosti o podacima koje je obavještajna služba davala o neprijateljskim pokretima i namjerama.

U vrijeme sedme neprijateljske ofanzive pa i kasnije, manevriranje sa stanovništvom vršeno je u skladu s mjerama bezbjednosti i samozaštite. Zahvaljujući tome, neprijatelj nije uspijevao da u svojim akcijama vrši masovne zločine.

Osiguravanje partizanskih komunikacija

Njemačka okupacija donjolapačkog kotara nije uspjela njegovo stanovništvo otrgnuti od borbe. Ono je i dalje ostalo najvažniji nosilac borbe protiv fašizma. Toj činjenici treba zahvaliti da su partizanske komunikacije, koje su preko ovog kotara vodile iz Bosne u Liku i obratno, funkcionirale i u uvjetima totalne neprijateljske okupacije. Štitilo ih je čitavo stanovništvo pokazujući veliku budnost i požrtvovanje.

Među komunikacijama, koje su vodile istočno od Plješevice, povezujući Bosnu i Liku, posebno su se isticale dvije. Jedna je išla preko Mazinske planine, pravcem: Mazin—Dobroselo—Brežine—Bubanj—Martin Brod—Drvar, a druga je vodila iz Mazina ili Bruvna, preko Čemernice, pravcem: Nadurljaj—Kupirovo——Kunovac—Osredci—Dugopolje—Drvar. Pored pomenutih, bilo je u gornjem toku rijeke Une — od Zalužja do Ripača — više prijelaza lokalnog značenja, a služili su stanovništvu i mjesnim aktivistima.

U funkciji zaštite partizanskih komunikacija našla se i partizanska obavještajna služba. Njeno angažiranje bilo je neophodno, zbog toga što je tim putevima prolazilo mnogo važnih delegacija NOP-a. Pokraj neprijateljskih garnizona prolazili su brojni visoki rukovodioci NOP-a: Edvard Kardelj, Moša Pijade, dr Ivan Ribar, dr Vladimir Bakarić, Rato Dugonjić i drugi. Navedenim komuni-

kacijama iz Bosne u Hrvatsku prolazili su i članovi savezničkih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ. Na osiguravanju komunikacija angažirano je gotovo čitavo stanovništvo.

Partizanska obavještajna služba stalno se pojavljivala kao faktor koji je kod stanovništva razvijao smisao za budnost i opreznost, naročito protiv djelovanja neprijateljskih trupova. Zene, starci, omladinke, pa i pioniri prerušeni u »obične čobane«, obavljali su važne bezbjednosne zadatke na komunikacijama. Nezaboravna su sjećanja mnogih aktivista, njihova požrtvovanja, odgovornosti i sve ono što su ti »čobani« radili, čim bi im bila signalizirana potreba pojačane opreznosti. Njihovu odgovornost za dobrovoljno preuzete obaveze možemo usporediti s odgovornošću najrevnosnijih stražara na stražarskom mjestu.

Potkraj februara 1944. očekivao se prolazak dijela Sovjetske vojne misije iz Drvara do sjedišta Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske. Klimatske prilike su mjestimično omogućavale da na očekivanim pravcima kretanja sovjetskih oficira dođu do izražaja i seoski čobani. Stada ovaca zadržavala su se tih dana oko ceste koju je trebalo prijeći, sve do mrklog mraka. »Pastiri« su pažljivo promatrali sve prilaze cesti Bihać—Knin na dijelu što vodi Kupirovačkom dragom i preko Brežina. Što se više približavao mrak postajali su sve oprezniji. Pazili su da li se na prilazima cesti, koju je trebalo prijeći, zapažaju kakve promjene, postavlja h neprijatelj zasjedu. Cim se spustio gusti mrak i skrio Brežine i Kupirovačku dragu od očiju neprijateljskih vojnika koji su s gusto načičkanih otpornih tačaka štitili svoje transportne kolone, pastiri su se povlačili i ustupali mjesto drugima. Na terenu su se pojavljivale grupe naoružanih partizanskih aktivista i motrile cestu. Partizanski centar u Mazinu, u očekivanju prolaska sovjetske delegacije, organizirao je osiguranje prijelaza na obadva pravca: kupirovačkom i martinbrodskom.

Bilo je mnogo primjera požrtvovnosti starijih osoba, žena, omladine i odraslije djece i ne samo onda kada su bih posebno angažirani. Cesto su i samoinicijativno budno pazili na kretanje neprijatelja. O svemu sumnjivom najbržim putem su obavještavah NOO-e, vojno-pozadinske organe, poznate aktiviste i partizansku obavještajnu službu.

Obavještajna služba u ulozi inspiratora opće budnosti i samozaštite stalno je uticala da organi NOO-a i vojno-pozadinske vlasti s maksimalnom budnošću i revnošću štite razne putne prijelaze. Na dijelu obale Une od sela Zalužja pa nizvodno sve do Ripča, uspješne prijelaze partizanskih snaga i naroda (preko rijeke), omogućavalo je stanovništvo-, čvrsto vezano za NOP. Ljudi uz Unu znali su za svaki mogući prijelaz, za svaki kamen na koji se čovjek može osloniti u dubokim pjenušavim virovima rijeke. Tamošnji stanovnici su pripremili i tajna skrovišta gdje su se prikriveno držali čamci i veće lađe u kojima su, pred nasrtajima neprijatelja, prevozili veći broj osoba, stoku i drugi teret. Preko pojedinih virovitih mjesta — gdje god su mogle da se ugrade i gdje su po svojoj skrovitosti bile sigurne — upotrebljavale su se poprečne uske gredice. One su korištene i za prijelaze preko rijeke na onim mjestima gdje uže korito leži među liticama u dubini do stotinjak metara ispod obala na kojima su stavljene gredice.

Sigurnost pojedinih prijelaza preko Une bila je od velikog značenja za odvijanje raznovrsnih aktivnosti oslobodilačkog pokreta, kako u okupiranim sehma na lijevoj obali rijeke, tako i na njenoj desnoj obali, gdje su se u poluoslobođenim selima Bosanske krajine nalazili, uz bosanske organizacije, i aktivisti NOP-a i izbjeglo stanovništvo s ličke strane.

Zaštita centara okupljanja partizanskih aktivista

Bezbjednost centara okupljanja partizanskih aktivista, uglavnom, je ovisila o budnosti i mjerama osiguravanja od iznenadnih napada neprijatelja. U tom je obavještajna služba, koga se oslanjala na budnost i požrtvovanost čitavog stanovništva, igrala važnu ulogu. Mnogo je primjera domišljatosti, a još više požrtvovnosti ljudi, žena, pa i odraslih pionira koji su dolazili do izražaja na zaštiti centara okupljanja aktivista NOP od iznenadnih neprijateljskih napada. Stanovništvo u sehma pod neprijateljskom okupacijom bilo je i posebno zainteresirano da neprijatelj ne iznenadi neki od centara u Kestenovcu, Rajinovcima, Palučcima, Kamenskom, Visuću, Mazinu, Zavlači i Dugopolju.

Potkraj februara 1944, u isto vrijeme kada su seoske »čobane« na Brežinama i oko Kupirova smjenjivah naoružani aktivisti da bi osigurah slobodan i bezbjedan prolaz dijelu Sovjetske vojne misije i njenoj pratnji, iz lapačke doline, sela Birovače, u noć se uputio pedesetogodišnji čovjek. Napustivši svoju kuću verao se po strmim stazama iznad sela Dnopolja. Bijel, od poinjalog znoja, uporno je savladavao- osnježene kose i uvale. Do Kuka je išao donekle lako. Na istočnim dijelovima Plješevice putevi i staze bili su mu donekle poznati. Kad je prešao cestu, koja preko Kuka vodi od Donjeg Lapca prema Udbini, bilo je mnogo teže. Postojala je opasnost da u šumama zaluta i pravovremeno ne stigne na odredište. Zurilo mu se. Prihvatio se mladićkog posla da još te noći dopre do partizanskog centra u Mazinu i prenese obavijest koju je smatrao važnom. Vrzmajući se po bespućima sarajevskih šuma, prisjećao se septembarskog dana 1943. kada se na Kamenskom našao sa sekretarom Kotarskog komiteta Partije i komesarom Komande mjesta Donji Lapac koji mu saopćiše da se mora vratiti na obavještajni rad u selo pod neprijateljskom okupacijom.

U osvit zore pedesetogodišnji Stevo Mrda našao se šćućuren u nekoj zidini mazinskog zaselka Babići. Iz izgorjele zidine javio se partizanskoj patroli koja je naišla. Odbijao je da kaže tko je i odkud dolazi i tražio- da o njegovom dolasku odmah obavijeste komandanta ili komesara Komande mjesta. Stevine informacije, iako nelagodne, bile su više nego dragocjene. Prismotra nad nekim kućama u Donjem Lapcu, gdje se bio smjestio njemački trup, dala je pozitivne rezultate. Opaženo je da je neprijateljski trup u dvije grupice napustio svoju bazu u Donjem Lapcu. Nije se znalo u kojem je pravcu trup otišao. Zapaženo je i izvjesno komešanje u njemačko-legionarsk-om garnizonu što je moglo biti znakom da se pripremaju za veću i zamašniju akciju. U zadnji čas i Stevo je preko svoje jedne veze u četnicima primio obavijest da se Nijemci i četnici pripremaju da iznenadnim upadom unište partizane u Mazinu. Raspolagali su podacima da se u Mazinu, uz malobrojne vojne jedinice, nalazi i partizanski centar donjolapačkog kotara.

Napad Nijemaca i četnika trebao je uslijediti upravo tog jutra koje je osvitalo i kada se u Mazinu očekivao dolazak dijela Sovjetske vojne misije na njenom proputovanju do Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske.

Mjere opreza i zaštite koje su u partizanskom centru poduzete za svega pola sata od primljene obavijesti, garantirane su da će moment iznenađenja, na koji su Nijemci računali, otpasti i da će se, ako i dođu u Mazin, morati vratiti u Donji Lapac s mršavim rezultatima. Tako je i bilo.

Ono što im je promaklo s Rusima, Nijemci su računah da će nadoknaditi s Englezima. Nešto preko četnika, a nešto preko svojeg trupa, koji je često iz šume provirivao u oslobođena sela zapadno od Plješevice, njemačka obavještaj-

na služba stvarala je potpuniju sliku o zbivanjima i životu u susjednom partizanskom centru. Oni su postepeno o Mazinu prikupili mnoštvo podataka. Dolazili su do njih i saslušavanjem vojnih zarobljenika i civila. Saznanja da su u Mazin počeli dolaziti i avijatičari američke i engleske armije, dalo je novi impuls već ranije planiranoj akciji napada na Mazin. Iz raznih krajeva Hrvatske, gdje su se uspjeh spustiti nakon oštećenja aparata, pristizala je u Mazin grupa po grupa savezničkih avijatičara. Skupljah su se da bi se prebacili za Vrhovni štab NOV i POJ i dalje za Italiju. Najvjerojatnije, izviđanjem trupa, Nijemci su uspjeli pratiti kretanje avijatičara od Korenice preko Udbine do Mazina. Znade se i to da je Nijemcima preko četnika stigla obavijest da se u mazinskom zaseoku Tulić, u kojem je bila smještena i Komanda mjesta Donji Lapac, nalazi major engleske armije Randolph Churchill, sin tadašnjeg predsjednika britanske vlade Winstona Churchilla.

Primivši od četnika obavijest, njemački komandant u Donjem Lapcu nije oklijevao. Zloglasni trup se već 17. aprila našao na vrhu Kremena. Motrio je čitav dan i očekivao sutrašnje jutro kada je Mazin trebao da se nađe u obruču Nijemaca, legionara i četnika. Međutim, na vrijeme su otkriveni planovi neprijatelja. Trup nije uspio da iznenadnim napadom izazove metež u redovima partizana i saveznika. To je omogućilo partizanima i savezničkim avijatičarima da se pravovremeno izvuku iz obruča. Zaista, zarobili su dva partizana, jednog američkog avijatičara i osamnaest seljaka, mahom staraca i djece, stotinjak gladnih i ispaćenih grla stoke. Bilo je nekohko teško ranjenih mještana, što su ostali bez pomoći na smrzloj snježnoj prošarici i osamdesetak zapaljenih kuća, gospodarskih zgrada i bajti. Zapaljena su skladišta hrane i soli. Spašeno je oko 100 avijatičara i major Randolph Churchill.

Sedmog januara 1944. nad Kunovcem se pojavio pogođeni savezнички avion. Na domak neprijateljskih bunkera očekivao se pad aviona. Pojurilo je nekohko kunovačkih pionira. Avion je pao u blizini neprijateljskih vojnika u Kupirovu. Mjestu na kojem se letjelica srušila, pojurili su i Nijemci. Kunovčani su bili brži. Pioniri su ugrabih Engleza, sakrili ga ispred njemačke hajke i spasili. Mileva Desnica i odvela ga je do Osredaka, otkud je dalje produžio za Drvar.

Dragan, Milan i Gojko Desnica, kao i Jović Damjanović — dječaci iz Kunovca — spadah su među najhitrije i najupornije izviđače i sakupljače informacija o neprijatelju. Oni su svojom borbenošću i aktivnošću zadavah neprijatelju podosta brige. Pomenuti dječaci, koji su iz pionira prerasli u omladince, vršili su dobrim dijelom i zaštitu centra Mjesnog NOO-a koji se nalazio u Zavlači ili u šumi između Kunovca i Zavlake. Oni su svojim odlaženjem u selo, pa i do neprijateljskih bunkera, stalno izviđah i motrih ne bi li otkrili kakve opasnosti i bilo što sumnjivo. U aprilu 1944. pravovremeno su otkrili pokret Nijemaca od Srba preko Kunovca u pravcu Zavlake, gdje se nalazio i kunovački NOO. Pravovremeno su obavijestih svoje u Zavlači, što je omogućilo da se skupi grupa naoružanih odbornika i drugih aktivista. Zajedno s ostalima, pomenuti dječaci, su na podesnom mjestu iz zasjede otvorih vatru na neprijatelja i natjerah ga da se neobavljena posla povuče u svoje baze.

Milka Matijević, sredovječna žena iz Kestenovca, s pravom se može ubrojiti među one koji su svojom hrabrošću i razboritošću pridonijeli spašavanju čitavog političkog aktiva kestenovačke općine. Aprilskog dana 1944. Milka je polako, kroz jutarnju izmaglicu kročila za jednom kravom niz strminu obraslu niskogoričnim raslinjem. Zaokupljena svojim mislima, Milka je išla za kravom gledajući preda se. Tek slučajno joj se pogled zaustavi na jednom od grmova,

za koji joj se učini da se kreće. Zena pomisli da joj se još snenoj i gladnoj privida. Samo desetak koraka dalje, na svoje zaprepaštenje, razabrala je da i ono što je već ranije vidjela nije privid. Dobro je raspoznala crnu šubaru na glavi i naraslu riđu bradu četnika. Malo dalje opazi još jedan »grm« u pokretu. Sada razabra cijelu figuru čovjeka. Na glavi mu šljem, a u ruci zastrašujući crn, svjetlucav automat.

Sjetivši se da joj nejaka djeca još bezazleno spavaju, uhvati je smrtni strah. I sama pomisao na djecu vrati joj prisutnost duha. Mora se vratiti, opet proći između »grmova« u pokretu i naći se među svojom djecom. Pođe još nekoliko koraka. Uze na ruku hrpicu suvaraka, vičući na kravu kao da ništa nije opazila. Dobrano pruživši korak, brzo stiže kući u kojoj su djeca kao i uvijek spavala najslađim jutarnjim snom. Umjesto da uzme djecu i s njima bježi kud zna, Milka se odluči da najprije izvrši svoju dužnost na koju je nitko posebno nije zadužio. Samo što je na trenutak pogledala djecu, žena s naramčićem suvaraka na ruci, gotovo trkom, odjuri kući predsjednika Mjesnog NOO-a Vučena Đilasa. »Vučene, druže, bježi kud znaš. Selo je opkoljeno. Plot moje ograde pun Nijemaca i četnika. Nazabadali su grančice sa suhim listom u odijela, pa izgledaju kao grmovi.«

Cim to saopći, Milka se vrati kući i djeci. Vučen je stao iznenađen i zbunjen. Ali samo za trenutak. Za to jutro sazvan je sastanak partijsko-političkog aktiva općine i to baš u njihovom selu. Aktivisti iz Kestenovca, Kalati, Buševića i Donjih Štrbaca, ako već nisu ušli u opkoljeno selo, onda su, ne sluteći nikakvu opasnost, sasvim blizu. Ući će svaki čas, ako im se na neki način ne signalizira da ne srljaju u smrt. Cim se dohvati prvih uzvišica i gaja, Vučen nasumce naizmjenično pusti nekohko kratkih, pa dugih rafala, a zatim zavitla i bombu.

Većina predstavnika susjednih sela nije ušla u opkoljeni centar općine. Čuvši kratke i duge rafale i prasak bombe, oni su promijenili smjer svoga kretanja. Stanovništvo sela se najvećim dijelom spasilo. Posakrivalo se i izvuklo skrovitim odstupnicama čim su se čuli plotuni uzbune. U sukobu s četnicima ponovo je ranjen tajnik općinskog NOO-a Kestenovac Nikola Predojević, inače od ranije teži vojni invalid. Nije ostao čitav ni predsjednik Vučen. On je, u rvanju s četnikom, kojem je uspio preoteti pušku, ranjen. Tako je Milka Matijević spasila više članova partije iz sela kestenovačke općine.

Sofija Petrovič je trčeći 7 km 12. augusta 1944. uspjela javiti da preko Bubnja nastupaju četnici za Palučke gdje se toga dana trebala održati konferencija. Tako je spašeno četrdeset članova Partije zajedno s političkim i organizacionim sekretarom Mićom Medićem i Dušanom Bokanom.

Sličnu akciju spašavanja aktivista NOP-a izveo je Đoko Petrovič, član Mj. NOO-a Palučci. Naime, čim su stigli na obalu rijeke, četnicima je uspjelo da neopaženo uhvate odbornika. U tom času delegati Ličani su se još nalazili na desnoj obali rijeke ili po njenim plićacima. Čim je uvidio kakve opasnosti prijete Ličanima, Đoki su proradili »klikeri«. Zaigrao je na kartu četničke lakomosti. Svojom domišljatošću uspio je četnike nagovoriti da svoju akciju odgode za sutrašnje jutro. Ponudio se da ih u toku noći odvede na mjesto prenoćišta njegovih drugova — palučanskih odbornika. Polakomljeni četnici, da bi istovremeno pohvatali ličke i bosanske komuniste, pristadoše na Đokin prijedlog. U toku noći Petrovič je poveo četnike do jedne kuće u kojoj su, tobože, zanoćivali njegovi drugovi. Dok je pred prozorom kuće za koju je znao da se iz nje nema tko pojaviti, diskretno dozivao: Božo, Milane... iskoristio je nebudnost svojih pratioca, skočio niz neku strminu i za čas se našao na desnoj obali rijeke ispraćen četničkim rafalima.

Masovna baza partizanske obavještajne službe

Masovnost i visok stepen organiziranosti obavještajne službe na ovom kotaru odraz su masovnosti i organiziranosti pokreta koji se razvijao u ovom kraju od prvih ustaničkih dana. Među patriotski raspoloženo stanovništvo, spremno da se svim sredstvima bori protiv neprijatelja, komunisti su unijeli duh poleta i visok stupanj organiziranosti.

Nije pretjerano reći da je partizansku obavještajnu službu na ovom području pomagao čitav narod. Ogromni ugled koji je Partija stekla u toku dvogodišnje borbe do te je mjere vezao stanovništvo uz komuniste, da su se oni u svim, pa i u najtežim situacijama, mogli osloniti na sve stanovništvo. Članovi Partije, djelujući kao odbornici, pripadnici vojno-pozadinskih organa, omladinskih i drugih organizacija NOP-a, uživah su puno povjerenje naroda. Može se ustvrditi da se blizu 150 članova Partije, koliko ih je bilo pri kraju 1944. godine, u uvjetima neprijateljske okupacije, u radu i životu, poistovjećivalo s oficirima obavještajne službe. Oko pet stotina članova SKOJ-a, nekohko stotina odbornika, aktivista AF2-a i USAOJ-a, činili su nepresušno vrelo kadrova dostojnih divljenja.

Mnogo je ljudi radilo u partizanskoj obavještajnoj službi. Nešto konkretnije, međutim, može se govoriti samo o dijelu saradnika koji su stalno i aktivno radili u organizaciji koju je organizirao i vodio ROC. Prema izvještaju Pomoćnog obavještajnog centra za Liku od 9. XII 1943. stoji da je za ROC Donji Lapac, bilo u to vrijeme vezano 146 obavještajnih povjerenika. U službu ROC-a u pravilu nisu se uključivali članovi Partije, kao ni druga lica koja su bila javno deklarirana kao aktivisti NOP-a. Dodaju li se tome broju oni koji su bili aktivno uključeni u obavještajnu službu stvaranu od partijskih ćelija i komiteta, komandi mjesta, pa i obavještajnih oficira operativnih vojnih jedinica, onda se dolazi do zaključaka koji ukazuju na sigurne i postojane osnove bezbjednosti. Osim toga, partizanska obavještajna služba mogla se osloniti na patriotizam staraca, žena, omladine, pionira i na stotine onih koje nitko i nikada nije evidentirao kao obavještajce. Na smjenu su, često i samoinicijativno, žene Dobrosela dežurale u blizini neprijateljskog garnizona da bi osmatrale kretanje neprijateljskih vojnika, uočavale promjenu u njihovom rasporedu i o tome obavještavale. Onima koji bi im se obratili mješavinom našeg i ruskog ili poljskog jezika, otvoreno bi ponudile da ih prevedu partizanima. Činile su to svjesno iako su mogle postati žrtvom gestapovskih provokatora. U oktobru 1944. grupa »tigrovaca« došla je noću u kuću 65. godišnjeg Nikole Šarca iz Dobrosela i zatražila da ih odvede partizanima. Za razliku od prethodnih slučajeva, starac se namjerio na neprijateljske agente. Odveh su ga u Suvaju gdje je nakon zvjerskog mučenja ubijen. Nikola je bio- četvrta žrtva, koju je, dotad, njegova kuća dala borbi za slobodu. Ranije su mu poginuli sinovi Zdravko, Mićo i Dane.

Iza Dobroseljanki nisu izostajale ni žene iz drugih sela čije je stanovništvo čvrsto stajalo uz NOP. Mara Mudrinić iz Zaklopca nije ostala samo na davanju obavještajnih podataka o četnicima. Ona je u ljeto 1944. ubila komandira suvajskih četnika Jocinu Keču Bajakića i to njegovim vlastitim šmajserom.

Kao primjer požrtvovanja mogu se navesti postupci Oraovčana Davida Lalića (starog 65 godina), Laze Đukića (70 godina) i Mike Rašete (stare 50 godina). David je jednom prilikom spasio grupu Komande mjesta, a drugi put, svojom obaviješću o neprijatelju spasio je živote grupe političkih aktivista, što su se

našli u Oraovcu. Lazo Đukić i Mika Rašeta su, po snijegu visokom jedan metar, odnijeli hitan i važan izvještaj iz neprijateljskog uporišta do Mazina.

Prilog žena NOP-u, kako djevojaka, tako i starijih te njihova saradnja u partizanskoj obavještajnoj službi bila je zadivljujuća i predana. Činile su to s toliko opreza i jednostavnosti da ni sumnjičavi gestapovci, najčešće, nisu ništa primjećivali. U najvećem broju aktivista neprijatelji su gledali neopasne i vremešne žene, šezdesetih godina, s opancima — oputašima na nogama i s preslicom u ruci kako — nekim svojim seljačkim poslom — polako odmiču kroz selo.

Oči tih bezazlenih starica naučile su razlikovati šarac od brede. Ne jednom su te starice opisivale, koliko god su točnije znale i mogle, razmještaj neprijateljskih bunkera. Najčešće nisu ništa pisale. Mnoge su bile nepismene, a ipak, njihovi podaci su bili uvijek potpuno točni.

Pored rada mnogih odraslih osoba, značajan prilog na obavještajnom planu davali su i pioniri. Dovitljivost i odvažnost koju su u toku NOB-e pokazali i najmlađi borci-pioniri zaslužuje najveće priznanje.

Uz već navedene spomenimo još Jovicu Obradovića iz Doljana i Danu Ajdukovića iz Oraovca.

Tako masovna obavještajna služba bila je izvor obimnih i sigurnih podataka 0 neprijatelju koje su koristile ne samo borbene grupe na terenu, nego i veće operativne jedinice u akcijama na komunikaciju Bihać—Knin. Saradnja terensko obavještajne službe s obavještajnim i operativnim organima Šeste, Devete, Devetnaeste i Trideset pete divizije bila je prisna i vrlo intenzivna. Ona se sastojala, ne samo u tome što su organi operativnih jedinica redovito i neposredno primah podatke o neprijatelju od obavještajaca komandi mjesta, ROC-a 1 partijskih komiteta, već su obavještajni i informativni oficiri ponegdje i direktno kontaktirah sa saradnicima obavještajne službe na terenu.

Široko rasprostranjena mreža obavještajne službe postala je glavnim osloncem i inicijatorom aktivnosti partizanskih udarnih grupa sastavljenih od mjesnih aktivista i boraca komandi mjesta, ali i borbenih grupa iz operativnih jedinica koje su povremeno vršile svoje akcije duž komunikacije Bihać—Knin. O oktivnosti borbenih grupa, koje su češće nazivane udarnim grupama, nalazimo podatke u skoro- svim periodičnim izvještajima što ih je Kotarski komitete Partije upućivao Okružnom komitetu KPH za Liku. Neki detalji iz tih izvještaja upućuju na važnost akcija i na permanentnu aktivnost udarnih grupa.

Među najaktivnije borbene grupe, sastavljene od mjesnih aktivista, spadale su borbene grupe iz Potkraja, Kupirova i Kunovca, zatim Doljana i Dobrosela. Početkom ljeta 1944. Kotarski komitet KPH Donji Lapac dao je direktivu za formiranje »civilnih« udarnih grupa u kojima bi učestvovah seoski aktivisti. Komitet je sugerirao partijskim organizacijama da svako selo mora imati svoju borbenu grupu.

Najznačajnije je da su borbene grupe, pored zadavanja udaraca neprijatelju, konstantno stvarale uvjete za političko-obavještajnu aktivnost na okupiranom području, poticale rast borbenog morala stanovništva, pridonosile suzbijanju dezerterstva i omogućavale stalnu mobilizaciju ljudstva u redove NOV. Uz obavještajnu aktivnost posebno je bila vezana djelatnost udarnih grupa komande mjesta, koje su najčešće predvodili Simo Lukić, Stevo Lukić, Dušan Medić, Simo Pavković i Danić Rapac.

Mreža njemačke obavještajne službe

Njemačka obavještajna služba je poklanjala znatnu pažnju području donjolapačkog kotara. Zato ga je, neposredno pred njemačku okupaciju 1943. i tokom okupacije, okružila i pokrila mrežom punktova i ispostava. Naročito su do izražaja došli punktovi i ispostave vojno-obavještajne službe poznate pod nazivom ABWEHR-a. Partizanska obavještajna služba na terenu kotara imala je najviše posla s trupnom obavještajnom službom, čija su odjeljenja, pod nazivom I-c odjeljenja, bila formirana u svakoj trupnoj jedinici, odnosno s ispostavama ABWEHR-u nizu mjesta (Bihać, Zavalje, Nebljusi, Donji Lapac, Suvaja, Zrmanja i Knin).

Hitlerovi generali nisu slučajno na ovo područje najprije uputili 114. njemačku »Jeger« diviziju, a kasnije, kao stalne posadne trupe, 373. legionarsku diviziju »Tigar«. Te jedinice služile su, naime, kao ogledni primjer rada i efikasna organizacija obavještajne službe u ovim divizijama, a naročito u 384. puku 373. legionarske divizije, koji je u vrijeme priprema i izvođenja sedme neprijateljske ofanzive skoro čitav bio lociran u području Srba. Nijemci su jedinice 373. legionarske divizije i držali čitavo vrijeme (1943—1945) na ovom području, zato što je ona spadala među mali broj njemačkih divizija u kojima je obavještajni rad bio uspješno organiziran i tako razgranat da je odgovarao sistemu totalne špijunaže.

Obavještajna služba pri štabu divizije bila je organizirana kao posebno štabsko odjeljenje (I-c odjeljenje). To odjeljenje 373. legionarske divizije imalo je svoje ispostave, uporišta i niz obavještajnih punktova na terenu u većim i manjim mjestima, te niz ogranaka u trupnim jedinicama niže od puka. Ogranci su trebah prikupljati podatke o NOV i POJ bilo vlastitim izviđanjem, bilo putem uobičajenih izviđačkih akcija jedinica kojima su bih pridruženi. Činili su to i putem stvaranja agenture. Rukovodioci ogranaka imah su dužnost da s patrolama obilaze teren i na njemu postavljaju zasjede radi zarobljavanja partizana. Ovaj vid neprijateljeve djelatnosti nanio je partizanskim aktivistima na terenu znatne gubitke i od naše obavještajne službe tražio maksimum napora u iznalaženju načina da se osujete planovi i akcije neprijatelja. Rukovodioci ogranaka ovog odjeljenja su se čvršće povezivah s četnicima, njihovim rođacima, simpatizerima pa čak i s dezerterima iz naših jedinica.

U pravilu ABWEHR nije imao posebno organiziranih jedinica u puku i nižim vojnim jedinicama, ali organizacija obavještajne službe u »Tigar« diviziji od tog pravila odstupa. U 373. legionarskoj diviziji i po pukovima postoje tzv. I-c odjeljenje, a njihovi ogranci i u nižim jedinicama. Postoje podaci da se poručnik Gunther Dumcke, koji je vodio I-c odjeljenje 384. puka 373. legionarske divizije, u njemačkoj armiji proslavio po tom s koliko je preciznosti vodio dnevnu kartu o partizanskim položajima. Smatra se da su mu u tom mnogo pomogli četnici, a naročito Mane Roković.

U Donjem Lapcu na čelu ispostave je potporučnik Koshitz, a zatim potporučnik Orlich. U Nebljusima je ispostavom rukovodio Pferiffer, a u Suvaji narednik Bartl. Ispostava u Suvaji je bila pridružena komandi legionarskog bataljona.

U Kninu je postojalo nekohko punktova njemačke obavještajne službe: obavještajna služba ili I-c odjeljenje 15. armijskog brdskog korpusa čiji se štab jedno vrijeme nalazio u Kninu, I-c odjeljenje 384. puka, te ispostava Knin koja je formirana u julu 1944. Ispostava Zavalje imala je zadatak da prima, izvje-

štaje od okolnih ispostava. Imala je naziv i status Meldekoph-a (teritorijalni obavještajni punkt ABWEHR-a). U Zavalju je postojao logor za saslušavanje zarobljenika-partizana i civilnih lica. Obavještajna ispostava pri ovom logoru zvala se »Ispostava Dolm.«[22] Na čelu obavještajnog punkta u Zavalju stajao je poručnik Pietriga.

Ispostava I-c službe u Bihaću igrala je u prvo vrijeme najveću ulogu u obavještajnoj obradi donjolapačkog područja. Ovu ispostavu vodio je poručnik Gunther Dumcke, a zatim potporučnik Geissler. Ona je bila pridružena štabu 373. artiljerijskog puka 373. legionarske divizije. U Bihaću je još prije augusta 1943. postojao jak obavještajni punkt pod nazivom Meldekoph-a. On je nastojao da na području donjolapačkog kotara uspostavi svoju agenturu. U tom je imao izvjesnog uspjeha jer su u njegovu službu stupili neki dezerteri iz NOV koji su otišli u Bihać i postali neprijateljski agenti. Svoju djelatnost uspjeli su razviti u selima Gornji Strbci, Kestenova Korita i Opačića Dolina, gdje su u septembru 1943. oformili prve četničke grupe.

S tako razgranatim sistemom neprijateljske špijunaže nosila se partizanska obavještajna služba, iako nije imala iskustva i tehničkih sredstava. Naime, partizanska obavještajna služba nije se mogla služiti ni jednim od tehničkih sredstava kojima su se služih njemački obavještajci. Partizanski obavještajci nisu raspolagah radio-stanicama, radio-aparatima, telegramima, telefonima, golubovima, nevidljivim mastilom i kodovima za šifriranje. Suprotstavljah su se požrtvovnošću, hrabrošću i ličnom dovitljivošću. Neprijatelj je gubio bitku za bitkom. Zato je bjesnio i nemilosrdno se osvećivao civilnom stanovništvu. Odgovarao je svakodnevnim terorom i odmazdama. Inspiratori terora i represalija bili su njemačka obavještajna služba i okupacione policijske snage, uključujući i četničku policiju.

Prema izvještaju OZN-e za Liku, koji je 4. jula 1944. upućen OZN-i za Hrvatsku i Štabu 11. korpusa NOVJ, na području od Capaćuše do Kupirova neprijatelj je stalno držao preko 2.537 vojnika, naoružanih najmanje s 4 tenka, preko 10 topova, 47 raznih bacača mina i plamena, 95 mitraljeza s odgovarajućim brojem strojnica i pušaka.[23] (To znači da je na svaki kilometar ceste neprijatelj držao oko 40 vojnika). Broj neprijateljskih vojnika poslije 15. septembra 1944. povećan je skoro za 800. U izvještaju OZN-e za Liku, koji je 16. X 1944. upućen OZN-i Hrvatske i Štabu 35. udarne divizije NOVJ, iznosi se podatak od 3.315 ljudi. Naročito su bili pojačani oni garnizoni gdje je otpor stanovništva bio intenzivniji, a aktivnost partizanskih udarnih grupa veća.

U proljeće 1944. na pozornicu žestoke borbe stupaju zloglasne četničke petorke. One tragaju za aktivistima. Ubacuju se u šumu i na putevima i prolazima postavljaju zasjede. Maskirani su u partizanska odijela. Po selima unose strah i trepet. Gdje god se domognu nekoga od simpatizera pokreta ili porodica partizana, tuku ga i premlaćuju. Velik je broj osoba koje su umrle od četničkih batina. Četnici su bili glavni nosioci i izvršioci terora po okupiranim i polu-oslobođenim sehma. Iz akcije u akciju, od zadatka do zadatka neustrašivi partijsko-politički i obavještajni radnici koračah su pobjedi i slobodi, ali ponekad i u smrt. Na slavnim putevima pobjede i slobode posljednje ratne godine, pored drugih, pali su partijsko-politički i obavještajni radnici: Marija Balać, Mile Beslać, Jovo Blanuša, Rade Brkić, Uroš Damjanović, Miloš Đukić, Đuro

22 Dolm je kratica od Dolmetsch, što znači tumač.
23 Vojni list, Institut arhiva NOR-a, reg. br. 6-1/1, k, 571.

Đukić, Jovo Keča, Milan-Mito Medić, Nikola Milanović, Jandre Mileusnić, Bogdan Obradović, Milan Opačić, Milan Opala, Rade Pajić, Gojko Pejić, Gojko i Đuro Popović, Ilija Rađenović i Jandre Zobenica.

Prema periodičnim izvještajima Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac u periodu od 3. XII 1943. do 3. I 1945. godine ubijeno je 106, ranjeno 51, a zarobljeno, odnosno uhvaćeno 731 osoba, od čega je 690 osoba odvedeno u logore. Premlaćeno je 259 osoba. U navedene podatke nisu, međutim, uključeni svi zločini neprijatelja počinjeni u označenom periodu, pogotovo ne oni iz vremena sedme neprijateljske ofanzive za koje razdoblje nisam uspio pronaći petnaestodnevne izvještaje kotarskog komiteta.[24]

Likvidacija četničke špijunske grupe u Srbu

U novembru 1943. s Nijemcima u Srbu pojavili su se i četnici. Neki četnički doušnici shvatiše da se više ne moraju prikrivati kao ranije. S četnicima se našao i Filip Zeželj, bivši financ, koji je u Rajakovoj četničkoj »brigadi« imao ulogu nacionalnog povjerenika, odnosno šefa špijunske službe. Bivši financ, ubrzo, pod zaštitom Nijemaca i četnika, iz Srba odlazi i u susjedna sela. Tražio je rođake i znance i počeo plesti špijunsku mrežu. Uz njega se hvata i bivši žandarmerijski narednik Jandrija Rađenović.[25] Kolebao se, ali je svoje dvojstvo vješto prikrivao. Preplašen njemačkom silom povezuje se tajno s Filipom Zeželjom i počinje mu dostavljati špijunske podatke.

Partizanska obavještajna služba je razotkrila četničku špijunsku mrežu oko Gornjeg Srba. Četnička doušnica Manda je uhapšena s još nekolicinom neprijateljskih agenata. Hapšenje Mande je zabrinulo financa Fihpa i bivšeg narednika Jandriju koji se nalazio na dužnosti istražitelja u partizanskoj komandi mjesta Medak. Odlučio se na bijeg. Čim se Jandrija našao na području Srba i javio bivšem financu, on i Filip Zeželj odlaze kod pukovskog I-c oficira iz 384. legionarskog puka.

Imajući u vidu potrebu i perspektivu koja je stajala pred njemačko-četničkom obavještajnom službom u vrijeme pripreme desanta na Drvar, Nijemac se složio s četničkim obavještajcem Filipom Zeželjem.

Sedamnaestog maja 1944. na Urljaju se našao dotadašnji partizanski isljednik, a dočekala ga je posebno odabrana grupica četnika. Susret, međutim, nije prošao nezapažen. Otvorena je obostrana vatra, ah uviis. Ceremonijal lažnog »zarobljavanja« brzo je obavljen. Ubrzo je o tom čudnom »zarobljeniku« ROC za kotar Donji Lapac imao potpuno jasnu sliku. Rađenović je, pod zaštitom četnika, naoružan izlazio u okolna sela i javno izražavao želju za povratkom u partizane. Nije ostala nezapažena činjenica da se Rađenović počesto sastajao s četničkim obvještajcem Filipom Zeželjem. Članovi borbene grupe, u kojoj su se nalazili: Milan Batinica, Stevo Čuk, Milan Lukić, Nikić Lukić, Simo Lukić, Stevo Lukić, Božo Mišković, Simo Pavković i Iso Sučević čekah su izdajnika. Dan se otegao. Nestrpljenje je raslo jer čovjek koga su očekivah u uobičajeno vrijeme, nije stigao. Tek oko podne 17. jula 1944. nekohko četnika pojavilo se nenadano. Išli su raspojasano ravno prema kući u kojoj se nalazila partizan-

24 Prema ukupnim podacima, tokom rata okupator i njegovi kvislinzi, ubili su na području donjolapačkog kotara 1.520 osoba-civila. Zapaljeno je 2.583 kuća i drugih gospodarskih zgrada. Opljačkano je 8.000 krupne i 25.000 komada sitne stoke.

25 U početku ustanka bio uz partizane (isljednik u komandama mjesta Donji Lapac i Medak).

ska zasjeda. Po načinu kako su se primicali i držali, Simo Lukić, voda udarne grupe, zaključio je da četnici ne znaju za partizane u Gornjem Srbu.[20] Bojao se jedino da dvojica boraca, koje je postavio na tavanu susjedne kuće, ne izgube strpljenje i zapucaju prije vremena.

Cim uđoše u dvorište, četnici uzeše Boju preda se i odguraše je prema štali na drugoj strani dvorišta. Uguraše je unutra. Začu se vrisak i jauk. Iz staje izađe krvava. Za njom su išli četnici i gurali uplakanu ženu koja je crnim poderanim zaslonom brisala suze s okrvavljena lica. Dok četnici odoše iz dvorišta, iz susjedne se kuće pojavi žena četrdesetih godina. Uđe u dvorište svoje susjede. Boja je na bunaru ispirala lice. »Evo i Jandrije u kući, pije rakiju, ali on nema veze s tim«, reče došljakinja, ciljajući na četnički postupak. Članovi naše borbene grupe oprezno izađoše iz kuće. Provukoše se iza Bojine staje, preskočiše omanji zidić i, s automatima na gotovs, upadoše u susjednu kuću u kojoj se našao i Jandrija. Nekadašnji istražitelj u partizanskoj komandi mjesta, sada izdajnik i četnički špijun, našao se pred poznatim ljudima za koje je dobro znao da ne opraštaju izdajnicima. Potegao je pištolj, ali prekasno. Partizani su bili brži. S lancima na rukama, pred grupom boraca, krenuo je prema šumi i već sutra je predan Komandi mjesta i sudu pravde.

Hvatanje Jandrije Rađenovića partizanska obavještajna služba s razlogom je smatrala svojim velikim uspjehom. Idući koraci kombinirane grupe vodili su prema Filipu Zeželju, tj. u brlog u kojem su noćivali četnički zločinci.

Počele su užurbane pripreme za napad na četnike u Srbu. Nekohcini ljudi koje se uspjelo proturiti među četnike, dati su posebni zadaci. Teškoća je bilo na pretek. Oko 120 četnika nalazilo se po bunkerima oko Raštela i u crkvi. Oko četnika bile su raspoređene dvije satnije legionara, domobrana, ustaša i omanji odred Nijemaca. Između njih na svim prilazima bile su postavljene tajne minske prepreke. Prilazi uporištu bili su gotovo nemogući, jer su se po njima mogli kretati samo oni koji su znali za uske prolaze na kojima nije bilo mina. Zahvaljujući ljudima koji su u četničkim redovima radili za NOP, partizanski obavještajci su uspjeh da uđu u sistem minskih prepreka. Dušan Desnica i Milan Zeželj Mile, koji su se »nalazili u četnicima«, s uspjehom su izvršili zadatke što ih je pred njih postavila partizanska obavještajna služba.

Jedne večeri, čim je pao prvi suton, iz uporišta se izvukao Milan Zeželj da bi se našao na tajnom sastanku s partizanskim obavještajnim oficirom Lukićem. Zeželj je na sastanku do detalja opisivao položaj četničkih bunkera i krivudave prolaze između njih. Opisivao je svom sugovorniku čak položaj pojedinih četničkih ležaja u kamenom zdanju Donjeg Srba. Simo Lukić se posebno zanimao za ležaje četnika poznatih po zločinima. Mile je do detalja opisivao smještaj četničkih štablija u crkvi.

Dobivši približnu predodžbu o rasporedu, partizanski oficir nešto prije rastanka reče svome sagovorniku: »U subotu navečer se ne smiješ naći među njima. Kako znaš, nađi načina da se izvučeš. Uostalom, izmisli bolest u želucu.« Pravovremeno je bio upozoren i Dušan Desnica, koji je zajedno sa Zeželjem bio ubačen u četničke redove.

»Bolesni četnik« nije se još možda ni zagrijao u krevetu vlastite kuće kad je s Malog urljajskog polja u sumrak krenula borbena grupa partizanskih aktivista na novi zadatak. Neobičan teret od trideset kilograma eksploziva izmjenjivao se na leđima: Sime Lukića, Dušana Damjanovića, Steve Ćuka, Bože Miško-

vića, Milana Batinice i Jovice Radakovića. Polagano i sporo su odmicali niz potok Srebrenicu prema Vojvodića pilani.

Veliko zdanje prijeratne bogomolje iz kojeg je već blizu deset mjeseci šibala kiša kuršuma i smrti, našlo se okruženo sa šest partizana. Eksploziv su postavili kraj izlaza na zapadnoj strani masivne građevine. Odjednom se začuo topot vojničkih cokula. Klopkanje je odjekivalo po pločniku oko građevine. Ukazala se silueta čovjeka. Primicao se mineru šćućurenom uz ubitačne rekvizite. Mršav i neugledan četnik koji je izašao iz crkve, zaustavi se iza ugla. Jedva tri metra dijelila su ga od sanduka s eksplozivom. Tu obavi »posao« i vrati se u unutrašnjost kamenih zidina.

Diverzanti su slagali eksploziv ispod kamenih gromada na zapadnoj strani zida. Prolazile su posljednje sekunde. Tek što su partizanski diverzanti polijegali u odabrane zaklone, zrakom se prolomi snažna detonacija. Eksplozija potrese i zemlju pod njima, probudi čitav Srb i okolicu.

Praćena blještavim raketama, rafalima mitraljeza i vatrom bacača mina, uz Srebrenicu prema Urljaju izmicala je borbena partizanska grupa. Za partizanima su pucah. Sutradan bolnica u Kninu je primila ranjene četnike iz Srba. Ranjene je posjetio i pop Momčilo Đujić, a među onima za čije je zdravlje »trebalo« čitati molitvu bio je i Filip Zeželj, glavni četnički policajac — obavještajac i nacionalni povjerenik u četničkoj »brigadi«.

Povezanost obavještajne službe partizanske propagande i naroda

Uporedo s terorom rastao je i broj osoba koje su prisustvovale političkim sastancima po selima i zbjegovima. Masovno politizirano stanovništvo vršilo je snažan utjecaj na demoralizaciju neprijateljskih redova. U trećem tromjesečju 1944. održano je među stanovništvom 250 raznih sastanaka na kojima je prisustvovalo 10.200 lica ili u prosjeku 40 lica po svakom sastanku, odnosno 30% više nego u prethodnom tromjesečju.

Pored stalnog porasta broja osoba koje su prisustvovale političko-informativnim sastancima, što su ih po okupiranim sehma i nekim zbjegovima održavah komunisti, valja spomenuti i veliku zainteresiranost stanovništva za partizansku štampu. Impresivan je broj osoba koje su primale, čitale ili slušale partizansku štampu. Taj broj je bio u stalnom porastu i kretao se od 1.657 osoba u periodu od 8. marta do 25. marta 1944, do 10.220 osoba u izvještajnom periodu od 26. IX do 18. X 1944.

Partizanska štampa probijala se i u neprijateljske garnizone. Išla je kanalima koje je stvarala obavještajna služba, a kasnije ih ustupala propagandistima. Podaci o proturanju partizanske štampe u neprijateljske redove na području donjolapačkog kotara u periodu od 8. II do 21. XII 1944. kao i podaci o njenom stvarnom utjecaju na prelazak ljudi iz neprijateljskih jedinica u redove NOVJ, govore o dosta uspješnom i sinhroniziranom sadejstvu partizanske obavještajne službe i propagande u razbijanju neprijateljskih garnizona duž komunikacije Bihać—Knin. U naznačenom vremenskom periodu u redove neprijateljskih vojnika protureno je 1007 primjeraka partizanske štampe, proglasa i drugih publikacija. U periodičnim izvještajima Kotarskog komiteta KPH Lapac nalazimo konkretne podatke koji se odnose na pojedinu vrstu publikacije ili glasila. Osim navedenih hiljadu primjeraka razne štampe, tokom septembra 1944. u neprijateljske redove proturena je veća količina letaka nazvana »Titov posljednji po-

ziv«, što je izazvalo znatno rasulo u neprijateljskim redovima. Broj neprijateljskih vojnika koji su primah ili čitali neki od primjeraka partizanske štampe bio je u stalnom porastu. Dostigao je brojku od 698 ljudi.

U koordinaciji s akcijama partizanske obavještajne službe, političko-propagandni rad u redovima kvislinških vojnih formacija rezultirao je stalnim prebjegavanjem ljudi iz neprijateljskih jedinica u jedinice NOVJ.

Neposredno prije publiciranja Titova poziva neprijateljskim vojnicima da napuste daljnje služenje fašizmu, u Kotarskom komitetu KPH za Donji Lapac bili su sve zadovoljniji rezultatima rada kako Agitprop sektora, tako i 2. sekcije ROC-a. Uspjesi su prelazili okvire obavještajne sekcije i sektora agitacije i propagande. Na pomolu je bilo rasulo nekih garnizona jer su Partija i njena obavještajna služba upornim radom među neprijateljskim posadama, prvenstveno u redovima domobrana, stvorili sigurna uporišta. Partijsko-politička djelatnost unutar neprijateljskih garnizona bila je prožeta obavještajnim elementima.

Goloruke skojevke idu na neprijateljske bunkere

Primicao se septembar 1944. Titov posljednji poziv upućen ljudstvu mobiliziranom u neprijateljske redove, pojavio se u pravo vrijeme. Upravo tih dana i Kotarski komitet Partije i ROC imali su približno jasnu sliku o situaciji u neprijateljskim garnizonima. Obilje podataka dolazilo je s više strana. Davali su ih organi ROC-a, obavještajna služba pri komandi mjesta, općinski komitet Partije i SKOJ-a, borbene grupe sastavljene od terenskih aktivista, pa i pojedinci. Ti podaci su govorili da je stanovništvo vršilo velik utjecaj na neprijateljske posade. Broj onih koji su se uključivah u partizanske ilegalne kanale narastao je u nekim garnizonima do te mjere da je predstavljao višu kvalitetu od obične obavještajne mreže. Činilo se da postoje mogućnosti da se ilegalne snage pokrenu na otvorene i masovnije akcije, da se opredjeljenjima pojedinaca i grupa dade organiziraniji karakter. Kotarski komitet nije oklijevao. Dao je suglasnost prijedlogu nekih općinskih komiteta o direktnoj razdiobi letaka »iz ruke u ruku«. Djevojke su se javile da u garnizonima iz ruke u ruku dijele letke neprijateljskim vojnicima.

Za tu akciju odabran je 12. septembar 1944. S Titovim pozivom u ruci — kako su tada prozvali letke na kojima je štampan poziv Vrhovnog komandanta NOV i POJ — došlo je u neprijateljske garnizone Kupinovo, Doljani i Dobroselo po desetak skojevki. U ugovoreno vrijeme došle su do neprijateljskih uporišta, dijelile letke i pozivale neprijateljske vojnike da ne propuste posljednji čas. Većina pripadnika neprijateljskih posada s čuđenjem je promatrala djevojke.

»Poludjele su ili je rat završen« — pomišljah su neki vojnici. Predvođeni oficirima i podoficirima, koje su za taj čin ilegalno pripremili partizanski obavještajci i politički radnici, domobrani se pridružiše djevojkama. Uzimali su od djevojaka letke, a zatim ih sami nastavljah dijeliti. U doljanskom garnizonu se zatekao neki ustaški oficir koji je to jutro stigao iz Bihaća. Cim je pokušao da se suprotstavi akciji djevojaka i domobrana, oko skojevki se za čas stvorilo odjeljenje automatičara. Ali, ne da ih uhapsi. Domobranski oficir je naredio: »Topovi neka odmah krenu prema Bubnju i otuda otvore vatru po Nijemcima u Lapcu.« Čuvši naredbu, ustaša je sjeo u automobil i otišao prema Bihaću.

Prema Bubnju su se kretale dvije kolone bivše neprijateljske vojske. Jedna je išla od doljanske, a druga od dobroselske crkve. Spojile su se pod Bakračem. Počela je radost još jedne velike pobjede, izvojevane bez krvi i pucnjave. Izlazeći iz svojih bajti, starci, žene i čitav narod, željno su očekivah da zagrme topovi. Za koji čas zareda nekohko topovskih plotuna po njemačkom garnizonu u Donjem Lapcu i četničkom uporištu u Međeđaku kod Brotnje. Na razbijanju neprijateljskog garnizona u Doljanima upornim i umješnim radom istakli su se Đuro Dukić, Mile Medić (Dmitrov) i Stevan Radaković.

Uspješan epilog

U centar Kotarskog komiteta KPH za kotar Donji Lapac u Klapavice kod Bruvna, otkud se rukovodilo čitavom akcijom, stizali su učestali izvještaji iz svih triju općina. Javljalo se o uspjesima i o slavlju naroda duž čitave komunikacije. Iz neprijateljskih posada s Jelova vrha kod Nebljusa, Durakovića glavice kod Donjeg Lapca, Dobrosela, Doljana, Kupirova-Kunovca i sa Srbskog klanca prešlo je na stranu NOVJ u roku od tri dana oko 1.500 domobrana i legionara. Sobom su prenijeli skoro kompletnu ratnu opremu. Pored doljanskog i dobroselskog garnizona, koji su potpuno opustjeli, kompletna neprijateljska posada iz Kupirova, organizirano je prešla na stranu NOVJ. Okružnom komitetu KPH za Liku, od 26. IX 1944. Kotarski komitet KPH za Donji Lapac je pisao: »Na našu stranu prešlo je 1.435 domobrana, podoficira i njihovih oficira, sa svom spremom uključujući i topove, te 31 četnik. U izvlačenju domobrana i zarobljene municije naročito se istakla omladina.«[27]

U Kupirovu je prilikom izvlačenja municije poginula Draga (Marka) Zorić, skojevka iz Zavlake. U zapisniku sa sjednice plenuma Okružnog komiteta KPH za Liku, od 30. IX 1944, zabilježeno je i ovo: »Iz garnizona lapačkog kotara prešlo je 1.500 neprijateljskih vojnika i otišlo u naše jedinice. Narod se založio da što više izbjegne domobrana iz garnizona i tu se vidjela privrženost NOB-i.«

U izvještaju Centralnom komitetu KPH, Okružni komitet je 16. X 1944. pisao i slijedeće: »Demoralizacija u neprijateljskim redovima je dosta velika. Bilo je tu i tamo znakova rasula. Od poziva Tita, pa do sada prešlo je na našu stranu oko 1.700 neprijateljskih vojnika, uglavnom domobrana i legionara, nešto malo četnika, a najmanje ustaša. Najveći broj je pobjegao iz garnizona sa sektora donjolapačkog kotara.«[28]

Proces razbijanja i osipanja neprijateljskih redova nije prestao istekom roka koji je bio označen Titovim pozivom ljudstvu mobiliziranom u neprijateljske redove.

Ukupno je od 1. februara do 21. decembra 1944. prešlo na stranu NOVJ 2.020 (1.810 domobrana i legionara i 210 četnika).

Neposredno iza odlaska Đujićevih četnika prema Istri, Opunomoćstvo OZN-e za kotar Donji Lapac s uspjehom je likvidiralo zaostale četnike.

27 Dokument kod autora.
28 Isto.

Pali nepobijeđeni

Nemoguće je govoriti o partizanskoj obavještajnoj službi a da se ne spomene one njene kadrove koji su pali u borbi. Velika je lista pripadnika ove službe koji su u ratu i poslije njega pali nepobijeđeni. Donjolapački kotar među mnogim borcima dao je i hrabre i požrtvovane obavještajce: Mariju Balać, Jovu Blanušu, Đuru Đukića, Bogdana Miljuša i Vukašina Opačića Milana.

O njima dajem nekohko kraćih biografskih podataka:

Marija Balać

Rođena je 1922. godine u selu Kruži kod Donjeg Lapca. U NOV je učestvovala od 1941. godine. Pod konac 1941. Mariju šalju u Bihać na političko obavještajni rad. Iz Bihaća Marija ponovo dolazi u Donji Lapac, gdje je primaju u Partiju.

Odmah po dolasku Nijemaca u ovaj kraj Marija postaje članom Općinskog komiteta partije. Partija joj ubrzo povjerava još odgovornije zadatke. Šalje je na rad u ROC. Ona odlazi u okupirana sela, svaki dan se provlači između neprijateljskih zasjeda. Četnici su na vlastitoj koži osjetih značenje Marijina rada i odmah se dali u potragu za njom. Nastojali su da im padne živa u ruke. Četničke zasjede i klopke djevojka vješto izbjegava. Pa ipak jednog dana Marija pada u četničku zamku. Pošlo im je za rukom upravo ono što su željeli, da je uhvate živu. A odavno su zamišljali ako nju uhvate živu, onda će se riješiti i mnogih drugih ilegalnih partizanskih saradnika. U želji da ostvare svoje ciljeve muče je i zlostavljaju. Ali Marija prkosno i uporno šuti. Bezbroj puta su joj ponudili život, samo da otkrije barem jednu vezu. Mjesecima su se izmjenjivala mučenja i obećanja.

Neću da govorim. Nemam posebnih veza. Moje su veze čitav narod koji vas mrzi zato što ste izdajnici — odgovarala je Marija.

Četnici su na kraju izgubili svaku nadu. Uzalud im mučenja i obećanja. I jednog dana odjeknuli su plotuni. Četnički kuršumi dokrajčili su hrabroj djevojci život i muke.

Jovo Blanuša

Rođen 7. augusta 1914. u selu Dnopolju—Birovača, Donji Lapac. Učestvovao je u NOP-u od 1941. član KPJ postao je 1943, a iste godine počeo je radom u ROC-u.

Među važnijim izvještajima koje je od svojih saradnika primao ROC Donji Lapac, bile su i informacije koje je iz neprijateljskog uporišta slao tridesetogodišnji Jovo Blanuša. Njegovi podaci bili su vrlo dragocjeni i činili su značajan dio u obilju materijala prema kojem je ROC stvarao sliku o stanju u neprijateljskim uporištima duž komunikacije. Jovo je redovito slao podatke o neprijateljskim snagama, a pogotovo o četnicima koji su se ugnijezdili u Opačića Dolini.

Jovin samoprijegor i visoka obavještajna produktivnost kao da nisu mogli ostati nezapaženi. Četnici su posumnjali u njega. Jedno vrijeme ga pratili, a onda uhapsih. Izdržao je sve najgore, ali nije pristao da postane izdajnik. Trećeg maja 1944. četnici ga strijeljaju. Pred četničkim rafalima je uzviknuo:' »Mene ćete ubiti, ali nećete pobijediti.«[29]

29 Knjiga »Pali nepobijeđeni«, str. 53.

Đuro Đukić

Rođen 28. augusta 1909. u selu Dnopolju, općina Donji Lapac. U NOV je stupio 1941. godine, član KPJ postao je 1942.

U početku 1944, kada Partija odlučuje da pojača ROC, Đuro Đukić postaje članom te mlade institucije. Još smjelije se privlači na domak žice oko neprijateljskih uporišta. Provlači se između četničkih zasjeda i miniranih zapreka. Stvara veze i ilegalne kanale. Redovito drži kontakt s desetak saradnika koji u garnizonu i oko njega motre na neprijatelja.

Široko rasprostranjena mreža obavještajaca postala je glavnim osloncem partizanskih borbenih grupa. Mnogo Đurinih podataka o neprijatelju ROC je slao i do Glavnog štaba Hrvatske. Preko veza Đuro je držao pod okom neprijateljski trup koji se okomio na partizanske centre i rukovodstva u njima. Zahvaljujući tome, spašeni su mnogi životi.

Poginuo je 4. augusta 1944. iznad Dnopolja, u šumi Ozeblin, kad je po zadatku išao da utvrdi brojno stanje neprijateljskih jedinica u Donjem Lapcu.[30]

Milan Počuča priča: »Rano ujutro stigli smo na jednu livadu i kod nas je došao Đuro Đukić, terenski radnik i organizator ustanka. Okupili smo se oko njega s namjerom da čujemo najnovije vijesti. Odjednom smo opkoljeni od četnika. Đuro je držao pušku preko krila. Četnici su povikali njemu i Radi Tišmi da odlože oružje...« Toga događaja se sjeća i Boja Tišma: »Đuro mi je rekao: 'Bojo, odmakni se od mene da makar ti ne pogineš, kad ja već moram.' Mi se nismo odmakh, jer nismo imali ni kuda... Bili smo opkoljeni. Đuro ih je grdio, govoreći im da su izrodi, izdajnici, i da će on radije poginuti, nego im se predati. Vjerojatno bi Đuro upotrijebio oružje, ali to nije htio učiniti zbog nas. Priskočili su da Đuru uhvate živa. Četnik je izvadio konop .., Pokojni Đuro je skočio i uzviknuo: 'Mene izdajnici neće živa vezati' i munjevito se probio kroz obruč četnika i potrčao niz padinu k šumi prema Kamenskom. Na Đuru su zagrmili četnički mitraljezi i vidjela sam svojim očima kad je pao ...«

Bogdan Miljuš

Rođen 25. decembra 1901. godine u Doljanima, općina Donji Lapac. U NOV je stupio 1941, a u redove KPJ primljen je 1943. Obavještajne zadatke je u NOV-i obavljao od 1943. godine, a od 1944. radio je u okviru Rajonskog obavještajnog centra i OZN-e za Donji Lapac.

Dvadesetog oktobra 1944. dobio je zadatak da ode u Doljane, svoje rodno selo, da se nađe s grupom četnika i garantira im slobodan povratak kućama. Kad se vraćao s tog zadatka, udavio se zajedno s tri žene i jednim djetetom u rijeci Uni kod Martin Broda.[31]

Vukašin Opačić Milan

Rođen 28. marta 1925. u selu Dnopolju kod Donjeg Lapca. Član SKOJ-a je od 1942. Bio je jedan od aktivnih omladinaca-partizana. »Neprijateljski trup ne smije neopaženo iz Donjeg Lapca«, rekli su Opačiću Milanu Vukašinu onih dana kada su ga uvodih u novu dužnost u ROC-u. Devetnaestogodišnji omladinac primio je zadatak s mnogo odgovornosti. Činio je sve što je mogao da ne izne-

30 Vidi knjigu »Pali nepobijeđeni«, str. 57.
31 »Pali nepobijeđeni«, Beograd 1964.

vjeri povjerenje. Milan se pokazao dostojnim povjerenja. Pokušaj trupova da iznenadnim udarcima likvidiraju partizanske centre i komande, propali su zahvaljujući sveopćoj budnosti naroda, a tome je i Milan pridonosio svojom aktivnošću.

Petog juna 1944. Milan se posljednji put spuštao niz obronke Plješevice. Zajedno s borbenom grupom pošao je u susret četničkoj petorki za koju se znalo da se iz lapačke dohne kani ubaciti u šumu. Grupa s kojom se nalazio i Milan, čekala je u zasjedi. Četnika nije bilo. U trenutku kada se grupa spremala na povlačenje, Milanu se nije dalo otići, a da ne zna o čemu se radi i zašto četnici nisu naišli. Htio je da prije povratka u bazu ustanovi kuda su četnici krenuli i zašto nisu naišli onim putem na kojem ih je čekala partizanska zasjeda. Krenuo je na sastanak sa svojom obavještajnom vezom.

Odvojio se od borbene grupe i pošao prema Sašića poljani iznad sela Dnopolja. Primicao se cilju. Išao je oprezno. Iza grma je spazio četničku zasjedu. Bilo je prekasno da bi mogao umaći. Osuo je iz automata vatru po grmovima. Odgovorio mu je plotun puškomitraljeza. Pao je izrešetan četničkim kuršumima.

Mane Borčić
Rade Grbić

Partizanske zdravstvene ustanove na području kotara Donji Lapac

Na području lapačkog kotara u toku narodnooslobodilačkog rata radilo je više vrsta partizanskih zdravstvenih ustanova: prihvatne ambulante i bolnice, partizanske ambulante i partizanske bolnice (stacioniranog tipa, za lake i teške ranjenike i bolesnike), centri za bolovanja, oporavilišta i stanice za prvu pomoć.

Od zdravstvenih ustanova najznačajniju ulogu imale su partizanske bolnice u prihvatu, zbrinjavanju i liječenju ranjenika i oboljehh od različitih bolesti, kao i stvaranju i organizacionom učvršćivanju sanitetske službe NOV i POJ.[1]

Partizanske bolnice u lapačkom kotaru bile su dio ličke i šire partizanske mreže zdravstvenih ustanova. Svojim postojanjem i djelovanjem oslobađale su ličke i druge partizanske jedinice važne obaveze da sobom transportuju ranjenike i bolesnike i, zajedno s ostalim ustanovama, omogućavale jedinicama s ličkog i susjednih teritorija slobodu pokreta i šireg manevra. Od prvih ustaničkih dana i pojavom ranjenika u Lici započinje stvaranje mreže, zdravstvenih ustanova. Na teritoriji lapačkog kotara od mahh prihvatnih ambulanti i bolnica širila se mreža bolnica u čijem je sastavu i bolnica 3. ličkog narodnooslobodilačkog odreda (Dobroselo).

Bolnice su osnivane u vehkoj oskudici, pa su u prvo vrijeme bolnicama nazivane šumske barake, seoske kuće ili škole, u kojima su liječeni ranjenici i

1 Vojna enciklopedija, drugo izdanje, knj. 1, Beograd 1970, str. 684—687.

bolesnici, povjeravani često brizi partizanskih bolničarki i bolničara bez stručnih kvalifikacija. Rat je od svih zahtijevao izuzetna naprezanja i upravo zahvaljujući fizičkim i umnim naporima sanitetskih i drugih kadrova, hiljade ranjenika i bolesnika je spaseno i vraćeno u jedinice.

Prihvatne zdravstvene ustanove u 1941. godini

U ustaničkom Srbu prije rata radila je ambulanta s 12 kreveta, a vodili su je dr Zvonko Peršić i dr Jovo Bjelić. Oni su vodili i ambulantu na Unskoj pruzi. Međutim, poshje aprilskog sloma, oni su otišli iz Srba. Ambulanta je preuzeta prvih ustaničkih dana i radila je za potrebe ustanika. Njen rukovodilac bio je Pilip Rastović Traljin, bolničar iz bivše jugoslavenske vojske.[2] Prihvatna ambulanta u Srbu je primala ranjenike pružajući im prvu pomoć i kraće liječenje.

Poshje oslobođenja Donjeg Lapca (30. jula 1941.) osnovana je veća prihvatna ambulanta u kojoj je radio Dušan Rašeta, bolničar i higijeničar.[3] Okupacijom Srba, 9. septembra i Donjeg Lapca, 8. oktobra od dijelova talijanske divizije »Sassari«, ambulante su prestale radom/*

U partizanskom bolničkom bazenu u Lici, odnosno na području kotara Donji Lapac, već 1941. godine postojale su i radile prihvatne bolnice. »U jesen te godine partizani lapačkog regiona prvi (su) izgradili posebnu baraku u selu Pirovištu za prihvat ranjenika.«" Prema podacima Bogdana **Cučka,** mjesni NOO-i u Nebljusima i Krugama dobili su zadatak od Stojana Matića »da izgrade bolnicu od priručnog materijala (dasaka i brvana).«[6] Za izvršenje zadatka prikupili su ljude iz okolnih sela koji su znali graditi kuće. »Radilo se ubrzano« — ističe Bogdan Cučak — »bolnica je uskoro bila napravljena. Najnužniji inventar i posteljnu opremu odbori su obezbjeđivali prilozima mještana.«[7]

Ta »posebna baraka za prihvat ranjenika« bila je izgrađena u Pirovištu iznad Nebljusa i Kruga u dijelu Plješevice prema Dugači.[8] Bolnica u Pirovištu izgrađena je prema odluci Štaba bataljona gerilskih odreda za Liku (s komandantom Stojanom Matićem). Bolnica je radila pri kraju 1941. godine, ali je ubrzo prestala raditi da bi ponovo u proljeće 1942. godine nastavila s radom.[9]

Rad bolnice u Donjem Lapcu i prihvatnih bolnica u Beglucima i Pirovištu

Za upoznavanje rada partizanskog bolničkog bazena u Lici u prvoj ratnoj godini, veoma je značajan dokumenat u kom Štab Grupe narodnooslobodilačkih odreda za Liku šalje izvještaj Štabu 1. operativne zone. U tom dokumentu (Pov. br. 582, od 29. augusta 1942)[10] u vezi razvitka sanitetske službe na slobodnom teritoriju Like, između ostalog, piše:

2 Svjedočenje Dušana Mileusnića u Srbu 5. juna 1981, autorska zbirka podataka (u daljnjem tekstu AZP).
3 Izjava Dušana Rašete, Donji Lapac, 2. juna 1981, AZP.
4 Danilo Damjanović, Ustanak naroda Hrvatske 1941. u Srbu i okolini, »Progres«, Zgb, str. 247.
5 Dr Slava Blažević, Organizacija i rad sanitetske službe u Lici u vrijeme NOR-a, Historijski arhiv u Karlovcu 1973. (u daljem tekstu: HAK) Zb. 5, str. 463.
6 Bogdan Cučak, Nebljusi u NOR-u i revoluciji od 1941,—1945. str. 77.
7 i 8; Isto kao 6, str. 77.
9 Danilo Damjanović Danić, usmena izjava, Srb, 5. juna 1981, AZP.
10 Zb. sanitetske službe u narodnooslobodilaćkom ratu, knj. 6, str. 18—25.

»U novembru 1941. godine dobiva Lička Grupa 1 ljekarku.[11] S tim u vezi počinju se teži ranjenici koncentrisati u jednom selu kod Korenice (u Krbavici — prim, autora), gdje su se tada vodile glavne akcije. U januaru 1942. godine uređuje se u školskoj zgradi toga sela prva partizanska bolnica u Lici sa 20 kreveta... Po oslobođenju Lapca (februar 1942.) osniva drugarica instrumentarka[1'2] uz pomoć omladinki, koje su se dobrovoljno javile u sanitetsku službu, drugu partizansku bolnicu u Lici sa 40 kreveta. Nakon toga započinje povezivanje sanitetskog osoblja i ustanova: ljekarka počinje da obilazi bolnice i ambulante, da se upoznaje sa sanitetskim osobljem i da mu pomaže u radu.«[13]

Bolnica u Donjem Lapcu uređena je u zgradi bivše žandarmerijske stanice. Počela je radom unošenjem prvog kreveta i prihvatanjem na liječenje prvih 55 ranjenika.

»Ovu je bolnicu uredila uz pomoć naroda drugarica B. Tišma«.. .[14] ističe dr Slava Ćetković.-Očko, i dodaje: »Bolnica je postojala oko mjesec dana, tj. samo toliko koliko su trajale borbe oko Srba koje su vođene odmah poshje oslobođenja Lapačke kothne, te je i tom prilikom služila kao prihvatna bolnica. Po svršetku ovih borbi ta je bolnica odmah rasformirana, zbog izloženosti bombardovanju. Teži ranjenici prevezeni su u Centralnu bolnicu,[15] a lakši u jednu baraku u šumi blizu sela Kruge, koju je još za vrijeme prvih dana ustanka 1941. za ranjenike izgradio bat. »Stojan Matić«.[10] Ovom bolnicom za lakše ranjenike kod Kruga rukovodila je drugarica B. Tišma sve do ljeta iste godine kada je bolnica rasformirana, a ranjenici prevezeni na Kamensko[17] i tamo sjedinjeni s onima iz Centralne bolnice.[18]

U Dr Slava očko-fietković.

12 Boja-Bojka Tišma (Kruge 1900 — Veliki Lošinj 1975), primalja i instrumentarka, s U godina prakse u svojstvu instrumentarke u bolnici u Drvaru. Partizanka od prvih dana ustanka. Organizovala i vodila partizansku bolnicu u Donjem Lapcu. Vodila bolnicu za lake ranjenike u Pirovištu i radila u više partizanskih bolnica u Lici, Gorskom kotaru i Dalmaciji. Bila je i jedno vrijeme upravnik bolnice 2. ličkog NOP odreda na Bijelim Potocima i jedan od rijetkih pionira partizanske medicine u oslobođenim krajevima Like.

13 Zb. st. si. 6, str. 19.

14 U borbi za oslobođenje D. Lapca (27. 02. 1942), partizani su imali 23 ranjenika, a neprijatelj 32 ranjenika (Danilo Damjanović Danić, nav. rad, str. 272). Novoosnovana partizanska bolnica u D. Lapcu, iako se nalazi u velikoj oskudici osoblja i medikamenata za liječenje ranjenih partizana, istovremeno prihvata i liječi ranjene italijanske oficire i vojnike koji su uskoro zajedno s ostalim zarobljenicima predani italijanskom garnizonu u Udbini. (Isti, usmena izjava, Srb, 5. juna 1981).

Neđa Zakula daje podatke da su Boji Tišmi pri previjanju ranjenika pomagale Mara Zunić, Smilja Popović, Zorka Kosanović i druge, nastavljajući cijelu noć da bdiju nad njihovim životima. A o načinu obučavanja neophodnih pomoćnih stručnih kadrova i daljnje brige oko bolnice, ona piše: »Javile su se i prve dobrovoljne bolničarke, koje je Bojka Tišma za svega nekoliko sati osposobila za ukazivanje najnužnije pomoći. Organizovano je naizmjenično posjećivanje ranjenika s donošenjem poklona« (Ista, Na zadacima Partije u prvoj godini rata, Karlovac, 1971, HAK, Zb. 3; 364).

15 U to vrijeme Centralna bolnica za Liku nalazila se u s. Krbavici i u nju su dopremljeni teži ranjenici iz bolnice u Donjem Lapcu. Vidjeti: Janja Hrženjak: »Razvoj vojnog saniteta u Lici od 1941. do uključivo 1942«, saopćenje u Titovoj Korenici u julu **1976,** Memorijalna grada »Spomen područje Bijeli Potoci—Kamensko« (neobjavljeno), jedan primjerak ustupljen autorima.

16 Odnosi se na bolnicu u Pirovištu koja je kao što je rečeno bila izgrađena iznad Nebljusa i Kruga, i na ovaj način je ponovo počela s radom u proljeće 1942.

17 Do prestanka rada bolnice u Pirovištu došlo je zbog slabih prilaznih puteva za dovoz ranjenika i nedostatka vode za potrebe bolnice, kao i ograničene mogućnosti sela za opskrbljivanje bolnice. Jedan dio ranjenika je transportiran na Kamensko, a drugi upućen u bolnicu Dobroselo.

18 Dr Slava Cetković-Očko »Razvoj sanitetske službe u Lici od januara do oktobra **1942.** godine«, »Hronika o radu sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu **1941—1945«,** Hrvatska sv. **2,** Vojno-medicinska akademija, Beograd, **1966,** str. **326** (u daljnjem tekstu Hronike — 2).

Ranjenici iz Centralne bolnice za Liku (Krbavica), odnosno Bolnice 2. odreda, kako se još naziva u dokumentima, evakuisani su između 8. i 13. juna 1942. godine,[19] uslijed opasnosti od ustaško-talijanske ofanzive započete 5. juna 1942. sa sjevera na slobodnu teritoriju Like, na Kamensko, a dijelom školsku zgradu u Frkašiću. (Zbog toga, najvjerojatnije, dolazi do napuštanja bolnice za lake ranjenike u Pirovištu sredinom juna 1942).

Bolnicom u Pirovištu uspješno je rukovodila Boja Tišma koja je oskudnim priručnim instrumentima u teškim situacijama za ranjenike, bez anestezije vršila i složene kirurške zahvate.[20] Bolnica je bila smještena u drvenu baraku veličine 25 X 10 m, a osnovnu brigu o njoj vodio je narod sela: Nebljusi, Pirovište, Kruge, Capaćuša, Donji i Gornji Strpci i Kestenovac.[21] U opremanju bolnice posebno su se istakle organizacije AFŽ-a i omladine, čije su aktivistkinje uzele učešća u prenošenju i transportovanju ranjenika iz Donjeg Lapca u Pirovište.[22]

Namještaj za bolnicu u Pirovištu prikupljen je preko NOO-a, a sastojao se od kreveta i napravljenih daščanih palača. Brigu o ishrani ranjenika, osoblja i straže vodili su zajednički NOO-i i članovi antifašističkih organizacija (AFŽ-a, SKOJ-a i omladine). Narod navedenih sela davao je za bolnicu dobrovoljno sve što je imao: mhjeko, mliječne prerađevine (sir, basu, maslo, putar), jaja, meso, krompir i sve drugo što je trebalo ranjenicima.[23]® Dobrovoljna pomoć naroda bila je dobro organizovana i pripremljena.

NOO sela Neteke i organizacije AFŽ-a, SKOJ-a i omladine bili su glavni nosioci uređenja bolnice u Beglucima, a pomagala im je omladina iz doline Srba. Zadatak je uspješno izvršen. Donijeti su i postavljeni kreveti i posteljina, prikupljeno je posuđe, donijeta hrana i nešto priručnih zavoja od domaćeg materijala.[2'1] Bolnica u Beglucima korišćena je kao značajna ranjenička prihvatnica. U njoj je pružana prva pomoć ranjenim borcima iz ličkih jedinica koji su oko Srba i Srbskog klanca vodili borbu s Talijanima i četnicima od 5. do 28. marta 1942. kao i borcima iz krajiških jedinica koje su sadejstvovale u tim borbama.

U toj ranjeničkoj prihvatnici, između ostalih, pružena je pomoć: Ihji Radakoviću, Đuri Cvijanoviću, Petru Cvjetićaninu, Aci Ciganoviću, Dušanu Miškoviću, a na previjanje je dolazio Milan Zeželj i drugi lakši ranjenici. Na dužnosti bolničarke za njegu i cjelokupnu brigu oko ranjenika određene su skojevke: Boja Vojvodić, Mika Vojvodić, Mika Dubajić i Koka Vojvodić. U učionici gdje je bio uređen smještaj za ranjenike, bila je postavljena i pozornica na kojoj je za ranjenike izvođen prigodan program: horske pjesme, recitacije i po koji skeč. U obilazak je dolazio Dušan Rašeta Šabrakov koji je bolničarkama davao instrukcije i uputstva, a u posjete ranjenicima dolazili su: Marko Canković, Josip Cazi, Drago Ožegović i mnogi drugi. Po završetku rada skojevke iz Neteke su odlazile na druge zadatke[25] Ovoj ranjeničkoj prihvatnici dr Slava Cetković-Očko davala je neophodna stručna uputstva.[26]

19 Vidjeti: M. Borčić, Partizanske bolnice u Krbavici — zbornik radova), Ređakciona grupa u Zagrebu, str. 5—10.

20 Bogdan Cučak, nav. dj. str. 77. i 205.

21 Mićo Matić, Pisana izjava za autore, Nebljusi 12. IV 1981, AZP.

22 Neda Zakula, nav. rad, HAK, Zb. 3, str. 364.

23a Bogdan **Cučak,** nav. dj. str. 77, R. Grbić, Istraživanje na mjestu događaja, AZP.

24 Vidi: dr Slava Cetković Očko, nav. dj. str. 330—331. Palača je ležaj za više ljudi napravljen od dasaka koje su postavljene na nogarima.

25 Koka Radulović-Vojvodić: Sjećanje napisano za autore, AZP.

26 Milan Rađenović, Izjava u Zagrebu 25. 4. 1981, AZP.

Partizanske bolnice u Dobroselu
(april 1942 — juli 1943)

Od partizanskih zdravstvenih ustanova u lapačkom kotaru najznačajnije mjesto zauzimaju bolnice smještene u području Dobrosela. Sve bolnice u Dobroselu radile su kontinuirano od osnivanja bolnice 3. ličkog narodnooslobodilačkog odreda (Dobroselo) u aprilu 1942. pa do kraja jula 1943,[27] kada je Vojno-partizanska bolnica br. 1 (Dobroselo) »preseljena iz šumskog paviljona u selo Oraovac.«[273] One nisu prestajale s radom čak ni u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive (na području Like 20. januara — 21. februara 1943.) — kada je bila rasformirana Vojno-partizanska bolnica br. 3 (Lika) u čijem se sastavu nalazila i radila kao jedno od njenih odjeljenja.[28]

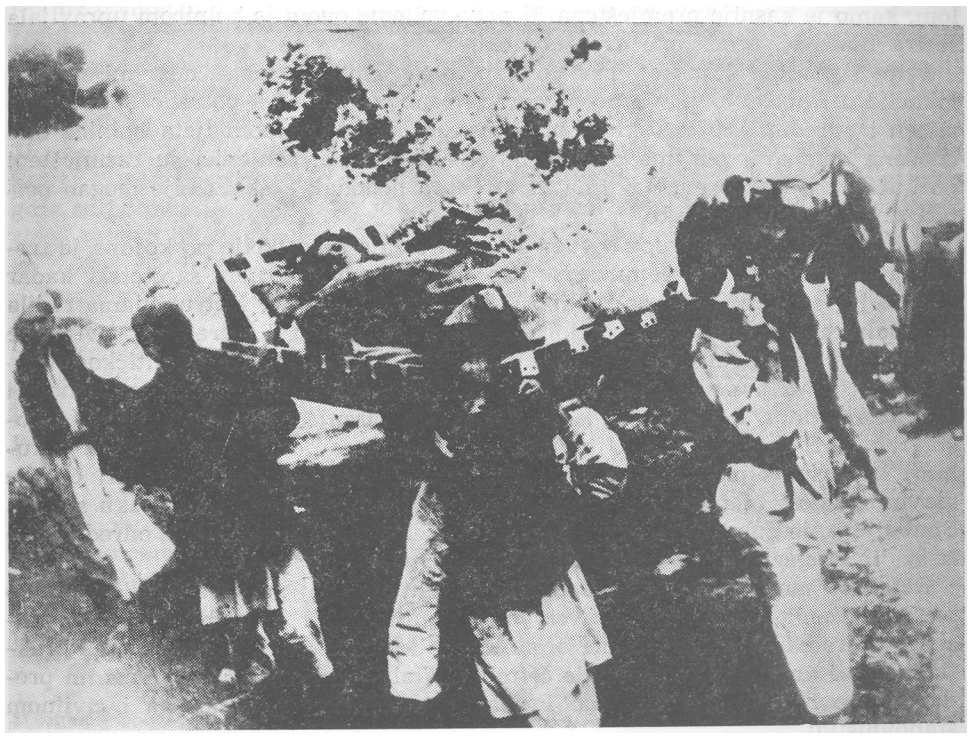

Omladina prenosi ranjene borce.

27 Zb. st. si. 2, dok. br. 24, str. 58.

27a Bolnica 3. ličkog narodnooslobodilačkog odreda (Dobroselo), naredbom Komande ličkog područja od 18. oktobra 1942. preimenovana je u »Drugu ličku partizansku bolnicu«, a u decembru 1942. kada je osnovana Vojno-partizanska bolnica br. III (Lika), bolnica u Dobroselu postaje jedno od njenih odjeljenja. Po slomu četvrte ofanzive bolnica nastavlja s radom, a pri reorganizaciji sanitetske službe krajem juna 1943, kao i ostale bolnice nalazi se pod kontrolom Sanitetskog odsjeka GSH, i dobija naziv: Vojno-partizanska bolnica br. 1 (Dobroselo).

28 Za vrijeme četvrte ofanzive, iz bolnice su teški ranjenici evakuisani u Bosansku krajinu, gdje su se priključili evakuacionim ešalonma Centralne bolnice, ali svi pokretni ranjenici ostali su i dalje u bolnici u pripravnosti za pokret. Bolnica je i dalje primala ranjenike iz jedinica 6. ličke divizije koje su vodile borbu s talijanskim snagama pri njihovom nastupanju iz pravca Gračaca prema području Gornjeg Lapca. Po slomu ofanzive u borbi na Zuleševici od 18. do 21. II 1943. bolnica je prihvatila nove ranjenike i nastavila ponovo normalnim radom.

Bolnica 3. **ličkog** NOP **odreda** (Dobroselo)

Poslije savjetovanja u GŠH, koje je održano od 8—11. aprila 1942. godine[29], u selu Doljani od bataljona »Marko Orešković«, »Stojan Matić« i »Gavrilo Princip« formiran je 3. lički narodnooslobodilački odred.[30]

Na osnovu instrukcije Štaba Grupe narodnooslobodilačkih odreda za Liku, osnovana je bolnica 3. odreda u Dobroselu (kapaciteta 15—20 kreveta,[31] uskoro proširena na 30 kreveta)[32]. Nalazila se u sastavu prve mreže partizanskih bolnica u Lici razvijene u vremenu od decembra 1941. do aprila 1942. godine.[33]

»U proljeće 1942. osnovana je bolnica 3. odreda u Dobroselu (oko 30 kreveta). Bolnica je smještena prvobitno u zgradi škole, no kako je ljeti bila često bombardovana, pristupilo se uskoro izgradnji drvene bolnice u šumi nad Dobroselom, kamo je kasnije premještena. U prvo vrijeme ovom je bolnicom upravljala sestra Blažević, a od ljeta dr Ljahnicki.«[3'*]

Prije izgradnje šumskog paviljona bolnica je imala mogućnost mijenjanja lokacije u Dobroselu jer je pored zgrade osnovne škole za potrebe bolnice korišćen i određen broj seoskih kuća. Kasnije, kada je tokom ljeta bolnica bila izložena bombardovanjima od neprijateljskih aviona, ranjenici su razmješteni po kućama u Dobroselu, tako da ni direktan pogodak u školu nije mogao bolnici nanijeti veće gubitke.

U maju 1942. Stab Grupe odreda za Liku izdaje instrukcije po kojima je trebalo u što kraćem vremenu da se osposobi potreban stručni sanitetski kadar i da se izgradi dovoljan broj bolnica i ambulanti.[35] Po tim instrukcijama radila je i bolnica 3. odreda (Dobroselo). Referent saniteta u 3. odredu upravljao je bolnicom i liječio ranjene i bolesne partizane. Bolnica je imala političkog delegata koji je uz pomoć i saradnju referenta saniteta vodio brigu o kulturnom i političkom radu, a brinuo se i za ekonomska pitanja. Političkog delegata postavljao je Štab 3. odreda. U bolnici su radile dvije do tri bolničarke, a u kuhinji kuharica s pomoćnicom. Za obezbjeđenje su postavljani stražari čija je glavna dužnost bila čuvanje bolnice, ah su po potrebi vršili i kurirsku službu. Snabdijevanje bolnice hranom i ostalim potrebama vršio je Štab 3. odreda »bilo iz svojih magazina, bilo preko NOO iz obližnjih sela.«[30]

Referent saniteta vodio je bolničku knjigu u kojoj su se nalazili podaci o broju liječenih, njihovom zdravstvenom stanju kao i o preduzetim terapeutskim mjerama. On je u bolnici organizovao kurseve o prvoj pomoći (uz praktični rad) i vršio osposobljavanje četnih i bataljonskih bolničara držeći im predavanja o higijeni i bolestima. Predavanja je držao partizanima i civilnom stanovništvu.

29 *Zb.* NOR-a, tom V, knj. 4, dok. 20.
30 *Zb.* NOR-a, V-4, dok. br. 23. i 43. str. 91. i 147—148.
31 Na savjetovanju u GSH, govoreći o bolnicama, komesar Grupe NOP odreda za Liku Sime Balen Martin je rekao:
»Postoje 3 bolnice sa 60 kreveta, 1 ljekarom, 4 sestre pomoćnice i 3 bolničara«. (Zb. NOR-a, V-4, str. 76). Pošto je centralna bolnica u Krbavici imala 30 kreveta (Zb. st. si. 6, str. 9), to su u početku rada druge odredske bolnice imale oko 15 kreveta, odnosno bolnica 3. Odreda (Dobroselo) 20 kreveta kako je u svojoj pisanoj izjavi dao podatak Milan Stević u Dobroselu 12. IV 1981. godine. AZP.
32 Janja Hrženjak, nav. rad, str. 6.
33 Ovu mrežu ličkih bolnica sačinjavale su: Centralna bolnica za Liku (Krbavica, bolnica 2. odreda), zatim bolnica 1. odreda u Buljmizima i Pavlovcu (Janja Hrženjak, nav. rad, str. 5) i bolnica 3. odreda (Dobroselo).
34 Dr Slava Cetković-Očko, nav. rad, str. 326.
35 Zb. st. si. 6, dok. br. 3, str. 11—14.
36 Isto, str. 12.

Bolnica Sjevernodalmatinskog odreda pri evakuaciji u Liku, dolazi na područje lapačkog kotara između 10. i 15. jula 1942. godine.[37] U očekivanju talijanskog napada, evakuacija je izvršena iz područja Ruišta uz obezbjeđenje bataljona »Bude Borjan« i ličkih jedinica. Evakuirano je oko 30 ranjenika. Tri teška i nepokretna ranjenika su nošena na nosilima, »a ostali (su) jahali na konjima ili išli pješke.«[38] Pred zoru prešli su prugu u blizini željezničke stanice Zrmanje. Stigli su na odmor u selo Vehka Popina. Tu su ostali cijeli dan jer su stalno bili pod topovskom vatrom iz Otrića. Po zalasku sunca krenuli su preko Srbskog klanca u Srb, a otuda su nastavili u Martin Brod gdje su privremeno smješteni u radničkoj kantini.[39]

Iz Martin Broda bolnica je nastavila pokret do sela Begluci gdje se smjestila nastavljajući radom u zgradi osnovne škole. Bolnicu je vodio dr Tomislav Kronja uz pomoć dr Borisa Ljahnickog i medicinara Nina Milana. Dobro smještena bolnica je u novoj sredini uspješno nastavila rad prihvatajući ranjenike dijela Dalmacije, istočne Like i Bosanske krajine. Bolnicu su obezbjeđivale ličke jedinice, a snabdijevanje je vršio NOO Srb i mjesni NOO-i iz okoline.[40]

Ne zna se do kada je bolnica ostala u Beglucima. U sačuvanom izvještaju (od 31. augusta 1942.) referenta saniteta Sjevernodalmatinskog odreda, upućenog Štabu 4. operativne zone o stanju u sanitetu i bolnici, nema podataka o mjestu gdje se bolnica nalazi.[41] Iako je izvještaj pisan u bolnici, iz konspirativnih razloga mjesto nije navedeno. Zna se da se još uvijek nalazila u Beglucima i da su u njoj radili: dr Tomislav Kronja, 8 bolničarki i 1 bolničar.

Po sjećanju Marije **Sijan**-Rađenović, koja je bila u bolnici na dužnosti kuvarice od 15. jula 1942. pa sve do proljeća 1943. postoji mogućnost da je bolnica Sjevernodalmatinskog odreda bila u Beglucima **i** radila sve do početka 4. neprijateljske ofanzive, kada je pokrenuta kao većina ličkih bolnica. U ofanzivi i iza nje, zbog priliva ranjenika i bolesnika, ličke bolnice su ubrzano ponovo počinjale radom pa je tako za kraće vrijeme obnovljena i bolnica u Beglucima.[42]

Iz te bolnice dr Boris Ljahnicki je početkom augusta 1942. premješten u Grupu hčkih narodnooslobodilačkih odreda i raspoređen u bolnicu 3. ličkog odreda (Dobroselo).[43]

Krajem augusta 1942. bolnica je još uvijek bila smještena u školskoj zgradi u Dobroselu[44], ali je bio u gradnji i bolnički paviljon s 80 kreveta u šumi u blizini sela. Predviđalo se da će biti gotov u drugoj polovini septembra[45]. Bolnica u Dobroselu bila je na komunikaciji Bihać—Knin, a kako je u Kninu i

37 Prema podacima dr Nino Milano: Sanitetska služba u Sjevernodalmatinskom odredu 1942, Hronike — 2, str. 338, Dr Boris Ljahnicki, Rad i razvoj sanitetske službe u jedinicama nov i partizanskim odredima u toku 1942—1944. godine, Isto, str. 350.

38 Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 350—351.

39 Isto, str. 351.

40 Milan Rađenović, Izjava u Zagrebu 24. IV 1981, &ZP.

41 Zb. st. si. 4, dok. br. 16, str. 26—27.

42 Marija Sijan-Rađenović, Sjećanje napisano za autore, Bosanski Osredci 28. V 1981, Rađenović Đuro (Lička Kaldrma 2. VI 1981.) u pisanoj izjavi za autore svjedoči da je kao ranjenik, probijajući se iz Bosne u Liku, u martu 1943. bio prihvaćen u partizanskoj bolnici u Beglucima. Tu mu je pružena neophodna pomoć i poslije tri dana upućen je u bolnicu u Dobroselo, gdje je također bio oko tri dana, pa je zbog teške rane upućen u bolnicu u Bijele Potoke. Po završenom liječenju u maju se vratio na oporavak u bolnicu u Dobroselu i to u njeno odjeljenje koje je bilo u školskoj zgradi u selu.

43 Zb. st. si. 6, str. 20. Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 351.

44 Dr Boris Ljahnicki navodi da je dan prije njegovog dolaska Dobroselo bilo bombardovano od neprijateljskih aviona a da su ranjenici preko dana bili smješteni izvan sela, dok bi na spavanje dolazili u školu. Isto, str. 351.

45 Zb. st. si. 6, str. 22.

Bihaću neprijatelj imao jake posade, to je bolnici prijetila stalna opasnost. Naročito česta neprijateljska bombardiranja iz aviona ubrzala su donošenje odluke 0 gradnji paviljona iznad Dobrosela u šumi Zuleševici, u Trolokvama (u blizini izvorske vode). Veličina paviljona bila je 20 X 10 m, s kapacitetom do 100 kreveta. Građeni su i svi prateći objekti: za upravu, bolničko osoblje, kuhinju, praonicu rublja itd. Pored bolnice sagrađeni su i drugi objekti (skladišta, kovačka i mehanička radionica, pekara, baraka za smještaj straže). Kako su bolnici trebala stalna prevozna sredstva, to su sagrađene štale za smještaj konja 1 kola. U Trolokvama je izgrađeno značajno naselje od balvana i dasaka za potrebe NOP-a lapačkog kotara ali i šire.

Od osoblja, pored dr Borisa Ljahnickog, bila je Slava Blažević, sestra pomoćnica, ujedno i referent saniteta u 3. ličkom odredu, četiri bolničarke na kursu, političke delegat i dvije kuharice.[46]

Tada je radila ambulanta u Birovači s 15—20 kreveta, smještena u privatnim kućama (s bolničarem i dvije pomoćnice) i Stanica za prvu pomoć u Donjem Lapcu u kojoj je stalno bila bolničarka. Jednom sedmično u ambulanti te stanice dr Boris Ljahnicki obavljao je pregled civilnog stanovništva.[47] O zatečenom stanju i radu bolnice u Dobroselu dr Boris Ljahnicki piše: »Nižeg sanitetskog personala bilo je desetak, većinom drugarica iz istog mjesta.[48] Od stručnog osoblja bila je jedna sestra pomoćnica, drugarica Slava. Ranjenika do septembra bilo je desetak, a poshje napada na Udbinu (21—23. VII 1942. — prim, autora) broj ranjenika je znatno porastao. Stiglo je oko 50 ranjenika i to većina teških, od kojih trojica sa prostrelom kroz trbuh bez kirurške intervencije kroz kratko vrijeme su umrli. Ne imajući dosta iskustva u kirurgiji, morao sam uz pomoć drugarice Slave ne samo pružiti prvu pomoć, već i stručno obrađivati pojedine slučajeve. Dosta je bilo kompliciranih fraktura ekstremiteta kojih je trebalo imobilizirati i ekstenzirati. Ekstenzija nije uspijevala, jer nisam bio vješt u improvizaciji. Medikamenata je vrlo malo, a zavojnog materijala uopće nije bilo...

Kao gazu upotrebljavalo se domaće platno i krpice od haljina, a zavoji su bili pravljeni od seljačkih debelih platna. Za vrijeme previjanja dvije bolničarke sterilizirale su krpice vlažnog platna vrućom peglom.«[49]

Po završetku Prvog kongresa partizanskih liječnika (25—27. IX 1942) dr Franc Kleinhappel nije se vratio na dužnost kirurga u bolnicu u Otaševcu kod Drvara, već je po naređenju referenta saniteta pri Vrhovnom štabu NOV i POJ bio upućen na dužnost u partizansku bolnicu Bijeli Potoci.[50] Ubrzo po dolasku na Bijele Potoke, dr Franc Klejnhappel je izvršio obilazak bolnice 3. hčkog odreda u Dobroselu, kirurški obradio nekoliko ranjenika i dao instrukcije za

46 Isto, str. 22.

47 Zb. st. si. 6, str. 22.

48 Bile su to omladinke iz Dobrosela i okolnih sela: Bosa Tizić (koja je poginula zajedno sa bratom u borbi protiv njemačkog desanta na Vrhovni štab u Drvaru 25. maja 1944), Mira i Smilja Polovina, Mara Kantar, Soka i Koka Vukša, Kosa i Soja Medić, Kosa Šarac i druge omladinke. Među njima je bio i Momčilo Polovina, izvrstan bolničar koji je zajedno sa Mirom Polovinom otišao u pratnji ranjenika u vrjeme 4. neprijateljske ofanzive i tamo su nestali u stradanju ranjenika i osoblja iz njihove pratnje (Stević Milan, nav. izjava, Istraživanje autora na području događaja, A-ZP).

49 Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 351—352.

50 Gojko Nikoliš, nav. dj. str. 438, Dr Franc Kleinhapp.el: sjećanje partizanskog kirurga na vojnu partizansku bolnicu u Bijelim Potocima, Saopćenje na savjetovanju u Titovoj Korenici 20—21. VII 1978, Memorijalna građa »Spomen područja Bijeli Potoci Kamensko« (jedan primjerak ustupljen autorima), str. 1.

dalji rad. Kroz petnaest dana stigla je nova grupa od 30 ranjenika koji su bili evakuisani iz bolnice Bosanski Petrovac. Ponovo je došao dr Franc i ukazao kiruršku pomoć[31]. Bolnica je imala ekonomat u koji su, u organizaciji NOO-a i antifašističkih organizacija[52] okolnih sela, svakodnevno stizale veće količine živežnih namirnica, kruh, mlijeko, sir, jaja, povrće, voće, a od Štaba 3. ličkog odreda se dobivala sol i ponekad izvjesna količina domaćeg duvana. Hrana je bila raznolika, ukusna i bogata vitaminima. Avitaminoznih oboljenja zato nije bilo. Svestrano su primjenjivane preventivne mjere. Odijelo primljenog ranjenika i bolesnika podvrgavalo se depedikulaciji u partizanskim buradima dok se prao i veš iskuhavao. Po završetku šumskog paviljona u oktobru 1942. izvršeno je preselenje bolnice na novu lokaciju.[53]

Školska zgrada nije napuštena, nego je pretvorena u prihvatno odjeljenje u koje su smješteni laki ranjenici i interni bolesnici. U njemu je dr Boris Ljahnicki vršio ambulantne preglede civilnog stanovništva s područja Srba i Donjeg Lapca.

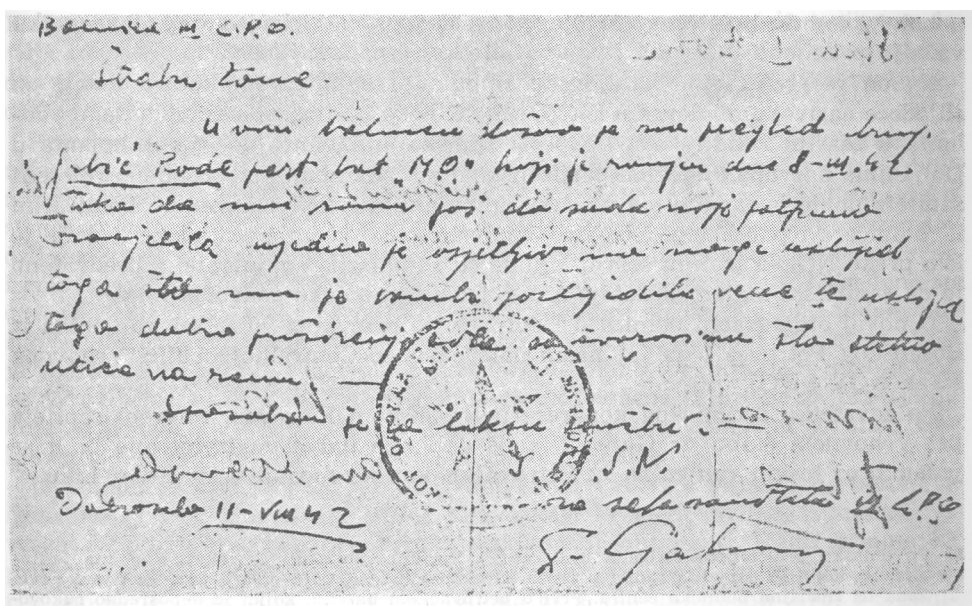

Bolnica 3. ličkog partizanskog odreda (Dobroselo) 11. augusta 1942. godine. Fotokopija jedinog specijalističkog pregleda .kojeg je izvršio dr Boriis Ljahnicki ubrzo pio dolasku na dužnost u bolnicu DObroselo (Original kod Rade Grbica).

51 Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 352, U Zagrebu (10. VI 1981.) u razgovoru dr Franc Klejnhappel je potvrdio da je u pratnji dr Borisa Ljahnickog pregledao ranjenike, a zatim svaki put izvršio i potrebne kirurške intervencije.

52 U organizovanju i održavanju partizanske bolnice u Dobroselu, posebno se isticala organizacija AFZ-a, čije su aktivistkinje za čitavo vrijeme rada bolnice ulagale sve svoje snage da bolnica bude svim opskrbljena (Neđa Zakula, nav. rad, HAK, Zb. 3, str. 865).

53 Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 352.

Druga lička partizanska bolnica

Prema naredbi Štaba 1. operativne zone, br. 10. od 5. oktobra 1942. sve sanitetsko osoblje ličkih partizanskih odreda stavljeni su pod direktnu upravu Komande ličkog područja koja je preuzela brigu oko ličkih partizanskih bolnica.[54]

Da bi rasteretila bolnice i ambulante, Komanda ličkog područja predvidjela je organizovanje centara za bolovanje u selima,[55] u koje bi se smještah lakše bolesni partizani kojima nije potrebna liječnička kontrola, tj. oni koji se upućuju na bolovanje od 20 dana.

U novoj organizaciji izmijenjeni su nazivi sanitetskih ustanova, izvršen novi raspored sanitetskog kadra i određene njihove kompetencije.[56]

U sklopu toga dotadašnja bolnica 2. ličkog odreda (Bijeli Potoci) dobila je naziv Prva hčka partizanska bolnica (upravnik dr Slava Cetković-Očko, ujedno i referent saniteta ličkog područja), a bolnica 3. ličkog odreda (Dobroselo) dobija naziv Druga lička partizanska bolnica (upravnik dr Boris Ljahnicki, dotada na dužnosti liječnika u istoj bolnici). Upravnici bolnica trebali su da vode bolničku i ambulantnu knjigu, da svakih 14 dana podnose izvještaje o stanju u bolnici i radu bolničkog osoblja, kao i da posebnim izvještajem jave svaku važniju promjeun u bolnici i pojavu bilo koje zarazne bolesti.[67]

Nakon reorganizacije bataljonske ambulante u lapačkom kotaru dobile su slijedeće nazive: ambulanta u Birovači — 5. lička partizanska ambulanta, ambulanta u Martin Brodu — 8. lička partizanska ambulanta dok je ambulanta u Doljanima nazvana 9. ličkom partizanskom ambulantom.[58] Istovremeno referent saniteta dobio je zadatak da u svaku ambulantu postavi samostalnu bolničarku ili bolničara i političkog delegata. Osnovno snabdijevanje ambulanti i dalje je išlo preko NOO-a iz onih sela u kojima su se nalazile ambulante, a predviđeno je da sanitetski materijal dobijaju iz Centralne apoteke područja Like.

U novoj organizaciji bolnica u Dobroselu je prihvatila 30 teških ranjenika iz Bosanskog Petrovca i na taj način dala ispomoć Centralnoj bolnici Vrhovnog štaba NOV i POJ.

Po završetku liječničkog kongresa u Bosanskom Petrovcu, referent saniteta pri Vrhovnom štabu dr Gojko Nikoliš dobio je nalog da izvidi »ne bi li se jedan broj teških ranjenika iz Petrovačke kotline mogao prebaciti u Liku.«[59]

54 Po dolasku proleterskih brigada u Bosansku krajinu, povezana je velika slobodna teritorija, na kojoj je uspješno radila i mreža partizanskih bolnica. U stvari, tada su dobro povezana tri značajna bolnička centra. Prvi u petrovačkom bazenu, kojim je neposredno rukovodio Sanitetski odsjek Vrhovnog štaba, drugi je bio u Podgrmeču, čija je uprava bila pod Operativnim štabom na Bosansku krajinu, i treći bolnički centar u partizanskom bolničkom bazenu u Lici (od 5. oktobra pod neposrednom upravom Komande Ličkog područja) pod nadležnošću Sanitetskog odsjeka GSH. Vidjeti: Zb. st. si. 12, dok. br. 39, bilješka, 1, str. 63, i Dr Gojko Nikoliš, Sanitetska služba u četvrtoj ofanzivi, Vojnosanitetski pregled br. 4, 4, 1946, str. 201.

55 »Za one ranjenike i bolesnike kojima je bilo potrebno bolovanje dobra hrana i odmor, Komanda ličkog područja je U. oktobra odredila centre za bolovanje i regulirala niz pitanja iz te oblasti. Za centre su određena sela: Seganovac — za korenički, Dnopolje — za lapački, Mazin — za gračački i Pavlovac za gospićki kotar, dok su ranjenici i bolesnici iz udbinskog kotara odlazili u Seganovac i Dnopolje«. (Todor Radošević: Organizacioni razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na području Like (juli 1942 — novembar 1943. godine), Karlovac 1973, HAK, Zb. 6, str. 438).

56 Zb. st. si. 6, str. 26—27.

57 Zb. st. si. 6, str. 27.

58 Isto, str. 27.

59 Gojko Nikoliš, nav. dj., str. 437.

On je tom prilikom posjetio Bijele Potoke, Dobroselo i Doljane i razgovarao s referentom saniteta Komande ličkog područja dr Slavom Ćetković-Očko. O tome dr Nikoliš piše: »Rezultat mog putovanja u Liku bio je

— jednu grupu pokretnih ranjenika uputih smo iz Bosanskog Petrovca u selo Mišljenovac kod Lapca u Lici. Za upravnika ove bolnice odredio sam doktora Sašu Božović, koja je dotle uspješno rukovodila bolnicom u Šobotovcu. — nama će biti stavljena na raspolaganje šumska bolnica više Dobrog Sela (kod Lapca) s kapacitetom 80 kreveta, čim njena izgradnja bude završena...

Pošto je opasnost od Ključa minula, zadovoljih smo se sa preduzetim mjerama tako da smo odustali od prvobitnog plana da se dio teških ranjenika premjesti u Bijele Potoke .. .«[60]

Preseljenjem u novoizgrađeni paviljon u šumi Zuleševici (u Trolokvama iznad Dobrosela), bolnica u Dobroselu stvarno je postala druga bolnica. Nije se samo radilo o novom nazivu Druga lička partizanska bolnica, nego je i njena uloga, povezivanjem s Centralnom bolnicom Vrhovnog štaba,[61] postala bitno druga i daleko značajnija.

U partizanskim bolnicama Like važio je »Vojnički red« kojeg je 12. augusta 1942. propisao referent saniteta Štaba Grupe odreda za Liku (ali, koliko se do sada zna, nije ni jedan primjerak pravila sačuvan). Na osnovu »Vojničkog reda« politkomesar bolnice Dobroselo je 28. oktobra 1942. s dva akta regulisao organizaciju rada i njen kućni red.[62]

Prema sačuvanim dokumentima, određena je glavna bolničarka, dežurna bolničarka u ambulanti bolnice (koja se mijenjala svakih osam dana) i dvije bolničarke za sterilizaciju gaze i instrumenata. Liječnik je, uz rad, vodio brigu o stručnom uzdizanju bolničkog osoblja, tako da im je svake nedjelje držao teorijske časove iz higijene i bolničke službe. Kod previjanja slobodne bolničarke i bolničari obavezno su bili prisutni i tako sticali potrebno znanje. Određene su dužnosti ekonoma bolnice, šefa kuhinje i komandira straže. Kućnim redom postavljen je između pacijenata u svakoj bolesničkoj sobi sobni starješina, koji je vodio računa o redu i disciplini. Ustajanje je bilo u 7 sati, a do 8 sati bolnica se dovodila u red. U 8 sati je dijeljen doručak i vršene pripreme za previjanje koje je trajalo do 9 sati, kada je počinjala vizita u bolesničkim sobama. Dokumentom su regulirana i druga pitanja rada bolnice.

U bolnici je organiziran politički rad, kao i časovi s vojnom nastavom, a izdavane su i džepne novine »Glas ranjenika«. Pregledi civilnog stanovništva vršeni su prema mogućnosti liječnika u bolničkoj ambulanti. Pišući o tome, za prihvatne i ostale bolnice, dr Slava Blažević ističe: »Ono što je bilo karakteristično za te i druge bolnice i oporavilišta to je bio unutrašnji život i organizacija rada koji se 'odvijao po određenom kućnom redu. Svugdje je bio organiziran partijsko-politički i kulturni rad.«[63]

Iz nedjeljnog izvještaja od 4. novembra 1942. o stanju u bolnici saznajemo da liječnik savjesno obavlja svoju dužnost, ali je prenatrpan poslom uslijed velikog broja ranjenika i rada na terenu. Predlaže se da se bolnici dodijeh još jedan liječnik. Oskudijevah su sanitetskim materijalom i osvjetljenjem, dok je ishrana bila dobra. Traženo je, zaista, bolja kvaliteta kruha. Iako je straža bila

60 Gojko Nikoliš, nav. đj. str. 438.
61 Isti, str. 440, Zb. st. si. 12, dok. br. 39, str. 39.
62 Zb. st. si. 6, dok. br. 12. i 13, str. 29—31.
63 Dr Slava Blažević, nav. rad, str. 463.

gola i bosa, svoju je dužnost obavljala solidno. I bolničarke su bile slabo obučene pa je predloženo da se to popravi, kako ne bi trpio rad u bolnici.[04]

O smještaju bolnice i njenom radu poslije prelaska u šumski paviljon, njen upravnik dr Boris Ljahnicki piše: »Šumska bolnica sagrađena je bila u blizini vrela sa nekoliko stambenih objekata, i to do same bolnice, koja je bila solidno i ukusno građena na dva sprata sa balkonom i u pročelju praona tik samog vrela, zgrada za stražare, magazin za hranu i odjeću. Zgrada bolnice sastojala se iz dvije velike sale i dvije sobe za smještaj ranjenika sa kapacitetom od 80 kreveta, ali prosječno ranjenika bilo je preko 100, ambulanta sa sobom za apoteku, operacionu salu, sobu za upravnika, soba za ekonoma i komesara bolnice, velike kuhinje sa dva šporeta i prostorije za smještaj personala. Kreveti su bili novonapravljeni i jednoobrazni, opskrbljeni sa posteljinom . . .

Ishrana bolesnika kako već navedoh bila je odlična, kako kvalitativno tako i kvantitativno. Osim redovnog sledovanja (4 obroka dnevno) svake nedelje dobivali su posjete iz obližnjih sela sa živežnim namirnicama. Sa prelaskom u šumsku bolnicu morali smo personal povećati. Tako osim stražara bilo je 40 nižeg personala. Posla je bilo i previše, ah nismo osjećali umor, jer smo bili svjesni da izvršavamo sve zadatke, koji su postavljeni pred nama.

Od 450 ranjenika koji su prošli kroz ovu bolnicu za vrijeme mog službovanja umrlo je sedam[63] i to, kako već navedoh tri od prostrela kroz trbuh, jedan od tetanusa i tri od sepse. U bolnici sam radio do 1. januara 1943. godine, odakle sam bio premešten u Ličko Petrovo Selo.«[66]

U složenim zadacima partijska organizacija bolnice, koja je imala u to vrijeme slabe veze s općinskim i kotarskim komitetom, u nekim stvarima nije se najbolje snalazila tako da je to dovelo do određenih grešaka i propusta u radu. Evo, što o tome piše Milan Uzelac, član OK KPH za Liku, u svom pismu, upućenom 6. decembra 1942. Okružnom komitetu KPH za Liku:

»Na radu obišao sam partorganizaciju u bolnici Dobro Selo i vidio sam da drugovi rade bez kontrole Opć. komiteta i KK i da imaju niz grešaka u svome radu. Komesar bolnice ima nepravilan stav prema liječniku. U nekojim stvarima, pomoći bolesnicima, pravi se sposobniji od doktora... Mišljenja sam da drug komesar bolnice ne može vršiti tu dužnost, s obzirom što je bolestan i pravi greške u radu ...«

Poshje obilaska pristupilo se sređivanju prihka, i uspjeh nije izostao, o čemu postoji ocjena u izvještaju partijske ćelije Sanitetskog odsjeka GŠH, upućenog 14. jula 1943. za CK KPH, u kom piše:

»5. Dobroselo. Stanje je bilo prihčno dobro, poshje likvidacije nezdravih odnosa koje je uveo politički komesar tog odjeljenja (Vešović).«[67]

Kulturno-prosvjetni odbor angažirao se na otklanjanju slabosti, tako je npr. 12. decembra u bolnici održana priredba s programom: »Hej, Slaveni« uvodna riječ, pjesma u izvođenju hora, skeč »Repa«, »Radio-Nevenka«, humor i poli-

64 Zb. st. si. 6, dok. br. 14, str. 32.

65 Od sedmorice umrlih drugova uspjeli smo utvrditi identitet samo za jednog, pa navodimo osnovne podatke: Medić Joce Mirko, r. 1919. u Doljanima. U NOP-u sudjeluje od 1941. Među prvima u Doljanima stupio u bataljon »M. Orešković«. Tokom 1942. bio je komandir Doljanske čete. Teško ranjen u decembru 1942. kod Papuče u borbi s četnicima, kao komandir čete u bat. »M. Orešković«. Poslije kraćeg vremena podlegao ranama u bolnici kod Dobrosela. M. Majstorović—M. Medić, Prve iskre (Doljani u NOB), »Lykos«, Zgb, 1961; str. 228.

66 Dr Boris Ljahnicki, nav. rad, str. 352—353. XXX 71. Arhiv Instituta za Historiju rad. pokreta Hrvatske u Zagrebu, (u daljem tekstu: AIHRPH KP — 230/68.

67 HAK, CK KPH — 11/1377.

tički izvještaj, te ponovo horska pjesma i na koncu šala. Poslije priredbe održana je igranka s veseljem. Sutradan, u vrijeme predviđeno za kulturno-prosvjetni rad, vođen je razgovor o Njegošu i Maksimu Gorkom. Bolnica je raspolagala s bibliotekom koja je izdavala knjige na čitanje, a izdavane su džepne i zidne novine.[68]

Partizanske bolnice na području lapačkog kotara bile su dio partizanske teritorijalne sanitetske službe. Njihova organizacija u okviru teritorijalnog kompleksa sanitetskih ustanova prvi put je jedinstveno formirana »za svu slobodnu teritoriju Hrvatske posebnom naredbom Glavnog štaba u prosincu 1942. Tom su naredbom u komandama područja ustanovljene vojno-partizanske bolnice (VPB). U Lici se formirala VPB br. 3, u Kodunu VPB br. 4, u Baniji VPB br. 5, u Zumberku VPB br. 7 ...

U času formiranja, krajem 1942. godine, VPB br. 3 imala je 10 odjeljenja (Bijeli Potoci, Mišljenovac, Krbavica, Ličko Petrovo Selo, Rudanovac, Šalamunić, Dobroselo, Korenica, Frkašić, Vrelo Korenice)«[69].

Na taj način bolnica u Dobroselu nije više imala naziv Druga lička partizanska bolnica, nego je postala jedno od odjeljenja VPB br. 3 (Lika). Novi službeni naziv bolnice trebao je biti VPB br. III/2 (Dobroselo), ali reorganizacija se uspostavljala postepeno pa 4. januara 1943. još uvijek koriste raniji naziv (što se vidi iz priložene otpusnice). Naime, 4. neprijateljska ofanziva usporila je reorganizaciju sistema partizanskih bolnica.

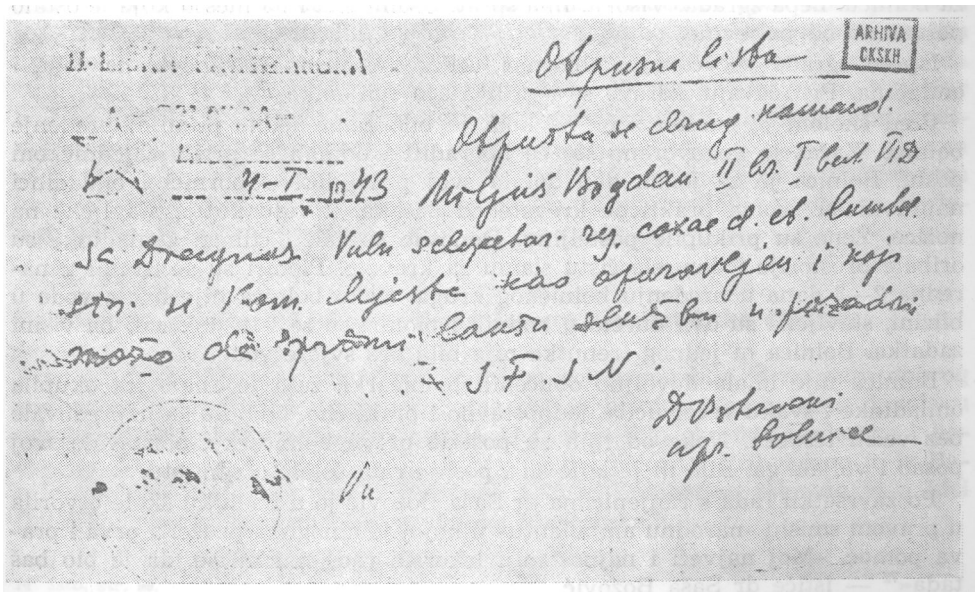

68 Rade Guberina, Sanitetska služba na slobodnoj teritoriji, Lika u NOB-u 1942, Beograd 1971, str. 685.

69 Dr Ivan Kralj: Sanitetska služba na području Like, Korduna, Banije, Zumberka i Pokuplja u trećoj godini narodnooslobodilačkog rata, Karlovac 1977, HAK, Zb. 8, str. 536.

Organizacija i rad partizanske bolnice u Mišljenovcu

Partizanska bolnica u Mišljenovcu nije predviđena naredbom Komande ličkog područja od 18. oktobra 1942, već je osnovana po naređenju referenta saniteta pri Vrhovnom štabu, kao što smo vidjeli nakon njegovog puta u Liku početkom oktobra iste godine. Bolnicu je organizovala, tako reći u bodu, dr Saša Božović. Ona ovako opisuje nastanak bolnice:

«•Na putu za Mišljenovac, kod Martin Broda, susrećem kolonu ranjenika. Upućeni su u moju bolnicu, koja još ne postoji. Tek treba da se stvori. Ranjenici teški. Uglavnom na nosilima. Pozdravljamo se, a sprovodnik mi raportira o broju ranjenika. Saznao je da sam lekar, upravnik bolnice u Mišljenovcu. On mora da se vrati narag u jedinicu. Izvadi iz torbe pismenu naredbu. Predade mi je, i ode. Ranjenici ne kriju zadovioljstvo što su dobili lekara...

Na nekoliko kilometara ispred Mišljenovca ugledasmo grupu djevojaka. Idu nam u susret. Pevaju ...

»Čekamo vas od jutros!« — kaže jedna i daruje ranjenike jabukama. Zastajemo i spuštamo nosila po okolnoj travi. Djevojke kite ranjenicima grudi i partizanske kape. Peškiri vezeni, šareni već povađeni iz zavežljaja i blistaju na ranjenicima .. .

Začas su se sva nosila našla na devojačkim ramenima. Ne može im se odoleti. A onda otpočeše da pevaju. Pesmu prihvatiše i ranjenici i vojnici...

Stižemo u Mišljenovac. Zastajemo kod zgrade, koju su meštani već odredili za bolnicu. Lepa zgrada. Visoka. Ima sprat. Usamljena i na mestu koje je ostalo pošteđeno od paljevine ...

Ispred zgrade već čekaju odbornici, AFZ, s Anicom Karanović na čelu, i omladina. Pritrčavaju, zdrave se i prihvataju ranjenike.«[70]

Pred školom je održan zbor na kom je bilo samo jedno pitanje: uređenje bolnice. Začas je dogovoreno što će ko raditi i odmah se prišlo zajedničkom poslu. Bolnica je za jedan dan dobila svoj pravi lik. Odbornici i omladinci napravih su veoma praktične krevete od dasaka, u vidu kutije stavljene na nožice. Zene su prikupile posteljinu. Donosile su čak i ćilime. Omladinke su oribale prostorije i donijele čistu slamu za krevete. Pioniri su se istakli u naredna 2—3 dana u uređenju bolničkog kruga. Kako bolnica nije imala vode u blizini, stavljena su dva bureta u hodnik i pioniri su se i tu pokazali na visini zadatka. Bolnica ni jednog trenutka nije bila bez svježe vode.

Bolnica nije imala dovoljno obučenih bolničarki, zato je doktorica okupila omladinke i svaku večer učila, jednostavno i praktično, tako da su napredovale bez većih teškoća. Neke od njih su postale prave bolničarke, poznavale svoj posao i voljele ga. Bilo ih je koje su i poshje rata ostale u sanitetu.[71]

Po završetku rada s ranjenicima dr Saša Božović je u hodniku škole otvorila u pravom smislu »narodnu ambulantu« u kojoj je mnogima pružena prva i prava pomoć. »Moj najveći i najpošteniji lekarski rad, čini mi se, da je bio baš tada«[72] — ističe dr Saša Božović.

U bolnici su bila i tri teška ranjenika. Najteži je bio Milan Komljen, pa ga je izdvojila u zasebnu malu sobicu, »da ga ostali ne gledaju kako umire.«[73]

70 Dr Šaša Božović: Tebi, moja Dolores, NIRO »Četvrti jul« Beograd 1979, str. 93—95.
71 Dr Šaša Božović: nav. dj. str. 96.
72 Isto, str. 98.
73 Isto, str. 98.

Iako je bio beznadežan slučaj, ipak ovaj najteži ranjenik se izvukao. Drugi je bio iz okoline. Po ranjavanju je ostao kod kuće na brizi porodice jer rana se nije činila opasnom. Tek kada je došlo do pogoršanja, donijeli su ga u bolnicu. Radilo se o tetanusu i prvom susretu doktorice s takvim ranjenikom. Evo, samo dio njenog svjedočanstva:

»Stanje više nego užasno. Izvijen kao gudalo, a oslanja se samo na pete i o potiljak. Usne stisnute, a zubi pod pritiskom krčkaju i škripe. Zgrčeni mišići tvrdi kao kamen... Nemam mogućnosti da ga izdvojim od ranjenika. Ljudi zanemeli i zaboravili svoje rane. Ja se rastržem između njega i Milana...«''

U takvoj situaciji kod trećeg teškog ranjenika iznenada je došlo do pogoršanja i kad je doktorica do njega stigla, mogla je samo da konstatuje: smrt uslijed iskrvarenja. Pola časa iza toga umro je i ranjenik s tetanusom. »Do kraja u ovoj bolnici nije bilo više smrtnih slučajeva, piše dr Saša Božović, a danas jedno za drugim, izgubismo dva čovjeka.«[75] U bolnici su se zatekli Ivan Milutinović i Mišo Pavičević koji su pomogli da s odbornicima organizujemo sahranu.

U svjedočanstvu dr Saše Božović, kao i u memoarskim zapisima dr Gojka Nikohša, nisu datirani događaji, tako da se prema njima samo približno može procijeniti početak rada bolnice u Mišljenovcu, a i odlazak dr Saše Božović za Bihać i Zegar. Rade Guberina navodi da se bolnica prvi put pominje 24. oktobra 1942. godine, a da je mjesec dana kasnije 27. novembra imala 65 ranjenih i bolesnih.[76]

Dr Saša Božović radila je u bolnici 32 dana.[77] Dužnost upravnika preuzela je Mica Vujović. Iz Centralne bolnice Vrhovnog štaba u bolnicu u Mišljenovcu upućeni su kao pomoć politički delegat i ekonom.[78] Janja Hrženjak navodi da su prilikom te prekomande u bolnicu stigli Miloš iKorać, koji je postao komesar bolnice, i Mila Kovačević-Uzelac koja je preuzela dužnost društveno-prosvjetnog radnika.[79] Bolnica je radila do pred 4. neprijateljsku ofanzivu i o njenom radu uoči ofanzive u već citiranom izvještaju piše: »Odjeljenje u Mišljenovcu koje je vodila Mica Vujović, sestra pomoćnica, bilo je najbolje uređeno odjeljenje u Lici.«[80]

Partizanske bolnice u Lici za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive

Pred ofanzivu stanje u ličkim partizanskim bolnicama bilo je na putu dobrog sređivanja.[81] Snažna neprijateljska ofanziva je bolnice i ambulante dovela u nepredvidive i skoro nerješive teškoće. U Lici je bilo oko 600 ranjenika i bolesnika. Sve je stavljeno u stanje pripravnosti i pokreta. Prihvaćeno je iz Banije oko 300 ranjenika, 450 iz Korduna i 75 iz Žumberka, tako da je u Lici (bilo) koncentrisano blizu 1.500 ranjenika i bolesnika.[82]

74 Isto, str. 99.
75 Isto, str. 100.
76 Rade Guberina, nav. rad, str. 678—679.
77 Dr Saša Božović, nav. dj. str. 92.
78 Zb. st. si. 12, str. 69.
79 Janja Hrženjak: Značenje i uloga Bijelih Potoka—Kamenskog za kretanje ranjenika i bolesnih partizanskih boraca i naroda u vrijeme 4. neprijateljske ofanzive; Saopćenje u Tito-, voj Korenici 20—21. VII 1978, Memorijalna građa »Spomen područje Bijeli Potoci—Kamensko« (jedan primjerak ustupljen autorima), str. 2.
80 HAK, CK KPH — 11/1377.
81 HAK, CK KPH — 11/1377.
82 Isto.

U složenoj ratnoj situaciji (izuzev 100 ranjenika u Bijelim Potocima) skoro svi ranjenici su preneseni u lapački kotar. Među prebačenim za Bosnu bilo je oko 120 nepokretnih i 45 bolesnika od trbušnog tifusa. Zbog nesporazuma, u Bosnu je otišlo još 350 ranjenika sa 6 liječnika i većim brojem bolničkog osoblja. Nešto kasnije da bi se koliko-toliko rasteretile ličke bolnice i ambulante, upućeno je u Kordun 350 pokretnih ranjenika, a u Drežnicu 130 nepokretnih ranjenika.[83]

»Dramu ranjenika i naroda, njihovo povlačenje — ističe Janja Hrženjak — otežavali su i januarska zima, snjegovi, ledene kiše, blato, užasne magle i hladnoće. To je povećalo broz oboljelih boraca i civila ...

Najveća koncentracija ranjenika i bolesnih boraca bila je krajem januara i početkom februara u Frkašiću, Bijelim Potocima i Mišljenovcu...

Pružanje liječničke pomoći, ishrane i održavanje higijene za tako velik broj ranjenika tražio je od sanitetskog osoblja, liječnika i bolničara nadljudske napore.«[84]

Poslije ofanzive stanje u bolnicama, koje su na različite načine bile u pokretu, ponovo je vrlo teško.

»Ličke bolnice su uskoro — piše dr Anton Zimolo — povisile brojno stanje od 120 na 1900 otvarajući nova odjeljenja u zaseocima i selu Krbavici. U bolnicama je vladala bijeda, nije bilo dovoljno pokrivača niti rublja, a prehrana je bila oskudna. I onaj maleni dio osoblja, ostao poshje ofanzive, uskoro se razbolio. U teškim prilikama radila su svega dva liječnika. Letalitet oboljelih izbjeglica bio- je neobično- visok, do 20°/o.«[85]

Vraćajući se, uglavnom, preko lapačkog i koreničkog kotara na Kordun i Baniju, val izbjeglica iz Bosne pri povratku prenosi tifus pjegavac. Uši su bile na svakom koraku (nepojmljiva ušljivost), a prihvat i smještaj izbjeglica u opustošenim sehma nemoguć i očajan. Sve to dovodi do velike epidemije pjegavog tifusa.

Iz izvještaja Zdravstvenog odjela Izvršnog odbora ZAVNOH-a (za mart—novembar 1943.)[86] vidi se da su najviše pogođeni kotarevi kroz koje su prolazile izbjeglice: Donji Lapac, Udbina, Korenica, Slunj, Veljun, Vojnić, Dvor, Glina i Petrinja. Zbog toga se, kako piše u istom izvještaju, u suradnji sa Sanitetskim odsjekom GŠH, ubrzano prišlo osnivanju zdravstvenih odbora, prihvatnih stanica (prenoćišta) za izbjeglice, etapnih kuhinja i karantena.

U kotarevima Donji Lapac, Udbina i Korenica, prišlo se stvaranju i tzv. sanitetskih patrola koje su imale zadatak da dočekuju izbjeglice na ulazu u nastanjena mjesta, da vrše odvajanje bolesnih i sumnjivih, te da ih smještaju u karantene. Na putu kretanja izbjeglica nastojalo se organizirati prevoz za bolesne i iznemogle, a na području lapačkog kotara radile su etapne kuhinje u Srbu, Doljanima i Donjem Lapcu.

U izvještaju se podvlači: »U prosuđivanju uspjeha tih svih mjera, mora se uzeti u obzir da su se događaji u to doba razvijali takovom snagom, da joj ne bi bila u stanju oduprijeti (se) ni najbolja organizacija pozadinske zdravstvene službe. U to doba ovu organizaciju uopće nismo posjedovali. Nismo imali liječnika ni za vojnu, a kamoli za pozadinsku službu, niti pomoćno zdravstveno osoblje. Sve je stvarano na brzu ruku pod neumoljivim pritiskom događaja...

83 Dr Anton Zimalo, Kratak pregled razvoja zdravstvene službe u toku NOB (1941—1945), Iz hrvatske medicinske prošlosti (knjiga) Zagreb, 1954, str. 98.
84 Janja Hrženjak, nav. drugi rad, str. 6—7.
85 Dr Anton Zimalo, nav. rad, str. 98.
86 ZAVNOH, Zbornik dokumenata 1943, AIHRPH, Zagreb 1964, dok. br. 181; str. 556—564.

Ipak je na području Like u to doba osnovano 56 karantena za bolesne i sumnjive. Ove karantene nisu uživale dobar glas kod naroda, jer nisu bile u stanju da pruže bolesnicima njegu i liječničku pomoć. U tom istom razdoblju iskopano je 780 zahodskih jama, osnovana je jedna zarazna bolnica za civilno stanovništvo i zapaljeno 15 krečana.«[87]

Situacija je bila složena sve do maja 1943. kada je počela epidemija jenjavati (odnosno ostala su samo neka veća žarišta), a već u junu pjegavac se javljao u obliku sporadičnih slučajeva. Prema tom izvještaju (u kome se govori da su to sigurno nepotpuni podaci) tužna bilanca te epidemije na području Like bila je: 7.078 oboljehh od pjegavca, 1.700 umrlih (stopa smrtnosti 24%)[88].

Iz ratnih izvještaja saznajemo i prave podatke (također samo po pristiglim prijavama) o tragičnoj bilanci na području kotara Donji Lapac. O tome svjedoči i tabelarni pregled do 12. maja 1943. godine.[89]

Općina	Preboljelo tifus	Još boluje	Umrlo od tifusa	Ukupno	Primjedba
Doljani	105	144	125	374	
Donji Lapac	–	480	250	730	Dato zajedno: preboljelo i još boluje
Srb	372	175	174	72,1	
Donji Lapac (kotar ukuipno)	477	799	549	1.825	

Ovi podaci dati su na temelju podnijetih izvještaja na konferenciji delegata kotarskih i općinskih NOO-a na području Like, koja je održana 12. maja 1943. godine. Koliko je bilo teško raditi i prikupljati podatke, kazuje i činjenica da je u izvještaju za kotarski NOO Donji Lapac rečeno da se ne može iznijeti pregledno stanje kotara — zbog bolesti članova kotarskog NOO-a, nego da će to učiniti općinski NOO-i, svaki za svoje područje. U lapačkom kotaru bila je stopa smrtnosti znatno veća nego u Lici jer je oboljeli izbjeglički val najprije stigao u lapački kotar i u njega donio tešku zarazu.

Nastavak rada bolnice u Dobroselu

Po slomu 4. neprijateljske ofanzive u Lici, u lapačkom kotaru nastavlja radom samo bolnica u Dobroselu i kraće vrijeme prihvatna bolnica u Beglucima. Zapravo, bolnica u Dobroselu nije u potpunosti ni prestajala raditi jer je nakon otpreme teških ranjenika u ešalone Centralne bolnice Vrhovnog štaba, zadržala lakše ranjenike i odmah počela s prihvatanjem novih ranjenika i bolesnika te odigrala značajnu ulogu u završnim borbama na području Zuleševice.

VPB br. 3 (Lika) krajem ofanzive postepeno se nanovo organizovala, tako da je 20. februara imala 4 odjeljenja: Bijeli Potoci, Krbavica, Frkašić i Dobroselo.[90]

87 ZAVNOH, nav. zbornik, str. 556—557.

88 Isto, str. 557. Da su ti podaci bili po prvim prijavama, najbolje govori činjenica da su naknadna dugotrajna istraživanja — utvrdila da je samo na području ratnih kotara Korenica i Udbina bilo 1.750 umrlih od tifusa. Vidjeti opširnije Gojko Vezmar, Uz popis palih boraca, žrtava, fašističkog terora i umrlih o tifusa na području općine Titova Korenica, Karlovac 1979, HAK, Zb. 10, Str. 965, i 985—989.

89 AIHRPH, KP — 233/311, zapisnik, str. i.

90 AIHRPH, KP — 231/195, Zapisnik s plenarnog sastanka OK KPH za Liku, održanog 20. februara 1943, str. 2.

U njima je bilo oko 300 ranjenika, a u zaraznom odjeljenju, smještenom u Krbavici, oko 200 oboljelih od tifusa pjegavca. U svim odjeljenjima stanje je teško i nesređeno. Politički rad u većini odjeljenja nije bio zadovoljavajući, jer su politički delegati bili mladi i s nedovoljnom spremom za odgovornu dužnost. U tom pogledu, najteža je bila situacija u bolnici u Dobroselu, gdje je promijenjeno nekohko političkih delegata, pa se stanje počelo sređivati postavljanjem delegata Dušana Cujića.[91] Uprava VPB br. 3 (Lika) ponovo je uspostavljena i popunjena 15. marta.[92] Da bi se riješila goruća pitanja, u vremenu od 21—28. marta, organizovan je »Tjedan borbe protiv zaraznih bolesti«, o čemu su obaviještena sva politička i vojna rukovodstva, kao i NOO-i širom oslobođenog teritorija Like.

Okružnom komitetu KPH za Liku predloženo je da se da uputstvo partijskim organizacijama ugroženih kotareva da one budu rukovodilac i organizator borbe protiv tifusa. U izvještaju od 17. marta, upućenog OK KPH za Liku, istaknuto je:

»Kampanji protiv zaraze potrebno je dati i politički karakter. Prikazati narodu, da je okupator htio da nas uništi, što mu nije pošlo za rukom, zahvaljujući snazi naše vojske i svijesti naroda. Na svakom zboru, te nedjelje, na svakoj konferenciji treba narodu ukazivati uz politički referat i zdravstveno stanje koje je nastupilo i kakvo ono može da bude. Ukoliko cio narod i narodne organizacije ne stupe u borbu protiv zaraze na vrijeme, nastupiće kritično stanje po naš narod i narodnooslobodilačku vojsku. Moramo uložiti truda da ovo ne ostane lepo pripovjedanje nego da mobilišemo narod i udarničke radne čete ove nedjelje na uništavanju ušiju.«[93]

Na sličan način je organizovan »Tjedan ranjenika« od 1—8. aprila, jer su se partizanske bolnice svakim danom punile oboljelim od tifusa i ranjenicima, a ostale su bez rezerve hrane. Organizirana je akcija prikupljanja hrane, postelјine, rubenine, obuće, posuđa i zavojnog materijala. Akcija je s velikim uspjehom provedena u lapačkom, udbinskom i koreničkom kotaru. Tokom akcije prevladane su teškoće. Postignuti su glavni ciljevi. Dvadesetog aprila se zapažalo da se stanje popravlja u borbi protiv tifusa i da se sređuju prilike u bolničkim odjeljenjima. Bolničko odjeljenje u Dobroselu vodio je dr Kraus koji je došao iz 8. krajiške brigade.[94]

Vojno-partizanska bolnica br. 1 (Dobroselo)

Krajem juna 1943. izvršena je reorganizacija sanitetske službe[95] tako da su raspuštene uprave svih vojno-partizanskih bolnica i sva njihova odjeljenja su stavljena pod kontrolu Sanitetskog odsjeka GŠH (SO GŠH) sa statusom samostalne zdravstvene ustanove koja je imala svoju upravu. Tom reorganizacijom bolničko odjeljenje u Dobroselu postaje Vojno-partizanska bolnica br. 1 (Dobroselo), a njen upravnik je Boja Tišma.[96]

91 Isto, KP — 232/229, Izvještaj upućen za OK KPH za Liku, str. 2.
92 AIHRPH, KP — 232/230, Izvještaj sekretara partijske organizacije VPB broj 3 (Lika), upućen OK KPH za Liku.
93 Isto.
94 Isto, KP — 232/229.
95 Zb. st. si. 2, dok. br. 14, str. 45—40.
96 Isto, str. 38—40.

Brojno stanje u bolnici (3. VII 1943) bilo je 87 ranjenika, od toga 79 pokretnih i 8 nepokretnih.[97] Ubrzo u bolnicu, po drugi put za upravnika dolazi dr Boris Ljahnicki. O stanju u bolnici u izvještaju od 14. jula on piše:

»VPB br. 1 (Dobroselo). Smještaj u šumskoj baraki. Sve prostorije okrečene, upravnik bolnice dr Boris Ljahnicki. Do sada dužnost vršili dr Kraus iz Bosne i drugarica Boja Tišma, babica. Medicinski rad i higijenske prilike dobre... Snabdijevanje bolnice prilično. Bolnica se stalno puni sa ranjenicima iz Kninskog sektora. Osiguranje bolnice nije dovoljno, makar da imaju 26 stražara, jer se tamo pojavljuju četničke bande. Potreban je jedan puškomitraljez«.[98]

Na kraju mjeseca (31. VII 1943) bolnica je imala 40 pokretnih ranjenika. Tokom druge polovine jula, zbog ugroženosti od neprijateljskog napada, iz stalnog boravišta u šumskom paviljonu bolnica je preseljena u selo Oraovac, kotar Donji Lapac.[99]

Prema izvještaju Sanitetskog odsjeka GŠH, od 20. augusta 1943, bolnica je imala 46 pokretnih ranjenika i 8 bolesnika. Smrtnih slučajeva nije bilo. Broj osoblja je bio 20, i 22 stražara. U toku zadnjilh 15 dana u jedinice je upućeno 28 pacijenata. Iako je kod preseljenja rad bio otežan, stanje u bolnici je bilo dobro i sređeno.[100] Prelaskom u Oraovac, VPB br. 1, postala je bolnica u pokretu. Krajem augusta kreće dalje na sigurnija područja. Početkom septembra stigla je u selo Podlapaču gdje je ušla u sastav VPB br. 5 (Podlapača). Upravnik je bio dr Boris Ljahnicki, a komesar i organizator bolnice Rade Grbić.

Odlaskom VPB br. 1, prestaje radom i posljednja partizanska bolnica u lapačkom kotaru. Od kraja augusta lapački kotar nije bio pogodan za razvijanje partizanskih bolnica, niti drugih ustanova stacionarnog tipa.[100a] Iako se težište ličkog bolničkog bazena preselilo uz pokrete naših vojnih jedinica, iz lapačkog kotara, do kraja rata, kroz kotar su prolazile pokretne partizanske sanitetske ustanove, a pri NOO-ima su radili zdravstveni odjeli i zdravstvene sekcije. Njihova je velika uloga u zdravstvenom prosvjećivanju naroda, suzbijanju tifusa pjegavca i drugih zaraznih bolesti sve do kraja rata. Kada je u martu 1945. došlo do širenja tifusa pjegavca (iz područja Otrić—Zrmanja) u lapačkom kotaru, prva tri slučaja pojavila su se u selu Gornja Suvaja[101] (prema vojnim izvještajima) a koji su se ubrzo povećah na 9 oboljelih.[102] Postojeći organi i zdravstvene sekcije preduzeli su sve mjere i već 17. marta nije bilo novih oboljenja.[103]

Partizanske bolnice i ostale sanitetske ustanove i organizacije lapačkog područja imaju vehki značaj za razvoj ličkog bolničkog bazena.

Partizanske bolnice u lapačkom regionu dijelile su sudbinu svoga naroda. I kao što je narod stvarao i gradio bolnice, a s njima dijelio i posljednji zalogaj, tako su i bolnice od samog početka vodile kompletnu zdravstvenu brigu o borcima i narodu. Partizanska sanitetska služba preuzela je na sebe cjelokupnu brigu o liječenju i zdravlju ljudstva iz operativnih jedinica, ali i naroda koji ie

97 HAK, CK KPH — U/1377.
98 Isto.
99 Zb. si. 2, str. 58.
100 Isto, str. 62.
100a Nijemci su, uskoro poslije italijanskog sloma, zaposjela ovo područje, a duž značajne komunikacije Bihać—Knin imali utvrđene garnizone i isturene brojne posade, što je onemogućavalo bezbjedan rad partizanskih zdravstvenih ustanova.
101 Zb. St. Sl. 6, str. 559. i 580.
102 AIHRPH, KP-251/1870.
103 Isto, KP-251/1871.

nalazio u sastavu borbene pozadine. I na taj način neraskidivo je vezano zajedništvo između naroda i njegove vojske i potvrđivana najznačajnija karakteristika partizanskog bolničkog sistema u Lici s trajnim osloncem na narod.

Uz osnivanje i izgradnju ličkih partizanskih bolnica, organizovane snage NOP-a u kotaru Donji Lapac, za duže vrijeme su prihvatile bolnicu Sjevernodalmatinskog odreda, uredile joj smještaj i omogućile normalan rad. Isto tako, izgradile su kompletno bolničko odjeljenje u Mišljenovcu za Centralnu bolnicu Vrhovnog štaba NOV i POJ, a za njene potrebe ustupljena je i bolnica u Dobroselu.

Za bolnice su korištene školske zgrade i ličke seoske kuće, kao i drugi veći građevinski objekti koji su se zatekli na slobodnom teritoriju, ali, kada je bilo potrebno, domaći majstori vješto su gradili i šumske paviljone (Pirovište—Dobroselo).

Samo navedeni primjeri pokazuju partizansku snalažljivost u gradnji bolnica i njihovom snabdijevanju. Procjenjuje se da su bolnice i druge zdravstvene ustanove prihvatile i liječile preko 2.500 ranjenika i bolesnika. Ogroman doprinos bolnica, osoblja i pratećih službi osjećah su ranjeni i bolesni partizani te cjelokupni narod, a posebno jedinice NOV i PO, jer su, rasterećene te brige, povećavale svoju efikasnost, operativnu i borbenu gotovost.

Spase Stikovac

Sjećanje na rad partizanske bolnice u Dobroselu

Prvih dana ustanka u Osnovnoj školi u Dobroselu formirana je neka vrsta previjališta. Pred planirani napad na ustaško uporište Boričevac 1/2. VIII 1941. tu je okupljeno nekohko žena i djevojaka iz Dobrosela i okolnih sela da prihvate i pruže pomoć ranjenicima ukoliko ih bude. Po sjećanjima nekih drugova bile su to: Plemenka Polovina, Pera Polovina, Bosiljka Tizić i Saja Polovina. U oktobru one zbrinjavaju ranjene prilikom napada ustaša na slobodni teritorij: Nikicu Stikovca, Nikolu Vukšu Bracu i Jovu Stikovca iz Dobrosela.

Kao što je poznato u proljeće 1942. lapački kotar je po drugi put oslobođen i tom prilikom je stvoreno veliko slobodno područje čije je središte činilo Dobroselo smješteno na dobrom geografskom položaju. Za ondašnje prilike, to novo središte bilo je dosta ekonomski jako, a što je najvažnije stanovništvo je bilo jedinstveno i nepokolebljivo opredijeljeno za NOB-u. Iz tih razloga Komanda 3. ličkog odreda, koja je tada bila u Doljanima, donosi odluku da u Dobroselu oformi partizansku bolnicu. Za njen smještaj određena je škola i nekoliko većih okolnih kuća, pošto je u školi moglo da se smjesti samo dvadesetak kreveta. Za teže ranjenike određene su kuće Luke Kulundžića, Jove Tizića i Mane Banjca te nekohko udaljenijih kuća za lakše ranjenike. Kuća Dane Jazića predviđena je za vešarnicu.

Brigu za opremanje i snabdijevanje, na sebe je preuzeo narod, a svu organizaciju izvršili su Mjesni NOO, odbori AFZ-a i SMG.

Djevojke i žene otvaraju svoje škrinje sa tradicionalno prikupljenim ruhom i donose plahte, biljce, koperte, peškire te domaće platno za zavoje. Osim toga

u **selu** se prikuplja suđe za opremanje kuhinje i drugi inventar. Po **sjećanju** druga Milana Stevića, koji je ispred NOO bio zadužen za snabdijevanje, izrađena je tablica sledovanja ranjenika. Prema njoj svaki je dnevno trebao dobiti 0,5 1. mlijeka, 150—200 g mesa, u prosjeku 200—300 g krompira i graha, **jedno** do dva jaja i 35—40 g masti.

Svjesne teškoće u kojima se nalaze ranjeni borci, omladinke Bosiljka Tizić, Boja N. Beslać, Boja S. Stikovac, Mira P. Kantar, Saja S. Polovina, Kosa **Đ.** Šarac, Sava D. Vukša Koka, Saja M. Medić, Mileva R. Polovina i Mira Đ. **Po**lovina dobrovoljno se javljaju za stalne bolničarke. Ubrzo dolaze i dvojica drugova koji su u bivšoj Jugoslavenskoj vojsci bili bolničari — Dušan L. Beslać i Momčilo L. Polovina koji je rukovodio apotekom i bio sekretar partijske ćelije.

Za pranje veša, rad u kuhinji 1 druge vidove pomoći organizirane su desetine od osamdesetak omladinki i žena. Poslovanje kuhinje vodila je profesionalna kuharica Anka **Stikovac** iz Martin Broda.

Maja 1942. neprijatelj otkriva bolnicu i talijansko-ustaška avijacija bombarduje njene objekte pa su ranjenici svakodnevno prenošeni u obližnje gajeve i šume.

Uslijed ovakve nepovoljne situacije Komanda 3. ličkog PO, Komanda mjesta Donji Lapac, Općinski NOO Doljani i Mjesni NOO Dobroselo donose odluku o preseljenju bolnice u šumu blizu izvora Trolokve udaljenu tri kilometra od Dobrosela. Mjesto za izgradnju objekata bolnice izabrao je Đuro S. Polovina, građevinski tehničar koji je ujedno izradio projekat i rukovodio radovima.

Za Mjesni NOO, omladinsku organizaciju kao i za cjelokupno stanovništvo izgradnja bolnice u šumi bio je vrlo hitan i odgovoran zadatak. Zato je odmah formirana radna brigada od oko šezdesetak ljudi starih preko pedeset godina koji nisu bih sposobni za odlazak u NOV. Pristupilo se sječi i izvlačenju trupaca te odvoženju na pilanu u Mazin i Martin-Brod na volovskim i konjskim zapregama. Još uvijek se dobro sjećam Ilije Polovine litina, Milana Sertića, Sime Kantara Sogana, Stevana Kantara, Gojka Vukše, Milana Stikovca i nekih drugih koji su vrlo vješto rukovodih radovima. Omladina je dobila zadatak da raščisti teren, iskopa temelje, popravi i izgradi put te da sa pionirima po zgarištima Boričevca i Kulen Vakufa sakupi i ispravi čavle.

Gradnja je završena u rekordnom vremenu i bolnica je počela sa radom već početkom augusta 1942. U svom sastavu imala je bolesničke sobe, operacionu salu, kuhinju, apoteku i priručni magacin, a kapacitet joj je bio **oko** osamdeset kreveta. Za sedamnaest mjeseci rada kroz nju je prošlo tri hiljade težih i lakših ranjenika. U ljeto 1942. bolnica je prihvatila osamdeset teških ranjenika Operativne grupe Vrhovnog štaba, od kojih je trinaest umrlo i **sa**hranjeno na mjesnom groblju.

Početkom svoga rada bolnica je formacijski pripadala 3. LPO, zatim ljeti 1942. postaje Prva bolnica Glavnog štaba Hrvatske da bi uoči IV neprijateljske ofanzive, januara 1943, ušla u sastav Centralne bolnice VS NOV-e i POJ.

U ovoj bolnici sjećam se da su radili liječnici: dr Štajner, dr Franc Klajhapel, dr Jelečić, dr Josip Kajfeš i neki drugi.

Bolnica je radila sve do poshje kapitulacije fašističke Italije, a **njene objekte** spalili su četnici decembra 1943. Na lokaciji objekata na Trolokvama nalazi **se** zajednička grobnica dvadeset i jednog umrlog ili poginulog **borca, dok je na** seoskom groblju sahranjeno pedeset boraca.

Pavle Delavić

Među ličkim ranjenicima

Cesto se sjetim svog boravka i liječenja u bolnici u ličkom selu Dobroselu. Uspomene me vraćaju među teško ranjene partizane kao što sam bio i sam. Kad sam izranjavan, mislio sam da je tu i kraj mog života, ali mi tada suze nisu potekle već su u pravom smislu navrle pred neposredni izlazak iz bolnice.

Sunčanog nedjeljnog novembarskog popodneva 1942. u razmišljanju o skorom povratku u jedinicu među svoje drugove 4. bataljona Treće udarne sandžačke brigade i susretu sa Cibom, koji me je prvi posjetio ranjenog, ustanem i pridem k prozoru. Najedanput ugledam kolonu žena pod zastavom i s pjesmom »Partizani, blago li je vama — kad drug Tito komanduje s vama«. Obuzme me velika radost i oduševljenje i potekoše mi suze na oči. Znam, sinovi i muževi su im u partizanima, a one dolaze u posjetu ranjenim drugovima. Vidim jedna nosi pečeno jagnje na ražnju, druge zavežljaj u ruci, a poneka obramicu na leđima. Odem do svog političkog komesara Petra Vešovića i pitam ga da li ove žene idu nama u posjetu. On mi reče da žene i omladina ovog ustaničkog kraja svake srijede i nedjelje poslije podne dolaze ranjenicima u posjetu i donose im hranu, dijelove odjeće i posteljinu. Veći dio predaju u ekonomat bolnice, dok pri susretu sa ranjenicima daju ranjenicima jabuke, lješnjake, orahe, a poneke i kolač.

Brzo se vratim u svoju sobu u kojoj nas je bilo sedam-osam. Tek što sam uspio leći u krevet, ušla je grupa žene sa jabukama i orasima u rukama. Brzo se raziđoše ka krevetima. Kod nekog dvije, a kod nekog i više. Bili su to ranjeni partizani, uglavnom, iz Like pa su došli njihovi bližnji ili daljnji rođaci, prijatelji ih znanai. Mom krevetu ne priđe ni jedna. Bio sam iz dalekog Sandžaka, a i kratko u bolnici da bi me upoznale. Srce mi se stegnulo, a mish odlutaše u moje rodno Bijelo Polje. Oživješe sjećanja na majku i sestru snažnije nego ikada do tada. Znaju li one da li sam uopšte živ? Sto h sada rade? Moja majka od osmoro djece tek ako zna najviše za sudbinu troje i to ako je i ona još živa. Sirota majka! Sto bi bilo ljepše u mome životu nego da majku sada ugledam pored sebe.

Starica što je sjedila pored ranjenika na trećem krevetu od mene, sva izborana i bez zuba liči na moju majku. Pored teškog ranjenika u suprotnom uglu četiri-pet žena. Jedna od njih drži ga jednom rukom za ruku, a prstima druge gladi mu kosu. Sigurno je to njegova majka, mishm u sebi, ali koga da pitam kad pored mene nema nikoga. Zaključujem da samo majka može tako toplo da gleda i miluje. I moja majka bi mene tako milovala, pa bi mi od toga milovanja rane brže zarasle. Eto, što napravi bolnica od čovjeka pa se zaželiš majčina krila.

Pokrih glavu da drugi ne primijete suze, jer kakva sramota da vide suze u očima partizana, uz to još proletera. Netko nježno povuče za pokrivač i ja pomohh glavu. »Odakle si, sine?« Pa kada joj rekoh da sam iz Sandžaka, ona me upita: »Imaš li majku?« »Imam majku« — odgovorih na njeno pitanje. »Gdje je ona sada?« »U Bijelom Polju, naravno ako je još živa« — ubrzah.

»E, dok si u bolnici, ja ću biti tvoja majka. Imam i ja sina u partizanima, a ti si proleter kažu« — »Jesam, majko«, rekoh, a grlo mi se steglo i suze počeše

navirati. »Oprosti, majko, mene boli glava, pa ako bi htjela drugi put doći«, dodadoh brzo i ponovo pokrih glavu ponjavom. Iako mi je bilo teško, bio je to moj najradosniji dan u partizanima.

Tako sam ja dobio svoju majku, i već shjedeće posjete oko moga kreveta nije bilo ništa manje žena nego kod drugih ranjenika.

Nešto poshje čuo sam da se moja brigada vraća iz centralne Bosne i hoću da napustim bolnicu. Dobro sam se oporavio i rane su zarasle,. Naveče silazim u selo da se pozdravim. Oveća kuća puna žena. Predu vunu, pletu rukavice i čarape za partizane. Bila je predviđena priredba, ali umjesto igranke, djevojke i žene su se prihvatile svoga rada za front. Sve što se uradi, prikupi se na jedno mjesto i šalje jedinicama. Mimo toga rada meni na silu utrpaše rukavice, toplo sukneno odijelo i vunene čarape. Kažu, pošto proleter ide na front, da se dobro opremi. Spremiše me da bolje ne može biti u ovim prilikama.

Dok sam bio u jedinici, dodir sa narodom je najčešće bio u prolazu, na brzinu. Pogotovo nisam imao prilike da posmatram organizovan rad naroda na oslobođenoj teritoriji. Ovo što sam vidio i doživio u ustaničkom Dobroselu, to je bilo van svih mojih očekivanja. Sav život bio je prožet partizanima i frontom. Ko je osjetio prijem ljudi Dobrosela tokom NOB-e, taj je sa pjesmom odlazio na front.

Zurio sam prema Glamoču, obaviješten da ću na tom prostoru naći Treću proletersku sandžačku brigadu.

Ne zamjerite drugovi, oprostite drugarice iz Dobrosela, ali meni nije bilo ni dvadeset godina. Prikovan sa sedam-osam rana, za postelju zaželio sam se majke.

Likovi revolucije

NARODNI HEROJ BABIĆ TRIVUNA PETAR — PEPA

Rođen jd 1. novembra 1919. godine u Ličkom Tiškovcu, opština Donji Lapac, u Hrvatskoj. Potiče iz radničke porodice. Pored osnovne škole završio je i tri razreda stručne zanatske škole u Drvaru, gdje je izučavao i mašinobravarski zanat a zatim radio kao mašinobravar. U sedamnaestoj godini stupio je u podružnicu Ujedinjenih radničkih sindikata (URS) u Drvaru i postao aktivan borac za prava radničke omladine u Drvaru, otpušten je 1939. s posla i sledeče godine otišao je na odsluženje vojnog roka. Kapitulacija Jugoslavije zatekla ga je u vojaci. Nije dozvolio da padne u zarobljeništvo već se vratio u rodni kraj.

Poziv KPJ na ustanak prihvatio je svim srcem. Već u prvim ustaničkim akcijama jula 1941. na području Srba ističe se odlučnošću i hrabrošću. Kad je krajem novembra 1941. formiran bataljon »Marko Orešković«, prvi u Hrvatskoj, Pepa je postavljen za političkog delegata voda. U borbama kod Korenice (Titova Korenica), januara 1942. juriša na Italijane u streljačkom stroju svoga voda, a marta iste godine, sada kao politički komesar čete, napada Italijane u Srbu. Januara 1942. primljen je u KPJ. Kada je aprila 1942. formiran 3. lički NOP odred, postao je zamenik političkog komesara odreda, odnosno rukovodilac partijske organizacije u odredu. Od augusta 1942. do februara 1943. je politički komesar 2. ličke brigade. Naročito se istakao u borbama za Udbinu, kod Perjasice, u Tušiloviću, Ličkom Petrovom Selu, Slunju, Dvoru na Uni, Gračacu u četvrtoj neprijateljskoj ofenzivi. Pošto je kraće vreme proveo u 3. ličkoj brigadi, Glavni štab Hrvatske, maja 1943, premešta ga iz Like u Dalmaciju i postavlja za političkog komesara novoformiranog Štaba kninskog operativnog sektora, a u jesen iste godine za političkog komesara tada formirane 19. severnodalmatinske divizije, na kojoj je dužnosti ostao' do kraja rata.

Učestvovao je u velikim operacijama koje je vodila 19. divizija za Knin, Mostar, Liku, Gorski kotar i Hrvatsko primorje.

Pored lične hrabrosti u borbama i skromnosti u privatnom životu, kao partijsko-politički rukovodilac isticao se umešnošću u političkom radu s jedinicama i u narodu. Umeo je da u kritičnom trenutku, ličnim primerom i rečju, podstakne i mobilise borce i jedinice na izvršenje zadatka. Kao takav, znatno je doprineo učvršćivanju moralno-političkog jedinstva i borbene spremnosti boraca i jedinica.

Posle rata obavljao je visoke vojne i političke dužnosti u JNA. Bio je politički komesar divizije i korpusa, nastavnik u Višoj vojnoj akademiji JNA, načelnik Kabineta vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ i sekretar Saveta narodne odbrane SFRJ. Sa te dužnosti kao general-potpukovnik otišao je *za* ambasadora SFRJ u Kanadi.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više domaćih i stranih odlikovanja.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Tomislav Pašalić

PETAR BALAĆ ŽIKA

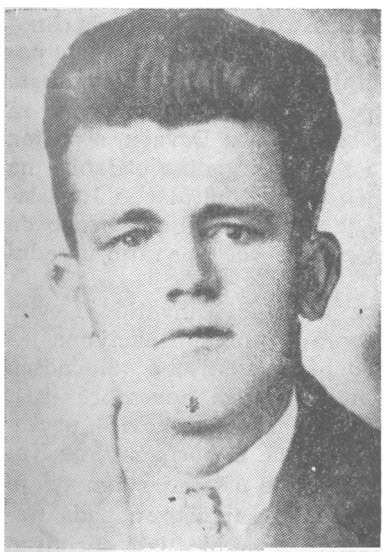

Petar Balać — Zika roden je 1919. godine u selu Kruge, nedaleko od D. Lapca. Potječe iz siromašne seljačke porodice od oca Jove i majke Soke. Još kao dječak ostao je bez oba roditelja, koji su umrli prije NOR-a. Najčešće smo ga zvali Žika, koje ime je dobio za vrijeme boravka u Beogradu. Osnovnu školu završio je u obližnjem selu Nebljusi 1930. godine, a po završetku osnovne škole napustio je rodno mjesto i preko tadašnjeg »Privrednika« odlazi u Beograd da uči zanat. Njegov otac i brat Milan imali su kovačnicu i obadva su radili kao kovači u selu, pa je i za Ziku vjerovatno to bilo presudno u opredjeljenju za mašinbravarski zanat. Tri godine učio je zanatsku školu i sticao praksu kod firme Željeznog namještaja čiji su vlasnici bili Grahovac—Stanojević. Po završenom školovanju nastavlja raditi kod istih poslodavaca.

U vrijeme kad se Zika našao u Beogradu, u našoj zemlji vladala je velika društvena i ekonomska kriza: nezaposlenost, male plate, velika eksploatacija radnika i dr, a to je prvenstveno pogađalo radničku klasu i druge siromašne slojeve društva. U tome društvenom kovitlacu našao se Zika pa će to utjecati na njegovo ponašanje da od mladih dana s ostalim radnicima stupi u borbu za bolje uslove rada i radnička prava. Kao član URS-ovih sindikata učestvuje u štrajkovima i drugim akcijama radnika. Drugovi koji su u to vrijeme sa njim radili sjećaju se da je 1937. godine bio proganjan od policije zbog učešća u štrajku građevinskih radnika s kojima su se solidarisali i radnici iz njegove firme. Od tada započinje njegovo revolu-

cionarno djelovanje i učešće u naprednom radničkom pokretu, kroz koji se osposobljavao i stjecao potrebna iskustva, što će mu mnogo značiti u kasnijim događajima, u ustanku i na funkcijama koje će obavljati u toku NOR-a.

Tako stiže 1940. godina kada je morao poći na odsluženje vojnog roka. Vojsku je služio u avijaciji u Nikšiću, na teritoriji Crne Gore. Poslije kapitulacije zemlje Žika odlučuje da se vrati u rodni kraj i to uspijeva uz mnogo teškoća i dramatičnih doživljaja. Po povratu u rodno selo za Ziku, kao i za ostali narod ovoga kraja, nastupaju najstrašniji dani ustaškog divljanja i nemilosrdnog proganjanja srpskog naroda. Tada Zika s ostalim naprednim omladincima i drugim odvažnim ljudima radi na zaštiti naroda i organizaciji otpora. Kad je počeo ustanak, Zika među prvim borcima pokazuje izvanrednu hrabrost i snalažljivost među ustanicima na Drenovači i u svim borbama koje su tada ustanici vodili u obrani oslobođene lapačke teritorije.

Sve do oktobra 1941. godine Zika se nalazi u redovima ustanika na Drenovači koji su bili pod komandom Stojana Matića. Izvjesno vrijeme nakon formiranja partizanskog odreda »Capajev« prešao je u tu jedinicu, gdje je ostao kraće vrijeme, a onda se vraća među borce na Drenovači i politički djeluje na terenu svog sela. U jesen 1941. godine u selu Kruge osnovana je partijska organizacija (ćelija), a među primljenima bio je i Petar Balać Zika.

Kad je bataljon »Stojan Matić«, početkom maja 1942. godine, prebačen na položaje kod Gračaca, Zika postaje delegat voda, a nešto kasnije postavljen je za komesara 3. čete istog bataljona. U toj četi nalazili su se borci iz Kestenovca i obližnjih zaseoka, Mišljenovca i Gajina. Ta četa u to vrijeme postaje uzorna partizanska jedinica, zahvaljujući upravo Zikinom pravilnom radu. Zika je, naime, uvijek želio i umio da svojim ličnim primjerom pokaže borcima kako treba da se ponašaju i bore. Tako je stekao veliku popularnost i postao omiljen među borcima. Neustrašiv u borbi najčešće se nalazio u prvim redovima. Posebno se istakao u borbi s Talijanima na Pazarištima kod Gospića i na Tušiloviću gdje je oktobra 1942. uništen kompletan ustaški garnizon. Tada je za pokazanu hrabrost i snalaženje u borbi dobio priznanja i pohvale od svojih pretpostavljenih i ubrzo postaje politički komesar bataljona.

Poslije kraćeg boravka na dužnosti političkog komesara mitraljeskog bataljona 2. ličke brigade (oktobar—novembar 1942. za vrijeme borbi oko Dvora na Uni), postavljen je za, političkog komesara bataljona »Ognjen Priča«, gdje ostaje sve do svoje tragične smrti, koja ga je zadesila 14. juna 1943. godine u borbi s Talijanima i četnicima kod Radučića u Dalmaciji. Tek na dužnosti komesara bataljona »Ognjen Priča« dolaze do punog izražaja sve njegove sposobnosti pa bataljon postiže mnoge uspjehe. Vrijedno je ovdje istaći samo neke borbe ove jedinice kao na primjer: borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi na Ljubovu, odbrana sela u Krbavskom polju, a prije toga borba na Gračacu i drama oko spašavanja boraca od iznenadne vodene stihije, koja je zaprijetila da bataljon bude potpuno blokiran i izložen uništenju. U svim tim borbama Zika se uvijek nalazio među borcima i ukazivao im pomoć.

Koliko je Žika postigao dovoljno je reći da je pored toliko drugih rukovodilaca bio politički komesar u jedinici kojom je komandovao legendarni komandant Stanko-Staniša Opsenica.

U borbi kod Radučića bio je Zika u borbenom stroju svoga bataljona i u dramatičnoj situaciji kada je zaprijetila opasnost da bataljon bude opkoljen sa jačim snagama neprijatelja i, trebalo je odvažnošću i primjerom djelovati

na svoje borce. Bataljon je i ovdje izišao iz borbe kao pobjednik, neprijatelj nije ostvario ono što je želio, ali je tu za vječnost morao da ostane neustrašivi borac, omiljeni drug i daroviti rukovodilac Petar Balać Zika.

Rade Repac

ORGANIZATOR ŠTRAJKOVA I KOMESAR ČETE, STJEPAN-STEVO BROZOVIĆ

Stjepan Stevo Brozović rođen je 1906. godine u radničkoj porodici u Selcu kod Crikvenice. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a građevinsko-zidarsku školu u Sušaku.

Stjepan je rano krenuo iz rodnog Selca u svijet, da bi na mnogim gradilištima širom Jugoslavije mukotrpno zarađivao. U borbi za radnička prava, a protiv ugnjetavanja i eksploatacije, opredijelio se za revolucionarni put. Početkom izgradnje Unske pruge 1936. godine na gradilište u Loskun stigao je i Stevo Brozović, radnik-zidar.

Kao dugogodišnji član URS-sindikata, nesebičnim zalaganjem za prava radničke klase stekao je povjerenje kod radnika na gradilištu. Zbog teških radnih uslova i malih nadnica zavladalo je među radnicima nezadovoljstvo, te su oni u pregovorima s poslodavcima tražili da im se uslovi poboljšaju i nadnice povećaju. Poslodavci nisu usvajali radničke zahtjeve. Sindikalna podružnica, s Brozovićem na čelu, tada donosi odluku da se organizira štrajk. S odlukom su upoznati radnici, koji su odmah odluku jednodušno prihvatili. Izabran je štrajkački odbor čiji je rukovodilac bio Stevo Brozović. U štrajku je vladala disciplina. Strajkači su bili, uglavnom, mladi nekvalificirani radnici iz naših sela, koji u većini nisu bili sindikalno organizirani niti su do tada učestvovah u štrajkovima. Stevo Brozović je obilazio gradilišta, držao radnicima govore, dijelio letke i govorio im da izdrže, jer je štrajk jedini način da se kapitalisti prinude da prihvate radničke prijedloge. Štrajk je trajao nekoliko dana i potpuno je uspio.

Stevo Brozović je bio pravi radnik-proleter. Zbog aktivnosti u sindikalnom i naprednom radničkom pokretu bio je hapšen i proganjan. Išao je po sehma i držao govore, posebno omladini. Bio je neposredan i blizak s našim ljudima, pa je među njima stekao popularnost kao da je tu rođen. S radnicima iz okolnih sela i s radnicima s Unske pruge, kao i mještanima Nebljusa, noseći crvenu zastavu, učestvuje u Nebljusima 27. marta 1941. godine u demonstracijama protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Zandarmi se ne usuđuju da ga uhapse, već ga slijedećeg dana pozivaju u žandarmerijsku stanicu gdje mu komandir prijeti hapšenjem ako se demonstracije ponove.

Kapitulacija bivše Jugoslavije zatekla ga je u vojsci u Škofja Loki. Vraća se u Loskun gdje mu se nalazila supruga. Za vrijeme kapitulacije bivše Jugo-

slavije radovi na Unskoj pruzi bili su prekinuti, a proglašenjem NDH radovi su nastavljeni. Stevi, Hrvatu, ponudili su da radi na pruzi kao poslovođa, ali pod uslovom da na posao. ne prima Srbe, već samo Hrvate i Muslimane. Stevo to odbija i sa suprugom se sklanja u Nebljuse i bježi u šumu od ustaških progona. Govori narodu da se sklanja od ustaša i da im ne vjeruje, jer ubijaju. U to vrijeme upoznaje se sa Stojanom Matićem i ostalim drugovima koji su na teritoriji Nebljusa radili na pripremi i dizanju ustanka. Stevo se u pripremi ustanka odmah uključio dajući tako narodu našeg kraja punu podršku u borbi protiv ustaških zločina.

Kad je počeo ustanak, on je među prvim borcima. Sa Stevom u borbu se uključuje još osam naprednih radnika Slovenaca. Sa prvom grupom ustanika iz naših sela dolazi i Stevo na položaj na Drenovaču i učestvuje u svim borbama koje su ustanici vodili u to vrijeme. Bio je borac Nebljuskog voda sve do septembra 1941. godine, a tada prelazi u odred »Ćapajev« koji je i formiran na Drenovači.

Kao sindikalni aktivista u borbi za radnička prava, kao organizator i učesnik narodnog ustanka u borbi protiv ustaša i okupatora, primljen je u članstvo Komunističke partije Jugoslavije krajem 1941. godine. U julu 1942. godine on je već prekaljeni borac za slobodu te je postavljen za političkog komesara Nebljuske čete bataljona »Stojan Matić« gdje predano radi na političkoj izgradnji boraca i moralno-političkom učvršćivanju čete.

Tragičan slučaj zadesio je Nebljusku četu u noći 22. augusta 1942. godine. U isto vrijeme poginuli su, nekoliko boraca, politički komesar čete Stevo' Brozović i komandir Mile Cučak.

Bogdan Čučak

SEKRETAR SKOJ-a U BATALJONU »MARKO ORESKOVlC« JELKA BUJIĆ

Rođena je 23. jula 1924. god. u selu Zednik kod Subotice, gdje su bili naseljeni njeni roditelji. Otac Stevan bio je, naime, dobrovoljac u prvom svjetskom ratu, pa je kraj Zednika dobio dobrovoljačku parcelu, te se iz Neteka, sa ženom Sokom i djecom, preselio u Bačku.

Poslije osnovne škole, Jelka je nastavila gimnaziju u Subotici, koju je zbog rata prekinula u šestom razredu. Pod uticajem starije sestre Mire, Jelka je postala član SKOJ-a 1940. godine, a prethodno je radila u naprednom omladinskom pokretu, koji je u tom selu bio veoma razvijen.

U aprilu 1941. godine došla je u rodno selo svojih roditelja Neteku i nastanila se s ostalim članovima porodice u kući svog djeda.

Bila je to visoka, vitka, kršna i lijepa djevojka svijetlih veselih očiju, biserni zuba i ljupkog osmijeha uvijek vedra i nasmijana; pristupačna, neposredna, hrabra i odvažna.

čim je došla u Neteku, tražila je odmah načina **da** se poveže s ostalim **Žedni**čanima koji su došli u ovaj kraj. (Prisustvovala sam i sama sastanku **Zedni**čana u Suvaji gdje je bila i Jelka.) U NOB je pristupila još od **prvih** dana **i** postala sekretar Skojevske grupe u Neteci čiji rad počinje od ustanka. Od formiranja općinskog rukovodstva SKOJ-a za Srb član je toga rukovodstva.

Pored rada u Neteci, radila je na organizovanju omladine i SKOJ-a u Suvaji, Brotnji, Beglucima, Krčkom Brdu, Zalužju, Ponorcu, Brezovcu i Zaklopcu. U radu smo bile nerazdvojne, i od nje sam mnogo naučila kako se stvaraju organizacije SKOJ-a i omladine, kako se organizuju sastanci.

U proljeće 1942. godine Jelka zajedno sa Draganom Jovanićem postaje član kotarskog komiteta SKOJ-a za D. Lapac. U Lapcu je prisustvovala i Okružnoj konferenciji SKOJ-a za Liku i Kotarskoj konferenciji za Lapac. Ona je svuda nastupala, diskutovala o radu, davala prijedloge nastojeći da se rad unaprijedi i razvije. Bila je veoma talentovana za ovaj rad, ubjedljiva i ekspeditivna.

U to vrijeme je više radila na području Lapca i Nebljusa. Kao dobrog i iskusnog rukovodioca omladine, Pokrajinski komitet SKOJ-a poslao je na teren kotara Vojnić na Kordunu.

Vidjele smo se na Prvoj konferenciji SKOJ-a za Hrvatsku u Slunju, i tad mi je pričala o prvim uspjesima u Vojniću, ali je sa sjetom pitala za srbsku i lapačku omladinu, koju je bila zavoljela. Rastala se sa mnom sa suzama u očima, ali svjesna da skojevci moraju tamo gdje ih Partija šalje.

Ponovo smo se srele u D. Lapcu u jeku IV neprijateljske ofanzive kada je sa 8. kordunaškom divizijom došla do> Lapca. Vidjele smo se, malo popričale, i, uz tople drugarske zagrljaje, otišle svaka na svoj zadatak.

Jelka je stupila u bataljon »Marko Orešković« gdje je postavljena za sekretara SKOJ-a u bataljonu i poshje samo nekohko dana u borbama na Zuleševici hrabro je poginula jurišajući na talijanske fašiste i pozivajući svoje drugove: »Naprijed, skojevci!«

Tako je izgubljena još jedna divna mladost. Poginula je draga drugarica, saradnik i iskusan radnik. Njena hrabra majka Soka kćerkino mrtvo tijelo sahranila je u groblju kod crkve u Srbu u aleji boraca NOB, a tu je kasnije sahranila i svog mlađeg sina Nikolu, hrabrog borca NOB-e.

Boja Baić Vojvodić

NEUSTRAŠIVI RATNIK I KOMANDANT DUŠAN BURSAĆ

U herojske smrti četvrte ratne godine upisana je i pogibija Dušana Bursaća, neustrašivog borca, člana Komunističke partije s početka 1942. godine, komandira voda i čete, komandanta 1. udarnog bataljona LPO, zamjenika komandanta 5. dalmatinske udarne brigade, komandanta 6. dalmatinske udarne brigade i operativnog oficira 19. sjevernodalmatinske udarne divizije.

Rođen je 1914. godine u Kaldrmi Ličkoj u siromašnoj seljačkoj porodici, Perice i Jeke Bursać, sa devetoro djece. Očev posjed mali, krševit i neplodan bio je nedovoljan da prehrani jedanaestoročlanu porodicu, pa je trebalo tražiti i dopunski izvor sredstava za život. Tako se Dušanov otac prihvatio kovačkog zanata za seoske potrebe, a bio je i dobar radnik-zidar.

Dušan je osnovnu školu završio u Trubaru, a uz oca je naučio i kovački zanat, mada se njim nije bavio.

Vojsku je služio između 1935. i 1937. godine, a zatim se zaposlio kao minerski radnik na izgradnji Unske pruge Bihać—Knin, gdje je radio sve do fašističkog napada na Jugoslaviju, aprila 1941. godine.

Prvog dana ustanka, 27. jula 1941. godine, stupa u redove ustanika u sastavu Zavlačko-kaldrmskog gerilskog odreda, kao borac i mitraljezac. U prvim ustaničkim borbama dolinom rijeke Butišnice, Strmice, Plavna, D. Lapca, Drenovače i Kulen-Vakufa istakao se kao izvanredno hrabar i smion borac. Formiranjem 2. čete bataljona »Marko Orešković«, 23. XI. 1941. godine, Dušan je stajao u stroju te čete. Prošao je kao mitraljezac kroz sve borbe koje je u to vrijeme vodio bataljon »Marko Orešković« u Gackoj dolini, Kapeli, Sijanovom Klancu, Pogledalu, Korenici, D. Lapcu i Srbu.

O hrabrosti i umješnosti u borbama kao mitraljesca, njegov suborac Vlado Maričić zabilježio je: »U borbi na Sijanovom Klancu, decembra 1941. godine, Talijani su vršili juriše na 2. četu (bataljona) »Marko Orešković« ... Bursać je sa teškim mitraljezom, zaplijenjenim od Talijana, u tim borbama, preciznom vatrom sijao smrt po talijanskim fašistima ...

Prilikom napada na talijanski garnizon u D. Lapcu, 27. II. 1942. godine, Bursać nastupa neposredno iza bombaša i smješta svoj teški mitraljez na prozor sprata zgrade lapačke pošte, otvarajući vatru na talijanske snage utvrđene oko crkve i u zgradama općinske i kotarske uprave. Tahjani koncentrišu uragansku vatru na njega, ali Bursać — iako kuršumi prolijeću kroz isti prozor u sobu, ne prekida vatru ...

Bursać se posebno istakao u borbi za oslobođenje Srba. Po pravilu, on se sa svojim mitraljezom uvijek nalazi neposredno iza bombaša i prihkom juriša na utvrđenu Rajakovu kuću biva i ranjen u nogu«.

Nakon oporavka vrši dužnost komandanta mjesta Srb, a zatim odlazi na oficirski kurs pri GŠH. Postavljen je, početkom juna 1942. godine, za komandi-

ra samostalne Doljanske partizanske čete. Učestvuje u suzbijanju julske ofanzive Talijana iz Gračaca na oslobođenu teritoriju prema Bruvnu.

U toku ovih borbi formira se 3. bataljon 3. LPO. Bursać je postavljen za komandanta.[1] Nakon povlačenja Talijana u svoje garnizone i posade, oni ostavljaju četnike na isturenim položajima od Velike Popine do Resnika. Bursać sa dvije čete učestvuje u većini borbi zbacivanja četnika s ovih položaja. Četnici su, naime, putem prisilne mobilizacije brojno ojačah svoje jedinice te su se uz podršku Tahjana zahjetali na oslobođenu teritoriju.

Da bi nadoknadio i prikrio svoju brojčanu slabost, Bursać napada neprijatelja noću iznenadnim prepadima, a četnicima na isturenim položajima postavlja zasjede. Primjenom te taktike uspješno ih razbija.

U zajednici sa jedinicama 3. brigade 6. proleterske divizije. Bursać s bataljonom učestvuje, oktobra 1942. godine, u razbijanju četničkog puka u Gračacu. Tokom jeseni učestvuje s bataljonom na rušenju i miniranju pruge i vozova oko Gračaca. Od 11—16. novembra 1942. godine tri kompozicije su bile izbačene iz šina, među njima i blindirana kola, a šest dana nije se odvijao saobraćaj na pruzi.

Bursać učestvuje i u likvidaciji ustaške žandarmerijske stanice u Ričićama. Od 5. do 10. decembra prebacuje četu partizana preko pruge u Vrace u Velebitu (južno od Gračaca) dok sa dvije čete vrši pritisak na talijansko-četnički garnizon u Gračacu. Uspijeva da sa dijelovima jedinica 3. ličke brigade u Vracama razbije četnike koji su napali četu iz Dalmatinske Krupe, razbija ih i zapljenjuje 13 pušaka. On je, među ostalim, sa dijelovima jedinica 3. brigade doveo do predaje 300 četnika.

»Bursaćev bataljon«, kako su ga popularno zvali njegovi borci i narod iz poštovanja i ljubavi, dobio je zvanično priznanje dobivši naziv 1. udarni bataljon. Prvih dana 1943. godine, bataljon odlazi sa gračačkih položaja da zatvori pravac za Drvar i Srb, jer se već u Kninu, pored jakih talijanskih snaga, bilo koncentrisalo za predstojeću IV ofanzivu i 3 000 hercegovačkih četnika.

Rogatička četnička brigada, vođena domaćim četnicima je 8. I 1943. godine pokušala opkoliti i uništiti Bursaćev 1. udarni bataljon. I dok četa vodi upornu borbu sa nadmoćnijim četničkim snagama, Bursać joj sa 3. četom osigurava lijevo krilo na padinama planine Uilice, a 2. četu bataljona upućuje u obilazak Rogatičke četničke brigade. Četnici se ubrzo povlače, pretrpivši gubitke, pa više nisu činih pokušaje upada u selo Tiškovac.

Kad su četnici tokom četvrte ofanzive prodrli u Srb, Bursać je prebacio 1. udarni bataljon na Osredke i Kunovac. U teškim danonoćnim borbama Bursać ne dozvoljava nadmoćnijim četničkim kolonama da opkole bataljon, a kada su prodrli u Zavlaku i Kaldrmu, on izvlači bataljon u selo Dolove da zatvori pravac Drvar—Grahovo. Odatle je slijedećeg dana napao četnike u Dugopolju i prisilio ih na povlačenje. U zimskim danima po snijegu i mrazu, u danonoćnim borbama četvrte ofanzive, Bursać je uspješno vodio bataljon. Nakon četvrte ofanzive Bursać se istakao s bataljonom u jurišu na četnike kod Dubokog Dola i Krupe Dalmatinske.

Jedno vrijeme je Bursać zamjenjivao oboljelog komandanta ličkog partizanskog odreda. U trenutku kada četnici razbijaju četu 2. udarnog bataljona, Bursać je zapazio da mitraljesci slabo i neefikasno gađaju iz mitraljeza zaplijenjenih prije nekohko dana. On je zgrabio mitraljez i vatrom prisilio četnike da zalegnu da bi izvukao jedinicu na povoljnije položaje. I tako akcija za akcijom.

1 Kasnije je taj bataljon preimenovan u GraCački i. udarni bataljon.

Saznavši za uspješno i umješno komanđovanje bataljonom i odredom, Stab kninskog sektora je 9. VII 1943. godine izvijestio GSH, u kome, pored ostalog, ističe da je iz sastava sedam bataljona 21. ličke brigade i Odreda, najbolji 1. udarni bataljon Ličkog NOP odreda pod komandom Dušana Bursaća, što je pokazao »... svojom borbenošću, udarništvom i energičnošću... Čitav bataljon je jurišao na Prevjes... i nanio neprijatelju velike gubitke...«

Bursać je određen za zamjenika komandanta 5. dalmatinske udarne brigade i kasnije komandanta 6. dalmatinske udarne brigade, 19. sjeverodalmatinske divizije, a početkom 1945. godine i za operativnog oficira 19. dalmatinske divizije.

Naročito se istakao hrabrošću i umješnošću u kninskoj operaciji, gdje je s brigadom izbio na brdo Kom i na Prevjesu prekinuo saobraćaj Nijemaca iz Knina sa Likom.

Bursać se nikada nije mirio sa porazom niti je za njega bilo bezizlazne situacije. Prilikom komandantskog izviđanja kod Bruvna, novembra 1944. godine, Nijemci ih opkoljavaju i stežu obruč. On, iako teško ranjen, uz pomoć Iće Repca, komandanta 14. brigade, uspijeva da se izvuče upravo zahvaljujući izuzetnoj hrabrosti i natčovječanskim naporima pravog Titovog komandanta.

Bursać je svojom principijelnošću, hrabrošću, životnim i ratnim iskustvom borca, čovjeka i komuniste, svojim urođenim optimizmom i toplim drugarskim odnosom plijenio ljude podstičući ih na predanost i na dosljedno izvršavanje zadataka.

»... Svakom borcu znao je ime i prezime, iz koga je sela i koga ima kod kuće. Borbene akcije pripremao je pažljivo. Sve je želio da zna o neprijatelju« — zapisao je njegov ratni obavještajac, pukovnik Milan Drobac — pa nastavlja — »nikada nije težio uspjehu u borbi po cijenu žrtvovanja svojih boraca. Teško je proživljavao gubitak svakog borca. Jednom sam ga zatekao sa suzama u očima, usamljenog i tužnog. To' se desilo nakon što je obaviješten da je poginuo jedan borac koji je imao svega 16 godina. Kada me je primijetio, obrisao je suze i rekao mi: »Nemoj ovo nikome da pričaš». Ustao je i zajedno smo pošh da se pridružimo bataljonu koji se prikupljao nakon iznenadnog sudara sa četnicima.«

Bursać je kao operativac štaba 19. sjevernodalmatinske udarne divizije, po činu majora u trideset prvoj godini, na Trstu, u borbama protiv Nijemaca bio teško ranjen u pluća i podlegao je teškim ranama. Njegova smrt je bolno odjeknula u svim brigadama divizije, jer su ga svi poznavali i voljeli. Sahranjen je uz skromne borbene počasti, kakve su se mogle dati neposredno iza linije fronta. Posmrtnu riječ nad grobom u Grobničkom polju kod Sušaka, održao je komesar divizije.

Na grobu je govorio i jedan viši oficir Crvene armije, koji se našao iz sastava vojne misije pri Štabu IV Armije. I on je veoma sjetno i biranim riječima odao poštu ratniku i starješini Dušanu Bursaću u ime Crvene armije.

Petar Babić

NARODNI HEROJ DAMJANOVIĆ DURE DANILO — DANIĆ

Rođen je 22. novembra 1915. u Kunovcu, Srb, Lika, Hrvatska. Godine 1927. preselio se sa roditeljima u selo Novi Zednik (kod Subotice) gdje mu je otac, kao dobrovoljac u prvom svetskom ratu, dobio zemlju. Posle osnovne škole završio je 4 razreda gimnazije u Subotici. Tokom 1934/35, godine postao je simpatizer i jedan od najaktivnijih omladinaca u okviru naprednog pokreta u Zedniku, koji se tada počeo sve uspešnije da razvija pod uticajem komunista. Posle odsluženja vojnog roka, zaposlio se krajem 1936. najpre kao pružni radnik, pa u Električnoj centrali, a zatim kao činovnik-pisar u gradskoj policiji u Subotici; o ovome se konsultovao i sa vodećim komunistima Zednika. Ali od tada je prestao dalji organizovaniji rad Partije s njim, usled bojazni da neće uspeti da se odupre antikomunizmu policije. Međutim, Danić je svojim držanjem pokazao da je ostao veran revolucionarnom pokretu, čijim se idejama počeo da napaja. U nekoliko mahova činio je usluge Partiji, dostavljao zaplenjenu od komunista marksističku literaturu sa tavana gradske kuće, gdje ju je policija sklanjala, javljao o opasnosti hapšenja, a kada je, januara 1941, i sam trebalo da učestvuje u hapšenju žedničkih komunista, on je to odbio. Zbog toga je bio pritvoren, suspendovan iz službe i osuđen na mesec dana zatvora. U zatvoru je ostao do napada na Jugoslaviju 1941. godine.

U danima kratkotrajnog aprilskog rata, ne dvoumeći se, istupio je kao organizator otpora protiv okupatora. Otišao je u puk i naoružao grupu gradskih službenika spremnih za otpor. S grupom od 30 ljudi povlačio se do Zednika, a zatim se sam preko Dunava i Fruške gore prebacio najpre u Srem, a zatim u svoj rodni kraj. U svom selu Kunovcu i okolnim zaseocima odmah je ispoljio slobodarske ideje; samoinicijativno je počeo da radi na prikupljanju oružja i pripremanju naroda za borbu. Posle dolaska u taj kraj pojedinih komunista, posebno žedničkog komuniste Đoke Jovanića, koji se javlja kao glavni organizator ustanka na ovom području, i Danilo Damjanović ulazi u krug najužih organizatora, koji su neposredno pripremali ustanak od 27. jula 1941. Još pre ustanka ističe se u nekohko smelih i originalnih akcija: kada se doznalo da bi ustaše mogle da sprovedu regrutaciju, on sredinom jula 1941. noću upada u opštinsku zgradu u Srbu, iznosi regrutne spiskove, uzima pisaću mašinu, baterije za radio, koje su poslužile za slušanje vesti, itd. Postaje komandir jednog od deset gerilskih odreda koji su formirani uoči ustanka u Srbu i okolini, s kojim učestvuje i u borbama na Srbskom klancu 27. jula, a zatim oko Otrića i Gračaca. U tim višednevnim borbama, u kojima je rukovodio jedinicama i neposredno učestvovao, došh su do izražaja Danićeva izvanredna snalažljivost i hrabrost. Već u to vreme stekao je autoritet ne samo među borcima već i u narodu svoga kraja, povezujući se s najuglednijim ljudima i pridobijajući ih za ustanak. Imao je za sobom gotovo celo svoje selo.

Kada je nekoliko meseci posle ustanka trebalo stvarati partizanske odrede spremne da se bore na terenu i van svoga zavičaja, iz Danićevog odreda bilo je najviše takvih boraca; oni su sačinjavali i jezgro partizanskog jurišnog odreda »Capajev«, koji je formiran u jesen 1941. za borbu po cijeloj Lici; iz toga odreda se kasnije razvio prvi partizanski bataljon »Marko Orešković« komandir 1. čete (od novembra 1941). Krajem te godine primljen je za člana KPJ.

Kao snalažljiv, pribran i hrabar istakao se u nekoliko značajnih akcija, koje je odred »Capajev« vodio tokom jeseni i u zimu 1941. godine. Zajedno sa Dokom Jovanićem učestvovao je u uništavanju ustaško-domobranske grupe sa pukovnikom Matagićem na čelu, oktobra 1941, zatim u razoružavanju i zarobljavanju ustaških stražara na mostu kod Ličkog Lešća, decembra 1941. godine.

Sa grupom partizana Danić učestvuje u hvatanju ustaških **zločinaca** u Smiljanu i likvidaciji najokorelijih ustaša toga kraja. Imao je istaknutu ulogu, na čelu grupe boraca poslane iz **zapadne** Like u Srb, početkom 1942. godine, u razbijanju pokušaja da se oformi veća četnička jedinica u Srbu. Kao komandir čete u bataljonu »Marko Orešković« **istakao** se u borbi na **Sijanovom** Klancu, gdje je taj bataljon ubio i **zarobio** 200 talijanskih okupatora. U **proleće** 1942. postaje komandant bataljona »Marko Orešković«. Leta i jeseni te **godine** sa ovim bataljonom učestvovao je u uspešnim borbama u Gorskom kotaru, u se**vernoj** Lici i na Kordunu. Početkom 1943. postavljen je za komandanta **bataljo**na »Ognjen Priča« u 2. **ličkoj brigadi,** a uskoro je postao zamenik komandanta te brigade.

Sredinom 1943. upućen je u severnu Dalmaciju da pomogne razvijanje ustanka i stvaranje partizanskih jedinica. Jedan je od organizatora partizanskog odreda »Plavi Jadran«, a nešto kasnije i zadarskog partizanskog odreda. Komandant 6. dalmatinske udarne brigade, u sastavu 19. severnodalmatinske udarne divizije, postao je jeseni 1943. da bi jula 1944. došao na dužnost načelnika štaba 19. divizije; jedno vreme bio je zamenik komandanta te divizije.

Kao komandant jedinica odlikovao se originalnim i smelim potezima. (Upad bataljonom i razoružavanje neprijatelja u Primorju ispod Velebita, u proleće 1943; uporna zaštita odstupnice na Žiru prilikom proboja 19. divizije iz okruženja, aprila 1944, napad na Atlagića kulu; obezbeđenje kanala za otpremanje ranjenika preko mora i prihvatanje hrane i drugog materijala i si.).

Po prirodi je bio vedrog duha i vedrinu je unosio među borce; u svojim jedinicama negovao je vehko drugarstvo. Ističući se principijelnošću, doprinosio je stvaranju bratstva i jedinstva u ovim po nacionalnom sastavu mešovitim krajevima.

Posle oslobođenja zemlje nalazio se na visokim vojnim dužnostima u Armiji. Završio je dvogodišnju Višu vojnu akademiju (1951), školu operatike (1956) i dvogodišnju ratnu školu (1960/61). Od 1965. je general-major u rezervi.

Za narodnog heroja proglašen je 27. decembra 1953. godine.

Dr *Pero Damjanović*

PRVI PREDSJEDNIK KOTARSKOG NOO-a DONJI LAPAC

Damjanović Marka Dušan rođen je 1908. godine u siromašnoj porodici. Otac Marko radio je neko vrijeme u Americi. Po povratku iz pečalbe kupio je nešto zemlje da bi sa svojom mnogočlanom familijom nekako sastavljao kraj s krajem, jer je pored svoje troje djece izdržavao i 3 djeteta svoga brata koji je poginuo u prvom svjetskom ratu. Dušan je bio mnogo vezan za oca i od njega naučio da cijeni rad i poštenje, a iznad svega da mrzi bogataše i eksploatatore.

Osnovnu školu je završio u Srbu. Bio je izuzetno bistar i inteligentan. Naučio je razne seljačke majstorije i zanate kao što' su stolarski, zidarski, tesarski i drugi. Znao je kao dječak od 16 godina da pravi i točkove za konjske i volovske zaprege. Postao je pravi majstor-univerzalac. tako da su njegovi seljani govorili: »Dušan sve što vidi, očima i rukama stvara«.

Služio je kod bogatih ljudi i po cio dan radio teške poslove. Činio je to za malu naknadu i uz maltretiranja. U 16. godini odlazi dz rodnog kraja trbuhom za kruhom. Uspijeva da se zaposli samo kao sezonski radnik. Tako je radio u Beogradu i na Unskoj pruzi Bihać—Knin, a onda se vratio kući i radio dalje teške seljačke poslove. Sa svojim kolima i konjima prevozio je razni materijal trgovcima i drugim bogatašima, od kojih često puta nije dobio zaradu za dano-noćni rad. U mladosti počinje da mrzi tadašnji društveni sistem i predstavnike općinskih vlasti koji su ga nemilice maltretirali i progonili. Postavši simpatizer naprednog radničkog pokreta i KPJ, stavljen je pod prismotru režimlija.

Pred drugi svjetski rat je upućen u rezervu. Tadašnji općinari su udesih čak to da Dušan ostane u rezervi neograničeno vrijeme. Općinski bilježnik u Srbu Torbica smatrao ga je komunistom i velikim neprijateljem režima, jer je Dušan sa svojim ocem stalno glasao za opoziciju i bunio se protiv nepravde i nasilja. Inače je bilježnik Torbica bio brat od tetke Dušanovom ocu Marku,

Znajući to, jedan od seljaka, (Marko Sijan) zamolio je starog Marka da moli bilježnika da mu ovaj ne uzima stoku — vola za rezervu, našto mu je bilježnik odgovorio: »Moj Marko, dok je Torbica bilježnik, tvoga Sivonju i moga Dušana niko ne može spasiti od rezerve«.

Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije Dušan se vraća kući. Povezuje se sa Brankom i Stevom Desnicom, Milanom Zeželjom, Radom Damjanovićem Vrapcem, Milanom Sijanom i Savom Batinicom (koja je stigla iz Zednika kao skojevka). Poslije kontakta sa Sijanom, negdje pred ustanak, stupa u vezu sa Dokom Jovanićem. U šumi, iznad svoje i Zeželjevih kuća, s pomenutim drugovima organizuje i formira logor i radi na organizaciji borbe protiv ustaškog terora. Izabran je za šefa logora, a pred početak ustanka i za prvog komandira Gerilskog odreda Podurljaj—Gornji Srb.

Dvadeset i sedmog i 28. VII 1941. godine Dušan učestvuje u borbama na Srbskom klancu. U zarobljena dva kamiona ukrcava gerilce-ustanike i produ-

žava u pravcu Otrića, Malovana i prema Gračacu. Na Drenovači Dušan ostaje do polovine septembra kada se formira prvi partizanski odred, tzv. »Leteći i pokretni odred Capajev«. S većim brojem svojih boraca stupa u ovaj odred i postaje komandir prvog voda i zamjenik komandira odreda. Učestvuje u prvim borbama širom Like i pokazuje hrabrost i odlučnost. U jednoj od tih borbi, u Medku, bio je ranjen i predao dužnost meni, dotadašnjem zamjeniku. Vratio se u Srb na liječenje, gdje je ostao na partijsko-političkom radu. Talijani iz Srba, saznavši za Dušana kao opasnog revolucionara, dolaze njegovoj kući da ga uhapse, ali ga nisu pronašli. Maltretiraju oca i prijete mu što mu je sin partizan, a on im odgovara: «Jeste, partizan je i on i mlađi sin i svi smo partizani, a evo, i ovaj«, pokazujući na Dušanova sina Ratka, »da je što veći, poslao bi i njega tamo.« Talijani hapse Marka, ali ga pod pritiskom naroda puštaju iz zatvora. Prilikom prodora njihovih snaga iz Knina za Srb, ubijaju ga pred kućom, pale kuću i staje i na taj način da se svete nenaoružanom starcu. Ostala je Dušanova majka Joka sa snahom Desom i četvoro nejake djece.

Prilikom formiranja narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji Dušan je izabran za prvog predsjednika Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora u Donjem Lapcu. Dušan je sve do kraja rata obavljao razne društvene i partijske funkcije u ovom kotaru.

Dušan učestvuje u mnogobrojnim akcijama i diverzijama na Nijemce i četnike. Zbog njegove istaknute uloge u tome, četničke bande mu postavljaju zasjede, čineći sve da ga živa uhvate ili likvidiraju. Dušan je bio svjestan toga i vrlo' budno se kretao po terenu.

Nakon oslobođenja, Dušan i dalje obavlja društveno-političke funkcije u lapačkom kotaru. Zbog neslaganja s pojedincima u kotaru i njegove brige oko školovanja četvero djece, prelazi u Bačku na dužnost upravnika lovišta u Karađorđevu. Treba se podsjetiti da je u to vrijeme (1948. godine) na takvu dužnost mogao doći samo prekaljeni borac revolucionar i dosljedan komunista. Na ovoj dužnosti Dušan pokazuje umješnost i entuzijazam. Sve je činio za unapređenje lovišta znajući da u njega dolaze diplomate svijeta akreditirani u našoj zemlji i da taj diplomatski lov priprema drug Tito, kome je često bio vodič i pratilac.

Penzioniran je 1966. godine. Ostao je dosljedan komunista i bezgranično vjeran voljenom drugu Titu, bez čijih staza, kako je više puta znao reći, ne bi znao hodati. Umro je 25. X 1983. godine u Beogradu, a sahranjen u Mladenovu kod voljenog Karađorđeva.

Milan Zeželj

KROJAČKI RADNIK PRIMJERAN POLITIČKI KOMESAR BRIGADE

Desnica Uroša Branko rođen je 1914. u Srbu. Branko je sin seoskog cestara koji je od zarade i imanja nekako izdržavao višečlanu porodicu, ali nije bio u mogućnosti da djecu dalje školuje, osim da izučavaju zanate. Poslije starijeg sina Stevana, koji je izučio za obućara, poslao je i Branka da nauči krojački zanat. I tako su se iz jedne seljačke porodice stvarale dvije radničke porodice koje će se kasnije uključiti u radnički pokret.

Poslije osnovne škole (4 razreda) Branko je otišao iz rodnog kraja i završio krojački zanat. U potrazi za boljim uslovima rada i života mijenjao je mjesta boravka. Nastanio se u Novom Zedniku kraj Subotice. Brzo se privikao na Zednik, jer se među zemljacima osjećao kao kod svoje kuće, pa je tu otvorio krojačku radionicu. Razvijeni radnički pokret u ovom bačkom mjestu i Brankove ljudske osobine omogućile su da brzo stupi u vezu s naprednom omladinom i uključi se u akcije koje je omladina planirala i sprovodila. Dogovaralo se najčešće u Brankovoj radionici. Za člana SKOJ-a primljen je 1938. godine, a prema izjavama mnogih drugova iz Zednika, za člana KPJ primljen je 1939. godine. Branko se već tada sve više angažovao na izvršavanju raznih zadataka.

Po kapitulaciji i okupaciji bivše Jugoslavije, Branko napušta Zednik i sa suprugom Dragicom dolazi u rodno mjesto Srb. Tu se našao sa Savom Batinicom, koja je kao i njegova supruga, bila član skojevske organizacije u Žedniku i povezao se sa drugim naprednim omladincima iz Podurljaja i Srba.

U danima priprema ustanka u Srbu imao je istaknuto mjesto kao jedan od zapaženijih pohtičko-rukovodećih ljudi. Politički je djelovao, kako u organizovanju omladine, tako i među ustanicima na položaju. Na njegovu inicijativu otvaraju se omladinski domovi, sa ciljem da se među omladinom uspješnije politički djeluje. Naročito se zalagao da se otvori omladinski dom u Gornjem Srbu, koji se nalazio u neposrednoj blizini talijanskog garnizona. U to vrijeme su Talijani i pročetnički orijentisani mještani nastojali da perfidnom propagandom razbiju narodnooslobodilački pokret. Branko je shvatio značaj i potrebu omladinskih domova u kojima bi se okupljali mladi i stvorila mogućnost za efikasnije političko djelovanje. To nije bio lak zadatak, ne samo zbog blizine okupatorskih vojnika, već i sve aktivnijeg djelovanja četničkih kolovođa i njihovih sljedbenika. Trebalo je naći ne samo mjesto za dom, nego i prave forme i sadržaje organiziranog rada na kojima će se ostvarivati politički ciljevi. Snalazio se Branko i u takvim situacijama. Našao je najpogodnije rješenje da se dom otvori u kući njegove sestre Olge Ciganović.

I u partizanskim jedinicama, odredu »Capajev« i bataljonu »Marko Orešković«, Branko je u prvim borbenim redovima. Od pojave političkih komesara u jedinicama, on među prvima postaje politički komesar u gerilskom odredu, zatim u bataljonu »Bićo Kesić«. Godine 1942. postavljen je za političkog kome-

sara Prve ličke brigade. U to vrijeme nismo imali mnogo brigada u partizanskim jedinicama i NOVJ ni u Lici ni u cijeloj zemlji, što ukazuje da se Branko za svega godinu dana rata uzdigao na visok i odgovoran položaj. Na taj visoki položaj došao, je zahvaljujući svojim ljudskim vrlinama, čvrstom komunističkom ubjeđenju i pokazanim rukovodećim sposobnostima.

Kada je teško ranjen u obje noge, prebačen je u Italiju na liječenje. Međutim, tu se Branko, čim se malo oporavio od teških rana, prihvatio političkog rada. U bolnici gdje su liječeni naši ranjenici postao je komesar i partijski rukovodilac. Njegova skromnost, vesela narav, sklonost humoru i njegovo optimističko raspoloženje, mnogo su značili za saborce koji su tada liječili rane u tuđini. Kažu da je i tada znao u najtežim okolnostima na sebi svojstven način prići čovjeku i osvojiti njegove simpatije. Zapamtili su ga njegovi saborci-ranjenici u ovoj bolnici. Nakon rata pričah su o njemu Ivan Krajačić-Stevo i Ivo Margan koji su se tamo liječili.

Do naših ranjenika dolazili su i razni četnički, ustaški i drugi emigranti nastojeći da propagandom i na druge načine pridobiju nekog od naših ranjenika za svoje prljave ciljeve. Osjetio je Branko i tu opasnost, pa je bio izuzetno budan u sprečavanju uticaja neprijateljskih elemenata. Pratio je sve što se zbiva u bolnici i bdio nad svakim ranjenikom i drugom da sačuvaju svoj revolucionarni ugled i tako se čista obraza vrate u svoju domovinu za koju su u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika dali svoju krv. I na ovom zadatku Branko je na najbolji mogući način pokazao svoje ljudske vrline i partijsko-političke sposobnosti.

Kada se poshje liječenja vratio u Jugoslaviju, nalazio se na odgovornim dužnostima u JNA. Više godina je bio i generalni direktor Vojno-tehničkog poduzeća u Beogradu. Oronuo od posljedica teškog ranjavanja i slabog zdravlja, vrlo mlad sa ove dužnosti odlazi u penziju u činu pukovnika JNA.

Poshje penzionisanja preselio se u Apatin gdje mu je kolonizirana porodica nakon rata. Tamo je umro 1971. godine i sahranjen uz najviše počasti koje pripada odanom i hrabrom revolucionaru, te voljenom i poštovanom čovjeku i nosiocu Partizanske spomenice 1941. Kao takav vječno će ostati u uspomeni kao svijetli primjer borca za komunističke ideale. *Milan Zeželj*

ISTAKNUTI RATNI KOMANDANT I STARJEŠINA JNA, DUŠAN DOTLIC

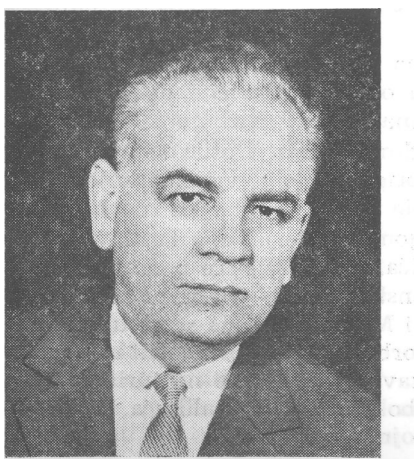

Rođen je 30. augusta 1913. godine u selu Nebljusima (općina Donji Lapac) u siromašnoj seljačkoj porodici. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu 1924. godine. Od završetka osnovne škole pa do 1933. živio je s roditeljima u Nebljusima. Maja 1933. stupio je u pješadijsku podoficirsku školu u Zagrebu, koju je završio 1935. godine.

Po završetku podoficirske škole ostaje na službi u toj školi kao pomoćnik nastavnika do 1938. godine. Oktobra 1938. premješten je u Bihać u 55. pješadijski puk, gdje je ostao do 1940. godine, kada je premješten u Bjelovar u protivtenkovsku bateriju, gdje ostaje do početka rata 6. aprila 1941.

Prvih dana rata nalazio se sa jedinicom na

položajima prema Mađarskoj, a prilikom povlačenja prema Bosni zarobljen je od Nijemaca u Bjelovaru. Iz zarobljeništva je uspio pobjeći, ali je kasnije od ustaša uhvaćen i doveden u Kutinu u zatvor. Bio je mučen i maltretiran kao i ostali uhvaćeni vojnici i oficiri. Pored ostalog izbijena su mu dva prednja zuba. Kad je poveden na strijeljanje, pobjegao je i zaobilaznim putem došao do Bihaća. U Bihaću su ga ponovno zarobili Nijemci i odveh u Karlovac. Uspio je i odatle pobjeći i konačno doći u rodne Nebljuse. Saznao je da ga ustaše i oružnici već traže, pa kako je već ranije na sebi spoznao ustaška zvjerstva, napustio je kuću i sklonio se. Sa Stojanom Matićem i drugima odmah organizuje u šumi logore (zbjegove). U to vrijeme iz Nebljusa ustaše masovnije odvode i ubijaju čitave porodice. Među njima su tada ubijeni Dušanova majka Lata i brat Mile.

Dušan Dotlić sa Stojanom Matićem organizuje prve zborove i sastanke na kojima narodu saopštavaju da je ustanak počeo. Takav **zbor** je održan na **Car**dačištu i u šumi kod kuća Čučkovih, gdje je izvršen raspored naoružanog ljudstva i dat zadatak za prvo posjedanje položaja na Drenovači i unskoj pruzi. S obzirom na autoritet koji je Dušan stekao u narodu, te odvažnost i vojničko znanje već tada je biran za rukovodioca grupe ustanika na Drenovači a jula 1942. godine primljen je u KPJ.

Od početka ustanka 1941. do završetka rata neprekidno se nalazio na odgovornim rukovodećim dužnostima i tako izrastao u visokog vojnog rukovodioca u NOR-u i revoluciji.

U ustaničkim julskim danima 1941. godine dolazi na čelo Nebljuske čete, koji su ga slobodnim izborom, kako to inače biva u velikim narodnim pokretima, doveli za svog komandira. Povjerenje je opravdao ličnim primjerom u borbi, organizacijom obuke, brigom O' ishrani i vaspitanju svoje čete, te okupljanjem i mobilizacijom novih boraca. Nikad nije trpio krupne a prazne riječi, a pogotovo patetične i samohvalisave. U bataljonu »Stojan Matić« ostao je do 20. maja 1942. godine. Za to vrijeme Dušan je dva puta ranjavan, i to: 3. maja 1942. godine u borbi na Dobrenici kod Bihaća (u desnu nogu) i 25. jula u borbi za Brušane (u obe noge i glavu). Poznato je da su jednu od najzapaženijih uloga odigrah borci bataljona »Stojan Matić« u poznatom i krvavom napadu na Udbinu. U pripremi napada Dotlić je zajedno sa drugim starješinama izvršio detaljno izviđanje terena. Posebno se brinuo oko pripreme jurišnih grupa, tj. da ih opremi bombama, alatom i svim što je potrebno za izvršenje najtežeg zadatka — prodora na Gradinu.

U toku najdramatičnijih časova borbe našao se u prvim redovima i učestvovao u izvlačenju ranjenih i mrtvih drugova o čemu očevici i danas pričaju. Sve je to činio sa još nezaraslim vlastitim ranama.

Od septembra do 20. decembra 1942. godine, Dušan Dotlić se nalazio na dužnosti komandanta Udarnog bataljona 2. brigade. To je vrijeme koje se poklapa sa našom velikom ofanzivom u kojoj je stvorena Bihaćka republika.

Velike pobjede 2. brigade i Udarnog bataljona na Perjasici i Tušiloviću najtješnje su povezane sa imenom Dušana Dotlića. Kod Perjasice njegov bataljon se u rasporedu našao na lijevom boku talijanskog puka »Aleksandria« koji je pošao u kaznenu ekspediciju između Korane i Mrežnice, tj. da se tu ubijanjem, paljevinom i pljačkom sveti narodu jer bez borbe nije htio prihvatiti ropstvo. U istom vremenu kad je protivnik s čela zaustavljen, Dotlić je na juriš podigao svoj udarni i svom žestinom udario u lijevi bok fašističkih palikuća, natjeravši ih da uz velike gubitke paničnoˆ napuste bojno polje.

Nikad nije, inače, volio komandovanje na velikim distancama. Obilazio je svaki puškomitraljez, mitraljez i mali minobacač i lično provjeravao da li su dobro postavljeni i kakva im je vatrena preglednost. Tako u borbama za Tušilović njemu i njegovom udarnom bataljonu bez ikakve sumnje pripada centralno mjesto. Zadatak mu je bio da na brzinu, po mogućnosti na prepad, zauzme bunkere na najvišem uzvišenju nad Tušilovićem koje je predstavljalo ključ odbrane cjelokupne domobranske bojne i na taj način stvori preduslov za uspjeh i ostalih naših snaga. Približivši se najvećem bunkeru, Dotlić ga je lično u centar pogodio granatom iz minobacača i izazvao požar koji se brzo širio i primorao neprijateljsku posadu da utvrđenje napusti i da se povlači.

To je omogućilo našu pobjedu. Njegov udarni bataljon je za ovo bio pohvaljen, a 2. brigada je istaknuta kao jedinica koja je do tog časa donijela najkrupnije pobjede Hrvatskoj.

Povratkom brigade iz Banije i Korduna u Liku Dotlić je postavljen 20. decembra 1942. godine za zamjenika komandanta 2. brigade i na toj dužnosti ostao sedam dana. Primio je, naime, dužnost komandanta 14. primorsko-goranske brigade.

Trinaestog aprila 1943. godine Dotlić je po treći put ranjen u borbama za Jasenak. Nakon dvomjesečnog liječenja, postavljen je 15. juna 1943. godine za komandanta 2. ličke brigade 6. divizije. U borbama na Dinari i sjevernoj Dalmaciji brigada je razbila nekohko ustaških i četničkih uporišta, onemogućila talijanske intervencije i znatno doprinijela da naš pokret u tom dijelu Dalmacije ojača i da se konsoliduje.

Dotlić se sa Nijemcima drugi put sudario u septembru 1943. godine oko svojih Nebljusa, Kruga, Pirovišta i Kamenskog, ali sada u drukčijim uslovima nego što su bili u aprilskom ratu na dravskom frontu. Dotlić je neposredno organizovao i izvodio sve aktivnosti svoje brigade, kao što su: napad na Travnik, obezbjeđenje II zasjedanja AVNOJ-a, napad na Šujicu i druge borbe u IV neprijateljskoj ofanzivi sve do protivdesantne odbrane Drvara.

Karakteristike svih njegovih aktivnosti su temeljitost, krajnja tačnost i maksimalna lična odgovornost, a to se onda prenosilo na one kojima je komandovao i postepeno postajalo svojstvo cijele jedinice.

Rekli su mu jednom da brigada teško izdržava juriše njemačke grupacije koja je prodirala prema Trubaru, da ima dosta gubitaka i da joj ponestaje municije, on je na sve odgovorio: »Koljite se zubima!«. Na dužnost načelnika Štaba 6. proleterske divizije postavljen je u februaru 1944. Znači, punih devet mjeseci se nalazio na čelu Štaba 6. divizije, i to u periodu najburnijih događaja u njenoj istoriji. Ta zbivanja su obuhvatila događaje kao što su: borbe u VII neprijateljskoj ofanzivi, marš-manevar za Srbiju, razbijanje četnika na Ravnoj gori, oslobođenje Valjeva, beogradska operacija i borbe na sremskom frontu do linije Sremska Mitrovica—Ležmir. Dotlić je imao čast da svojom rukom napiše operativne zapovijesti za napad na Valjevo i Beograd, ali i da sumira rezultate i sastavi izvještaje u toku i završetku ovih velikih bitaka.

U novembru 1944. godine Dotlić je sa prvom grupom naših najviših vojnih starješina upućen na školovanje u Vorošilovljevu akademiju u Moskvu, koja je bila najviša vojna škola Sovjetske armije. Nije rado napuštao drugove, jedinicu i otadžbinu dok su se još vodile žestoke borbe za oslobođenje, ali je obavezu morao izvršiti.

Školu je završio kao jedan od najboljih u svojoj klasi i željno krenuo na put u otadžbinu, ali se s aerodroma morao vratiti i podvrći operaciji čira na želucu.

U zemlju se umjesto u oktobru vratio polovinom decembra i već je u januaru 1946. godine postavljen za komandanta 9. divizije KNOJ-a čiji se Štab nalazio **u** Zagrebu, a jedinice u stalnim akcijama i borbama protiv razbijenih dijelova domaćih neprijatelja. Postavljen je zatim za načelnika Štaba Korpusa narodne odbrane Jugoslavije. Na toj je dužnosti ostao od maja 1946. godine do maja 1948.

Poshje rata obavljao je odgovorne dužnosti u JNA i unaprijeđen u čin general-majora.

Za zasluge stečene u ratu i poslijeratnoj izgradnji Armije odlikovan je sa više ratnih i mirnodopskih odlikovanja.

Liječenje tuberkuloze pluća ponovno ga je prisililo da mobihše svoj uporni duh i da snagom vlastitog organizma pobijedi još jednog opakog neprijatelja.

Više od deceniju i po nalazimo ga na radu u Generalštabu, Prvoj armiji i Višoj vojnoj akademiji na različitim štabnim funkcijama od velikog značaja za razvoj i modernizaciju naših oružanih snaga.

U čin general-majora unaprijeđen je 1959. godine, a penzionisan 1964. godine. Tragično je izgubio život u saobraćajnoj nesreći 10. jula 1975. godine pred Slavonskim Brodom.

U analima narodnog ustanka i oslobodilačkog rata lapačkog kraja i cijele Like ostaće zauvijek zapisano ime Dušana Dothća kao istaknutog ustanika, smjelog prvoborca i sposobnog starješine. Njegov životni i borbeni put ispunjen je velikim teškoćama i svakojakim preprekama, ali istovremeno i pun inspirativnih primjera kako se upornom voljom i nesalomljivom energijom savlađuju i najteži zadaci.

Nikola Pejnović

NARODNI HEROJ, JOVANIĆ MILANA ĐOKO

Rođen je 9. oktobra 1917. u Suvaji, Srb, Donji Lapac, Hrvatska. Godine 1922, sa porodicom se preseho iz Suvaje u Zednik (kod Subotice). Posle osnovne škole koju je završio u Zedniku, pohađao je četiri razreda gimnazije u Subotici. Peti i šesti razred gimnazije završio je u Bijeljini (1933—1935). Za vreme školovanja u Bijeljini stekao je osnovne pojmove o marksizmu i povezao se s komunističkim omladinskim pokretom, koji je imao duboke korene u toj gimnaziji. Sedmi razred gimnazije ponovo je pohađao u Subotici. Odmah se povezao s komunističkim pokretom u Zedniku i uključio u rad sa omladinom na selu i u gimnaziji.

Kada su nastala vehka hapšenja komunista gotovo u celoj zemlji, krajem 1935. i početkom 1936. godine, bio je provaljen i Đoko Jovanić, jer je održavao veze i dopisivao se sa poznanicima iz bijeljinske gimnazije. Februara 1936. uhapšen je i po Zakonu o zaštiti države osuđen na tri meseca zatvora. Međutim, kako državni tužilac nije bio zadovoljan presudom, apelacioni sud je krajem novembra iste godine povisio kaznu Jovaniću na deset meseci,

pa je tako ponovo proveo u zatvoru još 7 meseci, također u Subotici. Istovremeno je bio kažnjen isključenjem iz svih srednjih škola u zemlji.

U međuvremenu, dok se nalazio na slobodi, nastavio je sa revolucionarnim radom, koji se već uveliko razvijao u njegovom selu Zedniku. Kada je 6. novembra 1936. formirana prva partijska ćelija u selu, Đoko je jedan od njenih pet članova.

Posle izdržanog sedmomesečnog zatvora služio je vojni rok u Nišu, gde je također delovao u revolucionarnom duhu. Posle izlaska iz vojske juna 1939, ponovo je na partijskom i društveno-političkom radu u svom selu. Učestvovao je u osnivanju aktiva SKOJ-a u selu, oktobra 1939, a nešto kasnije, kada je usled naglog priliva novih članova, obrazovan Mesni komitet SKOJ-a, bio je njegov sekretar.

Sa preko 90 članova to je bila jedna od najmasovnijih seoskih organizacija SKOJ-a u zemlji, čije se delovanje osećalo i u mnogim drugim mestima severne Bačke. Jedan je od inicijatora otvaranja knjižnice i čitaonice u selu i njenog snabdevanja naprednom literaturom. Od novembra 1939. godine do kraja januara 1940. radio je kao profesionalni urednik i novinar u redakciji »Narodnog glasa«, , narodno-frontovskom listu, organu Stranke radnog naroda za Vojvodinu, koji je, na inicijativu PK KPJ za Vojvodinu, tada pokrenut u Subotici. Sarađivao je sa poznatim subotičkim komunistima, Otmarom Majerom, urednikom časopisa »Hid«, Sabo Gezom i drugima. »Narodni glas« je bio veoma dobro primljen, rasturao se i van Vojvodine, i ubrzo je dostigao tiraž od 20 000 primeraka, ali je već posle devetog broja bio zabranjen.

Krajem 1940. godine na Okružnoj konferenciji SKOJ-a Đoko je izabran u Biro Okružnog komiteta SKOJ-a za severnu Bačku, čije je sedište bilo u Zedniku. U to isto vreme bio je predviđen za člana PK SKOJ-a za Vojvodinu, ali je taj plan omelo njegovo novo hapšenje, 9. januara 1941. U zatvoru je bio sve do fašističke agresije na Jugoslaviju. Clan je partijskog komiteta u zatvoru i jedan od organizatora izučavanja partijske i druge marksističke literature među zatvorenim komunistima, a tu se bliže upoznao i sa Matkom Vukovićem. jednim od najistaknutijih subotičkih komunista, učesnikom oktobarske revolucije, borcem Buđonijeve konjice.

Posle okupacije zemlje, u drugoj polovini maja 1941. sa porodicom se vratio u svoj rodni kraj. U Srbu se odmah povezao sa komunistima, koji su tu dospevali iz pojedinih krajeva zemlje, pri čemu se posebno oslanjao na komuniste povratnike iz Zednika i ostalih mesta Vojvodine. Preko njih je (posebno preko braće Pere i Milutina Morače) uspostavio vezu i sa partijskim rukovodstvom u Drvaru. S njima se, nešto kasnije, dogovorio i o zajedničkoj pripremi ustanka.

Na Dokinu inicijativu još početkom juna 1941. u Srbu je osnovan Revolucionarni odbor od četiri člana, koji preuzima zadatak da organizuje i pripremi narod za borbu. Posle fašističke agresije na SSSR, ovaj Odbor podstiče i rad na formiranju odbora (seljačkih) po sehma, preko kojih se vrši intenzivan političko-propagandni rad u narodu. Neposredno pred ustanak stvaraju se gerilski odredi — osam u srbskoj i dva u zrmanjskoj opštini (sa oko 400 boraca) kojima rukovodi Stab gerilskih odreda sa Dokom Jovanićem na čelu. Kao glavni organizator i komandant Štaba gerilskih odreda, pošto se prethodno dogovorio s rukovodstvom u Drvaru o zajedničkom početku, Jovanić neposredno rukovodi , ustaničkim snagama na dan 27. jula 1941. Već u toku prva dva dana ustanka odredi su oslobodili Srb i sva sela u opštini, zametnuli borbe s neprijateljem oko Otrića i u blizini Gračaca i obezbedili prolaze do Donjeg Lapca i Knina.

Nešto kasnije Đoko je postao komesar 2. bataljona »Slobode«, koji je delovao na području srbske i donjolapačke opštine u okviru Drvarske ustaničke brigade. Od sredine septembra komandant je jurišnog odreda **»Capajev«,** koji je bio jezgro za nešto kasnije formirani 1. partizanski bataljon u Hrvatskoj, »Marko Orešković«, novembra 1941.

Kao neobično agilan i spretan organizator ustaničkih jedinica, politički obrazovan kao marksista, Đoko Jovanić je već u ustaničkim danima stekao veliku popularnost u narodu svoga kraja. Posebno je bio omiljen među borcima, kojima je imponovao svojom hrabrošću i time što je nastojao da sve svoje zahteve i stavove potkrepljuje ličnim primerom. U tom pogledu kao komandant ustaničkih jedinica išao je sam ili na čelu manjih grupa boraca na izvršavanje i najtežih zadataka. Pročuo se akcijama na Covki: zarobljavanje i likvidacija ustaško-domobranske motorizovane grupe, sa pukovnikom Mategićem na čelu, oktobra 1941; učešćem u likvidaciji najokorelijih ustaških zločinaca u Smiljanu i drugim mestima u zapadnoj Lici; u savlađivanju ustaške straže na mostu u Lešću, decembra 1941; u borbama sa italijanskim okupatorom na Sijanovom Klancu; u borbama oko Korenice, za oslobođenje Donjeg Lapca, 27. februara 1942. kada je bio ranjen.

Aprila 1942. postaje komandant 3. partizanskog ličkog odreda, a od septembra iste godine je pomoćnik komandanta Glavnog štaba Hrvatske. U tom svojstvu je bio i komandant drugog sektora u vreme tzv. IV neprijateljske ofanzive (januara—marta 1943). Od marta 1943. pa do završetka rata bio je komandant 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«. S tom proslavljenom divizijom prošao je sve borbe od Like, Gacke doline i severne Dalmacije preko Bosne, Crne Gore i Sandžaka do Srbije, učestvovao je u borbama za oslobođenje Beograda, zatim u borbama na sremskom frontu i njegovom proboju do operacija za oslobođenje Zagreba i završnih borbi za konačno oslobođenje zemlje, maja 1945. godine.

Za Doku, kao komandanta, naročito su bile teške borbe na Drvaru i slamanje nemačkog desanta, kojim je Hitler želeo da uništi Vrhovni štab i Tita, 25. maja 1944. Zatim, stalne borbe sa elitnim nemačkim i drugim neprijateljskim jedinicama kroz Bosnu i Crnu Goru, posebno na Durmitoru (leto 1944), te oko **Sida** i u bosutskim šumama (januar—mart 1945) oko Vrbanje, presecanje odstupnice grupama nemačke armije »E«, na reci Ilovi, oko Čazme (april—maj 1945) i dr. Kao komandant odlikuje se smislom za manevarsku ratovanje, sme**lim** zamislima, inicijativom i velikom borbenošću. Stalno se brine za borce, a naročito za njihovo vojničko i političko osposobljavanje.

Za uspešno rukovođenje 6. proleterskom divizijom primio je nekoliko pohvala od Vrhvnog komandanta, druga Tita. Od posebnog su značaja Jovanićevi zahtevi da se, posle borbi na Durmitoru, odvoji od 12. korpusa i sa divizijoni krene u Srbiju što je Vrhovni komandant odobrio, zatim uspešne borbe na razbijanju četničkih snaga Draže Mihailovića oko Užičke Požege i na Jelovoj gori.

Bio je član Inicijativnog odbora i prvog Izvršnog odbora Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja Hrvatske od njegovog osnivanja (13. juna 1943).

Posle oslobođenja nalazio se na visokim vojnim dužnostima. Završio je dvogodišnju Višu vojnu akademiju »Vorošilov«, u Moskvi (do 1948). Bio je načelnik Vojnoindustrijskog instituta, urednik vojno-teoretskog organa JNA »Vojno delo«, načelnik Opšteg vojnog fakulteta u Vojnoj akademiji, načelnik Treće,

Druge i Prve uprave u Generalštabu i zamenik načelnika Generalštaba. Od 1967. do 1974. bio je komandant Zagrebačke vojne oblasti. Od septembra 1974. podsekretar je u SSNO.

Bio je više puta biran za člana najvišeg rukovodstva organizacije SKJ u JNA. Na X kongresu SKJ, 1974. godine, izabran je za člana CK SKJ. Bio je komandant parade »Pobede«, održane 9. maja 1975. godine povodom 30-godišnjice oslobođenja zemlje i pobede nad fašističkim zavojevačima.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Dr Pero Damjanović

SEKRETAR KOTARSKOG KOMITETA KPH ZA DONJI LAPAC

Mile Kosanović rođen je 1913. u Donjem Lapcu u siromašnoj seljačkoj obitelji. Kad mu je bilo 8 godina, ostao je bez oca, s majkom Andom u velikom siromaštvu.

Nedovoljan prihod s malog posjeda prisilio je Anđu da krene u ravničarske krajeve Jugoslavije i da pokuša radom osigurati egzistenciju za sebe i sina. Milu je ostavila na brigu djedu Todoru. U idućih godinu-dvije pojavila se nekohko puta kod kuće, a onda je prestala dolaziti.

Ostavši bez oca i napušten od matere, Mile je postao pravo siroče bez ljubavi i topline roditeljskog doma.

Boreći se protiv starosti i siromaštva, djed je učinio sve što je mogao da mu unuk barem ne gladuje iako je avet gladi uvijek bila u blizini.

Mile je u Donjem Lapcu polazio osnovnu školu, ali čim je bio izvan školskih klupa, već ga je čekao posao. Tjerao je na pašu nekoliko djedovih i nekohko desetaka tuđih ovaca, a kako je napredovao uzrastom tako je dobivao sve teže zadatke. Orao je, kopao, kosio' i žnjeo, pomažući djedu da prehrani i sebe i djeda.

Odslužio je vojni rok. U međuvremenu umro je djed Todor pa je Mile naslijedio djedov posjed. Oženio se i prionuo raditi na zemlji. Neplodna zemlja postajala je škrta i gluha za njegove nevolje. Morao je kao i mnogi drugi potražiti dopunski izvor sredstava za život. Odlazio je povremeno tražiti zarade u drugim krajevima, kao na Unskoj pruzi ili često nadničiti kod imućnijih porodica. To je bila njegova svakodnevnica.

Milu sam dobro poznavao. Bili smo vršnjaci. U djetinjstvu, tokom rasta i u periodu punoljetnosti vrlo često smo bili zajedno. Kad smo postali odrash ljudi, pozajmljivali smo jedan drugom knjige i novine do kojih bismo došli. Odlazili smo zajedno u čitaonicu, društva i raznovrsne zborove; razgovarah o onome što smo čuli ili pročitali. Za sve se interesirao, sve zapažao i o svakom pitanju imao je svoje mišljenje. Uvijek se opredjeljivao za ono što je pravedno i napredno.

Kosanović se zarana približio grupi mladih ljudi, koji su se interesirah o Sovjetskom Savezu, sindikalnom i radničkom pokretu i štrajkovima. Tu se prvi put susreo s knjigama. Djela Petra Kočića, Pelagićevo »Umovanje zdravog razuma«, »Krik sela« Pavleka Miškine potakle su ga na razmišljanje o društvenim i političkim pitanjima. Uzburkao se njegov život. Razmišljao je i diskutirao. Osjetio je gdje je pravda i istina, a gdje zlo i laž. Spoznao je da je tadašnja

društvena stvarnost puna socijalnih nepravdi i da takav društveni red i poredak nije njegov. Postupno proučavajući materijale o Komunističkoj partiji i njenom programu, osjetio je gdje treba tražiti društvenu pravdu. Za njega više nije bilo dileme. Okrenuo se Partiji i revoluciji.

Kad je u ljetu 1938. u Donjem Lapcu formirana prva partijska ćelija ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, Mile je primljen za člana. Našao je put kroz život. Proučavao je partijske materijale, na sastancima slušao rasprave i diskutirao.

Nikad nije istrčavao. Tih i skroman uzimao bi riječ u pravom času i snagom logike nastojao doprinijeti nalaženju najboljeg rješenja. U izvršavanju zadataka bio je savjestan i discipliniran. U svakoj akciji partijske organizacije bio je među prvima. Tadašnje razne organizacije: S. K. »Ozeblin«, čitaonica, nabavne zadruge i druge bile su staništa i okvir za legalizaciju rada komunista. Tu je i Milino polje rada ispunjeno revolucionarnim sadržajem. Sudjeluje na izvršavanju svih konkretnih akcija: odnašanju letaka u okolna sela, postavljanju crvenih barjaka, demonstracijama, organiziranju zabava koji se koriste za partijsku propagandu i dr.

Mile se 1941. uputio u Knin gdje je imao ratni raspored. Na odredištu je naišao na rasulo vojske. Ne dobiva ni oružje ni hranu. Oficiri šire defetizam i upućuju ljudstvo da se vraća tamo otkud je došlo. Nije mu preostalo drugo nego da se kao i drugi vrati kući.

Fašističke vojske okupirale su zemlju, a u njihovu službu stavljaju se domaći izdajnici, među kojima se ističu ustaški zločinci. Ubojstva nedužnog srpskog naroda, paleži i pljačkanje svakodnevna su pojava.

Mile Kosanović je jedan od 5 članova Partije koliko ih se našlo na okupu. Partijska ćelija je morala programirati nove zadatke i odrediti metode djelovanja.

Priseban i hrabar, Mile je dao vrijedan doprinos u iznalaženju novog sadržaja rada organizacije, što ga je zahtijevala situacija stvorena ustaškim terorom: zaštiti naroda od genocida, sklanjajući ga u zbjegove, sačuvati imovinu, hrabriti ljude i podizati im moral, prikupljati oružje, odabirati borce i vršiti pripreme za oružanu borbu.

U svim etapama borbe partijske ćelije protiv ustaškog terora bio je uvijek u pravo vrijeme i na pravom mjestu. Dvadeset i devetog jula 1941. sudjeluje na oartijskom sastanku gdje je donesena odluka da se odmah krene u oružan" borbu, a sutradan 30. jula prisutan je na velikom zboru boraca što ga je sazvala partijska ćelija u cilju formiranja oružane jedinice. Mile se nalazi u prvim redovima boraca koji odlaze na borbene položaje, ali ga sekretar organizacije uskoro vraća na političke zadatke, jer se narod masovno odazvao pozivu.

Početkom augusta 1941. oslobođen je čitavi donjolapački kotar. Pred komunistima se našlo mnoštvo problema. Manjkalo je iskustvo u organiziranju i vođenju oružane borbe protiv neprijatelja koji preko svojih agenata i domaćih izdajica nastoji obezvrijediti rezultate aktivnosti komunista, neutralizirati njihov uticaj i odvojiti ih od naroda. Dolazi do talijanske okupacije Donjeg Lapca i Srba. Šačica domaćih izdajnika pruža im podršku predstavljajući Talijane kao prijatelje i zaštitnike srpskog naroda. Partijska organizacija bila je malobrojna i neiskusna, a borba protiv novog podmuklog neprijatelja tražila je veliku umješnost i nepokolebljivost.

Kosanović shvaća potrebu kadrovskog proširenja i osposobljavanja organizacije.

U odsutnim trenucima stigla je odlučujuća pomoć od Okružnog komiteta KPH za Liku. Dolazi Perica Dozet koji 3. januara 1942. formira Kotarski komitet KPH u Donjem Lapcu. Mile Kosanović jedan je od članova komiteta.

U februaru 1942. oslobođen je od Talijana Donji Lapac, a u martu iste godine i Srb.

Na 1. partijskoj kotarskoj konferenciji 20. IV 1942. Mile je kao delegat izabran za člana Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac. Komitet intenzivno radi na izgradnji partijske organizacije i njenih veza s narodom. Organizirano je nekohko ćelija, a partijska organizacija tada broji 45 članova i kandidata (ne računajući članove Partije u partizanskim jedinicama). Po sehma se osnivaju NOO, organizacije SKOJ-a, AFŽ-a i druge masovne organizacije NOP-a.

U jeku intenzivnog rada Partija povjerava Mili Kosanoviću funkciju sekretara Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac. Zanosom odanog i odlučnog vojnika Partije agilno pokreće daljnji razvoj partijskih i masovnih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkog pokreta uopće. Njegovi pogledi na probleme NOB su sveobuhvatni, ali težište im je uvijek na suštini. Kritičkom analizom ostvarenih zadataka umio je otkriti što je u nekom trenutku specifično i aktuelno. Unosio se u najsloženije probleme NOP, istupao s vedrom perspektivom i zračio optimizmom, a imao je snažan mobilizatorski uticaj na mase i učvršćenje jedinstva fronta i pozadine.

Učestvovao je kao delegat na Drugoj okružnoj partijskoj konferenciji od 17. do 25. V 1942. gdje je sa ostalim delegatima predstavljao donjolapačku partijsku organizaciju, koja se, pored Kotarskog komiteta, sastojala od 2 općinska komiteta i 5 ćelija, a gotovo sva sela u kotaru bila su pokrivena NOO-ima, organizacijama SKOJ-a i masovnim antifašističkim organizacijama. NOP se snažno razvio. Mile je bio pokretač idejno-političkog obrazovanja kadrova a i sam je posvećivao pažnju učenju i povezivanju revolucionarne teorije i prakse.

Uslijedila je IV neprijateljska ofanziva. Sklanjajući se ispred neprijatelja, mase stanovništva kretale su se u valovima iz Banije, Korduna i Bosne i slijevale se na područje Donjeg Lapca. Partijska organizacija pripremala je oružane jedinice i narod na obranu, a istovremeno je trebalo hiljadama promrzlih, gladnih i bolesnih izbjeglica pružati pomoć. Ovim teškim nevoljama pridružio se i tifus. Hiljade ljudi su se razboljele, a mnogo stotina je umrlo.

Mile Kosanović, sekretar Kotarskog komiteta KPH u Donjem Lapcu, umro je 3. aprila 1943. Smrt ga je pokosila u trenutku kad je Partiji, NOP i narodu bio najpotrebniji. Nestao je član KP i borac NOR-a čiji su široki pogledi i akciona prodornost bili primjer kako komunista svojom inicijativom, odgovornošću i konkretnim radom treba razvijati i učvršćivati NOP u svim njegovim aspektima i kako jačati jedinstvo i idejno-političku efikasnost. Sa istančanim sluhom čuo je bilo čovjeka.

Mile Kosanović bio je skroman i strog prema sebi, korektan prema saradnicima i pristupačan najširim narodnim masama. Uzoran čovjek, komunist i borac volio je ljude i bio voljen. Zato je njegova smrt bila teški gubitak za Partiju i narod, a praznina koja je njegovim odlaskom nastala, dugo se i teško osjećala.

Vidaković Nikola

NARODNI HEROJ, MATIC ILIJE STOJAN

Roden je 1915. godine u Nebljusima, Donji Lapac, Hrvatska. Šesto je i najmlađe dete siromašnih seljaka Ilije i Marije. Rano je ostao bez oca. Posle završene osnovne škole nastavio je gimnaziju u Bihaću. Stanovao je u internatu i privatno. Izdržavao se najviše zaradom od poučavanja slabijih učenika, a pomagali su ga dva brata koji su služili u žandarmeriji i ponešto brat i majka od kuće. 2iveo je vrlo skromno. Nosio je jedno jedino odelo pune tri godine. S učenicima je bio vrlo blizak, a prijatelje je posebno cenio. Volio je društvo i brao se dopadao ljudima. Rado je zapodevao ili prihvatao razgovor. Reči su mu bile odseČne, ali tople. Voleo je šalu. Ponekad je bilo u šali pritajenog sarkazma: smejao se drugima, ali najviše na svoj račun. Imao je ožiljak na desnom obrazu oko kojeg je uvek kada bi pričao igrao blagi smešak. Maštao je da postane pravnik, ali za studije nije imao sredstava. U jesen 1934. upisao se u Vojnu akademiju u Beogradu. Nije se oduševljavao pozivom oficira, ali je svoje zadatke izvanredno i savesno obavljao i bio jedan od najboljih u svojoj klasi. Kao potporučnik služio je u Karlovcu. Tada se potajno upisao na Pravni fakultet u Zagrebu. Prijatelji, redovni studenti, čuvali su indeks i prikupljah potpise, a on je dolazio samo na ispite koje je redovno i s odličnim uspehom polagao.

Studije nije uspio da završi jer je morao da nastavi vojno školovanje u vazduhoplovnoj školi za izviđače. Tu je unapređen u čin poručnika. U aprilskom ratu 1941. dospeo je u nemačko zarobljeništvo kod Doboja, ali je posle nekohko sati uspeo pobeći i probiti se u rodni kraj, gde se odmah morao da skriva od ustaša. Iako duboko razočaran zbog izdaje i brzog rasula jugoslovenske vojske, Stojan se nije kolebao. Neumoran je u obilaženju zbegova. Razgovara s ljudima, bodri ih, savetuje, iako i sam teško preživljava tragediju koja je snašla njega i njegovo selo kada su ustaše pokupile preko 70 osoba i bacile ih u bezdan kod Boričevca, među kojima je bila i Stojanova majka.

Čim je čuo da je ustanak počeo u Srbu i Bosni, Stojan je organizovao napad na oružničku postaju u Nebljusima. Neko je dzvestio oružnike, pa su pobegli neposredno pred početak napada. Ipak ga to nije zbunilo. Uspeo je u toku istog dana da organizuje ljude iz gotovo svih sela lapačke opštine i da ih rasporedi na položaje na Drenovači — prema Bihaću i na Kalatima — prema Kulen-Vakufu. Odmah po oslobođenju Donjeg Lapca povezuje se s komandantom gerilskih odreda za Liku, Gojkom Polovinom, stavlja mu se na raspolaganje i postaje najprisniji saradnik u daljoj organizaciji borbe. Početkom avgusta neobično se oduševio susretom s Markom Oreškovićem. A i Marko je njega odmah zavoleo. Razgovarajući s Gojkom Polovinom i, kasnije, s rukovodiocima ustanka u Drvaru, Orešković je predložio Stojana za komandanta bataljona gerilskih odreda za Liku. Komandant je postao 23. avgusta. Nastojeći da poveže sve ustaničke snage Like i planski ih usmeri na akcije, Stojan je težište vojne

aktivnosti stavio na gonjenje i uništavanje ustaško-domobranskih snaga u pravcu Bihaća. U ovom poduhvatu, koji je trajao sve do početka oktobra, ustaničke snage Like pod Stojanovom komandom i u zajednici s ustanicima zapadne Bosne postigli su ogromne uspehe i odneli više pobeda u borbama za Kulen-Vakuf, na Drenovači i Ripačkom klancu. Poseban uspeh postignut je u višednevnim borbama početkom oktobra s ustaško-domobranskom pukovnijom koja je napadala od Bihaća preko Ripačkog klanca i Vrtoča prema Kulen-Vakufu i Donjem Lapcu. Stojan je u ovim borbama neposredno rukovodio ustaničkim snagama, koje su neprijatelja desetkovale, protezale iz Donjeg Lapca i povratile svu oslobođenu teritoriju. Tada je zaplenjen kod Kruga i prvi top u Lici.

U oseci ustanka Stojan ne miruje. On je čovek od akcije; neumoran je u organizovanju ustaničkih snaga za otpočinjanje borbe protiv italijanskog okupatora. Danonoćno krstari po selima, održava zborove i pomaže komandirima četa u obučavanju jedinica. Učestvuje na savetovanju ustaničkih rukovodilaca Like i Bosne krajem avgusta, i nešto kasnije na sličnom savetovanju rukovodilaca ustanka Like u Krbavici. U novembru je na sastanku s Mladenom Stojanovićem i drugim istaknutim rukovodiocima ustanka zapadne Bosne. Istog meseca, kada je vršena reorganizacija ustaničkih snaga u Lici, postao je zamenik komandanta Grupe partizanskih odreda za Liku, vršeći istovremeno i dužnost Komandanta Lapačkog bataljona. Na toj dužnosti više se posvetio organizaciji jedinica na području gračačkog i lapačkog sreza. Polovinom januara 1942. primljen je za kandidata za člana KPJ.

U toku februara 1942. Stojan učestvuje s predstavnicima štaba Grupe NOP odreda za Liku u pripremama i planiranju napada na italijanski garnizon u Donjem Lapcu. U tom napadu 27. februara, Lapački bataljon, pod njegovom komandom, uspeo je da razbije neprijateljsku odbranu na svom pravcu; oko podne prešao je na likvidaciju izolovanih uporišta u većim zgradama. U jurišu s grupom boraca Stojan je smrtno ranjen. Pokušao je da i dalje juriša, odbijajući da mu borci priteknu u pomoć. U smrtnom grču uspeo je samo da zakopa u sneg povjerljiva dokumenta. Borci su pošli u siloviti juriš. Otpor u bunkerima i utvrđenim zgradama za čas je skršen. Sutradan, ispraćen od saboraca i celog naroda lapačkog kraja, sahranjen je na mestu pogibije. Tada Lapački bataljon dobija njegovo ime i nosi ga kroz ceo rat u sastavu 2. ličke proleterske brigade.

Neosporno hrabar — jedan od najhrabrijih vojnika revolucije u Lici — izvanredno dosetljiv, retko sposoban, Stojan je postao posebno omiljen komandant. Odlično je poznavao teoriju rata i već u prvim okršajima stekao rutinu iskusnog ratnika. Umeo je da oceni teren, raspored neprijatelja i njegove snage. Znao je da rasporedi svoje ljude, da ih uputi kuda proći i kako napasti neprijatelja, čime je od prvog dana stekao ogromno povjerenje boraca. Neobično brzo je uočavao gde je neprijatelj, procenjivao njegove i svoje snage i bio vrlo realan u oceni ko je u čemu jači. Izraziti primer za to bilo je proterivanje ustaško-domobranske pukovnije iz Donjeg Lapca oktobra 1941. godine. Tada je bio jedini od rukovodilaca te akcije koji je potpuno verovao u pobedu. I u oceni šire-jugoslavenske i svetske vojnopolitičke situacije, bio je vrlo realan. Duboko je verovao u. pobedu saveznika, posebno Crvene armije. Posedovao je široku kulturu, više nego što se očekivalo od oficira njegovog ranga. Već u prvim razgovorima odavao je čoveka koji je mnogo čitao i mnogo znao. Izuzetno dobro bio je obavešten o svim zbivanjima u Lici i zapadnoj Bosni. Već u toku prvih meseci ustaničkih borbi stekao je neverovatno poštovanje boraca

i naroda oba kraja. Posebno je stekao veliku ljubav boraca svojim prisnim i neusiljenim ponašanjem u borbi.

Mnogima i mnogima su duboko ostali u sećanju njegov izgled i postupci u borbi — u levoj ruci mu je kapa, a u desnoj pištolj, čas je kod jedne, čas kod druge grupe boraca, povezuje ih i usmerava, uči ih, nikad ne povišava ton, ne saginje se, večito je u pokretu i na prvom mestu.

Legendu o Stojanu Matiću jednako su stvarali narod i borci od prvih ustaničkih dana. Stojanovo ime bilo je i ostalo u narodu oličenje junaštva, odlučnosti, skromnosti i poštenja.

Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Dr Đuro Stanisavljević

KOMANDANT BRIGADE POGINUO NA PRAGU SLOBODE

Medić Dane Ljubomir — Brzica rođen je 1913. godine u Doljanima. Rano je ostao bez oca, pa se sam morao probijati kroz život. Nadimak Brzi, koji je poslije prerastao u Brzica, dobio je po ocu, koga su tako zvah i od koga je naslijedio žučni temperament, brzinu u radu i govoru. Govorio je kao mitraljez.

Završio je bravarski zanat i radio neko vrijeme u Beogradu. Kako tada nije bilo posla ni uslova za život u Beogradu, vratio se u rodno selo, odakle se, poshje odsluženja vojnog roka 1934/35. godine, prijavio u žandarmeriju i u njoj do rata službovao.

Sa naprednim idejama radničkog pokreta upoznao se kao šegrt i radnik pred rat u Beogradu, naročito preko svoga starijeg brata Branka, koji je radio u Vojnotehničkom zavodu u Kragujevcu i bio kod kuće u Doljanima ili za vrijeme praznika i godišnjih odmora i tad vodio duge razgovore o političkim i društvenim prilikama u zemlji i u svome kraju.

Poshje kapitulacije monarhističke Jugoslavije vratio se u rodno selo i tu sa narodom preživio ustaške zločine i strahovladu, pripremajući se za bolje dane.

Već prvih dana ustanka Ljubomir Medić uključio se u borbu. Dvadeset i osmog jula 1941. godine samoinicijativno je organizirao grupu drugova, mahom omladinaca iz sela i 29. jula, sa padina Kalanjuše, učestvovao u borbama na Brežinama kada je razbijena grupa satnika Vebera koja je pokušala da se iz Boričevca probije na slobodnu teritoriju i spriječi dalje širenje ustanka. U sastavu Doljanskog voda učestvovao je u poznatom boju u Pištalskoj draži 19. augusta 1941. godine, kada je razbijena domobransko-ustaška ofanziva generala Lukića te ubijeno i zarobljeno oko 200 neprijateljskih vojnika i osvojen vehki ratni plijen. Posebno se istakao u borbama s Talijanima kod Srba, marta 1942. godine, kada je kao bivši artiljerac upornom odbranom, na čelu svoga odjeljenja, zaštitio i odbranio naš jedini top, koga su tahjanski fašisti pokušah da osvoje.

U proljeće 1942. godine izabran je, na općem zboru boraca i naroda, **za** komandira Doljanske partizanske čete, sa kojom je vodio borbe i štitio slobodnu teritoriju na Drenovači i kasnije razbio četničke grupe kod Gračaca i Tiškovca.

Aprila 1943. godine postavljen je za komandanta 1. bataljona »Velebit« 3. ličke brigade. Učestvovao je u borbama protiv ustaša u Širokoj Kuli. Njegov bataljon, zajedno sa bataljonom »Stojan Matić« iz 2. brigade, imao je zadatak da zaposjedne položaje između ustaških garnizona Široka Kula i Lički Osik i obezbijedi napad 2. ličke brigade na Široku Kulu. Zbog specifičnosti zadatka, kao komandant Šeste divizije, pozvao sam »Brzicu« da mu objasnim zadatak i da ocijenim može li ga bataljon pod njegovom komandom izvršiti. Brzica me je oduševio optimizmom i vjerom u borce svoga bataljona, iako ga je upravo primio pod komandu, ali još više vještinom, kako je namjeravao izvršiti odgovorni zadatak. I zaista, kad su 20. aprila 1943. godine, dijelovi 32. ustaške bojne, ojačani tenkovima iz Ličkog Osika, u dva maha napali bataljon »Velebit«, ovaj ih je zajedno s bataljonom »Stojan Matić«, protivnapadom vratio na polazne položaje, nanijevši im ozbiljne gubitke.

Brzica je sa svojim bataljonom doprinio da ustaški garnizon Široka Kula padne u naše ruke.

Dvadeset i osmog aprila 1943. godine Medić se sa svojim bataljonom »Velebit« istakao u borbi za Brušane, kada je njegova Treća brigada razbila i zarobila 2. lovačku i 34. ustašku bojnu. Iako je bataljon »Velebit« pred zoru, nepredviđeno naišao na isturene neprijateljske položaje pred Brušane, Brzica se snašao, brzo razvio bataljon i ne gubeći vrijeme protjerao neprijatelja u mjesto. U opštem napadu na Brušane u 14 časova, Brzičin bataljon, nastupajući na glavnom pravcu duž komunikacije Gospić—Karlobag, potpomognut artiljerijom i dva tenka, upao je u Brušane, zajedno s glavninom brigade, i do 17 časova razbili su neprijatelja i zarobili četiri čete ustaša i domobrana na čelu sa njihovim komandantom. Dvadeset i prvog septembra 1943. godine Brzica je kao operativni oficir 2. brigade učestvovao u planiranju i izvođenju zasjede sa tri bataljona kod Kruga, u kojoj je potpuno uništena četa legionara iz 373. »Tigar« divizije, s neznatnim vlastitim gubicima.

Za vrijeme njemačkog desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine, Medić ie učestvovao u sastavu oficirske škole Vrhovnog štaba, sa puškom u ruci, u odbrani Vrhovnog štaba i Tita i u borbama kod Šobića glavice sprečavao prodor njemačkih padobranaca ka pećini, gdje se nalazio Vrhovni komandant.

U borbama za oslobođenje Beograda, oktobra 1944. godine, kao načelnik Štaba Druge brigade, Medić je ranjen u nogu, ah borbu nije napuštao.

Januara 1945. godine, pošto se istakao kao komandant bataljona, zatim kao operativni oficir te načelnik Štaba brigade, postavljen je za komandanta Treće ličke proleterske brigade.

Za vrijeme proboja sremskog fronta, aprila 1945. godine, s brigadom je energičnim napadom iznenadio Nijemce i zauzeo Vrbanju i time presjekao odstupnicu jakim njemačkim snagama koje su se iz Grčke probijale ka Zagrebu i Austriji. Neprijatelj je koncentrisao nadmoćne snage, i, uz pomoć jake artiljerijske vatre, izvršio protivnapad i povratio Vrbanju. Tu je kod Vrbanje 7. aprila 1945. od artiljerijske granate poginuo Ljubomir Medić Brzica.

Kad je ustanak počeo 1941. i kad su se odigravala osnovna previranja i životna opredjeljenja, Brzica je već bio zreo čovjek od svojih 28 godina i dotle je okusio život izrabljivanog i nezaposlenog radnika, a onda žandarma, tj. **za**štitnika vladajućeg poretka sa najniže ljestvice. Nije bilo teško opredijeliti **se**

za ili protiv borbe sa ustašama, jer su ustaše uništavale sve što je napredno, srpsko i komunističko, ali je bilo teško opredijeliti se kasnije, poslije splašnjavanja ustanka u njegovom kraju, tj. u jesen i zimu 1941/42. Tada su bila dva puta: put velikosrpske i četničke kolaboracije sa okupatorom i izdaja vlastitog naroda i drugi put za oslobođenje naroda, put koji je ukazivala KPJ.

Brzica je prošao vojničke dužnosti od borca do komandanta brigade. Bio je u prvim redovima u kraju koji je spadao među najrazvijenije na liniji NOB-a u zemlji i u takvoj borbenoj jedinici kao što je Šesta proleterska divizija, koja je ratovala po čitavoj Jugoslaviji, i bila jedna od tri proleterske divizije u NOR-u. Svaku novu višu dužnost Brzica je osvajao pošto se potvrdio na prethodnoj ne samo svojom hrabrošću, već i umješnim rukovođenjem i obljubljenošću kod boračkog sastava. Posebno se posvetio mlađim borcima koji nisu imah vojnog znanja, pa su zbog toga i zbog mladalačkog poleta i entuzijazma bili više ugroženi. Pomoć starijih i iskusnijih bila je neophodna.

Ljubomir Medić Brzica je bio čovjek skromnih znanja, skroman čovjek otvorene i vesele naravi, pa su ga saradnici i borci poštovah i voljeli. Kao rukovodilac bio je vrlo vrijedan i uz to dobar organizator.

Poginuo je u činu majora na pragu konačnog oslobođenja zemlje.

Đoko Jovanić

GOTOVO 50 GODINA BORIO SE ZA NOVO DRUŠTVO, DUŠAN MILEUSNIĆ

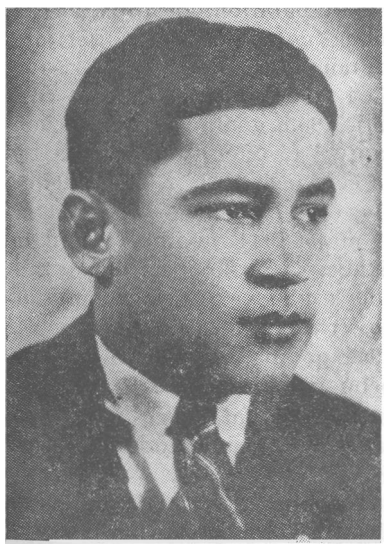

Rodio se u Srbu 25. aprila 1913. godine u dobro stojećoj zemljoradničkoj, kasnije trgovačkoj, porodici Jove Mileusnića. Jovo se u Austro-Ugarskoj Monarhiji borio za nacionalno oslobođenje i bio je jedan od optuženih u famoznom Fridjungovom procesu (1908), a kasnije, pred I svjetski rat, zatvaran i suđen kao srpski i jugoslavenski nacionalista. Kao vojnik austro-ugarske vojske, zarobljen od Rusa, javio se u dobrovoljce, u 1. srpsku dobrovoljačku diviziju i u njoj bio teško ranjen. Poshje rata dobio je, kao i ostali dobrovoljci, dobrovoljačku zemlju, u Zedniku kod Subotice, na kojoj je kasnije radio i njegov sin Dušan.

Dušan je završio osnovnu školu u Srbu i četiri razreda gimnazije u Gospiću. Zatim je prešao u gimnaziju u Suboticu i tu završio peti razred. Godine 1933. napustio je šesti razred gimnazije i počeo da radi na očevoj zemlji u Žedniku.

Godine 1934/35. otišao je na odsluženje vojnog roka u Požarevac i tamo je osposobljen za radio-telegrafistu, što će kasnije koristiti u NOB-i.

Veći dio vremena provodio je u Zedniku, ah je često dolazio i u Srb.

Pred rat se oženio Danicom Lončar, naprednom omladinkom iz Zednika.

U Zedniku je od 1935. godine, pod uticajem progresivnog radničkog i studentskog pokreta u Subotici, počeo među omladinom da se razvija komunistički

pokret, pa je Žednik pred II svjetski rat postao žarište naprednog pokreta među kolonistima u Vojvodini, a posebno među omladinom.

U Zedniku je postojala jaka ćelija KPJ sastavljena od Srba, Crnogoraca, Bunjevaca i Mađara i OK SKOJ-a za subotički okrug, kao i kulturnoprosvjetni centar zemljoradničke zadruge »Preporod«, koji je obuhvatao koloniste čitave Bačke.

Dušan je rastao i razvijao se u takvoj naprednoj i politički razvijenoj sredini. Bio je jedan od zapaženijih aktivista u političkim, kulturnim i sportskim organizacijama. Bio je član ilegalne komunističke simpatizerske grupe, preko koje je partijska organizacija u Zedniku vršila politički uticaj na seljake, zanatlije i službenike. U parlamentarnim izborima 1935. i 1938. godine Dušan se aktivno uključio u borbu protiv nenarodnih režima JRZ, JNS i bio jedan od govornika na zborovima braneći političku liniju udružene opozicije.

Kapitulaciju bivše jugoslavenske vojske doživio je kao vojnik-radiotelegrafista u Šibeniku, ali nije dozvolio zarobljavanje, već se sklonio kod svoje kuće u Srb. Odmah se povezao s ostalim naprednim ljudima iz Srba i okoline koji nisu odobravah okupaciju i formiranje ustaške države. Početkom juna 1941. godine, kada je na inicijativu KPJ formiran u Srbu Revolucionarni odbor koji je rukovodio pripremama za oružani ustanak, Dušan je postao član toga Odbora. Kao dobar poznavalac političkih prilika u Srbu i donekle u Lici, Dušan je, zajedno s bratom Vojislavom, također članom Revolucionarnog odbora, bio dragocjena pomoć Revolucionarnom odboru u povezivanju s prvim ljudima i u svim ostalim pripremama za ustanak. Dvadeset i šestog juna 1941. ustaše su iznenada u Kruškovači, zaseoku Srba, uhvatile Dušana i brata mu Vojislava. Dušan je u toku sprovođenja u ustaški stan u Srbu uspio da se odveže i pobjegne ustaškoj patroli, koja je za njim pucala. (Vojislav je poshje pobjegao sa same jame za strijeljanje).

U julu je Dušan učestvovao na svim sastancima Revolucionarnog odbora i a pripremama za oružam ustanak — od pisanja propagandnog materijala, »Vijesti«, do formiranja gerilskih odreda. Dvadesetog jula 1941. prisustvovao je sastanku Sreskog komiteta KPJ za Bosansko Grahovo u Kamenici kod Drvara, kad je donesena odluka o zajedničkom početku oružane borbe u Drvaru i Srbu. Isto tako učestvovao je u hvatanju veze s ličkom partijskom organizacijom, tj. s Gojkom Polovinom, tadašnjim sekretarom KK KPH za Gračac.

Dvadeset i šestog jula Dušan je učestvovao na sastanku i u radu Revolucionarnog odbora u Nadurljaju kod Srba, kad je donijeta odluka o početku oružanog ustanka. Te odluke Dušan je prenio 26/27. jula bratu Vojislavu i time pokrenuo na oružanu borbu istočna sela općine srbske i spriječio prodor neprijateljske kolone iz Knina za pomoć ustaško-domobranskom garnizonu u Drvaru, 27. jula 1941. godine.

Prvih dana ustanka Dušan se nalazio na Srbskom klancu, zatim u Štabu gerilskih odreda za Srb i okolinu u Srbu i učestvovao u rukovođenju oružanom borbom iz toga Štaba. Početkom augusta 1941. prebačen je u Štab gerilskih odreda za Donji Lapac i okohnu i kasnije za komandanta gračačkog sektora, koji je objedinjavao dejstva svih ustaničkih snaga koje su držale front kod Gračaca.

Početkom septembra 1941. po naređenju Marka Oreškovića-Krntije, člana CK KPJ, Dušan je boravio u Srednjoj Gori i Mogoriću radi pomoći tamošnjem rukovodstvu. Prvih dana ustanka primljen je u KPJ.

Formiranjem Letećeg partizanskog odreda (»Capajev«) Dušan je bio jedan od prvih boraca i učestvovao u borbama odreda od Čovke do Mekinjara. Kad je formiran bataljon »Marko Orešković«, prvi pokretni partizanski bataljon u Hrvatskoj, Dušan je postao prvi komandir njegove Druge čete, kasnije obavještajni oficir bataljona, u kom je svojstvu učestvovao u borbama kod Korenice, Lapca i Srba. U Srbu je morao učestvovati u odluci da se tuče topovskom i bacačkom vatrom osnovna škola, u kojoj se nalazilo glavno talijansko uporište, a koja je bila pored njegove kuće gdje su boravili njegovi najbliži.

Formiranjem 3. ličkog odreda Dušan je postao politički obavještajni oficir Štaba toga. odreda i vodio borbu protiv neprijateljskih obavještajnih službi — talijanske, ustaške i četničke. Njegovom zaslugom otkrivena je četnička organizacija u Srbu u jesen 1942. godine, o pomogao je i otkrivanju ove organizacije u Lici i sjevernoj Dalmaciji.

Poshje formiranja NOVJ određen je od GŠH za obavještajnog oficira VII banijske divizije. S ovom divizijom učestvovao je u IV i V neprijateljskoj ofanzivi i prebrodio sve teškoće Neretve i Sutjeske. U jeku V ofanzive, kad je za 7. diviziju bila od najvećeg značaja veza s Vrhovnim štabom i pošto nije bilo kvalifikacionog radio-telegrafiste, Dušan je prihvatio radio-stanicu i kasnije ostao na dužnosti veziste do kraja, rata i do penzionisanja.

Bio je načelnik veze GŠ Vojvodine, kasnije Štaba 3. jugoslavenske armije i učestvovao u definitivnom oslobođenju zemlje. Bio je vrstan radista i organizator jedinica veze. Završio je rat u činu majora.

Od 1946. do 1948. godine je završio sovjetsku Školu veze »Buđoni« u Lenjingradu, a kasnije 1955. godine i Aplikacionu školu veze u SAD. Vršio je dužnost načelnika veze armije i 7. armijske oblasti, u kojoj je bio jedan od prvih koji je primijenio i razvio savremeni sistem radio-relejnih veza.

Rukovodio je naučnoistraživačkim poslovima kao načelnik Elektronskog instituta veze JNA i doprinio da se ovaj naš rod osavremeni i bude na nivou najrazvijenijih armija.

Završio je aktivnu službu u Operativnoj upravi Generalštaba JNA u činu pukovnika, U vrijeme rezolucije IB, bio je na školovanju u SSSR-u. Odlučno se suprotstavio Staljinu.

Dušan je bio aktivni društveno-politički radnik, kako tamo gdje je živio i radio, tako i u svom rodnom kraju.

U gotovo 70 godina života Dušan se 50 godina borio za novo društvo. U ratu je njegova osnovna odlika bila organiziran i smišljen rad, a ne hrabrost i lično junaštvo, jer su u poslu kojim se on bavio prve osobine bile značajnije za uspjeh i pozitivne rezultate.

U poslijeratnoj aktivnosti bio je znalac svoga posla i istaknuti organizator na političkoj hniji najnaprednijih snaga jugoslavenskog društva sa Titom na čelu. Do kraja života bio je zainteresiran za napredak i prosperitet naroda svoga kraja i čitave jugoslavenske zajednice.

Đoko Jovanić

POGINUO BRANEĆI VŠ NOVJ I DRUGA TITA

Obradović Stevana Milan Mićo rođen je 1918. godine u selu Mišljenovcu, općina Donji Lapac, u siromašnoj seljačkoj porodici. Njegovi roditelji imali su desetoro djece (7 sinova i 3 kćeri). Najstariji sin Luka poginuo je u bivšoj Jugosla-

venskoj vojsci na manevrima, a najmlađi sin Đuro umro je 1923. godine. Cijela porodica bila je radina i pretežno se bavila zemljoradnjom i stočarstvom. Mićo je osnovnu školu završio u rodnom selu kod strica u Bačkoj 1929. godine. Bio je dobar đak i vesele prirode.

Završio je minerski zanat 1933. godine i time postao VK radnik-miner. Radio je u kamenolomu Jasenovača-Dubrava do odlaska na odsluženje vojnog roka 1938. godine. Služio je 9 mjeseci u Planinskom puku u garnizonu Kraljevica. Poslije vojnog roka ponovo se zaposlio u kamenolomu Dubrava 1939. godine, a potom u rudniku magnezita u Tari kod Kremna, gdje je ostao do početka rata. Bio je član sindikata (URS) koji se borio za radnička prava putem štrajkova. Pred rat 1941. godine pozvan je u rezervu na kninsko područje. Tu ga je zatekla kapitulacija. Uspio je da se prebaci u rodno selo, donijevši nekoliko bombi koje je sačuvao do ustanka.

Poslije proglašenja NDH, aprila 1941. godine, Mićo je upozoravao narod u selu da se sklanja ispred ustaša koji hapse srpski živalj, a posebno ugledne ljude. Isticao je da ustaški teror neće dugo potrajati i da će se narod dići na ustanak. Istovremeno doznaje od prijatelja Hrvata da Srbe iseljavaju u Srbiju, pa je velika Mićina zasluga i starijeg mu brata Dane što do iseljavanja porodica iz sela Mišljenovca nije došlo, već su se ljudi sklonih u šumu. Tom prilikom govorio je ljudima da budu strpljivi, da će jednog dana puknuti narodna puška i da će se slomiti ustaški teror. Istovremeno nastojao je da se lično poveže s vojnički sposobnim ljudima. Dosljedan tome u junu i julu Mićo i brat mu Dane povezuju se sa Stojanom Matićem, potporučnikom bivše Jugoslavenske vojske, kada se dogovaraju i vrše pripreme za prikupljanje ljudi koji su imali lovačko i vojničko oružje kako bi se okupili na skriveno mjesto gdje bi formirali grupe ljudi (gerilski odred) za ustanak.

Kad je počeo ustanak 27. jula 1941. godine, Mićo se ističe već u prvim ustaničkim danima u borbi s ustašama u Dubravi, oko Kulen-Vakufa, na Drenovači i u napadu na Kulen-Vakuf. Krajem 1941. godine kandidovan je za člana KPJ, a početkom 1942. godine i pripremljen za člana. U januaru i februaru završio je vojnički kurs pri GŠH u Gornjem Budačkom, a krajem 1942. završio je oficirsku školu VS u Donjem Lapcu. Mićo se trudio da dobije solidno vojničko znanje, kako bi mogao uspješno rukovoditi u jedinicama NOV-e.

Bio je hrabar u borbi i odlučan u izvršenju zadataka. Nalazio se na rukovodećim dužnostima u bataljonu »Stojan Matić« i drugim jedinicama. Početkom 1943. godine, u trenutku kad je udarni bataljon 2. ličke brigade pretrpio velike gubitke u napadu na Gračac, preuzeo je dužnost komandanta te jedinice. Radi intenzivno i odgovorno na popuni i sređivanju bataljona. Njegovim angažiranjem bataljon se od pretrpljenih gubitaka brzo oporavio i postaje opet jedan od najboljih bataljona u brigadi. Pod njegovom komandom Udarni bataljon postizao je velike borbene uspjehe, posebno u IV neprijateljskoj ofanzivi (na pravcu: Vrhovine—Babin Potok—(Korenica). Kasnije bataljon postiže velike uspjehe u borbi protiv neprijatelja u Dalmaciji oko Knina, pri zauzimanju ustaškog uporišta u selu Kijevu, na položaju Kijevo-nKozjak—Polača, gdje u protivnapadu razbija italijanski bataljon nanijevši mu velike ljudske i materijalne gubitke.

Pod njegovom komandom bataljon sačekuje pod Dinarom na Uništu četničku diviziju popa Đujića. U žestokoj borbi četnička divizija pretrpjela je znatne gubitke, a našim jedinicama pala je u ruke komora s arhivom, jahaćim i tovarnim konjima, dok se četnički komandant divizije pop Đujić spasio bjekstvom

u vrleti Dinare. Pored ostalog u partizanske ruke došao je i Đujićev konj na kojem je kasnije jašio Mićo Obradović.

Krajem 1943. godine bataljon u sastavu 2. ličke proleterske brigade uspješno dejstvuje na neprijateljske motorizovane kolone na komunikaciji: Gračac, Bruvno, Mazin, Donji Lapac, Gospić, Udbina, Donji Lapac, Nebljusi. U sastavu brigade i 6. ličke divizije kasnije odlazi u Bosnu u 1. proleterski korpus. U prvoj polovini decembra, u početku VI neprijateljske ofanzive, posjeda položaj Šujice—Malovan, da iz Livna spriječi prodor Nijemaca i ustaša u pravcu Kupresa i Bugojna. Tada su se vodile teške borbe po cici zimi i velikom snijegu na temperaturi nižoj od —20 °C, pa su i oružja otkazivala u dejstvu. Uz velike gubitke neprijatelj se povukao. Mićo se i u ovim borbaam ističe.

Bio je vesele naravi i kad bi našao vremena, s kuririma u štabu bataljona pjevao bi, ali isto tako i na maršu, odmoru ili predahu. Obično bi tada nastalo nadmetanje u pjevanju, a to je doprinosilo boljem raspoloženju boraca.

Kada je Štab 1. proleterskog korpusa organizirao korpusno takmičenje jedinica u borbi, priznanje brigadi ili bataljonu koji postigne najbolje rezultate dobio je naziv: »Uzor jedinica korpusa« i nagrada sovjetski automat. To značajno priznanje pripalo je komandantu Udarnog bataljona Mići Obradoviću i njegovim borcima. Početkom januara 1944. godine bataljon se u sastavu brigade prebacuje u rejon Drvara, odakle su njegova borbena dejstva bila usmjerena na komunikaciju Donji Lapac—Nebljusi—Bihać. Pod Mićinom komandom bataljon i ovdje uspješno vodi borbu.

U aprilu 1944. godine Štab 6. ličke proleterske divizije upućuje Miću Obradovića kao uzornog i perspektivnog starješinu u oficirsku školu VŠ u Drvar. U zoru 25. maja Nijemci su izvršili vazdušni desant na sjedište VŠ u Drvaru s ciljem da VŠ unište i Tita zarobe. Slušaoci Oficirske škole su stupili u borbu s jedriličarima i padobrancima. Ni ovog puta Mićo nije znao za strah. U prvim borbenim redovima juriša na padobranski desant i u žestokom sudaru gine smrtno pogođen neprijateljskim kuršumom.

Milan Balać

KOMANDANT ARTILJERIJSKE BRIGADE

Palija Ilije Ilija rođen je 5. II 1915. u Orahovu kod Bosanske Gradiške.

Bio je neobično hrabar borac, sposoban i odvažan komandir i komandant. Vedrinom duha, širinom srca, toplom riječi, hladnokrvnošću i drugim vrlinama Palija je brzo sticao povjerenje kod naroda i boraca. Kršan momak bio je Ilija i upadao svakome za oko.

Iako Bosanac, Ilija se gotovo od samog početka ustanka sve do svoje pogibije borio u ličkim borbenim grupama, odredima i 6. ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla«.

Slom bivše Jugoslavije zatekao je Palija u žandarmerijskoj službi u Gračacu. Tada je Palija, teško ranjen i zarobljen, odveden na liječenje u Šibenik i strpan u zatvor. Osuđen je na smrt strijeljanjem, ali je kazna od kra-

lja Emanuela zamijenjena na doživotnu robiju. Zahvaljujući odlučnosti uspio je poslije nekoliko mjeseci pobjeći i zavarati trag talijanskim vlastima.

U septembru 1941. godine Staniša Opsenica i Dmitar Zaklan, s još 4 druga iz Like, došli su u Dalmaciju po oružje. Naišli su na Paliju koji im je povjerio svoju želju da se bori. U prvi mah oni nisu imah povjerenja u njega, ali su ga poveh u Liku i dali mu prihku da se bori. Svojom hrabrošću, drugarstvom i pjesmom stekao je ubrzo njihovo povjerenje.

Decembra 1941. godine Palija je komandir voda u odredu Ljubovo. Posebno se ističe prilikom napada na Talijane u Bjelopolju kod Korenice, a junački se ponio i 6. februara 1942. godine prilikom napada na ustaše u s. Čanak. Tom prilikom, iako je bio ranjen u nogu, nije napustio komandno mjesto, već je pjevao i bodrio svoje borce. Tek poshje zauzimanja Čanka dozvolio je da ga odnesu u bolnicu.

U proljeće 1942. godine komandir je čete, a poslije izvjesnog vremena i komandant bataljona »Pekiša Vuksan«. U bataljon »Stojan Matić« dolazi početkom 1943. godine.

Često je napadao neprijatelja iz zasjeda i tukao u bliskoj borbi. Ratovao je hrabro i s vjerom u pobjedu. Evo nekohko sjećanja njegovih ratnih drugova iz ovog bataljona (penzionisani pukovnici JNA: Petar Rašeta -— zamjenik komandanta, Mile Priča — zamjenik komesara bataljona, Marko Sašić — komandir čete, Dušan Sašić — komesar čete).

Kada je spuštan neprijateljski vazdušni desant na Drvar, bataljon »Stojan Matić« bio je u rezervi 2. brigade. Nalazio se na položajima u širem rejonu planine Bobara, ali je brzo stupio u borbu s Nijemcima koji su probili naše položaje od Srba. Matićevci su na čelu s Palijom podnijeli glavni teret u sprečavanju brzog prodora neprijateljskih snaga na pravcu: Trubar—Bobara—s. Kamenica—Drvar. Prisilili su Nijemce da tek 26. maja, uveče, stignu u Drvar. Ovo je, pored ostalog, olakšalo izuzetno tešku borbu naših jedinica s vazdušnim desantom u Drvaru. Komandant Palija bio je ova dva dana u streljačkom stroju i komandovao jedinicama.

U ljeto 1943. godine kada je njegov bataljon napao iz zasjede talijansku kolonu kod sela Rastićeva, Palija je komandovao: »Ne pucaj, ovi će biti u našim rukama, gledaj desno da ne ide neka druga neprijateljska kolona«. Kada Talijani dođoše na 30 m, iz njegovog grla prosu se gromkim glasom komanda: »Pali, bacaj bombe, hvataj žive, bataljon »Stojan Matić«, naprijed! Bataljon »Ognjen Priča«, obuhvati desno! Bataljon udarni, obuhvati lijevo!«. Tu nisu bili bataljoni, već samo dvije čete bataljona »Stojan Matić«. I takvim ratnim lukavstvom se služio Palija.

Bataljon »Stojan Matić« vodio je teške borbe i jula 1944. godine s ciljem da 6. divizija bez ometanja otpočne marš za Srbiju. U njima je Palija pokazao da nije samo majstor za zasjede, već i za vođenje dugotrajne borbe na odabranim položajima.

Na dugom i teškom putu ove divizije iz zapadnog dijela Bosne za Srbiju 1944. godine, bataljon je bio često u ulozi prethodnice i zaštitnice divizije, kada je vodio teške borbe. Bio je to dug i naporan put na kome je trebalo preći rijeke Vrbas, Bosnu, Praču, Sutjesku, Pivu, Taru, Lim i Uvac. Pod borbom se kretalo 40 dana po bespuću kroz bosanske i crnogorske planine, sve dok se nije prešlo rijeku Lim kod Priboja i tu zakoračilo u Srbiju.

Za Ličane veliki problem su činile rijeke jer su većinom nephvači, a ranije su mnogi slušali koliko se u prvom svjetskom ratu podavilo na Drini austro-

ugarskih vojnika. Komandant Palija već na Vrbasu — prvoj vodenoj prepreci, smireno reče: »Ne bojte se ništa, ja idem na čelu!« U vodu je prvi zagazio, obavještavajući borce na svakom koraku o dubini rijeke: »Ovdje je do stomaka, ovdje je do pojasa, ovdje je do ramena, ne bojte se, junaci! Kad je prešao rijeku, Palija se ponovo vratio nasred nje i tu stajao sve dok nije prešao cio bataljon.

Na rijeci Tari njegova jedinica je opet u ulozi prethodnice divizije. Tara je veoma brza, hladna, poslije kiše i duboka, a tada i jako branjena. Četnici su dovikivah: »Nećete u Srbiju, mi je ovdje branimo!«. Za neplivače organizovao je Pahja da se preko rijeke prevuče telefonski kabl i zaveže za drvo. Pošto je prelaz branjen jakom vatrom, Pahja se bacio u rijeku sa automatom preko leđa i izdao komandu: »Rukovodioci i borci bataljona, za mnom!«. Plivači skočiše za svojim komandantom, a neplivači se uhvatiše za uže od telefonskog kabla i bataljon pređe rijeku Taru. Ubrzo su zauzeli četničke položaje.

Pred svaku akciju i polazak u borbu, kao i poshje borbe, zahtijevao je da se održe sastanci i da se izvrši analiza stanja u jedinici. Stalno je radio na marksističkom uzdizanju i često učestvovao u diskusijama na teoretskim sastancima. Radio je i na uzdizanju svojih rukovodilaca i boraca. Posebno se brinuo o odjeći, ishrani te ranjenim i bolesnim drugovima.

Narodni heroj Milan Antončić Velebit bio je njegov posljednji pretpostavljeni starješina. On o njemu kaže: »Svojom vedrinom i sa bosanskom pjesmom na usnama, Ilija je među borce i rukovodioce unosio i u najtežim časovima vedrinu i srdačnost. Blagim riječima uvijek je nalazio put do srca boraca. Ilija Pahja je postavljen za prvog komandanta artiljerijske brigade jer se isticao tokom cijelog rata kao sposoban rukovodilac. Sem toga, bio je posebno omiljen kao hrabar borac i dobar organizator, te se na njega moglo sa sigurnošću računati da će brzo i efikasno izvršiti novopostavljene zadatke«.

U borbama 6. ličke divizije u Srijemu, neprijatelj je uporno branio i Lipovac, na čijem južnom dijelu je imao nekohko bunkera. Bunkeri su se teško mogli likvidirati jer ih je štitila šuma. Uviđajući tako tešku situaciju, komandant brigade Ilija Palija je uzeo top 45 mm s poslugom i krenuo kroz vodu i na ivici šume zaobilazio bunkere. U momentu postavljanja oruđa na ivici šume na udaljenosti od bunkera 100—150 m, Ilija je uzeo dvogled i prišao drvetu da bi što bolje osmotrio položaj. Tada ga je gotovo izrešetala mina neprijateljskog minobacača. Teško ranjenog komandanta borci su iznijeli s položaja i odnijeli u brigadni sanitet, odakle je hitno prebačen u bolnicu u Sremskoj Mitrovici. Mada je do tada bio sedam puta teško ranjavan, ove zadnje rane nije mogao preživjeti. Srce nije izdržalo i osmo ranjavanje. Sahranjen je u zajedničkoj grobnici boraca u Sremskoj Mitrovici.

Sekcija boraca Artiljerijske brigade dala je prijedlog Skupštini općine Savski venac iz Beograda, na čijoj teritoriji je 13. decembra 1944. godine osnovana ova brigada, da se podigne spomen-bista majoru Ihji Paliji. Bista je otkrivena 13. decembra 1979. godine u Karlovcu u krugu kasarne jedinice koja nastavlja borbene tradicije brigade kojom je u oslobođenju zemlje komandovao Ilija Palija.

Mile Kosanović

NARODNI HEROJ, POPOVIĆ JOVANA ILIJA

Roden je 28. jula 1917. u Donjem Lapcu Hrvatska. Mladost je proveo u siromašnoj zemljoradničkoj porodici u Donjem Lapcu, gdje je završio i osnovnu školu. Pošto malo zemlje nije bilo dovoljno da prehranjuje brojnu porodicu, Ilija je u šesnaestoj godini napustio roditeljsku kuću i otišao da uči obućarski zanat. Kao šegrt i kao obalski radnik na beogradskom pristaništu osetio je svu težinu života i eksploatacije, zbog čega se opredeljuje za napredni radnički pokret. Uvidevši da se jedino borbom mogu stvoriti bolji uslovi za život radničke klase, učestvuje u radničkim štrajkovima i demonstracijama, zbog čega ga policija hapsi i proganja.

Kao radnički borac Ilija je 1941. s oduševljenjem prihvatio poziv KPJ na oružani ustanak i zajedno sa sedmoricom braće i dve sestre krenuo u oružanu borbu. Kao puškomitraljezac učestvovao je u mnogim akcijama koje su 1941. izvodile ustaničke snage na širem području Donjeg Lapca: na Boričevcu, Kulen-Vakufu, Drenovači, Ćukovima, Čovki i dr. Istakavši se kao neustrašiv borac i do kraja privržen NOB, Ilija jte u to vreme primljen za člana KPJ. Krajem 1941. odlazi na partijski kurs pri OK KPH za Liku, u Trnavac, gde marljivo uči. Kad su poslednjih dana te godine otpočele borbe s Italijanima kod Korenice (Titova Korenica), hrabro se, zajedno s drugim kursistima, tuče s Italijanima u Homoljačkom klancu.

U martu 1942. Ilija postaje komandir 2. čete u bataljonu »Stojan Matić« i ličnim primerom i umešnim komandovanjem četom ističe se u borbama za oslobođenje Srba. Prilikom formiranja 1. proleterskog bataljona Hrvatske, maja iste godine, Glavni štab Hrvatske postavlja ga za komandira čete u tom bataljonu. Ličnom hrabrošću i umešnošću u komandovanju četom naročito se istakao 2. avgusta 1942, kada su 1. proleterski bataljon Hrvatske i Udarni bataljon 1. primorsko-goranskog odreda na cesti između Gerova i Crnog Luga napali itahjansku motorizovanu kolonu i oslobodili oko 400 ljudi, žena i dece, koje su italijanski vojnici sprovodili u internaciju. Tom prilikom zapaljeno je 5 autobusa i 10 kamiona, a ubijeno je 11 itahjanskih vojnika. Zbog vanrednog junaštva pokazanog u ovoj borbi pohvalio ga je Štab 1. proleterskog bataljona Hrvatske.

Početkom novembra 1942. Ilija je postavljen za komandanta 2. bataljona u novoformiranoj 13. hrvatskoj brigadi »Josip Kraš« (od 11. decembra 1942. brigada se zove 13. proleterska brigada »Rade Končar«), kojim uspešno komanduje u borbama na području Zumberka. Posebno se istakao u borbama krajem januara i početkom februara 1943. prilikom odbrane slobodne teritorije Zumberka od napada jakih italijanskih i ustaško-domobranskih snaga. U selu Bukovici Ilija je s bataljonom zaustavio napad jakih italijanskih snaga. Ni angažovanjem tenkova neprijatelj nije uspeo da probije čvrstu odbranu bataljona. Veštim komandovanjem i ličnim primerom, naročito u borbi s tenkovima, podsticao je

borce na junačko samopregorno izvršavanje naređenja. Zahvaljujući tome, napad je odbijen, a u Bukovici neprijatelj je ostavio oko 150 poginulih vojnika i 3 oštećena tenka. Nakon toga narod i borci prozvah su Bukovicu »drugi Staljingrad«. U borbi je i Ilija ranjen. Za uspeh u borbi pohvaljen je od Štaba 2. operativne zone Hrvatske i Štaba 13. proleterske brigade »Rade Končar«.

Neposredno posle borbi u Bukovici Ilija je prekomandovan za komandanta 1. bataljona u istoj brigadi. Na toj dužnosti poginuo je 2. maja 1943, nastupajući u streljačkom stroju svog bataljona, prilikom napada na Sent Rupert u Sloveniji.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Todor Radošević

NARODNI HEROJ, POPOVIĆ JOVANA TOMICA

Rođen je 26. novembra 1915, u Donjem Lapcu, Hrvatska. Potiče iz siromašne i brojne zemljoradničke porodice. U NOR-u su mu poginuli otac, majka, sestra i četiri brata, od kojih je Ilija proglašen za narodnog heroja. Tomica je u rodnom mestu završio osnovnu školu, a u Jugoslovenskoj vojsci podoficirsku školu, 1935. u Beogradu. U aprilskom ratu nije dozvolio da padne u zarobljeništvo, već se po kapitulaciji vratio u rodno mesto.

Posle okupacije zemlje Tomica je bezrezervno i sa oduševljenjem prihvatio poziv KPJ za oružani ustanak. Već početkom avgusta 1941. komanduje ustaničkim snagama (četom) s područja Donjeg Lapca prilikom napada na ustaše u Boričevcu. Ubrzo je kao hrabar i umešan vojnik postavljen za zamenika komandanta ustaničkog bataljona »Sloboda«, prilikom napada na Kulen-Vakuf. U septembru te godine primljen je u KPJ. A kad je formiran Lapački partizanski bataljon, postao je zamenik komandanta. Pošto je u napadu na Italijane u Donjem Lapcu 27. februara 1942, poginuo narodni heroj Stojan Matić, komandant ovog bataljona, Tomica je postavljen za komandanta bataljona koji je tada dobio naziv bataljon »Stojan Matić«.

Zahvaljujući veštom komandovanju, ličnom primeru i autoritetu, Tomica je s bataljonom »Stojan Matić« postigao krupne vojničke i političke rezultate. U martu 1942, zajedno s drugim partizanskim jedinicama, učestvuje u borbama za oslobođenje Srba, a zatim uspešno tuče četnike na području Gračaca i ustaše u zapadnoj Lici i u Podlapači. U sastavu 2. ličke brigade prilikom napada na Udbinu, u drugoj polovini avgusta 1942, samo ovaj bataljon, na čelu s Tomicom, uspeo je da prodre u mesto i da zauzme Gradinu.

Nakon toga uspesi se postižu kod Čanka, Ramljana, u Kosinju, Pazaristu, zatim u Kordunu kod Poloja, u Tušiloviću, Rakovici, Ličkom Petrovom Selu i Slunju. Krajem novembra 1942, pred napad na Dvor na Uni, Tomica privremeno

preuzima komandu nad 2. ličkom brigadom i komanduje njom do 28. decembra 1942, kada ga je Glavni štab Hrvatske postavio za komandanta Ličkog partizanskog odreda.

Pod Tomičinim rukovodstvom Lički odred je, zajedno s jedinicama 6. ličke divizije, vodio uporne odbrambene borbe u toku IV neprijateljske ofanzive u Lici, naročito na pravcu: Knin—Strmica—Srb—Donji Lapac; po završetku ofanzive deluje u Dalmaciji, gde postiže značajne vojne i političke uspehe. Sohdno vođen, odred je izrastao u čvrstu vojnu jedinicu, tako da je u augustu 1943. prerastao u 1. kninsku brigadu (kasnije 5. dalmatinska).

Pošto je u drugoj polovini 1943. do aprila 1944. bio načelnik Štaba Kninskog operativnog sektora, pa načelnik Štaba 19. severnodalmatinske divizije, zatim komandant Grupe severnodalmatinskih NOP odreda, te zamenik komandanta 19. severnodalmatinske divizije, Tomica je aprila 1944. postavljen za komandanta te divizije. S njom je u toku leta te godine postigao značajne uspehe u borbama na sektoru Bukovice i u južnoj Lici. Po naređenju Vrhovnog štaba u septembru 1944. prebacuje se avionom s Visa u Srbiju, gde, kao iskusan i sposoban vojni starešina, postaje komandant novoformirane 46. srpske divizije (formirana 20. septembra 1944.), kojom je uspešno komandovao u borbama za oslobođenje južne Srbije i Kosova do završetka rata.

Po oslobođenju završio je Višu vojnu akademiju »Frunze« u SSSR-u (1947) i Ratnu školu JNA (1957) u Beogradu. Pored ostalog bio je komandant divizije, načelnik štaba armijske oblasti i komandant područja. Umro je 23. januara 1966. u Rijeci, u činu general-potpukovnika JNA.

Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više domaćih i stranih odlikovanja. Za narodnog heroja proglašen je 27. novembra 1953. godine.

Todor Radošević

NARODNI HEROJ, RASTOVIĆ ĐURĐA MILOŠ

Rođen je 18. oktobra 1921. u Gornjem Srbu, opština Donji Lapac, Hrvatska. Do rata živeo je u selu u porodici zemljoradnika i stasao u krupnog i snažnog momka. U selu je završio osnovnu školu. Prihvatajući poziv KPJ za oružani ustanak, našao se ustaničkog 27. jula 1941. u grupi saboraca na Srbskom klancu, koja je imala zadatak da spreči prodor neprijatelja od Otrića ka Srbu i pritekne u pomoć napadnutoj posadi u tom mestu. I kad je stigao kamion s ustašama, Miloš je iz zasjede skočio među njih i počeo ih bacati iz kamiona. Od jednog otima puškomitraljez, od kog se više ne odvaja. Mada nije služio vojsku, brzo je naučio da njim rukuje i seje smrt u redovima neprijatelja.

Posle borbe na Srbskom klancu prebacuje se, u sastavu čete Srbljana, na Drenovaču, prema Bihaću, gde krajem septembra 1941.

stupa u leteći Odred »Capajev«, kasnije nazvan Odred »Marko Orešković«. U svim borbama koje je ovaj odred vodio na području Bosne i Like Miloš se ističe hrabrošću i odlučnošću kao puškomitraljezac. Tako je bilo prilikom napada na ustaško-domobransku kolonu 3. oktobra 1941. na **Covki** (kod Kulen-Vakufa), kada je, pored većeg broja vojnika, ubijen komandant domobranskog 11. pešadijskog puka i još četiri oficira. Neustrašiv je bio i u borbama s ustašama i domobranima u toku toga meseca oko Donjeg Lapca. Prilikom sukoba s Italijanima kod Mekinjara, 10. novembra 1941. uhvatio je živog italijanskog vojnika i odveo ga u Stab odreda.

U Bataljonu »Marko Orešković«, formiranom 29. novembra 1941. od istoimenog odreda i novih boraca, Miloš se istakao već u prvoj borbi ovog bataljona, 11. decembra 1941, na Plitvičkim jezerima, i to kao bombaš. Pod vatrom neprijateljskih mitraljeza i pušaka i u neposrednoj životnoj opasnosti, privlači se kasarni i u nju ubacuje bombe. Ubrzo posle ove borbe postao je desetar.

Prvih dana 1942. u napadu Bataljona »Marko Orešković« na Italijane u **Sija**novom klancu kod Korenice (Titova Korenica) vešto manevriše svojom desetinom i znatno doprinosi uspehu bataljona; u ovoj borbi je ubijeno 30 i zaroblje-no 130 italijanskih vojnika. Sličan uspeh bataljon je 20 dana kasnije ponovio na istom mestu, a Miloš je oteo puškomitraljez italijanskom puškomitraljescu. U jurišu prilikom zauzimanja Donjeg Lapca, 27. februara 1942, bio je teže ranjen, ali se sa još nedovoljno zalečenom ranom vratio u bataljon. U to vreme primljen je u KPJ i postavljen za komandira voda.

Miloš je bio među 32 izabrana borca Bataljona »Marko Orešković« koji su se sredinom aprila 1942. ubacili u Jezerane, zauzeli crkvu u kojoj su se utvrdile ustaše, a zatim ostali ceo dan u njoj, odbijajući napade ustaša, a sledeće noći probili se iz okruženja. I u borbama u severnoj Dalmaciji krajem aprila i početkom maja 1942. godine vešto komanduje svojim vodom, a ličnim primerom stalno podstiče borce na izvršenje zadataka.

Kad je Bataljon »Marko Orešković« jula 1942. ušao u sastav novoformirane 1. partizanske brigade Hrvatske, Miloš je brzo postao poznat u celoj brigadi zbog svoje hrabrosti. Iz borbe u borbu sa svojim vodom je postizao i dalje značajne uspehe, kao u napadu na četnike u Ličkoj Jesenici i na ustaše u Križopolju i Jezeranima; naročito prilikom napada na železničku prugu u Kapeli, 25. avgusta 1942, kojom prilikom je uništena kompozicija od 36 vagona i 2 lokomotive. U trodnevnom napadu na ustašku posadu u Dabru, kao i nekoliko dana kasnije u ponovnom napadu i rušenju železničke pruge u Kapeli, bio je na visini svog zadatka. Kada je 12. septembra 1942, prilikom napada Bataljona »Marko Orešković« na četnike u Zalužnici, poginuo komandir 1. čete, Miloš je postavljen umesto njega za komandira te čete. Međutim, četom je komandovao samo 3 dana. U napadu 1. i 2. brigade hrvatske (ličke) na italijanska, ustaška i domobranska obezbeđenja železničke pruge između Vrhovina i Studenaca, poginuo je 15. septembra 1942, nedaleko od železničke stanice Sinac, jurišajući u streljačkom stroju svoje čete.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Todor Radošević

STEVO-STEVIŠA RAŠETA

Četvrti sin naprednih, srednje imućnih zemljoradnika Kate i Mile iz Donjeg Lapca, roden je 1908. godine. Odrastajući medu braćom i sestrama, završio je osnovnu školu i do osamnaeste godine života radio na očinskom posjedu. Dosta je teško rastao i dorastao za odlazak u neku državnu službu, jer ni imućna seljačka domaćinstva onoga vremena na teritoriji Donjeg Lapca nisu pružala tolikoj djeci veće perspektive od siromašnog životarenja. Stevu su takve prilike, roditeljsko usmjeravanje i već prisutne tradicije ličkih mladića da odlaze u žandarme, podoficire i druge državne službe, rano opredijelile za neko od takvih zanimanja.

Napregnut željama da što prije obuče uniformu, otišao je 1926. godine u vojnu pješadijsku podoficirsku školu kraljice Marije u Zagrebu. Za 23 mjeseca školovanje je završio, postao podnarednik i raspoređen je u Beograd, a poshje 10 mjeseci prekomandovan je u Vranje. U tome garnizonu bivše vojske dobio je čin narednika, a još kao podnarednik vršio je dužnost narednika čete. Početkom 1943. godine, Stevo je postao član komisije za snabdijevanje vojske u vranjskom garnizonu. Na tim poslovima relativno je brzo napravio neke sitne greške i ostao bez službe. Upućen je u rodni kotar na izdržavanje šestomjesečne kazne zatvorom. Ogorčen i razočaran jedva je to podnosio. Svoja ranija stanovišta prema vladavini kraljevine i ubjeđenja da sirotinja ispada iz državne službe za i najsitnije greške, pretvorio je u ogorčenje, ali to pomagalo nije. Poslije izdržanog zatvora ponovo se našao na očinskim njivama i hvadama rukujući plugom, kosom, motikom i drugim poljoprivrednim alatkama. Prividno se prilagodio novonastaloj situaciji i mirno radio među braćom i sestrama, ah nije prestajao maštati kako bi ponovo obukao neku državnu uniformu, iako je znao da je to teško, pogotovo njemu već kažnjavanom. Njegova upornost ipak nije malaksavala. Pod kraj 1935. godine našao se na lugarskom stažiranju. Dobio je funkciju pomoćnog lugara, čekajući da polaže ispit i postane lugar, ali to nije bilo lako.

Zahvaljujući moći lapačke političke elite onoga vremena, Stevo je ostavio lugarsko stažiranje i zaposho se na izgradnji Unske željezničke pruge Bihać——Knin. Na trasama od Kulen Vakufa do Martin Broda postao je evidentičar nadnica (ćato) kod poduzetnika Pančića. Svjestan svoje situacije svesrdno se priklonio dobivenom poslu. Tu se učvrstio, nastanio i oženio iz rodnog Lapca. Među radnicima Stevo se osjećao ugodnije nego na ranijim poslovima. Njegovo razumijevanje imperativa onoga vremena i prilika činilo je da se sve više i više približava radnicima i njihovim pričama o budućnosti. I što je vrijeme više prolazilo, on se više poistovjećivao sa radnicima i približavao ideologiji radničke klase. Tamo je dobio i kćerku, pa se i familijarno proširio, postajući sve konstantniji u sagledavanju onoga što je dolazilo i postajalo neizbježnim.

Tako je taj revolucionar počeo stvarati neke svoje revolucionarne epizode prije drugog svjetskog rata i NOB. Na izgradnji željezničke pruge ostao je među radnicima do kapitulacije bivše Kraljevine Jugoslavije 10. travnja 1941. godine, a zatim se već po treći put prinudno vratio roditeljskom ognjištu. Ponovo se prihvatio pluga i motike, jedinog mogućeg posla za opstanak. Nevješt i mekih dlanova za naporne poljoprivredne poslove morao je raditi sa vještom i čvrstom braćom.

Radio je i bio oprezan, motreći kako ustaše provjeravaju tko se vratio, a tko nije iz bivše vojske i ostalih državnih službi. Došao je do informacije da su

i njega uveli u svoju evidenciju. Slušajući komuniste i napredne ljude on nije čekao kod kuće da ustaše dođu. Blagovremeno se sklonio u šumarke planine Zuleševice iznad tazbinskog domaćinstva, ali nije ostajao bez kontakata sa naprednim ljudima. Pravilno je pretpostavljao da će Pavelićevi razbojnici i njega potražiti među prvima kad krenu istrebljivati srpski narod. I kad su 16. lipnja potražili bivšeg vojnog narednika on je već bio u šumi, jer je bio ubijeđen da se jedino tako može od smrti spasiti.

Iz Zuleševice je provirivao dosta dugo, ali sa pripremačima ustanka kontakte nije gubio. Učestvovao je u tim poslovima koliko je mogao i umio, stalno u dodiru sa svojim kolegom po profesiji, Tomioom Popovićem, koji je pod rukovodstvom komunista pripremao lapački narod za ustanak.

Kad je ustanak 27. srpnja 1941. godine počeo, Stevo je među prvima krenuo, vičan upotrebi puške i njenih nišana. Na samom startu pokazao je svoje sposobnosti i borbenost. Ubrzo je postao starješina i to unapređivao kroz funkcije vodnika voda, komandira čete, operativnog oficira i zamjenika komandira i komandanta u Lapačkoj ustaničkoj četi i bataljonu. Na svim tim dužnostima realizirao je svoje sposobnosti i hrabrost slušajući komuniste i Partiju u cjelini. Njemu nije smetalo što je Tomica Popović znatno mlađi bio komandir, a on zamjenik. Brzo je došao do dužnosti zamjenika hrabrog komandanta bataljona »Stojan Matić«, pokazujući umješnost, poslušnost, razumne postupke i smjelo realiziranje primljenih zadataka.

Pod kraj 1942. godine, kad je već postojala i ratovala Šesta lička proleterska divizija, u sastavu njene Druge brigade, junački se borio Četvrti udarni bataljon, pod komandom ratnog junaka Dušana Dothća koji je odlazio na drugu dužnost. Na njegovo mjesto došao je Stevo-Steviša Rašeta, zamjenik komandanta Matićevog bataljona, već afirmiram borac i rukovodilac, za kojeg je Partija ocijenila da može uspješno zamijeniti sposobnog i junačkog prethodnika, na čelu bataljona koji je svojim uspjesima sve zadivljavao.

I stvarno, čim je sa bataljonom krenuo, Stevo je već u prvim borbama imao krupne uspjehe u razbijanju pojedinih četničkih, domobranskih, ustaških i italijanskih grupacija, pred četvrtu neprijateljsku ofanzivu Tada je cijela Šesta divizija vodila ogorčene borbe u cilju razbijanja okupatorsko-kvislinških snaga za njihovu četvrtu ofanzivu i razdvajanja italijanskih i četničkih snaga u Lici i Dalmaciji. Četvrti udarni bataljon stalno se borio na najužarenijim poprištima. Njegov ugled, na čelu sa komandantom Stevom-Stevišom Rašetom stalno je rastao i postajao uzorom i najuzornijim.

Vodeći žestoke borbe po Lici i Dalmaciji, Šesta je divizija početkom 1943. godine imala zadatak da osvoji jedno od najznačajnijih četničko-italijanskih uporišta u Lici, Gračac, i s tim razdvoji snage u Dalmaciji i Lici. Glavni zadatak povjeren je njenoj Drugoj brigadi, a u okviru brigade Četvrtom udarnom bataljonu.

Vremenske prilike 14/15. siječnja nisu mogle biti gore. Velika hladnoća jedva se podnosila, a hladna kiša stvarala je jezera gdje ih nikada ranije nije bilo. Gračac je bio opkoljen dubokim maticama sa juga, istoka, pa i sjevera. Preko tih ledom usmrćujućih matica, do Gračaca nije dopro ni legendarni narodni heroj Staniša Opsenica. On je mrtav pao na Gračačkim barama, a Četvrti udarni je ušao u centar grada On je imao zadatak da se provuče kroz italijansko-četničke položaje, uđe u grad i iznutra napadne kad ostah napadnu sa spoljne strane. Stevo je bataljon uspješno doveo gdje se nitko nije nadao. Pregazio je

bodljikave žice, mine, bunkere i sve opasnosti. Odmah je počeo da lomi sve ispred sebe. Stevo je vješto i hrabro vodio posljednju bitku.

Centar Gračaca i njegova glavna i jedina ulica bili su prekriveni leševima italijanskih vojnika, a posebno sa četničkim, jer ih je sat ili dva prije našeg napada stiglo preko 3.000 da pojačaju snage za četvrtu ofanzivu, koja je već izlazila na polazne položaje. Zbunjeni, neraspoređeni i vatrom stisnuti Italijani i četnici stvarah su hrpe sa svojim leševima. Činilo se da kapitulacija Gračaca nije daleko, ah ostali bataljoni Druge brigade nisu uspjeli doći do grada i napasti njegovu spoljnu obranu. To je spasilo okupatora i njegove sluge od potpunog uništenja. Uspjeli su se srediti, koncentrisati i svi krenuti na Četvrti bataljon. Njih preko 5.000 sručilo se na oko 400 partizana.

Borci i rukovodioci te slavom ovjenčane jedinice, na čelu sa komandantom Stevom borih su se neviđenim herojstvom, nanoseći neprijatelju gubitke na desetine i desetine mrtvih. Opkoljeni sa svih strana borci su izvodili podvige kakve je bilo teško i pretpostavljati. Legendarni Staniša Opsenica pokušavao je sa svojim Drugim bataljonom da pomogne, ali neprijateljski rafal je bio brži.

Kad više nije bilo izgleda da tko spolja pritekne u pomoć, Četvrti udarni bataljon postao je žrtva svih četničkih i italijanskih snaga spolja i iznutra. Teški gubici nagovještavah su najgore. Komandanta to sve zbunjivalo nije. Trčao je od jednog do drugog ostatka četa, pa i od borca do borca. Organizirao je obranu, privlačio isturene borce i puškomitraljeze na suženije i pogodnije položaje. Bio je svjestan da bataljon velikoj sili neće odoljeti. Izginuh su mu i bih ranjeni komandiri i komesari četa, komandiri i delegati vodova. Borci su padah jedan preko drugog, jedan pored drugog. Riješen na grčevitu borbu do posljednjeg, Stevo je zbio ostatak bataljona u dvije najčvršće kuće u centru Gračaca. Do toga vremena hrabri partizani su odbili 80 juriša i krvlju zalili gračačke ulice puteljke, kamenjare i zidove. Organizirajući otpor iz čvrstih zidanica, smrtno je pao i komandant Stevo-Steviša Rašeta. Nedaleko od njega pogođen je i junak cijele te borbe, zamjenik odsutnog komesara, Raco Korać. Svima preživjelima i još sposobnim za borbu primicali su se posljednji trenuci, a kad je pao neustrašivi komandant, teško je više bilo komandovati. Ranjenika je bilo po ulicama, šljivarima, oko zidova, a posebno u podrumima zgrada izabranih za posljednji otpor.

Od bataljona je još preostao 51 borac sposoban da se bori i komandu nad njima preuzeo je zamjenik komandira Prve čete Milan Tankosić, predratni sindikalni funkcioner i poznati ratnik. (Umro kao general major poshje rata). On je uspio tu grupu boraca izvesti iz Gračaca, vještim manevriranjem i jurišima prema Gradini. Svi ostali, mrtvi i ranjeni zajedno sa komandantom i zamjenikom komesara ostali su u Gračacu, jednom od najkrvavijih poprišta NOB u Lici. Kroz te ratne igre i strahote, izgrađivao se i izgradio revolucionarni lik komandanta bataljona Steve, koji je svoju revolucionarnost, ratnu vještinu i junaštvo završio u Gračacu.

Ilija Rašeta

ISTAKNUTI RUKOVODILAC SKOJ-a I PARTIZANSKI OBAVJESTAJAC

Stijelja Marka Branko — Mićun rođen je 1922. godine u Donjem Lapcu. Potiče iz niže činovničke porodice. Otac Marko, zvani Markić, bio je službenik-zvaničnik sreskog načelstva u Donjem Lapcu s malom plaćom, koja je njemu i porodici bila izvor sredstava za život.

Branko je bio jedno od četvero djece. Živjeli su oskudno i teško. Njegov otac nastojao je da bar muškoj djeci obezbijedi školovanje pa Branko, pored brata Rade (Radelice), ide u gimnaziju u Korenici, a poslije nastavlja učiteljsku školu u Banjoj Luci.

Imao je težak život i još teže školovanje. Rano se opredijelio za napredni omladinski pokret, tako da već u II i III razredu učiteljske škole počima među omladinom Donjeg Lapca širiti revolucionarne i napredne ideje ličnim kontaktima i širenjem napredne literature.

Širenje marksističkih ideja Branko Stijelja najviše vrši preko tamburaške sekcije lapačkog Kulturno-umjetničkog društva i preko nogometnog kluba »Ozeblin« u kojima je Branko bio aktivni član, tj. svirač i igrač. Nogometni klub »Ozebhn« je zbog idejnog strujanja među članovima rasformiran Naredbom sreskog načelstva kao štetan po tadašnji društveni poredak.[1] U popratnom aktu stoji, »nogometno sportskog društvo 'Ozebhn' Donji Lapac, koje je antidržavno raspoloženo pod uticajem komunista«.

Kulturno-umjetničko društvo okupljalo je omladinu Lapca i okoline na razne igranke i priredbe na kojima su se davali razni skečevi, kao »Jazavac pred sudom«, »Voda sa planine« i razni drugi napredni komadi. Branko je u KUD-u imao vidnog uticaja, a kao učitelj i vrlo napredni omladinac bio je omiljen u narodu, a posebno među omladinom.

Brankova skromnost kao čovjeka, a omiljenost među omladinom Donjeg Lapca i okoline tek će se, međutim, pokazati u ustanku 1941. godine.

Nakon kapitulacije bivše Jugoslavije Branko se naročito ističe u razvijanju pohtičke aktivnosti među omladinom. Velika je Brankova zasluga što već u početku ustanka okuplja omladinu i od najboljih i najaktivnijih omladinaca formira organizaciju SKOJ-a Donjeg Lapca i okoline. Zbog otežanih uslova rada, omladina Donjeg Lapca je bila podijeljena u tri skojevske organizacije (1. Kraj Rašetin, 2. Međuvode i Zegar). Organizacija u Rašetinom Kraju bila je najmasovnija zahvaljujući baš Branku, koji je, inače, rukovodio sa sve tri navedene organizacije SKOJ-a.

Koliko je omladina Donjeg Lapca i okohne dočekala organizovano i politički spremna ustanak, vidi se i po tome što je samo iz mjesta Donji Lapac organizovano stupilo u NOP 31 omladinac i omladinka, (koji su i nosioci Spomenice 1941. godine), a 15 omladinaca i omladinki koji su stupili u NOP 1941. godine je poginulo. Za takav odaziv omladine u NOP veliku zaslugu ima Branko.

1 Sačuvana je fotografija u policijskoj kartoteci na kojoj je i Branko Stijelja.

Organizovanjem partizanskih odreda, Branko odlazi po zadatku **Partije da** organizuje omladinu i SKOJ po jedinicama, a nakon organizovanja **SKOJ-a** u brigadama 6. divizije, postavljen je za obavještajnog oficira 2. ličke brigade.

Dužnost obavještajnog oficira 2. ličke brigade 6. divizije obavljao je uspješno i savjesno. Stab brigade je imao najnovije podatke o rasporedu, stanju, naoružanju i namjerama neprijatelja. Zbog toga su i odluke Štaba brigade bile realne, a akcije uspješne. Branko je poginuo 12. XII 1942. kod Dvora na Uni.

Jovo Rašeta

NARODNI HEROJ, SIJAN MARKA MILAN

Roden je 1914. godine u Kupirovu kod Srba, Hrvatska. Detinjstvo je proveo u teškim uslovima u siromašnoj porodici. Zbog toga je **ra**no pošao da traži zaradu. Zaposlio se 1931. godine u kamenolomu u Golupcu, u Srbiji, radeći kao sezonski radnik. Godine 1933. bio je zaposlen na pruzi Kučevo i u tunelu kod Požarevca, a krajem iste godine prešao je u Beograd, gde je radio kao obalski radnik sve do rata. Pored teških poslova koje je s vremena na vreme obavljao (istovar šlepova i si.), upoznao je i svu bedu života po udžericama, zemunicama i na šlepovima, uvek u oskudici, u stalnom iščekivanju **kad** će dobiti posla uz zlehudu zaradu. Odsustvovao je iz Beograda jedino tokom 1936. godine, **kada** je služio devetomesečni vojni rok.

Kada je Partija započela organizovaniji **rad** među obalskim radnicima **u** Beogradu, **tokom** 1937, **Sijan** se među prvima uključuje **u rad**nički pokret. Postaje aktivan član URS-ovih sindikata, dolazi **u** dodir s grafičarima koji su među radnicima razvijah širu kulturno-prosvetnu delatnost i sa studentima-komunistima koje **je** Partija slala na rad u pojedine radničke sredine. Kandidat KPJ postao je u jesen 1939. Učesnik je radničkih i studentskih demonstracija u Beogradu. Zbog učešća u revolucionarnom pokretu prvi **put** je bio hapšen 5. oktobra 1939. i stražarno sproveden u Liku, do Gračaca. Ah, on se posle nekohko dana vratio u Beograd da bi nastavio sa revolucionarnim radom. Predvodio **je** obalske radnike u vehkim demonstracijama 14. decembra 1939, a nešto kasnije, zbog učešća u deljenju letaka, ponovo je uhapšen 29. januara 1940. **i** na Sudu za zaštitu države osuđen na četrnaest **meseci** robije, koju je izdržao u Kaznenom zavodu **u** Nišu. Nakon puštanja **iz zatvora** 29. marta 1941, sproveden **je** u Beograd, a odatle u Zagreb i **dalje za** Liku; **na tom** putu ga je zatekao aprilski rat 1941.

Posle kapitulacije Jugoslavije našao se u svom rodnom kraju. Kao komunist--robijaš i kao revolucionar koji je odmah počeo da organizuje narod da pruži otpor nasilju, uživao je vehki ugled u selima Srbske kothne. Otvoreno je govo-

rio o borbi KP, o savezu radnika i seljaka, o revoluciji. Povezivao se odmah sa komunistima i drugim pripadnicima revolucionarnog pokreta koji su stizali u te krajeve, težeći da i sam uhvati vezu sa Partijom. Kada su počele neposredne pripreme za ustanak u tom kraju postaje jedan od glavnih organizatora, najpre član odbora za pripreme ustanka po sehma, a kao član Štaba gerilskih odreda učestvuje u njihovom stvaranju. Naročito se ističe u razrešavanju najtežih situacija na stvaranju bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda i u borbi protiv četničkih elemenata, koji su raspirivah šovinizam, koristeći, pri tom, ustaška zverstva. Tih dana primljen je i za člana KPJ.

Izbijanjem ustanka, 27. jula 1941, bio je komesar ustaničkih snaga koje su razbile neprijatelja na Srbskom klancu. Od septembra 1941. komesar je partizanskog jurišnog odreda »Capajev« a nešto docnije komesar Bataljona »Marko Orešković«. Istakao se u svim borbama toga odreda, odnosno bataljona, a naročito u prelasku preko reke Novčiće, kada ju je usred zime preplivao, da bi obezbedio čamac za prebacivanje svog odreda, zatim u hkvidaciji najokorelijih ustaških zločinaca u zapadnoj Lici, u razoružavanju četnika i onemogućavanju njihovog izdajničkog delovanja na sektoru donjolapačkog sreza, u borbama za ponovno oslobođenje Srba od italijanskih okupatora, kada je, kao komandant bataljona, išao u streljačkom stroju, napadao i zauzimao kuću po kuću.

U proleće 1942. postaje komandant Ličkog udarnog bataljona; ističe se u borbama u Gackoj dolini (u Doljanima, gde je kao bombaš doprineo razbijanju četničkog utvrđenja, zatim u Kosinju; u obe ove borbe bio je i ranjen).

Decembra 1942. ponovo je komandant Bataljona »Marko Orešković« u 1. ličkoj brigadi, a u proleće 1943. postaje komandant 3. ličke brigade. Predvodio je vrlo smelo manevarsku borbu iz zasede protiv nemačkih snaga na Gorijevcu, avgusta 1943, prilikom prodora Nemaca na Jadran, kada su neprijatelju naneti veliki gubici. Zatim je neposredno učestvovao u borbama protiv Nemaca kod Boričevca i Donjeg Lapca.

Odlikovao se pribranošću i hladnokrvnošću i u najtežim situacijama. Tako je, u proleće 1944, kada se njegova brigada povlačila zbog prodora nadmoćnih nemačkih snaga od Srba ka Trubaru, poveo u borbu grupu boraca, zaustavio odstupanje brigade i poveo je u borbu. Posebno se istakao u jurišu na čelu svoje brigade prilikom desanta na Drvar, 25. maja 1944. godine. Ohrabreni herojskim primerom komandanta, borci njegove brigade zadah su neprijatelju strahovite udarce: uništili su na stotine padobranaca, a u odbrani Vrhovnog štaba odigrah su jednu od odlučujućih uloga. Tom prilikom Sijan je bio po treći put teško ranjen, u pleća. Posle ozdravljenja izvesno vreme nalazio se u Štabu 6. ličke divizije, a na dužnost komandanta 3. ličke brigade vratio se krajem jula 1944, za vreme teških borbi u pohodu za Srbiju. U tim dugotrajnim, iscrpljujućim i upornim borbama, brigada se naročito istakla u zaštiti evakuacije teških ranjenika sa Brezana u Pivi u Italiju, u borbama za likvidaciju četnika Draže Mihailovića i razbijanju njegove Vrhovne komande (oko Užičke Požege i na Jelovoj gori). Početkom oktobra 1944, posle oslobođenja Valjeva, postavljen je za zamenika komandanta Sumadijske divizije u formiranju.

Posle oslobođenja Beograda, određen je na partijsko-politički rad (novembra 1944). Ubrzo postaje član prvog sekretarijata Gradskog komiteta KPJ za Beograd i predsednik Gradskog veća Jedinstvenih sindikata za Beograd. Početkom 1945. radi kao inspektor Kontrolne komisije grada Beograda, a zatim vrši odgovorne dužnosti u organima unutrašnjih poslova Beograda i republike Srbije.

U periodu od 1948. do 1950. godine završio je dvogodišnju Višu partijsku školu »Đuro Đaković« pri CK KPJ. Od 1965. godine nalazi se u penziji kao general-major milicije.

Clan je Saveta SR Hrvatske.

Za narodnog heroja proglašen je 20. decembra 1951. godine.

Dr Pero Damjanović

ISTAKNUTI RADNIČKI BORAC, MILAN TANKOSIĆ

Rođen je u Dugopolju 2. marta 1912. godine i tu završio osnovnu školu.

Od 1925. do 1939. godine radio je u Drvaru kao ložač i metalski radnik. Clan je URSOV-ih sindikata od 1934. do njihove zabrane 1940. godine. Bio je sekretar sindikalnog vijeća i predsjednik radničkih povjerenika u Drvaru.

Izrastao je u jednog od najpopularnijih radničkih boraca u predratnom Drvaru, gdje je bio jak radnički pokret. Važio je za odlučnog borca i vrsnog govornika.

Rukovodio je velikim štrajkom pilanskih radnika u Drvaru, augusta 1938. godine. U tome štrajku pokazao je ličnu hrabrost u najodlučnijem momentu, kad su štrajkbreheri —• predvođeni policijom i generalnim direktorom »Šipada« Ulmanskim — krenuli vozom da uguše štrajk. Milan je legao na šine Šipadove pruge, za njim grupa najodlučnijih radnika, i tako zaustavio voz i spasio štrajk. Štrajk je, nakon mjesec dana, završio uspješno. Svi radnički zahtjevi su ispunjeni.

Sresko načelstvo iz Bosanskog Grahova kažnjava Tankosića 1939. godine sa 400 dinara ili zatvorom od 2 mjeseca i izgonom iz Drvara u Dugopolje. Tu je godinu dana podvrgnut pohcijskom i žandarmskom nadzoru.

Sačuvano je pismo tadašnjeg ministra unutrašnjih poslova kraljevine Jugoslavije koje je upućeno ministru socijalne politike i narodnog zdravlja, povodom predstavke Tankosića da mu se kazna ukine:

»Nema osnova da predložim amnestiranje ove kazne«, kaže se u pismu ministra unutrašnjih poslova, »jer je prvostepena (u Bosanskom Grahovu, prim. Đ. J.) i drugostepena vlast (u Banjoj Luci, Đ. J.) mišljenja da je njegov uticaj među radništvom bio nepodesan za red i mir, te da bi njegov povratak u Drvar mogao biti samo od štete po opšte interese«.

Jasno je da se pod »općim interesima« podrazumijeva bjesomučna eksploatacija radničke klase, protiv čega se Tankosić tako uporno borio.

Još ranije, a naročito za vrijeme progona u Dugopolje, Tankosić se povezao i aktivno radio s naprednim omladincima iz Srba, Veljkom Puačom i Petrom Trbulinom, zatim sa borcima za radnička prava Danjom Rađenovićem iz Ajderovca i Stevom Desnicom iz Srba i s njima činio jedno napredno jezgro, koje je širilo ideje o radničkom pokretu i boljem društvu.

Pošto nije mogao nigdje da se zaposli, 1940. godine je otišao u Beograd i radio kao ložač u Željezničkoj ložionici.

Godine 1941. vratio se u Dugopolje i zaposlio kratko vrijeme u Drvaru.

Učestvovao je u prvim borbama kod Trubara, Kaldrme i prema Kninu. Devetnaestog augusta 1941. godine, kao komandir Dugopoljskog voda, učestvuje u boju u Pištalskoj draži, kada je razbijena domobransko-ustaška ofanziva na slobodnu teritoriju.

Štab Drvarske brigade postavio je Tankosića, 6. septembra 1941. godine, za političkog komesara u općini Srb. Rukovodeći sa grupom drugova, pripremao se za borbu protiv talijanske vojske. Dolaskom Talijana u Srb u jesen 1941. godine nije prestajala Tankosićeva politička aktivnost. Po nalogu Okružnog komiteta KPH za Liku Tankosić okuplja grupu drugova i s Vojom Mileusnićem, novembra 1941. godine, formira 2. četu bataljona »Marko Orešković« i postaje prvi komesar te čete.

Za vrijeme borbi za oslobođenje Srba, marta 1942. godine, Tankosić je posebno aktivan u selima zrmanjske općine. Pokreće Otrićko-popinsku četu koja vodi borbe sa Talijanima na Zrmanjskom klancu i tako olakšava situaciju našim jedinicama koje su napadale Srb.

Prošao je mnoge dužnosti u Šestoj ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla« od obavještajnog oficira bataljona, komesara i komandira čete, preko komandanta bataljona do načelnika Štaba brigade.

Posebno se istakao u boju na Gračacu, januara 1943. godine. Njegov 4. udarni bataljon 2. brigade, u kome je Milan bio zamjenik komandira 1. čete, upao je u Gračac, u kome su se neočekivano našle jake talijanske i četničke snage. Glavnina bataljona je bila odsječena čitav dan od svoje brigade i izdržala je tridesetak juriša nadmoćnijeg neprijatelja. Tankosić je, poslije pogibije rukovodilaca bataljona i komandira čete, preuzeo komandu. Redali su se bjesomučni napadi četnika i Talijana, ali se grupa, i pored velikih gubitaka, održala čitav dan. Kada je nastupio mrak, Tankosić je smisho lukavstvo. Naredio je borcima da se naoružaju bombama i izađu pred neprijatelja sa izdignutim rukama, kao da se predaju. Kad su se četnici primakli, likujući što su ipak uspjeh da zarobe ostatke partizana, Tankosić je komandovao: »U strelce, juriš«! Borci su pobacali bombe, neki su zadržali puškomitraljez i puške i otvorih vatru na četnike i Talijane. Tako su se ostaci bataljona probili iz obruča. Tankosić je za ovu akciju pohvaljen od Glavnog štaba Hrvatske.

Tankosić je teško ranjen u borbi protiv Nijemaca kod Šujice, septembra 1943. godine, kada je kao komandant bataljona »Stojan Matić« sa grupom boraca upao u miniranu zgradu. Kao komandant bataljona »Marko Orešković« Tankosić je učestvovao, u toku noći 25/26. maja 1944. godine, u razbijanju njemačkog desanta na Drvar.

Na čelu bataljona »Marko Orešković« ranjen je kod Prače pri prelasku rijeke i komunikacije koju su Nijemci čvrsto držali, augusta 1944. godine, na putu Šeste divizije za Srbiju.

Tankosić je bio hrabar borac i vješt rukovodilac. Uživao je popularnost i borci su ga voljeli. Imao je jednu vehku osobinu: umio je sa borcima i sa narodom uspostaviti kontakte povjerenja i razumijevanja. Govorio je ubjedljivim jezikom koji je otvarao političke perspektive i u najtežim situacijama. Borci, radnici i narod su mu zbog toga mnogo vjerovah. Kada je to trebalo, pokazao je to i ličnim primjerom kako se treba boriti, kako u ratu, tako i u miru.

Pred ustanak i u početku ustanka, kao sindikalni i radnički borac, davao je prednost socijalnim zahtjevima, zastranjivao je ulijevo, zbog toga što nije bio organizacijski povezan sa KPJ, a i zbog sektaškog stava nekih rukovodilaca, ah se vrlo brzo, u početku ustanka, uklopio u pravilan kurs KPJ i bio jedan od vrlo poznatih rukovodilaca u svome kraju i u Šestoj ličkoj proleterskoj diviziji »Nikola Tesla«.

Zbog svog ljevičarenja, kao i zbog sektaškog stava nekih rukovodilaca, primljen je u KPJ, relativno kasno, početkom 1943. godine, poslije borbi na Gračacu.

Završio je rat u činu majora. Ranjavan je tri puta. Sa sremskog fronta 1944. godine otišao je u SSSR i završio Pješadijsko oficirsko učilište.

Poshje rata završio je Višu vojnu akademiju i vršio uspješno odgovorne vojne funkcije: komandanta brigade, komandanta divizije, pomoćnika komandanta korpusa (područja) za pozadinu, nastavnika u Višoj vojnoj akademiji. Unaprijeđen je u čin-general-majora i u tom činu penzionisan.

Kao penzioner živio je u Beogradu i aktivno radio u društveno-političkim organizacijama sve do svoje smrti.

Umro je u Beogradu, od srčanog udara, 15. aprila 1971. godine.

Đoko Jovanić

ZNALA JE KAKO TREBA LIJEČITI I NJEGOVATI RANJENOG DRUGA, TIŠMA ILIJE BOJA

Rođena je 1900. godine u selu Kruge. Životni put Boje počinje u siromašnoj seljačkoj porodici Balać. U 19-oj godini udala se u Nebljuse za Tišma Iliju, koji je 1923. godine umro u bivšoj Jugoslavenskoj vojsci. Od tada Boja se samostalno probija kroz život sa sinom Stevom. Završila je babičku školu 1925. godine u Zagrebu i zaposlila se u Kulen-Vakufu, gdje je radila sve do 1929. godine, a onda je premještena u Drvar u bolnicu Okružnog ureda u kojoj do rata radi kao babica i instrumentarka. Dvadeset i sedmog jula 1941. godine povezala se s ustanicima i za potrebe ustanka organizovala liječenje bolesnih i ranjenih boraca i naroda Drvara i okolnih sela. Augusta 1941. prelazi u Liku gdje nastavlja radom u partizanskim ambulantama koje su bile smještene po kućama. Od novembra 1941. godine liječila je mnoge ranjene i bolesne borce kao i građane i seljake donjolapačkog kotara. Potom se prebacuje na područje Korenice gdje neumorno radi na razvoju zdravstvene službe i ukazuje pomoć svima kojima je to bilo potrebno. U situaciji kada nije bilo liječnika-kirurga, Boja je smogla snage i hrabrosti da preduzima i kirurške zahvate. S uspjehom je obavljala amputacije dijelova tijela (ruke, noge). Koristeći se samo znanjem koje je stekla u Drvaru

kao babica-instrumentarka, bila je veliki entuzijasta i neumorni radnik. Nije žalila truda i napora da bi što uspješnije ukazala zdravstvenu pomoć borcima i narodu. Izgradnjom bolnice na Pirovištu, Boja postaje prva upravnica naše partizanske bolnice, u kojoj je liječila mnoge drugove. Između ostalih liječila je i izliječila Vladu Ćetkovića, komandanta Ličke operativne grupe, koji je decembra bio ranjen u borbi s Talijanima, zatim Iliju Radakovića, Doku Jovanića, Milana Zeželja i mnoge druge.

Znala je da bez sanitetskog materijala i lijekova zdravstvena služba ne može dobro funkcionirati, pa se baš zbog toga još u novembru 1941. godine, ilegalno prebacila u Bihać, i preko poznanika uspjela iznijeti velike količine lijekova. Dobro je procjenjivala gdje i ko može lakše nabaviti sanitetski materijal i preko koje veze. Takve podvige ona je učinila nekohko puta do kraja 1941. godine.

S mladim djevojkama donjolapačke općine, pa i kotara, dala je maksimum truda i napora da se ranjeni borci što prije oporave i vrate u jedinice. Interesantne su bile izjave izliječenih drugova. Pričali su, naime, u jedinicama kako ih partizanska mamica liječi, koristeći najprimitivnija sredstva — ličku kebu--koričnjak nož i običnu piliću za amputaciju. Ranjeni drugovi osjećah su, pored svih nedaća, da se Boja odnosi prema njima kao prema svojoj rođenoj djeci i zbog te pažnje i nesebične ljubavi bila je veoma omiljena i poštovana. Zato su je i zvah mamicom.

Mnogi borci i rukovodioci koji su preživjeh rat sjećaju se Boje kao čovjeka--borca i zdravstvenog radnika i zato nose o Boji, našoj prvoj partizanskoj ljekarki kotara Donji Lapac, najljepše uspomene.

Ona je, uz to, na desetine mladih ličkih djevojaka obučila kako treba voljeti, gledati i njegovati ranjenog druga i drugaricu. Djevojke su ubrzo postale četne bolničarke, bataljonski, pa i brigadni referenti saniteta. Kao iskusan zdravstveni radnik Boja je 1942. godine premještena za upravnika bolnice u Dobroselu kod Donjeg Lapca. Ta bolnica je pripadala centralnoj bolnici Vrhovnog štaba. Nešto kasnije premještena je na rad u čuvenu bolnicu Bijele Potoke, zatim odlazi u zapadnu Liku i Gorski kotar gdje radi i rukovodi partizanskim bolnicama. Jedno vrijeme radila je pri Glavnom štabu Hrvatske.

Boja je mnogo učinila kao borac, zdravstveni radnik i rukovodilac zdravstvenih službi u partizanskim jedinicama, a posebno u Lici. U prvim danima borbe ona je bila jedino stručno lice koje je obavljalo ove poslove. Svoje dugogodišnje iskustvo u zdravstvu nesebično je prenosila na mlađe. Shvatila je da je čovjek najveće bogatstvo revolucije i da je revoluciji on najpotrebniji pa se prema čovjeku odnosila s puno ljudskog razumijevanja, ljubavi i brige.

Rat je završila u činu kapetana. Poshje demobilizacije 1945. godine zapošljava se u bolnici Zemun, a 1948. godine naredbom Sekretarijata unutrašnjih poslova, postavljena je za upravnika KPD žena u Indiji. Na ovoj dužnosti radi do odlaska u mirovinu 1953. godine.

U poslijeratnom periodu iskazala se kao dobar društveno-politički radnik u Socijalističkom savezu, Savezu boraca i drugim organizacijama. I na tim zadacima dobila je niz priznanja i pohvala za samoprijegoran rad. Kroz cio život, iznad svega je bila skromna i poštena. Poslije penzioniranja nastanila se, iz zdravstvenih razloga, na Velikom Lošinju. Kao komunista i revolucionar ostala je do kraja svoga života vjerna principima naše Partije i socijalističke Jugoslavije.

Umrla je u 74-toj godini života i sahranjena po njenoj želji na Vehkom Lošinju. Odhkovana je sa dva Ordena za hrabrost, Ordenom bratstva-jedinstva. Ordenom zasluga za narod i Partizanskom zvijezdom sa puškama; nosilac je Partizanske spomenice 1941. Uz to predlagana je za narodnog heroja Jugoslavije.

Boja će ostati u trajnoj uspomeni kao svijetli lik i revolucionar, a posebno kao mamica ličkih partizana, simbol humanosti i revolucionarne borbe za čovjeka.

Milan Zeželj

NARODNI HEROJ. ZEŽELJ AĆIMA MILAN

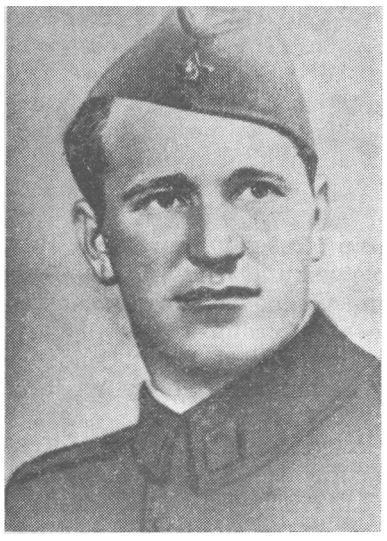

Rođen je 23. januara 1917. u Podurljaju, opština Donji Lapac, Hrvatska. Kao dete siromašnih zemljoradnika, po završetku osnovne škole počeo je da nadniči kod bogatijih seljaka, a kao petnaestogodišnji dečak zapošljava se u majdanu kamena u Kupirovu. Jedno vreme do odlaska u Jugoslovensku vojsku radio je na izgradnji železničke pruge Bihać——Knin. U Jugoslovenskoj vojsci završio je Trupnu podoficirsku školu i po odsluženju kadrovskog roka vratio se u selo. Ne mogavši da se zaposli, stupio je u žandarmeriju, i pred rat službovao u Svetom Jurju, u Hrvatskom primorju. Po okupaciji zemlje i stvaranju Nezavisne Države Hrvatske odlučno je prihvatio poziv KPJ za oružani ustanak. Ustaničkog 27. jula 1941. na Srbskom klancu u grupi boraca iz Srba i Podurljaja, koja je imala zadatak da spreči dolazak pojačanja od Otrića napadnutoj posadi u Srbu, nalazi se i Milan sa puškomitraljezom. Kad je naišao kamion s ustašama, on je preciznim pogocima iz puškomitraljeza odlučujuće doprineo likvidaciji ustaša. U četi Srbljana, koja se ubrzo nakon toga prebacila na Drenovaču prema Bihaću i odatle išla u akcije u Bosnu, on je kao puškomitraljezac kod Gorjevca opet uništio kamion s ustašama. U odredu »Capajev«, formiranom septembra 1941. na Drenovači (kasnije nazvan odred »Marko Orešković«), ističe se u borbama oko Kulen-Vakufa i Donjeg Lapca, a naročito na Covki, 3. oktobra 1941, kada je odred, pored ostalih, ubio 4 oficira, a među njima i komandanta 11. domobranskog puka.

Hrabrošću ispoljenom u svim dotadašnjim borbama Milan je skrenuo pažnju na sebe, pa je 29. novembra 1941. prilikom formiranja bataljona »Marko Orešković« postavljen za komandira voda. I kao komandir voda uvek je služio za primer hrabrosti i smelosti, ne samo u svom vodu već i u čitavom bataljonu, naročito u toku borbi s italijanskim snagama oko Korenice (Titova Korenica), krajem 1941. i početkom 1942. godine. U napadu na Donji Lapac, 27. februara 1942, sada kao komandir čete juriša u streljačkom stroju, uskače u rov i hvata rukom za cev puškomitraljeza, od čega je povredio ruku, ali i savladao italijanskog puškomitraljesca i omogućio lakši prodor četi u Donji Lapac. Neposred-

no posle oslobođenja Donjeg Lapca primljen je za člana KPJ. Tom prilikom sekretar partijske ćelije posebno' je, pored ostalih moralno političkih kvaliteta, istakao njegovu hrabrost.

Sredinom aprila 1942. godine Milan je kao komandir čete sa 32 borca noću upao u Jezerane, gde se nalazio jak ustaško-domobranski garnizon, i zauzeo crkvu koju su ustaše bile pretvorile u utvrđenje. Pošto napad jedinica koje su napadale spolja nije uspeo, on je čitav dan s borcima ostao opkoljen u crkvi, odbijajući napade ustaša i napadajući okolne utvrđene zgrade. Cak je zarobio komandanta garnizona, a sledeće noći probio se s borcima, iz okruženja, uz gubitke od 2 poginula i 1 ranjenog.

Kad je 7. maja 1942. u Korenici formiran 1. proleterski bataljon Hrvatske, Milan je postavljen za njegovog operativnog oficira. Ubrzo je postao zamenik komandanta, pa komandant tog bataljona. Veštim komandovanjem i neobičnom hrabrošću istakao se u borbama koje je bataljon vodio u Lici, Dalmaciji, Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Žumberku, Sloveniji i Kordunu. Posebno se istakao kada je 18. jula 1942. njegov bataljon, zajedno s 3. bataljonom 1. primorsko-goranskog odreda, na cesti između Senja i Novog, uništio čitavu bateriju 57. artiljerijskog puka italijanske divizije »Lombardija«, i početkom avgusta iste godine, kada su 1. proleterski bataljon i Udarni bataljon 2. primorsko-goranskog odreda na cesti između Gerova i Crnog Luga oslobodili 400 ljudi, žena i dece koje su Italijani sprovodili u logor.

Prilikom formiranja 13. hrvatske brigade »Josip Kraš«, 10. novembra 1942, koja je posle mesec dana preimenovana u 13. proletersku udarnu brigadu »Rade Končar«, Milan je postao komandant 1. bataljona i ujedno zamenik komandanta brigade. Značajan uspeh brigada je, zajedno s 4. kordunaškom brigadom, postigla početkom januara 1943. zauzimanjem Krašića, kada je ubijeno oko 200 a zarobljeno 314 ustaša i domobrana. U toj borbi, vodeći borce na juriš, Milan je bio ranjen.

Aprila 1943. postavljen je za komandanta 13. proleterske brigade »Rade Končar«. Veoma smeo napad s brigadom izveo je noću između 28. i 29. maja 1943. na Jedrihčarsku školu u Svetoj Jani kod Zagreba. Preobučen u domobransku vazduhoplovnu uniformu, upao je s grupom boraca na aerodrom, razoružao stražu i napadom bataljona spolja veoma brzo slomio otpor iznenađenog neprijatelja. Tom prilikom zarobljeno je 70 domobrana, 56 pitomaca, 4 oficira i 4 nastavnika, a uništena 2 aviona, više jedrilica i sve stambene zgrade i radionice na aerodromu. Pod Milanovom odlučnom, energičnom i veštom komandom, brigada je postigla niz značajnih uspeha u borbama u Žumberku i Sloveniji, zatim u sastavu 1. proleterske divizije u Bosni i Srbiji, te prilikom oslobođenja Beograda i Zemuna.

Kao iskusnog, sposobnog i popularnog komandanta, Vrhovni štab je Milana 1. oktobra 1944. postavio za komandanta tada formirane Gardijske brigade. Na toj dužnosti dočekao je kraj rata, u kom je više puta ranjavan.

Posle rata bio je komandant Gardijske divizije i komandant Garde JNA, lični pratilac Vrhovnog komandanta oružanih snaga SFRJ i načelnik Komande graničnih jedinica. Sada je na dužnosti u Generalštabu JNA u činu general-pukovnika.

Za narodnog heroja proglašen je 2. januara 1945. godine.

Todor Radošević

JANDRE ŽUNIĆ, KOMANDANT BATALJONA 6. LIÖKE DIVIZIJE

Rođen je 1921. godine u Donjem Lapcu. Potice iz vrlo siromašne seljačke porodice, od oca Milana, zvanog Vid i majke Jelke, rođene Bajić. Kako je otac Vid bio usko povezan sa komunistima, to su ga vlasti bivše Jugoslavije, na osnovu Zakona o zaštiti države, 1921. godine, zajedno sa bratom Milošem protjerali iz Jugoslavije u Francusku. Tu je Jandrin otac radio u rudniku do 1928. godine, kada je umro i sahranjen kao član Komunističke partije Francuske.

Nakon završetka osnovne škole u rodnom mjestu Jandre se bavio zemljoradnjom. Već od samog rođenja Jandrin život bio je težak i mukotrpan, praćen raznim nedaćama i neimaštinom. Stoga se kao vrlo siromašan i mlad dječak opredijelio za vojnički poziv. Konkurisao je i bio primljen za pitomca pješadijske podoficirske škole »Kraljica Marija« u Zagrebu, koju je završio 1940. godine kao najbolji pitomac u svojoj klasi i dobio čin podnarednika. Prilikom njemačkog napada na Jugoslaviju 6. aprila 1941. Jandre je učestvovao u odbrambenom ratu, ah su ga Nijemci zarobili i sproveli u logor Nova Gradiška. Uz pomoć ujaka Dušana, ubrzo se uspio izvući iz logora tako da je već krajem mjeseca aprila 1941. krišom otputovao u rodno mjesto Donji Lapac.

U to vrijeme ustaše su u Donjem Lapcu otpočele masovni pokolj naroda pa se i Jandre sa ostalim narodom sklonio u šumu do početka oružanog ustanka. Odmah u početku ustanka 1941. godine i Jandre se kao napredni omladinac i simpatizer KPJ aktivno i organizirano uključio u NOP. On je među prvim od onih 65 boraca koji su sačinjavah Lapačku četu formiranu 30. VII 1941. u Progonu na kraju lapačkog Zegara. Istoga dana kao borac te čete otišao je u borbu protiv ustaša na Boričevac. U svim borbama koje su se u to vrijeme vodile na području bivšeg lapačkog kotara, a naročito na položajima: Kalati, Ostrvica, Kulen-Vakuf, Ćukovi, Orašac, Drenovača i Zuleševica Jandre se istakao kao hrabar borac.

Tadašnje vojno i partijsko rukovodstvo uočilo je brzo da je Jandre borac visokog borbenog i političkog morala, pa je 15. IX 1941. primljen zajedno sa svojim bratom Stevom u KPJ.

Hrabro i odvažno Jandro se borio u borbama za oslobođenje Donjeg Lapca i Srba zimi 1942. U borbi za Srb bio je ranjen u ruku pa je bio raspoređen za člana KK KPH Donji Lapac. Neumorno je obilazio donjolapačko područje i pružao pomoć svim društveno-političkim organizacijama, odborima narodnooslobodilačke vlasti i drugim ustanovama NOP-a. Najintenzivniju aktivnost u to vrijeme razvio je na terenu bivše općine Srb. Obilazio je sela, održavao sastanke i organizirao masovne zborove na kojima je često i sam govorio. U kratkom vremenu zbog svoje aktivnosti i pristupa narodu postao je omiljeni drug i rukovodilac našeg kraja.

Početkom četvrte neprijateljske ofanzive i kritične situacije na Zuleševici, Jandre je u partizanskim jedinicama. Po razbijanju ofanzive ponovo se, po zadatku, vraća na rad u KPH Donji Lapac.

Tu su ga čekali složeni zadaci. Nije bilo dovoljno hrane, masa gladnih i bolesnih izbjeglica vraćala se preko donjolapačkog kotara za Kordun i Liku. Zavladala je epidemija tifusa. Obolio je i organizacioni sekretar KK Partije za Donji Lapac Mile Kosanović. Jandre je njega zamjenjivao i rvao se sa svim poteškoćama, a poshje Miline smrti, preuzeo je dužnost sekretara KK KPH za D. Lapac, i na toj dužnosti ostao do odlaska u NOV-u, augusta 1943. Prebolivši tu opaku bolest Jandre u jesen 1943. odlazi u 6. ličku diviziju. Najprije je bio komandir čete, a onda komandant bataljona »Pekiša Vuksan«. Sa te dužnosti je otišao u Oficirsku školu pri Vrhovnom štabu NOV u Drvaru.

Koliko je entuzijazma i ljubavi prema ciljevima NOB-e ispoljavao Jandro mogu pokazati dva isječka iz njegovog boravka u Drvaru.

U Drvaru je maja 1944. održan 2. kongres USAOJ-a. Sjednice su se zbog opasnosti od neprijateljskog bombardiranja održavale noću. Jandro je danju bio slušalac oficirske škole, a noću je, skoro krišom, slušao' govornike na kongresu omladine. To je za njega bio podstrek, ohrabrenje i vizija budućnosti.

Drugi isječak vezan je za Jandrino učešće u borbi protiv njemačkog desanta. Kao slušalac oficirske škole pri Vrhovnom štabu NOV među prvima je stupio u borbu i obranu Tita i Vrhovnog štaba. Bio je ponosan na to i kada je govorio »Presretan sam što' sam i ja svojim ličnim udjelom u borbi doprinio da bude spasen Tito' i Vrhovni štab . . .« istovremeno se sa tugom podsjećao da je tada pored njega pao i njegov najbolji i najdraži drug Mićo Obradović iz Mišljenovca, slušalac iste oficirske škole.

Nakon sloma desanta na Drvar Jandro odlazi u 1. brigadu 6. ličke divizije za komandanta svog bataljona »Pekiša Vuksan«. Na čelu te proslavljene jedinice borio se na Sutjesci,, Neretvi, Zelengori i u svim borbama ličkih proletera u Srbiji.

U presudnim trenucima bitke za oslobođenje Beograda teško je ranjen na Terazijama od njemačke topovske granate. Kao teški ranjenik prenesen je na Resnik ispod Avale, ah su rane bile preteške i za ličkog junaka. Umro je 18. X 1944.

U sredini Groblja oslobodilaca Beograda među 2994 pala borca NOV i 960 palih boraca Crvene armije na jednoj od mramornih bijelih ploča piše: »Jandre Zunić, komandant bataljona 6. ličke divizije«.

Kada prolazim tim alejama, meni se ponekad čini da moj zemljak ni sada ne samuje, već da se zaustavio u Beogradu da samo predahne i da posluša, onako usput, naše kongrese kao ono u Drvaru 2. kongres USAOJ-a ratne 1944.

Todor Radošević

PRILOZI

Mr Drago Roksandić

Iz ranije prošlosti kotara Donji Lapac

Naselja i stanovništvo (1795—1910)

Brojni sačuvani izvori, pohranjeni prvenstveno u Zagrebu i Beču, mnoštvo statističkih izdanja, naročito od druge polovine XIX stoljeća, omogućavaju vrlo podrobna istraživanja demografskog razvoja lapačkog i srbskog područja. U ovom prilogu mi ćemo se ograničiti samo na prikaz nekih njegovih važnih pokazatelja u naznačenom razdoblju.

Malo se može reći o stanovništvu Lapca i Srba prije austro-turskog rata 1788—1791. godine, iako ne bi trebalo sumnjati da bi se istraživanjem turskih izvora moglo doći do brojnih činjenica. Ipak, vrlo je vjerojatno da je ovaj kraj pred pomenuti rat bio razmjerno gusto naseljen. U to vrijeme su poznata sva naselja koja i danas postoje.

Rat je prouzročio znatne demografske promjene. Od samog njegovog početka lapačko i srbsko područje je postalo ratno poprište, a to ne prestaje biti ne samo do 1791. godine, već ni do 1795. Na njemu se pretežno vodio najstrašniji, tzv. »kordonski« rat u kome neizbježno najviše strada stanovništvo i sva njegova imovina, pokretna i nepokretna, naročito kuće, stoka i usjevi. Već u februaru 1788. s austrijskim osvajanjem ovog kraja, najvjerojatnije, nestaje njegovog muslimanskog stanovništva koje je bilo, uglavnom, naseljeno u Lapačkom polju i Srbu. Ono prelazi Unu i nalazi svoja nova staništa koja su u toku rata pa do razgraničenja 1795. godine privremena, a potom stalna i rasuta na dosta velikom prostoru od Petrovca do Cazina.[1] Muslimansko stanovništvo Srba, pretežno se naselilo u Jezero kod Ostrošca na Uni, a samo novo naselje prozvano Srbljani.[2] Inače, većina lapačkog i srbskog stanovništva bila je i u doba turske vladavine srpske narodnosti. Vrlo je teško nešto odrediti reći o njegovoj sudbini. Neovisno o znatnim ratnim gubicima, ono je i prije rata i za vrijeme rata, ali i poslije njegova svršetka dosta migriralo, pretežno u Vojnu krajinu, manje u Bosnu. Danas još uvijek ne možemo reći koliko ga se našlo na svojim predratnim staništima poslije razgraničenja 1795. godine. Oprezna Pavičićeva tvrdnja da je poslije rata na bosansku stranu prešlo uz muslimansko stanovništvo i nešto srpskog, kome su njegovi turski gospodari osigurali dobru zemlju, a da na opustjela selišta, uz preostalo stanov-

1 S. Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb 1962, 230.
2 R. Lopašić, *Bihać i Bihaćka krajina. Mjpatopisne i poviesne crtice*, Zagreb, 1890, 9.

ništvo, kome krajiške vlasti potvrđuju posjede, dolazi srpsko i hrvatsko stanovništvo iz različitih, pretežno bližih dijelova Like, čini nam se da i suviše pojednostavljuje demografske promjene. Sam uvid u tok rata upućuje na donekle drugačije zaključke.[3]

Poznata nam je veličina tada uređenih naselja po broju kuća: (Dnopolje (27), Donji Lapac (60), Oraovac (35), Gornji Laipac (18), Boričevac (15), Dobroselo (44), Doljane (47), Brotnja (19), Zaklopac (17), Suvaja (41), Neteka (21), Srb (57), Osredci (25), Kupirovo (14), Dugopolje (9), Kaldrma (8), Tiškovac (7), Vagan (7) i Drenovac (6).[4] Ukupno, dakle, 477 kuća. Popisom su očigledno obuhvaćene i srpske i hrvatske kuće.

Isti pisac, Manojlo Grbić, obavještava nas o parohijskoj podjeli koja je zanimljiva zato što nas upućuje na zaključak o brzom porastu stanovništva:

1. lapačka parohija sa . . . . 87 kuća i 960 duša
2. dobroselska parohija sa . . . 84 kuće i 1070 duša
3. doljanska parohija sa . . . . 75 kuća i 530 duša
4. suvajska parohija sa . . . . 77 kuća i 920 duša
5. kupirovačka parohija sa . . . 74 kuće i 739 duša
6. srbska parohija sa . . . . 78 kuća i 693 duše
7. osredačka parohija sa . . . . 68 kuća i 770 duša

Ukupno, dakle, 543 kuće i 5682 duše.

Budući da su prvim popisom obuhvaćeni i pravoslavni i katolici, a drugim samo pravoslavni, očito je da treba pretpostaviti još veći porast stanovništva između ova dva popisa. Ne znamo kada su stvorene ove parohije, odnosno otvoreno je pitanje datiranja ovih podataka. Budući da su rmanjski kaluđeri, uglavnom, ostali u ovom kraju, može se pretpostaviti da su parohije stvorene ubrzo po razgraničenju, možda 1797. godine, odnosno da je ovaj popis nastao ubrzo iza prethodnoga.[5]

Na temelju Grbićeva izvoda iz službenog popisa 1800. godine[6] raspolažemo još jednim dokazom da prethodna dva popisa dijeli kratko vremensko razdoblje, odnosno da useljavanje u lapaeki i srbski kraj traje otprilike do 1800. godine. Tada u pominjanih sedam parohija ima 487 kuća i 5970 stanovnika:

1. lapačka parohija sa . . . . 115 kuća i 1369 žitelja
2. dobroselska parohija sa . . . 67 kuća i 834 žitelja
3. doljanska parohija sa . . . . 45 kuća i 639 žitelja
4. suvajska parohija sa . . . . . 75 kuća i 920 žitelja
5. kupirovačka i srbska parohija sa 126 kuća i 1430 žitelja
6. osredačka parohija sa . . . 59 kuća i 778 žitelja

3 S. Paviičć, nav. d.i. 230—233; vidjeti prilog *Kraj turske vlasti,* 1891, 111—112.

4 M. *Grbić, Karlovačko vlađičanstvo. Prilog k istoriji srpske pravoslavne crkve,* I, Karlovac, 1891, 111—112.

5 M. Grbić, nav. dj. 111.

6 M. Grbić, nav. dj. 153—154.

Zanimljivo je da se broj stanovnika povećao, a broj kuća smanjio. Smatramo da je to moguće objasniti intervencijom vojnih vlasti, njihovim zadiranjem u zadružne odnose zbog vojnih potreba.

Da bi se dobio potpuniji uvid u demografski razvoj cijeloga današnjeg područja donjolapačke općine, napominjemo da su 1795. godine u Krugama, Nebljusima, Meljinovcu i Međudražju naseljene 52 srpske kuće. One su bile pod jurisdikcijom Otočačke regimente dok su sve ostale, prethodno navedene kuće, odnosno naselja, pripadala Ličkoj regimenti. U 1800. godini parohija Nebljusi ima 52 kuće sa 635 stanovnika.[7]

Provođenje krajiškog uređenja u ovom novoprisajedinjenom području teklo je dosta sporo. Tek 1800. godine stvorene su dvije kompanije na prostoru pripojenom Ličkoj regimenti i to Srbska (br. 2) i Dobroselska (br. 3).

Kako ćemo u daljem izlaganju pratiti njihov razvoj, iznijet ćemo podatke o kulturi tla na prostoru koji obuhvaćaju (po podacima iz sredine XIX stoljeća):[8]

u ralima

Kompanija	Oranice	Livade	Voćnjaci i povrtnjaci	Pašnjaci	Sume	Ukupno
Srbska	**5046**	**1689**	**48**	**2752**	**16676**	**26211**
Dobroselska	**6008**	**1986**	**12**	**4165**	**2596**	**14467**

Poslije otprilike poluvjekovnog demografskog razvoja u uvjetima vojnokrajiškog uređenja Srbska kompanija ima 13 naselja s 4441 stanovnikom u 398 kuća. Podrobniji uvid pruža nam slijedeća tabela:[9]

Naselje	Kuća	Žitelja	Prosječno žitelja u kući	Pravosl	Katolici
Srb	**75**	**777**	**10,36**	**753**	**24**
Kupirovo	**72**	**729**	**10,13**	**724**	**5**
Osredci	**36**	**414**	**11,50**	**412**	**2**
Dugopolje	**13**	**140**	**10,78**	**140**	–
Kaldrma	**12**	**150**	**12,50**	**150**	–
Tiškovac	**8**	**132**	**16,50**	**129**	**3**
Vagan	**7**	**75**	**10,71**	**75**	–
Drenovac	**7**	**117**	**16,71**	**117**	–
Neteka	**25**	**310**	**12,40**	**310**	–
Dabašnica	**16**	**194**	**12,13**	**194**	–
Suvaja	**69**	**799**	**11,58**	**797**	**2**
Brotnja	**36**	**339**	**9,42**	**291**	**48**
Zaklopac	**22**	**265**	**12,05**	**265**	–
Ukupno	**398**	**4441**	**11,16**	**4357**	**84**

7 M. Grbić, nav. dj. 110, 154.
8 F. J. Fras, *Vollständige Topographie der Karlstädter Militairgrenze in Kroatien . . .*, **Agram 1850, 161—162, 185.**
9 F. J. Fras, nav. dj. 161—164.

Zadržat ćemo se na nekim usporedbama koje nam omogućavaju podrobniji uvid u smjer demografskog razvoja. Ako se sravne podaci o broju kuća po naseljima iz prvog poznatog popisa s navedenim podacima, vidi se da se sva naselja, osim Vagana, u kome je broj kuća ostao isti, povećavaju. Međutim, dok su Drenovac, Tiškovac, Kaldrma, Neteka, Dugopolje i Zaklopac povećani sa svega 1 do 5 kuća, Osredci se povećavaju za 11, Brotnja za 17, Suvaja i Srb za po 28, a Kupirovo čak za 58 'kuća. Pojavljuje se i novo naselje Dabašnica sa 16 kuća. Inače, Srb je i dalje ostao najveće naselje sa 77 kuća i 777 stanovnika.

Prvi korišteni popis s podacima o broju kuća po naseljima sačinjen je u vrijeme razdiobe zemljišta starosjediocima i novim naseljenicima. Vojne vlasti su vodile računa da svaka kućna zadruga, kao ćelija krajiškog sistema, dobije dovoljno velik zemljišni posjed za svoje privređivanje. Da bi svaka pojedinačna zadruga mogla udovoljavati svim svojim krajiškim obavezama, morala je imati određen minimalni broj članova, koji pak ne bi mogao opstojati bez dovoljno velikog raspoloživog zemljišta. Da se krajiškim zakonodavstvom i uvjetima vojnokrajiškog života općenito uspjelo ujednačiti veličinu pojedinačne kućne zadruge, dokazuju na primjeru ove kompanije izračunati podaci o prosječnom broju žitelja u kući. Ako izuzmemo dva krajnja slučaja (Tiškovac i Drenovac), odstupanja od prosječnog broja članova (11,16) po pojedinačnim naseljima dosta su ograničena i kreću se u intervalu od 9,42 do 12,50.

U polustoljetnom razdoblju porastao je broj kuća za 177 novih, tj. za 80,10[fi]/o, a to znači da se neovisno o proširenju oraničnih i livadnih površina krčenjem znatno smanjilo raspoloživo zemljište po domaćinstvu, za ionako ekstenzivno krajiško privređivanje i to na zemlji slabe plodnosti. U to vrijeme na jednog stanovnika kompanije prosječno dolazi 1,14 rali oranice, 0,38 rali livade i 0,62 rala pašnjaka.

Postavlja se pitanje kako objasniti ubrzaniji rast Kupirova, Srba i Suvaje. Mišljenja smo da su tome posebno doprinijele različite krajiške i kordonske ustanove koje su se u međuvremenu u njima razvile.

Srb je sjedište kompanijskog komandanta. Pored toga u njemu se nalazi raštel, mjesto za trgovinu s turskim podanicima koja se vršila uz stražu s obadvije strane, a svakog četvrtka u njemu su se održavali sajmovi. Od 1827. godine u Srbu je »Trivialschule« sa njemačkim nastavnim jezikom. Kao što smo već vidjeli, Srb je i parohijsko središte.

U Kupinovu je stan kompanijskog zastavnika. Vrlo brzi razvoj sela može se objasniti izgradnjom carinarnice i tridesetnice (Dreissigstamt), koja se zvala Pećanci.

U Suvaji je također stan jednog kompanijskog oficira, natporučnika. Selo je i parohijsko središte.

U Osredcima je smješten kompanijski poručnik, a i paroh.

Ostala sela, pretežno smještena uz samu tursku granicu, nisu se mogla razviti u većoj mjeri. Tada su poznata uglavnom po svojim čardacima. U okolini Dugopolja su čardaci Rastova Umka, Trubarski Točak i Dugopolje. Kaldrma, koja inače leži na samoj graničnoj liniji, ima i čardake istog imena. Tiškovac također leži na graničnoj liniji. U njemu je pasualista podređen carinarnici u Zvonigradu. Selo ima pravoslavnu kapelu. U blizini Vagana su čardaci Staro Vrelo i Stara Raštela. Na koncu, Drenovac je selo na čuvenoj

tromeđi (Triplex Confinium), nekadašnjem razmeđu Habsburške Monarhije, Turskog Carstva i Mletačke Republike, odnosno Hrvatske, Bosne i Dalmacije.[10]

U vjerskom pogledu stanovništvo kompanije je 98,11'% pravoslavno, odnosno srpske narodnosti. Preostalih 1,89% su, izvjesno, Hrvati u Brotnji i djelomično Srbu, a ostali pojedinci u različitim mjestima su, očigledno, lica na različitim službama u kompaniji koja mogu biti pored hrvatske još njemačke i češke narodnosti.

Istovremeno stanje u Dobroselskoj kompaniji je slijedeće:[11]

Naselje	Kuća	Žitelja	Prosječno žitelja u kući	Pravoslavni	Katolici
Donji Lapac	**103**	**1086**	**10,54**	**1029**	**57**
Gornji Lapac	**52**	**638**	**12,27**	**425**	**213**
Dobroselo	**77**	**896**	**11,64**	**896**	**—**
Boričevac	**43**	**510**	**11,86**	**21**	**489**
Doljaine	**85**	**1125**	**13,24**	**1125**	**–**
Dnopolje	**49**	**683**	**13,94**	**683**	**–**
Oraovac	**52**	**613**	**11,79**	**499**	**114**
Ukupno	**461**	**5551**	**12,04**	**4678**	**873**

Porast broja kuća u ovoj kompaniji pcrema stanju iz 1795. još je izrazitiji. Oraovac je porastao za 17 kuća, Dnopolje za 22, Boričevac za 28, Dobroselo za 33, Gornji Lapac za 34, Doljani za 38, a Donji Lapac za 43. Sa 215 novih kuća njihov broj je porastao za 87,40%.

Iako su Doljani po broju stanovnika veće od Donjeg Lapca (1125 :1086), broj kuća u Donjem Lapcu je osjetno veći (103 : 85).

Donji Lapac je najvažnije naselje u kompaniji. Ona se zvala Dobroselska jer je do 1826. godine u tom selu bio stan kompanijskog kapetana, koji se te godine preselio u Donji Lapac. Od novembra 1826. u Donjem Lapcu je njemačka »Trivialschule«, a od ranije je pravoslavno parohijsko središte. Za njega se kaže da je novo selo (»ein neues Dorf•«) sagrađeno poslije 1809. godine kada su turski vojnici provahli u nekadašnju svoju državu i brojna sela doslovno uništili. U Dobroselskoj kompaniji su razaranja bila veća nego u Srbskoj.

Gornji Lapac je središte kompanijskog zastavnika. Dobroselo, nekadašnje središte kompanijskog komandanta, bilo je sredinom stoljeća sjedište kordonskog komandanta. U njemu je pravoslavna parohija. Za njega se, također, naglašava da je »novo selo«.

U Boričevcu su usredotočene važne prometne, privredne i vojne funkcije. Tu je tridesetnica, a u Lisičjaku, koji leži skoro na samoj kordonskoj liniji, utvrđena stražarnica i raštel. Boričevac je poslije austrijsko-turskog rata naseljen skoro isključivo hrvatskim stanovništvom. U njemu je središte župe kojom su obuhvaćeni svi katolici Dobroselske i Srbske kompanije. Uz selo je čardak Allumovacz (?) i zgrada kontumaca.

10 Isto mj.
U F. J. Fras. nav. dj. 165—173.

Doljane su također »novo selo«, inače središte kompanijskog poručnika i pravoslavne parohije.

Dnopolje i Oraovac nemaju posebnih privrednih ni vjerskih funkcija.[12]

U usporedbi sa Srbskom kompanijom Dobroselska ima manje sela, ali je stanovništvom napučenija. U njoj su životni uvjeti povoljniji iako je ukupna površina Srbske kompanije skoro dvostruko veća. Kućne zadruge u Dobroselskoj kompaniji su prosječno brojnije (12,04 :11,16), a interval prosječnog broja članova kućnih zadruga po naseljima je i viši i širi, od 10,54 do 13,94. Vrlo je zanimljivo da po jednom stanovniku dolaze skoro isti prosjeci oranica (1,08 rali), livada (0,36) i pašnjaka (0,75) u Dobroselskoj kao i Srbskoj kompaniji.

O stanju stanovništva i naselja u šezdesetim godinama, dakle, pred ukidanje Vojne krajine, pouzdano nas obavještava Vinko Sabljar u svom »Miestopisnom riečniku«.[13] Razmotrit ćemo najprije podatke za Srbsku kompaniju:

Naselje	Kuća	Žitelja	Prosječno žitelja u kući	Pravoslavni	Katolici
Srb	**77**	**861**	**11,18**	**843**	**18**
Kupirovo	**76**	**865**	**11,38**	**863**	**2**
Osredci	**40**	**482**	**12,05**	**483**	–
Dugopolje	**14**	**194**	**13,86**	**194**	–
Kaldrma	**14**	**246**	**17,57**	**246**	–
Tiškovac	**9**	**134**	**14,89**	**131**	**3**
Vagan	**8**	**108**	**13,50**	**108**	–
Drenovac	**8**	**124**	**15,50**	**124**	–
Neteka	**25**	**294**	**11,76**	**294**	–
Dabašnica	**19**	**312**	**16,42**	**312**	–
Suvaja	**71**	**995**	**14,01**	**993**	**2**
Brotnja	**36**	**350**	**9,72**	**310**	**40**
Zaklopac	**23**	**316**	**13,74**	**316**	–
Ukupno	**420**	**5281**	**12,57**	**5216**	**65**

Iako nije jasno, bar ne bez podrobnijih istraživanja, odakle je Sabljar neposredno crpio ove podatke i na koju godinu se tačno odnose, iz njegova predgovora je vidljivo da koristi popis iz 1857. godine ali i druge, kasnije izvore. Dakle, otprilike jedno do dva desetljeća dijele dvije tabele o Srbskoj kompaniji. Neki zaključci se nedvosmisleno nameću. Dok je broj kućnih zadruga u laganom porastu, koji pouzdano možemo objasniti vrlo ograničeno dozvoljenim diobama, stanovništvo se znatno brže povećava. Kompanija ima 22 kuće više, tj. 5,24°/», a stanovnika 840 više, tj. 15,91°/o. Dakle, očigledno je da se povećava broj zadružnih članova a s njime i agrarna prenaseljenost. Kako u Sabljara, ni u drugim izvorima nema podataka o bilo kakvu značajnom privređivanju izvan poljoprivrede, može se sa sigurnošću ustvrditi da se životni uvjeti krajišnika pogoršavaju. S tim u vezi nameće se pretpostavka da su na razgraničenje Vojne krajine općenito utjecali uz poznate činioce (austro-ugarska nagodba, opća vojna obaveza) i činioci koji su djelovali iz samog krajiš-

12 Isto mj.
13 V. Sabljar, *Miestopisni rieinik kraljevinah Dalmacije, Horvatske i Slavonije,* Zagreb, 1866.

kog uređenja, društvenih i ekonomskih odnosa u Vojnoj krajini, a među njima nadasve kriza kućne zadruge kao ćelije krajiške ustanove.

Isti zaključak nam se nameće razmatranjem razvoja u Dobroselskoj kompaniji:

Naselje	Kuća	Žitelja	Prosječno žitelja u kući	Pravoslavni	Katolici
Donji Lapac	104	1237	11,89	1177	60
Gornji Lapac	53	730	13,77	488	242
Dobroselo	82	1062	12,95	1060	2
Boričevac	51	708	13,88	44	664
Doljane	100	1400	14,00	1399	1
Dnopolje	52	892	17,15	892	–
Oraovac	54	698	12,93	586	112
Ukupno	496	6727	13,56	5646	1081

Kompanija ima 35 novih kuća ih 7,06% i 1176 stanovnika više ili 17,48%.

Ni u jednoj ni u drugoj kompaniji nema promjena u prostornom obuhvatu, a koliko je bilo moguće ustanoviti, ni u uređenju. Škole se i dalje nalaze samo u Donjem Lapcu i Srbu. Novost je predstavljala uređena poštanska služba. Ured se nalazio u Donjem Lapcu i pored Dobroselske kompanije obuhvaćao je dio Srbske (Brotnja, Dabašnica, Neteka, Srb, Suvaja i Zaklopac). Ostala srbska sela su bila obuhvaćena »poštarnicom« u Gračacu.

Opadanje privredne važnosti hčkog kordona potvrđuje činjenica da Sabljak bilježi samo jednu malu carinarnicu drugog reda. To je Modra Greda te kontumac d raštel Lisičjak, sve u Boričevcu.

Vjerska, odnosno narodna struktura stanovništva neznatno je promijenjena. Dok je u Srbskoj kompaniji broj pravoslavnih, odnosno Srba, u neznatnom porastu (98,77% prema ranijih 98,11%), broj katolika, odnosno Hrvata, neznatno pada (1,23% prema ranijih 1,89%). U Dobroselskoj kompaniji neznatno rastu katolici, odnosno Hrvati (16,07% prema prethodnih 15,73%), a pravoslavni, odnosno Srbi, su u neznatnom padu (83,93% prema prethodnih 84,27%).

Vojna krajina je postupno razvojačena (1871—1873—1881), a u brojnim promjenama su, razumljivo, ukinute ove dvije kompanije. One su upravno zamijenjene općinama u Donjem Lapcu i Srbu u istom teritorijalnom opsegu. Pomenute općine čine donjolapački kotar koji u periodu razvojačenja pripada ličko-otočačkom okružju sa središtem u Gospiću. Banska vlast je protegnuta na cjelokupno hrvatsko-slavonsko-krajiško područje 1. VIII 1881. Uskoro se provode brojne dalje promjene u skladu sa hrvatskim autonomnim uređenjem. Najveći dio pomenutog okružja preuređuje se u ličko-krbavsku županiju. Proširuje se donjolapačko općinsko područje poreznim općinama Nebljusi i Kruge **(1886).**[14]

Kako je razvojačenje provedeno bez obzira na bitne interese krajiškog stanovništva, područje nekadašnje Vojne krajine našlo se u stanju posvemašnje i dugotrajne krize koja se očitovala i u demografskom vidu opadanjem

14 Arhiv Hrvatske, Zapisnici županijskih skupština županije ličko-krbavske od godine 1886, 1888. do 1889, Protokoli la/39, Županijska skupština od 22. XI 1886.

broja stanovnika. Dok po popisu od 1869. cijelo današnje općinsko zemljište ima 16.960 stanovnika, u slijedećem popisu 1880. ih je 15.040. Tek 1890. broj stanovnika je dosegao svoj nekadašnji nivo i tada ih je bilo 16.984[15]

Objašnjenje demografskog razvoja u razdoblju koncem XIX i početkom XX stoljeća pretpostavlja poznavanje brojnih činilaca koji su u povijesti Hrvatske općenito slabo istraženi, a u povijesti Like jedva da nešto možemo reći. Upozorit ćemo samo na nekohko činjenica.

U 1890. godini 52,83% žitelja Hrvatske i Slavonije je živjelo izvan kućnih zadruga. U ličko-krbavskoj županiji izvan zadruga je samo 8,23°/o stanovnika, a u donjolapačkom kotaru svega 4,4%! Istovremeno, razmjere krize seljačkog gazdinstva u ličko-krbavskoj županiji, u dlonjelapačkom kotaru napose, u usporedbi sa hrvatsko-slavonskim prosjekom, najbolje pokazuje udio tajno podijeljenih zadruga. U Županiji ih je 63,20%, u kotaru 64,36%, a u zemaljskom prosjeku 27,49'%. S druge strane dok je u Hrvatskoj i Slavoniji 19,68% žitelja u postojanim zadrugama, u županiji je 27,41'%, a u donjolapačkom kotaru 32,40%.[16]

Tada je Donji Lapac s 0,80% »industrijskog« žiteljstva na samom dnu razvijenosti u Hrvatskoj i Slavoniji. Iza njega su samo Gračac s 0,76'% i Udbina s 0,50%.[17]

Iako je u ovom prilogu težište na pojavama iz dalje prošlosti donjolapačke općine, ipak ćemo se malo podrobnije zadržati na zbivanjima u jednoj godini (1894), ali ne zbog nekakva njezinog prijelomnog značenja, već da bismo historijsko objašnjenje učinili potpunijim. Pri tom ćemo nastaviti koristiti brojčane pokazatelje, iako prema njima uvijek treba biti skeptičan. Različitim pristupom u istraživanju društvenih proturječja isti brojčani pokazatelj kao i ista historijska činjenica može dobiti različit povijesni smisao.

U publikaciji »Izvještaji upravnog odbora županije ličko-krbavske i kr. podžupana Dragutina Vomačke o stanju uprave u županiji za vrieme od 1. siečnja do 31. prosinca 1894 ...« (Senj, 1895) nalazimo dragocjene podatke. Djelomično ćemo ih iskoristiti.

Zadružno pitanje je, nesumnjivo, u središtu društvene pažnje kako u donjolapačkom kotaru tako i u cijeloj županiji. Prethodno navedeni podaci o znatno usporenijoj diobi zadruga u donjelapačkom kotaru čak u usporedbi sa stanjem u Lici i Krbavi još jasnije se vide u slijedećoj tabeli o administrativno obavljenim diobama:

15 **M. Korenčić,** *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971,* **Zagreb, 1979, 202. Upozoravamo na mišljenje Josipa Lakatoša: »Upravo u oči upadljivi, varedno neznatni porast pučastva bio je u razdoblju od 1869 — 1880. godine. Za cijelo razdoblje od U godina mogao se da pokaže višak od jedva 54.000 duša ili 2,95%. Razlog i razjašnjenje tomu valja tražiti u posebnim teškim prilikama tih godina. Dva krvava rata, kolera (1873.) i druge zarazne bolesti, napose boginje, difterija, koje su upravo harale u trogodištu 1871 — 1874. i zaredaše po cijeloj zemlji, progutaše na tisuće žrtava. Ove teške gubitke jedva je mogao da nadomjesti dosta znatan porast godina 1875 — 1880. Naprotiv toga opet vanrednom porastu u razdoblju, koje je slijedilo iza toga (1880—1890), koji je daleko nadmašio prosjek porasta u Hrvatskoj, valja tražiti razlog u postojanim povoljnim prilikama ovog razdoblja, ali još više u velikom doseljavanju stranih masa u Hrvatsku . . . Doduše počelo je već tada (napose iz krajiških predjela) iseljavanje na zaradu u prekomorske krajeve, ali to odilaženje nije tada imalo karaktera bježanja,** *(Narodna statistika,* **Zagreb 1914, 3).**

16 **M. Zoričić,** *Ziteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije po zvanju i zanimanju,* **Rad JAZU 125, Zagreb, 1896, 130.**

17 **M. Zoričić, nav. dj. 156.**

	Donji Lapac	Lika i Krbava
koncem prosinca 1803. ostalo nariešeno	**29**	**431**
od 1. siečnja do 31. prosinca 1894. prispjelo	**1**	**164**
Ukupno	**30**	**595**
konačno riešeno do 31. prosinca 1894.	**17**	**170**
ne riešeno	**13**	**425**

(14—16)

Objašnjavajući sporost postupka županijska uprava se pravda pomanjkanjem »ovlaštenih civilnih tehnika«, a tek potom navodi glavni razlog, koji je naročito izrazit u donjolapačkom kotaru — siromaštvo zadrugara koji se dijele. (15).

Razvojačenjem Vojne krajine još jedno pitanje je riješeno na izrazitu štetu bivšeg krajiškog stanovništva. Radi se o šumama i branjevinama. Ovdje se ne možemo upuštati u njegovo podrobnije razmatranje, samo upozoravamo da je jednostrano ukidanje mnoštva ranijih krajiških prava u šumama imalo za posljedicu vrlo veliko povećanje broja šumskih prekršaja. Prekršioce su vlasti nemilosrdno gonile. U Donjem Lapcu su u tom bile naročito revne. Kotar je 1. I 1894, naslijedio 99 neriješenih slučajeva šumskih prekršaja, tokom godine je počinjeno 1266 novih, dakle, ukupno je bilo 1365 prekršilaca. Vlasti su riješile 1251 slučaj, a samo 114 je ostalo neriješeno (74).

S druge strane vlasti su nemoćne u suzbijanju endemično vladajuće malarije, naročito u suvajskom Pounju (80). U toku 1894. godine 150 djece je oboljelo od difterije, a od te bolesti ih je 52 umrlo (88). Sličnih podataka ima dosta.

Nepismenost još uvijek ima zastrašujuće razmjere. U županiji samo 30,71°/o djece pohađa pučku školu. Tek ove godine škola u Donjem Lapcu je proširena na četverorazrednu (62).

O putevima u županiji nalazimo slijedeću vijest: »U prošloj godini bilo je stanje zemaljskih cesta povoljno, osim nekojih još neuređenih strmih intervala na cestovnim potezima Kruškovac—Lapac i Srb—Kupirevo, koji se bez temeljite rekonstrukcije u trajno povoljno stanje stvari uvesti ne dadu, jer jim svaka izdašnija kiša veliku štetu nanaša« (120).

Novost je izgradnja »brzojavne postaje« u Donjem Lapcu (48). U privređivanju se bilježi skroman napredak jedino u razvoju voćarstva i nigdje više (49).

U razdoblju 1900—1910. godine negativna razvojna demografska tendencija se nastavlja u Hrvatskoj i Slavoniji samo u ličko-krbavskoj županiji. Jedino u njoj se smanjuje broj stanovnika (1900. imala je 208163, u 1910. 203973, odnosno 2,2% manje).

Demografsko siromašenje još je izrazitije u dužem vremenskom rasponu od 1869. do 1910. godine. U tom vremenu stanovništvo Hrvatske i Slavonije se povećava za 41%, a u Lici i Krbavi 10[10]/».[18] Donjolapačko stanovništvo se za isto vrijeme povećava sa 16960 na 19635, ono raste za 13,62%, a to je jedva nešto iznad županijskog prosjeka.[19] Sličan uvid nam daju podaci o gustoći stanovništva, koja se u istom razdoblju u Hrvatskoj i Slavoniji povećava sa 43,22

18 J. Lakatoš, nav. dj. 5.
19 M. Korenčić, nav. dj. 202.

na 61,60, a u Lici i Krbavi sa 29,83 na 33,0. U 1910. godini donjolapački kotar ima gustoću 32,30 stanovnika.[20]

Nacionalna struktura stanovništva donjolapačkog kotara u 1900. i 1910. godini je slijedeća:[21]

Kotar	Svega		Hrvata				Srba			
Donji Lapac	1900.	1910.	1900.	%	1910.		**1900.**	%	1910.	%
Donji Lapac	**10273**	**10210**	**1333**	**13,0**	**1352**	**13,0**	**8934**	**87,0**	8855	86.7
Srb	**6700**	**7223**	**376**	**1,1**	**83**	**0,2**	**6624**	**98,9**	**7140**	99.8
Cijeli kotar	**16973**	**17433**	**1709**	**8,3**	**1423**	**8,3**	**15588**	**91,7**	**15995**	**91,7**

U ovom radu, obzirom na njegovu namjenu, vrlo su korisni podaci o porodicama koje su pred prvi svjetski rat naseljavale donjolapačka i srbska sela. Radoslav M. Grujić u svom radu *Plemenski rječnik ličko-krbavske županije* (Zagreb, 1917), sačinjenu prema popisu stanovništva 1910. godine, abecedno je sredio, uz ostalo, sva lička prezimena po naseljima i broju kuća u njima. Stjepan Pavičić u knjizi *Seobe i naselja u Lici* (Zagreb, 1962) navodi, kako kaže, današnje stanje porodica po broju kuća u selima, očigledno, koristeći Grujićeve podatke.[22] Promjene koje su se u međuvremenu zbile u mnogom su izmijenile ovu sliku, djelomično čak drastično. Ipak, ona ostaje svjedočanstvo za jedno razmjerno dugo razdoblje lapačke i srbske povijesti koje je bilo prijelomno kako u odnosu prema ranijoj prošlosti, tako i prema budućnosti čiji smo danas suvremenici.

20 J. Lakatoš, nav. dj. 10.

21 J. Lakatoš, nav. dj. 12.

22 Navodimo pomenute podatke o porodicama i broju njihovih kuća u srbskoj i donjolapačkoj općini po popisu iz 1910. godine:

Srbsko područje:

Srb: **Batinice (5 kuća), Bogdanovići (2), Burnjaje (1), Buići (1), Buzdumi (3), Damnjanovići (19), Desnice (11), Dubajići (1), Đumići. (i), Gajica (1), Grbići (6), Grubješići (1), Juričí (1), Kalinići (17), Karleuše (3), Mandići (3), Mileusnići (7), Miljuši (12), Obradović! (1), Omčikusi (2), ožegovići (4), Peići (3), Prijići (13), Rađenovići (37), Rajaci (4), Rastovići (19), Rašete (1), Rašuo (15), Starčevići (1), Stojsavljevići (2), Trbulin (4), Torbica (6), Ugrice (2), Zeci (1) i Zeželji (5).**

Kuplrovo: **Batinice (8), Bosnići (2), Brkići (6), Burnjaje (2), Bursaći (1), Cvjetani (2), ćalići (3), Damjanovići (26), Desnice (1), Grubišići (3), Jagličići (1), Kneževići (1), Lukići (15), Miškovići (10), Novakovići (3), Obradović! (2), Opačići (2), Pećanci (8), Petkovići (3), Petrovići (4), Sašići (1-1), Sijani (12), Trninići (il), Ugrice (3) i Zavišići (2).**

Tiškovac.**-Babići (5), Bursaći (6), Daljevići (1), Dragišići (13), Đumići (7), Grubori (5), Starčevići (3) i Torbice (12).**

Kaldrma: **Bursaći (2), Zorići (8).**

Osređci: **Bokani (28), Grbići (14), Kameriko (2), Kenjalo (1), Novakovići (4), Pavkovići (34), Peići (12), Romići (1), Sašići (1) i Zorići (22).**

Drenovac: **Jarići (5), Jelače (2), Kamberi (1), Kenjalo (1), Milanovići (2) i Sevo (11),**

Dugopolje: **Bokani (2), Pavkovići (2), Rodići (7), Tankosići (12), Zeljkovići (7).**

Neteka: **Batinice (1), Bujići (12), ćopići (2), Dubajići (12), Dukići (1), Ivančevići (3), Jovanići (1), Ožegovići (3), Pilje (il), Rađenovići (10), Rastovići (4), Surle (1) i Vejinovići (2).**

Suvaja: **Bogunovići (7), Cučkovići (1), Copići (37), Dekići (1), Dobrijevići (1), Drče (1), Dubaići (21), Dukići (4), Đukići (9), Jelače (3), Jovanići (10), Keče (19), Kerkezi (1), Kolundžići (5), Košići (4), Krtinići (1), Kukići (6), Medici (8), Mudrinići (1), Obradovići (1), Pavkovići (1), Piplice (3), Puače (10), Rađenovići (1), Sladakovići (3), Vekići (2), Vještice (2) i Zutići (2).**

Zaklopac: **Babići (2), Baškoti (3), Copići (1), Dobrijevići (1), Drče (3), Dubajići (1), Jelače (6), Kantari (3), Malbaše (U), Medići (24), Mudrinići (14), Piplice (3), Puače (1), Soleše (1), Vojnovići (1) i Vujini (5).**

Brotnja: **Baškoti (5), Bogdanovići (2), Drče (13), Dropci (3), Dubaići (2), Ešani (1), lvezići (8), Jelače (1), Jelčići (6), Kesići (5), Novakovići (3), Pilje (7), Pualići (10), Rađenovići (1) i Vukše (1).**

Kraj turske vlasti

U najvećem dijelu današnje Like turska vlast nestaje tokom bečkog rata (1683—1699). Tek na uskom pojasu zemljišta uz habsburško-tursku granicu, koji obuhvaća pored ostalog lapačko i srbsko područje, produžen je njezin vijek skorio puno stoljeće. Posljednjim ratom između viševjekovnih protivnika Habsburške Monarhije i Turskog Carstva od 1788. do 1791. došli su Habsburgovci do ove nove stečevine, koja je za njih bila samo geostrateška korekcija, odnosno, priprema za neki novi rat do kojeg, međutim, nije došlo.

O ratu 1788—1791. godine pisah su skoro isključivo austrijski vojni pisci, bar o njegovu toku na hrvatsko-bosanskoj granici.[1] Nastojat ćemo, koristeći njihove nerijetko proturječne iskaze, prikazati njegov tok na ovom dijelu granice jer je njegovom historijom promijenjen smjer povijesnog zbivanja u lapačkom i srbskom kraju.

U dugotrajnim habsburškim pripremama za rat kojim je trebalo slomiti Tursko Carstvo kao evropsku silu, nastojalo se, među ostalim, iskoristiti utjecaj katoličkog i pravoslavnog sveštenstva među hrišćanskim stanovništvom na turskoj granici. Njihovim posredstvom željelo se navesti što više ljudi da se presele na habsburšku stranu kako bi ograničili privrednu aktivnost i smanjili broj ljudstva sposobnog za ratovanje na turskoj strani. S druge strane

Lapačko područje

Dobroselo: **Banjci (3), Beslaći (9), Drče (7), Grozdanići (2), Gvozdenovići (3), Jazici (5), Kantari (22), Mandići (15), Medići (18), Petroviči (3), Stevići (5), Stikovci (12), Sarci (16), Skrbići (3), Tizići (2), Vojnovići (9) i Vukše (9).**

Doljane: Divjaci (4), Dragovići (2), Drče (2), Dukići (9), Đape (6), Kantari (1), Krnete (5), Majstorovići (30), Medići (96), Mihići (5), Miljuši (7), Mudrinići (1), Obradovići (40), Opačići (10), Orelji (14), Paići (14), Petrovići (22), Radakovići (24), Stikovci (11) i Zavišići (1).

Donji i Gornji Lapac (srpske porodice): **Bajići (13), Balaći (4), Bogunovići (2), Dimići (4), Divjaci (25), Durakovlći (24), Đekići (2), Dukići (6), Kantari (1), Kosanovići (16), Krnete (5), Kuge (13), Lavrnje (3), Ljiljak (2), Mileusnići (13), Miloševići (9), Nevajda (1), Nikići (1), Obradovići (18), Opačići (13), Opale (4), Rašete (76), Sedlani (4), Starčevići (3), Stijelje (1), Sašići (2). Tadići (1), Torbice (1), Traživuk (1), Vitasi (1), Vignjevići (7), Vladetići (17), Vlatkovići (12), Vojvodići (8), Zavišići (1), i Zunjići (2), te hrvatske porodice: Beronići (2), Culjati (4), Došeni (5), Gnjatovići (1), Ivanušići (4), Karani (1), Markovinović! (25), Matovinovići (1), Peršići (1) i Skenderi (5).**

Oraovac (srpske porodice): **Ajdukovići (23), Bibići (11), Blanuše (1), Bosnići (6), Djakovići (5), Dukići (9), Jurići (3), Jelići (1), Medakovići (2), Mrkobrade (2), Paskaši (3), Pupavci (2), Radulovići (2), Savatovići (5), Stijelje (8), Vlajići (3), Zobenice (21) te hrvatske porodice: Knežvići (3) i Sikići (6).**

Dnopolje: **Basarići (3), Blanuše (1), Bogunovići (7), Dukići (16), Kljajići (10), Mrđe (19), Obradovići (17), Opačići (21), Počuče (19), Sašići (31), Tadići (4), Tišme (31), Uzelci ( ), Vignjevići (6) i Zunići (1).**

Kruge: **Balaći (32), Beširi (9), Biljetine (4), Blanuše (30), Kovačević! (U), Krtinići (9), Tišme (1), Vojvodići (1) i Vujanovići (3).**

Nebljusi: **Banjani (3), Bogunovići (6), Bubale (43), Cučak (19), Dobrovići (2), Dotlići (8), Kenjale (8), Ljubovići (17), Matići (6), Počuče (3), popovići (53), Rašete (1), Repci (29), Smrzlići (2), Skorići (U), Tišme (1), Vladetići (1), Vlatkovići (7) i Vranješi (2).**

Boričevac: **Babići (4), Bakarići (1), Blaževići (6), Brkići (6), Dasovići (1), Dragičevići (1), Gašparovići (2), Ivaniši (1), Kneževići (5), Kovačići (2), Kovačevići (15), Krpani (8), Miškulini (1), Pavelići (U), Pavičići (36), Pilipići (1), Sarići (3) i Tomičići (1).**

1 **Vidjeti: August Graffer,** *Kurze Geschichte der Kais, Keenigl. Regimenter, Corps, und Anderen Militaer-Branchen . . .* **I—II, Wien 1800; Franz Julius Fras, Vollständige Topographie der** *Karlstädter Militairgrenze in Kroatien...,* **Agram 1850; Fran Vaniček, Specialgeschichte der** *Militargrenze* **III—IV, Wien 1875; Vaso Cubrilović,** *Bosanski frajkori u austro-turskom ratu 1788—1791,* **Brastovo 27 (1933) 102—131.**

uveliko se računalo na novačenje prebjega s turske strane u tzv. dobrovoljačke jedinice, frajkore (Freicorps). Međutim, u godinama pred rat, austrijska propaganda u Bosni bila je loše vođena, iako su se brojni pojedinci nudili dvorskoj službi da djeluju u tom smislu. Ipak, izbjeglice su prelazile na austrijsku stranu skoro isključivo poticane od pravoslavnog sveštenstva. Bosanski franjevci bili su u tome znatno suzdržaniji.[2] Do početka rata Lički frajkor imao je 331, a Otočki 167 ljudi.[3] Velik utjecaj na pravoslavno, tj. srpsko stanovništvo Gornjeg Pounja, kako s jedne tako i druge strane državne granice, imao je manastir Rmanj.

Iako je smješten na ušću Unca u Unu i pripada dabrobosanskoj eparhiji, u njegovom je bratstvu uvijek bilo dosta kaluđera porijeklom iz Hrvatske. Tako je bilo i pred ovaj rat a pogotovo ako se ima u vidu da su svi kaluđeri, neovisno o svojoj zavičajnosti ili o bilo čemu drugom, bili austrijske pristalice. Oni su najvjerojatnije već i ranije bili povezani sa krajiškim vlastima obećavajući svoju pomoć u slučaju izbijanja rata, koja uistinu nije izostala.[4]

Rat je objavljen 9. februara 1788. godine u Beču, Carigradu, Beogradu i na cijelom krajiškom kordonu od Like do Moldavije. Odmah su uslijedili napadi austrijske vojske na cijeloj liniji fronta. Austrija je za ovu vojnu pripremila 218.000 vojnika i 1.500 topova.

Budući da nas u ovom radu zanimaju ratna zbivanja u lapačkom i srbskom kraju i njihovoj okolini, ograničit ćemo se na podatke o desnom krilu au-

2 Vaniček kaže da je episkop Jovanović uz pomoć kostajničkog protopopa Jovana Popovića dogovori, prije početka rata i tokom prvih mjeseci borbi da preseli 8000 srpskih porodica iz Bosne. Međutim, episkopov rad u tom smislu počinje tek u proljeće 1788. godine, s tim da na bosansku granicu on sam dolazi tek u jesen iste godine. Vidjeti: V. Cubrilović, nav. dj. 116, F. Vaniček, nav. dj. III 367.

Bački episkop Jovan Jovanović bio je od 1784. do 11786. karlovački episkop, što je vjerojatno i bio jedan od glavnih razloga da mu se povjeri tako važna dužnost. Iako Vaniček navodi »8000 serbische Familien« po episkopovu pismu feldmaršallajtnantu de Vinsu, podatak ne možemo prihvatiti bez opreza. Isti pisac kaže na drugom mjestu da su Dubičkom konvencijom od 29. decembra 1795. kojom se okončava razgraničenje, četiri karlovačka krajiška kantona dobila 45 sela, 1355 porodica i 12496 duša. Vidjeti: Vaniček, nav. dj. IV 68.

Grbić objavljuje slijedeće, ne navodeći izvor: »Još dok je rat trajao, sav srpski narod, što je bio uz među na onoj strani, prijeđe na ovu stranu, da izbjegne turskom bjesnilu i očitome pokolju nadajući se, da će poslije rata opet povratiti se na svoja sjedišta. Tako je prešlo na ovu stranu još za vrijeme rata i to:

u regimentu ličku 32311 duša, od kojih je stupilo u vojsku	**591**
u regimentu otočku 1446 duša, od kojih je stupilo u vojsku	**256**
u regimentu ogulinsku 1449 duša, od kojih je stupilo u vojsku	**235**
u regimentu slunjsku 1197 duša, od kojih je stupilo u vojsku	**235«.**

Vidjeti: Manojlo Grbić, Karlovačko vladičanstvo. Prilog k istoriji srpske pravoslavne crkve, I, Karlovac 1891, 107.

V. Cubrilović u svom radu (nav. dj. 115) govori o nekoliko hiljada porodica. Njegovo istraživanje prihvaća Slavko Gavrilović: »Veći deo izbjeglica na sektoru hrvatske Vojne granice dolazio je iz Bosanske krajine, prvenstveno tamo gdje je između Austrije i Turske bila suva granica. Turci su budno pazili na držanje raje i nastojali da spreče njeno iseljavanje preko granice. Njihovi leteći odredi krstarili su selima, upadali na austrijsku stranu, gonili izbjeglice i smirivali narod. Pa iako su dobro čuvali klance i prolaze, ipak je emigraciju bilo nemoguće sprečiti, pa je već do proleća 1788. iz Bosanske krajine u Hrvatsku prebeglo nekoliko hiljada porodica. Zene i deca upućeni su u pozadinu, a sposobni muškarci u frajkor« (S. G., Prilog istoriji trgovine i migracije Balkan—Podunavlje XVIII i XIX stoleća, Beograd 1969, 188).

3 Sudeći po istraživanjima V. Cubrilovića naročito su bila učestala već od jeseni 1787. prebjegavanja u ličku i otočku regimentu iz graničnih bosanskih predjela: »U jesen 1787. dolazili su s više strana iz Vojne granice predloži austrijskim vojnim vlastima da se dozvoli stvaranje frajkora od dobrovoljaca iz Turske. Graničarski obrstvahtmajstser Knežević .iz Otočca i još neki oficiri tražili su dozvolu da mogu za slučaj rata da osnuju frajkore. Knežević je tvrdio da ima u Bosni uz ličku granicu mnogo poznanika i od njih bi mogao osnovati frajkor. Od države traži samo hleb, platu i džebanu, jer oni sami imaju oružje i druge potrebe«, (nav. dj. 118).

4 F. **Vaniček, nav. dj.** III, **367—168; M. Grbić, nav. dj. I, 106—117.**

strijske vojske. To krilo sačinjavao je Hrvatski armijski korpus sa 39.000 ljudi pod komandom kneza Liechtensteina. U njemu je bila Wallischova brigada s dva lička ratna bataljona u Gračacu (2.582 ljudi), dva obrambena diviziona u Vrelu (890 ljudi), dva otočka bataljona (2.582 ljudi) i dva obrambena diviziona u Korenici (890) ljudi), graničarska artiljerija (400 ljudi) te frajkori u kojima se brojnost ljudstva početkom rata znatno promijenila.[5]

Za razliku od većine drugih dijelova ratišta, na ličkom i otočkom kordonu rat je otpočeo uspješno. Već 9. februara navečer bila su dva lička bataljona i dva otočka diviziona u Dobroselu, dva lička diviziona u Srbu, a jedan otočki bataljon pred Bihaćem.[6] Iznenadni napad bio je takav da turska vojska nije bila sposobna oduprijeti se naletu austrijskih krajišnika pa se povukla, a muslimansko stanovništvo Lapca i Srba uglavnom se razbježalo u strahu za svoj goli život. Razbješnjela turska vojska potom pali manastir Rmanj, a njegovo bratstvo zajedno sa nekih hiljadu srpskih porodica prelazi pod zaštitu ličkih i otočkih krajišnika.

Iz tih dana poznata su nam imena nekih kaluđera: Spiridon Kalenić, Jeremija Bubalo, Joaniikije Rađenović, Hrisantije Polovina, Vikentije Srbadija, Teodosije Tepavac, Nikodim Mileusnić, Neofit Ajduković i iguman Vasilije Crnobrnja.[7] Dio ovih izbjeglica, odmah svrstanih u frajkore, odlično je služio svojim novim gospodarima u daljim okršajima. Dva su tome razloga: mržnja prema doskorašnjim turskim gospodarima i besprimjerna hrabrost kojoj je išlo u prilog dobro poznavanje Bosanske krajine.

Nakon ovog početnog uspjeha generalmajor Wallisch naredio je svojim jedinicama da što prije utvrde osvojene položaje šančevima i raznim drugim utvrdama. U isto vrijeme Ličani i Otočani pustoše bosanskom stranom, uništavajući sve što bi turskoj vojsci moglo poslužiti za snabdijevanje.[8] Kakva su se zvjerstva tada činila s jedne i druge ratujuće strane, nije nam poznato iz pisanih izvora (ako su se uopće sačuvah), ali ne treba sumnjati da ih nije bilo.

Hronologiju ratovanja iz ovih dana nije uvijek moguće pouzdano utvrditi. Austrijski vojni pisci uvećavah su uspjehe, a umanjivah neuspjehe svoje vojske. Tako su postupali i Turci kao što se obično i radi. Budući da su izvori 0 tome nastali u različitim vremenima, obično bez naučnih poticaja, s ograničenim uvidom u građu ili bez nje, njihove radove moramo prihvaćati s rezervom.

Slijedit ćemo i uspoređivati neke iskaze, prvenstveno Gräfferove, Frasove 1 Vaničekove.

Gräffer nas izvještava o trosatnoj bici jedinice majora Kovačevića s turskom vojskom pored Grahova, vođenoj 26. februara. Uz četrdeset vojnika ginu dvo-

5 F. Vaniček, nav. dj., III, 374—376. U već pominjanom Cubrilovićevu radu ocjenjuje se austrijski ratni plan: »Prva i najveća pogreška načinjena je još pri razmještanju vojske. Mesto da osiguraju granicu manjim odeljenjima a na važnijim strategijskim tačkama da se skupe glavne snage, koje bi zadale odlučan udarac protivniku, austrijski generali, želeći da što bolje zaštite stanovništvo Vojne granice od turskih upada i pljačke, razvukli su vojsku od 280.000 momaka uz granicu od Like do Bukovine. Time se izgubila svaka ofanzivna raoc••. (nav. dj. 112).

6 F. Vaniček, nav. dj., III, 377.
Početku neprijateljstva prethodio je poziv na predaju: »9. iebruara izjutra poslaće se patenti preko granice. Toga dana popodne poslaće se jake straže na tursko zemljište ... od ličke regimente Ostrovici i Vakupu da pozove Turke na predaju. Treba ih opomenuti na obećanja, koja daje proglas pa ako se predaju, pokupiti iz zamkova oružje i municiju, a njihovo oružje da im se ostavi...« (V. Cubrilović, nav. dj. 113).

7 F. Vaniček, nav. dj. III, 368, 380; M. Grbić, nav. dj. I, 115—119, 174.

8 F. Vaniček, nav. dj. III, 380.

jica paša, a zarobljena je i jedna zastava. Hrabrošću su se istakli zastavnik Krmpotić i narednik Sekulić.[9] Vaniček pak piše da je u zoru, 27. februara dvjesto Ličana pod zapovjedništvom zastavnika Krmpotića napalo tursku vojsku kod Unca i pobilo četrdeset vojnika, a ostale satjeralo u rijeku. Zarobljene su dvije zastave i petnaest konja.[10] Ni u jednoj ni u drugoj vijesti ništa se ne kaže o žrtvama Ličana, a ni o bilo čemu drugom. Ostaje pitanje da 11 je uistinu riječ o dvije bitke ili samo o jednoj. Moguće su i jedna i druga pretpostavka.

Dalje posjedanje turskog zemljišta je znatno usporenije. Srbski klanac i Bobara su zauzeti 4. marta napadam Ličana. Po potonjim vijestima zaključujemo da Bobara postaje najistureniji austrijski utvrđeni položaj. Istovremeno i druga skupina ličkih krajišnika, predvođena majorom Nikšićem, čarkama uznemirava Kulen Vakuf. Na sličan način napadaju Otočani 25. marta Golubić kod Bihaća.[11]

Tokom marta 1788. godine i formalno je oko,nčano uređenje frajkora Ličke regimente. Iako je frajkor u stvari postojao već prije početka rata s pominjanim 331 čovjekom (među njima je bio i tada čuveni harambaša Sujica s 50 članova svoje družine), austrijske vojne vlasti su bile neodlučne pred pitanjem kako najsvrsishodnije vojnički iskoristiti ove bosanske izbjeglice. Budući da se isto pitanje postavljalo duž cijele bosanske i još više srbijanske granice, odlučeno je da se frajkori i formalno urede s najvažnijom zadaćom da sprečavaju upade turskih krajišnika, naročito na tzv. »suvoj međi« jer su kao najpokretljivije jedinice za to bili i najspremniji. Jezgru frajkora činili su serežani koji su stekli ratničko iskustvo u mnogogodišnjem suzbijanju hajdučije i upada turskih krajišnika.

U skladu s ratnim potrebama frajkori se razvijaju u najpouzdanije izviđačke jedinice, koje se sa svojih zadataka uz to, skoro, nikada ne vraćaju bez plijena. Frajkori su također »leteći odredi« koji se u dubljoj bosanskoj pozadini mogu upuštati u vrlo opasne poduhvate. Pored toga oni učestvuju u svim bitkama austrijske vojske, redovno predstavljajući 'njene izvidnice i prve borbene odrede.

Lički frajkor je ratovao s nekih 600 ljudi, ali iako je bio razmjerno malobrojna jedinica, njegov udio u ratu bio je znatno veći od njegovog broja. Unatoč mnogo puta potvrđenoj hrabrosti nijedan bosanski podanik u frajkoru nije dobio oficirski čin, dok je u srbijanskim frajkorima to bio prilično čest slučaj. U Ličkom frajkoru su i podoficiri i ofidiri bili lički krajišnici (dok su u početku skoro svi bili njemačke narodnosti). Među Starješinama se naročito isticao zastavnik Božo Budisavljević. Kasnije njegov komandant postaje pukovnik Jovan Kovačević. Djelatnost ovog frajkora bdla je najviše usmjerena prema Kulen Vakufu i Petrovcu.

U isto vrijeme se stvara Otočki frajkor u kome su vremenom naročito brojni stanovnici Nebljusa i Doljana.[12]

Slijedeća Vaničekova vijest je tek od 21. maja, kada jedan bataljon Ličana prodire do Grahova, a potom do Prologa i čak do Livna. On se povlači s turskog područja početkom juna štiteći do Dobrosela seobu stanovništva 24 bosanska sela s njihovom pokretnom imovinom.

9 A. Gräffer, nav. dj. II, 269—170, a njegov navod očito koristi Fras (nav. dj. 171).
10 F. Vaniček, nav. dj. III, 381—382.
U F. Vaniček, isto mj.
12 V. Cubrilović: nav. dj. 120—121.

Gräffer govori o prodoru na istom pravcu početkom juna. Obavještava nas 0 brojnosti jedinice 1.200 krajišnika i o njezinu komandantu pukovniku Fröhlichu. Dok je austrijska vojska, kako kaže Vaniček, tako harala po dubokoj turskoj pozadini, napada u isto vrijeme, 23. maja, oko 700 turskih vojnika utvrđeno selo Očigrije u kome se u času napada nalazilo samo trideset Ličana iz Zemaljskog obrambenog diviziona i trideset ljudi iz frajkora, kojima je skupno zapovijedao kaplar Stojšić. U neravnopravnoj borbi Ličani su uspjeli odbiti četiri turska juriša. Odupirali su se sve dok im nije došao u pomoć kapetan Orešković s jednim divizionom i trideset dobrovoljaca, što je napadače natjeralo da se povuku u Kulen Vakuf, noseći tridesetoricu svojih poginulih suboraca, među njima i agu Zambegovića, svoga komandanta. Toliko po Vaničeku.

Gräffer izvještava o napadu 600 vojnika, zatim o petosatnom trajanju borbe do dolaska pomoći. Četiri turska juriša kroz tako kratko vrijeme govore o žestini bitke, ali objašnjavaju i velik broj poginulih napadača (čak pedeset). Po ovom drugom izvještaju kapetan Dane Orešković došao je u pomoć opkoljenim s jednim divizionom i pedeset dobrovoljaca.

Kako se na drugim frontovima inače ratovalo dosta traljavo, car Josip II je bio ushićen hrabrošću ličkih krajišnika i frajkora. Stojšića, u stvari Stošića. kako ispravno navodi Gräffer, serežanskog harambašu nepoznatog imena car obdaruje skupocjenim zlatnim medaljama, a krajišnicima i frajkorima koji su bili u okruženju daje pedeset dukata. Orešković je unaprijeđen u čin majora.[13]

Veliku odvažnost i ratničko umijeće pokazao je početkom jula zastavnik Budisavljević prodrijevši s 15 serežana čak do Glamoča. Ova šačica dobrovoljaca usudila se opasno izazivati gradsku posadu. Bili su se, naime, uspeli na zid tvrđave. Vratili su se bez gubitaka, jedino je Budisavljević bio lakše ranjen. Gräffer kaže da je tom prilikom Budisavljević izviđao s unačkim hajducima (»Freibeutern«), Odmah potom njegovi serežani su natjerali u bijeg 400 turskih vojnika koji su namjeravali napasti i opljačkati izbjeglice iz Podića i Zbijega okupljene u Gornjem Uncu.[14]

U pisanim izvještajima o ovom dijelu ratišta ponovo se šuti pa o zbivanjima do sredine augusta ne znamo mnogo, upravo kao da se i nije ratovalo. Možda nam ovu šutnju objašnjava kratkotrajno »primirje«, a već 15. augusta, Lički divizion sa 400 do 500 ljudi napada zaštitnicu ubrane ljetine na Uncu, a pored toga uspijeva spaliti splavove pripremljene za njezin prijevoz.

Tzv. »mali« iE »kordonski« rat dobiva još jedan važan poticaj sredinom ljeta 1 pretvara se u bitku za ljetinu o kojoj uveliko ovisi uspjeh jedne i druge zaraćene strane. Ljetina se otima svuda, na njivama ali i iz spremišta. Na primjer, nešto kasnije, 21. augusta napada major Kovačević s 300 ljudi Ličkog diviziona i 300 serežana iz Frajkora (inače Srbljana) Odžake bega Filipovića i uspijeva ih spaliti unatoč upornoj obrani branilaca. Pri tom su zarobljene dvije zastave, zaplijenjeno je dosta rogate stoke i konja, čime su se napadači uspjeli povući. Vijesti slabo ističu ono što je vjerojatno bilo najvažnije — zapaljena je skupljena ljetina. Ovaj uspjeh osigurao je Kovačeviću unapređenje u čin potpukovnika.[15]

13 F. Vaniček, nav. dj. III, 391—392 A. Gräifer nav. dj. II, 268, 270. Gräffer piše kapiarovo prezime Stossich, dakle stošić. Radoslov M. Grujić u svom radu *Plemenski rječnik ličkokrbavske županije* **(Zagreb, 1917) obavještava o šest kuća Stošića u Udbini, dok se Stojišići nigdje ne pominju.**

14 F. Vaniček, isto mj. A. Gräffer, nav. dj. II, 270.

15 F. Vaniček, nav. dj. III, 394—395, A. Gräffer 'nav. dj. II, 270.

Navest ćemo još jedan primjer.

U ovo vrijeme u selu Doljanima na desnoj obali Une nije bilo jače turske posade. Upravo tada stiže na kordon Otočke regimente vijest o prikupljanju turske vojske koja se iz Ripča, Orašca i Kulen Vakufa prikupljala u Doljanima pod zapovjedništvom Ibrahima Bašića s namjerom da provali na austrijsku strainu i zauzme Kamensko. Da bi je preduprijedili, petstotinjak Otočana pod komandom majora Simbschena prodire iza ponoći, 21. augusta s Kamenskog preko Lopate i Pirovišta na Unu, zauzima riječne prijelaze Loskun i Klišević-Brod te prelazi na drugu stranu uništavajući pri tom jedno malo tursko utvrđenje. Nejasno je kako su se stanovnici Doljana oduprli Otočanima. U svakom slučaju otočki krajišnici su spalili selo, a 42 njegova žitelja poveli u zarobljeništvo. Branitelji su se povukli u seosku kulu (u kojoj je inače bila pohranjena sva njihova ljetina) i odatle se uspješno branih zadajući napadačima prilične gubitke. U strahu od mogućeg pritjecanja pomoći Doljanima iz obližnjih mjesta, Otočani pale istog dana predvečer opsjednutu kulu i povlače 6e sa 172 zarobljenika. Autor nam nije rekao tko su bili, ali za pretpostaviti je da se pretežno radi o ženama, djeci i starcima.[16]

Dakle, selo je napadnuto da bi se otela ili uništila ljetina, spalile stambene i gospodarske kuće, a stanovništvo prevelo na austrijsku stranu, kada to već nije htjelo učiniti vlastitom voljom.

Takvo međusobno obračunavanje u kome nadasve strada seljaštvo neovisno o vjeri i narodnosti, ne prestaje ni u jesen iste godine. Već pominjani neobuzdano hrabri zastavnik Budisavljević prodire 13. septembra s 50 serežana u pljačkaškom pohodu do Petrovca i usprkos potjeri bez ikakvih gubitaka uspijeva dotjerati 500 goveda i 20 koinja. Neovisno da li je tačna ova Vaničekova vijest ili pak Gräfferova (po kojoj je napljačkano 200 komada rogate stoke a u obračurnu s goniocima poginuo je aga Dizdarević), ostaje priča o pljački koja kao da daje smisao životu krajišnika s jedne ili druge strane granice.[17]

Krajem septembra Budisavljević je već kod Glamoča. Ovom prilikom sa 200 serežana spaljuje muslimansko selo Holopić i vraća se sa 400 komada rogate stoke i 24 konja.

Po Gräfferu Budisavljević spaljuje ovo selo u noćnom prepadu 23. na 24. septembra. Naravno, Gräffer ne govori ni riječi o ljudima koji su vjerojatno živi izgorjeli u vlastitim domovima. On nas izvještava o 70 komada opljačkane rogate stoke. Navodi da se Budisavljević u povratku sukobio s turskom vojskom, ali se uspješno izvukao zajedno s plijenom.

Priča se ponavlja koncem oktobra, s tom razlikom što su ovom prilikom zastavnici Krpan i Mesić predvodnici po 100 serežana s kojima idu da izvide prikupljanja turske vojske oko Kulen Vakufa i Bjelajskog polja. Prodrijevši preko Boričevca u okolinu Vakufa, serežani koriste priliku da bi napljačkali 190 komada rogate stoke,[18] dok se o samom izviđanju ne kaže ništa.

Zanimljivo je da se Vaniček stalno trudi da prikrije pljačkaške pohode krajišnika i frajkora. On obično naglašava da je u pitanju presretanje namjera napadača, izviđanje kretanja turske vojske ili nešto tome slično. Po svaku cijenu nas hoće uvjeriti u čistoću krajiškog viteštva i uzvišenost pobuda Habsburške Monarhije u ovom ratu. Ipak, svaka vijest, ma kako bila izrečena,

16 F. Vaniček, nav. dj. III, 403—404.
17 F. Vaniček, nav. dj. III, 410—411, A. Gräffer, nav. dj. It, 270,
18 F. Vaniček, isto, mj., A. Gräffer, isto mj.

uvijek nas iznova suočava s patnjama našeg življa, neovisno o njegovom, narodnosnom, vjerskom ili geopolitičkom određenju. U besmislenom umiranju i patnjama pojedinaca i naroda svaki pojedinačni slučaj trebao je služiti produbljavanju vjekovnih raskola i interesu suprotstavljenih imperija.

Druga godina ratovanja kao da svojim početkom donosa preokret. Vrlo ograničeni uspjesi ili čak porazi austrijske vojske u ovom ratu tokom 1788. morah su se nužno odraziti na ratovanje u Gornjem Pounju. Muslimansko stanovništvo, odlučujuća snaga turske vojske u Bosnfi, postaje znatno samopouzdanije, a turska vojska i pohodi okrutniji. Bosanski krajišnici sve se učestalije zalijeću u Vojnu krajinu paleći, ubijajući i pljačkajući, tj. vraćajući ravnom mjerom. Naročito im je stalo da na sve moguće načine onemoguće seobe na austrijsku stranu. Očigledno cilj je bio sačuvati svoje podložnike, raju. Vremenom im seobe zadaju sve manje glavobolja jer su bosanski Srbi, inače ogromna većina izbjeglica, sve manje skloni napuštati svoja sela.[19]

Gräffer kaže da je u jednom okršaju kod Ostrošca (Ostrovatz) koncem februara 1789. pao zastavnik Budisavljević. Isuviše je izletio s trojicom krajišnika i poginuo pogođen u glavu (»mit einer kleinen Kugell«).

Vaničekova vijest je drugačija. Početkom proljeća 4. aprila, turska vojska koristi prvu priliku da provali u pljačkaškom pohodu na ličku stranu. Uspjelo joj je pohvatati oko 600 ovaca i 69 komada rogate stoke. Tom prilikom poginuo je Budisavljević, a njegova odsječena glava poklonjena je vakufskom begu.

Dalji slijed događaja kao da je preuzet iz narodne epike.

Da bi osvetio sinovljevu smrt, njegov već ostarjeli otac, inače ***»jebilirter«*** natporučnik i druga dva njegova sina, također oficiri u Ličkoj regimenti, traže i dobivaju Vallischovu dozvolu da skupe 500 dobrovoljaca da osvete sina i brata. Već 15. aprila su prodrli čak do Ključa, gdje se u to vrijeme nalazio vakufski beg Ibrahim Kulenović kome je poklonjena Budisavljevićeva glava. Moramo naglasiti da je ovaj beg također bio vrlo ugledan zbog svoje hrabrosti. U silovitom napadu na Ključ izgleda da je presudno bilo iznenađenje. Mnoštvo njegovih žitelja je izginulo, među njima i beg Kulenović. Preživjeli su se sklonih u tvrđavu da bi u njoj, sudeći po vijestima, doživjeli mnogo goru sudbinu jer su zajedno s kulom živi spaljeni.

Sto jest, a što nije istina u ovoj priči, nismo bili u mogućnosti da provjerimo. »Wiener Zeitung« ju je sačuvao za budućnost člankom napisanim neposredno iza događaja. Vaniček ju je unio u historiju Vojne krajine.[20]

U maju 1789. preokreće se stanje na ratištu u Gornjem Pounju. Oko 6.000 turskih vojnika, po Vaničeku, napalo je 21. maja najistureniji austrijski utvrđeni položaj u Bobari. Malobrojnoj posadi pohitalo je u pomoć 240 ljudi predvođenih potpukovnikom Kovačevićem. Pomoć je stigla rano ujutro shjedećeg dana, ali je bila i suviše slaba da bi se mogla uspješno oduprijeti daleko premoćnijoj turskoj vojnoj sili. Branioci su jezivo stradah. Izgubili su 224 čovjeka, što usmrćena, što zarobljena. Izginula je skoro cijela kompanija kapetana Franza Anthonija von Siegenfelda. Do kraja su branili posjednutu uzvisinu desno nad bobarskim šancem (Siegenfeld i natporučnik Filipović su preživjeli, ali su pali u zarobljeništvo. Po carevu naređenju ovaj prvi je otkupljen u augustu iste godine za 200 dukata i 66 talira). Kapetan Kišić je branio

19 Vidi Cubrilović, nav. dj. 117.
20 A. Gräffer, isto mj., F. Vaniček, nav. dj. III, 434. Vidjeti također »Wiener Zeltung«, br. 37 od 9. maja 1789, V. Cubrilović, nav. dj. 125.

šanac punih dvanaest sati vrlo dobro usmjeravanom vatrom, tako da je napadače poprilično prorijedio, a potom se noću probio do potpukovnika Kovačevića u Srbskom klancu. U povlačenju nije imao gubitaka. U njegovoj jedinici su se među oficirima naročito istakli natporučnik baron Euler i zastavnik Mudrovčić. Vaniček tvrdi da je, u ovom od početka rata najžešćem okršaju u Gornjem Pounju, turska vojska imala oko 60(T mrtvih i 150 ranjenih.

Slijedećeg dana, 23. maja, turska bujica se prelila do Srba, ali kako su njezini zapovjednici odmah shvatih da je mjesto isuviše jako utvrđeno, »zadovoljili« su se pljačkom i paljevinom okolnih sela. Možemo zamisliti kakva je bila osveta nad dojučerašnjim turskim podanicima. Svoje jedinice su potom usmjerili prema Dobroselu, pred kojim su se i ulogorili u pripremanju napada. Tu im se pridružuje pojačanje od 2.000 ljudi pristiglih iz Kulen Vakufa. Nesrazmjer u odnosu snaga branilaca i napadača je i ovdje velik. U utvrđenom Dobroselu nalazio se bataljon Ličana s pukovnikom Fröhlichom na čelu. Na dan početka turskog napada 27. marta, pristiže opsjednutima pomoć 2.000 Otočana predvođenih pukovnikom Kulnekom.

Bitka je počela oko 9 sati turskim napadom u tri pravca. Jedna kolona se usmjerila na Lapac, spaljujući usputne čardake. Srednja je opkolila Dobroselo, napadajući ga jakom puščanom vatrom. Treća se obrušila na Babin Kraj koji je branila Udbinska kompanija kapetana Filipa Kneževića.

Presudan je bio napad na Dobroselo. Vaniček piše da je turska vojska s promjenljivom srećom napadala ovo utvrđeno mjesto dvanaest sati. Neuspješni juriši napadača izmjenjivah su se s neuspješnim pokušajima branilaca da uzvrate protunapadom. Pred mrak krajišnicima ponestaje municije pa oni odlučuju napustili svoje položaje. Njihovo povlačenje je, međutim, otkriveno pa ih je turska konjica počela progoniti. Noć je spriječila veći pokolj krajišnika.

Bio je to još jedan težak poraz austrijske vojske. Poginulo je 136 krajišnika i 5 oficira a među njima i kapetan Knežević. Trojica oficira i 53 vojnika su ranjeni. Jedan oficir i 54 krajišnika su zarobljeni. Vaniček navodi da je turska vojska imala 1.200 mrtvih i ranjenih. Smatramo ovaj podatak pretjeranim.

Gräfferov izvještaj je nešto drugačiji. Po njemu je Fröhlich, komandant Ličke regimente i on brani Dobroselo (ali zajedno s otočkim pukovnikom Weilerom) predvodeći 1.500 vojnika. Branitelji su raspolagali sa šest topova. U desetosatnoj bici odbili su devet juriša 10.000 turskih vojnika. Od toga ih je 500 ubijeno, a 200 ranjeno, među njima i Mustajpaša Skopljak. Kada je zanoćilo, krajišnici su zapalili utvrđenja i povukli se u Mazin.

Bitka kod Babina Kraja je završena austrijskim porazom u kome je Udbinska kompanija imala vrlo teške gubitke. Poginulo je 46 krajišnika i trojica oficira, među njima i kapetan Filip Knežević. U bici su se hrabrošću isticale starješine kompanije: Bogović, Pavao Orešković, Ilija Knežević, Lončar, Horodinsky, Došen i zastavnici Fröhlich i Krpan.[21]

Time je u Gornjem Pounju obnovljena turska vlast nad najvećim dijelom prostora kojeg su početkom rata osvojile austrijske jedinice. Tako će, uglavnom £ ostati sve do kraja rata.

Daljih vijesti o ratovanju na ovom prostoru nema ni kod Gräffera, ni kod Frasa, ni kod Vaničeka za 1789. do jula 1790. Naravno, to ne znači da je granica bila u miru. Više je nego sigurno da se i dalje pljačkala ljetina i stoka,

21 F. Vaniček, nav. dj. III, 436—438, A. Gräffer, nav. dj. II, 267, 271, F. J. Fras, nav. dj. 111.

palila sela, ubijalo i s jedne i s druge strane. Možemo pretpostaviti da su tada naročito stradali lapačko i srbsko područje, jer su se od maja 1789. protivničke vojske na njemu neposredno sudarale. O svemu tome nema vijesti, jer je to bio »sitan«, okrutan i izmirujući pogranični rat u kome nisu učestvovale veće vojne jedinice, već manje skupine krajišnika i frajkora. Tek 13. jula 1790. zabilježen je prodor dviju ličkih kompanija pod zapovjedništvom kapetana Oreškovića iz Mazina na Bobaru i Petrovac. Istovremeno prodire poručnik Budisavljević iz 1. banske regimente sa serežanima do Vakufa. Rezultati pohoda su uništeni usjevi i sijeno u okolini Vakufa te pljačka 158 komada ovaca.[22]

Ovaj beskrajni i bezuspješni rat počeo se privoditi kraju na hrvatsko-bosanskoj krajiškoj granici primirjem dogovorenim oktobra 1790. Pregovori o miru su okončani 4. augusta 1791. godine ugovorom u Svištovu. Jedini austrijski dobitak je 11,5 kv milja zemlje u Pounju koji su obuhvaćali lapačko i srbsko područje.[23]

Međutim, mira i konačnog razgraničenja nije bilo sve do 1795. godine. Turci su obilno koristili austrijske nevolje koje je ona imala u ratovima s Francuskom, prisiljavajući Habsburgovce da drže mnoštvo krajišnika u jako utvrđenim selima: Dugopolje, Srb, Trubar, Brotnja, Doljane, Dobroselo, Boričevac, Lapac i dalje prema Zavalju.

Komesari za razgraničenje feldmaršallajtnant baron Schlaun i efendi Ismael Ismeti okončali su svoj posao 29. decembra 1795. godine tzv. »Dubdčkom konvencijom«.[24] Tada dogovorena granična linija kasnije više nije mijenjana.

Neofit Ajduković

O događajima iz 1809. godine

U dugoj povijesti Vojne krajine mnogo je istaknutih ličnosti, koje su nam danas većinom nepoznate. Samo je manji broj krajišnika bio sposoban da se snagom ili umijećem svoje ličnosti prilagode svemu onom što se neminovno zahtijevalo od svakog »prostog« krajišnika koji se htio uspinjati po hijerarhijskoj ljestvici služenja Habsburgovcima. To se odnosilo naročito na pripadnike pravoslavne vjere, tj. »šizmatike«. Tek samo manjina koja se uspjela prilagoditi ulazila je u opus radova bogate austrijske vojne historije.

Krajišnici su, istina, usmenom predajom, tj. pjesmom, pripoviješću ili tek nekom anegdotom pamtili svoje junake, ali je predaja vremenom slabila. Naročito se to osjeća poslije razvojačenja Vojne krajine (1873) kada se ubrzano i bitno mijenjaju društveni uvjeti života bivših krajišnika i kada se počinje oblikovati znatno drugačija društvena svijest. Narodna predaja sve

22 F. Vaniček, nav. dj. III, 469.
23 F Vaniček, nav. dj. III, 471—472. Ova površina je ravna 115. 828 2/8 rali (Joch).
24 F. Vaniček, nav. dj. IV, 58—63.

više blijedi, njezini ostaci se sve vise međusobno prožimaju pa je u njima sve teže razlikovati vremenske slojeve i ličnosti da bi na koncu ostala jedino svijest o nekadašnjoj krajiškoj prošlosti. A o njoj se ne zna skoro ništa. Malo je predaja bilo zapisano u vrijeme dok su događaji i ličnosti još živjeli u oblicima usmenog narodnog stvaralaštva jer je to onemogućavala izrazita kulturna zaostalost i nepismenost nekadašnje Vojne krajine. Među spašenima od zaborava je junaštvo kupirovačkog paroha Neofita Ajdukovića i naroda srhskog kraja iz 1809. godine za vrijeme turskog prodora u lički kordon koji se zbio istovremeno sa francuskim napadom na Liku s dalmatinske strane.[1]

O Neofitu Ajdukoviću se najprije pisalo u »Likaner Regimentsgeschichte« (Povijest Ličke regimente) von Eggenbergera.[2] Međutim, u historiju Vojne krajine kao da ulazi slijedećim Vaničekovim recima, očigledno preuzetim od pomenutog pisca: »Krajiškoj povijesti pripada patriotsko djelo grčko-istočnog sveštenika Neofita Ajdukovića. On je bio kao đakon preseljen u posljednjem turskom ratu sa Austriji sklonim rmanjskim manastirskim bratstvom u hrvatsku Vojnu krajinu. Pošto je cvjetajuća Lapačka kotlina i skoro cijeli kraj dalje prema Srbu bio opustošen (Riječ je o turskom upadu 1809. — prim. D. R.), prohtjelo se Turcima prijeći Kuk i Lumbardenik i prodrijeti sa svojim zlodjelima u srce zemlje. U času, u kom nevolja dosiže svoj vrhunac, organizirao je sijedi heroj — sveštenik sa braćom Babić, krajišnicima iz Tiškovca, obranu sa velikom odlučnošću koja je onemogućila barbare da ostvare svoje planove. Stvorio je od žiteljstva koje je izbjeglo po klancima Kuka i Lumbardenika borbene čete. Osvojio ih svojom odlučnošću i oduševljenošću i namjestio čak starce i djecu, na važne tačke u klancima, tako da su Turci suočeni sa otporom koji uz sve veću i veću žestinu svojih napada nisu uspjeli slomiti odustali od daljih pokušaja. Divljenje zaslužuje ne samo hrabrost kojom je Ajduković s krstom u jednoj, a sa sabljom u drugoj ruci, svoju odanu četicu sam poveo protiv neprijatelja u planinskim prolazima, nego isto tako, čak još i više, strategijski proračunat izbor njezinih položaja. Sto je bilo odlučnije sredstvo, obećavalo mu je vilše uspjeha. U jednoj smotri njegovih boraca morao je čovjek za čovjekom proći ispod njegove visoko uzdignute sablje i time je postajao zaprisegnut. Tko ***se*** ustezao, bio je proglašen kukavicom i zamijenjen jednom srčanom ženom, našto je na opću sramotu morao predati oružje. Od starih i slabih žena stvorene su jedinice koje su iz pozadine morale donositi hranu, municiju, zavoje i druge potrepštine, vršiti kurirsku službu, prikupljati obavještenja i zbrinjavati ranjenike.«[3]

Manojlo Grbić, pisac djela »Karlovačko vladičanstvo« također spominje Ajdukovića. On se mogao obavijestiti o njegovom junaštvu kod Vaničeka. Grbicu zahvaljujemo oskudne, ali nesumnjivo izvorne podatke o parohovoj ličnosti.

Rođen je u Raduču, 4. februara 1766. godine. Grbić potom citira izvor, nedatirani spisak pravoslavnih sveštenika koji su tokom austro-turskog rata (1788—1791) prešli iz Bosne u Hrvatsku: »Vosprijal čin monašeski u mana-

1 Ime Neofita Ajdukovića se različito piše u korištenim radovima: Neophil, Neophyt, Teofil, Neofit itd, odnosno Aidukovich, Ajduković, Hajduković itd. U crkvenoj tradiciji je ime Neofit (Neophyt). Tako njegovo ime pišu upućeni Grbić u svom Karlovačkom vladičanstvu. U Grujiveću Plemenskom rječniku ličko-krbavske županije isključivo nalazimo oblik prezimena Ajduković i to baš u Raduču itd.

2 Ovo djelo nam nije bilo dostupno. U Vaničeka nalazimo da je von Eggenberger kapetan i vitez. Godina izdanja se ne navodi.

3 F. Vaniček, *Specialgeschichte der Militargrenze,* **IV, Wien 1875, 130—131.**

stiru Hrmnju 1785. vo đakona sego ljeta u Sarajevu od Pajseja Sakrzlia, episkopa dabrobosanskago«. Pakrački episkop Kirilo Zivković rukopoložio ga je za sveštenika 1797. godine, a paroh u Kupirovu postaje 1807. godine. Umire 1840.[4]

Ajdukovića spominje i podmaršal Milan pl. Vojnović u svojoj brošuri »Bojevi u Lici, u ostaloj Hrvatskoj i Dalmaciji u godini 1809«. Uz neka sažimanja on skoro doslovno navodi Vaničeka. Dugujemo mu zahvalnost za jednu novu obavijest, utemeljenu najvjerojatnije na uvidu u arhivsku građu: »Šteta, što ju je siromašna zemlja od opetovanih turskih provala pretrpjela, procijenjena je kasnie na dva i pol miliuna forinti«.[5]

Slijedeći put ga spominje Mile Magdić u članku »Zaboravljeni junak«, objavljenom 1911. u zagrebačkim »Narodnim novinama«.[6] Iako on napominje da je članak napisan »po pripovijedanju u staroga ličkoga oficira, koji je umro god. 1907. u Osiku kod Gospića«, pažljivijim čitanjem nedvosmisleno se zaključuje da i Magdić koristi prethodno objavljene radove, prvenstveno Vaničeka. Magdićeva je samo usporedba borbe staraca, dječaka i žena protiv napadača na Kuku i Lumbardeniku s junaštvom Spartanaca u Termopilama, Ajdukovića sa Kapistranom i podatak da je umro 7. aprila 1840. u Kupirovu u dubokoj starosti od skoro 100 godina. Očigledno nije čitao Grbićev navod 0 Ajdukoviću jer bi znao da je umro u 75-oj godini. Povodeći se za Vaničekovom pričom o sijedom svešteniku, zaključio je »od bezmaha sto godina« u trenutku smrti 1840. godine. Tačan datum smrti Magdić je kao dobar poznavalac krajiške građe najvjerojatnije našao u fondu Generalne komande Zagreb u današnjem Arhivu Hrvatske.[7]

Da li je »stari lički oficir« koga spominje Magdić, pročitao bilo koji pomenuti rad, danas ne možemo reći. Da nam je poznato njegovo ime, mjesto 1 godina rođenja, mnogo pouzdanije bismo mogli prosuđivati da h je svoje znainje crpio iz narodne predaje ili iz literature. Ovako možemo samo nagađati da je porijeklom iz srbskog kraja ili iz bliže okoline, da je rođen otprilike kada umire Ajduković, da je bio dijete kada se još dobro pamtilo tursku provalu i narodni otpor s Ajdukovićem na čelu, itd. Ako je sve to istina, možemo žaliti što Magdić nije zabilježio izvorni iskaz, nego ga je u potpunosti sveo na već poznati prikaz u literaturi.

Poslije 1911. nismo našli ništa više napisano o Ajdukoviću.

što danas možemo reći o njemu sa stanovišta zbivanja u 1809. godini?

Habsburška Monarhija je proljeća 1809. godine još jedanput nesretno zaratila protiv Napoleonove Francuske. Jedno od ratišta bilo je na ličko-dalmatinskoj granici dvaju carstava. U bojevima promjenljive sreće imali su Francuzi dobrodošla saveznika u turskoj vojsci koja je preko slunjskog i ličkog kordona prodirala u Vojnu krajinu, napadajući naročito krajeve koji su Svištovškim mirom (1791) prisajedinjeni Habsburškoj Monarhiji, dakle i lapački i srbski kraj.

Francuski konzul u Travniku Davil dogovorio je ovaj upad s turskim vlastima po nalogu maršala Marmonta. Krajiški begovi i age, osobito oni koji

4 **Manojlo Grbić,** *Karlovačko vladičanstvo,* **I, Karlovac 1891, 115—116.**
5 **Milan pl. Vojnovich,** *Bojevi u Lici, u ostaloj Hrvatskoj i Dalmaciji, godine 1809,* **Zagreb, 1907, 49—50. Knjiga je izvorno objavljena na njemačkom jeziku: Emil von Woinovich,** *Kämpfe in der Lika, in Kroatien und Dalmatien (Das Kreigsjahr 1809 in* ***Einzeldarstellungen,*** *VI)* **Wien, 1806.**
6 **Mile Magdić,** *Zaboravljeni junak,* **Narodne novine, 77/1911, 297.**
7 **Arhiv Hrvatske, Generalna komanda Karlovac — Varaždin — Zagreb, kutija 80, 1848, 011, 112.**

su Sviš tovskim mirom izgubili posjede i podložnike, jedva su dočekali da im se dozvoli osveta nad nekadašnjom njihovom rajom. Turski upadi su počeli **u** drugoj polovini aprila 1809. godine. Ubrzo se sila od 5000 ljudi okomila na kordon koji je branilo oko 2500 austrijskih krajišnika. Austrijski komandant general-major Stojčević pojačao je obranu sa svega nekoliko četa kod Gornjeg i Donjeg Lapca. To je bilo najviše što je mogao učiniti. Turska vojska je do temelja spaljivala sva naselja na kordonu, a najprije je uništavala krajiška utvrđenja, oficirske stanove, crkve; ono što je sagrađeno poshje razgraničenja. Tom prilikom obranjen je samo Tiškovac i Kupirovo. Bilo je primjera herojskog otpora. Krajišnik Tomo Bursać iz Kaldrme utvrdio se u svojoj kući i odbijao turske napade sve dok se napadači nisu povukli. Ipak, većina naroda se razbježala i posakrivala u teško pristupačnim klancima i pećinama. Početkom maja napadi su pomjereni sjevernije, tako da je 2. V spaljen Ljeskovac, a 6. V Petrovo Selo i Kruge. Tek tada se turskoj vojsci suprotstavila znatnija krajišnička sila pod zapovjedništvom pukovnika Ivankovića. U vrijeme najžešće bitke francuske i austrijske vojske kod Bilaja 21. i 22. maja odlučila je turska vojska prodrijeti preko Kuka i Lumbardenika u središte Like i tako doprinijeti potpunom uništenju austrijske vojske napadom s leđa. Ovaj turski napad nije uspio zbog narodnog otpora predvođenog parohom Ajdukovićem.[8]

Naravno, ne možemo prihvatiti pojednostavljene tvrdnje da su se turskoj vojsci oduprli isključivo starci, djeca i žene. Sam Vaniček spominje ne samo braću Babiće već i muškarce kojima je oduzimano oružje jer su oklijevali da se pridruže Ajdukovićevoj četi. Iz navoda je jasno da su postojali muškarci koji su potvrdili svoju spremnost da se bore. To, također, nije bio ni prvi ni posljednji put da se starci i djeca bore protiv neprijatelja. Ipak, divljenje austrijskih vojnih pisaca je potpuno opravdano i razumljivo iz više razloga:

Prvo, prijelaze ne brani regularna krajiška jedinica, već samonikla narodna vojska u kojoj se s oružjem u rukama bore 'pak i žene, što je u patrijarhalnoj Vojnoj krajini, ali i po savremenim nazorima, slučaj bez presedana. U toj vojsci, izgleda, nema ni oficira ni podoficira i baš zato je izuzetno da narod, koji je inače izvrgnut stalnom krajiškom drilu kojim se ubija bilo kakva pojedinačna poduzetnost, uspijeva smoći dovoljno snage i umijeća da se samostalno i uspješno odupre premoćnoj turskoj vojnoj sili.

Drugo, narodnoj vojsci prednjači seoski paroh, koji doduše nije starac kao što se u literaturi ponavlja, već čovjek u 43-oj godini života, u najmuževnijoj dobi, ali koji je ipak morao iskazati izuzetnu hrabrost, volju, prisebnost i umješnost da očaj naroda pretvori u snagu kojom će odbiti napadača.

Treće, godina 1809. je godina velikih habsburških poraza i još više ponižen ja u ratu s Napoleonovom Francuskom. Brojne ličnosti iz vrhova Monarhije su se gubile u nesposobnosti, malodušju, u mnoštvu drugih ljudskih slabosti. Viteštvo je ovaj put bilo na strani ličke kordonske sirotinje.

Kohko se može zaključiti, paroh Neofit Ajduković ostaje do kraja svog života u Kupirovu. Nije se uzdizao u crkvenoj pravoslavnoj hijerarhiji, izvan nje još manje. Nije bio među onima kojS su se »snašli« u Habsburškoj Monarhiji.

8 *M.* **Vojnovich, nav. dj. 17—19, 24, 34, 49—50; M. Magdić,** *Iz ličke prošlosti,* **Narodne novine, 82/1916, 13—14; M. St.** *Nješto ob onomu, što se je dogodilo u Lici i Krbavi od god. 1683. do 1814,* **»Obzor«, 7/1877, 274, 3—4.**

Lički kordon za vrijeme revolucije 1848—1849. godine

O zbivanjima u Srbskoj i Dobroselskoj kompaniji za vrijeme revolucije 1848/49. godine u našoj historiografiji nema radova. Nema radova ni o zbivanjima u Hrvatskoj krajini. Tek ponegdje se može pronaći poneka činjenica ili vrijednosni sud koji bi nam mogli biti korisni u tom smislu.[1] Ovaj prilog ni izdaleka ne može iscrpiti sva bitna pitanja koja se nameću u bilo kakvom pokušaju historijskog objašnjenja događaja za vrijeme revolucije 1848/49. na tako ograničenom prostoru. Cilj mi je upozoriti na arhivsku građu u Arhivu Hrvatske u Zagrebu koja omogućava da se i ova pitanja u budućim radovima uspješnije rješavaju. Za ovaj prilog pregledao sam najvažniji pojedinačni fond u pomenutom Arhivu za povijest Vojne krajine, a to je *Generalna komanda Karlovac-Varaždin (Zagreb)* u razdoblju koje nas neposredno zanima.[2]

Pronađena građa je oskudna, iznimno fragmentarna, i ne omogućava neposredan i cjelovit uvid ni u jedno bitno pitanje. Nužno je koristiti druge fondove koji bi se u rasvjetljavanju ovih dviju kompanija, u doba kojim se bavimo, mogli pokazati značajnije rezultate. Pronađena građa nije ipak beskorisna. Ona otkriva društvo konzerviranih ustanova i odnosa, siromašno agrarno društvo na granici dvaju carstava, austrijskog i turskog, sa ograničenom svješću o svom vlastitom identitetu, ali ono ipak nije statično. Granični krajiško-kordonski uvjeti života čine ga vrlo osjetljivim na bilo kakve poremećaje političke, privredne ili vojne naravi na jednoj ili drugoj strani državne granice. Iako tromeđa (Bosna, Dalmacija i Hrvatska) više nema onaj smisao koji je imala dok je postojala Mletačka Republika, ona je na jedan drugi način neposredno utjecala na mjesne prilike, naročito u Srbskoj kompaniji.

U ovo doba uz tursku vlast u Bosni na tromeđi se susreću dva tipa vlasti na hrvatskoj strani, krajiška i civilna austrijska uprava u Dalmaciji. Sve se to manje ili više nalazi u ovoj građi. Međutim, nema podataka bilo kakvim većim društvenim nemirima tokom revolucije. Iz fragmentarne građe, koja se proteže kroz cijelo ovo razdoblje, nameće se zaključak da takvih nemira nije ni bilo.

Krajiška uprava bila je čvrsto strukturirana s jasnom podjelom vlasti od kompanija preko Ličke regimente do »Objedinjene hrvatsko-slavonsko-banske generalne komande« u Zagrebu pa do Dvorskog ratnog vijeća, odnosno (s promjenom baš u toku revolucije) do Ministarstva rata u Beču. Vrlo sporom ju je činila mala širina ovlasti nižih instanci u odnosu prema višima. Usredotočenost vlasti u Dvorskom ratnom vijeću, odnosno Ministarstvu rata, je izuzetno velika, a vojnoupravni postupak je vrlo usporen jer je pojedinačni predmet prolazio sve pomenute instance u skoro svim slučajevima koji su nam dostupni. Stvara se dojam da se u Beču bdjelo nad svakom pa i najma-

1 Najpotpuniji uvid u dosadašnja istraživanja revolucionarnih zbivanja 1848/49. godine u Hrvatskoj pruža članak Jaroslava Sidaka *Hrvatski pokret 1848149. u historiografiji* **(vidjeti: J. S.,** *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49;* **Zagreb, 1979, 323—358).**

2 Kako će se u ovom prilogu koristiti isključivo ovi arhivski izvori, u daljim napomenama neće se navoditi ni arhiv ni iond. Građa koja neposredno potječe iz Generalne komande u Zagrebu, sačuvana je u konceptima.

njom mogućom promjenom u Vojnoj krajini i ustrajno nastojalo da se onemogućavaju promjene koje bi mogle dovesti u pitanje načela na kojima ona postoji. Sredinom XIX stoljeća u Srbskoj i Dobroselskoj kompaniji nalazimo izrazite potvrde u diobi kućnih zadruga. Od svršetka napoleonskih ratova do revolucije 1848/49. godine stanovništvo ove dvije kompanije brzo se povećava iskoristivši za poljodjelstvo i stočarstvo svu tada dostupnu zemlju. Mnoštvo zadruga koje su svoja selišta (njem. Session) dobile poslije Dubičke konvencije, toliko je brojno ojačalo da se više upravno ne vode samo pod kućnim brojevima (Hausnummer) u svojim selima, već i po podbrojevima (Subnummer). Međutim, i u njima su toliko jaki da se moraju .dijeliti, odnosno dijelom izdvajati u nove zadruge. Izdvajanje nije bilo složeno samo zbog pomenutog načina vođenja upravnog postupka. Dioba je pretpostavljala i novu konskripciju, odnosno utvrđivanje krajiških obaveza što ni najmanje nije bilo jednostavno, naročito ne u tako prirodno siromašnom prostoru kao što je lički kordon.

Navest ćemo neke slučajeve.

U 1848. godini dijeli se kućna zadruga Obradović u Dnopolju, kućni broj 13.[3] Zahtjev za formalnim izlaskom iz zadruge podnose Sava Obradović sa svojom porodicom (podbmj 13/1) i Jandrija Obradović sa svojom porodicom (podbroj 13/2) te Pavao Obradović (podbroj 13/4) sa svojom porodicom. Generalna komanda konstatira da bi u slučaju odobrenja podjele stanje bilo slijedeće: 1. na podbroju 13/1 ostala bi porodica Ilije Obradovića; 2. podbroj 13/2 ugasio bi se; 3. na podbroju 13/3 ostala bi porodica Damjana Obradovića i 4. na podbroju 13/4 ostala bi porodica Trivuna Obradovića. Pored toga bi, naravno, postojale nove zadruge.

U istom dopisu se pominju još dva slučaja diobe. U Donjem Lapcu se dijeli kućna zadruga Rašeta, kućni broj 29. Iz nje traži izlaz porodica Vukadina Rašete (podbroj 29/2), s tim što bi u tom slučaju na podbroju 29/1 ostala porodica Marka Rašete, a na 29/2 Luke Rašete. U Doljanima diobu traži Ilija Obradović s porodicom (podbroj 14/1, s tim što bi na istom podbroju ostala porodica Aćima Obradovića, a na 14/2 porodica Todora Obradovića.

Generalna komanda vraća ove zahtjeve Ličkoj regimenti tražeći razjašnjenja u vezi s konskripcionim statusom porodica koje nisu tražile diobu.

Navest ćemo dalje slučajeve koji su riješeni i podjela (odnosno nova konskripcija) dozvoljena pod uvjetom pobliže nerazjašnjenog odustajanja od svih zahtjeva onih koji se izdvajaju.[4] Iz oraovačke zadruge Sikić dozvoljava se izlazak porodici Jakova Sikića sa sinovima Jandrom, Milom i Nikolom (podbroj 30/2, a iz donjolapačke zadruge Rašeta (kućni broj 2) izlazak porodice Save Rašete sa sinovima Mihailom, Savom i Aćimom, te stričevima Todorom, Jandrom i Markom, s podbroja 2/1.

Znatno je teži i za naše izlaganje zanimljiviji slučaj zadruge Ivezića iz Brotnje, kućni broj 8.[5]

Porodica Jakova Ivezića (podbroj 8/1) je tokom 1848. godine preselila u Slavoniju, u Ivankovačku kompaniju Brodske regimente, s tim da uđe u tamošnju zadrugu Luke Kellina (?). U svom dopisu Ličkoj regimenti zagrebačka Generalna komanda upozorava na zabrinjavajuće stanje u kućnoj zadruzi Ive-

3 Generalna komanda, Zagreb (dalje: GK) — Ličkoj regimenti, Gospić (dalje: LR), Zagreb, 4. V 1848, nav. mj. kutija 80, 1848. 05 22.

4 GK—LR, Zagreb, 31. V 1848, nav. mj. kutija 81, 1848. Q14 106.

5 GK—LR, Zagreb. 18. TX 1848, nav. mj. kutija 81, 1848, Q14 191.

zića s vojnog i vojnoupravnog stanovišta. Podbroj 8/1 ima trojicu članova sposobnih za aktivnu vojnu službu (»felddiensttaugliche«). Pored Jakova to su Vid (koji je inače u kompaniji »fusillier«) i Pavao, za koga se kaže da je emigrirao. Potvrdom preseljenja ovaj bi podbroj nestao. Inače, već 1843. godine porodici Jandre Ivezića s 8/3 je dozvoljeno da ode u Petrovaradinsku regimentu da bi se mogla prehraniti, a da pitanje njezinih zemljišnih prava i obaveza nije riješeno u skladu s 33. članom Osnovnog krajiškog zakona. Pored toga, porodica Ilije Ivezića sa 8/2 traži prijenos selišne zemlje Jakovljeve porodice, a da u Ivankovačkoj kompaniji još ni izdaleka nije u izgledu rješenje njihova ulaska u zadrugu Luke Kellina jer nema urednih izvoda iz konskripcionih i zemljišnih knjiga.

Raspoloživa građa, mada oskudna, ipak stvara dojam da je već sredinom XIX stoljeća u ove dvije kompanije jak pritisak da se dozvole zadružne diobe, te da je u nekim slučajevima, kao na primjer u Brotnji, agrarna prenaseljenost bila tolika da su čak i vojne vlasti bile bespomoćne pa su povremeno, kao kod Jandre Ivezića, ipak dozvoljavale čak i pravno neregulirane odlaske u Srijem da bi najugroženije porodice uopće mogle preživjeti.

Svojevrstan vid stihijne socijalne pobune u slučajevima kada nije bila dozvoljavana podjela zadruga (naravno i u mnoštvu drugih razloga) bilo je prebjegavanje u Bosnu. Izgleda da je ono na ličlsom kordonu bilo dosta brojno, da su ga turske vlasti, a naročito age i begovi iz Bosanske krajine, na različite načine poticah, jer je iz izvora jasno da su vojnokrajiške vlasti na hrvatskoj strani teško mogle očekivati izručenje bilo kog emigranta.[6]

Povod prebjegavanju je mogla biti krađa, kao u slučaju krajišnika Bože Romića iz Osredaka.[7] On je otišao u Bosnu, 6. II 1848. godine zajedno s bratom Lazom. Nešto kasnije, u noći 12/13. III, pored Božine kuće serežani vicebaše Pane Zorića uhvatili su turskog podanika Jovana Kneževića iz sela Lipe u Vakufskoj kapetaniji, koji je ilegalno: prešao granicu, što znači da nije došao na raštel i da se nije podvrgao sanitetskoj kontroli. Knežević se pravdao dosta nevješto da je krenuo parohu Rađenoviću »u turski Srb« radi kupovine voća. Međutim, kako se u prvom susretu sa serežanom Vukom Rastovićem predstavio kao Dalmatinac iz Plavna, nepovjerljive krajiške vlasti su brzo ustanovile da se radi o čovjeku čiji se brat treba ženiti kćerkom prebjeglog Bože Romića i da je on, u stvari, došao po Božinu ženu i djecu da i njih prevede u Bosnu. Po Patentu o kugi od 21. V 1805. godine on je mogao biti vrlo teško osuđen zbog ilegalnog prelaska granice. Gospićki sud je ipak zaključio da mu se dozvoli povratak kući s tim da pri slijedećem pokušaju nedozvoljenog prelaska kordona bude kažnjen s pet godina prisilnog rada (»Schanzarbeit«) u lakim okovima. Budući da je turski podanik, njegov predmet je proslijeđen u Zagreb, ali iz sačuvane građe nije vidljivo što je s njim dalje bilo. Zena i djeca Bože Romića su 18. IV 1848. godine, ipak, uspjela prebjeći u Bosnu.

Manje su sreće, izgleda, imali krijumčari vinom, također turski podanici Božo Filipović iz Prkosa u Vakufskoj kapetaniji, 30 godina star, pravoslavne vjere, oženjen, otac troje djece, zatim Božo Kovačević iz Vakufa, 32 godine star, pravoslavne vjere, oženjen, otac petoro djece i Sava Kreso također iz Vakufa, 40 godina star, pravoslavne vjere, oženjen, otac četvoro djece.[8] U

6 GK—LR, Zagreb, 23. II 1848, nav. mj. kutija 82, 1848, Q14 42.
7 Kriegsrechts Protokoli, Gospić, 8. V 1848, nav. mj. kutija 86, 1848. T2 50.
8 LR—GK, Gospić, 24. XII 1848, nav. mj. kutija 86, B 4964.

trgovinu su krenuli preko Srba i Zrmanje u okolinu Skradina. Uhvaćeni su tek na povratku prilikom pokušaja prelaska kordona i osuđeni svaki pojedinačno na pet godina prisilnog rada u teškim okovima.

Krijumčarenje dalmatinskog vina preko tromeđe planinskim i šumskim prolazima, koje je bilo vrlo teško nadzirati, dosta je zabrinjavalo krajiške vlasti.[9] Generalna komanda je tražila da se u Drenovcu i u Dubokom Dolu kod Tiškovca pojačaju serežanske posade (»Aufsichtsposten-«) koje bi krijumčarenje uspješnije onemogućavale i tako utjecale na povećanje carinskih prihoda od legalne trgovine. Dvorsko ratno vijeće je pristalo da se to učini probno na godinu dana da bi se vidjelo da li će pojačanje serežanskih posada doista utjecati na povećanje carinskih prihoda. Isto pitanje bilo je i ranijih godina na dnevnom redu, pominje se, među ostalim, reskript B 3.286 od 4. VIII 1838. godine, ali izgleda da nije bilo većeg uspjeha u ograničavanju krijumčarenja. Kontrabandu je bilo vrlo teško obuzdavati.

Trgovinska politika krajiških vlasti na ličkom kordonu u ovo doba niti je bila promišljena, niti je imala nekaßva domašaja. U pronađenim izvorima za ovo razdoblje naišli smo samo na jednog trgovca Simu Kosanovića koji od Sime Divjaka iz Donjeg Lapca, kućni broj **55** kupuje jedan i pol ral zemlje za **215** forinti.[10]

U Ličkoj regimenti krajiškim vlastima je nadasve bilo stalo do dobre i odane vojske. Oslobođenje od teških krajiških obaveza nije se nimalo lako dobivalo. Jedan od načina da se u tome uspije bio je ulazak u crkvenu službu. Razumljivo, u katoličkoj Habsburškoj monarhiji katolička crkva je bila u povoljnijem položaju od pravoslavne. Neki pravoslavni parosi u ove dvije i u susjednim kompanijama, uistinu, ne žive zavidno. Parosi Jovan Momčilović u Komiću i Nikola Vojvodić u Kupirovu nemaju niti svoga parohijalnog selišta, niti odgovarajuće novčane nadoknade.[11] Kako ni u jednom od ova dva sela nije bilo raspoloživog zemljišta, odlučeno je da će svaki dobivati godišnju nadoknadu od 74 forinte i 49 krajcara. Slični zahtjevi paroha Mojsija Rašete u Donjem Lapcu, Tome Obradovića u Dobroselu i Ilije Vurdelje u Visuću zanimljivi su zato što se podrobnije vidi politika krajiških vlasti.[12] Budući da je Rašeta, inače iz Donjeg Lapca, a Vurdelja, također, iz Donjeg Lapca, koji je od Visuća udaljen oko četvrtinu austrijske milje, zaključeno je da se oni trebaju izdržavati u svojim kućnim zadrugama. Pravo na nadoknadu priznato je samo Tomi Obradoviću zato što je on iz udaljenog Svetog Petra, a u Dobroselu nema raspoložive zemlje koja bi mu bila dodijeljena.

Sami krajišnici, čak i kad su se izdvajali iz krajiške mase, izgleda da su se najviše morah bojati teške invalidnosti jer ih je ona doslovno survavala u krajnju bijedu. Krajiški upravni kaplari Todor Matijević i Gajo Pećanac poshje dužeg postupka proglašeni su invalidima nesposobnim za službu, a budući da su dobro obavljali svoje poslove, te kako su pripadali i siromašnim zadrugama, dobivaju od 1. VII 1848. godine čak po 5 krajcara dnevno za svoje uzdržavanje![13]

Tokom revolucije Ličani su ratovah, uglavnom, pod Jelačićevim zapovjedništvom protiv mađarske revolucije i protiv revolucionarnog Beča. Nisu se odli-

9 Dvorsko ratno vijeće, Beć—GK, Beć, 17. XI 1847, nav. mj. kutija 79, B 6647.
10 GK—LR, Zagreb, 31. XII 1849, nav. mj. kutija 88, 1849. Q3 171.
U Ministarstvo rata (dalje: MR), Bеč—GK, Beč, 7. XI 1848, nav. mj. kutija 80, 1848, QU 112.
12 MR—GK, Beč, 28. V 1849, nav. mj. kutija 83, 1849. Q11 63; također: nav. mj. kutija 83, 1849. QU 149.
13 GK—LR, Zagreb, 12. VII 1848, nav. mj. kutija 81, 1848. Q41 88.

kovali junaštvom. Društvena proturječja u revoluciji u Lici nisu bila izražena dubljom polarizacijom. Lički krajišnici su učestvovali, ali nisu bili raspoloženi za kontrarevoluciju. Njihovo dezertiranje iz vojske, koja je opsjedala revolucionarni Beč, bilo je masovno. U noći 29/30. X 1848. godine iz vojnog logora kod Schwechata pobjeglo je 27 vojnika iz 3. ličkog bataljona.[14] Po prezimenima bi se reklo da ih je bilo i sa srbskog i donjolapačkog područja. Iz 2. zemaljske kompanije su: kaplar Stevan Radmanović, razvodnici: Dane Japundžić, Jovo Dukić, Dmitar Krneta i Ješo< Guteša, strijelci: Maksim Zink (?), Nikola Vojnović, Nikola Zorić, Đurađ Vojnović, Božo Obradović, vojnici: Juraj Japundžić, Vasilj Vojnović, Nikola Vojnović i Vasilj Vojnović. Iz 3. kompanije su: strijelac Sava Medić i vojnici Dane Zobenica i Ilija Rašeta. Iz 4. kompanije su vojnici: Luka Kovačević, Milin Krtinić, Nikola Vojnović, Pavao Japundžić, Dane Vojnović, Marko Mandić, Marko Gnjatović i Gajo Omčikus. Iz 7. kompanije su strijelac Vukašiin Došen i vojnik Petar Čiča. Istog dana, 29. X ban Jelačić protjerao ih je iz zemlje zajedno s porodicama naređujući da se naredba provede za četrnaest dana nakon prijema. To je izazvalo pometnju u Generalnoj komandi i Ličkoj regimenti jer nije bilo posve jasno da li se naredba odnosi na cijele kućne zadruge ili samo na uže porodice. Iz Jelačićevog štaba hitno je stiglo pojašnjenje da se naredba o protjerivanju odnosi samo na uže porodice, tj. na žene i djecu krajišnika koji su dezertirali.[15] Ovaj put je krajiška naredba bila neusporedivo brža nego obično. Egzemplarnošću presude kojom se pred zimu, tko zna gdje, vjerojatno u Bosnu protjerivalo žene i mnoštvo* djece najrazličitijeg uzrasta, Jelačić je najbolje dokazao koliko se vjeruje »vjernim« Ličanima i koliko se drži do njihovog ljudskog dostojanstva i njihovih života. Nema traga da li je naredba izvršena i kako je to učinjeno.

Ovaj mali izbor arhivske građe o Srbskoj i Dobroselskoj kompaniji za vrijeme revolucije 1848/49. godine neosporno potiče brojna nova istraživačka pitanja. Ipak, možemo ustvrditi da krajiške ustanove na ovom području nisu bile ugrožene nikakvim većim društvenim pokretom krajišnika, čak ni spontanim, da je lički kordon bio pažljivo nadziran, da je »dubinski« krajiška ustanova bila već ozbiljno osporena, ali se u vrhovima monarhijske vlasti nije isključivala mogućnost bunta koji se po svaku cijenu htjelo onemogućiti drakonskim mjerama.

Dalja istraživanja jedino mogu dati pouzdanije i potpunije odgovore.

14 GK—LR, Zagreb. 10. XI 1849, nav. mj. kutija 81, 1848. QUO 289.

15 Note, les Armee Korps Kommdo, Beč, 15. XI 1848, nav. mj. kutija 81, 1848. Q60 293. Objašnjenje je proslijeđeno Ličkoj regimenti iz Zagreba 12. XII 1848. nav. mj. kutija 81, 1848. Q60

Učešće ličke granice u ustanku u Crnim Potocima od 1875. do 1877.

0 bosanskom ustanku 1875—1878. godine dosta se pisalo.[1] U mnogome je osvijetljen pokret u Crnim Potocima, na tromeđi, koji će se vremenom postupno razvijati i »predstavljaće glavnu snagu bosanskog ustanka sve do njegovog kraja«.[2] Neka pitanja ipak ostaju otvorena, a viažna su za razumijevanje uspona i padova ustanka u jugozapadnoj Bosni. Među njima se izdvajaju učešće srbskih i donjolapačkih krajišnika u pokretu u Crnim Potocima i značenje ličke granice u njemu. Općenito, to su pitanja o kojima bi se, nesumnjivo, morala napisati posebna rasprava. Postojanje potrebne izvorne arhivske građe, uglavnom, nije sporno kao ni postojanje drugih historijskih izvora, koji tretiraju ovu problematiku.

Ustanak u Bosni je izbio u vrijeme značajnih društvenih previranja u tada već bivšoj Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini. Bez namjere da ulazim u podrobnije razmatranje njihovih uzroka, upozorit ću tek na neke neosporne činjenice. Dvojna Austro-Ugarska Monarhija stvorena je 1867. godine. Slijedeće (1868) godine u njezinu preuređenju se, među ostalim, uvodi opća vojna obaveza. Obično se ovim dvama događajima pridaje odlučujući utjecaj na budućnost Vojne krajine. Nadasve su Mađari bili ustrajni u zahtjevima da se ona ukine. Oni nisu mogli dozvoliti da u njihovu dijelu Monarhije postoji tako moćna vojna ustanova na koju ne bi imali skoro nikakvog utjecaja. Carskim manifestom od 19. VIII 1869. godine navješta se ukidanje Vojne krajine, s tim da je ona uz niz drugih mjera potpuno razvojačena 8. VIII 1873. Međutim, njezina uprava je i dalje bila u rukama Generalne komande u Zagrebu 1 tek 1. VIII 1881. od Generalne komande ju preuzima hrvatski ban.[3]

Bitno je naglasiti da je preuređenje provođeno bez učešća krajiškog stanovništva. Utjecaj Hrvatskog sabora je također bio neznatan. O svemu što je bilo važno odlučivalo se pregovorima najjačih središta moći u Monarhiji neposredno na račun krajišnika i na račun Hrvatske općenito.

Socijalni, ekonomski i politički vidovi razvojačenja, pored navedenog, ne mogu se razumjeti ako se ne istražuje tada već vrlo ubrzani razvoj moderne srpske i hrvatske nacionalne svijesti u do tada skoro isključivo vjerski razdvojenoj krajiškoj masi.

Na kraju, istočna kriza kao tada najvažnije međunarodno pitanje, upravo je i otvorena u svojoj novoj fazi ustankom u Bosni i Hercegovini, što unosi novu dinamiku u krajiška previranja.

Općenito, odnos Lapčana i Srbljana prema ustanku u susjednim pokrajinama, posebno prema ustanku u Crnim Potocima, nije ni najmanje jednostavno istraživati. Uz globalne i regionalne činioce koji ga opredjeljuju potrebno je istraživati i niz lokalnih činilaca koji tek omogućavaju historijsko

1 **Dvije najznačajnije monografije o bosanskom ustanku su napisali Vaso Cubrilović** *(Bosanski ustanak 1875—1878, Beograd, 1930)* **i Milorađ Ekmečić** *(Ustanak u Bosni* **1875—7***8.,* **Sarajevo, 1973)**

2 **M. Ekmečić, nav. dj. 99.**

3 **J. Sidak i dr.**: *Povijest hrvatskog naroda 1860—1914,* **Zagreb 1968.**

razumijevanje. Svjestan da ovaj prilog neće moći biti iscrpan u tom smislu, pokušat ću doprinijeti traženju odgovora na postavljena pitanja.

U historiografiji je već postavljeno važno pitanje zašto se baš u Crnim Potocima razvilo jedno od najjačih uporišta bosanskog ustanka.

Njime se posebno bavio M. Ekmečić tražeći odgovor u nepostojanju jačih antagonističkih struja u pokretu u jugozapadnoj Bosni i u povoljnom geografskom položaju Crnih Potoka na tromeđi, koji je s jedne strane omogućavao da se ustaničko uporište uspješno brani od napada turske vojske s bosanske strane, a s druge da se ustanici lagano mogu povući na ličko i dalmatinsko zemljište. Ustanici su u Crnim Potocima imali vrlo povoljnu ishodišnu tačku za dalje širenje ustanka.[4] Prihvaćajući ovakvo objašnjenje nužno postavljamo i druga pitanja koja također nalazimo u Ekmečića, ali u donekle drugačijem vidu. Izbor ovog mjesta za glavno ustaničko uporište u jugozapadnoj Bosni čini ustanak od samog početka vrlo ovisnim od cijelog spleta činilaca na austrougarskoj strani koji su i međusobno u vrlo ^diferenciranim odnosima. U njemu se s jedne strane oblikuje jedan važan činilac iz odnosa pograničnog ličkog i sjevernodalmatinskog stanovništva prema ustanku, a na drugoj njegovoj strani je činilac koji se oblikuje iz odnosa službene austrougarske politike prema ustanku. Budući da ustanak u Crnim Potocima za cijelo vrijeme svog trajanja nikada nije uspio ustaliti neposrednu i djelotvornu operativnu i političku vezu s drugim ustaničkim uporištima u Bosni i Hercegovini, utjecaj svih vanjskih činilaca mogao je biti i bio je vrlo velik.

Da bismo izbjegli moguće nesporazume zbog ovakvog pristupa, moramo naglasiti da se time niukoliko ne dovodi u pitanje ovaj ustanak kao pojava koja svoje društveno izvorište i svoju vremensku trajnost ima u bosanskom društvu i u njegovim proturječjima.

Ustanak u Hercegovini je počeo proljeća 1875. godine. U jugozapadnoj Bosni on počinje tek u jesen. U međuvremenu je bilo učestalo prebjegavanje raje, u stvari odvažnijih pojedinaca preko granice, naročito na njezinu dijelu od manastira Rmnja, tj. od utoka Unca u Unu prema tromeđi i dalje prema Kninu. Izgleda da je među ovim prebjeglicama bilo najviše volje da se i ovdje počne s ustankom, iako ona nije nedostajala ni onim skupinama koje su se stjecale u bosanskim planinama uz granicu i palile begovske čardake.[5] Međutim, ima i drugih prikaza njegovog početka.

Petar Uzelac, Ličanin, Udbinjanin, jedna je od najzanimljivijih ličnosti ustanka u Crnim Potocima. Ostalo nam je dosta njegovih pisama, novinskih članaka i drugih historijskih izvora, danas nesumnjivo, dragocijenih vrela za historiju bosanskog ustanka. Međutim, treba ih pažljivo koristiti jer su nerijetko međusobno proturiječni.

U beogradskoj »Budućnosti« on 1894. godine piše: »Glavni ustanak u Bosni bio je u južnome kraju blizu tromeđe u *Tiškovcu kod manastira Ermanja* (podvukao P. U. — prim. D. R.), i duž liöko-bosanske granice od Doljana do tromeđe. U početku ustanka bilo nas je malo, ali kako su nam iz Dalmacije i Like odmah došle jake čete u pomoć, pošlo nam je za rukom da porušimo turske karaule i proteramo turske pogranične straže od tromeđe do Kulin Vakufa. Na dalmatinsko-ličkoj strani spram Bosne nije bilo vojničke posade nit je bilo pograničnih stražara, i pograničnu službu vršili su financi i po ne-

4 M. Ekmečić, nav. dj. 99—100.
5 Nav. dj. 96.

koliko žandara, koji su bili većinom Srbi i prijatelji ustanka. Srbi iz Like i Dalmacije, jako su se oduševljavali za našu borbu; i oni su nam u velikom broju na kratko vreme, i kad nam je ustrebalo u pomoć dolazili, pomagali nam u borbi i dosta ih je poginulo«.[6]

Dakle, Uzelac sebe svrstava među malobrojne neposredne pokretače ustanka koji je počeo i razvijao se uz stalnu podršku i neposredno učešće »kad nam je ustrebalo« ličkih i dalmatinskih Srba. Uzelac je izričit u tvrdnji da bez njih ustanak tada ne bi ni mogao uspješno započeti, tj. da bez njih ne bi bilo moguće porušiti turske karaule.

Nekohko godina kasnije, (1901) njegov iskaz o početku ustanka i odnos ličkog i dalmatinskog stanovništva prema,njemu, objavljen u »Jedinstvu« (splitskom glasilu Hrvatske narodne stranke) naglašen je drugačije: »Narod je najprije izbjegavalo u planinske zbjegove, a onaj koji je bio bliže ličke i dalmatinske granice, taj je prebjegao u Dalmaciju i Liku, da sačuva život, i da prećera nešto od svoje stoke. Onda su simpatije našeg naroda u Dalmaciji i Liki, bile na strani svoje braće u Bosni, nije se pitalo ko se kako krsti, koje je vjere i plemena, i kao što je za narod iz Bosne simpatisao pravoslavni sveštenik u Dalmaciji i Liki, isto je tako simpatisao katolički fratar ili svećenik, jer se svi i svaki utjecaše, koji će više i bolje svojoj braći pomoći. Svuda su se obrazovah odbori da pomažu ustanak i bjeguncima, i u odborima su bili Srbi i Hrvati.. .«[7] Koliko god se komentar ova dva navoda čini izlišnim, on je i potreban. Različite Uzelčeve iskaze možemo razumjeti ako imamo u vidu promjene u njegovim političkim nazorima, shvaćanje srpsko-hrvatskih odnosa (1896—1901), a posebno odavno uočeni Uzelčev »makijavelizam«, bolje rečeno sitnu trgovinu načelima i stavovima. Tu osobinu nije imao samo on.

Za predmet našeg izlaganja je najkorisniji njegov iskaz u istom listu iz 1904. godine: »Početak ustanka u gornjoj bosanskoj Krajini i na tromeđi dobio je svoj prvi naslon na tromeđi, a prva varnica je frkla iz sela Plavna, udaljena uru od *Crnijeh Potoka* (podvukao P. U.), onda naše ustaške[73] republike. Odmah niže nalazi se ličko selo Drenovac, na granici između Like i Dalmacije. U Drenovcu je bila turska pogranična straža, a takih je stražarnica bilo nekoliko do Bihaća, koje su nam smetale i trebalo ih je odmah porušiti. Mučan posao, da Bosanci goloruci odmah napadaju na tvrde kule! Dok se vojvoda Golub Babić pojavio na tromeđi, odmah sam mu donio oružja i spreme, što sam mogao, a pop Petar Petranović dohrli četom Plavnjanaca da se juriša na kule. Ali ih Turci prije zapale i odu, a tu pogibe jedan Plavnjanac, jedan Ličanin (Jarić) i dva su ranjena«.[8]

Kada ove navode sravnimo s Ekmečićevim istraživanjima u arhivima, jasno je da ustanak u jugozapadnoj Bosni počinje manje ili više spontanim napadima na turske karaule i čardake pripremljenim na hrvatskoj strani, tj. u Lici i Dalmaciji. Zanimljivo je da u početku ustanici najviše napadaju baš karaule. Radi se o tome da ih one dijele od ličkog i dalmatinskog zaleđa koje je, očigledno, imalo bitno značenje u širenju ustanka. Prve skupine su malobrojne. Ekmečić to ne naglašava, ali je jasno da se u početne bojeve mogu upuštati tek zajedno, možda čak i s mnogobrojnijim Ličanima i Dalmatincima.

6 P. Uzelac, *Crni Uskrs, Slika iz bosanskog ustanka,* **»Budućnost«, 4/1896, 13.**
7 P. Uzelac, *Listak iz doba narodnog ustanka,* **»Jedinstvo«, 8/1901, 72.**
7a Ustanici sami sebe različito nazivaju: najviše ustaše, potom četnici, ustanici, a upotrebljavaju i naziv »eškija« kojim ih nazivaju njihovi turski protivnici.
8 P. Uzelac, *Nad grobom rodoljupkinje. Uspomena iz bosanskog ustanka,* **»Jedinstvo«, U/1904, 19.**

Ipak, ustanak počinje dobivati svoju fizionomiju tek kada u njega ulazi Bosanac Golub Babić po nalogu srpskog ministra Bogićevića koncem ljeta 1875. godine. Babić je rodom iz Trubara. Već do tada je stekao zamjerno ljudsko i političko iskustvo, iako je bio vrlo skučenog obrazovanja. On učestvuje u srpskom vojvođanskom pokretu 1848/49. godine kao Knićaninov dobrovoljac, potom je jedan od vođa ustanka u Bosni 1858. godine, k tome »vječiti« emigrant. Ustanike okuplja u Srbu gdje mu se pridružuje i Petar Uzelac.[9] Njih dvojica su se neposredno prije toga susreli u Zagrebu. Vjerojatno su obadvojica tom prilikom dogovorili s Ilijom Gutešom, zagrebačkim trgovcem, porijeklom Ličaninom, također vrlo značajnom ličnošću u ustanku, isporuku 315 pušaka za ustanike. Nalog za tu porudžbinu imao je samo Golub Babić, kojeg je dobio iz Beograda.[10]

Pažnju privlači ličnost plavanjskog paroha Petra Petranovića. Postoji dosta izvora o njegovu učešću u ustanku.[11] Uzelac ga na stanovit način svrstava među pokretače ustanka. Po svjedočenju suvremenika Milana Plavšića, objavljenom 1937. godine, koje bi umjesnije bilo zvati predanjem, jer je Plavšić u doba ustanka bio dijete, pop Petranović priprema napad na karaulu u Crnim Potocima s uvjerenjem da će poshje tog napada planuti ustanak u čitavoj jugozapadnoj Bosni. Skupivši družinu, on taj napad izvodi 15. IX 1875.[12] Među učesnicima napada ne spominju se ni Babić ni Uzelac. S druge strane, po Ekmečićevu navodu arhivskog izvora, Babić učestvuje u ovom napadu sa četom od 25 ljudi.[13]

Što se dalje dešavalo, nije u pojedinostima istraženo. Ekmečić naglašava: »Da bi izvojevao ma kakvo uporište na bosanskom teritoriju, Golub Babić je gotovo svakodnevno morao voditi rat s Turcima«.[14] Iz jednog pisma u Desničinoj zbirci može se zaključiti da se 16. IX 1875. na dvije i pol milje od Srba vodila žestoka bitka u kojoj s jedne strane učestvuje oko 650 »Turakah« a s druge 200 »ustašah« s nadmoćnom ustaničkom pobjedom.[15] U izvor treba ozbiljno sumnjati. Štošta što je zapisano u prvim ustaničkim danima posljedica je emocionalnog prosuđivanja u kome želje zamjenjuju stvarnost.

Izvjesna je velika bitka 24. IX na Krčkom Brdu. Ustanici su izdržali troisatnu bitku s daleko nadmoćnijim turskim snagama, a potom se povukli preko granice. Turska vojska ih je slijedila, pa je bitka nastavljena u Osredcima, naročito oko seoske crkve. Ustanicima su se pridružili Ličani, a podoficir Stevo Marinković tada napušta austrijsku vojsku, prelazi ustanicima i kao jedan od njihovih vođa ostaje među njima do kraja ustanka. Stanovništvo više pograničnih sela na ličkoj strani se razbježalo, neka su naselja spaljena, među njima i Srb.[16]

Unatoč tako jakom pritisku turske vojske raspoloženje za borbu se širi i s jedne i s druge strane granice. Kako nas u ovom radu prvenstveno zanima odnos Ličana prema ustanku, bilježimo da u njega dolaze još dva krajiška

9 M. Ekmečić, nav. dj. 36—97.
10 Isto mj.
11 Vidjeti: H. Curić, *Arhivska zbirka Vladimira Desnice. Prilozi radu Obrovačkog odbora i ustanku u Bosni 1875—1878.* **Sarajevo, 1971.**
12 Dj. Dobrić, *Ustanak u Crnim Potocima 1875—1877. g.* **Zbornik Privredno-kulturne matice u Šibeniku, Šibenik, 1937, 6—7.**
13 M. Ekmečić, nav. dj. 98.
14 Isto mj.
15 H. Curić, nav. dj. 32.
16 M. Ekmečić, nav. dj. 98—99; H. Curić, nav. dj. 32—33.

oficira Aco Radosavljević i Miloš Korica.[17] Nešto kasnije, tj. 13 (25) XI Petar Mandić obavještava Vladimira Desnicu u Obrovcu: »... Kod nas je sve živo oduševljeno, i tvrdu ti vjeru zadajem, da ga nema ovdje ko ne bi pošao..«[18]

Početkom oktobra kod Tiškovca i Drenovca vodi se bitka u kojoj učestvuje i redovna turska vojska. Ustanici su se i ovaj put poslije oštrog sukoba izvukli na ličku stranu bez većih gubitaka. Bitka se ponovo bila prenijela do Osredaka.[19]

Uzelac govori da se broj ustanika u to vrijeme penje do 700, s tim što Golub Babić zapovijeda Bosancima, a on Ličanima i Dalmatincima.[20]

Kako se uz ustanak širila i turska odmazda nad stanovništvom, sve više bosanskog seljaštva prebjegavalo je na austrijsku stranu u Dalmaciju i Liku. Izbjeglice su voljele biti što bliže granici i što bliže svojim kućama, pa ih se, na primjer, u Strmici bilo skupilo nekoliko hiljada. One su se, ipak, morale raširiti na znatno većem prostoru jer su Lika i Dalmatinska zagora ionako redovno živjele na rubu gladi ili su gladovale. Veliko je značenje mnogobrojnih odbora za pomaganje ustanika i bjegunaca u hrvatskim zemljama, koji su svoju djelatnost u znatnoj mjeri bili usmjerili i u jednom i u drugom pravcu. Ipak, izbjeglice su najvećim dijelom jedva preživljavale. Ljudi su najčešće živjeli u zemunicama koje su sami gradili. Vlasti su trpjele ovu masovnu seobu jer nisu imale izbora. Čak su odobravale, istina bijednu pomoć, koja se vrlo neredovno dodjeljivala.[21]

Početkom zime 1875/76. koja je inače bila i oštra i dugotrajna, ustanici su se povukli u Crne Potoke i tu ulogorili. Budući da tokom cijele zime nije bilo moguće izdržavati skupljeno veliko mnoštvo ustanika, većina je otpuštena svojim kućama, odnosno porodicama. Početkom zime bilo ih je 150, ali su stalno s raznih strana pristizali novi, tako da ih je početkom 1876. bilo oko 400. Pokušavaju da se što je moguće bolje vojnički urede i opskrbe. Uz to pripremaju napade koje bi trebalo izvesti čim to dozvole vremenski uvjeti. To su i dalje pogranične utvrde među kojima se izdvaja Kulen Vakuf. Glavni protivnici ustanika su begovi Kulenovići i Filipovići. Dakle, pomoć s ličke strane je i dalje bila neophodna.[22]

U ovom prilogu ne mogu ulaziti u složenu austrougarsku politiku prema ustanku. Činjenica je da ga Monarhija nije izravno pomagala, ali ga nije ni onemogućavala. Početkom jeseni, usporedo s razgaranjem ustanka, u Lapac i Srb dolaze po jedna kompanija regularne vojske. Već od augusta je pooštrena kontrola granice, ali sve su to bili samo oprezni izrazi složene politike koja je na Balkanskom poluotoku po svaku cijenu htjela osigurati prevlast i onemogućiti bilo kakav uspjeh politike na jugoslavenskoj osnovi. Baš zato je trebalo tražiti načine kako da se širi utjecaj Monarhije među pobunjenom rajom (Bosancima i Hercegovcima) i stvarati pretpostavke za moguće otvoreno austrijsko miješanje. U tom smislu predstavljali su naročitu prepreku već pominjani mnogobrojni odbori za pomoć ustanicima. Austrijskim i ugarskim vlastima nije bilo nepoznato da su oni nerijetko vodili politiku koja je mogla imati dalekosežne posljedice. Vrlo djelotvorno ujedinjavajući različite jugosla-

17 p. Uzelac, *Nad grobom . . .* isto mj.
18 H. Curić, nav. dj. 38.
19 M. Ekmečić, nav. dj. 99; H. Curić, nav. dj. 33.
20 p. uzelac, isto mj.
21 H. Curić, nav. dj. na više mjesta; Dj. Dobrić, nav. dj. 7.
22 M. Ekmečić, nav. dj.; H. Curić, nav. dj. 44.

venske nacionalne i političke činioce, osobito u hrvatskim zemljama, nije bila tajna da je u više njih velik utjecaj imala srpska vlada (na primjer u kninskom i obrovačkom), koji su tako rekuć neposredno sudjelovali u ustanku u Crnim Potocima.

Bilo je i drugih razloga koji su opredjeljivali austrougarsku politiku. Oni su naročito dolazili do izražaja na ličkoj granici. Stalni prelasci granice u oba smjera, kako ustanika, tako i njihovih pristalica u različitim misijama, već pominjana masovna izbjeglička kretanja, prenašanje ustaničkih okršaja s turskom vojskom na ličko zemljište, učestvovanje ličkih krajišnika u tim borbama, njihovo prelaženje u ustaničke redove itd. morali su vrlo zabrinjavajuće djelovati na službenu politiku.

Krajiška masa, osobito u vrlo siromašnoj Lici, razumljivo da je bila vrlo nezadovoljna načinom razvojačenja. Činilo joj se da je budućnost u potpunosti zatvorena. K tome, vrlo ubrzano razvijanje moderne nacionalne svijesti medu krajišnicima sakrivalo je nove povode pokretima koje bi bilo vrlo teško kontrolirati, osobito među Srbima. Agitacije u nacionalnom smislu su redovna pojava tih dana.

Poseban osvrt zaslužuje prelazak krajišnika u bosanski ustanak.

U arhivskim izvorima se za to nalaze brojne potvrde. Neke primjere smo već navodili. Ima i drugih. Ekmečić čak uopćava: »Treba istaći da se u četama Hubmajera i Petra Mrkonjića, kao i u jedinicama Goluba Babića nalazilo vrlo mnogo graničara«. Iako se ustanak u jugozapadnoj Bosni nije uspio »odlijepiti« od tromeđe, što je nesumnjivo utjecalo na splašnjavanje oduševljenja krajišnika, njihovo priključivanje ustanicima ipak ne prestaje. Na primjer, u napadu na Unac, 28. III 1876. godine učestvovalo je prema Uzelčevu iskazu oko 1400 ustanika, a od tog broja je bilo oko 300 ličkih i dalmatinskih Srba.[23] Po jednom službenom izvještaju iz Zavalja iz jula 1875. godine u četi pominjanog Marinkovića »die Licaner Cordonsgrenzer«, a to znači da su Srbljani i Lapčani činili većinu boraca.[24] Koliko su se krajišnici time izlagali nedaćama, najbolje se vidi po tome što je više njihovih sela, uglavnom oko tromeđe, turska vojska podjednako palila kao i bosanska. U jednom pregledu spaljenih sela **u** razdoblju od početka ustanka do novembra 1876. godine spominju se Doljani, Suvaja, Osredci, Vagan, Drenovac i Tiškovac.[25]

Veliko je značenje srbskog i lapačkog kraja u opskrbi ustanika u Crnim Potocima. I to ne toliko zbog toga što su sami davali, jer, nisu ni imali što dati, već zbog osiguravanja prijenosa oružja, municije i opreme za ustanike u Crnim Potocima koje su nabavljali odbori za pomoć ustanku. Iako opskrbu hije bilo nimalo jednostavno održavati, autrougarske vlasti su dosta brzo uspjele osigurati djelotvornu kontrolu, plijeneći brojne pošiljke, hapseći pouzdanike i slično. Ona se ipak nikada nije prekinula. U pominjanoj Desničinoj zbirci imamo o tome vrijedna svjedočanstva.

Dijelom ćemo ih iznijeti s nužnom napomenom da je njihovo cjelovito naučno objašnjenje moguće samo na znatno višem istraživačkom nivou, koji pretpostavlja kako poznavanje mnoštva novih činjenica tako i vrlo slojevitu interpretaciju.

Jovo Erceg Skobla, splitski trgovac i povjerenik srpske vlade kod Kninskog odbora, poručuje 20. III 1876. V. Desnici: »... jučer pošlo sam u Knin da se

23 P. Uzelac, *Napad na Unac. Slika iz bosanskog ustanka,* **»Zastava«, 23/1888, 39.**
24 M. Ekmečić, nav. dj. 157—159, 227.
25 *Uzelac generalu Jgnjati)evu,* **22. XI 1876. »Istok« 6/1876, 133.**

u Serb pošale f. 500 da im se kupi žita pribjeglim bošnjacima. Suviše pošlo sam f. 350 da se podijeli nekim četnicima kod Goluba«.[26] Ali i pored toga pomoć nikada nije bila ni blizu potrebama. O tome nam govore često pisma s tromeđe u kojima ustanički pouzdanici na hrvatskoj strani granice požuruju isporuke. Karakteristično je pismo popa Petranovića od 17. IV 1876. iz Plavnog: »Četa Dukićeva i Karanova stigla kod Srba i pita od ove šta će (raditi? Ostraguša imaju 300 a patrona nijednu. Na upit ovaj, odgovorila ovdašnja četa da se sastanu zajedno i da zajednički stare pozicije brane pošto vide, da im džebana oskudijeva i da nabavka obećanog oružja ševrda i traljavo ide«.[27]

Nisu samo austrijske vlasti usporavale ili onemogućavale isporuke pomoći ustanicima. Na to su u sve većoj mjeri utjecali vremenom sve složeniji i teži odnosi među nekim utjecajnim odborima. Pri tome su uz razlike u političkim stavovima bile važne i neke druge okolnosti, na primjer novčani ili privredni probici pojedinaca ili skupina koje su u isporukama učestvovale. S vremena na vrijeme bila su nužna međusobna razjašnjenja. Liječnik dr Stefan Nonweiller, inače jedna od najsvjetlijih ličnosti iz ustaničkog doba, piše u svojstvu predsjednika Obrovačkog odbora 15. (27) IV 1876. da se njihov odbor »nalazi (...) u odnosima samo s Kninskim odborom i djelatnost jednog i drugog usmjerena je samo na četu Goluba Babića«. S tim u vezi dovodi i djelatnost Srbskog odbora.[28] U Srbu je u Odboru, vjerojatno, najutjecajnija ličnost bio Pajo Omčikus, mjesni trgovac i posjednik.

Posebnu pažnju privlači bolnica za ranjene ustanike koja je duže vrijeme postojala u Srbu s vrlo različitim obimom djelatnosti. Bolnički liječnik je bio dr Nikola Gržetić, koji je inače službovao u mjestu. Novčano je izdržavana s pomoći usmjeravanom preko Obrovačkog i Kninskog odbora. O tome govori i pismo Skoble Desnici od 20. V 1876.: »Kada sam otišao u Serb i sve novcima potribe podmirio i unaprid što bude troška za ranjenike i za pribiegle obećao sam podmiriti«.[29]

Ipak, izdržavanje ove bolnice bilo je često kamen spoticanja. Bilježimo jedan izrazito težak trenutak u jesen 1876. godine, u vrijeme kada je ustanicima već uveliko zapovijedao srpski pukovnik Mileta Despotović. U pismu od 15. (27) X dr Nonweiller napada Despotovića što je uskratio Desnici isplatu nekih računa u vezi s bolnicom. Pismo inače dosta vjerno predočava sve lošije odnose koji su vladah među ustanicima i njihovim pristalicama u kriznom razdoblju ustanka: »... Ne čudim se da je Despotović sramotno uskratijo Mili izplatu računa jer sam ga ja poznao kao sramotna i nepoštena u mnoge stvari, ali čuditi mi se kako Srbski odbor od nas traži izplatu za uzdržavanje ranjenikah, odražavajuć da smo ga mi k temu opunomoćili! To je gola laž jer kad sam ja i Mile bijo u Srbu, i kad nam je Omčikus navijestijo da je Torbica uskratijo dati hranu za ono pet ranjenih što su se nalazivali u bolnici, mi smo ga opunomoćili da jih rane onu pet dok ozdrave i da nam pošalje svaki mjesec račune za tako svaki mjesec donaplatiti što bi bilo potrošeno za naš račun. Malo dana poslije toga, knjaz Skobla prispijo u Srbu, uredijo bolnicu i providijo sve, tako da nije bilo više potreba naše pomoći...«[30] Ipak,

28 H. Curić, nav. dj. 54.
27 Nav. dj. 67.
28 Nav. dj. 68—69.
29 Nav. dj. 71, 73, 112.
30 Nav. dj. 110—111.

iz jedne molbe Obrovačkog odbora srpskom ministru T. Nikoliću radi nadoknade troškova iz istog mjeseca jasno je da su pitanja odgovornosti prema bolnici bila složenija. Jedno vrijeme je ostala bez pomoći »tako da je vrijedni doktor Gržetić za dva dana morao sam izdržavati troske bolničke.. ,«[31]

Raspolažemo i drugim podacima o pomaganju ustanika. Iz jednog Petranovićeva pisma od 6. (18) V 1876. saznajemo tko su bili neki od kirijaša koji su dopremali pomoć ustanicima. Njihova su imena: Jovan i Marko Vunduk, Đuro Skakić, David Rodić, Nikola Rusić, Zekan Gruić, Lazo Vukobrat i Vasilj Rusić. Za obavljen posao isplaćeno im je u to vrijeme 11,20 forinti.[82]

Kako se ustanak nije širio prema očekivanju, povremeno bi i među ličkim krajišnicima zavladala apatija, naročito u onim selima koja su bila najizloženija turskim napadima, kao što je na primjer Drenovac. O tome nas obavještava pop Petranović u pismu od 7. (19) IX 1876.: »... (Turci) uđu u nekim kućama Ličkog Drenovca i porobe ih, a tako i kuću nekog Novakovića iz Strmice na našoj (tj. dalmatinskoj — prim. D. R.) strani... i pravo je tako, jer kad su ustaši bili nagnali, da se oko Drenovca koncentrišu i ondje kao zgodnijem položaju dočekaju Turke, Drenovčani im ne dali, već ih odbili psovkama i grdnjama te ti tako Drenovčani ostanu usamljeni«.[33]

Uz sva ta kolebanja lički krajišnici u velikoj većini ostaju privrženi ustanku. Ova kolebanja se ne mogu razumjeti bez vrlo podrobnog istraživanja klasnih odnosa u ustanku, raslojavanja prouzročenih promjenama u ciljevima ustanka, te tokom istočne krize. Sve je to neposredno utjecalo na društvene odnose u Lici i na odnos Ličana prema ustanku. Ipak, u odlučnom trenutku sudbonosne bitke na Crnim Potocima 4. VIII 1877. upravo su lički krajišnici spriječili da ustanički poraz ne bude potpun, jer su onemogućili tursku vojsku da i sa njihove strane opkoli ustanike, kao što je to već bilo učinjeno sa dalmatinske.

O tome imamo Dobrićev prikaz prema Plavšićevu kazivanju: »Hitaju Turci da bi prejašili preko Butižnice, pa da ih na isti način kao i kapetan Štreker i žandari propusti i kapetan Kovačević, te da bi uhvatih vezu sa svojima preko štita, i već zajašiše preko Butižnice, ali im zagrmi kapetan Kovačević, da im gradi sveca turskog, da se ne usuđuju prelaziti granicu, već da odmah natrag otstupaju sa ličkog zemljišta, jer da će narediti svojim vojnicima da pucaju. Turci zastadoše pa mu rekoše: »E, pustide nas, efendijo, da pohvatamo one čopkune, pa ćemo se odmah vratiti na naše bosansko zemljište« i opet pođoše naprijed. Kapetan Kovačević opet im zagrmi, da odmah odstupe, jer će narediti vojsci, da u njih puca. Turci nehtjedoše otstupiti, već jurnuše naprijed, a Kovačević zakomandova trubaču paljbu, našto vojnici, sami Srbi Ličani, jedva to i čekali, osuše vatru na Turke, a oni samo padahu u Butižnicu i oko nje. Dok je čestiti kapetan Kovačević sa svojim Ličanima s vatrom ustavljao Turke, dotle je sva naša ustaška vojska prešla sa Sedla gdje je bio šanac u Stit planinu na ličku stranu .. ,«[34]

Kao što smo već naglasili, odnos ličkih kordonskih krajišnika prema ustanku u Crnim Potocima tek treba biti podrobno istražen. Uostalom, to traže i sva druga pitanja o kojima je u ovim prilozima bilo riječi, kao i ona o kojima nije bilo moguće govoriti na ovako ograničenom prostoru.

31 Nav. dj. 112.
32 Nav. dj. 72.
33 Nav. dj. 104.
34 Dj. Dobrić, nav. dj. 30.

Pali borci s područja kotara Donji Lapac 1941—1945. godine

OPĆINA DONJI LAPAC

BIROVACA

1. **Blanuša Đurđa Jovan, 1914, pekarski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Radio na sakupljanju podataka 0 neprijatelju pri MNOO Birovača.** Clan **KPJ od 1943. Strijeljali ga četnici u Donjem Lapcu 3. 5. 1944.**

2. **Burpiudžija Luke Petar, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1911, od jeseni 1942. član MNOO Birovača. Poginuo kao borac 2. bat. 2. brig. 6. div. u Brušanima u proljeće 1943.**

3. **Delić Jandrije Đuro, 1926, Srbin. Stupio u NOB 1943. Poginuo kao vodnik voda 1. bat. 2. brig. 6. div. u Vrepcu 1944.**

4. **Delić Laze Petar, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, zatim predsjednik i član seoskog NOO Birovača. Ubili ga četnici u Birovači 1944.**

5. **Delić Jandrije Rade, 1923, Srbin. Stupio u NOB 27. 2. 1942, borac 1. LPO. Ranjen kod Udbine 22. 8. 1942. 1 umro od posljedica u bolnici Pirovište iste godine.**

6. **Dragičević Jove Đuro, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, a kasnije 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Ilincima 5. 2. 1945.**

7. **Dragičević Gavre Milan, 1886, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Ranjen prilikom neprijateljskog bombardiranja i od posljedica umro u Donjem Lapcu augusta 1941.**

8. **Kosanović Đure Đuro, 1920, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Drvaru 25. 5. 1944.**

9. **Kosanović Đure Milan, 1923, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Oštarijama kod Gospića 1943.**

10. **Mrda Rade Ilija, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 2. brig. 6. div. u Radučićima kod Knina juna 1943.**

11. **Obradović Steve Boško, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Bos. Osredcima kod Drvara 25. 5. 1944.**

12. **Obradović Jandrije Božo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1944, borac 35. div. Poginuo u Crnoj Vlasti kod Vrhovina novembra 1914.**

13. **Obradović Jove Ilija, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, a zatim 2. čete bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Oštarijama kod Gospiića marta 1943.**

14. **Obradović Paje Miloš, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao polit, komesar čete 1. bat. 2. brig. 6. div. u Zabljaku jula 1944.**

15. **Obradović Stevana Pajo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, kasni-**

je X. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Birovači juna 1943.

16. Opačić Miloša Đuro, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Ljubovu 23. 1. 1943.

17. Opačić Ilije Savo, 1898, službenik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. radio u pozadini, član MNOO Birovača. Umro od tifusa u Birovači 13. 5. 1943.

18. Tišma Sime Božo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Metku marta 1943.

19. Tišma Ilije Đuro, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Polači kod Knina augusta 1943.

20. Tišma Petra Jandre, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Poginuo kao komandir odjeljenja 1. bat. 2. brig. 6. div. u Plavnom 1943.

21. Tišma Save Milan, 1916, službenik, u Svilajncu, Srbija, Srbin. Poginuo u Svilajncu aprila 1941.

22. Tišma Stevana Milka, 1926. Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, radila s omladinom, član SKOJ-a od 1942. Poginula za vrijeme bombardiranja kod Donjeg Lapca 1942.

23. Tišma Stevana Petar, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača. Umro kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. od tifusa u Birovači jula 1943.

24. Tišma Milana Rade, 1921, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, kasnije stražar bolnice Dobroselo. Poginuo u Dobroselu 1942.

25. Tišma Petra Stevan, 1898, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Birovača, a kasnije radio pri MNOO Birovača. Poginuo za vrijeme bombardiranja kod Donjeg Lapca 1942.

BREZOVAC

1. Babić Miloša Ilija, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac seoskog voda Brezovac. Poginuo u Boričevcu 25. 9. 1941.

2. Babić Koje Nikola, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac omladinske čete 2. ličkog područja. Umro od tifusa u Brezovcu maja 1943.

3. Medić Dane Bogdan, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Brezovac, zatim borac 3. čete bat. »Marko Orešković«. Poginuo na Benderu 9. 5. 1942.

4. Medić Pavla Dane, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac piri Komandi 1. ličkog područja. Poslije ranjavanja na Homoljcu, liječio se u Brezovcu gdje su ga ubili Nijemci oktobra 1943.

5. Medić Luke Đuro, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda bat. »Marko Orešković«. Ranjen kod Bugojna polovinom augusta 1944. i prebačen na liječenje u Italiju gdje je nestao.

6. Medić Srećka Đuro, 1908, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda u Brezovcu. Poginuo u Kruzima krajem oktobra 1941.

7. Medić Dane Ilija, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 194, zatim borac bat. »Stojan Matić«. Razbolio se pa je liječen u bolnici Trolokve. Umro u Brezovcu juna 1943.

8. Medić Rade Lazo, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 3. bat. 35. div. u Istri aprila 1945.

9. Medić Dane Mane, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »Matija Gubec« u Istri aprila 1945.

10. Medić Luke Mane, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 3. brig. 6. div. kod Travnika oktobra 1944.

11. Medić Pilipa Mane. 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, radio u omladini. Član SKOJ-a od 1943. Zarobili ga Nijemci krajem 1944. i sproveli u logor u Zagreb gdje je umro.

12. Medić Nikole Marko, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac u Komandi mjesta Donji Lapac. Poginuo u Brezovcu augusta 1944.

13. Medić Luke Rade, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac. Strijeljali ga četnici kao predsjednika MNOO Brezovac u Gračacu 8. 9. 1944.

14. Medić Jovana Tomo, 1895, seljak Srbin. Stupio u NOB 1941, član MNOO Brezovac. Umro od tifusa u Brezovcu aiprila 1943.

15. Skorić Dane Petar, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Brezovac, zatim borac 1. brig. 35. div. Ranjen u Šalamuniću i umro u bolnici Trnovac jula 1944.

16. Skorić Nikole Pilip, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda 1. bat. 3. brig. 6. div. Ranjen na Zelengori i prebačen na Siciliju gdje je umro 1944.

17. Skorić Damjana Stevo, 1900, seljak Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac. Umro ood tifusa u Brezovcu oktobra 1943.

18. Skorić Dane Stevo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac. Poginuo kao kurir Glavnog štaba Hrvatske kod Drežnika septembra 1943.

BUŠEVIĆ

1. Adžić Blagoja Dane, 1907, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«. Poginuo u Glogovu kod Gračaca maja 1942.

2. Anđelić Stevana Mika, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, radila sa omladinom, član SKOJ-a od 1942. Ubili je Nijemci u Klisi ljeti 1943.

3. Anđelić Bože Miladin, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u LPO. Umro od tifusa u Buševiću 1943.

4. Anđelić Koje Vučen, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. od početka 1943. u krajiškim jedinicama. Poginuo kao zamjenik komandira čete u 5. div. kod Srnetice maja 1945.

5. Čojanović Mile Aleksa Aca, 1919, Sarajevo, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u 2. brig. 6. div. Krajem 1944. otišao na školovanje u SSSR, otkuda se ubrzo vratio. Poginuo kao komandir čete 1. tenkovske div. na sektoru Ruma—Voganj aprila 1945.

6. Čojanović Pere Maniša, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, a zatim 2. lič. brig, od januara 1943. u 3. krajiškoj brigadi. Ranjen na Zelengori 1943. i prebačen u bolnicu na Majevici. Ubili ga četnici u bolnici jula 1943.

7. Čojanović Vida Milan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«. Ranjen u napadu na Klisu augusta 1941, zarobile ga ustaše i ubile u Klisi iste godine.

8. Čojanović Đukana Stevo, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od proljeća 1942. u 1. ud. bat. 1. dalm. brig., 1943. prešao u Bihaćki bataljon. Poginuo kao komesar čete na Vrtoču augusta 1944.

9. Đilas Mile Marko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«. Razbolio se od TBC i umro u Buševiću maja 1942.

10. Đurica Luke Đorđe, 1920, sezonski radnik, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1942, borac Srijemskog PO, poginuo kao borac 1. vojvođanske brigade u ist. Bosni februara 1944.

11. Đurica Luke Vukosav, 1923, sezonski radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, politički radnik, član SKOJ-a prije rata, od 1942. sekretar ćelije SKOJ-a u Bečeju. Uhvatili ga i strijeljali Mađari u Bečeju decembra 1942.

12. Glušica Davida Božo, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Bušević«, kasnije LPO. Od jeseni 1942. u 2. lič. brig, januara 1943. prešao u 4. krajišku brig. Poginuo na Glamoču aprila 1943.

13. Glušica Davida Dane, 1924, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOB zimi 1941. član rezervne omladinske čete, od maja 1942. borac Inžinjerijske čete pri GSH, od januara 1943. u Inžinjerijskom bat. VS NOV i POJ. Poginuo kao komandir voda Inžinjerijske brig. VS u Srbiji u proljeće 1945.

14. Glušica Laze Dušan, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda Bušević, od maja 1941. u 1. lič. omladinskoj četi, novembra 1942. prešao u 3. krajišku brig. Ranjen kod Teslica januara 1943. Nestao u koloni ranjenika na Zelengori 1943.

15. Glušica Mile Nikola Nine, 1923, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac

odreda »Bušević«, od proljeća 1942. u LPO, zatim u 2. lič. brig. Poginuo kao komandir voda u 19. div. u Doljanima ljeti 1944.

16. Glušica Vuje Spaso Pajo, 1920. Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u LPO, a zatim 2. lič. brig., novembra iste godine prešao u 3. krajišku brigadu. Poginuo kao desetar kod Celebića (Foča) maja 1943.

17. Glušica Tode Stanko, 1877, seljak, Srbije. Stupio u NOB 1941, član MNOO Bušević, kasnije predsjednik seoskog NOO Bušević. Umro od tifusa u Buševiću 11. 8. 1943.

18. Glušica Bože Vaso, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, polovinom 1942. u LPO, a zatim 2. lič. brig. Januara 1943. prešao u 1. krajišku brigadu 5. div. Ranjen na Turbetu kod Travnika septembra 1943, prebačen na liječenje u Italiju, ali je uskoro umro.

19. Glušica Laze Vladimir, Vlada, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u divizionu brdskih topova, LPO, a zatim 2. lič. brig, januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo kao desetar na sektoru Ustikolina Goražde januara 1944.

20. Karanović Mile Božidar, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u 1. omi. četi, januara 1943. prešao u 3. krajišku brig. Umro od tifusa kod Pljevalja maja 1943.

21. Karanović Đure Božo, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević« od 1943. u Drvarskom Petrovačkom odredu. Poginuo u Hrgarima kod Ripača (Bosna) 1944.

22. Karanović Ilije Đuro, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB proljeća 1942, borac LPO, a zatim borac 2. lič. brig. Poginuo kao intendant bat. 2. brig. 6. div. 1943.

23. Karanović Mile Jovan, 1920, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, od proljeća 1942. u LPO, zatim u 2. lič. brig, u ljeto 1943. prešao u 16. krajišku brigadu. Poginuo na Manjači marta 1943.

24. Karanović Miće Luka, 1920. Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u LPO, a zatim 2. lič. brig. Sredinom 1943. prešao u Podgrmečki odred. Poginuo kao zamjenik komesara odreda 1944.

25. Karanović Spase Milan Perkin, 1914, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac, a zatim desetar odreda »Bušević«, od 1942. član seoskog NOO Bušević. Umro od tifusa u Buševiću marta 1943.

26. Karanović Mile Sava, 1922, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«. Razbolio se od TBC i umro u Buševiću krajem 1942.

27. Karanović Nikole Vučen, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac omladinske rezervne čete, od 1943. borac Bihaćkog bat. Poginuo kod Bosanske Krupe 1944.

28. Kuga Dragana Rade, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB u proljeće 1942, borac bat. »Bićo Kesić«. Poginuo na Udbini 21/22. 8. 1942.

29. Ljiljak Obrada Draginja, 1923, stupila u NOB 1941, borac 1. udarne grupe 1. šumadijskog PO. Poginula kao referent saniteta na sremskom frontu poč. 1945.

30. Ljiljak Bože Toma, 1922. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od juna 1942. u bat. »Bićo Kesić«. Poginuo kao komandir protivtenkovskog odjeljenja kod Lovinca 28. 12. 1942.

31. Ljiljak Đure Vlado, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1943, borac Vakufske čete. Poginuo kao borac 16. krajiške brig, u selu Bunarovima na Manjači januara 1944.

32. Ljubović-Krga Paje Nikola Nina, 1923, Strbci, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. 2. bat. 3. LPO, januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo kod Kotor Varoša maja 1943.

33. Mrkobrat Dane Milan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u bat. »Bićo Kesić«. Ranjen na Udbini, liječio se, ali je obolio od tifusa i umro u Buševiću prve polovine 1943.

34. Mrkobrat Spase Stevo Steviša, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac LPO, od novembra iste godine u 2. brig. 6. div. Poginuo krajem 1943.

35. **Obradović Stevana Jovo, 1905, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, a zatim desetar istog odreda, od 1942. u LPO. Polovinom 1943. prešao u Drvarsku četu. Poginuo kao komandir voda u Kupresu 25. 12. 1943.**

36. **Obradović Stevana Sava, 1922, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od proljeća 1942. u LPO, januara 1943. prešao u 3. bat. 1. krajiške brig. Poginuo kao desetar u 5. krajiš. div. kod Sarajeva januara 1944.**

37. **Ovuka Mile Momčilo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u 1. četi bat. »Bićo Kesić«, krajem 1943. prešao u 17. krajišku brig. Poginuo kao zamjenik komandanta protivtenkovskog diviziona u Hodžićima kod Sarajeva 10. 3. 1945.**

38. **Pilipović Nenada Dane, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac LPO, a zatim 2. brig. 6. div. Poginuo na Ljubovu februara 1943.**

39. **Pilipović Petra Dušan, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942. u LPO, a zatim 2. lič. brig. Poginuo kao zamjenik komandira čete Bihaćkog bat. decembra 1944.**

40. **Pilipović Dane Nenad Bićo, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Bušević, zbog pomanjkanja oružja vraćen u pozadinu i postaje član prvog MNOO Bušević. Umro od tifusa u Buševiću 1943.**

41. **Pilipović Mirka Nikola, 1924, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u 1. četi bat. »Bićo Kesić«, januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo kod Viteza (Travnik) sredinom 1943.**

42. **Popović Mićana Petar Pejo, 1920. seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od proljeća 1942. u LPO, a zatim u 2. lič. brigadi. Poginuo kao puškomitraljezac 3. krajiške brigade u Prilukama kod Livna 14. 4. 1944.**

43. **Radak Luke Dragan, 1900, radnik, Srbin. Stupio u NOB sredinom 1942, borac vojvođanskih jedinica. Ubili ga četnici ranjenog u bolnici na Majevici 1944.**

44. **Rađenović Koje Dane, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, od poč. 1942. u Lapačkom bat. a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Januara 1943. prešao u** 1. krajišku brig. Poginuo kao referent saniteta brig, kod Teslića krajem **1943.**

45. **Rađenović Koje Lazo, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, od 1942 u LPO, a zatim 2. lič. brig, januara 1943. prešao u 3. bat. 3. krajiške brigade. Poginuo kao komandir voda kod Sinja septembra 1943.**

46. **Rašeta Stevana Mile Milan, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB početkom 1942, od jula 1942. borac 3. čete 2. bat. 3. LPO, a zatim 2. lič. brigade. Januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo na sektoru Tešanj—Teslić 17. 4. 1943.**

47. **Rodić Mile Branko, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borad odreda »Bušević«, od maja 1942. borac 1. čete, 2. bat. 3. LPO. Januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo na sektoru Peć—Prizren 28. 8. 1944.**

48. **Rodić Marka Dušan, 1921, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od proljeća 1942. sekretar ćelije SKOJ-a Bušević, od maja iste godine borac omi. čete 2. bat. 3. LPO. Poginuo kao zamjenik komesara čete 2. brig. 6. div. na Zuleševici krajem februara 1943.**

49. **Rodić Marka Đorđe, 1925, pružni radnik, Srbin. Stupio u NOB polovinom 1943, borac LPO. Poginuo kao puškomitraljezac u Vakufskoj četi u Buševcu sredinom 1944.**

50. **Rodić Dmitra Milan, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Bušević«, kasnije u Lapačkom bat. od kraja 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div., januara 1943. prešao u 3. krajišku brig. Poginuo na Miljevini kod Foče 13. 6. 1943.**

51. **Rodić Mile Nikola, 1926. đak, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1941, borac 1. sremskog PO. Poginuo kao borac 16. vojvođanske brig, kod Vlasenice (ist. Bosna) 1944.**

52 **Rodić Vojislava Slavko, 1926, seljak, . Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac omi. čete LPO. Od januara 1943. u 8 krajiškoj brig. Poginuo kao delegat voda kod Sanskog Mosta krajem 1943.**

53. Vojvodić Marka Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac odreda »Bušević«, od maja 1942. u 1. omi. četi 2. bat. 3. LPO, januara 1943. prešao u 1. krajišku brig. Poginuo kao komesar čete kod Sušnjevaca (Slavonski Brod) aprila 1945.

54. Zorić Mile Dušan, 1926, sezonski radnik, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac 5. sremskog PO, a zatim 2. vojvođanske brig. Poginuo kod Ašanja (Srijem) augusta 1943.

DNOPOLJE

1. Basara Petra Stevo, 1924, trgovački pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 2. 1942. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 2. brig. 6. div. u Ljubovu februara 1943.
2. Basarić Đure Božo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Bosni 1944.
3. Basarić Đure Milan, 1920. seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Ljubovu januara 1943.
4. Delić Jove Rade, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Zelengori 1944.
5. Đukić Luke Đuro, 1909, lugar, Srbin. Stupio u NOB 1941, politički radnik na terenu, član ROC-a za kotar Donji Lapac. Ubili ga četnici u Prkosima iznad Dnopolja 1944.
6. Đukić Đure Jovo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. brig. 6. div. Poginuo na Zuleševici marta 1943.
7. Đukić Đure Rade, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Dnopolje, kasnije u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od neprijateljske mine u G. Malovanu kod Sujice 12. 12. 1943.
8. Kljajić Stojana Milka, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, borac ženske čete u Trnovcu, a zatim radila u predionici u Trnovcu. Zaklade je ustaše u Krbavici 1945.
9. Kljajić Stojana Rade, 1910, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro kao obaveštajni oficir bat. od tifusa u Topuskom 1944.
10. Opačić Jove Jovo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao delegat voda vojne radionice GSH u Gospiću aprila 1944.
11. Opačić Steve Stevo, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje. Poginuo na Kuku kod Udbine 29. 7. 1941.
12. Opačić Vuje Vukašin Milan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, član OK SKOJ-a Donji Lapac. Ubili ga četnici kod Dnopolja 5. 6. 1944.
13. Počuča Đure Dušan Tode, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac slavonskih ustaničkih jedinica. Poginuo u Vojvodini.
14. Počuča Vuje Dušan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. borac. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig, kod Poloja (Kordun) 17. 10. 1942.
15. Počuča Steve Ilija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 35. div. Poginuo u Mazinu jeseni 1944.
16. Počuča Đure Milan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Srijemu 1944.
17. Počuča Đure Petar, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen u Sujici i umro u Bosni novembra 1943.
18. Počuča Rade Petar, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Lapac, a zatim delegat vođa 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Cincaru kod Glamoča 1944.
19. Počuča Nikole Stevo Cićiina, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac mitraljeske čete u Borićevcu 1944.
20. Sašić Ilije Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, delegat voda u bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Lovincu 25. 12. 1942.
21. Šašić Mile Dušan, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 35. div. Poginuo u Mazinu 1944.
22. Sašić Đure Ilija, 1905, financ, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Lapac, a zatim intendant 1. bat. 2. brig. 6. div. Strijeljali ga partizani u Bosni zbog sumnje da je sarađivao s neprijateljem 1944, kasnije je utvrđeno da to nije tačno.

23. **Sašić Đure Milan, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, zbog pomanjkanja oružja vraćen na rad u pozadinu. Razbolio se i umro od tifusa u Dnopolju 1943.**

24. **Sašić Mile Milan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. kurir 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Bogunici kod Metka marta 1943.**

25. **Sašić Miloša Nikola, 1909, seljak Srbin. Stupio u NOB 1942, vodnik 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Iloku 20. 2. 1944.**

26. Sašić **Pavla Nikola, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje od 27. 2. 1942, predsjednik MNOO Dnopolje. Umro od tifusa u Dnopolju 20. 4. 1944.**

27. **Sašić Gavre Petar, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. brig. 6. div. u Papuči kod Metka 1943.**

28. **Sašić Laze Petar, 1921, seljak Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, a zatim komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u selu Zuce ispod Avale 20. 10. 1944.**

29. **Sašić Ilije Sava, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 12. 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od nagazne mine u Sujici 12. 12. 1943.**

30. **Sašić Petra Slobodan, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 11. 6. 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Teško ranjen kod Bendera gdje su ga ubili četnici oko 15. 6. 1943.**

31. **Tišma Save Božo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje kasnije komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Bogunici kod Metka marta 1943.**

32. **Tišma Rade Mirko, 1915, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, zatim delegat voda 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen kod Gospića 25. 4. 1943. i umro u bolnici u Bijelim Potocima iste godine.**

33. **Tišma Save Sava Sako. 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje i odreda Lapac. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.**

34. **Tišma Ilije Simo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1942, Poginuo kao komandir voda 4. bat. 1. brig. 6. div. kod Gospića 1943.**

35. **Tišma Rade Stevo, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. borac odreda Lapac, kasnije desetar 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Crnoj Gori augusta 1944.**

36. **Tišma Steve Todor, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje kasnije komandir čete 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od nagazne mine u Sujicama kod Kupresa 17. 12. 1943.**

37. **Uzelac Rade Branko, 1926, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo za oslobođenje Beograda oko 15. 10. 1944.**

38. **Uzelac Laze Đuro, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje. Ubile ga ustaše u Boričevcu 2. 8. 1941.**

39. **Uzelac Rade Đuro, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, zatim odreda Lapac. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.**

40. **Uzelac Gavre Jovo, 1914, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 27. 2. 1942. Poginuo kao pomoćnik komesara čete 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kruzima 21. 9. 1943.**

41. **Uzelac Rade Milan, 1922, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog voda Dnopolje, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen na Bogunici kod Metka 1943. i ubrzo umro.**

42. **Vignjević Laze Nikola, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 35. div. Poginuo kod Plitvica 1944.**

43. **Vignjević Rade Vujo, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 17. 2. 1942, desetar 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od nagazne mine u Sujicama kod Kupresa 12. 12. 1943.**

DOBROSELO

1 **Banjac Davida Dane. 1904. radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od proljeća 1942: u bat. »Stojan Matić«, kasnije u 1. bat 2. brig. 6. div. Razbolio se i umro od upale pluća u bolnici u Petrovoj gori jula 1944.**

2. Banjac Mane Ilija, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, radio s omladinom, član SKOJ-a od decembra iste godine, od novembra 1942. borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Trnavcu aprila 1943.

3. Beslać Rade Mile, 1897, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Od kraja 1943. radio pri MNOO Dobroselo. Zarobili su ga četnici i strijeljali u Opačić Dolini 1944.

4. Beslać Rade Stevo, 1907, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo. Clan KPJ od 1937. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Vrlike juna 1943.

5. Grozdanić Pavla Jovica, 1920, đak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, a zatim sekretar skojevske grupe. Poginuo kao delegat voda bat. »Stojan Matić« u Lovincu 25. 12. 1942.

6. Grozdanić Jove Stevo, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od oktobra iste godine član MNOO Dobroselo. Clan KPJ od 1934. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

7. Jazić Petra David, 1981, radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, a kasnije stražar bolnice u selu. Umro od tifusa u Dobroselu aprila 1943.

8. Kantar Mile Branko, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, a zatim Doljanske čete 3. LPO. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

9. Kantar Petra Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, radio s omladinom, član SKOJ-a od maja 1942, od decembra iste godine borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

10. Kantair Sime Ilija, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 5. dalm. brig. 19. div. Poginuo u Bruvnu 10. 2. 1944.

11. Kantar Ilije Mićo, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, član SKOJ-a od februara 1942. Poginuo kao borac. 1. bat. 5. brig. 19. div. kod Biograda na moru 20. 9. 1944.

12. Kantar Petra Mira, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB novembra 1941, terenski radnik s omladinom, član SKOJ-a od 1941, od 1. 4. 1942. bolničarka u Dobroselu. Poginula kao bolničarka Centralne bolnice VSJ na Sutjesci juna 1943.

13. Kantar Gavre Nikola, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac područnog LPO. Umro od upale pluća kao komandir odjeljenja 5. bat. PPK za Liku u Centralnoj bolnici na Petrovoj gori aprila 1945.

14. Kantar Stevana Nikola, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac omlad. čete 3. LPO, član SKOJ-a od aprila 1942, KPJ od 1943. krajem te godine borac 3. bat. 2. brig, 6. div. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 5. brig. 19. div. u Dalmaciji 1943.

15. Kerkez Mile Danilo, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, radio s omladinom, od početka 1944. borac 1. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo kod Gospića 1944.

16. Mandić Nikole Božo, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, a zatim 1. bat. 3. LPO. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 35. div. u Rakovici 1944.

17. Mandić Jovana David, 1905, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda Dobroselo, od oktobra 1941. predsjednik seoskog, a kasnije Općinskog NOO Martin Brod. Clan KP Francuske od 1932, KPJ od 1936. Umro od tifusa u Martin Brodu marta 1943.

18. Mandić Nikole Dane, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Zelengori 1944.

19. Mandić Milana Dušan, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. pod. bat. 3. LPO. Umro od meningitisa u Dobroselu 1942.

20. Mandić Milana Uglješa, 1914, podoficir, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

21. Mandić Davida Vladimir, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, kasnije komandir voda 1. ud. bat. LPO, od 1943. komesar čete 1. bat. 5. brig. 19.

div. Clan KPJ od 1943. Poginuo kod Malovana juna 1944.

22. Mandić Mile Vojislav, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Lovinca aprila 1943.

23. Medić Nikole Dušan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. diiv. Poginuo na Zelengori 1944.

24. Medić Rade Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 3. LPO, od 1943. komandir voda 1. bat. 5. dalm. brigade. Poginuo u Turovcu 1944.

25. Medić Rade Jandrija, 1902, seljak, Srbin. Clan KPJ od 1932. Uhapsile ga ustaše i poslije zvjerskog mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku 30. 6. 1941.

26. Medić Gliše Mane, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od novembra 1941. u bat. »Marko Orešković«, od 1943. komandir čete 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan KPJ od 1942. Poginuo kod Kraljevice aprila 1945.

27. Medić Nikole Marko, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942 u 1. četi 3. LPO, krajem 1942. borac pri komandi mjesta Gračac. Ubili ga četnici u Brezovcu 1944.

28. Medić Ilije Pilip, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od maja 1942. u 1. bat. 3. LPO. Clan KPJ od 1943, Poginuo kao zamjenik komandanta 3. bat. 5. brig. 19. div. u Lišanima (Dalmacija) 13. 7. 1944.

29. Medić Gliše Nikola, 1921, podoficir, Srbin. Poginuo u sukobu s Nijemcima kao pripadnih BJV kod Banje Luke, aprila 1941.

30. Medić Ilije Rade, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942, član seoskog aktiva SKOJ-a, od 1943. borac 1. bat. 5. brig. 19. div. Poginuo u Polači kod Benkovca juna 1944.

31. Medić Mile Rade, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. omi. čete 3. LPO, a zatim 3. bat. 2. lič. brig. Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo kod Udbine septembra 1942.

32. Milanović Mile Jovo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942'. borac 3. čete 3. LPO, zatim komandir inžinjerijske čete 6. div. Clan SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo kod Zagreba maja 1945,

33. Milanović Laze Nikola, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od novembra 1941. u bat. »Marko Orešković« Poginuo kao komandir diverz. grupe 35. div. u Nebljusima 1944.

34. Milanović Laze Spase, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB januara 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Clan SKOJ-a od septembra 1943. Poginuo kod Gračaca 1943.

35. Milanović Nikole Stevo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Clan KPJ od 1944. Poginuo kao komandir odjeljenja 1. bat. 5. brig. 19. div. u Vrnjici (Dalmacija) 1944.

36. Polovina Steve Bosiljka, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, terenski radnik s omladinom, član SKOJ-a od maja 1942. Zarobili je Nijemci i četnici u Dobroselu aprila 1944. i sproveli u logor Sisak, otkuda je pobjegla jula iste godine i stupila kao bolničarka u 7. div. Umrla od upale pluća u bolnici u Kraljevici proljeća 1945.

37. Polovina Save Božo, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, kasnije komandir čete za vezu 6. div. Clan KPJ od 1943. Poginuo na Tari augusta 1944.

38. Polovina Stevana Dane, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, zbog bolesti 1942. napustio jedinicu. Od 1944. borac 1. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo kod Plitvičkih jezera 1944.

39. Polovina Rade Dušan, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, a zatim Doljansko-dobroselske ćete 3. LPO, Clan KPJ od 1943. Poginuo u Mazinu 1944.

40. Polovina Stevana Dušan, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, zatim Doljansko--dobroselske čete, od kraja 1942. u 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Drvara 1944.

41 Polovina Stevana Dušan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od proljeća 1942. komandir Komande mjesta Donji La-

pac. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

42. Polovina Gojka Đuro, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Borac komande mjesta Donji Lapac. Clan SKOJ-a od maja 1942. Poginuo u Mazinu 1944.

43. Polovina Stevana Gojko, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac a zatim komandir voda Dobroselo, kasnije komandir čete bat. »Stojan Matić-« 2. brig. 6. div. član KPJ od 1942. Poginuo u Lovincu decembra 1942.

44. Polovina Petra Jelka, 1914, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB decembra 1941. potpredsjednica Seoskog odbora AFZ-a u Dobroselu. Clan KPJ od jula 1942. Umrla od tifusa u Dobroselu 1943.

45. Polovina Save Mile, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 3. 1943, borac 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan SKOJ-a od septembra 1943. Poginuo u saobraćajnoj nesreći u Zemuniku kod Zadra decembra 1944.

46. Polovina Rade Mileva. 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, terenski radnik s omladinom. Clan SKOJ-a od novembra 1941, od marta 1942. bolničarka u bolnici Dobroseloi. Ubili je Nijemci u Dobroselu septembra 1944.

47. Polovina Đure Mirjana, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB septembra 1941, radila s omladinom, od aprila 1942. bolničairka bolnice u Dobroselu. Clan SKOJ-a od maja 1942. Umrla od tifusa u Dobroselu marta 1943.

48. Polovina Jove Momčilo, 1909, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u Doljanskoj četi 3. LPO, zatim rukovodilac apoteke u bolnici u Dobroselu i sekretar partijske org. Clan KPJ od 1941. Poginuo na Sutjescsi juna 1943.

49. Polovina Nane Nikola, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od proljeća 1942. u doljanskoj četi 3. LPO, jula iste godine stupio u 2. prol. brig. Clan SKOJ-a od novembra 1941. Poginuo kod Livna novembra 1942.

50. Polovina Stevana Radovan, 1918. seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1943. borac 1. bat. 5. brig. 19. div. Poginuo na Prevjesu 1943.

51. Polovina Nikole Stevo, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1942, borac 2. omi. čete 3. LPO, od 1943. u bat. 2. brig. 6. div. Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo u Dobroselu 10. 4. 1944.

52. Polovina Stevana Uglješa, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao borac 35. div. na Ljubovu septembra 1944.

53. Polovina Jove Vojislav, 1911, strojobravar, kasnije narednik u hidroavijaciji Divulje, Srbin. Poslije aprilskog sloma došao kući ali već sredinom maja odlazi u Beograd. Stupio u NOB početkom jula 1941, borac Kosmajskog PO. Poginuo kod Aranđelovca 1941.

54. Stević Gliše Dane, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od oktobra 1941. radio pri MNOO Dobroselo, aprila 1943. stupio u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao ekonom čete kod Valjeva 1944.

55. Stević Milana Lazo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. radio s omladinom, od 1943. borac 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan SKOJ-a od aprila 1942. Poginuo kod Benkovca novembra 1944.

56. Stević Gliše Mile, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u bat. »Stojan Matić« 2. brig. 6. div. Poginuo na Kamenskom kod Donjeg Lapca 1944.

57. Šarac Nikole Dane, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od maja 1942. u 1. omi. četi 3. LPO. Clan SKOJ-a od 1941. Poginuo na Brezovcu kod Donjeg Lapca oktobra 1943.

58. Šarac Luke Dušan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 3. LPO, od 1943. komandir odjeljenja pri Komandi mjesta Donji Lapac. Poginuo na Očigrijama maja 1944.

59. Šarac Nikole Milan, 1919, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od decembra 1941. u bat. »Stojan Matić«. Završio

Oficirsku školu GŠH. Poginuo kao zamjenik komandanta 4. bat. 2. brig. 6. div. u Gračacu decembra 1942.

60. Šarac Miloša Mile, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. radio pri MNOO Dobroselo. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

61. šarac Jovana Nikola, 1884, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od oktobra 1941. član MNOO Dobroselo, a 1944. izabran za predsjednika mjesnog odbora JNOF Dobroselo i člana opć. odbora JNOF Doljani. Učesnik oktobarske revolucije. Uhvatili ga četnici u Dobroselu, a ubili u Suvaji krajem 1944.

62. Šarac Mile Rade, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942. borac 3. čete 3. LPO. kasnije u 2. brig. 6. div. Clan SKOJ-a od maja 1942. Poginuo na Zuleševici februara 1943.

63. Šarac Nikole Zdravko, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u bat. Stojan Matić«. Kandidat za člana KPJ. Poginuo kod Dvora na Uni 10. 11. 1942.

64. Skrbić Jovana Mane, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, terenski radnik, član MNOO Dobroselo. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu (Bubanj) 1944.

65. Škrbić Milana Marko, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, kasnije 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa u Dobroselu aprila 1943.

66. Škrbić Jovana Stevo, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, kasnije komandir odjeljenja 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Polači (Dalmacija) juna 1943.

67. Stikovac Nikole Dmitar, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od oktobra 1941. predsjednik MNOO Dobroselo. Clan KPJ od 1939. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

68. Stikovac Petra Milan, 1914, seljak. Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. pod. bat. 3. LPO. Od 1943. borac Komande mjesta Donji Lapac. Umro od tuberkuloze kostiju u Herceg Novom aprila 1945.

69. Stikovac Petra Nikola, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Borac voda Dobroselo, ranjen 6. 10. 1941. i od tada zamjenik predsjednika MNOO Dobroselo. Kandidat za člana KPJ. Umro od tifusa u Dobroselu marta 1943.

70. Stikovac Stevana Velimiir, 1909, seljak, Snbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 4. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Trebišniiku kod Dalm. Krupe aprila 1943.

71. Stikovac Dmitra Zdravko, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac voda Dobroselo, od 1942. komandir voda 1. bat. 3. LPO, poč. 1944. komandir čete 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan KPJ od 1943. Poginuo na Trsatu (Sušak) aprila 1945.

72. Tizić Jove Bosiljka, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB novembra 1941. radila s omladinom, od 1. 4. 1942. bolničarka u bolnici Dobroselo, a kasnije u Trnovcu. Godine 1914. zarobili je Nijemci i sproveli u Bosansku Krupu otkuda je pobjegla aprila iste godine. Clan SKOJ-a od novembra 1941. Poginula u Drvaru 25. 5. 1944.

73. Tizić Petra Đuro, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, radio s omlad. Clan SKOJ-a od jula 1943. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u Bos. Krupu otkuda je pobjegao. Bježeći nagazio na minsko polje i poginuo aprila iste godine.

74. Tizić Petra Milan, 1920, seljak, Srbin. Stupio , u NOB jula 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 3. LPO, od 1943. komandir čete 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan KPJ od 1943. Ranjen kao slušalac oficirske škole VŠ NOV i POJ u Sipovljanima (Drvar) 25. 5. 1944. i od posljedica umro u selu Vidovu (bolnica 5. korpusa NOVJ) 27. 5. iste godine.

75. Tizić Nikole Milan, 1920, podoficir, Srbin. Poginuo u sukobu s Nijemcima kao pripadnik BJV kod Banje Luke aprila 1941.

76. Tizić Nikole Ohrad, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 1. bat. 3. LPO, poč. 1944. komandir odjeljenja 1. bat. 1. brig. 35. div. Uhvatili ga Nijemci i četnici na Zuleševici i strijeljali u Donjem Lapcu septembra 1944.

77. Vojnović Mile Dane, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo prilikom razminiravanja minskog polja na Kordunu proljeća 1945.

78. Vukša Dane Milan, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dobroselo, od 1942. u 3. LPO, od 1943. komandir voda. 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan KPJ od 1943. Poginuo u Stankovcima kod Vodica jula 1944.

79. Vukša Steve Milan, 1926, krojač, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, radio s omladinom, od jula 1942. borac 3. omi. čete 3. LPO. Clan SKOJ-a od decembra 1941. Poginuo u Doljanima novembra 1943.

80. Vukša Petra Soka, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB marta 1942, radila s omladinom, od juna 1944. četna bolničarka 1. bat. 5. brig. 19. div. Clan SKOJ-a od marta 1942. Poginula u Stankovcima kod Vodica 13. 7. 1944.

D O L J A N I

1. Bogunović Mile Đurađ, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao borac 6. div. u Zemunu oktobra 1944.

2. Bogunović Danila Mile, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo nesretnim slučajem u Srbu januara 1945.

3. Bogunović Mile Predrag, 1921, seljak, Srbin. Stupiio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao komandir voda u 6. div. kod Sida aprila 1945.

4. Bogunović Nikole Rade, 1921, seljak, Srbiin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao komandir voda 6. div. kod Travnika 1944.

5. Došen Dane Đuro, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 6. div. Poginuo kod Vaijeva 20. 9. 1944.

6. Došen Gavre Đuro, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 6. div. Poginuo na sremskom frontu 1945.

7. Došen Petra Jovo, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941. u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Srbu marta 1942.

8. Došen Rade Jovo, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo kao komandir voda u 19. div. u Tiškovcu 1943.

9. Došen Petra Mirko, 1928, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 6. div. Poginuo u Drvaru 25/26. 5. 1944.

10. Došen Gavre Nikola, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 6. div. Poginuo kod Travnika 1943.

11. Dukić Đure Dušan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo u Bubnju 1944.

12. Dukić Đure Jovo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Lovinca januara 1943.

13. Dukić Đure Rade, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Velikoj Popini jula 1942.

14. Dukić Nikole Petar, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 6. div. Poginuo u Gospiću maja 1943.

15. Đaković Davida Mile, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo na sremskom frontu kod Ilinovca 1945.

16. Đaković Davida Nikola, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941. u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Pištalskoj Dragi 19. 8. 1941.

17. Đaković Davida Petar, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani, od 1942. borac 6. div. Poginuo kod Dobrosela februara 1943.

18. Đaković D. Stevo, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani, od 1942, borac 1. brig. 6. div. Poginuo kod Trebašnika u Dalmaciji aprila 1943.

19. Đape Marka Dušan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Stikadi kod Gračaca 1943.

20. Đapa Jovana Mile, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. u Doljansku četu 3. LPO. Poginuo u Velikoj Popini jula 1942.

meo

21. Filipović Petra Jovo, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941. u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Kalatima augusta 1941.

22. Filipović Jovana Stevan, 1902, Srbin. Stupio u NOB 1941, u gerilsku četu Doljana. Poginuo pod Kozjačom kod Doljana kao odbornik MNOO Doljani 23. 2. 1945.

23. Jeličić Ilije Rade, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani. Ranjen kao borac 6. div. na Dabinoj strani 1944. i podlegao ranama u bolnici kod Tiitove Korenice iste godine.

24. Keča J. Đuro, 1918, sluga, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda «•Capajev«. Poginuo kao komandant 1. bat. 19. div. u Benkovcu 1944.

25. Krneta Laze Ilija, 1910, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Banje Luke 1944.

26. Krneta Dane Milan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo na Bogunici kod Metka marta 1943.

27. Kmeta Jovana Vid, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir voda 6. div. na Zelengori 1944.

28. Majstorović Stevana Ilija, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Kruzima 6. 10. 1941.

29. Majstorović Dančića Jovo, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1943.

30. Majstorović S. Jovo, seljak, Srbin. Privremeno živio u Vojvodini. Stupio u NOB 1942, u vojvođanske jedinice. Poginuo kao komandir čete 16. vojvođanske brig, u Srbiji 1944.

31. Majstorović Marka Milan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao komandir čete 3. brig. 6. div. u Komiću 1942.

32. Majstorović Nikole Milan, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 16. vojvođanske brig. Poginuo u Srbiji 1942.

33. Majstorović Đ. Nikola, 1902, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Prvog ličkog područja. Poginuo kod Titove Korenice 1943.

34. Majstorović Marka Rade, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Kozjaci kod Dobrosela 1944.

35. Majstorović Miloša Rade, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao obavještajni oficir 1. bat 19. div. kod Rijeke 1945.

36. Majstorović Mile Simo, 1910, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 35. div. Poginuo kod Titove Korenice januara 1945.

37. Majstorović Đ. Spase, 1904, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac tehničke jedinice Drugog ličkog područja. Poginuo u Gospiću 1945.

38. Majstorović Mile Vid, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Doljanske čete. Umro od tifusa u Doljanima marta 1943.

39. Medić Nikole Dane, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Sida februara 1945.

40. Medić Petra Dane, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac doljanske čete, kasnije borac kod Komande mjesta Donji Lapac. Umro od tifusa u Donjem Lapcu 1943.

41. Medić Nikole Dane Daniša, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac Komande Drugog ličkog područja na Kamenskom 1943.

42. Medić Stanka Dane, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 5. brig. 19. div. u Krupi (Dalmacija) 1944.

43. Medić M. David, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao borac 6. div. u Bosni 1944.

44. Medić Dane Dušan, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac doljanske čete. Poginuo kao komandir čete 16. vojvođanske brig, na sremskom frontu 1945.

45. Medić Joce Dušan, 1922, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Dalmaciji 1943.

46. Medić Nikole Dušan, 1912, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Umro kao borac 6. div. u Doljanima od tifusa 1943.

47. Medić Petra Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir čete u 4. brig. 19-, div. kod Knina 2. 12. 1944.

48. Medić Petra Gojko, 1913. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac pri central-

noj bolnici. Poginuo za vrijeme četvrte ofanzive u Bosni 1943.

49. Medić Nikole Ilija, 1918, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Umro od tifusa kao borac 1. bat. 19. div. u Doljanima 1943.

50. Medić Milana Ilija, 1926, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo kod Martin Broda 1943.

51. Medić Dane Jovo, 1919, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Bogunici kod Metka marta 1943.

52. Medić Davida Jovo Joviša, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac doljanske čete. Poginuo kao komandir čete 19. div. u Dalmaciji augusta 1944.

53. Medić Rade Jovo, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. brig. 6. div. Poginuo u Bosni 1944.

54. Medić Steve Jovo, 1920, Srbin. Stupio u NOB 1941, Poginuo kao borac 2. brig. 6. div. u Rakovici novembra 1942.

55. Medić Dujana Kojo, 1922, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir voda u 6. div. u Dalmaciji 1943.

56. Medić Dane Ljubomir Brzica, 1913, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandant 3. brig. 6. div. na Vrbanji 12. 4. 1945.

57. Medić Dane M-ilan, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 16. vojvođanske brig. Poginuo na sremskom frontu 1945.

58. Medić Đ. Milan, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo kao borac 19. div. kod Oklaja 1943.

59. Medić Joce Milan, 1917, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 6. div. Poginuo kod Slavonskog Broda 15. 8. 1944.

60. Medić Sime Milan Mito, 1919, radnik, Srbim. Stupio u NOB 1941, borac, a zaitim sekretar Općinskog komiteta KPH Doljani. Poginuo u Doljanima 1944.

61. Medić Joce Mirko, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Ranjen kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. u Raduču kod Gospića i od posljedica umro u bolnici Dobroselo decembra 1942.

62. Medić M. Pejo, 1926. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 16. vojvođanske brig. Poginuo u Srbiji 1943.

63. Medić Luce Petar Maksić, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 19. div. Poginuo kao zamjenik komesara čete 5. brig. 19. div. u Plavnom, Dalmacija 1944.

64. Medić S. Petar Crni, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 19. div. Poginuo u Velikoj Popini 1943.

65. Medić Stanka Petar, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, komesar čete 5. brig. 19. div. Poginuo kod Benkovca decembra 1944.

66. Medić Đujana Rade, 1914, Srbin. Stupio u NOB 1941, komandir izviđačke čete Vrhovnog štaba. Zarobili ga četnici na Drini i strijeljali na Banjici kod Beograda 1943.

67. Medić Milana Rade, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac, kasnije komandir voda 1. bat. 5. brig. 19. div. Poginuo kod Tiškovca januara 1943.

68. Medić Dane Srećo, 1927, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. prol. brig. 1. prol. div. Poginuo u Bosni 1943.

69. Medić M. Stanko, 1913, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao borac 6. div. kod Plavna 1943.

70. Medić Luke Stevan, 1909, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. 19. div. Poginuo kod Krupe (Dalmacija) 1943.

71. Medić Stanka Stevan Bićin, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. u gerilsku četu Doljani. Poginuo u Boričevcu oktobra 1941.

72. Medić Jovana Stevo, 1911, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kao komandir čete u 6. div. na sremskom frontu decembra 1944.

73. Medić Milana Svetozar, 1917, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao oficir OZN-e u Istri 1943.

74. Mikić Dane Rade, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo u Srbu 20. 3. 1942.

75. Miljuš Nikole Bogdan, 1901, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, član KPJ od 1943. Poginuo kao pripadnik OZN-e u Palučcima kod Martin Broda 20. 10. 1944.

76. Miljuš Nikole Dane, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac udarnog bat. Štaba grupe partizanskih odreda za Liku. Poginuo u Podumu kod Otočca 20. 6. 1942.

77. Miljuš Dane Lazo, 1913, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Ko.manđe mjesta Donji Lapac. Poginuo u Cvjetniću kod Srba, 21. 9. 1944.

78. Miljuš Luke Sava, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član SKOJ-a. Poginuo kao komesar 2. bat. 19. div. u Dalmaciji 1943.

79. Obradovdć Mirka Bogdan, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, sekretar općinskog komiteta SKOJ-a Doljani. Poginuo u Doljanima 1944.

80. Obradović Miloša Dušan, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 19. div. Poginuo u Dalmaciji 1944.

81. Obradović Rade Dušan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član općinskog komiteta SKOJ-a Donji Lapac. Poginuo kao komesar bat. 19. div. kod Kistanja 1944.

82. Obradović Ilije Duka, 1924, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 6. div. Poginula u Lovincu 25. 12. 1943.

83. Obradović Petra Đuro, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Umro od tifusa u Doljanima 1. 7. 1943.

84. Obradović Miloša Jeka, 1925, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac pri centralnoj bolnici Vrhovnog štaba. Poginula na Sutjesci 1943.

85. Obradović Stanka Jovo, 1922, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljana. Poginuo kod Kulen Vakufa oktobra 1941.

86. Obradović Rade Luka, 1919, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 16. vojvođanske div. Poginuo u Srijemu 1945.

87. Obradovdć Rade Milan, 1910, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljana. Poginuo u Pištals'koij Dragi 19. 8. 1941.

88. Obradović Ilije Mile, 1910„ Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo na Zuleševici 1942.

89. Obradović Jovana Mile, 1918, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Umro kao borac 1. bat. 5. brig. 19. div. od posljedica ranjavanja u Doljanima 1943.

90. Obradović Jove Mile, 1925, Srbin Stupio u NOB 1943, borac Komande Drugog ličkog područja. Razbolio se i umro u Brotnji 1945.

91. Obradović Mile Nikola, 1902, nadzornik pruge, Srbin. Stupio u NOB 1941, Poginuo kao intendant bat. »Krbava« 3. brig. 6. div. kod Travnika krajem 1943.

92. Obradović M. Rade, 1911, Srbin, Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo na Covki kod Kulen Vakufa septembra 1941.

93. Obradović Miloša Rade, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, Poginuo kao komandir voda 4. bat. 2. brig. 6. div. u Lovincu 1942.

94. Obradović M. Stevan, 1900, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. brig. 6. div. Poginuo kod Gračaca januara 1943.

95. Obradović Mile Stevo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, Poginuo kao operativni oficir bat. 19. div. na Malovanu kod Gračaca 1943.

96. Obradović Rade Stevan, 1903, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. diiv. Poginuo kao komandir voda kod Drvara 1944.

97. Obradović Mile Uroš, 1917, radnik, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac Doljanske čete. Poginuo u Srbu polovinom marta 1942.

98. Opačić Nikole Božo„ 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 35. div. Poginuo u Mazinu 1944.

99. Opačić Jovana Dušan, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Zuleševici februara 1943.

100. Opačić Dane Petar, 1904, službenik, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir čete 6. div. na Drini augusta 1944.

101. Orelj Todora Branko, 1911, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1944.

102. Orelj Jandrije Dragan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Dvora na Uni novembra 1942.

103 Orelj Manka Ilija, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Gospića aprila 1943.

104. Orelj M. Milan, 1900, Srbin. Stupio u NOB 1941. Umro od tifusa kao član Seoskog NOO Doljani 1943.

105. Orelj Milana Mladen, 1923, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 35. div. Poginuo kod Babina Potoka 1944.

106. Orelj Nikole Rade, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Bosni 1943.

107. Orelj Nikole Stevo, 1914, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, u gerilsku četu Doljana. Poginuo na Covki kod Kulen Vakufa septembra 1941.

108. Paić Jove David, 1923, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao komesar tenkovske čete 8. korpusa kod Mostara 1944.

109. Paić Nikole Milka Mika, 1917, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka 1. proleterske div. Poginula u Bosni 1943.

110. Paić Nikole Milan, 1919, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Doljanske čete od 1942. komandir 2. čete, 1. bat. 5. brig. 19. div. Poginuo kod Drniša septembra 1943.

111. Paić G. Miloš, 1900, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Krupe 1943.

112. Paić Nikole Rade Radić, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član Seoskog NOO Doljani. Poginuo u Doljanima 1944.

113. Petrovič Dane Boško, 1905, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljana. Poginuo u Srbu marta 1942.

114. Petrović Ilije Dane, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 19. div. Poginuo na Drenovači februara 1943.

115. Petrović Stevana Dane, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, kovač radionice Komande 2. ličkog područja. Poginuo kod Kulen Vakufa 1944.

116. Petrović M. Jovan, 1900, Srbin. Stupio u NOB 1942, ekonom čete 19. div. Poginuo u Dalmaciji 1944.

117. Petrović Ilije Jovo, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 32. div. Poginuo kod Zemuna maja 1944.

118. Petrović Obrada Jovo, 1911, Srbin. Stupio u NOB jula 1941. u gerilsku četu Doljana. Poginuo u Kruzima oktobra 1941.

119. Petrović Stevana Mladen, 1913, sezonski radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. i poginuo kod Doljana istog dana.

120. Pilipović Jovana Stevan, 1907, seljak, Srbin. Clan Seoskog NOO. Ubili ga Nijemci kao člana općinskog NOO Doljani marta 1945.

121. Radaković Davida Bogdan Bogde, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo kod Donjeg Lapca oktobra 1941.

122. Radaković Rade Branko, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 5. brig. 19. div. u Bosanskim Doljanima 1943.

123. Radaković Rade Dane, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac tehničke jedinice Komande ličkog područja. Umro od tifusa u Doljanima 1943.

124. Radaković D. Dušan, 1927, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao borac 2. prol. brig, u Bosni 1944.

125. Radaković Nikole Dušanka, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB u proljeće 1942, borac 6. div. Poginula na Zelengori 1944.

126. Radaković Mile Đuro, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac gerilske čete Doljani. Poginuo u Velikoj Popini 6. 8. 1942.

127. Radaković Nikole Jovo, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac doljanske čete. Uhvaćen kod Drvara i ubijen u Suvaji 1944.

128. Radaković Luke Mane, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije intendant bat. 19. div. Umro od tifusa u Visu, Dalmacija 1944.

129. Radaković Davida Mirko, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao komandir voda 19. div. u Plavnom 1943.

130. Radaković Dane Petar, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, Poginuo kao komesar čete 6. div. na Zelengori 16. 9. 1943.

131. Sekulić Jove Milan, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir čete u 19. div. u Benkovcu oktobra 1944.

132. Sekulić Dane Milan, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, bo-

rac Doljanske čete, kasnije borac 19. div. Poginuo kao borac pratećeg bat. VS u Dalmaciji 1943.

DONJI LAPAC

1. Ajduković Mile Milan, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije radio na vojnim objektima na Kamenskom. Ranjen od granate i umro u zbjegu kod Donjeg Lapca 10. 9. 1943.
2. Bosnić Miloša Ilija, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Pribudiću 1943.
3. Divjak Koje Dušan, 1910, krojač, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Ljubovu januara 1943.
4. Divjak Steve Sava, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 20. 5. 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komesar čete u Oštarijama kod Gospića 10. 5. 1943.
5. Divjak Mile Simo, 1925, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod nepoznatog mjesta 1943.
6. Gnjatović Ilije Gojkoi, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 4. 5. 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao zamjenik komandira čete u Krugama 21. 9. 1943.
7. Kosanović Sime Bogdan, 1926, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Mićo Radaković«. Poginuo kao borac 2. briig. 6. div. u Kistanju juna 1943.
8. Kosanović Nikole Jovo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, od 1942. borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Gospiću krajem 1942.
9. Kosanović Mile Mile, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, sekretar KK KPH Donji Lapac. Clan KPJ od 1939. Umro od tifusa u Donjem Lapcu 3. 4. 1943.
10. Kuga Laze Božo, 1912, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Zelengori 10. 7. 1944.
11. Lavrnja Nikole Đuro, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.
12. Mileusnić Mile Jandrija, 1911, službenik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. ustanik, kasnije član MNOO D. Lapac i tehničar u Okružnom NOO za Liku. Ubili ga četnici u Donjem Lapcu 1. 6. 1944.
13. Mileusnić Rade Milan, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Od 1942! član MNOO Donji Lapac. Ubili ga četnici u Kamenskom 15. 12. 1943.
14. Mileusnić Milana Rade, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, kasnije komesar čete 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen u Korenici 1944, i od posljedica umro u Udbini iste godine.
15. Milošević Đure Đuro, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. bnig. 6. div. Poginuo u Mliništima kod Glamoča 21. 1. 1944.
16. Milošević Petra Petar, 1903, financ, Srbin. Stupio u NOB 1941, ustanik, kasnije radio u partizanskom mlinu u Donjem Lapcu i Martin Brodu. Umro od tifusa u Beogradu januara 1944.
17. Obradović Ilije Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Gračaca 1. 5. 1943.
18. Obradović Ilije Sava, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. od 1942. kuharica Oficirske škole GSH. Umrla od tifusa u Donjem Lapcu 1943.
19. Opačić Steve Sava, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen kao zamj. komesara čete u Dvoru na Uni 10. U. 1942. i od posljedica umro u Birovači 10. 2. 1943.
20. Popović Jove Dušan, 1914, obućar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.
21. Popović Milana Đuro, 1921, pekar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Arilju kod Bajine Bašte 14. 9. 1944.
22. Popović Jove Gojko, 1921, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Ustanik, borac bat. »Stojan Matić«, zatim član Općinskog NOO Donji Lapac Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo u Dnopolju 10. 10. 1943.

23 **Popović Jovana Ilija, 1917, lučki radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, od marta 1942. komandir čete bat. »Marko Orešković«, od maja 1942. komandir čete 1. prol. bat. Hrv, od novembra 1942, komandant 2. bat. a zatim 1. bat. 13. proleterske brig. »Rade Končar«. Poginuo u Sent Rupartu 2. 5. 1943. Za narodnog heroja proglašen 20. 12. 1951.**

24. **Popović Jovana Mara, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, predsjednica općinskog odbora Donji Lapac i član KK KPH Donji Lapac. Poginula nesretnim slučajem u Visuću 14. 3. 1943.**

25. **Rašeta Ilije Bogdan, 1908, mesar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranili ga i ubili četnici u Opačić Dolini marta 1944.**

26. **Rašeta Pere Branko, 1914, lučki radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, poslije komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo* kao član MNOO Donji Lapac u Dnopolju 10. 10. 1943.**

27. **Rašeta Vuje Jandre, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komesar čete 35. div. na Budačkom mostu kod Gospića 1944.**

28. **Rašeta Mile Marica, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, ustanik, poslije referent bolnice pri VŠ NOVJ. Poginula prilikom prelaza Neretve 1943.**

29. **Rašeta Mile Mane, 1912, Srbin. Stupio u NOB 1941. borac bat. »Stojan Matić«. Umro od tifusa u Donjem Lapcu 31. 3. 1943.**

30. **Rašeta Dure Milan, 1927, đak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Benkovcu 1944.**

31. **Rašeta Mojsije Milan, 1923, đak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac bat. »Stojan Matić«, od 1943. zamjenik komandira čete 1. bat. 2. brig. 19. div. Ranjen kod Benkovca i od zadobivenih rana umro kod Šibenika 1944.**

32. **Rašeta Jandrije Mile, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, kasnije komesar čete 3. brig. 6. div. Poginuo na rijeci Spraći kod Kalinovdka 1944.**

33. **Rašeta Save Milan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, od 1942. borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Gračacu januara 1943.**

34. **Rašeta Jove Nikola, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. tarig. 6. div. Poginuo u Sandžaku 1944.**

35. **Rašeta Petra Nikola, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao zamj. komandira čete u zap. Bosni 20. 7. 1944.**

36. **Rašeta Jove Petar, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Visa 1945.**

37. **Rašeta Rade Rade, 1926, đak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Kozijoj Draži kod Udbine augusta 1943.**

38. **Rašeta Mile Steviša Stevo*, 1908, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, od 1942. u 4. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komandant bat. u Gračacu januara 1943.**

39. **Stijelja Marka Branko, 1922, student, Srbim. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, komesar čete 1. bat. 2. brig. 6. div. Član SKOJ-a od novembra 1942. Poginuo kao obavještajni oficir 2. brig, u Dvoru na Uni.**

40. **Šikić Mile Ilija, 1917, Hrvat, Stupio u NOB 1942, kasnije komandir voda 13. prol. brig. Poginuo na Žumberku 1943.**

41. **Vladetić Vuje Đuro, 1912, pekar, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 13. proleterske brig. Poginuo na Žumberku 24. 5. 1943.**

42. **Vlatković Save Stevo, 1908, pandur, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od tifusa negdje na Velebitu 1944.**

43. **Zunić Mile Jandrija, 1921, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, od 1942. sekretar KK KPH Donji Lapac, od 1943. komandant bat, a zatim zamjenik komandanta 1. brig. 6. div. Clan KPJ od 1941. Poginuo na Cukavici 15. 10. 1944.**

44. **Zunić Vida Jovo, 1918, krojač, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac bat. »Stojan Matić«, od 1942. član mjesnog, a zatim Općinskog NOO Donji Lapac. Umro od**

upale pluća u Donjem Lapcu 20. 5. 1943.

45 Zunić rođ. Popović Mara, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, terenski radnik sa ženama, predsjednica Opć. odbora AF2-a Donji Lapac, član KK KPH Donji Lapac. Poginula u Visuću 14. 3. 1944.

DONJI STRPCI

1. Glušica Ilije Bogdan, 1905, službenik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Umro od tifusa u D. Strpcima proljeća 1943.
2. Glušica Laze Dušan, 1906, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 10. krajiške brig, kod Ključa ljeti 1943.
3. Glušica Ilije Mićo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, stražar pri MNOO. Poginuo na Strbačkom Buku 1941.
4. Glušica Laze Mile, 1917, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 10. krajiške brig, jeseni 1942.
5. Glušica Steve Mile, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u D. Strpcima zimi 1943.
6. Glušica Ilije Pejo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 10. krajiške brigade na Zelengori 1944.
7. Ljubović Rade Božo, 1904, seljak, Srbin. Zarobljen kao vojnik BJV i sproveden u logor u Njemačku. U logoru izvršio sarnoubistvo 1944.
8. Popović Nikole Dane, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kod Metka 18. 3. 1943.
9. Prtina Paje Dane, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao komandir čete u 6. div. u Valjevu 1945.
10. Prtina Paje Mara, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginula kao bolničarka u Duhovskom proljeća 1944.
11. Prtiina Nikole Stevo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. 1943.
12. Raić Spase Đuro, 1926, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. u Vrepcu 1943.
13. Rajić Đure Ilija, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Umro od tifusa 1943.
14. Rajić Nikole Lazo, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. u Salamuniću 1943.
15. Rajić Ilije Mara, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginula kao bolničarka 6. div. u Banjoj Luci 1944.
16. Rajić Bože Momčilo, 1923. seljak, Srbin. Borac 6. div. Poginuo na Salamuniću 1943.
17. Rajić Gaje Rade, 1908, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 10. krajiške brigade. Uhvatili ga Nijemci i ubili u Nebljusima 1943.
18. Rajić Vase Vaso, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 10. krajiške brig. Poginuo kao borac 10. brig, kod Bos. Grahova 1943.

GAJINE

1. Ajduković Mile Mile, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Gajinskog voda, od 1942. u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao ranjenik u Centralnoj bolnici na Zelengori 1943.
2. Bajić Ljube Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Zelengori 1944.
3. Bajić Rade Đorđe, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Gajinskog voda. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Donjeg Lapca decembra 1943.
4. Bajić Mile Sava, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1943, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Brušanima januara 1943.
5 Bajić Jove Stevo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Umro od tifusa maja 1943.

6. **Dukić Bože Mirko, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu januara 1943.**

7. **Duraković Marka Stevo, 1907, Gajine, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kijevu kod Knina 27. 7. 1943.**

8. **Đukić Bože Dane, 1922, Gajine, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ličkom Tiškovcu 1943.**

9. **Kuga Ilije Božo, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Gračaca 1944.**

10. **Kuga Todora Danica, 1925, Gajine, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka u centralnoj bolnici. Poginula kao član Centralne bolnice VS na Zelengori 1943.**

11. **Kuga Petra Dušan, 1919, Gajine, student, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Gajine. Poginuo u Ripuču kod Bihaća jula 1941.**

12. **Kuga Obrada Jovo, 1923, Gajine, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Strpcima 1944.**

13. **Kuga Todora Petar, 1909, Gajine, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »S. Matić«. Ranjen kao boirac 2. bat. 2. brig. 6. div. a nestao u Centralnoj bolnici na Zelengori 1943,**

14. **Kuga Milana Todor, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Knina juna 1943.**

15. **Liljak Bože Dane, 1915, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu januara 1943.**

16. **Ljiljak Bože Jovica, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu januara 1943.**

17. **Ljiljak Bože Nikola, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Lapačke čete. Strijeljali ga domobrani u Gornjem Lapou 17. 8. 1941.**

18. **Obradović Nikole Jovo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u centralnoj Bosni 1944.**

19. **Obradović Nikole Stevo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Centralnoj bolnici na Zelengori 1943.**

20. **Petrović Đure Milan, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Lapačkog partiz. bat. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.**

21. **Petrović Đure Spase, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na srijemskom frontu 1945.**

22. **Rašeta Ilije Dane, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. ud. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komandir voda na Zelengori 1944.**

23. **Rašeta Nikole Dane, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Slunju zimi 1943.**

24. **Rašeta Marka Dušan, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo kao komandir čete bat. »Stojan Matić« u Ramljanima 15. 9. 1942.**

25. **Rašeta Petra Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Zelengori 1944.**

26. **Rašeta Jove Andrija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. lič. brig, na Rakovici oktobra 1942.**

27. **Rašeta Save Jandre, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao komandir čete 35. div. u Korenici decembra 1944.**

28. **Rašeta Mile Milan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. lič. brig, u Benkovcu 1942.**

29. **Rašeta Rade Mile, 1924, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac vojvođanske brigade, kasnije u 43. div. Poginuo kao borac KNOJ-a u Bosni aprila 1945.**

30. Vladetić Jove Mile, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOV poč. 1942, borac bait. »Stojan Matić«. Poginuo u Kupirovu kod Srba 1942.

GORNJI LAPAC

1. Bajić Save Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine. Poginuo kod Gospića jeseni 1943.
2. Bajić Ilije Đuro, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac Komande mjesta Lovinac u Lovincu decembra 1944.
3. Culjat Ivana Nikola, 1918, Točak-Zalužje, službenik, Hrvat. Stupio u NOB 12. 7. 1943, borac 6. krajiške ud. brig. Poginuo kao komesar čete 6. brig. 5. div. u Potočarima kod Brčkog 5. 4. 1945.
4. Divjak Luke Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić« od 20. 9. 1943. u 2. lič. području. Poginuo kao delegat voda i sekretar org. KPH u 5. div. kod Srednje Gore 10. 9. 1944.
5. Divjak Ilije Mile, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. u Bratovoima 17. 2. 1945.
6. Divjak Jove Rade, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo* kao borac Udarnog bat. Ličke grupe u Glogovu 2. 11. 1942.
7. Duraković Mile Branko, 1908, radnik, Srbin. Clan KPJ od prije rata. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i poslije strahovitog mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
8. Duraković Rade Dragica, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. Poginula kao bolničarka bolnice Dobroselo u Ponoru kod Korenice novembra 1943.
9. Duraković Rade Jandrija, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 20. 5. 1942, borac Udarnog bat. Ličke grupe. Poginuo u Glogovu maja 1943.
10. Duraković Milana Jovo, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 4. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Osredcima 20. 5. 1944.
11. Duraković Ilije Mile, 1920, radnik, Srbim. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine. Poginuo kao borac bat. »Stojan Matić« u Varošanima 30. 10. 1942.
12. Duraković Đure Nikola. 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Gajine. Poginuo kao komandir čete u 1. bat. 2. brig. 6. div. u Čazmi 5. 3. 1945.
13. Duraković Mile Petar, 1920, D. Glavica, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Gajina. Poginuo u Mišljenovcu krajem 1941.
14. Duraković Bože Svetozar Braco, 1918, G. Lapac, krojač, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac voda Gajina. Kandidat za člana KPJ. Poginuo kao delegat voda bat. »Stojan Matić« kod Udbine aprila 1942.
15. Đekić Rade Dane, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine. Poginuo kod Kulen Vakufa 8. 11. 1941.
16. Đekić Nikole Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kijevu kod Knina 2. 8. 1943.
17. Karan Marka Stevo, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine, zatim u bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao komandir čete u 6. div. u Dobroselu 12. 2. 1944.
18. Medić Bože Sava, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB poč. 1942. bolničarka u 2. lič. području. Poginula na Zelengori 1943.
19. Opala Luke Milica, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB početkom 1942, bolničarka u part, bolnici Dobroselo. Poginula na Zelengori jeseni 1942.
20. Sedlan Mike Ilija, 1918, student, Srbin. Stupio u NOB 1941, sekretar org. SKOJ-a Gornji Lapac. Clan SKOJ-a od prije rata. Ranjen na dužnosti sekretara Opć. komiteta SKOJ-a Donji Lapac. Nestao kao ranjenik Centralne bolnice na Sutjesci 1943.
21. Sedlan Dmitra Ilija, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 12. 9. 1942, borac 2. lič. područja. Poginuo u Lovincu 6. 1. 1944.
22. Vignjević Mile Rade, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, bo-

rac voda Gajine. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. u Gračacu 18. 1. 1943.

23. Vojvodić Jove Stevo, 1924, Glavica, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Gajine. Poginuo kod Kruga 26. 10. 1941.

GORNJI STRPCI

1. Banjanin Milana Dušan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Štrbci. Poginuo kao komandir voda u 35. div. u Oraovcu 1944.
2. Banjanin Milana Rade, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Štrbci. Poginuo na Drenovači 8. 10. 1941.
3. Bubalo Bože Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. «•Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod nepoznatog mjesta 1943.
4. Bubalo Ilije Jovo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Štrbci, kasnije 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u zapadnoj Lici 1943.
5. Ljubojević Rade Jandrija, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije borac 1. bat. 2. brig. 6. div. pa kurir GŠH. Poginuo kao član centralne radionice Vrelo kod Korenice aprila 1943.
6. Repac Mile Dušan, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije borac u Mitraljeskoj četi 1. bat. 3. brig. 6. div. Ranjen i od posljedica umro u Drvaru 1944.
7. Repac Ilije Đuro, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Umro od tifusa kao predsjednik MNOO u Gornjim Strpcima 1943.
8. Repac Dane Petar, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo na Bogunici kod Metka aprila 1943.
9. Repac Vuje Stevo, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod nepoznatog mjesta 1943.

KESTENOVA KORITA

1. Blanuša Đure Mara, 1917, krojačica, Srpkinja. Stupila u NOB 15. 5. 1942, bolničarka vojne bolnice u Mišljenovcu. Poginula u pratnji ranjenika na Sutjesci 1943.
2. Kovačević Rade Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac seoskog voda Kestenovih Korita. Poginuo u Kružima septembra 1941.
3. Kovačević Rade Marko, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac čete za vezu komande ličkog područja. Poginuo u Bruvnu kod Gračaca juna 1942.
4. Krtinić Jove Bogdan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kod Bendera u Dalmaciji kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. 10. 7. 1943.
5. Krtinić Jove Jeka, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB septembra 1943, bolničarka 6. div. Poginula kod Gospića novembra iste godine.
6. Krtinić Laze Jovica, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao zamjenik komesara čete u bat. »Stojan Matić« u Opačić Dolini 20. 2. 1942.
7. Obradović Peje Mara, 1930, dijete, Srpkinja. Stupila u NOB maja 1943, član odbora USAOH-a i predsjednik pionirske organizacije u Kestenovim Koritima. Poginula 8. 4. 1944.
8. Obradović Petra Stevo, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Oštarijama kod Gospića marta 1943.
9. Opala Jove Milan (Stevo), 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. u seoski vod Kestenova Korita, zatim desetar u bat. »Stojan Matić«. Zaklali ga četnici kao predsjednika MNOO u Kestenovim Koritima 12. 6. 1944.
10. Opala Jove Miloš, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 10. 1942. u bat. »Mićo Radaković«. Poginuo kao borac 35. div. kod Titove Korenice 20. 12. 1944.
11. Vukša Jove Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, desetar. Poginuo kao desetar u bat. »Stojan Matić« u Boričevcu 20. 2. 1944.
12. Zobenica Ilije Andrija, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, desetar seoskog voda Kestenova Korita, predsjednik seoskog NOO-a, član Općinskog NOO i član KK KPH Donji Lapac. Strijeljali ga četnici na Rudinama kod Donjeg Lapca 18. 4. 1944.

13. Zobenica Ilije Đuro, 1919, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac 3. čete bat. »-Stojan Matić«. Poginuo u Rakovici kod Slunja septembra 1942.

14. Zobenica Lekana Pejo, 1925, Livade, Banat, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 9. 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo na Glamočkom polju 27. 7. 1944.

15. Zobenica Bože Stevo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 3. čete bait. »Stojan Matić«. Poginuo kod Udbine 2. 8. 1942.

KESTENOVAC

1. Balać Dane David, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB proljeća 1943, borac Vakufske čete. Poginuo na Pasijaku kod Oštrelja aprila 1944.

2. Basara Đurđa Branko, 1926, seljak. Srbin. Stupio u NOB aprila 1943, borac 16. krajiške brig. 39. div. Poginuo u Banjoj Luci juna 1944.

3. Basara Nikole Momčilo, 1924, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. krajiške brig. Poginuo kod Prnjavora jeseni 1943.

4. Blanuša Mile Vojin, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Meljinovcu 5. 8. 1942.

5. Blažević Pavla Filip, 1916, seljak, Hrvat. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 10. krajiške brig, na Prkosima jeseni 1944.

6. Dragišić Blaža Stevan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo na Gorijevcu kod Bihaća krajem 1941.

7. Đilas Janka Milan, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u zapadnoj Lici 1942.

8. Glušica Gojka Deva, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 6. div. Umrla od tifusa u Kestenovcu 17. 3. 1943.

9. Glušica Gojka Đuro, 1926, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, Poginuo kao komandir voda 2. brig. 6. div. u Sidu 15. 3. 1945.

10. Grahovac Marka Mirko, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 16. krajiške brig. Poginuo kod Prijedora 1944.

11. Grbić Stevana Branko, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat! »Stojan Matić«. Poginuo na Gorijevcu kod Bihaća jeseni 1941.

12. Grbić Branka Jovo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Ranjen na Udbini i od posljedica umro u bolnici Bijeli Potoci, proljeća 1943.

13. Grbić Rade Slavko, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 1. prol. brig. Poginuo u Livnu 29. 2. 1943.

14. Ivaiiiš Milana Dragan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac bat. »Stojan Matić«. Ranjen na Ljubovu 1943. i prevezen na liječenje u Italiju gdje je nestao.

15. Ivaniš Save Ilija Bićo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 2. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 25. 5. 1944.

16. Ivaniš Ilije Mićo, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Umro od tifusa u Bijelim Potocima 1943.

17. Ivaniš Stevana Milan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. krajiške brig. Poginuo u Bosni 1944.

18. Ivaniš Vuje Momčilo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 3. brig. 5. div. na Miljevini 1943.

19. Ovuka Obrada Ilija, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Slavonskog Broda 19. 4. 1945.

20. Ovuka Milana Mirko, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao slušalac oficirske škole u Drvaru 25. 5. 1944.

21. Ovuka Marijana Nikola, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije borac 2. brig. 6. div. Poginuo u Travniku 19. 10. 1944.

22. Ovuka Trivuna Pejo, 1913, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao komandir voda 10. krajiške brigade u Tiškovcu 1943.

23. Pfedojević Ljube Momčilo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u zapadnoj Lici 1945.

24. Rajić Rade Ilija, 1924, đak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 2. brig. 6. div. Poginuo u Tušiloviću kod Karlovca 20. 11. 1943.

KRUŽI

1. **Balać Ilije Dane, 1871, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, predsjednik MNOO Kruži, od maja 1942. član istog odbora. U,mro od tifusa u Krugama aprila 1943.**
2. **Balać Rade Dane, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. kod Smiljana 1944,**
3. **Balać Ilije Jandrija, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruge. Poginuo na Klisi kod Kulen Vakufa 30. 7. 1941.**
4. **Balać Ilije Marija, 1923, krojačica, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941. terenski radnik.** Clan **KPJ od 1939. Od 1942. djelovala na području Drvara, a zatim Bihaća. Clan ROC-a za kotar Donji Lapac. Uhvatili je četnici kao obavještajnog oficira OZN-e za kotar Donji Lapac i poslije mučenja ubili u Opačić Dolini 21. 4. 1944.**
5. **Balać Rade Nikola, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941., borac Lapačkog partizanskog bat. Poginuo u bat. »Stojan Matić« kod nepoznatog mjesta 1942.**
6. **Balać Rade Nikola, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića 1943.**
7. **Balać Jove Petar** Zika, **1915,** metalski **radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži. Poginuo kao komesar 2. bat. 2. brig. 6. div. u sjev. Dalmaciji 1943.**
8. **Balać Predraga Vlajko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži, Poginuo u 1. bat. 2. lie. brig, kod Rakovice 29/30. 10. 1942.**
9. **Bešir Ilije Gojko, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na sremskom frontu u Vrbanji 1945.**
10. **Biljetina Rade Jovica, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, bonac voda Kruži. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. prilikom prelaska Neretve 1943.**

U. **Bešir Nikole Marko, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Beograda 1944.**

12. **Bešir Rade Nikola, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac voda Kruži. Clan KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete u 1. bat. 2. brig. 6. div. na sremskom frontu u Ilincima 23. 1. 1945.**
13. **Bešir Đure Rade, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Krbavi 1943.**
14. **Bešir Marka Rade, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Kruži. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Bijelih Potoka 1943.**
15. **Bešir Đure Sava, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Lapačkog partizanskog bat. Poginuo kao borac bat. »Stojan Matić« kod Lovinca decembra 1942.**
16. **Biljetina Mane Jandrija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Crnoj Gori 1944.**
17. **Biljetina Rade Jovan, 1925, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Zelengori 1944.**
18. **Biljetina Rade Jovan, 1923, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matiić«. Ranjen kao delegat voda 2. brig. 6. div. i nestao sa ranjenicima u Crnoj Gori 1943.**
19. **Biljetina Ilije Mile, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Lapačkog partizanskog bat. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kruzima 1943.**
20. **Blanuša Laze Jandrija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Kruži. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Švice 1944.**
21. **Blanuša Dane Jovica, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži. Poginuo u bat. »Stojan Matić« kod Ramljana 15. 9. 1942.**
22. **Blanuša Nikole Marko, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Glamoča 1944.**
23. **Blanuša Đure Mile, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat, »Stojan Matić«. Ranjen kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića 1943, a umro od posljedica u Zagrebu 1945.**

24 Blanuša Mile Nikola, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži, a zatim bat, »Stojan Matić«. Ubili ga četnici u Krčani kod Udbine 1944.

25. Blanuša Đure Rade, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na sremskom frontu 1945.

26. Dotlić Koje Bogdan„ 1884, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo- kao komandir voda u 6. div. 1943.

27. Dotlić Bogdana Stevo, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruži, kasnije bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 4. bat. 2. brig. 6. div. u Gračacu 1943.

28. Kovačević Rade Avram, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Rastičevu 1943.

29. Kovačević Rade David, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat, »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 2. bat. 2. brig. 6. div. u Dalmaciji 1943.

30. Kovačević Luke Ilija, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Kruži. Poginuo kao komandir voda u 6. div. 1943.

31. Kovačević Vukašina Ilija, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Kruži. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. u Glamoču 1944.

32. Kovačević Rade Jovo„ 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Dalmaciji 1943.

33. Kovačević Ilije Milan, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao borac izviđačkog voda 6. div. kod Sremske Mitrovice 1945.

34. Kovačević Mile Nikola, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao borac 4. bat. 2. brig. 6. div. kod Gračaca 1943.

35. Krtinić Steve Mija, 1910, seljak„ Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo- kod Banje Luke 1944.

36. Ljubović Vase Dušan, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Kruge. Poginuo kao borac bat. »Stojan Matić« u Dalmaciji 1942.

37. Milanović Stevana Mane, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 194L borac u Lapačkoj četi. Poginuo kao borac 6. div. kod Samca 1944.

38. Milošević Stevana Manojlo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Birovačkog voda. Poginuo kod Lapca na Drenovači 7. 9. 1941.

39. Obradović Đure Milan, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Gospića 1943.

40. Obradović Đure Mile, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. u Srijemu 1944.

41. Obradović Đure Stevan, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Ličkog PO, od 1942. u bat. »Stojan Matić«. Ranjen kao borac u 3. bat. 2. brlig. 6. div. i od posljedica umro u V. Popini 1945.

42. Popović Mile Ico, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Stojan Matić«, kasnije borac 6. div. Poginuo kod Gospića 1943.

43. Popović Mile Ilija, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942„ borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Pirovištu 1942.

44. Popović Ilije Jovo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac Specijalne čete 35. div. Poginuo u Skočaju 1945.

45. Popović Mile Milan, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojian Matić«, Poginuo kao borac 6. div. u Cvjetnicu 1943.

46. Popović Todora Milan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. kod Bosanskog Novog 1942.

47. Popović Stevana Nikola, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac voda Kruži. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 2. brig. 6. div. na Durmitoru 1944.

48. Popović Ilije Proko, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Gospića augusta 1943.

49 Popović Mile Stevan, 1917, seljak, . Srbin. Stupio u NOB 1941„ borac Lapačkog partizanskog bat. Poginuo u bat. »Stojan Matić« kod nepoznatog mjesta 1942.

50. Popović Mile Stevan, 1912, vozač, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac Lapačkog odreda. Poginuo kao borac 35. div. na Prijeboju februara 1944.

51. Vidmar Pavla Milan, 1923, Gornji Babin Potok, službenik, Srbin. Stupio u NOB 28. 7. 1941, borac voda Kruge. Član SKOJ-a od novembra 1941. Od 1942. član pozorišta VS NOVJ i POJ, a od 1943. komesar 8. krajiške brig. 6. div. Poginuo kod Bosanske Krupe novembra 1944.

52. Vidmar Pavla Slavko, 1926, Gornji Babin Potok, službenik, Srbin. Stupio u NOB 28. 7. 1941, borac voda Kruge. Poginuo u bat. »Stojan Matić« na Pazaristu 1942.

53. Vojvodić Milana Dane, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo kao borac 6. div. kod nepoznatog mjesta 1942.

MELJINOVAC

1. Bubulj Dmitra Dušan, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1914, borac voda Nebljusi. Poginuo kao borac bat. »Stojan Matić« u Opačić Dolini zimi 1944.

2. Bubulj Milana Jovo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo 1943.

3. Bubulj Dmitra Stevo, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo kao boborac 35. div. u Istri proljeća 1945.

4. Dizija Milana Mile, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo u Bosanskim Doljanima 1943.

5. Đakula Dure Milan, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Ranjen i od posljedica umro u B. Potocima 1943.

6. Radaković Nikole Pajo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Kosmajskog odreda. Ubili ga četnici 1943.

MIŠLJENOVAC

1. Balać Lazara Ilija, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, terenski radnik s omladinom, od 1943. sekretar SKOJ-a Mišljenovac. Ubili ga četnici- u Birovači septembra 1943.

2. Balać Jovana Lazar-, 1876, kovač, Srbin. Stupio u NOB 1941, predsjednik seoskog NOO Mišljenovac. Strijeljali ga Nijemci u Nebljusima januara 1945.

3. Balać Lazara Petar, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac. Poginuo u borbi s ustašama u Dubravi ko Kulen Vakufa 10. 8. 1941.

4. Balać Lazara Sava, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Kosmaj. Poginuo na sremskom frontu 1944.

5. Balać Stevana Vid, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 21. div. Poginuo na sremskom frontu 1944.

6. Milanović Đure Jandrija, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Mišljenovac, a zatim 1. bait. 2. -brig. 6. div. Poginuo u Mišljenovcu 3. 1. 1945.

7. Milanović Đure Nikola, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim sekretar OK SKOJ-a Donji Lapac. Ubili ga četnici u Mišljenovcu 15. 11. 1943.

8. Mileusnić Petra Mile, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac. Poginuo u Dubravi kod Mišljenovca augusta 1941.

9. Mileusnić Milana Stevan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od posljedica ranjavanja u Mišljenovcu 1943.

10. Obradović Stevana Mićo Milan, 1918, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, početkom 1943. komandant 4. bat. 2. brig. 6. div. Clan KPJ od 1942. Poginuo kao slušalac škole VS NOV i POJ u Drvaru 25. 5. 1944.

U. Obradović Jove Stevo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Zelengori 1944.

12. Opačić Jandrije Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Dvoru na Uni decembra 1942.

13. Opačić Stevana Dušan, 1926, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 1942, mi-

ner 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Korenice novembra 1944.

14. Opačić Nikole Jovo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Tušiloviću kod Karlovca 1942.

15. Opačić Stevana Jovo Jović, 1886, seljak, Srbim. Stupio u NOB 27. 7. 1941, radio pri seoskom NOO Mišljenovac. Strijeljali ga Nijemci u Poljani kod Mišljenovca 3. 1. 1945.

16. Opačić Save Nikola Nika, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Ljubovu februara 1943.

17. Opačić Nikole Rade, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kao komandir voda u Sujicama (Bosna) 1943.

18. Opačić Nikole Sava, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Reze na Tari 1944.

19. Rad,manović Dane Luka, 1923, seljak Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Otočca juna 1943.

20. Rajić Stevana Rade Crvenac, 1920, radnik. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Širokoj Kuli kod Gospića 15. 3. 1943.

21. Rašeta Milana Ilija Ico, 1914, trgovac, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije komandant 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Ilincima na sremskom frontu 23. 1. 1945.

22. Rašeta Nikole Luka, 1926, seljak Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Širokoj Kuli kod Gospića 15. 3. 1943.

23. Rašeta Milana Nikola, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Udbini 27. 7. 1942.

24. Rašeta Nikole Sako, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. dtiv. Poginuo na sremskom frontu u Sidu marta 1945.

25. Rašeta Dane Stevo Ćevan, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Mišljenovac, a zatim bat. "Stojan Matić-«. Poginuo u Cvituši kod Lovinca 1942.

26. Vladetić Vida Rade, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac omladinske čete u Mišljenovcu, a zatim delegat voda 1. bat. 2. brig. 6. div. Uhvatili ga četnici i predali Nijemcima koji su ga strijeljali 1943.

NEBLJUSI

1. Banjanin Jove Đuro, 1910, Bos. Doljani, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, s prekidom u toku 1944. borac 35. div. Poginuo kod Vrhovina 1944.

2. Banjanin Bože Veljko, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojän Matić« kasnije 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo na Bogunici kod Medka marta 1943.

3. Bogunović Nikole Ilija, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković« 1. brig. 6. div. Poginuo u Gračacu 1943.

4. Bogunović Rade Ilija, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gospiću aprila 1943.

5. Brozović Ivana Stjepan Stevo, 1906, radnik, Hrvat. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac voda Nebljusi, član KPJ od kraja 1941. Poginuo kao komesar čete 4. bat. 2. brig, na Udbini 22. 8. 1942.

6. Bubalo Rade Branko, 1920, Capaćuše, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Ranjen u Selištu kod Nebljusa i izvršio samoubistvo da ne padne neprijatelju u ruke aprila 1944.

7. Bubalo Mile Đuro, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. u gerilski odred Nebljusi. Poginuo na Drenovači septembra 1941.

8. Bubalo Petra Jovo, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gospiću 22. 2. 1943.

9. Bubalo Rade Jovo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, bo-

Tabela 1.

PALI BORCI S PODRUČJA KOTARA DONJI LAPAC 1941—1945.

OPĆINA	Ukupan broj palih boraca			Starosna dob						Socijalni sastav								
				muškaraca				žena										
	muškaraca	žena	svega	do 20 g.	21—40 g.	41 g. i dalje	neutvrđeno	do 20 g.	21 g. dalje	seljaka	radnika	djece, đaka i studenata	službenika	vojna i policijska lica	trgovaca	zanatlija	ostalih	neutvrđen soc. status
DONJI LAPAC	667	36	703	176	437	51	3	21	15	492	67	18	10	16	6	15	7	72
SRB	410	26	436	112	266	30	2	9	17	316	90	11	1	12	—	4	—	2
UKUPNO	1077	62	1139	288	703	81	5	30	32	808	157	29	11	28	6	19	7	74

Nacionalni sastav			Vrijeme stupanja u NOB						Godina smrti						Mjesto smrti						
Srba	Hrvata	neutvrđeno	predratni član KP	pripadnik BJV	1941.	1942.	1943.	1944.	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno	Lika	ostali dio Hrvatske	Bosna i Hercegovina	Srbija	ostali dio Jugoslavije	u drugim zemljama	neutvrđeno
696	4	3	1	4	493	154	40	10	1	44	87	290	214	65	3	366	94	151	50	17	5	20
435	—	1	—	3	238	154	27	13	1	24	88	164	129	29	2	242	59	83	34	1	5	12
1131	4	4	1	7	731	308	67	23	2	68	175	454	343	94	5	608	153	234	84	18	10	32

Tabela 2

PALI BORCI S PODRUČJA OPĆINE DONJI LAPAC 1941—1945.

SELO	Ukupan broj palih boraca			Starosna dob						Socijalni sastav								
				muškaraca				žena										
	muškaraca	žena	svega	do 20 g.	21—40 g.	41 g. i dalje	neutvrđeno	do 20 g.	21 g. dalje	seljaka	radnika	djece, đaka i studenata	službenika	vojna i policijska lica	trgovaca	zanatlija	ostalih	neutvrđen soc. status
Birovača	24	1	25	6	14	4	—	1	—	15	1	—	2	—	—	—	—	7
Brezovac	18	—	18	4	11	3	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—
Bušević	52	2	54	18	31	2	1	1	1	24	20	1	—	—	—	—	—	9
Dnopolje	42	1	43	18	22	1	1	—	1	35	1	—	1	—	3	—	3	—
Dobroselo	73	7	80	20	46	7	—	4	3	66	6	1	—	4	—	1	2	—
Doljani	128	4	132	27	86	15	—	3	1	60	13	2	1	1	1	—	2	52
Donji Lapac	41	4	45	12	27	2	—	1	3	22	2	5	2	4	—	6	—	4
Donji Štrpci	16	2	18	6	8	1	1	—	2	11	5	1	1	—	—	—	—	—
Gajine	29	1	30	12	17	—	—	1	—	25	1	1	—	1	1	1	—	—
Gornji Lapac	20	3	23	5	15	—	—	3	—	18	2	1	1	—	—	1	—	—
Gornji Štrpci	9	—	9	—	9	—	—	—	—	8	1	—	—	—	—	—	—	—
Kestenova Korita	12	3	15	5	7	—	—	1	2	10	3	1	—	—	—	1	—	—
Kestenovac	23	1	24	9	13	1	—	—	1	21	2	1	—	—	—	—	—	—
Kruzi	52	1	53	12	37	3	—	—	1	48	2	—	2	—	—	1	—	—
Meljinovac	6	—	6	1	4	1	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—
Mišljenovac	26	—	26	7	17	2	—	—	—	18	5	—	—	—	1	2	—	—
Nebljusi	65	6	71	6	52	7	—	6	—	59	3	4	—	5	—	—	—	—
Oraovac	31	—	31	8	21	2	—	—	—	28	—	—	—	1	—	2	—	—
Ukupno	667	36	703	176	437	51	3	21	15	492	67	18	10	16	6	15	7	62

Nacionalni sastav			Vrijeme stupanja u NOB						Godina smrti						Mjesto smrti						
Srba	Hrvata	neutvrđeno	predratni član KP	pripadnik BJV	1941.	1942.	1943.	1944.	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno	Lika	ostali dio Hrvatske	Bosna i Hercegovina	Srbija	ostali dio Jugoslavije	u drugim zemljama	neutvrđeno
25	—	—	—	—	22	1	1	1	—	2	4	11	7	1	—	17	3	3	2	—	—	—
18	—	—	—	—	17	—	1	—	—	2	1	6	7	2	—	10	3	1	—	2	2	—
52	—	2	—	—	41	11	2	—	—	1	6	24	15	8	—	14	2	27	6	—	1	4
43	—	—	—	—	23	12	6	2	—	2	4	17	18	1	1	25	4	9	4	1	—	—
79	—	1	1	2	59	14	4	—	—	4	8	26	35	7	—	42	23	8	3	4	—	—
132	—	—	—	—	77	44	9	2	—	11	15	51	40	15	—	62	22	30	16	2	—	—
44	1	—	—	—	31	11	3	—	—	—	3	23	17	1	1	26	8	5	3	2	—	1
18	—	—	—	1	15	1	—	—	1	1	1	11	4	1	—	8	—	5	1	—	1	3
30	—	—	—	—	9	18	3	—	—	2	5	14	7	2	—	14	5	9	1	—	—	1
22	1	—	—	1	14	7	1	—	—	4	4	7	5	3	—	15	2	4	1	1	—	—
9	—	—	—	—	9	—	—	—	—	1	—	6	2	—	—	6	—	1	—	—	—	2
15	—	—	—	—	9	4	2	—	—	1	3	5	6	—	—	10	2	2	—	—	—	1
23	1	—	—	—	14	6	4	—	—	2	2	8	8	3	1	7	2	13	1	—	1	—
53	—	—	—	—	38	14	—	1	—	2	10	19	15	7	—	21	6	13	6	2	—	5
6	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	—	4	1	1	—	2	—	1	—	1	—	2
26	—	—	—	—	19	6	—	1	—	2	4	9	6	5	—	14	2	4	4	1	—	1
70	1	—	—	—	67	1	—	3	—	5	11	35	15	5	—	51	4	13	2	1	—	—
31	—	—	—	—	24	3	4	—	—	2	6	14	6	3	—	22	6	3	—	—	—	—
696	4	3	1	4	493	154	40	10	1	44	87	290	214	65	3	366	94	151	50	17	5	20

rac voda Nebljusi. Poginuo kao borac bat. »-Stojan Matić« u Gospiću 22. 8. 1942.

10. Bubalo Mile Luka, 1921, Capaćuše, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Nebljusi, kasnije bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Jezeranima kao borac bat. »Marko Orešković« maja 1942.

11. Bubalo Peje Luka, 1901, Capaćuše, seljak,, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Strpcima augusta 1944.

12. Bubalo Rade Marko, 1915, seljak, Srbiin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi, zatim bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Udbini 22. 8. 1942.

13. Bubalo Proke Mojo, 1920, Capaćuše, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kamenskom oktobra 1943.

14. Bubalo Rade Nikola, 1923, Capaćuše, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Skočaju augusta 1944.

15. Bubalo Nikole Petar, 1910, Capaćuša, seljaik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Nebljusi. Poginuo na Drenovači oktobra 1941.

16. Bubalo Nikole Petar, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ilegalni radnik, član reonskog komiteta. Uhapšen septembra 1941. u Beogradu i strijeljan na Banjici iste godine.

17. Bubalo Luke Rade, 1913, Capaćuše, seljak, Srbin. Stuoio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Dobroselu augusta 1943.

18. Bubalo Gavre Stevo, 1923, Capaćuše, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Bosanskim Doljanima 20. 10. 1943.

19. Bubulj Gavre Milan, 1925, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kijevu kod Knina oktobra 1943.

20. Cučak Dure Jovo, 1919, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kamenskom augusta 1943.

21. Cučak Dure Milan, 1920, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Frkašiću oktobra 1943.

22. Cučak Stevana Mile, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Nebljuške čete. Poginuo kao komandir Nebljuške čete na Udbini 22. 8. 1943.

23. Cučak Petra Slavko, 1914, financ, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član općinskog NOO Nebljusi. Utopio se prilikom prelaska Une kod Loskuna 21. 11. 1943.

24. Dobrović Rade Dane, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Dvoru na Uni 29. 11. 1942.

25. Dobrović Rade Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo kao borac 1. bait. 2. brig. 6. div. u Smiljanu 1943.

26. Dotlić Milana Dane, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Kupresa 14. 6. 1944.

27. Dotlić Petra Đuro, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac s prekidom u dva navrata 1944. Poginuo kao borac 35. div. na Prijeboju 8. 5. 1945.

28. Đapa Miloša Dara, 1928, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, borac pratećeg bat. VS NOV i POJ. Poginula u Drvaru 25. 5. 1944.

29. Đapa Miloša Ljilja, 1929, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1943. Poginula kao borac pratećeg bat. VS NOV i POJ u Drvaru 25. 5. 1944.

30. Đapa Miloša Smilja, 1925, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941. Poginula kao borac pratećeg bat. VS NOV i POJ u Drvaru 25. 5. 1944.

31. Džakula Rade Milan, 1912, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Nebljusi. Poginuo u Bosanskim Doljanima novembra 1943.

32. Kabić Mile Spase, 1888, Bos. Doljani, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član seoskog NOO Nebljusi. Umro od tifusa u Nebljusima 5. 3. 1943.

33. Kenjalo Rade Ilija, 1908, Užljebić, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Ključa decembra 1944.

34. Kenjalo Marka Labud, 1920, Užljebić, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Širokoj Kuli jula 1943.

35. Ljubović Laze Milica, 1925, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1942. Strijeljali je Nijemci u Beogradu kao ilegalnog radnika 1944.

36. Maričić Nikole Dušan, 1904, Selište, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bihaćkog bat. Poginuo u Bosanskom Novom novembra 1944.

37. Maričić Jove Nikola, 1922, Selište, kod Nebljusa, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo u Mogoriću septembra 1943.

38. Marinković Miće Ilija, 1892, Mekinjar, žand. narednik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član seoskog NOO Nebljusi. Umro od tifusa u Nebljusima 1943.

39. Matić Mile Jovo, 1892, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član seoskog NOO Nebljusi. Umro od tifusa u Nebljusima 28. 4. 1943.

40. Matić Ilije Stojan, 1915, poručnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandant Lapačkog partizanskog bataljona. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942. Proglašen za narodnog heroja 27. 11. 1953.

41. Pemac Trifuna Branko, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Boričevca septembra 1942.

42. Pemac Ilije Nikola, 1920, Seoce, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Širokoj Kuli augusta 1944.

43. Popović Jove Božo, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 2. brdg. 6. div. u Gračacu 1943.

44. Popović Miće Branko, 1924, seljak, Srhin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Babinu Potoku 1945.

45. Popović Rade Dane, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 1. 1941. borac 6. div. Umro u Ljubljani 20. 4. 1945.

46. Popović Marka Đuro, 1918, seljak, Srbin. Stupao u NOB 27. 7. 1941, član MNOO, a kasnije i opć. NOO D. Lapac. Poginuo u Donjim Strpcima. 2 12. 1943.

47. Popović Petra Gojko, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gračacu 1943.

48. Popović Sime Ilija, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Divoselu 1943.

49. Popović Dmitra Jovan, 1907, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gračacu 1943.

50. Popović Koje Jovo, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu februara 1943.

51. Popović Jove Momčilo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Ljubovu 1943.

52. Popović Petra Nikola, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Dobrosela 1943.

53. Popović Save Novak, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac s prekidom 1944. Poginuo kao borac 35. div. kod Vrhovina 1945.

54. Popoović Marka Petar, 1923, seljak Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. «Stojan Matić«. Poginuo u Smiljanu 1942.

55. Popović Jove Rade, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 35. div. u Cuić Krčevini 10. 5. 1945.

56. Popović Milana Rade, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac u gerilskom odredu Nebljusi. Poginuo na Drenovači 8. 10. 1941.

57. Popović Nikole Rade, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir voda bat. »Marko Orešković« kod Gospića 10. 11. 1943.

58. Popović Obrada Rade, 1918, podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandant 4. bat. 2. brig. 6. div. u Strumici kod Knina decembra 1943.

59 Popović Petra Rade, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član opć. NOO D. Lapac. Poginuo kao bo-

rac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Nebljusima 10. 11. 1943.

60 Popović Proke Rade, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo u Srbu marta 1942.

61. Repac Nikole Bogdan, 1920, Cepaćuća, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član KPJ. Poginuo kao zamjenik komesara čete 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Dvora na Uni novembra 1942.

62. Repac Sime Đuro, 1913, seljak, Capaćuša, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Kamenskom jula 1943.

63. Repac Milana Jovica, 1917, Selište, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. na Oštarijama aprila 1943.

64. Repac Stevana Kojo, 1910. Capaćuša, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandant čete 1. bat. 1. brig. 6. div. u Širokoj Kuli 15. 6. 1943.

65. Repac Stevana Milan, 1921, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«. Poginuo na Udbini 22. 8. 1942.

66. Repac Rade Nikola, 1921, Capaćuša, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u zapadnoj Lici maja 1943.

67. Skorić Rade Anđa, 1925, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941. Poginula kao bolničarka 1. bat. 2. brig. 6. div. u Bosanskom Petrovcu 1944.

68. Skorić Jove Mara, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, bolničarka Bihaćkog bat. Poginula u Vrtačama kod Bosanskog Petrovca 1944.

69. Skorić Proke Marko, 1919, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Nebljusi. Poginuo u Trnovcu 7. 10. 1941.

70. Skorić Miće Nikola, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gračacu 17. 1. 1943.

71. Vranješ Moje Đuro, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Stojan Matić«, 1944. postaje član MNOO Bosanski Doljani. Poginuo u Bosanskim Doljanima krajem 1944.

ORAOVAC

1. Ajduković Milete Dane, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Jošanima augusta 1943.

2. Ajduković Sime Dane, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 2. brig. 6. div. u Lovincu 26. 12. 1942.

3. Ajduković Milana Đuro, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Oraovačkog voda. Poginuo kao borac LPO u Dvoru na Uni oktobra 1942.

4. Ajduković Jove Jandre, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 2. brig. 35. div. kod Ljubova septembra 1944.

5. Ajduković Ilije Milan Migan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Ubill ga četnici kod Donjeg Lapca juna 1944.

6. Ajduković Sime Milan, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao borac LPO u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.

7. Ajduković Duke Nikola, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gospiću maja 1943.

8. Ajduković Milana Sava, 1943, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac LPO, kasnije 1. bat. 2. brig. 6. div. Umro od posljedica prehlade u Oraovcu 1943.

9. Bibić Laze Jovo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Oraovac. Poginuo na Kruzima oktobra 1941.

10. Cvjetičanin Vase Dušan, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član KPJ od 1937, delegat voda pri Komandi mjesta. Poginuo u Visuću jula 1944.

11. Cvjetičanin Nikole Mirko, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB februara 1943, borac LPO, kasnije 4. bat. 1. bnig. 6. div. Ranjen i nestao u koloni ranjenika na Zelengori 1943.

12. Cvjetičanin Nikole Petar, 1921, zanatlija, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član SKOJ-a od 1937, komesar bat. »-Marko Orešković« 1. brig. 6. div. Poginuo na Vratniku maja 1943.

13. Dražić Petra Ilija Išo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, delegat voda Drugog ličkog područja. Poginuo u Krcani kod Udbine 13. 7. 1944.

14. Đaiković Mile Đuro, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 3. LPO. Poginuo u Podlapači 3. 7. 1942.

15. Đukić Đure Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Oraovac, član SKOJ-a od prije rata. Poginuo kao rukovodilac skojevske organizacije u 13. prol. div. u Gorskom kotaru decembra 1943.

16. Đukić Dane Dragan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Oraovac. Poginuo na Runjevici kod Boričevca 15. 8. 1941.

17. Đukić Steve Jandre, 1895, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član prvog seoskog NOO-a. Ranjen prilikom bombardiranja Oraovca i od posljedica umro aprila 1944.

18. Đukić Sime Jovica, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kandidat KPJ, komandir voda 2. čete Lapačkog bat. LPO. Pogiinuo kao komandir voda 1. bat. 2. brig. 6. div. u Srbu 5. 3. 1942.

19. Đukić Laze Lazo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB poč. 1943, borac 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Brotnje marta 1943.

20. Đukić Ilije Miloš, 1903, seljak, Srbin. Clan MNOO Oraovac. Ubili ga četnici u Oraovcu marta 1944.

21. Đukić Đure Nikola, 1925, seljak, Srbin. Clan MNOO Oraovac, od 1943. član Seoskog odbora USAOJ-a. Umro bježeći pred neprijateljem u Komiću kod Udbine 1945.

22. Ilić Marka Ilije Ico, 1921. seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac LPO. Poginuo u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.

23. Medaković Ilije Đuro, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao koimandir čete 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Banove Jaruge aprila 1945.

24. Medaković Ilije Nikola, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB u proljeće 1943, borac 2. čete 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Bendera u Dalmaciji jula 1943.

25. Pupavac Dane Lazo. 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir odjeljenja 1. bat. 2. brig. 6. div. kod Široke Kule 19. 4. 1943.

26. Radulović Mile Milan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 2. čete 1. bat. 2. brig. 6. div. u Golubićima kod Knina jula 1943.

27. Stijelja Steve Dane, Vevčić, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Oraovac, kasnije bat. »Stojan Matić«. Ranjen kao komandir odjeljenja 6. div. i nestao u koloni ranjenika na Zelengori 1943.

28. Zobenica Jove Branko, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac bat. »Mićo Kesić«. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. u Gospiću decembra 1943.

29. Zobenica Jandre Ilija, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 2. brig. 6. div. u Gospiću februara 1944.

30. Zobenica Jove Milan, 1921, krojač. Srbin. Stupio u NOB 27, 7. 1941. borac voda Oraovac. Poginuo u Banovoj Jaruzi 1945.

31. Zobenica Miloša Miljenko, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 2. brigade 6. div. u Drvaru 25. 5, 1944.

OPĆINA SRB

AJDEROVAC

1. Damjanović Mile Ilija, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO »Marko Orešković«. Poginuo kod Gline 1942.

2. Damjanović Ilije Stevo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Ličkom Tiškovcu 1943.

3. Damjanović Petra Stevo, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Beograda 1944.

4 Miljuš Petra Milan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac PO »•Marko Orešković«. Poginuo u 1. bat. 2. brig. 6. div. na Mazinskoj previja 1943.

5, Rastović Nikole Ilija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo u Ajderovcu januara 1943.

6. Rađenović Dane Jovan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Komande mjesta u Ajderovcu, od 1944. 35. div. Poginuo u Korenici 1945.

BEGLUCI

1. Đilas Koje Dušan, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Zuleševici 1943.

2. Đilas Petra Dušan, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković« 1. brig. Poginuo u Velikoj Kladuši 1942.

3. Đilas Koje Đuro, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Bugojnu 1944.

4. Đilas Petra Rade, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim bat. »Marko Orešković« 1. brig. Poginuo u Velikoj Kladuši 1942.

5. Đilas Jove Stevo, 1910, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim bat. »Marko Orešković« 1. brig. Poginuo u Jezeranima kod Brinja novembra 1942.

6. Đilas Mile Stevo, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ubili ga četnici u Krčkom Brdu kod Begluka 1944.

7. Knežević Rade Mirko, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, kasnije delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pađenima juna 1943.

8. Knežević Rade Nikola, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim bat. »Marko Orešković« 1. brig. Poginuo u Ličkom Petrovom Selu 1942.

9. Miljuš Đure Dragan, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković« 1. brig. Poginuo na Jezeranima kod Brinja novembra 1942.

10. Miljuš Petra Jovo, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Glini 22. 10. 1942.

11. Novaković Pere Đuro, 1917, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941. Ranjen kao desetar 3. čete bat. »Marko Orešković« i od posljedica umro aprila 1945.

12. Pilipović Vida Branko, 1915, radnik. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci. Poginuo kao zamj. komandira čete bat. »Marko Orešković« u Raduču kod Gospića 27. 11. 1942.

13. Pilipović Sime Dragan, 1926, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Priboju (Bosna) septembra 1944.

14. Pilipović Ilije Gojko, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943. borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo februara 1943.

15. Pilipović Ilije Janko, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao komandir voda 6. brig, na Pađenima 1943.

16. Pilipović Luke Lazo, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim 1. bat, 1. brig. 6. div. Poginuo u Turjanskom kod Otočca 10. 4. 1944.

17. Pilipović Trivuna Nikola. 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Valjevu 1944.

18. Pilipović Ilije Obrad, 1910, seljak, Srbin. Zarobili ga Nijemci kao vojnika BJV aprila 1941. i sproveli u logor Vilingen (Njemačka) gdje su ga ubili maja 1945.

19. Pilipović Miloša Rade, 1924, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Boričevca 11. 2. 1943.

20. Pilipović Marka Sava, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Begluci. Umro od posljedica ratnih napora u Beglucima juna 1942.

21. Pilipović Nikole Svetko, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac odreda Begluci, a zatim bat.

»Marko Orešković«. Poginuo- u Raduču kod Gospića 27. 11. 1942.

22. Pilipović Janka Vlado, 1916, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Begluci, a zatim delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Mrkonjića 1943.

23. Pilipović Janka Vlado, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao borac 1. brig. 6. div. kod Travnika 1944.

24. Rađenović Đure Boško, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, od 1942. član Seoskog NOO Begluci. Razbolio se i umro 7. 5. 1944.

25. Rađenović Petra Dušan, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, bo- 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo- kod Dalmatinske Krupe 21. 3. 1943.

26. Rađenović Soke Đorđe, 1922, radnik. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo 1944.

27. Rađenović Marka Marko, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci. Poginuo u Boričevcu augusta 1941.

28. Rađenović Leke Mile, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Brusana 1943.

29. Rađenović Marka Raco, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, vodnik bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Bugojna 1943.

30. Vejin Davida Dušan, radnik. Srbin. 1921. Stupio u NOB 1941, borac ustaničkog odreda Begluci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Stradao kao ranjenik u Bosni 1943.

31. Vejin Nine Milan, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Stradao sa ranjenicima u Bosni 1943.

32. Vejin Petra Milan, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Bugojna 1942.

33. Vejin Đure Nikola, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo u Gračacu 1942.

34. Vejin Save Nikola, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1943. Poginuo 1944.

BROTNJA

1. Bogdanović Laze Duka, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943, bolničarka 1. brig. 6. div. Ranjena 1943. i prebačena na liječenje u Italiju gdje je ubrzo uimria.

2. Bogunović Todora Đurađ, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, borac čete Brotnja. Poginuo u Vrtočama 18. 8. 1941.

3. Bogunović Mile Jovan, 1901, žandar, Srbin. Stupio u NOB jula 1941, komandir čete Brotnja. Poginuo u Bubnju kod Boričevca augusta 1941.

4. Bogunović Petra Rade, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Brotnji 19. 3. 1943.

5. Bogunović Todora- Simo, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Brotnji 7. 3. 1943.

6. Drča Luke Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kao delegat voda na Travniku 1943.

7. Drča Davida Ilija, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja. Poginuo u Brotnji 1941.

8. Drča Đujana Luka, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Jezeranima 1942.

9. Drča Mile Savo, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen na Plitvicama 14. 2. 1943. i od posljedica umro u bolnici Kamensko marta iste godine.

10. Dubajić Sime Božo, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, komandir odjeljenja 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Korenici 6, 7. 1943.

11. Dubajić Đujana Dane, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao komandir čete na Travniku 1944.

12. Dubajić Stevana Dara, 1922, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 1941. bolničarka čete Brotnja. Clan SKOJ-a od 1941. Clan KK SKOJ-a Donji Lapac. Umrla od tifusa u Brotnji 1943.

13. Dubajić Nikole Dragan, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, delegat voda 4. bat. 1. brig. 6. div. Clan

SKOJ-a. Ranjen na Zelengori i kao ranjenik ubijen od neprijatelja 19. 9. 1943.

14. Dubajić Nikole Đuro, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 4. bait. 3. brig. 6. div. Poginuo u Plavnom 7. 11. 1943.

15. Dubajić Mile Jelka, 1919, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka u 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Umrla od tifusa u Brotnji 25. 5. 1943.

16. Dubajić Petra Jovan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 4. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo na Drenovači kod Donjeg Lapca 1942.

17. Dubajić Spasenije Milan, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao intendant bat. 6. div. kod Drvara 8. 5. 1944.

18. Dubajić Jovana Milica, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka 1. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Umrla od tifusa u Brotnji 1944.

19. Dubajić Jove Mirko, 1914, radnik. Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. borac 6. div. Poginuo- kao komandant 1. ba-t. 1. brig. 6. div. na Fruškoj gotni 15. 12. 1944.

20. Dubajić Nikole Pajo, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«, od 1943. borac 19. div. Poginuo na Benderu (Dalmacija) 1943.

21. Dubajić Sime Simo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, boirac 3. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Plješevici 6. 3. 1942.

22. Dubajić M. Pajo, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo na sremskom frontu 1944.

23. Novković Gavre Nikola, Nina, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković« kasnije 3. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Škara (Lika) 1943.

24. Novković Miloša Stevan, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. krajiške brig. Poginuo kod Banje Luke 1943.

25. Pilja Đukana Dušan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, kasnije komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Zemunu oktobra 1944.

26. Pilja Milana Đuro, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, od 1942. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Bijelim Potocima 9. 6. 1944.

27. Pilja Đure Mara, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginula na Pruskoj gori 11. 4. 1945.

28. Pilja Đure Nikola, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. borac čete Brotnja, od 1942. u komandi mjesta Donji Lapac. Poginuo u Brotnji 9. 6. 1942.

29. Pilja Vida Todor, 1907, seljak, Srbin. Stupao u NOB 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Brotnje 9. 10. 1944.

30. Paulić Rade David, 1917, žandar, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« u Kosinju 21. 9. 1942.

31. Paulić Đure Dušan, 1920, seljak Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja, a kasnije 1. bat. 1. brigade 6. div. Poginuo- -kao delegat voda kod Livna 1944.

32. Paulić Obrada Đuro, 1908, seljak Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 6. brig. 6. div. Umro od tifusa u Brotnji 1943.

33. Paulić Sime Stevan, 1906, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo kod Otočca 16. 2. 1943.

34. Radaković Bože Mile, 1914. Doljani, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja. Poginuo kao borac 6. div. u Pištals'koj draži 11. 2. 1943.

35. Stojsavljević Steve Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac čete Brotnja. Poginuo kod Doljana 28. 4. 1941.

36. Vukša Marka Stana, 1920, seljanka Srpkinja. Stupila u NOB 1943, borac 6. div. Ranjena i prebačena na liječenje na Siciliju (Italija) gdje je umrla 1944.

DABAŠNICA

1. **Čiča Luke Dane, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB januara 1942, borac bat. »Bićo Kesić«. Umro od posljedica ranjavanja u bolnici Dobroselo 1942.**

2. **Čiča Miće Mara-Zeka, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, omladinski rukovodilac i član SKOJ-a od 1942. Umrla od tifusa u Dabašnici februara 1943. god.**

3. **Čiča Milete Mile, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Božidar Adžija«. Poginuo kao pripadnik 3. bat. 1. brig. 6. div. na Dabi*-noj Strani kod Brotnje februara 1943.**

4. **Čiča Jovana Milica, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, član SKOJ-a od 1942. i omladinski rukovodilac u selu Dabašnica. Umrla od tifusa u Dabašnici oktobra 1943.**

5. **Čiča Pilipa Mirko, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, kasnije borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kao komandir mitraljeskog odjeljenja u Brušanima 27. 4. 1943.**

6. **Čiča Pilipa Nikola, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Bićo Kesić«. Poginuo kao borac 2. bat. 3. brig. 6. div. na Pločanskom Klancu februara 1943.**

7. **Erceg Vasilija Dušan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, desetar bat. »Marko Orešković«, završio oficirsku školu GSH, od 1942. komandir čete bat, »Bićo Kesić«. Poginuo kao komandant bat. 3. brig. 35. div. na Snežniku kod Udbine 1945. Clan KPJ.**

8. **Erceg Luke Filip, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 19. div. u Dobroselu 1944.**

9. **Ličina Rade Gojko, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo- prilikom talijanskog bombardiranja Bendera kod Knina maja 1942.**

10. **Ličina Rade Petar, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 2. bat. 1. brig. 6. div. u G. Strpcima aprila 1944.**

11. **Mandić Ilije Duka, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Ranjena kao borac 2. bat. 1. brig. 6. div. u Gračacu januara 1943. god., a umrla u Bosni prilikom evakuacije ranjenika marta iste godine.**

12. **Mandić Dure Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Ranjen na Raduču 1942. i liječen u bolnici Dobroselo, evakuiran u Bosnu gdje je nestao januara 1943.**

13. **Mandić Jovana Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen 21. 12. 1942. u borbi za Gračac, liječen u bolnici Dobroselo. Evakuiran u Bosnu gdje je nestao januara 1943.**

14. **Mandić Mile Milan, 1916, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Član prvog NOO Dabašnica i član kotarskog NOO D. Lapac. Poginuo u Raduču decembra 1942.**

15. **Mandić Rade Milan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 2. bat. 1, brig. 6. div. kod Slavonske Požege aprila 1945.**

16. **Mandić Petra Nikica, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Dvoru na Uni 1942.**

17. **Mandić Spasenije Sava, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Otočcu početkom 1945.**

18. **Mandić Jovana Stevo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac omladinske čete IV bat. Ranjen kod Gračaca decembra 1942, a nestao u Bosanskoj krajini iste godine.**

19. **Mandić Save Trivun, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Mirko Stulić«. Poginuo u Lovincu kao borac 3. bat. 3. brig. 6. div. aprila 1943.**

20. **Miijuš Dušana Milan, 1914. seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Umro od tifusa u Dabašnici marta 1942.**

21 **Novaković Nikole Ilija, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković. Ranjen na Plitvicama kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. i liječen u bolnici Dobroselo. Nestao u koloni ranjenika u Bosni januara 1943.**

22. Novaković Stevana Mile, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 2. bat. 1. brig. 6. div. u Visuću kod Udbine 1945.

23. Obradović Petra Dušan, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Raduču kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. decembra 1942.

24. Obradović Luke Ilija, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo na Zuleševici kao zamjenik komandira voda 1. bat. 1. brig. 6. div. februara 1943.

25. Obradović Paje Mile, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Ramljanima kod Otočca 19. 6. 1944.

26. Obradović Petra Mile, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Božidar Adžija«. Poginuo kao borac 3. bat. 1. brig. 6. div. kod Županje februara 1945.

27. Obradović Vuka Mile, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 2. bat. 1. brig. 6. diiiv. u Pađanima kod Knina aprila 1943.

28. Obradović Đure Nikola, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borat bat. »Krbava«. Poginuo kao borac 4. bat. 3. brig. 6. div. u Drvaru maja 1944.

29. Obradović Rade Nikola, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo u Pađanima kod Knina aprila 1943.

30. Obradović Jovana Rade, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Bićo Kesić«. Poginuo u Mazinu augusta 1942.

31. Obradović Vuka Soka, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«, kasnije bolničarka bolnice Dobroselo. Poginula kod Prozora novembra 1944.

32. Obradović Mile Stevo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 7. 1942, borac 3. bat. 1. ličke brig. Poginuo kod D. Lapca aprila 1944.

33. Petrović Nikole Mile, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Pekiša Vuksan«. Poginuo kao borac 2. bat. 1. brig. 6. div. u Pađenima kod Knina aprila 1943.

34. Petrović Jovana Nikola, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Velebit« kasnije 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Drvara oktobra 1944. god.

35. Petrović Spasenije Nikola, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Dabašnica. Poginuo u Bruvnu 28. 7. 1941.

36. Surla Đure Branko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Bićo Kesić«. Poginuo na Zuleševici kod Dobrosela decembra 1942.

DONJA SUVAJA

1. Buzdum Nikole Jandrija, 1892, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, radio pri MNOO. Poginuo u Suvaji juna 1944.

2. Copić Bože Ilija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, od 1943. član seoskog NOO Donja Suvaja. Uhvatili ga četnici u Gornjoj Suvaji i predali Nijemcima koji su ga strijeljali u Kninu januara 1944.

3. Copić Đurđa Ilija, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, od 1942. član seoskog NOO Donja Suvaja. Uhvatili ga četnici u Donjoj Suvaji i predali Nijemcima koji su ga strijeljali u Kninu januara 1944.

4. Copić Daje Jovan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac u bat. »Marko Orešković«, od 1942. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Beograda oktobra 1944.

5. Copić Pilipa Luka, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, od 1942. komandir odjeljenja 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Glamoča 1944.

6. Copić Vida Pajo, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član MNOO Donja Suvaja, od 1942. član KPJ. Ubili ga četnici u Suvaji 1943.

7. Copić Bože Petar, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« u Raduču 1942.

8. Dubajić Paje Dušan, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete. Poginuo na Dabinoj Strani kod Doljana 28. 7. 1941.

9. Dubajić Koje Đuro, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, a zatim bat. »Marko Oreško-

vic«. Poginuo u Pištalskoj Dragi 1942.

10. Dubajić Nikole Đuro, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, od 1942. borac u 6. div. a 1943, član seoskog NOO Suvaja. Ubili ga četnici u D. Suvaji 6. 5. 1944.

11. Dubajić Duke Ilija, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, od 1942. borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Popini 1944.

12. Dubajić Luke Mićo, 1914, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, kasnije bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Beogradu oktobra 1944.

13. Dubajić Đure Milan, 1920. radnik, Srbin. Stupio u NOB, 1941, borac 1. čete. Poginuo- kao boirac bat. »Marko Orešković« kod Smiljana 6. 7. 1942.

14. Dubajić Spasenije Miloš, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo u Ajderovcu 1944.

15. Dubajić Koje Nikola, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. na sremskom frontu 1944.

16. Dubajić Dane Pajo, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Raduču 1942.

17. Dukić Dude Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Dvoru na Uni 1942.

18. Dukić Dude Nikola, 1919, seljak, Srbin. Stupio NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, od 1942. u bat. »Marko Orešković«, 1943. obavještajni oficiir 19. div. Poginuo kao komandir voda u 19. div. u Obrovcu 1943.

19. Đukić Stevana Mane, 1894, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. ćete, od 1943. član seoskog NOO Donja Suvaja. Uhvatili ga četnici u Gornjoj Suvaji i predali Nijemcima koji su ga strijeljali u Kninu januara 1944.

20. Đukić Mile Mirko, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, od 1942, u 1. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo od bombardiranja na Zelengori augusta 1943.

21. Ilić Miloša Dušan, 1911. seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete, od 1942. komandir 1. čete bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao komandir čete 6. div. na Sutjesci 1944.

22. Ilić Miloša Spase, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 6. div. od nagazne mine kod Suvaje 1944.

23. Jelaea Miloša Dušan, 1923, đak, Srbin. Stupio u NOB, 27. 7. 1941, borac 2. čete, od 1942. u 1. brig. 6. div. Poginuo kao delegat voda kod Travnika 1943.

24. Jovanić Marka Ilija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. čete, od 1943. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo nesretnim slučajem na Zelengori 1. 7. 1944.

25. Jovanić Jovana Dragan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 2. čete, od 1942. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Raduču 1943.

26. Jovanić Milana Dragan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 2. čete, od 1941. član SKOJ-a. Poginuo kao komesar čete 2. brig. 6. div. u Perušiću 28. 4. 1943.

27. Jovanić Pilipa Dragan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, od 1942. član seoskog NOO Donja Suvaja. Uhvatili ga četnici u Lisini i ubili u Kninu 8. 1. 1944.

28. Jovanić Davida Ilija, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Srbskom Klancu 1943.

29. Keča Jovana Jovo, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete. Poginuo kao borac 1. div. u Kupirovu 1944.

30. Keča Petra Rade, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Velikoj Popini augusta 1943.

31. Medić Rade Milan. 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 25. 5. 1944.

32 Rađenović Bože Đuro, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete. Poginuo kao borac 6. div. u Perušiću 1944.

33 Vekić Jovana Stevo, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1.

bat. 1. brig. 6. div. od poč. 1944. u 36. div. Poginuo u Rakovici 1944.

34. Vještica Steve Vukosava Vuka, 1921, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, terenski radnik s omladinom, od kraja 1941, u glumačkoj družini, a zatim u 1. četa. Uhvatile je ustaše kod Vrhovina i ubile 1944.

35. Zutić Janje David, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Doljanima 1944.

DONJI SRB

1. Ciganović Milana Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB februara 1942, borac 3. brig. 6. div. Ranjen na Zuleševici. Prilikom prenošenja ranjenika za Bosnu ubili ga Nijemci na Glamoču novembra 1943.
2. Ciganović Vase Pero, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Glini 22. 10. 1942.
3. Ciganović Milana Vaso, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda u bat. »Marko Orešković«. Ranjen kod Plaškog i od zadobivenih rana umro u bolnici Bijeli Potoci aprila 1943.
4. Keča Jandrije Todor, 1902, stolar, Srbin. Stupio u NOB 1. 11. 1944. borac 1. brig. 35. div. Poginuo kod Korenice decembra 1944.
5. Kalinić Mile Sava, 1903, seljak, Srbin. Zarobljen kao vojnik BJV i odveden u zarobljeništvo gdje je nestao.
6. Mileusnić Đure Dane, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Razbolio se i umro od upale pluća u Srbu septembra 1942.
7. Miljuš Petra Milan, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije predsjednik MNOO Podstrana. Poginuo u D. Srbu 1944.
8. Miljuš Đurđa Sava, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao borac 1. brig. 6. div. u Oštarijama.
9. Perić Petra Jovo, 1921, zidar, Srbin. Stupio u NOB 1941, ustanik, borac bat. »Marko Orešković«, kasnije borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen na Zuleševici marta 1943. Ubili ga Nijemci s ostalim ranjenicima prilikom transporta za Bosansku krajinu iste godine.
10. Rađenović Nikole Branko, 1918, vodoinstalater, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«, član KPJ od 1936. Objesili ga četnici u Kosovu kod Knina maja 1942.
11. Rađenović Mile Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 6. 1942. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Srbu februara 1943.
12. Rađenović Cire Ilija, 1907, seljak, Srbin, Stupio u NOB 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen kod Delnica. Ranjenog uhvatile ustaše i zaklale u Drežnici 10. 10. 1943.
13. Rađenović Cire Rade, 1905, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, ustanik, kasnije borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Zuleševici februara 1943.
14. Rajak Steve Jovo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kod Rastičeva 1942.
15. Trbulin Đure Pećan, 1920, službenik. Srbin. Stupio u NOB 1941, ustanik, operativni oficir 1. bat. 1. brig. 6. div. Od 1942. sekretar opć. komiteta SKOJ-a za Srb. Umro od tifusa u Krbavici 10. 5. 1943.
16. Zec I. Milan, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen na Zuleševici. Prilikom transporta za bolnicu poginuo u Gajinama od neprijateljske avijacije marta 1943.

DONJI TIŠKOVAC

1. Bucalo' Janka Momčilo, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB juna 1944, borac 10. bnig. 5. div. Poginuo na sremskom frontu 1944.
2. Jarić Milana Miloš, 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Tiškovac. Poginuo kao komandir odjeljenja 6. div. na sremskom frontu decembra 1944.
3. Kenjalo Stojana Milan, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Tiškovac, zaitim 10. krajiške brig. Clan SKOJ-a od 1942, a KPJ od 1943. Poginuo kao potporučnik i komesar 2. čete 1. bat. 10.

brig. 5. div. kod Apatovca u Srijemu 3. 1. 1945.

4. Kenjalo Vasilija Svetko. 1925, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Tiškovačke čete Drenovačkog voda, a zatim u Petrovačkom odredu. Poginuo u Cujmiću augusta 1943.
5. Sevo Jovana Dušan, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Tiškovac„ od 1941. politički radnik na terenu, sekretar ćelije KPJ u Drenovcu. Ubili ga četnici u Drenovcu oktobra 1943.
6. Sevo Aćima Milan, 1918, radnik Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Tiškovačke čete Drenovačkog voda. Poginuo kao borac 6. div. u Plavnu 1943.
7. Sevo Jovana Savo, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Tiškovačke čete Drenovačkog voda. Poginuo kao stražar pri seoskom NOO Donji Tiškovac u Donjem Tiškovcu 1943.

DUGOPOLJE

1. Bursać Vasilja Dragija, 1914. radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Dugopolje, od septembra 1942. u 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 26. 5. 1944.
2. Rodić Miloša Ilija, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Dugopolje, od septembra 1942. u 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Sanskog Mosta juna 1944.
3. Rodić S. Jovan, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Dugopolje, od 1. 3. 1942. zamjenik komandira čete. u 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kood Očigrije maja 1944.
4. Tankosić Luke Mile, 1928, đak, Srbin. Stupio u NOB 1. 3. 1944. kurir 3. brig. 6. div. Poginuo u Vribljanima (Slavonija) aprila 1945.
5. Pavković M. Mane, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo rušeći željezničku stanicu u Dugopolju 1941.

GORNJA SUVAJA

1. Copić Dane Dragan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Suvajskog gerilskog odreda. Poginuo kod Kalata 2. 8. 1941.
2. Copić Dane Đuro, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao odbornik seoskog NOO nesretnim slučajem (od seoske milicije) 1945.
3. Copić Jakova Đuro, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1944. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« kod Gračaca januara 1944.
4. Copić Petra Đuro, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 3. brig. 6. div. na Zuleševici 1943.
5. Copić Petra Dragan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »P. Vuksan« 1. brig. 6. div. kod Beograda 1944.
6. Copić Rade Mićo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »Krbava« 3. brig. 6. div. kod Gračaca 1942.
7. Copić Jakova Mirko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »Krbava« 3. brig. 6. div. kod Gračaca 1942.
8. Copić Miloša Petar, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« 1. brig. 6. div. kod Velike Popine novembra 1942.
9. Copić Rade Petar, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao komandir bat. »Marko Orešković« 1. brig. 6. div. u Velikoj Popini novembra 1942.
10. Copić Petra Rade, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Kurir seoskog NOO u Gornjoj Suvaji. Ubili ga četnici kod Cemernice 12. 5. 1944.
11. Dukić Đurđa Damjan, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. kasnije borac 35. div. Poginuo kod Titove Korenice 4. 3. 1944.
12. Dukić Jove Dragan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 15. 10. 1944, borac 35. div. Poginuo u Istri 12. 11. 1944.
13. Dukić Đurđa Đuro, 1903, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 9. 1942, borac bat. »M. Orešković«, kasnije 3. brig. 6. div. Poginuo kod Dvora na Uni 12. 7. 1943.
14. Đukić Dane Milan, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, predsjednik seoskog NOO u Gornjoj Su-

Tabela 3.

PALI BORCI S PODRUČJA OPĆINE SRB 1941—1945.

SELO	Ukupan broj palih boraca			Starosna dob						Socijalni sastav								
				muškaraca				žena										
	muškaraca	žena	svega	do 20 g.	21—40 g.	41 g. i dalje	neutvrđeno	do 20 g.	21 g. dalje	seljaka	radnika	djece, đaka i studenata	službenika	vojna i policijska lica	trgovaca	zanatlija	ostalih	neutvrđen soc. status
Ajderovac	6	—	6	3	3	—	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—
Begluci	34	—	34	15	19	—	—	—	—	11	23	—	—	—	—	—	—	—
Brotnja	30	6	36	5	24	1	—	—	6	30	3	1	—	2	—	—	—	—
Dabašnica	32	4	36	7	25	—	—	2	2	35	—	—	—	1	—	—	—	—
Donja Suvaja	34	1	35	8	23	3	—	—	1	29	4	1	—	1	—	—	—	—
Donji Srb	16	—	16	3	12	1	—	—	—	8	3	—	1	—	—	3	—	1
Donji Tiškovac	7	—	7	2	5	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—
Dugopolje	5	—	5	2	3	—	—	—	—	1	3	1	—	—	—	—	—	—
Gornja Suvaja	18	1	19	5	11	2	—	—	1	18	1	—	—	—	—	—	—	—
Gornji Srb	51	4	55	11	34	5	1	3	1	45	6	2	—	1	—	1	—	—
Gornji Tiškovac	8	—	8	3	5	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—
Kunovac	13	—	13	6	6	1	—	—	—	11	—	—	—	1	—	—	—	1
Kupirovo	29	—	29	6	21	2	—	—	—	26	—	—	—	3	—	—	—	—
Lička Kaldrma -Zavlaka	23	1	24	8	12	3	—	1	—	16	8	—	—	—	—	—	—	—
Neteka	32	3	35	10	18	4	—	—	3	22	8	4	—	1	—	—	—	—
Osredci	43	1	44	11	28	3	1	1	—	22	20	1	—	1	—	—	—	—
Zaklopac	29	5	34	7	17	5	—	2	3	28	4	1	—	1	—	—	—	—
Ukupno	410	26	436	112	266	30	2	9	17	316	90	11	1	12	—	4	—	2

Nacionalni sastav			Vrijeme stupanja u NOB							Godina smrti						Mjesto smrti						
Srba	Hrvata	neutvrđeno	predratni član KP	pripadnik BJV	1941.	1942.	1943.	1944.	neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno	Lika	ostali dio Hrvatske	Bosna i Hercegovina	Srbija	ostali dio Jugoslavije	u drugim zemljama	neutvrđeno
6	—	—	—	—	3	2	1	—	—	—	1	3	1	1	—	4	1	—	1	—	—	—
34	—	—	—	1	18	10	2	2	1	1	12	11	8	2	—	13	2	12	1	—	1	5
36	—	—	—	—	16	14	5	1	—	4	5	16	10	1	—	22	2	6	4	—	2	—
36	—	—	—	—	8	28	—	—	—	1	9	13	7	5	1	20	7	8	—	—	—	1
35	—	—	—	—	28	7	—	—	—	1	5	8	21	—	—	19	7	6	3	—	—	—
15	—	1	—	1	12	2	—	1	—	1	4	8	2	—	1	10	2	3	—	—	—	1
7	—	—	—	—	6	—	—	1	—	—	—	4	2	1	—	4	—	—	3	—	—	—
5	—	—	—	—	4	—	—	1	—	1	—	—	3	1	—	1	1	3	—	—	—	—
19	—	—	—	—	14	3	—	2	—	2	4	4	7	2	—	13	1	3	1	1	—	—
55	—	—	—	—	15	34	6	—	—	—	16	22	14	3	—	35	7	10	1	—	—	2
8	—	—	—	—	2	5	1	—	—	—	2	4	2	—	—	5	—	1	2	—	—	—
13	—	—	—	—	6	4	3	—	—	—	3	9	1	—	—	9	2	2	—	—	—	—
29	—	—	—	—	26	2	1	—	—	3	8	12	4	2	—	15	5	5	2	—	1	1
24	—	—	—	—	13	9	2	—	—	1	4	7	9	3	—	12	6	3	2	—	1	—
35	—	—	—	1	23	10	1	—	—	5	5	13	11	1	—	18	3	6	3	—	—	—
44	—	—	—	—	23	13	3	5	—	1	7	19	11	6	—	21	6	9	7	—	—	1
34	—	—	—	—	21	11	2	—	—	3	3	11	16	1	—	21	2	6	4	—	—	1
435	—	1	—	3	238	154	27	13	1	24	88	164	129	29	2	242	59	83	34	1	5	12

vaji. Ubili ga četnici u Gornjoj Suvaji 1944.

15. Đukić Dane Nikola, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 10. 3. 1942. Poginuo kao delegat voda 3. bat. 2. brigade 6. div. kod Široke Kule 5. 5. 1943.

16. Kolundžija Gavre Jovo, 1888, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, obavještajac u seoskom NOO Gornja Suvaja. Ubili ga četnici u G. Suvaji januara 1945.

17. Kukić Jove Đuro, 1920. seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Suvajskog gerilskog odreda. Poginuo na Prkosima u Bosni 11. 9. 1941.

18. Kukić Davida Soka, 1922, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, bolničarka Omladinske čete. Ubili je četnici u Gornjoj Suvaji 11. 3. 1944.

19. Vekić Đure Dane, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Ranjen kao borac 1. bat. 1. briig. 6. div. na Zuleševici 7. 2. 1943. i nestao u koloni ranjenika u Bosni 1943.

GORNJI SRB

1. Batinica Jove Dane, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Turjanskom kod Otočca 15. 6. 1943.

2. Batinica Jove Dane, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Brušanima 20. 9. 1943.

3. Batinica Dane Jovo, 1926, Subotica, đak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Plitvičkih jezera 8. 1. 1944.

4. Batinica Ilije Miloš, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Ubili ga Nijemci u Nadurljaju decembra 1943.

5. Batinica Dane Zorka, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB proljeća 1942, bolničarka bat. »Marko Orešković«, kasnije bolničarka 1. bat. 1. brig. 6. div. Clan KPJ od 1942. Ranjena u borbi s ustašama u Veljunu i od posljedica umrla u Gornjem Srbu novembra 1942.

6. Bokan Dane Dušan, 1912, lučki radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao vodnik 1. bat. 1. brig. 6. div. u Mrkonjić Gtradu marta 1944.

7. Ciganović Mile Dušan, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 17. 3. 1943. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Kunovcu aprila 1942.

8. Ciganović Mile Smilja, 1914, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB aprila 1942, borac i sekretar org. SKOJ-a, Komande mjesta Srb. Poginula u Ajderovcu 10. 12. 1943.

9. Čanak Save Lazo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao zamjenik komandira čete 1. bat. 1. brig., 6. div. na Šijanovoj gredi kod Pribudića 15. 5. 1943.

10. Damjanović Luke David Dako, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. Poginuo kao desetar 1. bat. 1. brig. 6. div. u Raduču 15. 12. 1942.

11. Damjanović Janka Đuro, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. vodnik 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Srednjoj Gori augusta 1943.

12. Damjanović Jove Mićo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. Zaklale ga ustaše u bolnici u Otočcu 28. 8. 1943.

13. Desnica Uroša Dane, 1911, policajac, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac Komande mjesta Srb. Nestao u koloni ranjenika u Bosni 1943.

14. Desnica Nikole Mićo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Gornjem Srbu 1942.

15. Desnica Uroša Nikola, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Gline novembra 1942.

16. Desnica Đurđa Petar, 1894, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, kuhar 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranili ga Nijemci i od posljedica umro 4. 7. 1944.

17. Desnica Dane Rade, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1942, borac bat. »Marko Orešković«, kasnije borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao komandir čete 19. div. na Prevjesu kod Zrmanje novembra 1943.

18. Desnica Jove Simo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1943, sekretar org. SKOJ-a u bat. 1. voj-

vođanske brig. Poginuo u Čađavici oktobra 1944.

19. **Đumić Nikole Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac pri seoskom NOO Glavica. Poginuo u Gornjem Srbu oktobra 1942.**

20. **Đumić Nikole Jovo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942,** borac **bat. »Marko Orešković«. Poginuo kao komesar čete 1. bat. 1. brig. 6. diiv. kod** Sida **decembra 1944.**

21. **Kalinić Milana Dušan, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. na Vratniku kod Brinja augusta 1943.**

22. **Kalinić Dragana Milica, 1924, đak, Srpkinja. Stupila u NOB krajem 1941, Član ŐK SKOJ-a Srb od polovice 1942, član KO USAOH-a D. Lapac, zamjenik komesara Komande mjesta Srba. Umrla od tifusa kao član agit. propa i član KK KPH D. Lapac 19. 3. 1943.**

23. **Miljuš Rade Vujo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«, vodnik 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Veljunu novembra 1942.**

24. **Prijić Mile Jandrija Jandre, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB februara 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div u Glini novembra 1942.**

25. **Prijić Marka Mićo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1942, Poginuo kao komandir odjeljenja 1. bat. 1. brig. 6. div. u Brušanima kod Gospića aprila 1943.**

26. **Prijić Mile Mićo, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. u Kosinju januara 1943.**

27. **Prijić Ilije Nikola, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Vrbanje (Slavonija) aprila 1945.**

28. **Prijić Sime Pero, 1925, seljak. Srbin. Stupio u NOB jima 1942. Poginuo kod Vrbanje kao komesar čete 1. bat. 1. brig. 6. div. aprila 1945.**

29. **Rađenović Đure Božo, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao komandir 1. čete bat. »M. Orešković« na Zalužnici kod Otočca augusta 1942.**

30. **Rađenović Paje Ilija, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev« kasnije 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao član opć. NOO Srb u Ajderovcu 10. 12. 1943.**

31. **Rađenović Duje Jovo, 1904, lučki radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao komandir voda bat. »Marko Orešković« u Srbu 5 3 1942.**

32. **Petković Vasilija Milan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo na Srbskom Klancu februara 1942.**

33. **Rađenović Đurđa Jovo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1942. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Brušanima 4. 11. 1943.**

34. **Rađenović Mile Jovo, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, član MNOO Srb. Ubili ga četnici marta 1944.**

35. **Rađenović Dane Lazo, 1916, obućar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici novembra 1942.**

36. **Rađenović Petra Mićo, 1908, seljak Srbin. Stupio u NOB februara 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Kunovcu aprila 1942.**

37. **Rađenović Miće Milan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Donjem Kosinju kod Gospića augusta 1942.**

38. **Rađenović Petra Milan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Mekinjaru kod Udbine 1945.**

39. **Rađenović Luke Nikola, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo na Maglaju kod Srba 27. 3. 1942.**

40. **Rađenović Miće Rade, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac 3. krajiške brig. Poginuo u Bugojnu aprila 1944.**

41 **Rađenović Milana Stevo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 6. 1942. Po-**

ginuo kao komandir mitraljeskog voda 3. bat. 2. brig. 6. div. u Plavnom kod Knina aprila 1944.

42. Rastović Petra Dušan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942. Poginuo kao vodnik 4. bat. 1. brig. 6. div. u Mrkonjić Gradu maja 1944.

43. Rastović Dane Ilija, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942. Poginuo kao vodnik 1. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici kod Mazina februara 1943.

44. Rastović Vasilja Mićo, 1907, radnik, Srbin. Stupio u NOB novembra 1942, borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo u Livnu 28. 2. 1944.

45. Rastović Đure Miloš, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao komandir 1. čete bat. »Marko Orešković« 1. brig. 15. 9. 1942. u blizini želj. stanice Sinac. Clan KPJ od 1942. Za narodnog heroja proglašen 20. 12. 1951.

46. Rastović Petra Pejo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao komandir čete 3. bat. 1. brig. 6. div. u Travniku decembra 1943.

47. Rašuo Stevana Dako, 1922, seljak, Sribin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac odreda »Capajev«. Poginuo kao delegat voda bat. »Marko Orešković« 1. brig, u Pađenima kod Knina marta 1943.

48. Rašuo Petra Dara, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB aprila 1942, član kazališne družine »A. Cesarec«. Strijeljali je Nijemci u Drvaru 25. 5. 1944.

49. Rašuo Nikole Ilija, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Lovinca novembra 1942.

50. Stojsavljević Petra Stevo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 17. 3. 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Otočca oktobra 1943.

51. Torbica Dane Mane, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 1. 1943. borac 3. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Gospića maja 1943.

52. Zeželj Đure Boško, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 6. 1942. Poginuo kao komandir odjeljenja 2. bat. 3. brig. 6. div. kod Travnika 1. 2. 1944.

53. Zeželj Mile Ilija, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. bat. 2. brig. 6. div. Poginuo kod Otočca 28. 3. 1943.

54. Zeželj Rade Milan, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1942. Poginuo kao komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Jajca 1. 1. 1944.

55. Zeželj Sime Milan, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 2. 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao borac 35. div. u Mandić Draži kod Mazina 15. 11. 1944.

GORNJI TIŠKOVAC

1. Babić Laze Lazo-, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac, 6. div. Poginuo u Srbiji 1943.

2. Babić Laze Milan, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 12. slavonske brig. Poginuo u Bosni 1943.

3. Bursać Dane Pero, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac 1. bat. 1. brig. 6. diiv. Poginuo u Srijemu 1943.

4. Dragišić Đure Dujan, 1917, Vagan, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Gračacu 1943.

5. Đumić Jose Milan, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, radio- u pozadini. Od 1943. borac u 3. LPO. Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo na Gorijevcu 1944.

6. Grubor Steve Dane, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Tiškovac, od 1942. član MNOO Tiškovac. Ubili ga četnici u Tiškovcu 1944.

7. Grubor Jove Gojko, 1913, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 3. LPO. Poginuo na Gorijevcu 1942.

8. Reljić Rade Jovo, 1924, Vagan, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 3. LPO. Poginuo u Ličkoj Kaldrmi 1942.

KUNOVAC

1. Batinica Sime Jovo, 1915, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao komandir 3. voda 1. bat. 10. brig. 6. div, kod Gračaca 22. 1. 1943.

2. Batinica Dane Milan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 4. 1942. Ranjen kao komandir odjeljenja 1. bat. 1. brig. 6. div. na Zuleševici i od zadobivenih rana umro 11. 2. 1943.

3. Batinica Đurđa Rade, 1896, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, Radio na prevoženju ranjenika pri MNOO Kunovac, član MNOO Kunovac. Umro od tifusa u Kunovcu 1943.

4. Brkić Petra Milan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac 3. čete 1. bat. 1. brig. Poginuo u Dvoru na Uni oktobra 1942.

5. Brkić Luke Rade, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1942, borac bat. »Marko- Orešković«, član OK KPH Srb. Ubili ga četnici u Kupirovu 25. 7. 1944.

6. Brkić Steve Rade, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo- kao borac 1. brig. 6. div. na Zuleševici -kod Mazina 11. 2. 1943.

7. Damjanović Miće Boško, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Teško ranjen na Zuleševici 15. 1. 1943. i od zadobivenih rana umro u bolnici VS u Mliništu marta iste godine.

8. Damjanović Jovana Branko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, borac 1. bat. 1. brig. Poginuo u Škarama juna 1942.

9. Damjanović Milana Dragan, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB januara 1943, borac 3. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Vrepcu 13. 8. 1943.

10. Damjanović Nikole Nikola, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1941, borac 1. čete, bat. »Marko Orešković«. Poginuo prilikom talijanskog bombardovanja Kunovca 6. 3. 1942.

11. Desnica Vida Momčilo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1943, borac 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Trnovcu 1943.

12. Ugrica Nikole Dragan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanilk, kasnije borac intendantskog voda 2. brig. 6. div. Ubili ga četnici u D. Strm-ici augusta 1943.

13. Ugrica Trivuna Stevan, 1924, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac Kninskog odreda. Poginuo- u Kninskim Golubićima augusta 1943.

KUPIROVO

1. Brkić Petra Stevo, 1898, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac Koimande mjesta Srb. Ubili ga četnici u Kupiro-vu 21. 12 1942.

2. Bumjaja Stevana Milan, 1924, seljak Srbin. Stupio u NOB 1941, borac L bat. 1. brig. 6. div. član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Martin Brodu 1944.

3. Calić Dušana Božo, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član SKOJ-a od 1941, član KPJ od januara 1943. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. bri-g. 6. div. u Trstu 2. 3. 1945.

4. Calić Miće Dragan, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, član SKOJ-a od 1941. Poginuo -kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Plavnom 15. U. 1943.

5. Calić Save Tode, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo u Srbskom klancu 28. 7. 1941.

6. Grubješić Miće Dušan, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Clan SKOJ-a od 1942. Poginuo u Drežnici 11. 4. 1942.

7. Grubješić Đure Milan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Šujicama (Bosna) decembra 1942.

8. Grubješić Đure Stevo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Mazinu januara 1943.

9. Lukić Rade Dragan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, ustanik, član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Bruvnu 19. 1. 1943.

10. Lukić Jove Gojko, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB početkom 1943, borac 6. div. Poginuo u Glamoču 1944.

11. Lukić Dane Milan, 1912, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1941, od 1943. borac 6. div. Poginuo u Oštroj kod Gospića 28. 4. 1943.

12. Lukić Janka Pero, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.

13 Lukić Janka Rade, 1909, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Komande mjesta Srb. Poginuo u Potkraju 27. 10. 1944.

14. Mišković Miće Branko, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. u Pađanima (Dalmacija) 1943.

15. Mišković Sime Milan, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao delegat voda 2. bat. 2. brig. 6. div. kod Martinaca (Srijem) 1945.

16. Pećanac Đure Branko, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije borac bat. »Marko Orešković«. Član SKOJ-a od 1941, a član KPJ od januara 1942. Poginuo kao zamjenik komesara 1. čete, 1. bat. 1. brig. 6. div. kod nepoznatog mjesta 10. 2. 1943.

17. Pećanac Pere Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 2. 12. 1941, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo u Gračacu 1943.

18. Petković Vase Milan, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Srbskom klancu marta 1942.

19. Petković Vase Rade, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo u Srbskom klancu 28. 7. 1941.

20. Sašić Vasilja Slavko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. Poginuo kao delegat voda 1. bat. 1. brig. 6. div. u Sujicajma 12. 12. 1943.

21. Sašić Bože Stevo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941. Poginuo kao borac bat. »Marko Orešković« 1. brig, u Zalužnici kod Otočca 22. 8. 1942.

22. Sašić Milivo'ja Stevan Stevo, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik Poginuo na Srbskom klancu 28. 7. 1941.

23. Sijan Đure Božo, 1912, seljak, Srbin. Stupio u NOB decembra 1942, borac 2. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Slunju 6. 11. 1943.

24. Sijan Gliše Božo, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. ustanik. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Užica jula 1944.

25. Sijan Todora Jovan, 1915, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao zamjenik komandanta komande mjesta Srb u Srbu augusta 1943.

26. Sijan Miloša Mićo, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Član SKOJ-a od 1941. Poginuo kao borac 1. bat. 1. briig. 6. div. u Slunju 6. 11. 1942.

27. Sijan Gliše Nikola, 1909. podoficir, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo- kao borac 6. div. u Gospiću aprila 1943.

28. Sijan Vuje Nikola, 1921, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, kasnije borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Član SKOJ-a od 1942. Poginuo u Pađenima 15. 4. 1943.

29. Trninić Pavla Nikola, 1913, policijski službenik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. ustanik. Ubili ga četnici kao borca Komande mjesta Srb u Kupirovu 22. 7. 1942.

LIČKA KALDRMA — ZAVLAKA

1. Bauk Mile Đuro, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo u Lovincu 1943.

2. Bauk Mile Milan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac 1. bat. 3. LPO. Poginuo kao borac 1. brig. 19. div. na Udbini 1944.

3. Bauk Mile Pajo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB novembra 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo kod Tiškovca jeseni 1942.

4. Bursać Petra Dušan, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, od maja do juna 1942. komandant mjesta Srb, kasnije komandant 3. bat. 3. LPO, pa operativni oficir 19. div. Poginuo kao načelnik štaba 19. div. na Trsatu kod Rijeke 29. 4. 1945.

5. Bursać Trifuna Mane, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Kosinju kod Perušića juna 1942.

6. Bursać Dušana Mićo, 1921, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik. Poginuo kao komesar bat. 1. bat. 1. brig. 6. div. u Valjevu septembra 1944.

7. **Buirsać Sime Milan, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943. borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Drvara 25. 5. 1944.**

8. **Bursać Stevana Milan, 1884, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1943, stražar pri seoskom NOO u Ličkoj Kaldrmi. Umro od tifusa u Ličkoj Kaldrmi jula 1943.**

9. **Bursać Jovana Milorad, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Mazinskoj previjd 26. 1. 1943.**

10. **Bursać Sime Nikola, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, ustanik, kasnije operativni oficir bat. 1. brig. 19. div. Poginuo kao komandir čete 4. bat. 6. brig. 19. div. kod Obrovca januara 1944.**

11. **Bursać Mile Simo, 1898, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac Komande mjesta Srb. Poginuo kod Bosanskog Grahova maja 1944.**

12. **Bursać Miće Svetko, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Bosanskog Novog oktobra 1943.**

13. **Skundrić Joke Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB jeseni 1942. Poginuo kao borac 1. bat. 1. brig. 6. div. kod Valjeva 1944.**

14. **Zorić Marka Dragica, 1927, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, terenski radnik s omladinom pri NOO Kaldrma, član SKOJ-a od 1942. Poginula u Kupirovu kod Srba septembra 1944.**

15. **Zorić Save Dragija, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka, od 1942. u Komandi mjesta Srb, vodnik voda. Ubili ga četnici u Brezovcu 25. 5. 1944.**

16. **Zorić Marka Dušan, 1922, radnik. Srbin. Stupio u NOB 27. 3. 1942, stražar seoskog NOO Kaldrma. Poginuo kod Zavlake 29. 11. 1943.**

17. **Zorić Steve Đoko, 1923, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka, a zatim bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Raduču kod Gospića 25. 12. 1942.**

18. **Zorić Milana Đuro, 1920, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka, kasnije zamjenik komandira čete 1. bat. 1. brig. 6. div. Clan KPJ od 1943. Poginuo kao komandir čete 6. div. u Gradištu (Slavonija) 18. 4. 1945.**

19. **Zorić Save Đuro, 1917, radnik, Srbin Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka, zamjenik komandira čete 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Zuleševici (Lika), 10. 2 1943.**

20. **Zorić Sime Milan, 1887, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog voda Kaldrma. Poginuo u Plavnom 29. 7. 1941.**

21. **Zorić Đure Mile, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac voda Zavlaka, kasnije desetar u 6. div. Poginuo kod Rijeke 6. 5. 1945.**

22. **Zorić Toše Mile, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka. Ranjen kao delegat voda u Plavnom 10. 5. 1944. Podlegao ranama na liječenju u Italiji 1944.**

23. **Zorić Milana Miloš, 1910, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka. Poginuo kao član MNOO Lička Kaldrma u Oteševcu kod Gospića 28. 8. 1943.**

24. **Zorić Steve Stevo, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac ustaničkog odreda Zavlaka, a zatim 3. voda 2. čete bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Smiljanu 17. 6, 1942.**

NETEKA

1. **Bujić Stevana Jelka, 1920, đak, Srpkinja. Stupila u NOB 27. 7. 1941, član SKOJ-a od 1940. Od proljeća 1942. član KK SKOJ-a, a jedno vrijeme radila na području kotara Vojnić. Poginula kao delegat voda 6. div. na Zuleševici februara 1943.**

2. **Bujić Stevana Nikola, 1925, Zednik, đak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član SKOJ-a od 1940, Poginuo kao delegat voda 6. div. u Pađenima maja 1943.**

3. **Bujić Petra Soka, 1923, seljanka. Srpkinja. Stupila u NOB u drugoj polovini 1942, borac 6. div. Poginula u Drvaru 25. 5. 1944.**

4. **Copić Bože Ilija lie, 1925, Lisina, seljak. Srbin. Stupio u NOB 1942. član USAOH-a. Ubili ga četnici u Lisini 1944.**

5 **Copić Đurđa Ilija, 1904, Lisina, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, bo-**

rac 19. div. Strijeljali ga četnici kao odbornika seoskog NOO Lisine kod Knina 1944.

6. Copić Bože Petar, Pećir, 1913, Lisina, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 6. div. Poginuo na Raduču 1942.

7. Dilić Nikole Gojko, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac seoske straže. Strijeljali ga četnici u Neteci marta 1943.

8. Dubajić Paje Dušan, 1908, Mečet, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Neteka. Poginuo u Brotnji 28. 7. 1941.

9. Dubajić Milana Gojko, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac bat. »Marko Orešković« 1. brig. 6. div. Poginuo na Benderu u Dalmaciji maja 1943.

10. Dubajić Luke Ilija, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 28. 3. 1942, borac 6. div. Poginuo kao komandir čete 19. div. kod Kistanja 1944.

11. Dubajić Spaise Ilija lie, 1917, Lisine, radnik, Srbin. Poginuo kao vojnik Jugoslavenske vojske u Mostaru 1941.

12. Dubajić Spasenije Mile, Lisina, radnik, Srbin, Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac specijalne čete Drugog ličkog područja. Poginuo u Ajderovcu 1943.

13. Dubajić Dane Pajo, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 17. 4. 1942, borac 6. div. Poginuo na Raduču kod Lovinca 1942.

14. Dubajić Vida Sava, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 1. čete bat. »Marko Orešković«. Poginuo kod Macura u Dalmaciji 21. 6. 1942.

15. Dukić Đure Dušan, 1925, Lisina, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Dvora na Uni 27. 11. 1942.

16. Dukić Đure Nikola, 1919, Lisina, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac 19. div. Poginuo u Kninu 1944.

17. Jovanić Milana Đuro, 1925, đak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, član SKOJ-a od 1940. Poginuo kao delegat voda bat. »Marko Orešković« u Dabru augusta 1942.

18. Lajić Đure Ilija, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac komande mjesta. Poginuo kao borac 6. div. kod Perušića juna 1943.

19. Lajić Nikole Ilija, 1909, žandar, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo- kao- vodnik voda u 6. div. u Ličkim Osredcima maja 1944.

20. Lajić Stevana Jovo, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 35. div. Poginuo u Zalužnici kod Otočca 1943.

21. Lajić Nikole Pajo, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, odbornik seoskog NOO Neteka. Poginuo kao predsjednik seoskog NOO u Bosanskim Osredcima decembra 1943.

22. Lajić Stevana Smilja, 1920, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 6. div. Ubili je četnici u Valjevu, septembra 1944.

23. Medić Rade Milan, 1923, Neteka--Meeet, radnik, Srbin. Stupio u NOB 28. 6. 1942, borac 6. div. Poginuo kod Drvara maja 1944.

24. Ožegović Dane Božo, 1920, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir ustaničkog voda Neteka. Poginuo kao komandir čete 6. div. kod Valjeva septembra 1944.

25. Ožegović Dane Milan Mićo, 1929, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao desetar u 6. div. u Jelovoj gori kod Užica 1944.

26. Rađenović Bože Đuro, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, Poginuo kao borac 3. bat. 1. brig. 6. div. u Perušiću 1943.

27. Rastović Mile Jandrija, 1901, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Komande mjesta Otočac. Poginuo u Otočcu ljeta 1943.

28. Sijan Nikole Dušan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir voda Ličkog partizanskog Odreda. Poginuo kao komandir u 6. div. kod Tiškovca 21. 5. 1943.

29. Sijan Save Milan, 1925, Zr,manja — Prljevo, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 2. prol. dalmatinske brigade. Poginuo na Zelengori 1945.

30. Vojvodić Riste Aćim, 1908, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Neteka. Poginuo u Neteci 28. 7. 1941.

31. Vojvodić Nikole Đurađ, 1886, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Neteka. Poginuo u Neteci 28. 7. 1941.

32. Vojvodić Vase Ilija, 1901, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. V. 1941, borac gerilskog odreda Neteka. Umro od tfusa u Neteci 1943.

33. /Vojvodić Đurđa Milan, 1897, seljak. Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog odreda Neteka. Umro od tifusa kao predsjednik općinskog NOO Srb 1943.

34. Vojvodić Petra Milan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac gerilskog voda Neteka. Poginuo u Kalatima augusta 1941.

35. Vojvodić Đurđa Pajo, 1904, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. u gerilski vod Neteka. Poginuo kao borac 6. div. u Šipovim jezerima kod Kupresa januara 1944.

OSREDCI

1. Bokan Jovana Dušan, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen na Previji i od posljedica umro 1943.

2. Bokan Mile Dušan, 1921, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci. Zarobljen od Talijana kod Kupirova i nestao marta 1942.

3. Bokan Nikole Jovo, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Žutoj Lokvi kod Brinja 18. 5. 1943.

4. Bokan Nikole Milan, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Travnika 2. 12. 1943.

5. Bokan Jovana Mile, 1915, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Otriću kod Zrmanje 1943, vodnik.

6. Bokan Jovana Milka, 1926, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1943. Član SKOJ-a od oktobra 1943. Poginula za vrijeme sklanjanja naroda u selu Hrnjadi kod Trubora (BiH) od njemačke artiljerije maja 1944.

7. Bokan Jovana Petar, 1923, seljak, Srbin, Stupio u NOB augusta 1942, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Dalmatinskoj Krupi januara 1943.

8. Bokan Vasilja Rade, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac odreda Osredci. Poginuo u Donjem Lapcu 6. 10. 1941.

9. Bokan Marka Stevo, 1922, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci. Poginuo kao komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. u Jajcu 1944.

10. Bokan Mane Žarko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim komandir voda 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen 1943. Zaklan prilikom ustaškog napada na bolnicu u Otočcu 13/14. 9. 1943.

11. Damjanović Đurđa Danilo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB maja 1942. Poginuo kao borac 2. bat. 3. brig. 6. div. u Rudopolju kod Vrhovina 12. 10. 1943.

12. Grbić Sime Dušan, 1920, student, Srbin. Stupio u NOB u Srbiji. Poginuo kao komandir voda 6. div. u borbama za oslobođenje Beograda 20. 10. 1944.

13. Grbić Milice Đurađ, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Nestao u Bosni na putu 6. div. za Srbiju 1944.

14. Grbić Stevana Ilija, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB jula 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Nestao u borbi s Talijanima na Zuleševici kod Donjeg Lapca marta 1943.

15. Grbić Đurđa Mile, 1901, radnik, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac 1. bat. 1. brig. Ranjen na Golubovcu (Kordun) i od zadobivenih rana umro novembra 1942.

16. Grbić Stevana Mile, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao vodnik u 6. div. u Perušiću 1943.

17. Grbić Milana Rade, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac 1. bat. 1. brig. Poginuo u Divuši (Banija) 27. 10. 1942.

18. Grbić Stevana Vlado, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1944, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Soljana (Srijem) 19. 2. 1945.

19. Novaković Ilije Nikola, 1911, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na potezu Divuša—Golubovac (Banija) 27. 11. 1942.

20. Pavković Mile Dušan, 1914, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci. Poginuo kao komesar čete 3. bat. 1. brig. 6. div. u Lipovcu (Srijem) 6. 4. 1945.

21. Pavković Stevana Dušan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Osredci, vodni oficir 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kao komandir čete u 6. div. u Jajcu juna 1944.

22. Pavković Steve Dušan, 1903, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Drvaru 25. 5. 1944.

23. Pavković Mile Đuro, 1917, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Osredci, a zatim komandir desetine 1. bat. 1. brig. Teško ranjen u napadu na Glinu i od posljedica umro u jesen 1942.

24. Pavković Petra Mićo, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 3. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u borbama za oslobođenje Beograda 19. 10. 1944.

25. Pavković Gavre Milan, 1917, ložač na željeznici, Srbin. Stupio u NOB 20. 10. 1944, borac 3. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Dobanovcima 6. 2. 1945.

26. Pavković Mile Mile, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na Zuleševici kod D. Lapca marta 1943.

27. Pavković Jovana Mirko Mile, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Osredcima maja 1943.

28. Pavković Jovana Rade, 1915, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div, od 1943. borac Drugog ličkog područja. Poginuo na Srednjoj Gori kod Udbine novembra 1944.

29. Pavković Miće Rade, 1917. seljak, Srbin. Stupio u NOB juna 1942, delegat voda 2. bat. 3. brig. 6. div. Poginuo kod Banje Luke 1943.

30. Pavković Rade Stevan, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB augusta 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Umro od tifusa u Krbavici juna 1943.

31. Pavković Ilije Uroš Nikola, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac i komandir odreda Osredci, zatim vodni oficir 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Pađenima kod Knina aprila 1943.

32. Pejić Jovana Božidar, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 20. 10. 1944, komandir čete 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo na sremskom frontu u proljeće 1945.

33. Pejić Nikole Božo, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943, borac 1. bat. 1 brig. 6. div. Na putu divizije iz Bosne za Srbiju ranjen i nestao na Zelengori 1944.

34. Pejić Spire Đuro, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6, div. Poginuo u Boričevcu kod G. Lapca 1. 3. 1943.

35. Pejić Mile Gojko, 1912, trg. pomoćnik, Srbin. Stupio u NOB 27, 7. 1941, komandir odreda Osredci, zatim u bat. »Marko Orešković«. Od 10. aprila 1942. politički radnik u Osredcima. Ubili ga četnici u Nadurljaju ljeti 1944.

36. Pejić Spire Milan, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim bat. »Marko Orešković«. Poginuo kod Jezerana 16. 4. 1942.

37. Pejić Stevana Nikola, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB marta 1942, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo u Brušanima kod Gospića 1943.

38. Pejić Mile Petar, 1923, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci. Poginuo kao komesar čete 1. bat. 1. brig. 6. div. na Kamenskom oktobra 1943.

39. Romić Proke Nikola, 1916, radnik, Srbin. Stupio u NOB oktobra 1944, borac 1. brig. 6. div. Poginuo kao vodnik u 6. div. na sremskom frontu aprila 1945.

40. Zorić Nikole Bogdan Raca, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB septembra 1942, borac 3. brig. 6. div. Nestao na Zuleševici marta 1943.

41. Zorić Stevana Dane, 1927, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1944, borac 1. bat. 1. brig. 35. div. Poginuo kod Plitvičkih jezera aprila 1945.

42. Zorić Petra Ilija, 1911, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, od marta 1942. član seoskog NOO Osredci, od 1943. zamjenik polit, komesara čete 3. bat.

1. brig. 6. div. Uhvatili ga Nijemci i četnici i živa ispekli aprila 1944.

43. Zorić Jove Momčilo, Mićo, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac odreda Osredci, a zatim 1. bat. 1. brig. 6. div. Ranjen u Škarama kod Otočca koncem 1942. i umro u bolnici Bijeli Potoci.

44. Zorić Mile Pero, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB aprila 1943, borac 1. bat. 1. brig. 6. div. Poginuo kod Gospića oktobra 1943.

ZAKLOPAC

1. Babić Mile Ilija, 1905, Brezovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Zaklopačke ustaničke čete. Poginuo u Boričevcu augusta 1941.

2. Baškot Nikole Dane, 1912, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 6. div. kod Travnika 1944.

3. Baškot Nikole Jovo, 1919, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 6. div. u Srijemu 1944.

4. Baškot Nikole Milan, 1909, radnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac voda Brotnja, kasnije komandir voda «-Marko Orešković«, pa zamjenik komandira čete 1. brig. 35. div. Poginuo kao zamjenik komandira 1. brig. 6. div. kod Otočca 31. 3. 1944.

5. Baškot Nikole Mirko, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 6. div. kod Travnika 1944.

6. Bogunović Mane Miloš, 1919, radnik, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac vojvođanske brigade. Poginuo kod Zemuna 20. 10. 1944.

7. Dobrojević Ilije Đuro, 1924, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac 19. div. Uhvatili ga četnici u Zaklopcu i. 10. 1944. i strijeljali u Kosovu.

8. Drča Ignjaca Ilija, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. u Zaklopačku ustaničku četu. Umro od tifusa kao član seoskog NOO u Zaklopcu 1944.

9. Drča Ignjaca Stevan, 1902, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Poginuo kao borac 19. div. u Dalmaciji 1943.

10. Dubajić Koje Đuro, 1921, Zalužje, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Zaklopačke ustaničke čete Poginuo u Pištalskoj Dragi 18 8 1941.

11. Jelača Dane Dragan, 1920, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, u Zaklopačku ustaničku četu. Zaklali ga četnici kao člana KK SKOJ-a kod Otočca 9. 1. 1944.

12. Jelača Dane Maša, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942. Borac 6. div. Poginula u Bosni 1944.

13. Jelača Dušana Miloš, 1928, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1943. Clan aktiva SKOJ-a u Zaklopcu gdje je i umro od prehlade aprila 1944.

14. Malbaša Mile Dane, 1900, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac 6. div. Poginuo u Boričevcu 1943.

15. Medić Damjana Bogdan, 1913, podoficir BJV, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, komandir Zaklopačke čete. Razbolio se na pluća pri napadu na Srb 15. 3. 1942. i umro u Zaklopcu 7. 1. 1943.

16. Medić Đujana Dane, 1894, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Zaklopačke čete. Strijeljali ga Nijemci u Boričevcu 10. 10. 1943.

17. Medić Ilije Dane, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942, borac bat. »-Marko Orešković«. Poginuo u Jezeranu kod Brinja 1942.

18. Medić Mile Dane, 1909, zemljoradnik, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, u Zaklopačku četu. Umro kao odbornik seoskog NOO u Zaklopcu od tifusa 1943.

19. Medić Mile Duka, 1920, Velika Popina, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 20. 4. 1942. Poginula kao odbornik NOO u Zaklopcu 1. 2. 1943.

20. Medić Dane Jovo, 1922, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 6. 1942, borac 1. ličkog NOP odreda »Velebit«. Ranjen na Metku februrara 1943. Umro u bolnici u Dobroselu juna 1943.

21. Medić Mile Jovo, 1926, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 7. 1942, borac bat. »Ognjen Priča«. Poginuo kod Travnika 1943.

22. Medić Mile Kata, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 6. div. Poginula na sremskom frontu 1945.

23 Medić Dane Milan, 1930, dijete, Srbin. Stupio u NOB 1. 12. 1943. Bo-

rac Komande mjesta Donji Lapac. Poginuo kod Zaklopca januara 1944.

24 Medić Mile Milan, 1907, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac u Komandi mjesta Donji Lapac. Umro od tifusa u Zaklopcu marta 1943.

25. Medić Ilije Nikola, 1887, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1. 11. 1941. Umro od tifusa kao odbornik seoskog NOO u Zaklopcu 1944.

26. Medić Rade Nikola, 1910, Brezovac, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Ranjen kao borac 6. div. i umro u partizanskoj bolnici u Bosni augusta 1944.

27. Medić Jove Saja, 1924, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, član aktiva SKOJ-a u Zaklopcu. Umrla od tifusa u Zaklopcu 1943.

28. Medić Nikole Sofija Soka, 1923, seljanka, Srpkinja. Stupila u NOB 1942, borac 6. div. Poginula kod Valjeva septembra 1944.

29. Medić Laze Stojan, 1894, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac zaklopačke ustaničke čete. Umro od prehlade iste godine.

30. Mudrinić Davida Branko, 1914, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac Komande mjesta Donji Lapac. Strijeljali ga četnici kod Gračaca 14. 10. 1944.

31. Mudrinić Nikole Mićo, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. Ranjen kao borac 6. div. i poginuo kao ranjenik u bolnici u Bosni 1944.

32. Mudrinić Davida Milan, 1918, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941. borac bat .•'Mirko Stulić«. Poginuo na Gradini kod Velike Papine 1942.

33. Mudrinić Dane Savo, 1905, seljak, Srbin. Stupio u NOB 27. 7. 1941, borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo u Dalmaciji 1943.

34. Vujin Đure Jovan, 1925, seljak, Srbin. Stupio u NOB 1942. borac bat. »Marko Orešković«. Poginuo na Ljubovu septembra 1942.

Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Donji Lapac 1941 - 1945.

OPĆINA DONJI LAPAC

BIROVAČA

1. **Blanuša Steve Mika, 1869, seljanka, Srpkinja. Smrzla se za vrijeme napada neprijatelja na Lapačka Korita 1944.**
2. **Burmudžija Ilije Smilja, 1932, dijete, Srpkinja. Ranjena prilikom neprijateljskog bombardovanja Donjeg Lapca i od posljedica umrla u Birovači 1941.**
3. **Burmudžija Miloša Tomo, 1904, seljak, Srbin. Nestao u njemačkom logoru u Zagrebu u jesen 1944.**
4. **Delić Petra Ilija, 1899, seljak, Srbin. Ranjen u Ričicama nagaznom miinom, te od posljedica umro u Gračacu marta 1945.**
5. **Delić Dane Lazo, 1878, seljak, Srbin. Umro od posljedica njemačkog i četničkog zlostavljanja u Birovači novembra 1943.**
6. **Delić Dane Petar Pero, 1879, seljak, Srbin. Umro od posljedica bježanja, te iscrpljenosti u Birovači oktobra 1943.**
7. **Delić Sanje Smilja, 1903, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ratne iscrpljenosti u Birovači 15. 4. 1945.**
8. **Delić Gavre Smiljana, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla od prehlade i iscrpljenosti u Birovači 5. 5. 1945.**
9. **Dragičević Steve Dara, 1937, dijete, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu i umrla kod Birovače 1943.**
10. **Kosanović Đure Nikola, 1925, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu Bubanj kod Boričevca juna 1941.**
11. **Mrda Jove Dušanka, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla od posljedica prehlade u Birovači novembra 1943.**
12. **Mrda Steve Duka, 1900, seljanka, Srpkinja. Razbolila se u zbjegu i od posljedica umrla u Birovači 1941.**
13. **Mrda Petra Milan, 1920, seljak, Srbin. Zarobljen u aprilskom ratu i nestao kao zarobljenik 1941—1945.**
14. **Mrda Petra Rade, 1928. dijete, Srbin. Umro od pretrpljenog straha u Birovači 1942.**
15. **Mrda Jove Smilja, 1879, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti u zbjegu kod Birovače septembra 1941.**
16. **Obradović Steve Nikola, 1912, službenik, Srbin. Zarobile ga ustaše u Birovači juna 1941, te ubile i bacile u jamu kod Donjeg Lapca.**
17. **Opačić Ilije Đuro*, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 15. 6. 1941. u Birovači i bacile u jamu kod Donjeg Lapca.**
18. **Opačić Đure Ilija, 1941, dijete, Srbin. Razbolio se prilikom bjekstva pred ustašama i od posljedica umro u Birovači augusta 1943.**
19. **Opačić Đure Ilija, 1870, penzioner, Srbin. Uhvatile ga ustaše 15. 6. 1941. u Birovačr i ubile u Donjem Lapcu.**
20. **Opačić Ilije Milan, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 15. 6. 1941. u Birovači i ubile u Donjem Lapcu.**

21. Opačić Rade Mile, 1912, službenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Birovači i ubile u Donjem Lapcu 1941.

22. Opačić Save Milka, 1940, dijete, Srpkinja. Prehladila se u zbjegu kod Visuća i umrla 24. 10. 1943.

23. Opačić Vase Rade, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 25. 6. 1941. u Birovača i ubile u Donjem Lapcu.

24. Rašeta Save Sava, 1902, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu jula 1941.

25 Tadić Rade Boja, 1872, D. Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači od posljedica iscrpljenosti 1942.

26, Tadić Mile Gojko, 1941, dijete, Srbin. Razbolio se u zbjegu i umro u Birovači 11. 1. 1942.

27. Tadić Milanka Jela, 1888, seljanka, Srpkinja. Umrla od pretrpljenog straha u Birovači januara 1944.

28. Tadić Miloša Rade, 1869, seljak, Srbin. Umro u Birovači od posljedica iscrpljenosti 25. 2. 1943.

29. Tadić Vuje Sava, 1885, Dnopolje, seljanka, Srpkinja. Umrla od pretrpljenog straha i iscrpljenosti u Birovači 8. 2. 1944.

30 Tišma Jovana Duka, 1939, dijete, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Birovači i bacile u jamu kod Cazina 1941.

31. Tišma Đure Ilija, 1940, dijete, Srbin. Prehladio se u zbjegu i umro kod Birovače u proljeće 1943.

32. Tišma Ilije Jeka, 1898, Dnopolje, seljanka, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Birovači i bacile u jamu kod Cazina 1941.

33. Tišma Ilije Jovan, 1895, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Birovači i bacile u jamu kod Cazina 1941.

34. Tišma Jovana Milka, 1940, dijete, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Birovači i bacile u jamu kod Cazina 1941.

35. Tišma Jovana Stevan Stevo, 1935, dijete, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Birovači i bacile u jamu kod Cazina 1941.

BREZOVAC

1. Medić Nikole Đuro, 1907, seljak, Srbin. Poginuo prilikom njemačkog bombardiranja u Brezovcu 14. 4. 1944.
2. Medić Marka Nikola, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju juna 1941.
3. Medić Dane Rade, 1937, dijete, Srbin. Poginuo prilikom njemačkog bombardiranja u Brezovcu augusta 1944.
4. Piplica Mile Jelka, 1915, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Brezovcu oktobra 1943.
5. Piplica Rade Lazo 1893, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Brezovcu oktobra 1943.
6. Piplica Đure Mara, 1943, dijete, Srpkinja. Izgorjela u kući u toku neprijateljskog napada na Dobroselo 2. 4. 1944.
7. Piplica Petra Petar, 1883, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Brezovcu 12. 11. 1943.
8. Piplica Rade Savka, 1923, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Brezovcu 25. 10. 1943.

BUSEVIC

1. Adžić Nikole Milan, 1928, đak, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem na pilani kod Bos. Petrovca 20. 3. 1945.
2. Đilas Marko, 1874, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Nebljusima krajem 1944.
3. Đilas Mile Mile, 1933, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Buševiću 1944.
4. Glušica Save Božo, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
5. Glušica Miće Draginja (žena Jovanova) 1917, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
6. Glušica Mile Draginja, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
7. Glušica Ilije lie Lazo, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
8. Glušica Jovice Mile, 1895, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Buševiću krajem 1944.

9. Glušica Milana Stoja, 1885, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
10. Grbić Jove Mića, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
11. Gogić Jove Jovica, 1907, seljak, Srbin. Ranjen nesretnim slučajem u Bosanskom Petrovcu i od posljedica umro u Buševiću 1943.
12. Karanović Nikole Mile Đedo, 1861, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Buševiću krajem jula 1941.
13. Karanović Sava Stari, 1856, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Buševiću krajem jula 1941.
14. Ljiljak Petra Jovo Stari, 1871, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Buševiću i ubile u Klisi krajem jula 1941.
15. Ljiljak Đurđa Spase, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu 1941.
16. Obradović Davida Zora, 1944, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Buševiću krajem januara 1945.
17. Ovuka Pavla Mile, 1921, pružni radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu krajem jula 1941.
18. Ovuka Jove Pavle, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu krajem jula 1941.
19. Rodić Mile Mara, 1927, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kalatima krajem jula 1941.
20. Rodić Mika (žena Milanova), 1904, Kalati, seljanka Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu krajem jula 1941.
21. Rodić Todor, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu krajem jula 1941.
22. Rudić Milana Đorđe, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
23. Rudić Milana Mića, 1886, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
24. Rudić Đorđa Milan, 1928, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu jula 1941.
25. Vojvodić Marka Manda, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Buševiću aprila 1944.

DNOPOLJE

1. Basara Mile Sava, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici i Nijemci u Dnopolju 1943.
2. Đukić Ilije Stana, 1900, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Dnopolju oktobra 1943.
3. Kljajić Petra Stevo, 1933, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Dnopolju 1945.
4. Sašić Steve Ilija, 1901, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Sunji i ubile u Jasenovcu septembra 1942.
5. Sašić Rade Lazo-, seljak, Srbin. Ranili ga četnici i od posljedica umro u Dnopolju 1944.
6. Sašić Ilije Ljubomir, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 5. 6. 1941, u Dnopolju i odvele u Donji Lapac, a zatim u Jadovno gdje je ubijen juna 1941.
7. Sašić Ilije Milija, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Dnopolju decembra 1944.
8. Sašić Mile Pera, 1896, seljanka, Srpkinja. Poginula od zalutalog metka u Dnopolju 1942.
9. Uzelac Jandre Ilija Išo, 1930, dijete. Srbin. Poginuo od nagazne mine u Dnopolju 1945.
10. Uzelac Miloša Rade, 1883, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Dnopolju 1943.

DOBROSELO

1. Banjac Dane David, 1944, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.
2. Banjac Draga, 1903, seljanka, Srpkijna. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.
3. Banjac Nikole Duka, 1929, dijete Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941
4. Banjac Nikole Duka, 1921, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.
5. Banjac Dane Janja, 1935, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u lo-

gor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

6. Banjac Dane Mane, 1934, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna iste godine.

7. Banjac Nikole Mika, 1924, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

8. Banjac Nikole Milica, 1926, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

9. Banjac Dane Milka, 1941, dijete. Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

10. Banjac Nikole Sava, 1926, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

11. Banjac Nikole Savka, 1928, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

12. Banjac Bože Nikola, 1938, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

13. Banjac Obrada Petar, 1937. dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše i spalile u kiući u Dobroselu 3. 7. 1941.

14. Banjac Đure Stana 1915, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

15. Banjac Luke Stana, 1914. seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

16. Banjac Nikole Stana, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

17. Banjac Nikole Stevo, 1933, dijete. Srbin. Zaklale ga ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

18. Banjac Đure Soka, 1938, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

19. Banjac Nikole Vid, 1923, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše i spalile u kući u Dobroselu 3. 7. 1941.

20. Beslać Nikole Janja, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla od iscrpljenosti na povratu iz logora u Sisku 1944.

21. Beslać Laze Jovo, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu juna 1941.

22. Beslać Dušana Milka, 1943, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od gladi i bolesti juna iste godine.

23. Beslać Nebojše Nikola, 1943, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Dobroselu novembra 1943.

24. Beslać Nikole Savka, 1937, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Doljanima januara 1945.

25. Drča Jove Jeka, 1866, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju jula 1941.

26. Drča Mile Mile, 1907, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 7. 6. 1941. i odvele u Donji Lapac i poslije zvjerskog mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

27. Drča Rade Mile, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu jula 1941.

28. Gvozdenović Jovana Đuro, 1872, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

29. Jazić Davida Bogdan, 1939, dijete. Srbin. Umro u Dobroselu od bolesti i iscrpljenosti poslije povratka iz logora u Sisku septembra 1944.

30. Jazić Milana Milica, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Suvaji juna 1944.

31. Jazić Davida Momčilo, 1940, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu od bolesti i iscrpljenosti poslije povratka iz logora u Sisku septembra 1944.

32. Jazić Stevana Žarko, 1918, seljak. Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941. u Dobroselu i odvele poslije mučenja te ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

33. Indić Smilja, sluškinja, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

34. Kantar Stevana Dušan, 1918, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941. u Dobroselu i odvele poslije mučenja te ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

35. Kantar Miloša Gavro, 1856, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu 28. 7. 1941.

36. Kantar Gavre Ilija, 1888, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 10. 6. 1941. u Dobroselu i odvele poslije mučenja i zaklale, pa bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

37. Kantar Jove Milka, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

38. Kantar Vuje Petar, 1864, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu 28. 7. 1941.

39. Kantar Dane Smiljana, 1871, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od gladi i iscrpljenosti augusta iste godine.

40. Kantar Petra Soka, 1931, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti juna 1944.

41. Kantar Stevana Soka, 1913, seljanka, Srpkinja. Nakon zvjerskog mučenja ustaše je zaklale u Dobroselu 3. 7. 1941.

42. Kerkez Mile Dragica, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

43. Kerkez Mile Jeka, Bubanj, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.

44. Kerkez Mile Mika, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

45. Kerkez Dane Mile, 1896, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i nakon mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku 16. 6. 1941.

46. Kerkez Mile Milica, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3 .7. 1941.

47. Kerkez Mile Smilja, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

48. Kolundžija Dane Luka, 1864, seljak. Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak, otkuda je pobjegao, ali je od iscrpljenosti umro u Krnjeuši (Bosanski Petrovac) oktobra iste godine.

49. Mandić Mile Aćim, 1928, dijete, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem u Dobroselu septembra 1942.

50. Mandić Save Bojana, 1863, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

51. Mandić Ilije David, 1871, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak otkuda je augusta iste godine pobjegao', ali je od posljedica umro u Dobroselu oktobra 1944.

52. Mandić Vlade Jovo, 1942, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna 1944.

53. Mandić Jovana Nikola, 1869, seljak. Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna 1944.

54. Mandić Davida Sava, 1861, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu 28. 7. 1941.

55. Mandić Nikole Stana, 1873, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od iscrpljenosti maja iste godine.

56. Mandić Vlade Stevo, 1938, dijete. Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske boombe u Dobroselu novembra 1944.

57. Medić Đure, dijete, 1942, Srbin. Umro od hladnoće u zbjegu iznad Dobrosela februara 1942.

58. Medić S. Boja, 1900, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak otkuda je pobjegla augusta 1944. ali je od iscrpljenosti umrla iste godine.

59. Medić Nikole Duka. 1896, seljanka. Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

60. Medić Đure Jovanka, 1940. Hajdukovo (Subotica), dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti aprila iste godine.

61. Medić Đure Mara, 1933, Hajdukovo (Subotica), dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

62. Medić Nikole Mara, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

63. Medić Sime Marija, 1875, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 28. 7. 1941.

64. Medić Ilije Nikola, 1941, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od gladi i iscrpljenosti juna iste godine.

65. Medić Jandrije Rade, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu 28. 7. 1941.

66. Medić Luke Sava, 1936, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

67. Milanović Laze Jovo, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu augusta 1941.

68. Obradović Milana Stevo, 1912, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941. i odvele u Donji Lapac, otkuda je odveden poslije mučenja, te ubijen i bačen u jamu na Kuku juna iste godine.

69. Polovina Dane Aćim Aćo, 1941, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti aprila iste godine.

70. Polovina Dane Beba, 1943, dijete, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

71. Polovina Nikole Borka, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla od gladi u logoru Sisak augusta 1944.

72. Polovina Radovana Dušan, 1942, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna 1944.

73. Polovina Dane Gojko, 1940, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna iste godine.

74. Polovina Jove Mirko, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske bombe u Neteci decembra 1944.

75. Polovina Dane Rade, 1943, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

76. Polovina Dušana Stevo, 1941, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske bombe u Neteci decembra 1944.

77. Potkonjak Jovo, 1914, Divoselo, učitelj, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941. u Dobroselu i odvele u Donji Lapac. Poslije mučenja ubile ga i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

78. Stević Jandrije Boja, 1938, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

79. Stević Žarka Dane, 1933, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

80. Stević Save Danica, 1907, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

81. Stević Milana Jovo, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

82. Stević Davida Lazo, 1873, seljak, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

83. Stević Milana Mara, 1932, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

84. Stević Petra Mićo, 1933, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

85. Stević Žarka Mićo, 1937, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna iste godine.

86. Stević Dane Mika, 1887, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od gladi i iscrpljenosti jula iste godine.

87. Stević Tome Mika, 1897, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

88. Stević Petra Soka, 1928, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

89. Šarac Jovana Dušanka, 1917, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

90. Šarac Jovana Smilja, 1922, seljanka, Srpkinja. Poginula nesretnim slučajem u Dobroselu septembra 1941.

91. Šarac Jove Smilja, 1938, diiete, S'-pkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobro-

selu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umrla od bolesti i iscrpljenosti maja iste godine.

92. Šarac Đure Sofija, 1900, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

93. Škrbić Dane Boja, 1918, seljanka. Srpkinja. Ubili je Nijemci u Dobroselu novembra 1943.

94. Škrbić Steve Marija, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Dobroselu 3. 7. 1941.

95. Škrbić Dane Nikola, 1944, dijete, Srbin. Rođen aprila 1944. za vrijeme transportiranja uhvaćenih za logor u Sisku ali je umro poslije nekoliko dana.

96. Škrbić Milana Pavle, 1899, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941, a zatim odvele u Donji Lapac i poslije mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

97. Stikovac Miloša Đuro, 1900, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše juna 1941. i odvele u Donji Lapac te poslije mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

98. Stikovac Jove Gojko, 1932, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Dobroselu novembra 1943.

99. Stikovac Pavla Jeka, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše poslije zvjerskog mučenja u Dobroselu 28. 7. 1941.

100. Stikovac Mikša Milica, 1865, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logoor Sisak gdje je od posljedica mučenja i gladi umrla jula iste godine.

101. Stikovac Jove Nikola, 1938, dijete, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od bolesti i iscrpljenosti juna 1944.

102. Stikovac Nikole Žarko, 1940, dijete, Srbin. Dobio upalu pluća u zbjegu u Mazinskoj šumi te umro februara 1943.

103. Tizić Jove Dragan, 1930, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Dobroselu februara 1944.

104. Vojnović Rade Momčilo, 1914, seljak, Srbin. Uhvatili ga ustaše 10. 6. 1941. i odvele u Donji Lapac, te poslije mučenja ubile i bacile na Kuku u jamu juna iste godine.

105. Vojinović Dane Rade, 1864, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Dobroselu 26. 7. 1941.

106. Vojinović Marka Ilija, 1883, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak otkuda je pobjegao augusta 1944, ali je od iscrpljenosti umro u Dobroselu iste godine.

107. Vuksan Bogdana Marija, 1910, domaćica, Srpkinja. Poginula za vrijeme talijanskog bombardiranja u Dobroselu jula 1942.

108. Vukša Ilije Dragan, 1943, dijete, Srbin. Umro od gladi i iscrpljenosti u logoru Sisak 1944.

109. Vukša Marka Jovica, 1915, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 12. 6. 1941. i odvele u Donji Lapac te poslije mučenja ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

110. Vukša Rade Milan, 1896, žandar, narednik, Srbin. Poslije mučenja ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

111. Vukša Đure Mojsija, 1879, seljak, Srbin. Bježeći razbolio se od upale pluća i umro u Dobroselu novembra 1941.

112. Vukša Gavre Petar, 1878, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Dobroselu 2. 4. 1944. i sproveli u logor Sisak gdje je umro od posljedica mučenja i gladi juna iste godine.

DOLJANI

1. Bogunović Mile Danica Beba, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici u Doljanima 1944.

2. Došen Ilija, 1860, seljak, Srbin. Ubili ga četnici i Nijemci kod Doljana 1944.

3. Dukić Đure Dušan, 1922, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Doljanima 23. 9. 1944.

4. Dukić Jove Đuro, 1873, seljak, Srbin. Ubili ga četnici i Nijemci u Osredcima januara 1944.

5. Dukić Jove Jeka, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici kod Doljana 6. 5. 1944.

6. Dukić Steve Sofija, 1889, domaćica, Srpkinja. Ubili je četnici i Nijemci u Osredcima 10. 2. 1944.

7. Đaković Steve Soka, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji jula 1941.

,'i. Đapa Jovana Soka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

9. Đapa Jovana Mara, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

10. Đapa Sava, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

11. Krneta Dane Boja, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

12. Krneta Jovana Jeka, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u vatru u Bubnju 3. 7. 1941.

13. Krneta Davida Smiljana, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

14. Majstorović Dane Dara, 1928, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici i Nijemci u Bubnju 1944.

15. Majstorović Ilije Jovan, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

16. Majstorović Ilije Milan, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

17. Majstorović Petra Milena, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici i Nijemci u Bihaću 1943.

18. Majstorović Milana Milica, 1912, Mišljenovac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

19. Majstorović Jovana Milka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

20. Majstorović Petra Milojko, 1912, student, Srbin. Izvršio samoubistvo u gospićkom zatvoru 2. 6. 1941.

21. Majstorović Ilije Nedjeljka, 1940, dijete, Srpkinja Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

22. Majstorović Rade Nikola, 1914, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše juna 1941. i ubile u Doljanima iste godine.

23. Majstorović Ilije Petar, 1865, sveštenik, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1941.

24. Majstorović Ilije Smilja, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

25. Medić Mile Anđa, 1905, Bihać, seljanka Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

26. Mediić Nikole Bogdan Išin, 1935, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

27. Medić Mile Boja, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

28. Medić N. Bosiljka, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

29. Medić Jove Božo, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

30. Medić Jove Branko, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

31. Medić Dude Dane, 1942, dijete, Srbin. Premlatili ga četnici i umro u Doljanima decembra 1943.

32. Medić Rade Dane, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

33. Medić Pavla Dara, 1925, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

34. Medić Luke Darinka, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

35. Medić Marka David, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Bubnja juna 1941.

36. Medić Stanka Dragica, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

37. Medić Nikole Đujan, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci kod Doljana 23. 2. 1945.

38. Medić Jove Đuro, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

39. Medić Mile Đuro, 1931, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Doljanima decembra 1943.

40. Medić Nikole Ilija, 1893, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Doljanima 23. 9. 1943.

41. Medić Stanka Ilinka, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

42. Medić Nikole Jeka, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

43. Medić Laze Jovo, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku juna 1941.

44. Medić Save Jovo, 1908, Srbin. Ubile ga ustaše kod Bubnja juna 1941.

45. Medić Ilije Koviljka, 1927, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 1941.

46. Medić Jove Marija, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

47. Medić Obrada Mara, 1934, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Doljanima marta 1945.

48. Medić Sime Mara, 1890, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju jula 1941.

49. Medić Rade Marija, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

50. Medić Ilije Mika, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

51. Medić Nikole Milan, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci kod Doljana pod Kozjačom 23. 2. 1945.

52. Medić Nikole Milan Išin, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

53. Medić Nikole Milica Išina, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

54. Medić Stanka Milica, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

55. Medić Milka, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

56. Medić Milka, 1875, seljanka, Srpkinja, Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

57. Medić Nikole Milka, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

58. Medić Nikole Milka Koka, Išina, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

59. Medić Marka Miloš, 1897, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

60. Medić Stanka Nikola, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

61. Medić Stevana Nikola, 1873, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci kod Doljana pod Kozjačom 23. 2. 1945.

62. Medić Danila Pejo, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

63. Medić Marka Sava, 1862, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7 1941.

64. Medić Nikole Sava Išina, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

65. Medić Save Sava, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

66. Medić Rade Sava, 1884, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

67. Medić Smilja, 1858, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

68. Medić Joce Smilja, 1916, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

69. Medić Jove Smilja, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

70. Medić Jove Smiljana, 1918, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

71. Medić Nikole Smiljana, 1873, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci kod Doljana pod Kozjačom 23. 2. 1945.

72. Medić Nikole Stana, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

73. Mihić Seja, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

74. Obradović Luke Jovan, 1880, Srbin. Ubili ga četnici kod Doljana 6. 5. 1944.

75. Obradović Mirka Mara, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla od posljedica mučenja u Doljanima marta 1943.

76. Obradović Laze Marija, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ranjavanja u Doljanima augusta 1943.

77. Obradović Dane Vlado, 1932, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale granate u Doljanima 1943.

78. Opačić Paje Rade, 1880, seljak, Srbin. Ubili ga četnici i Nijemci u Bubnju 1944.

79. Orelj Jovana Dane, 1865, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici kod Doljana 1944.

80. Orelj Nikole Milan, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju juna 1941.

81. Orelj Nikola, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju juna 1941.

82. Petrović Vase Smiljana, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

83. Radaković Milana Boja, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnjü 3. 7. 1941.

84. Radaković Rade Dane, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju juna 1941.

85. Radaković Petra Dara, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

86. Radaković Joce David, 1889, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

87. Radaković Dane Janja, 1858, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

88. Radaković Rade Janja, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bakraču kod Doljana 3. 7. 1941.

89. Radaković Petra Jela, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

90. Radaković Nikole Marica, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bakraču 3. 7. 1941.

91. Radaković Miloša Milica, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bakraču 3. 7. 1941.

92. Radaković Ilije Milka, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bakraču 3. 7. 1941.

93. Radaković Rade Nikola, 1891, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Bubnju 1941.

94. Radaković Sara, 1887, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

95. Radaković Milutina Sava, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

96. Radaković Joce Srećo, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju juna 1941.

97. Radaković Steve Soka, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

98. Sekulić Jove Branko, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

99. Sekulić Jove Danica, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Bubnju 3. 7. 1941.

DONJI LAPAC

1. Bajić Steve Danica, 1896, seljanka, Srpkinja. Poginula od ustaškog bombardiranja u Donjem Lapcu augusta 1941.

2. Bajić Steve Žarko, 1922, student, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku 10. 6. 1941.

3. Divjak Laze Dušan, 1893, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu kod Boričevca 10. 6. 1941.

4. Divjak Mile Mara, 1932, dijete, Srpkinja. Ranjena od njemačke artiljerije i umrla u bolnici Ričice 1944.

5. Divjak Laze Milan, 1900, lugar, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku juna 1941.

6. Divjak Mile Milan, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od talijanske ručne granate u Donjem Lapcu 1943.

7. Divjak Dane Pero, 1900, seljak, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Boričevcu 10. 8. 1943.

8. Divjak Dane Seka, 1898, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke nagazne mine u Boričevcu 1944.

9. Divjak Petra Zorka, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla od pretrpljenog straha u šumi kod Donjeg Lapca 1943.

10. Dukić Milan, 1894, trgovac, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jasikovcu kod Gospića 8. 6. 1941.

11. Ilić Rade Ilija, 1911, rođen u Srednjoj Gori, obućar, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 1941.

12. Kosanović Nikole Bogdan, 1921, seljak. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jasikovcu kod Gospića 10. 6. 1941.

13. Kosanović Davida Jovan, 1897, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme napada na Talijane u Donjem Lapcu 27. 2. 1942.

14. Kosanović Vuje Milan Tosilo, 1891, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku 20. 6. 1941.

15. Lavrnja Milana Jovo, 1921, pisar, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jasikovcu kod Gospića maja 1941.

16. Mileusnić Stevana Jovan, 1891, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme ta-

liijanskog bombardiranja u Donjem Lapcu marta 1942.

17. Milošević Đurđa Anka-, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na putu za Srbiju 1944.
18. Milošević Đ. Đurađ, 1909, seljak, Srbin. Uhapsile ga ustaše 12. 6. 1941, te ubile i bacile u jamu na Kuku 20. 6. 1941.
19. Milošević Đurđa Mira, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše na putu za Srbiju 1944.
20. Milošević Sofija, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na putu za Srbiju 1944.
21. Miščević Momčilo, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Donjem Lapcu 1942.
22. Oklobdžija Tihomira Milan, 1931, dijete, Srbin. Objesile ga ustaše u Gospiću 1945.
23. Oklopdžija D. Smilja, 1899, Gospić, domaćica, Srpkinja. Objesile je ustaše u Gospiću 1945.
24. Opačić Jove Rade, 1898, obućar, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jasikovcu kod Gospića 20. 6. 1941.
25. Opala Dane Dane, 1878, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Donjem Lapcu 1944.
26. Popović Milića Đuro, 1914, službenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše kod Donjeg Lapca i ubile u Krnjeuši juna 1941.
27. Popović Vida Jovan, 1872, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme talijanskog bombardiranja u Donjem Lapcu marta 1942.
28. Popović Save Milić, 1924, trgovački pomoćnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bos. Krupi i ubile u Zagrebu 1942.
29. Popović Mile Soka, 1883, seljanka, Srpkinja. Ranjena za vrijeme talijanskog bombardiranja u Donjem Lapcu i umrla od posljedica 1942.
30. Radojko Gavre Pajo, 1910, brijač, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku 15. 6. 1941.
31. Rašeta Dane Ilija, 1896, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuku juna 1941.
32. Rašeta Ilije Jelica, 1875, seljanka, Srpkinja. Bježeći pred neprijateljem razbolila se i uimrla u Birovači 1942.
33. Rašeta Kata, 1899, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke nagazne mine u Boričevcu 1944.
34. Rašeta Đure Marija, 1875, seljanka, Srpkinja. Bježeći pred neprijateljem razbolila se i umrla u Ličkim Strpcima 1944.
35. Rašeta Dane Milka Mika, 1895, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ustaškog zlostavljanja u Donjem Lapcu 1941.
36. Rašeta Pere Slavko, 1910, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Donjem Lapcu 4. 9. 1941.
37. Rašeta Vuje Smilja, 1893, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanskog bombardiranja u Donjem Lapcu 1943.
38. Rašeta Mile Sofija, 1877, seljanka, Srpkinja. Razbolila se u zbjegu i umrla od žutice u Mišljenovcu 10. 9. 1944.
39. Sedlan Male, 1876, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Kuku 10. 6. 1941.
40. Šarac Stevana Branko, 1929, đak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku 10. 6. 1941.
41. Tadić Milana Ilija, 1914, mesar, Srbin. Ubile ga listaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
42. Vidaković Kata, 1870, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi na Bijelom brijegu kod Gajina 1941.
43. Vidaković Jovana Milka,, 1910, seljanka, Hrvatica. Ranjena prilikom ustaškog bombardiranja u Donjem Lapcu i od zadobivenih rana umrla septembra 1941.
44. Vidaković Mišo, Mišaica, 1860, seljak, Hrvat. Ubili ga pročetnički elementi na Bijelom brijegu kod Gajina 1941.
45. Vidaković Miše supruga, 1865, seljanka, Srpkinja. Ubili je pročetnički elementi na Bijelom brijegu kod Gajina 1941.
46. Vladetić Rade Nikola Badin, 1900, seljak. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jasikovcu kod Gospića 1. 7. 1941.
47. Vladetić Davida Stevo, 1908, poreski činovnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku 15. 6. 1941.
48. Vlatković Jove Đuro, 1943, dijete. Srbin. Razbolio se u zbiegu i umro u Visuću septembra 1943.

49. Vlatković Miloša Jandra, 1886, opć. načelnik, Srbin. Ubile ga listaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

50. Vojnović Tome Jovo Joja, 1891, obućar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

51. Vojnović Dane Mileva, 1888, Bruvno, trgovac, Srpkinja. Ranjena prilikom neprijateljskog bombardiranja u Donjem Lapcu i umrla 30. 3. 1942.

52. Zorić Petra Jovan, 1931, dijete, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem u Donjem Lapcu 1942.

DONJI STRPCI

1. Ljubojević Ilije Đuro, 1910, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše na Strbačkom buku 2. 8. 1941.

2. Popović Dane Jovo, 1898, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Strpcima krajem juna 1941.

3. Popović Gavre Milka, 1892, Seoce, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Strpcima ljeta 1944.

4. Rađenović Luke Deva, 1904, seljanka, Srpkinja. Poginula od neprijateljske artiljerije u Kestenovcu 15. 3. 1943.

5. Raić Sime Ilija, 1884, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu ljeti 1941.

GAJINE

1. Bajić Petra Dane, 1906, seljak, Srbin. Poginuo od njemačke granate u Gajinama 1944.

2. Bajić Jove Draga, 1918, seljanka, Srpkijna. Poginula od njemačkog bombardiranja na Kuku 1943.

3. Bajić Rade Draga, ,1891, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Boričevcu 28. 7. 1941.

4. Bajić Gavre Marko, 1876, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Boričevcu 28. 7. 1941.

5. Bajić Đure Rade, 1881, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 20. 7. 1941.

6. Bajić Jove Stana, 1923, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačkog bombardiranja na Kuku 1943.

7. Duraković Miloša Jovo, 1888, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Donjem Lapcu 13. 7. 1941.

8. Duraković Rade Jovo, 1905, seljak, Srbin. Poginuo od zalutalog metka u Gajinama 1944.

9. Kuga Todora Ilija, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Kuginom gaju augusta 1943.

10. Kuga Todora Luka, 1914, seljak, Srbin. Ubili ga Mađari u Kikindi 1941.

11. Kuga Petra Milan, 1921, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 16. 7. 1941.

12. Kuga Dane Milka, 19il7, seljanka, Srpkinja. Poginula od neprijateljskog metka u Gajinama 15. 3. 1943.

13. Kuga Dane Nikola, 1897, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše na Kuku 30. 5. 1941.

14. Ljiljak Bože Milka, 1919, seljanka, Srpkinja. Poginula za vrijeme njemačkog bombardiranja u Gajinama augusta 1943.

15. Obradović Obrada Lazo, 1864, Birovača, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Boričevcu 16. 7. 1941.

16. Rašeta Jovo, 1922, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Donjem Lapcu 1943.

17. Rašeta Jove Mika, 1892, domaćica, Srpkinja. Poginula za vrijeme bombardiranja u Donjem Lapcu augusta 1941.

18. Rašeta Mile Rade, 1930, dijete, Srbin. Razbolio se u zbjegu i umro u Buševiću 1944.

19. Rašeta Stevana Stana, 1905, domaćica, Srpkinja. Bježeći pred neprijateljem zameo je snijeg na Plješevici januara 1944.

20. Starčević Ilije Sava, 1893, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačkog bombardiranja na Kuku 1943.

21. Starčević Jove Smilja, 1926, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačkog bombardiranja na Kuku 1943.

22. Vlatković Davida Dane, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 16. 7. 1941.

23. Vlatković Petra Mara, 1939, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Bubnju 1944.

24. Vlatković Milana Smilja, 1915, domaćica, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Bubnju 1944.

25. Vojvodić Jove Đuro, 1895, zanatlija, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 16. 7. '1941.

GORNJI LAPAC

1. Bajić Ilije Dane, 1896, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 14. 7. 1941.

2. Bajić Rade Dragan, 189®, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Malom Bubnju i bacile u jamu 31. 7. 1941.

3. Bajić Gavre Marko, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Malom Bubnju i bacile u jamu 31. 7. 1941.

4. Bajić Rade Rajko, 1880, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 15. 7. 11941.

5. Dekić Jove Dane, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 29. 7. 1941.

6. Dekić Stevana Dane, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 29. 7. 1941.

7. Dekić Stevana Dane, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 29. 7. 1941.

8. Dekić Jove Duka, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše kolcima i sjekirom u G. Lapcu 29. 7. 1941.

9. Dekić Nikole Joka, 1936, dijete, Srpkinja. Zvjerski je mučile ustaše i zatim ubile kolcima u G. Lapcu 29. 7. 1941.

10. Dekić Miće Jovo, 11871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše nakon mučenja u G. Lapcu 29. 7. 1941.

11. Dekić Nikole Mara, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše kolcima i sjekirom u G. Lapcu 29. 7. 1941.

12. Dekić Jove Nikola, 1898, seljak, Srbin. Mučile ga i ubile ustaše u Boričevcu 29. 7. 1941.

13. Divjak Stevana David, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u G. Lapcu jeseni 1943.

14. Divjak Nikole Luka, il885, Glavica, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku 15. 7. 1941.

15. Duraković Mile Branko, 1907, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Boričevcu lil. 7. 1941.

16. Duraković Sime Jovo, 1894, seljak, Srbin. Poslije strašnog mučenja (potpuno iznakažen) ubile ga ustaše u G. Lapcu 31. 7. 1941.

17. Duraković Bože Milan, 1909, seljak, Srbin. Poslije užasnog mučenja (odsjecanje udova, kopanje očiju i dr.) ubile ga ustaše u G. Lapcu 31. 7. 1941.

18. Duraković Bože Mladen, 1909, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u D Lapcu 30. 7. 1941.

19. Đekić Jove Dane, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Lapcu 26. 7. 1941.

20. Đekić Stevana Dane, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 29'. 7. 1941.

2*1. Đekić Đure Duka, 1897, seljanka, Srpkinja. Poslije zvjerskog mučenja ubile je ustaše u D. Lapcu 26. 7. 1941.

22. Đekić Miće Jovo, 1871, seljak, Srbin. Poslije zvjerskog mučenja ubile ga ustaše u D. Lapcu 26. 7. 1941.

23. Đekić Sime Jovo, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kolcima u Đekića jaruzi kod G. Lapca 29. 7. 1941.

24. Đekić Nikole Jeka, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u G. Lapcu 28. 7. 1941.

25. Đekić Nikole Milan, 1927, seljak, Srbin. Poginuo od talijanskog bombardiranja u G. Lapcu 30. 1. 1943.

26. Đekić Jove Nikola, 1896, seljak, Srbin. Poslije zvjerskog mučenja ubile ga ustaše u D. Lapcu 26. 7. 1941.

27. Đekić Nikole Smilja, 1931, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u G. Lapcu 28. 7. 1941.

28. Karan Marka Marko, 1885, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci i poslije mučenja strijeljali u Doljanima (Bijelo brdo) poč. aprila 1944.

29. Opala Luke Milica, 1927, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u G. Lapcu 30. 1. 1943.

30. Vučković Marka Draginja, 1920, Boričevac, seljanka, Srpkinja. Mučile je ustaše i ubile u zatvoru u Kulen Vakufu 29. 7. 1941.

31. Vučković Petra Jovo, 1899, Boričevac, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu na Kuku 5. 7. 1941.

Tabela 1

ŽRTVE FAŠISTIČKOG TERORA I RATA S PODRUČJA KOTARA DONJI LAPAC 1941—1945.

OPĆINA	Ukupno ŽFT i rata				Starosna dob				Nacionalni sastav			Socijalni sastav									
	muškaraca	žena	djece	ukupno	od rođenja do 15 g.	16—50 g.	51 g. dalje	neutvrđena god. rod.	Srbi	Hrvati	Rusi	djeca	seljaci	radnici	zanatlije	đaci	studenti	inteelektualci	službenici	trgovci	ostali
DONJI LAPAC	392	231	202	825	203	416	202	4	822	3	—	195	539	11	8	10	3	2	22	6	29
SRB	229	137	197	563	197	240	118	8	545	17	1	193	285	30	7	7	—	—	10	4	27
UKUPNO	621	368	399	1388	400	656	320	12	1367	20	1	388	824	41	15	17	3	2	32	10	56

OPĆINA	Način smrti						Izvršioci smrti								Mjesto smrti				Vrijeme smrti					
	ubijen	poginuo (bombard., mine i sl.)	strijeljan	zaklan	umro (od ranjav., bol., iscrplj. i sl.)	ostali slučajevi	Nijemci	Talijani	ustaše	četnici	pročetnički elementi	art., bomb., mine i dr.	okupatori i kvislinzi	ostali	područje D. Lapca	ostali dio Hrvatske	Bosna	druga područja	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđena
DONJI LAPAC	485	90	49	41	84	76	105	3	507	8	3	82	12	105	577	72	167	9	494	44	87	167	32	1
SRB	415	70	26	16	13	23	21	13	372	23	17	61	26	30	513	17	13	20	396	33	35	92	7	—
UKUPNO	900	160	75	57	97	99	126	16	879	31	20	143	38	135	1090	89	180	29	890	77	122	259	39	1

Tabela 2.

ŽRTVE FAŠISTIČKOG TERORA I RATA S PODRUČJA OPĆINE DONJI LAPAC 1941—1945.

SELO	Ukupno ŽFT i rata				Starosna dob				Nacion. sastav		Socijalni sastav									
	muškaraca	žena	djece	ukupno	od rođenja do 15 g.	16—50 g.	51 g. dalje	neutvrđena god. rod.	Srbi	Hrvati	djeca	seljaci	radnici	zanatlije	đaci	studenti	intelektualci	službenici	trgovci	ostali
Birovača	16	8	11	35	11	14	10	—	35	—	11	20	—	—	—	—	—	3	—	1
Brezovac	4	2	2	8	2	4	2	—	8	—	2	6	—	—	—	—	—	—	—	—
Bušević	16	5	4	25	4	12	9	—	25	—	3	18	2	—	2	—	—	—	—	—
Dnopolje	4	4	2	10	3	5	1	1	10	—	2	8	—	—	—	—	—	—	—	—
Dobroselo	28	31	53	112	53	43	14	2	112	—	53	54	—	—	—	—	1	1	1	2
Doljani	28	41	30	99	30	38	31	—	99	—	28	65	1	—	1	1	—	—	—	3
D. Lapac	29	15	8	52	8	31	13	—	49	3	7	24	1	5	1	1	—	6	3	4
D. Štrpci	3	2	—	5	—	3	2	—	5	—	—	1	1	—	—	—	—	2	—	1
Gajine	12	10	3	25	3	18	4	—	25	—	3	16	—	1	—	—	—	—	—	5
G. Lapac	25	4	4	33	4	17	12	—	33	—	4	29	—	—	—	—	—	—	—	—
Gornji Štrpci	1	1	6	8	6	2	—	—	8	—	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Kestenova Korita	11	3	1	15	1	11	2	1	15	—	1	12	2	—	—	—	—	—	—	—
Kestenovac	9	4	—	13	—	7	6	—	13	—	—	11	1	—	—	—	—	1	—	—
Kruzi	15	12	9	36	9	15	12	—	36	—	9	27	—	—	—	—	—	—	—	—
Meljinovac	90	17	5	112	5	83	24	—	112	—	5	104	—	—	2	—	—	—	—	1
Mišljenovac	18	8	7	33	7	22	4	—	33	—	7	18	2	—	—	—	—	—	1	5
Nebljusi	68	58	55	181	55	82	44	—	181	—	52	103	1	2	4	1	1	9	1	7
Oraovac	15	6	2	23	2	9	12	—	23	—	2	21	—	—	—	—	—	—	—	—
Ukupno	392	231	202	825	203	416	202	4	822	3	195	539	11	8	10	3	2	22	6	29

SELO	Način smrti						Izvršioci smrti								Mjesto smrti				Vrijeme smrti					
	ubijen	poginuo (bombard., mine i sl.)	strijeljan	zaklan	umro (od ranjav., bol., iscrplj. i sl.)	ostali slučajevi	Nijemci	Talijani	ustaše	četnici	pročetnički elementi	art., bomb., mine i dr.	okupatori i kvislinzi	ostali	područje D. Lapca	ostali dio Hrvatske	Bosna	druga područja	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđena
Birovača	7	—	—	—	19	9	1	—	13	—	—	1	1	19	25	4	5	1	16	3	8	4	3	1
Brezovac	2	4	1	—	—	1	2	—	1	—	—	4	—	1	8	—	—	—	1	—	4	3	—	—
Bušević	21	2	—	1	1	—	1	—	18	1	—	1	2	2	7	—	18	—	18	—	1	4	2	—
Dnopolje	6	3	—	—	1	—	2	—	2	1	—	2	2	1	8	2	—	—	1	2	3	2	2	—
Dobroselo	37	16	—	19	40	—	4	—	51	—	—	14	—	43	79	31	1	1	65	3	5	48	1	—
D. Lapac	93	1	—	—	3	2	6	—	76	5	—	1	7	4	96	2	1	—	77	—	6	11	5	—
D. Štrpci	30	10	—	—	10	2	—	1	27	1	3	12	—	8	38	11	—	3	27	9	5	9	2	—
Gajine	4	1	—	—	—	—	—	—	4	—	—	1	—	—	2	—	3	—	3	—	1	1	—	—
G. Lapac	5	12	1	1	1	5	2	—	8	—	—	10	—	5	23	1	—	1	11	—	3	6	—	—
Gornji Štrpci	23	2	1	3	—	4	1	—	30	—	—	2	—	—	32	—	1	—	28	—	4	1	—	—
Kestenova Korita	3	5	—	—	—	—	—	—	2	—	—	4	—	2	6	—	—	2	2	2	—	4	—	—
Kestenovac	10	—	—	—	4	1	1	—	11	—	—	—	—	3	14	—	—	1	12	2	1	—	—	—
Kruzi	11	—	—	—	2	—	—	—	11	—	—	—	—	2	1	—	12	—	11	—	—	2	—	—
Meljinovac	1	12	9	1	—	13	11	—	13	—	—	12	—	—	34	2	—	—	12	1	4	17	2	—
Mišljenovac	87	2	11	10	—	2	4	1	105	—	—	—	—	2	20	5	87	—	89	17	3	3	—	—
Nebljusi	24	—	—	—	—	9	5	—	23	—	—	—	—	5	13	1	19	—	23	—	1	—	9	—
Oraovac	116	10	22	6	1	26	61	—	108	—	—	9	—	3	151	10	20	—	105	3	19	48	6	—
Ukupno	5	10	4	—	2	2	4	1	4	—	—	9	—	5	20	3	—	—	3	2	14	4	—	—
	485	90	49	41	84	76	105	3	507	8	3	82	12	105	577	72	167	9	494	44	87	167	32	1

32. Vučković Marka Petar, 1918, Boričevac, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 25. 7. 1941.

33. Vučković Nikole Petar, 1874, Boričevac, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu na Kuku 5. 7. 1941.

GORNJI STRPCI

1. Banjanin Sime Jovo, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.
2. Bogunović Jove Momčilo, 1938, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u G. **Strpcima ljeti** 1944.
3. Bubalo Mika, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše 1941.
4. Bubalo Sava, 1918, seljanka, Srpkinja. Poginula 1942.
5. Ljubović Luke Joka, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke topovske granate u G. Strpcima 7. 7. 1944[1].
6. Repac Jove Draga, 1934, **dijete,** Srp**kinja.** Poginula **od zaostale bombe** u G. **Strpcima ljeti** 1944.
7. Repac Ilije Đuro, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga ustaše i bacili u jamu na Boričevcu 1942.
8. Repac Vuje Momčilo, 1933, dijete, Krbin. Poginuo od zaostale bombe u G. Strpcima 1944.

KESTENOVA KORITA

1. Blanuša Mile Jeka, 1912, seljanka, Srpkinja. Ranili je Nijemci i umrla od posljedica ranjavanja u Kest. Koritima juna 1943.
2. Blanuša Ilije Milan, 1912, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živa u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca juna 1941.
3. Kovačević Laze Ilija, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
4. Kovačević Trifuna Jovo, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
5. Kovačević Laze Milan, 1913, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše **i** bacile u jamu na Kuku juna 1941.
6. Kovačević Ilije Mile, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
7. Kovačević Pera, 1862, seljanka, Srpkinja. Umrla od hladnoće bježeći pred neprijateljem januara 1942.
8. Kovačević Save Sava, 1915, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
9. Mrda Đure Petar, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Kulen Vakufu aprila 1941, a ubile i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
10. Obradović Mara Maša, 1852, seljanka, Srpkinja. Umrla od iscrpljennosti poslije povratka iz zbjega oktobra, 1942.
11. Opala Mile Dane, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku 15. 6. 1941.
12. Opala Milana Simo, 1941, dijete, Srbin. Umro od iscrpljenosti kao dijete od šest mjeseci poslije povratka iz zbjega 1941.
13. Vukša Jove Rade,» 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
14. Vukša Jovana Gavre, 1918, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 2a 6. 1941.
15. Zobenica Steve Bogdan, 1918, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Kulen Vakufu aprila 1941, a ubile i bacile u jamu na Kuku juna iste godine.

KESTENOVAC

1. Balać Davida Boja, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu 23. 7. 1941.
2. Balać Save Dane, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu 23. 7. 1941.
3. Basara Marka Mileva, 1909, Doljani, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu 23. 7. 19411.
4. Blanuša Dane Ilija, 1875«, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Garavicama 26, 6. 1941.
5. Grbić Steve Jela, 1921, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ranjavanja u Kestenovcu 15. 3. 1944.
6. Ivaniš Mile Anđa, 1920; seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kalatima 194-1.
7. Ivaniš Save Dušan, 1922;, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše na Garavicama kod Bihaća 26. 6. 1941.

8. Ivaniš Ilije Ilija, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu 23. 7. 1941.
9. Majstorović Rade Kojo, 1886, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu 17. 7. 1941.
10. Majstorović Jandrije Petar, 1908, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Goraždu juna 1941.
11. Ovuka Nikole Miloš, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Garavicama kod Bihaća 26. 6. 1941.
12. Ovuka Jove Trivun, 1882, seljak, Srbin. Umro od posljedica ranjavanja 15. 3. 1943. u vojnoj bolnici u Sanskom Mostu.
13. Ovuka Vuje Vukosav, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu **23.** 7. 11941.

KRUŽI

1. Balać Dane Joka, 1879, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.
2. Balać Petra Đuro, 1929, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u G. Strpcima 1943.
3. Balać Dane Jovo, 1906, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
4. Balać Ilije Mile, 1901, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu augusta 1941.
5. Balać Stevana Milica, 1929, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Kruzima 1943.
6. Balać Milija, 1896, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.
7. Balać Dane Nikola, 1909-, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu augusta 1941.
8. Balać Petra Petar, 1932, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.
9. Balać Gavre Vuk, 1900, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
10. Bešir Petra Draginja, 1896, seljanka, Srpkinja. Spalilie je ustaše u Kruzima 1941.
11. Bešir Dragojla, 1875, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Kruzima 1945.
12. Bešir Stevana Petar, 1932, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Babinom Potoku 1944.
13. Bešir Petra, 1902, seljanka, Srpkinja. Poginula od nagazne mine u Kruzima 1944.
14. Bešir Koje Stevan, 1875, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kruzima 1943.
15. Biljetina Steve Dara, 1934, dijete, Srpkinja. Poginula od talijanske nagazne mine u Kruzima 194,2.
16. Biljetina Ilije Mane, 1898, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
17. Biljetina Ilije Mile, 1915-, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kruzima 1943.
18. Biljetina Nikole Stevo, 1895, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
19. Blanuša Vida Đuro, 1889, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
20. Blanuša Nikole Marija, 1886, seljanka, Srpkinja. Spalili je Nijemci u Kruzima 1944.
21. Blanuša Rade Marija, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Kruzima novembra 1944.
22. Blanuša Mile Simo, 1904, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Sisku 1944.
23. Delić Luke Boja, 1917, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Klenovači 1944.
24. Delić Dane Božo, 1932, dijete, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Klenovači 1944.
25. Kovačević Dane Duka, 1940, dijete, Srpkinja. Poginula od bombe u G. Strpcima 1944.
26. Kovačević Dane Ilija, 1888, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Klenovači 1944.
27. Kovačević Đure Jeka, 1914, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.
28. Kovačević Marija, 1884, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.
29 Kovačević Dane Mileva, 1936, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u D. Strpcima 1944.

30. Kovačević Ilije Nikola, 1939, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Kruzima 1945.

31. Krtinić Mileva, 1908, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Kruzima 1944.

32. Popović Đure Jovo 1878, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.

33. Popović Rade, 1871, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.

34. Popović Đukana Ilija, 1876, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu jula 1941.

35. Popović Nikole Mile, 1887, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

36. Vojvodić Dane Stoja, 1879, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Kruzima 1944.

MELJINOVAC

1. Aleksić Jove Luka, 1896, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu 28. 7. 1941.

2. Aleksić Jove Milka, 1869, seljanka, Srpkinja. Zapalile je ustaše u Meljinovcu 1942.

3. Brdar Luke Ilija, 1895, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941,

4. Brdar Mile Ilija, 1920, seljak, Srbin. Strijeljali ga ustaše u Zavalju 27. 7. 1941.

5. Brdar Đure Jovo, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

6. Brdar Luke Mile, 1897, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

7. Brdar Luke Simo, 1905, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

8. Brdar Trivuna Stevo, 1911, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalje gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

9. Bubulj Mile Božo, 1917, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Meljinovcu 27. 7. 1941.

10. Bubulj Dane Dušan, 1915, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

11. Bubulj Milana Dušan, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

12. Bubulj Dmitra Ilija, 1903, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zavalju 28, 7. 1941.

13. Bubulj Mile Jovo, 1892, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

14. Bubulj Rade Milan, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 194,1.

15. Bubulj Vučena Rade, 1894, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

16. Bubulj Milana Stevo, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

17. Bubulj Rade Vučen, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

18. Cvjetičanin Ilije Božo, 1917, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

19. Cvjetičanin Bože Đuro, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

20. Cvjetičanin Mihajla Ilija, 1875, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

21. Cvjetičanin Milivoja Ilija, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

22. Cvjetičanin Trivuna Ilija, 1875, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

23. Cvjetičanin Vaje Ilija, 1906, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Melji-

novcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

24. Cvjetičanin Ilije Jovo, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga ubile 28. 7. 1941,

25. Cvjetičanin Vaje Jovo, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

26. Cvjetičanin Milana Marko, 1906, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

27. Cvjetičanin Trive Mićo, 1903, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

2®, Cvjetičanin Trivuna Milan, 1878, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

29. Cvjetičanin Ilije Mile, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941,

30. Cvjetičanin Ilije Nikola, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

31. Cvjetičanin Milana Nikola, 1910, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

32. Cvjetičanin Trivuna Pejo, 1906, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

33. Cvjetičanin Rade Pera, 1905, domaćica, Srpkinja. Poginula u Cepaćušama marta 1943.

34. Cvjetičanin Mile Stevan, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

35. Cvjetičanin Trivuna Trivun, 1877, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i sprovele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28; 7. 194,1.

36. Cvjetičanin Ilije Vajo, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

37. Dizija Mile Božo, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile U jamu Delić 28. 7. 1941.

38. Dizija Ilije Jovo, 1871, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

39. Dizija Dane Milan, 1885, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

40. Dizija Ilije Mile, 1882, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

41. Dizija Milana Nikola, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

42. Dizija Mile Petar, 1913, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

43. Dizija Gavre Perka, 1886, Lohovo, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci na Drenovači 1943.

44. Dizija Dane Rade, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bihaću 29. 4. 1941.

45. Dizija Jove Sava, 1896, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

46. Dizija Mile Stevo, 1898, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

47. Dizija Dane Vučen, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 19411.

48. Dotlić Marka Vujo, 1900, Cepaćuša, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Meljinovcu jula 1942.

49. Džakula Laze Đuro, 1870, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

50. Džakula Marka Jovo, 1922, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941,

51. Džakula Koje Marko, 1898, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28; 7. 194:1.

52. Džakula Nikole Milka, 1901, seljanka, Srpkinja. Zaklali je Nijemci u Kruzima 1944.

53. Đapa Miloša Dane, ,1924, đak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

54. Đapa Miloša Milopka, 1920, đak, Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su je bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

55. Glušica Petra Milica, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Meljinovcu jula 1942.

56. Grmuša Gavre Anđa, 1868, seljanka. Srpkinja. Zapalile je ustaše u Meljinovcu 1942.

57. Grmuša Steve Nikola, 1928, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

58. Grmuša Miloša Petar, 1907, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

59. Grmuša Dmitra Stevo, 18911, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Delić u Zavalju 28. 7. 19411.

60. Grmuša Gavre Tomo, 1896, seljak Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

61. Kenjalo Nikole Boja, 1935, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu jula 1942.

62. Kenjalo Nikole Branko, 1929, dijete, Srbin. Zaklale ga ustaše u Meljinovcu 1942.

63. Kenjalo Nikole Ilinka, 1930, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Drenovači jula 1942.

64. Kenjalo Nikole Jovo, 1916, seljak. Srbin. Strijeljali ga ustaše u Zavalju 28. 7. 1941.

65. Kenjalo Gavre Nikola, 1895, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

66. Kenjalo Steve Stoja, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Drenovači jula 1942[1].

67. Kenjalo Marka Spasenija, 1909, seljanka. Srpkinja. Uhvatile je ustaše u Meljinovcu i sprovele u Zavalju gdje su je bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

68. Krnjajić Kade Anka, (1903, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Drenovači jula 1942.

69. Krnjajić Isaka Deva, 1878, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu jula 1942.

70. Krnjajić Milana Dušan, 1941, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke vojske u Kamenskom septembra 1943.

71. Krnjajić Jove Đuro, 1882, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Meljinovcu jula 1942.

72. Krnjajić Mile Đuro, 1925, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zavalju 28. 7. 1941.

73. Krnjajić Dane Ilija, 1871, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

74. Krnjajić Petra Ilija, ,1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

75. Krnjajić Save Ilija, 1911, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

76. Krnjajić Dane Jovo, 1894, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalje gdje su ga bacile u jamu Delić 28[1]. 7. 1941.

77. Krnjajić Đure Jovo, 1919, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

78. Krnjajić Mile Jovo, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

79. Krnjajić Steve Lazo, 1902, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

80. Krnjajić Marka Mićo, 1897, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

81. Krnjajić Đure Milan, 189&, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

82. Krnjajić Miloša Mile, 1883, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

83. Krnjajić Marka Milica, 19119, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Kruzima (1944.

84. Krnjajić Ilije Pejo, 1884, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

85. Krnjajić Nikole Pera, 1940, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Kruzima 1944.

86. Krnjajić Petra Rade, 1914, seljak. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

87. Krnjajić Dane Sava, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zavalji i bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

88. Krnjajić Jove Sava, 1914, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

89. Krnjajić Jove Sava, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubili je Talijani u Meljinovcu jula 1942.

90. Krnjajić Petra Simo, 1909, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

91. Krnjajić Petra Smiljana, 1875, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Meljinovcu jula 1942.

92. Krnjajić Miloša Tode, 1881, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu Delić u Zavalju 28, 7. 1941.

93. Krnjajić Mile Vučen, 1903, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

94. Krnjajić Jove Vojo, 11875, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

95. Lakić Save Nikola, 1898, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

96. Lakić Vuka Petar, 1895, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zavalju 27. 7. 1941.

97. Lakić Miloša Sava, 1871, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Meljinovcu jula 1942.

98. Lakić Rade Stanica, 1855, Babin Potok, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu jula 1942.

99. Lakić Vuka Stevan, 1900, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

100. Popović Milana Đuro, 1920, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

101. Radaković Gavre Milan, 1895, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Meljinovcu jula 1942.

102. Repac Steve Bogdan, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

103. Repac Milana Branko, 1921, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

104. Repac Rade Mika, 1923, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu jula 1942,

105. Repac Petra Nikola, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28, 7. 1941.

106. Repac Bože Rade, 1898, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

107. Repac Sime Stevan, 1911, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zavalju 27. 7. 1941.

108. Repac Trive Stevo, 1891, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Zavalju 27. 7. 1941.

109. Repac Gavre Stevo, 1890, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

110. Solać Vasilija Luka, 1881, seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Meljinovcu 27. 7. 1941. i odvezle u Zavalju gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

111. Skorić Mile Boja, 1895, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu 1941.

112. Skorić Nikole Stevo, 1905, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Meljinovcu i odvele u Zavalje gdje su ga bacile u jamu Delić 28. 7. 1941.

MIŠLJENOVAC

1. Balać Lazara Rade, 1913, podoficir, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Donjem Lapcu i ubile u Jadovnu 1941.
2. Kovačević Laze Ilija, 1908, seljak, Srbin. Ubile ga listaše u D. Lapcu juna 19411.
3. Kovačević Trivuna Jovo, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Lapcu juna 1941.
4. Kovačević Laze Milan, 1911, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Lapcu juna 1941.
5. Milanović Jovana Draga, 1937, dijete, Srpkinja. Bježeći pred Nijemcima utopila se kod Kaluđerice 26. 4. 1945.
6. Milanović Jovice Đuro, 1896, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše 3. 6. 1941. i bacile živog u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca juna 1941.
7. Milanović Joce Jelisavka, 1935, dijete, Srpkinja. Na povratku iz zbjega utopila se u Uni između Kaluđerice i Rajinovca 26. 4. 1945.
8. Milanović Đure Jovica, 1935, dijete, Srbin. Na povratku iz zbjega utopio se u Uni između Kaluđerice i Rajinovca 26. 4. 1945.
9. Milanović Joce Milka, 1939, dijete, Srpkinja. Na povratku iz zbjega utopila se u Uni između Kaluđerice i Rajinovca 26. 4. 1945.
10. Milanović Mile Milka, 1938, dijete, Srpkinja. Na povratku iz zbjega utopila se u Uni između Kaluđerice i Rajinovca 26. 4. 1945.
11. Mileusnić Gavre Dušan, 1907, radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Mišljenovcu januara 1945.
12. Mileusnić Gavre Jovo, 1900, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 3. 6. 1941. u Donjem Lapcu i živog bacile u jamu na Kuku juna 1941.
13. Mileusnić Gavre Milan, 1882, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše 3. 6. 1941. u Donjem Lapcu i živog bacile u jamu na Kuku juna 1941.
14. Novaković Jove Boja, 1922, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu 1941.
15. Novaković Mare Joka, 1900, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu 1941.
16. Novaković Jove Stoja, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu 1941.
17. Opačić Davida Cuka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
18. Opačić Davida Dane, 1913, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
19; Opačić Davida Dara, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
20. Opačić Miladina David, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
21. Opačić Stevana David, 11914, trgovački pomoćnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Donjem Lapcu i bacile u jamu na Kuku juna 1941.
22. Opačić Gavre Draga, 1895, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Mišljenovcu 15. 1. 1945.
23. Opačić Save Duka, 1926, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Mišljenovcu januara 1945.
24. Opačić Davida Đuro, 1918, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
25. Opačić Davida Jovica, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
26. Opačić Davida Mile, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
27. Opačić Proke Nikola, 1892, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
28. Opačić Steve Nikola, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Donjem Lapcu juna 1941.
29. Opačić Dane Sava, 1884, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
30. Opačić Save Smilja, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Mišljenovcu septembra 1943.
31. Radmanović Nikole Dane, 1897, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Buševiću februara 1945.
32. Vladetić Marka Dušan, 1920, trg. pomoćnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.
33. Vladetić Marka Stevo, 1918, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Kulen Vakufu juna 1941.

NEBLJUSI

1. Balać Dake Mile, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.
2. Banjanin Đure Dane, 1914, kovač, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.
3. Banjanin Ilije Draga, 1934, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.
4. Banjanin Bože Draginja, 1933, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.
5. Banjanin Spase Đuja, 1880, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.
6. Banjanin Dane Đuro, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
7. Banjanin Ilije Đuro, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
8. Banjanin Mile Ilija, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 10. 5. 1941.
9. Banjanin Nikole Janja, 1896, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
10. Banjanin Bože Jelena, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.
11. Banjanin Bože Koka, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
12. Banjanin Ilije Mile, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu i bacile u jamu maja 1941.
13. Banjanin Ilije Mile, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.
14. Banjanin Ilije Milka, 1936s dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu 20. 6. 1941.
15. Banjanin Spase Milka, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.
16. Banjanin Dane Mira, 1941, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
17. Banjanin Dane Nada, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu 20. S. 1941.
18. Banjanin Ilije Nikola, 1935, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.
19. Banjanin Bože Petar, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.
20. Banjanin Bože Rade, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.
21. Banjanin Ilije Soka, 1932, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.
22. Banjanin Dane Stana, 1884, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Boričevcu juna 1941.
23. Banjanin Bože Stevan, 1915, trg. pomoćnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Bosanskoj Krupi jula 1941.
24. Banjanin Ilije Stevo, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 20. 6. 1941.
25. Biljetina Koje Anica, 1921, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Skočaju kod Bihaća septembra 1944.
26. Biljetina Miće Bosiljka, 1931, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Skočaju kod Bihaća septembra 1944.
27. Biljetina Nikole Marica, 1892, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Skočaju kod Bihaća septembra 1944.
28. Bogunović Paje Dara, 1905', domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.
29. Bogunović Nikole Đorđe, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.
30. Bogunović Jove Nikola, 1905, sveštenik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u D. Lapcu 15. 6. 1941. i ubile u Jadovnu iste godine.
31. Bogunović Nikole Pajo, 1930, đak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
32. Bogunović Nikole nekršteno dijete, 1941, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.
33. Bubalo Rade Boja, 1918, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.
34. Bubalo Jovana Dane, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 14. 5. 1941.

35. Bubalo Gavre Đuro, 1927, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Bos. Doljanima 20. 9. 1944.

36. Bubalo Vaje Marija, 1902, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

37. Bubalo Rade Milan, 1901, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Nebljusima 1945.

38. Bubalo Gavre Mile, 1875, seljak, Srbin. Umro od posljedica rata u Nebljusima 15. 3. 1944.

39. Bubalo Nikole Mile, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

40. Bubalo Nikole Milica, 1915, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

41. Bubalo Laze Milka, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

42. Bubalo Mile Novak, 1905, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

43. Bubalo Gavre Petar, 1894, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

44. Bubalo Proke Petar, 1878, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

45. Bubalo Dane Simo, 1891, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

46. Bubalo Mile Zorka, 1932, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

47. Čučak Đukana Duka, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

48. Cučak Đure Joka, 1925, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Nebljusima 20. 8. 1943.

49. Cučak Đure Mika, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u M. Seocu 20. 11. 1944.

50. Cučak Milana Pejo, 1927, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Cepaćuši 1943.

51. Cučak Milana Sava, 1929, dijete, Srpkinja. XJbili je Nijemci u Cepaćuši 1943.

52. Dobrović Mile Nikola, 1912, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

53. Dobrović Mile Petar, 1901, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

54. Dobrović Luke Rade, 1892, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

55. Dobrović Rade Soka, 1898, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

56. Dojić Vukadina Nikola, 1883, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Drenovači oktobra 1941.

57. Dotlić Ilije Boja, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

58. Dotlić Proke Danica, 1920, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu juna 1941.

59. Dotlić Đure Dušan, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

60. Dotlić Milana Dušan, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

61. Dotlić Bože Evica, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

62. Dotlić Dane Evica, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.

63. Dotlić Jove Janja, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu 20. 7. 1941.

64. Dotlić Steve Jeka, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu 20. 7. 1941.

65. Dotlić Petra Jelka, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

66. Dotlić Mile Lata, 1£78, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

67. Dotlić Đure Mara, 1941, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.

68. Dotlić Dane Marica, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu 20. 6. 1941.

69. Dotlić Steve Marica, 1928, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

70. Dotlić Đure Milan, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

71. Dotlić Steve Milan, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 20. 6. 1941.

72, Dotlić Rade Mile, 1915, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

73. Dotlić Proke Mileva, 1932, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Meljinovcu 25. 8. 1941.

74. Dotlić Dure Milka, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

75. Dotlić Ilije Milka, 1921, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu na Boričevcu juna 1941.

76. Dotlić Steve Mišo, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

77. Dotlić Proke Pera, 1928, dijete, Srpkinja. Zaklale je ustaše na Drenovači 25. 9. 1941.

78. Dotlić Steve Smilja, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

79. Dotlić Rade Smiljana, 1899, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše na Drenovači 25, 9. 1941.

30. Dotlić Stevana Vujo, 1901, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardovanja Cepaćuše 20. 6. 1942.

81. Đapa Miloša Dane, 1922, student, Srbin. Ubile ga ustaše u Zavalji 1941.

82. Đapa Miloša Milojko, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zavalji 1941.

33. Đapa Dane Miloš, 1900, lugar, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Bihaću i ubile u Bosanskom Petrovcu juna 1941.

84. Juzbašić Steve Milan, 1905', učitelj, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Bihaću i ubile u Bosanskom Petrovcu juna 1941.

85. Kenjalo Rade Jandrija, 1909, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše na Drenovači juna 1941.

86. Kenjalo Đukana Milka, 1920, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

87. Kenjalo Jove Pajo, 1904, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i zaklale u Bihaću juna 1941.

88. Kenjalo Milana Stevo, 1922, seljak. Srbin. Ubili ga Nijemci u Bihaću 20. 4. 1945.

89. Kosanović Dane Mane, 1898, lugar. Srbin. Uhvatile ga ustaše u Ćepaćuši a zaklale u Bihaću juna 1941

90. Lajić Ilije Nikola, 1885, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Drenovači 22. 9i 1941.

91. Latković Đure Dušan, 1934, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra ,1944

92. Latković Dane Joka, 1910, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom njemačkog bombardiranja Bos. Doljana septembra 1944.

93. Latković Đure Mićo, 1932, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

94. Ljubović Vuje Dane, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

95. Ljubović Bože Deva, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu na Boričevcu juna 1941.

96. Ljubović Mile Jeka, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

97. Ljubović Moje Milan, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke nagazne mine u Nebljusima 27. 4. 1945.

98. Ljubović Luke Mile, .1881, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

99. Ljubović Dane Vojin, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu i bacili u jamu 1941.

100. Maričić Peje Dušan, 1936, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

101. Maričić Miloša Latinka, 1908, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944,

102. Maričić Petra Marinka, 1939[1], dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944

103. Maričić Uroša Milan, 1933, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

104. Maričić Dušana Mile, 1936, dijete. Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

105. Maričić Proke Mile, 1873, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

106. Maričić Petra Milka, 1929, đak, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

107. Maričić Jove Miljana, 1877, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

108. Maričić Miloša Nikola, 1871, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

109. Maričić Uroša Rade, 1940, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

110. Maričić Petra Saja, 1930, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

111. Maričić Ilije Sofija, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

112. Maričić Save Soka, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

113. Matić Stevana Anđelka, 1936, dijete, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.

114. Matić Mile Draginja, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.

115. Matić Luke Joka, 1876, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

116. Matić Stevana Jovan, 1938, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu juna 1941.

117. Matić Rade Marija, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

118. Matić Ilije Rade, .1908, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku maja 1941.

119. Matić Stevana Smilja, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i bacile u jamu u Boričevcu juna 1941.

120. Matić Mile Stana, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.

121. Matić Mile Stevan, 1900', seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna ,1941.

122. Matić Miloša Stevo, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 20. 6. 1941.

123. Obradović Paje Dara, 1903, domaćica, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu 1941.

124. Obradović Voje Pavle, 1876, sveštenik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku juna 1941.

125. Pemac Đukana Milka, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci kod Bos. Petrovca 15. 12. 1943.

126. Pemac Marka Perka, 1870, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Seocu 1943.

127. Počuča Vuje Ilija, 1909, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

128. Počuča Vuje Luka, 1917, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

129. Popović Ilije Božo, 1884, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

130. Popović Dane Dane, 1936, dijete, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 1941.

131. Popović Luke Dane, 1879', seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Nebljusima oktobra 1943.

132. Popović Vuje Duka, 1879, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu 20. 6. 1941.

133. Popović Avrama Joka, 1904, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše u jamu u Boričevcu 20. 6. 1941.

134. Popović Bože Jovo, 1889, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

135. Popović Bože Jovo, 1901, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1941.

136. Popović Rade Marija, 1873, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Nebljusima oktobra 1943.

137. Popović Peje Nikola, 1905, policajac, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu .1941.

138. Popović Dmitra Petar, 1915, policajac, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.

139. Popović Mile Petar, 1914, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

140. Popović Aćima Rade, 1875, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 15, 5 . 1941.

141. Popović Dmitra Rade, 1901, žandar, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bihaću a ubile u Bos. Petrovcu juna 1941.

142. Popović Laze Rade, 1870, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Nebljusima oktobra 1943.

143. Popović Petra Rade, 1903, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Velikom Seocu 1943.

144. Popović Jove Sofija, 1878, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Nebljusima oktobra 1943.

145. Popović Moje Stana, 1910, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u V. Seocu 1944.

14'6. Popović Aćima Stevan, 1885, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Boričevcu 20. 6. 1941.

147. Popović Mile Vladimir, 1900, žandar. Srbin. Ubile ga ustaše u Bihaću 1941.

148. Popović Jovana Stevan, 1915, službenik, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 10. 6. 1943.

149. Rašeta Milana Stevo, 1907, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Nebljusima oktobra 1943.

150. Repac Jove Dušanka, 1933, dijete, Srpkinja. Poginula prilikom bombardovanja Nebljusa od strane avijacije NDH septembra 1942.

151. Repac Ilije Jeka, 1896, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

152. Repac Stevana Jeka, 1900, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944..

153. Repac Milana Mara, 1931, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

154. Repac Milana Mile, 1899, seljak, Srbin. Utopio se u Uni kod Loskuna bježeći ispred Nijemaca oktobra 1944.

155. Repac Nikole Milka, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Ćepaćuši 1943.

156. Repac Milana Mirko, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

157. Repac Petra Pavle, 1926, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Bihaću 20. 4. 1945.

158. Repac Stevana Rade, 1928, đak, Srbin. Poginuo prilikom upada Nijemaca na područje Donjeg Lapca 1943.

159. Repac Stevana Rade, 1906, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Skočaju aprila 1945.

160. Repac Đure Saja, 1901, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

161. Repac Milana Smilja, 1927, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

162. Repac Sime Soka, 1932, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

163. Repac Miloša Stevan, 1874, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

164. Repac Sime Stevo, 1909, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Drenovači aprila 1942.

165. Repac Miće Stoja, 1896, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom njemačkog bombardiranja Cepaću^e 1943.

166. Repac Petra Trivun, 1900, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

167. Smrzlić Jove Marija, 1S80, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Nebljusima 1943.

168. Smrzlić Jove Milica, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Malom Pirovištu oktobra 1943.

169. Smrzlić Mile Petar, 1871, penzioner, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku 1941.

170. Skorić Vuje Mika, 1879, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom bombardiranja Kamenskog od strane Nijemaca oktobra 1943.

171. Skorić Petra Soka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Boričevcu juna 1941.

172. Vladetić Vuje Danica, 1928, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

173. Vladetić Vuje Mira, 1937, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

174. Vladetić Ilije Vujo, 1892, seljak. Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

175. Vlatković Nikole Marica, 1905, seljanka, Srpkinja. Poginula u Klancu kod Kruga prilikom njemačkog bombardiranja augusta 1943.

176. Vlatković Dane Milan, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke mine u Nebljusima 1945.

177. Vojnović Steve Jovan, 1899, obućar, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.

178. Vranješ Đure Dara, 1929, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

179. Vranješ Đurđa Mojo, 1872, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku (1941.

180. Vranješ Đure Stoja, 1904, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Selištu kod Nebljusa septembra 1944.

181. Zelić Save Mihajlo, 1912, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bihaću, a ubile u Bosanskom Petrovcu juna 1941.

ORAOVAC

1. Ajduković Luke Ana Crna, 1879, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Oraovcu 1944.

2. Ajduković Mile Maleta, 1894, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zobeničinu gaju 12. 2. 1943.

3. Ajduković Gavre Đuro, 1879, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani nakon zlostavljanja na Kuku 22. 6. 1942.

4. Ajduković Milana Gojko Gole, 1927, seljak, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Oraovcu jula 1943[1].

5. Ajduković Sime Jeka, 1883, seljanka, Srpkinja. Poginula bježeći pred neprijateljem kod Srba 1943.

6. Ajduković Gavre Rade, 1874, seljak, Srbin. Ranjen prilikom neprijateljskog napada na Oraovac i umro od posljedica 1942.

7. Bibić Bože Dušan, 1930, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Vlajić uvali jula 1943.

8. Bosnić Jovana Mika, 1897, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci na Bruvanjskoj previji marta 1943'.

9. Cvjetičanin Vase Nikola, 1894. seljak, Srbin. Uhapsile ga ustaše u Oraovcu i ubile u Jadovnu juna 1941.

10. Đukić Nikole Mara, 1899, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke granate u Oraovcu decembra 1944.

11. Đukić Davida Pavle, 1891, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Oraovcu 1943.

12. Đukić Ise Simo, 1886, seljak, Srbin. Poginuo od njemačke granate u Oraovcu 1943.

13. Đukić Jandre Stevan, 1874, seljak, Srbin. Umro od posljedica četničkog zlostavljanja u Oraovcu u ljeto 1944.

14. Đukić Luke Vid, 1871, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Oraovcu 1943.

15. Kovačević Ilije Jovo, ,1926, seljak, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Oraovcu decembra 1943.

16. Stijelja Save Jandrija, 1879, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jadovnu 15. 7. 1941.

17. Savatović Laze Rade, 1875, seljak, Srbin. Poginuo u Oraovcu od talijanskog bombardiranja u vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive 1943.

18. Savatović Sime Sava, 1889, seljanka, Srpkinja. Zametena u snijegu na Kuku 1943.

19. Savatović Davida Stevo, 1927, seljak, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Oraovcu 1943.

20. Vlaić Dane Luka, 1873, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Donjem Lapcu marta 1944.

21. Zobenica Ilije Mile, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zobeničinu gaju juna 1941.

22. Zobenica Jandre Mira, 1929, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Oraovcu 1943.

23. Zobenica r. Ajduković Laze Sava Kosa, 1911, seljanka, Srpkinja. Zametena u snijegu na Kuku decembra 1943.

OPĆINA SRB

AJDEROVAC

1. Damjanović Dane, 1882, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Ajderovcu 4. 1. 1944.

2. Jovanić Pere Mirko, 1923, seljak, Srbin. Poginuo nesretnim slučajem od bombe u Ajderovcu 1941.

3. Rađenović Mile, 1889, seljak, Srbin Poginuo od nagazne mine u Suvaji 1944.

BEGLUCI

1. Đilas Ilije Dana, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jezerskom koći Bosanske Krupe juna 1941.

2. Đilas Ilije Dušanka, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

3. Đilas Petra Ilija, 1902, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

4. Đilas Ilije Mara, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

5. Đilas Ilije Milan, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

6. Đilas Ilije Milica, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

7. Đilas Ilije Nikola, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

8. Đilas Luke Petar, 1881, seljak, Srbim. Ubile ga ustaše u Kruškovači kod Srba juna 1941.

9. Đilas Steve Petar, 1890, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Kruškovači 1941.

10. Đilas Nikole Smiljana, 1908, Kunovac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Jezerskom (Bosna) juna 1941.

11. Kovačević Jovana Dušan, 1940, dijete, Srbin. Poginuo prilikom napada na Begluke od neprijateljske artiljerije 1943.

12. Kovačević Vuje Jovan, 1882, seljak, Srbin. Poginuo od neprijateljske artiljerije u Beglucima maja 1944.

13. Kovačević Miloša Nikola, 1909', seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu iz Beograda kući i ubile augusta 1941.

14. Kovačević Mile Sofija, 1894, seljanka, Srpkinja. Poginula od neprijateljske artiljerije u Beglucima 1944.

15. Kovačević Jovana Uroš, 1940, dijete, Srbin. Poginuo od neprijateljske artiljerije u Begulcima maja 1944.

16. Miljuš Pere Milka, 1924, seljanka, Srpkinja. Poginula nesretnim slučajem u Krčkom Brdu marta 1944.

17. Pilipović Obrada Janko, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bubnju, a ubile i bacile u jamu u Boričevcu augusta 1941.

18. Pilipović Save Marko, 1940', dijete, Srbin. Ubijen od ustaša u Beglucima januara 1943.

19. Pilipović Nikole Mirko, 1918, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu iz Beograda kući i ubile jula 1941.

20. Pilipović Đurđa Vid, 1874, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bubnju a ubile i bacile u jamu u Boričevcu augusta 1941.

21. Rađenović Laze Aćim, 1875, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Beglucima marta 1944.

22. Rađenović Đure Danica Danka, 1927, seljanka, Srpkinja. Uhvatili je četnici u Beglucima, a ubili u Kupirovu 1944.

23. Rađenović Laze Đuro, 1900, seljak, Srbin. Uhvatili ga žandari, a ubile ustaše i bacile u jamu kod Trubara 1941.

24. Rađenović Stevana Lazar, 1894, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Beglucima 31. 10. 1944.

25. Rađenović Laze Marko, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Beglucima novembra 1944.

26. Rađenović Marka Marko, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu juna 1941.

27. Rađenović Milivoja Petar, 1940, dijete, Srbin. Umro od posljedica četničkog terora u Beglucima januara 1944.

28. Rađenović Laze Rade, 1917, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu iz Beograda kući i ubile 1941.

29. Rodić Mile Dušan, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Krčkom Brdu 1942.

30. Rodić Nikole Dušan, 1928, đak, Srbin. Poginuo od zaostale bombe u Krčkom Brdu 1942.

Tabela 3.

ŽRTVE FAŠISTIČKOG TERORA I RATA S PODRUČJA OPĆINE SRB 1941—1945.

SELO	Ukupno ŽFT i rata				Starosna dob				Nacionalni sastav			Socijalni sastav							
	muškaraca	žena	djece	ukupno	od rođenja do 15 g.	16—50 g.	51 g. dalje	neutvrđena god. rod.	Srbi	Hrvati	Rusi	djeca	seljaci	radnici	zanatlije	đaci	službenici	trgovci	ostali
Ajderovac	3	—	—	3	—	1	2	—	3	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—
Begluci	19	6	18	43	18	20	5	—	43	—	—	17	25	—	—	1	—	—	—
Brotnja	13	17	13	43	13	19	8	3	26	17	—	12	28	2	—	1	—	—	—
Dabašnica	1	—	—	1	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
D. Suvaja	53	75	118	246	118	102	26	—	246	—	—	116	97	4	—	4	3	2	20
D. Tiškovac-Drenovac	17	1	4	22	4	10	6	2	22	—	—	4	14	3	—	—	1	—	—
D. Srb	23	5	1	29	1	25	2	1	29	—	—	1	15	2	3	—	3	1	4
Dugopolje	1	1	—	2	—	2	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—
G. Suvaja	6	4	4	14	4	5	5	—	14	—	—	4	9	—	—	—	1	—	—
G. Srb	12	4	1	17	1	2	14	—	17	—	—	1	14	—	—	—	—	—	2
Kunovac	4	—	4	8	4	4	—	—	8	—	—	4	3	—	—	—	—	—	1
Kupirovo	13	1	8	22	8	3	11	—	22	—	—	8	9	2	2	1	—	—	—
Lička Kaldrma	6	2	2	10	2	5	1	2	10	—	—	2	8	—	—	—	—	—	—
Neteka	11	—	3	14	3	6	5	—	14	—	—	3	8	—	1	—	—	—	—
Osredci	45	17	18	80	18	32	30	—	79	—	1	18	44	16	1	—	1	—	—
Zaklopac	2	4	3	9	3	4	2	—	9	—	—	3	6	—	—	—	—	—	—
Ukupno	229	137	197	563	197	240	118	8	545	17	1	193	285	30	7	7	10	4	27

Način smrti						Izvršioci smrti								Mjesto smrti				Vrijeme smrti				
ubijen	poginuo (bombard., mine i sl.)	strijeljan	zaklan	umro (od ranjav., bol., iscrplj. i sl.)	ostali slučajevi	Njemci	Talijani	ustaše	četnici	pročetnički elementi	art., bomb., mine i dr.	okupatori i kvislinzi	ostali	područje D. Lapca	ostali dio Hrvatske	Bosna	druga područja	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.
—	2	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	3	—	—	—	1	—	—	2	—
28	13	—	—	2	—	—	—	22	4	—	11	—	6	29	—	9	5	22	3	2	14	2
34	9	—	—	—	—	1	—	10	5	17	10	—	—	40	—	—	3	27	—	1	13	2
—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—
230	1	4	1	—	10	—	—	244	1	—	1	—	—	245	1	—	—	244	1	—	1	—
18	1	1	—	—	2	2	—	9	8	—	1	—	2	11	8	—	3	10	1	11	—	—
18	2	1	8	—	—	1	—	26	1	—	1	—	—	28	—	—	1	27	—	1	—	1
1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—	—
10	4	—	—	—	—	—	—	10	—	—	4	—	—	14	—	—	—	10	—	—	3	1
10	2	2	2	1	—	1	10	2	1	—	2	—	1	16	—	1	—	2	13	—	2	—
2	5	—	—	1	—	—	—	1	1	—	5	—	1	8	—	—	—	1	4	1	2	—
6	9	1	—	6	—	1	2	2	2	—	2	—	13	20	1	—	1	2	6	10	4	—
4	4	—	2	—	—	—	—	6	—	—	4	—	—	8	2	—	—	6	—	3	1	—
5	6	—	—	—	3	—	1	7	—	—	6	—	—	14	—	—	—	7	3	1	2	1
49	5	16	1	1	8	14	—	30	—	—	7	26	3	66	5	2	7	34	1	2	43	—
—	7	—	2	—	—	—	—	2	—	—	6	—	1	8	—	1	—	2	—	2	5	—
415	70	26	16	13	23	21	13	372	23	17	61	26	30	513	17	13	20	396	33	35	92	7

31. Rodić Dušana Milan, 19118, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu iz Beograda kući i ubile 1941.

32. Rodić Jovana Soka, 1909, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom napada četnika na Krčko Brdo novembra 1944.

33. Trbulin Mile Dušanka, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica ranjavanja u Beglucima 1942.

34. Trbulin Đure Radojka, 1932, dijete, Srpkinja. Ubili je u Beglucima septembra 1941.

35. Trbulin Stevana Sava, 1908, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu iz Beograda kući i ubile 1941.

36. Vein Đure Đuro, 1940, dijete, Srbin. Poginuo prilikom napada na Krčko Brdo od njemačke artiljerije novembra 1944.

37. Vein Laze Ljubo, .1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše kod Begluka juna 1941.

38. Vein Đukana Milorad, 1941, dijete, Srbin. Poginuo prilikom napada na Krčko Brdo od njemačke artiljerije 1944.

39. Vein Nikole Miloš, 1900, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Srbu marta 1944.

40. Vein Đukana Mirko, 1944, dijete, Srbin. Poginuo prilikom napada na Krčko Brdo od njemačke artiljerije 1944.

41. Vein Miloša Nikola, 1924, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Bubnju a ubile i bacile u jamu Boričevac augusta 1941.

42. Vein Đure Radivoj, 1940, dijete. Srbin. Poginuo od bombe u Krčkom Brdu marta 1945.

43. Vein Đure Sava, 193®, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Krčkom Brdu marta 1945.

BROTNJA

1. Bogunović Nikole Kata, 1909, seljanka, Srpkinja, Poginula od njemačke artiljerije u Brotnji 3. 8. 1944.

2. Bogunović Nikole Stana, 1904, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici u Brotnji 1944.

3. Drča Nikole Dragan, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale neprijateljske mine u Brotnji 19. 12. 1944.

4. Drča Đ. Ilija, 1902, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Brotnji 1944.

5. Drča Luke Jandrija, 1927, seljak, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Brotnji 1945.

6. Drča Nikole Marko, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Brotnji 16. 5. 1943.

7. Drča Duje Mićo, 1932, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke bombe u Brotnji 1944.

8. Drobac Todora Nikola, 1893, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu kod Boričevca 5. 6. 1941.

9. Dubajić Mile David, 1930, dijete, Srbin. Ubili ga četnici u Brotnji 1944.

10. Dubajić Steve Dujan, 1896, seljak, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u Brotnji 13. 8. 1944.

11. Dubajić Davida Mile, 1902, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Brotnji 1944.

12. Dubajić Nikole Svetozar, 1908, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Brotnji 4. 4. 1944.

13. Ivezić* Nikole Anka, 1923, seljanka. Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

14. Ivezić Boja, 1900, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

15. Ivezić Boja, 1900, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

16. Ivezić Jose Dane, 1878, seljak, Hrvat. Ubili ga pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

17. Ivezić Ika, 1880, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

* Ubistvo pojedinaca iz porodice Ivezić predstavlja specifičan slučaj koji se desio u prvim danima ustanka na ovom području. Uslijedilo je kao revolt na strahovita ustaška zvjerstva izvršena nad nedužnim srpskim narodom u okolnim selim (Suvaja, Osredci, Nebljusi. Meljinovac, Bubanj i dr.), ali i zbog učešća u tim zločinima nekoliko ustaša iz zaseoka Ivezići. Ovome je doprinijela i pročetnička propaganda koju su, oslanjajući se na talijanskog okupatora, širile u narodu četničke kolovođe Rađenović, Omčikus, Torbica i neki dragi.

18. Ivezić Ika, 1875, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnja krajem jula 1941.

19. Ivezić rod. Markovinović Ika, 1910, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u šumi Stražbenjača kiod Brotnje krajem jula 1941.

20. Ivezić Nikole Jelka, 1925, seljanka. Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

21. Ivezić rođ. Vranić Kata, rođ. u Boričevcu, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

22. Ivezиić rođ. Jurišić Kata, rod. u Bubnju, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

23. Ivezić Mile Lela, 1929, dijete, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

24. Ivezić Jose Luka, 1880, seljak, Hrvat. Ubili ga pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

25. Ivezić Mara, 1913, seljanka, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u šumi Stražbenjača kod Brotnje krajem jula 1941.

26. Ivezić Mile Mara, 1927, dijete, Hrvatica. Ubili je pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

27. Ivezić Marko, 1875, seljak, Hrvat. Ubili ga pročetnički elementi u Brotnji krajem jula 1941.

28. Ivezić Dane Nikola Niko, 1914, seljak, Hrvat. Ubili ga pročetčnički elementi krajem jula 1941.

29 Novaković Petra Manda, 1884, seljanka. Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji 27. 7. 1941.

30, Pualić Nikole Boško, 1938, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Brotnji 12. 10. 1944.

31 Pualić Milana Ilija, 1929, đak, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Brotnji 12. 10. 1944.

32, Pualić Petra Ilija, 1902, radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Beogradu 18, 10. 1944.

33 Pualić Dane Mićo, 1930. dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine u Brotnji 1945.

34. Pualić Mile Milica Mika, Brezoren, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Donjoj Suvaji, a zatim zapalile u kući 1941.

35. Pualić Petra Milan, 1900, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu kod Boričevca 13. 6. 1941.

36. Pualić Milana Sofija, 1893, seljanka, Srpkinja. Poginula od nagazne mine u Brotnji 12. 10. 1944.

37. Rađenović Mile Božo, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Brotnji 1. 7. 1941.

38. Rađenović Mile Danica, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji 1. 7. 1941.

39. Rađenović Mile Jela, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji 1. 7. 1941.

40. Rađenović Mile Mara, 1934, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji 1. 7. 1941.

41. Rađenoivić Mile Mika, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji 1. 7. 1941.

42. Rađenović Mile Savka, 1936, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotnji ,1, 7. 1941.

DABAŠNICA

1. Surla Petar, 1865, seljak, Srbin. Ranjen za vrijeme 4. neprij. ofenzive i umro u Dabašnici februara 1943.

DONJA SUVAJA

1. Alovanja Jandrije Dmitar, 1915, vozač, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

2. Alovanja Jandrije Petar, 1918, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

3. Baškot Nikole Marica, .19120, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

4. Buzdum Nikole Dane, 1864, seljak, Srbin. Ubijen ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

5. Buzdum Dragana Đuro, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

6. Buzdum Jovana Nikola, 1864, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
7. čučković Davida Anđelka, 19!10, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
8. Čučković Dane Bosa, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Donjoj Suvaji 1. 7. 1941.
9. Čučković Đure Bosa, 1921, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
10. Čučković Đure Božo, 1925, đak, Srbin, Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
11. Čučković Dragana Branko, 1938, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1941.
12. Čučković Dušana Dragan, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
13. Čučković Mile Dragan, 1912, službenik, Srbin. Radio u Splitu. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
14. Čučković Mile Dragan. 1905. službenik, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
15. Čučković Đurađa Dušan, 1905, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
16. Čučković Dake Đuro, 1890, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
17. Čučković Đure Jelena Jelka, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
18. Čučković Dragana Joco, 1935, Čapljina, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
19. Čučković Milana Joka, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
20. Čučković Dragana Jovo, 1933, Čapljina, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
21. Čučković Đure Jovo, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
22. Čučković Đurađa Mara, 1926, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.
23. Čučković Mile Mara, 1911, domaćica, Srpkinja. Uhvatile je ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.
24. čučković Đure Maša, 1891, Neteka, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
25. Čučković Dake Mile, 1883, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.
26. Čučković Đure Milka, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
27. čučković Petra Milka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
28. čučković Dragana Milorad, 1936, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
29. čučković Dragana Ranko, 1937, Čapljina, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
30. čučković Đure Zora, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.
31. Čopić Sime Anđa, 1883, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Suvaji 1941.
32. Čopić Mile Bosiljka, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
33. Čopić Boška Danica, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1, 7. 1941.
34. Čopić Boška Darinka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
35. Čopić Petra Dušanka, 1915, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
36. Čopić Boška Gojko, 1925, đak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
37. Čopić Pilipa Gojko, il925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
38. Čopić Mile Jeka, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
39. Čopić Nikole Jeka, 1892, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
40. Čopić Boška Jelka, 1939, diiete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.
41. Čopić Petra Jovo, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

42. Copić Pilipa Luka, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

43. Ćopić Miloša Mara, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

44. Ćopić Miloša Marija, 1890, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

45. Copić Petra Milica, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

46. Ćopić Marka Milka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

47. Ćopić Vida Nedjeljko, 1924. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zagrebu 1941.

48. Ćopić Miloša Nena, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

49. Ćopić Soke Nikola Nikica, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

50. Ćopić Vida Nikola, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu u Lapcu 1941.

51. ćopić Vida Pajo, 1914, seljak, Srbin. Strijeljali ga četnici u Suvaji 1942.

52. ćopić Laze Petar, 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

53. Ćopić Petra Savka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

54. ćopić Miloša Smilja, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

55. ćopić Rade Sofija, 1875, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

56. ćopić Nikole Soka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

57. Čopić Petra Soka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

58. Ćopić Mile Tomo, 1869, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

59. Copić Mile Vid, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

60. Ćopić Miška Zorka, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji' 1. 7. 1941.

61. Đaković Jove Soka, 1928, Doljani, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

62. Dekić Mile Dane, 1930, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji'l. 7. 1941.

63. Dekić Jovana Dara, 1927, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1 7. 1941.

64. Dekić Mile Dara, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7 1941.

65. Dekić Ivana Dragica, 1922, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

66. Dekić Mile Dušan, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

67. Dekić Miloša Mara-, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

68. Dekić Miloša Mika, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

69. Dekić Jandrije Pera, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

70. Dekić Mile Pera, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

71. Dekić Jovana Saja, 1929, đak, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

72. Dekić Miloša Saja, 1911, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

73. Dekić Mile Spase, 1931, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

74. Dekić Mile Soka, 1928, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

75. Dekić Mile Vaso, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

76. Dekić Mile Vida, 1929, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

77. Dubajić Petra Anđa, 1912, Brotinja, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Brotinji 1. 7. 1941.

78. Dubajić Paje Boja, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

79. Dubajić Rade Boja, 1892, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

80. Dubajić Milana Dako, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

81. Dubajić Steve Dara, 1919, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

82. Dubajić Spase Dragan, 1936, dijete Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

83. Dubajić Davida Đuro, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

84. Dubajić Jandre Đuro, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

85. Dubajić Đure Gajo, 1924, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

86. Dubajić Đurđa Kojo, 1880. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1 7. 1941.

87. Dubajić Đure Marija, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

88. Dubajić Steve Mićo, 1931, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

89. Dubajić Spase Mile, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

90. Dubajić Steve Nikica, 1937, dijete. Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

91. Dubajić Davida Nikola, 1921, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

92. Dubajić Jove Pajo, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

93. Dubajić Steve Smilja, 1930, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

94. Dubajić Đure Zorka, 1929. dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

95. Đaković Jovana Milka, 1903, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

96. Đukić Mile Jelka, 1925, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

97. Đukić Mile Milica, 1897, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

98. Đukić Mile Sofija, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

99. Jelača Laze Marija, 1891, seljanka, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Suvaji 1941.

100. Jelača Davida Miloš 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

101. Jelača D. Sofija, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

102. Jovanić Pilipa Boja, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

103. Jovanić Davida Đuran, 1911, seljak, Srlbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

104. Jovanić Pilipa Mara, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

105. Jovanić Steve Saja, 1888, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

106. Jovanić Pilipa Stevo, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

107. Košić Petra Radiša, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

108. Košić Rade Sava, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

109. Keča Ilije Anđelka, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

110. Keča Miloša Anka, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

111. Keča Steve Anka, 1934„ dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Suvaji 1944.

112. Keča Spase Borka, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

113. Keča Jove Bosa. 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

114. Keča Miloša Basa, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

115. Keča Mane Božo, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

116. Keča Nikole Božo, 1910, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

117. Keča Petra Božo, 1919, pružni radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

118. Keča Đure Dane, 1900. seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

119. Keča Mane Danica, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

120. Keča Miloša Danica, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

121. Keča Dragana Dara, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

122. Keča Đure Dara, 1906, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

123. Keča Nikole Dara, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

124. Keča Boška Dragan, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

125. Keča Mane Dragan, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

126. Keča Steve Dragica, 1940. dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

127. Keča Maniše Dušanka, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

128. Keča Dragana Duško, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

129. Keča Milana Duško, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

130. Keča Milana Duka, 1901, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

131. Keča Mane Ilija, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

132. Keča Petra Ilija, 1896, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1 7 1941.

133. Keča Dmitra Jandrija, 1904, trgovac, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

134. Keča Save Jandrija, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

135. Keča Miloša Jeja, 1909, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

136. Keča Dane Jeka, 1913, seljanka. Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

137. Keča Petra Jeka 1921 seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

138. Keča Dmitra Jela, 1912, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

139. Keča Rade Joka, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

140. Keča Mane Jovo, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

141. Keča Đure Manda, 1891, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

142. Keča Nikole Manda, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

143. Keča Nikole Manda, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

144. Keča Petra Mane, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

145. Keča Jandrije Mara, 1940. dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

146. Keča Jovana Mara, 1934, dijete. Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

147. Keča Mane Mara, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

148. Keča Steve Mara, 1913, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

149. Keča Petra Marija, 1870, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

150. Keča Boška Milan, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

151. Keča Maniše Milan, 1933, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

152. Keča Ilije Milka, 1877, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

153. Keča Jovana Milka, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

154. Keča Miloša Milka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji

155. Keča Ilije Miloš, 1903, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

156. Keča Miloša Nedeljka, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

157. Keča Dragana Neda, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

158. Keča Laze Nikica, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

159. Keča Maniše Nikica, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše ui Suvaji 1941.

160. Keča Rajka Nikola, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

161. Keča Ti,me Olga, 1910, domaćica, Srpkinja. Strijeljale je ustaše u Suvaji 1941.

162. Keča Dušana Pajo, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

163. Keča Petra Persa, 1921, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

164. Keča Nikole Petar, 1881, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

165. Keča Rade Petar, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

166. Keča Jovana Rajka, 1905, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

167. Keča Dušana Sava, 1926, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

168. Keča Dmitra Sava, 1905, trgovac Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

169. Keča Jandrije Sava, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

170. Keča Ilije Sava, 1870, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

171. Keča Boška Savka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

172. Keča Miloša Savo, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

173. Keča Laze Smilja, 1888, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

174. Keča Rade Smilja, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

175. Keča Dušana Soka, 1941, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

176. Keča Jovana Soka, 1902, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

177. Keča Rade Soka, 1940, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

178. Keča Rade Spase, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

179. Keča Dragana Vaso, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

180. Keča Rajka Vida, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

181. Keča Maniše Vuka, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1941.

182. Keča Milana Zorka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

183. Keča Jovana Žarko, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1941.

184. Košić Dane Anđelka, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

185. Košić P. Anđelka, 1900, seljanka,, Srkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

186. Košić Ilije Borka, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

187. Košić Ilije Dane, 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

188. Košić Mane Dane, 1937, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

189. Košić Time Dragan, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

190. Košić Đure Dušan, 1927, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

191. Košić Mane Dušanka, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

192. Košić Đure Dušanka, 1930, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

193. Košić Mane Ljuba, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

194. Košić Dane Milan, 1938, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

195. Košić Steve Mile, 1929, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

196. Košić Dane Milica, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

197. Košić Mane Milica, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

198. Košić Steve Milica, 1898, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

199. Košić Dane Nena, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

200. Košić Mane Nena, 1931, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

201. Košić Petra Rade, 1900, pružni radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

202. Košić Save Sava, 1898, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

203. Košić Dame Savka, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

204. Košić Ilije Stevo, 1899, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

205. Košić Mane Zorka, 1936, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

206. Kovačević Miloša Ilija, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile ü Suvaji 1. 7. 1941.

207. Kovačević Stevana Ilija, 1904, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

208. Kovačević Pilipa Jovanka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.

209. Kovačević Gavre Milica, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.

210. Kovačević Mirka Pejo, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1 7. 1941.

211. Kukić Đukana Dane, 1907, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.

212. Kukić Đukana Danica, 1911, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.

213. Kukić Petra Dragan, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile u Suvaji 1. 7. 1941.

214. Kukić Gavre Đukan, 1881, seljak, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

215. Kukić Petra Jovo, 1933, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

216. Kukić Dake Kata, 1891, seljanka, Srpkinja. Spalile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

217. Kukić Ilije Milan, 1928, dijete, Srbin. Spalile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

218. Kukić Dane Nikola, 1940, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

219. Kukić Petra Smiljana, 1898, seljanka, Srpkinja. Zaklale je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

220. Lavrnja Spase Dragan, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

221. Lavrnja Steve Ljubica, 1917, Pritoka (BiH), seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

222. Lavrnja Spase, 1909, sveštenik, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Lapcu, a zatim bacili u jamu na Kuku 22. 6. 1941.

223 Lavrnja Spase Savka, 1941, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

224. Malbaša Sime Deva, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

225. Puača Avrama Dara, 1915, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

226. Public Petra Mika, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

227. Rađenović Mile Danica, 1932, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

228. Rađenović Mile Jela, 1923, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

229. Rađenović Mile Milka, 1901, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

230. Rađenović Mile Nikica, 1936, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

231. Rađenović Mile Savka, 1934, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

232. Rađenović Mile Spase, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

223. Rađenović Mile Smilja, 1938, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

234. Stojanović Jovana Danica, 1924, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

235. Vještica Paje Grozda, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

236. Vještica Dane Manda, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

237. Vještica Paje Marija, 1937, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

238. Vještica Gavre Mićo, 1870. seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

239. Vještica Miće Mirko, 1914, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

240. Vještica Miće Pajo, 1912, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

241. Vještica Jove Soka, 1909, Zaklopac, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

242. Zaklan Petra Dmitar, 1900, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

243. Zutić Jovana Janja, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

244. Zutić Petra Janja, 1908, domaćica, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

245. Zutić Dušana Milena, 1933, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

246. Zutić Dušana Soka, 1935, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji 1. 7. 1941.

DONJI TIŠKOVAC — DRENOVAC

1. Babić Stevana Dušan, 1938, dijete. Srbin. Nestao za vrijeme bježanja pred neprijateljem 1943.

4. Babić Vuje Nikola, seljak, Srbin. Ubili ga četnici kod Babić jezera (Tiškovac) 1943.

3. Babić Pere Miloš, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga četnici kod Vagana 1943.

4. Baibić Vuje Nikola, seljak, Srbin. Ubili ga četnici kod Babić jezera (Tiškovac) 1943.

5. Babić Pere Zorka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubili je četnici u Vaganu 1943.

6. Bursać Luke Bićo, 1906, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i odvele u Knin gdje je ubijen.

7. Bursać Stjele Dane, 1881, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

8. Bursać Mile Dragan, 1925, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

9. Bursać Sime Glišo, 1907, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u Tiškovcu 1941.

10. Bursać Stjele Mile, 1901, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

11. Bursać Stevan, 1882, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

12. Bursać Luke Vlade, 1907, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

13. Grubor Laze Ilija, seljak, Srbin. Uhvatili ga četnici u Tiškovcu 1943. i odveli u Strmicu gdje su ga živog ispekli iste godine.

14. Grubor Nikole Joka, 1884, Donja Suvaja, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici u Vaganu 1943.

15. Grubor Nikole Nikica, 1929, dijete, Srbin. Poginuo od talijanskog bornbardovanja u Tiškovcu 1942.

16. Grubor Gliše Stevo, 1891, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Tiškovcu 1941. i ubile u Kninu.

17. Grubor Laze Vujo, 1885, seljak, Srbin. Ubilii ga četnci kod Vagana 1943.

18. Jarić Milana Marko, 1927, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Drenovcu 1943.

19. Kenjalo Bože Krsto, 1908, radio u avijaciji, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Beogradu i sproveli u logor na Banjici. Strijeljali u Jajincijma 1943.

20. Kenjalo Bože Vasilj, 1902, radnik, Srbin. Ubili ga četnici u Drenovcu 1943.

21. **Sevo** Janka Dušan, 1911, radnik, Srbin. Ubili ga balisti u Trepči 1941.

22. Sevo Petra Sava, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Drenovcu 15. 6. 1941.

DONJI SRB

1. Damjanović Mile Đuro, 1925, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

2. Desnica Isaila David, 1883, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

3. Desnica Davida Dragan, 1932, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

4. Desnica Davida Dušan, 1922, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u Kruškovači 1. 7. 1941.

5. Desnica Mile Mika, 1892, seljanka. Srpkinja. Zaklale je ustaše u Kruškovači 1. 7. 1941.

6. Gajica Mile Jelka, 1907, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

7. Grbić Đurđa Branko, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

8. Grbić Jove Milan Bjelja, 1900, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

9. Ićitović Milan, 1897, žandarmerajski narednik, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

10. Keča Jandrije Ilija, 1902, trgovac, Srbin. Zaklale ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

11. Kalinić Mile Simo, 1902, oficir, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Donjeg Lapca juna 1941.

12. Kalinić Mile Sava, 1903, Uhvatili ga Nijemci i sproveli u logor u Njemačku gdje je poginuo 1945.

13. Mileusnić Jakova Vujo, 1873, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Kruškovači kod Srba 1943.

14. Ožegović Sime Đuro Drago, 1912, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

15. Ožegović Mile Stevan, 1923, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

16. Počuča Laze Mića, 1910, zanatlija, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca koncem juna 1941.

17. Rađenović Ilije Milka, 1891, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovači 1. 7. 1941.

18. Rađenović Mile Nikola, 1893, radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

19. Rađenović Marka Petar, 1896, seljak. Srbin. Zaklale ga ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

20. Rađenović Jove Soka, 1898, seljanka. Srpkinja. Zaklale je ustaše u Srbu 1. 7. 1941.

21. Rajak Mile Stevo, 1896, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca krajem juna 1941.

22. Rastović Perić A. Mika, 1893, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovači 1. 7. 1941.

23 Rastović A. Saja, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Kruškovači 1. 7. i941.

24 Rastović Dmitra Stevo, 1897. seljak, Srbin. Strijeljale ga ustaše u Srbu 17, 7. 1941.

25. Trbulin Davida Đuro, 1899, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu 1941.
26. Trbulin Đure Milan, 1922, radnik. Srbin. Poginuo prilikom neprijateljskog bombardiranja Srba augusta 1941.
27. Ugrica Steve Dušan, 1915, podoficir, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.
28. Vojvodić Spase Milan, 1897, pekar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.
29. Zeželj Ilije Pero, 1897, krojač, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

DUGOPOLJE

1. Rodić Save Milan, 1922, radnik, Srbin. Uhapsili ga oružnici i predali ustašama koje su ga ubile i bacile u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 15. 5. 1941.
2. Tankosić Mile Stana, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla od posljedica mučenja u Dugopolju 1942.

GORNJA SUVAJA

1. Dukić Mile Branko, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Gornjoj Suvaji 26. 7. 1944.
2. Dukić Stevana Mane, 1887, žandar, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
3. Dukić Ilije Stevo, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Boričevcu 1941.
4. Dukić Ilije Sovija, 1881, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
5. Đukić Mile Dušan, 1920, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Lapca 15. 7. 1941.
6. Copić Jandre Mile, 1888, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
7. Copić Mile Mirko, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
8. ćopić Soka, 1920, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u D. Suvaji 1. 7. 1941.
9. Keča Dane Smilja, 1928, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u G. Suvaji maja 1944.
10. Krtinić Ilije Božo, 1933, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Gornjoj Suvaji 1945.
11. Medić Ilije Anka, 1937, dijete, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u G. Suvaji maja 1944.
12. Medić Dane Rade, 1865, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Donjeg Lapca 15. 7. 1941.
13. Vekić Mile Đuro, 1898, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Donjeg Lapca 15. 7. 1941.
14. Zutić Nikole Milica, 1880, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Suvaji jula 1941.

GORNJI SRB

1. Bokan Dane Gojko, 1930, dijete, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Gornjeg Srba 20. 3. 1942.
2. Damjanović Duke Marko, 1877, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u G. Srbu marta 1942.
3. Damjanović Sime Mile, 1875, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u G. Srbu 27. 3. 1942.
4. Damjanović Pere Simo, 1876, penzioner, Srbin. Ubili ga Talijani u G. Srbu marta 1942.
5. Damjanović Mile Stojan, 1877, seljak, Srbin. Strijeljali ga Talijani u Srbu 27. 3. 1942.
6. Desnica Rade, 1865, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Srbu marta 1942.
7. Grubor r. Prijić Soka, 1902, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja Gornjeg Srba augusta 1942.
8. Mandić Boja, 1876, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Talijani u G. Srbu 27. 3. 1942.
9. Miljuš Luke Dane, 1875, penzioner, Srbin. Ubile ga ustaše u Bosanskim Osredcima 28. 7. 1941.
10. Prijić Ilije Dane, 1882, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Srbu juna 1941.
11. Prijić Marka Ilija, 1874, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Srbu i spalili u sjeniku 27. 3. 1942.

12. Prijić Vasilija Smiljana, 1890, seljanka, Srpkinja. Ubili je četnici kod Srba 29. 4. 1944.

13. Rađenović Stojana Đorđe, 1878, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u G. Srbu 27. 3. 1942.

14. Rađenović Dmitra Simo, 1873, seljak, Srbin. Zaklali ga Talijani u Srbu 27. 3. 1942.

15. Rađenović Duje Vasilj, 1892, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Srbu 9. 9. 1944.

16. Rastović Mile Miloš, 1878, seljak, Srbin. Zaklali ga Talijani u Srbu 27. 3. 1942.

17. Rašuo Nikole Dušanka, 1926, seljanka, Srpkinja. Silovali je Talijani i od posljedica umrla u Srbu aprila 1942.

KUNOVAC

1. Batinica Mile Dane, 1894, penzioner, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Kunovcu 6. 6. 1941. i poslije mučenja ubile u Srbu 17. 6. 1941.

2. Damjanović Jovana Ana, 1930, dijete, Srpkinja. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja Kunovca marta 1942.

3. Damjanović Petra Bosiljka, 1928, dijete, Srpkinja. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja Kunovca 6. 3. 1942.

4. Damjanović Nikole Gojko, 1936, dijete, Srbin. Ubili ga četnici u Kunovcu novembra 1943.

5. Damjanović Đukana Jovo, 1924, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Kunovca 6. 3. 1942.

6. Damjanović Đukana Jovo, 1931, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale avionske bombe u Kunovcu 24. 5. 1944.

7. Damjanović Stevana Mile, 1926, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Kunovca 6. 3. 1942.

8. Desnica Jovana Radovan, 1927, seljak, Srbin. Ranili ga Nijemci i legionari i od zadobivenih rana umro u Kunovcu 24. 5. 1944.

KUPIROVO

1. Brkić Steve Mirko, 1943, dijete, Srbin. Umro od upale pluća u Osredcima 15. 12. 1943.

2. Cvjetan Ilije Sava, 1906, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani kod Srba 22. 3. 1942.

3. Calić Todora Dane, 1876, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3 1943.

4. Calić Petra Gavro, 1877, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1942.

5. Grubješić Đure Jovo, 1934, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Jasenovcu 1941.

6. Grubješić Miće Rade, 1924, đak, Srbin. Umro u logoru u Beogradu 1943.

7. Grubješić M. Stevo, 1879, seljak. Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1942.

8. Grubješić S. Vasilj, 1870, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1942.

9. Mišković Gaje Dragan, 1939, dijete, Srbin. Umro od upale pluća u Kupirovu 9. 11. 1942.

10. Mišković Mile Nikola, 1887, radnik, Srbin. Umro od upale pluća u Kupirovu 7. 3. 1942.

11. Mišković Dane Soka, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla od posljedica prehlade u Kupirovu 13. 7. 1943.

12. Sašić Steve Božo, 1935, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke nagazne mine kod Kupirova 1944.

13. Sašić Vasilija Nikola, 1902, seljak, Srbin. Ubili ga četnici u Kupirovu početkom 1944.

14. Sašić Jovo. Verota, 1893, radnik, Srbin. Ubili ga četnici u Kupirovu 1944.

15. Sašić P. Milkan, 1879, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1942.

16. Sašić Vasilija Smilja, 1879, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Kupirovu 24. 11. 1943.

17. Sijan Mile Božo, 1941, dijete, Srbin. Umro od upale pluća u Kupirovu 13. 5. 1943.

18. Sijan Steve Glišo, 1866, zidar, Srbin. Strijeljali ga Talijani u Potkraju 22. 3. 1942.

19. Sijan Ilije Jandre, 1870, seljak, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1942.

20. Sijan Steve Jovo, 1939, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše u Potkraju 1941.

21. Sijan Steve Jovo, 1934, dijete, Srbin. Poginuo za vrijeme neprijateljskog bombardiranja Potkraja 1944.

22. Sijan Ilije Nikola, 1876, krojač, Srbin. Poginuo za vrijeme nadiranja Talijana i četnika prema Srbu 25. 3. 1943.

LICKA KALDRMA

1. Bursać Petra Branko, 1937, dijete, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Ličke Kaldrme 1943.

2. Bursać Miće Gojko, 1926, seljak, Srbin. Poginuo prilikoom njemačkog bombardiranja Srba novembra 1944.

3. Bursać Save Jovo, 1902, seljak, Srbin. Zaklale ga ustaše u zatvoru u Kninu juna 1941.

4. Bursać Trivuna Milka, 1926, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom talijanskog bombardiranja Ličke Kaldr-

5. Bursać Save Petar, 1896, seljak, Srme 1943.
bin. Zaklale ga ustaše u Kninu juna 1941.

6. Bursać Pavla Trifun, Trišo, 1889, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Ličke Kaldrme januara 1943.

7. Zorić Marka Dragica, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Zavlači 1941.

8. Zorić Đurđa Dušan, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Zavlači 1941.

9. Zorić Đure Dušan, 1928, dijete, Srbin. Ubile ga ustaše kod D. Lapca novembra 1941.

10. Zorić Milana Nikola, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu na Kuku 25. 6. 1941.

NETEKA

1. Ddmić Nikole Đuro, 1921, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u jamu na Kuku iznad Donjeg Lapca juna 1941.

2. Ivančević Petra Stevo, 1925, Srbin. Poginuo prilikom bombardiranja Neteke 1944.

3. Jovanić Jove Čedo, 1941, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Neteci marta 1945.

4. Jovanić Sime Đuro, 1874, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u jamu u Bubnju juna 1941.

5. Lajić Riste Đuro, 1862, seljak, Srbin. Ubili ga Talijani u Neteci marta 1942.

6. Medić Dane David, 1880, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Bubnju 1941.

7. Ožegović Marka Dane, 1878, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Neteci 1941.

8. Pilja Petar, 1892, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca juna 1941.

9. Rađenović Đure Dušan, 1936, dijete. Srbin. Poginuo od nađene bombe u Neteci marta 1945.

10. Rastović Đure Đuro, 1896, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja Neteke 1942.

11. Vojvodić Đurđa Đuro, 1902, službenik, Srbin. Ubile ga ustaše na Kuku kod Donjeg Lapca juna 1941.

12. Vojvodić Riste Ilija, 1903, trgovac, Srbin. Bacile ga ustaše u jamu na Kuku kod Donjeg Lapca 26. 6. 1941.

13. Vojvodić Aćima Jandrija, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Neteci 10. 4. 1944.

14. Vojvodić Mojsije, 1870, seljak, Srbin. Poginuoo prilikom talijanskog bombardiranja Neteke 1942.

OSREDCI

1. Bokan Jovana Boja, 1898, seljanka. Srpkinja. Bacile je ustaše živu u zapaljenu kuću u Osredcima 2. 7. 1941.

2. Bokan Jandrije Božo, 1911, seljak. Srbin. Ranili ga Nijemci i četnici u Doljanima aprila 1944, liječen u Drvaru gdje su ga ubili Nijemci 25. 5. 1944.

3. Bokan Pavla Danilo, 1868, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

4. Bokan Stevana Jovan, Šejtan, 1898, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Doljanima aprila 1944,

5. Bokan Vasilja Mika, 1913, seljanka, Srpkinja. Bacile je ustaše živu u zapaljenu kuću u Osredcima 2. 7. 1941.

6. Bokan Stanka Mile, Mišan, 1896, radnik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Osredcima 21. 9. 1944.

7. Bokan Milka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Osredcima 10. 2. 1944.

8. Bokan Jovana Milka, 1939, dijete, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

9. Bokan Mile Petar, 1915, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu kući između Beograda i Novske te ubile u Jasenovcu 1941.

10. Bokan Danila Rade, 1915, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu kući između Beograda i Novske te ubile u Jasenovcu 1941.

11. Bokan Laze Stana, 1874, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

12. Bokan Jovana Vida, 1939, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Osredcima 21. 9. 1944.

13. Cirilov Andrej, oko 1890, poslovođa na Unskoj pruzi, Rus. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima 1944.

14. Damjanović Ilije Đuro, 1891, radnik, Srbin. Zaklale ga ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

15. Damjanoović Ilije Đurađ, Ljudiša, 1873, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i spalile u kolibi u Devčića gaju kod Srba 2. 7. 1941.

16. Damjanović Đurđa Nikola, 1919, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

17. Grbić Miloša Avram Maksim, I860, seljak, Srbin. Ubili ga Nijemci u Osredcima 25. 5. 1944.

18. Grbić Milana Dušan, 1922, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2, 7. 1941.

19. Grbić Rade Vojin, Đukan, 1911, radnik, Srbin. Nestao za vrijeme njemačkog bombardiranja Beograda 6. 4. 1941.

20. Grbić Ilije Ilija, 1901, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

21. Grbić Petra Jovan, 1911, zidar, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

22. Grbić Nikole Jovanka, 1908, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Dugopolju 25. 5. 1944.

23. Grbić Sime Rade, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

24. Grbić Ilije Simo, 1930, dijete, Srbin. Poginuo od nagazne mine na Međeđaku između Srba i Osređaka decembra 1944.

25. Grbić Sime Vlado, 1920, seljak, Srbin. Spalili ga Nijemci i četnici u Osredcima 25. 5. 1944.

26. Kenjalo Jovana Mile, 1878, seljak, Srbin. Poslije svirepog mučenja živog ga spalili Nijemci i četnici u Osredcima aprila 1944.

27. Novaković Marka Ilija, 1872, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

28. Pavković Mile Borka, 1932, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci u Osredcima januara 1944.

29. Pavković Mile Boro, 1937, dijete. Srbin. Ubili ga Nijemci u Osredcima 10. 2. 1944.

30. Pavković Đure Bosa, 1914, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

31. Pavković Jovana Dane, 1911, radnik, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

32. Pavković Save Danilo, Dane, 1914, radnik, Srbin. Strijeljali ga Nijemci kraj Beograda 1943. ili 1944.

33. Pavković Dušana Dušan, 1940, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima januara 1944.

34. Pavković Jovana Dušan, 1917, seljak. Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

35. Pavković Mile Dušan, 1936, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

36. Pavković Đurđa Gavro, Miljan, 1887, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

37. Pavković Mile Gojko, 1935, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

38. Pavković Save Ilija, 1933, dijete, Srbin. Utopio se u rijeci Sredici kod Srba jeseni 1944.

39. Pavković Danila Jovan, 1871, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše i bacile u provaliju Kačetine 2. 7. 1941.

40. Pavković Vučena Jovo, 1882, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

41. Pavković Mile Jovo, 1934, dijete, Srbin. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

42. Pavković Save Ljuba, 1912, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

43. Pavković Miće Ljubica, 1912, seljanka, Srpkinja. Nakon mučenja strijeljali je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

44. Pavković Dušana Mara, 1938, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

45. Pavković Dušana Mika, 1939, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

46. Pavković Moše Milka, Mika, 1912, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Osredcima 28. 5. 1944.

47. Pavković Stevana Mika, 1889, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

48. Pavković Đurđa Mile, 1865, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima januara 1944.

49. Pavković Gavre Miljan, 1883, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima januara 1944.

50. Pavković Riste Pajo, 1877, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

51. Pavković Nikole Petar, Pepo, 1916, ložač na željeznici, Srbin. Strijeljali ga Nijemci u Kraljevu 1941.

52. Pavković Dušana Rajko, 1938, dijete, Srbin. Poginuo od njemačke artiljerije u selu Hrnjadi kod Trubara maja 1944.

53. Pavković Dušana Rajko, 1936, dijete. Ubili ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

54. Pavković Sava (žena Paje), 1878, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

55. Pavković Sime Sava, 1880, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

56. Pavković Smiljana, 1886, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

57. Pavković Mile Smiljana, 1933, dijete, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 10. 2. 1944.

58. Pavković Stevana Stana, 1890, seljanka, Srpkinja. Strijeljali je Nijemci u Osredcima 28. 5. 1944.

59. Pavković Stevana Stevan, Meša, 1872, seljak, Srbin. Bacile ga ustaše živog u zapaljenu kuću u Osredcima 2. 7. 1941.

60. Pejić Petra Aćim, 1893, radnik, Srbin. Ubili ga Nijemci u Osredcima aprila 1944.

61. Pejić Sime Branko, 1925, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

62. Pejić Đurđa Mile, Mišan, 1855, seljak, Srbin. Poginuo prilikom talijanskog bombardiranja u Osredcima augusta 1942.

63. Pejić Mile Risto, 1929, dijete, Srbin. Poginuo od zaostale mine kod Osredaka 1944.

64. Pejić Nikole Smiljana, 1893, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

65. Pejić Pavla Sovija, Soša, 1872, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Osredcima 25. 5. 1944.

66. Pejić Petra Stana, 1882, seljanka, Srpkinja. Ubili je Nijemci i četnici u Dolinici kod Osredaka 25. 5. 1944.

67. Romić Proke Momčilo, 1907, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše 1942. u Kninu i ubile u Jasenovcu 1944.

68. Starčević Sime Milan, 1892, seljak, Srbin. Uhvatili ga Nijemci u Osredcima i ubili između Srba i Bihaća 1944.

69. Starčević Milana Mile, 1926, dijete, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu kući između Beograda i Novske, a ubile u Jasenovcu 1941.

70. Zorić Nikole Boja, 1871, seljanka, Srpkinja. Ubile je ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

71. Zoriić Mće Dragan, 1926, dijete radnik, Srbin. Poginuo prilikom njemačkog bombardiranja u Beogradu 6. 4. 1941.

72. Zorić Nikole Jovan, Tola, 1876, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 2. 7. 1941.

73. Zorić Obrada Luka, 1877, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

74. Zorić Petra Milan, 1924, radnik, Srbin. Uhvatile ga ustaše na putu kući između Beograda i Novske, a ubile u Jasenovcu 1941.

75. Zorić Nikole Mile, 1904, seljak, Srbin. Umro u Osredcima od posljedica ustaškog mučenja juna 1943.

76. Zorić Jovana Nikola, 1873, seljak, Srbin. Ubile ga ustaše u Osredcima 3. 7. 1941.

77. Zorić Mile Nikola, 1895, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima maja 1944.

78. Zorić Jandrije Petar, Resan, 1888, seljak, Srbin. Strijeljali ga Nijemci i četnici u Osredcima aprila 1944.

79. Zorić Gavre (Gašpara) Rade, 1913, radnik, Srbin. Nestao za vrijeme bombardiranja u Beogradu 6. 4. 1941.

80. Zorić Luke Stevo, 1899, službenik, Srbin. Strijeljali ga Mađari u Subotici aprila 1941.

ZAKLOPAC

1. Kandar Đure Uroš, 1934, dijete, Srbin. Poginuo od nađene bombe u Zaklopcu maja 1944.

2. Medić Spasenija Dane, 1885, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Srbu 5. 6. 1941. i nakon dva dana zaklale na Kuku kod Donjeg Lapca.

3. Medić Đurđa Jovanka, 1917, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije prilikom napada na Zaklopac 4. 11. 1944.

4. Medić M. Mara, 1909, seljanka, Srpkinja. Poginula od njemačke artiljerije u Zaklopcu 28. 8. 1944.

5. Medić Aćima Sava, 1893, seljanka, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u Zaklopcu 1. 2. 1943.

6. Medić Ilije Saja, 1932, dijete, Srpkinja. Poginula od talijanske artiljerije u Zaklopcu 1. 2. 1943.

7. Mudrinić Rade Miloš, 1931, dijete, Srbin. Liječen u bolnici Šeste divizije s kojom se povukao u Bosnu 1944. gdje je i poginuo.

8. Mudrinić Miloša Rade, 1884, seljak, Srbin. Uhvatile ga ustaše u Srbu 5. 6. 1941. nakon dva dana zaklale na Kuku kod Donjeg Lapca.

9. Vujin Gavre Mara, 1907, seljanka, Srpkinja. Poginula prilikom napada njemačke artiljerije na Zaklopac 1944.

Umrli od tifusa s područja kotara Donji Lapac 1943-1945.

OPĆINA DONJI LAPAC

BIROVACA

1. Blanuša Đurđa Neđa, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
2. Burmudžija Luke Marija, 1896, Gajine, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači jula 1943.
3. Burmudžija Rade Marija, 1934, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači marta 1943.
4. Burmudžija Ilije Smilja, 1933, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
5. Burmudžija Tome Stana, 1897, Gajine, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
6. Delić Milica, 1876, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači marta 1943.
7. Delić Ilije Milka, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači marta 1943.
8. Dragičević Sime Ankica, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
9. Dragičević Vida Duka, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
10. Dragičević Jove Soka, 1872, Mazin, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači u proljeće 1943.
11. Kosanović Ilije Sofija, 1926, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači u proljeće 1943.
12. Ljiljak Steve Mara, 1912, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
13. Ljiljaik Steve Smilja, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači jula 1943.
14. Mrda Rade Ilija Ilica, 1890, seljak, Srbin. Umro u Birovači 28. 2. 1943.
15. Mrda Tome Milica, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači marta 1945.
16. Mrda Jove Milica Seka, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači juna 1943.
17. Mrda Jove Nikola, 1885, seljak, Srbin. Umro u Birovači aprila 1943.
18. Obradović Steve Jela, 1937, dijete. Srpkinja. Umrla u Birovači jula 1944.
19. Obradović Rade Jovo, 1885, seljak. Srbin. Umro u Birovači 1943.
20. Obradović Đure Mileva, 1913, Korita, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
21. Opačić Đure Boja, 1929, đak, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
22. Opačić Milana Koviljka, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
23. Opačić Jove Milica, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
24. Opačić Paje Rade, 1899, seljak, Srbin. Umro u Birovači 1943.
25. Opačić Jove Soka, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla u Birovači 1943.
26. Opačić Paje Stevo, 1901, seljak, Srbin. Umro u Birovači u proljeće 1943.
27. Tišma Jovana Đuro, 1903, seljak, Srbin. Umro u Birovači 5. 3. 1943.
28. Tišma Đ. Milica, 1904, Frkašić, seljanka, Srpkinja. Umrla u Birovači 10. 3. 1943.
29. Uzelac Dane Branko, 1898, Bihać, lugar u penziji, Srbin. Izbjegao u Birovaču gdje je umro 1943.

BREZOVAC

1. **Babić Koje Marija, 1928, seljanka, Srpkinja, Umrla u Brezovcu maja 1943.**
2. **Babić Dmitra Miloš, 1873, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu marta 1943.**
3. **Medić Milana Duka, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brezovcu aprila 1943.**
4. **Medić Ilije Jeka, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brezovcu jula 1943.**
5. **Medić Laze Jovan, 1864, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu maja 1943.**
6. **Medić Stevana Lazo, 1879, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu 12. 3. 1943.**
7. **Medić Tome Rade, 1874, seljak, Srbim. Umro u Brezovcu augusta 1944.**
8. **Medić Đure Smilja, 1909, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brezovcu marta 1944.**
9. **Medić Jove Sofija, 1907, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brezovcu marta 1943.**
10. **Piplica Filipa Milica, 1880. seljanka, Srpkinja. Umrla u Brezovcu aprila 1943.**
11. **Skorić Luke Dane, 1867, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu 1943.**
12. **Skorić Rade Dane, 1842, dijete, Srbin. Umro u Brezovcu aprila 1943.**
13. Skorić **Rade Dane, 1878, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu marta 1945.**
14. Skorić **Tome Jovo, 1883, seljak, Srbin. Umro u Brezovcu marta 1943.**

BUŠEVIĆ

1. **Anđelić Novak Mile, 1882, penzioner, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
2. **Bibić Sava, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
3. **Čojanović Vida Božo Boško, 1893, radnik, Srbin. Umro u Buševiću 26. 4. 1943.**
4. **Čojanović Mara, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 17. 4. 1943.**
5. **Džakula Nikola, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
6. **Đilas Miika, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
7. **Đilas Mile Zorka, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
8. **Filipović Pero, 1870, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
9. **Glušica Dmitra, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
10. **Glušica Jovana Deva, 1875, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
11. **Glušica Glišana Đukan, 1882, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
12. **Glušica Koje Đuro, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
13. **Glušica Mića, 1900, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
14. **Glušica Nikole Milka, 1881, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
15. **Glušica Vuje Milka, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
16. **Glušica Maka, 1885, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
17. **Glušica Jove Nikola, 1880, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
18. **Glušica Perka, 1913, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
19. **Glušica Ljubomira Perka, 1942. dijete, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
20. **Glušica Todor, 1882, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
21. **Gogić Jelica, 1879, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
22. **Gogić Stanka Mića, 1902, radnik, Srbin. Umro u Buševiću 11. 3. 1945.**
23. **Gogić Stana, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
24. **Grbić Janja, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
25. **Karanović Dragan, 1902, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
26. **Karanović Mile, 1909, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
27. **Krtinić Koje Miloš, 1890, seljak. Srbin. Umro u Buševiću 15. 6. 1943.**
28. **Kuga Steve Anđa, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
29. **Kuga Petra Dragan, 1902, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
30. **Kuga Jeka, 1875, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.**
31. **Kuga Petar, 1881, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**
32. **Liljak Miieta Božo, 1880, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.**

Tabela 1

UMRLI OD TIFUSA S PODRUČJA KOTARA DONJI LAPAC 1943—1945.

OPĆINA	Ukupno umrlih				Starosna dob											
					muškaraca				žena				djece			
	muškaraca	žena	djece	svega	16—40 g.	41—60 g.	61 — dalje	nepoz. god. rod.	16—40 g.	41—60 g.	61 — dalje	nepoz. god. rod.	0—5 g.	6—10 g.	11—15 g.	nepoz. god. rod.
DONJI LAPAC	249	281	104	634	26	85	135	3	63	108	108	2	67	21	15	1
SRB	48	40	18	106	6	27	15	—	14	19	7	—	4	7	4	3
UKUPNO	297	321	122	740	32	112	150	3	77	127	115	2	71	28	19	4

Nac. sastav		Socijalni sastav									Mjesto smrti			Vrijeme smrti		
Srba	Hrvata	seljaka	djece	đaka	radnika	zanatlija	trgovaca i gostioničara	penzionera	ostalih	neutvrđeno	u selu	van sela	neutvrđeno	1943. g.	1944. g.	1945. g.
632	2	497	102	4	5	5	2	6	8	5	578	52	4	619	11	4
106	—	77	17	1	10	1	—	—	—	—	102	4	—	94	11	1
738	2	574	119	5	15	6	2	6	8	5	680	56	4	713	22	5

Tabela 2

UMRLI OD TIFUSA S PODRUČJA OPĆINE DONJI LAPAC 1943—1945.

SELO	Ukupno umrlih				Starosna dob											
					muškaraca				žena				djece			
	muškaraca	žena	djece	svega	16—40 g.	41—60 g.	61 g. dalje	neutvrđena god. rod.	16—40 g.	41—60 g.	61 g. dalje	neutvrđena god. rod.	0—5 g.	5—10 g.	11—15 g.	neutvrđena god. rod.
BIROVAČA	7	13	9	29	1	6	—	—	8	3	2	—	—	7	2	—
BREZOVAC	7	6	1	14	—	1	6	—	4	1	1	—	1	—	—	—
BUŠEVIĆ	23	23	5	51	2	8	11	2	5	11	7	—	3	—	2	—
DNOPOLJE	14	24	7	45	2	5	7	—	5	7	12	—	7	—	—	—
DOBROSELO	23	33	19	78	1	2	20	—	7	7	19	—	15	1	3	—
DOLJANI	9	6	—	15	4	2	2	1	3	1	2	—	—	—	—	—
DONJI LAPAC	40	24	8	72	6	12	22	—	8	9	7	—	3	3	2	—
DONJI ŠTRPCI	7	8	6	21	—	2	5	—	3	2	3	—	5	1	—	—
GAJINE	12	8	3	23	1	6	5	—	2	3	3	—	1	2	—	—
GORNJI LAPAC	3	4	7	14	1	—	2	—	1	2	—	1	6	1	—	—
GORNJI ŠTRPCI	7	5	3	15	1	3	3	—	4	1	—	—	3	—	—	—
KESTENOVA KORITA	6	4	3	13	—	—	6	—	1	1	2	—	1	—	2	—
KESTENOVAC	6	6	7	19	—	2	4	—	1	2	3	—	4	1	1	1
KRUZI	23	15	2	40	2	17	4	—	—	10	4	1	2	—	—	—
MELJINOVAC	4	21	9	34	—	1	3	—	3	12	6	—	6	2	1	—
NEBLJUSI	50	68	12	130	3	14	33	—	8	31	29	—	8	3	1	—
ORAOVAC	8	13	3	24	2	4	2	—	—	5	8	—	2	—	1	—
UKUPNO	249	281	104	634	26	85	135	3	63	108	108	2	67	21	15	1

Nac. sastav		Socijalni sustav									Mjesto smrti			Vrijeme smrti		
Srba	Hrvata	seljaka	djece	đaka	radnika	zanatlija	trgovaca i gostioničara	penzionera	obrtnika	neutvrđeno	u selu	van sela	neutvrđeno	1943.	1944.	1945.
29	—	19	8	1	—	—	—	1	—	—	29	—	—	27	1	1
14	—	13	1	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	11	2	1
51	—	43	5	—	2	—	—	1	—	—	51	—	—	11	—	1
45	—	38	7	—	—	—	—	—	—	—	43	1	1	45	—	—
75	—	55	18	1	—	—	—	—	1	—	75	—	—	74	1	—
15	—	14	—	—	1	—	—	—	—	—	14	1	—	15	—	—
70	2	46	8	1	—	4	2	4	4	3	69	3	1	70	2	—
21	—	13	6	—	2	—	—	—	—	—	20	—	—	20	1	—
23	—	19	3	—	—	—	—	—	—	1	21	2	—	22	1	—
14	—	7	7	—	—	—	—	—	—	—	9	5	1	14	—	—
15	—	9	3	1	—	—	—	—	1	1	14	—	—	15	—	—
13	—	10	3	—	—	—	—	—	—	—	13	—	1	13	—	—
19	—	12	7	—	—	—	—	—	—	—	18	—	—	19	—	—
40	—	37	2	—	—	—	—	—	1	—	40	—	—	40	—	—
34	—	24	9	—	—	—	—	—	1	—	1	33	—	34	—	—
130	—	118	12	—	—	—	—	—	—	—	123	7	—	126	3	1
24	—	20	3	—	—	1	—	—	—	—	24	—	—	24	—	—
632	2	497	102	4	5	5	2	6	8	5	578	52	4	619	11	4

33. Liljak Bože Mića, 1905, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.

34. Liljak Laze Milan, 1881, seljaik, Srbim. Umro u Buševiću 1943.

35. Ljiljak Petra Milka, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Buševiću 15. 12. 1943.

36. Ljiljak Milica, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

37. Ljiljak Maksima Smilja, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 11. 5. 1943.

38. Obradović Zekan, Cićan, 1876, seljak, Srbim. Umro u Buševiću 1943.

39. Ovuka Deva, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

40. Ovuka Đukana Milica. 1903, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

41. Ovuka Petar, 1893, seljak, Srbin. Umm u Buševiću 1943.

42. Ovuka Stevo, 1902, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.

43. Pilipović Jeka, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

44. Popović Petra Mićan, 1875, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.

45. Rađenović Save Dara, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

46. Rađenović Kojo, 1880, seljak, Srbin. Umro u Buševiću 1943.

47. Rađenović Save Nikola, 1930, dijete, Srbin. Umro u Buševiću 1943.

48. Rađenović Sava, 1906, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

49. Rađenović Stalka, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

50. Rašeta Trivuna, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

51. Vojvodić Milka, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Buševiću 1943.

DNOPOLJE

1- Đukić Rade Sava, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

2. Kljaić Sime Deva, 1886, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

3. Opačić Jove Jovo, 1880, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

4. Ovuka Luka, 1908, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

5. Počuča Petra Đuro, 1867, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

6. Počuča Rade Jeja, 1871, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

7. Počuča Ilije Jeja, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

8. Počuča Đure Lazo, 1909, seljak, Srbin. Uimro u Dnopolju 1943.

9. Počuča Danila Miloš, 1867, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

10. Počuča Ilije Proko, 1900, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju juna 1943.

11. Počuča Ilije Sava, 1875, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

12. Počuča Rade Simo, Župan, 1868, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

13. Počuča Nikole Stana, 1911, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

14. Sašić Đure Danica, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

15. Sašić Milana Jela, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

16. Sašić Steve Koka, 1919, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

17. Sašić Milana Marija, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

18. Sašić Nikole Marija,, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

19. Sašić Milica, 1867, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

20. Sašić Đure Milka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

21. Sašić Ilije Milka, 1914, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

22. Sašić Dušana Nebojša, 1940, dijete, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

23. Sašić Laze Pera, 1863, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

24. Sašić Davida Smilja, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrlai u Dnopolju 1943.

25. Sašić Mile Stana, 1888, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

26. Tišma Mile Anđa, 1863, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

27. Tišma Jove Dane, 1860, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

28. Tišma Mile Draga, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu marta 1943.

29. Tišma Dane Đuro, 1862, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

30. Tišma Rade Ilija, 1868, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

31. Tišma Dane Jandre, 1899, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

32. Tišma Đure Jelena, 1902, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

33. Tišima Jovanka, 1876, seljanka, Srpkinja, Hercegovina. Umrla u Dnopolju 1943.

34. Tišma Luke Mika, 1940, dijete. Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

35. Tišma Mika, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

36. Tišma Mile Dane, 1890, seljak, Srbin. Umm u Dnopolju 1943.

37. Tišma Luke Mira, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

38. Tišma Dane Rade, 1885, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

39. Tišma Luke Vujo, 1890, seljak, Srbin. Umro u Dnopolju 1943.

40. Uzelac Peje Dara, 1913, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 12. 7. 1943.

41. Uzelac Dane Jelena, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

42. Uzelac Petra Joka, 1863, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

43. Vignjević Marija Mara, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla 1943.

44. Vignjević Peje Milica, 1911, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

45. Vignjević Steve Milica, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dnopolju 1943.

DOBROSELO

1. Banjac Jove Kata, 1886, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 17. 4. 1943.

2. Beslać Ilije Smilja, 1903, seljanka. Srpkinja. Umrla od tifusa u Dobroselu 6. 5. 1943.

3. Beslać Nikole Dane, 1868, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu 1943.

4. Beslać Mile Soka, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 1. 4. 1943.

5. Calić Miće Jovo, 1862, Ploča, lugar. Srbin. Umro u Dobroselu 1943.

6. Calić Nikole Soka, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu februara 1943.

7. Drča Vuje Luka, 1879, seljak, Svbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

8. Drča Jovana Marija, 1879, seljanka. Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

9. Drča Stana, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

10. Grozdanić Nikole Boja, 1864, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

11. Grozdanić Steve Mićo, 1932, đak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

12. *Jazić* Đure Mile, 1942, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

13. Jazić Laze Sava, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 5. 4. 1943.

14. Kantar Đure Dane, 1875, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

15. Kantar Dane Mile, 1887, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu maja 1943.

16. Kantar Aćima Milica, 1885, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

17. Kantar Branka Milka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

18. Kantar Ilije Saja, 1873, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

19. Kolundžija Jove Jovo, 1941, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu 10. 4. 1943.

20. Mandić Petra Dane, 1937, dijete. Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

2,1. Mandić Uglješe Mile, 1942, dijete. Silbin. Umro u Dobroselu 15. 4. 1944.

22. Medić Saive Đuja. 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

23. Medić Stevana Glišo, 1872, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

24. Medić S. Jovan, 1875, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

25. Medić Gavre Mika, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

26. Mediić Jovana Mile, 1868, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

27. Medić Jovana Nikola, 1871, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu januara 1943.

28 Medić Đure Saja, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

29. Medić Momčila Smilja, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

30. Medić Steve Soka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

31. Medić Mile Stevo, 1941, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

32. Milanović Ilije Dara, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

33. Milanović Sime Mile, 1863, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

34. Milanović Zekana Soka, 1863, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

35. Pećanac Milana Nikola, 1868, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

36. Pećanac Nikole Sava, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

37. Pećanac Jove Soka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

38. Polovima Rade Anica, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

39. Polovina Dane Boja, 1913, Mazin, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

40. Polovina Gavre Dane, 1855, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

41. Polovina Đure Ika, 1912, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

42. Polovina Jovice Ljubica, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

43. Polovina Miladina Milan, 1942, dijete. Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

44. Polovina Nikole Milan, 1938, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

45. Polovina Milica, 1855, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

46. Polovina Jovice Milka, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

47. Polovina Miloša Rade, 1859, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

48. Polovina Rade Sava, 1873, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

49. Polovina Miladina Soka, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

50. Polovina Aćima Stevan, 1874, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

51. Stević Davida Ana, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

52. Stević Miloša Dane, 1879, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

53. Stević Milana Dušan, 1936, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

54. Stević Luke Gliša, 1863, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu februara 1943.

55. Stević Milana Manda, 1853, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 15. 11. 1943.

56. Šarac Ilije Boja, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu januara 1944.

57. Šarac Nikole David, 1932, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu maja 1943.

58. Šarac Đujana Jovo, 1907, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

59. Šarac Ilije Milica, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 1943.

60. Šarac Rade Rade, 1871, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

61. Šarac Dane Smiljana, 1856, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu februara 1943.

62. Stikovac Bože Dane, 1860, seljak. Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

63. Stikovac Luke Duka, 1863, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

64. Stikovac Bože Đuro, 1863, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

65. Stikovac Jove Milica, 1873, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

66. Stikovac Luke Milica, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

67. Stikovac Miloša Stevan, 1875, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.

68. Tizić Jove Jeka, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

69. Tizić Stevana Nedeljka, 1915, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

70. Vojnović Nikole Rade, 1869, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu februara 1943.

71. Vukša Jove Ilija, 1866, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu aprila 1943.

72. Vukša Mile Marija, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

73. Vukša Ilije Milan, 1941, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu 1943.

74. Vukša Jovana Saja, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu aprila 1943.

75. Vukša Save Vjera Lela, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dobroselu marta 1943.

DOLJANI

1. Bogunović M. Duka, 1900, Dnopolje, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima 1943.
2. Dukić M. Ljubica, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima 1943.
3. Došen Dane David, 1904, seljak, Srbin. Umro u Doljanima marta 1943.
4. Došen J. Rade, radnik, Srbin. Umro u Doljanima 1943.
5. Đapa Tode Jovan, 1873, seljak, Srbin. Umro u Doljanima marta 1943.
6. Đapa Mile Milica, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima marta 1943.
7. Đapa J. Milka, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima 1943.
8. Đapa Jovana Nikola, 1919, seljak, Srbin. Umro u Doljanima marta 1943.
9. Medić Jandre Miloš, 1904, seljak, Srbin. Umro u Krbavici 1943.
10. Obradović R. Milka, 1922, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima 1943.
11. Opačić G. Marica, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Doljanima 25. 4. 1943.
12. Orelj Rade Đuro, 1908, seljak, Srbin. Umro u Doljanima 7. 4. 1943.
13. Radaković Pane Dane, 1883, seljak, Srbin. Umro u Doljanima 1943.
14. Radaković D. Jovan, 1885, seljak, Srbin. Umro u Doljanima aprila 1943.
15. Radaković J. Mile, 1868, seljak, Srbin. Umro u Doljanima aprila 1943.

DONJI LAPAC

1. Bajić Spase Manda, 1920, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 8. 4. 1943.
2. Balać Đure Milka, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
3. Balać Vida Nena, 1935, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
4. Balać Pantelija, 1880, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
5. Bogunović Jove Milka, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 10. 7. 1943.
6. Dimić Đure Stevan, 1858, penzioner, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
7. Divjak Kojo, 1891, seljak, Srbin. Urnro u D. Lapcu 1943.
8. Divjak Sime Petar, 1865, penzioner, Srbin. Umro u zbjegu Ozeblin kod D. Lapca 1943.
9. Dražić Mile Ilija, 1867, penzioner, Srbin. Umro u D. Lapcu 2. 4. 1943.
11. Đukić Sime Pera, 1905, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 22. 3. 1943.
12. Kljajić Sime Mile, 1871, Srbin. Umro u D. Lapcu 23. 4. 1943.
13. Kosanović Mile Jela, 1910, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
14. Kosanović Koje Lazo, 1898, lugar, Srbin. Umro u D. Lapcu 24. 3. 1943.
15. Kosanović Vida Mile, 1877, podvornik. Srbin. Umro u D. Lapcu aprila 1943.
16. Kosanović Nikole Smiljana, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
17. Kosanović Todora Smiljana, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu aprila 1943.
18. Lavrnja Petra Jovo, 1905, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 20. 4. 1943.
19. Lavrnja J. Milan, 1887, seljak. Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
20. Mileusnić Jove Cuka, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla kod kuće 1943.
21. Mileusnić Jandre Jela, 1891, seljanka, Srpkinja, Umrla u D. Lapcu 26. 3. 1943.
22. Mileusnić Jove Milica, 1875, seljanka Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 24. 4. 1943.
23. Mileusnić Stevana Rade, 1871, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.

24. Mileusnić Sava, 1873, mlinar, Srbin. Umro u D. Lapcu juna 1943.
25. Milošević Petra Đuro, 1880, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu aprila 1943.
26. Milošević Petra Mile, 1917, narednik artiljerije, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
27. Nevojda Dane Đuro, 1872, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
28. Obradović Petra Ilija, 1881, seljak, Srbin. Umrp u D. Lapcu maja 1943.
29. Obradović Viktora Katica, 1871, penzioner, Hrvatica. Umrla u D. Lapcu 1943.
30. Obradović Dane Milka-Milkan, 1885, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 17. 4. 1943.
31. Obradović Dane Simo, 1868, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
32. Opačić Save Mika, 1879, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
33. Popović Jovana Dane, 1910, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
34. Popović Save Jeka, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu septembra 1943.
35. Popović Mile Manda, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 2. 3. 1943.
36. Popović Stevana Mile, 1874, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1944.
37. Popović Bože Rade, 1893, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1. 6. 1943.
38. Popović Mile Tomo, 1890, obućar, Srbin. Umro u D. Lapcu 29. 3. 1943.
39. Radojko Gavre Gavre, 1882, seljak, Srbin. Umro ui D. Lapcu 1943.
40. Rašeta Petra Anka, 1871, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
41. Rašeta Ilije Dane, 1868, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
42. Rašeta Rade Dane, 1874, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
43. Rašeta Save Dane, 1888, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
44. Rašeta Vuje Dušan, 1928, dijete, Srbin. Umro u D. Lapcu 20. 3. 1943.
45. Rašeta Mile Ilija, 1906, pandur, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
46. Rašeta M. Jandrija-Jandrica, 1882, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu aprila 1943.
47. Rašeta Mile Jovan, 1924, seljak, Srbin. Umro u Kamenskom 20. 2. 1944.
48. Rašeta Petra Jovo, 1881, seljak, Srbin. Umrp u D. Lapcu 20. 4. 1943.
49. Rašeta Jandre Mara, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
50. Rašeta Mile Milan, 1884, pekar, Srbin. Umro u D. Lapcu marta 1943.
51. Rašeta Jovana Mile, 1878, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
52. Rašeta Rade Milanko, 1870, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 24. 3. 1943.
53. Rašeta Dane Milka, 1913, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
54. Rašeta Jamdriije Nikola, 1880, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
55. Rašeta Steve Nikole, 1940, dijete, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
56. Rašeta Rade Obrad, 1876, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 1943.
57. Rašeta Vuje Petar, 1882, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu 20. 3. 1943.
58. Rašeta Steve Savka, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
59. Rašeta Petra Soka, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla u Kamenskom 1943.
60. Rašeta Dane Stana, 1876, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu maja 1943.
61. Rašeta Jelice Stana, 1919, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu aprila 1943.
62. Rašeta Ilije Stevo, 1936, dijete, Srbin. Umro u D. Lapcu 26. 3. 1943.
63. Rašeta Save Vid, 1900, seljak, Srbin. Umro u D. Lapcu maja 1943.
64. Rašeta Daine Vujo, 1893, seljak, Sr* bin. Umro u D. Lapcu 21. 3. 1943.
65. Vladetić Nikole Miloš, 1943, dijete, Srbin. Umro u D. Lapcu aprila 1943.
66. Vladetić Steve Nikola Nina, 1904, gostioničar, Srbin. Umro u D. Lapcu aprila 1943.
67. Vladetić Dane Smilja, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.
68. Vladetić Nikole Smilja, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu aprila 1943.
69. Vladetić Ilije Stevo, 1884, gostioničar, Srbin, Umro u D. Lapcu 1943.

70. Vojnović Petra Sofija, 1923, đak, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 10. 5. 1943.

71. Vučković Mile Stana Gana, 1910, seljanka, Hrvatica. Umrla u D. Lapcu 1943.

72. Zunić Jelka, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Lapcu 1943.

DONJI STRPCI

1. Glušica Đure Anđa, 1909, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
2. Glušica Dame Boja, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
3. Glušica Save Božo, 1880, seljak, Srbin. Umro u proljeće 1943.
4. Glušica Petra Luka, 1875, seljak, Srbin. Umro u D. Strpcima proljeća 1943.
5. Glušica Đure Milka,, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
6. Glušica Nikole Radojka, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
7. Glušica Vida Simo, 1888, radnik, Srbin. Umro u D. Strpcima proljeća 1943.
8. Glušica Steve Soka, 1906, seljainka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima jeseni 1943.
9. Glušica Đure Stevan, 1941, dijete, Srbin. Umro u D. Strpcima jeseni 1943.
10. Glušica Đure Stevan, 1944, dijete. Srbin. Umro zimi 1944.
11. Ljubojević Koje Boja, 1909, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
12. Popović Đukana Nikola, 1874, seljak, Srbin. Umro u D. Strpcima 1943.
13. Prtina Janka Ilija, 1877, radnik, Srbin. Umro u D. Strpcima proljeća 1943.
14. Prtina Miće Koviljka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
15. Prtina Miiete Marija, 1875, seljainka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima 15. 3. 1943.
16. Prtina Janka Pajo, 1880, seljak, Srbin. Umro u D. Strpcima proljeća 1943.
17. Rajić Steve Đuro, 1898, seljak, Srbin. Umro u D. Strpcima zimi 1943.
18. Rajić Sime Janja, 1890, seljanka, Srpkinja, Dnopolje. Umrla u D. Strpcima 13. 3. 1943.
19. Rajić Vase Jeka, 1900, Jiošani, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
20. Rajić Mika, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u D. Strpcima proljeća 1943.
21. Rajić Bože Mile, 1942, dijete, Srbin. Umro u D. Strpcima proljeća 1943.

GAJINE

1. Bajić Mile Boja, 1936, dijete, Srpkinja. Umrla u Gajinama aprila 1943.
2. Bajić Marka Božo, 1890, Srbin. Umrlo u Gajinama maja 1943.
3. Bajić Mile Ilija, 1871, seljak, Srbin. Umro u Gajinama 18. 3. 1943.
4. Bajić Davida Jovo, 1876, seljak, Srbin. Umro u Gajinama jula 1943.
5. Bajić Petra Mika, 1886, D. Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama aprila 1943.
6. Duraković Rade Milka, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama aprila 1943.
7. Duraković Petra Marko, 1861, seljak. Srbin. Umro u Gajinama aprila 1943.
8. Kuga Nikole Jeka, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama marta 1943.
9. Kuga Jandrije Nikola, 1900, seljak, Srbin. Umro u Dobroselu marta 1943.
10. Rašeta Dane Deva, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama maja 1943.
11. Rašeta Rade Ilija, 1878, seljak, Srbin. Umro u Gajinama aprila 1943.
12. Rašeta Luke Jovo, 1892, seljak, Srbim. Umro u Gajinama marta 1943.
13. Rašeta Jove Mile, 1925, seljak, Srbim. Umro u Gajinama maja 1943.
14. Rašeta Rade Rade, 1902, seljak, Srbin. Umro u Gajinama 1. 3. 1943.
15. Rašeta Mile Ružica, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama maja 1943.

16. Starčević Stevana Jovo, 1890, seljak, Srbin. Umro u Gajinama maja 1943.
17. Starčević Bože Mileva, 1907, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama 6. 4. 1943.
18. Vladetić Jove Mile, 1863, seljak, Srbin. Umro u Gajinama maja 1943.
19. Vlatković Mile Jeka, 1902, Oraovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Rajinovcima januara 1944.
20. Vlatković Mile Smiljana, 1876, seljanka, Srpkinja. Umrla u Gajinama aprila 1943.
21. Vlatković Nikole Stevan, seljak, Srbin. Umro u Gajinama aprila 1943.
22. Vojvodić Petra Dara, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Gajinama maja 1943.
23. Vojvodić Petra Sava, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Gajinama maja 1943.

GORNJI LAPAC

1. Divjak Gavre Dane, 1903, seljak, Srbin. Umro u Varošima proljeća 1943.
2. Duraković Ilije Dane, 1936, dijete, Srbin. Umro u G. Lapcu maja 1943.
3. Duraković Ilije Đuro, 1942, dijete, Srbin. Umro u G. Lapcu marta 1943.
4. Duraković Milana Milica, 1926, seljanka, Srpkinja. Umrla u G. Lapcu 1943.
5. Karan Momčila Bogdan, 1940, dijete, Srbin. Umro u Dobroselu 28. 4. 1943.
6. Karan Stevana Marija, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 14. 4. 1943.
7. Opala Luke Jeka, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla u Dobroselu 12. 4. 1943.
8. Opala Zekana Mile, 1872, seljak, Srbin. Umro u G. Lapcu 10. 4. 1943.
9. Opala Luke Nevenka, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u G. Lapcu aprila 1943.
10. Sedlan Rade Boja, 1887, Dobroselo, seljanka, Srpkinja. Umrla u G. Lapcu 12. 4. 1943.
11. Vignjević Vladimira Dane, 1942, dijete, Srbin. Umro u G. Lapcu 25. 3. 1943.
12. Vignjević Aćima Smilja, Doljani, seljanka, Srpkinja. Umrla u G. Lapcu marta 1943.
13. Vignjević Ilije Smilja, 1891, Mišljenovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Mišljenovcu 25. 4. 1943.
14. Vignjević Dane Mile, 1882, seljak, Srbin. Umro u G. Lapcu 1943.

GORNJI STRPCI

1. Balać Jove Dušan, 1939, dijete, Srbin. Umro u G. Strpcima proljeća 1943.
2. Balać Petra Marija, 1888, D. Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u G. Strpcima 1943.
3. Balać Ilije Mića, 1876, Kruži, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima proljeća 1943.
4. Balać Đure Milka, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u G. Strpcima proljeća 1943.
5. Balać Miloša Pejo, 1880, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima proljeća 1943.
6. Banjanin Sime Duka, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla 1943.
7. Bogunović Jove Olga, 1907, Bruvno, domaćica, Srpkinja. Umrla u G. Strpcima proljeća 1943.
8. Bubalo Laize Lijepa, 1927, đak, Srpkinja. Umrla u G. Strpcima proljeća 1943.
9. Ljubović Milana Ilija, 1902, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima 1943.
10. Ljubović Jove Marija, 1903, Srpkinja. Umrla u G. Strpcima 1943.
11. Ljubović Milan, Milanac, 1883, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima 1943.
12. Ljubović Rade Mile, 1942, dijete, Srbin. Umro u G. Strpcima 1943.
13. Rajić Đure Milan, 1903, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima 1943.
14. Repac Jove Dane, 1897, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima proljeća 1943.
15. Repac Paje Ilija, 1882, seljak, Srbin. Umro u G. Strpcima proljeća 1943.

KESTENOVA KORITA

1. Blanuša Mile Soka, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima marta 1943.

2. Delić Duke Đukica, 1850, Kruži, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima maja 1943.
3. Delić Luke Mara, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima aprila 1943.
4. Delić Mile, 1852, Kruži, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima maja 1943.
5. Kovačević Miće Ilija, 1930, dijete, Srbin. Umro u Kest. Koritima marta 1943.
6. Kovačević Miće Mara, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima aprila 1943.
7. Kovačević Milka, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima maja 1943.
8. Kovačević Trifun, 1851, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima 1943.
9. Krtinić Mile Jovo, Jovelja, 1882, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima juna 1943.
10. Krtinić Rade Kojo, 1850, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima maja 1943.
11. Zobenica Jelka, 1858, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kest. Koritima aprila 1943.
12. Zobenica Ilije Jovo, Joža, 1853, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima aprila 1943.
13. Zobenica Ilije Nikola, 1863, seljak, Srbin. Umro u Kest. Koritima marta 1943.

KESTENOVAC

1. Balać Petra Saja, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla 1943.
2. Balać Rade Simo, 1942, dijete, Srbin. Umro u Kestenovcu 25. 5. 1943.
3. Blanuša Vide Marija, 1876, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 15. 3. 1943.
4. Blanuša Dane Mile, 1873, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 15. 6. 1943.
5. Đilas Koje Milorad, 1942, dijete, Srbin. Umro u Kestenovcu 10. 11. 1943.
6. Glušica Vučena Ilija, dijete, Srbin. Umro u Kestenovcu 15. 6. 1943.
7. Glušica Nikole Vučen, 1890, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 15. 3. 1943.
8. Grbić Milana Marija, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 25. i' 1943.
9. Majstorović Petra Jandrija, 1862, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 15. 3. 1943.
10. Matijević Rade Jovo, 1902, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 10 4 1943.
11. Majstorović Jove Pero, 1933, dijete. Srbin. Umro u Kestenovcu 10. 3.1943.
12. Ovuka Stevana Duka, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 3. 4. 1943.
13. Ovuka Mile Mika, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 13. 8. 1943.
14. Ovuka Marijana Mira, 1922, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 21. 2. 1943.
15. Ovuka Dane Soka, 1877, Gajine, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 25. 3. 1943.
16. Rajić Dane Soka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 15. 3. 1943.
17. Rajić Tode Štaka, 1866, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kestenovcu 25. 5. 1943.
18. Rajić Vase Stevo, 1865, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 25. 5. 1943.
19. Stančić Đure Jovo, 1878, seljak, Srbin. Umro u Kestenovcu 5. 1. 1943.

KRUŽI

1. Balać Dane Jandrija, 1902, seljak, Srbin. Umro u Kruzima proljeća 1943.
2. Balać Lake Lazo, 1898, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
3. Balać Marica, 1900, domaćica, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
4. Balać Mile, 1885, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
5. Balać Minje Mile, 1902, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
6. Balać Jovice Nikola, 1943, dijete, Srbin. Umro u Kruzima augusta 1943.
7. Balać Gavre Vukašin, 1902, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
8 Bešir Smilja, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima 1943.

9. Bešir Dane Stevan, 1888, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
10. Bešir Stevo, 1902, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
11. Biljetina Mane Ilija, 1890, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
12. Blanuša Boja, D. Strpci, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima maja 1943.
13. Blanuša Bika, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
14. Blanuša Stojana Dane, 1896, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
15. Blanuša Stevana Dane, 1893, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
16. Blanuša Koka, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
17. Blanuša Davida Ico, 1901, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
18. Blanuša Jeja, 1895, Kruge, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
19. Blanuša Moje Jeka, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima 1943.
20. Blanuša Jovan, 1887, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
21. Blanuša Đukana Kojo, 1874, seljak, Srbin. Umro u Kruzima 1943.
22. Blanuša Koje Kojo, 1896, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
23. Blanuša Lake Lazo', 1893, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
24. Blanuša Petra Perica, 1891, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
25. Blanuša Petra Perica, 1900, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
26. Blanuša Dane Petar, 1870, seljak, Srbin. Umro u Kruzima 1943.
27. Blanuša Ružan, 1905, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943:
28. Blanuša Dane Sava, 1868, Pirovište, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
29. Blanuša Jovice Sava, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
30. Blanuša Ilije Stevan, 1886, seljak. Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
31. Delić Rade Luka, 1866, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
32. Delić Milica, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
33. Delić Vidaka Vukosava, Mika, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
34. Kovačević Mika, 1901, seljanka, Srpkinji. Umrla u Kruzima aprila 1943.
35. Kovačević Sime Rade, 1904, seljak, Srbin. Umro u Kruzima 1943.
36. Krtinić Jove Jovo, 1942, dijete, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943. •
37. Milošević Miće Marija, 1888, Komić, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
38. Obradović Mika, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.
39. Vojvodić Koje Mile, 1892, seljak, Srbin. Umro u Kruzima aprila 1943.
40. Vojvodić Milica, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima aprila 1943.

MELJINOVAC

1. Brdar Jove Branko, 1941, dijete, Srbin. Umro u Cepaćušama 1943.
2. Brdar Mile Branko, 1940, dijete, Srbin. Umro u Nebljusima 1943.
3. Brdar Đure Kojo, 1881, seljak, Srbin. Umro u Cepaćušama 1943.
4. Brdar Sime Milka, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
5. Brdar Petra Pera, 1906, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
6. Brdar Ilije Stoja, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
7. Bubanj Milana Mika, 1886, Meljenac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
8. Bubulj Dmitra Mika, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Kruzima 1943.
9. Cvjetičanin Ilije Ana, 1876, domaćica, Srpkinja. Umrla u Kruzima 1943.
10. Cvjetičanin Bože Đuro, 1895, seljak, Srbin. Umro u Beogradu 1943.
11. Cvjetičanin Luke Jeka, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
12. Cvjetičanin Jove Lata, 1903, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
13. Cvjetičanin Marka Milica, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.

14. Cvjetičanin Miće Milka, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
15. Cvjetičanin Petra Milka, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
16. Cvjetičanin Dane Smilja, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
17. Cvjetičanin Ilije Stevo, 1941, dijete, Srbin. Umro u Cepaćušama 1943.
18. Cvjetičanin Mihajla Trive, 1875, seljak, Srbin. Umro u Cepaćušama 1943.
19. Dizija Mile Anđa, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u Strpcima 1943.
20. Dizija Dane Jeka, 1878, Vaganac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 1943.
21. Dizija Save Joka, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 1943.
22. Dizija Nikole Smilja, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
23. Džakula Koje Jeka, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
24. Džakula Marka Milka, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Bijelim Potocima 1943.
25. Krnjaić Mile Dara, 1931, dijete, Srpkinja. Umrla u Međudražju 1943.
26. Krnjaić Vučena Dušanka, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Klenovači proljeća 1943.
27. Krnjaić Đure Soka, 1890, seljanka, Srpkinja, Umrla u Cepaćušama 1943.
28. Krnjajić Ice Soka, 1894, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
29. Krnjajić Milana Soka, 1934, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
30. Krnjajić Stojana Soka, 1885, Jaškovac kod Korenice, seljanka, Srpkinja. Umrla u Meljinovcu 1943.
31. Lakić Miloša Vuk, 1861, seljak, Srbin. Umro u Seocu 1943.
32. Radaković Miloša Lata, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
33. Repac Vučena Mara, 1914, Graibušić kod Korenice, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćušama 1943.
34. Repac Manojla Mika, 1894, Frkašić, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

NEBLJUSI

1. Biljetina Luke Kojo, 1882, Kruži, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.
2. Bogunović Bože Ilija, 1938, dijete, Srbin. Umro u Nebljusima 10. 3. 1943.
3. Bogunović Nikole Simo, 1870, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.
4. Bubalo Petra Boja, 1867, Meljinovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčevini augusta 1943.
5. Bubalo Marka Ćuka, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.
6. Bubalo Ilije Draginja, 1882, seljanka, Srpkinja Umrla u Nebljusima 20. 4. 1943.
7. Bubalo Moje Dragica, 1909, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.
8. Bubalo Aćijma Đurađ, 1865, Krčevine, seljak, Srbin. Umro u Krčevini aprila 1943.
9. Bubalo Đure Jeka, 1862, Cepaćuše, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčevini maja 1943.
10. Bubalo Mile Jeka, 1875, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši 20. 4. 1943.
11. Bubalo Dmitra Joka, 1893, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.
12. Bubalo Rade Koka, 1921, seljanka, Srpkinja Umrla u Nebljusima maja 1943.
13. Bubalo Mile Lazo, 1865, Krčevine, seljak, Srbin. Umro u Bosanskim Doljanima marta 1944.
14. Bubalo Petra Mara, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčevini marta 1943.
15. Bubalo Petra Mara, 1939, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši 2. 5. 1943.
16. Bubalo Gaje Marija, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 19. 9. 1943.
17. Bubalo Ilije Marija, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 15. 4. 1943.

18. Bubalo Nikole Marija, 1873, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

19. Bubulj Petra Marko, 1874, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši aprila 1943.

20. Bubalo Rade Milan, 1900, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

21. Bubalo Đurđa Mile, 1870, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

22. Bubalo Mile Perka, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

23. Bubalo Mile Petar, 1869, seljak, Srbin. Umro u Krčevini aprila 1943.

24. Bubalo Marka Rade, 1870, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

25. Bubalo Mile Rade, 1873, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

26. Bubalo Nikole Radonja, 1886, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

27. Bubalo Đure Simo, 1888, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

28. Bubalo Jove Smilja, 1902, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

29. Bubalo Laze Smiljana, 1895, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 28. 2. 1943.

30. Bubalo Sime Stana, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 20. 3. 1943.

31. Bubalo Dane Stoja, 1861, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčevini februara 1943.

32. Cučak Paje Bosa, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši 1943.

33. Cučak Steve Dane, 1887, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

34. Cučak Moje Đuro, 1869, seljak, Srbin. Umro u Seocu aprila 1943.

35. Cučak Aćima Ilija, 1870, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši marta 1943.

36. Cučak Laze Jeka, 1899, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

37. Cučak Dane Marija, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u M. Seocu 12. 7. 1943.

38. Cučak Mile Marija, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši februara 1943.

39. Cučak Vuka Marija, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši marta 1943.

40. Cučak Bože Mika, 1881, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

41. Cučak Vuje Mojo, 1871, Cepaćuša, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši maja 1943.

42. Cučak Nikole Rade, 1872, Cepaćuša, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši maja 1943.

43. Cučak Tome Rade, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

44. Cučak Moje Sava, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

45. Dojić Save Bojica, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

46. Dotlić Proke Bosa, 1890, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Užljebiću aprila 1943.

47. Dotlić Dane Bosiljka, 1902, seljanka, Srpkinja. Umrla u Meljinovcu 10. 4. 1943.

48. Dotlić Moje Cuka, 1880, Perišinka, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

49. Dotlić Steve Dane, 1887, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

50. Dotlić Đure Mara, 1882, seljanka, Dnopolje, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.

51. Dotlić Nikole Marija, 1942. dijete, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.

52. Dotlić Đure Smilja, 1920, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.

53. Džakula Laze Ilija, 1861, seljak, Srbin. Umro u Seocu marta 1943.

54. Kenjalo Stevana Kojo, 1871, Užljebić, seljak, Srbin. Umro u Užljebiću maja 1943.

55. Kenjalo Jandre Marko, 1887, Užljebić, seljak, Srbin. Umro u Užljebiću aprila 1943.

56. Kenjalo Paje Milija, 1895, Frkašić, seljanka, Srpkinja. Umrla u Užijebiću marta 1943.

57. Kenjalo Đure Sava, 1901, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Užljebiću aprila 1943.

58. Kenjalo Mile Smiljana, 1892, Meljinovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 20. 4. 1943.

59. Kenjalo Mile Štaka, 1867, Krčevine, seljanka, Srpkinja. Umrla u Užljebiću maja 1943.

60. Kenjalo Laze Vučen, 1899, Užljebić, seljak, Srbin. Umro u Užljebiću februara 1943.

61. Lajić Save Boja, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u V. Seocu 10. 5. 1943.

62. Ljubović Peje Ankica, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

63. Ljubović Luke Jeka, 1878, G. Strpei, seljanka, Srpkinja. U,mrla u Nebljusima 1943.

64. Ljubović Ilije Marica, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 27. 3. 1943.

65. Ljubović Bože Milica, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

66. Ljubović Ilije Rade, 1942, dijete, Srbin. Umro u Nebljusima 28. 4. 1943.

67. Majstorović Petra Bosa, 1937, Cepaćuša, dijete, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši maja 1943.

68. Majstorović Nikole Petar, 1865, Kestenovac, seljak. Srbin. Umro u Cepaćuši aprila 1943.

69. Maričić Đure Mile, 1879, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

70. Maričić Gavre Mile, 1880, seljak, Srbin. Umro u V. Seocu 1943.

71. Matić Jove Sava, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

72. Matić Saive Stevo, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

73. Pemac Trivuna Đuja, 1882, Meljinovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Seocu marta 1943.

74. Pemac Vuka Milka, 1890, seljanka, Srpkinja. Umrla u M. Seocu 15. 4. 1943.

75. Počuča Marka Mile, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima marta 1943.

76. Popović Đure Boja, 1896, Donji Štrpci, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

77. Popović Milana Dane, 1896, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima marta 1943.

78. Popović Paje Dane, 1902, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima 5. 3. 1943.

79. Popović Bože Dragan, 1940, dijete, Srbin. Umro u Nebljusima 15. 5! 1943.

80. Popović Rade Đuro, 1898, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima 10 5 1943.

81. Popović Milana Jeja, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 20. 4. 1943.

82. Popović Dane Luka, 1905, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima marta 1943.

83. Popović Stevana Mara, 1869, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 10. 3. 1943.

84. Popović Spire Marko, 1873, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

85. Popović Jandrije Mićo, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

86. Popović Jove Milan, 1943, dijete, Srbin. Umro u Nebljusima 15. 6. 1943.

87. Popović Marka Mile, 1878, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

88. Popović Dane Milka, 1899, Podlapača, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

89. Popović Marka Nikola, 1880, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

90. Popović Jandrije Petar, 1876, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

91. Popović Ilije Rade, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

92. Popović Rade Ružica, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.

93. Popović Steve Saja, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 15. 4. 1943.

94. Rašeta Steve Deva, 1903, Donji Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1944.

95. Rašeta Steve Marica, 1877, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 1943.

96. Repac Ilije Borka, 1895, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši maja 1943.

97. Repac Petra Deva, 1895, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

98. Repac Stevana Deva, 1871, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. U.mrla u Cepaćuši maja 1943.

99. Repac Ilije Đuro, 1892, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima 10. 3. 1943.

100. Repac Vuje Ilija, 1892, Cepaćuša, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši augusta 1943.

101. Repac Vuje Janja, 1915, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši septembra 1943.

102. Repac Petra Jovo, 1898, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

103. Repac Vuka Marija, 1870, Meljinovac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši aprila 1943.

104. Repac Zekana Marija, 1868, seljanka, Srpkinja. Umrla u Bosanskim Doljanima februara 1944.

105. Repac Mile Milica, 1869. Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši februara 1943.

106. Repac Moje Milica, 1878, Cepaćuša, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

107. Repac Vuje Nikola, 1881, Cepaćuša, seljak, Srbin. Umro u Cepaćuši februara 1943.

108. Repac Pilipa Soja, 1894, Pirovište, seljanka, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši marta 1943.

109. Repac Sime Smiljana, 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

110. Smrzlić Ilije Božo, 1879, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

111. Smrzlić Nikole Jeka, 1875, Dnopolje, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

112. Smrzlić Đure Jovo, 1894, Selište, seljak, Srbin. Umro u V Seocu 28. 2. 1943.

113. Smrzlić Đure Marija, 1877, Dnopolje, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima aprila 1943.

114. Skorić Petra Boža, 1904, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 2. 5. 1943.

115. Skorić Đure Deva, 1892, Donji Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

116. Skorić Mile Joka, 1914, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima juna 1943.

117. Skorić Miće Mara, 1942, dijete, Srpkinja. Umrla u Nebljusima 15. 4. 1943.

118. Skorić Petra Mića, 1906, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

119. Skorić Proke Mile, 1909, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

120. Skorić Petra Milica, 1875, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

121. Skorić Stevana Petar, 1875, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima marte 1943.

122. Skorić Dake Petar, 1870, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima aprila 1943.

123. Skorić Dake Proko, 1882, seljak, Srbin. Umro u Nebljusima februara 1943.

124. Vladetić Branka Draga, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Nebljusi<ma 22. 2. 1943.

125. Vladetić Rade Joka, 1907, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

126. Vlatković Sime Janja, 1875, Capaćuša, seljankai, Srpkinja. Umrla u Cepaćuši aprila 1943.

127. Vlatković Đure Jovo, 1875, seljak. Srbin. Umro u Nebljusima maja 1943.

128. Vlatković Đure Miika, 1927, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima februara 1943.

129. Vlatković Steve Smilja, 1881, seljanka, Srpkinja. Umrla u Nebljusima marta 1943.

130. Vranješ Luke Milica, 1884, seljanka, Srpkiinja. Umrla u Nebljusima maja 1943.

ORAOVAC

1. Ajduković Rade Ilija, 1875, seljak, Srbin. Umno u Oraovcu aprila 1943.

2. Ajduković Steve Smiljana, 1890, seljanka, Srpkinja. U.mrla u Oraovcu aprila 1943.
3. Bibić Ilije Lazo, 1942, dijete, Srbin. Umro u Oraovcu aprila 1943.
4. Bilbić Petra Mara, 1882, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraocu aprila 1943.
5. Dražić Rade Jeka, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
6. Diražić Jandre Marija, 1870, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
7. Dražić Vida Nikola, 1930, dijete, Srbin. Umro u Oraovcu 1943.
8. Dražić Mile Smilja, 1882, seljanka, Srpkinja Umrla u Oraovcu aprila 1943.
9. Dražić Nikole Žarko, 1933, seljak, Srbin. Umro u Oraovcu aprila 1913.
10. Dukić Dane Nikola, 1898, kovač, Srbin. Umro u Oraovcu aprila 1943.
11. Dukić Ilije Milka, 1876, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu marta 1943.
12. Ilić Ilije Marko, 1888, Mazin, seljak, Srbin. Umro u Oraovcu marta 1943.
13. Jeličić Mile Smiljana, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
14. Kovačević Mile Ilija, 1894, seljak, bin. Umro u Oraovcu aprila 1943.
15. Kovačević Ilije Mika, 1900, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
16. Medaković Nikole Smilja, 1943, dijete, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
17. Milošević Mile Dara 1889, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
18. Paskoš Davida Božo, 1878. seljak, Srbin. Umro u Oraovcu aprila 1943.
19. Paskoš Jandre Jeka, 1884, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
20. Paskoš Miloša Sava, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
21. Rađulović Davida Anda, 1885, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
22. Savatović Petra Daviid. 1889, seljak. Srbin. Umro u Oraovcu marta 1943.
23. Savatović Dane Mara, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Oraovcu aprila 1943.
24. Stijelja Ilije Jandre, 1903, seljak, Srbin. Umro u Oraovcu aprila 1943.

OPĆINA SRB

BEGLUCI

1. Bokan Petra Ilija, 1936, dijete, Srbin. Umro u Beglucima septembra 1943.
2. Knežević Riste Rade, 1884, seljak, Srbin. Umro u Beglucima decembra 1944.
3. Miljuš Jovana Anda, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčkom Brdu jula 1944.
4. Miljuš Jovana Cuka, 1897, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčkom Brdu marta 1943.
5. Miljuš Vuje Sara, 1874, seljanka, Srpkinja. Umrla u Beglucima 1943.
6. Pilipović Nikole Marica, 1878, seljanka, Srpkinja. Umrla u Krčkom Brdu 1944.
7. Pilipović Trifuna Milka, 1933, dijete, Srpkinja. Umrla u Beglucima 1943.
8. Rađenović Mile Danica, 1910, seljanka, Srpkinja. Umrla u Beglucima oktobra 1943.
9. Rađenović Jeka, dijete. Umrla u Beglucima 1944.
10. Rađenović Luke Đuro, 1895, seljak. Srbin. Umro u Beglucima 1943.
11. Rađenović Laze Marko, 1895, seljak, Srbin. Umro u Beglucima 1943.
12. Rađenović Petar, dijete, Srbin. Umro u Beglucima 1944.
13. Rađenović Bože Rade, 1875, seljak, Srbin. Umro u Beglucima 1943.
14. Trbulin Sime Danica, 1932, dijete, Srpkinja. Umrla u Beglucima 21. 11. 1944.

BROTNJA

1. Baškot Vida, David, 1873, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.

Tabela 3

UMRLI OD TIFUSA S PODRUČJA OPĆINE SRB 1943—1945.

SELO	Ukupno umrlih				Starosna dob							
					muškaraca				žena			
	muškaraca	žena	djece	svega	16—40 g.	41—60 g.	61 dalje	neutvrđen	16—40 g.	41—60 g.	61 dalje	neutvrđ.
BEGLUCI	4	5	5	14	—	3	1	—	1	2	2	—
BROTNJA	11	13	2	26	—	7	4	—	2	9	2	—
DONJI SRB	2	—	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—
DUGOPOLJE	7	6	2	15	2	4	1	—	3	2	1	—
GORNJI SRB	3	1	—	4	—	3	—	—	—	1	—	—
KUNOVAC	4	1	—	5	1	1	2	—	1	—	—	—
KUPIROVO	3	—	—	3	2	1	—	—	—	—	—	—
NETEKA	6	4	2	12	—	2	4	—	—	2	2	—
OSREDCI	7	10	5	22	1	3	3	—	7	3	—	—
ZAKLOPAC	1	—	2	3	—	1	—	—	—	—	—	—
UKUPNO	48	40	18	106	6	27	15	—	14	19	7	—

djece				Nac. sastav		Socijalni sastav					Mjesto smrti		Vrijeme smrti		
0—6 g.	6—10 g.	11—15 g.	neutvrđen	Srba	Hrvata	seljaka	djece	đaka	radnika	zanatlija	u selu	van sela	1943.	1944.	1945.
—	2	1	2	14	—	9	5	—	—	—	14	—	8	6	—
—	—	1	1	26	—	24	1	1	—	—	26	—	24	1	1
—	—	—	—	2	—	1	—	—	1	—	2	—	2	—	—
1	1	—	—	15	—	8	2	—	5	—	15	—	15	—	—
—	—	—	—	4	—	4	—	—	—	—	3	1	4	—	—
—	—	—	—	5	—	5	—	—	—	—	5	—	5	—	—
—	—	—	—	3	—	3	—	—	—	—	2	1	2	1	—
1	1	—	—	12	—	9	2	—	—	1	12	—	12	—	—
2	2	1	—	22	—	13	5	—	4	—	20	2	22	—	—
—	1	1	—	3	—	1	2	—	—	—	3	—	—	3	—
4	7	4	3	106	—	77	17	1	10	1	102	4	94	11	1

2. Drča Ilije Đurađ, 1895, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 3. 5. 1943.
3. Drča Rade Jovan, 1891, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 6. 5. 1943.
4. Dubajić Jovana Manda, 1892, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 13. 3. 1943.
5. Dubajić Dane Mika, 1894, Zaklopac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
6. Dubajić Rade Mile, 1898, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.
7. Novković Davida Tode, 1894, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.
8. Pilja Dmitra Dane, 1867, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.
9. Pilja Jeka, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
10. Pilja Ilije Milica, 1872, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 15. 5. 1943.
11. Pilja Danila Nikola, 1870, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.
12. Pilja Đurđa Nikola, 1873, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 13. 5. 1943.
13. Pilja Đure Sara, 1902, Zaklopac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
14. Pilja Đurđa Sava, 1896, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 10. 7. 1943.
15. Pilja Đure Savka, 1914, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
16. Pilja Vuka Smiljana, 1858, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 20. 5. 1943.
17. Pualić Davida David, 1885, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 11. 6. 1944.
18. Pualić Dane Đuro, 1930, đak, Srbin. Umro u Brotnji 5. 1. 1945.
19. Pualić Davida Đuro, 1895, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 10. 7. 1943.
20. Pualić Sime Mara, 1917, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 11. 10. 1943.
21. Pualić Davida Mika, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
22. Pualić Nikole Sava, dijete, Srbin. Umro u Brotnji 10. 9. 1943.
23. Pualić Mane Smilja, 1902, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
24. Pualić Dane Soka, 1898, Doljani, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
25. Pualić Vida Vida, 1895, seljanka, Srpkinja. Umrla u Brotnji 1943.
26. Rađenović Tome Đujan, 1897, seljak, Srbin. Umro u Brotnji 1943.

DONJI SRB

1. Bujić Đurđa Mićo, 1892, seljak, Srbin. Umro u D. Srbu polovinom marta 1943.
2. Perić Save Petar, 1886, radnik, Srbin. Umro u D. Srbu juna 1943.

DUGOPOLJE

1. Bursać Steve Jovo, 1908, radnik, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.
2. Rodić Mihajla Duka, 1918, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dugopolju 1943.
3. Rodić Miloša Duka, 1910, L. Kaldrma, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dugopolju 1943.
4. Rodić Đurđija, 1880, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dugopolju 1943.
5. Rodić Petra Mile, 1892, radnik, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.
6. Rodić Miloš, 1880, seljak, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.
7. Tankosić Boja, 1901, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dugopolju maja 1943.
8. Tankosić Sime Dako, 1883, seljak, Srbin. Umro u Dugopolju maja 1943.
9. Tankosić Luke Jelena, 1917, seljanka, Srpkinja, Umrla u Dugopolju juna 1943.
10. Tankosić Laze Rade, 1892, radnik, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.
11. Tankosić Miloša Sava, 1937, dijete, Srpkinja. Umrla u Dugopolju 1943.
12. Tankosić Milana Savka, 1940, dijete, Srpkinja. Umrla u Dugopolju marta 1943.
13. Zeljković Jeka, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Dugopolju marta 1943.
14. Zeljković Mile Mićo, 1909, radnik, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.
15. Zeljković Đure Sava, 1895, radnik, Srbin. Umro u Dugopolju 1943.

GORNJI SRB

1. Desnica Dane Đurađ, 1887, seljak, Srbin. Umro u G. Srbu 1. 8. 1943.

2. Rađenović Sava, 1887, seljanka, Srpkinja. Umrla kao izbjeglica u Drvaru oktobra 1943.
3. Rađenović Stevan, 1885, seljak, Srbin. Umro u G. Srbu 25. 8. 1943.
4. Rađenović Petar, 1884, seljak, Srbin. Umro, u G. Srbu 10, 9. 1943.

KUNOVAC

1. Batinica Dane Ilija, 1882, seljak, Srbin. Umro u zbjegu pored Kunovca augusta 1943.
2. Brkić Steve Dane, 1926, seljak, Srbin. Umro u Kunovcu 1943.
3. Brkić Save Sofija, 1920, seljanka, Srpkinja, Umrla u Kunovcu 1943.
4. Damjanović Ilije Jovan, 1901, seljak, Srbin, Umro u Kunovcu augusta 1943.
5. Damjanović Petra Petar, 1881, seljak, Srbin. Umro u Kunovcu augusta 1943.

KUPIROVO

1. Lukić Đure Svetko, 1928, seljak, Srbin. Umro u Potkraju aprila 1944.
2. Mišković Miloša Mile, 1889, seljak, Srbin. Umro u Kupirovu 11. 9. 1943.
3. Sijan Vuje Luka, 1914, seljak, Srbin. Umro u Kupirovu 18. 4. 1943.

NETEKA

1. Dubajić Milana Božo, 1934, dijete, Srbin. UmrO u Neteci ljeti 1943.
2. Dubajić Milana Dara, 1941, dijete, Srpkinja. Umrla u Neteci ljeti 1943.
3. Dubajić Đure Sava, 1901, seljak, Srbin. Umro u Neteci 1943.
4. Ivančević Marija, 1872, Plavno, seljanka, Srpkinja. Umrla ti Neteci 1943.
5. Lajić Štaka, 1870, D. Lapac, seljanka, Srpkinja. Umrla u Neteci 1943.
6. Medić Simo, 1868, Zaklopac, kovač, Srbin. Umro u Neteci 1943.
7. Ožegović Marka Dane, 1878, seljak, Srbin. Umro u Neteci 1943.
8. Rađenović Dane Simo, 1860, seljak, Srbin. Umro u Neteci 1943.
9. Rastović Sava, 1898, Velika Popina, seljanka, Srpkinja. Umrla u Neteci 1943.
10. Vojvodić Duje Duka, 1898, seljanka, Srpkinja. Umrla u Neteci 1943.
11. Vojvodić Stevana Mićo, 1871, seljak, Srbin. Umro u Neteci aprila 1943.
12. Vojvodić Save Petar, 1894, seljak, Srbin. Umro u Neteci 1943.

OSREDCI

1. Bokan Anda, 1904, Suvaja, seljanka, Srpkinja. Umrla u Beglucima kod Srba maja 1943.
2. Bokan Gavrana Boja, 1925, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima maja 1943.
3. Bokan Jovan, 1873, radnik, Srbin. Umro u Beglucima kocl Srba juna 1943.
4. Bokan Jovana Milan, 1931, dijete, Srbin. Umro u Osredcima maja 1943.
5. Bokan Gavrana Smiljana, 1900, Suvaja, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima maja 1943.
6. Damjanović Duka, 1883, Suvaja, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima maja 1943.
7. Grbić Stevana Jandrija, 1883, seljak, Srbin. Umro u Osredcima juna 1943.
8. Kenjalo Milana Milan, 1941, dijete, Srbin. Umro u Osredcima jula 1943.
9. Kenjalo Milana Milica, 1938, dijete, Srpkinja. Umrla u Osredcima jula 1943.
10. Kenjalo Milana Soja, 1933, dijete, Srpkinja. Umrla u Osredcima maja 1943.
11. Pavković Dragica, 1905, seljanka. Srpkinja. Umrla u Osredcima 1943.
12. Pavković Save Duka, 1918, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima aprila 1943.
13. Pavković Nikole Nikola, 1937, dijete, Srbin. Umro u Osredcima maja 1943.
14 Pavković Smiljana. 1883, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima juna 1943.
15. Pavković Stevana Stana, 1914, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima jula 1943.
16. Pejić Draga, 1908, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima jula 1943.

17. Pejić Gavrana Spiro, 1880, radnik, Srbin. Umro u Osredcima juna 1943.
18. Zorić Dmitra Aćim, 1873, seljak, Srbin. Umro u Osredcima juna 1943.
19. Zorić Duka, 1892, Bos. Osredci, seljanka, Srpkinja. Umrla u Osredcima juna 1943.
20. Zorić Jovana Gajo, 1901, radnik, Srbin. Umro u Osredcijna juna 1943.
21. Zorić Ilija Ilidžan, 1883, radnik, Srbin. Umro u Osredcima juna 1943.
22. Zorić Nikole Mile, 1904, seljak, Srbin. Umro u Osredcima juna 1943.

ZAKLOPAC

1. Drča Petra Ilija, 1895, seljak, Srbin. Umro u Zaklopcu februara 1944.
2. Kantar Đure Dušan, 1936, dijete, Srbin. Umro u Zaklopcu 1944.
3. Medić Dane Branko, 1932, dijete, Srbin. Umro u Zaklopcu 1944.

UKUPNI BROJ LJUDSKIH GUBITAKA S PODRUČJA KOTARA DONJI LAPAC 1941—1945.

OPĆINA	Ukupan broj							Socijalni sastav							Nacionalni sastav				Mjesto smrti			Vrijeme smrti					
	Pali borci	ZFT i rata	Umrli od tifusa	ukupno	muškaraca	žena	djece	seljaka	radnika	djece, đaka i studenata	službenika	trgovaca i gostioničara	zanatlija	ostalih	neutvrđeno	Srba	Hrvata	ostalih	neutvrđeno	Lika	ostali dio Jugoslavije	dr. zemlje i neutvrđeno	1941.	1942.	1943.	1944.	1945.	neutvrđeno
DONJI LAPAC	703	825	634	2162	1308	548	306	1523	83	332	32	14	28	73	77	2150	9	—	3	1573	551	38	538	131	996	392	101	4
SRB	436	563	106	1105	687	203	215	678	130	229	11	10	12	33	2	1086	17	1	1	860	208	37	420	120	293	232	37	3
UKUPNO	1139	1388	740	3267	1995	751	521	2201	213	561	43	24	40	106	79	3236	26	1	4	2433	759	75	958	251	1289	624	138	7

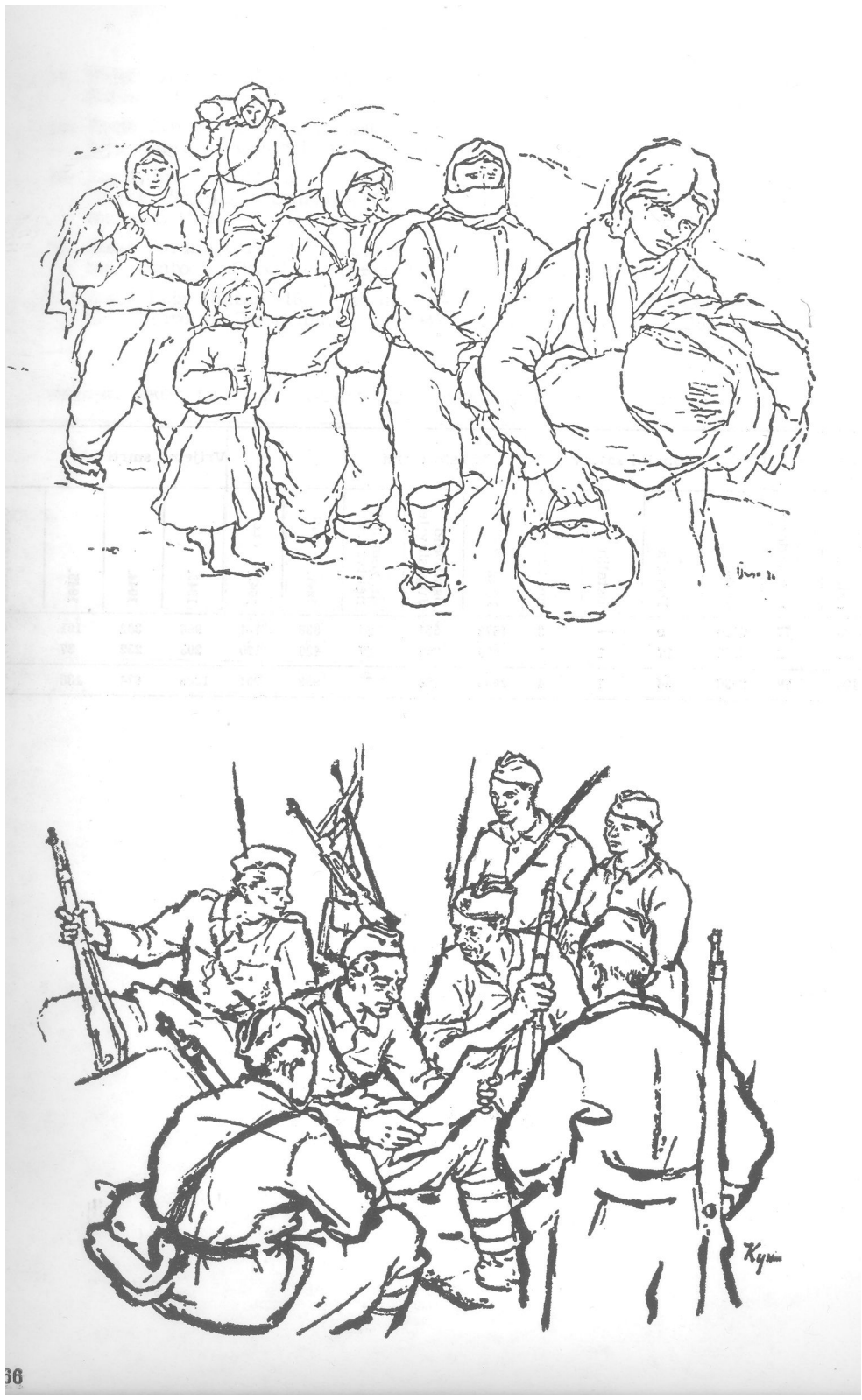

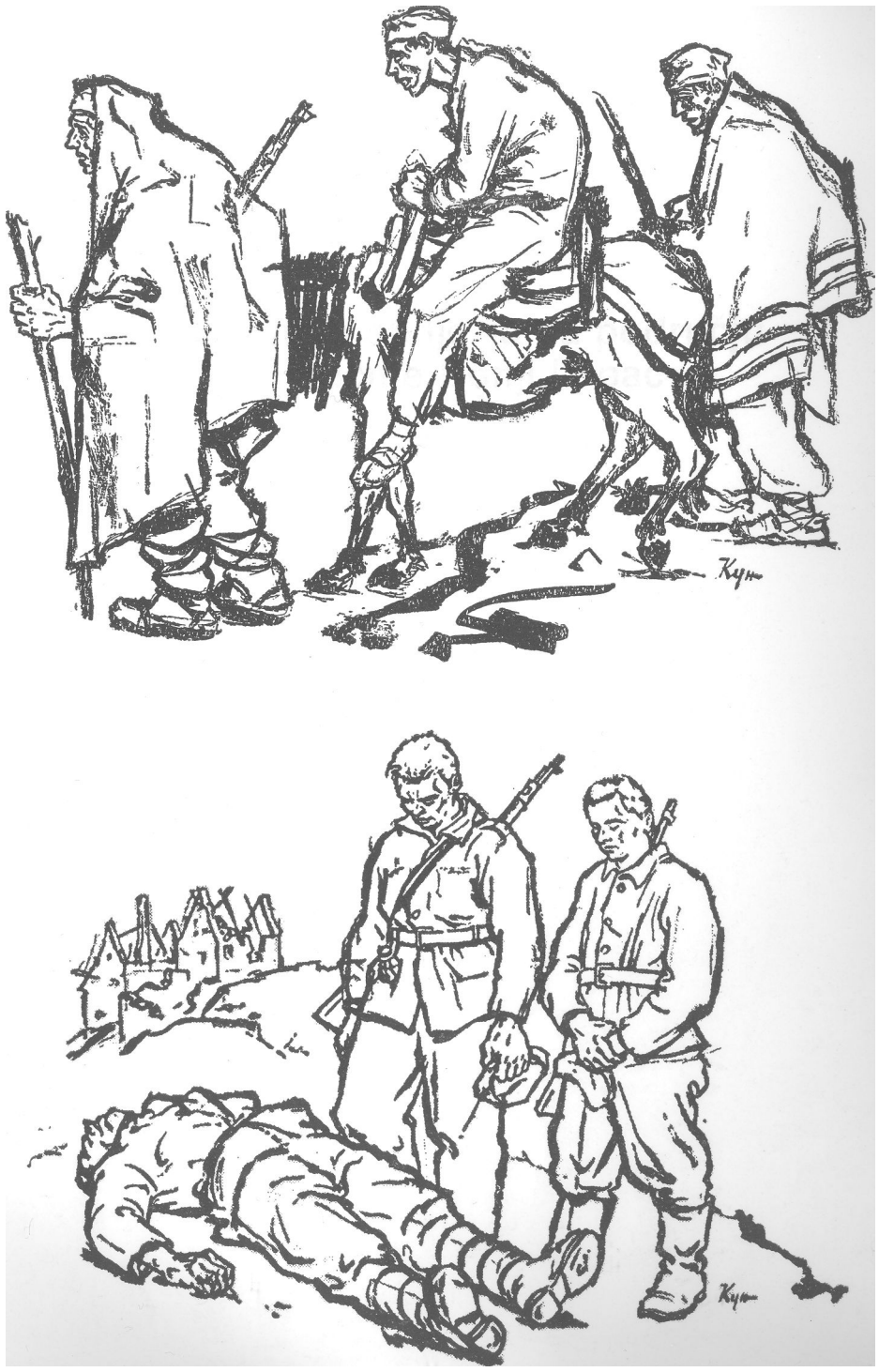

Spomen obilježja na području općine Donji Lapac

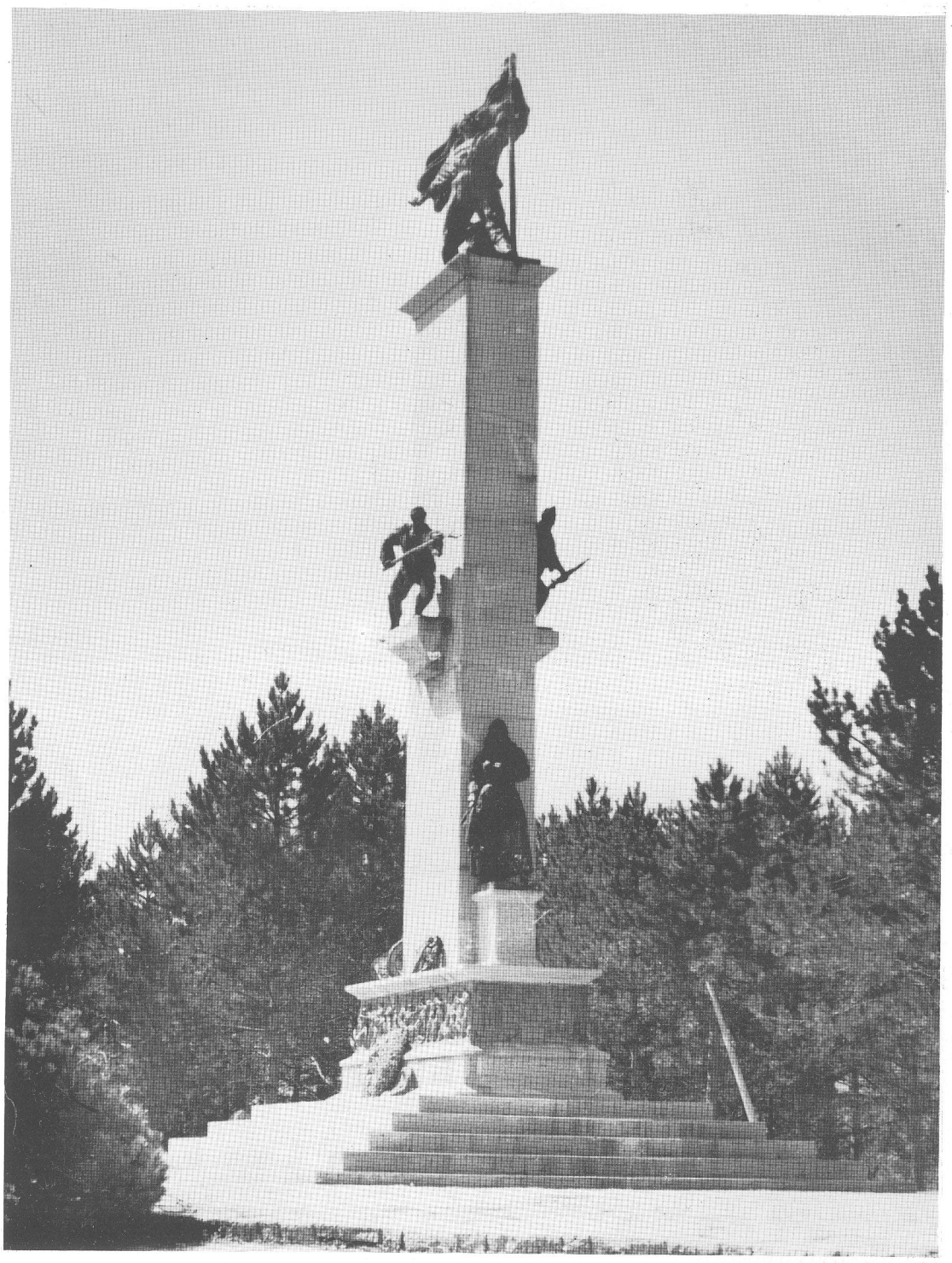

SPOMENIK USTANKU NARODA HRVATSKE U SRBU

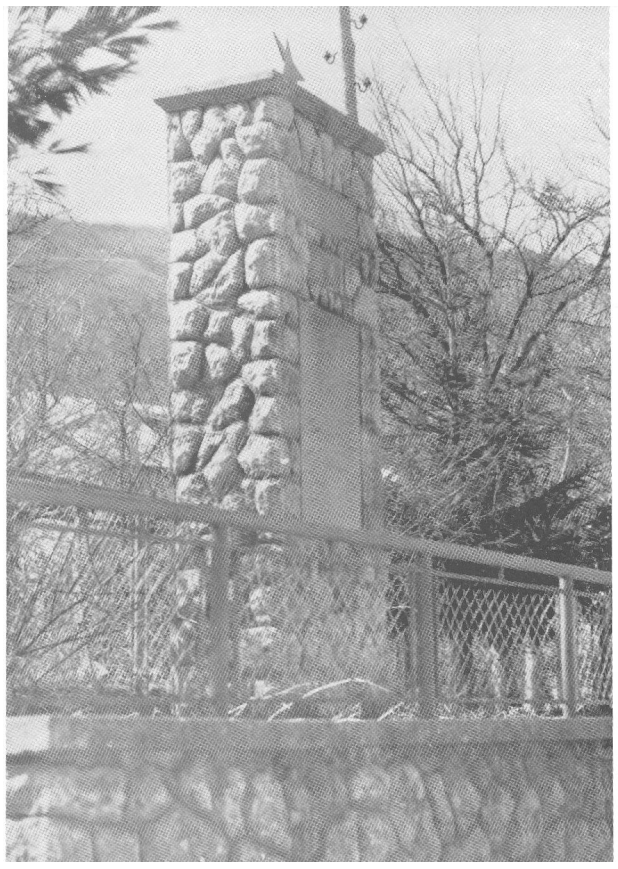

SPOMEN OBILJEŽJE U NETECI - kod česme
"Vi padoste žrtvom, vi dadoste sve"
1941-1945
Za slobodu domovine u NOB-i dali su živote iz sela Neteke borci

Imenom i prezimenom 24 borca žrtve fašističkog terora

Imenom i prezimenom njih 11 **(lijevo gore)**

SPOMEN OBILJEŽJE U BEGLUCIMA

"U NOB-u pod rukovodstvom KPJ protiv porobljivača i domaćih izdajnika za oslobođenje svoje domovine i bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije od 1941-1945. godine pali su borci".

Navedeno poimenično 25 boraca, a ispod toga slijedi tekst "žrtve fašizma", a zatim "od fašističkog terora od 1941 -1945. godine iz Begluka su pale 24 ljudske žrtve" **(desno gore)**

Svojim borcima i žrtvama fašizma
narod i Savez boraca sela Begluka
kao znak priznanja i zahvalnosti
diže ovu spomen ploču 27. jula 1962.

SPOMEN OBILJEŽJE - SPOMEN ČESMA U ZAVLAČI KOD L. KALDRME

"Iz ovog sela jula 1941. revolucionarni odbor rukovodio je pripremama za dizanje narodnog ustanka u južnom delu Like i formiran Štab gerilskih odreda za Srb i okolinu". U daljnjem tekstu navedena su imena poginulih boraca u NOR-u iz Zavlake
(njih 13 s godinama smrti) - (lijevo).

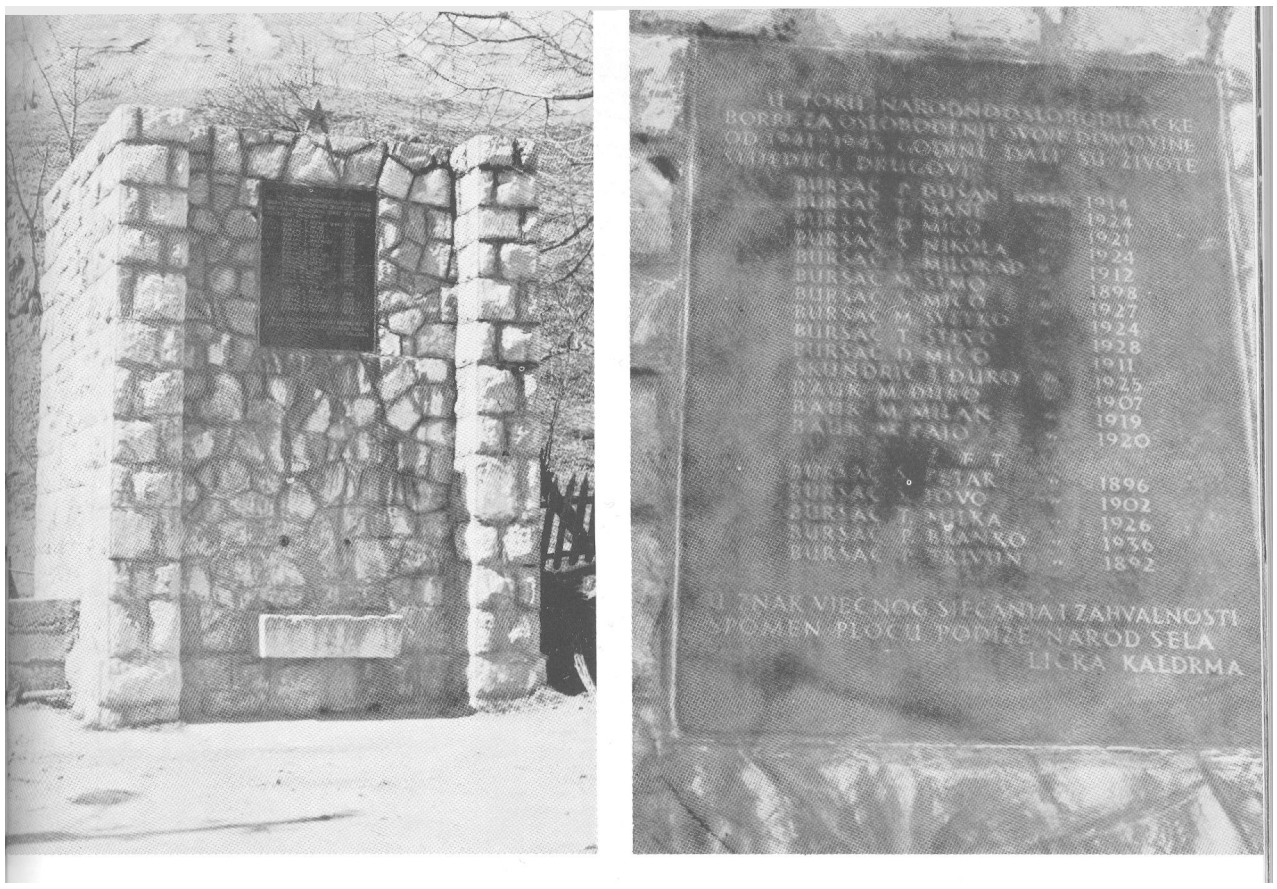

SPOMEN OBILJEŽJE U LIČKOJ KALDRMI (gore)

SPOMEN PLOČA NA SPOMEN OBILJEŽJU U LIČKOJ KALDRMI (desno gore).

SPOMEN OBILJEŽJE NA LIČKIM OSREDCIMA KOD SPOMEN DOMA

"Borci pod zastavom KPJ za slobodu naroda i domovine u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945. godine. Položili su svoje živote drugovi". Navedeno njih 50 s godinama rođenja. U podnožju spomenika stoji: "Na svirep način fašistički okupator je uništio 74 života dece, žena i ljudi" (desno).

Mrtvim drugovima spomen podižu zahvalni narod Osredaka i Dugopolja

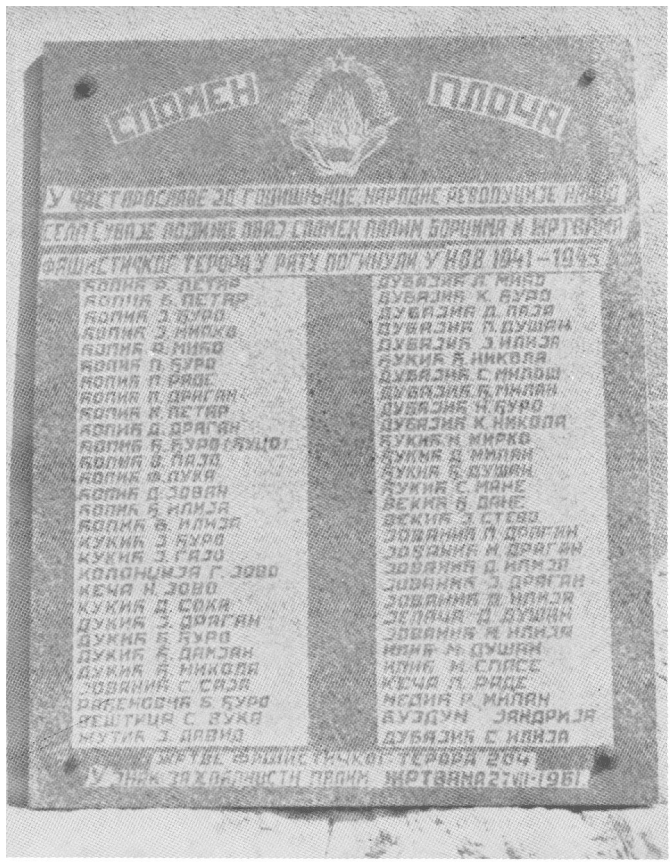

SPOMEN PLOČA NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE U DONJOJ SUVAJI

"U čast proslave 20-godišnjice narodne revolucije narod sela Suvaje podiže ovaj spomen palim borcima i žrtvama fašističkog terora u ratu poginuli u NOV 1941-1945." Navedeno 58 imena palih boraca. Ispod toga samo brojkom piše 204 žrtve fašističkog terora, a na kraju: "u znak zahvalnosti palim žrtvama"

27.7.1951.

SPOMEN OBILJEŽJE U DOLJANIMA

U dvorištu Osnovne škole
"Narod iz ovoga sela dao je 450 boraca koji su se na poziv komunističke partije Jugoslavije na čelu sa drugom Titom dobrovoljno borili u redovima narodnooslobodilačke vojske 1941-1945. godine
137 boraca položilo je svoje živote na raznim bojištima".
Navode se imena 137 palih boraca u dva reda, a dalje slijedi tekst "u selu je palo 158 žrtava fašističkog terora", a zatim slijedi:
"druže, čitaj i pamti imena svih svojih najboljih sinova koji su kroz borbu iskovali bratstvo i jedinstvo i izvojevali slobodu našim narodima"
"palim borcima i žrtvama fašističkog terora narod podiže ovaj spomenik iz zahvalnosti za učinjena herojska dijela i vječnu uspomenu na svoje najbolje sinove"
22. 10. 1952.

Narod sela Doljani

SPOMEN OBILJEŽJE U SELU BROTINJA

"U toku narodnooslobodilačke borbe iz sela Brotinja protiv okupatora i domaćih izdajnika od 1941-1945. godine dali su svoje živote drugovi i drugarice".
Navedena imena, godina rođenja i godina smrti 35 palih boraca i 28 žrtava fašističkog terora.
Spomen ploču podiže Savez boraca i narod sela Brotinje.

SPOMENIK NARODNOM HEROJU STOJANU MATIĆU I PALIM DRUGOVIMA U D. LAPCU

U krugu spomenika nalaze se dvije spomen ploče. Na prvoj piše: "Vi padoste žrtvom i dadoste sve krv, život, mladost radi slobode. S područja Općine Donji Lapac u temelje slobode domovine ugradiše sebe 1094 borca i 1520 žrtava fašističkog terora. Na drugoj ploči se kaže: "U ovoj spomen grobnici sahranjeni su pali za oslobođenja Donjeg Lapca 27. 2. 1942."
Navedena su imena 17 palih boraca - oslobodioca rata sa godinama rođenja, smrti i imenom sela odakle potiču. U daljnjem tekstu navode se imena 5 palih boraca na drugim bojištima, a na kraju stoji tekst: "partizane, druže, počivaj muke su ti osvećene".

Narod Općine Donji Lapac 27. 2. 1969.

i

SPOMEN POPRSJE DUKE TADIĆ U DONJEM LAPCU

Na više spomen ploča u okviru spomenika popisana su imena palih boraca i ŽFT

Na spomeniku u ul. N. Tesle u D. Lapcu piše:

»Lijepa je ova zemlja.
Meni najdraža.
U njoj smo krv i snove
i za te, druže, dali.«

Jure Kaštelan

a) NATPISNA PLOČA MEMORIJALNOG MUZEJA NA OBJEKTU HOTELA "OZEBLIN"

b) SPOMEN PLOĆA POSVEČENA BORCIMA TREĆE PREKOMORSKE UDARNE BRIGADE NA ZGRADI SO U DONJEM LAPCU

c) SPOMEN PLOČA U POVODU 40-GODIŠNJICE POSTOJANJA "VIJESNIKA" - Na zgradi trgovine u Donjem Lapcu

U TEŠKIM BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE
DONJEG LAPCA OD 15. DO 20. MARTA 1945.
GODINE UČESTVOVALA JE I 3. PREKOMORSKA
UDARNA BRIGADA U KOJOJ JE BILO 2400 BORA-
CA. PRETEŽNO IZ SLOVENSKOG PRIMORJA I ISTRE
U TIM BORBAMA JE POGINULO 20 BORACA BRIGADE
27. JULA 1985. GODINE
PREŽIVJELI BORCI
3. PREKOMORSKE UDARNE BRIGADE
I SUBNOR OPĆINE DONJI LAPAC
VAŠI ŽIVOTI SU TEMELJ NAŠE SREĆE
NEKA VAM JE VJEČNA SLAVA I HVALA
NAROD OPĆINE
DONJI LAPAC

b

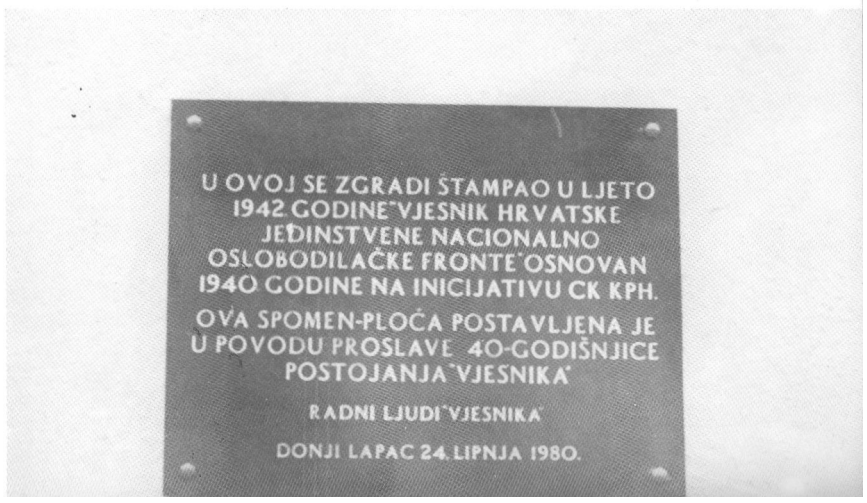
U OVOJ SE ZGRADI ŠTAMPAO U LJETO
1942. GODINE "VJESNIK HRVATSKE
JEDINSTVENE NACIONALNO
OSLOBODILAČKE FRONTE" OSNOVAN
1940 GODINE NA INICIJATIVU CK KPH.
OVA SPOMEN-PLOČA POSTAVLJENA JE
U POVODU PROSLAVE 40-GODIŠNJICE
POSTOJANJA "VJESNIKA"
RADNI LJUDI "VJESNIKA"
DONJI LAPAC 24. LIPNJA 1980.

d) SPOMEN PLOČA POSVEĆENA ODRŽAVANJU 1. OKRUŽNE KONFERENCIJE SKOJ-a ZA LIKU NA ZGRADI SDK U DONJEM LAPCU

e) SPOMEN PLOČA POSVEĆENA BORAVKU CENTRALNOG KOMITETA KPH I GŠNOV HRVATSKE - Na zgradi SDK u Donjem Lapcu

f) SPOMEN PLOČA NA KUĆI U KOJOJ SU SE RODILI NARODNI HEROJI ILIJA I TOMICA POPOVIĆ U DONJEM LAPCU

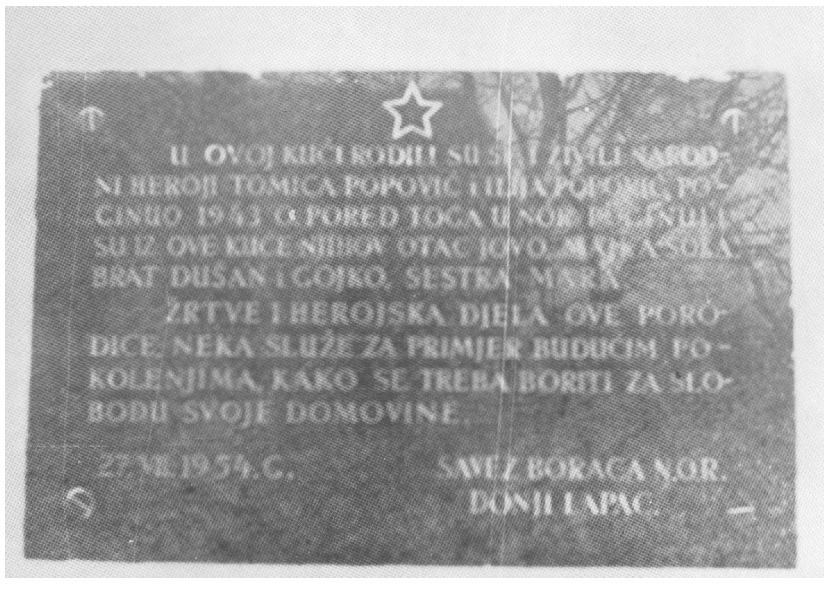

NA MJESTU GDJE
15 AUGUSTA 1942 GOD.
KONFERENCIJA
1957 G.

U OVOJ SE ZGRADI NALAZIO OD
6 JUNA DO 7 SEPTEMBRA 1942 GOD
CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE
PARTIJE HRVATSKE I GLAVNI ŠTAB
NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE
HRVATSKE
SAVEZ BORACA NOR D. LAPAC

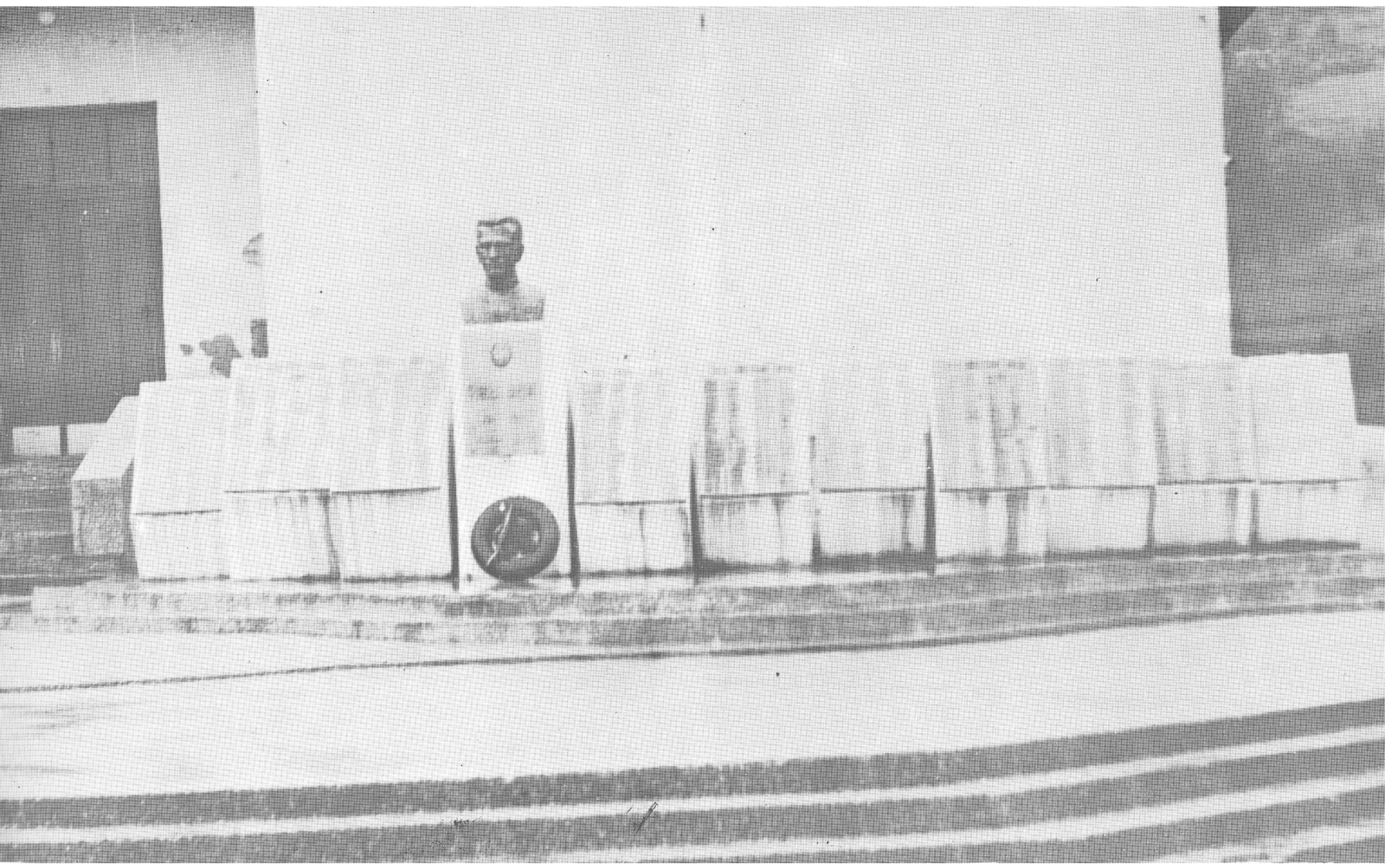

SPOMEN OBILJEŽJE PALIM BORCIMA I ŽRTVAMA FAŠISTIČKOG TERORA U NEBLJUSIMA SA POPRSJEM NARODNOG HEROJA STOJANA MATICA

Na više ploča popisana su imena palih boraca i ŽFT.

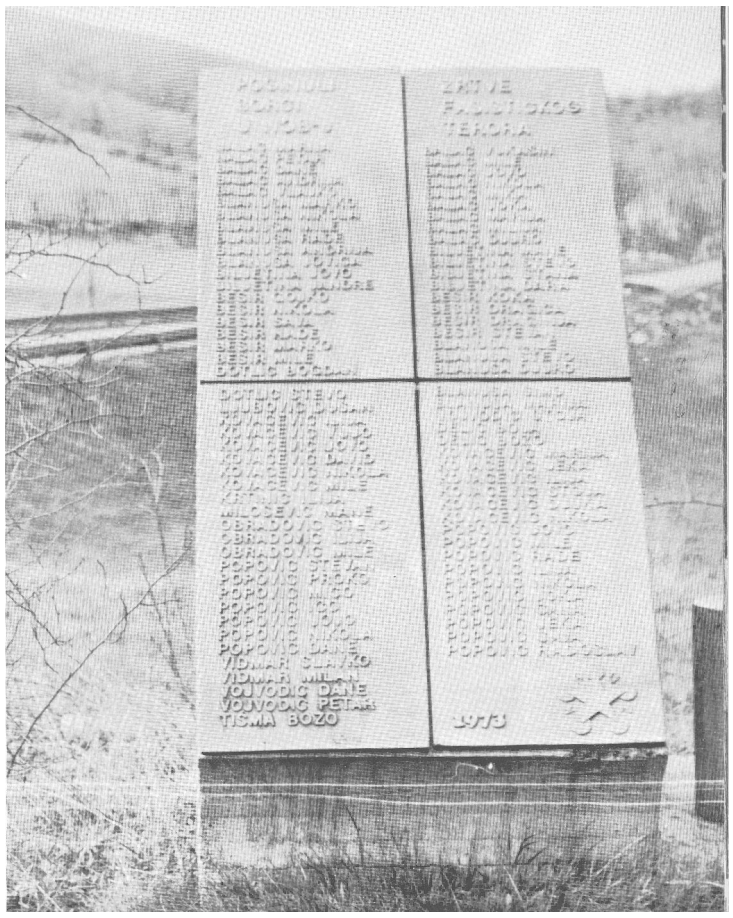

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA I ŽRTVAMA FAŠISTIČKOG TERORA U KRUGU SPOMENIKA U KRUZIMA

Na ploči su ispisana imena palih boraca i ŽFT sela Kruga.

SPOMENIK PALIM BORCIMA I ŽRTVAMA FAŠISTIČKOG TERORA U KRUZIMA

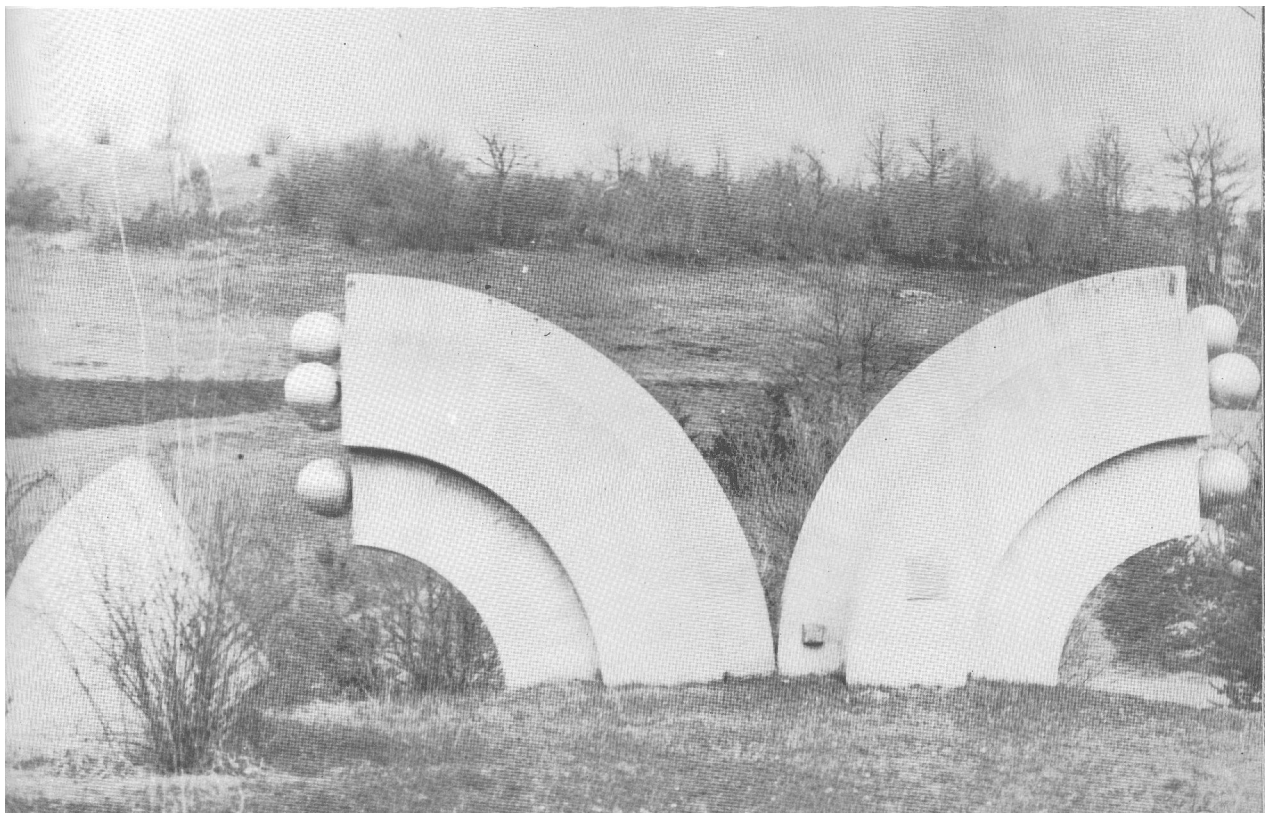

SPOMEN OBILJEŽJE NA DRENOVAČI POSVEĆENO ZNAČAJNIM BITKAMA TOKOM NOR-a

"Na Drenovači u toku narodnooslobodilačkog rata od 1941--1945. godine narodnooslobodilačka vojska uz pomoć stanovništva ovoga kraja izvojevala je više pobjeda nad neprijateljem i nanijela mu teške gubitke".

Narod Nebljusa i okoline.

SPOMEN OBILJEŽJE U KRUZIMA POSVEĆENO BICI U KOJOJ JE NA TOM MJESTU ZAROBLJENA PRVA PARTIZANSKA HAUBICA

"Na ovome mjestu 25. 9. 1941. partizanski odredi ovoga kraja oteli su poljsku haubicu od 12. ustaške pukovnije. Ovo je bio prvi top kojeg su zarobile jedinice NOV Hrvatske".

Savez boraca NOR-a
27. 7. 1954. god.

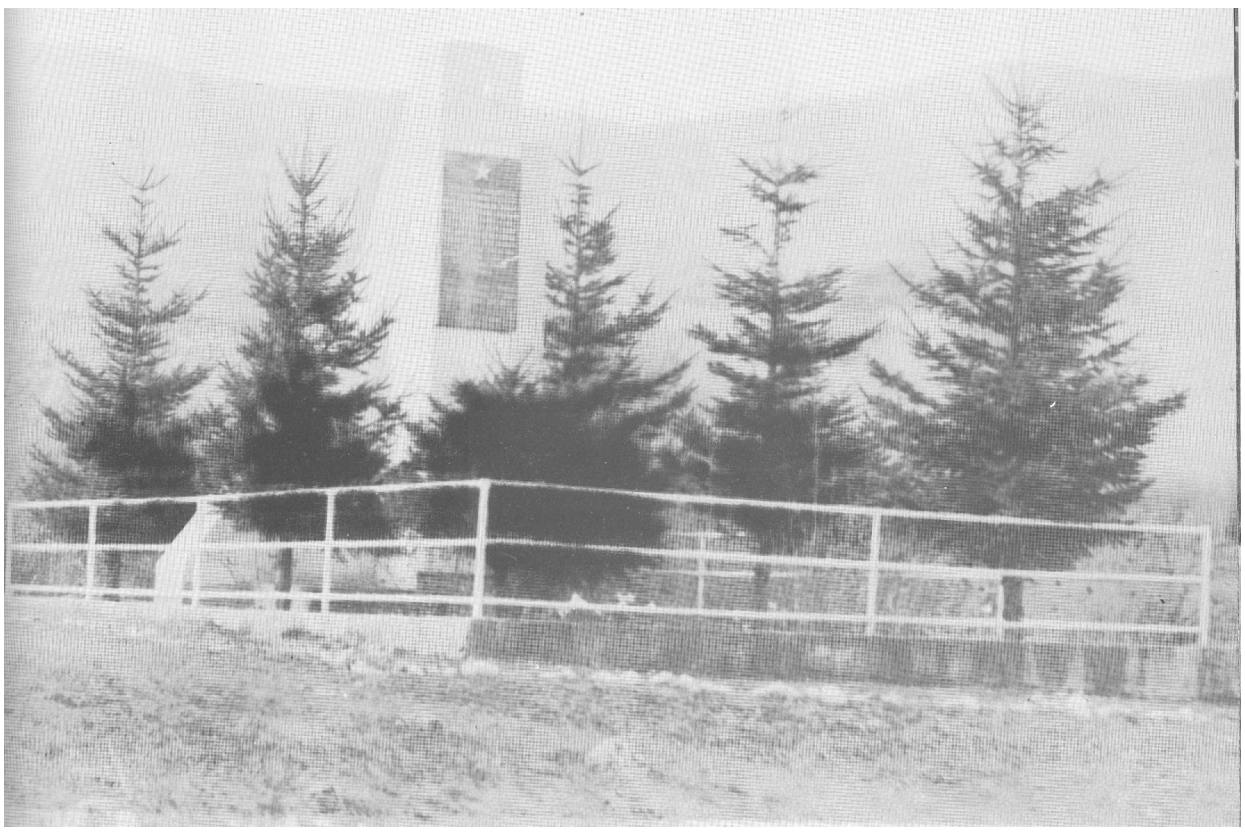

SPOMEN OBILJEŽJE FAŠISTIČKOG TERORA GDJE JE POBIJENO VIŠE OD 90 STANOVNIKA SELA MELJINOVCA. OBILJEŽJE SE NALAZI U SELU ZAVALU KOD BIHAĆA NA LOKALITETU TZV. DELIĆ JAMA

SPOMEN PLOČA POSVEĆENA PRVOJ OFICIRSKOJ ŠKOLI NA ZGRADI HOTELA "OZEBLIN" U DONJEM LAPCU

"U ovoj je zgradi 1942. radila prva oficirska škola vrhovnog štaba NOV i POJ".

Odbor saveza boraca NOR-a Donji Lapac

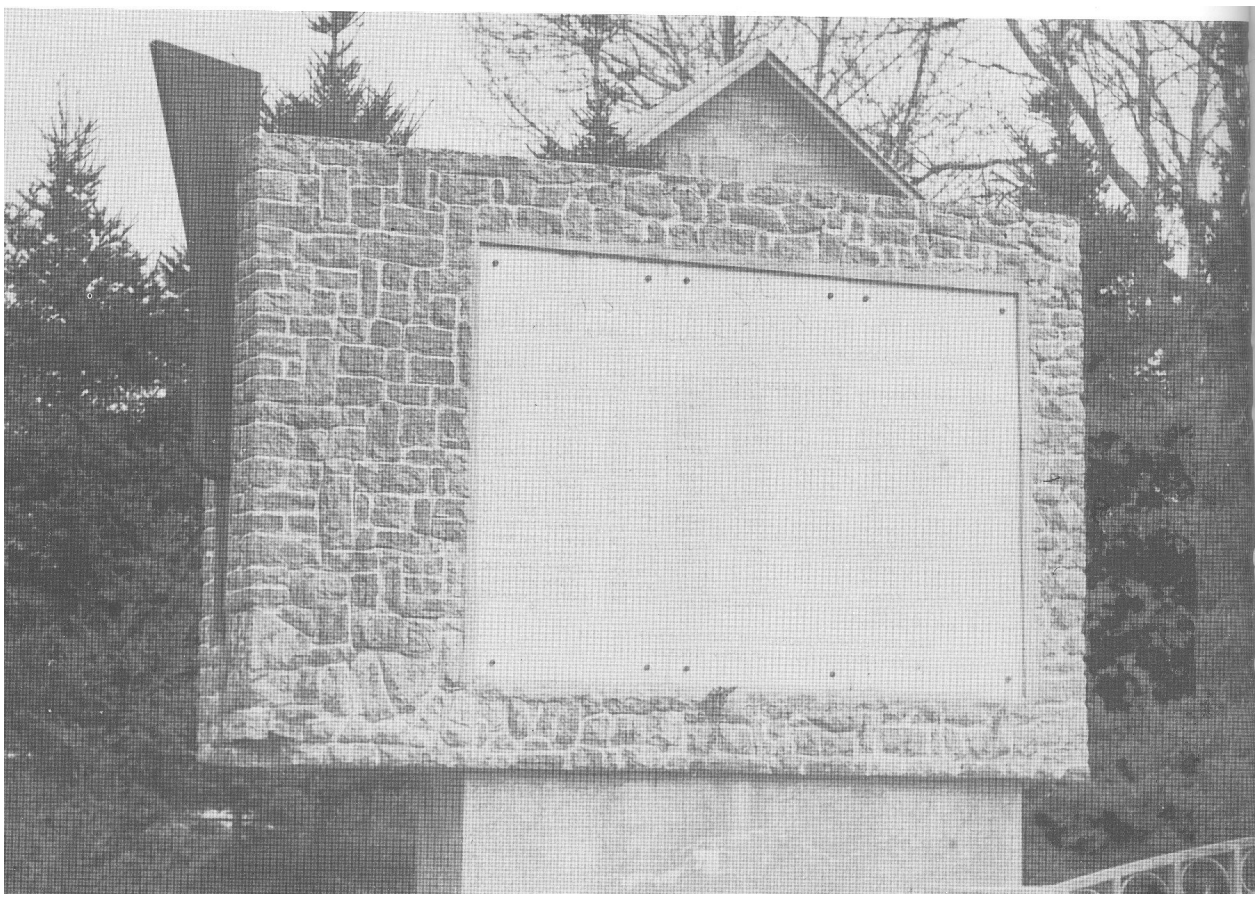

SPOMEN PLOČA NA DOMU BORACA BIROVAČA

SPOMEN OBILJEŽJE U GAJINAMA

"Za slobodu naših naroda".
Imena palih boraca i ŽFT sela Gajine (lijevo)

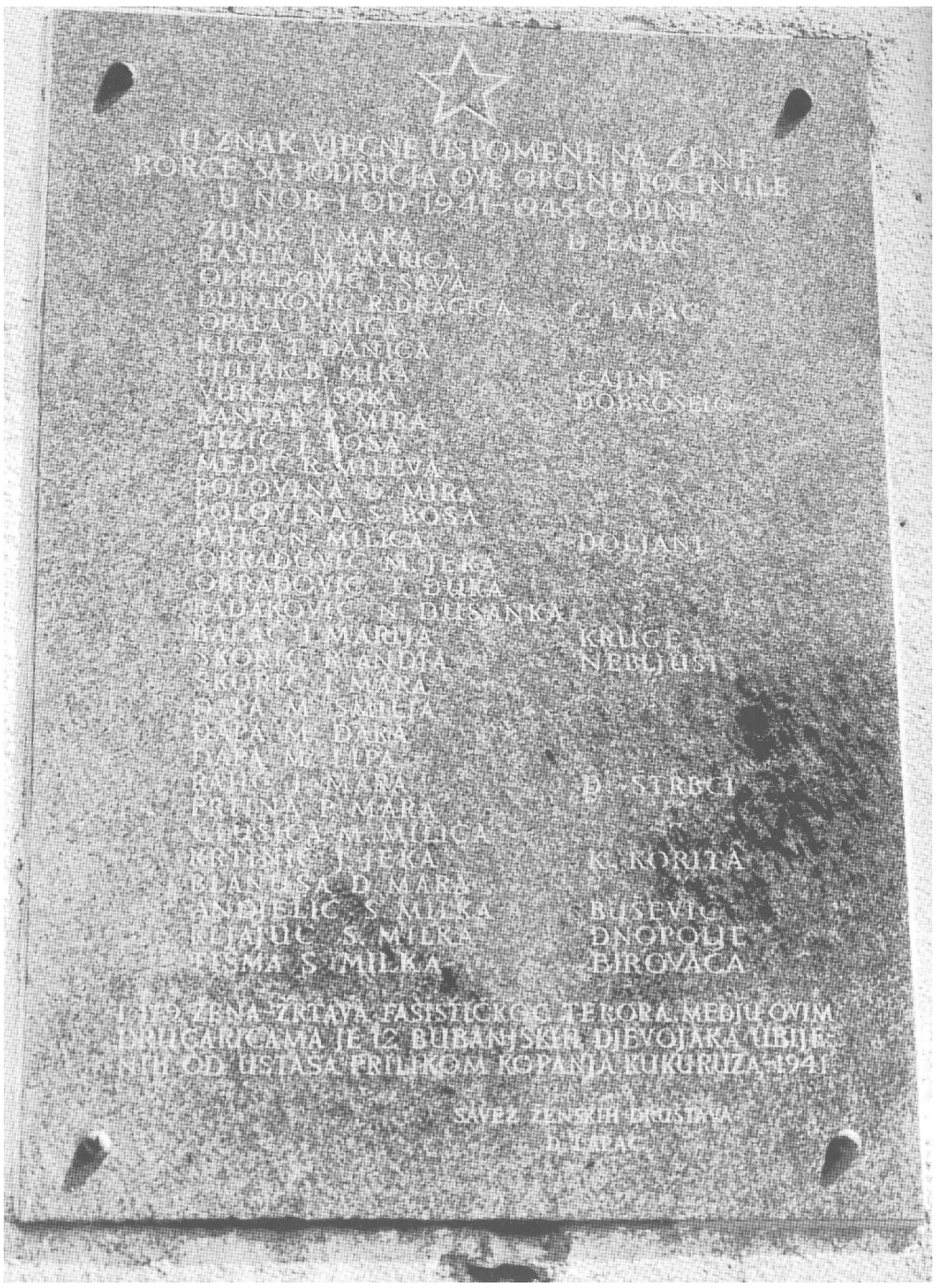

SPOMEN PLOČA ŽENAMA BORCIMA, Na zgradi Skupštine općine Donji Lapac

"U znak vječne uspomene na žene-borce sa područja ove Općine poginule u NOB-i 1941-1945. godine" navedena imena 30 žena-boraca i mjesto rođenja. Ispod toga slijedi tekst:
"179 žena-žrtava fašističkog terora. Među ovim drugaricama je 12 bubanjskih djevojaka ubijenih od ustaša prilikom kopanja kukuruza 1941.

Savez ženskih dništava D. Lapac

SPOMEN OBILJEŽJE NA KAMENSKU

"Na ovom je mjestu 23. VIII 1941. god. održano vojno savjetovanje za formiranje partizanskih odreda u Lici.
29. XI 1941. god. formiran 1. bataljon NOV i POJ "Marko Orešković" u Hrvatskoj.
1943. i 1944. god. boravio Glavni štab NOV i PO za Hrvatsku i CK KPH

Savez boraca NOR Donji Lapac

Godine 1943. formirane su partizanske radionice Glavnog štaba Hrvatske od kojih je izraslo poduzeće "Kamensko"

Radni kolektiv "Kamensko" Zagreb

1. maja 1961. god.

SPOMENIK NA JAMI KOD BUBNJA

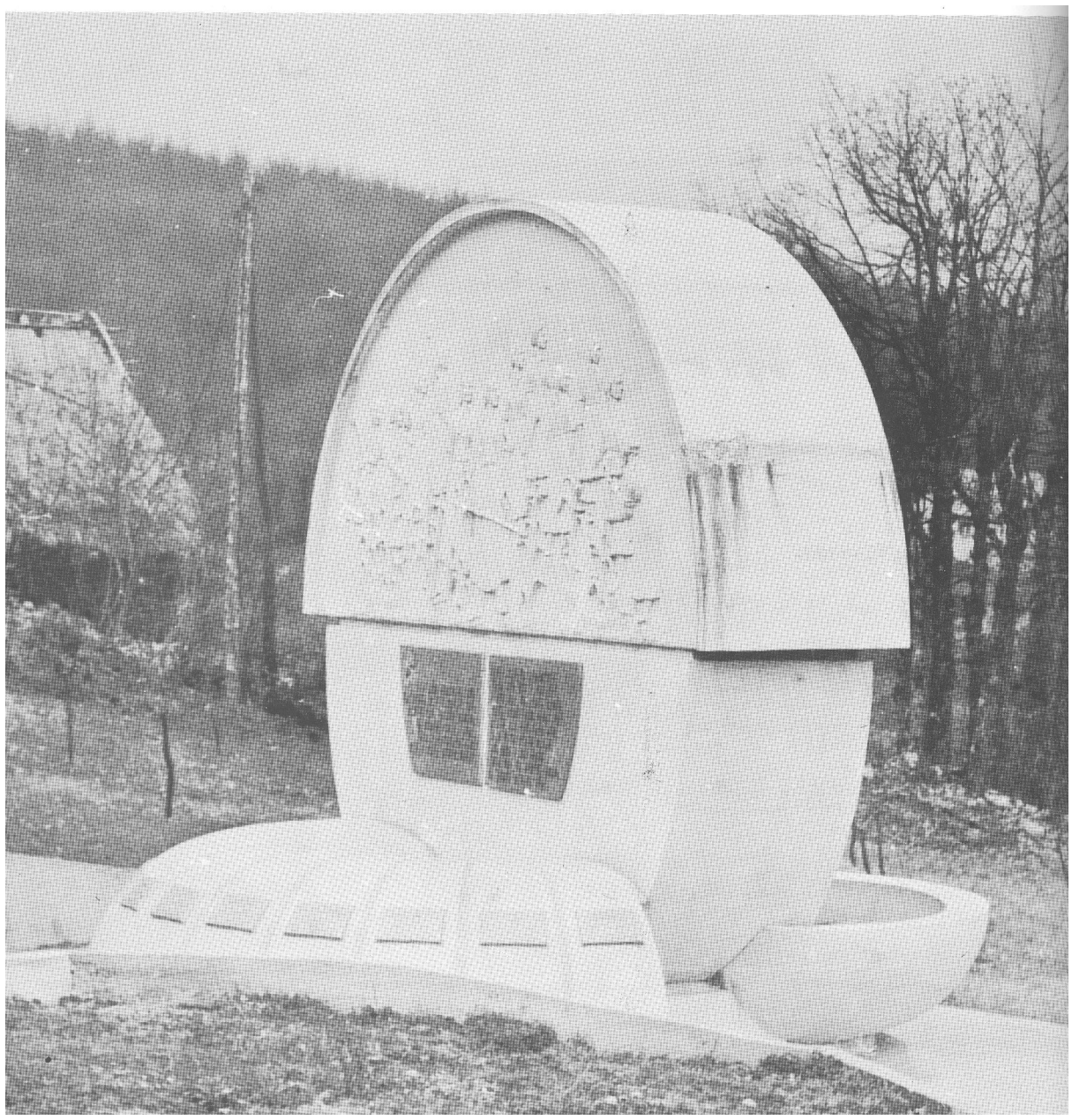

SPOMENIK ŽFT U BUBNJU

"To je bilo 12 jula kad-pogibe dvanajst srpskih cura ..."

GROBNICE ŽFT U OKVIRU SPOMEN OBILJEŽJA U BUBNJU

Navedena imena poginulih djevojaka te godine rođenja i godina smrti.

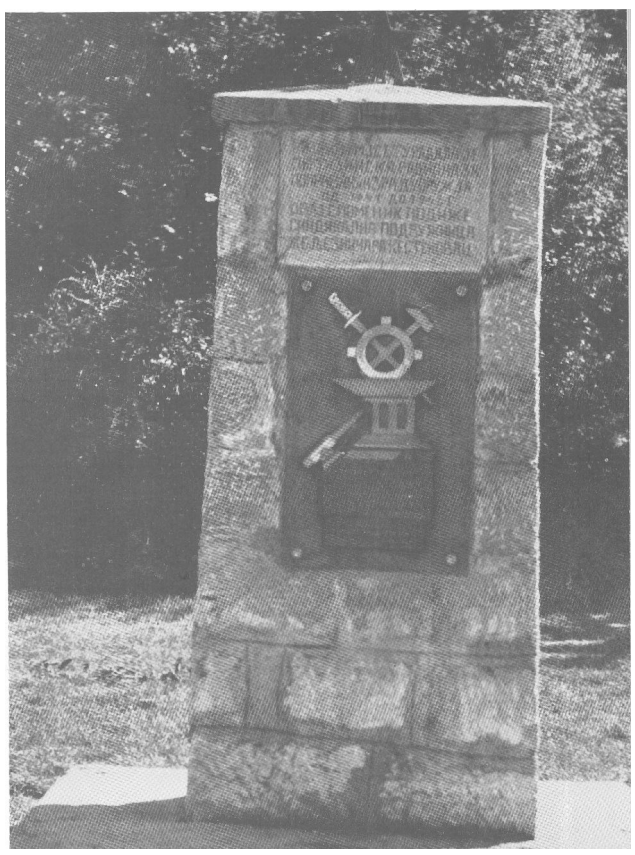

SPOMEN OBILJEŽJE NA ŠTRBAČKOM BUKU

Obilježje posvećeno osnivanju prve partizanske radionice za izradu i popravku oružja.

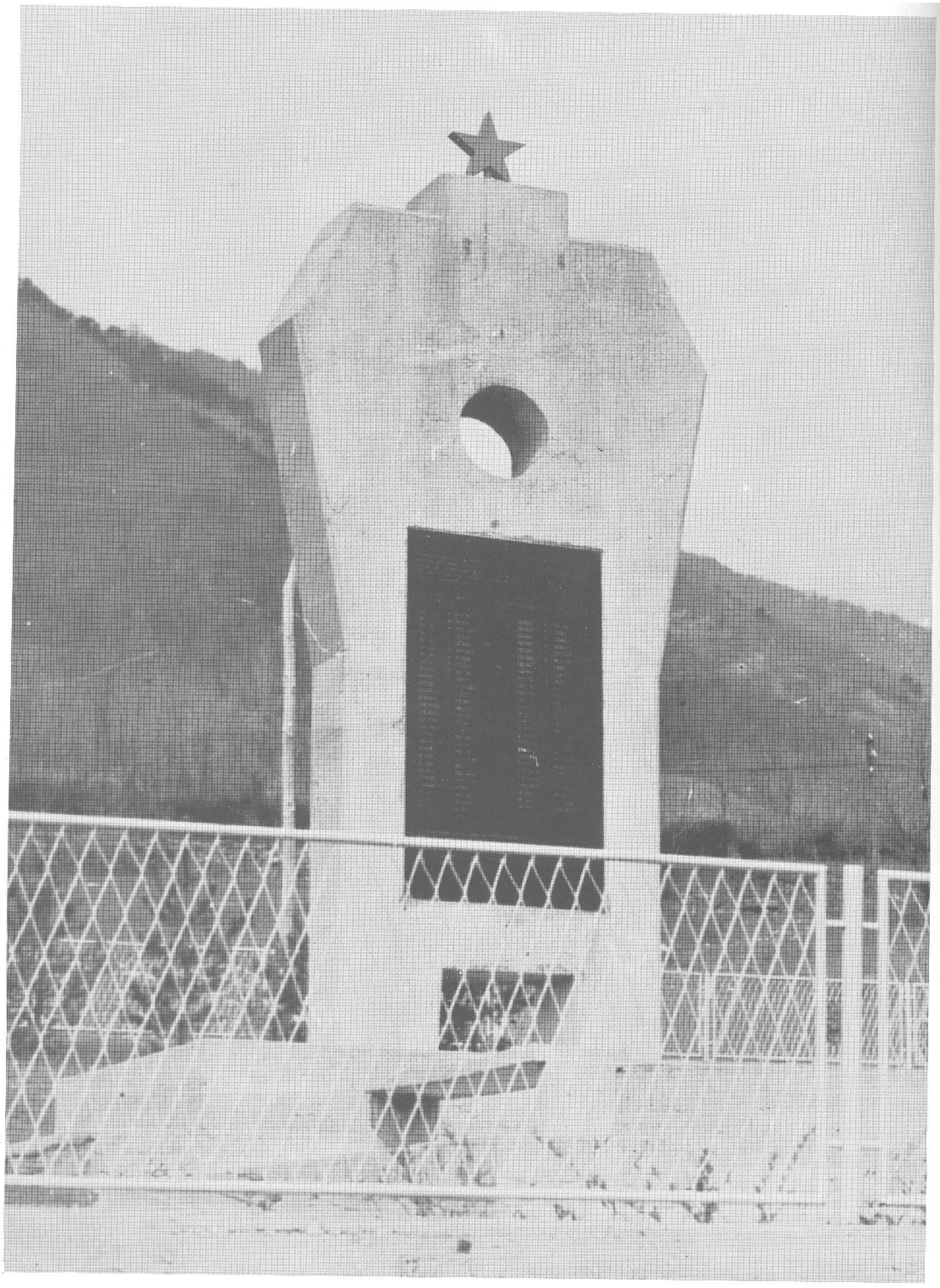

SPOMEN OBILJEŽJE U TIŠKOVCU

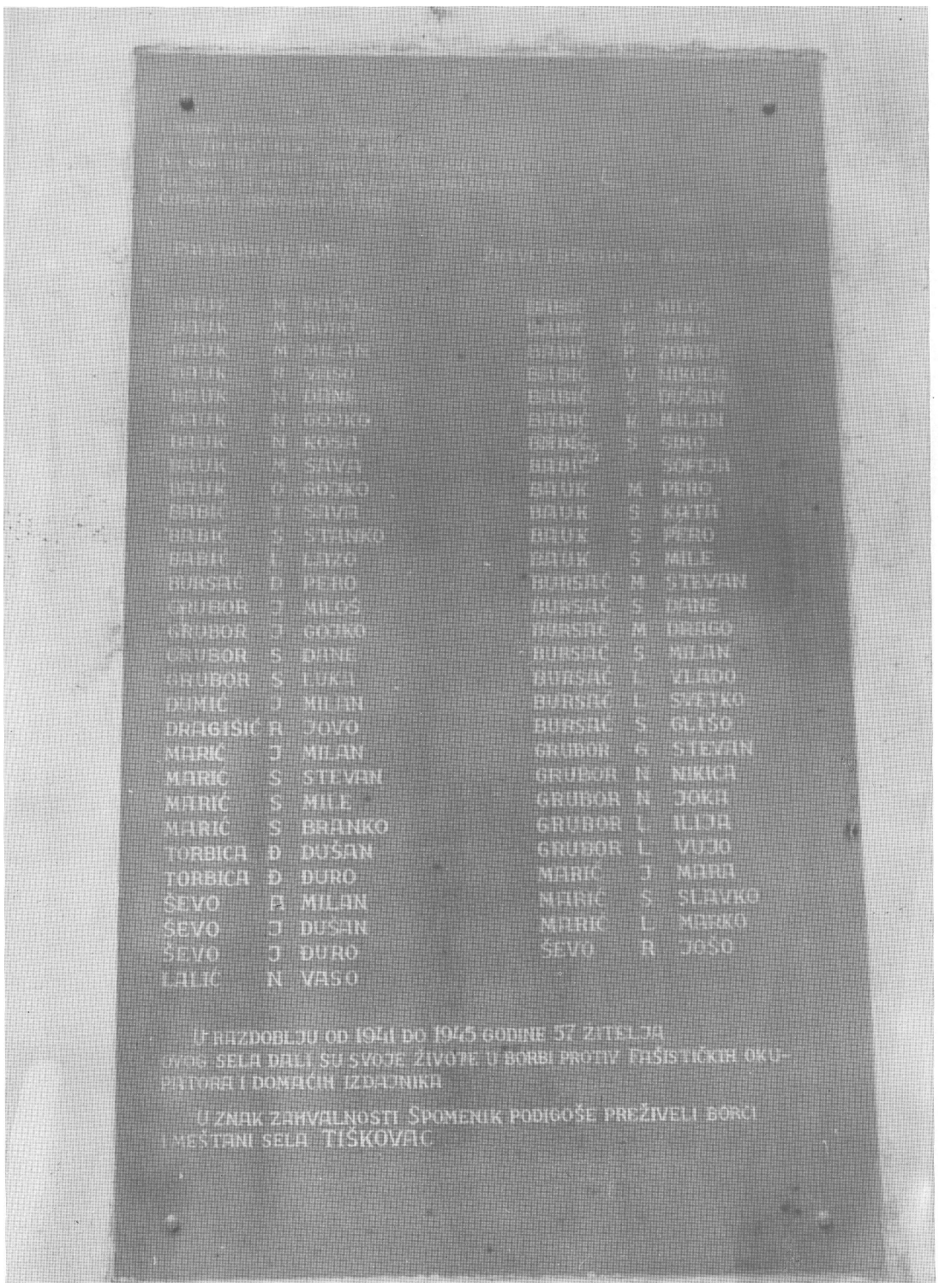

PLOČA NA SPOMENIKU U TIŠKOVCU

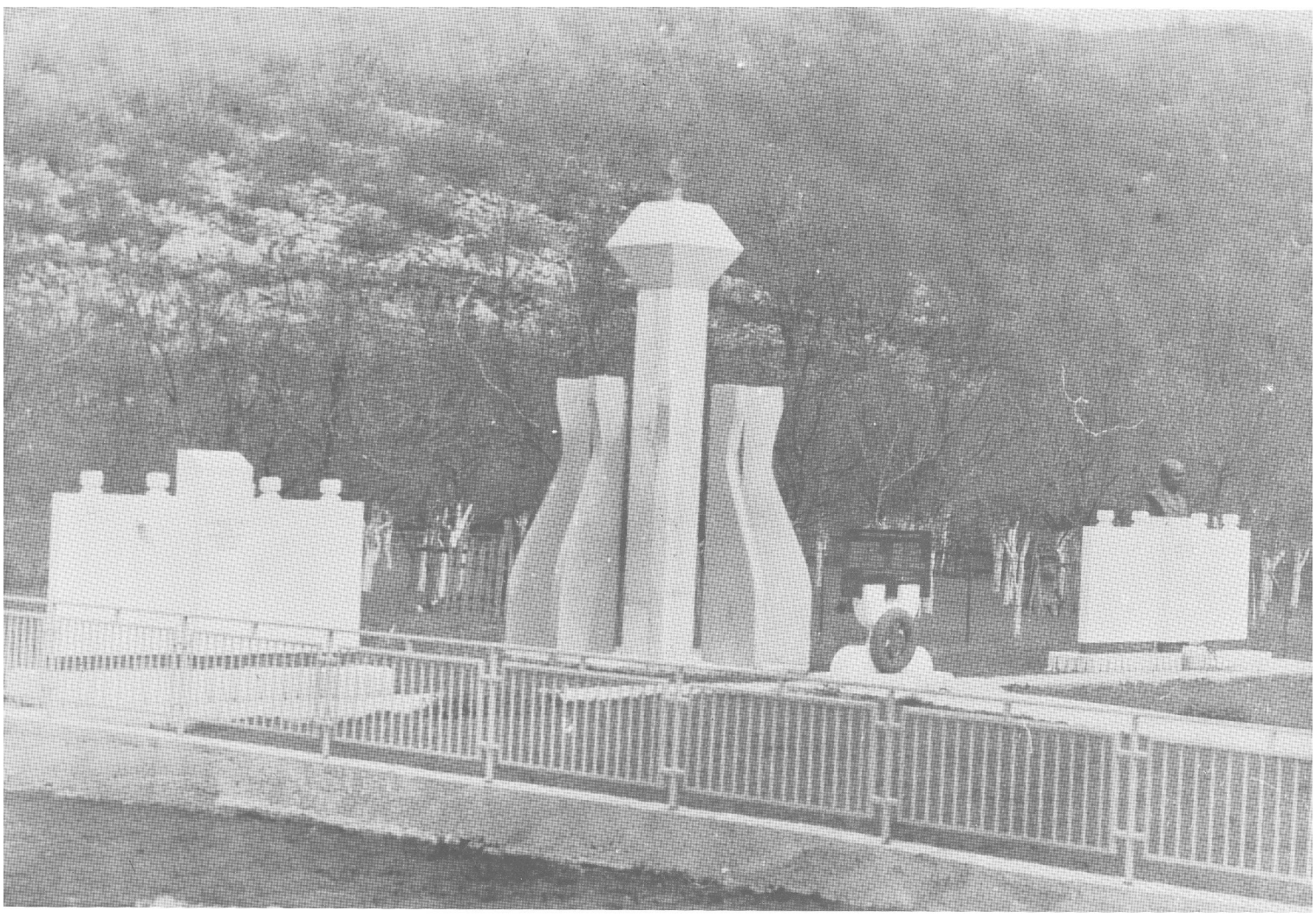

SPOMENIČKI KOMPLEKS U DUGOPOLJU Nema posebno teksta osim imena palih boraca i poprsja Milana Tankosića

SPOMEN OBILJEŽJE U DNOPOLJU **Ispisana imena palih boraca i žrtava ŽFT**

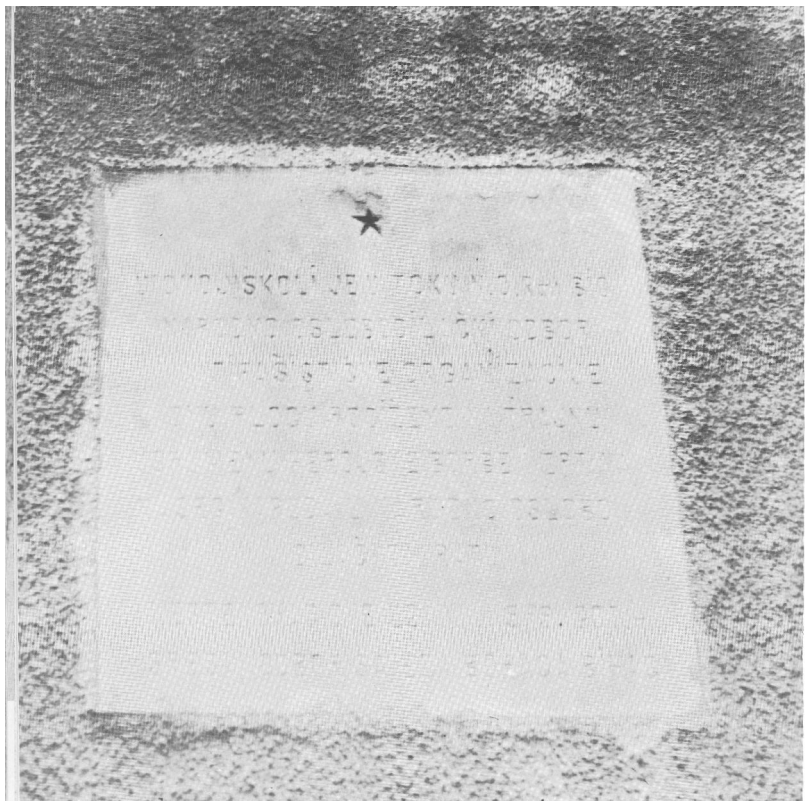

SPOMEN PLOČA NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE KESTENOVAC

U ovoj školi je u toku NOR-a bio narodnooslobodilački odbor i antifašističke organizacije. Ovu ploču podižemo na trajnu uspomenu herojske borbe i žrtava našeg naroda u narodnooslobodilačkom ratu. Kestenovac, dne 22. 12. 1949.

Sreski odbor saveza boraca Bihać

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA I ŽFT NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE U MIŠLJENOVCU

SPOMEN OBILJEŽJE POVODOM BITKE PROTIV TALIJANA I ČETNIKA NA ZULEŠEVICI

"Na ovom mjestu februara 1943. u 4. neprijateljskoj ofanzivi jedinice 6. i 8. divizije NOV-e Jugoslavije odnijele su najkrupniju pobjedu u Hrvatskoj u toku 4. neprijateljske ofanzive nad talijanskom okupatorskom vojskom i četnicima".

Narod Lapca i okoline

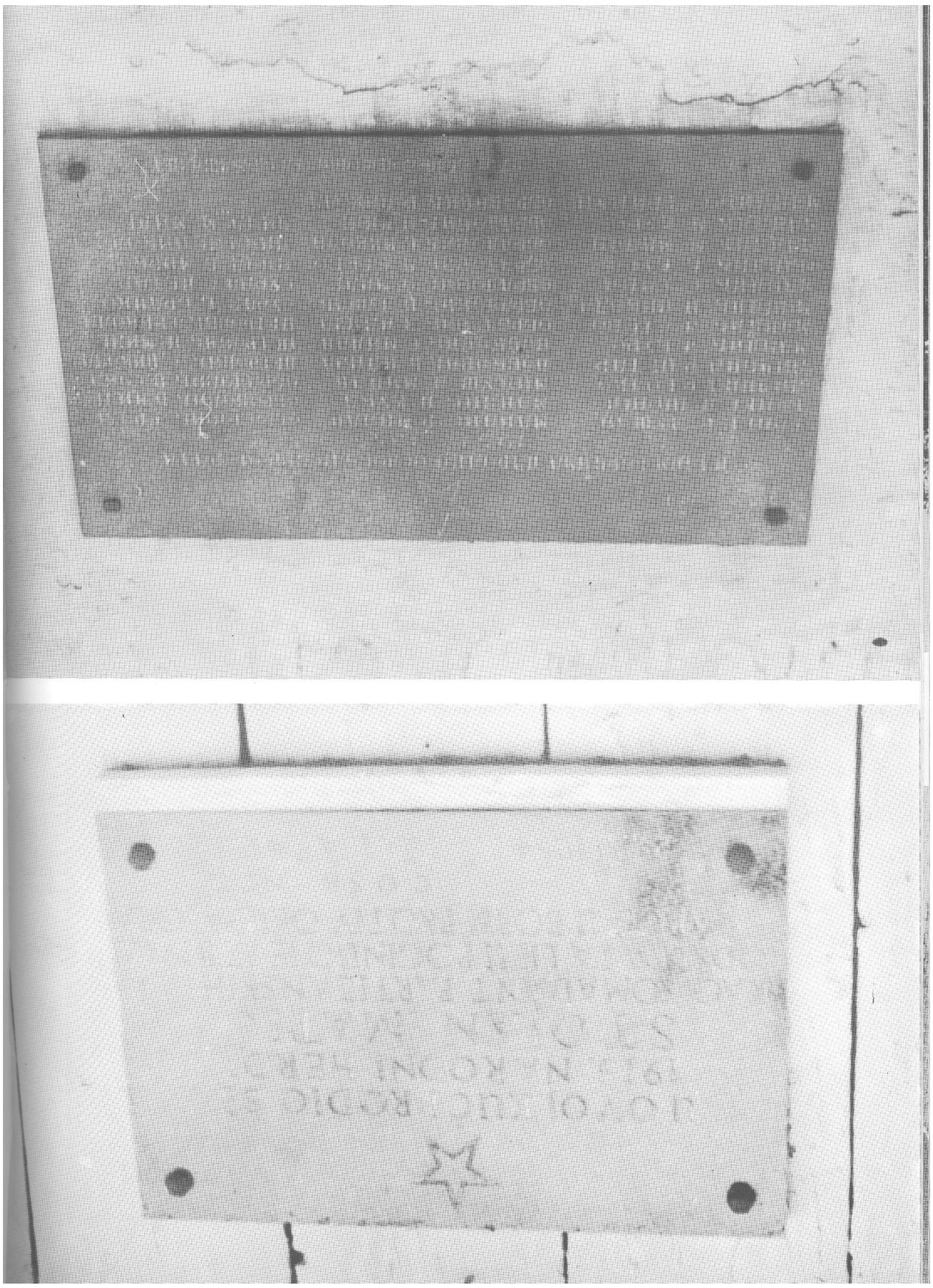

SPOMEN PLOČA NA RODNOJ KUĆI NARODNOG HEROJA "STOJANA MATIĆA" U NEBLJUSIMA (lijevo gore)

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA I ŽFT U DABAŠNICI NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE (lijevo dolje)

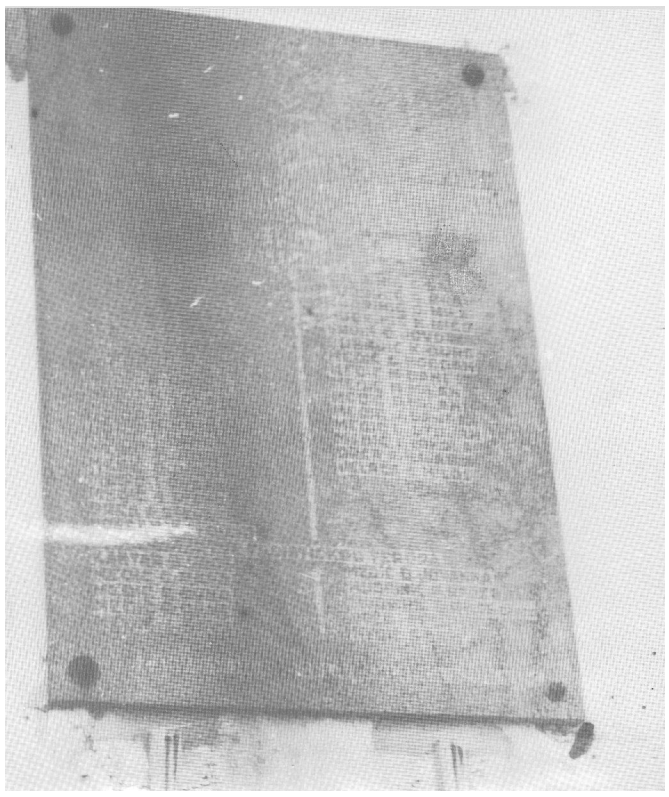

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA I ŽFT U ZAKLOPCU, NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE (desno)

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA I ŽFT DOBROSELA NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE

Na prvoj ploči popisana su imena palih boraca u četiri stupca i brojčano ŽFT. Na drugoj ploči koja se nalazi na istom objektu piše: "U ovoj zgradi je bila bolnica 3. ličkog partizanskog odreda od marta 1942. do oktobra 1943" (dolje).

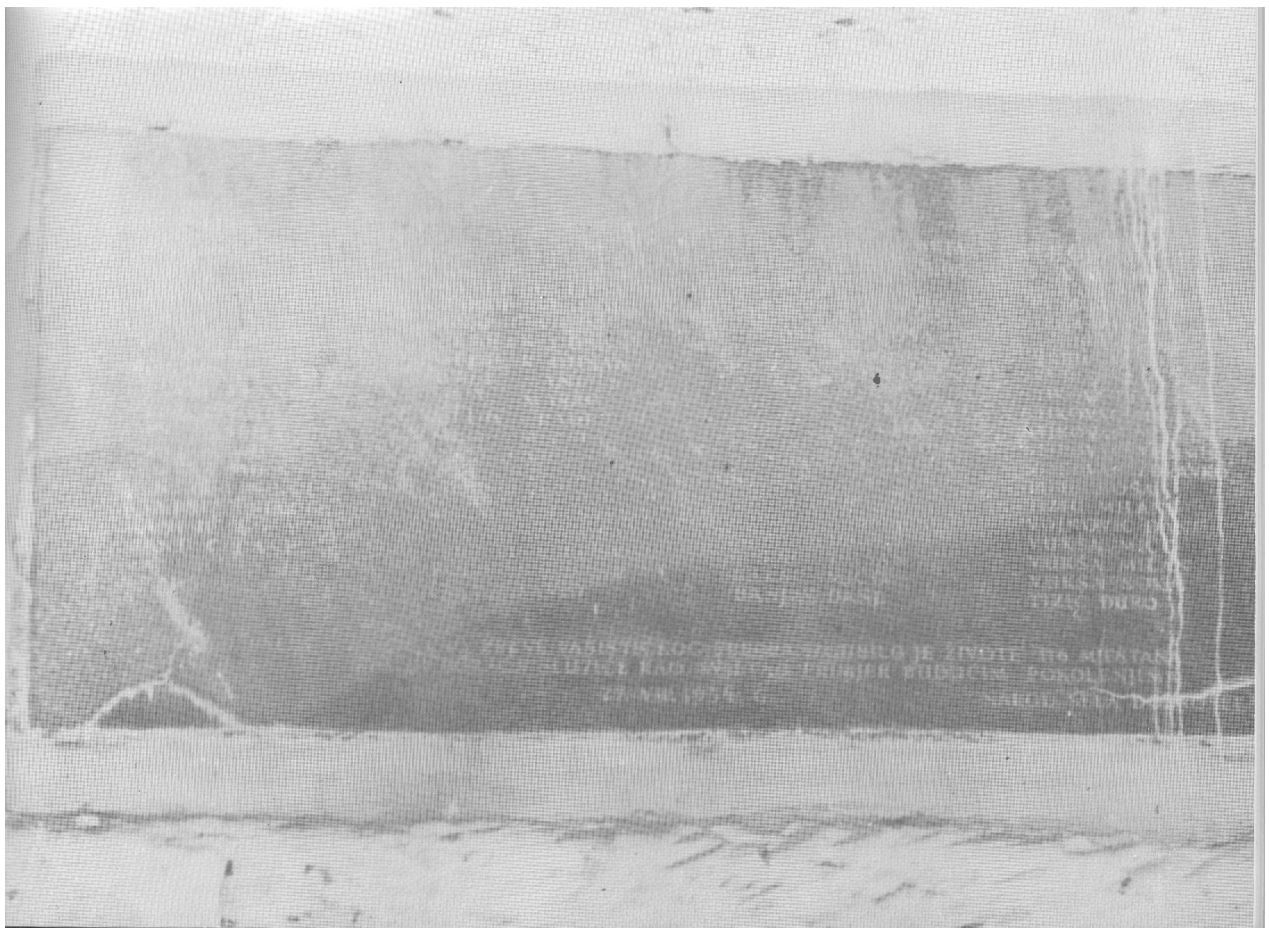

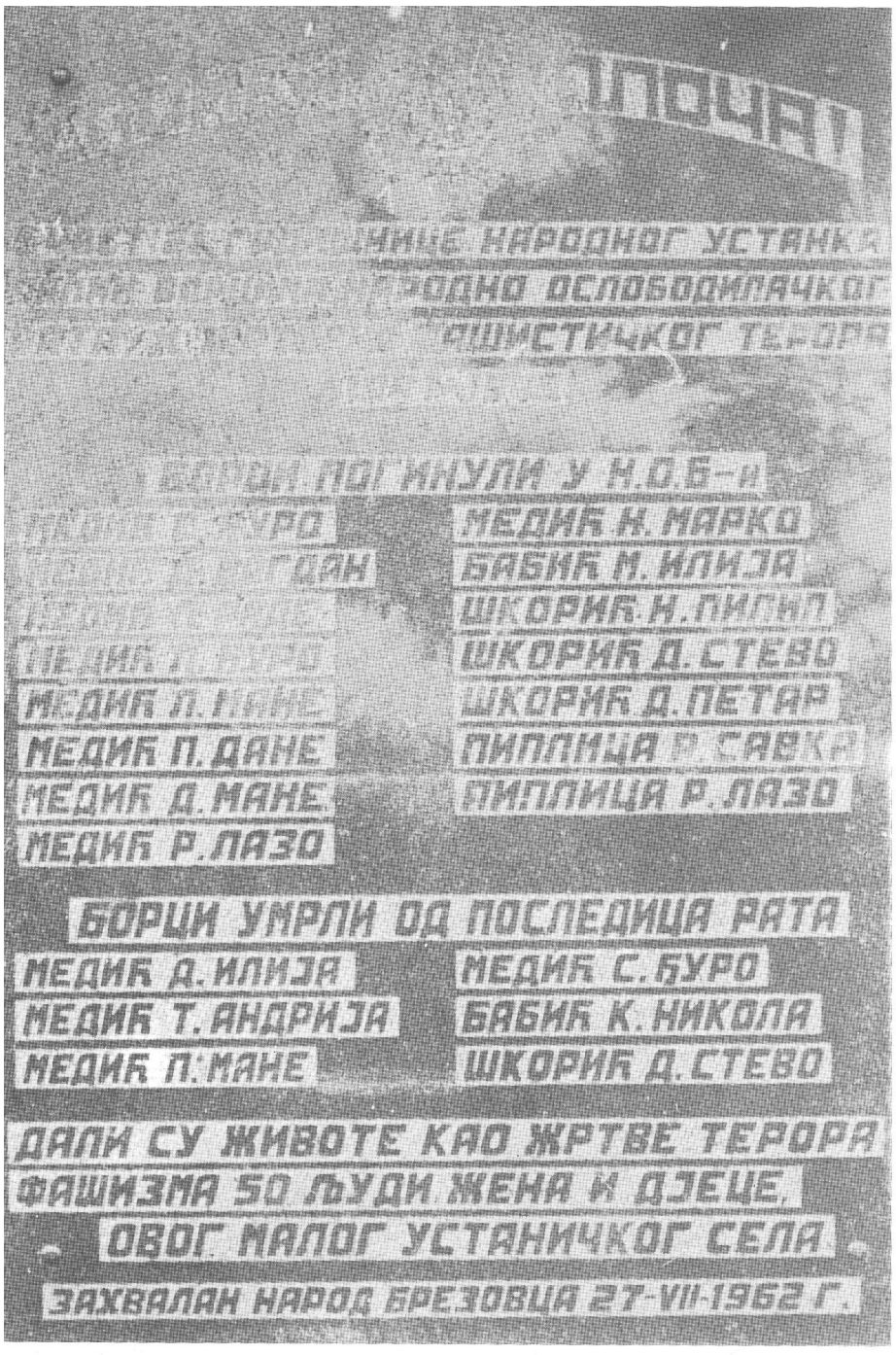

SPOMEN PLOČA PALIM BORCIMA SELA BREZOVICA NA ZGRADI OSNOVNE ŠKOLE

"U čast 20-godišnjice narodnog ustanka, borcima narodnooslobodilačkog rata i žrtvama fašističkog terora 1941-1945."
Navedena imena palih boraca (njih 15), a ispod toga imena 6 boraca koji su umrli od posljedica rata. Na kraju stoji: "Dali su živote kao žrtve terora fašizma 50 ljudi, žena i djece ovog malog ustaničkog sela".

Zahvalan narod Brezovice
27. 7. 1962.

PARTIZANSKO GROBLJE U SRBU, BORACA 10. UDARNE DALMATINSKE BRIGADE.(gornja slika).

SPOMEN PLOČA U PARTIZANSKOM GROBLJU U SRBU BORCIMA 10. UDARNE DALMATINSKE BRIGADE.

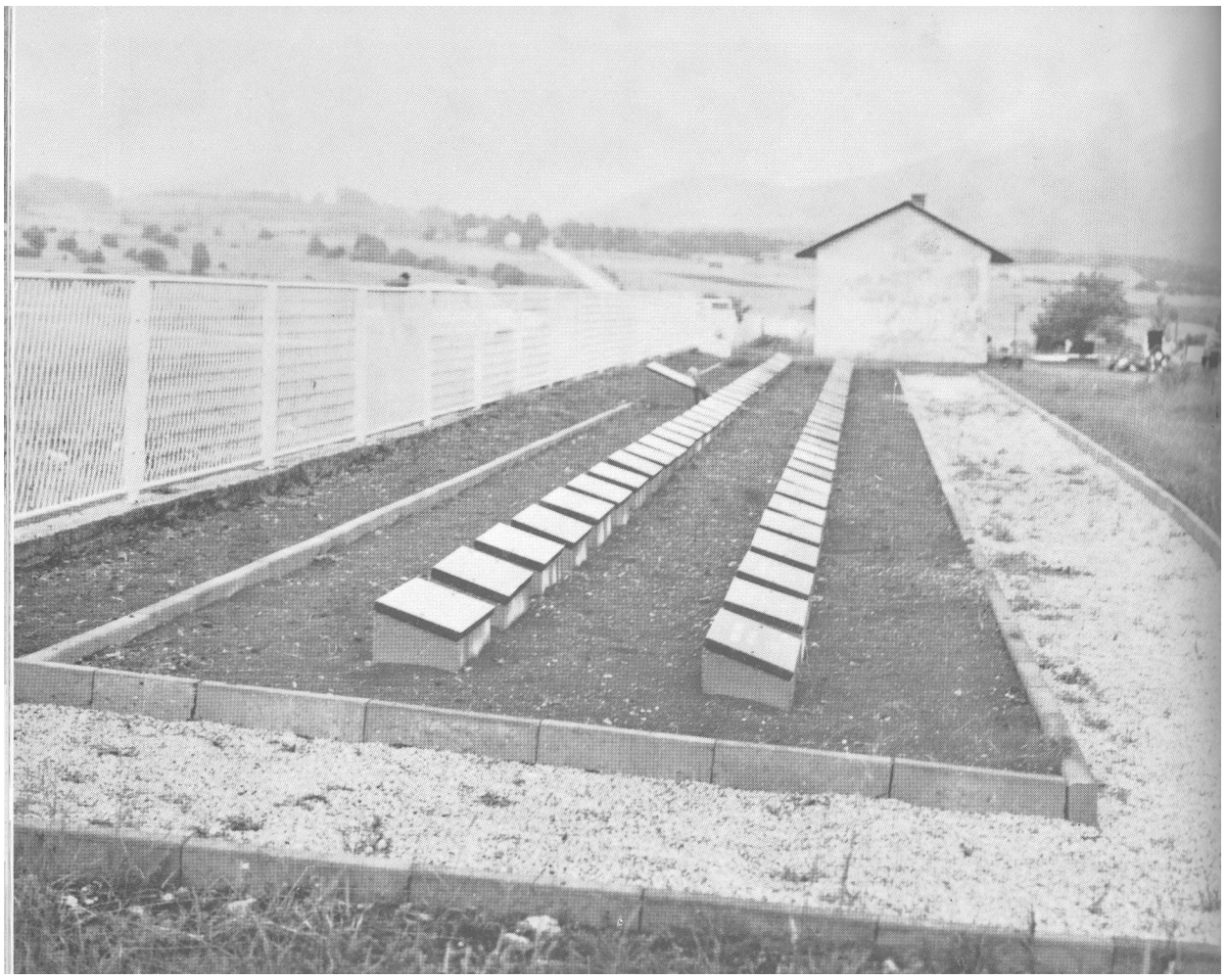

LAPCU 10. UDARNE
DALMATINSKE BRIGADE.

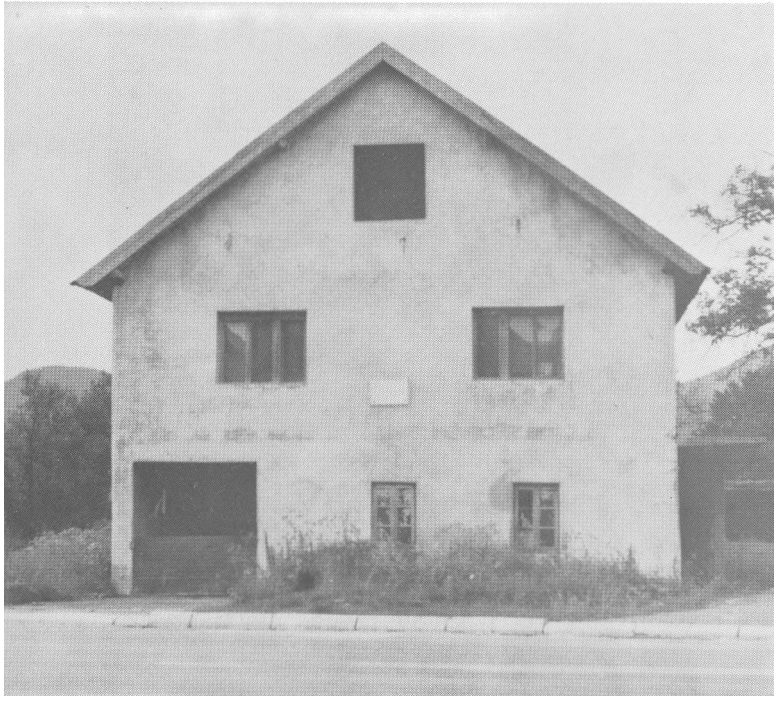

SPOMEN PLOČA U GORNJEM
SRBU NA KUĆI U KOJOJ JE
ROĐEN NARODNI HEROJ MILOŠ
RASTOVIĆ.

SPOMEN OBILJEŽJE U GROBLJU SRB POSVEĆENO PALIM BORCIMA LIČKIH I DALMATINSKIH JEDINICA NOVJ-e.

Tekst na tom obilježju glasi: »Vi padoste žrtvom, vi dadoste sve. Tu su sahranjena tijela 76 boraca NOV i POJ ličkih i dalmatinskih jedinica poginulih u borbama u ovom kraju za slobodu i bolji život naših naroda«.

Savez *boraca NO rata Općine Srb*

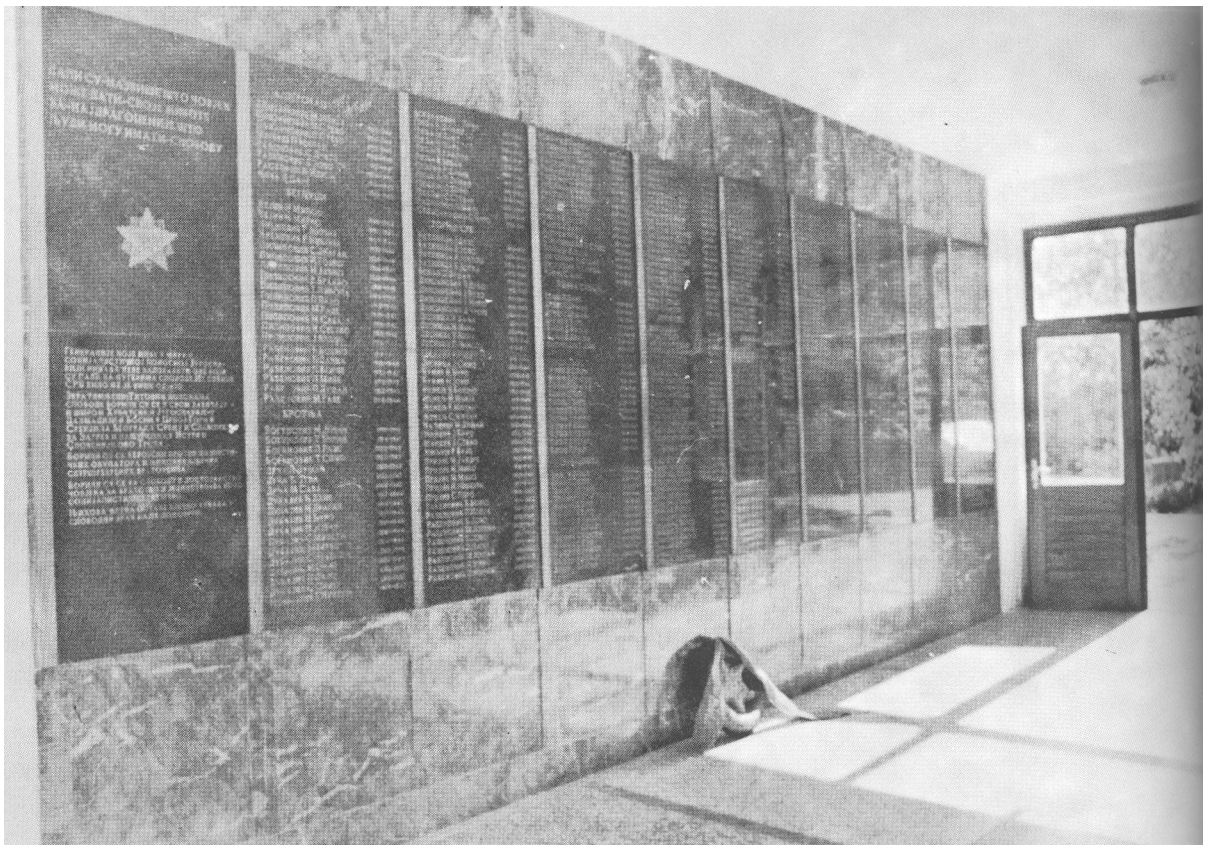

SPOMEN PLOČE PALIM BORCIMA I ŽFT OPĆINE SRB U SPOMEN-DOMU BORACA U SRBU.

Na prvoj ploči stoji tekst: »Dali su najviše što čovjek može dati - svoje živote za - najdragocenije što ljudi mogu imati - slobodu.

Generacije koje žive u miru u socijalističkoj ponosnoj Jugoslaviji, nikada neće zaboraviti one koji su pali na putevima slobode. Iz Općine Srb bilo ih je više od 430.

Zbratimljeni u Titovim kolonama slobode borili su se u svom zavičaju - i širom Hrvatske iz Jugoslavije - u Dalmaciji i Bosni, u Crnoj Gori i Srbiji, za Beograd, u Sremu i Slavoniji, za Zagreb i našu Rijeku, u Istri i Sloveniji oko Trsta...

Borili su se herojski protiv fašističkih okupatora i njihovih bjednih slugu, prezrenih bratoubica.

Borili su se za slobodu i dostojanstsvo čovjeka, za bratstsvo i jedinstvo - za novo socijalstičko društvo. Njihova žrtva ostat će vječno utkana u slobodni zrak naše domovine.«

Zatim slijedi spisak palih boraca i ŽFT sa godinama rođenja i smrti po selima: Ajderovac, Begluci, Brotinja, G.Srb, G.Suvaja, Dabašnica, D.Srb, D.Suvaja, Drenovac, Dugopolje, Zaklopac, Kaldrma, Krčko Brdo, Kunovac, Kupirovo, Neteka, Osredci, Tiškovac i Vagan.

Na kraju stoji tekst: »Podivljali neprijatelji na pragu naših kuća, po bezdanima i logorima i na drugim stratištima uništili su iz naše sredine više od 550 nevinih života.
I njihove kosti uzidane su u našu skupo plaćenu slobodu.

27. Jul 1971. godine.

Narod ustaničke općine Srb.

Kazalo ličnih imena

A

ADAMOVIC (obitelj) 24
AFRIC VJEKOSLAV 279, 734, 744
AJDUKOVIĆ DANE 519, 917
AJDUKOVIC JANDRE 204
AJDUKOVIC JANDRE KERKEZ 87, 92„ 407
AJDUKOVIC JOVO ČOVO 676
AJDUKOVIC LJUBA 95, 796
AJDUKOVIC MIKA 798
AJDUKOVIC MILAN 483, 498, 537
AJDUKOVIC MIRKO MIRAN 483
AJDUKOVIC NEOFIT 1015, 1021, 1022, 1003, 1024
AJDUKOVIC SAVA 648
AJDUKOVIC STEVO 789
ALAVANJA DMITAR 133
ALAVANJA PETAR 833'
ALEKSIC (porodica) 211
AMBROZIO (general) 144
ANDELIC COJANOVIC RUZICA 790
ANĐELIĆ SLAVKO 786
ANDELIC VLADO 60, 69, 213, 305, 650, 662
ANDELIC VUCEN 217
ANTONClC VELEBIT MILAN 984
ANTUNOVIC STANA 894
ARALICA STOJANKA 792- 818
ARGENTO MARIO 241
ARTUKOVIC ANDRIJA, 101, 104, 161, 844, 848
ATLIC MEHMED 831

B

BABIC (braća) 1022, 1024
BABIC DUŠAN 36
BABIC GOLUB 1032, 1033, 1034, 1035, .1036
BABIC JOVICA 493
BABIC LJUBO 110, 113', 114, 130, 190, 203, 572, 573, 896
BABIC MILKA 885
BABIC P. MILKA 654
BABIC PERO 265
BABIC PETAR 111, 260, 530, 605, 608, 959
BABIC TRIVUNA PETAR PEPA 36, 51, 56, 97, 109, 111, 190, 291, 293, 536, 539, 581, 583, 585, 594, 605, 608, 613, 614, 951
BABIC PILJA 92, 455
BABIC ROSA 654
BAĆKOVIC ALEKSANDAR 455
BAČIC 119, 120, 171
BAClC NIKOLA 865
BAJIĆ BRANKO 36
BAJIĆ DUŠAN 259, 874, 1001
BAJIĆ KOVAČ KOVILJKA 623
BAJIĆ MANE 627
BAJIĆ RADEMARA 253
BAJIĆ MICO 675
BAJIĆ MILKA 798
BAJIĆ RADE 644
BAJIĆ STEVO 17, 18, 42, 147, 259, 874
BAJIĆ SVETKO 70, 656
BAJIĆ SVETO 483, 647
BAJIĆ ZORA 405, 805
BAJIĆ ŽARKO 24, 27, 688, 689, 691, 776
BAKARIC VLADIMIR, 79, 80, 2,74, 278, 536, 563, 630, 765, 809, 911
BALAĆ DANE BOJA 826
BALAĆ TIŠMA BOJA 67, 87, 403, 648, 677, 794, 894
BALAĆ CRNKA 794
BALAĆ DANE 297, 648
BALAĆ JOVE DANE 826
BALAĆ ĐURO 210, 648, 830
BALAĆ ILIJA 35. 650
BALAĆ JOVO 952
BALAĆ KOSOVKA 876
BALAĆ LAZO 31, 50, 54, 55, 57, 63, 141, 221, 297, 645, 794
BALAĆ LAZO LAZINA 648
BALAĆ MARA 312, 593
BALAĆ MARIJA 35, 71, 97, 453, 694, 748, 772, 775, 789, 794, 812, 816, 847, 887, 891, 919, 925
BALAĆ MIKA 805
BALAĆ MILAN 952, 982

BALAĆ MILE 35
BALAĆ MILKA 95
BALAĆ NIKOLA 35, 50, 55, 60, 71, 85, 92, 94, 97, 221, 300, 301, 305, 407, 408, 428, 656, 661, 662, 748, 794
BALAĆ PETAR 35, 50, 56, 221
BALAĆ PETAR ZİKA 221, 227, 794, 952, 953
BALAĆ RADE 297
BALAĆ SAVKA 753
BALAĆ SOKA 952
BALAĆ STEVAN 611
BALEN MILE IVAN 553
BALEN SIME MARTIN 932
BANINA ANTE 531, 536, 557, 558, 561, 562
BANJAC PETRA DAVID 574, 577
BANJAC DRAGA 837
BANJAC ĐURO 837
BANJAC MANE MANIŠA 671, 946
BANJAC DAVIDA MANE 34, 649
BANJAC MIKA 837
BANJAC MILE 846
BANJAC NIKOLA 837
BANJAC OBRAD 889
BANJAC PETRICA 846
BANJAC RADE 146
BANJAC SAVA 837
BANJAC STANA 837
BANJAK RADE 146
BANJANIN DANE 208
BANJANIN MILE (đak) 829
BANJANIN ILIJE MILE 828, 829
BANJANIN ILIJE MILKA 829
BANJANIN SPASE MILKA 828
BANJANIN VLATKOVIĆ MILKA 209
BANJANIN RADE 223, 492
BANJANIN SAVA 828
BANJANIN ILIJE SMILJA 829
BANJANIN STANA 837
BANJANIN VELJKO 227, 521
BARANOVIĆ MARKO 560, 561
BARISIĆ BARE 634
BARTL 918
BASTA MILAN 553, 703
BASIC IBRAHIM 1018
BASIC PETAR PEPA 521
BASKOT MILAN 121, 531
BASKOT SAVA 95
BASKOT SIMO 305, 661
BATAS NENAD 215
BATINICA BOŽO 786
BATINICA DANE 36, 41, 549, 712, 715
BATINICA DANICA 87, 95, 719, 731, 758
BATINICA DRAGAN 87, 696
BATINICA DUJO 486, 549, 685
BATINICA DUŠAN 325, 428
BATINICA DUŠAN DUJO 485
BATINICA ĐURO 530, 553
BATINICA ILIJA SICMAN 855
BATINICA JOVAN 549
BATINICA JOVO 551
BATINICA MILAN 36, 41, 485, 551, 652. 718, 721, 920. 922
BATINICA MILICA 94, 318, 732, 801
BATINICA SAVA 482, 7il2, 722, 731, 747, 814, 818, 962
BATINICA SAVKA 50, 51, 55, 60, 67, 70, 71, 174, 274, 313, 801, 812
BATINICA SMILJA 67, 70, 405, 482, 712, 719, 731, 801
BATINICA SOKA 886
BATINICA STOJAN 141, 297, 652
BATINICA ZORKA 548
BAUK MILE 543
BAUK MILKAN 113
BAUK PERO 876
BAUK SIMO 729
BELIC MILE 650
BEROVIĆ JOSO 555, 559
BESLAĆ BOJA 67, 70, 71
BESLAĆ N. BOJA 677, 947
BESLAĆ LAZE DUŽAN 574, 947
BESLAĆ JOVAN 678
BESLAĆ LAZE JOVO 827
BESLAĆ LAZO LAKIĆ 87
BESLAĆ JOVE LAZO 649
BESLAĆ MIKA 318, 649, 800, 817
BESLAC MILA 405
MESLAĆ MILE 919
BESLAĆ RADE MILE 574, 594, 683
BESLAĆ SMILJA 800
BESLAĆ ILIJE STEVO 574
BESIR NIKOLA 227, 520, 521, 527
BESIR SAVA 519
BEZBRADICA KRSTO 559
BIBANOVIĆ (braća) 688
BIBANOVIĆ IBRAHIM 138, 184
BIBIĆ JOVICA 493
BIBIĆ MILOŠ 648
BIĆANIĆ JELA 272, 734, 776. 791, 792, 818
BIĆANIĆ JELICA 251
BIĆANIĆ MATE, 120, 162, 163, 164, 168, 170, 193, 715, 889
BIJELIĆ STANISA 676
BILIĆ JURE 754
BILJAK ADAM 824
BILJETINA JOVICA 227
BİSĆEVIĆ HIMZO 211
BJEDOV SPIRO 145
BJELIĆ ĐURO 215, 221
BJELIĆ JOVO 928
BLANUSA ANKA 794
BLANUSA DANICA 794
BLANUSA DUŠAN 95, 305, 661
BLANUSA ĐURAĐ 19, 34, 39, 49, 60, 71, 142, 297, 299, 304, 647, 654, 660, 661. 811
BLANUSA ĐURO 671
BLANUSA ICO 27, 35, 54, 56, 57, 58, 175, 178, 181, 313, 577, 594, 732, 734, 740, 744. 747, 757, 779, 794, 807
BLANUSA ILIJA 212
BLANUSA DANE ILIJA 828
BLANUSA ĐURE JELKA 87, 318, 320 405, 648, 794, 805, 808, 809, 813, 818
BLANUSA JOVICA 515

BLANUSA JOVO 453, 483, 816, 919, 925
BLANUSA KOJICA 50, 55, 57, 59, 71, 123, 226, 262, 288, 424, 685, 794
BLANUSA MARICA 794
BLANUSA MILAN 226
BLANUSA SMILJA 67, 70, 805, 811, 815
BLANUSA SMILJA ĐURĐEVA 795
BLANUSA SMILJA JOVANOVA 795
BLANUSA STEVO RUZAN 671
BLANUSA VUCEN 794
BLAZEVIC JAKOV 18, 20, 31, 34, 39, 48, 72, 79, 142, 203, 272, 274, 573, 734, 765, 776, 807, 808, 809, 896
BLAZEVIC NIKOLA 29, 30, 41
BLAZEVIC SABINA 734
BLAŽEVIC SLAVA 51, 291, 530, 553, 583, 599, 606, 622, 677, 928, 932, 934, 937
BOGDANOVIC STOLE 634
BOGICEVIC 1033
BOGOVIC 1020
BOGUNOVIC BRANKO 865, 869, 887, 895
BOGUNOVIC MILE BRANKO 27, 28, 87, 89, 105, 573, 577, 646, 689, 692, 744, 748, 791 797
BOGUNOVIC FILIPA DANE 648
BOGUNOVIC DARA 825
BOGUNOVIC DRAGICA 219
BOGUNOVIC ĐURAĐ 121, 136
BOGUNOVIC ILIJA ICO 227
BOGUNOVIC JOVO 27, 120, 145
BOGUNOVIC MIKA 95
BOGUNOVIC MILAN 496
BOGUNOVIC MILE 563
BOGUNOVIC NIKOLA 27, 208, 825, 829
BOGUNOVIC MILE PREDRAG 573, 577
BOGUNOVIC NIKOLE RADE 573, 577
BOJIC PETAR 211
BOKAN BOJA 836
BOKAN DANILO 836
BOKAN DUŠAN 60, 63, 70, 71, 85, 92, 94, 393, 403, 407, 40'8, 432, 461, 487, 73.1, 771, 894 915
BOKAN ĐURO 71, 86, 93, 305, 407, 408, 661
BOKAN MANE MANISA 34
BOKAN MIKA 836
BOKAN MILE 549
BOKAN MILKA 453
BOKAN MICO 147
BOKAN RADE 146
BOKAN SOJA 87, 482, 801
BOKAN STEVO 551
BOKAN ZORKA 453
BOLTA BOGDAN 552, 553
BORCIC CEDO 292
BORCIC MANE 927, 930
BORJAN MILIC 676
BOSNIC JOVO 643, 666, 692, 854, 859
BOSNIĆ MILOŠ 867
BOSNIC MILOSICA 259, 874
BOZANIĆ LUKA 603
BOZlCKOVIC DUŠAN 93, 580, 610, 615
BOZOVIC SASA 622, 937, 940, 941
BRACIĆ JOZO 118, 170
BRCIN ĐURO 595
BRDAR 211
BRDAR MILE ILIJA 828
BRDAR ĐURE JOVO 828
BRDAR LUKA 828
BRDAR LUKE MILE 828
BRDAR TRIVUNA STEVO 828
BREKA MANE 260, 530, 536, 553
BRKIC ANĐELKA 801
BRKIC DANE 101, 671
BRKIĆ DANKA 95
BRKIC KOSA 94
BRKIC RADE 87, 92, 407, 886, 919
BRKIĆ STEVO 877, 898
BRKIĆ STEVO DEBIN 873, 875
BRKOVIĆ 2IVKO 865
BRLEČIĆ 565
BRLETIĆ NIKOLA 889
BRMBOTA MILAN 894
BROZ JOSIP TITO 90, 155, 298, 302, 313, 320, 329, 399, 468, 470, 472, 595, 619, 626, 679, 702, 707, 733, 738, 740, 741, 742, 744, 745, 751, 764, 773, 774, 779, 780, 784, 785, 812, 821, 890, 893, 922, 923, 924, 948, 963, 970, 982, 1002
BROZOVIĆ MIĆE DANICA 50, 60, 71, 219, 318, 320, 405, 465, 468, 748, 752, 789, 794, 795, 805, 808, 809, 812, 813, 815, 818
BROZOVIĆ STEVO 36, 51, 56, 57, 140, 141, 270, 210, 213, 217, 221, 267, 475, 499, 514, 676, 794, 954, 955
BRUJIĆ BOGDAN 18
BRUJIĆ SRĐAN 18, 20, 38
BUBALO BOGDAN 221, 270
BUBALO BOZO 648
BUBALO BRANKO 227, 234, 235
BUBALO DANE 209
BUBALO JOVANA DANE 828
BUBALO ĐURO 146, 223, 493
BUBALO ILIJA 257
BUBALO JEREMIJA 1015
BUBALO JOKA 794
BUBALO JOVO 613, 627
BUBALO KATA 604, 611, 626, 694
BUBALO LUKA 221, 227, 543
BUBALO MANE 621
BUBALO MARA 621
BUBALO MARKO 515
BUBALO LAZE MILKA 828
BUBALO NIKOLA 237
BUBALO PETAR 207
BUBALO RADE 227, 304, 407
BUBALO DANE SIMO 829
BUBANJ MILAN 215
BUBULJ 211
BUBULJ JOVE BOZO 828
BUBULJ MILAN 227
BUDIMIR VELJKO 130
BUDISAVLJEVIĆ BOZO 1016, 1017, 1018, 1019, 1021
BUHA BOSKO 742
BUJIĆ DUŠAN 855

BUJIĆ ĐURO KOCAR 723
BUJIC ILIJA 407, 894
BUJIC JEL1CA 50, 59, 63, 69, 71, 72, 92, 305, 313, 3.14, 403, 408, 626, 659, 661, 683, 723, 726, 729, 731, 734, 735, 745, 753, 757, 813, 820
BUJIC JELICA PETROVA 172
BUJIC JELKA STEVANOVA 38, 51, 95, 172, 174, 313, 314, 549, 709, 712, 714, 717, 719, 721, 722, 724, 725, 726, 729, 731, 734, 735, 745, 748, 75,1, 757, 769, 775, 792, 955, 956
BUJIĆ JOVAN 473, 855
BUJIC MILAN 549
BUJIC MORACA MIRA 38, 113, 168, 709, 712, 714, 717, 739, 820, 955
BUJIC NIKOLA 51, 265, 539, 549, 712
BUJIĆ NIKOLA NINA STEVANOV 172, 723, 956
BUJIC PETAR 855
BUJIĆ SIMO 887
BUJIĆ SMILJA 95, 821
BUJIĆ SOKA 955
BUJIĆ STEVAN 36, 280, 659, 712, 721, 955
BUKVIĆ LAJOŠ 141
BULAT ŽIKO 740, 742
BURMUDZIJA PETAR DOLINA 647, 683
BURNJAJA BOSILJKA 719, 818
BURSAC ANICA 801
BURSAC DANICA 95
BURSAĆ DARA 405, 801
BURSAC DESA 801
BURSAĆ DRAGA 801
BURSAĆ DUŠAN 36, 51, 56, 190, 231, 437, 479, 534, 543, 578, 580, 584, 593* 616, 652, 685, 729, 957, 95«, 959
BURSAC DUSKO 113
BURSAC ĐURO 267, 652
BURSAĆ JANJA 801
BURSAĆ JEKA 957
BURSAĆ JOVO 99, 109', 119, 194, 550, 551
BURSAĆ MAKSIM 652
BURSAĆ MANE 265, 539, 547
BURSAĆ MIĆO 87, 408
BURSAĆ MILAN 113, 479
BURSAĆ MIRKO 297, 305, 408, 479, 652
BURSAĆ NIKOLA 544
BURSAĆ PERO 94
BURSAĆ PERICA 957
BURSAĆ SAKO 652
BURSAĆ SAVA SAKO 479, 652
BURSAĆ SMILJA 94
BURSAĆ STANA 403, 652, 731, 820
BURSAĆ TOMO 1024
BURSAĆ TRISO 479
BUZDUM 887
BUZDUM DANE 834
BUZDUM ĐURO 834
BUZDUM NIKOLA 834

C

CANKAR IVAN 702
CARIŠIĆ BARE 292
CAZI JOSIP 51, 63, 180, 181, 182, 261, 263, 272, 274, 278, 291, 293, 536, 538, 583, 585, 592, 593, 594, 600, 607, 613, 614, 615, 616, 730, 809, 811, 930
CERIN VLADO 126
CETKIN KLARA 729
CHURCHIL RANDOLPH 452, 914
CHURCHIL VINSTON 475, 914
CIĆA FILIP 297
CIGANOVIC ACO 265, 268, 539, 930
CIGANOVIĆ DUŠAN 542
CIGANOVIĆ MARICA 651, 679, 704, 786
CIGANOVIC MIKA 696
CIGANOVIĆ NENA 703
CIGANOVIC NIKICA 94, 191
CIGANOVIC NIKOLA PELAGIĆ 63, 87, 109, 191
CIGANOVIĆ NINA .191, 192, 299, 300, 473, 654, 656, 695, 696
CIGANOVIĆ OLGA 698, 699, 801, 964
CIGANOVIĆ PERO 547
CIGANOVIĆ PERO VASANOV 696
CIGANOVIĆ PREDRAG 706
CIGANOVIC RADE RAJIĆ 651
CIGANOVIC RADOVAN 703
CIGANOVIĆ SAJA 405, 801, 805, 811
CIGANOVIC SIMO 667
CIGANOVIĆ VASO 265, 539, 547, 715
CIGANOVIĆ VLADO 547
CIPLIO 117, 238
CREOLI EMILIO 117
CRLJEN DANILO 822
CRLJENICA MARKO 900
CRNKOVIĆ TOMO 119
CRNOBRNJA VASILIJE 1015
CRVAK MOMĆILO 554
CUKROV ERNEST 446
CVETIĆANIN 211
CVETIČANIN ILIJE BOŽO 828
CVETIĆANIN BOŽE ĐURO 828
CVETIĆANIN DMITRA ILIJA 828
CVETIĆANIN MIHAJLA ILIJA 828
CVETIĆANIN VAJE ILIJA 828
CVETIĆANIN VOJE ILIJA 828
CVETIĆANIN BOŽE JOVO 828
CVETIĆANIN ILIJE JOVO 828
CVETIĆANIN MILANA MARKO 828
CVETIĆANIN TRIVE MIĆO 828
CVETIĆANIN ILIJE MILE 828
CVETIĆANIN ILIJE NIKOLA 828
CVETIĆANIN TRIVUNA NIKOLA 828
CVETIĆANIN VASE NIKOLA 829
CVETIĆANIN PERICA 51, 97, 530, 534
CVETIĆANIN PETAR 305, 930
CVETIĆANIN MILE STEVO 828
CVETIĆANIN MIHAJLA TRIVUN 828
CVETIĆANIN TRIVUNA TRIVUN 828
CVETKOVIĆ DRAGISA 24
CVIJANOVIĆ ĐURO 294, 610, 618, 930
CVIJANOVIĆ MILANA MILKA 918
CVIJANOVIĆ STEVO 754
CVJETAN NIKOLA 653

CVJETIĆANIN MILKA 95
CVJETICANIN NIKOLA 19, 38, 796
CVJETICANIN PERICA 543, 546, 547
CVJETICANIN PETAR 661
CVJETICANIN STEVINA CEKLJUN 18
CVJETKOVIC DANE 410
CVJETKOVIC DUŠAN 410

C

ČAGALJ **690**
CAJNOVIĆ ĐURO **284**
CALIC MILAN **305**
CALIC TODE **124**
ČAMILO**vic 859**
ČANAK LAZO **544**
ČANAK MARKO 87
CANKOVIC MARKO **48, 51, 56, 58, 59, 60, 179, 249, 254, 274, 286, 294, 644, 725, 930**
CANKOVIC MLCO **627**
CEHOV ANTON **593**
CEKLANIC **693**
ČELIK FRANC **i4i**
CEPIRILO FRANC **141, 216, 312', 593**
CLCA DRAGAN 883
CLCA JOVO **883**
ĆIĆA PETAR **582, 1020**
CLCA PILIP 652
COJANOVIC ĐURO **790**
COJANOVIĆ JOVAN **650**
CO TANOVIC STEVO 628
ĆORAK DRAGO **468, 483, 879, 880. 882**
CORDASLĆ **119**
CUBRILOVIC BRANKO **109**
CUBRILOVIC VASO **1013, 1014, 1016. 1019, 1030**
CUCAK BOGDAN **928. 930, 955**
CUCAK BOJA **747**
CUCAK JOVO **645**
CUCAK MILE **227, 229[1], 514**
CUCAK MUJO **248**
CUCAK PAJO **649**
CUCAK RADE **232**
CUCAK SLAVKO **207, 210, 219, 683**
CUCAK STEVAN **648**
CUČKOVIĆ BOSA **835**
CUCKOVIC BOŽO **835**
CUCKOVIC DRAGAN **835**
CUCKOVIC DUŠAN **835**
CUKOVIC ĐURO **835**
CUCKOVIC JEKA **835**
CUCKOVIC JOKA **835**
CUCKOVIC JOVO **835**
CUCKOVIC MASA **835**
CUCKOVIC MILKA **835**
CUDIC DARA **416, 417, 752, 811, 818**
CUJIC DUŠAN **944**
CULJAT DANE **41**
CULJAT DASO **20, 29**
CULJAT FILIP PILE **20, 29, 30, 39, 41**
CULJAT FILIP ZEKANOV **29, 41**
CULJAT ILIJA 30
CULJAT LUKA 29, 41, 889
CULJAT MANDA 29, 30, 41
CULJAT MARA 30
CULJAT MARKO 29, 30, 41, 833
CULJAT MILE 30
CULJAT NIKOLA COVO 30
CULJAT STANA 30

C

CALIC DARA 270
CALIC GAVRILO 270
CALIC MILAN 408, 653
CALIC TODE 198
ČETKO**vic** VLADO 48, **79,** 150, 204, **225,** 240, 255, 272, 293, 530, 533, 579, 588, 613, 614, 618, 644, 997
CIBA 948
COJANOVIC DIDA MILAN 826
COPIC BOSA 833
COPIC BOSKO 551
COPIC BRANKO 256, 701
COPIC DAKO 87
COPIC DANICA 833
COPIC DARA 800, 801, 833
COPIC DUŠAN 59, 60, 63, 69, 71, 86, 92, 109, 299, 651, 654
COPIC DUŠAN CRNI 735
COPIC DUSANKA 833
COPIC ĐURO 70, 651
ĆOPIĆ GOJKO 833
COPIC ILIJA 847
COPIC JEKA 833
COPIC JELKA 833
COPIC JOVAN 87
COPIC JOVO 833
COPIC LUKA 833
COPIC MARA 833
COPIC MILAN BICKANOV 706, 714, 724
COPIC MILE 833
COPIC MILICA 833
COPIC MILKA 833
COPIC MIRKO 833
COPIC NENA 833
COPIC PAJKO 109. 876
COPIC PAJO 297, 305, 408, 651, 683
COPIC PETAR 833
COPIC SAVKA 833
COPIC SOFIJA 833
COPIC SOKA 833
COPIC ZORKA 488, 833, 902, 905, 906
CORIC 822
COSIĆ DESA 734
COSIC DUŠAN 424, 428, 485, 685
COSIĆ NIKOLA 835
CUK GLISO 110, 113, 114, 190, 500
ĆUK MILOJKO 40, 185, 205, 293, 538, 582, 5086, 594. 606, 619, 685, 825
ĆUK STEVO 920, 921
ĆURIC H. 1033, 1034, 1036

D

DAMJANOVIC BOJA 305
DAMJANOVIC BOZO 548
DAMJANOVIC BRANKO 546, 709
DAMJANOVIC DADA 548
DAMJANOVIC DANE 451
DAMJANOVIC DANILO DANIC 36, 51, 56, 100, 108, 109, 111, 113, 114, 116^ 118, 119, 120, 125, 146, 185, 186, 190, 194, 205, 220, 222, 238, 247, 257, 263, 274, 530, 536, 543, 553, 582, 594, 696, 712, 717, 808, 855, 856, 857, 896. 928, 929, 960, 961
DAMJANOVIC DESA 962
DAMJANOVIC MARKA DUŠAN 36, 50, 52, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 71, 86, 119, 143, 184, 190, 192, 193, 206, 247, 248, 299, 301, 305, 654, 661, 69:5, 735, 872, 873, 874, 921, 961, 962, 963
DAMJANOVIC ĐURO 703
DAMJANOVIC GOJKO 724, 731, 758
DAMJANOVIC JANDRE 52, 270
DAMJANOVIC JOKA 962
DAMJANOVIC JOVIC 481, 914
DAMJANOVIC JOVO 265, 671
DAMJANOVIC LJUBO 87, 731
DAMJANOVIC MARKO 961, 962
DAMJANOVIC MARTA 36
DAMJANOVIC MAŠA 95
DAMJANOVIC MICO 70, 836
DAMJANOVIC MIKA 801
DAMJANOVIC BELIC MIKA 405, 805
DAMJANOVIC MILAN 87
DAMJANOVIC MILAN CICIBAN 407
DAMJANOVIC MILE 35, 270
DAMJANOVIC JOVE MILEVA 485, 731, 820

DAMJANOVIC MOMČILO 543, 548, 712
DAMJANOVIC MILE NIKOLA 265, 270, 305, 408, 542, 547. 652, 826, 836
DAMJANOVIC PEPA 698
DAMJANOVIC PERO 970, 994
DAMJANOVIC PETAR 87, 305, 408, 651. 653
DAMJANOVIC PETAR PEPA 65
DAMJANOVIC RADE 50, 59, 60, 7,1, 205. 265, 735, 894
DAMJANOVIC RADE VRABAC 50, 59, 60, 71, 685, 698, 729, 735, 962
DAMJANOVIC RADICA 712
DAMJANOVIC RATKO 962
DAMJANOVIC SAVA 297, 723
DAMJANOVIC SIMETA 270
DAMJANOVIC SIMO 299, 305, 473, 652, 654, 661, 671, 723, 732
DAMJANOVIC SOJA 786
DAMJANOVIC SOKA 801
DAMJANOVIC STEVAN 87
DAMJANOVIC STEVO 542
DAMJANOVIC STOJAN 270
DAMJANOVIC UROS URE 51, 87, 92, 314, 403, 450, 705, 731
DAMJANOVIC D. UROS 705, 769, 772, 775, 847, 919
DAMJANOVIC MILEUSNIC ZORKA 36. 70, 71, 95, 403, 719, 731, 757, 819
DAMJANOVIC ŽARKO 712
DANGIC JEZDIMIR 228
DASOVIC MARTIN 232, 634
DEBELJAK JOSIP 592
DELAC TOMO 102, 839
DELAVIC PAVLE 948
DELIC BUDE 211
DELIC PEJO 87, 478, 479, 647, 683, 772, 816
DELIC SAJO 817
DELIC STANISA 676
DELIC VUJO 94
DEMIROVIC DZAFER 110, 138, 184
DESNICA BOZO 696
DESNICA UROŠA BRANKO 36, 50, 100, 103, 108, 109, 111, 114, 116, 119; 135; 184, 186, 190, 192, 205, 247, 531, 695, 698, 699, 72, 715. 721, 722, 725, 849, 855, 962, 963, 964
DESNICA DANJA 898
DESNICA DARA 70, 87, 719, 731
DESNICA DRAGAN 914
DESNICA MILE DRAGICA 59; 71, 174, 305, 306, 318, 408, 661. 662, 731, 732, 792, 800, 805, 812, 818
DESNICA DUŠAN 921
DESNICA GOJKO 480, 914
DESNICA ILIJA 865
DESNICA MARA 87, 786
DESNICA MIKA 801
DESNICA MILAN 480, 914
DESNICA MILE 239, 262, 866
DESNICA JABANOV 876
DESNICA MILENA 94
DESNICA MILEVA 914
DESNICA NIKOLA 696
DESNICA PERO 715, 831
DESNICA PETAR PETROV 166, 85,1
DESNICA RADE 549
DESNICA SAVA 405
DESNICA JOVE SMILJA 7il9, 818
DESNICA STEVAN 297, 408, 963
DESNICA STEVO 36, 50, 52, 59, 60, 69, 71, 109, 124, 160, 181, 184, 242, 250, 300, 301, 304, 305, 407, 653, 654, 660, 661, 662; 709, 721, 729i, 730, 735, 962, 995
DESNICA VLADIMIR 1033, 1034, 1035. 1036
DESNICA UROŠ 880
DESPOTOVIC MILETA 1036
DEVCIC STJEPAN 506
DIKLIC RADE 740, 774
DIMIC SMILJANIC BOSA 18, 21, 22, 23, 24, 28, 35, 30, 40
DIMIC ĐURO ,167, 715
DIMIC MICA 31
DIMIC MILKA 792, 812
DIMIC MILKA RAFAJLOVA ZGONJA-NIN 792, 797, 805, 813, 815

DIMIĆ NADA 18
DIMIC NIKOLA MAJOR 19, 31, 39
DIMIC VELJKO 808
DIMITRIJEVIC MITO 18, 455
DIMITROV 110
DIVJAK DRAGAN 2.12
DIVJAK DUŽAN 26, 103
DIVJAK DUŽAN DUDE 59, 60, 63, 69, 71, 300, 301, 305', 408, 428, 656, 661, 662, 682. 689, 748, 752', 797
DIVJAK ĐURO 212, 647
DIVJAK ILIBAN ĐURANKOV 666
DIVJAK ILIJA 691
DIVJAK JELENA 807
DIVJAK JELKA 405, 797, 805, 815
DIVJAK JOVO 212
DIVJAK TADIĆ MARA 679, 748, 786, 788
DIVJAK MILAN 26
DIVJAK LAZE MILAN 825
DIVJAK MILKA 94, 691
DIVJAK MILEUSNIĆ MILKA 797
DIVJAK NENA 744, 748
DIVJAK NIKOLA, 290, 485, 486, 675, 685
DIVJAK SAJA 812
DIVJAK SAVA 87, 666
DIVJAK SIMO 1028
DIVJAK MAJSTOROVIC SMILJA 87, 93, 403, 405, 747, 751, 757, 798, 805
DIVJAK STARCEVIC SMILJANA 798
DIVJAK MILE STEVO 573, 575, 577
DIZDAREVIC 1018
DIZIJA 211
DIZIJA ILIJE JOVO 828
DIZIJA ILIJE MILE 828
DIZIJA MILE PETAR 828
DIZIJA RADE 211
DIZIJA DANE RADE 828
DIZIJA JOVE SAVO 828
DIZIJA DANE VUCEN 828
DOBAJIC RADE CKALJAC 862
DOBRIC Đ. 1033, 1037
DOBROVIC DANE 227, 235
DOBROVIC NIKOLA 208
DOBROVIC MILE NIKOLA 829
DOBROVIC OBRAD 207
DOBROVIC PAJO 208
DOBROVIC MILE PETAR 829
DOKMANOVIC NIKOLA 580
DOŽEN 823, 1020
DOŽEN BRANKO 563
DOŽEN DANJA 847
DOŽEN ILIJA ŽEGRO 110, 185, 563, 609, 610, 612
DOŽEN IVAN »SOKO« 740, 773
DOŽEN JOVO 270, 500. 542. 563, 573, 575, 577, 847
DOŽEN PETRA JOVO 573
DOŽEN RADE JOVO 573
DOŽEN MILAN 552
DOŽEN GAVRE NIKOLA 573
DOŽEN VUKAŠIN 1029
DOTLIC ILIJE BOJA 829
DOTLIC DANE 227
DOTLIC DUŽAN 99, 148, 207, 210, 217 218, 219, 225, 226, 228, 229, 258, 305, 489; 499, 594, 661, 857, 965, 966, 967, 990
DOTLIC ĐURE DUŽAN 829
DOTLIC MILANA DUŽAN 829
DOTLIC EVICA 703
DOTLIC BOŽE EVICA 829
DOTLIC JOVE JANJA 829
DOTLIC STEVE JEKA 829
DOTLIC PETRA JELKA 829
DOTLIC LATA 965
DOTLIC DANE MARICA 829
DOTLIC STEVE MARICA 829
DOTLIC ĐURE MILAN 829
DOTLIC STEVE MILAN 829
DOTLIC MILE 965
DOTLIC CUCAK MILKA 209
DOTLIC DANE MILKA 829
DOTLIC ILIJE MILKA 829'
DOTLIC ĐURE PERKA 829
DOTLIC PROKO 221
DOTLIC STEVE SMILJA 829
DOZET PERICA 48, 51, 54, 56, 57, 58, 60, **63, 84,** 175, 176, 178, 179, 192, 251, 272, 274, **286,** 971, **644,** 792, 891, 972
DRAGAŽ BOŽO 60
DRAGAŽ FRANJO 102
DRAGICEVIC ĐURO 747, 775
DRAGICEVIĆ JELA 795, 817
DRAGICEVIC MARKO 25, 26, 31, 101
DRAGICEVIC MICO 49, 56, 57, 59, 63, 71, **431, 645, 647, 671,** 685, 748, 810, 894
DRAGICEVIC MILAN 19, 35, 38, 107
DRAGICEVIC RAJKO 305, 408, 656, 661, **671**
DRAGICEVIC STEVE SIJAN SAVKA CRNKA 63, 67, 70, 71, 85, 94, 314, 403, **482, 485,** 734, 745, 747, 757, 768, 773, 774, **807**
DRAGICEVIC STEVO 17, 18, 20, 21, 23, **24, 28, 32, 35, 43,** 44, 48, 49, 54, 56, 57, **59, 60, 69, 7.1, 94, 107,** 108, 122, 123, 142, **150, 69.1, 692, 776, 795**
DRAGIC JELA 885
DRAGIC SAVA 885
DRAGIŠIC MARIJA 654
DRAGIŽIĆ MICO 654
DRAGISIC MIKA 654
DRAKULIC DUŠAN 690, 888
DRAŽIĆ JANDRE DRAGA 818
DRAŽIĆ DRAGICA 87, 786
DRAŽIC ĐURO 689
DRA.2IĆ MILE ILIJA 825
DRAŽIC JANDRE 304, 407
DRAZIC MANDA 796, 803, 816
DRAŽIĆ JANDRE MARA 60. 63, 69, 71, **712, 85. 92, 94,** 313, 314, 403, 485, 734, 745. **747, 75.7, 796, 818**
DRAŽIĆ MILE 49, 54, 55, 59, 60, 71, 274, **305, 306,** 313, 408, 410, 489, 642, 661, 662, **682, 748,** 749, 752, 753, 792. 797, 803
DRAŽIĆ NENA 24
DRAŽIĆ SMILJA 796

DRAŽIĆ SOKA 796
DRĆA BORKA 800
DRĆA DRAGICA 313, 318, 405, 731, 735, 799, 805, 815
DRCA JEKA 837
DRĆA JELKA 800
DRCA LUKA 543
DRĆA MILAN 829, 830, 857, 858, 859
DRĆA MILE MILE 827
DRCA MIRKO 550
DRCA NIKODIN 12:1
DRCA NIKOLA 109, 191, 272, 651
DRĆA PAJO 362, 720
DRĆA SAVA 35, 70, 280, 424, 485, 659, 685, 712
DRCA SIMO 57, 89, 109, 297, 305, 408, 473, 565, 651
DRCA SMILJA 724, 731
DRCA VLADE 857, 858
DRCA VLADO 827, 828, 830
DREZGIĆ MARA 94, 318, 405, 799, 805
DROBAC JELKA 318, 405, 805
DROBAC MARICA 87
DROBAC MILAN 959
DROBAC MIRA 627
DROBAC TODORA NIKOLA 826
DUBAJIĆ ANKA 712, 714
DUBAJIĆ BOJA 834
DUBAJIĆ BOJA II 834
DUBAJIĆ DAKO 834
DUBAJIĆ DARA 63, 67, 85, 403, 473, 712, 714, 731, 734, 775, 834
DUBAJIĆ S. DARA 753, 757
DUBAJIĆ T. DARA 731
DUBAJIĆ DESA 800
DUBAJIĆ DRAGAN 407
DUBAJIĆ DUŠAN 121, 718
DUBAJIĆ ĐURO 651, 683, 834
DUBAJIĆ ĐURO II 834
DUBAJIĆ N. ĐURO ĐIRENDA 652
DUBAJIĆ GAJO 834
DUBAJIĆ JELKA 87, 731
DUBAJIĆ JOVO 652
DUBAJIĆ KOJO 834
DUBAJIĆ MARIJA 834
DUBAJIĆ MIĆO 121
DUBAJIĆ P. MIĆO 652. 654
DUBA.TIĆ MIKA 723, 729, 805, 812, 930
DUBAJIĆ MIKA MILANOVA 172
DUBA.TIĆ MILICA 38, 63, 67, 70. 71. 89. 95. 280. 314. 325. 403, 594, 604, 712, 714, 724, 731, 734, 735, 740. 745, 751, 752, 753, 754, 755. 757. 773. 92, 820
DUBAJIĆ S. MILETA KNEZ 652
DUBA.TIĆ MILKA 405
DUBAJIĆ MIRKO 611
DTTBA.TIC NIKOLA 305, 408, 834
DUBAJIĆ PAJO 834
DUBAJIĆ PEJO 121. 549
DUBAJIĆ PETAR 652
DUBAJIĆ SAVA VIDOVA 172
DUBAJIĆ SAVO 545, 723
DUBAJIĆ SMILJA 834
DUBAJIĆ ILIĆ SOKA 805
DUBAJIĆ STANA SEJA 731
DUBAJIĆ L. STEVAN 652
DUBAJIĆ STEVO 36, 712
DUBAJIĆ ZORA 834
DUGONJIĆ RATO 742, 911
DUKIĆ BOSA 450
DUKIĆ DANICA 94, 453
DUKIĆ DOBRICA 898
DUKIĆ DUŠAN 246, 247, 450, 454, 547, 563, 846
DUKIĆ ĐURO 60, 61, 63, 69, 71, 92, 93, 122, 284, 305, 408, 450, 452, 486, 563, 564, 565, 566, 567, 569, 571, 575, 579, 649, 656, 660, 661, 924
DUKIĆ PETRA ĐURO 573'
DUKIĆ JEKA 453, 458
DUKIĆ JOJA 564, 569
DUKIĆ JOVO 1029
DUKIĆ NIKOLE JOVO 87, 450, 573
DUKIĆ MARA 85, 87, 93, 94, 403, 473, 480
DUKIĆ MILAN 26
DUKIĆ NIKOLA 34
DUKIĆ ĐURE RADE 450, 573
DUKIĆ SOKA 450
DUKIĆ VLADIMIR 611, 616
DUKIĆ ZORKA 626
DUMCKE GUNTHER 918, 919
DUNATOV NIKO 559
DURAKOVIC MILE BRANKO 827
DURAKOVIĆ DUŠAN DUKA 647
DURAKOVIC ĐURE DUŠAN 647
DURAKOVIĆ ILIJA 775
DURAKOVIĆ BRANKA ILIJA RAPIN 27, 30, 35, 39
DURAKOVIĆ MILAN 304, 647
DURAKOVIC MLADEN 95
DURAKOVIC NIKOLA 529
DURAKOVIĆ JANDRIJE PETAR 574
DURAKOVIĆ RADE 689
DURAKOVIĆ DIVJAK VINKA 798

Đ

ĐAKOVIĆ DRAGA 796
ĐAKOVIĆ ĐURO 506
ĐAKOVIC NIKOLA 134, 567
ĐAKOVIĆ PETAR 281, 563
ĐAKOVIĆ RADE 703
ĐAKOVIĆ DAVIDA STEVO 573
ĐAPA JOVANA BIKA 838
ĐAPA JOVANA DARA 838
ĐAPA ILIJA 564
ĐAPA JOVICA 87, 408, 649, 816
ĐAPA MILAN 564. 837
ĐAPA MARKA MILAN 573
ĐAPA JOVANA MILE 573
ĐAPA MILOŠ 207, 209, 211
ĐAPA NEVENKA 232
ĐAPA PETAR 649
ĐAPA RADE 35, 563, 564, 577, 909, 910
ĐAPA PETRA RADE 573

ĐAPA SAVA 840
ĐAPA SMILJA 786, 807, 821
ĐAPIĆ VASO 237
ĐEKIC DARA 835
ĐEKIĆ DARA II 835
ĐEKIĆ DEVA 798
ĐEKIĆ MIKA 835
ĐEKIC NIKOLA 647
ĐEKIĆ PERA 835
ĐEKIĆ SAJA 835
ĐEKIĆ SOKA 835
ĐEKIĆ SPASE 835
ĐEKIĆ VIDA 835
ĐEKIĆ VASO 835
ĐILAS 451
ĐILAS DUŠAN MANDIĆIN 270
ĐILAS DMITRA ĐURO 573
ĐILAS MILAN 451
ĐILAS J. MILOŠ 654
ĐILAS PERO 138, 154, 845, 846
ĐILAS STOJAN 798
ĐILAS VUĆEN 87, 305, 650, 915
ĐOKOVIĆ MILAN 709
ĐUJIĆ MOMĆILO 117, 146, 240, 267, 268, 288, 290, 465, 466, 487, 576, 585, 586, 816, 845, 846, 865. 869, 875, 877, 881, 895, 896, 897, 900. 922, 981
ĐUKIĆ BIKA 796
ĐUKIĆ MILE BORKA 483, 796, 805, 815, 818
ĐUKIĆ BOŠKO 789
ĐUKIĆ DANE DAĆA 689. 690
ĐUKIĆ DANE DANCEL 671
ĐUKIĆ DANE ŠKRBANOV 253, 671
ĐUKIĆ POČUĆA DRAGICA 795
ĐUKTĆ DUŠAN 834
ĐUKIĆ ĐURO 69, 70, 71, 304, 407, 456, 484, 647, 656, 675, 772', 816, 847, 894, 920 924, 925. 926
ĐUKIĆ JANDRE 44. 648, 796
RTIKTĆ JANDRIJAŠ 648
ĐUKIĆ JELKA 834
ĐTIKTĆ JOVICA 123. 125. 143, 500
ĐUKIĆ JOVO 270. 539. 839
ĐUKTĆ LAZAR 309, 675, 689, 916, 917
ĐTIKTĆ MANE 847
ĐUKTĆ PETRA MARA 818
ĐUKIĆ MILAN 651. 791
ĐUKIĆ MILICA 834
ĐUKIĆ MILKA 70, 87. 796
ĐTIKTĆ MILOŠ 20, 297, 451, 648. 683. 919
ĐUKIĆ MIRKO .19, 24, 38. 59 69, 71, 107, 141. 299. 301, 619. 627. 654, 808, 854
ĐUKTĆ NIKOLA 648, 666
ĐUKIĆ PEJO 147
ĐUKIĆ RADE 523
ĐUKIĆ SAVA 802
ĐUKIĆ ĐAKOVIĆ SAVA 795
ĐUKIĆ SAVO 31, 677
ĐUKIĆ TIŠMA SOKA 795
ĐUKIĆ STEVO 690, 789
ĐUKIĆ STEVO ĐONA 24
ĐUMIĆ JAGA 626
ĐUMIĆ MARA 405, 801
ĐUMIĆ MILAN 35, 50, 54, 99, 143, 192, 196, 205, 247, 250, 257, 280, 302, 424, 594 659, 684, 685, 696, 709, 712, 721, 725, 872, 873
ĐUMIĆ MILE 170, 174
ĐUMIĆ NIKOLA 35, 653
ĐURĐEVIĆ NIKOLA 549
ĐURIC MILAN 599

DŽ

DZAKULA 211
DZAKULA MILAN 223
DZELEBIĆ MILOVAN 869; 877, 884

E

EGGENBERGER 1022
EKMEĆIĆ MILORAD 1030, 1031, 1033, 1034, 1035
TA.NGEL ILIJA 630
ENGELS FRIDRIH 723
ERCEG SKOBLA JOVO 1035
ERCEG VASILJ 652
EROR STEVO 541, 542
EULEK 1020

F

FABRI (general) 333
FIERENOLI (general) 245
FIJA ing 869
FILIPĆIĆ EMIL 141, 216, 676
FILIPOVIĆ 1017
FILIPOVIĆ ĐURE ANĐELKA 819
FILIPOVIĆ BOZO 1027, 1034
FILIPOVIĆ DRAGA 801, 805
FILIPOVIĆ DRAGICA 679
FILIPOVIĆ ĐURO 232
FILIPOVIĆ ILIJA 563', 564
FILIPOVIĆ JEKA 801
FILIPOVIĆ JOVO 566
FILIPOVIĆ MARA 405, 799
FILIPOVIĆ MARKO 573, 577
FILIPOVIĆ RADE 563, 564
FILIPOVIĆ SAJA 405, 799, 817
FILIPOVIĆ SILVIJE 536
FILIPOVIĆ STEVAN 458, 564
FILIPOVIĆ VUĆEN 225
FIŠTREK FRANJO 160
FRANEKIĆ MARTIN 18, 38
FRAS FRANZ JULIUS 1005-, 1007, 1013, 1020
FRIŠIĆ MIJO 842
FRKOVIĆ JAKOV 843
FRKOVIC JURICA 822, 825
FRÖHLICH 1017, 1020

G

GACEŠA SOFIJA SOJA 627
GAVRILOVIC SLAVKO 1014
GEISSLER 919
GERSKOVIC LEON 680
GIZDIC DRAGO 117
GLEDA MARICA 628
GLUMAC MILAN 580, 584
GLUMAC SLAVKO 293, 606. 609, 610, 612, 613
GLUSICA SAVE BOZO 826
GLUSICA MILE DRAGICA 826
GLUSICA MILE DRAGINJA 826
GLUSICA DUŠAN 628
GLUSICA ILIJE LAZO 826
GLUŠICA LJUBO 650
GLUSICA MARICA 798
GLUŠICA MARIJA 798
GLUŠICA MICA 217
GLUŠICA NIKOLA 628, 650
GLUŠICA MILANA STOJA 826
GLUŠICA VLADO 628
GLUSIC ILIJE BOGDAN 826
GNJATOVIC MARKO 1029
GNJATOVIC VUKA 744, 748, 786, 788
GNJATOVIC LASIC VUKICA 679, 744, 748
GOGIĆ MOMČILO 297, 299, 305. 650, 654, 663
GOLUBOVIC MIRKEC 212
GORKI MAKSIM 710, 939
GOSTOVIC GRUBOR DUŠANKA 792, 813, 818
GOŠNJAK IVAN 81, 325
GRAFFER AUGUST 1013, 1015, ,1016, 1017, 1018, 1019, 1020
GRAHOVAC 952
GRAHOVAC BOJA 798
GRAHOVAC BUDE 317
GRAHOVAC IVAN 229
GRBIC BRANKO 160, 167, 716
GRBIC C. BJELJA 715
GRBIC MILANA DUŠAN 829, 836
GRBIC DUKAN 836
GRBIC ĐURAĐ 147
GRBIC ILIJA 716, 836, 894
GRBIC JOVO 836
GRBIC PETRA JOVO 829
GRBIC MANOJLO 1004, 1005, 1014, 1015. 1022, 1023
GRBIC MARA 800, 801
GRBIC MICO 87, 451, 652, 894
GRBIC JOVE MICO 826
GRBIC MILE 851
GRBIC MILE JOVANOV 166
GRBIC MILKA 480
GRBIC MIRKO 876
GRBIC MIRKO NIKOLA 407
GRBIC RADE 650, 836, 927. 945
GRBIC SIME RADE 829
GRBIC SIMO 87, 652, 836
GRBIC SMILJA 821
GRBIC STANA 800
GRBIC ZORA 320, 405, 732, 801, 805, 815, 820
GRBIC ZORKA 67, 70, 318, 320
GREGORIC PAVLE 66, 90
GRGUREVIC DRAGUTIN 238, 4412, 443
GRGURIC ĐURICA 41, 102, 161, 167, 171, 193, 851
GRGURIC MATE 708
GRKOVIC JOVO 71, 424, 485, 685
GRKOVIC NIKOLA 444
GRKOVIC RADE *71,* 88, 272
GRMUŠA (porodica) 211
GRMUŠA STEVANA NIKOLA 828
GRMUŠA MILOŠA PETAR 828
GRMUŠA DMITRA STEVO 828
GROZDANIC DRAGO 70
GROZDANIC JOVICA 744, 747, 775
GROZDANIC JOVE MLADEN 754
GROZDANIC JOVANA PAVAO 649
GRUBEŠIC DARA 801
GRUBEŠIC SEJA 801
GRUBIŠIC JOVO 281, 582, 595
GRUBIŠIC VASILIJE 281
GRUBJEŠIC JOVO 659
GRUBJEŠIC STEVO 309, 667
GRUBOR DANA 885
GRUBOR DANE 654
GRUBOR DRAGAN 190, 548, 551
GRUBOR DUŠAN 543
GRUBOR ILIJA 654
GRUBOR MICO 70, 71
GRUBOR NIKICA 109
GRUBOR PETAR 586
GRUIC ZEKO 1037
GRUJIC M. RADOSLAV 1012, 1017
GR?:ETIC MACA 734
GR^ETIC NIKOLA 1036, 1037
GUBERINA GRGO 555
GUBERINA MARKO 555
GUBERINA RADE 295, 939. 941
GUTESA ILI.TA 1033
GUTESA JEŠO 1029
GUTEŠA RADE 444
GUTIĆ VIKTOR 821, 823
GUVE IVAN 237
GUŽVINA MILA 841
GVARDIOLA ANTE 627

H

HAJDINOVIC PERO 689, 691
HAJDINOVIC SOKA 63, 67. 70, 71, 87, 92, 318, 405. 745, 805, 807, 815, 817. 818, 819
HELD FRANJO 51, 536
HELD LAZO 295
HINIC PETAR 486, 685
HITLER ADOLF 166, 172, 244, 326, 327. 328, 329, 714, 790. 807
HODAK JAKOV 22, 30, 253
HODAK JOSIP 22, 828, 889
HODAK MARA 69, 253, 889

HODAK NIKOLA 30
HOĐERA 37
HORODINSKI 1020
HORVAT 30, 43, 102
HRNJAK LJUBO 179, 181
HRŽENJAK JANJA 929, 932, 941, 942
HUBMAJER 1035

I

IĆITOVIĆ MILAN 166
ILIĆ ILIJA 498
ILIĆ MILKA 740, 742
ILIC SOKA 405, 800
ILIĆ STEVO 231
ISMETI ISMAEL 1021
IVANCEVIĆ BOJA 731
IVANCEVIC ĐIĐO 709
IVANCEVIĆ PERAN 709
IVANCEVIĆ ŠOJDANA SOKA 800
IVANIĆ SAVE DUŠAN 828
IVANIS DRAGAN 627
IVANIS MILAN 297, 299, 305. 622, 650, 654, 662
IVANIS SAJA 798
IVANIS SOKA 305, 798
IVANKOVIĆ 1024
IVAS SIME 286, 579
IVEZIĆ 120, 122
IVEZIĆ ILIJA 1028
IVEZIĆ JAKOV 1026, 1027
IVEZIĆ JANDRE 1028
IVEZIĆ MARKO 843
IVEZIĆ PAVAO 1028
IVEZIĆ VID 1128

J

JAKSIĆ ĐURO 252
JANĆIĆ STEVO 483
JANOVSKY FRANJO 25, 26, 41, 101
JAPUNDZIĆ DANE 1029
JAPUNDŽIĆ JURAJ 1029
JAPUNDZIĆ PAVAO 1029
JARAMAZ RASTOVIĆ ĐURE MILKA 918
JARIĆ PERO 36
JAZIĆ DANE IĆAN 677
JAZIĆ DEVA 318, 800, 805
JAZIĆ NEDELJKA 405
JELACA BORKA 95
JELACA DANE 473, 723, 726
JELAĆA DRAGAN 70, 95, 313, 403, 724, 731, 735, 758, 772, 775
JELACA DUŠAN 95, 297, 305, 408, 453, 653
JELACA MILE 35
JELACA SMILJA 94
JELACIĆ IVAN 1028, 1029
JELEĆIĆ dr. 947
JELICIĆ ILIJE RADE 573, 577
JELIĆ VELJKO 977, 612, 613, 614
JELOVCIĆ NIKO 555, 559
JERKOVIC MILE 448
JEVAEVIĆ DOBROSAV 249, 869
JOIJKOVIĆ MILE 851
JOKIĆ ILIJA 309
JOVANIĆ ANĐELKA 172, 178, 318, 320, 405, 723, 726, 729, 732, 805, 808, 812, 815
JOVANIĆ BOJA 834
JOVANIĆ BOZO 172, 723
JOVANIĆ BRANKO 701, 712
JOVANIĆ BRANISLAV BANE 312, 593, 701, 702
JOVANIĆ DRAGAN 51, 70, 174, 174, 297, 305, 313, 314, 408, 550, 544, 651, 712, 714, 721, 722, 724, 731, 734, 757, 769, 775, 847, 956
JOVANIĆ ĐOKO 39, 45, 47, 48, 49, 51, 55, 56, 89, 96, 100, 103, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 142, 144, 145, 150, 153, 166, 185, 187, 188, 191, 192, 194, 195, 196, 198, 199, 201, 203, 205, 221, 222, 229, 260, 262, 272, 273, 278, 284, 288, 291, 305, 492, 493, 498, 530, 537, 553, 565, 566, 568, 573, 583, 585, 587, 593, 594, 601, 603, 610, 612, 613, 614, 615, 616, 620, 654, 661, 684, 695, 712, 714, 715, 717, 719, 725, 728, 738, 750, 759, 777, 802, 807, 808, 809, 849, 856, 857, 890, 896, 897, 960, 962, 968, 969, 970, 978, 980, 997
JOVANIĆ ĐUJO 715
JOVANIĆ ĐURO 51, 550, 551, 723
JOVANIĆ ĐURO ĐUJICA 166
JOVANIĆ ĐURO MILANOV 172
JOVANIĆ SIME ĐURO 829
JOVANIĆ MARA 651, 834
JOVANIĆ MILAN 36, 299, 651, 654, 661, 712, 726, 849
JOVANIĆ DUJE MILAN 712
JOVANIĆ MILE 884
JOVANIĆ MILE MILKA 167
JOVANIĆ NIKOLA 312, 702
JOVANIĆ PILIP 834
JOVANIĆ RADE 712
JOVANIĆ SMILJA 405, 726, 805
JOVANIĆ SOFIJA 51
JOVANIĆ SOKA 800, 832
JOVANIĆ STEVO 834
JOVANIĆ SVETISA 147, 262, 699
JOVANOVIC DUŠAN 549
JOVANOVIĆ JOVAN 1014
JOVANOVIĆ JOVO ZMAJ 167, 701, 709. 786
JOVANOVIĆ MILAN 305, 732
JOVANOVIĆ SAJA 833
JOVASEVIĆ MILOŠ 803
JOVIĆIĆ DUŠAN 247
JOVIĆIĆ JOKA 246
JOVIĆIĆ DUŠAN KOPILAĆ 246, 247
JOVIĆ (lugar) 38, 708
JOVIĆ DRAGAN 550
JOZIC DANE 946
JURIĆ (obitelj) 29

JURIĆ (svećenik) 468
JURIĆ GENO 75, 88, 431, 432
JURIĆ NIKOLA 559
JURIĆ PAVAO 30
JUZBASIĆ BOSA 81-1
JUZBASIĆ BOSILJKA 786, 788
JUZBASIĆ MILAN 207, 209

K

KAJFES JOSIP 455, 947
KALANJ SAVA 309
KALENIĆ SPIRIDON 1015
KALEZIĆ VLADO 688
KALINIĆ DANE BANDA 100, 147, 262
KALINIĆ DRAGA 679, 704, 786, 868
KALINIĆ DRAGO 473
KALINIĆ DUŠAN 297, 300, 653, 656, 732
KALINIĆ MILE ĐURO 826
KALINIĆ JOVO 87, 450, 653
KALINIĆ MARA 801
KALINIĆ MIKA 801
KALINIĆ MILAN 270
KALINIĆ MILICA 55, 174, 274, 313, 722, 725, 731, 747, 786, 787, 801, 812, 814
KALINIĆ DRAGE SAVKA 55, 63, 174, 178, 274, 313, 3H8, 320, 405, 699, 722, 725, 731, 732, 786, 792, 800. 801, 805, 808, 812, 815, 819
KALINIĆ MILE SIMO 166, 826, 851
KANTAR DAVID 35, 574
KANTAR STEVANA DUŠAN 827
KANTAR GAVRO 827
KANTAR ILIJA 625, 830
KANTAR GAVRE ILIJA 827
KANTAR STEVANA JOVO 574
KANTAR MARA 934
KANTAR MILAN 212, 577
KANTAR MILE MILAN 574
KANTAR MILKA 837
KANTAR L. MIRA 677
KANTAR P. MIRA 947
KANTAR JOVE MARKO 579
KANTAR SIME MLADEN 574, 799
KANTAR GAVRE NIKOLA 574, 649
KANTAR OLGA 800
KANTAR VUJE PETAR 827
KANTAR SAJA ZLATKA 94, 318, 405, 800, 805, 837
KANTAR SIMO SEGAN 678, 947
KANTAR SOKA 837
KANTAR SOKICA 837
KANTAR STEVAN 678, 947
KARABEGOVIĆ OSMAN 600
KARAĐORĐEVIĆ PETAR 159, 173, 179, 869, 871, 872
KARAKAS DAKO 136
KARAN ĐUJA 87, 92, 403, 645, 747, 816
KARAN DUKA 793
KARAN MARA 798
KARAN MARKO 34
KARAN STEVO 486
KARANOVIĆ ANICA 940
KARANOVIĆ ĐORĐE 270
KARANOVIĆ DUKA 284, 790
KARANOVIĆ GOJKO GOLE 247
KARANOVIĆ JEJA 798
KARANOVIĆ JOLE 284, 790
KARANOVIĆ MILAN 650
KARANOVIĆ NIKOLA 136, 270
KARANOVIĆ STEVO 69
KARANOVIĆ SVETKO 213
KARDELJ EDVARD 80, 888, 911
KATIC KUPRESANIN MARIJA 792
KAVALER (maršal) 328, 329
KAVCIĆ STANE 740
KECMAN BORO 688
KEĆA BORKA 833
KEĆA BOSA 833
KEĆA BOZO 833
KECA DANE 834
KEĆA DANICA 833
KECA DARA 833
KECA DUSANKA 833
KECA ĐURO 564, 569, 831
KECA ILIJA 166, 833, 851, 872
KECA JANDRIJE ILIJA 826
KECA JANDRIJA 833
KECA JEKA 833
KEĆA JOCINA 867, 882, 885
KEĆA JOCINA BAJAKIĆ 916
KEĆA JOKA 833
KECA JOVAN 651, 683, 847, 886, 887, 920
KEĆA JOVO, 46, 101, -127, 160, 161, 187, 193, 200, 239, 242, 254, 262, 263, 456, 473, 569, 704, 720, 721, 735, 833, 848, 865, 866. 869, 870, 873, 875, 876
KEĆA MANDA 834
KEĆA MANE 833
KEĆA MARA 833
KEĆA STEVINE MARA 833
KEĆA MILAN 833
KECA MILKA 933
KEĆA NADA 833
KECA NEĐELJKO 248, 262, 268, 289, 720, 875, 897
KECA NEDA 833
KEĆA NEĐO 873
KEĆA NIKOLA 833
KEĆA OLGA 833
KECA PAJO 873
KECA PETAR 833
KEĆA RAJKO 833
KECA SARA 833

KEČA SAVA 833
KECA SMILJA 833
KECA SOKA 833
KECA SPASE 833
KECA TODOR 704
KECA VASO 833
KECA VUKA 833
KECA ZORA 705, 876
KELLIN LUKA 1026, 1027
KENJALO 211
KENJALO LABUD 227
KENJALO MARKO 218
KENJALO NIKICA 221
KENJALO PAJO 210
KENJALO PERA 231
KERKEZ DRAGICA 837
KERKEZ JEKA 837
KERKEZ MIKA 837
KERKEZ MILE 827, 830, 837, 858
KERKEZ NIKOLA 841
KERKEZ SMILJA 837
KESIC BICO 40, 45, 110, 124, 185, 191, 196, 198, 538, 582, 586, 797, 856
KESIC DUŠAN 856
KESIC MANIŠA 856
KIŠIC 1019
KLADARIN ĐURO 232, 374
KLEINHAPPEL FRANC 678, 934, 935, 947
KLEUT PERICA 54, 257, 259, 263, 272, 445, 454, 455, 456, 4)70, 496, 536, 537, 572, 586
KLJAJIC STEVAN 310. 675
KNEZIĆ STEVANA ANKA 819
KNEŽEVIĆ M. DUŠAN 284
KNEŽEVIĆ FILIP 1014, 1020
KNEŽEVIĆ ILIJA 1020
KNEŽEVIĆ JOVAN 1027
KNEŽEVIĆ STEVO 160
KNEŽEVIĆ STOJAN 294
KOCIC PETAR 24, 702, 766, 971
KODAK JOSIP 832
KOKOTOVIC NIKOLA 26, 27, 41, 102
KOLAK FRANE 164, 193
KOLUNDŽIĆ BOSA 772, 884
KOLUNDŽIC LJUBICA 788
KOLUNDŽIJA BOŠKO 724
KOLUNDŽIJA JOVO 835
KOLUNDŽIJA LUKA 671, 677
KOMADINA RAJKO 87, 685
KOMAR SLAVKO 740
KOMLEN BOJA 798
KOMLEN DRAGINJA 798
KOMLJEN MILAN 940, 941
KOMLJEN PETAR PEPA 297, 299, 305, 650, 654, 684
KOMNJANIN RADE 858
KONCAR DARA 551
KONCAR RADE 730, 731, 780
KONRAD FERDINAND 115
KORAC 254
KORAC MILOŠ 941
KORAC NIKOLA 573, 896
KORAC RACO 991
KORAC SOFIJA KOKA 312, 593
KORAC ZORKA 792
KORDIC 560', 561
KORENCIC M. 1010, 1011
KORCAGIN 822
KORICA MILOŠ 1034
KORICA SPASE 703
KORUGA PEPO 861
KOSANOVIC ANĐA 970
KOSANOVIC ANKA 786
KOSANOVIC NIKOLE BOGDAN 26, 776, 825
KOSANOVIC ĐURO 628
KOSANOVIC JELENA 791, 802, 803
KOSANOVIC JOVO 521, 628, 690
KOSANOVIC LAKO 644
KOSANOVIC LAZO 248
KOSANOVIC MACA 422, 667, 676
KOSANOVIC MANE 210
KOSANOVIC MILAN 613, 614
KOSANOVIC MILE 17, 19, 21, 23, 24, 28, 38, 40, 44, 48, 49, 51, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 66, 69, 84, 99, 107, 175, 259, 272. 281, 286, 302, 305, 628; 688, 689, 691, 692, 725, 746, 748, 752, 753, 769, 776, 797, 814, 874, 9170, 971, 972; 973, 984, 1002
KOSANOVIC MILICA 312, 59'3
KOSANOVIC NEĐA 318, 405, 797, 804, 805
KOSANOVIC NIKICA 116
KOSANOVIC NIKOLA 867
KOSANOVIC ĐURE NIKOLA 46, 826
KOSANOVIC NIKOLICA 128, ,141
KOSANOVIC OZREN 791
KOSANOVIC PERO 47
KOSANOVIC SAVICA 222
KOSANOVIC SAVO 628
KOSANOVIC STEVO 17, 18
KOSANOVIC TODOR 970. 971
KOSANOVIC SIME KUKIC ZORKA 49, 54. 57. 58. 59, 63, 95, 175, 178, 182, 313, 485, 604, 625, 694, 734, 740, 745, 747, 757, 791, 797, 802, 819, 929
KOSHITZ 918
KOSIC ANĐELKA 833
KOSIC BORKA 717, 832
KOSIC BOSA 833
KOSIC DANE 717, 832, 833
KOSIC DANE (ml.) 833
KOSIC DANICA 833
KOSIC DRAGA 832
KOSIC DUŠAN 833
KOSIC DUŠANKA 833
KOSIC LJUBICA 833
KOSIC MANE 833
KOSIC MICA 833
KOSIC MILAN 832
KOSIC MILE 833, 863
KOSIC MILICA 833
KOSIC NEVENKA 833
KOSIC NIKOLA 833
KOSIC RADE 833

KOŠIĆ SAVA 833
KOŠIĆ STEVO 833, 835
KOSOVIĆ ANKA 808
KOSOVIĆ DRAGICA 808
KOSOVIĆ KAJA 808
KOTL NIKOLA 113, 247, 263, 538
KOTLJARON ALEKSANDAR 25, 101, 102, 116, 643
KOVAC MIĆO 400
KOVAC NIKOLA 696
KOVACEVIĆ (major) 1015, 1017, 1018, 1020
KOVAĆEVIĆ BOŽO 1017, 1037
KOVAĆEVIC ĐURO 653
KOVAĆEVIĆ GENO 466, 882
KOVAĆEVIC ILIJA 835
KOVACEVIĆ LAZE ILIJA 829
KOVAĆEVIC JOVAN 1016
KOVACEVIĆ JOVANKA 835
KOVAĆEVIC TRIVUNA JOVO 829
KOVAĆEVIĆ LUKA 1029
KOVAĆEVIC MICO MANDICIN 20, 29, 41
KOVAĆEVIC MIKA 801
KOVACEVIĆ UZELAC MILA 941
KOVACEVIĆ LAZE MILAN 829
KOVAĆEVIC MILE 846
KOVACEVIĆ MILICA 835
KOVACEVIĆ MIRKO 69, 305, 650, 662
KOVAĆEVIC PAJO 835
KOVACEVIĆ VAJO 59, 63
KOVAĆEVIC VUKASIN 648
KRAJACIĆ IVAN STEVO 964
KRAJNOVIĆ NIKOLA 19, 115, 191
KRAJNOVIĆ RADE KRAJINA 552
KRAJNOVIĆ STEVANA RADE 553
KRALJ IVAN 939
KRAUS dr 944, 945
KRCA JOVO 116

KREACIĆ OTMAR KULTURA 605
KRESO SAVO 1027
KRICKOVIĆ BRANKO 553
KRNETA BOJA 840
KRNETA DANE 840
KRNETA DAVID 840
KRNETA DMITAR 1029
KRNETA JOKA 840
KRNETA JOVAN 840
KRNETA KATA 840
KRNETA MILAN 521
KRNETA DANE MILAN 573
KRNETA MILE 847
KRNETA D. NIKOLA 563, 573
KRNETA SMILJANA 840
KRNETA STANKO 309
KRNETA JOVANA VID 573
KRNPOTIĆ 1016
KRNJA ANTE BURGES 253
KRNJAJIC 211
KRNJAJIĆ DANE ILIJA 828
KRNJAJIĆ PAJE ILIJA 828
KRNJAJIĆ DANE JOVO 828
KRNJAJIĆ ĐURE JOVO 828
KRNJAJIĆ STEVE LAZO 828
KRNJAJIC DUKE MILAN 828
KRNJAJIC MARKA PEJO 828
KRNJAJIĆ PEJE RADE 828
KRNJAJIĆ JOVE SAVO 828
KRNJAJIĆ PETRA SIMO 828
KRNJAJIC MILOŠA TODOR 828
KRNJAJIC MILE VUCEN 828
KRNJAJIĆ NIKOLE VUJO 828
KRONJA ANTE 531, 536
KRONJA TOMISLAV 269, 933
KRPAN 1018, 1020
KRPAN MILE 20, 29, 41, 889
KRPAN MILE JALSIN 889
KRSTULOVIĆ VICKO 278, 279
KRTINIĆ JOVO 648
KRTINIĆ MILAN 1029
KRTINIĆ NIKOLA 648
KRTINIĆ PERICA 486, 685
KUFRIN MILKA 740
KUGA BOZO CARIĆIN 673
KUGA DUŠAN 42
KUGA JELA 403, 734, 751
KUGA JOVO 498
KUGA JULA 747
KUGA MARA 786, 807
KUGA MILAN 675
KUGA MILE 473, 483, 647
KUGA MILKA 798
KUGA VID 647
KUKAVICIĆ 1,11
KUKIĆ 900
KUKIC DRAGAN 834
KUKIĆ JOVO 834
KUKIĆ MICO 60, 63, 69, 71, 72, 84, 85, 86, 92, 94, 305, 403, 408, 432, 455, 654, 661, 731 757
KUKIC MILAN 834
KUKIĆ NIKOLA 900
KUKIC SMILJANA 834
KUKIĆ STANKO 900
KUKOLJ (župnik) 822
KUKOLJAN ANTE 541
KULENOVIĆ HAJRO 688
KULENOVIC IBRAHIM 1019, 1034
KULENOVIĆ MIRALEM 211
KULENOVIC SKENDER 757
KULNEK 1020
KULUNDŽIĆ LUKA 946
KULUNDZIĆ LJUBICA 786
KURSAR FRANJO 531, 536, 555
KURSAR LEO 557
KURUZOVIĆ MILAN 553
KVATERNIK LJUBOMIR ,101, 102, 103, 106, 643, 823
KVATERNIK SLAVKO 822

L

LAJIĆ 113
LAJIĆ DUKA 786
LAJIĆ LUKE ILIJA 826
LAJIĆ SIME ILIJA 826

LAJIĆ ILINKA 715
LAJIĆ JELENA 800
LAJIĆ JOVICA 726
LAJIĆ S. JOVO 723
LAJIĆ MIĆO 480
LAJIĆ MILAN 710
LAJIĆ NIKOLA 270
LAJIC P. NIKOLA 480
LAJIĆ PAJO 166, 651, 686, 710, 726
LAJIĆ ĐURE SAVO 826
LAJIĆ SMILJA 403, 552, 731, 775
LAKATOS JOSIP 1010
LAKIĆ 211
LAKIĆ VIDA PETAR 828
LAKIĆ VUKA STEVO 828
LAKOVIĆ 843
LALIĆ DAVID 916
LALIĆ MILAN 543
LATAS BRANKO 869, 877, 884
LATAS DANILO 232, 292, 634, 808
LATINOVIC ŽIVKO 790
LAVANJA BOSKO 833
LAVANJA ĐURICA 498
LAVANJA JEKA 833
LAVRNJA JOVICA 776
LAVRNJA MILANA JOVO 26, 41, 825
LAVRNJA LJUBICA 833
LAVRNJA SPASO 833
LEMAJIĆ ĐURO 270, 541
LER 326, 327, 328, 329
LESEVIĆ ANTON 102
LETICA DUŠAN 690
LEVI MONI 247
LIČINA RAKO 652, 883, 885
LIECHTENSTEIN 1015
LIPOVAĆA MIMLIJA 218
LITERS 330
LOLA 885, 909
LONČAR 1026
LONČAR DANICA 978
LOPAŠIĆ RADOSLAV 1003
LUBURIC MAKS 103
LUKETA VINKO 563
LUKIĆ 566, 976
LUKIĆ ANICA 552
LUKIĆ DARA 876
LUKIĆ DRAGAN 541, 549
LUKIĆ DRAGICA 87, 482, 815, 876
LUKIĆ ISO 116, 117, 127, 201, 239, 246, 262, 454, 569, 572, 846, 869, 870, 871, 875, 876, 877, 885, 886, 887, 888, 897
LUKIĆ MIĆO 203, 222, 548
LUKIĆ MIHAILO 130, 132, 134, 145
LUKIĆ MILAN 544, 920
LUKIĆ NIKIĆ 408, 920
LUKIĆ NIKOLA 653
LUKIĆ NINA 55ll
LUKIĆ PETAR 537
LUKIĆ RADAN 856
LUKIĆ SIMIĆ 873
LUKIĆ SIMO 87, 185, 487, 488, 685, 865, 894, 917, 920, 921
LUKIĆ STEVO 487, 917, 920
LUKIĆ ŠPIRO 882
LUKIĆ VASO 247, 653
LUKIĆ VOJKAN 754

LJ

LJAHNICKI BORIS 295, 932, 933, 934, 935, 936, 938, 945
LJILJAK PETRA JOVO 826
LJILJAK MIĆA 253
LJILJAK NIKOLA 133, 134, 204
LJILJAK NIKOLE NINA 778
LJILJAK OBRAD 253
LJILJAK PERKA 798
LJILJAK SAVA 284
LJILJAK SAVO 790
LJILJAK SMILJA 483
LJILJAK UROŠ 253
LJILJAK VLADO 790
LJILJAK VLATKO 628
LJILJAK STEVO 628
LJOTIĆ 130
LJUBOJEVIĆ BOŽO 650
LJUBOJEVIĆ ILIJA 222
LJUBOJEVIĆ JANDRE JOVO 648
LJUBOJEVIĆ LAZO 46, 117, 203, 248
LJUBOJEVIĆ MIĆO 219
LJUBOJEVIĆ RADE 648
LJUBOJEVIĆ RADIĆ 87, 207, 216, 267, 655, 666, 676
LJUBOJEVIĆ SOKA 294
LJUBOVIĆ RADE DEVA 829
LJUBOVIC ILIJA 207, 221
LJUBOVIĆ DANE JEKA 829
LJUBOVIC MILE 209
LJUBOVIĆ LUKE MILE 829
LJUBOVIĆ DANE VOJIN 828

M

MAĆEK VLATKO 24, 96, 394, 743
MAGAŠIĆ MOKO 310
MAGDIĆ MILE 1023, 1124
MAGLIC ANTE 823
MAJER OTMAR 968
MAJIĆ IVAN 835
MAJKIĆ JAPRA 256
MAJSTOROVIĆ DRAGO 35
MAJSTOROVIC DUŠAN 122, 293, 564, 566, 567, 569, 571, 572, 575, 577, 578, 621, 622, 623, 624, 625
MAJSTOROVIĆ MILOŠA DUŠAN 563, 569 573
MAJSTOROVIC VASE DUŠAN 563, 573
MAJSTOROVIĆ GAVRO 563
MAJSTOROVIĆ ILIJA 94, 146, 568
MAJSTOROVIĆ JELICA 564
MAJSTOROVIĆ JOVO 563
MAJSTOROVIĆ KOJO 563
MAJSTOROVIĆ RADE KOJO 828
MAJSTOROVIC MARA 95

MAJSTOROVIC MARIJA 817
MAJSTOROVIC MILAN 53, 59, 60, 63, 69, 71, 84, 86, 89, 92, 94, 199, 231, 270, 281, 305, 408, 410, 432, 455, 458, 461, 486, 499, 563, 564, 571, 572, 577, 578, 582, 594, 644, 649, 652, 661, 662, 682, 747, 928
MAJSTOROVIC MARKA MILAN 573
MAJSTOROVIC RADE MILAN 573
MAJSTOROVIC M. MILE 563
MAJSTOROVIC MILIŠA 563
MAJSTOROVIC MILOJKO 19, 24, 27, 28, 35, 37, 38, 96, 103, 564, 689, 690, 825
MAJSTOROVIC MILOŠ MILOSICA 671
MAJSTOROVIC NEĐO 858
MAJSTOROVIC RADE NIDŽO 563, 564, 826
MAJSTOROVIC NIKOLA 35
MAJSTOROVIC PETAR 27, 37, 671, 825, 831
MAJSTOROVIC JANDRIJE PETAR 828
MAJSTOROVIC DANE RADE 826
MAJSTOROVIC RADE PETAR 160
MAJSTOROVIC SAVA 610, 619
MAJSTOROVIC LUKE SMILJA 819
MAJSTOROVIC SPASE 563
MAJSTOROVIC JOČE STEVAN 825
MAJSTOROVIC PETRA VAJO 573
MAJSTOROVIC VELIMIR 564
MAJSTOROVIC M. VID 573
MALBASA DEVA 834
MANDIC 533
MANDIC BOGDAN 781
MANDIC BOJA 270, 801, 805
MANDIC SAVE BORKA 87, 403, 724, 731, 734, 754, 757, 773, 813, 819, 894
MAGDIC DRAGAN 724
MANDIC DUŠAN 574
MANDIC DUKA 405, 801, 805
MANDIC DUKESA 809
MANDIC JOVO 122, 231, 293, 566, 569
MANDIC NIKOLE JOVO 574
MANDIC MARKO 1029
MANDIC MILAN 299, 652, 654, 683
MANDIC I. MILOŠ 625
MANDIC NIKOLE NIKOLA 574
MANDIC PERA 801
MANDIC PETAR 1034
MANDIC SAVA 703
MANDIC SMILJA 312, 593, 702, 812
MANDIC SOKA 94
MANDIC SPASE 652
MANDIC DAVIDA VLADE 574
MARAS FRANJO 536
MARAS IVE 555
MAItCETlC ANĐELKA 774
MARCETIC BOSILJKA 626
MARCETIC JOVO 543, 546, 548, 549, 551
MARCETIC MIKA 798
MARCETIC MILE 543, 546, 547, 549
MARCETIC NEMANJA 268, 547
MARGAN IVO 964
MARICIC DUŠAN 530, 596
MARICIC MILAN 2|15, 216
MARlClC MILE 141, 235
MARICIC MIRKO 558
MARlClC NIKICA 227
MARlClC NIKOLA 141, 215, 216
MARICIC PEJICA 236
MARlClC SOKA 828
MARICIC VLADIMIR 231, 239, 536, 578, 580, 584, 594
MARlClC VLADO 211, 543, 553, 957
MARIC 146
MARIC CEJA 885
MARIC BOSKO 36, 51, 56, 99, 109, 111, 190, 267, 530, 544, 580, 584, 616, 619, 801, 849, 869
MARIC DUŠAN 546
MARIC ĐOKO 866, 869, 870, 871, 876, 887, 888, 897
MARIC MILA 885
MARIC MIRKAN 465
MARIC MIRKO 191, 200, 245, 866, 869, 870, 871, 887, 897
MARIC MOMČILO 171, 866, 869, 870, 871, 876, 887, 897
MARIC NIKOLA 297, 305
MARIC PERICA 36, 51, 56, 99, 109, 111, 190, 267, 534, 543, 546, 548, 801, 849, 864
MARIC STEVO 51, 56, 190
MARIC STEVO CEVO 543, 551
MARIC VLADO 265, 539, 703
MARINKOVIC ILIJA 219
MARINKOVIC IVO 25, 26, 41, 43, 102, 162, 163, 691
MARINKOVIC STEVO 1033, 1035
MARINKOVIC VINKO 101, 643
MARKOTINOVIC NIKOLA 34
MARKOVIC 29
MARKOVIC ANTE 823
MARKOVIC BOGDAN 22
MARKOVIC IVAN 688
MARKOVINOVIC BOŽO 889
MARKOVINOVIC IVANA ILIJA 29, 41
MARKOVINOVIC LEKO 310
MARKOVINOVIC MARKO 825
MARKOVINOVIC MARICIC MARKO 29, 41
MARKOVINOVIC MILE 823, 841
MARKOVINOVIC IVA NIKOLA 29, 41
MARKOVINOVIC NINE 837, 839
MARKOVINOVIC MARICIC PERICA 29, 30, 41
MARKS KARL 723
MARMONT 1023
MAROTI 560, 561
MARTINOVIC MILE 20, 35
MARUSlC DRAGO 186
MASANOVIC PAVLE 211, 212
MASlC BRANKO 87
MASlC MILICA 818
MATAGIC IVAN 143, 145, 222, 492, 568, 961, 969
MATAIJA VINKO 823, 825, 840
MATAS FRANJO 536, 541

MATIC ANKA 232, 795
MATIC DRAGINJA 830
MATIC ILIJA 973
MATIC RADE MARICA 829
MATIC MARIJA 973, 974
MATIC MICA 219, 305, 648, 656, 661, 930
MATIC PRSAN 24
MATIC RADE 208
MATIC ILIJE RADE 828
MATIC MILE STEVAN 208, 826
MATIC ILIJE STOJAN 24, 54, 99, 123, 125, 126, 135, 136, 137, 141, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 207, 210, 213, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 228, 243, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 277, 287,. 410, 491, 492, 493, -49.4, 496,498, -502, 529, 537, 567, 572, 693, 728, 769, 777, 781, 790, 794, 802, 803, 843, 857, 868, 874, 896, 928, 953, 955, 965, 973, 974, 975, 981, 986
MATIJEVIC IVAN 208
MATIJEVIC MILKA 914, 915
MATIJEVIC MIRO 212, 826, 831
MATIJEVIC TODOR 1028
MAZURAN NIKOLA 41, 118, 170, 193, 708, 715, 718
MEDIC ANICA 839
MEDIC ANUKA 799
MEDIC AVRAM 825
MEDIC BOGDAN 781, 840
MEDIC BOJA 436
MEDIC MARIJE BOJA 838
MEDIC D. BOSKO 563, 574, 577
MEDIC DAVIDA BOSKO 574
MEDIC DMITRA BOSKO 574
MEDIC BOZO 835
MEDIC BRANKO 835
MEDIC DAMJAN 563
MEDIC DANE 122, 179, 435, 566, 572, 577, 619, 659, 846, 896
MEDIC J. DANE 569
MEDIC DANE LUJIN 564, 570, 573
MEDIC M. DANE 563
MEDIC P. DANE 563
MEDIC R. DANE 563
MEDIC SPASE DANE 829
MEDIC STANKA DANE 573
MEDIC DANICA 453
MEDIC NIKOLE DANISA 563, 573
MEDIC PAVLA DARA 838
MEDIC DAVID 835
MEDIC DAVID TISKALO 35, 87, 166, 563
MEDIC MARKA DAVID 825
MEDIC DRAGA 840
MEDIC DUŠAN 87, 424, 485, 487, 653, 685, 838, 894, 904, 907, 910, 917
MEDIC D. DUŠAN 564. 573
MEDIC ĐUJANA DUŠAN 573
MEDIC NIKOLE DUŠAN 573
MEDIC RADE DUŠAN 574
MEDIC NIKOLE ĐUJAN 458
MEDIC DUJO ERAK 847
MEDIC ĐUKAN 650
MEDIC ĐURO 577, 578
MEDIC MILE ĐURO 573
MEDIC NIKOLE ĐURO 574
MEDIC FILIP PILJA 627, 902
MEDIC S. GAVRE 563
MEDIC ILIJA 87, 95, 179, 403, 563, 564, 651, 678, 844, 846, 847, 858, 896
MEDIC ILIJA BRKO 487
MEDIC DANE ILIJA 574
MEDIC ILIJA KANTAR 858
MEDIC ILIJA LUJCiC 564
MEDIC MILOŠA ILIJA 573
MEDIC NIKOLE ILIJA 458, 574
MEDIC JANDRIJA 831
MEDIC ĐUJANA JANDRIJA 563, 573, 577 578
MEDIC JEKA 840
MEDIC JELENA 95
MEDIC JELENA JOČE LJULJCiCA 839
MEDIC STOJIN JOCO 832, 836, 837
MEDIC JOJKA 626
MEDIC LAZE JOVAN 825
MEDIC SAVE JOVAN 825
MEDIC JOVANKA 320, 813
MEDIC JOVINA 120, 146
MEDIC JOCO 407, 484, 521, 678, 838, 840
MEDIC JOVO BRACO 569
MEDIC DANE JOVO 563, 574
MEDIC JOVO LUJCiC 564, 566, 569, 571, 575
MEDIC R. JOVO 563
MEDIC STEVE JOVO 573
MEDIC Z. JOVO 573
MEDIC KOSA 934
MEDIC KOVILJKA 569
MEDIC LAZO 563
MEDIC LUKICA STEŠIN 563
MEDIC LJUBOMIR BRZICA 231, 566, 575, 578, 580, 582, 976, 977, 978
MEDIC D. LJUBOMIR 573
MEDIC MANE 543, 574
MEDIC MARA 436, 569, 902
MEDIC MARIJA 839
MEDIC MARKO 435, 685
MEDIC MICO 63, 69, 71, 85, 86, 92, 407, 426. 649
MEDIC PETRA MlCO 69, 71, 72, 84, 89, 92, 94, 160, 199, 281, 293, 424, 428, 431, 433, 441, 452, 453, 455, 456, 458, 473, 485, 486, 563, 564, 571, 572, 573, 577, 580, 606, 621, 622, 623, 624, 625, 644, 661, 683, 685, 709, 721, 756, 799, 839, 843, 888, 896, 900, 907, 915, 938
MEDIC MIKA 825
MEDIC ILIJE MIKA 838
MEDIC NIKOLE MIKA 838
MEDIC MILAN 712
MEDIC ĐUJANA MILAN 574
MEDIC MILAN MICO 891, 896
MEDIC MILAN MITO 456, 577, 661, 683, 772, 847, 920
MEDIC NIKOLE MILAN 458, 574
MEDIC MILE 87, 563
MEDIC MILE DMITROV 924

MEDIĆ MILICA 94
MEDIC MILE MILKA 318, 569, 799, 805, 818, 819, 840
MEDIC MIKOSCIKANOV 473
MEDIC MARKA MILOŠ 825
MEDIC MILOŠ MISO 836, 839, 858
MEDIC MIRA 318, 405, 732, 800, 805
MEDIC MIRKO 305, 548, 564, 569, 661
MEDIC MIRKO CUKIC 577
MEDIC MIRKO JOCIN 564, 938
MEDIC NEVENKA 677
MEDIC NIKA 800, 831
MEDIC NIKICA 824, 831, 832, 839, 840, 843, 844
MEDIC NIKOLA 436, 473, 484, 563, 653, 756, 840, 858, 896
MEDIC I. NIKOLA 563
MEDIC MARKA NIKOLA 829
MEDIC MILOŠA NIKOLA 573
MEDIC NIKOLA PRTINIC 846
MEDIC STEVANA NIKOLA 458, 572, 573
MEDIC NINA 179
MEDIC PAJO 473, 907
MEDIC PERKA 405, 800
MEDIC PETAR 87, 653, 838
MEDIC BOZE PETAR 573
MEDIC PETAR CRNI 627
MEDIC DAVIDA PETAR 573
MEDIC PETAR MAKSIC 627
MEDIC PETAR PERICA 564
MEDIC PETAR STANKOV 627
MEDIC PILIP 846
MEDIC RADE 87, 305, 484, 577, 67:1, 683, 824, 832, 846
MEDIC JANDRE RADE 827
MEDIC MILANA RADE 573
MEDIC M. SAJA 482, 677, 821, 947
MEDIC SARA 839
MEDIC SAVA 836, 838, 840
MEDIC SAVICA 858
MEDIC SAVKA 294
MEDIC SAVO 1029
MEDIC SIMO DEDO 158
MEDIC SMILJA 95, 839. 840. 896
MEDIC SMILJA ILIJINA 572
MEDIC OBRADOVIC SMILJA 564
MEDIC SMILJANA 840
MEDIC NIKOLE SMILJANA 458
MEDIC SOFIJA 294
MEDIC SOJA 934
MEDIC SOKA 847
MEDIC SREČKO 619, 627
MEDIC STANA 838
MEDIC M. STANKO 574, 840
MEDIC STEVAN 653
MEDIC LUKE STEVAN 573
MEDIC STEVO 305, 407, 408, 453
MEDIC STEVO BREZOVCAN 453
MEDIC SVETO 179, 572, 896
MEDIC DAVIDA SVETOZAR 574
MEDIC UROS 563
MEDIC N. UROS 563
MEDIĆ JOVE ZDRAVKO 564, 569, 573, 577
MEDIC ZORKA 405, 813
MESIC 1018
MICURIN 22
MICEVIC STEVAN 160
MICIC BRANKO 223
MIHAILOVIC NIKICA 702, 710
MIHAJLOVIC DRAZA 179, 280, 290, 329, 465, 467, 468, 469, 525, 551, 573, 592, 701, 721, 742, 865, 874, 877, 884, 895, 896. 970, 994
MIHAJLOVIC NIKOLA 312, 593
MIHIC MILE 564
MIHIC RADE 270, 831
MIHIC DANE RADE 542, 574, 575
MIHIC SEJA 831
MIHIC MILAN NINO 933
MILANOVIC JOVICE ĐURO 829
MILANOVIC JOCA 60, 63, 69, 71, 72, 85, 92, 94, 322, 455, 656, 748
MILANOVIC LAZO 678
MILANOVIC MANDA 798
MILANOVIC MILE 71, 87, 92, 94, 304, 407, 432, 648
MILANOVIC NIKOLA 268, 270, 403, 449, 574, 920
MILANOVIC NINA 747; 751, 772, 775, 816, 847
MILANOVIC NIKOLE RADE 574
MILER 236
MILEUSNIĆ BOJA NANA 676
MOLEUSNIĆ BOSA ĐUJINA 172, 312, 318, 702, 719, 805, 811, 819
MILEUSNIC DANE 709, 719
MILEUSNIĆ DANE DURICIN 498
MILEUSNIC LONČAR DANICA 318, 732, 849
MILEUSNIC DARINKA 670, 752
MILEUSNIC JOVE DRAGICA 820
MILEUSNIC JOVE DUŠAN 20, 39, 42, 45, 47, 51, 56, 57, 103, 108, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 124, 125, 126, 129, 130, 143, 150, 152, 153, 168, 184, 187, 191, 192, 194, 196, 203, 205, 247, 248, 274, 291, 530, 536, 538, 583, 594, 595, 597, 712, 715, 717, 849, 850, 851, 856, 857, 866, 896, 928, 978, 979, 980
MILEUSNIC ĐUJO 36, 651, 849, 857
MILEUSNIC ĐURO 422, 541
MILEUSNIC GOJKO 215
MILEUSNIC JANDRE 691, 920
MILEUSNIC JANDRE BOLAĆINO 693
MILEUSNIC JANDRILO 644
MILEUSNIC JOVO 34, 37, 848, 851, 898
MILEUSNIC GAVRE JOVO 829
MILEUSNIC JOVO ZEKANOV 791
MILEUSNIC LAZO 667
MILEUSNIC MANDA 709
MILEUSNIC MARINKA 678
MILEUSNIC MILAN MICA 309
MILEUSNIC GAVRE MILAN 829
MILEUSNIC MILAN ZARIC 676, 752
MILEUSNIC MILKA 856

MILEUSNIC DIVJAK MILKA 805
MILEUSNIC MILANA MILKA 318, 320, 450, 732, 792, 800, 805, 808, 812, 815, 819
MILEUSNIC NIKODIN 1015
MILEUSNIC NIKOLA 248, 573, 874, 895 896
MILEUSNIC SAVA ZARIC 35, 38, 47, 51, 56, 57, 143, 2112, 224, 243, 249, 256, 259, 495, 499, 577, 645, 650, 691, 692, 776, 874
MILEUSNIC STEVO 689 103, 108, 109, 111, 112, 114, 116, 118, 119, 125, 126, 128, 160', 166, 187, 248, 263, 297, 310, 594, 643, 652, 654, 674, 683, 692, 715, 735, 831, 848, 851, 979, 996
MILICEVIC 848
MILIC GAVRO 204, 563
MILOŠAVLJEVIC LJUBICA 742
MILOSEVIC DUJO 31
MILOSEVIC ILIJA 35, 49, 50, 51, 54, 56, 57, 58, 63, 175, 181, 225, 227, 286, 499, 794
MILOSEVIC MANE 146, 223, 493
MILOSEVIC NIKO ĐUJIN 646
MILOSEVIC NIKOLA 70, 71, 84, 86, 725, 813
MILOSEVIC RADIĆA 227
MILUTINOVIC IVAN 941
MILJUS BOGDAN 424, 485, 685, 771, 894, 925 926
MILJUS BRANKO ANKIN 164, 165, 696, 715, 856
MILJUS DANE 563, 577, 850
MILJUS LUKE DANE 827
MILJUS NIKOLE DANE 574
MILJUS DARA 703, 786, 811
MILJUS PETRA DAVID 574
MILJUS GAVRICA 35
MILJUS LUKE GAVRO 564. 574, 577
MILJUS DANE JOVO 563, 574
MILJUS MILAN 563, 653
MILJUS MILEVA 703
MILJUS MILOSICA 696
MILJUS NIKOLA 19, 21, 23, 35, 37, 38, 39, 60, 69
MILJUS PERO 451
MILJUS PETAR 563
MILJUS SOFIJA 801
MILJUS SOKA 801
MILJUS STEVO CECUR 786
MILJUS VASO 865
MILJUS VUJO 547, 698
MILJUS ZORKA 876
MIOKOVIC GNJATOVIC JELENA BE- BA 29, 63, 67, 70, 71, 87, 305, 318, 320, 405, 661, 662, 786, 791, 792, 797, 805, 808, 809, 812, 814, 815, 816, 818, 819
MIOKOVIC RADE 19, 21, 22, 29, 38, 39, 47, 48, 49, 102, 688, 689, 690, 691, 797
MISCEVIC MILORAD 51, 260, 530
MISCEVIC NIKOLA 675
MIŠKINA PAVLEK 971
MISKOVIC BOZO 920, 921
MISKOVIC BRANKO 945
MISKOVIC DUŠAN 70, 71, 270, 294, 425 486, 541, 685, 930
MISKOVIC JOVO 886
MISKOVIC M. JOVO 653
MISKOVIC MILAN 873
MISKOVIC NIKOLA 547
MITROVIC MITRA 80
MOMCILOVIC JOVAN 1028
MONTIELLI FULVIO 881
MORACA MILAN 120
MORACA MILUTIN 113, 114, .168 247 263, 499, 538, 717, 855, 969
MORACA PERO 42, 110, 969
MRAK IVAN 141
MRAK MIRKO 676
MRAKIC JOVO 613
MRAZOVIC KARLO GASPAR 324
MRDA CUJA 795
MRDA VUJE DRAGA 654, 795, 812, 819, 885
MRDA DRAGAN 299
MRDA JEKA 798
MRDA MILKA 885
MRDA PETAR 647
MRDA SIMO 19, 33, 38, 43, 49, 51, 54, 56, 57, 58, 63, 71, 89, 123, 175, 179, 180, 181, 226, 254, 263, 286, 288, 304, 499, 582, 594
MRDA SMILJA 67, 70
MRDA STEVO 407, 647, 902, 913
MRKOBRAD NIKOLA 628
MRKOBRAD RADE 628
MRKONJIC PETAR 871, 1032
MRSA MATO 796
MUDRINIC BRANKO 305, 661, 685
MUDRINIC ILIJA 653
MUDRINIC MARA 799, 916
MUDRINIC MILETA 653
MUDRINIC OBRAD 653
MUDROVCIC 1020
MUDA 843
MUNIZABA 185
MUNIZABA DUDAN 115, 124, 185, 191
MUNIZABA MILAN 40, 45, 115, 185, 191, 196
MURATOVIC 824, 832
MUSOLINI BENITO 178, 240, 244, 469, 872
MUSETA MEHO 831
MUŠICA SANTO 559

N

NAD KOŠTA 48, 80, 600
NAGLIC ANTE 41, 102, 103, 104
NARANDZIC KOŠTA 541
NAZOR VLADIMIR 743
NEKIĆ ĐURO 835
NEKIC MARIC MARA 646, 797
NEKIĆ MARISKA 816
NIKOLIC T. 1037
NIKOLIS GOJKO 934, 935, 936, 937, 941

NIKŠIĆ TOMO 20, 31, 39, 61, 272, 299, 734
NINKOVIC MARA 310
NONWELLER STEFAN 1036
NOVAKOVIĆ JOVE BOJA 829
NOVAKOVIĆ DUŠAN 87
NOVAKOVIĆ ĐURO 232, 407, 634, 639
NOVAKOVIĆ ILIJA 836
NOVAKOVIĆ MARE JOKA 829
NOVAKOVIĆ LAZO 829
NOVAKOVIĆ LUKA 650
NOVAKOVIĆ NIKO LONGO 1,16, 117, 147
NOVAKOVIĆ NINA 547
NOVAKOVIĆ RATKO 407
NOVAKOVIĆ SIMO SIMOJA 226
NOVAKOVIĆ JOVE STOJA 829
NOVAKOVIĆ VLADO 117, 865, 881
NOVAKOVIĆ ZELJA 798
NOVKOVIC DUŠAN 407
NUŠIC BRANISLAV 593, 766

NJ

NJEGOMIR JOCO 51, 291, 582;, 585, 593, 605, 611, 619, 620
NJEGOŠ PETAR 939
NJEGOVAN ĐURO 830
NJEGOVAN RANKO 209

O

OBRADOVIC AĆIM 1026
OBRADOVIC BOGDAN 87, 455, 920
OBRADOVIC BOSILJKA 626
OBRADOVIC BOZO 1029
OBRADOVIC MILOŠA BOZO 563, 574
OBRADOVIC ĐURE CEDOM1R 564, 574, 577
OBRADOVIC DAMJAN 1026
OBRADOVIC DANE 94. 299. 648, 981
OBRADOVIC DANE DANJA 70, 71, 87, 92, 645, 648, 654, 894
OBRADOVIC DAVID 563
OBRADOVIC DRAGO DRAGICA 169, 262
OBRADOVIC DUŠAN 735, 747, 775
OBRADOVIC R. DUŠAN 564
OBRADOVIC ĐUKAN 652
OBRADOVIC ĐURO 122, 284, 563, 566
OBRADOVIC ĐURO ml. 710, 480
OBRADOVIC ILIJA 548, 549. 1026
OBRADOVIC JANDRIJA 1026
OBRADOVIC JANKO 563
OBRADOVIC JOVAN 453, 458, 563
OBRADOVIC JOVICA 484, 575, 577, 810, 878, 917
OBRADOVIC JOVO 879
OBRADOVIC DANE JOVO 563, 567, 574. 575
OBRADOVIC KOVILJKA 87
OBRADOVIC OBRADA LAZO 827
OBRADOVIC LUKA 980
OBRADOVIC MANDA 677, 791, 795, 810, 8,17
OBRADOVIC MARA 801
OBRADOVIC MARICA 403, 795, 798, 815
OBRADOVIC MARICA SIMINA 813
OBRADOVIC MARIJA 795, 9801
OBRADOVIC MARIJA SIMINA 795, 810
OBRADOVIC MARKO 305, 408
OBRADOVIC MICO KINEDZIJA 648
OBRADOVIC MILAN MlCO 134, 567, 576, 577, 582, 602, 980, 981, 982, 1002
OBRADOVIC DANE MILAN 574
OBRADOVIC J. MILAN 564
OBRADOVIC R. MILAN 821
OBRADOVIC S. MILAN 564
OBRADOVIC MILE 305, 661
OBRADOVIC JOVANA MILE 563, 574
OBRADOVIC K. MILE 563
OBRADOVIC MILEVA 795
OBRADOVIC MILICA 294, 747, 812
OBRADOVIC MILOSEVIC SIME MILICA 819
OBRADOVIC MILKA 320, 405, 791, 797, 805, 808, 809, 820
OBRADOVIC MILKA PEJINA 805
OBRADOVIC MIRKO 563
OBRADOVIC RADE MIRKO 566, 574
OBRADOVIC NIKOLA 94, 297, 649, 652, 799
OBRADOVIC M. NIKOLA 563
OBRADOVIC PAJO 27, 208
OBRADOVIC PAVAO 1026
OBRADOVIC PAVLE 829
OBRADOVIC PEJO 297, 309, 486, 648, 685
OBRADOVIC PETAR 19, 49, 51, 54, 56, 599, 675, 676
OBRADOVIC JOVE PETAR 574
OBRADOVIC M. PETAR 625
OBRADOVIC RADE 134, 567, 577, 578
OBRADOVIC MILOŠA RADE 563, 567, 574
OBRADOVIC RADOVAN 647
OBRADOVIC SAJA 87, 92. 405, 798, 805, 815
OBRADOVIC SARA 480
OBRADOVIC SAVA 791, 1026
OBRADOVIC SAVA IŠANOVA 309
OBRADOVIC SIMO 34, 49, 51, 647
OBRADOVIC T. SIMO 49
OBRADOVIC SMILJA 405, 815, 818
OBRADOVIC SOKA 284, 798
OBRADOVIC STEVO 63, 85, 92, 94, 262. 288, 573, 577, 685
OBRADOVIC J. STEVO 564
OBRADOVIC MILE STEVO 574
OBRADOVIC STEVO PIŠTA 481, 789
OBRADOVIC TODOR 1026
OBRADOVIC TOMO 1026
OBRADOVIC TRIVUN 1026
OBRADOVIC MILE UROS 270, 500, 540, 564, 565, 573, 574

OBRADOVIC VASO 886
OBRADOVIC VID VIDNJACA 883, 886
OCKO CEKOVIC SLAVA 929, 930, 932, 936 937
ODIC SLAVKO 212
OGNJENOVIC 519
OGNJENOVIC BOZICA 835
OGNJENOVIC BRANKO 171
OGNJENOVIC DANE 166, 851
OGNJENOVIC RADE 835
OGRIZOVIC MIHAJLO 311, 779
OGULINAC FRANJO SELJO 536, 537, 630
OKLOBDZIJA TIHOMIR 130, 131, 248
OMANOVIC RAZA 773
OMCIKUS GAJO 1020
OMCIKUS MILKA PAJICINKA 697
OMCIKUS PAJICA 52, 115, 116, 117, 118, 1:27, 130, 140, 190, 192, 195, 200, 238, 239, 245, 248, 254, 262, 263, 264, 268, 465, 569, 572, 685, 696, 720, 846, 866, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 895, 897
OMCIKUS PAJO 1036
OPACIC BOSKO 312, 689
OPACIC DAVIDA ČUKA 829
OPACIC DAVIDA DANE 829
OPACIC RADE DANE 574, 577
OPACIC STEVANA DAVID 829
OPACIC DEVA 61, 798
OPACIC DUŠAN 305, 661, 679, 786, 788
OPACIC DUŠAN JOJIN 839
OPACIC GAJO 808
OPACIC DURE ILIJA 826
OPACIC DANE JOJA 574
OPACIC JOVO 566, 815, 878
OPACIC NIKOLE JOVO 574
OPACIC MIKA 318, 799
OPACIC MILAN 847, 878, 882, 894, 920
OPACIC ILIJE MILAN 826
OPACIC RADE MILAN 403, 484, 563, 747, 772 775 825
OPAĆIC MILE 311, 70, 563
OPACIC DAVIDA MILE 829
OPACIC JANDRIJE MILICA 819
OPACIC MILKA 611, 615
OPACIC MIRKO 95
OPACIC NIKOLA 671
OPACIC STEVE NIKOLA 829
OPACIC PETAR 489, 499, 563, 567, 571, 575
OPACIC PETAR CARUGA 496
OPACIC DANE PETAR PEJO 574
OPACIC RADE 227, 523
OPACIC SAKO 478, 647, 878
OPACIC SAVA 19, 117, 884, 885
OPACIC DANE SAVA 829
OPACIC ZARIC SOKA 791
OPACIC STEVAN 122
OPACIC STEVO 33, 692
OPACIC VUKASIN MILAN 456', 847, 925. 936, 927
OPALA BOŽO 94
OPALA MILAN 648, 683, 816, 9'20
OPALA DANE MILICA 48, 95, 179, 251, 272, 729, 734, 740, 747, 758, 798, 803, 804, 819
OPSENICA STANKO STANISA 750, 953, 982, 991
ORELJ BOJA 813
ORELJ SAVE DANE 574
ORELJ DUŠAN 563
ORELJ DUKA 799
ORELJ RADE LAZO 574, 577, 578
ORELJ NIKOLE MILAN 826
ORELJ JOVANA MLADEN 122, 563, 564, 566, 572, 574, 599
ORELJ NIKOLA 826
ORELJ RADE 563
ORELJ STEVO 563, 567
OREŠKI MIJO 592
ORESKOVIC DANE 1017, 10211
ORESKOVIC MARKO 19, 39, 48, 118, 126, 127, 131, 135, 143, 144, 147, 149, 150, 152, 155, 174, 191, 225, 246, 247, 248, 255, 277, 490, 502, 543, 553, 722, 769, 776, 777, 868, 873, 874, 979
ORESKOVIC PAVAO 1020
ORLICH 918
OROVIC SAVO 232, 292, 642, 734, 808
OVUKA ĐURO 212, 226
OVUKA MARA 798
OVUKA MARIJA 650
OVUKA PAVLE MILE 826
OVUKA MILOŠ 212
OVUKA NIKOLE MILOŠ 828
OVUKA JOVE PAVAO 826
OVUKA KOJE VUKOSAVA 828
OZEGOVIC DRAGO 38, 50, 54, 59, 60, 63, 76, 86. 114, 158, 159, 166. 168, 171, 174, 184, 190, 193, 424, 431, 530, 531, 536, 543, 685, 709, 715, 716, 717, 723, 725, 735, 851, 855. 894, 930
OŽEGOVIC SIME ĐURO 826
OZEGOVIC JOJICA 262
OZEGOVIC JOVO 719, 723
OZEGOVIC JOVO STEVANOV 172
OZEGOVIC MAŠA 800
OZEGOVIC PERO 666. 667
OŽEGOVIC SMILJA 645
OZEGOVIC STEVAN 305. 408. 726
OZEGOVIC STEVAN CECAN 87, 141, 173, 297, 305, 651, 661
OZEGOVIC VOJO 38

P

PAIC MIKA 798
PAJIC DANICA 95
PAJIC DAVID 570
PAJIĆ DUŠAN 559
PAJIĆ NIKOLE ĐOKO 574
PAJIC ILIJA 570, 577
PAJIĆ JOVE ILIJA 574
PAJIC JOVO 847
PAJIĆ LUKA 847

PAJIĆ ILIJE MARA 67, 70, 71, 86, 93, 649, 735, 8il3, 816, 819, 847
PAJIĆ MARICA 569, 570
PAJIĆ MILAN 570, 576, 577
PAJIC NIKOLE MILAN 574
PAJIĆ MILICA 798
PAJIĆ PETAR 563, 847
PAJIĆ PETAR PEĆO 566
PAJIĆ RADE 70, 86, 649, 683, 920
PAJIĆ ILIJE RADE 574
PAJIĆ I. RADIĆ 563
PAJIĆ SOKA 847
PAJIĆ STANA 847
PALIJA ILIJE ILIJA 521, 522, 528, 982, 983, 984
PANĆIĆ 981
PARMAĆ STANKO 51, 181, 182:, 271, 531, 536, 537, 538, 557, 558, 730, 796
PASALIĆ TOMISLAV 952
PASTOR BOZO 290, 876
PAULIC BOZO 408, 461
PAULIĆ ĐURO 408
PAULIC PETRA MILAN 826
PAULIĆ TOMA 651
PAVELIĆ ANTE 117, 144, 153, 161, 172, 179, 186, 217, 238, 239, 326, 327, 468, 567, 592, 642, 701, 716, 776, 822, 832, 869, 881, 889
PAVICIĆ BOZO 548, 550
PAVICIĆ GRCE 101, 827
PAVIĆIC GRGO 26, 41, 842
PAVIĆIC IVAN 842
PAVIĆIĆ IVICA 102, 105
PAVICIĆ DUJE IVICA 643
PAVIĆIĆ JUKO 843, 844, 845
PAVICIĆ JURE 122
PAVICIC MARICA 827
PAVICIĆ MARIJA 26
PAVICIĆ MARKO 843
PAVIĆIĆ MATE 823
PAVIĆIC MILE 823
PAVICIĆ MISO 941
PAVICIĆ NIKOLA LOVRAKOV 29, 41
PAVICIĆ S. 1003, 1004
PAVIĆIC STANKA 840
PAVKOVIC BORKA 450
PAVKOVIĆ DUKIĆ BOSA 450
PAVKOVIĆ DUŠAN 450, 549, 550
PAVKOVIC GOJKO 450
PAVKOVIC ILIJA 836
PAVKOVIĆ JOVAN 836
PAVKOVIC JOVO 450, 885
PAVKOVIC DANE NOVO 828
PAVKOVIC LJUBA 450
PAVKOVIC LJUBA MANDINA 450
PAVKOVIC ĐUKANA MARA 63, 67, 69, 70, 71, 87, 92, 94, 95, 306, 307, 403, 473, 480, 731, 769, 819
PAVKOVIC LJ. MARA 450
PAVKOVIC MIKA 450, 836
PAVKOVIC MILAN 836
PAVKOVIĆ MILE 836
PAVKOVIĆ MILKA 87, 95, 450
PAVKOVIĆ MILJANA 450
PAVKOVIĆ NIKOLA 551
PAVKOVIĆ PAJICA 450
PAVKOVIC PETAR 652
PAVKOVIĆ PETAR PETROVIČA 141, 305, 408, 409
PAVKOVIĆ RAJKO 453
PAVKOVIĆ SIMO 487, 685, 9117, 920
PAVKOVIC SMILJA 450
PAVKOVIC LJ. SMILJA 450
PAVKOVIĆ STEVO 87
PAVLOVIĆ ILIJA CICA 232, 634
PAVLOVIC MILIVOJ MILANOV 553
PEĆANAC BRANKO 547, 884
PEĆANAC NIKOLE DUŠAN 574
PEĆANAC GOJKO 1028
PEĆANAC MIKA 801
PEĆANAC SAVA 884
PECANAC SOKA 405, 801, 805
PEJIC GOJKO 126, 772, 886, 920
PEJIĆ PERO 856
PEJIC SMILJANA 836
PEJIĆ ZORA 731
PEJIĆ PAVKOVIĆ ZORKA 87, 652, 820
PEJNOVIĆ KATA 272, 274, 320, 734, 792, 804, 807, 808, 809, 813, 818, 888
PEJNOVIĆ LJUBA 804
PEJNOVIĆ POĆUĆA MILICA 734, 814, 818
PEJNOVIĆ NIKICA 324, 445, 548, 558
PEJNOVIĆ NIKOLA 967
PEKOVIĆ MIKA 798
PELAGIC VASO 34, 791
PELIVANOVIC RAMO 836
PELIVANOVIĆ SULJO 825, 836, 837
PEMAC DARA 798
PEMAC LAZO 650
PEMAC STAKICA 747
PERKOVIĆ MIHOVIL 455, 906, 907, 908
PEROVIC BRANKO 332, 336
PEROVIĆ MILIVOJ 312
PERSIC SENJKO 30
PERSIĆ ZVONKO 928
PETKOVIC ĐURO 547
PETKOVIĆ PROKO 270
PETKOVIC RADE 198
PETRANOVIC PETAR 1032, 1033, 1037
PETRIŠIĆ ANTON 675
PETROVIĆ BIKA 87
PETROVIČ BOGDAN 563
PETROVIČ DANE BOSKO 270, 540, 563, 574 575
PETROVIČ I. DANE 627
PETROVIČ STEVANA DANE 563, 574, 847
PETROVIČ ĐOKO 915
PETROVIČ NIKOLE ILIJA 563, 574
PETROVIĆ JOVAN 563
PETROVIĆ JOVO 146, 568
PETROVIĆ MARA 87, 483, 847
PETROVIĆ MARKO 886
PETROVIĆ MILAN 34, 270, 498, 542
PETROVIČ S. MILAN 625

PETROVIĆ MILE 563, 649
PETROVIĆ MILIVOJ 593
PETROVIĆ MILKAN 473; 671
PETROVIĆ MIRKO 448
PETROVIĆ MLADEN 120
PETROVIĆ NIKOLA 563
PETROVIĆ PETAR 864
PETROVIĆ N. PETAR 563
PETROVIĆ SOFIJA 915
PETROVIĆ STANKO 563
PETROVIĆ VASO 569, 836, 837
PFERIFFER 918
PIJADE MOSA 80, 298', 68:1, 744, 911
PILIPOVIĆ BIKA 95, 722, 724, 73,1, 757
PILIPOVIĆ DRAGA 405
PILIPOVIĆ ĐOKO 634
PILIPOVIĆ GOJKO 841
PILIPOVIĆ OBRADA JANKO 826
PILIPOVIĆ MAĆUKA 490; 491, 492
PILIPOVIĆ MARKO MARKAC 212, 653
PILIPOVIĆ MILAN 70, 913; 407, 650
PILIPOVIĆ MILKA 841
PILIPOVIĆ MILOVAN 216
PILIPOVIĆ MIRJANA 786, 790
PILIPOVIĆ NIKOLA 305, 408, 499; 653, 846
PILIPOVIĆ PETAR 841
PILIPOVIĆ RADE 92
PILIPOVIĆ SAJA 841
PILIPOVIĆ STANICA 841
PILIPOVIĆ STEVAN MAĆUKA 125, 135, 137, 203, 490, 491, 492, 566
PILIPOVIĆ ĐURĐA VID 826
PILJA BORKA 2,94
PILJA NIKOLA 453; 846, 882
PILJA PETAR 92, 166, 455, 711, 712, 715
PINTAR (obitelj) 29
PINTARIC (satnik) ,134
PIPLICA DANE 846
PIPLICA MARKO 118
PIPLICA SAVKA 724
PIRKER IVAN 682
PLAJVAJS MIRKO 99
PLAOVIĆ RASO 24, 709
PLAVSIC MILAN 1033, 1037
PLEĆAS JOVO 60, 179; 424, 685
PLECAS NIKOLA 466, 846, 882
PLENĆA DUŠAN 106
POCRNIĆ IVAN 22
POĆUCA BOJA 95, 305
POĆUCA DUŠAN 496, 513, 516
POĆUĆA JEKA 219
POĆUĆA MILAN 926
POĆUĆA MILE 47, 48, 50', 54, 63, 72, 148, 248, 251. 272, 284, 287, 530, 644, 694, 734, 792; 807, 867
POĆUĆA MILICA 272, 792, 812
POĆUĆA NIDŽAN 484
POĆUĆA NIKOLA 71. 304. 407
POĆUĆA NIKOLA ŠUVAJICA 647
POUCA PETAR PEPA 513
POĆUĆA VID 647
POKRAJAC BALAĆ ANKA T54
POKRAJAC MILAN 60, 69, 76, 84, 704, 749
POKRAJAC SMILJA 792
POLOVINA SAVE BOSKO 574
POLOVINA DANE 661
POLOVINA DANE BARABICA 19, 38, 47, 56, 86, 305, 574, 577
POLOVINA MARKA DANE 649
POLOVINA DUŠAN 574
POLOVINA RADE DUŠAN 574
POLOVINA DUŠANKA 480
POLOVINA ĐURO 35, 480, 575, 855
POLOVINA S. ĐURO 947
POLOVINA GOJKO 18, 19, 20, 25, 31, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 45, 47, 48, 49, 54, 89, 108, 115, 118, 123, 124, 126, 128, 129; 130, 133, 135, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 148,)150, 152, 153, 162, 185, 190, 191, 192, 194, 196, 199, 202, 203, 204, 205, 220, 225, 243, 245, 249; 270, 490, 493, 564, 569, 572, 574, 682, 692, 709, 7117, 800, 855, 857, 866, 867, 9,74 g7g
POLOVINA STEVANA GOJKO GOJO 574 575 577
POLOVINA HRISTANTIJE 1015
POLOVINA ILIJA 418, 625, 678, 781
POLOVINA ILIJA ILTINA 947
POLOVINA JELKA 87, 100
POLOVINA JOVICA 487
POLOVINA JOVO 297, 305; 473, 661, 671
POLOVINA AĆIMA JOVO 649
POLOVINA MARKO 212
POLOVINA MILE 103. 855
POLOVINA R. MILEVA 947
POLOVINA Đ. MIRA 934. 947
POLOVINA JOVE MOMĆILO 574
POLOVINA L. MOMĆILO 934, 947
POLOVINA NIKOLA 19, 38, 40, 47, 55, 57, 70, 190, 305. 408, 551. 855. 857
POLOVINA STEVANA NIKOLA 574
POLOVINA PERKA 732, 798, 799, 805, 946
POLOVINA PLEMENKA 313, 318, 405, 800. 805. 807, 946
POLOVINA S. SAJA 677, 946, 947
POLOVINA SIMIĆ 473. 847
POLOVINA RADE SIMO 649
POLOVTNA STEVE SMILJA 87, 95, 313, 4OS. 735. 819. 934
POLOVINA STANA 2UJA 318, 405, 800, 805, 815
POLOVINA STEVO 625
POLOVINA VOJIN 575, 855
POLJAK 249
POPOVTC (porodica) 211
POPOVIĆ ANA 794
POPOVIĆ BO.TA 87, 648
POPOVIC BOZO 236
POPOVIĆ ILIJE BOŽO 829
POPOVIĆ BRANKO 221
POPOVIĆ DANE 521
POPOVIĆ DANE DANICA 2,27, 235
POPOVIC DMITAR 744, 745

POPOVIC DMITAR BABO 814
POPOVIC DUŠAN 498, 648
POPOVIC ĐURAN 59, 95, 313, 734, 740, 744, 747, 757, 792, 797
POPOVIC ĐURO 50, 60, 71, 221, 297, 304, 309, 403, 407, 648, 683, 747, 775, 920
POPOVIC MILE ĐURO 828
POPOVIC MILICA ĐURO 825
POPOVIC GOJKO 70, 71, 305, 408, 491, 656, 683, 920
POPOVIC GOJKO VICANOV 661
POPOVIC ĐUKANA ILIJA 828
POPOVIC JOVANA ILIJA 49, 51, 54, 56, 57, 63, 87, 175, 1811, 227, 286, 297, 304, 407, 499, 529, 648, 689, 797, 985, 986
POPOVIC ILIJA SAVIN 689
POPOVIC ILIJA VICANOV 690
POPOVIC JEKA 744, 745
POPOVIC AVRAMA JOKA 829
POPOVIC JOVAN 227, 1014
POPOVIC DANE JOVAN 826
POPOVIC JOVO 34, 227, 297, 305
POPOVIC BOZE JOVO 829
POPOVIC JOVO JOVEŠ 650
POPOVIC KOCA 523
POPOVIC KOKA 95
POPOVIC LATA 794
POPOVIC LAZO 221, 222, 223
POPOVIC LUKICA 466
POPOVIC MANE 221
POPOVIC MARKO 215
POPOVIC MILAN 532, 689
POPOVIC MILANKO 221, 675
POPOVIC MILE 221
POPOVIC MILENTIJE 232, 292, 642, 808
POPOVIC MIŠO 95
POPOVIC NIKOLA 221, 227, 541, 689
POPOVIC NIKOLA KOCA 309, 666
POPOVIC NIKOLA STEVIŠIN 227
POPOVIC NIKOLICA MILICEV 693
POPOVIC PAJO 865, 876
POPOVIC PERICA 221, 532, 541
POPOVIC DMITRA PETAR 828
POPOVIC RADE 221, 542
POPOVIC ACIMA RADE 828
POPOVIC MILANA RADE 574, 577
POPOVIC RADE NIDZIN 227, 229
POPOVIC RADE PROKICIN 227
POPOVIC RADE SIMELOV 146, 223
POPOVIC RADICA 493
POPOVIC RADICA BUBULJ 217, 221, 225, 226. 228, 230, 232, 831
POPOVIC SAVA 216, 405, 648, 794, 805. 812, 815
POPOVIC SAVKA 95, 744, 748
POPOVIC SMILJA 60. 63, 711, 87, 93, 318, 320, 405, 752, 758, 792, 797, 802, 805, 812, 813, 814, 815, 816, 818, 894, 929
POPOVIC DMITRA SMILJANA 819
POPOVIC ACIMA STEVAN 829
POPOVIC JOVANA STEVAN 828
POPOVIC STEVO 50
POPOVIC TOMA 661
POPOVIC JOVANA TOMICA, 33, 49, 51, 54, 50, 57, 99, 123, 135, 143, 225, 230-, 259, 263, 288, 305, 489, 490, 499, 507, 508, 529, 582, 594, 661, 797, 867, 874, 986, 987, 990
POPOVIC VLADIMIR 48, 142, 273, 604, 760, 807, 868
POPOVIC ZORA 742
POŠTIC BAKIC MILKA 633
POTKONJAK MILE 838
POZDERAC NURIJA 733
POZDERAC SEAD 773
PRAZIC MANE 548, 549
PREDOJEVIC NIKOLA 915
PREDOJEVIC SOKA 650, 662
PRIČA BLANUŠA MILOŠA ANKA 819
PRIČA MILE 983
PRIČA PEJO 675
PRIJIC ANKA 482
PRIJIC DUŠAN 36, 40, 185
PRIJIC ĐURO 35
PRIJIC IDZA 270
PRIJIC JANDRIJA 265, 539, 547
PRIJIC MARA 482
PRIJIC MICO 549
PRIJIC MILE 780
PRIJIC ILIJE NIKOLA 553
PRIJIC PAJO 38, 63, 70, 86, 92, 94, 305, 403, 407, 408, 473, 731
PRIJIC PERKA 405, 801, 805
PRIJIC SIME PETAR 553
PRIJIC B. SIMO 653
PRIJIC SMILJANA 95, 453, 482
PRODANOVIC JOVO 543, 546
PRODANOVIC VASO 317, 734
PRTINA DANE 227
PRTINA MICO 305, 650, 662
PUACA ARSO 121, 531, 543
PUACA BOJA 305, 661
PUACA ĐURO 118
PUACA JOVO 846
PUACA MARA 318, 405, 799, 806
PUACA D. NIKOLA 652
PUACA PAJO 886
PUACA SARA 264
PUACA SAVKA 67, 70, 731
PUACA STEVAN 855
PUACA TOMICA 473
PUACA VELJKO 709, 995
PUHALO DARINKA 818
PUVALIĆ BOŽO 60, 71, 305, 661, 662
PUVALIC BRANKO 848
PUVALIC MILANKO 473
PUVALIC MILUTIN 444
PUVALIC RADE 305
PUVALIC TOMO 121
PUPAVAC LAZO 521
PUPAVAC MILOŠ 467, 883

R

RADAK RADE 790
RADAKOVIC ACO 92, 455

RADAKOVIC BOGDAN 146, 503, 568
RADAKOVIC BRANKO 484, 563
RADAKOVIC RADE DANE 826
RADAKOVIC PETRA DARA 838
RADAKOVIC DUŠAN 627
RADAKOVIC ĐURO 703
RADAKOVIC MILE ĐURO 574
RADAKOVIC ILIJA 40, 5.1, 110, 113, 114, 185, 190, 191, 205, 265, 270, 294, 530', 543, 553, 582, 594, 930, 997
RADAKOVIC JANJA 838
RADAKOVIC JANJA DANINA 838
RADAKOVIC PETRA JELA 838, 880
RADAKOVIC JELKA 626
RADAKOVIC DAVIDA JOVICA 574, 577, 576 922
RADAKOVIC LUKE MANE 574, 577
RADAKOVIC MARA 880
RADAKOVIC MICO 869, 874
RADAKOVIC MILAN 309, 577
RADAKOVIC LAZE MILAN 574
RADAKOVIC RADE MILAN 574
RADAKOVIC MILOŠ 563
RADAKOVIC MILUTIN 864
RADAKOVIC NIKOLA 563
RADAKOVIC RADE NIKOLA MARTINOV 826
RADAKOVIC PETAR 563
RADAKOVIC PETAR BICO 880
RADAKOVIC RADE 563, 838, 864
RADAKOVIC SARA 838
RADAKOVIC SAVA 838
RADAKOVIC JOČE SREČKO 826
RADAKOVIC STEVAN 87, 564, 924
RADAKOVIC VAJO 739
RADAKOVIC VOJO 887. 888
RADIČ MILANA ĐORĐE 826
RADIČ JOŠKINA 533
RADIČ MILANA MICO 826
RADIČ ĐORĐA MILAN 826
RADIČ RADE 228
RADISIC MLADO 160
RADMANOVIC DAVID 675
RADMANOVIC SMILJA 798
RADMANOVIC STEVAN 1020
RADMANOVIC TODOR BUJADNICA 87, 304, 407, 645, 753
RADOSAVLJEVIC ACO 1034
RADOSEVIC PETAR 222
RADOSEVIC TODOR 986, 987, 988, 1002
RADOVIC MILAN 794
RADULOVIC KOKA 930
RAĐENO'VIC 1027
RAĐENOVIC ACIM 846
RAĐENOVIC BOJA 487, 838
RAĐENOVIC BOSA 880
RAĐENOVIC BOZO 168, 270, 546
RAĐENOVIC BRANKO 269, 531
RAĐENOVIC DANE 300
RAĐENOVIC DANICA 798
RAĐENOVIC DANKA 456, 847, 886
RAĐENOVIC DANJA 36, 36, 109, 181, 652, 656, 732, 787, 995
RAĐENOVIC DRAGA 408, 679, 731, 786, 819
RAĐENOVIC M. DRAGAN 706
RAĐENOVIC DUŠAN 87, 133', 473, 619, 883
RAĐENOVIC DUŠAN POPOV 849
RAĐENOVIC ĐUJO 873
RAĐENOVIC DUKA 172, 403, 703
RAĐENOVIC DUKA RIPCEV 695, 723, 729, 731, 735
RAĐENOVIC ĐURO 395, 619, 933
RAĐENOVIC GOJKO 721, 876
RAĐENOVIC GOJKO GASULICA 262, 395
RAĐENOVIC ILIJA 87, /101, 268, 305, 408, 450, 539, 661, 662, 683, 838, 886, 920
RAĐENOVIC JAKOV 869
RAĐENOVIC JANDRIJA 920, 921
RAĐENOVIC JEKA 801
RAĐENOVIC JELICA 405, 801, 805
RAĐENOVIC JOANIKIJE 1015
RAĐENOVIC JOVAN 683
RAĐENOVIC JOVICA 651
RAĐENOVIC JOVO 35, 270, 539, 542
RAĐENOVIC JOVO ŠIPIC 270
RAĐENOVIC KOJO 650
RAĐENOVIC LAZO 36, 846
RAĐENOVIC MANDA 801, 805
RAĐENOVIC MARKO 886
RAĐENOVIC MARKA MARKO 826
RAĐENOVIC MICA 744, 887
RAĐENOVIC MICO 70, 71, 720, 425, 542
RAĐENOVIC MILAN 34, 36, 50, 59, 60. 63, 69, 71, 92, 160, 279, 299, 305, 651, 653. 654. 729, 790, 813, 835, 850. 930, 933
RAĐENOVIC MILAN CiNCiN 744
RAĐENOVIC MILAN ĐURIN 172
RAĐENOVIC MILAN MARKACEV 735
RAĐENOVIC MILAN VIJOR 170, 718
RAĐENOVIC MILE 863
RAĐENOVIC MILEVA 87. 95. 679. 731
RAĐENOVIC MILEVA NERA 95, 704 786
RAĐENOVIC MILICA 838
RAĐENOVIC MILKA 403. 838
RAĐENOVIC NIKOLA 270. 542
RAĐENOVIC MILE NIKOLA 826
RAĐENOVIC OLGA 786
RAĐENOVIC PAJO 247
RAĐENOVIC PERO KARLIN 36, 158, 160. 247. 722, 880
RAĐENOVIC PETAR 160, 168, 269, 395, 5311. 710. 844, 855. 856
RAĐENOVIC PETAR MARKACEV 716, 825
RAĐENOVIC RADE 813, 838
RAĐENOVIC RADIVOJ 217, 305, 653, 661
RAĐENOVIC SAVA 70, 801
RAĐENOVIC SIMETA 270
RAĐENOVIC SMILJA 405, 801
RAĐENOVIC SOKA 790
RAĐENOVIC STANA 798
RAĐENOVIC STANKO 247

RAĐENOVIC STEVO 46, 93, 99, 101, 116, 117, 1127, 128, 130, 131, 140, 144, 146, 151, 153, 160, 161, 187, 193, 200, 238, 240, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 249, 254, 262, 263, 407, 465, 569, 651, 720, 848, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 875, 881, 894; 895
RAĐENOVIC SVETO 262, 790
RAĐENOVIC SUBICA 850
RAĐENOVIC VID 456, 886
RAĐENOVIC VUCIC 885
RAĐEBOVIC VUKA 87
RAJAK NICA 202
RAJAK PERO 100, 1191, 195, 198, 262, 454, 405, 699, 846, 875, 882, 884, 886
RAJAK STEVAN 166, 85!1 .
RAJAK STEVO 851, 852
RAJCEVIC DANE 232, 628, 034
RAJCEVIĆ DANICA 35
RAJCEVIC SOFIJA 818
RAJIC JOVAN BICA 95, 650
RAJIC DUŠANA UROS 650
RAKAR DAKO 709
RAKIĆ DRAGAN 529
RAKIC JOVAN 444
RAKIĆ MILAN 251
RAKIĆ STEVO 529
RAFL (general) 223
RAPAJIĆ STEVO 682
RASTOVIĆ DRAGICA 313, 712, 722, 731, 735, 801
RASTOVIĆ DUŠAN ZILJKANOV 886
RASTOVIĆ DUKA 87. 482. 731
RASTOVIĆ ĐURO 174, 313, 712, 722, 731, 757, 769
RASTOVIĆ MANDA 405
RASTOVIĆ MIĆO 551
RASTOVIĆ MILE 270
RASTOVIĆ MILKA 70, 71, 95, 403, 719. 731, 757
RASTOVIĆ ĐURĐA MILOŠ 195, 536, 546, 547, 553, 712. 724. 725. 855. 987, 988
RASTOVIĆ NIKOLA 652, 671
RASTOVIĆ PEPE 551
RASTOVIĆ PERO 38, 160, 164, 165, 312. 856
RASTOVIĆ D. PERO 715
RASTOVIĆ I. PERO 710
RASTOVIĆ PETAR 593. 702
RASTOVIĆ PILIP TRALJIN 928
RASTOVIĆ DMITRA STEVAN 94, 824
RASTOVIĆ VUK 1027
RASTOVIĆ ZORKA 787
RASETA AĆIM 1026
RAKETA BOGDAN BARABIN 645, 646, 683
RASETA BOSKO 33, 99, 116, 123, 129, 130, 131, 144, 146', 148, 150, 153, 239, 240, 241, , 242, 243, 245', 248, 249 250. 251, 254. 259, 260, 261. 287. 692, 694, 758, 793, 797, 803, 845, 846, 866, 867, 868, 869. 871, 874, 878, 891
RASETA BRANKO PEREŠIN 646, 683
RASETA BRATO BARABIN 19, 816
RASETA ĐURE DARA 778
RASETA DAVID DAUĆIN 648, 789, 795
RASETA DMITAR KOKIN 645, 646
RASETA DUŠAN 94, 133, 259, 305, 306, 408, 431, 433, 455, 599, 661, 748, 874, 928
RASETA DUŠAN MAJIN 515
RASETA DUŠAN SABRAKOV 19, 22, 24, 37, 39, 49, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 69, 71, 72, 92, 140, 297, 304^ 305, 645, 660, 661, 662, 677, 689, 692, 729, 752, 753, 79!l, 874, 930
RASETA ĐURO ĐUJIĆIN 645, 646
RASETA ĐURO SIMONOV 19, 39
RASETA ILIJA, 26, 41, 123, 293, 317, 543, 582, 610, 613, 015, 617, 618, 854, 991, 1029
RASETA ILIJA ICO 527
RASETA DANE ILIJA 825
RASETA JANDRE 87, 450, 1026
RASETA JEKA 450
RASETA JOVICA 747
RASETA JOVO 60, 61, 711, 280, 424, 425, 485, 659, 687, 694, 793, 992
RASETA JOVO NENIĆOV 059, 689, 690
RASETA KATA 989
RASETA KOJO 34, 647
RASETA KOJO VAJVAR 647
RASETA LUKA 1026
RASETA MACA 650
RASETA MANISA 95
RASETA MARICA 779
RASETA MILEUSNIĆ MARIJA 813
RASETA MARKO 1026
RASETA MICA 744, 748
RASETA MICA DASANOVA 791, 816
RASETA MICO 627
RASETA MIĆO LIGIĆ 644, 645
RASETA MOJE MIĆO 611, 627
RASETA MIHAILO 1026
RASETA MIJAT 666
RASETA MIKA 916, 917
RASETA MIKA DAUCINA 804
RASETA MIKINJA 797
RASETA MILAN 403. 614, 747, 751
RASETA MILAN ASKER 690
RASETA MILAN ĆANĆIN 747. 748. 758
RASETA MILAN LJUTICA 665
RASETA MILE 648, 989
RASETA MILIJA 305, 405, 408, 647, 656, 661, 662, 797, 798, 805. 813, 819
RASETA MILKA 627. 791
RASETA MILEUSNIC MILKA 309
RASETA MOJO 483, 644
RASETA MOJSIJA 142, 1028
RASETA NIKO 297
RASETA NIKO DANIĆIN 647. 654
RASETA NIKOLA 299, 304. 407, 671. 689
KASETA NIKOLA LJUTIĆIN 309
RASETA OBRAD 689
RASETA PETAR JANDRIJIN 33, 99; 123, 256, 305, 495, 499, 66.1, 825, 983
RASETA RADE 689
RASETA SAVA 648, 805
RASETA SAVKA 405, 798

RASETA SAVO 1026
RASETA SMILJA 60, 63, 70, 7il, 92, 95, 178, 313, 3,18, 679, 747, 786, 792, 805, 807, 808, 894
RASETA DAVIDA SMILJA 820
RASETA SMILJA (D. L.) 313, 734
RASETA SMILJA DAUCINA 796, 805
RASETA SMILJA (O) 313, 734, 743
RASETA OZEGOVIC SMILJA 757, 789, 796
RASETA SMILJA SMILJESA 679, 744, 748
RASETA ZEZELJ SMILJA 679, 776, 805
RASETA SOKA 817
RASETA SOKA MANDICINA 816
RASETA SOKA MICINA 816
RASETA STEVICA 230
RASETA STEVO SMAJIC 19, 39
RASETA STEVO STEVISA 499, 514, 519, 689, 745, 989, 990, 991
RASETA TODOR 1026
RASETA VUKADIN 1026
RASETA VUKASIN 70
RASETA ZORKA 87
RASUO DAVID DADA 549, 699
RASUO DARINKA 312, 593, 811
RASUO DARA JOKICINA 701, 702, 703
RASUO DUŠAN 615, 699
RASUO DUŠAN RÄRIN 696
RASUO DUSANKA 95
RASUO ILIJA 699
RASUO MILOŠ 703, 787, 868
RASUO D. MILOŠ 38, 87, 190, 19.1, 192, 654, 672, 674, 683, 695, 696, 721, 725, 731, 786
RASUO MILOŠ RÄRIN 699
RASUO NIKOLA 395
RASUO SMILJA 482
RATKOVIC DUŠAN 290
RATKOVIC STEVICA 39
RAZDERH IVAN 141, 215, 676
RELJIC JOVO 247, 283, 891
RELJIC MILAN STEVANOV 160
REPAC (porodica) 2.11
REPAC BAJA 403, 751
REPAC BOGDAN 226, 227, 230, 235
REPAC STEVE BOGDAN 828
REPAC DANICA 236
REPAC DANIC 87, 466, 487, 685, 917
REPAC BOGUNOVIC DRAGICA 648, 795
REPAC DUSANKA 789
REPAC ĐURO 297, 656
REPAC ILIJE ĐURO 648, 649
REPAC EVICA 795
REPAC ICO 959
REPAC LUKE JEKA 648, 798
REPAC JOVICA 227
REPAC JOVO 207. 648
REPAC JOVO RIĐO 215
REPAC KOJO 216, 227
REPAC MICO 236
REPAC MILAN 227, 315
REPAC MILE 87, 649
REPAC MILE KARAN 236
REPAC MILE MILANCICEV 209
REPAC MOJO 907
REPAC PAJE NIKOLA 828
REPAC PAVAO 2.37
REPAC PEJO 218, 236
REPAC PEPA 219
REPAC PETAR 215
REPAC PETAR RADIČ 648
REPAC RADE 206, 223, 226, 954
REPAC MILE RADE 648, 649
REPAC VUKA RADE 828
REPAC SLAVKO 220
REPAC STEVAN 218
REPAC STEVO 297
REPAC NIKOLE STEVO 649
REPAC PETRA TRIVUN 829
REPAC VUCEN 860, 861
REPAK SALKO 807
RIBAR IVAN 911
RIBAR IVO LOLA 80, 741, 742, 743', 744, 746, 764
RIHTMAN CVJETKO 839
ROATA MARIO 262, 291, 328, 329, 869
RODIC BOGDAN 284
RODIC BRANKO 628
RODIC DARINKA 246
RODIC DAVID 246, 1037
RODIC DRAGINJA 798
RODIC DUŠAN 246, 611, 628
RODIC DUSKO 484
RODIC ĐUKAN 407
RODIC ĐURO 653
RODIC MICO 909
RODIC MILAN 246
RODIC N. MILAN 654
RODIC SAVA 801
RODIC SLAVKO 2128. 263, 268, 538
RODIC SRĐO 246, 247
ROKSANDIC DRAGO 1003, 1013, 1021, 1030
ROKVIC MANE 172, 173, 246, 454, 465. 572. 845, 869, 872, 882, 886, 895, 899, 918
ROLF (pukovnik) 145, 146, 241
ROMIC BOZO 1027
ROMIC LAZO 1027
RUDIC JOVANKA 284, 290
RUDIC MANISA 284
RUDIC MILKA 790
RUDIC SLAVKO 790
RUDIC SOKA 798
RUKAVINA IVO 181, 630
RUKAVINA JUG 104
RUS ANDRIJA 450
RUSIC NIKOLA 1037
RUSIC VASILJ 1087
RUTIC IVKA 279
RUTIC JOŽA 279, 734, 744

S

SABATI DRAGUTIN 134

SABLJAK VINKO 1008, 1009
SABO GEZA 968
SAKRZLIA PAJSEJ 1023
SASO |181
SASA OSKAR 292, 634
SAVATOVIC DEVA 798
SAVATOVIC ILIJA, 648, 796, 8:10
SAVATOVIC MILKA 94
SAVATOVIC MILJA 796, 810
SAVATOVIC NIKOLA 60
SAVATOVIC VLADO 60
SAVIC VASO 169
SCHLAUN 1021
SEDLAR JOVO 87
SEKULIC 1016
SEKULIC JOVE MILAN 574
SERDAR STOJAN 31, 32, 691
SERTIC 514
SERTIĆ MILAN 947
SIEGENFELD FRANZ ANTONIJE 1019
SIMSCHEN 1018
SIMELIC JOVE MARIJA 829
SINCIC DAVID 249, 846, 869, 877, 894, 895, 896, 898
SKAKIC ĐURO 1037
SKENDER ANICA 84)3
SKENDER JOSEGA 29, 30
SKENDZIC VAJO 747
SKOLABRIN ANTE 559
SKOPLJAK MUSTAJ PASA 1020
SKRIGIN ZORZ 744
SKROZA ANTE GLAVAR 559
SLADAKOVIC ĐURO 141
SMILJANIC DRAGAN 19v 27, 28
SMILJANIĆ STOJAN 831
SMRZLIC MILE 236
SODUO MILLE 147, 239
SOLAC (porodica) 211
SOLAC LUKA 828
SOLAC PAJO 860
SOLAC PAJO PACAN 210
SOLAC RADE 2:17, 219, 220, 649
SOMBOLAC TOMO 102, 844
SOVILJ ĐURO 754
SPAJIC 134
SRBADIJA VIKENTIJE 1015
SRDIC MARKO 247
SRDIC DANE MILE 826
STANICIC MATE 555
STANIČ DUKA 817
STANISAVLJEVIC ĐURO 835, 975
STANIVUK JOVO 803
STANKOVIC ĐURO 21, 39, 254
STANKOVIC MILAN 553
STANOJEVIC 952
STARCEVIĆ DUŠAN 582
STARCEVIC MARA 403
STARCEVIC MARIJA 747
STARCEVIC MILAN 100, 1,16, 248, 693, 694, 806, 867, 868
STARCEVIC RADE 35
STARCEVIC SOKA 816
STEVIĆ MILAN 649, 678, 932, 934, 947
STEVIĆ ŽARKO 95, 678
STIJELJA MARKA BRANKO MICUN 42, 54, 56, 57, 1,26, 175, 181, 313, 499, 688, 189, 093, 694, 747, 757, 797
STIJELJA DRAGA 95
STIJELJA JANDRE 796
STIJELJA JOVO 34, 693
STIJELJA MARA 796
STIJELJA MARKO MARKIC 992
STIJELJA MICUN 49, 51
STIJELJA RADE 689
STIJELJA RADE RADELICA 611, 613, 614, 693, 992
STIJELJA SAVA 796
STIPANCEV SIME 446
STIPCIC DUŠAN 789
STOJADINOVIC MILAN, 23-, 116, 869
STOJANOVIC MLADEN 228, 256, 257; 494, 693, 701, 974
STOJCEVIC 1024
STOJSAVLJEVIC ĐURO 121
STOJSAVLJEVIC MANDA 482
STOJSAVLJEVIC MIKA CUKA 801, 805
STOJSAVLJEVIC MILAN 651, 653, 654
STOJSAVLJEVIC MILOŠ 60, 63, 69; 711, 72, 85, 86, 160, 403, 731, 894
STOJSAVLJEVIC RADE 622
STOJSAVLJEVIC SOFIJA 482
STOJSIĆ 1017
STOSLERIC MILOŠ 38
STRUGAR VLADO 332
STUPARIC VLADIMIR 26, 4,1, 101
SUCEVIC ISO 920
SUDAR 232
SURLA DANE 185
SURLA PETAR 847
SUŠA ĐURO 485, 685, 907
SVILAR ILIJE JANKO 553
SVILAR RADE 410

S

SABAN PEPICA 808
SAKIĆ MICUN 510, 586
SAKIC STANKO TANE 179, 254, 573, 874. 875, 895, 896
SANTIC ALEKSA 252, 709
ŠARAC BOSA 67, 70, 403; 747
ŠARAC BOSILJKA 864
ŠARAC JOVANA BOSILJKA 820
ŠARAC BOZO 87
ŠARAC BRANKO 24, 27, 42, 688, 689, 691, 776
ŠARAC DANE 457, 628, 9116
ŠARAC DUŠANKA 837. 838
ŠARAC ĐURO 27, 38, 39, 691
ŠARAC ILIJA 457
ŠARAC LUKE ILIJA 574
ŠARAC JEJA 95, 837
ŠARAC JOVAN 94
ŠARAC D. KOKA 677
ŠARAC Đ. KOSA 934, 947

ŠARAC MIĆO 457, 577, 578, 910
ŠARAC NIKOLE MLCO 574
ŠARAC MIKA 864
ŠARAC MILAN 521
ŠARAC MILKA 484
ŠARAC NIKOLA 457, 671, 683, 916
ŠARAC JOVANA NIKOLA 649'
ŠARAC PETAR 457
ŠARAC PETAR PEJO 484
ŠARAC RADE 457
ŠARAC SOKA 837
ŠARAC ĐURO 35
ŠARAC VOJIN 841
ŠARAC ZDRAVKO 467, 916
ŠASIC BOJA 95
SASIC BOZO 109, 141, 297, 473, 547, 653
SASIC BRATO 28, 29, 692
SASIC POCUČA DRAGICA 795
SAŠIC DUŠAN 519, 653, 67:1, 983
SASIC ĐURO 94, 309, 582, 689, 691
ŠASIC ILIJA ILIS 473, 647
SASIC JOKA 405, 801
SASIC LJUBOMIR 776
SASIC MARKO BRATO 105, 225, 489, 490, 795 983
ŠASIĆ MILAN PULJIN 521
SASIC MILE 297
SASIC MILE DUČA 647, 654
SASIC MILE DZIKA 884
ASIC MILE PULJO 671
SASIC MILKA 95
SASIC VUCKOVIĆ MILKA 795
SASIC MILOŠ 873
SASIC NIKOLA 87
SASIC SAVA 270, 523
SASIC TIŠMA SAVA 795
SOSIC SLAVKO 523
SASIC OPACIC SMILJA 795
SASIC STEVAN 124
SASIC STEVO 198
SEVER MILAN 521
SEVO MIRKO 279
SEVO PETRA SAVO 826
SIDAK JAROSLAV 1025, 1030
SIJAN ANĐELKA 95
SIJAN ANKA 719, 801, 815, 820
SIJAN DRAGAN 625, 626
SIJAN DUŠAN 855
SIJAN GOJKO 454. 885
SIJAN ICO 473
SIJAN ISAJLO 34
SIJAN JEKA 801
SIJAN JEKA PERINOVA 801
SIJAN JOKA 80I, 805
SIJAN JOVICA 75, 431, 432, 441
SIJAN JOVIC 425
SIJAN JOVO 685
SIJAN MANIŠA 698
SIJAN MARA 454
SIJAN RAĐENOVIC MARIJA 933
SIJAN MARKO 39, 696, 692
SIJAN MICA 547
SIJAN MIKA 87
SIJAN MARKA MILAN 34,36, 39, 45, 47, **51, 56, 71, 89, 99, 108, 110, 115, 116, 118, 122, 124, 125, 126, 127, 135, 142, 166, 183, 191, 221, 263, 274, 287, 289, 291, 428, 530, 537, 538, 548, 553, 583, 585, 593, 594, 603, 661, 695, 698, 712, 776, 777, 808, 855, 856, 857, 962, 993**
SIJAN PERINA 89®
SIJAN PETAR 36, 473
SIJAN SLAVKO 454, 885
SIJAN SOKA 454, 801
SIJAN VASO 40, 185
SIKIC 29, 103, 104
SIKIC ILIJA **19, 28, 29, 32, 38, 41, 43, 107, 166, 688, 690, 691, 693**
SIKIC IVO 36, 38, 4il
SIKIC JAKOV 1026
SIKIC JANDRE 1026
SIKIC JOZO 212
SIKIC MILE 1026
SIKIC NIKOLA 1026
SIKIC PAJO 693, 867
SINDELIC AMDIJA 825
SIPIC BRANKO 542
SIPIC JOVO 872
SIPKA B. 688
SIPKA ILINKA 247
SIPKA JOVICA 246, 247
SIPKA SMILJA 247
SKORIC (porodica) 211
SKORIC ANĐA 94, 648
SKORIC DARA 209, 692
SKORIC POPOVIC DARA 830, 831
SKORIC ILIJE ĐURO 648
SKORIC ILIJA 831, 851
SKORIC JEKA 799
SKORIC JOVAN 141, 297, 408
SKORIC JOVO 653
SKORIC MIKA 799
SKORIC MILKA 95
SKORIC MRGUD 145, 221, 223, 227, 493
SKORIC NIKOLA 227, 823
SKORIC NINA 648
SKORIC PETAR 846
SKORIC SAJA 87, 313, 813
SKORIC SIMO 94
SKORIC SMILJA 799
SKORIC PETRA SOKA 828
SKORIC STEVAN 297, 650, 804
SKORIC STEVO 236
SKORIC STOJAN 799
SKORIC VASO 7115
SKRBIC MANE 649, 683
SKRBIC MARIJA 837
SKRBIC PAJAN 837
SKRBIC PAJO 827
ŠKUNDRIC DANE 537
SKURINA STJEPAN 565, 889
ŠNAJDER BOSKO 546
ŠNAJDER ZLATKO 592
SOLAJA MILKA 812
SOLOHOV MIHAJLO 710
SPACEVAN IVAN 141

ŠPACEVAN MARKO 217
ŠPILJAK MIKA 754, 756, 757
ŠPOLJARIĆ 514
SRAMAJER BOZO 70
STAJNER 947
STETIĆ STOJAN 270
STIKOVAC S. BOJA 677, 947
STIKOVAC BRACO 946
STltt-OVAO **DM1TAB 649, 656**
STIKOVAC DUbAN 95
SilKUVAC t)UKO 138
bilisOVAC MILOŠA ĐURO 827
S'1'iis.OVAC JOVICA 71, 424, 486, 685
Si'lKOVAC **PETRA JOVICA 574**
STIKOVAC JOVO 078, 946
STIKOVAC LUKA 46, 100, 117, 128, 142, 147, 259, 866, 867, 868, 874
STIKOVAC MILAN 678, 947
STIKOVAC PETRA MILJENKO 574
STIKOVAC MIRKO 612, 614
STIKOVAC NIKICA 671, 946
STIKOVAC NIKOLA 34
STIKOVAC PETRA NIKOLA 649
STIKOVAC SPASE 649, 67;1, 683, 946
STIKOVAC STEVO 35, 59, 63, 69, 71, 72, 95, 182, 305, 313, 314, 315, 322, 403, 424, 485, 604, 625, 685, 728, 734, 743, 745, 746, 747, 757, 894
STIKOVAC SAVE STEVO 574
STIKOVAC DMITRA ZDRAVKO 574
STIKOVAC ŽARKO 19, 24, 38, 39, 691
STREKER 1037
STULIC MIRKO 229
SUBASlC IVAN 468, 472, 475
SUICA DUŠAN 547
SUJICA 1016
SURKALO DINKO 554

X

TADIC ANICA 791, 797, 803
TADIC DANICA 95
TADIC DRAGICA 907
TADIC DUŠAN DUKA 312, 593, 689, 690, 694
TADIC JOVE DUKA 820
TADIC ILIJA ICO 776
TADIC ILIJA ILE 26, 688, 690, 691
TADIC JOVO 87, 647
TADIC MARA 95
TADIC SIMO 49
TANKOSIC ANĐA 801
TANKOSIC BORKA 653, 801
TANKOSIC JELA 801
TANKOSIC JOVINA 869
TANKOSIC JOVO 653
TANKOSIC MICO 297, 305, 408, 409, 653
TANKOSIC MIKA 446, 447, 483, 801
TANKOSIC MILAN 36, 50, 97, 108, 109, 119, 133, 145-, 147, 184, 191, 230, 240, 24.8, 473, 499, 551, 553, 594, 595, 685, 709, 732, 801, 991, 995 996
TANKOSIC MILANA MILKA 820
TANKOSIC SOFIJA 95
TANKOSIC VLADO 831
TEPAVAC SAVKA SEJA 405, 797, 805
TEPAVAC TEODOSIJE 1015
TEPSIC ILIJA 102
TERZIC BRANKO 20, 35
TERZIC VELIMIR 98
TESLIC DRAGO 734, 740, 742
TIŠMA BALAC BOJA 140, 262, 294, 282, 802, 926
TIŠMA ILIJE BOJA BOJKA 794, 804, 820, 929, 930, 944, 945, 997, 998
TIŠMA BORO 876
TIŠMA BOZO 521
TIŠMA BOZO LJAVIN 521
TIŠMA DANKA 67, 70
TIŠMA DMITAR 671
TIŠMA DRAGIC 047
TIŠMA ĐURO DURIŠ 71, 92, 407, 484, 513, 650
TIŠMA ILIJA 280, 997
TIŠMA POCUCA JELA 795
TIŠMA KOJA 671
TIŠMA LJUBICA 405, 795, 805, 815
TIŠMA MARIJA 795
TIŠMA MILKA 795
TIŠMA MIRKO 521
TIŠMA NIKOLA 782
TIŠMA RADE 884, 885, 926
TIŠMA SAKO 496
TIŠMA SAVA 407
TIŠMA SMILJA 885
TIŠMA SASlC SMILJA 795, 817
TIŠMA STEVO 42, 50, 56, 225, 255, 287, 294, 499, 694, 794, 997
TIŠMA TODOR 496, 523
TIŠMA ZEKAN 671
TIZIC BOSILJKA 934i 946, 947
TIZlC JOVO 677, 946
TIZIC Z. MICO 574, 577, 619, 627
TIZlC OBRAD 574
TMUŠIC MAJSTOROVIC JELICA 564
TMUSIC MILOŠ 163, 564
TOMAC PETAR 332
TORBICA JELENA 797, 802, 804
TORBICA JELKA 140, 791
TORBICA MILAN 46, 117, 125, 126, 195, 200, 205, 290, 865, 870, 875, 876
TORBICA M. MILAN 195
TORBICA MILOŠ SVRLJO 101, 116, 117, 127, 130, 160, 161, 239, 264, 720, 848, 865, 866, 868, 869, 870, 871, 872, 875, 962
TORBICA NEDELJKA 876
TORBICA ROSA 885
TORBICA SIMO 667
TORBICA SVETO 704
TORBICA VELJKO 140, 826
TRBULIN PETAR PECAN 38, 108, 109, 158, 160, 168, 174, 184, 293, 313, 583, 611, 615, 618, 703, 705, 706, 709, 710, 722, 731, 855, 856, 995
TRDAK PETAR 99

TREPCIĆ ILIJA 102, 193
TRIFUNOVIC ILIJA BIRCANIN 249, 465
TRIKIĆ VASO 113
TRKULJA MILAN 485, 486, 695
TRNINIĆ NIKOLA 183, 877, 898
TRTICA STOJAN 551

U

UGRICA DUŠAN 166, 715, 851
UGRICA STEVE DUŠAN 826
UGRICA ĐURAĐ 671
UGRICA MIRKO 679
UGRICA RADE 141, 652, 671, 772
UGRICA STEVO 159
ULMANSKI 995
UTVIC ILIJA 35, 130, 413, 422, 787
UZELAC POCUCA DUKA 795
UZELAC ĐURO 498
UZELAC SIKIC IKA 795
UZELAC ILIJA 60, 71
UZELAC JOVO 522
UZELAC LAZO 676
UZELAC MILEUSNIC MARIJA 795
UZELAC MILAN 938
UZELAC DRAZIC MILKA 405, 795, 806
UZELAC MILOŠ 532
UZELAC PETAR 1031, 1032, 1033, 1034, 1035
UZELAC SLOBODAN 54, 181, 251, 272, 274, 572, 694, 734, 808, 809
UZUNCEVIC NIKOLA 881

V

VALLISCH 1019
VANICEK FRANZ 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024
VASIC BOSKO SELJO 553
VEBER BOGOMIL 106, 121, 122, 133, 136, 137, 139, 143, 222, 492, 565, 568, 976
VEBER VLADIMIR 823, 843, 844
VEINOVIC MIKA 626
VEIN DUKAN 87
VEIN ILIJE MILKA 820
VEIN STANKO 544
VEJIN BRANKO 407, 456, 473, 654, 886
VEJIN ĐURO 847
VEJIN JEKA 405, 805, 821
VEJIN JOVANKA 847
VEJIN MILAN 724
VEJIN MILOŠA NIKOLA 453, 826, 847
VEJIN PERICA 676
VEJIN SAVA 799
VEJIN STEVAN 473
VEJIN VID 453, 847
VEJIN VUKASIN 70, 297, 306, 408, 654, 661
VEKIĆ MILE ĐURO 827
VEKIC JELENA 800
VEKIC MILKA 94
VEKIC STEVO 835
VEKIC STEVO PERIN 270
VEKIC STEVO STEVAD1N 270
VEKIC VUKA 67, 70, 318, 405, 651, 732, 800, 805, 815, 817
VELJKOVIC 111
VESOVIC PETAR 599, 938, 948
VEZMAR GOJKO 943
VIDAKOVIC 29
VIDAKOVIC FERDO 665
VIDAKOVIC IVAN 677
VIDAKOVIC IVICA 28, 29
VIDAKOVIC MARICA 665
VIDAKOVIC MILKA 791
VIDAKOVIC NIKOLA 17, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 54, 102, 107, 108, 122, 126, 127, 148, 149, 150, 699, 691, 888, 973
VIDAKOVIC PEJO 27, 29, 646, 788
VIDMAR MILAN 312, 593, 694, 794, 803
VIDMAR 304, 407, 648, 682, 694
VIDOVIC STEVO 825
VIGNJEVIC GOLUB GOCO 270
VIGNJEVIC ILIJA SICOV 884
VIGNJEVIC JELA 647
VIGNJEVIC G. MILE 647
VIGNJEVIC NIKICA 650, 676
VIGNJEVIC RADE 410, 676
VIGNJEVIC UGLJESA 689
VIGNJEVIC VUJO 523
VIKARIO PAVAO 700
VISARIONOVIC JOSIF STALJIN 63, 112, 980

VITAS SAVO 613, 689
VITORIO VITO 178
VJEŠTICA DUSANKA 835
VJEŠTICA GROZDA 835
VJEŠTICA MANDA 716, 834
VJEŠTICA MARIJA 270, 711
VJEŠTICA MICO 716, 834
VJEŠTICA MILAN 716
VJEŠTICA MIRKO 835
VJEŠTICA PAJO 716, 835
VJEŠTICA SMILJA 835
VJEŠTICA SOKA 166
VJEŠTICA STEVAN 166
VJEŠTICA STEVO 835, 851
VJEŠTICA VUKOSAVA 786
VLADETIĆ DANE 94
VLADETIĆ MARKA DUŠAN 829, 844
VLADETIĆ MARKO 756, 844
VLADETIĆ MILE 270, 501
VLADETIĆ MARKA STEVO. 829, 844
VLADETIĆ PERA 450
VLADETIĆ SAVA 797
VLADETIĆ DANE STEVO 825
VLADUSIC BRANKO 270, 536, 539
VLAHOV MILO 555
VLAISAVLJEVIC BOGDAN 703
VLAISAVLJEVIC LAZAR 130
VLAJIC MILE 648
VLATKOVIC DAVIDA DANE 827

VLATKOVIC GOJKO 647
VLATKOVIC JANDRE 26, 37
VLATKOVIC MANDA 791, 803
VLATKOVIC MARIJA 794
VLATKOVIC NADA 691, 797
VLATKOVIC SMILJA 2.19, 794, 812
VLATKOVIC SPASE 648
VLATKOVIC STEVO LOĐIN 19, 24, 645, 646
VOJINOVIC RADE MOMCILO 827
VOJINOVIC DANE RADE 827
VOJNOVIC TOME JOVO 825
VOJNOVIC DANE 1029
VOJNOVIC PETRA DUSANKA 825
VOJNOVIC ĐURAĐ 1024
VOJNOVIC MILAN 1023, 1024
VOJNOVIC NIKOLA 1024
VOJNOVIC STEVO 55, 274, 312
VOJNOVIC VASILJ 1029
VOJVODIC ACO 718
VOJVODIC AĆIM 118, 170, 193', 718
VOJVODIC BOJA 757, 769, 773, 792, 930
VOJVODIC BAJIC BOJA 38, 60, 63, 69, 95, 170, 172, 313, 314, 403, 594, 654
VOJVODIC DANE BOJA 726, 731, 820
VOJVODIC BOSA 170
VOJVODIC BOSKO 158, 170, 172, 7110, 718, 719, 720, 723
VOJVODIC DUJO 894
VOJVODIC DUŠAN 35, 38, 50, 55, 57, 157, 182, 185, 574, 583, 712, 734, 811, 855
VOJVODIC DUŠKO 484, 592, 702, 709, 716, 719, 721, 722, 725, 729, 7311, 732, 757
VOJVODIC DUŠKO JANDRIJIN 158, 160, 168, 182, 312, 313, 712, 716
VOJVODIC ĐURAĐ ,118, 164, 166, 170, 193, 718, 851
VOJVODIC ĐURO 628, 718
VOJVODIC ĐURO ĐURĐEV 166, 170, 715
VOJVODIC ILIJA 118, 160, 166, 170, 665, 718, 727
VOJVODIC R. ILIJA 715
VOJVODIC JANDRIJA 89, 164, 473, 715, 716, 727, 730, 855
VOJVODIC MEDIC JELA 158, 709, 726
VOJVODIC RADULOVIC KOKA 63, 65, 70, 723, 726, 729, 731, 735, 745, 757, 792, 820, 930
VOJVODIC MANIŠA 213
VOJVODIC MARA 158, 164, 165, 166, 171, 725, 800
VOJVODIC MICANCICA 7!17
VOJVODIC MICO 35, 94, 712, 717, 723^ 726, 727
VOJVODIC D. MICO 710
VOJVODIC DAMJANOVIC MIKA 70, 71, 172, 313, 712, 723, 729, 731, 735, 753, 757, 820, 930
VOJVODIC MILAN 166, 300, 305, 661, 692, 721, 727, 753, 851
VOJVODIC MILAN MILKAN 166, 170, 173, 656, 662, 726, 732
VOJVODIC MILAN PECKA 718
VOJVODIC RADA SAJA 709
VOJVODIC SAVA 726
VOJVODIC SIMO 52, 94, 158, 164, 165, 166, 171, .173, 304, 422, 473, 651, 660, 661, 715', 716, 720, 723, 725, 727, 856
VOJVODIC SIMO CUPINA 726
VOJVODIC J. SIMO 709, 715
VOJVODIC SMILJA SEJA 716
VOJVODIC STEVO 493
VOJVODIC ZORKA KOKA 67, 70, 71, 85, 86, 92, 94, 172, 294, 314, 403, 473, 480
VOMACKA DRAGUTIN 1010
VRANIC MILAN NIKOLA 29, 30, 41
VUCKOVIC BORKA 842
VUCKOVIC MARKA DRAGINJA 827, 841
VUCKOVIC JOVO 841
VUĆKOVIC MARA 842
VUCKOVIC MARKO 20, 35, 159, 709, 842
VUCKOVIC NIKICA 842
VUCKOVIC PETAR 841
VUCKOVIC MARKA PETAR 827
VUCKOVIC NIKOLE PETAR 827
VUCKOVIC STEVO 89, 793, 842
VUCKOVIC SVETO 435
VUJASINOVIC ĐURO 445
VUJIN ĐURO 653
VUJNOVIĆ ANKICA 295
VUJNOVIC MARKO 19, 21, 38
VUJNOVIĆ MILAN CVIJO 807
VUJNOVIC MILOŠ 551
VUJNOVIC LAZE NIKOLA 826
VUJOVIC JOVO 312, 593
VUJOVIĆ MICA 941
VUKELIC BATO 551, 552
VUKMANOVIĆ SVETOZAR TEMPO ?
VUKMIROVIĆ JOVO 442
VUKOBRATOVIC LAZO 442
VUKOVIĆ MATKO 634
VUKSAN (pop) 27
VUKSAN PEKIŠA 869
VUKSANOVIĆ MILIVOJ 869, 882
VUKŠA DANE 625, 847
VUKŠA RADE DANE 649
VUKŠA DRAGAN 71, 313, 40,3, 683, 735, 744, 751, 758
VUKŠA 59, 60, 69, 71, 72, 305, 408, 432, 575, 649, 661, 662
VUKŠA JOČE GAVRE 671, 828
VUKŠA GOJKO 678, 947
VUKŠA JOVO 575
VUKŠA JOVO JAIJA 649
VUKŠA MARKA JOVO 826, 827
VUKŠA KOKA 934
VUKŠA MILEVA 786
VUKŠA GAVRE MILUTIN 94, 486, 574, 685
VUKŠA NIKOLA 293, 946
VUKŠA NIKOLA BRACO 575, 610
VUKŠA RADE 649
VUKŠA D. SAVA 677
VUKŠA SAVA KOKA 934, 947
VUKŠA SOKA 934

VOJVODIĆ MILE PERICIN 170
VOJVODIC S. MILE 715
VOJVODIC MILICA BAJA 164
VOJVODIC MILKA 95, 726
VOJVODIC NENA 731
VOJVODIC NIKOLA 616, 618, 666, 1028
VOJVODIC NIKOLA ĐURiJEV 171
VOJVODIC PAJAN MIHALJ 727
VOJVODIC PAJO 164
VOJVODIC PETAR 36, 712
VOJVODIC PETAR PILJA 36
VOJVODIC RADA 721, 727
VUNDUK JOVAN 1037
VUNDUK MARKO 1037
VUNJAK ĐURO 218
VURDELJA ILIJA 1028
VUSOVIC LJUBO 280, 282, 302

W

WALLISCH 1015
WEILLER 1020

Z

ZAKLAN DMITAR 260, 982
ZAMBEGOVIC 1017
ZANUSSI GIOCOMO 259
ZATEZALO dr ĐURO 300, 659, 664, 815
ZAVISIC PETAR 34
ZAVODA DANE 703
ZEC DUKA 801
ZECEVIC ILIJA 117
ZEKAN MILAN 886
ZELJKOVIC SIMO 826, 831
ZELJKOVIC SOFIJA 801
ZELIC MOCA 831, 843, 844
ZIMOLO ANTE 942
ZINK MAKSIM 1029
ZJACiC DUME 550
ZJAKIC HUSEIN 889
ZOBENICA STEVE BOGDAN 829
ZOBENICA DANE 1029
ZOBENICA JANDRE 70, 71, 304, 407, 453, 648, 656, 683, 815, 920
ZOBENICA K. JANDRE 656
ZOBENICA JOVO 648
ZOBENICA MARIJA 854
ZOBENICA MILKA 87, 797, 813
ZOBENICA ILIJE NIKOLA 829
ZOBENICA SAVA 796
ZOBENICA STANA 854
ZORICIC M. 1010
ZORIC 140
ZORIC ANICA 797
ZORIC ANKA 280, 405, 800, 805
ZORIC BOGDAN 479
ZORIC BOJA 836
ZORIC BOJKA 876
ZORIC DAMJAN 551
ZORIC MARKA DRAGA 924
ZORIC DRAGIJA 666, 667
ZORIC DUŠAN 35, 50, 94, 174, 281, 291, 313, 424, 530, 582, 659, 722, 731
ZORIC DUŠAN BAKIN 685
ZORIC ĐURE DUŠAN 829
ZORIC L. DUŠAN 188
ZORIC M. DUŠAN 188
ZORIC ĐOKO 548, 549
ZORIC ĐURO 479
ZORIC ĐURO PALAJSIN 479, 553
ZORIC ILIJA 652, 684
ZORIC NIKOLE JOVAN 836
ZORIC JOVICA 548, 549
ZORIC JOVIC 232, 652, 836
ZORIC LUKA 836
ZORIC MARA 294
ZORIC MiCO 836
ZORIC MILAN 190, 270
ZORIC MILAN MiCO 270
ZORIC MILAN PALASIJA 119, 190
ZORIC MILE 479
ZORIC MILKA 801
ZORIC MILOŠ PALAJSIN 119, 257
ZORIC NIKOLA 1020
ZORIC NIKOLA CIGO 479
ZORIC PENE 1027
ZORIC PAVAO 34
ZORIC SAVA 95, 473, 479
ZORIC STEVO 850
ZORIC STEVO STEVKO 479, 544, 652
ZORIC TOSO 141
ZORIC VLADE 119, 194
ZRNIC MILAN 544

2

ZAKULA NJEGOMIR BOJA 312, 593, 812
ZAKULA NRDELJKO 18, 28, 29, 31, 32, 43, 44, 108, 162, 191
ZAKULA NEDA 48, 251, 252, 272, 274, 729, 791, 792, 794, 796, 798, 799, 818, 929, 930
ZANIC MILOVAN 822
ZARDIN VLADIMIR 577, 612, 613, 614, 627
ZELJKOVIC NIKOLA 786
ZEZELJ ANKA 482
ZEZELJ CUJA 801
ZEZELJ FILIP 920, 921, 922
ZEZELJ KOSOVKA 703
ZEZELEJ ACIMA MILAN 51, 56, 99, 124, 192, 195, 205, 247, 260, 274, 294, 530, 536, 537, 553, 728, 752, 777, 802, 808, 855, 930, 962, 963, 965, 997, 998, 999, 1000
ZEZELJ MILE 898, 921
ZEZELJ ILIJE PETAR 166, 264, 539, 826, 851
ZEZELJ PILIP 871, 876, 883, 886, 920
ZEZELJ RADE 653
ZEZELJ STEVE RADOJKA 87, 95, 731, 757, 820, 898
ZEZELJ SIMO 883

ZEZELJ RASETA SMILJA 729, 805, 820
ZEZELJ ACIMA SOKA 86, 92, 403, 719, 731, 740, 754, 757, 773, 820
ZIGIĆ EVICA 557
ZIGIC SLAVA GAGA 733, 805, 807, 818
ZIGIC RADE 48, 127, 142, 203, 594, 624, 693, 807
ZIVKOVIC DRAGO 555, 796
ZIVKOVIC KIRILO 1023
ZUNIC JANDRE 42, 49, 51, 54, 55, 57, 59, 60, 63, 69, 71, 72, 84, 280, 302 322, 551, 689, 694, 725, 747, 748, 753, 793, 797, 1001, 1002
ZUNIC JELKA 1001
ZUNIC JOVO 19, 36, 39, 42, 49, 54, 55, 57, 59, 60, 63, 66, 69, 301, 646, 688, 689, 753, 797
ZUNIC MARA JOVINA 797, 802, 805, 812
ZUNIC POPOVIC MARA 27, 60, 71, 305, 318, 320, 408, 661, 683, 748, 791, 792, 797, 803, 805, 808, 818, 929
ZUNIC MILAN VID 1001
ZUNIC MILOŠ 17, 34, 1001
ZUNIC NINO 60, 797
ZUNIC PEJO 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 33, 35, 36, 38, 40, 43, 44, 45, 48, 52, 97, 99, 103, 105, 107, 108; 122, 123, 127, 148, 199, 250, 495, 691, 692, 776, 797, 798, 856 866
ZUNIC STEVO 42, 49, 51, 56, 84, 86, 455, 499, 513, 689, 690, 797
ZUTIC ANKA 628
ZUTIC JANJA 834
ZUTIC MILEVA 834
ZUTIC SOKA 834

Kazalo geografskih pojmova

A

ADAĐEVCI 527
AFRIKA 179, 275, 326, 396, 746
AGBABE 560
AGRAM 1005, 1013
AJDEROVAC 35, 45, 60, 78, 87, 109, 115, 118, 120, 159, 166, 188, 190, 192, 280, 281, 297, 300, 305, 316, 345, 377, 405, 406, 408, 434, 449, 450, 451, 452, 453, 473, 480, 488, 652, 654, 656, 671, 696, 705, 707, 708, 709, 711, 715, 722, 723, 724, 731, 732, 736, 738, 770, 775, 786, 801, 847, 855, 886, 995
AJDEROVACKA STRANA 696
ALAN 545
ALBANIJA 328
ALEKSANDROVAC 30
ALŽIR 327
AMERIKA 34, 35, 158, 712, 961
APATIN 210, 451, 453, 479, 483, 860, 889, 965
ARAPOV DOL 545
ATLAGLCA KULA 545
AUSTRIJA 26, 783, 977, 1014
AUSTRO-UGARSKA MONARHIJA 978, 1030

AVALA 525, 526, 1002

B

BABAVA 983
BABICI 913
BABIN KRAJ 385, 1020
BABIN POTOK 339, 340, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 359, 362, 363, 370, 373, 533, 534, 535, 981
BACEVACKI VRH 552
BAČKA 711, 712, 850, 955, 963, 968, 980
BADERNOVAC 349
BAGRDAN 525
BAJIĆI 798
BAKRAČ 476, 484, 566, 781, 864, 907, 924
BALENOVIC 509
BALINOVAC 348
BALKAN 326, 327, 328, 329, 441
BALKANSKI POLUOTOK 1034
BALJEVAC 373, 517, 860, 861
BELJKUSA 369
BANIJA 65, 66, 67, 73, 232, 257, 300, 310, 312, 324, 325, 326, 331, 334, 341, 346, 347, 352, 354, 360, 370, 393, 399, 410, 411, 421, 434, 510, 516, 518, 547, 630, 659, 664, 668, 669, 670, 752, 765, 768, 783, 787, 788, 813, 814, 815, 819, 820, 900, 939, 941, 942, 966, 973
BANOVA JARUGA 529
BANOVINA HRVATSKA 97, 294, 582, 822
BANJA LUKA 110, 160, 189, 207, 334, 335, 351, 427, 613, 627, 688, 823, 901, 904, 992, 995
BARAJEVO 525
BARE 20, 29, 30, 39, 41
BARIGE 702, 706, 709
BASARE 346
BASTASI 113
BASIC 169
BASIC POLJE 169
BASKE OSTARIJE 507, 508
BATINAC 67
BATROVCI 553
BEC 1003, 1014, 1025, 1028, 1029
BEGLUCI 60, 70, 78, 87, 94, 109, 118, 136 154, 169, 192, 201, 208, 269, 270, 271* 280, 281, 294, 297, 305, 309, 311, 316, 405, 406, 408, 434, 456, 473, 488,

531 563, 676, 679, 696, 698, 707, 708, 711, 721, 722, 724, 731, 733, 736, 738, 786, 801, 819, 820, 826, 846, 847, 886, 900, 928, 930, 933, 943, 956
BEGOVICI 335
BELA KRAJINA 312
BELGIJA 35, 36 365 NI9-,
BENAKOVAC 355, 357, 359, 362, 363, 365
BENDER 181, 229, 290, 522, 544, 549, 584, 586, 587
BENKOVAC 98, 117, 127, 238, 239, 583, 611, 627, 687, 831
BENÖVAC 627
BEOGRAD 18, 20, 24, 34, 35, 36, 38, 39, 54, 81, 97, 108, 109, 110, 158, 159, 162, 183, 184, 185, 188, 190, 204, 247, 259, 261, 282, 292, 313, 332, 336, 337, 346, 374, 328, 455, 456, 457, 468, 474, 525, 526, 527, 551, 552, 553, 563, 564, 592, 610, 612, 626, 658, 581, 689, 696, 698, 708, 712, 819, 821, 822, 824, 830, 831, 848, 855, 866, 888, 926, 928, 929, 940, 952, 962, 963, 964, 967, 969, 977, 984, 986, 987, 993, 994, 95, 997, 1000, 1002, 1014, 1030, 1033
BERLIN 722, 822
BIGINA POLJANA 545
BIHAĆ 25, 26, 41, 47, 71, 73, 74, 75, 78, 97, 101, 102, 103, 106, 120, 122, 123, 125, 126, 128, 136, 137, 138, 143, 146, 50, 157, 167, 169, 198, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 224, 226, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 237, 240, 241, 242, 248, 256, 259, 261, 282, 283, 284, 291, 295, 317, 321, 322, 332, 333, 334, 336, 337, 339, 340, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 363, 364, 366, 369, 371, 373, 383, 390, 391, 393, 420, 427, 428, 431, 434, 437, 438, 430, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 452 453, 455, 458, 462, 466, 476, 479, 480, 481, 482, 484, 484, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 499, 502, 517, 524, 565, 567, 568, 575, 577, 578, 583, 587, 589, 590, 595, 597, 598, 600, 602, 606, 607, 612, 613, 633, 635, 637, 642, 643, 664, 669, 687, 688, 693, 702, 706, 707, 739, 741, 754, 768, 769, 773, 775, 789, 794, 810, 812, 815, 823, 825, 826, 828, 847, 853, 860, 866, 867, 878, 889, 890, 891, 893, 900, 901, 902, 904, 907, 912, 917, 918, 919, 922, 923, 925, 933, 934, 941, 945, 957, 962, 965, 966, 973, 974, 982, 987, 989, 998, 999, 1003, 1015, 1016
BIHAĆKA KRAJINA 1003
BIJELE VODE 348, 349
BIJELI BRIJEG 381, 384
BIJELI POTOCI 184, 284, 288, 296, 310, 321, 376, 392, 454, 520, 674, 675, 676, 677, 686, 744, 778, 790, 798, 804, 810, 817, 929, 933, 934, 936, 937, 939, 941, 942, 043, 998
BIJELO BRDO 566
BIJELJINA 968
BILAJ 521, 1024
BILJEVINA 516
BIROVACA 17, 19, 21, 24, 27, 28, 31, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 45, 49, 51, 55, 56, 60, 70, 71, 85, 87, 94, 95, 108, 122, 175, 177, 179 254, 259, 260, 271, 272, 280, 281, 286, 295, 297, 304, 311, 316, 317, 319, 323, 345, 364, 385, 395, 398, 402, 405, 406 407, 414, 428, 430, 478, 483, 488, 492, 494, 537, 599, 645, 647, 654, 656, 664, 671, 675, 677, 683, 737, 747, 771, 775 778, 786, 787, 790, 791, 792, 795, 797,' 802, 805, 807, 810, 811, 812, 813, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 826, 847, 880, 883, 884, 902, 913, 925, 934, 936
BIROVISTE 677
BISOVAC 215, 237
BITOLJ 870
BIJELA BRDA 363
BJELAJ 138, 247, 364, 368
BJELAJSKI VAGANAC 368
BJELAJSKO POLJE 1018
BJELINA 214, 237
BJELOPOLJE 171, 176, 272, 373, 374, 376, 378, 456, 531, 534, 558, 559, 581, 861, 948, 983
BJELOVAR 529, 776, 965
BLANUSE 228
BLATA 333, 349
BLISKI ISTOK 783
BOBARA 453, 708, 1016, 1019, 1021
BOBI 344
BOBIJA 583
BOBOLJSKA 85, 524, 774, 779, 856
BOBOVA 983
BOGUNICA 227, 235, 520, 521
BOGUTOVAC 111, 112, 118, 188, 697, 718, 887, 908
BOGUTOVACKA SUMA 697
BOLEC 526
BORCUN 133
BOFTLĆA SELIŠTA 349
BORICEVAC 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 41, 46, 66, 97, 101, 102, 103, 105, 106, 118, 121, 122, 123, 132, 133, 134, 137, 139, 140, 145, 146, 162, 199, 203, 204, 208, 209, 212, 222, 284, 306, 306, 313, 345, 373, 379, 380, 381, 383, 385, 388, 389 390, 392, 393, 394, 401, 420, 435, 442, 444, 484, 487, 492, 524, 549, 565, 566, 568, 643, 644, 663, 664, 675, 691, 692, 693, 716, 718, 733, 744. 745, 749, 751 767, 769, 770, 776, 777, 779, 793, 809, 821, 823, 824, 825, 826, 827, 829, 830 835, 841, 842, 843, 844, 845, 855, 887, 889, 890, 905, 946. 947, 976. 983, 985, 986, 994, 1000, 1001, 1004, 1007, 1008, 1013, 1018, 1021

BOSANSKA BRINA 756
BOSANSKA GRADIŠKA 932
BOSANSKA KRAJINA 79, 80, 88, 113, 143, 149, 152, 238, 239, 246, 250, 257, 265, 270, 273, 283, 288, 290, 292, 295, 298, 308, 309, 310, 326, 331, 347, 355, 357, 374, 393, 438, 492, 495, 530, 568, 600, 601, 628, 642. 739, 748, 752, 754, 755, 779, 787, 904. 909, 912, 933, 936, 1027, 1032
BOSANSKA KRUPA 339, 362, 363, 364, 365, 372, 373
BOSANSKI DOLOVI 382
BOSANSKI DOLJANI 126, 136, 203, 205, 215, 216, 221, 222, 236, 364, 365, 434, 490, 627, 789
BOSANSKI NOVI 216, 332, 334, 335
BOSANSKI OSREDCI 118, 119, 263, 345, 375, 378, 382, 452, 752, 771, 933
BOSANSKI PETROVAC 71, 101, 110, 136, 185, 207, 216, 221, 234, 238, 283, 284, 291, 303, 304, 320, 321, 329, 332, 333, 355, 357, 359, 360, 361, 364, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 391, 393, 406, 420, 465, 484, 490, 492, 572, 583, 593, 650, 659, 667, 688, 813, 821, 935, 936, 937
BOSANSKI STRPCI 60, 235, 237, 280, 283, 284, 289, 317, 336, 373, 393, 395, 406, 437, 542, 583, 887, 898, 979, 995
BOSUT 527
BRAJIĆA TAVAN 346, 349
BRAVSKI VAGANAC 372
BRČKO 528
BRDINE 504
BRDO 166, 168
BRESTANE 366, 504, 505
BREZOVAC 60, 87, 109, 112, 116, 122, 201, 270, 280, 285, 295, 297, 305, 311, 316, 319, 345, 353, 362, 377, 405, 406, 408, 429, 434, 443, 449, 451, 452, 453, 470, 473, 488, 533, 589. 645, 653, 683, 708, 722, 724, 733, 735, 736, 738, 755, 799, 804, 806, 807, 813, 829. 846, 854, 855, 856, 863, 885, 886, 956
BREZOVAČKO POLJE 755
BREZOVO POLJE 350, 509
BREZANE 994
BREZINE 46, 121, 122, 123, 140, 199, 427, 427, 565, 718, 755, 81.7, 842, 880, 907. 909, 911, 912, 913, 976
BRIBIR 555
BRINE 210
BRINJE 95, 315, 333, 743, 757, 783, 805, 849
BRLOG 546, 550
BROTINJA 35, 41, 60, 70, 75, 80, 85 87 85, 109, 112, 114, 116, 118, 120, 121, 163' 169, 171, 73, 77, 99, 201, 266, 270 271' 272, 280, 281, 290, 297, 305, 311, 316' 324, 345, 381, 385, 395, 405, 406', 408', 410, 444, 445, 448, 450, 451, 452, 453 458, 467, 473, 480, 484, 488, 531, 542 565, 643, 645, 651, 685, 707, 712, 722, 724, 731, 733, 735, 736, 738, 804, 805, 807, 826, 842, 843, 845, 846, 867, 878, 882. 883, 885, 886, 924, 956, 1004, 1005 1006, 1007, 1008, 1009, 1012, 1021
BRUIĆ DRAGA 550
BRUSANI 506, 507, 508, 521, 523, 549, 550, 584, 848, 976, 977
BRUVAJSKI 2EGAR 484
BRUVNO 40, 45, 76, 124, 134, 141, 205, 230, 232, 263, 284, 333, 339, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 353, 354, 356, 360, 368, 370, 371, 373, 374, 375, 391, 424, 425, 452, 454, 465, 502, 503, 504, 509, 519, 548. 550, 578, 579, 580, 582, 83, 584, 586, 587, 588, 589, 593, 596, 616, 617, 624, 685, 754, 755, 801, 884, 897, 900, 911, 924, 958, 959, 981
BUBANJ 28, 29, 41, 103, 104, 105, 106, 122, 136, 172, 280. 431, 432, 450, 454, 473, 476, 484, 521, 524, 566, 570, 582, 643, 644, 663, 675, 719, 747, 756, 775, 823, 825, 827, 830, 831, 831, 836, 837, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 864, 889, 905, 910, 911, 915, 923, 924
BUDAČKA RIJEKA 335, 344, 347, 348
BUDAČKI 229, 292
BUDAK 521
BUDIMIRI 882
BUDZAK 504
BUGOJNO 335, 523, 883, 981
BUIĆI 168
BUJADICE 398
BUJIĆA VRH 715, 717
BUK 491
BUKOVA KOSA 617
BUKOVICA 285, 373, 555, 556, 579, 586, 985, 986, 987
BUKOV VRH 503, 548, 587, 877
BUKVIK 170
BULINA STRANA 857
BULJMIZI 932
BUNIČ 333, 338, 339, 344, 346, 348, 349, 351, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 466, 368, 369, 372, 375, 390, 516, 519, 560, 583, 624, 675, 739, 825
BURZINA GLAVICA 616
BURZINKA 839
BUSIJA 364

BUSEVIC 41, 60, 71, 125, 206, 212, 213, 217, 234, 237, 253, 254, 280, 281, 284, 293, 297, 303, 304, 305, 311, 316, 406, 489, 605, 607, 608, 609, 610, 611, 614, 650, 654, 659, 661, 677, 737, 768, 782, 786, 790, 794, 798, 804, 808, 810, 811, 816, 826, 828, 831, 832, 915
BUTLSNICA 124, 126, 135, 240, 268, 576, 897, 957, 1037

C

CARIGRAD 1014
CARSKE KUCE 266
CAZIN 335, 339, 352, 373, 517, 717, 1003
CAZINSKA KRAJINA 95, 757, 773
CEPACUSE 61, 80, 206, 209, 210, 214, 217, 218, 226, 237, 238, 281, 297, 316, 319, 373, 406, 434, 445, 492, 515, 609, 645, 649, 663, 737, 769, 771, 812, 878, 883, 919, 930
CERAK 518
CEROVAC 85, 350, 486, 551, 754
CEROVAC BRUVANJSKI 345
CETINSKA KRAJINA 757
CIGALJ 560
CIGANOVLCL 695, 697, 699
CINCAR 524
CREMUSINA 30
CRIKVENICA 140, 213, 514, 954
CRMNOC 237
CRNA GORA 44, 108, 113, 123, 154, 211, 227, 231, 257, 275, 280, 329, 524, 529, 565, 570, 610, 818, 953, 969, 970
CRNA VLAST 346, 353, 363, 373, 375, 383, 535, 546, 559, 560, 562
CRNICA 554, 555
CRNI LUG 985, 1000
CRNI POTOCI 1030, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1037
CRNI VRH 334, 345, 353, 365, 386, 503, 578, 579, 583, 588, 618
CRNO JEZERO 385
CRVLJIVICA 115
CVITOVIC 335
CVITUSA 519
CVJETNIC 85, 118, 154, 263, 395, 452, 456, 583, 771, 886, 900Č

CaCAK 551
CAKOVAC 816
CALICEVA DRAGA 266
ČANAK 495, 531, 535, 559, 560, 561, 562, 983, 986
CANKOVLCA BRDO 617
CANKOVICA GLAVICA 616
CANTAVIR 712
CARDACLSTE 213, 965
ČARDAK 352, 354
CATRNJA 372
CAVA **345, 364**
ČAZMA **529, 970**
CEHOSLOVACKA 783
CEMOTINA 524
CELIJANKA 80, 878
CELINAC 336
CELINE BRDO 796
CEMERNICA 106, 205, 394, 395, 427, 590, 773, 813, 855, 877, 883, 899, 900, 911
CETNINARICA 583
ČITLUK **347**
COVKA 137, 143, 145, 222, 491, 492, 567, 568, 992, 969, 979, 985, 988
CUDIN KLANAC 346, 348, 351, 352, 353, 357, 359, 375, 533, 535
CUKARICA 552
ĆUKOVI 368, 1001

Ć

CIRICI 883
COJLUK 368, 376, 385
CEIC 352
CUJIC KRČEVINA 355, 359, 363
ĆUKOVI 136, 138, 150, 211, 284, 307, 490, 491, 492, 566, 644, 663, 810, 843, 860, 985

D

DABAR 162, 600, 988
DABASNICA 20, 34, 60, 78, 87, 109, 117, 280, 281, 297, 305, 311, 316, 345, 373, 395, 405, 406, 408, 451, 452, 473, 489, 645, 652, 654, 671, 683, 698, 708, 711, 722, 724, 731, 733, 736, 738, 754, 773, 786, 801, 813, 819, 847, 855, 883, 885, 887, 1005, 1008, 1009
DABINA STRANA 116, 118, 120, 121, 169, 199, 453, 482, 496, 565, 566, 573, 708, 773, 907
DALEKI ISTOK 396
DALMACIJA 60, 95, 101, 105, 109, 115, 116, 117, 127, 145, 166, 187, 191, 98, 207, 221, 227, 229, 233, 238, 239, 245, 246, 249, 253, 271, 272, 278, 79, 281, 283, 285, 288, 290, 291, 295, 298, 320, 325, 328, 329, 393, 399, 403, 421, 428, 441, 462, 465, 468, 474, 484, 510, 521, 522, 530, 531„ 549, 554, 555, 557, 558, 560, 562, 568, 572, 573, 574, 580, 585, 586, 587,

590, 600, 601, 602, 626, 627, 628, 630, 631, 634, 640, 642, 656, 676, 700, 730, 742, 757, 758, 768, 783, 819, 824, 848, 856, 865, 866, 869, 872, 877, 878, 887, 898, 900, 901, 907, 929, 933, 951, 953, 961, 966, 969, 980, 981, 982, 987, 988, 990, 1000, 1007, 1008, 1023, 1025, 1031, 1032 1034
DALMATINSKA KRUPA 285, 573, 958
DALMATINSKA ZAGORA 1034
DEBELO BRDO 356, 362, 370, 374, 520, 583, 685
DEBELJACA 346, 347, 566, 781
DEBRC 525
DELICA JAMA 210, 860, 861
DELICA STANOVI 374
DELNICE 333
DEMIROVO BRDO 644, 663, 675, 810
DEMOKRATSKA FEDERATIVNA JUGOSLAVIJA 477
DERALA 500, 898
DERINGAJ 334, 344, 345, 346, 373, 501, 548, 583, 585, 587, 616, 617
DILJ PLANINA 528
DINARA 522, 966, 981
DINI GLAVICA 396
DIVOSELO 36, 179, 506, 507, 509, 513, 516, 521, 523
DIVUSE 547
DJEDOVACA 346, 347, 566, 781
DNOPOLJE 28, 33, 70, 71, 87, 94, 95, 117, 122, 125, 177, 191, 200, 232, 259, 260, 280, 297, 304, 311, 316, 345, 364, 373, 378, 383, 385, 386, 405, 406, 407, 410, 428, 430. 441, 448, 449, 454, 456, 467, 473, 483, 484, 487, 488, 492, 494, 496, 497, 498, 511, 516, 519, 521, 522, 523, 526, 575, 582, 645, 647, 654, 656, 669, 671, 675, 676, 692, 694, 737, 747, 752, 767, 771, 775, 784, 792, 794, 802, 805, 810, 811, 815, 816, 818, 847, 880, 884, 885, 903, 904, 911, 913, 925, 927, 936, 1004, 1007, 1008, 1009, 1013, 1026
DOBRENICA 211, 215, 226. 229, 237, 577, 587, 966
DOBROSELO 18, 19, 20, 27, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 47, 56, 70, 71, 74, 80, 87, 94, 95, 100, 106, 108, 117, 121, 122, 125, 132, 141, 145, 148, 177, 191, 211, 227, 231, 242, 274, 280, 281, 284, 288, 293, 294, 295, 296, 297, 305, 311, 316, 319, 321, 323, 345, 432, 434, 436, 442, 443, 446, 448, 451, 452, 457, 467, 473, 475. 476, 480, 481, 484, 486, 487, 494, 521. 522, 572, 580, 581, 584, 599, 606. 608. 610, 625, 627, 628, 645, 649, 656, 666, 671, 677, 678, 683, 685. 686, 709, 732, 734, 735, 738, 744, 747, 748, 755, 758. 759, 760, 763, 766, 767. 769, 771, 773, 775, 778, 779, 781, 786, 790, 792, 798, 799, 800, 805, 806, 807, 809. 810, 811, 817, 819, 820, 826, 837, 844, 847, 854, 855, 857, 858, 864, 878, 885, 907, 911, 916, 917, 923, 924, 927, 929, 931, 932, 933 934, 935, 936, 937, 938, 939, 943, 944' 945, 946, 947, 948, 949, 998, 1004, 1007' 1009, 1013, 1015, 1016, 1020, 1021, 1028'
DOBROSELSKI BUBANJ 823, 826 837 838, 840
DOL 882
DOLAC 524, 544, 545
DOLINA 683
DOLINA OPACICA 80, 234, 290, 456 772
DOLOVI 345, 383, 886, 958
DOLJANI 27, 33, 34, 35, 37, 46, 51, 56 60 61, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76 78, 80, 81, 85, 86, 87, 91, 93, 94, 95, 106, **118, 120, 121, 122, 146, 162, 172, 177, 179, 199, 213, 246, 247, 254, 270, 271, 278, 280, 281, 286, 288, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 309, 311, 312, 313, 316, 317, 318, 319, 321, 345, 373, 381, 382, 385, 391, 395, 398, 401, 403, 405, 408, 410, 413, 414, 417, 418, 419, 424, 425, 428, 432, 434, 436, 437, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 458, 469, 471, 472, 473, 475, 476, 480, 482, 484, 486, 487, 488, 492, 494, 497, 500, 528, 533, 538, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 593, 594, 596, 597, 599, 601, 606, 608, 609, 610, 615, 620, 625, 627, 643, 645, 649, 656, 659, 660, 661, 662, 666, 669, 670, 671, 673, 677, 679, 683, 685, 692, 735, 737, 738, 781, 786, 787, 792, 799, 800, 804, 805, 807, 810, 811, 813, 814, 816, 817, 819, 823, 825, 826, 837, 839, 844, 846, 847, 860, 874, 875, 877, 878 879, 880, 883, 889, 891, 895, 896, 902, 904, 905, 907, 909, 910, ÜT5, 917, 923, 924, 926, 936, 937, 938, 942, 943, 976, 995, 1004, 1007, 1008, 1009, 1013, 1016, 1018, 1021, 1031, 1035**
DOLJANSKI BUBANJ 103, 484, 566, 671
DOLJANSKI VELIKI BUBANJ 649
DON 327

DONJA CEMERNICA 348
DONJA POLJICA 566, 877
DONJA SUVAJA 60, 75, 78, 80, 103, 104, 105, 112, 114, 118, 280, 281, 297, 305, 308, 368, 377, 378, 383, 395, 405, 406, 408, 444. 466, 473, 488, 645, 651, 654, 684, 707. 722, 724, 731, 835
DONJA ZELINA 529
DONJA TIŠMA 345
DONJE DUBRAVE 593
DOTOE PAZARIŠTE 584
DONJI KOSINJ 547
DONJI KRAJ 796
DONJI LAPAC 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57 58, 59. 60. 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,

68 69 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79' 80 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89,
90 gl, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100,
101 102, 103, 105, 106, 107, 108, 111,
116' 118, 120, 121, 122, 123, 125, 126,
127' 128, 131, 133, 135, 137, 138, 139,
140' 141, 142, 143, 145, 146, 147, 148,
149' 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156,
157' 162 167 168, 169, 171, 172, 175,
176' 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,
184' 185, 199, 203, 205, 206, 207, 209,
213 214 223, 224, 226, 228, 229, 231,
232' 233, 234, 235, 237, 238, 240, 241,
242' 243, 245, 246 248, 249, 250, 251,
252 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259.
26o' 261, 262, 263, 264, 270, 271, 272,
272' 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288,
290' 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297,
298 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
306' 307, 308, 309, 311, 312, 313, 314,
315 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322,
323] 324, 325, 333, 339, 341, 345, 355,
356 357, 359, 364, 366, 368, 369, 370,
371 373, 374, 375, 376, 378, 379, 380,
381, 382, 383, 384, 385, 386, 393, 394,
395 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403,
404 405, 406, 407, 410, 411, 413, 414,
416 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423,
424 425 426 428 429, 431, 433, 435,
436' 439, 440 441, 442. 443, 444, 445,
446 447 448, 449, 450, 451, 452, 453,
454 455 456 457, 459, 460, 461, 465,
466' 467 468, 469, 470, 472, 473, 474,
475' 477 478 480 481, 483, 485, 486,
487' 488 490 491, 492, 493, 494, 495,
496' 497' 498' 499, 511, 519, 521, 536,
537, 538, 542, 548, 551, 565, 567, 568,
569 570 571, 572, 573, 574, 575, 576.
577^ 578, 581, 582, 583, 584, 588, 589,
591, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 602.
603, 604, 605 606, 607, 608, 609, 611,
612, 613 615 618 619, 620, 621, 622,
623 624 625, 626 627, 628. 629, 630,
631, 633, 634, 635, 637, 638, 640, 642,
643, 644, 645, 646, 647, 650, 654, 655.
656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663,
664, 665, 666 667, 668, 669, 670, 671,
673, 674 676. 677, 678, 679, 680, 681.
682, 683, 684, 685, 686. 687, 688, 690,
691, 692, 693. 694 704, 705, 707, 709.
715, 718 727, 732, 733. 734, 737. 739.
743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 751.
752, 753 757 758 759 760 762. 764
765, 766' 767' 768 770, 775' 776. 778.
779. 781, 782, 783, 784, 785, 7R6, 787,
788. 789, 790, 791. 793, 794. 796, 797.
798. 800" 801, 802. 803, 805, 807, 808.
809. 810, 811, 812, 813, 814 818, 819.
820, 821, 822. 823, 825, 827, 828, 829,
830, 835, 840 843, 844, 845 846, 847.
852, 853, 862, 865, 866, 867, 868. 869.
871, 874, 875, 877, 878, 879, 880, 882,
883, 884, 886, 887, 888, 891, 892, 894,
895, 896, 898, 899, 900, 901, 902, 903,
904, 905, 906, 907, 909, 911, 913, 914,
917, 918, 920. 923, 924, 925, 926, 927,
928, 929, 930, 934, 935, 942, 943, 945,
946, 947, 951, 952, 956, 957, 962, 965,
968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975,
979, 980, 981, 982, 985, 986, 987, 988,
989, 992, 994, 998, 999, 1001, 1002, 1003,
1004, 1007, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013,
1024, 1026, 1028
DONJI SRB 36, 70, 71, 78, 100, 103, 109.
114, 115, 125, 167, 191, 198, 203. 277,
290, 297, 300, 305, 309, 339, 373, 395,
405, 406, 408, 434, 473, 488, 500, 545,
653, 654, 656, 666, 671, 699, 709, 729,
731, 732, 735, 301, 826, 921
DONJI ŠTRPCI 71, 94, 95, 297, 304, 406,
659, 661, 768, 826, 930
DONJI TiSKOVAC 36. 267, 268, 269, 373,
385, 395, 406, 898
DONJI VAROŠ 566. 907
DONJI ZAKLOPAC 281, 877
DRAGA 221
DRAGA CANKOVICA 617
DRENOVAC 61, 116, 280, 289, 297, 317,
335, 1005, 1006. 1008, 1012, 1028, 1032,
1034, 1035. 1037
DRENOVACA 125, 126, 135, 137, 138,
141, 142, 145, 146, 148, 150, 151, 171,
171, 180, 199, 201, 203, 205, 206, 23,
214, 215, 216, 217, 218, 219. 220, 221,
222, 223, 224, 225, 225, 226, 228, 230,
231, 232, 233, 234, 235, 237, 240, 241,
242, 243, 256, 257, 286, 291, 369, 379,
381, 383, 393, 440, 487, 492, 493, 494,
496, 502, 530, 567, 568, 576, 577, 578,
579, 585, 590, 597, 610, 612. 718, 719.
768, 776, 813, 866, 867, 953, 955, 957,
962, 965, 974, 976, 981, 985, 987, 999,
1001, 1004,
DRENOVA GLAVICA 384
DRENOVAČKA SUMA 493
DREZNICA 333. 546, 628, 783, 942
DREŽNICKI GRAD 332, 350, 352, 353,
355. 372, 373, 515
DREZNIK 545, 810
DRINA 179, 821. 983
DRINTCl 370, 371
DRNIŠ 98. 104. 574, 483
DRVAR 35, 36, 40, 45, 46, 97, 99, 104.
107, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 119,
12Ö, 123, 124. 126, 127, 129, 130 131.
136, 141, 145, 148, 149, 150, 152, 153.
154, 155, 160, 161. 168. 189. 190, 191,
192, 198, 203, 238, 239, 240, 244, 247,
250. 255, 283, 291, 329, 371. 373, 393.
434, 437, 438, 452. 454. 456, 500. 523,
524, 551, 567, 585, 626. 667, 688, 701,
709, 717, 739, 743, 752, 754, 755, 757,
773, 774, 820, 821, 855, 856, 857, 872,
886, 891, 898, 908, 909, 911, 912, 914,
920, 929, 934, 951, 958, 967, 969, 970,

974, 977, 979, 982, 983, 994, 995, 997, 1001, 1002
DUBOKI 362
DUBOKI DOL 545, 547, 556, 958, 1028
DUBOVSKO 126, 136, 137, 364, 365, 567
DUBRAVA 980, 981
DUGACA 928
DUGO POLJE 36, 50, 60, 75, 78, 95, 97, 109, 114, 116, 119, 187, 203, 240, 270, 281, 282, 288, 289, 290, 297, 305, 317, 382, 383, 405, 406, 408, 409, 410, 414, 437, 446, 453, 473, 489, 531, 653, 707, 709, 736, 738, 786, 801, 820, 829, 869, 897, 908, 909, 911, 913, 958, 995, 1004, 1005, 1006, 1008, 1012, 1021
DUKE 813
DUKICI 616
DULIBA 237
DUNAV 960
DUNJEVAC 509
DURAKOVICA GLAVICA 80, 433, 878, 924
DURMITOR 227, 524, 525, 970

DZ

DZAPINKA 696

Đ

ĐILASOVO BRDO 406
ĐIPSA 527
ĐAKOVO 528, 553

E

EMINOVCI 352
ENGLESKA 876, 883
ERVENIK 401, 544, 545, 552, 579, 583, 586, 587
ETIOPIJA 179
EVROPA 112, 113, 169, 458, 807

F

FAJATOVCI 350, 352, 359, 363
FINSKA 90
FOČA 602
FRANCUSKA 17, 18, 25, 36, 38, 1001, 1023
FRKASIC 236, 237, 361, 363, 365, 366, 376, 377, 382, 383, 430, 454, 456, 520, 624, 669, 787, 814, 930, 939, 942, 943
FRKASIC DRAGA 753
FRUSKA GORA 527, 552, 960
FURJAN 517, 518

G

GiACKA 103, 533
GACKA DOLINA 533, 957, 969, 994
GACKO POLJE 515
GAJCINE 116
GAJIC 714
GAKUŠA 344, 346, 356
GARESNICA 528
GAREVICA 211
GAŠOLICA GAJ 398
GATA 317
GACET 864
GEROVO 985, 1000
GARAVICA 212, 220, 828
GAJLNE 19, 34, 60, 70, 75, 87, 95, 99, 1/,, 204, 257, 259, 280, 281, 297, 304, 311, 316, 317, 319, 345, 380, 383, 385, 405, 406, 407, 428, 473, 483, 488, 492, 493, 494, 496, 498, 529, 610, 645, 647, 654, 656, 666, 671, 694, 737, 747, 751, 758, 760, 778, 784, 786, 788, 791, 792, 798, 802, 805, 807, 810, 811, 816, 819, 820, 827, 907, 953
GLAMOČ 291, 329, 393, 523, 524, 949, 1018
GLAVICA 246, 281, 647, 699, 700, 707, 709, 712, 732, 798
GLAVICA KECINA 717
GLAVICA SIPICA 706, 872
GLINA 329, 331, 340, 352, 547, 942
GLOGOVO 185, 191, 230, 343, 345, 503, 556, 578, 579, 588, 856
GMAJINE 697
GOLA MILA 501, 589
GOLI BRIJEG 365
GOLI VRH 334, 344, 504
GOLIJA 347
GOLUBAC 993
GOLUBIĆ 124, 226, 362, 364, 521, 544, 577, 583, 584, 586, 845, 1016
GOLUBOVAC 547
GOLJA 550
GORICA 210, 221
GORIČKA 347
GORIJEVAC 363, 364, 373, 994, 999
GORIJEVCI 136, 203, 222, 234
GORNJACA 353
GORNJA CEMERNICA 348
GORNJA HRVATSKA 456
GORNJA PLOČA 339, 344
GORNJA SUVAJA 60, 61, 78, 87, 104, 105 114 118, 270, 280, 282, 285, 297, 305 377, 395, 405, 406, 408. 452, 466, 473' 489, 501, 651, 654, 684, 708. 722, 724, 731, 728, 833, 835. 877, 887, 900, 945
GORNJE POLJICE 121, 566, 771
GORNJE POUNJE 1014, 1019, 1020
GORNJI BUDACKI 632, 633, 635, 642, 981
GORNJI ERVENIK 401
GORNJI KOSINJ 547
GORNJI KRAJ 796
GORNJI LAPAC 19, 20, 29, 30, 34. 35, 40. 41 60, 64, 80, 87, 97, 106, 123, 133, 134, 203 204 230, 304, 306, 324, 334, 339,

343 345, 350, 353, 356, 357, 360, 361, 362 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373' 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389* 390, 391, 392, 393, 406, 434, 452, 549 566, 583, 645, 647, 663, 677, 694. 747, 749, 751, 775, 787, 793, 798, 800, 841, 855, 877, 879, 883, 931, 1004, 1007, 1009, 1013, 1024
GORNJI MALOVAN 523
GORNJI SRB 35, 36, 56, 70, 71, 75, 87, 95 99, 100, 109, 125, 171, 172, 174, 188, 189, 190, 254, 264, 277, 281, 297, 300, 302 305, 319, 398, 405, 406, 408, 437, 482, 487, 489, 608, 645, 651, 656, 683, 685, 696, 698, 699, 700, 709, 721, 731. 732, 775, 786, 801. 818, 827, 855, 865, 880, 920, 921, 962, 964, 987
GORNJI STRBCI 87, 94, 95, 297, 304, 406, 407, 466. 467, 488, 656, 919. 930
GORNJI TISKOVAC 99. 109, 119, 289, 290, 343, 395. 406
GORNJI UNAC 1017
GORNJI ZAKLOPAC 270, 281, 378
GORSKI KOTAR 95, 270, 312, 361, 542. 543, 584, 590, 630, 709, 757. 765. 819, 929. 951, 961, 998, 1000
GOSPIĆ 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 28, 31, 36 37, 41, 44, 85, 86, 90, 101, 102, 103, 106, 119, 120, 148, 162, 168, 170, 227, 229, 235, 241, 315, 329, 330, 331, 334, 393, 437, 438, 439, 451. 362, 472, 477, 502, 506, 509, 516, 521, 522, 523, 549, 550. 559. 568, 583, 599, 600, 611, 628, 643. 659. 691, 708, 739, 783, 821. 823, 825, 829, 835, 841, 843, 848, 852, 860, 953. 977, 978. 981, 1009, 1023, 1026, 1027
GRAB 110, 239. 240
GRABEŽ 363, 364
GRABLJE 542. 880
GRABOVAC 348
GRAČAC 19, 20. 21. 23, 25, 26. 27. 31, 38, 40. 41. 45, 51. 72. 76. 132, 135, 140, 142, 150, 154 183, 185, 189, 198. 199. 204. T05, 227 230, 231, 232, 233, 238. 239. 258, 267, 269. 281. 284. 285. 295. 315. 324, 330 334, 337, 339. 343. 345, 346, 347. 349, 350, 353, 356. 360. 361, 368, 374, 375, 387, 388, 389, 390, 421. 422. 425, 428. 433, 434, 438, 439. 442. 459. 457. 434, 486. 500. 502. 503. 504, 519, 523. 540. 544, 545, 547, 548. 550. 556. 566, 568. 578, 580, 581, 582. 583. 585. 586. 587. 588. 589, 590. 593. 596. 598. 599. 600, 602. 604, 606, 607, 616. 617, 618, 623, 624. 626, 627, 628. 659. 66^. 679. 684. 685. 689, 690, 691. 754. 783. 784. 843. 856, 866. 867. 868. 875. **877.** 878. 880, 887, 889. 890, 894. «99. 90n. 931. 951, 953, 958. 960. 962. 969. 9'7fi. 9'?9 981. 982. 986. 990, 991, 993. 996. 1009. 1010. 1015
GRACACKE BARE 990
GRADAC 373
GRADINA 214, 344, 351, 352, 354, 362, 380, 504, 505, 511, 512, 513, 514, 966, 986
GRADIŠTE 553
GRAHOVO 160, 161, 238, 500, 502, 899, 958, 1016
GRBINA OGRADA 349
GRCKA 328, 528, 977
GREDOVITI VRH 363
GRLO BREZOVAC 456
GRMEČ 232, 236, 360, 361, 362, 363, 365, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 398, 823
GROBNIČKO POLJE 959
GROMAČA 344
GRUBORSKI NASLON 113, 189
GUBAVCEVO POLJE 205, 230, 503, 579, 588
GUDAVAC 364, 365, 583

H

HABZBURSKA MONARHIJA 1007, 1013, 1018. 1018, 1023, 1024, 1028
HAJDUKOVIC BRDO 260
HAN BILO 551
HASANI 372
HERCEGOVINA 179, 189, 278, 291, 329, 355, 393, 529, 869, 1030, 1031
HOLOPIC SELO 1018
HOMOLJAC 359, 362, 463, 532, 561
HOMOLJACKI KLANAC 175, 176, 533, 534, 535, 547, 985
HOMOLJACKO POLJE 533
HRGAR 221, 364
HRNJADI 456, 886
HRVATSKA 34, 59, 65, 76, 80, 81, 88, 95, 99, 103, 104, 108, 119, 122, 125, 132, 134, 146, 154, 156, 176, 181, 204, 222, 225, 231, 232, 242, 251, 252, 257, 258, 259, 267, 269. 273, 274, 275, 278, 279, 282. 283, 286, 287, 290. 291, 310, 312, 321. 322, 324, 325, 326. 329, 332, 334, 335, 336. 341, 346, 352, 361, 362. 66, 369, 370, 371, 376, 378, 382, 383, 384, 393, 400, 404, 411, 412, 413, 430, 445, 449, 452, 453, 457, 467, 475, 477, 489, 496, 529, 531, 533, 536, 542, 543, 544, 545, 547. 562, 563, 565, 578, 581, 584, 586, 591. 595, 598, 600, 601, 602, 603, 605, 607. 609, 611, 612, 618. 623. 628. 630, 631, 632, 633, 640, 641, 642, 658, 659, 660, 664, 670, 671, 676, 678, 679. 680, 681, 684, 687, 713, 717, 731, 737, 739, 740 743, 744, 745. 746. 754, 757. 758, 762, 764, 765, 768, 773, 774. 775, 780. 783, 784, 785, 795, 808, 814, 817, 819. 820, 821, 822, 829, 835, 845, 856, 865. 869. 874. 875, 883. 890, 891. 892. 893, 906, 909, 911, 912, 913, 921, 9^6. 99«. 999. 938. 939, 947, 951, 956. 960. 966. 968, 969. 970, 973, 979, 985. 986, 987,

988, 993, 994, 995, 998, 999, 1000, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1014, 1022, 1023, 1025, 1030, 1032
HRVATSKO PRIMORJE 312, 393, 630, 783, 952, 999, 1000
HRVATSKO-SLAVONSKA VOJNA KRAJINA 1030
HRVATSKO ZAGORJE 630

I

ILICA KOSA 375, 376, 389
ILINCI 527
ILIRSKA BISTRICA 626
ILOK 527, 552
ILOVA 528, 529, 553, 970
IMOTSKI 336
INDIJA 526, 998
ISLAM GRČKI 281
ISTRA 312, 496, 574, 580, 685, 924
ITALIJA 20, 23, 26, 127, 147, 153, 156, 172, 178, 227, 242, 258, 259, 261, 272, 326, 328, 330, 397, 401, 430, 431, 463, 469, 479, 482, 525, 554, 632, 754, 783, 784, 815, 869, 878, 883, 887, 914, 947, 964, 994
IVANCEVICA KOSA 515
IVANOV VRH 369
IVANJEVACA 121, 448, 453, 458, 905
IZACiC 357
12 557, 558

J

JADOVA 523
JADOVIK 365
JADOVNO 38, 103, 825
JADRAN 463, 878, 994
JADRANSKO MORE 75, 641
JAGODNJE 504, 505
JAJCE 329, 335, 472, 493, 551, 713
JAKŠIC 503
JANCA 515
JANKOV VRH 813
JARAK 353
JASENAK 333, 588, 589
JASENICA 332, 583
JASENOVAC 372
JASENOVACA 385, 432, 676, 980
JASENOV VRH 345, 368, 376
JASIKOVACA 209, 692
JASKA 757, 758
JAVORANJ 518
JAVORNIK 345, 364, 546, 586
JALASINOVAC 600
JELEN DOL 551
JELOVAC 80, 168, 671, 878
JELOVA GORA 525, 552, 970, 994
JELOVI TAVANI 266, 501, 540, 586, 589, 708
JELOV VRH 924
JEZERA 719
JEZERANE 221, 227, 543, 546, 584, 988, 999
JEZERCE 532, 669
JEZERO 1003
JOSIPDOL 347
JOSIPOVACA 356
JOSAN 374, 376, 521, 685, 771
JOSEVACKI MOST 120
JOSEVICA 118, 120, 163, 707, 717, 862
JUGOISTOK 326
JUGOSLAVIJA 17, 18, 20, 21, 27, 30, 31, 36, 39, 40, 46, 62, 63, 80, 82, 92, 97, 98, 102, 106, 107, 108, 113, 117, 138, 148, 159, 160. 179, 183, 184, 201, 208, 227, 228, 244, 247, 248, 249, 256, 271, 275, 280, 283, 286, 292, 298, 299, 302, 313, 317, 319, 320, 321, 326, 327, 331, 332, 355, 356, 392, 396, 446, 468, 469, 472, 477, 480, 499, 515, 553, 554, 568, 569, 580, 581, 591, 604, 610, 614, 619, 632, 633, 635, 642, 647, 676, 706, 708, 709, 720, 725, 732, 736, 741, 743, 754, 758, 759, 760, 762, 763, 764, 765, 768, 773, 774, 785, 793, 796, 798, 812, 818, 822, 824, 825, 847, 888, 890, 951, 954. 955, 960. 964. 967, 969, 970, 971, 976, 982, 992, 993, 998, 1001

K

KACETINA 834
KALANJUSA 121, 212, 448, 565, 905, 976
KALATI 50, 123, 125, 126, 206, 212, 217, 225, 234, 237, 253, 254, 280, 281, 284, 297 303, 304, 305, 311, 316, 319, 345, 364, 381, 385, 389, 406, 489, 566, 609, 650, 654, 659, 661, 664, 675, 684, 737, 747, 768, 782, 798. 801, 804, 915, 974, 1001,
KALDRMA 36, 60, 75, 78 87, 94, 95, 97, 99, 109, 114, 116, 119, 191, 199, 203, 248, 281 282, 288, 289, 290, 297, 305, 309, 311' 316. 323, 373, 383, 395, 405, 406, 408, 437, 473, 479, 489, 576, 578, 583, 707, 731 735 736, 738, 768, 801, 820. 879, 897, 898. 958, 995, 1004, 1005, 1006, 1008, 1012, 1024
KALINIĆ BRDO 898
KALINOVAĆA 521, 671, 884
KALNIK 630
KAMENGRAD 349, 354
KAMENICA 113, 115, 120, 189, 347, 857. 979 983
KAMENITO POLJICE 864
KAMENSKO 75, 76, 85, 108, 142, 143, 146, 149 154, 201, 209, 213, 221, 237, 255, 257' 259, 271, 284, 288, 308, 309. 310, 341, 362' 376, 382, 392, 401, 406, 422, 425, 427. 428' 431, 432, 434, 440, 441, 442, 448, 449' 454 456, 490, 93, 496, 520, 530, 531, 573' 575, 576, 624, 649, 650, 665, 666,

667, 669, 670, 674, 675, 676, 677, 686, 692 723, 744, 748, 749, 751, 767, 770, 778, 804, 810, 813, 868, 903, 904, 905, 910, 911, 913, 926, 929, 930, 934, 941, 966, 1018
KANADA 17, 35
KAPELA 333, 350, 451, 458, 517, 975, 988
KARAĐORĐEVO 189, 710, 963
KARIN 583
KARLOBAG 439, 506, 568, 550, 977
KARLOVAC 199, 245, 280, 324, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 340, 344, 346, 350, 390, 517, 518, 736, 819, 852, 928, 929, 936, 939, 943, 965, 973, 984, 1004, 1014, 1023, 1025
KAVKAZ 327
KECINA GLAVICA 454
KESTENOVAC 60, 68, 69, 71, 87, 206, 212, 214, 216, 217, 232, 234, 237, 280, 293, 295, 296, 297, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 311, 316, 318, 319, 33, 406, 427, 488, 489, 596, 605, 606, 607, 609, 610, 614, 622, 623, 627, 650, 654, 659, 661, 684, 721, 737, 768, 782, 790, 792, 794, 798, 804, 807, 810, 812, 828, 832, 913, 914, 915, 930, 953
KESTENOVA KORITA 60, 70, 75, 77, 217, 237, 297, 304, 316, 402, 406, 407, 428, 431, 453, 469, 470, 609, 648, 656, 683, 737, 784, 798, 803, 815, 816, 919
KIJANI 344, 347, 349, 350, 588, 616
KIJEVO 227, 470. 522, 981
KISTANJE 105, 116, 166, 583, 687, 848, 865, 896
KLANAC 119, 124, 198, 266, 501, 509, 516, 534, 549, 550, 718, 801
KLANCICA 714
KLAPAVICE 85, 92, 148, 345, 354, 373, 436, 473, 482, 504, 518. 589. 618, 754, 771, 773 924
KLAŠNLC 349, 350, 352,
KLASNJICA 363
KALEBOVAC 559
KLICA 66, 137, 173, 217, 284, 306, 313, 385, 401, 491, 492, 663, 675, 769, 770, 810, 834, 860
KLIŠEVIC 211, 368
KLISEVIC BROD 1018
KLOKOCEVICA 545
KLJAKE 583
KLJUČ 329, 331, 335, 354, 357, 370, 372, 420, 937, 1019
KNIN 25, 45, 73, 74, 75, 97, 98, 99, 100, 101. 104, 106, 116, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 128, 132, 145, 157, 159, 160. 161, 192, 198. 199, 220, 226, 227, 230, 233, 235, 239, 241, 242. 245, 246, 249, 258, 264, 269, 283, 289, 290, 329, 331, 334, 336, 353, 366, 370, 374, 375, 376, 389, 393, 395, 396, 420. 428, 434, 437, 438, 440, 442, 444, 445, 447, 452, 458, 465, 466, 469, 479, 480. 481, 500, 502, 503, 521, 522, 540, 542, 544, 547, 556, 576, 580, 583, 585, 586, 590, 595, 597, 598, 602, 607, 627, 669, 687, 706, 708, 712, 740, 754, 773, 774, 794, 815, 823, 846, 847, 856, 857, 865, 868, 869, 875, 877, 878, 882, 886, 887, 890, 892, 894, 895, 896, 897, 902, 907, 912, 917, 918, 922, 933, 945, 952, 957, 958, 959, 962, 969, 971, 979, 981, 987, 989, 995, 999, 1035
KNINSKA KRAJINA 106, 238, 267, 268, 835
KOCELJEVO 525, 552
KOKIRNA 185
KOLARIC 347, 348
KOLUNIC 370
KOM 959
KOMIC 344, 376, 509, 518, 573, 1028
KOMICKA POLJICA 455
KOMLETINCI 227, 527
KONCAREV KRAJ 355, 535, 739
KONJE VRAT 583
KORACUSA 454, 708, 754, 877, 887
KORANA 350, 351, 352, 355, 516, 966
KORDUN 65, 66, 67, 73, 229, 232, 257, 292, 300, 310, 312, 324, 325, 326, 331, 334, 335, 346, 347, 352, 354, 360, 361, 393, 410, 411, 421, 454, 510, 516, 517, 545, 547, 590, 624, 630, 632, 633, 642, 659, 664, 668, 669, 670, 680, 742, 752, 765, 768, 775, 787, 788, 813, 814, 815, 819, 820, 835, 900, 939, 942, 956, 961. 966, 973, 1000, 1002
KORENICA 22, 50, 63, 106, 171, 175, 220, 226, 253, 254, 256, 257, 259, 277, 284, 285, 288, 292, 295, 315, 320, 333, 334, 355, 356, 359, 361, 362, 363, 366, 368, 369. 371, 375, 390, 391, 410, 430, 437, 454, 455, 495, 496, 502, 516, 517, 519, 531, 532, 533, 535, 541, 558, 559, 560, 562, 572, 575, 581, 83, 93, 611, 612, 613, 621, 624, 626, 628, 633, 659, 669, 670, 679, 687, 739, 743, 753, 783, 784, 787, 801, 804, 812, 813, 820, 861, 914, 929, 939, 942, 943, 951, 957, 969, 979, 981, 983, 985. 988, 992, 997, 999, 1000, 1015
KORENICKA KAPELA 358, 359, 362, 363, 373
KORENICKO POLJE 365, 366, 390
KORITA 266, 354, 431, 488
KOSANOVICA GAJ 383
KOSINJ 220, 515, 550, 574, 986, 994
KOSOVO 987
KOSOVO POLJE 331, 332. 340, 522
KOSTAJNICA 518
KOSIN VRH 878
KOVACEViCl 348
KOVILJACA 332, 345
KOZA PEROVICA 349
KOZARA 216, 228, 232, 461, 591, 771
KOZJACA 121, 345, 385, 455, 457, 458, 482, 566, 817, 864
KOZJA DRAGA 432, 576,
KOZJAK 583, 981
KOZJAN 679

KRAGUJEVAC 204, 565, 976
KRAJINA 143, 147, 743
KRALJEVICA 980
KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 238, 817, 962, 989, 995
KRALJEVO 870
KRAPANJ 555
KRASNO 515
KRASLC 1000
KRBAVA 373, 583, 700, 1010, 1011, 1012, 1024
KRBAVICA 174, 179, 361, 362, 363, 365, 366, 368, 369, 370, 373, 376, 383, 520, 531, 532, 536, 5457, 556, 557, 558, 856, 929, 930, 932, 939, 942, 943, 944, 974
KRBAVSKA DOLINA 361
KRBAVSKA KOTLINA 428, 430
KRBAVSKO POLJE 237, 365, 366, 370, 390, 454, 510, 531, 583, 773, 953
KRCANA 682, 815, 816, 869
KRČEVINE 80, 206, 207, 214, 217, 221, 223, 226, 233, 235, 236, 238, 878
KRČKO BRDO 60, 70, 78, 87, 118, 159, 270, 781, 282, 294, 297, 305, 316, 405, 406, 451, 453, 456, 467, 473, 654, 707, 722, 724, 729, 731, 736, 738, 821, 847, 886, 887, 956, 1003
KRECINA 160, 455, 607
KREMEN 345, 377, 914, 980
KREMEN SUMA 345
KRISPOLJE 546, 988
KRIT 328
KRK 30
KRKA 118, 168, 696
KRNJA JELA 551
KRNJEUSA 136, 364, 369, 370, 373, 492, 583
KRUGE 27, 35, 37, 50, 55, 56, 59, 60, 71, 77, 87, 95, 141, 146, 175, 177, 205, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 221, 223, 224, 227, 228, 233, 234, 235, 237, 242, 251, 252, 254, 271, 272, 286, 294, 297, 304, 311, 316, 323, 345, 364, 373, 379, 406, 407, 428, 430, 434, 443, 444, 462, 482, 488, 515, 519, 520, 522, 527, 567, 568, 583. 584, 645, 648, 656, 685, 694, 737, 747, 775, 788, 792, 794, 797, 802, 804, 805, 807, 811, 818, 819, 820, 828. 830, 891, 928, 929, 930, 952, 953, 966, 974, 977, 1005, 1009, 1013, 1024
KRUPA 362, 545, 556, 583, 586
KRUSCICA 547
KRUSKOVAC 1011
KRUŠKOVAČA 103, 168, 172, 177, 262, 278, 398, 700, 707, 711, 716, 719, 721, 739, 752, 856, 885, 972
KRUŽI 50, 280, 925
KRUSEVAC 553
KUCEVO 870, 993
KUČINA KOSA 345
KUGIN GAJ 385, 647, 798
KUK 28, 33, 44, 103, 122, 123, 125, 135, 146, 166, 180, 205, 208, 241, 322, 345, 382, 393, 428, 429, 454, 520, 576, 585, 643, 676, 715, 718, 739, 749, 776, 778, 826, 827, 828, 829, 853, 855, 859, 867, 884, 900, 911, 913, 1022, 1023, 1024
KULA 414, 702, 808
KULEN VAKUF 22, 24, 33, 41, 47, 66, 72, 103, 106, 110, 112, 123, 125, 126, 128, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 145, 146, 160, 154, 172, 184, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 211, 212, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 231, 233, 237, 241, 253, 257, 284, 306, 308, 313, 323, 324, 333, 339, 345, 357, 360, 361, 364, 365, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 378, 380, 381, 385, 388, 389, 390, 391, 392, 401, 420, 427, 441, 442, 465, 466, 489, 490, 491, 492, 493, 549, 566, 567, 568, 574, 587, 664, 667, 675, 688, 693, 716, 719, 748, 756, 778, 810, 821, 823, 824, 825, 826, 829, 831, 832, 841, 843, 844, 845, 860, 889, 891, 892, 901, 902, 947, 957, 974, 981, 985, 986, 988, 989, 999, 1001, 1016, 1017, 1018, 1020, 1031
KULINA 567.
KUNIĆ 344
KUNOVAC 36, 60, 70, 75, 78, 87, 94, 95, 109, 114, 115, 141, 177, 185, 186, 188, 190, 254, 257, 263, 264, 265, 269, 281, 290, 297, 305, 316, 319, 323, 345, 375, 383, 405, 406, 408, 427, 434, 442, 443, 481, 487, 489, 501, 576, 589, 652, 671, 685, 695, 697, 703, 707, 712, 718, 731, 738, 754, 786, 788, 794, 801, 819, 856, 865, 880, 884, 897, 898, 911, 914, 917, 924, 958, 960
KUNOVAĆKA DRAGA 501
KUNOVACKO POLJE 886
KUPIROVACKA DRAGA 912
KUPIROVO 34, 36, 39, 40, 45, 51, 60, 70, 78, 80, 87, 91, 99, 109, 109, 114, 141, 177, 183, 185, 190, 192, 198, 200, 202, 248, 254, 266, 269, 280, 297, 305, 311, 317, 345, 381, 383, 405, 406, 408, 425, 427, 434, 444, 445, 446, 449, 456, 467, 473, 476, 479, 482, 487, 489, 523, 540, 541, 645, 653, 685, 698, 707, 708, 719, 736, 738, 772, 786, 789, 801, 818, 856, 865, 870, 875, 876, 878, 880, 882, 883, 884, 886, 898, 911, 913, 914, 919, 923, 924, 993, 999, 1004, 1005, 1006, 1008, 1011, 1012, 1023, 1024, 1028
KUPRES 335, 523, 524, 821, 981
KUPRESKA VRATA 523
KURJAK 583, 624
KURKS 469
KUROZEB 375
KUTEROVO 515
KUTINA 855, 965
KUZMANOVACA 356

LAČARAK 552
LACIN MOST 118
LADIN KUK 588
LAĐEVAC 518, 545, 547
LAJKOVAC 525
LAKIN VRH 345, 364
LAPAC 37, 39, 41, 43, 45, 48, 51, 59, 102, 106, 116, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 129, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 162, 177, 179, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 208, 213, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 237, 242, 243, 252, 254, 256, 258, 259, 260, 262, 265, 277, 278, 279, 283, 295, 296, 304, 311, 355, 361, 362, 366, 370, 375, 376, 379, 384, 395, 421, 422, 496, 501, 502, 524, 537, 572, 573, 593, 598, 623, 643, 689, 690, 691, 692, 693, 725, 728, 742, 743, 747, 748, 749, 752, 753, 754, 759, 770, 771, 772, 775, 778, 781, 785, 791, 792, 793, 794, 796, 797, 798, 799, 800, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 826, 827, 854, 857, 860, 866, 868, 872, 878, 880, 885, 891, 922, 923, 929, 937, 1020, 1024, 1034
LAPAČKA DOLINA 128, 146, 206, 279, 495, 531, 749, 904
LAPAČKA KORITA 478, 493
LAPAČKA KOTLINA 365, 375, 376, 378, 383, 392, 465, 664, 813, 904, 929, 1022
LAPAČKE BARE 24, 433
LAPACKO POLJE 345, 364, 385, 1003
LAPANOVACA 210
LAUDONOV GAJ 510
LAZAREVAC 525
LENJINGRAD 244, 619, 980
LESKOVAC 368
LESCE 515, 547, 583, 961, 969
LESTANI 526
LETINAC 546
LIČKA JASENICA 335, 339, 344, 348, 350. 353, 466, 546, 882, 887, 933, 957
LIČKI DOLJANI 219, 224, 231
LIČKI DRENOVAC 1037
LIČKI NOVI 523, 549, 550, 808
LIČKI OSIK 333, 334, 338, 344, 346, 348, 349, 351, 353, 354, 358, 390, 521, 583, 976, 977
LIČKI OSREDCI 103, 168, 177, 186, 187, 188, 203, 263, 345, 382, 452, 643, 696, 849
LIČKI STRBCI 60, 75, 77, 233, 237, 280, 290, 316, 317, 395, 402, 428, 431, 466, 469, 470, 493, 645, 648, 737, 798
LIČKI TISKOVAC 951
LIČKO DUGO POLJE 278, 345
LIČKO LEŠČE 533
LIČKO PETROVO SELO 142, 147, 207, 220, 339, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 371, 390, 532, 669, 694, 739, 820, 861, 938, 939, 954, 986, 1024
LIČKO POLJE 583
LIJESKA 240
LIKA 19, 20, 22, 28, 29, 31, 36, 38, 39, 40, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 103, 107, 108, 110, 113, 118, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 135, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 162, 171, 175, 178, 180, 181, 190, 191, 199, 201, 203, 206, 208, 212, 213, 214, 220, 222, 224, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 258, 262, 264, 269, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 298, 299. 300, 301, 302, 303, 304, 306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 321, 323, 324, 325, 326, 329, 331, 334, 337, 339, 341, 355, 360, 366, 390, 392, 393, 395, 396, 397, 400, 401, 402, 406, 407, 409, 411, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 423, 426, 427, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 437, 438, 439, 441, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 474, 476, 477, 478, ,485, 487, 489, 490, 492, 495, 496, 502, 504, 506, 508, 509, 510, 511, 515, 516, 517, 518, 520, 521, 522, 523, 526, 530, 531, 532, 533, 536, 542, 545, 547, 549, 550, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 565, 568, 569, 572, 575, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 584, 585, 586, 587, 588, 590, 591, 592, 594, 595, 596, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 610, 613, 617, 618, 621, 624, 626, 627, 628, 630, 631, 640, 642, 644, 645, 649, 655, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 669, 670, 675, 676, 678, 679, 681, 682, 683, 684, 687, 689, 691, 694, 700, 705, 714, 721, 730, 733, 735, 736, 737, 738, 740, 742, 743, 747, 753, 754, 755, 756, 757, 760, 762, 764, 765, 768, 771, 773, 776, 778, 779, 784, 787, 788, 790, 791, 792, 795, 800, 803, 804, 807, 808, 809, 811, 812, 813, 814, 815, 817, 818, 819, 820, 824, 825, 835, 848, 856, 857, 865, 867, 868, 869, 871, 872, 874, 875, 879, 880, 883, 887, 890, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 909, 911, 916, 917, 919, 924, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 936, 937, 938, 940, 941, 943, 944, 946, 948, 951, 952, 956, 959, 960, 961, 962, 964, 966, 969, 972, 974, 975, 979, 980, 982, 985, 986, 987, 988, 990, 991, 993, 994, 996, 997, 998, 1000, 1002, 1003, 1004, 1010,

1011, 1012, 1013, 1014, 1022, 1023, 1024, 1029, 1031, 1032, 034, 1035, 1037
LILJKOV GAJ 398
LIM 524, 626, 983
LIPA 364, 365, 490, 567, 823, 1027
LIPAC VRH 334, 344, 346, 354, 359
LIPOVAC 528, 984
LIPOVACA 378, 448, 788, 905
LIPOVO POLJE 515
LISAC 345, 379, 588, 842, 860
LISICJAK 385, 1007, 1009
LISINA 78, 105, 168, 281, 405, 406, 451, 452, 473, 489, 583, 651, 708, 786, 801, 862, 863, 886, 887
LISINA SUVAJA 166
LLSANE 249, 627
LIVNO, 329, 393, 434, 523, 524, 981, 1016
LOGORISTE 370, 378, 386, 388
LOHOVO 210, 211, 213, 214, 219, 226, 228, 237, 297, 306, 364, 494, 577, 663, 769, 770, 773, 789, 810
LOHOVSKA BRDA 210, 211, 213, 215, 226, 228, 229, 231, 236, 237, 306, 364, 577, 578
LONCARICL 545
LONDON 113, 181, 290, 396, 722, 849, 881
LOPATA 1018
LOSKUN 36, 212, 215, 216, 217, 218, 220, 237, 422, 769, 794, 954, 1018
LOVINAC 132, 291, 334, 338, 339, 344, 346, 347, 349, 351, 353, 354, 356, 358, 359, 361, 363, 365, 367, 368, 370, 372, 373. 377, 381, 390, 401, 425, 485, 486, 509, 511, 518, 519, 520, 548, 574, 582, 583, 594, 617, 618, 624, 626, 627, 770
LUBARDENIK 375, 376, 377, 378, 386, 1022, 1023, 1024
LUKAVAC 863
LUKE 211, 364, 368
LÜKLCI 503, 535
LUNJEVICA 125
LUSCA PALANKA 354, 374
LUŠTICA 504

LJ

LJESKOVA 1024
LJESKOVA DRAGA 266, 269, 865
LJILJKOV GAJ 790
LJUBIJA 335
LJUBINA POLJANA 248, 530, 540, 544, 585, 586
LJUBLJANA 215, 333
LJUBOVAC 359
LJUBOVIC 617
LJUBOVO 176, 227, 235, 272, 339, 351, 359, 360, 361, 362, 363, 373, 454, 519, 520, 575, 581, 953, 983
LJUTICA 125, 145, 484, 567, 781, 838
LJUTOC 228

M

MAČKOV VRH 370
MACVA 527
MADRID 614
MAĐARSKA 26, 783, 965
MAGLAJ 198, 269, 375, 589, 618, 887
MAGLIC 524
MAJDAN 269, 551
MAJKLC JAPRA 256
MAKEDONIJA 275
MALAGA 614
MALA KAPELA 532
MALA PAPINA 104, 850
MALI BUBANJ 647, 829
MALI CVJETNIC 395, 437
MALI HALAN 583
MALI KRAJ 506
MALI LJUTOC 381
MALI RACLC 228
MALI STOLAC 353
MALI ŽITNIK 509
MALO KAMENSKO 446
MALO SEOCE 206, 214, 237, 238
MALO URLJAJSKO POLJE 921
MALO ZALOŽJE 364
MALOVAN 116, 124, 198, 343, 345, 503, 545, 574, 579, 587, 754, 962, 981
MALTA 385, 647, 798
MALJEN, 525
MAMAC 80, 146, 221, 223, 227, 233, 431, 443, 478, 493, 778, 816, 878
MANDIC 344
MANDICA DRAGA 343, 385, 452, 755
MANDICA GLAVICA 264, 898
MANDIC BRDO 264
MANDINA GLAVA 378, 379, 383, 385
MANĐELOS 527, 552
MANITA 576
MANITA DRAGA 676, 813
MANJACA 335
MAROKO 327
MARTIN BROD 65, 74, 136, 138, 139, 143, 154, 160, 179, 246, 247, 283, 295, 308, 345, 375, 379, 382, 410, 422, 427, 435, 444, 448, 451, 453, 572, 583, 585, 595, 601, 709, 721, 755, 756, 773, 807, 823, 844, 845, 870, 891, 903, 909, 911, 912, 926, 933, 936, 940, 947, 989
MARTINOVCI 344, 346
MARTINSKA 554
MASLOVARA 185, 394, 395, 707, 875, 876, 877, 887, 897, 898
MASVINA 352
MAZIN 44, 47, 72, 85, 102, 126, 133, 134, 204, 205, 227, 230, 232, 233, 237, 284, 295 339, 343, 345, 350, 352, 353, 359, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 379, 381, 382, 384 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 425' 427, 428, 433, 434, 437, 438, 441,

n e 452 457 465, 486, 487, 519,
4 » I S S 778; S 846,
« 87s' 880' 882, 884', 906', 911, 913,
9H 917 ' S '9 4 2 , ' 9 8 1 , 1020, 1021
MAZINSKA BRDA 879
MAZINSKA KOTLINA 360, 361
MAZINSKA PREVIJA 357
MAZINSKA STRANA 751
MA7INSKA SUMA 770
MAZINSKE PLANINE 377, 451, 708, 755, 788 855^ 857, 864, 878, 907, 911
MAC'AT 710, 718

MEDAK^ 339, 353, 367, 376, 583, 920
MEDENO POLJE 371
MIđEDOVACA 346, 347, 356
MEDEDAK 267, 378, 444 446, 448, 695, 706 731, 849, 863, 878, 924
MEĐUDRA2JE 364, 1005

E S S 368, 496. 504, 624, 685, 979, 988
MELNICA 547
MELJINAC 649

M ^ J I ^ 2 1 60 2'31,% S 2 3 V ' 281,' S ',
: SOS, 313', 364'. m 400 406 494,
H71 -V7B 590 644, 645, 649, 663, bfO,
768 786; 795; 799, 810, 812, 828,
Ä Ä ' Ä A 206, 211, 214,

M^AK6 2 3 2 5 2 8 5 0 ? 519, 520, 521, 545, 550, 573, 867, 868
METLA 370, 535
METLICA 504
MIHALJEVAC 669
MILASEVAC 553
MILA VODA 589
MILEUSNIC 348
MILVOK 819
MILJENOVAC 645
MILJUSEVE LINIJE 697
MIOCLNOVLCL 347
MIRKAC 344
MISKOVICA VRH 375
M S JE 2 2 7 OV 2 3 2 C 293 29^!'
5 lil', 3 % S 321; 323, 345 364
T71 383 390 402, 405, 406, 407, 414,
428 43 ' 432, 449 450 483, 488, 492,
523, 524: 527', 580, 604, 605, 606 60 ,
609, 610, 612, 613, 614, 615, 618, 622,
624 625 647, 654, 656, 666, 671, 677,
685; 690 737; 747, 775 788 790 798
804 805 810, 811, 814, 815, 816, 829,
831. 882, 937, 939, 940, 941, 942, 945,
953, 980, 981
MLADENOVO 963
MLETAČKA REPUBLIKA 1007, 1025
MLINARICA 263
MLINISTA 302
MOČILA 350, 353, 516
MOGORIC 44, 334, 344, 347, 355, 356, 366, 373, 375, 376, 506, 509, 545, 548, 583, 679, 979
MOKRO POLJE 587
MOLDAVIJA 1014
MOSKVA 111, 112, 113, 159, 162, 163, 244, 569, 570, 619, 722, 849, 967, 970
MOSLAVINA 312
MOSTAR 552, 952
MOSORI 365
MRDALJI 618
MREŽNICA 349, 966
MRKONJIĆ 551
MRKONJIC GRAD 335
MRSINJE 804, 369
MUSALUK 521, 550
MUTILIC 365, 368, 685

N

NADURLJAJ 39, 45, 114, 115, 125, 166, 166, 185, 189, 191, 192, 695, 695, 698, 707, 719, 885, 887, 898, 911, 979
NEBLJUSI 24, 27, 37, 42, 56, 60, 71, 77, 80, 87, 99, 102, 109, 117, 123, 125, 141, 146, 177, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 242, 252, 257, 267, 271, 280, 281, 297, 302, 304, 309, 311, 316, 317, 319, 373, 395, 405, 406, 407, 422, 425, 428, 430, 434, 441, 443, 449, 467, 488, 492, 493, 514 515, 521, 575, 576, 582, 596, 613, 627, 643, 645, 648, 655, 656, 656, 666, 675, 676 677, 683, 737, 747, 807, 809, 810 811, 812, 813, 815, 818, 820, 821, 828, 829, 844, 857, 878, 883, 918, 924, 928, 929, 930, 952, 954, 955, 956, 966, 973, 981, 982, 997, 1005, 1013, 1016
NEBLJUSKO POLJE 146
NERETVA 355, 356, 980, 1002
NESTIN 552
NETACKA STRANA 855
NETEKA 35, 36, 45, 50, 52, 65, 70, 78, 87, 94, 95, 109, 113, 114, 115, 118, 125, 157, 158, 160, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 190, 201, 254, 263, 281, 294, 297, 305, 308, 311, 316, 319, 345, 377, 405, 406, 408, 424, 434, 473, 488, 538, 608, 643, 645, 651, 656, 669, 684 685, 696, 703, 707, 709, 710, 712, 715, 716, 717, 718, 721, 723, 724, 726, 727, 729, 731, 732, 733, 736, 738, 753, 775, 786, 792, 804, 805, 812, 816, 818, 820, 821, 829, 833, 855, 887, 930, 955, 956, 1004, 1005, 1006, 1008, 1009, 1012
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA 100, 104, 108, 117, 134, 155, 161, 326, 714, 999
NIJEMCI 527, 627
NIKSLC 953

NIŠ 39, 183, 184, 185, 186, 993
NOVA GRADIŠKA 25, 336, 822, 1001
NOVČIĆA 994
NOVI 333, 1000
NOVI SAD 35, 671, 683
NOVI ZEDNIK 705, 848, 960, 963

NJ

NJEMAČKA 20, 23, 27, 28, 40, 99, 106, 108, 110, 111, 112, 153, 156, 159, 172, 186, 187, 261, 326, 328, 330, 632, 691, 692, 783, 826, 852, 855, 862

O

OBLJAJ 349, 515, 647, 798, 807
OBILJAJAK 618
OBRLAPAC 879
OBROVAC 124, 160, 545, 583, 586, 900, 1034
OCESTOVO 98
OCIGRIJE 345, 583, 755
OCIJEVO 246, 247, 458
OGRAĐENICA 329, 331, 333, 335, 340, 348, 350, 466
OGULIN 329, 331, 333, 335, 340, 348, 350, 466
OKIC 344
OKLJAJ 574
OKRUGLA 353
OKUCANI 336, 351
OMIŠ 336
OMSICA 345, 349, 350, 503, 579, 588, 624
ONDIC 85, 350, 365, 370, 373, 376, 455, 682
OPACICA DOLINA 449, 453, 466, 467, 815. 847, 878, 882, 883, 884, 885, 919
OPACICA DRAGA 384
OPACICA GAJ 274, 808
OPCUV 353
OPUZEN 271
ORAHOVO 928
ORAOVAC 19, 20, 21, 24, 28, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 56, 60, 70, 71, 87, 94, 95, 122, 125, 177, 200, 204, 232, 252, 253, 259, 260, 280, 281, 297, 304, 311, 313, 317, 382, 383, 385, 386, 403, 406, 407, 428, 430, 431, 433, 448, 451, 467, 483, 488, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 500, 506, 519, 520, 521, 539, 556, 557, 572, 645, 648, 654, 656, 661, 666, 671, 677, 683, 692, 693, 694, 734, 737, 743, 747, 751, 771, 781, 784. 786, 788, 789, 792, 796, 796, 797, 802, 805, 810, 811, 816, 818, 820, 829, 854, 859, 867, 883, 896, 903, 904, 911, 917, 931, 945, 1004, 1007, 1008, 1009, 1013
ORASI 680
ORASAC 66, 137, 138, 150, 212, 216, 217, 221, 284, 306, 313, 345, 368, 370, 492, 583, 679, 810, 843, 860, 1001, 1018
ORESCE 491
ORELJEV KRŠ 435
OREŠKO BRDO 137
ORLOVACKA 813
ORLOVE GREDE 427
OSIJEK 295
OSIK 1023
OSJECENICA 373, 583
OSREDCI 20, 28, 34, 35, 41, 50, 60 70 75, 78, 87, 95, 97, 99, 103, 104, 105,'106^ 111, 114, 116, 131, 140, 141, 146 188 264, 269, 270, 278, 280, 281, 282^ 288, 290, 297, 305, 307, 311, 316, 395, 405 406, 408, 409, 410, 414, 424, 428, 437, 444, 450, 451, 453, 454, 480, 482, 489, 531, 576, 645, 652, 666, 669, 684' 685, 707, 708, 709, 716, 717, 719, 721, 736, 738, 786, 800, 802, 804, 805, 819, 820, 821, 829, 830, 835, 836, 837, 841, 844, 845 ,849, 856, 865, 875, 884, 887, 897, 903, 908, 909, 911, 914, 958, 1004, 1005, 1006, 1008, 1012, 1027, 1033, 1034, 1035
OSTROVACKA DRAGA 829, 831
OSTROVICA 385, 420, 492, 521, 522, 567, 826, 843, 858, 859, 901, 1001, 1015
OSTROZAC 357, 364, 373, 1003, 1019
OSTRVICA 523
OŠTARIJE 227, 235, 348, 521, 584
OŠTRA 229, 523, 549, 550
OŠTRELJ 368
OTAŠEVAC 934
OTEŠ 509, 516, 550
OTEŠICA 509
OTOČAC 95, 312, 315, 333, 339, 352, 515, 533, 546, 550, 553, 581, 607, 747, 757, 758, 783, 815, 1014
OTON 522
OTRIC 78, 103, 104, 114, 116, 124, 130, 169, 185, 201, 231, 239, 248, 258, 263, 264, 265, 266, 269, 285, 289, 345, 425, 434, 443, 449, 465, 500, 501, 503, 521, 542, 545, 549, 575, 578, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 597, 707, 835, 875, 876, 882, 888, 896, 898, 899, 933, 945, 960, 962, 969, 987, 999
OVCUV 357, 452
OZEBLIN 345, 456, 583, 813, 926

P

PADALIšTE 454
PADENE 159, 521, 521, 522, 549, 583, 627, 687
PAKLARIC 589, 616, 618
PAKLENICA 583
PAKRAC 528
PALANKA 586, 600
PALEŽ 221
PALUCKA 453, 771, 816, 831, 913, 915
PANE 170
PAPUČA 353, 378, 381, 520
PAPUK 232

PARIZ 715, 722
PAUNOVAC 362, 370, 372
PAVICICI 378
PAVLOVAC 818, 932, 936
PALUĆCI 453, 771, 816, 913, 915
PAZARIŠKO POLJE 516
PAZARLSTE 102, 508, 515, 516, 523, 953, 986
PEC 347, 395
PECANI 54, 175, 454, 531
PECINGRAD 357
PEINE 718
PERISINKA 206
PERJASICA 227, 235, 566, 951, 966
PERKOVIĆ 906, 908
PERNA 753
PERUSLC 22, 102, 162, 315, 509, 515, 550, 581, 583
PESKARA 178
PETANOVIC BRDO 504, 505
PETKOVICA JEZERO 865
PETRINJA 337, 942
PETROVAC 368, 372, 739, 748, 823, 1003, **1016, 1021**
PETROVA GORA 332, 633, 742, 753
PETROVIČI 219, 579
PETROVO POLJE 583
PETROVO SELO 545
PILEČI KUK 870
PINOSAVA 525
PIPLICE 755
PIROVISTE 60, 75, 87, 210, 213, 214, 221, 233, 237, 281, 294, 297, 304, 316, 319, 345, 376, 379, 406, 427, 455, 462, 488, 575, 576, 648, 677, 685, 737, 769, 778, 794, 798, 804, 810, 813, 820, 928, 929, 929, 930, 946, 966, 997, 1018
PISAROVINA 757, 819
PISKAVICA 627
PIŠTALSKA DRAGA 134, 135, 136, 141, 144, 171, 204, 219, 432, 441, 489, 566, 567, 778, 976
PISTENICE 516
PIVA 983, 994
PLASCE 617
PLASKI 312, 333, 335, 339, 340, 344, 346, 348, 351, 584
PLAVNO 124, 229, 275, 460, 544, 549, 574, 584, 586, 627, 669, 846, 989, 899, 957, 1027, 1032
PLECAŠI 349, 350, 579
PLEČE 696, 849
PLETERNICA 553
PLITVICE 373, 517, 532, 739, 843
PLITVIČKA JEZERA 19, 22, 56, 355, 495, 516, 532, 545, 845, 988
PLITVIČKI LJESKOVAC 334, 348, 349, 354, 355, 356, 358, 359, 502
PLIVA 524
PLIVINA JEZERA 551
PLOCANSKI KLANAC 334, 344. 346, 347, 350, 358, 360, 362
PLOČE 145, 244, 361, 363, 368, 370, 372, 374, 376, 378, 583, 604, 616
PLJESIVICA 206, 209, 210, 211, 214, 221, 371, 373, 374, 376, 377, 378, 391, 430, 444, 446, 452, 456, 494, 577, 578, 583, 229, 236, 241, 322, 360, 365, 366, 369, 787, 794, 804, 813, 815, 900, 903, 906, 908, 910, 911, 913, 927, 928
PLJEVLJA 818
POCAZBINE 875, 877
POCITELJ 347
PODGRMEC 349, 434, 435, 372
PODIC 1017
PODKLANAC 266, 540
PODKOZJACE 120, 121
PODKRAJ 78, 94, 114, 125, 177, 185, 297, 316, 382, 405, 406, 408, 434, 473, 487, 488, 653, 671, 685, 695, 707, 736, 738, 754, 772, 801, 857, 865, 873, 885, 886, 917
PODKRCANA 382
PODLAPAC 376
PODLAPACA 504, 505, 506, 516, 584, 679, 945, 986
PODLISAC 134
PODLJUTI 266, 588
PODMELNICA 547
PODOVI 816
PODRAVINA 312
PODSTRANA 78, 95, 117, 177, 264, 281, 297, 300, 316, 405, 406, 434, 473, 653, 656, 707, 732, 733, 736, 738, 786, 801, 811
PODUM 574
PODUDBINA 511
PODURLJAJ 36, 50, 78, 114, 116, 171, 172, 174, 177, 188, 189, 190, 192, 198. 200, 203, 269, 316, 434, 451, 454, 653, 656, 698, 699, 707, 709, 712, 719, 721, 724, 725, 729, 731, 732, 735, 736, 738, 754, 772, 786, 787, 788, 792, 801, 805, 818, 819, 820, 880, 962, 964, 999
POGLEDALO 533, 559, 560, 581, 613, 957
POKOJ 357
POKUPLJE 95, 312, 757, 758, 820, 939
POLACA 522, 981
POLAJ 522
POLOJ 516, 517, 980
POLOVINE 864
POLJANA 547, 648
POLJICA 22, 30, 85, 120, 280, 390, 523, 839
POLJICA-BUCEVLC 30
POLJSKA 26
PONOR 362, 669, 861
PONORAC 281, 344, 679, 707, 712, 714, 722, 724, 731, 733, 956
PONORI 516
POPINA 114, 124, 130, 395, 576
POPINSKO POLJE 266, 707, 865
POPOVICA VRŠAK 443
POSEDARJE 583
POSTAK 112

POTKLANAC 873
POTKOKIRNA 344
POTKUK 345
POTOK 349
POUNJE 667, 1011, 1021
POŽAREVAC 526, 870, 978, 993
PRECA 524, 551, 983
PREVIJA 589, 755
PREVJES 959
PRIBOJ 983
PRIBUDIC 554, 545, 586, 898
PRIJEBOJ 333, 338, 339, 344, 346, 348, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 359, 360, 362, 367, 372, 373, 390, 391, 517, 545, 739
PRIJEDOR 329, 335, 336
PRIJLCL 695, 697, 999
PRIMISLJE 335, 346, 352, 545
PRIMORJE 291, 421, 901, 961
PRIMOSTEN 563
PRISEKA 199, 379, 383
PRISJEKA 121, 122, 145, 171, 443, 446, 451, 454, 486, 847, 884, 905
PRITOKA 199, 336, 364, 379, 383
PRKOS 137, 139, 215, 491, 492, 567, 843, 903, 904, 1027
PRLJEVO 395, 544, 549, 566
PRNJAVOR 336
PROGON 31, 45, 123
PROKLJANSKO JEZERO 555
PROLOG 1016
PROMINA 583
PROPCI 385
PROZOR 336, 355
PRUSKA 328
PUCENIK 362
PULA 333

R

RACANOVICL 345
RACLC 213, 218, 228, 257
RADAKOVLCL 840
RADLCL 362, 364
RADOV KLANAC 535
RADUC 333, 339, 353, 368, 545, 548, 1022
RADUCLC 521, 583, 953
RAĐENOVAC 1027
RAJINOVA DRAGA 673
RAJINOVCI 85, 137, 427, 913
RAKARI 695, 697, 699, 702
RAKIĆI 354
RAKOVICA 350, 353, 354, 355, 517, 526, 573, 810, 986
RAMA 355
RAMIĆI 355, 362
RAMLJANI 515, 986
RASTICEVO 309, 549, 846, 898. 983
RASTIK 213
RASTOVA UMKA 1006
RASTOVIĆI 712
RASETINA STRANA 362, 369
RASETELA 168, 169, 709, 813
RASETIN KRAJ 229, 483, 694, 792, 797 802 992
RAVNA GORA 333, 967
RAVNI KOTARI 865
RAZBOJ 385
RAZVOD 583
RAZANAC 538
REBIC 376, 511
RESANOVCI 104, 160, 240, 267, 576
RESNIK 604, 616, 617, 618, 958, 1002
RIBNIK 506, 545
RIBOVAC 583
RLCLCE 618
RlClCl 958
RIJEKA 30, 330, 573, 616, 626, 987
RIM 259, 329, 722
RIPAC 136, 143, 211, 214, 215, 217, 219, 221, 226, 241, 364, 373, 577, 813, 823, 911, 912, 1018
RIPACKI KLANAC 218, 219, 221, 222, 363, 365, 492, 567, 974
RIPANJ 525, 526
RISOVAC 364
RISTANOVAC 365
RISTOVAC 368
RIZVANUSA 507
RMANJ 1014, 1015
RODALJICA 583
RODOS 327
ROMANIJA 524
ROSANDICA VRH 504, 505
ROSULJE 504, 505
RTIĆ 877, 898
RUDANOVAC 363, 939
RUDIC HAN 355
RUDINE 816
RUDOPOLJE 345, 546, 550, 618
RUISTE 401, 544, 584, 586, 587, 898, 933
RUKAVINA STANOVI 354
RUMA 526, 527
RUMUNIJA 783
RUSIJA 17, 34, 97, 111, 159, 160, 469
RUŠKOVAC 349
RUŽICA 211, 215, 221

S

SABORSKI 335, 344
SAMOBOR 336
SANA 334, 346, 347
SANDŽAK 524, 948, 969
SANICKA DOLINA 734, 742
SANSKI MOST 331, 332, 335, 337, 349, 350, 352, 372
SARAJEVO 431, 433, 455, 876, 884, 911, 1023, 1030, 1033
SASTAVAK 707
SAVA 326, 330, 336, 525, 528, 552
SEDLAKOV VRH 385
SEDLO 1037
SELCE 213, 514, 954

SELIŠTE 227, 316, 336, 576, 737, 812
SENJ 106, 377, 393, 553, 710, 1000, 1010
SENJSKO BRDO 710
SEOCE 215, 319
SERDARI 348
SICILIJA 463
SINAC 547, 757, 988
SINJ 98, 336
SISAK 80, 452, 482, 781, 817, 847
SJECIVICA 535
SJENOKOS 348, 443
SKADAR 385
SKOP 695, 696
SKOCAJ 198, 206, 207, 209, 210, 213, 214, 221 223, 232, 233, 237, 241, 246, 369, 373*, 440, 492, 493, 494, 571, 578, 612, **821! 860**
SKOPLJE 870
SKRADIN 555, 583, 1028
SKRADSKA GLAVA 344
SKUPOCJENI VAKUF 363
SLATNIK 553
SLAVONIJA 95, 232, 312, 336, 460, 461, 462 528 553, 580, 585, 630, 642, 757, 760I 783, 1008, 1010, 1011
SLAVONSKA POŽEGA 528
SLAVONSKI BROD 104, 326, 528, 553, 708, 776, 967
SLOVENIJA 48, 81, 178, 275, 292, 631, 642, 754, 986, 1000
SLOVENSKO PRIMORJE 312
SLUNJ 312, 332, 333, 335, 336, 337, 339, 340 344, 348, 350, 351, 352, 353, 369, 517, 518, 532, 547, 739, 743, 775, 783, 810, 942, 951, 956, 986
SMEDEREVO 526
SMILJAN 508, 516, 521, 523, 584, 916
SMILJANIĆ 857
SMILJANSKO POLJE 509
SOKOLAC 143
SORIJAK 350
SOVJETSKI SAVEZ 28, 40, 45, 46, 106, 112, 113, 118, 183, 184, 709, 826
SPASIDOM 545
SPLIT 22, 249, 464, 465
SRB 20, 24, 25, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 55, 56, 59, 60, 61, 64, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 78, 80, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 101 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 138, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 210, 213, 219, 221, 222, 224. 226, 227, 228, 229, 233, 234, 239, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 250, 251, 252, 254, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 269. 270, 271, 273, 274, 275, 277, 282, 285, 286, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 297, 299, 301, 303, 304, 305, 309, 311, 313, 316, 317, 318, 324, 333, 334, 338, 345, 353, 366, 374, 375, 377, 378, 379, 381, 382, 383, 410, 413, 414, 416, 418, 419, 421, 422, 424, 425, 428, 429, 432, 436, 437, 440, 442, 443, 444, 445, 447, 449, 450, 451, 453, 456, 457, 460, 463, 465, 466, 467, 469, 470, 473, 481, 485, 487, 488, 492, 494, 495, 496, 499, 500, 501, 502, 524, 531, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 550, 551, 553, 565, 568, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 581, 582, 584, 588, 589, 593, 594, 595, 596, 597, 601, 606, 607, 609, 611, 622, 625, 626, 643, 654, 655, 656, 659, 660, 661, 662, 665, 666, 667, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 683, 84, 687, 692, 693, 695, 696, 697, 698, 699, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 723, 724, 725, 727, 730, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 742, 745, 753, 754, 758, 759, 760, 766, 768, 771, 773, 775, 780, 781, 786, 788, 789, 792, 797, 800, 801, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 811, 812, 813, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 823, 832, 833, 835, 836, 841, 844, 846, 847, 848, 849, 850, 853, 855, 856, 867, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872 874, 875, 876, 877, 878, 880, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 889, 890, 891, 892, 895, 896, 897, 898, 900, 908, 909, 914, 918, 920, 921, 922, 928, 929. 930, 933, 935, 942, 913, 951, 956, 957, 58, 960, 961, 962. 963, 964, 968, 969, 972, 974 976. 978, 979, 980, 983, 985, 987, 993, 994, 995, 996, 999, 1001, 1003, 1004, 1005, 1006. 1007, 1009, 1011, 1012, 1015, 1020 1021, 1027, 1028, 1033, 1034, 1036
SRBIJA 21. 25, 27, 28, 44, 105, 108, 113, 123, 179, 183, 209, 220, 231, 256, 257, 275 282, 328, 403, 444, 468, 474, 494, 524 525, 527, 529, 551, 565, 570, 580, 610, 624, 626, 691, 692, 721, 775, 794, 822 830, 855, 880. 889, 895. 896, 967, 969, 970, 981, 983, 984, 987, 993, 994, 995, 1000, 1002
SRBLJANI 364
SRBSKA DOLINA 707, 773
SRBSKA KOTLINA 538, 993
SREBRENICA 168, 169, 707, 877, 897, 922
SRDELJ 855
SREDELJ 855
SREDICA 168, 264, 707, 849, 898
SREMSKA MITROVICA 552, 967, 984
SREDNJA GORA 94, 148, 255, 368, 373, 374, 375, 376, 378, 382. 424, 505, 758, 788, 979
SREDOZEMLJE 327, 328

SRIJEM 25, 227, 526, 527, 528, 552, 580, 819, 821, 960, 984, 1027
SRIMA 559
SRPSKI KLANAC 46, 78, 80, 116, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 135, 140, 150, 160, 170, 180, 198, 199, 201, 203, 257, 263, 264, 265, 266, 269, 322, 345, 370, 374, 375, 376, 391, 440, 487, 500, 501, 502, 540, 541, 544, 578, 585, 586, 588, 707, 717, 768, 865, 870, 878, 883, 886, 898, 899, 924, 930, 933, 960, 962, 979, 987, 999, 1016, 1020
STALAK 345
STALJINGRAD 327, 526, 986
STARA GRADIŠKA 335
STARA PAZOVA 526
STARA RASTELA 1006
STARA RIJEKA 349
STARCEV^! 385, 798
STARO VRELO 1006
STENJAN 831
STOSNJEVICA GAJ 398
STOLAC 350
STRAZBENICA 378
STRAZBENJACA 855
STRMICA 124, 230, 240, 267, 283, 289, 205, 522, 542, 583, 845, 846, 882, 887, 896, 898, 957, 987, 1034, 1037
STUDENCI 515, 938
SUBOTICA 108, 185, 712, 717, 847, 955, 960, 963, 968, 978
SUBOTINO BRDO 118, 263, 264, 500, 538, 539, 575, 707
SUCEVICI 353, 583, 882
SUHO POLJE 370
SUKOSAN 583
SURLE 792
SUŠAK 616, 626, 901, 934, 959
SUTJESKA 524, 626, 768, 775, 980, 983, 1002
SUVAJA 36, 37, 41, 45, 70, 94, 103, 105, 106, 109, 110, 112, 116, 118, 120, 122, 163, 168, 169, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 201, 269, 290, 293, 311, 316, 345, 364, 410, 444, 451, 452, 453, 456, 457, 467, 480, 481, 487, 499, 500, 531, 542, 575, 643, 667, 697, 707. 708, 710, 711, 712, 714, 716, 717, 719, 722, 732, 733, 736, 738, 775, 786, 804. 819, 832, 833, 835, 837, 841, 844. 845, 856, 862, 863, 867, 870, 876, 877, 882, 883, 885, 886, 918, 956, 968. 1004, 1005, 1006, 1008. 1012, 1035
SUVA PEĆINA 215
SUVOBOR 524
SVETA JANA 1000
SVETA PETKA 352
SVETI ARHANGEL 344
SVETI JURAJ 999
SVETI ROK 545, 548, 550, 583
SVICINE 203
SVIŠTOV 1021
SVRACKOVO SELO 370, 504. 773

S

SALABANICA 350, 589
SALAMUNIC 320, 370, 372, 510, 645, 939
ŠAMARICA 332, 347, 349
SARCI 840
SASICA POLJANA 456, 927
SEGANOVAC 669, 753, 936
SENT RUPERT 986
ŠEPURINE 555
ŠIBENIK 269, 531, 554, 555, 583, 627, 700, 730, 731, 808, 876, 979, 982, 1033
SID 527, 528, 552, 553, 573, 970
SIJANI 887
SLJANOVA KOSA 754
SLJANOV KLANAC 175, 266, 272, 534, 581, 855, 957, 961, 969, 988
SITÄNOV KRAJ 269
SIPICA 699
ŠIROKA KULA 31, 44, 229, 339, 348, 504, 505, 519, 521, 583, 626, 976, 977
SISAK 577
SISKA 211, 214
SKALIC 732, 849
ŠKARE 533, 610, 758
SKIPINA 376
SKOFJA LOKA 954
SKORICA BRDO 361, 365, 385, 548
SOBICA GLAVICA 977
SOBOTOVAC 937
ŠPANIJA 500
STIKADA 345, 503, 585, 587, 616, 627, 628
STIKADSKI KLANAC 617
STRBCI 146, 206, 212, 213, 216, 217, 223, 227, 235, 237, 364. 390, 444, 521, 685, 815, 828, 832, 915
STRBACKI BUK 137, 141, 143, 145, 211, 212, 214, 216, 217, 237, 308, 309, 490, 595, 660, 667, 675
STIT PLANINA 1037
STUKLIC 352
SUJICA 227, 967, 981
SULJICE 523
SUMADIJA 527. 551
ŠUPLJE BRDO 589
SUPUTOVAC 310, 675, 810
SUSANJ 547
ŠUŠNJAR 335
SVICKO JEZERO 515

T

TARA 524, 980, 983, 984
TRKOVAC 365
TA VAN AK 170
TAVAI 887
TEPACEV VIS 352
TEPSANOVAC 334, 348
TERAZIJE 526
TERMOPILE 1023
TESLIC 336

TICEVO 524
TISKOVAC 36, 46, 61, 70, 97, 99, 104, 109, HI, 112, 114, 116, 119, 124, 190. 191 192, 199, 200, 203, 240, 245, 248. 257 263, 264, 267, 278, 280, 282, 285, 288 289, 290, 294, 297, 305, 317, 319. 323 374, 375, 395, 424, 444, 501, 502, 542, 573, 576, 585, 654, 707, 708, 735, 743, 801, 846, 849, 856, 866, 870, 871, 875 882, 885, 896, 897, 958, 976, 1004. 1005, 1006, 1008, 1012, 1022, 1024, 1028, 1031, 1034, 1035
TIŠKOVO 500
TIŠMA VAROŠ 383, 511, 512, 576
TITOGRAD 98
TITOVA KORENICA 54, 339, 373, 9^4, 941, 951, 985, 988, 999
TITROGA 813
TJENTIŠTE 551
TOBOLIC 350, 352
TOLLC 504
TOMAŠEV VRH 528
TOMINGAJ 334, 344, 345, 457, 503, 548, 585, 587, 588, 616, 617
TOPCIDER 526
TOPCIDERSKO BRDO 526
TOPOLJE 899
TOPUSKO 312, 351, 679
TORBICA 203, 695, 697, 699, 700
TORBICKI VAGAN 316, 345
TÖUNJ 333
TOVARNIK 552
TRAPISTI 904
TRAVNIK 336, 493, 523, 551, 573, 966. 1023
TREPCA 119, 619
TRESKAVICA 524
TREMUŠNJAK 335
TREMZINA 345
TRIBANJ 583
TRNAVAC 63, 532, 533, 535, 560, 561
TRNOVAC 50, 361, 362, 373, 621, 675, 743, 770, 985
TROLOKVE 294, 599, 677, 678, 934, 937, 947
TROVRA 509
TROVRH 344, 346, 354, 358, 362, 364, 369
TRST 312, 887, 959
TRUBAR 104, 119. 120, 160, 267, 345, 373, 395, 444, 453, 502, 524. 754, 773, 957, 967, 983, 994, 995, 1021, 1033
TRUBARSKI TOČAK 1006
TRUBARSKI VAGAN 263, 264
TRZLC 348, 349, 352
TUK 362, 558
TULIC 914
TUPALA 350, 588, 616, 617
TURJANSKI 346, 347, 352, 355, 356, 358. 363, 365, 366, 373, 531, 532, 535, 546. 561, 562
TURSKA 282, 1014
TURSKO CARSTVO 1007, 1013
TUŠICE 351
TUŠILOVIC 277, 516. 517, 951, 953, 966, 986

u

UB 525
UDBINA 19, 20, 24, 26, 28, 33, 44, 97, 106, 122, 125, 133, 135, 146, 147, 150, 151, 205, 208, 220, 223, 224, 227, 230, 232, 237, 239, 241, 254, 258, 261, 262, 265, 284, 285, 315, 322, 333, 334, 338, 339, 344. 346, 347, 349, 350, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 381. 382, 383, 384, 390, 391, 421, 430, 434, 439, 446, 454, 456, 483, 486. 489, 502, 509, 510, 511, 514, 515, 518. 520, 521, 548, 572, 576, 581, 584, 585, 98, 602, 606, 607, 624, 669, 670, 682, 684, 685, 691, 692, 739, 740, 744, 748, 749, 752, 773, 779, 783, 784, 788, 804, 820, 852, 867, 868, 869, 870, 884, 895, 896, 899, 913, 914, 929, 934, 942, 943, 951, 966, 981, 986, 1017
UGRINOVCI 526
UILICA 111, 112, 453, 708, 849, 958
UKRAJINA 327
UMCE 350
UMCAR 547
UNA 120, 125, 136, 137, 143, 145, 169, 203, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 228, 234, 235, 236, 241, 253, 271, 84, 303, 308, 334, 335, 346, 353, 355, 357, 358, 359, 361, 362, 366, 268, 369, 370, 375, 376, 382, 389, 390, 422, 434, 435, 439, 446, 449, 457, 458, 490, 491, 492, 494, 524, 567, 577, 612, 707, 710, 756, 768, 771, 774, 789, 815, 817, 828, 887, 900, 906, 909. 911, 912, 926, 1003, 1014. 1018, 1031
UNAC 909, 1014, 1017, 1031
UNIŠTE 981
URLJAJ 189, 190, 200, 345, 350, 357, 385, 454, 589, 820, 855, 873, 880, 886, 920. 922
UVAC 524, 983
UVALICE 535
UZICE 525, 721
UZICKA POŽEGA 525, 551, 970, 994
UZLJEBIC 206, 210, 214, 218, 221, 237, 238

V

VAGAN 60, 81, 148, 204, 240, 289, 290, 370, 374, 375, 376, 384, 385, 389, 399, 400, 406, 576, 585, 654, 768, 846, 882, 1004, 1005, 1006, 1008, 1035
VAGANAC 137, 515, 516, 517, 545

VAGANTORBICAN 542, 544
VAKUF 718, 864, 1015, 1018, 1021, 1027
VALJEVO 227, 294, 525, 527, 552, 626, 628, 775, 967, 994
VARAŽDIN 95, 529, 1023, 1025
VARICAKOVAC 458
VASICA 527
VEDRIŠ 664
VELAGIĆ 332
VELEBIT 103, 507, 508, 521, 523, 545, 550, 556, 589, 958, 961, 984
VELIKA KLADUSA 335, 339, 350, 352
VELIKA POPINA 104, 113, 132, 145, 203, 220, 222, 285, 290, 343, 345, 373, 500, 502, 503, 540, 543, 573, 574, 576, 578, 579, 588, 835, 856, 868. 875, 876, 898, 933 958
VELIKA ZUPA KRBAVA 101. 823
VELIKA ZUPA PSAT 101, 823
VELIKA ZUPA ZA GACKU I LIKU 835
VELIKI CVJETNIC 125, 345, 486
VELIKI JAVORNIK 358
VELIKI LOŠINJ 929, 998
VELIKI LJUTOC 364, 365
VELIKI MEĐEĐAK 345
VELIKI RADICI 363
VELIKI RADINCI 526, 552
VELIKI STJENJANI 136, 137
VELIKI STOLAC 353
VELIKI ZLTNIK 509
VELIKO OZLJEVO 246
VELIKO SEOCE 206, 214, 215, 218, 221, 223. 231, 235, 237, 238
VELJON 356
VELJTON 354
VIJENAC 504
VILICA 576
VINICA 327
VINKOVCI 527, 528, 776
VIROVITICA 30
VIS 25, 987
VISIBABA 589
VISOCICA 125, 134, 345, 364, 483, 492, 905
VISUC 18, 20, 39. 43, 78, 84. 85, 126. 147. 204. 345, 365, 368. 370, 374, 376, 381. 382, 383. 430, 456. 502, 514. 515. 520, 522. 543, 576, 585, 739, 913, 1028
VIZLCL 527
VJEŠALA 349
VLASLC 524
VODENA GLAVA 141, 350, 618
VODENICA 371
VODICE 555, 627, 808
VODOVOD 29, 770, 860
VOJEVAC 364
VOJKA 526
VOJNA KRAJINA 1004. 1008. 1009, 1011, 1021, 1022. 1023, 1025, 1026, 1030
VOJNIĆ 95, 229, 344, 346, 348, 783, 819, 942, 956
VOJVODLCL 378, 382, 383, 384, 385, 386
VOJVODLCL 378, 382, 383, 384, 385, 386
VOJVODICA NUGAO 718, 719
VOJVODINA 36, 97, 100, 103, 166, 529 757, 819, 968, 969, 978, 980
VOLARICA 362, 364
VOLGOGRAD 327
VOLUJAK 524
VRACE 618, 627, 958
VRANA 583
VRANDUK 551
VRANIK 344
VRANI KUK 588
VRANJE 989
VRANJSKA 364
VRBANJA 528. 553, 970, 977
VRBAS 334, 524, 983
VRBOVSKO 333
VREBAC 355, 366, 373, 516, 521, 523
VREBACKA STRANA 506
VRELO 355, 356, 368, 369, 373, 707, 739. 1015
VRELO KORENICA 610
VRELO KORENICKO 533, 939
VRGINMOST 347, 348
VRHOVINE 252, 272, 333, 334, 338, 344, 346, 348. 351, 360, 390, 515, 531, 532, 533, 534, 535, 546. 547, 560, 562, 981, 988
VRHPOLJE 346, 352
VRLIKA 521
VRLINAC 395
VRNOGRAC 352, 354, 517
VRPILA 369
VRŠAK 910
VRSLĆ 344 351
VRSINA 356, 363, 484, 566, 570, 847
VRTOC 126, 136, 137, 138, 141, 143, 145, 219, 222. 332, 339, 345, 360, 364, 365, 368, 370, 371, 492, 567, 568, 583, 892. 901, 974
VUCIPOLJE 124, 345, 503, 556
VUČJAK 345, 395
VUJASINOVICI 589
VUJINOVA GLAVA 856
VUKELICI 515
VUKELIC POLJANA 546
VUKMIROVIĆI 353, 354
V. VRH 345

W

WIEN 1013, 1022, 1023

Z

ZACIC GRAD 373
ZADAR 98, 101, 117, 186, 242, 333, 630, 794, 815, 848, 857
ZAGLAVACE 524
ZAGORJE 348
ZAGREB 18, 25, 30, 35, 38, 40, 41, 43, 53, 54, 101, 108, 110, 113, 120, 140, 144, 147 1 61, 162, 184, 185, 188, 190, 192,

199, 200, 211, 229, 231, 238, 239, 241, 252, 254, 267, 307, 312, 326, 327, 329, 346, 374, 438, 452, 458, 528, 529, 536, 550, 553, 565, 582, 603, 628, 675, 676, 679, 688, 709, 712, 715, 734, 744, 776, 782, 788, 794, 818, 819, 821, 822, 832, 835, 840, 843, 844, 845, 848, 852, 884, 895, 930, 935, 938, 942, 965, 970, 973, 977, 989, 993, 997, 1000, 1001, 1003, 1008, 1010, 1012, 1017, 1023, 1025, 1026, 1027, 1029, 1030, 1033
ZAKLOPAC 35, 60, 70, 87, 94, 95, 109, 112, 114, 116, 120, 121, 201, 280, 281, 297, 305, 311, 316, 317, 319, 343, 377, 381, 385, 405, 406, 408, 414, 424, 429, 434, 443, 448, 452, 453, 473, 488, 565, 645, 653, 679, 685, 708, 712, 722, 724, 731, 733, 735, 736, 738, 775, 799, 805, 821, 829, 875, 878, 885, 905, 906, 916. 956, 1004, 1005, 1006, 1008, 1009, 1012
ZALUZJE 33, 36, 70, 75, 78, 87, 118, 169, 280, 281, 291, 297, 305, 316, 385, 395, 405, 406, 408, 434, 466, 467, 473, 488, 652, 692, 707, 722, 724, 736, 738, 775, 820, 863, 886, 911, 912, 956
ZALUZNICA 533, 546, 988
ZAMKE 452, 455, 456, 900
ZAMRSTEN 756
ZATON 555
ZAVALJE 207, 209, 210, 212, 229, 355, 357, 364, 369, 371, 587, 703, 860, 861, 918, 919, 1021, 1035
ZAVRSIĆA VRSLNA 363, 369
ZAVLAKA 34, 45, 60, 75, 94, 109, 111 112, 113, 114, 115, 116. 118, 141, 188, 190, 191, 192, 203, 248, 281, 288, 289, 290, 297, 305, 345, 382, 406, 473, 479, 489, 553, 651, 703. 707. 801, 856, 857, 887, 897. 913, 914, 924, 958
ZAVOJ 189
ZAVOLJE 860
ZAZILIC 583
ZBORNJACA 354
ZELENGORA 227, 524, 573, 610, 624, 626, 779, 821, 1002
ZEMUN 374, 526, 552, 672, 840, 998, 1000
ZEMUNIK 333, 583
ZIDINE 762
ZIR 961
ZLATIBOR 524
ZOBENICKI GAJ 398
ZRMANJA 110, 114, 116, 122, 154, 169, 185, 190, 191, 205, 239, 248, 251, 266, 267, 269, 338, 353, 368, 373, 401, 425, 500, 503, 544, 549, 582, 583, 584, 586, 596, 606, 685, 707, 714, 715, 719, 846, 856, 857, 876, 897, 918, 945, 1028
ZRMANJSKI KLANAC 500, 996
ZUCE 526
ZULESEVICA 64, 133, 146, 204, 234, 332, 377, 378, 384, 386, 388, 389, 391, 392, 393, 433, 441, 442, 522, 548, 550, 663, 671, 748, 749, 751, 768, 778, 787, 813, 815, 821, 854, 877, 899, 931, 934, 937, 943, 956, 1001, 1002
ZVONIGRAD 1006

Z

ZEDNIK 36, 39, 51, 108, 110, 113, 129, 162, 166. 185, 189, 709, 711, 717, 722, 775, 955, 956, 960, 962, 963, 964, 968, 969, 978
ZEGAR 75, 260, 429, 545, 646, 677, 694, 748, 749, 788, 792, 797, 802, 835, 838, 839, 882, 900, 906, 907, 941, 992, 1001
ZELJAVA 545
ZELJEVO 517
ŽELJEZNO POLJE 214, 221
ZEPCE 336
ZEZELJI 880
ZLROVAC 349, 350, 352, 354
ŽITNIK 509
ZUMBERAK 312, 335, 399, 642, 805, 820, 939, 985, 1000
ŽUPANJA 528, 776, 1010
ŽUTA LOKVA 550

Tumač skraćenica

ABWEHR	–	**Njemačka vojna obavještajna služba**
AFZ	–	**Antifašistička fronta žena**
AIHRPH	–	**Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu**
AK	–	**Abwehrkomande — komande odjeljenja Njemačke vojno obavještajne službe**
AVII	–	**Arhiv Vojno istorijskog instituta**
AVNOJ	–	**Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije**
AZP	–	**Autorska zbirka podataka**
CK KP H	–	**Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske**
GOC	–	**Glavni obavještajni centar**
GSH	–	**Glavni štab Hrvatske**
HAK	–	**Historijski arhiv u Karlovcu**
HSS	–	**Hrvatska seljačka stranka**
JAZU	–	**Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti**
JNA	–	**Jugoslavenska narodna armija**
JNOF	–	**Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta**
JRZ	–	**Jugoslavenska radikalna zajednica**
KK KPH	–	**Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske**
KK SKOJ	–	**Kotarski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije**
KNOO	–	**Kotarski narodnooslobodilački odbor**
KO AFZ	–	**Kotarski odbor Antifašističke fronte žena**
KONTNAPROD	–	**Kotarsko nabavno prodajno poduzeće**
KP	–	**Komunistička partija**
KPD	–	**Kazneno popravni dom**
KPH	–	**Komunistička partija Hrvatske**
KPJ	–	**Komunistička partija Jugoslavije**
LPO	–	**Lički partizanski odred**
LR — GK	–	**Lička regimenta — General komanda**
MELDEKOPH	–	**Teritorijalno obavještajni punkt ABWEHR-a**
NDH	–	**Nezavisna država Hrvatska**
MO AFZ	–	**Mjesni odbor Antifašističke fronte žena**
NOB	–	**Narodno oslobodilačka borba**
NOP	–	**Narodno oslobodilački pokret**
OKNAPROD	–	**Okružno nabavno prodajno poduzeće**
OK SKOJ	–	**Okružni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije**

OVRA	–	**Služba zaštite za suzbijanje antifašizma (Talijanska fašistička vojna policija)**
OZNA	–	**Odjeljenje za zaštitu naroda**
PK SKOJ	–	**Pokrajinski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije**
POEC	–	**Pomoćni obavještajni centar**
PPK	–	**Protiv pete kolone**
PTT	–	**Pošta telegram telefon**
»RE«	–	**Kralj Emanuel (Talijanska divizija)**
ROC	–	**Rajonski obavještajni centar**
SAD	–	**Sjedinjene Američke Države**
SDS	–	**Samostalna demokratska stranka**
SDS	–	**Socijal demokratska stranka**
SFRJ	–	**Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija**
SIM	–	**Servizio informativo militare (vojno obavještajna služba)**
SKOJ	–	**Savez komunističke omladine Jugoslavije**
SKP (b)	–	**Savezna komunistička partija (boljševika)**
SMG	–	**Savez mlade generacije**
SSSR	–	**Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika**
SUBNOR		**Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata**
URS	–	**Ujedinjeni radnički sindikati**
USAOH	–	**Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske**
VE	–	**Vojna enciklopedija**
VIG	–	**Vojno istorijski glasnik**
VPOGSH	–	**Vojno partizanski odredi Glavnog štaba Hrvatske**
VII	–	**Vojno istorijski institut**
VPB	–	**Vojno partizanska bolnica**
VŠ NOV I POJ	–	**Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije**
ZAVNOH	–	**Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske**

Sadržaj

ĐOKO JOVANIĆ
Predgovor 7
Napomena redakcije 11
NIKOLA VIDAKOVIC
Sjećanje na osnivanje i rad partijske organizacije do početka ustanka 1941. 17
MILAN SIJAN
Nastanak i djelovanje KPJ na teritoriji kotara do oslobođenja Donjeg Lapca februara 1942. godine 34
MILAN MAJSTOROVIC
Djelatnost i organizaciona izgradnja partijskih organizacija od marta 1942. do maja 1945. godine 53
ĐOKO JOVANIĆ
Ustanak u donjolapačkom kotaru 1941. godine 96
DUŠAN VOJVODIĆ
Sjećanje na događaje u kotaru Donji Lapac od 1940. do 1942. godine 157
MILAN SIJAN
Sjećanje na ustanak u Srbu i okolini 183
RADE REPAC
Nebljuškd kraj u NOB-u 206
DANILO DAMJANOVIĆ
Kotar Donji Lapac pod talijanskom okupacijom (od 10. X 1941. do 27. II 1942.) 238
MILAN MAJSTOROVIC
Donjolapački kotar od konca februara 1942. godine do završetka četvrte neprijateljske ofanzive 270
DUŠAN BATINICA
Četvrta neprijateljska ofanziva i njen tok na području kotara Donji Lapac 325
DUŠAN BOKAN
Donjolapački kotar od četvrte neprijateljske ofanzive do njemačke okupacije (1. III—29. VIII 1943) 393
MICO MEDIC
Donjolapački kotar pod njemačkom okupacijom (od 29. VIII 1943. do 20. III 1945) 426

MARKO SASIC
Lapački bataljon »tSojan Matić« 489
MILAN SIJAN
Bataljon »-Marko Orešković« 530
DINKO SURKALO
Dalmatinci u partizanskim jedinicama Like 554
MILAN MAJSTOROVIC
MICO MEDIC
Formiranje i borbena dejstva Doljanske partizanske čete 563
PETAR BABIC
Treći lički narodnooslobodilački partizanski odred 581
MILAN I. OBRADOVIC
Omladinske partizanske čete na području kotara Donji Lapac u 1942. godini . 602
DANE RAJCEVIC
Glavni štab NOV i POH i oficirska škola u Donjem Lapcu 628
MILE DRAZIC
Nastanak, razvitak i djelatnost NOO-a na kotaru Donji Lapac 642
MILAN DUMIC
Komande mjesta Donji Lapac i Srb tokom NOB-e 684
JOVO RASETA
Revolucionarni rad omladine Donjeg Lapca uoči rata i u NOB-u . . . 687
MILOŠ D. RASUO
Kulturno-prosvjetni rad omladine Srba 695
BOJA VOJVODIC BAIC
Sjećanje na omladinu Srba i Donjeg Lapca u ustanku i revoluciji 707
DRAGAN VUKSA
Razvoj omladinskog pokreta 1942. godine na kotaru Donji Lapac 753
SAVKA DRAGICEVIC CRNKA
Sješanje na rad mladih od početka 1943. do kraja rata 763
SMILJA RASETA ZEZELJ
Sjećanje na omladinske radne akcije 776
MIHAJLO OGRIZOVIC
Pioniri kotara Donji Lapac u NOB-i 779
SAVKA KALINIĆ
Sjećanje na rad pionirske organizacije u kotaru Donji Lapac za vrijeme NOB-e od 1942. do 1945 786
NEDA ZAKULA
Rad organizacije AFZ-a na području Donjeg Lapca od 1941. do 1945. . . . 791
MILAN R. OBRADOVIC
Zločini na kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945 821
VOJISLAV MILEUSNIC
Uoči ustanka 1941. godine i bijeg s ustaškog gubilišta 848

VLADE DRCA
Pobjegao sam sa strijeljanja 857
VUCEN REPAC
Bijeg s gubilišta 860
RADE DUBAJIĆ CKALJAC
Tragično djetinjstvo 862
RADE RADAKOVIC
U raljama smrti 864
SIMO LUKIĆ
Četnici u kotara Donji Lapac od 1941. do 1945. 863
MICO MEDIĆ
Obavještajna služba na području Donjolapačkog kotara 838
MANE BORCIC
RADE GRBIC
Partizanske zdravstvene ustanove na području kotara Donji Lapac 927
SPASE STIKOVAC
Sjećanje na rad partizanske bolnice u Dobroselu 946
PAVLE DELAVIC
Među ličkim ranjenicima 948
LIKOVI REVOLUCIJE 951
TOMISLAV PASALIC
Narodni heroj Babić Trivuna Petar-Pepa 951
RADE REPAC
Petar Balać Zika 952
MILAN ZEZELJ
Organizator štrajkova i komesar čete, Stjepan Stevo Brazović 954
BOJA BAIĆ VOJVODIC
Sekretar SKOJ-a u bataljonu »Marko Orešković-« Jelka Bujić 955
PETAR BABIC
Neustrašivi ratnik i komandant Dušan Bursać 957
PERO DAMJANOVIC
Narodni heroj Damjanović Đure Danilo-Danić 960
MILAN ZEZELJ
Prvi predsjednik Kotarskog NOO-a Donji Lapac 962
MILAN ZEZELJ
Krojački radnik primjera politički komesar brigade 964
NIKOLA PEJNOVIĆ
Istaknuti ratni komandant i starješina JNA, Dušan Dotlić 965
PERO DAMJANOVIC
Narodni heroj, Jovanić Milana Đoko 968
NIKOLA VIDAKOVIC
Sekretar Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac 971

ĐURO STANISAVLJEVIĆ
Narodni heroj, Matić Ilije Stojan 974
ĐOKO JOVANIĆ
Komandant brigade poginuo na pragu slobode 976
ĐOKO JOVANIĆ
Gotovo 50 godina borio se za novo društvo, Dušan Mileusnić 978
MILAN BALAČ
Poginuo braneći VS NOVJ i druga Tita 980
MILE KOSANOVIĆ
Komandant artiljerijske brigade 982
TODOR RADOSEVIĆ
Narodni heroj, Popović Jovana Ilija 985
TODOR RADOSEVIĆ
Narodni heroj, Popović Jovana Tomica 986
TODOR RADOSEVIĆ
Narodni heroj, Rastović Đurđa Miloš 987
ILIJA RASETA
Stevo — Steviša Rašeta 989
JOVO RASETA
Istaknuti rukovodilac SKOJ-a i partizanski obavještajac 992
PERO DAMJANOVIĆ
Narodni heroj, Sijan Marka Milan 993
ĐOKO JOVANIĆ
Istaknuti radnički borac, Milan Tankosić 995
MILAN ZEZELJ
Znala je kako treba liječiti i njegovati ranjenog druga, Tišma Ilije Boja . . 997
TODOR RADOSEVIĆ
Narodni heroj, Zeželj Aćima Milan 999
MILE DRAZIĆ
Jandre Zunić komandant bataljona 6. ličke divizije 1001

PRILOZI 1003

DRAGO ROKSANDIC

IZ RANIJE PROSLOSTI KOTARA DONJI LAPAC
Naselje i stanovništvo (1795—1910) 1005
Kraj turske vlasti 1015

Neotit Ajduković
O događajima iz 1809. godine 1023
Lički kordon za vrijeme revolucije 1848—1849. godine 1027
Učešće ličke granice u ustanku u Crnim Potocima od 1875—1877 1032
Pali borci s područja kotara Donji Lapac 1941—1945 1041
Žrtve fašističkog terora i rata s područja kotara Donji Lapac 1941—1945 . . . 1095
Umrli od tifusa s područja kotara Donji Lapac 1943—1945 1142

SPOMEN OBILJEŽJA NA PODRUČJU OPĆINE DONJI LAPAC

Kazalo ličnih imena 1169
Kazalo geografskih pojmova 1203
Tumač skraćenica 1225

KOTAR DONJI LAPAC
U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU
1941—1945.

Izdavač
HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, LJ. ŠESTIĆA 5

Za izdavača
Dr ĐURO ZATEZALO

Redaktor
Mr MILE DAKIĆ

Tehnički urednik i oprema
Graf. inž. ROKO BOLANČA

Lektor
Dr ILIJA DRAKULIĆ

Korektor
JELENA ZATEZALO
Kazalo ličnih imena
KATICA MESAROŠ

Kazalo geografskih pojmova
Prof. KATICA MIHOLOVIĆ

Daktilografi
ANKICA POPOVIĆ
JELENA KOVAČEVIĆ
VERA BANJANIN

Strojni slog
PETAR DUMBOVIĆ
MIROSLAV ĐORĐEVIĆ
KREŠIMIR VRANARIČIĆ

Prelom
BOŽO KAUZLARIĆ

Naklada 6 000 primjeraka